STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ГОД. II. ЯНУАРИЙ КН. I.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

КОНКУРСЪ

Изъ „Очерки и картинки“.

Живота е непрестанна борба, а сждбата, като че тѣхъ избра да се срѣщнатъ лице съ лице и враждебно да си повдигнатъ единъ-другиму ржка, безъ ни най-малко сами тѣ да си желаятъ това. И двамата бѣха расли и се въодушевлявали подъ сѣнката на единъ и сжщъ идеалъ, тръгнали задружно по единъ и сжщи пжть; хиляди пжти повтаряли заедно общата ученическа клетва: „всички за единъ и единъ за всички“. Ала това като че ли остана мъртво слово още при първата крачка въ живота имъ.

Тѣ бѣха млади, щу хвърлили гимназическия шинелъ, по лицата имъ щу бѣ се врѣзала първата житейска бръчка, въ ума имъ щу бѣ се родила първата загадочна мисъль, — мисъльта за хлѣба. Всрѣдъ мечти, кроежи и ученически идеализации, всрѣдъ оскждности и лишения Дойчиновъ и Сираковъ свършиха гимназиалния курсъ много по-хубаво, отколкото ония свои другари, които живѣяха въ ситость и задоволство . . .

Бавно протѣкоха първитѣ дни на ваканцията. Далечъ единъ отъ други, въ първата крачка отвънъ училището, тѣ се вдадоха въ размишления за своята бждяща кариера, при всичко че и двамата негодуваха и никога неискаха да бждатъ кариеристи. Най-близкото, което стоеше до ума, бѣ скромната учителска катедра; но и на двамата имъ се искаше да продължатъ своето образование и двамата искаха да влѣзатъ въ оня храмъ на науката, надъ вратитѣ на които стоятъ буквитѣ: „Университетъ“; който толкова ги е съблазнявалъ въ шумнитѣ ученически разговори.

Колкото и силно да бѣше това влечение, то трѣбваше да се спрѣ предъ мисальта за срѣдства. Дойчиновъ не притежаваше нищо, баща му старъ селянинъ едва съ заеми, усиленъ трудъ и пестение му помогна да свърши гимназията, но сега той бѣше изнуренъ отъ работа и неговата надежда бѣ синъ му. Сираковъ пъкъ нѣмаше нито баща, нито майка; самъ оставенъ подъ една селска стрѣха той трѣбваше да работи, защото и послѣдното парче нива, останало отъ баща му, го бѣ продалъ да се учи.

* *
*

Едвали бѣха се изминали двѣ седмици, отъ когато Дойчиновъ ходѣше самъ изъ глухото запустѣло село и неможеше да се реши на нѣщо. Въ кѫщи му бѣ утекчително да стои; когато говорешѐ съ нѣкого, често пѫти се пренасяше и забравяше, а по полска работа не го оставаха да иде. — Да си отпочине, —казваше баща му, който неможеше да му се нарадва,— да си отдъхне, стига му е било това мѫчило въ учението, да го не мѫчимъ и ние . . . .

Една вечерь, като се връщаше отъ виръть, гдѣто бѣ ходилъ да се кѫпи, съгледа, че предъ канцеларията стоеше коня на куриерътъ,— пощата бѣ дошла; той влѣзи презъ отворенитѣ врати и запита писаря, какво има.

— Нищо,—поде писаря,—нищо, такава праздна поща... самò единъ „Държавенъ вѣстникъ“ . . .

Дойчиновъ помѣри да излѣзе, но нѣкакъ нечаяно взе вѣстника и като хвърли единъ разсѣянъ погледъ по него прочете:

Министерство на Народното Просвѣщение.—„Съ конкурсъ се отпуща една стипендия по медицината тази година и пр.“. Това съобщение щастливо озари негова умъ; още сѫщия день той взѣ учебницитѣ си, и начена да се готви за конкурсния испитъ и така цѣла седмица не излѣзе отъ кѫщи.

— Не си ли се начелъ синко, толкова години чете, сега нели вече свърши, какво пакъ улови книгата? — захвана да му говори майка му, но той, безъ да слуша нѣкого, продължаваше усърдно да чете.

Сѣдналъ на стария селски чердакъ, предъ който се зеленѣеше високъ, клонястъ орѣхъ; унесенъ въ учебника, той неусѣтно прекарваше по цѣли дни. Здравиятъ му организмъ, острата памѣть и голѣмата постоянность благоприятно способствуваха и той неуморимо прелистваше пакъ тия страници, кон-

то му напомняха оная скромна ученическа квартира, въ която той преживѣ най-свѣтлитѣ дни отъ своя животъ . . . .

Така неусѣтно се измина день по день ваканцията; настъпи септемврий.

— Синко, ти сега нали ще станешъ даскалъ?—го запита баща му.

— Слушай, татко,—съ внушителенъ, сериозенъ тонъ начена той, — азъ сега ще отида въ София, та ако издържа единъ испитъ, тамъ ще ми отпуснатъ стипендия и ще отида да се уча за докторъ !

— А . . бе азъ ще кажа, стига ти толкосъ; сега помогни на къщния масрафъ, че нали видишъ застарѣхъ, за нищо не ме бива . . .

Дойчиновъ начена да убѣждава баща си, расправя му, колко хубаво е той намислилъ и колко баща му ще бѫде щастливъ, ако той свърши медицината и стария баща съ просълзени очи най-подиръ промълви тихо.

— Ехъ, дано дава Господь здрави, па да се изучишъ, пъкъ ний ще потърпимъ малко още, както сме търпѣли до сега . . .

Дойчиновъ се стѣгна и замина за София.

* *
*

Четири дни вече, отъ когато той самъ ходѣше изъ шумната столица. Всичко наоколо му бѣ странно и чуждо, а назначения за започвание конкурситѣ день наближаваше.

Една вечерь, като свърши занятията си, отиде въ градската градина, гдѣто между многобройната публика му се мѣрна предъ очитѣ познатъ образъ. Но той неможа изведнажъ да се сѣти. Едно блѣдо-жълто съ хлътнали очи момче вървеше на срѣща му и когато вече дигна рѫцѣ къмъ раменѣтѣ му той изненаданъ извика:

— Алексе . . . Боже мой, какво си изсъхналъ ?—що щешъ тука . . . невъзможно е человѣкъ да те познай ! . . .

— Братчето ми, неможешъ да ме познаешъ ? . . . хубава работа бей ! . . .

— Но какво ти е, боленъ ли си ? . . колко си изсъхналъ ?!...

— Хайде, гдѣ да отидемъ да се попоприказваме. — Сираковъ, стискающъ още рѫката му, се заобръща да търси мѣсто—ще ти раскажа всичко ! . . .

— Неискашъ ли да сѣднемъ на нѣкоя пейка?

— Ахъ, остави, страхъ ме е да не настина ? . . .

И тѣ, безъ да мислятъ повече, тръгнаха успорѣдно напредъ.

Е, казвай сега всичката тази история !

— Ето що-подѣ Сираковъ — азъ мисля да се представя на конкурсъ; дава се стипендия по медицината.

— На конкурсъ !— изведнажъ го пресече Дойчиновъ,

— Знаешъ ли, че и азъ за това съмъ дошелъ? . . .

— На конкурсъ !—се избърна очуденъ Сираковъ—значи ще се конкурираме единъ други !

— . . . Твоя, твоя е стипендията, да ти го предскажа отъ сега . . .

— Ахъ, не говори, не видишъ ли, колко съмъ отслабналъ; съсипахъ се да работя цѣло лѣто . . .

— Но ти защо не ми писа, ако да знаѣхъ, че ти ще се явишъ на конкурсъ, азъ нѣмаше да се представя.

— А ти защо ми не писа?

— Азъ бѣхъ толкова занятъ, че ми не оставаше нито минутка да помисля за друго ! . . — печално довърши Дойчиновъ.

— А азъ, ахъ незнаешъ, колко е мъчно да работишъ, когато си боленъ ! . . . Главата ти се зашемадила, погледа ти се размътилъ ; едвамъ прочетешъ нѣколко реда, и буквитѣ захващатъ да играятъ предъ очитѣ ти ; задрѣмишъ, сѣпнишъ се . . . ужасно . . .

— Но, азъ съмъ увѣренъ, твоя е стипендията и ако не бихъ подалъ документитѣ си, нѣмаше и да ги подамъ ! . . .

Така тѣ продължиха да расправятъ дълго време, но тѣхния разговоръ бѣше натѣгнатъ ; тѣхната нечаянна срѣща имъ опечали още повече положението. Най сѣтнѣ влѣзоха въ една малка гостилница ; нахраниха се и дълго прекараха отъ нощьта въ разговори за ваканцията, — преминната и отъ двамата въ усиленъ трудъ.

*
* *

Назначения за конкурсенъ испитъ день дойде. Бѣха се явили петима кандитати.

Въ една широка стая на Висшето Училище, подпрѣни до столоветѣ стоеха двама младежи и отъ време на време поглеждаха съ неспокойни очи на часовницитѣ си.

— Наближава седемь, — едвамъ промълви единъ.

— Колко сме подранили. Никой нѣма още.

— Ахъ, азъ цѣла нощь не съмъ мигналъ!...

— Ами азъ, само спряжения на неправилни глаголи и френски думи се въртятъ изъ главата ми... И то да си сигуренъ, че ще успѣешъ!...

— Каква печална борба, — единъ противъ други!...

— Единъ отъ насъ ще пропадне; ... а може би и двама...

— И отъ тия петь души само единъ ще успѣе!...

Тѣ пакъ замлъкнаха и наведоха глава. Времето бавно и мжчително се протакаше; прѣзъ зашемадения имъ умъ вървѣха купъ несвързани мисли; неволни и конвулсивни движения повтарѣха всѣки мигъ...

Вратитѣ се хлопнаха, стоящитѣ издигнаха очи, — показа се единъ добрѣ облѣченъ момъкъ съ сбръчкано и малко старешко лице, безъ брада и безъ мустаки, който съ навожданието на главата си ги поздрави учтиво:

— Добро-утро!

— Добро-утро! — отвърнаха сухо тѣ и следъ малко мълчание новодошлия подѣ:

— Вий ще се явявате, господа, на конкурсъ!...

— Да, да, ще се явяваме, а вие тоже ще се явявате нели?...

— Да, азъ ще се явя, но защо тъзи година отмѣниха да бждатъ първомъ устнитѣ испити, че тогава писменнитѣ? — Оная година не бѣше така.

— Кой знае, — додаде единъ отъ първитѣ. — Вий миналата година нима сте се явявали на конкурса?...

— Да, явявахъ се!

— Тогава вий сега ще разчитате на успѣхъ!

— Ужъ разчитамъ... Наистина цѣлъ скандалъ ще бжде, ако пропадна и този пжть, толкова време и служба изгубихъ съ този конкурсъ.

— Гдѣ сте свършили?

— Азъ съмъ свършилъ военното училище...

— Той не завърши; вратитѣ се отвориха и Дойчиновъ съ Сиракова влѣзоха.

— Ето и други кандидати!... — Каза единъ и се обърна къмъ влѣзлитѣ. Тѣ едвамъ размѣниха нѣколко думи и часътъ удари осемъ. Единъ слуга внесе и постави на масата една мастилница; необяснимо чувство обладá всички; дишанието имъ се усили; сърдцата имъ неспокойно заиграха. Вратитѣ се от-

вориха и трима хубаво облѣчени, съ сериозни погледи учители влезоха; кандидатитѣ за конкурса станаха на крака; учителитѣ ги поздравиха вѣжливо и, като си заеха мѣстата, единъ отъ учителитѣ извика тихо: — Ивановъ!

Този гласъ се раснесе дрезгаво изъ затихналата стая; офицеринътъ въ оставка разтреперанъ стана, челото му го ороси студенъ потъ, исчерви се до уши и съ робски погледъ застана предъ испитвачитѣ. Единъ отъ учителитѣ му продиктува едно предложение и го накара да го преведе на французски. Всички се задъхаха, сърдцата имъ забиха по-силно, а исправения се поти и нерѣшително погледва прѣзъ вѣжди ту написаното на черната дъска предложение, ту учителитѣ, като промълвя отъ време на време по нѣкоя несвързана дума подъ носъ. Следъ едно продължително мълчание единъ отъ професоритѣ го запита:

— Ще можите ли да преведете това предложение на французски?

Исправениятъ го погледна отчаяно; искаше да потвърди, но се нерѣшаваше и пакъ погледна написаното на черната дъска предложение; нѣкакъ насила взе да пише: Maitre avaiz une foie oublié . . .

— Учительтъ като видѣ, че той се още повече заплита, повтори въпросътъ си:

— Питамъ ви, ще можите ли да преведете това предложение на французски?

Ивановъ наведе печално погледа си и едвамъ продума:

— Не . . .

— Можите да си сѣдните! — Цѣлъ облѣнъ въ потъ, съ тжговно свити вѣжди той си тръгна къмъ мѣстото, а учительтъ извика други. И той сжщо се растрепера, поблѣднѣ, но като му казаха текста, сдоби куражъ и начена да го превежда. Преведе го; зададоха му още нѣколко въпроса и съ сияюще отъ радость лице си сѣдна на мѣстото. Извикаха Сиракова, развълнуванъ, пребѣлялъ и той отговори на всички въпроси. Извикаха други, който сжщо бѣ изсъхналъ, съ размжтенъ погледъ и той преведе и отговори добрѣ. Най подирѣ застана до черната дъска съ високиятъ си ръстъ и хубавото си пламнало лице Дойчиновъ. И той отговори добрѣ; професоритѣ си взѣха книжата и излѣзоха, а следъ тѣхъ станаха и испитанитѣ.

— Ахъ, не се явявамъ вечъ . . . Ще отида . . . ще нарамя пакъ сабята . . . — Си дръпна шапката Ивановъ и из-

лѣзе. Сираковъ го погледна съ съжаление, а другъ се изсмя и съ прикрита, злобна радость додаде:

— Туй ли бѣше той, който расчиташе на успѣхъ! . . . ха-ха . . . . ха . . .

Дойчиновъ и Сираковъ се отдѣлиха и тръгнаха сами:

— Ахъ, каква печална комедия — поде Сираковъ — ний сега трѣбва да се радваме единъ другиму на нещастието . . .

— Какъвъ отвратителенъ егоизмъ! . . .

Въ петь дни устнитѣ испити се свършиха. На тѣхъ се явяваха само четирма кандитати, но на послѣдния на латински языкъ, единъ който бѣше слѣдвалъ въ реална гимназия и самъ се бѣ готвилъ по този предмѣтъ, пропадна и за писменнитѣ испити останаха само трима души.

Всички тѣ, които единъ по-единъ изнурени отчаянно се проваляха въ тъзи борба, енергически протестираха къмъ виновника, който ги е втикналъ въ това несносно положение. И колкото числото имъ се намаляваше, толкова тази борба се ожесточаваше.

Макаръ въ дѣйствителность Дойчиновъ и Сираковъ да работѣха единъ противъ други, но тѣ никога не помислюваха за това; и виновникътъ на всичко бѣше трети неизвѣстенъ, противъ когото и двамата съ възмущение възставаха, но като се виждаха безсилни, всѣкога завършваха съ еднообразнитѣ думи:

— Каква гнусна борба! . . . Какъвъ животъ! . . .

Никой никому не желаеше зло и всѣки отъ тѣхъ се задъхваше, когато другиятъ незнаеше или се заплиташе въ отговоритѣ си, ала всѣки отъ тѣхъ се силеше, колкото се може по-блѣскаво да отговори . . .

Послѣднитѣ испити се свършваха. Сираковъ съвършенно отпадна. Краятъ наближава, безъ да се знае, кой ще бѫде побѣдитель.

Останали бѣха два испита, — единъ по химия, а други по физика. Другия имъ другаръ, който бѣ слѣдвалъ въ реална гимназия и самъ се подготвялъ съ латински языкъ, се много съмняваше, дали не е пропадналъ по този предмѣтъ и, като се провали по химия, оттегли се, безъ да мисли да се явява повече на конкурса. За послѣдния испитъ оставаха Дойчиновъ и Сираковъ, като неволно наченаха да си подмѣтатъ: — Ти ще вземешь стипендията!

— Ахъ, ти ще я вземешь! . . .

Дойчиновъ, като гледаше Сиракова така отпадналъ, пожълтѣлъ, искаше той да вземе стипендията, но своя трудъ не забравяше и чакаше възнаграждението му. Сираковъ пъкъ боленъ, единственната му надежда бѣ въ стипендията, която очакваше и колкото здравието му се влошаваше, толкова той повече мислѣше за успѣхъ, а мислитѣ му пъкъ правѣха отъ день на день все повече и повече да наяква вѣрата му въ стипендията. Никой отъ тѣхъ непомисляше, че сега тѣ работятъ единъ противъ други, а ако и случайно минѣше презъ ума му подобна мисъль, той изведнъжъ се мъчаше да я задуши и забрави....

Бѣше следъ обѣдъ. Слънцето се приближаваше къмъ западъ и заливаше съ игривата си свѣтлина прозорцитѣ на едната стѣна отъ Висшето Училище, гдѣто замислени рѣшаваха задачата по физика Дойчиновъ и Сираковъ. Безмълвие заобикаляше отврѣдъ; отъ време на време се зачуваше скърцанието на перата имъ, които ту се спираха предъ нѣкое трудно мѣсто, ту пакъ захващаха. До масата бѣ сѣдналъ учитель, който мълчеливо ги наблюдаваше, а на масата лѣжеше пликъ съ голѣмъ министерски печатъ. Нито Сираковъ, нито Дойчиновъ сега можаха да помислятъ единъ за други.

Дойчиновъ спокойно рѣшаваше задачата, мислитѣ му вървѣха правилно и исчисленията му се явяваха точни всѣкой пѫть. Ала на Сиракова въображението едвамъ мъгляво му представяше фигурата. Не се мина много и погледа му се размъти, умътъ — зашемади; главата го силно заболѣ и той отпадналъ едвамъ държеше перото въ ръка. Напусто напрѣгаше и послѣдни сили, числата играяха предъ умаламощениятъ му погледъ; мастилото засъхваше по перото, до като дой намисли що да напише.

Дойде опредѣленния часъ. Дойчиновъ вече бѣ свършилъ, прегледа си още веднъжъ рѣшението и когато назначения учитель дойде да прибере упражненията, той му го подаде, взѣ си шапката и излъзе навънъ.

— Вий свършихте ли? — се обърна учителя къмъ Сиракова, който отчаянно гледаше писанитѣ и зачеркнати цифри.

— Не можахъ... — той помѣри да каже, че е боленъ, но учителя го пресѣче:

— Опредѣленния часъ дойде, дайте си моля упражнението!..

— Сираковъ мълчаливо си подаде рѣшението и излѣзе на салона гдѣто го чакаше Дойчиновъ.

— Какво рѣшили я? — Запита весело той.

— Пропаднахъ.... нищо неможахъ... — Едвамъ промълви Сираковъ и се залюля — охъ... свѣтъ ми се вие, едвамъ стоя на краката си... Хайде, придружи ме до въ кжщи, защото ме е страхъ, немога достигна...

— Що ти е? — Впери сериозно очи въ него Дойчиновъ и като го улови подъ ржка тръгнаха напредъ.

Едвамъ достигнаха квартирата му и той лѣгна изнуренъ, отслабналъ и разбитъ духомъ.

Слѣдъ нѣколко часа пролѣжавание, той се посъвзѣ, стана и сѣдна до малката маса по която безредно бѣха разхвърлени учебници. Тия сжщи учебници, които той толкова време приобръща, цѣла нощь не спа, и защо всичко това? — Защо той съсипа здравието си, когато тъкмо въ послѣдната минута по предмѣта, по който той вѣрваше, че е най-подготвенъ — пропадна?... Но пакъ той не искаше да вѣрва; увѣренностать въ неговитѣ по-първи отговори, мжкитѣ, трудътъ, жертвата на своето здравие той недопущаше, че ще останатъ така невъзнаградени...

Въ испитания, въ мисли и неспокойства се искара цѣла седмица. Всѣки день тѣ обикаляха покрай Висшето Училище; всѣки день не пропущаха да не запитатъ или учителя, или секретарь, или слуга, но никой неможеше да имъ отговори.

Най сѣтнѣ деня, който те очакваха, наближи — резултата щѣше да бжде обявенъ на сутриньта въ деветъ часа.

*
* *

Още бѣше рано, когато вратитѣ на квартирата на Дойчинова се хлопнаха и влези Сираковъ.

— Здрасти!

— Здравствуй!... Много си подранилъ бе! — додаде Дойчиновъ, като му стисна ржката.

— Е, ще отидемъ ли?...

— Да, да, ще отидемъ, но още е рано, сѣдни малко!... Сираковъ взѣ стола и мълчеливо сѣдна.

Е, поприминa ли ти бе?.... — поде Дойчиновъ.

— Ахъ, сега премина, но когато трѣбваше... Окаенъ съмъ!

— Но азъ много по-вѣрвамъ, че менъ сж скъсали!

— Какво говоришъ?.. не видѣ ли, че неможахъ нищо да направя, нито двѣ цифри написахъ... Ни образа опредѣ

лихъ, гдѣ ще се яви, ни нищо. . . Само начартахъ едно испъкнало огледало, опрѣдѣлихъ центроветѣ и фокуса и. . . но нищо, нищо, казвамъ ти, неможахъ да направя.

И почнаха тѣ да се препиратъ. Дойчиновъ, макаръ че искаше да вѣрва, че той е спечелилъ степендията, казваше — Сираковъ; а пъкъ Сираковъ му възразяваше напротивъ ,при всичко, че не искаше да вѣрва въ своитѣ думи, — да осжди така лесно своя трудъ на погибелъ. Тѣзи препирни продължаваха нѣколко минути, но тѣ бѣха сухи, фалшиви; подмѣтани само да убиятъ времето, което се изнизваше бавно и правяше всѣка минута по утекчителна, по натѣгната за тѣхъ.

Мина восемъ часа; и на двамата заиграха сърдцата, но тѣ се преструваха единъ предъ други спокойни; всѣки отъ тѣхъ се мжчеше да запази спокойствие духа. . . . Следъ кратко и мжчително мълчание тѣ станаха и се отправиха къмъ Висшето Училище.

И Дойчиновъ и Сираковъ предчувствуваха душевната буря, що идеше да ги обеми. И двамата искаха още сега, до като сж равни, защото слѣдъ минута едина се възвишава, а другия пропада, да си кажатъ нѣщо, нѣщо за което думи нѣмаше, да си стиснатъ братски ржцѣтѣ и погледнатъ въ очитѣ; да си спомнятъ за ония весели ученически години: но нито едина нито другия се рѣшаваха да почнатъ, и двамата обвладаваше неопредѣлѐнно чувство на страхъ и нерѣшителность. Влезоха въ дългия каридоръ на Висшето Училище, — бѣха останали още десетъ минути, до като се обяви резултата.

Най сѣтнѣ слѣдъ тѣжки звдушителни минути слугата се появи съ листъ въ ржка, който залѣпи на висящата върху стѣната дъска. И двамата се задъхаха, кръвьта имъ се събра въ сърдцето, нѣщо ги повлѣче къмъ обявлението и тѣ нерешително подигнаха погледа си да четатъ своята присжда:

„. . . . Отъ петима ученици явени на конкурсъ сж издържали всички испити само двама, отъ които стипендията се отпустна на Дойчиновъ Петко. Съобщава се на послѣдния да се яви въ два часа послѣ обѣдъ въ Министерството на Народното Просвѣщение".

Какви тайнственни букви ? ! . . . Какви магически слова заиграха предъ очитѣ имъ ? ! . . Дойчиновъ отъ радость, а Сираковъ отъ скърбь неможаха да повѣрватъ.

На Дойчинова като че ли гърдитѣ му се надигнаха, очи-

тѣ му свѣтнаха; радостнитѣ чувства, като че ли надъ главата му се раскри небето; нему му се искаше да подскочи на въздухъ, да се завтече като дѣте по зеленитѣ селски морави, да раскажи на цѣлия свѣтъ, че е успѣлъ; осѫществилъ мечтитѣ си; увѣнчалъ своя трудъ съ награда. Ала поблѣднялото лице на Сиракова изведнъжъ пресѣче радостьта му; щомъ очитѣ му се срѣщнаха съ онзи убитъ погледъ, въ дъното на когото се бѣ затаила тѫга и отчаяние; той се запрѣ и черенъ облакъ затули слънцето на душата му. Сираковъ поиска да продума, но като че ли зѫбитѣ спрѣха думитѣ, що летяха на язикътъ му, и, като си снѣ погледа, тръгна къмъ вратитѣ, а слѣдъ него и Дойчиновъ закрачи мълчеливо.

Безъ да си продуматъ нито дума, тѣ извървѣха цѣлия пѫть отъ Висшето Училище до квартирата на Дойчинова и съ едно сухо, монотонно „сбогомъ" се раздѣлиха.

Ушитѣ на Сиракова пищѣха, главата му се цѣпеше отъ болесть, а краката му се бѣха подкосили и едвамъ достигна до квартирата си. Следъ едно продължително въ полусъзнание продѣжаване въ лѣглото той почувствува горѣщъ потъ, че облива тѣлото му, ужедня и едвамъ се доближи растреперанъ до масата да пие вода. Послѣ сѣдна на стола и въ замѫглявиния му умъ забродиха отчаянни, несвързани мисли:

. . . Толкова трудъ, толкова мѫки . . . Съсипия на здравието . . . всичко това отиди на пусто. . . Петко успѣ, спечели . . . Колко е блаженъ! . . . Надви ме, колко е блаженъ? . . . Надви ме . . . но нима той е виновенъ. Ахъ, да, той спечели стипендията, но не по право. Той се възползува отъ моето растроено здравие и когато азъ паднахъ отъ немощь. . . . Той се възползува — взѣ стипендията! . . . Ала нима той е виновенъ? . . . Ако азъ бихъ билъ на негово мѣсто, не бихъ ли направилъ сѫщо? . . . Нима азъ се не борихъ противъ него? Нима не работихъ съ усилие, даже здравието си повредихъ, даже здравието си, само и само да го побѣдя. . . . Но той излѣзе по коравъ. Той успѣ! . . Не трѣбва да се сърдя нему. . . Ала ако да не бѣше той, азъ щѣхъ да взема стипендията, щѣхъ да отида да слѣдвамъ, щѣхъ да се изуча, да си поправя здравието, — цѣло бѫдаще бихъ взѣлъ — щастливо бѫдаще. . . . Ахъ колко щѣхъ да бѫда блаженъ? . . . Той взѣ стипендията, но не, не е Петко виноватъ; той никога не би ми желалъ зло!.. Той мисли . . . . завиждамъ му. . . Ахъ не! азъ трѣбва да му

се обясня; да му кажа, че не му завиждамъ . . . но той . . ако не ме изслуша? — Съ какви пламнали очи ме гледаше? . . . Ахъ, ако не бѣше той сега тъй, азъ бихъ му казалъ, казалъ му бихъ, че го сърадвамъ съ успѣха, че му не завиждамъ....., ала сега! . . — Съ презрение, гордо може да ме отблъсне: — Клѣтнико, слѣдъ като до послѣдния часъ се мѫчи да ми отнемешъ залъка и като не ти се удаде, сега идешъ да ми се подмилквашъ! . . . — Ахъ това е ужасно; това Петко не би казалъ! . . .

И колкото умътъ му се проясняваше и той се вдълбяваше въ мисли, толкова по силно желание се явяваше у него: да се срѣщне да се обяснятъ. Яко бѣха свързани тѣхнитѣ сърдца и тѣзи връзки той усѣти чакъ сега, когато помѣжду имъ се испречваше съградената отъ самитѣ тѣхъ граница.

* *
*

Тиха нощь забулваше шумния градъ; въ явния хоризонтъ се чертаяше тъмния силуетъ на Витоша, задъ която се мѣркаше темето на мургаша, а надъ тѣхъ величественно плаваше вѣдрата и пълна луна.

Сѣдналъ до прозореца, Дойчиновъ се бѣ унесалъ, всрѣдъ тайнствената нощь въ мисли. Всичко той успѣ, мечтитѣ си постигна да испълни и би-ли помислилъ прѣди единъ мѣсецъ, че въ такова едно време скърбь ще разяжда сърдцето му? . . Той успѣ, да, но своя най-обиченъ другарь загуби. . . .

Като че въ този плачевенъ погледъ на Сиракова, той виждаше зависть, презрение. . . Той искаше да му стисне братолюбиво рѫката, да му каже туй, що лѣжи на сърдцето му: — не ми се сърди, не бихъ желалъ! . . — Не би желалъ?— Се страхуваше той да не каже Сираковъ—Когато истръгвашъ тази стипендия изъ рѫцѣтѣ ми, мислишъ ли ти, че тя справедливо ти се пада? уви! ти я взе, когато азъ изнемощѣлъ едвамъ държахъ перото! . . . Отъ всичко и отъ тази съ кървавъ трудъ добита стипендия той би предпочелъ да се откаже, нежели да чуе тѣзи думи отъ устата на своя милъ другарь — Алекси. . . .

Нощьта ставаше по величественна; безмълвие го заобикаляше отъ всички страни, едвамъ се чуеше ръмолението на вѣтера, който носеше скръбната есень . . . Дойчиновъ бѣ се забравилъ; отъ въображението му не излизаше образа на Сиракова, когото нито тази вечеръ, нито на обѣдъ той срѣщна въ гос-

тилницата. Много канцеларии и кабинети днеска той видѣ и въ всѣко мѣсто като че му се чинеше ще го види, ще се приказватъ, но нийдѣ предъ очитѣ му не се мѣрна онзи блѣденъ и таенъ ликъ, когото той непременно искаше да види преди да излезе изъ предѣлитѣ на България. Нѣкаква щастлива мисъль озари умътъ му и, безъ да разсъждава повече, той стана, взе си шапката и, като се закопча, тръгна замисленъ къмъ Сиракова.

Улицата, по която вървеше Дойчиновъ, бѣше глуха; прѣзъ сънливата пѣсень на щурцитѣ се зачуваше отъ време на време изпискванието на пазавантина и тъзи свирня незабелѣзано се стихваше съ нощьта .. Дойчиновъ се закриви край пощенската станция и, като прѣмина улицата „Аспарухъ", застана предъ малкия дворъ, въ дъното на който свѣтеше прозорецъ, забуленъ съ тънко бѣло перде, по което се бѣ изрисувала сѣнката на Сиракова—сѣднадъ съ подпрѣна глава до масата.

— Ето го, той мисли самъ !—си каза Дойчиновъ, и таенъ страхъ облада душата му; той се вцѣпени, безъ да може да шавне нито крачка напредъ.

Въ такова неопредѣлено положение той прекара нѣколко минути; послѣ се посъвзѣ и тръгна нерѣшително къмъ вратитѣ. Тову що тури ржка на ключалката, нѣкаква тайнствена ржка го дръпна отзадъ!—той се задѫха; умътъ му се скова; лицето му пламна и съ чувство на срамъ, престжпность и уважение тръгна обратно за въ кжщи . . .

* *
*

На другата вечерь Дойчиновъ щѣше да тръгва, а прѣзъ цѣлитѣ тѣзи петь дни отъ получванието на благоприятния резултатъ не бѣ размѣнилъ ни дума съ Сиракова. Много хора голѣмци видѣ; десятки поздравления получи, но именно въ минутитѣ, когато хвалебно го тупаха по гърбътъ, той виждаше онова опечалено, страдалческо лице, което му недаваше покой. Нѣколко пжти той ходи покрай квартирата му; по цѣлъ день го търсѣше ту изъ градината, ту изъ улицитѣ, ту изъ гостилницата, ту изъ библиотеката: но нито го намѣри, нито се пъкъ решаваше да отиде при него.

. . . Ще замина, безъ да се видимъ ! . . . —си мислѣше Дойчиновъ, като излѣзваше изъ гостилницата—о, това е невъзможно, не мислимо! . . .— и по-твърдо, по-решително той потегли право къмъ квартирата на Сиракова.

Въ едно душевно неспокойствие той измина цѣлия пѫть и съ задъхани гърди почука на вратитѣ на стаята, гдѣто живѣеше Сираковъ.

— Влезъ! едвамъ се чу единъ сипкавъ гласъ отъ стаята. Дойчиновъ трепна, отвори стаята и нерешително погледна на изсъхналия си другарь, който, като го зърна, едвамъ се надигна отъ лѣглото си, развълнуванъ извика.

— Петко! . . . — И двамата си стискаха рѫцѣтѣ и любовно погледнаха право въ очитѣ.

— Алексе, Боже мой, ти си боленъ . . . Колко си отслабналъ! . . . Ахъ прости ми . . . Азъ . . . Азъ . . .

— Ахъ, не ти се сърда, вѣрвай, ме не ти се сърда . . .

— Следъ тѣзи думи, като че и на двамата улѣкна отъ единъ товаръ, подъ който дълго се мѫчиха и пъхтѣха.—Сърдцата имъ се раствориха; душитѣ имъ се слѣха въ упоение; —никога тѣ единъ другиму не сѫ се така любували, никога така не бѣха се обичали, както въ тъзи минута, когато язикътъ имъ се бѣ сковалъ и тѣ говорѣха съ очитѣ си . . .

— Но ти си боленъ! . . .—поде Дойчиновъ сепнато.

— Ахъ . . . и надали нѣкога ще уздравямъ!—изохка Сираковъ, като се прострѣ на лѣглото и по блѣдавото му лице се разлѣха треперливитѣ лѫчи на нисната ламба.

— Ахъ прости ми, прости ми—поде следъ натегнато мълчание Дойчиновъ —азъ съ готовность бихъ се отказалъ и отъ стипендия и отъ кариера и отъ всичко! . . .

— О, не, ти не си тукъ ни най-малко виновенъ! . . .

— Ахъ, но ако не бихъ билъ азъ, ти нѣмаше да бѫдешъ така!

— О, не, остави тѣзи приказки, ти тукъ не си виновенъ... иди . . . изучи се и ела работи! . . .

Дълго така се разговаряха и макаръ, че тѣ чувствуваха лѣкость въ задоволство въ своитѣ души, то Дойчиновъ продължаваше да се бори съ съвѣста си, която не му даваше спокойствие. . .

—О, ние не си желаехме злото—поде развълнувано Дойчиновъ — и макаръ да се борихме единъ противъ други, то азъ ти исповѣдамъ, че нигога не съмъ искалъ да се провалишъ ти! . . .

— Да, ние не си желаехме зло! . . . Намъ свѣта ни искара да дигнемъ единъ другиму рѫка! . . .

— А ние трѣбва да се боримъ сега съ свѣта...

— Да, ние трѣбва да се боримъ съ свѣта!... Дай си ръката!

Тѣ си стиснаха силно ръцѣтѣ—това бѣше тѣхната клѣтва за въ бъдащата борба!...

Между множеството народъ, който се расхождаше по пирона на желѣзнопътната станция, неспокойно се въртеше насамъ-нататъкъ Дойчиновъ. Вторий звѣнецъ го сѣпна. Пътницитѣ почнаха на влизать въ вагонитѣ, а той въ ожидание поглеждаше къмъ входа, на търсения отъ него образъ не се забелѣзваше нигдѣ. Той чакаше Сиракова, при всичко че самъ му бѣ казалъ да не идва.

— Пътницитѣ въ вагона!... — се разнесе високия гласъ на кондюктора, който почна да затваря вратитѣ на вагонитѣ. Дойчиновъ се качи въ единъ вагонъ и пакъ съ устременъ къмъ входътъ погледъ застана на прозореца. Отпредѣ му се замѣтаха кърпички, заснѣмаха се шапки, зачуха се разпрощални хълцания и всрѣдъ този шумъ се разнесе третия звънецъ...

— Алексе! — извика съ всичка сила Дойчиновъ, като съгледа Сиракова подпиранъ отъ единъ момъкъ, че иде къмъ вагона.

— Петко прощавай!— съ свѣтнали очи дoдаде Сираковъ и трена наду бронзовитѣ си гърди, разнесесе писклививя сигналъ; кондюктйора извика гръмогласно:

— Г-о-т-о-во! — И шумно колелетата се търкулнаха по двѣтѣ желѣзни ивици напредъ.

П. Ю. Тодоровъ.

ЕКОНОМИЧЕСКИТѢ КРИЗИСИ И ХРОНИЧЕСКОТО НАДПРОИЗВОДСТВО

отъ К. Кауцки.

Общата неосигоренность на всичкитѣ класси и при обикновеннитѣ условия е голѣма, но тя се увеличава много по силно при *кризиситѣ*, прѣдизвикани отъ време на време отъ стоковото производство съ естественна неизбѣжность, щомъ веднажъ това производство достигне извѣстна степень на развитието.

Прѣдъ видъ на важното значение, което получиха въ послѣднитѣ десетолѣтия кризиситѣ за цѣлия нашъ економически животъ

и прѣдъ видъ на неясностьта за тѣхнитѣ причини, която царува въ широкитѣ кръгове, ний ще си позволимъ да разгледаме този въпросъ малко по подробно.

Великитѣ съвременни кризиси, които расклащатъ всемирния пазаръ, се прѣдизвикватъ отъ *на производството*, което пъкъ се явява като слѣдствие отъ неизбѣжното при стоковото производство *отсѫтствие на планъ* въ производството. Надпроизводство въ такава смисълъ, че е произведено повече, отколкото е нужно, може да се яви при всѣкакъвъ начинъ на производството. Но само по себе си се разбира, че то не може да причини никакви врѣди, ако производителя произвежда за собственното си употрѣбление. Ако напр., у нѣкое първобитно семейство се роди повече хлѣбъ, отколкото му трѣбва, то може да остави излишека въ запасъ, или, ако всичкитѣ му хамбари сѫ прѣпълнени, да го даде на добитъка си или пъкъ, въ краенъ случай, да го остави безъ всѣкакво употрѣбление.

Не тъй стои обаче работата при стоковото производство. Това послѣдньото (въ развитата си форма) прѣдполага, че никой не произвожда за себе си, а всѣкой — за другитѣ. Всѣкой трѣбва да си купи туй, което му е нужно. Но отъ туй не слѣдва, че всичкото производство се води по планъ: всѣкой производитель трѣбва да прѣдугажда, колко голѣма е потрѣбностьта на тѣзи стоки, които той произвежда. Отъ друга страна, при стоковото производство, щомъ като то надмине вече ниската степень на размѣната, никой — като исключимъ производителя на паричната стока, благороднитѣ метали,—не може да купи, безъ да продаде прѣдварително. Това е втората причина за кризиситѣ.

Да вземемъ за обяснение най простия случай. Да прѣдположимъ, че на пазаря се срѣщнатъ притежателя на паритѣ — да рѣчемъ златаря — съ 20 лева злато, винаря съ една бъчва вино, тъкача съ единъ топъ платно и воденчара съ единъ човалъ брашно. Да прѣдположимъ, че всѣка една отъ тѣзи страни има еднаква цѣна — 20 лева — друго прѣдположение ще забърка само работата, безъ да измѣни ни най-малко крайния резултатъ. Да прѣдположимъ по нататъкъ, че освѣнъ тѣзи четирма притѣжатели на стоки на пазаря нѣма никой другъ и че всѣкой отъ тѣхъ е прѣсмѣталъ вѣрно потрѣбноститѣ на другитѣ: винаря ще си продаде виното на златаря и съ полученитѣ 20 лева ще купи платното на тъкача; този послѣдния ще употрѣби полученитѣ за платното 20 лева, за да купи човала брашно. Всички си отиватъ отъ пазаря доволни.

Слѣдъ една година тѣ се срѣщатъ отново на пазаря; всѣкой расчитва на сѫщо взимание-даване както миналата година. Притѣжателя на паритѣ, наистина, купува виното на винаря, но за нещастие винаря не се нуждае отъ платно, или пъкъ паритѣ ще му трѣбватъ за исплащание може би дългътъ си и за това прѣдпочита да ходи съ скъсана риза, отколкото да даде паритѣ за платно. Винаря туря полученитѣ 20 лева въ джоба си и си отива. Тъкача, а слѣдъ него и воденчара чакатъ нетърпеливо купувачи. Наистина семейството на тъкача е твърдѣ гладно и той би искалъ твърдѣ

много да купи брашното, но той е приготвилъ платно, което не се търси, а тъй като платното се указва излишно, то излишно е и брашното. Нито тъкача, нито воденчара иматъ пари и тѣ не могатъ да купятъ това, което имъ трѣбва, а туй което сѫ произвели се указа надпроизведено, както надпроизведено се указа и туй, което бѣше произведено за тѣхъ — да рѣчемъ, като продължаваме примѣра си, стола направенъ отъ столаря, като е смѣталъ, че воденчаря ще го купи.

Въ приведения примѣръ ний имаме вече сѫществении признаци на економически кризисъ. Наистина, въ живота кризиса настѫпва не при такива прости случаи. Въ първитѣ степени на стоковото производство, всѣкой производитель произвежда повече или по-малко все още за собственното си употрѣбление; въ всѣко семейство стоковото производство се явява като съставна часть отъ всичкото производство на семейството. Така, въ нашия примѣръ, тъкача и воденчаря си иматъ парче земя и малко добитъкъ и тѣ спокойно могатъ да чакатъ, догдѣ се намѣри купувачъ на тѣхнитѣ стоки, а въ случай на нужда тѣ могатъ прекара и безъ него. Освѣнъ туй, въ първитѣ степени на стоковото производство пазаря е още малъкъ, та е лесно да се опредѣлятъ нуждитѣ му, а производството, потрѣблението и цѣлия общественъ животъ, отъ година на година върви все по единъ и сѫщъ пѫтъ.

Въ малкитѣ общества на първобитнитѣ времена всички прекрасно познаваха единъ другиго, знаяха потрѣбноститѣ и покупателната сила на всѣкиго. Економическия механизмъ не се измѣняше; числото на производителитѣ, производителността на тѣхния трудъ, количеството на произведенитѣ отъ тѣхъ продукти, числото на потрѣбителитѣ, тѣхната потрѣбность, сумата на находящитѣ се у тѣхъ пари — всичко това се измѣняваше много бавно и всѣко измѣнение веднага се забѣлѣзваше и земаше подъ внимание.

Благодарение появяванието на *стоковата търговия*, всичко това се измѣни. Подъ нейното влияние, производството за собственно употрѣбление все повече оставаше на заденъ планъ; отдѣлнитѣ стоко-производители, а още повече стоко-търговци, все повече искатъ да продадатъ своитѣ стоки и при това колкото се може по скоро. Все по губително за стокопроизводството става забавянието, а още повече невъзможността да продаде стоката си; при извѣстни обстоятелства това може да доведе до економическо съсипвание. Но въ сѫщото време все се увеличава и възможността отъ търговския застой.

Благодарение на стоковата търговия, почватъ да се сношаватъ помежду си различни твърдѣ отдалечени единъ отъ други пазари: съ това се разширява силно общия пазаръ, но толкова по трудно става и опредѣлението на неговата потрѣбность. Тази трудность се осложнява още и отъ свързанитѣ съ търговията вмѣшателства на единъ или нѣколко посрѣдници между производителитѣ и потрѣбителитѣ. При това, благодарение на търговията и развитието на пѫтищата и съобщенията, стокитѣ ставатъ все по подвижни

достатъченъ е най-малкия тласъкъ, за да се съсрѣдоточатъ (стокитѣ) въ грамадно количество на едно мѣсто.

Опредѣление търсението и наличния запасъ на стокитѣ става сега все по малко вѣрно; развитието на статистиката не остранява тъзи невѣрность; тя дава само възможность да става въобще извѣстна оцѣнка, която при нѣкоя степень отъ развитието на стоковото производство е невъзможна безъ статистиката. Цѣлия економически животъ става все повече и повече зависимъ отъ търговската спекулация, а тая послѣднята става все по рискувана.

Търговеца, отъ самото си начало се явява спекулантинъ; спекулацията не е изнамѣрена на биржата. Тя е необходима функция на капиталиста.

Като спекулира, т. е. като пресмѣта желаемото търсение, като купува стоки отъ тамъ, гдѣто сж по-скжпи, т. е. гдѣто сж недостатъчни, търговеца внася извѣстенъ порядъкъ въ забърканото, лишеното отъ планъ производство въ независимитѣ едно отъ друго частни предприятия. Но търговеца може да се излъже въ спекулациитѣ си. И толкова по-лесно ще се излъже, защото той нѣма време да обмислюва, тъй като не е единственния търговецъ на свѣта. Стотина и хиляди конкуренти, като него, чакатъ благоприятния случай и който се въсползува първий, той ще спечели наймного. Тука е необходима бързина, не трѣбва дълго да се мисли, много распитва, а трѣбва да се рискува: който рискува, той печели!

Но този, който рискува, може и да загуби. Ако нѣгдѣ на пазаря съществува голѣмо търсение на извѣстна стока, то изведнжжъ тука ще нахлуе масса, щото се указва повече, отколкото пазаря може да помѣсти. Тогава цѣнитѣ падатъ, търговецътъ трѣбва да продава ефтино, често на загуба или пъкъ да намѣри за стокитѣ си другъ, по-добръ пазаръ. Въ тъзи игра загубитѣ му може да бждатъ до толкова голѣми, щото да го съсипятъ.

При господството на стоковото производство на пазаря всѣкога има или твърдѣ малко, или твърдѣ много стоки; буржуазнитѣ економисти намиратъ този редъ на нѣщата до немай-кждѣ мждъръ и достоенъ за очудвание. Ний мислимъ за това малко по иначе, но въ всѣки случай, туй е неизбѣжно при сжществуванието на стоковото производство, което е достигнало до извѣстна степенъ на развитието си. При извѣстни обстоятелства този мждъръ редъ на нѣщата може да доведе до туй, че пазаря, благодарение на нѣкакъвъ си необикновенно силенъ тласъкъ, ще се препълни много съ стоки, вслѣдствие на което загубитѣ на търговцитѣ ще бждатъ твърдѣ голѣми и мнозина отъ тѣхъ ще се окажатъ несъстоятелни — ще фалиратъ.

Това е вече пъленъ търговски кризисъ.

Развитието на срѣдствата за съобщение, отъ една страна, и кредита — отъ друга, облегчаватъ внезапното испълвание на пазаря съ стоки и заедно съ това спомагатъ за пораждането на кризиситѣ и усилва опустушителното имъ дѣйствие.

До гдѣто дребното производство се явяваше като господствующа форма на производството, силата и размѣра на търговскитѣ кризиси бѣха ограничени. Никакъвъ тласъкъ не може да предизвика бързото увеличавание количеството на продуктитѣ, произвеждани за *общия пазаръ*. При господството на дребното занаятчийско производство е невъзможно бързото разсширение на производството. Това послѣднето не може да бѫде разширено посредствомъ увеличение числото на работницитѣ, тъй като и въ обикновенно време въ него сѫ занети всичкитѣ способни за работа работници.

То може да бѫде разширено само съ увеличение експлоатацията на труда на наличнитѣ работници — и продължение работния день, въвеждание недѣлната работа и т. н. Но къмъ това не чувствуваха абсолютно никакво желание самостоятелния занаятчия и селянинъ отъ доброто старо време, на които не бѣше още извѣстна конкуренцията на едрото производство. Даже ако тѣ и да се съгласяваха на извънредна работа, то това малко помагаше тъй като производителностьта на тѣхния трудъ бѣше ничтожна.

Съ испъкване капиталистическата едра промишленость всичко това се измѣни. Промишленностьта не само разви необикновенно спомагателнитѣ срѣдства, които даватъ на търговията възможность да препълва бързо пазаря съ стоки, не само увеличи числото на промежутъчнитѣ халки между производителитѣ и потрѣбителитѣ — но тя тъй сѫщо даде възможность на търговията да се отзовава на всѣкой тласъкъ и да се разширява съ скокове.

Само това обстоятелство, че работницитѣ сега сѫ всецѣло подчинени на капитализма, който може да увеличава работния день, да ги лишава отъ недѣлна и нощна почивка, дава на капиталиста възможность да разширява по бърже производството, отколкото това бѣше възможно по прѣди. А излишния часъ отъ труда, при съвременната производителность, много повече разширява производството, отколкото при господството на занаятитѣ. Освѣнъ туй, сега капиталиститѣ могатъ да разширяватъ бърже своето производство. Главно, благодарение на кредита, капитала се явява много еластична, растяжима величина. Оживлението на работитѣ увеличава довѣрието, подбужда да се пущатъ въ оборътъ пари, съкращава времето на обръщението на една часть на капитала, като увеличава съ това неговата сила и т. н. Но най важно отъ всичко е, че *индустриалната запасна работническа армия е всѣкога съ услугитѣ на капитала*. Благодарение на това, капиталиста може да разшири своето предприятие, да наеме нови работници, да увеличи бързо производството и да се въсползува напълно отъ всѣкакъвъ благоприятенъ случай. При господството на едрата промишленность, рѫководяще начало печелятъ все пакъ особенни отрасли, като пар. *прѣдимно тъкачната и желѣзнолѣената индустрия*.

Ако една отъ тѣзи отрасли на индустрията получи особенъ тласъкъ, напр. благодарение откритието на новъ, голѣмъ пазаръ да речемъ въ Китай, или благодарение на почналата се неочаквано постройка на обширната мрѣжа желѣзни пѫтища да речемъ въ Аме-

рика, то не само тази индустрия ще се разшири бърже сама, но ще съобщи тъй сѫщо получения отъ нея тласъкъ на цѣлия икономически животъ. Капиталиститѣ разширяватъ старитѣ и откриватъ нови предприятия, наематъ нови работници; едновременно съ това расте поземлената рента, печалбата и работната заплата. Търсението на различни стоки се повдига, най-различнитѣ отрасли на промишленностьта се вмъкватъ въ общия икономически подьемъ. Започватъ да вѣрватъ, че всѣко прѣдприятие ще процъвтѣе, довѣрието става слѣпо, кредита безграниченъ; който има пари, пуща ги въ оборотъ; който получава на бърже растящи ренти и печалби, той се старае да обърне часть отъ получената печалба въ капиталъ. Увеличението обхваща всички.

А мѣжду това, колосално разширившето се производство удовлетвори вече повдигнатото търсение въ пазаря, но производството все не се прекъсва. Единъ капиталистъ не знае нищо за други; а ако за минута у този или онзи замърда съмнението, то скоро затихва отъ необходимостьта да се ползува отъ благоприятнитѣ моменти и да не отстѫпва на конкурентитѣ. Най-злѣ си испаща този, който е спрѣлъ. Търсението на стокитѣ, произведени извънъ нуждата, става все по-слабо и по-слабо, складоветѣ на търговскитѣ кѫщи се препълватъ съ стоки, а общото увлечение неистива. Ето, че нѣкоя отъ търговскитѣ кѫщи трѣбва да плати за стокитѣ взети отъ фабрикантина на кредитъ прѣди нѣколко мѣсеца. Но стокитѣ не сѫ още продадени; търговската кѫща има стоки, но нѣма пари; тя не може да испълнява своитѣ задължения, той фалирва. Но и фабрикантина, въ сѫщото време, има да взема, а тъй като неговия длъжникъ не му е заплатилъ, то и той фалирва. Фалитъ слѣдъ фалитъ. Страхъ обзема всички; слѣпото довѣрие се замѣня съ сѫщо такавъ слѣпъ страхъ; паника обзема всички и разорението е готово!

Цѣлия икономически животъ е растърсенъ до основата си. Всичкитѣ предприятия, които нѣматъ подъ краката си твърда почва, загиватъ. Загиватъ не само шарлатанскитѣ предприятия, но и тѣзи, които обикновенно се крѣпяха тъй или инакъ—едвамъ, едвамъ; въ време на кризиситѣ най-скоро отъ всичко става експроприяцията на селянитѣ, занаятчиитѣ и дребнитѣ капиталисти. Но и едритѣ капиталисти пропадатъ; никой не е сигуренъ отъ пропадание въ общото разорение. Тѣзи отъ едритѣ капиталисти, които издържаха кризиса добиватъ най-богата плячка; въ време на кризиситѣ експроприяцията на малкия човѣкъ става по лесно, но тъй сѫщо и концентрацията на производството въ по-малко рѫцѣ и нарастване на по-едритѣ състояния.

Никой не знае, ще ли може да устои, да прѣживѣе кризиса, прѣзъ времето на който, догдѣто работитѣ не тръгнатъ по обикновенния си пѫть, всичкитѣ ужаси на съвременния начинъ на производството достигатъ до най-висока степенъ—неосигоренностьта, проституцията и престѫпленията постоянно растятъ. Хиляди души мратъ отъ гладъ и студъ, защото сѫ произвели твърдѣ много продукти, твърдѣ много дрѣхи, жилища! Тукъ най-ясно отъ всичко се вижда,

че съвременнитѣ производителни сили влизатъ все въ по голѣмо противоречие съ стоковото производство. Нѣкои економисти мислятъ, че предприемаческитѣ синдикати ще турятъ край на кризиситѣ. Но нѣма нищо по погрѣшно отъ подобна смѣтка.

Урегулирвание производството посредствомъ синдикати прѣди всичко прѣдполага, че тѣзи синдикати ще обхванатъ главнитѣ отрасли на производството, че тѣ ще бѫдатъ положени *на международни основи*, че ще се распространатъ по всичкитѣ страни, гдѣто царува капиталистическото производство. До сега нѣма нито единъ синдикатъ, който би обхваналъ нѣкоя отраслъ отъ промишленостьта, която има важно значение за цѣлия економически животъ. Мѫчно се организирватъ и мѫчно могатъ да се държатъ отъ распадание интернационалнитѣ синдикати. Марксъ прѣди повече отъ читиридесетъ години забелѣза, че не само конкуренцията създава монополия, но и монополията създава конкуренция, колкото по-голѣма печалба получава извѣстна група предприемачи, толкова и опасностьта, че не принадлежащия къмъ нея едъръ капиталистъ ще почне да я конкурира, като основе сѫщо такова предприятие, е по голѣма и колкото по добрѣ вървятъ работитѣ, толкова е по силно желанието на всѣки единъ членъ отъ синдиката да се избави отъ ограничението, което синдиката налага на производството.аПри нискитѣ цѣни на стокитѣ, стремлението да се организиратъ въ синдикати е твърдѣ голѣмо, а при високитѣ — всѣки капиталистъ се старае, колкото му е възможно, да се възползува по-добрѣ отъ благоприятнитѣ случаи и да нахвърли на пазаря по възможности повече стока. Въобще синдикатитѣ не могатъ да отстранятъ надпроизводството. Тѣхната главна задача, по отношение къмъ надпроизводството се явява не отстранението му, а прехвърляние последствията му отъ капиталиста върху работника и потрѣбителя; да дадатъ възможность на едритѣ капиталисти да прѣживѣятъ кризиса, като съкратятъ временно производството, уволнатъ работницитѣ, безъ да губятъ.

Но даже да допустнемъ невѣроятното: да рѣчемъ, че въ близко бѫдѫще ще могатъ да се организиратъ едри всемирни отрасли отъ промишленостьта въ синдикати, съ такава строга дисциплина, че не ще се растурятъ и при най благоприятния вървежъ на работитѣ.

Какво ще стане слѣдъ това? Конкуренцията между капиталиститѣ на единъ и сѫщи клонъ отъ промишленостьта въ най добрия случай ще бѫде отстранена само въ е?но направление. Твърдѣ далечъ би ни завело изследването на туй, къмъ какви последствия трѣбва да доведатъ другитѣ страни на конкуренцията, неотстраними отъ синдикатитѣ; ще покажемъ само на единъ пунктъ: колкото повече се унищожава конкуренцията между предприемачитѣ на единъ и сѫщи клонъ отъ промишленостьта, толкова по силно тя се изостря между тѣзи предприемачи и предприемачитѣ на друга отрасълъ отъ промишленостьта, които се нуждаятъ отъ стокитѣ на първитѣ. Ако исчезне борбата между отдѣлнитѣ производители на единъ и сѫщи клонъ отъ промишленостьта, то тя още по рѣзко ще се

изостри между производителитѣ и потрѣбителитѣ — като предавамъ на последнята дума най-широка смисъль.

Въ широкия смисъль на думата, всѣки производитель е въ сѫщото време и потрѣбитель; тъй напр. притежателя на памучнопредачната фабрика, освѣнъ своето лично потрѣбление се явява като потрѣбитель на памукъ, каменни вѫглища, машини, масло и др.

Распадающия се сега на отдѣлни индивидуми капиталистически классъ, въ случай че се организира въ синдикати, би се распадналъ на отдѣлни слоеве, които се намиратъ въ най ожесточена борба.

Сега, всѣки капиталистъ се стреми да произведе колкото се може повече, да докара на пазаря по възможность повече стоки, тъй като колкото сѫ повече стокитѣ, толкова повече—при другитѣ еднакви условия—ще бѫде и печалбата. Производството се ограничава само съ ширината на пазаря, а тъй сѫщо и отъ размѣритѣ на наличния капиталъ. Ясно е, че тѣмо противоположното ще бѫде при общото распространение на синдикатитѣ; синдикатитѣ ще докаратъ не урегулирание на производството, та да отстранятъ кризиситѣ, както ни увѣряватъ, а общото стремление на всѣки единъ да произвежда *колкото се може по-малко*, тъй като колкото сѫ по-малко стокитѣ, толкова цѣнитѣ имъ сѫ по-високи.

Когато се препълни сега пазаря, търговцитѣ унищожаватъ една часть отъ стокитѣ, за да продадатъ останалата съ по износни цѣни; при синдикатитѣ този способъ ще се практикува отъ всички. Ясно е, че при такова положение на работитѣ, обществото не може да сѫществува. Ако отъ една страна всѣки синдикатъ се стреми да произвежда по-малко, отколкото е нужно, то отъ друга страна всѣкой синдикатъ ще се старае да принуди другитѣ синдикати да надпроизвеждатъ тѣзи стоки, отъ който се нуждае той. Това може да се постигне по различни пѫтища. Няй простия е да съкратимъ потрѣбностьта до немай кадѣ вмѣсто синдиката да съкратява производството. Другия пѫть—съ помощьта на науката да се създаде сурогатъ отъ стоки, чието производство да е ограничено; третия е—самъ да си произвеждашъ нуждниттѣ стоки.

Да предположимъ, напр., че притежателитѣ на мѣстнитѣ рудници организиратъ единъ синдикатъ, ограничатъ производството на мѣдьта и повдигнатъ цѣната и до немай кадѣ. Какви ще бѫдатъ последствията? Една часть отъ промишленницитѣ, които обработватъ мѣдь ще прѣкрати своита работа до най доброто време, друга ще се опита да замѣни мѣдьта съ други метали, а третата— ще си купи мѣдни рудници или ще почне да добива мѣдь и така ще стане независима. Най насѣтнѣ ще настѫпятъ распадванията и банкрутствата на синдикатитѣ, т. е. кризиситѣ.

Аналогичното на туй явление, както е извѣстно, се върши въ живота.

Така щото, синдикатитѣ не отстраняватъ кризиситѣ. Най-многото, което тѣ могатъ спечели въ това отношение—е да прѣдадатъ на кризиситѣ друга, но съвсѣмъ не по-добра форма. Фали-

титѣ не ще изчезнатъ и всичката разлика ще се състои въ туй, че тѣ ще станатъ по-обширни. Ще обгръщатъ не само едни отдѣлни капиталисти, но цѣли слоеве отъ тѣхъ; а заедно съ това и друга грамадна масса, чието сѫществувание зависи отъ ѣхъ. Безъ да отстранатъ кризиситѣ, синдикатитѣ могатъ да ги направятъ много по-врѣдни отъ сегашнитѣ.

Само тогава, когато всичкитѣ синдикати се слѣятъ въ единъ, въ чиито рѫцѣ ще се съсрѣдоточатъ всичкитѣ срѣдства за производство отъ всичкитѣ капиталистически нации, т. е. съ други думи, когато фактически се уничтожи частната собственность на срѣдствата за производството и само тогава синдикатитѣ могатъ отстрани кризиситѣ. А догдѣто това не стане, кризиситѣ, като се почне отъ извѣстна степень на економическото-развитие сѫ неизбѣжни. Не може да се уничтожи сѣнката на частната собственность, прѣди да се уничтожи самата тя.

II.

Успоредно съ периодическитѣ кризиси, съ временното надпроизводство и замѣняющето го временно уничтожение на цѣнностьта и губение на сили, все по-силно се развива хроническото производство и постоянното пръскание на силитѣ.

Техническия прогресъ върви непрекъснато, неговата область се разширява все повече, тъй като едрата капиталистическа промишленность всѣка година завоюва нови отрасли на индустрията, нови мѣстности. Производителностьта на труда се повдига непрѣкъснато и при това (като събира капиталист. дружества на купъ) туй повишение върви все по-бърже и по-бърже. Едновременно съ това става и непрѣкъснатото натрупвание на капиталитѣ. Колкото повече се увеличава напрегнатостьта на работническия трудъ и числото на заетитѣ работници не само въ една страна, а въ всичкитѣ страни (на капиталистическата експлоатация), толкова по бърже расте суммата на принадената стойность, толкова повече богатства се натрупватъ, които капиталиститѣ не могатъ да прехвърлятъ, за да ги обърнатъ въ капиталъ. Вследствие на това, капиталистическото общество не може да се спрѣ на едно равнище, на една степень; постоянното разширение на пазаря е за него въпросъ на животъ, а застоя — е смъртьта. Тогива, когато въ миналитѣ времена, занаятчията и селенина постоянно произвеждаха въ еднакво количество, и производството, въобще, растеше само съ порастванието на населението — капиталистич. начинъ на производството предполага непрекѫснато нарастване на производството; едно препятствие за това нарастване е болезнено състояние за обществото и то става толкова по-мѫчително и непоносимо, колкото по-дълго се протака. Наредъ съ временната потребность отъ временното разширение на производството, предизвиквано отъ временното разширение на пазаря, ний наблюдаваме постоянно побуждение къмъ това разширение, предизвиквано отъ *самитѣ условия на производ-*

ството. Това последното постоянно разширение намѣсто да бѫде обусловвано отъ пазаря, само прави необходимо неговото разширение.

Но въ последнитѣ десетолѣтия пазаря бавно се расшряра—разширението му не се прекратява съвсѣмъ; но тогава, когато производството има тенденция да се распространява все по-бърже и по-бърже—разширението на пазаря върви все по-бавно и по-бавно.

Наистина, пазаря на капиталистическото производство е грамаденъ; производството прескача всички мѣстни и национални граници; то може да превърне въ свой пазаръ цѣлия свѣтъ, цѣлото земно кълбо. За него последното стана даже много тѣсно. Нѣщо преди сто години цѣлия пазаръ на капиталистическата промишленность, която се сърѣдоточаваше главно въ Англия, се състоеше, като исключимъ западнитѣ части на Европа, само отъ крайбрѣжнитѣ страни и острови на другитѣ части на свѣта. Но енергията и алчностьта на капиталиститѣ и тѣхнитѣ покровители бѣха толкова голѣми, а срѣдствата съ които располагаха толкова колосални, щото почти всичкитѣ страни на земята се откриха за стокитѣ не само на английската, но и на обще-европейската промишленность, тъй че сега незаети оставатъ само тѣзи пазари, отъ които нищо не можемъ искара, освенъ страхъ, а и ... бой.

Поразителното развитие на средствата за съобщение дава възможность да се експлоатира пазаря все по интенсивно. Но именно у тѣзи народи, които не сѫ вече диваци, у които има вече извѣстна култура, извѣстни културни потрѣбности, пазаря получава другъ видъ. Внасянието стокитѣ на капиталистическата едра промишленность убива мѣстното дребно производство на всѣкадѣ, а не само въ Европа и обръща занаятчията и селянина въ пролетарии. Това предизвиква на пазаря двѣ важни измѣнения. Първо, намалява покупателната сила на населението, а това препятствува за разширението на харча въ извѣстенъ пазаръ. Второ— което е много поважно—благодарение възникванието на пролетарията се създаватъ условия зъ въвежданието на капиталистическия начинъ на производството. По такъвъ начинъ европейската едра промишленность си копае сама гроба. Като се захване отъ извѣстенъ уровенъ, всѣко по нататшно разширение на пазаря предизвиква появяванието на нови конкуренти. Едрата промишленность въ съединенитѣ щати, отъ появяванието на която има едва едно поколение, не само е независима отъ европейската, но и подчинява подъ себе си цѣла Америка; още по-младата русска промишленность почва да снабдява вече съ промишлени стоки всичкото неизмѣримо пространство, което тя владѣе въ Европа и Азия; отъ Индия, Китай, Япония, Австралия ставатъ промишленни страни и рано или късно ще почнатъ да удовлетворяватъ сами промишленнитѣ си нужди. Съ една дума, не е далечъ времето, когато, очевидно, пазаря на европейската промишленность не само, че не ще се разширява повече, но ще почне да се съкратява. А това е равносилно съ банкротството на цѣлото капиталистическо общество.

Въ всѣки случай, отъ нѣкое време, разширението на пазаря върви много бавно, за да удовлетворява потрѣбноститѣ на капиталистическото производство; прѣпятствията за това производство все растатъ и нему става все по мжчно да распустне всичкитѣ си производителни сили. Периода на економическия подьемъ все по кратъкъ, тоя на кризиститѣ все по дългъ; надпроизводството се обръща въ постоянно явление. Вслѣдствие на това расте количеството на срѣдствата за производството, недостатъчно или съвсѣмъ неексплоатирвани, количеството на пропадающитѣ безплодно богатства, колич. на остающитѣ безъ употребление работнически сили. Къмъ това послѣдньото трѣбва да се причислятъ не само тълпитѣ безработни, които сж порастнали до грамадни размѣри, но и тѣзи безмисленни и все растящи паразити на обществения организмъ, които, като не сж въ състояние да се заловятъ съ производителна дѣятелность, поддържатъ своето тежко сжществувание съ най разнообразни, по-голѣмата часть безполезни занятия, до нѣмай-кадѣ изнурителни: дребната търговия, кафеджийството, факторството. Къмъ сжщия този разредъ се отнася грамадната масса отъ всевъзможни степени: шарлатанитѣ, прѣстжпницитѣ, професионалнитѣ проститутки съ тѣхнитѣ покровители и други зависящи отъ тѣхъ сжщества. Сжщо тука трѣбва да се причислятъ многочисленнитѣ тълпи, служащи на имотнитѣ класси; и най-сетнѣ, постоянното увеличавание на армията надали е възможно безъ надпроизводството, което дава на промишленностьта възможность да прѣмине безъ тъзи огромна масса работнически сили.

Капиталистическото общество става все по неспособно да изразвитието на създаденнтѣ отъ него производителни сили.

За да не загине, то трѣбва да оставя безъ употрѣбление все по голѣмо количество производителни сили, безъ полза да губи все държи по голѣмо число продукти.

Капиталистическия начинъ на производството, замѣняванието на дребното ступанство съ едрото капиталистическо, производителнитѣ срѣдства на което прѣдставляватъ частна собственность, съсрѣдоточена въ малко ржцѣ и работници, каквито ставатъ нищо неимѣющитѣ пролетарии—този капиталистич. начинъ на производството е срѣдството, което е ограничило безкрайно ограничената производителность на труда на занаята и селското домакинство. *Всемирно историческата за'ача на капиталиститѣ е била да спечелятъ това.* Капиталистич. классъ разрѣши тази задача; той прѣдизвика страданията на експроприиранитѣ и експлоатиранитѣ народни масси, като разрѣши несъмненно своята задача. Този классъ бѣше сжщо такава историческа необходимость, както и двѣтѣ причини, които го прѣдизвикаха: стоковото производство и тѣсно свързаната съ него частна собственность на срѣдствата за производството и продуктитѣ.

Но ако този классъ бѣше историческа необходимость, то сега си испълни своята миссия. Неговата служба все повече минава въ наемни служащи. Всичката задача на огромното число капиталисти се състои сега въ туй, да харчатъ това, което други произвеждатъ; капиталиста стана сега сжщо такъвъ елементъ, както феодала прѣди

сто години. Нѣщо повече отъ туй. Както въ миналото столѣтие феодалното дворянство, така и капиталиста сега се явява прѣпятствие за понататъшното развитие.

Пр. отъ русски: **Кжневъ.**

Таласъмената кжща.

отъ *Карима.*

Бѣхъ се премѣстилъ кадѣ крайщата на града въ единъ отъ новозастроенитѣ квартали, гдѣто хубави едноетажни и двуетажни здания се редѣха съ празднимѣста, зарасли съ трѣва и заградени съ дъски. Таково мѣсто се намираше и до кжщата, въ която бѣхъ си наелъ една стая. Прѣзъ единъ отъ прозорцитѣ ми навътрѣ въ двора се видѣше гърба и широкия покривъ на една малка, полусрутена кжщица, останала, види се, отъ древни времена. По високо-израстналия буренъ, по негазената трѣва изъ двора личеше, че кжщата бѣ отдавна изоставена. Още по изоставена се видѣше тя отъ пжтя, прѣзъ липсалитѣ тукъ тамъ дъски на стобора. Мрачно гледаха счупенитѣ ѝ два прозорци и яко затворенитѣ врата.

Забелѣзахъ, какъ дѣцата, които шумно играяха надъ вечерь изъ пжтя, странѣха отъ стобора на тая кжщица.

— Чичо, тамъ има таласъмъ, тайнственно ми съобщи Пешо, осмогодишното момченце на хозяитѣ, което често идваше при мене. Обичаше да се намѣсти до масата ми, да изиска моливъ и кжсъ хартия и да си дращи. Имаше хубава кждрава косица, а погледа на чернитѣ му очички бѣше тъй изразителенъ!

— Азъ ме е страхъ отъ таласъмената кжща. Едно момче „го" видѣло — стра-а-шенъ билъ! проточи то другъ пжть, като гледаше прѣзъ прозореца малката кжщица, която явно празнѣше въображението му. А и наистина, особенно вечерь, тя много приличаше на свърталище на разни змеове и таласъми, слушани съ затаено дихание въ най-ранното ни дѣтинство...

* * *

Лѣтото измина. Заокапаха листата по дърветата; пожълтѣ буйната трѣва въ съсѣдния дворъ. Още по-грозно, по-самотно стърчеше сега малката кжщица.

Зарѣдиха се дни съ непрѣкъснати дъждове, дни въ които всичко изглеждаше тъмно, невесело подъ покритото съ сиви еднообразни облаци небе. Въ невесело настроение стояхъ и азъ на прозореца си. Погледа ми безцѣлно минаваше отъ предмѣтъ на предмѣтъ, отъ кѫща на кѫща и най-сетнѣ се спрѣ върху покрива на таласъмената кѫща. Чудно ми се видѣ: рѣдакъ едвамъ забелѣзанъ димъ се задига надъ тоя покривъ, като че ли отъ накладенъ вътрѣ огънь. Тъй като на покрива не се видѣше куминъ, то димътъ излизаше прѣзъ керамидитѣ.

Гледахъ тоя димъ, който ту се сгѫстяваше, ту пакъ се разрѣдяваше и се мѫчихъ да обясня причината на това необикновенно явление въ необитаемата кѫщица. Дали не сѫ влѣзли нѣкои скитници нощемъ да се скриятъ отъ дъжда и да сѫ наклали огъня? Дали не ще се запали нѣщо?

Но димътъ се разрѣди съвсѣмъ и се изгуби.

Вгледахъ се отсетнѣ пакъ въ тоя покривъ, ала не можахъ вече нищо да видя . . .

*
* *

Слѣдъ кратковременна борба, въ която често взимаха връхъ дни, които съ веселото сияние на слънцето сѣкашъ възвиваха времето на пролѣтъ, най-сетнѣ зимата встѫпи въ своитѣ права. Снѣжни виялици се смѣняваха съ мразовити дни, придружени често съ гѫсти мъгли, каквито само въ София ми се случи да видя, и отъ които на петъ раскрачи не може се различи човѣкъ.—Въ единъ такъвъ мъгливъ студенъ день, азъ се връщахъ дома, свитъ въ палтото си, съ горѣщо желание да мога да се скрия съвсѣмъ въ него, съ носътъ си, въ който диханието сѣкашъ замръзваше, съ ушитѣ си, които не осѣщахъ отъ студъ.

Изминахъ по многолюднитѣ улици, и колкото повече наближавахъ края на града, толкова по-малко хора срѣщахъ; така щото по едно време чувахъ само моитѣ стѫпки. Обаче при възвиванието въ улицата, гдѣто бѣше квартирата ми, отзадѣ ми се зараздадоха други бързи крачки, които яко удрѣха по замръзналата земя. За нищо не мислѣхъ, та слухътъ ми неволно слѣдваше тия стѫпки, които се чуваха все по близо. Азъ бѣхъ вече нѣколко раскрачи отъ квартирата си, когато стѫпкитѣ отзадѣ ми съвсѣмъ ме настигнаха и по край мене бърже замина една жена. Въ рѫцѣтѣ си тя носѣше завито въ юрганче малко дѣте. Хвърли ми се въ очитѣ нейното блѣдно, испито лице,

повидимому тя извънредно бързаше. Това личеше по запъхтѣлото ѝ дихание и по туй, че въ бързането си тя не забѣлѣзваше, какъ крайчеца на юрганчето се бѣ отмѣтнало. Азъ зърнахъ и това лице. Очичкитѣ му бѣха яко склопени — бузитѣ неестественно червени. Жената забѣлѣзала погледа ми, съ непохватно движение покри лицето на дѣтето, при което ми се мѣрнаха въ ръката ѝ двѣ шишенца съ цѣрове, направи още нѣколко бързи крачки и хлътна . . . въ портитѣ на таласъмената къщица.

Азъ даже се поспрѣхъ отъ изненадание.

„Та видишъ ли, защо пушеше тогава!" припомнювахъ си азъ, сѣдналъ до собата въ стаята си, като топлѣхъ сцѣпенитѣ си отъ студъ ръцѣ.

„Намѣриха се хора да живѣятъ и въ тая развалина".

Отидохъ при прозореца. Блѣдното испито лице на жената сѣкашъ още стоеше отпрѣдѣ ми. „Дали сега цѣроветѣ ще помогнатъ на дѣтето? Дали тоя студъ, въ който тя е била принудена да го носи, за да го прегледатъ, не е влошевилъ болѣстьта?" Мислихъ си азъ, като се мъчихъ да проникна прѣзъ порина-титѣ стѣни на къщицата, които надали сѫ могли да стоплятъ дѣтето . . .

*
* *

Времето се бѣ пооправило. Распилѣ се мъглата; слънцето весело грейна. Азъ сѣдѣхъ въ стаята си и писвахъ срочна работа. Лѣниво се движеше перото по-бѣлата хартия. Азъ често го напущахъ и се вгледвахъ ту въ весело играющитѣ на пътя дѣца, ту въ синѣющата се отдалечъ Витоша, на която покри-титѣ съ снѣгъ върхове нѣжно се сливаха съ синевата на ясното небе. Хубава гледка, отъ която съ неохота се откъснахъ, като зачухъ бързи дѣтински крачки. Още единъ мигъ — вратитѣ съ шумъ се раствориха и въ стаята стремително влѣзе хубавкото момченце на хозяитѣ.

— Чичо! видѣ ли попа? Дѣтенцето умрѣло въ къщата. Бива ли да гледамъ, че мама не ме пуща на пътя? Попита запъхтено то и, безъ да дочака отговоръ, спрѣ се до прозореца и впи погледа си въ съсѣдния дворъ.

— Умрѣ ли? машинално попитахъ азъ, като станахъ отъ мѣстото и се спрѣхъ сѫщо до прозореца.

„Напусто го е носила тогава!" рѣкохъ си азъ, гледайки

малката кжщица. Сега азъ сѣкашъ виждахъ, какво ставаше вътрѣ й: умрѣло дѣтенце, испито майчино лице, склопено надъ него, попъ що бърже, бърже чете всредъ задушната миризма на восъкъ и тамянъ.

— Чичо, ей носятъ го! издума Пешо, като се пристиспа о мене и конвулсивно улови ржката ми.

На двора се показа най напрѣдъ попа, съ кандило въ ржка, сетнѣ малко розово гробче, носѣно отъ двама души, слѣдъ него съ тъпо изражение върху сѣкашъ още по блѣдното лице вървѣше видѣната отъ менъ прѣди нѣколко дни жена. До нея вървѣше стара, сгърбена баба и държеше за ржка четри —петъ годишно дѣте. Още двѣ-три жени сключваха погребалното шествие, което бърже мина прѣзъ двора, сетнѣ покрай дѣцата на пжтя, които прѣди малко весело тичаха, а сега тихо гледаха съ любопитство малкия мъртвецъ.

Погледнахъ Пеша. Процесията бѣ се изгубила отъ очитѣ ни, а той все стискаше ржката ми и съ широко растворени очички гледаше по посоката, гдѣто изчезна розовото гробче. Сетнѣ продължително въздъхна, издигна кждравата си главичка и замисленно, въпросително ме погледна.

То като че ли поиска нѣщо да каже, но нѣкакъ се смути, исчерви се и отпусна ржката ми.

Слѣдъ малко то вече сѣдѣше на обичното си мѣсто до масата ми и си дращеше нѣщо. Азъ пакъ останахъ до прозореца и дълго време гледахъ на малката кжщица, която слѣдъ изнисанието на малкия мрътвецъ изглеждаше даже по пустинна, отколкото даже тогава, кога въ нея никой не живѣеше и кога дѣцата странѣха отъ нея, като отъ „таласъмена“. Само пушака бѣ издалъ сжществуванието на живи хора, които вътрѣ сж прекарвали живота съ сичката му мизерия, грижи, сълзи, и отчаяние прѣдъ тая смърть, що грабна малкото дѣтенце . . .

Край.

РЕАЛИЗМЪТЪ ВЪ БОТЕВИТѢ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

отъ *В. Благоева.*

Българинътъ, който знае да чете, навикналъ е да гледа на младия нашъ поетъ Ботева като на една неизмѣряема величина, и каквото се каже или пише за несравнения Ботевъ, много интересно му се струва. По опрѣдѣленъ епитетъ отъ *несравненний* нѣма за Ботевъ въ наш[illegible]
разно ще се мѫчимъ да го сравняв[illegible]
силата на таланта съ другитѣ наши [illegible]
само като поетъ. Писали сѫ и Ракоь[illegible]
риотически пѣсни, има много тенден[illegible]
нито едно може да се сравни съ Ботев[illegible]
нѣщо очарователно; тѣ носятъ въ себе [illegible]
вѣковѣченъ характеръ, и „мѣстото, което [illegible]
бѫде толкова по високо, колкото тоя характ[illegible]
по-дълговѣченъ“, казва Тенъ за произведения к[illegible]
защо подобни произведения не старѣятъ; тѣ в[illegible]
за всѣко врѣме пригодни.

Романтизмътъ съ различнитѣ демократич[illegible]
носи въ себе си, доведе писателитѣ на нашето в[illegible]
турализма. Писателитѣ отъ тая школа стоятъ на [illegible] народностьта, самобитностьта и реализма. Тая почва иматъ и произведенията на Хр. Ботевъ. Той е истински синъ на времето, въ което е живѣлъ. Това време не е далечъ отъ насъ. Единъ периодъ отъ двадесетилѣтия ни отдалечава отъ несравнения поетъ. Въ единъ такъвъ периодъ нищо не ни е далъ нашия вѣкъ. Нашата безцвѣтна литература, освѣнъ дѣтински опити на една подражателна писменность, не можеше друго произведение да тури на редъ съ произведенията на талантливия нашъ поетъ.

Ако се точно опредѣлеше мѣстото, което достойно заема Ботевъ между писателитѣ реалисти, нѣмаше да има и такова оригинално подраздѣление на неговитѣ лирически пѣсни, което нѣкои се мѫчатъ да имъ дадатъ: горѣща любовь къмъ отечеството, безпредѣлна тѫга за робскитѣ тегла на българския народъ, тѫга за изгубената младость, несбѫднати мечти за разбитъ животъ . . . нито дидактическитѣ правила отъ слѣдующия родъ: „Въ наше време патриотическото въодушевление не може да и-

[illegible] [illegible] господствующа роль, както въ днитѣ на Ботева, [illegible] че и не трѣбва да се занемарява съвършенно. Нашитѣ [illegible] за сега по други и затова литературата ни може да [illegible] други [illegible]. Политическата поезия на Ботева като [illegible] народната гордость и възпитаваше духоветѣ въ ки- [illegible] въжделения отвлече вниманието на цѣло едно [illegible] отъ грижитѣ за интимно, домашно възпитание. Ако [illegible]ето на тия грижи е било необходимо за бунтовни- ческото минало, то е непростително и пагубно въ наши дни. Не може да се премълчи, че повърхностното подражение на Ботева [illegible] е дало горчиви резултати и дава до послѣд- не време. Младитѣ хора у насъ се отдаватъ лесно на идеал- нитѣ пориви на миналото".

Его туй последното огорчение на новитѣ цѣнители на Ботевитѣ произведения съвсѣмъ си нѣма мѣстото. На младитѣ хора обикновенно е свойственно да се увличатъ, но по-голѣмата часть отъ нашитѣ млади хора съвсѣмъ не отъ идеалитѣ на миналото се увличатъ, а отъ реалното, отъ българския идеалъ да си свие гнѣздо и да си напълни кесията. Златната младежъ у насъ, по-голѣмата ѝ часть, за съжаление, до толкова е практична, че по нѣкога ти се струва да гледашъ старци и бабички, даже дордѣто тая младежъ се намира въ оградитѣ на училището. Идеала на момата е да намѣри богатъ мжжъ, а на момчето—дебела жена, ако не зестра. Пъкъ истинския патриотизмъ толкова изобилва, че трѣбва, като грѣцкия философъ, да запалимъ денемъ фенеръ, за да намѣримъ българинъ патриотъ не на думи, а на дѣла. Тука е величието на поета Ботевъ, че отъ свѣтлината на неговитѣ идеали се мръщатъ и пѣмѣятъ нощнитѣ бухали, които плачатъ ужъ за отечеството, за свобода и правда човѣшка.

Характерната черта на Ботевитѣ произведения е народностьта. Тая черта вие ще намѣрите въ всѣко едно негово поетическо творение. Но най-високо се изразява тая черта въ редове като слѣдующитѣ:

Зададе се облакъ теменъ
Отъ къмъ гора отъ балкана,
Дали ще е дъждецъ дрѣбенъ
Или ще е буря страшна?
Охъ, мой дѣдо, тѣжко врѣме!
Ра̂ото се едвамъ влачи,

И слѣдъ него сѣешъ сѣме,
Потъ отъ чело, градъ отъ очи!

Тоя откъслекъ е образецъ отъ народната поезия; тя не само по формата си е народна поезия, защото уподобява природнитѣ явления съ настроението на орача, но по съдържанието си тя е още повече народна. „Народность“ носятъ на знамето си романтицитѣ и съ това знаме тѣ влизатъ срѣдъ маситѣ народни, чувствоватъ тѣхнитѣ радости и скърби, описватъ тѣхния тѣжакъ трудъ, бита народенъ. Въ тая пѣсенъ за орача Ботевъ именно ни дава една картина отъ тегловния животъ на нашия земледѣлецъ. Не само негова трудъ е тѣжакъ, не само „потъ отъ чело“ се лѣе у сѣяча, но и „градъ отъ очи“! Причината на тая тжга по нататъкъ поета обяснява съ такава картинность, живость, каквато може да даде само масторската четка на единъ великъ художникъ.

Други по-радостни пѣсни той не можеше да напише за нашия народъ, защото неговото положение бѣше такова. Не можеше той да се въсхищава нито отъ богатата жетва на земледѣлеца, нито отъ свадби и сѣденки, нито отъ нашето овчеподобно семейство. И жетвата се сбира отъ зулумджии бирници, пълни тѣхнитѣ кесии, и свадбата е не на радость, защото новото семейство се впрѣга въ сжщия робски хомотъ, въ който кисни цѣлата масса народна, и семейнитѣ радости сж покрити съ черно тегло, каквото е унизеното безправно положение на робско семейство. Не че Ботевъ зема една страна отъ народния животъ, но която и да земеше, той не можеше да нарисува поутѣшителна картина. Той е писалъ малко, затова нѣма много сюжети, но и въ това малкото е казано много. Ако не бѣше загиналъ тъй рано, нѣмаше, вѣроятно, да го укоряватъ, че нѣмалъ „усидчивость“ да обработи своитѣ произведения. Думата е тукъ за поемата „Хайдути“. Най-свѣтлата страна въ нашия животъ поробенъ, въ която прогледва човѣческа искра—любовь къмъ независимость, протестъ противъ угнетенията и неправдитѣ човѣшки твърдѣ добрѣ е схваната и описана въ тия малко стихове: „Хайдути“ и „Пристанала“. И тукъ Ботевъ се явява народенъ поетъ. Идеала за свободенъ животъ нашия народъ вижда у хайдутина. Само съ пушка въ ржка подъ зелена бука, тамъ горѣ на балкана, срѣдъ буритѣ и дивитѣ звѣрове може да се живѣе свободно. Да се рѣши човѣкъ на такъвъ животъ нужни сж отвага, гражданска доблѣсть, високо човѣшко достойнство,

което протестира противъ угнетенията. Хайдутина отмъщава на злосторницитѣ не само за себе си, но и за другитѣ свои угнетени братя. Въ тѣжки минути българина е обръщалъ очи къмъ балкана, дѣто се расхождатъ тия свободни птици — хайдути. На тѣхъ се възлага надежда за отмъщение беззащитния. Ботевъ въ слѣдующитѣ редове сгрѣва тая надежда:

Я надуй дядо кавала,
Слѣдъ тебъ да викна запѣя
Пѣсни юнашки хайдушки,
Пѣсни за вѣтхи войводи—
За Чавдаръ страшенъ хайдутинъ,
За Чавдаръ вѣтхи войвода—
Синътъ на Петка страшника !
Да чуятъ моми и момци,
По сборове по сѣденки,
Юнаци по планинитѣ,
И мѫже въ хладни механи,
Какви е дѣца раждала,
Раждала, ражда и сега
Българска майка юнашка,
Какви е моми хранила,
Хранила, храни и днеска
Нашата земя хубава.

Всички, всички безъ исключение, и старо, и младо трѣбва да чуятъ и да прославятъ тия юнаци — гордость на нашата земя. И надъ какво друго може да се спрѣ поета изъ народния животъ? Надъ нашия погърченъ болеринъ ли въ старата история, или надъ потурчения чорбаджия? И двата типа сѫ чужди, не сѫ излѣзли изъ народа. Тѣ сѫ кърлеши въ народното тѣло; тѣхъ мрази народа. Тая умраза при всѣки удобенъ случай исказва поета. Наредъ съ демокритическитѣ идеи, които прогледватъ въ тая умраза къмъ народнитѣ скубачи, Ботевъ ни рисува дѣйствителний животъ, той е реалистъ. Като такъвъ инакъ не можеше да говори. Тия демократически идеи съставляватъ ядката на неговитѣ произведения. Безъ тѣхъ прекрасната форма на какво и да било художествено перо нѣма интересъ. Най-прекрасния народенъ писатель, който само копнѣе за своя народъ и въспѣва хубоститѣ на отечественната природа, не може да създаде едно дълговѣчно произведение. Такова произведение има само временно значение, то се чете,

дордѣ е ново и скоро се забравя. То прилича на хуваво цвѣте безъ дъхъ. Сольта на едно художественно произведение съставлява философския реалистически взглядъ на живота. Народитѣ растатъ и старѣятъ, както и хората, но по натурата си оставатъ си се сжщитѣ съ по-вече или по-малко трезви взглядове на живота, ясно опредѣлени стремления и задачи, съ извѣстни нравственни понятия, опредѣлени идеали, съ дрѣбни страсти и пр. Единъ писатель реалистъ не може да игнорира тия човѣшки слабости, тия свойства на човѣшката душа. Може той да стои по-високо отъ средата, изъ която той е излѣзалъ, може да бжде по далновиденъ, тогава той въплотява тия народни идеали по-релиефно, по-ясно опредѣля пжтя, по който може да се осжществятъ тѣ.

Тъй като стремленията на единъ народъ или на една отдѣлна личность къмъ щастие, къмъ независимость и пр. сж присжщи на всички хора и въ всички времена, само понятията сж различни, споредъ развитието на народа, то и произвеленията на писателя реалистъ, който описва живота какъвто си е, сж притѣжание на всички хора въ цѣлъ свѣтъ.

Не бива да се нарѣкатъ такива произведения политически, а човѣшки. Такива сж произеденията на Хайне, на Диккенса и пр. Никой нѣма да се рѣши да нарече Дикенса политиканъ, защото тъй язвително той описва сждопроизводството въ Англия съ всичката му плѣсень, нито да го нарѣкатъ народникъ, защото описва положението на массата народна, работния народъ въ Англия съ такава любовь, както още ни единъ масторъ не е писалъ. Народничество, политика и пр. сж твърдѣ тѣсни черчевенца за единъ талантъ като Ботева. Той стои на почвата на писатель реалистъ и е, несъмнѣнно, запознатъ съ писателитѣ отъ тоя родъ. А въ съчиненията на всѣки отъ съвременнитѣ европейски писатели общечеловѣческитѣ идеали, които изражава Ботевъ, се срѣщатъ на всѣка страница. Като синъ на своето време, Ботевъ не можеше да бжде чуждъ на идеитѣ за равноправность, и справедливость, които се помжчиха да осжществятъ французскитѣ комунари. Като такъвъ Ботевъ се исказва въ своята „Молитва“. Ний тукъ го виждаме като човѣкъ, а не само като патриотъ. Това е „вѣрую“ на единъ революционеръ, който не твърдѣ деликатно се обръща къмъ всички лицемѣри, като ги нарича „скотове“, но за това той е истино православенъ синъ на революцията. Неговата искренна молитва

Въ редоветѣ на борбата.
Да си найда и азъ гроба.

е запечатанъ въ сърдцата ни съ юнашката му смърть. Има ли по-красноречиво доказателство отъ това за искренността на тая молитва, за неговата вѣра въ правдата, въ разума, които трѣбва да въстържествуватъ?

Всѣкой безпристрастенъ читатель ще се убѣди, като вникне по внимателно, че Ботевъ стои на почвата на реалиста. Въ това именно отношение той заслужва подражание. Дордѣ нашата литература се лута безъ опредѣленна посока, ту къмъ празна надута народность, ту къмъ народничество, тя не може да има въспитателно още по-малко историческо значение, както се очаква отъ литературата на единъ народъ.

Наистина, и преди Ботева неговий съвременникъ Л. Каравеловъ се е опиталъ да пише въ това направление, но въ неговитѣ произведения личи влиянието на русската литература, даже нѣкои сюжети сж зети отъ малорусснийский писатель Шевченко. Освенъ туй, тѣ повечето сж тенденциозни, не съдържатъ самобитностьта народна, както у произведенията на Хр. Ботевъ, нѣматъ тая человѣчность, на която достоинството никога се не губи. Ето защо Л. Каравеловъ не може да се нарѣче учитель на Ботева; за негови учители сж служили писатели романтици. Ако подиримъ въ съвременната наша литература други писатели съ реалистическо направление, ний може да срѣщнемъ народници, които сж дали и по-пълни и по-обработени картини изъ нашия животъ, нарисовали сж отечественната природа, но нѣматъ такъвъ интересъ, както малкото цѣнни произведения на младия нашъ поетъ. Ето защо казахме ний, че Ботевъ е несравненъ за българитѣ.

Лирическитѣ произведения на Ботева още по-добрѣ потвърдяватъ казаното по-горѣ.

Лирическитѣ произведения сж плодъ на субективни чуства. Въ тѣхъ се рисува самия поетъ: какви чуства го вълнуватъ, за какво сърдце му копнѣе, какво той мрази:

Въ тжги, въ неволи младость минува,
Кръвьта се ядно въ жили вълнува,
Погледътъ мраченъ, умътъ не види
Добро ли, зло ли насрѣща иде.
На душа лежатъ спомѣни тѣжки,
Злобна ги память често повтаря,

Въ гърди ни любовь, ни капка вѣра,
Нито надѣжда отъ сънъ мъртвешки
Да можешъ свѣсенъ човѣкъ събуди!

Тъга препълня гърдитѣ на поета. Причината на тая дълбока скърбь сж равнодушнитѣ безчувственни хора, които го окржжаватъ. Тази скърбъ напомня мировата скърбь на Хамлета у Шекспира. Глупость, лицемѣрие, низость на царедворцитѣ предизвиква честната натура на шекспировия херой да протестира. Не е ли и у Ботева тая пѣсень единъ високъ протесть противъ окржжающата среда? Въ друга една пѣсень поета праща своето презрѣние на тия жалки хора, които не знаятъ „позоръ ли е или слава". Тая скърбь никакъ не прилича на обикновенно натякване на сждбата, която е хвърлила поета въ чужбина. Въ тия стихове както и въ ония добрѣ извѣстни на българския читатель:

Тѣжко, тѣжко! вино дайте!
Пиянъ дано азъ забравя . . .

поета скърби „за край свой роденъ", скърби за „бащина мила стрѣха", не защото иска да се прѣдаде на мирно щастие, да се наслади отъ младинитѣ си; на вредъ той може да намѣри това щастие на миренъ животъ, ако се грижаше само за себе си. Тукъ поета негодува противъ мъртвилото на своитѣ братя. Той бичува „глупци патриоти", за да ги стрѣсне, да ги събуди.

Не е право да се мисли, че тия пѣсни сж „тъга за младость", както нѣкои ги наричатъ, нито сж патриотически въодушевления. Въ нихъ се исказва високо негодувание на една възвишена душа противъ ниското, пълзящето. Само една честна натура може тъй силно да страда отъ нещастието на окржжающата среда, която стои толкова ниско, че не се теготи даже отъ своето положение; у нея липсватъ духовни интереси. Възмущението на поета борецъ е исказано величаво, — но не надуто, — искренно правдиво, какъвто си е той навредъ. Той бичува, негодува противъ злото и въ това негодувание се исказва хуманность, любовь къмъ ближнитѣ. Макаръ да увѣрява поета, че „въ гърди ни любовь, ни капка вѣра" не останало, въ самото отрицание прогледва любовь; не оная сантиментална любовь, която въспѣватъ ограниченитѣ дребнави поети, а любовь възвишена, чувства благородни бликатъ въ всѣки стихъ на Ботева. Той люби горѣщо, страстно и своето „либе хубаво и своя

та майка, и своя баща и братъ „черни чернѣятъ за меня“. Тази взаимность на чувствата, тази хармония и хубость се сблъскватъ съ грозната дѣйствителность на живота:

Остави тазъ пѣсень любовна
Не вливвай въ сърдце ми отрова:
Младъ съмъ азъ, но младость не помня!
Запѣй ми, дѣвойко на жалость,
Запѣй, какъ братъ брата продава —
Запѣй или мълкни, махни се!
Сърдце ми вечъ трепти — ще хвръкне,
Ще хвръкне, изгоро, — свѣсти се!
Тамъ дѣ земя гърми и тътне
Отъ викове страшни и злобни . . .

Отъ тукъ борба на чувствата: любовьта се сблъсква съ чувството на дългътъ, който вика поета въ ужасната свалка, дѣто „братъ брата продава“, дѣ земя гърми и тътне „отъ викове страшни и злобни“. Може ли да се предаде човѣкъ на мирно щастие, когато въ ушитѣ му пищятъ тия злобни викове? Ето дѣ е драматизма. Отъ тукъ произлиза тая демоническа любовь, която е недостжпна за обикновеннитѣ смъртни, тая двойнственность въ човѣшката душа на личний и общественний животъ. Едина поражда любовь къмъ мирно щастие, другия чувство на дълга. Ботевъ отблъсва първото, не безъ мжка: „сърдце ми вечъ трепти—ще хвъркне, изгоро—свѣсти се! „Той е на края до самозабравяние, той обича съ силата на една млада прекрасна душа, но отблъсва тая любовь и тича на гласа на човѣшкий дългъ, който го зове на борба. Тая жертва на личното щастие, на всичко мило и драго на свѣта и показва, какъвъ човѣкъ е Ботевъ.

На друго мѣсто поета рисува любовь свободна на двѣ любящи сърдца — въ „Пристанала“. Само тамъ може любовьта да вирѣе, дѣто има свобода; щастието е много капризно: на всѣко мѣсто не може да се пресжди, всѣкой го разбира, както може, каквито сж неговитѣ изисквания отъ живота. За нашия поетъ щастието се усмихва само при единъ свободенъ животъ.

Когато зърна той, че иде
Неговото мило либе,
Изъ юнаци той искочи
И къмъ нея съ пръстъ посочи:
Ей дружина, хай станете!

Ей я иде — погледнете;
Туй е мойта горска птица,
Туй е мойта „годеница“!
Па си веселъ засмѣнъ тръгна,
Да посрѣщне той Стояна;
Наближи я — съ пушка гръмна,
Катъ видѣ, че й засмѣна:
И дружина загърмѣха
На засѣвки та запѣха:
А тя ржцѣ си разгърна,
Та Дойчинъ я младъ прегърна!

Не е ли това нѣмий въстрогъ на една честита чета? Тѣ не говорятъ единъ другиму, ни клѣтви даватъ прѣдъ свидѣтели вѣчно да любятъ единъ другиго. Дойчинъ само зърна свойта годеница засмѣна и той разбра, че го обича: тя разгърна ржцѣтѣ си и се намѣри въ пригръдкитѣ на любимия човѣкъ, за когото е призрѣла хорски думи и отива подирѣ му, безъ да се пита кадѣ? Тука нѣма думи, тука говори сърдцето, двѣ любящи сърдца се разбиртъ мълчеливо — това е то щастлива любовь. Ботевъ не е едностренчивъ; той може да схвани и най тънкитѣ струни на човѣшката душа, нищо човѣшко не му е чуждо. Едно можемъ да съжаляваме. че тъй малко е писалъ. Всѣки сюжетъ подъ неговото перо излиза живъ образъ, отъ него блика животъ, искренность и правдивость.

И тукъ въ лиризма той си остава сжщински реалистъ. Изгибитѣ на човѣшкото сърдце съ всичкитѣ му дребнави ниски чувства и съ благороднитѣ пориви рисува се въ свободний стихъ съ лекость и образность не бивали въ нашата литература.

Въ слогътъ си Ботевъ е толкова силенъ, колкото и по характера си. Тенъ казва за силата на слога: „всѣкоя произнесена фраза, то е съвокупность на сили, които задѣватъ въ читателя, негова логически инстиктъ, неговитѣ музикални способности, добити чрезъ памѣтьта, пружинитѣ на неговото въображение и чрезъ нервитѣ на външнитѣ чуства и навицитѣ, потърсятъ човѣка цѣлъ цѣлненичекъ“. Това влияние на слога у Ботева е испиталъ всѣки отъ насъ. Стихъ било или проза въ неговитѣ произведения, тѣ се запечатватъ въ паметьта ни или сами ставатъ на пѣсень. По слога се и познава мастора. Великитѣ художници сж неистъщими въ такива изразителни думи, въ фигури, които възбуждатъ въображението ни, по нѣ-

кога една думица изразява състоянието на душата. При избитъкъ на чувствата, когато цѣлото ни сѫщество е прѣиспълнено отъ една мисъль, или сме афектирани, то у насъ обикновенно се отнѣма способностьта да говоримъ: единъ звукъ или една дума изразява всичко. За такива думи русския писатель Островски казва: „мало словъ, горя рѣчинка“. Радость или скърбъ изразява тая думица, тя е твърдѣ характерна, макаръ и най-обикновенната, споредъ както се признася тя. Мастора художникъ знай да съпостави всичко казано, което се изразява съ една такава думица. Тургениевъ опредѣля такива думи споредъ развитието на личностьта. Когато достигне една личность до извѣстно развитие, тя вече добива своеобразни мисли и тия мисли се изразяватъ въ термини тъй сѫщо своеобразни и характерни. Тѣ показватъ, че нашия поетъ не е само продуктъ на ограниченото общество, отъ което е излѣзалъ, той стой по-горѣ отъ тая срѣда; значи освѣнъ „Алтънъ-Калоферъ“ съ своята хубава природа, съ грозната сиромашия на независимото ужъ българско население и лакомитѣ негови чорбаджии имали сѫ влияние и други по-важни фактори върху развитието на поета, които сѫ го повдигнали до общечеловѣшко гледище, дали сѫ му единъ по широкъ крѫгозоръ. Отъ тукъ логическо слѣдствие—че Ботевъ не е само единъ талантливъ човѣкъ, който отразава нуждитѣ и стремленията на срѣдата, къмъ която принадлѣжи,—той стой по-горѣ отъ нея —той се приближава къмъ гениалнитѣ писатели. Самитѣ произведения потвърждаватъ, че тѣ не зѫ излѣзли отъ рѫката на човѣкъ талантливъ, тѣ съдържатъ нѣщо повече: нѣкакво очарование, плѣняюща хубость по стила си, мощна сила по съдържанието си, които надминаватъ талантливитѣ произведения. Трѣбва ли тукъ да повтаряме „Живъ е той“, за да напомнимъ картинностьта, гѫститѣ бои на четката, която съ едно замахване на рѫката начерта най-тънкитѣ линии, когато тая пѣсень знаятъ и малкитѣ дѣца у насъ? А знаятъ я, защото тя на всички е абсолютно драга; пѣятъ се и другитѣ пѣсни на Ботета, тъй като тѣ отговарятъ на душевното настроение на единъ протестующъ духъ, на единъ угнетенъ, онеправданъ човѣкъ, а такива сѫ милионни сѫщества въ нашия вѣкъ; ще се пѣятъ тѣ всѣкога и въ всѣко време, дордѣ прѣбѫде едно ново царство на свобода и справедливость на земята.

Има и друга една хубава страна въ начина за излагание мислитѣ у Ботева. Тя е иронията. Остроумието служи за у-

кращение въ едно сериозно произведение; иронията—да ободря духътъ на читателя. Всѣки помни остротитѣ на Шекспира и врьзъ най-важнитѣ жизнени въпроси, ако го е изучвалъ; лѣкий смѣхъ у В. Гюго тъй сжщо по нѣкога накарва читателя да се просълзи, само не отъ радость. Извѣстно е, че иронията е най-чувствителна, особено такава каквато срѣщаме у Ботева—една ирония, сарказмъ, както я наричатъ французитѣ — mordent.

Който е челъ неговитѣ фейлетони, той знае, че Ботевъ знае да пише не само сатири остри, които жилятъ, но знае да бжде приятенъ, съ единъ игривъ тонъ да накара читателя да се замисли сериозно врьзъ положението на работитѣ. Ний тукъ ще припомнимъ само единъ такъвъ — „Политическа зима“. Това политическо обозрѣние много напомня „Историята на всеобщата комедия“ у Шера. Само че Шеръ подправя своята комедия съ червенитѣ кардиналски шапки и папата, когато Ботевата соль — „димъ, димъ, въ който ний българитѣ тъй сладко спимъ!“ напомня, че той е народенъ писателъ, т. е. добрѣ познава състоянието на своя народъ, буди заспалитѣ отъ омайний, несстественъ сънъ и сочи имъ свѣтлината — истината.

Способностьта на поета да чуствува, да страдае заедно съ своя народъ, да мисли като човѣкъ, да отразява идеитѣ на своя вѣкъ, да се смѣе надъ порока и да плаче заедно съ сиромаха, а тъй сжщо да изразява своитѣ мисли съ единъ простъ изразителенъ слогъ показва, че у него се криятъ голѣми дарби. Немногото произведения на Хр. Ботева отговарятъ на тия изисквания; ний справедливо можемъ да се гордѣемъ съ тѣхъ, още повече, че сж рѣдки идеалнитѣ хора, които съединяватъ дѣло и слово. Ботевъ запечата съ смъртьта си своята революционна дѣятелность; за това трѣбва да го сочимъ за идеалъ на съвременната наша младежъ. Нека изучватъ младитѣ неговитѣ идеали, да се научатъ да ги разбиратъ и да ги слѣдватъ, тъй като у насъ твърдѣ малко сж ония, които разбиратъ Ботева, малко сж идейнитѣ хора у насъ. Това е единъ чувствителенъ пробелъ въ нашия обществень животъ. Утѣшителното е, че тамъ дѣто е имало единъ Ботевъ, той ще има и послѣдователи, които ще държатъ високо знамето за освобождение на народа отъ всѣкакъвъ видъ тирания, което подига тъй смѣло, тъй величаво поета Ботевъ.

ПОЛИТИЧЕСКИТѢ ПАРТИИ ВЪ БЪЛГАРИЯ

отъ *Радевъ* *)

Какво нѣщо прѣдставлява България въ политическо отношение? Прѣди всичко трѣбва въ кратцѣ да си обяснимъ економическото положение на България. Въ времето на турското владичество една часть отъ българското население се занимаваше съ земледѣлие — дребни независими стопанства, защото крѣпостното състояние бѣше унищожено до нѣгдѣ въ 1839 г. подиръ знаменития Гюлхански актъ на султана Абдулъ Меджида, а съвсѣмъ — подиръ кримската война въ 1855—1856 г., другата часть на българското население, доста значителна, занимаваше се съ търговия. И до сега мнозина българи заминаватъ всѣка година за въ Турция, Сърбия, Австрия, Влашко, Южна Руссия и даже Германия и организуватъ градинарство *на кооперативни начала.*

Когато България още съставляваше часть отъ турската империя, тя доставяше масса груби фабрикати за обширната тогавашна империя. Българскитѣ материи, кожанитѣ и желѣзни издѣлия много се харчеха въ Мала-Азия, Албания, Босна и Херцеговиня, Сърбия, Влашко и пр. Съ тия производства се занимаваха най-вече жителитѣ въ прибалканскитѣ градове, въ които отъ послѣ бѣше съсредоточенъ интеллектуалния животъ на българитѣ.

Но ето явява се единъ крупенъ политически превратъ — освобождението на българитѣ отъ турското иго и създава се нова независима държава. България, като се отдѣли отъ турската империя, лишава се отъ голѣмия пазаръ, и българското манифактурно производство съ бързи крачки тръгва къмъ упадъкъ. Нѣкои отъ поминацитѣ, като напримѣръ, производството на вълнени материи, спасиха се отъ погибелъ, като се обърнаха въ крупно машинно производство. По тоя начинъ, малко по-малко появиха се днешнитѣ два фабрични центра на българската сукнена индустрия: Габрово и Сливенъ. Но въ обща сумма производството страшно се е умалило. За примѣръ може да се земе макаръ града Самоковъ, дѣто прѣди освобождението шесть различни занаятчийски корпорации броеха 456 занаятчийници, а подиръ освобождението тая цифра спада до 58. Политическата буря завлече 398 занаятчийници. Освенъ това, трѣбва да се забѣлѣжи, че и среднето производство въ всѣка занаятчийница се умали. Ето какво ни казватъ оффициалнитѣ документи на министерството на търговията. Сѫщото става, разбира се, и въ другитѣ промишленни центрове. Дѣ сѫ дѣнаха всички тия дребни стопани и работници? Фабричното производство, дѣто тия разорени занаятчии можаха да дирятъ свърталище, отсѫтствува, за туй всич-

*) *Тая статия принадлѣжи на перото на единъ извѣстенъ на нашитѣ читатели нашъ публицистъ. Прѣвъ пять тя се появи въ русския журналъ „Новое Слово“, въ II (ноемврий) книга 1897 год., на която русското правителство го спрѣ.*

Редакц.

ки тия хора щѣха да се обърнатъ на една масса гладници, Lumpen, ако нѣмаше два исхода. Първия отъ тѣхъ бѣше да се заловятъ за земледѣлие.

Подиръ освобождението турцитѣ почнаха да емигриратъ отъ България, като продаваха за безцѣнка земитѣ си, и заминаваха за Мала-Азия, дѣто турското правителство имъ даваше нови земи. Това изселение на турцитѣ, което се продължава до сега и взѣ голѣми размѣри, даде на мнозина занаятчии възможность да си купятъ земя и да се отдадатъ на земледѣлието. Втория исходъ бѣше бюрократията, която се появи.

За новото държавно управление изисквaxa се нѣколко дестини хиляди различни чиновници отъ стражаря до министра — служби, които по-напредъ бѣха завзети отъ турци. Тукъ разоренитѣ български занаятчии почнаха да импровизиратъ отъ себе си сѫдии и адвокати, администратори и финансисти. И сега още една голѣма часть отъ средното и нише чиновничество въ България сѫ хора полуграмотни. Най-сетнѣ остана пакъ една голѣма часть праздни хора — сѫщински Lumpen, гладна тълпа кандидати на всѣкакви длъжности, която имаше не малко значение въ политическитѣ събития на България.

Ето кратката економическа история на България въ *първия й фазисъ*, защото сега почва единъ новъ фазисъ въ нейното економическо развитие. Но за това ний ще говоримъ другъ пѫть; въ дадената минута насъ интересува България на миналото, която ще ни помогне да си обяснимъ политическата борба, която става у насъ и да ни посочи реалната економическа почва, на която сѫ изникнали политическитѣ отношения на нашата страна.

У насъ въ България два елемента сѫ участвували въ политическата борба: отъ една страна една голѣма часть отъ дребната буржуазия, градска и селска, отъ друга страна политическитѣ Lumpen. Тия хора винаги се намиратъ въ ожидание. Тѣ чакатъ падането на министерството, защото съ него заедно ще паднатъ и всички чиновници отъ стражаря до министра, и ще се откриятъ ваканции.. Политическата борба за Lumpen-t, на власть, тъй сѫщо както и за Lumpen-t въ опозиция—тя е занаятъ, тя е борба за хлѣбъ. Тѣ сѫ върли въ опозиция, безобразни и жестоки, когато сѫ на власть. Като се докопатъ веднажъ за служба, тѣ се държатъ за нея съ свирѣпостьта на хищния звѣръ, който защищава логовището си; въ опозиция тѣ се хвърлятъ врѣзъ всичко, като гладни вълци. Колко жестокости и побоища сѫ извършили българскитѣ правители! Времената на Стамболова доста извѣстни сѫ на русскитѣ читатели. Стамболовъ падна, но и сега на властъ стои сѫщия типъ, истина съ по благоприлична външность, но im Innersten остава си все сѫщия, който жестоко преслѣдва своитѣ неприятели, безъ да се стѣснява въ средствата, и прибѣгва къмъ убийства, като убийството на Стамболова, като убийството на Алеко Костантиновъ, извѣстенъ български писатель, което на скоро стана. А когато къмъ естествената жестокость се присъедини още наклонность къмъ разврата,

то ще получите фигурата на ротмистра Бойчевъ, първия адьютантъ на княгинята, носителя на военната честь, символъ на храбростьта и доблестьта, който собственоржчно задуши Анна Симонъ, за това, че горката му искала пари, за да исхрани неговото собственно дѣте.

Ами какво прави дребния буржуа, съюзника Lumpen? Дребния буржуа е пасивенъ съюзникъ, защото, като остава вѣренъ на своята всемирно извѣстна природа, той се отличава съ безпримѣрно малодушие.

На другия день слѣдъ паданието на Стамболова князь Фердинандъ похвалилъ се, че получилъ повече отъ 6,000 поздравителни телеграми. Но отъ тия 6,000 нѣма да се намѣрятъ 60 души, които биха рискували съ нѣщо въ борбата противъ тоя сжщия Стамболовъ, който ги биѣше, тъпчаше и се распореждаше по безцеремонно съ тѣхнитѣ джебове, отколкото съ своитѣ собствени, нѣма да се намѣрятъ нито сто души, които да плащатъ редовно своя абонаментъ на опозиционенъ вѣстникъ, който ги защищава отъ произвола на властитѣ, и още по-малко ще се намѣрятъ такива, които би дали по 10 стотинки да поддържатъ политическитѣ процесси, когато сждѣха хората, които защищаваха тѣхнитѣ права и интереси.

Въ другитѣ страни Lumpen се явяватъ на политическата сцена само тогава, когато всички други активни класси стоятъ на страна по тая или оная причина; и тогава, въ ржцетѣ на нѣкой декемврийски бандитъ, Lumpen ставатъ могжщъ исторически факторъ. Нашата страна е страна закъснѣла, и Lumpen сж факторъ отъ първия моментъ.

Икономически ний сме останали назадъ — за това политически сме напредъ: ний имаме всеобщо гласоподаване, и додѣто другитѣ още не сж се усилили, за да лѣчатъ съ това могжще „ко:ие“ ранитѣ, Lumpen се ползва съ него, за да се държи въ равновѣсие на въжото, което стѣга шиитѣ на българскитѣ граждане.

При тия условия може ли да се каже, че у насъ въ България има политически партии? — Преходното икономическо положение, което сега преживява България, отсжтствието на силна классова диференциация, истикватъ напредъ не интереситѣ на тая или друга класса, — нашето население се състои туко-рѣчи само отъ една дребно-буржуазна масса, — а интереситѣ на отдѣлни личности. Отсжтствието на остри классови противорѣчия дава на самата политическа борба характеръ на безпринципни кавги и интриги, дѣто стълкновението на принципитѣ се замѣняватъ съ взаимни обвинения въ разпиляването на държавното съкровище и въ продажность (при туй, разбира се, и едната и другата страна казватъ цѣлата истина). Намѣсто каква-годѣ программа вий ще намѣрите блюдкаво и глупаво бртвение, дѣто безсмислени думи замѣстятъ политическитѣ убѣждения — Denn eben wo Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein!

Ний сме почти готови да благодаримъ иностранната дипломация, която съ своето намисание въ работитѣ на България и съ своитѣ фиктивни или дѣйствителни заплашвания нейното незави-

симо съществувание, внесла е нѣкакво съдържание въ политическия животъ на страната. Предъ външната опастность, която заплашва страната, а, значи и политическото господство на безразлично всички слоеве на буржуазията, послѣдната отъ безформена масса, каквато обикновенно се явява, искълъпва се въ форма на единъ боецъ, на когото ентусиязма обаче не е продължителенъ.

Тия моменти, когато българската буржуазия, радостно настроена въ съзнание на нѣкакъвъ идеалъ, осѣщаше въ себе си подьомъ на духа, броятъ се два главно: въ 1881—82 година борбата противъ Батемберга, който извърши държавенъ превратъ (като унищожи конституцията) и въ 1885 год., когато на 6 септемврий бѣше провъзгласено съединението на Сѣверна България съ тъй нарѣчената Източна Румелия и зависящитѣ отъ тия два крупни факта второстепенни моменти.

Отъ горѣказаното се види, че това, което наричатъ у насъ *политически партии* е само фикция, сѣнка. Всичкитѣ водители на всички тѣзи партии иматъ една и съща цѣль, употрѣбяватъ все същитѣ средства, за да я достигнатъ. Тѣ сѫ единъ и същия банкрутинъ, който, за да излъсти довѣрието на публиката, зема различни псевдоними. Колко щѣше да бѫде добрѣ, ако и дѣйствията на българскитѣ политически партии бѣха тъй също фиктивни, както е фиктивна тѣхната идеологическа индивидуалность!

Не трѣбва, обаче, да забравяме, че ний описваме България въ нейното развитие, и че сега на общественно-политическия хоризонтъ начеватъ да се очертаватъ контури на различни фигури, отдавна познати отъ историята на другитѣ страни, хаоса почва да се прояснява, и въ досегашната мѫтна вода почватъ да се осаждатъ различнитѣ слоеве на съотвѣтсвующитѣ мѣста.

По напрежъ българския русофилъ казваше: „Азъ съмъ русофилъ, защото Руссия ни е освободила и ний трѣбва да ѝ бѫдемъ признателни; тя е наша по-голѣма сестра — майка — и ний сме длъжни да я обичаме и да я слушаме“.

Сега русофила оставя сантименталността. Сега той заявява, че е руссофилъ на основание Листа.

„Азъ съмъ русофилъ — казва той сега, защото това изискватъ нашитѣ економически и политически интереси. Най-опасния врагъ на нашата индустрия, която току що се поражда, е австрийската конкуренция, и за да се боримъ съ нея, трѣбва ни покровитель; такъвъ може да бѫде само Руссия, която не преслѣдва никакви економически и финансови цѣли у насъ. Нѣма какво да се боимъ отъ русската индустрия, защото тя си има още много работа вѫтрѣ въ Руссия, на своя вѫтрѣшенъ пазаръ“.

Тамъ, дѣто по напрежъ въ аргументацията стояха думитѣ „признателность“, „любовь“, „послушание“, ний срѣщаме сега „интересъ“, или „печалба“.

Въ формулитѣ, които дава новото економическо развитие на България, всѣка партия или фракция мѫчи се да си избере подходящия паролъ.

Време е сега да се приближимъ до различнитѣ партии и фракции отдѣлно и да разкажемъ тѣхната история.

* * *

Въ дадената минута ръководящи нечатни органи, у насъ се явать слѣдующитѣ вѣстници: *Миръ* — органъ на тъй нарѣчената *Народна партия*, която се намира сега на власть; *Знаме*—органъ на каравелиститѣ („демократитѣ“); *Народни Права* — органъ на радославиститѣ („либерали“); *Свобода* — органъ на останкитѣ отъ Стамболовата партия (сѫщо „либерали“); *Социалистъ* — органъ на българската работническа партия. Трѣбва да се спомѣне още за цанковиститѣ (сѫщо „либерали“) у които въ тоя моментъ нѣма органъ, защото тѣхния вѣстникъ Свѣтлина не излиза отъ два мѣсеца насамъ.*

Народната Партия, или властвующата сега партия състои отъ двѣ фракции: „консерватори“ и „съединисти“.

Консерваторитѣ на численность сѫ незначителни, но защото тѣ се смѣтатъ за най-вѣрни пазители на трона, то монаршето благоволение свѣкога е на тѣхна страна. Предполага се, че въ тая партия трѣбва да влизатъ българскитѣ *чорбаджии*; тъй се наричаха при турското владичество най богатитѣ българи, които се ползваха съ симпатията на турското правителство и му служеха. Тѣ сѫ повечето селски ступани, хора лакоми и се ползваха съ своето влияние при турското правителство, за да бѣлятъ българскиятъ селенинъ. На първо време тая партия имаше нѣщо като доктрина. Още въ Търновското Учредително Събрание въ 1878 год., когато се изработваше българската конституция, тѣ я намираха твърдѣ либерална и искаха да наредятъ, освѣнъ палата на депутатитѣ, както сега, още и сенатъ и да разширятъ властьта на князя. За туй, когато въ 1881 год. князь Батембергъ искаше да стане абсолютенъ монархъ, той се обърна къмъ консерваторитѣ, или по-добрѣ, къмъ тѣхнитѣ вождиБурмовъ, Начевичъ, Грековъ, Стоиловъ. Послѣдния тогава бѣше частенъ секретаръ на князя. Но въ сѫщность тъй нарѣченитѣ консерватори винаги сѫ се стремили само къмъ едно консервирание, къмъ консервирание на собственната си заплата, и наистина — подиръ това като Батембергъ се отказа отъ тъй нарѣченитѣ „пълномощия“ и възстанови конституцията, ний виждаме консерваторитѣ да влизатъ въ компромиси съ либералитѣ въ лицето на Цанкова. Послѣдния замѣсти на властьта Каравеловъ; тогава единъ отъ консервативнитѣ водители, Начевичъ, стана български дипломатически агентъ въ Букурещъ и при Каравелова. Като такъвъ той зе енергично участие въ връщанието на Батемберга въ България, когато го свалиха софийскитѣ офицери и го испратиха като аманетъ прѣзъ Рени за Руссия.

Подиръ това, като Батембергъ остави още веднажъ България, Стоиловъ и Начевичъ влѣзоха въ министерството на Радославова

---

*) *Отъ началото на януарий т. г. цанковиститѣ почнаха да издаватъ в. „България“.* *Редакц.*

(либералъ). При регенството на Стамболова, когато бѣше избранъ князъ Фердинандъ, а мѣстото на министръ-президентъ завзе Стамболовъ и въ неговото министерство се намѣри мѣсто за трима консерватори: Начевичъ, Стоиловъ и Грековъ. Първитѣ двама подиръ 4—5 годишна съвмѣстна работа съ Стамболова излѣзоха отъ състава на министерството, а Грековъ си остана до край, и подиръ смъртьта на Стамболова той бѣ избранъ за шефъ на стамболиститѣ, макаръ да се предполагаше, че тѣ сѫ либерали, пъкъ той —консерваторъ. Това, що се каза относително водителитѣ, сѫщото може да се рѣче и за тѣхната незначителна армия: консерваторитѣ сѫ винаги на страната на правителството. Като независимъ факторъ, тѣ сѫ нищожество, но когато е съ тѣхъ князьтъ—тѣ сѫ сила. Тъй бѣше въ 1881 година, когато Батембергъ направи преврата.

За туй и князъ Фердинандъ подиръ пададието на Стамболова повика консерваторитѣ на власть. Тѣ сѫ твърдѣ послушни орѫдия, които не може да се пренебрегнатъ. Самси князьтъ, като обяснява на единъ нѣмски дипломатъ състава на кабинета съ Стоилова на глава, казалъ: «Ich will mein eigener Minister—Präsident sein». Стоиловъ е само homme de paille—една говоряща кукла. Като нѣма собственна воля и характеръ, той върши всичко, каквото му каже князьтъ. Министръ — предсѣдателя е толкова обезличенъ сега отъ князя, че послѣдния, като заминава вънъ изъ България, оставя свой особенъ замѣстникъ, когато по напредъ министра бѣше замѣстникъ.

Другата фракция на управляющитѣ или на *Народната партия* съставляватъ тъй нарѣченитѣ съединисти, или лъжесъединисти, както ги наричатъ още. Тѣ сѫ въ сѫщность консерваторитѣ на бившата Източна Румелия. Тѣ съчувствуваха на всички реакционни мѣроприятия на своитѣ консервативни колеги въ България. Найнапрежъ тѣ издаваха в. „Марица“, подиръ, като получиха 15000 франка изъ фонда на българското министерство на вътрѣшнитѣ дѣла, което се управляваше въ 1882 г. отъ русския генералъ Ернротъ, тѣ почнаха да издаватъ в. „*Съединение*“, която пропагандираше, че е необходимо по-скоро да се съедини Източна Румелия къмъ княжество България. Отъ тоя вѣстникъ тѣ си получиха названието съединисти. Но тука стана единъ отъ тия политически qui pro quo, съ каквито изобилва политическия животъ на българитѣ. Съединиститѣ излѣзоха противъ съединението.

Работата е таквазъ: източно-румелийскитѣ съединисти дѣйствуваха по внушението на едного отъ дипломатическитѣ агенти въ Пловдивъ. Консулътъ се въсползвалъ отъ тѣхъ, значи и отъ идеята за съединението, за да свали Източно-Румелийския губернаторъ Алеко-паша, който се считаше за привърженецъ на турцитѣ и австрийцитѣ. Идеята за съединението на тая страна съ княжество България не можеше да бѫде не популярна; Алеко-паша наскоро бѣше принуденъ да подаде оставка, съединиститѣ се докопаха до властьта, за губернаторъ на Източна Румелия бѣше избранъ Гавраилъ Кръстевичъ-паша. Но щомъ съединиститѣ съединиха властьта съ своитѣ персони—тѣ забравиха за съединението съ Сѣверна България и съ

упорство почнаха да поддържатъ стария редъ. Тѣхнитѣ врагове, които съставляваха управляющата партия при Алеко-паша —сега станаха обратно апостоли на съединението, което се извърши на 6-й септемврий 1885 г., а съединиститѣ получиха прекоръ *лъжесъединисти*.

Знае се, че русската дипломация бѣше противъ съединението, което стана, безъ да я питатъ. Съединиститѣ или лъжесъединиститѣ тогава съ енергия, която съобщава глада и очаквающето положение на Lumpen, взѣха да разединяватъ съединението.

Единъ изъ главнитѣ актове на тая борба се явява петицията „махзаръ", която тѣ подадоха на великия везиръ на име на султана и въ която искаха окупация на Източна Румелия отъ турскитѣ войски и възстановлението на стария редъ. Послѣ, предъ юмрука на Стамболовъ тѣ се разбѣгаха по различни страни на истокъ. Нѣкои отъ тѣхъ въ Турция, други въ Руссия, трети въ Сърбия и Ромъния.

Подиръ пададието на Стамболова на 18 Май 1894 г. князь Фердинандъ повика ги на власть по сѫщитѣ съображения, по които повика и българскитѣ консерватори, на които лакейскитѣ инстикти съединиститѣ напълно раздѣлятъ. Освѣнъ това, като се считаха за русофили, князя мислѣше, че тѣ ще му способствуватъ да получи прошка отъ русското правителство, което той упорно дирѣше още преди да падне Стамболовъ. Консерваторитѣ и съединиститѣ заедно съставиха *народната партия*, къмъ която отначало се причисляваха и радославиститѣ („либерали"). Двама или трима отъ послѣднитѣ влѣзоха и въ кабинета на Стоилова.

Цѣльта на новия кабинетъ, или по добрѣ да се каже на князя, който сега е station самъ-си премиеръ-министръ, бѣше на добие примѣрение съ Руссия и послѣдствията отъ това примирение—признанието на князь Фердинанда законенъ господарь на България. Но дордѣ бѣше живъ Александръ III, въспоминанията за българо-русскитѣ отношения бѣха още твърдѣ трънливи, затова не можеше да се чака, щото Руссия толкова скоро да ги забрави, и България не трѣбваше да губи доброто расположение на Австрия и на троиственния съюзъ въобще. Тогава князь Фердинандъ почва своята двулична политика: отъ една страна той любезничи съ Руссия, казва въ Казанлъкъ на кореспондента на „Новое Время", че „България не може да сѫществува безъ Руссия", официалната българска делегация обявява въ Петербургъ предъ различни петербурски репортери, че България има „150000 юнаци", които винаги сѫ готови на услужение на Руссия, ако тя прости на князь Фердинанда; въ сѫщото време и Стоиловъ държи въ Плѣвенъ речь, въ която заявява, че най-изгодно за България било да държи съ френско-русския съюзъ противъ средне-европейския. Но отъ друга страна, когато чуждестраннитѣ дипломатически агенти питатъ Стоилова, истина ли е, че той държалъ такава речь, министра бърза да напечата съ дебели букви въ оффициалния вѣстникъ, че това е чиста измислица. Преди това той заявява въ Народното Събрание, че България измѣни само вътрѣшната си политика, външната си остава сѫщата, каквато

е била при Стамболова; още по-напредъ правителственния вѣстникъ *Свободно Слово* писа, че нѣма надежда за примирение съ Руссия, дордѣто въ послѣдната не се установи конституционенъ режимъ. Когато русофилитѣ—негови съюзници—поискаха отъ Стоилова обяснение за тая статия, той имъ отговори, че това било мнението на редакторитѣ, никакъ не е негово, още по-малко — на князя. Въ сѫщото време министра на външнитѣ дѣла, Начевичъ пише кореспонденция въ Neue Freie Presse, дѣто увѣрява, че България и при новото правителство тъй сѫщо ще бѫде преданна на троиственния съюзъ, както при Стамболова.

Но новъ министръ на външнитѣ дѣла въ Руссия стана князь Лобановъ. Той се отнесе съ голѣма снисходителность къмъ домогателствата на князь Фердинанда. Първи пѫть това се прояви въ отговора на сега царствующия императоръ на съболезнователната телеграма отъ князь Фердинанда подиръ смъртьта на императора Александра III. Още повече се прояви въ приема на българската делегация, която бѣше пратена въ Петербургъ да възложе вѣнецъ на гроба на покойния императоръ. Отъ тогава и политиката на князя взема по русофилска боя. Най напредъ той испъди изъ кабинета радославиститѣ, които се считаха за русофоби, подиръ консервативния министръ Начевича пакъ за това, че той се счита за привърженецъ на Австрия. Най-сетнѣ той се реши да кръсти наслѣдника на престола.

Сега трѣбва да се кажатъ нѣколко думи за вѫтрѣшната политика на Стоилова кабинетъ.

Изборитѣ, които станаха подиръ паданието на Стамболова, минаха сравнително безъ много намисание на полицията. Кабинета проживяваше своя „меденъ мѣсецъ", осѣщаше се популяренъ и се надѣваше на успѣхъ, още повече, защото нѣмаше противъ себе си никаква боева опозиция: Каравеловъ се намираше още въ тъмницата, Цанковъ вънъ отъ България, стамболиститѣ твърдѣ не популярни—тѣхната опозиция противъ кабинета само полза можеше да му принесе,—а радославиститѣ влизаха въ кабинета заедно съ консерваторитѣ и съединиститѣ, съ управляющата партия. При все това и тукъ не можеше да мине съвсѣмъ безъ насилие: въ Бѣла-Слатина, Вратчански окрѫгъ, бѣше турена кандидатурата на водителя на една отъ русофилскитѣ фракции—Цанкова. Неговитѣ приятели му обезпечили успѣхъ съ сички срѣдства. Тѣ увѣрили селенитѣ, че само Цанковъ може да ни сдобие помирение съ Руссия, а съ помирението ще се подигнатъ цѣнитѣ на хлѣба и на виното, надали не ги убѣдили, че и повече берекетъ ще дадатъ лозята. Но най-добрия аргументъ въ тѣхнитѣ рѫцѣ били паритѣ и ракията. Тѣ поили избирателитѣ съ вино и ракия и давали на сиромаситѣ по нѣколко франка за разноски да идатъ до града, дѣто се намира избирателното бюро [1]). Съ една дума бѣше направено всичко, що е възможно да се обезпечи избранието на Цанкова. Но князьтъ никакъ се не съ-

---

[1]) *Тия факти бѣха приведени въ едно отъ доношенията на Врачанския прокуроръ.*

глашаваше на тоя изборъ. Тогасъ захвърчаха по телеграфа цѣлъ редъ инструкции до бѣло-слатинския окръженъ началникъ какъ да се побърка на Цанкова изборъ. Пристава съобщава по телеграфа, че избора почти е обезпеченъ за Цанкова, на това отговаря Стоиловъ: непременно да се развали и че най-добрѣ ще бѫде да се „огасятъ свѣщитѣ“ на масата, дѣто става преброяването на бюлетинитѣ, слѣдъ като се свърши гласоподаването, и да се въсползуватъ отъ тая минута, за да откраднатъ избирателнитѣ урни. Тия първообразни документи бѣха публикувани въ в. *Съгласие*. Оказва се, че Стоиловъ преди да се побликуватъ предлагалъ голѣми суми да *ги* купи и да недопусне да се печататъ. „Вашата политика —казва работническия депутатъ Габровски, като се обръща къмъ Стоилова—е да гасите свѣщитѣ, пъкъ ний сме тука за туй, за да ги запалимъ изново“.

Съ това се ограничиха на първитѣ избори на сегашния кабинетъ (1894 г.) голѣмитѣ беззакония на правителството; но вече на вторитѣ избори, които станаха миналата година, политиката на гасението свѣщитѣ се прилагаше на вредъ и се увеличи съ блистателенъ успѣхъ.

Излишно ще бѫде да се губи време на описание злоупотрѣбленията съ властьта въ време на тия избори; стига да се каже само, че изборитѣ станаха по единъ отдавна извѣстенъ рецептъ: отдѣсно солдати, отлѣво стражари, а на срѣдъ избиратель, както остроумно ги формулира единъ виенски журналистъ.

Економическата политика на новия кабинетъ заключава се въ любезничанието му съ селенитѣ. Той намали *поземления десятъкъ*, — реформа, която принесе най-вече полза на голѣмия и средния землевладѣлецъ. Туй, що правителството даде на селенитѣ съ реформата на поземления налогъ, то му го взе, като наложи високи акцизи на газьта, сольта, захара, уголѣми бандерола на тютюна и др. тк. Тия нови налози, разбира се, най врѣдно се отразиха на градското население.

Въ областьта на промишленостьта сегашния кабинетъ издаде законъ, който покровителствува „отечественната индустрия“ и дава голѣми привилегии на фабрикантитѣ, които сѫ турили въ работа не по-малко отъ 10000 рубли капиталъ и които употрѣбяватъ не по-малко отъ 25 работника. Послѣ бѣше издаденъ законъ, който влезѣ въ сила отъ септемврий миналата година, и който задължава чиновницитѣ да носятъ дрѣхи и обуща отъ произведенията на „отечественната индустрия“.

Разбира се, че нашитѣ управители най-вече се ползуватъ отъ властьта за да „напълнятъ джебоветѣ си“. Въ това отношение тѣ надминаха най-смѣлитѣ предположения. Тъй напримѣръ, скоро слѣдъ като се състави сегашния кабинетъ, оказа се, че единъ отъ главаритѣ на съединиститѣ, С. Бобчевъ, депутатъ и редакторъ на журнала „Българска Сбирка“, взималъ пари отъ затворницитѣ на Пловдивската тъмница, като имъ обѣщавалъ, че ще имъ издѣйствува у князя помилвание. Нѣкои отъ министритѣ основаватъ, разбира се, като турятъ други лица, банкови общества, на които даватъ различни привилегии, като министри.

При другитѣ има единъ такъвъ случай. Народното Събрание гласува за постройката на желѣзницата Сарамбей — Ямболъ, паралелна съ сѫществующата сега линия на компанията на източнитѣ желѣзни пѫтища, която върви по дѣсния брѣгъ на рѣка Марица. Осѫществението на тоя проектъ щеше съвсѣмъ да провали линията на източнитѣ пѫтища, и всички знаѣха, че това нѣма да допустнатъ нейнитѣ влиятелни акционери.

Значи, рѣшението на събранието имаше чисто платонически характеръ. Но работата излиза малко по-инакъ, защото въ компанията, която се завзѣ да строи новата желѣзница, участвуватъ и министри. Тѣ изнапрѣдъ знаѣха, че линията нѣма да се строи, предложиха най-долна цѣна, затуй предприятието и остана на тѣхни рѫцѣ; сега защото линията нѣма да се строи, държавата трѣбва да имъ заплати голѣма неустойка за нарушение на контракта

Тъй като членоветѣ на *народната партия* сѫ свързани помежду си само съ стремление къмъ печалба, то като запазватъ, до колкото трѣбва, външно единство и съгласие, за да се удържатъ на власть, тѣ въ дѣйствителность воюватъ помежду си по най-жестокъ начинъ.

Тайната борба между съединисти и консерватори е почната още отъ първия моментъ на тѣхната съвмѣстна дѣятелность. Съединиститѣ испъдиха изъ състава на кабинета консерватора Начевича, като се ползуваха съ туй, че той не билъ русофилъ. Консерваторитѣ сполучиха да наредятъ работата съ горѣпомѣнатото дѣло по желѣзнопѫтната линия; съединиститѣ, като знаятъ много тѣхни шмекерии, държатъ ги въ рѫцѣ; но и консерваторитѣ не даватъ на съединиститѣ да издаватъ гласъ, (по тѣхното настояване наскоро се закри съединистическия органъ „Прогресъ“) защото тѣ държатъ въ рѫцѣ вѣзнитѣ на Темида, отъ която съединиститѣ по много причини се боятъ: на тѣхната съвѣсть лѣжи отговорностьта по убийството на Алеко Константиновъ. Съединиститѣ въ южно-българския градъ Татаръ-Пазарджикъ искаха да убиятъ голѣмия свой противникъ—каравелиста и бившия депутатъ Такева при селото Радилово, но сполучиха Алека Константиновъ, който случайно пѫтувалъ съ него заедно. Това убийство предизвика голѣмо възмущение въ всички слоеве на българското население.

На тоя позоренъ актъ да оставимъ правителственнитѣ партии, за да минемъ къмъ опозиционнитѣ. Между тѣхъ, нѣма съмнѣние, най-крупната е партията на Радославова („либерали“). Радославовъ бѣше министръ у Каравелова кабинетъ при Батемберга, скара се съ Каравелова и подаде оставка. Тогазъ стана превратътъ на 9 Августъ; испъдиха Батемберга. Каравелова обвиниха въ участие въ преврата и естественно подиръ това негова противникъ, Радославовъ, трѣбваше да се възвиси, когато падна негова бившъ кефъ.

При регенството Радославовъ стана министръ-президентъ и испълваше тая длъжность въ най-смутнитѣ времена на България, до възцарението на княза Фердинанда. Когато князьтъ сѣдна на престола, Стамболовъ истика Радославова и завзѣ неговото мѣсто, а Ра-

дославовъ мина въ опозиция и почна да издава вѣстникъ *Народни Права*. Противъ вѣстника подигаха процессъ подиръ процессъ, тъй щото той скоро спрѣ отъ тия преслѣдвания и радославистската опозиция млъкна. Съ своя деспотически и исключителенъ режимъ Стамболовъ малко по малко распъди и своитѣ собственни партизани, които минаваха къмъ Радославова. Тѣ имаха съ него общо—като него бѣха русофоби и „либерали".

По тоя начинъ, когато Стамболовъ падна, Радославовъ излѣзе водитель на една партия. Прѣди това той почна да издава вѣстникъ „Свободно Слово" заедно съ Начевича. Тоя вѣстникъ доста спомогна за паданието на Стамболова.

Подиръ това Радославовъ заедно съ двама свои другари участвува въ кабинета на Стоилова; той вървеше безъ противоречие подиръ княза и Стоилова, но имаше русофобско минало и можеше да побърка на примирението съ Руссия, за туй не можа да се удържи.

Като излѣзе изъ министерството, Радославовъ изново почна издаванието на вѣстникъ „Народни Права" и да води опозицията противъ правителството. Тази опозиция е безъ методъ и безъ принципи. Радославиститѣ си турятъ за цѣль да повредятъ на правителството, но не рѣдко тѣхнитѣ снаряди произвождатъ голѣми опустошения въ тѣхнитѣ собственни редове. Тъй напримѣръ — тѣ се заловиха съ присърдце за исканието на цанковиститѣ да се кръсти по православенъ обрядъ принцъ Борисъ. Тѣ мислѣха съ това искание отъ една страна да спечелятъ популярность въ народа, отъ друга да ядосатъ княза и Стоилова. Но излѣзе, че княза самси решилъ това кръщение за примирение съ Руссия.

При първия съставъ на народното събрание подиръ паданието на Стамболова, когато бѣха на власть и радославиститѣ, тѣ имаха 30 души депутати, а сега 4—5. Сега тѣхната дѣятелность се заключава въ това, че тѣ водятъ агитация въ страната, разбира се, безъ всѣка програма, която отсѫтствува у всички, организиратъ се въ „либерални дружини" и на 26 октомврий свикаха въ София вторий конгрессъ.

Радославовъ е човѣкъ съ не голѣми дарби, лошо пише, още полошо приказва и рѣдко е земалъ думата въ парламента. Но той обладава твърдѣ мекъ и сговорчивъ характеръ, съвѣтва се съ своитѣ партизани, слуша ги и често върви подирѣ имъ. Това имъ се харесва, и тѣ на драго сърдце го считатъ за свой водитель. „Je les suis parce que je suis leur chef", той може да каже думитѣ на Ледрю Роллена.

Най-близката партия къмъ радославиститѣ сѫ стамболиститѣ. Когато Радославовъ бѣше министръ въ кабинета на Каравелова, Стамболовъ бѣше председатель на народното събрание. Подиръ паданието на Батемберга той отъ начало призна свършенния фактъ и даде отъ Търново, дѣто живѣеше, такава една телеграма: за единъ арапинъ нѣма да изгоримъ Арабистанъ. При това наскоро разбра, че въ нѣкои градове, напримѣръ въ Пловдивъ, гарнизонитѣ се отказали да признаятъ новото правителство, че и въ к-

сата направения превратъ се посрѣщналъ враждебно; тогава той като предсѣдатель на народното събрание побърза да заяви, че не признава временното правителство и самси ще състави ново до завръщанието на Батемберга. Временното правителство, което се състави въ София подъ предсѣдателството на митрополита Климента, отстжпи като видя, че негова актъ срѣща крайна опозиция въ страната и въ армията, гдѣто Батембергъ бѣше твърдѣ популяренъ подиръ побѣдата надъ сърбитѣ. Тогава Батемберга върнаха, но не за дълго време. Като смѣташе да импонира съ великодушието си, той, безъ да знае правителството, даде чрезъ руския консулъ въ Русчукъ телеграма до покойния Александръ III, въ която доброволно се отказва отъ престола, ако това може да подобри отношенията между освободителитѣ и освободенитѣ. Отъ Петербургъ му отговорили, че той наистина най-добрѣ ще направи, ако остави България. Батембергъ, като напущаше страната, назначи за регенти Стамболова, Каравелова, на когото участието въ преврата още не бѣ извѣстно, и Муткурова. Наскоро Каравеловъ излезе изъ регенството и неговото мѣсто завзе Стамболовия другарь—Живковъ. Министръ-президентъ стана Радославовъ.

Най-напрѣдъ българскотото правителство бѣше готово на извѣстни отстжпки, за да получи прошка отъ Руссия. Това се потвърждава между другото и отъ бесѣдитѣ, които е ималъ Татищевъ съ Стамболова, Радославова и др. Но русската дипломация настояваше на пълно удовлетворение по всички пунктове, които бѣха въ ултиматума на генералъ Каулбарса, руския чрезвичаенъ посланникъ въ България.

Стамболовъ и Радославовъ, като се усигуриха съ подържката на Австрия, Англия и др., добиха куражъ да упорствуватъ. По на татъкъ имъ помогна „честния берлински маклеръ", князь Бисмаркъ. Той тъй сжщо, съвѣтвалъ на принцъ Фердинандъ да приеме българския престолъ, макаръ да увѣряваше русската дипломация, че ще я поддържа по българския въпросъ.

Разбира се, всичко това бѣше въ духа на неговата политика „страховование и престраховование". Той признаваше, че трѣбва да поддържа русската дипломация, но не можаше да не съзнава, че сжщото трѣбва да върши и по отношение на австрийската, която крайно желаеше да парализира русското влияние на балканския полуостровъ. Съ възцарението на князя Фердинанда Стамболовъ стана министръ-предсѣдатель. Послѣдния само това търсѣше. Лакомъ къмъ пари и къмъ наслажденния той само на това употрѣбяваше своята власть да жуира и да пълни джебоветѣ си. Стамболовъ бѣше именно най-типичния представитель на българскитѣ Lumpen буржуа. Когато той живѣеше въ Влашко преди 25 години, нѣколко пжти сж го сждили за обикновенна кражба. Съ неизразимъ цинизъмъ той се признава въ дѣянията си. Когато го упрекаваха въ развратъ, който не знае граници, (между другото знае се историята съ жената на бившия воененъ министръ Саввова) той отговарялъ: „че азъ не съмъ кастратъ". Когато го упрекаваха въ злоупотрѣбление на властьта,

за престѫпление противъ конституцията — той отговаряше: „Азъ имамъ само една конституция — моето вѫтрѣшно убѣждение! Ако намирамъ, че за полза на отечеството (sic!) трѣбва да се направи нѣщо, макаръ и противъ конституцията, азъ го върша"! За да спечели пари, той прибѣгва къмъ всевъзможни средства: прави държавни заеми и при това зема си комисионъ, крадѣше, кога купува пушки за българската пѣхота — и при това знаи да купи тия пушки, които австрийското правителство се отказало да приеме като съвсѣмъ негодни; крадѣше, когато купува коне за ремонтъ на артилерията; крадѣше, когато се правѣха желѣзнопѫтнитѣ линии и портове; крадѣше държавнитѣ имущества; крадѣше заедно съ Петкова, бившия кметъ на София, градскитѣ мѣста; фалшифицира заедно съ брата си Иванъ Стамболовъ турски владала и най-сетнѣ уби единъ богатъ македонецъ около Бургасъ и присвои неговитѣ имущества. Както е извѣстно, той много-много не му мислѣше за расправа съ противницитѣ си: шибаше съ сопа, удрѣше, растрѣляше и бѣсѣше.

Ето какво представлява Стамболовото управление. Когато той падна отъ вси страни на България искаха да се предаде на сѫдъ. Въ Народното Събрание даже се разигра една комедия по поводъ на това: правителствената партия взѣ инициятивата да иска, щото една комиссия да разгледа работитѣ на Стамболова и да предаде него и другаритѣ му на сѫдъ. Но Стамболовъ знаеше, че това е само прахъ въ очитѣ на публиката и питаше иронически: „ами князътъ ще сѣди ли заедно съ насъ на скамейката на подсѫдимитѣ"?

Въ туй време Стамболовъ въобще се стараеше да отмъсти на князя; съ тая цѣль той расказваше на иностранитѣ кореспонденти най неизносни нѣща за репутацията на князя. При това излиза, че у Стамболова се запазили много petits papiers. Въобще Стамболовъ страшно възбуди князя противъ себе си. Подиръ всичко това най сетнѣ го убиха, кой? — неизвѣстно.

Сега има много малко партизани на Стамболова. Тѣ още продължаватъ да издаватъ своя вѣстникъ „Свобода", но скоро съвсѣмъ ще се слѣятъ съ радославиститѣ.

Отъ оппозиционнитѣ русофилски фракции трѣбва да се кажатъ нѣколко думи за каравелиститѣ и за Каравелова. Каравеловъ представлява идеаленъ дребенъ буржуа. Цѣлата му программа се свежда къмъ *пестовность*. Негова идеалъ е Рихтеровската Sparagnise; той мъмри на българскитѣ селени, защото имали твърдѣ много праздници, че много харчатъ по свадби, и т. н. При все това, поклонението на Шульцъ-Деличевитѣ идеали не му побърка самъ-си Каравеловъ да купи за 52 милиона франка желѣзницата Русчукъ—Варна, която струва всичко на всичко 18 милиона. Тоя невѣроятенъ, но напълно дѣйствителенъ фактъ се случи, когато той бѣше глава на кабинета и министръ на финанситѣ при Батемберга.

При Каравелова се случи разрива на русско-българскитѣ отношения, защото при него стана съединението на Южна България, тъй нарѣчената Източна Румелия съ сѣверна, — фактъ, съ който

се отбѣлѣзва едно крупно промѣнение въ българската вѫншна политика, която отъ русофилска става англофилска. Каравеловъ сполучливо води сърбско-българската война. Но той скоро се оплаши отъ работата си и спомогна за свалянието на княза Батемберга на 9-ий августъ 1886 година, което означаваше повръщанието на България къмъ русофилска политика.

Той твърдѣ силно пострада въ време на Стамболовския режимъ. Когато на 13 февруарий 1887 година въ Силистра и Русчукъ войската се подигна противъ регенството, най-извѣстнитѣ русофили въ София, между тѣхъ и Каравеловъ бѣха арестовани и запрени въ Черната Джамия (извѣстната тъмница въ София); тамъ ги истѣзаваха. Извѣстния авантюристъ, капитанъ Паница, подиръ застрѣлянъ отъ своя другарь Стамболовъ, но въ онова време още минаваше за русофобъ и се намираше въ твърдѣ добри отношения съ регенството, съ собственнитѣ си рѫцѣ е бъхталъ Каравелова. Когато на другия день тая позорна история стана достояние на европейскитѣ дипломатически агенти, и единъ отъ тѣхъ строго я осѫждаше, то австрийския агентъ му отговорилъ: „ils etaient rossés, mais ils ne s'en portent pas moins bien". Пъкъ сега по поводъ варварското убийство на Анна Симонъ австрийската оффициална преса печата нечувани протести противъ грубостьта и жестокостьта на българскитѣ нрави. Твърдѣ късно се досѣтиха хуманнитѣ журналисти; по-напрѣдъ тѣ не само замълчаваха, но лицемѣрно отричаха предъ европейския свѣтъ престѫпленията на Стамболовския режимъ. Каравелова осѫдиха по процесса за убийството на министра Бѣлчева. Той излезе отъ тъмницата по амнистията отъ 1895 год. есеньта. Въ първото събрание подиръ свалянието на Стамболова въ 1894 год. той бѣше избранъ въ допълнителнитѣ избори въ Разградъ. Въ миналогодишнитѣ избори той не бѣше нигдѣ избранъ. Неговъ органъ е вѣстникъ „Знаме".

Ако Каравеловъ има малко послѣдователи, то Цанковъ нѣма почти никакви, за туй въ юлий тая година той се оттегли отъ своята партия, като назначи само за форма свой замѣстникъ д-ръ Данева. Сега Цанковъ принадлежи на миналото и на историята. Какъ ще се отнесатъ бѫдѫщитѣ поколѣния къмъ неговата дѣятелность — не зная, но надали тѣхния приговоръ ще бѫде благоприятенъ за него. И наистина, мѫчно може да се намѣри по-непослѣдователна и безпринципна политика. Той е човѣкъ безъ никакви убѣждения и безъ всѣка воля. Той се мѣташе изъ единъ лагеръ въ други, отъ едно царство въ друго, отъ една религия въ друга. Политическитѣ вълни го хвърлѣха като трѫска и го исхвърлиха най-сетнѣ на Одесския брѣгъ. Прѣди освобождението на България той бѣше станалъ католикъ, съ паритѣ отъ иезуитската пропаганда почна да издава вѣстникъ *България* и издѣйствува у австрийския посланникъ въ Цариградъ графъ Едмондъ Зичи степендия за дъщеря си. Подиръ освобождението той стана руссофилъ, но въ 1881 г. въ време на държавния превратъ написа на Хитрово, русски дипломатически агентъ въ София, който пѫтуваше съ

Батемберга изъ България по агитация, едно писмо, въ което се казваше по адреса на Руссия: „не щѣмъ ви ни меда, ни жилото“. Преврата стана заедно съ помощьта на консерваторитѣ, и Цанковъ се борѣше противъ тѣхъ; но на другата година той направи компромисъ съ тѣхъ и състави министерство. Избута го Каравеловъ, като стана министръ, а Цанковъ постжпи въ редоветѣ на опозицията и почна да издава вѣстникъ *Свѣтлина* съ яро русофилско направление. Той нападаше на Батемберга и силно искаше неговото падение, което се и случи на 9 августъ 1886 г. При антируската реакция, която почва, той побѣгва въ Руссия, дѣто заедно съ другитѣ български емигранти съдържаше го славянското благотворително общество. Подиръ паданието на Стамболова той изново се върна въ България. Цанковъ считаше себе си безъ малко русофилски Парнеллъ, невѣнчанъ кралъ на България. Като пристигна въ София, той преди да слѣзе въ хотела, отива въ черкова да отслужи благодарственъ молебенъ за своето завръщание; щомъ пристигна се залови да издава прокламации къмъ князя, къмъ народа, къмъ своитѣ партизани, които се свършваха винаги съ молитви и церковни тропари; той изново се залавя и за изданието на вѣстникъ *Свѣтлина*, но тукъ у „най-популярния либераленъ водитель“ въ България, у българския Парнеллъ, излиза, че нѣма абонати, и негова вѣстникъ умира; и той самъ си политически умира, умрѣ и неговата партия.

Цанковисти, каравелисти, радослависти, стамболисти — всички тия господа въ 1881 год. заедно съставляваха „либерална партия“. То бѣше най-хероическата епоха на българскитѣ [illegible] и дребни буржуа. Тѣ се борѣха тогава противъ Батемберга и Хитрово — и побѣдиха. Батембергъ се отказа отъ тъй нареченитѣ „пълномощия“, т. е. отъ абсолютната власть, и конституцията бѣше въстановена. Но на другата година партията се раздѣли на двѣ половини, защото Цанковъ влѣзе въ компромисъ съ консерваторитѣ. Новата либерална фракция на каравелиститѣ подиръ 9 августъ 1886 година тъй сжщо се раздѣли на двѣ. Русофобското движение, което се появи отъ това, тъй сжщо се раздѣли на двѣ фракции: радослависти и стамболовисти. Нашия очеркъ на българскитѣ политически партии щеше да бжде не пъленъ, ако не кажехме нѣколко думи за тъй наречената работническа партия: тя, организирана по примѣра на западно-европейскитѣ работнически партии, има сжщата доктрина и сжщата тактика и се наляга на сжщитѣ обществени елементи. Тя се организира най напредъ при Стамболова и води противъ него най отчаяна борба. Когато падна Стамболовъ, изъ тъмницитѣ излѣзоха около 12 редактори на двата органа у тая партия—*Работникъ* и *Другаръ*. При първитѣ избори подиръ паданието на Стамболова партията можа да прокара въ народното събрание двама представители. Въ миналогодишнитѣ избори тѣ изново бѣха избрани, но това съвсѣмъ не се хареса на правителството, и то намѣри начинъ да касира единa отъ тѣхъ. Сега за сега тая партия има три вѣстника: *Социалистъ*, *Освобождение* и *Работнически*

вѣстникъ, едно списание: *Ново Време* и твърдѣ богата преводна литература.

Въ юлий мѣсецъ тая година въ Казанлъкъ се откри IV-ий годишенъ конгресъ на партията, дѣто, между другото, е била избрана една комисия отъ 12 души за изучване аграрния въпросъ въ България.

ТВЪРДЪ КУМИРЪ

(САТИРА)

Въ младостьта бѣхме двама другари,
Братя по сърдце, по душа едни;
Съ еднакви бѣхме ние идеали,
Еднакви бѣха нашитѣ мечти.

За правда, братство, права човѣшки
Ний заклѣхме се животъ ще дадемъ,
И въ борбата съ мракътъ, съ теглата тѣжки
Жертви най-скъпи ний да отдадемъ.

Но вечъ мина се поривъ младежки,
На чувства дѣтски конецъ наста;
Утопиитѣ глупи, лудешки
Катъ сънь стоятъ ми, остаха мечта.

Прости азъ казахъ вече отдавна
На въздушния идеаленъ миръ,
И съ чело гордо, съ душа отрадна
Избрахъ си най-правъ и най-твърдъ кумиръ.

Мирътъ е цъленъ съ загадки, съ тайни,
Иллюзии сѫ идея, борба;
Начала въ свѣта има по-трайни,
Еднакавъ не е всѣкиму дълга.

Да, азъ простихъ се съ свѣта небесенъ,
И сега духътъ глухо не трѣпти;
Въ покой, отрадностъ спи той унесенъ
И въ сфери други вълшебни лѣти.

О, какъ сладко е да се живѣе
Кога спи духътъ, сърдцето не бий!

Да, по-харно е да се тлъстѣе
И вѣчно човѣкъ въ тъмата да гний ....

Павелъ Мънковъ.

ЛЮБЯ

(Стихотворение въ проза отъ **Андрей Немоевски**).

Моето дѣтинство прозвуча, като чудна кратка пѣсень. И сега още звучи тя въ моята душа. Ако и да да не съмъ въ сила да схвана нейната мелодия, но отдѣлнитѣ ѝ ноти вѣчно се носятъ срѣдъ хаоса на моя тревоженъ животъ. И колко пѫти си казахъ азъ тогава: любя! Затова, защото азъ и щастието—това бѣ едно и сѫщо: азъ бѣхъ тѣлото, а щастието—душата, която оживяваше моето малко сѫщество.

Но минаха младенческитѣ дни, и изчезна отъ моето лице сиянието на прелестьта, исхвъркна щастието отъ моето сърдце. Чуждъ срѣдъ чуждитѣ, азъ видѣхъ на около си въсторгъ и въодушевление, видѣхъ младежь, която живѣеше радостенъ и свободенъ животъ. Но на моето чело бѣ написано думата: презрѣние. Ти не си такъвъ, каквито сѫ другитѣ, ми казваха на всѣкадѣ. Следъ време това ме утѣшаваше.

И мина времето на младостьта; тя ми разказа всичко, което азъ бѣхъ длъженъ да зная. Тя ми разказа за глада и нуждитѣ, за ужаситѣ и горчивинитѣ на страданията, за героизма и самопожертвуванието и за подлостьта. Тя, като демонъ, ми посочи всички радости, горчивини на този свѣтъ, тя, като демонъ, ме искушаваше, но азъ отблъснахъ всичко и тръгнахъ напредъ изъ правия и ясенъ пѫть, по който вървѣха тогава и много други още, осмѣяни като менъ.

Довтаса и зрѣлата възрасть. Тихичко, като злодѣй се надсмиваше тя надъ моитѣ възгледи и чувства, плюеше ме въ лицето и най-послѣ, като каторжникъ у количката, ме обвърза съ различни обязанности, изгони отъ мозъка ми всѣко съмнение, всѣка надежда, а отъ сърдцето ми—всичкия жаръ и хладъ. Унищожи всички въспоминания и всѣка привързаность къмъ миналото, постави на плѣщитѣ ми нови — и азъ се привихъ подъ тяжестьта на този товаръ. „Ти си вече зрѣлъ человѣкъ“! ми каза тя. И азъ самъ не знаехъ—истината ли ми казваше,

или се шегуваше съ мене. Тази сутринь, следъ безпокойно прекараната нощь, следъ нѣколко часа отдихъ, още измжченъ, азъ си причесвахъ косата и когато погледнахъ гребена —на него бѣха останали нѣколко бѣли косъма. Значи, вече съмъ побѣлѣлъ?! помислихъ си азъ съ горчива усмивка. И то въ времето на зрѣлостьта! А какво ще бжде съ мене, когато остарѣя?

Заради какво бѣ тази работа, заради какво бѣха тѣзи пориви и стремления? се питахъ азъ. Защо толкова скоро побѣлѣхъ? Защо толкова скоро отново въ старостьта? Погледа ми се устреми къмъ полята и селата . . . За тѣхъ, помислихъ си азъ . . . за тѣхъ . . . Любишъ ли ги ти? . . . О, да, любя ги! си отговорихъ азъ.

И въ тази минута прозвуча нѣкаква далечна, далечна нота, отдавна прозвучала, забравена, но тъй близка до сърдцето, тъй скжпа, мила, пълна съ щастие! . . . .

Това бѣ моето дѣтинство, което следъ толкова години, отново ми се обади. Но, защо по напредъ азъ не чувствувахъ тази любовь така, както сега я чувствувамъ, макаръ и да бѣхъ тогава въплощение на любовьта? . . . .

— Това сегашно „любя“ е съвсѣмъ друго, то не е щастие, а сждба, зловѣща, немилостива, на която не може да се противи никой, у когото сърдцето още не е окаменѣло, макаръ и това „любя“ да го води къмъ смърть, къмъ погибель, къмъ вѣчно изчезвание.

Прев. *Ив. М-въ.*

ЕСТЕТИКА И СПИРИТИЗМЪ

(Полемика)

На страницитѣ на това списание ний искаме да приключимъ смѣткитѣ си съ двама наши опоненти. Съ първиятъ отъ тѣхъ, изъ щаба на *Б. Сбирка*, ний ще се срѣщнемъ въ една отъ идущитѣ книжки, гдѣто ще продължиме захванатия вече въ последнята книжка на *Денъ* споръ, а съ другия нашъ уважаемъ противникъ ще поговоримъ още днесъ.

Въ сжщность ний не знаемъ, да ли имаме работа съ единъ противникъ или съ нѣколко и при това съвсѣмъ необикновени противници. Работата е, че списанието „Животъ“, съ което ний ис-

каме да полемизираме днесъ, освенъ обикновениятъ си редакторъ има още много други скрити, непознати и толкова по страшни редактори. То е единственото българско *спиритическо* списание, мѣродавностьта на което се простира и по работитѣ на „задгробниятъ животъ". *Животъ* е органъ не само на своятъ редакторъ, но още и на Духоветѣ, плодъ на които, съ „преживяванието на душата", сѫ отишли да обитаватъ онази „безконечна върволица отъ пирове... гдѣто тъй сѫщо има животъ, чувствителнось, разумность . . . ." и които Духове, както е извѣстно, могатъ да бѫдатъ привиквани отъ извѣстни .медиуми, да слизатъ на земята, да се въплощаватъ, да говорятъ и — какъвъ ужасъ за насъ! — дори да питатъ. Читательтъ разбира, че вънъ отъ юридическиятъ въпросъ, да ли писаното отъ редакцията на *Животъ* е собственно нейно произведение или това на нѣкой духъ, срѣщу насъ се испречва една страшна непобѣдима умствена стихия, и ний трѣбва да се боримъ не само съ приличниятъ, скромниятъ и снисходителниятъ редакторъ на *Животъ*, но и съ всички художници, философи, поети и други „пионери на надпозитивното" — както се изразяватъ въ *Животъ* — които се схождатъ съ възгледоветѣ си съ нашиятъ почитаемъ противникъ и къмъ помощьта на които той може да прибѣгва. Стига на г. редактора на *Животъ* да пожелае да тури своитѣ противници „на тѣсно" по нѣкой наученъ или философски въпросъ и ето, че той се обръща до духоветѣ на Канта, Лапласа, Хегеля, и неговитѣ противници ще се загубятъ съвършенно. И ако ний се решаваме при тѣзи условия да полемизираме съ г. Гидиковъ, то е само защото, за злощастие, принадлежимъ къмъ журналиститѣ и дългътъ го изисква да останемъ до край на позицията си. И подпаднемъ ли ний подъ непосилната тяжесть на нашиятъ кръсть, загинемъ ли подъ ударитѣ на, съ балсамъ напоенитѣ стрѣли на Духоветѣ, всѣкой ще се съгласи, че умираме баримъ честно.

I.

Но нека минемъ къмъ въпроса. Забелѣжкитѣ, които ни се правятъ отъ *Животъ* кн. I, сѫ отъ два рода: еднитѣ се отнасятъ къмъ нашиятъ начинъ на писание, а другитѣ къмъ неговото съдържание. Г. Гидиковъ се пита: „дали неможе да се спори съ единъ противникъ . . . безъ да се прави употребение съ разни „весели патета", „магарета", „задници", „мѣсечни вѣдомости" и не знамъ още що"?

Нашиятъ отговоръ е следующиятъ:

Не би бъркало на г. Гидиковъ да притежава малко отъ „проницателностьта" на своитѣ противници. Ний искаме отъ него даже нѣщо по-малко: да внимава като чете. И дѣйствително, ако неговото внимание бѣше съсредоточено въ четението, а не въ краката на движущата се маса, той би забелѣзалъ, че думитѣ „весели патета" сѫ употребени отъ самиятъ Шишмановъ, противъ когото ний полемизирахме въ въпросната статия. И, което е най-пикантното, Шишмановъ съ този терминъ опредѣля себе си и своитѣ привър-

женици. Азъ не зная, отъ гдѣ ще е дошло на умътъ на Шишманова да се нарича „весела патка“ — както други единъ Шишмановъ, извѣстниятъ Деборовъ по рикошетъ се нарича „самодоволна патка“ — но факта е несъмненъ. И наистина, като говори за препирнята на материалиститѣ съ идеалиститѣ — а къмъ последнитѣ г. Шишмановъ причислява себе си — той забелязва, че тъзи борба му напомняла „трогателната картина на кокошката, която излупила патета и съ ужасъ гледа, какъ тѣ нагазватъ весело въ водата, а нея оставатъ да се скита по брѣга“.

И съгласете се следъ това, любезний читателю, че, котато на самиятъ Шишмановъ е приятно да си дава „трогателното“ име „весела патка“, ний нѣмахме нравствено основание да го лишаваме отъ него.

Думата „магаре“ сжщо тъй не е наша. Тамъ е употрѣбено едно изречение на Кавура, гдѣто тъзи дума се намира и при това, както сме я употрѣбили ний, тя не се отнася къмъ нашитѣ противници. Но даже това да бѣше тъй, азъ не виждамъ, какво има оскърбително за единъ човѣкъ, който е приелъ да влезе въ царството на хвърката тѣ и то между най глупавитѣ, да приеме да носи името на едно най-добродѣтелно и полезно добиче. И най-сетне органътъ на задгробнитѣ духове забравя, че горниятъ епитетъ се отнася всѣкога до умственнитѣ, но не и до нравственнитѣ качества на човѣка.

Относително третата дума ний се съгласяваме, че тя е остра, ако щете драстична, но тя е една перифраза, което се вижда въ текста и послѣ тъзи дума точно характеризира, какво отношение иматъ Волински, Шишмановъ и другитѣ сегашни „идеалисти“ съ Хегеля, на когото тѣ представляватъ не дѣйствително научното, цѣнното и философското, а само неговитѣ заблуждения и консервативни предразсждаци; съ други думи тѣ не представляватъ лицето на Хегеля, а неговиятъ *гърбъ*.

Не повече е разбралъ г. Гидиковъ умѣстното споменувание на „мѣсечнитѣ вѣдомости“. Работата е тамъ, че именно Шишмановъ и подобни лица се явяватъ партизани на чистото искуство, на чистата алтруистическа мораль, когато тѣхнитѣ противници, партизанитѣ на „грубиятъ материализмъ“ въ областьта на етиката били „утилитаристи“, не признавали друго нищо освенъ личниятъ интересъ. Тукъ не бѣше излишно да се покаже, че на практика „идеализма“ на Шишмановци се свожда къмъ фигурирането, сжщевременно, върху нѣколко мѣсечни вѣдомости и въ пълзението предъ силнитѣ.

Но изобщо ний не пишемъ горнитѣ редове, за да се оправдаваме предъ Животъ, а даваме всички тѣзи обяснения на нашитѣ читатели, да видятъ, какви сж били побужденията ни. Що се отнася до духоветѣ изъ списанието *Животъ*, то ний би можали да имъ дадемъ много уроци за прилично и вѣжливо отнасяние съ противницитѣ си. Не ний сме, които пишемъ брошури и статии съ „остръ и обиденъ языкъ“, както се самопризнава редакцията на *Животъ*. Противъ насъ не сж се появявали още оплаквания, че пишемъ на единъ „уличенъ и порнографически языкъ“, каквито се появиха срѣщу

г. Гидикова отъ страна на едно списание *Медицинска Беседа.* А въ самото предисловие къмъ първата книжка на списанието *Животъ* неговиятъ приличенъ редакторъ нарича своитѣ „малодушни“ противници *материалиститѣ* съ приличната и деликатната дума „плачъ“. Нѣма какво да се каже, благородниятъ, сдържаниятъ и приличниятъ редакторъ на *Животъ* се намира подъ влиянието на най чиститѣ духове.

На свършвание по този въпросъ, ний ще забелѣжимъ, че това, което въ нашитѣ статии се явява оскърбително за нашитѣ противници, то е не формата, т. е. не отдѣлнитѣ думи, а самото *съдържание.* Нашитѣ списания и вѣстници могатъ да бѫдатъ четени и отъ дѣцата, безъ последнитѣ да се червятъ—това, което не е всѣкога истина за вѣстницитѣ и списанията на нашитѣ противници. Въ думата „мѣсечна вѣдомость“ не се крие само по себе си никакво оскърбление, тя не е неприлична, но вънъ отъ всѣко сѫмнение е, че крайно обидно е да напомнишъ на нѣкой голѣмъ „идеалистъ“ и „алтруистъ“, че въ сѫщность неговиятъ животъ е една подигравка съ най-елементарнитѣ понятия за честностьта, достоинството и благородството на характера. И какъ! ний трѣбва да премълчимъ истината, да туримъ рѫката на очитѣ си, да не виждаме безчестието и позора? Но това още нищо: има хора съ лека съвѣсть, които би постъпали тъй, но публициста ако постъпи тъй, лъже не само себе си, но той лъже и читателитѣ си. Той не трѣба да оставя неприятелитѣ на напредъка да си пробиватъ пѫть въ публиката съ маската на благочестието и добродѣтельта. Неговъ свѣщенъ дългъ е да скъса тъзи маска, да може цѣлъ свѣтъ да види истинската имъ физиономия. „Престанете да пишите обидно!“ — това сѫ хубави, но безнравствени думи, защото тѣ сѫ равносилни съ „престанете да казвате истината!“ Да! ний ще престанемъ да пишемъ съ остръ езикъ, но трѣба да кажемъ на нашитѣ противници извѣстната фраза къмъ убийцитѣ, които искатъ да ги не осѫждатъ: Commencez, messieurs les assassins! Начнете вий, господа убийци! Начнете вий, господа писачи, да бѫдете прилични въ дѣлата си и ний ще станемъ благи и меки въ язикътъ си.

Но колко е несносна писателската мекошавость! Нѣщо повече: тя е фалшива. Обикновено задъ мекиятъ, равниятъ и медяниятъ тонъ, задъ тѣзи маниери на *Животъ*, редакторътъ на който въ всѣки редъ казва на своитѣ противници: „и вий сте прави и тѣ прави и ний сме прави!“, прогледва отсѫтствието на едно твърдо убеждение. Тъзи е именно главната чърта на редакцията *Животъ.* Като оставимъ на страна спиритизмътъ, който не е убеждение, а единъ спортъ или въ най-добрия случай едно слѣпо и суевѣрно поклонение на непознати сили, единъ фетишизмъ и това, което наймного обръща вниманието още при първото запознавание съ *Животъ*, т. е. отсѫтствието на една рѫководяща идея, но изъ всичкитѣ забелѣжки, и рецензии вѣе Щедриновското: „нельзя не сознаться, хотя и нельзя не признаться“—човѣкъ не може да не съзнае, макаръ и да не може да не признае и пр. Въ очитѣ на повърхностниятъ на-

блюдатель това може да мине за безпристрастие, за сдържаность, сериозность и приличие — ний видѣхме, какво е „приличието“ на *Животъ*—но всичко това е въ сѫщность само една умственна недъгавость, една преждевремена духовна старость. Ний сме убедени нѣщо повече, именно: че редакцията на *Животъ* не само нѣма лични твърди убеждения, но тя нѣма — въ повечето случаи едното върви съ другото — ясно представление за убежденията на своитѣ противници. Да не ходя надалечъ, азъ ще посоча на мнението, което тя си е съставила за съвремениятъ социализмъ и за неговата философско-историческа и економическа основа. Ето какво пише г. Гидиковъ въ последнята IV кн. на списанието си по поводъ на преведената отъ наший приятель Бакаловъ книжка на Кржижевицки за „Произхождение на идеитѣ“.

„Свързванието на социализма съ економическия материализмъ е неосновано (sic) теоритически и опасно практически. Дали идеята се реализира въ историята или фактътъ поражда идеята, отъ туй нѣма да стане ни по-топло ни по-студено на работницитѣ. За тѣхъ е важно да знаятъ едно подобрение на положението имъ, осѫществимо ли е въ близко бѫдаще или не. Тази е точката, която трѣбва да имъ доказватъ социалиститѣ, а тъзи точка може най-добрѣ да се доказва отъ „идеалистическитѣ“ социалисти както и отъ „материалистическитѣ“; не е нужно прочее да се проповѣдватъ като *непрѣменни елементи* на социализма теории, които могатъ да се отмахнатъ, замѣстятъ или замѣнятъ безъ да пострада главната му основа. Економическия материализмъ може да умре като несъстоятелна теория, безъ социализмътъ да престане да живѣе, защото първото е идея, която може да бѫде погрѣшна, а второто е стрѣмление съ неотречима реалность“.

Колкото букви, толкова и погрѣшки. Но ний съ готовность би отговорили на всичко, ако редакцията на *Животъ* изложеше по широко и научно своитѣ мисли. А на горнитѣ нейни повърхностни забелѣжки ний ще отговоримъ съ три точки.

Г. Гидиковъ смѣта социализмътъ за „стремление“, а не за „идея“, какъвто билъ „икономическия материализмъ“. Ний се съмняваме, дали той си дава смѣтка за значението на думата *стремление* и *идея*. Въ основата на всѣко човѣшко стремление лѣжи една идея, съзнателна или безсъзнателна, следователно и социализмътъ, за да стане стремление, трѣбва да бѫде по напрѣдъ идея тъкмо тъй, както нѣкой прѣди да сѣдне да пише за нѣщо, трѣбва да има въ главата си идеи. Наистина, че съ г. Гидикова не е всѣкога тъй, но правилата не се съставляватъ по исключенията.

„Идеалистическитѣ“ социалисти днесь сѫ твърдѣ малко, когато наопаки социалиститѣ марксисти или материалисти сѫ голѣмото подавляюще болшинство. Едно това обстоятелство — фактическата свръзка между съвременното социалистическо движение и распространението на историческиятъ „материализмъ“ —доказва, че съ доводитѣ на последниятъ много по успѣшно се доказва основателностьта на социализма, отколкото съ доводитѣ на „идеализма“. Но

г. Гидиковъ не иска да разбере следующата истина: съвременниятъ социализмъ преди да стане едно политическо—обществено движение е билъ едно философско учение, че като такова се намира въ свръзка съ цѣла философска система—материалистическата — и че следователно човѣкъ не може да разбере добрѣ първото, до като не узнае второто и убедениятъ социалистъ е сжщевременно и материалистъ—диалектикъ. Ясно ли е сега, защо ний свързваме социализма съ материализма? Защото първиятъ е рожба на вториятъ.

Най-сетнѣ г. Гидиковъ игнорира това важно обстоятелство, а именно истината; че исканията на социализма сж осжществими само при дадено развитие на производителнитѣ сили на обществото. Съ други думи, че социализма е не можалъ да бжде осжщественъ по-рано, защото обществото економически е било много слабо развито и че той е осжществимъ, днесъ защото има едро и бързо машинно производство. Още преди 22 столѣтия Аристотель казваше: за човѣчеството ще настжпи истинско блаженство само тогава, когато всичкитѣ му работи ще извършватъ роби, а тѣзи послушни роби съвременното човѣчество намѣри въ машинитѣ. Ето условията за развитието на социализма. Но тъзи идея—зависимостьта на социализма отъ економическото развитие—е една чисто материалистическа идея. Ето още еднъжъ какъ ний дохождаме до заключението, че социализма и материализма се взаимно проникватъ.

II

Време е да минемъ и къмъ вториятъ редъ забелѣжки, които ни прави г. Гидиковъ. Тукъ вече думата не е за нашиятъ начинъ на писание, а за невѣрното разбирание отъ наша страна на извѣстни въпроси. Ето какво пише, буквално, господинъ Гидиковъ.

„А какво намираме въ сжщата статия? (Тукъ е думата се за нашата статия „философия или фарсъ“ помѣстена въ кн. VI на *Ново Време*.) Едно твърдѣ слабо познание на въпроса искуството за искуството! Понеже Тенъ билъ казалъ, че всѣко художественно произвѣдение било продуктъ на срѣдата, то искуството не можало да има за цѣль себе си! Той смѣсва тукъ съзнателната цѣль на художника съ това, което произведението щѣло да представлява. Ако разсжждаваме по такъвъ начинъ, ний трѣбва да кажемъ, че всички съчинения даже и научнитѣ, най-обективнитѣ сж тенденциозни, субективни, защото сж все продуктъ на даденъ темпераментъ всрѣдъ дадена срѣда; но това ще бжде очевидно злоупотрѣбление съ думи. Тукъ трѣбва да разбираме не какво безсъзнателно всѣки човѣкъ вмиса въ произведенията си, а какво съзнателно си задава за цѣль“.

Ние и тукъ нѣмаме възможность да влизаме въ подробни обяснения, защото четири реда критика не заслужватъ повече отъ осемъ реда отговоръ. Но и отъ тѣзи освѣтления, които ще дадемъ, ще стане ясно, че и тукъ на редакторитѣ на *Животъ* липсва не само „проницателность“, но най-елементарно внимание. За вниманието ще говоримъ по-долу, а сега нека всѣки види „проницателностьта“ на *Животъ*.

Мисли ли уважаемиятъ редакторъ на спиритското писание, че дѣйствително въпроса за съзнателната цель, която може да си представи писателя, е тъй раздѣленъ, както той иска да каже, отъ гносеологическиятъ въпросъ за происхождението—генезиса на поетическото произведение? Очевидно, г. Гидиковъ е убеденъ въ това, но неговото убеждение излиза отъ неразбиранието па—истината и отъ разрѣшението на първиятъ въпросъ зависи, исключително, разрѣшението на вториятъ. И дѣйствително, ако еднъжъ е доказано, че всѣко произведение — колкото и автора му да не иска и да не отрича това — е *отражение* на извѣстни обществении отношения, че следователно всѣко произведение фактически е *тенденциозно* — като се разбира тази дума въ широката ѝ смисъль— *то е безмислено* да си поставишъ за съзнателно цель „искуство за искуството" сѫщо тъй, както било би безсмисленно да си поставяме за цель достиганието на нѣкакъвъ задгробенъ животъ, ако е доказано, че такъвъ не сѫществува. Всѣкой е свободенъ, не иска съмнение, да остава въ заблуждението си, ако това му е приятно и да вѣрва въ задгробния животъ. Сѫщо тъй всѣки писатель е свободенъ да си поставя за цель „искуството за искуството", но той мами себе си, а най-главно мами читателитѣ си.

Подобно поставяние на въпроса не предрешава формата и съдържанието на поетическото произведение. Въ въпросната наша статия, а особно школата на Тена, не полага никакви *вѣчни неизмѣняеми правила*, по които да се води писательтъ. Въ нашата статия ний буквално приведохме следующитѣ думи на Тена: „Нашата естетика е модерна и се различава отъ старата по това, че тя е *историческа*, а не *догматическа*, сиречъ по това, че **тя не налага правила, а констатира закони**". Приблизително сѫщото е казалъ Чернишевски въ *Полемическитѣ красоти*: „*Историята на искуството* служи за основание на теорията на искуството".

Ако отъ общитѣ наши разсѫждения въ помѣнатата статия редактора на *Животъ* не можеше да заключи, че за насъ въпроса за генезиса, происхождението на поетическото произведение включва въ себе си и въпроса за целитѣ, които съзнателно може да си постави художника—ако казваме това г. Гидиковъ не е схваналъ, ний не можемъ да го обвиняваме. Всѣкой човѣкъ разбира, колкото му стига ума, и да искашъ повече отъ него е грѣхота. Но ний обвиняваме г. Гидикова въ невнимание. Той е пропусналъ да забелѣжи —ако въобще е челъ цѣлата статия—горнитѣ цитати изъ Тена и Чернишевски, изъ които се вижда ясно, че ний не признаваме искуството за искуството нито като процессъ въ поетическото творчество, нито като съзнателна цель, която си поставя поета.

Изобщо казано, самата история на чистото искуство е имала смисъль до тогава, до като се е вѣрвало, съгласно духа на идеалистическата философия, че поезията е въплощението на високата абсолютна и отвлечена истина, и че поета е само безсъзнателното орѫдие въ проявлението на тази история, въ нейното въплощавание *въ образи*— характерната черта на всѣко поетическо произве-

дение. Днесъ, съ крушението, което претърпя „абсолютната истина“ и самото понятие за чистото искуство е останало безъ всѣкакво съдържание. Ако се намиратъ още нѣкои хора, които да си служатъ съ тази дума, то въ силата на литературното рутинерство, което е сѫщо тъй силно, както и обикновенниятъ житейски консерватизмъ. Знайно е, колко обичаи, думи, пѣсни — наречени отъ Тайлора съ общо име Survivals, преживявания—продължаватъ да живѣятъ, когато тѣхното съдържимо—материалнитѣ отношения на живота, които сѫ ги породили—отдавна е умрѣло.

III

Преди да приключимъ нашиятъ отговоръ, ний ще се осмѣлимъ да влеземъ въ най здравата крепость на нашиятъ сливненски противникъ. Всѣкой се осѣща, че тука е думата за спиритизма и задгробниятъ животъ.

Най напредъ ний ще се оправдаемъ отъ едно обвинение, което ни хвърля редакцията на *Животъ*. То е, че ний сме считали всичкитѣ медиуми на спиритизма за крадци. Дѣйствително, ний казахме, че медиумитѣ по нѣкой пѫть измъкватъ изъ джобоветѣ на наивнитѣ присѫтствующи кессиитѣ имъ. Но криви ли сме, че голѣмата публика, къмъ която принадлежимъ ний, е запозната съ спиритизма по сѫдилищата, гдѣто се разгледватъ злоупотребленията вършени съ спиритизма. Въ сѫщность и редакцията на *Животъ* признава това. Извѣстно е, че въ много сеанси, когато се предполага, че повиканиятъ духъ е слѣзалъ вече между присѫтствующитѣ и се допира до челата или рѫцетѣ имъ, откривало се е, че самиятъ медиумъ е, който се расхожда между присѫтствующитѣ. Нѣкои по хитри даже сѫ фотографирвали рѫката на медиума, която минува ужъ за рѫка на духа. На стр. 44 и 45 въ I кн. *Животъ* тъзи общеизвестна измама отъ страна на медиумитѣ се обяснява съ обстоятелството, че медиума изгубвалъ една часть отъ материалното си тѣло и която часть отива да служи за материално облѣкло на духа. Ний проститѣ смъртни преди да знаехме това тънко и трошливо обяснение, естествено, викахме: измама! Не ще престанемъ да казваме и за напредъ сѫщото, до като факта не стане очевиденъ. Но изобщо ний не мислимъ, че всичкитѣ спирити сѫ шарлатани. Наопаки, повечето отъ тѣхъ сѫ благородни бездѣлници, за които спиритизма е едно развлечение. Още по-малко ний сме наклонни да приписваме на редакцията на *Животъ* нѣкакви користни цели съ проповѣдването на спиритизма. Ний хранимъ къмъ нея пълно уважение, като я предупредяваме сѫщевременно, че това уважение не се простира и върху духоветѣ, които я посѣщаватъ. [1])

---

[1]) *Въ една забелѣжка, отправена лично противъ мене, редакцията на Животъ ни приписва „злобни вълнения“, съ каквито ний сме се били заприпвали веднъжъ. Ний заявяваме, че абсолютно нищо не разбираме отъ тѣзи думи. Ако е угодно на редакцията на Животъ, нека се обясни! За сега се очудваме само на прозорливостьта ѝ да прониква въ думитѣ на хората и да открива, какви вълнения има тамъ. Но когато човѣкъ има работа съ свръхестествени духове, то е тъй!*

Следъ това предварително обяснение ний ще забелѣжимъ, че науката не може да отрече единъ фактъ колкото и свърхестественъ да се покаже той. Но първо този фактъ, трѣба да бжде научно утвърденъ. Следъ като факта бжде остановенъ, науката ще се постарае да го обясни. Но даже ако и се не обясни напълно факта, достатъчно е да се докаже, че тѣзи нови явления се подчиняватъ на известни общи механически закони, че, следователно, тѣ приличатъ на обикновенитѣ прости и естествени физически явления. Ний не знаемъ сжщностьта на магнетизма и електричеството — макаръ днесъ изследванията на Херца да хвърлиха голѣма свѣтлина върху тѣзи явления—но ний виждаме отъ всѣкидневниятъ опитъ, че тѣзи явления се подчиняватъ на общитѣ природни закони и главно на закона за съхранението на енергията. Това, което въ простиятъ Даниеловъ елементъ се губи като металъ и киселина, то се получава въ електричество, количеството на което зависи между другото и отъ количеството на разѣдениятъ металъ. Ако ний погледнемъ на разнитѣ спиритически явления—тъй както тѣ ни се описватъ отъ самитѣ спирити—то първо поразява факта, че тѣхното появяване зависи отъ цѣлъ редъ материални условия, различни манипулации, както и всѣкакви други харчения на умственни и физически сили на *енергия* съ една дума, и това едничко обстоятелство подвежда тѣзи явления подъ общеизвестната природна механика. Спирититѣ забравятъ тъзи истина, че всичко, което може да достигне нашиятъ умъ чрезъ своитѣ петь чувства, носи и трѣба да носи — инъкъ не могли би да го осѣтимъ—чуственъ характеръ. Самитѣ наши способности ни налагатъ известни граници, които ний не можемъ да прескочимъ.

Обаче работата е тамъ, че спиритическитѣ явления още не сж влезли въ областьта на провѣренитѣ факти. Нѣщо повече: когато ученитѣ сж провѣрявали известни тѣхни опити, излиза, че господа спирититѣ при правението на своитѣ опити сж пренебрегвали да спазятъ най проститѣ искания на науката и искуството.

Тъй напр. спирититѣ съ тържествующъ видъ заявяваха, че тѣ сполучили да фотографиратъ лжчеиспаренията на „магнетическиятъ флуидъ“, т. е. на тъзи обитающа въ човѣка сила, която кара маситѣ да се въртятъ и извършва други чудеса. Такива фотографирания направи известниятъ парижски докторъ Люисъ, умрѣлъ недавно. Това съобщаваше и I кн. на *Животъ*. По късно сжщитѣ опити продължилъ, следъ възраженията, които срѣщнали опититѣ на Люиса и спирита Барадюкъ. Той издалъ една брошура съ 21 фотографии на лжчеиспаренията на магнетическиятъ флуидъ. Обаче членътъ на академията на наукитѣ г. Адриенъ Гебхаръ е направилъ сжщитѣ опити върху повече отъ 600 фотографически клишета и при най разнообразни условия и доказва въ последнята книжка на La Rèvue Scientifique отъ 15 януарий 1898, че всичкитѣ тѣзи фигури, които магнетизаторитѣ приписватъ на флуида се дължатъ на различното наслояване на солитѣ въ фотографическата баня върху клишето подъ влиянието на молекулярното колебание, което отъ своя страна зависи отъ температурата на окрж-

жающата срѣда и отъ тъзи на фотографа. Ний съжаляваме, че нѣмаме мѣсто да дадемъ голѣми извлечения отъ тъзи интересна статия, а ще се задоволимъ да приведемъ нейното заключечие, което е:

„Азъ вѣрвамъ да съмъ очистилъ за нѣкое време мѣстото, като показахъ, че всички явления отъ фотографически родъ, които трѣбаше да докажатъ сѫществуванието на една мистериозна човѣшка флуида, не ми послужиха за друго нищо освенъ да блъсна тъзи отворена врата: да, човѣкъ *испуща* една флуида и чрезъ тъзи флуида може да произвожда, безъ или чрезъ допиране, различни дѣйствия. Но въ тъзи флуида нѣма нѣщо тайнствено, което да вижда нашето невѣжество, нищо чудесно, каквото би искало да тури нашата надменность: тя е сѫщата, която испущатъ въ още по голѣмо изобилие отъ насъ голѣмиятъ пуякъ, който се пери . . . сѫщата, която и най-свѣтлиятъ човѣкъ не ще презрѣ да заеме отъ една соба; сѫщата, която отъ слънцето до насъ произвожда беспорно най доброто отъ дѣйствието чрезъ растояние и което—искаме или не — ний испущаме постоянно около си, както г. Журденъ говореше въ проза; [1]) сѫщата най-сетне вулгарна *топлина* на физицитѣ, която чрезъ инертни механически дѣйствия, наше дѣло, както и чрезъ микроскопически организми, съмнителни начала на живота, става това, което не може да стане въ нашата горда човѣшка машина: свѣтлина, магнетизмъ, електричество.

Ще рече ли това, че въ тъзи машина, както и въ други, които отъ топлината правятъ *мисълъ*, не ще стигнатъ да откриятъ нѣкога една нова форма на енергията, непозната за нашитѣ чувства, както бѣха лѫчитѣ X преди да претърпятъ нуждното преобразование, за да станатъ достѫпни за твърдѣ ограничениятъ кръгъ на нашитѣ осѣщания? Да отричашъ това, преднамѣрено, било би толкова противонаучно, колкото и да не отбелѣжишъ безплодностьта на всички правени до сега усилия да я постигнатъ: безплодность, която бѣше фатална, защото всичкитѣ тѣзи усилия, безъ исключение, не се съобразяваха съ този неизбѣженъ и безусловенъ законъ, че непознатото не може да излезе освенъ отъ познатото, и упорно избѣгваха да вzематъ като исходна точка, при търсянието на една нова сила, физическото познание на всички вече познати сили.

Подобни опитвания, каквато и да бѫде тѣхната искренность, не постигатъ нищо друго, а само компрометиратъ дѣлото, на което претендиратъ да служатъ и възбуждатъ смѣха на галерията, която, като гледа опоритостьта на всички магнетизатори да искатъ per fas et nefas (съ право и криво) да испущатъ скрито чрезъ краищата на своитѣ пръсти една прашинка отъ тѣзи распръснати лѫчи, които испуща безъ особна гордость, само съ другиятъ си край, скромната свѣтулка, не може друго да прави освѣнъ да мисли за онзи паунъ на Волтера, който искаше една безсмъртна душа не съ друго намѣрение, а да я вложи . . . въ опашката си".

---

[1]) *Известна комическа личность въ Молиеровия „Благородникъ", която говореше въ проза, безъ да подозира това и, разбира се, удиви се крайно, когато узна.*

А вий кадѣ турате вашата безсмъртна душа г. Гидиковъ? И въ сѫщность спиритизма на г. Гидикова не се състои въ фактитѣ, които, признава той, могатъ да бѫдатъ обясняеми и съ науката, а въ тълкованието, което той имъ дава. Въ тѣхъ той вижда „участието на разумни сѫщества“ [1]) които населяватъ „безконечната върволица отъ мировѣ“. [2]) Той е убѣденъ въ „преживеванието на душата“ и въ „задгробния животъ“. Ако ний би искали да опредѣлимъ съ общо название тѣзи взглядове на *Животъ*, ний не можемъ ги нарече нито идеалистически нито материалистически, а чисто *теологически*. [3] Тукъ ний имаме най вулгарнитѣ попски и бабишки понятия за битието. И съвпадението не е само тукъ. Известно е, съ каква сила се ползува между суевѣрната тъмна масса смъртьта. Съ сѫщата смърть иди да ни плаши и господинъ Гидиковъ. „Не съмъ азъ кривъ, пише той, че призрака на смъртьта вледенява и най коравитѣ сърдца . . .“ Но ний имаме тука не само християнската метафизика, но още и цѣлата християнска етика. „Ако се рѣши че смъртьта е само единъ отъ безбройнитѣ ни преходи на безконечната еволюция . . . тогава изборътъ на една мораль, на едни рѫководящи правила се налага по единъ застрашителенъ начинъ какъвто не сѫществува за материалиста . . . защото и дивакътъ се досѣща, че тамъ въ задгробниятъ животъ — рано или късно трѣба да претърпи следствията на дѣлата си, безъ да има срѣдство да ги избѣгне“. [4])

И като помисли човѣкъ, че тѣзи думи, съ които ни приспиваха малки, че тъзи смѣсь отъ библейски мѫдрости и суевѣрия, отъ анимизмъ — одухотворение на природата, толкова распространенъ между първобитнитѣ диваци, всичко това облѣчено у г. Гидикова въ една дѣтинска наивна фразеология—като помисли човѣкъ, повтаряме, че всичко това се нарича „правилно и критическо излагание на факти и възгледи“ или още, че тѣхниятъ авторъ има цель „науката преди всичко“, захваща неволно да се пита: да ли има на този свѣтъ глупость и невѣжество? Или пъкъ „разумнитѣ“ сѫщества сѫ въ редакцията на *Животъ*, а обратното е въ редакцията на *Ново Време*? При последнята мисъль ний се осѣтихме толкова малъкъ, толкова слабъ, щото помолиле бѣхме нѣкои отъ духоветѣ, ако тѣ не страняха отъ насъ, да кажатъ на земята да се отвори, за да ни погълне! Но можите ли ни каза, кадѣ ви е душата, г. редакторе, на *Животъ*? О! колко хубаво щѣше да бѫде, ако нѣмахте съвсѣмъ душа, но ако имахте повече умъ.

Р. К.

---

[1]) *Животъ, кн. 4, стр, 218;*

[2]) *Животъ, кн. I. стр. 2.*

[3]) *Вижда се, материалиститѣ много неприятности докарватъ на г. Гидиковъ (за идеалиститѣ той не помѣнува, като си въображава, навѣрно, че принадлежи къмъ тѣхъ), но въ сѫщность неговото понятие за душата съвпада съ това на Демокрита «атомиста» — бащата на материализма.*

[4]) *Животъ, кн. II, стр. 98.*

ВЕЧЕРНИТѢ И НЕДѢЛНИ УЧИЛИЩА.

„Знанието е сила", бѣ казалъ англичанинътъ Беконъ; тази истина никой не може да отрече. Всѣки признава това, но дѣйствителностьта ни' убѣждава, че не всѣкя човѣкъ е ималъ щастието да се сдобие съ това силно оржжие, което разбива всичко, което се испречи на пжта му и го прави щастливъ. Въ сегашния общественъ строй малцина сж ония щастливци, на които сждбата се е усмихнала и усмихва, за да се здобиятъ съ безцѣнното оржжие—знанието. Мнозина сж имали и иматъ желание за това, но общественното имъ положение ги е заставило и заставя да останатъ съ неиспълнено желание. — Разбира се, намиратъ се и такива хора, на които економическото положение да е позволило да се здобиятъ съ знание, но други причини сж ги карали да не се стремятъ къмъ него, а къмъ нѣкой по ниски цели. Таквизъ хора не сж ни подбудили да напишемъ настоящата статия.

Предаванието на знание, както е извѣстно, най-напредъ се захваща отъ дѣтскитѣ училища (забавачницитѣ), които у насъ още не сж уредени; въ първоначалнитѣ (основнитѣ) училища; сетнѣ въ среднитѣ, специалнитѣ и виспитѣ училища. Следъ това има главно влияние самообразованието. Човѣкъ може да мине всичкитѣ курсове на нѣкое висше училище, но ако се ограничи съ това само, което е училъ въ училището, безъ да продължава да се саморазвива, не следъ дълго ще загуби и това, което е придобилъ въ училището.

За самообразование се издаватъ списания, вѣстници и книги съ разно съдържание; отварятъ се публични безплатни библиотеки, държатъ се скаски и пр. Но човѣкъ, за да може да се ползува отъ тѣхъ, трѣбва да бжде що годѣ подготвенъ; —трѣбва да е преминалъ поне курсътъ на първоначалното образование. Но горчивата истина ни убеждава, че мнозина не можатъ да се сдобиятъ и съ него, макаръ чл. 78 отъ конституцията ни да казва, „*че началното учение е задължително и безплатно за всички поданници въ държавата*" и чл. 13 отъ закона за народното просвѣщение, „че *родителитѣ, настойницитѣ и въобще всички лица, при които живѣятъ дѣца, подлѣжащи на задължително учение, сж длъжни да се грижатъ за редовното имъ обучение и да даватъ своевременно нуждднитѣ сведѣния на компетентнитѣ училищни власти*".—Разни причини каратъ училищнитѣ власти да не се

взиратъ въ изискванията на закона, а пъкъ економическото положение заставя массата отъ народа да оставя дѣцата си „слѣпи“, защото не е достатъчно само да ги испрати на училище, ами иска, освѣнъ храна, облѣкло, ученически потрѣби и др. Въ другитѣ държави има общини, които сж устроили особенни помѣщения, въ които се раздава безплатенъ обѣдъ и вечеря на бѣднитѣ дѣца, ученически потрѣби, па даже и по 1—2 ката облѣкло прѣзъ годината.

За да се попълни що годѣ празнотата, която се чувствува отъ липсването на първоначалното образование и за да се разшири кржга на познанията на свършившитѣ само курса на началното образование, явила се е нуждата да се отварятъ вечерни и недѣлни училища, които да се посѣщаватъ не само отъ дѣца, но и отъ възрастни хора, които на времето си сж останали „слѣпи“ по разни причини, а сега желаятъ да прогледатъ. Въ другитѣ държави тази нужда отдавна е съзната; така напр., въ Норвегия народнитѣ предавания сж почнали още въ 1864, а въ Швеция въ 1868 г.—Въ Франция прѣзъ миналата зима — 1896-97 г.—въ отворенитѣ курсове за възрастни е имало записани повече отъ 700000 души, отъ които срѣдньо сж посѣщавали курсоветѣ 500000 души. — Даже въ деспотическа Руссия, дѣто массата нѣма почти никакво образование, отдѣлни лица и дружества почнаха да се грижатъ за просвѣщението на оная часть отъ народа, която е обладана отъ пълно невѣжество. Мнозина професори сж изработили отдѣлни программи, въ които сж опредѣлени предмѣтитѣ, които сж необходими; количеството на материала по тѣхъ и пр. И у насъ отъ нѣколко години насамъ захвана да се чувствува тази нужда и отначало по инциативата на по-ревностнитѣ учители, които бѣха съзнали своя нравственъ дългъ къмъ обществото, отъ което черпятъ материалната си и морална подръжка, захванаха да се отворятъ тукъ-тамѣ вечерни и недѣлни училища; да се държатъ публични сказки, прочити и др. Отсетнѣ този стремежъ се

Миналата година—на 27 I 97 г. „Дружеството за подпомагание на бѣдни ученички“, при Старозагорската Дѣвическа Гимназия се е опитало да дава безплатни обѣди на бѣднитѣ ученички. На първия обѣдъ сж присжтствували 52 отъ записанитѣ 75 бѣдни ученички, а на втория обѣдъ—всичкитѣ записани 75 у-ки, но види се, това похвално дѣло да е заглъхнало, както заглъхва всѣко добро дѣло въ „милата ни родина“.

прокара и въ „законътъ за народното просвѣщение“, но както е обикновенно, когато се касае до просвѣщението на народната масса, надлежното министерство не обръща нуждното внимание на този родъ училища. Отъ издаванеето на „законътъ за народното просвѣщение“ сж се изминали 6 години, а още не сж изработени програмитѣ на вечернитѣ и недѣлни училища „*споредъ нуждитѣ на разнитѣ мѣста*“ отъ министерството на народ. просвѣщение, както гласи чл. 47 отъ законътъ.—За вечернитѣ и недѣлни училища дѣйствително има изработена программа отъ „Учителскиятъ Съвѣтъ“, но и министерството, което располага освенъ другото и съ „Висши Учебенъ Съвѣтъ“ и „Постояненъ Комитетъ“, трѣбвало би да се заинтересува за народната просвѣта и вънъ отъ училището, защото имаме много неграмотни хора, които ни най-малко сж виновни затова. При едно по-внимателно и добро отнасяние къмъ тѣхъ, ще се запали искрата за знание и ще бждемъ зрители вь недалечно бждяще на приятния резултатъ: вечернитѣ и недѣлни училища, отворени и въ най-затънтеното селце, да бждатъ посѣщавани отъ неграмотни и полуграмотни хора съ прошарени и побѣлѣли глави. Но кое министерство ще направи това!

Въ нѣкои мѣста самото население е подавало по нѣколко пжти молби за отваряние такива училища, безъ да получи удовлетворение отъ гдѣто трѣбва. Така напримѣръ, въ Орхание отъ три години насамъ гражданитѣ — работници сж подавали такива молби и едва тази година сж удовлетворени: отворено е вечерно и недѣлно училище. А че тѣ (В. и Н. У.) ще можатъ да виреятъ у насъ, показва следния фактъ. Въ Казанлъкъ напр., по инициативата на Общинското Управление, види се, подбутнато отъ дѣятелностьта на работническия клубъ въ града и отъ новия търговски законъ, отъ 7-й декемврий м. г. е отворенъ „*четримѣсеченъ практически търговски курсъ*“, съ такса 6 лева за четиритѣхъ мѣсеца, и до сега има записани около 100 души слушатели и редовни ученици. Ако не би била таксата, т. е. ако се допущаха слушатели, безъ да заплатятъ ничтожната на пръвъ погледъ такса отъ 6 лева, безъ съмнение числото на слушателитѣ би се удвоило. И каква пъстрота представлява този курсъ: — Въ него ще видите слушатели отъ 16 —60 годишна възрасть. Той е раздѣленъ на два отдѣла—I и II, въ които се преподаватъ само следнитѣ предмѣти: кратки познания отъ търговско право, аритметика, аплография

(просто книгодържание) и диплография (двойно книгодържание). Съ преподаваниесо на предмѣтитѣ сѫ натоварени, или по-добрѣ доброволно приели, като сѫ ги поканили: двама учители, двама търговци и единъ адвокатъ. За помѣщение на курса сѫ отпуснати стаи отъ държавното пед. училище. Занятията биватъ вечерно време: отъ 7 до 10 часа. — Освенъ това, презъ 91—92 г. бѣ отворено недѣлно училище въ града, косто бѣ посѣщавано отъ около 40 души и въ мнозина отъ посѣтителитѣ или се запали искрата за знание: нѣкои отъ тѣхъ пожелаха да постѫпятъ като редовни ученици и се сдобиха чрезъ постоянството си съ срѣдньо, даже и съ висше образование.

За да иматъ успѣхъ вечернитѣ и недѣлни училища, необходимо е и отварянѥто безплатни публични библиотеки, пъкъ у насъ и тѣ сѫ занемарени. Занемарени сѫ и публичнитѣ скаски, четения и пр., които преди 5—6 години бѣха захванали да се държатъ въ много градчве и села на България, но бидоха задушени отъ „калнитѣ партизани" съ разни срѣдства, понеже се побояха отъ свѣтлината, която се пръска чрезъ тѣхъ между народа, което, види се, не имъ е въ интересъ, защото щомъ проникне свѣтлината между народа, невежеството ще се унищожи и *„всъки вагабонтъ не ще се качва на гърба му да го язди, както си ще"*.

Преди нѣколко години, въ Казанлъкъ напримѣръ, бѣха захванали да се държатъ срѣщо праздникъ публични прочити и скаски въ салонътъ на ученолюб. друж. „Искра", които биваха посѣщавани отъ множество посѣтители, отъ разни занятия и възрастъ. Но, нещешъ ли, намѣриха се „умници", които счетоха голѣмо престѫпление да се извършили скасчицитѣ, като сѫ държали скаски по Хигиената, Географията, Астрономията, Геологията, Историята и пр. и потърсиха начини за отмъщение . . . Нѣкои отъ скасчицитѣ учители стана нужда да ходятъ въ София, да се расправятъ съ министерството на народното просвѣщение, а които бѣха на други служби — исключиха ги.— Не стигаше това, но бѣха посѣгнали и на публичната библиотека: искаха затварянието ѝ. За размѣстванието и исключванието на учителитѣ отъ Пловдивската гимназия нѣма защо да говоримъ, защото се е писало и другъ пѫтъ за следствието отъ невинната скаска на ренегатътъ днесъ Велчо Велчевъ, по Дарвиновата теория, ако се не лъжа, сѫщо и за другитѣ скаски, държани отъ неговитѣ тогавашни колеги. Ще спо-

мѣнемъ само единъ прѣсенъ фактъ, станалъ въ министерствуванието на Велчевиятъ приятель — г. Ив. Вазовъ. Думата ни е за уволнението на Сухиндолския учитель г. Г. Пенчевъ, на когото вината е била въ това, че вмѣсто да ходи по селскитѣ механи, събиралъ е селенитѣ въ свободното имъ време въ училището и имъ е расправялъ за пчелитѣ и филоксерата, първоначални познания отъ гражданското учение и др. полезни за селенитѣ нѣща. Но селскитѣ механджии не сторили хасъ отъ този родъ учителска дѣятелность и чрезъ влиятелни депутати и др. лица, издѣйствували отъ „народния поетъ“ Ив. Вазовъ отчисляванието на този учитель. Друго и не може се очаква!—Споредъ множина лица, които сѫ надниквали въ живота на селенитѣ, главнитѣ противници на вечернитѣ и недѣлни училища, сѫщо и на публичнитѣ четения и скаски, сѫ биле кръчмаритѣ.—Сѣки се сѣща защо.—Ако тѣ захванатъ да вирѣятъ, кръчмитѣ ще се опразднатъ и тогава нѣма да има нужда отъ закони за пиянството, лихоимството и други тѣмъ подобни. Но сега се намираме въ такава епоха, че ако нѣкой поиска общинско или държавно помѣщение, напримѣръ училище, да държи нѣкоя научна или политическа скаска — нѣма да му се позволи, щомъ скасчикътъ е неприятенъ на власть-имѣющитѣ, а ако ли се яви да иска сѫщото помѣщение нѣкой фокусникъ или акробатъ (карагйосчия)—ще му се отпусне не само помѣщението, но и нуждннтѣ държавни слуги !

Нѣколко години вече минаватъ, отъ както сѫ се заотваряли вечерни и недѣлни училища и у насъ, но до сега не сме видѣли подобна статистика за числото на лицада, които сѫ посѣщавали тѣзи училища, уроцитѣ които сѫ преподадени, полученитѣ резултати, причинитѣ за успѣхътъ или не успѣхътъ въ нѣкоя мѣста и пр., когато въ другитѣ държави съ голѣмо внимание следятъ тѣхното развитие. Отъ двѣ години насамъ вече имаме едно доста обемисто официално издание „Училищенъ Прегледъ“, което располага съ всички срѣдства, за да изучи успѣхътъ или не успѣхътъ на народното образование въ страната ни, но грозната дѣйствителность ни убеждава, че рѫководителитѣ и вдъхновителитѣ му почти никакъ не обръщатъ внимание на цѣла глава V отъ „Законътъ за Народното Просвѣщение“. Прочее, на кои ли закони се обръща внимание, когато е работата за доброто на работния народъ.

С. Л.

КНИЖНИНА

Съврѣменната жена и нейното положение въ Европа и Америка отъ Б. Ф. Брандтъ, прѣвелъ отъ русски Д. Негенцовъ. Издава книж. Б. Лунговъ. Дрѣново, 1897 год., стр. 220, ц. 1·40 л.

Тая книга е излѣзла тъкмо на време и, не се съмняваме, ще принесе не малка полза на тия, които се борятъ за сдобивание женитѣ съ права, каквито иматъ и мѫжетѣ.

Всѣка книга, въ която се третира нѣкой въпросъ, е най полезна, когато излѣзе на време, т. е. тогава, когато този въпросъ вълнува една значителна часть отъ обществото.

Не отдавна се почна у насъ борба на женитѣ за сдобивание съ нѣкои права. Тази борба се усили напоследъкъ, когато нѣкои наши дѣвици, като искаха да получатъ по обширно образование, имаха смѣлостьта да помолятъ М. на Н. Пр. да имъ позволи да постѫпятъ като студентки въ нашето висше училище. Това тѣ още до сега не сполучиха, но все крачнаха крачка напредъ: тѣ принудиха г-на м-ра да внесе проектъ, който сега е законъ, за изравнение срѣдното образование между двата пола, и тогава дѣвицитѣ, като еднакво подготвени съ мѫжетѣ, ще могатъ да постѫпатъ въ висшето училище.

И тука, както на всѣкадѣ, причината за недавание права на жената се намира въ това, че ужъ последнята умствено стои по низко отъ мѫжа и като е тъй не трѣбва да има съ него еднакви права. Тъй сѫ мислили за жената отъ най старо време дори до сега. Но въ горнята книга читателя ще намѣри мисли съвсѣмъ противни на тѣхъ и доказателства, които ги оборватъ, като поставятъ жената на равно съ мѫжа.

Да кажемъ нѣщо за самата книга. Най напредъ автора въ введението ни запознава съ мнѣнието, което иматъ за жената нѣкои стари и срѣдневѣковни знаменитости, като Аристотелъ, Платонъ, Демостенъ и Шопенхауеръ. Следъ това въ три глави автора разглежда положението на жената въ Европа и Америка.

Въ I-та глава автора доста вѣщо ни запознава съ бракътъ, женския трудъ, възнаграждението на този трудъ; по нататъкъ изважда на явѣ причинитѣ, които сѫ заставили жената да се възнаграждава по слабо за своя трудъ отъ мѫжа и най послѣ, като следствие отъ това, ни описва какво е моралното положение на жената. Като прочете човѣкъ всичко това, ще му стане ясно, като бѣлъ день, защо браковетѣ отъ година на година ставатъ по рѣдки и станалитѣ — по несполучливи. Ще намѣри причинитѣ за слабото възнаграждение на женския трудъ и ще види, отъ гдѣ идатъ разнитѣ злини и нещастия, които сегисъ тогисъ сполетватъ нѣкоя нещастна жена или мома.

Въ II-та глава автора ни изважда на явѣ, какъ женитѣ сѫ постѫпали за да се отърватъ отъ несносното положение, въ което, благодарение на развитието на индустрията, сѫ паднали. Описва ни се борбата на женитѣ само въ три голѣми европ. държави:

Франция, Англия и Германия. Но това е достатъчно за читателя да познае, че и въ другитѣ държави работата е вървѣла и върви по единъ опредѣленъ пѫть, който борцитѣ си предначертаятъ.

Най-интересна е третята глава, въ която се разглежда положението на жената въ Америка. Тука читателя ще види голѣмата разлика между европейката и американката, както въ бракътъ, така и въ промишления трудъ и образование и др. права на последнята.

Въ противочоложность на европейката, американката се ползува даже съ по-голѣми права отъ мѫжа. Въ много професии тя е надминала последния, а и въ много други, въ които европейката не смѣе още да надникне, американката имъ е станала господарка. Тя се ползува въ нѣкои щати и съ избирателно право, а въ единъ щатъ съ пълни политически и граждански права наравно съ мѫжа. Всичко това е постигнато съ усиленъ трудъ и отчаяна борба, която отначало сѫ водили единици, но отпослѣ тѣхното число е станало масово.

Нека нашитѣ защитници на женскитѣ права вхематъ куража отъ напредналата европейка, а най вече отъ американката и не се отчайватъ въ несполукитѣ отъ борбата. Ще дойде день, когато и тѣхнитѣ трудове и мѫки ще се овѣнчаятъ съ успѣхъ.

Най на края ще кажемъ, че преводътъ е доста гладъкъ, така щото книгата се чете съ увлечение. Цѣната на книгата е сравнителна малка (14 коли за 1·40 л.).

Печата е чистъ на хубава хартия. Ний я препорѫчваме на всѣки единъ прогресивенъ човѣкъ, не само да я прочете, но и да я има въ библиотеката си.

Д. И. Б.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Походътъ противъ общото образование — Теоретическитѣ основания на похода. — Софийскиятъ адвокатъ Баджовъ и Свищовския учитель Ц. Калянджиевъ — Въпросътъ за интелегентния пролетариятъ у насъ. — Преследванията противъ народното образование.

Знанието е сила; знанието е свѣтлина. Това сѫ изречения, които толкова сѫ общеизвѣстни и толкова често повтаряни, че сѫ произнасятъ като несъмненни истини, като аксиоми. Знанието е сила, каза извѣстния английски филисовъ Беконъ; знанието е свѣтлина, казва общенародното мнение. И тия изречения се повтарятъ отъ вѣкъ въ вѣкъ и ще се повтарятъ, като несъмнена истина, навѣрно, дордѣ сѫществува человѣческото общество. То се разбира защо. Самото съдържание на тия изречения е толкова ясно, че безъ всѣкакви обяснения се разбира, неоставя никакво съмнѣние, пъкъ и

самия животъ, самия опитъ всѣкидневно подтвърждава истинностьта му. Самата дѣйствителность и *здравия* разумъ еднакво казватъ, че въ тия изречения се съдържа една *абсолютна* истина. *Здравия* разумъ не може да си представи положение обратно на тая истина, получена отъ много вѣковенъ опитъ.

При всичко туй, обаче намиратъ се личности, и не само отдѣлни личности, но и цѣли групи отъ личности, цѣли партии, които, ако не проповѣдватъ открито обратното, дѣйствуватъ противъ распространението на знанията, противъ образованието така, че съ своитѣ дѣйствия вършатъ сѫщата пропаганда, безъ да се обявяватъ открито противъ признатата истина. Това сѫ всички реакционни партии и всички ония личности, классовия интересъ на които ги кара да се боятъ отъ всѣко распространение на знанията, на свѣтлината. Най-грубо теоритическо изражение на пропагандата на реакционнитѣ партии противъ образованието се исказва въ думитѣ на всѣкой простакъ експлоататоръ, че *злото и`е отъ ученитѣ*, отъ знанията, отъ образованието.

Тука ний трѣбва да направимъ една белѣжка, за да избѣгнемъ недоразуменията. Като говоримъ за *знанието*, ний подразбираме общото образование, което даватъ срѣднитѣ общеобразователни училища и университетитѣ. При всичко че и специалното образование е сила и свѣтлина, обаче реакционеритѣ не толкосъ противъ него се опълчаватъ, колкото противъ общото образование. Специалното образование е необходимость за общество съ капиталистически начинъ на производството. То за голѣмитѣ капиталисти създава искустни работнически сили и евтини работни рѫцѣ. Тамъ, гдѣто капиталистическия начинъ не е успѣлъ още да убие дребното производство, специалното образование се явява една необходимость и за дребно-буржуазната класса, понеже то открива на синоветѣ ѝ въ търговскитѣ кантори, въ индустриалнитѣ заведения и предприятия източникъ на добри приходи, и изобщо храни надеждитѣ (макаръ и да сѫ тѣ ефимерни) на тая класса да поправи своето положение. Ето защо въ страни, като Руссия, гдѣто капитализмътъ се развива бърже, но още не е убилъ окончателно дребното занаятчийство, тамъ правителствата, като се стремятъ къмъ ограничение общото образование на народа, напротивъ откриватъ охотно разни занаятчийски и изобщо специални училища. Съ това управляющитѣ класси достигатъ най-главното: прикриватъ своитѣ дѣйствителни стремления.

Днесъ въ цивилизованитѣ страни и най-върлитѣ реакционни партии не смѣятъ явно да проповѣдватъ на гражданитѣ, че не е имъ нуждно образованието, че то не е за народитѣ свѣтлина. Ако тамъ се явятъ отдѣлни личности и съ такива проповѣди, то тѣ се стараятъ да ги облѣкатъ въ извѣстна философска форма, като при туй тѣ убийственно биватъ усмивани и се заклеймяватъ съ позоръ. Обаче у насъ съвсѣмъ не е тъй. Тия реакционни проповѣди у насъ се явяватъ въ видъ на ново слово, на последня дума на човѣшката мисъль, и при това въ една гола груба форма.

Както трѣбва да помнятъ нашитѣ читатели, тия реакционни

проповѣди се захващатъ при Стамболовото управление. Стамболовъ самъ голѣмъ невѣжа и въ власть жестокъ, мраченъ реакционеръ, каквито сѫ почти всички наши „държавни мѫже“, не можеше да има любовь къмъ образованието. Той се боеше отъ *свѣтлината*. Неговата умраза къмъ последното и изобщо неговото реакционерство намѣри теоретическо изражение въ извѣстната формула, изказана въ неговия органъ тогава в. „Свобода“: „за България знанието е слабость, тъмнина“. Прочее, да обясняваме происхождението на тая формула само отъ личната *политика* на Стамболова ще бѫде не точно. Както сме го казвали и другъ пѫть, Стамболовъ бѣше типиченъ представитель на стремленията на българското общество, които тогава испъкнаха на обществената сцена. Неговитѣ отношения къмъ народното образование бѣха едно грубо изражение на ония отношения, които се криѣха дълбоко въ българското общество и които днесъ испѫкватъ въ всичката си сила. Може сигурно да се каже, че формулата—„за България знанието е слабость, тъмнина“—е едно най-грубо заключение на изражѐнията отъ една статия на бившия министръ Ив. Ев. Гешевъ за чиновницитѣ у насъ, публикувана, ако се не лъжемъ въ сп. „Периодическо Списание“, до паданието на Стамболова.

Четири години се изминаватъ, отъ като Стамболовъ падна. Но Стамболовския режимъ въ измѣненна форма се продължава и до днесъ. Естествено е, че отношенията къмъ народното образование, които тогава сѫществуваха дълбоко въ българското общество, трѣбваше да испѫкнатъ на вънъ. Ако тогава викътъ: „знанието за България е слабость, тъмнина!“ се чуваше отъ едно мѣсто, той днесъ се чува по-често и отъ различни мѣста. Този мраченъ викъ се чува главно отъ устата на личности, които никакъ не можемъ да ги подозираме, че тѣ сѫ съчувствували или съчувствуватъ на Стамболовския режимъ и които можемъ да ги наречемъ най-малко либерали, или по-вѣрно демократи. Но тия либерали и демократи днесъ съ една удивителна дързость ни проповѣдватъ Стамболовската формула за знанието.

Надали всички наши читатели ще знаятъ, че въ София сѫществува единъ адвокатъ по име Баджовъ. Следъ паданието на Стамболова г. Баджовъ захвана да издава вѣстникъ най-напредъ подъ името „Търговско-промишленний вѣстникъ“, който сетнѣ преименува на „Поминъкъ“. Отъ коя боя е г. Баджовъ, може да се сѫди отъ девиза, който стои на вѣстника му. Той гласи: „казвай право, па се не бой“. Значи, г. Баджовъ преди всичко е горѣщъ привърженникъ на „правото“, т. е. на истината. Но понеже истината въ общественнитѣ работи може различно да се разбира, то, за по-пълна характеристика на г. Баджова, трѣбва да кажемъ, че той е още пламенъ защитникъ на бѣднитѣ наши еспафи и въ сѫщото време на богатитѣ фабриканти, съ други думи, е пламенъ поклонникъ на „народния капиталъ“ и на „народната индустрия“, върлъ привърженникъ на спестовностьта и икономиитѣ въ бюджета, приятель на свободата и законностьта и даже малко революционеръ по

отношение къмъ княвопжденията, тъй като той често задава на противницитѣ си върпоса: „сваляниeто на държавнитѣ глави, ако не е позволено отъ законитѣ, то позволено ли е отъ здравия разумъ, или не“? Както виждате г. Баджовъ е единъ демократъ човѣкъ, поне не по-малко отъ демократитѣ на Каравеловата партия. Обаче тоя демократъ кадѣ края на миналата година въ своя вѣстникъ обяви цѣлъ походъ противъ срѣднитѣ общеобразователни училища. Въ една дълга статия съ „революционното“ заглавие: „Долу средне образователнитѣ училища“! той проповѣда просто походъ противъ общото образование у насъ и иска занаятчийски, специални училища.

Разбира се, че би било нищо, ако този реакционенъ походъ противъ общото образование се подигаше само отъ единъ софийски адвокатъ. Макаръ че на тоя свѣтъ нищо не става туку-тъй, случайно, безъ причини, но щѣхме да кажемъ тогава, че г. Баджовъ е закъснѣлъ отзвукъ на старото еснафско-чорбаджийско време. Работата, обаче, не е само въ софийския адвокатъ Баджовъ. Неговия походъ противъ общото образование у насъ нито е закъснѣлъ отзвукъ на старата-чорбаджийска мѫдрость. Работата е тамъ, че викътъ — „долу общото образование!“ не е единиченъ викъ. Той се чува и отъ устата на такиви личности, които въ никой случай не могатъ да бѫдатъ подозрѣни въ симпатии къмъ старата чорбаджийска мѫдрость и които въ всѣки случай стоятъ много по-високо отъ единъ софийски адвокатъ, като Баджовъ.

Въ София се издава списание, което се казва: *Списание на Българското Икономическо Дружество.*—Въ септемврийската книжка (кн. 4) отъ м. г. въ това списание срѣщаме една статия (стр. 151) подъ надслова: „Нѣкои мисли по поводъ на развитието на нашата индустрия“. Статията е написана отъ г. *Ц. Калянджиевъ.* Като говори за туй, че, вследствие на неразвитото економическо състояние на страната, интелигентнитѣ хора у насъ вънъ отъ чиновничеството не могатъ намѣри прехрана и че числото на тия интелигентни хора се увеличава, — тъй като „нашитѣ училища отъ година на година испущатъ повече и повече младежи съ срѣдньо и висше образование“ — „и по този начинъ ний щемъ не щемъ искарваме образувани хайлази“,—като говори това, г. Ц. Калянджиевъ казва буквално следующето: „Тука е мѣстото да направимъ една забелѣжка. Нѣкои могѫтъ да ни обвинятъ, че сме противъ образованието. Не! Ний сме и за него и противъ него. Нѣма нищо абсолютно добро. Всѣко нѣщо е добро, когато то е цѣлѣсъобразно. Сѫщото е и съ нашето образование. Нѣма нищо цѣлѣсъобразно въ това образование, било то общо или специално, когато то води къмъ това, че всичкитѣ тѣзи младежи, следъ като се изучатъ, вмѣсто да станатъ земледѣлци или занаятчии, завършватъ съ това, че пакъ бѣгатъ въ София да търсятъ държавни служби. А тѣзи служби ѝ, отъ година на година се по-мѫчно и по-мѫчно получаватъ, а въ недалеко бѫдѫще и съвсѣмъ нѣма да се получаватъ. И излиза куриозъ: при нашето невежество ний сме въ надвѣчерието на единъ умственъ пролетариатъ: т. е. достига се истинско „горе отъ ума“ . . .“

Преди да разгледаме консепцията на г. Цани Калянджиевъ, трѣбва въ кратцѣ да запознаемъ съ него ония отъ нашитѣ читатели, които пръвъ пѫть чуватъ за него. Ний познавахме г. Цани Калянджиева за човѣкъ — най-малкото което можемъ тука да кажемъ за него — съ единъ по-радикаленъ начинъ на мислението. Дълго време той е живѣлъ вънъ отъ България, въ разни царства на Европа, а последнитѣ нѣколко години е живѣлъ въ Америка въ качеството си на „квалифицированъ работникъ", т. е. специалистъ. Той по образование е технологъ или специалистъ по практическата химия. Отъ една—двѣ години насамъ е учитель по химията при Свищовското Търговско Училище. И представете си, каква ирония на сѫдбата! Отъ „квалифицированъ" работникъ въ една фабрика въ Америка, гдѣто, споредъ него, „е обикновенно явление, щото работникътъ да получава заплатата на единъ нашъ прокуроръ или окрѫженъ управитель", т. е. 300—400 лева мѣсечно, г. Цани Калянджиевъ става чиновникъ за една плата, каквато получаватъ работницитѣ въ Европа и Америка! И чуди се той: „Какви сѫ тѣзи голѣми заплати, на единъ прокуроръ 300—400 лева, на единъ началникъ на отдѣлението при министерството — 500 лева и пр. и пр.". Както виждате, чисто американска консепция.

Да се обърнемъ сега къмъ цитираното по-горѣ. Споредъ г. Калянджиева образованието не е *абсолютно добро*. Значи, то е добро *относително*. Но какво ще рече абсолютно добро и относително добро? Очевидно е, че абсолютно добро е това, което е добро за всички, а относително —това, което е добро за едни, и зло за други. Споредъ консепцията на г. Калянджиева излиза, че образованието, не само общото, но и специалното вече, споредъ него, за едни отъ българския народъ е добро, а за други е зло. Въ по-обща форма взето, това ще рече още, че, ако за Швейцария, Франция, Англия, Германия и т. н. образованието е добро, то за България е зло. По-просто казано, дохождаме до споменатата вече груба формула — „знанието за България е слабость, тъмнина". Но нека ограничимъ обобщението. И тъй излиза, че, ако за насъ, читатели, образованието е свѣтлина, то за другитѣ наши съграждане е тъмнина. Споредъ насъ, това е абсурдъ, който се получава вследствие на невѣрни посилки. Споредъ насъ образованието е абсолютно добро. Ако днесъ ний се срѣщаме съ такова явление, че хора съ образование не намиратъ или мѫчно намиратъ сигурна прехрана, то въ туй не е криво образованието имъ, а криви сѫ днешнитѣ наредби, при които абсолютнитѣ добрини отъ прогреса не намиратъ мѣсто. Не самото образование прави животътъ имъ тѣжъкъ, а днешнитѣ социални условия, които не даватъ възможность и на образованни и на необразованни да сѫществуватъ. Отъ това, че условията сѫ такива, може ли да се прави заключение, че образованието за едни е добро, а за други е „горе отъ ума", сир. зло? Напротивъ, гаранцията, че човѣчеството ще излѣзе отъ тия противоречия, е въ широкото распространение на образованието.

Обаче г. Калянджиевъ тъкмо къмъ обратни заключения води.

И отъ кадѣ прави той тия заключения? Преди всичко отъ факта, че числото на учащитѣ се у насъ въ среднитѣ и висшитѣ училища се увеличава, и отъ факта, че всичкитѣ следъ свършванието не отиватъ да ставатъ земледѣлци и занаятчии, а търсятъ служби. Но тѣ не могатъ да отидатъ тамъ, и не по тия причини, по които мисли г. Калянджиевъ, а съвсѣмъ по-други, както ще видимъ по-долѣ. На стр. 154 той казва: „никой гимназистъ не отива да оре земята, но и нѣма да отиде догдѣто тя се обработва съ нашитѣ първобитни оръдия, отъ които само наший селянинъ, съ своитѣ още по-първобитни потрѣбности, слѣдъ като работи 16 часа въ день може да искарва черний си хлѣбъ, па и се пакъ отъ година на година повече и повече да потъва въ своитѣ дългове и лихви. Всѣкой търси занятие, което му дава доходъ еднообразно съ неговитѣ придобити понятия, потрѣбности и образувание. Да станешъ търговецъ, нѣмашъ пари, а да отидешъ при търговска къща не те зематъ, защото тамъ почти всѣкога изискватъ простъ бакалинъ и следов. человѣкъ съ низка заплата. Да отидешъ да работишъ въ фабриката (гдѣ я?) като работникъ не може; платитѣ сѫ низки и часоветѣ много. И по този начинъ ний щемъ не щемъ искарваме образовани хайлази, които отъ година на година се увеличаватъ и ако това положение на работитѣ върви така още 20—30 години ще се поставимъ въ всяко крайно затруднително положение". Гдѣ е исходътъ отъ това положение? Като сѫдимъ логически на основание казаното, то отговорътъ може да бѫде само единъ: да се съкратятъ средне образователнитѣ училища; т. е. долу средното образование! Защото, както виждате, отъ него за сега само зло излиза.

Разбира се, ге г. Калянджиевъ това не го казва направо, както г. Баджовъ. Отъ смисъла на цѣлата статия изглежда, че г. Калянджиевъ намира исходъ отъ затруднителното положение въ развитието на голѣмата индустрия. Това рѣдко кой български „философъ" ще отрича. Но независимо отъ туй, че съ създаванието на едрата индустрия нѣма да се избѣгне увеличението на „образованнитѣ хайлази", сир. на „умствения пролетариатъ", трѣбва преди всичко да се създаде тя. А догдѣто се създаде тя, какво да се прави? Ясно е, че, споредъ консепцията на г. Калянджиева, другъ исходъ нѣма, освенъ селенитѣ да си оставатъ въ селата при бащитѣ си и да оратъ земята, дѣцата на занаятчиитѣ да си сѣдатъ въ дюкенчетата на бащитѣ си или, ако ги нѣматъ, да отидатъ при другитѣ занаятчии. Съ други думи, за сега да се затворятъ среднитѣ общи училища, даже и специалнитѣ. Ето до какви логически заключения ни докарва всичката горѣизложена консепция на г. Калянджиева, която е и консепция на всѣки простакъ експлуататоръ, на всѣки реакционеръ и на всѣки воленъ или неволенъ тѣхенъ помагачъ. Друго заключение отъ тая консепция положително не може да се извади.

Когато цѣлата тая консепция се поднася на българския читатель, като последня дума на човѣшката мисъль, отъ хора съ проста еснафско-търговска логика, като г. Баджовъ, лесно се разбира. Но когато тая сѫщата се поднася отъ такива личности, отъ

които можешъ да очаквашъ по-радикаленъ начинъ на мислението, като г. Калянджиевъ, това е мжчно обяснимо. Цѣло едно умопомрачение се явява предъ читателя, при което умътъ е надминалъ разума, както казва една нѣмска пословица. И дѣйствително, отъ факта, че днесъ въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ числото на „умствения пролетариатъ" се увеличава, да вади человѣкъ съ умъ заключението, че трѣбва да се унищожи или да се съкрати общото образование на народа, не може другояче да се обясни освенъ съ умопомрачение, освенъ съ обстоятелството, че умътъ надминалъ разума.

Въ основата на разгледанната консепция лѣжи съвсѣмъ невѣрно представление за причинитѣ, които пораждатъ на всѣкадѣ въ Европа и новия свѣтъ *интелигентния пролетариатъ*. Въ цитираното мѣсто отъ 155 стр. на статията г. Калянджиевъ казва: „при нашето невѣжество ний сме въ надвѣчерието на единъ умственъ пролетариатъ." Бившия министръ Ив. Евст. Гешовъ отдавна предизвѣсти България за опасностьта отъ интелигентния пролетариатъ въ нея. Въ основата на цѣлия походъ отъ отдѣлни личности и цѣли групи отъ личности противъ общото образование у насъ лѣжи именно страхътъ отъ образуванието на интелигентенъ пролетариатъ.

Но що е *интелигентенъ пролетариатъ* и отъ кадѣ произхожда той? — Интелигентъ пролетариатъ — това сж свършившитѣ средно и, главно, више образование общо или специално, които нѣматъ никакви други средства за сжществувание освенъ предлаганието на своя умственъ трудъ за извѣстна плата, но които не намиратъ работа, страдатъ отъ безработица, както и422 проститѣ пролетарии. Интелигентенъ пролетариатъ сж лѣкаритѣ, хирургитѣ, инженеритѣ, технолозитѣ, адвокатитѣ, журналиститѣ и т. н., които нѣматъ други средства за сжществувание, освенъ предложението на своя трудъ и които не намиратъ приложение на своя трудъ. Така нареченнитѣ *свободни професии* даватъ най голѣмия контингентъ на интелигентния пролетариатъ.

Увеличението на интелигентния пролетариатъ днесъ е общо явление въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ. Коя е причината? Преди да отговоримъ, трѣбва да си изяснимъ, има ли у насъ сега интелигентенъ пролетариатъ и увеличава ли се той. Липсватъ у насъ пълни статистически данни по учебното дѣло и не се знае, до каква степень се увеличава числото на учащитѣ се въ среднитѣ и виши училища. Но е несъмнѣнно, че числото на учащитѣ се се уголѣмява. Така напр., отъ отчета на Шуменското държавно педагогическо училище за 1896 — 97 година се вижда, че числото на ученицитѣ за едно петолѣтие постоянно се увеличава. Въ 1891 — 92 сж постжпили 352 ученика; въ 1895 — 96 числото порастна на 736. Въ 1893 — 94 свършили III курсъ 21 ученика, а въ 1895 — 96 год. — 81. Сжщо така се увеличава и числото на ученичкитѣ. Отъ отчета на Общинската и „Нанчова" Дѣвическа Гимназия за 1896 — 97 учебна година въ Шуменъ се вижда, че числото на ученичкитѣ отъ 1872—73 год. до 1896—97, т. е. въ продължение на 24—

25 г. всѣка год. се увеличава. Въ 1872—73 постѫпили въ I кл. 28, а въ 1896—97 постѫпили 134 ученички; въ 1891 — 92 год. свършили съ зрѣлостенъ испитъ 416 ученички, а въ 1896 — 97 свършили 561. Въ Старо-Загорската държавна дѣвич. гимназия въ 1884 — 85 год. следвали 236 ученички, а въ 1895 — 96 следвали 658. Така щото, е несъмнѣнно, че числото на учащитѣ се расте отъ година на година. И ще расте то, понеже причинитѣ, които предизвикватъ увеличението имъ, продължаватъ да дѣйствуватъ и въ бѫдаще още повече ще дѣйствуватъ въ тая посока.

Споредъ статистиката „Общи резултати отъ преброяването на населението въ Княжеството" за 1893 год. на 10.000 жители се падатъ 2.4 адвокати, 3.67 лѣкари, 0.82 инженери и 17.7 учители. Отъ тия цифри е очевидно, че въ свободнитѣ професии конкуренцията е още твърдѣ малка и тамъ безработица за сега нѣма. Отъ сѫщитѣ цифри най-голѣмо е относителното число на ония интелигенти, които се посветяватъ на учителската професия. Но 17 и 20 учители на 10.000 души население то е такава нищожна цифра, щото тука положително не може да става и дума за препълвание на учителската професия. Разбира се, че съ искуственни мѣрки, предприемани съ реакционни цели, може да се съкратява потрѣбностьта отъ по-голѣмъ учителски персоналъ (както това направиха съ персонала на основнитѣ училища), но това е насилствено пречение за удовлетворението на необходими обществении потрѣбности, което не може да се взема за нормално явление.

Най-голѣмата часть отъ тия, които свършватъ средно образование, отиватъ въ учителската професия. Другата часть отива въ вишитѣ училища. Въ последнитѣ години, види се, вследствие на мѫчното добивание държавни служби и на зависимото несигурно положение, което създава държавната служба, повечето отъ тия младежи, които отиватъ въ вишитѣ училища, се стремятъ къмъ свободнитѣ професии. Повечето отиватъ въ медицинскитѣ и юридическитѣ факултети и малцина въ другитѣ. Така щото, отъ тия, които свършватъ средно образование, една сравнително малка часть отива въ чиновничеството. Интересно е, при туй, да се забелѣжи следующия фактъ. Въ вѣдомствата на всички наши министерства най-голѣмата часть отъ чиновницитѣ сѫ съ недовършенно образование, а голѣма часть отъ тѣхъ сѫ съ образование първоначално и отъ едноклассно до трикласно най-много. Така напримѣръ, споредъ статистиката, „Резултати отъ преброяването на държавнитѣ чиновници и служащи въ Княжеството" прѣзъ 1896 година, въ вѣдомството на министерството на правосѫдието служатъ 2083 чиновн. безъ разсилнитѣ, отъ които чиновници съ више пълно образование сѫ 195 и 11 съ непълно, съ непълно гимназиално образование (IV кл. и на горѣ) 360, съ три классно непълно 792, а съ пълно, — 523 и съ първоначално пълно и непълно 104. Въ вѣдомството на министерството на финанситѣ служатъ 1773 чин. безъ стражаритѣ, литографитѣ и разсилнитѣ. Отъ тѣхъ съ више образование сѫ 29 и толкосъ съ непълно, 403 съ непълно гимна-

зиално и 51 съ пълно, 619 съ непълно и 520 съ пълно трикласно образование. Въ вѣдомството на министерството на просвѣщението служатъ 963 чинов., отъ които 679 професори, учители, директори, секретари и членове на учебния комитетъ. Отъ тѣхъ има съ пълно висше образование 324, а 355 съ непълно образование, а именно: 76 съ не пълно висше, 126 съ пълно гимназиално и 69 съ непълно гимназиално. Сѫщото е и въ вѣдомството на другитѣ министерства. Отъ статистиката на основнитѣ училища прѣзъ 1894 — 95 учеб. година се вижда, че отъ 8329 основни учители и учителки свършили сѫ средне училище само 1528. Значи, 6801 учит. нѣматъ средне образование. Отъ последнитѣ 1002 души иматъ само първоначално образование, 2079 трикласно, 908 двукл. и 309 едноклaсно образование. Съ други думи, отъ 6801 учит. най-голѣмата часть (4298) учителя има само първоначално и трикласно образование най-много.

Приведохме горнитѣ цифри, за да покажемъ, че въ България сѫществува още голѣма потрѣбность отъ хора съ средне и висше образование. Но нѣма съмнение, че увеличението числото на учащитѣ се, навѣрно, ще надмине сѫществующата потрѣбность. Съ други думи, съвсѣмъ е вѣрно, че България въ едно не съвсѣмъ далечно бѫдаще нѣма да избѣгне интелигентния пролетариатъ. Но гдѣ е причината?

Увеличението числото на учащитѣ се не е прѣката причина за увеличението на интелигентния пролетариятъ. Тя е следствие отъ друга причина, която трѣбва да се дири въ днешния социаленъ строй. Ако се обърнемъ къмъ състава на учащата се наша младежь по положението на родителитѣ имъ, ще видимъ, че по-голѣмото число отъ нея сѫ синове на средната класса у насъ, на селскитѣ стопани, на занаятчиитѣ не пропаднали съвсѣмъ, на малкитѣ търговци и промишленници, които употрѣбяватъ последнитѣ си усилия, за да дадатъ на синоветѣ си средне и висше образование. Кое кара тая класса, на която положението й отъ година на година се влошава, да се стреми къмъ образованието на синоветѣ си? Ясно е, че ги кара положението имъ. Единъ селски ступанинъ съ 150—200 декара земя, съ 3—5 синове, при днешното положение на работитѣ, естественно ще се стреми съ всички усилия да отдѣли отъ земята поне трима си сина, като остави селското ступанство въ рѫцетѣ само на единия или двамата, а на другитѣ посочва свободнитѣ професcии, учителството, чиновничеството. Сѫщо е и съ занаятчията, съ търговеца и малкия промишленникъ. И колкото по тѣжко става положението на тая класса, толкова по-голѣми ставатъ усилията й да даде на синоветѣ си образование, което да ги приготви за свободнитѣ професии, за учителска професия или за чиновници. А положението на тая класса неизбѣжно все повече се влошава. Общата причина на последнето е господствующия днесъ капиталистически начинъ на производството. Нашата страна, разбира се, не е още капиталистическа страна. Тя се стреми съ всички усилия да стане такава. Ще ли тя да стане напълно капиталистическа страна, зависи отъ много условия. Но едно е несъм-

нено, а именно, че тя се намира подъ пълното влияние на законитѣ на капиталистическия начинъ на производството. Това обстоятелство влошава положението на средната класса, прави го несигурно, а вследствие на туй тя се сили и ще се сили, догдѣто сѫществува, да дава на синоветѣ си образование, което може да имъ даде въ дадено време едно по-сигурно положение. Обаче съ увеличението на интелигентнитѣ сили ще се увеличава конкуренцията между тѣхъ, която все повече ще ги исхвърля въ редоветѣ на безработнитѣ, въ редоветѣ на пролетариитѣ. Развитието на капитализма увеличава още повече конкуренцията между интелектуалнитѣ работници. Както е извѣстно, тенденцията на капиталистическия начинъ на производството е да концентрира средствата на последното, капиталитѣ, богатствата, собствеността въ по-малко рѫце. То и сега нѣкои предприятия ги обърна отъ частни въ колективистически, каквито сѫ желѣзницитѣ, пощитѣ и телеграфитѣ, болницитѣ, библиотекитѣ и т. н. Вследствие на туй, числото на интелектуалнитѣ работници, които намиратъ работа, се намалява. Но концентрацията на средствата за производство и за размѣната не става, разбира се, изведнажъ. Съ развитието на капитализма въ една страна толкова повече средната класса се стреми да даде на синоветѣ си нужното образование, като средство за сѫществуване. Така щото, происхожденето на интелигентния пролетариятъ трѣбва да се дири въ несигурното положение на средната класса и въ развитието на капитализма.

Такива сѫ причинитѣ, които създаватъ интелигентния пролетариятъ въ съвременното общество. Ясно е, че образованието само по себе си не е никакъ причина за происхожденето и увеличението на интелигентния пролетариятъ. Да се мисли, че то е причина, ще рече твърдѣ криво да се мисли, да се мисли най-превратно за общественнитѣ явления. Ясно е, че при такова криво разбиране причинитѣ на последнитѣ, много лесно може да се достигне до такова помрачение на ума и у такива здравомислящи личности, като познатия намъ г. Каланджиевъ, щото да се явятъ теоритически обоснователи на дивия викъ: „долу средното образование", „за България знанието е слабость, тъмнина"!

Когато извѣстни литературни органи на единъ народъ повдигатъ цининенъ походъ противъ образованието, това означава, че въ живота на тоя народъ сѫществува сѫщи *штурмъ* на реакционеритѣ противъ всѣка народна просвѣта. И днесъ у насъ штурмътъ на управляющитѣ реакционери противъ народното образование се води съ всичка нужна за случая ожесточеность и по всички линии. Но за това въ идущитѣ книжки.

Д. Б.

ВЪТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Князътъ и опозицията — Пренасянието коститѣ на Батемберга и батембергофилството — Характеристика на кн. Батемберга — Емигрантскиятъ въпросъ и неговитѣ различни страни — Значението му за новото направление на българската политика — Два документа за Др. Цанковъ — Кланетата въ Македония — Кой ги предизвикза? — Българското правителство и Турция — Нотата на българскиятъ агентъ въ Цариградъ — Висшето Училище и неговия персоналъ: скандалъ съ Минцеса. Назначението на Данева, отставката на Милюкова.

——

По пренасянието коститѣ на князь Батемберга изъ черквата Св. Георги въ нарочно приготвения за тѣхъ мавзолей опозиционнитѣ вѣстници, особно *либералнитѣ* (радославистки и стамболовисткитѣ) посвѣтиха статии и антрифилета по дѣятелностьта на този князь. Нѣкои вѣстници печатаха портретитѣ на двѣтѣ му дѣца и на жена му, вдовицата Хартенау. Сѫщевременно последната получи много съболезнователни телеграмми изъ провинцията отъ либералнитѣ дѣйци. Като оставяме на страна Александра Батамберга и неговото значение въ най-новата българска политическа история, интересно е да се попитаме: какви сѫ истинскитѣ потици на либералнитѣ батембергофилски демонстрации?

За да се разбере това, достатъчно е да се знае, че въ всичкитѣ тѣзи статии и антрефилета се правяше единъ паралелъ между князь Батемберга и неговиятъ наследникъ на българския престолъ. И, разбира се, отъ този паралелъ князь Батембергъ излиза чистъ и благороденъ, като рицарьтъ на кроткиятъ образъ, заобиколенъ отъ ореолътъ на славата, а въ сѫщото време авторитѣ на тѣзи хвалби злорадно показватъ или даватъ да се разбератъ противнитѣ качества у неговия наследникъ. За да се унижи повече последния, се хвали първия.

Ако ний гледахме въ тѣзи нападения само вънкашната имъ видима страна, трѣбвало би да похвалимъ опозиционнитѣ вѣстници за тѣхната доблесть, да не се боятъ отъ закона за особата. Особено, ний, социалиститѣ, би трѣбвало да се радваме, гдѣто нашитѣ противници, изъ опозиционниятъ буржуазенъ лагеръ, съ своето рѣзко отношение къмъ държавния глава разсѣватъ въ съзнанието на народа страхопочитанието къмъ установенитѣ власти.

Като вземаме актъ отъ това и си запазваме правото да се въсползуваме, когато му дойде мѣстото и времето, ний сѫщевременно трѣбва да обърнемъ внимание на други двѣ страни на въпроса.

Въздиганието на Батемберга нашитѣ опозиционери правятъ съ намѣрението да *дразнятъ* сегашниятъ князь. Последниятъ държи въ рѫцетѣ си рогътъ на изобилието и либералната опозиция, разбира се, не може да го прости, че той раздѣля държавнитѣ приходи не съ тѣхъ, а съ консерваторитѣ и съединиститѣ. Отъ тукъ се явява у тѣхъ твърдѣ дребното само по себе си чувство да нападатъ, дразнятъ и докачатъ князя. Всичкитѣ тѣзи зложелателни антрефилета, статии, телеграмми нѣматъ за цель дѣйствителното обуздавание на върховната власть — а за нейното оницожение, както

това искаме ний, социалиститѣ, разбира се, у тѣхъ и дума не може да става—а само желанието да си отмъстятъ, за гдѣто други, а не тѣ, облизватъ държавната паница. Това става още по очевидно, като се знае, че щомъ тѣзи княжески противници дойдатъ на властъ, изеднъжъ промѣнятъ своя зълъ язикъ на медянъ и захващатъ да пишатъ на първата страница на своя вѣстникъ „Извѣстия изъ двореца на Н. Ц. В.“, а тѣхнитѣ остри отровни стрѣли се промѣнятъ на любезни галения и подмазвания.

Ний спомѣнахме, че особно по пренасението коститѣ на Батемберга нашитѣ либерални опозиционни вѣстници намѣриха добъръ случай да подразнятъ князя. И тѣ дигнаха шумъ и направиха реклама около дѣцата на Батемберга, като ги насърдчаватъ явно или тайно да се явятъ утрѣ претенденти на българскиятъ престолъ. И когато синътъ на Батемберга стане пълнолѣтенъ, колко ще му струва да подигне единъ династически въпросъ, още повече, че той ще намѣри подрѫжка вънъ въ различнитѣ дипломатически интриги, а вътрѣ въ безумнитѣ наши властолюбци, името на които е легионъ. Нашата страна ще стане арена на династическитѣ борби, следствията отъ които ще бѫдатъ реакционни закони и други репресалии; нашето вътрѣшно развитие ще бѫде спрѣно, а ний не трѣбва да забравяме, че въ правилното вътрѣшно развитие на България лѣжи залога на нейното спасение не само отъ тази или онази династия, а отъ всѣкакви династии въобще.

Ний би искали да кажемъ двѣ думи за характеристика на кн. Батемберга. Като человѣкъ, кн. Батембергъ може и да е ималъ извѣстни лични добри качества— фактъ съвсѣмъ още не провѣренъ —но ний не трѣбва да забравяме, че той бѣше преди всичко именно *князь*, т. е. човѣкъ въспитанъ въ монархическитѣ принципи, следователно естественъ врагъ на народа и на едно истинско народно управление. Като политикъ кн. Батембергъ бѣше единъ напълно посредственъ человѣкъ. Погрѣшно нашитѣ руссофили му приписватъ *антирусски* намѣрения. Когато човѣкъ чете за неговитѣ отношения съ русскитѣ дипломатически агенти и офицери въ София, той може само да се удивлява на търпимостьта на Батемберга: че въпрѣки всичкитѣ унижения, които му е налагала руската дипломация, той е останалъ привързанъ на нея. Чистосърдечно кн. Батембергъ е считалъ себе си за русофилъ—нѣщо повече, за единъ зависимъ отъ Руссия чиновникъ. Това се вижда и въ неговитѣ телеграмми до царя въ Петербургъ, които отъ първата до последнята, т. е. отъ преврата въ 1881 г. до августъ 1886, когато следъ завръщанието си отъ изгнание, прати изъ Руссе извѣстната телеграмма чрезъ русския консулъ Шатохина до Александръ III —всички носятъ стереотипната фраза: „Азъ съмъ получилъ короната си отъ Руссия и ще я сложа предъ краката на нейниятъ царь“. Каква подигравка съ Търновското Велико (sic) Народно Събрание, което *свободно* го избра български князь! Но, никой не ще го отрече, че ако на търновскитѣ депутати Александръ II предложеше за кандидатъ на българския престолъ голѣ-

мото си Сенъ—Бернардско куче, то щеше да царува надъ насъ още днесъ и, може би, то щеше да бѫде най-добрия български князь.

Около пренасянието коститѣ на Батемберга между *Знаме* и *България*, новиятъ органъ на цанковиститѣ, произлезе едно спречкване.

Тъй като цанковиститѣ презъ съединението и сръбско-българската война бѣха въ опозиция и „заслугитѣ“ по нея падаха върху г. Каравелова, то естественно бѣше, щото *България* да заявява, че съединението и ср. бълг. война бѣха една авантюра. На това *Знаме* отговаря, че когато българскитѣ войници се борѣха на Сливница, Цанковъ и Бурмовъ биле отишли въ митрополията на Климента, за да се споразумѣятъ върху мѣркитѣ по посрѣщанието на краль Милана. *България* отговори съ едно писмо на Цанкова и Бурмова, че подобно нѣщо не сѫ вършили. Тогава *Знаме* напомни на Цанкова други единъ епизодъ изъ неговата дѣятелность: Цанковъ е молилъ Турция да окупира България. *България* отново отрече факта, но ето, въ новопоявившия се Варненски в. *Сила*, се напечатаха два одкумента извлечени изъ Les Archvies Diplomatiques 1887 г. януарий 1—ст. 229. Първиятъ документъ е едно писмо отъ Цанкова до великиятъ везиръ Кямилъ Паша. Тамъ Цанковъ свършва тъй:

„Предъ видъ на заявленйето което имахъ смѣлостьта да направя на Ваше Височество считамъ за мой дългъ да прибавя, че ще бѫде наложително да се погрижите за *срѣдствата и мѣркитѣ*, които трѣбва да се вематъ, за да се предовратятъ други по-печални явления, които би покрили България съ кръвь“.

Вториятъ документъ е на английскиятъ посланникъ Сиръ У. Уайтъ до лорда Солсбери, което завършва така, относително аудиенцията, която Цанковъ ималъ при везиря съ подаванието на горньото писмо.

„Запитанъ отъ Великия Везиръ относително мѣркитѣ, които той препорѫчва, г. Цанковъ е отговорилъ, че не знае други, освѣнъ *Турска окупация*“.

Любопитно е да се види сега, какъвъ ще бѫде отговора на *България*.

Извѣстно е новото рѣшение на емигрантскиятъ въпросъ: всичкитѣ офицери емигранти на брой около 40 души се възвръщатъ съ по голѣми чинове въ българската войска, съ исключение на 3—4, които оставатъ въ русската войска. Нѣкои отъ тѣхъ, като полковникъ Вазовъ, сѫ получили назначение. Сѫщото ще последва и за другитѣ. Но още днесъ този въпросъ подига голѣмъ шумъ въ печата и не само въ нашиятъ, но и въ чуждия. И има защо.

Това, което ний искаме тукъ да отбелѣжимъ, то сѫ различнитѣ побуждения, изъ които излизатъ различнитѣ политически групи. Побужденията на тукашнитѣ български офицери да сѫ противъ приеманието на емигрантитѣ-офицери въ българската войска сѫ много прозаически, въпрѣки увѣренията имъ. Всѣкой отъ тѣхъ знае

добрѣ—а най-много тѣхната защитница по въпроса, *в. Свобода*—че „патриотизма“,„ войнска дисциплина“, „вѣрность на знамето и клѣтвата“, това сѫ голи думи, които най малко значение иматъ при рѣшението на въпроса. Сѫщитѣ тѣзи, които не искатъ да приематъ емигрантитѣ, защото последнитѣ сѫ нарушили клѣтва и дисциплина, не еднажъ сѫ престѫпвали и сѫ готови утрѣ да престѫпятъ сѫщата клѣтва, стига това да имъ е износно. *Свобода*, която вика противъ приеманието на емигрантитѣ офицери, защото това щѣло да деморализира войската, трѣбва да предполага българскитѣ граждани за много наивни, да не помнятъ, че нейнитѣ патрони, Стамболовъ и С-ие превърнаха българскитѣ офицери и солдати въ жандарми, които истезаваха гражданитѣ, че наедно съ висшитѣ офицери тѣ искрадоха хазната при доставката на коне, топове, пушки, патрони—при строението на казарми, военно училище (което на търгъ е дадено за 600,000 лева, а следъ направата му и съ прибавки къмъ джобоветѣ, разбира се, е сторило 1,800,000 л.), крепости и съ своитѣ пиянства, оргии и золуми бѣха превърнали България въ азиатска деспотия. Отъ това грозно и приснопамятно минало всѣки разбира, каква „дисциплина и мораль“ е внасялъ Стамболовъ въ войската.

И има ли нужда да търсимъ обяснението на лошото настроение въ българското офицерство противъ емигрантитѣ въ идеалистически побуждения, когато предъ насъ се испрѣчватъ голѣми, като Витоша и силни и всепоглъщающи, като миналогодишното наводнение, апетити и материални интереси, които ще намѣрятъ опасни съперници въ изгладнѣлитѣ и наежени емигранти офицери? Последнитѣ сѫ около 40. Тѣ ще отнематъ следователно около 40 мѣста, които инакъ щѣха да заематъ тукашни офицери. Производството на последнитѣ се спира. Но, като въ една войска на пѫть, ако първитѣ редове се спратъ въ вървежа, то ще се спратъ и тѣзи, които идатъ следъ тѣхъ и т. н. чакъ до последнитѣ редове. Производството на по долнитѣ офицерски чинове, което и днесъ става много бавно, ще се спрѣ съ влизанието на емигрантитѣ въ войската сѫщо тъй, както производството и на горнитѣ. Така побужденията на противницитѣ на емигрантитѣ сѫ економически, професионални, а не политически.

Ако би искали да видимъ, какви сѫ побужденията на другитѣ групи, то ний би трѣбвало да минемъ направо къмъ крайнитѣ русофили. И наистина среднитѣ групи отбѣгватъ сериозно разискване. *Знаме* се задоволи съ едно антрифиле, за да поиска простото и чистото приемание на емигрантитѣ въ войската безъ коментарии. Радославиститѣ, както по другитѣ вънкашни въпроси, тъй и по емигрантския, който е свързанъ съ българската вънкашна политика, избѣгватъ да се исказватъ. Да не забравяме, че тѣ сѫ възможнитѣ, ако и малко вѣроятнитѣ, наследници на Стоилова, и тѣ осѣщатъ много добрѣ, че, ако Русия каже своето veto, тѣ ще обикалятъ още дълго време около стѣнитѣ на двореца. Ето защо тѣ не обичатъ да се ангажиратъ въ въпроси, съ което би си отнели всѣка възмо-

жность да спечелятъ утрѣ, когато стане нужда, благоволението на Русия.

Крайнитѣ русофили — защитницитѣ и приятелитѣ на емигрантитѣ — иматъ два най-силни аргументи: 1-о емигрантитѣ офицери сѫ политически престѫпници и следователно тѣхнитѣ престѫпления съ течението на времето и промѣната на режима се изличаватъ и 2-о тѣ сѫ способни като офицери.

Ний можемъ да премемъ второто и се съгласяваме съ първото, но нашитѣ противници при разискванието на въпроса испущатъ неговата най-главна страна: тѣ скриватъ предъ своитѣ читатели, че задъ гърба на емигрантитѣ — на тѣзи 36 жалки единици, *стои Русия*. Това предава на емргранскиятъ въпросъ едно общо политическо значение. Тукъ трѣбваше да бѫдатъ съсредоточени аргументитѣ и на еднитѣ и на другитѣ.

Това, на което ний обрѫщаме внимание, въ дѣятелностьта на емигрантитѣ офицери, то не е факта, че тѣ извършили единъ държавенъ превратъ и свалили единъ князь.

Ний не можемъ осѫди революциония способъ на дѣйствия не само, защото той си извоювалъ право въ историята и къмъ него сѫ прибѣгвали всички наши партии, но ний не можемъ го осѫжда още и затова че сме сами революционери. Ний мислимъ, че сами ний социалиститѣ ще бѫдемъ принудени въ подходящиятъ исторически моментъ да прибѣгнемъ до силата — тази акушерка на обществата, както я наричаше Марксъ.

Друго ни възмущава насъ, именно факта, че авторитѣ на 9 Августъ дѣйствуваха подъ диктовката и въ интереситѣ на едно чуждо, назадничаво правителство — Русия. А кой може да отрѣче това? Самъ Бендеревъ въ своитѣ „Письма о причинахъ низложен я Батемберга“ (Москва 1887) заявява, че снели Батемберга, защото водялъ „анти-руска политика“. Български офицери да се рѫководятъ отъ руски интереси! Аслѫ въ него време тѣ били забравили че освенъ Русия съществува на свѣта друга нѣкоя държава. Тъй г. Каравеловъ въ *Търнов. Конституция* (1888 г. брой 28) заяваваше, че той се отказалъ да вземе участие въ преговоритѣ за съставяние на привремено правителство следъ 9 августа, защото на събранията той чувалъ „само гласоветѣ да живѣе Русия“, но не чу да се вика „да живѣе България!“

Не по възвишени отъ виковетѣ, сѫ били и мотивитѣ на съзаклятницитѣ по 9 августъ да се наематъ на служба у русското агенство въ София, за да свалятъ Батемберга. Това за да направятъ най-главнитѣ инциатори сѫ се рѫководели отъ лични и егоистически интереси: Бендеревъ бѣше скаранъ съ Батемберга още на Сливница и отъ тамъ се ненавиждали крайно; Груевъ се разсърдилъ, защото Батембергъ далъ управлението на артилерията на Панова, а не нему. Това знаятъ добрѣ и самитѣ руси. Азъ бихъ можалъ да приведа тукъ примѣри отъ книгата на г. Татищевъ: „Изъ прошлаго русской дипломат.и“, гдѣто той не се съмнява въ користнитѣ замисли на емигрантитѣ—офицери.

Тѣ още и до днесъ сѫ си останали сѫщитѣ. Нѣщо по-много: презъ стоението си въ Руссия тѣ още повече сѫ се проникнали съ идеята, че сѫ и трѣбва да бѫдатъ оръдия на Руссия. Не заявяваше ли преди двѣ години тѣхниятъ началникъ Бендеревъ въ *Съгласие* съ едно писмо, че „на Руссия принадлежи *бѫдѫщето* на *земния миръ*“ и че следователно рано или късно ний сме нейни роби.

И можемъ ли, трѣбва ли ний днесъ да закриемъ очитѣ си предъ истинскитѣ замисли на емигрантитѣ — да бѫдатъ русски оръдия? Трѣбва ли ний да ги простимъ и приемемъ? Но тогава ний възнаграждаваме измѣната и безчестието, защото е измѣна да продавашъ свободата и независимостьта на отечеството си на едно чуждо правителство, още повече, когато това е руското, защото е безчестие за лични интереси да хвърляшъ въ пропасть цѣлъ единъ народъ.

Ний знаемъ, че днешната българска войска трѣбва да се преобразува съвършенно. Ний това го искаме. Но влизанието на емигрантитѣ офицери въ нея още повече ще усили сѫществующата анархия и деморализация, а най-главно чрезъ тѣхъ войската скоро ще влезе фактически въ русски рѫцѣ. Емигрантитѣ офицери—това ще бѫдатъ русски чиновници на българска служба.

Съ настояванието да се приематъ емигрантитѣ офицери на българска служба русското правителство искаше да испита руссофилството на нашитѣ управляющи. Последнитѣ сукаха насамъ, нататъкъ и най-сетне отстѫпиха. Мѫчното бѣше до като еднажъ българското правителство отстѫпеше, но тази отстѫпка стапа ли вече —отъ сега нататъкъ пѫтьтъ на Руссия е очистенъ. Нейното влияние ще взема по-голѣми размѣри. Вече се подумва за сваленнето на Стоилова, като умѣренъ руссофилъ, и за замѣстванието съ Гешева —краенъ руссофилъ. А нуждно ли е да се доказва, че усилванието на русското влияние въ България, значи укрепяванието на най-реакционнитѣ елементи въ страната ни?

Следъ емигрантския въпросъ други единъ, който прикова на себе си общественното внимание, е македонскиятъ въпросъ.

Въ началото на декемврий въ София се получиха телеграмми изъ Кюстендилъ за звѣрствата и истезаванията, които турскитѣ власти вършили върху македонското население въ Кочанско. Малко следъ първитѣ лаконически извѣстия въ вѣстницитѣ се появиха подробни описания на тѣзи ужаси. Бѣсение съ главата надолу, стискание съ желѣзни обрѫчи черепа, пъхание на арбии отъ пушки въ извѣстно мѣсто, обезчестявания на момичета — всичко това сѫ класически и добрѣ познати средства на турскитѣ редовни и не редовни войски. Споредъ единъ официаленъ български документъ, за който ще говоримъ по долу, излиза, че по Кочанскитѣ случки е имало 592 души арестувани, между които 30 учители и множина свѣщенници.

Поводъ на турското правителство за извършванието на всичкитѣ тѣзи злодѣяния е послужило убийството, придружено съ обиръ, на турскиятъ бей въ Виница, нѣкой си Касимъ-Зааде. Турското пра-

вителство тръгнало да дири убийцитѣ, които били български революционери. Въ тѣзи издирвания, чрезъ горѣприведенитѣ средства, правителството уловило въ с. Виница много пушки, вънъ отъ селото намѣрило закопани въ една нива освѣнъ пушки, но още и голѣми динамитни бомби и патрони, които личели да сѫ излѣзли скоро отъ нѣкой воененъ складъ. За забелѣзвание е, че истиностьта, по намирането на пушкитѣ и бомбитѣ, се потвърдява отъ самитѣ български вѣстници.

Отъ гдѣ сѫ дошле тѣзи пушки и бомби?

Отъ сѫщото мѣсто, отъ което идяха и прѣди три години, когато, следъ падението на Стамболова, правителството възбуди македонската агитация, за да отвлече общественното мнѣние отъ своитѣ вътрѣшни дѣйствия. Тогава инициаторитѣ на македонското движение располагаха съ голѣмо количество бомби и следъ свършака на въстаническото движение, на тѣхъ имъ останали около 45 бомби, които тѣ предлагали на лѣво и на дѣсно, на арменскитѣ революционери въ Лондонъ и Женева и най-сетнѣ, вѣроятно, нѣкои отъ тѣзи бомби послужиха въ Цариградъ при атентата въ Отоманската банка.

Бомбитѣ и пушкитѣ излизатъ отъ български складове. Вънъ отъ тъй нареченията Върховенъ Македонски Комитетъ, който въ сѫщность нѣма никакво значение, имало единъ офицерски макед. комитетъ, който наедно и повѣрно въ съгласие съ правителството, държи въ рѫцетѣ си нишкитѣ на македонското движение. Последньото въ тъзи форма, въ която го виждаме днесь, се явява като едно правителствено дѣло. Убийството на Касимъ Зааде и другитѣ революционни дѣйствия, които предизвикаха звѣрскитѣ турски репресалии, всецѣло лежатъ на съвѣстьта на днешнитѣ рѫководители на македоското движение. Това, въ сѫщность, казваме не само ний но и други вѣстникари. макаръ и прикрито. И наистина, ето какво четемъ въ Софийския в. *Народна Защита*, бр. 14, отъ 11 януарии т. г.

„... Може би не е далечь времето, когато ще се видимъ принудени да раскриемъ цѣлата мръсна история, за да се прѣдизвикатъ кланнята въ Кочанско и турскитѣ звѣрства въ цѣла Македония, като укажемъ и по име — безразлично кои сѫ тѣ — на всичкитѣ прѣстѫпници и народни прѣдатели“.

Правителството има на расположението си различнитѣ „войводи“, храни ги, въорѫжава ги, плаща имъ и ги държи приготвени за нуждниятъ моментъ. Но на „войводитѣ“ кръвьта е горѣща, тѣ изгубватъ търпение, скъсватъ сребърната юзда, въ която ги държи правителството и завиватъ къмъ . . . дома на Касима.

Но пита се: защо сѫ нужднн на правителството смутове въ Македония? Тѣ съставляватъ за него една нравствена и юридическа основа на дипломатически дѣйствия предъ турското правителство. Ний твърдо сме убедени, че днешното правителство иска, сѫщо тъй както и неговитѣ буржуазни противници, присъединението на Македония къмъ България. Това отговаря не само на националното

честолюбие на всѣки български държавенъ мѫжъ, но, разгледано отъ-практическа гледна точка, присъединението на Македония къмъ България води съ себе си такива златни перспективни — такива гешефти и печалби, щото и най развалениятъ български държавникъ е най голѣмъ патриотъ за Македония. Представете си вий, колко казарми, болници, училища, желѣзници, пристанища, пѫтища ще трѣбва да се построятъ въ Македония; колко нови топеве, пушки, патрони. коне, мундири ще трѣбва да се доставятъ за войската; колко нови служби отъ разсилния до управителя ще се отворятъ въ Македония, — а отъ всичко това каква благодатна, небесна мана. И кой ще устои противъ всички тѣзи искушения да не иска да стане Македония българска? И трѣбва ли да се чудимъ, ако и софийскиятъ кметъ Ябланскя въ възванието на др. „Св. Кирилъ и Методий", на което е предсѣдатель заявява:

„. . Най демонстративно да се покаже комуто трѣбва, че поетътъ е казалъ отъ дъното на сърдцето на единодушния български народъ знаменателнитѣ ония думи за Македония: „не даваме я!"

О, вий я не давате, както не давате вашата кисия, защото Македония за васъ е именно една кисия.

На свършвание, ний не само не се чудимъ на правителствения патриотизмъ, но се удивляваме, какъ у насъ той не се сподѣля даже отъ кучетата и коткитѣ, толкова този патриотизмъ влиза въ най *естественитѣ* отправления на българското буржуазно общество.

Днешното правителство отъ една страна ищи Македония и праща чети, отъ друга страна то се бои отъ Руссия, която му е запрѣтила формално да не предприема нищо въ Македония. Това се твърди изъ русскитѣ вѣстници: *Новости*, *Новое Время*, *С. Петр. Вѣдомости*. Българското правителство се бои още и отъ Турция, и ето отъ гдѣ излиза двоеличието въ неговата политика. То иска Македония, но иска да бѫде добрѣ и съ Руссия и Турция, особно съ първата, а Руссия не му я дава.

Какво биха направили на негово мѣсто другитѣ буржуазни партии? Какво би направили Цанковиститѣ и Каравелиститѣ? Тѣ като *искрени* поклонници на Руссия щѣха да стоятъ съ скръстени рѫцѣ, защото тѣхната покровителка иска да не се побътва днешниятъ редъ въ Турция. Не повече щѣха да направятъ русофобитѣ: стамболисти и радослависти, защото сѫщо тъй и тройствения съюзъ покровителствува Турция. Тѣхниятъ шумъ около македонскиятъ въпросъ е една партизанска маневра. Тѣ мѣрятъ султана, но искатъ да убиятъ Стоилова, тѣ искатъ освобождение на Македония, но по напредъ освобождението на министерскитѣ кресла въ София.

Но да се повърнемъ върху събитията, които последваха кланията въ Кочанско. Въ различнитѣ градове въ България станаха митинги. Ний социалиститѣ сѫщо тъй исказахме мнението си по въпроса. Нашитѣ другари въ София свикаха голѣмо политическо събрание въ „Дълбокъ зимникъ" по македонскитѣ работи, когато никоя отъ буржуазнитѣ партии въ София още не бѣше се рѣшила на подобна мѣрка. Този митингъ, както и неговата резолюция, тъй и

речитѣ, които се държаха, се различаватъ коренно отъ другитѣ митинги, речи и резолюции. Но за принципиалното значение на македонскиятъ въпросъ, за неговата политико-економическа физиономия и за нашето отношение къмъ него ний ще се повърнемъ въ идущата книжка.

Интересно бѣше да се следи *официалното* отношение на правителството къмъ македонскитѣ кланията. Негови хора ги предизвикаха; пушкитѣ и бомбитѣ, които изловиха, излизаха изъ неговитѣ складове. Трѣбвало би да се очаква, че то ще вземе отговорностьта на себе си, че ще се застъпи предъ Турция за Кочанскитѣ жители. Но тамъ, гдѣто има отговорность, малодушнитѣ народно-партисти и съединисти отбѣгватъ. Но това не бѣше още всичко. Най-сетне малодушието е едно свойственно на днешнитѣ управници качество и ако тѣ се ограничиха само съ пасивностьта си, съ бездѣйствието си, всѣкой можаше да ги осжжда. но и да ги извини: какво да ги правишъ? Родили се на страхливата сжббота! Но тѣ отидоха до тамъ, щото почнаха да печататъ въ своятъ официозъ опровержение за кланетата въ Кочанско, и най сетне станаха официозенъ органъ на турското комисарство въ София, което си печаташе опроверженията въ *Миръ*.

И не ще е било малко очудванието на всички български граждани, когато преди 3—4 деня се получи отъ Цариградъ една телеграма, споредъ която българскиятъ агентъ Марковъ вржчилъ единъ мемоаръ на Високата Порта, гдѣто протестира противъ ужаситѣ въ Македония, като описва подробно тѣзи ужаси и иска освобождението на невинно арестованитѣ въ Скопие и Кочани, иска още смѣнението на валията въ Скопие и каймакамитѣ на сжщия Скопски окржгъ.

Тъй късно! Защо правителството чака да се минатъ два мѣсеца—кланетата станаха на 13 ноемврий 1897 — та да протестира? Отъ друга страна, нали самиятъ правителственъ официозъ *Миръ* отричаше тѣзи кланета, нали печаташе опроверженията на турскиятъ комисаръ въ София?

Какъ! тѣзи, които нѣмаха мжжеството да се застжпятъ за македонцитѣ още въ първиятъваженъ моментъ, които не усѣщаха въ себе си нищожната смѣлость да откажатъ гостоприемството на вѣстника си на турскиятъ комисарь, които нѣмаха срамъ да лъжатъ сами въ вѣстника си по македонскитѣ кланета — днесь, сжщитѣ тѣзи недостойни хора и вѣстникари даватъ единъ мемоаръ, нѣщо като ултиматумъ, който свършва съ едно заплашване на война.

Отъ гдѣ тази храбрость у радиловскитѣ герои, у бѣло-слатинскитѣ свѣщогасители? О! задачата става лесно разрешима, като се предположи, че последнята комедия въ Цариградъ съ мемоара е разигравана отъ рускиятъ посланикъ Зиновиева. Българскиятъ дипломатически агентъ Марковъ, въ този случай, не се явява нищо друго, а простъ драгоманинъ, който занася на Портата мемоаръ, написанъ, навѣрно, въ самото руско посолство.

Ний не знаемъ, да-ли Русия нѣмаше пръстъ въ последнитѣ предизвикателни дѣйствия на българското правителство въ Македония, но несъмненно е, че Кочанскитѣ кланета дойдоха на мѣсто и на време.

Днесь Русия, следъ като нейнитѣ броненосци събориха черквата Св. Илия въ Канея, се явява покровителка на Критъ и се яви съ искание предъ портата да назначи гръцкиятъ принцъ Георги за губернаторъ на Критъ. Причинитѣ на тъзи промѣна на руската политика по отношение къмъ Гърция и Критъ сѫ главно двѣ: 1-о Русия се надѣя, че Гърция въ замѣна на нейната помощь ще й отстѫпи Судското пристанище въ Критъ, а това било би за Русия една най-голѣма печала за последнитѣ 25 години, защото тя получава една здрава основа на дѣйствия въ средиземно море (извѣстно е, че тукъ Русия нѣма никакво пристанище и следователно не може да усилва своята средиземна флота), 2-о авторитета на гръцката царска династия е силно накърненъ въ очитѣ на гръцкиятъ народъ. Последниятъ хвърля отговорностьта за поражението си върху нея. Но ако царската *русофилска* гръцка династия падне, Русия изгубва съвсѣмъ влиянието си въ Гърция. Ето защо тя иска да й подигни престижа съ назначаването на единъ нейнъ членъ за управитель на Критъ.

Но Турция — поддучена навѣрно отъ Германия — се не съгласява. Руското правителство прибѣгна до обикновеното си заплашване: то поиска отъ Портата да му внесе дълга по войната отъ 1877—78. После то поиска отъ Турция да си дигне кавалерията Хамидие отъ руската граница. Тъй като всичко това не помогна, тогава Зиновиевъ улови рѫката на Маркова и му продиктува горниятъ мемоаръ, само да плаши и създава трудности на султана.

Ето истинското обяснение на новото дѣйствие на българското правителство. То ще играе незавидната роля на гайда, съ която Руссия ще кара сега европейското хоро.

А на македонцитѣ, съ които ний ще поговоримъ и въ идущата книжка, сега на свършване ще имъ дадемъ мѫдриятъ съвѣтъ да не вѣрватъ на правителствата и дипломатитѣ даже, когато имъ носятъ подаръци.

Висшето училище е отново театръ на скандали. Пръвъ по реда си дойде инцидента съ проф. Минцеса. Последниятъ, както е извѣстно, имаше рѫчна расправа съ редактора на едно списание, отъ тукъ сѫдение и затворъ. Минцесъ излежалъ затвора си, но следъ излизането отъ тамъ той се натъква на една атака, която му отвориха нашитѣ вѣстници. Не иска съмнение, че до като вѣстницитѣ осѫждатъ Минцеса за неговата саморасправа и побойничество, тѣ сѫ прави. Сѫщо тъй всѣкой знае, какво цвѣте е Минцесъ въобще, но това не ни прѣчи да посочимъ и осѫдимъ друга една тенденция, която прогледва въ атакитѣ срѣщу Минцеса. Той е нападанъ още, защото е билъ чужденецъ и най-главно евреинъ.

Нашитѣ „патриоти“ обикновенно наричатъ българскиятъ на-

родъ широко толерантенъ къмъ чужденеца, но, въ същность нашата интелигенция е дълбоко шовинистическа. Освѣнъ онѣзи господа, които се готвятъ за държавни кариери, нѣкои отъ които заематъ сега чужденци (професори, лѣкари и др.) се показватъ въ тѣзи случаи най- голѣми „родолюбци". И защо да преследваме чужденцитѣ или българскитѣ поданици иновѣрци? Да ли последнитѣ не сѫ равноправни български граждани или България е създадена само за българитѣ. а не за всички тѣзи, били тѣ българи, гърци, арменци или турци, които, като сѫ оросявали тази земя съ сълзитѣ на мѫката за искарването на ежедневниятъ хлѣбъ, сѫ придобили еднакво право да се наричатъ нейни чада? Да ли чужденцитѣ, които идатъ у насъ да слугуватъ, не влагатъ сѫщиятъ човѣшки трудъ, както и българскитѣ? Още по малко трѣбва да въставаме противъ тѣхъ, като знаемъ, че между тѣхъ има сравнително много по-образовани хора и че ний ще имаме дълго време нужда отъ тѣхъ въ нашитѣ висши учебни заведения. Минцесъ е, може би, една лепка, която човѣкъ не може похвана съ пръсть, а трѣбва да си вземе щипци, но, азъ съмъ увѣренъ, че той е десеть пѫти по образованъ и по годенъ да предава политическата економия, отколкото нѣкой си Данаиловъ, човѣкъ бѣзъ всѣка научна култура, както за съжаление това е съ по нечето наши български професори и писатели и който Данаиловъ пишеше въ списанието на Българското Икономическо Дружество, въ статията „Данъчната Система въ България" следующата великолѣпна фраза:

„Днешното българско правителство (съ г. Гешева като финансовъ министръ) първо чу и се *отзова на гласа на народния пулсъ*".

Ний не познаваме автора на „народния пулсъ", нито сме пъкъ виждали неговитѣ феноменални стетоскопически уши, съ които чува „гласа на народния пулсъ", но това, съ което всѣкой ще се съгласи, то е, че когато човѣкъ напише нѣщо, като горнята фраза, трѣбва да си наложи епитемия да не похваща перото, най-малко петь години.

Изобщо ний не знаемъ, на какво се основава министерството на просвѣщението при назначаването на преподаватели, но по всичко се вижда, че и тамъ работитѣ ставатъ „по приятелски". Ето една кратка историйка разказана отъ едного отъ участвующитѣ въ нея лица, въ 3 бр. на Варненския в. *Сила*. Г-нъ Карамихаиловъ расправя въ едно отворено писмо, че академическиятъ съвѣтъ на В. Училище назначилъ конкурсъ за катедрата по международното право. На този конкурсъ, на който участвующитѣ представили научни дисертации, академическиятъ съвѣтъ намѣрилъ за подходящи двама кандидати: г. г. Карамихаиловъ и Касабовъ. Обаче министрътъ Величковъ се обръща до Ст. Даневъ цанковиста и него приканва да заеме катедрата, когато той не преставлявалъ никакви конкурсни работи и въобще не билъ разискванъ отъ акад. съвѣтъ.

Но нека се върнемъ пакъ върху чужденцитѣ. Единъ такавъ е и проф. по Историята въ Вис. Училище г. Милюковъ. Той минава за единъ отъ първитѣ—ако не най-първиатъ—русски историографи. Неговото идване въ България трѣбваше прочее да се счита

като една незамѣнима услуга за нашето В. Училище. Въ скоро време проф. Милюковъ става популяренъ не само между студентитѣ, но и вънъ отъ училището. На неговитѣ лекции се струпвали много вънкашни слушатели. Славата на Милюкова затъмняваше славата на другитѣ професори и при това тѣ бѣха българи, когато той—инностранецъ. Познавате ли вий силата на завистьта у бездарнитѣ хора? Ако не, вий можете да заключите отъ данниятъ фактъ. Академическия съвѣтъ запретилъ на вънкашни лица да посѣщаватъ лекциитѣ на Милюкова. Следствие на настояването на вънкашнитѣ слушатели Милюковъ се обърналъ до акад. съвѣтъ да му разреши да чете вънъ отъ редовнитѣ лекции още и публични лекции. Академ. съвѣтъ отхвърлилъ това мѫдро и полезно предложение. Милюковъ си дава оставката, която, казватъ, била приета.

Ний нѣмаме Милюковци, но на всѣкадѣ у насъ, а особенно въ персонела на В. Училище, изобилватъ само *маме июковци*.

К. Р.

ПО ПОВОДЪ МНѢНИЕТО НА в. „ОСВОБОЖДЕНИЕ“.

Помнятъ читателитѣ, че въ IX кн. отъ I год. на списанието ни, като говорихме за IV конгрессъ на *работническата социалъ-демократическа партия*, приведохме мотивитѣ, на основание които конгрессътъ не даде съгласието си на Севлиевския мѣстенъ партиенъ комитетъ да издава *мѣстенъ* вѣстникъ и бѣше на мнѣние, на основание сѫщитѣ мотиви, да спрѣ и в. „Освобождение“. Тамъ казахме, че по отношение тоя вѣстникъ конгрессътъ направи една неумѣстна отстѫпка, и обяснихме причината, по която той я направи. Сега ще прибавимъ и туй, че решението, взето отъ конгресса съ болшинство единъ гласъ повече, се длъжи и на туй, че нѣколцина отъ делегатитѣ му, които бѣха за спирането на в. „Освобождение“, единъ день преди да се разгледва въпроса за мѣстния печатъ бѣха заминали за София.

Но въпросътъ не е, очевидно, само за в. „Освобождение“. Въпросътъ е, да-ли е вѣрно мнѣнието, което наддѣлѣ въ конгресса и вследствие на което наддѣляванне конгрессътъ потвърди и на IV конгрессъ решението си, взето въ II конгрессъ? Ний поддържаме, че е съвършенно вѣрно. Нѣма тукъ да пов-

таряме изложението му. Интересующитѣ се могатъ да се обърнатъ къмъ IX кн. Обаче редакц. на в. „Освобождение" въ брой 29, стр. 3, изказва *друго мнѣние*, което е много интересно по съдържанието си.

Преди всичко ще забелѣжимъ, че доводитѣ, които ни привеждатъ другаритѣ отъ редакц. на в. „Освобождение" въ него, не бѣха изказани въ конгресса. Както въ II, тъй и въ IV конгрессъ отъ тѣхъ ний чувахме само общи фрази, като тия, че в. „Освобождение" е принесълъ и принася голѣма полза на социалистическото дѣло въ Търновско, че издаванието на много мѣстни вѣстници не принасяло вреда и др. общи мѣста. Че доводитѣ, които ни даватъ сега нашитѣ другари около редакц. на в. „Освобождение", не сѫ изказани отъ тѣхъ въ конгресса, може да се види и отъ протоколитѣ на IV конгрессъ. При всичко че тия протоколи сѫ неимовѣрно лошо съставени и въ тѣхъ, особенно въ нѣкои отъ тѣхъ, сѫ внесени цѣлй тиради, които въ конгресса отъ никого не сѫ се произнасяли, но и въ тѣхъ, до колкото сега помнимъ, ний не срѣщнахме тия доводи, които днесъ ни се привеждатъ. Както и да било, прочее, ний се радваме, че другаритѣ отъ Търново най-сетнѣ излѣзоха ясно да формулиратъ своитѣ доводи въ полза на „свободата" на мѣстния печатъ.

Но какви сѫ доводитѣ на в. „Освобождение"? Тѣ сѫ два. Първия буквално е следующия: „Накъсо: мѣстнитѣ вѣстници групиратъ около себе си повече читатели отъ колкото би моглъ да направи и най-добрѣ списваниятъ общъ партиенъ органъ, при най голѣмото залягание на партийнитѣ другари за неговото распространение. По-вече значи хора ни изслушватъ, по-много хора се запознаватъ съ нашитѣ идеи и искания. А това е нужно прѣди всичко намъ, щомъ милѣемъ само за дѣлото, на което служимъ". За потвърждение на казаното привеждатъ ни и примѣри. Споредъ в. „Освобождение", „Работнически другарь" еималъ около 700 читатели само въ Сливенския окрѫгъ; в. „Освобождение"—около 500 само въ Търновския.

Втория доводъ е такъвъ: „Далечъ отъ да пречатъ, мѣстнитѣ вѣстници подпомагатъ на общия партиенъ органъ, ако има такъвъ: тѣ му подготвятъ бѫдящи читатели". Отъ това се прави заключение, че мѣстнитѣ вѣстници не правятъ никаква „конкуренция" на партийния органъ, и за потвърждение на това си заключение, търновскитѣ другари ни привеждатъ тоя

фактъ, че, догдѣто излизалъ в. „Освобождение“, в. „Социалистъ“ е ималъ 1000 души предплатени абонати, а отъ спирането на първия до конгресса числото на абонатитѣ редовно спадали и спаднали до 600 души.

Да поразмислимъ върху тѣхъ.

Казватъ ни, че единъ мѣстенъ вѣстникъ групиралъ около си повече читатели, отколкото партийния органъ. Може би, това да е тъй, но обяснява се това съвсѣмъ не така, както го обяснява в. „Освобождение“. Издаването на единъ мѣстенъ вѣстникъ ангажирва инициаторитѣ му преди всичко материално. За издаването на единъ вѣстникъ, като в. „Освобождение“, ежемѣсечно трѣбватъ най-малко 200 — 250 лева, които не се получаватъ току-така лесно отъ абонамента. Естествено е, че инициаторитѣ му сѫ загрижени преди всичко за распространението на мѣстния вѣстникъ и даже малко искатъ да знаятъ за общия органъ на партията. Когато въ единъ градъ и окрѫгъ издавашъ вѣстникъ и преди всичко си ангажиранъ материално да го поддържашъ, то ще предлагашъ него главно, пъкъ и ще се чувствувашъ свързанъ да предлагашъ на читателитѣ си и другъ вѣстникъ. Толкосъ повече това е така, когато ти своя предлагашъ безъ пари или въ кредитъ, а партийния органъ го предлагашъ въ предплата. Но ако въ единъ градъ или цѣлъ окрѫгъ нѣма мѣстенъ вѣстникъ, ако другаритѣ не сѫ ангажирани въ него материално и, след., не сѫ принудени да го распространяватъ и распращатъ въ кредитъ, тогава не разбираме, защо да не се групиратъ около общия органъ сѫщитѣ читатели. Ясно е, че, когато нѣма мѣстни вѣстници, при една *добра воля* на партийнитѣ членове, читателитѣ ще се групиратъ въ сѫщото количество, както и около мѣстнитѣ. Ако това не ставало и не става въ нужния размѣръ, криви сме ний сами, членоветѣ на партията. Че се групиратъ читателитѣ и около единъ добрѣ списванъ общъ вѣстникъ, ний можемъ да имъ покажемъ за примѣръ на нѣкои буржуазни органи, като в. „Знаме“ напримѣръ. Но в. „Освобождение“ казва: „Ако пъкъ съ подчертанитѣ по-горѣ думи се разбира и самото распространение на общия партиенъ вѣстникъ, постигнато съ залягането на партийнитѣ членове въ мѣстностьта, ний мислимъ, че това е само едно добро желание, което нѣма и не може да има нищо общо съ дѣйствителностьта“. Ето това е съвършенно вѣрно и въ него именно е една отъ причинитѣ, дѣто общия органъ не е

групиралъ и не групира наоколо си читатели въ нужния размѣръ. Разбира се, че „доброто желание“, ангажирано въ мѣстния вѣстникъ, не може да има „нищо общо съ дѣйствителностьта“. И много добро доказателство за това ни даватъ другаритѣ около в. „Освобождение“. До IV конгрессъ, пъкъ и днесъ, „доброто имъ желание“ е било насочено главно на распространение своя вѣстникъ. При сѫществуванието му то е естественно, както обяснихме. Тая е едната причина, дѣто в. „Социалистъ“ предъ конгресса и прѣзъ времето, въ което в. „Освобождение“ не е излизало, е ималъ по-малко абонати, отколкото до конгресса. Общия органъ бѣше напуснатъ отъ всички и стоваренъ само на единъ двама другари да го списватъ два пѫти въ седмицата. Другата причина за спаданието числото на абонатитѣ му бѣше тая, че предъ конгресса бѣше се почнало III му тримѣсечие, и понеже в. „Социалистъ“ не се пращаше безплатно, то и абонатитѣ му първо време, естественно, намалиха. Тия сѫ двѣтѣ причини, по които абонатитѣ на общия органъ спаднаха въ казанния периодъ, а не ония, които ни привежда в. „Освобождение“. Тия причини бѣха обяснени и въ конгресса, но редакц. на в. „Освобождение“ ги игнорира.

И тъй, двата най-главни довода на в. „Освобождение“ не издържатъ критика. Той съвсѣмъ невѣрно тълкува фактитѣ. Общия органъ, списванъ добрѣ, при „доброто желание“ на партийнитѣ членове може *не само да достигне сѫщата цель*, но да я достигне много по-добрѣ, отколкото мѣстнитѣ. При тия условия той може *не само да групира повече читатели около себе си*, но и да *ги запознава по-добрѣ* съ нашитѣ искания. Значи общия партиенъ органъ може, при днешнитѣ условия на страната, по-добрѣ да удовлетворява нуждитѣ на социалистическата пропаганда, отколкото мѣстнитѣ. Ний, съжаляваме, че за сега нѣмаме на рѫцѣ статистическитѣ сведения за распространението на общия органъ, но сме увѣрени, че тѣ могатъ да удостовѣрятъ, какво той и повече читатели групира около си и по-добрѣ върши пропагандата въ ония мѣста, гдѣто нѣма мѣстни вѣстници и гдѣто „доброто желание“ на партийнитѣ гленове има малко нѣщо повече „общо съ дѣйствителностьта“, отколкото тамъ, гдѣто има мѣстни вѣстници.

Търновскитѣ другари отдѣлятъ общия партиенъ органъ

отъ социалистическата пропаганда и агитация. „Конкуренцията“ на мѣстнитѣ вѣстници, ако я има, може да бѫде врѣдна, споредъ тѣхъ, на партийния органъ, но не и на пропагандата. Това показва едно отъ двѣтѣ: или тѣ не разбиратъ значението на общия органъ или, увлечени отъ своитѣ *мѣстни съображения*, забравятъ го. Неговото значение се състои въ това, че той, като групира около си умственнитѣ сили на партията, изразява нейната интелектуална сила, която тогава се вижда ясно и която нѣма да се вижда тъй ясно, както когато умственнитѣ сили сѫ расхвърлени. А щомъ сѫ сгрупирани силитѣ, тогава общия вѣстникъ ще представлява нѣщо силно, което естественно може да има много по-голѣмо значение за социалистическата пропаганда и агитация. Распредѣлени тия сили на нѣколко органи, нѣма по никой начинъ да създадатъ силни органи, а всички сравнително ще бѫдатъ слаби. По-отдѣлно проявявани интелектуалнитѣ сили на партията нѣма да произведатъ такъвъ ефектъ, какъвто, ще произведатъ, когато сѫ сгрупирани въ единъ вѣстникъ. Ето защо въ малкитѣ страни, като нашата, социалистическитѣ партии не пръскатъ своитѣ сили на много органи. Въ последния конгрессъ Ромѫнската социалъ-демократическа партия спрѣ всички мѣстни органи и създаде единъ общъ вѣстникъ — Lumea Nuova, — въ който пишатъ всички литературни сили на партията. Мигаръ може да се каже, че румѫнскитѣ социалисти по-малко „милѣятъ само за дѣлото, на което служимъ“? Или мигаръ тѣ сѫ взели такова решение отъ умраза къмъ „свободата“ на мѣстния печатъ?

Другаритѣ отъ в „Освобождение“ мислятъ, че ний имаме доста литературни сили, и че „списванието на нѣколко вѣстника“ нѣмало да „се отрази врѣдно за проявяванието изобщо на нашитѣ литературни сили“. Наистина, ний имаме доста литературни сили, но повечето отъ тѣхъ сѫ толкова заети съ придобиванието на прехрана, че не намиратъ възможность да пишатъ или могатъ да пишатъ много малко. Вследствие на туй въ сѫщность литературнитѣ сили сѫ толкова малко, че не само могатъ да се поглъщатъ отъ единъ вѣстникъ, но „списванието на нѣколко вѣстника“ очевидно „се отразява врѣдно за проявяванието имъ изобщо“. Относително туй пъкъ, че нашия животъ билъ „се пакъ сложенъ“, и материалътъ, който той ни дава, не можалъ „да се побере въ рамкитѣ на единъ само партиенъ органъ“, това може да се види отъ мѣстнитѣ ни вѣстници,

които до сега сѫ сѫществували. Тѣ въ сѫщность сѫ *мѣстни* само по име. Защото освенъ *двѣ-три* антрифилета отъ мѣстния животъ, всичкия другъ материалъ е все на общи теми. Земете в. „Освобождение", който щете брой, и ще видите, до колко „сложенъ" материалъ дава мѣстния животъ. Казватъ тѣ още, че тоя „сложенъ" материалъ не можалъ да се помѣсти само въ единъ партиенъ органъ, освенъ ако той „счести излизанието си" и уголѣми формата си, което щѣло да уголѣми и цѣната му. Тѣ сѫ възражения, които се правятъ само, за да се каже, че възражаваме. Защото извѣстно е, че единъ вѣстникъ, като има повече абонати, намира смѣтка и по-често да излиза и да намали цѣната. То е много ясно. Между туй, съ издаванието на нѣколко вѣстника отъ общъ характеръ ний претоварваме едни и сѫщи читатели съ твърдѣ голѣми разноски, още повече, когато имъ се испращатъ вѣстници, безъ да ги искатъ, и, естественно, го смѣтатъ за неудобно да врѫщатъ вѣстници, на идеитѣ на които сѫ съмишленници. По такъвъ начинъ, безъ особенна нужда ний истощаваме членоветѣ на партията си материално, и врѣдитѣ отъ това сѫ твърдѣ многообразни.

Отъ горѣизложеното читательтъ вижда, че между насъ и търновскитѣ другари има едно различно разбиране на условията, при които периодическиятъ печатъ на партията може да бѫде полезенъ въ нужната мѣра. Причината на това различие трѣбва да се дири, нѣма съмнѣние, въ различнитѣ исходни точки. Ний мислимъ, че членоветѣ на партията, която винаги трѣбва да дѣйствува планомѣрно, по единъ общъ планъ, на която е необходима дисциплината, като на всѣка борюща се партия, която всѣкога трѣбва добрѣ да претегля силитѣ си и всѣкога да бѫде готова да посрѣщне всѣкакви случайности, не могатъ безъ съгласието на самата партия да предприематъ издаванието на партийни органи. Съвсѣмъ отъ противоположна гледна точка излизатъ другаритѣ отъ в. „Освобождение". Тѣ казватъ буквално следующето: „Ний сме за свободата на мѣстния печатъ: При започванието на новъ вѣстникъ никакво разрѣшение да се не изисква за това нито отъ конгресситѣ, нито отъ централний комитетъ. Вредъ, гдѣто мѣстнитѣ комитети или отдѣлнитѣ партийни членове смѣтатъ за полѣзно и възможно да подкрепятъ устната си пропаганда и агитация съ издаванието на единъ мѣстенъ вѣстникъ, да иматъ право да сторятъ това безъ ничии разрѣшения, щомъ располагатъ съ достатъчно

материални и литературни средства за това. Централний комитетъ и конгресситѣ да нѣматъ освѣнъ правото на контроль върху идейното направление на вѣстницитѣ". Както виждате, двѣ съвършенно различни гледни точки. Къмъ цитираното търновскитѣ другари прибавятъ, че „това не може да е освѣнъ отъ най-голѣма полза за успѣха на социалистическото дѣло у насъ". Ний тъкмо въ обратното сме убѣдени: освѣнъ опасности и крайна врѣда на социалистическото дѣло нищо друго нѣма да произлѣзе отъ такива не планомѣрни и не дисциплинирани дѣйствия. Отъ горнитѣ редове е ясно, защо ний тъй сме убѣдени. Но нека кажемъ още нѣколко думи.

Да предположимъ за минута, че партията прие мнѣнието на в. „Освобождение". Какво ще излѣзе тогава? — Навѣрно, всѣки мѣстенъ комитетъ, който види 200—300 лева въ кассата си, или всѣки отдѣленъ членъ, като располага въ дадено време съ 300—400 лева, веднага ще почнатъ отъ издаванието на вѣстникъ. Следствието отъ туй ще бѫде, че ще почнатъ да се явяватъ вѣстници, които, освѣнъ че ще бѫдатъ слаби, но следъ единъ два-броя ще бѫдатъ принудени да спратъ. А отъ туй освѣнъ врѣда за социалистическото дѣло нищо друго нѣма да се получи. Нека не ни се говори, че тия, „които се нагърбватъ съ издаванието на мѣстенъ вѣстникъ, трѣбва да осигурятъ неговото редовно издавание." То е тъй, че трѣбва да го осигурятъ, но осигурява ли се лесно. До колко е осигуренъ, напр. в. „Освобождение", се вижда отъ туй, че почти въ всѣки брой кани абонатитѣ да си внесатъ абонамента и ги заплашва съ спиранието на вѣстника. Такава е сѫдбата на всички мѣстни вѣстници у насъ. И при туй, не току-тъй конгресситѣ на партията, и не просто отъ желание да стѣснятъ „свободата" на мѣстния печатъ (или както би казалъ единъ анархистъ не отъ властнически стремления) конгресситѣ на другитѣ социалистически партии, като Германската, Ромѫнската и други, взиматъ рѣшения, щото издаванието на мѣстни органи да зависи отъ съгласието на партията. Нашитѣ конгресси взеха това решение вследствие на туй, че отъ много страни се получиха извѣстия за желанието на отдѣлни членове и на групи да почнатъ съ 200—300 лева издаванието на мѣстни вѣстници. Допущанието, съ една дума, „свобода" за мѣстнитѣ органи, то ще рече допущанието на дескридитиранце социалистическия печатъ изобщо. Това е най малкото, което ще се получи.

Най интересното е, че в. „Освобождение“, за да подкрепи своето мнѣние, прибѣгва до измѣненията, направени въ организационния уставъ на партията, които ги тълкува въ смисълъ на *пълна свобода* на мѣстнитѣ комитети и партийнитѣ членове. Измѣнението се касае, както е извѣстно, до отхвърлянието на *групати* и въ даванието на членоветѣ възможность да се групиратъ въ най-различни организации. Но отъ тука да се прави заключение, че взетитѣ решения по печата биле въ противоречие съ измѣненията на устава и да се обвинява конгрессътъ въ непоследователность отъ къмъ тая страна, ний положително не можемъ да го разберемъ. Сжщото трѣбва да забелѣжимъ и за противоречието, което той, в. „Освобождение“, намира между сжщитѣ решения по печата и отдаванието на общитѣ партийни органи на концессия на отдѣлни партийни членове. Никакви противоречия тука не виждаме. И казаното въ статията ни въ IX кн., както и въ тая за общия органъ и мѣстнитѣ вѣстници, остава си напълно вѣрно спрямо тѣхъ и тогава когато тѣ сж издания на отдѣлни членове на партията.

Но отъ кадѣ произлиза това разногласие по между ни? — Ние не можемъ другояче да си го обяснимъ освѣнъ съ принципиално различие въ взглядоветѣ ни. За сега нѣма да се простираме върху тоя пунктъ, а ще чакаме, когато ни отговори редакц. на в. „Освобождение“: така ли е или не? Тука ще забелѣжимъ само, че мнѣнието на в. „Освобождение“ за насъ лично не е ново. То отдавна го чухме. За да ни разберать читателитѣ, ний ще се коснемъ малко до историята на социалистическото движение у насъ. Както мнозина знаятъ, пишущий тия редове е работилъ по-напредъ, до съединението на двѣтѣ тогава социалистич. фракции, съ нѣкои отъ търновскитѣ другари. Които сж чели органа на тогавашната фракция, наречена „Българска Социалъ-Демократическа Партия“, знаятъ, че ний тогава проглушихме ушитѣ на хората, да имъ говоримъ за обща дѣятелность, за дѣятелность планомѣрна, за партийна дисциплина и т. н. Но следъ съединението ни и следъ пренасянието на центра на партията отъ Търново въ София другарьтъ Габровски захваща да дава по-малко значение на общата дѣятелность, на дисциплината и пр. и повече значение на „свободата“ на мѣстната дѣятелность. На II конгрессъ той даже отиде до тамъ, че обяви на делегатитѣ, какво той нѣма да се подчини на решенията на конгресса, ако последния се произ-

несе противъ издаванието на мѣстенъ вѣстникъ въ Търново. Опасавяйки се отъ ново расцѣпление, конгрессътъ прие предложението, щото относително търновския мѣстенъ вѣстникъ (1-й брой на който бѣше вече излѣзалъ) да се допустне издаванието, му, като тури извѣстнитѣ вече на читателитѣ условия. Отъ тогава другарьтъ Габровски говори въ смисълъ на цитираното по-горѣ за „свободата" на мѣстния печатъ и за „свободата" на мѣстнитѣ комитети и отдѣлни членове на партията. На запитванията ни, кое го накара да измѣни предишнитѣ си възгледове върху началата на организацията, той е отговарялъ, че „опитътъ" го е научилъ, че трѣбвало да се отслаби „централната дѣятелность на партията", а да се осили мѣстната. Ний положително нищо не разбираме, въ какво се състои неговия „опитъ". Но очевидно е, че мнѣнието на в. „Освобождение" не е ново за насъ. То се явява ново, защото сега првъ пжть се исказва публично. Понеже последния, на който е редакторъ другарьтъ Габровски, пожела публично да се разискватъ тия въпроси, то надѣваме се, че той сега ще ни освѣтли, както върху туй, на какво го е научилъ опитътъ, тъй и върху въпроса: да-ли различнитѣ ни мнѣния иматъ источникъ принципиаленъ или не?

Ще свършимъ съ една забелѣжка. Като говори за средствата, на които Севлиевскитѣ другари щѣха да издаватъ мѣстенъ вѣстникъ, в. „Освобождение" казва, че тѣ предупредили конгресса по въпроса за средствата на сигурното излизание на мѣстния имъ вѣстникъ, та предъ видъ на туй не станало и дума по него въпросъ въ конгресса. Това не бѣше тъй. Конгрессътъ, следъ като изслуша всички доводи на Севлиевскитѣ другари и възраженията, направени противъ тѣхъ, най-сетнѣ запита ги: на какви средства ще го издаватъ. Отговори се, че въ Севлиево имало единъ гражданинъ, които щѣлъ да дава средствата. Попитани: социалъ-демократъ ли е той? тѣ отговориха утвърдително, но отказаха да кажатъ името му. Така бѣше работата, и отъ тука не може да се говори за „предрешавание" на въпроса. Значи, е ставало дума по преди.

Вънъ отъ всичко горѣказано, въ свързка съ партийния печатъ се явява единъ другъ въпросъ, който бждащия конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия ще трѣбва да го обсжди. Тоя въпросъ занимава и соц.-демократич. партии въ другитѣ страни, но у насъ той скоро може да се яви въ

по-рѣзка форма. Вследствие преследванията на нашитѣ другари отъ управляющитѣ, числото на интелигентнитѣ сили безъ средства за сѫществувание расте. Първата мисъль, която може да дойде на такива наши другари следъ прочитанието на статията въ в. „Освобождение", е да се заловятъ за вѣстникарство, и отъ тука не е чудно да се явятъ нови защитници на сѫщото мнѣние. Но ще бѫде твърдѣ голѣма погрѣшка да се мисли, че вѣстникарството може да имъ даде прехрана, особенно при желанната отъ търновскитѣ другари „свобода" на мѣстн. печатъ. Остава да се заловятъ за друга литературна работа, която така сѫщо е твърдѣ мѫчна при сегашнитѣ условия у насъ. Партията отъ своя страна не ще може да имъ даде работа въ своето управление и въ своитѣ органи. Предъ видъ на това, конгрессътъ ще трѣбва да обмисли и да вземе едно рѣшение, което да препорѫча на нашитѣ другари — интелигенти. Мислимъ, че тоя въпросъ заслужва вниманието на бѫдащия конгрессъ.

Д. Благоевъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Една важна реформа въ Франция. — Съюзътъ на свѣтската и духовната власть въ нея за борба противъ Социализма. — Социализмътъ въ Англия между работническото население — Стачката на механицитѣ въ Англия.

Въ началото на мѣсецъ ноемврий т. г. въ френската камара е прокаранъ единъ законъ, който съставлява революция въ криминалната процедура. Чрезъ този законъ тайното изследвание на обвиняванитѣ умира вече за Франция. Извѣстно е, че, както въ Франция до сега, тъй и другадѣ, тъй и у насъ, сѫществува института на следственната власть, която върши своята работа тайно. Подозратъ ли нѣкого въ нѣщо, него го подлагатъ на най-мѫчителни испитания. Ако не намѣри гаранция да се освободи отъ предварителний затворъ, той е осѫденъ на осамотение и безпомощность, до като дѣлото излѣзе да

се гледа въ съдебно засѣдание. А и да е освободедъ отъ предварителний затворъ, обвиняемий не по малко испитва горчевината на следствието, което става винаги тайно. Обсипанъ съ въпроси, заплашванъ отъ следователя, той се замайва и дава несвързано своитѣ показания. Още повече се явяватъ мъчителни за него минутитѣ, когато той трѣбва за втори, трети и т. н. пъть да дава отговори на сѫщитѣ въпроси. Страхъ го е, да не би да измѣни съ нищо даденитѣ веднъжъ показания и съ това още повече се замотава. Но това е нищо. Следствената власть не се задоволява само съ десеть и даже двадесеткратно направений распитъ. За да истръгне нѣкакво самопризнание, следователя прибѣгва къмъ всичко. За него всички срѣдства се виждатъ допустими и той ги употрѣбява едно следъ друго. Никому не е неизвѣстно у насъ онова крайно варварско срѣдство, съ което си служатъ следственнитѣ власти въ извѣстни случаи — истѣзанията въ най грубата имъ форма.

Съвършенно естественно е при сѫществуюшата сега слѣдственна процедура да излѣзе побѣдитель следователя, а побѣденъ обвиняемий, като даде извѣстно на сила истръгнато самопризнание. Въ случая следователя се явява всесиленъ, а обвинниемий жалко играло въ неговитѣ рѫцѣ. Най малко изгубвание на съзнанието го накарва да стане жертва на следователевитѣ заплѣтени въпроси и да падне въ курдисаний отъ него капанъ. За да се избѣгне това безчеловѣчно отнасяние къмъ подозрѣнитѣ, за да се избавятъ тѣ отъ голѣмитѣ испитания, е билъ прокаранъ предметиий законъ въ Франция.

Законътъ е дѣло на Констана и е намѣрилъ достѫпъ най първо въ сената, а сетнѣ внесенъ въ каммарата на депутатитѣ. Макаръ правителството да се е явило негова опозиция, той е билъ прокаранъ съ голѣмо болшинство. Споредъ него законъ всѣкой обвиняемъ и предварително арестуванъ трѣбва да бѫде непременно распитанъ въ растояние на 24 часа, било отъ следователя, било отъ командированъ за това сѫдия. Несъблюдаванието на този членъ отъ закона води къмъ отнемание на правата, къмъ затворъ, къмъ глоби, врѣди и загуби, наложени както на следователя, така и на надзирателитѣ на затвора.

Въ първото още явявание на обвиняемий предъ следователя нему се дава единъ защитникъ d'office, ако самъ не е посочилъ нѣкого за такъвъ. Той не може да бѫде распитванъ въ отсѫтствието на защитника си. Преди всѣки распитъ ще се

съобщава на адвоката за времето, въ което ще стане то, за да може да се подготви и яви на време. Тъй щото следователя не ще се намира никога лице срѣщу лице съ обвиняемий, а всѣкога ще има на срѣща си и третйо лице — адвоката, който не ще допуща да се плѣте паяджина и омутава въ нея, може би, съвсѣмъ невинно подозрѣний човѣкъ.

Обвиняемий има право всѣкога и за всичко да се сношява и съвѣтва съ своя адвокатъ. Следственната власть не може да го лишава по никакви съображения отъ това право. Тъзи мѣрка ще даде край на всички онѣзи крайно варварски и отвратителни срѣдства, съ които си служатъ натовареннитѣ съ следственната власть. Съвсѣмъ прави сж били въ случая социалиститѣ-депутати въ френската камара, които сж най ярко защитили законопроекта и помогнали да стане той законъ.

Колко по-голѣма нужда се чувствува у насъ отъ такъвъ законъ, дѣто варварскитѣ инстинкти на власть-имѣющитѣ сж развити до най-крайна степень, дѣто най-отвратителнитѣ инквизиционни срѣдства се смѣтатъ за нищо, когато е работата да се истръгне нѣкакво самопризнание отъ нѣкой съвсѣмъ несправедливо подозренъ обвиняемъ!

Прокараната въ Франция реформа е една отъ онѣзи реформи, която ще се посрѣщне най-добрѣ отъ всички, въ които чувството на човѣщина не е затжпено и не е отстжпило мѣсто на звѣрското чувство.

* *
*

Учението на Христа на времето си е било революционно. Както Христосъ, така и неговитѣ последователи въ първо време сж били гонени, на кръстъ заковавани, живи горени зарадъ тѣхнитѣ учения, зарадъ тѣхнитѣ проповѣди, чрезъ които тѣ сж взимали страната на потиснатитѣ, на онеправданитѣ, страната на проститѣ смъртни, а сж се явявали противъ управницитѣ и експлоататоритѣ на бѣдната масса. Христосъ е проповѣдвалъ любовь и братство между угнетенитѣ, позорно е клеймилъ потисницитѣ народни. Неговитѣ последователи сж били опозиция на сжществующата въ тѣхно време наредба; тѣ сж били гонени и малтретирани. Новата религия, християнството' се е гоняла отъ официалната власть, като учение, което подкопавало основитѣ на обществото, което отричало правото на сжществувание на тогавашний строй, на тогавашний редъ на

нѣщата. Така е било до тогава, до като християнството си е пробило пжть, до като то станало официална религия въ извѣстни страни на земното кълбо. Следъ това ролята се вече мѣнява.

Гонено и преследвано по рано, християнството на свой редъ почва да гони и прселедва всички учения, които се явявали противни на духътъ му, всички онѣзи личности, които сж посмѣйвали да критикуватъ догмитѣ му и да проявяватъ свобода на мисление. Отъ съюзникъ на слабитѣ противъ силнитѣ, то става съюзникъ на силнитѣ противъ слабитѣ. Много сж онѣзи случаи въ историята, гдѣто се проявяватъ най-ужаснитѣ, най-отвратителнитѣ страни на носителитѣ и проповѣдницитѣ на християнското учение. Изгарянието на Хуса, Жордано Бруно и др., инквизицията съ най грознитѣ си мжчения, избиванието на цѣли области, населени съ „еретици" и цѣлъ редъ други противочовѣшки събития ни каратъ да си спомнимъ съ ужасъ за учението, зарадъ което се вършило всичко това. . . .

Всѣкога, когато демокрацията е вземала връхъ, черквата е губила значението си, и наопаки. Съ тържеството на демократическитѣ принципи влиянието на черквата се губи, съ тържеството на реакцията, то отново възкръсва. Особенно добръ примѣръ въ това отношение представлява Франция. Следъ всѣка революция духовенството е губило значението си, като политически факторъ, за да го прояви отново следъ всѣки превратъ и следъ всѣко повѣвание на реакционенъ духъ. Въ началото на третята република (сегашната) Гамбета и всички републиканци сж виждали въ черквата (духовенството) главний неприятель. («Le clericalisme, c' est l' ennemi»). Сега обаче се чува тъкмо противвото. Сегашното ужъ републиканско опортюнистическо правителство съвсѣмъ ясно заявява чрезъ устата на своитѣ представители, че то е въ съюзъ съ духовенството. Клерикалитѣ, въсползвани отъ това, водятъ явна агитация и жива пропаганда, нѣщо което преди 20 години не биха посмѣили да помислятъ даже. Това е едно знамение на времето, на което смисълъта не може да остане тайна за никого. Самитѣ сегашни министри въ Франция явно го исповѣдватъ въ речитѣ си, които тѣ даватъ предъ видъ близкитѣ законодателни избори.

Въ тѣзи си речи тѣ твърдятъ, че първото нѣщо, което трѣбва да се направи, то е да се запази сегашний общественъ

редъ, който се застрашава, да се отвърне „обществената опасность“, като се обяви „война на колективизма, комунизма, социализма“, за която цель правителството е готово да приеме на драго сърдце съдѣйствието на всички, които иматъ интересъ да се избѣгне тъзи опасность. Въ този случай черквата се явява единъ добръ помощникъ, който се посрѣща съ готовность отъ страна на буржуазната република.

За да почувствоватъ „голѣмата обществена опастность“ днешнитѣ управници въ Франция, на това е дало поводъ голѣмий и бързий прогрессъ, който прави отъ нѣколко години демокрацията, особенно социалната-демокрация. Този бързъ прогрессъ, който доказва, че днитѣ на сегашната наредба сѫ прочетени, че успѣхътъ на социализма е гарантиранъ и побѣдата близка, кара почти всички буржуазни партии да не обръщатъ внимание на старитѣ крамоли, кара старитѣ републиканци да забравятъ неприятельтъ си (духовенството) и се съединятъ въ едно съ него за борба съ общий врагъ. Това тѣ почнаха съ приеманието въ срѣдата си тъй нареченитѣ ralliés (присъединени монархисти къмъ републиканцитѣ), а сега явно даватъ предимство на черквата.

Това нѣщо се явява съвсѣмъ естественно за социалиститѣ. Тѣ знаятъ, че, въ време на рѣшителната борба, ще срѣщнатъ противъ себе си всички онѣзи, които иматъ интересъ да се запази днешната наредба. Такъвъ интересъ има и черквата, тъй щото тѣ виждатъ въ нея винаги не помощникъ, а противникъ. И нѣма защо асла социалиститѣ да търсятъ вънъ отъ работното население нѣкакъвъ помощникъ. Силата на работницитѣ е достатъчна, тъй като тя е силата на мнозинството. „Социализма нѣма никакъ нужда, отъ каквото и да е съдѣйствие на черквата, защото числото на работницитѣ е много по-голѣмо отъ числото на господаритѣ. Градскитѣ и селскитѣ работници сѫ десеть, даже сто пѫти по-вече, отколкото привилегированитѣ буржуа. Когато притѣснената и ограбената класса съзнае интереситѣ си, тя ще може много лесно да смаже всичкитѣ си заклѣти врагове. Напротивъ, буржуазната класса не може направи нищо сама. Ако черквата не й служаше за помощникъ, като кара массата да се задоволява отъ малкото земно щастие, а очаква по-голѣмо небесно, капиталистический классъ би останалъ провиснатъ между небето и земята, отблъснатъ отъ пролетариата, неприетъ отъ черквата“ (Жоресъ).

Ако буржуазията въ Франция се страхува и търси помощь въ черквата, то не по-малко трепере и последнята. Тя се явява готова да даде исканата помощь, да направи услуга за услуга. Това пъкъ именно ще направи бѫдѫщата близка борба по решителна. Социалиститѣ ще иматъ напредѣ си всичкитѣ си неприятели съединени и готови да се борятъ съ последни усилия. Борбата ще е отчаяка, но за това пъкъ побѣдата ще бѫде по сигурна.

Поведението на духовенството въ Франция, което държи то сега и смѣта да държи въ бѫдѫщитѣ законодателни избори, възмущава даже нѣкои представители на черквата, които виждатъ, че духовенството се занимава съ отвлеченото божество, колкото да се залъгва наивното и невѣжо население, а инакъ неговитѣ представители се явяватъ чисто свѣтски борци за власть земна. Тъй напр. единъ отъ тѣзи недоволници Victor Charbounél напусналъ санътъ, който заемалъ, хвърлилъ расото и пратилъ писмо до кардиналътъ, въ което му съобщава за постѫпката си, като му обѣснява, че това го направилъ следъ дълго обмисляние и следъ като се убедилъ, че „черквата служи не на Бога, а се явява една вѣщо организирана администрация, една господствующа сила, едно умственнно и обществено притѣснително срѣдство, една система, основана на нетърпимостьта“.

Ако споредъ евангелието Христосъ се обръщалъ къмъ проститѣ смъртни съ думитѣ: „Елате къмъ мене всички труждающи се и експлоатирани, за да ви успокоя“, днешнитѣ него-въ-янлъшъ последователи се обръщатъ къмъ силнитѣ на деня, като имъ обѣщаватъ съдѣйствието си срѣщу труждающитѣ се и експлоатиранитѣ. Науката и живота полека-лека ще освѣтлятъ умоветѣ, за да се види добрѣ това и се даде край на съюзътъ между духовната и свѣтска власти, съюзъ, който убива тѣлото и не дава просторъ на умътъ.

* *
*

Не ще бѫде безинтересно да се види, отъ кога води началото си проникванието на социализма между работното население въ Англия. Това ни се обѣснява много добрѣ отъ напечатаната въ едно германско списание статия на единъ отъ виднитѣ представители на английската социална-демокрация, Tom Manu. Споредъ него въ 1880 год. въ Англия е нѣмало

даже 25 души социалисти, които да разбиратъ както, трѣбва, основитѣ на социализма. Съ социалистическата пропаганда най-първо сѫ се занимавали работническитѣ организации, наречени Trades Unions. Споредъ Tom Manu, поне 25% отъ голѣмата армия на организиранитѣ работници сѫ присъединени вече къмъ социалистическитѣ идеи. Въ последний конгрессъ $^3/_4$ отъ делегатитѣ на организиранитѣ работници сѫ биле социалисти. Даже въ корпоративното движение се забелѣзвало едно, опѫтване къмъ социализма.

Ако числото на гласоветѣ, дадени въ време на изборитѣ за социалисти—кандидати, не е значително, както въ другитѣ държави, това се дължало на обстоятелството, дѣто поземелната собственность още упражнявала едно голѣмо влияние въ Англия и че расходитѣ за изборитѣ сѫ доста голѣми, около 4000 фр. за всѣски кандидатъ, безъ да се смѣтатъ разноскитѣ за напечатване възвания, за наемъ на локали и др. Освѣнъ това на депутатитѣ не се плащало нищо.

Социалистическата партия брои за сега 26289 члена, раздѣлени по следующия начинъ:

Независима Работническа Партия	14289
Социалъ-Демокр. Федерация	10000
Други групи . . , ...	2000

Споредъ Tom Manu, социалиститѣ съставляватъ около 10% отъ цѣлото число на сигурнитѣ гласоподаватели. Въ време на последнитѣ законодателни избори (1895 г.) 28—тѣхъ кандидати на независ. раб. партия получили 44322 гласа, а 4-тѣхъ кандидати на соц, демокр. федерация—3730. Въ следующитѣ избори (1900) той се надѣва да се увеличи още много числото на избирателитѣ социалисти, тъй като всички организации приехатъ вече и политическата дѣятелность. Споредъ него това число ще достигне цифрата 300000. Той вѣрва, че ако социализма се развива все тъй бърже, както въ последно време, Англия въ растояние на 10 годинн ще има толкова представители, колкото има Германия.

Въ Англия до сега още нѣма всѣкидневенъ социал. вѣстникъ. Има само 10 седмични.

Въпрѣки този назадъкъ отъ сега още може да се предвиди, че Англия, класическата страна на капитализма, въ едно късо време ще приготви доста благоприятна почва за развитието на социализма, тъй като пролетарията, неминуемъ резул-

тать на едрата индустрия, е многоброенъ и най-добрѣ организиранъ.

Едно отъ главнитѣ събития напоследъкъ, събитие, което се следи съ голѣмо внимание отъ цѣлий организованъ работнически свѣтъ, събитие отъ голѣма обществена важность — това е стачката на механицитѣ въ Англия. Тъзи стачка, това минавание отъ думитѣ къмъ дѣла, интересува не само английскитѣ работници, но и всички експлоатирани, всички онѣзи, които не могать да гледать съ равнодушие произволитѣ на силнитѣ на деня, да понасять безъ протестъ, като овче стадо, всички онѣзи унижения, насилия и най-голѣма експлоатация, упражнявана отъ господаря-собственникъ надъ работника надничарь.

Повече отъ петь мѣсеца се минавать, отъ какъ стотини хиляди работници механици въ Англия се борять противъ ненаситнитѣ господари, за да придобиять свобода на сдружавание, за да извоювать онова искание, което се най-силно заявява въ деньть на работнический праздникъ — *8 часа дневна работа*. Това искание се е заявило най-напредъ ото работницитѣ-механици въ Лондонъ, на което господаритѣ сѫ се отзовали почти благоприятно, когато изведнажъ Общата Федерация на господаритѣ механици въ Англия се намѣсила и обявила война, като заявила чрезъ своя предсѣдатель, че господаритѣ не сѫ расположени на намалявать работнитѣ часове и че най-силното имъ желание е да турать край на работническитѣ организации, да съсипять Традъ-Юнионитѣ.

Нагласата на господаритѣ е била обща. На всѣкадѣ тѣ затворили фабрикитѣ си и заявили, че нѣма да ги отворять до тогава, до като работницитѣ не се откажать отъ своето искание на 8 часа работа и отъ своето желание да се организирать все по-силно и по-силно. Работницитѣ, обаче, не се уплашили, като сѫ расчитали на своята касса и на поддържката на своитѣ другари отъ другитѣ занятия. И наистина другитѣ работнически организации не закъснѣли да проявять готовностьта си да издържать своитѣ братя въ стачка. Но тѣ не предвиждали друго нѣщо; тѣмъ не имъ идвало на ума, че ако тѣхнитѣ интереси сѫ общи съ интереситѣ на стачницитѣ, то и интереситѣ на господаритѣ имъ сѫ общи съ интереситѣ на онѣзи фабриканти—механици, на които фабрикитѣ сѫ били вече затворени. И на тѣхъ господаритѣ ударили пърта зарадъ голѣмий имъ грѣхъ, дѣто сѫ се притекли на помощь на своитѣ братя

работници. Никога подобно нѣщо до сега не е ставало. За прьвъ пѫть се явява такова силно сблъскване на интереситѣ между най-силнитѣ капиталисти и най-добрѣ организиранитѣ въ цѣлия свѣтъ работници. Числото на стачницитѣ по такъвъ начинъ се въскачва на петь стотинъ хиляди! Една цѣла армия оотавена на пѫтя по прищевкитѣ на нѣколко милионери.

Въ тази си борба стачницитѣ туриха въ движение работницитѣ отъ цѣлий свѣтъ. Отъ всѣкадѣ имъ пристигатъ помощи, отъ всѣкадѣ ги насърдчаватъ. Много сѫ пожертвователитѣ и отъ буржуазний лагеръ. Това доказва, че правотата на работническитѣ искания се отрича само отъ ненаситнитѣ фабриканти, които искатъ да искарватъ, колкото е възможно повече незаплатенъ трудъ отъ мишцитѣ на работникътъ. Ето какъ изказва съчувствието си единъ доста виденъ богаташъ отъ Бирмингамъ: „Въ този конфликтъ азъ съмъ за работницитѣ, до като господаритѣ не се съгласятъ на отстѫпки. До това време азъ ще внасямъ въ кассата на синдиката всѣка седмица по 12500 франка“. Много сѫ синдикатитѣ и частнитѣ лица и отъ другитѣ страни, които обѣщаватъ да внасятъ редовно по една значителна сумма. Синдиката на керемидчиитѣ въ Кале (Франция) обѣщалъ да вниса и вниса редовно 500 франка седмично. Двѣ кооперативни дружества отъ Сѣверна Франция пратили заедно 32500 франка, подвързачитѣ въ Берлинъ обѣщаватъ 1000 фр. седмично и за прьвъ пѫть внесли 12500 фр. Единъ английски депутатъ пратилъ 500 фр., другъ филантропъ обѣщалъ седмично 600 фр. Дружеството на словослагателитѣ въ Манчестеръ заело на стачницитѣ безъ лихва 125000 фр. Нѣкой си Hills, строитель на кораби въ Лондонъ, заелъ на стачницитѣ 250000 лири стерлинги или 6250000 фр. безъ лихви, за да продължаватъ съпротивлението си на господарското своеволие, което той никога не одобрявалъ .... Тѣзи голѣми суми се виждатъ невѣроятни, но това е фактъ. Отъ тукъ се види, каква сила е организацията, какъ съ нея лесно не се играе. Седмично расходний бюджетъ достигалъ по едно време доста почетната сумма 625000 фр. а полученитѣ сумми седмично се въскачили на 587500 фр., Значи всичко на на всичко 37000 фр. сѫ се истеглили на седмицата отъ богатата касса на машиниститѣ.

Социалистическата група въ Френската Камара по случай на тази стачка отправила напоследъкъ единъ апелъ къмъ френското работно население да се притече на помощь на своитѣ

братя по участь английски работници, които се намиратъ въ нужда. Следъ като напомня началото и причинитѣ на стачката, ето съ какви изражения се канятъ французитѣ да протегнатъ ржка на англичанитѣ: „Граждане, длъжность на пролетариитѣ отъ всички страни, на социалиститѣ отъ цѣлъ свѣтъ е да се присъединатъ къмъ борцитѣ английски работници. Тѣ се борятъ за защита на работническата организация, която се заплашва отъ капитала. Самитѣ английски фабриканти дадоха классовъ характеръ на тази борба. Понеже работническата класа е една и нераздѣлна, понеже тя съставлява, въпрѣки различието на народноститѣ и расситѣ, една и сжща сила, едно и сжщо право, то вий всички, френски работници, сте още отъ сега обвързани въ борбата, която поддържатъ вашитѣ английски другари.

Помогнете имъ прочее, съ вашата лепта; окуражете ги съ вашитѣ симпатии. Увѣрете ги, че отъ сърдце сте предадени къмъ тѣхъ и се гответе, както социалиститѣ отъ всички страни, да искубнете властьта отъ капиталистическата класса. Работническата класса безъ всѣко съмнѣние би била побѣдена, ако чакаше да бжде нападната и само тогава да се защищава. Тя трѣбва да се съпротивлява на господарскитѣ нападения вършени въ днешното общество, но не трѣбва да губи пъкъ и случая да атакува неприятеля въ самата централна крѣпость, олицетворена въ капиталистическата и буржуазна държава. Нека тя се бори и добие властьта, за да придобие собственностьта, отъ която пъкъ исхожда свободата ....

Въ Англия непреклонностьта на голѣмитѣ капиталисти накара най-после всички работници да се сплотятъ и образуватъ една класова партия. Въ Франция всички реакционни партии се съединяватъ противъ социализма и производителната класса. Отъ васъ, френски работници, отъ васъ зависи да се съедините пъкъ съ работницитѣ отъ всички страни, за да съкрушите всеобщата капиталистическа реакция, като влезите съ всички ваши сили въ борбата, която взема все по-голѣми и по-голѣми размѣри. Заявете явно солидарностьта си съ борящий се пролетариятъ отъ всички страни, като подкрепите вашитѣ английски другари.

Да живѣе Социалната Република!"

Германската Социалъ Демократическа Партия заяви солидарностьта си съ стачницитѣ чрезъ исказаната симпатия отъ Хамбургский националенъ конгресъ и чрезъ гласуваната помощь

отъ 80,000 франка. Единъ отъ партийнитѣ органи на Италианскитѣ социалисти, Avanti, открилъ подписка. Почти въ всички други страни било направено сѫщото. Отъ Австрия и Нова Зеландия пристигнали голѣми помощи.

Това е единъ много утѣшителенъ фактъ. Тъзи готовность, тъзи проявена солидарность доказва, че международний характеръ на социалистическата борба не е само праздна дума. Работницитѣ отъ всички страни съзнаватъ вече, че интереситѣ имъ сѫ общи и че тѣ сѫ противоположни на интереситѣ на господаритѣ имъ, на експлоататоритѣ отъ всички страни, които сѫщо си подаватъ рѫка и вървятъ задружно въ борбата. Тъзи борба се изостря отъ день на день и не е далечъ, може би, деньтъ, когато въ нея ще участвуватъ двѣ добрѣ разграничени сили: господаритѣ отъ всѣкадѣ и работницитѣ отъ всички страни, за да побѣдятъ най после последнитѣ, които сѫ болшинството и които чрезъ съзнанието ще станатъ и силата . . . .

Борбата на английскитѣ работници ни дава добръ примѣръ въ това отношение. Никога до сега не се е представялъ другъ такъвъ случай, въ който организираний пролетарият отъ всички страни да се явява, като единъ човѣкъ и покаже, какво е въ въ състояние да направи той съ задружни усилия.

Б. Л.

Нови книги и списания, постѫпили въ редакцията:

Обща физиология на душата отъ А. Херценъ. Превелъ отъ руски *Г. Бакаловъ*. Варна 1898. Цѣна 1,50 л.

Искуство да бѫдемъ здрави, съчинение отъ П. Мантегацио. Превелъ и издава Ж. Димитровъ. Варна 1898. Цѣна 50 ст.

Съвременната жена и нейното положеeие въ Европа и Америка, отъ Б. Ф. Брандътъ. Превелъ отъ руски *Д. Негенцовъ*. Дрѣново, книжарница на Б. Лунговъ 1897. Цѣна 1 левъ 50 ст.

Братьята Гракхи, тѣхния животъ и общественната имъ дѣятелность, отъ *Е. Д. Гриммъ*. Превелъ *М. Московъ*. Търново 1897 год. Цѣна 80 стот.

Zur Geschichte des Rechts auf Arbeit mit besonderer Rücksicht auf Charles Fourier, **von Dr. Christo Mutafoff.** Bern 1897. Berner Beitrage zur Geschichte der Nationalökonomie № 10 herausgegeben von August Oncken.

Отчетъ на Софийската Държавна Мжжка Гимназия отъ отварянието й до края на учебната 1896 — 97 година. Състави *К. Кутинчевъ*. София 1897.

Железничень календарь за *1898 год*. София 1898. Цѣна 3 лева. Абониранието става въ Министерството на пжтищата и съобщенията.

Списание на Българското Икономическо Дружество, год. II, кн. 6—7. София 1897 год.

Орало, София, год. IV, брой I. София 1898.

Воененъ Журналъ, година X, кн. IX — Януарий. София 1898.

Учитель, год. V, Януарий, кн. V. Пловдивъ 1898 год.

Медицинска беседа, год. IV. кн. IV Видинъ 1898 год.

Звездица, год. VII, кн. II. София 1898 год.

Животъ, год. I, кн. V Януарий. Сливенъ 1897 год.

При популярни статийки, отъ Чернишевски. Преводъ отъ русски. Ломъ, 1898 год. *Цѣна 30 ст.*

ГОД. II. ФЕВРУАРИЙ КН. II.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

СОЦИАЛИЗМЪТЪ И РЕЛИГИОЗНИТѢ ВѢРВАНИЯ.

отъ

Енрико Ферри.

(Порфесоръ по наказателното право при университета въ Римъ. Директоръ на позитивната школа).

Нито едно отъ тритѣ противоречия между социализма и дарвинизма, които Хекелъ бѣ потвърдилъ и мнозина повтарятъ подирѣ му, не устоя на единъ точенъ и здравъ анализъ на природнитѣ закони, които носятъ името на Ч. Дарвина.

Прибавямъ, че дарвинизма не само че не е въ противоречие съ социализма, но че той съставлява една отъ основнитѣ научни премии на последния. Както твърдѣ вѣрно бѣ забелѣзалъ Вирховъ, социализмътъ не е нищо друго освѣнъ едно логическо и жизненно происхождение отчасти отъ дарвинизма, отчасти отъ Спенсеровия еволюционизмъ*).

Дарвиновата теория, въ откритието, че човѣкъ произлиза отъ животнитѣ, несъмнено нанесе единъ силенъ ударъ на вѣрванието въ Бога, творецъ на вселенната и человѣка чрезъ едно специално „да бѫде человѣкъ“. Ето защо впрочемъ най-разярената и единственна опозиция противопоставя научната му индукция, която бѣше и е заведена въ името на религията.

Истина е, че нито Дарвинъ, нито пъкъ Спенсеръ сѫ се обявили за атеисти; истина е сѫщо, че буквално теорията на Дарвина, както тази и на Спенсера, могатъ да се съгласятъ съ вѣрванията въ Бога, защото може да се предположи, че Богъ

---

*) Това опредѣление на научния социализмъ не е съвсѣмъ вѣрно. Както е извѣстно, Марксъ и Енгелсъ още въ 1847 год. въ знаменитото си произведение — „Коммунистический манифестъ“ точно и ясно опредѣлиха происхождението на научния социализмъ.

Ред'ак.

е сътворительтъ на силата и материята, и че и двѣтѣ подирѣ сж еволюционирали въ последователната имъ форма подъ влиянието на творителното начало. Не може впрочемъ да се отрече, че тѣзи двѣ теории, като сж направили повече и повече неумолима и всеобща теорията за причинностьта, водятъ исключително къмъ отричанието на Бога, защото всѣкога человѣкъ може да се запита: а кой е създательтъ на Бога? И ако се отговори, че Господъ всѣкога е сжществувалъ, то може да се възрази по сжщия начинъ, че вселената е винаги сжществувала. Споредъ забелѣжката на г. Ардиго, человѣческата мисъль не може да си въобрази, че веригата, която свързва явленията съ причинитѣ, може да се свърши въ една дадена точка, чисто условна.

Както е казалъ Лапласъ, Господъ е една хипотеза, отъ която положителната наука нѣма никаква нужда; той е споредъ Херцена, най-много единъ X, който заключава въ себе си не само неизвѣстностьта—както претендиратъ Спенсеръ и Дюбуа Раймондъ — но и всичко, което человѣчеството не познава още. Ето защо този X намалява и се изгубва малко помалко съ прогрессиранието и откритията на науката.

По сжщата тази причина религията и науката сж обратно противопоставени една на друга; едната намалява и отслабва, когато другата се развива и усилва въ борбата противъ неизвѣстностьта.(¹)

И ако има нѣкое следствие отъ дарвинизма, влиянието му върху развитието на социализма е съвършенно явно.

Исчезванието на вѣрата въ онзи свѣтъ, гдѣто бѣднитѣ ще бждатъ избранници божи и гдѣто нещастията на този „плаченъ долъ“ ще намѣрятъ едно вѣчно възнаграждение въ рая, дава повече енергия въ желанието на единъ „земенъ рай“ тука долѣ за бѣднитѣ и нещастни, които сж най-многочисленни.

Хартманъ и Гюйо сж доказали, че еволюцията на религиознитѣ вѣрвания може да се резюмира така: всичкитѣ религии обѣщаватъ по едно щастие; но първобитнитѣ религии допускатъ, че щастието ще се осжществи презъ живота на человѣка, когато по-послешнитѣ прекалено го пренасятъ вънъ отъ този свѣтъ, следъ смъртьта; а въ единъ по-последенъ фазисъ, постиганието на това щастие го замѣстватъ отново въ человѣческия животъ, но не въ късото и индивидуално сжществувание, а въ последователната еволюция на человѣчеството.

(¹) Guyau, L'irréligion de l'avenir, Paris 1887.

Отъ тази страна още социализмътъ се свързва съ религиозната еволюция и се стреми да замѣсти нея, защото той иска тъкмо, щото человѣчеството да има своя собственъ „земенъ рай“, безъ да има нужда да чака за *онзи свѣтъ*, който е твърдѣ загадоченъ.

Ето защо твърдѣ вѣрно сж забелѣзали, че социалистическото движение има много общи черти съ нея; напримѣръ първобитното християнство, съ тази горѣща вѣра въ идеальтъ, който напълно е дезертиралъ сухото поле на буржуазния скептицизмъ, и извѣстни учени, не социалисти, както г. г. Валласъ, Лавелей и де Роберти и пр., допускатъ, че социализмътъ може изцѣло да замѣсти, съ человѣческата си вѣра, вѣрата въ онзи свѣтъ на старитѣ религии.

Истина е, че Марксовия социализмъ отъ конгресса въ Ерфюртъ (1891) е обявилъ, че религиознитѣ вѣрвания сж частна работа и че следователно социалистическата партия се бори съ религиозната нетърпимость въ всичкитѣ си форми, било то спрямо католицитѣ или евреитѣ, както бѣхъ означилъ въ една статия противъ *антисемитизмътъ*. Но този възвишенъ взглядъ, не е друго освѣнъ едно довѣрие въ една пълна побѣда.

Тъй като социализмътъ знае и предвижда, че религиознитѣ вѣрвания, които ги разглежда, както и г. Сержи, като патологически явления на человѣческата психология, или като безполезни морално-закоравѣли явления, трѣбва да се атрофиратъ съ разширението на природната култура, даже и елементарна; ето защо социализмътъ не намира за нуждно да се бори по единъ особенъ начинъ съ тѣзи сжщи вѣрвания, които сж осждени да исчезнатъ. Той взема това положение, макаръ и да знае добрѣ, че отсжтствието или намалението на вѣрата въ Бога е единъ отъ най-могжщитѣ фактори за распространението му, защото свещеницитѣ на всичкитѣ религии сж биле въ всичкитѣ исторически периоди най силнитѣ съдружници на господствующитѣ класси, за да държатъ тълпитѣ подгжнати подъ игото на религиозното омайвание, както укротительтъ държи най-свирепитѣ звѣрове подъ удара на камшика си.

И то е до толкова вѣрно, щото най-проницателнитѣ консерватори, даже и ако сж атеисти, съжаляватъ, че религиозното чувство — тоя тъй скжпоцѣненъ и обаятеленъ цѣръ — намалява постъпенно въ массата, защото тѣ виждатъ въ него единъ инструментъ за политическо робство, макаръ и тѣхното фарисейство да не имъ позволява да го кажатъ открито.

За нещастие, или за щастие, религиозното чувство не може да се възобнови съ единъ царски декретъ. Ако ли пъкъ исчезне, то не може да се обвинява нито Титусъ нито Кайусъ и не е нуждна една пропаганда, защото това се намира въ въздуха, когото ний дишаме — испълненъ съ научни индукции, — и то не намира вече условията, които щѣха да му позволятъ да се развива, както ги е намѣрило въ мистическата наивность на старитѣ вѣкове.

И тъй, азъ доказахъ прѣкото влияние на съвременната положителна наука — която замѣсти съ понятието за естественната причинность понятието за чудесата и божественностьта — върху бързото развитие и върху експерименталното образувание на съвременния социализмъ.

Социалъ-демократизма не гледа съ лоше око на „католическия социализмъ“, защото нѣма за какво да се бои отъ него.

Католическия социализмъ, дѣйствително, спомага за распространението на социалистическитѣ идеи, именно въ селата, гдѣто вѣрата и религиозната практика сѫ още твърдѣ живи, но при все това не ще бѫде той, който ще вземе побѣдоносната палма ad majorem Dei jioriam: Както бѣхъ доказалъ, има растящъ антагонизмъ между науката и религията, но не е социализмътъ, който ще запази католицизма; „земпия“ социализмъ притѣжава, впрочемъ, една много по-голѣма привлекателна сила.

Когато селенитѣ ще се запознаятъ съ възгледитѣ на католическия социализмъ, твърдѣ лесно ще бѫде на социалъ-демократизма да ги събере подъ собственното си знаме . . . . . . тѣ даже сами ще се обърнатъ тогава въ сѫщински социалъ-демократи.

Въ сѫщото положение социализмътъ се намира и спрямо републиканизма. Както атеизма е една частна работа, която се отнася до индивидуалната съвѣсть, така сѫщо републиканизмътъ е частна работа, която интересува буржуазнитѣ фракции. Дѣйствително, когато социализмътъ възтържествува, атеизмътъ ще направи грамадни прогреси и републиката ще се въстанови въ много държави, които, за сега, сѫ подъ монархически режимъ. Но не е социализмътъ, който благоприятствува за развитието на атеизма, тъй сѫщо не е социализмътъ, който ще въстанови републиката.

Атеизмътъ е едно произведение отъ теориитѣ на Дарвина

и Спенсера въ съвременната буржуазна цивилизация, а републиката е била и ще бѫде, въ различнитѣ страни, произведение на една часть отъ буржуазния капитализмъ, както неотдавна бѣха писале консервативнитѣ Милански вѣстници (Corriere della sera et Idea liberale), когато „монархията не ще служи вече на интереситѣ на страната“, т. е. на интереситѣ на властвующата буржуазна класса.

Еволюцията отъ абсолютната монархия къмъ конституционната и къмъ републиката е единъ исторически очивиденъ законъ; въ съвременната цивилизация сѫществува една разлика между избрания и наследственъ шефъ на държавата. Въ разнитѣ европейски държави самата буржуазия ще иска промѣнението на монархията въ република, за да закъснѣе триумфа на социализма. Въ Италия, както и въ Франция, въ Англия, както и въ Испания се срѣщатъ много републиканци или „радикали“, поведението на които предъ социалнитѣ въпроси е по-буржуазно и по-консервативно, отколкото онова на самитѣ консерватори. Напримѣръ въ Монтециторио, *) Г-нъ Р. Имбриани, който напада цѣлия свѣтъ, твърдѣ често на мѣсто, макаръ и безъ много сполуки, по причина на едно заблуждение въ метода, е една твърдѣ симпатична личность, която никога не се е осмѣлила да нападне единъ свищенникъ или калугеръ; той е единствения, който се въспротиви на проекта на г. Л. Феррари — депутатъ, който увеличаваше данъка на наследствата по косвенна линия! . . . .

Социализмътъ нѣма, прочее, никакви интереси да проповѣдва републиката, както и не е проповѣдвалъ атеизма. Всѣкой на назначението си, това е закона за раздѣлението на работата. Борбата противъ атеизма е работа на науката; възстановяванието на републиката е била и ще бѫде, въ всичкитѣ европейски държави, работа на самата буржуазия, била тя консервативна или радикална. Всичко това е историята на вървежа къмъ социализма, безъ нѣкой да може да попречи или закъснѣе последователностьта на фазиситѣ на моралната, политическа и социална еволюция.

Превелъ отъ фр.:

М. К. И.

---

*) Г-нъ Имбриани, въ религиозно и социално отношение, има мнѣния по-консервативни, отколкото Г-нъ Рудини. —

КЪМЪ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА ФЕРДИНАНДА ЛАССАЛЯ

(Писмото му до госпожица София Солнцева).

— Ахъ, Софи, колко ми е драго да говоря съ васъ! Но, за нещастие, че азъ трѣбва да ви пиша намѣсто говоря, което ми е по-легко? Вий сама ми предложихте да се разберемъ писменно по занимающия ни въпросъ, макаръ азъ да настоявахъ да го свършимъ въ личната ни бесѣда. И тъй, азъ ще ви пиша, но въ всѣкой случай азъ ще напиша това, което и бихъ казалъ. Вий не трѣбва да вземате решение въ оная великодушна минута на влечението. Вий трѣбва строго да обмислите тоя въпросъ.

Позволете ми да почна обяснението си съ това, въ което, може би, азъ ви се представихъ чуденъ, въ разговора ни въ Келнъ. Вий ми отговорихте, *че може би, ще ме залюбите!* Както ви казвахъ, съмъ человѣкъ до най вишя степенъ гордъ; азъ никога не съмъ се оставалъ, щото да растревожа женитѣ, даже никога не ще си допусна, щото да съдѣйствувамъ на растревожнитѣ имъ чувства, които у тѣхъ не сѫ се развили сами по себе си. Искамъ, щото жената да ме люби свободно, доброволно и напълно; искамъ, щото тя да ми се отдаде напълно затуй, че ще да свържа животътъ си съ нейния. Когато вий чухте това мое мнение, ме нарекохте разглезено дѣте. Но азъ не съмъ способенъ да играя ролята на разглезено дѣте. Не отъ щеславие и сега пакъ ви го казвамъ, — а отъ искренность.

Ако ли жената не ме залюби съ всичкитѣ си сили на своето сѫществувание, ако ли тя не ме залюби отъ дълбочинитѣ на сърдцето си, като че тегли къмъ мене отъ неопредѣленната сила, — азъ не ще бѫда въ състояние да я направя щастлива, като се съединя съ нея. Може би, ще ѝ причиня по-голѣмо нещастие.

Има обстоятелства, при които умѣрената любовь е достатъчна, за да бѫдатъ женитѣ щастливи; това даже въ по-вечето случаи е тъй. Обаче, има положения — и моето е такова — въ което любовьта на жената трѣбва да бѫде, като огънь, който поглъща всички появляющи се препятствия, непобѣдимъ ураганъ, който непрерывно духа, да бѫде тая любовь вѣчна и само за такава любовь ще я възнаградя съ съединението си.

Ето защо тоя въпросъ е за мене отъ голѣма важность, важенъ защото ще поведа любовь несъмненна, гигантска, непреодолима. Прочее, безъ това азъ не мога да бѫда увѣренъ въ вашето щастие, и най-сетнѣ, азъ хиляди пѫти по предпочитамъ да лиша себе си отъ всѣкакво удоволствие въ живота, колкото и приятно да би било то, отколкото да ви принеса грамадна врѣда, дѣте щастливо и обожаемо, *като рискувамъ* вашето щастие, за нѣкакъвъ си блѣсъкъ на моятъ животъ. Ако би и нравственний дългъ, по отношение къмъ васъ, не ме застави така да мисля, то предпазливостьта и егоизмътъ би ме заставили къмъ това пъкъ, защото, когато и да

бъде, да ви видя нещастлива, то азъ ще бъда въ същото нещастие. Азъ съмъ къмъ себе си немилостивъ. Азъ нѣмамъ ни жалость, ни милосердие, никакво друго чувство къмъ моето собственно същество. Дамъ ли единъ пъть дума, тя се обръща въ дългъ и непрестанна борба. Ето причината, по която азъ не мога да бъда никога нещастливъ, до гдѣ съмъ самъ. За мене нѣма нещастие. Оставете ме, като уединенъ сиромахъ, макаръ и уединението да е като стръмна скала за менъ, и азъ нищо нѣма да почувствувамъ, както и скалата нищо не чувствува при разбиванието й. Но, Софи, тази безчувственность на скалата, все-пакъ я чувствувамъ. За и чрезъ любящитѣ си азъ чувствувамъ. Нещастието на любящитѣ ми ме прави толкова по-вече нещастенъ, колкото по самъ безчувственъ къмъ себе си, защото съсрѣдоточавамъ наскоро въ тѣхъ, — любящитѣ си — всичка потрѣбность за щастие, покой, нежни и приятни впечатления. И тъй, мога да бъда нещастенъ отъ нещастието на любимцитѣ ми. И азъ нѣма да допусна, на тогова, който съ хитростъ добива любовьта ми, на тоя извъртливъ врагъ, жаждущъ за да ме съсипе.

До гдѣто вий не ме залюбите съ абсолютна любовь, неизразима, пълна и носяща въ себе си всички гаранции на любовьта, до гдѣ вий не ме обладайте, то азъ отъ егоизмъ, — не обикновенъ егоизмъ, но все-пакъ отъ егоизмъ — рѣшихъ, щото да не съединявамъ моето съществуванне съ вашето, за да ви не направя нещастна, отъ което пъкъ азъ ще бъда отчаенъ и нещастенъ, което ще разбие това гордо доволство отъ себе си, това вътрѣшно доволство, което съставлява щастието на моя животъ.

Представете си всичко това и вий ще разберете, защо, когато ми открихте любовьта си, любовь съмнителна, азъ бѣхъ не „малко студенъ", както се изразихте, но бѣхъ въ нервно раздразнение. Бѣхъ развълнуванъ и сухъ въ отношенията си спрямо васъ, за това, че вий не ме любѣхте достатъчно, а не и заради туй, че азъ не ви любѣхъ достатъчно. Въ нея минута се чувствувахъ, като вашъ *врагъ*, защото ми се виждаше, че вий ме любите само, за да ме увличате, че увѣреноститѣ, които ми се даваха, бѣха само заради туй, за да ви залюбя.

Но сериозното, макаръ и бързо, обмисление ми бѣ достатъчно, щото следъ една минута да измѣня мнението си. За туй, че млада дѣвойка, така дѣвственна и непорочна, искренно отговаря на човѣка, че тя „може би ще го залюби", обаче нужно е, щото тя до сега да го е залюбила. Мисляхъ си, че въ съмнението се заключава вашата цѣломъдреность, а не въ основата на вашитѣ чувства. И основайки се на това предположение, ви пиша. На същото основание ще говоря съ васъ и ви пращамъ настоящия ръкописъ. Ако ли съмъ попадналъ въ грѣшка, — то пакъ ми запазете писмото. Въ него нѣма нищо, съ което да не мога да се гордѣя и то нека остане у васъ, като въспоминание за человѣка, който, като си въспоминува за васъ, о, моя „последна роза", вѣчно и въ всѣкой случай ще ви почита и обожава. Тоя ръкописъ нека остане у васъ,

млада дѣвойка, подобно като трофей, който притегля силитѣ на вашето съществувание; рано или късно ще дойде време, когато ще разберете, че не може да бѫде малко и ничтожно въспоминанието за тогова, на когото ний внушихте чувство на любовь, внушихте мисль за бракъ. Мисль за бракъ! До това време любовьта ми бѣше само силенъ огънъ, въ който се хвърляха женитѣ. Азъ не зная жена, която е могла да ме убѣди, макаръ за минута, че е възможно да се оженя за нея, ни една не е била въ състояние да ме обладае. Казвалъ съмъ ви, че всѣкога съмъ отбѣгвалъ младитѣ дѣвойки. Само два пѫти съмъ говорилъ за любовь съ младитѣ дѣвойки, които ме любяха страстно и ми даваха възможность да ги обладая, — но и въ двата случая почвахъ съ признание, че никога не ще се оженя за тѣхъ. По мимо тия два случая, всѣкога работихъ съ жени омъжени, за които азъ съмъ билъ, както ви казвахъ веднажъ, разглезенъ и нѣкои отъ тѣхъ дѣйствително ме обичаха. Знаете ли, че жени влюбени иматъ привичката да задаватъ винаги въпроси? И въ всѣкой случай азъ съмъ отговорялъ съ обикновенната си откровеность, че никога не ще се оженя за нея . . . И може би следствие на това силно да сѫ не обичали. Да, азъ ви се кълна въ тая минута, че не ме е растрепервала мисъльта за женидба нито единъ пѫть до сега. Вий сте единствената, която азъ любя съ достатъчна нежна любовь, щото да ви се отдамъ; единствената, за която съмъ готовъ да направа ненаправената жертва — женидбата, и вий знаете моето мнение за тая жертва причинена отъ любовьта; но допущамъ я не като жертва, а като най-више *щастие.*

Вий сте единствената, съ която мога да свържа живота си и даже за която не мога другояче да мисля. Ако ли даже ми предложите да бѫдемъ въ други отношения — и тогава не мога се съгласи! Виждате, прекрасна ми роза, че азъ благовѣя предъ васъ толкова, колкото и ви любя. И тъй азъ ще се оженя за васъ, ако се съгласите. Но ще се съгласите ли? Тоя е главния и съществения въпросъ! Време е вече да пристѫпя къмъ исповѣдьта си.

Предупреждавамъ ви, Софи, че ще ви кажа всичко това, което би ви отблъснало отъ менъ. Да, азъ ще се постарая да направа това! И азъ въ тоя или оня случай печеля.

Ако вий се решите непоколебимо, азъ ще имамъ единственна настояща гаранция, че вий ме любите достатъчно, че ще намерите въ съюза си съ мене дълго и неразрушимо щастие.

И напротивъ, ако исповѣдьта ми ви отблъсне и ви уплаши, азъ пакъ печеля! Затова, че ако ви отблъсне и оплаши значи, че вий не храните къмъ менъ любовь силна, достатъчна и страстна, че не въ съюза съ мене ще намеритее динственното и непобѣдимо щастие. И ако даже съществува обстоятелството, че вий ще се уплашите, толкова по-вече не се рискувамъ да свържа живота си съ вашия, съ което ще ви направя нещастна, а съ това и мене си. И ако ли това е тъй, то по добрѣ е да се забравимъ, по добрѣ ми е да не съмъ азъ заради който ще повѣхне това нежно и миризли-

но цвѣтенце, каквото сте вий, като съединя живота си съ вашия. И тъй азъ ще употрѣбя всички старания да ви отблъсна отъ мене.

Не само, че нѣма да скрия нищо, но ще опиша всичко въ най-ярки краски.

Отъ начванието ми вий ще разберете, че приличамъ на омагйосаний принцъ, че отчасти трѣбва—въ извѣстната вамъ опера „Вълшебната флейта" на Моцарта—да преминете прѣзъ огънь и вода, за да достигнете до мене. Това не е тъй лесно, както съ другитѣ мѫже.

Ще ви изброя едно следъ друго всичкитѣ препятствия, които, може би, ще имате печалното удоволствие да чуете и числото на прѣчкитѣ, които ще се срѣщнатъ до нашия бракъ.

Начвамъ отъ това, че догдѣ не се излѣкувамъ окончателно отъ болѣстьта си, не се решавамъ да се женя *). Да ме пази Господъ отъ тая ужасна бѣда—да ви направа „сестра милосерда". Но тъй като това го не считамъ за сериозна прѣчка и се не съмнявамъ, че подиръ нѣколко мѣсеца азъ ще бѫда съвършенно здравъ, то и не я считамъ за прѣчка.

Но обаче има препятствия много по сериозни.

1) Преди всичко, Софи, трѣбва хубавичко да поразмислите по това, че азъ съмъ человѣкъ, който сѫществуванието си е посвѣтилъ на своето дѣло, съ неговитѣ крайни последствия. Това дѣло ще възтържествува въ нашия вѣкъ, но то ще претърпи още много несполуки и ще изложи агитаторитѣ си на много опасности. Въ тая борба азъ ще срѣщна много опасни мѣста, впрочемъ, които никакъ не ще намалятъ привързаностьта ми къмъ него (дѣлото). Положението ми, свободата ми, самия ми животъ ще бѫдатъ изложени на голѣма опасность. Нищо не е опредѣлено за мене. Да се омѫжите за менъ ще каже да турите своето сѫществувание, да построите своя животъ на кратера на вулкана. Ще има ли у васъ дързость да претърпите всичко: изгнание, затворъ, покушения, бѣдность, па и самата смъртъ? И какво още по-лошо: животъ препълненъ съ лишения?

Ако не, то одръпнете се отъ това чудовищно (Hormidable) сѫщество, което днесъ се представлява въ всичкото си величие, а утрѣ ще се разсяватъ парчета отъ него.

Съ дълбока тѫга, ще си кажа, че предвиждамъ ваший отговоръ . . . . . Да, вий мислите, че ще можете. Всѣка такава благородна натура, каквато е вашата, вѣрва въ себе си. Но въ нея, може би, нѣма достатъчно сили, щото по после да оправдае тая си вѣра! „Много сѫ звани, — но малко сѫ избрани", казва свещенното писание. Каква свѣжа натура, сърдечна и благородна се намира на прага на нещастието, не чувствува въ себе си достатъчно сили, за да излезе на височината и отъ тамъ да се наслаждава на чудното хоризонтно зрѣлище! Да, всичко сърдечно и благородно вѣрва въ това, че всички прѣчки ще бѫдатъ побѣдени и върхътъ ще бѫде достигнатъ. Само на страха да се не дава ходъ.

*) *Въ него време Лассалъ е страдалъ доста отъ ревматизмъ.*

Но, прочее, ето че почна и да се въскачва; много и премного часове се продължава това въскачвание; силитѣ отпадватъ все по-вече и по-вече, гърдитѣ се стесняватъ, дишението се прекъсва. А нови скали все испъкватъ по пжтя; нови усилия, нови остри камани спъватъ краката ви! Ахъ, Софи, азъ нѣма да ви говоря за тия слаби натури. Но колко сърдечни и благородни натури биватъ разбити отъ труднноститѣ, които срѣщатъ! Върхътъ достигатъ само тия, които владѣятъ, тъй да кажа, духовни физически сили (des forces phisiques de l' ésprit). Впрочемъ, ако ли вий ми кажете, че на основание на силитѣ си азъ се довѣрявамъ—вѣрвайте, силна ржка ще ви подържа въ трудния пжть.

2) Но ще претърпите ли и втори ударъ, който ще ви нанеся? Софи, азъ съмъ евреинъ. Баща ми и майка ми сж евреи! Макаръ азъ вътрѣшно да не съмъ евреинъ, но при все това азъ не съмъ отхвърлилъ още окончателно тая религия, защото не съмъ искалъ да приема друга.

Мога смѣло да ви увѣря, че не съмъ евреинъ, обаче това не мога направи безъ лъжа, както обикновенно правятъ християнитѣ.

У насъ вече нищо не значи да бждешъ евреинъ, защото у насъ — Германия, Франция, Англия — тоя въпросъ е само за религиитѣ, а не и за националноститѣ. Като говорятъ за евреитѣ, у насъ се опредѣля само религията — протестанска или католическа. У насъ, ако имашъ репутация съ своятъ умъ и талантъ, подобенъ на мене, то ти си равенъ съ всичкитѣ, нѣма длъжность, която да не мога да я заема, стига да съмъ солидаренъ съ правителството.

Но на всичко това съвършенно презъ други очила гледатъ у васъ, въ Руссия; вий сами ми казахте: еврейството е националность, а не е религия само. Нацстина вий обичахте моя другарь Хайне, макаръ сжщо и той да е евреинъ, но все пакъ има голѣма разлика между поетическата обожаемость и брачния животъ въ обществення миръ—съотечественницитѣ ви, Софи, ще ви презиратъ, за гдѣто сте се омжжили за евреинъ! Вий отъ царска фамилия—да се омжжите за человѣкъ, който . . . Наистина, ако происхождението дава право да се гордѣеме, то азъ бихъ ималъ най-голѣмо право да се гордѣя отъ всички васъ, защото происхождамъ отъ народъ, най-старъ отъ всички царье и дворяни, който е сжществувалъ нѣколко вѣка; отъ народъ пръвъ двигатель на цивилизацията, пръвъ бившъ исторически народъ и който происхожда отъ древнитѣ сирийски царье.

Мога да направя една постжпка—да се покръстя въ християнство, макаръ, че нашитѣ закони позволяватъ да се женятъ евреи за християнки. И ако ли това е неизбѣжно, то на драго сърдце бихъ го сторилъ, Софи. Ще ви кажа защо. Азъ въобще не обичамъ евреитѣ и даже ги ненавиждамъ. Въ лицето на тѣхъ азъ виждамъ единъ преродѣнъ великъ синъ на миналото — отдавна е исчезнало то. Тия хора сж привикнали отъ памтивѣка къмъ робство, робството за тѣхъ е свойственно; и ето защо ги ужасно мразя. И затова съ тѣхъ нѣмамъ никакви сношения. Между окржжающитѣ ме другари нѣма почти нито единъ евреинъ. Следователно личната омраза нѣма

влияние на това мое понятие. Но, Софи, азъ съмъ човѣкъ на политиката, което е още по-важно. Азъ съмъ поставенъ начело на социалистическата партия. Принципитѣ на моята партия не отстъпватъ предъ никаки предразсъдаци, като считамъ това за низость и никога не ще лицемѣря.

По какъвъ начинъ ще испълня християнския обрядъ, когато всѣкиму е извѣстно — което и азъ никога не ще скрия — че въ моята душа християнската религия я толкова има, колкото и еврейската? Ще ли имамъ смѣлостьта да отстъпя предъ предразсъдацитѣ, да лицемѣря? Да настоявамъ на това, то е излишенъ ригоризмъ, ригоризмъ присъщъ само на мене, тъй като партията ми ни най-малко ще ми прави съпротивление въ кръщението ми, това мога да обясня съ достатъчно основни причини, толкозъ повече, че кръщението въ подобни случаи се извършва само за формалность. Азъ, въ случай на необходимость, ще приема кръщението, ще го приема за туй, защото заради нѣкакъвъ си предразсъдакъ да се откажа отъ да съединя живота си съ на тая, която тъй горѣшо любя.

Т. е. ще направя това, ако баща ви и майка ви настоятелно искатъ. Обаче това го не направямъ, *ако вий го искате.* Моята жена трѣбва да бъде свободна отъ предразсъдаци.

3) Ще преминемъ сега къмъ моето обществено положение. Да почнемъ отъ добритѣ страни. Вече нѣколко години, отъ какъ азъ съмъ приетъ въ срѣдата на ученитѣ, и моята извѣстность отъ день на день все повече и повече се увеличава. Най-великитѣ наши учени ме удостоиха съ названието тѣхенъ другарь. Моята извѣстность още повече се увеличава отъ издаденитѣ мои произведения, както и отъ готовитѣ ми за печатъ.

Но учения свѣтъ не е общество въ собственно значение на думата. Въобще твърдѣ малко сѫ у насъ, въ Прусия, които да сѫ равнодушни къмъ мене. Почти цѣлото наше общество по отношение къмъ мене се дѣли на два лагера. Едина—къмъ който принадлежи цѣлата аристокрация и по голѣмата часть отъ буржуазията, често даже и лица съ либерално направление се страхуватъ отъ мене и ме ненавиждатъ. Другия лагеръ, къмъ който принадлѣжи останалата часть отъ буржуазията и народътъ — ме уважаватъ, обичатъ и често ме обожаватъ. За хората отъ последния лагеръ азъ съмъ гениаленъ човѣкъ и съ характеръ не человѣчеки, отъ когото тѣ очакватъ велики дѣла. Другитѣ, враговетѣ ми, сѫщо очакватъ отъ мене велики дѣла. Но именно заради това тѣ сѫ много повече боятъ отъ мене, отъ когото и да било другиго, тѣ ме презиратъ тъй неимовѣрно, щото не мога ви да точно понятие за тая всепоглащающа ненависть.

Тѣ постоянно ме преследватъ, обаче и врагоетѣ ми въ дълбочината на душата си ме уважаватъ толкова, колкото и приятелитѣ ми, даже често и повече отъ последнитѣ. Именно, като ме уважаватъ тайно, то толкова повече не смѣятъ да ме клеветятъ, защото клеветата—единственно орѫжие на тѣхната гнила партия—е която ги тика часъ по-скоро къмъ тѣхната фатална смърть. Азъ ви-

наги вървя съ глава вирната, съ презрение въ уста и съ оръжие въ ржка, всѣкога побѣдитель, всѣкога нанасямъ ударъ на лъжата, като задушавамъ клеветата, тържествующъ надъ ненавистьта. Но съ това азъ си създадохъ още по-голѣма ненависть около си, такава злоба, която винаги е била безсилна предъ мене, защото азъ се явявахъ още по-чисть и блистателенъ следъ всѣка хула отправена на мой адресъ. А вий знаете, Софи, че злобливи хора биватъ обикновенно безсилнитѣ и страхливитѣ.

И тъй, Софи, прекрасно разбрахте, че ако съедина вашата сждба съ моята, то вий ще бждете изложени постоянно на клевети и ненависти.

Страхувамъ се, че тоя въпросъ ще го миците твърдѣ бърже и доста повърхностно. Но знаете ли, какво ще каже да те ненавиждатъ враговетѣ ти непрестанно тайно? Да, знаете това всичко само по теория, по въображение, но вий това още не сте опитали—страшни въспоминания! Представете си, че при най-малката случайность, при най-малко каквото и да било произшествие, твърдѣ е възможно тълпа отъ душмани да се нахвърлятъ върху ми. Ще преувеличатъ факта, безсрамно ще го преиначатъ, ще си послужатъ като съ средство противъ васъ или мене, като безсрамно преиначатъ това, което вий сте направили, казали или помислили.

Съзнавамъ си, макаръ, както ви казахъ, всѣкога да съмъ вървѣлъ съ презрение въ уста, съ оржжие въ ржка — макаръ да затуляхъ устата на клеветницитѣ— все пакъ тѣ ми подариха единственнитѣ редки страждующи часове въ живота, които азъ ще помня и които ни тюрма, ни никаква опастность могатъ ми причини.

И ако би азъ, каленний войникъ, съ натура нарочно подготвена за борба и да мога да вървя напредъ съ здрава разсждливость, като не пострадамъ и свърша всичко съ побѣда—то можете ли вий да претърпите въ случай на несполука, вий—нежно цвѣтенце, създадено не за борба, а само за ненарушимо щастие и само за приятни впечатления! Помнете хубаво, Софи: едно най-малко ваше неспокойствие е цѣлъ ужасъ за менъ.

И, повѣрвайте ми, Софи: има сжщества предназначени да бждатъ саможиви (т. е. ергени), за които не е възможно да се намѣри съотвѣтственъ человѣкъ да живѣятъ. Всичко, що мога да ви кажа, го исказахъ въ Гуттенъ. Нему сжщо е предоставено да претърпи всички враждебности, всички клевети, всички ненависти, отъ него съмъ направилъ огледало на моита душа и ми бѣше много леко да го изобразя, защото неговата и моята сждба сж поразително сходни. Подобнитѣ само нему положения хората цѣпятъ. И ето защо такива хора сж принудени да отричатъ сжществуванието на каквото и да било щастие. Вижте, какво тамъ Гуттенъ казва на Мария и ще видите, че той казва почти сжщото, което и азъ бихъ казалъ на васъ само въ друга форма,—и моитѣ думи ще бждатъ тогава още по-разбрани. Това не е „нѣмска фантазия", както го нарекохте една вечерь; това е печална и твърдѣ печална необходимость, която принуждава такива ергени да си останатъ вѣчно ер-

гени, затова, че би причинили скръбь на тия, които ги любятъ и не притежаватъ тѣ като тѣхъ такива мощни желѣзни натури. Но вий, може би, ще ми кажете: „що за чудо е, че половина, отъ обществото ви ненавиждало, когато другата половина споредъ вашитѣ думи, ви превъзнася, ви обича и ви се удивява". Преди всичко, Софи, дѣлението е неправилно; ненавидящата ме половина—още е могжщественна, господствующа, тя е която заема всички висши чинове, всички завидни положения,— която располага съ увеселенията, развлеченията, които красятъ живота. Другата пъкъ половина—е още твърдѣ слаба, тя неможе да украси ваший животъ, да ви достави тоя блѣсъкъ, тия удоволствия, тия уважения, къмъ каквито ви е приучило вашето аристократическо общество.

Още ето какво: даже между тия, които ми се удивляватъ, ще се намѣрятъ много—говоря за жени— които съвсѣмъ не ще да ви обичатъ; впрочемъ това ще зависи отъ вашитѣ отношения спрямо тѣхъ. Когато аристократическото общество не ще ви прости за бракътъ съ такъвъ човѣкъ, като мене, тогава женитѣ отъ моята партия ще ви завиждатъ, по тѣхно мнение, че сте се удостоили съ такава честь. На много отъ тия жени не ще имъ отмине лесно, че чуждестранка да се омжжи за човѣка, когото, както приятелитѣ му тъй враговетѣ му го признаватъ единодушно за човѣкъ основенъ; не ще ви простятъ, гдѣто вий тъй побѣдоносно сте обладали тогова, когото изъ тѣхъ нито една не е могла да обладае.

И ще се начне война противъ вашето самолюбие, защото колкото повече тѣ виждатъ въ васъ жена, която умѣе да се владѣе, толкова повече ще се стараятъ да ви представятъ, като личность незначителна. Затуй ще се сипятъ върху ви много и премного клевети и хули. Напр. разговаряте се съ мжже, съ обикновенната си любезность и съвършенна откровенность, тозъ часъ това ще бжде отдадено на нѣкакви си зли отношения.

И тъй вий ще срѣщнете ненависти въ враговетѣ ми и не уподобающа зависть у много жени отъ моята партия.

4) За женитѣ ще прибавя още следующето: цѣлата аристокрация, както съмъ ви казвалъ, ме ненавижда. Съ живота си нашитѣ буржуазни жени твърдѣ малко привличатъ човѣка. Нашитѣ буржуазни мжже сж доста развити и образовани. Но женитѣ още не сж получили отъ образованието този ароматъ отъ любезность, тоя хармониченъ тонъ и маниеръ, които сж необходими за всѣка жена, за да прежнвѣе въ висше едно аристократическо общество. Вѣрно е, че нашитѣ жени съставлаватъ общество съвсѣмъ неподходяще за васъ.

Всичко това ме кара да мисля, че въ случай, че ний се съберемъ, то азъ трѣбва значително да намаля моитѣ приятели. Това за менъ нищо не значи. Азъ всѣкога съмъ се старалъ да се отдѣля отъ многото другари; за менъ постоянно се явяватъ нови другари. Ето защо любя искренно человѣчеството, а не любя отдѣлни личности, които иматъ претенция да се назоваватъ въ настояще време хора. Но въ случай на наший съюзъ азъ още повече ще намаля кружока си. Ний ще живѣемъ съ не много дру-

гари. Обаче това нищо не ще ни повреди, защото ако земете цѣлия Берлинъ, то вий малко семейства ще намѣрите, гдѣто да прекарате съ удоволствие, а още по-малко сѫ тия, които ще бѫдатъ на васъ подходящи. Германия не е страна на любезнитѣ общества, но при все това нѣма да живѣете съвсѣмъ уединено. Знаете ли вий, цвѣтенцепрекрасно, което има нужда отъ слънце, какво нѣщо е сѣнка? Въ замѣна на шумний и бурливий вашъ животъ — уединение! Харесва ли ви се това? Ще се съгласите ли, вашето щастие да бѫде само въ мене едина? И ако сте съ мене цѣлъ день? Но, Софи, знайте, че по-голѣмата часть отъ деня азъ трѣбва да прекарвамъ въ наученъ трудъ. Азъ никога не ще се откажа отъ науката. Въ времето, когато азъ се занимавамъ, вий, може би, ще трѣбва да прекарвате сама, да прекарвате въ тѫга! Не ще ли да се съсипете отъ това? Разбира се, — азъ не ще скрия и това отъ васъ, — че ако извѣстни събития благополучно се свършатъ и вий да ми бѫдете жена, то нашия животъ ще ни бѫде съ шумъ и блѣсъкъ. Но не е ли вѣрно, Софи, че не трѣбва заради личния интересъ да пренебрегваме общото дѣло, дѣло, което е за цѣлия свѣтъ?....

Сега ще премина къмъ живота си, въ който се състои моето тържество. За да ви расправя всичко, което е нужно за моя романтически животъ, трѣбва да се докосна до живота на други личности.

Презъ януарий 1846 г. се запознахъ въ Берлинъ, съ графиня Гацфелдъ, която вий познавате. За благородната душа на тая жена не мога ви да точно понятие. Колкото по-благородна е нейната душа, съ колкото по проницателенъ разсѫдъкъ е, толкова по-нещастна е нейната сѫдба.

Мѫжъ ѝ и братовчедъ му графъ Егмондъ Гацфелдъ я ненавиждали, мѫчили и преследвали по такиви недостойни начини, каквито едвали би срѣщнала въ фантастичнитѣ романи. Владѣтель на петь милиона фиор., най-богатъ отъ всички въ тая фамилия, владѣющъ всички права и всичката власть сѫществующа тогава, даже и такива, които сѫществуватъ и между днешната висша аристокрация (тая фамилия е една отъ най-забелѣжителнитѣ въ цѣла Германия), той нѣмалъ граници въ ужаситѣ, съ които я преследвалъ. Често той я затварялъ въ нѣкоя стая въ горнята часть на вилата си, отказвалъ да ѝ дава каквито и да било помощи въ време на болѣсть, като докторъ или лѣкарства. Посредствомъ тайни отстранения на дѣцата ѝ не ѝ давалъ възможность да се срѣща съ тѣхъ. Живота ѝ се състоялъ въ борба за дѣцата си, тя често е успѣвала да ѝ дадатъ дѣцата, но тѣ сѫ бивали на часа отстранявани. Той я оставялъ безъ всѣкакви средства за сѫществувание, като расипвалъ своя животъ и распръсквалъ огромнитѣ си богатства въ най-голѣмъ развратъ, той възбуждалъ, пръскалъ съ подкупничество противъ нея различни клевети. Тя има твърдѣ много роднини. Майката и бащата на графинята отдавна бѣха умрѣли, но братята ѝ, нейнитѣ естественни покровители, зетьоветѣ ѝ сѫ отъ най-висшата класса въ обществото. Всичкитѣ бѣха страшно ожесточени противъ графътъ.

Тѣ явно и горѣщо го осѫждали. Не рѣдко принуждавали графътъ да даде тържественно обѣщание, че ще си поправи поведението; тѣ нѣколко пѫти съставлявали роднински съвѣти и принуждавали графътъ да подпише доброволно помирявания и съ това доброволно да освободи графинята отъ неговитѣ преследвания. Графътъ всѣкой пѫть отстѫпвалъ, винаги се помирявалъ, подписвалъ всичко, каквото е било нуждно отъ него и следъ три деня той отново почвалъ свойтѣ злоупотрѣбления, защото доброволнитѣ примирявания между съпрузитѣ нищо не значатъ споредъ нашитѣ закони.

Тъй като графътъ нито единъ пѫть не устоялъ на даденото си обѣщание, като порядъченъ человѣкъ, нито на своя подписъ, който е билъ нарушаванъ на другия день, то за графинята е оставало само единъ исходъ, да се обърне къмъ сѫдътъ.

Единъ пѫть, въ 1843 г., князъ Гацфелдъ, братътъ на графинята, даже испросилъ, щото и самия кралъ да се застѫпи за графинята. Кральтъ повикалъ графътъ въ кабинета си, като му забелѣзалъ да си измѣни позорното поведение въ отношение къмъ графинята. Но графътъ не мигналъ и отъ това, и понеже кральтъ нѣма неограничена власть и не може да се мѣси въ частнитѣ работи на гражданитѣ, то това распореждание останало съвсѣмъ безъ последствие. Оставало само едно средство за спасение: да прибѣгнатъ къмъ обикновенния сѫдъ. Това срѣдство се е имало отдавна предъ видъ. Много години графинята се е молила коленопреклонно на своитѣ роднини да се отнесатъ до сѫдилището. Обаче роднинитѣ ѝ никакъ не желаяли това, защото у насъ всички процесси сѫ отворени и публични, а многото подлости на графътъ правеше обнародванието на подобенъ процессъ, споредъ мнението на роднинитѣ ѝ, невъзможенъ.

А още повече роднинитѣ на графинята сѫ бояли отъ процессъ, като имали предъ видъ, че графътъ е единъ отъ най-влиятелнитѣ и най-главнитѣ представители отъ градътъ на Гацфелдовия родъ. До единъ тѣ отстѫпвали предъ раскриванието на тоя позоръ; отстѫпвали предъ мисъльта да не опятнатъ името на своята фамилия; отстѫпвали предъ тоя срамъ и позоръ, че тѣ така дълго и негрижливо сѫ допускали такива нечувани звѣрства. *Тѣ отстѫпвали поради аристократическия политически интересъ, че ще дадатъ нова храна на народа да ненавижда аристокрацията.*

Тѣ обикновенно ѝ казвали: потърпи още малко, ако графътъ още единъ пѫть наруши обѣщанието си или направи това или онова, то бѫди увѣрена, че сами ний ще подигнемъ процессъ. Графътъ обѣщанието си нарушавалъ и гнуснитѣ си постѫпки повтарялъ, и графинята, като поискала да се подигне процессъ, то тѣ и казвали: ако ти подигнешъ процессъ, ще бѫдешъ на всички ни врагъ, и ний всички ще се обърнемъ противъ тебе. О, Софи, колко злоупотрѣбяватъ съ слабостьта на жената, въ която е поставило самото общество! Сама графинята безъ петь пари, безъ всѣкаква помощь и като знаяла настроението на семейството ѝ спрямо нея, то тя не си е помисливала сама да си помогне по нѣкакъвъ начинъ.

И представете си, Софи, че това нейно положение се е про-

държавало цѣли двадесеть години! Петнадесеть годишна е била омъжена за графътъ, който почналъ да мъчи това младо момиче още отъ първия день на женидбата имъ.

Съвършенно случайно азъ единъ пѫть присѫтствувахъ при ужаситѣ, които упражняваше графътъ надъ нея. Това бѣ въ началото на 1846 год.

Презъ зимата въ 1845 г., е имало ново примирение по между имъ, но както и винаги, то е било само за лице. Трѣбвало било, споредъ условието, да се помиратъ презъ априлий 46 г. Но намѣсто примирение, графътъ наскоро до априлий написалъ на Павела, втория синъ на графинята, когото тя обожавала и който я обичалъ отъ сърдце и душа, единственното й дѣте, което графътъ нито можалъ да го отдалечи отъ нея, нито пъкъ да го развратн, — написалъ на това четиринадесеть годишно дѣте, че ще го лиши отъ наследство, ако той не избѣгне тайно отъ майка си. Павелъ занесалъ това писмо на майка си и, когато сълзитѣ и тѫгитѣ й я задушавали, я принудилъ да му расправи всичката си история.

Можете ли, Софи, да си представите точното понятие за впечатленията, които ми произведе тая история, горѣщий азъ революционеръ, когато слушахъ графинята, когато тя ми даде неопровержими доказателства, факти,—въ преписитѣ съ роднинитѣ и въ други книжа!

Азъ виждахъ предъ себе си единъ индивидуаленъ животъ, олицетворение на всичкитѣ неправди на общественний строй, олицетворение на всичкитѣ злоупотрѣбления на властьта, силата и богатството, отправени противъ слабия, всичкитѣ нарушения на нашитѣ обществении права.

Азъ винаги съмъ последователъ на Робеспиера, който е написалъ въ своята конституция: „обществено угнетение сѫществува, даже когато и едно лице е угнетено" . . . Отъ подробното изследвание на всичката тая история, видѣхъ, че истинското начало и причина на нещастието на графинята се заключава въ нейната благородна и висока душа, която никога не искала да се унизи и покори предъ тираническия духъ на мѫжа си, не искала да лъже неговитѣ недостойни каприции, да се откаже отъ всичко прекрасно, справедливо и високо. Азъ разбрахъ, че тая жена се е мѫчила въ продължение на двайсетъ години и такава добродушна и най-благородна жена. Срамъ и позоръ за человѣчеството!

И всички тия ужаси и притѣснения сѫ отправени противъ една безсилна жена! Срамъ и позоръ за моята нация!

Наистина, че въ моята нация нѣма ни капка великодушие (не говоря за простия народъ, — въ него има много по вече великодушие), а нашата аристокрация и буржуазия нѣма ни капка рицарство. Та даже и друго не би възможно да се мисли.

И азъ казахъ на себе си: не вѣрвамъ да допуснемъ така спокойно да се задуши тая жена; не ще ли й се притечемъ на помощь?

Азъ бѣхъ на двадесетъ години. Току що бѣхъ свършилъ университетский курсъ, гдѣто изучавахъ философията, съвсѣмъ не зна-

ахъ юридическитѣ науки. Обаче нищо не ми се опираше!

Графинята не знаеше повече, що да прави, искаше да бѣга, за да не допусне да отстранятъ дѣтето й. Казахъ й: вий хубаво знаете, че като почна процессътъ, то вий ще бѫдете отритнати отъ роднинитѣ си, които ще се обърнатъ противъ васъ, както сѫ ви обикновенно казвали; но сѫщо трѣбва да знаете, че отъ тѣхна страна никакви помощи не трѣбва да очаквате, освѣнъ едни празни думи. Ако вий се твърдо решите да побѣдите или умрѣте, азъ вземамъ дѣлото ви съ тия млади но силни рѫцѣ — и кълна ви се, че ще се боря за васъ до последня минута.

Тя вѣрваше въ своето право, въ своята и моята сила. Тя на драго сърдце прие предложението ми. И азъ протестирахъ! Азъ младъ, безсиленъ евреинъ, въстанахъ противъ най-могущественнитѣ лица, владѣющитѣ властьта—азъ единъ противъ всички! Противъ властьта, противъ цѣлата прусска аристокрация, противъ силата на огромнитѣ богатства, противъ правителството и всевъзможни администратори, противъ всѣкакъвъ родъ предразсѫдъци.

И тука, Софи, се почва борба такава ужасна, щото никое перо не е въ състояние да я опише; борба, която погълна моята първа младость, борба деветгодишна, испълнена съ най-жестокитѣ страдания, — за графинята и за мене, — борба изложена ежедневно на невъобразими опасности, борба невъзможна, но въ която нито единъ пѫть ни шагъ съмъ отстѫпалъ и която най сетнѣ азъ свършихъ съ пълно тържество, като побѣдитель! Но сега, следъ шесть години отъ тогава и азъ самъ не мога да разбера, какъ съмъ можалъ да устоя противъ всичкитѣ противпици и да одържа побѣда.

Въ 1846 г. въ Берлинъ имахъ двама близки приятели и двата отъ извѣстни и богати фамилии въ Берлинъ. Едина отъ тѣхъ, Оппенхаймъ, бѣше сѫдия въ едно отъ главнитѣ сѫдилища въ Берлинъ, какъвто у насъ се счита за доста вишъ чиновникъ. Той бѣше синъ на единъ отъ най-богатитѣ германски банкери. Неговия баща владѣеше петь или шесть милиона талера.

Другия, Менделсонъ, бѣше докторъ и отъ семейство не по малко забелѣжително и уважавано. И двамата бѣха много по-стари отъ мене. Но имахъ способностьта и двамата да увлека подирѣ си. Изложихъ имъ историята на тая жена и имъ искахъ да ми помогнатъ въ нейната защита, безъ да гледатъ на никакви жертви. Тѣ ми дадоха за това тържественно обѣщание. Заедно съ тѣхъ отидохъ въ прирейнската провинция, въ Дюселдорфъ, съсѣденъ градъ съ тогавашната резиденция на графътъ. Той бѣше въ Ахенъ; посредствомъ свойтѣ другари направихъ да бѫде дневенъ въпросъ и да се подготвятъ неопровержими доказателства за неговия расточителенъ и развратенъ животъ, да му се запрѣти да распилява своитѣ богатства и да се подигне процессъ за парясвание.

Азъ самъ отидохъ въ Ахенъ да изуча неговитѣ нови безсрамни подвизи противъ графинята. И лесно ги узнахъ. Намѣрихъ го въ Ахенъ съ новата му любовница, жена извѣстна като интригантка, баронеса М. . . . плячката й била тогава графъ Гацфелдъ.

Наскоро се сдобихме съ доказателствата, не само за нейнитѣ незакони сношения съ графътъ, но още и за подаръкътъ, който й билъ далъ подъ булото на заемъ, подаръкъ, съ който окончателно искалъ да съсипе бждащето на младия синъ на графинята—Павелъ, състоянието на когото не било още утвърдено съ семейното право на майоратътъ, който принадлежи само на стария синъ. Графътъ искалъ да го съсипе, защото той не успѣлъ нито да го отстрани отъ графинята, нито да го разврати. Той се старалъ да утвърди своя подаръкъ отъ земя, която трѣбвало да обезпечи бждащето на Павела. Графинята, при узнаванието че бждащностьта на нейния обожаемъ синъ е погубена, едва могла да се одържи при това ново нещастие. Тя се явява въ Ахенъ, при това съ нови доказателства на ржка. Подлий, като всѣкога, графъ на минута се укротилъ. Като се съзналъ, горѣ долу, искалъ да го простятъ, като обѣщавалъ не само да унищтожи своя подаръкъ, но и да прекрати своитѣ преследвания противъ нея. Той искалъ да излезлтъ съ нея, заедно съ своя нотариусъ, отъ Дюселдорфъ и по нотариаленъ начинъ да се задържи всичко, що тя иска.

Графинята отива въ Дюселдорфъ и се връща съ нотариуса. Но графътъ билъ вече съвсѣмъ измѣнилъ подъ влиянието на своитѣ подли съвѣтници, които гледали само да го експлоатиратъ. Той не допуска вече графинята при себе си, не приема отъ нея писма, нито пъкъ й отговаря нѣщо. Той не отговаря на въпроса, който му билъ задаванъ писменно, дали той се е отказалъ отъ своя пагубенъ подаръкъ или не? Той позволява да говорятъ съ него само посредствомъ М., която е била постоянно при него.

Два лагера, нашия и неговия, се заложиха единъ срѣщу други. Ний следимъ единъ други и все повече и повече се распалваме.

Изведнажъ азъ узнахъ, че баронеса М. се отправила съ железницата за Келнъ. Казахъ на Опенхайма и Менделсона да отидатъ подиря й и да я следятъ, кадѣто и да отиде, ако ще би и въ дънъ земя. Да я следятъ и да узнаятъ подарений й записъ унищтоженъ ли е или не. Отправиха се. Тѣ пристигнали съ нея едновременно въ Келнъ, остановили се съ нея въ единъ хотелъ. Единъ пжть, като стоялъ на стълбата Опенхаймъ, при заминаванието на парахода, видѣлъ, че слугата на М. изнася нейния багажъ парче по парче. Видѣлъ тоже, че изнася шкатулка, каквато се употрѣблява за дѣлежни книжа. На Опенхайма минала една безразсждна, дива мисль. Той си помислилъ, че въ шкатулката ще има писма или книжя, които ще покажатъ, да ли подаракътъ е унищтоженъ или не. Много той не обмислялъ. Искача на улицата и когато слугата се върналъ въ стаята, той взема шкатулката и понеже той не си взелъ отъ Ахенъ куфаръ, гдѣто да може скри шкатулката, отправя се въ стаята на Менделсона, гдѣто последния ще може да я скрие въ своя сандъкъ. Менделсонъ билъ пораженъ и се смаялъ отъ тая глупава постжпка, но тъй като не можалъ да откаже на своя другаръ да я скрие, а пъкъ до тогазъ слугата вдигналъ цѣла тревога изъ хотела по случай изгубванието на шкатулката, той я

взелъ да я скрие въ куфарътъ си, гдѣто не се оказало ни най малко мѣстице за нея. Менделсонъ хвърля нѣколко парчета дрѣхи отъ куфара си и настанява нея тамъ. Следъ това и двамата избѣгвать по различни пѫтища. Менделсонъ взелъ съ себе си куфарътъ съ шкатулката на М. Хотела е билъ цѣлъ обискиранъ и понеже въ стаята на Менделсона биле намѣрени дрѣхи, то подозрѣние било хвърлено върху него и почнали да го преследватъ. Менделсонъ, щомъ като видѣлъ въ желѣзницата, че го преследватъ, избѣгва отъ вагона, като си оставилъ куфарътъ. Той миналъ презъ тукъ тамъ и най сетнѣ стига въ Парижъ. Но тъй като той билъ взелъ съ себе си сакъ-войяжа на Оппенхайма заедно съ неговитѣ книжа, който оставилъ въ вагона, то Оппенхаймъ билъ обвиненъ и арестуванъ за кражба.

Помислете си само, колко бѣше се расчуло това дѣло изъ цѣла Германия.

Азъ влязохъ тайно въ тюрмата при Оппенхайма и го принудихъ да ми се обѣщае, че ако графътъ се помири съ жена си, той ще таи за постѫпката си. Той ми се обѣща. Следъ като го похваливамъ, казвамъ, че неговото обѣщание бѣ чудна постѫпка отъ негова страна, защото той не можеше да представи други нѣкакви причини и той рискуваше да бѫде обвиненъ, значи, въ варварство! Това бѣ нечувана жертва. Но прочее ний се обѣщахме единъ другиму, че ще направимъ всичко за спасение на графинята и той ми се обѣща, че твърдо ще стои на думата си. Заржчахъ да направатъ предложение за помирение. Отказа се той. Отъ него моментъ се почна сѫщинската борба. Избухна тя съ ожесточение и то такава, каквато не е имало подобна. Вий ще видите, че отъ начало на борбата бѣхъ самъ, тъй като Менделсонъ бѣше въ Парижъ, а Оппенхаймъ въ тюрмата; азъ останахъ и въ края на борбата самъ, както ще видите това отъ по-нататъшното расправяние. Обаче това ни най малко не намали моята бодрость. Азъ почнахъ да го атакувамъ отъ всѣкадѣ съ процесси. Не бѣхъ изучилъ всички юридически права, но за това пъкъ трѣбваше да го продължавамъ, да подигамъ нови процесси, азъ се обърнахъ въ юристъ; въ разстояние на нѣколко мѣсеца азъ се сравнявахъ съ адвокатитѣ и въ двѣ години, можа да кажа, че надминахъ всичкитѣ адвокати!

Обърнахъ се и къмъ демократическата пресса. Цѣлата демократическа пресса се отзоваваше добрѣ на моя гласъ. Унищожихъ графътъ, тъй да се каже, въ общественното мнение. Това бѣше ежедневна борба и борба на смърть. Поради това обстоятелство Хайне ми измѣни, ако си спомняте, както съмъ ви расправилъ. Измѣни ми той, затуй, защото баронесата М. имаше достѫпъ до Гизо, отъ когото получваше Хайне пенсия.

Но ако той ми измѣни, то пъкъ други ме подържаха и ежедневно въ демократическата пресса се явяваха статии противъ графътъ.

Най-сетнѣ разгледа се дѣлото на Оппенхайма. Той се призна въ постѫпката си, па даже и въ причинитѣ ѝ. При това обстоятел-

ство не бѣ възможно да се мисли, че той е искалъ да се обогати съ шкатулката на М., и тъй като цѣлото общество бѣше за насъ, то тържественно го оправдаха.

Именно тукъ той си показа слабостьта. Цѣлото негово семейство бѣше дошло въ Келнъ и го молеше да се върне. Убѣждавали го и го проклинали. И тоя человѣкъ, на когото чуднитѣ постъпки азъ вамъ въсхвалявамъ, имаше слабостьта да отстъпи предъ роднинитѣ си, да остави дѣлото и да отиде съ тѣхъ. За него това бѣ доволно. Ако за него това бѣше доволно, то за мене това бѣше още много малко! Наистина, че и моятъ баща, когото азъ любяхъ отъ сърдце и душа, сѫщо ме молеше да се върна съ него да не продължавамъ тая страшна борба. Но, Софи, хубавичко забелѣжете: дамъ ли веднажъ дума — азъ я давамъ до гробъ! Баща ми се принуди да се върне самъ. Тъй като Оппенхаймъ бѣше оправданъ презъ декемврий 1846 г., то Менделсонъ се върна презъ юний 1847 г. Всички юристи едногласно заявиха, че за него нѣма никаква опасность. Ако Оппенхаймъ, който бѣ взелъ шкатулката се оправда, то колко повече е останало за Менделсона. И тъй Менделсонъ се завърна и доброволно се отправи за Келнската тюрма. Даденъ бѣше въ сѫдъ. Никакво обвинение нѣмало е върху му. Но графътъ съ своето влияние е далъ ходъ на ненавистьта си, а особенно пъкъ съ всемогущий си двигателъ — златото.

Презъ януарий 48 г. Менделсонъ, моя най-добръ другаръ бѣше обвиненъ въ подкупничество, въ разбойнически заговоръ, — обвиненъ въ кражба въ публичния хотелъ. Осѫденъ бѣше на 5 год. затворъ въ тюрма. Хумболдъ просилъ отъ краля да замѣнятъ тая присѫда съ едно годишенъ тюрменъ затворъ. Кральтъ се съгласилъ, но да излезе задъ граница, т. е. да напусне Европа. И отъ тюрмата Менделсонъ се отправи за Цариградъ и отъ тамъ въ Сирия. Въ 1854 г. той участвовалъ въ источната война противъ Руссия, като воененъ докторъ въ турската армия и умрѣлъ въ усилениятъ походъ къмъ Баязитъ.

Когато осѫдиха Менделсона, графътъ не можеше да се побере въ кожата си отъ радость. Следствие на това той се надѣвалъ и менъ да разбие. Истина е, че азъ нѣмахъ нищо общо съ шкатулката на М., защото азъ бѣхъ въ Ахенъ, когато моитѣ другари извършиха тая необмислена постъпка въ Келнъ. Но понеже мене считаха като душа на другаритѣ ми, то подигнаха и противъ менъ процессъ, като такъвъ, подъ диктовката на когото сѫ извършили тая постъпка въ Келнъ. Въ сѫщность такъвъ процессъ бѣ невъзможенъ, не мислимъ. Обаче графътъ много се надѣваше на него. Менделсона осѫдиха само, защото той искаше да дойде съ мене. Кралскитѣ прокурори, подъ влиянието на графовитѣ пари и ненавистьта, която тѣ хранѣха къмъ мене, съ усмивка се уловиха о тоя процессъ. Но още съ по-голѣма радость, водящъ се отъ възгледоветѣ си, съ страсть въ сърдце се хвърлихъ азъ въ него. Той бѣше нужденъ за мене, необходимъ ми бѣ тоя процессъ, Софи, необходимъ, защото азъ бѣхъ осипанъ съ хиляди клевети,

Вий си въобразявате, колко бѣха заплетени моитѣ работи. Младъ азъ человѣкъ, се канихъ по такъвъ начинъ да защищавамъ женитѣ и то съвършенно по чуждъ за менъ начинъ! И множина не можаха да си обяснятъ това по никой начинъ, освѣнъ, че ний имаме съ графинята любовни похождения. Въобще хората, които нѣматъ ни правило, ни съвѣсть, не могатъ да си обяснятъ, що за хора сѫ тия, които не подъ влиянието на любовьта се движатъ въ живота си, считаха ме за влюбенъ въ нея. Но тая клевета не бѣ още достатъчна за графътъ. Той се стараеше да распръсне слухъ, като не обръщаше внимание на моето независимо парично състояние, че ужъ азъ съмъ взелъ нейното дѣло само за експлоатация.

Това бѣше за мене доста тежко; но ако злитѣ слухове се распръскаха отъ домъ въ домъ, то сѫщо тъй пъкъ и опровержепията се отзоваваха отъ домъ въ домъ.

Трѣбваше, въ данния случай, да говоря предъ цѣлото общество. Подигнахъ углавно дѣло, гдѣто тържественно азъ опровергахъ клеветитѣ, съ доказателства въ рѫка азъ разбихъ лъжитѣ и въстановихъ съ необорими доказателства истинската причина на защитата ми на графинята.

Отъ друга страна това бѣ необходимо въ интереса на графинята. Удобенъ случай бѣше за мене, гдѣто да изложа предъ обществото историята на това съпружество и стълкновението на графътъ съ графинята и най-сетнѣ да уничтожа това съпружество и да доставя щастие на графинята.

Адвокатитѣ ме съвѣтваха да не правя това последньото, не се касаяло до моето дѣло тѣхната кавга, за да не би да се увеличи опасностьта, която ме заплашваше. Казваха ми, че ако се огранича въ границитѣ на юридическото обвинение, противъ менъ като нравственъ авторъ на Оппенхаймовата постѫпка, ще бѫда незачекнатъ. Като отождествихъ моето дѣло и дѣлото на графинята, азъ принудихъ и тия, които не бѣха напълно съ менъ, да ме обвинятъ и тѣ. А престѫпници обвинени въ подстрекателство къмъ кражба се наказваха не само за 5 години, а до смърть даже! А такова едно престѫпление би нанесло позоръ и безчестие въ очитѣ на цѣлия свѣтъ, то би ме обезчестило, а да падне моята честь, значи да уничтожи моето сѫществувание.

Но именно отъ такива предпазливи съвѣти Оппенхайма двусмисленно оправдаха, а Менделсона жестоко осѫдиха. Азъ се твърдо решихъ да не слушамъ нито единъ отъ тия осторожни съвѣти. Азъ стъпихъ на подсѫдимата скамейка не като человѣкъ, който ще се оправдава, а като триумфаторъ, който иде на положително тържество. Азъ се хвърлихъ тогава върху въоржений графъ и неговитѣ съмишленици-сѫдиитѣ.

Срѣщнахъ повече отъ четиринадесетъ лъжесвидѣтели, подкупени отъ графътъ противъ мене. Това ни най-малко ме тревожеше — това го предвиждахъ. Въ седемдневнитѣ дебати, въ които отъ моя страна азъ бѣхъ самъ, изобличихъ безсрамнитѣ лъжесви-

дѣтели, унищтожихъ окончателно клеветитѣ съ неопровержими доказателства, въ последния день въ шесть-часовата си речь, раскрихъ историята на това сыпружество, която ви и прилагамъ тукъ, за да я ознайте подробно. Като отблъснахъ обвиненията, които се сипѣха срѣщу мене, оправихъ рѣчьта си къмъ враждитѣ между графътъ и графинята, като отождествихъ моето дѣло съ тѣхното, разбихъ окончателно графътъ и неговитѣ сподвижници. Софи, не мога ви да точно понятие, колко бѣхъ наелектризиралъ хората и колко бѣха се въсхитили отъ речьта ми. Цѣлия градъ, всичкото население изъ провинцията се люлѣха, тъй да кажа, отъ бурята, която бѣхъ произвелъ, забравили се бѣха отъ въсхищение. Народътъ видѣ справедливий человѣкъ. Разбра ме, какъвъ съмъ. Но не само простия народъ, всичкитѣ класси, цѣлата буржуазия бѣ опоена отъ моята речь. Нѣкои подробности самъ ви расправилъ въ Келнъ. Когато ний пристигнахме въ Дюселдорфъ, жителитѣ му ме оглушиха съ викове. Тѣ отпрегнаха конетѣ отъ файтона, въ който бѣхъ съ графинята и сами тѣ го возѣха. Всичко това бѣше, защото народа ни разбра хубаво отъ тоя процессъ; прочее, това не бѣ обикновенъ процессъ, то бѣ политически процессъ въ сыщинсво значение на тая дума. Народа разбираше, че това е сигналъ на работническото движение.

Азъ не само, че се оправдахъ, но и нанесохъ решителенъ ударъ на моитѣ противници. Тоя день ми състави, въ прирейнската провинция, репутация, като необикновенъ ораторъ и человѣкъ съ необикновенна енергия, а вѣстницитѣ пъкъ разнесоха тая ми репутация по цѣлата монархия. Сичкитѣ ме провъзгласиха за человѣкъ способенъ да нападамъ самъ цѣлия свѣтъ. Въ тоя день, въ прирейнската провинция, демократическата партия ме тури на чело на своята партия.

Въ ноемврий 1848 г. следствие coup d' etot (държавния превратъ) въ Берлинъ три мѣсеца следъ горния процессъ, отново бѣхъ арестуванъ въ тюрмата. Обаче и отъ него се отървахъ, даже по блѣскаво и отъ първия пѫть. Тъй като и той е напечатанъ, то ще ви пратя моята речь и отъ тоя процессъ.

И следъ това оправдание азъ подпаднахъ въ ново политическо преследвание. Заглавиканъ отъ една страна съ дѣлото на графинята, отъ друга страна ме душеха правителственитѣ процесси лично противъ мене. Но нищо не ме спираше. Съ една рѫка съ правителственитѣ се сражавахъ, съ друга съ графътъ, бивахъ на всѣкадѣ. Водяхъ процессътъ съ графътъ неприкъснато, даже и отъ тюрмата.

Азъ се ползовахъ съ такива отстъпки даже и отъ страна на моитѣ врагове, което е съвършенно необяснимо. Като бѣхъ въ Дюселдорфската тъмница, членоветѣ на сѫдътъ, мои заклети врагове, ми позволиха да излизамъ всѣки пѫть да защищавамъ дѣлото по развода на графътъ и графинята; това позволение бѣше съвсѣмъ незаконно, но при все това тѣ ми даваха за него разни срѣдства, макаръ и тѣ да ме преследваха по всевъзможни начини. Да, това правеше моето положение, положение на единъ человѣкъ, който се

основава на своитѣ права и сила, който съ непоколебима воля се бореше самъ противъ всички, за да защити една безсилна жена-человѣкъ, който бѣ внушилъ уважение и на враговетѣ си. Тѣ нѣмаха дързость да попрѣчатъ открито на тая желѣзна воля, съ която имъ доказахъ, че никакви жертви не могатъ ме спрѣ и най сетнѣ моитѣ врагове почнаха да ме уважаватъ.

Следъ 48 г. ходътъ на графовия процессъ взе съвсѣмъ други обратъ. До революцията, въ 46 и 47 г., сѫдиитѣ много съчувствено се държаха къмъ таквва процеси, защото нашитѣ сѫдии бѣха доста либерални. Обаче революцията и антиреволюцията въ 48 г. съ единъ замахъ всичко това измѣни. Реакционеритѣ и антиреволюционеритѣ въ нашитѣ сѫдилища дѣйствуваха съ ненависть, всичко работяха пристрастно.

А понеже графинята сравняваха съ мене, а азъ бѣхъ умразенъ водитель на революционната партия въ провинцията и тая ни солидарность съ графинята бѣше причина, гдѣто тя изгуби много отъ дѣлата си.

Помимо това, графътъ нѐ преставаше да подкупва сѫдиитѣ. И тъй графинята губѣше едно подиръ друго дѣлата си.

Почти седмица се не минаваше, която да не ни донесе, отъ многото процесси, които бѣхъ подкачилъ противъ графътъ, нови неблагоприятни, съсипателни за насъ решения! Постоянно ме поражаваха!

Тогава именно си узнахъ силата и справедливостьта. Следъ всѣко поражение азъ ставахъ още по страшенъ, отколкото по-преди. Всѣкога намирахъ нови нападения, много по страшни отъ предшествующитѣ. При всѣко появяване на рушветчиитѣ сѫдии — убйца или сѫдия (сравни) — мой врагъ, ни най малко губѣхъ надежда за побѣда. Но азъ щѣхъ да се бора до последня минута и само смъртьта ми ще да е причина да отстѫпя.

Какво да ви кажа още? Следъ толкова тежки години, следъ толкова страдания, най-сетнѣ въ 1854 г. презъ м. августъ свършихъ съ пълна побѣда надъ това чудовище, надъ тоя вироглавъ човѣкъ! Най-сетне той бѣ подъ краката ми. Диктувахъ му условията на мира не само напълно унизителни за него, но условия, които го опозориха съвършенно. Освободихъ най-сетне тая благородна жена отъ властьта му и го принудихъ да й даде една голѣма часть отъ своитѣ богатства.

Тя изгуби значителна часть отъ богатството си въ кризиса въ 1855 г.; друга часть даде на обичния си синъ Павела, който живѣе сега въ Парижъ. Но все пъкъ тя пакъ запази за себе си доста добро състояние и независимо отъ никого.

Следъ като принудихъ графа да се подчини на нашето условие, имахъ удоволствието да видя и нейнитѣ роднини да искатъ примирение отъ нея.

Следъ три години, въ 1857 г. въ Берлинъ съ издаванието на „Хераклита", нашитѣ велики учени, Гумболдъ и Бекъ, ме признаха равенъ на тѣхъ и ме приеха съ отворени обятия въ тѣхното общество.

Въ 58 г. написахъ трагедията, а въ 59 г. написахъ брошурата, която ви дадохъ.

Въ 60 г. се запознахъ — какво приятно въспоминание — съ София Андриянова въ Ахенъ.

Това сѫ най важнитѣ събития отъ моя животъ.

Софи, ще ви кажа още нѣколко думи по поводъ на графинята.

Вий видѣхте, какъ рицарски се борихъ за тая жена. Всѣка една борба за нея ми доставаше удоволствие и тя ми ставаше все по-скъпа и по-скъпа, защото азъ обичахъ графинята, като синъ, обичахъ е като своя майка! Защото тя бѣ много близо до мене, освенъ у васъ, у никого не срѣщнахъ такава благородна душа, такива дълбоки чувства, каквито нейнитѣ. Да вий сте единственната жена, отъ многото които съмъ срѣщалъ, която да прилича на нея! Сѫщитѣ идеали ви вълнуватъ, сѫщо така се въсхищавате отъ всичко благородно, всичко високо. Щастливъ ще бѫда.

Обичамъ я, казвамъ, съ най силна обичь, заради вѣрната ни приятелска дружба, гдѣто дѣлихме ний цѣли десеть години всички болки и страдания.

Най-сетнѣ обичамъ я съ философска обичь, т. е. обичамъ я като най-прекрасенъ типъ на человѣчество, като типъ на страждующето человѣчество; като Христа распнатъ предъ моитѣ очи за грѣховетѣ на человѣчеството и когото ми се удаде да снема кръста съ силата на моята воля. И вѣрвайте ме, че всѣкой, който видѣ, какъ тя страдаше, което видѣхъ азъ въ продължение на толкова години, тя така благородно и поразително търпеше тия страдания, — какви желѣзни гърди имаше — то всѣки би я обикналъ, всѣки би я почиталъ, както мене!

Азъ не бихъ се почуствувалъ щастливъ никога, до гдѣ не я видѣхъ щастлива, доволна и успокоена.

Такива чуства испитвахъ спрямо нея. Даже и да не се чувствувахъ тъй спрямо нея, азъ трѣбваше да се принудя да чувствувамъ, и да излъжа ли азъ тая жена, която бѣше се оставила въ моитѣ рѫцѣ, — и не сега когато имамъ голѣма репутация, а тогава когато бѣхъ двадесеть годишенъ момъкъ съ талантъ, на гледъ безсиленъ и не извѣстенъ на свѣта още? Срамно е за човѣка да експлуатира такова довѣрие.

Има обстоятелства, Софи, при които азъ бихъ жертвувалъ себе си, нежели да излъжа тогова, който ти каза: „азъ те вѣрвамъ". Освѣнъ това азъ съмъ й много признателенъ, тя ме повдига много по-високо, отколкото бѣхъ по-напредъ. Мога ви каза, че имахъ отлично горѣщо сърдце, но сѫщо имахъ и пороци въ моята сила. Азъ имахъ звѣрски инстинкти, ужасенъ гнѣвъ, крайно бѣхъ страстенъ; употрѣбявахъ жестокости безъ ни най-малко съжаление. Тя отстрани всичко това отъ мене. Тя разви у мене благороднитѣ инстинкти и отстрани противнитѣ. Ако съмъ такъвъ, съ когото вий ще можете да живѣете, то е благодарение на нея.

И тъй, Софи, понеже азъ обичамъ графинята, като майка, ако вий се омѫжите за мене, то вий трѣбва да я обичате, като нас-

тояща майка и като нежна дъщеря да я обичате, иначе азъ не ще бъда щастливъ.

Сжщо, ако вий бждете съ нея въ добри отношения, то тя скоро ще ви обикне много повече, отколкото обича мене! Тя ще ви обича, като своя собствена джщеря, ще ви обича тъй нежно, както и всѣкога е обичала своитѣ дѣца. Надѣвамъ се да я убѣдя да живѣе съ насъ и ний ще живѣемъ заедно трима най щастливо.

Тъй като тя е много деликатна, може би, не ще се съгласи на това, но ще ми се да вѣрвамъ, че щомъ вий я обикнете, то тя ще се съгласи.

И тъй, Софи, азъ ви казахъ всичко, що имахъ да ви кажа. Още едно ще прибавя: не се оженвамъ за васъ безъ съгласието на баща ви, безъ той да ни обича. Нещастливъ ще бжда, ако ний се съединимъ безъ неговото съгласие. Не казвамъ, че искамъ съгласието на майка ви, защото не я познавамъ и не зная, що за жена е тя.

Позволявамъ ви, ако желаете, да прочетете това писмо на баща си.

Сега, следъ всичко това, което ви казахъ, ще се решите ли да се омжжите за менъ, — въ замѣна на вашитѣ жертви що ще получите? Само двѣ нѣща: человѣка и сърдцето му!

Но за това пъкъ человѣкътъ, въ сжщинско значение на тая дума, и сърдцето си, което той ви е подарилъ, ви го отдава до гробъ! И необходимо ли е, Софи, да прибавя още? — Че каквото и да бжде вашето решение, страшни тръпки ме побиватъ за него; азъ никога не ще ви забравя и не ще престана да ви бжда най-вѣренъ и преданъ другарь. Не ще престана да благоговѣя предъ васъ съ сълзи на очи.

Превелъ **П. С. Н.**

ИЗЪ МИНАЛОТО НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

Исторически студии отъ *Д-ръ Н. Б.*

II

Социалното положение на България въ VIII вѣкъ.

Отъ покорението на Мизия отъ Българитѣ до взиманието на управлението отъ *Церига* или *Телерига* се изминаха безъ нѣколко години тъкмо цѣлъ вѣкъ. Презъ туй време именно, следъ дълги кървави борби между покореннитѣ славяне и покорителитѣ българе, се сплоти българското царство. Но обстоятелствата, при които Церигъ встжпи въ управлението на това царство, бѣха твърдѣ небла-

гоприятни за неговото дълго царувание. Самъ Церигъ дойде на власть вследствие на една революция, въ която погинаха неговитѣ предшественници *Токту* и неговия братъ *Паганъ* или *Баянъ*.

За да разберемъ по-добрѣ събитията, за които ни е думата, необходимо е тука да направимъ едно малко отстжпление отъ прѣмия предметъ на тази студия. Оффициалната *История на Българитѣ* почти всички преврати и събития обяснява съ вмѣшателството на Византия въ вжтрѣшнитѣ борби на българството царство. Византия, казва тя, съ своето лукавство, съ подкупи и измама си е създала вжтрѣ въ него цѣла една партия отъ свои привърженци, отъ привърженци, които постоянно сж тѣглили къмъ присъединяването на българското царство къмъ Византия. Вследствие на това, тя постоянно ни говори за *византийска партия* въ Стара България, която винаги е била готова да предаде „отечеството" на Византия. И, както е извѣстно, една отъ причинитѣ, на които се приписва пропадането на българското царство, е и влиянието на тая партия. Тоя начинъ на обяснение историческитѣ явления е найлесния и той е обикновенния начинъ, до който прибѣгватъ всички историци, които не искатъ или не могатъ да проникватъ въ сжщностьта на историческитѣ явления.

Нѣма съмнѣние, че въ българското царство е сжществувала една силна партия, която е предпочитала мира съ Византия, отколкото войната, която даже по е предпочитала да бжде подъ властьта на Византия, отколкото подъ властьта на покорителитѣ-Българе, които й отнеха самостоятелностьта и които бѣха по происхождение, по култура и по политическитѣ си стремления противоположни. Тая партия, както видѣхме,[1]) бѣше партията на покореннитѣ отъ Българитѣ Славяне, *славянската партия.*[2]) Но происхождението на тая партия е ясно и никакъ не може да се обяснява съ извѣстното византийско лукавство или подкупничество. *Славянската партия* естественно не можеше да съчувствува на своитѣ покорители и предпочиташе Византия предъ Българитѣ. Подъ Византия Славянитѣ бѣха независими и самостоятелни земепритѣжатели. При туй Византия даваше на Славянитѣ достжпъ къмъ най-високитѣ длъжности, даже до императорския престолъ.[3]) Но най важното е, че Славянитѣ въ Мизия подъ Византия запазиха своята економическа независимость, а съ нея и политическата независимость поне въ своитѣ вжтрѣшнитѣ работи на задругата. Както видѣхме въ I студия, Византия сама се видѣ принудена да признае и озакони новитѣ економически и социални отношения, които внесоха славянитѣ въ византийскитѣ области, заселени отъ тѣхъ. Напротивъ, Българитѣ подчиниха Славянитѣ въ Мизия не само политически, а главно економически. Естественно е, че за Славянитѣ българското иго се яви много по-тѣжко, отколкото византийското и че тѣ нѣмаха причини да обичатъ своитѣ покорители, да искатъ война съ Ви-

---

[1]) *Гл. Ново Време, год. I, кн. II, стр. 160.*
[2]) *Соколовъ, изъ Др. И. Б., 121.*
[3]) Schafarik, Slawische Alterthümer, Leipzig, 1844, Zw, Baud, s. 193.

зантия и да не гледатъ на нейнитѣ войни съ Българитѣ като насочени противъ тѣхнитѣ завоеватели. Славянитѣ извоюваха Мизия отъ Византия и се поселиха на нея, като запазиха своя строй, а Българитѣ извоюваха Мизия отъ Славянитѣ, като унищожиха основитѣ на тѣхния социаленъ строй. Разбира се, че Славянитѣ не можеха другояче да се отнасятъ къмъ Византия, освенъ като къмъ своя освободителка отъ игото на Българитѣ.

Войнитѣ на Византия съ Българитѣ дѣйствително подклаждали борбата на Славянитѣ противъ последнитѣ. Всѣки единъ походъ на Византия противъ Българитѣ винаги е предизвиквалъ съживяване на *славянската партия* въ българското царство, е възбуждалъ у нея надеждата за освобождението й отъ Българитѣ, революционизирвалъ покореннитѣ Славяни. Всѣко едно поражение на Българитѣ отъ Византия се е съпровождало въ Стара България отъ VIII вѣкъ съ революция на Славянитѣ, и обратно. Когато въ 766 год. императорътъ Константинъ Копронимъ се приближилъ до Брегавския проходъ и пратилъ голѣма флота на бреговетѣ на България, въ последнята избухна революция на *славянската партия*. Тохту и Баянъ бидоха убити и вследствие на революцията се качи на българския престолъ Телерихъ или Церигъ.

Когато Телерихъ зима въ ръцетѣ си българското царство, положението на България е било твърдѣ назавидно. Преди всичко населението й се намали извънредно. Както видѣхме, следъ сваляниeто на царствующия родъ на Кормесиевцитѣ отъ Българитѣ, 168,000 славяне, споредъ едни, а споредъ други 208,000[4]) избѣгали изъ България. Вънъ отъ туй, дългогодишната борба между подчиненитѣ Славяни и завоевателитѣ Българе е истрѣбила голѣмо число отъ населението. Най-сетнѣ, войнитѣ на Византия така сѫщо истрѣбваха населението на България или го завличаха въ плѣнъ[6]). Телерихъ най-напредъ трѣбваше да се загрижи за увеличение населението на своето опустѣло царство. Съ тая цель той нагласява 12000 войници подъ предводителството на едного отъ своитѣ *били* или боляри и тайно ги испраща въ Македония да заловятъ славянското племе, извѣстно подъ името *Бързаци*, между Вардаръ и Охридъ, и да го преселятъ въ България. Но тоя таенъ походъ не сполучи, и Церигъ не можа да засели своето царство. Отъ друга страна, Церигъ трѣбваше постоянно да се опасява отъ славянската партия. За да намали силата на тая партия, той, следъ несполуката въ спомѣнатия планъ за насилственното преселване на Бързацитѣ въ България, залавя главатаритѣ на славянитѣ и ги избива. Обаче съ туй той никакъ не закрепи своето положение. Напротивъ, той още повече влоши положението. Нито подчиненитѣ Славяни можеха да бѫдатъ доволни отъ него, нито болѣрската класса. Поражението пре-

---

[4]) *А. Гилфердингъ. Сочин. т. I, стр. 35.*

[5]) Idem. *стр. 84 Ир., И. Б. 173.*

[6]) *Гилф., 83—82.*

търпено отъ него сжщата (774) година отъ Византия още повече уголѣми недоволството на болѣритѣ. Телерихъ избѣга въ Цариградъ.

Телерихъ е царствувалъ около *десеть* години. Но въ туй време се утвърдява социалната наредба, началото на която е било турено още при завоеванието на Мизия отъ Българитѣ. Тоя периодъ трѣбва да смѣтаме за периодъ, въ който крепостното състояние на покоренитѣ Славяни се заякчава още повече. Прѣки доказателства за това, разбира се, нѣма. Но много други доказателства не оставатъ съмнѣние, че крепостното състояние при Телериха и следующия подиръ него периодъ се усили. Отъ спазенитѣ и извѣстнитѣ до сега паметници по средневѣковната история на българския народъ е добрѣ извѣстно, че въ IX вѣкъ, когато въ никое друго славянско племе не сжществува крепостно състояние, въ България крепостничеството се явява като фактъ отдавна установенъ). Ясно е, че то не се е установило изведнажъ или въ единъ кратъкъ периодъ. Въ самото начало на зевоеванието на Мизия отъ българитѣ, крепостничеството, навѣрно, както на всѣкадѣ, не е имало такива тежки форми, както по-сетнѣ: премѣстванието отъ една земя и отъ едни господари землевладѣлци на други не е било тъй ограничено както това виждаме на всѣкадѣ по-подирѣ. Но колкото повече се изредявание работното население, колкото повече права и привилегии придобиваха землевладѣлцитѣ и, най- сетнѣ, колкото по-трѣбователна става болѣрската класса, толкова по-тежки форми приема крепостничеството.

Както е извѣстно, и както казахме въ I студия, болѣрската класса у Българитѣ е била управляюща класса. Когато Българитѣ завоевиха Мизия, цѣлото управление на страната е било распредѣлено между *билитѣ*, *болядитѣ* или болѣритѣ). Тая класса не е знаяла никакъвъ производителенъ трудъ. До завоеванието на Мизия болѣрската класса се е занимавала съ война и е живѣяла отъ труда на робитѣ. Въ Мизия тя намѣри едно земледѣлческо население, предадено на мирния земледѣлчески трудъ, съ по-висока култура, но политически не сплотено. Като покори това земледѣлческо трудолюбиво население, като стана негова управляюща класса, естественно е, че болѣрската класса можеше да сжществува само на гърба на покоренното население. Политическата власть на всѣка класса е невъзможна безъ извѣстни економически основания. Политическата власть на българската болѣрска класса намѣри тия основания, както и въ другитѣ страни въ срѣднитѣ вѣкове, въ завладяванието земята на покоренното население, въ преобръщанието й отъ семейна, задружна или комунална собственность на Славянитѣ, въ частна собственность на болѣритѣ. Разбира се, че болѣритѣ-землевладѣлци нито желаяха, нито можеха, нито пъкъ осѣщаха нужда сами да обработватъ така придобитата си собственность. Интереситѣ имъ изисквaха, щото на завладянната земя да си останатъ

---

[1]) *Покорскій и Невоструевъ. Описаніе рукописей Московской синодалной библіотеки, т. II, стр. 519.*

[2]) *Гильфердингъ, 27, 28.*

и земледѣлцитѣ, вчерашнитѣ владѣтели на земитѣ. Най-напредъ болѣритѣ, както казахме, и както това на всѣкадѣ тъй е било, се задоволяватъ съ туй, че даватъ земитѣ на работницитѣ земледѣлци да я работятъ срѣщу една часть отъ произведенитѣ земни плодове. Първо време, разбира се, мѣстението на работницитѣ-земледѣлци отъ единъ земевладѣлецъ при други и отъ едно мѣсто на друго *е било свободно*. Но интересътъ на землевладѣлцитѣ винаги е изисквалъ, щото постоянно да иматъ на разположението си нужнитѣ работни ржцѣ. Обаче при свободното преселявание на последнитѣ отъ мѣсто на мѣсто, и особенно при намалението имъ, се явява опасность за болѣритѣ-землевладѣлци да останатъ безъ работни ржцѣ и, следователно, да умратъ отъ гладъ. Това е карало болѣритѣ да прибѣгватъ до мѣрки за задържание на работницитѣ, за закрепванието имъ къмъ земята на болѣритѣ.

Въ другитѣ славянски племена крепостното състояние на селската масса се яви вследствие на сжщитѣ причини, само че у тѣхъ процессътъ е вървѣлъ по-бавно или, по-добрѣ да се каже, безъ особенни външни тласъци. Въ другитѣ славянски племена исходна причина на крепостничеството се явява извѣстното на всички славянски племена така нарѣченото „изгойство", т. е. испжжданието на отдѣлни членове изъ задругата, изъ общината. Първоначалната причина на това явление въ славянскитѣ племена трѣбва да се дири въ развитието на производителностьта и съ нея въ развитието на размѣната. Развитата производителность естественно е отдѣляла извѣстно количество излишни работни ржцѣ въ общината, които сж се залавяли за размѣната, за търговията. А последнята е внасяла въ примитивнитѣ земледѣлчески коммуни индивидуализма. Отдѣлнитѣ личности почватъ да се чувствуватъ стѣснени отъ коммуната и вследствие на туй лесно дохаждатъ въ сблъсъкъ съ нея. Славянскитѣ коммуни, както и коммунитѣ въ другитѣ племена, при всѣко нарушение на обичайнитѣ правила отъ отдѣлнитѣ членове, испжждаха ги отъ общината, безъ всѣкакво право върху земята на общината. Едни отъ тия испждени членове залавяли празднитѣ земи, непринадлѣжащи на общинитѣ и сж ставали самостоятелни собственници; други — испждени безъ всѣкакви срѣдства за производство, отиватъ при отдѣлнитѣ собственници, на които работятъ земята имъ съ наемна плата, която се е състояла въ условена часть отъ продуктитѣ. Процессътъ на разлаганието на общинитѣ и образуванието на частното владѣние на земята се е развивалъ въ това направление и приведе славянскитѣ общини, въ южнитѣ и западнитѣ славяне много по-рано отъ сѣвернитѣ, твърдѣ скоро (въ XII и XIII в.) къмъ пълното възтържествувание на *личното начало*. Процессътъ въ по-нататъшното си развитие доведе до образуванието на голѣми собственници, създаде свободното преселвание на личноститѣ. Но това последното се яви не въ интереса на голѣмитѣ собственници. За тѣхъ е необходимо да иматъ много работни ржцѣ и евтини. Обаче свободното преселвание лишава голѣмитѣ землевладѣлци отъ свободното располагание съ такива ржцѣ. Естественно, се явява нуж-

дата отъ ограничения на свободното преселване на селската масса. Но за осъществлението на тая нужда изисква се една организирана сила, която да може да наложи на другитѣ тая нужда на голѣмитѣ собственници. Тука се явява *държавната власть*, *държавата*. Ясно е, че държавната власть веднага се намѣри въ ржцѣтѣ на голѣмитѣ земевладѣлци, на болѣритѣ у едни, на *властелитѣ* и *жупанитѣ* у други. Съ образуванието на държавата вече се захваща систематическото закрепване на селската масса къмъ земитѣ на голѣмитѣ земевладѣлци, издаватъ се редъ закони, взиматъ се редъ мѣрки за ограничение свободното преселване на работнитѣ масси. Явява се крепостното състояние. [9])

Така е вървѣлъ процессътъ на закрепостяванието селската масса въ другитѣ славянски племена. Малко при по-други условия се е развилъ тоя процессъ въ България. Държавната власть въ нея се яви, така да кажемъ, готова. Проессътъ, който описахме и който въ мизийскитѣ славяне се е намиралъ въ самото си начало още, изведнажъ получи небивалъ въ другитѣ славянски племена тласъкъ. Болѣрската класса, като заддадѣ общинската земя и я обърна въ свое частно владѣние, разруши социалнитѣ отношения, освободи личностьта отъ свързкитѣ на коммуната и съ туй, разбира се, създаде почвата за лесното преселване. Но вследствие горѣказанитѣ причини болѣрската класса още отъ самото начало на своето господство трѣбваше да ограничи свободното преселване на населението. Съ други думи, крепостното състояние въ България си води началото още отъ самото й покорение отъ Българитѣ. За туй то се явява найрано въ България, отколкото въ другитѣ славянски страни. И колкото повече се усилва властьта на покорителитѣ, толкова повече се утвърдява крепостничеството въ българското царство.

Памятницитѣ, които сж запазени отъ другитѣ славянски племена, особенно отъ Сърбитѣ, като на една отъ причинитѣ, които способствуваха за закрепванието на селската масса къмъ земитѣ на земевладѣлцитѣ, указватъ на частитѣ массови преселвания вследствие на различни народни бѣдствия, главно вследствие честитѣ истрѣбителни войни. [10]) И това е съвършенно справедливо. Честитѣ истрѣбителни войни естественно намаляваха численностьта на населението, намаляваха главно численностьта на работното население. Населението вследствие на тия войни е бѣгало на цѣли масси отъ своето отечество. Намалението на работнитѣ ржцѣ е една отъ главнитѣ причини, които ускориха закрепостяванието на народнитѣ масси. Ясно е, че колкото по-малко работни ржцѣ оставаха, толкова по-силно ставаше стремлението на владѣтелската класса да ги задържи на своитѣ земи, да ги овържи о тѣхъ.

Казанното е още по-справедливо относително България. Отъ покорението на Мизия до Телериха българската история предста-

---

[9]) *гл. Зигель, Законникъ Стефана Душана, вып. I, С.-Петербургъ 1872, стр. 21.*

[10]) Ibid. *22.*

ставлява непрекъсванъ редъ отъ истрѣбителни войни съ Византия и отъ кървави борби вътрѣ между покоренитѣ и покорителитѣ. Покоренитѣ Славяне се ползуваха отъ всѣки сгоденъ случай и на голѣми масси бѣгаха изъ Мизия. Така що, работното население постоянно се е намалявало, догдѣто при Телериха то се е намалило до толкова, че стана нужда да се праща таенъ походъ въ Македония за насилственно преселвание на Бързацитѣ въ България. Ясно е, че при такова голѣмо намаление на работното население неизбѣжно е било усилванието на крепостното състояние. Ето защо ний поддържаме, че при царуванието на Телериха, при всичко че неговото царувание не е било дълговременно, както и въ следующия подиръ него периодъ, крепостното право се усилва. Отъ избѣгванието на Церига или Телериха въ Цариградъ до покръстванието на Българитѣ се изминаха около 80 години. Отъ 25-ия изъ въпроситѣ, които Борисъ задава на римския папа, ясно се вижда, че за избѣгвание или за опитвание да избѣга свободенъ человѣкъ или робъ изъ България се наказвалъ съ смърть. [11]) Такъвъ е билъ обичая, който, очевидно, се сложилъ отдавна. Отъ смисъла на тоя въпросъ е ясно, че противъ свободното преселвание на работното население сѫ сѫществували въ България извънредно строги мѣрки. Съ други думи, въпросникътъ на Бориса потвърдява горѣизложенното.

Следъ Телериха иди Кардамъ. Той е царувалъ не повече отъ Телериха, и неговото царувание не е направило никакво измѣнение въ вътрѣшното положение на страната. Неговото царувание се ознаменува съ нѣколко побѣди надъ Византия, които побѣди, прочее, нищо не дадоха на българитѣ, освѣнъ, навѣрно, това, че затвърди властьта на управляющитѣ и още по-яко се закрепости населението. Забелѣжително е, че до войнитѣ на Крума съ Византия, никои отъ българскитѣ царе не се опитватъ въ нахлуванията си въ византийскитѣ области да пресели изъ тѣхъ население въ безлюднитѣ мѣста на България. Крумъ първи се е въсползувалъ отъ своитѣ побѣди надъ Византия и следъ побѣдитѣ си около Месемврия той преселилъ въ България 30,000 души византийски подданници. [12]) Както се вижда, една отъ целитѣ на Крумовия походъ въ Византия, следъ побѣдата надъ „гордий Никифоръ" е била да залови повече плѣнници съ колонизаторска цель. [13]) На Крума приписватъ и друго стремление — да превземе Цариградъ. Както е извѣстно, Крумъ не превзѣ Цариградъ, но неговия походъ въ Византия по последствията си е ималъ грамадно значение. Тоя походъ и главно преселванието на голѣмо множество византийски подданници християни приготви почвата за духовния превратъ, почвата за християнството, което 50 години подиръ Крума напълно въстържествува. Съ покръстванието на България нищо не се измѣнява въ еконо-

[11]) *Гильф., 79.*
[12]) *Иреч., 179.*
[13]) *Гильф., 38.*

мическия и социалния ѝ строй. Напротивъ, съ покръстването ѝ крепостното право още повече се усилва, и раздѣлата между управляющата класса и работната, както и борбата между тѣхъ се усилва, съ тая само разлика, че въ нея се внася вече и духовенъ елементъ. Но за това подробно въ следующитѣ студии.

МАЛИНОВАТА ВОДА

(Изъ „запискитѣ на ловеца")

отъ

И. С. Тургеневъ

Въ началото на августъ често пѫти ставатъ нетърпими жеги. Въ това време, отъ дванайсетъ до три часа, най-решителниятъ и най-съсрѣдоточениятъ човѣкъ не е въ състояние да ходи на ловъ, и най-преданното куче зафаща „да брои стъпкитѣ на ловеца", т. е. да върви полека подирѣ му, съ болезнено зажумени очи и преувеличено изплезенъ езикъ; а въ отговоръ на укора на своя господарь то униженно върти опашка и изражава смущение въ лицето, ала напредъ не се мръдва. Именно въ такъвъ день случи ми се да бѫда на ловъ. Дълго азъ се противихъ на искушението да полегна нейдѣ на сѣнка, ако ще би на едно мъгновение; дълго моето неуморно куче продължаваше да снове изъ храсталака, макаръ че нищо пѫтно, както се виждаше, не очакваше отъ своята трѣскава дѣятелность. Задушливиятъ пекъ ме накара, най-сетнѣ, да се погрижа за спазванието на последнитѣ ни сили и способности. Какъ да е азъ се довлѣкохъ до рѣката Иста, вече позната на моитѣ снисходителни читатели, спуснахъ се отъ урвата и тръгнахъ по жълтия и влаженъ пѣсъкъ на къмъ изворчето, извѣстно въ цѣлата околия подъ името „Малинова вода". Това изворче бликаше изъ една пукнатина на брѣга, преобърната полека-лека въ малъкъ, но дълбокъ трапъ, и на двайсеть крачки отъ тамъ съ весело и ромонливо шумолѣние се вливаше въ рѣката. Склоноветѣ на трапа бѣха обрасли съ шумакъ; около изворчето се зеленѣеше низка, кадифяна трѣвица; слънчевитѣ лѫчи почти никога не досягаха неговата студена, срѣбриста влага. Азъ се домъкнахъ до изворчето; връзъ трѣвата лежеше

брѣстовъ кутелъ, оставенъ за хаиръ отъ нѣкой пѫтникъ-селенинъ. Азъ се напихъ съ студена водица, полегнахъ въ сѣнката и погледнахъ наоколу. При залива, образуванъ отъ втичането на извора въ рѣката, и поради това винаги покритъ съ меки бръчици, сѣдѣха, гърбомъ къмъ мене, двама старци. Едина, доста широкоплещестъ и високъ, въ тъмнозеленъ чистичъкъ кафтанъ и въ калпакъ, ловѣше съ вѫдица риба; другиятъ — сухичъкъ и дребничъкъ, въ сукнено закърпено сетре и гологлавъ, държеше на колѣнетѣ си гърне съ червеи и сегизъ-тогизъ погладваше съ ржка побѣлѣлата си глава, като-че искаше да я предпази отъ слънцето. Азъ се вгледахъ въ него по-внимателно и познахъ, че той е Шумихинския Степушка. Моля позволение отъ читателя да му представя тоя човѣкъ.

На нѣколко версти отъ моето селце се намира голѣмото село Шумихино, съ каменна църква, съградена въ името на Св. Св. безсрѣбърници Кузма и Дамянъ. Противъ тая църква нѣкога се издигаше обширенъ господарски палатъ, окрѫженъ съ разни пристройки, килери, работилници, конюшници, зимници, бани и временни готварници, покриви за карети, отдѣления за гости и управляющи, оранжерии за цвѣтя, люлки за народа, и други, малко или много полезни, здания. Въ тоя палатъ живѣеха богати помѣщици, и всичко у тѣхъ вървѣше наредъ, — когато веднага, въ едно прекрасно утро, цѣлата тая благодать изгорѣ до шушка. Господаритѣ се прибраха въ друго гнѣздо; чифликътъ запустѣ. Широкото пепелище се обърна въ градина, тукъ-тамъ затрупана съ камари тухли, останки отъ предишни фундаменти. Отъ уцѣлѣлото градиво на-двѣ на-три скърпиха бордей, покриха го съ дъски отъ разглобени варки, купени преди десеть години за построявание павилйонъ отъ готически стилъ, и ставиха въ него да живѣе градинаря Митрофанъ съ жена му Аксиния и седемъ дѣца. Митрофану порѫчиха да донася за господарската трапеза, чакъ отъ сто и петдесеть версти, разни зеленчуци и плодове; на Аксиния дадоха да наглежда тиролската крава, купена въ Москва доста скѫпичко, но, за жалость, лишена отъ всѣка способность да възпроизвежда, и затова отъ времето на нейното купувание оставала недойна; пакъ на нейна грижа дадоха и бухлатия пепелявъ патокъ, едничката „господарска“ птица; на дѣцата, по̀ причина да малолѣтство, неопредѣлиха никакви длъжности, което, впрочемъ, никой не имъ попречи да станатъ съвършенно

мързеливи. У тоя градинаръ случи ми се два-три пѫти да пренощувамъ; пѫтемъ земахъ отъ него краставици, които, Богъ знае защо, даже и лѣтѣ се отличаваха съ своята голѣмина, съ своя блудкавъ, воденистъ вкусъ и дебела жълта кожа. У него именно азъ видѣхъ за пръвъ пѫть Степушка. Освенъ Митрофанъ съ неговата челядь и стария, глухъ клисаръ Герасимъ, който живѣеше ради-Христа въ избата на една крива солдатка, ни единъ отъ придворнитѣ слуги или ратаи на помѣщика не остана въ Шумихино, защото Степушка, съ когото имамъ намѣрение да запозная читателя, не можеше да се смѣта нито за слуга въобще, нито пъкъ за придворенъ нѣкакъвъ въ особенности.

Всѣки човѣкъ има макаръ какво да е положение въ обществото, макаръ какви да сѫ връзки; на всѣки слуга се дава, ако не платка, то поне тъй наречения „таинъ“: Степушка не получаваше решително никакви пособия, съ никого не се родѣеше, никой не знаеше за неговото сѫществувание. Тоя клетникъ дори и минало нѣмаше; за него не говорѣха; той надали и бѣше записанъ въ нѣкой преброителенъ списъкъ. Пръскаха се нѣкакви тъмни слухове, че билъ нѣкога у нѣкого-си камердинеръ; но кой е той, отъ гдѣ е, чий синъ, какъ попадналъ въ числото на Шумихинскитѣ поданници, по какъвъ начинъ се сдобилъ съ сукненото сетре, което го носеше отъ незапаметни времена, гдѣ живѣе, съ какво живѣе, — за това положително никой нищо не знаеше, па и правичката да си кажемъ, никого не интересуваха тия въпроси. Дѣдо Трофимичъ, който знаеше родословието на всички служили у помѣщика по възходяща линия до четвъртия поясъ, и той еднажъ само загатна, че помни, каже, какво на Степанъ се пада роднина една туркиня, която покойниятъ господарь, бригадирь Алексѣй Романичъ, билъ довелъ отъ походъ заедно съ колята. Даже въ праздничпи дни, дни на всеобща милость и гощавка съ говби, булгурени пити, и зелена ракия, споредъ стария русски обичай, — даже въ такива дни Степушка не се показваше около богатата трапеза и буретата, не се покланяше, не се вреждаше да цѣлуне чорбаджийската рѫка, не испиваше наведнажъ чашката ракия предъ очитѣ на господаря и за негово здравие, чашката, която се пълнеше отъ тлъстата рѫка на виночерпеца; негли нѣкоя добра душа, минувайки пѫтемъ, ще подаде на клетника недоѣдено парче пита. На Великденъ съ него се „христосваха“ [1]), но той

---

[1]) Цѣлуваха.

не засукваше окирливения си ржкавъ, не изваждаше отъ задния си джебъ червено яйце, не трѣпкаше, не се задъхваше, за да го поднесе на младитѣ господари или даже на самата стара госпожа. Лѣтѣ той живѣеше въ нѣкаква клѣтка, задъ курника, а зимѣ въ предвѣрието на банята; въ силни мразове той нощуваше въ плѣвника. Него бѣха навикнали да гледатъ, понѣкой пжть и го посритваха, но никой съ него не заприказваше, па и той самичекъ, чини ми се, отъ като се бѣ родилъ, не бѣ отварялъ уста. Следъ пожара, тоя отфърленъ човѣкъ се прибра, или по-добрѣ да се каже, се притули подъ стрѣхата на Митрофана. Градинарьтъ не го закачи, не му рече: живѣй у менъ, ала и не го изгони. Па Степушка и не живѣеше у него: той се мѣркаше и нѣкакъ като духъ се носѣше изъ градината. Ходѣше и се движеше безъ всѣкакъвъ шумъ; кихаше и се кашлѣше въ ржка, не безъ страхъ; вѣчно се грижеше и работѣше мълчешката, като мравка; и всичко това той вършеше само заради насжщния, за нищо друго. Пъкъ и така си е: ако речеше да не се грижи отъ съмнало до мръкнало за своята прехрана , — умрѣлъ би мой Степушка отъ гладъ. Лошо е, кога не знаешъ отъ сутриньта, дали ще бждешъ ситъ вечерьта? Ту нейдѣ край стобора Степушка сѣди и гризе рѣпа, или морковъ смучи, или оцапанъ кочанъ отъ зеле дроби; ту подъ гърнето огънь стъква и нѣкакви черни парчета отъ пазвата си вади и въ гърнето пуща; ту въ килерчето клопка подрънква, гвоздей прибива, поличка за хлѣба стъкмява. И всичко това той върши мълчешката, сѣкашъ тайната: току вижъ и скрилъ се. По нѣкой пжть ненадѣйно се изгуби на два-три дена; отсжтствието му, разбира се, никой не забелѣзва . . . Кога да видишъ, той пакъ тукъ, пакъ нейдѣ около стобора подъ пиростията трѣскички крадешкомъ подклажда. Лицето му малко, очитѣ жълти, косата чакъ до вежди, носленцето заострено, ушитѣ голѣми, прозирни, като на прилѣпъ, брадата като че отъ двѣ недѣли обръсната, и никога ни по-голѣма не става, ни по-малка. Ето тоя Степушка азъ видѣхъ на брѣга на Иста, въ компания съ другия старецъ.

Азъ отидохъ при тѣхъ, здрависахъ се и сѣднахъ редомъ. Въ другаря на Степушка азъ открихъ сжщо познатъ: той бѣше отъ освободенитѣ селени на графа Петъръ Иличъ ***; казваше се Михайло Савелиевъ, по прѣкоръ Туманъ. Той живѣеше при единъ болховски охтичавъ мѣщанинъ, съдържатель на

ханъ, гдѣто азъ доста често се спирахъ. Младитѣ чиновници и другитѣ свободни отъ занятие хора, които пѫтуватъ по широкия орловски друмъ (на търговцитѣ, разположени въ колата на меки шарени душеци, не имъ влиза това въ работа), — и до сега още могатъ забелѣза, недалече отъ голѣмото село Троицкое, огромното дървено двуетажно здание, съвършенно заоставено, съ срутенъ покривъ и заковани прозорци, издигнато до самия пѫть. На пладнѣ, въ ясенъ слънчевъ день, човѣкъ не може да си въобрази нищо по-скърбно отъ тая развалина. Тукъ нѣкога е живѣлъ графъ Петъръ Иличъ, извѣстенъ гостолюбецъ, богатъ велможа отъ старото време. Бивали сѫ дни, когато цѣлата губерния се е събирала у него, играла и се веселила за честь и слава, при оглушителния гръмъ на самодѣлната музика, пуканието и трѣсканието на кіоръ-фишецитѣ; и вѣроятно, много бабички, минувайки сега покрай запустѣлия болѣрски палатъ, въздѫхватъ и си спомватъ за миналото време, за миналата младость. Много години пирувалъ графътъ, много години се расхождалъ съ привѣтлива усмивка на уста измежду тълпата отъ раболѣпни гости; но имѣнието му, за нещастие, не стигнало за цѣлъ животъ. Като се разорилъ до дъно, той заминалъ за Петербургъ да търси служба, и умрѣлъ въ хотела, безъ да дочака нѣкакво решение. Туманъ служилъ у него като кѫщенъ слуга, и още при живота на господаря билъ пуснатъ на свобода. Той бѣше около седъмдесегодишенъ човѣкъ, съ лице правилно и приятно. Хилѣше се почти постоянно, както се хилятъ сега само хората отъ времето на Екатерина II: добродушно и величаво; кога приказваше, растваряше и свиваше полека устнитѣ си, мило жумѣше очитѣ си и произнасяше думитѣ малко съ носа си. Сѣкнѣше се и смъркаше енфие сѫщо бавно, като-че работа вършеше.

— Е, какъ, Михайло Савеличъ. — почнахъ азъ: — наслови ли риба?

— А, фанаха се двѣ-три коскурчета и петь-шесть голуши, вижте въ кошничката, моля . . . Покажи ги Степка.

Степушка ми показа кошничката.

— Ами ти, Степанъ, какъ си поминавашъ? — попитахъ го азъ.

— И.... и.... и.... ни.... нищо-о, господине, тъ.... тъпчемъ земята, — отговори Степанъ, запъвайки се, сѣкашъ-че камани търкаляше съ езика си.

— А Митрофанъ здравъ ли е?

— Здъ.... здравъ е, господине.

Клетникътъ се обърна.

— Каква орисия! Чакашъ и нищо не се улавя, — заприказва Туманъ: — много е горѣщо, та рибата се испокрила изъ-подъ коренацитѣ, спи.... Гуди червейче, Степка. (Степушка извади червей, турна го на дланьта си, тупна го единъ-два пѫти, закачи го на вѫдицата, плюна и го подаде на Тумана). Да си живъ, Степка.... А вий, господине, — продължаваше той, като се обръщаше къмъ мене: — по ловъ ли сте излѣзли?

— Както виждашъ.

— Тъй.... Ами това куче какво ще да е: ингилишко или фурляндско?

Старецътъ обичаше, кога му се паднѣше случай, да се покаже, че е виждалъ и разбира отъ много работи.

— Не знамъ, отъ каква порода е, ала бива го.

— Тъй.... Ами държите ли повече кучета, та нѣкой пѫть тъй съ коньe да излизате?

— Държа два чифта.

Туманъ се усмихна и заклати глава.

— Така си е: нѣкой е мераклия за кучета, а пъкъ другиму и даромъ да му ги давашъ—не ги ще. Съ моя си простъ умъ азъ тъй мисля: кучетата повече за салтанатъ, тъй да се рече, трѣбва да се държатъ.... Всичко трѣбва да си бѫде споредъ реда му: и коньетѣ му да сѫ наредъ, и кучетата да сѫ наредъ, и слугитѣ му, па и всичко. Покойниятъ графъ — Богъ да го прости! — не бѣше, право да ви кажа, нѣкой ловецъ; ама кучета държеше, и два пѫти въ годината излизаше на ловъ. Ще се съберать на двора неговитѣ слуги, ще гледатъ кучетата, въ червени кафтани съ ширити, и съ трѫба затрѫбватъ; тѣхно сиятелство ще благоволятъ да излѣзатъ, и коня на тѣхно сиятелство ще поведатъ; тѣхно сиятелство ще се качатъ, а главния ловецъ краката му въ стременитѣ ще намѣсти, шапката отъ главата си ще свали и дизгинитѣ въ шапка ще му подаде. Тѣхно сиятелство ей-тъй нѣкакъ съ камшика ще исплющи, слугитѣ му ще забръмчатъ, ще зашумятъ, и ще потеглятъ изъ двора. Главния ловецъ, дѣто придържва стременитѣ, подиръ графа ще тръгне, а самъ за копринена връвь двѣ любими господарски кучета води и ей-така опулено, гледа, знаете.... И сѣди той високо на казашкото сѣдло, червендалѣстъ такъвъ,

очитѣ си на четире отваря..... То се разбира, че и гости при такъвъ случай биватъ. Хемъ съ веселие, хемъ съ почетъ..... Ахъ, отърва се, проклѣтия! прибави той веднага, като дръпна вѫдицата.

— А както слушамъ, графътъ ще да е поживѣлъ на вѣка си за свое удоволствие? — попитахъ азъ.

Старецътъ плюна на червея и мѣтна вѫдицата.

— Велможественъ човѣкъ бѣше, кой го не знае. Първитѣ особи, може да се каже, отъ Петербургъ у него на гости дохаждаха. Въ гълѫбови ленти сѣдятъ на трапезата и ядатъ. Пъкъ и майсторски знае да угощава. Повикаше ме мене: „Туманъ", каже, „за утрѣ ми сѫ нужднu чиги: зарѫчай да ми намѣрятъ, чувашъ?" — „Чувамъ, ваше сиятелство". — Везени кафтани, перуки, бастуни, миризми, леванто отъ първо качество, табакери, картини ей-такива голѣми, чакъ отъ Парижъ исписваше. Ще даде банкетъ, — Боже ти мой, владико небесенъ! фейрверки ще се захвърлятъ, разходки ще се устроятъ! Дори и съ топове гърмятъ! Само едни музиканти до четиредесеть души имаше. За капелмайстръ нѣмецъ държеше; само-че тоя нѣмецъ по едно време се възгордѣ много: съ господаритѣ на една трапеза пожела да ѣде; ала тѣхно сиятелство истири го да си ходи съ здравие: музикантитѣ ми, каже, и безъ това отбиратъ отъ своята работа. То си е така: господарска повела. Ще се заловатъ да играятъ —чакъ до зори не свършватъ, и то наймного лакосезъ-матрадура . . .Е . . . е . . . е . . улови се, братко! (Старецътъ измъкна изъ водата единъ малъкъ костуръ). На, Єгепка. — Господарь бѣше, сѫщински господарь, продължаваше старецътъ, като фърли пакъ вѫдицата: — пъкъ и блага душа човѣкъ бѣше. По нѣкой пѫть ще те понабие, — ала скоро забраваше. Едно само: любовници държеше. Охъ, тѣзи пусти любовници, Боже прости ме! Тѣ го и съсипаха. И ще ви кажа, най-вече отъ низкото съсловие ги избираше. Да ги видѣше, би си рекълъ: какво повече отъ това можѣха да искатъ? Ама не —ще ти поискатъ най-скѫпото нѣщо, каквото имаше въ цѣла Европа! Пъкъ и то да се рече: защо да си не поживѣе човѣкъ за свой кефъ? То, наистина, господарска работа . . . ала не трѣбваше да се съсипва. Еле имаше една: Акулина се казваше; тя умрѣ — Богъ да я прости! Бѣше проста мома, на Ситовския десетникъ дъщеря, ала такава зла! По лицето много пѫти биеше господаря. Бѣше го омагйосала съвсѣмъ. На моя внукъ главата обръсна: защото възъ новата ѝ рокля шчеколатъ

веднажъ изсипалъ . . .!. пъкъ и не само нему бѣше обръснала главата. Да . . . . Ала все-пакъ хубаво бѣше онова временце ! — додаде старецътъ съ дълбока въздишка, наведе се и млъкна.

— Но вашиятъ господарь, както виждамъ, строгъ билъ ? — поехъ азъ следъ недълго мълчание.

— Тогава това се е харесвало, господине, — отговори ми старецътъ, като заклати глава.

— Сега това вече го нѣма, — забелѣжихъ азъ, безъ да спущамъ отъ него очи.

Той ме погледна отъ страни.

— Сега, не ще дума, по-добрѣ е, промърмори старецътъ — и далече захвърли вѫдицата.

Ний сѣдѣхме на сѣнка; но и въ сѣнката бѣше задушливо. Тѣжкия, жежъкъ въздухъ сѣкашъ-че бѣше замрѣлъ; горѣщото лице съ тѫга жаждаше вѣтрецъ, ала вѣтрецъ нѣмаше. Слънцето просто те удряше отъ синйото, потъмнѣло небе; право предъ насъ, на другия брѣгъ, жълтѣеше овесяна нива, тукъ-тамъ обрасла съ пелинъ, и нито единъ класъ не шавваше. Малко по-низко, единъ конь стоеше въ рѣката до колѣни и лѣниво махаше мократа си опашка; сегизъ-тогизъ изъ-подъ нѣкой надвисналъ храстъ изплувнеше голѣма риба, испуснеше мехурчета, па тихо се потопѣше въ водата, като оставяше подирѣ си леки вълнообразни колелца. Щурцитѣ църтѣха въ пожълтѣлата трѣва: падпадъци крѣщѣха като-че безъ желание; ястребитѣ гладко летѣха надъ нивитѣ и често се спираха на мѣстото си, като махаха бърже съ крилѣтѣ си и распущаха, като вѣтрило, опашката си. Ний сѣдѣхме неподвижно, омаломощени отъ жегата. Веднага задъ насъ, въ трапа, се раздаде шумъ: нѣкой слизаше къмъ извора. Азъ се обърнахъ и видѣхъ единъ възстаръ мѫжъ наоколо петдесеть години, опрашенъ, по риза въ царвули, съ плетена торба и клашникъ на гърба. Той отиде при извора, напи се съ жадность и се изправи.

— Ей, ти ли си, бе Власъ ? извика Туманъ, като се вгледа въ него: — добрѣ дошелъ, братко. Отъ дека така западна ?

— Добъръ день, Михайло Савельичъ, — отговори мужикътъ, като се приближаваше до насъ; — отдалече.

— Гдѣ си се губилъ ? — попита го Туманъ.

— Въ Москва ходихъ, при господаря.

— Защо ?

— Да го моля ходихъ.

— За какво да го молишъ?

— Да ми намали оброка, или пъкъ да ме пресели на друго мѣсто... Синъ ми умрѣ, че останахъ самичекъ, а самъ не се излиза на глава.

— Умрѣ синъ ти?

— Умрѣ. Покойниятъ, — додаде мужикътъ, следъ като помълча, — въ Москва бѣше пайтонджия; па той, да ви кажа правото, ми плащаше оброка.

— Та нима ти си на оброкъ?

— На оброкъ.

— Ами какво твоятъ господарь?

— Какво господарьтъ? Испъди ме! Каже, какъ смѣешъ право при мене да идешъ? не знаешъ ли, че има тамъ мой човѣкъ? Ти, кай, трѣбва по-напредъ на управляющия това да кажешъ... та и дѣ ще те преселя? Ти, кай, трѣбва по напредъ дълга си да исплатишъ. Разлюти се страшно.

— Е, и ти зе, че се върна назадъ?

— Зехъ, че се върнахъ, ами какво да правя? Рекохъ на тългване да попитамъ, да не би синъ ми да е оставилъ нѣщо подиръ смъртьта си, ала нищо не можахъ да узная. Думамъ на неговия господарь: азъ съмъ, рекохъ, Филиповия баща; а той ми отговаря: че отъ гдѣ да знамъ? Па и синъ ти, каже, нищо не остави; биле длъженъ ми остана. И азъ зехъ, че се върнахъ.

Селянинътъ ни расправяше всичко това съ усмивка, сякашъ-че за нѣкого другиго ставаше дума; но малкитѣ му сгърчени очи се напълниха съ сълзи, устнитѣ му потрепѣрваха.

— Какво, сега у дома си отивашъ?

— Ами кадѣ? Разбира се, у дома. Кой знае, сега жената трѣбва да премира отъ гладъ.

— А бѣ ти... туй.... — заприказва отведнажъ Степанъ, — сплете се, млъкна, и почна да бърка въ гърнето.

— Ами при управителя ще отидешъ ли? — продължи Туманъ, като погледна Степка съ очудване.

— Какъ ще отида при него!.... Азъ и тъй имамъ да му давамъ. Синъ ми до смъртния часъ цѣла година болѣдувалъ, та и своя оброкъ не внесалъ.... Сега съ моя кахъръ: какво имамъ, та какво да дамъ?... Ехъ, не знамъ, каквото да кажешъ — се не излиза: не сече пустата ми глава! (Мужикътъ се засмѣ). А тамъ бай Кинтилиянъ Семеничъ, каквото и да рече, не знамъ...

Власъ пакъ се изсмѣ.

— Какво? — лоша е работата, Власйо, — полека произнесе Туманъ.

— А, защо лоша? Нѣ... (Гласътъ на Власъ се пресече). Я гледай пъкъ каква жега, — продължаваше той, като обърсваше съ ржкава лицето си.

— Кой е вашия господарь? — попитахъ азъ.

— Графъ***, Владимиръ Петровичъ.

— Синътъ на Петра Иличъ?

— Синътъ на Петра Иличъ, — отговори Туманъ. Петъръ Иличъ, покойниятъ, още при живота си му даде Власовото село.

— Какво, здравъ ли е той?

— Здравъ, слава Богу, — отговори Власъ. —Единъ червендалѣстъ такъвъ станалъ, лицето му сѣкашъ ще се пръсне.

— Видите, господине, — продължаваше Туманъ, като се обръщаше къмъ мене: — хубаво е кадѣ Москва, а то тукъ на оброкъ ги турилъ.

— А колко зема на домакинство?

— Деветдесеть и петь рубли на кжща, додаде Власъ.

— На, видите ли: пъкъ земята е съвсѣмъ малко, останала е само една господарска гора.

— Та и нея, казвать, продали, — забелѣжи мужикътъ.

— На, видите ли..... Степка, дай ми червейче... А, Степка? какво ти, заспа ли?

Степушка се стрѣсна. Мужикътъ сѣдна при насъ. Ний пакъ млъкнахме. На отвъдния брѣгъ на рѣката нѣкой подкачи една пѣсень, но до толкосъ жаловита... Затъжи се мой клетий Власъ....

Следъ половина часъ ний се разотидохме.

Превелъ отъ русски: *Г. А. Миндовъ.*

НАЦИОНАЛИЗМЪТЪ И НЕГОВИТѢ ИДЕАЛИ.

Правилната оцѣнка на историческата еволюция води къмъ отричанието на националнитѣ идеи и идеали. Нѣщо повече: историческия процессъ въ своята крайна фаза отрича самия принципъ; историята отрича самитѣ *националности*. И така, ний утвърждаваме, че въ силата на историческото развитие културната роля на

националноститѣ е завършена, а следователно всѣкакъвъ видъ национализмъ и национални идеали сж работи, на които мѣстото е въ архивата на историческитѣ паметници, а не въ речника на съвременния общественъ животъ.

Отъ това обаче не следва, че ний отричаме значението на националностьта въ историческото минало. Напротивъ, това значение не подлежи на никакво съмнѣние. Нацинтѣ сж били нѣкогашъ главнитѣ двигатели на обществения прогрессъ, единствената обществена форма, а следователно единственното срѣдство, съ което человѣчеството е могло да противостои въ жестоката борба за сжществувание. Нѣщо повече: националностьта е била единъ отъ могжщитѣ лостове на економическата и въобще културна еволюция на съвременното общество. Но това обстоятелсто не доказва още, че значението на националностьта е вѣчно и неизмѣнно, и че, следов., и самитѣ нации сж сжществували и ще сжществуватъ вѣчно.

Въ историята на человѣчеството нациитѣ, както и всички други обществени институти, иматъ своето начало, а, следов., не могатъ да нѣматъ своятъ край.

Научнитѣ изследвания на Маурера, Максима Ковалевски, Баховена, Мак-Ленана, Левисъ Моргана и сумма други етнографи и историци установяватъ, че въ първобитното време не само е нѣмало никакви нации и господарства, но даже е отсжтствувала и тъзи форма на семейния животъ, която ний сме привикнали да смѣтаме като основа, като ядка на нашия националенъ животъ.

Па и вънъ отъ това, всѣки отъ насъ знае, че въ старо време Балкан. полуостровъ е билъ заселенъ отъ трако-илирийски, а следъ това славянски племена, между които и дума не може да става за какъвто и да било господарственъ, а толкосъ повече националенъ животъ. Сжщото нѣщо е въ Франция, Испания, Германия и Англия още въ времената, когато значението на Римъ все повече и повече растѣше.

Най-сетнѣ ний забелѣзваме още днесь въ ония племена, които сж закъснели въ своето развитие, — каквито сж несъмнѣнно австралийскитѣ и ирокезитѣ въ Америка. — Ще рече господарството и нацията не сж нѣща, съ които се е родило человѣчеството, а—обществени явления, които сж се развили съ течението на времето, подъ влиянието на извѣстни, строго опредѣлени исторически условия.

Кои сж тия условия?

До когато, споредъ свидѣтелството на историята, па и на самитѣ библейски легенди, человѣчеството въ видъ на отдѣлни родове и племена е прекарвало единъ чаргарски или пастушески животъ, безъ опредѣленно мѣсто за живѣние и безъ всѣкакви богатства и недвижими имоти, тогава и дума не е можло да става за какъвто и да било по-сложенъ обществ. животъ. Никаква неоходимость не е имало въ създаванието на какъвто и да било господарственъ механизмъ, тъй като въ ржцѣтѣ на всички тия племена при всѣка по-сериозна опасность, се намираше едно отъ важнитѣ срѣдства за защита, — бѣгството и мѣстението отъ едно мѣсто на друго.

Обаче съвсѣмъ други сѫ били условията, когато сѫщитѣ тия племена сѫ почнали да се ползуватъ съ *земледѣлието*, а, следователно, сѫ почнали да живѣятъ осѣдло. Трудътъ, който човѣкъ е полагалъ за обработването на земята, натрупването на извѣстенъ излишъкъ отъ продукти, (благоларение извънреднитѣ негови усилия и усъвършенствувание орѫдията, съ които той е работилъ), — натрупвание, което е било първий зачатъкъ на богатството, а следов. и неговата бѫдѫща собственность, — ето кое е привързало племената къмъ заселената земя, въ епохата на земледѣлието, — ето найсетнѣ тайната на любовьта къмъ отечеството, а следователно първий необходимъ елементъ за едно бѫдѫще господарство и нация.

Обаче това е още недостатъчно. Распрѫснати въ видъ на отдѣлни общини, всѣка една отъ които си живѣе съвършенно самостоятелно и независимо, тия племена сѫ били твърдѣ далечъ отъ да образуватъ едно „конкретно" цѣло, каквото представлява господарството или нацията.

Необходимо било задружното сѫдѣйствие и участие на много природни и исторически фактори, за да се дойде до това. Между тѣхъ най-видно мѣсто завзематъ: 1) борбата на человѣка съ природнитѣ сили, 2) борбата съ вънкашнитѣ врагове, и най-сетнѣ, 3) развитието на търговията и производството.

Сѫществуванието на такива природни стихии като рѣкитѣ Нилъ и Тигръ, Ефратъ, Янгъ-Тсе-*Киангъ*, и Хуанг-хо (въ Китай), отъ разливанието на които е зависелъ живота на всички племена, тъй като съ това е билъ свързанъ въпроса за плодородието на почвата,—ето кадѣ, споредъ изследванията на Л. И. Мечниковъ, се крие главната причина за организирание на старитѣ господарствени деспотии, каквито сѫ били тия въ Египетъ, Халдея и пр. Безсилието на отдѣлния човѣкъ въ борбата съ подобни стихии, като Нилъ, е карало племената къмъ задружната работа, следов. къмъ установяванието на единъ *господарственъ строй*, който да урежда взаимнитѣ отношения, — съ една дума къмъ второто необходимо условие за едно възможно въ бѫдаще национално обединение.

Въ сѫщата смисълъ е дѣйствувала и втората главна причина — борбата на племената противъ външнитѣ врагове, които сѫ нападали, за да грабятъ богатствата на мирнитѣ земледѣлчески племена. Срѣдневѣковнитѣ феодални господарства сѫ именно плодъ отъ преимуществениото дѣйствие на тия условия.

Обаче най важната роль за непосредственното организирание на националноститѣ принадлежи на третий най-могѫщественъ социаленъ факторъ — на *търговията*, която се явява непосредственна рожба отъ бавното економическо развитие на обществото.

До когато всѣка една отъ първобитнитѣ общини живѣеше сама за себе си, като произвождаше всичко, което ѝ трѣбваше, тя нѣмаше нужда отъ каквито и да било постоянни сношения съ другитѣ първобитни общини, което е необходимото условие за тѣхното обединявание въ едно цѣло. Малко едно подобие на това ний имаме въ примѣра на наший селский животъ въ турско време. Всѣко село

или колиба, или по-добрѣ, всѣко семейство е произвеждало всичко, което му е било потрѣбно: храна облѣкло и пр. Сѫщото нѣщо, но още по-типична форма е било въ племений животъ на тъй нареченитѣ германски марки и въобще първобитни общини.

Господарствата, които сѫ сѫществували тогава, заедно съ своитѣ необходими елементи—войската и централната власть, сѫ били плодъ отъ борбата на племената съ вънкашнитѣ врагове и природата. Но тия феодални господарства или държави никогашъ не сѫ били *национални* държави. Защото никакво обединение не е сѫществувало между националнитѣ елементи. Обединени сѫ били само военното и духовно съсловия и нищо повече.

За създаването на една нация трѣбваше да се унищожи затворения животъ на първобитнитѣ общини (марки), които сковаваха общественното развитие.

Това нѣщо е било извършено отъ развитието на собственнитѣ економичесаи сили на първобитната община.

Постепенното развитие на занаятитѣ въ по-голѣмитѣ общини, което е вървѣло въ ущърбъ на земледѣлието, е повелъ къмъ образуването на тъй нареченитѣ *цехи* или *еснафи*. Тия последнитѣ сѫ служили отначало исключително за удовлетворение мѣстнитѣ нужди на общината.

Обаче, съ нарастването на нуждитѣ, а заедно съ това и съ усъвършенствуването орѫдията за работа, явила се е възможностьта за произвеждание на излишни продукти, което сѫ положили основата на една размѣнна търговия, която е почнала да излиза вънъ отъ предѣлитѣ на общината. Ето въ тази именно търговия на една община съ друга отначало, а сетнѣ на друга община съ далечнитѣ крайнини на Европа и свѣта, и се заключава залога на бѫдащето обединение на националнитѣ единици.

Развитието на търговията, която поведе къмъ натрупвание на богатства въ първоначалнитѣ бѣдни общини и селца, които се явяваха центрове на търговскитѣ пѫтища, даже въ резултатъ образуванието на градоветѣ, които бѣха невъзможни при първитѣ условия.

Обаче сѫществуванието на градоветѣ съ постоянно увеличаващитѣ се богатства, бѣше немислимо безъ тѣхната защита отъ вънкашнитѣ неприятели. Когато, благодарение изнамиранието на нови водни пѫтища, търговията достигна до всемирни размѣри, — яви се необходимостьта отъ една мощна защита на търговский классъ, която можеше да бѫде гарантирана отъ едно силно и при това *национално господарство*. За тъзи цель създаденитѣ отъ по-рано елементи на бѫдащата господарственна машина, като войската, властьта и управляющия классъ трѣбваше да се приспособятъ къмъ новитѣ условия, *да се национализиратъ*. Тѣ трѣбваше да станатъ представители и защитници на цѣлата бѫдаща нация . . . .

Мѣстото не ни позволява да се спремъ по-подробно върху възникванието на националноститѣ. Обаче всѣкой, който си спомне за културното историческо значение на древнитѣ олигархически републики, каквито бѣха финикийската, атинската, венецианската, сира-

кузската, както и за економическата роля, която срѣдиземно море е играло при тѣхното възникване. Освѣнъ това, всѣки, който знае, какво грамадно влияние е оказала за зараждането на срѣдне-европейскитѣ промишленни градове търговията съ истокъ — отначало по срѣдиземно море, а подирѣ по атлантическия океанъ; найсетнѣ всѣки, който си спомне политическото значение, което градоветѣ и градскитѣ общини сѫ играли въ борбата на царската власть съ феодализма — ще разбере твърдѣ добрѣ, кадѣ се крие тайната пружина за възникването на националностьта.

И така, борбата на племената съ вънкашнитѣ врагове и природни стихии дадоха първия потикъ за организиране зачатъцитѣ на бѫдащата господарственна машина, когато пъкъ развитието на собственнитѣ економически сили на първобитното общество бѣше главното условие за националния животъ.

Националното господарство, като общественъ институтъ, се появи исключително въ интереситѣ на възникналия търговски классъ, като осигуряваше по такъвъ начинъ понататъшното економическо развитие на обществото.

До когато владѣеше тъй нареченото натурално хазяйство и хората бѣха всички земледѣлци, до тогава и дума не можеше да става за нѣкакъвъ националенъ животъ. Всѣка община живѣеше сама по себе си, независимо отъ другитѣ и сама за себе си. Но щомъ натуралното хазяйство отстѫпи на тъй нареченото *стоково*, щомъ вмѣсто земледѣлието — *търговията съ стоки* стана главното занятие на цѣлъ единъ общественъ классъ, тогава за пръвъ пѫть на историческата сцена се явява стремлението къмъ национално обединение.

Че дѣйствително економическитѣ интереси на съвременния буржуазенъ классъ съставляватъ главната особенность на съвременнитѣ национални единици, това не е трудно да се види.

Общото на всички „национални“ стремления въ съвременната епоха, това е тъй наречената **колониална политика**, която се състои въ заграбването на повече колониални земи; новитѣ колонии даватъ тържища за продаване стокитѣ на съвременния капитасистически классъ, който единственно има интересъ въ това. Всичката съвременна политическа история на европейскитѣ господарства представляватъ ярка илюстрация на казаното. Ний ще се въсползуваме само отъ единъ фактъ на тая история, който е важенъ за насъ, особенно поради откровенното обяснение, което му даватъ самитѣ негови автори. Думата ни е за окупирането на китайския заливъ Киао-Чау, отъ германската ескадра,—фактъ, който тъй изненада напоследъкъ цѣлия политически свѣтъ. И това не е само временно окупиране, а просто заграбване на единъ отъ хубавитѣ заливи на тихия океанъ, който билъ особенно важенъ за търговскитѣ операции на германскитѣ капиталисти. И знаете ли, какъ върховния представитель на германската нация обяснява тоя политически „актъ“? Ето буквалнитѣ думи на императора Вилхелма, отправени къмъ принца Хенриха, началника на германската ескадра: „пѫтешествието, което предприемашъ, и задачата, съ която ти се нагърбвашъ не пред-

ставляватъ нищо ново отъ себе си; тѣ сж логическо следствие отъ всичко онова, създадено политически отъ моя дѣдо и неговия великъ канцеляръ и което е било добито съ мечъ въ ржка на бойното поле отъ благородния ни баща; тѣ сж само първото утвърждаване на новообединената и нововъзникнала германска империя въ нейнитѣ отвъдъ-морски задачи. *Въ удивителния прогрессъ на нейнитѣ търговски интереси, последнитѣ сж взели такива широки размѣри, щото моя длъжность е да сървя подиръ новия германски ханзейски съюзъ и да му давамъ нуждното покровителство, което той трѣбва да изиска отъ императрията и императора . . .*" „Това нѣщо се явява преимуществено дѣло на отбрана, а не на настжпление?..." „*Подъ покровителствената сѣнка на нашия германски воененъ флагъ трѣбва да гарантираме на нашата търговия, на германския търговецъ (разбирай капиталистъ), на германскитѣ параходи* правото, което ний можемъ да изискваме,— сжщото право, което иматъ всички останали народи" . . . „Не е нова така сжщо и нашата търговия. Нима ханзейския съюзъ въ старо време не бѣше и едно отъ най-могжществениитѣ въ свѣта предприятия и нима германскитѣ градове едно време не издържаха сами по цѣли флотове? *Но тоя съюзъ пропадна и трѣбваше да пропадне, защото нему недостигаше само едно условие, и това условие бѣ императорската защита.* Но сега вече условията сж съвсѣмъ други: първо, защото е създадена германската империя, и второ, защото търговията ни все повече и повече се развива и процъвтѣва, *обстоятелство, което е възможно само ако тя се чувствува въ безопасностьта задъ силата на империята.* Имперската мощь означава морска сила, а морската и имперската сили тъй зависятъ помежду си, щото не могатъ да сжществуватъ една безъ друга". По нататъкъ миролюбивия монархъ заповѣдва: „а ако нѣкой дръзне да наруши нашето несъмнено право и да ни повреди, то стовари върху му своя броненосенъ юмрукъ !„

Най-сетнѣ бихме могли да укажемъ на характерното за нашата епоха явление, тъй нареченния *въоржженъ миръ*. Постоянното увеличение на „националнитѣ" армии, тѣхното постоянно въоржжавание съ все по-нови смъртоносни орждия—всичко това се върши подъ непосредственното давление на капиталистическитѣ интереси, които единственно иматъ нужда отъ защитата на внушителната военна сила на всемирното тържище.

Нацията, създадена отъ собственното развитие на економическитѣ сили въ първобитното общество, е имала грамадно културно значение за човѣческия прогрессъ; подъ нейната защита се е извършвалъ по-нататъшния економически процессъ, тя е способствувала още повече за развитието на производителнитѣ сили на обществото. Обаче това значение се простира само до тогава, до като националното господарство способствува за економическия прогрессъ на обществото. Съ развитието на производителнитѣ сили, тия последнитѣ излизатъ отъ рамкитѣ на националнитѣ единици; економическия прогрессъ подкопава основитѣ на своята кърмилка,

отрича принципа и формата на националноститѣ, на могжщитѣ нѣкогашъ национални господарства.

Както „*марката*“ въ срѣднитѣ вѣкове не е била въ състояние да свърже и скове развитието на економическитѣ сили, изникнали въ нейнитѣ предѣли, на нейния гръбъ и трѣбваше по-лека лека да се расплуе въ националната държава, така и тая последнята, следъ като изигра ролята си на временна покровителка и поощрителка на националното производство, ще трѣбва да отстжпи предъ колосалното развитие на економическитѣ сили въ съвременното общество, което нацията не може да побере въ своитѣ тѣсни рамки.

Съвременното производство, главния регуляторъ на нашия културенъ животъ, отдавна е излѣзло отъ рамкитѣ на национализма. Производството на отдѣлнитѣ страни, като е престанало да бжде самостоятелно национално производство, отдавна се е превърнало въ часть отъ всемирното производство, законитѣ на което испитватъ всички. Економическата зависимость на една страна отъ друга представлява такава трайна и неоспорима връзка между народитѣ, предъ която националнитѣ граници и изолированность ставатъ безсмислении фикции. Постояннитѣ търговски договори и трактати сж плодъ отъ тая зависимость и тѣ най-добрѣ отражаватъ факта, че национализма се явява спънка за развитието на економическитѣ отношения, за економическия прогрессъ на съвременнитѣ общества. Капитала, който се явява главния лостъ на съвременния економически напредъкъ, не прави никаква разлика между националноститѣ, странитѣ или раситѣ; по самата си сжщность той е космополитиченъ.

Благодарение на тоя космополитически характеръ на съвременнитѣ економически отношения, едно отъ неизбѣжнитѣ следствия на капитализма е и разрушаванието на всички материални и духовни елементи на национализма.

Кадѣ е оная разединеность и изолированность на отдѣлнитѣ народи, която се явяваше подкладката на тѣхнитѣ национални вражди? Кадѣ останаха националнитѣ нрави и обичаи, националнитѣ култури? — Всичко това отдавна е преминало или преминава въ областьта на архивитѣ, и този процессъ бързо-бързо се завършва предъ нашитѣ собственни очи.

Благодарение на желѣзницитѣ, пжтищата, телеграфитѣ и пощитѣ, благодарение размѣната и търговията, — китайскитѣ стѣни на народитѣ, съ които тѣ бѣха разединени, бързо-бързо се рушатъ и разчистятъ пжтя за общия потокъ на всемирната, общечеловѣческа мисъль и култура. Отдѣлнитѣ национални култури и цивилизации губятъ своитѣ индивидуални черти и постепенно се претапятъ въ една общечеловѣческа цивилизация и култура, въ основата на която лежи економисеското единство и неизбѣжна зависимость на народитѣ.

И дѣйствително, съ какво единъ народъ или една нация се отличаваше по-напредъ отъ друга? — Кръвното родство, нравитѣ и

обичаитѣ, езика, облѣклото, въобще културата, географическото положение и пр. ще кажете, може би, вий.—Е, добрѣ, какво нѣщо е кръвното или племенно роднинство при настоящитѣ заплетени международни сношения, ако не една фикция. Гдѣ е оная първоначална еднородность на понятията „французи", „нѣмци", „русси", и кой може сега да ги разграничи на картата? Най-сетнѣ, гдѣ останаха националнитѣ или по-добрѣ племенни митологии? Даже и националнитѣ нарѣчия и езици преставатъ да играятъ ролята на националното отличие, тъй като нуждата отъ единъ международенъ езикъ става все по-чувствителна. Опитванията на Тлаера и Д-ръ Есперанто да създадатъ искуственно такъвъ интернационаленъ езикъ, колкото и несполучливи и да сѫ, обаче сѫ твърдѣ знаменателни. Най-сетнѣ, нѣма вече ония войнствующи галли, сакси, франки и германци, нашедствията на които съставляваха главно съдържание на миналата история.

Наистина, положението на съвременна Европа въ XIX вѣкъ, което най-ярко се характеризира съ думитѣ *„въоржженъ миръ"*, е до толкова натегнато, щото въ нашитѣ очи се рисува неизбѣжния день, въ който ще се нахвърлятъ единъ върху други французи, нѣмци, русси, австрийци и т. н., за да се раскъсатъ. Но това съвсѣмъ не е вѣрно! Въ края на 19-й вѣкъ нѣма срѣдневѣковнитѣ войнствующи народи, а има само цивилизовани войнствующи правителства и то правителства классови, буржуазни. Една грамадна часть отъ человѣчеството — масситѣ, безъ да обрѫщатъ внимание на вѫжделенията на правящитѣ класси, братски си подаватъ рѫце презъ гори и планини, презъ искуственнитѣ национални граници. И тия масси сѫ свързани съ неразривнитѣ връзки на общата солидарность и чувство... Да погледнемъ на политическата Франция и Германия, па да вникнемъ и въ дѣйствителната Франция и дѣйствителната Германия. Какво виждаме? Когато политическата Франция е готова всѣка минута да се хвърли въ името на реванша върху Германия, за да си вземе назадъ Елзасъ и Лотарингия,—въ сѫщото това време работническа Франция и Германия празднуватъ ежедневно своята взаимность и солидарность. Какво значатъ за французския и германския пролетариятъ Елзасъ и Лотарингия, когато и единия и другия нѣма що да ядатъ?—Каквито и да бѫдѫтъ отношенията на враждующитѣ буржуазни правителства, французския и германския работникъ сѫ готови на всѣка минута да се опълчатъ противъ общия врагъ на человѣческия прогрессъ, безъ да се увличатъ отъ каквито и да било национални идеали. И въ това е единственния залогъ за сигурностьта на нашето бѫдѫще.

Н. И. Х.

(Края въ следующ. кн.)

СКИЦИ И СТИХОТВОРЕНИЯ ВЪ ПРОЗА

отъ *Андрей Немоевски.*

Пладнѣ

Силно испищѣха свирките на предачницата и извѣстяваха часа за почивка. Предъ стъклата на голѣмитѣ прозорци се виждаха тѣхнитѣ колосални очъртания, запрѣлитѣ голѣми колела, овиснални тѣ ремици.

Между двата реда отъ здания на улицата е още пусто. Слънцето пече все по-силно. Уви най-малкото полъхвание на вѣтера не укротява голѣмия пекъ.

Ето, че се отварятъ фабричнитѣ врата и отъ двора се излива на улицата една човѣшка рѣка, потича между зданията и се запжтва къмъ полето. Слънцето изливаше потоци отъ свѣтлина и жаръ. Въздухътъ трепти, вибрира и се пролива, сѣкашъ като течна масса. Нажежената земя изгаряше краката.

Тълпата достига полето и се расиръска по близкитѣ рътлини. Отъ всичкитѣ страни прииждаха жени и носѣха обѣдъ. Тука, на припекъ подъ открито небе работния народъ подкрѣпяше силитѣ си съ храна; подиръ малко пакъ писнаха свирнитѣ на предачницата.

Нахраненъ, народа се расположи на почивка, кой гдѣто се случи. Навсѣкадѣ се виждаха блѣдни отъ умора и отъ нетърпимата жега лица. Нѣкои заспаха. Подъ пламналото слънце почивката почти бѣ невъзможна: слѣпитѣ очи биѣха, устата се запичаха отъ жажда.

Тука, на рътлината, си почиватъ хората, а тамъ, долу, спи фабричния гигантъ. Почиватъ машинитѣ, стотини станове, хиляди вретена. Всичко спи, всичко! Слънцето достига своя зенитъ, застрашава да запали земята. Земята лѣжи, като огромно чудовище, което примира отъ жажда, лѣжи безмълвно: запрѣха и движението, и адския шумъ, сѣкашъ е настаналъ последния часъ на земята, тя като че ли ей-сега ще испустне последния си дахъ, и ще настане ужасната минута, когато ще се прекрати всѣкой животъ, когато подъ горѣщитѣ слънчеви лжчи ще се растопи земната кора, ще се превърне въ горѣща лава, и въ тази лава ще потънатъ навѣки гори, фабрични тржби, градове, села. . . . . . .

Мжчително, жежко и задушно. Мъртва тишина, кръвьта прилива къмъ слѣпитѣ очи, мисъльта престава да работи.

Человѣкъ си казва: нека погине свѣтътъ, нека се растопи земята, — сърдцето ми нѣма да трепне, устнитѣ ми нѣма да прошепнатъ нито една съжалителна дума за живота, който загинва въ този пъкълъ.

Жегата се усилва, предъ очитѣ плува нѣкакъвъ си аленъ облакъ. Земята, небото, всичко става червено, ужасно червено. Малко по-малко този пурпуръ преминава въ синевина, клѣпачитѣ се склюпватъ . . . но изведнажъ се чува пронизителното изсвирване, и въ мигъ тишината се смѣнява съ шумъ, движение . . . .

Тръпки побиватъ тѣлото. Човѣшката масса се съживи, стана и бързо се запѫтва къмъ фабричнитѣ врата. Загърмѣха машинитѣ, заспалия исполинъ се събуди . . . пакъ на работа!

Никой вече не осѣща нито жега, нито ужасна жажда. Слънчевата топлина като че ли се влѣ въ жилитѣ на човѣка и ги испълни съ енергия и животъ. Нови сили като че се придадоха на хората. Гърмятъ люлѣянията на колелата, бѣсно се въртятъ вретената, сноватъ, распростиратъ се, като гигантска мрѣжа, милиони нишки. Талази отъ горѣщъ въздухъ трептятъ, звучатъ като звукове отъ органъ, като звукове отъ далечна пѣсень, която се истръгва изъ хиляди гърди.

Предачницата, като гигантски корабъ, плува по вълнитѣ на свѣта! Напредъ! Напредъ! Тука нѣма мѣсто за съмнение, тука нѣма мѣто за слабость, нѣма мѣсто за страхъ! Тука нѣма ни стари добродѣтели, нито нови, тука нѣма състрадание, нѣма трогателно милосърдие — тука има само единъ великъ животъ, общъ трудъ, всесилно стремление напредъ! Но тука има една тълпа, тълпа силна и духомъ и тѣломъ, огромна тълпа, исправена като единъ грамаденъ человѣкъ. Само той едничекъ, тоя исполинъ може да диша посрѣдъ тая жега, да върви, безъ да пада, на своя тежакъ, трудовъ пѫть; само той едничекъ ще пренесе огненното испитание на своя вѣкъ и ще преплува презъ пламналото море на труда до брѣговетѣ на новъ материкъ за ново земно сѫществувание!

Превелъ **В. М. Т.**

КНИЖНИНА

Н. Г. Чернишевски, отъ *Г. Плехановъ*. Превелъ изъ русския Социалъ-Демократъ *Г. Бакаловъ*. Варна 1897 г. Цѣна 2.50

„Има писатели, значението на които напълно се исчерпва отъ вѣка, въ който тѣ живѣятъ и дѣйствуватъ. Току-що слезатъ отъ земното поприще и се свърши тѣхното време, тѣ стаятъ исключително достояние на историята, интересувайки нейнитѣ изследватели, като материалъ за изучвание на тая или друга епоха". Такъвъ именно писатель е и Чернишевски, процитиранитѣ отъ насъ думи на когото характеризиратъ напълно литературната му дѣятелность. Чернишевски живѣ въ епоха, която, справедливо може да се каже, бѣ една отъ най свѣтлитѣ за развитието на русската литературна мисъль. Това бѣше епохата на шестдесетитѣ години, въ която, между другитѣ искренни труженници, работѣха въ тогавашния *Съвременникъ* Добролюбовъ и Чернишевски.

Преди да пристѫпимъ къмъ самата книга читательтъ ще ни прости, ако, съ негово съгласие, си позволимъ да кажемъ нѣколко предварителни думи за живота на Николай Гавриловичъ, още повече, че Плехановъ — по нѣмание на рѫка източници — говори съвсѣмъ малко за неговото юношество. Това искаме да сторимъ, за да испълнимъ едничката празнота въ цѣлото горѣ-отбелѣзано отъ насъ съчинение на Георги Плехановъ.

* * *

Николай Гавриловичъ Чернишевски е роденъ въ Саратовъ на 19 юний 1828 г.*). Поставенъ още отъ дѣтската си люлка въ благоприятни (сравниелно, разбира се) условия, у него е могла да се развие наклонностьта къмъ по-нататъшно усъвършенствувание. Баща му, Гаврилъ Ивановичъ, доста образованъ човѣкъ, е занимавалъ нѣколко духовни длъжности. Майка му, Евгения Егоровна, е била сѫщо разумна жена. Младия Чернишевски е билъ изложенъ на тѣхнитѣ родителски ласкания . . . Условията за неговото умственно развитие сѫ били благоприятни. Веднага, щомъ като се научилъ да чете, той се хвърлилъ въ библиотеката на баща си. Отъ нея, по всѣка вѣроятность, все е можалъ да извлече нѣщо. Но младия умъ не се задоволявалъ само съ това: той често ходилъ у своитѣ другари, кадѣто се ровилъ и изъ тѣхнитѣ книги. До колко жаждата за четение е била развита у младия Николай, се вижда отъ това, че, по думитѣ на негови познати, книгата не му е испадала изъ рѫцѣтѣ: всичкото си свободно време той е прекарвалъ въ четение. Особенна наклонность Чернишевски е ималъ къмъ езицитѣ. На 14 годишната си възрастъ той знаялъ древнитѣ езици и е можалъ да превежда нѣкои отъ классическитѣ писатели. Въ 1842 г. Чернишевски билъ приетъ въ Саратовската семинария. Тука той изявилъ желание да изучва френски и татарски. Освѣнъ това Чернишевски

*) *У Плехановъ е 1829 г. (стр. 6)*

се занимавалъ съ изучванието на арабски и еврейски, знанието на които езици не било задължително за семенариститѣ. Начетеностьта му изумявала както неговитѣ другари, така сжщо и преподавателитѣ въ семинарията. Впрочемъ да приведемъ думитѣ на неговъ единъ другаръ—съученикъ, на Розанова: „Неговитѣ научни сведения бѣха необикновенно голѣми: той знаеше латински, грьцки, еврейски, французски, английски, полски и немски. Начетностьта му бѣше необикновенна. Между нашитѣ преподаватели имаше единъ, който се казваше Г. С. Воскресенски. Той бѣше жестокъ до звѣрство, но като преподаватель — единъ отъ най добритѣ въ семинарията... Дойдеше ли да заприказва за нѣщо и попита: не сте ли чели за това нѣщо? — Всички или мълчать или отговарять, че не сж чели. „Е, а вий Чернишевски, чели ли сте?" — питаше той. Въ това време, когато Воскресенски говори и пита, Черн., както обикновенно правеше, пишеше нѣщо. Презъ време на класснитѣ занятия той всѣкога правеше извадки изъ лексиконитѣ, — това му бѣ обикновенното занятие. — Чернишевски пише, учительтъ го пита и не повтаря въпроса; току видишъ стане и начне: „германски писатель N. N. казва за това ... французски ... английски ..." Слушашъ и не можешъ да разберешъ, отъ кадѣ е можалъ да намѣри толкова сведения?.... Съ своитѣ многостранни и обширни сведения по св. писание, всеобщата гражданска история, по логиката, психологията, литературата, историята, философията и пр. Чернишевски просто ни поразяваше всички. Нашитѣ наставници го считаха за удоволствие да заприказватъ съ него, като съ човѣкъ напълно вече развитъ").

Но семинарията не се понравила на Чернишески и, въпрѣки желанието на началството и на неговитѣ родители, въ 1844 г. той излиза изъ нея, за да постжпи въ университета. Въ 1846 г. Чернишевски билъ вече на университетската скамейка въ Петербургъ. Тука, въ продължение на уневерситетския курсъ, той изучавалъ още по сериозно древнитѣ езици, общата словесность и славянскитѣ наречия; слушалъ лекциитѣ на проф. И. И. Срезневски, който го привлѣкалъ къмъ себе си, обикналъ го много и подъ негово ржководство Черн. съставилъ словарь къмъ *Ипатіевской лѣтописи*, напечатанъ въ прибавленията къмъ „Изв. II Акад. Наукъ" 1843 г.[2]) Въ 1850 г. Чернишевски свършилъ, а въ 1851 г. станалъ учитель при гимназията въ Саратовъ. Но скоро оставилъ учителската кариера — ако и да билъ премѣстенъ въ Петербургъ — и се предалъ на литературата. Положително нищо не се знае, дали презъ време на университетския си животъ е писалъ въ нѣкой журналъ. Въ 1853 започнали да се появяватъ неговитѣ библиографически статии, отначало въ *Отеч. Записки*, а послѣ въ *Съвременникъ*. Ведно съ тая работа се занимавалъ и съ преводи. Така напр., презъ 54 г. въ *От*. З. се появилъ превода на романа „*Семейство Доддовъ*" отъ

[1]) *Гл. както за това, така и за др. сведения „Исторія новѣйшей руской литературы" А. М. Скабичевскаго стр. 60 и сл.*

[2]) *Пакъ тамъ*,

Чарлза Ливера. Презъ 1855 г. Чернишевски защищавалъ своята дисертация. Подирѣ се сближилъ съ редакцията на *Съвременникъ* и стана единъ отъ главнитѣ му редактори.

Относително други факти за живота на Николай Гавриловичъ читательтъ ще ги намѣри при прочитанието на първата и следующитѣ статии отъ книгата на Плеханова. [1]).

* * *

За да можемъ да се ориентираме върху дѣятелностьта на единъ писатель, колкото едностранчива да е тя, трѣбва, преди всичко, да се запознаемъ съ неговото мировърѣние. Мировърѣнието на Чернишевски, като единъ отъ най яркитѣ представители въ шестдесетитѣ години, представлява, мислимъ, за българския читатель, голѣмъ интересъ; за туй ний ще се постараемъ, до колкото позволяватъ рамкитѣ на една рецензия, да го изложимъ вкратцѣ по Плеханова — а това е и главното — за да можемъ сетнѣ да хвърлимъ единъ общъ погледъ и върху другитѣ въпроси, които се подхвърлятъ на критика въ предметната книга.

„Отъ всичкитѣ си литературни предшедственници Чернишевски се отнасяше съ най-голѣмо уважение къмъ Бѣлински и неговия кружокъ. За това може и да се помисли, че той се е въспиталъ именно по съчиненията на Бѣлински и на неговия кружокъ, че отъ този източникъ той взема своето разбиране идеитѣ на правдата, науката и искуството. Но това не е съвсѣмъ така. *Учительтъ* на Чернишевски въ философията е Фейербахъ. Въ статията си — Антропологическия принципъ въ философията, Чернишевски казва: „за принципъ въ философското въззрѣние служи изработената отъ естественнитѣ науки идея за единството на човѣшкия организмъ; наблюденията на философитѣ, зоолозитѣ и медицитѣ отмахнаха всѣка мисъль за дуализма на човѣка. Философията вижда въ него туй, което виждатъ медицината, физиологията, химията; тия науки доказватъ, че никакъвъ дуализмъ се не вижда въ човѣка, а философията прибавя, че ако вънъ отъ реалната си натура човѣкъ имаше друга натура, непремѣнно тя би се исказала въ нѣщо, и тъй като тя не се исказва въ нѣщо, тъй като всичко, което произлиза и се проявава въ човѣка, произлиза по едничката му реална натура, то друга натура нѣма въ него“ [2]). Въ тия редове ний виждаме предадена въ общо философската система на Фейербаха, която е митералистическа.

Но материализмътъ на Фейербаха, следователно, и оня на Чернишевски, както и оня на неговитѣ предшественници французски материалисти въ сравнение съ съвременния диалектически материализмъ, е цѣла метафизика.

Въ очитѣ на материалиститѣ отъ мин. в. „историята на чело-

---

[1]) *За живота на Н. Г. Черн. въ Сибиръ виж.* N-0 *1 на „Народ. Библиотека“, въ която сж помѣстени въспоминанията на Короленко В., преводъ. Разградъ 1895 г,*

[2]) *Плехановъ. стр. 13*

вѣчеството е просто история за погрѣшкитѣ на честнитѣ простаци и featureознитѣ на користолюбивитѣ злодѣйци". Отъ гледището на диалектическия материализмъ това съвсѣмъ не е така. „Споредъ последния, историята на человѣчеството престава да се вижда като една нелѣпа бърканица отъ насилия, които всички до едно се осѫждатъ предъ сѫдейската маса на едвамъ сега узрѣлия философски разумъ и които най-добрѣ е да се забравятъ, колкото се може по-скоро. Историята на хората е процессъ на развитието на самото человѣчество, и задачата на съвременната мисъль се състои въ туй— да проследи постепенното развитие на този процессъ . . . . и да покаже вѫтрѣшната му законосъобразность посредъ всички случайности на пръвъ погледъ".

Чернишевски, както е извѣстно, бѣше социалистъ. Но неговия социализъмъ бѣше утопически. „Учительтъ на Чернишевски въ социализма бѣха, казва Плехановъ, утопиститѣ. Съ това се и обясняватъ почти всичкитѣ особенности въ неговитѣ политико-економически възгледи" (стр. 175). Трѣбва при туй да прибавимъ, че Чернишевски бѣше подпадналъ и подъ влиянието на Миля. Този писатель, подъ влиянието на съвременното му работническо движение, критикуваше буржуазния режимъ, исказа много вѣрни, но въ сѫщото време и твърдѣ блѣдни мисли. Какъ и защо Чернишевски е попадналъ подъ влиянието на тоя писатель, не е мѫчно да се обясни. Ний тука нѣма да се простираме върху тоя въпросъ. Читательтъ ще намѣри въ самата книга пълното му освѣтление.

Въ останалитѣ три статии на книгата читательтъ ще намѣри една безпощадна критика на буржуазната економия въобще. За насъ въ дадения случай е важно да знаемъ, какви бѣха познанията на Н. Г, Чернишевски по политическата економия. Извѣстно е състоянието на политическата економия презъ периода Рикардо-Сисмонди до Маркса. Дѣйствително, тя бѣше направила нѣщо, но не всичко, което да я повдигне до степеньта на наука чиста отъ всѣкакви утопии: „ *теоритическото* изучване законитѣ на буржуазното стопанство малко напредна ." За критиката на сѫществующитѣ буржуазни стопанственни отношения се залавятъ най напредъ социалиститѣ — утописти. Последнитѣ подхвърлиха буржуазната економия на жестока критика и справедливи нападки, тѣ „въ сѫщото време често пѫти сподѣляха най грубитѣ теоретически погрѣшки на економиститѣ". Тѣхнитѣ усилия, въ това отношение, не принесоха сѫщественна полза, ако се не смѣта факта, гдѣто къмъ социалистическитѣ утопии, по справедливата забелѣжка на Плехановъ, внесоха нови погрѣшни елементи. Политическата економия, значи, не можеше да се гордѣе съ пъленъ успѣхъ. Но това, което не можаха да направятъ социалиститѣ — утописти, направиха научнитѣ социалисти. Тѣ пролѣха своята свѣтла струя презъ тогавашното състояние на политическата економия, за да ѝ дадатъ строго научно направление, чуждо на всѣкакви утопии, съ което и днесь и за въ бѫдаще ще се гордѣе. . . . .

Но Н. Г. Чернишевски не бѣше ученикъ на Маркса. Чер-

нишевски не бѣше и не можеше, поради исключителнитѣ условия на русската наука тогава, да бѫде запознатъ съ марксизма.

Голѣмъ интересъ представляватъ тия мѣста отъ книгата на Плехановъ, въ които на пространно се разглеждатъ економическитѣ познания на Николай Гавриловичъ. Изобщо, книгата на г. Плехановъ е една забелѣжителна критика на философската литература и специално — единъ научно-критически разборъ на съчиненията на Чернишевски. Надали би се намѣрила по добра оцѣнка на знаменития руски писатель отъ оцѣнката, която прави Плехановъ,

Много препорѫчваме книгата на нашитѣ читатели, които искатъ да си съставятъ едно правилно, научно мировъзрѣние върху общественнитѣ и политическо-економически въпроси, като за капитала, за стойностьта, за народонаселението и пр. **И. К.**

Самовъспитание и саморазвите отъ *П. Каптеревъ*. Превелъ *Т. Драгановъ*. Издава печатницата „Добруджа" въ градъ Добричъ. 1897 г. 36 ст. 8-ни. Цѣна 25 ст.

Тия дни случайно ни се падна горнята брошура, която възбуди у насъ редъ мисли. Споредъ заглавието на брошурата излиза, че самовъспитание и саморазвитие сѫ двѣ различни понятия, когато въ сѫщость тѣ сѫ синоними. И наистина, нека се попитаме понапредъ, какво нѣщо е въспитание? — Въспитанието е хармоническо *развитие* на тѣлото и душата, съгласно тѣхнитѣ закони. Значи, въспитанието е развитие, а самовъспитанието — саморазвитие.

Автора указва на факта, че не само първоначалното и срѣдното, но даже и висшето училище не е въ състояние да подготви човѣка за единъ разуменъ общественъ животъ. Училището, вѫпрѣки различнитѣ индивидуални качества на ученицитѣ, се стреми да ги подведе подъ единъ общъ калъпъ и по тоя начинъ задушава естественнитѣ имъ наклонности, които при едно правилно развитие биха дали плодотворни резултати. Да се убиятъ естественнитѣ наклонности на дѣтето значи да се направи тѫпо, бездѣятелно, да се убие духомъ и да се обърне въ робъ на училищнитѣ программи. Такива ученици често пѫти иматъ „успѣхъ" въ училището, тѣ ставатъ любимцитѣ на учителя, който често пѫти ги показва за примѣръ на смирение, послушание и акуратность, но за жалость тѣ не сѫ годни за живота, който имъ предлага много въпроси за разрѣшение и ги кани да вzематъ активно участие въ общественнитѣ борби. Тѣ се ограничаватъ само съ „семейнитѣ добродѣтели" на г. Страшимирова, съ прибавка, може би, и на нѣкои бюрократически добродѣтели. Впрочемъ върху поведението на личностьта много по-голѣмо влияние, отколкото училищното въспитание, оказва нейното общественно-економическо положение.

Въ повечето случаи училището не може да убие влеченията на ученицитѣ, а само поражда едно незадоволство въ ученика отъ училището, който гледа по-скоро да се отърве отъ него и да се предаде на своитѣ любими знания, които му доставятъ неописуемо удоволствие. Сѫщото нѣщо става и когато человѣкъ се занимава съ

професия, която не е споредъ неговитѣ наклонности. Тукъ трѣбва да забелѣжимъ, че избора на кариерата или професията не зависи, както казва автора, отъ пустославието и самообольщението на водителитѣ, които виждатъ въ дѣтето си въображаеми способности, а отъ сложнитѣ обществено- економически условия. Така напр., въ насъ още и до днесъ се забелѣжва между младежитѣ силно стремление къмъ медицината, по единствената причина, че медицитѣ сѫ по-добрѣ гарантирани отъ другитѣ служащи, освенъ това могатъ да прекарватъ и безъ служба. Но постоянното увеличение числото на медицитѣ ще докара намаление на заплатата имъ и на приходитѣ имъ отъ частната клиентела, и ний ще видимъ, че „самообльщението и пустославието" на родителитѣ ще се намали. Както и самъ автора споменава, търсятъ се професии износни, и повече нищо. При такива условия, повечето отъ хората сѫ принудени да испълняватъ работа, която не е по угодата имъ и тѣ я вършатъ като необходимъ товаръ, *наложенъ* тѣмъ отъ общественнитѣ условия.

Не можемъ да се съгласимъ съ автора, че „всѣкой организмъ е самодѣятелно начало, което носи *въ себе си источника на дѣятелностьта*". Источника на всѣка дѣятелность, не исключая и душевната, е силата, която не може да се *ражда* отъ организма на человѣка. Человѣкъ зема отъ окрѫжающия го свѣтъ силитѣ, които харчи въ своята дѣятелность. Той взема отъ животинското и растителното царство сложни органически съединения, които разлага въ себе си и освободената при разлаганието имъ сила харчи въ своята дѣятелность. Значи, человѣкъ не създава самъ своята сила, а я взема отъ вънъ. Днесъ, когато закона за съхранението на енергията е станалъ като аксиома, е глупаво да се мисли, че има *силосъздаващи начала*. Може би, автора съ горѣприведената фраза иска да каже, че человѣкъ всичко преработва по своему, но тогава той не се е изразилъ ясно.

Следъ като казва нѣколко думи за наследственностьта, автора съ пълно право осѫжда училищата, за гдѣто съ многото предвиденъ материалъ намаляватъ свободното време до минимумъ и съ това пречатъ на саморазвитието и за гдѣто се стремятъ да приготватъ ученицитѣ по единъ отрано приготвенъ образецъ, който се счита за идеаленъ. Семейството, като не упражнява такъвъ строгъ контролъ върху дѣцата, дава по голѣмъ просторъ на саморазвитието, затова родителитѣ не трѣбва да бързатъ съ испращанието дѣцата си на училището. Училището трѣбва все повече и повече да се приспособява къмъ своитѣ възпитаници, то трѣбва да изучава законитѣ на тѣлесното и духовно развитие и съгласно съ това да направлява своята дѣятелность, като даде по-голѣмъ просторъ на саморазвитието.

Автора, като доказва, че всичкитѣ средства, съ които се ползуваме за по-доброто прекарване на живота си, сѫ добити съ труда на миналитѣ поколения, които, значи, сѫ се грижили за насъ, изважда заключението, че и ний, за да се отплатимъ, трѣбва да работимъ за доброто на бѫдѫщитѣ поколения и на своитѣ съграждани,

т. е. единъ отъ ръководящитѣ ни въ живота принципи трѣбва да бѫде общото благо. Много хубавъ съвѣтъ, но за жалость той е осѫденъ да си остане написанъ само на книга, защото въ живота хората не се рѫководятъ отъ съвѣти, а отъ интереси. Освѣнъ това, фразата „общо благо" е много сходна съ фразата „национално богатство". Тъй като обществото не представлява нищо цѣло по своитѣ стремления и интереси, то явно е, че и дума не може да става за общо благо. Често пѫти онова, което е полезно за едни, е врѣдно за интереситѣ на други. Всѣки, който иска да дава рѫководящи принципи за въ живота, а не само да оставатъ написани въ книгитѣ, трѣбва по-често да се вглежда въ тоя животъ, да изучи различнитѣ течения, да види кое отъ тѣхъ е носителя на прогреса и да указва условията и средствата за по-скорошното му реализиране.

Ясно испъкватъ на явѣ повърхностнитѣ понятия на автора относително общественнитѣ явления, когато говори за средствата, чрезъ които щели да се намалятъ страданията на хората. Кои сѫ тия средства, споредъ автора? — Частната и общественната благотворителность и распространение на убеждението, че духовнитѣ блага сѫ по сѫщественни отъ тѣлеснитѣ. Както виждате, чисто по християнски! Работния народъ, създателя на колосалнитѣ богатства трѣбва да се задоволява съ едно петаче, което му се дава като милостиня! . . . Ний пъкъ мислимъ, че само тогава ще се помогне на тоя народъ, когато той стане господарь на онова, което той изработва и запрети на „високонравственнитѣ благотворители" да се располагатъ съ неговия потъ. Колкото за духовнитѣ блага тѣ сѫ непонятни за оногова, който презъ цѣлия си животъ е осѫденъ на едно животинско сѫществувание. Материалното благосъстояние, располагание съ свободно отъ физическия трудъ време е необходимо условие за духовно развитие, за духовни блага.

Автора, като казва, че всички ний се въспитаваме въ духътъ и характерътъ на сѫществующитѣ учреждения — въ привързаность съ господствующата религия и въ духа на сѫществующия политико-економически строй, прибавя, че другояче не било и възможно. Да, невъзможно е, но не отъ педагогическа гледна точка, на която трѣбва да стои автора, а отъ точка зрение на интереситѣ на управляющата класса, въ рѫцетѣ на която се намира народното просвѣщение и която пази като зеницата на окото си тоя строй.

Ще забелѣжимъ още, че автора се е освободилъ напълно отъ схоластиката, на която далъ мѣсто въ края (стр. 32 — 33) на брошурата. Въ заключение ще кажемъ, че превода е доста добъръ, свободенъ отъ печатни погрѣшки и се чете доста леко. Изобщо брошурата може да се прочете съ полза.

Д. Т. Б.

НАШАТА ХУДОЖЕСТВЕННА ЛИТЕРАТУРА.

(Т. Г. Влайковъ—Веселинъ. Разкази и повѣсти. Книга първа).

Да се говори за българска художественна литература днесъ е много мѫчно. Колкото и да е докачително за българското национално честолюбие, обаче трѣбва да се признае, че ний нѣмаме нито преводна, нито оригинална художественна литература. Има, разбира се, усилия да се създаде такава литература. Но трѣбва да признаемъ, че до сега усилията се явяватъ безплодни. Ний имаме едно сравнително голѣмо число преводачи на художественни произведения. Още по-голѣмо е числото на оригиналнитѣ художественни литератори. Ний имаме, може да се каже, купъ отъ поети, или по-вѣрно, отъ стихотворци и отъ нувелисти; даже имаме романисти и драматурзи. Обаче, съ твърдѣ малко исключения, произведенията на всички тия художественни преводачи и съчинители не издържатъ нито най-снисходителна критика.

Както въ обществено-научнитѣ, тъй и въ научно-литературнитѣ въпроси у насъ отсѫтсвуватъ каквито и да сѫ опредѣлени понятия. Между многото наши беллетристи мѫчно ще намѣрите едного, който съ пълно съзнание да ви опредѣли, защо той е избралъ тая или оная тема или защо тая или оная форма отъ беллетристиката приема. И, разбира се, не може и дума да става за приложението къмъ тѣхъ на извѣстната теория за *безсъзнателното творчество*. Да се прибѣгва въ дадения случай къмъ тая теория би значило *съзнашелно* да скриваме задъ нея нашата литературна безсъдържателность. Пъкъ и въобще самата теория днесъ не е съгласна съ еволюцията на литературнитѣ понятия. Безсъзнателния елементъ въ поетическото творчество заема второстепенно, зависимо положение. Днесъ не може да се говори, че художникътъ създава своитѣ образи, своитѣ велики произведения безъ всѣко съзнание за това, което създава. И най-великитѣ поетически творения сѫ плодъ на съзнателна и дълга умственна работа. Извѣстно е днесъ, че великия Шекспиръ е заемалъ сюжетитѣ на своитѣ най-велики произведения отъ съвременната нему беллетристика. Така, знаменитото му произведение *Оттело* е една извѣстна тогава въ Англия нувела, която Шекспиръ преработилъ и приспособилъ къмъ изискванията на сценическото искуство. *Хамлетъ* е художественно въспроизведение на сѫществующата въ него време легенда. Гете въ *Фаустъ* е предалъ въ поетически форми общераспространенната въ Германия легенда за Д-ра Фауста. Извѣстно е, че талантливитѣ и гениални художници, като Жоржъ Зандъ, Байронъ, Пушкинъ и др. сѫ преработвали своитѣ произведения по нѣколко пѫти. За съвременния намъ знаменитъ французски романистъ Зола е извѣстно, че той преди да напише своитѣ произведения дълго време ги обмислювалъ, ги е преживявалъ умственно, и че само тогава, когато планътъ на произведението и образитѣ напълно сѫ бивали обрисувани, въ главата му, е пристѫпвалъ къмъ писанието. А това значи, че

художественнитѣ произведения сѫ продуктъ на съзнателна и често пѫти твърдѣ дълга работа.

Ако може да се говори за участието на безсъзнателния елементъ въ поетическото творчество, то мигаръ въ тая смисълъ, че художникътъ не напълно съзнава значението, което може да иматъ създаденитѣ отъ него образи и ефекта, който може да произведе неговото поетическо произведение. Но и тука мѫчно можемъ си представи таквосъ положение, при което художникътъ да не може да съзнава цѣната на своитѣ произведения. Мѫчно може человѣкъ да си представи, че Шекспиръ, Гете, Байронъ и др. сѫ се отнасяли съвършенно безъ всѣкакво съзнание къмъ значението на своитѣ произведения. Това би би било психологически необяснимо.

За да разберемъ по-добрѣ казаното, трѣбвало би да се пренесемъ въ оная епоха, въ която живѣе художника и да вникнемъ въ онова обществено и умствено състояние, подъ влиянието на което той създава своитѣ произведения. Но това тука не можемъ го направи; то би ни отвело твърдѣ далече. За въ случая достатъчно е да кажемъ, че великитѣ художници сѫ въ сѫщото време най-развититѣ личности въ своето време, които най-широко схващатъ сѫществующето въ тѣхното време състояние на обществото. Не е мислимо, щото единъ простъ умъ, една личность, която стои на умственното равнище на окрѫжающата го тълпа, да създаде нѣщо дѣйствително високо въ художественно отношение. Въ истинскитѣ художественни произведения се изказва въ художественни образи и картини умственното и общественно състояние на даденъ народъ и въ дадено време.

Отъ казаното следва, че истински художникъ може да бѫде само личность развита, която стои на равнището на философскитѣ движения на своето време, която въорѫжена съ дадено философко мировъзрение, е способна да схване общитѣ, характернитѣ черти на умственното и общественното състояние на единъ народъ, на едно общество, на една извѣстна негова часть. Личность, която не обладава тия качества, колкото високи естественни дарби и да има, не ще може да създаде произведение, което да има художественна стойность.

Кои сѫ необходимитѣ елементи, които правятъ едно беллетристическо произведение да бѫде дѣйствително художественно? Отъ горѣказаното е ясно, че първия необходимъ елементъ е, щото произведението, или по-вѣрно, образитѣ и картинитѣ, които го съставляватъ, да бѫдатъ вѣрни съ дѣйствителностьта. Но какво значи това? Дѣйствителностьта, както е извѣстно, се изказва въ много различни явления, които се приплитатъ едно съ друго, едно отъ друго зависятъ и едно отъ друго проистичатъ. Кои отъ тѣхъ могатъ да бѫдатъ предметъ за едно художественно произведение? Очевидно е, че на всѣко отдѣлно явление може да състави предметъ на едно художественно произведение, нито цѣлата съвокупность отъ явленията могатъ се представи въ едно произведение. Само явления и комбинации отъ явления, които сѫ ха-

рактерни, които изражаватъ *едно общо състояние*, могатъ да дадатъ вѣрни образи и картини за дѣйствителностьта. Едно беллетристическо произведение, колкото малко и да бъде то, ще бъде вѣрно съ дѣйствителностьта само тогава, когато то изразява страни, които я характеризиратъ, когато изразява *едно общо състояние въ дѣйствителностьта*. Единъ *разказъ* или една *повѣсть* ще бъде вѣрна съ дѣйствителностьта, ще представлява художественна цѣна само тогава, когато съдържанието имъ се касае до характерни за дадено обществено състояние явления, до явления, които характеризиратъ извѣстно общо състояние. Единъ разказъ или една повѣсть, която изобразява единъ отдѣленъ нехарактеренъ случай, случай който не изразява едно общо състояние, нѣма да бъде нито вѣрно съ дѣйствителностьта, нито може да представлява художественна цѣна. Ясно е, че вторият елементъ, който прави едно беллетристическо произведение дѣйствително художественно, то е изображението на най-характернитѣ страни на дѣйствителностьта, изображението на дадено общо състояние.

II

Горнитѣ мисли ни дойдоха, когато исчетохме първата книга отъ „Разкази и повѣсти" на г. Т. Г. Влайкова — Веселинъ. Въ тая първа книга влизатъ *шесть* отъ произведенията, които сѫ печатани въ различни наши списания и, до колкото помнимъ, всички сѫ излезли подъ псевдонима *Веселинъ*. Г-нъ Влайковъ е отъ ония наши нови беллетристи, разказитѣ и повѣститѣ на когото се посрѣщаха съ съчувствие отъ читателитѣ и отъ рецензентитѣ. Той е спечелилъ въ нашата читающа публика репутацията, ако не на единъ отъ талантливитѣ, то на единъ отъ добритѣ наши беллетристи. Това добрѣ свидѣтелствува за вкуса и степеньта на литературното развитие на нашата читающа публика и *критика*.

Всички разкази и повѣсти на г-на Влайкова, които влизатъ въ първата книга, могатъ да се характеризиратъ изобщо като прозведения явно тенденциозни. Разбира се, че това не съставлява недостатъкъ за едно художественно произведение. Най-великитѣ художественни произведения сѫ тенденциозни. Нито единъ великъ писатель не е писалъ своитѣ произведения, безъ да се въодушевлявалъ отъ една опредѣлена идея, отъ една извѣстна мисъль, която го е овладѣла, безъ да се е въодушевлявалъ отъ желанието да прокара тази своя идея или мисъль въ живота. Най-великитѣ художественни произведения се отличаватъ съ най-голѣмата си тенденциозность. Като е тъй, то когато разгледваме едно произведение, предъ насъ може да има само въпросъ за каквината на тенденцията му, но не и въпросътъ — тенденциозно ли е даденото произведение или не. Сѫществува единъ принципъ, който се състои въ тъй, че *искуството трѣбва да служи само на чистото искуство*, а не на тенденции. Обаче този принципъ никога въ сѫщность не е намиралъ приложение; поне въ истински художественнитѣ произведения той е невъзможенъ. И то е много естественно. Всѣкой единъ писатель

непременно се намира поръ влиянието на оная сумма впечатления, мисли, принципи и идеи, които получи отъ възпитанието, отъ срѣдата въ която живѣе, отъ классата, къмъ която принадлѣжи, отъ ония обществении движения, подъ властьта на които се намира. Както всѣки фисософъ, тъй и всѣки художникъ е партизанинъ на извѣстни принципи. Вследствие на това, и най-великитѣ художници сѫ принадлѣжали всѣкога къмъ извѣстна политико-социална партия. Сравнението на епохата, въ която е живѣялъ великия художникъ, на принципитѣ, които господствуватъ въ нея епоха, съ произведенията му, показватъ несъмнѣнно свързката между последнитѣ и първитѣ. Но щомъ това е така, то ясно е, че всѣки единъ художникъ, колкото той и да не желае, внася въ своитѣ произведения мислитѣ, идеитѣ, чувствата на срѣдата, на классата, на партията, къмъ която припадлежи. Това е неизбѣжно.

На основание горѣизложеното ний поддържаме, че принципътъ *искуството за искуството* е принципъ безжизненъ. Поддържанието на тоя принципъ въ литературата происхожда отъ другъ единъ принципъ, къмъ който се придържа, или по добрѣ да кажемъ, който се проповѣдва отъ господствующитѣ класси. Този общъ принципъ на последнитѣ казва: нищо художественно, както нищо научно не може да има едно произведение, което се занимава съ жизненнитѣ въпроси на времето. И обратно: за тѣхъ е и художественно и научно само онова произведение, което нѣма нищо общо съ дѣйствителностьта, съ живота и неговитѣ движения. Въ самия този принципъ се заключава най-лошата тенденция, която е причината, гдѣто днесъ художници, които се турятъ на тоя ограниченъ классовъ принципъ, сѫ най-безплоднитѣ и тѣхнитѣ произведения — най-безжизненни.

Тъй че, тенденциозностьта никога не може да се яви причина на нехудожественностьта на дадено беллетристическо произведение. Тенденциозностьта е, напротивъ, присѫща на всѣко истинско художественно произведение; тя придава най-висока художественна цѣна на беллетристическото произведение. Но тенденциосность отъ тенденциозность има разлика. Ако тенденцията не е вѣрна съ дѣйствителностьта, ако не е съгласна съ истината, тя прави произведението фалшиво, колкото и въ добри форми и изящни думи да е писано. Най-добъръ примѣръ въ тоя смисълъ представляватъ въ нашата художественна литература двата романа на г. Ив. Вазова—„Подъ Игото“ и „Нова Земя“, особенно последния.

Произведенията на г. Влайкова спечелиха съчувствието на нашата читающа публика (говоримъ за сериозната публика, а не за оная, която дири въ беллетристиката само пикантни сюжети) именно съ своитѣ тенденции, но не и съ друго нѣщо Една отъ тенденцитѣ на г. Влайковитѣ произведения е идеализирането на „старото добро време“, на старитѣ обществении отношения, и да даде единъ идеалъ на истински ступанинъ, на една идеална селска жена — домакиня, какъвто е дѣдо Славчо и неговата унука. И съ каква любовь, и съ какво топло чувство той описва своя идеалъ!

„Помня го, четемъ на 36 стр., азъ хубавенце дѣда Славча. Шестнайсе или седемнайсе годинъ, не знамъ добрѣ, ще станатъ по света Варвара, отъ какъ се е поминалъ, Богъ да го прости; ама сякамъ, че и шейсеть да се минатъ, пакъ нѣма да го забравя. Та и забравя ли се такъвъ човѣкъ? Е то неговата добрина и неговиятъ разумъ имаше ли ги нейдѣ? А какъвъ бѣше пъкъ приказливъ и сладкодуменъ, па работенъ, па набоженъ! Камъ сега такива хора? Ама право! Нали го гледамъ днешниятъ свѣтъ! Има ли да найдешъ въ селото сега дѣда Славча и дѣда Цонка Светогореца и дѣда попъ хаджи Недѣлко?...

„И всѣкога за всѣко едно нѣщо дѣдо Славчо се самичъкъ ще гледа и надгледва, за всѣка една работа самичакъ ще нареди, какъ да се свърши и самичакъ ще покаже биле, какъ по-добрѣ да стане. Иде, да речемъ, при жътваритѣ: тамъ ще покаже и расправи, до колко високо да жънатъ, какъ да не оставатъ класъ, какъ да стѣгатъ снопитѣ; и се съ добромъ, се „така дѣдовото, така е по-добрѣ". Иде на оранъ при ратая; ако е ратая нѣкой новъ и аджемия нѣкой, дѣдо Славчо ще фане сами да му покаже, колко да налегне ралото, какъ да му очисти ушитѣ; ще му расправи, като пустне, дека да пасе воловетѣ, по кои слогове и долчини има похубава паша. А и съ овчаре, и съ копачки, и съ всѣкакви работници се така прави.

„По цѣлъ день дѣдо Славчо се не запира. Тамамъ се върналъ отъ орача, хайде възсѣда коня пъкъ за ливадата, да види хубавѣ ли са разрити кръчитинитѣ и дали е навадена както трѣбва. Отъ тоя пъкъ овчаря ще обиколи. И всичкитѣ, — и овчарь, и ратай — ще споходи се съ *палурчето* въ пояса, пълно съ ракия.

„И защото така тичаше и обикаляше на всѣкждѣ и всичко самъ си наглеждваше, за това дѣду Славчу и работата вървѣше се добрѣ и всичко му вървѣше отъ хубаво по-хубво. За това бѣше и имотенъ дѣдо Славчо. Имотенъ бѣше той и не малко. Имаше си отъ всичко, отъ всичко по-множко...

„При тая имотность, па както си бѣ и добъръ и *паметенъ*, дѣдо Славчо бѣше много и на почить у хората. Тачеха го и му имаха *икрама* не само въ нашата махала, ами и въ цѣлото село. Отъ нашата махала всички се допитваха до него. А дѣдо Славчо всичко знае, всѣкиго ще на умъ и разумъ научи"...

Такъвъ е дѣдо Славчо. Както виждате, той е единъ идеаленъ български домакинъ. И достатъчно е всички български домакини да бждатъ все такива, като дѣдо Славчо, за да бждатъ и *имотни* и *памятни* и *всезнающи*! Разумѣва се, че такива домакини ще отхранватъ и такива дѣца. Примѣръ—дѣдо Славчовата унука Райка.

„Пъкъ и Райка каква бѣше мома и какво бѣше чудо! Че то такава стройность и такава гиздость какъ се отгледва и какъ се зачува? Оная тънка, па висока снага, като се завие и закърши, — като топола. Едни пълни и високи гърди, едни равни и широки плещи и по тѣхъ кога се растлала оная гжста и мека като коприна коса — да и се ненагледашъ! Пъкъ лицето й тъй мило и тъй хубаво, каквото не можете си и помисли....

„Но не бѣше само хубостьта на Райка. Колкото бѣше хубава и прилична, толкова бѣше тя и разумна и паметна . . . Като майка си бѣ и сладкодумна Райка. Дойде ли нѣкоя роднина у тѣхъ на-госте, тя ще я посрѣщне, както прилича, ще я распита и разговори за всичко и такива мждри хорати ще и заприказва, и така сладко, така сладко, щото на роднината имъ се доиска и другъ пжть да подойде у тѣхъ.

„А каква бѣше пъкъ пѣснопойка и какъвъ чуденъ гласъ имаше ! Славей, сжщо славей ! . . . При другото Райка бѣше още хрисима и срамежлива . . . . Да знаете пъкъ, каква бѣше чистница и бѣ уредница тая Райка ! Щомъ влѣзешъ въ малкия дворъ, дѣто е прѣдъ кжщата имъ, тоя часъ ще познаешъ, че тука пипа моминска ржка. Двора исчистенъ, истрѣбенъ, нѣма нидѣ нищо да ти се испречи на пжтя: всичко прибрано, всичко на мѣстото си . . . . А пъкъ въ градината й да влѣзешъ, та да се смаешъ. Че то какъ се насадиха тия цвѣтя и какъ се накитиха тия лехи и тия колела ? . . .

„Райка много обичаше дѣда си и всѣкога гледаше и радѣше да му угажда й да го слуша. Тя познаваше по очитѣ, какво иска той и какво му трѣбва, и всѣкога бързаше да го превари; никога не чакаше тя да й рече: „това и това направи“, или „това и това ми дай“. Дѣдо й обичаше всички да припкатъ и да залѣгатъ като него и всичко на време да се върши; и Райка припкаше и залѣгаше по цѣлъ день и знаеше си, кога какво ще трѣбва да се върши изъ кжщи и кога е време за женска работа“ . . .

Може ли да има съмнѣние, че, ако бѣха всички българки въспитани, като Райка, ако тѣ бѣха тъй хубави и гиздави, тъй памятни и уредници, тъй послушни и работливи, както Райка, не щѣха българитѣ да бждатъ честити и имотни, умни и почитани? Очевидно е, отъ приведенитѣ мѣста, че българинътъ, пъкъ и всѣки човѣкъ, ще бжде честитъ, стига да последва примѣра на дѣда Славча, да заживѣе съ живота му и да отгледва такива поколения, каквато е Райка и бждащия зеть на дѣда Славча — Ненко.

Отдалечаванието на българина отъ живота на дѣда Славча води го само къмъ нещастия и за него и за челядьта му. Разказътъ „Златко“ именно и показва последствията отъ това отклонение отъ примѣра на идеалния домакинъ дѣда Славча. Тенденцията на този разказъ е ясна. Ако чичо Братой не бѣше напустналъ старото си гнѣздо, старитя си селски занаятъ и не бѣше се залюсналъ въ Цариградския; ако той не бѣше при туй завлѣкалъ и сина си Златка въ Цариградъ, последния нѣмаше да знае другъ идеалъ на съпруга, освѣнъ българката селенка, помагачка въ неговата работа. Но Златко се връща подиръ дълго време отъ Цариградъ съ нови взглядове на жената. Отъ тука и цѣлото му злощастие, което съсипа Братоевата кжща.

Друга една тенденция у г. Влайкова се явява любима. Тя е тенденцията да представи единъ идеалъ на *народенъ* дѣятель, който той олицетворява въ *народния учитель*. Такава е тенденцията на

разказитѣ му: *Сръща*, *Мечти и дѣйствителность* и на повѣститѣ му: *Учитель Миленковъ* и *Кметове.*

Но нека разгледаме разказитѣ и повѣститѣ на г. Влайкова всѣко отдѣлно и да видимъ, исхождайки отъ горѣизложенитѣ начала, до колко тѣ отговарятъ на изискванията на художественнитѣ произведения.

С.-Д-ъ.

(Края въ идущата кн.)

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО

Вернеръ Зомбартъ, *професоръ на Бреславлския университетъ* **(Германия)** *и негозата книга:* **Социалното движение въ XIX вѣкъ. (Публични лекции).**

Зомбартъ (Sombart), профессоръ по Политическата Економия въ Бреславлския университетъ, принадлѣжи къмъ школата отъ економисти, които въ Германия сѫ наречени „млади“. Къмъ тая школа принадлѣжатъ редъ економисти, като Вагнеръ, Шулце-Геверницъ, Лошъ и др., които си турятъ за задача изучванието на въпроси не само чисто теоретически, но главно изучванието на въпроси, които иматъ практически интересъ, — на въпроси, разрешението на които днесъ вълнува обществото, а именно изучванието на социалнитѣ явления и разрешението на социалния въпросъ. Всѣки отъ тия „млади“ учени на тази школа внася нѣщо оригинално и едно дълбоко изучвание въ изследваннитѣ отъ тѣхъ социални въпроси. Но, по-дълбочината на разбиранието имъ и по широчината на философското гледище, отъ което изследва социалнитѣ въпроси, първо мѣсто въ тая школа заема Бреславлския проф. Вернеръ Зомбартъ.

Презъ есеньта въ 1896 год. проф. Зомбартъ почна да чете редъ публични лекции, които биле посѣщавани, по собственнитѣ негови думи, отъ грамадна публика, „способна къмъ въодушевление“. Следъ свършванието на лекциитѣ тази публика изказала настоятелна молба предъ Зомбарта да печати своитѣ лекции. Въ 1897 год. тѣ се появиха въ отдѣлна книжка отъ 78 стр. Въ сѫщото време Зомбартъ е билъ и единъ отъ сътрудницитѣ на русския журналъ „Новое Слово“, въ което отъ началото на III му година почва се печатанието въ преводъ на лекциитѣ му, отъ които ний се ползуваме, за да запознаемъ читателитѣ на *Ново Време* съ неговитѣ основни положения.

Лекциитѣ на проф. Зомбарта, по съдържанието си, представляватъ забелѣжително явление въ научнитѣ изследвания на нашето време. Тѣ се явяватъ да докажатъ, че настжпи времето, когато официалната наука volens nolens трѣбва да признае великитѣ истини на основателя на научния социализмъ Карла Маркса. Извѣстно е, че оффициалнитѣ учени, профессорската оффициална наука умишленно е замълчавала до сега К. Маркса, или ако е говорила по нѣкой пжть за неговитѣ велики идеи и изследвания въ политико-економич. наука, то е говорила явно пристрастно и съ цель да изопачи ясния смисълъ на неговото учение. Марксъ изказа велики истини и една велика истина, която ако не легне въ основата на социологическитѣ изследвания не е възможна никаква социология, като наука. Тая истина се отнася до принципа на Маркса за *классовата борба*. Оффициалната наука именно за това положение на Маркса най-много мрази цѣлото неговото учение, като основано на классовата борба. Но ето че сега въ нея се явяватъ редъ учени, които идатъ да признаятъ, че положението на Маркса за классовата борба съставлява *една отъ най великитѣ истини* на нашия вѣкъ. Профессоръ Зомбартъ захваща своитѣ публични сказки съ следующитѣ знаменателни думи: „Като почна коммунистическия манифестъ съ извѣстното изречение, че „историята на всички до сега сжществували общества е само история на классовата борба", Карлъ Марксъ изказа, по мое мнѣние, една отъ най-великитѣ истини, които съставляватъ достояние на нашия вѣкъ. Профессоръ Зомбартъ наистина веднага следъ това прави едно допълнение, една поправка къмъ принципа на Маркса. До колко тази поправка е умѣстна, ний ще видимъ ей-сега. Но тука е важно да се забелѣжи, че профессорътъ на Бреславския университетъ по политическата економия категорически признава учението на Карла Маркса за классовата борба за една отъ най-великитѣ истини, съ които се гордѣе нашия вѣкъ. Ето това е забелѣжително явление въ съвременната наука и то показва, че вече минава времето, когато оффициалната наука можеше да замълчава едни отъ най-великитѣ истини, които сж достояние на нашия вѣкъ, и авторитѣ имъ.

Когато Марксъ казва: „историята на всички до сега сжществували общества е само история на классовата борба", има предъ-видъ *историята*, т. е. достовѣрната история, *писаната* история. Тази история, разбира се, изключава *до-*

историческото време, първобитнитѣ общества. При всичко че това е ясно, обаче впоследствие Енгелсъ, за да се избѣгнатъ такива недоразумѣния, каквито наистина се явяватать и до нѣйдѣ изказва и проф. Зомбартъ, направи едно обяснение къмъ казаното въ *Манифеста*, а именно, че историята на обществата е история на классовата борба, съ изключение първобитнитѣ общества, въ които учението за классовата борба е неприложимо.

Профессоръ Зомбартъ, като изказа своето мнѣние за изречението на Марсса за сѫщностьта на историята, казва буквално следующето: „Но при всичко това, въ неговитѣ думи се заключава непълна истина, тъй като не може да се каже, че цѣлата история на человѣчеството е классова борба. Ако ний изобщо искаме да приведемъ къмъ една формула съдържанието на „всесвѣтската история“, то, азъ мисля, ний ще трѣбва да кажемъ, че сѫществуватъ *два рода противоположни интереси*, около които, като около два полюса, се върти цѣлата история на человѣчеството; азъ ще ги нарека интереси *социални* и *национални*, при туй думата „национални“ азъ ще я взимамъ въ най-широкото й значение. Въ процесса на своето развитие человѣчеството образува цѣлъ редъ отъ обществени групи, среди които испъкватъ противоположнитѣ интереси и борба; освѣнъ туй, и вътрѣ въ тия обществени групи захваща се борба между отдѣлнитѣ личности за преобладавание, цельта на която, по изражението на Канта, е да създаде за себе си извѣстно положение срѣдъ своитѣ ближни, отъ страна на които не иска да търпи уврѣда, но безъ които не може и да се мине. Така че, ний наблюдаваме стремление къмъ богатство, власть и значение отъ една страна, у цѣли обществени групи, и, отъ друга страна, сѫщото стремление къмъ власть, богатство и значение срѣщаме у отдѣлнитѣ лица. Такива сѫ, както азъ мисля, двата рода противоположни интереси, които наистина съставляватъ съдържанието на цѣлата история, тъй като историята изниква само съ развитието на тия противоположни интереси. Ще кажа само за нагледность, при туй грубата форма на моя примѣръ не трѣбва да ви плаши: историята на человѣчеството е или *борба за най отъ хранителнитѣ средства* или *борба за мѣста на земята, които даватъ тия средства*. Отъ памтивѣка вече тия два интереса се борятъ помежду си, отъ памтивѣка двата тѣ господствуватъ надъ человѣческия животъ. Днесъ ний се намираме на исхода

на историческия периодъ, характеренъ признакъ на който се явява силното развитие на националното чувство, и въ сжщото време преживяваме силното развитие на великитѣ социални противоположности; и всички различни възгляди на отдѣлнитѣ обществении групи се свеждатъ, по мое мнѣние, къмъ алтернативата „на националнитѣ или социалнитѣ“ интереси“.

Такава е *поправката* или *допълнението*, което прави проф. Зомбартъ къмъ учението на Маркса за классовата борба. Читательтъ, който е запознатъ съ учението на Маркса, веднага ще е забелѣзалъ, че това „допълнение“ не е допълнение, а е прсто едно обяснение на Марксовото учение. *Борбата*, както я формулира проф. Зомбартъ, е, тъй да кажемъ, частична борба, която се обяснява съ классовата борба. Ясно е, че проф. Зомбартъ взима частичнитѣ проявления на классовата борба за основни. Въ *Манифеста*, още повече въ *Капиталътъ* Марксъ блѣстяще показва, че борбата между отдѣлнитѣ лица въ обществениитѣ групи и борбата на нациитѣ е неизбѣжно проявление на классовата борба, неминуемо следствие отъ господството ѝ въ историята. Тъй че, *допълнението* на проф. Зомбарта, като допълнение, не е умѣстно, но като обяснение, като иллюстрация на классовата борба допълнението му е едно обяснение, и нищо повече.

Преди да пристжпи къмъ „социалното движение въ XIX вѣкъ“ проф. Зомбартъ прави единъ обстоятелственъ прекрасенъ уводъ къмъ своята тема, съ който опредѣля, какво трѣбва да разбираме подъ думитѣ „социално движение“ и кои сж характернитѣ черти на „социалното движение въ XIX вѣкъ“. Тука той се явява последователенъ *материалистъ*, като напълно приема материалистическия възгледъ на Маркса върху человѣческата история. „При изучванието на всѣки социаленъ классъ, казва Зомбартъ, ний преди всичко сме длъжни да изследваме характера на неговитѣ материални отношения, при което идеологическитѣ облѣкла, въ които се явяватъ классовитѣ интереси и отношения, не трѣбва нито да ни заслѣпяватъ, нито да ни вкарватъ въ заблуждение. Тия идеологически елементи, които често пжти вкарватъ въ заблуждение, се явяватъ само наслоение върху почвата на економически разнороднитѣ класси“. Като говори за съвременното социално движение, проф. Зомбартъ казва: „Всѣкой социаленъ классъ се явява резултатъ и изражение на опредѣленъ начинъ на производството, пролетария-

тътъ е изражение на тая форма на производството, която ний сме навикнали да наричаме капиталистическа. И тъй, *историята за изникванието на пролетарията* не е нищо друго, освѣнъ история на капитализма. Последния не може да сѫществува, не може да се развива, безъ да поражда пролетарията.“

Ний би могли да приведемъ цѣли страници отъ лекциитѣ на Зомбарта, въ които той крайне последователно развива Марксизма. Но и приведеното е достатъчно, за да види читательтъ това. Но какво разбира проф. Зомбартъ подъ думитѣ „социално движение“. „Социално движение, казва той, ний ще наречемъ съвокупностьта отъ стремления на нѣкой социаленъ классъ, насочени на принципиално измѣнение сѫществующия социаленъ строй въ интереситѣ на този классъ. Така че, въ всѣко социално движение трѣбва да бѫдатъ на лице следующитѣ елементи; *първо*, *сѫществующий строй*, въ границитѣ на който живѣе даденото общество и който въ своитѣ сѫществении черти произтича изъ характера на производството и изъ распредѣлението на материалнитѣ блага, които съставляватъ необходимата основа за человѣческото сѫществувание. Тоя опредѣленъ характеръ на производството и распредѣлението съставлява исходния пунктъ на всѣко социално движение. *Второ*, *социалний* классъ, недоволенъ отъ сѫществующиитѣ наредби. Подъ социаленъ классъ азъ разбирамъ съвокупностьта отъ лица, съединени съ общи интереси и, което тука има решително значение, съединени именно съ общи економически интереси, т. е., съвокупностьта отъ лица, интересътъ на които е свързанъ съ опредѣленъ начинъ на производството и на распредѣлението при дадени условия на времето и мѣстото“. *Третия* елементъ на социалното движение е, споредъ проф. Зомбарта, *цельта*, къмъ която се стреми недоволния отъ сѫществующитѣ наредби классъ, *идеальтъ* за бѫдящитѣ наредби, който намира своето изражнние „въ постулатитѣ, исканията и программитѣ на дадения классъ“. „Въ всички решителни случаи, казва той, гдѣто може да се говори за социално движение, ний ще намѣримъ: въ качеството на *исходенъ пунктъ* — сѫществующия социаленъ строй, въ качеството *на носитель* на движението — дадения социаленъ классъ, въ качеството *на цель* — идеальтъ на новия общественъ строй“.

Че казаното е съвършенно вѣрно, ний знаемъ отъ историята. Противъ феодално-цеховия социаленъ классъ се явява буржуазния классъ; противъ феодално-цеховитѣ наредби съ

всичкитѣ му ограничения въ економическо отношение, съ абсолютния авторитетъ на властьта въ политическо и духовно отношение, се явява буржуазния строй съ идеала Laissez faire, смѣсенъ съ принципитѣ на *свободата*, *равенството* и *братството*. Въ продължение на два вѣка съдържанието на социалното движение е съставлявала именно борбата на буржуазния классъ противъ съществувавшия строй и за идеалътъ на буржуазния социаленъ строй, която борба, както е извѣстно, въ XVIII вѣкъ напълно възтържествува. Но историческото развитие не можеше да се спрѣ на тази точка. Почва се ново социално движение, *социалното движение въ XIX вѣкъ*. Какво е това най ново движение? Профессоръ Зомбартъ го опредѣля тъй: „По своята цель най-новото социално движение се явява *социалистическо*, тъй като то, както ще бѫде показано по-нататъкъ, най-накрая последотателно се стреми къмъ установяването на социалистическата форма на собственостьта, поне на средствата за производство, т. е. къмъ осѫществлението на социалистическото обществено стопанство, намѣсто сѫществуващата система отъ частни стопанства. По характера на своитѣ представители най-новото социално движение се явява движение на *пролетарията*, или както по-често е прието да се нарича, работническо движение: классътъ, който се явява неговъ носитель, негова опора, който му дава инициативата, е пролетариятътъ, классътъ на свободнонаемнитѣ работници". Тъй че, най-новото социално движение е работническо-социалистическото движение. Отъ цитираното е ясно, че работническото движение се преобръща въ социално движение, само следъ като стане социалистическо, защото само тогава то приема характерния елементъ за всѣко социално движение — идеалътъ за новъ социаленъ строй. Работническото движение дълго време е нѣмало тоя елементъ. Дълго време *социализмътъ* не е засѣгалъ работническата масса, пролетарията. Впрочемъ социализмътъ тогава е билъ утопически, и *социалиститѣ* бѣха далечъ отъ идеитѣ на научния социализмъ. Профессоръ Зомбартъ посвѣщава цѣлата втора лекция на *утопическия социализмъ*. Ний тука нѣма да се впускаме въ подробности. Въ тази лекция важна е разликата, която намира проф. Зомбартъ между французкитѣ и германскитѣ утописти отъ една страна и английскитѣ отъ друга, а главно у Роберта Оуена. Най-типични представители на утопическия социализмъ сѫ Сенъ-Симонъ и Ш. Фурие въ

Франция, и Робертъ Оуенъ въ Англия. Между тѣзи трима велики утописти последния, споредъ Зомбарта, заема първо мѣсто въ историята на социалното движение, „тъй като безспорно въ системата на Оуена вече се съдържатъ всички елементи на посетнѣшния социализмъ“. Оуенъ исказва много по-съгласни съ дѣйствителностьта положения, отколкото французскитѣ утописти. Тази разлика между тримата велики утописти е произлизала отъ степеньта на економическото развитие въ Франция и Англия. Отъ лекциитѣ на Зомбарта може ясно да се види тѣсната свързка, която сѫществува между степеньта на развитието въ материалнитѣ условия и степеньта на развитието въ човѣшката мисъль.

Утопическия характеръ на социализма, съ който естественно бѣше свързана и своеобразната тактика на утопиститѣ спрямо осѫществлението на своитѣ утопии, е причината, гдѣто пролетариатътъ е стоялъ съвсѣмъ на страна отъ новитѣ възгледи, които носѣха социалиститѣ-утописти, като оставаха за дълго време „подъ властьта на други мотиви и други сили“. Тоя периодъ на работническото движение проф. Зомбартъ го нарича *доисторически периодъ на социалното движение*, „който на всѣкадѣ, т. е. въ всички страни съ капиталистическо стопанство има голѣмо сходство“. Профессоръ Зомбартъ тука показва, че социалистическо работническо движение въ началото на нашия вѣкъ, а въ други страни, като Германия, чакъ до шейсетитѣ години, е нѣмало съвършенно. Развитието на социалистическия характеръ въ социалното движение на пролетарията върви въ оная последователность, въ която се извършва и развитието на капитализма. Естественно е, че социалното движение на пролетарията въ нашия вѣкъ първо се усилва въ Англия и Франция, гдѣто капитализмътъ най-рано се е развилъ, сетнѣ иде Германия, Австрия и т. н. Зомбартъ различава три главни типа работнически движения. „Азъ различавамъ тука три типа, които за по-голѣма простота ще нарека *английски*, *французски* и *нѣмски* типове. Подъ английски типъ на работническото движение разбирамъ движението, което по сѫщностьта си има неполитически, чисто професионално — економически характеръ. Типъ на французско движение считамъ таквосъ движение, въ което първо мѣсто заема това, което азъ наричамъ революционаризмъ или бунтовничество, за което сѫ характерни конспирацията и уличната борба. И, най-сетнѣ,

нѣмскиятъ типъ се въплотява въ работническото движние, което дѣйствува на законната почва на парламентската, политическата борба".

Тѣзи три различни направления въ работническото движение, които произтичатъ отъ различната степень на економическото развитие и до нѣйдѣ отъ расовитѣ особности, съ развитието на капитализма изчезватъ, и социалното движение става все повече общо, „еднообразно". Работническото движение все повече се прониква отъ принципа на классовата борба, която днесъ става все по-рѣзка, отъ общата задача да се преобърне частното владѣние средствата на производството въ колективна собственность, отъ общата тактика да изтръгне политическата сила отъ ржцѣтѣ на капиталистическото меншинство. Изобщо проф. Зомбартъ тука въ свързска съ развитието на капиталистическата форма ни рисува ясно, какъ туй „еднообразие" въ работническото движение и превръщанието му въ социално классово движение на пролетарията се явява една социална необходимость. Разбира се, че проф. Зомбартъ се въздържа да прави каквито и да било предсказвания за въстържествуванието на идеала на днешното *социално движение*, понеже той още въ самото начало на лекциитѣ си туря думитѣ: „je ne propose rien, je ne suppose rien, j' expose". Но отъ цѣлото съдържение на труда му ясно се вижда, че Зомбартъ е напълно убѣденъ въ въстържествуванието идеала на съвременното *социално движение*. Това, което се явява като социална необходимость и „става вследствие сжществующето распредѣление на материалнитѣ сили въ обществото", то е неизбѣжно.

Съ горното твърдѣ кратко изложение съдържанието на публичнитѣ лекции на проф. Зомбарта искаме да покажемъ, колко цѣненъ е тоя наученъ трудъ. Въ него проф. Зомбартъ последователно прокарва принципитѣ на Маркса и главно най-важния принципъ — принципа на класовата борба. Значи профессорската наука вече признава научната стойность на Марксовитѣ принципи. Съ туй значението на новия трудъ на Зомбарта става за насъ още по-голѣмо. Ний препоржчваме тоя трудъ на проф. Зомбарта на нашитѣ quasi-учени мжже отъ нашето Висше Училище. А на нашитѣ читатели пожелаваме, щото той по-скоро да бжде преведенъ и на български.

М. К.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Възкръсяване на Дрейфузовата афера въ Франция. — Силното възбуждение на духоветѣ. — Аферата Естерхази. — Намѣсата на Зола. — Поведението на социалиститѣ. — Скандалъ въ камарата. — Сѫдението на Емилъ Зола. —

Онова, което занимава най вече умоветѣ и силно възбужда духоветѣ въ Франция въ последньо време —това е аферата Дрейфузъ, която испъкна наново на сцената и то много повече усложнена, заплетена и съ неочаквани последствия.

Дрейфузъ, капитанъ отъ генералния щабъ, е билъ обвиненъ въ това, че презъ 1894 год. е ималъ предателски сношения съ нѣкои представители на чуждестранни неприятелски на Франция сили съ цель да имъ предаде секретни документи, които издавали бѫдѫщи планове за дѣйствие въ време на война. За основа на обвинението е послужило едно неподписано отъ никого писмо, въ което се изброявали разни конфиденциални документи и отъ което се разбирало, че били дадени на неприятелска чужда сила. Следъ изследванието почерка на всички офицери, служащи въ генералния щабъ, оказало се, че почеркътъ на Дрейфуза подхожда най вече на почеркътъ въ инкриминираното писмо и веднага се направило распореждание да се изследва по основателно работата, като се направи сравненне съ разни писани отъ Дрейфуза документи и писма. Издала се и заповѣдь за арестуванието на подозрѣнний капитанъ, която била испълнена на 14-ий октомврий 1894 година. Друго основание за виновностьта на Дрейфуза, изложено въ обвинителния актъ, е било и това, че когато натоварений съ арестуванието му офицеръ го накаралъ да пише, като му диктувалъ документитѣ, за които ставало дума въ инкриминираното писмо, той се смутилъ, рѫката му затреперала и измѣнила характерътъ и правилностьта на почеркътъ му. При всичко че Дрейфузъ отричалъ виновностьта си до края на процеса, той билъ осѫденъ отъ военний сѫдъ на вѣчно заточение и испратенъ на единъ осамотенъ островъ (Дяволски островъ), на когото жителитѣ му се състоятъ само отъ него и стражаритѣ, натоварени да го пазятъ.

Сѫдението на Дрейфуза при затворени врата, недаванието гласность нито на обвинителний актъ, нито на станалитѣ раскрития въ време на следствието и сѫдебнитѣ засѣдания дало поводъ на мнозина да се съмняватъ въ справедливостьта на наказанието и да прогласяватъ осѫдений за невиненъ. Вънъ отъ семейството на заточений, вънъ отъ неговитѣ приятели, много незаинтересовани и независими журналисти и писатели се застѫпатъ за него и настоятелно искатъ ревизия на дѣлото. Съ особенна напрегнатость почнаха да настояватъ на това отъ преди нѣколко мѣсеца, особенно отъ когато сенаторътъ Шйоререъ Кеснеръ заявилъ открито съмнението си въ правилностьта на присѫдата. Но усилията на застѫпницитѣ останаха напразни, понеже правителството не иска и да чуе за нѣ-

каква ревизия. Неудовлетворени относително ревизията, застѫпницитѣ улавятъ другъ пѫть. Единъ отъ братята на осѫдений, Матиусъ Дрейфузъ заявилъ, че обвинението, което послужило да се сѫди и заточи братъ му, трѣба да тѣжи не нему, а на другъ единъ офицеръ отъ френската армия, Валсенъ Естерхази, на когото почеркътъ схождалъ съ почеркътъ на инкриминираното писмо, а освѣнъ това отъ него били уловени писма, чрезъ които се нагрубявала и компрометирала френската армия. По поводъ на това заявление се образувало дѣло, по което Естерхази се подвежда подъ отговорность, предава на сѫдъ и оправдава на 11-ий януарий м. г. Тъй щото защитницитѣ на Дрейфуза още единъ пѫть претърпѣха несполука.

Онова, което най вече възбуди общественото мнѣние, което накара да се явятъ силни атаки отъ страна на журналиститѣ — това е начинътъ, по който се сѫдиха, както Дрейфузъ, така и Естерхази, това е военний сѫдъ и затворенитѣ врата. Военний сѫдъ се явява сѫдъ исключителенъ, сѫдъ при когото подсѫдимий нѣма онази свобода на дѣйствие, каквато има при гражданский сѫдъ; затворенитѣ врата даватъ поводъ на разни съмѣния и тълкувания, тъй като всичко вършено и говорено остава тайна за външний свѣтъ. Противъ това именно отправи атакитѣ си извѣстния френски списатель отъ реалистическата школа, Емилъ Зола. Съ едно писмо отправено къмъ предсѣдателя на републиката и печатано въ вѣст. „L'Aurore", той исказва явно своитѣ мисли по разигрannaта комедия и силно осѫжда, както членоветѣ на военния сѫдъ, така и много други отъ висшето офицерство. Убѣденъ въ невинностьта на Дрейфуза, той енергически се застѫпи за него, като хвърля атакитѣ си противъ духа на военщината, който е обхваналъ управляющитѣ, безъ да се бои отъ следствията, като обвинява подъ редъ нѣколко представители на висшето офицерство и най сетнѣ иска да го дадатъ подъ сѫдъ, за да излѣзе всичко на явѣ. Ето самитѣ му думи: „Азъ обвинявамъ генерала Billot, който е притежавалъ сигурни доказателства за невинностьта на Дрейфуза, но ги е криялъ и по такъвъ начинъ извършва престѫпление противъ човѣщината и правосѫдието съ цель политическа и съ намѣрение да се спаси компрометираний генераленъ щабъ.

„Обвинявамъ генералътъ Boisdefre и генералътъ Gonse, като съучастници по сѫщото престѫпление; единътъ, безъ съмнѣние, отъ клерикална страсть, другия, може би, на основание мнѣнието, че военнитѣ бюра сѫ онази святиня, до която не трѣбва да се докосва никой.

„Обвинявамъ генералътъ Paillieux и комендантътъ Ravary за престѫпната имъ анкета, анкета отъ чудесна пристрастность.

„Обвинявамъ тримата експерти по почеркътъ, господата Belhâume, Varinar и Couard, въ това, че рапортитѣ имъ сѫ лъжливи и съ измамливъ характеръ, което обвинение ще оттегля само тогава, когато едно медицинско освидѣтелствуване удостовѣри, че тѣ страдатъ отъ болѣсть въ зрѣнието и разсѫдъкътъ.

„Обвинявамъ военнитѣ бюра зарадъ осѫдителното имъ застѫ-

пание чрезъ вѣстницитѣ l'Eclair и L'Echo de Paris, чрезъ което тѣ заблудиха общественното мнѣние.

„Обвинявамъ най-сетнѣ първия воененъ сѫдъ за изнасилване на правото, като е осѫдилъ единъ обвиняемъ на основание веществено доказателство, останало до сега тайна; обвинявамъ и втория военемъ сѫдъ, дѣто покри това беззаконие, като съзнателно оправда единъ истински прѣстѫпникъ.

„Като отправямъ тѣзи обвинения, азъ никакъ не забравямъ, че се излагамъ на ударитѣ на членоветѣ 30 и 31 отъ закона за печата".

„Колкото се отнася до хората, които обвинявамъ, азъ заявявамъ, че не ги познавамъ, не съмъ ги никога виждалъ, нѣмамъ противъ тѣхъ ни злоба ни умраза. За мене тѣ не сѫ друго, освенъ злосторни обществени сѫщества. И акта, който испълвамъ, не е друго, освенъ едно революционно средство, за да се ускори проявлението на истината и правосѫдието.

„Една страсть имамъ само, страстьта на свѣтлината и то въ името на человѣчеството, което е толкова страдало и което има право на щастие. Моя пламенъ протестъ не е друго, освенъ викътъ на моята душа. Нека посмѣятъ впрочемъ да ме привлекатъ подъ сѫдъ, за да стане явна анкета. — Чакамъ".

Писмото на Зола дало поводъ да станатъ на утриньта запитвания въ камарата на депутатитѣ и да се породятъ дебати, въ течението на които нѣкои овъ депутатитѣ силно настоявали да се даде автора на писмото подъ сѫдъ, понеже той силно докачалъ честьта на армията. Това искание на депутатитѣ отъ дѣсницата не закъснѣло да бѫде удовлетворено. Още отъ този моментъ се направятъ нужднитѣ формалности за подвеждание на Зола подъ отговорность, и обвинителната власть го дава подъ сѫдъ.

Постѫпката на Зола дала поводъ на бурни вълнения. Една голѣма часть отъ студенчеството въ Парижъ силно негодувала противъ Зола и свикало даже митингъ съ антисемитически характеръ, въ който поканили много депутати и журналисти да зематъ думата и защитатъ поруганата честь на армията. Разбира се, и тука голѣма роля е играло онова заслѣпление, онова помрачение, което прави отъ младитѣ студенти една бѫдаща бюрократическа сганъ, и друго нищо. Но и въ този случай не сѫ липсвали онѣзи студенти, които гледатъ по другояче на работата и главно осѫждатъ постѫпката на управляющитѣ, които сѫ единствената причина на всичкото зло.

Заблуждаванието на общественното мнѣние въ оцѣнката на този тъй силно испъкналъ на сцената въпросъ дало поводъ на социалистическата група въ камарата да издаде манифесть къмъ работното население и да го освѣтли върху сѫщностьта на въпроса и начинътъ, по който трѣбва да да се гледа на него.

Ето нѣкои мѣста отъ този манифесть:

„Отъ като около аферата Дрейфузъ се усили общото вълнение, мрачината се сгѫстяваше безпрестанно и добросъвѣстнитѣ хора съ мѫчнотия търсятъ правия пѫть.

„Защо, прочее, Дрейфузовата афера взе толкова обширни размѣри? Не е ли защото тя се обърна въ поле за сражение между двѣ съпернически фракции отъ буржуазната класса: опортюнисти и клерикали? Опортюниститѣ и клерикалитѣ сж напълно съгласни, когато е работата да се заслѣпява демокрацията. Тѣ сж съгласни да се държи народа подъ настойничество, да се тъпчатъ работническитѣ синдикати, замъ да могатъ съ всевъзможни средства да продължаватъ капиталистическия режимъ и надничарството, и по такъвъ начинъ да могатъ да осигурятъ на тѣхния привилигированъ классъ необузданата експлоатация на труда и бюджета.

„Но сжщитѣ тѣ се каратъ, когато доде работата да се дѣлятъ общественнитѣ богатства, да се експлоатира Републиката и народътъ, подобно на онѣзи варварски племена, които се съгласяватъ да крадатъ, но пакъ се каратъ, когато доде работата да се дѣли плячката... Отъ една страна въ тази борба имаме клерикалитѣ, които искатъ да експлоатиратъ съ издадената противъ единъ евреинъ присжда за предателство и съ това да дескредитиратъ всички евреи, а заедно съ тѣхъ всички дисиденти, протестанти и свободомислящи....

„Ето тактиката, ето интересътъ на клерикалитѣ буржуа. Отъ друга страна стоятъ евреитѣ капиталисти, които следъ всички компрометирующи за тѣхъ скандали и за да запазятъ тѣхната часть отъ плячката иматъ нужда отъ реабилитация. Ако можаха да докажатъ, че спрямо единъ отъ тѣхнитѣ се допустна сждебна грѣшка и заедно съ неговата реабилитация тѣ ще гонятъ реабилитацията на всичката сганъ отъ чафути и панамисти... Разбира се, че пролетарията, който трѣбва да защищава сжщевременно своитѣ висши классови интереси и богатствата на човѣческата цивилизация, които той ще е натоваренъ да управлява утричко, не трѣбва да бжде безчувственъ къмъ неправосждието, макаръ то да поразява единъ членъ отъ неприятелский классъ...

„Ний се борихме срѣщу затворенитѣ врата на дебатитѣ по свободоубийственнитѣ закони. Ний се борихме срѣщу затворенитѣ врата относително дипломацията, които не даватъ възможность, щото Франция да знае взетитѣ отъ нейна страна задължения. Ний се боримъ сжщо и то все така енергично срѣщу затворенитѣ врата на военнитѣ сждилища, чрезъ което се унищожава всѣка гаранция и контролъ. Всѣкога вѣрни на себе си, собственно ний имаме най голѣмо право да протестираме.

„Въ конвулсивната борба на двѣтѣ фракции съперници отъ буржуазний лагеръ всичко е лицемѣрно и лъжливо.

„Високо стойте, граждане, надъ тъзи бесчестна смѣсена сганъ! Пролетарии, не се присъединявайте ни къмъ една отъ групитѣ въ тази буржуазна гражданска война! Не се отдавайте на вашитѣ владѣтели, съперници днесъ, които иматъ едни и сжщи привилегии и които утричко ще се помирятъ и нахвърлятъ върху ви, ако помислите да изнасилите вратата, която пази тѣхъ и тѣхнитѣ привилегии.

„Между евреитѣ и клерикалитѣ, между Reinach и de Mun, пазете пълната си свобода.

„Да, пазете пълната си свобода и особенно избѣгнете и стъпете капанитѣ, които се кордисватъ на пролетарията въ време на тъзи борба и особенно съ затъмняванието на аферата. Искустнитѣ реакционери искатъ да експлоатиратъ отъ разбърkванието на духоветѣ въ сегашно време, за да направятъ отъ антисемитизма едно средство за обръщание погледитѣ на друга страна и да поставятъ военната власть по-горѣ отъ Республиката. Ето най-голѣмата опастность, която ни грози и която отъ день на день се повече усилва. Слѣпъ е всѣки, който не вижда това! измѣнникъ е онзи, който не посочи на злото!

„Каква полза за притѣсненитѣ, за експлоатиранитѣ, ако капиталиститѣ евреи се замѣстятъ съ капиталисти християни? Ний, социалиститѣ, не правимъ разлика между еврейский капитализмъ и капитализма на християнитѣ. . . . . Нека стоятъ далечъ отъ насъ онѣзи, които дѣлятъ притѣснителитѣ на работния классъ, експлоататоритѣ на труда.

„Вий ще убиете и чудовищната военна двусмисленность, която създаватъ неприятелитѣ на Републиката. Подъ предлогъ на национална защита и за запазванне честьта на армията, реакцията иска да накара републиканска Франция да се преклони предъ олигархията на военнитѣ главатари, като предъ недосѣгаемъ идолъ. . . .

„Граждане, бдѣте върху неприятелитѣ си, върху всичкитѣ си неприятели! Не оставяйте да се раскжсатъ редоветѣ ви по силата на непълни и противорѣчиви изражения. Испуснете тройния си войнственъ викъ: война на еврейския капиталъ, война на клерикализма, война на военната олигархия!

„Съединете се противъ Капитала, Догмитѣ и Сабята и се борете съ пълно разбиранне за социалната Република!"

Както този манифестъ, тъй и разнитѣ събрания, станали въ това време, доказватъ, до колко е било развълнувано общественното мнѣние по поводъ испъкванието отново на сцената на Дрейфузовата афера. Работата, обаче, не се спира до тамъ. Възбужданието на духоветѣ намира достжпъ и въ самата каммара и по едно време се проявава въ най-остра форма.

По поводъ съобщението на агенцията Хавасъ, че осжденнй капитанъ Дрейфузъ билъ направилъ нѣкаква декларация на капитанътъ Лебрюнъ Реполъ, отъ която явно излизала неговата невинновность, депутатътъ Кавснякъ направилъ едно запитванне въ смисъль, не желае ли правителството да направи публично достояние документа, въ когото се съдържа признанието на Дрейфуза. Предсѣдателя на министерский съвѣтъ, Мелинъ, отговаря, че правителството не се намира предрасположено да направи това. Следъ такъвъ категорически отговоръ интерпелаторътъ се оттеглилъ, като напълно удовлетворенъ! Това показва, до колко сигурно е застжпанието за работи, които не сж угодни на управляющитѣ, отъ хора, които искатъ да сж добрѣ съ силнитѣ на деня. Работата на Кавеняка подели депутатитѣ отъ социалистическата група въ лицето

на Жореса, който взелъ грижата да развие напустнатата отъ Кавеняка интерпелация. Речьта си Жоресъ почналъ съ осжждение на полумѣрките, двусмисленностьта, скритостьта, въ които се задушава страната. Въ това време станалъ единъ скандалъ, който още по нагледно показва изостренностьта на духоветѣ. Единъ депутатъ отъ дѣсницата, графъ де Бернисъ, отправилъ къмъ ораторътъ силно обиднитѣ думи: „Вий сте отъ синдиката". Жоресъ не дочулъ хубаво и се отправилъ съ запитвание къмъ Берниса, за да узнае хубаво неговитѣ думи. „Азъ казахъ, повторилъ Бернисъ, че вий трѣбва да сте отъ синдиката; че вий сте адвокатъ на синдиката! На това Жоресъ отговорилъ, както подобавало: „Господинъ Бернисъ, вий сте една мизерна и подла личность!"

Преди да видимъ следствията на тѣзи взаимни обиждания, намираме за нуждно да дадемъ нѣкои обяснения.

Въ Дрейфузовата афера социалиститѣ не зематъ нито страната на онѣзи, които смѣтатъ жилецътъ на Дяволския Островъ за виновенъ, нито пъкъ на онѣзи, които мислятъ, че той е съвсѣмъ несправедливо осжденъ и се застжпятъ за неговото освобождение. Страститѣ на приятелитѣ и неприятелитѣ Дрейфузови тѣхъ не ги вълнуватъ. Едничкото тѣхно желание е да излѣзе свѣтлината на явѣ, да се даде публичность на всички онѣзи доказателства, които сж послужили за осжжданието на Дрейфуза, което само е въ състояние да турни край на страститѣ. Това именно тѣхно желание се тълкува отъ неприятелитѣ на Дрейфуза, като диктувано отъ интересъ. Всички онѣзи, които се застжпятъ за Дрейфуза, за евреина Дрейфузъ, въ очитѣ на неговитѣ неприятели сж подкупници на организираний отъ евреитѣ синдикатъ; къмъ този синдикатъ споредъ Берниса принадлѣжалъ и Жоресъ!!

Не само Жоресъ отплатилъ на Берниса за хвърлената върху му силна обида. Цѣлата дѣвица ржкоплескала на дързкия и заслуженъ отговоръ, даденъ отъ видния социалистически депутатъ на оскърбительтъ. Въ това време главния редакторъ на всѣкидневний социалистически вѣстникъ „La Petite République" (Géraul—Richard), напусналъ мѣстото си и незабелѣзано, когато Жоресъ още отговарялъ на оскърбителя си Берниса, се приближилъ до последния и очи срѣщу очи му казалъ: „Господинъ Бернисъ, вий сте лъжецъ и негодяй". Бернисъ нищо не отговорилъ, за да отблъсне тѣзи епитети. Обаче депутатитѣ отъ дѣсницата се застжпатъ за него, намисатъ се и се нахвърлятъ върху Жеролъ—Ришарда, който, притиснатъ, задушенъ отъ глутница консерватори, застрашаванъ отъ цѣла шайка реакционери, поставенъ въ положение на самосъхранение, исповилъ съ ржка и презъ раменѣтѣ на другитѣ ударилъ една хубава плѣсница на графа Бернисъ. Положението на едничкий депутатъ—социалистъ, поставенъ срѣщу петдесетъ консерватори, било едно отъ най-критическитѣ, когато му се припнатъ на помощь неговитѣ другари отъ лѣвицата и го отърватъ изъ ржцѣтѣ на шайката, като си пробиватъ пжть, дѣ съ тласкание, дѣ съ удари. Така се свършило сблъскванието и всички смѣтали, че е дадено край на инцидента. Обаче не така смѣталъ достойния графъ, който

изѣлъ още по достойна плѣсница. Той намислилъ да си отмъсти хайдушки зарадъ всичко, което се струпало на главата му. Като истински крадецъ, той издебналъ благоприятния моментъ, за да извърши единъ актъ на подло и неочаквано нападение, спусналъ се върху Жореса, който билъ още на трибуната, и изотзадъ го ударилъ силно по тилната часть на главата. Този, като отъ грѫмъ дошелъ ударъ, повалилъ Жореса напредъ, а нападательтъ му побързалъ да избѣга. . . . Това никакъ не попречило на Жореса да продължи следъ малко говорътъ си и съ най-пламенни думи да каже онова, което чувствата и разума диктували.

Следъ този скандалъ станало въпросъ да се дадатъ подъ сѫдъ двамата депутати Бернисъ и Ришардъ, които въ оградата на Народното Събрание извършили побой. Прокурорството, сезирано съ това, искало разрешение отъ камарата, която обаче недопуснала да се дадатъ подъ сѫдъ двамата ѝ членове.

Като най-шумно следствие отъ възкръсванието на Дрейфузовата афера се явява дѣлото на Емилъ Зола, което раздвижи силно духоветѣ и страститѣ на разнитѣ партии и фракции.

Писмото на Зола докара исканото и очаквано отъ самия него следствие — даванието му подъ сѫдъ. Дѣлото, заведено противъ него и гледано съ сѫдебни засѣдатели, се протака по-вече отъ двѣ седмици. Възбуждането на духоветѣ следъ почванието му става още по-силно, голѣма масса отъ хора се трупатъ около сѫдебния палатъ и много отъ тѣхъ, едвамъ съ голѣми усилия, успѣватъ да се вмъкнатъ, като слушатели. Оживлението и възбудений интересъ се проявяватъ въ най-ярка форма; често ставатъ сблъсквания вънъ отъ зданието и изъ коридоритѣ му. Още отъ първий день се чуватъ гласове, които показватъ, че посѣтителитѣ принадлежатъ къмъ два лагера. Наредъ съ виковетѣ: «A bas Zola!“ (долу Зола), „Conspuez Zola!“ (усмѣйте Зола); „Viue l' Armèe!“ (да живѣе армията), „Mort aux Juifs“! (смърть на евреитѣ) се чуватъ и виковетѣ отъ противния лагеръ: „Vive Zola!» (да живѣе Зола), „Vive la France!“ (да живѣе Франция). Особенно жалко впечатление правя остървенението на тълпата срѣщу еврейската расса. Антисемитизма се раздухва; журналисти и високопоставени хора съвсѣмъ не обрѫщатъ внимание на следствията отъ подклаждането тълпата срѣщу личностьта на евреитѣ и тѣхнитѣ имоти. Преди дѣлото на Зола презъ мѣсецъ януарий, това докара най-печални последствия въ Алжирия, дѣто евреитѣ сѫ били избивани и имотитѣ имъ ограбвани; много дюкени сѫ били разбити и изгорени, нѣщо което напомня среднитѣ вѣкове. Сѫщото се подклажда и при траянието процесса на Зола. Това не може да се вземе освѣнъ за една маниера отъ страна на буржуазията, която предъ страхътъ отъ силното развитие на социализма иска да обърне вниманието на массата къмъ съвсѣмъ не за въ интереса ѝ въпросъ.

Понеже цельта на Зола е била да се раскрие предъ публичний сѫдъ всичко онова, което не може да излѣзе презъ вратата на военнитѣ сѫдилища, той посочилъ на много свидѣтели, както граж-

дански лица така и военни. Сѫдътъ обаче не далъ възможность да се задаватъ всички въпроси, които сѫ намирали за умѣстни отъ страна на защитата. Предметътъ за въпроситѣ съставлявали двѣтѣ по първи афери — на Дрейфуза и Естерхази. Председателя не давалъ да се отговаря на въпроси, които се отнасяли къмъ първата афера, като намиралъ предлогъ въ това, че имало присѫдено и не подлѣжаще вече на критика нѣщо, когато и втората афера съставлява присѫдено нѣщо, безъ обаче да се е съблюдавала светостьта му — по нея свидѣтелитѣ сѫ имали развързани рѫцѣтѣ си. Обаче нѣкои свидѣтели се отпустнали и по първата афера. Единъ отъ тѣхъ, който е убеденъ въ невинностьта на Дрейфуза, полковникъ Пикаръ между другото казалъ, че „тайния документъ се отнасялъ за офицеръ командиръ въ войската, но не и за офицеръ отъ генералний щабъ, какъвто е билъ Дрейфузъ, но професионалния секретъ не му позволява да каже всичко върху този документъ". Другъ свидѣтель, профессоръ, показалъ така: „Моитѣ мисли се свеждатъ къмъ тази дилема: или Дрейфузъ е осѫденъ на основание писмото съдържаще намекъ за нѣкои документи (писмо-расписка нареченъ bordereau) — значи безъ доказателство, или е пъкъ осѫденъ на основание несъобщени на защитата секретни документи — значи беззаконно". Изслушанъ е билъ като свидѣтель и социалиста Жоресъ. Той, въ името на пролетарията, протестиралъ предъ сѫдебнитѣ засѣдатели срѣщу парламентарната подлость, правителственната потайность и всеобщото унижение, като заявилъ, че Зола е дѣйствувалъ добросъвѣстно, безъ задни цели и очакване облаги. „Защо граждане, като Зола и други, сѫ намѣсиха въ аферата Дрейфузъ и издадоха викъ на протестъ въ името на тѣхната съвѣсть? — Не затова ли, защото отговорнитѣ власти всецѣло отдадени на интригата, не дѣйствуваха, не проявяваха нищо," заявява Жоресъ.

Следъ обвинителната речь на прокурора, който поискалъ осѫждането на Зола, последний исчелъ една дълга декларация, въ която между другото казалъ следующето:

„Аферата Дрейфузъ! Ахъ, господа, тя се явява за сега тъй дребна, тъй отдалечена и загубена предъ страшнитѣ въпроси, които подигна. Нѣма вече афера Дрейфузъ. Остава да се види, да ли Франция е пакъ онази Франция, която прокламираше човѣшкитѣ права, даваше свобода на народитѣ и трѣбваше да имъ даде и справедливость; да ли ний сме още онзи народъ, който се явяваше най-благороденъ, най-братски и най-великодушенъ. Ще запазимъ ли ний въ очитѣ на Европа нашето реноме на человѣколюбие и справедливость? Отворете си очитѣ и ще видите, че има заблуждение въ французката душа и че то се намира лице срѣщу лице съ една страшна опасность. Никога единъ народъ не бива толкова заблуденъ, безъ да турне въ опасность нравственний си животъ. Момента е отъ исключителна важность: въпроса е за спасението на нацията" . . . . . Когато дохожда въпроса за виновностьта или невинностьта на Дрейфуза, Зола заявява: „Кълна се, че Дрейфузъ е невиненъ. Затова залагамъ живота си и честьта си. Въ този тържественъ часъ, предъ

този сѫдъ, който представлява човѣшкото правосѫдие, предъ васъ, господа сѫдебни засѣдатели, които сте въплощение на страната, предъ цѣлата Франция, предъ цѣлий свѣтъ, кълна се, че Дрейфузъ е невиненъ. Въ името на четиредесеть годишний ми литературенъ трудъ, въ името на авторитетностьта, която този трудъ ми даде и въ името на всичко, което съмъ придобилъ чрезъ съчиненията си, които помогнаха да се распространи французската литература, кълна се, че Дрейфузъ е невиненъ. Нека всичко това се разсипе, нека дѣлата ми погинатъ, ако Дрейфузъ не е невиненъ. Той е невиненъ"! Това значи да си убѣденъ въ нѣщо и да го поддържашъ най енергически. Но нито декларацията на Зола, нито благоприятнитѣ за него показания на нѣкои отъ свидѣтелитѣ, нито дългата и обстоятелственна речь на защитникътъ му не го отърваха отъ осѫдителната присѫда.

Въ вердикта си сѫдебнитѣ засѣдатели отговорили утвърдително на въпроситѣ за виновностьта на Зола и сѫда го осѫдилъ на годишенъ затворъ и 3000 фр. глоба.

Веднага следъ исчитанието на вердикта, когато публиката очаквала съ нетърпение, се зачули викове: „Vive l' Brmée" „A bas Zola! отъ страна на офицери и духовни лица, които се намирали въ залата. На тѣзи невъздържани викове Зола отговорилъ презрително съ високъ гласъ: „Ce sont des ceculotes!" (Това сѫ человѣкоядци). Такъвъ е края на едно отъ следствията на въскръсналата афера Дрейфузъ. Обаче, съмнително е, да ли то ще е последното. Готвятъ се вече запитвания отъ нѣколко депутати по сѫщий предметъ, които, може би, ще възбудятъ още повече и тъй силно възбуденитѣ духове.

Б. Л.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Стремлението на интелигенцията къмъ распространение на просвѣтата въ нашата страна. — Раздѣлението му на двѣ течения. — Разликата имъ.— Отношенията на управляющитѣ къмъ тѣхъ. — Речьта на министра на просвѣщението въ Народното Събрание. — Преследванията противъ распространението на просвѣтата.

Въ нашата *интелигенция* се забелѣзва едно стремление къмъ распространение на знанията въ нашата страна, стремление да пръска свѣтлина между *българский народъ*. За потвърждение на казаното можемъ да посочимъ на факта, че числото на периодическитѣ издания — на вѣстницитѣ, на списанията, общеобразователни и специални — расте; расте сѫщо и числото на непериодическитѣ издания: на библиотекитѣ и на книгитѣ отъ общеобразователенъ и специаленъ характеръ. Другъ единъ фактъ, който потвърждава

защото, е отварянието на читалища, което на последъкъ се зачестила, особенно по селата. Но независимо отъ туй, сѫществува стремление и чрезъ устната пропаганда, чрезъ живото слово да се распространява образованието. Публичнитѣ сказки и литературнитѣ вечеринки сѫ едно отъ главнитѣ проявления на това стремление.

Като говоримъ за казаното стремление на нашата *интелигенция*, ний ще имаме предъ видъ тука главно последнитѣ му проявления, т. е. проявленията му въ пропагандата чрезъ живото слово, май като по отношение къмъ тѣхъ най-релефно се изказватъ отношенията на управляющитѣ реакционери къмъ образованието на *народа*. Нѣма съмнѣние, че въпросното стремление е още твърдѣ слабо. Но ето противъ него сѫ насочени всички усилия на реакционерството и главно противъ ония негови проявления, които носятъ по-радикаленъ характеръ.

Въ стремлението на нашата *интелигенция* къмъ распространението на знания срѣдъ българския народъ чрезъ живото слово различаваме двѣ течения. Едното отъ тѣхъ е безъ всѣкакво значение. Това течение се състои въ държанието на случайни сказки по отдѣлни въпроси, малко или много съ специаленъ характеръ. Тѣзи сказки се държатъ обикновенно отъ чиновническата интелигенция, на която идеалътъ преди всичко е кариерата и която не се движи отъ никакви други „опасни" умственни и общественни интереси. Съобразно съ това и темитѣ за сказкитѣ си избиратъ не опасни въ всѣко отношение. Такива сѫ биле всички публични сказки държани до сега отъ тая интелигенция. Побужденията, които я каратъ да се залавя за това „просвѣщение на народа", не могатъ да бѫдатъ отъ твърдѣ възвишеннитѣ. Подъ булото „просвѣщение на народа" обикновенно се крие желанието да се блѣсне, да се създаде реклама на просвѣтенни граждани и добри специалисти. Защото хора, които дѣйствително искренно мислятъ за „просвѣщение на народа", за распространение свѣтлината срѣдъ него, съвсѣмъ другояче би постѫпвали въ това дѣло.

За да има значение просвѣтителната дѣятелность, изискватъ се двѣ необходими условия. *Първо*, тя трѣбва да бѫде *систематическа*, да се води по една система, по единъ добрѣ обмисленъ планъ. Публичнитѣ сказки у насъ се водятъ безъ всѣкакви система: тѣ се държатъ случайно, сегисъ-тогисъ и при туй върху съвършенно различни теми, които нѣматъ никаква общность. Познанията, които получаватъ слушателитѣ отъ такива сказки биватъ толкова откѫслечни, несвързани и случайни, че не могатъ да упражнятъ никакво трайно просвѣтително дѣйствие. *Второ*, просвѣтителната дѣятелность трѣбва бездруго да има за предметъ *гражданското състояние* на обществото и всички ония области отъ знанията, които близко се касаятъ до това състояние. Въ просвѣтителната дѣятелность, въ истинския й смисълъ, всѣкога се подразумѣва стремлението да се измѣни гражданското състояние на обществото. Другояче тя би била или безмислица, или шарлатания. Но за измѣнението на гражданското състояние просвѣтителната дѣятелность може да влияе

само тогава, когато тя дава на гражданитѣ знания, които измѣнятъ умственното имъ състояние въ тоя смисълъ, че придобиватъ съвременното разбирание на свѣтовнитѣ закони за природнитѣ и общественнитѣ явления. Обаче публичната просвѣтителна дѣятелность, за която тука ни е думата, е далечъ отъ да отговоря на това необходимо условие. Вследствие на това тя се явява безъ всѣкакво значение и влияние. Но именно защото е такава дѣятелность, управляющитѣ реакционери не само я горѣщо препорѫчватъ като най-целесъобразна, висока, полезна и законна, но и явно я покровителствуватъ, субсидиратъ и насърдчаватъ по всѣкакъвъ начинъ. Всѣко едно „просвѣтително дружество", което се въодушевлява отъ такава „просвѣтителна" дѣятелность, може да бѫде увѣрено, че тя не само не е противъ желанието на управляющитѣ, но може сигуръ да расчитва на субсидии, на похвални одобрения и насърдчения отъ тѣхъ, стига да ги поиска, стига да ги подири. За примѣръ на такова високо задоволствие отъ управляющитѣ днесъ реакционери и голѣмо благоволение къмъ такива дружества можемъ да имъ посочимъ на Пловдивското учителско дружество, извѣстно подъ името „Учителска Дружба", която толкосъ много биде рекламирана чрезъ вѣстницитѣ отъ инициаторитѣ му. Това учителско дружество, което въ сѫщность е дружество за собственно удоволствие и веселие на членоветѣ му, „просвѣтителната" дѣятелность на което се изказва въ нѣколко случайни и безсистемни публични сказки и пикантни литературни вечеринки, биде възнаградено отъ министерството на просвѣщението съ една субсидия отъ 2000 лева, распредѣлена между него и друго едно просвѣтително дружество, рожба на първото, извѣстно подъ името „Пловдивско пѣвческо дружество" и на времето си тъй сѫщо доста рекламирано отъ инициаторитѣ му. Нѣма нужда да се говори и за другитѣ благоволения на управляющитѣ специално къмъ инициаторитѣ на такава просвѣтителна дѣятелность, които благоволения се изказватъ въ форма, че тѣ се записватъ въ министерския списъкъ на благоразумнитѣ, благонадежнитѣ и полезнитѣ дѣятели въ обществото. Изобщо такава дѣятелность не само не е опасна за реакционеритѣ, нито и за нейнитѣ ѝ носители, но тя явно имъ печели репутацията на просвѣтители и доброжелатели народни и осигурява положението имъ въ обществото.

Съвсѣмъ другъ характеръ има другото течение на нашата *интелигенция* въ просвѣтителната дѣятелность. Тя, ако не е напълно систематическа, поне се сили да бѫде такава. Тя е насочена именно къмъ измѣнението на гражданското състояние, което измѣнение и съставлява сѫщественния признакъ на прогрессивното движение на народитѣ. Но има и друго нѣщо, което прави това течение още по-характерно и по-важно. То главно се явява много по-опредѣлено и по отношение къмъ категорията отъ граждани, срѣдъ която е най-нужно да се распространява свѣтлината. То избира за предмѣтъ на своята просвѣтителна дѣятелность классата, която има най-голѣма нужда отъ просвѣта, отъ състоянието на коя-

то зависи и гражданското състояние на обществото, — именно работната класса и ония елементи, които по положение и интереси сѫ близки до нея.

Всѣкой ще се съгласи, че тая именно просвѣтителна дѣятелность е отъ висока важность въ обществено отношение. Обаче противъ нея именно и се опълчаватъ съ всичката си бѣснотия и груба сила нашитѣ управляющи реакционери. Профессоръ Милюковъ—небългаринъ, разбира се, но *человѣкъ* и человѣкъ образованъ — по своя инициатива вънъ отъ своитѣ задължителни лекции, открива редъ публични лекции по своята специалность — историята за всички желающи да го слушатъ. Нашитѣ управляющи мракобѣси веднага турятъ мръсна рѫка на свободата на профессора, запрещаватъ му. Ако просвѣтителната дѣятелность въ единъ ограниченъ кржгъ отъ интилигентни личности на единъ извѣстенъ по своитѣ знания и направление профессоръ, повиканъ нарочно да просвѣщава нашата младежь, озлобява управляющитѣ наши реакционери, то просвѣтителната дѣятелность на извѣстна часть отъ интелигенцията срѣдъ народната масса, тъмнината на която е гаранция за спокойното сжществувание на реакционеритѣ, ги озлобява до помрачавание. Извѣстно е, че голѣма часть отъ *народнитѣ учители* си туря за цель систематическа просвѣтителна дѣятелность срѣдъ народната масса. За тази цель тя се организира въ дружества и създаде цѣлъ учителски съюзъ. Тука вече работата се касае не до отдѣлни личности, но до една организована, коллективна сила, просвѣтителната дѣятелность на която представлява дѣйствителна опасность за реакционеритѣ. Насочена къмъ распространение просвѣта срѣдъ работната масса, въ тъмнината на която реакционеритѣ черпатъ сила и дързость, тя наистина подкопава могжществото имъ. Естественно е, че тѣ се нахвърлятъ на носителитѣ на това стремление съ всичката си груба сила и съ всичкото си озлобление, до което може да дойде една реакционерна партия. Въ продължение почти на четири години управляющитѣ днесь реакционери употрѣбляватъ всички низки срѣдства, за да съсипатъ едно стремление, което има толкозъ идеаленъ характеръ, значението на, което е толкова важно за общественното развитие: преследвания, пѫдения отъ служба, клевѣти и лъжи.

Колко е голѣмъ страхътъ на реакционеритѣ отъ тоя видъ просвѣтителна дѣятелность, колко е голѣма злобата имъ противъ носителитѣ ѝ, колко гнжсни сж отношенията имъ къмъ това стремление на интелигенцията, най-добрѣ може да се види отъ речьта на днешния министръ на просвѣщението Вазовъ. Тая речь не изказва мнѣнието само на единъ Вазовъ, нито онова само на министерството, въ което тя е написана; тя изказва отношенията на всички управляющи реакционери къмъ народната просвѣта. Тя силно се апплодира отъ болшинството на Народ. Събрание, веднага следъ това се напечати въ правителственния в. „Миръ", сега я срѣщаме въ списанието на постоянния учебенъ комитетъ „Училищенъ Прегледъ". Тия отношения на Народ. Събрание, на правителствения в. „Миръ" и на сп. „Училищенъ Прегледъ" къмъ такава една гнжсна, нахал-

на речь, каквато е речьта на министра Вазовъ, показва, че тя напълно изразява отношенията на управляющитѣ днесь къмъ народната просвѣта.

Осѣщанието, което получава человѣкъ отъ прочитанието на тая речь, е такова, каквото человѣкъ получава, когато бѫде неочаквано нападнатъ и опръсканъ съ калъ отъ единъ уличенъ бербантинъ. Днешния министръ Вазовъ всѣкога е билъ въ душата си реакционеръ; той всѣкога е ненавиждалъ *млада България*, нейната младежь, за нейнитѣ главно лаптения къмъ общественни идеали. Всѣкога, когато му се е случвало да зачекне нашитѣ общественни и политически течения, всѣкога той е изливалъ злобата си противъ *млада България*, противъ нейнитѣ стремления, противъ нейнитѣ пориви, които той винаги ги клевѣти и карикатури. Припомнѣте си „Подъ игото" и „Нова Земя". Когато въ Стамболово време *млада България*, се борѣше, даваше скѫпи жертви за едно по-добро бѫдѫще, тогава Вазовъ испълненъ съ злоба противъ нея, пращаше я *да спе гори*, намѣсто да мисли за общественни идеали. Когато въ 1894 година *млада България* манифестираше по случай паданието на Стамболовото управление, Вазовъ отъ злоба къмъ нея избѣга чакъ въ Парижъ, за да не вижда нейнитѣ манифестаци, нейната радость, че падна една тирания.

Читательтъ, може би, ще ни припомни, че Вазовъ е поетъ и като такъвъ той е изказвалъ въ стихотворенията си и високи мисли. като извѣстнитѣ: „не се гаси туй, що не гасне". Но тамъ е всичката низость на такива личности. Вазовъ и неговия предшественникъ въ министерството на просвѣщението, неговия приятель и съпартизанинъ К. Величковъ и всички ония, които влизатъ въ така нареченото „Дружество за взаимно възхваление", когато сѫ въ оппозиция пѣятъ: „не се гаси туй, що не гасне", ви говорятъ за принципи и идеали, а когато сѫ на власть тъкмо противоположното вършатъ: всичката имъ дѣятелность тогава е насочена да гасятъ това, що се не гаси. Такава бѣше тѣхната минала дѣятелность, такава е и днешната имъ. Цѣлото това дружество се мѫчеше да се представи съ надута, пълна отъ начало до край съ фалшивость, фразеология за духовни водители и учители на „Новата Земя". Обаче членоветѣ му, лишени отъ всѣкакво духовно съдържание, напоени съ фалшива фразеология, егоистични до самообожавание и взаимно идолопоклонение, се представиха въ „Новата Земя" въ видъ на лигавия Стремски. Отритнати отъ *млада България*, тѣ почватъ да ѝ отмъщаватъ. Съ туй тѣ раскриха само своята истинска природа.

Речьта на министра Вазова е отговоръ на запитванието, направено отъ социалистическия депутатъ, Павликенския народенъ представитель Н. Габровски върху § 24 отъ инструкцията за управлението на *народнитѣ училища*, въ силата на който се забранява съставлението на учителски дружества, безъ разрѣшението на министерството, и върху преследванията противъ учителитѣ отъ последното. Какво отговаря министрътъ? Неговия отговоръ е една пошла византийщина. Преди да пристѫпи къмъ самата сѫщность

на запитването министрътъ произнася следующата тирада, която характеризира добрѣ фалшивото фразерство на цѣлия лагеръ отъ господата Стремски: „Днесъ, господа представители, учительтъ не е достатъчно само да знае своя предметъ и да умѣе да го преподаде; отъ него се иска още да бѫде по характеръ образецъ на нравствена чистота; защото, както дѣцата слушатъ постоянно думитѣ на своя учитель, тъй тѣ се и стрѣмятъ постоянно да подражаватъ неговитѣ дѣла. Учительтъ, за да може да отговори напълно на своето назначение, трѣбва да стои високо надъ всички обществени распри и сплетни, надъ всички партизански борби, гдѣто кипятъ калнитѣ страсти и злобата. Учительтъ не трѣбва да бѫде, както се е изразилъ единъ прочутъ съврѣмененъ педагогъ (кой ли е?), *ни консерваторъ, ни либералъ, ни буржуа, ни социалистъ*; изобщо, не трѣбва да бѫде поклоникъ на личното и частното, на дневното и мимолѣтното. Той трѣбва да бѫде само жрецъ на чистата наука и носитель на ония идеали, които не умиратъ скоро, които сѫ вѣчно нови и вѣчно стари, общи на всички партии и съврѣменни на всички врѣмена".

Интересното въ тая фалшива фразеология е, че учительтъ трѣбва да бѫде „носитель на идеали, които не умиратъ скоро, които сѫ вѣчно нови и вѣчно стари". Кои сѫ тия идеали? Навѣрно, тука се подразбира идеалътъ на Христа, исказанъ въ думитѣ: „любите другъ друга". Но Христосъ самъ е билъ малко *социалистъ—утопистъ*. Основани на неговитѣ идеали, се явиха редъ негови последователи социалисти-утописти. Днесъ сѫществува „християнски социализмъ". Но независимо отъ всичко това, двѣ хиляди години се изминаватъ, като се повтарятъ принципитѣ на Христа, обаче и до днесъ животътъ представлява борба, гнетъ на силния надъ слабия, ненависть и умраза. Коя е причината? Очевидно е, че условията сѫ такива; социалния строй е такъвъ, че дѣли хората на класси съ противоположни интереси, отъ което произлиза борба, ненависть и умраза на брата противъ брата. Всѣкой идеалъ изисква съотвѣтственни материални условия, за да стане реаленъ идеалъ, а не утопия. Да проповѣдвашъ днесъ на хората идеали, безъ да имъ посочвашъ на материалнитѣ условия, при които той може да бѫде осѫщественъ, това ще рече да шарлатанувашъ, съзнателно да вършишъ една шарлатания. Между туй, министрътъ на просвѣщението Вазовъ именно иска, щото честнитѣ учители да се обърнатъ на шарлатани, тъй като да говорятъ тѣ на народа за „идеали, които не умиратъ скоро", безъ да му посочватъ на условията, при които тѣ могатъ да се сбѫднатъ, ще бѫде цѣло шарлатанство.

Отъ казаното е ясно, че честниятъ учитель се преследва, не защото не е „носитель на идеали, които не умиратъ скоро", а защото той се стреми да даде на народа да разбере и условията, при които тѣ, идеалитѣ, могатъ да станатъ реални идеали, да се сбѫднатъ. Реакционеритѣ именно това последното не желаятъ, понеже то е опасно за тѣхното классово и партийно господство. Тази е истинската причина, по която нашитѣ реакционери бѣсно се нахвър-

лятъ върху учителскитѣ дружества и учителския съюзъ. Обаче тѣ се стараятъ съ всѣвъзможни византийски извъртания да маскиратъ дѣйствителнитѣ мотиви на своитѣ дѣйствия.

Нашиятъ министръ не намира нищо противоконституционно въ § 24 отъ инструкцията. Напротивъ, той намира, че инструкцията е напълно съгласна съ конституцията, тъй като 83 чл. отъ последнята, като дава право на гражданитѣ свободно да съставляватъ дружества, прибавя, че „стига тѣ да не принасятъ врѣда на държавата и обществения порядъкъ, на религията и добритѣ нрави". При всичко че тая часть отъ 83 чл. е твърдѣ растѣглива и може винаги да се тълкува отъ управляющитѣ въ влассовъ и партизански духъ, обаче тя по никой начинъ не може да се тълкува въ смисълъ, че гражданитѣ преди да съставятъ нѣкакво дружество трѣбва да искатъ позволението имъ, — да представятъ предварително уставитѣ си на удобрение отъ правителството, отъ волята на което да зависи да утвърди ли устава или не, след. да допусне сѫществуванието на дружества или не. Такова искание отъ правителството е явно противъ чл. 83 отъ конституцията. Този членъ дава право (извънредно опасно право) на изпълнителната власть да преследва дружества, които тя смѣта, че „принасятъ врѣда на държавата и обществения порядъкъ, на религията и добритѣ нрави", но по никой начинъ не допуска тълкувание въ смисълъ, че правото на гражданитѣ да съставляватъ дружества зависи отъ волята и усмотрѣнието на едно правителство. При туй нѣка забелѣжимъ добрѣ, че споредъ смисъла на тоя членъ отъ конституцията, както и споредъ духа на цѣлата конституция всѣко едно преследвано отъ властьта дружество има правото да я тегли подъ сѫдъ за отнемание на едно отъ най-важнитѣ конституционни правдини и да доказва пристрастното и партизанско тълкувание на чл. 83.

Отъ тълкуванието на чл. 83, и особенно на последнята му половина, излиза, че нашитѣ реакционери отнасятъ учителскитѣ дружества и съюза имъ къмъ врѣднитѣ за държавата и обществения порядъкъ, за религията и добритѣ нрави дружества. Но отъ кадѣ се вижда, че учителскитѣ дружества и учителския съюзъ сѫ такива дружества? Цельта на учителскитѣ дружества и на съюза имъ е умственното, нравственното и материално подобрение на народа. Но нашитѣ реакционери казватъ, че цельта, която си турялъ той, била само маска, съ която маскиралъ „срѣдствата, съ които се предвижда да дѣйствува съюзътъ". Споредъ речьта на министра съюзътъ ималъ за цель, кратко изказано, не доброто на народа, а усъвършенствувание на членоветѣ си, като граждани, и въ професията си, като учители, да защищаватъ профессионалнитѣ си интереси и взаимното спомагание на членоветѣ му. Наистина, на III конгрессъ съюзътъ прие единогласно тия срѣдства и единодушно приетата резолюция отъ конгресса никакъ не крие, че тия срѣдства сѫ срѣдства, съ които може да гарантира донѣкадѣ своята систематическа просвѣтителна дѣятелность въ народа. Ясно е, че министрътъ клевѣти гнас-

но учителскитѣ дружества и съюза, като имъ приписва маскирани цели. Въ сжщото време той въоржжава не членоветѣ учители противъ съюза, като приписва на последния и стремление да преследва *нечленоветѣ*. Вънъ отъ туй, какво незаконно има въ това, че учителитѣ съставляватъ професионални дружества? Въ свободнитѣ страни тѣ сжществуватъ и критикуватъ на само распорежданията на началницитѣ си, но и цѣлата учебна система. Обаче, и най-върлитѣ реакционери тамъ не смѣятъ да ги обявятъ вънъ отъ законитѣ на страната, нито смѣятъ да ги обвиняватъ въ разваляние на училищната дисциплина, както това правятъ нашитѣ реакционери.

Впрочемъ, очевидно е, че не сж тѣзи причинитѣ, по които се преследватъ учителскитѣ дружества и съюза имъ. Нито е тази, че учителитѣ се мѣшали „въ калнитѣ партизански страсти". Въ миналогодишнитѣ книжки ний съ цѣлъ редъ факти доказахме, че учители явно партизани, пияници и развратници, които своето кално партизанство внасятъ даже въ училището, като преследватъ ученицитѣ-дѣца на своитѣ противници, не се преследватъ, не се исключватъ, защото сж отъ партията на властвующитѣ. Училищни инспектори, които се отказаха да обръщатъ учителитѣ на тѣхно партизанско орждие и учители, които не искатъ да служатъ на калнитѣ имъ партизански страсти, а искатъ да бждатъ полезни народу си споредъ своитѣ убѣждения, се отчисляватъ. Ако учителскитѣ дружества и цѣлия съюзъ бѣха станали партизани на властвующитѣ, сигурно нѣмаше да се преследватъ, нито да се смѣтатъ за врѣдни дружества. Само двѣ сж истинскитѣ причини, които възбуждатъ злобата на управляющитѣ реакционери противъ учителския съюзъ. Едната е, че критикуватъ тѣхнитѣ реакционни мѣрки. Другата е просвѣтителната дѣятелность, която си туря за цель съюза и която е опасна за сжществуванието на реакционеритѣ. Разбира се, че последнитѣ на всѣкадѣ сж готови да преследватъ тази дѣятелность. Ако не на всѣкадѣ тѣ успѣватъ, то причината е, че не могатъ, защото въ страни, гдѣто свободата на гражданитѣ е гарантирана, реакционеритѣ не смѣятъ даже явно да прогласяватъ тая дѣятелность за врѣдна „на държавата и обществения порядъкъ, на религията и добритѣ нрави". Само у насъ е възможна такава нахалность, щото хора безъ всѣкакъвъ моралъ, хора цѣлия животъ на които представлява верига отъ примѣри на явно не добри нрави, които въ душата си сж най-голѣми безбожници, за който единственно най-висше божество е собственната имъ персона и необузданият имъ егоизмъ, каквито сж хората отъ лагера на Вазовъ — Величковъ и съдружие, — само у насъ е възможна такава нахалность, щото такива личности да говорятъ за моралъ, религия и добри нрави и да преследватъ всичко, което не иска да влѣзне въ тѣхния каленъ, бездушенъ лагеръ.

Просвѣтителната дѣятелность, за която тука говоримъ, се води и чрезъ живото слово, и чрезъ литературнитѣ органи. Естественно е, че нашитѣ управлющи реакционери еднакво стръвно се нахвърлятъ

и върху двѣтѣ ѝ тия проявления. Ако при едното тѣ се нахвърлятъ на всѣки учитель, който се залавя за тая дѣятелность и го преследватъ, го пъдятъ и клеветятъ, то при другото се нахвърлятъ върху самитѣ литературни органи. Какви не средства употрѣбяватъ днешнитѣ наши реакционери, за да съсипятъ нашия печатъ! Следъ като прокараха противоконституционния законъ за печата, прокараха и таксуванието на периодическитѣ списания съ *три стотинки до сто грамма* тежина. И това не имъ стигна. Тѣ прокараха и *закона за данъка върху занятията*, който най-произволно и тежко го стоварватъ върху литературнитѣ органи, и толкова по-тѣжко го стоварватъ, колкото повече единъ литературенъ органъ близко засѣга умственнитѣ интереси на народа, колкото по-опредѣлено той служи на просвѣтителната дѣятелность срѣдъ гражданитѣ. Облаганието съ данъкъ върху измислении приходи, несѫществующи за тия литературни органи, произволното имъ глобяване, ето последнитѣ средства, до които прибѣгватъ нашитѣ управляющи реакционери за съсипванието на печата.

Изобщо, нашитѣ реакционери насочватъ всичкитѣ си пошли усилия да убиятъ стремлението въ нашата интелигенция къмъ оная просвѣтителна дѣятелность, която дѣйствително е необходима за напредъка на нашата страна; която е отъ необходима важность въ общественно отношение. Но ний, читателю, можемъ презрително да хвърлимъ въ калнитѣ имъ лица собственнитѣ имъ думи, които тѣ произнасятъ съ лъжливи уста: „не се гаси туй, що не гасне". Не се убива едно стремление, което традиционно и съзнателно сѫществува въ извѣстна часть отъ нашата интелигенция, което стремление се храни отъ духа на времето и отъ растящитѣ общественни импулси на самия животъ. Рано или кѫсно тържеството на реакционеритѣ ще бѫде сломено. Ако днесъ нашитѣ реакционери сѫ пошло дръзки въ преследванието на свѣтлината, то тази дързость тѣ черпятъ въ голѣма степень и отъ оня необмисленъ походъ противъ общото образование у насъ, за който говорихме въ миналата статия. Нека, впрочемъ, се отнасяме строго къмъ всѣко едно посягание противъ распространяванието на общото образование у насъ, въ каквито форми и да се явява то, отъ страна на когото да се върши то, колкото искренни и да ни се виждатъ личноститѣ, които спомагатъ на това посѣгание. Всѣко посѣгание противъ распространението на общото образование винаги ще дава сила на реакционеритѣ.

Д. Б.

ВѪТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Василъ Левски и неговата революционна дѣятелность. — Двайсеть и петгодишнината отъ обѣсването му. — 19-й февруарий тази година. — С. Стефанска България и автономията на Македония. — Шумътъ около единъ училищенъ въпросъ.

Споменътъ за Василъ Левски ни пренася въ революционната епоха и тъкмо въ оня моментъ, когато въ революционата мисъль бѣше настѫпилъ извѣстенъ превратъ въ отношение тактикатата въ революционната дѣятелность. Това време бѣше началото на седемдесетитѣ години. Великия *патриотъ-революционеръ* Раковски вече го нѣмаше между живитѣ, и на чело на революционното движение се тури Любенъ Каравеловъ. До това време нашитѣ революционери бѣха убедени, че освобождението на българския народъ може да се достигне чрезъ нападание на Турция съ храбри чети, организирани вънъ отъ България, стига това нападание да бѫде систематическо и въ широки размѣри. Съ такова нападение на турската империя, мислѣха, ще се покаже на българския народъ, че турчинътъ не е тъй силенъ и страшенъ, както си го представляваше българския народъ, че ако нѣколко храбри чети могатъ да потръсятъ турската гнила империя, то толкова по-лесно тя ще се разсипе подъ ударитѣ на цѣлия възсталалъ народъ. А тѣзи храбри чети трѣбваше да предизвикатъ съ своето появление въ границитѣ на България общо възстание, да увлекатъ народа въ таквосъ възстание. Това убеждение на нашитѣ революционери до началото на седемдесетитѣ години се поддържаше още и отъ насърдченията, съ които се посрѣщаше тѣхната дѣятелность отъ страна на ония правителства, които виждаха прѣкъ интересъ, щото Турция постоянно да се намира подъ ударитѣ на своитѣ вѫтрѣшни раи. Сърбия и Ромѫния даваха своето съчувствие и често своята поддържка на такава революционна дѣятелность, тъй като тя можеше само да отвлича вниманието на Турция въ вѫтрѣшнитѣ свои работи и да я прави отстѫпчива предъ тѣхъ.

Нѣма съмнѣние, че отъ революционната дѣятелность, която рѫководѣше Раковски и благодарение на която отдѣлнитѣ нападения на *хайдушкитѣ чети* се обърнаха въ по-систематическо революционно движение, общо възстание не произлѣзе. При всичката храбрость на революционнитѣ чети народътъ не можа да бѫде увлеченъ въ едно възстание. Обаче това движение донесе грамадна полза, като наистина показа, че турската сила не е толкосъ страшна и че е възможна борбата противъ турското иго. Но въ сѫщото време то донесе и тази полза, като показа на революционеритѣ, че само съ нападения на Турция отвънъ, колкотото систематически да бѫдатъ тѣ, не е възможно да се предизвика възстание. А възстанието на българския народъ бѣше необходимо; трѣбваше той да покаже на свѣта, че е живъ, че се бори за своята свобода, че е достоенъ за свобода. Раковски умрѣ при пълно разочарование въ своята рево-

люционна тактика, но въ главитѣ на неговитѣ замѣстници вече бѣше узрѣла мисъльта, че е необходимо да се организира отъ вжтрѣ революцията, че трѣбва да се работи срѣди народа за едно общо възстание.

Идеята бѣше готова; планътъ съставенъ. Но за реализирането му изискваше се человѣкъ съ силенъ духъ, съ желѣзна воля, съ херойско безстрашие. Трѣбваше практически гений, гений организаторъ, който да въспламени робитѣ, да ги въодушеви къмъ борба. Този човѣкъ, този практически революционенъ гений се намѣри въ лицето на бившия дяконъ Василий, въ лицето на Василъ Левски. Трѣбва да се пренесемъ мисленно въ оная епоха, за да разберемъ всичката духовна мощь на Левски. Той, срѣщнатъ съ теоретика на революционното движение — Любена Каравеловъ, веднага схваща великия планъ на революцията, дълбоко, всецѣло се прониква съ революционнитѣ принципи на Т. Ц. Р. Комитетъ и се отдаде така беззавѣтно, така безкористно и съ пълно съзнание на практическото имъ осжществление, както рѣдко ний срѣщаме въ нашитѣ революционери. Левски притежаваше всички качества на единъ великъ революционеръ: искренна, безкористна преданность на дѣлото, безстрашие близко до презрението къмъ смъртьта и мжкитѣ, забелѣжително присжтствие на духа, несъкрушима енергия и пълно презрение на врага. Левски въ едно кжсо време покри Сѣверна и Южна България съ мрѣжа отъ революционни комитети, въодушеви всичко по-събудено отъ българския народъ, създаде единъ буенъ революционенъ кипежъ срѣдъ турската рая. Турскитѣ власти виждаха това, знаяха, кой е душата на революционния кипежъ, кой е лостътъ, който подигна заспалия духъ на раята, знаяха, че той е *Дерьииш Оглу Асланъ*. Но той бѣше неуловимъ и когато се намираше близко до ржцѣтѣ й. Трѣбваше да се яви единъ предатель отъ „христовитѣ служители", за да бжде уловенъ.

Извѣстни сж на читателитѣ фактитѣ следъ улавянието на Левски. Следъ улавянието му Левски, покритъ съ рани получени при херойското му опитвание да си пробие пжть презъ редоветѣ на войската и полицията, която обградила Канкринското ханче, билъ откаранъ въ София, гдѣто следъ като заплю въ сжда на очната ставка Димитра Общи, който бѣше раскрилъ всичко, биде полумъртавъ обѣсенъ на мѣстото, гдѣто днесъ стои паметника му. Улавянието на Левски и обѣсванието му расплака Любена Каравеловъ, хвърли въ отчаяние комитетитѣ, настжпи едно растройство на революционното дѣло. Но духътъ на Левски не можаха да убиятъ. Резултатитѣ отъ неговата дѣятелность бѣха неуловими. Три години следъ неговата смърть избухна въстанието въ 1876 год., плодъ на неговата дѣятелность, отъ която се яви другъ плодъ — освобождението на Сѣвѣрна и Южна България.

На 6-й февруарий т. г. се изминаха двайсетъ и петь години отъ неговата мжченическа смърть. На нѣколко души отъ Софийската интелигенция дойде щастливата мисъль да се отпразднува двайсетъ и петь годишнината отъ обѣсванието на Левски.

Най-сетнѣ подиръ нѣколкократни покани се състави въ София единъ комитетъ, който да устрои този праздникъ. Но какъ се отпразднува паметьта на единъ отъ забелѣжителнитѣ наши революционери? При всичко че комитетътъ, съставенъ за тази цель, въ София употрѣби доста усилия, за да се отпразднува двайсетъ и петгодишнината отъ обѣсването на Левски по тържественно, обаче праздника излѣзе доста сухъ. Преди всичко учрежденията не взѣха участие въ тоя празникъ. Всички работѣха този день. Голѣма часть отъ интелигенцията вследствие на туй не можа да вземе участие въ праздника. Изобщо праздника правеше впечатление на нѣщо не съвсѣмъ естественно, нѣщо принужденно, което хладно се посрѣщна и доста хладно, безъ особенно въодушевление мина. Между туй, двайсетъ и петгодишнината отъ обѣсването на Левски трѣбваше да възбуди горѣши чувства най-главно у ония, които днесъ се ползуватъ най-много отъ плодоветѣ на дѣятелностьта му, отъ освобождението на тая страна, за която той умрѣ на бѣсилката, която имъ създаде днешното привилигировано положение въ нея. Двайсетъ и петгодишнината отъ мжченическата смърть на Левски трѣбваше да бжде единъ дѣйствително *народенъ празникъ*. Левски е отъ ония рѣдки общественни дѣятели, образътъ на които е недосегаемъ за людската злоба и клевета; неговия образъ при всичко желание на враговетѣ му да намѣрятъ нѣкакво пѣтно, поне перце отъ крилце, което да хвърля и най-малка сѣнка върху му, оставя си чистъ, свѣтълъ образъ. Левски е олицетворение на чистия отъ всѣкаква користь народенъ организаторски духъ; той е олицетворение на чиститѣ и идеални стремежи на тоя духъ. И паметьта за тази забелѣжителна народна личность трѣбваше да възбужда у всички чувството на гордость, на въсхищение. Но не е така въ дѣйствителность. Коя е причината?

Василъ Левски се бори и умрѣ за свободата на българския народъ. Но той се е борилъ не за такава свобода, каквато има днесъ въ България; той се борѣше за друга свобода; той умрѣ за една широка свобода. Зах. Стояновъ въ своята книга „Василъ Левски Дяконътъ", напечатана преди съединението, въ 1883 год., т. е. тогава, когато не бѣше още станалъ распинатель на свободата и не бѣше захваналъ да *подпраси* живота на нашитѣ революционери, съ цель да оправдае своето мизерно поведение следъ съединението и тиранията на Стамболова, казва, че Василъ Левски си представлявалъ свободна България безъ царе и князе. „Ако знаехъ, че България ще се управлява отъ царски скиптръ, то отдавна бихъ отишелъ да служа при нѣкой владика; ние ще се управляваме помежду си, *по републикански*". Ето какъ разбиралъ Левски свободата, за която е умрѣлъ. Че той е мислилъ за една републиканска България, за една *балканска република* даже, това е повече отъ вѣроятно. Защото Левски е приелъ революционнитѣ принципи отъ Л. Каравеловъ, при личнитѣ си срѣщи съ него и отъ неговитѣ вѣстници, които Левски ги разпасяше по България. А Любенъ Каравеловъ, както е извѣстно, постоянно е развивалъ идеята за една

балканска република на федеративни начала, подобно на републикитѣ въ Швейцария и Съединенитѣ Щати на Северна Америка. Идеалътъ на Любенъ Каравеловъ за освободената България е билъ народното републиканско управление на Швейцария.

Обаче управлението, което получи българския народъ следъ освобождението, съвсѣмъ не прилича на онова управление, за което се борѣха нашитѣ революционери и въ името на което умрѣ на бѣсилката Левски. При това всички наши буржуазни партии до сега, коя по-малко, коя повече, распъваха и распъватъ добитата отъ българския народъ *свобода*. Тѣ ще я распъватъ и утрѣ, всѣка на свой начинъ. Старото турско чорбаджийство се замѣсти съ ново *чисто българско*, което отъ освобождението и до днесъ е ковало и кове само вериги за свободата, и ще ги кове утрѣ, гдѣ направо, безъ забикалки, а гдѣ прикрито, което отъ освобождението и до днесъ е грабило и граби работния народъ, го притиска. Разумява се, че днешнитѣ наредби и тази „свобода" на *българския народъ* положително не сѫ съгласни съ идеала на Левски, съ неговия духъ. Не може да бѫде искренъ и спомѣна на тия, които сѫ управлявали българския народъ до днесъ и мечтаятъ да го управляватъ утрѣ на сѫщитѣ основания, за единъ революционеръ, като Левски, който проповѣдваше и умрѣ за другъ по-идеаленъ редъ на нѣщата въ България и на Балканския Полуостровъ. Отъ друга страна, срѣдната класса, дребната буржуазия, интелигенцията на която въ турско време съставляваше главната сила на революционното движение, систематически отива къмъ пропадание. Съсипвана отъ конкуренцията на голѣмитѣ капиталисти, вѫтрѣшни и външни, и отъ непоносимитѣ за нея политически наредби, тя въ сѫщото време не придоби други импулси, които да я каратъ да се въодушевлява отъ идеалитѣ на Левски. За едни идеалитѣ на Левски сѫ несбѫдочни мечти, за други—противни на интереситѣ имъ, за трети—непонятни. Естественно е, че паметьта на Василъ Левски не възбужда у *тоя народъ* особенно горѣщи чувства, освѣнъ до толкова, до колкото е било потрѣбно на разнитѣ буржуазни партии да се препорѫчатъ за патриоти, които все умѣятъ да цѣнятъ заслугитѣ на умрѣли народни дѣятели. Ето коя е причината, гдѣто двайсетъ и петгодишнината отъ смъртьта на Василъ Левски се отпразнува сухо, принужденно отъ *тоя народъ*.

Впрочемъ, явява се другъ единъ *народъ*, друга една общественна сила, която искренно, съ горѣщо чувство си спомнюва за такива народни дѣятели, като Левски, Любенъ Каравеловъ, Ботевъ и другитѣ. Той е работническия народъ, съзнателната часть на който прегръща идеалитѣ на нашитѣ революционери, дава имъ ново съдържание, го развива и се бори за тѣхното осѫществление. Работническитѣ клубове и събрания у насъ и учит. друж.—тѣ сѫ, които празднуваха 6-й февруарий искренно, горѣщо, които отдадоха искренно поклонение на духа и дѣятелностьта на Василъ Левски.

Петь години следъ смъртьта на Левски северна и южна България бѣха освободени отъ турското иго. Сѫщия мѣсецъ, въ който

бѣ обѣсенъ Левски, само тринайсеть деня по-кѫсно, на 19 февруарий 1878 година биде подписанъ С.-Стефански договоръ. Тринайсетъ деня следъ двайсеть и петгодишнината отъ смъртьта на Левски празднува се двайсетгодишнината отъ подписването на С.-Стефанския договоръ. Разликата въ отпразднуванието на 6-й февруарий и 19 февруарий е голѣма. Паметьта на Левски, дѣятелностьта на когото докара дадата 19 февруарий не се удостои съ народно празднество. Напротивъ 19 февруарий, тая година се обавя за официаленъ праздникъ и се употрѣбиха усилия, за да се празднува тържественно. Ако на 6-й февруарий се изказаха отношенията на нашата буржуазия къмъ историческитѣ събития отъ една страна, то на 19-й февруарий тѣ се изказаха отъ въвсѣмъ друга. Съ спомѣна за 19 февруарий е свързанъ спомѣнътъ за „историческитѣ задачи" и за „народнитѣ идеали" на България. Тѣ се състоять въ обединението на всички българе, въ достигването на цѣлокупна България. Но по въпроса за достигването имъ нашата бурзуазия се раздѣля на два лагера: руссофоби и русофили. Еднитѣ и другитѣ сѫ съгласни, че съединението на българитѣ въ едно царство, въ една цѣлокупна България съставлява „историческа задача" и „народенъ идеалъ" на българския народъ. Обаче тѣ рѣзко се раздѣлятъ въ пѫтищата, които водятъ къмъ осѫществлението имъ. Когато буржуазнитѣ руссофоби не могатъ точно ви каза, по кой начинъ тѣ мислятъ да достигнатъ „народния идеалъ", руссофилитѣ, напротивъ, много категорически се изказватъ, по кой начинъ той може да бѫде достигнатъ.

Като сѫдимъ отъ осъмгодишното управление на руссофобитѣ, то трѣбва да считаме, че пѫтьтъ, който може да доведе България до „народния идеалъ", е да върви съ *тройния съюзъ*, като въ сѫщото време увеличава воеьнитѣ си сили, за да бѫде достатъчно приготвена да се въсползува отъ едно общеевропейско заплитание, за да осѫществи своитѣ „исторически задачи". Но сега много добрѣ е извѣстно, че въ продължение на осъмъ години *тройния съюзъ* не е искалъ никакъ да знае за „народнитѣ идеали" на българската буржуазия, като само се въсползува отъ положението на България, за да я тури подъ економическото господство на своитѣ капиталисти. Съ политиката на тройния съюзъ, България нито на крачка не се приближава до „народния идеалъ". Надеждитѣ имъ на едно общеевропейско заплитание така сѫщо не могатъ ги докара до осѫществлението на „народния идеалъ". Несъмнѣнно е, че едно общеевропейско заплитание навѣрно ще унищожи всѣкакви надежди за осѫществлението на последния.

Руссофилитѣ сѫ убедени, че пѫтьтъ, който води къмъ цѣлокупна България, е откровенната и безколебания *руссофилска политика*. Тѣ казватъ, че само Руссия може да помогне на България да достигне своитѣ „исторически задачи". Естественно е, че на 19-й февруарий тази година потекоха отъ тѣхния лагерь редъ телеграмми до русския царь и графа Игнатиева съ молби за съдѣйствие на нашата руссофилствующа буржуазия да достигне С. Сте-

фанска България. Но и тѣхнитѣ надежди сѫ напразднн, и тѣхната политика нѣма да ги докара до С. Стефанска България. Руссия никога не е имала намѣрение, нито го има, да създава голѣми държави на Балк. Полуостровъ. Нейната задача съставлява да ослабва Турция и намѣстото ѝ да създава слаби, една срѣщу друга наежени малки държавици, които вѣчно да се нуждаятъ отъ чуждата помощь за простото си *прозябание*. Ако преди Руссия искустно скриваше своитѣ истински стремления на Балканския Полуостровъ, днесъ, станала силна, тя не намира за нужно да ги скрива. Днесъ е ясно, че Руссия нѣма на ума си да създава една „Велика България“. Русската политика по отношение балк. държавици днесъ дѣйствува въ двѣ направления, еднакво далечни отъ „народния идеалъ“ на нашата буржуазия. Отъ една страна тя препоръчва раздѣлението сферитѣ на влияние въ Македония между Сърбия и България и помагаше (до появяванието на сцената на Милана) на сърбската пропаганда въ Македония; тя препоръчва раздѣлението на Македония между България и Сърбия. Това е тъкмо съгласно съ традициитѣ на русската политика; съ него се създаватъ двѣ еднакво силни една срѣщу друга държавици и всѣкога готови да се сблъскатъ за първенство на Балк. П-въ, еднакво слаби въ сѫщото време, спрямо другитѣ по-голѣми сили. Напоследъкъ русската дипломация подигна въпроса за автономия на Македония, подобна на бившата Источна Румелия. Нейното предложение намѣри възражение отъ страна на Австрия, която предлага раздѣлението на Македония на двѣ автономни области — *сърбска* и *българска*. Както Руссия не виждаше особенна нужда да настоява въ Берлинския Конгрессъ за приеманието на С. Стефанския договоръ, за осѫществлението на С. Стефанска България, така сѫщо тя и сега, навѣрно, ще се съгласи на таквасъ една двойна автономия въ Македония. Това не е противъ интереситѣ ѝ; напротивъ такова раздѣление напълно се съгласява съ нейната политика на Истокъ. Но ако допустнемъ, че Руссия ще настои за *една* автономия на Македония, то и тогава пакъ не може по никой начинъ да се мисли, че това води къмъ осѫществлението на „цѣлокупна България“. Автономна Македония ще бѫде ябълката на вѣчнитѣ раздори между балканскитѣ държавици, които само ще ги ослабватъ взаимно, ще ги правятъ неспособни къмъ никаква творческа дѣятелность. Надеждитѣ на нашитѣ патриоти, че съ придобиванието на автономия за Македония лесно сетнѣ ще бѫде присъединена къмъ България, сѫ надежди праздни. Първото опитвание къмъ такова присъединение ще поведе къмъ сблъсъкъ между балканскитѣ държавици и едно чуждо завоевание. По такъвъ начинъ, „народния идеалъ“ ще си остане само една утопия. Стремлението на македонцитѣ къмъ автономия е съвършенно естественно и съвършенно законно. И тя ще бѫде осѫщественна въ единия или другия видъ, само когато вътрѣ въ самата Македония населението покаже, че то иска и ще иска съ всички срѣдства своето освобождение отъ варварското иго на Турция. Но придобиванието на автономия далече

не означава и приближавание къмъ „народния идеалъ“, къмъ С. Стефанска България. Въскръсванието на старото поклонение предъ русския царь и неговитѣ дипломати и подклажданието му отъ руссофилския лагерь нито на йота нѣма да приближатъ България къмъ „народния идеалъ“ на нашата буржуазия.

Читательтъ, може би, ще се запита — какво остава въ такъвъ случай да прави нашата буржуазия и какъвъ е исходътъ? Ако буржуазията на балканскитѣ държавици бѣше способна къмъ каквото и да било по-високо отъ шовинизма *социално творчество*, то тогава тя естественно би дошла до оная самостоятелна политика, която проповѣдваха нашитѣ революционери, като Любенъ Каравеловъ, Левски и др. Но тя, лишена отъ всѣкакво социално творчество, невѣжественна, груба, алчна за богатство, егоистична до животинство, всѣки единъ поривъ вънъ отъ шовинисническитѣ го смѣта за *химера*, за несбѫдочни мечтания. Буржуазията на балканскитѣ държавици иска всѣка отдѣлна да си има управление, съ помощьта на което всѣка по отдѣлно да смучи потьта на свой народъ и, като се покрива съ булото на „патриотизма“, на „патриотически исторически задачи и народни идеали,“ да удовлетворява своя грубъ егоизмъ. Това й състояние неизбѣжно води къмъ пълно банкрутство на нейната политика, било тя руссофилска, или руссофобска, и обръща я въ съзнателно или безсъзнателно орѫдие на чужди интереси. И народътъ на тия държавици, който се управлява и експлоатира отъ буржуазнитѣ партии, който у насъ на 6-й февруарий искренно отпразднува паметьта на Левски, а на 19-й февруарий бѣше равнодушенъ зритель на руссофилското тържество, той нищо не може да очаква отъ банкрутската политика на буржуазнитѣ партии, безъ разлика на руссофоби и руссофили. Той може да очаква за себе си едно по-добро бѫдѫще само отъ възтържествуванието идеала на съвременното социалъ-демократическо движение въ европейскитѣ народи, за по-скорошното осѫществление на който трѣбва да присъедини и своитѣ усилия. Нашата буржуазия, руссофилска и руссофобска, освенъ нещастия, нищо друго не може да му даде. И едната, и другата водятъ България къмъ економическо и политическо банкрутство.

Последнята сессия на IX Обикновенно Народно Събрание свърши своята „народополезна“ дѣятелность съ избиранието на една *Парламентарна Коммиссия*, която да изучи *бюджетния въпросъ*, т. е. какви съкращения могатъ да станатъ въ бюджета. Членоветѣ на тая коммиссия получаватъ по 20 лева дневни възнаграждение. Може да си помислятъ довѣрчивитѣ граждани, че вече следъ свършванието на работата на Коммиссията ще се почнатъ съкращения въ бюджета и ще се направи едно облекчение на данъкоплатцитѣ. Но, навѣрно, нищо таквось нѣма да излѣзне. За съкращения въ бюджета толкосъ много се говори въ нашия печатъ и въ Народното Събрание, толкосъ пѫти сѫ оказвали, гдѣ може да се съкрати расходния бюджетъ, обаче никакви съкращения не се направиха.

Практиката да се прокарватъ бюджетитѣ нощно време въ едно-двѣ засѣдания отъ най-последнитѣ, презъ купъ-за-грошъ, безъ да се дава време предварително да се изучватъ отъ народнитѣ представители и отъ печата, се продължава, и начинътъ, по който се прокара тазъ годишния бюджетъ въ Народното Събрание, показва, до колко е сериозно намѣрението на управляющитѣ днесъ да правятъ съкращения. Вършатъ се недостойни работи, распилява се съкровището по непроизводителни работи, по луксозни командировки и расходки, създаватъ се тайни безусловни фондове, и сетнѣ избиратъ парламентарни коммиссии за изучване на бюджетния въпросъ! Всичко това показва, че Парламентарната Коммиссия е избрана не отъ сериозни намѣрения, а просто за да се каже, че грижитѣ на днешнитѣ управници за „наиодно благо" сѫ голѣми. Че това е така, може да се види отъ голѣмитѣ въсхаления, които правятъ правителственнитѣ вѣстници по случай на избиранието ѝ и свикванието ѝ на засѣдания. Никакви сериозни съкращения въ бюджета нѣма да направи коммиссията. Може би, впрочемъ, да направи нѣкои маловажни съкращения, и то не тамъ, дѣто трѣбва, а тамъ, дѣто не трѣбва. Въ това можемъ да бѫдемъ увѣрени. Мигарь днешнитѣ управници не знаятъ, гдѣ трѣбва да се направятъ съкращения въ бюджета, та коммиссията отъ сега ще ги намѣри! Тѣ много добрѣ знаятъ, но не ги правятъ и не ще ги направятъ!

Парламентарната Коммиссия сега засѣдавала въ София. Щомъ почнала своитѣ засѣдания, тя намѣрила за нужно да направи единъ малъкъ шумъ наоколо си, за да обърне вниманието на своята дѣятелность. Този шумъ тя дигна по учителския въпросъ. Отъ кого да бѫдатъ назначавани и плащани народнитѣ учители—отъ общинитѣ или отъ министерството на просвѣщението? Такъвъ е въпросътъ, съ който се обърна тя къмъ общественното мнѣние, което до сега въ много важни въпроси не искаха да го знаятъ нашитѣ управници. Но каквото и да бѫде общественното мнѣние по тоя въпросъ, можемъ да бѫдемъ увѣрени, че правителството ще го рѣши тъй, както му диктуватъ партизанскитѣ интереси. Ето защо ний не намираме за нужно да изказваме каквото и да било мнѣние по него. По-полезно ще бѫде, мислимъ, ако изследваме въпроса и оставимъ на читателитѣ да си правятъ заключенията.

Да се назначаватъ народнитѣ учители отъ министерството означава да се турятъ въ пълна зависимость отъ правителственнитѣ агенти и партизани, да бѫдатъ съвсѣмъ свързани въ общественната си дѣятелность. Но сѫщото положение се получава и когато се назначаватъ отъ общинскитѣ управления. Правителствата всѣкога се стремятъ да вэематъ въ рѫцѣтѣ си тѣзи управления, като употрѣбяватъ всички средства, щото да бѫдатъ избирани въ тѣхъ партизани. Извѣстно е, че днесъ пѫдятъ учителитѣ общинскитѣ власти. Министрътъ на Просвѣщението въ речьта си въ Нар. Събрание за учителския съюзъ и преследванията на учителитѣ казва, че настоятелствата пѫдѣли учителитѣ, а не министерството. Въ сѫщность това е вѣрно. Правителственнитѣ партизани испълняватъ

волята на правителството. Всѣка една партия на власть ще се стреми винаги да има въ ржцетѣ си общинскитѣ управления, които ще бждатъ партизански орждия и които не ще търпятъ учители опозиционери, а учителитѣ постоянно ще зависятъ отъ волята на настоятелствата. Отъ друга страна, общинскитѣ управления по години не плащатъ на учителитѣ си. Намирайки се въ ржцетѣ на експлоататоритѣ народни, тѣ положително не искатъ нито най-малко внимание да обрѫщатъ на народното образование. Това сж все добрѣ извѣстни работи. Тъй що, отъ туй, че учителитѣ се назначаватъ отъ настоятелствата, положението имъ никакъ не се подобрява. Нито пъкъ независимостьта имъ много ще спечели. Още по-малко то ще се подобри, ако се исплащатъ отъ сждитѣ. Партизанитѣ всѣкога ще си играятъ съ положението на народния учитель. И тогава, правителствата, като дѣйствуватъ чрезъ своитѣ партизани, ще се криятъ задъ тѣхния гърбъ и ще стоварватъ всичко върху *волята на народа*. Съ тия обстоятелства може да се обясни и факта, че всички буржуазни вѣстници, безъ разлика на правителствени и опозиционни, се изказватъ за назначаванието на народнитѣ учители отъ настоятелитѣ.

Назначаванието на народнитѣ учители направо отъ настоятелствата има по принципъ високо значение. Като изважда народното училище отъ опекунството на правителството и на духовенството, което винаги върви съ правителствата, ще предаде народното образование въ ржцетѣ на народната инициатива. Народния учитель си остава напълно независимъ гражданинъ. Но за да има мѣсто за тоя принципъ, необходими сж следующитѣ условия: избиранието на училищнитѣ инспектори отъ народа, унищожението на зависимостьта на общинскитѣ управления отъ окржжнитѣ правителствении власти, избиранието отъ народа на административнитѣ власти въ окржжията и др. такива реформи. Но коя отъ нашитѣ буржуазни партии ще направи тия преобразования? Разбира се, че никоя не мисли за подобни работи. При днешнитѣ условия у насъ назначаванието на народнитѣ учители направо отъ настоятелствата има само една добра страна, а именно, учительтъ, независимъ отъ правителството, ще може по-свободно и независимо да взема участие въ общественнитѣ борби и да влияе за избиранието на честни граждани за въ общинскитѣ съвѣти и училищнитѣ настоятелства. Но, разбира се, тази борба на учителя ще бжде много тѣжка, и надали скоро ще се създадатъ условията, при които учительтъ да се осѣти напълно независимъ, като общественъ дѣятель.

Прочее, както и да се реши тоя въпросъ, бждащето положение на учителя ще зависи въ голѣма степенъ и отъ него самия. Усилванието на учителския съюзъ е една отъ голѣмитѣ гаранции, за да се достигне едно по-добро положение и да му даде нужднитѣ условия за водението борба противъ партизанскитѣ стремления на общинскитѣ съвѣти и настоятелства, на правителствата и неговитѣ агенти.

Постжпили въ редакцията нови книги:

Карлъ Марксъ. *Нищета на философията* съ предговоръ отъ Фридриха Енгелса. Превелъ отъ френски Г. Бакаловъ. Варна 1.50 л.

Джонъ Леббокъ. Какъ трѣбва да се живѣе. Преводъ отъ русски, издава Книжевното Дружество „Просвѣта" въ Ст. Загора. Цѣна 1 левъ 50 ст,

Василъ Левски, издава Книж. Дружество „Просвѣта" въ Стара Загора. Цѣна 50 ст.

Пушкинъ, животътъ и литературната му дѣятелность, отъ А. М. Скобичевски. Прев. *Г. Б.* Варна, 1898 год. Цѣна 1 левъ.

Отчетъ на Кюстендилското Държавно педагогическо трикласно и образцово училище, съставенъ презъ 1897 год.

Злийтъ Гений, романъ отъ Никола П. Слѣпий, т. II. Лѣсковецъ, 1898 г. Цѣна 3 лева.

Изъ Чуждата книжнина, мѣсечно преводно списание отъ избрани творения изъ всесвѣтската книжнина, *година първа*, кн. I. София 1898 г. Годишна цѣна 8 лева — *при записването* 5 *лева и преди шеста книжка още три лева въ предплата.* Редактори: Ив. Ст. Андрейчинъ и К. Савовъ.

Мисъль, Год. VIII кн. I. София 1898 г.

Срби и Бугари, од Д-ра Миловановича. Београд 1898 г. Цена 50 пара дин.

Прагъ, мѣсеченъ, литературенъ и научно-популяренъ журналъ *за самообразование*, год. I, кн. I. Излиза подъ редакцията на Д-ръ З. Димитровъ, А. Т. Страшимировъ, Д-ръ Н. Петковъ и В. П. Гочевъ. Видинъ 1897 год. Годишна цѣна 6 лева, а за ученици и селски учители — 5 лева въ предплата.

Право Дѣло, год. I, кн. II. Дрѣново 1898.

Българска Сбирка, год. V кн. II.

Френско-български речникъ, съ обяснения и примѣри по трудноститѣ и исключенията на езика. Съставилъ *Ив. А. Лилловъ*, София, 1897.

Медицинска Бесѣда, год. IV кн. V. Видинъ 1898 год.

Учитель, год, V кн. VI.

Воененъ Журналъ, год. X кн. X.

Двѣ три драски, изъ народния ни животъ отъ Кипарисовъ. Търново 1898 год. Цѣна 15 ст.

Сборникъ на пощитѣ и телеграфитѣ, год. III кн. 12.

Сѣячъ, гоъ. II кн. XII и XIII.

ОБЯВЛЕНИЯ

Практичный подарокъ дѣтямъ для изученія русскаго языка!

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1898 ГОДЪ НА ЖУРНАЛЫ

„ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

Два русскіе еженедѣльные иллюстрированные журнала

XV г. ДЛЯ ДѢТЕЙ И ЮНОШЕСТВА **XV г.**

Основанные С. М. Макаровой

ИЗДАВАЕМЫЕ СЪ УЧАСТІЕМЪ ИЗВѢСТНЫХЪ РУССКИХЪ ПИСАТЕЛЕЙ, ПЕДАГОГОВЪ И ХУДОЖНИКОВЪ.

Быть товарищемъ, собесѣдникомъ и руководителемъ молодыхъ читателей, давать имъ разумное, полезное и, вмѣстѣ съ тѣмъ, интересное и самое разнообразное чтеніе, расширять кругъ ихъ знаній, содѣйствовать развитію у нихъ любознательности и пытливости, развлекать ихъ, поучая, дополнять, освѣжать и оживлять работу школы и дополнять возможные пробѣлы въ школьномъ образованіи — вотъ цѣль „ЗАДУШЕВНАГО СЛОВА“. Эту цѣль оно преслѣдовало строго въ теченіе пятнадцатилѣтняго своего существованія и намѣрено преслѣдовать и впредь, въ новомъ подписномъ году изданія, какъ еженедѣльнаго журнала (двадцать второмъ со времени основанія этого изданія).

„ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“ издается въ видѣ двухъ совершенно самостоятельныхъ журналовъ, изъ которыхъ одинъ **для младшаго возраста**, другой — **для старшаго.**

а) „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

иллюстрированный еженедѣльный **журналъ для дѣтей млад. возраста** (*отъ 5 до 8 лѣтъ*).

помѣщаетъ занимательные разсказы для маленькихъ дѣтей со множествомъ рисунковъ, коротенькія повѣсти, сказки, стишки, басни, разсказы изъ священной исторіи, легкія повѣсти изъ жизни животныхъ и растеній, очерки путешествій, первоначальное чтеніе, азбуку, наглядное обученіе, мелкія статьи по всѣмъ отраслямъ знаній (всѣ эти статьи печатаются крупными шрифтами), юмористическіе разсказы, анекдоты, игры, театральныя пьесы, музыкальныя произведенія для маленькихъ дѣтей и пр. пр.

всѣ статьи богато иллюстрированы.

ДАРОВЫЯ ПРЕМІИ:

Библіотечка **Задушевнаго Слова**

Полная серія изъ шести книжекъ съ разкрашенными, хромолитографированными

б) „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

иллюстрированный еженедѣльный **журналъ для дѣтей стар. возраста** (*отъ 9 до 14 лѣтъ*).

будетъ помѣщать, какъ и до сихъ поръ большіе разсказы со множествомъ рисунковъ, короткія повѣсти, путешествія и приключенія на сушѣ и на морѣ, разсказы изъ жизни отдѣльн. народовъ, историческіе разсказы и біографіи замѣчательныхъ людей, разсказы изъ географіи и естественныхъ наукъ, популярныя, занимательно и живо написанныя статьи по всѣмъ отраслямъ наукъ и знаній, стихотворенія, театральныя пьесы, игры и занятія на всѣ времена года, задачи, ребусы, загадки и т. п.; ноты, особыя задачи на премію и т. п.

всѣ статьи богато иллюстрированы

ДАРОВЫЯ ПРЕМІИ:

Библіотека знаменитыхъ писателей для юношества.

картинками, въ изящномъ и оргинальномъ форматѣ, а именно:

1. Мои игрушки. 49 маленькихъ рисунковъ. 2. Звѣринецъ. Изображеніе 28 животныхъ. 3. По желѣзной дорогѣ. Маленькій разсказъ съ 9 рис. 4. Буквы, пѣсни и картинки. 5. Сказки въ картинкахъ. 6. Котъ-въ-сапогахъ. Старая сказка въ новомъ изложеніи, съ 21 рис.

Кромѣ того всѣ подписчики получатъ: 7. Дѣтскія моды. „Задушевнаго Слова" 8. Педагогическій листокъ, для родителей

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА за годъ (52 выпуска со всѣми приложеніями и преміями), съ пересылкой въ Болгарію 22 фр.

Первая серія, состоящая изъ слѣдующихъ четырехъ, иллюстрированныхъ, вполнѣ законченныхъ сочиненій.

1. Куперъ. Шпіонъ, съ рис. Андріолли. 2. Вальтеръ. Скоттъ Кеентинъ Дурвардъ, томъ I съ рис. худ Адріенъ-Мари, Делора, Тайлора и др. 3. Куперъ. Звѣробой съ рис. Андріолли. 4. Вальтеръ Скоттъ, Кеентинъ Дурвардъ томъ II.

Кромѣ того всѣ подписчики получатъ.

5. Календарь для учащихся съ записною книжкою на 1898 учебный годъ-
6. Дѣтскія моды „Задушевнаго Слова"
7. Педагогич. Листокъ. Для родителей.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА *за годъ (52 выпуска со всѣми приложеніями и преміями) съ пересылкой въ Болгарію 22 фр.*

Разсрочка платежа допускается: при подпискѣ 6 фр, и затѣмъ чрезъ каждые два мѣсяца по 4 франка, до уплаты всѣхъ 22-хъ франковъ за каждое изданіе. Съ цѣлью скорѣйшаго погашенія всей подписной платы, платежи могутъ быть производимы и чаще и въ болѣе крупномъ размѣрѣ.

Первые нумера на 1898 г. уже вышли въ свѣтъ и разсылаются подписчикамъ.

Подписка на „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО" принимается у **Хр. М. Златоустова,** въ гор. **Бургасѣ** (Болгарія) и въ главной конторѣ періодическихъ изданій Товарищества **М. О. Вольфъ, въ С-Петербургѣ,** Б. Гостиный Дворъ, № 21.

НОВА КНИГА!

Тури се и къмъ 15 Мартъ ще излѣзе отъ печатъ

„РУССИЯ НА ИСТОКЪ"

Историческо изслѣдвание

на

Руската политика на Истокъ и частно въ България

по

Официални, официозни и други руски и чужди документи.

Отъ

Д-ръ К. Г. Раковски.

Книгата ще се състои отъ 160 стр. и ще струва 1.30 л. Отстѫпъ 15% за настоятелитѣ. Порѫчки въ брой. За покани и порѫчки се обрѫщатъ до книжарницата на *К. Евстатиевъ* — **Варна.**

въ 1898 году, получить первые шесть томовъ (т. е. томы 1 по 6) сочиненій В. И. Даля, вмѣсто томовъ, выдаваемыхъ въ 1898 году прежнимъ подписчикамъ. Вторая же половина сочиненій, какъ А. Печерскаго, такъ и В. И. Даля, будетъ выдана этимъ новымъ подписчикамъ въ 1899 году, въ чемъ редакція теперь же и принимаетъ передъ ними обязательство.

Новые подписчики на „НОВЬ“ 1898 года, т. е. лица, не бывшія подписчиками на журналъ въ минувшемъ 1897 г., при уплатѣ за 1898 г. 40 рублей, вмѣсто 24 руб., могутъ получить въ 1898 г.:

всѣ 14 томовъ полнаго собранія сочиненій Андрея Печерскаго и всѣ 10 томовъ полнаго собранія сочиненій В. И. Даля,

а также и тѣ двѣ переплетенныя книги „Живописной Россій“, которыя выдавались подписчикамъ въ 1897 году; значитъ, вмѣсто двухъ книгъ „Живописной Россіи“, они получатъ четыре переплетенныя книги этого изданія и, вмѣсто 12 томовъ сочиненій А. Печерскаго и В. И. Даля, 24 тома.

Отъ г. г. болгарскихъ подписчиковъ подписка на „Новь“ принимается: у г. Хр. М. Златоустова въ Бургасѣ (Болгарія) и въ главной конторѣ періодическихъ изданій Товарищества М. О. Вольфа въ С. Петербургѣ (Россія), Гостиный дворъ № 21.

Подробныя объявленія высылаются изъ С.-Петербурга безплатно по первому требованію.

„РАБОТНИЧЕСКИ ВѢСТНИКЪ“

„Работнически Вѣстникъ“ излиза веднажъ въ седмицата и струва заедно съ **„Мѣсечната Притурка“** *въ предплата*: за 3 м. 1.25 ст. за 6 м. — 2.50 ст.; за цѣла година 5 лева; за странство 7 лева;

Абонирането става направо въ администрацията на вѣстника въ Казанлжкъ или още по-добрѣ и по-сгодно при — **Мѣстнитѣ Настоятели.**

„НАРОДЪ“

Органъ на работническата социалъ-демократически партия.

Излиза всѣка сѫбота

Абонамента въ предплата:

За въ България за година 8 лева
„ 6 мѣсеца 4 „
„ 3 „ 2 „
За въ странство „ година 10 „

Абонирането се смѣта всѣкога отъ началото на всѣко тримѣсечие и става направо въ редакцията му въ София и въ пощенскитѣ станции на Княжеството.

ГОД. II. МАРТЪ КН. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

умственния и обществения животъ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

НАУКАТА И ЖИВОТА ВЪ XIX ВѢКЪ[1])

Отъ проф. *Енрико Ферри.*

(отъ френски)

Съ голѣмо удоволствие приехъ честьта, която моитѣ коллеги отъ *Новия Университетъ* ми направиха, като опредѣлиха да взема и азъ думата, между другитѣ оратори, на това четвърто тържественно влизание въ университета.

При идването си изново въ тоя незабравимъ за мене Брюксель, — като оставамъ на страна днесъ моитѣ тъжни и мрачни етюди върху оная форма на човѣшката мизерия, която се нарича престъпление, — азъ съмъ честитъ, че мога да побесѣдвамъ съ васъ за великолѣпното и насърчителното зрелище, което ни представя, въ своитѣ най-общи черти, развитието на науката и на живота презъ тоя близъкъ до издъхването си вѣкъ.

Деветнадесетия вѣкъ е едвамъ шестдесетата часть отъ писаната (documentée) история на човѣшкия видъ, която, отъ своя страна, е единъ периодъ, почти неуловимъ, въ миналитѣ години отъ съществуването на слънчевата система, земята и човѣчеството. При все това, — убедени не отъ единъ егоистически миражъ, происходящъ отъ туй, дѣто ний живѣемъ въ самия тоя вѣкъ, но отъ обективната дѣйствителность на фактитѣ, — ний можемъ да твърдимъ, че тоя XIX вѣкъ ще да се носи изъ мъглявото и кървавото небе на историята и традициитѣ човѣшки, като една точка по-свѣтлива и отъ най-славнитѣ вѣкове на Перикла, Цезаря-Августа или Италиянското Възраждание.

И причината на тоя исторически свѣтликъ не е, споредъ мене, толкози въ чудеснитѣ и почти въ всѣкидневнитѣ теоритически и практически открития, колкото въ прогресивно растящото сближение между науката и живота. Това сближение, което бѣ почти ничтожно въ миналитѣ вѣкове, па дори въ началото на тоя самия вѣкъ, сега отбелѣзва края му по единъ явенъ и осѣзателенъ начинъ, който ни

---

[1]) *Речь, произнесена на 29 септемврий (11 октомврий н. с.) 1897 г. при тържественното захващание учебнитѣ занятия въ Новия Университетъ въ Брюксель.*

дава гаранция, че съединението на науката и живота ще бжде интимно и пълно въ следующия вѣкъ, следъ едно толкози дълго, толкозъ врѣдително и толкозъ неразумно раздѣление.

Презъ първата половина на настоящия вѣкъ, срѣщу трѣскавитѣ вълнения, които ставаха тогава въ обществото, явяваха се тукъ-тамѣ научни изследвания и открития, единични неопредѣлени отгатвания и проблѣски отъ една недозрѣла синтеза. Но само силната систематизация на положителнитѣ знания, начената отъ Огюстъ Конта, буйнитѣ и пѣнливи потоци на чувството и мисъльта се слѣхѫ въ едно величественно течение на еволюционния натурализмъ.

Веднажъ за винаги приела позитивната метода, — която е всесилното срѣдство въ борба съ непознатото и която така сжщо е непоколебимото знаме на *Новия Университетъ*, — съвременната наука все повече и повече се демократизира.

„Олтарьтъ на науката е храмътъ на демократията“ — казваше Хенри Бокль.

И дѣйствително, вмѣсто самозваннитѣ и високомѣрнитѣ „истини“ на една философия, тайнственна и недостжпна за умоветѣ на честнитѣ хора отъ народната масса, натъпкана съ думи грѫцки и варварски, но лишена отъ всѣка дѣйствителность, която се добива чрезъ едни завършени знания, — вмѣсто всичко това, позитивната наука постави простото и ясно изложение на фактитѣ и тѣхнитѣ отношения, тъй като тий сж можли да бждатъ искубнати чрезъ наблюдение и опити, отъ калейдоскопа на вѣчната природа. Вмѣсто мжчнотиитѣ, които научната мисъль е срѣщала въ своятъ по нѣкогашъ вѣковенъ, трудъ за откриванието и начертаванието на тоя или онзи законъ въ физическия и моралния свѣтъ, позитивната метода е внесла една голѣма леснотия, благодарение на която—вслѣдствие многобройнитѣ съчинения за „популяризиране науката“ и „распространение университетски знания“, нѣща непознати на изминалитѣ вѣкове — цѣлиятъ свѣтъ може да изучи тия закони и да ги приложи въ всѣкидневния животъ: отъ електрическата свѣтлина до защитата противъ микробитѣ, — отъ отровитѣ на тѣлото и духа до аномалиитѣ на престжпностьта или гения, — отъ телеграфа до фонографа, който съ фотографията ще да съживѣва сношенията ни и съ най-отдалеченитѣ отъ насъ сжщества дори и следъ смъртьта. — отъ телефона до въздухоплавателния апаратъ и до самодвигателя (automobilisme), който ще затвори коньетѣ въ музеитѣ на естественната история, редомъ съ иганодонитѣ на Бернисарда.

Въ сжщото време, друго едно човѣшко течение, живо и грамадно, така сжщо се издигаше все повече и повече отъ дълбочинитѣ къмъ слънчевата видѣлина, тласкано и канализирано отъ чудесното развитие на съвременната индустрия. Течение човѣшко, неизвѣстно на никой отъ миналитѣ вѣкове, рѣка безименна отъ работници наемни, сиречь лишени отъ срѣдствата на производството и отъ сѣчивата на труда, записани въ полковетѣ на рудницитѣ и фабрикитѣ на голѣмата машинария, отдѣлени въ особенна общественна класса, постоянно растяща върху една почва, която все повече се настила отъ

падающитѣ листи на останали безъ работа и исхвърлени на улицата хора.

Така щото, дървото на науката, тъй чудесно подмладено чрезъ сока на позитивната метода, едва що бѣ се развило, нѣщо преди 50 години, съ своятъ най-близко стоящъ до човѣчеството клонъ — социологията, — когато международниятъ пролетариятъ направи наложително изучването на неговитѣ условия за сѫществувание и очертаванието на неговия битъ и на неговата сѫдба, която е сѫдбата на най-многобройната, най-полезната и най-страждущата часть отъ човѣчеството.

Ето защо, въ сегашно време социологията, за да не осѫди сама себе си на исчезвание, все повече и повече се опѫтва къмъ социализма. Въ сѫщото време, тоя последниятъ се развива, — оставя своитѣ сантиментални и утопически форми, които сѫ биле неизбѣжни за него тогава, когато пролетариятъ е билъ въ люлката си още, и, следователно, когато хората въ мизерията виждатъ само страдание и скръбь, но не и революционна сила за едно обществено преобразование (transformation).

Така че, редомъ съ позитивната философия на Конта, съ биологическиятъ трансформизмъ (преобразувание) на Дарвина и съ всемирниятъ трансформизмъ на Спенсера, формулира се отъ Маркса и Енгелса научниятъ социализмъ, който е положителното учение на економическия и обществения трансформизмъ.

Отъ тогава, двѣтѣ течения—онуй на еволюционния натурализмъ и онуй на научния социализмъ — все повече и повече се сближавать, за да слѣятъ и съживятъ своята енергия въ вѣчния обхванъ на живота и на положителната истина.

И дѣйствително, всеобщата история на наукитѣ, — по която е толкози сполучливо основанъ единъ специаленъ институтъ при нашия *Новъ Университетъ*,—историята на наукитѣ въ тоя XIX вѣкъ ни представлява зрелището на едно все по-чудесно развитие.

Основнитѣ и по-проститѣ науки по математиката, астрономията и механиката бѣха вече достигнали почти своето съвършенство, при началото на тоя вѣкъ, чрезъ положенитѣ хилядогодишни трудове отъ Питагора до Декарта, Нютона, Лайбница и отъ Архимеда до Леонардо да Винчи, Галилея, Аламберта, Еолера, Лапласа. И въпрѣки това, съглежда се вече, че даже хоризонтитѣ на математиката и на механиката ще могатъ по единъ неочакванъ начинъ да се разширочатъ, било въ тѣхнитѣ теоритически открития, било въ тѣхнитѣ приложения къмъ другитѣ науки и къмъ самия животъ.

Но особенно бързи и изумителни успѣхи се натрупватъ въ погорнитѣ науки, които стоятъ непосрѣдствено надъ първитѣ.

Физиката, отъ Волтовия стълбъ и отъ електро-магнетизма на Ампера и Фарадея, дойде въ 1885 г. до електро-динамическитѣ въртения на Ферарис'а, следъ като *динамо-то* на Пацинолти ни даде всичкитѣ си безбройни приложения, както за прим. двигателната сила или свѣтлината, пренесена отъ Алпитѣ, отъ Ниагара и отъ Рейнъ къ индустриалнитѣ учреждения и въ булевардитѣ на столицитѣ,

както и въ уличкитѣ на селата, и съ това ни направи да минемъ изведнажъ отъ димящитѣ газинечета, къмъ магическитѣ лампи на Едисона, също както ще даде възможность да се премине отъ бавнитѣ пощенски съобщения към телеграфа безъ жици на Маркони.

И отъ спектрокопията, захваната чрезъ откритието на Фраунхофера или отъ оптическитѣ закони, начертани отъ Гюйгенса, Юнга, Араго, Кирхова и Хелмхолца, сѫщата тази физика,—тъкмо по онуй време, когато реакционерното ехо на единъ мистически гласъ пущаше хулата за нѣкакво „банкрутство на науката"—физиката, казвамъ, достигаше въ туй време до чудесинтѣ на Рьонтгеновитѣ лѫчи, които идатъ да подтвърдятъ оная идентичность (еднаквость) на свѣтлината и електричеството, която бѣше разгласена отъ Хенри Херца още въ 1889 г. и споредъ която нашитѣ очи не сѫ само оптически инструменти, но сѫщо сѫ и електрически органи.

Редомъ съ Физиката, Химията подъ гениалния тласъкъ на Лавуазе, достигна до закона за атомическата еволюция, която позволи на Менделѣева да угади и предизвѣсти, само чрезъ индукция, сѫществуванието на единъ новъ елементъ въ редътъ на проститѣ тѣла,—*галлиумътъ* —откритъ сетнѣ, въ 1875 г., отъ Лекока де Боазбодрана, както Леверрие, чрезъ една подобна аналогия, бѣше предизвѣстилъ въ планетнитѣ редове на нашата слънчева система планетата *Нептунъ*, която телескопътъ на Халля въ Берлинъ откри въ 1846 год.

И пропастьта между органическата и неорганическата химия изчезва предъ чудесата на химическата синтеза, която сполучи да създаде въ лабораториитѣ органически продукти и която, споредъ предвижданието на Бертело, ще докара единъ день нечувани преврати въ производството на човѣшката храна, като начене да ни дава насѫщниятъ хлѣбъ, безъ оралото да е цѣпило лицето на земята. Така щото, не ще има вече да се страхува никой отъ нарастванието на населението, за което напоследъкъ правяха смѣтка, може би, съ задня мисълъ за военни кръвопущания, че щѣло било въ 4 вѣка да се въскачи на 30 милиярда хора, намѣсто единътъ миллиардъ и половина население, което горѣ-долѣ сѫществува днесь и което би могло по-точно да се опредѣли, ако бѫде осѫществено предложението на статистикътъ Кьорьози, направено на неотдавнашниятъ конгрессъ въ Пресбургъ, — предложение за едно всесвѣтно преброявание въ 1900 година.

Тайната на тия блѣстящи побѣди надъ непознатото се крие само въ позитивната метода, единъ отъ великитѣ основатели на която, Галилей, духовито казваше: „Прѣпиратъ се и процесси водятъ за истълкуванието на едно завѣщание само за туй, че завѣтодательтъ е умрѣлъ; защото, ако той бѣше живъ, би било глупаво да се отива при другиго, а не при него самия, да тълкува туй, което той е писалъ. Сѫщо тъй, една простота е да търсишъ смисълътъ на природнитѣ явления въ книжата на тоя или онзи философъ, вмѣсто да изследвашъ дѣлата на самата природа, която, винаги жива и дѣятелна, постоянно е предъ очитѣ ни съ всичкото величие на своята дѣйствителность".

И само чрезъ изследвание на природата физико-химическитѣ науки дойдоха до основния законъ за съхранението на материята (Лавуазе) и на силата (Робертъ Майеръ), а може би, и на живота (Прейеръ).

Следвайки по тоя законъ, ний виждаме материята да минава отъ свѣтящо състояние въ състояние газообразно, течно или твърдо, също както съ веригата на Грова, виждаме движението да се преобръща въ топлина, свѣтлина, магнетизмъ, електричество. Съ това сѫ сполучили да завладѣятъ и турятъ на работа тая сила-материя, единственна и вѣчна, на която откриването и узнаването съставлява двѣтѣ точки — начална и крайна — на монистическата философия.

И дѣйствително, подъ тласъка на Кантовия критицизмъ,—който ни освободи отъ манията да узнаемъ *субстанцията*, сѫщностьта на нѣщата, и ни накара да се стремимъ за изучвание само явленията, единственното възможно и плодотворно изучвание, — ний минахме въ тоя вѣкъ презъ материалистическата реакция на Фейербаха, Молешота, Фохта, Бюхнера до монистическото разбирание на вселената.

Това разбирание, което се спира предъ непознатото днесъ, понеже то ще бѫде познато утрѣ, но което не смѣта никоя дѣйствителность за неузнаваема, — това разбирание, загатвано още отъ философитѣ на Гърция преди 20 вѣка, остана задавено отъ спиртиуалистическия дуализмъ презъ всичкото течение на срѣднитѣ вѣкове, за да се събуди изново при далечното огражение на пламъцитѣ отъ кладата на Жордано Бруно въ Римъ, и да добие окончателно надмощие презъ втората половина на настоящия вѣкъ.

При изследването на земята, — преди да бѣше се дошло до антропогеографията на Ратцеля, Хумболта, Елизе Реклю, наблюденията на Хуссона и Ляйела установиха учението за геологическата еволюция, и така положиха основата на еволюционистическия детерминизмъ въ самия телурически трансформизъмъ, който наскоро ще стане сърдце и душа на биологическия и социалния трансформизмъ.

Всемиренъ детерминизмъ, който бѣ въ дѣйствителность захваналъ съ величествената хипотеза на Канта и на Лапласа за прогрессивното сгѫстявание и концентриране на първоначалната и грамадната небульоза въ едно централно ядро (nucleum) — слънцето, — отъ което, подъ тласъка на центробѣжната сила, отдѣлятъ се и се задържатъ отъ силата на притяжението, планетитѣ и тѣхнитѣ спѫтници, между които Марсъ съ своитѣ чудни паралелни канали, открити отъ телескопа на Чиапарелли, поставя ни задачата за вѣроятното сѫществувание на живи сѫщества и въ другитѣ части отъ нашата слънчева система.

Нужно ли е да ви напомнямъ сега грамадния прогрессъ въ биологията?

Идеята за животния трансформизмъ, — съ неговитѣ закони за приспособявание къмъ срѣдата и условията на живота, за естественния подборъ и за органическата наследственность, — тази идея, тласната напредъ отъ Гете, Ламарка, Жуфроа Сентъ-Илера, покру-

сена въ академическитѣ дебати отъ Кювие, въ името на създателската традиция, — възтържествува съ Дарвина, Уелесса, Хякслея, Хеккеля и толкози други, като усмири гордостьта и мизонеизмътъ (отвръщението) човѣшки, оскърбени отъ нейното заключение: че е предпочтително за човѣкътъ да бѫде една маймуна чудесно усъвършенствувана, отколкото единъ Адамъ, жалко изроденъ и падналъ.

Свѣтлината и плодотворностьта, които дарвинизмътъ внесе въ всичкитѣ полета на биологическата и психологическата антропология, спечелиха му за винаги публичното довѣрие и цѣлиятъ свѣтъ знае днесъ, че отъ времето на Спаланцони и Фонъ-Баера ембриологията ни представя съкратено, чрезъ единъ видъ биологически кинетоскопъ, трансформациитѣ (превращенията) на зоологическитѣ видове, отъ монерата до човѣка.

Отъ друга страна, клеточната биология и микробиология, отъ Вирхова до Пастьора, ни дадоха чудесни побѣди въ борбата противъ най-ужаснитѣ и най-распространенитѣ болести, отъ холерата, чрезъ Коха, до дифтерита, чрезъ Беринга, и до желтата треска, чрезъ Сапарелли, следъ като хирургическата антисепция на Листера и съвременната сепция бѣха спечелили други чудесни побѣди. Сѫщевременно, хигиената, която едно време бѣше занимание чисто индивидуално, все повече и повече става една обществена служба, за да осигури условията за физиологическото и психическото сѫществувание на всѣко човѣшко сѫщество.

Напоследъкъ, физиологическитѣ опити ни дадоха нови и силни орѫжия съ опотерапията,[1]) чрезъ трудоветѣ на Васал'я, Броунъ-Секард'а и др.

Физиологията на нервната система, чрезъ трудоветѣ на Клодъ Бернард'а, Хитциг'а, Феррие, Шиф'а, Ханшен'а, Луциани, Шарко, Голжи, Рамонъ Гажал'а Фонъ-Гехущтен'а и Маринеско, ни доведе до една психология и една психопатология истинско научни, у които чрезъ трудоветѣ на Хелмхолц'а, Фехнер'а, Бюкола, Ланге, Флурноа, Бине, Марейя, Моссо, проявлението на човѣшката чувствителность и на човѣшката мисъль биде подложено на цифритѣ на хронометъра чрезъ часовника Хиппъ и на зигъ-зага на сфигмографа. Сѫщевременно, научнитѣ открития по хипнотизма, като извадиха на явѣ зърното на психологическата истина, която бѣ скрита въ купъ обвивки отъ шарлатания и измама, дадоха ни срѣдство да правимъ една истинска анатомическа диссекция (разсичание) на човѣшката душа, като я разлагаме на нейнитѣ съставни елементи, които можемъ по волята си да съединяваме и комбинираме, по едни математически формули, сѫщо както правимъ съ атомитѣ въ химическата лаборатория.

Отъ друга страна, следъ Шлегел'я, Гримм'а, Максъ Мюллер'а, Асколи, Марцоло, начертаха се законитѣ за био-психическото развитие на языка, който едно време по заблуждение се смятраше като исключителна принадлежность и като отличителна черта на човѣш-

---

[1]) *Опотерапия — цѣрение чрезъ органически жидкости (Е. П.)*

кия видъ; въ сѫщото време Гротенфендъ и Шамполионъ ни отвориха тайната на клинообразнитѣ букви и на йероглифитѣ, и съ това раскриха на много хиляди години течението на човѣшката история, която ученитѣ отъ Гердера, Бокля, Ратцеля, Мечникова насамъ се силятъ да издирятъ по наученъ пѫть.

Благодарение на безбройнитѣ трудове на великитѣ съвременни анатомисти на чувствата, умътъ и волята у зрѣлия и нормалния човѣкъ отъ разнитѣ обществении класси, сѫщо и у лудитѣ и изроденитѣ, — чиято физиономия за първи пѫть биде начертана отъ Мореля, —благодарение, казвамъ на тия трудове, психологията и психопатологията можаха да намѣрятъ многобройни и плодотворни приложения върху педагогическа почва, за което миналата година ви говореше тука, съ таквази философска и хуманитарна широта на погледа, Гюйомъ де Грефъ.

И самитѣ науки за човѣшкия духъ, следъ чудесния потикъ, който имъ биде даденъ презъ годинитѣ отъ 1855 до 1860, — когато се издадоха фундаменталнитѣ и революционнитѣ съчинения на Дарвина, Мореля, Маркса и Спенсера, — видѣха своя наученъ капиталъ да нарасва, да се утвърдява и се освѣтлява отъ даннитѣ, които психологията на дѣцата и на първобитнитѣ расси бѣ събрала чрезъ трудоветѣ на цѣлъ редъ издирвачи, — отъ Прейера, Переца, Галтона до Любокка, Тейлора, Елизе Реклю.

А между това, едва въ нашитѣ дни ний захващаме да узнаваме, съ помощьта на Жемса, Ланге, Серджи, Рибо, положителното битие на емоцитѣ и на чувствата, които сѫ великата двигателна сила на човѣшката дѣятелность, много повече, отколкото сѫ идеитѣ; защото, въпрѣки общия предразсѫдъкъ, който е извора на толкози недоразумѣния и нетърпимости, човѣкътъ много повече дѣйствува, както чувствува, а не както мисли.

Най-сетнѣ, само нѣколко години сѫ се изминали, откакъ върху дънера на общата антропология, която чрезъ трудоветѣ на редъ знаменитости — отъ Блуменбаха и Притчарда до Брока, Де Мортилле, Катрфажа, Морселли, Хуза, Шаффаузена, Ранке, Мантегаца, — натрупала, е толкози документи относително човѣшкиятъ видъ, дори до намѣрения отъ Дюбуа на остр. Ява въ 1891 pithecantropus erectus, — Цезарь Ломброзо създаде клоня на Криминалната антропология — тая силна съединителна черта между психиатрията и наказателната юстиция и съ това осѫществи едновремешното изречение на Цицерона: „Отъ естеството на човѣка трѣбва да се изучва естеството на правото.“

Приготвена отъ откритията на физическитѣ и физио-психологическитѣ науки въ интеллектуалната срѣда на еволюционистическия натурализмъ; предречена отъ понятията на историческитѣ и етнографическитѣ школи върху еволюцията на правото; кръстена отъ Огюстъ Конта; хранена отъ трудоветѣ на Кетле, Спенсера, Шефле, Баджехота, Ардиго, Еспинаса, Новикова, Кидда, Тарда, Гиддингса, де Роберти, Вормс'а, Гумпловича, Лилиенфелд'а, Дюркхейма, Вакарро и толкози още други, социологията се яви, пълна съ о-

бѣщания и съ бѫдаще, да увѣнчае великолѣпното научно здание на XIX вѣкъ.

Но трѣбва да признаемъ, че въпрѣки толкози благоприятни условия, следъ едно великолѣпно нарасвание на описателнитѣ анализи чрезъ морфологията на обществата и тѣхнитѣ военни или индустриялни умове, — които още Сенъ-Симонъ бѣ очерталъ — новороденото има презъ последнитѣ десеть години едно спиране въ развитието си, — спиране, което сѣкашъ му предричаше сѫдбата на ония дѣца-чудовища, които се изгубватъ или атрофиратъ въ една хроническа дѣтинщина, безъ да достигнатъ пълна зрѣлость нито на тѣлото, нито на духа.

Причината на това се крие въ онзи единъ видъ паралитиченъ страхъ, който не даде на социологията да се съедини напълно и безъ идейни резерви, съ обществото и живота, на които тя не можа да посочи нити двигателния принципъ нити пѫтеводителния компасъ, — при всичкитѣ опити на Конта да формулира закона за умственното и социалното преминавание отъ теологическо състояние въ метафизическо, а следъ туй и въ състояние позитивно.

Споредъ анализа на Фереро, идео-емотивното спиране е извора на всичкия онзи символизмъ, който кара хората да зематъ знакътъ на едно нѣщо за самото нѣщо, да зематъ средството за вмѣсто цель, сѫщо както прави скѫперникътъ, който обожава паритѣ, а мрѣ отъ гладъ. Но туй спиране е така сѫщо причина и за ония илюзии, които винаги се стремятъ да поставятъ насъ самитѣ за центъръ на всичко, що виждаме; защото, както казваше преди 2400 години Протагорасъ (изгоненъ отъ Атина за атеизмъ), „човѣкътъ е мѣрката на вселенната".

Астрономическитѣ учения на Коперника и Галилея, усилени отъ положително утвърденатa хипотеза на Канта и на Лапласа, разсѣяха геоцентрическата илюзия, която туряше зрънцето космически прашецъ, населяванъ отъ насъ, за центръ и ость на вселенната.

Ученията на Ламарка и Дарвина распръснаха втората велика вѣковна илюзия, антропоцентрическата, която правяше отъ човѣка центръ и цель на космическия и телурическия животъ.

При все това, друга една илюзия преживѣ, и то не само въ практическитѣ взглядове на голѣмата публика, но, подъ единъ престоренъ, лицемѣренъ видъ, и въ самата социална наука; тя е илюзията, която, безъ да го казва явно, прави отъ обществото, въ което живѣемъ, центръ и окончателна цель на човѣшката история.

Благодарение само на тази илюзия, политическата економия на XIX вѣкъ нарича вѣчни и неизмѣнни социологическитѣ закони, когато тия сѫ само относителни за тоя периодъ отъ общественното развитие, за буржуазната цивилизация, която брои едвамъ два вѣка въ Англия, а единъ вѣкъ въ западна Европа и Америка. Все пакъ сѫщата социологическа илюзия бѣше, която караше преди 23 вѣка Аристотеля, като взелъ за символъ гръцкото общество, що бѣше предъ очитѣ му, да казва, че самата природа създала хората свобод-

ни и роби и че безъ тия последнитѣ никое общество не би могло да сѫществува, понеже, казваше той, чукътъ никогажъ не ще да чука самъ върху наковалнята.

И тая илюзия се усилва още отъ претенцията да се препесе въ науката онуй правило на абсолютната и студената обективность, което се нарича: „наука за самата наука“, — правило приемливо при физическитѣ издирвания, но неприложимо въ социологията.

За тая последната само това правило може да сѫществува: „науката е за живота“, понеже въ социологията човѣкътъ едновременно е и наблюдатель и материя за наблюдение, сѫдия и подсѫдимъ.

И наистина, за какво ние да изучваме обществата на мравитѣ и на пчелитѣ, на огнеземелцитѣ и камчадалитѣ, на стария Египетъ и Перу, на Гърция и на Римъ, на феодолностьта и буржуазията, ако ще се спремъ изведнъжъ само съ едно платоническо прокламиране на нѣкаква свобода и на нѣкаква справедливость, като ги обявимъ при това неподвижни върху тѣхнитѣ оси и като признаваме, при все туй, възможностьта за нѣкои безцвѣтни и безжизнени реформи?

Ето ви едно странно непознавание на социалния животъ и на неговитѣ животрепещущи и видими условия; това е не само късогледство, но и непризнателность сѫщо.

Защото именно на живота длъжи науката своятъ най-плодотворенъ напредъкъ въ борбата съ непознатото.

Цѣлия калейдоскопъ, който отражава научнитѣ открития, що ви тукъ набързо изброихъ, не е, въ дѣйствителность, друго, освенъ постоянна документация на онуй влияние, което нуждитѣ на живота иматъ върху научнитѣ издирвания; отъ земледѣлческитѣ измѣнения и периодическитѣ наводнения въ Вавилонъ и Египетъ, които тласнаха хората къмъ геометрически изчисления и къмъ наблюдавание на астрономическитѣ периодичности, до трѣбованията на международната търговия въ XIX вѣкъ.

Тия трѣбования сѫ остена, на който се длъжи изнамирането на Стефенсоновия локомотивъ, на Фултоновия параходъ,—който ни избави отъ пиратитѣ много по-лесно, отколкото наказателнитѣ закони и смъртното наказание,— на Морсовия телеграфъ, на машинитѣ-пробивачки, дѣйствующи съ сгѫстенъ въздухъ за тунела Монтъ-Сенисъ, на машинитѣ-копачки за Суезския каналъ, сѫщо както трѣбованията на голѣмата индустрия дадоха на парната машина, на химическия анализъ, на воднитѣ и електрическитѣ двигатели едно чудесно развитие.

И цѣлото туй изумително технологическо развитие на сѣчивата на труда въ нашия вѣкъ, отъ прѣдачката-машина на Арквригта и тъкачката на Картвриг'а и на Жакарда, до машината за печатарско набиране (букви), която завзе напоследъкъ единъ трудъ, и рѫченъ, и умственъ, който се считаше недостѫпенъ за машинизма,—какво е туй въ дѣйствителность, ако не едно следъ друго и причина и следствие на научното развитие, чрезъ оная тѣсна връз-

ка между теорията и практиката, за която Луи Де Брукеръ ви говорѣше миналата година?

Но туй шеметно развитие на индустриалната технология, чиято растяща сложность и тѣсната й свързка съ обществената и политическа еволюция,—туй развитие на индустриалната технология отъ доисторическата и дивашката индустрия съ мѣлничнитѣ й каманье, презъ личната манифактура, до голѣмия съвремененъ машинизмъ,— имало е два голѣми и неизгладими противуудара въ живота и въ науката.

Въ живота, отъ една страна, то е тласнало до нечувани размѣри преобладанието на човѣка надъ природнитѣ сили—отъ топлината, която е първото завоювание, направено отъ човѣка върху космическитѣ сили,—до електричеството. Отъ друга страна, на мѣстото на ступанствената форма на частната собственость върху инструментитѣ и продуктитѣ на труда у единъ и сѫщия запаятчия то постави капиталистическата форма на частната собственость, която струпа срѣдства на производството и продуктитѣ на труда въ рѫцѣтѣ на ония, които не работятъ, срѣщу тѣхъ поставя една анонимна и винаги растяща тълпа отъ наемни работници.

Отъ туй понятие за солидарность между всичкитѣ явления и всичкитѣ сили на природата, както и между всички човѣци и всички общества, до международното съзнание на човѣчеството презъ политическитѣ граници, има само една стѫпка.

И за това международно съзнание науката е сѫщо такава благоприятна почва, каквато е търговията или бурсата, сѫщо таквази добра, каквато плодовита и нещастна е почвата на труда. Така щото, всѣка европейска война има сега противъ себе си слѣдующия троенъ съюзъ: интереситѣ на международния капитализмъ, солидарностьта на пролетариитѣ отъ всички страни и съзнанието на ученитѣ, което намира у нашия *Нови Университетъ* една отъ първитѣ части отъ скелета на бѫдѫщето човѣчество: благороденъ и плодоносенъ зародишъ на цѣлъ единъ новъ мораленъ, интелектуаленъ и социаленъ свѣтъ.

Въ сѫщото време въпросътъ за двигателната и управляющата сила на социалното развитие, който не можа да бѫде рѣшенъ отъ чисто описателната социология на социолозитѣ отъ Конта до Спенсера, намѣри отговора си въ оная социалистическа социология, която върви отъ Маркса и Енгелса до Моргана, Де Пап'а, Малона, Де Греф'а, Лориа, Петурато, Денис'а, Вандервелд'а, Еллеро, Товиани, Ковалевски, Плеханова, Летурно, Якоби, Вебб'а, Лафарга, Хамон'а, Жореса, Девилл'я, Ренард'а, Сореля и толкози други.

Повтарямъ да кажа, позитивната метода, приложена въ изучванието на политическата економия, откри социологическия законъ за економическия детерминизмъ, чрезъ който даннитѣ на социалния животъ напълно се съгласяватъ съ заключенията на науката и историята.

Този е законътъ, който Марксъ формулира като каза, че „начинътъ въ производството на материалния животъ владѣе из-

общо надъ развитието на социалния, политическия и интелектуалния животъ“ и който законъ е съвършенно съгласенъ съ даннитѣ на еволюционистическия натурализмъ, понеже економическитѣ условия на всѣка епоха сѫ производни отъ енергиитѣ на рассата въ телурическата срѣда.

И до като Контъ виждаше въ ума двигателната и управляющата сила на социалното развитие, а Спенсеръ, приближающъ се повече до истинната, виждаше тая сила въ чувствата, Марксъ я намѣри въ нуждитѣ на живота, които каратъ човѣка да преобразува силата и материята чрезъ труда си, съ цель да задоволи условията за сѫществуванието си, — условия, които сѫ промѣнливи отъ една епоха въ друга, отъ едно мѣсто на друго.

Това е то принципътъ, нареченъ „исторически материализмъ“, — название не до тамъ сполучливо, защото то оставя да се подозира, че тукъ се касае за единъ материализмъ въ практическа смисълъ на думата, за който цѣлиятъ социаленъ и човѣшки въпросъ не билъ друго, освѣнъ въпросъ за стомаха, както вече не веднъжъ сѫ укорявали неоснователно социализма въ тая смисълъ.

Не! Когато се казва, че не човѣшкото съзнание опредѣля начинътъ за живѣяне, но че начинътъ за живѣяне опредѣля съзнанието, съ туй не се отрича, че следъ стомаха, който е първоначалната нужда на живота, — както го признава туй и черковната молитва, която преди всичко иска насѫщния хлѣбъ, че следъ стомаха и заедно съ стомаха, човѣкътъ така сѫщо има сърце и мозъкъ, сиречь, че следъ нуждитѣ на индивидуалния органически животъ и едновременно съ тѣхъ сѫществуватъ сѫщо и нуждитѣ на обществения психически животъ.

Ето защо, съ закона за економическия детерминизмъ не се отричатъ никакъ силитѣ политически, юридически, морални и научни, които детерминирани отъ економическия строй, иматъ си едно развитие, относително автономно, чрезъ което тий несъмненно упражняватъ извѣстно влияние върху индивидуалния и обществения животъ и даже могатъ да въздѣйствуватъ върху економическия строй, безъ, обаче, да могатъ нѣкогашъ да достигнатъ една рѣшителна сила, въ противоречие съ тоя строй.

Така щото, тоя социологически законъ, който споредъ мене е последнята дума на науката и живота въ XIX-ия вѣкъ, не е друго, освѣнъ едно възраждание на истинския и човѣшкия идеалъ, който не слиза отъ стъкленото и хладното небе на мистицизма, но извира, блика,—животрепещущъ и мощенъ, — изъ самата дѣйствителность на живота.

Даже искуството, което не е друго, освенъ естестическото изражение на обществото, е следвало въ нашия вѣкъ едно развитие паралелно съ развитието на живота и науката.

И дѣйствително, следъ индивидуалистическото разцъфтявание на веселия и игривия романтизмъ, искуството тръгна по пѫтя расчистенъ отъ великия Балзака. Въпрѣки съвременнитѣ заблуждения на нео-мистицизма, то се стреми все повече и повече, както ни учи

и Едмонъ Пикардъ въ своитѣ естетически и юридически етюди, да се приближи до дѣйствителния и трепещущия животъ, чиито съвременни спазми и идеални аспирации то формулира.

* * *

Ето ни, прочее, предъ лицето на едно искренно и пълно съединение на науката и живота, което ни дава силата за една блѣстяща вѣра въ едни най-благородни и най-щастливи сѫдбини на вѣчното човѣчество.

Тая единодушна любовь къмъ човѣчеството, което работи, било въ осамотенитѣ полета, било въ дълбочинитѣ на земята, било въ работилницитѣ на индустрията или на науката, е нашата религия, — религията на свободнитѣ мислители.

И тая религия ни вдъхва непоклатимата вѣра, че отъ една страна, естественното развитие върви съ една прогрессия все повече и повече ускорена: защото милионитѣ години, които сѫ биле нуждни за образуванието на една слънчова система, ставатъ стотини хиляди за геологическитѣ периоди, а хиляди за голѣмитѣ исторически епохи, за да се смалятъ на вѣкове и на години, когато економическитѣ и социалнитѣ трансформации на живота сѫ тласнати съ голѣма бързина отъ научнитѣ открития и научнитѣ присобления, които отъ година на година ставатъ по-многобройни и по-бързи.

А отъ друга страна ний сме сигурно убедени, че това съединение на науката и на живота върху почвата на социалистическата социология ще има сѫщитѣ благодѣтелни сетнини, каквито е имало то върху почвата на човѣшката индустрия.

Колкото буйни и злосторни сѫ физическитѣ сили, когато ги непознаваме, толкози кротки и благородни ставатъ тѣ, когато ги изучимъ научно: електричеството, което убива и опустошава чрезъ гръмотевицата, става една чудесно плодотворна енергия, щомъ като се урегулира чрезъ научната мисъль.

Сѫщото е и съ производителнитѣ сили на социалния животъ: изоставени сега въ единъ практически безпорядъкъ, — който се вижда порядъкъ само на ония, що се ползуватъ съ привилегии или, въобще, сѫ заинтересувани въ него, — тий сѫ толкози злосторни съ своитѣ периодически кризи и съ своитѣ гръмотевични удари на бурсата или съ своитѣ препълнени съ продукти магазии посрѣдъ умирающи отъ гладъ хора, — колкото ще бѫдатъ благодѣтелни за всички човѣшки сѫщества, когато станатъ общественни функции, урегулирани отъ научната мисъль, въ съгласие съ опититѣ на живота.

Съ тая вѣра въ общия идеалъ на живота и на науката, — който идеалъ, увѣренъ съмъ, свѣти въ съзнанието на всички васъ, учители и студенти, братия по интеллектуално орѫжие, — имамъ честьта и удоволствието да взема изново участие въ дѣлата на нашия драгъ *Новъ Университетъ*, подъ следующата девиза:

Съ науката, за единъ по-добъръ животъ на човѣчеството!

Н. Т. Бозвелиевъ.

VANITAS VANITATUM ET OMNIA VANITAS

(Хуморeска)

Вѣхти дрѣхи купу-у-вамъ! раздаде се пронзителното извикване низъ улицата, което събуди отъ сладъкъ утренень сънь между други единъ младежъ, неотколѣ дошелъ отъ провинцията, за да постжпи въ Вишето Училище. Съ широко растворени очи, малко по издигнатъ на кревата си, той съ недоумѣние се огледа.

Не бѣше рано. Слънцето високо бѣ се издигнало и лжчитѣ му, промъквайки се между не добрѣ съединенитѣ свѣтли пердета, бияха право въ леглото му. Той зажуми отъ ненадѣйность, сладко се прозѣвна, още по-сладко се протѣгна, но не стана, само се обърна на друга страна, пакъ си лѣгна, и нѣмаше защо да бърза. Ваканцията още не бѣ се свършила; работа нѣмаше.

Нѣщо преди мѣсецъ дошелъ отъ провинцията, той всѣка сутринь се събуждаше съ приятно сзнание, че се намира въ София, въ столицата, въ самото сърдце на България, всрѣдъ кипежа на политическия и умствения животъ. Излѣзалъ надвечеръ да поснове съ приятелитѣ си изъ най-многолюднитѣ улици, той съ внимание се взираше въ минувачитѣ и току подпитваше, дали не минаваше тоя и оня отъ нашитѣ писатели, къмъ които той осѣщаше една особенна сладость. Тая симпатия произлизаше най-вече отъ тайната, страстна надѣжда единъ день да увеличи числото имъ съ своето за сега тъй скромно, тъй не звучаще име Николовъ.

Къмъ това той ламтѣше съ особенна настойчивость, за която свидѣтелствуваха краснорѣчиво безбройни стихотворения, предназначени въ бждѫще да съставятъ разни „сбирки", които изведнъжъ трѣбваше да му спечелятъ име и слава. Ахъ тая слава, тя не му даваше мира, тя застилаше ясностьта на умътъ му при писванието на стихове и го побиваше на сладострастни тръпки. И тая сутринь, както всѣка сутринь, той си остана да полежи въ кревата, пренесенъ въ омаенъ блѣнъ.

Особени съмнения не го тревожеха. Нима всички поети не сж били отпърво като него? Нима стиховетѣ на оня, що красѣха страницитѣ почти на всичкитѣ наши списания бѣха кой знае какви необикновенни? Напротивъ, споредъ както си мислѣше нашия герой, между неговитѣ имаше такива, които

много, даже извънредно много приличаха на творенията на най-забелѣжителнитѣ европейски поети, особенно въ преводъ на русски, който язикъ той единственно познаваше.

И така цельта, смисъла на живота си той бѣ положилъ въ писателството. Обяснима тогава бѣше и неговата сладость къмъ писателитѣ, която стигаше до тамъ, щото, безъ да гледа на доста спитения си джебъ, той бѣ наелъ една доста скѫпичка стая въ улица А-ска, само затуй, че отъ прозореца му се виждаха прозорцитѣ на кѫщата, въ която живѣеше единъ писатель, истински писатель съ извѣстно вече име, което бѣ добилъ отпърво съ преводи отъ разни язици, като че ли даже и отъ индийски, сетнѣ съ „сбирки“ отъ „поезии“ прости и „поезии въ проза“. Сега пъкъ, спокоенъ, удовлетворенъ пущаше сегисъ-тогисъ расказчета или мотиви черпени изъ миналия си буренъ, необикновенно романтиченъ животъ.

Съ какво любопитство се вгледваше понѣкога Николовъ, какъ сѣдѣше тоя писатель и писваше своитѣ творения. На времени той се спираше, втренчеше си погледа въ една точка и погризваше крайчеца на дръжката на перото си, сѫщо както правѣше и Николовъ, кога вдъхновеннето му се спъваше о нѣкоя непокорна рима. . .

Въ тия минути писателя му се виждаше съвсѣмъ обикновенъ смъртенъ, който се замисля, гризе крайчеца на дръжката, писва и често, даже много често задрасква написаното. И още повече въ него се утвърждаваше увѣрението, че и той ще стане извѣстенъ и още повече се отдаваше на блѣноветѣ си.

Тая сутринь особенно приятно му бѣше. Веселъ день, — весело бѣше и на душата му. При това и звуковетѣ на камбаната (бѣ недѣля) сѣкашь необикновенно радостно се разнасяха изъ въздуха и още повече усилваха приятното му настроение, което по едно време стигна до тамъ, щото той се осѣти безсиленъ да го сдържа въ себе си, осѣти непоборима потрѣбность да го излѣе въ испъстрената вече съвсѣмъ тетрадка съ стихове, все плодъ на подобни вдъхновения . . .

Бодро скочилъ отъ лѣглото си, тъй както си бѣше, чорлавъ, необлѣченъ, той сѣдна да писва. Той винаги се страхуваше да не би съ обличанието и миението да премахне скѫпото си вдъхновение.

— Вѣхти дрѣхи купу-у-вамъ, зачу се отново изъ улицата, макаръ и доста отдалечь.

— Проклѣти евреи! Съ злоба си помисли Николовъ, отвлеченъ съ тоя викъ.

— Като засноватъ — особенно недѣленъ день! Дяволъ го е пратилъ именно сега, когато изподъ перото, подъ тоя неосѣщанъ отдавна напливъ на чувства, може би, щеше да се излѣе нѣкой бисеръ на българската поезия. Нѣщо подобно мина презъ ума на Николова, и той ядно стана отъ мѣстото си, кога още по-близо се повтори викътъ на еврейна.

— Баримъ да имамъ вѣхти дрѣхи, помисли си той, изгубилъ вече надѣждата да напише нѣщо, то не бихъ се ядосвалъ толкова,—и той безнадѣжно погледна мѣтнатото си на единъ столъ облѣкло отъ назъбени отдолу панталони и вѣхто избѣлѣло сетре. И мислитѣ му приеха съвсѣмъ друго, прозаично направление.

— Наистина, какво би било хубаво, ако да имахъ по вѣхти дрѣхи, щѣхъ сега да ги продамъ, щѣхъ да взема единъ други левъ, и днесъ щѣхъ царски да пообѣдвамъ. Той дълбоко си въздъхна, зерѣ отколѣ не бѣ обѣдвалъ той „царски"...

— Ехъ, нѣма ли и азъ да забогатѣя еднъжъ. Що сж дни, напредъ сж. Кога се прочуя, кога закапятъ ония хонорари.... И вѣхти дрѣхи ще имамъ и . . . и . . . Какво не друго !

И ободренъ отъ тия мисли, съ свѣтнало лице, той почна весело да се облича.

— Вѣхти дрѣхи купу-ва-мъ ! раздаде се отново тоя пжть до самитѣ прозорци. Не дооблѣченъ, само по панталони, вече успокоенъ отъ сладки надежди, незлобивъ, Николовъ се доближи до прозореца, и раствори пердетата, за да види нарушителя на спокойствието на „поетитѣ", както съ усмивка си помисли той. Но още не растворилъ пердетата, той бърже пакъ ги затвори. На срѣща му, писателя, и той, види се, обеспокоенъ отъ евреина, бѣ застаналъ сжщо до прозореца съ отдръпнати пердета и гледаше сжщо на улицата. Николовъ, винаги свѣнливъ, се отдръпна, като продължаваше обаче да гледа писателя презъ раствора на пердетата.

— Навѣрно ще го испсува, помисли си той, гледайки сериозното му лице.

— И наистина, писателя нѣщо високо извика.

— Хж така, и азъ така щѣхъ да направя, помисли си Николовъ. — Да не си дерятъ напраздно гърлата.

Обаче за негово очудвание, евреина, намѣсто да отмине, обърна се и нѣкакъ човръсто, както могатъ само евреитѣ да го правятъ, и бърже хлътна въ портитѣ на писателевата кѫща.

— Щастливецъ — има вѣхти дрѣхи за проданъ, съ завистъ помисли Николовъ и пакъ дълбоко си въздъхна.

И отново не веселитѣ мисли го заобсаждаха. Той подкачи да се дооблича, като хвърляше сегисъ тогисъ любопитни и завистливи погледи, за да види, какъ се продаватъ тамъ, отсрѣща вѣхти дрѣхи.

Той виждаше първо само евреина застаналъ отвътрѣ на вратата на стаята, гдѣто обикновенно се занимаваше писателя. Евреина бѣ стоварилъ малкото дрѣхи, що носѣше, до себѣ си и видимо очакваше. Следъ малко се яви и писателя, който носеше въ рѫцѣтѣ не вѣхти дрѣхи, както очакваше Николовъ, но голѣмъ купъ книги.

— А, рече си Николовъ, на ока ще ги продава — нѣкой книженъ смѣтъ . . .

Писателя сложи книгитѣ на дъскитѣ и почна горѣщо да приказва съ евреина. Красноречива бѣ фигурата на тоя евреинъ — сигуръ той даваше ничтожна цѣна. За да го убѣди, види се, повече, писателя почна да рови изъ книгитѣ, да види нѣкои отъ тѣхъ и енергично да сочи заглавията имъ. Николовъ още повече се доближи до прозореца, за да види, защо се сочеха тия заглавия. И той остана смаянъ. Уви, то съвсѣмъ не бѣ смѣтъ, поне тъй мислеше Николовъ, то бѣха цѣли книги отъ най-първитѣ наши списания, въ които той тъй често срѣщаше името на писателя, що сега ги продаваше.

Евреина ги поемаше и презрително ги прелистваше. Имаше ли тоя вѣхтошаръ понятие отъ нашитѣ литературни скѫпоцѣнности? Гледайки тая картинка, литератора, що продаваше на мръсния евреинъ тия книги, испращани, може би, gratis за сътрудничеството, за страницитѣ надъ които навѣрно писателя е прекарвалъ най-блаженни минути на своето творчество, едно никога до тогава не осѣщано, необикновенно горчиво чувство обвзе Николова.

— Нещастникътъ, и азъ му завиждамъ, помисли си той. — Навѣрно не отъ имание ги продава той!

. . . .

Мина се тоя день, минаха се и други, Николовъ пакъ

мечтаеше за писателство, за слава, но блѣноветѣ му отъ тоя ден приеха една тъмна, меланхолична боя . . . У тѣхъ липса отдѣла за богати хонорари.

Карима.

Край

ПРОЛѢТЬТА ДОЙДЕ!

Пролѣтьта дойде! Земята цѣла
Вечь се пробуди отъ сънь мъртвешки;
Гората пѣсень чудна запѣла,
А полето — химни буйни, лудешки.

Пѣе небото, пѣе земята,
Всичко младостьта жежко въспява:
Тихо зефира люшка листата,
Сладки милувки нежно предава.

Трѣви и цвѣтя благоуханье лѣятъ,
Благоухае, трѣпти ефира;
Лжчитѣ свѣтли животъ пилѣятъ,
Кжпятъ се, плуватъ волно въ лазура.

Пролѣтьта дойде! Свойта премѣна,
Свойта обнова свѣта празднува;
Цѣла природа вече засмѣна
На пиръ раскошенъ буйно ликува.

Но, ахъ, ще ли скоро да настане
Пролѣть такава и на живота?
Да ли ще нѣвга любовь обхване
Душитѣ ледни и сгрѣй сърдцата? . . . .

Павелъ Мънковъ.

НАЦИОНАЛИЗМЪТЪ И НЕГОВИТѢ ИДЕАЛИ*)

И така, въ началото на XX вѣкъ ний смѣло можемъ да заявимъ, че несѫществуватъ вече като отдѣлни националности Франция, Англия, Германия, Руссия, Япония и пр., а една общечеловѣческа нация, едно человѣчество, което населява цѣлото земно кълбо, съставни части на което сѫ географическитѣ понятия Франция, Англия, Германия и пр. Не сѫществуватъ вече французски, английски, русски и пр. наука и литература, а една общечеловѣческа литература и наука, която се развива отъ взаимнитѣ условия на всички народи, населяющи тия страни. Не сѫществуватъ вече национални инпйвидуални искуства и култури, а едно общечеловѣческо искуство и култура, достѫпни за всички нации. Най-сетнѣ националнитѣ езици преставатъ да изолиратъ отдѣлнитѣ народи предъ видъ общата необходимость отъ единъ международенъ езикъ, който кога и да е ще се създаде, макаръ че нѣма да бѫде ни Volapük' ни тоя на D-r Esperanto.

Обаче, развитието на съвременнитѣ економически и политически отношения не се ограничава само съ подкопаванието материалнитѣ и духовни условия на старитѣ национални форми на обществения животъ. Напротивъ, наредъ съ разрушението на отживелитѣ форми ний виждаме и създаванието на нови институти, на нови фактори, които исключаватъ понятието за националностьта. Даже да оставимъ науката, искуство и литературата. А международнитѣ конгресси и конференции, разнитѣ международни коммисси, третейскитѣ сѫдилища, международнитѣ пощенско-телеграфни съюзи и пр. и пр.? Всичко това не сѫ ли учреждения на единственната, възможна въ бѫдаще нация? . . .

Но това сѫ повърхностни явления, които отражаватъ само дълбокия процессъ, който се извършва въ недрата на съвременното общество. До когато това последното страдаше отъ своята економическа некадърность, отъ своето недоразвитие, националната държава и национализма се явяваха неговитѣ лѣкарства. Обаче съвременното общество страда не отъ недоразвитие на производителнитѣ си сили, а отъ тѣхното преразвитие. То страда отъ това, че не може да регулира тия тъй извънмѣрно развити сили. И това въпиющо противоречие, което се корени въ основитѣ на съвременния строй, събаря самитѣ основи на национализма. Предъ побѣдоносното шествие на капитализма и машинизма се рушатъ една по една вертикалнитѣ прегради, които отдѣляха единъ народъ отъ други, една нация отъ друга. На мѣстото на тия прегради ний виждаме изнизванието на една, но вече хоризонтална преграда, обща за всички народи, която раздѣля съвременното общество на два противоположни по интереси класси. И ето въ окончателното узрѣвание на тия класси ний виждаме залога за изчезванието на последнитѣ останки на национализма. Ний нѣма да говоримъ тукъ за

---

*) *Гл. кн. II. стр. 163.*

развитието на работническия классъ, международната солидарность на който игнорира всѣкакви национални прегради, които пречатъ само за успѣха на неговата историческа мисия. Ще укажемъ на ролята, която самия буржуазенъ классъ играе въ дадения случай.

Ний отбелѣзахме по-горѣ, че национализма и националнитѣ идеали се явяватъ знамето исключително на съвременната буржуазия, и особенно пъкъ на оная, която не е стѫпила още на свои собственни крака и следователно се нуждае за своето окрѣпване отъ мощната закрила на една национална държавна машина. Интереситѣ на представителитѣ на тая буржуазия сѫ тъждественни, благодарение на което и се явява възможностьта за общо дѣйствие подъ едно общо знаме. Обаче това обединение на буржуазнитѣ представители се продължава не твърдѣ дълго. Въ всѣки случай, то си има мѣстото до тогава, до като за буржуазията на дадена нация има мѣсто въ външния пазаръ, което трѣбва да се защищава. Обаче ако препълването на външния пазаръ, или съперничеството на чуждитѣ ней буржуазии, и отнѣматъ възможностьта да се ползува отъ външния пазаръ, националното единство се изпарява, тождеството на интереситѣ изчезва и борбата се пренася въ предѣлитѣ на самата държава, която е откърмила своята буржуазна класса. Ако задъ предѣлитѣ на дадена национална единица, въ арената на международния пазаръ може да става дума за нѣкакъвъ си националенъ антагонизмъ, който не представлява нищо друго, освѣнъ борба на отдѣлни буржуазни класси, то вътрѣ въ самата държава, въ предѣлитѣ на една и сѫща национална единица, тъзи борба вече губи всѣкакъвъ националенъ характеръ; въ нея ний вече имаме типиченъ примѣръ отъ съперничество на отдѣлни групи капиталисти, общото национално . происхождение на които не имъ пречи да се ловятъ за гушитѣ и да желаятъ смъртьта си единъ на други. А този неизбѣженъ фазисъ въ развитието на всѣка една буржуазия води къмъ нейното собственно разложение и изчезвание, систематически подготовлявано отъ друга страна отъ енергичната борба на сплотения пролетариятъ.

Че това е тъй, лесно е да се убѣдимъ. Кадѣ остана величието на нѣкогашната Хабсбургска монархия, която напъва последнитѣ си предсмъртни усилия подъ осиромашелото име Австро-Венгрия? Нима не виждаме ний, какъ тя по-лека-лека се раскапва? — Венгрия, Далмация, Галиция, Бохемия и пр. — това сѫ нейнитѣ надгробни памятници. Но ще кажатъ, може би, нѣкои, че распадането на Хабсбургската монархия се дължи именно на националнитѣ борби, на възкръсяването националния духъ у отдѣлнитѣ народности, населяющи тъзи държава. Но това не е истина. Недоволството на отдѣлнитѣ народности и тѣхното опозиционно отношение къмъ австрийското правителство се дължи не на *отвлечения принципъ*, който споредъ думитѣ на Ренана*), представлява наци-

---

*) *Несъстоятелностьта на идеята на национализма още по-ярко изпъква въ неговата теоритическа обосновка. На въпроса «Какво нѣщо е нацията?» ето какъ Ернестъ Ренанъ отговаря въ една своя лекция, че-*

оналния духъ, а на лошото икономическо положение, въ което тѣхната масса се намира подъ гнета на капитализма и милитаризма. Въ това отношение народнитѣ движения въ Австро-Венгрия сѫ нищо не се отличаватъ отъ тия въ Франция или Руссия. Тѣ носатъ на себе си отпечатъка не на национализма, а напротивъ на интернациолизма. За Полския, Украйнския (малорусския) работникъ и селянинъ, както и за тоя въ Бохемия, Галация или Далмация, е безразлично подъ господството на кой капиталъ и кое правителство ще се намиратъ — русското, полското, австрийското или чехското. Отъ това никакъ нѣма да се подобри тѣхното положение, както и у насъ положението на селянина никакъ не се подобри отъ това, че турското управление се замѣни съ българско. Ето защо съзнателната часть отъ массата и особенно работническия пролетариятъ се отказва вече да търси удовлетворение на своитѣ жизненни интереси въ националистическата борба.

Но ако за пролетарията е безразлично, коя буржуазия държи въ ръцѣтѣ си управлението на държавната машина, съвсѣмъ не е

тена въ Сорбоната: Нацията е духъ, отелеченъ принципъ, който се основава отъ една страна върху наследственното историческо минало съставено отъ общитѣ съвмѣстни страдания и триумфи — отъ друга, върху дѣйствителното съгласие и солидарность въ настоящето, които се явяватъ резултатъ отъ свещеннитѣ чувства къмъ принесенитѣ вече жертви и тия, които за въ бѫдѫще има да се принесятъ. Нацията предполага миналото; въ настоящето тя го повтаря въ осязателния фактъ на ясно изразеното съгласие и желание за продължение съвмѣстния животъ .. Великото съединение на хората отъ здравъ умъ и топло сърдце създава нравственното съзнание, което се нарича нация. И тъй като силата на това съзнание се проявява въ жертвитѣ, при което се изисква отеличанието на индивида заради общото, то неговото сѫществуване се явява напълно законно". Ренанъ признава, че нацитѣ не представляватъ нищо вѣчно; че тѣ сѫщо тъй ще се разрушатъ, както и сѫ се образували, и че най сѣтнѣ европейската конфедерация е формата, която ще замѣни нацитѣ;—„обаче, добавя французския философъ, не такъвъ е законъ на вѣка, въ който живѣемъ. Въ настояще време сѫществуванието на нацитѣ е даже полезно, необходимо, тъй като то гарантира свободата, която би изчезнала, ако свѣта имаше единъ законъ и единъ господаръ".

И така, читателя, който си спомни «съвременнитѣ» страдания и триумфи на пролетаритѣ и оптиматитѣ въ древния Римъ, — „дѣйствителното" съгласие и солидарность на крѣпостнитѣ и феодалитѣ въ срѣднитѣ вѣкове, както и «осязателния фактъ на ясно изразеното съгласие и желание за съвмѣстно живѣние» у съвременнитѣ класси на пролетарията и капитализма, — дѣйствително трѣбва да признае, че нацията е единъ отвлеченъ принципъ, духъ, който като всѣка фикция, може да пребивава само въ главата на кабинетния философъ, но не и въ дѣйствителния миръ. Не ще съмнение, че сѫ сѫщо такъвъ „отвлеченъ духъ", — който витае само надъ грѣшната наша земя, — представлява и свободата, гарантирана отъ сѫществуванието на съвременнитѣ нации. Що се относя до изчезванието на тая свобода въ вѣки, когато свѣта ще има „единъ законъ единъ властелинъ", то едва ли остава нѣщо да се прибави. Характерното обаче е туй, че споредъ Ренана бѫдѫщата европейска федерация, която, има да замѣни нацитѣ, като-че-ли ще бѫде рожба на тоя властелинъ. Жалко, че пророчествующия философъ не ни указва бѫдѫщия властелинъ — мессия; вѣроятно той ще да е Наполеонъ Буланже, или. . . . . или най-сетнѣ нѣкой Ренанъ, философския умъ на който само ще да е въ състояние да схване и прекара единственния за цѣлия свѣтъ „законъ".

така за представителитѣ, на унгарската, чехската, полската и русинската буржуазия, толкосъ повече когато тѣхната австрийска посестрима експлоатира централното управление на страната за своето собственно развитие, като всячески препятствува за развитието на другитѣ *не австрийски* буржуазии. Така щото, задъ пуститѣ термини австрийски, полски, унгарски, чешки и т. н. интереси, се криятъ не интереситѣ на народитѣ, които носятъ тия имена, а интереситѣ на отдѣлни групи капиталисти, които желаатъ, какъ по-добрѣ да се устроятъ на държавната трапеза. И тъй като тѣ нѣматъ съ какво друго да маскиратъ своитѣ классови интереси, то тѣ издигатъ високо знамето на национализма и националнитѣ интереси, като че ли последнитѣ олицетворяватъ въ себе си интереситѣ на цѣлия народъ, който населява областитѣ Бохемия, Галиция, Полша и т. н. Националистическата борба въ Австро-Унгария въ настояще време е борба чисто буржуазна, борба на нѣколко шепи капиталисти, които случайно носатъ различни наименования. Въ всѣки случай тя не е *народна борба*. Борбата, която истинскитѣ представители на народа водатъ въ парламента, печата и самото общество нѣматъ нищо общо съ борбата на буржуазнитѣ партии, защото тя се води въ името на работническия классъ, безъ разлика на име, следов, тя не заключава въ себе си нищо националистическо, нищо индивидуално. — Последнитѣ събития, които си имаха мѣстото въ Австрийската държава и особенно въ Бохемия, най-красноречиво подтвърдяватъ казаното. Извѣстни сж последнитѣ сцени въ австрийския парламентъ. Обструкционизма на нѣмскитѣ националисти се водѣше именно въ името на интереситѣ на нѣмската буржуазия, която се боеше и отъ най-малката отстжпка, която правителството можеше да направи на младо-чехитѣ. Но и тия последнитѣ не останаха длъжни на нѣмцитѣ. Закриванието на парламента се съпроводи съ цѣлъ редъ буйства и разгроми, които безсъзнателната тълпа произведе въ Прага благодарение тайнитѣ подстрекателства и насъсквания на младо-чехитѣ. И знаете ли какъ чешската буржуазия си отмъщава на нѣмската? — Съ бомбардиранието на благотворителнитѣ учреждения, като болницитѣ, сиропиталищата, съ разрушаванието на училищата и научнитѣ лаборатории! . . . И това се прави въ името на нѣкакви си национални интереси, въ името на чешския народъ? . . . „Не това е неизгладимо пятно, позоръ за родната Прага, ще извикаме ний заедно съ органа на чешския пролетариатъ («Pravo Lidu»!) Тия здания се щадатъ даже и въ време на война отъ неприятелитѣ! Тѣ сж неприкосновенни! Надъ тѣхъ се развѣва знамето на червения кръстъ, което дава защита на болнитѣ и миръ на усопшитѣ!“ — Но за интереситѣ на една шжпа капиталисти, за които капитала е тѣхенъ богъ, — нищо общечеловѣческо не е свято; тѣ сж готови да потъпчатъ всичко по пжтя си само да удовлетворятъ своитѣ алчни апетити. За прикриванието на последнитѣ тѣ истъкватъ на знамето си отживѣлия *национализмъ*, съ когото дѣйствуватъ на безсъзнателната тълпа.

Що се касае до работническия классъ и неговитѣ представители, то тѣ и въ тоя случай се намѣриха на поста си, вѣрни на своето интернационално знаме. Когато чешскитѣ „националисти" подбуждаха народа да продължава своитѣ разгроми, да събаря нѣмскитѣ магазини, училища и болници, централния комитетъ на срѣдне-бохемската работническа организация се обръщаше къмъ работницитѣ и ги канеше да стоятъ на страна отъ тия разбойничества и грабежи. „Другари!—се казваше въ възванието,—ний сме увѣрени, че вий и сега нѣма да се мѣсите въ *събитията, които сѫ предизвикани не отъ насъ, и съ които ний нѣмаме нищо общо.* Бѫдете благоразумни. Дръжте се спокойни! Това го изисква нашата честь и добрата слава, както на партията ни, така и на нашитѣ основни взглядове и убеждения!" Организования чешски пролетариятъ се указа на висотата на своето положение. Той спаси не само честьта на своята партия, но и по единъ най-конкретенъ начинъ доказа, че не се движи отъ никакви тѣсно националистически чувства. — Въ минутата на оная разсвирепѣла расиппя, която обхвана пражскитѣ улици, представителитѣ на чешския пролетариятъ бѣха, които съ своитѣ собственни гърди защищаваха старцитѣ, женитѣ и дѣцата на нѣмската буржуазия!...

И така, национализмътъ ако и да се явява знамето, подъ което воюватъ болшинството отъ сѫществующитѣ въ Австрия партии, въ сѫщность истинската двигателна пружина на тая борба сѫ алчнитѣ апетити на нѣколко групи капиталисти, които се стремятъ, какъ по-добрѣ да се устроятъ при държавната машина, за да могатъ и тѣ на равно съ другитѣ да се ползуватъ отъ нейнитѣ облаги.

Въ името на тия свои классови интереси тѣ се стремятъ да извоюватъ извѣстна самостоятелность на провинциитѣ въ Австро-Венгерската монархия, която самостоятелность да сломи надмощието на нѣмската буржуазия, което последнята има благодарение сѫществующата централизация. *Така щото, самитѣ противоречиви интереси на австрийската въобще буржуазия водятъ къмъ раскапванието на могѫщата хабсбурска монархия.*

А къмъ тия сѫщитѣ противоречия отива неизбѣжното развитие на всѣка буржуазна класса, кадѣто и да се намира тя, въ която и да е държава. До като държавата е въ състояние да удържи заради своитѣ капиталисти господствующе значение на всемирния пазарь, тия противоречия не се съглеждатъ; но при първото поражение на външната политика тѣ лъсватъ съ всичкитѣ си неизбѣжни последствия. И тия последствия само случайно могатъ да бѫдатъ облѣчени въ форма на националистическа борба.

Тоя процессъ на разложение се извършва и въ страни, кадѣто и дума не може до става за подобенъ национализмъ, какъвто се проповѣдва въ Австрия. Даже и въ Великата Британия се забелѣзва това явление, кадѣто стремлението на Ирландия, Шотландия и пр. къмъ автономия съставлява едно отъ главнитѣ искания на либералнàта партия.

Подобенъ примѣръ ни представлява и скандинавския полуостровъ (Швеция и Норвегия).

Най-сетнѣ не чуваме ли протестующитѣ гласове на „саксонци“, „баварци“ и др. въ Германия противъ господствующето значение на Прусия или по точно на пруската буржуазия? Не чуваме ли протеститѣ на провинциална Франция противъ исключителното положение на Парижъ, като нейно *сърдце* — положение създадено отъ извънмѣрната централизация, създадена още при сѫществуванието на монархическата власть?

Или трѣбватъ още примѣри? Вземете картата на Европа и вий ще видите, че въ всѣко нейно кюше се забелѣзва този процессъ на разложение и децентрализация.

Централизацията, която едно време растѣше въ защита на цѣлия капиталистически классъ на държавата, следъ време става орѫдие само на една шѫпа отъ тоя классъ. Обаче заедно съ това се подкопава и почвата на тая исключителна централизация. Съ развитието на обществення животъ, съ изострюванието на обществеенитѣ противоречия и аномалии, нищожното меншинство, което е заграбило държавната машина исключително заради своитѣ егоистически инсереси, се указа безсилно да регулира правилното развитие на обществення процессъ. Нѣщо по-вече, съ своята классова политика то още по-вече изострюва тия противоречия. При такива условия, очевидно, силитѣ на всички недоволни елементи на обществото ще бѫдатъ насочени къмъ разрушаванието на главното орѫдие, при помощьта на което нищожното меншинство упражнява своята експлоатация. Ето защо на знамето на всички съвременни и истински декократически движения ний виждаме едно отъ най-характернитѣ за настоящата епоха искания. Това е широкото промѣнение принципа на децентрализацията въ съвременнитѣ господарства. — Усилванието на органитѣ на мѣстното самоуправление, расширяванието правата на компетентность и независимость за общинскитѣ и окрѫжни съвѣти, —както и учредяванието областни събрания и парламенти.—Всичко това е ясно изражение на това течение. То си има мѣстото еднакво, както въ разнородната Австрия, обширната Руссия, компактната Франция, така сѫщо и въ нищожната повидимому Белгия. Въ последнитѣ тоя въпросъ е еднакво злоба на деня, както въ практическия животъ, така и въ сферата на теоритическата мисъль. Окончателното реализирание на това течение, като подкопава господството на владѣющия классъ, сѫщевременно подготовлява тържеството на народния суверенитетъ. Намѣстото на нищожното меншинство, се въдворява господството на массата. А заедно съ това се обезсилва и главното орѫдие на фалшивия национализмъ — централизования държавенъ механизмъ.

И така, наредъ съ дезорганизиранието на господствующия классъ въ съвременнитѣ държави, което води несъмнѣнно къмъ тѣхкото раскапвание, сѫщевременно все по-вече и по-вече се усилватъ децентрализационнитѣ течения на съвременната демокрация. Така щото, съвременната епоха се явява не епохата на всичкитѣ нации и държави, като тия на Карла Велики или Александра Македонски; напротивъ тя се явява епохата на общечеловѣческитѣ

федерации, които иматъ за цель не външнитѣ политики, диктувани отъ егоистическитѣ интереси на единъ ничтоженъ классъ, а напротивъ окончателното разрѣшавание на ония дълбоки, *вѫтрѣшни* противоречия, подъ тяжестьта на които се намира массата. За създаванието на велики нации и държави, както видѣхме, отсѫтствуватъ материалнитѣ и духовни условия въ съвременната епоха.

Н. И. Х.

ПРОБЛЕМАТА НА ЗДРАВИЕТО

Дѣйствието на економическата срѣда върху продължителностьта на сѫществуванието.

ОТЪ DÉSIRÉ DESCAMPS

I. Дължината на човѣшкото живѣение; справедливия животъ. — II. Закона за надницитѣ; шестѣ надничнѝ вѣка; индустриална концентрация; раздѣление на работата; израждането на расата. — III. Занаятчийски (професионални) болести; правото на бѣли косми. — IV. Дѣйствието на богатството и на бѣдностьта върху смъртностьта.— V. Направяние общо благосъстоянието.

Чудно нѣщо! Отдѣлния човѣкъ . . . иска да живѣй, колкото е възможно по дълго. Боленъ, той се цѣри; съсипанъ отъ смъртьта, той не отстѫпва предъ никакви жертви, за да избѣга нейнитѣ удари. Човѣкъ съединенъ съ човѣка, съвършенно силенъ да се предпази отъ болестьта и отъ смъртьта, не прави нищо за своето благосъстояние. Гдѣ и кога, прочее, правителствата сѫ писали въ тѣхнитѣ закони и тѣхнитѣ конституции правото на всички за запазвание на живота, сиречь на всѣки правото за всеобщо развитие на всички свои физически, интелектуални, морални и движущи способности? Гдѣ и кога, значи, богатството въ видъ на хора е било тъй подържано, както това въ видъ на животни, на земи, на сгради и на пари?

Деветнадесетий вѣкъ, сѫщо тъй силенъ съ науката си, както свѣтълъ съ философията си, ни накара да предвидимъ частното решение на проблемата за смъртностьта.

Отъ тогасъ, докторитѣ, економиститѣ, социолизитѣ и натуралиститѣ сѫ ни доставили лични изследвания, толкова по вѣрни, колкото официалнитѣ статистики пазятъ изобщо най-дълбоко и най-очевидно мълчание върху въпроса, който ний ще се помѫчимъ да разрешимъ.

Кой е най-силния способъ за намаление смъртностьта на единъ народъ?

— Да се увеличи минимума на добросъстоянието на безимотнитѣ класси.

Къмъ това заключение се стремятъ всички изследвания до день днешенъ.

Ний ще резюмираме най-извѣстнитѣ и най-достовѣрнитѣ изследвания, които ни даватъ да разберемъ дѣйствието на социалната среда върху смъртностьта. Отъ тази анкета върху дѣйствието на богатството и бѣдностьта върху продължителностьта на сѫществуването — анкета, значението на която само, може би, ще извини сухостьта — ще излѣзе, мислимъ ний, че непогрѣшимия способъ да въоржжимъ едно население противъ смъртьта е да се подобрятъ неговитѣ материални условия за сѫществувание.

I.

> Човѣкътъ е преводчикъ и помагачъ на обществото; колкото повече знае, толкова повече може.
>
> F. Bacon.

Съвремения човѣкъ е продуктъ на три срѣди: индивидуалната срѣда, производителна или наследственна; естественна срѣда или козмическа и общественна срѣда или искуственна*).

Да се дѣйствува върху една отъ тѣзи срѣди, значи да се приготви едно измѣнение въ човѣшкия организмъ.

Всѣкой прогрессъ е резултатъ на едно дѣйствие, било на околната срѣда върху личностьта, било на личностьта върху околната срѣда.

Човѣшката продължителность на живѣние се е промѣнявала и промѣнява още съ ширинитѣ, расситѣ и класситѣ.

Увеличаванието не е значи невъзможно.

Достатъчно е за това да стане земята по-населена, не само като се подобри климата, и като се замѣства прогрессивно работата на човѣка съ работата на машината, но сѫщо — и главно — като се осигури на всѣко човѣшко сѫщество необходимото за поддържание сѫществуванието му.

Критическо е положението на човѣка, даже и въ срѣдата на най-цивилизованитѣ народи.

---

*). „Подъ индивидуална срѣда трѣбва да се разбира черепното и мозачното устройство, темпарамента, устройството на тѣлото, съ една дума, начина на сѫществувание на цѣлия физически организмъ. Подъ обществена срѣда, трѣбва да се разбира възпитанието, обучението, обичаитѣ и нравитѣ на обикалящето общество, условията за економически, интелектуаленъ и мораленъ животъ. Подъ козмическа срѣда, трѣбва да се разбира температурата, хигрометрическото, електрическото състояние на атмосферата, физическото състояние на почвата".

A. Hamon, Crimes et criminalistes (1892).

Четвъртъ отъ дѣцата умиратъ преди да достигнатъ двѣ годишна възрастъ. На двадесеть и първата година половината отъ генерацията е въ гроба. На петдесеть и шестата година тритѣ четвърти отъ хората преставатъ да живѣятъ. Въ Франция на единъ милионъ жители едвамъ могатъ се наброи петь по на сто години*).

Срѣдната продължителность на живота е — мъртвороденитѣ извадени—59 години въ Швеция и Норвегия, 54 години въ Дания, 52 въ Велико Британия (Англия, Валийското княжество и Шотландия), 50 въ Белгия, 48 въ Финландия и въ Холандия, 45 въ Франция, 41 въ Прусия, 37 въ Италия, 36 въ Саксония и въ Бавария 34 въ Отсамъ Лайтанска (cisleithane) Австрия и т. н.**), 45 години (40 години, ако се смѣтатъ и мъртвороденитѣ) е, значи, сега срѣдната продължителность на нашето сѫществувание.

*
* *

Коя е нормалната продължителность?

Родено съ едно прекрасно тѣлосложенпе, поставено въ добри условия за сѫществуванне, всѣко човѣшко сѫщество не ще живѣе само сто години, както увѣряватъ естествоиспитателитѣ Бюфонъ и Флуранъ, но почти два вѣка***).

---

*). Много страни въ новия свѣтъ представляватъ една пропорция отъ старци много по-висока. Венезуела наброява, например̆ъ, на 10,486 жители единъ човѣкъ на 100—125 години. Продължителността на живѣенпе въ негритѣ е още по-значителна при извѣстни климати. Въ съединенитѣ щати наброяватъ единъ стогодишенъ на 2448 черни (негри).

**) Cisleithanie или Autriche cisleithane казватъ на сѫщинска Австрия за разлика отъ Унгария, която се казва Оттатъкъ Лайтания (Transleithanie). Австро Унгарското Царство се дѣли на двѣ части отъ рѣката Лайта (Leitha), която дава името и на двѣтѣ тѣзи части.

Бел. Прев.

***) Да се направи единъ листъ на стогодишнитѣ е материално невъзможно. Всички вѣкове, всички расси, всички нации си иматъ своитѣ. Разбира се, значи, че елементитѣ за такава работа — даже и ограничена въ настоящитѣ времена — съвършенно липсватъ. Между туй, Естонъ е можалъ да събере сведения, заслужвающи довѣрие върху 1713 стогодишни. 1311 отъ тѣхъ сѫ живѣели отъ 100 до 110 години; 277 отъ 110 до 120 години; 84 отъ 120 до 130 години; 26 отъ 130 до 140 год.; 7 отъ 140 до 150 год.; 3 отъ 150 до 160 год.; 2 отъ 160 до 170 год. и 3 отъ 170 до 185 год. Продължителността на живѣението — да не огорчава много хигиениститѣ — е наследственна. Жанъ Робенъ, умрѣлъ на 172 год., е ималъ отъ една жена умрѣла на 164 год. единъ синъ, който е живѣлъ 117 години. Той е билъ Унгарецъ, както и Пиеръ Кзастонъ умрѣлъ на 185 години. Наскоро, на 18 юлий 1896 г., въ Анишъ (Nord) е умрѣла на възрастъ 112 години Жозефина Мазуркиевичъ. Нейния майчинъ прадѣдъ е живѣлъ 130 години, нейната майчина прабаба 118 години, вуйчо ѝ (брата на майка ѝ) 105 години и т. н. Примѣри отъ продължително фамилно живѣние изобилствуватъ. Кой отъ насъ не е констатиралъ? — Че всички тѣзи на които дългото живѣние ни кара да се чудимъ, ще умратъ не следъ много, жертва на климата, на храната, на морални общественни предрасѫдаци и т. н. е нѣщо неоспоримо. Не е, значи, преувеличена продължителността на нормалния животъ на съвременния човѣкъ, ако се опредѣли на 180 години.

Единъ срѣденъ животъ — продължителность: 40 години — е само петата часть отъ нормалното съществувание*)

Въ деньтъ когато добросъстоянието бѫде осигурено за всички, смъртностьта въ дѣтинството**), въ младостьта и въ зрѣлата възрасть, ще стане все по-рѣдка. Срѣдната продължителность на живота ще се приближава непрестанно до нейната нормална продължителность, до като дойде времето — още далечно безъ съмнение, но на което идванието е извѣстно — когато тѣ ще се слѣятъ

II.

> Ако капитала запази силата, ний ще станемъ всички роби на неговитѣ машини, просто хрущели, които съединяватъ желѣзненитѣ зѫби за бронзовитѣ или стоманенитѣ дървета; ако къмъ економиитѣ събрани въ сѫндъцитѣ на банкеритѣ се прибавятъ непрестанно нови наследства, управлявани отъ оратци (съдружници), отговорни само предъ тѣхнитѣ классови книги, тогазъ напраздно правите апелъ за съжаление, никой не ще чуй вашитѣ жалби. Тигъра може да се отвърне отъ своята жертва, но банковитѣ книги произнасятъ безапелационни присѫди. Хората, народитѣ, сѫ съсипани подъ тѣзи тѣжки архиви, на които мълчаливитѣ страници расправятъ съ цифри несъжалителното имъ дѣло. Ако капитала се разсърди, ще има време да се оплаче нашия златенъ вѣкъ, ний ще можемъ тогасъ да погледнемъ подирѣ си и да видимъ като една угасвающа свѣтлина, всичко което земята има за приятно и хубаво: любовьта, веселостьта, надеждата. Човѣчеството ще престане да живѣе.
>
> E. RECLUS

Човѣкъ, за да живѣе единъ дълъгъ животъ, трѣбва му една материална, интелектуална и морална здрава и достатъчна храна, сиречъ богатство, наука и щастие. Мизерията и невежеството, грижитѣ и мѫкитѣ сѫ напротивъ предвѣстници на смъртьта.

На добросъстоянието и чистия въздухъ могатъ да се радватъ само членоветѣ на имѣющия и владѣющия классъ.

---

*) Продължителностьта на извѣстни животни е много голѣма. Съобщаватъ за пеликани, орли и папагали, на които нормалния животъ е между 100 и 110 години. Слонове сѫ достигнали до 400 години. Китътъ, споредъ Кювие, живѣй 1000 и т. н.

**). Отъ сто дѣца умиратъ преди да станатъ на една година: 10 въ Норвегия, 12 въ Шотландия, 13 въ Дания и Швеция, 15 въ Англия, 16 въ Белгия, 18 въ Холандия, въ Испания и въ Франция, 19 въ Прусия, 23 въ Италия, 24 въ Швейцария, 25 въ Унгария, 26 въ Австрия, 27 въ Саксония, 31 въ Руссия, 34 въ Бавария, 36 въ Вюртембергъ и т. н. Въ Ирландия, страна на най-черната мизерия, въ първитѣ петнадесетъ дни на раждането оставатъ живи само 39 дѣца на 100. Въ Избитѣ на Лилъ това е още по-лошо. 20,700 дѣца върху 21000, сиречъ 69 върху 70 или 98·57%, ни съобщава доктора А. Госелѐ, умиратъ преди да станатъ на 5 години. Викторъ Хюго не е игнориралъ тъзи човѣшка касапница. Свидѣтель е неговия отмъстителенъ стилъ.

За заловения за бѣсилката на мизерията и на вѣчната работа народъ, не сѫществува ни здрава и достатъчна храна, ни възстановителна почивка, ни истински веселия, ни нищо което да е отъ естество да запази здравието.

Продължителността на живота на бѣдния човѣкъ — ний ще видимъ по-нататъкъ — е навсѣкадѣ по-долу отъ тази на богатия.

Не може да бѫде инъкъ.

Защо?

Защото имѣющия классъ е господаръ на сѫществуванието на пролетариатската масса.

Защото цѣната на работата, опредѣлена — както тъзи на всичкитѣ стоки — отъ стойностьта за произвежданието й, не може обикновенно да я надмини.

Само ний ли сме на това мнение?

Като се започне отъ Тюрго, отъ Малтуса, отъ Жанъ Баттистъ Сей . . . . най-консервативнитѣ економисти на капиталистическия строй, признаватъ, че надницата е ограничена отъ цѣната на необходимитѣ предмѣти за подържанието и размножаванието на работника.

Тюрго опредѣля надницата на работника съ „това, което е необходимо, за да му достави прехраната“.

Вардерлентъ и Малтусъ сподѣлятъ това гледище.

Първия е писалъ:

„Цѣната на работата се състои всѣкоги отъ цѣната на нѣщата, необходимо нуждни за живота“.

Втория говори сѫщето:

„Цѣната на необходимитѣ нѣща за живота е, въ дѣйствителность, стойностьта на производителната работа“.

Анфантенъ съобщава сѫщо, че надницата отговаря „на минимума, необходимъ за материалния животъ и за подържанието на механическата сила на работника“.

Вилиямъ Петти е опредѣлилъ стойностьта на надницата съ това, отъ което работника има нужда „да живѣй, да работи и да се размножава“.

Жанъ Баттистъ Сей показва, че надницата на работника спада по нѣкой пѫть по долу отъ това, което му е нуждно да живѣе.

„Когато търсението на работници е по-малко отъ количеството на хората, които се предлагатъ да работятъ, тѣхната печалба спада подъ таксата, която е необходима, за да може класcътъ да подържа численостьта си. Най-претоваренитѣ съ дѣца и кекавость фамилии пропадатъ, тогава предлаганието на работата спада и работата, като бѫде по-малко предлагана, нейната цѣна се повишава . . . .

Лилски изби, хората умиратъ подъ вапитѣ потони! Ако смъртностьта не е никадѣ толкова увеличена, колкото въ дѣцата, това е че никадѣ мизерията не се чувствува толкова жестоко. Хюго, е писалъ: „който е видѣлъ само мизерията на мѫжа нищо не е видѣлъ, трѣбва да види мизерията на жената; който е видѣлъ само мизерията на жената нищо не е видѣлъ, трѣбва да види мизерията на дѣтето“. Кой ще смѣе да го отрича?

Мжчно е работната цѣна на единъ простъ наемникъ (гюндюлюкчия) да се намалява и увеличава дълго надъ или подъ необходимата такса за подържание классътъ на число, отъ което се има нужда. Отъ гдѣто ний можемъ да извадимъ това заключение, че печалбата на простия наемникъ не се въскачва никога надъ това, което е необходимо да подържа фамилията си".

Рикардо дохажда до сжщитѣ заключения:

„„Когато числото на работницитѣ се увеличава чрезъ високата работна цѣна, надницитѣ спадатъ на ново до тѣхната естественна цѣна и понѣкоги дѣйствието на реакцията е такава, че тя пада още по-долу".

Сжщото мнение и у социалиститѣ.

Видалъ пиши:

„Когато дойде търсението на ржцѣ, работницитѣ се притичатъ на тълпа; когато търсението престане, гладътъ, мизерията, убиватъ излишеството; тъй се установява равновѣсие. Когато работническото население наспори, то не се разлива — както водата вънъ отъ чашата — то умира. Тогасъ, споредъ казванието на Рикардо, въ силата на лишението, числото на работницитѣ намалява и равновѣсието се установява. „Природата, казва Малтусъ, имъ заповѣдва да си вървятъ, и тя закъснява да тури сама тази заповѣдъ въ испълнение". Така значи, минимума на храната е нормалната такса на надницитѣ. Надницитѣ надтегватъ фатално къмъ този минимумъ, както водата къмъ своето равновѣсие (хоризонталность), това е законъ".

Жюлъ Гедъ декларира:

„Срѣдната надница не може обикновенно да надмини le quantum'а (количеството) на необходимата храна — въ дадено време и дадено мѣсто — за да може работника да живѣе и се размножава.

„Тази надница, прибавя сжщий публицистъ, може да бжде минутно надмината въ едно или друго направление, но твърдѣ слабо. Ако спадне подъ минимума, не закъснява да се въскачи пакъ; ако се въскачи надъ него, не закъснява пакъ да спадне.

„Ако наистина надницата се намира надъ въпросния минимумъ, какво става? Има периодъ на напредъкъ. Вследствие на по-доброто положение на работницитѣ, отъ увеличаванието на тѣхното добросъстояние, работническитѣ съединения се увеличаватъ, числото на ражданията се увеличаватъ; смъртностьта на дѣцата, по-добрѣ хранени, по-добрѣ обличани, по-добрѣ гледани, намалява; следъ нѣколко години работническото население става по-многочисленно, вследствие на това предлаганието на ржцетѣ се увеличава и надницата спада пакъ до своята стара такса, понѣкоги даже и малко по-долу.

„Ако, напротивъ, надницата спада подъ необходимия минимумъ, работническия классъ, поставенъ въ едно положение на мизерия и кризи, смъртностьта се увеличава, числото на работническитѣ съединения намалява, ражданията не сж толкова чести, дѣцата мратъ въ по-голѣмо количество, работническото население се

намалява, ржцетѣ ставатъ по рѣдки, вследствие на това, надницата се пакъ покачва до първоначалната такса"*).

Както много право забелязва Коленъ, този минимумъ надница равна на най необходимото за живота и възпроизвеждането на работника не му е осигурено, „освѣнъ до колкото собственицитѣ иматъ нужда отъ работата на производителя и когато тази нужда не сжществува вече, когато има безработица, минимума се намалява до нула и работника умира".

Значи, срѣдната надница може да спада и се подържа подъ цѣната на необходимитѣ предмѣти за подържание сжществуванието на производителя.

Надницата клони ли къмъ увеличение или къмъ намаление?

Машината исхвърля работника отъ работното бойно поле.

Явлението не може да се отрича.

Производството на памучната индустрия въ Англия, напримѣръ, се е увеличило отъ 1819—22 до 1880—82 год. съ 1231°/₀. И това, да се забелѣжи добрѣ, тогава именно, когато числото на работницитѣ, които сж работили тази работа, е спаднало отъ тридесеть и седмата часть на населението (445,000 мжже и жени върху 16 милиона и половина жители) до петдесетата (686,000 върху 31 милионъ).

Въ Съединенитѣ Щати, машината е замѣстила човѣка въ всички почти клонове на производството.

Но по-добрѣ нека се сжди отъ фактитѣ:

Въ 1845 г. индустрията за чепици произвеждаше 70 милиона чифта съ 45900 работници и населението въ Съединенитѣ Щати бѣше, въ тази епоха, само 19 милиона жители. Въ 1875 г., когато населението достигаше 55 милиона личности, 48000 работници произвеждаха не вече 70, но 448 милиона чифта. Въ продължение на тридесеть години употрѣбяваната за произвеждание на чепици работническа армия, бѣше, значи, спаднала отъ четиристотинъ и четиренадесетата часть на хиляда и сто и четиридесеть и петата часть отъ населението.

---

*) Сжщото казва и Марксъ въ своето съчинение „Капитала". По нѣмание на ржцѣ самото негово съчинение ний ще се задоволимъ да цитираме мнението му отъ резюмето, направено отъ френския социалистъ Габриелъ Девилъ на „Капитала". Ето що пиши Габриелъ Девилъ на 109 стр. въ поменататото резюме:

„Както всичкитѣ стоки и работната сила притежава една стойность опредѣлена, както за всичкитѣ, отъ работното време, необходимо за нейното производство.

„Работната сила като е една способность на живъ индивидуумъ, за да може де продължава, трѣбва индивидуума да се запази. За неговото подържание или за неговото запазвание индивидуума има нужда отъ извѣстно количество срѣдства за прехрана; работната сила има, значи, точно стойностьта на необходимитѣ срѣдства за прехрана на този, който я туря въ дѣйствие, за да може да започне на другия день въ сжщитѣ условия на якость и здравие.

„Естественнитѣ нужди, като храна, облекла, топливо, жилище и т. н. се различаватъ споредъ климата и другитѣ физически особености на една страна. Отъ друга страна, числото даже на тъй нареченитѣ естествени нужди, сжщо както и начина на удовлетворението имъ, зависи, по-голѣмата часть, отъ

Следующето извлечение отъ единъ рапортъ, направенъ въ 1886 г. отъ главния управитель на работата въ Американската република не е по малко убедителенъ:

„За фабрикуванието на земледѣлчески инструменти сѫ биле необходими не по малко отъ 2145 майстори и работници съ една горѣ долу опитность, за да произведатъ толкова продукти, колкото произвеждатъ днесъ, съ помощьта на машината, 600 прости наемници.

„Единъ човѣкъ извършва сега толкова, колкото преди 3·75 души, или 4 наемници колкото 15 професионални работници.

„Въ фабрикуванието на малкитѣ огнестрѣлни орѫжия единъ човѣкъ, който работи съ помощьта на машина, замѣстя 44 и 49 души, които работяха преди безъ машини.

„Тухларницата е исхвърлила 10%, керемидарницата (тукъ се говори за машини употрѣбявани въ произвеждание на керемиди и тухли Б. Пр.) 40% отъ работницитѣ употрѣбявани преди въ това производство.

„Въ кундураджийницата (произвеждание на женски чепици) 100 души произвеждатъ колкото 500 преди. Въ другъ видъ чепици машината е намалила 50% употрѣбяванитѣ работници. Въ една фабрика единъ човѣкъ прави сега три пѫти по вече стоки, отколкото преди нѣколко време. Съ помощьта на шивачеслата машина на Goodyears единъ човѣкъ прави толкова, колкото преди 8 души. Съ помощьта на машината Мас-Кау се правятъ шестдесетъ пѫти повече продукти. Въ другитѣ клонове на сѫщата индустрия единъ човѣкъ сега замѣстя 10 души.

„Въ фабрикуванието на метли единъ човѣкъ съ помощьта на машината замѣстя 3 или 4 души.

„Въ коларството единъ човѣкъ замѣстя 3 души и половина или двама замѣстятъ 7 души.

достигналата степенъ на цивилизация. На, за една страна и дадена епоха мѣрката за необходимитѣ срѣдства за прехрана сѫщо е дадена.

„Притежателитѣ на работната сила сѫ смъртни: за да се срѣщатъ всѣкоги на пазаря, както го изисква постоянното промѣнявание на паритѣ въ капиталъ, трѣбва щото тѣ да се продължаватъ, да се въспроизвеждатъ, поне на равно съ количеството на работната сила, която употрѣблението и смъртьта премахватъ. Суммата на необходимитѣ срѣдства за прехрана за произвеждането на работническата сила обзема, значи, срѣдствата за прехрана на замѣстителитѣ, сиречь на дѣцата на работницитѣ.

„Отъ друга страна, за да се измѣни човѣшката натура, за да добие лесността и бързотата въ опредѣленъ родъ борба, сиречъ, за да се произведе една работническа сила съ специално направление, трѣбва извѣстно обучение малко или голѣмо, което докарва едно малко или голѣмо израсходвание на различни стоки: работническата сила се равнява на суммата на стокитѣ необходими за нейното произвеждание; когато тази сумма се увеличава, както е въ случая тукъ, нейната стойность се увеличава".

Le capital de Karl Marx, Résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique, par Gabriel Diville Paris, 3 f. 50.

Бел. Прев.

„Въ манифактурата на постилки и главно въ предението, единъ само човѣкъ е замѣстилъ отъ 75 до 100 души; въ тъканието единъ човѣкъ е замѣстилъ 10 души. Въ снованието и въ чистенето единъ човѣкъ извършва колкото 15 души преди.

„Въ кроението на дрѣхи, машината отрѣзва шапкитѣ и дрѣхитѣ съ шесть или деветъ пѫти по-малко работници.

“Въ тъканието на памучни стоки, парната сила е замѣстила три пѫти повече тъкачи отъ всѣкий тъкачески занаятъ и единъ работникъ сега може да води до десетъ занаята, когато пъкъ отнапредъ всѣкой тъкачески занаятъ имаше нужда отъ единъ работникъ. Въ течение на изтеклитѣ се десеть години, (1875—1885) г. повече отъ половината работници сѫ станали безполезни за произвеждание на сѫщото количество продукти. Предението е прогресирало още повече, единъ работникъ извършва колкото 9 или 10 работника преди нѣколко десятки години.

„Въ воденичарството на 4 работника 3 сѫ станали безполезни.

„Въ нѣколко клона отъ стъкларството на 6, 5 сѫ безполезни. а въ привилегированото табачество, половината.

„Въ произвежданието на дървени предмѣти, пестението на работата е значително; при сечението на бъчвени дъски единъ човѣкъ върши работата на 5 души.

„Въ правянието на каруци единъ наемникъ върши толкова, колкото 10 майстори преди. Едно дѣте може да ерендоса (изглади) толкова дървета, колкото преди 25 души“ . . .

Ясно е, че машината намалява всѣки день труда на пролетарията.

Едно общо намаление цѣната на работната заплата не е ли неизбѣжното следствие?

Въ капиталистическия режимъ не може да бѫде по другъ начинъ.

„Работата, казва Жулъ Гедъ, е една стока, подложена на законитѣ, които урегулирватъ цѣната на стокитѣ и я докарватъ, посрѣдъ колебанията на предлаганието и търсението, до разноскитѣ за произвежданието или въспроизвежданието ѝ. Но тъй като разноскитѣ за произвежданието или въспроизвежданието на работата сѫ храната и подържанието на работника, то тѣ (разноскитѣ) се стремятъ всѣкоги да се намалятъ, защото фабрикантитѣ, каквито и да сѫ тѣхнитѣ лични чувства, за да устоятъ и надвиятъ на пазаря, сѫ принудени да намаляватъ приходитѣ на работницитѣ, които приходи обхващатъ цѣнитѣ на рѫчната работа.

„Друга една причина, която кара да не могатъ се повдигна надницитѣ — каквато и да бѫде производителностьта на човѣшката работа — надъ непосрѣдственнитѣ нужди на наемницитѣ, е че предлаганието на работата се стерми все повече и повече да надминава търсението“.

„Увеличаванието на предлаганието на работата произлиза фатално отъ навлизанието между редоветѣ на пролетарията на експроприиранитѣ дребни индустриалци, дребни търговци и дребни

земледѣлци, докарани въ положение и тѣ да продаватъ ржцетѣ си, за да се хранятъ.

„Намаляване търсението на работа произлиза не малко фатално отъ машинизма и отъ неговото расширение. Не човѣшката работна сила (пара, електричество и т. н.) замѣстя все повече и повече и прави все повече безполезна човѣшката работна сила. Даже изключително въ това се състои това, което наричатъ прогрессъ въ економическия редъ: „намаляване непрестанно суммата „на човѣшката работа, необходима за едно дадено производство".

„Економиститѣ претендиратъ, наистина, че това намаление полето на човѣшката работа, — едничкото срѣдство за сжществуване на единъ классъ — ще бжде временно. Вследствие на евтенията, повече търсения продуктъ ще докара едно увеличение въ производството и едно ново търсение на работни ржцѣ. Но економиститѣ можеха, сжщо тъй, да расправятъ, че механическото производство на кифури (гробни сандъци) ще увеличи нуждата отъ кифури. Механическото произвеждание на бурилки и бъчви не е ли ограничено отъ производството на виното, на бирата и т. н,; релситѣ или казанитѣ отъ числото на работилницитѣ или отъ развитието на преноса? Отъ друга страна, нито земледѣдческата механика (парния плугъ, сѣячката, жетварката, вършачката), нито машинитѣ за растоварвание по пристанищата не увеличаватъ продуктитѣ; тѣ унищожаватъ само ржчната работа. Даже въ индустриитѣ, гдѣто машинизма се явява чрезъ едно чудесно увеличение на произведенитѣ продукти, търсението на работа е намаляло . . .

„Въ режима на непритежаванието на инструментитѣ за работа отъ работницитѣ, всѣкий прогрессъ, отъ каквото и естество да бжде, се обръща противъ тѣхъ, за да увеличи тѣхната мизерия, тѣхното робство, несигурностьта на тѣхното сжществувание, съ една дума, за да увеличи тѣхната експлоатация".

Нашето заключение е подобно.

Не само работническата надница може да спада *подъ* това, което е необходимо за да живѣй и се размножава работника, но даже съвременната економическа еволюция я прави прогрессивно да се намалява.

Ако цѣлото пролетариатско население бѣше заньято, ако наредъ съ армията, която работи, не сжществуваше една масса, на която капитала не употрѣбява ржцетѣ, „една индустриална резервна армия", надницата на работника, както тази на магарето, на вола, на коня или на локомотива, ще бжде опредѣлена отъ разноскитѣ за поддържанието му.

Това положение е отживѣло. Прогрессътъ на механиката го е отстранилъ безъ възможно повръщание.

Техническитѣ открития, увеличаванието на богатствата, усъвършенствуванието инструментитѣ на производството сж намалили усилията на работницитѣ, на които участието въ създавание на индустриални и земледѣлчески продукти се намалява отъ день на день.

Числото на необходимитѣ работници намалява навредъ — както го вече констатирахме. — Въ Франция всѣка година, повече отъ тридесеть хиляди работници сѫ откъснати отъ работа и хвърлени въ резервната армия на капитала, армия непрестанно по многочисленна и която доставя на смъртьта една значителна жертва отъ трупове.

Може ли да бѫде другояче.

Пролетариитѣ, испѫдени отъ работилницата, осѫдени да умрать отъ гладъ — ако не намѣрать да ги експлоатиратъ — сѫ длъжни да намалявать цѣната на тѣхната работническа сила. Една борба се явява помежду имъ за да не загинать. Празднитѣ работници искать да заемать мѣстото на заетитѣ работници. Тѣзи последнитѣ — за да запазять правото си на едно възнаграждение, което имъ едвамъ позволява да сѫществувать — приемать да работать на условията предложени отъ гладнитѣ конкуренти. Срѣднитѣ такси на надницитѣ спадать. Работницитѣ се излагать на по-голѣми лишения. По-силнитѣ, по-добрѣ организиранитѣ, за да могать да живѣять съ малко, противоустоявать на новия режимъ. Другитѣ, слабитѣ, болнитѣ, женитѣ, старцитѣ и дѣцата загивать скупомъ.

Числото на пролетариитѣ намалява, до като смъртьта достатъчно е стѣснила количеството имъ, за да може надницата да се въскачи на една такса, която да позволява на преживелитѣ да живѣять и да се размножавать въ границата, въ която тѣ сѫ полезни на капиталиститѣ. И тази граница не престава да намалява. Тя ще се стѣснява съ замѣстянието на човѣшката работа съ работата на машината. Колкото търсението на работни рѫцѣ бѫде слабо, толкова надницитѣ ще спадать, като докарвать непрестанно нови жертви.

Такова е бѫдѫщето, което капитализма ни предлага.

Пролетарии, ние го отблъскваме.

Имаме ли грѣшка?

Извѣстни економисти ни забелязвать, че разноскитѣ за произвежданието и размножаванието на работницитѣ се увеличава съ цивилизацията.

Но тѣ забравять да кажать — и имать причина защо — че задачата възложена сега на пролетарията е другояче исчерпвана за него и другояче производителна за неговитѣ експлоататори, отколкото тази очаквана отъ работницитѣ въ миналитѣ вѣкове.

Машинизма е можалъ да одесетори економическата сила на наемника, безъ да е имальъ, този последния, по-голѣмо добросъстояние или по-голѣма почивка.

Въ дѣйствителность никоги надницата не е прѣдставлявала една толкова малка часть отъ продажната стойность на получения продуктъ.

Колкото повече работния классъ създава богатства, толкова повече капитализма поглъща.

Следующитѣ цифри на статистика Carrole D. Wright не позволявать повече никакви съмнения:

Държава	Стойность на производството (милиони левове)	Числото на работницитѣ (хиляди)	на отдѣлень работникъ				
			Производство (левове)	Надница левове	%	Печалба левове	%
Съед. Щати	36075	3837	9402	1725	18	7677	82
Цѣл. Ан. ц.	20500	5189	3951	1020	25	2931	75
Германия ..	14575	5359	2718	775	28	1943	72
Франция ..	11225	4143	2709	875	32	1834	68
Белгия . ..	2550	953	2676	825	30	1851	70
Швейцария .	800	370	2162	750	34	1412	66
Австрия ...	6325	3090	2047	750	36	1297	64
Руссия	9075	4700	1931	600	31	1331	69
Испания ...	2125	1167	1821	600	33	1221	67
Италия	3025	2281	1326	650	49	676	51

Какво показва тъзи таблица? Тя показва, че буржуазията прибира наврѣдъ печалбитѣ придобити отъ употрѣблението на машината.

Ако въ останалитѣ назадъ страни, отъ индустриална гледна точка, както Италия, Испания, Руссия и т. н., тя взема 62$^0/_0$ отъ цѣлото производство, то въ страни съ силно производство, както Франция, Германия и Англия тя поглъща 72$^0/_0$ отъ стойностьта на произведенитѣ предмѣти. Въ Съединенитѣ Щати прогресса на индустриалната техника прави възможно едно още по-голѣмо ограбване.. Капиталистическото ограбване тамъ достига до 82$^0/_0$ отъ производството.

Ползата отъ експлоатирането на труда, значи, се увеличава съ прогресса, съ цивилизацията.

Каквато и часть отъ продукта да се осигурява на производителя му отъ социализма, надницата си остава всѣкога опредѣлена отъ цѣната на срѣдствата за сѫществувание на работника. Откритията, изнамѣрванията, усъвършенствуванията на машинизма не помагатъ никакъ въ това направление.

Това е вече извѣстно.

Стойностьта за издържанието на човѣшкия животъ се измѣнява съ степеньта на цивилизацията, съ рассата, съ климата и т. н. Но срѣдната такса на надницитѣ е всѣкога въ съгласие съ нея .... когато не е по-долу.

Защо?

Защото цѣната на рѫчната работа и на тѣзи на стокитѣ слѣдватъ почти успореденъ пѫтъ.

Работника не е само производитель. Той е сѫщо и потрѣбитель. Това, което му даватъ съ едната рѫка, вmatch; взематъ му го, въ по-голѣмата часть — ако не исцѣло — съ другата.

Дюлгерино, който печелишъ 5 лева на день, увеличи дневната си заплата на 6 л. Собственика на кѫщата, която ти построявашъ, като е распилялъ нѣколко стотини или хиляди лева повече

за построяване на зданието, ще наеми жилището си съ 1, 2, 5 или 10 лева повече на мѣсецъ. Това което ти печелишъ като дюлгеринъ, ще го изгубишъ като кирияшинъ.

Хлѣбарино, който си плащанъ по 4 лева на день, увеличи дневната си заплата на 5 лева. Твоя господарь, като е израсходвалъ повече за мѣсението на хлѣба, ще уголѣми цѣната на всѣки хлѣбъ съ нѣколко стотинки. Това, което ще спечелишъ като хлѣбарь, ще го изгубишъ като потрѣбитель на хлѣбъ.

Тъкачо, Кундураджйо, Шапкарино . . . . които получавахте до сега 3 лева на день, получавайте отъ сега нататъкъ по 4 лева. Какво ще стане? Вашия патронъ (господарь) като плаща на наемника по-скъпо, то той ще увеличи продажнитѣ цѣни, първия на платоветѣ си, втория на чепицитѣ си, третия на шапкитѣ си. . . . Това, което вие ще спечелите като тъкачъ, кундураджия, шапкарь... ще го изгубите като употрѣбитель на платове, чепици, шапки. И т. н., и т. н.

Ясно е; всѣкоги цѣната на единъ предмѣтъ съдържа стойностьта на своето производство.

Отъ една държава въ друга, отъ една индустрия въ друга, надницата се измѣнява. Нѣщо повече, въ единъ и сѫщъ занаятъ, едни работници получаватъ добри заплати, когато други пъкъ получаватъ малки заплати. Какво показва всичко това? Просто-напросто, че по-облагоприятствуванитѣ ще прекаратъ едно по-легко сѫществувание и ще могатъ да отхранятъ по-многобройни дѣца, когато пъкъ по-малко облагоприятствуванитѣ, подкосени още отъ рано, ще оставятъ едно окаяно поколение . . . . . и то ако оставятъ, разбира се.

Разноскитѣ за издържание на работническия классъ изглежда като да се увеличаватъ. — Защо това? — „Прогрессътъ на добросъстоянието, произведенъ отъ необходимото дѣйствие на цивилизацията, създава нови нужди, отговаря Гедъ. Ние носимъ дрѣхи, пъкъ първитѣ хора ходяха голи. Има нѣща, които преди нѣколко вѣка бѣха луксозни предмѣти, а днесъ ние ги смѣтаме отъ първа необходимость. Отъ тази гледна точка, и отъ тази само гледна точка, може да се каже, че добросъстоянието на работницитѣ — както и това на всички други, безъ това на всички други — се е увеличило съ изминаванието на вѣковетѣ, сиречь минимума, необходимъ за тѣхното сѫществувание е станалъ, вследствие на нови обстоятелства и на нови нужди, малко по-голѣмъ. Когато се изучава положението на единъ классъ хора, безразлично е да се знай, да ли той е повече или по-малко щастливъ отъ сѫщия классъ въ далечнитѣ вѣкове. Трѣбва да се сравняватъ хората съ тѣхнитѣ съвременници, да се разглѣдва тѣхното положение съ това на другитѣ хора отъ сѫщото време и отъ сѫщото мѣсто. Пъкъ върху тази точка отговора е всѣкоги единъ и сѫщъ, именно: таксата на надницитѣ е опредѣлена отъ необходимата сумма за сѫществуванието и за въспроизвеждането на наемника“.

И тъй, значи, споредъ свидѣтелствуването на всички економисти — буржуа или социалисти — нѣма възможно обществено освобождение за работническия классъ вънъ отъ унищожението на капиталистическия строй.

(*Следва*)

ТРАЙЧО КИТАНЧЕВЪ.

Критико-биографически очеркъ

отъ Д-ръ *Н-въ*

Веднага следъ смъртьта на Трайчо Китанчевъ неговитѣ приятели и съпартизани въ София съставиха комитетъ за събирание помощи за издигание единъ паметникъ на гроба му. Коммитетътъ издаде особенни покани за тази цель и ги распрати до всички приятели на покойния Трайчо Китанчевъ и до всички македонски дружества въ провинцията. Нѣма съмнение, че поканата на комитета е посрѣщната отъ приятелитѣ, които покойния е ималъ много, както и отъ македонскитѣ дружества съ пълно съчувствие, и, вѣроятно, комитетътъ вече располага съ една порядъчна сумма. Но своевременно ли приятелитѣ и съпартизанитѣ на покойния Китанчевъ въ София подигнаха въпроса за направяние паметникъ върху гроба му? Ние мислимъ, че не своевременно. Преди всичко, издиганието паметници по гробищата нѣма друго значение, освѣнъ да напомнюватъ за праздното человѣческо щеславие. Паметницитѣ на общественни заслужили дѣйци, наистина, иматъ възпитателно значение, но това значение тѣ получаватъ, когато сж издигнати на публични мѣста, както на най виднитѣ мѣста въ града, въ мѣста за публични народни събрания, въ градинитѣ за расходки и пр. Въ бждаще, навѣрно, бюстоветѣ на заслужили за обществото дѣятели ще украшаватъ всички мѣста на публичнитѣ събрания и расходки. Това ще бжде по-целесъобразно и по-достойно за паметьта на заслужилитѣ общественни дѣйци. Но независимо отъ всичко туй, бързанието да се издигне особенъ паметникъ на гроба на покойния Китанчевъ не сътвѣтствува нито на скромностьта, която го отличаваше презъ живота му, нито на времето, въ което се подига въпросъ за него. Трайчо Китанчевъ, наистина, е единъ общобългарски, единъ *националенъ* дѣятель, но той най-много е мислилъ и работилъ за освобождението на Македония. Той умрѣ на служба на това дѣло. И не може да има съмнѣние, че освободена Македония ще си спомни за него между първитѣ свои борци за нейното освобождение и ще увѣковѣчи своята признателность къмъ него. Обаче

Македония още трѣбва да се освободи и за нейното освобождение още трѣбва да се работи, да се даватъ всички срѣдства, които може да се располага за тази цель. Намѣсто да се откриватъ подписки за издигание паметници, ще бѫде по-приятно. мислимъ, за паметьта на Китанчева, ако се работи главно за освобождението на Македония, а че сетнѣ се мисли за паметници.

Но ако издиганието на паметникъ на гроба на Китанчева е преждевременно, то изданието на неговитѣ съчинения се явява тъкмо на мѣсто. Трайчо Китанчевъ принадлѣжи къмъ поколението, което освобождението завари на училищната скамейка или въ такава възрасть, когато то трѣбваше да дойде на помощь на по-старото поколение, което бѣше заело държавното и общественното управление на страната. Той се върна въ България тъкмо тогава, когато борбата между *либерaлитѣ* и *консерваторитѣ*, почната още въ учредителното събрание, бѣше въ разгара си. Синъ на бѣдни градинари, следователно, не заразенъ отъ никакви чорбаджийски понятия, прекаралъ първитѣ години отъ младостьта си подъ влиянието на такъвъ обаятеленъ популяренъ тогава демократъ-либералъ, като покойная П. Р. Славейковъ, Трайчо Китанчевъ естественно не можеше въ политическитѣ и общественни борби да заеме друга страна, освѣнъ страната на *либералната партия*, която се бореше противъ пълномощията на Батемберга, изтръгнати отъ народа съ низки лъжи и насилие, и за възстановление на „*народната конституция*", както той се изразява. Той веднага, следъ завръщането му отъ Руссия, застава подъ знамето на тази партия и, трѣбва да се забелѣжи, че Трайчо Китанчевъ въ тази партия всѣкога е билъ на лѣвицата й. Скроменъ по природа, Трайчо Китанчевъ никога не се стремилъ да искочи на първо мѣсто въ партията, но, нѣма съмнение, че той е билъ една отъ най-добритѣ й сили и е ималъ видно значение въ нейнитѣ борби и дѣла съ своето перо, съ своята крайна съобщителность съ хората и съ своя забелѣжително привлѣкателенъ характеръ. Извѣстно е, че *либералната партия* е претърпѣла редъ метаморфози, които не можаха да не се отразятъ и на такъвъ нейнъ членъ, като Китанчева, който, може смѣло да се каже, представляваше най-високитѣ идеални проявления на партията, принципитѣ на която той защищаваше. Въ дѣятелностьта на Трайчо Китанчевъ можемъ да видимъ метаморфозитѣ, измѣненията, които претърпѣ *либералната партия*. Въ неговитѣ литературни произведения, въ речитѣ му и корреспонденцията му ний намираме отражение на идеологията на тая партия, принципитѣ й, последователното имъ измѣнение, неустойчивостьта, постоянното колебание отъ едни крайности въ други въ политическитѣ й взглядове и приемитѣ на борбата й. Предъ видъ на това, събранието на съчиненията на Трайчо Китанчевъ и побързванието съ изданието имъ се явява не само твърдѣ своевременно, но има за насъ важно общественно значение.

Съчиненията на Трайчо Китанчевъ сѫ събрани и наредени отъ г. Юрданъ Ивановъ, автора на *Българский периодически печатъ*, и сѫ издадени отъ Софийския книжарь г. Д. Головъ. Тѣ

съставляватъ единъ доста обемистъ томъ, отъ 22 коли, голѣми осмини, дребенъ шрифтъ. Изданието е чисто и съ вкусъ, съ подробна биография и съ портрета на покойния Китанчевъ. Но, за съжаление, г. Юрданъ Ивановъ е допустналъ при нареждането на материала двѣ важни погрѣшки. *Първо*, той не е спазилъ хронологическия редъ въ печатанието на стихотворенията. *Второ*, той отмахналъ въ статиитѣ му, както въ статията му: „По въпроса за измѣняването на Българската Конституция“, изражения, които не сѫ харесали на него, защото съдържали лични оскърбления къмъ политическитѣ противници на покойния Китанчевъ. Тѣ сѫ двѣ важни грѣшки, споредъ насъ, отъ които последната особенно бие въ очи, по мотива, по който е допустната. Спазванието на хронологическия редъ въ нареждането на стихотворенията щѣше да улесни читателя да види, по поводъ на какви политически обстоятелства е написано всѣко стихотворение и по-лесно да схване последователностьта въ измѣненията на чувствата и настроенията на автора имъ. Но както г. Ивановъ е наредилъ стихотворенията става доста затруднително да се види и схване това, което е важно въ тѣхъ. Съ исхвърлянието на „личнитѣ оскърбления“ изъ спомѣнатата статия, а, може би, и въ другитѣ, г. Ивановъ отнѣ отъ тѣзи статии онова, което е най-характерно за полемическитѣ приеми на времето, въ което сѫ писани тѣ. Да, съ това произволно измѣнение статиитѣ на покойния Китанчевъ, което и само по себе си не е добро, отнѣто е отъ тѣхъ най-характерното, защото съчиненията му нѣматъ никаква особенна научна или художественна стойность, а сѫ важни, както казахме, само като характеристика на единъ дѣятель, принадлѣжащъ на една опредѣлена партия.

При всичко това, на основание съчиненията на Трайчо Китанчевъ, и въ тоя видъ, както тѣ сѫ издадени, дѣятелностьта му може да се раздѣли на три периода: *първий* — отъ 1881 година до 1886 год., *вторий* — отъ 1886 година до 1889, *третий* — отъ 1889 до смъртьта му. Първия отъ тѣхъ е най-плодотворния въ Китанчевата дѣятелность, споредъ насъ, и Китанчевъ отъ този периодъ, сравняванъ съ Китанчевъ отъ последния периодъ, представлява въ много отношения голѣма разлика. Презъ първата половина отъ първия периодъ Трайчо Китанчевъ е билъ учитель, а презъ втората — училищенъ инспекторъ въ Търновския окрѫгъ. Въ първата половина отъ този периодъ до 1883 год., юлий или августъ, т. е. до запознаванието му съ г. Каравелова, Китанчевъ се явява напълно самостоятеленъ и не взема непосредственно участие въ партизанскитѣ борби, които се възобновяватъ и се усилватъ презъ това време, и отъ влиянието на политическитѣ теории на г. П. Каравелова, които той развиваше тогава и които Китанчевъ прегърна съ всичкия пламъ, свойственъ на него. За това, дѣтелностьта му до 1883 г. характеризира личностьта на Китанчева отъ най-добритѣ ѝ страни. При всичко че свърши духовна семинария въ Руссия, обаче той се върна заквасенъ съ ултра-радикалнитѣ и демократически взглядове на русскитѣ знаменити публицисти и критици. Отъ корреспонденция-

та му съ приятели отъ този периодъ на неговата дѣятелность се вижда, че за Трайчо Китанчевъ най-любими автори сѫ биле Бѣлински, Добролюбовъ и особенно знаменития русски критикъ-нихилистъ Писаревъ. Всѣки, който е билъ поне нѣколко мѣсеца ученикъ на Китанчева въ едно отъ учебнитѣ заведения, въ които той е учителствувалъ, знае, че той съ най-голѣмъ жаръ е говорилъ по историята противъ *чорбаджиитѣ* и *поповетѣ*, противъ *консерваторитѣ* и *духовенството*, за борбата на науката съ религията и за народнитѣ възстания и революциитѣ. Неговитѣ уроци по историята и словесностьта упражнявали електризующе влияние надъ ученицитѣ, още повече, че той въ обноскитѣ си съ ученицитѣ е билъ извънредно простъ, благъ, проникнатъ съ искренна любовь къмъ учащитѣ се, които всѣкога съ своитѣ пламенни уроци и благи обноски ги въодушевляваше да се стремятъ къмъ саморазвитие. Въ този периодъ Трайчо Китанчевъ се явява пламенъ апостолъ на саморазвитието, на просвѣщението между учащата се младежъ и на ултра-радикалнитѣ и демократически взглядове. Стихотворението му: „Дѣдо попъ" на стр. 27 отъ сичиненията му, „Калугерю" (посвѣшава се на всичкитѣ владици и калугери) на 55 стр. и стихотворенията: „За новата година", на 33 стр. и „Консерваторско оплакване", на 40 стр., печатани презъ 1883 и 1884 години, ни напомнюватъ, на какъвъ родъ идеи авторътъ имъ е билъ носитель и какви чувства хранеше къмъ духовенството и консерваторитѣ.

Основата на Китанчевитѣ взглядове е чисто *идеалистическа*, която кѫсо може да се формулира съ думитѣ: *идеитѣ управляватъ нѣщата*. Исхождайки отъ това гледище, Трайчо Китанчевъ, естественно, центръ на всѣка дѣятелность считаше въ този периодъ распространението на просвѣщението въ смисълъ на распространение между нашата младежь и народната масса *здрави*, споредъ неговото разбиране, идеи. Отъ распространението именно на *такова просвѣщение* въ нашата страна зависи, той мислеше, да бѫде избавенъ българския народъ отъ всѣкакви злощастия, зависеше *здравия* напредъкъ въ политическо и общественно отношение. Но отъ резултатитѣ на неговата *просвѣтителна*, както и политическа, дѣятелность може да се види ясно, че само пропагандата на извѣстни идеи не е способна да измѣмни *нѣщата*, и не само неможе да ги измѣни, но не е способна даже да даде ония резултати, които се очакватъ. Пропагандата само на извѣстни идеи, безъ да се указватъ и на материалнитѣ условия, при които тѣ могатъ да намѣрятъ своето осѫществление, освенъ дѣто е безсилна да измѣни нѣщо въ общественното състояние, обикновенно лесно привежда къмъ *изродяване* както на самия имъ носитель, тъй и на самитѣ идеи. Трайчо Китанчевъ въ своето недълговременно учителствуване придоби между учащата се младежь голѣмо число почитатели и последователи на своитѣ идеи. Обаче, повечето отъ тия негови последователи още при неговия животъ, предъ очитѣ му, се обърнаха въ една найдолнокачественна тълпа, макаръ и съ названието *интелигенция*, въ една тълпа отъ карриеристи и отъ *практични хора*. Трайчо Китанчевъ

бѣше, несъмнѣнно, една честна натура, и каквото той проповѣдваше, проповѣдваше го съ искренно убеждение въ ползата му. Но вследствие на споменатата празднина въ основата на неговото миросъзрѣние, неговитѣ взглядове бѣха усвоени твърдѣ повръхностно отъ младежьта, която подпадна подъ влиянието имъ. По тази причина мнозина негови ученици станаха повърхностни *атеисти* и *нихилисти*, безъ философското съдържание на атеизма и нихилизма, които кръглия невежа Ив. Вазовъ винаги ги смѣсва съ *социализма*. Наистина, въ Китанчевата дѣятелность отъ този периодъ има една извънредно висока и привлекателна страна, — тя се състои въ постоянното напомнюване на младежьта да посвети всичкитѣ си сили, всичката си енергия за служение на *народната маса*, за нейното просвѣщение. Но извѣстно е, че повечето отъ тия, които подъ влиянието на неговото пламенно красноречие напустнаха учението и отидоха срѣди народа да го просвѣщаватъ, захващаха отъ атеизма и нихилизма и главното е, че тѣ не отиваха по-нататъкъ или свършваха обикновенно съ това, че захвърляха всички порядъчни стремления. Покойния Китанчевъ, като искренна натура, не можеше да не вижда това и да не дохожда въ отчаяние. Стихотворенията му: „На нова година", на стр. 18, „Прощавайте . . .", на 23 стр. и писмото му до г. Б. Райновъ отъ Хасковския затворъ, въ което покойния Китанчевъ като, че жалѣе, дѣто нѣма у насъ аристокрация, ясно показватъ, какви тѣжки чуства му е вдъхвала дѣйствителностьта и какво разочарование е овладѣвала душата му.

Отъ 1883 год., отъ запознаванието му съ г. П. Каравеловъ, се захваща втората половина отъ сѫщия периодъ въ дѣятелностьта на Трайча Китанчевъ. Отъ туй време той се явява единъ отъ първитѣ членове на Каравеловия щабъ, който съставляваше лѣвото крило на *либералната партия* и който скоро се отцѣпи отъ нея и състави нова фракция подъ названието *народно-либерална партия*. Съ запознаванието му съ г. П. Каравеловъ, Трайчо Китанчевъ подпадна подъ пълното му влияние. Господинъ Петко Каравеловъ умѣеше лесно да омайва младежьта. Както е извѣстно, той се стараеше да порази младитѣ, които се запознаваха съ него, съ своитѣ знания, за която цель той често распалено имъ тропалъ съ юмрукъ върху английското списание „Mind", което винаги държалъ на масата — въ гостната си, като ги увѣрявалъ, че въ него тъкмо туй се поддържало, което и г. П. Каравеловъ говорилъ. Даже той, за по-голѣмо поражение на своитѣ млади слушатели, въ азарта на бъбрението си викалъ: на едикоя-си страница отъ едикой-си авторъ ще видишъ, че се казва това и това. Покойния Трайчо, както е извѣстно, свършилъ е само семинария и то при голѣми лишения и страдания, които толкозъ злѣ повлияха на здравието му, че бѣ принуденъ да напустне университета още отъ I курсъ. Следователно, не е никакъ чудно, дѣто той лесно подпадна подъ пълното влияние на г. П. Каравеловъ, толкосъ повече, че Трайчо Китанчевъ по природата си бѣше демократъ и бѣше заквасенъ, както казахме съ демокра-

тическитѣ и ултра-радикални възгледове на русската прогресивна литература.. А. г. П. Каравеловъ тогава бѣше не само „страдалецъ" за свободата, но се представляваше и такъвъ сжщо демократъ и ултра-радикалъ, както Китанчевъ. Естественно е, че покойния Трайчо стана неговъ горѣщъ партизанинъ. Тогава г. Каравеловъ написа извѣстната статия противъ измѣненията на конституцията, които искаха да въведатъ консерваторитѣ и на които склониха и цанковиститѣ. Трайчо Китанчевъ става дѣсна ржка на Каравелова и пише коментарии къмъ статията му, популяризира неговитѣ конституционни възгледове. Подиръ това, той се впуска съ всичкитѣ си сили въ политическата борба противъ консерваторитѣ, цанковиститѣ и калугеритѣ.

Ний съ Китанчева не бѣхме се виждали дванадесетъ години. Пръвъ пжть подиръ толкосъ години се срѣщнахме въ София презъ лѣтото въ 1885 година. Още при първия ни разговоръ той твърдѣ много расхвали г. Каравелова и свърши съ думитѣ, че Каравеловъ билъ готовъ да въведе много социалистически реформи, като *производителни асоциации* и други такива, но че нѣмало хора, които да му помагатъ. Изказахъ му своитѣ съмнѣния и своя възгледъ за г. П. Каравелова. Отъ тогава той избѣгваше да говори съ мене по тоя въпросъ. Нѣма съмнѣние, че Трайчо Китанчевъ много е помогналъ, за да се създаде тогава извѣстната легенда за г. П. Каравелова, която З. Стояновъ формулира съ думитѣ: „нѣма Каравеловъ, нѣма България" и: „ако и Каравеловъ се измѣни, тогава не ни оставя друго, освенъ да си земемъ шапкитѣ и да бѣгаме, да се не видимъ". Въ това време Трайчо Китанчевъ живѣеше съ Д. Петковъ Свирчо, съ когото по-рано издаваха извѣстния в. „Свирка", а сега, вѣроятно, му помагаше въ в. „Независимость". Изобщо, презъ лѣтото въ 1885 год. Трайча виждахъ постоянно въ компанията на Свирча, Ризова и други подобни. А тази компания на чело съ Свирча представляваше и тогава една отвратителна компания. Тя ходѣше по градската градина всѣкога съ вирнати глави и приличаха на деребеевци, особно Свирчо. Този последния често можехте тогава да го видите сѣдналъ на стѣната на градската градина и, мѣтналъ единъ кракъ връзъ други, нахално, предизвикателно да изгледва минувачитѣ и да вика подиръ всѣки консерваторъ или цанковистъ „ху! ду!" и да ги испровожда съ различни хамалски псувни, безъ да се стѣснява даже отъ дамитѣ, които сж ги придружавали. Отъ тѣзи дивотии до *сопаджийството*, което тъкмо въ апогея на *народно-либерална партия* се захваща, оставаше само една крачка. Съ тая компания Трайчо Китанчевъ другаруваше, защото той бѣше членъ на *народно-либералната партия*, глава на която бѣше г. П. Каравеловъ, а единъ отъ стълповетѣ ѝ — Д. Петковъ-Свирчо. Впрочемъ, за честь на Китанчева трѣбва да кажемъ, че той не е участвувалъ, поне не съмъ го виждалъ да участвува, въ казанитѣ арогантни улични демонстрации на неговитѣ другари по партия. Но другаруванието му съ тѣхъ и несъгласието ни въ възгледоветѣ все повече охлаждаваха нашитѣ стари приятелски отношения. Между другото Трайчо Китанчевъ бѣше голѣмъ *националистъ*, какъвто той

си остана до край и който най-силно се прояви въ време на сърбско-българската война. Национализмътъ и искренниtѣ му убеждения го накараха, безъ да обръща внимание на физическата си слабость, да грабне пушката и да отиде въ редоветѣ на войскитѣ, тогава, когато другаритѣ му се криеха или канѣха другитѣ да умратъ за „отечеството", а другитѣ „патриоти" пиеха шампанско и коняци при „червения кръстъ"; тѣ въ сѫщото време го направиха до тамъ нетърпимъ, че на лѣво и на дѣсно прогласяваше сърбското племе за „свинопаси", недостойни за нищо, когато сърбското племе най-малко бѣше криво въ политиката на неговитѣ управляющи на чело съ Милана, които излъгаха сърбския народъ и по-мимо желанието му го вмъкнаха въ война. Поне радикалната партия, която тогава представляваше грамадната часть отъ сърбския народъ, никакъ не можеше да се обвинява въ съчувствие къмъ Милановия походъ. Впрочемъ, всичко това бѣше у Китанчева естественно следствие отъ неговитѣ общи понятия за нѣщата и въ туй отношение той се явява единъ типиченъ представитель не само на политическитѣ понятия на народно-либералната партия, но изобщо и на умственното и морално състояние на цѣлата нашата буржуазия.

Следъ свършванието на войната Китанчевъ напусна София и замина за Търново, гдѣто бѣше училищенъ инспекторъ. Дѣятелностьта му като инспекторъ може да се счита за най-плодотворна въ неговия животъ, плодоветѣ на която се явяватъ трайни и неизгладими. Благодарение на неговото влияние, въ Търновския учебенъ окрѫгъ се възобнови читалищната просвѣтителна дѣятелность въ селата. Въ много села въ Търновско се срѣщатъ добрѣ уредени читалища, които се основаха при неговото инспекторство и отъ бивши негови ученици. Благодарение на тази дѣятелность на Китанчева, като училищенъ инспекторъ, Търновския окрѫгъ днесъ се счита за пръвъ по грамадность. Събитията отъ 9-й августъ 1886 год. насамъ прекѫснаха тази негова дѣйствително плодотворна работа. Когато втори пѫть се срѣщнахме въ Търново, въ 1891 год., Трайчо Китанчевъ вече бѣше по-другъ.

(свършека въ следующата кн.)

БАСНЯ

Мурджо и Гуджо

(КУЧЕШКА ЗАДРУГА)

Крясκатъ — чуйте! — гърлести, тлъсти патриоти:
Ний . . . ний сме за общото благо!
Нек' цѣлъ свѣтъ знае; за него кървава ще водимъ ний борба!"

Но право си е, ей Богу, че тъхното благо е най-драго,
И борбата имъ — за кокалъ, все за тъхната торба.

* *
*

Предъ вратата на една кухня пълна и стъкмена богато,
Лѣжаха на припекъ срѣщу слънцето благодато
Мурджо и Гуджо стари,
На кухнята отколѣшни стражари.

В'упоенье сладко отъ гозбния мирисъ, тѣ се в'какви не философии впуснаха:
За туй, за онуй по тѣхната служба;
За правдата, за кривдата въ животната бора
И дойдоха, най-после, до тѣхната *дружба.*

— „Чудни сме ний, бай Мурджо, ама и какъ чудни!
Биемъ се, хапимъ се — и азъ не знамъ за кво;
На, отъ родъ единъ сме, подобие — еднакво;
И въ единъ дворъ служимъ, ни гладни, ни жадни —
А день не минава меж' насъ да нѣма свада!
Какво блаженство, ако помежду ни би сговоръ имало!
Да се тѣшимъ, помагаме въ минути тѣжки — това се намъ пада, —
Ами ний? — Не, да мълча; то.... нащо нийде не се'й виждало!
Вижъ, съсѣди сме и едноутроби,
А каква е сал' меж' насъ отрова отъ злоби....
Не, чуй, милий Мурджо, хай кат' всички хора да се и ний сдружимъ
И миналото черно на вѣки забравимъ?“

— „О, милий Гуджо, да знаш' отъ кога сал' и азъ за туй мечтая! — така, да се сдружимъ!
Та на, защо сговорно за благото на дворътъ нашъ дан' служимъ?
Да, брате, наща дружба е подвигъ рѣдъкъ въ тѣзъ времена смжтни“.

— Така — извика побѣдно Гуджо — ела брате, нек' сега съ целувки туй братство запечатимъ
И за сѣвга да се отъ тѣзъ злоби отвратимъ.
Ела, мой скжпий, мой жаркий — да се хванимъ.

И, о Боже, каква радость, какви милувки, какви целувки!

Мурджо скача,прегръща и по носа млацка дебелий Гуджа,
И Гуджо — Мурджа,
И пакъ Мурджо — Гуджа .....

Но въ тозъ тържественъ за съюза часъ,
Упоени двама отъ радость — до безсвясь,
Ей че хвърли меж' тѣхъ кухнаря стари
Единъ кокалъ голѣмъ, тлъстъ.
И — о ужасъ ! — що бѣ ? — борба: *кой по-скоро да свари*
Кокала да налапа. Сдавиха се, схапаха се — страшна мъсть!
Лай, писъкъ, крясъкъ — Боже съхрани !
И то : — *кой кокала да грабни* ......
Но потуши се всичко: съ сопа дебела ги бърже растърваха
И единъ съ единъ се вече не видѣха.
На, каже кухнаря, съ насмѣшка подъ мустака:
Кокалъ . . . дружба . . . общо благо и . . . и счупени крака".

Ст. Максимовъ.

ПОБѢДЕНИТѢ

Ада Негри*)

Тѣ сж сто, тѣ сж хиляда, тѣ сж милиони; — тѣ сж една безбройна орда. Гласътъ отъ тѣхнитѣ сгжстени редове — прилича на глухитѣ бучения на гърма.

*) Отъ преди четири години името на италианската поетка Ада Негри бѣше неизвѣстно, не само въ литературния свѣтъ изобщо, но и въ самата Италия.

Когато се появи една часть отъ поезията ѝ подъ името Fatalita всички се очудиха, като се научиха, че автора ѝ бѣше една бѣдна двадесеть тиѣ годишна мома учителка, която въ Motta Visscontі, малко селце на брѣга на Tessino, преподаваше всѣкой день на около осемдесеть дѣца четение, писание и смѣтание.

Ада Негри е дъщеря на единъ фабриченъ работникъ. Подъ грижитѣ на майка си и съ своята енергия и желание, тя сполучи да стане учителка. Caserio Santo, човѣка, който уби председателя на френската република, бѣше единъ отъ нейнитѣ ученици.

Ако съ тази си сбирка стихове тя не може направи да се нарече социалистка, въ всѣки случай, тя се явява една млада жена, която обича угнетения народъ. Въ тази книга тя описва своя животъ, мечти и желания.

Сега Ада Негри, дъщерята на народа, живѣе въ Миланъ съ майка си на която тя е посветила трогателнитѣ стихове въ своята Fatalita. Тя се ожени за единъ фабрикантъ.

Въ последнитѣ ѝ поезии, които се появиха подъ името Tempeste тя се показва вече по социалистка и революционерка, отколкото въ първото си, съчинение.

Учителката на Motta Visscontі е една отъ най-извѣстнитѣ вече поети въ свѣта, и въ сжщото време единъ истински поетъ на поробения пролетариатъ.

Превод.

Тѣ се движатъ подъ студения сѣверенъ вѣтъръ — съ умѣрена и равна крачка, — гологлави, дрѣхата груба, погледа огасналъ.

Мене търсятъ. Тѣ пристигатъ всички, сливатъ се като въ едно море — чийто вълни ще да сж образувани отъ тъмни сѣнки и исъхнали листа; тѣхната тълпа ме заобикаля.

Притиска ме, закрива ме, затваря ме, — азъ чувствувамъ тѣхното отслабнало дишание, — тѣхното продължително охкание, което бучи въ тъмнината, — тѣхнитѣ клѣтви, тѣхнитѣ въздишки.

Ний идемъ отъ кжщи безъ огънъ, отъ лѣгла безъ спокойствие — гдѣто тѣлото, надвито малко по-малко — се съсва, се отпуска и умира.

Ний идемъ отъ глухи улици, отъ дупки, — ний идемъ отъ мръсни и потулени стаи, — и ний хвърляме върху земята една безкрайна сѣнка, — отъ жалость и опасность.

Единъ идеалъ въ вѣрата, ний го търсихме, — а той ни измами. — Търсихме любовьта, която обнадеждва и кара да вѣрваме, — но и тя ни измами.

Ний търсихме работата, която възражда и укрѣпява—ний я търсихме и тя ни отблъсна.—Гдѣ е, прочее, надеждата !.... Гдѣ е силата ?

— Милость.... ний сме побѣденитѣ !

Надъ насъ и около насъ въ блясъка на силната свѣтлина — на слънцето, което свѣти, — испъква и хвърчи безкрайна и весела химна — на любовьта и работата.

Като желѣзна змия, трена минува и бучи — подъ свода на планинитѣ. — Индустрията съ бойната си тржба зове—душитѣ и ржцѣтѣ на живота.

Хиляди влюбени уста се търсятъ — за цалувание. — Хиляди живота се хвърлятъ великодушно въ разгорѣщялата пещь.

А ний, ний не служимъ за нищо! . . . Кой ни хвърли на мащихата земя ? — Кой отбкъсква блазнението на нашитѣ сърдца ? — Кой посяга тъй върху ни и ни тъпче ?

Ѣтъ каква ненависть сме ний притиснати? Коя ржка—непозната ни е отхвърлила ? — Защо слѣпата сждба ни извиква : Това е безполезно. — Ахъ ! милость ! ний сме побѣденитѣ.

Превелъ отъ френски *Печалинъ*.

СУЕВѢРИЕТО И ПРЕДРАЗСѪДЪЦИТѢ ВЪ НАУКАТА ЗА ДУШАТА

Психологически етюдъ

отъ **М. К.**

Въ какво се състои психическата (душевната) дѣятелность у човѣка? Да-ли тя е проявление на нѣкакво особенно, различно отъ тѣлото сѫщество, което се намира нѣкадѣ вѫтрѣ въ самия човѣчески организмъ, или е проявление на нѣкаква особенна *субстанция* (сѫщность), на „душата", различна отъ субстанцията на организма, или тя е само продуктъ отъ дѣятелностьта на едно и сѫщо материално нѣщо? Сѫществува ли у човѣка *душа*, или тя е едно суевѣрие, създадено отъ невѣжеството на человѣцитѣ и се поддържа умишленно отъ ония, които искатъ да експлоатиратъ невѣжеството на другитѣ? Тѣзи въпроси человѣческия умъ си задава отъ тогава, отъ когато той е станалъ способенъ да се занимава съ философски въпроси, и въ различно време различни хора сѫ давали различни отговори на тѣзи въпроси. Всички изследвания, направени до сега въ въпроса за „душата", съставляватъ съдържанието на особенна наука, извѣстна подъ името *психология*, наука за душата.

Психологията дълго време е била само сборъ отъ метафизически разсѫждения и вследствие на това не е представлявала нищо научно. Въ сѫщность до последно време психология, като наука и при туй като самостоятелна наука, е нѣмало. Само следъ направенитѣ успѣхи въ естествознанието: въ анатомията, физиологията и биологията стана възможно да се гради психология, основана на научни данни, на опита, и да се отдѣли тя въ особенна, самостоятелна наука. Впрочемъ, отдѣлянието на психологията въ отдѣлна наука не е съгласно съ съвременното състояние на положителнитѣ знания. Най-извѣстнитѣ съвременни психолози, благодарение на успѣхитѣ, достигнати въ физиологията, дохождатъ до заключението, че „душа", като самостоятелна субстанция, не сѫществува, и че съвременната наука за душата, за психическата дѣятелность е „*психология безъ душа*", както се изразява профессорътъ на Копенхагенския университетъ по психологията, Хефдингъ. Ясно е, че щомъ нѣма „душа", не може да сѫществува и отдѣлна наука за душата, *психология*, като самостоятелна наука. При все това, тя днесъ се отдѣля въ самостоятелна наука.

Въ психологията ние имаме работа съ двѣ учения: *дуалистическото* и *монистическото*. Когато първото си води началото още отъ най-дълбока древность, второто, напротивъ, се явява въ най-ново време. Въ *дуалистическото учение* ние различаваме двѣ посоки, както и въ *монистическото*. Първото признава двѣ начала въ человѣческия организмъ — *тѣло* и *душа*, които взаимно дѣйствуватъ едно на друго. Едни отъ дуалиститѣ приематъ, че „душата" е *тѣлесна*, т. е. *материална субстанция*, която се намира вѫтрѣ въ тѣлото. Това сѫ старитѣ *материалисти*, като стария

гръцки философъ-материалистъ *Демокритъ* и новитѣ, като *Холбахъ*, *Фохтъ*, *Бюхнеръ*, *Молешотъ*. Между материализма на Демокрита и тоя на последнитѣ има, разбира се, голѣма разлика. Учението на старитѣ материалисти не е нищо друго, освѣнъ първообразното представление на примитивния човѣкъ за душата, който си представлява „душата“, като нѣщо подобно на човѣческия образъ който сѣди вжтрѣ въ грждния кошъ, между дихателнитѣ органи. Съвсѣмъ отъ другъ родъ е *материализмътъ* на споменатитѣ понови материалисти. Извѣстно е положението на Фохта, изказано въ неговитѣ „Физиологически писма“, че *мислитѣ, чувствата и движенията се произвеждатъ отъ мозъка, както бъбрецитѣ отдѣлятъ пикочьта*. Отъ това положение на Фохта може да се заключи, че материалиститѣ отъ школата, къмъ които принадлежи той, отричатъ сжществуването на „душата“ и считатъ мислитѣ, чувствата и движенията, подъ които днесъ разбиратъ проявленията на „психическата дѣятелность“, за продуктъ на мозъка. Но тази школа се спрѣ на това положение, безъ да установи точно монистическия взглядъ, и тя остави мѣсто още за сжществуването на „душата“. Холбахъ въ своето произведение „Système de la nature“ говори за измѣненията, на които се подчинява „душата“ подъ влиянието на тѣлеснитѣ причини и отъ това прави заключение, че тя е *тѣлесна*. Съ други думи, новитѣ материалисти, макаръ и да считатъ психическитѣ явления за продуктъ на мозъка, тѣ тоя продуктъ наричатъ „душа“ и тѣлесна, а съ туй тѣ се приближаватъ къмъ дуализма на древнитѣ материалисти.

Несъстоятелностьта на представлението за душата у древнитѣ материалисти, като тѣлесно сжщество, подобно на човѣческия образъ, е очевидно. Още при първитѣ крачки въ научнитѣ изследвания тази несъстоятелность се видѣ ясно. При всичко туй, обаче, това суевѣрие за „душата“ се явява и до днесъ общераспространенно между тъмнитѣ масси на народитѣ и се поддържа отъ черквата и богословцитѣ. Но съ распространението на знанията на този наивенъ взглядъ върху „душата“ постоянно се нанасятъ удари и религиознитѣ суевѣрия, едно отъ главнитѣ основания на които е суевѣрието за душата, ги заплашва унищожение. Заради туй, найнапредъ богословцитѣ се залавятъ да замѣстятъ старото наивно представление за душата, като за тѣлесно сжщество, съ ново. Това ново представление е *спиритуалистическото*.

Спиритуализмътъ счита душата за *нематериална субстанция*, за безтѣлесна сжщность, за сжщность отдѣлна, самостоятелна отъ тѣлото, която е причината на „психическата дѣятелность“ у человѣка. Старитѣ спиритуалисти считаха „душата“ не само независима отъ тѣлото, но я туряха и въ постоянна борба съ него. На тази борба, както е извѣстно, се основава цѣлата сжщность на религиозната система не само въ старо време и срѣднитѣ вѣкове, но и днесъ. Но стария спиритуализмъ не само не представлява нищо научно, — той е единъ абсурдъ. Заради туй новитѣ спиритуалисти, като признаватъ, че *душата* е безтѣлесна сжщность, от-

казватъ се отъ понятията на стария спиритуализмъ за отношенията между тѣлото и „душата“; тѣ признаватъ, че сѫществува взаимна зависимость между тѣзи двѣ субстанции. Но и съ признанието на това взаимнодѣйствие абсурда, който внася спиритуализмътъ въ науката за душата, не се отмахва. Спиритуализмътъ въ съвременната психология има остроумни представители, между които за най-остроуменъ минава *Германъ Лотце*. Но и съвременния спиритуализмъ не е въ състояние да обясни нито произхождението на „психическата дѣятелность“, нито свойствата на безтѣлесната субстанция. Гдѣ въ човѣческия организмъ се помѣщава тази нематериална субстанция? Каква форма има тя? Какъ тя създава чувствата, осѣщанията, мислитѣ? На тѣзи и на множество такива други въпроси съвременния спиритуализмъ положително не може да даде никакъвъ положителенъ отговоръ. По тази причина съвременния спиритуализмъ биде принуденъ да еволира отъ дуализма къмъ монизма. *Лотце*, който се счита за най-талантливъ защитникъ на спиритуализма въ съвременната психология, пригръща теорията на *Хербарта* и я усъвършенствува до идеална форма. Споредъ Хербартенианцитѣ субстанцията на тѣлото и на душата не сѫ двѣ различни субстанции, а — *едно родни духовни* субстанции. Като развива туй учение и като приема, че видимитѣ свойства на материята сѫ само феномени (проявления) на нашитѣ чувственни осѣщания, Лотце счита, че всѣко тѣло се състои отъ множество веществении атоми, които отъ своя страна се състоятъ отъ *психически елементи*, отъ взаимодѣйствието на които материята ни се явява въ видими тѣлесни свойства. Така че, споредъ Лотце, въ основата на тѣлеснитѣ явления лежатъ сѫщности не веществении, а духовни, прилични на субстанцията на „душата“ въ вулгарния смисълъ на думата. Макаръ този монистически спиритуализмъ и да се явява една остроумна метафизическа хипотеза, обаче неговата несъстоятелность е твърдѣ очевидна. Нелѣпостьта въ тази хипотеза се състои въ туй, че споредъ нея „душата“ вече се распада на множество духовни елементи, губи цѣлностьта като „душа“, като отдѣлна отъ тѣлото сѫщность.

Съвременната психология положително отхвърля както тѣзи метафизически възрѣния на спиритуалиститѣ, тъй изобщо и понятието „душа“. „Психологията, както ние я разбираме, казва проф. Хефдингъ (Очерки психологіи, основанной на опытѣ. I, 7, второе русское изданіе), е „психология безъ душа“ въ туй отношение, че тя нищо не говори за абсолютната сѫщность на духовния животъ и изобщо, има ли такава сѫщность. Както физиката нищо не говори по поводъ на трансцендентнитѣ (надминаващитѣ опитното познание) въпроси въ областьта на вънншата природа, тъй сѫщо нищо не говори за това и психологията въ областьта на вѫтрѣшната природа. Това още не ще рече, че психологията не може да внесе своя важенъ дѣлъ въ всеобщето свѣтосъзерцание. Напротивъ нищо не може да има за последното по-голѣмо значение, отколкото значението за душевнитѣ явления, за тѣхнитѣ взаимни отношения и за законитѣ на тѣхното развитие. И тъкмо само придобития възъ

основание опита възгледъ върху тѣзи явления може да освѣти гледната точка, отъ която тѣ трѣбва да се изучватъ и да се поправятъ многото предразсѫдъци". Това говори *експерименталната психология*, психологията основана на опита, подъ който, споредъ Хефдинга, се разбира *самонаблюдението*, или *вѫтрешното наблюдение надъ нашето собствено съзнание*. Експерименталната психология, или *психофизиката*, както още се нарича, исхвърля понятието „душа", като самостоятелно, отдѣлно сѫщество. Обаче това още не ще рече, че тя вече е свободна отъ „многото предразсѫдъци", които господствуватъ въ нея. И въ най-новата психология ний различаваме сѫщитѣ двѣ направления, които сѫществуватъ и въ старата психология, а именно: *дуалистическо* и *монистическо*. Първото, като отхвърля „душата", като самостоятелна субстанция, замѣнява е съ нѣщо ново, наистина нѣщо по-научно, но така сѫщо отдѣлно отъ тѣлесната субстанция и при туй нѣщо съвършенно неуловимо. Намѣсто „душата", то туря *съзнанието*, собственното съзнание на нашето вѫтрѣшно състояние. Цитирания профес. Хефдингъ въ началото на сѫщото мѣсто казва следующето: „Никой не може да отрича, че сѫществуватъ чувственни осѣщания и представления, чувствования и намѣрения, и когато ние казваме, че психологията е учение за душата, то подъ думата душа тука не разбираме нищо друго, освѣнъ съвокупностьта на всички тѣзи вѫтрѣшни състояния. Въ този смисълъ сѫществуванието на душата не е проблема, напротивъ това е необходимо предположение". И тъй, „душата" въ спиритуалистически смисълъ или въ смисълъ на древния материализмъ не сѫществува. Експерименталната психология не признава такава „душа". Но при все туй, ние и тука имаме работата съ най-чистъ дуализмъ. „Душата" се замѣства съ „съзнанието", като нѣщо самостоятелно отъ физическитѣ и химическитѣ процесси, които създаватъ съзнанието, и което сѫществува, се развива по свои собственни закони, не прилични на физико-химическитѣ закони. Този дуализмъ е съвършенно новъ въ психологията и, ясно е, че той никакъ не прилича по съдържанието си на стария дуализмъ и че понятието „съзнание" има грамадна, сѫщественна разлика отъ понятие „душа". Но при все туй, той е дуализмъ.

Възкресяванието на дуализма въ съвременната, въ опитната психология зависи отъ нѣколко причини. Преди всичко то зависи отъ ограничения опитъ. Самонаблюдението на вѫтрѣшното състояние не е достатъченъ опитъ въ строго наученъ смисълъ. Въ всѣкой случай, сферата на опита е много ограниченъ. Подирѣ, той е безъ друго субективенъ, и като такъвъ не може да бѫде наученъ, толкосъ повече, че субективизма въ този случай се намира подъ влиянието и на *психологията на срѣдата*, въ която работи изследовательтъ, на общественното положение, което той заема, на придобититѣ морални качества и т. н. субективни влияния и предразсѫдъци. Следствието отъ тази органичена сфера на опита съ самонаблюдението е, че *мисъльтъ*, *чувствата* и *осѣщанията* се взиматъ като продуктъ на такова нѣщо, което не подлежи на общитѣ фи-

зико-химически закони, на *законитѣ за движението* и за *спазването на енергията*. Дуалиститѣ въ най-новата психология, въ опитната, считатъ, че явленията на съзнанието се представляватъ само *въ видъ на време*, но тѣ *не сѫ пространствени явления*. А законитѣ за движението и за спазванието на енергията сѫ приложими само къмъ последнитѣ, но не и къмъ *психическитѣ явления*. Обаче тѣ това не потвърждаватъ съ никакви опити. Самонаблюдението на собственното съзнание тука не е достатъчно за научни заключения.

Дуализмътъ, въ какъвто видъ и да се явява той, не е способенъ да тури психологията на научни основи, въ истинския смисълъ на душата. Научность може да има днесъ само тамъ, гдѣто явленията се свеждатъ къмъ *едно общо начало*, къмъ извѣстни общи закони. *Научна психология* е възможна само построена на *монизма*. Научния монизмъ само може да ни даде строго научно обяснение на „психическитѣ“ явления. Днешнитѣ дуалисти повръщатъ психологията къмъ положението ѝ при *Декарта*, който първъ исхвърля понятието „душа“ и го замѣсти съ понятието „съзнание“, само съ тази разлика, че Декартъ считаше „съзнанието“ за духовна субстанция, отлична отъ тѣлесната, а днешнитѣ дуалисти не считатъ „съзнанието“ за отдѣлна субстанция, а за нѣщо неуловимо. Тѣ сѫ съгласни съ мониститѣ, че психическа дѣятелность се извършва винаги, когато сѫществува колебателно движение на нервнитѣ молекули и че психическата дѣятелность е необходимо условие за проявлението на нервнитѣ молекулярни движения. Съ други думи, тѣ признаватъ, че психическата дѣятелность може да се прояви само чрезъ молекулярното движение на нервитѣ, но тѣ не признаватъ, че тя сама, психическата дѣятелность, е движение на нервнитѣ молекули. Тука блѣсва цѣлата несъстоятелность на днешния дуализмъ, който се явява въ най-рѣзко противоречие съ съвременнитѣ положителни знания. Като признаватъ, че безъ нервно молекулярно движение не може да се проявява психическа дѣятелность, че, ако унищожимъ нервнитѣ центрове, никаква психическа дѣятелность не може да се яви, тѣ въ сѫщото време допускатъ *прекратяване* на молекулярното движение, и отъ момента на прекратяването на последното до момента, въ който „психическата дѣятелность“, „съзнанието“ възбужда ново молекулярно движение въ нервитѣ, движението се губи. Излиза, че движението, споредъ дуалиститѣ, се губи отъ тъзи минута, отъ като е предадено на центра на нервната система. Тамъ молекулярното нервно движение се прекратява, за да се яви не въ видъ на друго движение, а въ видъ на „съзнание“. Но положителната наука по никой начинъ не допуска изгубванието на движението. Всѣко движение споредъ положителната наука се превръща въ другъ родъ движение, но *въ нищо друго*, нито може да се изгуби въ пустотата. Обаче днешнитѣ дуалисти поддържатъ тъкмо това, което е противно на даннитѣ на положителната наука.

За да бѫде още по-ясно казаното, нека го обяснимъ съ при-

мѣрь. Но предварително ще припомнимъ на читателя, че главенъ органъ на нервната система е мозъка, въ който се намиратъ *чувствующия* и *двигателния центрове*. Когато се убодемъ въ ръката, напримѣръ съ игла, ний раздразняваме периферическата (крайната външна) часть на нерва, отъ което се произвежда молекулярно движение, което отъ своя страна презъ цѣлия нервъ достига до чувствующия центръ на мозъка (центростремително движение). Тамъ това молекулярно движение го осѣщаме въ видъ на болка. Движението тамъ не се прекратява. Да допустнемъ подобно нѣщо ще рече да допустнемъ, че движението може да се губи въ физическата пустота, което не е допустимо отъ науката. Молекулярното движение, като достигне чувствующия центръ минава въ двигателния центръ на мозъка и се предава въ нервитѣ, свързани съ него, които, приведени въ движение, предаватъ го на тъканьта на частитѣ на тѣлото, които, вследствие на туй, се свиватъ или изправятъ и извършватъ съотвѣтственни дѣйствия (центробѣжно движение). Когато молекулярното движение, произведено отъ убодването, достигне чувствующия центръ, тогава то минава въ двигателния центръ, който пакъ го предава презъ нервното молекулярно движение на мускулната тъкань и въ резултатъ се явява, въ видъ на *волевъ актъ*, както казватъ, движението на ръката да отмахне предмѣта на убодването, въ дадения примѣръ да отмахне иглата. Извършването на молекулярното центробѣжно нервно движение се явява въ видъ на *желание* да се извърши съотвѣтственно дѣйствие. Но въ сѫщность въ извършването на съотвѣтственно съ молекулярното нервно движение дѣйствие нѣма нищо „психическо“. Дѣйствието се извършва вследствие законитѣ на материалнитѣ движения. Тѣзи движения ние лично не ги осѣщаме като такива; тѣ се извършватъ независимо отъ нашето съзнание и можемъ да ги познаемъ само съ помощьта на строго научно изследване. Въ насъ се извършватъ множество такива материални движения, безъ никакъ да подозираме за тѣхното сѫществувание. Чувствата и желанията сѫ само видимия резултатъ на тия движения, свидѣтели, че въ насъ вѫтрѣ се извършватъ движения, които не достигатъ нашето съзнание.

И тъй, „психическата“ дѣятелность е *движение* съ всичкитѣ свойства на всѣко движение; всѣко отдѣлно „психическо“ дѣйствие се състои отъ предаване и видоизмѣнение на въсприятието, добито отъ вънъ и, следователно, всѣко отдѣлно „психическо“ дѣйствие е движение. Множество строго научни опити надъ живи организми въ това число и надъ человѣка (както опититѣ на Шифа, Херцена, Валентина и много други извѣстни физиолози) доказватъ съ най-положителна точность, че „психическата“ дѣятелность е процесъ, за извършването на който се изисква извѣстно време*).

**) На читателитѣ, които искатъ да се запознаятъ по-подробно съ механизма въ психологията, препорѫчваме книгата на пр. А. Херцена: „Обща физиология на душата“, прев. Г. Бакаловъ. Глед. сѫщо: Вундъ: Физiологическая психологiя и особенно Цигенъ: Физiологическая психологiя.*

А всѣки процесъ, който, за да се извърши, изисква извѣстно време, не може да бѫде нищо друго, освѣнъ движение. Времето, необходимо за извършванието на „психическата“ дѣятелность, очевидно, отива за предаванието движението презъ срѣдата отъ нерви и мускулни тъкани. Съ други думи, опититѣ доказватъ, че движението, което наричатъ „психическа дѣятелность“, се явява не само въ *форма на време*, но е и съ *протяжение*, е *пространственно*. Освѣнъ туй, отъ сѫщитѣ опити е доказано, че, както всѣко движение, тъй и мозъчната дѣятелность винаги се съпровожда съ увеличение или намаление на температурата. Това значи, че мозъчната дѣятелность е движение и се подчинява на физико-химическитѣ закони.

При всичката научна положителность на монизма, обаче, найголѣмата часть отъ психолозитѣ и особенно отъ профессоритѣ се придържа о дуализма. По горѣ посочихме на причината на това явление. Монизмътъ смъква булото на една тайна, която презъ много вѣкове е служила за една отъ якитѣ опори на подчинението на народнитѣ масси подъ властьта на господствующия социаленъ строй. Унищожението на суевѣрието за „душата“ това означава да се обърне вниманието на угнетенитѣ масси отъ „небето“ къмъ земята, къмъ социалнитѣ наредби и въ тѣхното измѣнение да дирятъ спасение. Така че, классовитѣ, религиознитѣ и даже моралнитѣ предразсѫдъци сѫ причината, дѣто монизма въ психологията, както и монизма въ социологическата наука мѫчно си пробиватъ пѫть въ оффициалната наука. Единъ отъ предразсъдацитѣ, които пречатъ на ученитѣ да признаятъ монизма въ психологията е и тоя, че „душевната дѣятелность“ се явява най-възвишената. „Въ най-главното, казва Дю-Буа-Реймонъ (Reden, Erstes Folge. Ueber die Grenzen des Naturerkennes 1872 год., обяснението отъ материалнитѣ условия на най-възвишената дѣятелность на душата може да се постигне толкосъ, колкото и обяснението съ тѣхъ на възприеманитѣ отъ чувствата осѣщания“. Но съ усилванието на съвременния демократизмъ тѣзи предразсѫдъци въ науката ще изчезнатъ и както вече въ социолоригеската наука постепенно придобиватъ признание научнитѣ принципи на *економическия материализмъ*, тъй сѫщо и въ психологията *материалистическия монизмъ* ще придобие правото на господство.

Между другитѣ предразсѫдъци въ „психолгията“ трѣбва да упомѣнемъ и за предразсѫдъка, който се изказва въ придържанието на ученитѣ къмъ термини, които изгубиха своего съдържание. Както видѣхме, и отъ гледна точка на дуалиститѣ и отъ гледна точка на моиститѣ, „душа“ не сѫществува. Сѫществуватъ мисли, чувства, осѣщания, съзнание, материални движения. Обаче и еднитѣ и другитѣ, наричатъ науката за тия явления съ стария терминъ „психология“, наука за „душата“. Очевидно е, че тоя терминъ съвсѣмъ вече не отговаря на новото съдържание на науката. Но то навѣрно още дълго ще се държи отъ ученитѣ. Предразсѫдъцитѣ въ науката сѫ така сѫщо дълбоки, както и въ живота. Впрочемъ, тѣ не сѫ вѣчни, и въ бѫдѫще на новото съдържание неизбѣжно ще трѣбва да дадатъ и съотвѣтственнитѣ нови термини. —

КНИЖНИНА.

Сила и Материя отъ *Л. Бюхнеръ*. Преводъ отъ 18-то (и 17-то) нѣмско издание. Издание на Хр. Килифарски. София-Разградъ, цѣна л. 2.

Пѫтьтъ къмъ научнитѣ открития е стрѫменъ; по него мѫчно може да се броди, още повече, когато той е прошаренъ съ бездни. опасни за адепта на научнитѣ истини. Но още по-трудно е систематичното прокарвание на една установена вече истина въ самия животъ. Историята на всѣка една наука е препълнена съ най-ярки и убедителни примѣри, които ни навеждатъ на заключението, че тя (науката) пробива своя пѫть презъ щикове и костри, за да достигне до означеното пристанище.... Реакционерството всѣкога е предявявало право на гражданство; тамъ кадѣто ореолътъ на научното изобретение е озарявалъ помрачения хоризонтъ, злокобната рѫка на отвратителната реакция все се е намисала, мисляйки да погаси току-що проявившия се свѣтълъ лѫчъ... Вериги и тъмници, бѣсилки и свинецъ, инквизиция и... всичко, въ кѫквото може да се оформи едно съвършенно реакционерство се пуска въ ходъ, само да се постигне рутинната цель на вѣковнитѣ съзаклятници на общечеловѣческия прогрессъ. Но, истината е вѣчна — тя неможе да се погребе. Ако нейното бързо распространение може да бѫде веспрѣно, то това бива само *временно*, презъ който периодъ на „застоялость" тя се сдобива съ повече жизнени сили, за да издигне своя могѫщъ гласъ по енергически. Ний съ трогната печаль си спомняме всички ония срѣдства, съ които официалнитѣ представители на науката и народното образование, още отъ времето на безсмъртния Сократъ, си служеха и служатъ, за да се препрѣчи пѫть на всички благи пориви и идеални стремежи; ний си спомняме и ср. вѣкови мѫченици, и папски инквизиции, и всичко подобно, но и за всичко това по настоящемъ можемъ само да съжаляваме, исказвайки своето презрѣние къмъ крепителитѣ на примитивнитѣ понятия.

„Сила и Материя" ратува най-вече противъ последнитѣ и още — противъ стереотипнитѣ „научни" предразсѫдаци. Въ най-голѣмия разгаръ на теоретическа борба, въ полето на естественнитѣ науки, презъ 1855 г., — борба, водена между Кар. Фохтъ и Молешотъ, — се появи безсмъртното съчинение на нѣмския ученъ д-ръ Люд. Бюхнеръ. Много порицания, много клѣвети то докара на своя авторъ, срѣщу които можеше да устои само единъ твърдо убеденъ въ успѣхътъ на своитѣ думи ученъ. Бюхнеръ пренесе всички оскърбления; нему се сипѣха и „нравственни упрѣки", но той ги отблъсна, като несъстоятелни. Дѣйствително, самъ той не криеше и своя атеизмъ, а това бѣше, така да се каже, единственната прицѣлна точка на помраченитѣ схоластици, за да не можатъ да се помкратъ съ ония нови мисли, подкрепени отъ научнитѣ открития, които, въ една ясно-убѣдителна форма, прокарваше Л. Бюхнеръ въ своето съчинение,

Цѣлата преведена на български книга се състои отъ около двайсетина и повече глави. Въ първата се установява неразделимостьта на силата и на материята; — че тамъ дѣто има сила има и материя и обратно — съществуванието на материята отъ своя страна изисква съществуванието на силата. Бюхнеръ разбива теологическото представление за съществуванието на бога и сътворението отъ последния на цѣлата вселена. Свѣтовъзрѣнието на теолозитѣ още повече се разбива, като се вземе въ съображение принципа: може ли да съществува нѣщо само по себе си и вънъ отъ всичко окръжающе го, сир. възможно ли е съществуванието на нѣщо, което е произлѣзло отъ нищо и сетнѣ — възможно ли е *нѣщо отъ нищо*, отъ своя страна, да притежава приписваната му творческа сила. „Нѣкогашното схващание, че съществува самостоятелна творческа сила, която отъ нищо е произвела свѣта, се намира въ непримиримо противоречие съ най-проститѣ закони на логиката и съ указанията на основаното връхъ опита естествознание", следователно „съществуванието на свѣта отъ вѣки вѣковъ, съ неговитѣ съвършенства и несъвършенства, съ неговитѣ постоянно смѣняющи се процеси отъ прогресивно и регресивно развитие, е по-достъпно за човѣшкия умъ, отколкото безпричинното произлизание на творческата сила изъ безпричинното нищо". По нататъкъ предметния авторъ изскарва безсмислица учението на нѣкои философи, че фикцията богъ може да съществува „до и вънъ" отъ себе си. „Това е едно дуалистическо, отъ бога и свѣта създадено, чудовище" (стр. 7). Сѫщо несъстоятелни искарва нѣмския професоръ и привърженицитѣ на оная доктрина, която учи за „единомислието на народитѣ" (consensus gentium). Много наивни хора има, които дълбоко вѣрватъ, че понятието богъ е едно недѣлимо цѣло съ човѣшката натура, — че това понятие, въ вулгарна смисълъ на думата, разбира се, е вродено у човѣка и т. н. Показанията, обаче, на пѫтешественницитѣ, що си сѫ задавали за цель изследванието на обществената организация и религиозни обичаи у първобитнитѣ общества, гласятъ, че и днесъ има племена, неимѣющи никакви догматически и метафизически представления за съществуванието на това фантастическо понятие. „Споредъ мене—казва Брокъ—нѣма никакво съмнение въ това, че между нисшитѣ расси има такива, които нѣматъ никакъвъ култъ... следователно никаква религия". (Сила и Мат. стр. 305). По нататъкъ на сѫщата страница е приведена една забележка отъ пѫтешественника Lauture, която гласи, че „заблуждение е да се мисли, че всички народи вѣрватъ въ съществуванието на единъ богъ; азъ съмъ срѣщалъ, продължава Lauture много диваци, които нѣматъ никаква идея за бога." Би могло да се процитиратъ още нѣкои редове, за тази цель, но читателя може да намѣри тѣхъ и безъ наше показание.

Втората глава третира въпроса за безсмъртието на силата и на материята. Бѣше време, когато авторитетни учени твърдѣха, че материята, освѣнъ гдѣто подлежи на измѣнение, ами още — че се подхвърля и на исчезвание. Обаче, преди единъ вѣкъ приблизително, закона за съхранението на веществото дойде да опровергае това не

научно и безосновно тълкувание на толкова очевидни и прости прояв-ления въ органическия и неорганическия свѣтъ. „Съ помощьта на вѣзнитѣ (ученитѣ) вървѣха подиръ следитѣ на материята и видѣха, че количеството и свойствата на добититѣ при разложението на едно съединение елементи сѫ сѫщитѣ, които сѫ нужднн за образуването на това съединение" (стр. 13). Съ една речь, химическия законъ най-убедително доказва, че „нито една прашинка въ вселената не може да се изгуби, да пропадне", защото атомитѣ, които съставляватъ конструкцията на тѣлата „сами по себе си сѫ неизмѣнни и неразрушими"... Сѫщото убѣждение Б. държи и относително „безсмъртнието на силата". Впрочемъ неговитѣ подлинни думи ясно характеризиратъ собственното му становище по този въпросъ: — „силата сѫщо така не може да произлезе, сѫщо така не може да изчезне, да се унищожи ... както и материята, съ която тя е свързана... (стр. 22).

Голѣмъ интересъ за българския читатель, който още не си е изработилъ доволно ясно и опредѣлено гледище относително зараждането на живота и неговото развитие, представляватъ ония мѣста отъ книгата, гдѣто най-голѣмъ просторъ се дава на еволюционната теория. Състоянието на естественнитѣ науки преди половина вѣкъ бѣ незавидно: тѣ не бѣха се освободили още отъ дотогавашната метафизическа окова. Но теорията за постепенното развитие на организмитѣ внесе трайна свѣтлина въ тѣхъ, съ която тѣ добиха нова сила... „Мощната дѣсница" на създателя бѣ вече запратена да урегулирва веселитѣ фантазии на нейнитѣ създатели ... „Отъ най-напредъ сѫ се появили най-низши и най-несъвършенни форми; лека-полека изъ тия форми, паралелно съ развитието на самата земя, подиръ дълги периоди отъ време, се е развило цѣлото това богатство отъ форми и индивидуалности, които днесъ покриватъ повръхностьта на земята и т. н." (стр. 135—6). Бюхнеръ, обаче, не се задоволява само съ това; той отива по-нататъкъ и, съ самоувѣреность въ правотата на своитѣ думи, добавя: „изминаха се и нѣма вече да се върнатъ ония врѣмена на дълбоко невѣжество ...!" (тамъ).

Макаръ не досущъ оригинално, но всѣ за забелѣжвание е свѣтовързѣнието на Людов. Бюхнеръ и относително чисто психологическитѣ и етически въпроси. Опирайки се върху успѣхитѣ на емпирическитѣ науки, той нанася смъртенъ приговоръ, както на всѣки дуализмъ у човѣка, така сѫщо и на схоластическото опредѣление за свободата на волята и вроденитѣ идеи. Бюхнеръ основателно отрича да притежава человѣкъ последнитѣ, като не се церемони да опровергае, съ всичката логика на своя умъ, и първата. „Нѣма готови дошли концепции въ нашия разумъ, както нѣма вродени понятия, идеи и истини — все едно въ физическата, етическата или естетическата области, които да се намиратъ еднакво презъ всички времена, между всички климати, въ всички народи и въ всички хора" (стр. 288) И напримѣръ: „Всичкитѣ понятия сѫ дошли отъ послѣ и се дължатъ на нашитѣ или пъкъ чуждото размишление, а не сѫ вродени" (стр. 307). Съ една дума „като растение, което сѐ рови въ почвата, ние съ нашитѣ знания, съ нашето мисление и съ нашата предприемчивость дър-

жият коренитѣ си въ обикновенния миръ, като извличаме изъ него идеитѣ си и т. н." (стр. 302).

Изобщо съчинението е единъ капиталенъ вносъ въ нашата книжнина. То удовлетворява умственнитѣ интереси на любознателния четецъ, открива нови хоризонти на ума и разрешава повечето отъ съмненията, които само предизвиква. Преводачитѣ сж испълнили добросъвѣстно своя дългъ, ако не имъ се вмѣнява въ грѣхъ това, гдѣто сж испуснали нѣкои глави изъ оригинала. Още по-голѣма полза бѣха принесли на българския читатель, ако му поднесеха въ преводъ цѣлото съчинение*).

Най-сетнѣ ще забелѣжимъ, че не сме напълно съгласни съ моралното предписание на Б., което е изразено на стр. 379 съ лаконическитѣ думи на Карнери: „прави каквото можешъ". Ний знаемъ, че подъ влиянието на социалната срѣда, изникнала върху извѣстни економически условия, психическитѣ свойства на всѣки индивидъ се диференциратъ. И като така, въ едно общество ще имаме личности съ диференцирани нрави, обичаи и понятия, които, придържайки се о формулата на Люд. Бюхнера, ще вършатъ дѣйствия и постжпки противни на общественния моралъ. А по правилото на уважаемия професоръ, подобни постжпки като да сж съгласни съ последния; но неговото предписание би излѣзло: етическитѣ — ако могатъ така да се нарекатъ — правила на самоѣдитѣ, като че трѣбва да се сложатъ въ основитѣ на всѣко общество, тъй като тѣ (самоѣд.) именно правятъ туй, което могатъ—да унищожаватъ себе подобнитѣ си. Споредъ насъ истински моралъ може да бжде само онзи, възъ основа на който, челов. работи и дѣйствува не за удовлетворение на своето лично *азъ*, а за общото благополучие и за социалния прогрессъ; една простжпка се цѣни споредъ цельта, която я е предизвикала... когато формулата „прави каквото можешъ" въ различни случаи нѣма еднаква морална стойность, — тя по нѣкога се обръща и на езуитизмъ.....

И. К.

Биографическа библиотека **№** 5, цѣна 1 л. отъ Е. Т. Литвинова. — **София Ковалевска,** *живота и научната ѝ дѣятелность,* прев. отъ русски *Г. Бакаловъ.* Варна 1898 г.

Биографията на една велика жена, като София Круковска, по мжжа си Ковалевска, покрай научния интересъ, представлява още другъ единъ интересъ: каква борба трѣбва да води една жена, даже при най-благоприятни условия, за да достигне солидно образование. Не ще и дума, че за да заеме извѣстно положение въ обществото, да си пробие пжть между учения свѣтъ още по голѣми мжчнотии се срѣщатъ. Колко Ковалевски заравятъ своитѣ таланти въ мутфака, или въ

*) На стр. 3 се срѣща след. тъменъ пасажъ: „Въ по-висока степень проявяватъ такова дѣйствие, колебанията на свѣтлината, които произвеждатъ най-поразителни химически процесси". Навѣрно тука трѣбва да има типографска грѣшка. Добрѣ щеше да бжде, ако грѣшкитѣ бѣха поправени на края.

шевъ, защото нѣматъ право на образование, нѣматъ право на обществена дѣятелность; тѣ сж обречени въ жертва на грубия егоизъмъ на мжжа си, на тиранията на родителитѣ си, само защото сж се родили момичета, а не момчета!

Но да се обърнемъ къмъ възпитанието на Ковалевска, професорка по математика въ Стокхолмъ. Отъ малка Ковалевска се възпитавала подъ ржководството на своята бавачка, една проста руска бабичка, която развивала фантазията у своята малка възпитаница съ своитѣ страшни приказки за змеюве и вампири, за дяволитѣ и ангелитѣ. Отъ туй исключително възпитание малката София зела да се бои отъ тъмнината, отъ всѣка счупена играчка, или безформенна вещь. За добра честь възпитанието на талантливата възпитаница не се спрѣло на това. Баща ѝ, малко късно, но се сѣтилъ, че трѣбва да даде едно по-сериозно образование на дѣцата си, за това взелъ единъ добъръ учитель, който въ продължение на 8 години се занимавалъ съ София. По-голѣмата ѝ сестра Анна вече се момеяла, та малко време се учила у добрия Малевичъ, който турилъ добри основи за висше образование на своята ученица. Бащата на София Круковска самъ си обичалъ математиката и насърдчавалъ своята дъщеря въ тая область. Даже стаята, дѣто се занимавала младата възпитаница била олѣпена съ математически формули. Освѣнъ добритѣ възпитатели, духътъ на времето (тогава именно се почва въ Русия стремлението на женитѣ къмъ висше образование), освѣнъ тия благоприятни обстоятелства много голѣмо значение иматъ и нейнитѣ вродени способности. — Тя е наследила отъ дядя си и отъ майка си голѣми дарби.

Своитѣ занятия по математиката тя продължавала въ Петербургъ, дѣто се поселила майка ѝ. София тамъ заемала частни уроци по геометрия и диференциално изчисление отъ А. Н. Странолюбски.

Въ това време сестрата на Ковалевска намислила да се избави отъ родителската опека чрезъ фиктивенъ бракъ и за тая цель избрали съ приятеката си Ковалевски. Тоя последния отблъсналъ предложението на Анна Круковска и на приятелката ѝ, съгласилъ се да влезе въ фиктивенъ бракъ само съ София. Тя била още много млада и съставлявала гордость на родителитѣ си по своитѣ успѣхи въ науката, за туй не било лесно да се съгласятъ на тоя бракъ, но баща ѝ, като видѣлъ, че тя толкова настоява, отстжпилъ. Тъй сжщо той можеше да отстжпи и безъ фиктивенъ бракъ — да я пустни въ нѣкой чужди университетъ, защото бѣше разбранъ човѣкъ и много обичаше своята Софка. Но тая екцентричность, измислена отъ Анна Круковска, аресваше се и на сестра ѝ.

Следъ свадбата Ковалевски замина съ жена си въ Петербургъ и тамъ той продължаваше своитѣ занятия — издания и преводи, а тя се учеше у Странолюбски; сетнѣ София заминава за Хайделбергския университетъ заедно съ приятелката си Лермонтова, която е описала трудовия животъ на Ковалевска. На ваканция приятелката ѝ се върнала при родителитѣ си, а Ковалевска заминала съ своя младъ мжжъ за Лондонъ, дѣто се запознали съ Дарвина, Спенсера и др.

Тѣ се сѫ отнасяли единъ къмъ другъ съвсѣмъ по другарски и съ една нѣжна любовь.

Въ Хайделбергъ Ковалевска привлекла вниманието на своитѣ знаменити професори. Тя скоро заминала за Берлинъ при знаменития математикъ-философъ—Ваерщрасъ. Той зе заловилъ да рѫководи Ковалевска въ нейнитѣ научни занятия и остава до край дай-добъръ приятель на талантливата си ученица. Следъ като получила докторски дипломъ, Ковалевска заминава за село при родителитѣ си, да почине, защото била доста отслабнала физически. Следъ лѣтната почивка Ковалевски заминалъ за Петербургъ, дѣто се надѣвалъ да получи професорска катедра. Но се случило туй, което често се повтаря навредъ: предпочели свои хора, предъ него, макаръ да притежавалъ извѣстность по геологията. Затова той се залавя за търговия и цѣлото състояние на жена си опропастилъ въ тия предприятия. Шестъ години София живѣла въ Петербургъ въ вихъра на живота, като се предавала на наслажденияя. Въ туй време работила наистина за висшитѣ женски курсове. Въ 1878 год. се отварятъ висшитѣ женски курсове, а нея не поканили да чете лекции, макаръ тя да заявила; въобще русскитѣ учени твърдѣ не обръщаха внимание на своята съотечественница. Въ туй време София живѣла съвмѣстенъ животъ съ мѫжа си; тѣ добили и една дъщеря. При всичко, че София обичала блѣсъка и шумния животъ, тя не оставала дъщеря си на чузди рѫцѣ. Дѣтето било за нея божество, на което всички и всичко трѣбвало да му служи: за дѣтето 8 широки стаи били малко: нѣмало дѣ да се стѫпи отъ разсхвърлени играчки, бавачки и кърмилицитѣ не смѣяли да цалунатъ хубавичката щерка на Ковалевска.

Въобще Ковалевска страстно се предавала, както на своитѣ учени издирвания, тъй и на своята дъщеря. Тя казвала: „слава Богу, че не съмъ си истощила силитѣ си въ математиката; дъщеря ми ще наследи прѣсни умственни способности". У нея течала циганска кръвь, както се изразява нейната биографка.

Първитѣ трудове на Ковалевска били пратени въ Гетингенския университетъ, — за пръстена на Сатурна, за Абелевитѣ функции и за диференциалнитѣ уравнения съ частни производни. Това последното съчинение на часа било напечатано въ математическото списание на Крелля; двѣтѣ първи били публикувани по късно.

Въ началото на 1880 г. въ Петербургъ ставало събрание отъ естествоиспитатели; въ туй събрание Ковалевска прочела една статия за Абелевитѣ функции, което направило голѣмо впечатление и тя пакъ влѣзла въ реда на научнитѣ дѣйци. Подиръ нѣколко седмици тя равнодушно гледала, като продавали на публиченъ търгъ останкитѣ отъ голѣмитѣ нейни имоти. Мѫжъ ѝ падналъ духомъ отъ тая загуба, пъкъ тя съ особна енергия се заловила отъ начало за електротехниката, като мислѣла съ практическо приложение на знанията да поправи своето материално положение. Тя не сполучила въ електричеството, нейнитѣ работи имали чисто теоритически характеръ.

Въ 1881 год. се отворилъ частенъ университетъ въ Стокхолмъ, и единъ отъ приятелитѣ на Ковалевска много се стараялъ да ѝ даде

катедра въ тоя университетъ, дѣто искала безплатно да чете лекции. Едвамъ следъ двѣ години той успѣлъ въ своитѣ усилия. Когато именно Ковалевска получила професорска катедра и нейния трудъ „пречупване на лжчитѣ въ кристали“ вече се печаталъ, тя загубила мжжа си. Ковалевски полудѣлъ и се самоубилъ. Подиръ неговата смърть Ковалевска заедно съ приятелката си, шведската писателка — Лефлеръ, написала драмата: „Борба за щастие“, въ която исказала всичко, що е чувствувала и преживѣла тогава. Въ драмата мжжъ и жена, които нѣматъ никакво влечение единъ къмъ другъ, ала правятъ всичко, за да се обикнатъ, най-сетнѣ въ труднитѣ минути на живота жената не може да разбере мжжа си и е безсилна да го подкрѣпи.

Първия курсъ на Ковалевска презъ 1884 г. въ Стокхолмъ спечелилъ на професорката голѣма слава. Тя била осигурена за петъ години: нѣколко души се задължили да ѝ плащатъ по 500 крони, годишната ѝ заплата достигнала до 6666 лева, защото безплатно не могла да продължава своята дѣятелность. Тя тогава била на 34 год. и ето какво е вършила въ Швеция: 1) „Най напредъ се погрижвамъ за тритѣ лекции, които чета презъ седмицата на шведски езикъ. Азъ чета алгебрическо въведение въ теорията на Абелевитѣ функции. Тѣзи лекции се смѣтатъ въ Германия за най-мжчни. Азъ имамъ много слушатели, и всички, безъ двама трима, оставатъ ми вѣрни.

2) Презъ туй време написахъ малъкъ математически трактатъ, който тъкмя тѣзи дни да пратя Вайерщрасу, съ молба да го помѣсти въ списанието на Борхарда.

3) Заедно съ Митагъ Лефлера пишемъ дълга математическа статия и въ сжщото време отдѣлно се занимавамъ съ вѣстникарска работа: „изъ личнитѣ ми спомѣни“.

При такава всестранна умствена дѣятелность Ковалевска намирала време и за вечеринки, земала участие въ пазари, които наредили шведскитѣ дами въ полза на музея.

На 24 Декемврий 1888 г. Ковалевска приела отъ французската академия на наукитѣ една отъ най-голѣмитѣ премии, увеличена при туй, за дѣто решила въпроса за въртението на твърдо тѣло подъ влиянието на дѣйствующи върху му сили. Отъ тритѣ задачи, които се отнасятъ до тоя въпросъ двѣтѣ решилъ Лагранжъ, а последната найсложна — Ковалевска. Съ тая задача се доказва, че се исчерпватъ средствата на съвременния анализъ. Отврѣдъ Ковалевска получила телеграми за сполуката си, но отъ писмата ѝ се види, че тя въ туй време била най-нещастна. Тя била влюбена въ нѣкой си М., който се славѣлъ за покоритель на женскитѣ сърдца, а тя била много ревнива. Туй нещастие не ѝ пречило да се отдава на научнитѣ си занятия; тя винаги жертвувала своето щастие за науката.

Въ тая областъ на наукитѣ, по която писала, Ковалевска внесла много упрощения, които доказватъ нейния голѣмъ талантъ въ математиката. Главния трудъ на Ковалевска се отнася къмъ аналитическата механика, който билъ награденъ отъ французската академия на наукитѣ. Въ тоя си трудъ тя се явява съвсѣмъ самостоятелна, защото нейния учитель — Вайерщрасъ не се занимавалъ съ механика.

Въ Руссия ученитѣ се отнесли студено къмъ Ковалевска, защото принадлежала къмъ нѣмската школа, но сега справедливо се гордѣятъ съ нея и се ползуватъ отъ нейнитѣ методи.

Въ областьта на литературата тя тъй сжщо внесла своята лепта. Тая страсть къмъ литетатура и поезия тя имала отъ малка; нейната строга гувернантка се мжчела да искорени съвсѣмъ отъ нея, но, види се, не успѣла, за добра честь.

Забелѣжителни черти въ характера на Ковалевска сж скромность, упоритость въ трудни и сложни въпроси, страстна преданность къмъ науката. V.

НАШАТА ХУДОЖЕСТВЕННА ЛИТЕРАТУРА.

(Т. Г. Влайковъ — Веселинъ. Разкази и повести. Книга първа).

продължение отъ II кн.

III

За правилната оцѣнка на писателя необходимо е да се взематъ предъ видъ условията на неговия животъ: классата, отъ която той происхожда, срѣдата, въ която се е въспиталъ и историческото време, въ което е живѣялъ. Тѣзи условия влиятъ неотразимо върху качествата на произведенията на писателя. Последнитѣ сж отражение на онова идейно съдържание и на ония чувства, симпатии и антипатии, които се образуваха у писателя подъ прѣкото влияние на тѣзи условия. Нашия беллетристъ г. Влайковъ происхожда отъ дребно-буржуазната класса. До колкото ни е извѣстно, г. Влайковъ не е виждалъ условия по-други отъ българскитѣ. Наистина, той е следвалъ двѣ години въ Московския университетъ по филологията, но и тамъ той не е ималъ възможность да испита по-широки идейни влияния и да се отърве отъ исключителното влияние на дребно-буржуазнитѣ идеали. Съ свършванието на ученичеството свършватъ се и „ученическитѣ мечти" на нашия писатель, които, впрочемъ, не отиватъ по-нататъкъ отъ дребно-буржуазнитѣ представления за бждащето, и встжпва въ „дѣйствителностьта", въ която сж господствували сжщитѣ идеали, съ всички дреболии на дребно-буржуазния животъ.

Какви сж идеалитѣ на тоя животъ? Идеалитѣ на дребния буржуа сж тѣсно свързани съ ограничения кржгъ на семейното огнище. Да си създаде свое собственно семейно огнище, съ снажна, червендалеста и гърдеста жена, способна да му ражда почти всѣка година здрави дѣца и да работи, да бжде въртокжщница,—това е първия идеалъ на дребния буржуа. Доволството на семейния кржгъ, въ смисълъ на пъленъ стомахъ и на прилично „отсрамяване" предъ гости, на достатъчно облѣкло и на скжтвание „бѣли пари за черни

дни" или на „имотецъ", — това е втория му идеалъ. Ръководящъ принципъ въ стремлението му къмъ тия идеали е *трудътъ*, свързанъ съ *спестовностьта*. Тѣзи идеали налагатъ неизгладимъ печатъ на ума и на емоциитѣ (страститѣ) на дребния буржуа, а ръководящия принципъ туря имъ опредѣлени граници, задъ които тѣ немогатъ да минатъ, не могатъ да се разширятъ. Такъвъ е дребно-буржуазния свѣтъ. Но този свѣтъ, така представенъ, не съставлява пълната картина. Очевидно е, че той е свѣтъ идеализованъ. Най-характернитѣ черти, които съставляватъ неизбѣжна, тѣсно свързана часть отъ цѣлия животъ на дребно-буржуазната класса тука сѫ изоставени.

Отъ казаното е ясно, че този животъ е главно вегетативенъ (растителенъ) животъ, на който не сѫ достѫпни по-висши емоции, освѣнъ ония въ видъ на мистико-религиозни вѣрвания и на груби суевѣрия. Трудътъ и спестовностьта, за които най-много се идеализира този животъ, се явяватъ причина на затѫпяването на дребната буржуазия. Не зависимо отъ това, че трудътъ при дребно-буржуазния начинъ на живѣяние , е извънредно тѣжъкъ, като преимуществено физически трудъ, но той е и извънредно не справедливо распредѣленъ. Въ кѫщи, най-тѣжкия трудъ отъ подмиването на нечиститѣ дѣца, готвението и прането до кърпенето на скѫсанитѣ ризи на своя господарь и миението на краката му пада исключително на домакинята. Вънъ отъ кѫщи, най-тѣжкий трудъ пада на калфата, на ратая, на чирака, трудътъ на които господарятъ, при всичката му „любовь къмъ труда", никога не исплаща въ пълната му стойность, експлоатира го. Прочутата спестовность на дребната буржуазия, която се исказва въ спанието на цѣлата фамилия въ една статия, натъркаляна на земята, въ рѣдкото чистение на тѣлото и напълване на стомаха съ тѣжка и неудобоварима храна, вследствие на която спестовность се явяватъ различни накожни болѣсти, особенно по дѣцата, произтича отъ тази експлоатация на чуждия трудъ, отъ ограниченитѣ потрѣбности и отъ затѫпяющия трудъ на дребно-буржуазната фамилия. Къмъ това трѣбва да прибавимъ и отношенията, които господствуватъ въ тази фамилия. Въ нея мѫжътъ се явява пълновластенъ господарь, единъ *султанъ*, волята и каприциитѣ на когото сѫ непреложенъ законъ за безотвѣтната домакиня и цѣлото домочадие, който съ неогранично право располага съ чувствата и желанията имъ. Такава е дѣйствителностьта. Ако тази дѣйствителность бѣше едно неизмѣнно обществено състояние, то човѣчеството никога не би излѣзло отъ *посредственностьта* и отъ вегетативния животъ. Но въ сѫщность дребно-буржуазното състояние е само една стадия въ развитието на человѣчеството и то само въ себе си носи елементитѣ на своето си разрушение. То е безсилно да противостои на по-високи обществени форми и вследствие на това още при първото появление на последнитѣ дребно-буржуазния животъ захваща да се видоизмѣнява и да се распада. Тази степень отъ развитието преживѣва България отъ освобождението насамъ.

Идеализирането на дребно-буржуазния социаленъ строй означава пълно неразбиране на неговитѣ свойства и на законитѣ на историческата еволюция. Идеализирането на тази преходна, низка стадия на общественното развитие произтича именно отъ тѣсния кржгозоръ на писателя. Тѣсния умственъ кржгозоръ и отъ това оскждното идейно сždържание на нашия беллетристъ г. Т. Влайковъ го каратъ не само да дири ония теми, които той избира за своитѣ беллетристически произведения, но тѣ сж въ сжщото време причината, дѣто той се явява повърхностенъ наблюдатель и едностранчивъ въ тенденциитѣ беллетристъ. Неговитѣ произведения правятъ впечатление на произведения, твърдѣ не естественно скърпенни. И другояче не може да бжде. Тенденцията на неговитѣ произведения, както и картинитѣ, които тѣ ни даватъ, не сж съгласни съ дѣйствителността.

И дѣйствително, разказътъ: „Дѣдо Славчовата унука", въ който г. Влайковъ идеализира „старото добро време" на дребно-буржуазното състояние, е явно не съгласенъ съ самата дѣйствителность, съ дѣйствителното общо състояние на дребно-буржуазнитѣ отношения. Както видѣхме, въ тия отношения най-характерното не е въ общия ржководящъ принципъ — трудъ и спестовность — а въ неговото съдържание и неговитѣ проявления въ дѣйствителния животъ, въ онова общо състояние, което създава цѣлия дребно-буржуазенъ режимъ. Въ този разказъ ний виждаме само едната страна и при туй идеализованата страна на дребно-буржуазното семейно огнище, а за всички общи характерни страни на това огнище нито една картина не срѣщаме. Наистина, въ него има една картина, отъ която можемъ да сждимъ за отношенията на господаря на това огнище къмъ чувствата на своитѣ близки. Дѣдо Славчо, безъ да иска да знае за сърдечнитѣ влечения на своята внучка Райка, готви се да я дава на сина на селския изѣдникъ хаджи Донко. Той никого не пита за това, и когато майката на Райка загатна за сватуването ѝ съ Ненка Кръньовчето, съ Ненка Бостанджията, съ когото Райка се либеше, дѣдо Славчо „испърво я погледна на-криво" и ѝ се скара даже. А когато тя продума за славата на Хаджи Донкови, той сопнато ѝ извикалъ, че „не е нейна работа, тя да си гледа огъня и вретеното". Тия отношения въ дребно-буржазния свѣтъ сж най-характерни, обаче тѣ не сж съгласни съ понятията на автора на разказа и развалятъ цѣлата тенденция, която той прекарва въ него. По тази причина той бърза да създаде друга една картина, която спасява тенденцията, но която така сжщо се явява неестественна и несъгласна съ дѣйствителността. Дѣдо Славчо, следъ дълго прегжване предъ Хаджи Донко и гощавание на него съ задната цель да му стане сватъ, като даде своята Райка за хаджиевия синъ, съвършенно неочаквано за читателя, вследствие на една обикновенна сцена, разиграна въ една кръчма между хаджията и едного отъ селенитѣ, заплетени въ примкитѣ на хаджията, изведнъжъ се просвѣтлява, намразва хаджи Донка, скарва се съ него и се отказва да му стане сватъ. Съвършенно неестественна е тая картина. Както

самъ авторътъ расправя въ разказа си, дѣдо Славчо се познавалъ съ хаджията отъ млади години, даже заедно сѫ ходили въ Св. Гора, постоянно се срѣщали въ село и по селскитѣ кръчми, гдѣто прелюбезно се черпили и си приказвали, и идеалния, „паметния“ и всезнающия дѣдо Славчо да не познава Хаджи Донка, когото познавало цѣлото село, даже неговата безотвѣтна спаха и Райка — възможно ли е това? Очевидно е, впрочемъ, че това положение е съвършенно неестественно.

Друга характерна черта въ дребно-буржуазното ступанство е, както казахме, не равномѣрното распредѣление на труда между неговитѣ членове и че въ основанието на доволството въ едно такова ступанство лѣжи и експлоатацията на чуждия трудъ. Дѣдо Славчо въ разгледвания разказъ нищо не прави, съ никакъвъ физически трудъ не се занимава. Всичкия домашенъ трудъ пада на гърба на спаха му и на нейната дъщеря Райка, а полската работа—на ратаитѣ, аргатитѣ и слугитѣ. Дѣдо Славчо храпи само кокошкитѣ, ходи по кръчмитѣ и *най-тежката работа*, която той върши е, да надгледва ратаитѣ и слугитѣ и да ги насърдчава повече да му работятъ и по-добрѣ да му работятъ. Съ други думи, дѣдо Славчо се явява въ видъ на сѫщи господарь, който нищо не върши, който само заповѣди издава. Положението на дѣда Славча, като господарь, е идеалъ на всѣки дребенъ-буржуа. И този идеалъ се осѫществява само при експлоатацията труда на своитѣ близки и оння на аргатина, ратая, слугата и изобщо на работника. Нашия авторъ идеализира това положение на господаря експлоататоръ, като го представлява единъ идеално старателенъ, грижливъ ступанинъ, умнитѣ распореждания на когото се явяватъ източникъ не само на доволството, но и на доста голѣмиятъ имотъ. Съ тази идеализация се скрива самата дѣйствителность, дѣйствителния източникъ на доволството и на натрупванието имоти въ дребно-буржуазното ступанство. Следователно, и тука г. Влайковъ ни дава картина не естественна, дѣто ще рече, и не съгласна съ дѣйствителността.

Разказътъ „Златко“ е писанъ преди разгледания отъ насъ разказъ. Той, разказътъ „Златко“, е първия разказъ на г. Влайкова. Но идеята на този разказъ би останала не обяснима, ако не я свържимъ съ идеята, прокарана въ разказа „Дѣдо Славчовата унука“, както не би била обяснима вънъ отъ сѫщата свръзка и идеята на следующитѣ три произведения на г. Влайкова. Разказътъ „Златко“ самъ по себе си, отдѣлно взетъ, нищо характерно не представлява. Сѫщностьта на разказа се състои въ следующето. Чичо Братой отъ село Мирково напуща родното си село, отива въ Цариградъ, очевидно за *кярове* и зарязва своето семейство. Единственната връзка, която останала между него и последното, е билъ едничкия му синъ Златко. Но чичо Братой най-сетнѣ накаралъ майката да пустне сина имъ въ Цариградъ. Следъ това чичо Братой окончателно забрави своето огнище. Много години подиръ това Златко единъ день, неочаквано за никого, се връща при майка си съ пъленъ кемеръ жълтици и мѫжъ за женение. Златко почва търговия съ добитъкъ и въ пѫтуванието си по тази търговия ха-

гледалъ си въ Златица едно момиче, което ужъ го обикнало много. Жени се за него. Но съвсѣмъ малко време подиръ свадбата жена му въ негово отсѫтствие избѣгва отъ кѫщата на Златка и отива въ харема на едно златишко турче. Излиза, че това момиче преди да се ожени е имало любовникъ сѫщото турче. Когато Златко се върналъ и узналъ за избѣгването на жена си, яхналъ коня и отишелъ въ Златица, гдѣто неизвѣстно какъ, — влиза ли въ харема или я изважда изъ харема — убива я, като и изважда очитѣ, които донесълъ на майка си и въ полуда ги хвърла предъ нея въ огъня. Подиръ това Златко пропада неизвѣстно на кадѣ, избѣгалъ изъ България. Такава е сѫщността на разказа „Златко“.

Като отдѣлна случка, всичката тази история е възможна, но сама по себе си тя нищо характерно не представлява. Независимо отъ туй, този разказъ съдържа много неестественности. Трѣбва да се забелѣжи, че случката се извършва въ турско време; значи, се извършва тя тогава, когато стария редъ на нѣщата и на понятията бѣха въ пълната си сила. Златко наистина много години е прекаралъ въ Цариградъ. Но отъ обстоятелството, че той се върналъ отъ тамъ съ цѣлъ кемеръ жълтици, показва, че е водилъ единъ животъ, какъвто сѫ водили всички еснафи хора, които сѫ отивали въ Цариградъ на гурбетъ. Значи, Златко не е можалъ да се върне отъ Цариградъ съ много голѣми измѣнения въ понятията. Възможно е, че Златко не искалъ да има за жена една проста селенка, а е искалъ едно градско еснафско момиче, което повече да отговаря на неговото положение, като търговецъ. Но не е възможно, щото той да не е ималъ желанието да си избере едно момиче отъ добра еснафска фамилия. Не е възможно, щото той първото срѣщнато момиче, безъ да го познава, безъ да познава рода и родителитѣ му, да избере за своя жена. Инакъ ще трѣбва да допустнемъ, че Златко е билъ анормаленъ субектъ. Сѫщо тъй е съвършенно необяснимо и поведението на момичето. Кое е накарало него да се ожени и кое — нѣколко недѣли следъ свадбата да избѣга при турчето? Изобщо тоя разказъ би билъ съвсѣмъ безсмисленъ, ако не го свържемъ съ общата идея на автора му. Свързанъ обаче съ нея, тенденцията му е понятна. Както казахме по горѣ*), идеята, която лѣжи въ основата на тоя разказъ, е тази, че отклонението на българина отъ идеалитѣ „на старото добро време“ води къмъ опропастяване и злощастия, каквито постигна семейното огнище на чича Братоя. Но и въ туй отношение разказътъ „Златко“ не е съгласенъ съ дѣйствителностьта. Истина е, че разрушението на старитѣ обществении отношения водятъ къмъ опропастяването на старитѣ понятия и стремления, произходящи отъ старитѣ обществении отношения съ нови. Но това опропастяване е преди всичко економическо опропастяване, което се явява източникъ на всички злощастия, които постигатъ опропастенитѣ. Въ разказа „Златко“, обаче, злощастията на Братоевото огнище произтичатъ не отъ този източникъ, а единствено отъ каприза на автора му.

---

*) Гл. кн. II. стр. 183.

И тъй, двата разгледани разказа на г. Влайкова не сѫ съгласни съ дѣйствителностьта; тѣ не отговарятъ на началата, на които трѣбва да отговаря всѣко художественно произведение. Двѣтѣ тѣзи негови боллетристически произведения представляватъ не характерни за дѣйствителностьта страни и, следователно, тѣ не представляватъ общи състояния въ нея. Естественно е, че и тенденцията на двата разказа не е съгласна съ истината. Изобщо, тѣзи двѣ произведения на г. Влайкова не представлаватъ художественна стойность.

Да минемъ сега на другитѣ произведения на г. Влайковъ. помѣстени въ първата книга на сборника му, и да видимъ, какво ни дава анализа.

(Края следва) *С. Д-в.*

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

Алфонсъ Доде и *неговитѣ произведения.* (По случай смъртьта му).

Литературата пренесе голѣма загуба въ лицето на Алфонса Доде, който се помина на 6 (18 декемврий) 1897 г. Той умрѣ на 58 години. Доде бѣше родомъ отъ Провансъ, дѣтинството си и юношеството той прекара въ южна Франция. Когато бѣше още много младъ, той търпѣше голѣма нужда, но отъ първитѣ стѫпки на литературното поприще Доде спечели успѣхъ и стана единъ отъ най-популярнитѣ романисти въ наше време. Както казва Золя, той билъ изъ числото на избраннитѣ писатели, на които неговитѣ произведения съставляватъ събитие въ литературния свѣтъ. Природата го бѣше надарила съ външна хубость, съ талантъ и съ душевни качества, и Доде привличаше симпатията на всички, съ които се срѣщаше. „Между съвременнитѣ романисти, казва Золя, въ своя предговоръ на критическия очеркъ, азъ не знамъ нито едного къмъ когото природата е била толкова щедра, като че всичкитѣ добри орисници се надумали да го обсипятъ съ редки качества: една го дарила съ добрина, втора — съ очарование. третя — съ усмивка, която кара да го обикнемъ, четвърта — съ енергия, която трѣбва за успѣхъ, но най-главното, че злата орисница, която обикновенно дохожда най-сетнѣ, за да развали драгоцѣннитѣ дарове, тоя пѫтъ закъснѣла и съвсѣмъ се не явила“*). И надъ главата въ бѫдѫщия авторъ, „Fromont jeune и Risler aîné“ паднаха само благословиитѣ на добродѣтелнитѣ феи.

Колкото повече се развиваше таланта на Доде, толкова по-голѣма ставаше неговата популярность между читателитѣ, и почти всѣко ново произведение вплиташе нови лаври въ негова вѣнецъ.

Доде принадлежеше къмъ школата на натуралиститѣ.

---

*) Les Romanciers naturalistes.

Той всѣкога избираше сюжети за своитѣ романи изъ съвременния животъ, като изобразяваше преимуществено буржуазната среда, която добрѣ бѣше изучилъ. Доде обичаше да изучва подробно всичко, съ каквото се сблъскваше въ живота. Своитѣ непосредствении впечатления той винаги записваше, за да има на ржка готовъ материялъ, необходимъ при съставлението на романитѣ. Той не пропускаше случай да запише въ записната си книжка една интересна фраза, която чуе, характеристика на единъ новъ познайникъ, описание на единъ моденъ салонъ, или подробноститѣ на нѣкой клонъ отъ труда. Той никога не е описвалъ мѣста, които лично не е видѣлъ, и се стараеше да избира сцена на дѣйствията познати мѣста. Дребнавитѣ сцени на ежедневния животъ, случки, които е чувалъ, преработени отъ неговата творческа фантазия, съставляваха сюжети на неговитѣ произведения. Въ неговитѣ романи често фигуриратъ лица, извѣстни на всички; случката съ тия хора се разказва почти цѣла-цѣлиничка, като измѣнява само фамилиитѣ на дѣйствующитѣ лица, напримѣръ Герцогъ Морни или Мора, въ романа „Набабъ". Макаръ Доде подробно да изучваше живота и вѣрно да описваше дѣйствителностьта, нему бѣше присжща крилата фантазия, която изобличаваше въ него пламенъ юженъ човѣкъ.

Той често прекъсва нишката на разказа, за да се обърне съ лирически излияния къмъ нѣкого отъ своитѣ герои, или даже къмъ нѣкой неодушевленъ предметъ, напримѣръ къмъ парната машина. Макаръ тия отстжпвания да вредятъ на разказа, като едно цѣло, но както казва Зола, съставляватъ главно очарование на неговитѣ произведения, като внасятъ поетическа живость въ сухата последователность на съвременния романъ. Живия стилъ и точность на описанията съставляватъ отличителна черта на произведенията на Доде.

Въ литературата Доде излезе въ 1857 год., като издаде единъ сборникъ отъ стихотворения, озаглавенъ Les Amoureuses, но негова успѣхъ се начева подиръ излизанието на първия неговъ романъ Фромонъ младший и Рислеръ старший.

Въ тоя романъ се рисуватъ редъ сцени отъ буржуазния битъ, които автора художественно очертава. Рислеръ старший билъ съдружникъ на богатия фабрикантъ Фромона, оженилъ се за едно младо момиче Сидония Шебъ, безъ да подозира, че се намира въ ржцѣтѣ на интригантка, развалена отъ лоше въспитание. Подиръ свадбата Сидония завързва интрига съ Фромона, ползва се отъ неговитѣ пари, за да удовлетвори своята жажда къмъ раскошъ и го докарва почти до разорение. Драмата, която се подготвя, най-сетне се разиграва съ пристиганието на Франца Рислера, който намѣсто да вразуми снаха си самъ си се влюбилъ въ нея. Касиерътъ на фабриката, като се оплашилъ отъ разорението, което настжпя, отваря очитѣ на довѣрчивия мжжъ; последния подиръ едно бурно обяснение съ жена си, която избѣгала отъ кжщи, полека се успокоява и се рѣшава твърдо да поправи съ труда си злото, което

било нанесено на фабриката и да я спаси отъ съвършенното опропастяване. Но влиза въ ржцѣтѣ му писмото на брата му, което било писано къмъ жена му и тоя последния ударъ съвсѣмъ го убива и го накаралъ да свърши съ самоубийство.

Освенъ двѣ крупни фигури, Сидония и Рислера, масторски изобразени, първата съ своитѣ непоправими пороци, втория съ неизмѣнно добродушие, въ романа има много интересни типове, напримѣръ актйора-несрѣтникъ и неговата болна дъщеря. Актйора е описанъ съ неподражаема тънка ирония, а болната мома съ нѣжно състрадание, съ каквото актйора винаги се отнася къмъ нещастнитѣ. Епизода за нейната несполучлива любовь къмъ Франца е особно трогателенъ. Художественното описание на фабриката, това работническо кжтче на Парижъ, тъй сжщо спира отторѣ си вниманието на читателя.

Романа Жакъ се ползва съ не по-малка популярность отъ тоя, който сега разгледохме. Случката описана въ тоя романъ Доде заема изъ живота на единъ охтичевъ работникъ, съ когото той се запознава въ 60 години. Въ това произведение особно силно се исказва хуманното чувство на автора, и негова протестъ противъ егоизма, но неговата основна мисль е тая: развалена и лекомисленния жена не може да бжде добра майка.

Като се грижи само и само за своитѣ удоволствия Ида Барапси (героинята на романа) почти не мисли за сина си и по различни причини отлъча го отъ кжщи, най-напредъ въ пансионъ, после на фабрика, като рѣшила да го направи работникъ. Горкото момче тегли най-напредъ отъ безсърдечнитѣ обноски съ него въ пансиона, подиръ отъ непосилната работа на фабриката, и се рѣшава най-сетнѣ да стане кочегаръ на парахода. Подиръ кржгосвѣтно плаване, той изново испада въ Парижъ, болѣнъ физически и морално. Навика да пие, лошето влияние на другаритѣ и тѣжкитѣ условия на неговата служба развили у него охтика. Подиръ една кратковременна почивка у майка си, заякватъ силитѣ му, а срѣщата съ една мома възражда го нравственно. Той мечтае за честенъ трудъ, за щастие. Той сполуча даже майка си на едно кратко време да откъсне отъ нейния пороченъ животъ. Болѣстьта си напредва и за брака настжпва преждевремененъ край. Сцената на неговата смърть произвежда много силно впечатление. „Умрѣ!“ въсклицава майка му. Не, отговарятъ й, „освободи се“. И даже въ тая ужасна минута на вѣчна раздѣла лекомисленната егоистка не съзнава, че тя е неговата убийца, че тя е причина на всичкитѣ негови несполуки въ живота и на неговото нравственно падение. Жакъ съ особна любовь и правдивость е очертанъ отъ автора, като захваща отъ сцената въ мутвака, дѣто той дреме, турилъ кждравата си глава на масата, когато майка му се весели на бала, а слугитѣ обсжждатъ въпроса за неговата бждащность и въ продължение на цѣлия му кратъкъ, но многострадаленъ животъ, той сѣди като живъ въ въображението на читателя. Освѣнъ тия двѣ централни фигури обръща вниманието ни поетътъ-несрѣтникъ д' Аржантонъ, приятель на майка му, който изобразява непризнатъ гений.

Доде особно сполучливо осмива тия несрѣтници, които страдатъ отъ мания на величие.

Въ романа „Набабъ", Доде расправя историята на единъ богаташъ, като я украсилъ, разбира се, съ авторска фантазия. Въ това произведение предъ читателя минава цѣла върволица отъ дѣйствуващи лица. Въ художественното описание на автора, като въ огледало се отразява живота на Парижкого общество, дѣто талантитѣ на обществения животъ често изхвърлятъ най-калнитѣ нейови подъпки. Жансуле, който спечелилъ въ Тунисъ на служба у бея много голѣмо състояние, явява се въ Парижъ съ намѣрение да поживѣе и да се наслади отъ живота. Окржжаватъ го всѣкакви хора, които диратъ житейски облаги, лъстятъ го, надпреварятъ се кой да му услужи, привличатъ го съ различни обѣщания, като орденъ на почетния легионъ, той на драго сърдце отива на тая измама, и сипи злато съ пълни шепи. Всичко, каквото може да се купи съ злато, той го купува, даже изборитѣ за депутатъ той получава съ цѣната на сжщото злато. Но неговото колосално състояние се расклаща, благодарение на интригитѣ на негова врагъ — банкерь, и на грабителството на окржжающата го тълпа. Въ тоя критически за него моментъ, една зла клевѣта, пусната върху му отъ неговитѣ врагове, заплашва го да го исключатъ отъ камарата. За да защити своята честь, той трѣбваше да открие една семейна тайна, но той се не рѣши да направи това, за да не огорчи майка си. Романа свършва съ смъртьта на Жансуле, оставенъ отъ всички. Много сцени изъ романа приковаватъ вниманието на читателя съ своята реална правда; първото мѣсто въ това отношение заема погребалното описание на херцога Море.

Нека сега да се обърнемъ къмъ шедйовра на Доде—Сафо. Въ това произведение автора е вложилъ нравоучителна тенденция и го е посвятилъ на синоветѣ си. Pour mes fils quand ils auront vingtans.

Доде не веднажъ е указвалъ въ своитѣ произведения влиянието на жената на окржжающата среда, добро или лоше, споредъ нравственнитѣ имъ качества, но въ Сафо той е изразилъ тая мисъль съ особна сила и съ художественна правда. Единъ младъ провинциалъ испада въ Парижъ и случайно се сблъсква съ Сафо, жена посвѣтувала, но още прекрасна. За нещастие на горкото момче Сафо се увлича отъ него въ първата срѣща. Жанъ се сближава съ нея безъ никакво увлечение, почти равнодушно. Тѣ наематъ квартира и живѣятъ като мжжъ и жена. Жанъ гледа на тѣхния съюзъ като на временепъ, който може той да скжса, когато поиска. Отъ начало тѣхния животъ върви гладко, дордѣто единъ артистъ, старъ приятель на Сафо, не открива на Жана въ единъ случаенъ разговоръ нейното минало и не запалва въ него ревность. Тогазъ тѣхното семейно огнище обръща се на адъ. Но материялното положение на Жана скоро се измѣнява и той е принуденъ на време да се раздѣли съ Сафо. Но очарованъ отъ нейната рѣшимость да живѣе съ честенъ трудъ, отъ любовь къмъ него, той изново се сближава съ нея и за евтиния се поселява вънъ отъ града. От-

къснатъ отъ познайници, подъ непосредственното влияние на Сафо въ селското уединение той се спуска въ нравственно отношение все по-ниско и по-ниско и се обръща на автоматъ, на когото духовнитѣ человѣчески интереси ставатъ съвсѣмъ чужди. Негодуванието, което по нѣкога се повдига въ него, кара го да бѣга вънъ отъ доброволната тъмница; той се опитва да се жени, но тоя опитъ остава безъ резултатъ; той исхабилъ толкова животъ и, отровенъ отъ отровата на Сафо, не е способенъ вече към нравсвенно възрождение. Той напуща годеницата си и пакъ се връща при Сафо, като рѣшилъ да се не раздѣля вече съ нея. Но Сафо сама го оставя, като се поддава на своитѣ страсти и се сближава съ едного отъ предишнитѣ си приятели, като извѣстила съ писмо Жана, който я чакалъ въ Марселъ, за да замини съ нея въ Америка, дѣто той е назначенъ за консулъ.

Отъ второстепеннитѣ лица сж твърдѣ добрѣ изобразени артиститѣ, голѣми таланти, за които приказва цѣлъ Парижъ, но които не чинятъ като хора, кога ги по-отблизо познаешъ.

Централна фигура на романа автора направилъ Сафо; той е нарисувалъ художественно тая лвица на Парижкия полусвѣтъ и благодарение на реалната правда, съ която автора изобразилъ своитѣ герои, нравоучителната тенденция ни най малко вреди на романа.

Права противоположность на Сафо по своитѣ нравственни достоинства явява се благородната и прекрасната кралица Фридрика, въ романа („Кралетѣ въ изгнание“). Тя гордо пренася всички лишения, които сж свързани съ изгнанието, съ непоколебима енергия се старае да си върне загубенитѣ права, като подбужда къмъ рѣшителни мѣрки своя безхарактеренъ мжжъ. Но въ минутата, когато нейния идеалъ е близко къмъ осжществление, тя, безъ да се замисли, принася своитѣ честолюбиви мечти въ жертва на болния си синъ. Момента, когато Фридрика отъ горда кралева преобръща се въ проста любяща майка, е твърдѣ хубавъ моментъ въ психологическо отношение.

Въ знаменитата сатира *Тартаренъ изъ Тараскона*, Доде изобразилъ типъ на нравственъ Донъ-Кихотъ. Цѣлото баснословно приключение на Тартарена блещи съ остроумие, съединено съ тънъкъ юморъ. Това произведение бѣше оцѣнено отъ критиката по достойнството си и ще остане едно отъ най-добритѣ създания въ французската литература.

Освенъ съ романъ Доде се е занимавалъ и съ драма. Своята дѣятелность на това поприще той почва отъ 1862 година, но като драматургъ той се не ползуваше съ особенъ успѣхъ.

Доде работѣше до смъртьта си. Повѣстьта De Tresor d' Arbaton принадлежи къмъ последнитѣ му произведения, които той подари на литературата.

Отличителна черта на произведенията на Доде съставлява пламенната симпатия на автора къмъ угнетенитѣ; тя проглежда почти въ всичкитѣ негови произведения. Ето защо него често го сравняватъ съ Дикенса. Доде се отнася добродушно къмъ хората даже

тогава, когато изобличава тѣхнитѣ пороци, или се подсмива съ тънъкъ юморъ надъ тѣхнитѣ недостатъци. Но той обича особно трогателно да расказва за страданията на своитѣ герои, за това го и обвиняватъ въ сантименталность, която бърка на художествената правда. Показватъ на другъ единъ недостатъкъ у Доде, че не знае да покаже коренитѣ причини на страданията у своитѣ герои, които той тъй жалѣе, причини които често лежатъ въ основата на социалния строй. Но тоя недостатъкъ се искупува съ искрена отзивчивость на автора, която съставлява характерна черта на негова талантъ, и всѣкога му печелѣше и ще печели симпатията на читателитѣ.

О. С. Б.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Покушение върху живота на Гръцкий Краль. — Антидинастическо настроение въ Гърция.—Причинитѣ му.—Петдесеть годишнината отъ революциитѣ въ 1848. — Праздника на Парижката Коммуна.

Телеграмитѣ отъ 14-й февруарий т. г. ни донесоха новината за покушението на живота на гръцкия краль Георгя I, извършено въ 5 часа, когато краля се завръщалъ въ файтона съ княгинята Мария-Фалерия. Двѣ лица, скрити въ хендека на пѫтя, гръмнали съ пушки върху колата, ранили тѣлохранителя въ рѫката, но безъ да олучатъ прицелната точка — краля. Следъ това покушение рептилната пресса захваща да исказва негодуванието си срѣщу посѣгателитѣ на кралския животъ и да благодари на нѣкакво си провидение, което спасило този животъ, безъ обаче да осѫдятъ сѫщото това мнимо провидение, което не се указало сѫщо тъй бдително надъ нещастния тѣлохранитель, комуто била пронизана рѫката отъ неумолимия крушумъ! Въ митрополитската атинска черкова въ присѫтствието на кралевската фамилия се отслужилъ благодарственъ молебенъ. Изъ цѣлата Гърция ставатъ манифестации отъ страна на роялиститѣ; чуждестраннитѣ дипломатически агенти поздравили лично краля за щастливото му отърваване отъ смъртьта; изъ разнитѣ царски дворове се посипватъ сумма телеграми . . . Но най-голѣма работа следъ покушението се отваря на полицията, която почва щателно да дири убийцитѣ и систематически да преследва демократическитѣ представители на гръцкия народъ. Убийцитѣ били дѣйствително наскоро уловени и вече ги очаква най-строгата присѫда. Но мстителната рѫка на краля не се запира до тамъ — той си е задалъ за цель да убие всичко демократическо; тъй споредъ заявлението му предъ дипломатическитѣ агенти най-голѣмата вина за покушението пада на демократическата пресса. Следъ распита на заловенитѣ покушители сѫ било ужъ узнало, че тѣ

принадлѣжели къмъ нѣкаква организация, къмъ нѣкакъвъ клубъ, който си задалъ за цель да убие краля. Това и чакала полицията — станало распореждание да се закриятъ всички политически клубове и се почнали най-голѣми преследвания. Обикновенно такива сѫ сѣтнинитѣ на всѣко покушение надъ живота на царскитѣ особи. Това ни учи историята на чуждитѣ страни; това знаемъ и отъ нашата собственна история. Като заявяваме и сега, че ний, предъ видъ лошитѣ следствия за демокрацията, осѫждаме политическитѣ убийства, както бѣхме се изразили и по случая убийството на испанския министръ Кановасъ („*Ново Време*" г. I кн. II.), то, вмѣсто да възнасяме топли молитви къмъ нѣкакво провидение, което не всѣкога бди тъй внимателно, както въ случая съ краля Георги, ще се помѫчимъ да изрисуваме портрета на последний, за да видимъ, да ли самото му минало и настояще не е главната и единственна причина на негодуванията срѣщу него и на решението да посѣгнатъ на височайшия му животъ. Това правимъ толкосъ посвободно, защото знаемъ още отъ сега, че нѣма вече какво да уврѣдимъ на редактора на *Но о Време*, който е уволненъ веднажъ отъ учителство, понеже въ писаното отъ насъ за убийството на Кановаса, споредъ патронитѣ на „*Миръ*", се съглеждала пропаганда на анархизмъ (!?), не може да бѫде уволненъ и втория пѫть.... колко гнусно, колко нахално оправдание, каква безсрамна клевета, г-не вѣнценосниче Вазовъ! . . . .

За да истъкнемъ предъ читателитѣ портретя на грѣцкия Кралъ, ний главно се ползуваме отъ оцѣнката на единъ корреспондентинъ, който е можалъ да изучи отблизо сѫщностьта на всичко въ време на последнийото си посѣщение на Атина. Въ една обстоятелственна статия съ заглавие: „*Какъ е била измамена Гърция*" (Comment la Grése a été trahie), печатана въ книжкитѣ отъ 1 и 15 мартъ т. г. на списанието Revue des Revues, авторътъ ни запознава доста подробно върху силно осѫдителния животъ на грѣцкия помазаникъ.

Грѣцкия царь, както всичкитѣ „царе земни", билъ голѣмъ любимецъ на паритѣ и страстенъ къмъ разврата. Неговото стѫпване на грѣцкия престолъ се предшествовало съ единъ чисто търговски пазарлъкъ. Бащата на бѫдѫщий грѣцки владѣтель и самий той искали, Гърция давала и най-сетнѣ пазарлъка станалъ. Преди всичко бащата и синътъ поискали отъ всичкитѣ сили да гарантиратъ редовното плащание на цивилната листа отъ бѣдната Гърция. Франция, Руссия и Англия, въ качеството си гаранти и осигурители живота на бѫдѫщия краль, отстѫпили за въ негова полза плащанитѣ до тогава на тѣхъ лихви отъ заемътъ, направенъ по-рано на грѣцкото правителство. Тѣзи лихви се възкачвали на 300,000. Освѣнъ това било оговорено, че ако го изпѫдятъ, гърцитѣ ще продължаватъ да му плащатъ всѣкигодишно цѣлата тази сумма, ако демиссионера самъ — третята часть. Краля правилъ — струвалъ най сетнѣ успѣлъ да си издѣйствува цивилна листа, заедно съ горнитѣ 300,000 фр., отъ почетничката сумма 1,200,000 драхми (лева).

Въ царуването на Георгя I правителството е минавало отъ ръката на Трикуписъ, за да влѣзе въ ръката на Делиянисъ, и обратно. И двамата тѣзи водители се надпреварвали, кой повече да облагодѣтелствува оногова, който еималъ високото благоволение да ги повика на власть и да имъ даде довѣрието си. Единъ следъ другъ тѣ дарявали все по-вече и по-вече жадния за богатство краль. Голѣмитѣ владѣния на Триполица, на Тебеската равнина, на островъ Цетели, въ Пелопонезъ и Пирея образуватъ грамадното недвижимо богатство на краля. Всѣкога, когато е виждалъ, че ще може да извлѣче облага отъ тѣзи си имоти, той е билъ доста сьобразителенъ. Тъй напр. кральтъ успѣлъ да прокара чрезъ услужливитѣ си министри, щото доставката на камъни за тротоаритѣ на Атина и Пирея да става отъ неговитѣ имѣния, макаръ мряморътъ да билъ единъ отъ най-недоброкачественнитѣ, което не закъсняло да се констатира отъ коммиссията, която била натоварела да изследва причинитѣ за нетрайностьта на тѣзи тротоари, които наскоро се испочупили.

Въ най-критическия моментъ на Гърция, когато тя се обявяваше въ фалитъ и критския въпросъ земаше застрашителни за нацията размѣри, кралската фамилия не чувствувала никакво угризение на съвѣстьта отъ гласуването чрезъ камарата на 800,000 фр. зестра за принцессата Мария. Се около това време били сѫ израсходвали около единъ милионъ лева за поправката на царската яхта!!

Ето единъ още по поразителенъ случай, който явно показва, до колко е предвидливъ краля, когато е работата да извлече лични облаги: въ 1878 г. Трикуписъ му поднесълъ единъ проектъ, който уреждалъ заема отъ 1824 и 1825, направенъ за нуждитѣ на освободителната война и който се смѣталъ священъ за гръцкия народъ. Още отъ самото освобождение кредиторитѣ, повечето Холандци, не били получавали никакви лихви за него, тъй щото облигациитѣ се смѣтали почти безъ всѣкаква стойность. Краля поискалъ единъ срокъ, въ който успѣлъ да искупи кредитнитѣ книжа за никаква цѣна, следъ което подписалъ декрета за уреждание на заема и по такъвъ начинъ докаралъ огромна печалба отъ повишавание на цѣната имъ. Като посрѣдникъ за тази операция билъ употребенъ секретаря на гръцкото дипломатическо агенство въ Лондонъ, който следъ това билъ повишенъ въ агентъ. Както виждаме, краля умѣе да се ползува много добрѣ и на време отъ бурсовитѣ операции, макаръ че тѣзи операции ставали и съ священния за гръцкия народъ дългъ направенъ за независимостьта на този скѫпий народъ, а следъ това да възнаградява достойно и на народенъ гърбъ онѣзи, които послужватъ като посрѣдници въ пълненисто на неговия джобъ!! Достоенъ за уважение краль, читатели, на ли?

Чрезъ тѣзи си смѣтки и бурсови операции, най-малко препоръчителни за всѣки простъ смъртенъ, а колко повече за единъ коронованъ управникъ, краля на Гърция успѣлъ да натрупа едно

богатство отъ 30 и по вече милиона въ 35 годишното си царуване и то върху земята на една най-нещастна въ финансово отношение страна. Това е едно отъ многото проявления на днешното всеобщо разложение и развращение, което се явява въ най-ярка форма у високопоставенитѣ отъ нашето прогнило общество. Меркантилизма прониква и тамъ, дѣто народа най-малко се надѣва. Гърцкия народъ гледа, като на единъ голѣмъ грѣхъ, стремлението на краля за богатства, особенно следъ раскритието на това отъ истинскитѣ патриоти. Този грѣхъ не ще е билъ, по всѣка вѣроятность, единъ отъ най-малкитѣ мотиви за посѣганието върху живота му.

Не по горѣ стоялъ и въ нравствено отношение занимающия ни коронованъ вождъ (?) на елинския народъ. Още съ влизанието си въ Гърция той направилъ доста голѣмъ шумъ съ единъ любовенъ романъ, къмъ когото въ началото ималъ най голѣмата симпатия на народа. Той хвърлилъ око на една атинянка, която се отличавала съ хубостьта си и разумностьта си, и на която знатното происхождение не съставлявало никаква прѣчка да стане царица. Госпожицата приемала младия краль въ кѫщата си, безъ да чувствува заднитѣ му цели. Имало е обѣщания отъ едната и другата страна, но всичко излѣзло напразно. Краля се подигралъ съ честьта на една невинна и вѣрующа дѣвица, като плюлъ на всички обѣщания, безцеремонно я напусналъ и почналъ да чести други кѫщи, да върши нови любовни похождения. Предъ очитѣ на цѣлата Атина той ходѣлъ редовно три пѫти въ седмицата въ кѫщата на нѣкоя си хубавица госпожа, наречена отъ населението Цицика (щурецътъ). Е, зеръ обществената нравственность се мѣри съ два аршина; за помазаницитѣ тя не сѫществува!

Гръцкия краль, както и всички конституционни монарси, не се ръководѣлъ отъ никакви принципи при утвърждението на този или онзи законъ. Той потвърдѣвалъ и подписвалъ, безъ да поразмисли върху имъ, всички закони, които му се представѣли отъ министритѣ. Днесь му се поднася единъ законъ, изработенъ и прокаранъ при министерството на Трикунисъ — той го утърждава и подписва; утрѣ по сѫщата материя, но тъкмо противоположенъ законъ, който напълно отмѣнява първия, му се представя отъ министерството на Делиянисъ — той и него подписва. Въ последнитѣ петнадесеть години борбата между двѣтѣ партии се явява една отъ най-настървенитѣ; тѣ една следъ друга се редятъ на властъ като се замѣстятъ почти правилно всѣки четири години, а отъ това всички административни, сѫдебни, финансиални, военни и всѣкакъвъ другъ видъ закони претърпяватъ последователно коренни измѣнения. Губи, кой губи, но царя отъ това никакъ не губи — нему блюдолизничатъ подъ редъ водителитѣ на двѣтѣ партии, той хатъра имъ не прикърша, но и тѣ пъкъ добрѣ го облагодѣтелствуватъ, та именията му все растатъ и растатъ, макаръ народа да опросява, държавата банкрутира. . . .

Съ малко думи казано, Георги I се явява буржуа — аристократъ въ пълната смисълъ на думата, лишенъ отъ всѣкакъвъ идеалъ. Въ него липсвалъ даже идеала за военна слава, какъвто обикновенно се тая изъ мозъцитѣ на коронованитѣ глави. Рѣдкитѣ маневри ставали подъ натиска на самитѣ офицери; мобилизацията и войнитѣ, каквато бѣ последнята злощастна гръко-турска война главно се дължели на народното влечение. Наблѣгнатъ и уповающъ се на роднинскитѣ си връски съ много отъ европейскитѣ дворове, той смѣталъ, че е доста защитенъ, за да спи спокоенъ сънь, да си върши търговскитѣ операции, и прекарва въ най-оскѫдителни оргии. . . . .

Този оскѫдителенъ животъ на краля, който не може да остане скритъ отъ очитѣ на народа, не е можало да не му създаде неприятели. Особенно силно станало настроението срѣщу кралската фамилия, когато престолонаследникътъ избѣгълъ най-позорно отъ Ларисса. Вълнепието на народа въ Атина станало едно отъ най застрашителнитѣ за кралската челядъ презъ мѣсецъ априлъ 1897, когато е траяла четири дни единъ видъ революция. Единъ отъ революционнитѣ водители, Анастасъ Генадиосъ, ето какъ исказва възмущението си въ единъ апелъ къмъ народа: „Атиняне, вамъ се налага длъжность да искате смѣтка на краля за неговитѣ дѣла. Вий трѣба да съедините гласа си съ гласа на Отечеството. А то, опозорено и покрито съ кръвь, ето какво казва на царя: „Върни ми убититѣ дѣца, върни ми войската, която продаде, върни ми опозорената честь. Когато моитѣ гладни, жедни, отъ четири дни не спали синове се бияха единъ противъ четири, твоя синъ, главнокомандующия, като дезертира отъ почетния си постъ, заключи се въ укрѣпената Ларисса. . . . Когато синоветѣ ми избиха 10,000 албанци, отборътъ на турската армия, твоя синъ, наследника на короната, даде примѣръ на срамно бѣгство, което военния законъ наказва съ смърть. Да, той дезертира, като най-доленъ страхливецъ; той, въ когото народа смѣташе да вижда сѣнката на Леонида, на последния отъ Палеолозитѣ! . . . Ами другия ти синъ, морякътъ, какво направи? Когато Критъ бѣше предаденъ на сѣчъ, той отиде та се скри съ торпидитѣ задъ Цикладскитѣ канари и презъ една нощь, скришомъ, преобліченъ, той дохожда въ Атина да се споразумѣва съ тебе, нѣщо което военнитѣ закони сѫщо наказватъ съ смърть. Нашата флота, плашилото за турцитѣ, ти я остави неподвижно закована. Нашата епирска армия, предъ която албанцитѣ съ радость се покориха, ти повика назадъ. А Критъ? Какво направи ти съ него? Защо го предаде изведнажъ на узурпаторитѣ му? Въ какво остава да не съмь измамена! Георге, царю, азъ те взехъ бѣденъ морякъ отъ твоето отечество и те положихъ върху тежъкъ отъ слава и знаменитъ по старина престолъ. Азъ ви обсипахъ съ богатства, както тебе, така и синоветѣ ти. Ами ти какво направи въ тридесеть и петь годишното си царувание? Ти не си преставалъ да бѫдешъ надѣждата на моитѣ неприятели, което тѣ твърдятъ всѣкидневно, като казватъ:

„До като въ Гърция царува краль Георги, домогванията на тъзи страна ще бждатъ винаги задушавани.“ Дѣйци за моето съсипване, царйо измѣннико и дезертйори принцове, гръцката земя не може да ви търпи вече. Престжплението иска своето наказание. Военнитѣ закони трѣба да бждатъ испълнени. Дайте смѣтка за кръвьта на синоветѣ ми, дайте смѣтка за опозорената ми честь, азъ не те искамъ вече, азъ измамената Гърция.“

Този оппелъ ни говори много красноречиво за силното антиданистическо настроение на голѣма часть отъ гръцкия народъ по поводъ злополучната война съ Турция. Прибавете къмъ това извѣстния за тълпата кралски „грѣхъ“ противъ съвременната нравственность, неговата жажда за лично обогатяване, но не и за народно преуспѣвание и вий ще намѣрите мотивитѣ, които сж движили „убийцитѣ“, що съ оржжие въ ржка смѣтали да дадатъ край на единъ съсипателенъ за страната животъ. . . .

До тука ний свършихме съ това, което си зададохме за цель въ началото на тѣзи белѣжки—очертахме портрета на гръцкия кралъ, като въ общи черти посочихме и мотивитѣ, на които се дльжи антидинастическото настроение на голѣма часть отъ народа и посѣгането на живота му.

Сега ще се отклонимъ малко, за да кажемъ нѣколко думи върху едно общо зло.

Да ли само Гърция е нещастна въ това отношение? Да ли само нейния краль има такива грѣхове? Уви! историята ни говори за най-възмутителни оргии, вършени отъ обитателитѣ на великолѣпнитѣ палати въ минжлото, за най явни нарушения на конвенционалната нравственность; живота ни говори сжщото и за настоящето. . . .

Прочетете, читатели, подлистника въ в. „Народни Права“ (отъ 20 мартъ, бр 27), гдѣто се превежда една арабска (?) прикаска, въ която се расказва за единъ новоизбранъ чужденецъ Шармута Феръ-Ефенди за царь на извѣстна страна, който съ пристиганието си въ тая злочеста земя избралъ си за везиръ сжщо като него човѣкъ; тѣ въ нищо не се различавали. И двамата развратници, и двамата вѣроломни и кръвожадни, тѣ издигнали бѣсилки по Гарското царство, кждѣто увисвали най достойни синове; а харемитѣ си всѣки денъ пълнили съ млади момичета. . , .

„Новия царь увързалъ народа съ тѣжки вериги. Дошелъ въ неговата срѣда голъ, като пръстъ, за нѣколко години станалъ милионеръ; имотитѣ на гаритѣ на сила се вземали; покжщнинитѣ на мезатъ за тѣжки данъци имъ се продавали, . . . а дивитѣ и сладострастни оргии въ сараитѣ на Шармута Феръ-Ефенди нескончаемо продължавали! И плувала Гария въ море отъ сълзи . . . . Цѣла се испълнила съ мрѣжа отъ шпиони, които грабили и безчинствували“ . . . Сѣщате се, коя е тъзъ страна Гария, на ли? А още подобрѣ ще се сѣтите, когато прочетете цѣлия подлистникъ.

Наистина, колко ниско трѣба да стоятъ още народитѣ, когато търпятъ подобни работи! Народа голъ, босъ, гладенъ, а издър-

жа скжпо плащани управници, които трупатъ богатства, плуятъ въ най-разюзданъ развратъ и задушаватъ най-немилостиво всѣкиго, който посмѣе да си дигне гласа противъ това!! За да даде край на всичко това, на народа, на работния народъ, който е болшинството, му трѣба съзнание, за да съставлява и силата. На истинскитѣ ратници за народна свобода, човѣшки права, всеобщо преуспѣвание и щастие се налага длъжностьта да будятъ това съзнание, за което, нека бждатъ увѣрени, тѣ ще получатъ най-голѣмата награда, награда, коя се съ пари не купува, но се съ самоотвержена борба противъ всепораждающето зло добива . . . Нека ние социалиститѣ съ твърдото стоение на постоветѣ си станемъ достойни за тази награда.

* * *

Тъзи година се минаватъ тъкмо 50 години отъ революциитѣ въ Германия и Франция, станали презъ 1848 година. Социалиститѣ отъ тѣзи двѣ страни, въ числото на които се редятъ рѣдко вече останалитѣ отъ преживѣлитѣ участници и искренни борци въ тѣзи борби, сж първитѣ, които си спомнятъ за тази знаменита дата и я отпразнуватъ по заслужения начинъ. И пъкъ не може да бжде другояче. Само социалиститѣ сж онѣзи, които може да се смѣтатъ, като достойни продължители на дѣлото, на революционното дѣло на предшедствующето ни поколение; само тѣ сж които могатъ правилно да цѣнятъ идеитѣ отъ това време, да ги подематъ и съобразно съ новитѣ изискания на времето да искатъ тѣхното прилагание въ живота. И тѣ не се боятъ да заявятъ високо, че днешнитѣ управници, които длъжатъ положението си на тази революция, сж съвършенно измѣнили на идеитѣ и принципитѣ, които сж вълнували тогава массата, че тѣхния начинъ на управление съвсѣмъ не дава и негарантира онази свобода, за която сж се лѣли рѣки кръвь. Горчива, но заслужена плѣсница.

На 18-ий мартъ споменътъ за Коммуната е отпразднуванъ особено блѣскаво въ Франция. Отпразднуванъ е било той сжщо на много мѣста въ Италия и Германия. Предъ видъ близкитѣ законодателни избори, почти въ всички градове на Франция сж били устроени вечеринки, въ които се е говорило по историята на Коммуната, по идеитѣ, които сж вълнували нейнитѣ членове, по клѣветитѣ, що се сипятъ отъ буржуазната върху имъ, най-сетнѣ какво трѣба да се прави, за да се въскреси тя въ лицето на Социалната Република. Въ Парижъ почти въ всѣки кварталъ станали събрания, въ които редъ оратори истжкнали предъ слушателитѣ грандиозното онова проявление на народното могжщество, което носи името *Парижка Коммуна*. Тѣ дали да се разбере, че въпрѣки массовото избивание на възсталитѣ противъ Тиеровото господство парижане, въпрѣки безмилостното застрѣлване и умъртявание на 30-тѣхъ хиляди пролетарии презъ *кървавата седмица* — Парижъ е пакъ на кракъ, пролетарията се усѣща вече достатъчно силенъ да сгромоляса днешната несправедлива буржуазна наредба и да възстанови *Социалната Република*. Б. Л.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Фразеологията за възвишени „идеали“ и „блѣнове“. — Банкрутството на съединистическото „дружество за взаимно възхваление“. — Редакц. на сп. Мисъль въ качеството на неговъ наследникъ. — „Идеалитѣ и блѣноветѣ“ на г. Д-ръ Кръстевъ. — Неговата статия: „Българската интелигенция“ и нейния смисълъ.

Въ миналата статия казахме, че стълповетѣ на съединистическата партия, а именно: К. Величковъ, Ив. Вазовъ и подобнитѣ на тѣхъ Стремскиевци изъ лагера на тая партия съставляватъ едно дружество, което, наистина, си тури за задача взаимното възхваление и взаимната поддържка въ самоличното възхваление и самообожавание. Въ сѫщность цельта на това дружество бѣше чрезъ взаимно възхваление да препорѫчатъ единъ другиго предъ България за жреци на най-висшитѣ „идеали“, „блѣнове“, „устреми“; тѣ мечтаяха да станатъ *духовни вождове* на „Новата Земя“. За тази цель тѣ захванаха въ проза и въ стихове да говорятъ съ една фразеология, напита отъ начало и до край съ фалшъ, за сѫщитѣ неуловими висши „идеали“ и „блѣнове“, къмъ които трѣбвало да лети *Млада България*. При всичко че тѣ съ тая фалшива фразеология за „идеали“ и „блѣнове“, която тъй удачно ни представи Вазовъ въ своя херой Стремски, успѣха да си създадатъ извѣстно число почитатели и подобни на себе си фразйори, но да станатъ духовни вождове не можаха. *Млада България* продължаваше да смѣта за свои духовни авторитети старитѣ идеалисти-революционери Любенъ Каравеловъ и Хр. Ботевъ и да се въодушевляватъ отъ тѣхнитѣ революционни идеали. Трѣбваше преди всичко да се убиятъ тия авторитети и да турятъ на мѣстото имъ своя авторитетъ. Съ тая цель *дружеството за взаимно възхваление* предприе, както е извѣстно, единъ походъ противъ двамата наши революционери. Съ една литературна студия фразйорътъ К. Величковъ се нахвърли на Любена Каравелова и на неговитѣ идеи. Подиръ нѣколко време следъ тая студия невѣжествения поетъ Вазовъ нападна Ботева и неговитѣ идеали. Обаче и тоя имъ пигмейски походъ излѣзе напразенъ: тѣ не успѣха нито да убиятъ старитѣ авторитети на *Млада България*, нито да заловятъ тѣхното мѣсто. Времето и дѣлата имъ систематически раскриваха тѣхната фалшивость. Тѣ показаха, че задъ надутата имъ фразеология за „възвишенни идеали“ и „блѣнове“ се крие духовна нищета, циниченъ егоизмъ, който ги довеждаше до самообожавание и самопоклонение, до замѣстванието на всички *божества* съ собственнитѣ бездушни персони. Естественно е, че тѣ не само не можеха да станатъ духовни вождове на „Новата Земя“, но тѣ все повече придобиваха презрѣнието ѝ.

И тъй, фразеологията за „идеали“ и „блѣнове“ на „дружеството за взаимно възхваление“, т. е. на К. Величковъ, Ив. Вазовъ и consortes свърши съ пълно фиаско. Обаче отъ тукъ никакъ не излиза, че съ банкрутството на това *дружество на духовната нищета и циничния егоизмъ* свърши се вече и царството на фразеологията му и исчезна възможностьта да бѫде то замѣстено съ ново. Дѣйствителностьта ни убеждава въ противното. Тука нѣма да говоримъ за фразеологията

на нашитѣ буржуазни политически партии, миналото на които — далечно и най-близко — ни показа достатъчно, какъвъ е смисъла ѝ, какво сѫ крие задъ тѣхната фразеология за „политически и обществени идеали“ и „блѣнове“. Тука ни интересува фразеологията за „идеали“ и „блѣнове“ въ нашитѣ литературни органи. Въ всѣки единъ отъ нашитѣ буржуазни литературни органи (въ списанията и вѣстницитѣ) можете да срѣщните цвѣтисти фрази за „възвишени идеали“ и „блѣнове“, отъ които трѣбвало да се въодушевлява *интелигенцията*, главно младежьта. Но палмата на първенство въ това отношение държи единъ отъ тѣхъ. Той е, несъмнѣнно, сп. „Мисъль“.

Съ банкрутирането на съединистическото „дружество за взаимно въсхваление“ редакцията на сп. „Мисъль“, както отъ всичко се вижда, се стреми да заеме мѣстото му. Тя несъмнѣнно е надъхана съ претенцията да стане духовенъ вождъ на нашата *интелигенция*. И къмъ тази цель тя се стреми не съ други средства, а съ сѫщитѣ, съ които се ползуваше и предшественника ѝ. Редакцията на сп. „Мисъль“ отдавна се стреми да заеми мѣстото на банкрутираното днесъ съединистическо дружество, отдавна се стреми да състави отъ себе си такова дружество. Ако отначало тя не успѣваше въ туй, причината, навѣрно, ще е била тази, че членовете му не можаха да се съгласятъ, кой да бѫде *хофжрецътъ* на това дружество. Опитътъ на главния редакторъ на това списание да се промъкни въ съединистическото „дружество за взаимно въсхваление“ и да заеме тамъ подобающето на него високо мѣсто, излѣзе му много горчивъ. Но сега редакцията на сп. „Мисъль“ вече съставлява свое самостоятелно дружество, цельта на което е сѫщата оная на починалото, а средството е „взаимното въсхваление“ на членовете му. Центрътъ на това ново дружество е, разбира се, *главния редакторъ* на сп. „Мисъль“, г. Д-ръ К. Кръстевъ. Той въсхвалява г. Пенча Славейковъ и г. К. Христовъ, а тия двамата тайно въсхваляватъ г. Кръстева. „Пенчо Славейковитѣ блѣнове, пише г. Кръстевъ напр., това сѫ чудо, перлъ на поезията; П. Славейковъ — той е гений, *Микелъ Анжело*, а Кирилъ Христовъ.... той, разбира се, сѫщо е гений, който още не се доразвилъ, младъ гений и при туй който кипи съ жизненность, блика съ животъ!....“ А тѣ пишатъ тайничко въ единъ столиченъ вѣстникъ, „че сп. „Мисъль“, на което главенъ редакторъ е нашия младъ философъ г. Д-ръ Кръстевъ, е най-доброто“, а редакцията на този вѣстникъ отъ своя страна ги произвежда въ чинъ на „талантливи критици“ или литератори, не помнимъ добрѣ, но непремѣнно „талантливи“.

Главния въодушевитель на това ново „дружество за взаимно въсхваление“ е г. Д-ръ К. Кръстевъ. Цельта на това дружество безъ друго е, да се представятъ *жреци* на възвишеннитѣ „идеали“ и „блѣнове“, духовни вождове на България, на нейната интелигенция, онии „мощни личности, които да се издигатъ високо надъ другитѣ, които да иматъ власть надъ духоветѣ“ и които сѫ такива не отъ друго, „а въ силата на своя гений“. Да, главния жрецъ, хофжрецътъ на възвишеннитѣ „идеали“ и „блѣнове“ на това дружество е, несъмнѣнно, г. Д-ръ К. Кръстевъ. Той поне се старае при всѣки сгоденъ слу-

чай да ни се представи въ видъ на сѫщински жрецъ на „идеалитѣ“ и „блѣноветѣ“, завитъ въ мантията на таинственъ, но дълбокъ мъдрецъ и покритъ съ облаци отъ мъгла пророцатель. Помните, какъ той лани въ една статия подъ заглавието „Между народа“, ни се представи въ мантията на единъ задоблаченъ философъ. Тамъ той казваше приблизително така: „Представете си мене, Д-ра Кръстева, който прекаралъ живота си далечъ отъ свѣта, между четиртѣхъ стѣни на кабинета си, заровенъ въ книгитѣ и въ великитѣ блѣнове, представете си мене на улицата, въ избирателната борба, между народа!...“ Въ горѣпомѣнатитѣ възхваления, които прави той на своитѣ сътрудници: г. Пенча Славейковъ и г. Кир. Христовъ, г. Кръстевъ, като ги произвежда въ гении, самъ иди да препорѫча себе си за гений. Защото да увидишъ, да осѣтишъ сѫществуванието на гения, трѣбва да си самъ *гений* или най-малко да си такава „мощна личность“, която, като се „издига високо надъ другитѣ“, да го вижда тамъ, гдѣто проститѣ смъртни не могатъ и да подозиратъ даже. Простодушнитѣ читатели, като слушатъ самовъсхваленията и въсхваленията на г. Д-ра Кръстева, навѣрно, само зяпатъ Д-ра и му се чудятъ: какъ, гдѣ, въ какво се изказа гения на господство му, както и на неговитѣ сътрудници? — питатъ се тѣ. Но напраздно очакватъ отговоръ. Работата е тамъ, че всичко това е само една надута фразеология за възвишени „идеали“ и „блѣнове“, задъ която се крие такава сѫщо духовна нищета, егоизмъ и самообожавание, каквито представляваше фразеологията на съединистическото „дружество за взаимно въсхваление“. И ако г. Д-ръ Кръстевъ при всичкитѣ си старания не успѣ до сега да замѣсти „духовното водителство“ на последнето съ онова на своето дружество и да стане една отъ „ония мощни личности, които да иматъ власть надъ духоветѣ“, то много просто се обяснява, — причината на тоя неуспѣхъ се заключава, разбира се, въ „*безидейностьта* и *антисоциалностьта*“ на нашата интелигенция.

Ний не веднъжъ посочвахме пустотата на тази фразеология на г. Д-ръ Кръстевъ, както и на противоречията между нея и дѣйствителнитѣ му постѫпки. Разбира се, той нито по-скроменъ стана отъ туй, нито мисли да даде по-голѣмо съдържание на своята фразеология. Напротивъ, неговата нескромность се увеличава и той продължава да храни читателитѣ си съ сѫщата фразеология за възвишенитѣ „идеали“ и „блѣнове“. Пресно доказателство за това ни дава една негова статия въ I кн. отъ т. г. на сп. „Мисъль“, подъ заглавието „Българската интелигенция“. Въ тая статия г. Д-рътъ се мѫчи пакъ да се яви въ видъ на строгъ жрецъ, на суровъ пророцатель, покритъ въ мъгли, на „мощна личность“, която се „издига високо надъ другитѣ“. Тая статия, която е написана съ това на единъ жрецъ — гръмовержецъ, е навѣяна отъ една статия за българското народно образование и българската интелигенция, печатана въ русското списание „Вѣстникъ Европы“.

Статията на г. Кръстевъ е единъ жестокъ обвинителенъ актъ противъ *българската интелигенция*. Трѣбва да забелѣжимъ при туй, че обвинението му исключава социалистическата интелигенция. „Един-

ствената политико-социална група, казва г. Кръстевъ, върху привърженицитѣ на която това не е приложимо, е социалистическата". Значи, жестокия обвинителенъ актъ на г. Кръстева се отнася само до *буржуазната интелигенция*. Но не! Гръмовержския тонъ на г. Д-ра къмъ края на статията се повишава, и обвинителния му актъ се обръща вече противъ цѣлия български народъ, противъ цѣлото племе. „Но каква полза, казва г. Кръстевъ, отъ това, че индивидуалнитѣ условия сѫ на лице, когато социалнитѣ, коллективнитѣ условия — особеннитѣ качества на племето — неблагоприятни". И по-горѣ: „Въ народи по-културни отъ насъ има съзнание на дългъ спрѣмо обществото или спрѣмо една негова инкарнация, има национално чувство или посаденъ и развитъ отъ училището патриотизмъ. Въ народи по долу стоящи отъ насъ има, ако не друго, поне шовинизъмъ, или даже фанатизъмъ. У насъ нѣма нищо. Единъ строгъ и по-дълбокъ наблюдатель на нашия общественъ животъ дълго би се колебалъ прѣди да рѣши, дали сѫществува български *народъ*. И дѣйствително, онова, което ний образуваме, може да бѫде единъ много добъръ конгломератъ отъ индивидуми, едно географическо и етнографическо или даже административно цѣло, но народъ то не е и не може да бѫде, защото му липсватъ всичкитѣ условия за това". Както виждате, *българския народъ* е едно отъ най-долнокачественнитѣ племена. То се разбира, че щомъ *народътъ* е долнокачетвенно племе, то и *интелигенцията* му не може да бѫде друга, освѣнъ най-долнокачественна, лишена и отъ най-елементарнитѣ качества на всѣка „интелигенция": отъ *патриотизмъ*, даже отъ *шовинизмъ* и *фанатизмъ*.Като чете човѣкъ всичката тая жреческа консепция на г. Кръстева, неволно му иде на умъ да попита: щомъ *българския народъ* е толкова долнокачествено племе, щомъ „му липсватъ всичкитѣ условия", за да стане *народъ*, то какво остава да правятъ искреннитѣ „патриоти" или „шовинисти" и „фанатици"? Едно отъ двѣтѣ: или тѣ трѣбва да зарѣжатъ туй недостойно племе и да гледатъ своето си удоволствие или да му сѣднатъ на гърба, да истръгнатъ низката му душа и да му вдѫхнатъ нова. Въ дѣйствителния животъ,—подъ булото да усъвършенствуватъ долнокачественната природа на *българското племе*, да посадятъ въ нея „патриотизмъ", „шовинизмъ" и „фанатизмъ", подъ името на единъ фалшивъ *идеализмъ*,—отъ освобождението насамъ именно само туй и вършатъ нашитѣ искренни „патриоти", че яхатъ *българския народъ* и изсмукватъ душата му. Така щото, консепцията на нашия г. Д-ръ Кръстевъ излиза сѫщата оная консепция на всички наши реакционери и народни експлоататори. Както е извѣстно, последнитѣ, излизайки отъ тази гледна точка за *българския народъ*, логически доходждатъ до заключението, че това българско долнокачественно племе може да стане *народъ* само чрезъ строга полицейско-бюрократическа опека на „просвѣтенитѣ патриоти". Но, може би, ще ни кажете, че обвинителния актъ на г. Кръстева противъ българския народъ е отчаянъ викъ на една „мощна", възвишена душа. Не вѣрвайте, драги читателю. Всичко това е плодъ на безсмисленната надута фразеология, задъ която се крие душевна немощь, и нищо повече.

И наистина, г. Д-ръ Кръстевъ обвинява *българската интелигенция* (буржуазната) въ двѣ нѣща: *въ безидейность* и *въ антисоциалность*. И обвинява той въ тия недостатъци не само старата генерация на тая интелигенция, но и по-младата, младежьта, „която прѣкарва най-хубавитѣ си (и най-въсприимчиви за чуждо влияние) години въ чужди училища и посрѣдъ чужди общества". „За тая младежь, пише г. Кръстевъ, като да не сѫществуватъ никакви сърдечни идеали, никакви лаптения за възвишенитѣ блѣнове на искуството! Поне тя е безчувственна и бездушна къмъ малкото избранници, които ѝ създаватъ тия блѣнове. За тая младежь като да не сѫществуватъ ни обществении идеали, ни обществении язви, способни да въспламенятъ за борба едно благородно, широко, любвеобилно сърдце!" Въ всичко това има голѣмъ дѣлъ отъ истина. Но пита се: кои сѫ тия възвишенни „идеали" и „блѣнове", тия „обществении идеали", които сѫ „способни да въспламенятъ за борба едно благородно, широко, любвеобилно сърдце"? И кои сѫ тия „малкото избранници, които ѝ създаватъ тия „блѣнове"? Гдѣ сѫ тия „избранници" и да-ли тѣ не сѫ ония на новото „дружество за взаимно въсхваление"? Напраздно ще диримъ отговоръ на тия питания въ възвишеннитѣ „идеали" и „блѣнове" на „малкото избранници". Напраздно ще се мѫчите да уловите сѣнката на тия „идеали" и „блѣнове". Напраздно ще останатъ опитванията ви, за да си съставите какво да е опредѣленно понятие за тѣхъ. Не може да има съмѣние, че единъ отъ „малкото избранници", които създаватъ на нашата младежь възвишеннитѣ „обществении идеали" и възвишеннитѣ „блѣнове" въ искуството, е г. Д-ръ Кръстевъ. Обаче пита се: г. Кръстевъ опредѣли ли поне веднъжъ, въ какво се състоятъ възвишеннитѣ „идеали" и „блѣнове", къмъ които трѣбва да лампти *българската интелигенция*? Показа ли поне веднъжъ конкретното имъ сѫдържание и опия обществении условия, — което е още по-важно — при които възвишеннитѣ „идеали" и „блѣнове" могатъ да станатъ реални, осѫществими? Както показахме миналата година на това сѫщото мѣсто, г. Кръстевъ всѣкога, когато е слизалъ отъ задоблачнитѣ сфери на „идеалитѣ" и „блѣноветѣ", т. е. всѣкога, когато оставялъ праздната фразеология и се опитвалъ да опредѣли по-конкретно „социалнитѣ задачи" на нашата младежь и възвишеннитѣ „идеали" и „блѣнове" на нашата изобщо интелигенция,—всѣкога той ги е свеждалъ къмъ политическитѣ програми на нашитѣ буржуазни партии и къмъ желанието, щото младежьта да се обърне въ една тълпа безъ колко-годѣ опредѣленни желания, която да зяпа въ устата „малкото избранници", които ѝ брътвятъ безсмисленни фрази за възвишенни „идеали". Въ статията, която разгледваме, възвишеннитѣ „идеали" и „блѣнове" г. Кръстевъ ги свежда къмъ идеала на всѣкой нашъ буржуа за „Цѣлокупна България", къмъ „патриотизма" и „шовинизма" даже. Мигаръ въ това се състоятъ възвишеннитѣ „идеали" и „блѣнове", за които се говори на българската интелигенция и на младежьта? Мигаръ тия „идеали" и блѣнове" липсватъ у насъ? Ахъ, да, ще кажете, че „патриотизмътъ" на българската интелигенция не е „възвишенъ патриотизмъ". Но

„патриотизмътъ“ на коя друга буржуазна интелигенция е по-възвишенъ? Гдѣ въ свѣта патриотизмътъ ѝ представлява по-друго отъ стремлението ѝ да запази своето привилегировано положение или отъ борбата ѝ за създаванието на такова привилигировано положение, за добиванието ѝ на по-голѣми привилегии? Не, очевидно е, че не въ туй се състоятъ възвишеннитѣ „идеали“ и „блѣнове“, за които ни говори г. Кръстевъ. Тогава, въ какво се състоятъ тѣ? Напраздно, ще кажемъ пакъ, ще дирите отговоръ. Защото всички тия общи мѣста, общи фрази за „идеали“ и „блѣнове“ съставляватъ оная фалшива фразеология, задъ която се крие духовната немощь на личности грандомани.

Духовната немощь на г-да Кръстевци, която се крие въ надутата имъ фразеология за възвишени „идеали“ и „блѣноле“ е причината, дѣто тѣ на власть се явяватъ сѫщи реакционери, а въ опозиция доходжатъ до такива умозаключения, каквото е горѣприведеното, и които тъкмо идатъ на рѫка на реакционерството, даватъ му сила. Цѣлата статия на г. Кръстева се състои именно отъ такива заключения. Другото обвинение, което той прави на българската интелигенция, е обвинението ѝ въ *антисоциалность*. Нашия г. Д-ръ намира, че нито една интелигенция на свѣта не е тъй *антисоциална, противообществення*, както българската. Да допустнемъ, че това е вѣрно. Какво излиза въ такъвъ случай? — Обща социалность е възможна само тогава, когато цѣлъ народъ се намира въ еднакво политическо и обществено положение. Примѣръ българския народъ въ турско време. Щомъ е така, тогава излиза логически, че българския народъ, за да има въ него обща социалность, трѣбва да се тури цѣлия въ еднакво политическо положение. Кое е това положение, което може днесъ да създаде обща социалность въ българския народъ? Понеже българската интелигенция е най-антисоциална, то, очевидно е, че само единъ абсолютенъ деспотизмъ може да я направи *социална*. Примѣръ—Стамболовския абсолютизмъ, а по-рано превратътъ. Такова е логическото заключение, до което ни докарва положението на г. Кръстева. Очевидно е, че и то е тъкмо на рѫка на нашитѣ реакционери. Духовната немощь на г-да Кръстевци понѣкога достига такива размѣри, че не сѫ въ състояние да разумѣятъ най-елементарнитѣ явления. Обвинението на българската интелигенция въ *антисоциалность* е толкова справедливо спрямо нея, колкото и спрямо буржуазната интелигенция въ цѣлия свѣтъ. На всѣкадѣ тя е *антисоциална*. На всѣкадѣ тя се дѣли на партии, които водятъ ожесточена борба за власть, и само въ моменти, когато настѫпва обща опасность за нейното привилегировано положение въ обществото, партиитѣ забравятъ своитѣ взаимни вражди и се ополчаватъ съ общи сили противъ общия имъ врагъ. Буржуазната интелигенция на всѣкадѣ никакъ не чувствува никакъвъ дългъ спрямо цѣлото общество, освѣнъ дълга къмъ себе си, къмъ своето привилегировано положение. Ако по-нѣкога тя показва интересъ къмъ положението на непривилегированитѣ класси, то се обяснява или съ туй, че тя има нужда отъ помощьта имъ за достигвание на своитѣ цели, или че тя е принудена отъ тѣхъ да отиди на отстѫпки, отъ страхъ

да не изгуби съвсѣмъ своитѣ привилегии. Така щото, положението на г. Кръстева, че българската интелигенция е най-антисоциалната на свѣта, показва, че той не разбира най-обикновенни нѣща. Изобщо, нашитѣ г-да Кръстевци винаги си представляватъ народитѣ като едно цѣло, въ което господствува хармония на интереситѣ, както си представляватъ и интелигенцията за едно цѣло, което се въодушевлява отъ едни общи идеали. Обаче какви общи интереси може да има между фабриканта и неговитѣ работници, или между лихваряна и кръчмарина и бѣднитѣ селяни, които тѣ експлоатиратъ? Очевидно най-противоположни. Духовната немощь на г-да Кръстевци не имъ позволява да видятъ тая противоположность, и вследствие на това тѣ на всѣкадѣ фатално свършватъ съ общи мѣста, съ общи фрази, съ една фалшива фразеология. Това е естественно. Тамъ, гдѣто духътъ е немощенъ, тамъ фразата е необходима за личности, като ония отъ банкрутиралото съединистическо дружество и като тия отъ новото около редакцията на сп. „Мисъль“.

Прочее, трѣбва да признаемъ, че при всичко горѣказано фразеологията на г-да Кръстевци се харесва на повечето читатели, толкозъ повече, че тя всѣкога се съпровожда още и съ демократизмъ, радикализмъ и даже съ извѣстно революционерство. Отъ това фалшивостьта на фразеологията имъ по-мжчно се вижда, и такава фразеология намира по-голѣма почва у насъ. Жалко ще кажете, но така е.

Д. Б.

ИЗЪ РАЗНИ МѢСТА НА БЪЛГАРИЯ

(*Корреспонденции на „Ново Време“*)

I. Корреспонденция отъ Казанлжкъ.

Законътъ за общинитѣ, за да опази, вижда се, тѣхната автономность отъ произволитѣ на властьта, опредѣлилъ е точно *два* случая, при които кметътъ може да бжде уволненъ отъ длъжность, преди истичанието на мандата му. Тия два случая сж: 1) при доброволно подаванне оставка и 2) при недовѣрие, исказано отъ общинския съвѣтъ, съ мотовирано постановление. Предвиденъ е и трети случай, но не вече за *уволнение*, а за *отстранение* и то само *по искането на сждебнитѣ власти*, като се е запазило за отстраненния правото да бжде повърнатъ на длъжностьта си, въ случай, че сжда го оправдае.

Днесъ азъ искамъ да запозная читателитѣ на „Ново Време“ съ начина, по който тоя принципъ се прилага въ Казанлжшката околия, за да разбератъ, до колко днешнитѣ наши управници се церемонятъ съ закона за общинитѣ и въобще съ принципитѣ на общинското самоуправление.

Миналата година биде уволненъ отъ длъжность Мжглижския

кметъ *Теню Т. Тюфекчи.* Това уволнение се извърши не по даване оставка, не по недовѣрие отъ общинския съвѣтъ и не по искането на сѫдебнитѣ власти, съ една речь, нито по единъ отъ случаитѣ предвидени въ закона: то се извърши само по едно мнѣние отъ околийския началникъ. Впрочемъ, за това още тогава се писа въ печата и азъ напомнямъ сега тоя случай не за друго,а за да го сравня съ други по-подирни случаи, при които пъкъ кметове, станали нетърпими по своята некадърность или по своитѣ злоупотрѣбления съ властьта и противъ които общинскитѣ съвѣти формално сѫ исказали недовѣрие, бламирали сѫ ги, и сѫ избрали други на мѣстото имъ, — тия развѣнчани по закона кметове и до день днешенъ се държатъ на длъжность, закрилятъ се отъ властьта и съ тая закрила явно се насърчаватъ въ своето бездѣйствие или въ своитѣ произволи.

Земамъ за примѣръ случая съ сегашния Мѫглижки кметъ Г. П., наследникътъ на Т. Тюфекчиевъ. Тоя човѣкъ въ малко време умѣ да покаже, че за всичко, може би, е кадъренъ, но не и за кметъ. Съ неразбиранието на длъжностьта си, съ своето пословично невѣжество той даде поводъ и на приятели, и на врагове да хвърлятъ укори не само противъ кметството, но и противъ цѣлия общински съвѣтъ. Тоя последниятъ възмутенъ отъ поведението на кмета и като се убеди, че стоението му по-нататъкъ на кметската длъжность е въ явна вреда на общинскитѣ интереси, събира се на засѣдание и съ протоколно постановление, подробно мотивирано, исказва недовѣрие към него и още въ сѫщото засѣдание избира други на мѣстото му. Повече отъ мѣсецъ става, отъ какъ постановлението за блама и протокола за избора сѫ испратени на окр. управитель, но и до днесъ „ни слуху ни духу“, както казватъ руситѣ, и кой знае, да ли нѣкога ще последва нѣщо. Забелѣжете, че за отстраняванието на Тюфекчиева достатъчни бѣха и десеть дни: на 18 или 20 февруарий бѣ подаденъ раппорта на окол. началникъ, —до края на сѫщия мѣсецъ последва заповѣдьта за отстранение, а сетнѣ и за уволнение!

Другъ още единъ по нагледенъ примѣръ представлява случая се Емишлерския кметъ. Съвѣтътъ въ своето болшинство исказва недовѣрие противъ него, като изрежда въ протоколното си постановление цѣлъ редъ безаконни негови дѣйствия и произволи. Това постановление, заедно съ протокола за избиранието на новъ кметъ, се занася на окрѫжния управитель лично отъ една делегация на съвѣта. И какво отъ всичко туй? Цѣли два мѣсеци се истичатъ и нищо не последва. Едва когато захванали да ходятъ лично при управителя за отговоръ, повърнали имъ постановлението и протокола съ забелѣжка, че нѣкаква формалность не била спазена. Нека кажа тукъ, че когато презъ м. юний 97 г. бѣ работата да се бламира умразния на властьта Емишлерски кметъ Б. Войводовъ, никакви формалности въ протоколитѣ не се изискваха и всичко се извърши въ 10—15 дни, сѫщо както съ Тюфекчиева отъ Мѫглижъ.

Колкото пъкъ за случая съ Павелъ-Банския кметъ,—работата още по просто се свърши: постановлението, съ което съвѣта е бламиралъ тоя кметъ и което било испратено на ок. началникъ, „за по нататъшно распорѣждание“, не е било честито да отиде до окр. управление. Щомъ началникътъ видѣлъ, каква бѣда сполѣтва неговия любимецъ—кметъ, яхва велосипеда си и право въ село. Какво е палилъ-гасилъ тамъ не зная, но работата за бламирането тъй се и потушава и бламирания кметъ и до день днешенъ благополучно и спокойно занимава длъжностьта си.

Явно е, че установениятъ отъ закона принципъ да се уволняватъ или отстраняватъ общинскитѣ кметове само по недовѣрие отъ общ. съвѣти или, въ случай на престъпление, по искането на сѫдебнитѣ власти, — тоя принципъ е вече изгубилъ значението си. Отъ практиката въ казанл. околия излиза, че когато администрацията иска да махне нѣкого отъ ония кметове, които сѫ изгубили благоволението й или благоволението на мѣстнитѣ деребеевци, тя може да стори това мимо общинскитѣ съвѣти и мимо сѫдебнитѣ власти. И напротивъ, спрѣмо ония кметове, които се радватъ на благоволенито й, самитѣ общински съвѣти сѫ безсилни. Това го много добрѣ разбиратъ кметоветѣ по селата, и за това единствената грижа на повечето отъ тѣхъ е да спечелятъ симпатиитѣ на административната власть, по който и да било начинъ. Ето защо и онѣзи, които сѫ вече успѣли да сторятъ това, сѫ тъй дързки въ безаконията си: „Не ли е, каже, началникътъ съ мене, отъ никого не ме е страхъ“.

Впрочемъ самото началство не крие това. Въ единъ свой разговоръ съ Емишлерци, които отишле въ окол. управл. да научатъ, какво е станало съ колективното прошение, съ което избирателитѣ на това село искали растурванието на общинския съвѣтъ, — началникътъ, между другото, имъ казалъ, че трудътъ имъ е напразно и че, до като той е началникъ, лицето Б. В. неможе да бѫде кметъ. Излиза, че волята на избирателитѣ въ нашата блаженна „конституционна“ страна е едно голѣмо „бошъ лафъ“, а волята на началника или, по-точно казано, на деребеевцитѣ — е всичко!

О, ний по-отрано знаемъ това, г. началникъ! Ний отдавна сме се убѣдили, че живѣемъ не подъ покровителството на законитѣ, а на милостьта на разнитѣ голѣми и малки, официални и неофициални началства. Иде ми тукъ на ума единъ дребенъ фактъ, който прекрасно илюстрира това наше „конституционно“ положение. Противъ тукашниатъ гражданинъ Т. Д. имало заведено предъ Сливенский мировий сѫдия нѣкакво углавно дѣло за обида съ думи. Обвиняемиятъ, като мислилъ, че дѣлото е съвсѣмъ не основателно и че самия тѫжитель ще го оттегли, не отишелъ въ Сливенъ да се яви въ сѫдебното засѣдание. Постановено било да се закара подъ стража. Единъ праздниченъ день Т. Д. излѣзалъ отъ кѫщи и не се върналъ вече. Мръква се, а него го нѣма. Домашнитѣ му се безспокоятъ, братята му тръгватъ да го търсятъ на четири страни града и следъ дълго лутание намиратъ го най-сетнѣ задържа-

въ полицията. Напразно молили тий да бѫде пустнатъ братъ имъ подъ тѣхна гаранция, за да отиде безъ стража въ Сливенъ: отказало имъ се. Най-сетнѣ нѣкой отъ самата полиция имъ пошепва, че работата може лесно да се уреди, ако се отнесатъ до мѣстния горгорбашия. За щастие, задържениятъ ималъ нѣкакво далечно сродство съ тоя горгорбашия и работата се свършила благополучно. Една картичка отъ него — и задържаниятъ Т. Д. билъ не само пустнатъ, но билъ и натоваренъ съ нѣкаква миссия въ Сливенъ. Идете, кажете следъ това, че не живѣемъ въ ония, ужъ минали, блаженни времена на деребеевцитѣ, когато, по една дума отъ нѣкой *Груйолу* или отъ нѣкой *Караферлия* въ Казанлѫкъ, човѣкъ е можалъ да бѫде затворенъ или пъкъ пустнатъ отъ затвора.

* * *

Трѣбва човѣкъ да бѫде слѣпъ, за да не види, че всичкитѣ тия дѣйствия иматъ една опредѣлена обща цель,—да се убие всѣко самостоятелно, опозиционно движение въ околията и да се докаже всѣкиму, колко опасно е да бѫде човѣкъ противъ правителството и, напротивъ, какви голѣми изгоди има, ако е съ властвующитѣ. Ако бившитѣ кметове Тюфекчиевъ и Б. Войводовъ се отстраниха така набързо и съ явно нарушение на закона, ако тѣхнитѣ замѣстници и разни други Ахмаковци, Мазневци, Кюсевци, и пр. се държатъ на длъжность, въпрѣки недовѣрието на общ. съвѣти и, следователно, въпрѣки буквата и духа на закона, то туй се прави не за друго, а защото първитѣ бѣха проявили извѣстна самостоятелность и при избори, и при разни други случай, и не считаха за нуждно да криятъ, че съчувствията имъ не сѫ за „народната партия“, когато вторитѣ, напротивъ, сѫ дали достатъчни доказателства за „благонадѣжность“, въ полицейския смисълъ на думата. Че това е именно тъй, сиречь, че тия дѣйствия на властьта сѫ насочени не противъ отдѣлни личности, а противъ опозицията изобщо, а особенно срѣщу Раб. соц. демокр. партия, се потвърдява и отъ постояннитѣ закачки, които полицията има съ тукашния работнически клубъ, и отъ процесситѣ, които захванаха единъ следъ други да се повдигатъ срѣщу нашитѣ хора и отъ града и отъ околията.

Работническия клубъ „Дружба“, който вече брои четире годишно сѫществувание, устроява, както е извѣстно, еженедѣлни публични събрания за сказки, прения и пр., а презъ недѣля, презъ двѣ, се устрояватъ и семейно-забавителни вечеринки, въ които пакъ сказкитѣ стоятъ на първо мѣсто, а останалото е декламации, сценички и др. забавителни нѣща. Тия събрания и вечеринки, чрезъ които словото на нашата пропаганда се разнася изъ цѣлия градъ, сѫ трънъ въ очитѣ на нашитѣ управници, и тия последнитѣ отъ сърдце и душа желаятъ тѣхното забраняване, Но какъ да сторятъ това? Да ги запретятъ направо—немогатъ: туй би направило скандалъ. И ето тий захващатъ да търсятъ другъ нѣкой начинъ, чрезъ нѣкакви осуквания и забикалки да постигнатъ сѫщата цель. Нѣ-

колко пжти вече председательтъ на клуба е виканъ ту въ околийското, ту въ градското управления, за да му се съобщаватъ всевъзможнитѣ капризиозни искания на полицията: веднъжъ, че не трѣбвало да пущали въ събранията „малолѣтни“, други пжть, че трѣбвало предварително да представяли на полицията програмата на всѣко събрание или вечеринка, трети пжть, че трѣбвало да искали позволително за вечеринкитѣ и т. н. За първитѣ си двѣ искания почитаемата полиция не благоволи да ни каже, на какво ги основава, обаче за третото, съ апломбъ ни съобщи, че туй се изисквало отъ *новитѣ измѣнения на закона за Гр. Общини*. Обаче достатъчно е да се прочетатъ тия „измѣнения“ (пунктъ 25 на чл. 64) и да се сравнятъ съ стария законъ (пунктъ 25 чл. 88), за да се разбере, че въ тоя пунктъ никакво измѣнение нѣма, а си остава старият текстъ, съ тая само прибавка, че за напредъ, когато кметътъ издава „позволение на *групи за театрални представления*, на свирачи и пѣвци по улицитѣ и на показвачи на любопитни предмѣти“, ще взема съгласието и на мѣстната полиция. Пита се, обаче, распорежданието въ тоя пунктъ отнася ли се до едно учреждение, каквото е работ. клубъ „Дружба“? Тоя клубъ „*група за театрални прѣдставления*“ ли е? Защо тогава на тукашното дружество „Искра“, което дава театрални тлъсто-доходни представления, и располага за това съ цѣлъ театъръ, — защо на туй дружество не се изискватъ никакви позволителни, а такива позволителни да сж задължителни за скромнитѣ работнически вечеринки, 20—30-тѣ стотинки доходъ, едва покриватъ разноскитѣ за освѣтление и отопление на клуба? А защо въ другитѣ градове, дѣто има работн. клубове, такива позволителни се не изискватъ? Не живѣемъ ли въ една и сжща държава? Впрочемъ силнитѣ управници съзнаватъ, вижда се, всичката неоснователность на тия свои искания, та и не настояватъ твърдѣ.

Опититѣ да се попрече на събранията и вечеринкитѣ ни излѣзоха безплодни, но за туй пъкъ властвующитѣ намѣриха по ефикасно срѣдство,—подиганието процесси противъ политическитѣ си противници при всѣкой удобенъ случай. На 1-й февруари т. г. ненадѣйно се чу изъ града, че Теню Тюфекчията и още 5—6 души мжглижани съ него, биле докарани подъ стража и натикани въ затвора. Два дни и повече ги задържа полицията, изолирани отъ всѣко сношение съ вънкашния свѣтъ, и безъ да ги предаде на сждебнитѣ власти, подъ предлогъ, че нѣкакви свидѣтели имало още да се испитватъ и едва на третия денъ ги предава на сжд. следователь, който пъкъ следъ други два дни имъ съобщава постановления да представятъ гаранции за неотклонение отъ по 3000, 2000, 1000 и т. н. лева, понеже се обвинявали въ „*мятежъ* и въ *съпротивление на сждебнитѣ власти*“! Въ какво се е състоялъ тоя мятежъ? . . . . На 28-й януари Сждебниятъ Приставъ отива съ двама стражари въ с. Мжглижъ, за да испълни едно сжд. решение, съ което Станчо Черневъ се осжждалъ да испразни собствената си кжща, продадена на търгъ за нѣкакви негови дългове, и я пре-

даде въ владѣние на купувача или кредитора. Вмѣсто Станча Черневъ, приставътъ намѣрилъ въ кѫщата му двама други мѫглижани и семействата имъ — Недѣлчо П. Муфтаревъ и Колю Дарадидовъ — които му заявили, че сѫ наематели на тая кѫща и, следователно, отказватъ се да излѣзатъ изъ нея преди срока на наема и преди да има сѫдебно решение противъ тѣхъ. Приставътъ, като видѣлъ, че не излизатъ доброволно, заповѣдва на стражаритѣ да ги извадятъ насила и да изнасятъ покѫщнината имъ на вънъ. Захваща се едно дърпание между стражаритѣ, наемателитѣ и тѣхнитѣ домашни. Приставътъ вижда, че само съ 2-ма стражари не ще може нищо да направи, та спира испразването и праща едного отъ стражаритѣ за полицейска помощь. Следъ 2 — 3 часа пристигатъ още нѣколко стражари, съ полицейския приставъ на чело, наемателитѣ биватъ извадени насила, вѣщитѣ имъ исхвърлени на пѫтя и кѫщата предадена на взискателя. Сѫдебниятъ приставъ съставилъ протоколи за испразването и предаването на кѫщата, съставилъ и единъ актъ противъ наемателитѣ Недѣлчо Муфтаревъ и Колю Дарадидовъ за съпротивлението имъ при испразването, и още сѫщата вечерь се завръща въ града, както сѫ завърнали преди него и полиц. стражари. Съ туй работата като че се свършила. Не така мислили обаче и мѣстнитѣ горгорбашии, отъ които единъ е лично заинтересуванъ, като взискатель или взискателевъ първоначеленъ повѣренникъ. Обстоятелствата по случката се оказали твърдѣ благоприятни да се отиде по надалечь, съ едно гръмвание два заяка да се ударятъ. При испразването на кѫщата, когато е ставало дърпанието между наемателитѣ и стражаритѣ и изнасянието вѣщитѣ на вънъ, на улицата захващатъ да се събиратъ множество любопитни, привлечени отъ глъчкитѣ и отъ необикновенното зрѣлище, което представлявала цѣлата тази работа. Между събраното множество е билъ забелѣженъ и Теню Тюфекчията, и туй е главното. Сетнѣ, това събрано множество не е стояло мълчаливо, безгласно, а е шумѣло, критикувало е, препирало се е върху туй, що е ставало предъ очитѣ му. Чуло се е и мнѣние, исказано съ по високъ гласъ, че не е законно нѣщо да се изваждатъ изъ кѫщата наемателитѣ, когато решението е противъ Станча Черневъ. Значи, имало е на име всичкитѣ елементи, за да се създаде легендата за единъ „*мятежъ*“. И ето съставя се тукъ въ града, следъ два дни, може би, втори актъ, въ който събраното множество отъ любопитни се обръща въ разбунтувана тълпа. Теню Тюфекчията се представя за подбудитель и организаторъ на тая тълпа, а неговитѣ по видни приятели за негови помощници! Намира се и една мизерна личность, единъ жалъкъ наемникъ отъ взискателева страна, който въ едни дълги прецуфрени писменни показания, всичкия фалшъ на които бие въ очи още отъ пръви погледъ, мѫчи се да даде нѣкаква основа на съчинената легенда! Веднъжъ съставенъ втория актъ, испращатъ се стражари на 31-й вечерьта, сиречь три дни следъ случката, да ловятъ „мятежницитѣ,“ за да напълнятъ затвора съ тѣхъ.

Разбира се, че на сѫдътъ остава да цѣни основателността или неоснователността на обвиненията въ „метежъ,“ но нищо не пречe да отбелѣжимъ тукъ двѣ обстоятелства, които твърдѣ много освѣтяватъ сѫщностьта на работата. Въ първия актъ, състав. отъ сѫд. приставъ, който е билъ прямия дѣецъ въ работата и, следователно, най-компетентното лице за оцѣняването на случката, ни дума не е спомѣнато за нѣкакъвъ „метежъ“, за нѣкакво насилие или съпротивление, насочено противъ него отъ другиго нѣкого, отвънъ, освенъ отъ наемателитѣ, противъ които единственно е съставенъ и акта му. Сетнѣ, сѫщиятъ приставъ, следъ свършванието на работата, измамилъ се да каже предъ нѣколко души: „*Ний гледахме Теня Тюфекчията да вкараме въ капана, но той излъзе доста хитъръ, та се не хвана.*“ Вижда се, че тоя наивенъ чиновникъ не е билъ достатъчно посвятенъ въ тайнитѣ на своитѣ господари.

Ако подробноститѣ по завеждането на горния процессъ възмущаватъ душата на човѣка и доказватъ отвращение, то за туй пъкъ подробноститѣ на другия процессъ, заведенъ отъ полицията противъ другаря *Кирковa*, единъ отъ редакторитѣ на „Раб. Вѣст.“, — причиняватъ просто смѣхъ. Една вечерь — това бѣ преди 1½ мѣсецъ—Кирковъ отива съ нѣколко приятели въ едно кафене, и тамъ, насѣдали наоколо една масса, залавятъ разговоръ върху начина на „концертното рисувание“. Кирковъ, като рисувалъ, за да покаже нагледно, какъ става това рисувание, нахвърля съ моливъ върху мраморната плоча нѣколко различни образи, а на тръгвание извадилъ кърпата си, за да избърше надрасканото, но единъ отъ събесѣдницитѣ му забелѣжилъ, че нѣма защо да си цапа кърпата, тъй като гарсона ще избърше массата съ мокра гѫба. Обаче съдържательтъ на кафенето, единъ отъ членоветѣ на „Народната“, помислилъ, че отъ туй може да излѣзе нѣщо полезно за партията, та се затекълъ да обади на полицията, че е извършено голѣмо престѫпление, писани сѫ нѣкакви „оскърбителни“ и „безнравственни“ образи въ кафенето му. Дохажда „почитаемата“ полиция на другия день, гледала образитѣ, разсѫждала, оцѣнявала, искала мнѣнието и на „експерти“ и най-сетнѣ дошла до това заключение: мѫжкия образъ прилича на княза, женския — на майка му, а трети единъ образъ приличалъ на владика; следователно, извършено е тройно престѫпление: оскърбена е особата на княза, оскърбено и семейството му, оскърбена и религията. Въ тая смисъль е билъ съставенъ и актъ, а на другия день късно Кирковъ е билъ виканъ въ пол. управление да подпише акта. Разбира се, че Кирковъ не е можалъ друго да направи, освенъ да се изсмѣе при прочитание на съставения актъ. На другия день самата полиция разбрала, че съ тоя актъ тя се поставя въ твърдѣ смѣшно положение, та се распоредила да се скъса тоя актъ, а на мѣстото му да се напише други въ който вече нѣма ни поменъ за оскрърбление на особи, а има само туй, че нарисуванитѣ образи биле безнравственни, понеже имало между тѣхъ единъ, който представлявалъ гола жена, а другъ,

който изобразявалъ човѣка въ позата на извършване естеств. нужда! Това се казва „началъ въ здравиемъ, кончилъ во упокоемъ". Въ тая последнята форма актътъ е билъ препратенъ на мировий сѫдия, за наказание на виновния. Казанлѫчани ще иматъ единъ день приятно забавление.

Ето какво ще каже да бѫдешъ безразборчивъ въ срѣдствата на борбата си противъ своитѣ политически съперници. Впрочемъ устроителитѣ на тия процесси и не се грижатъ за туй, какво ще излѣзе на края. Да се влачатъ, да се тероризиратъ, да се съндърдисватъ противницитѣ—ето главната, непосрѣдственната цель на всичкитѣ тия дандании. Б.

ВЪ ОТГОВОРЪ НА В. „ОСВОБОЖДЕНИЕ"

Въ I кн. отъ т. г. се исказахъ върху мнѣнието на в. „Освобождение" за партийния печатъ. Радекцията на в. „Освобождение" ми отговори съ двѣ раздразнителни, предизвикателни и отъ личенъ характеръ статии. Предъ видъ на това никакъ не бихъ отговорилъ, ако въпроса не бѣше важенъ. Писахъ и пиша собственно, не за да водимъ праздни и раздразнителни полемики, а съ цель да се освѣтлимъ върху единъ въпросъ, който отдавна очаква освѣтление. При това смѣтамъ за нуждно да кажа, че споделямъ мнѣнието на ония наши другари, които подържатъ, че въпроси отъ принципиаленъ характеръ не трѣбва да се оставятъ за конгресситѣ, а да се разискватъ до тѣхъ. И наистина, на конгресситѣ не могатъ да се решаватъ такива въпроси. Нито времето, нито мѣстото позволява да се разискватъ тѣ тамъ съ нужната сериосность. Въпросътъ, който сега ни занимава, не е въпросъ само на *тактиката*, както искатъ да го разбиратъ търновскитѣ другари, а е въпросъ отъ принципиаленъ характеръ. Всѣкога подържахъ, че разликата въ тактиката на партиитѣ проистича отъ различното имъ принципиално гледище. Поддържамъ и сега сѫщото. Малко едно обяснение на мисъльта ми. Тактиката на социалиститѣ утописти и на социалъ-демократитѣ е съвсѣмъ различна, понеже принципиалнитѣ имъ гледища сѫ различни. Тактиката на француэскитѣ социалисти-бланкисти или *социалисти-революционери* отъ една страна и на *посибилиститѣ* отъ друга—и тактиката на францускитѣ марксисти или *гедисти* е съвсѣмъ друга по сѫщата причина. Тактиката на русскитѣ социалисти народоволци и на русскитѣ соц.-демократи е съвсѣмъ различна, защото принципиално се различаватъ, и т. н. Ако у насъ се подига въпросъ за измѣнение тактиката на соц.-демократическата партия, то очевидно е, че има съотвѣтственно измѣнение въ принципиалното гледище на тия, които подигатъ такъвъ въпросъ. Другояче не може да бѫде.

И. споредъ мене, сѫществува такова измѣнение на принципиал-

ното гледище. Отъ 1894 год. друг. Габровски захваща да говори *по между ни* за невъзможностьта на нашата партия да привлече къмъ себе си селенитѣ и занаятчиитѣ на социалистическа почва, че било необходимо да се изработи *специална за тѣхъ программа*, че трѣбвало, щото *всѣка мѣстна група да си има своя программа, съобразна съ мѣстнитѣ условия* и т. н. Другарьтъ Габровски и преди това исказваше извѣстно колебание къмъ принципитѣ на социалъ-демократическата партия, което особенно го прояви презъ последнитѣ Стамболовски избори за градскитѣ съвѣти, когато той настояваше да влѣземъ въ компромисъ въ тия избори съ оппозицията; но тогава той лесно се удържаше да не се отклонява отъ принципитѣ. Обаче отъ 1894 г., отъ падането на Стамболовия режимъ, той захваща систематически да изказва своитѣ измѣнения въ принципиално отношение. Единъ социалъ-демократъ да иска, щото вънъ отъ общата программа на партията всѣка мѣстна группа да си има и своя мѣстна программа, това може да показва само едно, а именно, че той се отказва отъ социалъ-демократическото гледище. Помислете само и ще видите, че това е цѣла истина. Преди, до 1894 г., ний говорихме въ вѣстникъ „Работникъ", въ възванията, въ избирателнитѣ манифести и въ брошюритѣ си, че цельта на нашата партия въ изборитѣ не е бездруго да спечелимъ изборитѣ, а пропагандата на нашитѣ идеи, агитацията и измѣрванието и преброяванието на силитѣ ни. Но отъ 1894 год. тоя скроменъ кржгъ на дѣятелность не ни вече удовлетворява. Сега главно искаме да имаме бездруго успѣхъ въ изборитѣ, искаме по-широкъ кржгъ за една по-голѣма и по-видна дѣятелность. А понеже на строго социалъ-демократическа почва това е невъзможно при днешнитѣ условия у насъ, и особенно въ Търновския окржгъ, то и се явява желанието да приспособимъ и партия, и принципи къмъ желанието ни за личенъ успѣхъ. Това желание е въ право противоречие съ социалъ-демократическитѣ принципи. Другарьтъ Габровски като че се отказва отъ горѣказаното и свежда въпроса на *тактиченъ въпросъ*. Но желанието му да се даде „свобода" на мѣстнитѣ комитети въ този смисълъ, щото когато искатъ да издаватъ мѣстни вѣстници и твърдението му, че колкото повече мѣстни органи има, толкова повече печели социалистическата пропаганда, е така сжщо несъгласно съ принципиалното гледище на социалъ-демократитѣ. Защото последнитѣ виждатъ успѣха на социализма въ условията главно, когато споредъ другаря Габровски и безъ тия условия, стига да има повече вѣстници, може да се създаде този успѣхъ, което е очевидно несъгласно съ цѣлата научна социалистическа консепция. Така щото, въпросътъ който подига другарьтъ Габровски за измѣнението на тактиката не е просто тактиченъ въпросъ, а е тѣсно свързанъ съ принципитѣ.

Като подзехъ предложението на в. „Освобождение" да се разискватъ въпроситѣ отъ общъ партиенъ характеръ чрезъ печата, мислѣхъ, че давамъ на другаря Габровски поводъ да се искаже откровенно чрезъ вѣстника си върху въпроси, които той въ разговоритѣ ни помежду ни и, както се казва, *по кюшетата* изказваше, и се надѣвахъ, че той сега вече е решенъ да формулира всичко.

което мисли по партийнитѣ работи. Но, за съжаление, той предпочете и въ тоя случай да слезе отъ принципиалната почва на лична. Излиза отъ отговора му, като че той иска да оправдава своитѣ „грѣхове" съ ония на другитѣ. А споредъ него излиза, че и азъ по-преди съмъ поддържалъ друго, а сле... редактирането на „Ново Време" захваналъ като съмъ получилъ друго. Да бѣше вѣрно всичко това, което говори др. Габровски, нищо друго не щеше да ми остане, освѣнъ да призная. Защото като социалисти, не сме безгрѣшни човѣци. Но това, което говори др. Габровски, е отъ край до край невѣрно предаване на факти. Сп. „Дѣло" почна да излиза отъ октомврий 1894 год., т. е. тогава когато нѣмаше още *въпросътъ за мѣстния печатъ**). Въпросътъ за мѣст-

*) За сп. „Дѣло" и за моето участие въ него избѣгвахъ да говоря досега, понеже тоя въпросъ е свързанъ съ мои лични работи, както и съ положението на партийнитѣ работи до съединението и следъ съединението на двѣтѣ социалистически фракции, които не искахъ и не намирамъ за удобно да ги разправямъ. Но тъй като друг. Габровски намѣри за нужно да прави капиталъ за свое оправдание отъ моето участие въ „Дѣло", виждамъ се принуденъ да дамъ тука само едно твърдѣ късо обяснение по тоя въпросъ. „Дѣло" бѣше работа на жена ми, и моето участие въ него бѣше следствие на моето лично положение тогава, което пъкъ произтичаше отъ тогавашното състояние на партийнитѣ работи. Както е извѣстно, на I конгрессъ бѣхъ избранъ за членъ на Центр. Комитетъ и за единъ отъ четирмата „плащани" редактори на партийнитѣ вѣстници. Следъ три мѣсеци се оказа, впрочемъ, че партията не четирма, а едного отъ редакторитѣ не можеше да поддържа. Вследствие на туй, дълговетѣ ми, които и тъй достигаха нѣколко хиляди лева продължаваха да се увеличаватъ. Бѣхъ принуденъ да излѣза отъ Ц. Комитетъ и отъ редакцията на партийнитѣ органи. Смѣтахъ го за твърдѣ не деликатно даже да загатвамъ, че искамъ да остана въ редакцията, а още повече да предлагамъ на другитѣ да излѣзатъ отъ нея. Въпросътъ бѣше ясенъ: партията не можеше тогава да поддържа редактори и трѣбваше да напустна. Останахъ съвсѣмъ безъ срѣдства за сѫществуване и съ много дългове на гърба. При това, никога не можехъ да повѣрвамъ, че мога да бѫда приетъ за учитель. Тогава, къмъ края на септемврий, бѣхъ принуденъ да се присъединя къмъ решението на жена ми. Както казахъ, на I конгрессъ нѣмаше въпросъ за *мѣстни партийни вѣстници*. На II прогрессъ никой не подигна въпросъ за сп. „Дѣло". А спирането му не зависѣше само отъ мене. Но щомъ стана възможно да направя това, веднага го направихъ на драго сърдце. Всичко това другарътъ Габровски много добрѣ знае, и много е жално, че той, за прикриване на своитѣ колебания въ принципиално отношение, прибѣгва до изкривяване на работитѣ и ме принуждава да занимавамъ читателитѣ съ работи, които се касаятъ изключително до личното ми положение, и никакъ до принципиалното гледище. По принципиалнитѣ въпроси на партията всѣкога поддържахъ това, което и днесъ. Това смѣло го заявявамъ. Може би, това да е голѣмъ мой грѣхъ, но додѣто не се убѣдя, че грѣша, ще си остана непоправимъ въ туй отношение. Крайно съжалявамъ, че казанното въ тая белѣжка бѣхъ принуденъ да гоискажа. Ако въ миналитѣ си белѣжки се обърнахъ къмъ другаря Габровски и му напомнихъ нѣкои неприятни, може би, за него работи, то го направихъ, защото той именно подига тия въпроси и той именно желае да приспособяваме партията къмъ *мѣстни съображения*, а не къмъ нейнитѣ дѣйствителни нужди, които може да има всѣка социалистическа партия. Да, крайно съжалявамъ за всичко това, но трѣбваше да го направя, за да се тури край на полауването съ мълчанието ми по такива отъ непринципиаленъ характеръ въпроси.

въ сжщность за м... въ ...тницитѣ, се подигна
ния партиенъ печатъ, *въ сжщность за м...* заяв...нието на нѣколко Кюстендилски
на II конгрессъ, вследствие на зая... да почнатъ мѣстни вѣстници. На тоя
и Раховски другари, че иска... ...ложението на Ц. Комитетъ, щото мѣстнитѣ
конгрессъ поддържахъ да се издаватъ само по решението на конгресситѣ.
партийни вѣст... отъ съединението на двѣтѣ фракции, сполучванието
Не-ли а... толкосъ не се хареса на друг. Габровски, който и до сега
не може да се помири съ тоя фактъ, — не-ли още отъ тогава поддържахъ да се слѣятъ и двата вѣстника — „Работникъ“ и „Другарь“ въ единъ вѣстникъ? Не-ли по-рано отъ туй, щомъ се почнаха преговоритѣ за съединението ни, се отказахъ отъ сп. „Лѣтописи“, което щѣше да се издава подъ моя редакция, когато можехъ да не се отказвамъ? Не-ли на II конгрессъ поддържахъ, че за нашата партия е предостатъченъ единъ органъ и че всички други партийни издания сж излишенъ товаръ за нея? Откадѣ тогава излиза, че преди поеманието отъ мене редактирането на *Ново Време* съмъ билъ на друго мнѣние? Относително това, че и другитѣ партии имали по много вѣстници, ще кажа, че белгийската работническа социалистическа партия, която подиръ германската е най-добрѣ организираната и дисциплинирана, има само два партийни вѣстника: Le peuple и Echo du peuple. Пъкъ и да бѣше вѣрно това, което казва др. Габровски за другитѣ социалистически партии, то нищо не доказва, понеже тѣ дѣйствуватъ при поразвити условия. За насъ е по-доказателенъ примѣрътъ на партии, които стоятъ по-близко до насъ по условията, при които има да дѣйствуваме, каквато е напр., ромжнската соц.-демократическа партия. Съ туй азъ свършвамъ, като не мисля да се повръщамъ повече върху сжщия въпросъ. Остава да се произнесе органа на партията „Народъ“, както и другитѣ другари чрезъ сжщия органъ, ако намиратъ за нужно.

Д. Благоевъ.

ВЖТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Търговската криза.—Началото и причинитѣ й.—Економическата криза като обща причина. — Причинитѣ на економическата криза. — Несъстоятелностьта на економическата политика на днешнитѣ управници. — Критиката на оппозиционнитѣ партии. — Паричната държавна криза.

Нашата страна днесъ преживява една криза, каквато тя до сега не е испитвала. Безпаричие, застой въ търговията, вследствие на това общъ упадъкъ на духа въ народа и търговския свѣтъ, главно въ срѣдната и дребна търговска класса. Отъ всѣкадѣ чувате: нѣма пари, нѣма търговия, не върви, пропадаме. Гдѣ е причината на тази криза?

Причината на тази криза трѣбва да се търси въ общата економическа криза, която преживѣва страната отъ много време на-

самъ, но която напоследъкъ бърже се усили. Още отъ самото освобождение се захвана у насъ разложението на старитѣ поминаци — на занаятчийството и дребното землевладѣние. Но това разложение вървѣше бавно, додѣто не се явиха събитията отъ дванайсеть години насамъ. Тѣзи събития дадоха тласъкъ на процесса на разложението, безъ обаче да принесатъ на мѣстото на опропастенитѣ поминаци нови. Отъ 1886 година и до днесъ страната само се е разлагала економически, безъ да направи нищо сѫществено за замѣстванието на разрушенитѣ основания въ економическия животъ на българското население. Българскитѣ управници, за негово нещастие, се оказаха всички безъ исключение безъ всѣкаква идея за економическия прогрессъ и съвършенно неспособни къмъ творческа економическа дѣятелность. Следъ паданието на Стамболовия режимъ, съсипнически въ всѣко отношение, дойде, за съжаление, сѫщо такъвъ съсипнически и неспособенъ нищо да направи за економическия напредъкъ на страната. Наистина, управницитѣ отъ 1894 год. 18 май насамъ отначало обѣщаваха да направятъ нѣщо въ туй отношение; но тѣхнитѣ обѣщания излѣзоха тъй сѫщо лъжливи, както и обѣщанията на всички други наши буржуазни партии. Между туй, процессътъ на разложението се усилва. Занаятитѣ положително не сѫ въ състояние да издържатъ натиска на външната конкуренция. Земледѣлческото население подъ влиянието на сѫщата, но още повече подъ натиска на голѣмия данъченъ товаръ и на постигналитѣ го миналата година стихийни нещастия систематически се пролетаризира, лишава се отъ поминъка си, безъ да го намира другадѣ. Съсипванието на тази срѣдня класса отъ самостоятелни производители, която съставляваше до недавна главната основа на социалния строй, неизбѣжно води къмъ съсипванието на търговцитѣ, главно на дребнитѣ и срѣднитѣ търговци. Съсипванието на занаятчиитѣ и малки землевладѣтели, дребнитѣ земледѣлци, което съ никакви закони не може да се спрѣ, каквито златни обѣщания и да даватъ буржуазнитѣ партии, и невъзможностьта да намѣрятъ други източници за прехрана — тука е главното зло — неизбѣжно ослабва вѫтрѣшния пазарь, който и безъ туй не бѣше силенъ и на който се държеше онова множество отъ бакали, дребни търговци и малки промишленници, които днесъ страдатъ отъ кризата и пропадатъ.

Подиръ горѣказаното понятно е, защо днесъ нашата държава е близка до финансово банкрутство. Днесъ държавното съкровище, държавната хазна е окончателно исчерпана, вследствие на което днешнитѣ управници отъ нѣколко мѣсеци сѫ загрижени съ въпроса за сключванието на новъ заемъ. Съсипванието на казанната срѣдня класса отъ българския народъ, която съставляваше най-главната данъкоплатна сила за държавата, источника на нейнитѣ приходи, подрови този источникъ, истощи тази сила, безъ да създаде нови источници. Както много пѫти сме го казвали, ний смѣтаме за съвършенно нелѣпи многото говорения за економии, къмъ които говорения сѫ много охотливи нашитѣ буржуазни партии.

Съ економии нищо не се прави. Независимо отъ туй, че тѣ днесъ и за въ бѫдѫще положително сѫ невъзможни въ този смисълъ, щото да спасятъ отъ пропадание най-главната часть отъ срѣдната, дребно-буржуазната класса, но правението на економии значи тѫпчението на едно мѣсто въ економическо отношение, а заедно съ него и въ политико-обществено отношение. Злото не е въ туй, че порастна бюджетътъ; злото е въ туй, че той се пръска по непроизводителни работи; злото е тамъ, че като продаватъ чергитѣ и котлитѣ на срѣдната класса, исхвърлятъ я на улицата въ най-безисходно положение, понеже, като го лишаватъ отъ срѣдствата за производство, не му даватъ поне най-малката надежда за прехрана. Нѣма кадѣ да я търси. Вследствие на това и източницитѣ на държавнитѣ приходи неизбѣжно ослабватъ до невъзможность, и толкосъ повече тѣ ослабватъ, че при днешната данъчна система почти всичкия данъченъ товаръ пада на гърба на срѣдната класса и на гърба на бѣдната. При такива обстоятелства, за нашитѣ управници нѣма другъ исходъ, освѣнъ да прибѣгватъ къмъ нови заеми, които водятъ къмъ ново увеличение на данъчния товаръ. По този пѫть вървятъ днешнитѣ държавни управници на България, а тоя пѫть не може да доведе страната другадѣ, освѣнъ къмъ онова положение, въ което достигнаха Сърбия и Гърция.

Излизанието отъ днешната економическа криза, която преживява България и спасението й отъ неминуемо финансово банкрутство е въ економическата дѣятелность, която е способна да тласне страната къмъ нови економически форми. При сегашнитѣ международни условия пѫтьтъ, който може да доведе нашата страна къмъ новитѣ економически форми, е сѫщия, по който вървятъ всички други способни къмъ прогрессъ страни и въ който въ сѫщность България е тласната, но спрѣна още въ самото начало. Тя положително се мѫчи да роди новитѣ економически форми, но вследствие на твърдѣ безсмислената економическа политика на нашитѣ управници, родоветѣ имъ се съпровождатъ съ такива мѫки, които могатъ да я убиятъ окончателно. Каква е економическата дѣятелность на българскитѣ управници отъ четири години насамъ, ний въ миналитѣ прегледи много пѫти показахме. Тука ще допълнимъ само своитѣ мисли. Да създавашъ само привилегии и права за своитѣ партизани, да давашъ само концесии на разни предприемачески дружества, далече не ще рече да спомагашъ на страната да създаде нови економически форми. Тѣзи права и привилегии, съ които се опсипва една шепа отъ прости щихници въ видъ на „насърчение индустрията“ и „земледѣлческитѣ предприятия“, безъ една по-широка и съзидателна економическа дѣятелность, не означаватъ нищо друго, освѣнъ съсипвание на страната, безъ да се създадатъ нови форми на сѫществувание. За да видимъ, че това е съвършенно вѣрно, достатъчно е да се попитаме, какво направиха днешнитѣ управници въ продължение на четири години съ тази економическа дѣятелность? Колкото и да се мѫчатъ днешнитѣ управници да представятъ, че сѫ направили нѣщо, но очевидно е, че нищо не е на-

правено. Въ *обобществлението*, въ *обществнното свързване* на труда и производството, — което съставлява главния признакъ на прогрессъ—въ развитието на производителнитѣ обществени сили на страната България въ последнитѣ четири години почти нищо не е направила. Въ България се извършва разрушителния процессъ, безъ да испитва следствията на положителния. Разрушаватъ се старитѣ економически форми, безъ да се спомага за раждането на новитѣ. Тя страда отъ двѣ злини, които пораждатъ днешната остра економическа криза, която утрѣ, вследствие на тазгодишното недобро състояние на земледѣлческото производство и на безумната финансова политика на днешнитѣ управници, ще се изостри още повече. Днешнитѣ управници неспособни да помогнатъ за облегчението мѫкитѣ на страната и да влѣзе въ новитѣ економически форми, сведоха всичката си економическа дѣятелность на създаване парламентарни коммиссии за издирване на економии, които никога нѣма да ги направятъ, на създавание закони, отъ които нищо положително нѣма да се създаде.

Като критикуваме, впрочемъ, економическата политика на управницитѣ отъ четири години насамъ, трѣбва да обърнемъ вниманието на читателя, че нашия начинъ на критикуване дѣятелността на днешнитѣ управници нѣма нищо общо съ начина, по който критикуватъ буржуазнитѣ оппозиционни партии. Това, което казваме за правителственнитѣ, сѫщото може да се приложи и къмъ последнитѣ. Като веземемъ предъ видъ миналата дѣятелность на всички наши буржуазни партии на власть безъ исключение, като веземемъ предъ видъ и начинътъ, какъ и за какво главно критикуватъ въ опозиция правителственнитѣ работи, можемъ да бѫдемъ увѣрени, че економическата дѣятелность на тѣзи партии на власть, ако не бѫде по-несъстоятелна, то нѣма да се различава отъ оная на днешнитѣ управници. Всичката разлика ще се състои само въ туй, че тѣ ще даватъ привилегии и права за „насърдчение на индустрията“ и „земедѣлческитѣ предприятия“ на своитѣ партизани. Многото говорение на тия партии за економии и за честно, конституционно управление, то сѫ праздни приказки, които ще си останатъ такива, даже въпрѣки желанието на искреннитѣ имъ партизани, додѣто не се яви оная мощна общественна сила, която по положението си ще бѫде заинтересувана да има поне по-конституционно управление. Но тази сила може да се яви съ економическото развитие на страната. Между туй, нито въ една и отъ оппозиционнитѣ буржуазни партии може да се види, че тя има нѣкакви по-опредѣленни и ясни понятия за економическата дѣятелность, която може да извади България отъ днешното безисходно положение. Нито въ единъ отъ тѣхнитѣ органи вий нѣма да намѣрите нито двѣ отрадни мисли въ туй отношение. Освѣнъ най-банални, които често мязатъ на шарлатанство, программи нищо друго не ни дава за сега надежда, че тѣ на власть дѣйствително ще извадятъ страната изъ економическата криза, въ която сѫ я тласнали. Въ туй е най-голѣмото злощастие на нашата

страна. Управлява се и ще се управлява навѣрно още дълго отъ тжпно невежество и много често отъ най-голѣми безчестници. Българския пропадналъ економически народъ, и оная часть отъ него, която съ единия си кракъ е вече въ пропастьта, не трѣбва да се лъжатъ, че нѣкоя отъ днешнитѣ буржуазни партии може да ия върне предишното положение. Това е невъзможна работа. Неговитѣ надѣжди трѣбва да гледатъ не назадъ, а напредъ, въ бждащето, въ едно коренно измѣнение на днешнитѣ наредби.

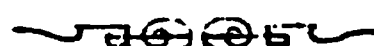

Нови книги и списания, постжпили въ редакцията:

Развитие на законодателнитѣ форми, отъ К. Кауцки. Прев. отъ русски: *Г. Ганковъ*, Казанлжкъ 1898 год. *Цѣна* 30 *стот.*

Социалната демокрация въ Русия, превелъ отъ полски *Г. Б.* Варна 1898 год. *Цѣна* 25 *стот.*

Прометей и Сизифъ, отъ Мария Конопницка. Прев. *Г. Б.* Варна 1898 *Цѣна* 30 *стот.*

Искуство да бждемъ здрави, съчинение на П. Мантегацпо. професоръ по антропологията въ Флоренция. Прев. *Ж. Димитровъ*. Варна 1898 год. *Цѣна* 50 стот.

Политическитѣ задачи на русския социалистъ, отъ Г. Плехановъ. Прев. *С. Жеглинъ*, Котелъ 1898 год. *Цѣна* 20 *стот.*

Новопокрьстенъ, драма въ четири дѣйствия отъ С. Степнякъ. Прев. *Г. Бакаловъ*. Варна 1898 год. *Цѣна* 90 *стот.*

ОБЯВЛЕНИЯ

въ 1898 году, получить первые шесть томовъ (т. е. томы 1 по 6) сочиненій В. И. Даля, вмѣсто томовъ, выдаваемыхъ въ 1898 году прежнимъ подписчикамъ. Вторая же половина сочиненій, какъ А. Печерскаго, такъ и В. И. Даля, будетъ выдана этимъ новымъ подписчикамъ въ 1899 году, въ чемъ редакція теперь же и принимаетъ передъ ними обязательство.

Новые подписчики на „НОВЬ“ 1898 года, т. е. лица, не бывшія подписчиками на журналъ въ минувшемъ 1897 г., при уплатѣ за 1898 г. 40 рублей, вмѣсто 24 руб., могутъ получить въ 1898 г.:

всѣ 14 томовъ полнаго собранія сочиненій Андрея Печерскаго и всѣ 10 томовъ полнаго собранія сочиненій В. И. Даля,

а также и тѣ двѣ переплетенныя книги „Живописной Россіи“, которыя выдавались подписчикамъ въ 1897 году; значитъ, вмѣсто двухъ книгъ „Живописной Россіи“, они получатъ четыре переплетенныя книги этого изданія и, вмѣсто 12 томовъ сочиненій А. Печерскаго и В. И. Даля, 24 тома.

Отъ г. г. болгарскихъ подписчиковъ подписка на „Новь“ принимается: у г. Хр. М. Златоустова въ Бургасѣ (Болгарія) и въ главной конторѣ періодическихъ изданій Товарищества М. О. Вольфа въ С. Петербургѣ (Россія), Гостиный дворъ № 21.

Подробныя объявленія высылаются изъ С.-Петербурга безплатно по первому требованію.

„РАБОТНИЧЕСКИ ВѢСТНИКЪ“

„Работнически Вѣстникъ“ излиза веднажъ въ седмицата и струва заедно съ **„Мѣсечната Притурка“** *въ предплата*: за 3 м. 1.25 ст. за 6 м. — 2. 50 ст.; за цѣла година 5 лева; за странство 7 лева;

Абонирането става направо въ администрацията на вѣстника въ Казанлжкъ или още по-добрѣ и по-сгодно при — **Мѣстнитѣ Настоятели.**

„НАРОДЪ“

Органъ на работническата социалъ-демократически партия.

Излиза всѣка сжбота

Абонамента въ предплата:

За въ България за година 8 лева
„ 6 мѣсеца 4 „
„ 3 „ 2 „
За въ странство „ година 10 „

Абонирането се смѣта всѣкога отъ началото на всѣко тримѣсечие и става направо въ редакцията му въ София и въ пощенскитѣ станции на Княжеството.

ГОД. II. АПРИЛЪ КН. IV.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

умственния и обществения животъ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ПРУДОНЪ, КАТО ИДЕОЛОГЪ НА ДРЕБНАТА БУРЖУАЗИЯ.

отъ *М. Филиповъ*

(отъ руски)

Съ името на Прудона е прието да свързватъ представления за едно крайно учение, което отрича правото на собственность и всѣкакъвъ видъ власть. Наистина, на всички е извѣстно, че въ последнитѣ години на своя животъ Прудонъ изказа много положения, които малко иматъ общо съ социализма и анархизма, и въ нѣкои отношения се яви защитникъ на консервативнитѣ начала, както, напр., въ полския и италиянския въпроси; но тѣзи възгледи на Прудонъ, повечето, признаватъ се за политическо ренегатство, което нито най-малко е свързано съ основнитѣ идеи на французския мислитель. Въ всѣкой случай, болшинството на биографитѣ и критицитѣ на Прудонъ се схождатъ въ утвърждението, че въ главнитѣ си философски и политико-економически трудове той е по-радикаленъ, отколкото най-крайнитѣ радикали.

Съвсѣмъ другъ възгледъ върху дѣятелностьта на Прудона бѣ отдавна изказанъ отъ Марксъ и неговитѣ последователи; но този възгледъ, въ общи черти усвоенъ и отъ автора на тоя очеркъ, се подѣля отъ малцина. Блѣскавата риторика и диалектика на Прудона, неговия пламенъ революционенъ темпераментъ, преследванията, на които се подхвърляше, — всичко туй спомогна за репутацията на Прудона, като демагогъ, и скри истинското значение на неговитѣ идеи, далечъ не таквисъ радикални и революционни, за каквито обикновенно ги признаватъ.

За правилната оцѣнка идеитѣ на Прудона, най-добра мѣрка се явява отношението имъ къмъ другитѣ течения, които характеризиратъ бурната епоха на четирдеситѣ години. Кулминационния пунктъ на тѣзи течения бѣше февруарската революция, едно отъ най-драматическитѣ събития на най-новата история, което, за жалость, все още очаква своя историкъ-философъ. Таквисъ описания на тѣзи събития, каквито намираме напр. въ извѣстната книга на Гарнье-Паже, рисуватъ нравитѣ на онова време, начертаватъ характеритѣ на нѣкои извѣстни дѣятели, но твърдѣ малко спомагатъ за изяснение истинскитѣ причини на революционния кипежъ. Сблъ-

скванието на реакционното правителство на Луи-Филиппа съ парламенстката опозиция по поводъ на избирателната реформа. политическитѣ банкети въ Парижъ и въ провинциитѣ, особенно прославенния банкетъ на дванайсетия парижски окрѫгъ — всичко това сѫ, несъмнѣнно, любопитни епизоди, които очертаватъ, обаче, главно само психологията на французската „нация", нейната страсть къмъ пѫчение и произнасяние звънливи фрази, нейната способность да се весели даже на баррикадитѣ. Побратимяванията на драгунитѣ съ народа, шегитѣ на Ламартинъ, подобни на наздравицата за войницитѣ, пратени да усмиряватъ бунтовницитѣ, хероизмътъ на младежа, който растворилъ гѫрдитѣ си предъ гората отъ щикове и който канилъ сълдатитѣ да ударятъ — всичко туй сѫ черти, характерни изобщо за психологията на массата и отгоръ това украсени съ французски националенъ колоритъ, който се колебае между мелодрамата и водевила. Но таквисъ епизоди не характеризиратъ нито настроението на гладнитѣ масси, нито глѫбокитѣ причини на едно отъ най-голѣмитѣ движения на нашия вѣкъ. Ако изследваме февруарскитѣ събития само отгоръ-отгоръ, може да се повѣрва въ трогателната солидарность между работническитѣ класси и буржуазията, която почти на всѣкадѣ стоеше на чело на недоволнитѣ; но при туй смѣсватъ буржуазията, като класса, съ нейнитѣ интереси, които противоречатъ на интереситѣ на работнитѣ масси, съ буржуазията, като сборъ отъ борящи се по между си политически партии. По-сетнѣшнитѣ събития, впрочемъ, доказаха до очевидность, че временния съюзъ на буржуазията и пролетарията противъ реакционното правителство не можеше да бѫде траенъ и рано или кѫсно трѣбваше да доведе до диктатура, до паданието на новоиспечената република и до плутократическия цезаризмъ, който се отличаваше отъ управлението на краля-буржуа само по военнитѣ приключения.

Управлението на Луи-Филиппъ бѣше единъ видъ реставрация на третото съсловие, което не бѣше сполучило да се въсползува отъ плодоветѣ на първата революция, тъй като на развитието на буржуазията прѣчеха наполеоновскитѣ войни. При краля-буржуа индустриалното развитие на Франция бѣше направило доста голѣми успѣхи. Това бѣше епохата на развитието желѣзнопѫтната мрѣжа, на процвѣтанието на захарната индустрия, на съживяванието на духа на изнамѣрванията. Едрото фабрично производство правѣше първитѣ крачки и вече бѣха се явили опити за фабрично законодателство, по отношение къмъ труда на малолѣтнитѣ. Обаче, колкогодѣ сериозни реформи въ полза на работнитѣ класси не се е предприемало, и всички изгоди отъ положението бѣха на страната на буржуазията, която въ лицето на своитѣ правителственни агенти и бурсови крале се предаваха на сѫщински вакханалии.

Въ най-мѣродавнитѣ крѫгове господствуваше подкупътъ, вършеха се най-мръснитѣ работи. Не е чудно, че въ редоветѣ на буржуазията се явиха много недоволни. Преди всичко, никога никоя класса, като цѣло, не може да се състои отъ хора напълно развалени; изъ срѣдата на самата буржуазия трѣбваше да се явятъ хо-

ра, които бѣха разбрали положението на народнитѣ масси и които бѣха потрѫпнали отъ гледката, които представляваха нищетата и порокътъ, които ги окрѫжаваха; отъ друга страна, имаше, както и нѣкога, не малко хора, недоволни само отъ туй, че не тѣ сполучиха да бѫдатъ „господари на положението“. Такивато именно недоволни нерѣдко даваха тонъ на угнетеннитѣ класси, но само съ туй условие, че сетнѣ да събератъ каймака за себе си.

Въ тази именно смѫтна епоха, срѣдъ кипежа, който подготви февруарскитѣ и юнскитѣ дни, появи се на литературната сцена човѣкътъ, който произлизаше изъ срѣдата на народа или, по-точно, отъ срѣдата на дребната буржуазия, която близко стои до народа — изъ срѣдата на онова сѫщото градско еснафство, което стоейки при тезгяха на виннитѣ изби, произнасяше запалителни речи и играеше видна роля още въ епохата на французската революция. Произхождайки отъ тази срѣда, Прудонъ рано се запозналъ и съ друга срѣда — съ парижскитѣ работници, къмъ които въ младини принадлѣжеше и самъ, въ качеството на словослагатель. Но въ тази срѣда той никога не е влизалъ съ всичката си душа; въ него течеше по-скоро селянска кръвь, отколкото кръвьта на градския пролетариятъ. Съ туй се обяснява и отсѫтствието на озлобение противъ едритѣ предприемачи, и оная консервативна боя, която приеха много отъ по-сетнѣшнитѣ произведения на Прудона, и даже неговото подмазвание къмъ французския и чуждестранния цезаризмъ. Оттука произтича и едностранчивата полемика противъ паричния процентъ и безпроцентния кредитъ, като панацея отъ економическитѣ злини; въ оная срѣда, въ която прекара Прудонъ своето дѣтинство, въпросътъ за лихварството, а, следователно, за евтиния, ако не безплатния кредитъ, наистина играе първостепенна роля. Ний не се стремимъ да обяснимъ всичкитѣ особенности на Прудоновото учение отъ тѣсно-биографическа гледна точка; важно е, обаче да узнаемъ, явява ли се той представитель на идеитѣ на пролетарията, както често утърждаватъ, или се явява идеологъ на дребната буржуазия, редоветѣ на която се допълватъ, главно, отъ селскитѣ класси. Да се утвърждава последното ще рече, споредъ нашето мнѣние, да се отгатне основната мисъль на Прудонъ. И макаръ може да се види въ висока степень парадоксално, че човѣкътъ който происхожда отъ французското селячество, което толкосъ яко за улавя за собственностьта и което уважава всѣка власть, можа да сравни собственностьта съ кражбата и да възхвалява анархията, — но тази парадоксалность ще получи обяснение, когато узнаемъ, коя именно собственность и коя власть бѣха ненавиждани отъ Прудона.

Нищо тъй не ненавижда Прудонъ, както едрата индустрия и централизацията на труда. Когато той пише противъ наемничеството (salariat), той разсѫждава, както нѣкои отъ представителитѣ на утопическия социализмъ, които виждаха въ дребното занаятчийско производство и даже въ срѣдневѣковнитѣ цехове висши форми, въ сравнение съ най-новата едра индустрия. Прудонъ простира свои-

та обичь къмъ дребната индустрия даже върху пжтищата за съобщение. Той е готовъ още да се помири съ желѣзница отъ 19 кил. дължина, но мрѣжа отъ 10.000 километра възбужда неговата ненависть. Той разсжждава въ този случай почти както талигаритѣ, които, при първото появяване па локомотива, турятъ камани на релситѣ, наказвайки въ нищо невиннитѣ пжтници за очакваната загуба на прехраната, — която загуба, трѣбва да се каже тука, не всѣкога настжпва. „Додѣто нѣмаше желѣзнопжтната мрѣжа, казва Прудонъ, превозката бѣше работа на цѣла тълпа отъ дребни предприемачи, отъ талигари, лодкаджии, коммиссионери, все хора независими и свободни, всѣкой отъ които е ималъ отъ 1 до 15 или 20 служащи, пъкъ и тѣзи последнитѣ, по причина на голѣмото число ступани, можеха да смѣтатъ себе си независими и свободни. Въ тази система на дребната индустрия (industrie morcelée) положението бѣше почти за всички еднакво; оттукъ нравственостьта, достоинството на наемничеството. Сега това сж легиони отъ 3 или 4 хиляди наемници, за които гаранцията за независимость, която произлизаше отъ многочисленностьта на предприемачитѣ, е равна на нула, и безъ всѣкаква метафора, може да се каже, че тѣзи наемници сж доведени до крѣпостното състояние".

По такъвъ начинъ положението па селския работникъ, който се занимава съ талигарство и който служи на нѣкой селски изѣдникъ, изобразява се почти въ идиллически черти, тогава когато желѣзнопжтнитѣ машинисти и кондуктори се представляватъ на Прудонъ сжщи крѣпостни. Той осжжда това крѣпостничество даже отъ естетическа гледна точка. Изчезна блузата на талигаря и забуньтъ на лодкарина: яви ся мрачния мундиръ. . . . Всички тѣзи хора сж „обезличени, обърнати сж въ машини, сж занумерирани. Само едничко чувство ги въодушевлява, стиска имъ гърлото, това е страхътъ: тѣ се страхуватъ да изгубятъ мѣстото. . . Ето начинътъ, по който може да се направи една нация малодушна, да се убие та".

И тъй, отъ една страна, идиллическия дребенъ предприемачъ съ десетина работници, отъ друга — едрата индустрия; и всичкитѣ симпатии на Прудона сж на страната на първия. Той говори тука не за борбата между капитала и труда, но за конкуренцията между голѣмия и малкия предприемачъ, и въ побѣдата на първия вижда великото социално зло.

Възгледитѣ на Прудонъ за классовата борба най-добрѣ сж изказани отъ него въ съчинението, въ което той се опитва да изясни истинския смисъль на всичкитѣ социални революции на най-новото време. Като описва положението на работитѣ, което докара къмъ февруарскитѣ събития, Прудонъ по следующия начинъ характеризира класситѣ, отъ които се състои населението на Франция: 21 февр. 1848 год., споредъ неговитѣ думи, въ Франция имало: 1) организирано духовенство, което съдържало приблизително 50.000 свещеници и почти толкосъ калугери и калугерки, което располагало имоти на сумма по-голѣма отъ 300 милиона; 2) армия отъ 400,000 челов.; 3) административна централизация, която распо-

лагала 500.000 чиновници; 4) иерархически организирано сѫдебно съсловие; 5) разни политически партии; 6) „еднородна" нация, състояща, отъ своя страна, отъ три главни категории: буржуазия, срѣдня класса и пролетариатъ.

Подъ буржуазия Прудонъ разумѣва „всички, които живѣятъ съ доходитѣ отъ капитала, съ поземелната рента, съ длъжностни привилегии, съ високи синекури". Най-новата буржуазия, споредъ думитѣ на Прудонъ, представлява аристокрация на капитала и земелната собственость, която господствува почти неограниченно надъ банкитѣ, желѣзнитѣ пѫтища, горското дѣло, надъ едрата търговия и индустрия.

Подъ срѣденъ классъ Прудонъ разумѣва оная сѫщата дребна буржуазия, интереситѣ на която той главно защищава. Тази класса се състои отъ дребни търговци, майстори, (дребни) фабриканти, селски стопани, учени, художници. Споредъ опредѣлението на Прудонъ, тази класса, както и пролетариатътъ, живѣе „повече съ личния си трудъ, отколкото съ прихода отъ капитала", но се отличава отъ пролетариата по туй, че работи „за своя смѣтка и на свой страхъ, тогава когато пролетарий работи за мѣсечна плата или за надница".

Споредъ пресмѣтанията на Прудона, като опредѣля стойностьта на годишното производство на цѣла Франция въ 9 миллиарди, ще видимъ, че приблизително 1/4 отива за разноски „на държавата, черквата и другитѣ непроизводителни длъжности"; другата четвъртъ въ видъ на процентъ, на рента, дивидентъ, и т. н. взиматъ я землевладѣлцитѣ, капиталиститѣ и предприемачитѣ; а за работническата класса, къмъ която той причислява и една часть отъ своята „срѣдня класса", остава, споредъ неговото пресмѣтание, на человѣкъ на день срѣдно по 41 стотинка.

Главната сила на нацията, казва Прудонъ, заключава се „въ правителственната феодална власть, раздѣлена съ буржуазията". Народътъ, работната масса, експлуатиранната, но не организиранната, нѣма политическо значение. Да предположимъ за една минута, че държавата и буржуазията сѫ унищожени; до новата организация Франция ще прилича на Самсонъ, следъ операцията, направена надъ него отъ Далила.

Въ всичко туй се чуватъ революционни ноти, но коя е задачата на революцията? Решението, което дава Прудонъ, се състои въ следующето. „Ако нацията се раздѣля на три естественни категории, отъ които едната има за девиза: излишество и непроизводителна консумация, другата — индустрия и свободна търговия, но безъ гаранции, а третята — безусловно подчинение и сиромашия, която постоянно расте, тогава задачата на революцията бѣше да стопи първата и третята класса въ втората, крайноститѣ въ срѣдината, и да достигнеше съ туй, щото всички безъ исключение да бѣха получили равни дѣлове отъ капитала, труда, пазаря, свободата и благосъстоянието. Въ туй се състои великата работа на нашия вѣкъ".

Идеалътъ на Прудонъ е, за туй, преобръщанието на всички членове на обществото въ дребни предприемачи и замѣстванието на всички класси на обществото съ една „срѣдня класса“.

Отъ тази гледна точка, той се явява най-вързлъ противникъ на държавния социализмъ, на опитванията да се основатъ национални работилници и изобщо на всѣко решително вмѣшателство на държавата въ областьта на производството и на распредѣлението. Едничката форма на вмѣшателство, което той, напротивъ, се домогва по най-енергиченъ начинъ, се огнася къмъ областьта на кредита. Но тука и излиза на явѣ страшното противоречие въ плановетѣ на Прудона. Подиръ въ висока степень красноречивитѣ и по нѣкога твърдѣ мѣтки разсъждения за несъстоятелностьта на държавния социализмъ, — разсъждения, които но нѣкога чудно се схождатъ съ мнѣнията на Спенсера и на другитѣ крайни индивидуалисти — Прудонъ изведнъжъ минава на почвата на най-утопическото държавно вмѣшателство, като се надѣва да създава въ областьта на размѣната онова, което смѣта невъзможно да стане чрезъ въздѣйствие върху производството и распредѣлението. Въ туй напълно се явява своеобразностьта на неговитѣ революционни тенденции, които той самъ не безъ основание смѣташе, въ извѣстенъ смисълъ, консервативни[1]). Той се опитвалъ и другитѣ да накара да гледатъ отъ тази гледна точка на „решението на социалната задача“. Достатъчно е да приведемъ следующето негово обръщение къмъ привременното правителство:

„И вие, ексъ-династи, буржуа, плашливи, както нощнитѣ кукумѣвки, не бъдете недоволни отъ тази революция, която отдавна вече се извърши така, както я искахте и, може би, преди време предизвиканна отъ вашитѣ парламентски карби. Преди време роденното дѣте не може пакъ да влѣзе въ утробата на майката; работата е да се възпита революцията, а не да се завлече на лобното мѣсто. Слушайте, какво ще ви кажа и гледайте на това, като на символъ на вѣрата на пролетарията. Азъ ще говоря съ васъ откровенно“.

Ние сега ще видимъ, имаше ли право Прудонъ да говори отъ името на пролетарията. „Което ние искаме, казва той, това е извѣстна, не абстрактна, но оффициална солидарность на всички производители по между си, на всички консуматори по между и на производителитѣ съ консуматоритѣ; това ще бъде преобръщание — не на мечтанията на нѣкаква комиссия, но на абсолютнитѣ закони на науката въ публично право. Вие сте раздѣлени: ние искаме да ви съединимъ пакъ и да влѣземъ въ вашия съюзъ“.

Пролетариатътъ, който съединява конкурирующитѣ по между си предприемачи и който желае да бъде третия въ тѣхния съюзъ съ консуматоритѣ — не-ли е наистина идиллическа и твърдѣ прилична на истината картина?

---

[1]). Confessions, Гл. Oeuvres, IX, 134.

„Какво се боите?“ възклицава Прудонъ. „Страхливитѣ като кукумявки“ буржуа, наистина, можали биха само да се усмихнатъ, като чуватъ заплашванието „съ всеобща солидарность“, ако тѣ да не виждаха навсѣкадѣ призрака на революцията.

„Трѣбва ли да се боите отъ изгубвание на собственностьта ви? продължава Прудонъ. Но забелѣжете! Нѣма никакво съмнѣние, че параграфитѣ на новата конституция ще ограничатъ вашето право: една часть отъ оная чиста собственность (nue propriété), която толкосъ ви е мила, ще преобърне своя индивидуаленъ характеръ въ взаименъ“.

„Вие можете да бѫдете експроприирани, да бѫдете лишени отъ собственностьта, но никога не можете да бѫдете депосседирани, не можете да бѫдете лишени отъ владѣние, тъкмо тъй, както не може да бѫде изгоненъ французския народъ отъ Франция. И тази частна собственность, отъ наша гледна точка — единствената причина на всички ваши затруднения и на нашето злощастие, — ще бѫде взета отъ васъ не безъ възнаграждение: другояче това би била контрабуция, насилие, кражба: това би била собственность, а не реформа“.

Тука ние виждаме, къмъ какъвъ невиненъ резултатъ докара Прудона неговата знаменита формула: собственностьта е кражба. Тази формула неочакванно излѣзе най-сигурна защита на *владѣнието*. „Новата конституция“ може, дѣто ще се рече, да декретира лишението на всички собственници отъ тѣхното право на собственность, но съ условие да бѫде запазено владѣнието върху фабрикитѣ, машинитѣ, земитѣ и всѣкаквито продукти. Именно отъ тази гледна точка Прудонъ се обрѫщаше къмъ привременното правителство, като искаше отмахванието на конфискациитѣ; конфискацията е кражба, заради туй, споредъ теорията на Прудона достатъчно бѣше да се нарече тя собственность*).

По справедливата бележка на едного отъ най-новитѣ панегирици на Прудона, д-ра Мюлбергера, за Прудонъ февруарската революция бѣше *актъ на помирение*. На априлскитѣ избори той се обърна къмъ избирателитѣ на своето отечество, които пожелаха да турятъ неговата кандидатура, съ следующата покана къмъ всеобщъ миръ и съгласие: „Социалния въпросъ е туренъ на дневенъ редъ. Вие не можете да го избѣгните. Необходими сѫ хора, които съединяватъ най-радикалния духъ съ най-консервативния. Работници, подайте рѫката си на предприемачитѣ; предприемачи, не отблъсвайте предупредителностьта на хората, които сѫ биле ваши работници“.

Прудонъ впрочемъ не се задоволява само съ тази проповѣдь „на божия миръ“. Той се опитваше да отмахне „предразсѫдъцитѣ“.

---

*). Най-остроумно е, впрочемъ, следующето убеждавание отъ Прудона на буржуазията: „Вие се страхувате, че коммуниститѣ ще заискатъ пакъ отъ васъ вашитѣ жени и дѣца. Като че тѣмъ не стигатъ главоболията съ своитѣ собственни!“ Solution du Probl. social.

Първия предразсѫдъкъ, споредъ Прудона, се състои въ туй, че реформитѣ се захващатъ не отъ цѣлото, а отъ частноститѣ. Економическитѣ въпроси не може да се решатъ, споредъ него, другояче, освѣнъ всички изведнъжъ съ помощьта на нѣкой висшъ принципъ, „който уважава и щади всички права“, който подобрява положението на всички и примирява всички интереси. Вторня предразсѫдъкъ се състои въ търсението причинитѣ на бѣдностьта въ лошата организация на труда. „Не искатъ да разбератъ, провиква се Прудонъ, че трудътъ и индивидуалната свобода сѫ равнозначителни, и че, безъ накарнявание справедливостьта въ размѣната, свободата на труда трѣбва да бѫде абсолютна. Правителствата сѫществуватъ само за пазение свободата на труда, а не за туй, щото да я стѣсняватъ и регламентиратъ постоянно. Когато говорятъ за организацията на труда, това е все сѫщото, като кога бихме ние намислили да извадимъ очитѣ на свободата“.

Въ сѫщия духъ защищаваше свободата на труда и манчестерската школа. Утвърждаваха напр., че забранението на дѣтския трудъ е посягание върху свободата на труда, при туй забравяха, че въ началото на едрото фабрично производство сѫществуваше формаленъ пазарлѫкъ съ „свободния“ дѣтски трудъ.

Много по-справедлива е забелѣжката на Прудона относително третия предразсѫдъкъ. Искатъ, казва той, да достигнатъ всичко съ помощьта на държавната власть и този предразсѫдъкъ особенно е свойственъ на французитѣ.

Четвъртия предразсѫдъкъ се състои въ стремлението да се унищожи конкуренцията между работницитѣ; това, казва Прудонъ, — пакъ въ унисонъ съ манчестерската школа, — се явява злостно заблуждение на коммунизма.

Защо е необходима конкуренцията? Върху туй питание Прудонъ отдавна има готовъ отговоръ, основанъ на своеобразното разбиране на философията. Противоречието е основенъ законъ на вселенната, а затова взаимностьта е невъзможна безъ съперничество, и тъй като взаимностьта е основа на социалния животъ, то и конкуренцията се явява сѫщо такава основа на общественностьта. Принципътъ за взаимностьта, впрочемъ, се свожда къмъ нищожнитѣ понятия на вулгарната политическа економия: прави на другитѣ, каквото на себе си желаешъ; въ преводъ на езика на политическата економия, това означава, споредъ мнѣнието на Прудона: „*продуктитѣ се размѣняватъ на продукти*“.

Това и е „знаменитата“ формула, която служи, отъ гледна точка на Прудонъ, за основа на всичката економическа справедливость. Струва ли да се говори за такива праздни работи, каквато е организацията на труда, ако ние знаемъ, че стига да установимъ размѣната на продуктитѣ съ продукти, за да се организира трудътъ самъ.

„Което ни трѣбва, казва Прудонъ, което азъ искамъ отъ име-

то на работницитѣ, това е взаимность, справедливость въ областьта на размѣната, т. е. организация на кредита"*).

Като отхвърля всѣкаква мисъль за държавна организация на труда, Прудонъ укорява радикалната партия въ диктаторски стремления и сравнява нейнитѣ водители съ кръвожадно стадо кучета, което окржжи капитала, въплътенъ въ видъ на покритъ съ игли дикообразъ. Прудонъ иска, щото радикалитѣ поне веднъжъ въ живота да го изслушатъ, като специалистъ. Организирайте размѣната, непосрѣдственната размѣна, безъ пари, безъ проценти, и всички ония видове данъци, които прѣчатъ на обръщанието, всички мита, които иматъ предъ видъ ползата на чистия паразитизмъ, за всѣкога ще изчезнатъ. Лишете монополията отъ нейнитѣ срѣдства за сжществувание и оставете производителя да се ползува съ своя продуктъ. Laissez faire, laissez aller, дайте просторъ на свободата, другото ще дойде само".

И тъй, стига да се организира размѣната, безъ ни най-малко да се докосваме до владѣнието на срѣдствата за производство, и социалния въпросъ е решенъ; стига да се оставятъ всички да се размѣнятъ безъ налични пари. Таквасъ размѣна уреждаха напр. ония фабриканти, които плащаха на работницитѣ не въ пари, а въ продукти, като имъ предоставяха да взиматъ такива въ устроеннитѣ отъ сжщитѣ фабриканти дюкяни, при което се допущалъ и „безплатенъ" кредитъ. Но още повече се приближава къмъ идеала на Прудона дребното производство, при което стопанинътъ плаща на работницитѣ нищожни цѣни, като предпочита да имъ се исплаща съ храна и облѣкло. И най-сетнѣ, върха на идеала можали би да достигнатъ ония малобройни некултурни племена, които до сега още размѣнятъ продукти на продукти безъ помощьта на паритѣ, — казвамъ, можали би да достигнатъ, тъй като на тѣзи диваци, за жалость, имъ липсва едно необходимо условие за економическо блаженство, а именно безплатния кредитъ — по тази проста причина, че понятието за кредита, изобщо, не имъ е извѣстно. Пълната утопичность на Прудоновитѣ проекти се състои именно въ туй, че той желае да въведе първобитнитѣ размѣнни отношения, като спазва въ пълната непокжтнатость всички други елементи на капиталистическата наредба.

Тоя проповѣдникъ на формулата „собственностьта е кражба" изведнъжъ се преобръща въ най-убеденъ защитникъ на собственностьта. Стига да се прочете неговото разсжждение: „Правото на трудъ и правото на собственность".

Необходимо е, казва той, да се направи най-новата собственность така сжщо независима и солидна, каквато бѣше феодалната собственность. Тази цель може да бжде достигната, ако „всѣки собственникъ или производитель" бжде гарантиранъ съ туй, че влиза въ но..ғилл съ цѣлата масса други собственници и производители и вземе да размѣнява собственность на собственность, капиталъ на

*). Organisation du credit, Oeuvres, т. *VI*, *91 и след.*

читателитѣ, като „единъ отъ най-виднитѣ економисти на нашата страна“. Това не побърка на Прудонъ малко по-сетнѣ да напише, че той счита Бастия „магаре“. Прудонъ побързалъ сѫщо да издигне до небесата вѣстника, който отвори колонитѣ си на противната страна, заявилъ, че въпросътъ за процента отъ капитала е великия въпросъ на епохата, който съставлява „цѣлата сѫщность на социалистическия протестъ“. Най-накрая ние срѣщаме твърдѣ миролюбивото утвърждение: „Ако перото на писателя е достатъчно, за да досвърши или да укроти революцията, тогава защо сѫ при туй барикадитѣ и щиковетѣ?“ Полемиката между Прудонъ и Бастиа въ своето време възбуди голѣмъ интересъ даже вънъ отъ Франция. Сега тя е почти забравена; а между туй за характеристика на Прудоновитѣ възгледи тя, наистина, има сѫществено значение.

Гледната точка на Бастиа е твърдѣ проста и разбирана отъ всѣкого, който се задоволява съ най-повърхности отношения къмъ сложнитѣ економически въпроси. Той излиза отъ предположението за взаимностьта на услугитѣ (mutualité des services). Ако Петъръ заелъ на Павелъ една торба брашно за извѣстно време, той направи съ това на Павла една „устуга“, а тъй като въ економическия животъ безплатни услуги не се допускатъ и заемътъ не е филантропия, то Павелъ е длъженъ да направи на Петръ, за ползуването съ заетия имотъ, взаимна равноцѣнна услуга. Таквасъ „услуга“ и се явява плащането на лихва; частенъ случай на таквасъ услуга се явява, споредъ мнѣнието на Бастиа, арендната плата, шконтото, земелната рента, печалбата на капиталиста и други. Нищо по-просто и заедно съ туй по-банално отъ тази теория не можемъ си представи. На възражението, че за ползуване съ имота не може да се иска плата, Бастиа възражава по начинъ не по-малко опростенъ. Той казва, че въ такъвъ случай всички изобщо биха се старали да станатъ длъжници, тъй като тази роль би станала твърдѣ полезна, като позволява да се ползуваме съ чуждия имотъ, — ако, лукаво прибавя Бастиа, при таквосъ условие бѣше при това възможно да се намѣрятъ хора, съгласни да даватъ на заемъ или, напр., дароыъ да даватъ подъ наемъ своитѣ кѫщи.

Цѣлото това разсѫждание на Бастиа щѣше да бѫде доста наивно, ако „видния економистъ“, както го нарича Прудонъ, не си бѣше турилъ отгоръ това твърдѣ непохвалната цель да докаже, че процентътъ не само не вреди на длъжника, но даже му прави благодѣяние. Това, разбира се, е тъй сѫщо мѫчно да се докаже, както и обратното утвърждение на Шове, ужъ че процентътъ съставлява нещастие даже за оногова, който го получава.

За доказателство на това, че „процентътъ“, подъ който се подразбира и надницата, и печалбата на предприемача, е полезенъ за оногова, който го плаща, Бастиа прибѣгва до дѣтински софизми.

Той привожда за примѣръ человѣкътъ, който желае да ирендосва дъски, но нѣма ирендe. Да наречемъ тогова пролетария Па-

велъ. Пролетарий се явява при собственника на ирендето, Петра, и получава на заемъ инструмента. „Не забравяйте, казва Бастиа, че този инструментъ е плодъ отъ труда на Петръ“. Този примѣръ само стига, за да оцѣнимъ цѣлата аргументация на Бастиа: той разсѫждава така, като че се намира въ обществото на диваци, отъ които всѣки може да „заеме“ само инструменти, които сѫ направени отъ него самия. За съжалѣние, етнографията показва, че въ случай на такъвъ заемъ на орѫдия, направени отъ самия притежатель, последния само въ твърдѣ рѣдки случаи получава нѣкакво възнаграждение, пъкъ и при туй мигаръ за развала или изгубване на орѫдието. Не казваме вече за невъзможностьта да се сравнява заемътъ „на инструментъ“ съ оня „заемъ“, който прави фабрикантинътъ на работника, „като му заема“ своята машина, т. е. като го наема да работи.

Полемиката съ такъвъ противникъ не представлява особенни мѫчнотии; обаче, Прудонъ спечели побѣдата не съвсѣмъ лесно, макаръ и да я провъзгласяше нѣколко пѫти....

Прудонъ захвана своята полемика съ преувеличенни хвалби и на противника. „Бастиа, — казва той, — той е писатель напълно проникнатъ отъ демократическия духъ. Макаръ за него още и да не може да се каже, че той е социалистъ, но той навѣрно вече е нѣщо повече, отколкото филантропъ. Неговия начинъ на разбиране и излагание на политическата економия, ако не го туря, както и Бланки, високо надъ другитѣ економисти, то въ всѣкой случай го туря далече напредѣ имъ“ и т. н. Това не бърка на Прудонъ да обвинява противника си въ непознавание на социалистическитѣ теории, които Прудонъ се наема да изложи.

Прудонъ се съглашава съ туй, че заемътъ е „услуга“ и че „всѣка услуга има цѣнность“; но, казва той, „при обикновенни обстоятелства“, който дава на заемъ, съвсѣмъ не лишава себе си отъ капитала, а процентътъ му дава възможность да живѣе, безъ да се труди. Животътъ безъ трудъ е, отъ економическа гледна точка, вѫтрѣшно противоречие, невъзможность. Дѣто ще се рече, процентътъ на капитала е нелѣпость.

Да допустнемъ, обаче, казва Прудонъ, фикцията „за продуктивность“ на капитала, т. е. неговата способность да дава проценти. Този принципъ е необходимо да го допустнемъ тогава за всички. Ако Петъръ зае на Павелъ, а Павелъ толкосъ пъкъ зае на Петра — пари ли или нѣкой суровъ материалъ или орѫдие за производство, тогава процентитѣ взаимно ще се погасятъ. Истина е, че, въ сѫщность, въ обществото ние не виждаме таквосъ равенство, а затова едни преимуществено взиматъ на заемъ, други — даватъ, и тѣзи последнитѣ взиматъ проценти. Историята на цивилизацията, обаче, показва, че взаимностьта на услугитѣ, и въ него число взаимнитѣ заемания на капитали, все повече и повече се стремятъ къмъ равновѣсие. Това зависи отъ усиленото раздѣление на труда и отъ раздѣлението на индустриалнитѣ клонове, отъ натрупването на капиталитѣ, което намалява нормата на процента,

отъ порастванието способностьта на капитала къмъ циркулацил и най-сетнѣ, отъ по-добрата гаранция на обществената безопасность. Бастиа, споредъ думитѣ на Прудонъ, напразно отдава тѣзи явления на прогреса на капитала: тѣ зависятъ отъ прогреса въ *циркулацията* на капиталитѣ. Но ако е тъй, тогава не може ли да се организира циркулирането по такъвъ начинъ, щото да се яви пълно уравняване на отношенията между капиталиститѣ и производителитѣ?

На този въпросъ Прудонъ отговаря утвърдително, като предлага да се устрои национална банка, която да дава заеми на всички, които иматъ нужда, съ половинъ процентъ, при което този половинъ процентъ отива за покриване расходитѣ за управлението само. Прудонъ очаква, че таквосъ учреждение ще преобърне съ краката нагорѣ всички економически условия. Преди всичко ще изчезнатъ лихваритѣ, подирѣ „кжщитѣ отъ капитали ще станатъ стоки, цѣнитѣ на които ще се опредѣлятъ на борсата, както цѣнитѣ на ракията или на сиренето", а кжщитѣ ще ги наематъ или ще ги продаватъ споредъ „разноскитѣ за производството", при което наемътъ на кжщата и неговата продажба ще станатъ синоними Този примѣръ вече показва, че Прудонъ съвсѣмъ неясно си представляваше, какво е цѣна на кжщата и какво мѣсто заема въ нея рентата за мѣстото, на което е направена кжщата. Той си въображаваше, че ако ипотечнитѣ заеми станатъ безплатни, — дѣто ще се рече ако, като се заложи кжщата, не може да се получатъ за нея проценти, то туй ще унищожи и рентата, — като че сжществуванието на безплатенъ кредитъ може да създаде изобилие на земи или като че всѣки ще може да получи мѣсто за кжща даромъ. И даже ако това да бѣше справедливо, и тогава Прудонъ съвсѣмъ не доказа, че сжществуванието на безплатенъ кредитъ може да накара оногова, който направи кжща, да я продаде за цѣна, равна на разноскитѣ за производството, безъ всѣкаква предприемаческа печалба.

Прудонъ самъ чувствува, че е необходимо да се измисли още нѣщо, което може прѣко да повлияе върху печалбата на капиталиста. Както и трѣбваше да се очаква, той измисля данъкъ върху „чистия капиталъ", т. е. върху печалбата. Само отъ себе си се разбира, че *ако* държавата имаше възможность да погълне изцѣло печалбитѣ на всички предприемачи, тогава самото понятие капитализмъ трѣбваше да изчезне, т. е. държавата щѣше да стане единичекъ капиталистъ. Любопитно е, че таквасъ мисъль, разумѣва се въ скрита форма, бѣше пустната отъ орлеанистската консервативна партия: проекто законъ за данъкъ върху капитала бѣ внесенъ отъ Жирарденъ. Впрочемъ, и самия Прудонъ още въ 1848 год. защищаваше аналогиченъ проектъ за прогресивно-приходенъ данъкъ, който му спечели купъ обвинения и името террористъ (l' homme terreur) и демагогъ.

Теоретическа основа на Прудоновото учение се явява предположението, че процентътъ, който се плаща за заемание капиталъ,

се явява „същественна съставна часть на цѣната на продуктитѣ“; цѣната ужка се образува „отъ надницата и процента“. Тукъ Прудонъ испада въ твърдѣ распространенното смѣшение на понятията: той смѣсва общата стойность на продуктитѣ отъ производството, която се распредѣля между предприемача и работницитѣ, съ стойностьта на стоковата единица. Той затуй мисли, че работникътъ, като обладава само надницата, но не процента“, не може да наплати цѣната на продукта. Ако това да бѣше така, тогава работницитѣ, изобщо, не биха можали нищо да купуватъ; трѣбваше да се каже, че работникътъ получава, въ видъ на надница, стойность по-малка отъ оная, която той произведе: ефтинъ или скъпъ е при туй самия продуктъ, който се произвежда отъ работника, това не се отнася до дѣлото, и тази или опази цѣна на продукта не позволява да се реши и въпроса за теоретическата нелѣпость на процента за капитала.

При всичката си ограниченость, Бастия разбра, че въпросътъ за състава на цѣната има капитално значение за опредѣлението природата на процента и печалбата. Въ второто си писмо, като възражава на Прудонъ, Бастия опитва се, затуй, самостоятелно да анализира цѣната. Резултатитѣ му сѫ пакъ банални, но да се посочатъ не бърка, тъй като по въпроса за стойностьта и цѣната Прудонъ не направи нито едно сериозно възражение противъ Бастия.

Бастия излиза отъ предположението, което въ сѫщность унищожава всѣка препирня за капитализма: той увѣрява, че всѣки работникъ е „до извѣстна степень и капиталистъ“ и че капиталътъ и трудътъ, въ сѫщность сѫ „едно и сѫщо“. За доказателство на тѣзи смѣшни положения, той дава следующия примѣръ. Да вземемъ двама работника, еднакво искусни, силни и дѣятелни. А. има само рѫцѣ, В. има свои инструменти, напр. пила или брадва. На първия азъ плащамъ 3 лева на день, на втория — 3 лева и 75 ст. Това, казва Бастия, не е неравенство, а равенство, защото В трѣбва преди всичко да възнагради себе си за истриванието (usure*) на инструментитѣ). Но мигаръ нѣкой нѣкога-си е отричалъ, че стойностьта на инструмента влиза като съставна часть въ стойностьта на продукта и иска възнаграждение? Бастия не се задоволява съ туй. Той казва, че инструментитѣ сѫ създадени отъ труда, а за туй трѣбва да се исплащатъ съ трудъ. Бастия предполага, че инструментътъ е направенъ отъ самия занаятчия (или което е все сѫщото, наплатенъ е съ неговия трудъ). Но за аналогия съ капиталиста трѣбваше да се предположи, че капиталистътъ самъ направи всичкитѣ свои машини и самъ съ тѣхъ работи, безъ управители, слуги и работници; или пъкъ, поне, трѣбваше да се допустне, че капиталистътъ може да исплати всичко това съ своя личенъ трудъ. Да туряме на мѣстото на капиталиста — занаятчия, който има на-

*) Д-ръ Мюлбергеръ (стр. 75 на цит. книга) съвършенно невѣрно превежда тука usure — Zins.

мѣсто машини, брадва или пила и *който работи съ надница* за господаря, това е доста оригиналенъ начинъ за решение на социалния въпросъ.

Съ туй, обаче, още не се свършватъ разсжжденията на Бастия. Той не се задоволява нито съ платата за истриванието на инструментитѣ, нито съ заплащанието на времето, което отиде за направата на инструментитѣ, но иска — и въ туй се заключава неговото главно лукавсвто — възнаграждение за „предвидливостьта" и за „въздържанието". Занаятчията се решилъ да употрѣби единъ мѣсецъ, за да направи инструенти, когато надничарътъ, който нѣма нищо друго, освѣнъ праздни ржцѣ, може да работи при господаря презъ цѣла година. И тъй, занаятчията показа предвидливость и презъ мѣсеца трѣбвало да се въздържа (отъ получавание надница). Затуй той и иска за другитѣ 11 мѣсеца плата, която може да го награди за въздържанието.

За да имаше сравнението какъвъ да е смисълъ, трѣбваше да се тури въпросътъ съвсѣмъ другояче, а именно да се каже: предприемачътъ, който владѣе орждията на труда и, изобщо, срѣдствата за производство, не се нуждае отъ чужди орждия; ако ли той взема работника, който владѣе свои орждия, то последния вече не е работникъ въ пълния смисълъ на думата, макаръ, разумѣва се, и да не е капиталистъ; тука, дѣто ще се рече, се вмжква едно усложнение, което скрива ония отношения между предприемача и работника, каквито сжществуватъ, въ чистъ видъ, въ едрата индустрия. Затуй и не е чудно, дѣто въ състава на платата, която получава занаятчията, който работи за господаря съ своитѣ инструменти, влиза извѣстна, макаръ и най-малка часть, отъ предприемаческата *обща* печалба; следователно, по отношение главния въпросъ за происхождението на печалбата на предприемача този примѣръ положително нищо не доказва. Още по-малко сж убедителни другитѣ примѣри, които дава Бастия, напр., примѣрътъ за селянина, който прави канали за изсушавание почвата и съ туй увеличава изобилието.

Бастиа е готовъ да се съгласи съ Прудона, че живѣнието безъ трудъ противоречи не само на морала, но и на политическата економия; но той допуща това само „абсолютно". За човѣкътъ казва той, напълно е възможно да живѣе два дена отъ труда на единъ день; въ таквосъ положение и се намира оня, който придобилъ сложни машини и подлагалъ себе си за тази цель на много лишения. И тъй, ето гдѣ намира Бастия оправдание на капиталистическата печалба: капиталистътъ прекарва животъ, пъленъ съ лишения и само това му позволява да си набавя (макаръ и да не създава) машини и да експлоатира чуждия трудъ. Наистина, найсетнѣ, капиталистътъ е „въ състояние да живѣе празенъ животъ и да се ползува съ свободно време", което и възбужда завистьта; но това е само законно възнаграждение за предишнитѣ му тѣжки лишения. Тука затуй се сбждва една отъ „хармониитѣ", открити отъ Бастия: не-ли не може, казва той, да свеждаме цѣлия животъ къмъ

материално сѫществувание. При туй нашия апологетъ на капитализма испада въ поетически патосъ. Той говори за цвѣтенцето, което радва зрѣнието, за сълзитѣ, които оросяватъ очитѣ, за любовь къмъ человѣчеството, за стремлението къмъ безкрайното: всичко това изисква „свободно време“ и защо да се отнема отъ капиталиста неговото право на свободно време. **Н.**

(Следва края).

„СВЕТИЯ СТАРЕЦЪ“.

(*Стихотворение въ проза*).

Намръщено октомврийско ютро. Гѫста задъхвающа мѫгла почваше да се вдига. Дребенъ дъждъ рамулѣше и правеше една непроходима каль.

Бѣше нѣкакъвъ праздникъ. Храмътъ взе да се испраздва, богомолцитѣ забързаха да се прибиратъ въ топлитѣ си прибѣжища.

До самия входъ одрипано, полубосо и рошаво момиченце се бѣ сгушило и съ една особна тѫга очакваше минувачитѣ. Наклонило бѣ глава и съ вързѣна рѫка подъ протритата му пристилчица, на която цвѣтътъ не бѣ възможно да се опредѣли, то едвамъ проглеждаше презъ овлажнелитѣ си очи. При заминуванието на проходящъ другата му рѫка се протѣгаше инстинктивно и, безъ да получи нѣщо, дърпаше се назадъ. Дѣтето почваше да трѣпери отъ студъ, а пъкъ въ посинелитѣ си мършави пръсти то стискаше нищожна монета. Всѣки, загърналъ се въ дрѣхата си, бързо преминаваше край него и отминаваше, безъ да обърне внимание на бѣдното просяче. Почти никой вече не остана и то въ печална безнадѣжность издаде нѣколко плачевни хълцания. Но въ това време последенъ се зададе червендалестъ и съ попъстрени вечъ коси владика, обкрѫженъ отъ цѣлъ редъ свещенослужители. По обичая си туку-що бѣ казалъ назидателна речь, като отъ священния амвонъ и блѣсналъ въ скѫпоцѣннитѣ си свещенически одежди напомняше думитѣ на Спасителя, който нѣкога си е проповѣдвалъ, че трѣбва да обичаме ближния си като себе си, че светъ дългъ е да се притичаме на помощь на нещастнитѣ и да любимъ врагoветѣ, както Той е обичалъ дѣцата, на които е царството небесно. . . . ,

Дѣтето сзрѣ „светия старецъ", окуражи се, избръса бързо сълзитѣ си и съ туптение на сърдцето то се приготви. Протегна съ трепетъ ржчица, но. . . . „светия старецъ" и свитата му спокойно продължаваха пжтя си, като че ли тѣхнитѣ очи не бѣха надарени да виждатъ всичкитѣ божи предмѣти. . . . .

А дѣтето, смутено и съ единъ плахъ и необикновенъ погледъ, въ който можѣхте да видите какви не щешъ отразяющи се чудновати чувства, продължаваше още да държи протегната ржката си. . . .

В. И. Свѣтловъ

ПАРИТѢ.

(*Скица отъ Андрей Немоевски*).

Луната мжтно освѣтляваше околностьта. Въ въздуха звучеше басовата нота на машинитѣ. Високитѣ и стройни тржби бълваха кжлба димъ.

По широкия пжть сивата рѣка тъкаляше тълпата, като обрисуваше на кръстопжтя вилообразно расклонение къмъ желѣзодѣлната фабрика и къмъ рудницитѣ. Запищѣха провлечено парнитѣ сигнали и тълпата, която е послушна на тѣзи сигнали, като войска, изчезна въ двора. Пжтьтъ опустѣ, басовата нота на машинитѣ зазвуча все по-гръмко и по-гръмко, черни пластове димъ се показваха отъ всѣка страна и закриваха небето.

На пжтя заскърцаха кола. Коньете тичаха бързо. Колата бѣше широка, въ нея сѣдѣха четири човѣци, а на сѣдалището на кучияша наредъ съ него—петий. Тѣ всички внимателно гледаха наоколо, като се стараеха при това да не обръщатъ главитѣ си. Сѣдящитѣ въ колата поддържаха доста голѣмъ чемоданъ, а нозѣтѣ си опираха на кожани човали. Тѣ заминаха бързо и мълчаливо.

Ето че колата се спира предъ едно низко здание, изъ което въ сжщата минута дотърчаха нѣколцина стражаря съ фенери въ ржка. Тѣ свалиха чемодана и кожанитѣ човали и ги преброиха; всички бѣха на лице. Пристигналитѣ преминаха презъ предверието въ голѣма стая, преградена съ стоборчета.

Побѣлѣлъ, но още здравъ старецъ, само той, отъ всички-

тѣ присѫтствующи, показваше най-пълно спокойствие и самообладание. Той даде кратки заповѣди, отвори желѣзнитѣ врата на тъмното помѣщение въ стѣната, кадѣто незабавно турихa чемодана и човалитѣ, заключи желѣзната врата, сѣдна задъ масата, като устреми пакъ къмъ вратата чудния си стъкленъ погледъ и съ усмивка каза:

— Хайде! ний затворихме тамъ този дяволъ.

Присѫтствующитѣ въ хоръ се засмѣха, пожелаха му лека нощь и излѣзоха. Стареца се замисли, подпрѣ брадата си съ рѫка и прошепна:

— Спокойно е до тогава, до като той е тамъ затворенъ, този сатана, този искуситель, до като не сме го пустнали между хората.

Той се прозѣвна, стана, още веднъжъ погледна къмъ желѣзнитѣ врата и си излѣзна. Единъ отъ стражаритѣ го съпроводи до дома му. По пѫтя старецътъ каза:

— Наистина ли, Карле, както днесъ работа кипи тамъ въ гулянието?

— Наистина, панъ ковчежникъ, — отговори стражарьтъ като свали шапката си.

— А утрѣ ще бѫде съвсѣмъ другояче — продължи ковчежникътъ.

— Охо! — засмѣ се стражарьтъ и махна съ рѫка.

Следующия день бѣше день за получаванието паритѣ. Презъ цѣлия день ковчежникътъ само брои и брои. Народа стоѣше предъ самата касса. А той спокойно, бързо отбройваше паритѣ, като сегизъ-тогизъ погледваше изъ подъ очи съ стъкленния си погледъ, въ който, ако и да не се забелѣжваше недовѣрие, но се чувствуваше нѣкаква си хладна сдържаность. Той брои презъ цѣлия день. Захвана вече да се мръква, а той все брои, брои. . . .

А въ това време басовата нота на машинитѣ, както по-преди, засвири задъ прозорцитѣ. Къмто нея се примѣсваха и нѣкакви си други звукове. Услушаха се, това не е пѣсень, не е крѣсъкъ, или врѣва на тълпата. А тамъ подъ самитѣ прозорци пѣяха провлечено нѣколко хрипливи мѫжки гласове.

Сегизъ-тогизъ се раздаваше и тревоженъ крѣсъкъ:

— Помогнете! — тогава се прекратяваше даванието на паритѣ и всички избѣгваха на стълбитѣ, за да видятъ, що се тамъ върши. Но на улицата бѣше тъмно, пусто и глухо.

И отново следъ нѣколко време се раздаваха пияни крѣсъци, молби, молби за помощь. Навалицата отъ народъ предъ ковчежника се намаляваше, и най-после той остана самъ съ помощника си. Задъ раменѣтѣ му се намираше отворената врата на кассата; на масата горѣше свѣщь. Измѫчени отъ работата презъ цѣлия денъ, тѣ и двамата мълчаливо пушеха папироси. Писъцитѣ и крѣсъцитѣ се увеличиха.

— Пустнахме го между хората! Охо! какъ гуляе той тамъ! — проговори иронически старецътъ.

Въ сѫщата минута се раздаде нечовѣшки крѣсъкъ. Помощникътъ искочи на улицата. Той скоро се завърна и съобщи, че недалечь, на пѫтя лѣжи човѣшки трупъ съ ножъ въ гърлото. . . . . Старецътъ се развълнува, замисли се за минута и следъ това, като показа съ пръстъ на шкафа, гдѣто догорѣваше свѣщьта, проговори съ тихъ, тържественъ гласъ: — Въ него е цѣлата вина. . . . той. . . . . сатаната — паритѣ. . . . ., а ний сме, които ги пущаме отъ тука, за да причиняватъ адъ на земята. . . . .—Значи, ний сме тѣхни слуги — Той се замисли за минута и отново проговори:

— Мислите ли вий, че на земята ще бѫде, когато и да е другояче? — Помощникътъ повдигна раменѣ, като не знаеше, що да отговори. Старецътъ се изправи, повдигна главата си и съ силенъ гласъ проговори:

— Ще бѫде! Трѣбва да бѫде другояче! . . . . и, като се удари нѣколко пѫти по гърдитѣ, прибави: ето тукъ-на нѣщо си ми казва, че ще бѫде! Само. . . . само, панъ помощникъ, да престанемъ, да епрестанемъ да сме тѣхни слуги, да ги хвърлимъ въ огъня, за дно съ уредбитѣ имъ!

Задъ прозореца въ мрака злобно виѣше, шумѣше вѣтърътъ. Старецътъ машинално се облѣче, взѣ си шапката и отъ врата още веднъжъ проговори:

— Человѣкъ самъ сътвори този адъ, и за това самъ той трѣбва да го унищожи!

Превелъ: **В. М. Тодоровъ.**

ПРОБЛЕМАТА НА ЗДРАВИЕТО.

Дѣйствието на економическата срѣда, върху продължителностьта на съществуванието,

отъ Desiré Descamps

(Продължение отъ III книга.)

Отъ единъ вѣкъ насамъ, машината одесеторила производителностьта на труда исключително за въ полза на буржуазния классъ. Изнамѣрвания сж последвали изнамѣрвания, открития — открития, а работника е останалъ жертва на сиромашията.

Ний не преувеличаваме. Напротивъ:

Въ дѣйствителность, навредъ цѣнитѣ на потрѣбноститѣ за храненіе, за живѣение и т. н. се е повдигнала по-бързо, отколкото надницитѣ. Навредъ живота за създателитѣ на общитѣ богатства е станалъ по тѣжъкъ. Навредъ работническитѣ огнища сж биле обхванати отъ най черната мизерия.

Тѣзи нѣща не сж за отричание. Тѣ сж освидѣтелствувани съ намалението на ръстътъ на работника и съ увеличаванието на болеститѣ, причинени отъ нѣмотията, отъ продължителното работение. Тѣ сж удостовѣрени отъ статистиката на надницитѣ и отъ цѣнитѣ на пазаритѣ.

Да се задоволимъ съ цитиранието на нѣколко цифри.

Въ тринадесетия вѣкъ работника дюлгеринъ отъ Франция можеше да купи дванадесетъ хлѣба, петнадесетъ литри пшеница или една третя отъ цѣлъ овенъ съ възнаграждението само за еднодневна работа. На следующия вѣкъ, съ своята всѣкидневна надница, майстора можеше да си достави три пилета, сто и двадесетъ яйца или сто и петдесетъ селди (видъ риба). Въ това време, да се помни добрѣ, дългитѣ работни дни бѣха непознати, както и извънмѣрнитѣ и повечето отъ врѣдителнитѣ трудове. Нощната работа, толкова обща сега — и толкова съсипателна — не съществуваше. Експлоатирането на дѣтскитѣ работни ржцѣ не е било даже и помислювано. За да се приеме за чиракъ, то той трѣбваше да бжде на 18 или 20 години.

Занаятчийскитѣ работници (1) живѣяха тогава повечето охолно, не само въ Франция, но и въ всичкитѣ индустриални страни (2)

---

*) Въ 1682 г. имаше въ Парижъ 38000 калфи и 19085 господари, сиречь, почти двама работника на единъ господаръ. Това обяснява задоволителното положение на работницитѣ, за които говоримъ. Ний не мислимъ — има ли нужда да го казваме? — нито да възхваляваме миналото, нито пъкъ да поздравяваме възвръщането му. Неговото възвръщание не е ни възможно, ни желаемо. Да бждемъ вѣрни е единственното наше желание.

**) Безъ съмнѣние, тогава е съществувало — както и сега, повече даже отъ сега множество нещастни, просяци, вагабонти, скитници и отъ всѣка възрасть и отъ всѣки полъ, но тѣзи хора сж биле, повечето, непроизводителни. Колко сж работници днесъ, които се намиратъ въ сжщата мизерия, безъ да иматъ сжщото свободно време?

Така въ Англия, споредъ Л. Бертранъ, единъ жътварь печелѣше, въ четиринадесетия вѣкъ, четири пенси на день, съ които можеше да си купи извѣстно количество жито. На края на осемнадесетий вѣкъ той е трѣбвало да работи отъ десеть до дванадесеть дни, за да си достави сжщото количество; за три вѣка истинската надница е била, значи, спаднала почти на половина. Единъ работникъ, който е печелилъ въ първата дата три пенси на день или осемнадесетъ пенси на седмица, е можалъ съ тази сума да си достави една крина жито и 12 килограма мѣсо. Въ надвечерието на френската революция, сжщия работникъ съ една седмична надница отъ дванадесеть шилинги не е можалъ да си купи повече отъ половинъ крина жито и 6 килограма мѣсо.

Въ Франция отъ 1700 до 1789 г. качването на надницата е било около 20%. Цѣната на житото се е увеличило повече отъ 33%.

Отъ 1824 г. до 1854 г. надницитѣ сж се увеличили съ 17%. Цѣната на хлѣба се е увеличилъ съ 35%. Тази на волското мѣсо съ 44%, на овенското мѣсо съ 67%, на свинското съ 53%. Или срѣдньо увеличение почти съ 50%.

Отъ 1854 до 1874 цѣната на работния день се е покачила срѣдньо около 38%. Съ течение на времето, цѣната на волското мѣсо се е увеличило съ 76%, на яйцата съ 65%, на маслото съ 44% и т. н., отъ гдѣто едно ново поскжпяване съ 59%.

Въ продължение на половина вѣкъ надницитѣ сж претърпѣли, значи, едно покачване отъ 47%. Въ продължение на сжщия периодъ цѣната на храната се е увеличила съ 109%.

Отъ 1874 г. до 1887 г. надницитѣ изглеждаха да сж се увеличили съ 13%. Много сж и хранителнитѣ потрѣбности, на които цѣната се е сжщо увеличила.

Покачването на надницитѣ, около което Панглоситѣ (хора които виждатъ само доброто, безъ да забелѣзватъ злото. Б. Пр.) на капиталистическия режимъ вдигатъ толкова много шумъ, значи, е било всѣкоги по-бавно, отколкото стойностьта на веществата най често употрѣбявани за храна на населението.

Това явление, да се забелѣжи добрѣ, не е частно за нашата страна. Ний можемъ да го забелѣжимъ въ Швейцария, въ Англия, въ Германия, въ Съединенитѣ Щати, съ една дума въ всичкитѣ цивилизовани страни.

Въ Швейцария отъ 1848 до 1873 г. увеличението цѣната на живота е било следующето: хлѣбътъ 21%, мѣсото 80%, маслото 64%, картофитѣ 46% и т. н.

Въ Англия отъ 1760 до 1865 г. надницата на земледѣлцитѣ се е увеличила съ 83%. Цѣната на хлѣба се е увеличила съ 70%, на мѣсото съ 300%, на маслото съ 130%, на бирата съ 300% и т. н. Наемането на жилища е претърпяло сжщо едно покачване отъ 200%.

Въ Германия нѣщата сж се минали сжщо тъй. Само въ градъ Хамбургъ цѣната на хлѣба се е покачила съ 20%, въ единъ пе-

риодъ отъ 1780—1875 г., тази на волското мѣсо 189%, на картофитѣ съ 182%, на маслото съ 191%, на млѣкото съ 184%.

Въ Съединенитѣ Щати отъ 1860 до 1875 г. надницитѣ сѫ претърпѣли едно покачение около 60%. Цѣната на хранителнитѣ вещества се е увеличила съ 90% въ продължение на сѫщия периодъ.

Цифритѣ сѫ убедителни. Тѣ обѣсняватъ нещастното положение, въ което се намира работническия классъ, увеличаванието на малокръвностьта и нервно-мускулното исмукване, вследствие на единъ прекаленъ трудъ и едно недостатъчно хранение; тѣ обясняватъ сѫщо и прогрессиранието на алкоолизма*) и на распустнатостьта, продукти на нѣмотията.

Тогазъ, когато работата е станала по-усилна, по исмукватела, по-врѣдителна, по-изнемощителна, по-съсипателна за здравието, тогава именно надницата се е намалила; тя е представлявала все по-малко и по-малко необходимия минимумъ за снабдяване съ необходимитѣ предмѣти за поддържанието на работническата фамилия.

Възнаграждението само на мѫжътъ, като е станало недостатъчно, за да храни жената и дѣтето, майката на фамилията е била длъжна да търси въ една извънъ кѫщната работа изворитѣ, безъ които живота имъ е билъ невъзможенъ. Хранението — намѣсто да прогрессира съ израсходванието на работническата сила — се е намалило или, най-малко, то е останало неизмѣнно.

Въ голѣмитѣ градове употрѣблението на хлѣба — главния и неопровергаемо най-добрия между предмѣтитѣ за хранение — се е значително намалило отъ двадесетъ години насамъ.

Въ Парижъ срѣдната всѣкидневна часть хлѣбъ на всѣки човѣкъ, отъ каквато возрасть да е, е била 540 грама въ 1637 г. 556 грама въ 1730 г., 462 грама въ 1770 г., 587 грама въ 1788 г. и е била постепенно спаднала на 463 грама въ 1810 г., на 500 грама въ 1820 г., на 487 грама въ 1835-36 г., на 494 грама въ 1854 г., на 430 грама въ 1856-59 г., на 428 грама въ 1860-65 г., на 426 грама въ 1866-69 г., на 410 грама въ 1879 г,, на 405 грама въ 1886 г. и на 403 грама въ 1888 г.

Въ Марсилия въпрѣки присѫтствието на италиански работници, които употрѣбяватъ много хлѣбъ, всѣкидневното консомиранис

*) „Жадностьта за алкоолъ (спиртъ) не е причина, но едно следствие отъ мизерията. Исключение е, когато единъ човѣкъ, който може да се прехрани добрѣ, става пияница. Когато, напротивъ, работникътъ нѣма достатъчно срѣдства, за да си достави храна, която да му позволява да възстановява работната си сила, една неестественна, неизмѣняема необходимость го кара да прибѣгва до алкоола. Трѣбва му да работи, но поради недостатъчната храна, той изгубва всѣки день по извѣстно количество работна сила. Алкоола, чрезъ възбудително дѣйствие върху нервитѣ, позволява му да раздразня тъзи сила на смѣтка на организма си и да израсходва това, което трѣбваше да тури въ работа на другия день. Това е като една полица върху здравието, която трѣбва да се подновява всѣки день и която не може никоги да се заплати. Работника употрѣбява (консомира) капитала вмѣсто печалбата, отъ тамъ и неизбѣжното банкрутиране на неговия органзъмъ“ Liebig — Ний предаваме тѣзи редове на единъ отъ най-великитѣ химисти отъ деветнадесетий вѣкъ, на вниманието на членоветѣ отъ въздържателното общество.... повечето отъ тѣхъ заинтересувани да го не разбиватъ.

на човѣкъ е сѫщо намалено: 700 грама въ 1876 г. и 567 грама въ 1888 г.

Сѫщото явление въ Бордо: 520 грама въ 1869 г. и 421 грама въ 1888 г., въ Лилъ, 658 гр. въ 1869 г. и 550 гр. въ 1888 г.; въ Сен-Етиенъ 499 гр. въ 1875 г. и 452 гр. въ 1888 г.; въ Руанъ 400 гр. въ 1874 г. и 490 гр. въ 1888 г.; въ Хавръ 559 гр. въ 1875 г. и 395 гр. въ 1888; въ Рубе 748 гр. въ 1875 г. и 504 гр. въ 1888 г. и т. н.

Преди половина вѣкъ нито мѣсото на коня, нито пъкъ това на магарето и катъра не служеха за храна на работническитѣ класси. Но сега не е вече тъй.

Економическото положение на работницитѣ — всичко иде да покаже това — се влошава, съ увеличаванието на капиталистическата феодалность.

Даже и буржуазията сама признава това.

Така, ний четемъ въ *Европа въ срѣднитѣ вѣкове* отъ Henri Hallam: „ужасна е забелѣжката, която правятъ всички, които се занимаватъ съ измѣнение на цѣнитѣ, че работническитѣ класси. . . . днесъ иматъ по-малко срѣдства за сѫществувание, отколкото въ царуванието на Едуарда III (1327—77) или на Хенри IV (1422—71). Мѫчно е да не се дойде до заключението, че . . . гюндюлюкчията е въ по слабо положение да подържа една фамилия, отколкото неговитѣ прадѣди преди три или четери вѣка.

Сѫщото мнѣние има Henne: *Историята на Кар.. а V*. „Като се земе предъ видъ сегашната стойность на паритѣ . . . надницата на работника е била много по-голѣма въ шестнадесетий вѣкъ, отколкото сега".

Докторъ Meyne не е по-малко категориченъ: „Обичатъ да повтарятъ, казва той, че нашитѣ класси сега се радватъ на по-голѣмо благосъстояние, отколкото въ старо време. Това увѣрение, колкото се стнася до най-необходимитѣ нужди на живота—до храната, е съвършенно лъжливо... По голѣмата часть отъ майсторитѣ, даже и дребнитѣ буржуа употрѣбяваха, не преди много, една храна много по добра, отколкото днешната". (Цитирано отъ Л. Бертранъ въ своя етюдъ върху „*Положението на работницитѣ*").

Хюбертъ—Валеру въ *Корпорациитѣ на искуството и занаятитѣ* говори сѫщото. „Надницата на калфата сравнена съ цѣната на хранителнитѣ вещества, усигуряваше му въ тринадесетий и четиринадесетий вѣкове единъ по широкъ материаленъ животъ, отколкото днесъ на нашитѣ работници".

И така по признанието даже на буржуазнитѣ писатели, положението на работницитѣ не е било никога толкова плачевно, отколкото днешното. То се е влошавало, колкото общото богатство се е увеличавало.

Може ли се намѣри едно по-ужасно доказателство противъ консерваторската екомомическа наука отъ едно такова положение на нѣщата?

Ний не вѣрваме.

* * *

Никога условията за работа не сѫ били толкова тѣжки, отколкото сега.

Работника работеше у тѣхъ си въ една сравнително здрава атмосферна срѣда. Той живѣеше обиколенъ отъ жена си и дѣцата си. Надницата му осигуряваше едно временно, но често сгодно сѫществувание.

При появяванието на едрата индустрия се започна една тиха, но ужасна економическа борба. Отъ една страна несъжалителнитѣ, злитѣ, раскъсвателнитѣ дървени и по-послѣ желѣзни и стоманени механически работници. Отъ друга, массата отъ работници индивидуалисти, които работятъ отъ изгряванието на слънцето чакъ до изгряванието на мѣсечината, като удвояватъ усилията си подпомагани отъ жената и дѣцата. Борбата бѣше дълга, несполуката жестока.

Надницата, отначало намалена до необходимость за поддържание на фамилията, скоро предстана да представлява този необходимъ минимумъ за запазванието исцѣло на фамилията.

Жената бѣше принудена да напустне домашното огнище. Тя остави дѣцата си на старцитѣ, на сакатитѣ или пъкъ на сѫдбата, за да следва мѫжътъ си.

Наскоро дѣтето бѣше принудено и то да заеме едно мѣсто при машината и тогава стоението на индустриялния работникъ тамъ става излишно.

По късно, нощната работа испразднй вѣнчалното легло.

* * *

Отъ индустриалното концентриране се появи и раздѣлението на работата.

Самостоятелния работникъ, работника отъ домашната индустрия работеше самъ за изработванието на единъ продуктъ: платъ, чепикъ, дрѣха и т. н. Тѣхническитѣ му познания бѣха необходими. Той се познаваше по своята голѣмина и мускулна сила. Напримѣръ кундураджиитѣ и шивачитѣ, които сѫ сега въ най-лошо положение, тогава повечето сѫ имали атлетическа форма.

Сега, пролетария, когото една камбана го кара да влѣзе въ срѣдата на една широка работилница, гдѣто ще диша микробитѣ на смъртьта и когато едно исвирвание го изхвърли брутално на улицата, работника, който е робъ на машината, отслабва. Той представа да бѫде човѣкъ. Той става интелигентенъ автоматъ.

„Занаята унижава и атрофирва човѣка“, казва Винярски.

Подъ управлението на капитала друго-яче и не може да бѫде.

Работника, който изработваше преди самъ единъ продуктъ, сега отстѫпва мѣсто на частичния работникъ, на специалиста, който презъ цѣлия си животъ прави все една и сѫща часть отъ работата, която той преди извършваше цѣлата. Неговата интелигентность, немислимо преди безъ нея, днесъ не му е вече полезна; всичката не-

гова работа като се намалява въ испълнение на нѣколко автоматични движения, които изискватъ употрблението само на една часть отъ тѣлото или само на една негова интелектуална способность. Тази работа расклаща равновѣсието на организма. Тя е съсипателна за интелигентността и за здравието на работника, който я испълнява. Тази еволюция не е ограничена само за едно извѣстно число занаяти. Всичкитѣ професии, даже и тѣзи, които изглеждатъ да иматъ нужда отъ участието на интелигентния човѣкъ, на истинския артистъ, както гравирането, часовникарството и т. н. сѫ увлечени всѣки все повече къмъ този пѫть. Гравирането не изисква ли участието на множество специалисти? Часовникарството изглежда още по напреднало. Тамъ сѫщо частичнитѣ работници изобилствуватъ. Машината започва да отнема работницитѣ отъ занаята. Много голѣми манифактури на часовници сѫществуватъ вече, въ които влизатъ хора съвършенно чужди на професията. Построена е въ Съединенитѣ Щати една работилница, която произвежда хиляда и двѣстѣ часовника на день. Въ нея работятъ хиляда и осемстотинъ работници и работнички, които, съ исключение на едно твърдѣ малко число, неразбиратъ абсолютно нищо отъ часовникарството.

Съвременната работа води не само къмъ малокръвие и нервно-мускулно исмукване, но спъва сѫщо и интелектуалното развитие и увлича всѣки день повече този, който я испълнява, къмъ физическо съсипване.

Болѣститѣ, причинени отъ много работа и недстатъчно хранение, се развиватъ по единъ много по беспокоителенъ начинъ.

Никому малокръвието, червенитѣ петна по тѣлото, растройството на костнитѣ ткани, психическата отслабналость, живиницата, охтиката и т. н.—болѣсти познати на всички доктори подъ характеристическото име *болѣсти на мизерията* — не сѫ правили толкова жертви, отколкото днесъ*).

* * *

Намаление височината на народитѣ въ могѫществото на капитала, бѣше, за голѣма радость на защитницитѣ на общественото неравенство, дълго време не припознавано. Днесъ то неможе да бѫде отричано.

Економисти като Вилерме, химици като Либихъ, естествоиспитатели като Дарвина, антропологисти като Манувриe и т. н. сѫ го забелѣзвали на много мѣста и частно — но има ли нужда да го казваме? — между европейскитѣ пролетарии.

---

*) Сѫщото е, ако говоримъ справедливо, и съ *болѣститѣ на богатството*: рака, червенитѣ мехурчета по тѣлото, ергенлика, болѣститѣ на слюзнетата цица разширочаванието на ректалнитѣ вени, въспаление на артикюлациитѣ, подуване на тѣлото, апоплексия, растройство на ума, припадание отъ притѣснение, болѣсти около сърдцето, извънмѣрното исхвърление на пикочъ, жлъчни и пикочни камачета и т. н. Всѣки день една отъ тѣхъ хвърля въ трауръ нѣкоя богата фамилия и по такъвъ начинъ отмъщава зарадъ работника, който искупува, върху болничната постѣлка, престѫплението, за гдѣто се е родилъ пролетарий.

Тѣхнитѣ заключения заслужватъ да бѫдатъ цитирани.

Въ своята *Таблица за моралното и физическо състояние на работницитѣ* (1839) Вилерме забелѣзва, че „между възрастнитѣ мѫже отъ двадесетъ до двадесетъ и една година, се срѣщатъ толкова по често негодни за войници, по тѣхната голѣмина, по тѣхното устройство и здравие, колкото тѣ принадлѣжатъ къмъ работнически классъ... На сто души, които ний смѣтахме годни за войници е имало деветдесетъ и трима не годни отъ охолнитѣ класси и двѣстѣ и четиредесетъ и три отъ бѣднитѣ класси".

„Въобще и въ извѣстни граници, пишеше, двадесетъ години по-послѣ, Либихъ въ своята книга: *Химията въ своето приложение въ земледѣлието и физиологията* (1862), когато органическитѣ сѫщества надминаватъ срѣдната голѣмина на тѣхния видъ, това свидѣтелствува за въ полза па добрия вървежъ и за напредъка па тѣзи сѫщества. Колкото се отнася до човѣка, неговата голѣмина се намалява, щомъ неговото растение срѣщне пречка въ каквито и да е обстоятелства, било физически, било обществени. Въ всичкитѣ европейски страни, гдѣто сѫществува свикване на войници, отъ установяванието на това свикване, нуждната срѣдна голѣмина на мѫжетѣ се е постоянно намалявала и тѣ сѫ станали изобщо по-малко способни за военната служба". И наистина, срѣдната голѣмина на войницитѣ отъ пехотата която бѣше въ Франция 1.65 с. м. преди 1789 е намаляла значително презъ този вѣкъ. Тя е спаднала на 1.57 с. м. въ 1818 г. (закона отъ 10 Мартъ), на 1.56 въ 1831 г. (закона отъ 21 Мартъ) и на 1.54 въ 1862 г. (закона отъ 27 Юлий) или въ осемдесть и три години едно намаление близо 7%. Другитѣ държави ни даватъ сѫщо тъй убѣдителни данни. Въ Саксония, напримѣръ, военната голѣмина е спаднала отъ 1.78 с. м. въ 1780 г. на .55 с. м. въ 1860 г. Сега най-малката голѣмина на войника е 1.57 с. м. въ Германи, 1.55 с. м. въ Испания и т. н.

Докторъ Бедое, цитиранъ отъ Чарлсъ Дарвинъ въ своето произведение *Произхождението на човѣка* (1871) мисли, както и Вилерме и Либихъ: „за жителитѣ въ Велико-Британия, казва той, живѣянието въ градоветѣ и извѣстни занятия указватъ едно дѣйствие върху намалението на голѣмината. Това намаление е наследственно и сѫщото явление се забелѣзва въ Съединенитѣ Щати.

Жалка, но много значителна е сѫщо и тази нискостъ, която се забелѣзва навредъ у възрастнитѣ работници.

Въ Франция, срѣдната голѣмина на единъ буржуа е 1·68 ст., тази на пролетария е 1·657 ст.

Единъ отъ най авторитетнитѣ представатели на съвременната антропология, докторъ Манувриe, е дошелъ до сѫщитѣ скръбни заключения, следъ като е изследвалъ голѣмината на записанитѣ за войници въ Парижъ.

„Господинъ Манувриe е начерталъ, казва Вандервелъ въ своето резюме на *Колективизма* (1893), споредъ статистикитѣ на Бертийонъ, една демографическа карта, която показва срѣдната голѣмина на записанитѣ младежи за войници, голѣмината на зара-

зителнитѣ болѣсти, числото на неграмотнитѣ въ всѣкий отъ двадесеттѣхъ парижки окрѫзи. Благоприятнитѣ чърти сѫ отбелѣзани съ червено, неблагоприятнитѣ съ синьо. Е, добрѣ! Отъ пръвъ поглед̂ъ се забелязва една истинска застрашителна противоположность между червеното, сърдцето на града и злочестата обиколка на бѣднитѣ квартали: отъ една страна голѣмината на записанитѣ младежи е подъ тази на срѣдната на рассата; отъ друга тя е надъ нея. Въ центра, това е добрия Парижъ, Парижъ на широкитѣ булеварди, Парижъ който избира консерваторитѣ, болѣститѣ сѫ рѣдко, невѣжитѣ тукъ тамъ, талия висока. Тя достига своя максимумъ (1.66 ст.) въ кварталитѣ на Маделеинъ и Елизейскитѣ полета. Въ крайнитѣ махали, напротивъ, тамъ е исключително царството на синьото; раздѣлението на класситѣ не се забелязва само въ антагонизма на тѣхнитѣ интереси или въ различностьта на тѣхнитѣ направления; но то се забелязва и въ свръската на хората, които ги съставляватъ. Срѣдната голѣмина намалява споредъ навлизанието въ бѣднитѣ квартали; и, дълбока тайна, която не се обяснява само отъ случайноститѣ на войната, тя достига своя минимумъ въ квартала Перъ-Лашезъ, гдѣто умиращата коммуна събра своитѣ възвишени усилия и видя да загини свещената „збирщина“ отъ нейнитѣ последни защитници. Предъ подобни нѣща, които въ срѣдата на единъ и сѫщи градъ констатиратъ общото унижение на повече отъ единъ милионъ хора неизбѣжно е, щото пролетариитѣ да си поставятъ извѣстни голѣми въпроси съ поразителна буря.“

Числото на оставенитѣ войници по нѣмание на изискуемата се голѣмина, по слабо тѣлосложение или по друга недоразвитость се увеличава почти отъ половинъ вѣкъ въ всичкитѣ страни на капиталистическата цивилизация.

Въ Франция оставенитѣ войници, признати негодни за военната служба се въскачва отъ 26·3 % въ 1872 г., на 29·9 % въ 1888 г. Пропорцията на отложенитѣ презъ сѫщия периодъ е преминала отъ 16·1 % на 19·5 %, Человѣческата слабость причинена отъ капиталистический режимъ (много работа, недостатъчно хранение и т. н.) е такава, че оставенитѣ войници поради слабо тѣлосложение е 37 % срѣдньо въ индустриалнитѣ градове, въ провинцията, когато тя достига едва 6% въ земледѣлческитѣ департаменти.

Въ Белгия числото на оставенитѣ войници бѣше 31·78 % въ 1882 г.; въ 1880 г. то достига до 39·81 %.

Въ Швейцария пропорцията на отърванитѣ отъ военна служба бѣше 42·9% въ 1880 г. и 54·4% въ 1892 г.

Въ Италия числото на признатитѣ неспособни войници за въ полка се е качило отъ 17·7% въ 1871 г. на 23·2% въ 1891 г.

Въ Австралия е още по лошо: числото на оставенитѣ войници се е въскачило отъ 40·23 % въ 1867 г. на 76·36% въ 1892 г.

Въ Унгария презъ сѫщия периодъ, пропорцията на освободенитѣ е минало отъ 21·56% на 75·45%

Никоя страна не избѣгва този бичъ.

Физическото израждание на населението е интернационално както и създателя му; свръхработицата и създателката му извънредната мизерия.

Нѣма какво да го отричаме, положението е критическо.

Касае се да се даде цѣръ — цѣръ дѣйствителенъ.

Ако покровителствени закони за работническитѣ класси не бѫдатъ на скоро издадени—и преспособени—наврѣдъ гдѣто цъвти буржуазната експлоатация, имущитѣ и управляющитѣ класси ще се натоварятъ съ много тежка отговорность.

III.

Искуството, науката. индустрята служатъ само на съвременитѣ человѣкоѣдци
P. Argyriadès

„Колко болѣсти сѫ нераздѣлни отъ различнитѣ работнически професии! И колко сѫ опасни нѣкои отъ тѣхъ!

„Има повече отъ два вѣка отъ както единъ Моденски докторъ Рамазини, който пръвъ се е занималъ съ тозиваженъ въпросъ, пишеше въ предговора на своята книга върху *Болѣститѣ на занаятчиитѣ*: „ний сме принудени да се съгласимъ, че много отъ занаятитѣ ставатъ изворъ на болѣсти за тѣзи, които ги упражняватъ, и нещастнитѣ занаятчии като намиратъ пай опаснитѣ „болѣсти тамъ, гдѣто се надѣвали да искаратъ подрѫжката на „тѣхния животъ и този на тѣхната фамилия, умиратъ като про„клинатъ тѣхната неблагодарна професия."

„Тѣзи, твърдѣ многочисленни и измѣняеми споредъ професиитѣ, болѣсти зависятъ отъ рода на работата на работника, отъ физическото положение, което тя изисква, отъ специалнитѣ приспособления на работницитѣ, отъ въздуха, който дишатъ, отъ материалитѣ, които употрѣбяватъ въ работа.

„Ако положението на занаятчията го излага да диша врѣдителни пари: ако е напримѣръ златаръ, куминджия или бояджия; ако неговата работа го принуждава да живѣе въ постоянна влажность: ако е перачъ, хамалинъ по пристанищата и т. н.; ако диша минерални частици: ако е каменаръ дѣлачъ на камани, ако работи съ гипсъ, ако изострюва игли или е пъкъ дюлгеринъ; или органически частици: ако прави четки, ако расчесва коприна, ако обработва конски косми, ако обработва пера, ако е шапкаръ, хлебаръ и т. н.; охтиката, която е избѣгналъ въ своята младость, може рано или късно да го залови въ зрѣлата му възрастъ.

„Наистина голѣмата разлика, която се забелязва по отношение смъртностьта отъ охтика между охолнитѣ и бѣднитѣ класси, може да се отдаде колкото на влиянието на професиитѣ, толкова и на мизерното състояние на личноститѣ, разлика, която се отбелязва, споредъ Беноастонъ де Шатоньовъ, чрезъ пропорцията едно къмъ шесть. На единъ охоленъ человѣкъ, който умира отъ ох-

тика, се падатъ шесть бѣдни които подпадатъ подъ тази ужасна болѣсть, сиречъ забелязватъ се 9 охтичави на 1000 между богатитѣ хора и 54 на 1000 между бѣднитѣ. — Нѣма съмпѣние че тѣзи общи цифри сѫ застрашителни, но какво да се каже за нѣкои подробни цифри, като тѣзи напримѣръ, които се отнасятъ до излъсквачитѣ и които источватъ стоманата: забелязано е въ Шефиелдъ, че отъ 2,500 работници употрѣбявани за излъскванието на стоманата, 35 само достигатъ до възрастьта 50 години; по голѣмата часть не задминава тридесетъ и шестата година.

„Тѣлесното положение изисквано отъ работата е, въ извѣстни професии, другъ изворъ на болѣсти. Тъй е съ занаятчиитѣ, които работятъ постоянно прави, като пожаритѣ, перачкитѣ, които ютюлидисватъ (които оглаждатъ прането) и т. н., у които се забелязватъ голѣми подувания на венитѣ въ долнитѣ крайща, които подъ най-малъкъ ударъ могатъ да се обѣлятъ, да се разрапятъ, да образуватъ, отъ продължителното дѣйствие на първоначалната причина, голѣми рани, което може мѫчно и много тежко да оздравѣе и което се сполучва само съ продължителна почивка отъ единъ или два мѣсеца; — единъ или два мѣсеца безработица и следователно черна мизерия.

„Бѣлодробнитѣ кръвотечения у кундураджиитѣ, които сѫ въ дѣйствителность доста чести у тѣхъ, както го забелязва и Stoll, сѫщо и стомашнитѣ болѣсти: нервна стомашна болѣсть, периодическо възпаление на стомашната слюзиста ципа, ракъ, отъ които тѣ често страдатъ по произнасянието на Mérat, de Corvisart и още много други, трѣбва да се отдадатъ на преведеното положение, което тѣ земать и на необходимостьта, въ която се намиратъ, да взематъ върху гърдитѣ и стомаха си една точка за подпорка, когато работятъ.

„Материитѣ употрѣбявани въ работа отъ занаятчиитѣ отъ всѣка професия указватъ, това е лѣсно да се забелѣжи, едно широко влияние върху развитието на болѣститѣ.

„Това влияние се упражнява понѣкоги направо върху кожата и произвежда или слаби болѣсти, като специалната кожна болѣсть, забелязана у плетачитѣ на кошници и тѣзи, които правятъ бастони, или както тази, която се развива у работницитѣ употрѣбявани въ Америка за пречистение на газътъ или още както *болѣсть отъ червей* или *болѣсть отъ корито*, която се забѣлязва у тѣзи, които расчистватъ бубенитѣ пашкули; или напротивъ болѣсти, които могатъ да станатъ много опасни; такива сѫ червенитѣ и повърхностни петна и слѣпоцитѣ, добрѣ описани отъ Максимъ Верноа, които се появяватъ по рѫцѣтѣ на работницитѣ и работничкитѣ, които обработватъ цвѣтята, на тѣзи които приготвятъ платоветѣ за изкуствени цвѣтове; такива сѫ още и промѣняемитѣ приливи въ повърхностьта на кръвоноснитѣ сѫсѫди: червени петна по кожата, слѣпоци, пъпчици по жлѣзитѣ и т. н., които обхващатъ работницитѣ, които работятъ цвѣтнитѣ книги и въ които често произвеждатъ, споредъ както забелязва Pietra — Santa, много распространени

гангрени. Въ последнитѣ примѣри, които ний цитирахме, кожнитѣ болѣсти се дължатъ на арсеника, който е въ зеленитѣ бои; този арсеникъ, толкова употрѣбяванъ и въ толкова много индустрии, не задоволява своето дѣйствие само съ призвеждание на чисто мѣстни и вънкашни болѣсти; попитъ чрезъ кожата и увлеченъ чрезъ дишанието чакъ до бѣлия дробъ и чрезъ слюнкитѣ чакъ до стомаха, той причинява твърдѣ силни въспаления на слюзистатаципа, твърдѣ промѣнливи и понѣкоги неизличими нервни болѣсти, и които сѫ зебелѣзани, напримѣръ въ Ялзасъ, въ Швейцария, въ окрѫга на Рона (Франция), у работницитѣ употрѣбявани при фабрикуванието на *Фуксинъ* или *анилинова червена боя*, при което употрѣбяватъ арсенова киселина.

„Своеобразната трѣска, придружена съ едно пълно мускулно растройство, която наричатъ Courbature des fondeurs, и която се срѣща въ работницитѣ, които работятъ въ работилницитѣ, гдѣто топятъ различни минерални руди, е вследствие на арсениковата отрова, която сѫществува често въ малко количество въ мѣднитѣ, желѣзнитѣ, кобалтенитѣ и почти всѣкоги въ цинковитѣ руди и която се отдѣля при топението на тѣзи руди.

„Въ други професии, оловото, което занаятчиитѣ принудени всѣкидневно да употрѣбяватъ, причинява оловенъ коликъ (болѣсть въ корема), въспъление на слизистата ципа въ стомаха, невралгии и често мѣстни парализирания (paralisie des extenséurs). На такива случки сѫ изложени тѣзи, които се занимаватъ съ олово, които чукатъ бои, които продаватъ бои, които глечосватъ сѫдоветѣ, калайджиитѣ, стъкларитѣ, които правятъ цвѣтни и много тънки стъкла, рисувачитѣ на украшения за платове, и надъ всичко това, всички бояджии на здания.

„Други работници работятъ съ живакъ или съ неговитѣ соли и у тѣхъ се развива едно голѣмо количестчо испущание на слюнки, понѣкоги миризливи рани въ устата, нервно треперение на членоветѣ, едно непоносимо заѣкване (пелтекувание). Тѣзи, които позлатяватъ и посрѣбряватъ метали, които правятъ огледала съ живачна амалгама, шапкаритѣ и др. сѫ изложени всѣкидневно на тѣзи опасни болѣсти. Лудостьта сѫщо може да се развие у тѣзи занаятчии, като следствие на продължителното поглъщание на живакъ.

„Предмѣтъ на лудость. — Лудость, която за щастие е временна, единъ видъ лудѣение—сѫ сѫщо и работницитѣ, които, като работятъ при надуванието на каучукъ, сѫ изложени да поглъщатъ паритѣ на сѣренъ въглеродъ.

„ . . . . Повечето отъ половината между хамалитѣ по пристанищата сѫ обхванати отъ една особна болѣсть въ крайщата наречена *жаба*; на всички почти работници, които работятъ съ калиевъ бихроматъ, следъ извѣстни твърдѣ силни катарни въспаления на носната слизиста ципица, преградката на носа се продупчва или съвършенно се уничтожава; много малко работници, които обработватъ фосфора, могатъ да избѣгнатъ бронхита, който малко или много ги залавя; числото на тѣзи, на които фосфорътъ произвежда

гангрена на коститѣ по лицето, за щастие, днесъ сѫ много по-рѣдко.

„Работницитѣ, които обработватъ сѣрата сѫ, както и предшедствующитѣ, изложени на бронхита: такива сѫ женитѣ, които перать въ *сѣрилницитѣ* (soufroirs) коприпени и вълнени платове; такива сѫ още и които покриватъ кибритенитѣ клечки съ сѣра.

„Сѣрнитѣ пари и прахове произвеждатъ между това и други още болѣсти; тѣ ставатъ причина на твърдѣ лоши възпаления на склеротиката, корнеята и конжонктивнитѣ ткани на окото, които твърдѣ често обхващатъ работницитѣ, които се занимаватъ съ посипвание лозята съ сѣренъ прахъ; сѫщо и производителитѣ на кибритя.

„Очнитѣ болѣсти, да го кажемъ между другото, не сѫ рѣдки у работницитѣ. . . . Ний цитирахме тѣзи, които сѫ причинени отъ сѣрнитѣ пари; сега да цитираме и тѣзи, които се дължатъ на врѣдителнитѣ миазми, такива сѫ възпаленията на склеротиката и корнеята у тѣзи, които се занимаватъ съ истичанието и испаряванието на миазмитѣ; още по опасни сѫ тѣзи на чистачитѣ на нуждници и т. н. Ковачитѣ, майсторитѣ на орѫжия, които работятъ на жѣжко желѣзо при силенъ огънъ въ ковачницитѣ, сѫ изложени на възпалението на конжонктивнитѣ ткани на окото, на възпъление краищата на клѣпачитѣ и често на извѣстна възрастъ ослѣпяватъ отъ затъмняване на лещата (кристалина).

„Таблицата, въ която ний отбелязахме съ едри черти професионалнитѣ болѣсти, може да бѫде още по-вече уголѣмена, ний можехе да разширочимъ рамкитѣ, катъ умножаваме личноститѣ, като ги очартаваме по-добрѣ, но струва ни се, че тъй както е направено до сега е достатъчно, за да се разбере, колко опасности намира работника въ своя занаятъ и колко рѫчната работа, единственния изворъ, за да прекара живота си, крие отровния зародишъ, който може да стане причина на неговата смърть".

Така се исказва докторъ Напиасъ съ своята книга: *Бо петитѣ отъ мизерията.*

Прилива на болѣститѣ, дъщери на врѣдителната работа и на капиталистическия адъ, е навредъ обхваналъ.

Никоги пропорцията на болнитѣ не е била толкова голѣма, колкото въ настояще време.

Споредъ докторъ Хиртъ, между работницитѣ, които обработватъ оловото,има 21% охтичави. — Между тѣзи, които изваждатъ оловото отъ рудата, пропорцията на болѣститѣ е 86%, споредъ докторитѣ Хиртъ и Прусъ.

Фабрикуванието на бѣлило дава годишно отъ 50 до 60% болни работници, увѣряватъ докторитѣ Мьореинъ, Десплатъ и Прусъ.

Ето и други констатирания, които не сѫ по-малко наскърбителни:

Споредъ докторъ Напиасъ: отъ сто изглаждачи на камани 80 умиратъ охтичави; между тѣзи, които источватъ игли или които правятъ пили 70% сѫ обхванати отъ тѣзи болѣсть; 45% отъ литографитѣ сѫ сѫщо болни отъ охтика.

Споредъ докторъ Лейде, на сто въглекопачи, които умиратъ отъ естественна смърть, — сиречь които не се смазватъ, не се за-

душаватъ или задаватъ въ рудницитѣ — 53 сѫ отнесени отъ болѣсти въ дихателнитѣ органи и 47 отъ професионално тежко дишание. Смъртъ отъ старость: нула!

Машинисткитѣ не умиратъ ли почти всички покосени, прѣзъ пролѣтьта на тѣхния животъ, отъ гръдна болѣсть?

Сѫщото назначение чака и работницитѣ отъ прѣдачницитѣ и тъкачницитѣ осѫдени да дишатъ непрестанно прахъ отъ вълна и памукъ.

Ами правянието украшения на платове и фабрикуванието на тантели да ли сѫ безврѣдни?

„Забелязано е, казва Де Греевъ въ своята книга: „*Тантелжийката работничка въ Белгия*" (1872 г.), че всичкитѣ работнички на украшения на платове и тантели испадатъ главно въ следующитѣ болѣсти: — А. Обезобразяване на талията, работничкитѣ като сѫ принудени да стоятъ непрестанно наведени надъ работата си. . . . — В. Постоянно превито положение на тѣлото, толкова врѣдителното употрѣбление на топлилницитѣ на крака, докарва много често гръдни болѣсти на тѣзи работнички. — С. Късогледството.

Между работничкитѣ въ тютюневитѣ работилници сто случая въ непраздность сѫ дали на докторъ Жаккемаръ: 45 помѣтания или преждевременни раждания и 15 дѣца умрѣли нѣколко часа или нѣколко деня следъ ражданието имъ.

Съвсѣмъ другояче е убийственна за женитѣ работата въ печатницитѣ. Нещастнитѣ, които я работятъ, сѫ повечето обхванати отъ отрова чрезъ олово. Ражданието за тѣхъ е твърдѣ често смъртъ. Мисли ли нѣкой, че ний преувеличаваме! Въ болницитѣ умиратъ въ време на раждание 75 %, три върху четири!!! Никадѣ тъй сѫщо не се забелязва една толкова голѣма пропорция отъ помѣтания и едно умирание на дѣца толкова значително. Докторъ Константинъ Поль забелязва, че върху 27 непраздности преди отровяние съ олово, било е забелязано 22 помѣтания, 4 мъртви дѣца и едно само живо. Върху 43 непраздности, следъ отравянието сѫ наброили: 32 помѣтания, 3 мъртво родени и 2 живи, но кекави. Ако бащата е обхванатъ отъ отровяние съ олово, резултатитѣ не измѣняватъ застрашителностьта: 141 непраздности констатирани върху 31 жени сѫ произвели: 82 помѣтания, 4 преждевременни раждания, 5 мъртво родени. Отъ 50 живи, 20 умрѣли въ първата година, 8 въ втората и 7 въ третата; 15 само сѫ можали да задминатъ три години.

Капитала — както баснословния Минотавръ[1]) — се храни съ човѣшко мѣсо.

Социализмътъ ще бѫде неговъ Тезей.

(*С. е'ва*)

---

[1]) Минотавръ е едно чудовище половина човѣкъ, половина бикъ, което е било убито, споредъ митологията отъ Тезея.

Бел. Прев.

ТРАЙЧО КИТАНЧЕВЪ.

Критико-биографически очеркъ

отъ *Д-ръ Н-въ.*

(Продължение отъ III кн.)

Като единъ отъ най-интелигентнитѣ членове на *народно либералната партия*, Трайчо Китанчевъ скоро биде избранъ и за народенъ представитель. Пръвъ пѫть той става народенъ представитель презъ лѣтото въ 1885 година, когато е билъ избранъ отъ Търновската околия въ допълнителнитѣ избори за IV обикнов. народно събрание. Обаче, като депутатъ, Трайчо Китанчевъ презъ туй време не се отличавалъ отъ другитѣ партизани на г. П. Каравелова, освенъ съ слѣпо поддържание на партията. Презъ туй време, той, както попосле самъ добродушно иронизираше, неговата дѣятелность се състояла въ туй, щото да ходи по кръчмитѣ, за да събира „старичкитѣ" представители на народно-либералната партия, които винаги, при всѣки удобенъ случай, бѣгали отъ народното събрание и киснѣли по кръчмитѣ въ София, гдѣто съ чаша вино предъ себе си приказвали си сални масали, кикотили се и закачали младитѣ келнерици и слугинчета, когато било необходимо да гласуватъ за правителственнитѣ проекти. Трайчо въ такива случаи, за да не се провалятъ последнитѣ, вследствие малкото число присѫтствующи правителственни депутати, тичалъ отъ кръчма въ кръчма да ги дири и събира. Въ друго отношение покойния Трайчо въ туй време бѣше слѣпъ партизанинъ на народно-либералната партия. И нито едно дѣйствие на тая партия или по-добрѣ на нейния шефъ П. Каравеловъ не извика въ неговата душа нито единъ протестъ; напротивъ, той презъ това време енергично го защитаваше устно и чрезъ в. „Търновска Конституция". Между туй, презъ това именно време *народно-либералната* партия на чело съ г. П. Каравеловъ захваща да обръща конституционното управление въ една фикция, при всичко че се правѣше видъ на най-голѣмо почитание къмъ гражданскитѣ права, при всичко че постоянно се говорѣше тогава за „непокѫтна" конституция и т. н. Ний сме далечъ отъ мисъльта да укоряваме тази партия за неспособностьта ѝ,—партизанитѣ на която партия показаха още въ учредителното събрание, да създаде една конституция, по-съгласна съ тогавашнитѣ обществено-економически отношения въ страната и за туй, че създаде една конституция, която съ своитѣ противоречия остави твърдѣ опасни лазейки за реакционерството и за унищожението на самата конституция. *Народно-либералната партия* съ г. П. Каравеловъ на чело презъ 1885 год. захваща да приспособлява и тази конституция къмъ своитѣ партизански цели, спр. тя първа показа, че тази конституция много лесно може да се обърне въ една фикция, каквато тя се явава отъ много години насамъ. И наистина тъкмо тогава, когато най-много се говорѣше за „непокѫтната"

тъкмо тогава, по поводъ на единъ неприятенъ за г. П. Каравеловъ митингъ въ Вратца, *народно-либералната* партия излѣзе съ едно окрѫжно, въ което съ най-рѣзки и неприлични думи силно се осѫждаха таквисъ митинги, отъ което окрѫжно можеше да се извади само заключението, че митинги, въ които се осѫжда правителството, трѣбва да се преследватъ най-строго. Тъкмо тогава народно-либералната партия въпрѣки конституцията издаде извѣстното распореждание за седмодневно арестуване на гражданитѣ. Най-сетнѣ, тъкмо тогава тази партия посѣгна и на свободата на печата по единъ начинъ, който отъ тогава и до днесъ се упражнява еднакво отъ всички наши либералствующи партии. Думата ни за отношението на тази партия къмъ сп. „Съврѣменний Показатель“, което тогава бѣше почнало да излиза. Въ една отъ книжкитѣ на това списание бѣше се явила една невинна забелѣжка за економическото положение на Руссия тогава. За да угоди на русския дипломатически агентинъ въ София, г. П. Каравеловъ отчисли редактора на списанието. И не стигаше това: той излѣзе чрезъ „Държавенъ Вѣстникъ“ съ едно твърдѣ неприлично заявление, отъ което можеше да се види, какви сѫ понятията на тази партия за свободата на печата. Този начинъ на борба съ оппозиционния печатъ той по-нататъкъ и при други случаи го прилагаше. Съ този начинъ народно-либералното правителство на П. Каравеловъ гонѣше сѫщата цель, която гонятъ съ него и всички наши буржуазни партии: да ослабятъ оппозиционнитѣ елементи въ най-сѫщественното—въ материалнитѣ срѣдства. Противъ всички тия дѣйствия на *народно-либералната партия* покойния Трайчо Китанчевъ нито веднажъ не протестира. А всички тия дѣйствия съставляваха началото на всички по-сетнѣшни груби посѣгания върху правата на гражданитѣ и, изобщо, върху конституционнитѣ правдини. Сѫщо така покойния Трайчо Китанчевъ не си издигна гласа и по-сетнѣ, когато болшинството на *народно-либералната* партия въ 1886 година терроризираше оппозицията въ народното събрание.

Обяснява се това у покойния Китанчевъ естествено. Най-напредъ, както казахме по-горѣ, то се обяснява съ недостатъчното му образование и отъ тука съ недостатъцитѣ въ гледната му точка. Трайчо Китанчевъ, както и шефътъ на народно-либералната партия, пъкъ както и всички шефове на нашитѣ буржуазни партии, считаше тогавашнитѣ общественно-економически условия въ България за неизмѣнни, за вѣчни, и нито на умъ е идвало, че тѣ подлежатъ на разрушение. А понеже тогава въ България сѫществуваше едно относително равенство въ състоянията на гражданитѣ, което съ изселването на турцитѣ следъ освобождението и съ прикупуването на чифлишкитѣ земи отъ държавата и продаването имъ на селенитѣ, както въ Кюстендилския окрѫгъ, това относително равенство се расшири,—то убѣждението, че сѫществующитѣ и подправеннитѣ общественно-економически условия ще си останатъ вѣчно ненарушими, още повече се усили въ главитѣ на таквива личности, като Китанчевъ. За това стигаше да се управ-

народа *нестозно*, да се издадатъ закони, които да затвърдятъ тѣзи условия и стигаше *народътъ* да се пази отъ грабителството на народнитѣ изѣдници—на консерватори, лихвари и тѣхнитѣ помагачи: владици и попове. *Народно-либералната партия* или, повѣрно, нейния шефъ, г. П. Каравеловъ не само смѣташе тѣзи условия за неизмѣнни, но той всичко възможно за него, по своему, правѣше, за да огради тия условия отъ бѫдащи *случайни* нарушения. Той издаваше разни закончета съ тая цель, като закона за зеленицата, съ който се мислѣше да се попрѣчи на лихварската експлоатация, но който си остана само писанъ и безсиленъ да ограничи последнята. Той се опита да наложи закона за патентитѣ върху чужденцитѣ, съ който мислѣше да огради домашнитѣ занаяти отъ конкуренцията на надошлитѣ отъ вънъ, отъ странство занаятчии и всѣкакви гешефтари, при всичко че опитътъ му остана напразенъ. Той категорически заявяваше своята умраза къмъ покровителството отъ държавата на индустриалнитѣ предприятия. Той люто се заканваше да даде подъ сѫдъ консерваторитѣ за злоупотребленията и кражбитѣ имъ презъ времето на *презрата*, при всичко че дошелъ на власть и по желанието на Батемберга, който цѣлъ бѣше оцапанъ въ тѣзи кражби, П. Каравеловъ нищо не направи и си остана само съ заканванията. Най-сетнѣ, той направи и една важна политическа реформа; той направи училищнитѣ инспектори избираеми отъ гражданитѣ, чрезъ която реформа той мислѣше да осигури своята власть за едно дълго време. Ако къмъ казаното прибавимъ и *спестовно тьта* на П. Каравеловъ, като министръ на финансиитѣ, която у него достигаше до *държавно пинтийство*, не по-малко вредно отъ другата крайность—*държавното разсипничество*, каквото се упражняваше въ Стамболово време и се упражнява днесь,—лесно ще разберемъ отношенията на покойния Китанчевъ къмъ политическата дѣятелность на *народно-либералната* партия на чело съ г. П. Каравеловъ, за която говоримъ. Посяганията на тази партия противъ конституционнитѣ правдини на гражданитѣ, които туриха началото на всички гнусни познатата ни посягания на сѫщата партия, но вече подъ шефството на С. Стамболовъ, за Трайча Китанчевъ, предъ описанната обща дѣятелность на г. П. Каравеловъ, която напълно съответствуваше на мислитѣ и убежденията на Китанчевъ, нищо не важиха, толкосъ повече че тѣ предъ насилията и произволитѣ на консерваторската драгунерия и предъ полицейскитѣ подвизи на Ремлингена се явяватъ твърдѣ блѣди. Покойния Китанчевъ не можеше да оцѣни по достоинство тия посягания и да види всичката опастность отъ тѣхъ; той не бѣше въ състояние да забелѣжи, че сѫ много по опасни посяганията противъ народнитѣ правдини подъ булото на либерални и демократически фрази, отколкото една драгунерия, една чиста политическа тирания.

Отъ 1886 год.. въ сѫщность отъ събитията следъ 9-й августъ тази година, се захваща *втория периодъ* въ дѣятелността на Трайчо Китанчевъ. Тѣзи събития, както е извѣстно, докараха расцѣпление

на *народно-либералната* партия, или по-вѣрно едно исхвърляние изъ нея на нейния шефъ П. Каралевъ съ една шепа останали нему вѣрни партизани. При туй покойния Китанчевъ също се отдѣли отъ него и се присъедини къмъ новия шефъ на тизи партия. Много сѫ интересни отношенията на Т. Китанчевъ, както и на цѣлата партия къмъ събитията отъ 9-й августъ насамъ. Тѣзи събития се явиха вследствие детронирането на Батемберга. Испѫжданието на последния изъ България бѣше плодъ на умразата на русското правителството къмъ него и на неговата собственна нетактичность. Русското правителство, по желанието на което Батембергъ биде избранъ за князь на България, намрази го за това, както казватъ руссофилитѣ, че издалъ военнитѣ планове на Руссия. Несъмнѣнно е, че русското правителство предприе *освободителната война* съ цель да създаде отъ България мостъ за въ Цариградъ Като на свое протеже, русското правителство, възможно е, да е повѣримо на Батемберга тайната, че той е туренъ за князь на България, щото тя да върви споредъ желанието на Руссия и да бѫде авангардъ на русскитѣ дѣйствия къмъ Цариградъ. Отъ голѣмата умраза на русското правителство къмъ Батемберга може да се заключи, че последния стана съвършенно неудобенъ за русскитѣ планове въ България. А умразата на Руссия къмъ него бѣше толкосъ голѣма, че не бѣше възможно и да се мисли за едно помирение. Руссия употрѣбляваше всички срѣдства за неговото махвание изъ България. Тя захвана да пакости на България на всѣка крачка. Събитията на Балканския полуостровъ помагаха на русското правителство. Съединението, сръбско-българската война, нетактичното поведение на Батемберга следъ войната, раздразнението военното щеславие на *Сливнишкитѣ герои*, сравнението на себе си съ партията на П. Каравеловъ, приготовлението на Сърбия за нова война, истощението на България въ парично отношение, липсата на необходимитѣ военни материални за една нова война, — всичко това тури България въ едно безисходно положение, и агитацията на руссофилитѣ за спасението на България отъ това положение чрезъ испѫжданието на Батемберга проникваше дълбоко и обхващаше умоветѣ даже на всички тогава шефове на нашитѣ буржуазни партии.

Шефътъ на народно-либералната партия тогава, г. П. Каравеловъ, бѣше, както видѣхме, готовъ да прави всѣкакви низости, за да смегчи умразата на русското правителство, като се преструваше, че той не разбира, какво именно искаше последното. Обаче той само се преструваше, като знаеше много добрѣ, че всичката умраза на Руссия къмъ България произлизаше отъ недоволството ѝ отъ Батемберга и че тя искаше неговото махвание изъ България. До сърбско-българската война той, като безмѣренъ властолюбецъ, нѣмаше причини да не бѫде доволенъ отъ Батемберга и, разбира се, не можеше той да се съгласи съ русското искание. Първо време, при всичко че г. Каравеловъ всичко вършеше, за да угоди на русското правителство, предъ което се показваше голѣмъ руссофилъ, но отъ друга страна, за да създаде единъ противовѣсъ на русското желание да

се испжди Батембергъ, той се облягаше на Англия, съперницата на Руссия и непримиримия врагъ на русскитѣ планове за Цариградъ. Съ тази цель г. Каравеловъ купи прескжпо Руссе-Варненската желѣзница; съ сжщата цель следъ съединението той поддържаше убеждението въ английското правителство, че съединението било насочено противъ Руссия. Не може да се отрече, че благополучното свършване съ въпроса за съединението отъ Каравеловото министерство се длъжи много на съперничеството между Англия и Руссия въ България. Но английското правителство, защищавайки своитѣ интереси и преследвайки своитѣ цели, способно искусно да прокарва своитѣ интриги въ Б-ския полуостровъ, както и русското, и способно по дипломатически редъ даже да спомогне на балк. народи противъ последното, по-нататъкъ то никога не е отивало и не отива, пъкъ и не е въ състояние да отиде. Тя това много пжти го е доказвала. Както скоро следъ възбужданието апетатитѣ на гръцкитѣ управници за присъединението на Критъ тя употрѣби всичкото си дипломатическо искуство да поддържи Гърция, безъ да я поддържи по-нататъкъ, тъй сжщо тя и въ времето на съединението даде своето дипломатическо сдѣйствие на България, но по-нататъкъ тя не можа да й помогне въ нищо, освѣнъ да раздухва размирицата, създадена отъ нейната съперница. Предъ видъ на това народно-либералната партия, съ г. П. Каравеловъ на чело, по-нататъкъ, предъ горeказанното безисходно положение, дирѣше срѣдства за мирение съ Руссия. За положително е извѣстно, че *народно-либералната* партия следъ сърбско-българската война дойде до убеждението, че трѣбва да пожертвува Батемберга и останало само да се реши: кога и какъ да се махне Батембергъ, за да се помири България съ Руссия. Фактътъ, че следъ детронирането на Батемберга шефоветѣ на всички други тогава партии на драго сърдце приеха да влѣзатъ въ *привременното правителство*, както и фактътъ, че първо време, додѣто не се узна за неприеманието на Каравеловъ да влѣзе въ привременното правителство, всичката почти войска бѣше се заклѣла въ вѣрность и никой не протестира, показваха, че идеята за испжжданието на Батемберга се сподѣляше отъ шефоветѣ на всички партии и отъ всички партии, съ исключение на една военна група отъ княжески фаворити, ядката на княжеската военна партия, която Батембергъ всѣкакъ се стараеше да си съсдаде следъ сърбско-българската война.

Укоряватъ г. П. Каравеловъ въ предателство, но това е справедливо спрямо него толкосъ, колкото и спрямо всички шефове на нашитѣ политически партии. Всички могатъ да се укорятъ въ *предателство*, ако съ него можеше да се обясни работата. Шефътъ на тогавашната народно-либерална партия може съ по-голѣма справедливость да се укори въ други престжпления. Той несъмнѣнно знаеше, че се готвятъ да пждятъ Батемберга. Ако последния знаеше това и ако въ София това го угаждаха и дѣцата, то не можеше да не знае това г. Каравеловъ. Но какво, наистина, той можеше да направи? Да преследва? — Той това не можеше да го направи

по множество причини. Както казахме, сама народно-либералната партия дойде до убеждението, че „за единъ арапинъ нѣма да горатъ Арабистана“. Такова бѣше и общото осѣщание тогава. Народно-либералната партия желаеше въ душата си да се махне Батембергъ; желаеше това и нейния шефъ г. П. Каравеловъ. Но, навѣрно, той желаеше да стане това така, щото неговитѣ ржцѣ да останатъ чисти. Въ сжщность народно-либералната партия имаше единъ удобенъ моментъ, когато можеше да си омие ржцетѣ, като Пилатъ, въ това дѣло. Този моментъ се яви следъ сърбско-българската война, когато въ народното събрание се яви опозицията въ едно внушително количество. Тука г. П. Каравеловъ можеше да каже: „до тукъ можахме да направимъ, по-нататъкъ не можемъ; който може да заповѣда да кара по-нататъкъ“. Но неговото властолюбие бѣше толкосъ необуздано, че едната мисъль само за напущание на властьта го докарваше въ полуда, която го караше хамалски да псува въ народното събрание опозиционнитѣ оратори, които загатваха за подобно нѣщо. Но най-голѣмото престжпление, въ което може да се укори г. П. Каравеловъ не е и въ туй. То се яви следъ детронирането на Батемберга. Както се знае, той тогава бѣше най-популярния человѣкъ; неговата дума бѣше най-авторитетна. Той, както се каза, въ душата си желаеше детронирането на Батемберга; но когато това стана свършенъ фактъ, той се отказа да поддържи реда въ страната. Причината, нѣма сънпѣние, бѣше пакъ неговото необузданно властолюбие. На 9-й августъ той трѣбваше да раздѣли властьта съ другитѣ „патриоти“, и това умътъ на г. Каравеловъ не можеше да го побере. Той, Петко Каравеловъ, който до вчера ненавиждаше всѣкиго отъ опозицията, да раздѣли властьта съ своитѣ заклѣти врагове! Това не можеше никакъвъ „патриотизмъ“ да го накара да направи. Навѣрно ходътъ на неговитѣ мисли въ туй време е билъ такъвъ: прекрасно че сж испждили Батемберга; ако детронаторитѣ успѣятъ да задържатъ положението, то ще се свика народното събрание, въ което народно-либералната партия на чело съ г. П. Каравелова пакъ ще дойде на власть; ако не успѣятъ, то ще бждатъ принудени да сложатъ властьта предъ краката му, и тогава той ще се яви *спаситель на отечеството* и единственния господарь на положението. Последното и се случи, макаръ и не съвсѣмъ тъй, както очакваше той. Детронаторитѣ, вижда се, знаяли много добрѣ, че безъ П. Каравеловъ, тѣ не ще могатъ да удържатъ реда и за туй го молѣха да влѣзе въ привременното правителство. Но г. П. Каравеловъ се отказа: той бездруго искаше да бжде едничкия *спаситель*, той искаше, очевидно, привременното правителство да му предаде само нему властьта. Той това постигна; но когато се яви съ надутата си прокламация въ качество на *отечествоспаситель* бѣше вече кжсно: новитѣ *отечествоспасители*, неговитѣ ученици отъ Търново, съ разбунтуванното офицерство, вѣче бѣха близко до София. Ако г. П. Каравеловъ бѣше навреме взѣлъ отговорностьта; ако той бѣше влѣзълъ въ привременното правителство; ако той бѣше се явилъ на телеграфа и повикалъ своитѣ партизани

въ София; ако той бѣше веднага свикалъ народното събрание: то навѣрно България нѣмаше да испита това, което испита; нѣмаше да се явятъ ония осложения, които се явиха вследствие неговото необуздано властолюбие; нѣмаше, навѣрно, да се наслаждаваме отъ прелеститѣ на днешното положение. Неговата дума тогава бѣше толкова авторитетна, че, навѣрно, всичко щеше да вземе другъ обратъ. Ето гдѣ е непростителното престѫпление на г. П. Каравеловъ. Ето въ кое съ най-голѣма справедливость може да се укорява този държавенъ български дѣятель. Впрочемъ, следъ България, най-жестоко е пострадалъ отъ неговото необузданно властолюбие и егоизмъ той самъ.

Въ събитията следъ 9-й августъ Трайчо Китанчевъ играеше първостыпенна роля. Нему се длъжи инициативата за възбунтуването на търновци, на С. Стамболова и за организиранието на контръ-преврата съ цель да повърнатъ Батемберга. Отъ печатанната на 43 стр. на съчиненията му телеграфическа преписка, намѣрена следъ смъртьта на Трайча Китанчевъ въ книжата му и писана отъ самия него, се вижда, че покойния Китанчевъ е съставлявалъ телеграммитѣ, той водилъ преговоритѣ за единъ контръпревратъ. Въ 1891 год. Трайчо Китанчевъ ми казваше, че той ималъ цѣлата преписка по контръ-преврата, но че Стамболовъ му я взѣлъ следъ избиранието на князя, понеже тя съдържала много важни документи, които изобличавали ролята на Стамболова въ контръ преврата. Първо време Стамболовъ, както ми казваше Китанчевъ, се е боялъ да се тури на чело на движението; но най-сетнѣ се съгласилъ. Отъ всичко се вижда, че инициативата въ контръ-преврата въ Търново принадлежи на покойния Китанчевъ Стефанъ Стамболовъ никога въ никое сериозно дѣло не е рискувалъ. Миналата му дѣятелность отъ революционната епоха достатъчно това потвърдява. Въ време на преврата, за който ни е думата, той още по-малко бѣше способенъ да рискува своята кожа. Той е билъ една натура толкосъ извратена, каквито рѣдко се срѣщатъ, а такива натури могатъ да исплуватъ на първо мѣсто. само когато видатъ сигуренъ успѣхъ. Стамболовъ се явява на сцената и се решава да дѣйствува, когато вече контръ-преврата билъ приготвенъ и Батембергъ бѣше вече въ Ромѫния на пѫть за България. Въ една статия, печатана въ в. „Родолюбецъ“ отъ 1889 год., която срѣщаме препечатана на 48 стр. отъ съчиненията, Трайчо Китанчевъ признава се, че е плакалъ, когато се научилъ за свалянието на Батемберга. Защо е плакалъ той? Въ статията си ни обяснява тъй: „защото си прѣдставихъ ясно всичкитѣ бѣдствия, които ще послѣдватъ въ България слѣдъ неговото паданье. И кои може да ме укори, слѣдъ всичко, което видѣхме че стана и става, за това че съмъ оплаквалъ нещастието на моето отечество? Кой не ще признае, че съмъ ималъ право да плачѫ тогава?“ Това пише Китанчевъ въ 1889 год., значи следъ три години. Че голѣми нещастия сполѣтяха „отечеството“, това е съвършенно вѣрно. Но кой е кривъ въ това? Отъ всичко горѣказанно е ясно, че въ всич-

ки нещастия, които сполѣтиха „отечеството“ следъ детронирането на Батемберга, най-много е кривъ шефътъ на партията, къмъ която принадлѣжеше Китанчевъ, а още повече Китанчевъ, който съ леко сърдце се впустна въ контръ-преврата, който повлече къмъ осложненията. Съ какво той намѣри да *спаси* „отечеството“ отъ нещастието, което го постигна съ свалянието на Батемберга? Съ раздухванието на страститѣ, съ осложнение на самото нещастие! Безполезното връщание на Батемберга и напущанието му на България именно раздуха страститѣ до такава степень, че нещастията станаха неизбѣжни и безбройни, осложниха работитѣ до тамъ, че хвърли „отечеството“ въ самоистребляюща анархия. Батембергъ еднъжъ испъденъ, не можеше вече да бѫде князь на България; той бѣше вече единъ опозоренъ князь. А насилственното му задържание въ България, което защищавалъ покойния Китанчевъ, можеше да докара още по-голѣми злощастия за „отечеството“. Следъ излизанието на Батемберга отъ България можеше да се очаква, че нашитѣ „патриоти“ и „отечествоспасители“, проучени отъ безплоднитѣ си лудории, ще се успокоятъ и спокойно ще се заловятъ да уредятъ работитѣ, ще насочатъ своитѣ усилия къмъ успокоение възбудениитѣ духове въ страната. Но намѣсто това почнаха се интригитѣ по между имъ, жестока борба, кой да остане пълновластенъ господарь на България и на създаденото мѫтно време, което бѣше толкосъ удобно за всѣкакви „патриотически“ предприятия; почнаха се преследванията и комплотитѣ на една партия срѣщу друга. При тази анархия „патриотитѣ“ и „отечествоспасителитѣ“, които успѣха да излѣзатъ побѣдители, между тѣхъ на първо мѣсто и нашия Трайчо, пристѫпиха да избиратъ новъ князь. Трѣбваше да се яви единъ чужденецъ, като Каулбарсъ, пратенникъ на русския царь, който да имъ напомни, че при такива обстоятелства не може да се избира князь и че трѣбва предварително да се успокоятъ духоветѣ. Но лудориитѣ на този царски пратенникъ още повече раздухаха и тъй раздуханитѣ страсти. Найсетнѣ срѣдъ анархията и комплотитѣ, срѣдъ кръвопролятия и нечувани истезания, народно-либералнитѣ „отечествоспасители“ на чело съ Стамболова избраха днешния князь. Спасиха ли „отечеството“ отъ нещастията? Ний днесь знаемъ, какво направиха тѣ, и какъ го спасиха. Не се съмнѣваме, че покойния Китанчевъ искренно е плакалъ, когато се научилъ за свалянието на Батемберга, но сега е повече отъ очевидно, че той никакъ не си е представлявалъ ясно нито това, което той е вършилъ, нито това, което последва отъ неговитѣ дѣла.

Трайчо Китанчевъ бѣше руссофобъ. Най-напредъ той бѣше умѣренъ руссофобъ: България да не бѫде злѣ съ Руссия, но да се пази отъ нея, да не ѝ се дава да се вмѣшава въ вѫтрѣшнитѣ ѝ работи. Но отъ съединението насетнѣ той стана краенъ руссофобъ, както и неговитѣ съпартизани Д. Петковъ-Свирчо, Захарий Стояновъ и пр. Само съ крайното му руссофобство презъ втория периодъ на неговата дѣятелность може да се обясни неговото поведение.

Отъ телеграфическата преписка на 43 стр. на съчиненията му се вижда, че Трайчо Китанчевъ гледа на преврата на 9-й августъ като на дѣло на партиитѣ, които искали да предадатъ България на Руссия, въ което дѣло „патриотическата“ народно-либерална партия нѣмала никаква намѣса. Очевидно е, че той виждалъ нещастието на „отечеството“ въ туй, че сваляннето на Батемберга е дѣло на „русскитѣ орѫдия“ и че България може да стане *руска губерния*. Както видѣхме, народно-либералната партия имаше възможность да спаси „отечеството“ отъ това нещастие и по другъ начинъ; но Трайчо Китанчевъ не бѣше въ състояние ясно да си представи всички последствия отъ поведението на народно-либералната партия. Въ 1889 год. покойния Китанчевъ отъ краенъ руссофобъ става пакъ умѣренъ. На 49 стр. отъ неговитѣ съчинения читательтъ може да види, съ какъвъ умѣренъ езикъ той говори за Руссия. Той вече осѫжда поведението на Стамболова и Петкова спрямо русския царь, когото кълнѣха въ вѣстницитѣ си съ всѣкакви бабешки клѣтви и които псуваха *камбанитѣ*, *самоваритѣ* и *иверскитѣ божии матери* и т. н. Той е на мнѣние вече да не се дразни Руссия и да се гледа, щото България да се помири съ нея на „сгодни условия“, защото Руссия можала да ни пакости всѣкога, но и нейнитѣ благодѣяния да не заслѣпяватъ нашитѣ „патриоти“, а „всѣкога да сѫ на щрѣкъ срѣщу нейнитѣ незаконни домогвания върху нашата свобода и независимостъ“. Въ таквисъ думи покойния Китанчевъ опредѣля своитѣ отношения къмъ Руссия въ 1889 год. Но въ 1895 година той се явява вече краенъ руссофилъ. На стр. 257 отъ съчиненията му се намира статията му „Македонското движение.“ Ето нѣколко реда отъ тази статия, отъ които това се вижда напълно: „Кой както ще нека да говори, четемъ на 258 стр. отъ съчиненията му, но само когато Руссия се застѫпи енергически прѣдъ Турция за въ полза на християнскитѣ подданници на Портата, само тогава можемъ да се надѣваме, че ще има дѣйствително истински реформи въ Армения, въ Македония и въ другитѣ вилаети. *Само Руссия се застѫпя истински, защото само тя е толкова хуманна (нѣкои бихѫ рекли наивна), щото за освобождението на чужди народи да пролива кръвьта на своитѣ избранни синове, и да харчи рублитѣ на своитѣ сиромаси, за да помага на чуждитѣ*. Другитѣ европейски държави могѫтъ само ноти да пишатъ и да изработватъ проекти, които винаги оставатъ само написани.“ Почеркнатитѣ отъ насъ думи могатъ да излизатъ само отъ душата на единъ *чистокръвенъ* руссофилъ. Ако покойния Китанчевъ разсѫждаваше тъй въ 1885—1886 години до 1889 год., както разсѫждава въ 1895 год., той не само не би бунтувалъ войската въ 1886 год. за връщанието на Батемберга и не би плакалъ за сваляннето му, но навѣрно щеше да поддържа противното. Но тогава той бѣше краенъ руссофобъ. Трѣбва при туй да забелѣжимъ, че Трайчо Китанчевъ въ 1889 год. бе се сближилъ пакъ съ г. П. Каравеловъ и съ неговия щабъ отъ нѣколко вѣрни негови привърженници. А презъ туй време Каравеловия щабъ съ шефътъ му заедно бѣха вече крайни руссофили.

Отъ 1885 год., следъ шесть години, втори пѫть се срѣщнахме съ покойния Китанчевъ въ 1891 год. Той вече съвсѣмъ не приличаше на оня Китанчевъ, когото познавахме преди шесть години. Той бѣше въ политиката руссофилъ, бѣше въ оппозиция, преследванъ жестоко и интерниранъ въ Търново, подозиранъ въ комплоти противъ живота на своя бившъ приятель и съратникъ въ „спасяванието на отечеството" и убитъ духомъ. Пламътъ на предишния му ултрарадикализмъ и демократизмъ бѣше изгаспалъ. Той вече бѣше единъ „по-благоразуменъ" и по-отстѫпчивъ „патриотъ" и „национализтъ." Като спасяваше „отечеството" презъ втория периодъ на своята дѣятелность, той работѣше и другаруваше съ върлитѣ консерватори и поповетѣ, противъ които той до 1886 год. винаги пускаше отровни стрѣли и проповѣдваше умраза и истрѣбление. Отъ ултра-радикалъ той стана оффициаленъ ораторъ, който посрѣщаше и испраща князетѣ съ красноречиви слова, съ насърдчителни речи. Изобщо *изродяванието* на предишния Китанчевъ бѣше пълно, както и на идеитѣ, които той сѣеше до 1885 год. Въ 1891 год. Трайчо Китанчевъ биде арестуванъ по убийството на Бѣлчева и хвърленъ въ затвора, отъ дѣто излѣзе въ 1894 год. презъ май мѣсецъ. Отъ тази година, когато пакъ биде избранъ за народенъ представитель, той пакъ се присъединява къмъ Каравеловия лагеръ и се явява въ оппозиция. Но отъ 1895 год. той се предава всецѣло на „македонското дѣло." Презъ тази година той биде избранъ за председатель на Върховния Македонски Комитетъ и презъ сѫщата година се възбуди „македонското движение," което погълна много жертви, и на което най-сетнѣ той самъ стана жертва. Както въ събитията отъ 9-й августъ насамъ, тъй и въ „македонското движение" покойния Китанчевъ не можа „ясно да си представи" всички последствия отъ него. Преди всичко той не можи да види, че възбужданието на „македонското движение" въ 895 год. го поиска правителството на князъ Фердинанда съ цель политическа, а не съ цель да помогне на Македония. „Македонското движение" бѣше необходимо за правителството и князя, за да спечелятъ признанието на последния. То се възбуди, за да се покаже въ Петербургъ, че отъ София могатъ да запалятъ огъня на Балканския полуостровъ, което русското правителство не го желаеше тогава. Покойния Китанчевъ не е подозиралъ, че чрезъ него правителството на князъ Фердинандъ и последния обърнаха „македонското дѣло" на политическа афера. Той това узна чакъ тогава, когато русското правителство тури едно отъ условията за припознаванието на Фердинанда незабавното спирание на „македонското движение" и когато българското правителство се нахвърли да го спира съ всички срѣдства, тъкмо въ самия му разгаръ. Не може да има никакво съмнѣние, че това обстоятелство е много позлияло за скоропостижната смърть на Трайко Китанчевъ. Нѣколко деня преди смъртьта си, той ходѣше изъ София смазанъ нравственно. За него „македонското дѣло" бѣше „света национална кауза," „свето народно дѣло," когато другитѣ го експлоатираха съ лични егоистични и партизански цели.

Но, за съжалѣние, той и въ туй дѣло внесе оня тѣсноразбиранъ национализмъ, който характеризира всички наши буржуазни партии и идеолози. Въ туй отношение той може да се счита за най-чистъ, най-идеаленъ представитель на българския тѣсно-националенъ духъ. Трайчо Китанчевъ мечтаеше за „Велика България,“ за „България цѣлокупна.“ Наистина, той въ 1895 год. говори, напр. въ цитираната по-горѣ статия — „Македонското движение,“ — че исканията на нашитѣ „патриоти“ не биле „нито шовинистически, нито тѣсно-национални,“ а че тѣ искали само *„политическа автономия* **за населенията** *на Македония и Одринско, гарантирана и приложена отъ Великитѣ Сили.“* Но кой не знае, че задъ тая *политическа автономия* се криятъ дѣйствителнитѣ стремления на нашитѣ „патриоти.“ Трайчо Китанчевъ се задоволява да говори въ 1895 год., както се задоволяватъ да говорятъ сѫщото днесъ другитѣ „патриоти“, за *политическа автономия* съ надежда, че, веднъжъ тя добита, лесно ще бѫде да се присъединятъ сетнѣ *населенията* на Македония и Одринско въ една *Цѣлокупна България*. Покойния Китанчевъ не можеше другояче да мисли. Въ речьта си произнесена въ народното събрание на 24 октомврий 1894 год., между другото, той казва следующето: „И тъй г-да, за да може българскиятъ народъ да бѫде една националность, ако и малочисленъ, тоя народъ се нуждае отъ своето съединение, отъ съединението на всички ония части, които за сега сѫ вънъ отъ нашето отечество. Безъ такова съединение, не може да имате български народъ. Въ тия тѣсни граници, не може да съставлявате нищо цѣло.“ Но възможно ли е това съединение? да-ли „велика, цѣлокупна България“ не е една не осѫществима мечта? и да-ли автономията на Македония ще доведе до желанното съединение на всички части въ едно цѣло? — всички тѣзи въпроси за покойния Китанчевъ не сѫществуваха. Той се надѣва на „хуманната Руссия“, на нейната „мощна подръжка“ за достигванието на „националния идеалъ“. Тукъ, покойния Китанчевъ, освѣнъ дѣто забравя, че който търси „мощната подръжка“ на Руссия, трѣбва да приема и нейнитѣ условия за получвание подържката ѝ, но забравя и това — и тъкмо тогава, когато русското правителство не веднажъ категорически го заяви, — че не е въ интереса на Руссия да създава отъ която и да е народность на Балканския п-въ силна държава. Тѣсния национализмъ, отъ който сѫ проникнати всички наши буржуазни парти и отъ който всецѣло е билъ завладанъ Трайчо Китанчевъ, не му даваше да разбере, че той е пагубенъ за самитѣ „национални идеали“, че тѣ сѫ осѫдени да не бѫдатъ достигнати, че тѣ водятъ къмъ опропастявание на „отечеството“. Този сѫщия тѣсенъ национализмъ го правеше неспособенъ, при всичко че той притежаваше природенъ умъ, да се издигне поне до оня буржуазенъ радикализмъ, до който достигаха нашитѣ знаменити революционери до освобождението, които проповѣдваха, съвършенно основателно, че балканскитѣ народи могатъ да запазятъ своята политическа независимость и национална самостоятелность само при една *федеративна балканска република*.

Въ свързка съ тѣсния нациолизмъ, който караше покойния Китанчевъ да се лута отъ една крайность въ друга, както и всички наши „патриоти“, се намира неговото отношение къмъ социализма у насъ. Трайчо Китанчевъ имаше между нашитѣ социалисти добри приятели, които презъ време на затвора му правеха всичко възможно, за да подържатъ духътъ му. Въ 1891 год. той бѣше се заинтересувалъ отъ социализма и отъ затвора въ Хасково пишеше да му пращатъ социалистически книги. Получавалъ ли е той тѣзи книги и челъ ли ги е, не ми е добрѣ извѣстно. Както се вижда отъ едно негово писмо до г. Каравеловъ, отъ сѫщия затворъ, Китанчевъ очаква освѣтление по социализма отъ г. Каравеловъ, който, между другото да кажемъ, е такъвъ сѫщо голѣмъ прбфанъ по тия въпроси, както и покойния Трайчо Когато следъ паданието на Стамболова Китанчевъ излѣзе отъ затвора, казваше на насъ социалиститѣ, че той се съгласявалъ съ всички точки отъ минималната программа на работническата социалъ-демократическа партия, освѣнъ съ двѣ точки, а именно: за войската и за националностьта. Подиръ всичко горѣказано, то се разбира, че Трайчо Китанчевъ не можеше да се съгласи съ насъ въ тия двѣ точки отъ нашата программа. Впрочемъ, Трайчо Китанчевъ по отношение къмъ социализма имаше такива сѫщо смѫтни представления, каквито иматъ всички противници. Въ цитираната по-горѣ речь, казана отъ него въ народното събрание въ 1894 г., намираме едно мѣсто, което показва, колко криво разбира той социалиститѣ. „Отъ друга страна, казва той тамъ, позволете ми да ви кажа и туй, че азъ малко нѣщо се различавамъ отъ моитѣ приятели социалисти, именно въ отношение на националностьта. Азъ мисля, че ний българитѣ сме отдѣленъ народъ, съставляваме една единица въ етнографическо отношение. Ний трѣбва да съставляваме това, за да можемъ да вървимъ въ пѫтя на прогресса. Ний имаме такова общо нѣщо, щото всѣко расцѣпление и раздѣление и всѣко забравяние националностьта на своя езикъ, ще бѫде гибелно за насъ. Не можемъ нашата масса да я преобразимъ въ 10—15 или 50 години, да вематъ да забравятъ своя езикъ. Нашиятъ езикъ е драгоцѣненъ и ний трѣбва да го пазимъ. Прѣди всичко, ний трѣбва да бѫдемъ националисти“. Отъ това се вижда, че Китанчевъ си мислеше, че социалиститѣ искатъ, щото българския народъ да забрави своя язикъ и че уже социалиститѣ се стремятъ да претопятъ всички националности въ една. Нѣма нужда да се доказва, че социалиститѣ нищо подобно не искатъ и не говорятъ. Ако говорятъ за международна солидарность, то това не значи никакъ, че искатъ да унищожатъ националнитѣ язици. Трайчо Китанчевъ не знаеше социалистическото учение и нито можеше вече да го изучи. Тѣсния национализъмъ му задаваше по-други задачи. Но той, несъмненно, бѣше единъ нашъ приятель. И ако, при всичко туй, ний днесъ критикуваме неговитѣ дѣла, правимъ го съ убеждение, че посочването на грѣшкитѣ на такива честни дѣйци, като покойния Китанчевъ, които грѣшки правятъ отъ искренно увлечение и заблуждение, е по-полез-

но спомняние на паметьта имъ, отколкото слѣпото почитание и въсхваление. Проникнати отъ туй убеждение, ние написахме този критико-биографически очеркъ.

SANTA LUCIA

Гоговъ бѣ скроменъ народенъ учитель. До 18 май 1894 год. той бѣ прекаралъ много за своята възрасть най-напредъ като ученикъ въ Н-ската гимназия, отгдѣто бѣха го напъдали за единъ бунтъ противъ учитель, грубоститѣ на когото не можаха вече да се търпятъ и това — когато му оставаше само една година да свърши курса. Отъ тогава за него се почна скитнически животъ: ту по работитѣ на баща му, който имаше дюкянъ въ града и влизаше въ сношение съ търговцитѣ изъ селата, ту по-послѣ: като агентъ на единъ опозиционенъ вѣстникъ. При всичко че по природа бѣ непохватенъ, срамежливъ и въ бунта бѣ вземалъ съвсѣмъ нищожно участие, обаче съ време, заедно съ туй скитание той почна да става недоволенъ, да се озлобява. Туй озлобление достигна най високата си степень, когато еднъжъ, стигналъ въ столицата, макаръ и да притежаваше всички пълномощия като агентъ на опозиционния вѣстникъ, следъ мѣсецъ събирание верисии, столичната полиция безцеремонно го интернира, като „празноскитающъ се“.

Завърналъ се въ градеца, той не се мъчеше да скрие възмущението си, засъбра се съ младежи, които и най-малкитѣ дѣца знаяха за „социалисти“ и заедно съ тѣхъ ходѣше надъ вечеръ скупомъ, — демонстративно на „шосето“, когато всички почтенни хора и голѣмци Х-ски излизаха да се порасходятъ заедно съ женитѣ си.

Денемъ всички тия младежи се събираха повечето въ квартирата на единъ словослагатель, тѣхенъ другарь „бомбата“, както всички го наричаха по дебелото му късо тѣло, което сѣкашь не вървѣше изъ пѫтя, а се търкалѣше като кълбо. Той бѣше отъ другъ градъ, напъдванъ отъ нѣколко печатници, загдѣто распродавалъ разни брошурки, испитванъ въ управлението, интернирванъ.

Но всички тия бѣдствия сѣкашь минаваха надъ глава му и той си оставаше все сѫщия веселъ, безгриженъ, винаги готовъ да напусне заетото мѣсто и да дири работа.

Той работѣше въ една отъ печатницитѣ въ градеца и наемаше една малка станца кадѣ кранщата, която служеше за постоянно свърталище на Гогова и другаритѣ му. Всѣки, щомъ му домъчнѣеше: или криво сѫ го изгледали домашнитѣ, или пъкъ направо сѫ го исхокали, че напразднo хлѣбъ ялъ, веднага се опѫтваше къмъ станцата на „бомбата". Тамъ той непременно намираше другари по нещастие и често улицата екваше отъ пѣсни, що се пѣяха за растуха. Пѣснитѣ бѣха повечето такива, които се пѣяха тогава съ страхъ.

Между тия пѣсни, кой знае отъ гдѣ и кой бѣ донесълъ напѣва и изломени думи на италианскатата „Santa luçia". Мелодията особенно се харесваше на всички. Знаяха я за безвредна, та я пѣяха безъ стѣснение, изъ все гърло, за голѣмо безпокойствие на стражаритѣ, които обичаха да сноватъ около станцата на „бомбата" и да надзъртватъ по някога вѫтрѣ ѝ.

И кой знае, „дѣ щеше да му излѣзе края", споредъ както казваха, клатейки глава, комшийкитѣ, като гледаха тая весела, безстрашна дружина, ако да не бѣ настѫпилъ 18 май.

Времето се измѣни, сѣкашъ навсѣкадѣ свѣтна. Зарeдиха се митинги, въ които наредъ съ хулата надъ падналия тиранинъ се говорѣха толкова хубави думи за благото на народа. И народа се стичаше изъ селата на тия митинги. Глѣдайки тия прашни лица, тия корави рѫцѣ, що трияха потьта надъ челото, тия очи, които тъй довѣрчиво свѣтло се впиваха въ говорившитѣ, Гоговъ осѣщаше необяснима нѣжность, любовь къмъ тоя вѣченъ труженикъ, робъ на коравата черна земя. . . .

То бѣ време на най-свѣтли надѣжди, на най смѣли планове, за да се улекчи сѫдбата на тоя народъ.

Но ето, че не се мина много и настана време за размѣстване около испразднената „държавна трапеза". Тия, що говориха тъй хубаво, що работѣха на изгледъ тъй братски, почнаха нѣкакъ да се неразбиратъ, да превъзнасятъ едно презъ друго заслугитѣ, патилата презъ време на падналия режимъ и най сетнѣ се закараха ядно, съ ожесточение.

И селянина завърналъ се пакъ при ралото, гледайки подълбоко да подхване и развълнува коравата земя, спомнѣше си, като на сънѣ, чутото по митингитѣ.

Младата дружина се распилѣ: кой постѫпи писарь въ общинското управление, кой секретарь, кой учитель въ село. „Бомбата" се сдружи съ нѣколко души да отвори печатница, пъкъ Гоговъ

замина за София да постѫпи въ гимназията. Тукъ той свърши съ отличие, издържа матура и по негово желание го назначиха учитель въ едно отъ основнитѣ училища въ столицата.

Отпърво той бѣ много доволенъ; помнѣше едновременнитѣ планове за просвѣта на народа и отъ сърдце, съ всичкия си младежки пламъ се залови на работа. Кроеше много да направи: читалище да отвори въ най-затънтената часть на града, да събира хора, да говори... Но наскоро той трѣбваше да се убѣди, че времето на хубавитѣ думи се е отдавна минало. Всѣки си гледаше работицата. Новия режимъ не донесе съ себе си нищо ново, но напротивъ — почваше да заприличва много на стария.

Въ туй време се помина баща му, дюкяна отиде по дългове, за натрупванието на които бѣ помогналъ Гоговъ въ време на скитанието си безъ работа. Трѣбваше да се гледа престарѣла майка и стара мома-сестра, и Гоговъ неволя зарѣза старитѣ мечти. Превилъ вратъ, съ покорно изражение въ лицето, той бързаше изъ улицитѣ на служба и само едно мислѣше: да бѫде коректенъ, да си гледа добрѣ работата, да не би да го испъдятъ, та да дойде време да прави изборъ между глада и вископоклонничество. И постепенно всички предишни мечти почнаха да му се видятъ като хубавъ сладъкъ сънь. Понѣкога го налетѣше тѫга: запѣеше нѣкой мотивъ отъ пѣянитѣ едно време пѣсни и сърдцето му се засвиеше:

Мечти, мечти! . .

Единъ празниченъ день, пакъ така настроенъ, сѣдѣше той въ кѫщи, гледаше навънъ презъ прозореца и невесели мисли минаваха въ глава му. Бѣше свѣтло пролѣтно време. Всичко дишеше новъ животъ, отъ далечнитѣ нежно зеленеющитѣ се полета иде приятна миризма. Неясни чувства, желания почна да буди въ сърдце му тая гледка, когато на двора се зачу свирня на хармоника. Една просякиня искусно свирѣше мотива на Santa luçia.

Още отъ първитѣ звуци, Гоговъ цѣлъ трѣпна и сѣкашь замрѣзна въ внимание. Той слушаше и сѣкашь виждаше живи лицата, що пѣяха преди тая пѣсень. Неисказана мѫка го обзе. Той би искалъ още да види тия лица, да повърне поне за малко хубавото минало.

Жената свърши, мина край прозореца, и Гоговъ щедро я подари. Отъ тогава всѣки праздникъ свирачката се спираше

въ двора му и свирѣше своята Santa luçia, — единственната пѣсень, която тя знаеше да свири и свирѣше я много искусно.

Мина се пролѣтьта, лѣтото, настѫпи зимата съ своитѣ люти студове Разноскитѣ се увеличиха: потрѣбваха повече пари за отопление, за палто на сестра му, на самия Гоговъ, понеже вѣхтото съвсѣмъ бѣ увѣхтяло. За да навие разноскитѣ си, Гоговъ земаше писменна работа за въ кѫщи, та припечалваше нѣкой другъ левъ.

Свирачката и тя, види се, отъ студъ престана да дохожда. Само еднъжъ кадѣ сурваки засвири тя, застанала пакъ на обикновенното си мѣсто въ двора, но отъ песѣньта, която тъй хубаво ечеше лѣтось, сега излизаха изъ подъ скоченясалитѣ пръсти само нѣколко отдѣлни гласове. То бѣха сѣкашъ извиквания на едно наболѣло сърдце — *сърдце*, на такива помѣтаха тѣ Гогову.

Минаха се още нѣколко мѣсеци и пакъ се върна пролѣтьта. Завари тя Гогова на сѫщото мѣсто безъ повишение. Отъ рано не бѣ сумѣлъ да се улови за скута на нѣкой голѣмецъ на партйя, въ мига когато всички бѣха тъй равни следъ падането на Стамбулова, за голѣмецъ, който сега би му помогналъ бързо да се качва, както това ставаше наоколу му съ удивителна бързина.

Сега бѣ кѫсно вече—голѣмцитѣ стояха тъй високо, па и натурата на Гогова не бѣ такава. И той се задоволяваше, че не гладуваха домашнитѣ му.

А вънъ хубавата му пролѣть пакъ дошла, пакъ се зазеленѣла моравата и пакъ сѣкашъ всичко заликува подъ лѫчитѣ на животворното слънце.

За пръвъ пѫть подиръ толкова време дойде свирачката и тя облечена въ сѫщитѣ си дрипи, съ сѫщата хармоника въ рѫка. Спрѣ се и звуцитѣ на хармониката екнаха весело и пълно. . . .

Радостно стана Гогову. Стана му весело, както това му ставаше презъ най-ранното неволно дѣтинство, когато видѣше първата лѣстовичка и й хвърлѣше алината „мартичка“ отъ рѫка си. Сѣкашъ всички невесели мисли отлѣтѣха далеко, далеко.

Santa luçia.

И пакъ хубавото минало застана отпредѣ му, пакъ се испълни съ жизнерадостностьта, се почувствува младъ. Та белкимъ

не бѣше още младъ? Белкимъ не бѣха минали само двѣ години отъ онова време, и нима толкова го бѣха затжпили дневнитѣ дребни грижи, та да нѣма той сила да се огледа на около си съ по радостно сърдце, да порасправи крилата си? Нима свѣтътъ бѣ толкова тѣсенъ, та не би могълъ да намѣри кѫтъ, гдѣто да живѣятъ хора движими отъ по висши интереси, въодушевлявани още съ благото на народа, на цѣлото человѣчество?

Гоговъ слушаше звуцитѣ на гармониката и ония звуци, които съ сила се зараздаваха вѫтрѣ му?

И постепенно погледа му се изясняваше, въ него заблѣстя бодрость, увѣреность въ силитѣ си.

Не! Стига тия дребни грижи, стига тоя безрадостенъ животъ. Той нищо не ще гледа, ще подири своитѣ стари другари, ще се сдружи пакъ съ тѣхъ, и рѫка съ рѫка, всрѣдъ гладъ и лишения ще се трудятъ всички за възтържествувание на правдата, на всѣкждѣ и въ най-затънтенитѣ, тъмни кюшета на хубавата България.

Увлеченъ отъ мислитѣ си, нервно растреперанъ цѣлъ отъ неосѣщани отдавна чувства, осѣщайки небивала въ себе си сила и енергия, той не чу даже, какъ млъкна хармониката и то нѣкакъ чудно на най-високата нота. Намѣсто свирня въ двора дигнаха шумъ отъ гласове. И тоя шумъ замлъкна. Гоговъ облеченъ, осѣщайки нужда отъ просторъ, отъ чистъ въздухъ, излизаше отъ стаята си бодъръ съ твърди решения.

Въ захласванието си той бѣ забравилъ съвсѣмъ пѣвачката, на която не бѣ далъ и обикновенната си лепта. И чакъ сега кога излѣзе вънка, той се сѣпна и потърси я съ очи и не я намѣри въ двора. Отъ пѫтнитѣ врати той я спогледа да върви низъ улицата съ единъ стражаръ.

— Да не бѫде за кражба? съ тѫга мина презъ ума на Гогова.

До портитѣ имаше купчинка улични дѣца, които като него гледаха съ интересъ отдалечающата се свирачка.

— Защо я води стражара? попита ги Гоговъ.

Най-голѣмото измежду дѣцата, русокосо момче, съ дребни лунички по лицето, съ съхнати рѫцѣ, въ скъсани панталони весело го изгледа.

— Стражарино й иска билетъ, тя нѣмала — па сега я води на участнико, отговори то и въ очитѣ му сѣкашъ свѣтѣ-

ще сжщото тържество, съ което преди малко пазителя на законитѣ, бѣ подкаралъ престжпницата—просякиня къмъ „участнико“ **А. В-ва.**

На призори.

Отъ

Н. М. Мински.

Зора се сипва, но тъмно е още (Исая, гл. 21, 12).

Въ тревоги, друже, недѣй испада,
Че било тъмно около насъ,
Че народната гасней лампада,
Че мѣсеца скрилъ се й възъ този часъ
И че въ полето се вий мжглата, —
Тъй става тъмно предъ зората.

Не плаши се, неопитний братко,
Че нощнитѣ реватъ звѣрове,
Че земята спи дълбоко, сладко,
Че прекарва страшни часове,
Че въ блатото сжска вечъ змията —
Тѣзъ гадове бѣгатъ отъ зората.

Не тжжи, че свѣта въ сънъ мъртвешки
Спи бесрамно въ такъвъ тъменъ часъ,
Че по нѣкога се чуй салъ глупешки
На петела хриповия гласъ,
Илъ кучешки лай въ тъмнината, —
Това е сънь — лай предъ зората.

Пр. отъ рус. **Х.**

ПРАЗДНОСЛОВИЕ И МАТЕРИАЛИЗМЪ.

(ПОЛЕМИКА)

Въ кн. VIII и IX, г. VII (1897) на сп. „Мисъль" г. д-ръ Кръстевъ твърдѣ небрежно бѣше написалъ една рецензия на „Сила и Материя" отъ Бюхнера, която книга току-що бѣше се появила въ български преводъ. Тази рецензия бѣше по-скоро една своеобразна, доморасла критика на материализма. Въ следната книжка на сѫщото списание се напечата моето възражение срѣщу тази критика, което по „редакционна необходимость" бѣше получило едно чудновато, претенциозно и съвсѣмъ неумѣстно заглавие: „Основитѣ на материализма". Въ кн. III, г. VIII (1898) на сп. „Мисъль" г. д-ръ Кръстевъ дава обѣщанитѣ „възражения, разяснения и допълнения", подъ заглавие „противъ материализма".

Тѣзи „възражения, разяснения и допълнения" идатъ да убедатъ „малката часть отъ публиката", която е способна да вниква въ дълбочината на онова мисление, на което г. К. се е училъ у „величайшитѣ жреци" на философията, — че съ г-на К. „никакъвъ споръ е невъзможенъ"; защото първото условие за единъ споръ, „въ който спорѣщитѣ да могатъ да се разбиратъ, е да мислятъ по едни и сѫщи закони", да отричатъ това, което отричатъ, да признаватъ това, което признаватъ, — да бѫдатъ, съ една дума, последователни. А г. К. на нѣколко страници пай-безмилостно събаря материализма, още много нѣща събаря заедно съ материализма, а въ края, когато е време да събира трофеитѣ, съ най- голѣмо смирение ви заявява: „Ние не знаемъ дѣ е истината! Поне, които най-много знаѭтъ, ни казватъ, че не знаѭтъ това, а които *мислѭтъ* че знаѭтъ, за насъ нищо не знаѭтъ". Той спори, за да покаже, че *истината* е на *негова* страна, а излиза че той не знае, „какво е истина и какво заблуждение". Вие сте принудени да обявите г-на К. за една логическа гатанка, както той обяви г-на Ст. Михаиловски за психологическа. Наистина, има философи, които твърдятъ, че въ *известни* въпроси истината е еднакво далечъ отъ враждующитѣ партии. Но това твърдѣние обикновенно е резултатъ отъ единъ анализъ на противоположнитѣ мнѣния. Това твърдѣние представлява за своя авторъ *една истина*, за прокарванието на която той се бори. За г-на К. работата не е така. Той безусловно отрича възможностьта да знаемъ, „гдѣ е истината и гдѣ заблуждението", той безусловно не признава критерий на истината. Това е единъ умъ, който отрича самъ себе си, който, следователно, представя да бѫде философски умъ. Лоши или добри гносеолози сѫ материалиститѣ, иматъ ли тѣ, то-есть, нѣкаква теория на познанието — което г. К. изглежда да отрича — това е другъ въпросъ. Но че г. К. нѣма никаква теория на познанието, това е очевидно. Защото теорията на познанието съдържа въ себе си критерия на истината, защото върху критерията на истината се крѣпи всѣка теория на познанието, а

критерий на истината за г. К. не съществува, той не може да разбере, „гдѣ е истината и гдѣ заблуждението“. Той открито ви заявява това. На много нѣщо се е научилъ г. К. у „величайшитѣ жреци,“ но „най-величайшето“ въ тѣхъ не е забелѣжилъ, подобно на героя въ извѣстната басня на Крилова, който „только слона не примѣтилъ.“ Когато двама души спорятъ, колкото и на противни положения и да стоятъ тѣ, предполага се, че иматъ общъ критерий на истината. Спорътъ се свежда само къмъ това, кой отъ двамата по-вѣрно е прилагалъ този критерий въ цѣлата система отъ своитѣ мисли. Преди свършванието на спора, всѣки трѣбва да бѫде убеденъ, че истината е на негова страна. Който говори сериозно, безъ да е убеденъ въ правотата си, той върши, тъй да се каже, умственно самоубийство.

Като имамъ предъ себе си противникъ, който заявява, че за него не сѫществува критерий на истината, мене не ми остава друго, освѣнъ да констатирамъ, какъ той се самоубива, отрича своя собственъ умъ.

Г-нъ К. не е разбралъ, въ що се състои моето възражение. Той се улавя за отдѣлни думи, за отдѣлни изражения, цѣлата си статия насочва противъ единъ въображаемъ противникъ. Срѣщу главната часть на моето възражение той насочва само нѣколко думи. Азъ подчъртавахъ обстоятелството, че ако монизмътъ трѣбва да се сѫди споредъ това, до колко той отговаря на исканията, които нашитѣ съвременници предявяватъ на едно мировързрѣние, то материализмътъ трѣбва да се сѫди споредъ това, до колко той отговаря на исканията, които се предявяватъ на едно монистическо мировързрѣние. Това заявление бѣше направено следъ посочванието на общитѣ чърти въ монизма на Спенсера и Бюхнера, следъ кратки възражения срѣщу монизма на Хеккеля и следъ единъ очеркъ за това, отъ гдѣ зематъ началото си разнитѣ дуалистически системи. На подчъртаното обстоятелство — на главната часть отъ възражението — г. К. отговаря „най-малко съ двѣ възражения“:

Първо: „Ние нѣмаме никакъвъ общепризнатъ и обективенъ критериумъ, който да ни позволява да считаме монизма за нѣщо само по себе си по добро отъ дуализма или даже плюрализма. А ако си измислимъ такъвъ критериумъ, той може да има само естетично значение и следователно тукъ нѣма да важи. У насъ има наистина — поне много философи ни увѣряватъ въ това — едно стрѣмление, една жажда, да дедуцираме всичко отъ едно понятие, нъ то е едно благочестиво, едно платоническо желание“ . . . Освѣнъ това „строгия и сухъ мислитель“ Кюлпе е казалъ, „че монизмътъ като такъвъ не задоволява и че дуализмътъ и днесь има едва ли не повече право на сѫществувание.“ Бивши, а може би и бѫдѫщъ, професоръ по философията, да говори, че ние „нѣмаме критериумъ за да предпочетемъ и пр.“ е повече отъ . . . несъобразность. Ако неизбѣжнитѣ, кореннитѣ противоречия въ всички дуалистически системи ни принуждаватъ да се отречемъ отъ тѣхъ, то, ние, споредъ г. К., можемъ да си минемъ и безъ мировързрѣние, защото ни остава

монизмътъ, а монизмътъ има само „естетично значение.“ Не е чудно, ако г. К. се залови да ни доказва, че и всѣко мировъзрѣние има естетично значение и, следователно, не си струва трудътъ да го добиваме. Философското мировъзрѣние е резултатъ отъ свързванието, обединяванието на добиваното презъ вѣкове знание; философското мировъзрѣние е организираното човѣшко знание. Ако отречете този резултатъ, вие трѣбва да отречете природно необходимия процессъ отъ въскачване на човѣшкия умъ къмъ все повисшитѣ обобщения, вие трѣбва да отречете човѣшкия умъ. Наистина, г. К. още не е заявилъ ненужностьта на мировъзрѣние изобщо, но до тамъ нему остава да направи само една крачка. Той доказва, че монизмътъ има само естетическо значение, но не казва, какво е значението на дуазизма. Вижда се, че той не е монистъ. Но той не е и дуалистъ: на нѣколко мѣста той се изражава „въ неудобрителенъ смисълъ“ за дуализма. Ако стоеше той на почвата на „какъвъ да е“ дуализмъ — да кажемъ не на спиритуалистическия — тогава съ него би могло да се спори. Би могло да му се посочатъ ония противоречия, по причина на които сѫ слизали отъ сцената разнитѣ дуалистически системи. Би молло да му се посочи, че монизмътъ въ сравнение съ дуализма, е крачка напредъ въ развитието на човѣшкия умъ. За да се отърватъ картезианцитѣ отъ вътрѣшнитѣ противоречия въ системата на тѣхния учитель, за да обяснятъ доказаното взаимодѣйствие между мислящата субстанция и распространената субстанция, тѣ прибѣгнаха до помощьта на бога — абсолютната субстанция. Богъ прави така, щото извѣстни измѣнения на мислящата субстанция да се съпровождатъ отъ извѣстни измѣнения въ распространената, и обратно. Съ други думи, тѣ създадоха една монистическа система, колкото и чудновата да е тя. Това е твърдѣ поучителенъ случай. Но г. К. не е заставалъ на почвата на „какъвъ-годѣ“ дуализмъ. Той не е нито монистъ, нито дуалистъ. Може би той е плюралистъ, т. е. философъ, който за обяснението на свѣта си служи съ повече отъ двѣ начала. Но за това нѣмаме непосредствени указания. Наистина, г. К. прави едно странно прилагание на закона за идентичностьта, но отъ това нищо не може да се заключи. Нѣкой си казалъ такъвъ ужасъ: „психическото е . . . само сложно движение на материята“. Не е позволено! Нарушава се закона за идентичностьта! „Психическото не е никакво, — ни просто, ни сложно движение на материята; психическото е психическо, както материалното е материално, както А е А а не В и както В е В. а не е А“. Азъ не разбирамъ, отъ дѣ има г. К. толкова мѫжество да се отнася така небрежно съ единъ отъ законитѣ на мислението, да утвърждава, че когато се отнася едно по-нисше понятие къмъ друго по-висше—нарушава се закона на идентичностьта. Нарушава ли се закона за идентичностьта, ако кажемъ, че г. К. е нарушитель на логическитѣ правила? Но въпросътъ не е въ нарушението на нещастния законъ. Г-нъ К., види се, иска да каже, че „психическото нѣма нищо общо съ материалното“. Това се разбира. И съ своеобразното напиране вър-

ху закона за идентичностьта може би г. К. иска да каже, че А сѫществува независимо отъ В, В независимо отъ С. и така до като му се поиска да спрѣ изброяванието на началата, съ които ще обяснява свѣта. Може би иска да каже, че е „плюралистъ". Той ще твърди — ако иска да остане последователенъ, разбира се, — че А е А, В е В, г. К. е г. К. и т. н. Но сигуренъ ли е той, че „закона за идентичностьта" е въ негова полза? Сигуренъ ли е, че отъ величинитѣ, които изброява, нѣма нито една, която да е функция на друга? Това е невъзможно? Г-нъ К. ще се убеди въ това, ако на мѣстото на своитѣ формални сѫждения постави съотвѣтни материални. Законътъ си е законъ. Но правото на човѣшкия умъ — следователно и правото на материалистическия умъ — да отнася по нисшитѣ понятия към по висшитѣ, да обобщава, да остава недоволенъ отъ „плюралистически" и „дуалистически" мировъзрѣния, това право г. К. не е успѣлъ да поколебае. Като отрича по такъвъ начинъ, г. К. отрича човѣшкия умъ, отрича своя умъ. Г-нъ К. се самоубива умствено.

Второ: „Но даже да би допустнали превъсходството на монизма надъ дуализма, отъ това материализмътъ нищо нѣма да спечели, понеже той не е нито единственната, нито най-приемливата монистическа система. Последнитѣ столѣтия сѫ ни завѣщали нѣколко грандиозни монистически системи, превъсходящи материализма въ всичко, освѣнъ, може би, въ удобството за дребнитѣ потрѣби въ науката и живота". (Думата е за „монистическитѣ" системи на Спиноза, Фихте, Хегелъ, Лотце, Вундтъ, Фехнеръ, Хартманъ и пр.) Азъ не приведохъ никакви съображения за преимуществата на материализма, като монистическа система и сега нѣма да привождамъ такива. Но и г. К. въ противовѣсъ не привожда освѣнъ съображението за „неприемливостьта" — съображение чисто субективно. Достатъчни сѫ само нѣкои белѣжки. Материализмътъ на нашето време е философско мировъзрѣние, което на всички явления отъ голѣмия и малкия свѣтове се стреми да даде едно обяснение въ терминитѣ материя и движение. Материя и движение представляватъ, може би, двѣ различни форми, подъ който ни се представлява една неизвѣстна намъ сѫщность. Ний ги виждаме въ дѣйствителность винаги съединени и само мисленно можемъ да си представимъ тѣхната раздѣлность. „Едностранчивото напиране на материята, казва Бюхнеръ, води къмъ материализма, а едностранчивото напиране на силата—къмъ спиритизма съ всичкитѣ негови врѣдни последствия. Примиряванието на тѣзи двѣ противоположности може да се извърши само върху почвата на монизма, само като се признае нераздѣлното сѫществувание на силата и материята . . . Да докаже сѫществуванието на естественъ редъ въ вселенната съ помощьта на факти, приведени отъ науката въз основа на закони за причинната връзка — ето цельта и задачата на онова философско направление, което неправилно, даже не вѣрно наричатъ „материализмъ". *Този* материализмъ може да се опровъргне и обори, когато се премахне не само науката съ тия факти, но и самата логика." Дѣйствително за

господствующето механистическо мировъзрѣние съвсѣмъ неподхожда названието материализмъ. Много по-умѣстно е названието механистически монизмъ. Но за добронравнитѣ хора не сѫществува тая разлика. Призрака, който ги плашеше въ материализма, не е изчезналъ. Г-нъ К. може да остане зачуденъ отъ думитѣ на „грубиятъ материалистъ“ Бюхнеръ, но нему не е сѫдено да се радва дълго време за тази „отстѫпка“. Защото механистическото мировъзрѣние се стреми да обхване всички области на знанието, като подчинява явленията въ тия области на едни и сѫщи закони — законитѣ на физическия свѣтъ. „Живата сила“, „психическото“, „силата на идеитѣ“, които толкова скѫпятъ добронравнитѣ хора, не се чувствуватъ ни най-малко по добрѣ отъ „отстѫпката“. Тукъ може да се посочи на г. К., че ако механистическото мировъзрѣние той нарича материализмъ (за названието нѣма да се спори), то наистина този материализмъ не прилича на „завѣщания намъ отъ вѣковетѣ материализмъ“; г. К. следователно нѣмаше нужда по този въпросъ да закача „строгия“мислитель Кюлпе. Механистическиятъ монизмъ е мировъзрѣнието, което се стреми да организира нашето знание въ всичкитѣ области — като почнемъ съ физиката и свършимъ съ социологията. Преди да го осѫди, като „неприемливо“ въ сравнение съ „грандиознитѣ“ монистически системи, г. К. трѣбваше да има предъ видъ обстоятелството, че неговото господство се простира на много, ако не на всички, области отъ знанието; а това не може да се каже за „грандиознитѣ“. Г. К. може да се попита: признава ли законитѣ на физиката, признава ли тѣхното господство въ химията? Признава ли той, че въ тия двѣ области обясненията въ терминитѣ материя и движение — като се предположи, че тия сѫ неразделни—признава ли, че тия обяснения „задоволяватъ“? Ако признава, той е механистъ и монистъ. Ако не признава, той трѣбва да започне единъ споръ съ физицитѣ и химицитѣ, който споръ, както може да се очаква, ще се свърши не въ негова полза. Ако не побърза да отрече „критериума“, той ще се принуди да „признае“. Следъ това могатъ да му се зададатъ сѫщитѣ въпроси относително биологията, психологията и социологията — подъ редъ. „Неприемливостьта“ на механическия монизмъ именно отъ тукъ се започва за г. К. Но той не се е задоволилъ още да покаже тази неприемливость. Да доказвамъ азъ противното е неумѣстно поради това, че г. К. не е далъ възражението си, излишно поради това, че българския читатель може да намѣри защитяванитѣ отъ меме взглядове въ книгата на Херцена. Тази книга, за която споменахъ въ писмото си до г. К. е вече преведена на български и да се привождатъ нейнитѣ доказателства ще рече да се намалява тѣхната важность. Остава на г. К. да опровергае точка по точка главитѣ, които се отнасятъ до въпроситѣ на настоящия споръ: „Материя и сила“, „жизненната сила“, „психическата сила“ (заедно съ фактитѣ, на които се крѣпятъ тия глави); още биологическитѣ и психическитѣ изводи, които прави Херценъ отъ добититѣ общи положения. Само че преди тази работа, г. К. трѣбва да приеме *нѣкакъвъ* критерий

и да извърши работата отъ *нѣкакво* гледище: било дуалистическо, „плюралистическо" или, най-после, скептическо. Българскитѣ читатели иматъ на ржка книгата на Херцена и ще иматъ само да сравнятъ убедителностьта на лозанския професоръ съ тази на г. К. Очаквайки тази работа на г-на К., да му пожелаемъ добъръ успѣхъ.

Когато тази работа на г. К. излѣзе на бѣлъ свѣтъ, ние можемъ да си зададемъ още веднъжъ въпроситѣ, които М. М. Филиповъ си задава въ своето възражение на Оствалда, който е единъ оборвачъ на материализма: „Нима всички многобройни съчинения и статии написани презъ последнитѣ десетолѣтия за оборванието на материализма сж отишли на вѣтъра? Изъ всѣки почти жгълъ на съвременната литература постоянно увѣряватъ, че материализма— отчасти по вжтрѣшни причини, отчасти вслѣдствие теорията на познанието на Канта—е отдавна „оборенъ", че съ него всичко е свършено, че него можемъ да причислимъ вече къмъ мъртавцитѣ. Ако има тукъ нѣкаква истина, то не може да се проумѣе, защо се правятъ и трѣбва да се правятъ такива опитвания всѣкога отначало; не е ли естественно подозрѣнието че „мъртвеца" още не е достатъчно мъртавъ?" Дълбоки общественни причини така силно дѣйствуватъ на добронравнитѣ хора отъ категорията на г-на К., че тѣ сж готови да се отрекатъ отъ всѣкакъвъ „критериумъ", само да не дойдатъ въ силата на логиката до неутѣшителни за тѣхъ резултати. Тѣ увѣряватъ, че дѣйствуватъ по убеждение, че науката поставятъ по-високо отъ всичко; но често тѣ и себе си заблуждаватъ въ това отношение. До като въ отвлечени изражения се води спорътъ върху тия материи, които ни интересуватъ въ случая, не могатъ на се разбератъ лесно основанията на този споръ.

Важното значение на тази борба, обаче, ще се хване, когато отъ отвлеченноститѣ слѣземъ по-надолу. Ще видимъ тогава, че въ сжщность има борба отъ съвсѣмъ другъ характеръ, който опредѣля и борбитѣ въ сферата на отвлеченноститѣ. Последователностьта довежда добронравнитѣ хора до отричанието на тѣхното положение. Това е толкова неизносно за тѣхъ, че тѣ предпочитатъ да останатъ непоследовотелни, предпочитатъ да отрекатъ своя . . . умъ.

На свършване считамъ за нуждно да приведа нѣкои белѣжки за тия възражения на г. К., които иматъ второстъпенна важность.

Г-нъ К. не е разбралъ цитата отъ Л. К. Попова, което е твърдѣ жално. Наистина тамъ „непонятното" сж химическитѣ явления, а „още по-непонятното" сж душата и волята. Мжчно ли е да се разбере относителностьта на тия думи, като се вижда ясно, защо сж казани тѣ? Поповъ възражава на Хеккеля, когато той иска да обясни химическитѣ явления, като допустне атомна душа и атомна воля. Когато изразяваме *у* чрезъ х, предполагаме х извѣстно, и наопаки. За Хеккеля душата и волята сж „понятното", и той се мжчи чрезъ тѣхъ да обясни химическитѣ явления. За Попова тъкмо противното е вѣрно. Това е толкова лесно за разбирание!

За материализма на Спенсера г. К. злѣ е увѣдоменъ отъ Гауппа. Цитатитѣ, които азъ приведохъ и които заставили г. К. да

подозре Спенсера въ материализмъ, сѫ направени изъ второто издание на „Първитѣ принципи". И никакъ не се е отдалечилъ Спенсеръ въ „по-подирнитѣ издания" отъ тѣзи възгледове, които личатъ въ приведенитѣ отъ мене цитати. Това г-нъ К. би зналъ, ако не познаваше Спенсера само по Гауппа и Хефдинга. Спенсеръ не е материалистъ и това не се утвърждава нигдѣ въ моето писмо. Тамъ се казва, че материалиста, като остави Спенсера отъ една точка надолу да прави, каквито ще съображения за символичностьта на понятията материя и движение и за недостатъцитѣ на *крайнитѣ* научни идеи, че отъ тази точка нагорѣ материалиста може да се подпише подъ изводитѣ на Спенсера въ биологията и психологията. Излишно бѣше за г. К. да установлява „антиматериалистичностьта" на Спенсера.

Не е светотатство, мисля, да се съпоставятъ Спенсеръ и Бюхнеръ, когато въ тѣхния монизмъ могатъ да се намѣрятъ сходни чърти. Славата на Вундта не би се намалила напримѣръ отъ това, ако ние кажехме, че г-нъ К. копира негови възгледове въ извѣстни въпроси. Защо да се подигатъ такива въпроси?

Нѣма материалистъ въ наше време, който да твърди, че материята е „сѫщность на битието". Г-нъ К. напраздно увѣрява въ противното. Нека посочи за примѣръ единъ такъвъ отъ виднитѣ материалисти. Така той е въ едно неизгодно положение: той си въобразява единъ противникъ, бори се съ вѣтърни мелници. Материалиститѣ оставатъ съображенията за сѫщностьта за умове, които иматъ нужда отъ такива чудновати гимнастически упражнения. Но и г-нъ К. не стои по-добрѣ съ „сѫщностьта". Той желае да я знае, но неговото желание за битието е „една . . . несѫществующа величина". Неговото „желание" се разбива въ „безконечното разнообразие" и той е принуденъ „да се съобрази съ битието". Печаленъ край, отъ който човѣкъ може да се спаси, само като не тръгва къмъ него!

Думитѣ на Енгелса, че движението е начинътъ, по който материята сѫществува, които думи другояче изражаватъ монистическата идея за нераздѣлностьта на материята и движението, г. К. тълкува ето какъ: чрезъ тия думи „материализмътъ се обръща въ анимизмъ". Чудна е смѣлостьта на г-н К.! Анимизма представлява свѣта одушевенъ, а механистическия възгледъ — находящъ се въ вѣчно движение; споредъ механистическото схващание нѣма разлика между живо и неживо не за това, че има повсѣмѣстна одушевеность, а за това, че навсѣкадѣ има само механически процеси. Да кажешъ, че движението е нераздѣлно свързано съ мaматерията, това значело да казвашъ, че материята е одушевена! Чудна логика!

За „ревнителитѣ на свѣтлината" е излишно да се говори, когато г. К. направи категорично заявление, че за него всички сѫ „ревнители на свѣтлината". За насъ има и ревнители на заблуждението, на тъмнината. Умственнитѣ скопци сѫ именно такива ревнители. . . .

Българския читатель, като се взре въ мжгливата фразеология на г. д-ръ Кръстева, ще забелѣжи, че последния нищо не е притурилъ при безбройнитѣ истъркани вече отъ употрѣбление възражения. Българския читатель вече има книги, дѣто може да търси отговоръ на въпроса: последователни или не сж „материалиститѣ". Увлеченъ въ непоколебимата логика, той нѣма освѣнъ да се усмихва, като гледа напъванията на добронравнитѣ хора, които нѣматъ твърда опора, нѣматъ „критериумъ"...

Д. Димитровъ.

СЪЗНАНИЕТО И НЕГОВИТѢ ЗАКОНИ

Втори психологически етюдъ

отъ **М. К.**

Въ статията „Суевѣрието и предразсждъцитѣ въ науката за душата", помѣстена въ миналата книга, видѣхме, че съвременната психология е „психология безъ душа", т. е. че тя исхвърля понятието *душа*, като отдѣлна тѣлесна или духовна субстанция (сжщность). Но, както казахме, съ туй дуализмътъ въ съвременната психология не е отмахнатъ. Понятието „душа" замѣстватъ съ понятието „съзнание". Споредъ *Хербарта*, съзнанието е „сумата отъ всички дѣйствителни, т. е. които едновременно сж на лице представления"[1]). Това опредѣление е сжщото, което даватъ съвременнитѣ психолози на понятието „душа". Както видѣхме, подъ думата „душа" днесъ разбиратъ „съвъкупностьта на всички вжтрѣшни състояния", т. е. съвъкупностьта на всички чувственни осѣщания и представления, на чувствуванията и желанията. Отъ сравнението на тѣзи двѣ опредѣления е ясно, че съзнанието се отождествлява съ „душата"*). При всичко че и двѣтѣ тия опредѣления не оставатъ мѣсто за оня мистицизмъ, който въвеждатъ спиритуалиститѣ въ науката за душата, както и за самата „душа"; макаръ фактитѣ и опитътъ и да доказватъ по най-положителенъ начинъ,

[1]) Вилхелмъ Вундтъ. Основанія физіологической психологіи, стр. 743.

*) Душа и духъ, както въ разговорния езикъ, тъй и въ науката строго не се разграничаватъ. Често пжти намѣсто „душа" се употрѣблява думата „духъ". Особенно това го правятъ спиритуалиститѣ, които обикновенно произвеждатъ „душата" отъ смѣшението на духа съ тѣлото и обратно. Но е несъмнѣнно, че „душа" и „духъ" сж различни понятия. Вундтъ на стр. 12 различава ги така: „душата е субектъ на вжтрѣшния опитъ, свързанъ съ външното битие, духътъ е сжщия субектъ, представенъ безъ тази свързка". Душа е съвокупностьта отъ всички вжтрѣшни състояния, а духъ е вънкашното имъ изражение. Намѣсто умствена или по-вѣрно интелектуална дѣятелность често казватъ духовна дѣятелность.

че *съзнанието* не е нито тѣлесна, нито духовна сжщность, съ което сж съгласни всички съвременни психолози, съ исключение на спиритуалиститѣ,—но на съзнанието все пакъ се приписва *психизмъ* (душевность). *Съзнанието* се взема като нѣщо, което се подчинява не на физическитѣ закони, а на свои особенни закони, на „психическитѣ закони". Почти всички психо-физиолози сж съгласни, че трѣбва да се откажатъ отъ дуализма, и въ съвременната, въ *опитната психология* почти всички приематъ основнитѣ начала на монизма. Така, както видѣхме, въ въпроса за „душата" всички съвременни психолози сж съгласни, че тя не е самостоятелна, отдѣлна духовна или тѣлесна субстанция, и че „психическата дѣятелность" може да се прояви само чрезъ молекулярното движение на нервитѣ. Но въ въпроса за *съзнанието* повечето отъ тѣхъ се явяватъ чисти дуалисти, като не допускатъ причинна зависимость между материята и съзнанието. „Въ своето изложение ние, казва проф. Хефдингъ, посочихме на голѣмото значение на принципа за спазването на физическата енергия, който се явява изражение на величественната свързка въ тѣлесния свѣтъ, но който обаче не допуска да признаемъ сжществуванието на причинно отношение между материята и съзнанието. Но принципътъ за спазването на енергията е само особенна, точна форма, въ която се исказва общото начало на причинностьта въ физическата область. Началото на причинностьта получава тука удовлетворение, когато физическитѣ причини иматъ физически следствия. Но при тѣзи следствия се присъединява въ извѣстни точки съзнанието, като нѣкой плюсъ, като прибавка, която не може да се обясни съ физически причини"[2]) Въ такива разсжждения, като цитираното, ние имаме работа съ пълно повръщание къмъ дуализма. Ако съзнанието не може да се обясни съ физически причини, пита се тогава: съ какви причини може да се обясни то? Отговорътъ на това питание може да бжде само въ туй, че съзнанието може да се обясни съ „психически причини". Но независимо отъ туй, че съ тѣзи „психически причини" человѣческия умъ се повръща къмъ спиритуализма, който се оборва и отъ проф. Хефдингъ и, отъ всички психофизиолози, какви сж тия „психически причини"? отгдѣ произлизатъ тѣ? гдѣ се намиратъ? и т. н. — на всички тѣзи въпроси съвременнитѣ дуалисти така сжщо не могатъ да дадатъ никакъвъ положителенъ отговоръ, както не сж можали да отговарятъ нищо положително на такива въпроси и спиритуалиститѣ за „душата". Съвременнитѣ психофизиолози, като признаватъ отъ една страна, че „психическата дѣятелность" не може да се прояви безъ съотвѣтственно молекулярно движение на нервнитѣ органи и отъ друга, — като отричатъ сжществуванието на физически причини за обяснение на съзнанието, скжсватъ единството между човѣшката личность и природата и по такъвъ начинъ въвеждатъ въ науката за „душата" една страшна

[2]) Хефдингъ. Очерки психологіи, основанной на опытѣ, гл. III, п. 11, стр 87.

бърканица, която се явява и причина за подравяние на самитѣ ѝ основания. Сѫщия професоръ, въ цитиранния по-горѣ параграфъ отъ 11 т. на книгата му, свършва съ следующитѣ думи: „Въ такъвъ случай съзнанието, което ни се струва, че се появило, е само преходъ, превръщание на една форма въ друга, тъкмо тъй, както и всѣко ново тѣлесно движение се образува отъ превръщанието въ него на нѣкоя друга форма отъ сѫщо таквосъ движение“. Отъ тия редове, както и отъ всичко казано предъ тѣхъ, не може да се разбере нищо: коя форма се превръща въ съзнание и какъ се превръща тя, това е неизвѣстно. Но тъй като съзнанието не може да се появи безъ нервнитѣ органи и вънъ отъ тѣхното молекулярно движение, то излиза, че едно материално движение може да се превърне въ друга форма, която не е движение, а *съзнание*, или, ако съзнанието вземемъ за друга, нематериална, форма движение, то излиза, че едно материално движение може да се преобърне въ нематериално движение. Таквосъ превръщание положителната наука не знае и не допуска.

Отъ казаното се вижда, че въпросътъ за съзнанието е много важенъ. Кога се явява съзнанието у човѣка, какъ то се явява и на какви закони то се подчинява, — да си обяснимъ правилно тѣзи въпроси е отъ голѣма важность въ много отношения. Най-напредъ, съ правилното разрешение на въпроса за съзнанието се премахва *психизмътъ* въ человѣческата природа, на който се опиратъ спиритуалиститѣ; подирѣ, правилното разрешение на сѫщия въпросъ ни дава и правилното разбиране пѫтищата, по които се образуватъ *идеитѣ* въ главитѣ на хората подъ влиянието на външнитѣ условия и на историческото минало. А правилното решение на въпроса за съзнанието може да се получи само на основание монизма.

По въпроса за съзнанието между мониститѣ сѫществуватъ два крайни възгледа. Представитель на единия се явява Д-ръ *Хенрихъ Маудсли*, на другия — проф. на Лозанския университетъ *Александъръ Херценъ*, синътъ на знаменития руски писатель Херценъ. Маудсли съвършенно отрича съзнанието; той нийдѣ въ человѣческитѣ нервни органи не намира съзнание и на съзнанието той не придава никакво значение. Къмъ доказванието на своето положение той много пѫти се повръща, но най-рѣзко той се изказва по въпроса за съзнанието въ следующитѣ мѣста на своята книга: „Къмъ казаното по-горѣ за безсъзнателната умственна дѣятелность може още да се притури следующето: глѫбокото основание на цѣлата умственна дѣятелность лежи въ органическия животъ на мозъка, и въ здраво състояние тази дѣятелность се характеризира съ туй, че става безсъзнателно. Оня, когото мозъкътъ му го кара да съзнава своето присѫтствие, е боленъ, и мисъльта, която съзнава себе си, не е естественна и здрава мисъль . . . Ако се разгледватъ безъ предубеждение отношенията на съзнанието, може по-лесно да се разбере негова сѫщность. Ние тогава ясно ще видимъ, че то не може да бѫде отдѣлено отъ знанието; че то е само часть отъ конкретния умственъ актъ; че сѫщо тъй мѫчно може да се отдѣли

отъ частното явление и пълно и ясно да се наблюдава то, както дѣтето мжчно може да прескочи презъ своята сѣнка. Съзнанието не е способность или субстанция, но качество или атрибутъ на конкретния умственъ актъ; и то може да бжде въ различни степени на напряжение или да не бжде съвсѣмъ" [3]).

Отъ приведеното мѣсто, както и отъ посоченитѣ ни страници отъ произведението на Маудсли, се вижда, че той не признава участието на съзнанието въ процесситѣ на главния мозъкъ, както не признава неговото участие и въ процесситѣ на гръбначния мозъкъ. Истина е, че умствената дѣятелность е въ повечето случаи безсъзнателна. Но наблюдението и опитътъ ни убеждаватъ, че умственитѣ процесси преди да станатъ безсъзнателни сж се явили по-рано при участието на съзнанието. Така, напр., когато почваме да четемъ една книга, на която съдържанието се касае до предметъ съвсѣмъ новъ за насъ, ние се спираме не само върху всѣко предложение, но и върху всѣка дума, като се силимъ да схванемъ смисъла имъ, като се силимъ да усвоимъ съединението имъ въ цѣла мисъль. Но когато ние еднъжъ сме схванали съдържанието ѝ, тогава при второ прочитание ние вече не се спираме нито на предложенията, нито на отдѣлнитѣ думи, т. е. умствения процессъ върви безъ участието на съзнанието; сжщо така когато пишемъ, ние никакъ не участвуваме съ съзнанието нито въ самото движение на ржката, нито въ съединението елементитѣ на буквитѣ, но когато ние пръвъ пжть се учимъ да пишемъ, пишемъ при пълното участие на съзнанието. Това можемъ го наблюдава при учението на дѣцата на писмо, и още по-добрѣ при учението на възрастни хора. Когато ходимъ, въ движението на краката ни нашето съзнание не приема никакво участие; но когато дѣтето се учи да ходи, то всѣко движение на краката прави съ голѣмо внимание. Всички тѣзи факти, както и други, които всѣки отъ насъ въ множество може да ги приведе, показватъ, че ние извършваме множество дѣйствия съвършенно безсъзнателно, но че преди тѣ да станатъ безсъзнателни сж се изработили при участието на съзнанието.

По-горѣ казахме, че представитель на другия краенъ монистически възгледъ се явява проф. Херценъ. Въ сжщность права противоположность на Маудсли се явява английския монистъ Люисъ. Последния въ противоположность на Маудсли вижда участието на съзнанието и въ ония нервни процесси, въ които го нѣма. Люисъ дири съзнанието не само въ интелектуалната дѣятелность, но и въ всички *автоматически*, машинални процесси. Извѣстно е, че ние често пжти трѣпваме, безъ видима причина, т. е. безъ да добиемъ нѣкакво осѣщание. Животно, обезглавено, както напр. жаба, ако раздразнимъ нѣкоя негова периферическа (външна) часть, то произвежда съ крайницитѣ си движения. Всички таквисъ рефекторни (отразителни) движения Люисъ ги разгледва като разумни и про-

---

[3]) Маудсли. Физіологія и патологія души, стр. 24 и 26. Срав. съ 101 и 102, а сжщо 109 и сл.

изводни движения, когато тѣ нѣматъ този характеръ. Защото, както казва проф. Херценъ, едно движение, за да бѫде разумно и произволно, трѣбва безъ друго да е придружено съ ясно осѣщание отъ сѫществото [3]). Но едно обезглавно сѫщество, на което главния мозъкъ е отнетъ отъ свързската съ другитѣ нервни органи, не може да получава осѣщания, следователно движенията, които се получаватъ отъ периферическото раздразнение или отъ раздразнение, което не достига централния органъ, не може да бѫде, освенъ отразено движение. Впрочемъ, движенията на гръбначния мозъкъ не сѫ отразени, не сѫ рефлекторни, когато гръбначния мозъкъ, както у нисшитѣ организми, се явява въ сѫщото време и главенъ нервенъ органъ. Сѫщо тъй и движенията на животни, на които сѫ отнети само полукълбата на главния мозъкъ, безъ да сѫ повредени другитѣ части, се явяватъ съзнателни, макаръ и въ много по-слаба степень. Така щото, двамата знаменити психо-физиолози монисти, Маудсли и Люисъ всѣки отдѣлно впада въ крайности. Като казваме, че проф. Херценъ се явява представитель на другия краенъ възгледъ въ монистическото учение, казваме го въ този смисъль, че проф. Херценъ, основавайки се на наблюдението и опита, исказва единъ много ясенъ възгледъ върху въпроса за съзнанието и съ това сближава, отмахва по единъ наученъ начинъ двѣтѣ крайности въ монистическото учение.

Всичко горѣказано за съзнанието ще ни стане ясно, като се обърнемъ къмъ времето и условията, при които се явява то. Преди всичко да се попитаме, какво нѣщо е съзнание? На обикновенъ езикъ наричаме *съзнание* спирането на вниманието върху осѣщания, които достигатъ главния центръ. Това, разбира се, не е определение на съзнанието, а е едно непълно изказване на условията, при които се явява то. Въ дѣйствителность, *що е съзнание*, положителната наука не знае. За *сѫщностьта* на съзнанието ние нищо не знаемъ и не можемъ да знаемъ, както нищо неможемъ да знаемъ за сѫщностьта на което и да е движение само по себе, на силата, свѣтлината или звука сами по себе си. Положителната наука не се занимава съ определението на *сѫщноститѣ*. Да искаме да знаемъ *сѫщноститѣ* на явленията ще рече да се впускаме въ безплодни метафичически измислици. За положителната наука, следователно, и за правилното разбиране на явленията отъ насъ, важно е да се знаятъ условията, при които се извършватъ явленията. Така сѫщо и въ въпроса за съзнанието положителната наука се стреми да узнае, кога и при какви условия се явява то, кои сѫ законитѣ, по които се извършва съзнанието. „Съзнанието именно въ туй и състои, казва Вилхелмъ Вундтъ, че ние находимъ въ себе си тѣзи или други състояния; независимо отъ последнитѣ то е немислимо. Безсъзнателнитѣ процеси всѣкога се представляватъ

---

[3]) Херценъ. Обща физиология на душата, стр. 152. Прев. Георги Бакаловъ. Варна 1898. Цѣна 1 л. и 50 ст.

на насъ по онѣзи свойства, по които тѣ трѣбвало би да се отличаватъ въ съзнанието. Ако е невъзможно да изразимъ отличителнитѣ признаци на съзнателнитѣ и безсъзнателнитѣ състояния, то толкосъ по-малко е възможно да се даде опредѣление за съзнанието. Намъ остава само да изучваме условията на съзнанието, т. е. онѣзи обстоятелства, съ които се придружаватъ всички съзнателни явления"[4].

Кои сѫ условията, при които се явява съзнанието?

За да се яви съзнание, необходимо е да има осѣщания, *чувствени впечатления*. Но едни впечатления биватъ по-силни, други — по-слаби. Та споредъ това и степеньта на съзнанието бива ту по-силна, ту по-слаба. Най-силно е съзнанието, когато впечатленията сѫ най-силни. Очевидно е, че различието въ степеньта на съзнанието зависи отъ условията *на физическата организация*, както казва Вундтъ. Но освѣнъ туй, обикновенно ние извършваме множество дѣйствия безсъзнателно; автоматично. Това зависи отъ слѣдующето обстоятелство. Колкото по-често се повтаря едно дѣйствие, толкосъ съ по-малко съзнание се извършва, додѣто то найсетнѣ отъ многото повтаряние стане съвсѣмъ безсъзнателно, автоматично или, както още казватъ, машинално. „Възрастния, казва Спенсеръ, прави бързо и безъ съзнание много нѣща, които дѣтето ги прави бавно и съ съзнание. Когато дѣтето захваща да ходи, всѣка негова крачка изисква едно усилие, придружено съ различни степени на съзнанието; по-късно всички последующи стѫпки се правятъ, когато съзнанието напълно или отчасти е заето отъ други осѣщания. Езикътъ ни дава още по-добъръ примѣръ. Всѣко мускулно приспособление на гласовитѣ органи и всѣки отдѣлно произведенъ звукъ сѫ придружаватъ въ дѣтството съ живи и съвършенно поглъщающи (absorbants) осѣщания. Но постепенно тѣзи състояния ставатъ по-малко господствующи въ съзнанието; въ зрѣла възрасть тѣ се забравятъ едни съвършенно, а други — понѣкога и отчасти: свидѣтелство за това сѫ честитѣ сбърквания на думитѣ, които ставатъ безсъзнателно въ разпаленностьта на препирнята"[5]). Още подобрѣ той изказва това въ своето произведение Principes de biologie[6]). Така че, друго необходимо условие за изникването на съзнанието е, щото дѣйствията да не бѫдатъ съвсѣмъ автоматични. Ако тѣ сѫ автоматични, въ каквито тѣ се обръщатъ отъ честото повтаряние, тогава нѣма и съзнание или е много слабо.

Сега да видимъ, кои сѫ законитѣ, на които се подчинява съзнанието?

Обикновенно *психолозитѣ* казватъ, че съзнанието се управлява отъ свои особенни закони, отлични отъ *физическитѣ закони*. Изобщо казватъ, че съзнанието, като „психическо явление", се управлява отъ *психически закони*. Но кои сѫ, какви сѫ тѣзи закони? Въ сѫщность нито единъ не ги е формулиралъ. Не е и чудно това.

---

[4]) Вундтъ. Основанія физіологической психологіи, ст. 738.

[5]) H. Spencer. Principes de psychologie, t. I, p. 104—105.

[6]) Гл. цитираното отъ Херцена въ Обща физиология на душата, стр. 124.

защото едно явление, което е следствие на чисто физически причини, не може да се управлява по други закони, освѣнъ пакъ по *физически* нѣкой законъ. Съзнанието, както видѣхме, не може да сѫществува вънъ отъ *физическата организация* и въ последнята е източникътъ му. Следователно, може да става по физически закони, а не по „психически". Честьта за ясното формулиране на *физическия законъ* на съзнанието принадлежи на проф. на Лозанския университетъ *Александръ Херценъ.*

Човѣкъ се ражда съ нервна система, която, отначало проста, съ развитието на организма става по-сложна. Най-главния центръ на нервната система е, разбира се, главния мозъкъ, който е централния органъ на всичкия умственъ и чувственъ животъ, на *интелектуалната* дѣятелность. Този централенъ органъ — мозъкътъ — състои отъ множество нервни части, *нервни елементи*: отъ множество нервни възели (ганглии), нервни жици, нервни хълмчета и коренчета, отъ сиво вещество, което, колкото органътъ е по-развитъ, толкосъ е по-изобилно, отъ коричково вещество, което се смѣта за главно мѣсто на съзнанието, т. е. на умственната дѣятелность*). Всички тѣзи нервни елементи съставляватъ централната нервна система. Всѣки отъ тѣхъ изпълнява една служба, една *функция*, които заедно образуватъ служебната дѣятелность, *функционалната дѣятелность* на мозъка.

Когато не спимъ, т. е. когато бодърствуваме, централнитѣ елементи на нашия мозъкъ постоянно се възбуждатъ отъ впечатленията, които получаваме отъ външния свѣтъ и отъ различнитѣ части на тѣлото и които минаватъ по центростремителнитѣ проводници въ централния органъ. Отъ възбуждението нервнитѣ центрове захващатъ да работятъ, дохождатъ въ дѣятелно състояние. Но има единъ *всеобщъ биологически законъ*, споредъ който животътъ се съ-

*) Отъ 1872 г., следъ откритията, направени отъ физиолозитѣ Фритчъ и Хитцигъ, се яви учението за така нареченитѣ *мозъчни локализации*. Опититѣ на тѣзи физиолози надъ кучета, показватъ, че ако се раздражаватъ съ слаби електрически токове малки части отъ мозъчната кора, голѣми нѣколко милиметри, то се възбуждатъ съкращения въ опредѣлени мишечни области. Съ тѣзи опити тѣ открили, че коричковата мозъчна часть е органъ не само на умственната дѣятелность, както сѫ мислили по-напредъ, а и на *психомоторната* дѣятелность, т. е. на двигателнитѣ центрове. Така сѫ намѣрили, че въ предната часть на мозъчната кора се намиратъ — центрътъ на тилнитѣ мишци, центърътъ на мишцитѣ, които разгъватъ преднитѣ крайници, центрътъ на мишцитѣ, които свиватъ сѫщитѣ крайници, центроветѣ на мишцитѣ, които разгѫватъ и свиватъ заднитѣ крайници и центроветѣ на мишцитѣ, съ които сѫ свързани лицевитѣ движения. Опититѣ на Фритча и Хитцига сѫ потвърдени съ опититѣ на много други физиолози, отъ които най-важни сѫ опититѣ на физиолога Феррьеръ надъ маймуни. Тѣ доказватъ, че функциитѣ на мозъчната кора сѫ локализирани, т. е. сѫ ограничени въ опредѣлени мѣста. Така че, споредъ тѣзи опити, въ коричковата часть на мозъка се намиратъ органитѣ на *интелектуалната дѣятелность*, органитѣ на *психомоторната* (двигателнитѣ органи) и органитѣ на *психочувствителната* дѣятелность (органитѣ на петьтѣ чувства). Гл. за това приложението на Викторъ Кандински, преводача на В. Вундта къмъ Основанія физіологической психологіи, стр. 220.

стои въ два процесса, тѣсно свързани помежду си: отъ процесса на *разложението* (дезорганизацията, дезинтеграцията) и отъ процесса на *възстановлението* (реинтеграцията). Периодътъ на дѣятелностьта презъ живота е периодъ на разложението на органитѣ, следъ него вървятъ стѫпка по стѫпка процесситѣ на възстановлението. Безъ последното животътъ е невъзможенъ. Общата физиология показва, че и нервната организация се подчинява на този биологически законъ. Когато нервнитѣ елементи сѫ възбудени отъ впечатленията, т. е. се турятъ въ движение, въ работа, тогава тѣ се подхвърлятъ на разложение (дезинтеграция). Но веднага следъ разложението върви възстановлението (реинтеграцията) веществото на нервнитѣ елементи, което възстановление се извършва по сѫщия пѫть, по който се извършва разложението. Впечатленията, които получаваме, възбуждатъ ту едни, ту други части отъ нервнитѣ центрове: съ други думи, предизвикватъ разложение на веществото въ тѣхъ. Когато това разложение достигне извѣстна степень, тогава ние се осѣщаме уморени. Работата, дѣятелностьта предизвиква разложение въ веществото на централния органъ, на мозъка. Тогава той се уморява. Умората е мѣрка за енергията, съ която ставатъ процесситѣ на разлаганието, които придружаватъ дѣятелностьта на мозъка. Умората на мозъка докарва сънь, мозъчната работа спира и ние заспиваме. Въ врѣме на сънѧ мозъка си почива, сир. възстановлява се неговото изгубено вещество. Бодростьта, която осѣщаме следъ сънь, е мѣрка за енергията, съ която се извършватъ процесситѣ на възстановлението. Значи, ние съзнаваме, когато бодърствуваме, а когато спимъ *дълбоко*, намираме се въ безсъзнание. Така че, *съзнанието се явява само при процесситѣ на разлаганието, при дезинтеграцията* [7]). Отъ друга страна, за да могатъ нервнитѣ центрове да добиятъ своята способность да дохождатъ въ дѣятелно състояние, трѣбва да се възстановяватъ постоянно. „Ние видѣхме сѫщо, казва Спенсеръ, че цѣлата часть отъ сивото вещество на единъ нервенъ центръ, която, бидейки възбудена и отчасти исхабена (decomposée), е произвела молекулярно движение, губи съразмѣрно съ туй своята способность и не я проявлява другояче, освѣнъ споредъ това, до колко материалитѣ, доставяни отъ кръвьта, произвеждатъ въ нея възстановлението (reintégration [8])“.

Обаче не всѣко разложение се придружава съ съзнание. Както казахме, много дѣйствия ние извършваме автоматично, безъ съзнание или съ полусъзнание. Отъ деня на рождението ни, ние всѣки день получаваме отъ външния свѣтъ или отъ частитѣ на тѣлото ни разнообразни впечатления. Но множество отъ тѣхъ, като се повтарятъ всѣки день презъ живота ни, не ни обръщатъ никакъ или малко ни обръщатъ вниманието. Новитѣ, непривичнитѣ впечатления, напротивъ, обръщатъ ни вниманието. Привичнитѣ, всѣкидневно повтарянитѣ впечатления не ни изморяватъ тъй лесно, както

---

[7]) Херценъ, стр. 129—130.

[8]) Spenser, p. 94.

новитѣ, непривичнитѣ. Многото нови впечатления, получени презъ деня, много по-лесно ни изморяватъ. Очевидно е, че разложението (дезинтеграцията) при първия случай е слабо, когато при втория случай то е много по-силно. Съ други думи, разложението само тогава се придружава съ съзнание, когато то, разложението, е силно, *интенсивно*. При туй опитътъ доказва, че при всѣко дѣйствие на централнитѣ органи се развива топлина. Колкото е по-живо съзнанието, което пробужда едно впечатление, толкосъ повече топлина се отдѣля отъ централния органъ. Ако едно животно не обръща никакво или обръща слабо внимание на нѣкое впечатление, ако съ други думи, впечатлението минава съвсѣмъ незабелѣзано или почти незабелѣзано и пробужда съзнанието въ слаба степенъ или съвсѣмъ не го пробужда, температурата на мозъка съвсѣмъ малко се възскачва. При многократното повтаряние на едно и сѫщо впечатление влиянието му бързо се изглажа и най-сетнѣ се получава минимумъ топлина[9]). Количеството на последнята зависи очевидно отъ енергията, съ която впечатлението си прокарва пѫть въ мозъка. Ако впечатлението е толкова слабо, че нѣма достатъчна енергия, за да си пробие пѫть въ централния органъ, тогава и дезинтеграцията на органа е слаба, следователно, функционалната дѣятелность е слаба, и количеството на топлината, която се отдѣля не може да бѫде голѣмо.

„Тѣзи наблюдения, казва проф. Херценъ, нагледно доказватъ, че централнитѣ актове, придружавани отъ най-енергична дѣятелность на съзнанието, се придружаватъ заедно съ туй съ най-енергични процеси на разлагание и образувание на топлина, че по този начинъ *интенсивностьта на съзнанието е правопропорциона на съ интенсивност та на функционалната дезинтеграция*).

Отъ всичко горѣказано е ясно, че всѣко централно нервно дѣйствие, за да се извърши, изисква време. Нервно дѣйствие, което отъ честото повтаряние е станало автоматично, се извършва бърже, съ половина и съ третиня отъ първоначалното време. „Защото очевидно е, казва Спенсеръ, колкото повече нервнитѣ координации ставатъ автоматични, толкова по-вече тѣ ставатъ по бързи и найсетнѣ преставатъ да бѫдатъ забелѣзвани субективни осѣщания[1])". Когато четемъ една книга съ достѫпно за насъ сѫдържание, четемъ я бърже; впечатленията бърже минаватъ въ центроветѣ. Напротивъ, когато четемъ книга съ ново и интересно сѫдържание, нервнитѣ процеси ставатъ по-бавно. Разбира се, че при първия случай съзнанието бива много по-слабо, отколкото въ втория. Въ първия случай времето за прокарванието на нервнитѣ процеси къмъ централния органъ, къмъ мозъка, е много по-кѫсо, отколкото въ втория. Съ други думи, колкото е по-бързо и по-лесно прокарванието на нервнитѣ процеси къмъ мозъка, толкосъ е по-слабо съзнанието, и обратно, и че при първия случай дезинтеграцията на нер-

[9]) Херценъ, стр. 131.
[10]) Херценъ, на сѫщ. стр.
[11]) Spencer, p. 107.

вънитѣ центрове е по слаба, и топлината, която се отдѣля, е по-малка, отколкото при втория. Проф. А. Херценъ изказва това така: *интенсивностьта на съзнанието е обратно пропорционална съ бързината и лекостьта на централното прокарване.*

И тъй, кой е *физическия законъ*, на който се подчинява *съзнанието*? Ето го:

Съзнанието е свързано само съ функционалната дезинтеграция на централнитѣ нервни елементи; неговата интенсивность е право пропорционална съ тази дезинтеграция и обратно пропорционална на лекостьта, съ която всѣки елементъ предава на другитѣ елементи процессить на дезинтеграцията, що ставатъ въ него, и се повръща въ фазата на реинтеграцията[12]).

Вѣрностьта на този законъ на съзнанието се потвърдява отъ наблюденията и опититѣ, правени върху животни, върху здравия человѣкъ, както и върху умоповреденитѣ человѣци. Съ него еднакво естественно и научно се обясняватъ съзнателнитѣ и безсъзнателнитѣ нервни дѣйствия. Така че, тъй нареченитѣ „психически явления" и „психически дѣйствия" се подчиняватъ на физически закони, и на никакви други не могатъ да се подчиняватъ. Това значи, че въ съзнанието, като явление свързано съ нервнитѣ процесси, нѣма нищо *психическо* (душевно). Ако при все туй такива явления наричатъ „психически", то правятъ това по ония причини, за които казва Д-ръ Маудсли. По този поводъ той, на стр. 23 отъ своята „Физиология и патология на душата", казва: „Когато трѣбва да изследваме важното влияние на мозъка, като органъ на органическия животъ, върху умственния животъ, тогава въ езика на общеприетата психология не могатъ да се намѣратъ думи, достатъчни за обяснение на явленията, тъй като последната, макаръ и да признава мозъка за органъ на ума, но нѣма никакваo понятие за него, като за органъ". По тия сжщитѣ причини, както и по причинитѣ, които споменахме въ първата статия, и мониститѣ употрѣбяватъ старитѣ термини. При всичко че тѣ все по-често ги турятъ въ кавички, съ което показватъ, че тѣзи термини не отговарятъ вече на новитѣ понятия за предмета, но употреблението имъ не малко бърка за правилното разбирание на въпроса за съзнанието.

Изследването на въпроса за съзнанието нагледно ни доказва, че въ человѣческата природа освѣнъ *физическа организация*, важна часть отъ която съставлява *нервната система*, нищо друго нѣма. Най-напредъ тази нервна система твърдѣ проста, сетнѣ постепенно съ развитието на физическата организация се развива, става по-сложна. Человѣкъ се ражда за това безъ всѣкакви *прирождени* понятия, идеи и съзнание, а само съ една нервна система, *предрасположена* къмъ развитие и къмъ извѣстна дѣятелность. Понятията, идеитѣ, съзнанието се явяватъ съ получването на впечатления. Следъ общата физическа природа, която окржжава человѣка, часть отъ която съставлява той самъ и отъ която той по-

[12]) Херценъ, стр. 133.

лучава впечатленията си, най-много впечатления получава човѣкъ отъ *живота*, отъ общественнитѣ условия, отъ общественнитѣ отношения, при които живѣе. Но характерътъ на последнитѣ зависи отъ *економическата организация* на обществото. Естественно е, че и характерътъ на впечатленията, които получава человѣкъ, зависи отъ формитѣ на економическата организация. Примитивнитѣ форми на економическата организация сѫ бѣденъ източникъ за впечатления. Съ еволюцията въ економическата организация, източникътъ на впечатленията става по-богатъ. Но както знаемъ, економическата еволюция раздѣли обществото на класси, а днешната економическа организация раздѣля го главно на двѣ противоположни класси — на експлоататорска и на експлоатирана. Днесъ имаме небивало развитие на материалнитѣ богатства, обаче имаме въ сѫщото време и небивало неправилно развитие на физическата организация на работническата класса. Неправилното развитие на физическата организация естественно води къмъ непълно и неправилно развитие на централния нервенъ органъ, на мозъка. Несъмнѣнно е, че съ неправилното развитие на миллионни мозъци обществото губи. Но можемъ се представи, какво богатство отъ идеи, какво широко поле на умственна дѣятелность ще се открие предъ обществото, когато то даде на много миллионнитѣ мозъци, които днесъ оставатъ неразвити, възможность за правилното имъ развитие! Разбира се, при днешната економичеса организация на обществото това е невъзможно. Но то ще бѫде напълно възможно при оная бѫдѫща економическа организация, за която днесъ се бори работническата класса.

И тъй, *монизмътъ* въ „психологията" ни обяснява най-естественно, научно явленията, които се смѣтаха за „най-психически". Той истиква *психизма* отъ оная область на человѣческия организъмъ, въ които дуалиститѣ и особенно спиритуалиститѣ се смѣтаха недосѣгаеми. Съ това той не само възстановлява единството на личностьта съ природата, но възстановлява и единството въ принципитѣ, въ общото *свѣтосъзрѣние*. Той свързва цѣлата положителна наука въ една стройна, строга научна система, която ни дава възможность най-правилно, най-добрѣ да си обясняваме явленията, безъ да прибѣгваме до мистицизма, до таинственни необясними причини.

КНИЖНИНА.

Анибалъ — прочутия Картагенски пълководецъ. (По Момзена) отъ *Ф*. Преводъ отъ русски. 1898 г. Ц. 40 стот.

Г. Д. Икимовъ си е задалъ за цель да попълни една чувствителна празднота въ нашата преводна биографическа литература, като е предприелъ издаванието животоописанията на редъ велики мѫже. Най-вече г. И. иска да удовлетвори потрѣбноститѣ и лам-

тенията на младитѣ, които „всѣкога търсятъ високи примѣри и пр“. Цельта е благородна и ний много ще сме признателни на преводача издатель, ако той успѣе да искара начинанието до край. За тогава именно и ний си запазваме правото да побесѣдваме съ читателитѣ на Н. В. повечко относително „великитѣ мѫже“, а сега ще кажемъ само нѣколко бѣгли думи за преведения „Анибалъ“.

Два-три вѣка нъредъ преди Р. Хр. на историческата арена, въ ю. Европа бѣха искокнали главно двѣ държави: Картагенъ и Римъ; войнитѣ между тѣхъ се водѣха непрестанно. Претензиитѣ на една отъ съперничествующитѣ страни да разширочи своитѣ колониални владѣния и търговски пазарища, предизвикваха другата къмъ озлобление и военни стълкновения. Картагенянитѣ, които бѣха въсприели всичко отъ тогавашнитѣ финикияне—доста суравъ и ограниченъ въ културно отношение народъ—нѣмаха оная граждански ловкость, която е толкова необходима за запазвание на единъ подобъръ редъ въ своитѣ териториални владѣния. Като политическа и социална единица тѣ малко бѣха организирани, а и условията малко имъ бѣха спомогнали до тогава въ това отношение. При всичката си слабость, обаче, тѣ предявяватъ една завоевателна политика къмъ с. Африка и по брѣговетѣ на Срѣдиземното море. Както първата, така и последното, сѫ добри, изгодни кѫтчета за експлоататорски цели: „комерческия инстинктъ“ на Картагенъ намираше, така да се каже, удовлетворение тука. Но по пѫтя на своитѣ безпрепятственни похожденя той срѣщна силното съпротивление на една отъ най-организованитѣ на времето си държава — римската империя. И Римъ, както и Картагенъ, имаше економически интереси въ Африка и по Ср. море. Както Картагенъ се силеше да наложи „чугунная власть“ на чужди владѣния, за да усили вѫншнитѣ си пазарища — несъобразувайки се съ вѫтрѣшната си нищета и отпадналость — така и Римъ — тоя всемогѫщъ великанъ на дрѣвностьта, се стремеше да придобие всесвѣтско величие . . . Борбата за надмощие бѣ обявена, и на двѣтѣ страни предстояха сѫдбоносни минути . . . Безразсѫднитѣ пунически войни, впрочемъ, турнаха край на работитѣ . . . Следъ първата (264—241 до Р. Хр.), която се свърши съ слава за римлянетѣ, картагенянетѣ претърпѣха решителни загуби: тѣ бѣха заставени да се оттеглятъ отъ о. Сицилия, който стана римска провинция; по щастливото стечение на обстоятелствата, при завръщанието си отъ острова, карт. успѣха да завладѣятъ нѣкои части отъ ю. Испания и това бѣше всичко, което тѣ можаха да спечелатъ презъ едно двадесеть и три годишно *безплодно* воювание. Но... 218-та год. дава новъ тласъкъ и нова подкладка на събитията. Синътъ на Хамилкаръ — прочутия потушитель на народнитѣ вълнения въ Испания и заклѣтъ врагъ на римлянетѣ, Анибалъ, напада ненадейно на Сагунъ. Това обстоятелство дава поводъ да се начепе втората пуническа война (218—201 г.). Анибалъ става фактически распоредитель — пълководецъ въ военнитѣ дѣйствия. Редъ блѣскави побѣди въздигатъ неготото солдатско ремоне; той минава Алпитѣ, ударва на балканскитѣ племена и дости-

га до Римъ. Но сѫдбата, както обикновенно бива въ подобни случаи, започва да да си играе съ неговитѣ „гениални способности“. Великиятъ воинъ следъ нѣколко несполучливи сражения, се завръща въ Картагенъ, отива въ Африка пакъ за кървави лаври, и най-после, обсипанъ съ народно презрѣние, прекарва последнитѣ дни отъ своя животъ въ изгнание. — Неприятеля тържествува: Римъ, възползуванъ отъ истощенностьта на Картагенъ, напада на него, обезсилва го съвършенно; а съ това силния, преди време, гигантъ слиза отъ историческата сцена, за да стори мѣсто на побѣдоносния съперникъ.

Отъ тая дълга върволица на военни приключения, както свидѣтелствува историята, нещастния картагенски народъ не можа да извлече никаква чувствителна полза. Той не само че се отказа отъ завоевателната си колониална политика, ами се опрости и съ политическата си и гражданска независимость . . . Всичката отговорность, разбира се, пада върху неговитѣ фактически представители. Политическитѣ фракции и народнитѣ демагози, отъ една страна, и отъ друга — екзалтиранитѣ пълководци, бѣха доволно развалени, за да докаратъ единъ народъ до просѣшката торба. А между туй, историкътъ на Анибалъ иска да ни представи този последния, като образецъ и въплощение на всички добри качества на единъ доблестенъ държавенъ мѫжъ! г. Икимовъ пъкъ, като да желае да постави „Анибалъ“ — биографията на „първо мѣсто и въ най малката (защо не скромна?) библиотека“. Благонамѣрено желание!

Книжката заслужава да бѫде прочетена, но само съ едно условие: да се разбере, какъ единъ разюзданъ „гений“ съ своитѣ „велики, но безплодни подвизи“ (стр. 59) ускорява пълното икономич. и политическо разрушение на една държавица, — какъ тоя „образованъ човѣкъ“ (19) се рови въ потоци кръвъ да търси слава и величие и какъ, най после, всичко се сринва, за да го погребе.

На края ще забележимъ, че превода не е съвсѣмъ гладъкъ. Срѣщатъ се думи като следующитѣ: „погибъ, карбитѣ, суфетъ“ и неясни пасажи, като: „Но стига е, ако кажемъ, че извѣстния“ (стр. 17). „Въ долината на Тичино . . . римската кавалерия, като излѣзла по разузнавание (на какво?) подъ началството на самия консулъ...“ (стр. 32); всички тѣзи грѣшки пречатъ на четивото, а испълнения съ благи намѣрения г. Иким. би трѣбвало да обърне повечко внимание. **И. К.**

Трепети. Стихотворения отъ *Кирилъ Христовъ*. Премия на сп. „Животъ“. Сливенъ, 1897 г., стр. 96 на 16, ц. 1 л.

Днеска у насъ е на мода поетътъ г. К. Христовъ, или Кирилъ — както по просто го нарича критическия менторъ г. Д-ръ Кръстевъ, или още по-просто — Кирю, както би го казали неговитѣ любезни Старозагорски съотечественници. Прикотканъ почти отъ всички списания, въ късо време той си извоюва извѣстностьта на поетъ. И не може да му се отрече извѣстно майсторство на стиха. Може да се каже, че по неговата техника той изведнажъ достиг-

на г. Вазова. Чудното е, какъ завистливитѣ г-да Величковъ понапредъ, а Вазовъ сега субсидиратъ единъ свой съперникъ, който съ фразата ще ги тури въ джеба си. А силата на тия поети, както се знае, се крие въ мазната фразеология.

Г-нъ Христовъ започна съ сполучливи преводи изъ Надсона. Пъкъ и първитѣ му оргинални стихотворения носѣха отпечатъка на млада и прѣсна страстность, насочена не само къмъ „моми и вино". Кой знае, ако г. Христовъ не бѣ тъй младъ започналъ и ако не го разглезеха „критици" като д-ръ Кръстева белкимъ излѣзеше нѣщо отъ него. Но не би. Изгабосаха го момчето. Похвалитѣ дадоха единъ фалшивъ пѫть на неговата дарба, дѣто тя скоро се исчерпа и той започна да се предъвква съ уморително еднообразие за читателя. Липса искренното чувство и остана лустросаната плътска чувствителность.

Този ни отзивъ никакъ нѣма да се хареса на досегашнитѣ рецензенти на *Трепети*. Тѣ всинца въ унисонъ прогласиха тѣхния авторъ за гениаленъ. Споредъ сп. „Мисъль", „въ тия *трепети* трептятъ струни, каквито въ българската литература до сега не сѫ трептели", „Трепети" „внасятъ нови вѣения въ литературата, а следователно и въ живота" (кн. II, стр. 199—200). „Поезията на К. Хр. има голѣмъ . . . недостатъкъ: въ нея има премного животъ. Поетътъ сѣкашъ страдае отъ излишъкъ на сили и на жизнерадость, сѣкашъ е боленъ отъ една болѣсть, отъ която никой, никой у насъ не болѣе: отъ живота. Единъ боленъ отъ живота поетъ, посрѣдъ единъ народъ отъ здрави — като трупа, като скелета—хора! Феноменъ, достоенъ за удивлението на тълпата и анализа на критика . . . — Иска ли читательтъ да почувствува една луда страстность, една клокучуща струя отъ непосредственъ животъ, нека отвори тая малка книжка, нека я отвори и нека прочете — не най-лудешкото, не най-трептящето отъ сила и жизнерадость стихотворение, а напр. *Си съ молитва*, и нека попита себе си, челъ ли е други пѫть на своя езикъ нѣщо тъй бурно, тъй бѣсно протестующе?" „Вторият елементъ, който владѣе и поглъща всичко друго, е една демоническа, една стихийна жажда за любовь". „Ако К. Хр. и въ по-голѣми, въ органически произведения успѣе да съхрани сѫщия животъ, особенно ако бѫде способенъ да превърне своя огънь въ творческа жизнетворна мощь, българската критика съ гордость ще поздрави въ него най-мощния поетически талантъ и най-великия между живитѣ и угасналитѣ български лирици" (кн. III, стр. 294—298).

Въ вѣнцеплетенията на г. Христовата муза не по-долу стои и сп. „Прагъ", което отъ умиление отъ стихотворението „Чернитѣ очи" пише: „Нашия заглъхналъ въ катадневната дреболия животъ би могълъ да се сгрѣе раздвижи най-чувствително съ единъ силенъ и потрѣсающъ навѣй на страстность, следъ който едва би насталъ истински разцвѣтъ и у насъ на лирическа поезия въ всичкия й раскошъ, отговорящъ намъ, като юженъ народъ" (кн. I, стр. 19). Въ рецензията на това списание за „Трепетитѣ" хвалбопѣнието

дохожда до самозабравяние: „Който съ топло сърдце е наблюдавалъ студения нашъ животъ и следилъ сухата наша литература, само той може да разбере съ какъвъ възторгъ ведрия и непокваренъ въ чувствата си човѣкъ ще чете горнята сбирка стихове. Тѣ изобщо взети, сѣкашъ не сѫ писани думи, а пѣсни излѣти отъ сърдечни трепети, доловени съ струнитѣ на лира, каквато въ страната на Балканитѣ е съвсѣмъ нова. Свѣжата душа ще намѣри въ тѣхъ хиляди свои гънки, но отразени съ ясность, сила и тепликъ, който е присѫщъ само на великата поетска душа. Досѣгнати сѫ всестранно струнитѣ на индивидуалния вѫтрѣшенъ животъ и съ такава жарь, каквато е рѣдкость, каквато е достояние почти само на общепризнати пѣвци изъ всесвѣтската литература. Може би, ний сѫ самомамимъ, но се самомамимъ съзнателно; — горнитѣ ни думи сѫ непосредственното и най-искренно впечатление следъ прочитанието вкупомъ тая втора сбирка стихове на К. Хр. Нѣщо повече, —ако тая сбирка стихове би била преводна, ний бихме се чувствували просто по-смѣли да я величаемъ: — тъй тя въ общото впечатление ни изненадва като българи!“ (кн. II, стр. 120).

Ще се задоволимъ съ отзивитѣ на *Мисъль* и *Прагъ*, като най-характерни. И всички други отзиви бѣха похвални (освѣнъ въ в. *Народъ*). Трѣбва да е нѣщо особено тази нова балканска муза! Хайде да вземемъ голѣма кошница и да идемъ за ягоди. Колко пъстри словоизвержения ще намѣримъ!... „Начинающата сила, която се издига съ такава бързина“, внася „нови вѣения въ литературата“, и не само въ тая недостатъчно наторена нива, но „и въ живота“. Тя просто е „болна отъ животъ“, тази „велика поетска душа“, този бѫдѫщъ „най-великъ български лирикъ“ и „най-мощенъ поетически талантъ“, съ своята „демоническа, стихийна жажда за любовь“. Тѣзи надути ягоди се испъстрятъ съ поетическата гарнитура отъ „луда страстность“, „клокочуща струя“, „бѣсенъ протестъ“, „потресающъ навѣй на страстность“ и прочее ужасии.

Колко ли пера сѫ оглозгани, до като се излѣе „самоизмамата“ (и то „съзнателна“!) на дълготърпеливата хартия! А впрочемъ, „самоизмамата“ никого не докосва, до като не се искаже публично: тогава тя става *измама* — все едно, дали „съзнателна“ или безсъзнателна. Такова е поне „непосрѣдственото и най-искрено впечатление“, което рецензиитѣ на *Мисъль*, *Прагъ* и др. произвеждатъ върху „ведрия и непокваренъ въ чувствата си човѣкъ“.

И наистина, каква е тази чутовна муза, която ни е пратена отъ Парнасъ да направи превратъ не само въ книжнината, но и въ живота? Ба, познаваме я ний нея! Често сме я виждали съ направена глава, бѣлосана и червосана, да се расхожда на файтонъ по пазарищата. Това е музата на плътската и чувственна „любовь“, която се продава на тържището за нѣколко лева. Каква критикарска „самоизмама“! Хората сѫ смѣтнали за любовь хвърчението на пеперудата отъ цвѣтъ на цвѣтъ или, по-точно, — „лудешкото“ и „страстно“ дирение на „Венерини прилѣпи“ (chauve-souris de Vénus). Това ли е то „потресающия навѣй“, който щѣлъ да възбуди лириката на единъюженъ народъ?

Въ сжщность, този „навѣй“ никакъ не е новъ. Всѣки драскачъ на стихове, даже най-бесталанния, е започвалъ и свършвалъ съ него. Всѣки е въспѣвалъ плътьта и за приправка е туралъ и малко „духъ“. Поне да въспѣваха любовьта, и то не е. Каква ти любовь?

То жаръ въ крови,
Горячки жаръ,
Не жаръ любви!

Отъ начало и до край г. К. Хр. трепери отъ „трепетитѣ“ на единъ съ развалена фантазия деликанлия при вида на нѣкоя гиздава мома. Чудното е, защо тия „Трепети“ сж посветени „на свѣтлия духъ на Алеко Константиновъ“. Толкова повече, че въ посвещението („Предъ гроба на Ал. К.“) не се забелѣзва никакъвъ „трепетъ“: то е просто една суха уйдурма, прилична на ритмувано вѣстникарско антрефиле. И тука си испаща нещастната безименна „тълпа“, която е изяла отъ поетитѣ толкова ритници, колкото суровици не е видѣлъ и най-якоглавия бозайникъ.

И всѣвга тъй тълпата ще прощава,
Додѣто я пѣвецъ не призове;
Додѣто съ пѣсни ядни не съгрява
Гнѣвътъ ѝ той надъ святи гробове.

Не ще съмнѣние, че не поети като г. К. Хр ше призоватъ „тълпата“ на бой за свобода. Ако пъкъ, като хилави баби, се съберать поетитѣ надъ „святитѣ гробове“ да правятъ поменъ за душитѣ на умрѣлитѣ, тѣ не ще сгрѣятъ и раздвижатъ смръзналата и неподвижна „тълпа“. По-лесно е не дървени, а желѣзни маси да се раздвижатъ и предкажатъ на г. Г. х. Боневъ злоключението съ г. д-ръ Кръстевъ, отколкото великитѣ поети на последния да поклатятъ народната „маса“. И самъ г. К Хр., впрочемъ, не вѣрва въ пророческото си назначение:

Така! ти още вѣрвай въ тозъ народъ,
Въ туй малодушно, подло, робско племе!...
... А тозъ народъ е, братко, гнилъ мъртвецъ,
Изровенъ пакъ погребенъ за да бжде.
Не, нему и арменската сждба
Не би му влѣла капка свѣсть, ни сила!
Не, него и гръмовната тржба
На Страшний Сждъ дори не би свѣстила!

Когато зурлитѣ на второ пришествие ще бждатъ безсилни да свѣстятъ „туй малодушно, подло, робско племе“, — та г. К. Хр. ли ще се залавя за тази работа! Но понеже не може да бжде поетъ-гражданинъ, г. Хр. предпочита да стане поетъ на „вихренитѣ наслади“. Да живѣятъ „виното и момитѣ“! Долу „малодушното, подло, робско племе“!

Хайде да преминемъ сега къмъ „потресающия навѣй на страстность“, който е и букетътъ на „Трепетитѣ“. Дали този „навѣй“ „*потресающъ*“, — не знаемъ; но намъ той се вижда *погнусящъ*.

Никакви ,,хиляди гънки'', а една дебела, груба чувственность, която потръсва понѣкога самия авторъ, накарва го да загледне въ себе си и — уви! — не намира тамъ нищо.

Но спрѣха внезапно да шепнатъ устата:
Тъй глупо безмълвие въ умътъ ми наста,
Тъй пусто и срамно ми стана въ душата,
Че пакъ изведнажъ ми причернѣ свѣта.

Но това ,,глупо безмълвие въ ума'', види се, преминава бесполезно за г. Хр. и той пакъ ,,търси нови сили, измамата за да повтори въ редъ измами мили''. И трѣбва да се признае, че въ този пѫть той е исхарчилъ толкова сили, щото би надминалъ и Донъ-Жуана. За г. Хр. жената е — споредъ изражението на Лермонтова — ,,създание безъ воля, играчка за чуждитѣ страсти и прищѣвки''. Въ цѣлата си сбирка г. Хр. ,,простира рѫцѣ'' все къмъ ,,нова цѣль'' и се стреми да прекара презъ ,,трепетни колѣнѣ'' различни ,,сильни красоти''.

Още въ първото си стихотворение („Трагедия") той расправя, че любѣлъ нѣкоя-си, ама не можелъ да скърши хатъра и на друга една, която „въ лудо блаженство" го пригръщала. Но

Напусто азъ искахъ сърдце да сгрѣя. . . .
Напразно немощенъ на нейни гърди
Азъ плакахъ, — но плакахъ, уви! не за нея:
Надъ моитѣ трепети други ликъ бди".

И — колко е милостивъ Господъ! — поетътъ не искалъ, не можелъ „туй щастье отъ жаль да смути". Само че тази „жаль" се проявява къмъ всѣка срѣщната изъ пѫтя „цѣль".

Видѣхъ я — ослѣпѣха ми очитѣ
Отъ тая демонична красота
И викъ безуменъ тласнаха гърдитѣ
Къмъ схванати уста.

Два дена траелъ поетътъ и насмалко щѣлъ да полудѣе, „но дойде третий день". . . „Подлий страхъ тозъ пѫть вечъ задушихъ — и за рѫцѣтѣ азъ смѣло я хванахъ. И викахъ й: — Три дена вече ставатъ! Не мога повече не ме мѫчи! . . ." . . . „И хубостьта, която подлуди ме, азъ грабнахъ на рѫцѣ.

И тѣзъ очи безумно-сладострастни
Съсъ хиляди цѣлувки азъ покрихъ, —
И въ тия устни трепетни, безгласни
Азъ свойтѣ устни впихъ.
И всичката ми кръвь нахлу въ главата. . . ."

Но понѣкога неговитѣ „очи нахално впити" виждатъ миражъ:

И трепнахъ . . . Но додѣто да те зърна
(То бѣше ти!), додѣ простра рѫцѣ,
Задъханъ всъвъ захласъ да те пригърна,
Азъ видѣхъ впити въ менъ два строги взора. . . .
— То бѣха други двама . . . чужди хора. . . .

„Цѣлувкитѣ“ и „прегръдкитѣ“ сѫ безброй. Въ нѣколко стихотворения по „хиляди цѣлувки“, ще достигнатъ до милионни и ний ше получимъ единъ милионеръ на цѣлувки.

Ела при менъ, склони глава, о мила,
На моитѣ гърди; закрий очи. („Богохулство“).
И сѣпнахъ се, че сѣтихъ азъ до мене
Да спи спокойно милий ангелъ мой. . . .
О, хубость дивна, прелѣстно видѣние,
Що кѫпѣше се въ луннитѣ лѫчи. . . .
. . . И тихо азъ тѣзъ склопени очи
Цѣлунахъ. . . .
. . . Пригърнахъ я и пакъ заспахъ си ази. („Терцини“).
Оставиме съ огненни цѣлувки
Да обсипя твоето лице. („Пѣсень“)

И на сънѣ „видѣнията“ се носятъ предъ нашия поетъ. Присъпява му се една, която стояла до неговото прозорче, а върху нея „витай любовь грѣховна“. Навѣрно, тази приятелка е била нѣкое сираче, тъй като въ поезията на г. Хр. майкитѣ играятъ ролята на Цербери. Така напр. „въ къспа нощь за бѣла Рада“ той щѣлъ „да прескочи кале-ограда“, „ала майка бди и миръ не дава“. Трѣбва да се забелѣжи на г. Хр., че прескачанието на плетища е често пѫти съпрѣгнато съ пречупване на крака.

Азъ казвамъ й . . . а тя се само смѣе,
Върти се околъ менъ, подскача, пѣе
И дума ми: „Потрай! . . .
Кога си лѣне мама. . . .“

Началото добро. „Обѣщава! — Но какъ се, божке, чака до тогава, какъ толкозъ се страдай!“ Ала „изведнажъ открѣхва се вратата — а, ето най-подиръ. . . .“ Дѣйствието се извършва благополучно. „Но що така въ прозорчето надница шпионката луна?“ Края е въсхитителенъ, понеже . . . „ненадѣйно пада завѣската. . . сама“.

О, блаженна тъмнина! Въ тебе всички котки се виждатъ сиви и развалени̇тѣ момчета — гении! Поетитѣ пропѫждатъ и мѣсеца, за да се предадатъ на своитѣ „вихрени“ оргии. „Притискатъ се гърдитѣ до гърди“, но „изведнажъ изчезна тъмнината—тогазъ уплашена бѣга момата“. Ахъ, тоя „тайнствений мракъ“! Поетътъ си спомня съ въздишка, „въ градинския шумакъ какъ ние таехме се скрити“. Ба, денщицитѣ не се потулватъ толкова: тѣ изливатъ своитѣ чувства по мегданскитѣ чушми.

„Любовьта“ на нашия поетъ е ненаситна. Той иска да лови „въ примка“ чуждитѣ сърдца. Той ревнувалъ урагана, за дѣто пригръщалъ часъ по часъ морето и — да би могълъ — би покрилъ съ море цѣлата земя и би станалъ исключителенъ собственикъ на тази стихия. Ала не иска да зароби сърдцето си. То било „птичка, що се мѫчно вдава, — днесъ е тука, утрѣ отлетя: но въ всѣка шубрака остава по една вълшебна пѣсень тя“. До колко, обаче, тази „пѣ-

сень“ е материална, се вижда, между другото, отъ неговитѣ „Станси“, дѣто той ни удостовѣрява, че усѣщалъ ,,въвъ своитѣ рѫцѣ“ ,,плътьта на дълги си мечтания“. Но не ,,рѫцѣтѣ“, ами и ,,устата“ не го задоволяватъ; той отива по-нататъкъ:

Устата впити сѫ въ устата, —
Но още, виждашъ ти, желая. . . .
И кривъ ли съмъ, когато зная
Азъ тайната на любовьта?

Г-нъ Хр. се задоволява съ многоточие и оставя въ ,,трепетно“ ожидание своитѣ читатели, които трѣбва сами да отгатнатъ неговитѣ по-нататъшни желания и да открията ,,тайната на любовьта“ отъ единъ Венеринъ прилѣпъ на други пресища понѣкога нашия поетъ и — следъ победата — той се пита: какво отъ това? Нерви истощени, очи хлътнали, източния вкусъ задоволенъ — какво отъ това? Но г. Хр. е младъ и той пакъ пиява ,,жени и вино! Вино*) и жени! защото всичко тукъ е суета, освѣнъ кипящата и буйна младость, прахосана — дори въ минутна сладость“.

Животъ разуменъ, слава, идеали
Тазъ стара пѣсень вече се не пѣй, —
Защото днесь се съ нея само хвали
Тозъ, който не умѣе да живѣе! . . .
. . . Да, въвъ безумства, въ вихрени наслади
Азъ ще преваря погрѣбалния звънъ. . . .
. . . И нека отлѣти животъ крилатъ!
Но, ахъ, съсъ пълна чаша въ рѫката, —
Когато сладостно шуми главата,
Когато цѣлъ е въ този божий свѣтъ! . .
А послѣ нека се глава отпустне
На страстни топломраморни гърди

Цѣлата сбирка на г. Хр. прави впечатлѣние да е писана „съ пълна чаша въвъ рѫката, когато сладостно шуми главата“. *Ужствения пустота и гнусно сладострастие* — ето какъ може да се резюлира нейното съдържание.

Варна, 2 априлий. **Базаровъ.**

---

*) Не обича ли нашия обичливъ поетъ една преварена старозагорска ракийца или пъкъ казанлъшка гюловица.

Въ рецензията за кн. „София Ковалевска“, помѣстена въ III кн. е казано, че тя е преведена отъ Г. Бакаловъ. Това е погрѣшка; книгата е преведена отъ **Ив. Тодоровъ** **Бел. на Ред.**

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

Socialismus und moderne Wissenschaft von Enrico Ferri. Bibliothek für Socialwissenschaft 5 Band.

(Социализмътъ и модерната наука).

Цельта на горнята книга, автора на която е вече извѣстенъ на българската читающа публика, е да покаже, че между дарвинизма (биологията) и цѣлата модерна наука отъ една страна и социализма отъ друга царува пълна хармония. Изложението е насочено не само противъ противницитѣ на социализма, но и противъ ония отъ школата на Маркса, които споредъ автора сѫ или наследство отъ утопичния социализмъ или пъкъ почиватъ на криво разбиране на дарвинизма и неговото по-нататъшно приложение и развитие.

Надѣваме се, че на читателя е извѣстенъ възникналия на конгресса на нѣмскитѣ естествоиспитатели въ Мюнхенъ презъ 1877 год. споръ, дали дарвинизма „прогласява високо несъстоятелността на социалистическитѣ идеи“ или наопаки „води непосредственно къмъ социализма“.

Ернстъ Хекелъ — Иенския професоръ по биологията — твърдѣше първото и препорѫчваше „распространението на теорията за происхождението на видоветѣ, като най-добрата противоотрова противъ абсурдното и утопично равенство на социалиститѣ“ (стр. 3).

Рудолфъ Вирхофъ — професоръ по патологията въ Берлинъ — застѫпваше второто отъ цитиранитѣ по-горѣ мнения и „оборваше енергично новата теория“.

Ферри свежда къмъ три главни пункта възраженията на Хекеля и привърженицитѣ му, които разглежда последователно.

Неравенството на човѣцитѣ. Твърдението, че социализма искалъ да изравни, да направи равни всички хора, е извѣстно на читателя. Това и въ най разумната си форма повърхностно, а въ вулгарната си форма на изравняване ръста невъзможно и крайно глупаво твърдение намѣри своитѣ застѫпници и апостоли и у насъ. Задоволяваме се да укажемъ на „Нашитѣ писачи и критикари“ отъ Михайловски и на преводитѣ отъ Джерома Джемса въ „Българска Сбирка“. „Научния, т. е. вдъхнатия отъ Маркса и единственния заслужвающъ поддържка и критика социализмъ съвсѣмъ не отрича неравенството на хората, било то вродено или относле добито, тѣлесно или душевно“ (стр. 8). Автора се обръща къмъ ония социалисти, които и днесъ още вѣрватъ въ равенството на хората особенно по отношение къмъ половетѣ. Такъвъ е напримѣръ Бебель, който твърди, че жената въ физиологическо и психологическо отношение е равна на мѫжа. Изследванията на Ломброзо и Ферраро направиха неоспорима по-нисската физиологическа и психологическа стойность на жената въ сравнение съ мѫжа. Това се обяснява съ положението на жената като майка. Подържанието на рода поглъща енергията на жената. Послед-

нята притежава „една по-малка интелигентность, особенно една по-незначителна синтетическа способность; ако жената е рѣдко гениална, причината на това е, че тя ражда гениални мжже“ (стр. 9). Безъ да да подлагаме ни за минута на съмнѣние изводитѣ отъ изследванията на поменатитѣ атори, ний сме по-вече склонни да приемемъ гледището на Бебеля, което взема предъ видъ „положението на жената въ течение на вѣковетѣ“, за по вѣрно при разглеждането на обществените въпроси, отколкото гледището на специалиста.

Но това не значи още, че исканията на социалиститѣ по отношение къмъ жената сж погрѣшни. „Жената като човѣшко сжщество и като създателка на человѣчеството заслужава едно по-високо правно и морално положение“ (стр. 10).

Социализма казва, че хората не сж равни, но че тѣ всички сж хора, че, следователно, всѣкой човѣкъ има право на човѣшко сжществувание. Че ний социалиститѣ не вѣрваме, че всички хора могатъ да вършатъ една и сжща работа. Това не може да бжде и въ бждащето социал. общество, защото способноститѣ и умѣнието на хората не зависятъ само отъ общественнитѣ условия. Че въ бждащето социал. общество ще има хора, които ще умѣятъ да работятъ по-добрѣ съ мускулитѣ си, отколкото съ мозъка си; но въ бждащето общество не трѣбва да има хора, които нищо не работятъ и други които работятъ твърдѣ много или за твърдѣ низко възнаграждение; и, което е най въпиющата несправедливость, ония, които ний-малко работятъ, да притежаватъ най-много богатство. Богатството въ днешното общество е „само рѣдко плодъ на трудолюбие и спестовность“ (12). Не дарбитѣ и добритѣ качества, а чистата случайность да се родишъ въ една богата фамилия опредѣля общественното ти положение. „Не, всѣкой трѣбва да изработва самъ прехраната си и всѣкиму трѣбва да се осигури за работата, която върши на обществото едно човѣшко сжществувание“ (13). Въ това се състои великия превратъ, който социализма ще донесе съ себе си. На социалиститѣ и презъ ума не имъ е минавало даже да превятъ хората равни. — Дарвинъ доказа несбждчивостьта на подобни желания —; не, социалиститѣ искатъ да премахнатъ само ония обществени отношения, които увеличаватъ искуственно това неравенство въ смисъль противоположна на Дарвиновата теория — израждането на человѣчеството; че едно здраво и силно дѣте трѣбва да погине въ борбата за сжществувание съ едно слабо дѣте, само защото първото е родено въ една бѣдна, а второто въ една богата фамилия — да, социализма иска да премахне това изнасиленно и морално израждание чрезъ премахването на психическата и морална бѣдность на масситѣ; и тогава борбата за сжществувание ще си остане постоянний фактъ на обществень животъ, но ще приема една все по-малко брутална, все по-умствена, и все по-хуманна форма и нейнитѣ цели и идеали ще ставатъ все по-високи“ (35).

Най-после не трѣба да се забравя и закона за солидарностьта, който не само въ животинскитѣ, но и въ человѣческитѣ общества проявява наредъ съ закона на борбата за сжществувание своето хумано дѣйствие. Тоя последния законъ проявява все по-положително

своето дѣйствие съ прогресса на човѣшката култура, заедно съ по-голѣмата сигурность на „условията за сѫществувание, преди всичко на храната“ (37). Социализма, който ще осигури сѫществуванието на всички, ще даде чрезъ това възможность за пълното развитие дѣйствието на тоя законъ.

Преживяванието на най-добрѣ приспособенитѣ. Третйото и последнйо противоречие между дарвинизма и социализма: „борбата за сѫществувание осигурява преживяванието на най-добритѣ или на най-добрѣ снабденитѣ (ausgerüstet) и представлява единъ аристократически дѣйствующъ процессъ на половия отборъ въ противоположность на демократически нивеллирующия коллективизъмъ“ (стр. 39). Изражението „преживяванието на най-добритѣ или на най-добрѣ приспособенитѣ“ се нуждае отъ поправка. Думата, „най-добритѣ“ трѣба да се почеркне. Тя е остатъкъ отъ теологията, която вѣрва въ една крайна цель. „Развитието заключава въ себе си и регресса и распадението“ (40). Наистина, че може да се говори за прогрессъ, но той „не е постигнатъ по една права линия, а по една спирала“ отъ постоянно слизание и качвание, отъ постоянно мѣнение между распадание и усъвършенствувание. Както въ личния, така и въ обществения животъ всѣка фаза носи отъ развитието въ себе си условията за своето разлагание, а върху развалинитѣ на последното и изъ тия развалини изниква по-високата фаза на развитието. Не най-добритѣ, а най-добрѣ приспособенитѣ къмъ дадената обществена срѣда и дадения исторически моментъ преживяватъ другитѣ. Тая разлика е много важна. „Въ природата води тъкмата игра на космическитѣ сили и положения въ всѣкой случай къмъ едно продължително усъвършенствувание“; въ обществото наопаки развитието води често „къмъ другъ видъ отборъ, който, наистина, така сѫщо почива на преживяванието на ония, които сѫ най-тѣсно приспособени къмъ даденото историческо положение, но който обаче доказва именно коррупцията на дадената обществена срѣда. Милитаризма и войната, които поглъщатъ най-здравитѣ, бракътъ по смѣтка, покровителствуванието на нископълзящитѣ и лакейничествующитѣ и преследванието на смѣлитѣ борци и честнитѣ характери, претрупванието съ работа на работната класса и вардението живота на слабитѣ и болни привилегировани — всичко това води къмъ израждание на человѣчеството и накарва социалисти и несоциалисти да обявятъ, че закона за „отборътъ“ нѣма сила за человѣчеството. Заключението е погрѣшно, защото не най-добритѣ, но най-добрѣ приспособенитѣ къмъ дадената обществена срѣда преживяватъ; следователно побѣдата на най-порочнитѣ и най слабитѣ доказва само гнилостьта на дадената обществена срѣда. Но дадената обществена срѣда не е вѣчна; тя е само единъ моментъ въ развитието на человѣчеството. Тя се намира въ надвечерието на своето погивание. Горѣизброенитѣ явления, изражданието на человѣчеството говорятъ именно за въ полза на социализма. „За една здрава психическа и обществено срѣда ще бѫдатъ здравитѣ натури най-добрѣ приспособени; тогава премията и състезанието ще падне сугурно оному, който е най-здравъ на тѣло и душа и затова ще докара едно ко-

лективистическо общество (обществена економическа уредба), което осигурява всѣкиму сѫществуването, едно физическо и морално подобрѣние на човѣчеcкия родъ" (46). На възражението, че преживяването на най-приспособенитѣ все пакъ си остава единъ аристократически принципъ, отговаряме, че социализма ще гарантира развитието на всѣка личность, и че покрай формулирания отъ Дарвина законъ за половия отборъ сѫществува и други единъ законъ, който въ противоположность на първия има еминентно демократически изравняющъ характеръ. „Отъ грамадната масса на човѣчеството се издигатъ индивидууми, семейства, расси, които се стремятъ да се издигнатъ надъ общото ниво; тѣ се покатерватъ на стръмната вишина; достигватъ върха — на силата, богатството, знанието, гения — и веднъжъ покачени тъй високо тѣ се струпулявать надолу въ бездната на лудостьта и израждането. Наследството е великата изравнителка; като води къмъ погиване всичко, което въздига високо, тя демократизира човѣчеството" (стр. 47).

Социализма и религиозното вѣрване. Тази глава я испускаме, понеже тя е преведена на български и печатана въ кн. II, 1898 год. на *„Ново Време"*.

Индивидуума и вида. Въ схващанието на отношението между индивидуума и вида се показва вторият пунктъ на генитическото отношение между дарвинизма и социализма. Индивидуализма на 19 столѣтие трѣбва да отстѫпи мѣстото си на социализма и федерацията между народитѣ. Модерната биология доказа, че „индивидуума [illegible] ществува само до толкова, доколкото е часть отъ една общность [illegible]
Всичко живуще е една ассоциация, една общность (59). [illegible]
обществения аггрегатъ, е собствената, живущата и вѣчната [illegible]
вителность на живота" (60). Въ края на миналото столѣтие [illegible]
обяви индивидуума за единствено сѫществующъ, а обществото [illegible]
куственъ продуктъ на обществения договоръ (contrat social) [illegible]
„предписа на почивающия тогава ancien regim вѣчна [illegible]
го схвана като моментъ въ историческото развитие. [illegible]
съгласна да гледа на обществото като на едно естествено [illegible]
(61). „Най-доброто, което индивидуума притежава, [illegible]
на обществения животъ, даже и тогава когато [illegible]
[illegible] съ гнилость и болѣсть, които сѫ само преходни [illegible]
[illegible] възникването на една нова фаза на развитието [illegible]
[illegible] е следъ главно на втория съ [illegible]
[illegible] на индивидуума — стнешението и поддържането [illegible]
[illegible] и любовьта сѫ двата основни [illegible]
[illegible] равновѣсие въ последния [illegible]
[illegible] учение слу[illegible]
[illegible]

Борбата за съществуване и классовата борба. Закона за классовата борба, както е извѣстно вече на читателя, е за социализма на Маркса онова, което закона за борбата за съществувание е за дарвинизма — тайната на погиванието старитѣ форм (животински или обществени) и възникванието на новитѣ, на историята (естественна или общественна), на прогресса. Обвинението, че забравяме или отхвърляме борбата за съществувание забравя за тая именно борба на класситѣ, която е общественния еквивалентъ на борбата за съществувание. Учението за классовата борба означава, че обществото не е една хомогенна (еднородна) масса; но, че „се състои отъ различни класси отлични една отъ друга отчасти по своитѣ физикопсихически качества, отчасти по сумата традиции и привички на живота и общественната си дѣятелность" (67). Прехода на отдѣлнитѣ личности отъ една класса въ друга не е исключенъ, „при всичко това тия различни класси си оставатъ реални факти, противостоящи на всѣко законодателно нивелирание, докато първичната причина на тѣхната различность дѣйствува" (68). Последнята лежи въ економическата структура на обществото. Докато економическата основа на нравственото, правното и политическо положение не бѣ доказано съ пълна ясность, отиваха всички стремления къмъ общественна реформа въ едно неопредѣлено изискване и отчасти завоювание на религиозна, политическа, изборна и т. н. свобода" (69)- Безъ съмнение тия завоювания и борби не бѣха безполезни, но „най-священното оставаше за масситѣ недостигнато и невидимо". Днесъ, благодарение на Марксистския социализмъ „задачата стои поставена остро, ясно и немилостиво предъ съзнанието на модерното человѣчество" (70).

(Край въ след. кн.)

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Американо-испанския конфликтъ. — Възстанието въ Куба.— Жестокостьта на Испания спрямо спра е ливо въстаналитѣ.

Въ тази минута ний се намираме въ пълния разгаръ на Американо-Испанския конфликтъ. Какъ ще се завърше почнатата вече война — това ще ни го покаже най-близкото бѫдѫще. Онѣзи отъ читателитѣ, които сѫ следили разнитѣ стадии на конфликта, знаятъ, че причината му е предизвикана отъ войната за независимость, водена отъ жителитѣ на островъ Куба, срѣщу испанското владичество отъ цѣли четире години насамъ. Тѣ знаятъ сѫщо, че хуманностьта на Съединенитѣ Държави въ случая играе по-малка роль, отколкото тѣхнитѣ непосрѣдственни материални интереси. Постоянното воюване около брѣговетѣ имъ, като прѣчи на търговията и прави положението едно отъ най-несигурнитѣ, ги накара да взематъ

енергически мѣрки самос ледъ четирегодишни кръвопролития, когато тѣ щѣха да направятъ това много по-рано, ако мотивитѣ бѣха по-други. Като изоставяме на страна за сега подробното разглеждание на този конфликтъ, ние ще занимаемъ читателитѣ съ въстанието въ Куба, а най-главно съ осѫдителната и мръсна роль, която играе испанското правителство.

Куба е единъ отъ Антилскитѣ острови, завладѣни отъ испанцитѣ още въ времето на Коломба. Тѣзи голѣми острови сѫ били населени съ дивашки племена, които почти всички сѫ изчезнали днесь. Още отъ началото на своето владичество, дори и до сега, испанцитѣ сѫ се показали цѣли звѣрове спрямо покоренитѣ диваци. Тѣхната голѣма набожность, тѣхното непоклатимо католичество, никакъ не имъ е пречило да проявяватъ такива звѣрства, каквито ний обикновенно сме навикнали да слушаме да се извършватъ отъ мохамеданцитѣ—турци надъ християнскитѣ народи. Тѣхната жестокость, проявена още въ началото, накарала дивацитѣ да гледатъ на испанцитѣ, като на нѣщо звѣрско, диво и страшно. Това се характеризира много добрѣ отъ следующия случай. Единъ водитель на едно отъ покоренитѣ племена билъ осѫденъ на живо изгаряние. Вързали го за единъ колъ преди да испълнятъ наказанието, почнали да го увѣщаватъ, чрезъ устата на единъ францискански калугеръ, да послуша християнското учение, да узнае нѣщо за рая и пъкала. „Въ това мѣсто, за което ми говорите, въ мѣстото на блаженство, има ли испанци?“ — запиталъ наказания. „Да, казалъ миссионера, но само добри, праведни“. — Най добрия испанецъ не струва нищо; азъ не искамъ да бѫда тамъ, дѣто ще мога да срѣщна нѣкого отъ това жестоко племе!“ — отвърналъ дивака. Двѣтѣ главни раси, които сѫ населявали нѣкога покоренитѣ острови (Караибцитѣ и Арровокитѣ), и сѫ се отличавали съ силата и многочисленностьта си, днесъ почти сѫ исчезнали. Не малка роль въ това отношение е играло массовото имъ избивание отъ най-преданитѣ на папата, отъ най-сигурнитѣ кандидати за „царството небесно“.

Антилскитѣ, както и Филипинскитѣ и други острови сѫ представлявали нещастна жертва за грабливата Испания. Въ едно кѫсо време тази жертва е била раскѫсана, за да даде мѣсто на не по-малко злощастнитѣ си намѣстници. Заселени съ испанци и черножожи, тѣ станали дойна крава за Испания, най-немилостиво експлоатирани колонии отъ ненаситната метрополия.

Колониалната политика на Испания се явява една отъ най-убийственнитѣ. Да се държи массата въ невежество, за да понася безъ протестъ голѣмия товаръ; да се убива въ нея всѣчески духътъ за самостоятелность, като се най-немилостиво наказватъ всички, които смѣятъ да си дигнатъ гласа противъ злото; да се истощаватъ най-немилостиво жизненитѣ ѝ сили — ето колониалната политика на папската Испания. „Испанцитѣ знаятъ да покоряватъ, но не и да управляватъ, нито да запазятъ покоренитѣ земи . . . Обитателитѣ на колониитѣ не могатъ да се радватъ ни на най-малка

следа отъ лична безопасность. Търговията вѣчно се спъва отъ нѣколко облагодѣтелствувани привилигировани, а постояннитѣ войни пречатъ на всѣки прогрессъ... Системата на управление, като съсипва економически и ускотява душевно покоренитѣ, опозоряза побѣдителитѣ за слава и честь на Бога и за най-голѣмо могжщество на черквата" (L' Humanité Nouvelle, octobre 1897.)

Жителитѣ на островъ Куба, който е часть отъ Антилскитѣ острови, като неможали да търпятъ повече такъвъ начинъ на управление, дигнаха знамето на свободата и се хвърлиха решително въ борбата за независимость. Испанското правителство не закъснѣло да прати голѣми отряди, предназначени за усмиряване на въстанието. Обаче работата не излѣзла такава маловажна, за каквато я смѣтала католическа Испания. Въстанието било подготвено и организирано, както трѣбва. Неговитѣ главатари работили подземно дълго време до избухването му. На испанскитѣ войски била дадена заповѣдь да дѣйствуватъ най строго, нѣщо което тѣ достойно испълнили, като се отличили съ най-звѣрската си жестокость спрямо онѣзи отъ въстанницитѣ, които имъ падали въ ржцѣтѣ. На всѣкадѣ дѣто стжпалъ крака на испанскитѣ войски, плодовития островъ се обръщалъ въ пустиня, нивитѣ били изгаряни, всичко опленявано. Въстанницитѣ не се отчайвали отъ това, продължавали съ още по-голѣма енергия начената освободително дѣло. За да дадатъ възможность да се разбере, кое е накарало кубанцитѣ да възстанатъ, главатаритѣ на въстанието José Marti, Maximo Gomez, Maceo и др. издали следующия манифестъ:

„Куба въстава не по силата на патриотически фанатизмъ или пъкъ за нѣкакво неопредѣлено стремление къмъ независимость. Куба не би взелъ никога оржжие въ ржка, ако го оставѣха да се развива мирно и свободно. Ако той направи това, ако той въстана, то е за освобождението на единъ доста голѣмъ народъ и за да му даде следуемото се мѣсто въ Новия Свѣтъ.

„Островъ Куба има по-възвишени устреми, отколкото Испания: той отговаря на изискванията на модерния животъ и може да организира истинско свободно управление.

„Кубанския народъ се чувствува да има изискванитѣ качества и достатъченъ разсждъкъ, за да се управлява самъ, за да пустне въ движение, съ собствени сили, неисчерпаемитѣ си богатства въ всесвѣтската търговия, като по такъвъ начинъ, отъ една страна гарантира безприпятственния трудъ на обитателитѣ си, а отъ друга — достжпа на тѣхнитѣ стоки върху всички пазарища на цивилизованитѣ народи.

„Метрополията (Испания) затвори кубанското пристанище за другитѣ народи, за да може по такъвъ начинъ да добие à tout prix осигурено пазарище за своитѣ стоки и възложи товара на дълговетѣ си върху гърбътъ на кубанцитѣ. Куба значи е осжденъ да подържа раскоша на привилегированитѣ и непроизводителни класси, които не знаятъ, що е това трудъ. Емигрантитѣ-Кубанци добиха вече голѣмъ опитъ отъ чуждитѣ страни, който опитъ заякчи характерътъ

имъ и ги накара да добиятъ сѫщата репутация, каквато иматъ другитѣ народи. Тѣ узнаха, че толкосъ плодотворната почва на Куба днесъ е станала тъй непроизводителна, благодарение на начинътъ на разработванието ѝ и системата на управление; че почти цѣлия продуктъ отъ тѣхния трудъ се поглъща отъ данъцитѣ; че не стига дѣто ги експлоатиратъ, но тѣхъ ги и унижаватъ всѣчески и всѣкога, когато потърсатъ сигурно мѣсто на капитала си или полезно употрѣбление на труда си въ вѫтрѣшностьта на острова.

„Ако ний възтържествуваме въ начената борба, всѣки ще може да отваря индустриални заведения въ Куба. Скрититѣ на нашия островъ богатства ще бѫдатъ експлоатирани отъ всички и разнесени върху американскитѣ пазарища, като по такъвъ начинъ ще дадатъ силни срѣдства и голѣмо благосъстояние за всички Кубанци.

„Въстанницитѣ смѣтатъ, че като се сражаватъ, тѣ проливатъ кръвьта си за всеобщото човѣчество.

„Ний искаме между другото и пълното освобождение на черното племе. То не е по-малко способно отъ бѣлото да управлява умѣло правата си въ политическия животъ. То притежава вече разнообразни професионални познания, пъргавость, живость въ разсѫдъка, съединена съ изобритателенъ духъ; то придоби навикъ къмъ въздържание и търпимость. Жадно за свобода, то хвана пушката, за да отмъсти на робството.

„Революцията бѣше отдавна подготвена. Тя избухна, като барутъ, щомъ ѝ доде часътъ. Двѣ поколения — едното състояще отъ старци — ветерани, другото — отъ младежи, едното на работа въ вѫтрѣшностьта, а другото въ странство — съзаклятничаха съ ентусиазъмъ въ растояние на цѣли три години, като бѣха убѣдени, че Испания е неспособна да съдѣйствува за преуспѣванието на Куба и за ползуванието на колониалцитѣ отъ онѣзи облаги, къмъ които тѣ иматъ пълно право.

„Куба настоятелно иска да бѫде една Независима Република, та да даде възможность за свободна размѣна за всички народи въ свѣта“.

Жестокоститѣ и коварствата на испанското правителство се възвеждатъ въ система на управление. Съ подкупъ то успѣва да намѣри убиецъ на единъ отъ водителитѣ — Масео; съ набързо произнесени присѫди, или пъкъ съвсѣмъ безъ присѫди, то испозастрѣлва много възстаници и мирни селени. Само генерала Weyler е застрѣлилъ повече отъ хиляда души въ растояние само на една година, споредъ автора на една статия въ Revue des Revues. Понѣкога жестокостьта земала такива размѣри, които ни напомнятъ инквизицията. Впрочемъ, кога ли е преставала инквизицията въ католическата Испания? Читателитѣ на „Ново Време“ знаятъ за жестокоститѣ извършени надъ нещастнитѣ затворници въ крѣпостьта Монтжуичъ („Ново Време“ г. I, кн. VII), та нѣма нужда да ги занимаваме пакъ съ това. Но ние пакъ не ще се въздържимъ да не споменемъ за извършената надъ Кубанския жителъ Фиделъ Фундора най-звѣрска жестокость и за подлото изигравание и безчовѣчно третирание на госпожица Евангелина Цисиеросъ.

Фиделъ Фундоръ билъ обвиненъ въ извършвание на контрабанда и подложенъ на стамболовски инстинтакъ. Преди всичко нему вързали съ върви двата палеца на ржцѣтѣ, постепенно ги пристѣгали и опъвали, до като най-сетнѣ въ растояние на нѣколко дни, тѣ се отдѣлили отъ ржцѣтѣ. Понеже раната скоро гангренясала и застрашавала да даде край на мжченическия животъ, палачитѣ преварили распространението на заразата, като отрѣзали двѣтѣ ржцѣ до китката. Обаче пакъ не можили да изтръгнатъ никакво признание въ растояние на цѣлъ мѣсецъ мжченически животъ. Тогава чакъ военния сждъ осждилъ страдалецътъ на застрѣлвание въ гърба. Следъ това го поставили да пристои цѣли дванадесеть часа въ черква предъ самото екзекутиране. Въ това време се явилъ при него единъ испански офицеръ, който му обещавалъ живота, ако искаже съучастницитѣ си. Фундора отблъсналъ съ негодувание това предложение... Тѣзи свѣдѣния ни се даватъ отъ човѣкъ, който можалъ отблизу да изучи работата. Колко цинично предложение за помилвание на измжченъ и обезобразенъ вече човѣкъ! Каква позорна роль на черквата!

Другата подла роль, изиграна отъ испанското офицерство, е следующата: Бащата на Евангелина Цисиеросъ билъ единъ отъ самоотверженитѣ кубански въстаници, когото хванали желатитѣ испанци, хвърлили въ единъ занданъ и жестоко малтретирали. Отчаяната дъщеря се рѣшила да отиде и помоли полковника Беррезъ да върне свободата на затворника. Очарователната хубость на младата просителка зашеметила главата на калъчлията — той й обѣщалъ удовлетворение, но съ условие да испълни неговото желание. . . Като отговоръ на това, бесрамния подлецъ получилъ една хубава плѣсница отъ ржката на очарователната Евангелина. Но той си злѣ отмъстилъ за такавато дързость на една беззащитна мома, като я затворилъ въ Хаванския затворъ. Това арестуване развълнувало много силно духоветѣ въ Америка. Младия и решителенъ директоръ на вѣстника New York Journal се е заклѣлъ да освободи, по какъвто и да е начинъ, младата затворничка, което и успѣлъ да направи чрезъ едного отъ редакторитѣ си—Karl Decker. Следъ петпадесеть мѣсечно лишение отъ свобода Евангелина се отървала отъ затвора, като се проврѣла прѣзъ единъ отъ прозорцитѣ му, прѣчкитѣ на който били прерѣзани съ пила отъ Decker—а. Сто хиляди лица посрѣщнали и акламирали въ Ню-Иоркъ освободената затворничка и нейния избавитель. . . .

Когато се вършатъ такива варварщини отъ страна на Испанцитѣ, може ли Кубанския народъ да се спре на срѣдъ пжть и прекрати въстанието? Това по никакъвъ начинъ не ще се допустне отъ привременното правителство, което категорически заявило, че въстаналия Куба ще сложи оржжието само тогава, когато бжде напуснатъ отъ испанскитѣ войски и се провъзгласи за република.

Почти деветь десети отъ населението на Куба взима живо участие въ въстанието или е симпатично къмъ него. Въстанието се явява въпросъ за животъ или смърть. Това е бунтъ на цѣлъ единъ

народъ, ужасно смазанъ отъ бюрократията и милитаризма. По-голѣмата часть сж бѣли, между които много Испанци.

До сега много кръвь се е пролѣла по бойнитѣ полета и въ мѣстата на застрѣлването, но това не ще бжде напразно за кубанцитѣ, защото отъ страшната касапница, въ която сж загинали толкова мжченици, жертвата ще излѣзе най-сетнѣ побѣдителка; Кубанский народъ ще се освободи и ще тръгне безпрѣпятственно по пжтя на прогресса, когато пъкъ джелатската Испания, която е толкова останжла назадъ, къмъ която прогрессивното человѣчество гледа съ намръщено чело, която е тъй съсипана — ще се дискредитира, опозори още повече и окончателно потъне въ бездната. Голѣмитѣ богатства добивани отъ богатитѣ й колонии въ Новия Свѣтъ сж служили само за царския и черковенъ раскошъ, за разни непроизводителни расходи, а за преуспѣванието на народа почти нищо не се е правило. Съ лишаванието си отъ Куба, тя се лишава отъ една млѣчна дойна крава, отъ единъ добъръ приходенъ параграфъ; но това е вече окончателно решено — тя трѣба да прегълне този горчивъ хапъ.

Като исказваме най-голѣма ненависть къмъ папската свободоубийственна и инквизиторска Испания, ний не можемъ да не се отнасяме съ симпатия къмъ въстанжлия Куба и да не извикаме:

Да живѣе Кубанската Република! **Б. Л.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Литературното самореклямиране. — Г-нъ Андрѣйчинъ и г. А. Страцимировъ. — Самохвалството и високомѣрието на последния. — Писаревъ и г. А. Страцимировъ. — Той сжщия и К. Марксъ за Гете. — Нашитѣ отношения къмъ г. А. Страцимирова до „Хлопа се" и следъ този разказъ.

Двама отъ извѣстнитѣ български белетристи — А. Страшимировъ и И. Андрѣйчинъ — се показаха съ твърдѣ чудновати литературни нрави. Като не срѣщатъ никакви отзиви за себе си въ българската литература, или пъкъ като срѣщатъ такива, отъ които тѣ не могатъ да се задоволятъ — тѣ сж се заловили изподъ своето собственно перо да изкарватъ отзиви за себе си.

Г. И. Андрѣйчинъ издава въ цѣлъ томъ по-вечето отъ своитѣ распръснати тукъ тамъ изъ списанията работи. Въ едно предисловие къмъ тази сбирка отъ първи опити — тия азъ ще се помжча да разгледамъ на друго мѣсто — той говори, че завръшва съ тѣхъ единъ периодъ отъ своята литературна работа. Сбирката отъ своитѣ първи опити той издава, „за да бжде по-ясна неговата литературна физио-

нина". Той е недоволенъ, че критиката не е спомогнала още за това. Той е недоволенъ отъ това, дѣто нашитѣ „парнасисти", увлечени въ едно взаимно възхваление и оспоряване правото на безсмъртие, съвсѣмъ не сж се поинтерисували отъ него, не сж прочели на времето неговитѣ разскази, ами сж се занимавали изключително съ това „да четатъ себе си или своитѣ приятели". Изцѣло тонътъ на това предисловие е твърдѣ много предизвикателенъ къмъ дрѣзналитѣ да не обърнатъ внимание и, доста още, нескроменъ. Не е работа да се защищаватъ „парнасиститѣ", които наистина заслужаватъ укоритѣ на г. Андрѣйчинъ. Заслужава само да се обърне внимание на единъ твърдѣ характеренъ фактъ. Едната забелѣжка, която г. Андрѣйчинъ отправя на единъ извѣстенъ художникъ, поставя и него въ редоветѣ на онѣзи, които оспорватъ единъ другиму безсмъртието и отъ които той „съвсѣмъ се отличава по направлението си." Тонътъ на това предисловие съвсѣмъ странно звучи за ония, които сж запознати съ отсжтствието на всѣкаква претенциозность въ работитѣ на г. Андрѣйчинъ.

Ако г. Андрѣйчинъ излиза смѣло отъ свое име да говори за печатнитѣ си произведения, то г. Страшимировъ отива по-далечъ въ стремлението да се рекламира. Въ цѣлъ редъ белѣжки, подъ които личи подписа К. Кжнчевъ и които сж напечатани въ сп. „Прагъ", между редакторитѣ на което е и г. Страшимировъ — въ цѣлъ редъ белѣжки ще намѣрите винаги лестни отзиви за г. Страшимирова, за неговитѣ литературни работи и твърдѣ безочливи реклами.

Когато г. д-ръ Кръстевъ изказа подозрѣние, че подъ К. Кжнчевъ се крие самия А Страшимировъ, К. Кжнчевъ отговори, че това значи да се търси „подъ вола теле". Има ли вѣроятность да се намѣри „подъ вола теле" — това не зная. Но, че подъ К. Кжнчевъ се крие г. А. Страшимировъ, въ това можете да се убедите като сравнитѣ „Литературнитѣ нрави" на А Страшимировъ („Българ. прѣгледъ, г. IV, кн. V и VI) съ рецензията за „Мисъль" на К. Кжнчевъ („Прагъ", г. I, кн. III). Освѣнъ че на много мѣста се говори за едно и сжщо нѣщо въ единъ и сжщъ тонъ, но и цѣли предложения сж изказани съ едни и сжщи думи. Ако това прикриване съ умисълъ за саморекламиранне, ако можеше да се търсятъ въ К. Кжнчева „мисли за прѣцѣнки", би било неумѣстно и излишно да се отбелѣзва това. Но тамъ е работата, че никакви „мисли" нѣма, а има само единъ злополученъ художникъ, който — следъ като се е убедилъ, че неговата пѣсень е изпѣта — се мжчи да привлече съ всѣкакви срѣдства вниманието върху себе си.

Тѣзи два факта сж твърдѣ поучителни. Страшимировъ и И. Андрѣйчинъ сж работници, които иматъ заслуги за българската книжнина. Но не срѣщнаха тѣ въ българския читающъ свѣтъ онази подкрѣпа, която бѣ необходима, за да се развие и укрѣпне всѣки отъ тѣхъ. Тѣ вървятъ на написванне, завършватъ „по единъ периодъ" въ своята дѣятелность и се намиратъ предъ прагътъ на другъ периодъ, който може точно да се предрече, ако се вземе въ внимание онова раздражение, съ което всѣки отъ тѣхъ говори за себе си. Тѣ не мо-

гатъ да се помиратъ още съ мисъльта, че въ оная срѣда, която не имъ е дала възможность да живѣятъ като художници, тѣ трѣбва да живѣятъ предавайки се на друга дѣятелность. И въ раздражението си тѣ съ своитѣ собственни ржцѣ искатъ да посѣгнатъ на онова, което сж създали до сега. Тѣ се отнасятъ твърдѣ жестоко къмъ своята собственна работа. Тѣ искатъ да я прецѣняватъ сами и да я набиватъ въ очитѣ на българския читатель. На полето на хубавата литература г. Андрѣйчинъ и г. А. Страшимировъ иматъ неравни заслуги. Но тѣ еднакво сж недоволни отъ апатията, съ която бидоха посрѣщнати. Раздражението, което естественно се явява тука, не ще ги остави да разгърнатъ тѣ своята индивидуалность въ всичката нейна пълнота, да дадктъ тѣ всичко, каквото могатъ за българската беллетристика. Ако такава е тѣхната сждба, тѣ не могатъ освѣнъ да кажатъ: извърши своето дѣло и остави хората да говорятъ. Да кажатъ и да се отдалечатъ отъ любимата тѣмъ дѣятелность за винаги, или пъкъ до като обстоятелствата ги повикатъ отново къмъ нея. Пжтя на самореклямирането е опасенъ и убийственъ. . .

Българския читатель е длъженъ да погледне съ всичката сериозность на този въпросъ. Ако той сжпи една оригинална българска беллетристика, задатъцитѣ на която той е видѣлъ въ първитѣ произведения на А. Страшимирова, той трѣбва съ всички сили да поддържа тия, които така или иначе работятъ за нея.

По поводъ на два литературни фейлетона въ в. „Народъ“ (№ № 16 и 18, г. I) г. А. Страшимировъ въ IV кн. г. I на сп. „Прагъ“ отправя една жлъчна белѣжка: „Единъ невѣжа, доходящъ до нахалство фейлитонистъ на в. „Народъ“ прави почти сжщото (дава олимпийски присжди на беллетриститѣ). За него К. Христовъ, Страшимировъ — това сж самодоволни словоохотници, които той придаденъ случай не би се поколебалъ да подведе подъ оня уровенъ, подъ който хората около „Народъ“ подвеждатъ извѣстна категория хора, като ги заплашватъ съ... червата на други.... И туй само защото зеления този студентъ (?) е заспалъ на Писарева, отрича естетиката и признава само поезия, която да служи на домогванията на неговата партия, Както той, така и наеженитѣ хора около „Народъ“ биха ни много задължили съ думитѣ на Маркса, ако биха били тъй добросъвѣстни въ нѣкое отъ своитѣ печатни издания да коментиратъ статията на Струве „Марксъ о Гетѣ“ помѣстена въ февр. книга на „МiръБожiй“.

Да не говоримъ за невѣжеството — това е твърдѣ неблагодаренъ въпросъ. Колкото се отнася, обаче, до нахалството — читателя, като сравни тая белѣжка съ моитѣ фейлитони въ „Народъ“, ще се съгласи, че ние съ г. Страшимирова твърдѣ много се отличаваме въ вглядоветѣ си върху този неприятенъ въ отношенията на писателитѣ обичай. Азъ съ пълно право бихъ могалъ да му кажа: „Юпитеръ; ти се сърдишъ? Значи ти не си правъ!“ И следъ това да го оставя съвършенно спокоенъ. Но не е неприятно да се кажатъ нѣколко горчиви истини на разгнѣвения Юпитеръ, още повече, че за читателя това би прдеставило нѣкакъвъ интересъ.

Г-нъ Страшимировъ има твърдѣ превратно понятие за Писарева, щомъ той може да намира сходство между неговитѣ възгледове и възгледоветѣ, прокарвани въ подлистницитѣ на в. „Народъ". Ако единъ поетъ има значение за членоветѣ на едно общество, което е раздѣлено на двѣ враждебни групи, то той има значение като съюзникъ на едната група противъ другата. Направлението на неговата поезия се опредѣля всецѣло отъ вкусоветѣ и желанията на оная обществена група, къмъ която принадлежи. „Поета не избира сюжетитѣ и типоветѣ си — тѣхъ му ги налага срѣдата, която го непосрѣдствено обкръжава, въ което той самъ люби и мрази, смѣе се и плаче" (думи на г. Страшимирова). Задачата пакъ на критика е да покаже вѣрно ли единъ поетъ е избралъ сюжетитѣ, „които му се налагатъ" или той е смѣтналъ за „наложено" това, което въ сѫщность не е. А моята задача бѣше по-скромна. Азъ посочихъ на направлението въ литературата, което изразява сп. „Прагъ" и поезията на К. Христова. Азъ не разглеждахъ въпроса, до колко Страшимировъ и К. Христовъ сѫ успѣли да съобразятъ своитѣ произведения съ „срѣдата, която ги непосрѣдствено обкръжава". Азъ само посочихъ тази срѣда, която имъ „налага сюжетитѣ", къмъ вкусоветѣ и желанията на която тѣ се приспособяватъ. Твърдѣ вѣроятно е тѣ да сѫ добрѣ приспособени, да изпълняватъ тамъ блѣскаво ролята си, но нека ни позволятъ да се неинтересуваме отъ тѣхъ, когато тѣ служатъ на нашитѣ врагове. Поетитѣ сѫ живи явления, а всѣко живо явление — както е извѣстно — може да се разглежда отъ различни страни. Ние ги разглеждаме, когато сѫ наши съвременници, до колко тѣ сѫ наши врагове или приятели; когато сме тѣхни потомци — до колко вѣрно сѫ служили на своята группа. Наистина има универсални поети, които не могатъ да се класciратъ така, но такива обикновенно минаватъ между съвременницитѣ незабѣлѣзани и спрѣмо тѣхъ потомцитѣ заставатъ въ такова отношение, въ каквото съврѣменницитѣ заставатъ по отношение неуниверсалнитѣ поети. Съвременницитѣ отъ една група искатъ горѣщи застѫпници въ всички области, дѣто може да произлиза борба съ враждебната група. Г-нъ Страшимировъ, вѣроятно, иска да запази за всички поети универсалность, та сѫщо за себе си и за К. Христова. Но такава универсалность не се потвърждава отъ тѣхнитѣ произведения.

Г-нъ Страшимировъ напразно оспорва правото на една група отъ съвременницитѣ да се не интересува отъ „новото" негово направление, което почва съ „Хлопа се". Другата група ще съумѣе да го оцѣни, а ако и тя не съумѣе, то потомството поне ще съумѣе.

Азъ не отрекохъ поезията на Страшимирова и К. Христова. Може би следъ едно разглеждание азъ бихъ призналъ за поетически прелести „Хлопа се" и „Човѣкъ върши какви не глупости". Но за мене винаги ще бѫде желателно да се пишатъ и четатъ такива произведения като „Кочаловската Крамола". А и цѣла група е по-малко наклонна да чете глупоститѣ, които „човѣкъ върши" въ голѣмо изобилие и разнообразие. И ако тази група значително нарастне, тя ще има свои художници, на които ще „налага". Тукъ въпросътъ не е за

поезията и естетиката, а за сюжетитѣ. Въпросътъ е за това, срѣщу кого поета употрѣбява оржжието, което и противника може да признава за превъсходно. Вие може би прекрасно сте хванали глупоститѣ на човѣка, който „върши какви не глупости“, може би въ висша стъпень художествено сте ги изложили; но сюжета интересува извѣстни хора, а съвсѣмъ не интересува други. Въ изборътъ на сюжетитѣ е тенденцията на едно художествено произведение, а тенденцията е това, което увлича или отвращава съвременницитѣ. Отричанието на тенденциозностьта е безсмислица. Да заявишъ, че ти ще пишешъ безтенденциозно, самото това значи да се поставишъ въ „предвзета“ тенденциозность.

Гледището на Писарева е етическо. Той говори: „поета трѣбва“ и „поета не трѣбва“. Моето гледище е историческо, когато трѣбва да поясна появяванието на поета въ извѣстна епоха и срѣда и да опредѣля неговото мѣсто въ литературата; то е естетическо, когато разглеждаме поета като творецъ на хубави картини; то е „социологическо“, като разглеждамъ поета като изразитель на тая или оная обществена група: живото явление може да се разглежда отъ различни страни. Види се статията на Струве г. Страшимировъ напомня за да покаже, че азъ по въпроса за оцѣнката на поетитѣ противореча на Маркса въ единъ марксистически органъ. Като не се спирамъ надъ това, колко забавно е самото напомнювание, следъ тия бележки ще помоля г. Страшимирова да посочи противоречието. Марксъ казва: „Въобще, ако ние натякваме на Гете, то не е отъ морално или партийно становище, а, най-много, отъ естетическа и историческа гледна точка“. Г-нъ Страшимировъ поставя себе си и К. Христова въ положението на Гете и, види се, иска сжщото, което се въздава отъ Маркса на Гете. Гете при всичката си гениалность и универсалность е указвалъ значителни услуги на нѣмското филистерство и враговетѣ на това последньото сж имали пълно основание да сж недоволни, за гдѣто гениални художествении произведения служатъ противъ тѣхното дѣло. Това недоволство си има мѣстото и до нашитѣ възрѣния, споредъ които дѣятелностьта на поета е строго опредѣлена отъ „срѣдата, която го непосрѣдствено обкржжава“; и именно въ онзи психологически законъ, споредъ който неприятностьта си остава неприятность и следъ като вие сте познали причинитѣ ѝ. Като признаваме факта за „наложителностьта на сюжетитѣ“, ние си запазваме правото да посочимъ, кой е наложителя, преди да изследваме, вѣрно ли е испълнено „наложеното“ и какво мѣсто заема изработеното въ общата култура. Надѣвамъ се, че г. Страшимировъ е достатъчно вече просвѣтенъ върху този въпросъ. Надѣвамъ се, че той не ще употрѣбява вече съвсѣмъ не намѣсто името на Писарева, на който той хубаво би направилъ да „носи“ малко, отъ който той би научилъ по-вече отъ това, що — въ високомѣрното си подскачание на руския критикъ — той мисли, че знае. Ако г. Страшимировъ окончателно е решилъ да стане литературенъ критикъ, за него ще бжде твърдѣ полезно да не си служи съ такива неудобни термини, като „червата“, които толкова се експлуатираха отъ бъл-

гарскитѣ вѣстници. Сѫщо така неудобенъ и неточенъ е термина „наежени“. Ако мисли г. Страшимировъ, че „хората около „Народъ“ сѫ „наежени“ противъ него, нека ми повѣрва на честната дума, че това ни най-малко не е тъй. Ако той така мисли, той си придава твърдѣ голѣмо значение, самооболщава се. Противъ него „хората около „Народъ“ иматъ толкова малко, колкото малко имамъ азъ противъ естетиката. Напротивъ, тѣ цѣнятъ въ него художникъ, на чието направление до „Хлопа се“ сърадватъ и за чието направление следъ този разказъ съжаляватъ.

Sylwek.

ИЗЪ РАЗНИ МѢСТА НА БЪЛГАРИЯ.

(Кореспонденции на „Ново Време“)

II. Корреспонденция отъ *Т.-Пазарджикъ*.

Не можете да си представите, какво е положението на населението въ нашия, Т. Пазарджиския, окрѫгъ. Ще ви дамъ нѣколко факти, отъ които сами ще видите, какво е то. Четете!

Миналата (97) година бѣ неплодородна, дъждовита, житото се не роди. Есеньта болка тръгна по свинетѣ, овцетѣ, мисиркитѣ и кокошкитѣ. Данъцитѣ не се облѣгчиха, а още повече се натовариха върху гърба на народа, а най-вече на селянитѣ. Селенитѣ понадаха се, дано като посѣятъ да може да се вчува отъ зимата посѣтото, но и то напусто. Земята суха, мразовита, безъ снѣгъ не можа да зачува сѣйдбитѣ. Първи пѫть измръзнаха, кое гарги на цѣли облаци надаха изъ нивята и ровѣха изъ нивитѣ.

И пакъ пари съ лихва да купуватъ жито за сѣме и за прехрана, пакъ се качи товаръ върху и така оголѣния гръбъ на селянина. Нивитѣ и до сега сѫ слаба работа. Бирницитѣ си испълняватъ ролитѣ. За да събиратъ обираха и съблечаха кой колкото може повече селянитѣ. Лихваритѣ и тѣ сѫщото кой отъ дѣ закачи секвестира кѫщитѣ, продава що намѣри изъ кѫщи, продава хлѣбнитѣ сѫдове, котли, и черги, и завивки.

Отъ лихваритѣ най-главенъ, най кой е испъкналъ на лице още отъ време, той е *Михалаки Пожарчето*. Дѣятелността на този господинъ заслужава да се опише. Така, въ с. Сарая той е продалъ около 30 кѫщи и около 300 декара лозя и ниви; въ с. Хаджилий — 30 кѫщи; въ с. Динката—20 кѫщи, около 400 декари лозя и ниви. Сѫщото е и въ селата: Згарлий, Черногорово, Балдвовъ, Кавакъ-дере. Този г-нъ за 15 оки сѣно е продалъ една кѫща. Още: преди година далъ на единъ човѣкъ 150 лева подъ лихва. Човѣкътъ умира, остава жена, 2 щерки и единъ синъ въ едно никакво

положение: всичкитѣ работници, както и той самъ е билъ едно време. Тазя зима презъ м. януарий, ако се не лъжа, не презъ друго време, а зимѣ, тогава се сетилъ да прибере и тѣзи 150 л. пораснале на 1000 лева. (Колко лѣсно растатъ и какъвъ кървавъ потъ е наложено, догдѣ нараснатъ толкова!) Жената бѣше безпомощна, останала само съ една кѫща, колко да прибере дѣцата си и съ трудъ, мѫки голѣми можале да се прехранатъ, да преживяватъ. Обаче, господинътъ турилъ ключъ на вратата, а тѣхъ испѫдилъ подъ сайванта, та подъ „поетическото" ясно небе, посѣто съ трѣперящи звѣзди, па и тѣ сами трѣперящи сѫ прекарвали зимнитѣ нощи, когато презъ тѣзи дни помня, се пукаше камъкъ и дърво. Моли му се нѣколко пѫти да я пустне да живѣе до пролѣть, па да му работятъ полека-лека за п.ритѣ. Той не щѣлъ. Не канцисва тъй сѫщо щото лихваритѣ: Стамболийски и Юдата—еврейнъ да ѝ исплатятъ дългътъ, защото той (Пожарчето) искалъ да ѝ опрости „нѣщо", а пъкъ ония, като платятъ по малко, да я не измасторятъ тѣ, че да и в291зематъ повече, отколкото ѝ сѫ платиле. Момчето ѝ отишло войникъ, по-малката си дъщеря дала слугиня, а тя съ по-голѣмата останала да бере студъ за лѣтото. У камъкъ душа, та и у лихваринъ, у капиталистъ или предприемачъ! Този е най-главния лихварь.

Димитъръ *Димовъ*, бакалинъ, лихварь, почти на цѣлото Ишигово нивитѣ, лозята и кѫщитѣ сѫ отнети. *Хаджи Мито*, бакалинъ и лихварь, той пъкъ е завързалъ с. Конарето. Колко милостивъ е билъ, се види отъ това, дѣто една конарченка дошла единъ день предъ дюкяна му и го кълне: „Хаиръ да не видишъ, да не прокопсашъ. Зема ми нивитѣ, продаде ми овцетѣ, чергитѣ изъ кѫщи ми изъхкна. Ялъ, ялъ ми продай и дѣцата! Що ще ми ядатъ дѣцата, като взе всичко." И много други лихвари има, които сѫ заловиле отодвъднитѣ — Маричнитѣ села.

Държавата си върши своето: издава закони за въ полза на капиталиститѣ, на фабрикантитѣ; бирницитѣ завдигатъ перατнитѣ котли, завивки и черги, лихваритѣ систематически отнематъ нивитѣ, лозята и кѫщитѣ имъ.

Па и самитѣ селени видѣха, че тъзи година още по лошо ги сполѣтявва и, за това лошо тѣ казватъ: „тази година ще ни бактаришатъ, съсипаха ни! Тѣмъ, зора имъ е за земята! . . . . Нѣма какво да е . . . ."

Подиръ горѣказаното не остава друго на селянитѣ осьѣнъ да бѣгатъ по градоветѣ, да търсятъ прехрана. Преселванието на селянитѣ по градоветѣ е голѣмо особенно отъ преди двѣ години, постоянно се втичатъ отъ околнитѣ села селяни въ градътъ за работа. Отъ Хаджилий, Ерелий, Кепелий, отъ Лесичово цѣняватъ се слуги. Отъ Ихтиманско — сѫщо. Презъ *м. Януарий* т. г. отъ *Панагюрище* една жена дошла съ 2-тѣ си дѣца: тѣхъ да глави, а тя нѣкадѣ да се настани и захване работа. Казва: „работа нѣма, хората така стоятъ. Нѣкога плѣтехме, но тоя запаятъ спрѣ. Хората гладуватъ и постоянно отъ тамъ бѣгатъ нанасамъ и кадѣ Пловдивъ. Мѫжъ ми

е въ Пловдивъ, а азъ сега . . .“ и т. н. Презъ м. *Мартъ* т. год. пакъ отъ Панагюрище цѣло семейство се завдига и слиза въ пазара: 7 души, а съ майката и бащата 9 подъ кирия сѫ. Бащата работи сѫ чужда кола, тя пренася камане, пръсть, пѣсъкъ и др. т. Отъ дѣцата 2—3 момичета слугини, а останалитѣ тъчѫтъ еврейски платна. Прокопция! „Тежко е, казватъ, ала тамъ (въ Пан.) по-лошо безъ работа, гладни ще испомрѣмъ“. Сѫщо отъ с. Баня (Панагюрско) 3 момчета напуснале селото и търсѣха работа; селяни гледамъ вечеръ, питатъ по капиитѣ, дѣ да се главятъ за слуги. Казватъ: „така праздни стоимъ въ село“.

Това за селенитѣ. Сега за работницитѣ безимотни, пролетарий въ града, които живѣятъ. Въ тѣхното число влизатъ хора, които отъ времето си сѫ били бѣдни, били сѫ слуги нѣкога, но сега исключително търсятъ работа или по шосето, или по чалтиджийтѣ, или събарятъ сгради. Въ тѣхъ влизатъ и хора по отдавна вече заличени отъ списъка на имотнитѣ. Зимно време много осѫдно. тежко и мѫчно преминаватъ живота, защото повечето време праздни стоятъ. Но се намиратъ работа: къртатъ ледъ по рѣкитѣ, по фурнитѣ режѫтъ дърва, ловятъ риба — колко за часъ, сѣкатъ върби на нѣкого и други много дребни работи. Брашното съ торба купуватъ, безъ дърва прекарватъ и т. н. Тѣ прекарватъ по осѫденъ животъ отъ тѣзи, които сѫ на постоянна работа, като слугитѣ по фурнитѣ и отъ тѣзи, които ту въ печатницата работятъ на колелото, ту на колелото въ фабриката на Кузма Шарланжията. Но все, макаръ че сега много богати семейсква лѣжатъ болни, но тази пролѣть много отидоха *жертва* на сиромашията. Въ двѣ кѫщи по 3—4 души измрѣха.

Нѣкои отъ работницитѣ френктерзий западнаха. Едвамъ искарватъ хлѣбътъ си. А нѣкои едвамъ се крѣпатъ. Много дребни търговци, механджий, бакале и такива, които сѣеха, чалтици днесъ ги нѣма вечъ: тѣ рано ще влѣзатъ въ редоветѣ на безимотнитѣ, на тѣзи, които ще очакватъ хлѣба си отъ собственнитѣ рѫцѣ. Заборчляли сѫ на банкитѣ и лихваритѣ. Тръгнешъ изъ чаршията, глѣдашъ всичко тихо. Натрапазитѣ те изглеждатъ да земешъ нѣщо, бакалитѣ сѫщо. Всичкитѣ „спятъ“, както казватъ тѣ самитѣ. Нѣкои казватъ: „селенитѣ нѣматъ, на насъ трѣбва нѣкоя и друга пара за хлѣбъ, не знаемъ, какво ще правимъ. Работници ще ставаме. На пѫтя ще се иде, пъкъ и тамъ малко даватъ“ Дѣйствително, селенитѣ едвамъ една соль земѫтъ и дървено масло. Рибата изглеждаха съ „четири очи“ на Никулъ-день, като нѣматъ пари само замѣнаватъ покрай нея. Натрапазитѣ и въ единъ праздниченъ день, чаршията всичка затворена, всичко тихо, а тѣ стоятъ да продаватъ и се разговарятъ за поминалката, че „лоша станала и тази година“.

Отъ началото на априлъ, а особенно *тъзи дни*, цѣлия градъ осѣти гладътъ Мѣсото скѫпо и нѣкои гостилничере престанаха да готвятъ. Брашното скѫпо. Много семейства стоятъ гладни. Вчера (26 апр.) едни селени продаваха оката брашно 4 галагана. Азъ ще приведа примѣри отъ различни села и все за гладътъ.

1) Въ с. Синитьово (Пазар. околия), *кмета* на сѫщото село расправя: една жена, тѣзи дни, останала безъ хлѣбъ, премалѣло й все отъ гладъ, па и дѣцата гледала, че плачатъ за хлѣбъ, грабва брадвата и право у съсѣдката си: „или хлѣбъ или — ето я!“ И тя, нѣма какво да прави, дала й единъ квасникъ. 2) Въ с. Вѣтренъ (Пазар. окол.) нощно време ставале обири на хлѣбъ. Хлѣбнитѣ дъски цѣли се завличали, жито се изгрѣбвано. Една вечерь, влизатъ нѣколко души въ една кѫща, налѣгатъ бабата въ собата и я отрупатъ съ възглавницитѣ — другитѣ хора били излѣзли по работа. Единъ наляга бабата, а другитѣ изгрѣбали житото изъ хамбара. 3) Варварчени разбили житения хамбаръ и изгрѣбли житото. 4) *Казватъ*, че въ с. Калугерово (Пазар. окол.) една жена, бѣдна вдовица, съ нѣколко дѣца, нѣмала хлѣбъ и затова отишла да работи у една заможна жена. Жената не й дала пари въ този день, хлѣбъ не се сѣщала да й даде и тя безъ пари и безъ хлѣбъ си отишла. Дѣчицата гладни, посрѣщнале майка си съ праздни рѫцѣ: „Мамо, гладни сме, хлѣбъ! . . — викатъ дѣцата. Сега мама, сега... мама ще ви даде хлѣбъ . . . . . . отишла въ зимника, та се *обѣсила*. 5) Отъ с. Кепелий и Петричъ (Панагюр. окол.) постѫпили заявления въ постоянната комис. *за помощь*. Циганитѣ отъ градътъ открадпали 30 кила арпа. Изловиха ги.

Да, това сѫ прѣсни факти изъ дѣйствителността, изъ живота, които показватъ, че положението на народа, на работния народъ е лошо, непоносимо, че то се е влошило още повече, отколкото отъ лани и другитѣ години, че неговото економическо положение е расклатено и рано го очаква пролетаризирание.

Въ горното положение се намираха безимотнитѣ работници отъ града, селенитѣ, дреб. търговци, занаятчии и пр , когато се започна постройката на новата ж. п. линия *Сарамбей — Ямболъ*. Нѣкои отъ работницитѣ отидоха по чалтицитѣ да работятъ, за да исплащатъ въ натура предварително взетитѣ презъ зимата пари, за да не умратъ отъ гладъ, отъ чорбаджиитѣ-чалтикчии или чорбаджии — горгорбашии-чалтикчии. Мислѣха, като се исплатятъ, да идатъ на желѣзницата. Знаеше се, или по право, така издумаха предприемачитѣ, та повече работници да идатъ да работятъ, че 2 л. или 2.20 ст. ще бѫде заплатата на работния день. Явиха се работници и отъ селата се сипнаха селяни — нѣщо около 250 и повече даже. Предприемачитѣ си мислѣха, че работницитѣ, като гладни и селянитѣ, като испаднали, ще имъ работятъ съвсѣмъ за ниска плата. Работницитѣ работили 1—2 деня и напуснале, като видѣли, че ще имъ плащатъ по 6, 7 и 8 гагагана. Всѣкой си отишелъ, отъ дѣто си дошелъ, други търсѣха работа, а нѣкои останаха безъ работа 4—5 дни и гладуваха. И въ това време дохожда бирника да секвестира у единъ такъвъ работникъ. „Ще секвестираме“, казва бирника на жената. (Мѫжътъ й търсилъ работа, пѝмало го). „Ехъ, секвестирайте! . . . какво намѣрите, земете. Мѫжъ ми е безъ работа. По желѣзницата плащатъ малко и за брашно не стигатъ. Вѫтрѣ дѣцата ми пискатъ за една кора хлѣбецъ, та сѫ чудя, какво да правя

и кждѣ да са дѣпа. Отъ махалата — и тия нѣматъ. И тѣ сж наша милость: спятъ безъ завивки на голата земя", Оставили за другъ пжть да имъ секвестиратъ газевата тенекия — намѣсто ператенъ котелъ и скъсанитѣ имъ черги. Зеръ „царщина", чиновници, за княза, за расходки, офицери—все гладно, отворило уста и това се събира отъ народа, който хлѣбъ нѣма да яде и дѣцата му се превиватъ и премиратъ отъ гладъ... Заплатата била покачена на 1 левъ и съ експлоатация докарали сж близо до глада. Но ето какво става съ работницитѣ по линията. Работницитѣ работятъ на двѣ мѣста. I-та секция сж я взели предприемачитѣ: Станишевъ, Ноевъ, Поповъ. Работн. сж около 80 души. Отъ Самоковско около 20 души, отъ Кюстендилско 15, отъ с. Синитьово (Пазар. окол.) — 5, отъ Пазарджикъ 5—6 и останалитѣ отъ Ихтиманско. Работницитѣ убити и смазани, уморени, гладни и безъ сила работятъ отъ тъмни зори до 8 ч. вечерь; нагледника саде като имъ вика: „тамъ, ти, работи и безъ разговоръ!" Повечето казватъ, че имъ плащале по 1.50, а други казватъ, че гледале споредъ човѣка. „Днеска съмъ изялъ за 20 ст. едно хлѣбче и то малко, а тѣзи дни страшна скжпотия настана. Хлѣбоветѣ отъ различнитѣ фурни излѣзли ексикъ (по 80—100 грамма) и удря па дъхъ и горчи. Нѣмаме пари да си купимъ, пе сж ни платиле отъ време"—казва единъ работникъ. „А дѣцата—обади се другъ—у дома...." На II секц. предприемачъ е Кисовски. Работятъ около 40 души: 23 отъ Кюстенд. околия, отъ Ихтиманско 5—6, и останалитѣ — отъ други села (като *Згар ий* и др.) На 25 срѣщнахъ 2-ма работника, момчета по на 16 и 17 години, парцаливи, разгърдени и едвамъ ходятъ. Отъ Кюст. биле с. Каменица. „Не ни сж платиле, нѣмаме други пари, хлѣба тамъ ни го даватъ и скжпо ни го хващатъ. И то да е хлѣбъ — *горчивъ*. Ще си вървимъ, като ни платятъ. Ще простинемъ, спимъ на баракитѣ при самия пжть". Предприемачитѣ този день имъ плащаха, и какъ илъ плащале? Нѣкои работиле 7—15 дни, дали имъ 5 *лева*. Другъ единъ старецъ казва: „азъ и двамата ми сина за 7 и повече дни ни платиха ето гй тия 5 лева и на още 15 души отъ Згарлий—нашенци, все ексикъ. Единъ искараха борчлия 10 ст. „Какво да правимъ, ще ни изѣдатъ паритѣ. Да имъ работимъ — нещемъ, тѣ ще ни уморатъ" ... „Напустналъ съмъ кжщата си. Дѣца гладни—нѣма що да ядатъ. Тие пари за кое първо, да ви донесемъ списъка на 12-до души, та па кажете, какъ да си ги земемъ. Нѣма да имъ работимъ, ще си вървимъ". Шопетѣ казватъ: „пие нищо нѣмаме у дома, жената и дѣцата — Господъ да имъ е на помощь. На и безъ поясъ съмъ останалъ вече. Дѣка работишъ, и за хлѣбъ не стига." Предприемачитѣ искатъ съ това да омотаятъ и забъркатъ смѣткитѣ: като видѣли, че сж селепи и шопе — ха! да грабимъ. Ще дойдатъ други работници и тѣхъ ще ограбятъ. Главниятъ предприемачъ печели, по малкитѣ сжщо, разни нагледвачи и доставчици на хлѣбъ —тоже, и всички тия печалби излизатъ отъ ограбения, незаплатенъ трудъ на работницитѣ. И тия пари, които ще ги турятъ въ джеба — спечелени, ще напраятъ да гладуватъ толкова хора и

тѣхнитѣ семейства и дѣца. Отъ тѣхнитѣ мжки, лишения, отъ тѣхнитѣ нещастия и сълзи, отъ тѣхнитѣ охкания и болки предприемачитѣ ще се обогатятъ и ще живѣятъ.

По шосето Ели-дере — Чепино предприемачи сж Н. Мартиновъ, Леониди и др. Кадѣ 17.III връщахъ се отъ Чепинско. При ханчето на Ив. Пещерлията работиха около 25 души отъ с. с. Каменица, Варвара, Ели-дере и македонци. Чукаха камене за постилание. На 1 куб. метръ такива начукани камъни имъ плащали по 1·50. Познавахъ се съ нѣкои Каменчени; съ нихъ се разговорихъ. Оплакватъ ми се, че за два дни едвамъ начуквале за 1·50. „За дѣцата, не ще и да стигнатъ. Има много да дойдятъ отъ село, но много малко плащатъ". По желѣзницата колко ли е платата? „Е, тоя е! (посочи на предприемача—Леониди) кара ни да работимъ, та да искараме и за него. Каже, ако изработите за 1·50, менъ ще изработите за 3 лева". Нѣма що да се разяснява, предприемача сами си исказва логиката: „азъ отъ вашото повече изработено, отъ вашия потъ ще си пълна джеба".

Когато отивахъ къмъ с. Варвара, 5 к. м. отъ с. Варвара нагорѣ къмъ Чепино, гледамъ работници — селени, искарани съ джандаринъ, събарятъ скали, намѣстватъ ги; други—насипватъ пръсть та разширочаватъ шоссето и го изравняватъ; трети — чукатъ камъни. Азъ ги попитахъ — работници съ заплата ли сж или какъ? „Не, искара ни кмета ангария. Недоборъ отъ пжтната повинность исплащаме за 95 г., а когато тоя недоборъ сме го платиле. Работимъ около 10 дни и що сме изработили, и кога ще ни распуснатъ — не знаемъ. Още искатъ да работимъ. Кжщитѣ сме си заразали и дѣцата гладни стоятъ, и дѣка да идемъ да си гледаме работата или на друго мѣсто да работимъ, за да се искара нѣкоя пара и друга — тука ни сж хванале. Бирника, сега, въ село нивитѣ ни измѣрва и за данъкъ ще ни ги продава. Нихъ имъ е зора нивитѣ да ни зематъ, да ни испъдятъ отъ село" и т. н. Бѣха около 50 души старци, мжже, момчета 12—13 годишни, моми — жълти, изсъхнале, боси — всички работиха. Азъ ги събрахъ, всички напуснаха работата и се натрупаха около менъ. Расправихъ имъ, какво трѣбва да правятъ, кадѣ ги води живота и т. н. Тѣ, всички слушаха, а нѣкои старци се нажалиха. „Ния — казватъ всички — за пръвъ пжть въ живота си слушаме истинското слово, това, което ни тежи, като камикъ на душата. Отъ дѣ стоя, та ни слуша? Въ сърдцето чегато ни си билъ? Е... много тежко и мжчно". Вкупомъ всички до селото отидохме.

Селенитѣ отъ *Варвара* сж забѣдняли много. Лани много нещастия ги сполѣтяха. Въ време на дъждоветѣ една соспа съ дърветата, откърти се отъ горьта и се повлѣче кадѣ селото. Затри много ниви и нѣколко кжщи затрупа. Житото се не не роди. Дапъцитѣ си дапъци, бирника си секвестира и завдига тѣхната покжщнина. Съ лихви сж зaборчляли на *Пазара*, тамошенъ чорбаджия, чорбаджия и башъ лихваринъ. Дава имъ пари съ лихва на есенъ, а после съ работа му исплащай, ако си нѣмашъ работа. И

сега, както казватъ тѣ самитѣ, *продаватъ имъ се нивитѣ*, и учителя отъ селото имъ потвърждава това. Не имъ продава отъ дома що има, а нивитѣ. Нивитѣ щомъ имъ се продадятъ и отнѣматъ, тѣ не сѫ вече селяне. Не ще можатъ да се прехранятъ, а ще трѣбва да станатъ работници, както вече работятъ по шосето съ заплата и кантонери ставатъ. Учителя ги е събиралъ нѣколко пѫти и имъ е расправялъ, какъ стоятъ работитѣ, кого трѣбва да избиратъ за кметове и пр., казалъ имъ е, какъ ги експлоатира безбожно Палауза и другитѣ, и т. н. Нъ *Палауза* и други гогоръ-башии му сѫ забранили вече да не ги събира, за да не имъ отваря очитѣ, та по другъ начинъ да прогледнатъ вече на работитѣ. Селенитѣ ни казватъ, че не сѣкли отъ гората дърва. Ами расправятъ такъвъ случай съ *Палауза*. Горския инспекторъ му позволилъ да сѣче отъ гората *сързена* и наелъ 10 души отъ селото. Стражаритѣ ловнатъ селенитѣ и ги дадатъ въ сѫдъ. Тѣ предъ сѫдътъ били оправдани, като защитника е казвалъ: „Че тия сѫ бѣдни и за да се прехранатъ сѫ работиле. Дървата не сѫ биле тѣхни, а на този, който ги е накаралъ, който е искалъ да печели и ги експлоатира, а имен но: Палауза“. Кмета билъ 28 годишенъ, но то е просто дѣте. Не е способенъ да направи нищо и е орѫдие на властимѣющитѣ въ градътъ — на *окол. началникъ*. Още тѣзи дни, казва единъ Варварчениньъ, слуга въ Пазарджикъ, както казахъ по-преди, че съселенитѣ му разбиле нѣкакъвъ хамбаръ съ жито — на нѣкой богатаъ (навѣрно ще е на горния чорбаджия) и всѣкой си зелъ жито, кои колкото е можалъ да земе.

Въ нашия градъ преднина сѫ зели само нѣколко горгорбашии — предприемачи, лихвари, манифактураджии и чалтикчии. Нѣкои отъ тѣхъ и четиритѣ качества притежаватъ. Такива сѫ: Панчо Апостоловъ — най-главенъ предприемачъ, К. Стоилчевъ (бивший Т.-Пазард. окол. началникъ) и двамата отчаяни руссофили. Ф. Янковъ — сѫщо, Г. Ангеловъ — върти се около тѣхъ и още други. Изнаправиха си нови кѫщи, ги изнакупиха по 400 и 500 наполеони. Въ предприятията — тѣ сѫ първи, другъ не може да се врѣди отъ тѣхъ. П. Апостоловъ, Ф. Янковъ и Мразяка — 3-цата за 1500 наполеони сѫ купили въ с. Хаджиларе*), на Ланджовци, които западнали и ги продаватъ, чифликъ съ 600 уврата земя, и гора отдѣлно, до колкото узнахъ. Градътъ е въ тѣхни рѫцѣ останалъ. Кметъ е Ст. Консуловъ и „народенъ представитель“ (непотрѣпа се за него, за народа!) Помощницитѣ сѫ вчерашни или по-право, бивши лихвари — натрапазе и бивши папукчии — всичкитѣ вкупомъ отдалече, подъ лагъмъ си вънвиратъ гагитѣ въ предприятията. На лице помощницитѣ не се и доближаватъ до своитѣ събратия вчерашни (защо имъ сѫ) по занаатъ нито мислятъ за тѣхъ, забравили сѫ си происхождението. Рѫка за рѫка съ тѣзи до тукъ вървятъ инспекторитѣ И. Петковъ и Брадински — върли стамболовисти, сега сѫ си измѣнили боята — руссофило-хамелиони! Ди-

*) Не общ. земя.

ректора на V кл. мжж. училище — Машевъ е „тѣхенъ човѣкъ"— дрътъ русофилъ — Аксаковистъ. На ученицитѣ е челъ лекции по славянофилството. Мъмре строго ученицитѣ, които четатъ социалист. книжки или по разумни книги. Социалиститѣ биле плевели и буренъ, които не вирѣяли. Тука му е мѣстото да спомѣнемъ, че на 6 Февр. на 25 годишнината на В. Левски, въ черковата държа, или по-право, повтори биографията на В. Л. отъ Злимовъ и най-напредъ плѣсна съ ржцѣ и високо извика: „И сега се нѣкои пѣратъ, но... кадѣ долѣ оставатъ, нищо не можатъ да направ.тъ", подметна я на социялиститѣ. Г-нъ Машевъ, слушай! В. Левски и другитѣ сж та турнале да взимашъ по стотина лева м. заплата съ твоята не само физическа глухота, а и съ твоята умственна пустота и нравственна слѣпота! Такъвъ е и нищожния директоръ на дѣвическото классно училище — Алексиевъ. И той бившъ стамболовистъ. Сега съединистъ — руссофилъ. Утрѣ е готовъ да подскокне и се откаже отъ това си звание. Съ тѣхъ сж „учителитѣ народни" и классни. Предприемачитѣ сила иматъ: тѣ исключаватъ учителитѣ и тѣ ги мѣстатъ. Живѣйте прослѣпители народни! никой не ви завижда.

Извѣстния Велчо Велчовъ бѣше дошелъ въ града, кадѣ 13 т. м. да заобиколи народа (разбирайте предприемачитѣ) и въ нѣкакви обяснения съ силнитѣ отъ Чиксалжнъ, казватъ му, че той мислилъ за Варушлийци (за вуйчо си Ст. Консуловъ) за него все гледалъ, за него все работилъ. За насъ, за народа (за народа когото ограбватъ и скубатъ) не мислишъ. „Достоенъ съмъ — отговорилъ внукътъ на чорбаджи Велчо, предадника и изѣдника на българ. народъ въ турско време — та ма избиратъ." Тукъ и дума не може да става за някакъвъ народъ. За тѣхъ народъ сжществува да го храни и хрантюти, да го грабятъ и експлоатиратъ. Народа, народа, който тегли и плаща данъци отдавна е лѣпналъ въ тѣхнитѣ лица позора на бесчестието, лъжата и безхарактерностьта. Народа, който днесъ е притиснатъ, който нѣма хлѣбъ, който е отрупанъ съ тежки и непоносими данъци, за когото, тѣ, (Консуловъ и Велчевъ) като представители на „народа" (на народа, който се казва предприемачи) и на собственния джебъ — смѣятъ, като всички лъжци, и измамници да говорятъ за нѣкакъвъ народъ. Народа нищо общо нѣма съ тѣхъ — съ разни Велчевци, Консуловци, Пенчо Апостоловци и С-ие. Еднитѣ сж предприемачи — скубачи на народната потъ и кръвь, а другитѣ — паразити народни.

Таквозъ е положението на работния народъ въ нашия окржгъ, до колкото можахъ на кжсо да ви го опиша. Другъ пжть повече ще ви пиша и за други работи.

Р.

ВЪТРЕШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Гладътъ въ България. — Причинитѣ му. — Отношенията на правителството къмъ страданията на народа. — Отношенията на експлоататорския класса къмъ същия. — Следствията отъ туй. — Първий май (19 априлъ тази година.

Въ миналия прегледъ видѣхме, че причината на днешната парична криза у насъ е общата економическа криза, къмъ която постоянно бѣше тласкана страната отъ много време насамъ. Условията, изникнали съ освобождението, бѣха такива, че стана неизбѣжно съсипванието на старитѣ економически форми у насъ. Новата държавна уредба, финансовата политика на нашитѣ управници, както и яловата имъ външна политика ускоряваха естественния процессъ на економическото разложение на страната. Постоянното увеличение на данъцитѣ и главно прахосванието имъ съвършенно непроизводително само спомагаха за усилванието естественния процессъ на разложението. Той приведе не само къмъ пролетаризиранието вече на една часть отъ работното население и, следователно, къмъ едно първоначално натрупвание на капитала въ по-малко ржцѣ, но той приведе и къмъ общъ гладъ.

Обръщаме вниманието на читателитѣ върху корреспонденцията отъ Т. Пазарджикъ, помѣстепа въ днешната книжка. Отъ нея се вижда ясно, че въ селата, както и въ самия градъ, гладътъ заплашва да вземе широки размѣри. Въ много села той вече напълно владѣе, а вследствие на него кражбитѣ на жито, нападенията върху по-заможнитѣ селяне отъ гладнитѣ, съ цель на ограбвание. сж чести. Въ Пловдивско сжщо тъй има гладъ. Въ много села селенитѣ положително нѣматъ хлѣбъ и по нѣколко деня ходятъ гладни. Фактътъ, че въ гр. Пловдивъ напоследъкъ една кола дърва, която другъ пжть се продава по 5—6 лева, се продава за една торба брашно, е достатъчно доказателство, че въ селата гладътъ взима голѣми размѣри. Изобщо гладътъ въ България не е частично явление. Отъ всички страни на България се чуватъ викове за глада. Преди нѣколко време четохме въ в. „Странджа", който се издава въ Варна, че 500—600 жени съ дѣцата си отишле предъ Варненското градско управление и викали: „Гладни сме! дѣцата ни отъ гладъ умиратъ! Князьтъ пари да харчи отива въ Руссия и вие чиновницитѣ удоволствието си гледате; а ние захвърлени и забравени, какво да правиме? Днесъ идеме при васъ да Ви заявимъ, а утрѣ съ кобилицитѣ ще се натрупаме, или хлѣбъ да ни дадете, или живи да ни погрѣбете!" Вследствие на това нѣколко деня гр. Варна билъ препасанъ съ кордонъ отъ конни жандарми: била сжщо предупреденна и войската. Въ 10-й брой на в. „Бюлетинъ", органъ на търговско-индустриалнитѣ камари въ България, четемъ следующето: „Съобщаватъ ни, че нѣкои села отъ Софийско

сѫ заявили въ министерството на Търг. и Земледѣлието, че всичкитѣ имъ запаси храни сѫ исчерпани и нѣматъ съ какво да проживѣятъ до нова жетва. Независимо отъ това ний знаеме случаи, гдѣто много селени отъ близкитѣ до София села още при встѫпвание на пролѣтьта сѫ си свършили храната и сѫ купували отъ София". Че съобщаванното отъ в. „Бюлетинъ" е съвършенно вѣрно, се потвърдява и отъ в. „Отзивъ", брой 402, и отъ факта, че правителството е било принудено да отпустне ' взаимообразно сумми въ помощь на едно отъ гладующитѣ села въ Софийско, с. Кѫтино, както това съобщава в. „България" въ 34 си брой. Четемъ въ в. „Народъ", 26 брой, стр. 6 следующето, което се потвърдява и отъ в. „Народни права" (бр. 46): „Демонстрация противъ глада. Вчера около 200 жени и дѣца сѫ се явили предъ Софийското градско общинско управление да искатъ хлѣбъ. Нѣкои отъ тѣхъ заявявали, че не биле ѣли отъ нѣколко дни. Служащитѣ и стражаритѣ сѫ ги блъскали и пъдили да си отидатъ". Въ сѫщия вѣстникъ четемъ: „Вчера въ Ючъ-бунаръ двама души гладни сѫ нападнали двѣ фурни съ цѣль да откраднатъ хлѣбъ, но биле веднага заловени и откарани въ II-й полицейски участъкъ". На в. „Знаме" (бр. 100) пишатъ отъ Трънъ: „Гладътъ вече хлопа на вратата на оголѣлото, измѫчено отъ непоносими данъци население въ Трънската околия. И по всрѣдъ тая отчаяна борба за сѫществувание, инстинктътъ за самосъхранение кара селянинътъ да прибѣгва до всички срѣдства, що може човѣшкиятъ умъ да измисли, само и само да се нахрани. Пишущиятъ тия редове видѣ какъ единъ старецъ отъ с. Ерукъ плачеше и викаше „само душа остана"; и когато го попитахъ съ що се храни семейството му, знаете ли какво ми отговори? „Петь дена става, какъ само съ осъмь ока брашно поминуваме: сгрѣваме вода, па избъркаме въ нея колкото една ока брашно, и съ това се хранимъ". И тоя отговоръ, придруженъ съ една покъртителна въздишка, излиза изъ гърдитѣ на такъвъ селянинъ, който прѣди години е билъ единъ отъ състоятелнитѣ хора, но който, както и много други, отъ день на день падаше, вслѣдствие на икономическиятъ гнетъ и послѣдньото съсипателно наводнение". И по-нататъкъ: „Населението отъ Дерекоде е омаломощено. Обиколихъ шесть—седемь села и навсѣкѫдѣ, Боже мой, все тия жалки сѫщества, все тая мизерия, все тия изпурени и одърпани селяни, прилични на нѣкогашнитѣ парии. Всѣкой е умисленъ, всѣкой мисли, какъ ще дочака утрѣшния день. Хлѣбъ нѣма, защото жито нѣма".

И тъй гладътъ въ България настѫпва отъ четиритѣ й страни. Причината на глада нѣкои дирятъ въ поскѫпняванието на житата вследствие на испано-американската война и вследствие на миналогодишнитѣ наводнения. Не е мѫчно да се види, че причината на глада не е само нито въ поскѫпванието на житата, нито въ войната, нито въ миналогодишнитѣ стихийни нещастия. Че има поскѫпнявание на житата, това е съвършенно вѣрно. Но отъ кадѣ произлиза то? Да-ли отъ туй, че у насъ нѣма достатъчни запа-

си отъ храна? — И безъ особенни предварителни изучвания можеше смѣло да се каже, че у насъ има доста натрупани жита по складоветѣ на търговцитѣ — житари. Но сега имаме и правителственни и частни сведения, че жита у насъ въ складоветѣ на житаритѣ има доста голѣмо количество. Правителственния в. „Миръ" въ брой 526 твърди, че „въ България има достатъчно храни", защото „Варненскитѣ търговци утвърдяватъ това, а и статистиката го показва". Въ брой 403 в. „Отзивъ" пише: „Споредъ както съобщаватъ, правителството констатирало, че храни има въ България за да се храни населението още една година, вследствие на което се допустналъ износа на житата". И тъй има достатъчно храни въ страната. Но щомъ е тъй, тогава пита се: откадѣ произлиза гладътъ? Храни има достатъчно, но тѣзи храни отдавна сѫ натрупани въ рѫцѣтѣ на нѣколко спекулатори житари, които, възползувани отъ неволята на селското население, прикупуваха ги отъ него за нищожни цѣни, или му ги отнѣха лихваритѣ и кръчмаритѣ за лихви още на харманя. Сега тѣзи спекуланти житари, лихвари и кръчмари — скубачи на нещастното селско население, въсползувани отъ покачванието на цѣнитѣ въ другитѣ страни, вследствие на войната, покачватъ цѣнитѣ и на своитѣ храни, съ единственната цель да спечелятъ, колкото е възможно повече, на гърба на смазания отъ неволя народъ.

Предъ видъ на горѣказаното въ нашитѣ вѣстници се яви настоятелно мнѣние, щото правителството да вземе мѣрки, за да спрѣ износа на хранитѣ. Даже полуофициозния в. „Бюлетинъ", вѣстникътъ на нашитѣ индустриалци капиталисти и търговци, списванъ все отъ секретаритѣ на търговско-индустриалнитѣ камари, все, навѣрно, върли *демократи* и *радикали*, най-напредъ и той настояваше на това мнѣние. Въ сѫщия брой 10, въ цитираното по-горѣ мѣсто, секретаритѣ на нашитѣ индустриалци и търговци капиталисти продължаватъ тъй: „Освѣнъ това, считаме за своя длъжность да обърнемъ вниманието върху това, че при нѣманието храни въ другитѣ държави и по случай войната на Съединенитѣ Щати съ Испания, да спрѣ износа на нашитѣ храни, които не сѫ особенно много и съ изнасянието на които страната може да остане съвършенно безъ храна. *Свѣденията, които имаме за движението на хранитѣ ни показватъ, че въ населението нѣма храна*, **а тая, колкото я има, се намира въ рѫцѣтѣ на търговцитѣ житари и въ селскитѣ кръчмари и богаташи, които при добра цѣна охотно ще я продадътъ за износъ.** А това при сегашното положение може да предизвика, ако не гладъ, то голѣми лишения и пакости". Мнѣнието, което се съдържа въ подчеркнатитѣ отъ насъ редове, е съвършенно справедливо и първо време се споделяше отъ всички наши буржуазни вѣстници. Но това никакъ не побърка на *партията на секретаритѣ*, а още по-малко на редактора на тоя вѣстникъ, на г. секретаря на Софийската индустриална камара, г. Д. Христовъ, единия отъ *либералитѣ* на партията, който сега се намира въ услужение на нашитѣ „Дерунови" капиталисти, на другия день да

запѣятъ друга пѣсенъ, съ правопротивоположно съдържание на горѣцитираното. Противъ общото мнѣние за спирането на износа най-напредъ се обявиха Варненскитѣ спекуланти житари. Тѣзи последнитѣ господа и *патриоти* (не се съмнѣвайте, читатели, въ тѣхния „патриотизмъ“!) въ брой 50 души, щомъ сѣтиха опасностьта, която ги заплашваше да се лишатъ отъ богатия *ловъ*, веднага, безъ да губятъ нито день, се събиратъ и по телеграфа канятъ правителството да не обрѫща внимание на *общественното мнѣние*, да не спира износа на хранитѣ, другояче, разбира се, „отечеството“ щѣло да пропадне (не се смѣйте, читатели!). Тѣзи спекуланти, рицари на честьта на „земледѣлческа България“, спасители на репутацията и доброто име на „отечеството“ ето какво казватъ въ телеграмата си до министерството отъ 25 априлъ т. г.: „Въ даденния случай, г-нъ министре, ний вѣрваме, по начало“, казватъ тѣ, „че всѣка намиса на правителството въ земанье-даванията на страната и желанието му да създава искуственно положение въ пяцата, а още повече, когато се касае за жита, най-трудно подающитѣ се на подобно положение — не се увѣнчава съ желания резултатъ, защото всѣка спънка на нормалното течение на цѣнитѣ произвожда сътресения; че нито поч. ни правителство, нито нѣкои частни учреждения, притежаватъ истински данни върху сѫщинското положение на урожаитѣ и не продаденитѣ храни отъ 1896 и 1897 г., данни, които постоянно опровергаватъ вкорененото въ всички мнѣние, че нѣма храни, тъй като ний, до колкото свѣденията ни обгрѫщатъ, забелѣзваме, че при всѣко почакванье на цѣнитѣ, наидва много повече стока за продань, отъ колкото можеше да се предполага. Прочее при подобна неизвѣстность, рискувано ще бѫде, г-не м-ре, да се вematъ запретителни мѣрки, защото ако дѣйствително сѫществующитѣ за сега храни въ страната не сѫ достатъчни за мѣстната консумация, то последствията отъ запрѣщението, макаръ и да породътъ вредително понижение въ цѣнитѣ, по-нататъкъ — ако не сѫ вematъ мѣрки — естественно ще създадътъ едно много по-голѣмо повишение, защото ако износа се подава на запрѣщение, спекулацията не е податлива на подобна забрана; ако ли пъкъ сѫществующитѣ храни сѫ повече, отъ колкото е нуждно за мѣстното потребление, нѣщо, въ което ний сме твърдо увѣрени, още повече, че оставатъ току два мѣсеца до нова реколта, вий сами можете да си представите, г-не м-ре, какви можатъ да бѫдатъ последствията отъ искуственното регулиране на пазаря. Отпаданието на цѣнитѣ ще причини несмѣтнати загуби за притежателитѣ на хранитѣ, по-голѣмата часть отъ които се намиратъ въ рѫцѣтѣ на земледѣлческото население, и ще нанизе цѣла редица нови фалити при и тъй сѫществующитѣ вече; че самото официално признавание, дадено по подобенъ начинъ, особенно на земледѣлческата България, че нѣма какво да яде, когато земледѣлието е единственната гаранция за кредитоспособностьта й, ще нанесе силенъ ударъ на българския кредитъ въ странство, ударъ, който би стоялъ за дълго време паметенъ за страната ни; че въ интереса на българина е да се цѣни храната

скъпо и че не заскъпяването ѝ да плаши почит. ни правителство, а понижаването ѝ нѣщо, което не може да се заключи отъ последното повишение , тъй като то не е произлизало вследствие търсението въ стрината, а поради повишението станало въ Европейск. бурси".

Таквосъ е мнѣнието на спекулантитѣ търговци, тѣзи спасители на честьта „на земледѣлческа България". Подиръ тѣхъ на другия день подиръ получването въ София на телеграммата имъ, въ брой 12 на в. „Бюлетинъ" *партията на секретаритѣ* измѣни своята пѣсень. Съ перото на едного отъ *лидеритѣ* на *партията на секретаритѣ*, а именно на г. *Димитъръ Христовъ*, тя вече пише: „Голѣмия застой, той сега се чувствова даже въ пияцата на по-голѣмитѣ градове, се явява отчасти като послѣдствие на недорода отъ миналата година. Но колкото и голѣмъ да бѣше недоимъка на хранитѣ, все пакъ намалението на износа съ 25% въ една година незапомняна по нещастията си въ продължение на 80—100 години, показва, че въ населението е имало храни, или, въ най-лошия случай, че то поне е располагало съ онова количество, което е необходимо за прѣхраната до настжпването на новата реколта. Да се мисли слѣдователно за общъ недоимъкъ отъ храни на всички окржзи и околии, а отъ тукъ и застрашаване отъ гладъ, нѣма основание, още по-вече като се има предъ видъ изобилната реколта на царевицата въ цѣлата страна, особенно по дунавската область, дѣто въ значително количество и до днесь се намира неизронкана между селското население. Отъ друга страна и вълнистата повърхность на земята ни, която винаги обезпечава минималното количество, нужно за прѣхраната на населението говори не по малко противъ мнѣнието, че недоимъка е билъ всеобщъ и че отъ него сж пострадали всички мѣста —всички окржзи и всички околии". И понататъкъ, като описва въ кои части на България гладуватъ селенитѣ, продължава: „Но пита се сега, дали запрѣщението на износа ще помогне на тѣхното население и дали то ще избави отъ лишенията онѣзи села отъ тѣхъ, които пострадаха отъ недорода и нещастията на миналата година? На този въпросъ смѣло може да се отговори отрицателно, тъй като въ тѣзи гладни села не се касае до тая или оная цѣна на храната, или до по ефтената и по скжпа царевица и пшеница, а просто до *безплатното* снабдяване на населението съ нуждното количество храна, тъй като то нѣма пари, нѣма материални срѣдства да направи нуждниттѣ покупки даже и въ случай, ако държавата се рѣши да забрани износа на хранитѣ. Запрѣщението само по себе си нищо не означава. То би могло да подѣйствуна спасително само тогасъ, когато държавата, която го провъзгласява, принуди притежателитѣ на хранитѣ да ги продаватъ съ по-низки отъ пазарнитѣ цѣни, когато тя се рѣши да декретира едно нечувано още положение въ търговията. Но даже и тази монструозна мѣрка ако би могла да се допустне, пакъ злочестата сждба на лишенитѣ отъ храна селяни нѣма да се смѣгчи, защото, както вече казахме, тѣ нѣматъ пари и затова неостава друго срѣдство, освѣнъ едно, именно, държавата да дойде на помощь, като аван-

[illegible]

И наистина, какво [illegible] рицари на честьта „на всенѣмечска България": Преди всичко трѣба да се забелѣжи, че нашата буржуазия, както и оная на цѣлия свѣтъ, никога не говори, че тя се грижи за своитѣ интереси; тя всѣкога

своето егоистично стремление непремѣнно го обвива въ златни обвивки; тя ви говори, че се грижи само за интереситѣ на другитѣ, на „цѣлия народъ“, за славата и репутацията на „отечеството“. Сжщото ни говорятъ и 50 души капиталисти житари. Най-напредъ тѣ намиратъ въ дадения случай за много врѣдно намисанието на държавата въ въпроса за износа на хранитѣ, когато намѣсата на държавата въ случаи, дѣто се касае за даването имъ различни привилегии и субсидии, го смѣтатъ всѣкога полезно за „обществото“, за „народа“, т. е. за тѣхъ си. То се разбира, че въ дадения случай намѣсата на правителството въ износа на хранитѣ не е полезно за тѣхъ, защото съ това се намаляватъ голѣмитѣ печалби, които получаватъ отъ качванието цѣнитѣ на житата. Подирѣ, тѣ уподобяватъ своитѣ интереси съ интереситѣ на цѣлата страна, понеже тѣ смѣтатъ, „че самото оффициално признаванье, дадено по подобенъ начинъ, особенно на земледѣлческа България, че нѣма какво да яде“, щѣло да нанесе „силенъ ударъ на българския кредитъ въ странство“, „че въ интереса на българина е да се цѣни храната високо“ и, най-сетнѣ, че съ покачванието цѣнитѣ на хранитѣ щѣло да спечели населението, защото хранитѣ се намирали ужъ въ ржцѣтѣ на земледѣлческото население. Много е интересна мждростьта на 50 души варненски търговци, че ужъ другитѣ страни давали кредитъ на България, защото била земледѣлческа страна. Между това, ние знаемъ, че австрийскитѣ банки не дадоха кредитъ за нашето земледѣлие, а срѣщу новостроящитѣ се желѣзници: ще дадатъ и другитѣ банки въ кредитъ, но не за това, че е земледѣлческа страна България, а, несъмнѣнно, подъ други по-здрави гаранции, като митници, пристанища и пр. Какво напр. тѣ биха взели отъ „земледѣлческа България“, когато житата се намиратъ въ складоветѣ на нѣколко капиталисти житари, а цѣла останала България представлява една гладна или полугладна тълпа? Сжщо така е преинтересна мждростьта на варненскитѣ спекуланти съ жита, че ужъ въ интереса на „българина“ биле високитѣ цѣни на хлѣба. На кой „българинъ“ е въ интереса? Варненскитѣ мждреци не ни обясняватъ това. Но, очевидно е, че то е въ интереса само на житаритѣ, и на онова „земледѣлческо население“, което се казва *лихвари* и *кръчмари*, които събиратъ селското жито и сега бързатъ да го продаватъ на едритѣ търговци житари. Ето кой „българинъ“ печели. Но другитѣ „българе“ какво печелятъ? „Народнитѣ благодѣтели“ отъ Варна мислятъ, че щомъ печели единъ „българинъ“, т. е. тѣ сами, тогава и цѣлия народъ печели. Очевиденъ абсурдъ.

Но тука на помощь на варненскитѣ спасители на кредитната честь на „земледѣлческа България“ се явява *партията на секретаритѣ*. Тѣ отиватъ по-нататъкъ и подкрѣпятъ мнѣнието на варненскитѣ „народни благодѣтели“ съ нови доводи. Тѣ намиратъ, че „спиранието на износа не достигало цѣльта“, т. е. не спасявало гладнитѣ отъ глада. Разбира се, че който нѣма, съ какво да купи хлѣбъ, той не ще може да го купи при най-низка цѣна. Разбира се така сжщо, че на такива може да имъ се помогне *временно* по

други начини, но само *временно* и то като се втикнатъ въ още по-голѣми дългове и въ още по-голѣма зависимость отъ правителството, отъ лихвари и кръчмари. Но вънъ отъ тѣхъ въпроса е още за другото население. Не е все сѫщото дали селенина ще продаде само кравата, за да си купи хлѣбъ или ще продаде и кравата и вола или кравата и двата вола за сѫщата цель. Подирѣ, освѣнъ селенитѣ има една масса отъ занаятчии и работници, върху положението на които не може да не се отрази покачването цѣнитѣ на житото. Високитѣ цѣни на хлѣба за последнитѣ е убийствено; при днешнитѣ условия, при които тѣ сѫществуватъ, повишението цѣнитѣ на житата е една отъ многото не тъй виднитѣ причини на тѣхното съсипване. Не, държавата е длъжна да се вмѣсва и да ограничава експлоатацията на привиллегированитѣ. Но, разбира се, не отъ днешната държава, която е въ рѫцѣтѣ на самитѣ експлоататори, може да се очаква таквасъ намѣса. Само тогасъ тя това прави, когато има кой да я принуди. А нашитѣ варненски „благодѣтели“ както и *партията на секретаритѣ*, начело съ г. Д. Христовъ, знаятъ много добрѣ, кой е днесъ господарь въ българската държава.

– – –

Господаритѣ на българския народъ: гешефтаритѣ, капиталиститѣ и тѣхното правителство вършатъ своето си, а добрѣ плащанитѣ тѣхни идеолози въ видъ на *партия на секретаритѣ* обосноватъ, научно тъй да се каже, въ буржуазенъ вкусъ тѣхнитѣ лакомения. Въ туй време, когато народа заплашва гладъ, тѣ въ туй именно време го събличатъ и исхвърлятъ на пѫтя. Събличатъ го и го исхвърлятъ на пѫтя съ празни рѫцѣ лихваритѣ и всѣкакъвъ видъ експлоататори народни; сѫщото прави и правителството. Ето нѣколко факти, които потвърдяватъ това.

Въ в. „Знаме“, брой 98, стр. 3, четемъ: „Едно лице, което напослѣдъкъ е обиколило Софийската Околия, ни съобщава, че въ повечето села хамбаритѣ на селенитѣ били празни: едни отъ селянитѣ вече сѫ си купували брашно за прѣхрана, а други имали своя провизия само до Гергьовъ день. Отъ друга страна, въ Софийската Околия есеннитѣ сѣидби сѫ били развалени или слаби, така щото нѣмало надѣжда, че бѫдѫщата жетва ще подобри положението на селянитѣ въ тая околия. Споредъ частни свѣдѣния, и въ много други околии въ Сѣверна и Южна България есеннитѣ сѣидби сѫ били слаби или срѣдни. Освенъ това, извѣстно е, че е лошо и икономическото положение на градоветѣ; отвсѣкадѣ изъ България оплакватъ се отъ застои въ търговията и отъ безпаричие. Но въпрѣки тоя икономически кризисъ, Министръ Теодоровъ тия дни се е распоредилъ съ едно окрѫжно, за да се употрѣбятъ всички мѣрки за събирание на даждията въ единъ най-кѫсъ срокъ“.

За строгата заповѣдь на г-на министра по събирането на данъцитѣ потвърждаватъ и другитѣ оппозиционни вѣстници. Че такава заповѣдь има, то се вижда и отъ начина, по който се събиратъ даждията. Въ в. „България“, брой 32, въ едно антрефиле

подъ заглавието „събиране данъци", четемъ: „Съобщаватъ ни, че Вратчанскитѣ бирници събрали рогатия добитъкъ на орачитѣ да продаватъ за недоплатени даждия. Съ това се върши най-необмисленно дѣло. Отнима се възможностьта на бѣдното население да си изоре нивитѣ за кукурузъ и искуственно се съсипва злочестия данъкоплатецъ". Вѣстникъ „Сила" въ брой 16 пише: „Селенитѣ отъ с. *Гезреклейъ* (Варненско) подали молба въ Министерството на Финансиитѣ за да имъ се отсрочи събиранието на даждията до *харманъ* Молбата е била подписана отъ 35 души и, види се, да е обърнала вниманието на Министра-дезертьора, защото я повърналъ до финансовото управление за да провѣри съдържанието й. Защитникътъ на народнитѣ интереси, — полицейски кметъ на селото — турга молбата на съселянитѣ си подъ рогоската и бирникътъ събралъ селския добитъкъ, държалъ го 4—5 деня не добрѣ гледанъ и го откаралъ въ ближнитѣ села за продавание. Казватъ, че той не може да покрие разноскитѣ, които сѫ направени по секвестиранието и отглеждванието му до сега, тъй щото даждията имъ пакъ не ще могатъ да се изплататъ. Горкитѣ!" Въ в. „Знаме" (брой 100), въ цитираната по-горѣ дописка изъ Трънъ четемъ по-нататъкъ: „Дошълъ бирникъ и взема, каквото има, за даждия. Освѣнъ това голѣма загуба за населението е болѣстьта по добитъцитѣ. По овцѣтѣ вързува метилъ, който бързо истребява селското скотовъдство. На селяни, които сѫ имали по 30 овце, сега сѫ имъ останали по петь—шесть".

Ние можемъ да приведемъ още редъ факти отъ сѫщия родъ изъ другитѣ опозиционни вѣстници, като изъ в. „Свобода", „Народни Права", „Пловдивъ" и др. Но ограничаваме се съ горѣприведенитѣ. На редъ съ тяя факти вървятъ отъ други родъ, факти които показватъ, какъ лихваритѣ немилостиво експлоатиратъ населението, какъ то се лишава отъ собственностьта. Ако правителството му отнѣма орѫдията на труда, то лихваритѣ му отнематъ и самото най-главно орѫдие — земята. Въ помѣстената въ тази книга кореспонденция отъ Т. Пазарджикъ читателитѣ ще намѣрятъ редъ факти отъ този родъ. Ний тука ще се ограничимъ съ следующия. Въ редакцията ни постѫпи следующето заявление отъ 7 души селяни отъ селата *Ковачица* и *Линово*, Ломски окрѫгъ, до министра на търговията и земледѣлието: „Г-нъ Министре, сѫществуванието ни по нататъкъ е немислимо. Напослѣдъкъ, по исканието на Ломския житель Русинъ Цвѣкярски, сѫдътъ е рѣшилъ експроприиранието на всичкитѣ ни движими и недвижими имоти, а като така нашитѣ семейства оставатъ на произвола на сѫдбата. Въ името на човѣшкото ни достойнство, Ви молимъ да се смилите надъ насъ и надъ невиннитѣ ни дѣца, като изискате отлагание распродавание на имотитѣ ни поне за петь години, прѣзъ което врѣме ний се задължаваме да плащаме законната лихва. Прочее, увѣрени, че Вий еднакво милѣете за благото на всѣки данъплатецъ, ласкаемъ се да вѣрваме, че прозбата ни ще бѫде чута".

Таквось е днешното положение на работниятъ народъ; то е извънредно лошо. Продължението му може да приведе къмъ най-

печални резултати. Отношенията на управницитѣ, както и на цѣлата експлоататорска класса къмъ това положение е до нѣмай-кадѣ жестоко, безжалостно. Неизбѣжното следствие отъ това положение е едно широко пролетаризирание на массата самостоятелни производители, лишението ѝ отъ средствата за производство и за независимо сѫществувание.

Да се обърнемъ сега къмъ въпроса: откадѣ произлиза у насъ глада? Най-простия отговоръ може да бѫде оня, който даватъ нашитѣ буржуазни хора, — отъ нѣманието на пари произлиза глада. Но очевидно е, че съ туй не се обяснява нищо. Пита се: защо работния народъ нѣма пари? Очевидно е, че той не може, нѣма отъ кадѣ да ги добива въ нужното количество. Разложението на старитѣ ступанственни форми, пропаданието на занаятитѣ отъ неспособностьта имъ да издържатъ конкуренцията на машинното производство, унищожението на домашната индустрия и концентрацията ѝ въ рѫцѣтѣ на нѣколцина фабриканти, голѣмото раздробление на малкитѣ землевладѣния и отъ това неспособностьта имъ да се усъвършенствуватъ и поддържатъ ступанитѣ имъ, данъчната днешна система и вследствие на нея постоянното задължение на производителитѣ у лихваритѣ, касситѣ и банкитѣ, — всичко това неизбѣжно води массата къмъ окончателното ѝ съсипвание, осиромашявание. Достатъчно бѣше една неблагоприятна година за землелѣлческото население, за да се открие въ всичката си ужасъ това положение. Финансовата политика и яловата външна политика на нашата държава отъ самото ѝ начало и до днесъ, особено отъ 12 години насамъ, а най-вече въ последно време дойдоха да ускорятъ економическото разложение, безъ да създадатъ на мѣстото му нѣщо ново и съ туй направиха положението още по-критическо. Трѣбва да забелѣжимъ при туй, че тамъ дѣто у насъ се яви извѣстна концентрация на производството, тамъ трудътъ се експлоатира така жестоко, така безбожно, че не само работницитѣ се подхвърлятъ на всевъзможни страдания и лишения, но, вследствие на тази безгранична експлоатация на труда, не е възможенъ никакъвъ прогрессъ въ производството. Ето въ тия условия е причината на глада, който застрашава България днесъ. Свободния износъ на храпитѣ днесъ ще увеличи печалбата на капиталиститѣ житари, ще осрѣбри и позлати богатитѣ лихви на селскитѣ лихвари и кръчмаритѣ, но сѫщо ще спомогне и за пролетаризирането на едно голѣмо число самостоятелни производители землелѣлци, ще ги исхвърли на пѫтя, безъ всѣкакви срѣдства за прехрана.

При горѣказанитѣ условия въ България настѫпи тази година *Първий Май, праздникътъ на труда*, вѣстникътъ на възраждането на обществото. Всрѣдъ дивитѣ оргии на буржуазния егоизмъ и жестокосърдечие изгрѣ ясната зора, предвѣстницата на близкото изгрѣвание на величественното слънце на истинската свобода на народитѣ. Въ този день и тази година съзнателния пролетариятъ отъ цѣлия образованъ свѣтъ съ общъ радостенъ викъ поздрави прибли-

жающето се изгревание на слънцето. България въ лицето на работническата социалъ демократическа партия и тази година се присъедини къмъ международния праздникъ на труда. Въ този день отъ четиритѣ крайща на България се разнесоха радостни поздравления по случай на праздника*) Въ всички мѣста, гдѣто съзнанието на работната масса е събудено и дѣто сѫществуватъ организации, *първий май* се отпразднува и тази година. Най-хубаво се е отпразднувалъ той въ онзи кѫтъ на България, който самата природа е избрала за мѣсто на най-блѣскаво възраждание своитѣ сили, въ *Долината на розитѣ*, въ нейния центръ Казанлѫкъ. Трѣбва читательтъ да прочете описанието на праздника въ тоя градъ, което ни дава редак. на „Работнически вѣстникъ", за да си състави едно приблизително понятие, колко хубаво е отпразднуванъ той тамъ. Нашитѣ казанлѫшки другари имаха, вънъ отъ общия великъ мотивъ, още една важна причина, за да отпразднуватъ *първий май* тази година въ всичка пълна рабость. Тази причина бѣше пълното оздравзание на нашия другарь Кирковъ, когото тѣжка бобѣсть насмалко остана да го грабне изъ помежду ни, и участието му въ праздника. Подиръ Казанлѫкъ тържественно е билъ отпразднуванъ *първий май* въ София. Въ другитѣ градове *първий май* мина въ открити събрания и сказки, специално за значението на праздника.

За високото въспитателно значение на праздника ние нѣма тука да се простираме. Ще кажемъ само нѣколко думи. Съ пролетаризирането на произведителитѣ увеличава се работническия елементъ у насъ. Следъ това неизбѣжно иде дисциплинирането на пролетаризираната масса въ една обществення класса, която по еднаквото си положение и общи интереси добива и обща задача. Туй дисциплиниране и организиране на массата въ една класса извършва го самото капиталистическо производство. Ако нашия „народенъ капиталъ" излѣзе не способенъ да направи това, тогава то ще бѫде извършено безъ друго отъ вънщенъ нѣкой „националенъ капиталъ", който ще наложи своитѣ капиталистически закони съ пушки и топове. Въ това не може да има съмнѣние. Стремлението на днешния воинственъ капиталъ е да подчини всички безъ исключение страни на своитѣ закони. Само тогава той ще достигне своето собственно самоотрицание. Съ други думи, тъй или инакъ, работническото движение у насъ се усилва и ще се усилва въ бѫдѫще. Предъ видъ на това най-главна задача на социалиста въ България се явява — стѫпка по стѫпка да насочва нарождающето се работническо движение въ истинския пѫть на борбата му, като по такъвъ начинъ още при първитѣ му крачки му придава характера на социална класса, а не на сектанство. Като е тъй, то лесно се разбира, какво високо значение има празднуването на *първий май* у насъ.

*) Редакцията на нашето списание благодари сърдечно всички, които поздравиха по случай Първий Май.

ГОД. II. МАЙ КН. V.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

на

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ЕРМОЛАЙ И ВОДЕНИЧАРКАТА

(Изъ „Запискитѣ па ловеца“)

Отъ *И. С. Тургеневъ.*

Единъ день ний съ ловеца Ермолай отидохме на „вечерна варда“... Но, може би, не всички мой читатели знаятъ, що нѣщо е вечерна варда. Слушайте, господа.

Четвъртъ часъ преди да зайде слънцето, пролѣтѣ, вий влизате въ гората, съ пушка, безъ куче. Вий си избирате мѣсто нѣйдѣ изъ край, озъртате се, преглеждате пушката си, смигвате си съ другаря. Четвъртъ часъ се мина. Слънцето залѣзе, но въ гората е още свѣтло; въздухътъ е още чистъ и прозраченъ; птицитѣ бъбриво църтятъ; младата трѣва блѣщи съ веселия блѣсъкъ на изумруда . . . Вий чакате. Вжтрѣшностьта на гората постъпенно тъмнѣе; аленитѣ вечерни зари се лъзгатъ по коренитѣ и дънеритѣ на дървесата, подигатъ се все високо и по-високо, преминаватъ отъ долнитѣ, почти голи още гранки, към неподвижнитѣ, обхванати съ дрѣмка, вършини . . . Ето и самитѣ върщини огаснаха; червеното небе синѣе. Горскиятъ миризъ се усилва, излеко лъхна топла влага; вѣйналиятъ вѣтрецъ около васъ утихва. Птицитѣ заспиватъ — не всички веднага — но по породи: ето се смълчаха зебкитѣ, подиръ нѣколко мъгновения малиновкитѣ, следъ тѣхъ жълтуркитѣ. Въ гората все тъмно и по-тъмно. Дървесата се сливатъ въ голѣми, чернѣющи се масси; на синьето небе плахо се показватъ първи звѣздици. Всички птици спятъ. Само червеноопашкитѣ и малкитѣ кълвачи сънливо още посвирватъ . . . Ето и тѣ престанаха. Още единъ пжть прозвуча надъ васъ звънливиятъ гласъ на орѣхчето; нѣйдѣ жаловито крѣсна авлигата; славеятъ цъкна за пръвъ пжть. Сърдцето ви се свива отъ ожидание, и отведнжжъ — но само едни ловци могатъ ме разбра — отведнжжъ въ дълбоката тишина се раздава особенъ родъ грачение и съскание, чува се равномѣрния махъ на пъргави крила, — и едриятъ бекасъ, съ

красиво наведенъ дългъ клюнъ, плавно фръква изъ-задъ тъмната брѣза на срѣщо устата на вашата пушка.

Ето какво ще рече „да стойшъ на вечерна вадра“.

И тъй, ний съ Ермолай отидохме на вечерна варда; но, извинете, господа: азъ трѣбва по-напредъ да ви запозная съ Ермолая.

Въобразете си човѣкъ около четиредесетъ и петь годишенъ, високъ, сухъ, съ дългъ и тънкъ носъ, съ тѣсно чело, сиви очици, рошава косса и широки, насмѣшливи устни. Тоя човѣкъ ходѣше и зимѣ, и лѣтѣ съ жълтъ нанковъ кафтанъ на нѣмски манеръ, но се опасваше съ поясъ; носеше сини шалвари и шапка, набита съ памукъ, подарена нему, въ веселъ часъ, отъ единъ испадналъ помѣщикъ. За пояса се завръзваха двѣ кесии, едната отпредъ, искусно прегъната на двѣ половини, за барутъ и за сачми, — другата отзадъ, — за дивячъ; памукъ за пушката Ермолай вадѣше отъ собственната си, види се, неисчерпаема шапка. Той би могалъ лесно съ паритѣ, що получаваше отъ продадения ловъ, да си купи патронташъ и чанта, но нито единъ пжть не бѣ помисллювалъ за подобна покупка и продължаваше да пълни своята пушка, както напредъ, възбуждайки очудванис у хората съ искуството, съ което той избѣгваше опасностьта да изсипе или размѣси сачмитѣ и барута. Пушката му бѣше едноцѣвна, кремъклийка, надарена при това съ лошата привичка „да рита“, отъ което дѣсната му буза бѣше винаги по-подпухнала отъ лѣвата. Какъ той улучваше съ тая пушка, — и най-хитрия човѣкъ не би могалъ да каже; но улучваше. Той имаше свое куче, наречено Валетка, пречудно създание. Ермолай никога не го хранеше. „Ами, ще зема да храня още и кучета, разсѫждаваше той: — кучетата сѫ умни животни, сами си намиратъ храна“. И наистина, макаръ че Валетка бѣше извънредно мършаво, та слисваше дори и равнодушния човѣкъ, но живѣеше, и живѣеше дълго; остави това, ами още ни единъ пжть не бѣ пропадало и не бѣ изявявало желание да напустне своя господарь. Еднѫжъ, наистина, и то бѣ въ млади години, — кой знае какъ, — бѣ се отлжчило на два дни, увлеченъ отъ любовь; но тая лудория скоро извѣтрѣ отъ него. Най-забелѣжително свойство на Валетка бѣше непостижимото му равнодушие къмъ всички на свѣта .... Ако да не говорѣхъ за куче, азъ бихъ употрѣбилъ думата: разочарованость. То обикновенно сѣдѣше и кога сѣдѣше, подгъваше под

себе кжсата си опашка, вжсѣше се, потреперваше навремени и никога не се усмихваше. (Извѣстно е, че кучетата иматъ способность да се усмихватъ, и даже много мило да се усмихватъ). То бѣше крайне безобразно и нито единъ празенъ слуга не испущаше случая да се присмѣе ядовито на външностьта му; но всички тѣзи подигравки и даже удари Валетка претърпяваше съ чудно хладнокръвие. Най-вече то докарваше удоволствие на готвачитѣ, които тозъ часъ се откжсваха отъ работата си и се спущаха съ викъ и псувня върху му да го гонятъ, когато то поради слабость, свойственна не само на кучетата, увираше гладната си муцуна въ полуотворената врата на съблазнително топлата и благовонна готварница. На ловъ то бѣше неуморимо и можеше доста добрѣ да подушва; но ако случайно му се паднѣше да догонва раненъ заякъ, то си го изяждаше съ наслаждение, цѣлия, до последно кокалче, нѣйдѣ подъ дебела сѣнка, въ зелена шубръка, на почтително растояние отъ Ермолая, който го псуваше на всички извѣстни и неизвѣстни диалекти.

Ермолай принадлѣжеше на едного отъ моитѣ съсѣди, едновремешенъ помѣщикъ. Едновремешнитѣ помѣщици не обичатъ дивяча и се придържатъ о домашнитѣ животни. Само въ извънредни случаи, като: въ именни, рожденни дни, или дни на избори, готвачитѣ на старитѣ помѣщици се залавятъ да приготовляватъ дългоноси птици и, като дойдатъ въ азартъ, свойственъ на русина, когато и самъ не знае, какво прави, измисляватъ за тѣхъ такива чудесни приправи, щото гоститѣ повече пжти съ любопитство и внимание гледатъ подаденитѣ гозби, но да ги отгатнатъ не се решаватъ. На Ермолая бѣше заржчано да донася въ господарската готварница единъ пжть въ мѣсеца по двѣ диви кокошки и еребици, а вънъ отъ това, позволяваше му се да живѣе, гдѣто иска и както иска. Отъ него всички бѣха се отказали, като отъ човѣкъ, некаджренъ за никаква работа, като отъ нечистъ духъ. Барутъ и сачми, разбира се, нему не даваха, като се ржководяха отъ сжщитѣ правила, въ сила на които и той не хранѣше своето куче. Ермолай бѣше чудесенъ човѣкъ: безгриженъ, като птица небесна, доста приказливъ, разсѣянъ и свѣнливъ на гледъ; много обичаше да си сръбне, не се свърташе на едно мѣсто; кога ходѣше, влечеше краката си и креташе, —и, влачейки се и кретайки, извървяваше по петдесеть версти на день. Съ него сж се случвали най-разнообразни приключения: нощувалъ е въ блата, на дървета,

връзъ здания, подъ мостове, сѣдвалъ е много пѫти затворенъ въ хамбари, изби и плѣвници, лишавалъ се е отъ пушка, куче, отъ най-необходимитѣ си дрѣхи, бивалъ е битъ силно и дълго, — и се-пакъ, следъ нѣколко време, се е връщалъ у дома си, облѣченъ, съ пушка и съ куче. Не можеше той да се нарече веселчакъ, макаръ че почти винаги се намираше въ доста добро расположение на духа; той въобще изглеждаше като оригиналъ. Ермолай обичаше да си подъдре съ добъръ човѣкъ, най-вече при чаша ракия, но и то не дълго: посѣдѣше малко, па станеше и тръгваше. — „Че кадѣ тъй по туй време ще отидешъ, бе таласъмо? Тъмно е вече". — А бе въ Чаплино.— „За какво ще се тътришъ чакъ до тамъ? Десеть версти има". —А тъй, у бай Софрония ще пренощувамъ. — „Че нощувай тука". — Не, не може. — И ще се потатрузи Ермолай съ своя Валетка въ тъмна нощь, презъ храсти и ями, а бай Софроний, може да се случи, и въ двора си да го не приеме, па, кой знае още, може и праха отъ гърба му да отупа: да се научи да не безпокои честнитѣ хора. Затова пъкъ никой не можеше да се сравни съ Ермолая въ искуството да лови пролѣтѣ, въ пълноводие риба, да хваща раци, да подушва инстинктивно дивяча, да подмамва пъдпъдъци, да улавя славеи съ най-кръшни и омайни гласове.... Само едно той не можеше: да дресира кучета: търпение не му достигаше. Имаше той и жена. При нея ходѣше само единъ пѫть въ недѣлята. Тя живѣеше въ една мизерна, полуразвалена колиба, минаваше какъ да е и съ какво да е, никога не знаеше отъ вечерьта, ще ли бѫде сита утриньта, и въобще търпѣше горчиво тегло. Ермолай, тоя безгриженъ и добродушенъ човѣкъ, се отнасяше съ нея жестоко и грубо; кога се завърнеше у дома си, приемаше грозенъ и строгъ видъ,—и клетата му жена не знаеше, какъ да му угоди, трѣпереше отъ погледа му, за последната си парица му купуваше ракия и работливо го завиваше съ кожуха си, когато той, величествено истегнатъ възъ печката, заспиваше, като закланъ. Азъ самъ много пѫти съмъ забелѣзвалъ въ него неволни проявления на нѣкаква печална свирѣпость: менъ не се харесваше изражението на лицето му, когато той прехапваше раненитѣ птици. Но Ермолай никога не оставаше у дома си повече отъ единъ день; а по чуждитѣ мѣста той пакъ се обръщаше въ „Ермолка", както го наричаха на сто версти наоколу, и както той самъ се наричаше понѣкога. Последниятъ слуга чувствуваше

своето превъсходство надъ тоя скитникъ,— и може би, затова се обръщаше съ тѣхъ дружелюбно; а селянитѣ отпървенъ съ удоволствие го гонѣха и ловѣха, като заякъ по полето, но после го пущаха съ здравие да си ходи и, щомъ разбраха, че той е чудакъ, дори и хлѣбъ му даваха и влизаха съ него въ разговори. . . . Ето тоя човѣкъ азъ зехъ за другарь, и съ него именно отидохъ на вечерна варда въ голѣмата брѣзова гора, на брѣга на Иста.

Много русски рѣки, както Волга, иматъ единия си брѣгъ високъ, а другия низъкъ; на Иста брѣговетѣ сѫ сѫщо такива. Тъзи малка рѣкичка лѫкатуши твърдѣ каприциозно, пълзи, като змия, ни половинъ верста не тече право, и на нѣкои мѣста, като се искачишъ на нѣкой високъ хълмъ, я виждашъ на десеть версти съ своитѣ язове, вирища, воденици, бостани, окрѫжени съ върбалакъ и гѫсти градини. Риби въ Иста колкото щешъ, особенно голуши (селянитѣ съ рѫцѣ ги ловятъ въ време на жега изъ-подъ шубрънитѣ). Малки бекацини съ свирение прехвъркватъ на длъжъ по каменливитѣ брѣгове, прошерени съ студени и бистри извори; диви патици плаватъ по срѣдата на вирищата и предпазливо се озъртатъ; пепеляни рибари стърчатъ на сѣнка, въ заливитѣ, подъ сипеитѣ... Ний стояхме на варда около единъ часъ, убихме четире бекаси и, искайки до изгрѣванието на слънцето още веднѫжъ да опитаме щастието си (може да се ходи така сѫщо и на утринни варди), решихме да пренощуваме въ най-близката воденица. Ний излѣзохме изъ гората, спуснахме се отъ баиря. Рѣката търкаляше тъмносини вълни; въздухътъ се сгѫстяваше, напоенъ съ нощна влага. Ний потропахме на вратата. Кучета лавнаха въ двора. „Кой е тамъ“? раздаде се дрезгавъ и заспалъ гласъ. „Ловци: пусни ни да пренощуваме.“ Отговоръ нѣма. — „Ний ще заплатимъ.“ — Ще отида да кажа на стопанина . . . Циба, проклѣти! . . . Устрелъ да ви удари! „— Ний чувахме, какъ ратаятъ влѣзе въ воденицата; той скоро се завърна при вратата. „Не“, каже, „воденичарьтъ не дава позволение.“ — Защо не дава? — „Защото се бои, да не би да му запалите воденицата; кой ви знае, я гледай, какви сте страшни хора.“—Праздни приказки! Какъ така ще запалимъ воденицата!—„Напарени сме вече отъ огънь: по-лани така пуснахме едни търговци да пренощуватъ, пъкъ тѣ, кой знае какъ, я подпалиха и изгорѣ“. — Е, добрѣ, бе братко, ами нѣма да нощуваме на кѫра! — „Както знаете“... Той си отиде, тропайки съ ботушитѣ.

Азъ излѣзохъ изъ-подъ покрива; воденичарката стана отъ качката и се накани да си отиде. Азъ заприказвахъ съ нея.

— Отдавна ли държите тая воденица?

— Втора година става отъ Св. Троица.

— Ами мѫжътъ ти отъ гдѣ е?

Арина не дочу въпроса ми.

—Отдека е твоя мѫжъ?—повтори Ермолай съ високъ гласъ.

— Отъ Бѣлево. Той е бѣлевски мѣщанинъ.

— Да не си и ти отъ Бѣлево?

— Не, азъ съмь „крѣпостна"…. бѣхъ „крѣпостна."

— Кой ти бѣше господаря?

— Господинъ Звѣрковъ. Сега съмъ свободна.

— Кой Звѣрковъ?

— Александръ Силичъ.

— Не си ли била ти на жена му слугиня?

— Отъ дѣ знаете вий? — Бѣхъ.

Азъ съ удвоено любопитство и съчувствие погледнахъ Арина.

— Азъ познавамъ твоя господарь, — продължавахъ азъ.

— Познавате го? — забелѣжи тя съ полвинъ гласъ — и се наведе.

Трѣбва да кажа на читателя, защо азъ съ такова съчувствие погледнахъ Арина. Когато бѣхъ въ Петербургъ, случайно се запознахъ съ г-нъ Звѣрковъ. Той занимаваше доста важенъ постъ и бѣше извѣстенъ като човѣкъ знающъ и сериозенъ. Той имаше жена, подпухнала, чувствителна, плачка и зла — едно просто и тежко създание; имаше и синъ, чисто чорбаджийско дѣте, изглезено и глупаво. Вънкашностьта на самия г-нъ Звѣрковъ привличаше твърдѣ малко човѣка: изъ широкото му, почти четирежгълно лице, лукаво гледаха плъхови очички, издаваше се голѣмъ и остъръ носъ съ растворени ноздри; остриженатa му бѣла коса стърчеше като четина надъ набръчканото му чело, тънкитѣ му устни безпрестанно се мърдаха и притворно се хилѣха. Г-нъ Звѣрковъ стоеше обикновенно съ растопорени крака и съ мушнати въ джебоветѣ дебели рѫцѣ. Случи ми се еднѫжъ да пѫтувамъ съ него заедно, на кола, въ околностьта на града. Ний се заприказвахме. Като човѣкъ опитенъ и сериозенъ, г. Звѣрковъ почна да ме наставлява въ „пѫтя на истината".

— Позволете ми да ви забелѣжа, — испищѣ той най-после: — вий всички, младежитѣ, сѫдите и говорите за нѣща-

та наизустъ; вий малко познавате собственното си отечество; Руссия за васъ, господа, е непозната, — видите ли! . . . Вий само едни нѣмски книги знаете да четете. Ето, напримѣръ, вий сега ми приказвате и това, и това, относително туй, то-есть, относително „крѣпостната“ прислуга. . . . Е, добрѣ, азъ съмъ съгласенъ, всичко това е хубаво; ала вий ги не знаете, не знаете, какви хора сѫ тѣ. (Г-нъ Звѣрковъ грѫмко се изсѣкна и потегли енфие). Позволете ми да ви разкажа, напримѣръ, единъ малъкъ анекдотецъ: това може да ви заинтересува. (Г-нъ Звѣрковъ се искашли). Вий знаете, каква жена имамъ: струва ми се, по-добра отъ нея мѫчно може и да се намѣри, съгласете се сами. Нейнитѣ слугини не живѣятъ, ами просто блаженствуватъ, ще река. . . . Но жена ми си е турила за правило: омѫжени слугини да не държи. Пъкъ и наистина, не чини: ще завряватъ дѣца, — то, друго, — дека ще може тогава слугинята да ти гледа госпожа, както трѣбва, да наблюдава за нейнитѣ привички: ней друго я блазни, вече, друго ѝ е на ума. Трѣбва по човѣшки да сѫдимъ. Веднѫжъ, минаваме ний презъ нашето село, ще има отъ тогава — какъ да ви кажа, да не ви излъжа — около петнайсеть години. Гледаме, у кмета едно момиченце, негова дъщеря, прехубавичка; пъкъ и още, знаете, хрисимо, смирено. Жена ми ми казва: Кокó, — то-есть разбирате, тя така ме нарича, — да земемъ това момиченце въ Петербургъ: тя ми харесва, Кокó. . . . Азъ и думамъ: добрѣ, да го земемъ, съ удоволствие. Кметътъ, разбира се, поклони ни прави; такова щастие, разумѣва се, дѣ е могалъ да очаква. . . . Момиченцето, разбира се, си поплака, като глупаво. То си е така, наистина, отначало е тежко: родителска кѫща. . . . въобще. . . . чудно тука нѣма нищо. Обаче тя скоро свикна съ насъ; по-напредъ я турнахме въ стаята на слугинитѣ; учихме я̀, разбира се. И какво мислите? . . Момичето показа чудни успѣхи; жена ми просто се пристрастява към ней, прави ѝ особна милость, най-после, като я назначава за слугиня при собственната си особа . . . Забелѣжете! . . . И трѣбва да ѝ се отдаде справедливость: жена ми не е имала още такава слугиня, решително не е имала; услужлива, скромна, послушна — просто безъ кусури. Затова пъкъ и жена ми, ще ви се призная, много я глѣзѣше: облачаше я гиздаво, хранѣше я отъ господарската трапеза, даваше ѝ чай . . . . е, вече каквато можешъ да си представищъ! Ето така цѣли десеть години тя служи у жена ми. И нещешъ ли, въ една прекрасна утрина, въобразете

си, влиза Арина — тя се казваше Арина, — безъ предварително позволение, при мене въ кабинета ми, — и бухъ въ краката ми.... Азъ това, ще ви кажа откровено, не мога да търпя. Човѣкъ никога не трѣбва да забравя достоинството си, не ли е така? — Какво искашъ? — „Господарю, Александъръ Силичъ, милость искамъ“ — Каква? — „Позволете ми да се омжжа.“ — Да ви се призная, азъ се смаяхъ. — Ами ти знаешъ ли, глупава, че господарката нѣма друга слугиня? — „Азъ ще служа на господарката, както съмъ служила преди“. — Вѣтъръ, вѣтъръ! господарката не държи омжжени слугини. — „Маланя на мое мѣсто може да постжпи“. — Моля безъ разсжждение! — „Воля ваша....“ Правичката да си кажа, азъ останахъ гръмнатъ. Пъкъ ще ви обадя, азъ съмъ такъвъ човѣкъ: нищо ме така не оскърбява, смѣя да река, така силно не ме оскърбява, както неблагодарностьта.... Сега вамъ да расправямъ нѣма защо — вий знаете, каква жена имамъ: „ангелъ воплоти, доброта неизяснимая“.... Чини ми се, злодѣятъ — и той би я пожалѣлъ. Азъ испъдихъ Арина. Мисля си, може би, ще си събере ума въ главата; не ти се ще, знаешъ, да вѣрвашъ въ злото, въ черната неблагодарность на човѣка. И какво мислите? Следъ половинъ година пакъ иде при мене съ сжщата просба. Е, тогава, ще ви кажа, страшно се ядосахъ, испъдихъ я отъ стаята си, заканихъ й се и се обѣщахъ да обадя на жена си. Азъ бѣхъ възмутенъ.... Но представете си моето очудване: следъ нѣколко време, иде при мене жена ми, въ сълзи, развълнувана до толкова, щото азъ се оплашихъ.— Какво се е случило?—„Арина“... Вий разбирате.... срамъ ме е да го кажа.—Не може да бжде!... кой това? — „Петрушка лакеятъ“. Азъ кипнахъ. Пъкъ имамъ единъ характеръ.... полумѣрките не обичамъ!... Петрушка.... не е виновенъ. да се накаже — може, но той, споредъ мене, не е виновенъ. Арина.... е, нали, нали нищо друго тука не може да се предположи? Азъ, разумява се, тутакси заповядахъ да я острижатъ, да й надѣнатъ сукмана и да я испрататъ въ село. Жена ми се лиши отъ отлична слугиня, но нѣмаше какво да се прави: защото безпорядъкъ въ кжщата си не можехъ да търпя. Болниятъ членъ по е добрѣ да се отрѣже веднжжъ.... Е, сега помислете сами — вий познавате жена ми, че това, това, това.... най-после е ангелъ!... Тя бѣше се привързала къмъ Арина,— и Арина това знаеше, и не се засрами.... А? не, кажете....

а? Впрочемъ, защо да хабимъ праздни приказки! Въ всѣки случай, нѣмаше какво да се прави. Мене, собственно мене, надълго ме огорчи, ме обиди неблагодарностьта на това момиче. Каквото и да речете . . . . сърдца, чувства — въ тия хора не търсете! Както и да хранишъ вълкътъ, той се къмъ гората гледа . . . . За напредъ наука! Но азъ искахъ само да ви покажа. . . .

И г. Звѣрковъ, безъ да свърши думата си, избърна глава и се зави хубаво въ своето наметало, като задушаваше мѫжественно неволното си вълнение.

Читательтъ, вѣроятно, сега ще разбере, защо азъ съ съчувствие погледнахъ Арина.

—Отколѣ ли си се омѫжила за воденичаря? — попитахъ най-сетнѣ.

—Двѣ години.

—Що, нема господарьтъ ти позволи?

—Менъ ме откупиха.

—Кой?

—Савелий Алексѣевичъ.

—Кой е той?

—Мѫжъ ми. (Ермолай се поусмихна). А нема господарьтъ ви е говорилъ за мене? — прибави Арина следъ кратко мълчание.

Азъ, не знаяхъ, що да отговоря на въпроса й. „Арина!“ извика отдалече воденичарьтъ. Тя стана и си отиде.

—Добъръ човѣкъ ли е нейниятъ мѫжъ? — попитахъ азъ Ермолая.

—Нищо.

—Ами иматъ ли дѣца?

—Имаха едно, ама умрѣ.

—Що, тя се хареса на воденичарьтъ, или какво? Много ли откупъ той даде за нея?

—Не знамъ. Ала тя разбира отъ четмо и писмо; за тѣхната работа това . . . . какъ да кажа? . . . много чини. Види се, харесала му се.

—Ами ти отдавна ли я познавашъ?

—Отдавна. Азъ съмъ ходилъ при нейнитѣ господари много пѫти. Чифликътъ имъ е близо отъ тука.

—И лакеятъ Петрушка знаеше?

—Петъръ Василиевъ? Какъ-не, знаемъ го.

—Войникъ стана.

Ний помълчахме.

—Какво така, тя изглежда нездрава? попитахъ азъ най-после Ермолая.

Какво ти здравие я патило! . . . А утрѣ, чини ми се, „вардата“ ще бѫде добра. Добрѣ ще сторите да си подрѣмнете.

Орлякъ диви патици съ свирение се стрѣлна надъ главитѣ ни, и ний чухме, какъ той се спусна въ рѣката недалече отъ насъ. Вече съвсѣмъ се смрачи и почваше да става студено; въ гѫстака се раздаваше звучната пѣсень на славея. Ний се зарихме въ сѣното и заспахме.

Превелъ: *Г. А. Миндовъ.*

ЖЕНСКИТѢ ТИПОВЕ ВЪ ТУРГЕНЕВИТѢ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.

Сказка, държана въ Пловдивския женски клубъ*)

отъ **О. Берберова.**

Преди да пристѫпимъ къмъ характеристиката на Тургеневитѣ герои, нека си припомнимъ нѣкои черти отъ неговия животъ. Добрѣ е да се запознае човѣкъ съ биографията на автора, за да си уясни по-добрѣ неговитѣ произведения. Относително биографията на Тургенева това е още по-важно, защото, когато бѣше малко момче, той се намираше въ такива обстоятелства, които сѫ оставили отпечатъкъ на цѣлата му литературна дѣятелность. И. С. Тургеневъ се е родилъ въ Орелъ въ 1818 год. въ не радостната епоха на крѣпосничеството (робството на селенитѣ) и лично е билъ свидѣтель на унижението и насилието, на което бѣха положени слугитѣ въ домътъ на родителитѣ му. Въ дѣтинството си той много е страдалъ отъ суровия нравъ на майка си, предъ която всички трепер̀ѣли, даже дѣцата й. Нейнитѣ педагогически начини сѫ отличавали съ особна жестокость. Най-добро поправително средство тя считала тѣлесното наказание. Тая жена, дордѣто била момиче, испитала е много огорчения отъ деспотизма на родителитѣ си и като станала пълноправна господарка надъ многобройни роби, кога

*). Женския клубъ въ Пловдивъ е основанъ преди двѣ години, но неговата дѣятелность до последне време не бѣше постоянна; напоследъкъ клубътъ усили своята дѣятелность. Въ едно отъ последнитѣ му заседания презъ м. м. биде прочетена и сказката, която печатимъ тука, отъ г-жа Берберова.

Б. Ред.

порасла, тя зела да си излива яда надъ непричастнитѣ хорица, зарадъ обидитѣ, които била испитала.

Тия несправедливости оставиха дълбоки следи въ младата душа на бѫдащия писатель, и го направиха другарь на всички угнетенни. Тургеневъ е порастналъ самъ самниничекъ, срѣдъ раскошна обстановка на една чорбаджийска кѫща. Това осамотение и живота на село, развиха у него мечтателность и чувствителна любовь къмъ природата.

Макаръ времето, което той е прекаралъ въ родителския домъ, да бѣше най-нерадостно, то пакъ не е минало безследно за него, като го сближило съ народа, даде му богатъ материялъ за бѫдащитѣ негови произведения.

Първото си образование Тургеневъ е получилъ въ Москва: най-напредъ слушаше лѣкции въ Московския, после въ Петербургския университетъ. Въ 1838 г. той заминалъ на западъ и продължилъ образованието си ьъ Берлинския университетъ. А въ 1842 год. той излиза на литературното поприще.

Отъ после Тургеневъ често и по много време живѣеше на западъ, особно въ Парижъ, дѣто прекара последнитѣ години отъ животътъ си. Въ Парижъ той се ползваше отъ радушното гостеприемство на пѣвицата Виардо. Тургеневъ бѣше голѣмъ приятель на нейното семейство: той нѣмаше свое семейство, за туй твърдѣ обичаше дѣцата на Виардо. Той много обичаше семейния животъ, високо цѣнѣше жената и винаги вѣрвалъ въ нейното нравственно влияние връзъ мѫжа; но той не ограничава ролята на жената въ семейното огнище, а отдаваше ѝ по-широка арена за дѣятелность. Това се види отъ похвалитѣ, които той расипва на виднитѣ жени. Той се прекланя предъ артистическитѣ таланти на Виардо. и туря на високъ пейдисталъ Жоржъ Зандъ, като писателница. Той вѣрва въ художественното чувство на жената, и когато се намираше на върха на всесвѣтската слава, покорно внимава тѣхния приговоръ надъ неговитѣ романи. Първото произведение, което му докара голѣма извѣстность, бѣше „Записки Охотника". Съдържанието на тия разкази съставляватъ личнитѣ въспоминания на автора за неговитѣ ловджийски случки. Тѣ сѫ изложени необикновенно просто и всѣкому сѫ достѫпни. „Записки на Охотника" справедливо сѫ наречени „пластическо произведение на народническата литература".

Тургеневъ е първиятъ писатель, който показа, че и на робитѣ селяни сѫ достѫпни такива сложни душевни процесси, както и на представителитѣ на културното общество. Тургенева преследва презъ цѣлия му животъ съзнанието на наследственъ грѣхъ предъ народа, и той се мѫчеше да изглади грѣховетѣ на своитѣ праотци предъ селенитѣ. Гения на художникъ и сърдцето на човѣкъ водѣха го къмъ предмѣта на неговата вѣра, къмъ народната правда. Той си бѣше задалъ за цель да открие на обществото идеалнитѣ и поетическитѣ страни на народната душа. Той не остави безъ внимание нито една жертви, задавена отъ битовитѣ усло-

вия; той знаеше да лови дребнитѣ епизоди изъ народния животъ, както напримѣръ драмата на селянина — Андрей, която той разказва въ повѣстьта за Герасима и за неговото кученце Муму, която повѣсть предизвикала сълзи у Карлейля. Въ „Запискитѣ на ловеца“ („Записки охотника“) живота на русския народъ се е отразилъ като въ огледало, и това отражение бѣше до толкова мрачно, щото накара мнозина да се замислятъ надъ положението на отечеството си. Самъ си Тургеневъ признаваше влиянието, което той е оказалъ връзъ великата реформа и казваше на приятелитѣ: „Ако азъ се гордѣяхъ съ подобни работи, то бихъ помолилъ само едно нѣщо да изобразятъ надъ гроба ми — какво е направила книгата ми за освобождението на робитѣ“.

Подиръ „Запискитѣ на ловеца“ следватъ цѣлъ редъ повѣсти и романи, които спечелиха на Тургенева чутовность не само въ отечеството му, но и задъ предѣлитѣ на Россия, гдѣто той имаше много поклонници между виднитѣ литератори, които можѣха да цѣнятъ споредъ достойнството неговия талантъ. Тургеневскитѣ романи и повѣсти представляватъ пълна художественна история на русското общество въ течението на три поколѣния. Въ своитѣ произведения той ни дава цѣла галерия на женски портрети, очертана съ такава четка на гениаленъ художникъ, че всичкитѣ като живи ставатъ предъ очитѣ на читателя, като почва отъ капризната чорбаджийка и свършва съ типове отъ съвременни жени, които почватъ да се появяватъ, испълнени съ смѣли общественни стремления.

Най-виденъ женски типъ въ „Записки охотника“ явява се болната Лукерия въ повѣстьта „Живи мощи“. Историята на тази многострадална мома показва на читателя една отъ основнитѣ черти на народния характеръ: покорность на сѫдбата. Разбита отъ дамла, Лукерия седемъ години лежи неподвижно, оставена почти отъ всички и безъ да се оплаква, търпѣливо чака смъртьта. Отъ румена хубавелка се преобърнала на изсъхнала, почернѣла фигурка: но това мъничко тѣло съдържа велика душа и се озарява съ нравственна хубость, когато разказва на своя събесѣдникъ митологическитѣ сънища, въ които тя черпи сила да пренася нещастието си.

Най-сетнѣ смъртьта туря предѣли на нейнитѣ страдания.

Другата героиня на Тургенева въ повѣстьта „Нещастна“ не обладава съ такъвъ силенъ характеръ и прекѫсва съ живота си, когато живота ѝ става несносенъ товаръ. Въ тая си повѣсть автора разказва историята на една незаконна дъщеря на нѣкой си богатъ чокоинъ. Думата „нещастна“ вѣрно опредѣля Сусана. Сѫдбата преследва тая мома отъ деня на раждането ѝ до гроба. Обстоятелствата никакъ не благоприятствуватъ, даже таланта и хубостьта само усилватъ нейното нещастие, като я излагатъ на преследванията отъ страна на единъ безнравственъ дядо, отъ когото тя зависѣше. Любовьта не ѝ дава нищо освѣнъ сълзи, и смъртьта скоро грабва нейния избранникъ. Освѣнъ това тя е била принудена да живѣе въ чуждо семейство и да търпи докаченията, които и нанисатъ груби хора. Сусана виждаше въ лицето на Р. единственния

човѣкъ, който може да я спаси, за това тя тъй се отчаяла, когато той я оставя. Свѣтлата лжча на щастието се мяркала предъ нея и погаснала за винаги. И тя изново остая сама, окржжена отъ дълбокъ меракъ. Тя не можеше да изтърпи последнето оскърбление, което ѝ нанесе Х., който повѣрва на клѣветата, распрьснатa отъ нейнитѣ врагове. Живота ѝ стана несносенъ и тя се отрови.

Мария Павловна въ повѣстьта „Затишіе" тъй сжщо свършва съ самоубийство. Макаръ да живѣятъ въ различни условия и по натуритѣ си тия двѣ момичета да се различаватъ, тѣ пакъ си приличатъ: и двѣтѣ умиратъ отъ измѣната на любимия човѣкъ. Мария Павловна има праволинейна честна натура. Като гледа какъ В. харчи на вѣтъра силитѣ си, тя страдае и се мжчи да имъ даде добро направление. Окржжающата срѣда я натиска съ тежко угнетение, но тя нѣма сила да се избави отъ нея, както нѣмаше сила да изтърпи измѣната на В. и тя превърша младостьта си, като се хвърлила въ яза презъ една есенна тъмна нощь.

Противоположность на М. П. се явява Наталия въ романа „Рудинъ". Макаръ още много млада, у тая мома се забелѣзва голѣма решителность. Тя залибила Рудина, който е много по-старъ отъ нея, само за това, че го счита по-уменъ отъ всички, които до тогава тя е срѣщала. Като се увлича отъ неговитѣ звънливи фрази, Наталия не може да отличи истинното отъ присвоеното и съ всичката искренность на една млада душа, (като се отзовава на негова зликъ), готви се да върви навсѣкадѣ подиръ Рудина.

Подъ влиянието на неговитѣ распалени думи въ нея заяква недоволствието отъ живота, което и по-напредъ я безпокоеше. Толкова по-силно почувствува разочарованието горкото момиче, когато я остави Рудинъ въ минутата, когато умътъ и сърдцето въ нея заприказваха. Но макаръ болката, която осѣща Наталия, е остра отъ докачението, що ѝ докараха, може да се види, че тя ще има сила да пренесе жалостьта, тя нѣма да падне подъ нейната тежина. Но Наталия разбра, че тя е по-силна отъ тогова, когото считаше за свой ржководитель и това съзнание ще ѝ помогне да стжпи на краката си, безъ да дири подпорка у нѣкого.

Въ повѣстьта „Ася" Тургеневъ е изобразилъ една млада жизнерадостна мома, палава, плѣнителна.

Ася не е нѣкоя развита, но умна мома, главното — неразвалена отъ едно искуственно възпитание. Всичко възбужда въ нея живъ интересъ; тя се вглежда въ всѣко нѣщо, като испитва, но не знае още кадѣ да насочи младитѣ си сили; живота я влачи съ разнообразнитѣ си интереси. Ася носи всички задатаци да стане добра, честна жена, но за съжаление срѣща се съ човѣкъ, който не знае да оцѣни нейнитѣ горещи чувства, и съ безжалостна ржка скърши това младо сърдце. Наталия и Ася по много си приличатъ, макаръ възпитанието да е турило отпечатъкъ на тѣхната външность. Ася нѣма свѣтска манера, която ни учи на сдържаность, за това тя е по-естественна отъ Наталия. Изведнжжъ впечатлението се отражава на нейната физиономия, въ нейнитѣ постжпки, въ вси-

чко нейно поведение. Наталия се отличава по своята сдържаность и съ своята способность дълбоко да крие своитѣ осѣщания. При тия видими различия между тия двѣ моми сѫществува голѣма прилика; и двѣтѣ дирятъ у любимия човѣкъ, животъ и сила, и двѣтѣ налитатъ на срамна страхливость.

Отъ героинитѣ на Тургеневскитѣ романи най-мѫчно може да се характеризира Лиза (въ „Дворянское гнѣздо“). За да се разбере тая сложна натура, трѣбва да се проследи нейното развитие отъ дѣтинство. Сѫщинска възпитателка на Лиза може да се счита Агафия —бавачката, защото нейната майка—извѣжена чорбаджийка—и гувернанката-французойка никога нѣмаха влияние надъ момичето, едната, защото имала вроденъ мързелъ, другата — по своята ограниченость. А между дѣтето и бавачката сѫществували дружески отношения, които усилваха влиянието на последнята връзъ кроткото момиченце. Благодарение на бавачката у Лиза се развила наклонность къмъ мистицизма и подъ натиска на това чувство у нея отпосле съзрѣва решителность да се отстрани отъ свѣта. Втората възпитателка на Лиза бѣше нейната леля — Мария Тимотѣева, която замѣстя бавачката. Тая умна, честна, но необразована бабичка, не можеше да внесе нищо ново въ живота на Лиза: по своитѣ понятия тя малко се отличава отъ бавачката Агафия. Лиза винаги се учеше добрѣ, и даже музикантка бѣше, макаръ безъ мѫка нищо не сполучваше и не се отличаваше съ особни способности, но у това момиче винаги се забелѣзваше упорно стремление къмъ цельта. Тя приказва малко, но постѫпя решително, и никога не отива противъ убежденията си. Нъкъ убеждение относително това — кое се счита добро и зло, у нея се образуваха подъ двойно влияние: на Агафия и Мария Тимотѣева, и никой не бѣше въ състояние да ги поколебае.

Срѣщата съ Лаврецки развали нейното спокойствие, но не я накара да измѣни своитѣ взглядове. Тя считаше за грѣхъ своитѣ чувства къмъ Лаврецки, и само веднъжъ си позволи да се забрави, въведена въ заблуждение отъ лъжовното извѣстие за смъртьта на жена му. Пристигането на Варвара Павловна решава нейната сѫдба. Лиза силно страда, но се не поколебава. Не само загубата на лично щастие накара я да се оттегли отъ свѣта, има още други причини, по дълбоки даже, а случката съ Лаврецки послужи само да я подбутне къмъ по-скорошно решение. Нейната будна съвѣсть не може да се мѣри съ окрѫжающето зло, нея мѫчи богатството, което баща ѝ спечелилъ нечестно. Лиза мисли, че тя само въ манастиря ще може да намѣри душевно спокойствие и да искупи своитѣ грѣхове. Тя испълва намѣрението си, макаръ да се противятъ роднинитѣ ѝ. Края на романа предизвика тъжно чувство у читателя. Такава мома, като Лиза, заслужава по добра участь.

Героиня въ романа „Накануне“ явява се една сериозна мома, съ енергична воля и съ хуманни стремления на сърдцето. Елена отъ рано се навикнала къмъ самостоятелно размишление, съзнателно да гледа на окрѫжающата срѣда, гдѣто живѣеше, не можеше

да удовлетвори испитателния умъ на момичето. Баща ѝ бѣше единъ отъ най-обикновеннитѣ посредствености, а майка ѝ чувствителна, болна жена. Тѣ не бѣха добри възпитатели на впечатлителното дѣте, у което твърдѣ рано се показаха необикновенни способности. Елена жаждеше практическа, полезна дѣятелность и не се удовлетворява съ обикновеннитѣ дѣла на милосердие.

Тя искаше, около нея всички да бѫдатъ честити, защото тя не разбира, какъ е възможно щастие, даже спокойствие, ако я окрѫжава жалость, бедность и унижение на ближнитѣ. Момцитѣ — Шубинъ и Берсеневъ, съ които тя често се срѣща, не знаятъ какъ да отговарятъ на нейнитѣ запитвания и тя се обръща отъ тѣхъ. Въ душата ѝ почва да прониква тѫга. Елена нѣма сили да работи самостоятелно, трѣбва ѝ човѣкъ, който би я повелъ подирѣ си. И тоя човѣкъ се явява — той е българина Инсаровъ. Обаянието на Инсарова се заключава въ величието и светостьта на идеята, отъ която е проникнато цѣлото негово сѫщество. Да освободи родината си! въсклицава Елена: тия думи е страшно да произнесешъ—толкова сѫ голѣми! Тя толкова силно се прониква отъ неговата идея, че даже подиръ смъртьта на Инсарова, за когото се женила, Елена не иска да се върне у дома си и отива въ З. тъкмо въ огъня на възстанието. Съ това се свършва сѫдбата на Тургеневата героиня, въ лицето на която автора изобразилъ новия типъ жени, които се раждаха тогива.

Въ знаменития романъ „Отцы и дѣти", въ който Тургеневъ изобразилъ борбата между старото и новото поколѣние, между бащитѣ и дѣцата, централна фигура се явява Базаровъ, като носитель на идеитѣ на младото поколение. Анна Сергѣевна Одинцова занимава второ мѣсто; нейното присѫтствие въ романа е необходимо, за да се покаже отношението на Базарова къмъ жената. Фигурата на Одинцова не обладава нѣкои особни типически черти: тя е хубава, умна жена, спокойна, даже смѣтлива. Тя е вдовица, богата, независима и се ползува съ безукоризненна репутация.

Въ борбата на двѣтѣ поколѣния тя склання къмъ младото, къмъ което принадлѣжи по възрастьта си, но съвсѣмъ не раздѣля неговитѣ крайности и увлечения. Равновѣсие и смѣтливость прогледватъ въ всичкитѣ ѝ постѫпки; това особно се потвърдява съ износната женидба, въ която чувството не играе роля.

Отличителна черта на всички разгледани до тукъ типове явяватъ се тѣхнитѣ благородни качества. За отрицателенъ типъ Тургеневъ туря „Ирина" въ романа „Дымъ". Тая блѣстяща и хубавица жена не само че не е въодушевена отъ нѣкоя висока идея, но даже не е способна да пожертвува за любимия човѣкъ удобствата на живота и безъ да се замисли размѣнява чуствата съ титула генералка. Княжеската дъщеря Осинина отъ дѣте презираше бѣдностьта, и по зла честь, човѣка, който най напредъ накара сърцето ѝ да затупка, билъ сиромахъ; тя не може да устои срѣщу изкушението—образътъ на генерала, който и се явилъ и забравила моминскитѣ си мечти за щастие. Подиръ много години отъ раздѣлата си съ Санина, случая ги сблъскалъ въ странство; тя осѣща за единъ моментъ цѣлата

празднина на своя животъ и помисля да го прореди изново. Но когато настжпя решителния часъ, тя се отказва отъ своето намерение, като се оплаша изново отъ призрака на бѣдностьта. При появяванието на тоя призракъ мечтитѣ за щастие се распиляватъ, като димъ.

Въ романа „*Новь*“ Тургеневъ съ свѣтли бои изразилъ стремлението на женьта къмъ общественна дѣятелность. Любовь-та у тия жени вече не съставлява исключителна цель на живота, както у наивнитѣ героини на неговитѣ първи произведения. Мариана нѣма нито високитѣ душевни качества на Лиза, ни блѣстящитѣ способности на С., а представлява най-обикновенната посредственность. При всичко това тя не се крие задъ манастирскитѣ стѣни, не тича въ чужда страна да гони идеала, открито стжпва въ борба съ обществото. Лиза макаръ да била идеална мома, но не измислила нищо подобно, освенъ да закопа въ манастиря младината си, пъкъ Марияна увлечена отъ духа на времето отива да просвѣщава народа макаръ средствата, които е избрала за тая цель, да сж лъжовни и до нейдѣ комични. По самото съзнание на дългътъ, който всѣки интелигентенъ човѣкъ има по отношение къмъ народа и жаждата за общественна дѣятелность вече показва, колко напредъ е прекрачила жената въ единъ периодъ отъ 20 години време, който отдѣля Лиза отъ Мариана.

Новь бѣше последното видно произведение на Тургениева. Другитѣ дребни разкази и стихотворения, които е написалъ въ последнитѣ години на живота си, носятъ мистически характеръ. Цѣлата 35 годишна литературна дѣятелность на Тургенева може да се опредѣли съ думитѣ на Ренана, който въсклицава надъ гроба на русския писатель: „Той наистина обладаваше думитѣ на вѣчния животъ, думитѣ на справедливость, любовъ и свобода!“

ПРОБЛЕМАТА НА ЗДРАВИЕТО.

Дѣйствието на економическата срѣда върху продължителностьта на сжществуванието.

отъ Desiré Descamps.

(продължение отъ кн. IV).

Дѣиствието на професиитѣ върху продължителностьта на живота е значително.

Благосъстоянието, чистия въздухъ, веселостьта, това го казахме вече, осигуряватъ една дълбока старостъ.

Доказателства за това изобилствуватъ.

Най увѣрително е, безсъмнение, крайната продължителность

на богатитѣ хора. Трѣбватъ три сѫществувания на работящия пролетариятъ, за да се направи единъ животъ на непроизводителния буржуа.

Свободнитѣ професии—приходитѣ на дребната буржуазия—сѫ най-малко мѫчни отъ занаята. Въ това нѣма никакво съмнѣние.

По казванието на докторъ Касперъ отъ 100 лица достигатъ до седемдесетата година:

Духовенството	42
Търговци и притежатели на работилници	33
Военни	32
Чиновници	32
Адвокати	29
Артисти	28
Професори	27
Медици	24

Продължителностьта живота на свещеницитѣ е обѣснимо чрезъ това, че има много частни условия, които благоприятствуватъ за осиряванието имъ на една дълбока старость. Артиститѣ, учителитѣ и докторитѣ —сиречъ най полезнитѣ длъжности отъ свободнитѣ професии —свършватъ листътъ.

Въ интернационалния конгрессъ по хигиената и демографията, държанъ въ Лондонъ презъ августъ 1891 г. Оглъ съобщи единъ докладъ върху смъртностьта въ Англия за лица взети между двадесетъ и петъ и шестдесетъ петъ години, споредъ професиитѣ, които упражняватъ.

Прогресията е следующата: духовенството, градинаритѣ, арендаторитѣ (които иматъ земя и я даватъ съ южюретъ), земледѣлцитѣ, работницитѣ, които произвеждатъ хартията, бакалитѣ, риболовцитѣ, столаритѣ, хората на законитѣ, работницитѣ на коприна, машиниститѣ, търговцитѣ, продавачитѣ на платове, въглекопачитѣ, кундураджиитѣ, агентитѣ на търговски фирми, хлѣбаритѣ, воденчаритѣ, платнаритѣ (които правятъ килими), дюлгеритѣ, ковачитѣ, чиновницитѣ по търговията, кантониеритѣ, работницитѣ на вълна, майсторитѣ на орѫжия, шивачитѣ, шапкаритѣ, печатаритѣ, работницитѣ на памукъ, — после докторитѣ, на които смъртностьта е двойна отъ тази на духовенството, следъ тѣхъ идатъ каманаритѣ, подвързачитѣ, касапитѣ, стъкларитѣ, които обработватъ оловото, бояджиитѣ, кожаритѣ, бираджиитѣ, файтонжиитѣ, винаритѣ, които правятъ пили, грънчаритѣ, рудокопачитѣ отъ Cornwall, продадачитѣ на дреболии и слугитѣ по хотелитѣ. Смъртностьта на тѣзи последнитѣ е двойна отъ тази на докторитѣ, четери пѫти по голѣма отъ тази на духовенството. Това което трѣбва да се забелѣжи добрѣ е, че цѣлия пролетариатъ отъ континента е въ сѫщо положение, както и английския работнически классъ. Неговата професионална смъртность е забелѣжителна чрезъ своята крайна слабость. Неговитѣ надници не сѫ ли най-голѣмитѣ отъ стария свѣтъ, неговитѣ хигиенически закони най добритѣ и неговото законодателство за протектиране на работницитѣ не е ли най малко неусъвършенствувано?

Срѣдната продължителность на живота е 67 години за свещеницитѣ, 58 години за градинаритѣ, риболовцивѣ и селенитѣ, 57 години за филолозитѣ и основнитѣ учители, 54 години за законодателитѣ и хората на законитѣ, както и за хлѣбаритѣ, копачитѣ на пръстъ и касапитѣ; 49 години за докторитѣ, сѫщо и за дърводѣлцитѣ, дюлгеритѣ и бояджиитѣ на здания; 47 години за ковачитѣ и които правятъ земперици (брави) и за столаритѣ; 44 години за шивачитѣ и кундуражиитѣ; 41 година за изглаждачитѣ на камани, типографитѣ и литографитѣ; 32 години за работницитѣ въ фабрикитѣ и т. н. *).

Срѣдната дължина на сѫществуванието на работника е значи наврѣдъ по-малка отъ тази на крепителитѣ на капиталистическитѣ привилегии (свещеницитѣ, сѫдиитѣ и т. н.),

Правото на бѣли косми за пролетарията несѫществува,

То ще се роди отъ правото за сѫществувание, което прокламира социализма — и което ще въстържествува заедно съ него.

IV.

Мизерията убива, въ една година на миръ и капиталистически напредъкъ, повече хора, отколкото ще може да истрѣби въ десеть години най-кървопролитната социална революция.

А. А.

Вѣчно закования на бѣсилката на мизерията Христосъ — пролетария — каза на своитѣ господари: „Вземете и яжте, това е моето тѣло; вземете и пийте, това е моята кръвъ“... и неговитѣ господари ядатъ и пиятъ.

Когато богатитѣ распиляватъ въ луксъ и распустнатость приходитѣ отъ общото наследство на человѣчеството, близо до едно огаснало огнище и до единъ празенъ долапъ, работника, подкосенъ отъ гладътъ, умира.

Добросъстоянието запазва живота, мизерията докарва смъртьта. Не сме ний социалиститѣ, които прокламираме тази истина — пълна съ революционни следствия — това сѫ ученитѣ буржуа, най-консерваторитѣ на капиталистическитѣ привилегии.

„Въ никоя епоха на живота, казва докторъ Вилерме, дѣтин-

---

*) Мисли ли нѣкой, че ний почерпюваме по наше желание тѣзи таблици? Следующитѣ цифри на докторъ Попперъ представляватъ ни нѣщата подъ другъ видъ? Срѣдната продължителность на живота е, споредъ този авторъ, 51 година за файтонжиитѣ; 50 години за градинаритѣ и работницитѣ по горитѣ; 49 години за бираджиитѣ; 48 години за дърводѣлцитѣ и коларитѣ; 47 години за касапитѣ, тъкачитѣ, плетачитѣ и важаритѣ; 46 години за дюлгеритѣ и бояджиитѣ на здания; 45 години за столаритѣ; 41 година за шапкаритѣ, сѣдларитѣ, кундураджиитѣ и ковачитѣ; 39 години за подвързачитѣ; 36 години за ковачитѣ, които правятъ резета; 35 години за тѣзи, които изострюватъ игли и скулпторитѣ; 33 години за рудокопачитѣ; 32 години за типографитѣ и литографитѣ; 31 години за ржкавичеритѣ; 30 години за златаритѣ и ковачитѣ на злато ..... На читателя остава да сравнява и да заключава.

ството и старостьта, богатия не умира толкова, колкото бѣдния... Здравието на бѣдния е всѣкога безнадѣждно, тѣхната талия по-малко развита и тѣхната смърть извънредна, въ сравнение съ развитието на тѣлото, на здравието и на смъртностьта на хора добрѣ гледани отъ богатството. Съ други думи, згодностьта, богатството т. е. условията, въ които тѣ поставятъ тѣзи, които имъ се радватъ, сж наистина първи отъ всички хигиенически условия". Вилерме се е отдалъ на едно дълбоко изучване на обществениитѣ срѣди. Неговото свидѣтелствуване е отъ голѣмо значение.

„Евгений Бюре въ една добра книга *За мизерията на работящитѣ класси въ Англия и Франция*, дохожда до сжщитѣ заключения, както и Вилерме, казва Луи Бертранъ. Бюре е наблюдавалъ добрѣ изследванията правени въ Англия върху положението на бѣднитѣ класси. Нѣщо повече, той е обикалялъ кварталитѣ, населени отъ робитѣ на индустрията, той е распитвалъ тѣзи нещастници и наврѣдъ, върху единъ отъ въпроситѣ, съ които се занимаваме сега, безмѣрната смъртность ва бѣднитѣ класси въ сравнение съ тѣзи на богатитѣ, той е получавалъ сжщия отговоръ!

„Срѣдната продължителность на живота въ Манчестеръ (споредъ д-ръ Lee) е 38 години за охолния классъ и 17 години само за работнически классъ, констатиралъ е Шамберленъ въ 1875 год. Въ Ливерпулъ тя е 35 години за първия и 15 за втория. Отъ това следва, че привилегирования классъ държи една ассигнация на живота повече отъ два пжти отъ стойностьта на тази, която се пада на гражданитѣ по-малко благоприятствувани."

Докторъ Дриздалъ забелѣзва, че въ Франция възрастнитѣ лица отъ 40 до 45 години умиратъ 8·3 на хиляда въ охолнитѣ класси и 18·7 на хиляда въ бѣднитѣ класси. На тази възрасть умиратъ приблизително два пжти и половина повече бѣдни, отколкото богати.

Въ Парижъ казва Карлъ Жидъ, годишната смъртность е 2·85% въ бѣднитѣ класси и 1·58% само въ богатитѣ или охолнитѣ класси; или, което е все едно, въ градътъ — Свѣтлина (ville Lumiére) срѣдната продължителность на живота на бѣдния е 35 години, когато пъкъ този на богатия е 64 години.

На мѣста, гдѣто охолностотьта и мизерията населяватъ различни квартали, смъртностьта въ богатитѣ квартали не достига никога смъртностьта на бѣднитѣ.

„Споредъ етюдитѣ на г. г. Винсенъ и Боме, въ тѣхната *Топография на* Nimes, съобщава Л. Бертранъ, смъртностьта, която на края на последния вѣкъ бѣше 1 на 2. жители, въ махлитѣ смѣтани като охолни, тя е била 1 на 20 въ бѣднитѣ махли. Тѣзи г-да сж основавали своитѣ изследвания върху единъ изгледъ отъ 15 год."

Въ Парижъ отъ 1817 г. до 1836 г. умираше единъ житель на 15 въ дванадесетий окржгъ, които се е състоялъ тогава само отъ бѣдни и 1 на 65 въ втория окржгъ, населенъ главно отъ богати; съобщава д-ръ Дриздалъ.

Нищо не се е промѣнило отъ тази епоха насамъ.

Общо явление е, че въ единъ градъ охолнитѣ квартали иматъ

една слаба смъртность, когато пъкъ бѣднитѣ квартали представляватъ едно число на смъртни случаи, всѣкога много покачено.

Парижъ представлява единъ очибиющъ примѣръ за тази паралелность между мизерията и смъртьта. Бѣднитѣ квартали иматъ днесъ едно число на смъртни случаи, което се въскачва годишно до 3% отъ населението. Въ противоположность на това богатитѣ квартали не даватъ на смъртьта освѣнъ 1·5% отъ тѣхнитѣ хора.

Въ Берлинъ срѣдната годишна смъртность е 1.89% въ най-богатия окрѫгъ срѣщу 6% въ най-бѣдния.

Въ Виена, въ първия окрѫгъ, населенъ отъ буржуазията, смъртьта не надминава 1·2%, когато пъкъ въ десетий окрѫгъ, гдѣто работнический елементъ надминава, смъртностьта достига до 2·9%.

Въ Бернъ, когато срѣдната годишна смъртность достигаше 3·25%, тъзи на богатитѣ бѣше 1·26%, а пъкъ тъзи на бѣднитѣ, това се разбира безъ да се казва, бѣше значителна. Имало е улици —една между другитѣ е и Bas—Aarberg които сѫ плащали на смъртьта всѣка година съ 7·48% отъ населението си.

Въ Манчестеръ, срѣдната продължителность на сѫществуванието бѣше въ 1857 г. споредъ Иосифъ Гарнис, 17 години само въ бѣднитѣ квартали, когато пъкъ тя се е въскачвала на 42 год. въ богатитѣ квартали.

Нѣкои хигиенисти, поразени отъ извънмѣрната смъртность въ голѣмитѣ градове, сѫ отдали това на голѣмото число жители върху малко пространство, опустошения които само мизерията е причинила[1]).

Примѣра отъ Парижъ ни доказва, че голѣмата или по-малка гѫстота на населението не указва никакво дѣйствие върху числото на смъртнитѣ случаи. Напротивъ, тамъ гдѣто смъртностьта е слаба, сиречъ въ богатитѣ квартали, населението изобщо е много издигнато, когато пъкъ въ бѣднитѣ квартали, населението е често по-малко гѫсто, което не прѣчи на смъртностьта да бѫде значителна.

Ето за всѣки отъ двадесетѣхъ окрѫга:

1-о. Степеньта на охолностьта, споредъ докторъ Ж. Бертийонъ;

2-о. Числото на смъртнитѣ случаи на хилядa жители (срѣдньо за годинитѣ 1889—93);

3-о. Срѣдната продължителность на живота;

---

*) Да го кажемъ ясно: Нѣма хигиена безъ добро състояние. Мизерията е: общественото нездравие, немощьта, болестьта, смъртьта. Една расходка презъ Парижъ, Лондонъ, Берлинъ или въ който и да е цивилизованъ градъ, ще ни позволи да видимъ улици съвършенно обиколени съ широки, здрави и добрѣ провѣтрени кѫщи, снабдели съ всичко, което изисква здравието. Едно многочисленно население обикола предъ цѣлитѣ дълги дни. Въ другитѣ квартали какво виждаме? Нещастни постройки, малки, ниски и влажни, въ които живѣе едно население колкото рѣдко, толкова и болничаво. Въ широкитѣ кѫщи или които имъ липсватъ обитатели, хората умиратъ скупомъ. Въ жилища голѣми и великолепни — колкото и натрупани и населени да бѫдатъ — смъртностьта, напротивъ, е съвършенно слаба.

4-о. Гжстотата на населението, споредъ преброяванието въ 1891 год.

Окръзи.	Степенъ на охолностьта	Смъртни случаи на хиляда жители.	Срѣдната продължителность на живота. години	месеци	Числото на жителитѣ на хектаръ.
Élyssée . . .	много богатъ	12·2	81	10	280
Opéra	богатъ	15·2	65	8	566
Louvre. . . .	„	16·1	61	11	358
Passy	„	18·4	54	4	124
Palais Bourbon	„	18.8	53	4	237
Rousre. . . .	много охоленъ	17·0	58	10	717
Luxembourg .	„	18·1	55	1	469
Saint-Laurent	охоленъ	19·8	50	5	540
Ratignolles. .	„	20·2	49	6	388
Temple . . .	„	20·3	48	3	764
Hôtel-de-Ville	„	21·9	45	8	630
Panthéon. . .	„	24·5	40	10	468
Reuilly. . . .	бѣденъ	23·9	41	10	198
Popincourt . .	„	24·2	41	5	592
Observatoire ([1])	„	33·4	29	11	242
Montmartre. .	много бѣденъ	24·1	41	5	409
Vaugirard . .	„	26·8	37	4	163
Buttes-chaumont	„	27·3	36	7	225
Ménilmontant.	„	28·3	35	4	269
Gobelins ([1]) .	„	31·2	32	1	176

Въ 1893 г. константирано е било въ Парижъ, за едно население отъ 2,424,705 жители, 55469 смъртни случая. Ако смъртностьта бѣше тъй слаба, както въ най богатия окржгъ, тогава щѣха да бждатъ отбелязани само 26914 смъртни случаи; което е все едно: въ нашата столица (Парижъ) въ нея година сж умрѣли 28555 жители, единственно защото сж биле бѣдни. Окржгъ съ най гжсто население е Temple Неговата срѣдна смъртность бѣше въ 1893 г. 1·97 ‰. Тази пропорция приложена въ Парижъ ще даде 47767 смъртни случаи, цифра по малка съ 7702 единици отъ получената сега.

„Въ Белгия, казва Л. Бертранъ, споредъ *Етюдитѣ по публичната лекции и обществената хигиена* на докторъ Маинъ, има годишно 10 смъртни случаи на 395 жители въ най бѣднитѣ провинции. Въ сравнително охолнитѣ провинции на Намюръ и Люксембургъ, смъртностьта не е повече отъ 10 на 544 жители. Отъ 10000

[1]) Извънредната смъртность въ окржзитѣ d'Observatoire и des Gobelins се дължи отъ части, въ първия на сжществуванието на болницата за подхвърлени дѣца и въ втория на болницата Salpêtrière.

родени има, въ богатитѣ провинции 706, които сѫ прекърали 80 годишна възрасть, когато пъкъ въ бѣднитѣ провинции оставатъ не повече отъ 498, които да преживѣятъ тази възрасть.

Въ Брюкселъ на една цифраотъ 13795 индивидуума, умрѣли въ кѫщи. 6658 принадлежѫтъ на немотния классъ. Споредъ *Медицинската топография и демографическата статистика на Брюксель*, на докторъ Жансенъ, излиза, че „всички пропорции запазени, онуждения „классъ плаща на смъртьта единъ данъкъ седемъ пѫти по голѣмъ, „отколкото останалото население".

„За градътъ Женева и неговия кантонъ, срѣдния животъ е 52 години за богатитѣ и 39 за бѣднитѣ, споредъ смѣткитѣ на докторъ Маркъ д' Еспинесъ.

„Отъ таблицата, която г. д' Еспинесъ е публикувалъ, излиза, че на 1000 родтни оставатъ:

Възрасть	*Богати.*	*Бѣдни.*
1 година	975	942
3 години	896	872
10 —	840	782
20 —	799	722
30 —	727	617
40 —	687	506
50 —	629	408
60 —	544	321
70 —	379	164
80 —	142	46
90 —	8	5
100 —	0	0

„Значи на хилядa родени, на края на петдесетата година има 371 смъртни случаи между богатитѣ и 592 между бѣднитѣ. Да се забелѣжи добрѣ, че Женева е още привилегирована предъ много индустриални градове и страни".

Статистика Ломбардъ говори сѫщото. Живота на богатия, споредъ него, е много по продължителенъ отъ този на бѣдния. Той цитира Женева и Парижъ, гдѣто магистратитѣ, едритѣ търговци и духовенството иматъ единъ срѣденъ животъ отъ 65 до 70 години, когато срѣдния животъ на нѣкои работници спада до 45 години.

Беноастонъ де Шатоньовъ е писалъ, че „паритѣ запазватъ живота" и че „продължителностьта на сѫществуванието е въ отношение съ имота, които притежаватъ". Този академикъ е събралъ, въ началото на деветнадесетия вѣкъ, една серия документи върху 1600 високо поставени лица: императори, царе, князе, членове отъ високото духовенство и т. н., и като е изследвалъ съ сѫщото внимание и 2000 лица принадлежащи на бѣдния классъ, той е дошелъ до заключение, че смъртностьта на бѣднитѣ е всѣкоги по-голѣма отъ този на богатитѣ.

Въ Милхаузенъ, ни расправя Вилерме въ своята интересна

Таблица за физическото и морално положение на работницитѣ употрѣбявани въ фабрикитѣ на памукъ, вълна и коприна (1839), въ продължение на дванадесетѣхъ години отъ 1823—1834 г., когато срѣдния животъ се е въскачвалъ на 28 год. и 2 мѣсеца за дѣцата на господаритѣ на работилницитѣ и фаирикитѣ, на директоритѣ на фабрикитѣ, на суквароитѣ и на търговцитѣ на платове, сѫщия за дѣцата на работницитѣ предачи е билъ *една година и три мѣсеца.*

Въ Берлинъ, споредъ докторъ Касперъ, срѣдния животъ на богатия е 50 години, а на бедния само 32 години.

Трудолюбивитѣ му издирвания върху срѣдната възрасть на различнитѣ класси отъ този градъ сѫ му позволили да опредѣли съ убедителни цифри дѣйствието на богатството и бѣдностьта върху продължителностьта на живота на жителитѣ отъ германската столица. Нашия статистикъ, въ дѣйствителность е въстановилъ срѣдната възрасть на 2000 работници и ги е сравнилъ съ срѣдната продължителпость на 713 членове отъ княжески и дворянски фамилии. Той е намѣрилъ, че на 1000 души отъ двѣтѣ категории сѫ живи до:

Възрасть	Отъ вис. аристокрация	Отъ раб. классъ
5 години . . .	943	655
10	938	598
15	911	584
20	876	566
30	796	486
40	695	336
50	557	283
60	398	162
70	235	65
80	57	9
90	15	4

Въ Лондонъ, казва докторъ Chadwick въ единъ трудъ върху *жилищата на наемния классъ* (1877), смъртностьта е 11.3 на хиляда въ нѣкои охолни кѫщи, 38 на хиляда въ извѣстни бѣдни кѫщи и 50 на хиляда въ другитѣ още по-бѣдни кѫщи.

Единъ документъ твърдѣ значителенъ, представенъ отъ санитарната комисия въ Лондонъ, въ 1843 г., постановява, че смъртностьта отвлича въ продължение на първата година на живота едно дѣте на четери у наемницитѣ, едно дѣте на шестъ у търговцитѣ и дюкенджиитѣ и едно дѣте само на десетъ у хора добрѣ родени (gentry—буржуазния классъ въ Англия) и у тѣзи, които упражняватъ свободна професия.

На сто индивидууми, които умиратъ отъ срѣдата на наемницитѣ, занаятчиитѣ и тѣхнитѣ фамилии, 54.5 сѫ биле подкосени преди да сѫ достигнали до възрасть десетъ години. Между класса на търговцитѣ и дюкенджиитѣ, смъртностьта не е по голѣма отъ 50.4 и тя спада на 24.7 у твърдѣ богатитѣ хора.

По убедителни сж твърденията събрани преди двадесеть години отъ докторъ Карлъ Анселъ младия.

Този статистикъ се е натоварилъ, като чиновникъ въ националната осигурителка компания, съ тежката работа да се снабди съ издирвания, които се отнасятъ до не по малко отъ 48044 дѣца отъ охолнитѣ класси въ Англия и Валийското княжество; тѣзи дѣца принадлѣжали на юрисконсулски, докторски, проповѣднически, дворянски и на английската буржуазия фамилии.

Неговитѣ *Статистика за фамилиитѣ на всичкитѣ класси и на свободнитѣ професии* (1874) г. показватъ, че въ първата година на живота смъртностьта е 80.45 на хиляда между дѣцата на богатитѣ класси, 250 на хиляда между дѣцата на бѣднитѣ класси отъ Лондонъ и 330 на хиляда между бѣднитѣ дѣца отъ другитѣ страни, когато срѣдната смъртность на тази възрасть е 150 на хиляда за всичкитѣ страни.

Въ второто дѣтинство, отъ 1 до 15 година, Анселъ доказва, че тази смъртность е 46.84 на хиляда за дѣцата на богатитѣ класси, срѣщу 113.69 за цѣлото население.

Отъ 100000 раждания, таблицитѣ на К. Анселя ни показватъ, има въ богатитѣ класси 80000 прекарали възрастьта 21 год., срѣщу 65750 на цѣлото население въ страната.

Отъ 20 до 40 години има умрѣли 125.52 на хиляда въ богатитѣ класси, срѣщу 144.17 за всичкото население.

Въ периода отъ 40 до 60 години общата смъртность достига 168.76 на хиляда, тя е 147.74 за богатитѣ класси.

Изглежда, че въ 1873 г. въ Англия и Валийското княжество сж умрѣли 368179 лица по малки отъ 60 години.

Анселъ е смѣталъ, че ако смъртностьта на цѣлото население бѣше тъй слабо, както това на вишитѣ класси, щѣха да умратъ само 226040 лица. Тъй щото въ една само година бѣдностьта е унищожила 142139 сжществувания.

Въ Франция въ 1885 г. пропаднали сж преди 60-тата година 524915 лица. Ако общата смъртность не бѣше надминала тази на богатитѣ фамилии въ Англия, населението подъ тази възрасть щеше да даде само 322386 смъртни случаи. Мизерията, значи, е отвлякла 202529 лица преди шесдесетата имъ година.

Въ Нова-Зеландия, вследствие на едно значително покачвание на надницата, която, по едно исключително явленяе, не отговори на надкачванието на хранителнитѣ вещества, смъртностьта е спаднала на немислимата цифра 12·5 на хиляда.

Докторъ Дриздалъ въ едни записки върху *Смъртностьта на богатитѣ и бѣднитѣ* (1880) — записки отъ които ний заемаме тѣзи разяснения и много които предшествуватъ — забелязва, че ако Англия имаше подобна смъртность, всѣка година щѣха да бждатъ спасявани 230000 сжществувания.

Ако Франция сполучи да вкара подобно подобрѣние въ материалния животъ на жителитѣ си, и числото на умрѣлитѣ което бѣше срѣдне 862484 презъ годинитѣ 1890—94, ще спадне на 476,

667. Всѣка година ще има една економия отъ 385817 сѫществувания.

Докторъ Бертийонъ—единъ винаги срамежливъ и предпазливъ въ своитѣ пресмѣтания официаленъ статистикъ — обявява, че въ Франция умиратъ всѣка година 26000 старци физиологически твърдѣ рано, 60000 дѣца загиватъ подъ дѣйствието на мизерията преди деветата си година, 60000 дѣца употрѣбени въ производство се убиватъ отъ капиталистическата експлоатция и 44000 възрастни работници се подкосяватъ отъ премеждия, отъ нездравословностьта на занаятитѣ и отъ недостатъчностьта на храна. Една сума отъ 190000 личности можеше да бѫде истеглена отъ ржцѣтѣ на смъртьта само отъ обществения прогрессъ.

Отъ своя страна Тейсенъ установява, че смъртностьта на дѣцата по долу отъ 5 години въ буржуазния классъ се намиратъ въ сравнение съ работническия классъ въ отношение 1 : 6, сиречъ отъ 100 дѣца, които загиватъ въ недрата на бѣдностьта, най-малко 80 щѣха да избѣгнатъ смъртьта, ако бѣха родени въ охолность.

Но защо да увеличаваме до безконечность тѣзи доказателства?

Ний видѣхме, че срѣдната продължителность на едно сѫществувание въ Парижъ е 66 години, — въ Берлинъ 53 години — въ Виена 83 год. и т. н., въ богатитѣ квартали; срѣщу 37 години въ Парижъ, — 17 години въ Берлинъ, — 34 години въ Виена и т. н. въ бѣднитѣ квартали.

Осигурителнитѣ компании и тѣ не отказватъ голѣмата разлика, която съществува между продължителностьта на богатитѣ хора и тази въ общинитѣ на смъртнитѣ.

Срѣдната смъртность на клиентелата на компаниитѣ—повърхностното разглеждание на тѣхнитѣ таблици доказва това — е винаги по голѣма отъ тази на неосигуренитѣ (имотнитѣ).

Ето нѣколко цифри събрани отъ двѣ изъ между тѣхъ.

Отъ единъ милионъ личности сѫществуватъ още:

Възрасть	*Осигурени*	*Неосигурени (Имот.)*
30 години	771075	771681
35 —	743036	745508
40 —	711324	717338
45 —	674058	685784
50 —	628727	648822
55 —	572246	603634
60 —	501427	546604
65 —	414213	473851
70 —	312299	382919
75 —	204358	276324
80 —	107354	166162
85 —	40118	74447
90 —	8841	20791
95 —	859	2706
100 —	13	103
105 —	0·1	0·5

Въ всичкитѣ възрасти се вижда, че имотнитѣ плащатъ единъ малъкъ данъкъ на смъртьта, отколкото останалото население.

Ако всичкитѣ констатирания, които ний направихме ни показватъ, че продължителностьта на живота е по значителна у богатитѣ хора, отколкото у бѣднитѣ, то е защото смьртностьта е въ обратно отношение съ общата охолность на населението.

Влиянието на богатството и бѣдностьта върху продължителностьта на съществуванието ни е доказано също и отъ това, че смьртностьта се увеличава всѣки пжть, когато цѣната на потрѣбноститѣ за живѣение се покачва, и намалява, когато тѣхната стойность спада.

Колкото живота е по легкъ, толкова повече работата на смъртьта се спъва.

За да се задоволимъ, достатъчно е да сравнимъ цѣната на хлѣба, на картофитѣ, на мѣсото и т. н. съ цифритѣ на умрѣлитѣ. Елементитѣ за този трудъ като не се преобрѣщатъ тъй лесно, нашитѣ статистици сж установили тѣхнитѣ сравнения, като смѣтатъ само цѣната на хлѣба, (главната и употрѣбяваната въ цѣлата вселенна храна) и тѣзи на картофит., даже понѣкога, като не зачитатъ и скжпитѣ зърна на Parmentier (*)

Резултата отъ тѣхнитѣ забелѣжителни издирвания е билъ сжщия. Смъртностьта се качва или спада съ срѣдната цѣна на хранителнитѣ вещества.

„Това съвпадение, или по скоро тази параленность, между цифритѣ, които представляватъ годишнатра смъртность и тѣзи, които представляватъ срѣдната годишна цѣна на хлѣба, не е единственото нѣщо, което се забелѣзва въ нашата епоха, казва докторъ De Paepe въ своя етюдъ: *Многото работение и недостатъчното хранение на работническия классъ* (1880 г.). Единъ английски статистикъ Бартонъ е последвалъ издирванията отъ този видъ, като достига чакъ до шестнадесетий вѣкъ; като сравнява цифритѣ на смъртнитѣ случаи дадени годишно отъ махленскитѣ регистри съ даденитѣ цифри за сжщата година отъ пазарскитѣ цѣни на житото, той открива, че винаги, отъ година на година, смъртностьта се увеличава или намалява, споредъ както се качва или спада срѣдната годишна цѣна на хлѣбнитѣ растения. Единъ французски писатель, Мезансъ, въ своитѣ *Издирвания върху народонаселението*, предприети въ 1776 г. потвърдява и продължава изследванията си относително Франция. Той първо формулира този законъ: „Всѣкий пжть когато цѣната на житото се увеличава, смъртностьта е посилна, и обратно".

Неговитѣ издирвания обхващатъ единъ периодъ отъ деветдесетъ години (674—1764) и се отнасятъ до градоветѣ Парижъ, Лондонъ, Лионъ, Монпелие, Руанъ, Клермонъ Феранъ и нѣколко други по незначителни.

(*)Знаменитъ френски агрономъ и економистъ, роденъ въ Montdidier и който е пренесалъ въ Франция обработването на картофитѣ. Живѣлъ е отъ 1737—1813 година. Бел. Прев.

Първата таблица на Месансъ ни показва, че въ единъ периодъ отъ 20 год. (1724—1743) относително града Парижъ, десетьтѣхъ най съсипателни години сж дали всѣка срѣдньо 21174 смъртни случая; когато другитѣ 10 години или по малко съсипателнитѣ, дали сж само 17529, сиречъ 3645 по-малко на година или 17%. Въ десетьтѣхъ най съсипателни години житото се е продавало 21 лира и 50 стотинки половината топъ, а другитѣ десетъ години 18 лири, 25 стотинки и 5 динаря (1 динаръ е равенъ на $^1/_{12}$ отъ 5 тѣхъ стотинки—френското 1 су.).

Втората таблица, която обхваща периодъ отъ 1744—1764 год, ни доказва: 1-во, че въ продължение на 10 тѣхъ години, въ които смъртностьта е била най-голѣма (срѣдньото число на смъртнитѣ случаи 199 3) цѣната на житото се покачва на 18 лири, 50 стотинки и 6 динаря; 2-ро, че въ продължение на десетяхъ не толкова убийственни години (17543 смъртни случая) забелѣзано е, че цѣната на житото спада на 16 лири 85 стот. и 6 динаря. Намалението цѣната на житото е спасило 2370 сжществувания на година или 12%.

Цифритѣ събрани за градъ Лондонъ сж сжщо забелѣжителни.

За периода отъ 1714—1733 год, цѣната на житото е било 44 лири 10 стот. и 4 динаря въ продължение на годинитѣ, които докарвали срѣдньо 24755 смъртни случая. На срѣдньото число отъ 28222 смъртни случая отговаря една срѣдня цѣна 46 лири 40 ст. и 1 динаръ. Разликата между двѣтѣ пресмѣтания е 3467 или почти 13%.

Периода отъ 1734—1754 г. указва сжщото влияние на цѣната на житото върху смъртностьта. Въ продължение на 10 тѣхъ най убийственни години (годишно срѣдньо 27691 смъртни случая) житото се е продавало 43 лири 75 стот. и 9 динаря, когато цѣната на житото е била 38, лири 70 стот. и 4 динаря, срѣдньото число на смъртнитѣ случай спаднало на 22445 на година. Намаление съ 5246 смъртни случая на година или 19%.

Таблицитѣ за другитѣ градове представляватъ едно анологично отношение между смъртностьта и цѣната на житото.

Докторъ Мелие е подкачилъ работата, гдѣто почти Месансъ я бѣше оставилъ и е дошелъ до сжщитѣ заключения.

„Отъ 1801 до 1840 год., казва той, азъ установихъ сравнението, не съ цѣната на живота а съ цѣната на хлѣба, което е още по ясно. Смъртнитѣ случаи сж по многочисленни, когато хлѣба е по скжпъ, по малобройни, когато е евтенъ. Разликата е най очевидна, както многома ще си помислятъ, въ крайнитѣ години“. (Цитиранъ отъ Л. Бертранъ).

Отъ единъ вѣкъ на самъ хлѣба е престаналъ да бжде единственото главно хранително вещество. Картофитѣ, мѣсото и т. н. сж влѣзли въ храната на народа — главно въ Франция.

Цѣната на житото, значи, не съвпада вече, освѣнъ твърдѣ слабо, съ степеньта на скжпията на срѣдствата за сжществуване. Годишното съвпадание на числото на смъртнитѣ случаи и цѣната на това житно растение става все по неясно и по неясно.

Убийственното дѣйствие на скѫпотията на пшеницата се познава на следующата или по нататашната година. Това е най много убийствено, когато периода на скѫпотията се продължи двѣ или три години наредъ или когато безработицата и мизерията се отнасятъ по злѣ, отколкото обикновенно, върху населението, осѫдено да живѣе отъ надница.

Хлѣба липсва тогава на работническото огнище и смъртьта се промъква. . . . .

До кадѣ се въскачва числото на жертвитѣ отъ периодическитѣ кризи, които, отъ края на първата империя, даватъ всѣки седемъ или осемъ години едно свръхувеличение на мизерията въ работническитѣ класси отъ индустриалнитѣ страни?

Следующата таблица ще ни покаже:

Кризата отъ	Числото на смъртнитѣ случаи		Разлика съ повече
	Предшествующата година на кризата	Годината на кризата	
—	—	—	—
1819	750633	755147	4514
1825—26 . . .	764138	818841	54704
1830—31 . . .	802624	804515	1891
1837	747668	853071	105403
1840	771859	808989	37 30
1846—47 . . .	74 985	834986	93401
1857 . . , .	837082	858785	2 703
1863	8 2978	846917	33939
1868	866887	922038	55151
1873	793064	844588	51524
1884—85 . . .	841141	851968	10827
Всичко . .	8730059	9199846	469787

Цифрата 569787 смъртни случая не обхваща ни една отъ обикновеннитѣ жертви на гладътъ. Това е *извънредния бюджетъ на мизерията* отнетъ отъ нашето население отъ единадесетѣхъ кризи, причинени отъ едно *свръхплодородие на богатство*.

Това което Месансъ и Мелие сѫ направили за Франция, Наеск, въ своята книга върху *Организацията на кредита* и Луи Бертранъ, въ единъ етюдъ върху *Влиянието на храненето върху смъртностьта* (1880) сѫ предприели за Белгия.

Тази страна притежава единъ многоброенъ классъ бѣдни. Измѣнението на цѣнитѣ на живота се чувствуватъ по бързо, отколкото въ Франция. Неплодороднитѣ години сѫ винаги забелѣжителни съ една силна смъртность и обратно.

Наеск е изследвалъ цѣната на пшеницата и числото на смъртнитѣ случаи за единъ периодъ отъ 15 години (1741—1855). Като подвзема тази таблица, до гдѣто я билъ оставилъ автора й, Бертранъ я допълнилъ, като прибавя годинитѣ, които сѫ между перио-

да отъ 1855 до 1875 год. При цѣната на хектолитра жито и при цифрата на смъртностьта, последния е прибавилъ и стойностьта на стотяхъ килограма картофи. „Този трудъ, казва той, ни увѣрява още единъ пѫть въ сѫществуването на този фаталенъ законъ, който казва, че смъртностьта следва всѣкога движението цѣната на пшеницата".

Какво да се заключи отъ тѣзи неопровергаеми доказателства, ако не, че голѣмитѣ движения на прилива и отлива на смъртностьта се подчиняватъ на движенията на цѣнитѣ на хранителнитѣ вещества?

V.

Здравието на народа е обществена задача, която обхваща всички други.

Beaconsfield.

Ако богатството поддържа живота, ако мизерията го убива, ако прдължителностьта на сѫществуванието е въ отношение съ богатството, което притежаватъ, не е ли очевидно, че основата на всѣка политика отправена къмъ прогресса и справедливостьта е, щото добросъстоянието да стане всемирно?

Тази истина сѫ я разбрали работническитѣ и социалистически партии отъ двата свѣта.

Тѣхнитѣ программи предлагатъ реформи, реализиранието на които ще направи сѫществуванието на работническия классъ по-легко.

Всички се съгласяватъ да искатъ.

За дѣтето:

Хранителни домове;

Училищни трапезарии;

Санаториуми;

Медицински коммисии, които да бдатъ неговото развитие и т. н.

За младежитѣ:

Покровителственни наглеждания на чирацитѣ отъ работническитѣ корпорации;

Забраняванйе работата на по-малки отъ 14 години и отъ 14 до 18 години намаление работния день на 6 часа;

Унищожението на нощната работа до 18 години и т. н.

За възрастнитѣ:

Установението на една най-малка надница;

Намаление работния день максимумъ на 8 часа;

Единъ день почивка въ седмицата;

Унищожение на нощната работа съ изключение на тѣзи индустриални клонове, които изискватъ продължително работение;

Наблюдение на индустриалнитѣ, земледѣлческитѣ, търговскитѣ и т. н. постройки отъ коммисии взети, най-малко половината, отъ работническитѣ синдикати.

Отговорностьта на господаритѣ и анонимнитѣ дружества за случкитѣ, които станатъ въ време на работа или отъ самата работа.

Основаванието на обща касса за осигурявание за въ полза на работницитѣ, чиновницитѣ, слугитѣ и т. н. болни, ранени или немощни;

Построявание трапезарии за помощь и нощенъ приемъ за онужденитѣ пѫтници и работници, които търсятъ работа и безъ установено мѣстожителство;

Предавание на обществото старцитѣ и инвалидитѣ отъ работа:

За женитѣ:

Запрѣщение нощната работа;

Унищожението на работата въ врѣднитѣ за женския организмъ, индустрии;

Опредѣление едно майчино възнаграждение;

Рабенство въ надницитѣ за равна работа за работницитѣ отъ двата пола; и т. н.

Тѣзи реформи сѫ сигурно приспособими. Колкото за тѣхната дѣйствителность, на мода е да се вѣрва. Щомъ е тъй, да ги земемъ за добродѣтелни, но да не забравяме, че макаръ и да бѫдатъ всички приспособени, трансформирането на частната собственность на срѣдствата на труда въ общественна собственность не ще бѫде по-малко нуждно, отъ колкото днесъ.

Да оставимъ илюзиитѣ! Да оставимъ химеритѣ! До като земята и орѫдията на производството, обсебени сега отъ едно бездѣйствующе и ненаситно меншенство, не се социализиратъ, работницитѣ ще стоятъ подъ тежкото иго на капитала и нищо не може ги избави.

Вънъ отъ социализма, вънъ отъ „коллективизма на изворитѣ на богатствата" не може да има ни освобождение на пролетарията, ни спасение на человѣчеството.

Да вѣрваме на бѫдѫщето.

Избора на человѣчеството отъ всичкитѣ времена се е произнесълъ за въ полза на едно по справедливо распредѣление на добросъстоянието.

Това, което бѣше вчера само едно благородно желание днесъ е възвишена нужда, която обществото може за задоволи.

Въ течение на деветнадесетия вѣкъ, всичкитѣ клонове на човѣшката активность сѫ приели едно чудесно развитие.

Индустрията, земледѣлието, искуството днесъ създаватъ повече продукти, отъ колкото ний не можемъ да консомираме.

Машината освобождава човѣка отъ мускулната работа. Тя го истегля отъ животинския животъ на неговитѣ прадѣди.

Вѣкътъ на естествената бѣдность е устарялъ.

Цивилизования свѣтъ е препълненъ съ всѣкакъвъ видъ богатства. Въ земята има достатъчно въглища за да бѫдатъ топли всички презъ зимата; достатъчно дрѣхи за да бѫде скромно облечено и малко и голѣмо; достатъчно за ѣдение, щото никой да не познава болкитѣ на глада; достатъчно науки, щото всѣки мозъкъ да бѫде освободенъ отъ невежеството и отъ политическитѣ, економическитѣ и религиознитѣ предубеждения; достатъчно моралность за

да се избавятъ хората отъ тѣхнитѣ антисоциални (противообществени) страсти.

Съвременната мизерия е резултатъ на едно економическо несъвършенствувание, на едно обсебвание отъ единъ паразитенъ классъ изворитѣ на богатствата (на земята, на индустриалнитѣ и земледѣлчески машини, на срѣдствата за пренасяние, на парнтѣ и т. н.)

Като бѫдатъ повърнати на планетата изворитѣ на живота, и като се хранятъ всички хора, тогава ще бѫде свършено съ мизерията и социалния срамъ!

Цивилизования свѣтъ клони къмъ края на класситѣ, и къмъ социализирание на производителнитѣ сили.

Близъкъ е триумфа (възтържествуванието) на социализма.

Превелъ отъ френски: **Шишкинъ**

ЕДИНЪ НЕСПОЛУЧЕНЪ ФИЛОСОФЪ.

(**Д-ръ К. Кръстевъ.** — Литературни и философски студии.— Стр. 273, ц. 2 л. — Издание на книжарницата на Ив. Игнатовъ. Пловдивъ 1898 г.).

Историята на философията е едновременно и твърдѣ хубаво и твърдѣ лошо нѣщо. Ако вие искате да разберете, както трѣбва, съвременната философка мисъль, имате голѣма нужда да познавате добрѣ философскитѣ системи на миналитѣ вѣкове. А ако искате да извлечете всичката възможна полза отъ историята на философията, вие трѣбва да познавате поне въ общи чърти съвременната философия, та отъ гледището на тая последнята да прецѣнявате философскитѣ системи, които сѫ ни оставили преднишнитѣ вѣкове. Сега ако изучванието историята на философията бѫде принесло своята полза за разбиранието на модерната философия, то историята на философията представлява отъ себе си нѣщо добро. Ако ли пъкъ старитѣ философски системи сѫ изучвани безъ огледъ на съвременната философия, ако тѣ при изучванието не сѫ били прецѣнявани отъ становището на дирнята—то историята на философията, катовнася непроницаема мъгла въ главата, отистина представлява нѣщо лошо. Какъ най-разумно би постѫпилъ този, който желае да се избави отъ това безисходно вътрение въ крѫгъ, който желае и въ съвременната философска мисъль здраво да проникне, и отъ историята на философията възможно най-голѣмата полза да извлече — съ това да се занимаваме не е тукъ мѣсто. Ние трѣбва само да забелѣжимъ едно прискърбно последствие отъ несистематичнитѣ изучвания въ историята на философията. Единъ дѣвственъ, та нека

и подвиженъ, умъ се залавя съ изучването на „великитѣ жреци", въ храма на философията. Въпроситѣ, които този умъ си е задавалъ отъ дѣтинство, надъ които е прекарвалъ безпокойни часове, да намѣри отговоръ на които напраздно се е луталъ той — тѣзи въпроси сѫ тъкмо тия, които сѫ смущавали и човѣчеството въ неговото развитие. Дѣвственния умъ съ жадность ще се хвърли да поглъща всѣкакъвъ отговоръ на въпроситѣ, предъ които той е стоялъ като предъ неразрешими гатанки. Той ще поглъща всичко, като започне отъ наивно-дѣтскитѣ отговори на първитѣ философи и върви последователно дори до днешнитѣ философи. Въ този последователенъ вървежъ предъ дѣвственния умъ ще се изпрѣчи една пъстра картина, вѫтрѣшенъ смисъль въ което той не ще може да забелѣжи. Той ще срѣщне редъ догматически системи, отъ които всѣка една претендира на универсалность и между които само подготвения може да намѣри нѣщо общо. Следъ това той ще срѣщне другъ редъ системи — неизбѣжна реакция на първитѣ — редъ скептически системи. И пакъ догматически и пакъ скептически системи. Дѣвственния умъ ще бѫде омаянъ, поразенъ отъ това разнообразие на системи, отъ които всѣка една отрича всички останали. Какъ ще си обясни той това разнообразие? Какъ ще схване противоречията между системитѣ? Дѣ въ тия системи ще намѣри той *вѣрния* отговоръ на смѫтно неопредѣленитѣ въпроси, които сѫ тревожили неговата младость? Какъ ще отличи той *истинския* отговоръ, за който тъкмо и жадува, между толкова разноречиви отговори? Какѣ да познае той *истината*? Въ такова затруднително и тревожно положение ще се постави всѣки умъ, който изучава историята на философията безъ едно обяснение на тая история, а това обяснение може да се даде единственно отъ гледището на съвременната философия и то само отъ извѣстни нейни представители най-вѣрно. Дѣвственния умъ, чието изучване не е било съпроводено отъ такова обяснение, може да намѣри два пѫтя главно, които биха го извели изъ затруднителното положение. Или той ще обяви всички системи за фалшиви, като прогласи неспособностьта на човѣшкия умъ да улови истината; или пъкъ ще прогласи, че въ всичкитѣ има еднакво вѣрни, както невѣрни нѣща, и ще сведе своята задача въ избирането на вѣрнитѣ нѣща. Дѣвственния умъ ще се превърне или въ скептически или пъкъ въ еклектически умъ. И двата исхода, макаръ че тѣ съ необходимость се налагатъ, сѫ еднакво печални.

Скептикътъ, като отрича възможностьта да се познае истината не може да отрече първоосновния фактъ на съзнанието: съзнанието на човѣка може да улови разликитѣ и сходствата между обектитѣ на външния и вѫтрѣшния свѣтове. Скептикътъ, като отрече този фактъ, поставя се въ абсурдно положение, утвърждението му, че истината не може да се постигне, представлява за неговото съзнание една истина; това утвърждение е едно следствие отъ първоосновния фактъ на съзнанието. А ако не може да се отрича този първоосновенъ фактъ, следва, че за търсението на истината пакъ се открива широко поле.

Букета, който ще набере еклектикътъ споредъ принципа „отъ хорошого по немного“, ще представлява едно безжизнено чудовище. Защото всѣка мисъль живѣе въ система отъ мисли и само въ система отъ мисли. Всѣка мисъль може да бѫде вѣрна или не вѣрна, истинна или лъжлива само въ система отъ мисли. Изтръгната сама, тя престава да живѣе, престава да бѫде мисъль и механически може да се прилѣпява къмъ пай-противоположнитѣ ней мисли, сѫщо така откѫснати изъ системи отъ мисли. Еклектическия букетъ по такъвъ начинъ може да се създаде поразително блѣскавъ и пъстръ, но той всѣкога ще бѫде безжизнено чудовище. Казахме, че принципа за набирането на този букетъ е: „отъ доброто по-малко“. Но всѣки еклектически умъ има свои понятия за „доброто“. Заради това, ако ние не познаваме фактора, що опредѣля понятието за „доброто“ и „истинното“ въ еклектическия умъ, никога не бихме могли да намѣримъ едно обяснение за разнообразието на еклектическитѣ построения у философи и нефилософи. А такъвъ факторъ ние познаваме: впечатленията отъ средата, която заобикаля носителя на еклектическия умъ, а главно неговото обществено положение. Еклектикътъ може да бѫде и революционеръ, и реакционеръ, а — сѫщо така несъмнѣнно е — днесъ революционеръ, а утрѣ пакъ реакционеръ. Но не по силата на оная логическа необходимость, която докарва последователнитѣ умове до твърдѣ печални заключения за собственното положение, ще бѫде еклектикътъ такъвъ или инакъвъ, а просто поради слѣпия случай, който го е поставилъ въ една или друга срѣда въ едно или друго положение между хората.

Представете си по-нататъкъ преобразения въ елективни нашъ дѣвственъ умъ въ положението на учитель върху ония материи, на които той се е училъ у „величайшитѣ“ жреци. Представете си го въ положението на литературенъ, общественъ, или литературно-общественъ дѣятель и вие ще имате вѣрния, както ми се показва портретъ на „младия нашъ философъ и критикъ“, г-нъ Д-ръ К. Кръстевъ. Неговия еклектизмъ може да се констатира въ всичкитѣ сфери на неговата разнообразна дѣятелность: почнете съ неговитѣ философски, литературни и критически студии, па свършете съ неговитѣ политически дневници. Менъ предстои да покажа това специално надъ неговитѣ „литературни и философски студии“, които сѫ наскоро излѣзли въ единъ обемистъ томъ. За неговитѣ политически възрѣния сѫщото е показано отъ много по-компетентни лица върху страницитѣ на списанията „Дѣло“ и „Ново Време“.

Изложението, което следва и което азъ ще се старая да направя по-кратко, може да се раздѣли на двѣ части въ зависимость отъ двѣ особенности на г-на д-ръ Кръстева. Както при всѣки еклектически умъ, у г-на К. ще намѣрите пропустнати отъ неговото забелѣзвание много мисли, които една друга унищожаватъ. Но освѣнъ въ тази твърдѣ обща форма, особенностьта на г. К. има друга, по-малко обща форма. По-малко общата форма се правлява тамъ, гдѣто г. К. забелѣзва противоречието между двѣ мисли и по единъ своеобразенъ (въ основата, разбира се, еклектиченъ) начинъ се старае да ги примири, или пъкъ да улови златната срѣдина, толкова

обичана отъ всички еклектици. Това за първата особенность. Втората особенность се състои въ това, че при нѣкои твърдѣ деликатни въпроси г. К. не се решава даже да улови златната срѣдина; и вследствие на това, че при такива случаи г. К. не се решава да искаже опредѣленъ взглядъ, той се впуска въ отчаяно словоизлияние, въ конструиране на парадоксални фрази, които, поради отсѫтствието на смисъль, всѣкога биватъ пусти и лишени отъ онзи ефектъ, що тѣ произвождатъ въ произведенията на систематичнитѣ и плодовити умове. Но такъвъ начинъ красиво построената фраза не оставя добрѣ да се почувствува отсѫтствието на смисълъ. А трѣбва да се признае, че г. К. има почти най-обработенъ стилъ отъ всички наши писатели. Неговата речь плавна и лека, която би претставлявала една сила, ако бѣше съединена съ последователенъ и систематиченъ умъ, е главната виновница за това, че г. К. — при всичката непоследователлность и несистематичность на неговия умъ — се ползува съ репутация предъ непосветенитѣ въ тайнствата на „великитѣ жреци".

И така, първата особенность на г-на К. е да исказва противоречащи една на друга мисли и да ги примирява или да улавя срѣдния пѫть, щомъ забелѣжи противоречието, и втората — да замъглява въпроситѣ съ пусти фрази, когато не може да искаже опредѣленъ взглядъ по тѣхъ или просто когато нѣма какво да казва.

I

За да покажа еклектическото постѫпване на г-на К. въ обще философскитѣ въпроси, ще си послужа съ двѣтѣ негови статии —едната противъ „Сила и Материя" и другата противъ моето възражение срѣщу нея.

Г-нъ К. намира, види се, твърдѣ естественно това, гдѣто той не е партизанинъ на едно опредѣлено гледище въ обще философскитѣ въпроси. Когато тия гледища сѫ толкова различни, то за него следва, че всички сѫ еднакво състоятелни или пъкъ че всички сѫ еднакво несъстоятелни. Той утвърждава на едно мѣсто едното, на друго, малко по различенъ начинъ — другото. „Който мисли — казва той — че въ висшитѣ области на философията ние имаме борба между истина и заблуждения, той забравя, че философската мисълъ не е нищо друго освѣнъ система отъ индивидуалнитѣ убеждения на мислителя".

Споредъ г-на К. ние трѣбва да се проникнемъ отъ съзнанието за релативностьта на своитѣ убеждения, на своята „индивидуална система", защото споредъ току-що приведеното мѣсто, всички „системи" иматъ еднакво значение. Това негово утвърждение се унищожава съ друго. „И нѣма да бѫде никакъ чудно — казва г-нъ К.—ако единъ день материализмътъ стане тъй всеобщъ, както е сега неговия антиподъ, декартовия спиритуализмъ, защото и двѣтѣ тия учения за отношението на духовното къмъ материалното*) сѫ ед-

*) А тъкмо за схващането на това отношение материализмътъ въоръжава противъ себе си мислителитѣ съ „система отъ индивидуални убеждения" и само по поводъ на това схващание се залавятъ да доказватъ несъстоятелностьта на материализма. (Бел. автор.)

накво прости и лесни, еднакво очевидни за ония, които не могатъ и не искатъ да гледатъ по-далечъ". Въ този въпросъ, който дѣли мислителитѣ на различни лагери, г-нъ К. иска и може да гледа по-далечъ и за това той стои по-далечъ както отъ материализма, така и отъ „декартовия спиритуализмъ". Какво по-естественно има отъ това, да поведе г-нъ К. непосветенитѣ къмъ това далечно мѣсто: това мѣсто е за предпочитание, защото е забелѣжено отъ човѣкъ, който иска и може да гледа по-надалечъ. Г-нъ К. е убеденъ въ това, че неговата система е за предпочитание. Съ това вие сте поставени недоумѣние: нали всички системи сѫ съ еднакво значение, нали убежденията на всѣкого сѫ относитесно нѣщо? Едно отъ двѣтѣ: или ние имаме критериумъ да предпочетемъ една система „въ всичкитѣ области на философията" предъ друга, или нѣмаме такъвъ. Ако имаме такъвъ критериумъ, не е истина, че „систeмитѣ отъ убѣждения" сѫ само индивидуални. Ако нѣмаме — не можемъ да говоримъ, че нашата система е за предпочитание. — „Ние не знаемъ гдѣ е истината!", заявява категорично г-нъ К. Приложено къмъ „системитѣ" това заявление означава: ние изследвахме всички системи и не намѣрихме нито въ една отъ тѣхъ истината, иначе нашето изследвание щѣше да се завърши съ заявлението, „ние намѣрихме истината, ето я!" Г-нъ К. има смѫтно представление: че „истината" сѫществува (иначе нѣма да говори за нея). Обаче, той не можалъ да я намѣри въ „системитѣ". Въ „системитѣ" ние търсимъ „истината" и ако не я намѣримъ, ще обявимъ, че всички системи сѫ еднакво несъстоятелни. Тогава ще потърсимъ „истината" вънъ отъ „системата". Ето ви по-ясно букета отъ едно друго унищожающи утвръждения въ двѣтѣ статии на г-на К., между които едни сѫ направо изказани, а други трѣбва да се извлекатъ: Всички системи сѫ еднакво състоятелни и еднакво приемливи, защото сѫ системи отъ индивидуални убеждения; всички системи сѫ еднакво несъстоятелни и неприемливи, защото, следъ едно проучване, ние не можахме да намѣримъ въ тѣхъ истината, принудени бѣхме да заявимъ, че „незнаемъ гдѣ е истината" и да скрѣпимъ нашето заявление съ удивителна. Обаче, при все това, има „системи" приемливи и други неприемливи: неприемливи сѫ материализмътъ и декартовия спиритуализмъ, защото сѫ получени отъ нежелание и неможение да се гледа по-далечъ, а приемлива е системата на г. К., защото е получена отъ противно постѫпване. — Първитѣ двѣ твърдения се унищожаватъ едно друго, а третьото уничтожава първитѣ двѣ и се унищожава отъ тѣхъ. Азъ се спрѣхъ върху това генерално самоунищожение на г-на К. по-вече време, защото при него най-ясно се рисува „индивидуалната система" на неговитѣ „убеждения". Да се самоунищожава на всѣка крачка, това е, тъй да се каже, метода на г. К. Въ двѣтѣ си полемики азъ показахъ това отчасти*). Въ

*) Ето например̀ъ какви утвърждения срѣщате въ началнитѣ 20 реда на първата статия на г-на К.

Материализмътъ е умрѣлъ подъ ударитѣ на Канта; Материализмътъ не е умрѣлъ, защото търпи ударитѣ и на г-на К. Материализмътъ възкресиха

помѣнатитѣ по-горѣ двѣ статии на г-на К., па и въ всичкитѣ негови работи свързани тъй или инакъ съ „висшитѣ области на философията", читателя може да забелѣжи сѫщото. Може отъ него да се надѣва, 'че ще добие посочения при генералния случай резултатъ. За това, при всичко че е твърдѣ интересно добитата за г-на К. истина да се докаже съ посочвания на повече негови работи, азъ ще се задоволя съ такива само за „Литературнитѣ и философски студии". Съ това съчинение да се ограничимъ, пакъ ще намѣримъ по-вече, отколкото ни е нуждно.

Естетиката не е напрденала до сега, защото въ нейната основа стояло понятието за прекрасното. А това понятие е неудобно: първо, всѣки естетикъ опредѣля прекрасното по своему, като внася по такъвъ начинъ „субективни и матефизически" елементи въ естетиката и второ, това понятие не е тъй общо, щото да обхване „всички видове явления" (възвишеното, трагичното, комичното и пр.) Трѣбва да махнемъ това понятие отъ „основата" и на негово мѣсто да туримъ друго, свободно отъ неудобнитѣ особенности. Това понятие е понятието за *естетичното* (стр. 16). „Ако не ни лъжатъ нашитѣ предположения — казва г. К. — това понятие ще бѫде мощенъ лостъ за проникванието на по-обективни, по научни методи на изслѣдвание". Може да се покаже на г-нъ К., че наистина „неговитѣ предположения го лъжатъ", ако той мисли, че простото приемание на едно по-общо понятие има такова голѣмо значение; защото, въ сѫщность, тукъ всичко е въ свиванието на понятието за прекрасното. Но това е излишно: г-нъ К, се съсипва самъ.Той утвърждава (стр. 17), че най-важния въпросъ въ естетиката (а камо ли цѣлата естетика!), „не може да се рѣшава априорно, *нито пъкъ да се антиципира съ дефинирането на едно понятие поставено твърдѣ фатално въ началото на науката*". (*к. н.*) „Понятието" е едновременно и съ голѣмо значение за развитието на естетиката, и безъ всѣко значение за това развитие. Г-нъ К. трѣбва да потърси друго спасение за естетиката.

Ако естетическитѣ сѫждения на хората отъ дадена епоха сѫ еднакви, то тѣ могатъ да се сведатъ въ система. И това ще бѫде естетиката на тази епоха. Но хората се мѣнятъ и естетиката имъ се мѣни. Естетиката на една епоха се различава отъ естетиката на друга. За всички времена и народи може ли да се установи *една* система отъ естетически сѫждения? Очевидно е че не може. Видоветѣ на искуството се развиватъ, защото човѣшкия духъ не се задоволява отъ създаденитѣ веднѫжъ. „Никое творение не е вѣчно и развитието, даже сѫществуванието на самата наука, се дължи

„ревнители на свѣтлината, която пръска естествознанието"; материализмътъ е „плитка" философия (значи „ревнителитѣ" можаха да „пръскатъ свѣтлина" съ друга, „по-дълбока"). Материализмътъ може да се възкресява отъ хора, които сами сѫ привърженици на това учение; материализмътъ се възкреси отъ хора, които не сѫ били и не сѫ могли да бѫдѫтъ материалисти. — Внимателното взиране може на всѣкадѣ да извлече противоречиви утвърждения, ако тѣ не навсѣкадѣ сѫ ясно изказани.

именно на това свойство на човѣшката природа“ (стр. 15). „Въ естетиката всѣка теория, щомъ остарѣе, се е вече изживѣла“ (стр. 22). Знакъ на недостатъчна научна подготовка е „да се прогласява за истинско искуството на една епоха и да се отрича искуството на друга“ (стр. 21). Всичко това е несъмнѣнно. Но несъмнѣнно е пъкъ и това, че не всички произведения на искуството иматъ еднаква цель за насъ, че произведения отъ наше време ний по нѣкога цѣнимъ по долу отъ произведѣния изъ минали епохи. Отъ една страна ние нѣмаме норми за оцѣняване на произведенията на искуството отъ различнитѣ времена и народи, отъ друга страна имаме такива. Какво да се прави? Г. К. казва, че едното е крайность, другото сѫщо крайность. „Истината“ е еднакво далечъ отъ тия крайности. „Да говори за абсолютни норми и да изхвърля съвършенно понятието за норми — за Естетиката е еднакво гибелно и невъзможно“. Естетикъта на г-на К. ще бѫде и *съ* норми и *безъ* норми — ако въобще едно такова чудовище е възможно. Противоречието, сѫществуванието на което е очевидно, може да се унищожи само *съ улавяние на синтетичната истина*, съ улавянието на тази истина, която се подразбира въ всѣко отъ противоречивитѣ утвърждения. Вмѣсто това, г-нъ К. дава едно еклектическо решение на въпроса; за него „нормативния характеръ“ на естетиката е несъмнѣнъ; но несъмнѣнъ е и нейния анормативенъ характеръ. Изъ затруднението г-нъ К. излиза ето какъ: Нормитѣ въ естетиката не приличатъ на нормитѣ въ логиката и етиката; но да влиза подробно въ това различие, г. К. намира за неумѣстно (ст. 28). Следъ това е естественно, дѣто г-нъ К. решава да предава на своитѣ студенти естетиката не като „чисто теоритическа строго философска наука“, а като „полуфилософска полулитературна“ дисциплина—задоволява се само да учи студентитѣ си, какъ „да се наслаждаватъ отъ природата и искуството“. Честити студенти, които вмѣсто принципитѣ на тѣхното устройство изучватъ „субективни и матефизични“ наставления за какъ да си пазятъ здравието!

Борбата за сѫществувание е принципа, който управлява цѣлото органическо развитие. Сѫщия принципъ управлява и развитието на човѣка. Разкѫсайтѣ всички връзки; които сѫществуватъ между индивидитѣ: съ това ще премахнете борбата за животъ, но, заедно съ нея и самия животъ, защото тия индивиди ще бѫдатъ последнитѣ живи сѫщества. Това г-нъ К. не отрича. Тази истина „хармонира напълно съ владѣющитѣ общи научни идеи на времето, съгласява се съ явленията на опита“ (стр. 156). Но „тя не може да прѣдставлява една колко годѣ задоволителна форма на човѣшкитѣ знания, защото не отговаря на основнитѣ закони на човѣшката мисъль, защото противоречи на ония истини, които проистичатъ отъ висшитѣ, послѣдни постулати на човѣшкия духъ“. Бихте ли повѣрвали, че тия двѣ утвърждения сѫ свързани въ едно предложение? Принципа за борбата и противоречи на нашитѣ знания и е въ хармония съ тѣхъ.

Принципа за борбата, който „лежи въ основата на социоло-

гията“ оправдавалъ съвременната обществена наредба, а г-нъ К. иска да осѫди тая наредба отъ гледището на „нашитѣ етически идеали“, Желателно би било осьта на земята да стои отвѣсно къмъ плоскостьта на еклиптиката. Но има ли вѣроятность да се испълни това желание? Разрешаванието на този важенъ въпросъ е преди всичко важно. Общественното развитие върви независимо отъ желанието на г-на К. Ако неговитѣ желания съвпадатъ съ хода на това развитие, той има само да се радва, за гдѣто ще има и наука и испълнени желанията си. Ако ли пъкъ тие сѫ противъ вървежа на това развитие, колкото горещи да сѫ осѫжданията и жалбитѣ му — отъ това нищо нѣма да излѣзе: само безплодно ще се съкрушава, когато неговитѣ съвременници ще се ползуватъ макаръ отъ ограниченитѣ блага на днешната обществена наредба. Г-нъ К. самъ се поставилъ въ това противоречие. Ако той „осѫжда“, то е да повлияе отъ своя страна за премахванието на наредбата—другъ мотивъ е невъзможенъ. А между това, той е съгласенъ и съ Кида, че „никога хората (въ историческото развитие б. а.) не сѫ се влияли отъ мнѣнията на ученитѣ, върху резултатитѣ, които извѣстни дѣйствия би могли да иматъ“. (Значи и върху дѣйствията, които подържатъ днешната наредба!) Тукъ читателя може да види, какъ случая, а не неизбѣжната и последователна логика туря подъ перото на г-на К. извѣстни утвръждения. Тукъ той отрича науката въ името на своитѣ желания. А въ една речь за свободата на волята (държана предъ студенти на 6—IV—97) той утвърждава, че научното изследвание върху въпроса, който трактува, не трѣбва да държи смѣтка за неприятнитѣ следствия за морала и общественния редъ. — Още единъ примѣръ за сѫщото.

Г-нъ К. бѣше заявилъ едно време, че той не намира нищо неестественно въ това „да стане социалистъ.“ И сега е съгласенъ съ Кида, че аргументитѣ на социалистическитѣ писатели сѫ необорими, „че социализма е умѣренъ и провѣренъ плодъ на здравия разумъ“ (стр. 155). Ще помислите, че г-нъ К. е социалистъ? Не бързайте: той е съгласенъ съ Кида въ още единъ въпросъ. Той вижда залогътъ за бѫдѫщето щастие въ „развитието и усилванието на алтруистическитѣ чувства“. Ако въ душитѣ на управляющитѣ нѣмаше алтруистически чувства, тѣ биха разрушили всички свободи, всички гаранции на конституционнитѣ правдини и биха се превърнали на една тиранческа олигархия. Това пъкъ не е съгласно съ „плодътъ отъ здравия смисъль,“ това не е съгласно съ социализма. Ако социализма е необоримъ въобще, то той е необоримъ и въ твърдѣнието, че не психологията на хората опредѣля общественното имъ състояние, а тъкмо наопаки. Отъ що се пораждатъ и усилватъ алтруистическитѣ чувства? Кидъ отговаря, че християнството играе тая важна роля. Г-нъ К. не се решава да се съгласи съ Кида, още повече, че тия „чувства сѫ си пробивали пѫть въ упорита борба именно съ християнството“ (160). Но защо „тия чувства“ се явяватъ само отъ една епоха насамъ върху историческата сцена, а съвсѣмъ слабо се проявяватъ „колкото по-надалечъ се отдъл-

бочаваме въ историята?“ Този въпросъ за г-нъ К. не е важенъ. За него е важно, че алтруистическитѣ чувства сѫ нова културна сила въ европейския животъ, която сила притѣжава „велика мощь“ (стр. 157). Но неправдитѣ сѫществуватъ; това г-нъ К. доказва съ цитатъ отъ Хексли (стр. 146), който не е „мъглявъ идеалистъ и екзалтиранъ утопистъ“, а „положителенъ умъ.“ „Великата мощь на културата“ расте, а „социалнитѣ рани“ ставатъ все по-заплашителни. Какъ ще обясните това, ако не съ безсилието на „силата?“

Човѣшката мисъль не е създала по-високъ идеалъ за единъ по-справедливъ общественъ редъ, освенъ идеала на политическото равенство (стр. 149); този идеалъ е постигнатъ, но той не струва: „масата“ не може да се ползува отъ своитѣ права, неправди и угнетения сѫществуватъ още. „Нашия разумъ може да удобри само такава социална организация, въ която всички хора би имали еднакви срѣдства за материално сѫществувание“ (стр. 156). „Човѣшката мисъль“ не създала освѣнъ идеала за политическото равенство и създала идеала на економическото равенство!

Кидъ казва, че на „масата“ трѣбва религия, тоесть „супрарационалната санкция за несправедливоститѣ на днешния общественъ редъ“ (стр. 156). Други пъкъ не искатъ „такава искуственна нравственность, основана на идеи, които науката счита неистинни“ и, като отхвърлятъ религията, „искатъ да съзидатъ обществената моралъ не върху добродушни измами, а върху истинитѣ на науката и справедливостьта“ (стр. 164). И еднитѣ и другитѣ иматъ право: „аргументитѣ на двѣтѣ страни сѫ еднакво убѣдителни и неубѣдителни“ (стр. 164).

Г-нъ К. е съгласенъ и не е съгласенъ съ Кида. Какво общо има тогава между Кида и възгледоветѣ, които той иска да прокара съ студията за „социалната наука и нашитѣ етически идеали?“ Приведенитѣ отъ господина К. цитати изъ Кида, рисуватъ последния сѫщо такъвъ, какъвто е и самъ г-нъ К.: еклектикъ отъ последня мода. Сроднитѣ души се търсятъ и намиратъ даже океани да ги дѣлѣха.

Това сѫ най-важнитѣ бележки. Въ останалитѣ студии, само три заслужватъ нѣкакво внимание въ смисъла на нашето издирвание (студиитѣ за г-нъ Начева, г. Михаиловски и г. П. Славейкова). Другитѣ не представляватъ отъ себе си освѣнъ преразказвание на художественни произведения. Споменатитѣ три студии сѫ проникнати съ непроницаема мъгла. Какво иска г-нъ К. отъ тримата почтени автори? Отъ какво становище ги критикува? Отъ естетическо ли? Но правило на естетиката — която той прогласи едновременно за нормативно и анормативно — той не е установилъ. Каква ще бѫде неговата критика, когато той не може да сличава художественнитѣ произведения съ установени норми? Тази критика ще бѫде безсъдържателно натрупвание на думи и дѣйствително е такава. Или, ако щете, съ публиката въ този случай г-нъ К. постѫпва като съ аудиторията си: старае се да я научи, какъ да се наслаждава отъ творенията на трима беллетристи, които сѫ тъй непопулярни,

Нѣма защо да се чудимъ, че освѣнъ самичъкъ г-нъ К., тия настървления нѣма да разбере другъ, тъй като въ тѣхъ преобладава „субективния и метафизически елементъ.“ Отъ мъглата г-нъ К. прескоча пакъ въ противоречието, когато започва да говори за „човѣкътъ“ и „духътъ“ на г-на Михаиловски, когато т. е. неговата критика не е вече „естетическа“. Тая студия, която е едно непристойно и неприлично дѣло по отношение къмъ редовния сътрудникъ на г-на К., е образецъ отъ увлечението на единъ умъ да се унищожава. Ето нѣкои „плодовити“ истини, които сѫ тамъ въ такова изобилие, че не е възможно да се предадатъ и съ такава очевидность, че не е нужно подробно да се посочватъ: Аристократизмъ можелъ да произлѣзе отъ демократически желания (113). Право е, че борцитѣ харчатъ енергия за всѣка сѣнка, за всѣко пораждание да своята фантазия, на вѣтъра харчатъ . . . следователно хвала на борцитѣ (117). Оптимизма е неразуменъ, защото противоречи на нашитѣ познания; а оптимизма е и благодатенъ, защото безъ него е немислимъ напредъкъ (117). Всестранния духовенъ и социаленъ прогрессъ е нѣщо хубаво; но той се ражда отъ нѣщо глупаво: отъ борбата за трансцедентни (?) идеали и за неосѫществими реформи (117). Реформитѣ сѫ „неосѫществими“, а социалния прогрессъ, който е редъ отъ осѫществяване на реформи все пакъ е възможенъ! И т. н. и т. н.

Студиитѣ за г-на Михаиловски и г-на Славѣйкова иматъ една особенность, която прави читателя да се черви: изобилието на похвали и превъзнасяние въ пусти думи (това е главното), които г-нъ К. е пущалъ по адрессъ на свои съвременници и, най-важното, на свои *сътрудници*. Трезвата критика оцѣнява творенията независимо отъ тѣхнитѣ автори и не раздава за последнитѣ литературни чинове и иерархии. . .

II.

Читателя, ако може да истърпи мѫката отъ четението на нищо незначущи фрази, лесно ще намѣри доказателство за това, че г-нъ К. кога иска да каже нѣщо, а нѣма нищо опредѣлено за казване, покрива читателя съ гѫста мъгла. Постарайте се, напримѣръ, да разберете нѣщо въ тия фрази, които за примѣръ ще приведа.

По-вечето стихотворения на П. Славѣйковъ „не сѫ нито лирически, нито, слѣдователно, въобще стихотворения, въ оная смисъль, които читающата публика дава на това понятие. Въ тѣхъ нѣма ни любовь, ни общи мѣста, съ които изобилва поезията на Вазова и която единственно могатъ да дѣйствуватъ върху читатели като нашитѣ, читатели безъ по-дълбоки естетически потрѣбности, но съ нѣкакви смѫтни социални и идейни ламтения“ (стр. 178—189). Нѣкои произведения на сѫщия поетъ сѫ твърдѣ хубави, но все пакъ не се възвисяватъ до единъ Гоголевски „перлъ създания“. „Причината на това е отсѫтствието на по дълбоко съдържание и на оная одухотворяюща идея, която прави думитѣ на поета родни на духа на читателя“ (181). „Реалистътъ е станалъ нѣкакъвъ трансцедентенъ идеалистъ, който възвисява и често чувст-

венното и го съзерцава въ нѣкаква абстрактна спиритуалность"(183). „Жестоко би билъ разочрованъ, който би търсилъ онова наивно, непосрѣдственно идентифициране съ нѣщата, което намираме у Гете, или оня изобликъ на една стремителна и вълнующа се въ своитѣ глѫбини отъ най-слабо съприкосновение емоционална душа, която намираме въ поезията на Кирилъ Христовъ, най-ранната звезда на небето на българската поезия" (205). За да се избѣгнатъ неясно какви неприятности, трѣбва: „Да се варди като талисманъ младежката отзивчивость и топлота на сърдцето, да се избиратъ само сюжети, които поглъщатъ всецѣло духа на писателя, въ който той е живѣлъ и, най сетнѣ, да не се пристѫпя къмъ послѣдня обработка прѣди онзи моментъ, когато затрептяватъ всички фибри на душата и художника съзерцава въ дневно сияние своитѣ до тогава тъмни, неясни видѣния" (206). Главна заслуга на г-на П. Славѣйкова „*ще бѫде* (к. н.) да обнови живота чрѣзъ въплъщенията на чистото искуство" (212). Единъ разказъ на г. Начова се дължи „на непросвѣтленъ вкусъ и на недостатъчно проникване съ принципитѣ, или, по-право, съ тайната на искуството" (44). „Революцията въ духоветѣ поражда еволюцията въ живота" (113). „Ние, на които всичко е познато само посрѣдственно, които заучваме имената на нѣщата ние можемъ да говоримъ — съ думи — за всичко". Не е така съ щастливитѣ смъртни: „Поетътъ, артистътъ, въобще човѣкътъ, който разтваря нови кръгозори на свѣта, познава само своето и говори (безъ думи?) само за него" (135). Етическитѣ правила сѫ „нѣщо като размѣнна монета и най-фалшива размѣнна монета" (146).

Съставнитѣ части на този букетъ си оставатъ мъгляви и когато ги четете въ свръзка съ цѣлото изложение. Прочетете, за да се увѣрите.

III.

Нѣколко бележки за заключение. На всѣкадѣ ли у г-на К. отсѫтствуватъ опредѣлени убеждения, на всѣкадѣ ли той си противоречи и си служи съ мъгла? Не. По нѣкадѣ той има убеждения, по нѣкадѣ е удивително ясенъ и опредѣленъ. Напримѣръ, той е убеденъ, че г. Михаиловски не е лирически поетъ и твърдѣ ясно е изказалъ своето убеждение. Ако нѣкой утвърждава противното, той нѣма да залови, по обичая си, златната средина по този въпросъ, нѣма да каже, че аргументитѣ за и противъ сѫ еднакво убедителни. И въ много още въпроси г. К. се намира въ таково положение. Но което е достойно за отбелѣзване и очудване — всички тия въпроси не сѫ отъ „висшитѣ области на философската мисъль". Естественно е: аргументитѣ въ полза на една очевидна истина, не могатъ да бѫдатъ еднакво убедителни съ тия, които говорятъ противъ очевидностьта. Не може да се утвърждава, че снѣгътъ може да бѫде и бѣлъ, и черенъ.

Съзнава ли г. К. особенностьта на своето мисление? Въ едни случаи да, въ други не. Но, въ всѣки случай, той не си противо-

речи съ нѣкакво намѣрение. Той е убеденъ, че е правъ, когато твърди нѣщо. И сѫщо така искренно е убеденъ, че е правъ, когато отрича сѫщото нѣщо. Говорятъ, че г-нъ Д. Петковъ, когато впрочемъ не сѫ безпокоили „великитѣ жреци на философията", е искренно убеденъ въ това, което пише, когато е на власть, както и въ това, което пише, когато е опозиция на властьта. Нѣма нищо неестественно: всичко зависи отъ случайнитѣ промѣни въ положението на еклектическия умъ. Нима г-нъ К. не придоби нѣкои отъ „убѣжденията" си следъ като престана да е длъжностно на държавата лице!

Не е въпроса въ това, дали г-нъ К. искренно вѣрва въ всѣко отъ противоречащитѣ едно на друго твърдѣния. А въпросътъ е въ това, че противоречията придружени съ спасителната мъгла характеризиратъ всичко създадено отъ г-на К. въ „висшитѣ области". Азъ се помѫчихъ да обясня изобщо неопредѣленностьта въ възрѣнията съ отсѫтствието на рѫководящъ принципъ при изучванието на противоречиви възрѣния и системи; а факта, че единъ мислитель съ неопредѣленъ мирогледъ изказва въ извѣстни случаи извѣстни утвърждения — съ случайнитѣ впечатления на срѣдата, а преимуществено съ положението на мислителя въ обществото.

Има едно мѣсто, дѣто може да се повдигне въпросъ за добросъвѣстность. Когато единъ писатель е увѣренъ, че съ дадено свое съчинение той не ратува за нѣщо опредѣлено, не дава нѣщо ново на обществото, не може да изкаже опредѣленъ възгледъ върху опредѣлена материя, защо той публикува това свое съчинение? Защо да расходва и чужди трудъ подиръ своето съчинение, ако къмъ своя е немарливъ? За непосветенитѣ въ висшитѣ области е нуждно да знаятъ истината, която се губи въ противоречивитѣ утвърждения. Каква полза за непосветенитѣ, ако тѣ видятъ въ васъ събрано на едно мѣсто всичко това, което всѣки день виждатъ распилѣно въ различни мѣста?

Хора съ по-последователенъ умъ сѫ се постарали да помогнатъ на неподготвенитѣ, щото тия да не се изгубятъ въ противоречията, а, въпрѣки последнитѣ, да се доберать до истината. Ако вие не сте въ състояние да подхванете тѣхното дѣло, то откажете се да вървите срѣщу него. Защото инакъ вие преставате да сте борецъ за нѣкаква истина. . .

Д. Димитровъ.

* * *

(Сатира)

Престани, сърдце, не плачи!
Запѣй ми веднѫжъ на младость:
За любовь горѣща, цалувки страстни —
Доста си пѣло пѣсни на жалость!

Ил' тебъ те трови свѣта коваренъ,
Пъленъ-препълненъ с' тежки неволи?
Що те е грижа? Малко ли сърдца
Нехаятъ за клетници гладни и голи?

—

На глей долу— в' механата:
Какъ се псалми Бахусу пѣятъ,
Какъ в' души гнили червеи пъплятъ,
Какъ умове крехки скоро тжпѣятъ....

—

Таквазъ безгрижность—благатко нѣщо:
Тъй по-лесно се време убива,
Тъй живота по-бързо тече —
Не го трови тжга злобива.

—

А щастливъ животъ туй предрича:
Стомаха ти непрестанно да мели,
Ржка ти по-често чаша да вдига —
По врага мисли опасни, смѣли!

—

Много мислѣнье — готово безумье;
Туй сж признали умове велики.
Ето какъ се цельта постига:
Ѣжъ, пий, прегръщай жени бѣлолики!

—

Тъй прекарватъ умнитѣ хора,
Тъй по-честито днесь се живѣе.
Смѣлия борецъ глупъ е бъбрица,—
Доволенъ е, кой вѣчно нѣмѣе.

—

Що сж убежденья, идеали свети,
Кога червата кадрилъ играятъ?
Кой ти помага, продай се нему,—
Химери златни никого не хранятъ.

—

Овчица ли си— грижа да нѣмашъ:
Душа ти нивга нѣма да ние;
Търсишъ ли правда в хаоса земни,—
Тъмница кости ще ти испие.

Н. Каменовъ.

ТРАГЕДИЯ

(Скица отъ **Андрей Немоевски**)

Като не обръщахъ внимание на черната привръзка, която покриваше болнитѣ ми очи, азъ чувствувахъ, какъ слънцето се махва отъ прозореца. То отнѣ отъ лицето ми ръката си — топлата приятелска ръка. Тази ръка изчезна за твърдѣ дълга, черна нощь. Азъ си почивахъ на креслото, окръженъ съ цвѣтя — последнята утѣха; съ благоуханията си тѣ ми напомняха за пролѣтьта, младостьта, свѣтътъ. . . . Азъ чувствувахъ, какъ се мръкваше на двора, отъ гдѣто полѣваше къмъ мене едвамъ осѣтливъ хладъ. Такъвъ хладъ вѣе само изъ мрака. Азъ си наведохъ главата и се опитахъ да си представя благоуханнитѣ предъ мене цвѣтя; бавно, на голѣмото черно перде започнаха да излизатъ най-напредъ блѣдни, следъ това все повече и повече ярки краски, до като, най-после не ми се представиха бѣли хиацинти, китки отъ чайна роза, зелени листа. . . . Подъ клѣпачитѣ ми се задържаха сълзитѣ, като закриваха съ себе си тѣзи цвѣтя: тѣ нѣкадѣ си захванаха да се отдалечаватъ, да изчезватъ заедно съ черното перде . . . и ме окръжи мракъ, мракъ, мракъ. . . .

Може би, нѣма да ми се удаде вече да вида пакъ слънчевитѣ лъчи, и животътъ ми ще е една непрекъснатa нощь.

Гдѣ е това могжществено знание, ако се довѣряваме на жрецитѣ му, което, ако би грабнало отъ природата самитѣ ѝ съкровищни тайни, би станало спаситель и цѣлитель на всичкитѣ нещастни. . . , Защо това всемогжщо знание не се докосне и до болнитѣ ми очи? Или то е наистина безсилно въ борбата съ невидимитѣ армии отъ працецъ, които, като засѣдатъ въ зеницитѣ ми, смѣятъ се надъ неговитѣ открития и срѣдства?! А защо тогава хората толкова вѣка му принасяли жертви, похарчили сж по него толкова трудъ, енергия, пренесли сж толкова гонения, ако сега, въ толкова простъ, въ толкова типиченъ случай. . . . Тази мисъль ме довеждаше до побѣсняване. Но постепенно злобата, болката, мжката—всичко се промѣни въ оцѣпенѣние. И азъ се видѣхъ, да вървя осторожно, дапротягамъ напредъ ржцѣтѣ си, съ широко отворени, подрънпати клѣпачи на очитѣ,—мене ме водѣха подъ ржка... Слѣпецъ! . . .

Най-после тази тая дума ми се яви въ всичката си ужасна голота. Азъ я видѣхъ въ този мракъ, но напраздно се старaѣхъ да я потуля съ други мисли. Тя се показваше подобно на изгрѣвающа изъ задъ облакъ луна, и всѣка нейна буква бѣше изразителна, ужасно изразителна, всѣка бѣше отдѣлна трагедия.

Какво ми оставаше? Вжтрѣшния ли ми свѣтъ? Ахъ, да, нѣкакви си безпредѣлни пространства, гдѣто се скитатъ призрацитѣ: Разумъ, Фантазия, Воля, Мисъль. Азъ последвахъ следъ тѣхъ, да проникна дълбоко въ себе си, о! дълбоко, тамъ, гдѣто болѣстьта е свила ужасното си гнѣздо, което не могатъ да намѣрятъ въоржже-

нитѣ съ очи и стъкла хора . . , А азъ виждамъ толкова добрѣ, виждамъ толкова далеко! Азъ виждамъ цѣлата си вжтрѣшность, всѣка клетка, всѣка тъкань, всѣкой атомъ? Аза виждамъ тамъ борба, борба непрекжсната, борба не за животъ, а за смърть! Тамъ ставаше война между тъканитѣ на тѣлото ми. Цѣли армии отъ двѣтѣ страни! Здравитѣ тъкани воюватъ съ болнитѣ, като се съединяватъ въ редове, въ отряди, натрупватъ се, настжпватъ. Отъ тази и отъ другата страна се сбира войска отъ клетки за нападение и защита. Изведнъжъ между двѣтѣ тия армии се заравятъ нѣкакви си стърготинки, распилѣватъ се врѣдъ легионитѣ на болнитѣ тъкани, бунтуватъ се, възмущаватъ се, отиватъ на бой противъ най-много устойчивитѣ врагове. Война! война! Въ зеницитѣ ми се съсрѣдоточава жестоко побоище. Редоветѣ се смѣсиха, приятелитѣ не можешъ да различишъ отъ враговетѣ. . . . . Тамъ кипи междуособна война, духътъ ми се отказва да ги следва, защото той е безсиленъ, както е безсилно знанието, човѣшкия разумъ, човѣшката воля. А при все туй, когато се указваха безсилни всичкитѣ медицински системи, явяваха се хора съ едни взглядове да успокояватъ здравитѣ тъкани и да убиватъ болнитѣ. По отношение къмъ тѣхъ, тѣ играѣха роль на провидѣнието. Разбира се, това бѣха хора съ исполинска воля, ако само съ силата на единъ взглядъ тѣ прекращаваха такива войни. Ахъ, съ какво наслаждение, азъ щѣхъ да се подчиня на тѣхния погледъ, щѣхъ да се откажа отъ своето „азъ“, само да открiѣха клѣпачитѣ ми и да прогледна . . . да прогледна! . . . .

Уви, тѣзи хора, ги нѣма сега! Но тѣ навѣрно трѣбваше да сжществуватъ! Азъ чувствувамъ, че сжществуванието на такава могжщественна воля е възможно. Да, възможно е. Азъ чувствувамъ зародишътъ и въ себе си. При самата мисъль за това, тя, тая воля, излиза изъ всичкитѣ клетки на душата ми, израства и стои предъ мене, като очаква заповѣдь. Каквото азъ поискамъ, тя всичко испълнява. Надѣждата ме поддържа, азъ се чувствувамъ по-силенъ, по-здравъ. Не може ли да заповѣдамъ на собственния си организъмъ! Не може ли да се достигне до подобно съсрѣдоточение и напрѣжение на волята? Ето тя вече се явява въ мене, обхваща цѣлото ми „азъ“, азъ цѣлъ се испълнямъ съ воля. Азъ ставамъ ясновидящъ великанъ, гледамъ вжтрѣ въ организъма си, гдѣто кипи война на здравитѣ ткани съ болнитѣ. Сега, подобно на божество, азъ имамъ сила да произнеса орисаната присжда надъ редоветѣ, които се смѣсватъ помежду си! Волята ми испълни съ себе си моя мозъкъ, тя тоже само преминава по цѣлото ми тѣло, да испълни всичкитѣ атоми, ткани и клетки! Ето, че азъ срѣдоточавамъ въ зеницитѣ си. Укротявамъ болнитѣ ткани; азъ вече чувствувамъ тѣхната паника. Но азъ не се задоволявамъ само съ едно укротяване. Тѣ, като си останатъ тамъ, ще могатъ отново да събератъ разрушителнитѣ си сили и отново да повдигнатъ знамето на бунта противъ сжществуванието ми, волята ми, зрѣнието ми! Азъ искамъ, заповѣдвамъ на здравитѣ клетки, щото тѣ да изгонатъ изъ срѣдата си тия укротени-

тѣ, заразенитѣ частички. Да, азъ ще отида по надалечь, отколкото сѫ могли да отидатъ до днесь, ще осѫществя тая самоконцентрация на волята. Това ще е най-великия подвигъ на човѣчеството, най удивителното проявление на духътъ ни. Азъ ще я съсрѣдоточа..... искамъ....., още едно напрѣжение..... мигновение....., а тогава..... азъ ще разкѫсамъ тая..... При това по тѣлото ми преминаватъ тръпки. Студенъ потъ поби лицето ми, ушитѣ запищѣха изнуренъ, азъ безпомощно се отпустнахъ на креслото.... Наскоро азъ почувствувахъ, че нѣкой си ми привързва съ платънце главата и пипа пулса ми. Ахъ той е докторътъ!.... Той поправи превръзката на очитѣ ми и тихо съчувственно ми проговори:

—Успокойте се, приятелю мой, не се притѣснявайте; може да ви премине това.

Прев. **В. М. Тодоровъ**

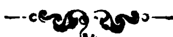

НАШАТА ХУДОЖЕСТВЕННА ЛИТЕРАТУРА.

(Т. Г. Влайковъ—Веселинъ. Разкази и повѣсти. Книга първа)

Продължение отъ кн. III.

IV

Въ тритѣ призведения на г. Влайковъ: *Срѣща*, *Учитель Миленковъ* и *Кметове* се прокарва, както казахме, една и сѫща тенденция. Въ тритѣ тѣзи произведения г. Влайковъ си туря за цель да представи, какъвъ трѣбва да бѫде идеалния *народенъ* учитель, каква трѣбва да бѫде неговата дѣятелность като истински *народенъ* учителъ. Тази е най-любимата тема на г. Влайкова. Неговата идея е такава: учительтъ трѣбва да бѫде не само учитель на дѣцата въ училището; той трѣбва да бѫде и учитель вънъ отъ училището. трѣбва да бѫде учитель *на обществото*, *на гражданитѣ*, *на народа*. Идеаленъ народенъ учитель е оня, който, следъ като испълни своитѣ длъжности въ училището, посветява другото си свободно време за просвѣщението на гражданитѣ, на *народа*. Тази е идеята, която прокарва нашия беллетристъ г. Влайковъ въ тритѣ произведения, които сега ни занимаватъ. Тази идея той пропагандира въ различни форми. Извѣстно е, че за пропагандата на сѫщата идея, г. Влайковъ преди нѣколко години издаде и особена брошюра за обществениитѣ задачи на народния учитель вънъ отъ училището, като гражданинъ, като общественъ дѣятель, на когото възлага всички надежди за спасението на народа отъ всички злини, които сѫ го налѣгнали.

Подиръ всичко горѣказано лесно се разбира, какъ се е сложила тази идея въ главата на нашия беллетристъ и какво е дѣйст-

вителното ѝ съдържание. Както видѣхме, за г. Влайковъ идеално обществено състояние е онова дребно-буржуазно състояние, което той ни представи въ расказа за *Дѣдо Славчевата унука*. Въ главата на г. Влайковъ положително отсѫтствува понятието за *историческата еволюция* или по точно за економическата и обществена еволюция. За него дребнобуржуазната економическа форма е вѣченъ, неизмѣненъ законъ. Наистина, той вижда, че „идеалното" ступанство на дѣда Славча и „идеалнитѣ" отношения въ него изчезватъ, но причината на това нашия беллетристъ намира въ невѣжеството на българина и въ неговата развала. Други причини за г. Влайковъ не сѫществуватъ, Ако въ селата селянитѣ, а въ градоветѣ занаятчиитѣ испадатъ все въ по-лошо положение, причината на това е, че тѣ забравили старото спасително начало—трудъ и спестовность— и се предали на мързела, на пиянството и на лошия животъ. А пакъ причината на тази причина е бездруго въ невѣжеството имъ, отъ което се ползуватъ развалепитѣ имъ съграждани, експлоататоритѣ и имъ се качватъ на гърба. Ако въ селата, въ градоветѣ и въ самата държава се намѣстватъ именно тѣзи развалени граждани и обрѫщатъ управлението въ орѫдие за лични облаги, за ограбвание на народа, като го облагатъ съ непосилни данъци, го съсипватъ материално и го оголватъ, причината е пакъ единствено въ невѣжеството *на народа*. Той не знае своитѣ правдини; той отъ невѣжество не се интересува отъ общественнитѣ работи и оставя да го управляватъ развалепитѣ хора. Ако *народътъ* се просвѣти, ако му се обясни, какви и колко данъци трѣбва да плаща той, какви правдини му дава конституцията, тогава той нѣма да се даде да го водятъ за носа нѣколко развалени личности, той ще съумѣе да се управи економически и да избира управители, които ще милѣятъ за него. А кой други, ако не *народния* учитель, който е най-близъкъ до *народа*, може да направи това, да събуди народната масса? Никой, освѣнъ народния учитель. Негова *света длъжность* е да направи това. И оня, разбира се, учитель е *истински народенъ учитель*, който именно развива такава дѣятелность между народа. Такава е, очевидно, концепцията на нашия беллетристъ г. Влайковъ. Че тя е такава, това напълно се вижда и отъ неговитѣ произведения.

И въ тритѣ произведения: и въ разказа *Срѣща*, и въ повѣститѣ *Учитель Миленковъ* и *Кметове* героитѣ сѫ все народни учители и всички дѣйствуватъ въ горѣказания духъ. Въ разказа *Срѣща* се расправя за срѣщата на *народния* учитель Пешо съ неговия нѣкогашенъ другарь по гимназията, съвръстникъ и съселянинъ, офицерина-поручикъ Мото. Последния е билъ момъкъ, когото никакви сериозни мисли и общественни идеи не го вълнували. Пѫтувайки отъ София за Руссе по командировка и срѣдъ зима, той на Петровъ ханъ се срѣща съ двама—трима свои съселяни, между които билъ и учитель Пешо. Поручикъ Мото се зарадва на това обстоятелство премного, тъй като тази случайна срѣща му обѣщаваше едно весело прекарвание на времето въ Петровъ-ханъ. Той

веднага се распоредилъ за конякъ, вино и вечеря. Учитель Пешо също не малко се зарадвалъ на срѣщата съ стария си другарь Мото. Но неговата радость произлизаше отъ съвсѣмъ други мотиви. Учитель Пешо е отъ ония именно *народни* учители, които живѣятъ съ идеята за просвѣщението на народа. Той устроява общинска библиотека въ „градецътъ Н.“ и пѫтува съ кмета за София, както се вижда, съ цель да ходатайствува предъ голѣмцитѣ помощь за осѫществление на своята идея. Това пѫтуване хвърля, наистина, извѣстна сѣнка върху качествата на самата дѣятелность, както и върху умственното състояние на учителя Пешо. Но то е нищо, тъй като въ това време и самия авторъ на разказа основава „Народообразователно дружество“ съ помощьта на правителственнитѣ голѣмци и проповѣдва, заедно съ другъ единъ беллетристъ отъ сѫщия родъ, какъвто е г. Влайковъ, а именно — г. Мирчо, въздържание отъ политиката и, намѣсто борба съ политическата тирания, основаванието на „народопросвѣтителни дружества.“ Учитель Пешо се зарадва на *срѣщата*, защото искалъ да размѣни мислитѣ си съ единъ старъ свой другарь, който *ужъ* нѣкога си се вълнувалъ отъ сѫщитѣ идеи, отъ които се вълнувалъ и Пешо. Но поручикъ Мото освѣнъ отъ веселби, вино и жени, отъ нищо друго не се интересува. Това обстоятелство много огорчава учителя Пешо. Чудното въ този разказъ е това, че учитель Пешо, както и авторътъ му, се явяватъ до нѣмай-кадѣ наивни, прости: като че тѣ до тази срѣща не сѫ живѣли въ България и не сѫ виждали българското офицерство, та извънредно се очудватъ отъ живота му и се възмущаватъ отъ отношенията на поручикъ Мото къмъ живота, къмъ хората и къмъ войницитѣ.

Учитель Пешо е много възмутенъ отъ отношенията на поручика Мото. Особенно него възмущава следующата сцена, разиграна отъ последния съ войника Станчо, простъ, подглуповатъ селянинъ. Войникътъ раздухва печката; когато тя взела да праща, поручикътъ се обърналъ къмъ него:

„— Ха стига вече духа, че пещьта ще се прѣпали, каза офицерътъ. И войникътъ се изправи цѣлъ зачервенъ и изпотенъ. — Сгрѣ ли се ... хм ... Какъ те викаха? — Станчо, г-нъ поручикъ. — Ахъ да, Станчо. Сгрѣ ли се, Станчо? — Сгрѣхъ се, г-нъ поручикъ. — Та Станчо те викатъ, а? — Тъй точно, г-нъ поручикъ. — Ами защо е тебе такова мъчно името? Защо те не викатъ, я Иване я? — И дѣдо викатъ Станчо, затова и менъ попа е кръстилъ Станчо, г-нъ поручикъ. — Тъй ли била работата? А пъкъ азъ да не зная. Е, добрѣ. Ха върви си сега, па като те повикамъ, пакъ ще дойдешъ. — Слушамъ, г-нъ поручикъ, каза войникътъ, изправенъ вече „самрия.“ — Станчо те викатъ, нали? — Такъ точно, г-нъ поручикъ. — Защото и дядо ти викатъ Станчо. Хубаво. Ступай сега вънка. — Слушамъ, повтори войникътъ, обърна се кругомъ и си излѣзе.“

Разказътъ *Срѣща* се посрѣщна отъ нашитѣ „критици“ и рецензенти тогава, при появлението му, много съчувственно. Това показва, каква литературна пустота сѫществуваше преди деветьдесеть години у насъ и какви примитивни художественни вкусове царствуваха на нашето литературно поле. Наистина, горната сцена е възмутителна, понеже всѣко *гаврение* съ човѣческата лич-

ность е възмутително. Но мигарь въ военщината тия отношения сѫ най-възмутителнитѣ? Въ нашата войска, както и въ всички военни организации, като нашата, сѫществуватъ таквизъ възмутителни отношения, таквизъ жестоки поругания съ человѣческата личность, щото горѣприведената сцена се явява едно простодушно присмивание съ единъ простъ войникъ отъ единъ празенъ, лекомисленъ подпоручикъ. Учитель Пешо е свършилъ Софийската гимназия и, ако той бѣше малко по-наблюдателенъ, щѣше да знае повече за отношенията въ военщината и нѣмаше, навѣрно, да се намѣри като въ небрано лозе предъ една сцена, която въ никой случай не характеризира въ цѣлость тѣзи отношения. Впрочемъ, нашия авторъ никакъ не го занимаватъ последнитѣ. Той съчинява *срѣщата*, за да истъкне по-релиефно *идеалната* страна на учителя Пешо. Но не сполучва и въ туй. Учитель Пешо въ сѫщность се явява една личность съ много съмнителни понятия за просвѣтата, която ще распространява срѣдъ народа. Обстоятелството, че той се сдружава съ кмета и отива въ София съ него да дири помощьта на голѣмцитѣ, показва ни достатъчно, както каква свѣтлина той можеше да пръска срѣдъ народа. Когато г. Влайковъ е писалъ този разказъ, тогава едвали нѣкадѣ изъ градоветѣ можеше да се срѣщне не правителственъ кметъ, и въ България изобщо владѣеше такава реакция, че дирението помощь отъ голѣмцитѣ, макарь и за такава по видимому „благородна цель", показва ограниченностьта на оня, който дири тази помощь или неговата крайня неискренность. Независимо отъ туй, презъ времето, въ което е писанъ разказа *Срѣща*, въ България сѫществуваше едно широко движение между народнитѣ учители за здружавание съ цель да „просвѣщаватъ" народа, въ което движение се искарваха дѣйствителнитѣ стремления на народния учитель и неговото тогавашно разбирание на своитѣ задачи, като учитель вънъ отъ училището. Но нашия авторъ никакъ не интересуватъ движенията въ живота; той е погълнатъ всецѣло отъ своитѣ собственни мисли, които винаги у него не сѫ нито глѫбоки нито високи. А когато единъ художникъ не описва това, което става въ дѣйствителностьта, а само измислюва хората и движенията, той естественно се явява фалшивъ.

Петъ години подиръ разказа *Срѣща* г. Влайковъ ни даде първата своя *повѣсть*: *Учитель Миленковъ*. Тя е писана презъ 1894 гидина. Сѫщностьта на това произведение състои въ следующето. Въ с. Сухово е учителствувалъ учитель Петко Миленковъ отъ *градеца Н*. Презъ ваканциитѣ въ родния си градецъ се срѣща съ учителя Кѫнчо, който го убѣждава да напустне с. Сухово и да остане за учитель въ родния си градецъ, който киснѣлъ въ дълбока тъмнина, та да го събудятъ. Учитель Миленковъ наистина става учитель въ III кл. училище на родния си градецъ и съ нѣколцина отъ другаритѣ си, между които и учитель Кѫнчо, той почва да развива своята свѣстителна, просвѣтителна дѣятелность. Най-напредъ отварятъ вечерно училище за възрастнитѣ. Но тази дѣятел-

ность не удовлетворява Миленкова: училището се посѣщавало не отъ толкозъ ученици, колкото очаквалъ той; освѣнъ туй, учитель Миленковъ се е сѣщалъ, че само съ вечерно училище нѣма да свѣсти съгражданитѣ си; толкосъ повече, че споредъ автора, него вълнували тѣжки чувства за голѣмата закъснѣлость на българина, който „не знае нищо свѣстно за великитѣ начала на днешния вѣкъ — свободата, равенството и братството, които сж мѣрилото за всѣка общественна и политическа дѣятелность,“ който „не разбира основитѣ, на които е поставенъ нашия държавенъ строй, нѣма понятие за нашата конституция.“ За туй той решава да расшири своята просвѣтителна дѣятелность: устроява публични сказки по отечествовѣдение, земледѣлие, антропология и пр. Преди това изниква у него мисъльта да се основе една библиотека, но понеже имало въ градеца Н. читалище, което имало и библиотека, решава съ своитѣ другари, намѣсто да правятъ нова библиотека, да възобновятъ заспалото читалище. До това рѣшение, дѣятелностьта му не обръщала внимание на никого отъ Н-скитѣ голѣмци. Но щомъ той взелъ да тича до тогозъ и онogозъ отъ тѣхъ съ предложение да се въскреси читалището, възбудилъ ги страшно противъ себе си. Естественно, учитель Миленковъ се вмѣсваше съ туй въ тѣхнитѣ интереси, като въ сжщото време внасяше въ тѣхното блато дисонансъ съ общото течение на тѣхния животъ. Миленковъ потърпѣ пълна несполука въ въпроса за читалището. Това би нищо, ако го не очакваше друга една по-тѣжка за него несполука. Следъ несполуката съ въскръсванието на читалището, Миленковъ съ другаритѣ си основава една „общинска библиотека“. Но библиотеката, а главно сказкитѣ все по-малко слушатели привличали. Сказкитѣ не интересували населението въ градеца Н. и постоянно намалявало числото на присжтствующитѣ въ тѣхъ. Миленковъ предвиждалъ пълна несполука; но избавя го единъ случаенъ разговоръ съ единъ пияница въ градеца. При връщанието на Миленковъ отъ училището съ двама другари срѣщнали „извѣстния“ въ градеца пияница Цанко Билюра. Единъ отъ другаритѣ на Миленковъ го закачилъ, като го питалъ, защо не отишелъ да чуе сказката на учителя Петко за черковната борба. Цанко изказва му, че тѣхнитѣ сказки не сж интересни. „Кажи ни ти, обръща се Цанко къмъ учителя, нѣщо за данъцитѣ: защо даваме толкова данъци и защо е толкова тежъкъ живота сега въ свободна България.“ Тѣзи думи на пияния Цанко просвѣтляватъ учителя Миленковъ; той тука се сѣща, че гражданитѣ интересува туй, което ги боли, и решава да държи редъ сказки върху данъцитѣ и върху конституционнитѣ правдини. Първата му сказка е била върху данъцитѣ. Оказало се, че на тази сказка се явило небивало число граждани, които останали твърдѣ задоволни, при всичко че учитель Миленковъ е развилъ на сказката най-баналнитѣ теории за данъцитѣ, които той намѣрилъ въ нѣкакъвъ си учебникъ по политическата економия. Както и да било, но успѣхътъ на тази сказка много го възрадвалъ, и той рѣшилъ да продължи тѣзи сказки, при всичко че кметството му е чело една

предупредителна нотация. Следующата недѣля Миленковъ държа втората си сказка върху конституционнитѣ правдини при още по-голѣмо стечение на граждани. Съ това свършва се дѣятелностьта на Миленкова. Тия сказки възбудили страшна умраза у Н-скитѣ голѣмци и на другата година не го условили за учитель въ Н.

Тази повѣсть, сравнена съ разказа *Сръщч*, се явява като едно продължение на последния. Учитель Петко, това е учителя Пешо, но въ друга физиономия. Просвѣтителната дѣятелность на учителя Петко е много по-опредѣлена и по-широка отъ оная на учителя Пешо и продължение отъ неговата. Ако дѣятелностьта на учителя Пешо се явява съмнителна, то дѣятелностьта на учителя Миленковъ, напротивъ, е ясна. При всичко туй, учитель Миленковъ се явява една личность въ много отношения неестественна, не жива личность. Той като че не е живѣлъ въ България и нѣма понятие за българскитѣ условия. Независимо отъ всички други неестественности въ повѣстьта, но учитель Миленковъ, който е свършилъ гимназия, учителствувалъ е преди това една година, който жалѣе, че българина „не знае великитѣ начала на днешния вѣкъ — свободата, равенството и братството", — той не може да разбере, защо сѫ недоволни отъ сказкитѣ му кмета и Н-ския голѣмецъ Грънчаровъ, защо му запрѣщаватъ да държи такива сказки, като за данъцитѣ и за конституция! Тѣзи неестественности произлизатъ отъ туй, че нашия авторъ не описва живи личности, живи движения, дѣйствителни явления, а измислюва личноститѣ и явленията, съ цель да прокара, въ беллестрическа форма, своята идея. Учитель Миленковъ, споредъ увѣренията на нашия авторъ, и подиръ испѫжданието му изъ Н. продължавалъ да върви по сѫщия пѫть. Забелѣжително е, че и подиръ урока, който той и неговитѣ двама вѣрни другари получиха въ Н., у тѣхъ не се явява нито мисъль за борба и за търсение срѣдства за водението на борбата противъ враговетѣ на народното свѣстявание. Учитель Миленковъ ни се рисува, като мощна личность, готова да понесе на гърба си всѣки подвигъ за народното свѣстявание, личность, която носи въ гърдитѣ си „великитѣ начала на днешния вѣкъ". Но и подиръ опита, който му дадоха Н-скитѣ голѣмци, както и преди, продължава да недоумѣва, че се явяватъ хора, заинтересовани въ туй, щото народа да не се свѣстява; той продължава да гледа на всички граждани, като на единъ народъ, съ еднакви интереси, и ако се явяватъ личности, на които не се харесва неговата дѣятелность, то е, защото тѣ сѫ развалени хора, *партизани*, неразбрани и т. н. По-нататъкъ той не отива, когато самата горчива д.йствителность трѣбваше да го научи, че въ преследванията на народното просвѣщение се криятъ по-дълбоки причини, противоположностьта на интереситѣ. Обяснява се и тази неестественность съ сѫщата причина, за която споменахме, а именно, че нашия беллетристъ г. Влайковъ ни рисува не живи личности, а нагласени отъ него. Сѫщото той прави и въ другата повѣсть — въ повѣстьта *Кмето.е*, писана презъ 1897 год., т. е. три години следъ първата.

Повѣстьта *Кметове*, до колкото помнимъ, за пръвъ пѫть се явява въ сборника на г. Влайковъ. Пакъ и отъ съдържанието ѝ се вижда, че тя по-рано не е можала да се яви: работитѣ, за които въ нея се расправя, сѫ ставали презъ 1895 или1896 година. Така че, тя е най-новото произведение на нашия беллетристъ и при туй най-голѣмото. И въ тази повѣсть главния герой е народенъ учитель. Въ селото Яворово до появлението на учителя Трайко е царувала безмятежно партията на главния кръчмаринъ и селски чорбаджия Прангата. Селенитѣ безпрекословно слушатъ партията на последния, а тя се ползува отъ туй, граби селото, обсебва общинскитѣ земи и мери, съблича общината. Когато Трайко става учитель въ родното си село Яворово, е билъ пораженъ отъ начина, по който партията на Прангата управлявала общинскитѣ работи, отъ грабежа, който ставалъ безъ всѣкакво стѣснение и отъ упадъка на съселенитѣ му, и мисли, какъ да избави родното си село отъ властьта на тази партия. Тъкмо въ туй време върналъ се въ селото си и Младенъ Хаджи Нешевъ, човѣкъ истънко запознатъ съ тайната, какъ се управляватъ общинскитѣ работи и какъ се обогатява за смѣтка на общината, лукавъ, пъргавъ и който не се спира предъ никакви средства. Преди това той е билъ общински писарь въ други села и билъ усвоилъ истънко всички канцеларски тайни пружини за безопасно грабение на общинскитѣ касси. Най-напредъ, той искалъ да стане само писарь въ общинското управление на родното си село. Но като се запозналъ съ работитѣ на селото и особенно съ учителя Трайко, той видѣлъ, че може да стане направо кметъ. Двамата съ Трайко се заловили на работа и скоро успѣли да дискредитиратъ съвсѣмъ Прангата и неговото кметство. На изборитѣ побѣдила партията на Младена и Трайка, и Младенъ става кметъ. Закметувалъ Младенъ и въ едно кѫсо време така се награбилъ, че станалъ пръвъ богаташъ въ селото. Трайко се възмущавалъ и захваналъ да го напада, но Младенъ устроилъ работата съ инспектора, че на другата година Трайко билъ премѣстенъ отъ Яворово. Обаче той следъ една година презъ ваканцията засѣда въ селото за цѣло лѣто. Случило се така, че следъ испѫждането на радославиститѣ отъ власть, премѣнилъ се и околийския началникъ, та Прангата съ помощьта на новия околийски началникъ бламира кмета и става самъ кметъ. Подиръ нѣколко мѣсеца сѫщата година предстояли общински избори, и Трайко решилъ съ всички срѣдства да се бори противъ Младена. Съ тази цель сближава се даже съ Прангата, и на близкитѣ общ избори Трайко успѣва да прокара себе си и по-голѣмата часть отъ съвѣтницитѣ свои хора. Но още не встѫпилъ на кметската длъжность, още не потвърдени изборитѣ, той зелъ силно да се заканва и на Младена и на Прангата, — заканвалъ имъ се явно, че щѣлъ да ги даде подъ сѫдъ за злоупотребленията имъ. Предъ видъ на тази опасность за двамата бивши кметове тѣ се примиряватъ и се залавятъ да осуетятъ потвърждението на станалия изборъ. Отиватъ въ окрѫжния градъ и съ голѣмцитѣ отъ „народната партия", на които о-

бѣщали въ предстоящитѣ допълнителни избори за депутати да имъ дадатъ 200 гласа отъ с. Яворово и, дѣйствително, успѣватъ да добиятъ кассирането на общинския изборъ. Въ следующитѣ общински избори учитель Трайко не сполучилъ, и кметството попаднало ва ръцѣтѣ на съединенитѣ партии на Прангата и Младена. Тука Трайко силно се замислюва, и на въпроса: кой е кривъ, дѣто той не сполучилъ да прокара своята листа на вторитѣ общински избори? — отговаря, че е кривъ той самъ, защото нищо не билъ направилъ за свѣстяването на селенитѣ и за тѣхното материално подобрение. Следъ дълго мислѣние той решилъ и другия въпросъ: какво трѣбва да прави? — Трѣбва да свѣсти да просвѣти народа, да направи всичко възможно и за подобрение материалното му положение. Като решилъ този въпросъ, учитель Трайко се осѣтилъ бодръ, скочилъ отъ мѣстото и съ твърди стъпки, съ гордость, проистекающа отъ съзнание своята правота, излѣзълъ да се расходи по селото, като „онзи трудолюбивъ градинарь, който пръвь пѫть излиза да обиколи полето, срѣдъ което не слѣдъ много той ще разоре и разбие нова, съвсѣмъ нова градина“. Учитель Трайко следъ това остава си въ с. Яворово, „буденъ стражъ на общинскитѣ интереси, и приготвя тамъ и разработва почвата, върху която ще могатъ да израстятъ — редъ и оправъ въ общинскивѣ работи, справедливо възмездие на всички общински грабители, щастие и благосъстояние за селото и за всички селяни — и върху която ще могатъ да се посѣятъ и да вирѣятъ — *нови кметове*“. Съ тия думи се свършва повѣстьта.

Въ тази повѣсть характерното е, че учитель Трайко подиръ двѣ годишни борби дохожда до заключението, че той нищо не е направилъ за свѣстяването, за просвѣщението на *народа* въ с. Яворово. Пита се: какво е говорилъ, на каква почва той е водилъ борбата въ продължение на двѣ години. Мигаръ въ двѣ години работение между Яворовчени на нищо не ги научилъ, нищо не имъ далъ да разбератъ? Отъ заключителнитѣ му думи излиза, че Трайко, наистина, на нищо не е училъ *народа*! Неразбрано нѣщо! Още по-характерно е туй, че Трайко рѣшава да „направи нѣщо“ и за материалното подобрение на своитѣ съвсѣмъ испаднали съселяни. Какво той мисли да направи за това и какъ ще го направи, — за туй „историята“ на с. Яворово мълчи. Навѣрно, нищо нѣма да направи той въ туй отношение, защото не е възможно да го направи при тия отношения, които господствуватъ днесъ въ село. При туй и учитель Трайко се явява съвършенно вънъ отъ всѣкакви обществении движения, вънъ отъ свръзката съ групи, които си задаватъ нѣкакви опредѣлени цели. И това презъ 1895 и 1896 г.!

И тъй, въ тритѣ разгледани произведения на г. Влайковъ се прокарва неговата любима идея; тѣ ясно ни показватъ, какъ се е развивала тази идея въ главата на автора, додѣто въ повѣстьта *Кметове* достига последното, най-високото стъпало на своето развитие, оттатъкъ което се захваща нова, за сега недостъпна за г. Влайкова, идейна областъ. Въ тѣзи три произведения г. Влайковъ

исказва, каква трѣбва да бъде дѣятелностьта на истинския *народенъ* учитель срѣдъ *народа*, срѣдъ обществото. Тя е просвѣтителната, свѣстителната дѣятелность въ оня смисъль, въ който ни описва нашия беллетристъ въ своитѣ произведения. Съ тази дѣятелность г. Влайковъ мисли да спаси *народа* отъ пропаданието му, т. е. да запази видътъ на идеализираното отъ него наше дребнобуржуазно общество, съ неговитѣ дребно-буржуазни економически и общественни отношения. Обаче тенденцията на самата дѣйствителность е въ правопротиворечие съ тенденцията, която прокарва той въ своитѣ произведения, помѣстени въ първата книга. Дѣйствителностьта ни показва, че распространението на просвѣщението по никой начинъ не е въ състояние да спрѣ економическата и общественна еволюция, економическото съсипванье на голѣмото множество отъ народа и процесса на распаданието на нашето общество на класси съ правопротивоположни интереси. Гдѣ въ свѣта распространението на просвѣтата, ако ще би и въ още по-широки размѣри отъ описанитѣ по-горѣ, е спрѣло този процессъ? Като казваме това, ние сме много далечъ отъ мисъльта, че не трѣбва да се распространява просвѣтата между *народа*; съ това искаме само да покажемъ, колко сѫ далечъ отъ истината ония, които отъ распространението на просвѣтата между *народа* очакватъ спасението му отъ економическото пропадание и отъ всички последствия отъ него. Напротивъ нашитѣ съчувствия сѫ за просвѣтата, макаръ и разбирина въ тоя смисъль, както я разбира г. Влайковъ, защото тя е все просвѣта, безъ, обаче, да си правимъ илюзии, че тя може да спаси народа отъ последствията на еволюцията. Но когато е думата за просвѣта на народа въ този смисъль, въ който г. Влайковъ се мѫчи да препорѫча на *народния* учитель, но не може ясно да я опредѣли, то тази просвѣта може да има значение само тогава, когато тя исхожда отъ „великитѣ начала на днешния вѣкъ“, а не отъ „великитѣ начала“ на миналия вѣкъ, — не отъ буржуазно разбиранитѣ начала за свободата, равенството и братството. А едно отъ „великитѣ начала на днешния вѣкъ“ е началото за *классовата борба*. Само исхождайки отъ това начало, може да се обяснятъ правилно економическитѣ, политическитѣ и общественнитѣ явления въ нашия животъ. Истина е, че на една селска и занаятчийска масса мѫчно може да се предаде сѫщностьта на „великитѣ начала на днешния вѣкъ,“ но тази „просвѣта“ все пакъ остава въ главата на народа по едно зърно отъ истината, която имъ става все по-ясна, колкото повече тя, массата, се изтръгва отъ старитѣ економически форми въ силата на самия процессъ на разложението имъ. Затова, распространението на тази именно просвѣта има своето голѣмо значение. Обаче, г. Влайковъ на това разбира подъ думитѣ просвѣта и свѣстяване на *народа*. Последния за него е едно цѣло хармонично, съ еднакви интереси и затуй неговитѣ народни учители всѣкога попадатъ въ печално положение, щомъ се сблъскатъ съ дѣйствителностьта.

Отъ всичко казано въ горнитѣ страници е ясно, че разгле-

данитѣ три произведения на г. Влайкова по никой начинъ не могатъ да бѫдатъ отнесени къмъ художественнитѣ произведения. Художествено произведение е онова, което въ живи картини и образи ни описва *тенденциитѣ* на дѣйствителностьта, движенията и явленията, сѫществующи въ живота, и ги рисува както тѣ се изказватъ въ дѣйствителния животъ въ най-характернитѣ имъ черти. Художникъ е оня, който въ живи картини и образи схваща тѣзи *тенденции*, движения и явления. Въ дѣйствителния животъ на едни групи отъ личности сѫ приятни, сѫ симпатични едни отъ тѣзи тенденции, а на други—другитѣ, и обратно. Кои тенденции отъ дѣйствителностьта ще избере художника, това зависи отъ неговото умствено състояние, отъ неговото идейно съдържание, отъ философското му свѣтовъзрѣние. Но неговото произведение ще бѫде художествено, когато то рисува избраннитѣ тенденции въ живи картини и образи съгласно дѣйствителностьта. Отъ обществото и отъ неговото умствено и морално състояние зависи да съчувствува или не съчувствува на произведението му, на отношенията на художника къмъ избраннитѣ отъ него тенденции. Едно беллетристическо произведение е толкосъ по-художествено, колкото по-естествено и по-съгласно съ дѣйствителностьта комбинира живитѣ картини и образи. А това вече зависи и отъ *дарбата*, отъ таланта. Безъ дарба, разбира се, не може да се създаде художествено произведение. Въ произведенията на г. Влайковъ липсватъ елементитѣ на художеството. Наистина въ тѣхъ се срѣщатъ и картини, вѣрни съ дѣйствителностьта, каквато е, напр., картината за борбата на кметоветѣ въ с. Яворово. Но очевидно е, че тѣзи картини не съставляватъ главното въ произведенията на г. Влайкова. Тѣ служатъ само за по-рельефно истъкване на главната идея въ неговитѣ произведения. Въ тритѣ произведения на г. Влайкова главната идея е, какъвъ трѣбва да бѫде *народния* учитель и каква дѣятелность трѣбва да води той въ народа, въ обществото. А тука г. Влайковъ не рисува изъ живота, дѣйствителни, живи дѣятели, а собственни произведения. За това именно неговитѣ дѣятели се явяватъ такива, каквито той си ги представлява. Нашия беллетристъ г. Влайковъ не е безъ дарба; той, както се вижда, е единъ твърдѣ трудолюбивъ писатель. Но нему липсва по-широкъ умственъ кръгозоръ, и, главното, той пише подъ влиянието на явни предвзети тенденции. Въ едно произведение може, разбира се, въ блѣскави беллетристически форми да се прокарватъ предвзети идеи, но такова произведение все нѣма да принадлежи къмъ художественнитѣ. Въ нѣкои отъ другитѣ му разкази, въ които г. Влайковъ не прокарва свои предвзети идеи, той е много по-сполучливъ. Но ние тука говоримъ само за ония произведения, които влизатъ въ първата книга отъ неговитѣ съчинения. Г-нъ Влайковъ е въ такава възрасть и въ таквосъ положение, че той може да даде на нашата литература нѣщо по-цѣнно. И нека се надѣваме, че ще обърне внимание на недостатъцитѣ въ неговитѣ произведения, разгледани отъ насъ, ще расшири кръгозора си, ще расшири мащаба, отъ който разгледва явле-

нията, по-дълбоко ще вникнува въ тенденциитѣ на живота, ще рисува изъ живота и по-естественно ще комбинира картинитѣ и образитѣ.

Д-ъ.

КНИЖНИНА.

Родителска длъжность по въспитанието на малкитѣ дѣца, отъ Свящ. Н. Д. Крапчански, София 1896 г.

Съ отпечатванието „родителскитѣ длъжности" на г. К. става очевидно — ако не и за пръвъ пжть, — че на литературното блато могатъ да се перчатъ и литературнитѣ помии. Читателя ще ни прости за толкова рѣзката присжда, която даваме на единъ самозванъ тълкувателъ на семейната мораль. Въ подобни случаи, мислимъ, сж излишни всѣкакви забикалки. Ако св. К. е толкова самоувѣренъ въ своитѣ литературни успѣхи, та, „осмѣленъ отъ безпристрастната критика", поднася „на любопитнитѣ православни читатели и родители" и тази своя напечатана глупость, то на насъ се налага длъжностьта да видимъ, откадѣ почтенния морализаторъ (!) е черпилъ тази смѣлость и сетнѣ — каква е сжщинската смисъль на неговитѣ „родителски длъжности". На първата въпросителна, която неволно се истъкна предъ нашитѣ очи, ний ще съпоставимъ самото самозабвение (въ себе си) на автора. Въпреки нашия интересъ къмъ библиографическия отдѣлъ на всѣко едно българско списание, ний и до сега не сме срящнали нѣкой добръ отзивъ за творенията на св. К. Но, поласканъ, види се, отъ обстоятелството, че неговото „висше началство" е откупило нѣколко екз. (а какъ не всички ?); въсхитенъ отъ безграмотната реклама на в. „В. Извѣстия", която безъ всѣкаква смисъль е препечатана на гърба на брошурата — почтения распространитель на черковно — попската мораль излиза съ това „прѣкрасно срѣдство за въздиганието на религиозния и православния духъ у нашия войникъ" да затъмнява и безъ това затъмненнитѣ глави на православнитѣ простаци. Странна наивность! Това е краткия отговоръ на първата въпросителна. Колкото се отнася до втората, то отговора на ней се толкова по-опростява, колкото повече литературни плоскости се срѣщатъ въ предметната книжка. Съ двѣ думи, ядката, така да се каже, на прочетения моралъ е тази: малкитѣ дѣца трѣбва да бждатъ въспитани въ страхъ божии, защото инакъ отъ тѣхъ не може да се очаква (уви! г. К.) никаква радость (стр. 6); младото дѣтенце трѣбва да бжде испратено въ училище, защото „то (училището) е мѣсто, гдѣто се садятъ семена за слава Божия и спасението на человѣка", защото „тамъ се обогатява както една нива и образува духа и сърдцето и пр." (7) и защото, „малкото дѣте, на което почвата

била добра земя (?), при това отгледано въ приятенъ и добъръ климатъ (какво щастие!), ржководено ... стжпва въ училището и т. н. (7). За „развитието пъкъ на женския полъ (какво старание!) трѣбва да презремъ всичко, да употрѣбимъ всичкитѣ сисили и старания, защото не сж ли женитѣ, които поддържатъ или съсипватъ, въздигатъ или упропастяватъ домоветѣ? Не сж ли женитѣ, които изработватъ най искуснитѣ памучни и свилени произведения?“ (7).

Насъ ни бѣше страхъ да не би да измѣнимъ сжщинския смисълъ на Крапчанския моралъ, черпенъ изъ библейситѣ мждрости и за това го изложихме на читателитѣ си съ собственнитѣ му думи. И както видите, за да се искара на литературното пазарище всичко това, изисква се голѣма смѣлость! Но не сж само тия блѣсъци въ предметната книжка. Между художественнитѣ краски не липсуватъ и логически. За любопитство ще приведемъ нѣколко, за да видатъ читателитѣ, до кадѣ може да заведе едно литературно невѣжество. Четете: „Кажете ми, не сж ли нравственнитѣ и послушни дѣца, наистина вѣнецъ, похвала, радость и веселие на родителитѣ. Ясно се потвърдява (?), че добритѣ дѣца сж даръ Божии на родителитѣ“. „За него ни казва апостольтъ, какъ неговитѣ родители, кога били на 12 год., въ врѣме на праздника Пасхата, и него отвели въ Ерусалимъ на поклонение“ и мн. др. За назидание пъкъ на взискателнитѣ естетици ще приведемъ следующитѣ редове: „Пиръ царь, като се научилъ единъ пжть, че двама негови офицери, като били въ гуляй отъ горѣ, позволили си да го хулятъ и порицаватъ; научилъ се за това и сърдито ги попиталъ, дали наистина сж укорявали царя си“.

Съ една дума по всичко си личи, че г. К. е една голѣма невѣжа. Това може за него да е голѣмо оскърбление, но то напълно характерезира неговата умственна босота съ собственнитѣ му думи. Впрочемъ, за поповетѣ по добрѣ ще бжде, преди да даватъ уроци за „родителскитѣ длъжности по въспитанието на дѣцата“, да *научатъ* своитѣ собственни длъжности къмъ общественното образование. Ако ли това се вижда една обременителна работа, то по добрѣ ще бжде да пасуватъ и си спатъ спокойно, отколкото да преспиватъ невиннитѣ си читатели ...

И. К.

Причинитѣ на явленията въ органическия свѣтъ (шесть сказки държани на работници) отъ Тома Хексли. Прев. Г. Бакаловъ Варна 98 год., цѣна 50 ст.

На Хексли се дължи основаването на съвременната ембриология „слѣдъ като прокара аналогия между енто—и ектодермата на мѣшеститѣ [Coelenterata] и зародишевитѣ пластинки на всѣко животно въобще“*). Нему сжщо така се длъжи изследването и на медузитѣ [medusae et hidromedusae]. Най-после „Хексли заедно съ Дарвина и др. учени показа, че вѣрата изгубва всичкия си авторитетъ, щомъ се опитва да стане господствующа въ съвършенно чуждата ѝ почва на знанието. Знанието има съвършенно особенъ методъ на удосто-

вѣрявание, който нѣма нищо общо съ душевнитѣ движения или душевното състояние, което ний наричаме вѣра" **) или пъкъ духове и медиуми болно-фантастически изъ „Животъ".

Цѣлата книга „Причинитѣ на явленията" се състои отъ шесть сказки държани на работници. Въ първата се излагатъ нашитѣ знания относително състоянието на органическия свѣтъ въ днешно време. Хексли дава точно опредѣление на термина „органическа природа", а сѫщо така дава на всѣки слушатель да разбере, въ що се състои „любопитното — както самъ се изразява — отношение между животното и растението, между органическия и неорганическия свѣтъ" . . . тъй като „тѣсното родство между орг. и неорг. свѣтъ обгръща не само веществото на живото тѣло, но и проявенитѣ въ него сили — че различието между тия два свѣта е следствие отъ съчетанието и разположението на еднакви сили, а не произлиза, до колкото ний знаемъ това, отъ нѣкакво първоначално различие." Като се впуска въ подробно раскритикувание на отношенията на животнитѣ едно къмъ друго, Хексли дохожда до логическото заключение, че всѣко живо сѫщество води своето начало отъ яйце, — нѣщо, което е напълно съгласно съ еволюционната теория... Въ втората сказка Хексли трактува явленията изъ миналата история на органическия свѣтъ. Тука, не ще съмнѣние, му идатъ на помощь всички фактически доказателства придобити отъ съвременната палеонтология. — Въ третата излага своя методъ по „издирванието причинитѣ на днешнитѣ и миналитѣ условия на органическата природа," както и теорията за „появяванието на живитѣ сѫщества." Както Дарвинъ и Хексли разбива въ самитѣ основи рутинната подкладка за чудесното и „произволно зараждание" на всѣки видъ и индивидъ, вследствие на което тѣ не могатъ да бѫдатъ достѫпни за нашето разбирание! Рутинеритѣ сѫ въ пълно право да се доволствуватъ отъ настоящето си положение, но „учения . . . предполага, че ний можемъ и трѣбва да изследваме началата на органическия животъ по сѫщия пѫть, по който раскрихме основитѣ и законитѣ на неорганическия животъ," още повече като се знае необоримата аксиома, че „методътъ на научното изследвание е просто една необходима форма за дѣятелностьта на човѣшкия умъ; той е просто единъ начинъ, съ помощьта на който ний си обясняваме точно и отчетливо всички явления" (70—72). — Въ 4-та и 5-та сказки Хексли говори съ всичката сила на фактитѣ за тъй наречения атавизъмъ, за „непрекъснатия характеръ на живота," за естествения отборъ и за „влиянието на въикашнитѣ условия върху по-нататъшното продължение на живота" (92—134). — Шестата сказка, както самъ Хексли я е озаглавилъ, е едно „критическо разглеждание" на „происхождението на видоветѣ" отъ Ч. Дарвина. Впрочемъ тя повечето е едно цѣло изложение въ резюме възрѣнията на самия Дарвинъ.

Важното, което трѣбва да се забѣлѣжи е, че Хексли, за под-

*) Причинитѣ на явленията и пр. стр. 13. **) стр. 22.

крѣпление на всѣка своя мисъль, умѣе да се ползува отъ най-просто, но пъкъ за това, достжпни за разбирание примѣри, които на всѣки интересующъ се наблюдатель е дала самата природа, но отъ които не всѣки умѣе да се въсползува.

Излишно е да се препоржчва отбелѣзаната книга. Нейното заглавие и автора струватъ повече отъ всѣка реклама*). Отъ нея всѣки може да научи, че, за да излѣзе науката изъ кабинета на учения и заеме почетно мѣсто въ общественното сждение, се изисква много трудъ и усилия, нѣща, които не отъ всѣки могатъ да бждатъ понесени . . . изисква се най-сетнѣ логика, подобна на тая на Миля, търпението на Хуса и ентусиязъма на классическия лирикъ.

И. К.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

Socialismus und moderne Wissenschaft von Enrico Ferri, Bibliothek für Socialwissénschaft, 5 Band*).

Кой е пжтя за отстранението на монопола върху економическото владичествувание? Классовата борба. Най не се приближаваме ни на косъмъ къмъ разрешението на проблемата, ако ненавиждаме, насиляме или отстраняваме отдѣлни личности отъ классата на капиталиститѣ. Това предизвиква само една реакция на отвръщение къмъ изнасилванието на личностьта и противоречи на социализма, който изисква уважение за всичко, което носи човѣшки образъ. Не въ злата воля на отдѣлни личности е причината на злото. И въ това отношение социализма хармонира съ положителна наука, която оспорва на човѣка свободната воля. Днешнитѣ произведения въ производството съ своя международенъ характеръ и влияние чертаятъ много ясно безсилието на личностьта, за да можемъ да вѣрваме още въ свободата на волята и да правиме отговоренъ отдѣлния индивидуумъ за сждбата на человѣчеството (72). Що чудно тогава и въ безсилието на отдѣл. „добри фабриканти"? Общественното положение на работника и работодателя единъ къмъ други се предписва отъ днешната общественна уредба, отъ закона за принадената стойность — извора на натрупаното богатство. Тая послѣдната обяснява вече достатъчно процесса на натрупванието, което нагледно доказватъ срѣдно итали-

*) Тука не може да се каже: хубаво заглавие, лошо съдържание, както е случая съ нѣкои пустословни творения.

*) Гл. кн. IV.

анскитѣ мацадрии (нѣщо като нашата исполица). „Такава е структурата на частната собственность и това сж дѣйствията ѝ, които искачатъ и противъ волята на имѣющитѣ“. За това трѣбва да се измѣни цѣлото направление на обществото, да се премахне частната собственность, като се замѣни съ обществена. Тоя превратъ не може да бжде дѣло на единъ кабинетенъ декретъ. Той се извършва вече въ обществото въ двѣ направления: концентрирането на капиталитѣ, классовото съзнание на работницитѣ. Затова долу борбата и насилието противъ личностьта и напредъ къмъ классова борба въ смисъль да се даде на грамадната работническа масса отъ различни занятия и профессии съзнанието на тая фундаментална истина и на противоположностьта на интереситѣ съ классата на властвующитѣ: борба въ Дарвинова смисъль, която повтаря въ человѣческата история великата драма на борбата за сжществувание между разнитѣ видове, вмѣсто да се снише до дивата и безцѣлна юмручна борба на човѣка съ човѣка“ (78).

Пропущаме цѣлата втора часть отъ книгата: „Теорията на еволюцията и социализма“, защото последнята е всецѣло преведена на на български (гл. „Ново Време“ за 97).

Мъртвия пунктъ на социологията. За забелѣзвание е, че дарвинизма и теорията на еволюцията проникнаха и подмладиха наистина биологическитѣ и психологическитѣ науки, но тихото море на политическата економия, тая наука за обществото не показа на повърхностьта си ни една бръчка на расклащание. Социологията стана наука благодарение на великия мислитель Конта; тя трѣбваше да бжде корона на зданието на положителната наука и направи, наистина, като описателна анатомия на обшественното тѣло, цѣли открития (криминалната антропология въ Италия); но по отношение къмъ социалнитѣ проблеми тя попадна въ единъ хипнотически сънь и позволи на младитѣ си въспитаници да бждатъ по желание консерватори или радикали (154). Най-добъръ примѣръ ни дава Спенсеръ, който въпрѣки доказаната отъ биологията второстепенна и зависима роль на личностьта въ обществото, замръзна въ своя англосаксонски индивидуализмъ, който той разработи теоретически до краенъ анархизмъ. Следъ като свършиха своята описателна работа, социолозитѣ се дръпнаха назадъ отъ необходимитѣ заключения на обществена почва. Тайната на тоя застой се заключава въ обстоятелството, че социологията се намира още въ своята аналитическа фаза и преди всичко въ това, „че последователното приложение на дарвинизма и еволюционната теория къмъ общественнитѣ науки води неизбѣжно къмъ социализма“ (155).

Марксъ като допълнитель на Дарвина и Спенсера. Консерваторитѣ и социалиститѣ. Марксъ има заслугата, че е приложилъ изводитѣ (заключенията) на модернитѣ естественни науки къмъ политическата економия. Заедно съ Дарвина и Спенсера той образува тройката на научната революция, която съ своето пролѣтно бучение испълня мисъльта на втората половина на нашето столѣтие (156).

Три гениални мисли съставляватъ извършения отъ Маркса превратъ въ политическата економия. Първо — теорията за принадената

стойность, която има повече технически характеръ и обѣснява натрупването на капиталъ безъ собственна работа. Втората теория е е теорията, че, „моральтъ, правото и политиката сѫ само съотвѣтствующи на поминъчнитѣ фактори явления (157); е теорията за економическата основа на общественнитѣ явления. Въ тоя си пунктъ социализма хармонира напълно съ модерната биология, която учи че „функцията зависи отъ органа и че човѣкъ е онова, което неговото устройство получено отъ наслѣдство и окрѫжающитѣ го условия на сѫществувание направятъ отъ него“. Историята не е дѣло на великитѣ хора, а резултатъ на поминъчнитѣ отношения. Автора се отказва да говори по тоя пунктъ, като посочва на читателя Рочеровито „Економическото обяснение на историята“ и „Економическитѣ основи на общественното устройство“ отъ Лориа. Автора иска да предпази отъ догматизмъ и схематизмъ, като напомня, „че всички социални проявления на живота на единъ народъ сѫ резултати отъ взаимодѣйствието на неговата органическа, антропологическа национална особеность и срѣдата, до колкото тая последнята обусловва една опредѣлена поминъчна наредба като основа на живота“ и „че нравственнитѣ, политическитѣ и правни явления ставатъ отъ своя страна отъ дѣйствия (слѣдствия) причини и влияятъ съ това върху поминъчнитѣ отношения: за положителната наука нѣма сѫществена разлика между причина и следствие освѣнъ по мѣсто или време (159). Обаче това обратно дѣйствие има тѣсни граници, става въ крѫга на днешнитѣ обществени отношения. Затова нравственнитѣ, правнитѣ и политически учреждения иматъ едно много по-голѣмо значение за отношението между отдѣлнитѣ класси на буржуазията, отколкото за това между работници и не на природнитѣ закони.

Но социал. не само че не иска да премахне неравенството на способноститѣ, темпераментитѣ, наклонноститѣ и т. н. на хората; наопъки той вижда въ това неравенство залога за успѣшността на раздѣлението на труда въ социал. общество; „защото отъ разнообразието и разностьта на личнитѣ способности и наклонности излиза само отъ себе си онова раздѣление на труда, което Дарвинъ съ право означава като законъ за всѣкой тѣлесенъ или общественъ животъ (15). Твърдението, че всички ще искатъ да вършатъ именно ония работи, които сѫ най-леки и най-приятни има до толкова основание, до колкото въ силата на едно распореждание всички хора могатъ да се родятъ съ еднакви дарби и склонности. Мѫчно и приятно е относително понятие. Лека и приятна е тая работа, която се върши по наклонность и способность. Праздностьта е отвратителна за здравия и добрѣ нахранения човѣкъ; той чувствува нуждата къмъ една редовна всѣкидневна работа по спобность и склонность. Всѣкиму обществото ще трѣбва да осигури едно човѣшко сѫществувание като възнаграждение за работата му, „защото всѣка работа е еднакво нуждна за живота на обществото“ (16). Промѣната въ количественното отношение между мускулнитѣ и мозъчнитѣ работници не ще бѫде толкова голѣма, колкото нѣкои мислятъ; „раздѣлението на труда въ бѫд. социалистическо общество ще се приспособи къмъ социалистическата култура“ (18).

Искуствата ще се развиватъ и процъвтѣватъ, защото социализма ще иска да направи приятенъ живота; луксуса на отдѣлнитѣ личности ще се замѣни съ блѣсъка на общественнитѣ здания и събрания.

По въпроса за начина на възнаграждението автора мисли, че формулата „всѣкиму споредъ нуждитѣ" (комунизмъ) е безъ съмнѣние последния идеалъ, но че поставената отъ колективизма формула „всѣкиму споредъ работата" е една степень въ развитието на обществото, която предшествува комунизма. Социализма ще възнагради обаче за първъ пѫть справедливо като мѣри времето съ трудностьта на работата. Да се не мисли, че съ социализма се свършва историята—„общества и личности, които нѣматъ идеали, за които да се борятъ, сѫ мъртви или обрѣчени на смърть (21).

Жертвитѣ въ борбата за сѫществуване. Дойдохме до втория пунктъ на противоречие между социализма и дарвинизма, който се състои въ това, че дарвинизма показва, какъ грамадната часть отъ роденитѣ индивидууми — хора, животни и растения — е предназначена да погине въ борбата за сѫществувание, която се издържа побѣдоносно само отъ едно малко малцинство, докато социализма твърди, че цѣлата тая борба може да сѫществува, безъ да има нужда да погине ни единъ едничъкъ" (24). Въ тая си форма това противоречие между дарвинизма и социализма не е имало честьта още да бѫде открито, защото така изразено то е единъ чисто биологически въпросъ, а у насъ има много „социолози," но, за жалость, малко биолози. Нашитѣ „социолози" укриха противоречието само между проповѣдваната отъ социализма „любовь между всички" и дарвинистическата борба на „всички противъ всички."

Автора обръща вниманието на читателя си преди всичко на обстоятелството, че вѣрностьта на тоя законъ има една относителна стойность, че цифренното отношение между жертвитѣ и побѣдителитѣ въ борбата за сѫществувание става все по-благоприятно, колкото по-високо стои единъ родъ въ реда на царството на организмитѣ" (24). Сравнете рибата, която хвърля милиони яйца и елефанта или шимпанзето, които даватъ малко потомство, но за това достигатъ дълбока старость. По-нискитѣ човѣшки расси сѫ по-плодоносни, но затова живѣятъ по-късо. Отъ друга страна — закона за борбата за сѫществувание запазва силата си, но смегчава дѣйствието си. Погледнете на историята: бруталната борба за всѣкидневната храна и за владѣнието на жената, водени единственно и изключително съ помощьта на здравитѣ мускули, отстѫпи полека лека на мозъчната борба: борба за политическа власть, за гражданско, религиозно, политическо и най-после, економическо равенство. „На постоянното измѣнение на целитѣ и идеалитѣ на тая борба отговаря едно смегчение на начина на воденето ѝ" (29). Социализма не грѣши противъ дарвинизма, като изисква, да се усигури за всички хора човѣшко сѫществувание, „защото тоя законъ намира едно особено приложение и значение, когато се касае за дѣйствието му на една напреднала степень въ човѣшкото развитие, за отличие отъ форма-

та му въ една примитивна или предчовѣшка стадия“ (30). Социализма не исключва и не може да исключи, да има побѣдени въ борбата за сѫществувание. Грѣшатъ ония социалисти, които оспорватъ силата на тоя законъ за социалистическото общество и смѣтатъ затова за погрѣшно учението за вродения престѫпникъ. Тоя оптимизмъ не почива на научно основание. „Престѫплението е едно естествено обществено явление, както самоубийството и умопобъркването, което зависи причинно отъ съвмѣстното дѣйствие на едно ненормално тѣлесно и душевно устройство съ ненормалнитѣ отношения (условия) на природната и обществена среда“ (32). Сѫщото може да се каже и за болѣститѣ. Социализма може да остраня общественнитѣ фактори на престѫплението и болѣститѣ, но не и психическитѣ и антропологическитѣ. И така „и при социалистическата уредба ще има побѣдени, макарь и въ много пѫ-незначителна мѣра, въ борбата за сѫществувание подъ форма на слаби, болни, душевно и нервноболни, престѫпници и самоубийци; но тя ще пресуши източницитѣ на много отъ епидемическитѣ и ендимическитѣ форми на психическото въ противоположность на радикалнитѣ и прогрессивни защитници на подвижния капиталъ; но въ въпроса за собственностьта както първитѣ така и вторитѣ стоятъ на сѫщото гледище на днешната частна капиталистическа собственность и се радикално отличаватъ отъ партията на социалиститѣ.

Социолистическата партия е, която подмладява политическия животъ и превръща политическитѣ борби отъ дребнави лични боричкания въ една велика историческа борба. Ръстътъ на социолистическата партия нуди индивидуалистическитѣ буржуазни партии да забравятъ лични ненависти и злоби и да организиратъ борбата си срѣщу социалистическата партия; това радва последнята, предположено, че съдържанието на тая борба не може да се състои „въ едни избухвания, псувания, парламентски бъхтания и стентори въ сериозностьта на една обществена драма, която се извършва подъ растящето влияние на образованието и хуманизирането, безъ кървави катастрофи, която обаче иде съ фатална необходимость и попрѣчването или забавянието на която не е нито въ нашитѣ, нито въ силитѣ на другиго“ (165).

Тия социалполитически разсъждения водятъ къмъ една лична толерантность (търпимость) и подбуждатъ къмъ една неумирима дѣятелность, защото социалиста не може да расчита ни на една сродна партия. „Консерватори и социалисти сѫ резултатъ отъ една вродена организация и една обществена срѣда, защото всѣкой се ражда съ привързаностьта къмъ старото или съ стремлението къмъ новото, както единъ се ражда съ работодатели (159).

Марксъ допълни и слѣ двѣтѣ пѫ-първи обяснения на историческия животъ: „теллурическия детерминизъмъ“ на Монтескйо и Бокль и „антропологическия детерминизъмъ“ въ своя „економически детерминизъмъ“. „Економическитѣ отношения сѫ резултатъ отъ „антропологическитѣ“ сили и качества, които се развиватъ въ дадената „теллурическа“ срѣда, и сѫ сѫщевременно достатъчно основание за

всички други културни феномени, на нравствения, правния. политическия, личния и общественъ животъ" (161).

Втората социологическа теория на Маркса е классовата борба. „Економическата полза е основата на живота и се предполага отъ всѣко друго съдържание на живота" (162). Затова всѣка класса ще се стреми въ политиката да даде на законитѣ, учрежденията и господствующитѣ традиции и възрѣния такава форма, като отговаря най-добрѣ на нейния посрѣдственъ или непосрѣдственъ интересъ. Благодарение на наследството и традицията економическото преобхождение на така възникналитѣ обществ. учреждение се забравя и се поставятъ отъ юристи и философи като вѣчни истини и естествени закони. Върху пъстротата на партиитѣ сѫществуватъ само двѣ голѣми партии: работническата социалистическа и капиталистич. индивидуалистичека. Наистина, че между самитѣ буржуазни партии сѫществува разлика така напримѣръ, представлява партията на голѣмитѣ землевладѣлци най-неподвижния и консервативенъ елементъ живописвачески, а други съ хирургически талантъ (166). Безпощадна борба противъ старитѣ идеи, но търпимость къмъ личностьта е необходимото заключение.

Но оня консерваторъ, младъ на години, но старъ по мисълъ — защото консервативното мировъзрѣние у единъ младъ човѣкъ е признакъ или на кариерство или на психическа слабость, — който гледа на социалиста съ една снисходителна усмивка и го смѣта за излѣзълъ отъ релситѣ, възбужда съжаление; защото ако такива не сѫ микроцефали, т. е. ако нѣматъ много малъкъ черепъ, иматъ сигурно едно много малко сърдце. Социалиста, обаче, когато нѣма що да спечали, може всичко да изгуби, ако открие своето убеждение, особено ако последното, въпрѣки своето благородно или буржуазно произхождение, презира примамчивостьта на блѣскавата праздность, за да прегърне борбата на нещастнитѣ и притеснатитѣ" (167).

Завършваме предаването на съдържанието съ думитѣ на самъ авторъ, че „въ социализма е единичката сила, която дава на днесь остарѣлата цивилизация надѣждата за едно по-добро бѫдѫще, съ семето на една вѣра, която се крѣпи не въ едно тѫпо чувство, но се основава здраво и твърдо върху модерното научно съзнание" (168).

Пет.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Едно интересно обществено явление. Изборитѣ въ Франция. Успѣха социализма. Машинациитѣ на буржуазията. Общата физиономия на новата каммара. Изтѣгване къмъ лѣвицата. Общинската организация на Парижъ. Избиране на социалистъ за председатель на съвѣта.

Въ последнята четвъртъ на сегашния вѣкъ едно отъ голѣма важность, твърдѣ интересно и силно очибющо обществено явление представлява постепенното изострянне на политическитѣ борби въ конституционнитѣ държави, се по-строгото разграничение на поли-

ческитѣ партии, които добиватъ отъ день-на день се по-лесно схващанъ классовъ характеръ. Това се дължи на обстоятелството, дѣто се яви на сцената единъ новъ политически факторъ, една нова политическа организация, която отъ година на година добива се по-сигурна почва подъ краката си, а именно Социалъ-Демокр. партия, която прѣскочи непрестжпната по-рано за нея крѣпость на парламентитѣ, като вкара, дѣ повече, дѣ по малко, свои представители. Германия, Франция, Италия, Австрия, Белгия, Швейцария, Дания и др. иматъ вече парламентни социалистически групи достатъчно силни, за да измѣнятъ физиономията на каммаритѣ и характера на дебатитѣ. Презъ текущата година въ нѣколко отъ тѣхъ истичатъ мандатитѣ на депутатитѣ и ний ще имаме възможность да следимъ воденето на борбитѣ и исхода имъ. За сега ще се запознаемъ съ завършенитѣ вече законодателни избори въ Франция, които станаха на 8 и 22 май (н. с.)

Приготовленията за изборитѣ въ Франция се почнаха твърдѣ рано. Органитѣ на всички партии се заеха да острятъ оржжията си за общата атака още въ втората половина на миналата година; агентитѣ на властьта почнаха въ сжщото време подземната си работа. Духовенството сжщо не оставаше съ сгърнжти ржцѣ; и то дѣ явно, дѣ тайно, заявяваше и заповѣдваше. Социализмътъ бѣше главната прицелна точка на всички. Неговий успѣхъ при последнитѣ (1893 г.) законодателни избори караше и правителство, и духовенство, и всички буржуазни партии да се стрѣскатъ и боятъ отъ червения призракъ, да употрѣбяватъ позволени и непозволени срѣдства, за да спратъ неговия стремителенъ вървежъ напредъ. Конфеденциалнитѣ писма на властьта и духовенството, лъжитѣ и клѣветитѣ на всичко буржуазно се турнаха въ ходъ срѣщу социализма и социалиститѣ. Но и социалиститѣ отъ своя страна не стояха съ сгърнжти ржцѣ. Тѣ раскриваха машинациитѣ на другитѣ и готвѣха сжщо своитѣ оржжия.

Разнитѣ фракции на социалистическата партия поставили свои кандидати въ 322 сирконскрипции (избирателни квартали), па които цѣлото число се въскачва на 581. Това показва, колко е било живо участието на Социал.-Демокрацията въ тази избирателна борба.

За да се избѣгне всѣко недоразумѣние, всѣко смѣшение между разноцвѣтнитѣ кандидати, политическитѣ редактори на главния всѣкидневенъ социалистически органъ „La Petite République“ въ едно общо събрание на 21 януарий вземать слѣдующето решение:

„Като вземаме предъ видъ, че въ предвечерието на избирателната борба и за да се избѣгне всѣка двусмисленность, социалистическата партия трѣба да прояви единство въ принциитѣ и дѣйствията си;

„Като вземаме предъ видъ, че тя трѣба да не признава за свои всички онѣзи кандидати, които не се инспириратъ ясно и напълно отъ основнитѣ доктрини на партията;

„Като вземаме предъ видъ най-сетнѣ, че бившитѣ социалистически избранници ще бждатъ прицелна точка на всѣкакви машинации заради тѣхната войнствена роля;

РЕШАВАМЕ:

I. За социалистически кандидати ще се смѣтатъ и поддържатъ само онѣзи, които приематъ сѫщественнитѣ принципи на модерния социализмъ; социализация на капиталистическата собственность, завладаване политическата власть отъ организирания пролетариатъ, международна солидарность между работницитѣ;

II. Въ всички сирконскрипции, които не се прѣдставляватъ за сега отъ социалистъ, еднакво ще се посрещнѫтъ всички кандидати, които се поддържатъ о тѣзи принципи;

III. Въ другитѣ сирконскрипции исключително ще се поддържатъ бившитѣ социалистически депутати, щомъ въ течение на своя мандатъ сѫ се придържали о сѫщитѣ принципи."

Въ сѫщия вѣстникъ въ предвечерието на избора се напечатва слѣдующето възвание:

„Граждане гласувайте!"

„За да добиитѣ политическата власть, която ще ви служи, като орѫдие за економическото ви освобождение;

„За да подобрите участьта си, при сегашния режимъ, чрѣзъ частични и последователни реформи;

„За да защитите классовитѣ си интереси;

„За да защититѣ синдикалнитѣ си свободи и искубните още нови отъ буржуазнитѣ управници;

„За да защитите гражданскитѣ си свободи срѣщу коалицията на експлоататоритѣ, клерикалитѣ, аристократитѣ и монархиститѣ;

„За да закрѣпите заплашваната Република;

„За да подготвите и ускорите социалистическия режимъ, който, като усигори всѣкиму цѣлия продуктъ на труда му, ще възстанови равенството между всички граждане;

„Пролетарии селски и градски, фабрични и землед ѣлски,

Изберете Социалисти!

„Да се въздържите, това значи да дезертирате отъ борбата: да гласувате за буржуазни кандидати, това значи да си ковете сами веригитѣ; да гласувате за социалисти, това значи да съградите едно стѫпало къмъ Социалната Република."

Добития резултатъ отъ изборитѣ съставлява едновременно тържество и печаль за социалистическа Франция. Тържество — защото армията на гласоподавателитѣ се значително увеличава: отъ 665,038 въ 1893 г. гласоветѣ сега се въскачватъ на 840,680—близу единъ милионъ. Печаль—защото двама отъ извѣстнитѣ социалисти, Жоресъ и Гедъ, пропадатъ още при първо гласувание.

И най-върлитѣ противници на социлизма не могатъ да не констатиратъ голѣмитѣ успѣхи, които е направилъ той въ Франция. Буржуазния в. „Le Temps," следъ като прибързва да заяви, че социалистич. партия е декапетирана" (оставена безъ глава) следъ пропаданието на Жореса и Геда, по после, когато става извѣстенъ общия резултатъ, се опомня и прогласява, че „само социалистическата

партия е която може да се похвали съ печалба въ страната.“ Реакционерния в. „Gaulois“ отъ своя страна, заедно съ най-върлия противникъ на социализма в. „Le Siècle“ не могатъ да не признаятъ сжщия горчивъ за тѣхъ фактъ. Първия отъ тѣхъ се произнася така: „Най-важенъ фактъ въ този изборъ се явява новия и страшенъ тласъкъ на социалистическото движение . . . Социалиститѣ нѣма защо да се оплакватъ, въпрѣки загубата на двѣ забелѣжителни личности.“ Втория: „Нетърпѣливи хора прибързаха да заявятъ, че социализма е съсипанъ въ последнитѣ избори, тъй като Гедъ и Жоресъ пропаднаха. Това впечатление не трая дълго време. Социалистическия в. „La Petite Republique“ не преувеличава никакъ, като смѣта, че социалиститѣ сж получили кржгло единъ милионъ гласа... Нашитѣ управници ще се чудятъ и казватъ: дадохме инструкции на префектитѣ и при всичко това числото на социалиститѣ се увеличава . . .“

При оцѣняванието успѣха на социализма трѣбва да се взематъ и други обстоятелства предъ видъ. „Да се каже, че социализма нечели 400,000 гласа въ сравнение съ предпоследнитѣ избори, това още не е достатъчно. Трѣбва да обърнемъ внимание на съвършенно неравнитѣ условия тогава и сега. Въ 1893 г. всички партии на буржуазната република — опортюнизма, радикализма — бѣха разнебитени отъ прѣснитѣ панамски скандали... Ривизиониститѣ, буланжиститѣ дирѣха отмъщение, като се групираха около социалистическата и революционна идея. Тъй щото колективистическия и комунистическия социализмъ не срѣщаше предъ себе си съединени и компактни всички консерваторски сили; той влачеше подирѣ си подозрителни и случайни трупи. Днесъ всичко е измѣнено. Чрезъ силата на своята дѣятелность, чрезъ опредѣленостьта на своитѣ принципи, социализма уплаши всички стари консервативни и реакционни партии. Опортюнизма и дѣсницата се слѣха яката противъ него. Буланжиститѣ се подплашиха отъ ясното му постявяние и търсяха случаи и претекстъ да се отдѣлятъ. Когато подписахме рѣшителниь манифестъ срѣщу председателя Перие, ревизиониститѣ и националиститѣ се оплакаха отъ нашата буйность, протестираха и почнаха да се отцѣпватъ отъ групата. Тѣ отказха да се присъединатъ къмъ опредѣленитѣ отъ Милерана сжщественни принципи на нашата партия — преобръщанне на частната капиталистическа собственность въ общественна, международна солидарность между работницитѣ — като не искаха да обявятъ открито война на буржуазното общество. Отъ тогава тѣ излѣзоха отъ редоветѣ на социализма... Социалистическата партия имаше предъ себе си коализирани всички голѣми общественни сили. Напусната и измамена отъ ревиониститѣ, които преминаха къмъ клерикалитѣ, тя не можаше да заеме позициитѣ, на които расчиташе. Но макаръ да е по огрничена побѣдата, тя се явява по решителна и по сигурна. Този пжть армията й се явява по сплотена. Този пжть пролетарията се движеше само въ името на идеята. Този пжть цѣлъ милионъ работници заявиха силата си и надѣждата си противъ всички коалиции и предател-

ства. Свърши се съ неразбранщината, съ двусмислието; свърши се неразборното смѣшение. Този пжть социализма се явява чисть въ борбата противъ всички и, въпрѣки всичко, той расте ... Въпроса не се състои въ това, да се събори единъ царски или императорски тронъ. Това бѣше славна, но и относително лесна, работа на миналото. Въпроса не се състои въ това, да се хвърлимъ слѣпата въ авантюрата на буланжизма, да мѣнимъ министерствата. Въпроса сега се свежда къмъ пълната обществена промѣна. Трѣбва да се преобразува собственостьта; трѣбва да се унищожи капитализма и надничарството. За да подготвимъ това велико дѣло, трѣбва да се организиратъ силитѣ на пролетарията, да се распилѣятъ предразсждъцитѣ“ ....

Азъ намѣрихъ за умѣстно да цитирамъ доста дълги пасажи отъ една статия на Жореса, за да се разбере по добрѣ сжщностьта на работата върху вървежа на социалистическата партия въ Франция, защото инакъ мнозина би помислили, че числото на депутатитѣ социалисти сега се явява по малко отъ онова въ миналото законодателно тѣло — ако си спомнятъ съобщенията за изборитѣ въ 1893 год., споредъ които числото на социалиститѣ депутати въ начало се смѣташе по голѣмо отъ 50 — когато въ дѣйствителность то е по голѣмо. Следъ станалитѣ отцѣпвания, характерътъ на които ни се обяснява отъ Жореса въ цитиранитѣ му по горѣ мужи, социалистическата парламентарна група е броила 35 души. Сравнено това число съ числото на ново избраннтѣ, които се въскачватъ на 46 души, излиза, че за напредъ въ френската камара ще има 11 депутати — социалисти по вече. Отъ цѣлото число 46 само 24 сж бивши депутати, останалитѣ 22 нови.

Социалистическа Франция искаше да поправи голѣмата загуба, притърпѣна въ лицето на великия „социалистически ораторъ и неуморимъ дѣецъ Жанъ Жоресъ, пропадналъ подъ сания натискъ на властьта и фабрикантитѣ надъ работницитѣ въ Кармо, като го избере при балотажа,[1]) въ видъ на протестъ, въ сърдцето на Франция — Парижъ. За тая цель още на 10-й май станало въ Парижъ едно голѣмо събрание, въ което взели участие много социалистически депутати, общински съвѣтници и журналисти, гдѣто се решило да се постави кандидатурата му въ една отъ избирателнитѣ сиконскрипции, като помолили отъ името на социалистическата партия таминия кандидатъ социалистъ да отстжпи мѣстото си. Кандидата Шарлъ Гра, който сега е избранъ вече депутатъ, се явилъ вѣренъ на партийния интересъ и отстжпилъ . Оставало да се вземе и съ-

1) Въ Франция изборитѣ се извършватъ на два пжти. При първото гласуване се провъзгасяватъ за избрани само онѣзи кандидати, които получатъ абсолютно болшинство, т. е. повече отъ половината гласове на явилитѣ се избиратели. На всѣкадѣ, дѣто гласоветѣ се расхвърлятъ така, щото никой кандидатъ да не получи абсолютно болшинство, става тъй наречения балотажъ. Въ Франция това второ гласуване става двѣ седмици следъ първото. При него се провъзгасява за избранъ онзи кандидатъ, който получи относително болшинство. Въ последнитѣ избори въ Франция станаха балотажи въ 180 сирконскрипции.

гласнето на Жореса. За тази цель се представили предъ него избранитѣ отъ събранието Милеранъ, Ж. Ришаръ и Рене Вивиани. Обаче Жоресъ, следъ като благодарилъ за направената му честь, за добрия примѣръ на солидарность, даденъ отъ партията, не се съгласилъ на това предложение. Съ особенно писмо той испраща отговора си, въ който заявява, че има нужда отъ почивка и че му се представилъ случай да се погрижи и за домашнитѣ си, което може да направи, щомъ не е въ камарата, а тѣ имали тъй голѣма нужда отъ него. Освѣнъ това той обѣщава да работи въ друга область, къмъ която всецѣло се предава. Ето сѫщинскитѣ му думи: „Макаръ да смѣтамъ много цѣнна избирателната и парламентарна дѣятелность, както и вий я смѣтате, но би било опасно да се внуши на народа, че приятелитѣ му могатъ да му се явятъ въ услуга само въ парламента. Намъ се налага да испълняваме още едно много велико дѣло: социалистическото въспитание на народа и неговата интелигенция. Много младежи на бѣдната буржуазия — химици, доктори, адвокати, инженери—сѫ проникнати отъ социалистическата идея, но не сѫ организирани, за да я распространяватъ. Тѣхната наука остава безполезна, защото не се намира въ съприкосновение съ решителната сила, съ революционната енергия на воюющия пролетариятъ. Именно на това организационно дѣло, на това проникване на науката, желая да се посветя за напредъ“ . . . .

И наистина Жоресъ не закъснѣ да тури въ дѣло това си обѣщание. Той се поставя на чело, заедно съ главния редакторъ Жеролъ Ришаръ, на всѣкидневния социал. вѣстникъ La Petite Republique. Отъ едно съобщение, печатано въ вѣстника, се узнава, че въ него ще ся помѣстятъ отъ Жореса три статии седмично. Първитѣ отъ тѣзи статии сѫ посветени въ по голѣмата си часть на организацията. Въ тѣхъ се даватъ съвѣти за сплотяване на всички фракции въ една силна политическа организация, за пречистване отъ онѣзи елементи, които не сѫ проникнати отъ елементарнитѣ принципи на международния социализмъ.

Противницитѣ на социалиститѣ въ време на изборитѣ прибѣгватъ до най ниски срѣдства. Сѫперницитѣ кандидати и вѣстницитѣ, що ги поддържатъ, излизатъ съ цѣлъ редъ възвания, въ които даватъ мѣсто на най подли лъжи и безсрамни клѣвети. Тѣ не се стѣсняватъ да отидатъ до тамъ, щото да заяватъ, че тѣ сѫщо сѫ социалисти, но „социалисти патриоти“, „социалисти националисти“, когато другитѣ били продадени на чузди държави, били безъ отечество (sans patrie). Таквизато кандидати, въ които влизатъ антисемити, буланжисти, ревизионисти и просто националисти, се тъкмятъ да съставятъ една нова група въ камарата, „група на националиститѣ“. Тази група не ще представлява отъ себе си по малко разноцвѣтна китка отъ партията, отъ „Ноевия Ковчегъ“, на нашитѣ „народняци“. — Тази избирателна машинация, ако и да се явява една отъ причинитѣ за пропадането на нѣколко социалисти, тя въ сѫщото време се явява отъ полза за самия социализмъ, тъй като ще съдѣйствува, да се даде по правилна форма на социалистическата орга-

низация, като ще предизвика по ясно разграничение между партиитѣ, ще имъ даде по опредѣлена физиономия . . . .

Ето какво ни дава общия резултатъ отъ двѣтѣ гласувания:

Партии	Споредъ в. „Le Temps"			Споредъ в. „La Petite Republique"		
	Първо гласуване	Баллотажъ	всичко	I-во гласуване	Баллотажъ	Всичко
Оппортюнисти. . . .	169	56	225	169	56	225
Радикали и рад. социалисти	123	59	182	129	61	190
Социалисти	22	32	54	16	30	46
Присъединени (Ralliés)	34	11	45	34	11	45
Националисти. . . .	14	12	26	14	12	26
Реакционери	39	10	49	39	10	49
	401	180	581	401	180	581

Както се вижда отъ тази смѣтка, буржуазния в. „Le Temps" дава 8 мѣста повече на социалиститѣ, отъ колкото социал. в. „La P. R."; когато, споредъ първия, тѣ възлизатъ на 54, споредъ втория — на 46. Това се дължи на пречистването. Както виждаме, споредъ социалистическия вѣстникъ, тѣзи 8 души отиватъ къмъ радикалитѣ. По всѣка вѣроятность тѣ ще сж отъ онѣзи крайни радикали, наречени радикали социалисти, които работятъ солидарно съ социалиститѣ относително нѣкои реформи, но не приематъ классовия и интернационалния характеръ на борбата. Такива радикали социалисти се насчитатъ повече отъ 80; така щото крайната лѣвица, състояща отъ тѣхъ и социалиститѣ, ще брои повече отъ 130 души. Нѣкои вѣстници въ съобщенията си допуснаха да смѣтатъ всичкото това число за социалисти, което не може да се смѣта никакъ за вѣрно съ дѣйствителностьта.

Споредъ сп. „La Revue Socialiste" три нѣща характерезиратъ изборитѣ и състава на сегашната френска камара:

I. Франция даде единъ тласъкъ въ полза на лѣвицата. Социал. Демократическата партия е единстенната, която има право да се радва. Никакъ не е вѣрно, че възтържествува Statu-quo-то, че разнитѣ партии запазиха численната пропорция. Има едно доста чувствително прехвърляние на гласоветѣ отъ дѣсницата къмъ лѣвицата, отъ опортюнистическата и клерикалната република къмъ радикалната и социалистическата. Числото на така прехвърленитѣ гласове се въскачва на 5 — 600,000;

II. Селската демокрация заявява своето право на сжществувание, като се прилѣпя къмъ градската работническа демокрация и прогласява еднакви искания;

III. Въ много сирконскрипции избирателното тѣло минава направо отъ оппортюнизма къмъ социализма, безъ да мине презъ стада-

лото на радикализма (Въ L'Oise, le Nord, особенно Loire — Supérieure).

Друго едно важно за отбелѣзвание обстоятелство е това, че никоя ота партиитѣ не съставлява онова абсолютно болшинство, което е необходимо, за да може да състави самостоятеленъ кабинетъ. Като констатира това, в. „Le Temps“ заявява: „ако Гамбета се провикваше, че нѣма „социаленъ въпросъ“, а — „социални въпроси“, сега можемъ да се провикнемъ, че нѣма болшинство, а има болшинства“. Опортюниститѣ, днешната властвующа партия, ще бѫде принудена да търси подкрѣпа отъ дѣсницата и присъединенитѣ, за да състави болшинство срѣщу радикалитѣ и социалиститѣ. Такова несигурно болшинство може всѣкога да измѣни и по такъвъ начинъ да стане невъзможно министерството, което излиза отъ него. Следствието на това е честото мѣняване на кабинетитѣ, което е обикновенно явление въ Франция.

Настоящата година ще съставлява една знаменита дата за историята на французский народъ. За пръвъ пѫть сърцето на Франция, столицата ѝ Парижъ, се сдобива съ социалистъ председатель на общинския съвѣтъ, въ лицето на единъ дѣйствителенъ членъ на социалистическата партия, гражданина Наваръ. Преди да говоримъ за изборътъ и за човѣкътъ, комуто се пада да испълнява важната миссия въ единъ тъй многолюденъ градъ, какъвто е Парижъ, ний намираме за умѣстно да запознаемъ читателитѣ съ особенната общинска организация на французската столица.

Департамента, въ който се намира Парижъ, се нарича Сенски департаментъ (Département de la Seine). Той обгръща само Парижъ и неговитѣ предмѣстия, управлява се отъ двама префекти: Префекта на полицията и префекта на Сена. Единия е натоваренъ съ уреждането на полицията, другия — съ управлението на имотитѣ. И двамата съставляватъ испълнителната власть на департамента, а понеже града се смиса съ самия департаментъ, тѣ съставляватъ и неговата испълнителна власть; като испълняватъ ролята на кметъ. Департаментския изборенъ съвѣтъ се състои отъ осемдесеть и осемь члена, отъ които осемдесеть сѫ сѫщевременно общински съвѣтници на Парижъ. Така щото Парижъ има два общински органа: общинския съвѣтъ, който засѣдава въ извѣстни времена презъ годината и разисква по разнитѣ въпроси отъ общински характеръ; испълнителната власть, която се съсрѣдоточава въ лицето на префектитѣ. Общинския Съвѣтъ състои отъ осемдесеть съвѣтници, избрани по прямо гласоподавание по единъ на всѣки кварталъ. Както казахме, тѣзи съвѣтници образуватъ и департаментския съвѣтъ, като се прибавятъ къмъ тѣхъ още осемь представители отъ предмѣстията на Парижъ. Града е раздѣленъ на двадесеть участъка, наречени арондисманъ (arrondissments), отъ които всѣкой единъ си има своя кметъ и помощници кметови, назначени направо отъ правителството, както всички чиновници. Отъ това се вижда, че само съвѣта се учредява, както въ другитѣ общини, но не и кметоветѣ. Това е една исключителна организация, противъ която е имало не малко нападки. Осемдесето-

членния съвѣтъ си избира за всѣка година предсѣдатель, който ръководи дебатитѣ. Именно това предсѣдателско мѣсто за сега се заема отъ социалистъ.

Въ избора за предсѣдатель на общинския съвѣтъ, станалъ презъ м. мартъ т. г., гражданина Наварръ е избранъ съ 41 гласъ противъ 25, дадени на неговия съперникъ. Това съставлява голѣмо тържество за социализма въ Франция, тъй като то показва, че по голѣмата часть отъ съвѣтницитѣ, значи по голѣмата часть отъ избирателитѣ на Парижъ, сѫ проникнати отъ социализма или пъкъ съчувствуватъ на неговото учение.

Наварръ, по профессия лѣкарь, е на възрасть 48 години. За пръвъ пѫть билъ избранъ като общински съвѣтникъ на 29 мартъ 1885 година. Представилъ се е и за депутатъ въ вакантното мѣсто на 13-ий аррондисманъ, представлявань до тогава отъ знаменитий антропологъ и социалистически депутатъ Ховелакъ, който по причина на болѣсть демиссиониралъ, и по сетнѣ умрѣлъ; но Наварръ се оттеглилъ за въ полза на кандидатурата на Жеролъ Ришардъ, който излѣжавалъ въ това време затвора си за обиждание тогавашний предсѣдатель на републиката Казимиръ Перие. Въ общинския съвѣтъ Наварръ главно се занимавалъ съ въпроситѣ по общественната благотворителность, къмъ които е показвалъ особенно умение и прѣданность. Занимавалъ се и съ въпроса за учредяване на една *коммиссия на труда* въ общинския съвѣтъ. Билъ е подпредсѣдатель въ съвѣта презъ 1894 — 95 година и е пръвъ социалистически предсѣдатель въ сѫщия съвѣтъ. Въ речьта си при откриване на сессията той исказалъ мисли, които подигнали злъчката на префектитѣ и разнитѣ оппортюнистически представители. Преди всичко той въставалъ противъ исключителното положение на Парижъ, който въ административно отношение е „останалъ вънъ отъ законитѣ". Когато другитѣ общини се ползуватъ съ самоуправление, „Парижъ и неговитѣ най непосрѣдственни интереси се намиратъ подъ неограничената власть на наложенитѣ чиновници. Ний не искаме привилегии, но еднакви права съ другитѣ общини на републиката; ний искаме това въ името на равенството и справедливостьта" — заключилъ Наваррь по този въпросъ. Той намекналъ за положението на страната и осѫдилъ реакционнитѣ стремления на правителството, които трѣбва да се „съсипятъ чрезъ побѣдоносното съединение на всички демократически сили, на което дава добъръ примѣръ парижския общински съвѣтъ". Сетнѣ говорилъ върху реформитѣ, по които имъ предстои да се занимаватъ, а именно върху замѣняванието на октроата съ другъ по справедливъ данъкъ, върху по доброто уреждание на общественната благотворителность, върху новитѣ и ефтени съобщения по улицитѣ на Парижъ и др. Като се обърналъ къмъ съвѣтницитѣ, когато говорилъ по октроата, той имъ напомнилъ задълженията спрямо избирателитѣ съ следующитѣ думи: „Вий трѣбва да се застѫпите решително за съвършенното унищожавание на октроата, понеже сте го обѣщали на вашитѣ избиратели, всичкитѣ ви усилия трѣбва да бѫдатъ отправени къмъ унищожаванието на този крайно несправед-

ливъ данъкъ, и съ замѣняването му съ други по справедливи и по добрѣ распредѣлени." — Въ нашата богоспасаема страна става тъкмо противното. Когато другадѣ виждатъ крайната несправедливость на данъка октроа и се иска унищожението му, въ насъ и държава и общини налагатъ съ него най необходимитѣ нѣща за потрѣбителитѣ. Както се вижда, ний захващаме отъ тамъ, кждѣто по опитнитѣ отъ насъ свършватъ.—По въпроса за благотворителностьта между другото председателя на Парижск. Общ. Съвѣтъ казалъ и тѣзи думи: „Тази година вий ще има да се занимавате съ въпроса за пенсиитѣ на общинскитѣ работници. Да се осигурятъ на работницитѣ старинитѣ, да се гарантиратъ за преживяванието си, когато вече сж изхарчили сили и здравие въ служение на обществото, това е най елементарна длъжность, която се налага на едно демократическо събрание. Нашитѣ учреждения на обществ. благотворителность се являватъ още неудовлетворителни, за да помогнатъ на всички побѣдени въ борбата за сжществувание, за да дадатъ на старцитѣ, на осакатѣлитѣ хлѣбъ и покривъ, на което тѣ иматъ пълно право". Относително изложението, което ще стане въ Парижъ презъ 1900 година, той иска отъ съвѣтницитѣ да развиятъ най голѣма енергия, „за да докажатъ на чуздестраннитѣ посѣтители, че Парижъ си остава винаги столица на цѣлия цивилизованъ свѣтъ; че въпрѣки облацитѣ, които се спущатъ по нѣкога надъ него, той пакъ си остава огнище на мисъльта, свѣтлината и дѣятелностьта; че той трѣбва да отиде по нататъкъ — да види единъ день подписанъ въ неговитѣ стѣни договорътъ на всеобщото братство, да земе инициативата на общечовѣшкото празденство" .... Въобще речьта на Наварра отъ начало до край е била напоена съ социалистически идеи и мисли; на много пжти той е билъ най живо акламиранъ отъ съвѣтницитѣ. За това въ пълно право сж социалистическитѣ вѣстници, които по случай на този изборъ нарекоха столицата на Франция **Социалистическия Парижъ**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Обвиненията на сп. „Животъ" къмъ социалиститѣ. —Нетолерантностьта и произхождението й. — Кой е нетолерантенъ. — Скептицизмътъ и науката. — Скептицизмътъ на г. Гидикова и унищожението на днешната наука отъ него. — Скептицизмъ и спиритизмътъ—„наука на бждащето."

Въ първата книга на нашето списание отъ тази година се появи статията на нашия приятель и сътрудникъ К. Р., подъ названието *Естетика и спиритизмъ*. Тази статия, както знаятъ нашитѣ читатели, е една полемика съ редактора на спиритическото списание „Животъ." Редакторътъ на това последното, а именно г. Гидиковъ, още отъ самото начало на своята журналистическа

дѣятелность смѣтна за нуждно да даде на „сериозната“ часть отъ нашата читающа публика да разбере, че той, г. Гидиковъ, не принадлѣжи къмъ „буйнитѣ,“ „крайнитѣ“ и „нетърпимитѣ“ елементи. Той побърза да покаже, че съчувствува на „солиднитѣ,“ „умѣренитѣ“ и „благонадѣжнитѣ“ наши писатели. За да докаже това на ония, които би могли да се съмнѣватъ въ „чистотата,“ „невинностьта,“ и „солидностьта“ на г. Гидикова, той въ своето списание най-напредъ обяви, че статиитѣ на нашия сътрудникъ К. Р. били повърхностни, безъ, разбира се, да посочи, въ какво тѣ сѫ такива. Подиръ това той се залови съ наставнически тонъ на мѫдъръ старецъ да осѫжда почти въ всѣка книга на своето списание „непочтителнитѣ“ отношения въ нашия печатъ. По-после, той особенно изказа своето наставническо неодобрение за „непочтителното“ отношение на нашия сътрудникъ къмъ „солиднитѣ“ писатели, отъ родътъ на Шишмановци, Минцеси, Деборовци и consortes. Най-сетнѣ, ред. на сп. „Животъ“ по поводъ на една наша статия въ минало-годишното течение на *Ново Време* за г. Кръстева, редакт. на сп. *Мисъль*, изяви съмнѣние въ вѣрното ни предаване мислитѣ на последния и при всичко че ний цитирахме писанното му и при всичко че г. Гидиковъ навѣрно е получавалъ сп. *Мисъль*, та можеше веднага да сравни. И, навѣрно, той се отнесе тъй „почтително“ къмъ насъ, за да удостовѣри своето съчувствие къмъ *създателя на българскитѣ гении*, т. е. къмъ г. Д-ра Кръстевъ.

На кого и на какво съчувствува редакторътъ на сп. „Животъ,“ това, разбира се, е негова работа. Припомнихме тия факти. като такива, които характеризиратъ редактора на спиритическото списание отъ извѣстна страна. На статията на нашия сътрудникъ К. Р. — *Естетика и спиритизмъ*, — г. Гидиковъ отговори съ двѣ статии едно подиръ друго, отъ които насъ интересува тука едната. Тя е статията му: *Истерията въ печата*, помѣстена въ кн. VI. Самото заглавие вече показва, какво иска да каже съ нея г. Гидиковъ. Но за безпристрастния читатель достатъчно е да сравни тая статия съ статията *Естетика и спиритизмъ*, за да се убеди, че редакт. на „Животъ“ приписва на другитѣ своето собственно състояние. Който се съмнѣва, че въ нашия печатъ сѫществува истерия и който не знае, какво е нѣщо истерия въ печата, нека прочете статията на г. Гидиковъ. Последния, като впадна самъ въ истерия отъ статията *Естетика и спиритизмъ*, навсѣкадѣ вижда истерия, а главно въ своя противникъ К. Р. Впрочемъ, нашата цель тука не е да защищаваме последния: той умѣе по-добрѣ отъ насъ да защити себе си. Въ статията на сп. „Животъ“ ни интересува другъ единъ въпросъ, който често пѫти нашитѣ противници ни го въвиратъ въ очитѣ. Както трѣбва да помнятъ нашитѣ читатели, миналата година свършихме своитѣ статии за *литературното сътрудничество* съ една бѣлѣжка, че нашитѣ противници, колчимъ се осѣтятъ слаби да ни оборатъ съ други аргументи, прибѣгватъ до обвинението ни *въ нетолерантность, въ нетърпимость*. Сѫщото прави и г. Гидиковъ. На стр. 314 отъ неговото списание

четемъ: „По влияние отъ марксиститѣ на Западъ тѣзи, които се завзеха да пропагандиратъ социализма у насъ, още въ начало почнахѫ да насаждатъ между нашитѣ социалисти *единъ особенъ духъ на нетолерантность надмѣнно и рѣзко отнасянье къмъ чуждитѣ мнѣния, самодоволно затварянье въ единъ тѣсенъ крѫгъ отъ любими идеи и въобщо нѣкаква си прѣдвзета наостренно тѣ къмъ всичко, което не сподѣля тѣхния начинъ на мисленье.*“ Подчеркнатитѣ отъ насъ редове съставляватъ най-меката форма на обвинението. По нататъкъ това обвинение взима такива страшни форми, че като ги чете человѣкъ, захваща да се страхува, да не би „истерията“ на г. Гидикова да се свърши съ катастрофа. Но ний нѣма да исписваме тия страшни редове, въ които се проявява дѣйствителна истеричность. Отъ подчеркнатитѣ отъ насъ редове е ясно, че г. Гидиковъ обвинава насъ социалиститѣ въ *нетолерантность* и въ всички грѣхове, които проистичатъ отъ нея. Но въ какво и гдѣ се проявава тази нетолерантность на социалиститѣ? — Че тѣ говорятъ увѣрено, безъ съмнѣния и колебания, това е вѣрно, но то е и съвършенно естественно: убедения човѣкъ, ама въ каквото и да е убеденъ, който не е заразенъ отъ своеобразния *скептицизъмъ* на г. Гидиковъ; всѣкога говори увѣрено, безъ съмнения. Че тога е тъй, ни показва всѣкидневния опитъ, безбройно число исторически факти. Защо да отиваме далечъ. На, вижте г. Гидиковъ, съ каква „самоувѣренность,“ „самодоволство“ говори за своята „наука,“ на 366 стр.: „*Науката въ днескашния си видъ неможе по никой начинъ да обясни фактитѣ; ко кото за науката — да, но тази наука ще бѫде спиритизмътъ.* т. е. умразнитѣ на К. Р. разумни сѫщества.“ Въ подчеркнатитѣ отъ насъ думи на г. Гидиковъ има не просто „самоувѣренность“ и „самодоволство,“ а такава смѣлость, която ний се отказваме да я характеризираме. Както виждате, цѣлата наука „въ днескашния си видъ“ нищо не струва, а „бѫдѫщата наука“ на г. Гидиковъ, „науката“ на неговитѣ духове, на спиритизма щѣла „да обясни фактитѣ!“ Предъ такава смѣлость какво, моля ви се, струва „самоувѣренностьта“ и „самодоволството“ на социалиститѣ? — Нищо! Така че, убеденъ човѣкъ не може другояче да говори. И ако социалиститѣ говорятъ увѣрено, безъ съмнѣния, то е естественно, защото сѫ убедени и не заразени отъ скептицизма на г. Гидиковъ. Но тогава въ какво се изказва нетолерантностьта на социалиститѣ? Очевидно е, че тя вече се изказва въ насмѣшкитѣ, подигравкитѣ съ събственнитѣ думи на противницитѣ, въ сарказмитѣ, изобщо въ „непочтителнитѣ“ отношения към тѣхъ, които (отношения) г. Гидиковъ нарича „ругания,“ „предвзета наостреность към всичко, което не сподѣля тѣхния начинъ на мисленье.“ Любопитно е, че това ви го казва г. Гидиковъ, който идеитѣ на Л. Бюхнера и на неговитѣ последователи съ голѣмо презрѣние нарича „мѫдрувания на Бюхнеровци,“ които „ни се продаватъ за наука“ (305 стр.), а академикътъ Гебхара нарича „нещастния Гебхаръ,“ а противницитѣ на спиритизма, въ това число и Гебхара, нарича „противници,“ които „просто ек-

сплоатиратъ довѣрчивата публика съ шумове“ (566 стр.). Представете си само, единъ Гидиковъ отъ гр. Сливенъ, въ България, едно, смѣло можемъ да кажемъ,—„духовно хлапе,“ който едва ли знае най-елементарнитѣ нѣща по физиката и естествознанието, се осмѣлява да се отзовава съ величайше прзерѣние къмъ хора, които цѣлия си животъ сѫ прекарали въ научни изследвания и изучвания. И такива господа, като Гидиковъ, иматъ смѣлостьта да говорятъ за *толерантность*, да обвиняватъ другитѣ въ „надмѣнно и рѣкзо отнасянье къмъ чуждитѣ мнѣния, самодоволно затваряние въ единъ тѣсенъ кръгъ отъ любими идеи“!

Но къмъ кого българскитѣ социалисти се отнасятъ „надмѣнно и рѣзко,“ „непочтително?“ Къмъ Шишмановци, Минцесовци, Деборовци, Бобчевци, Гидиковци и др. Какво друго, моля ви се, заслужва цѣлата тази компания, ако не подигравки, ѣдки сарказми? Какъ може човѣкъ да се отнася „почтително“ къмъ Шишмановци, които съ устата на единъ русски реакционеръ, като Волынскій, се осмѣляватъ, въ България, да хвърлятъ калъ въ образитѣ на великитѣ русски критици, като Бѣлинскій, които, умирайки, високо държаха знамето на прогресса? Какъ другояче, ако не съ подигравки и остръ сарказмъ, може човѣкъ да се отнася къмъ такива противници, като Минцесовци и Деборовци, които въ странство се явяваха за „буйни,“ „крайни“ елементи, за социалисти и анархисти, а въ България, царството на „каналиитѣ“, настанени на топли мѣста, се явяватъ, — да не кажемъ повече, — комодии при всѣко правителство и безочливи самохвалци? Какъ другояче, ако не съ пълно презрѣние, може да се отнася човѣкъ къмъ Бобчевци, наречени „благодѣтели на Пловдивскитѣ затвори,“ които проповѣдватъ „християнско смирение“ и че „спасението на народитѣ е въ религията“? Какъ, най-сетнѣ, освѣнъ съ насмѣшки, може човѣкъ да се отнася къмъ единъ такъвъ дързъкъ проповѣдникъ противъ днешната наука и за нѣкаква си бѫдѫща наука на спиритизма, на духоветѣ, каквито сѫ Гидиковци у насъ? Не, спрямо тази компания не е достатъчно само прости подигравки, а остра сатира, ѣдки сарказмъ. Цѣлата тази компания, която, расчитвайки на невѣжеството на читателитѣ си, дързко се гаври съ простотията имъ, не заслужва „по-почтителни отношения.“ Като казваме това, нека читательтъ обърне внимание и на факта, че социалиститѣ не се ограничаватъ само съ подигравки и присмѣхъ въ своитѣ препирни съ своитѣ противници. Подигравкитѣ и „подметанията“ съ собственнитѣ думи на послѣднитѣ винаги сѫ служили само като спомагателно срѣдство и никога, — поне за статиитѣ на нашия сътрудникъ К. Г. това е съвършенно вѣрно, —тѣ не сѫ съставлявали единственния аргументъ противъ противницитѣ.

Отъ всичко горѣказанно е ясно, че въ „непочтителнитѣ“ отношения на социалиститѣ нѣма нищо *нетолерантно*, а има между сериознитѣ обяснения, насмѣшки надъ противници, явно недобросъвѣстни, мизерни, нископробни и смѣшни сами по-себе си, съ своитѣ несъстоятелни сравнения и подметания не само противъ с-

циалиститѣ, но и противъ всѣкого, който не е съгласенъ съ тѣхния начинъ на мисленье.“ И ако нашитѣ противници виждатъ въ тия наши отношения къмъ тѣхъ *нетолерантность*, то означава едно отъ двѣтѣ: или тѣ нѣматъ понятие, какво ще рече *нетолерантность* или разбиратъ, но като не намиратъ други аргументи, обвиняватъ ни въ нетолерантность. Както и да било, но до колко сѫ безосновни обвиненията на нашитѣ противници, читателитѣ ще видятъ отъ следующитѣ ни обяснения.

Колкото пѫти нашитѣ противници сѫ ни обвинявали въ нетолерантность, обвинявали сѫ ни съ общи фрази, които всички могатъ да се сведатъ къмъ горѣподчертанитѣ думи изъ сп. „Животъ.“ Напрасно читательтъ ще се мѫчи изъ тия фрази да си опредѣли, въ какво се състои *нетолерантностьта*. Нѣма да намѣрите това и въ статията *Истерията въ печата*. Обаче въ статията помѣстена въ сѫщата кн. на „Животъ“ преди последнята, подъ наслова: „По нашето направление,“ ний откриваме гатанката, защо социалиститѣ сѫ нетолерантни за г-да Гидиковци и tutti quanti. Гатанката лесно се открива съ своеобразното разбиране на *скептицизма* отъ тѣхъ. Въ скептицизма е, наистина, сѫщностьта на работата. Да вникнемъ въ тази сѫщность.

Скептизмътъ, съмнѣнието къмъ еднъжъ установенитѣ принципи, догми и наредби играе въ историята забелѣжителна роля. Усъмняването въ законностьта на господствующитѣ презъ дадено историческо време принципи, догми и наредби въ обществото е първия признакъ на великия бунтъ противъ тѣхното господство. Следъ скептицизма иди подробното изследване и изучване на господствующитѣ начала. Бокль въ своето знаменито произведение: *История на цивилизацията въ Англия*, т. I, стр. 154, бълг. преводъ, казва: „Ако ний сме се увѣрили въ нѣщо, то нѣма да правимъ за него изслѣдвания, защото тогава изслѣдванията ще бѫдѫтъ безполѣзни, или даже врѣдни. Съмнѣнието се зарежда прѣди началото на изслѣдвания. По тоя начинъ съмнѣнието се явява источникъ на всѣко развитие или поне неговъ необходимъ прѣдтеча. Това е тоя скептицизмъ, на когото самото име е умразно за невѣжитѣ, защото вълнува тѣхнитѣ лѣниви и доволни умове, смущава тѣхнитѣ драги суевѣрия, налага имъ утомителни изслѣдвания, подбужда даже бездѣйственната мисъль да распитва, наистина ли нѣщата сѫ такива, каквито обикновенно ги изобразяватъ, и да ли е истина това, на което отъ дѣтинство сѫ ги учили да вѣрватъ.“ Но господствующитѣ въ дадена историческа епоха принципи, догми и наредби биватъ тѣсно свързани съ господството на извѣстни социални групи, на опредѣлени общественни класси. Или по-точно господството на последнитѣ истъква и съотвѣтственни принципи за поддържанието му. Затова всѣка господствующа класса винаги най-ревниво пази принципитѣ, догмитѣ и наредбитѣ, на които се опира нейното господство, и съ най-голѣмъ стръвъ се нахвърля на всѣко съмнѣние, изказано за незаконностьта и невѣрностьта имъ. И въ тия именно стръвно преследване на скептицизма спрямо господствую-

щитѣ принципи, догми и наредби и се изказва ***нетолерантностьта***. Последнята бива толкосъ по-необуздана, по-жестока и груба, колкото е по-силна, по-необуздана господствующата класса. И обратно: когато по-край господствующата класса изниква нова класса съ правопротивоположни ней интереси, които я каратъ да се обявява противъ началата на господствующата, тогава, съ порастването силата на новата класса, господствующата е принудена да става *по-толерантна* къмъ новата или поне да смегчи формитѣ на своята нетолерантность. Такава е историята. Нѣма нужда да отиваме много на далечь въ нея. Да веземемъ срѣднитѣ и новитѣ вѣкове. Както е извѣстно, въ срѣднитѣ вѣкове господствующа класса бѣше феодалното болѣрство, свѣтско и духовно. Срѣднитѣ вѣкове съставляватъ епохата на най-необузданата нетолерантность. Всѣкой, който се осмѣляваше да се усъмни въ феодално-черковния авторитетъ и свързанитѣ съ него предразсѫдъци, е бивалъ или инквизиторски убиванъ или живъ изгарянъ. Съ изникванието на градското, *третето съсловие* още въ самото начало се явява скептицизма противъ феодално-аристократическитѣ начала и първитѣ живи изгаряни скептици сѫ биле предвѣстницитѣ на великия бунтъ на буржуазията. Съ усилванието на последнята господствующата класса биде принудена систематически да смегчава своята нетолерантность, обаче безъ да се откаже отъ нея до последнята си минута. Въ XVIII вѣкъ буржуазията въ напредналитѣ страни, като въ Англия и Франция, нанесе последния ударъ на феодалния режимъ и на мѣстото на срѣдне-вѣковнитѣ начала тури своитѣ буржуазни начала. Буржуазията, станала господствующа класса, обяви своитѣ наредби за естественни, т. е. за такива, които не подлѣжатъ на съмнѣние, за вѣчни, своитѣ принципи провъзгласи за естественни закони, следователно, ненарушими, а своитѣ классови интереси ги възведе на степень —*обща хармония на интереситѣ*. Но дѣйствителностьта явно викаше противъ тѣзи буржуазни измислици, и духътъ на скептицизма не се забави да се яви. Въ първата четвъртина на тоя вѣкъ духа на съмнѣнието внесоха знаменититѣ английски и французски утописти. Буржуазията, горда още съ своитѣ побѣди, посрѣщна тоя скептицизмъ по отношение къмъ нейнитѣ принципи, догми и наредби съ снисходителна усмивка. Но следъ съмнѣнието дойде изследванието, критиката. Марксъ съ своитѣ изследвания въ политическата економия раскри свойствата на буржуазнитѣ принципи и догми и проникна въ най-съкровеннитѣ тайни на буржуазния режимъ. Неговитѣ изследвания провъзгласиха началото на великия бунтъ на новата класса, *пролетарията*, на която Марксъ даде и орѫжието за борба и побѣда. Плодъ на неговитѣ изследвания се яви научния социализмъ и социалистическото движение. Какъ се посрѣщна отъ буржуазната класса това ново движение, плодъ на скептицизма спрямо нейнитѣ наредби? Извѣстно е, съ каква груспа нетолерантность го посрѣщна тя. Маркса преследваха и подло клевѣтяха и клевѣтятъ, посрѣщнаха го съ псувни хамалски; социалистическото движение го преследваха и преследватъ съ драконов-

ски закони; неговитѣ защитници посрѣщаха съ клѣвети, преследвания и затвори. Нѣма съмнѣние, че съ усилването на пролетариатската класса буржуазията е принудена да става по-толерантна, но тя на всѣкадѣ, дѣто може, при всѣки удобенъ случай ще си остане *нетолерантна*, до дѣто не бжде унищожено нейното господство, а съ него и самитѣ класси.

Отъ казаното ясно се вижда, до колко е нелѣпо обвиняванието ни отъ нашитѣ противници въ *нетолерантность*. Социализмътъ не е господствующъ принципъ и социалиститѣ нѣматъ власть, за да упражняватъ нетолерантность спрямо другитѣ. Социализмътъ днесъ и социалиститѣ извършватъ оная велика задача на прогресса, която извършваха буржуазния скептицизмъ и скептицитѣ въ миналитѣ вѣкове. Социалиститѣ днесъ внасятъ духа на съмнѣнието спрямо буржуазнитѣ принципи тамъ, гдѣто го нѣма и изследватъ, критикуватъ, тамъ гдѣто тѣ господствуватъ. Преследвани за това, тѣ се защищаватъ, се борятъ и на своитѣ поотръвнѣли и злобни противници отговарятъ съ сарказми и подигравки, „надмѣнно и рѣзко." Къмъ тѣхъ, обаче, може съ пълно право да се приложатъ думитѣ на Бокля за Волтера и неговитѣ противници: „Противъ тая пепель излѣзълъ и Волтеръ. Остроумието и насмѣшкитѣ, съ които той нападалъ глупоститѣ на своитѣ учени съврѣменници, могжтъ да бждктъ оцѣнени само отъ онзи, който е изучвалъ неговитѣ произведения. Съвсѣмъ неосновато прѣдполагали нѣкои, че той употрѣбявалъ това орждие вмѣсто всѣко друго доказателство; още по-малко е основателно, че той е правилъ насмѣшката (съ) испитанъ камень на истината*). Никой не е билъ въ състояние да обсжжда по основателно отъ Волтера, когато обсжжданието съдѣйствува за достиганието на неговитѣ цѣли. Но той ималъ работа съ люде, на които никакво доказателство не могло да подѣйствува: съ люде, въ които извънмѣрното раболѣпие къмъ старото дало мѣсто само на двѣ понятия: че всичко старо е истино и че всичко ново е лъжовно. Да се доказва несъстоятелността на такива мнѣния ще бжде наистина безполезно; единичкото срѣдство, което оставало, състояло въ това, за да ги направи смѣшни и да ослаби тѣхното влияние, като подхвърли тѣхнитѣ бранители на общото прѣзрѣние. Това било една отъ задачитѣ, които си задалъ Волтеръ, — и той ж испълнилъ много добрѣ. Той употрѣблявалъ, слѣдователно, насмѣшката не като испитанъ камень на истината, а като орждие за бичуване глупоститѣ: и наказанието се прилагало до толкова наистина, щото не само неговитѣ съврѣменни даскалетини се превивали подъ неговитѣ удари, но звука на бичътъ се чувалъ въ лютитѣ думи на Волтера дори и отъ тѣхнитѣ приемници. Тѣ отмъщаватъ за това съ докачение паметьта на великия писатель, съчинението на когото за тѣхъ е бѣ-

*) Турения въ скоби предлогъ **съ** трѣбва да е туренъ по погрѣшка. Впрочемъ, превода на Боклевото произведение въ много мѣста е не точенъ. Въ приведената цитата превода граматически е невѣренъ, особено времената на глаголитѣ, но цитатата я даваме така, както си е въ книгата.

лото въ окото и самото име на когото тѣ правятъ прѣдмѣтъ на открито мразение“. Турете въ тия редове, намѣсто Волтера и неговитѣ противници, Маркса и неговитѣ противници и вий ще получите точната оцѣнка за отношенията на социалиститѣ къмъ своитѣ противници и поразително вѣрната характеристика на хората, които социалиститѣ осмиватъ. И, нѣма съмнѣние, както Волтеръ за неговитѣ противници и за тѣхнитѣ приемници е *нетолерантенъ, нетърпимъ*, така сѫщо и Марксъ и неговитѣ последователи, съ една дума и социалиститѣ, за тѣхнитѣ противници и за приемницитѣ имъ сѫ *нетолерантни, нетърпими*. Но тази нетолерантность на социалиститѣ е така сѫщо необходима за прогресса, както е била необходима „нетолерантностьта“ на Волтера и изобщо на всички, които се борятъ противъ старото и за въстържествуванието на новитѣ идеи.

Подиръ всичко, което казахме, читательтъ може самъ да оцѣни, какво дѣйствително „умственно шуптение“ и „духовно хлапетийство“ се съдържа въ „брътвенето“ (както се изразява *тогава тния* редакторъ на сп. „Животъ“) на г. Гидикова за скептицизма. Ний нѣма тука да цитираме всичкото му „умственно шуптение“. Нека читателя самъ прочете на стр. 307 — 308 отъ сп. „Животъ“ и види, какво „брътви“ туй по истина „духовно хлапе“, г. Гидиковъ. Както видѣхме, Бокль казва, че скептицизма си нѣма мѣстото, а изследванията сѫ безполезни, или даже врѣдни, когато ний сме се увѣрили въ нѣщо. Но г. Гидиковъ вика: не, всѣкога е нуждна „една тънка струя отъ скептицизмъ“, отъ такъвъ скептицизмъ, който „прави человѣкъ да бѫде постоянно нащрекъ къмъ своитѣ собственни идеи“. Постоянно человѣкъ да бѫде „на щрекъ къмъ своитѣ собственни идеи“, постоянно да чувърка себе си, това не е скептицизмъ, а ненормално състояние. Такъвъ „постояненъ скептицизмъ“ къмъ нищо плодотворно не води, а само може да поведе къмъ пессимизмъ и мистицизмъ. Както се вижда, г. Гидиковъ говори не за оня плодотворенъ скептицизмъ, който е необходимъ исторически моментъ въ умственното състояние на человѣчеството и очевидно смѣсва този исторически моментъ съ начина, по който человѣцитѣ си изработватъ убеждения, свѣтовъзрѣния, съ една дума, добиватъ знания. Человѣкъ, който не е увѣренъ въ нѣщо, той, естественно, се съмнява, изследва, изучва, додѣто се увѣри, додѣто си състави за дадения предметъ или по даденъ въпросъ убеждения, които напълно го удовлетворяватъ. Но веднажъ человѣкъ добилъ такива убеждения, тогава съвсѣмъ нелѣпо ще бѫде, ако той вземе да пуска „една тънка струя отъ скептицизмъ къмъ своитѣ собственни идеи“. „Безсмисленно щеше да бѫде, казва Бокль (стр. 154), ако прѣдположимъ, че хората щѣхѫ да се трудатъ или да правятъ жертви за прѣдмѣти, относително които тѣ сѫ напълно удовлетворени. Който не осѣща тъмнина, нѣма да дири свѣтлина“. Нормаленъ человѣкъ, който веднажъ си изработилъ презъ изследвание и изучвание, убеждения, нѣма никога да сѣдне да се занимава съ постоянно пуска-

ние „на струи отъ скептицизмъ“ и да държи себе си „постоянно на щрекъ къмъ своитѣ собственни идеи“. Но „умственното шуптение“ и „духовно хлапетийство“, т. е. г. Гидиковъ отива по нататъкъ и смѣло обявява: „Отъ единъ вѣкъ насамъ ни проглушихѫ ушитѣ (туй той го говори спрямо науката и спрямо нѣколко вѣковнитѣ изследвания и изучвания на ученитѣ) да ни учѫтъ, че всички вѣрвания въ тайни сили сѫ безосновни и че всѣкакви истории за чудеса и призраци сѫ човѣшки фантазии и суевѣрия“. *Неговия скептицизмъ* вече „не ни допуща да вѣрваме слѣпо въ твърденията на разнитѣ учени и ни кара да извадиме на зелената маса цѣлия оня огроменъ багажъ отъ минали вѣрания и да ги подхвърлимъ на строгъ прѣгледъ“. Както виждате, скептицизмътъ до сега винаги е тласкалъ человѣчеството напредъ, а „скептицизмътъ“ на г. Гидиковъ тегли го назадъ, въ тъмното царство на „духоветѣ“, въ мрачното царство на грубитѣ суевѣрия и предразсѫдъци на първобитнитѣ времена. Че презъ нѣколко вѣкове хиляди умове сѫ прекарали голѣма часть отъ живота си въ научни изследвания и изучвания, че презъ тия вѣкове сѫ отишле безбройни жертви за доказването на нелѣпостьта на „цѣлия оня огроменъ багажъ“ отъ суевѣрия и предразсѫдъци, които сѫ съставлявали „вѣрвания“ въ миналитѣ невѣжественни времена, че има натрупано грамадно количество знания, придобито съ нѣколковѣковни научни трудове, научни изследвания, опити, факти, — всичко това за г. Гидиковъ сѫ само „шумове“, които „ни проглушихѫ ушитѣ“, сѫ само прости „твърдения на разнитѣ учени“, въ които „слѣпо“ сме вѣрвали всички, освѣнъ разбира се, г. Гидиковъ. Той отрича науката като несъстоятелна; тя неможала „по никой начинъ да обясни фактитѣ“; тя не провѣрила „цѣлия оня грамаденъ багажъ отъ минѫли вѣрвания“. И, вижте, моля ви се, сега г. Гидиковъ щѣлъ да подхвърли „на строгъ прѣгледъ“, щѣлъ той сега да провѣри „цѣлия оня огроменъ багажъ“ отъ суевѣрия! Съ какво той ще провѣри „фактитѣ“? — То се знае, че не съ днешната наука, която той осѫди на несъстоятелность; той ще провѣри „фактитѣ“ съ „тайнитѣ сили“, съ „чудесното“, въ което той ималъ „вѣра въ реалностьта му“, съ „науката на бѫдѫщето — спиритизмътъ“, т. е., просто казано, ще ги провѣри съ помощьта на „духоветѣ“. Разбира се, че г. Гидиковъ може да се занимава, съ каквото му е воля. Но той издава списание, за да проповѣдва противъ днешната наука, създадена съ толкосъ трудове и жертви, основана на научни изследвания, опити и факти, събирани презъ цѣли вѣкове; той кани българитѣ да пуснатъ „една тънка струя отъ скептицизмъ“ противъ науката, който той нарича „скептицизмъ на истинско научнитѣ мѫжье, на свѣтлитѣ умове“. Не, този скептицизмъ можете да наречете, съ каквото име искате, но той не е оня скептицизмъ, който тласка человѣчеството напредъ и го кара да се стреми къмъ по-свѣтло бѫдѫще. Скептицизмътъ на г. Гидиковъ можете да го наречете и грозно реакционерство, и безобразно „умственно шуптение и духовно хлапетийство“, и безочливо задиране на носа предъ науката отъ е-

динъ пигмей, който си е въобразилъ, че „се е здрависалъ съ дѣда Господа“ (да прощаватъ читателитѣ, че употрѣбяваме туй *елегантно* изражение на г. Гидиковъ),— но само не и скептицизмъ. И туй „духовно хлапе“, този г. Гидиковъ има смѣлостьта да нарича другитѣ „неантисти“, т. е. отрицатели на всичко, „които слѣпо вѣрватъ въ своитѣ отрицателни взглядове и сѫ по-скоро вѣрующи“. а себе си да причислява къмъ „сѫщинскитѣ скептици“, да обвинява другитѣ въ нетолерантность и въ нетърпимость къмъ чуждитѣ мнѣния! Туй „умственно шуптение“, г. Гидиковъ има смѣлостьта да поучава другитѣ, въ това число и социалиститѣ, и да говори отъ името на истината!

Ний тука нѣма да се занимаваме съ неговата „наука на бѫдѫщето“, съ науката на „духоветѣ“ или спиритизма. Този въпросъ, както и другитѣ, свързани съ него, оставяме да ги разгледа нашия сътрудникъ К. Р. Другъ пѫть, може би, и ний ще се заемемъ съ тия въпроси. Но тука ще забелѣжимъ, че задъ г. Гидиковата „наука на бѫдѫщето“ се крие съвсѣмъ друго нѣщо. Тя въ всѣкой случай не е тая на скептицизма и на желанието да се постигне истината. Тя е плодъ на желанието на господствующата класса, или на една часть отъ нея, на най-заинтересованата часть и на най-нискокачественната й, да отвлече вниманието на обществото, а главно на подчинената класса, която се бунтува противъ нейното господство, отъ социалнитѣ въпроси.

И тъй обвинението въ нетолерантность, което се хвърля на социалиститѣ отъ тѣхнитѣ противници, е една безмислица. За нетолерантность отъ страна на насъ социалиститѣ не може и дума да става. Ако нашитѣ противници говорятъ за нетолерантность отъ наша страна, правятъ го едно по привичка да приписватъ своитѣ свойства на противницитѣ си, а друго, защото се осѣщатъ неспособни да ни борятъ съ други по-сериозни аргументи. Социалиститѣ могатъ да се обвиняватъ не въ нетолерантность, а въ *неделикатно*, *нееленантно*, съ други думи, въ *неизящно третиране* на своитѣ противници. Това ще бѫде по-вѣрно. Но нашитѣ противници трѣбва да диратъ причинитѣ на това сами въ себе си и само въ себе си. Съ такива противници, каквито се явяватъ нашитѣ,необходими сѫ даже „неделикатнитѣ“ отношения, т. е. между другото и присмѣха, подигравкитѣ и сарказмитѣ. Само по такъвъ начинъ тѣ, може би, ще станатъ по-толерантни къмъ насъ и нашитѣ идеи, отколкото сѫ днесъ. А когато станатъ тѣ по-толерантни, тогава, могатъ да бѫдатъ увѣрени, че и всички социалисти ще станатъ къмъ тѣхъ „по-почтителни“. Да, да! Така е.

Д. Б.

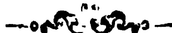

Въ чуждия и въ нашия лагери.

(Отговори)

Тоя пѫть се случи така, че трѣбва да отговарямъ едновременно на двѣ страни: на единъ противникъ отъ буржуазния лагеръ и на единъ нашъ другарь, който е на пѫть да стане нашъ противникъ. Думата ни е за г. Минцесъ отъ една страна и за другаря Габровски отъ друга. Да почнемъ отъ първия.

Въ II кн., год. II на нашето списание е помѣстена една рецензия отъ *М. К.* върху публичнитѣ лекции на проф. В. Зомбарта за „Социалното движение въ 19-й вѣкъ." По поводъ на тази рецензия г. Б. Минцесъ въ сп. „Бълг. Прегледъ," май т. г. написа една статия подъ наслова: *Марксизмътъ на профес. В. Зомбарта*, въ която той, г. Минцесъ, се мѫчи да докаже, че пр. Зомбартъ не само не билъ марксистъ, но че той не признавалъ нищо въ Маркса, освѣнъ това, че той, Марксъ, „гениално можалъ да разбере само *отрицателнитѣ*, лошитѣ страни на човѣка," и че реценз. *М. К.* е направилъ едно „*безочливо експлуатиранье* съ името на единъ ученъ." Преди всичко ще забелѣжимъ, че въ рецензията на *М. К.* нийдѣ не се казва, че проф. Зомбартъ е вече марксистъ или че той самъ се обявилъ за такъвъ, а се казва, че въ своитѣ лекции последователно прокарва принципитѣ на Маркса, и представителитѣ на официалната наука дохождатъ публично да признаятъ вѣрностьта на марксовитѣ принципи. А че това е съвършенно вѣрно, се вижда отъ цитатитѣ, които привежда *М. К.* въ рецензията си. Но при всичко туй, г. Минцесъ нарича рецензията на *М. К.* „*абсолютно лъжливо* тълкуванье на мненията на проф. Зомбарта и *безочливо експлуатиранье* съ името на единъ ученъ." Въ сѫщность г. Минцесъ съ нищо не доказва своитѣ обвинения. Порядъчнитѣ хора постѫпватъ малко по-другояче въ такива случаи: преди да обвиняватъ другитѣ въ „*абсолютно лъжливо* тълкуванье" на чуждитѣ мнѣния и въ „*безочливо експлуатиранье*" съ чуждитѣ имена, добрѣ се освѣдомяватъ, вѣрно ли сѫ цитирани отъ рецензента мнѣнията на проф. Зомбарта или не вѣрно. Но г. Минцесъ не така постѫпва. Той положително съ нищо не доказва, че сѫ *лъжливи* приведенитѣ отъ рецензента *К. М.* цитати изъ публичнитѣ лекции на проф. Зомбарта и обвинява *К. М.* въ „*абсолютно лъжливо* тълкуванье" мнѣнията на проф. Зомбарта и въ „*безочливо експлуатиранье* съ името на единъ ученъ." И такива явно недобросъвѣстни г-да, като Минцесъ, иматъ смѣлостьта да обвиняватъ другитѣ въ *нетолерантность* и да говорятъ, че се рѫководятъ „отъ любовь къмъ правдата и честностьта!"

Твърдѣ любопитно е още и следующето. Споредъ цитата на *К. М.* проф. Зомбартъ захваща своитѣ публични лекции съ признанието на Марксовия принципъ *за классовата борба* за „една отъ най-великитѣ истини, които съставляватъ достояние на нашия вѣкъ." Споредъ г. Минцеса излиза, че Зомбартъ считалъ „умътъ на Маркса *едностранчивъ*" и че той „гениално можалъ да разбере

само *отрицателните*, лошите страни на човека" ! Независимо отъ всичко друго, тука има нѣщо много странно : или г. Минцесъ съвсѣмъ невѣрно предава мислитѣ на проф. Зомбарта, или той цитира отъ нѣкое друго съчинение или трѣбва да допустнемъ, че профес. Зомбартъ е твърдѣ не логиченъ. Защото да признава човѣкъ, че Марксъ е исказвалъ най-велики истини и въ сжщото време да го счита за „едностранчивъ умъ" — това е явна нелогичность. Не, ний повече вѣрваме, че г. Минцесъ *не вѣрно тълкува* мнѣнията на профессора Зомбарта. За сжжаление тази минута нѣмаме при себе си „Новое Слово" и нѣмаме възможность да направимъ нужнитѣ справки. Не можахме да го намѣриме и въ тукашната „народна библиотека." Обаче намѣрихме въ „Научное Обозрѣніе" отъ миналата година една рецензия на сжщата книга на профес. Зомбарта, въ която рецензия между другото четемъ : „На много мѣста мжчно е да се разбере, съ какъвъ човѣкъ имаме работа, дали съ най-последователенъ Марксовъ „ученикъ," или съ мислитель, който сподѣля само нѣкои отъ положенията на марксовото свѣтовъзрѣние. Въ всѣкой случай, исходната точка и крайнята цель и у Маркса, и у Зомбарта сж едни и сжщи ; това доказа той въ прекрасната си статия, помѣстена въ януарската книга на „Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik,"—,,Ideal der socialen Politik.'' Отъ тука става ясно, колко интересно за насъ трѣбва да бжде новото съчинение на *профес.* Зомбарта. Напоследъкъ не малко се писа у насъ за и противъ Маркса, — наистина всичкитѣ аргументи contra излѣзоха или твърдѣ недобросъвѣстни, или до тамъ нищожни, че не заслужватъ и внимание, — но мнѣнието pro, и при туй на нѣмски профессоръ, е такова явление, което не може се мина незабелѣзано.'' При туй трѣбва да се отбелѣжи, че споредъ ,,Научное Обозрѣніе'' книгата на Зомбарта състои отъ 78 стр., а споредъ г. Минцеса тя имала 143 стр. Така че, или г. Минцесъ цитира друга книга, или сжщата, но друго нѣкакво издание, увеличено и допълнено. Ний ще направимъ нужднитѣ справки и тогава ще се повърнемъ.

Но за да видятъ читателитѣ, колко невѣрно г. Минцесъ тълкува мнѣнията на проф. Зомбарта и какъ последния се отнася къмъ Маркса, ще приведемъ следующитѣ редове отъ една нова, последня статия на сжщия *профессоръ*, подъ названието: *Къмъ критиката на економическата системж на Карла Маркса* (нека г. Минцесъ намѣри, гдѣ е печатана тя). Тази статия е написана по поводъ на III т. на съчинението на Маркса „Капиталътъ". Ето какво казва проф. Зомбартъ въ тази си статия:

„Нѣкои мои другари по специялность, и ден о принадлежащитѣ къмъ старото поколѣние, не ще могатъ да се задавятъ смѣха при четението на тѣзи думи: може ли серпозно да се опитва човѣкъ да въскреси изъ мъртвитѣ такива „отдавна погребени учени" като Карлъ Марксъ, и неговата десетици пжти „опровъргната" система отново да се направи предмѣтъ на критиката и даже направо центръ на научнитѣ препирни. А пъкъ ний младитѣ вече ще се постараемъ, щото тѣ да престанатъ да се смѣятъ. Споредъ насъ, ний се намираме не въ края, а именно въ началото на критиката спрямо Маркса. И не можемъ съвсѣмъ да се избавимъ отъ очудването, — какъ може изобщо да се говори за „критика", преди системата да е била довършена.

„Разбира се — ако критиката, която пакъ се захваща спрямо Маркса, приеме оня отраденъ характеръ, който носи всѣкоя голѣма препирня на различнитѣ възрѣния, тогава преди всичко трѣбва необходимо да бѫде испълнено едно условие: трѣбва преди всичко вѣрно да се разбере Марксъ и да се оборва само онова, което той е мислилъ, а не онова, което можалъ би да мисли. Извънредно неприятна и неблагодарна е задачата постоянно да се посочва quid pro quo, които направилъ даденъ критикъ при предаванието мислитѣ на Маркса. Затова азъ и смѣтахъ никакъ за неизлишно да дамъ кратъкъ очеркъ за основнитѣ идеи на економическата система на Маркса. Ако преди да почнатъ критиката, се потрудятъ да проникнатъ въ духа на марксизма, тогава трѣбва да се надѣваме, че всички въ по-голѣмата часть лъжливи традиционни възражения противъ Маркса, които, ето вече около тридесетъ години, украшаватъ нашитѣ учебници, ще се преселятъ въ царството на сѣнкитѣ. По долѣ азъ ще направя кратъкъ смотръ на тоя „wohlbekannte Schar“*) осѫденъ, трѣбва да се надѣваме, на бързо погинвание и моля тъй сѫщо убѣдително, както и сърдечно, уважаемитѣ бащи и приемницитѣ бащи на тѣзи несполучени духовни фиданки, да се въсползуватъ отъ първия сгоденъ случай и да скриятъ своитѣ дѣтища колкото е възможно по-далече“.

Ето какъ се произнася Зомбартъ за марксовата економическа система и за Маркса. Чувате ли и вий, г-не Минцесъ! Да не е и това „*абсолютно лъжливо* тълкувание мненията на проф. Зомбарта“? Кажете ни! Но ето още едно мѣсто изъ сѫщата интересна статия на проф. Зомбарта:

„Когато Бйомъ-Баверкъ, като резултатъ отъ своята критика на Маркса, пакъ истъква (гл. „Handworterbuch d. Staatswissenschaften“. VI т. 688 стр.) онова, че марксовата теория на стойностьта „е отъ учения свѣтъ окончателно признатa за неудовлетворителна“, тогава азъ не мога да се съгласяя съ високопочитания ученъ. Твърдението на Бйома е невѣрно вече само по туй, че, до колкото ми е извѣстно, Марксовата теория на стойностьта изобщо още никоги не е била предмѣтъ не обсѫждание, а се явяваше за всички нейни критици нѣкакъвъ си фантомъ. У мене ще предизвика особенно чувство на удовлетворение, ако именно Бйомъ следъ прочитанието на този очеркъ измѣни своя приведенъ по-горѣ взглядъ. Теорията на Маркса може би и да е опровержима, но тя не е опровергната“.

И подиръ всичко горѣприведено ний пакъ нѣма да кажемъ, че проф. Зомбартъ е марксистъ. Но очевидно е, че той не само последователно прокарва принципитѣ на Маркса, ами още и го защищава отъ „лъжовнитѣ и традиционни“ нападки на всички негови противници, които, при туй, *никога не сѫ изучвали марксовитѣ идеи*. Освѣнъ туй, проф. Зомбартъ признава и друго, а именно, че не е лесна задача да се критикува Марксъ, а отъ това естественно, логически следва, че Марксъ не е „едностранчивъ умъ“, който „гениално можалъ да разбере само *отрицателните*, лошите страни на човека“. Бихъ могълъ да приведа и множество други мѣста изъ статията на Зомбарта, гдѣто той въ много високи думи защищава Маркса отъ нападкитѣ и въ туй отношение, но достатъчно е за сега и горнето, за да се види напълно неосноветелностьта на г. Минцеса. Впрочемъ, проф. Зомбартъ не знае, види се, че г. М. отдавна е оборилъ Маркса!

Колкото до това, че проф. Зомбартъ не одобрява „неприлич-

*) Купъ отъ добрѣ извѣстни нѣща, въ дадения случай, отъ несъстоятелни възражения. Д. В.

нитѣ срѣдства" и „отровнитѣ стрѣли" въ „полемикитѣ по социалния въпросъ", това е много естествено. Проф. Зомбартъ е човѣкъ на науката и не влиза въ борбата на социалъ-демократитѣ съ тѣхнитѣ противници, които противници обикновенно си служатъ съ много „неприлични срѣдства", той нѣма работа съ такива противници, съ каквито обикновенно има социалъ-демократическата партия. Впрочемъ, читательтъ ще прочете по тоя въпросъ въ тази книга въ отдѣла: *Изъ живота и литературата* по-подробни обяснения. Относително пъкъ „ахилесовата пета на социализма" — аграрния въпросъ читателитѣ ще видятъ изъ статиитѣ въ следующитѣ книги на нашето списание, какъ стои работата, и до колко г. Минцесъ е правъ и тука.

На свършване ще обърнемъ вниманието на читателя върху една дреболия, наистина, но тя характеризира противника, съ когото имаме работа. Г-нъ Минцесъ захваща своята статия тъй: „**Ново Време**", а въ скобки туря: *Списание на работнич. социалъ-демократич. партия?* На корицитѣ на списанието стои, както е извѣстно, така: „**Ново Време** — *Мѣсеченъ прегледъ на умственния и обществения животъ*". Последнитѣ думи г. Минцесъ ги замѣства съ въпросъ: Списание на работнич. социалъ-демократическа партия? Ний оставихме на читателитѣ да сѫдятъ, какво е списание *Ново Време*. Но г. Минцессъ, за да не би да сбърка нѣкой отъ неговитѣ читатели, подмигва му и *ехидно* му сочи списанието, че е списание на работнич. социалъ-демократическа партия. Право *ехиденъ* субектъ е този г. Минцесъ. И такива *ехидни* искатъ съ „прилични срѣдства" да ги посрѣщатъ. Съжалявамъ, че не мога да правя „отровни стрѣли" за подобни ехидни. Още едно нѣщо. Редакцията на списанието „Български прегледъ" на нѣколкократнитѣ ни писания да праща въ редакцията ни списанието си въ замѣна, отговори съ гробно мълчание. Тритѣ първи книги отъ нашето списание ѝ пращахме, но тя не се отзова на общеприетия обичай. Туй е още едно доказателство за *толерантностьта* на цѣлата компания отъ „професори", които „оборватъ" насъ. Вследствие на тази имъ „толерантность" къмъ чуждитѣ мнѣния ний не бихме узнали тъй скоро за статията на г. Минцессъ. Но неизвѣстно кой има добрината да ни испрати статията на този господинъ „профессоръ". Който, впрочемъ, и да е, сърдечно му благодаримъ.

* * *

Отъ противницитѣ да се обърнемъ къмъ нашия лагерь. Обѣщахъ да не се повръщамъ къмъ въпроса, но подиръ отговора на др. Габровски въ бр. 48 на в. „Освобождение" считамъ необходимо да се повърна. Моята цель бѣше да накарамъ др. Габровски да се обясни по-принципиално. И цельта е достигната: той излѣзе сега по-принципиално да говори. Той се сърди, обаче, и даже всичката препирня, за която той даде поводъ, смѣта за „безмислица," която „дързко" (голѣма дума казва, както виждате) му хвърляли въ очитѣ. Между това, тази „безмислица" излиза цѣла

истина. Неговата статия е явно доказателство, че съмъ билъ правъ, когато казахъ, че има по-между ни принципиално различие. Но въ происхождението на това различие азъ излѣзохъ съвършенно не правъ. Мислѣхъ, че принципиалното ни различие се захваща отъ извѣстно време насамъ. Сега излиза, споредъ увѣренията на др. Габровски и споредъ статията му, че той, др. Габровски, винаги тъй е мислилъ, както и днесь, че той никога „не се колебаялъ въ принципиално отношение." Това негово заявление за мене е единъ голѣмъ сюрпризъ.

И наистина, въ какво се състои нашето разногласие?

При всичко че за повечето наши другари е ясно, гдѣ е разногласието, но тука считамъ необходимо накѫсо да го искажа. Преди всичко, какво азъ казвамъ. Въ IX кн., I год., въ отдѣла *Изъ живота и литературата*, казвамъ, че нашата партия нѣма нужда отъ много вѣстници. За нейнитѣ цели достатъченъ е единъ вѣстникъ. Защо? — Защото нашия животъ не е сложенъ, защото у насъ нѣма такива грамадни работнически центрове, ако не съ по нѣколко милиони, то съ по-нѣколко стотини хиляди население, както е въ развититѣ индустриално страни; защото у насъ работническото движение и изобщо материалнитѣ условия за такава широка пропагандаторска дѣятелность чрезъ повече вѣстници сѫ още въ зародиша си. Съ вѣстници не се увеличава работническото движение, когато нѣма условия за развитието му и не се създаватъ материалнитѣ условия за успѣха на социалистическата пропаганда. Следователно, при такива условия нѣма нужда отъ много вѣстници за нашата партия. Каква полза, наистина, за такава соц. партия, като нашата, при такива неразвити условия, каквито сѫ нашитѣ? — Положително никаква! А врѣда може да има голѣма. Това е толкова ясно, и единъ *социалъ-демократъ, материалистъ* не може, по мое мнение, другояче да мисли.

Сега какво казва др. Габровски? Накѫсо той казва: повече вѣстници, значи повече хора ни изслушватъ, значи по-голѣма пропаганда на социалистич. идеи се върши; не интереситѣ на партията, а интереситѣ на дѣлото, т. е. на социалистическата пропаганда, трѣбва на първо мѣсто да туряме. За по-голѣма доказателность той ни говори, че въ другитѣ страни социал. партии имали много вѣстници и тамъ имало „свобода" за членоветѣ имъ да издаватъ, колкото искатъ вѣстници. Защо така той мисли? —Споредъ мене, па и споредъ всѣки социалъ-демократъ, другъ отговоръ не може да се даде, освѣнъ този: др. Габровски не гледа никакъ *материалистически* на работата. Защото, какво значатъ такива мисли: „повече вѣстници, значи повече хора ни изслушватъ, значи повече пропаганда на социализма се прави," — ако не забравяние на главното условие за успѣха на социалистич. пропаганда, — *материалнитѣ условия*? Положително нищо друго, освѣнъ едно не материалистическо гледание на работитѣ. Сѫщото показва и голѣмото напиране върху печата на другитѣ соц. партии. Толкосъ е очевидно, че тѣ издаватъ повече вѣстници, защото работятъ пр

едно грамадно, въ сравнение съ нашето, работническо движение! Но и тамъ, както показахъ, като напр. въ Германия, партията туря ограничения на твърдѣ голѣмото увеличение числото на вѣстницитѣ. За насъ, независимо отъ всичко друго, най-доказателенъ примѣръ се явява решението на Ромѫн. соц. демокр. партия, а др. Габровски замълчава него именно. По-ясни доказателства отъ тѣзи, азъ мисля, всички гении да се съберать не могатъ да дадатъ. За социалъ-демократа туй е съвсѣмъ ясно, и ако др. Габровски продължава да говори, че нищо не му е доказано и че не разбира моитѣ доказателства, това още еднъжъ подтвърждава, че той не е въ състояние да разбира нѣщата по социалъ-демократически. И когато той говори, че конгресса ограничавалъ ,,свободата'' и взималъ ,,драконовски решения", той не може даже да разбере, какво оскърбление хвърля на цѣлъ конгрессъ.

Принципиалното ни разногласие не се изказва само въ въпроса за печата. То се изказва изобщо въ различното разбирание на основитѣ на партията. То се изказва въ така наречения *аграренъ въпросъ*, ,,ахилесовата пета'' на г. Минцеса. И наистина, какво казвамъ азъ? Въ сѫщата IX кн. казахъ, че нашата партия нѣма нужда да бърза да го разрешава и нѣма защо да се бърза да изработваме особенна специална программа за *селенитѣ*. Защо? — Много просто. Социализмътъ, както го разбиратъ социалъ-демократитѣ, е *теоретическо изражение на пролетариатското движение*. Историята на другитѣ народи ни показва, че само съ увеличението на пролетариатското движение се увеличава почвата на социализма. Това движение у насъ е въ самото си начало. Вследствие на туй, главна задача на социалъ-демократа е да пази бѫдащето на това движение и още отъ началото му, стѫпка следъ стѫпка, да се насочва борбата му къмъ истинската ѝ цель. Да бързаме да съставяме специална програма за *селски искания*, това ще рече да искаме да обърнемъ социализмътъ съ главата на долѣ: да обърнемъ социализма *въ изражение на движението на селенитѣ*, което е невъзможно нѣщо. При днешнитѣ условия у насъ и при нашитѣ селени съ такова искание значи да тласкаме социалистическото движение въ твърдѣ опасна посока, въ пѫтя на изродяванието и да обърнемъ всички социалистически девизи въ буржуазно-демократическия девизъ — *всичко за народа и всичко чрезъ народа*, както често и прави в. ,,Освобождение.''

А др. Габровски какво казва? — Той казва: трѣбва да бързаме да съставимъ специална программа съ *селски искания*, за да привлечемъ по-скоро къмъ нашата партия селенитѣ. Защо? — На тоя именно въпросъ др. Габровски направо не отговаря въ статията си. Но другаритѣ, които сѫ говорили съ него по тоя въпросъ, знаятъ добрѣ, че неговия аргументъ е единственъ, а именно да привлечемъ селската масса на наша страна, защото инакъ щѣли да ни я отнематъ другитѣ партии,че нашата страна е земледѣлческа (което сѫщо повтаря и въ в. „Освобождение") и, следователно, трѣб-

ва да изработимъ по-скоро *аграрна программа*. Той това не казва въ статията си, но го е казвалъ не веднъжъ предъ мнозина отъ насъ. Съ едно писмо отъ София, съ дата 31/X 95 год. той буквално въ тоя смисълъ ми пише и ми съобщава, че е говорилъ въ тоя духъ на члеповетѣ отъ Ц. Ком. Въ статията си той бие само на едно, а именно, че въ Франция соц. партия изработила такава программа, че въ Германия сѫщо тъй „най-авторитетнитѣ водители“ на партията, Либкнехтъ и Бебель, биле за изработванието на специална программа *съ селски искания*. Ето това казва др. Габровски. Мисля, че е ясна разликата въ разбиранието на социалистическитѣ принципи и че др. Габровски разсѫждава съвсѣмъ не по *материалистически*. Доводътъ, че въ Франция и Германия изработвали аграрни программи, за насъ въ случая не е доказателенъ. Защо?— Защото тамъ работнич. движение е толкозъ голѣмо, че нѣма никаква опастность за социализма отъ селския елементъ въ него. Тамъ града вече е подчинилъ селото на своитѣ движения. И при всичко туй и тамъ не по малко авторитетни „водители“ отъ Либкнехта и Бебеля, както Каучки, Бернщейнъ и др., сѫ противъ бързанието съ селски программи. Що др. Габровски не цитира нѣщо и отъ речитѣ на тѣзи „водители“? А тѣ сѫ много по-поучителни. Е. Бернщейнъ въ една статия, помѣстена въ спис. на герм. соц.-демокрация, Die Neue Zeit, N-о 18, I Band. 1897—98, подъ названието: Der Kampf der Socialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft силно критикува резолюцитѣ на Лондонския международенъ конгрессъ, като противоречиви на принципитѣ на социалъ-демократизма и несъгласни съ дѣйствителностьта. Но независимо отъ туй, приведената отъ др. Габровски резолюция на Лондонския конгрессъ никакъ не поддържа мнението му. Въ нея преди всичко се говори за страни съ классово раздѣление и се разбиратъ страни, въ които е развитъ вече земледѣлческия капитализмъ, т. е. въ които има вече земледѣлчески пролетариятъ. А ако и тамъ, гдѣто работническото движение е тъй силно, и при туй *дѣто голѣма часть отъ селенитѣ сѫ пролетарии селски*, а не собственници, ако и тамъ най-авторитетни личности осѫждатъ бързанието съ специални селски программи, то можемъ си представи, колко е по за осѫждание всѣко такова бързание у насъ и колко то е противоречиво съ основнитѣ принципи на соц.-демократизма. Исхождайки отъ такъвъ не материалистическо гледище, каквото изказва др. Габровски, на нашето социалистическо движение може да се нанесе най-голѣмъ ударъ. Исхождайки отъ него, ний можемъ да останемъ само на име социалисти, а въ сѫщность никакви соц. демократи да не бѫдемъ.

И тъй, мисля, доста ясно исказахъ противоположностьта на гледищата ни. Въпросътъ очевидно не е само *тактически* и *практически*. Др. Габровски иска да му доказвамъ „съ факти и дѣла“. Ето горѣказанитѣ факти сѫ на лице. Цѣлата му статия, другитѣ статии въ в. „Освобождение“ сѫ такива ясни факти, които говорятъ сами за себе си. Не е достатъчно да каже човѣкъ, „азъ съмъ мате-

рилъ. Както и сега, отъ твоята статия и отъ увѣренията ти, че не си се измѣнявалъ принципиално, излиза, че презъ всичкото време, едно си мислилъ, а друго си изказвалъ. Много ми е жално, че тъй излиза сега и че бѣхъ принуденъ да го констатирамъ именно азъ.

Д. Благоевъ.

ВѪТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Заклъсенѣли въпроси: Мѫдрости Соломонови. — Просвѣтителната дѣятелность на мин. Вазовъ. — Неговитѣ окрѫжни по учебницитѣ, непотвърдени отъ Синода и по отварянието на нови училища. — Шовинистическа буря за нищо. — Вайгандъ и неговата речь.

Едвали нейдѣ ще се намѣри по-широкъ умъ отъ тоя на просвѣтителния нашъ министръ. Да, „дистанция съ огромни размѣри“: широкъ, необятенъ умъ и дълбокъ — страхъ да те завземе! Дѣятелность за чудо и приказъ. Окрѫжно следъ окрѫжно. Не би било злѣ да се показватъ сѣгисъ-тогисъ нѣкои отъ тия глубокомѫдрѣйши циркуляри. Ето ви два отъ тѣхъ, които скромно се потаватъ въ официалния отдѣлъ на „Училищенъ прегледъ“.

I

Съ окрѫжно № 333 отъ 14 януарий г. Вазовъ забранява употрѣблението въ училищата на ония учебници, които не сѫ одобрѣни отъ светия синодъ. Разбирате цельта на това забранително: трѣбва да се пази православието отъ подигравки или съ други думи, „пазете да не подѣланъ буде напиръть“. Трогателно послушание на училището предъ заповѣдитѣ на черквата! Сега ще трѣбва да се прибѣгне и къмъ други ограждания на учебнитѣ предмети. Трѣбва напр. да се забрани употреблението въ училищата на други български истории, освѣнъ г. Бобчевата, дѣто — ако се не лъжемъ — се чуватъ дрънкания на саби и звънтения на орѫжия предъ боя на Крума съ Никифора. Или пъкъ не трѣбва да се допуща друга зоология за долнитѣ классове, освѣнъ тая на многоученитѣ г-да Златарски, професоръ, и Лазаровъ, едновременния вѣченъ ревизоръ и укротитель на бунтоветѣ, въ която се дава чудесната по своята екзактность дефиниция на бивола, който билъ черенъ волъ, що знаелъ да плава.

Цензурата, налагана на духовнитѣ писания, впрочемъ, си има своята история. Да отбулимъ едно кюшенце отъ нея *).

Още Петръ Великий посѣгналъ върху най-сѫщественното орѫдие на писанието. Въ 1701 г. той издалъ долния указъ: „Калугеритѣ немогатъ да пишатъ никакви писма въ келиитѣ си; тѣ немогатъ да държатъ мастило и хартия въ своитѣ келии, но въ трапезарнята ще има опредѣлено мѣсто за писание и то съ позволението на началника имъ“.

По-сетнѣ, на 25 януарий 1721 г. бѣлъ издаденъ правилникътъ на духовната колегия, дѣто имало долното узаконение за цѣлата русска империя: „Ако нѣкой напише богословско съчинение, то да го не печата, но да го представи въ колегиума. А колегиумътъ трѣбва да разгледа, щото да нѣма въ това писание нѣкое прегрѣшение, противно на православното учение“.

До кѫдѣ може да се продължи правителственото опекунство, може да се види отъ единъ указъ, издаденъ на 10 май 1744 год. Св.Синодъ, като разсѫждава, „че по рафтоветѣ на селскитѣ кѫщи се валятъ въ мръсотия иконитѣ и така сѫ одимени, щото ликоветѣ не се виждатъ; а понеже много чужденци пѫтуватъ и се спиратъ да пренощуватъ въ селскитѣ кѫщи, та могатъ да се присмиватъ; то по тази причина заповѣдва: свещеницитѣ да заповѣдатъ на селенитѣ и сетнѣ пъкъ тѣ, а сѫщо и ония, що се испращатъ отъ архиерейскитѣ домове за наглеждание на черковното благочиние, да гледатъ, щото селенитѣ да държатъ въ пълна чистота иконитѣ си, често да ги измиватъ и да имъ избърсватъ праха, а окаденитѣ икони трѣбва да подновятъ, както подобава. Ако пъкъ на нѣкои икони изображенията се никакъ не познаватъ, то тѣ да се вематъ отъ енорийскитѣ свещенници и да се поправятъ споредъ правилата на светитѣ отци“.

II

Другото окрѫжно № 1165 отъ 4 февруарий т.г. опредѣля условията, при които се позволява отварянието на нови училища. Отъ сега нататъкъ, за да се отвори нѣкое училище, трѣбва инспекторътъ да се е лично увѣрилъ, че има готово училищно здание, което да отговаря на всички педагогически и хигиенически изисквания, и че сѫ набавени чинове, маси, столове, черни дъски и въобще всички училищни потрѣби.

Виждате, че г. Вазовъ не се шегува. Човѣкътъ си кара работата саламъ. Току-така не отваря училище, до като се не увѣри, че то е спретнато нафабрикувано и само съ тревога ожидава неговото разрѣшение. Представѣте си, каква блаженна картина: касitѣ на нѣкоя дребна селска община прѣщятъ отъ алмази; селенитѣ се чудятъ, какво да правятъ толкова съкровище и най-подиръ рѣшаватъ да отворятъ едно школо съ всичкитѣ му тертипи; не липсватъ

*) Съобщенията правимъ по книгата „Очерки исторіи русской цензуры“ отъ А. М. Скабичевски, стр. 1, 5, 12 - 13.

въ него нито педагогически, нито хигиенически изисквания, нито пъкъ нѣкоя училищна потрѣба — всичко е въ редъ. Тогава отиватъ селенитѣ при г. Вазова, отъ далечъ му се кланятъ до поясъ и го молятъ: г. министре, ти баща, ти майка, разрѣши ни да си отворимъ школо. Ученолюбивия министръ издава окржжно № 1165 и като види, че то е испълнено точь въ точь, издава своето поетическо благоволение.

Но възможна е и опака картина, стига окржжното да хвърли единъ строгъ ретроспективенъ погледъ. Много ли отъ сжществуващитѣ училища отговарятъ на изискванията въ окржжното? Кой знае колко сж такива богати училища! Но по-добрѣ е да се не отварятъ никакви училища, щомъ тѣ не удовлетворяватъ условията на г. Вазова. Тогава да се затворятъ всички училища и г. Вазовъ ще почне да съзижда нови съ всичкитѣ имъ удобства. Блазѣ на бждащето поколѣние!

Ботевия „тиранъ развратенъ“ надали би исхитрувалъ нѣщо по-мждро отъ распоредбитѣ на г. Вазова.

Тъкмо на време се появи речьта на г. Вайганда. И усмихнаха се нашитѣ шовинисти, въѕликуваха и нѣмаше граници тѣхната радость. И съ заразителностьта на прозѣвката разпръсна се шовинистическата зараза: нѣма за нея карантини! „Отъ урва на урва и отъ върхъ на върхъ“ (урви и върхове изъ вѣстникарскитѣ колони!) се разнесе викътъ: „Македония е българска!“ Като че ли нашитѣ шовинисти сж се съмнѣвали до сега въ това и като че ли г. Вайгандъ имъ е казалъ нѣщо ново. Но нито едното, нито другото е истина. Г-да шовиниститѣ сж народъ, вѣрующъ въ „завѣтнитѣ идеали за цѣлокупна България“, а г. Вайгандъ нищо особено не е казалъ.

Той се занимава главно съ фонетика и по това надали се много различава отъ прочутитѣ учени професори въ нашето висше училище. Той — както се вижда отъ сказката му — не е нито дълбокъ, нито собствено ученъ. Рѣчьта му напомня една обикновена журнална статия.

И въ нея той си служи съ два аргумента, за да предаде Македония така щедро и беззавѣтно на България. Първия аргументъ е говорътъ на болшинството отъ македонското население, който билъ по-близъкъ до българския езикъ, отколкото до сръбския. Втория аргументъ е численото преобладание на българския елементъ.

Ний нѣма да разглеждаме, до колко вѣрни сж тия аргументи: ний ще ги вземемъ такива, каквито ни сж дадени. Еднаквия, даже напълно еднаквия говоръ не е резонъ, щото една страна да бжде „присъединена“ къмъ друга. Ако хората се водѣха по говора, швейцарската федеративна република отдавна трѣбваше да бжде погълната отъ околнитѣ си държави, сѣвероамериканскитѣ щати отдавна трѣбваше да изчезнатъ отъ земното лице като самостоятелна държава, пъкъ Австрия — да бѣ се вече изгубила въ търбуха на Бисмарка, като Иона во чревѣ китовѣ. Днеска държавитѣ съ различни интереси искатъ самостоятелно сжществувание и никакъ не се ржководятъ отъ „говора“.

Вторния аргументъ на г. Вайганда е още по-слабъ. Ето го:
„Всичкото население на Македония възлиза на 2,275,000 души.

I. 1,200,000 славяни
II. 220,000 гърци
III. 90,000 испански евреи
IV. 70,000 аромѫни (цинцари)

Останалитѣ 695,000 сѫ турци, албанци, татари, мохаджири и др. народности. Значи, славянитѣ иматъ абсолютно болшинство.

Отъ тѣзи 1,200,000 славяни 800,000 души сѫ българи и признаватъ за свой духовенъ глава българския екзархъ въ Цариградъ; нѣщо около 100,000 души сѫ мохамедани или —другояче наречени— помаци, а останалата часть признаватъ гръцкия патриархъ и се числятъ къмъ гръцката партия, па може да сѫ и съ сръбски духъ“ (Преводътъ на д-ръ Ср. Дановъ, Шуменъ стр. 24).

Отъ тия свѣдения,—ако ги приемемъ за безпогрѣшни, при всичко че г. Вайгандъ не ни казва източницитѣ си, — се вижда само, че славянитѣ, а не българитѣ иматъ абсолютно болшинство. А българитѣ съставляватъ само малко повече отъ една трета часть (800,000 на 2,275,000) отъ всичкото македонско население. Тѣ иматъ само едно относително болшинство. Защо тогава се разскачаха и разиграха нашенскитѣ шовинисти? Ами че една такава страна, въ която никоя народность нѣма абсолютенъ превѣсъ, е тъкмо сгодна за една независима федеративна република, а не за прилѣпяние къмъ друга държава, па била-тя даже българската държава.

Знаемъ, че шовиниститѣ ще гракнатъ като черни гарги отгорѣ ни съ виковетѣ: „Но, Македония е наша“! Никакъвъ резонъ не може да вразуми тази пасмина. Ваша е, ще викнемъ и ние, ваша е, но само въ смахнатитѣ ви декламации. А въ дѣйствителность — султанския фесъ е захлюпенъ на Иринъ-пиринъ планина! И до когато вий потривате самодоволно рѫцѣ, подщрекнати отъ единъ господинъ Вайгандъ, до когато вий се ѫбите на сърби и гърци,—„вашата“ Македония ходи съ раздрана и кървава кошуля.

Ирония на историческата дѣйствителность! До като шовиниститѣ — български, сръбски, гръцки — дѣлятъ населението въ Македония на враждебни лагери и го истощаватъ въ безплодни взаимноистрѣбления, — това население стои безпомощно свързано въ кафеза. Съ своя шовинистически лай патриотаритѣ пречатъ за освобождението на Македония. И тази пречка е толкова по-голѣма сега, когато се създава истинското революционно освободително движение! Ето защо македонския Таенъ Революционенъ Комитетъ третира шовиниститѣ като истински народни врагове, наравно съ агаларитѣ.

А, господа шовинисти! Замѣтаха крака преди да възсѣднатъ. Още не освободили Македония и вече я прогласиха за българска. Това би било до припадъкъ комично, ако не бѣше тъй безкрайно печално... Не, господа патриотари, днеска Македония не е нито българска, нито сърбска, нито гърцка, а е турско-султанска! Каква ще бѫде тя утрѣ? — Оставете я сама да си решава! Не забравяйте, че преди да бѫде на тогова или на оногова, Македония е на македонцитѣ.

Ако не знаехме, че вашитѣ тайни въжделения почиватъ на дяволскитѣ рога, ако вѣрвахме, че поне за минутка вий сте способни безкористно да мислите за „македонскитѣ братя“, — ний бихме ви помолили да не повдигате буря въ тъй нарѣченитѣ национални маразы, за да не поженете ураганъ. Но анатомитѣ отдавна сѫ доказали, че сивото вещество въ мозъцитѣ на шовиниститѣ е искълвано отъ мънастирскитѣ врани.

Г. Б.

Нови книги и списания, постѫпили въ редакцията:

Лессингъ, отъ М. М. Филиповъ. Прев. отъ русски Ж. Димитровъ. Цѣна 1 левъ. Варна 1898 год.

А Линколнъ, освободительтъ на робитѣ въ Америка, отъ А. В. Каменски. Прѣв. М. Московъ. Цѣна 60 ст. Търново 1898 год.

Бояринъ Орша, отъ М. Ю. Лермонтовъ. Прев. Стоянъ М. Поповъ. Цѣна 30 ст. София 1898 год.

Изъ Алгебрата. Разложение за IV классъ. Състави Г. Ив. Хесапчиевъ. Цѣна 40 ст. В.-Търново 1898 год.

Простудата и нейната роль при разболяванието отъ Д-ръ Ст. Г. Тончевъ. Цѣна 20 ст. Ст. Загора 1898 год.

Пиеръ и Жанъ, романъ отъ Гюи де Мопасанъ. Прѣвели отъ френски: Б. А. и Д. К. Цѣна 1.20 лева. Руссе 1898 год.

Уставъ на женский клубъ въ гр. Пловдивъ. Пловдивъ 1898 год.

Хронология на политическата история, цивилизация и литература въ всички времена и народи, отъ В. Шлезингеръ. Превелъ и допълнилъ Ив. Денчевъ. Цѣна 1 левъ. Габрово 1898 тод.

Първа любовь (повѣсть) отъ Ив. С. Тургеневъ. Прѣвелъ отъ русски Д. Д. Кръстевъ. Цѣна 70 ст. Вратца 1898 год.

Магиитѣ на науката, съставилъ и издавд Хр. Мадировъ. ч. ч. I, II и III. Ломъ 1898 год.

Сцена, какь единъ мужикъ исхранилъ двама генерали. По Щедрина стъкмилъ К-нъ. Цѣна 15 ст. Севлиево 1898 год.

Сцена, майсторъ Гочо-Зъолямътъ, Пройчо-Гурбетя, сватътъ Нейчо-Чукътъ и Ганчо-Гайлето — празнуватъ 1-й Май. стъкмилъ К-нъ. Цѣна 10 ст. Севлиево 1898 год.

Сравнителенъ Етимологически рѣчникъ на Български язикъ. Съставилъ Г. В. Поповъ.учитель въ Старо-Загорската Дѣвическа Гимназия. Отдѣлъ I-й, книжка втора. Цѣна 50 ст. Ст. Загора 1898 год.

Значение на авторитета въ възпитанието отъ Н. А. Добролюбовъ. Прѣводъ отъ оригинала. Вратца 1898 година. Цѣна 35 ст.

Право Дѣло, мѣсечно обществено-педагогическо списание,

ОБЯВЛЕНИЯ

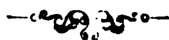

въ 1898 году, получить первые шесть томовъ (т. е. томы 1 по 6) сочиненій В. И. Даля, вмѣсто томовъ, выдаваемыхъ въ 1898 году прежнимъ подписчикамъ. Вторая же половина сочиненій, какъ А. Печерскаго, такъ и В. И. Даля, будетъ выдана этимъ новымъ подписчикамъ въ 1899 году, въ чемъ редакція теперь же и принимаетъ передъ ними обязательство.

Новые подписчики на „НОВЬ“ 1898 года, т. е. лица, не бывшія подписчиками на журналъ въ минувшемъ 1897 г., при уплатѣ за 1898 г. 40 рублей, вмѣсто 24 руб., могутъ получить въ 1898 г.:

всѣ 14 томовъ полнаго собранія сочиненій Андрея Печерскаго и всѣ 10 томовъ полнаго собранія сочиненій В. И. Даля,

а также и тѣ двѣ переплетенныя книги „Живописной Россіи“, которыя выдавались подписчикамъ въ 1897 году; значитъ, вмѣсто двухъ книгъ „Живописной Россіи“, они получатъ четыре переплетенныя книги этого изданія и, вмѣсто 12 томовъ сочиненій А. Печерскаго и В. И. Даля, 24 тома.

Отъ г. г. болгарскихъ подписчиковъ подписка на „Новь“ принимается: у г. Хр. М. Златоустова въ Бургасѣ (Болгарія) и въ главной конторѣ періодическихъ изданій Товарищества М. О. Вольфа въ С. Петербургѣ (Россія), Гостиный дворъ № 21.

Подробныя объявленія высылаются изъ С.-Петербурга безплатно по первому требованію.

„РАБОТНИЧЕСКИ ВѢСТНИКЪ“

„Работнически Вѣстникъ“ излиза веднажъ въ седмицата и струва заедно съ **„Мѣсечната Притурка“** *въ предплата*: за 3 м. 1.25 ст. за 6 м. — 2. 50 ст.; за цѣла година 5 лева: за странство 7 лева:

Абонирането става направо въ администрацията на вѣстника въ Казанлъкъ или още по-добрѣ и по-сгодно при — **Мѣстнитѣ Настоятели.**

„НАРОДЪ“

Органъ на работническата социалъ-демократически партия.

Излиза всѣка сѫбота

Абонамента въ предплата:

За въ България	за година	8 лева
	„ 6 мѣсеца	4 „
	„ 3 „	2 „
За въ странство	„ година	10 „

Абонирането се смѣта всѣкога отъ началото на всѣко тримѣсечие и става направо въ редакцията му въ София и въ пощенскитѣ станции на Княжеството.

ГОД. II. ЮНИЙ КН. VI.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

на

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ПРУДОНЪ, КАТО ИДЕОЛОГЪ НА ДРЕБНАТА БУРЖУАЗИЯ.

Отъ д-ра на философията

М. Филиповъ.

(Продължение отъ кн. IV).

Намѣсто да оцѣни по достоинство баналнитѣ твърдения на Бастиа за „законностьта на процента върху капитала“, Прудонъ, като се отклания отъ прямия отговоръ, поиска отъ своя противникъ, щото онзи, отъ своя страна, да докаже несъстоятелностьта на теорията за безплатния кредитъ. Отъ формална гледна точка, Прудонъ, разбира се, е билъ правъ: Бастиа, като се е стремилъ да напечати своитѣ статии въ вѣстника на Шевйо,[1]) показвалъ се е, като че иска да опровергне теорията на социалиститѣ и демагозитѣ, а въ сжщность, намѣсто опровержение, той се е задоволилъ съ повторение на общеизвѣстнитѣ формули на вулгарната политическа економия. Но ако Прудонъ въ дѣйствителность разбираше истинската природа на капиталистическото производство, то, несъмненно, той не би срѣщналъ нѣкоя особна мжчнотия да се срази съ противника върху избраната отъ последния територия.

А какво отговори Прудонъ на своя противникъ?

Преди всичко Прудонъ подчерква своята запознатость съ германската философия, като знаеше много добрѣ, че на тази почва Бастиа е съвсѣмъ неспособенъ да каже каквото и да било друго, освенъ глупави шеги. По въпросътъ на Бастиа, законенъ ли е процентътъ върху капитала, или не е законенъ? Прудонъ отговори, като се опира върху диалектиката на Хегеля, която Прудонъ, въ ролята си познавачь на германската философия, често смѣсва съ антиномиитѣ на Канта. Най-простия начинъ да се разреши противоречието, споредъ Прудона, състои се въ това, че ний сме длъжни да внесемъ понятието за р а з л и ч и е т о. Въпросътъ: законенъ ли е процентътъ върху капитала, или не е законенъ, не допуща само единъ отговоръ. Да, процентътъ върху капитала въ извѣстна епоха се явява законенъ; не, той не е законенъ въ друга епоха. Тука очевидно у Прудона има идея за еволюцията и за смѣняване

---

[1]). Въ миналата статия погрѣшно е напечатано Шове, а на стр. 108, редъ 14 отдолѣ (въ прев. 344 стр., 24 редъ отгорѣ) трѣбва да се чете намѣсто: „като се заложи кжщата . . . проценти“ — „не ще може да се взематъ по таквисъ заеми проценти“,

на учрежденията, което показватъ и приведенитѣ отъ него примѣри. Многоженството, казва той, за извѣстна епоха е било законно. тъй като е отстранило общностьта на женитѣ; сега то се осжжда, като противно за достоинството на жената, и се наказва съ заточение въ галеритѣ.

Тъй сжщо, казва Прудонъ, да се взиматъ проценти въ извѣстна епоха е било законно и справедливо, „тъй като въ онова време централизацията на кредита и размѣната още не бѣ възможна.“ Сега процентътъ не е законенъ, понеже централизацията стана нужда на времето. „Азъ казвамъ, притуря Прудонъ, че обществото е длъжно да ми достави безпроцентенъ кредитъ и погашение. Процента азъ наричамъ кражба.“

И така, доказателствата на Прудона се свеждатъ къмъ следующето:

1) Процентътъ нѣкога е билъ законно и справедливо учреждение, а именно, до като не бѣ възможна централизацията на кредита.

2) Сега такава централизация е възможна и тя се стреми къмъ бесплатния кредитъ.

3) Следователно, сега процентътъ е незаконенъ и е равносиленъ на кражба.

Ясно е, че Прудонъ бѣше длъженъ да докаже второто отъ приведенитѣ положения, а именно, че наистина е настжпилъ историческия моментъ, когато обществото има силата и срѣдствата, които му позволяватъ да дава на всичкитѣ свои членове безплатенъ кредитъ. Ний знаемъ, че Бастиа, за да докаже законностьта на процента, бѣше измислилъ нелѣпата фикция, споредъ която всѣки капиталистъ създава съ собственния си трудъ кредитиранитѣ нему капитали, ужъ подобно на човѣка, който кредитира на другиго брадва, направена отъ самия ѝ собственникъ. Намѣсто да покаже на Бастиа, че такава фикция само заплита въпроса, Прудонъ исказва мисли, които се свеждатъ къмъ това, че длъжницитѣ „никакъ не се нуждаятъ отъ услугитѣ на кредиторитѣ.“ „Въображаемата услуга, правена отъ кредитора, зависи единственно отъ злата воля и неопитностьта на обществото. Кредитътъ, който сжществува въ съвременното общество, прилича на кредита, който морския пиратъ оказва на роба, когато му дари свобода срѣщу откупъ.“ „Азъ протестирамъ, казва Прудонъ, противъ вашия кредитъ съ 5%, защото обществото има силата и, следователно, длъжно е да ми достави кредитъ съ нула проценти, а ако то ми го отказва, то азъ обвинявамъ обществото, както и васъ, въ кражба; азъ казвамъ, че обществото се явява съучастникъ, укриватель на кражбата.“

Бастиа сравнява заема съ продажбата; на това Прудонъ възражава, че, напр., шапкаринътъ получава за своитѣ шапки тѣхната стойность, — не повече, и не по-малко; но капиталистътъ, който дава въ заемъ, получава повече отъ първоначалния капиталъ.

Именно тъй възражение на Прудона, което на пръвъ погледъ се показва доста вѣско, искарва на явѣ, че той е билъ далечъ отъ

да види, истинския източникъ на капиталистическата печалба и да разбере смисъла на капиталистическата размѣна. И наистина, именно по поводъ на туй сравнение заема съ продажбата, Прудонъ би трѣбвало да си зададе следующия въпросъ. Ако шапкаринътъ продава шапкитѣ по тѣхната дѣйствителна стойность, то по какъвъ начинъ, въобще, е възможно да се извлича печалба изъ продованитѣ стоки? По какъвъ начинъ е възможно капиталистическото натрупване и може ли то да се отождествява съ онова на лихварскитѣ проценти? Но тъй да се туря въпроса е било възможно само при условието да се анализира процесътъ на производството; като се върти въ сферата на размѣната продукти срѣщу продукти, или макаръ на продукти срѣщу пари и на пари срѣщу продукти, не е било възможно даже да се доближи до правилното решение на задачата.

При тъкава неясность въ основнитѣ понятия, не е чудно, че искустната диялектика на Прудона не му е помогнала да излѣзе изъ массата противоречия и затруднения.

Като туря законитѣ на размѣната на чело на своята теория, Прудонъ придава сѫщественно значение на развитието на размѣната на капиталитѣ, съглеждайки въ това даже сѫщностьта на капиталистическия прогрессъ. На туй Бастиа възрази, че Прудонъ смѣсва следствието съ причината, която ускорява тѣхната циркулиция. Репликата на Прудона въ тоя случай е съвсѣмъ слаба. Той казва, че е готовъ да признае, подиръ учителя на Бастиа — Сея, че всѣко премѣстване на стойностьта само по себе си вече създава стойность и че въ тоя смисъль търговецътъ и банкеринътъ заслужаватъ възнаграждение. Но това, споредъ Прудона, само подтвърдява неговия собственъ възгледъ на циркулацията на капитала.

Причина на богатството, казва Прудонъ, се явява не капиталътъ, но циркуляцията на капитала, оня родъ услуги, продукти, стоки, стойности, имоти, който въ политическата економия се нарича движение или циркулация, и че, въ сѫщность, „съставлява цѣлото съдържание на економическата наука.“ За тази услуга ние плащаме на тогова, който я прави; но ние утвърждаваме, че ако се говори за капиталитѣ въ сѫщия смисълъ на думата, или за паритѣ, тогава отъ обществото зависи да ни позволи да се ползуваме съ тѣхъ и при туй безплатно. „Разбирате ли вие сега, — всклицава Прудонъ, — гдѣ се намира истинския центъръ на тяжестьта въ социалния въпросъ“.

И тъй, споредъ Прудона, капиталътъ, въ смисълъ на средства за производство и даже на средства за циркулиция, несъмнѣнно прави „услуги“, които искатъ „таквосъ сѫщо възнаграждение, както и услугата на земледѣлеца и лозаря.“ Друга работа представлява паричния капиталъ или „капиталътъ въ собствения смисълъ на думата.“ Тоя последния се ползува отъ процента само въ силата на туй, че обществото допуска „лъжата и ограбването.“

Като показа такова „глѫбоко“ разбиранме сѫщностьта на социалния въпросъ, т. е. като смѣси съ него единъ твърдѣ

частенъ и сравнително третостепененъ въпросъ за борбата съ лихварството, Прудонъ се мжчи да оправдае себе си отъ хвърления му отъ страна на Бастиа укоръ въ туй, че той, Прудонъ, ужъ искуственно възбужда страститѣ, разглеждайки работницитѣ и капиталиститѣ, като два антагонистични класса. „Вие напразно се мжчите, казва Прудонъ на своя оппонентъ, като се силите да ми докажите съ примѣри, че всѣки работникъ до извѣстна степень е тъй сжщо капиталистъ и се занимава съ дѣлото на капитализацията, т. е. кара да му плащатъ проценти. Кой ли можеше нѣкога да отрича това! Кой ви каза, че онова сжщото, което ние признаваме справедливо по отношение на капиталиста, ще бжде отхвърлено отъ насъ по отношение работника?"

Така че, не само не обори баналноститѣ, изказани отъ Бастиа относително работницитѣ, които ужъ произвождатъ за себе си средства за производство и получаватъ предприемаческа печалба отъ своята работа, — Прудонъ съ двѣтѣ си ржцѣ се подписва подъ тая теория, която не може да различи наемния фабриченъ трудъ отъ труда на самостоятелния занаятчия. Подиръ това не е мжчно да се сѣтимъ, колко проницателенъ трѣбва да бжде анализътъ на стойностьта, или нейното парично изражение — цѣната у Прудона.

„Ние знаемъ, — казва Прудонъ, — че стойностьта на всѣка стока или услуга, при сегашнитѣ обстоятелства, може да бжде разложена на следующитѣ съставни части: 1) Сурови материали. 2) Погашение на средствата за производство и прехранвание. 3) Работна плата. 4) Процентъ отъ капитала."

Това е все сжщото, което поддържаше Бастиа, това е оная сжщата буххалтерска гледна точка, която распредѣлява работническата плата на всѣка единица на произведената стока съ цель да докаже, че работническата плата, а заедно съ нея и печалбата, е елементъ на цѣната: като че качванието или паданието цѣната на стоката се опредѣля не съ туй, що струва производството въ свързка съ конкуренцията, а „съ желанието" на отдѣлния капиталистъ да получи по-голѣма или по-малка печалба, или да плаща на работника повече или по-малко отъ средната норма*)

Споредъ Прудона, социалния въпросъ се свежда към унищожението на четвъртата изъ посоченитѣ съставни части на цѣната, а именно процентътъ за капитала. Но колко смжтно си представлява той природата на тоя процентъ, показва вече твърдението на Прудона, че „даже всички работници сж испаднали въ грѣха на лихварството." Но истинската мисъль на Прудона още по-добрѣ се изказва въ следующето предизвикване, хвърлено отъ него на противника.

„Явява ли се неравенството на капиталистическата печалба основна причина на физическото, моралното и интеллектуалното злополучие."

---

*) Ср. моитѣ статии: „Социологическитѣ идеи на К. Марксъ." „Научное Обозрѣніе" 1897, № 1—4.

Ето въ какво се състои сжщинския секретъ на Прудона! Неговия „работникъ“ това не е пролетарий, а дребенъ собственникъ, владѣтель на неголѣми средства за производство, занаятчия, дребенъ земледѣлецъ. За такъвъ маничекъ буржуа въпросътъ за неравенството на капиталистическата печалба е, наистина, въпросъ за животъ и смърть. Едрия капиталъ заплашва го съ крайне погубвание, истиква го постепенно ту отъ единъ, ту отъ други клонъ на производството, а едно отъ най-мощнитѣ орждия на този едъръ капиталъ се явява евтиния кредитъ. Да се очудваме ли на туй, че идеологията на дребната буржуазия издига въ принципъ абсолютното равенство на печалбитѣ и равенството на условията на кредита за всички, изобщо предприемачи и производители?

Разбира се, не съ такива доводи можеше да се измѣсти отъ позицията противника, който е твърдѣ лекомисленъ, но не е лишенъ отъ французско остроумие.

Бастиа угади едно отъ най-слабитѣ мѣста въ аргументацията на Прудона. Въ сжщото време, когато Прудонъ водѣше препирня съ Бастиа, случи му се да се защищава отъ нападението на много по-опасни противници, а именно на Луи Блана и на Пиера Леру. Прудонъ отъ своя страна нахвърли се съ ожесточение върху „авторитетния“ държавенъ социализмъ, съглеждайки въ него нова форма деспотия. Отъ туй се и възползува Бастиа. „Какъ, — казва той въ своя новъ отговоръ на Прудона, — вие си въображавате, че отмахнахте фикцията за държава и сжщото време вие туряте на нейно мѣсто фикцията за обществото, и това общество се надарява отъ васъ съ власть, която е необходима за декретирването на безплатния кредитъ.“

Прудонъ пакъ отбѣгва прекия отговоръ, но тука напуща почвата на философията и се обръща къмъ историята. Той чете лекция, въ която се опитва да изследва историческото происхождение на процента. Споредъ мнѣнието му, източника на процентнитѣ заеми била морската търговия, а именно тъй наречения бодмерейний договоръ, който представлява, въ сжщность, единъ видъ осигуряване.[1]) Повече отъ съмнително е, че такъвъ е билъ дѣйствителния източникъ на процента. Въ туй историческо посочване на Прудона основателно е само твърдението му, че, при неразвито капиталистическо производство, височината на процента въ значителна степень зависи отъ риска, на който се подхвърлятъ по-голѣмата часть отъ търговскитѣ и промишленнитѣ предприятия, така че голѣмия процентъ се явява единъ видъ премия за осигуряване. Нѣма съмнѣние, затова, че намалението на риска въ предприятията и увеличението на общественната безопасность, подобрението на пжтищата за съобщение—всичко това докарва намаление на онаа глав-

---

[1]) Франц. contrat à la grosse. Бодмерея има източника си въ гръко-римското foenus nauticum, условенъ заемъ, при който длъжникътъ отговарялъ за капитала и процентитѣ само при условието, че предметътъ, срѣщу който е даденъ заема, благополучно свърши морското пжтувание.

но часть отъ капиталистическата печалба, която съставляваше по-напредъ премия за осигуряване; да се смѣсва тая часть съ всичката печалба на капиталиста, който произвежда стоки, това е груба погрѣшка, която показва неразбирането на истинския източникъ на капиталистическото натрупване. Въпросътъ за намалението на лихварския процентъ, въ висока стѫпень важенъ за дребнитѣ собственници и дребнитѣ производители, въ едрото производство почти се отмахва, тъй като на голѣмитѣ предприемачи въ Франция, въ Англия, въ Холандия и сега вече е достѫпенъ кредитъ съ не повече отъ 2% годишно. Такова намаление, разбира се, не можеше да остане неизвѣстно за Прудона, макаръ кредитътъ въ негово време и да не бѣше тъй евтинъ, както сега. Но и тоя фактъ бѣ разбранъ отъ него наопаки, тъй като той смѣсваше паричния процентъ съ печалбата отъ капитала. Той не можеше да не види, че намалението на процента неможе да унищожи печалбата; но нему и въ умъ не идвало, че печалбата може да сѫществува даже при безплатния кредитъ, и че дѣлътъ на капиталиста, въ сравнение съ работницитѣ, може понѣкога да се увеличи даже при значително намаление на лихвата,—думата е, разбира се, за заемитѣ, съ които се ползуватъ голѣмитѣ предприемачи.

Не е чудно, че при такова неразбирание природата на печалбата, Прудонъ е принуденъ да дойде до заключението, че всѣки трудъ въспроизвежда само своята собственна стойность. И той не само не се спира предъ тоя изводъ, но даже го смѣта до толкова очевиденъ, колкото и онова положение, че цѣлата нация не може сама себе си да експлуатира. Принципътъ на процента, казва Прудонъ, е сѫщото, което е и принципътъ „на чистия продуктъ" (т. е. на печалбата). Въ силата на тоя принципъ, е възможно сѫществуванието на хора, които живѣятъ „фактически и правомѣрно" безъ всѣкакъвъ трудъ. За да убеди Бастиа въ „нелѣпостьта" на тоя принципъ, Прудонъ разсѫждава така:

„Ако принципътъ на чистия продуктъ е справедливъ за отдѣлнитѣ личности, тогава той е справедливъ и за нацията. И тъй, ако, напримѣръ, ние оцѣнимъ движимия и недвижимия капиталъ на Франция въ 132 милиарда, което ще даде, по 5%. 6 милиарда 600 мил. въ година, тогива поне половината отъ французския народъ, ако поиска, може да живѣе, безъ да работи нищо. Въ Англия, гдѣто натрупания капиталъ е много по-голѣмъ, отколкото въ Франция, но населението е много по-малко, само отъ волята на нацията зависи, щото всички, отъ кралица Виктория до последния работникъ въ Ливерпулъ, да живѣятъ като рентиери, расхождайки се съ бастунче въ рѫка и скитайки се по митингитѣ. Оттука произтича очевидното абсурдно твърдение, че, благодарение на своя капиталъ, такава нация има по-голѣмъ приходъ отъ оня, който е създаденъ отъ нейния трудъ."

Но какво нѣщо е капиталъ на цѣлата нация, Прудонъ не си дава трудъ да обясни това. Разбира се, че ако нацията се състои отъ лицата А, В, С и т. н., които получаватъ печалба, трѣбва да

има нѣкакви лица, които даватъ на първитѣ възможность да я получатъ. Ако земемъ цѣлата съвъкупность отъ предприемачи и работници, тогава, само отъ себе си се разбира, тая съвъкупность, кръстена съ името нация, не може да получи „повече приходъ, отколкото е създадено отъ нейния трудъ“ ; но това никакъ не е вѣрно за отношенията между двата класса, които съставляватъ казаната група. До колко е наивно представлението на Прудона за капиталистическото натрупвание, ясно е отъ туй, че той се опитва да го обясни съ чисто аритметическата теория за сложната лихва, споредъ която, както се знае, даже най-малкия капиталъ въ течението на дълго време може да създаде миллиарди : остава ни само да се чудимъ на непредвидливотьта на работницитѣ, които, споредъ тая теория, лесно могатъ да станатъ миллионери, като турятъ, една рубла въ спестовната касса и като оставатъ да се ползуватъ отъ плодоветѣ на сложната лихва своитѣ потомци на нѣкое хилядно поколение. Прудонъ си представлява, че господството на капитализма се създава единственно съ даванието пари подъ лихва; това не му бърка да сравнява капиталиста съ графинята Страфордъ, която въ едно прекрасно утро испѫдила отъ своитѣ чифлици 17,000 селяни, при което Прудонъ надали ще твърди, че графинята се е занимавала предварително съ лихварство.

Ние виждаме, че Прудонъ се опитваше да намѣри историческия источникъ на процента въ морската търговия на старитѣ народи. Тука той поне стоеше върху почвата на фактитѣ, макаръ и не пълни, и едностранчиво избранни. Но като оправда процента отъ историческа гледна точка, трѣбваше пакъ да го събори ; но тъй като това не може да достигне оня, който не си е обяснилъ природата нито на процента, нито на печалбата, оставаше му да прибѣгне до помощьта на притчитѣ и приказкитѣ, и Прудонъ съчини своята извѣстна басня за миллионера и пролетария, като я допълни съ своеобразна робинзонада.

Миллионерътъ пада въ водата; пролетарий минава покрай него; миллионерътъ моли за спасение; пролетарий иска за тая услуга единъ миллионъ. Миллионерътъ му припомнюва религията, морала, човѣщината. „Вие ще речете, — обръща се Прудонъ къмъ Бастиа, — че религията, моралътъ, човѣщината нѣматъ нищо общо съ процента? Азъ съмъ на сѫщото мнѣние и именно затова осѫждамъ процента“.

Такава е цѣлата робинзонада, измислена отъ Прудонъ и която трѣбва да покаже, че Робинзонъ, който е създалъ всичкитѣ си орѫдия съ труда на своитѣ си рѫцѣ, при всичко туй може да стане лихваринъ, който жестоко ограбва новитѣ преселеници, които претърпѣли корабокрушение. На бащата на едно семейство Робинзонъ предлага своята лопата и човаль семе, като иска за това 99% отъ плода, а за събиранието на лѣковити трѣви иска, щото дошлия да му даде дъщеря си за наложница. Но ето Робинзонъ се е разболѣлъ и неговата бивша робиня, отъ своя страна, иска процентъ, а именно цѣлия имотъ на Робинзона, и Робинзонъ

отъ отчаяние умира. Макаръ тая робинзонада, наистина, напомнува извѣстни углавни процеси, нерѣдки въ страни, гдѣто случаитѣ играятъ първа роля въ живота, но опитътъ да се обясни по тоя начинъ цѣлата тайна на капиталистическото натрупване до толкова е несъстоятеленъ, че надали заслужва оборване. Капитализмътъ ражда множество прест҄ъпления; но да се вади това изключително отъ разбойничеството, е опитъ съвършенно безнадѣжденъ.

Бастиа възрази на Прудонъ, че двѣтѣ негови иллюстрации се отнасятъ до случаи, когато „всичкитѣ закони на политическата економия губятъ силата си"; на това възражение Прудонъ пакъ не намѣри ясенъ отговоръ. Но, за щастие на Прудонъ, неговия противникъ възбуди новъ въпросъ, а именно за туй, какъ се измѣнява печалбата въ зависимость отъ уголѣмението на капиталитѣ? Това даде на Прудона възможность да пренесе препирнята на друга почва. Бастиа казва, че, съ постепенното порастване на капиталитѣ, абсолютния дѣлъ, който отива въ полза на капитала, се увеличава, когато относителния пъкъ се намалява,—обратно, по отношение къмъ труда, при порастванието на капиталитѣ ужъ се увеличава както абсолютния, така и относителния дѣлъ, който се припада въ негова (на труда) полза.

Доказателствата, които дава Бастиа, сѫ твърдѣ повърхностни и произволни. Тъй, намѣсто да докаже, че съ порастванието на капиталитѣ, печалбата се увеличава абсолютно, но се намалява относително, той казва, че това „не иска доказателства". Дѣйствително, не иска: тъй като Бастиа предварително измислюва случай, когато относителния дѣлъ, който отива въ полза на капитала, намалява се съ порастванието на капиталъ. Като чулъ, вѣроятно, нѣщо за теорията на поземелната рента и като збърка рентата съ печалбата, Бастиа избира случай, когато първитѣ 100 фр. отъ капитала даватъ 5%, вторитѣ само 4, третитѣ 3 и т. н. При туй се оказва, че 200 фр. даватъ 9 фр. печалба, т. е. абсолютната печалба се е увеличила, а относителната се е намалила, което и трѣбвало да се докаже. Подиръ това вече, разбира се, не бѣше трудно да се докаже, че „дѣлътъ на труда" всѣкога расте и относително и абсолютно съ ръста на капитала; а оттука ново заключение: „за да се намали процента, трѣбва да се увеличатъ капиталитѣ".

Прудонъ имаше пълно основание да нарече цѣлото това разсѫждение „глупава мистификация". За жалость, и тозъ пѫть той не се ограничи съ раскритието шарлатанството на Бастиа, но, отъ своя страна, направи едно пресмѣтание, до толкова фантастично, че даде на противника въ рѫцѣтѣ ново орѫжие.

Прудонъ преди всичко си тури за цель да докаже, че порастванието на капитала не всѣкога намалява процента. За доказателство той разгледа положението на француската банка. Капиталътъ на банката съставлявалъ въ това време 90 милл.франка. Процентътъ условенъ между банката и държавата, съставлявалъ 4% въ годината: това дава, казва Продунъ, 3.600.000 фр. въ годината. Акциитѣ на француската банка номинално струватъ 1000 фр. и да·

ватъ 40 франка приходъ; но на бурсата цѣната имъ достига 2400 фр. и лесно могатъ достигна до 3000 фр. Това означава, казва Прудонъ, че капиталътъ на банката, намѣсто 4 процента, дава 8 или даже 12 процента.

И така, казва той, финансовия механизмъ даде възможность до оперира съ 90 милл. тъй, че като да сѫ биле наистина 400 или 450 миллиона.

Ако се туримъ на гледната точка на Бастиа, тогава ще излѣзне, че кредитнитѣ операции, които сѫ увеличили бурсовата стойность на книжата, заедно съ туй сѫ увеличили процентътъ отъ 4 на 8 или на 12 — като че ли процентътъ, исплащанъ по купонитѣ, пораства пропорционално съ курса на книжата. Да обори такава една теория, разбира се, Прудонъ сполучва.

Прудонъ забелѣзва, че видимото увеличение на капитала на французската банка достига по следующия начинъ.

За да се избѣгне мѫчното пренасяние на металическата монета, банката пусна билети (billets de banque), съ които исплаща полицитѣ, препращанията, чековетѣ и т. н. Банковитѣ билети сѫ двойно обезпечени: съ металическата монета, която се намира въ кассата на банката, и съ цѣннитѣ книжа, които се намиратъ въ нейния портфель, и за това ги даже предпочитатъ предъ металическата монета.

„Ако говоримъ абсолютно, — забелѣзва Прудонъ, — банката може да се мине съвсѣмъ безъ капиталъ и безъ налични пари“ ; за това стига да си въобразимъ, че владѣтелитѣ на банкови билети никога не ще помислятъ да ги размѣнятъ на злато. Прудонъ, обаче, вижда че практиката далечъ не се съгласява съ теорията. Но това насъ тука не ни интересува. Презъ времето, когато се увеличава пусканието на билетитѣ, казва Прудонъ, процентътъ пада. Ако, напр., капиталътъ на банката съставлява 90 милл., а билетитѣ сѫ пуснати на 112, тогава фиктивния капиталъ (22 милл.) съставлява приблизително $^1/_4$ отъ дѣйствителния (90 милл.) и процентътъ трѣбва да падне отъ 4 на 3. Съ туй достатъчно се обориватъ твърденията на Бастиа. Прудонъ не се задоволява съ туй, а се опитва да докаже, че сѫщия принципъ може, най-сетнѣ, да докара пълното унищожение на процента.

Банката, казва той, като постоянно пуска билети, натрупала е вече 431 милл. франка златни. Това страшно натрупване на металическата монета е най-блѣскавото доказателство за необходимостьта отъ безплатенъ кредитъ.

Капиталътъ на банката, казва той, съставлява 90 милл. „Въ кассата се намиратъ днесъ, 31 декемврий 1849 год., 431 милл.“. Суммата на пуснатитѣ банкови билети е 436 милл. Капиталътъ на банката стана почти петь пѫти по-голѣмъ; условенния процентъ е 4 %, следователно, банката трѣбва да дава сега пари по $^4/_5$ % [1].

Като дойде, по такъвъ начинъ, до заключението, че чрезъ пус-

[1] У Прудона е $^3/_4$, но това е очевидна погрѣшка, макаръ това число на всѣкадѣ по-нататъкъ се повтаря у него.

сканието на билети, банката фактически вече намали процента отъ 4 $^0/_0$ до $^4/_5$ $^0/_0$ и че, следователно, банката просто граби своитѣ длъжници. Прудонъ си въобразява, че социалния въпросъ е решенъ окончателно. Тука именно той развива своята теория за капитала, която въсхити неговия нѣмски поклонникъ, Мюлбергера, но не съвсѣмъ добрѣ усвоена отъ тоя ученикъ на Прудона.

Прудонъ, наистина, казва, че за обществото „чистия продуктъ съвпада съ валовия и че, сѫщо тъй, капиталътъ за обществото е тождественъ съ продукта. Само въ частното ступанство капиталътъ се отличава отъ продукта. „И тъй, казва той, ако процентътъ на наличнитѣ пари падне до $^3/_4$ $^0/_0$, т. е. до нула, тъй като $^3/_4$ $^0/_0$ е само възнаграждение за трудоветѣ на банката, тогава и процентътъ на стоката ще падне до нула, а подирѣ, по аналогия на принципитѣ и фактитѣ, той ще бѫде до нула и за недвижимитѣ имоти. Поземелната рента и наемната плата за недвижимъ имотъ трѣбва да преведатъ къмъ исплащанието на погашението (amortissement). Мислите ли вий, почитаемий господине, пита Прудонъ противника си, че туй ще побърка да живѣемъ въ кѫщи и да обработваме полетата? Тази теория, провъзгласена отъ д-ра Мюлбергера за гениална, най-добрѣ доказва, че Прудонъ смѣсваше процента по кредитнитѣ операции съ рентата и съ капиталистическата печалба, а следователно, еднакво не разбираще природата на всички тия економически категории. Ако да знаеше той, че рентата и печалбата могатъ да привишатъ банковия процентъ въ много пѫти и че сѫщитѣ тия акционерни дружества, които лесно заематъ пари 2$^0/_0$, винаги получаватъ отъ своитѣ индустриални предприятия 10, 20, а и понѣкога и 50$^0/_0$ печалба, тогава, разбира се, не щѣше да може да утвърждава, че предоставянието на всички безплатенъ кредитъ съ едно драскване на перото ще унищожи и рентата, и всички видове печалба.

Прудонъ увѣрява, че неговата „радикална реформа“ може да му даде сюжетъ за „десетина голѣми тома“, и като за опитъ наема се да докаже, че францускиа народъ плаща на банката не 40 миллиона условени проценти, но 1600 миллиона. Доказателството е следующето. Като приемамъ суммата на ипотечнитѣ заеми въ 12 миллиарда, полици въ 6 миллиарда, командитния дългъ (т. е. на дружествата на вѣра) въ 2 миллиарда и държавния дългъ въ 8 миллиарда, ще получимъ всичко 28 миллиарда. „Това е дългътъ на земледѣлието, индустрията, търговията, съ една дума, на труда, който произвежда всичко, и на държавата, която не произвежда и исплаща труда, — къмъ капитала“. Като приемемъ за срѣдня норма на процента въ 8$^0/_0$, ще получимъ приблизитело 1600 милона, плащани на капитала, което прави 160$^0/_0$ намѣсто условеннитѣ 4$^0/_0$.

Който, подобно на Прудона, си въобразява, че принадената стойность се създава независимо отъ производството, само чрезъ акта на размѣната, и че сѫщата размѣна чудодѣйственно създава арендната плата за кѫщитѣ и поземелната рента, оня, разбира се, ще бѫде убеденъ отъ неговитѣ доказателства и ще почне като него,

да декламира тиради противъ ажиотажа, лихваритѣ, банкеритѣ, маклеритѣ и коммисионеритѣ, макаръ всички такива тиради нито най-малко да не обясняватъ „сѫщностьта на социалния въпросъ“.

Прудонъ сериозно вѣрва, че въ 24 часа, съ проста една реформа на французката банка, „безъ диктатура, безъ коммунизмъ, безъ фаланстеръ, безъ Икария и безъ триади“ той ще сполучи „да удвои производството и учетвери благосъстоянието на работника,“ „Декретътъ отъ 12 пункта, издаденъ отъ националното събрание, е едно просто обяснение на този фактъ, че французската банка, вследствие на уголѣмението на нейния металически запасъ, стана национална банка, и че, следователно, тя е длъжна да работи въ името и за смѣтка на нацията и да намали шконтото до $^3/_4$%,— и революцията на три четвъртини е свършена.“

И тоя отъ най-ексцентричнитѣ изъ съставителитѣ на проекти за общественото благополучие имаше при туй смѣлостьта да противополага себе си на „утопиститѣ“!

По-нататъшната полемика между Бастиа и Прудона представлява малъкъ интересъ, тъй като Бастиа, очуденъ отъ доказателствата на Прудона, не всѣкога ги разбира, като приписва, напр., на Прудонъ мисъльта да обогати народа съ пускането на кредитни билети, каквито бѣха прочутитѣ ассигнации, измислени отъ Лоу. Тая мисъль, разбира се, е чужда на Прудонъ. Макаръ и той да допусна „въ теория“ възможностьта да се мине безъ металически фондъ и да се замѣни той съ довѣрието на публиката, но на практика той е много по-предпазливъ и направо подчертава, че неговата „народна банка“ се явява като преобразование на сѫществуващата французска банка, тая привиллегирована банка, рѫководена отъ г. Аргу. „Тая банка вие, разбира се, не подозирате въ симпатии къмъ книжнитѣ пари или къмъ ассигнациитѣ, тая банка ей-сега има 472 милл. въ слитки и монети и ще погълне най-сетнѣ единъ миллиардъ, ако само нейното управление захване да издава билети за малки суммi и нареди нови филиални отдѣления“.

Бастиа всичко това не е разбралъ.

Едничкото, което още може да се извлѣче отъ по-нататъшнитѣ писма на Бастиа, това е неговата защита „на свободата на банкитѣ“.

Макаръ Бастиа далечъ и да не е притежавалъ даже досѣщанието на практиченъ човѣкъ и въ банковото дѣло е разбиралъ по-малко отъ Прудона, все пакъ у него блѣсна мисъльта, че съ нѣкои измѣнения, проектътъ на Прудона може да се окаже, наистина, „не лошъ“, но никакъ не отъ гледна точка „на пролетарията“. Защо наистина *капиталиститѣ* да не се домогватъ, разбира се, не до безплатния, но поне до възможно най-евтинъ кредитъ? Стига разпорежданието съ този кредитъ да не бѫде въ рѫцѣтѣ на диктаторитѣ-демагози, които основаватъ „национални работилници“. Бастиа щѣше съ готовность да признае даже пълната безплатность на кредита, ако не го удържваха отъ това съвсѣмъ други причини: бидейки не въ състояние да различи паричния процентъ

очевидна: ако, наистина, такава банка да бѣше основана, щѣше въ резултатъ да излѣзе полза за капиталиститѣ, които нѣмаше да се откажатъ да се въсползоватъ отъ тая нова форма на безплатна държавна субсидия. Съвсѣмъ не може да се разбере, какъ можа Прудонъ да испустне изъ предъ видъ пълната прилика на предлаганитѣ отъ него кредитни операции съ ония помощи, които твърдѣ често се даватъ отъ правителствата въ различнитѣ страни на голѣмитѣ акционерни компании и на другитѣ капиталистически прдеприятия. Да ставатъ непокѫтнати всичкитѣ основи на производството и распредѣлението и да се преобразува държавната банка въ учреждение, което дава безплатенъ кредитъ, мигаръ това не ще рече, да се отвори пѫть на капитала за въ държавнитѣ сандѫци,—пѫть и безъ туй понѣкога достатъчно отворенъ.

Разбира се, тази мѣрка можеше да бѫде полезна и за мнозина отъ дребнитѣ капиталисти, които би се въсползували отъ държавния кредитъ. Но да се предположи, че, като се остави всичко друго по старому, може да се декретира ползуванието отъ държавния безплатенъ кредитъ сѫщо и отъ пролетариитѣ, това ще рече да изказвашъ пълно неразбирание естественната свързка, която сѫществува между държавнитѣ учреждения и економическото могѫщество на тѣзи или други класси на обществото.

За да се разбере правилното отношение, изискваха се съвсѣмъ други начини на изследвание, съвсѣмъ другъ талантъ отъ оня на Прудона,—тоя блѣскавъ риторъ, който пишеше по нѣкога съ слога на шиллеровскитѣ „Разбойници,“—тоя любитель на парадокситѣ и противоречията, неспособенъ, обаче, глѫбоко да анализира обиколното и който нито веднъжъ не се издигна надъ чисто бакалския протестъ противъ едрия капиталъ, който все повече съсипва дребнитѣ предприемачи.

Прев. Н.

ПОДИРЪ БУРЯТА.

(Повѣсть отъ революционото време)

Часть II.*)

XI.

Елена съ разбити надежди, отчаяната отъ своето семейство, потърси приютъ подъ бащината стрѣха. Нейната майка я посрѣщна съ черна кърпа привързана. Баща ѝ бѣха съсѣкли черкези по къра, кога се връщалъ въ кѫщи. Елена пожали баща си, но друга по-голѣма рана на сърдцето заглуши тая скърбъ. Въстанието, на което тя служаше, даде многочисленни жертви. Нещастницитѣ, избѣгали отъ огъня и ножа на башибозуцитѣ, плачеха за хлѣбъ и покривъ. Това народно бѣдствие се осѣщаше по цѣла България. Писъцитѣ на по-

*) Гл. „Н. Вр.,“ год. I.

страдалитѣ идѣха до ушитѣ на революционерката. „Съ каква цѣна се купува свобода“! мислѣше тя, като гледаше бѣжанцитѣ да ходятъ отъ врата на врата за милостиня. Още по-свидно ѝ стана за другаритѣ по дѣло, които загинаха. „Затова ли жертвуваха тѣ мило за драго, сами паднаха въ неравната борба съ турскитѣ орди“? пита се тя. Ни капка надежда за свобода не остана... Ще стане ли скоро робътъ подиръ тая поразия? Тя закриваше очи при тия въпроси. Ставаше ѝ страшно да надникне въ тоя мракъ на отчаяние, а подобни въпроси неволно се навъртаха и нѣмаше сила да се избави отъ тѣхъ. Тя рѣши да бѣга отъ България, дѣто всичко ѝ напомня грозното поражение на въстаницитѣ. Само въпросътъ по наслѣдството още я задържаше. Тя бѣше рѣшила цѣлото си наслѣдство да раздаде на бѣжанцитѣ, но тъй като богатството на баща ѝ състоеше повече отъ лозя и дюкяни, които никой не искаше да купи по онова страшно време, тя взе съ себе си злато, колкото можи да връчи на дъщеря си буля Иваница, скришомъ отъ сина си и замина за Влашко. Буля Иваница мислѣше, че Елена отива при мѫжа си, тя ѝ съвѣтва да се прибере, че срамота отъ хората. „Гледай, майка, дѣтенцето си, то като ти порасти, съ него ще свѣтувашъ.“ Такива бѣха наздаванията на буля Иваница, но дъщерята не искаше само тя да свѣтува. Тука майка и дъщеря не се разбираха, тѣ принадлежаха на двѣ различни епохи.

Елена се озова въ Букурещъ презъ зимата 1877 г. Тамъ се научи, че мѫжъ ѝ дохождалъ презъ лѣтото да я дири въ Букурещъ. По този поводъ му писа: „Полъ, азъ оцѣлѣхъ въ голѣмото крушение на въстанието, но не за туй да се върна въ кѫщи. Ний сме още въ началото на движението. Подиръ несполучливото въстание, очаква се една освободителна война отъ страна на Русия. Азъ ще постѫпя сестра милосердия въ време на войната. Ако оцѣлея втори пѫть, то ще принадлежа само на сина си, но никога нѣма да се върна въ кѫщи. Азъ не искамъ да те лъжа: не мога да те обичамъ. Кога се женехъ, не съмъ мислила за любовь, за това бѣхъ наказана и никога нѣма да се женя. Ти си свободенъ; дано втория ти бракъ бѫде по честитъ: ний само мѫчехме единъ други. Никого не виня въ нашето нещастие. Ти си билъ добъръ къмъ мене, за това азъ съмъ ти благодарна, но не мога да бѫда твоя жена.“

Полонски лакомо прочете писмото отъ жена си. Сърдцето му радостно затупа отъ давна очакваната вѣсть—тя е жива, невредима, помисли той отъ първо. Но писмото бѣше не радостно, той загуби послѣдната надежда да види пакъ своята Лели. За него тя е мъртва, тя го не обича! Не гнѣвъ, не омраза — едно смѣсено чувство отъ досада и радость притисна гърдитѣ му. Той се бѣше свикналъ съ самотията. Единствена утѣха отъ разбития семеенъ животъ оставаше му малкия синъ, върху когото бѣха обърнати всички грижи и нѣжность на бащата. Даже търпеливата бавачка Жоли, често си думаше: „ще напустна, на тоя човѣкъ не може да се угоди“, но на другия день тя пакъ се мири съ положението си, защото Полонски добрѣ плаща.

Малкия Василъ бѣше стачалъ идолъ, на когото всички въ кѫщи усердно служаха. Ако галеното дѣте не спи спокойно, то цѣлия домъ трѣбва да се преобърне, всички слуги се обвиняватъ, че повредили дѣтето. Полонски ходѣше постоянно замисленъ, мълчеливъ. Сега, подиръ заявлението на Елена, че тя не може да бѫде негова жена, къмъ неговата тиха скърбъ се прибави още едно угорчение — той бѣше оскърбенъ отъ жена си, отъ това стана по насупенъ, по опърничевъ.

Полонски внимателно слѣди политическитѣ новини и се гърчи отъ ядъ, че русскитѣ войски се трупатъ на Прудъ. Колкото жена му се радваше за освободителната война на русситѣ, толкова повече той се боеше отъ успѣха на тѣхното орѫжие. Заедно съ любовьта къмъ Полша, майка му бѣше вдѫхнала вѣковечната вражда между двѣтѣ славянски племена — русси и поляци.

Щомъ русситѣ минаха Дунава, Полонски подаде оставката си въ Цариградъ въ компанията по източнитѣ желѣзни пѫтища и замина заедно съ сина си за Парижъ. Тамъ той намѣри много други емигранти като него изъ Варшава, но утѣшение въ шумний градъ не намѣри. Срѣдъ водовъртежа на животъ, пъленъ съ радости, интересъ, наслаждения, въ шумната столица Полонски още по силно почувствова своята самотия. Никакво развлечение не можеше да заглуши раната на сърдцето му. Той имаше приятели, богатства и всичко можаше да купи, освенъ едно — щастие. Той гледа своя малъкъ синъ, какъ стѫпва вече на крачката си, пада и пакъ става, улюлява се и се радва на първитѣ стѫпки. Нѣма нищо по забавно отъ тия дѣтински радости, но бащата мисли, като го гледа: той е сираче! Ще порасти, ще узнае всичко и едного отъ насъ ще осѫди. Кого? — Нея той ще почита, като нея ще се научи да обича родината си. Мене ли? Защо? —лишилъ съмъ го отъ майчина нѣжность, отъ любовь. Мога ли азъ да му замѣня майка? Ако меня ме нѣма? . . . Тия въпроси постоянно мѫчатъ нещастния баща, той ги избѣгва, но тѣ го не оставатъ. Полонски, оставенъ отъ жена си, оскърбенъ, влачи единъ животъ безцѣленъ. Отхвърленъ отъ родната почва, лишенъ отъ дѣятелность, отъ любовь, животътъ му е въ тягость. Той се привива предъ тоя товаръ, отъ день на день повече и повече става по мраченъ, избѣгва приятелитѣ си, по цѣлъ день не излиза изъ кабинета си, забрава понѣкога и своя синъ.

Единъ день рано заранъ бавачката на Вася чу, какъ се гръмна въ кабинета на Полонски. Тя се затече къмъ вратата; почука — отговоръ нѣма; блъсна—вратата заключена; погледна изъ прозореца и отскочи съ викъ—Полонски прострѣнъ на своята раскошна отоманка лежи съ разбитъ черепъ. Доде полиция. Отвориха кабинета. На масата около мъртвеца намѣриха писмо съ надписъ — Шуменъ (България) Елена Полонска и втора една записка надъ писмото, до приятеля си Ж. въ Парижъ, когото назначава опекунъ на Вася. Полицията, като испълни французский законъ, предаде мъртвеца на при-

телитѣ му. Тѣ го погребаха на другата заранъ съ приличната почеть, само синъ му съ плачъ побѣгна отъ страшния мъртвецъ.

XII.

Елена замина отъ Букурещъ съ другитѣ доброволци, облѣчена съ формата на българскитѣ опълченци — черъ, овчи калпакъ — съ зелено дъно и черни дрехи, съ жълти копчета. Тая промѣна бѣше толкова хубава за насъ, щото не само Елена, но и български князе, ако бѣха оцѣлели слѣдъ петстотинъ години, щѣха съ радость да се промѣнятъ съ нея. На тръгвание Елена отиде при своя приятель — Любенъ, макаръ да избѣгваше познайницитѣ си, като се боеше да не я познаятъ, че е жена. Любенъ, наведенъ надъ масата си, затрупана съ книги, обърна се, когато Елена почука вратата. Влѣзе младъ единъ български опълченецъ, запрѣ се предъ масата, а Любенъ продължаваше да сѣди и го гледа. Младия опълченецъ снѣ шапката си, като се засмѣ; тогава Любенъ скочи — Елена! извика той очуденъ. Дългата коса на Елена липсуваше, тя бѣше ниско остригана, но чертитѣ на лицето отъ това се не мѣняватъ. Тя сега приличаше на младо момче, хубавко, интелигентно, каквито имаше много въ българското опълчение.

— Какво е това? Какво си намислила да вършишъ? рѣче Любенъ съ своя мекъ добродушенъ тонъ.

— Отивамъ въ България, отговори весело Елена.

— Сама?

— Съ дружината. Записахъ се Еню Ивановъ, ако умра, вий ще знаите името ми: никой другъ не подозира, и вий не можихте да ме познайте, нали? Тя бѣше много доволна, че не могатъ я позна другаритѣ ѝ солдати.

Любенъ почна да крачи изъ единия кътъ до другия въ малката си станичка. Тъй сновѣше той, кога се вълнува отъ нѣкой политически въпросъ. Любенъ бѣше публицистъ революционеръ. Него и въ тая минута нѣщо вълнуваше. Елена знаеше това, тя много пѫти е наблюдавала своя приятель въ време на препирня, ка ъ крачи бързо и роши нетърпеливо къдравата си гѫста коса на темето. Тя сѣдна край масата на писателя, дѣто много вечери презъ миналата зима бѣха прекарали въ патриотически бленове.

Любенъ се спрѣ предъ нея и рѣче: нали щѣше да идешъ сестра милосердия, защо промѣни?

— Ходихъ вредъ, цѣла недѣля съмъ скитала, не приематъ. Казаха ми, княза Черказки да видя, отъ него зависи. Ходихъ вчера при него, той рѣче: „ний имаме хора, нѣмаме нужда,“ отговори Елена съ досада.

— Тука нѣма нужда, тамъ работа много; тѣ ако иматъ хора, у насъ ги нѣма; вий ще бѫдите много полезни, останете, почакайте още малко. Да воювашъ не е голѣмъ подвигъ: подъ звука на музиката съ ентусиазъмъ ще се хвърлишъ въ огъня, защото всички се хвърлятъ, защото вѣрвашъ, че ще убиешъ неприятеля и никога не

помислишъ, че ще те убиятъ, тъй като човѣкъ не губи надежда за животъ до послѣднята минута. Но средъ сълзи, кръвь и разчупени кости, подъ оглушителнитѣ охкания на страдалцитѣ, да се боришъ съ смъртьта, да облегчишъ болкитѣ на раненитѣ, то е много по-мжчно: само жената, съ своето търпение и ангелска кротость, може да смегчи слѣдствията на войната; останете, щомъ преминатъ войскитѣ Дунава, вий ще станите сестра милосердия, ангелъ утѣшитель.

— Не, азъ съмъ вече рѣшила, каза Елена, като стана.

— Рѣшила! помислете си добрѣ! Васъ лесно могатъ да откриятъ, по гласа ще да познаятъ. Видишъ, това е война—сбирщина отъ всѣкакъвъ свѣтъ. Вий напразно рискувате, ще станете безполезна жертва — единъ войникъ повече нищо не важи.

— Вий ли думате това! извика Елена. Кога тъй земемъ да мислимъ, никой българинъ нѣма да отиде на бой. Пъкъ азъ толкова време съмъ дирила случай да опитамъ честьта си въ сражението и сега да бѣгамъ, още ли да чакамъ? Не е ли срамота да сгърнемъ ржцѣ и да чакаме на готово, хората нека ни извоюватъ свобода, независимость, да ни предадатъ отечеството ни въ ржцѣтѣ, заедно съ всичко, каквото желаемъ? Ний не заслужваме независимость, ако не жертвуваме заради нея. Сбогомъ! Елена подаде ржка на Любена. Той не пускаше ржката, като я гледаше нажаленъ

— Слушайте, не може тъй да се туря въпроса. Ний не сѣдимъ съ сгърнати ржцѣ, както видите, тукъ всички наши момци, способни за оржжие, отиватъ доброволно на бой, тѣхнитѣ дружини ще се умножатъ, щомъ минатъ Дунава. Но трѣбва да се мисли и за подиръ. Въстанието погълна най добритѣ сили на народа, защо да се правятъ още безполезни жертви? Ний и тъй сме скъдни отъ културни хора патриоти, трѣбва да пастримъ силитѣ си. Помислете само каква работа ни чака подиръ освобождението по уреждание на страната, по просвѣщението, какво широко поприще се открива за дѣятелность? Можете да станите учителка, ще бждите наистина полезна.

— Не щж, не мога, не ми се трай, отвърна Елена засмѣна. Збогомъ! Тя престжпи прага на стаята. Любенъ дигна ржцѣ се тъй нажаленъ.

— Збогомъ? Васъ никой не може спаси. Искахъ да запазя една жена, която горѣщо обича отечеството, не можихъ. Пишете ми, ако имате нужда. Незабравайте... Елена още веднажъ кимна съ глава и се затули на пжтя. Любенъ сѣдеше предъ вратата на пжтя, послѣ влезѣ въ кжщи и продължи своята работа, като си думаше: ентусиазмъ до кога ли? Дали има много, като нея у насъ?

Елена мина Дунава по моста, когото руситѣ бѣха турили срѣщо Свищовъ; отъ тамъ опълченцитѣ минаха Търново и потеглиха за Стара-Загора. Елена по пжтя заболѣ и остана въ Габрово съ другитѣ трескави доброволци. Тамъ я намѣри Любенъ презъ септемврий. Той се връщаше отъ Шипка. Въ Габрово се навървя мало и голѣмо да види прочутия български писатель, доде и Елена. Тя бѣше

до толкова изнурена, щото не приличеше на себе си. Любенъ тоя пжть лесно я уговори да се върне съ него въ Търново.

Тѣ пжтуваха на кираджийски коне. Предъ Дрѣново по пжтя ги срѣщнаха русски солдати. „Дезертеръ" извика единъ високъ казакъ, който спрѣ коня на Елена. Любенъ се застжпи. Той казваше, че българския доброволецъ носи писма до дружинния въ Търново, той отговаря за него. Съ мжка той откачи своя опълченецъ отъ ржцѣтѣ на казацитѣ, които заподозриха Елена въ дезертерство. По поводъ на тая случка и двамата се смѣха, дордѣ стигнатъ Търново. Първата грижа на Любена, щомъ пристигнаха въ града, бѣше тая — да намѣри женски дрехи за своя опълченецъ. Преобразена вече Елена отъ солдатинъ на госпожа, тя до вечерьта намѣри своитѣ познайници и никой незнаеше тая метаморфоза. Подиръ два дни Елена си намѣри работа по силитѣ въ временния дѣтски приютъ. Въ приюта всѣки день носѣха по нѣколко намѣрени по Балкана дѣца. Тѣ бѣха дѣцата на бѣжанцитѣ отъ Стара-Загора и околноститѣ. Българското население въ тоя окржгъ, събрано въ града, ликуваше до последния часъ на отстжплението предъ турскитѣ пълчища. Никой отъ тѣхъ не искаше да вѣрва, че българскитѣ дружини ще отстжпатъ на низамитѣ и на башибозуцитѣ, защото русситѣ сж съ тѣхъ. Пъкъ русситѣ сж непобѣдими, тѣ това знаяха по предание. За това дордѣ не пламна града отъ вси страни, никой не мърдаше отъ мѣстото си. А когато рукна множеството въ паника, то неможеше розовата долина да побере жертвитѣ на бѣжанцитѣ. Почернѣ, погрознѣ това пространство, осѣяно съ рози. Множеството се блъскаше, единъ другиго сваляха, за да избѣгатъ отъ коннитѣ черкези, които припускаха да пресѣкатъ пжтя имъ. Мнозина останаха на пжтя. Презъ труповетѣ на умиращи, болни, слаби старци и малки дѣчица прескачаха, обзети отъ ужасъ, бѣжанци. Нейдѣ майка бѣга съ дѣте въ прегрждки и плаче, дири другитѣ си дѣца; тамъ друга хвърля дѣтето си, а синъ, нагърбилъ престарѣлата си майка, спасява се съ тая драгоцѣнность. Хвърленитѣ и загубени дѣца коннитѣ казаци пребираха по балкана, изъ горитѣ, дѣлѣха съ тѣхъ коравия си несметъ, дъвчеха имъ и ги донасяха въ приюта полуживи — полумъртви. Тѣзи намѣрени дѣца повечето измираха, слѣдъ като се нахранятъ. Елена особно се съкрушава отъ тая несполука. Смъртностьта на тия клѣти дѣчица тя приписваше на своята неопитность въ възпитанието. Напразно Любенъ я ободрява, като ѝ обясняваше причинитѣ на тѣхната смърть. Дѣцата въ приюта Елена хранеше, обличаше, учеше — всичко сама, съ помощьта на по голѣмитѣ отъ тѣхъ. Слуги никакви нѣмаше. При тѣзи грижи за 40 — 50 дѣца отъ 2 — 12 годишна възрасть тя намираше време да помага и на бѣжанкитѣ, които дирѣха трудъ и хлѣбъ. За тия тя кроеше по цѣли нощи долни дрѣхи и бинтове на раненитѣ. Отъ „Червений кръстъ" стоварѣха по нѣколко топа платно въ приюта и товаряха приготвената работа. Приютътъ на дѣцата бѣше се обърналъ на работилница, дѣто земаха участие по голѣмитѣ дѣца — свиваха бинтове и нищѣха корпие.

Не се мина мѣсецъ време въ такава трескава дѣятелность, дѣто Елена се мислеше за полезенъ човѣкъ, ето че я замѣсти началникъ на приюта — Войниковъ. Той бѣше назначенъ отъ градското управление съ заплата, пъкъ Елена работеше безвъзмездно, за това нѣмаше официално назначение за началница. Колко и да е странно назначението на единъ мѫжъ за възпитатель на едно заведении, дѣто повечето сѫ момичета, които иматъ нужда отъ майкински грижи, но у насъ какви още по голѣми странности не ставатъ!

— И тукъ азъ съмъ не нужна, единъ мѫжъ предпочетоха, само защото азъ съмъ жена, оплакваше се Елена на Любена. Той се сърдѣше за тая несправедливость, той думаше на приятелитѣ си: тая некадърность, ще скопоса приюта, колкото е скопосалъ драмитѣ си, пъкъ още и заплата сте му дали, зеръ човѣкътъ гледа да спечели отъ залъка на тия сирачета. Любенъ се посърди, посърди и намѣсти Елена въ петдесетия госпиталъ сестра милосердия. Тукъ имаше постоянно до четири хиляди болни и ранени, които постоянно испращаха презъ Влашко за Руссия и приемаха нови отъ Плѣвенъ и отъ Търново. Числото имъ не намаляваше. На Елена дадоха една турска джамия, пълна съ тифозни. Като се зададе отъ вратата, сто гърла я посрѣщнаха: „сестрица“, „спасителница“! Отъ този тѫженъ привѣтъ Елена се нажали, тя едвамъ се сдържаше да не заплачи. Дордѣ тя обикаляше болнитѣ, дойдѣ и докторътъ. Почнаха да привързватъ попрѫзналитѣ, на които пръститѣ отъ краката и рѫцѣтѣ капѣха черни почернѣли, като обгорѣни. Елена помагаше на привързванието, но рѫцѣтѣ и краката ѝ трепeрѣха, тя приблѣднѣ и докторътъ ѝ каза да излѣзе на чистъ въздухъ. Елена страшно досадва на своята слабость, но искара визитацията и само съ доктора заедно излѣзе. „Ще обръгните, това е отъ първото впечатление“ забелѣжи докторътъ, като се прощаваше съ новата сестра. Нейната предшественница бѣше станала жертва на тифа. Много сестри и доктори тифътъ завлече въ гроба презъ зимата. У тия труженци Елена можеше да се научи на самоотверженность.

Елена много скоро освои многосложната задача на сестра. Едни отъ раненитѣ се обръщаха за помощь къмъ сестрата, когато нѣмаха вече сили да търпятъ, други се борѣха безнадеждно съ смъртьта и сѫщо чакаха помощь отъ сестра спасителка да ги изтръгне изъ студенитѣ прегрѫдки на гроба. Скоро болнитѣ и раненитѣ у Елена се удвоиха: слегнаха много сестри и доктори, тѣхнитѣ болни се распредѣлиха между здравитѣ служащи отъ „Червений Кръстъ“. Елена живѣеше въ една стая съ сестра Олга Павловна, която искренно я обикна. Тѣ никога почти се не виждаха презъ деня, защото за обѣдъ скришомъ една отъ друга носѣха своя обѣдъ на болнитѣ си, които се поправятъ вече. Сами се храниха само съ чай и хлѣбъ. Никога по тоя въпросъ не ставаше дума по между имъ.

Кога вечерь се завръщатъ отъ работа, и двѣтѣ гледаха да се повалятъ на кревата си, защото не можаха да шаватъ отъ умора.

— Тукъ ли си Олга? пита Елена въ тъмнината.

— Доде ли си, милочка, отговаря съжителката ѝ, като вдига вдървенитѣ крака да запали лампата.

— Стой, ти си изморена, азъ ще приготвя чай, чакай само една минутка. Въ тая минутка Елена снема чизмитѣ си, закръзнали на краката ѝ и фуститѣ, които шумолятъ омокрени. Тѣ се храбрятъ една предъ друга, за туй въ едно почти време тифа ги свали. Олга Павловна занесоха въ Евангелическата болница, при другитѣ болни сестри. Елена остана сама, когато заболѣ. Докторътъ я съвѣтва да пази нѣколко деня стаята си, да не ходи на работа.

— Азъ ще заржчамъ да ви привържатъ у кревата ви, думаше той, вий сте болна, ще се свалите въ нѣкоя снѣжна преспа, кога ходите вечерно време, тамъ ще се нахранятъ съ васъ турскитѣ пцета.

— Нѣма ми нищо, отвръща Елена. Умолява се и пакъ тича на работа, не вѣрва, че е заразена. Ще мине, утѣшава се сама. Една вечерь тя заспа съ силно главоболие, даже лампата тя не запали. Тя мислѣше за единъ свой болникъ, когото почти бѣше оздравила съ голѣми грижи и презъ деня изново забелѣжи у него висока температура. Не отъ това ли, че лѣглото му е срѣщу вратата? пита се тя. Какъ се не сетихъ по рано да го премѣстя? Казватъ, че отъ повторений тифъ рѣдко нѣкой оздравява. Ще умрѣ сиромаха, толкова младъ и такъвъ добрякъ! Той има майка и сестра, кара ме да имъ пиша, че отъ мене е живота му, пъкъ азъ съмъ убиецътъ! Не е глупаво момче, а безграмотно. Убийца! убийца азъ, повтаряше тя съ жлъчна горчивина, когато сънь я унесе. Подиръ средъ нощь тя почна да се мѣта на кревата си въ силенъ огънь и падна на сънѣ отъ лѣглото си. Студения подъ я събуди. Тъмно. Опита се да стане за да види, дѣ се намира и се повали изново. Трѣбва много да се е търкаляла въ несвѣсть, защото като додѣ изнова на себе си, набута вратата. Тя отвори вратата лѣгнала, повика за вода, никой се не откликна. Устатата бѣха загорѣли, жажда я мжчеше. Стори ѝ се въ тъмнината, че на вратата се показа оня страшенъ казакъ, комуто презъ деня тя заржча да облѣкатъ въ лудешка риза, защото бѣше счупилъ пречкитѣ на прозореца и побѣгналъ изъ болницата въ огънь на тифозна треска. Обзета отъ ужасъ, Елена тътри, каквото докопа изъ стаята и трупа на вратата, да попречи на страшното видение. Изново болната се свали изнемощѣла и чакъ на заранъта се свести и се качи на лѣглото си, измжчена отъ жажда. На заранъта съ мжка слугата разбута нощната батарея на Елена, за да земе самовара. Елена го повика съ ржка да ѝ даде вода. Тя едвамъ отваряше устата си, нѣкакви звукове излизаха намѣсто думи. Слугата ѝ наточи вода отъ самовара. Тя глътна водата и пакъ се унесе. Слугата обади на другитѣ сестри, че Елена лѣжи и бълнува. „Свали я, сиромашката; пъкъ сеотрица Оля умрѣла нощеска“ каза добродушния денщикъ, като бършаше сълзитѣ си. Сестритѣ въ шесть часазаранъта вече готови да вървятъ на работа, влѣзоха при болната. Тѣ бѣха тупу три на крака, другитѣ седемь тифътъ свали. Донесоха ледъ на главата на болната, затоплиха краката ѝ, почерняли отъ студъ од половинъ стжпалата. Болната отвори очи, усмихна се и попита

дали не е идвалъ оня казакъ, който искаше да влѣзе нощесь? Сеститѣ се спогледаха и рѣшаха една отъ тѣхъ да остане при болната, дордѣ я настанятъ въ болница. Дежурната сестра ще отиде и на погребението на Оля. Елена чу нейното име и попита: дѣ Оля?

— Оля ще донесемъ тукъ да бѫдите заедно, слъгаха сеститѣ. Елена остана много доволна отъ тая лѫжа. Тя почна да шепне на дежурната сестра, че Оля хвърчи надъ кревата ѝ, иска да я кичи съ бѣла копринена рокля, носи ѝ вѣнецъ и китка отъ бѣли триендафили; „Булка ще ме прави; тя не знае, че съмъ омѫжена. И Вася играе тамъ съ моитѣ дѣца, тѣ сѫ моитѣ дѣца отъ приюта“, тя простира рѫцѣ къмъ кѫтa да пригърни своя синъ и милитѣ дѣца, които бѣха заровени вече отдавна.—„Дай ми го“.—„Кого“? пита сестрата. — „Вася, моя малъкъ Вася! Ето го, иска мама“.

Сестрата, добрѣ позната съ тия халюцинации, бърза да промѣни торбичката съ ледъ на главата у болната, кваси я цѣла съ оцетъ. Болната се свѣстява, благодари сестрата. Бдителната сестра е доволна, това е най висока нравствена награда за докторъ или сестра, кога болния е признателенъ и самия лекарь доволенъ отъ работата си. Сестрата прегръща своята болна. „Ето тъй цълуни ме намѣсто Вася, остави ги ти сега всичкитѣ, гледай да оздравишъ. На! пийни си млѣко, сега си добрѣ. Ще се цѣришъ сама, нали? Ето ти шампанско, ето сиропъ и вода, пийни си, кога ти се иска, пъкъ азъ ще се затека до моитѣ болни“. Съ тия наставления сестрата остави Елена. Тя се натовари съ фанели, шапки, чорапи и тича да преварп транспорта съ своитѣ ранени. Часътъ бѣше десеть, когато тя пристигна до първата барака. Една върволица волски кола стоятъ предъ вратата на бараката. Раненитѣ пренасятъ. Тѣ щомъ зърнаха своята утѣшителка, гръмнаха отъ вредъ: „сестрице, майчице, и мене не забравяй, по една шинела ме пращатъ“... Сестрата се обръща къмъ носилщицитѣ: „полека ти, повязката му ще разбутате“! Тя придържа ранения, който охка и се радва, че на родината си поне ще умре. Сестрата снабди транспорта съ потрѣбитѣ за пѫть и бърза въ другата си барака. Тамъ чакатъ друга върволица коля съ болни. Тѣ сега сѫ пристигнали отъ Шипка, повечето отъ тѣхъ сѫ сразени отъ мразоветѣ по Балкана.

— Защо ги държишъ още на студа? обръща се сестрата къмъ фелдшера.

— Нѣма мѣсто, дѣ да ги туря, отговаря недоволенъ фалдшера, че не ще може да се избави отъ новъ трудъ.

— На земята, отговаря тя, дайте, момчета, сламеници! Снемайте ги; нека се стоплятъ, подиръ ще ги размѣстимъ. Бездушний! Азъ ще те пратя тебе подъ Плѣвенъ, мъмри тя слугитѣ, тъй пипа ли се? Сама подига ранения отъ колата, намѣстя го на носилката, преглива ранитѣ, превързва ги; напоява болнитѣ и като прави по нататъшни распореждания, бърза да свари погребението на сестра Олга.

„Това е то война, безкрайни страдания, мисли сестрата, като се връща отъ бaракитѣ. А колко скърбь, колко сълзи причини тя на майки, сестри, вдовици и осиротели дѣца, които загубиха братя,

синове, бащи и мжже въ тая война. Съ какво ще се утѣшатъ тия разбити семейства? Горкана! Раната на сърдцето не може да се привърже, ни да се излечи. Кога ли политическитѣ войни ще станатъ толкова осждителни, колкото сега ни се видатъ безцелни религиознитѣ войни?" Тя пристжпи прага на Евангелическата болница. Сестрата се поклони предъ останкитѣ на цвѣтущата млада Олга Павловна. — Ето още една жертва на войната. И тя искаше да помогне на страдалцитѣ. Колко е малка нашата помощь и тя костува животъ! Защо, защо туй истребление? Кому трѣбватъ тия жертви? Нѣнаситний идолъ, комуто се правятъ тия жертви — нашата глупость. Кали се тя въ човѣшката кръвь, пои се съ сълзитѣ на хиляди нѣжно любящи сърдца. И кога ли ще поумнѣятъ хората, за да видятъ тоя срамъ отъ самоистребление, това варварско клание на подобнитѣ си. Боже, колко безсърдечни, груби, жестоки трѣбва да сж тия хора, които приготвятъ такива страшни убийства, такива осакащавания, такава скръбь! Съ проклятия сестрата се отдѣли отъ покойницата и бързаше да отиди при болната. Тя нѣма кога да се мае съ умрѣлитѣ, нейната задача е да помага на живитѣ. При Елена стоеше докторътъ.

— Парила, по често парила на краката, обръща се докторътъ къмъ сестрата; добрѣ ги измразила. Тя нѣколко дни вече какъ е болна, искаше да прекара на кракъ, но я свали; то бѣше интересно какъ се бори организмътъ. . . . Какво ще кажите за краката, Елена Ивановна, да ги отрѣжимъ ли? Знайте, като на Игора, той сега свири съ флаута, всички весели въ бараката.

— Не, докторе, отвърна Елена, като гледаше умоляюща сестрата. Горкия Игоръ! възджхна болната.

— Тя го оплака, добрѣ направихме операцията, обърна се докторътъ къмъ сестрата. Жалъ, сиромашкия, двадесетъ и една годишенъ момъкъ остана съ единъ кракъ. Пѣеше подъ хлороформъ.

— Азъ чувамъ и сега тая пѣсень, рѣче Елена, като потреперя, тя приличаше повече на плачъ, душата раздира, какъвъ ужасъ!

— Такваэъ е пѣсеньта на войната, възрази сестрата. Но твоитѣ крака азъ нѣма да дамъ, не слушай доктора. Докторитѣ само гледатъ да дялатъ хората, знайшъ отъ любовь къмъ искуството. Воененъ нали е и докторъ пакъ иска да коли, да рѣжи, да не посрами мундиря.

— Ехъ, Любовь Владимирова, съвсѣмъ унищожихте мундиря, поне отъ любовь къмъ науката кажете — да се напрактикуваме, смѣеше се доктора. Тъй се шегуваха служителитѣ на Червений кръстъ.

— Дѣ е нашия докторъ, попита подиръ двѣ недѣли Елена, защо доходя тоя новъ докторъ?

— Слегналъ, отговори сухо сестрата.

Елена се замисли, тя вече се превдигаше, огъньтъ утихна. — Докторътъ слегналъ, какво става съ нашитѣ болни? думаше тя, какъ мислишъ, Любовь Владимирова, бива ли да ги навѣста?

— Тебе азъ не пущамъ; докторътъ ще намѣри, кой да ги гледа. За съжаление сж наистина солдатитѣ, но скоро други сестри ще

пристигнатъ на наше мѣсто, сутрѣ може да бѫдатъ тука; нашия отрядъ послужи, не останаха здрави; които се превдигатъ, негодни сѫ за работа. И военнитѣ дѣйствия се прекратяватъ вече. Днесь сѫ деветнайситий февруарий, ще празнуваме мира. Да можеше Оля да погледне сега празника на мира. . . Двѣтѣ сестри заплакаха за любящата Оля. Искренитѣ сълзи на нейнитѣ приятелки бѣха нейния надгробенъ вѣнецъ. Има такива личности, които на всички сѫ безусловно драги. И най злъчния езикъ не може да каже лошо за тѣхъ. Тая драголюбность у хората тѣ печалатъ съ своята любовь къмъ свѣта. За тѣхъ нѣма лошъ човѣкъ, тѣ сѫ готови да се измамятъ, само да не заподозратъ нѣкого въ зли намѣрения. Тѣ приличатъ на голѣми дѣца, простодушни и справедливи. Тѣ всѣкому се усмихватъ сърдечно. Такива хора сѫ рѣдки, затова може би толко ни сѫ мили. Такава бѣ покойницата Олга Петровна.

XIII

Елена не послуша съвѣтитѣ на доктора: още съвсѣмъ слаба отидѣ на работа и подиръ нѣколо дни пакъ легна. Сега, мислеше тя, вече ще се мрѣ. Животътъ ѝ досвидѣ. Искаше да иди при майка си, но неможеше да пѫтува. Замина за Петербугъ цѣлия отрядъ на княгиня Максимилянова, въ който тя служеше. Него замѣниха нови сестри. Съ тѣхъ Елена не можи да се сближи, както съ първитѣ, послѣднитѣ бѣха съвсѣмъ други жени. Колкото повече Елена бързаше да си върви, толкова по бавно се поправяше. Щомъ се постопли времето, Елена отпѫтува за Шуменъ. Писмото на мѫжа ѝ тамъ я чакаше. Тя набързо се приготви за пѫть и замина за Парижъ при своя синъ. „Какво ли стана горкото дѣте? мислеше тя и пѫтьтъ ѝ се виждаше безкраенъ. Дѣтето нищо не подозираше въ семейната драма. То припкаше, играеше и когато го доведоха при майка му, Вася побѣгна при бавачката си.

Елена написа на приятеля си Любена: „азъ летяхъ въ Парижъ обезумѣла: мѫжъ ми свършилъ живота си, тъкмо когато и азъ лежахъ змлясь при смърть Синъ ми, оставенъ въ голѣмия Парижъ, самъ самичичъкъ при чузди хора. И едното и другото ми се видятъ по страшно, отъ колкото, ако бѣхъ сама умрѣла. Той пише: „отстѫпвамъ ти своето мѣсто около Вася. Той има нужда отъ нѣжность и любовь. Майка не може да се купи“. Ето моята присѫда. Обвинявамъ себе си въ смъртьта на мѫжа си. Азъ съмъ убийца! Тази мисъль ме преследва день и нощь. Азъ нѣмамъ покой. Да осѣщамъ на себе си пятна отъ кръвь, то е нестърпимо! Такова чудо трѣбва да изпитва пристѫпникътъ, кога се пробуди въ него съвѣстьта. Защо съмъ останала жива? Дали за да изпитамъ това наказание? Искамъ да се залисамъ, но нищо не ми се щѣ, даже синъ ми не ми е драгъ.

Каня се да се заловя за наука, ако стана способна за работа. Искамъ да стана докторъ Човѣшкитѣ страдания не изсѣкватъ, както водитѣ на океана; мисля, че ще бѫда полезна на страдалцитѣ.

Вашето мнѣние по тоя въпросъ има рѣшающе значение за мене. Незабравайте своята нещастна приятелка. Азъ никога не съмъ била тъй осамотена както средъ шумната столица.—Елена. Парижъ,

1878, май 25".

Елена взе да се готви за медицината; отъ начало занятията вървѣха тежко. Тя се осѣщаше разбита, разсѣяна, за нищо не можеше да се залови съ присърдце. Нито разходки, нито развлечения можаха да изгладятъ тжгата и да я успокоятъ. Едвамъ следъ двѣ години тя можи да постжпя въ университета. Единственна българка, която срѣщна Елена въ университета, бѣше бесарабченката — Живка. Тѣ се сдружиха. Елена обикна своята другарка отъ душа. Тя на половина незнаеше да обича. Тѣ бѣха нераздѣлни. Живка прилѣжно учаше, тя увѣрява другарката си, че нѣма по голѣмо наслаждение отъ това да диришъ истината. Само науката може да ни даде туй наслаждение, утѣшение, тя насочва нашитѣ стжпки въ живота кьмъ доброто. Прилежната студентка работеше не само за истината. Тя не бѣше богата, отъ своитѣ занятия очакваше и материални облаги. Тѣ учаха заедно съ Елена, ходѣха заедно, почиваха заедно. Само че не мислѣха заедно. Елена още на първий курсъ охладѣ къмъ медицината, тя почна да посещава лекции по история. Едновременно изучваше и музика, скулптурата.

— Кога ти ще се занимавашъ съ работата си? казва Живка на другарката си, ни историята, ни искуствата нѣматъ нищо общо съ званието на докторъ.

— Ти едностранчиво гледашъ на предмета. Не щж азъ да стана сухъ педантъ. Азъ осѣщамъ, че всичко мога да обхвана, за всичко има време, стига да иска човѣкъ. Мене ми е лесно и едното и другото, защо да се огранича само съ медицина. Пъкъ и не е до толкова занимателна твоята опитна наука. Не, медицината е занаятъ. Наука е историята, тя обгръща цѣлия животъ на хората, явленията на живота обяснява, причинитѣ. Що е твоята анатомия въ сравнение съ историята?

Положителната Живка поклати глава.

— Ехъ, мила моя, нѣма ти да станешъ докторъ, отвърна тя.

— Защо? Послушай, ти не исказвашъ мисъльта си. то не е по другарски. Другарка трѣбва всичко да каже, нищо да не утай. Ти се тъй нà, безъ доказателства.

— Какво ще ти доказвамъ? Ти искашъ всичко да обгжрнешъ. Има такива хора: всестранно развити. Тѣ сж малко, тѣ сж много полезни. Дано сполучишъ. Ти се учишъ, но за да си извадишъ хлѣба; повечето отъ насъ се ограничаваме само съ една специалность, предъ видъ на проклетия въпросъ за парче хлѣбъ. Само не трѣбва да се хвърляшъ изведнажъ. Но ти си огьнь, горишъ цѣла, кой може те въздържи? Азъ това обичамъ у тебя, мила катеричко! Елена прегржща своята другарка, стиска я, цѣлува я. Горката Живка разрошена, измачкана, едвамъ се отърва отъ обятията на другарката си. „Ехъ ти, палаво дѣте, задуши ме", мъмри мъничката студентка.

На Елена напада всредъ сериознитѣ занятия прежната моминска веселость. Тогава тя става по дѣте отъ своя синъ. Надтичва се съ него, бори се, танцува, подхвърля го като топче. Дѣцата много обичатъ това и Вася е на връхъ блаженството съ своята мама. Но най често си исплаща въ такива минути Живка.

— Тебе трѣбва да те омжжимъ, думa Живка, като се защищава отъ цълувкитѣ на Елена. Тогазъ Елена утихва.

— Азъ не мога безъ ужасъ да си спомня за съпружество. Сама не знамъ защо. А още това наричатъ щастие...

— То е ясно, ти не си обичала мжжа си, но ти си обичала другиго, ти може изново да обикнешъ.

— Да обикна — едва ли. Обичала съмъ приятелитѣ си; туй не могатъ да разбератъ, че една жена може да уважава, да обича единъ мжжъ само като приятель, нищо повече. И мжжъ ми ревнуваше къмъ тия хора, това го направи още по отвратителенъ. Но и безъ туй отъ първата вечерь той ми всели отвръщение.

— Може да е билъ болѣнъ човѣкъ, истъщенъ.

— Защо мислишъ ти, че билъ болѣнъ?

— Като гледамъ на Вася. Такова слабо, бледно дѣте, непременно ще има нѣкоя наследственна болѣсть. Ти си здрава жена, слѣдователно, отъ баща си е наследилъ нѣкоя венерическа болѣсть.

— А ти имашъ право, той постоянно се цѣрѣше. Още доктора ми казваше: „ти трѣбва да се пазишъ, бѣдно дѣте". Азъ не разбирахъ какво иска той да каже. А че той ималъ любовница преди да се ожени, азъ го знаяхъ.

— Вѣроятно, не е била една. Многоженството води къмъ тия печални резултати — той се самоуби. Болѣстьта повлияла на мозака — полудѣлъ и свършилъ живота си. То се знае, че безъ лудость нѣма самоубийство.

— Ето сега всичко ми стана ясно. Азъ обичамъ твоя ясний умъ, тая главица. Елена изново цалува своята другарка. Послушай, продължава тя, като я гали: развратътъ разрушава човѣшкия организмъ, тази язва се отразява и на потомството, защо нашето общество търпи такова зло, развратътъ е даже озаконенъ, даже се покровителствува отъ закона; за единъ мжжъ е хвала, негово право е това, което за жената е позоръ

— Зощото търпимъ и много други злини, много други общетвенни язви се гледатъ като законни, а тая не е друго освѣнъ едно следствие отъ тѣхъ. Ето ти изучвашъ сега социологията — нали си пусти юристъ, тѣзи нѣща трѣбва да ги знаешъ по добрѣ отъ менъ.

— Азъ оставихъ юриспреденцията, ти мигъръ не знаешъ? Моя дългъ на майка ме накара да се обърна къмъ педагогията. Азъ съмъ въспитателка на сина си, а хаберъ си нѣмамъ отъ въспитание. Трѣбва да наблюдавамъ за душевното развитие на дѣтето, трѣбва да го направя нравственъ човѣкъ....

— Стига, стига! Ти всѣкога тъй захващашъ съ голѣмо увлечение. Но кога ти ще свършишъ единъ курсъ? Кога ще се спрешъ надъ единъ предметъ? Тая искра, тая енергия у тебе за да се насочи къмъ служение на общото благо, ти трѣбва да изучишъ единъ предметъ. Въ четери години стана три факултета мѣнявашъ. Нищо ти нѣма да знаешъ. Единъ делитантъ неможе да се залови за серлозенъ трудъ. А ти си делитантка, фразистка, за зла честь — съ претенции на еманисипирована жена. Мжчно ти е, казвашъ, че питатъ, чия жена си,

дъщеря или сестра? Тебе не зачитатъ за човѣкъ, твоито човѣшко достойнство не уважаватъ, защото си жена. Ако сама по себе си една жена не представлява нищо, за какво ще я уважаватъ? Ти какво знаешъ? какво можешъ?

— Не трѣбва да си толкова строга. Ти си въспитана, у тебя всичко е опредѣлено; седнешъ за работа и дордѣ не свършишъ, не шавашъ. Пъкъ азъ не мога, мене ме тегли на всички страни. Помни, че азъ нѣмамъ никакво въспитание отъ родители. Твоитѣ родители трѣбва да сж много образовани хора, нали?

— Такива почти каквито сж и твоитѣ. Но защо земашъ мѣрило мене? Вижъ, какво съвършенство намѣрила! Животътъ, мила, въспитава. Теба лесно ти се дава всичко и ти хвърчишъ — идеалистка!

— Материалистка! изхока я отъ своя срана Елена.

И двѣтѣ студентки, макаръ сърдити на видъ, въ душата си бѣха доволни, че едната признаватъ за идеалистка, каквато си е, а другата материалиста, къмъ което се стреми.

[Следва].

РАБОТНИЧЕСКИЯ ВЪПРОСЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

(Къмъ оборванията на социализма у насъ)

отъ Д. Благоевъ

Щомъ се появи социализмътъ въ България, веднага се почнаха и „оборванията“ на него. Това е естественно. Социализмътъ засѣга не само буржуазната класса, като класса, но и нейнитѣ партии, особенно оння отъ тѣхъ, които сж на власть.

Както навсѣкадѣ, тъй и у насъ въ началото всички „оборвания“ се свеждатъ къмъ най-глупави измислици за стремленията на социалиститѣ и къмъ най-недобросъвѣстни изопачавания на социалистическитѣ идеи. Но понеже съ такива „оборвания“ нашитѣ противници само се туряха въ смѣшно положение, затова тѣ скоро трѣбваше да подигнатъ други „по-сериозни“ оборвания на социализма въ България. Едно отъ тия „по-сериозни“ оборвания се яви **работническия въпросъ**. Нашитѣ противници изобщо оборватъ социализма, безъ да се потрудили да го изучатъ, а само **по наслушка**. Българскитѣ противници на социализма сж чули, че „социалния въпросъ“ може да си има мѣстото въ страни, дѣто има работници. Съ туй тѣ искатъ, очевидно, да изкажатъ оная истина, която самитѣ социалисти исказватъ, а именно, че **социализмътъ е теоретическо изражение на работническото движение**. Следователно,—искатъ вѣроятно, да кажатъ,

—щомъ нѣма работници, нѣма и работническо движение; значи, нѣма и почва за социализма. Макаръ това оборване да е на видъ сериозно, но не е мѫчно да се види, че то не е достатъчно: съ него не се доказва, първо, че въ България наистина нѣма работници, не се доказва, второ, че не се увеличава числото на наемнитѣ работници и, трето, съ туй никакъ не се оборва социализма. Затуй трѣбваше да се отиде по-нататъкъ; трѣбваше, главно, да се обори самия социализмъ, неговитѣ основания. Най сетнѣ и това „оборвание" се яви. Любопитното е тука, че тѣзи оборвания на социализма се явиха не отъ страна на единъ чистокръвенъ български буржуазенъ идеологъ, а отъ страна на единъ дошелъ отъ вънъ наемникъ на българската буржуазия. Именно наемникъ на българската буржуазия, защото за него е все едно, коя отъ българскитѣ буржуазни партии ще му плаща наема. Думата ни е за „профессора" по нѣмски езикъ въ Вишето Училище г. Б. Минцесъ. Както е извѣстно, тоя г-нъ „профессоръ" написа въ I год. на сп. Бълг. прегледъ една доста дълга статия, подъ название „Социалния въпросъ или идеята за ассоциацията", цельта на която е да събори окончателно основитѣ на научния социализмъ, т. е. на Марксовитѣ принципи. Въ тая статия на г. Минцеса, която цѣла е буквално бездоказателна и която авторътъ ѝ я посочва при всѣки положителенъ случай, и въ мѣсто и не на мѣсто, като на свое шедйовръ, — въ нея главно всичко е насочено къмъ двѣ оборвания. Едно отъ основанията на научния социализмъ се състои въ това, че теденцията на капитализма е концентрацията на срѣдствата за производство, а отъ тука и преобръщанието на голѣмото множество отъ самостоятелни производители въ пролетарии, въ наемническа класса. Другото отъ тѣхъ се състои въ туй, че економическата организация на обществото е базата на юридическитѣ му и политически надстройки и тя опредѣля даденитѣ, обществениитѣ форми на самосъзнанието, или че начинътъ на производството опредѣля обществения, политическия и духовния животъ изобщо. Противъ тия двѣ основоположения на научния социализмъ и ги на марксизма сѫ насочени всички усилия на г. Минцеса въ горѣспомѣнатата му статия. Той се мѫчи да докаже, че не концентрация въ срѣдствата за производство и, следователно, не увеличение на наемническата класса се забелѣзвало, а обратното, и че „економиката" не била „първоизворътъ на всички исторически явления". Тука нѣма да закачаме последното му оборвание, съ което ще се заемемъ другъ пѫть; тука ни интересува първото му оборвание, понеже то се намира въ тѣсна свързка съ работническия въпросъ изобщо. Защото, ако е истина, че не концентрация на капиталитѣ и не увеличение на пролетариатската класса става, а обратното, тогава, разбира се, нѣма защо да се говори за работническо движение и за неговото теоретическо изражение — социализма. Да видимъ, право ли е това твърдение.

За ония, които изучаватъ историята на економическото развитие на съвременното общество и следятъ това му развитие днесъ,

знаятъ добрѣ, че концентрацията днесъ захваща не само ония клонове отъ производството, които отдавна се намираха подъ влиянието на капиталистическитѣ закони, но и ония клонове, както ще видимъ по-долѣ, които до последне време се смѣтаха най-недостѫпни за нея. Съ други думи, концентрацията захваща не само индустрията, т. е. занаятчийството, въ това число и земледѣлието, но тя захваща и ония клонове, които сѫ свързани съ последното, които произвеждатъ всички хранителни припаси и които до последно време се смѣтаха недостѫпни за концентрацията. При туй, преди да пристѫпимъ къмъ доказателствата, къмъ фактитѣ, трѣбва да се забелѣжи, че концентрацията не е нѣкаква измислица на социалиститѣ, а е фактъ, който се констатира отъ историята, отъ оффициални статистически данни и се признава отъ изследователи, които сѫ далечъ отъ да съчувствуватъ на социалистическитѣ идеи. Правимъ тая белѣжка, защото тя показва, колко сѫ смѣшни ония, които си въображаватъ, че оборватъ социализма, като отричатъ концентрацията. Тѣ отричатъ дѣйствителностьта; тѣ се мѫчатъ да оборатъ това, което не се оборва. Но да минемъ на доказателствата.

Относително концентрацията въ занаятчийството, въ тѣсния смисълъ на думата, тя е толкосъ очевидна, че сѫ излишни всѣкакви доказателства. Достатъчно щѣше да бѫде, ако посочимъ е на тоя несъмнѣнъ исторически фактъ, че дребното занаятчийство въ градоветѣ, при ограничения крѫгъ на размѣната, както и домашното занаятчийство или домашната индустрия въ градоветѣ и селата имаха свой исторически периодъ на развитие, следъ който, съ расширението крѫга на размѣната, настѫпи периода на тѣхното пропадание, — за да се убедимъ, че въ тая область на производството концентрацията е несъмнѣнна. Господството на дребно-занаятчийската система въ срѣднитѣ вѣкове и въ часть отъ новитѣ е истикано отдавна и се истиква постоянно отъ господството на фабричната система. „Додѣто, казва проф. Рошеръ, занаятчиитѣ съставляваха преди главната основа на срѣдната класса, днесъ богатия фабрикантинъ се издигна надъ тая класса въ оная пропорция, въ която фабричния работникъ, сталалъ простъ пролетарий, испадна по-низко отъ нея. Ако занаятчийската система напълно отговаря на духа на последния периодъ отъ срѣднитѣ вѣкове, съ своитѣ различия въ състоянията, съ своитѣ коммуни и корпорации, и ако отъ друга страна фабричната система е въ духа на сегашния конституционализмъ съ своя избирателенъ ценсъ, основанъ на личната свобода и на гражданското равенство, трѣбва да се признае сѫщо, че дълбокото раздѣление, което забелѣзваме между шефоветѣ на фабрикитѣ, и работницитѣ, отговаря на голѣмия подводенъ камъкъ въ конституционния режимъ, на антагонизма между буржуазията и народа (между popolo grasso и popolo minuto на демократическитѣ градове на Италия въ срѣднитѣ вѣкове)". [1])

[1]) W. Roscher. Recherches sur divers sugets d'Economie politique, стр. 253. Paris 1872 год.

Фабричната система най-напредъ завладява **домашната индустрия** въ най-главнитѣ области, и именно предачеството и тъкачеството, както и близкитѣ на тѣхъ клонове, например, вапцарството, бѣлението, шарението на платоветѣ и т. н. Но еднъжъ завладѣни тѣзи области, фабричната система не сама се разширява, но тя прави нови измѣнения и въ други области на производството. „Превратътъ, — казва Марксъ, — въ начина на производството, въ една коя и да е сфера на индустрията, предизвиква сжщо такъвъ превратъ и въ другитѣ сфери. Особенно справедливо е това по отношение къмъ ония клонове на индустрията, които, безъ да се гледа на тѣхното изолирание, основанно на **общественното** раздѣление на труда, отъ което всѣки отъ тѣхъ произвежда особенна самостоятелна стока, — се намиратъ въ взаимна зависимость и представляватъ въ сжщность фази на единъ общъ процессъ. Така машинното предение направи необходимо машинното тъчение, а двѣтѣ заедно произведоха механико-химическата революция въ бѣлението, въ вапцарството и въ стампосванието на материитѣ; така, отъ друга страна, сжщата революция въ предението на памука предизвика изнамиранието на gin, особенна машина за отдѣлянието на памучнитѣ влакна отъ семената, подиръ което само и стапа пръвъ пжть възможно обработванието на памука въ такива широки размѣри, които искаха нови, подобренни начини за обработванието на памука. А революцията въ начиннитѣ на производство, употрѣбявани въ индустрията и земледѣлието, направи необходима революцията въ **общитѣ** условия на общественния процессъ на производството, т. е. въ **срѣдствата за съобщение и превозката**.“ [2])

Фабричната система, каквито размѣри и форми да има тя, е възможна само при концентрацията на срѣдствата за производство. А че фабричната система е истикала вече господството на **домашната индустрия** въ всички страни съ капиталистическо производство, и го истиква систематически въ страни, които вече сж встжпили въ пжтя на това производство, това е най-очевидно. Историята на економическото развитие на нашата страна съ своитѣ предилни[illegible] тъкачни фабрики е предъ очитѣ ни. По-долѣ, когато ще говоримъ за концентрацията у насъ, ще приведемъ и тѣзи доказателства. Колкото за европейскитѣ страни съ капиталистически начинъ на производство достатъчно е да припомнимъ, че тамъ грамадното развитие на фабричната система и грамаднитѣ предилно тъкачни фабрики окончателно унищожиха **домашната индустрия**. На стр. 371 Марксъ привежда изъ **синитѣ книги** една статистическа таблица, изъ която се вижда, каква грамадна концентрация

Проф. Рошеръ невѣрно обяснява отношението между економич. организация на обществото и неговитѣ учреждения. Споредъ него излиза, че модерния конституционализмъ „съ своя избирателенъ ценсъ“, съ „личната свобода“ и „гражданско равенство“ създаде фабричната система, когато тъкмо обратното е истина.

[2]) К. Марксъ. Капиталъ, т. I, стр. 338—339.

на производството въ тази область се извърши въ Англия отъ 1848 год. до 1866 год. „Въ Ланкаширъ, четемъ тамъ, следъ приведената таблица, числото на фабрикитѣ отъ 1839 до 1850 год. се увеличи само на 4%, отъ 1850 до 1856 на 19%, отъ 1856 до 1862 на33%, между туй въ двата единайсетгодишни периода числото на занятитѣ въ тѣхъ лица абсолютно — се увеличи, а относително — се намали. Ср. Reports of Inspectors of Factories for 31 Oct. 1862, p. 63. Въ Ланкаширъ преобладаватъ памучнитѣ фабрики. Какво мѣсто заематъ тѣ въ фабрикацията на преждата и тъканитѣ изобщо, може да се види отъ туй обстоятелство, че тѣ съставляватъ 45. 2% отъ всички такива фабрики на Англия, Шотландия, Уелса и Ирландия; че на тѣхъ се пада 83,3% отъ всички вретена на Съединенитѣ Кралства; 81, 4% отъ всички парни тъкарни станове; 72, 6% отъ всички конски сили и 58, 2% отъ общото число на всички занимающи се лица (l. c. p. 62, 63)“ [3]). Англия представлява класически примѣръ на капиталистическата концентрация. Но по нейнитѣ стжпки върви економическото развитие на другитѣ страни. Естествено е, че въ всички страни съ капиталистически начинъ на производство се явяватъ сжщитѣ следствия. Сжщата концентрация виждаме въ всички тѣзи страни. „Но, — казва Шарлъ Летурно за Франция, — когато селското население се намалява, градското напротивъ постоянно се увеличава; последното не бѣше повече отъ 6, 692, 023 въ 1831; то днесъ е 13, 096, 542. Причината на това постоянно нараствающе население на градоветѣ е извѣстна на всички; тя е развитието на индустрията, главно на голѣмата индустрия, която произвежда чрезмѣрно, за да произвежда, за да печели. Омръзна ни да чуваме баналнитѣ проповѣди, които това депласиране (déplacement) на населението отдаватъ на невѣрието, на ослабването на нравственностьта; обаче то произлиза исключително отъ нашия индустриаленъ режимъ, отъ наемната плата, обикновенно твърдѣ низка, предлагана на тълпата безимотни, която нѣма никаква друга собственность, освѣнъ своитѣ ржцѣ. Отъ 1851, повече отъ шесть милиона лица (6, 044, 280) бѣха просто служащи, въ Франция, въ индустриалнитѣ профессии и повече отъ два милиона въ голѣмата индустрия; но, въ 1876, нашето индустриално население съставляваше повече отъ деветъ милиона личности (9, 274, 537). Сжщитѣ факти, но по-очебиющи, ни даватъ и страни по-индустриални отъ нашата“. [4]) Въ Швейцария, особенно въ Цюрихъ, Сенъ-Галлъ и др. кантони, памучнитѣ и коприненитѣ фабрики се явяватъ още въ XVIII, вѣкъ, и населението на повечето малки швейцарски кантони работѣха до недавна за тѣзи фабрики. Напоследъкъ, съ въвеждането на механическото предение, фабричната система концентрира производството, и голѣма часть отъ населението, което работѣше за тия фабрики, е пропаднало. [5]) Изобщо,

[3]) К. Марксъ, loc. cit. стр. 37; (Note).

[4]) Ch. Letourneau. L'évolution de la propriété, p. 491. Paris. 1889.

[5]) Roscher, l. c., стр. 262.

която напреднала страна и да вземемъ, на всѣкадѣ срѣщаме сжщото явление.

Ако концентрацията се ограничаваше само въ една сфера на производството, тя не щѣше още да бжде много силно доказателство противъ оборванието на социалистическитѣ идеи. Но тя не се ограничи само съ тази сфера. Появлението ѝ именно въ нея сфера на производството е само първия признакъ за настжпванието на широката капиталистическа концентрация. Както видѣхме по-горѣ, еднажъ концентрацията е завладѣла една сфера на производството, тя вече завладява и другитѣ. Относително концентрацията въ другитѣ сфери на занаятчийството или на индустриалното производство статистическитѣ данни не оставатъ тъй сжщо никакво съмнѣние. За примѣръ ще приведемъ следующитѣ данни. Споредъ оффициалната статистика на Белгия, въ края на шейсетитѣ години е имало работници въ занаятитѣ, които се занимаватъ съ производството на хранителни припаси, дрѣхи, сгради и мебели 296, 379, отъ които 102,762 господари и 193,6 7 помощници, когато числото на работницитѣ въ фабрикитѣ достигало цифрата 336,447, отъ които 3,696 господари и 332,751 наемници [6]; въ Испания на 100 господари се е падало 33 помощници или ученици; въ Пруссия (въ 82 занаята) на 100 господари е имало 77 помощници или ученици въ 1843 год., 82 въ 1852 год., 91 въ 858 год.; въ Бавария на 100 господари — 185 помощници. Въ Пруссия въ голѣмитѣ градове на 100 господари се падало 117 подчинени. Въ нѣкои занаяти, като каменарството и зидарството, на 100 господари — 801 работници въ първото и 648 въ второто[7]. Въ Пруссия презъ годинитѣ 1846 и 1859 въ голѣмата индустрия сж работили: въ 1846, 3.46% отъ цѣлото население, а въ 1859 — 3.84%; въ малката индустрия: въ 1846 год., 24.23%, а въ 859 — 24%. [8]) Въ цѣлата германска империя, споредъ оффициалната статистика, числото на производствата съ едно лице сж биле въ 1882 год. 755176, а въ 1895 — 674042, т. е. въ 13 год. числото имъ се намалило съ 81.134; числото на малкитѣ производства (съ 1 — 5 помощници) въ 1882 сж биле 412424, а въ 1895 — 409332, въ сжщия периодъ числото имъ се намалило съ 3,092 производства, когато производствата съ 6 — 50 помощници за сжщия периодъ се увеличиха отъ 4% на 6% и голѣмитѣ производства—отъ 0,5% на 0,9%. Въ сжщность тѣзи оффициални данни не представляватъ вѣрна картина на дѣйствителностьта. Причината на това ще видимъ по-долѣ; но тука ще забелѣжимъ, че въ сжщность числото на производствата съ едно лице сж се намалили въ сжщия периодъ съ 12%, числото на малкитѣ производства съ $^3/_4$%, когато числото на срѣднитѣ порастнало съ 60%, а на голѣмитѣ — съ 83 %. [9]) Въ Франция видѣхме,

[6]) Roscher, ib., стр. 257 и сл.

[7]) ib., стр. 251.

[8]) ib., стр. 292.

[9]) Neue Zeit, № 18, 1897 98, стр. 558 гл. сыщо „Научное обозрѣніе“ 1895 г., статията на П. Струве — „Изъ исторіи общественныхъ отношеній и идей въ Германіи въ XIX в.“, стр. 784.

какъ стои работата съ концентрацията. По-долѣ ще представимъ и други примѣри за развитието на сѫщия процессъ. Тука ще спомѣнемъ само тоя фактъ, че всички недвижими покрити имоти въ градоветѣ, като жилищнитѣ здания и фабрикитѣ, сѫ притежание само на 1,300,000 души, отъ които 600,000 души притежаватъ жилищнитѣ здания, а останалитѣ 700,000 притежаватъ фабрикитѣ и работилницитѣ. [10])

Англия и въ туй отношение, разбира се, стои на първо мѣсто. Широкото приложение на машинитѣ отдавна тамъ е концентрирало голѣма часть отъ индустриалнитѣ предприятия на чисто капиталически основи и систематически концентрира другитѣ. Това се вижда отъ следующитѣ факти. Въ 1867 год., на 12 августъ, мина въ парламента фабричния законъ — „Factory Acts Extension Act". Тоя законъ е създаденъ съ цель да покровителствува работницитѣ, труда. Съ него се регулира работническия день, опредѣля се възрастьта на малолѣтнитѣ, които могатъ да постѫпватъ въ фабрикитѣ, отношенията на господаритѣ къмъ работницитѣ, хигиеническитѣ условия на труда и т. п. Съ други думи, фабричния законъ турна извѣстни граници на варварската експлуатация на труда отъ господаритѣ на фабрикитѣ и работилницитѣ. Дѣйствието на тоя законъ е такова, че принуждава господаритѣ да прилагатъ машинитѣ, т. е. да напускатъ начинитѣ на производство съ малъкъ размѣръ и мануфактурно-фабричния и да минатъ къмъ фабрично-машинния начинъ, който неминуемо концентрира производството и го обръща въ едро. Фабричния законъ регулира работитѣ, освѣнъ въ много отъ фабрикитѣ съ машинно производство, въ коваческитѣ работилници и въ мануфактуритѣ за металически издѣлия, въ ластиковитѣ и гуттаперчевитѣ мануфактури, въ печатницитѣ и подвързачницитѣ, най-сетнѣ въ всички работилници, въ които работятъ повече отъ 50 души. А съ билля — „Hours of Labour Regulation Act", който се появи на 17 августъ сѫщата год., се регулиратъ работитѣ въ дребнитѣ работилници и, въ така наричанитѣ, домашни работи. [11]) Въ 1867 год., така наречената индустриална следствена коммиссия — „Childrens Emploуement Commission", въ своя докладъ иска като необходима мѣрка, щото дѣйствието на фабричния законъ да се распространи върху всички мануфактурни фабрики и работилници, върху всички малки занаятчийски производства, както и върху всички смѣшани производства [12]). „Ако, казва Марксъ, распространението върху всички клонове отъ производството на фабричния законъ, като физическо и духовно срѣдство за защита на работницитѣ, стана необходимо, тогава то, отъ друга страна, както вече по-преди се каза, распространява и ускорява обращението на разединенитѣ работнически процеси, извършвани въ малъкъ размѣръ,

[10]) Ch. Letourneau, loc. cit., стр. 190

[11]) Марксъ, loc. cit., стр, 434 (Note)

[12]) ibid., стр. 433 (Note).

въ комбинирванни работнически процеси, произвеждани въ голѣми размѣри, концентрира както капитала, така и самото фабрично управление. То разрушава всички стари и преходни форми, задъ които още понѣкога се скрива господството на капитала и замѣнява ги съ прямото, явно негово господство" [13]). Въ цитирания погорѣ „Rep. of Insp. of Factories for 31 Oct. 1865", стр. 13, се казва: „Влиянието на фабричния законъ се изказва въ туй, че той принуждава къмъ по-нататъшно приложение на машинитѣ" [14]). Обаче распространението дѣйствието на фабричния законъ не става тъй бързо, както го изисква самото усъвършинствувание на машинитѣ и изобщо прогреса. Причината на това е тамъ, че капиталиститѣ намиратъ по-полезно за себе си, повече печелятъ, като безгранично експлоатиратъ живитѣ машини — работницитѣ, отколкото ако приложатъ машинитѣ. По тази причина парламентитѣ, които се съставляватъ до сега отъ капиталиститѣ и отъ тѣхнитѣ адвокати, обикновенно съ голѣма неохота распространяватъ дѣйствието на фабричния законъ, та до сега много отъ мануфактурнитѣ фабрики и работилници не сѫ подведени подъ влиянието на фабричния законъ. Но както самитѣ капиталисти, тъй и парламентитѣ все повече се принуждаватъ да въвеждатъ машинитѣ, по-край другитѣ причини, и отъ това, че борбата на работницитѣ става не само по-широка, но и по-съзнателна.. Следствието отъ всичко това е, че покрай желанието имъ, капиталиститѣ сѫ принудени все повече да концентриратъ производството.

И така, ние виждаме, че концентрацията захваща не само едни сфери отъ индустрията, а цѣлата индустрия. Горѣприведенитѣ факти ни показватъ, че малката индустрия пропада и се замѣства отъ по-голѣма и по-голѣма. Противъ тѣзи факти може да се каже само едно, а именно че концентрацията става много по-бавно, отколкото обикновенно се говори, и че наредъ съ концентрираното производство сѫществуватъ още доста производства и отъ малъкъ размѣръ, или, просто казано, съ занаятчийски начинъ на работение. Но отъ туй, че концентрацията ни се вижда бавна, никакъ не може да се заключава, че тя не става или че отиваме не къмъ концентрацията, а се повръщаме назадъ, къмъ старото дребно производство. Обаче г. Минцесъ поддържа тъкмо последното. Той твърди, че дребното производство не пропадало, а напротивъ се увеличавало, и за Англия той даже цитира думитѣ на други. Ако гледаме на въпроса тъй повърхностно, както г. Минцесъ, тогава ще трѣбва да признаемъ, че економическото развитие се връща къмъ старото дребно производство. Но въ дѣйствителность работата съвсѣмъ не е тъй, както я представлява г. Минцесъ. Той има много слабо знание за съвременното економическо развитие на обществото.

Както е извѣстно, и както се вижда отъ горѣказаното, ис-

[13]) ibid., стр. 434

[14]) ibid., стр 418 (note III).

торията на индустриялното развитие на народитѣ въ общи черти е такава: слѣдъ периода на домашната индустрия и дребното занаятчийско производство, настжпва мануфактурния периодъ, или периодътъ на фабричното производство съ ржченъ трудъ, което постепенно измѣства старитѣ начини въ производството, а следъ него дохожда периодътъ на голѣмата фабрична индустрия или периодътъ на едрата машинна индустрия, която продължава процеса на разложението на старитѣ економически форми, т. е. окончателно унищожава домашната индустрия и дребното занаятчийско производство, както и мануфактурното фабрично; тя, голѣмата машинна индустрия, именно и довежда концентрацията до кулминационния пунктъ. Развитието на капитализма се захваща главно въ втория периодъ, който именно и се явява периодъ на най-голѣмо първоначално натрупване на капиталитѣ. Капитализмътъ първо време расте, като експлоатира всички стари начини на производството, но въ форми чисто капиталистически: той експлоатира стария начинъ на домашната индустрия и оня на занаятчийството, т. е. дребното мануфактурно производство, но на капиталистически основания. Тоя начинъ на експлоатация на труда за капиталиститѣ се явява най-износенъ за първоначалната аккумулация (натрупване) на капиталитѣ въ ржцѣтѣ имъ. Намѣсто да правятъ фабрики, да концентриратъ труда и орждията на труда въ тѣхъ и да уреждатъ особенно фабрично управление,—всичко това увеличава разноскитѣ имъ,—и намѣсто да влизатъ въ прями сношения съ работницитѣ, което имъ причинява главоболия и ги заплашва съ намаление безграничната експлоатация на тѣхния трудъ, капиталиститѣ предпочитатъ да прибѣгватъ до начина на домашната индустрия и дребното мануфактурно производство. По тая причина на всѣкадѣ, гдѣто капитализмътъ вече се е явилъ, ние виждаме това на пръвъ погледъ чудно явление, че той, капитализмътъ, който разрушава домашната индустрия и изобщо старото дребно производство, създава го отново. Това явление можемъ най-добрѣ да го наблюдаваме въ страни, които скоро сж встжпили въ пжтя на капитализма. Така, напримѣръ, въ Руссия, гдѣто капитализмътъ отъ 15 години насамъ е получилъ сравнително грамадно развитие, като е унищожилъ и унищожава домашната индустрия или старитѣ форми на занаятчийството, заедно съ развитието на капитализма доби извѣстно развитие и така наречената „кустарна индустрия", т. е. дребната занаятчийска индустрия и домашната индустрия[1]). Сжщото наблюдаваме и у насъ. Но тази домашна индустрия и дребно занаятчийско работение, които създава капитализмътъ, съвсѣмъ не приличатъ на старитѣ. При новата домашна индустрия, или по-добрѣ домашна работа и при новата дребна занаятчийска индустрия производителитѣ работятъ предмѣти не за себе си, както при

---

[15]) Гл. „Міръ Божій," Апрѣль 1898 г., статията на П. Струве: Историческое и систематическое мѣсто руской кустарной промышленности, стр. 188.

старитѣ, а за капиталиста. Фабрикантинътъ за прежда и за шаяци, като не желае да разшири своята фабрика и като намира по износно за себе си, раздава вълна и готова прежда по кжщитѣ въ градоветѣ и селата за испреждание и истъкавание, по ничтожни цѣни. Обущаринътъ, който държи една голѣма работилница, като не желае да разшири своето предприятие, раздава работа по нищожни цѣни на малкитѣ майстори, които работятъ въ свои малки дюкенчета и не за себе си, а за капиталиста, който по тоя начинъ печели много повече, отколкото ако разшири своето предприятие. Защото при тоя случай експлоатацията на труда бива най-безгранична, до окончателно исмукване на соковетѣ на работническата сила отъ капиталиста даромъ. Този е въ сжщность естествения пжть, по който се създава капитализмътъ и който създава необходимото условие за неговия ръсть — първоначалното натрупвание на капитала. Капиталиститѣ въ всички страни, които захващатъ едно индустриално предприятие, винаги предпочитатъ този пжть на натрупванието капитали. Ето защо дребнитѣ работилници и домашната работа се увеличаватъ въ страни даже съ едра индустрия. Но, очевидно е, това увеличение на дребнитѣ работилници и домашната работа никакъ не означава повръщание къмъ старото занаятчийство или неговото увеличение, а означава само единъ начинъ на капиталистическата експлоатация съ труда и на натрупванието на капитала.

„Тази, така наречена, най-нова домашна индустрия, освѣнъ името, нѣма нищо общо съ старото домашно производство, което предполага независими градски занаяти, самостоятелно селско хозяйство и главно кжща на работническото семейство. Тя се обърна сега на външно отдѣление на фабриката, на мануфактурата или на стоковия магазинъ. Заедно съ фабричнитѣ, мануфактурнитѣ и занаятчийскитѣ работници, концентрирани въ едно мѣсто, капиталътъ управлява съ помощьта на невидими нишки друга армия, именно домашнитѣ работници, расхвърлени въ голѣмитѣ градове и въ селата. Да вземемъ примѣръ: фабриката за ризи на г. Tillie въ Лондондерри въ Ирландия, дава занятие на 1000 фабр. работници и на 9000 домашни работници, разсѣяни по страната“ [16]).

Освѣнъ горното обстоятелство, въ страни, като въ Англия, капиталиститѣ прибѣгватъ къмъ производството въ малки работилници и съ домашна работа и по друга причина; тя е фабричния законъ. Марксъ привежда следующето извлечение изъ отчета на „Childrens Employement Commission“, което ясно ни показва, какъвъ характеръ има увеличението на дребнитѣ работилници въ Англия: „Ще бжде несправедливо“, казва „Childrens Empl. Commission“, като резюмира казаното, „по отношение къмъ едритѣ антрепренери, да се подчинятъ тѣхнитѣ фабрики на регулиранието, безъ да се ограничи въ сжщото време съ законъ работническия день въ дребното производство. Ако се исключатъ малкитѣ работил-

[16]) Марксъ, loc. cit., стр. 406—407.

ници, къмъ несправедливостьта, къмъ неравенството въ условията на конкуренцията по отношение къмъ работническото време, притуря се още едно неудобство за голѣмитѣ фабриканти, именно: приливътъ на женския и дѣтския трудъ се отблъсва отъ фабрикитѣ и отива въ ония работилници, които законътъ не засѣга. Най-сетнѣ, това дава тласъкъ за размножаването на малкитѣ работилници, които почти всичкитѣ безъ изключение представляватъ най-малко благоприятни условия за здравието, за удобствата, за образованието и изобщо за подобрението участьта на народа" [17]). Отъ подчеркнатитѣ отъ насъ думи е ясно, че увеличението на малкитѣ работилници въ Англия е единъ начинъ на безконтролна експлоатация на труда, до който английскитѣ капиталисти прибѣгватъ съ цель да избѣгватъ дѣйствието на фабричния законъ. Така че, тѣ сѫ чисто капиталистически работилници, и по никой начинъ тѣ не могатъ да служатъ за доказателство, че се увеличава числото на самостоятелнитѣ производители. Тоя капиталистически начинъ на експлоатация труда особенно широки и чисто варварски размѣри приемалъ презъ края на шейсетитѣ години въ нѣкои производства въ Англия, както въ производството „Wearing Apparel", т.е. въ производството за дамски сламени шапки, дамски накити за главитѣ, дамски палта и намѣталки изобщо всички предмѣти, които изработватъ модисткитѣ, сетнѣ — шивачески, шапкарски, рѫкавичарски и обущарски предмѣти, въ което производство въ 1861 год. сѫ работили 1,024,277 души само въ Англия и Уелесъ, отъ които най голѣмата часть сѫ били работнички отъ 15—20 години. Такива сѫщо капиталистически производства сѫ биле производството на тантелитѣ, и производството на плетени сламени издѣлия, въ които сѫ работили около 200000 (190043), работници, отъ които най-голѣмата часть съставляватъ непълнолѣтни работнички и работници. Тѣзи производства сѫ чисто капиталистически предприятия, но се извършватъ чрезъ домашни работници по кѫщитѣ, чрезъ дребни занаятчии въ малкитѣ работилници при най-мизерни условия и при една експлоатация наистина варварска [18]). Въ тия производства, както и въ други, често пѫти между капиталиста и работника се явява посрѣдникътъ, който съ малъкъ капиталъ наема малка работилница, наема работници и работи стоки, чрезъ неимовѣрна експлоатация на работницитѣ, отъ материала, който получава отъ капиталиста. „Между фабриканта и тѣзи работници, които работятъ за него вънъ отъ заведението, често се явяватъ посрѣдници, които ги наричатъ undertakers. Младежитѣ ставатъ ученици или при работницитѣ, или при посрѣдницитѣ; женитѣ полируватъ, свързватъ въ пакети, фабрикуватъ предмѣти, като хармоники и др." [19]).

---

[17]) Марксъ, 1. с. стр. 433

[18]) Гл. Марксъ, стр. 410—415

[19]). Roscher loc. cit. стр. 287

Печалбитѣ, които получаватъ отъ тоя начинъ на експлоатация труда посрѣдницитѣ, както и фабрикантитѣ, достигатъ чудовищни размѣри. Въ Бирмингамъ печалбитѣ, които получаватъ тѣ, достигатъ отъ 60—70%, въ Волверхимптонъ отъ 70% до 80% и въ Виленхамъ отъ 80% до 90%[20]. Трѣбва да се има предъ видъ и това, че напоследъкъ, както ще видимъ по-долу, дребната селска буржуазия, малкитѣ селски собственници на масси бѣгатъ отъ селата въ градоветѣ, гдѣто едни ставатъ работници въ фабрикитѣ и работилницитѣ, други навѣрно и undertakers.

Тъкмо такава съща картина ни представлява и индустриалното развитие на Германия. Стачката на берлинскитѣ шивачи и шивачки отъ така наречената въ Германия **конфекционна** индустрия, която стачка избухна на 10 февруарий 1896 год., показа нагледно тая картина. Конфекционна индустрия въ Германия наричатъ производството на мѫжки, женски и дѣтски дрѣхи, включително и ризи, яки и манжети. Тази индустрия се оказа съсрѣдоточена въ рѫцѣтѣ на нѣколко капиталистически фирми, отъ 400 души капиталисти, които изнасятъ готови дрѣхи за 212 милиона марки и продаватъ вѫтрѣ въ страната готови дрѣхи за 400 милиона марки въ година. Само въ Берлинъ въ конфекционната индустрия работятъ 90,000 работници и работнички. Обаче тия работници не сѫ работили въ фабрики, а сѫ били пръснати по затънтенитѣ мрачни ѫгъли на работническитѣ квартали и въ малки работилници. Конфекционеритѣ не обичатъ да отварятъ нови фабрики или да расширочаватъ сѫществующитѣ; тѣ предпочитатъ да нѣматъ непосрѣдственни сношения съ работницитѣ и да даватъ работа на последнитѣ или по кѫщитѣ имъ и малкитѣ работилници на парче, или чрезъ посрѣдници, който отъ своя страна отварятъ малки работилници, наематъ работници, или тѣ даватъ работата, взета отъ фабрикантитѣ, по кѫщитѣ на работницитѣ. Тази капиталистическа система на експлуатация труда справедливо е наречена въ Германия **Switzsystem** — система на изсмукванне пота и кръвьта на работника. Фактитѣ за тая отвратителна система на експлуатация труда на конфекционната индустрия въ Германия сѫ установени отъ министерството на вѫтрѣшнитѣ работи, отъ рапортитѣ на фабричнитѣ инспектори, отъ изследванията на профессори и доктори, като проф. Зомбартъ, д-ръ Шйонланкъ и др.[21]. Естественно е, че при такава капиталистическа система на експлуатация труда се увеличаватъ числото на дребнитѣ работилници и **домашната индустрия**. Но очевидно е така сѫщо, че това увеличение на последнитѣ е само увеличение на капиталистическата експлуатация, но никакъ не означава повръщание на дребното занаятчийско производство съ независими отъ другиго производители и които работятъ стоки за себе си. И въ Германия причинитѣ за увеличението на **новото дребно производство** и на но-

[21]) Гл. „Руское Богатство", № 3, 1896 г. „Изъ Германіи", сѫщо и бълг. сп. „Дѣло", кн. VI, 1896 год. „Вънщенъ прегледъ."

вата домашна индустрия сж сжщитѣ, каквито сж и въ Англия, каквито сж и въ другитѣ индустриални страни. Желанието на капиталиститѣ да избѣгнать разноскитѣ по подържанието фабрики и отъ контрола на фабричната инспекция, стремлението чрезъ Switzsystem да струпатъ капитали, — тази е причината за увеличението на малкитѣ работилници и домашната индустрия или домашната работа. Хамбургския фабриченъ инспекторъ въ своя отчетъ за 1892 год. казва следующето: „Жално е само, че отъ обявлението на новитѣ закономоложения насамъ домашната индустрия почна пакъ да расте, защото тия законоположения не се распространяватъ на домашнитѣ работници и още затова, че домашната индустрия освобождава господаритѣ отъ разноски за работилници, за отопление, освѣщение, подирѣ отъ разноскитѣ по опредѣленото отъ закона обезпечение на работницитѣ въ случай на болѣсть, нещастия, старость и неспособность къмъ трудъ“ [22]). Берлинския фабриченъ инспекторъ, както и инспекторитѣ на другитѣ индустриални окржзи тъкмо по сжщия начинъ обясняватъ мотивитѣ, по които фабрикантитѣ прибѣгватъ къмъ увеличението на домашната индустрия [23]).

Сжщото явление имаме и въ всички други индустриални страни. Така напримѣръ въ Франция увеличението на малкитѣ работилници и на домашната работа происхожда отъ сжщитѣ причини и съвсѣмъ, разбира се, нѣматъ нищо общо съ старитѣ форми на занаятчийството. „Въ Лионъ и въ Сентъ-Етиенъ, — казва Рошеръ, — тъкачитѣ на коприна, наречени господари на работилницитѣ, работятъ най-често у себе си и съ свои собственни инструменти, спомагани отъ тѣхнитѣ фамилии и отъ помощници или ученици. Фабрикантитѣ имъ даватъ готова коприна за истъкавание и се натоварватъ съ последнята отдѣлка“ [24]). Сжщия начинъ на капиталистическа експлуатация сжществувала въ нѣкои производства около Нанси и Алансонъ, както и въ сѣвернитѣ окржзи на Франция. „Истъкванието на една голѣма часть отъ шаловетѣ, наречени парижки, съставлява домашна индустрия въ много департаменти: тъкачитѣ работятъ за смѣтка на единъ фабрикантинъ отъ Парижъ, който отъ своя страна, въ самия Парижъ, отдава на по-нататъшно обработвание, като уширание, излъщавание, изглаждание, навивание и т. н. Копчетата за ризи отъ Парижъ се фабрикуватъ въ департаменти на Уазъ; въ Парижъ само ги позлатяватъ. Парижкитѣ вѣери се приготовляватъ около Ноеля; въ Парижъ само събиратъ частитѣ имъ около остьта и лентитѣ имъ и притурятъ различни украшения“ [25]). Сжщото явление имаме и въ Белгия [26]).

Нѣма съмнѣние, че, за да намѣри мѣсто описаната капиталистическа система на експлуатация, е необходимо да има отъ една

---

[22]) „Русское Богатство“ ibid, стр. 111.
[23]) Ibid стр. 111
[24]) Roscher, loc. cit., стр. 283.
[25]) Ibid, стр. 283.
[26]) Ibid, стр. 281.

страна готовъ суровъ материалъ и отъ друга — евтинъ човѣчески материалъ, евтини работнически ржцѣ. Но едното и другото ги дава мѣстната индустрия. „Масса работнически материалъ, суровъ материалъ и полуфабрикати доставлява, — казва Марксъ, — голѣмата индустрия, а масса евтинъ човѣчески материалъ, (taillable à merci et miséricorde) съставляватъ „освободенитѣ“ отъ голѣмата индустрия и отъ земледѣлието. Мануфактуритѣ отъ тая область длъжатъ своето происхождение, главно, на потрѣбностьта на капиталиститѣ да иматъ подъ ржка армия, готова да срѣщне всѣко движение въ търсенето. Обаче тия мануфактури допускатъ на редъ съ себе си сжществуванието, въ най-широки размѣри, на расхвърленото занаятчийско и домашно производство. Производството на голѣмата принадена стойность въ тия области на труда, заедно съ постоянното поевтиняване на продуктитѣ, зависи главно отъ minimum-а на работническата заплата, необходима за жалко вегетиране, съединенъ съ minimum-а възможенъ за човѣка, работническо време. Евтинията на човѣческия потъ и кръвь, обърнати въ стоки, постоянно е разширявала, и всѣки день продължава да разширява, тържището за износъ; за Англия — главно колониалното тържище, гдѣто при туй господствуватъ английскитѣ вкусове и привички“. [27]) Но тази капиталистическа система на експлуатация труда най сетнѣ се сблъсква съ опредѣлени граници, които не може да мине. Първо, поевтиняването на работническата сила, чрезъ злоупотреблението на женския и дѣтския трудъ, чрезъ простия грабежъ на всички „нормални условия на труда и на сжществуванието“, както казва Марксъ, „чрезъ жестокия чрезмѣренъ и нощенъ трудъ“, не може да мине естественитѣ предѣли, които му туря човѣческото сжществувание. Второ, борбата на експлуатиранитѣ туря граници, най-сетнѣ, на варварската експлуатация. Тогава удря часътъ за въвеждането на машинитѣ и за бързото превращание на расхвърления домашенъ трудъ и на мануфактуритѣ въ фабрично производство. Едно отъ главнитѣ искания на германскитѣ шивачи и шивачки отъ конфекционната индустрия, които направиха стачката въ 1896 год., февр. 10-й, което бѣха принудени да приематъ капиталиститѣ конфикционери, бѣше, щото работилницитѣ да бждатъ въ самитѣ фабрики. Заключенията на фабричнитѣ инспектори и индустриални следственни коммиссии въ Англия и Германия сж за простирането дѣйствието на фабричния законъ върху всички клонове на индустрията. Но, както видѣхме, дѣйствието на фабричния законъ се изказва неизбѣжно въ въвеждането на машинното производство, а последното неизбѣжно води къмъ пълната концентрация на производството. Наистина, както по-горѣ забелѣзахме, парламентитѣ и правителствата неохотно распространяватъ дѣйствието на фабричния законъ, но възмущението на работническата класса, нейната систематическа борба, нейното съзнание, нейнитѣ успѣхи, нейното широко нахлуване въ парламентитѣ, принуждаватъ все повече правителствата да распространятъ фабричния законъ. А

[27]) Марксъ, loc. cit., стр. 415.

това води неизбѣжно къмъ широката концентрация на расхвърленото производство.

И тъй, дѣйствителностьта, фактитѣ, самата история на економическото развитие на съвременното общество ни показватъ необоримо, че никакво повръщание къмъ старитѣ форми на домашната индустрия и занаятчийство не сѫществува, а напротивъ концентрацията прониква въ всички области на индустриалното производство. Новата домашна индустрия и новитѣ производства въ малъкъ размѣръ, освѣнъ името, нищо общо нѣматъ съ старата домашна индустрия и занаятчийство, при което производительтъ е билъ независимъ, самостоятеленъ собственикъ на произведения отъ него продуктъ. Новата домашна индустрия, съ една дума, е създание на капитализма като една преходна капиталистическа форма на експлуатация труда. Ако оффициалнитѣ статистики показватъ не голѣмъ процентъ на намаление производствата съ малъкъ размѣръ и извѣстно увеличение на домашната работа и сравнително малъкъ процентъ на увеличение голѣмата капиталистическа индустрия, това, следъ горѣказаното, вече лесно се обяснява. Въ никой случай отъ тѣзи оффициални статистики не може да се вади заключение, че економическото развитие се повръща къмъ старитѣ форми на производството — къмъ старата домашна индустрия. Така че, твърдението на г. Минцеса е положително безосновно и то показва двѣ нѣща: г. Минцесъ съвършенно слабо знае историята на економическото развитие на съвременното общество и г. Минцесъ не е въ състояние да разбира смисъла на економическитѣ явления въ капиталистическото общество.

Да минемъ сега къмъ „ахилесовота пета на социализма—аграрния въпросъ", както се изразява г. Минцесъ.

(Следва).

БАСНЯ.

Съвѣщание.

Брашнений кошъ — до дъно бѣ празенъ !—:
Плъхове едри, гойни — цѣло стадо
Окол' него пълзѣше ! Гадъ умразенъ !
  Брашно — за лѣкъ не бѣ остало...
  Коша — дѣ не огризанъ, продупченъ ! —
  Изгледъ — скърбенъ, край — злополученъ!
. . . .
. . . .

Но ето, на съвѣтъ се плъховетѣ сбраха
И съ плачъ, подъ редъ, речитѣ почнаха:

Първи плъхъ.

Да, побратими, коша—пустъ, каква бѣда!
Гдѣ първитѣ богатства! сега — ни следа...
Какви дни минахме, каква бѣ охолность!
Сега — нищета... И що да чинишъ на тозъ постъ?
Не видите ли, в' коша — сал' огризки стари,
А домакина, кой знай да-ли ще нѣщо ствари...
Хай да напуснемъ тозъ домъ; туй що ядохме — стига;
Не чуете ли, какъвъ се отвънъ протестъ вдига?

Втори плъхъ.

Какъ? прости, друже, нъ в твойто сладкодумье
Азъ виждамъ, вѣрвай, пълно слабоумье.
Да напуснемъ тозъ кѫтъ, туй гнѣздо — че защо?
Глупость! защо да н' скѫпимъ топлото мѣсто?
И знайшъ ли въ другъ край, що ще насъ да сполѣти?
Не вѣрвашъ ли домакина глупъ клѣти (!)
Утрѣ (ще не ще) пакъ коша да напълни?
Нек' ни той кълне и злодѣй зове на гласъ;
Клѣтки—колко ще да пъни зарадъ насъ —
По врага му! напраздно си умътъ пилѣй!
Той — невѣжъ, ний — хитри, кой ще да успѣй?

Трети плъхъ.

Успѣха е нашъ! кой се въ туй съмнява?
Само постоветѣ — никой не ще смѣнява;
Въ коша, в брашното — пий зорко да бдимъ!
На езицитѣ лоши — оглушки ще правимъ;
И да не мож' намъ диритѣ нѣкой хвани,
Ей що вамъ предлагамъ (сал' тукъ да остани!)
Плячкитѣ наши — въ време шумно да ставатъ:
Въ шумъ, знайте, злодѣйсвата чезнатъ;
Кой ще тѣхъ отгатни? па се и забравятъ.
Ей и на хората се тѣзъ безчестья ревнатъ...
Дѣянията наши, казватъ, сѫ гнусави,
Но кой ще ни наследи съ по-чисти нрави?
Безъ кражба, ради Бога, какво ще се прави?

Четвърти плъхъ.

Не щемъ ли си пàти съ тъзъ луда смѣлость?
Нимà котака бодъръ и клѣтката зенàла
На умъ вамъ не идатъ? — Не, повече умѣлость!...
Инъкъ бързостьта в' позоръ би ни тласнàла.

Помните ли вие смъртьта на наший братъ?
(Съ злинитѣ свои — добрѣ бѣ той познатъ)
Тѝ скоро бѣ . . . и на дѣцата сaполати
Въ клѣтката за смѣхъ бѣ; горкия — що пати!
  Блъскаха го, дърпаха го, мѣсата му кѫсаха,
  Па най-подиръ му и главата смазаха...
А-а, страшна е тъзъ участъ!... Впиманье, другари!
Щастьето наше гибель да не превари?
. . . .

Пети плъхъ.

Стига коллеги! виждамъ: чувства, идеи —
Ний таемъ едни: — нек' всѣки се гордѣй!
Тѣзъ мисли, що чухъ, сѫ мѫдри основни,
И да бъбримъ йощъ, ще сме голословни,
За туй, с' едно сал' слово!—но мисъль голѣма —
Чуйте, що ще кажа, та вѣки споръ да нѣма!
Вѣрвайте, в' коша щѫтъ сипа брашно пакъ вкусно!
Тогазъ ний . . . Коллеги! . . ний . . . . .
Да ядемъ, да крадемъ, ала по-искусно !
— „Право, браво!!!“ — плъховетѣ с' въсторгъ викнаха
И сички къмъ коша оглозгапъ припнаха. —

Ст. Массимовъ

КНИЖНИНА

Чарлзъ Дарвинъ, негова животъ и учението му, отъ *Харалдъ Хефдингъ* съ приложения: а) Ч. Дарвинъ и К. Марксъ, отъ Д-ръ Ед. Евелингъ. Прев. отъ рус. Г. Б. Варна 1898 г. ц. 60 ст. в) Животътъ и характерътъ на Дарвина, отъ Романеса.

Края на XIX-ия вѣкъ, несъмнено, ще бѫде завършенъ съ една теория, която пролива свѣтлина върху много научни въпроси. Тази теория безспорно е еволюционната, която така гениално се приложи къмъ обяснението, както на явленията изъ органическата природа, така сѫщо и върху социалнитѣ структури на съвременнитѣ и минали общества. Но, отъ друга страна, при подвеждането на всички научни открития подъ единъ общъ знаменатель, извършени презъ последното столѣтие, безпристрастния историкъ неволно ще трѣбва да се срѣщне съ двѣ личности, съ два гиганта на съвременната наука: Чарлзъ Дарвинъ и Карлъ Марксъ. За Марксъ сега нѣма да говоримъ; за него ще побесѣдваме съ читателитѣ на „Ново Време“, когато

разгледваме едно наскоро излѣзло на български негово капитално съчинение—„Нищета на философията“. Въ настоящата книжка на списанието ние ще поговоримъ повечко за Дарвина.

Чарлзъ Дарвинъ е роденъ на 1809 г. въ Шрюсбери. Училъ се е въ духовно училище, но отъ послѣ, на 16 год. възрасть, минава въ медицинския факултетъ, гдѣто любовьта му къмъ естественно-научнитѣ изслѣдвания, която е сѫществувала у него още отъ ранни годинни, се е развила още по силно. Въ 1831 год. той направва своето околосвѣтско пѫтувание, съ което принесе полза не само на себе си, но и на цѣлата естественна история, а че и на цѣлата наука. Причината на това е, че Дарвинъ се запозна съ нови свѣтове. които не можаха да не обърнатъ вниманието на неговото наблюдателно око. Той следеше всѣка една форма, която му се представеше предъ очи, за всичко си държеше строга смѣтка, а първия плодъ отъ това виждаме въ неговитѣ едно-томни записки, озаглавени: „Пѫтувание около свѣта съ карабътъ „Биглъ“. Тѣзи записки, между многото придобити факти по палеонтологията и др. клонове на естественнитѣ науки. съдържатъ още и сериозни описания на различни мѣстности. Дарвинъ. освѣнъ нови теоретически обоснования по естество-знанието, ни е далъ цѣла серия снимки отъ социалния битъ на другитѣ народи, защото, пѫтьомъ трѣбва да се забѣлѣжи, не само органическата природа е обръщала неговото внимание: проникнатъ отъ духътъ на истината и безпристрастното изслѣдвание, той не е испускалъ да наблюдава и общественната организация на монголи, австралийци и др. диви и полуварварски племена, колкото неприятности и да му е причинявало околосвѣтското пѫтувание.

Любовьта и интересътъ на Дарвина да не пренебрегне нищо, което би обогатило човѣческитѣ познания, въ каквото и да било отношение, сѫ го заставляваги да обрѫща внимание на дреболии, отъ които други пѫтешественници, може би, да се отвръщатъ, или просто да не желаятъ да отбелѣжатъ. „Тъй като нашето пѫтешествие е вече на свършвание — казва Дарвинъ, — то азъ имамъ намѣрение да направя единъ кратъкъ обзоръ на всички приятности и неприятности, ползи и ощущения, принесени намъ отъ това околосвѣтско пѫтувание. Ако би нѣкой, който е рѣшилъ да предприеме дълго странствувание, не попроси за съвѣти, то отговора ми ще зависи, разбира се, отъ това, има ли този човѣкъ опредѣлена наклонность къмъ каквато и да било отрасълъ на познанието, която, по този начинъ, би могла да добие по натанъшно развитие. То се знае, че извънредно е приятно просто да се виждатъ само различни страни и да се срѣщнешъ съ различни породи хора, но удоволствието, което се получава отъ подобна гледка не може да се искупи съ съпроводенитѣ съ него неприятности. Необходимо е, щото въ подобни случаи человѣкъ да се уповава на жетвата въ бѫдяще, — макаръ и въ твърдѣ отдалечено бѫдаще, — като се има предъ видъ нѣкакви плодове и благи послѣдствия отъ труда“.[1]) И дѣйствително, гениалния англичанинъ тър-

[1]) Тамъ, стр. 309

жествено обра жетвата, за която се говори въ последнитѣ редове.... Въ 1859 г. се появи неготото класическо произведение за „Происхождението на видоветѣ“.Въ това безсмъртно съчинение въпросътъ за происхождението на видоветѣ бѣ подхвърленъ на едно досущъ ново разработване. — нѣщо, което доведе Дарвина до окончателното приложение еволюционната теория въ органическия свѣтъ.

Още прочутия естественикъ-философъ Бюфонъ е изследвалъ происхождението на видоветѣ, обаче, неговото изследвание е остало безуспѣшно. До добри резултати бѣ дошелъ Ламаркъ, който въ своитѣ забелѣжителни трудове: Philosophie Zoologique и Histoire Naturelle des Animaux sans vertebres, установява възрението, че всичкитѣ видове, включая и человѣка, сж произлѣзли отъ други видове. „Нему — продължава самъ Дарвинъ — принадлежи великата заслуга: той прьвъ обърна общото внимание върху вѣроятностьта на предположението, че всичкитѣ измѣнения въ органическия свѣтъ, както и въ неорганическия, се основаввтъ на природни закони, а не сж причинени вслѣдствие нѣкое чудесно вмѣшателство“. — Твърдѣ предпазливия Жаффруа-Сентъ-Илеръ сжщо поддържа подобно мнѣние — ако не и до край — и е дошелъ до утѣшителното заключение. че главната и единствената причина за измѣнението на видоветѣ се състои въ le mode ambiant. Могатъ да се набролтъ още много учени хора, като проф. Грантъ, Херберть, проф. Оуенъ, Уоллесъ, Фонъ-Бухъ и др., които сж се заемали съ въпроса за измѣнчивостьта на видоветѣ. Дори знамѣнития мислитель Хербертъ Спенсеръ въ своитѣ „Essays“, чрезъ всевъзможни съпоставяния на зародишевото измѣнение у животнитѣ и растенията, твърди, че видоветѣ се измѣняватъ и, подобно на Ж. С-Иллеръ, „преписва тѣхното измѣнение въ измѣнението на условията за сжществувание“.

Но въпреки това, че всички по видни представители на науката бѣха дошли до единъ край въ по правилното обобщение на естествено-научнитѣ истини, въпреки това, че „въ началото на днешния вѣкъ изслѣдователитѣ и философитѣ бѣха наклонни къмъ мнѣнието, че видоветѣ произлизатъ чрезъ естествено развитие“, пакъ не би се дошло до окончателната за съвременностьта обработка на събрания материалъ, ако не се бѣше явилъ и заелъ съ тая работа гиганта на XIX-ия вѣкъ Ч. Дарвинъ . . . Въ своето около-свѣтско пжтуване той събра много факти и дреболии, които отпослѣ му послужиха за съзиждание на непоколебимата въ своитѣ основи теория; Дарвинъ съ голѣмъ интересъ проследи развитието и на най незначителнитѣ на прьвъ погледъ организми; съ стоическо търпение наблюдаваше много явления и ето защо у него се възбуждаха често пжти въпроси, очакващи своя положителенъ отговоръ . . . „Ала най важното, казва негова биографчикъ на стр. 11, което той спечели отъ това пжтешествие, бѣха нѣколко наблюдения, които му направиха неизгладимо впечатление. Въ Южна Америка той изкопалъ вкаменени останки на животни отъ предишни геологически епохи и съ очудвание видѣлъ, че въпреки очевидната разлика, главно въ голѣмината, тѣ принадлежатъ къмъ сжщата група на животинското царство, къмъ

което принадлежатъ днескашнитѣ, съ които тѣ приличатъ по направата си... Въ ходението си отъ сѣверъ на югъ по Южна Америка Дарвинъ намѣрилъ между видоветѣ отъ разнитѣ мѣстности сѫщото отношение. Въпреки нѣкои различия, всичкитѣ принадлежали къмъ едни и сѫщи голѣми групи. Той билъ най много поразенъ, като намѣрилъ въ Халопагавскитѣ о-ви (около 150 мили отъ Ю. Америка) единъ свѣтъ отъ растения и животни, които напълно приличали на растенията и животнитѣ въ Ю. Америка, макаръ да се състояли отъ видове, които нийдѣ вече се не срѣщатъ. Видоветѣ се срѣщали само въ тия острови, но тѣ принадлѣжали къмъ семейства, които се намирали и на близкия материкъ. По този начинъ, една и сѫща основна форма като че ли се видоизмѣнявала така, че единъ видъ е можалъ да живѣе на материка други на островитѣ". И дѣйствително, следъ петь годишното си пѫтуване по земното кълбо, той се завръща въ Англия съ въпроса: „Какъ да се обясни отъ една страна, това родство, а отъ друга — тази разлика?" (11). А по послѣ си постави задачата: „не може ли да се предположи, че видоветѣ се раждатъ и изчезватъ като индивидумитѣ?" И „коя е причината, дѣто всички живи сѫщества добиватъ нови форми и свойства, които имъ сѫ полезни?" — Теорията за происхождението на видоветѣ чрезъ „естествения отборъ", която се състои въ това, че най добрѣ се запазватъ и могатъ да оцѣлѣятъ само ония форми, които сѫ лесноизмѣнчиви и поради това добиватъ преимущество въ „борбата за сѫществувание", бѣ подкрепена, така да се каже, отъ самия Дарвинъ отъ слѣдующитѣ четири основания: 1) резултатитѣ на искуственното скотовъдство, 2) родството на измрѣлитѣ видове съ днешнитѣ, 3) географическото распространение на видоветѣ и 4) приликата на различни видове въ зародишно състояние. (17).

Но работата на Дарвина не се свършва само съ това; съ своя могѫщъ умъ той проля свѣтлина и по много др. въпроси, които съставляваха до туй време само една неразрѣшима гатанка. Дарвинъ най добрѣ отъ всички обясни оплодотворяването на растенията, както обясни и трудния за разрѣшение въпросъ за така нареченитѣ рудиментарни органи. Той така сѫщо размѫгли и въпроса за „происхождението на земната повръхность и обясни „происхождението и свръзката между тритѣ форми коралови рифове, извѣстни подъ названието бариерни, завивни рифове и атоли". [1]) Обаче най голѣмата му заслуга се състои, не ще съмнение, въ прокарването еволюционната теория и за происхождението на человѣка" [2]).

Книгата „Ч. Дарвинъ, неговия животъ и пр." е снабдена съ двѣ приложения, първото отъ Д-ръ Ед. Евелингъ и второто отъ Романеса. Читателитѣ на Ново Време сѫ запознати съ това на

[1]) Чарлзъ Дарвинъ, неговия животъ и пр. 44.

[2]) По този въпросъ ний ще говоримъ при разглеждането на съч. „Происхождението на человѣка и половия подборъ" отъ Ч. Дарвинъ, което отъ миналата година се превежда на български и до сега сѫ излѣзли само четире №.

Романеса, за да нѣма нужда да говоримъ за него. [2]) Отъ статията на Евелинга пъкъ може да се узнае, какъвъ е живота на двамата велики мислители Дарвинъ и Марксъ и сетнѣ — научния методъ на двамата учени. „Има петь фазиса въ научната работа: наблюдение, опитъ, записвание, размишляване и формулиране на теорията. Дарвинъ и Марксъ, и двамата, бѣха истински учени и работеха въ всички тия области . . . Мнозина иматъ способностьта да наблюдаватъ, да правятъ опити и да размишляватъ. Но само малцина сж надарени съ способностьта да формулиратъ общи теории или отъ едно огромно количество наблюдавани и записани явления да изваждатъ единъ общъ принципъ, който е присжщъ и обединява всички тия явления, да намѣри златната нишка, която свързва всички отдѣлни явления помежду имъ, така че въ цѣлия този хаосъ да се тури редъ . . . Марксъ наблюдаваше фактитѣ отъ економическия животъ и социалнитѣ явления както въ миналото, така и въ настоящето. За него неможе да се каже, че той е правилъ експерименти. Въ това отношение положението на единъ политико-економистъ е съвършенно различно отъ положението на единъ естество-испитатель. Втория самъ може да се залови за опита, първия не може. Но за щастие, историята и обществото го отървавать отъ този трудъ. Когато той изучва внимателно историята на миналото, когато старателно се вглежда въ днешния социаленъ животъ, той се сблъсква съ цѣлъ редъ отъ направени опити. съ които може да си послужи . . . Политико-економистътъ отбелѣзва резултатитѣ на собственнитѣ си непосредственни наблюдения . . . сетнѣ той размишлява върху всичко това и най-подирѣ минава къмъ обобщенията". (Ч. Дарв. нег. жив. и пр. 49-50). Евелингъ сжщо така се отнася, въ своята статия, отрицателно относително мнѣнието на нѣкои, че дарвинизмътъ се намиралъ въ пълно противоречие съ социализма. „Споредъ мене — казва той — между дарвинизма и социализма нѣма никакво противоречие". И дѣйствително: противното може да твърди само единъ умъ, ограниченъ до крайность въ тѣснитѣ рамки на утопическото разбиране сжщностьта на предмета . . .

И. К.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО

Что такое искусство? Л. Н. Толстой. Вопросы философіи и психологіи. кн. 5 и 6. Москва 1897 и 1898 год.

Що е искуство? — Таквосъ заглавие носи най-новото произведение на извѣстния руски писатель Левъ Николаевичъ Толстой. Най-напредъ то се яви въ списанието на Московското Психологическо Дружество — „Вопросы философіи и психологіи". въ последнитѣ му книжки за 1897 год. и свършва въ първитѣ му (януарий и февруарий) кн. за 1898 год. Сжщевременно то се яви въ отдѣлна

[2]) Гл. Ново Време, г. I. кн. IX.

книга и било преведено веднага на нѣколко чужди езици. Не е чудно туй. Не само името на автора, но и предмѣта е такъвъ, който не може да не обърне внимание, толкосъ повече, че Толстой разглежда предмѣта твърдѣ оргинално и дохожда до заключения, съвсѣмъ не съгласни съ господствующитѣ понятия за целитѣ и съдържанието на искуството.

Преди да отговори на въпроса — що е искуство? — Толстой прави единъ доста широкъ уводъ, който се захваща съ едно очудвание, смѣсено съ голѣмо възмущение отъ това, което обикновенно смѣтаме за искуство, но което, споредъ него, никому не е нужно. Обаче за днешното искуство се правятъ извънредно голѣми жертви.

„За поддържанието на искуството тамъ, гдѣто за народното образование се расходува само една стота отъ онова, което е нужно за добавяние на цѣлия народъ срѣдства за обучение, даватъ се — казва Толстой, — милионни субсидии отъ правителствата за академии, консерватории, театри. Въ всѣки голѣмъ градъ се правятъ грамадни здания за музеи, академии, консерватории, драматически училища, за прѣдставления и концерти. Стотини хиляди работници — дърводѣлци, камънари, бояджии, столари, зидари, шивачи, парикмахери, ювелири, бронзовщици, словослагатели — цѣлъ животъ прѣкарватъ въ тежъкъ трудъ за задоволявание исканията на искуството, така че надали има друга нѣкоя дѣятелность человѣческа, освѣнъ военната, която да поглъща толкова сили, колкото тая.

„Но вънъ отъ туй, че такиви грамадни трудове се губятъ за таи дѣятелность, — за нея, сжщо както и за войната, се губи направо человѣческия животъ: стотини хиляди личности отъ млади години посвѣтяватъ всичкия си животъ за туй, щото да се научи твърдѣ бърже да върти краката си (танцоритѣ), други (музикантитѣ) за туй, щото да се научи твърдѣ бърже да играе по клавишитѣ или струнитѣ; трети (живописцитѣ) за туй, щото да могатъ да рисуватъ съ бои и да пишатъ всичко, каквото тѣ видятъ; четвърти за туй, щото да могатъ да преобърнатъ всѣка фраза въ всѣкакъвъ видъ и къмъ всѣка дума да нагодятъ ритма. И такива лица често много добри, умни, способни за всѣкой полезенъ трудъ, подивяватъ въ тѣзи исключителни, затъпяющи занятия и ставатъ тъпи къмъ всички сериозни явления на живота, едностранчиви и напълно доволни отъ себе си специалисти, които знаятъ само да въртятъ краката си, езика или пръститѣ си“.

Отъ цитиранитѣ редове се вижда вече, какви сж отношенията на Толстой къмъ искуството. По-долѣ ще видимъ, откадѣ происхожда това отношение на Толстой къмъ него. Толстой се възмущава особенно отъ нѣкои видове искуство, които въ днешното общество високо се цѣнятъ, — като оперетките, балетитѣ и операта. Той въ нѣколко страници съ най голѣмо възмущение расправя за отвръщението, което получилъ отъ една репетиция за една отъ най-обикновеннитѣ, които сж давали въ московскитѣ театри, но една отъ най нелѣпитѣ опери, каквато можемъ си представи, споредъ него. Възмущението происхожда отъ туй, че множество лица въ качество на актйори и на участници въ представлението, съвършенно безсмислено губятъ много трудъ и сили. И за кого е това нужно? На кого това може да се харесва? — пита Толстой.

„Казватъ, че това се прави за искуството, а че искуството е много важно дѣло. Но истина ли е, че това е искуство и че искуството е толкосъ важно дѣло, че за него могатъ да бждатъ принесени такивсъ жертви? Тоя въпросъ е особенно важенъ затова, че искуството, заради което се принасятъ въ жертва трудоветѣ на милиони человѣци и самия имъ человѣчески животъ и главно, любовьта между человѣцитѣ, това сжщото искуство става въ съзнанието на хората все повече и повече нѣщо си неясно и неопредѣлено“.

Толстой си е турилъ за цель да опредѣли, що е искуство изкое искуство е добро, и кое — лошо искуство. Споредъ собственнитѣ му думи, той е мислилъ върху тѣзи въпроси петнадесеть години Петнадесеть години е употрѣбилъ той, додѣто да завладѣе предмѣта, да намѣри отговоръ, който да го удовлетвори. До появяванието у него на този въпросъ, Толстой е ималъ за искуството сжщитѣ понятия, каквито има всѣкой „срѣденъ человѣкъ". Срѣдния человѣкъ, на въпроса що е искуство? — отговаря, че то е такава дѣятелность, която произвежда хубавото. Нѣма съмнение, че „срѣдния человѣкъ" си състави това понятие за искуството, че съдържанието на искуството е хубавото, отъ думитѣ на специалиститѣ естетици, безъ да му мисли много върху въпроса — въ какво се състои хубавото? Между това върху понятието за хубавото има купъ противоречиви опредѣления. Написано е цѣла планина отъ книги по естетиката и до сега не е опредѣлено понятието за хубавото. Толстой, следъ като привежда опредѣленията на хубавото отъ всички извѣстни естетици въ цѣлия образованъ свѣтъ, резюмира тия опредѣления така: „всички естетически опредѣления на хубавото се свеждатъ къмъ двѣ възрения: първото е онова, споредъ което хубавото е нѣщо сжществующе само по себе си, едно отъ проявленията на абсолютно съвършенното — на Идеята, на Духа, на Волята на Бога, и другото е онова, споредъ което хубавото е извѣстенъ родъ, получавано отъ насъ, удоволствие, което нѣма за цель личната полза". О първото опредѣление се придържатъ Фихте, Шелингъ, Хегелъ, Шопенхауеръ и философствующитѣ французи: Cousin, Jouffroy, Ravaisson и др.; а така сжщо о това „обективно-мистическо опредѣление на хубавото" се придържа и най-голѣмата половина отъ образованитѣ въ наше време. Второто опредѣление, — опитното или физиологическото — е распространено главно между английскитѣ естетици и между другата половина отъ обществото, между по-младата негова генерация.

Въ сжщность и едното и другото опредѣление на хубавото се свеждатъ къмъ това, че хубаво е онова, което ни доставлява извѣстно наслаждение. Въ субективенъ смисълъ е хубаво това, което ни дава извѣстно наслаждение, а въ обективенъ смисълъ хубаво наричаме нѣщо абсолютно съвършенно. Но това абсолютно съвършенно го признаваме за таквосъ само за това, че получаваме отъ неговото проявление извѣстенъ родъ наслаждение. „Въ сжщность, казва Толстой, — и това, и другото разбиране на хубавото се свежда къмъ получаванията отъ насъ извѣстенъ родъ наслаждения, т. е. ние признаваме за хубаво онова, което ни се харесва, безъ да предизвиква у насъ желание". И двѣтѣ тѣзи опредѣления за основанията на искуството не сж задоволителни. защото, първо, не всички произведения на искуството доставляватъ наслаждение и, второ, никакъ не може да се опредѣли абсолютно хубавото, хубавото само по себе. „Всички опитвания, — казва авторътъ, — да опредѣлятъ абсолютното хубаво само по себе, като подражание на природата, като целосъобразность, като съответворность на частитѣ, симметрия,

книга и било преведено веднага на нѣколко чужди езици. Не е чудно туй. Не само името на автора, но и предмѣта е такъвъ, който не може да не обърне внимание, толкосъ повече, че Толстой разглежда предмѣта твърдѣ оргинално и дохожда до заключения, съвсѣмъ не съгласни съ господствующитѣ понятия за целитѣ и съдържанието на искуството.

Преди да отговори на въпроса — що е искуство? — Толстой прави единъ доста широкъ уводъ, който се захваща съ едно очудване, смѣсено съ голѣмо възмущение отъ това, което обикновенно смѣтаме за искуство, но което, споредъ него, никому не е нужно. Обаче за днешното искуство се правятъ извънредно голѣми жертви.

„За поддържанието на искуството тамъ, гдѣто за народното образование се расходува само една стота отъ онова, което е нужно за добавяние на цѣлия народъ срѣдства за обучение, даватъ се — казва Толстой, — милиони субсидии отъ правителствата за академии, консерватории, театри. Въ всѣки голѣмъ градъ се правятъ грамадни здания за музеи, академии, консерватории, драматически училища, за прѣдставления и концерти. Стотини хиляди работници — дърводѣлци, камънари, бояджии, столяри, видари, шивачи, парикмахери, ювелири, бронзовщици, словослагатели — цѣлъ животъ прекарватъ въ тежъкъ трудъ за задоволявание исканията на искуството, така че надали има друга нѣкоя дѣятелность человѣческа, освѣнъ военната, която да поглъща толкова сили, колкото тая.

„Но вънъ отъ туй, че такиви грамадни трудове се губятъ за тази дѣятелность, — за нея, сжщо както и за войната, се губи направо человѣческия животъ: стотини хиляди личности отъ млади години посвѣтяватъ всичкия си животъ за туй, щото да се научи твърдѣ бърже да върти краката си (танцоритѣ), други (музикантитѣ) за туй, щото да се научи твърдѣ бърже да играе по клавишитѣ или струнитѣ; трети (живописцитѣ) за туй, щото да могатъ да рисуватъ съ бои и да пишатъ всичко, каквото тѣ видятъ; четвърти за туй, щото да могатъ да преобърнатъ всѣка фраза въ всѣкакъвъ видъ и къмъ всѣка дума да нагодятъ ритма. И такива лица често много добри, умни, способни за всѣкой полезенъ трудъ, подивяватъ въ тѣзи исключителни, затъпяющи занятия и ставатъ тжпи къмъ всички сериозни явления на живота, едностранчиви и напълно доволни отъ себе си специалисти, които знаятъ само да въртятъ краката си, языка или пръститѣ си“.

Отъ цитиранитѣ редове се вижда вече, какви сж отношенията на Толстой къмъ искуството. По-долѣ ще видимъ, откадѣ произхожда това отношение на Толстой къмъ него. Толстой се възмущава особенно отъ нѣкои видове искуство, които въ днешното общество високо се цѣнятъ, — като опереткитѣ, балетитѣ и операта. Той въ нѣколко страници съ най голѣмо възмущение расправя за отвращението, което получилъ отъ една репетиция за една отъ най-обикновеннитѣ, които сж давали въ московскитѣ театри, но една отъ-най нелѣпитѣ опери, каквато можемъ си представи, споредъ него. Възмущението произхожда отъ туй, че множество лица въ качество на актйори и на участници въ представлението, съвършенно безсмислено губятъ много трудъ и сили. И за кого е това нужно? На кого това може да се харесва? — пита Толстой.

„Казватъ, че това се прави за искуството, а че искуството е много важно дѣло. Но истина ли е, че това е искуство и че искуството е тжкосъ важно дѣло, че за него могатъ да бждатъ принесени такивсъ жертви? Тоя въпросъ е особенно важенъ затова, че искуството, заради което се принасятъ въ жертва трудоветѣ на милиони человѣци и самия имъ человѣчески животъ и главно, любовьта между человѣцитѣ, това сжщото искуство става въ съзнанието на хората все повече и повече нѣщо си неясно и неопредѣлено“.

Толстой си е турилъ за цель да опредѣли, що е искуство и кое искуство е добро, и кое—лошо искуство. Споредъ собственнитѣ му думи, той е мислилъ върху тѣзи въпроси петнадесеть години Петнадесеть години е употрѣбилъ той, додѣто да завладѣе предмѣта, да намѣри отговоръ, който да го удовлетвори. До появяването у него на този въпросъ, Толстой е ималъ за искуството сжщитѣ понятия, каквито има всѣкой „срѣденъ человѣкъ". Срѣдния человѣкъ, на въпроса що е искуство? — отговаря, че то е такава дѣятелность, която произвежда хубавото. Нѣма съмнение, че „срѣдния человѣкъ" си състави това понятие за искуството, че съдържанието на искуството е хубавото, отъ думитѣ на специалиститѣ естетици, безъ да му мисли много върху въпроса — въ какво се състои хубавото? Между това върху понятието за хубавото има купъ противоречиви опредѣления. Написано е цѣла планина отъ книги по естетиката и до сега не е опредѣлено понятието за хубавото. Толстой, следъ като привежда опредѣленията на хубавото отъ всички извѣстни естетици въ цѣлия образованъ свѣтъ, резюмира тия опредѣления така: „всички естетически опредѣления на хубавото се свеждать къмъ двѣ възрения: първото е онова, споредъ което хубавото е нѣщо сжществующе само по себе си, едно отъ проявленията на абсолютно съвършенното — на Идеята, на Духа, на Волята на Бога, и другото е онова, споредъ което хубавото е извѣстенъ родъ, получавано отъ насъ, удоволствие, което нѣма за цель личната полза". О първото опредѣление се придържать Фихте, Шеллингъ, Хегелъ, Шопенхауеръ и философствующитѣ французи: Cousin, Jouffroy, Ravaisson и др.; а така сжщо о това „обективно-мистическо опредѣление на хубавото" се придържа и най-голѣмата половина отъ образованитѣ въ наше време. Второто опредѣление, — опитното или физиологическото — е распространено главно между английскитѣ естетици и между другата половина отъ обществото, между по-младата негова генерация.

Въ сжщность и едното и другото опредѣление на хубавото се свеждать къмъ това, че хубаво е онова, което ни доставлява извѣстно наслаждение. Въ субективенъ смисълъ е хубаво това, което ни дава извѣстно наслаждение, а въ обективенъ смисълъ хубаво наричаме нѣщо абсолютно съвършенно. Но това абсолютно съвършенно го признаваме за таквосъ само за това, че получаваме отъ неговото проявление извѣстенъ родъ наслаждение. „Въ сжщность, казва Толстой, — и това, и другото разбиране на хубавото се свежда къмъ получаванията отъ насъ извѣстенъ родъ наслаждения, т. е. ние признаваме за хубаво онова, което ни се харесва, безъ да предизвиква у насъ желание". И двѣтѣ тѣзи опредѣления за основанията на искуството не сж задоволителни, защото, първо, не всички произведения на искуството доставляватъ наслаждение и, второ, никакъ не може да се опредѣли абсолютно хубавото, хубавото само по себе. „Всички опитвания,— казва авторътъ, —да опредѣлятъ абсолютното хубаво само по себе, като подражание на природата, като целосъобразность, като сѫотговорность на частитѣ, симметрия,

ние“ се разбира сближение на человѣцитѣ чрезъ постоянно предаване мислитѣ и чувствата едни на други. Но чувствата могатъ да се предаватъ по много разнообразни начини, отъ които не всички влизатъ въ областьта на искуството въ собствения смисълъ на думата. Въ областьта на искуството въ тѣсния смисълъ на думата влизатъ живописътъ, скулптурата, музиката, театърътъ, изящната литература. Но Толстой разбира дѣятелностьта на искуството въ твърдѣ ограниченъ смисълъ. Той подъ дѣятелность на искуството разбира твърдѣ малка часть отъ человѣческата дѣятелность и оная именно, която има „особенно значение.“

„Таквосъ особенно значение: — казва той, — сж придавали всѣкога всички хора на оная часть отъ тази дѣятелность, която е предавала чувствата, които произтичатъ изъ религиозното съзнание на человѣцитѣ, и тази именно малка часть отъ цѣлото искуство сж наричали искуство въ пълния смисълъ на думата.

„Тъй сж гледали на искуството человѣцитѣ на старото време: Сократъ, Платонъ, Аристотель. Сжщо тъй сж гледали на искуството и пророцитѣ еврейски, и старитѣ християни: тъй се разбирало то и се разбира отъ мохамеданцитѣ и сжщо тъй се разбира то отъ религиознитѣ люде на народа въ наше време“.

Споредъ опредѣлението на искуството, дадено отъ Толстой, трѣбвало би да смѣтаме за истинно произведение на искуството всѣко произведение, което предава чувства, испитани отъ автора, и ги предава така, че заразява сж сжщитѣ чувства и другитѣ. Но не, казва Толстой.—това не е достатъчно. Чувствата бивать добри и лоши, а споредъ това и искуството бива добро и лошо искуство. Но кои чувства сж добри и кои — лоши? Това вече зависи отъ туй, какъ хората разбиратъ „смисъла на живота“. „Оцѣнката за достойнството на искуството, т. е. на чувствата, които то предава, зависи,— казва Толстой, — отъ разбирането отъ хората смисъла на живота, отъ това, въ какво виждатъ тѣ доброто и въ какво — злото на живота. А доброто и злото на живота се опредѣля отъ това, което наричатъ религия.“ Така че, ония чувства сж добри, които приближаватъ хората къмъ идеала на религията, не противоречатъ на него, а лоши чувства сж ония, които отдалечаватъ хората отъ него или противоречатъ на него. Напримѣръ, ако религията вижда „смисъла на живота“ въ почитанието на единия Богъ и въ испълнение на неговата воля, тогава чувствата, предавани отъ искуството, въ което се исказва любовь къмъ него и неговата воля, каквито сж псалмитѣ, пѣснитѣ на пророцитѣ, свѣщеннитѣ книги, сж добро искуство. Напротивъ, всичко, което противоречи на тия чувства, сж лошо искуство. Другъ примѣръ: старитѣ гърци виждаха смисъла на живота въ земното щастие, въ хубостьта и силата, затова искуството, което предава радость и бодрость на живота, смѣтаха за добро искуство; напротивъ, лошо искуство смѣтаха онова, което предавало слабость и упадъкъ. Трети примѣръ: християнството първо време смѣташе за добро искуство само легендитѣ, житията, молитвитѣ, пѣснитѣ, които извикваха чувства на любовь къмъ Христа, очудвание къмъ неговия животъ, от-

казванне отъ свѣтския животъ, смирение и любовь къмъ хората; напротивъ, произведенията, които не изражавали тѣзи чувства, биле лошо искуство. Въ християнската епоха до кръстоноснитѣ походи искуството било добро, защото тогава имало общо-народно религиозно съзнание, и изражавало чувствата на това съзнание. Но отъ кръстоностнитѣ походи насамъ богатата класса начева да става безвѣрна. Отъ тогава искуството взело да става все по-лошо, до дѣто днесъ, съ твърдѣ малки исключения, станало съвсѣмъ лошо, понеже цель на искуството сж турили наслажденнето на богатитѣ, праздни, не трудящи се класси, които, преситени отъ едни наслаждения, впадатъ въ тжга, въ мжка и търсятъ спасение отъ нея въ нови наслаждения. Вследствие на това, всички ония произведения, които до сега ги смѣтахме за образцови произведения на искуството, произведенията на Шекспира, Гете, Рафаеля и т. н., сж недостжпни за народа, за трудящия се народъ (подъ който Толстой разбира главно селската масса, русскитѣ мужици) и не може да ги разбира, като такива, които не изражаватъ чувства на едно общенародно религиозно съзнание. На забелѣжката, че работния народъ днесъ не разбира произведенията на искуството благодарение на днешнитѣ наредби, които сж и причина на неговото невежество, Толстой прави съвършенно неоснователни възражения, той казва, че тия, които правили тази забелѣжка, забравяли, че „нашэто истънчено искуство можало е да се роди само при робството на народнитѣ масси и може да се продължи само, додѣто сжществува това робство,“ и че колкото и да се распространи образованието между массата, пакъ тя не ще можела да разбира найголѣмата часть отъ произведенията на искуството. На забелѣжката, че днесъ, съ распространението на знанията, работния народъ захваща да разбира произведенията на искуството, Толстой възражава така: „това доказва само, че тълпата, при туй градската, на половинъ развалена, всѣкога е било лесно да се приучи, като се развали вкуса ѝ, къмъ каквото щете искуство“. Нѣма съмнѣние, че съ махването на днешния режимъ и съ распространението на образованието, нѣкои видове отъ днешното искуство ще изчезнатъ, но не може да бжде съмнѣние тъй сжщо, че отъ повечето придобивки, направени при капиталистическия редъ на нѣщата, обществото нѣма да се откаже въ бждяще; нѣма да се откаже то и отъ придобивкитѣ, направени въ искуството, които днесъ сж достояние само на една малка негова часть.

При всичко, че богатитѣ класси сж иррелигиозни, безвѣрни, обаче Толстой не се съмнява, че и днесь сжществува религиозно съзнание, което все повече завладява народитѣ. „Въ всѣко дадено историческо време, и въ всѣко общество отъ хора сжществува найвисоко, до което само сж достигнали хората отъ това общество, разбиране смисла на живота, което опредѣля най-високото благо, къмъ което се стреми това общество. Това разбиране е религиозното съзнание на извѣстно време и общество. Но какво е религиозното съзнание на нашето време? „Религиозното съзнание на нашето време, въ най-общо практическо негово приложение, е съзнанието на това не нашето благо и материално, и духовно, и частно, и общо, и

временно, и вѣчно, се заключава въ братския животъ на всички хора, въ любовното наше съединение по между ни. Това съзнание не само се повтаря въ най-разнообразни форми и отъ най-разнообразни страни, но и служи за ръководителна нишка въ цѣлата сложна работа на човѣчеството, която се състои, отъ една страна, въ унищожението на физическитѣ и нравственнитѣ прегради, които бъркатъ на съединението на хората, и, отъ друга страна, въ осъществлението на онѣзи общи за всички хора начала, които могатъ и трѣбва да съединятъ хората въ едно всесвѣтско братство."

Изхождайки отъ казаното, Толстой и разгледва съвременното искуство, и разбира се, ония произведения, които распространяватъ чувствата на „религиозното съзнание" на днешното време, той ги нарича добро искуство, а които не распространяватъ тия чувства — лошо искуство. Между тѣзи двѣ крайности той тури и разни звѣна, споредъ това, до колко въ едно произведение, между другото, има и распространение на съвременнитѣ „религиозни" чувства. Като образецъ на добро искуство Толстой посочва на Клѣтницитѣ отъ В. Хюго и неговитѣ „Бѣдни люди", почти всички повѣсти и расказы на Диккенса, „Колибата на чичо Тома", „Мертвий домъ" отъ Достоевски и „Адамъ" отъ Бидъ. Въ живописството Толстой не намира никакви видающи се произведения, които да предаватъ „религиозни" чувства. Само картинитѣ на Jules Breton, Лермитъ, Дефрегхеръ, Милле (Angelus и почивающий копачъ), Ге (съдътъ), Найтъ (подписванието на смъртната присъда), до нѣкадѣ можели да се причислятъ къмъ доброто искуство. Всички свои произведения, които му спечелиха името на първокачественъ художникъ, Толстой ги причислява къмъ лошото искуство, а расказитѣ „Богъ правду видитъ, да не скоро скажетъ" и „Кавказскій плѣнникъ" — къмъ доброто искуство.

Отъ всичко горѣизложено е ясно, че Толстой е противъ принципа искуството за искуството. Той туря за цель на искуството пропагандата на чувства, които произтичатъ отъ „религиозното съзнание" на нашето време, пропагандата на идеята за любовь и братство, съгласно идеала на първото християнство. Но така също е много ясно, че Толстой стои на лъжовна почва. Вѣрно е, че днесъ се разпасятъ милионни срѣдства и се губятъ силитѣ на множество работници за поддържанието на искуството, отъ което се ползуватъ само охолницитѣ. Но, като отхвърли съвременната наука, Толстой не е вече въ състояние да разбере естествения процессъ на развитието на обществото и че унищожението на днешния социаленъ режимъ не може да се достигне чрезъ мистико-религиозни проповѣди, като неговитѣ, включително съ неговата теория „непротивленіе злу насиліемъ". Той не може да разбере, че принципътъ искуството за искуството никога не е можалъ да се наложи на обществото и искуството, което той отъ кръстоноситѣ походи насамъ нарича лошо искуство, се яви едно отъ революционнитѣ средства на буржуазното общество и то бѣше такова, додѣто буржуазията бѣше революционна. Следъ добиванието ѝ на господствующе положение, тя постепенно се отказа отъ

искуството, като прегърна декаденството, което и свидѣтелствува за нейния упадъкъ и което Толстой непростително смѣсва съ онова искуство, което преди въ ръцѣтѣ на буржуазната класса се явяваше революционно средство, а днесъ се явява таквосъ въ ръцѣтѣ на пролетариатската класса. Толстой, като не разбира историческия вървежъ и като смѣсва искуството съ декаденството, отхвърля всички произведения на искуството, които нѣматъ явна тенденция на проповѣдь християнска любовь и братство, сътрадание и милость, и причислява къмъ низкото искуство всички произведения, като на Шекспира, Молиера, Сервантеса, Зола, Ибсена и др., които малко говорятъ за християнски добродѣтели, т. е. които нѣматъ явенъ мистико-религиозенъ характеръ, и въ които се говори за дѣйствителни человѣчески чувства, желания и мисли. Съ туй той впада и въ непоправимо противоречие съ собственното опредѣление на искуството, като дѣятелность за общение между человѣцитѣ. На едно мѣсто Толстой казва тъй: „искуството заедно съ речьта, е едно отъ оръдията за общение, а затова и за прогресса, т. е. за движение на человѣчеството напредъ къмъ съвършенството. Речьта прави възможно за хората отъ последнитѣ живущи поколѣния да знаятъ всичко онова, което сѫ узнали чрезъ опитъ и размишление предидущитѣ поколѣния и най-добритѣ прогрессивни человѣци на времето си; искуството прави възможно за человѣцитѣ отъ последнитѣ живущи поколѣния да испитватъ всички ония чувства, които до тѣхъ сѫ испитвали человѣцитѣ и въ днешно време испитватъ най-добритѣ прогресивни хора“. Ако това е тъй, тогава остава съвършенно непонятно причисляванието отъ Толстой къмъ низкото искуство произведенията на такивато писатели, като споменатитѣ по-горѣ, които именно въ най-голѣма мѣра и служатъ за общение между миналитѣ поколения и днешнитѣ и между последнитѣ и прогрессивнитѣ люде. Нѣма при туй нужда да се спираме да доказваме неосновательностьта на Толстой, съ която той нарича всички съвременни етически учения безъ огледъ нелѣпи, а своята мистико-религиозна етическа концепция смѣта за най-разумната и вѣрна. Ще забелѣжимъ тука, че въ цѣлата тази концепция вѣе мраченъ духъ, който е въ състояние днесъ и въ бѫдѫще да обърне хората въ туй, дѣто русситѣ наричатъ с в я т о ш и, т. е. въ бездушни с в е т и ц и, въ человѣчески сѣнки, безъ человѣчески чувства, желания, емоции. Вследствие на това русскитѣ критици справедливо виждатъ въ концепцията на Толстой, която той систематически прокарва въ мистико-религиознитѣ си произведения отъ последно време, смѣсъ отъ демократизмъ съ мистическо реакционерство. При външния видимъ радикализмъ и своеобразенъ революционаризмъ, концепцията на Толстой тъкмо иде на ръка на русскитѣ реакционери. Нѣма да бѫде никакъ чудно, ако Побѣдоносцевъ, проникнатъ отъ понятията на Толстой за високото искуство, запрети на русското общество всички произведения на искуството, като му остави да се ползува само отъ произведенията на библейското искуство, на притчитѣ и молитвитѣ християнски и се възпитава по приказкитѣ и картинитѣ за прекрасния Иосифъ“ и Саки Муни. Тогава навѣрно

Толстой ще остане твърдѣ доволенъ, защото тогава ще настжпи царството на най-високото изкуство. Ние, разбира се, не желаемъ подобна участь на русския народъ, която, и безъ проповѣдитѣ на Толстой, е доста неутѣшителна, благодарение на онова мужицко-религиозно съзнание, на което се държи днешния строй въ Руссия и което Толстой смѣта за образецъ на съзнание на днешнитѣ народи.

Д-ъ

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Вълненията въ Италия. Гладътъ, като причина. Строгоститѣ на властьта. Поставянието на социалиститѣ. — Демокрацията въ Швейцария. Законъ за искупувание и направяние държавна собственость желѣзницитѣ.

Още въ началото на тази година въ южна и срѣдня Италия станали сж частични бунтувания по причина на крайната сиромашия и гладъ. Правителството взема веднага строги мѣрки, като свиква единъ призивъ отъ резервитѣ и намалява съ една третя митата върху внасяното жито. Общинитѣ, отъ своя страна, направятъ възможното, за да се притекатъ въ помощь на гладующитѣ. Вълнението, което не взело никакъ голѣми размѣри, малко по-малко се потушило и войницитѣ били распуснати. Но края на мѣсецъ априлъ и началото на мѣсецъ май ни даватъ нови бунтове и този пжть много въ по-голѣмъ размѣръ, които взематъ характеръ на революция. Министерството взема строги мѣрки за потушаванието ѝ. На тълпата, която иска хлѣбъ, то дава крушумъ. Имало е много избити, но вълнението не се потушило така лесно. Най-силно се е проявило то въ Миланъ, гдѣто взело характеръ на сжщинска революция, на своего рода революция, въ която въстаналитѣ градятъ барикади по улицитѣ, но вмѣсто да се биятъ съ оржжия, задоволяватъ се съ хвърляние на керемиди и камъчета върху настървената полиция и войска! Това показва, че населението не е искало кръвь, но само хлѣбъ. Обаче управницитѣ не погледнали така на работата — тѣ употрѣбяватъ кръвопусканието, като цѣръ противъ подигнатата масса гладенъ народъ!!

Всѣки знае, че последнитѣ мятежи въ Италия сж били следствие на глада, на твърдѣ острата економическа криза, която сжществува отдавна въ тази злощастна страна. Но само италиянското правителство е, което се явява толкова нахално, за да обяснява вълненията съ съвсѣмъ друго нѣщо, съ предварително подготвенъ планъ, за да намѣри предлогъ да отмъстява на неугоднитѣ нему елементи. „Ако порядъкатъ бѣше нарушенъ, това се дължи на социалиститѣ и на тѣхната пропаганда“, викатъ консерваторитѣ, на чело съ правителството на Рудини. Като че социалиститѣ сж толкова глупави, та да правятъ революция съ голи ржцѣ! Но че не тъй стои ... ата,

се доказва отъ следующитѣ необорими факти. I) Най-първо сѫ се подигнали селата, следъ това градоветѣ и то по-рано малкитѣ, сетнѣ голѣмитѣ, а Миланъ най-послѣ и то само тогава, когато полицията убила единъ работникъ въ време на една расправа въ улицитѣ. А тъкмо противното е, което става въ време на подготвенитѣ революции — голѣмитѣ градове и най-образованитѣ центрове даватъ сигналъ за борба. II) Нищо не е доказало, че е имало нѣкакъвъ планъ, главатари и готово орѫжие. Полицията е смѣтала да улови плана на дѣйствие у гражданката Анна Колишовска, русския по происхождение и жена на италиянския дѣецъ и депутатъ Тюрати, за която цель я аристували, но безъ да хванатъ нѣкакъвъ несѫществующъ планъ, разбира се... III) Между бунтовницитѣ е имало 80 убити, повече отъ 400 души ранени. Отъ войската само единъ убитъ и то смазанъ отъ единъ куминъ; отъ полицейскитѣ сѫщо единъ убитъ и то отъ самата войска, когато била смѣсенъ съ тълпата. Работата щѣше да бѫде съвсѣмъ друга, ако имаше хора, готови за бой... Следъ като навежда горѣ-долу горнитѣ доводи срѣщу обвиненията, отправени отъ пристѫпническото правителство противъ социалиститѣ, авторътъ на една статия по **Вълненията въ Италия**, помѣстена въ № 11 на **Revue des Revues**, намира, че не другъ, а самия режимъ въ Италия е причината на всичко. Отъ една страна, голѣми дългове, отъ друга—крайна сиромашия и безработица, която кара италиянцитѣ работници да кръстосвать другитѣ страни за прехраната си. „Държавнитѣ дългове сѫ грамадни; държавата коствува скѫпо и подържа разсипническа политика. Даждията сѫ по тежки даже отъ Франция... Въ много села работницитѣ селени получаватъ 50—60 стотинки дневна заплата; градскитѣ работници, съ исключение въ нѣколко по-добрѣ поставени центрове, твърдѣ мѫчно достигатъ да получаватъ 2 лева дневна заплата, а освѣнъ това сѫ осѫдени твърдѣ често на безработица... Въ голѣмитѣ градове се срѣщатъ, инакъ твърдѣ способни, млади лѣкари, които правятъ визити за единъ франкъ, даже за 50 ст! Така стои работата почти въ всички професии. Съ исключение на твърдѣ малко число привилегировани, болшинството отъ народа е докарано до най-крайна и постоянна мизерия, каквато другадѣ не могатъ си представи даже... Ако за болшинството липсва и насѫщния хлѣбъ, то работата съвсѣмъ не стои така за едно щастливо меншество, което съставлява на сѣверъ классата на голѣмитѣ фабриканти и търговци, които печелятъ доста много"... Тѣзи думи на автора отъ помѣнатото списание сѫ достатъчни, за да ни дадатъ една идея върху положението на работното население въ злощастна Италия.

Мѣркитѣ на правителството, както казахъ горѣ, сѫ били едни отъ най строгитѣ. То обявило всички възбунтувани мѣста въ военно положение, спрѣло всички напредничави вѣстници, испозатворило сума свѣтъ, въ числото на които нѣколко депутати социалисти и републиканци, нарушило неприкосновенността на корреспонденцията, за да не се допуща съобщение съ външий свѣтъ, нагласило воененъ сѫдъ да осѫжда... жертвитѣ си! Тѣзи варварщини предизвикали силно

възмущение между напредничавитѣ елементи. Следъ арестуването на редакторитѣ на рѣдко осталитѣ неспрѣли вѣстници, веднага се намирали самоотвержени замѣстници. Такъвъ билъ случаятъ съ единичкия останалъ неспрѣлъ социал. вѣстникъ Avanti, на когото напоследъкъ приема редактирането извѣстния ученъ и депутатъ Енрико Ферри. Работницитѣ италиянци въ Швейцария решаватъ да отидатъ въ отечеството си въ помощь на своитѣ страдающи братя, въпреки голѣмитѣ мжчнотии. Сполучилитѣ да избѣгатъ отъ Италия веднага се залавятъ на работа въ странство. Това се явява добъръ знакъ на преданность къмъ нещастния народъ.

Затворитѣ били испоплънени навсѣкадѣ, така щото за много отъ запрѣлитѣ не се е знаяли на кждѣ сж. Военно положение било обявено въ Неаполъ, Флоренция, Пиза, Павия, Навара, Миланъ и въ много други още мѣста. Всички дружества били растурени. Не останали никакви политически (радикални, републикански или социалистически) групи, никакви взаимноспомагателни дружества, никакви синдикати, защото членоветѣ имъ били или арестувани, или принудени да избѣгатъ. Мебелитѣ имъ, регистритѣ имъ, паритѣ имъ били завзети отъ полицията.

Онѣзи депутати социалисти, които се отървали отъ затвора и не били принудени да избѣгатъ вънъ отъ предѣлитѣ на Италия, за сжщностьта на работата, отправили слѣдующия

„Манифестъ

Къмъ италиянскитѣ работници.“

„Понеже откриването на парламентарната сесия, гдѣто бихме можли да отправимъ днесъ гласа си къмъ пролетарията, се отлага за неопредѣлено време, ние смѣтаме за умѣстно да се искажемъ върху фактитѣ и събитията, които попръскаха съ кръвь голѣма часть отъ Италия.

„Преди да се прояви и най-малко вълнение между народа отъ поскжпняването на хлѣба, парламентарната социалистическа група предложи да се унищожатъ митата върху житото, да се извършатъ веднага извѣстни обществени работи, като предсказваше, че всѣко отлагание ще направи неизбѣжни бунтоветѣ по причина на глада.

„Нашия гласъ не биде чутъ нито тогава, нито въ послѣдното парламентарно засѣдание отъ 27-и априлъ, но нѣколко дни слѣдъ това правителството, изненадано отъ конвулсивнитѣ движения на още по-обѣднялото отъ влиянието на американската война население, направи онова, което се искаше толкова пжти отъ социалиститѣ: но бѣше вече кжсно, а и мѣрката не до тамъ смѣла, тъй като тя не указа сжществено дѣйствие спрямо спекулацитѣ на грабителитѣ.

„Народното кипение се распростираше съ бързината на мълния. Начената отъ Сицилия, то се продължи къмъ срѣдня и сѣверна Италия, за да се завърши съ бунтоветѣ въ Миланъ. Въпреки фантастичнитѣ расказа и лъжливи корреспонденции отъ типътъ на измисленитѣ въ 1893 — 94 презъ сицилийскитѣ бунтове, пуснати въ движение, за да се защити предварително скроеното народоубийствено

дѣло на правителството, сегашнитѣ бунтове не бѣха резултатъ на никакво подготовление, ни опжтвание.

„Тѣ бѣха едно неочаквано и непреодолимо избухвание, следствие на дълбокото обществено и политическо незадоволство на работницитѣ и дребната буржуазия, незадоволство, предизвикано отъ икономическото истощение на страната, отъ грамаднитѣ бюджети, увеличавани въ последнитѣ години съ африканскитѣ експедиции, отъ неумѣлото управление на държавната хазна, отъ компрометираното търговско положение, отъ всесилието на полицията и отъ унищожението на всѣка свобода.

„Социалистическата партия не може да не цѣни значението на тѣзи народни движения, които всѣкога сж се предшествовали и последовали съ видимо самоподчинение. Тѣ доказватъ, че народътъ се отказва да подържа режима, когото испитваше и отъ когото той се раздѣля съ се по-дълбока бездна. Народътъ не прощава заради никога неиспълняванитѣ обѣщания за економическото подобрѣние; той не е признателенъ за кжсно и на сила направенитѣ реформи; той знае, най-сетнѣ, какви братоубийственни мѣрки го очакватъ, когато умира отъ гладъ.

„До като се намѣри цѣръ за причинитѣ на народнитѣ негодувания, на мизерията, сегашния конфликтъ не само не ще исчезне, но ще се усили.

„Това именно ний говорихме винаги, безъ, обаче, да бивахме чути; но фактитѣ, събитията не закжснѣха да додатъ и ни донесатъ право. Това повтаряме ний и днесъ на онѣзи, които обвиняватъ социалистическата партия въ това, че тя е създателка на негодуванията, само заради това, защото раскрива на народното съзнание причинитѣ и цѣрътъ на мизерията.

„Днесъ, повече отколкото всѣкога, ний виждаме необходимостьта отъ економическа и политическа организация на пролетариата, която се издига въ днешното общество, като необходимъ за прогреса и цивилизацията елементъ.

„Противъ тази именно организация и въпреки преснитѣ опити, правителството обявява кръстоносенъ походъ, подготви нови стѣснителни и строго потушителни мѣрки, като въ сжщото време се отърва отъ парламентарния контролъ съ отлаганието на сессията, прибѣгва къмъ обявяване на военно положение и прибавя трауръ къмъ мизерията.

„Предъ това твърдоглаво заслѣпление на монархията и като си спомняме за жертвитѣ, принесени отъ нея, ний протестираме съ скърбь на сърдцето противъ всичко това и продължаваме дѣлото си, като заявяваме наново нашата неизмѣнна вѣра въ идеала и тактиката на социалистическата партия“.

Този манифестъ, подписанъ отъ единадесеть депутати социалисти, билъ распратенъ и по чуждитѣ вѣстници за напечатвание. На френския соц. в. „La Petite Republique“ билъ испратенъ отъ новия редакторъ на итал. в. „Avanti“ Енрико Ферри съ слѣдующето писмо:

„Драги другари,

„Молимъ ви, да въспроизведете публикувания днесъ отъ

насъ манифестъ, понеже той обяснява съ вѣрность началото на кървопролитнитѣ вълнения въ Италия и поставянието на социалистическата партия предъ и следъ насилственното потушение"

Голѣмата масса арестовани въ време и следъ бунтоветѣ чакатъ присждата си отъ военнитѣ сѫдилища, която може би ще бѫде тъй строга, както присждата въ време на сицилийскитѣ вълнения надъ преданнитѣ социалистически дѣйци Барбато, Баско, де Феличе и др.. осѫдени на по двадесеть, петнадесеть и дванадесеть години затворъ и амнистирани следъ нѣколко недѣли. Обаче това не ще даде край на вълненията, до като не се унищожи коренната причина. „C'est l'estomac qui fait les revolutions" е казатъ Волтеръ. До като стомахътъ на по-голѣмата часть отъ населението е празенъ, до като народътъ е осѫденъ на гладъ, когато шепа охолни плуятъ въ раскошъ и развратъ — до тогава нищо не ще е въ състояние да спре народното брожение. Даденитѣ жертви, строгитѣ мѣрки могатъ само да забавятъ, но не и да осуетатъ за винаги социалната революция, която ще измѣни коренно днешната несправедлива наредба, за да възстанови социалната република, която ще даде край на днешното „царство кърваво грѣшно". — —

Швейцария е онази страна въ Европа, която справедливо носи името демократическа; тя е единственната въ цѣлия свѣтъ политическа организация, организирана въ абсолютно демократически духъ: тя е републиката, която чрезъ еволюцията, чрезъ постепенний прогрессъ въ институтитѣ си, ако само не се намѣсятъ непредвидени фактори, ще достигне социалната република безъ кървопролитна революция; тя е онази щастлива страна, въ която народътъ е върховенъ господарь, но не на дума само, какъвто е случаятъ въ всички почти конституционни държави, но и на дѣло. Тамъ народътъ непосрѣдственно решава всички въпроси отъ общественъ характеръ. Той назначава сѫдиитѣ и чиновницитѣ по администрацията. Парламентарния режимъ, покварения парламентаренъ режимъ, който развращава и испуща най-отвратителни миазми, който ражда голѣми и малки панамини, тамъ е непознатъ. Правителството се явява чисто административна функция, безъ нѣкакво надмощно влияние върху общественното мнѣние. Избирателното тѣло е, което води свободно общественнитѣ дѣла и рѫководи правителството въ всичкитѣ му начинания.

Швейцарцитѣ отдавна сѫ навикнали да различаватъ общественний интерессъ отъ частний и споредъ това да распредѣлятъ функциитѣ. Общинитѣ имъ сѫ владѣтели на голѣми пространства земи и други цѣнни недвижими имоти, които се управляватъ отъ самитѣ тѣхъ. Освѣтлението съ въздушенъ газъ или електричество, снабдяването съ вода, трамваитѣ и други, съ умѣние и полза рѫководени отъ общинитѣ, предприятия, вдъхватъ въ швейцареца идеята, че всѣко предприятие отъ общъ интерессъ трѣба да бѫде управлявано отъ органитѣ на самото общество, а не отъ частни лица, които гледатъ повече за тѣхния личенъ интерессъ, отколкото за общия. Това сѫщото убѣждение е рѫководило избирателитѣ, когато на 20 февруарий т. г. се произнесли въ полза на закона за искупуване желѣзницитѣ, за ...

се преобърнатъ въ държавна собственность и да се експлоатиратъ отъ самата нея. Върху 700,000 избиратели 560,000 отъ тѣхъ взели участие въ гласуването, отъ които 385,900 били за приеманието на закона, а 175,000 за отхвърлянието му. Отъ тѣзи цифри се вижда, до колко общественното мнѣние въ Швейцария е благоприятно за национализацията на желѣзницитѣ, т. е. искупуването имъ, изтръгването имъ изъ ржцѣтѣ на капиталистическитѣ компании. Въ това гласувание малѣло побѣдитель знамето, на което било ясно написано: швейцарскитѣ желѣзници на швейцарския народъ.

Законътъ съдържа едно твърдѣ интересно разпореждание въ чл. 3. Споредъ този членъ, печалата отъ държавнитѣ желѣзници не може да бжде употрѣбена за друго, освѣнъ пакъ за желѣзницитѣ. Ни най-малка часть отъ доходътъ не ще се прехвърля къмъ другъ параграфъ на бюджета. Не е мжчно да се предвидятъ важнитѣ следствия на едно такова разпореждание. Всичката оназн печала, която до сега се е распредѣляла между акционеритѣ, ще се употрѣбява за подобрѣние състоянието на желѣзницитѣ, за по-доброто възнаграждение на персонала и ще даде възможность да се намаляватъ тарифитѣ, нѣщо което ще ползува пакъ самия народъ.

Пжтьтъ, по който върви Швейцария относително разрѣшението на социалнитѣ въпроси, е такъвъ, който не може да не се удобрява отъ насъ социалиститѣ. По този начинъ тя, следъ като е почти напълно реализирала социалистическата политическа програма, застжпа се за реализирането и на економическата. Демократическата ѝ организация е захванала отъ автономната община, за да мине презъ кантона и се свърши съ цѣлата конфедерация. Сжщото нѣщо се забелѣзва и съ прогресса въ економическо отношение: старитѣ и нови комунистически институции на общината ще се распространатъ и върху цѣлата страна. Национализацията на желѣзницитѣ е една решителна стжпка въ това направление. Политический прогрессъ се е извършилъ съ постепенни реформи отъ долу на горѣ. По сжщия начинъ ще бждатъ разрешени и економическитѣ въпроси, ще бжде извършенъ и економический прогрессъ — постепенно национализирание и преобръщание въ държавна собственность монополизиранитѣ за сега институции отъ едритѣ капиталисти.

Гласувания на 20 февруарий законъ далъ поводъ да се породятъ други искания. Делегатитѣ на социалистическитѣ групи взели единодушно решение, споредъ което искатъ непосредственно избирание, избирание направо отъ народа, на федералний съвѣтъ и въвеждание на пропорционалната избирателна система за избирание национална съвѣтъ, като противовѣсъ на разширената вече сила на централната власть, презъ прокарвание проекта за искупвание на желѣзницитѣ. Сжщото решение било взето и отъ коммитета на лѣвицата отъ швейцарската демократическа партия. Отъ това се вижда, че успѣхътъ въ извѣстна реформа никакъ не преспива швейцарския народъ, нито го прави самодоволенъ отъ настоящето — този успѣхъ се явява само още една измината крачка отъ пжтя, по който върви Демократическа Швейцария, за да провъзгласи, въ недалечно бждеще, Социалната Република. Б. Л.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Еротиката на г. К. Христовъ и сп. „Прагъ“. — Амбициитѣ и претенциитѣ на главния редакторъ на това списание г. А. Страшимирова. — Неговия умственъ превратъ и новото му направление. — Социалистическата и буржуазната философии у насъ. — Анакреонтизмътъ и еротиката въ литературата. — Буржуазна и социалистическа еротика.

Отъ началото на тази година въ г. Видинъ почна да излиза едно мѣсечно списание подъ названието Прагъ и подъ редакцията на четирма учители отъ видинската гимназия, отъ които единия е и директоръ на сѫщата гимназия. Самото това обстоятелство вече показваше, какво списание ще бѫде Прагъ. Още отъ I кн. г-да учителитѣ—редактори бързатъ високо да заявяватъ, че тѣ не ще се занимаватъ съ въпроси — „кой министръ е на мѣстото си и кой не“, т. е. тѣ бързатъ да афоресатъ, тъй да се каже, политиката и ония обществении въпроси, които засѣгатъ министритѣ. Подирѣ, още отъ I кн. тѣ захващатъ изобилно да „кѫдятъ тъмянъ“ чрезъ поета Вазовъ на вишето си началство, на министра Вазовъ, като, при туй, въ всѣка отъ излѣзлитѣ до сега петь книжки наредъ, всѣкакъ се стараятъ да му докажатъ, че всичкитѣ имъ симпатии сѫ на страна на г-на министра Вазова и на неговитѣ „симпатични“ другари и че сѫ непримирими врагове на злѣйшия имъ противникъ г. д-ра Кръстевъ. По-нататъкъ тѣ побързаха да докажатъ своята пълна благонадежность и отъ друга страна; тѣ побързаха да обяватъ, че не съчувствуватъ и на ония възгледове, които се прокарваха чрезъ сп. „День“, а сега се прокарватъ чрезъ сп. „Ново Време“. Тази декларация трѣбваше да направатъ тѣ толкозъ повече, че единъ отъ тѣхъ, а именно г. А. Страшимировъ е билъ сътрудникъ на „День“ въ млади години, разбира се, (той сега е поустарѣлъ и поумнѣлъ) и е съчувствувалъ на направлението му. Така че, намѣсто журналъ за самообразование на ония, „които престѫпватъ прага на широкото поле на познанията“, сп. „Прагъ“ се обърна въ журналъ на личнитѣ амбиции и претенции на едного отъ четирмата редактори, на г. А. Страшимировъ. Едно мѣсечно списание, което се отказва отъ политическитѣ и обществении въпроси и което гледа да бѫде приятно на началството, при всичкитѣ си претенции да служи за самообразование на „зрѣющата вече младежъ“, не може да бѫде друго, освѣнъ орѫдие за прокарвание на лични амбиции и претенции.

Списанието Прагъ е дѣло на г. А. Страшимирова и личенъ неговъ органъ, създаденъ за прокарвание именно на негови лични амбиции и претенции. Фактътъ, че това списание се яви следъ назначението на г. А. Страшимирова за учитель въ Видинската гимназия и фактътъ, че въ него се самовъсхвалява той при всѣки случай,

— явление, недопустимо нито въ една литература съ честни стремления, — достатъчно потвърдяватъ нашето мнѣние. Независимо отъ това, статиитѣ, които характерезиратъ сп. Прагъ и му даватъ направление, сѫ на г. Страшимировъ, който, както вече откри сп. Мисъль, се крие задъ псевдонима К. Кѫничевъ. Че К. Кѫничевъ е самия г. Страшимировъ, въ това не може да има никакво съмнѣние. Като казваме това, трѣбва да се забелѣжи, че откриванието на литературнитѣ псевдоними въ всѣка порядочна литература се смѣта осѫдително явление. Обаче въ дадения случай то се оправдава съ това още по-осѫдително въ всѣка порядочна литература обстоятелство, че г. А. Страшимировъ прибѣгва до псевдонима, за да хвали самъ себе си. Въ такива случаи откриванието на псевдонима е необходимо, тъй като то характерезира именно „литературнитѣ нрави"; то се явява толкосъ по-необходимо, когато работата се касае до единъ самохвалецъ, който най-много обича да говори за „литературни нрави" на други и да ги осѫжда.

Така че, сп. Прагъ е личенъ органъ на г. А. Страшимировъ, и неговитѣ статии му даватъ направление. За него стана нужно да си създаде личенъ литературенъ органъ, понеже неговитѣ амбиции и претенции надали можаха да намѣратъ мѣсто въ нѣкое отъ сѫществующитѣ списания. Работата е тамъ, че въ него се извърши една много странна еволюция, която никакъ не говори въ негова полза. Както е извѣстно, той почна да пише, главно раскази, още когато бѣше скроменъ народенъ учитель. Тогава той бѣше и социалистъ. Ние не знаемъ, до колко дълбоко той бѣше проникнатъ отъ социалистическитѣ принципи; но ако се сѫди отъ туй, че той скоро се отрече отъ социализма, излиза, че неговия социализмъ бѣше само единъ „навѣй", който скоро биде издуханъ отъ другъ „навѣй". Обаче несъмнено е, че социалистичския „навѣй" именно му посочи онова здраво реалистическо направление въ белетристиката, което открива широки хоризонти за плодотворна, полезна литературна дѣятелность. Благодарение именно на обстоятелството, че г. А. Страшимировъ, подъ влиянието на социалистическия „навѣй", хвана, може би и безсъзнателно, това направление, той даде редъ белетристически произведения, които вдъхнаха голѣми надежди за развитието и у насъ на една оригинална художествена литература и които направиха г. А. Страшимировъ моденъ белетристъ. Но той ходи въ странство да се учи. Отъ странство той продължаваше да пише въ сѫщото направление, и неговитѣ разкази толкосъ се харесваха, че нѣколко списания се надпреварваха да го иматъ за сътрудникъ. Но, както се вижда, още въ странство се извърши у него оня умственъ превратъ, който го докара до направление, право противоположно на предишното му. Обаче успѣхътъ на предишнитѣ му работи повлия твърдѣ злѣ на него: предишния скроменъ Антонъ Страшимировъ се превърна въ твърдѣ амбициозенъ господинъ А. Страшимировъ. Той преди бѣше, да се изразимъ съ неговитѣ думи, „единъ младъ пѫтникъ за Парнасъ" и като такъвъ, още далечъ отъ „Парнасъ", той, разбира се, бѣше скроменъ труженникъ, безъ амбиции и претенции.

Дали той е достигналъ до „Парнасъ“ и дали е успѣлъ да влѣзне въ него и да сѣдне между боговетѣ на Парнаса, — това е въпросъ. Но е несъмнѣно, че г. А. Страшимировъ самъ смѣта себе си за единъ богъ на Парнаса. Той се върна отъ странство именно като сѫщи парнаски богъ, който иска поклонение, провъзнасяние, хвалби. А понеже чувственната „коравина“ на българина е тъй голѣма, че и еротиката на г. К. Христовъ не можа за сега да я промуши, затова г. А. Страшимировъ почна самъ себе си да провъзнася. Така напримѣръ, на 255 стр., кото говори, че отъ сега, т. е. отъ появлението на него и на г. К. Христовъ въ българската литература, последнага захванала да отразява „българската физиономия“, той казва въ забелѣжка: „Ний мислимъ, че единъ по-внимателенъ прѣцѣнитель би намѣрилъ потвърждение на тая ни мисълъ у творенията на двамата наши работници въ полето на художествената литература — К. Христовъ въ лириката и Срашимировъ въ белетристиката.“ Както виждате, българската литература „тепърва“ т. е. отъ появлението на г. Страшимировъ и главно отъ почванието на ст. Играгъ, ще стане литература, както трѣбва. Той самъ въ това ни увѣрява. И който посмѣе да отрече това негово потвърждение, тѣжко му и горко: връзъ тогова ще се излѣе грозния гнѣвъ на парнаския богъ. Единъ отъ сътрудницитѣ на в. „Народъ“ се осмѣли да каже нѣколко неблагоприятни думи за г. Страшимировъ, а той на 256 стр. въ забелѣжка гнѣвно се провиква: „Единъ невѣжа, доходящъ до нахалство, фейлетонистъ на в. „Народъ“, прави почти сѫщото. За него К. Христовъ, Срашимировъ —това сѫ само словоохотници“, а по-надоло прибавя: „И туй само защото зелениятъ този студентъ е заспалъ на Писарева...“ Той, г. Страшимировъ, нарича презрително всички, които се осмѣлиха да се изкажатъ неблагоприятно за него, писачи, а критиката имъ критикарство. Г-нъ д-ръ К. Кристеевъ се осмѣли да критикува сп. Играгъ, да посъвѣтва па г. А. Страшимировъ да почете Мопасана и да даде нѣкои опѫтвания на редакторитѣ на Играгъ. Г-нъ Страшимировъ срашно се разгнѣвява и въ редъ гнѣвни статии напомнюва на г. Кръстева всички грѣхове, включително и настоятелната му молба до него да му праща „идейнички работи“. Съвѣтитѣ на г. Кръстева г. Страшимировъ ги отхвърля, понеже биле „школски съвѣти“ (177 стр.), а неговитѣ опѫтвания, — като никому не нужднн „Кому сѫ потрѣбвали г. д-ръ Кръстевитѣ упѫтвания?“ — пита нашия парнаски богъ (180 стр.). То се разбира, възможно ли е такава дързость, да се даватъ съвѣти и опѫтвания на хора отъ „Парнасъ“! Въ сп. „Български Прегледъ“ г. Милетичъ, вече единъ проф. въ висшето училище, каза нѣколко не добри думи за разказа на г. Страшимировъ „Хлопа се“, а г. Страшимировъ така се разгнѣвилъ, че всѣки редъ на отговора му е и страшно докачена амбиция. Напримѣръ, на стр. 312, ето какъ г. Страшимировъ говори съ г-на професора: „всичко туй вамъ се тъй „чини“, защо не се замисляте дори, че единъ добъръ четецъ на теория на поезията може да бѫде нелепъ и лошъ рецензентъ, щомъ не уважава до тамъ читателитѣ си, щото предварително да изучи по-добросъвѣстно това, за което ще пише и подъ което ще се подписва авторитетното име“.

Между туй, всички забелѣжки, направени върху неговитѣ произведения, помѣстени въ сп. Прагъ, сѫ съвършенно прави. Самия фактъ, че тѣ сѫ направени отъ страни, съвършенно различни, отъ хора на съвършенно различни лагери, — самия тоя фактъ показва, че тѣ сѫ справедливи. Но г. А. Страшимировъ се върна отъ странство съ преголѣми претенции, че той носи последнята най-нова дума на науката, че той ще даде ново направление на нашата художественна литература. Не му е мѣстото тука да разгледваме белетристическитѣ му произведения отъ сп. Прагъ. Но новото направление на г. Страшимирова въ тѣхъ е следствие на неговитѣ нови литературни вгглядове, които той, подъ псевдонима К. Кѫнчевъ, прекарва чрезъ Прагъ. Както казахме, когато той почна да пише, бѣше социалистъ, или се намираше подъ влиянието на социалистическия „навѣй“. Да оставимъ на страна въпросътъ, до колко влиянието на тоя „навѣй“ надъ г. Страшимирова е било голѣмо. Но едно е несъмнѣно, че той тогава, подъ влиянието на сѫщия „навѣй“, сподѣляше ония вгглядове, които произтичатъ отъ философията, извѣстна подъ общото име наученъ социализмъ. Той несъмнѣно разгледваше тогава българския народъ не като едно цѣло, а като „распокѫсанъ“, т. е. раздѣленъ на двѣ половини — на работенъ народъ и на експлоататори, или на двѣ класси: на бѣдна и богата, както у насъ обикновенно казватъ. Съгласно съ това, той тогава, навѣрно, раздѣляше и литературата на двѣ: на такава, която се вълнуваше, се движеше и живѣеше съ чувствата и скърбитѣ на първата класса, освѣтявани отъ философската социалистическа мисъль. и на такава, която живѣе, се вълнува и се движи съ чувствата на охолнитѣ, на богатата класса. Но г. Страшимировъ сега не вижда такава „распокѫсанность“, такова классово раздѣление. Той разгледва българския народъ, като едно цѣло, на което не му достигало само „жизнерадостность“, т. е. „еротиката“ на г. К. Христовъ. Нашия животъ, споредъ него, е влѣзълъ „въ естественния си ходъ“, разбира се, не напълно, но „това не осѣтно се извършва и близо е вече времето, когато и у насъ ще се изтъкне наша лирика“, т. е. такава, „сѫщинска всестранна лирическа поезия“, която да отговаря на влѣзлия въ „естественния си ходъ животъ“ (15 стр.). Отъ всичко се вижда, че г. Страшимировъ подъ фразата „влѣзълъ въ естественния си ходъ животъ“ разбира единъ животъ на обществено равновѣсие, на обществена хармония, гдѣто си нѣма мѣсто „да се брътви“, както той се изразява, „за нѣкакви правда и идеалъ“ (186 стр.), както и „да се обобщи научно обоснованата проблема на классовата борба въ западъ“ (183 стр), а гдѣто има си мѣстото само за „жизнерадостность“. Той, разбира се, съ нищо не обосновава това, пъкъ и не може съ нищо да го обоснове. Да влѣзне единъ животъ „въ естественния си ходъ“, това ще рече да влезне въ пѫтя на естественното си развитие. А пѫтьтъ на това развитие днесь е оня, който раздѣля народитѣ на класси, съ неизбѣжния антагонизмъ въ интереситѣ имъ. Но въ такъвъ случай не може да се говори за обществена хармония и

за една *общественна цѣлость*. Нашия животъ не „не напълно“, а съвсѣмъ напълно е встѫпилъ въ този пѫть. Другъ е въпросътъ, разбира се, да-ли бърже ще върви той по този пѫть и дали различни пречки не ще тормозятъ вървежа му. Но фактъ е, че нашия животъ се намира на този пѫть. Обаче тука г. Страшимировъ ни казва, че това било пригаждание на предвзето гледище. На 25 стр. той казва буквално следующето: „Когато се гледа върху живота на отдѣлно общество отъ висотата на философия, измѫкната отъ живота на цѣлото човѣчество, изисква се едно условие, за да можатъ се изказа нѣща положителни, мисли, които дѣйствително да хвърлятъ лѫчъ върху тъмното. А туй условие е: да се познава живота на даденото конкретно общество и отъ него да се изсмука философията, а не тая последнята да се прилага на туй общество, като рамка, на била тя приготвена отъ най-майсторъ — доврамаджия“. Съ това г. А. Страшимировъ иска да каже, че ние социалиститѣ гледаме на нашия животъ отъ предвзето гледище, че материалистическото или социалистическото гледище е рамка, въ която искаме да втикнемъ насила нашия животъ. Преди всичко трѣбва да се забелѣжи, че социалистическата философия е толкозъ предвзето гледище, колкото и противоположната на нея философия, буржуазната или идеалистическата философия. Да обяснимъ това съ примѣръ: отива напр., г. Страшимировъ въ Швейцария, усвоява тамъ буржуазното гледище; отивате вие, читателю, въ Германия и усвоявате социалистическото гледище. Връщате се и двамата въ България, и всѣкой, разбира се, гледа на нашия животъ отъ усвоената философска гледна точка. Защо, питамъ, вашето гледище да бѫде предвзето, а на г. Страшимирова да не е предвзето? Ако е думата за предвзетость, тогава бездруго и двѣтѣ гледища сѫ предвзети. Очевидно е, че да се говори за предвзетость значи нищо да не се обясни. Работата е, кое отъ двѣтѣ гледища по-вѣрно, по-добрѣ ни обяснява историческия процессъ, кое отъ двѣтѣ ни дава по-удовлетворителенъ отговоръ на въпроса за *сѫщностьта на прогресса*. Съ социалистическата философия много по-удовлетворително се обяснява миналото и сегашното на всѣко конкретно общество, както съ нея може въ общи черти да се предвиди и бѫдящето му. Напримѣръ, миналото и настоящето на българската нация по-вѣрно ние си ги обясняваме съ материалистическото гледище, отколкото съ идеалистическото; съ първото ние по-вѣрно можемъ да предвидимъ бѫдящето ѝ, отколкото съ второто. Много е чудно, че една философия, която е „измѫкната отъ живота на цѣлото човѣчество“, да не може да се приложи къмъ обяснението явленията въ българския животъ! Мигаръ България се намира въ онзи свѣтъ, та не влиза въ цѣлото човѣчество? Ако социалистическата философия обяснява историческия процессъ на цѣлото човѣчество, защо да не може да обясни явленията въ българския животъ? — Положително е необяснимо такова твърдение. Независимо отъ всичко казано, г. Страшимировъ смѣсва въпроса за научностьта на социалистическата философия съ въпроса, до колко вѣрно се прилага тя къмъ нашия животъ отъ отдѣлнитѣ личности. Последното зависи отъ това

до колко вѣрно е усвоила дадената личность гледището и при какви условия го усвоява. Въ този смисълъ социалистическата философия така сжщо е „изсмукана“ и се „изсмуква“ изъ българския животъ, както и изъ всѣко друго дадено „конкретно общество“. Доказателство за това служи фактътъ, че преди 6—7 години социалистическата философия много по-слабо се намираше у насъ, отколкото днесь. Тя толкова по-ясна става въ главитѣ на социалиститѣ, както и на работницитѣ, на които се обяснява, колкото по-рѣзко става классовото раздѣление у насъ. А че у насъ классовото раздѣление е по-ясно, отколкото преди 5—6 години, това всѣки, който наблюдава и изучава нашия животъ, го вижда — и ние съ оффициални данни, до колкото ги имаме, не веднжжъ сме го подтвърждавали и подтвърждаваме. Но г. Страшимировъ, не усвоилъ добрѣ социалистическата философия и, главно отъ като си въобразилъ, че е вече единъ богъ отъ Парнасъ, е захвърлилъ да изучава нашия икономически животъ. По този начинъ той неусѣтно мина отъ социалистическата философия на чисто буржуазната. Интересното е, че г. Страшимировъ при туй salto mortale си е въобразилъ, какво той съ новото си направление се явява изразитель на общебългарския „общественъ духъ“, на общебългарската физиономия, когато той се явява въ дѣйствителность изразитель на идеалитѣ, т. е. „жизнерадостьта“ и „еротиката“ само на буржуазната класса.

И наистина, какво сега проповѣдва този г. Страшимировъ? Въ сжщность той самъ надали съзнава добрѣ, какво говори. Вижте, какво казва, напримѣръ на стр. 308. Като възражава на д-ръ Кръстевитѣ бележки за г. К. Христовата лирика, казва следующето по поводъ на последния и неговата е р о т и к а: „А обстоятелството, че той съ най-голѣма любовь обработва еротическитѣ си творения, сочи цѣненето на тѣхното предназначение. И наистина, не е неизвѣстно за самия поетъ, че младата ни генерация, която подъ навѣя на външния животъ лакти за окржглено и по-високо живуване, а е заварила въ своята срѣда само мухлясали традиции: тая генерация лакомо поглъща всѣка строфа на възторжено чувство, вади отъ тѣхъ цитати, декламира ги и праща ги — съ подписъ и безъ подписъ — на либето си: — живѣе съ тѣхъ! И поетътъ съ право повечко се поспирва на тия си трудове. Много ясно: тоя вѣчно огриженъ за утрѣшния день народъ трѣбва да разбере, че утрѣшенъ день нѣма, а всѣки день е за себе си единъ день и той трѣбва да се изживѣе. Цѣнене чашата на живота — туй е лостътъ за морална сила въ житейскитѣ борби: силна любовь и благородна умраза създаватъ фанатизма на бореца; тѣ обусловатъ и характерностьта, възсъздаване лично достолѣпие и пр.“ А на 309 стр., малко по-надолѣ отъ цитираното, четемъ: „Странно е, какъ г. д-ръ Кръстевъ не само се неопълчава, а самъ подпада въ грѣшката на нѣкои млади отъ насъ, за които алфата и омегата на живота сж заучена отъ книги программа за обществени борби и които въ своята идейна екзалтация отиватъ да отричатъ нуждата отъ веселие, пѣсни и любовь, само защото днешния общественъ строй е несправедливъ. И д-ръ Кръстевъ види въ еротиката нѣщо чуждо на

всички други чувства и прѣпоржчва „идеенъ противовѣсъ“. Катъ ч-тъй много оплакваната отъ него нашенска безхарактерность не е въ зависимость отъ нашата чувственна коравина; като че първата стжпка за прѣвъспитанието ни се не състои въ закипяванието на чувства въ нашитѣ гжрди. Нека се раздухва това закипявание. Само тъй ний можемъ стана хора не на фразитѣ, макаръ и най-звучни, не на догмитѣ, макаръ и най-прекрасни: а хора на убѣждения, изсмуквани съ чувства и съзерцания изъ самата наша дѣйствителность.“ Ние направихме тѣзи дълги извадки нарочно, защото въ тѣхъ напълно се изказва новото направление на г. А. Страшимирова. Мислитѣ, които се съдържатъ въ тѣхъ, той ги повтаря въ другитѣ си литературни бѣлѣжки. И тъкмо по тия мисли той пише своитѣ белетристически произведения и търси сътвѣтствующи именно на тѣзи мисли сюжети за своитѣ произведения и ги комбинира така, щото да прокарватъ именно тази нова тенденция въ неговото направление. Да се вгледаме въ цитираното.

Най-напредъ ще обърнемъ вниманието на читателя върху това, че нашия „парнаски богъ“, като сжщи богъ, преобръща дѣйствителността съ главата надолѣ. Той взима следствието за причина. При туй той не различава еротиката отъ анакреонтизма, който и изражава „жизнерадостьта“ и който може да се мине, като литературно направление, и безъ „еротиката на г. К. Христовъ“. Еротиката е израждание на анакреонтизма, най-грубото му проявление. Анакреонтизмътъ въ нашата литература не е липсвалъ и не липсва. Отъ нашитѣ анакреонтици не може, наистина, напълно да се приложатъ думитѣ на Хайне, перефразирани отъ Шерра: Sie tranken heimlich Wasser und predigten offentlich Wein — тѣ тайно пиеха вода, а публично проповѣдваха вино. Но при въспѣванието отъ тѣхъ на любовьта, на цѣлувкитѣ, на виното и „чернитѣ очи“ нѣмаше еротиката на г. К. Христовъ. Защо я нѣмаше и защо сега се явява, има си причини. Самъ г. Страшимировъ на едно мѣсто въ своитѣ литературни бележки право казва, че г. К. Христовъ „не падна отъ небето“, т. е. съ други думи казано, той изражава чрезъ своята еротика чувствата и желанията на една извѣстна часть отъ нашето общество. Тази вѣрна бележка никакъ, обаче, не му бърка да дава на появлението на еротиката и на нейното предназначение съвършенно обратно тълкувание. Отъ цитираното по-горѣ излиза, че еротиката се явява независимо отъ условията, и че тя се явява факторъ на култивиранието на народитѣ. Въ дѣйствителность тъкмо обратното е истина. Всѣкой, който поне повърхностно е запознатъ съ историята на литературата, той знае, че анакреонтизмътъ до сега и главно еротиката разцъвтяватъ съ порастванието на буржуазната класса, съ натрупванието на богатствата въ ржцѣтѣ ѝ, съ придобиванието ѝ сила, могжщество въ общественния животъ. Массата, работната масса винаги бѣше далечъ отъ тази литература и нито знае за нея, нито може да разбира „жизнерадостьта“ на буржуазната класса. Така че, естественно, еротиката на буржуазната класса нито най-малко е можала да послужи за култивиранието на массата. Да се говори, че еротиката е факторъ, който е

служилъ за култивирането на народнитѣ масси въ другитѣ страни, значи да се говорятъ безсмислици. Култивирането на народнитѣ масси тамъ е просто следствие отъ економическата и социална еволюция на обществото. Ако у насъ има „чувствена коравина", безхарактерность, съ една дума некултурность, причината не е, че е нѣмало „еротика", а защото такива сж економическитѣ условия, че културностьта при тѣхъ е невъзможна, а така също не е възможна и еротиката. А ако у насъ се явява „еротика" и при туй има генерация, която „лакомо поглъща всѣка строфа" отъ нея и я праща даже „на либето си", „живѣе съ тѣхъ", — това значи вече, че у насъ економическитѣ условия се измѣниха и се измѣняватъ, създава се классата, която има възможность да се предава на „еротиката", има и генерация, която, като слугува на тази класса, се явява въ видъ на празни охолници, които могатъ да се предаватъ сжщо на „еротика". Но отъ тази „еротика" никакво култивиране на работната масса не може да се роди. Появлението ѝ е само признакъ, че у насъ се явяватъ условията, економически и обществени, при които народната масса въ България приема ония привички, които иматъ и приематъ народнитѣ масси въ другитѣ културни страни. Съ други думи, економическата еволюция и у насъ раздѣля народа на двѣ економически категории — на капиталистическа класса и на пролетарии. Разбира се, че економическото развитие у насъ не е достигнало оня размѣръ, който получи то въ другитѣ страни; но въ последнитѣ години раздѣлението на нашия народъ на двѣ економически категории толкосъ се обозначи, че могатъ да го отричатъ само хора, които пжтуватъ за Парнасъ, а тука на земята се намѣстватъ около трапезата на буржуазната държава, съ единственна цѣль да се предаватъ на „еротиката". А щомъ има раздѣление на класси, то естественно е. че всѣка отъ тѣхъ ще си има своитѣ идеолози и пѣвци. Буржуазната класса си има свои, а работническата свои.

И тъй, „бръткането" на г. Страшимирова (да прощавате за думата) е една чисто идеология и идеология не вече на дребната бурзуазия, а на едрата и на всички нейни слуги. „Еротиката" на г. К. Христовъ не е нищо друго, освенъ идеологическо изражение на чувствата на сжщата класса, на нейнитѣ синове и слуги. Относително фразитѣ, че съ „закипяванието" на „еротическа чувственность" въ гърдитѣ имъ ще станатъ „хора съ убѣждения, изсмуквани изъ самата наша дѣйствителность", — тѣ сж фрази, задъ които се криятъ низкопробни стремления на развалени характери.

На свършвание ще направимъ още една забелѣжка. Г-нъ Страшимировъ говори за „нѣкои млади у насъ", които ужъ отричатъ „нуждата отъ веселие, пѣсни и любовь". Ако тѣзи думи се отнасятъ до ония млади, които сж социалисти, тогава ще му кажемъ, че социалиститѣ не отричатъ тази нужда. Но, първо, отъ нужда до възможность да се удовлетворява тя е много далечъ, а второ, социалиститѣ така сжщо се веселятъ, пѣятъ и любятъ. Но всичко това у социалиститѣ не става тъй, както у буржуазнитѣ слуги. Тѣхната „еротика" не прилича на буржуазната „еротика". Тамъ е работата.

Наистина, преди у насъ, въ началото на социалистическото движение, когато то още носеше характеръ сектански, а не классовъ, въ социалистическата лирика се чуваше повече гласа на недоволството, на мрачно настроение, често непрочувствованно лично, на позивъ къмъ борба за „нѣкакви правда и идеалъ“, не добрѣ схванати, гласътъ на единъ рахметовски ригоризмъ; но това бѣше временно и чуждъ „навѣй“ за такова, въ висока степень здраво, „жизнерадостно“, учение, каквото е социалдемократическото. Обаче колкото по-дълбоко прониква това учение у насъ и колкото повече се увеличава работническото движение, на което социалдемократизмътъ е философско изражение, толкова повече социалистическата лирика се очиства отъ чуждиѣ ѝ наслоения и приема оная висока здрава „жизнерадостность“, която е свойственна на самата философия на пролетарията, като на революционна класса. Както въ западна Европа, съ порастванието на пролетарнатската класса, съ порастванието на нейното съзнание за историческата ѝ миссия, нейната лирика става пълна съ жизнени сили, съ здравъ радостенъ импулсъ, съ свѣтли могжщи емоции, освѣтявани съ „нѣкакви правда и идеалъ“, така сжщо и у насъ социалистическата лирика става все повече пълна съ жизнени сили, съ свѣтла радость. И тази лирика именно е оня лость, който създава моралната сила на работнитѣ масси и нейнитѣ борци, създава „силната любовъ и благородна омраза“, които раждатъ фанатизма на социалистическитѣ борци. Тази лирика и изобщо тази художественна литература у насъ се и зарежда· на нея принадлежи бждещето; когато еротиката на г-нъ К. Христовъ и послѣднитѣ произведения на г-нъ Страшимировъ служатъ и ще служатъ само за услада и забава на буржуазнитѣ праздни охолници и все повече ще се изродяватъ, ще отпадатъ и ще украшаватъ декаденската литература. Това е неизбѣжно. Такава е логиката на нѣщата и на новото направление, което тѣ представляватъ. Не е злѣ, щото тѣзи завзети наши „парнаски богове“ да се вслушатъ въ туй, което отъ всички страни имъ се посочва. Може би, не е късно за едно отрѣзвление. Впрочемъ, генерацията, която представлява г. А. Страшимировъ, е толкосъ амбициозна, че мжчно може да се очаква отрѣзвление. **Д. Б.**

ВЖТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Спречкванието между Сърбия и България. — Взможна ли е войната — Самовластието на днешното правителство. — Една опасность за мира и свободното развитие на България. — Съединението на либералнитѣ фракции. — Миналото и настоящего на либерализма. — Неговото израждание.

Не отдавна бѣше се пустнала мълвата за нова война между Сърбия и България. Изъ кафенетата и кржчмитѣ тя премина въ печата и не закъсня да стане въпросъ на деня. Условията, при които тя се пръсна, даде случай на старата национална вражда да

заговори въ всичката си ярость. Шовинизмътъ намѣри богата храна и даде свободенъ изразъ на взаимнитѣ нападки и обиди. Както и трѣбваше да се очаква, буржуазнитѣ вѣстници, вмѣсто да погледнатъ сериозно на работата, започнаха безразсъдно да раздухватъ умразата между двата народа и по този начинъ да подготвятъ почвата на едно второ самоистрѣбление. За щастие, слухътъ мина и замина, като си остана само слухъ.

Нѣкои работи, обаче, каратъ да се вѣрва, че управляющитѣ кржгове въ Бѣлградъ и София не сж били много далечь отъ мисъльта на една война. Наистина, правителственния печатъ опровергаваше това, но неговитѣ твърдения, като противоречащи на фактитѣ, излишенъ пжть показватъ само, че министерството на княза и въ дадения случай преследва извѣстни свои цѣли, тайно за народа, но за негова смѣтка. Че отношенията между двѣтѣ правителства сж доста патегнати, това не е скришно. Иначе немогатъ се обясни войнственнитѣ демонстрации съ движдението на сръбски и български войски къмъ границата. Така сжщо извѣстенъ е конфликтътъ по поводъ обиска върху единъ чиновникъ отъ българското търговско агенство въ Скопие, направенъ на турската граница отъ сръбскитѣ власти; следъ това дойде едно вържжено спречкване по спора за извѣстната „Танина ливада" при с. Брѣгово, а сжщо и произволното арестувание на единъ българинъ, отишелъ временно въ Пиротъ; хванати сж, при това, сръбски шпиони, единъ на пжтя между Видинъ и Акчаръ, другъ при с. Княжево, които сж имали очевидното намѣрение да изучатъ българскитѣ укрѣпления и стратегически пунктове. Отъ друга страна, и нашето правителство не стои съ сгърнати ржцѣ. Миналия мѣсецъ кн. Фердинандъ ималъ едно свиждание съ черногорския владѣтель, въ Абация, при което ставало дума за нѣкои общи дѣйствия въ бждаще. Какви сж тия бждщи планове и каква роля играе Черна-Гора въ политиката на балканскитѣ държавици, за да се иска нейното съгласие? Князъ Никола има претенцията да наследи сръбския престолъ и да разшири границитѣ на своята земя. Отъ най-малка страна, това е било едно предизвикване къмъ сръбската кралска династия. Но въпросътъ не е можалъ да се ограничи само въ туй. Ламтенията на черногорския соколъ, обратно пропорционални на неговитѣ сили, го правятъ най-ревностенъ проводникъ на чуждо влияние, какъвто е и въ дѣйствителность. И русската дипломация го държи на своя служба, за всѣки случай. Почти цѣлото вържжение на Черна-Гора иде отъ русската хазна; тия дни вѣстницитѣ расправятъ, че русското правителство ѝ е подарило и една военна болница за сумма отъ 62,000 рубли. Следователно, свижданието въ Абация е било такова между двама „вѣрни" на русската политика князе, които сж имали предъ видъ и хладнитѣ отношения на петербургското правителство спрямо династията на краль Милана. Всичко това се потвърждава и отъ факта, че при свижданието е присжтствувалъ само русския дипломатически агентъ въ Цетипе. Очевидно е, че въпросътъ се е въртелъ около подѣлванието „сферата на влияние" на балканския полуостровъ,

подъ диктовкатата на русската дипломация. Не е чудно, че слѣдъ тази срѣща, у насъ се заговори още по-настоятелно за война съ Сърбия.

Какво е постигналъ кн. Фердинандъ въ Абация, и дали, дѣйствително, страната не е ангажирана въ нѣкои негови „планове", това ще ни покаже бѫдещето. Но тъй като самата мисъль, че той, на своя глава, води преговори съ чужди държави и може свободно да заплита страната въ разни политически комбинации, е вече твърдѣ не утѣшителна, то ний за сега ще се ограничимъ да кажемъ нѣколко думи по тоя поводъ.

Споредъ насъ, опасностьта не е толкова въ съвсемъ естественното желание на княза да върши всичко, каквото изискватъ интереситѣ на неговата династия, колкото въ обстоятелството че, днесъ той намира твърдѣ благоприятни условия да прокарва своята воля. Нѣма никакво съмнѣние, че отъ гледна точка на българскитѣ „национални задачи" една такава война, каквато бѣше очакваната съ Сърбия, не може съ нищо да се оправдае: тя е просто безсмислена: никакви народни интереси не я налагатъ; напротивъ, за народитѣ тя означава само разорение и нова сила за неконституционнитѣ имъ режими. Най-малко отъ нея може да да се очаква едно разширение на границитѣ, защото не сж малкитѣ държавици, които ще иматъ думата по този въпросъ; при последня смѣтка той ще се реши не въ Бѣлградъ и София, а въ Виена и Петербургъ. Но това не бърка, щото войната да ни бжде наложена отъ личнитѣ интереси на тази или онази династия, па единъ или други слой отъ господствующитѣ класси. Въ такъвъ случай, ний единъ день можемъ да бждемъ повикани да се биемъ, за да оправяме смѣткитѣ на нѣколко души. Ний не можемъ да твърдимъ, че това ще стане днесь или утрѣ, но не можемъ и да кажемъ, че то нѣма да стане. Всичкия въпросъ е тамъ, че България днесь се радва на едно своеобразно правителство, което дължи своята власть преимуществено на туй обстоятелство, че има довѣрието на князя. А отъ тука твърдѣ естественно е, да очакваме всѣки день нѣкоя изненада, която може да костува прескжпо на страната. Да се обяснимъ. Народътъ познава това правителство само въ бирника, кога му чукне на вратата. Отъ тамъ нататъкъ, всичкитѣ му дѣла, па били тѣ и найсждбоносни, отъ насъ старателно се криятъ. Ний разбрахме, напр., че то е закарало работитѣ много далечь, само когато видѣхме движението на войскитѣ къмъ границата; така сжщо, че неговата финансова политика води къмъ лошъ край, ний чувствуваме само по извънреднитѣ му усилия да събира даждия и да прави заеми. Но изобщо неговитѣ дѣйствия сж покрити сж непроницаемъ мракъ; като едно дворцово правителство, негово присжще качество е, да се бои отъ всѣка гласность. А че то държи една *лична* политика, отъ 1894 год. ний сме имали доста случаи да се увѣримъ. За такава политика, всички срѣдства, които водятъ къмъ цѣльта, сж добри. Ний виждаме, че съ своята „дълбока" политика, правителството на кн. Фердинанда вече успѣ да превърне страната въ една русска провинция. До кждѣ ще я докара то за напредъ,

ний не можемъ предвиди въ точность, но ний нѣмаме никаква гаранция, че то не ще я постави въ безисходно финансово положение, или не ще я забърка въ нѣкоя външна авантюра.

Разбира се, туй не би стояло така, ако у насъ имаше една дѣйствителна народна сила, способна да упражнява своя контролъ върху дѣлата на управницитѣ и да имъ наложи своето veto, когато моментътъ го поиска. Но тази сила е още въ процеса на своето създавание.

Ето споредъ насъ, кадѣ е злото. Такова едно правителство само вече е постоянна опасность. То е открита рана за страната, която се нуждае още да усигури своето свободно развитие. Въ неговитѣ смѣтки народнитѣ интереси и права не влизатъ, освѣнъ като размѣнна монета; „за единъ арапинъ“, то не би се подвоумилъ „да изгори Арабистана“. И то се чувствува съ развързани ръцѣ, защото се осѣща силно; а е силно, защото другитѣ се виждатъ безсилни да турятъ преграда на неговитѣ замисли.

—

Нашитѣ либерали, най-сетнѣ, откриха тайната, за да додатъ на власть. Една щастлива мисъль се е родила въ тѣхнитѣ глави — да въскрѣсятъ великата стара либерална партия. Въ денонощнитѣ имъ старания да принудятъ кназа да ги чуе, тѣ намѣриха срѣдството да станатъ сила; за тази цѣль тѣ измъкватъ изъ старитѣ възглавници едно дрипаво знаме и го поставятъ на чело на бѫдѫщата могѫща армия. Но не е само това; тѣ се връщатъ още по-назадъ, тѣ стигатъ до срѣднитѣ вѣкове и отъ тамъ викатъ на помощь кръстното знамѣние и свѣтото евангелие. Ако вии се съмнявате въ тази необикновенна изобретателность, доста е да прочетете писмото, издадено въ Руссе отъ нѣколко предсѣдатели на либерални бюра: тамъ, между другото, вий ще видите и устава, споредъ който бѫдѫщата мощна партия ще влѣзне въ готовъ вече калъпъ и ще се движи по установени параграфи. Но като неизбѣжна условие, за да встѫпите въ нейнитѣ редове, вий сте длъжни да си турите рѫката на сърдцето, и съ очи къмъ Всевишния да призовете всички сили небесни, да не пощади и праха ви, ако единъ день—не дай Боже—дяволътъ ви съблазни и вий измѣните на христолюбивото либерално войнство.

Както виждате, първата и най-важната крачка е вече направена. Остава само да се извърши седмото чудо, а именно, да се дигне отъ гроба старата баба, да ѝ поникнатъ зѫби и — дръжте се яко, о, вий, които въртите ключовстѣ на хазната! Съ примѣрна настойчивость предвѣстницитѣ на великото събитие сѫ свикали въ София вече нѣколко събрания; избралъ се е комитетъ, комуто е дадено благословение да „сплоти“ либералнитѣ фракции. Лицата на този комитетъ — представители на толкова партии — безъ да гледатъ на своето минало, съ ангелска кротость, рамо до рамо, сѫ вече турени на работа, и вижда се, това е още една гаранция, че тѣхната мисия ще бѫде благополучно испълнена. Нека, прочее, руссенскитѣ предсѣдатели бѫдатъ готови да си потриятъ радостно рѫцѣтѣ.

Но понеже този е вече втори пжть, отъ като се подига вѫпросътъ за съединението, и при туй, съ още по-голѣма настойчивость не ще бѫде излишно да оставимъ за сега молитвитѣ на русенскитѣ чудотворци и да понадникнемъ въ историята, какво тя ще каже за тѣхното предприятие.

Либерализмътъ има така сѫщо своята история. Неговото начало се корени въ онази велика борба, която въ XVIII, и въ първата половина на сегашния вѣкъ се е водила да пречисти феодалнитѣ останки и да пробие широкъ пжть на съвременното обществено-економическо развитие. Новитѣ нужди изисквали сж и нови наредби. Последнитѣ именно сж били идеалътъ на буржуазната класса, за установлението на които тя е имала жизненъ интересъ да тури ржка на държавната машина. Тука именно либерализмътъ изниква, като изражение на нейнитѣ економически и политически стремления. Тогава той е ималъ своитѣ учени мжже, даровити политици, герои и мжченици; негови съчувственници сж били всички по-свѣтли глави на своето време; подиръ него сж вървели многобройни пълчища изъ подчиненитѣ класси. Даже не веднжжъ той е дължалъ своята побѣда на оржжието на пролетарията, защото, като е ималъ за непосредственна задача да счупи веригитѣ на абсолютизма, той е увличалъ умоветѣ на всички роби. По-сетнѣ, въ парламентарния режимъ, когато буржуазията е имала още нужда да заяква своето господство, либерализмътъ продължава енергично да се бори противъ замислитѣ на реакцията. Тия времена сж героическия периодъ на либерализма; въ тѣхъ той намира своето историческо оправдание.

Но тия времена сж отдавна изминали; либералното слънце исчезна за винаги. Днесь той се изроди въ жалки партии, защото и классата, на която служи, изигра своята историческа роля и отъ революционна нѣкога, сега сама ограждa своитѣ привилегии съ реакционнитѣ сили на миналото. До като се е борила противъ стѣснителнитѣ учреждения на феодалната монархия, тя е отваряла пжть за прогресса; но днесь тя сама е станала спжнка на последния. Ний знаемъ, преди всичко, какъ вѣроломно тя постжпи съ работния народъ, като обърна оржжието противъ своя съюзникъ, а заедно съ това тя скжси днитѣ и на либерализма. Ний виждаме, каква безжизнена партия станаха г-да киберaлитѣ: отъ своето славно минало тѣ запазиха само измамата и дребнавото интриганство, като не испущатъ случая да се прегръщатъ съ полицейщината, щомъ трѣбва да се дѣйствува противъ социалната демокрация.

И у насъ либерализмътъ има своя героически периодъ, ако той може да се нарѣче онова кжсо време на въодушевление, когато следъ освобождението, между 1880 и 1884 год., той полагаше основитѣ на новата „конституционна" държава. Тогава, наистина, почти всички по-събудени хора, опити още отъ идеалитѣ на геройската борба преди 1878 год, се наредиха подъ неговото знаме. Но скоро практичнитѣ умове истрѣзняха и заеха своето мѣсто предъ съблазнителната перкспетива на печалбитѣ и мѣсечнитѣ за-

плати. Съглашението на г, Цанкова съ консерваторитѣ, а по сетнѣ „конституционното“ управление на г. Каравелова испѣха пѣсеньта на старата либерална партия. Нейната истинска природа стана явна преди тя да успѣе да се нарадва на своя блѣсъкъ. Отъ тогава тя се распадна въ отдѣлни фракции и ний видехме либерализма въ всичкитѣ му проявления. Ний можемъ да си дадемъ ясенъ отчетъ, на какви дѣла той е способенъ. Върху нашитѣ глави и кесии ний испитахме неговитѣ добродѣтели. Раздѣлението му и, сетнѣ, истощението въ взаимни гонения, не бѣше друго, освѣнъ едно израждание. Па и безъ това, българския либерализмъ никога не се е отличавалъ съ нѣкоя особенна морална сила; изъ неговитѣ редове не испъкнаха учени теоретици; той не даде нито единъ свѣстенъ економистъ; неговитѣ оратори и способни агитатори се четатъ на пръсти; той не създаде нито веднъжъ една солидна массова организация; съ една дума, той не даде това, което е отличителенъ признакъ на една партия съ животъ и бѫдѫще, а още по-малко ще го даде за напредъ. Не е чудно, дѣто г-да сплотителитѣ се въсхищаватъ отъ старата либерална партия. Колкото малко тя и да е дала, за тѣхъ то е много скѫпо при сегашната имъ нищета. Но — вѣчна ѝ память! — нейния жизненъ сокъ не може да се прелѣе въ тѣхното разложено настояще и да подкара съсирената кръвь.

Либерализмътъ изгуби за винаги своята обайна сила, той не може да бѫде една партия на прогресса. Едно сливание на отдѣлнитѣ му фракции, въ правата смисъль на думата, е немислимо, и самата идея на гениалнитѣ председатели отъ Русе не е повече отъ едно красноречиво свидѣтелство за тѣхното безсилие. Не тукутъй не може той да събори даже едно такова министерство, като това на г. Стоилова: буржуазията има още всички основания да бѫде доволна отъ него, и по-скоро вий, почтенни либерали, ще слѣзите до нейнитѣ вкусове, отъ колкото тя да се издигне до оплакваната отъ васъ „свобода и честовность“. А колкото за народа, него не могатъ мръдна нито реакционнитѣ теории на г. Каравелова, нито хлѣбосолството на г. Цанкова, нито многочисленнитѣ бюра на г. Радославова. Не отричаме, че едно ваше съединение може да ви докара извѣстни блага; не е далече сѫщо отъ истината, че съ него хората на „спасителския“ режимъ гонятъ своята реабилитация, а още по-вѣрно е, че вий всички я гоните, но за народа това изцѣло е безинтересно и много старо. Той иска нѣщо по-ново и по тази именно причина не може да ви помогне.

Дръжте двореца, г-да либерали, тамъ е спасението!

Г. Г.

Нови книги и списания постжпили въ редакцията:

Гюи де Мопасанъ. Пиеръ и Жанъ. Романъ. Превели отъ френски Б. А. и Д. К. ц. 1·20 л. Русе.

Бйорнстерне-Бйорнсонъ. Ржкавица. Драма въ три дѣйствия. Съ литературенъ портретъ на автора. Преведе Ек. Ст. Андрѣйчинъ. ц. 60 ст. София.

Гюставъ Флоберъ. Простодушна. Расказъ. Съ литературенъ портретъ на автора. Преведе Г. Грозгановъ. ц. 30 ст. София.

Простудата и нейната роль при разболѣването. Научно популяренъ очеркъ, отъ Д-ръ Ст. Г. Тончевъ. ц. 20 ст. Ст. Загора.

Българската литература подиръ освобожденито. Отъ Юрданъ С. Марипополски. ц. 40 ст. Вратца.

Медицинска беседа. Мѣсечно популярно списание. Год. IV, кн. IX. Видинъ.

Изъ чуждата книжнина. Мѣсечно преводно списание. Год. I, кн. V. София.

Юридически прегледъ. Год. VI, кн. XII. Пловдивъ.

Ученически другарь. Мѣсечно литературно списание за ученици и ученички отъ срѣднитѣ учебни заведения. София 1898 год., кн. I, II и III.

Мисъль, год. VIII, кн. IV и V.

Отчети за 1896 — 97 учебна година на Разградската Окржжна Мжжка Гимназия, на Сливенската Държавна Мжжка Гимназия и на Габровската Мжжка Гимназия.

въ 1898 году, получить первые шесть томовъ (т. е. томы 1 по 6) сочиненій В. И. Даля, вмѣсто томовъ, выдаваемыхъ въ 1898 году прежнимъ подписчикамъ. Вторая же половина сочиненій, какъ А. Печерскаго, такъ и В. И. Даля, будетъ выдана этимъ новымъ подписчикамъ въ 1899 году, въ чемъ редакція теперь же и принимаетъ передъ ними обязательство.

Новые подписчики на „НОВЬ“ 1898 года, т. е. лица, не бывшія подписчиками на журналъ въ минувшемъ 1897 г., при уплатѣ за 1898 г. 40 рублей, вмѣсто 24 руб., могутъ получить въ 1898 г.:

всѣ 14 томовъ полнаго собранія сочиненій Андрея Печерскаго и всѣ 10 томовъ полнаго собранія сочиненій В. И. Даля,

а также и тѣ двѣ переплетенныя книги „Живописной Россій“, которыя выдавались подписчикамъ въ 1897 году; значитъ, вмѣсто двухъ книгъ „Живописной Россіи“, они получатъ четыре переплетенныя книги этого изданія и, вмѣсто 12 томовъ сочиненій А. Печерскаго и В. И. Даля, 24 тома.

Отъ г. г. болгарскихъ подписчиковъ подписка на „Новь“ принимается: у г. Хр. М. Златоустова въ Бургасѣ (Болгарія) и въ главной конторѣ періодическихъ изданій Товарищества М. О. Вольфа въ С. Петербургѣ (Россія), Гостиный дворъ № 21.

Подробныя объявленія высылаются изъ С.-Петербурга безплатно по первому требованію.

„РАБОТНИЧЕСКИ ВѢСТНИКЪ“

„Работнически Вѣстникъ“ излиза веднажъ въ седмицата и струва заедно съ **„Мѣсечното Притурка“** *въ предплата*: за 3 м. 1.25 ст. за 6 м. — 2. 50 ст.; за цѣла година 5 лева; за странство 7 лева;

Абонирането става направо въ администрацията на вѣстника въ Казанлъкъ или още по-добрѣ и по-сгодно при — **Мѣстнитѣ Настоятели.**

ГОД. II. ЮЛИЙ и АВГУСТЪ КН. VII и VIII.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

на

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ПОДИРЪ БУРЯТА.

(Повѣсть отъ революционното време)

Часть II.

(Продължение).

XIV.

Подиръ десеть години другаркитѣ продължаваха своята беседа на миндеря въ крайморския български градъ, както въ Парижъ, като че вчера още не бѣха свършили препирнята си не си изприказвали всичко. Сжщитѣ въпроси, сжщитѣ общи интереси ги вълнуваха.

— Ти казвашъ остани при насъ, дума Елена. Хубаво, ний ще се съзерцаваме, ще си приказваме. Ти си щастлива, твоето щастие сжщо е мое, подиръ? . . .

— Какъ подиръ? Нѣма да гледаме само себе си я, може ли да сгжрни човѣкъ ржцѣ, кога наоколо такава непроницаема тъмнина-невѣжество, сиромашия? Нали за туй сме се учили— да будимъ умоветѣ, да се боримъ за правдата. Помисли, какво се иска отъ насъ? Каква е длъжностьта на единъ интелигентенъ човѣкъ?

— Чакай, интелигентенъ човѣкъ, махни интелигентенъ, само като човѣкъ искамъ азъ да работя, но имамъ ли тия права? Азъ съмъ жена. Имамъ ли правата на единъ касапинъ, на единъ свинарь, на единъ дюкянджия? Какво положение въ обществото заема една жена? Това което ѝ дава нейния мъжъ.

— Знамъ. Ти искашъ да кажешъ, че жената е безправна, за туй каквито способности да притежава, тя не може да ги употрѣби на общо благо. — То не е истина. Ти докажи, че ти можешъ. Ний ще се боримъ и ще побѣдимъ предразсж-

дъцитѣ съ силата на знанията, съ постоянство, съ енергия. Нѣма да заемашъ такова у мжжетѣ. Ти твърдѣ ги мразишъ. Но не съ умраза се придобиватъ права и уважение.

— Добрѣ ти, че се задоволявашъ съ теоретически разсжждения; мене ми се иска работа, сега искамъ азъ да видя резултати. да пипна, възразява Елена.

— Ехъ, моята идеалистка въ друга крайность пада: дай „да пипне". Винаги у тебе крайности. Всредъ тия препирни малката дъщеря на Живка се събужда. Майката забравя всичко и се препася въ други свѣтъ: тя държи на ржцѣ малката си дъщеря. Майката сияе отъ щастие. Надничa мъничкото сжщество, неговото тихо дихание милва щасливата майка съ жизнена топлина, както слънчевитѣ лжчи на пролѣтъ милватъ нѣжнитѣ трѣви и ги съживяватъ. Този животъ е създала майката, той е нейния животъ, продължение на нейното азъ. Инстинктътъ за продължение на рода е общъ на всички хора по свѣта, отъ всѣка категория, но у образования човѣкъ то не е вече само единъ инстинктъ, то е нѣщо повече. Майката показва всички детали на приятелката си, които забелѣзва у малкото сжщество. То е съвършенство, не може да му се даде име; тя се затруднява да намѣри едно име за несравненната си дъщеря и се съвѣтва съ Елена. Отъ всички имена, които предлага приятелката, ни едно не съотвѣтствува. Всѣко название, мислѣше майката, отговаря на съдържанието на предмета. Но какво название може да се даде на това мило сжщестго? То е любовь, то е радость, то е щастие, хубость, нѣжность и животъ; кое име изразява всички тия заедно? Елена разгледва заедно съ майката движенията на дѣтето, но тя не види ни тия пръсчета на ржчицата, ни самата ржчица, ни очитѣ му, колко сж живи, изразителни, ни цѣлото лице, колко е миловидно, което види майката. Елена повече обръщаше погледитѣ си къмъ нея: трѣбва да видишь, за да разберешь една щаслива майка. „Азъ не съмъ се радвала тъй на своя първенецъ", мислѣше Елена, „азъ не го обичахъ, както сега го обичамъ; може, защото испитахъ толкова страдания съ него, а може, защото бѣше момче"; тя казва — ето продължението на моето *азъ*, пакъ азъ мислѣхъ — то ще стане като баща си".

— Какъ се рѣши ти да имашъ дѣца? пита Елена приятелката си; помнишъ, какъ ми казваше, че това за тебе е смърть, ти никога нѣма да се рѣшишъ.

— Азъ бѣхъ увѣрена, че нѣма да остана жива и това ми рѣшение—да жертвовамъ себе си за него, поддържаше ме въ цѣлия периодъ, отговори Живка весела.

— За кого? попита още веднажъ Елена.

— Чудновато питание, отвърна Живка, като я гледаше съ своитѣ дълбоко проницателни очи. Дойде и любимия човѣкъ —мжжътъ на Живка. Елена го познаваше отъ Парижъ. Тя знаеше романа на приятелката си съ тоя студентъ. Тѣ бѣха съученици. Атанасъ Първановъ тогазъ се учаше за инжинеръ, послѣ стана воененъ. Елена често дразнѣше приятелката си съ тоя скокъ на нейния избранний. „Какъ ти не можи да повлияешъ на него?“ думаше тя; не мога да си представя единъ докторъ съ воененъ, голѣмо противорѣчие въ интереситѣ ви; какъ ще живѣйте заедно?“ Живка защищаваше своя избранний, че той не прилича на другитѣ военни, че ако носи оржжие, той ще знае да го употрѣби въ защитата на правдата и свободата на народа. Тя се не поколеба, тя никога се не усъмни въ своя мжжъ, че той е истински рицарь. Тѣ мислѣха еднакво, тѣ вървѣха по единъ и сжщи пжть въ живота, ржка за ржка, поддържаха единъ другиго; двамата вѣрваха въ прогресса, който води свѣта къмъ щастие; нему служеха и се усмихваха на едно свѣтло бждаще, щастието имъ се усмихваше на срѣща.

Уви, колко непостоянно е щастието, за което ламтятъ хората! Това щасливо семейство се подхвърли на испитанията у неумолимата сждба. Една вечерь, когато двѣтѣ приятелки весело се шегуваха, доде Живкина мжжъ и каза, че сжщата вечерь ще пжтува.

Той бѣше нето угриженъ, нето натжженъ, а нѣкакъ — прихласнатъ.

Жена му го изгледа нѣжно, дълбоко, като да искаше да проникне въ душата му и каза,—нѣма да се махнъ, Нако, нали?

— То се не знае, отговори съпругътъ сухо.

Живка се сепна, като че нѣщо я жегна, тя промѣни изведнажъ веселия тонъ.

— Тъй скоро, едвамъ издума тя, значи вий сте рѣшени?

— Да, отговори той.

— Не земате ли много върху си? продължи тя сѐ съ такъвъ задавенъ гласъ, като сложи дѣтето на кревата и се приближи при своя Нака.

— Всичко добрѣ е пресмѣтнато, това е желание на народ

Той хвана за ржка жена си и я поведе къмъ дъщеря имъ, която запротестира, дѣто я сложиха. И двамата се наведаха надъ дѣтето. Бащата бавно се прощаваше съ малкото създание, като да искаше съ цѣлувкитѣ си да запечата милия образъ на невинностьта въ душата си. Той нѣжно се усмихваше на жена си, при всѣко движение на дъщеря имъ.

Елена ги гледаше отъ страна и сжщо тъй се смути: тя осѣти, че се върши тукъ жива раздѣла. Първановъ ѝ подаде ржка.

— Вѣрвамъ, че съ васъ нѣма да ѝ бжде тѣжко, . . . показа той на жена си, като я прегърна. Слѣдъ това исхвърка изъ кжщи; той искаше още нѣщо да каже, но не доказа, усмихна се нажаленъ и се затули.

Елена каза на приятелката си, която сѣдеше вкаменена.

— Азъ нищо не разбирамъ.

— Скоро всички ще чуятъ, мила моя, само какъвъ ще бжде края ?

— Той нѣма да излага себе си на опасность, ако не го искаше дългътъ къмъ отечеството; той каза: „това е желание на народа“, значи, правото е на тѣхна страна.

— Тъй то, тъй, но въ революцията побѣдительтъ е правъ.

— Не само въ революцията, въ всѣка борба, побѣдительтъ е правъ, какво отъ това ?

— Не думай тъй ! отвърна Живка, като махна съ ржка; тя искаше да отстрани оная страшна мисъль, която я накара да потрепери.

Елена замълча. Тя видѣ, че тоя въпросъ твърдѣ много тревожи приятелката ѝ, за туй избѣгваше да я распитва, кждѣ и защо заминалъ мжжъ ѝ. Между приятелкитѣ се останови едно мълчеливо съглашение. Тѣ чакаха съ нетърпение извѣстие отъ Първанова.

Той, слѣдъ като излѣзе отъ кжщи, спусна се кждѣ станцията, тукъ да срѣщне пайтонъ, за да се качи, тамъ — всички се опропастили. Тренътъ заминаваше за Р., пайтонитѣ чакаха пасажери на станцията и никой не хае, че на Първановъ му трѣбвало пайтонъ. Той отиваше при майка си въ родния си градъ, нищо не взѣ съ себе си, за това и не се распореди за пайтонъ, пъкъ може и отъ осторожность — да не тръгне като пжтникъ. Той измина половината пжть пешъ. Гърдитѣ му притискаше тъга, тъга подавляюща, като че шосето къмъ станция-

та, което се протакаше на два километра, цѣлото лѣжеше на гърдитѣ му съ всичкитѣ телеграфни стълпове и камане. Найсетнѣ го достигна единъ закъснѣлъ пайтонджия. Той сѣдна. Стори му се, че конетѣ се влачатъ по-бавно и отъ биволитѣ. Нѣколко приятели го поздравиха на станцията, той ги и не забелѣза. Издрънка вторий звънецъ, когато му подаде една ръка зелено билетче изъ тѣсното прозорче на канторатa. Когато Първановъ сѣдна въ вагона, сѐ още се озърташе да не го спратъ, да го върнатъ назадъ. Ето влакътъ се мръдна, испусна пронизителенъ писъкъ и се изви черна върволица отъ вагони. Той тръгна. „Тѣ останаха тамъ“, мина му презъ ума. Изново оня дълбокъ, проницателенъ погледъ на жена му, пъленъ съ нѣжность и безпокойство ясно му се представи. „Нѣма ли вече да ги видя? Ще пренесе ли тя раздѣлата? — О, моя скала непоколебима; тя всичко, всичко ще пренесе, нѣма да охне и дѣтето нѣма да бъде сираче съ нея! . . .“ Това утѣшение уталожи роякъ мисли, които притискаха черепа му. Хладинка лъхна изъ прозореца и расхлади разгорѣщената му глава. Той сѣдна въ единъ кътъ на вагона и почна да крои. Никой не отвличаше вниманието му, той бѣше самъ си. Планове смѣли минаваха презъ ума му Малко по-малко мислитѣ се съсредоточиха връзъ единъ въпросъ: какъ да се унищожи врагътъ? „Дългътъ преди всичко“, каза си той, за да се отърве отъ всички тревоги за милитѣ на сърдцето му.

Късно презъ нощьта, Първановъ мина отъ станцията на Р. въ парахода и замина на долѣ по Дунава. Дневното свѣтило той посрѣщна на палубата на „Orient“. Прекрасний параходъ плаваше като лебедъ по ленивитѣ води на Дунава. Първановъ се вгледва съ особно удоволствие въ зеленитѣ брѣгове на рѣката. Той добрѣ познава тия мѣста. Гоненъ отъ турскитѣ власти презъ 75 г., той бѣше преплавалъ Дунава и дълго време се скита въ Влашко, дордѣ обявиха сърбско-турската война въ 76 г. Отъ Влашко той замина съ другитѣ българскп доброволци за Сърбия. Отъ турско-сърбската война той се върна декориранъ за храбрость, макаръ и съвсѣмъ младъ; въ слѣдующата война на русситѣ за освобождение на България, Първановъ още веднажъ опита щастието си въ сражениесо подъ Шипка. И тукъ съдбата пощади живота на българския доброволецъ. Въ сърбско-българската война той заслужи името „Дунавски герой“, и майорски чинъ. Тия сполуки му вдъхва-

ха самоувѣреность, той вѣрваше въ щастието на своето оржжие, деже обичаше да се шегева: „мене ме крошумъ не хваща", но сега нѣкаква тжга не му дава да заспи. Той бѣше честитъ и съзнанието, че жертвува личното щастие за предприятието, което го накара да остави жена и дѣте, правеше това предприятие по-свято; за себе си той малко мислѣше, но милия образъ не му даваше покой.

Въ парахода майорътъ срѣщна още трима съзаклятници, които идѣха отъ горѣ. Съ тѣхъ само той се спрнказа, имаше и други познати отъ родния му градъ, тѣхъ той избѣгваше. „Голѣмей се" помислиха си послѣднитѣ и го погледваха съ зависть.

Когато всички пасажери на „Orient" спѣха, майорътъ се расхождаше по палубата още съ двама други съзаклятници, отъ които едина статски, другия младъ поручикъ. Първия забелѣжи: „ще се пусне кръвь на тия вироглавци".

— Да се пролѣе братска кръвь! възрази сърдито майорътъ, кой български синъ ще дигне ржка противъ брата си?

Двамата му другари зя. н.ха. Тѣ бѣха до толкова изненадани, че се осъмниха въ майора. Въ опова смътно време измѣната бѣше общо явление: днесь едно, утрѣ друго; тоя часъ приятель, на другия — върлий неприятель. „Той се отмѣтналъ, значи, цѣла нощь само на е испитвалъ", мина имъ презъ ума, и двамата се слисаха, не знаяха ни какво да кажатъ, ни кждѣ да вървать. Тѣ приближаваха скелята, параходътъ исвири въ средъ утрѣнната тишина. Двамата приятели се погледнаха; тѣ безъ да си говорятъ, разбраха, какво трѣбва да се върши. Едина отъ тѣхъ се помжчи да възрази на майора — не разбирамъ, каза той, революция безъ кръвь.

— И ще видите, че нашата революция нѣма да предизвика междуособие, отвърна майорътъ съ такава тиха усмивка, като да получаваше поздравление подиръ побѣдата.

Параходътъ пакъ изсвири; разбудиха се пасажеритѣ; разтѫваха се матроситѣ; нашитѣ приятели си подадоха ржка и се раздѣлиха на скелята. Майорътъ трѣбваше да се върне вечерьта за Р. Той се спрѣ на хотела при скелята да почине. Тамъ назначи свиждание на другаритѣ си подиръ пладнѣ. Първата грижа на майора, щомъ слѣзе на хотела, бѣше да телеграфира на жена си. Той поиска перо и мастило, надраска двѣ думи и скъса хартията. Неосторожно бѣше да открие стжп-

китѣ си: той се криеше отъ властитѣ, всѣка минута чакаше да го арестуватъ, за това не може да остане на хотела. Следъ като погледа изъ прозореца на гжститѣ мъгли, които обвиваха рѣката, помечта си и се отправи при другаритѣ си въ гарнизона. Тамъ той бѣше въ безопасность. Другаритѣ му чакаха неговитѣ распорежданиия. Тѣ бѣха събрани въ казармата. Неговитѣ съпжтници сжщо бѣха тамъ. Тѣ бѣха вече успѣли да съобщатъ своитѣ съмнѣния въ майора. Нѣкои отъ офицеритѣ на гарнизона бѣха на мнѣние да арестуватъ майора. Но той сполучи да распръсни съмнѣнието, само едно го порази — студенината, съ която го посрѣщнаха другаритѣ му. Той обясни тая студенина съ тѣхната нерѣшителность и се помжчи да ги ободри. Неговитѣ думи дишаха искренность и увѣренность въ правотата на предприятието. Всички го слушаха внимателно.

— Какво да се прави съ отстжпника между насъ, ако се яви такъвъ, попита единъ младъ офицеръ отъ гарнизона.

— Ний сме военни хора, отговори майорътъ, ще постжпимъ по закона, като съ измѣнникъ.

— Да се застрѣли? попитаха нѣколко гласа изведнажъ.

— Да се застрѣли, отговори спокойно майорътъ. Офицеритѣ погледнаха на ново пристигналитѣ съзаклятници, тѣ се дръпнахж на страна. Клеветницитѣ бѣха изобличени.

Вечерьта на сжщия день майорътъ се върна въ Р. Майка му го посрѣщна засмѣна до уши. Съ него се гордѣеше цѣлото семейство. Баща му отъ умиление просълзи се като го прегжрна. Но тая радость на родителитѣ не трая много. На зараньта тѣхния синъ завладѣ града съ своитѣ пионери. Слѣдъ три часа отъ тая побѣда, старцитѣ узнаха, че синъ имъ е раненъ и арестуванъ. Жена му още нищо не знаеше. Тя сѣдеше надъ вечерь съ приятелката си край морский брѣгъ. Тѣ се расхождаха мълчеливо почти цѣлъ часъ. Никоя се не рѣшаваше да наруши това мълчание. Най-сетнѣ, Живка, като горѣше отъ нетърпение, каза: „тъй ли не остана отъ тѣхъ живъ човѣкъ да се обади?“ Елена само я погледна. Сжщия въпросъ се навърташе на нейнитѣ уста, тя не смѣеше да го зададе; не се намѣри нито какво да отговори, само помисли: туй мълчание нищо добро не предсказва; до сега щѣха да прогърмятъ на вси страни, ако бѣха сполучили.

Двѣтѣ приятелки пакъ замълчаха и се вгледаха въ мор-

скитѣ талази. Морето бучеше и се пѣнѣше. Силенъ вѣтъръ подигаше синитѣ вълни. Морскитѣ дълбини изригваха чудовищни хали, които гонѣха една друга, надпреварваха се къмъ морский брѣгъ. Ето подига се една рошава съ настръхнала пѣнеста грива и тича съ бързината на свѣткавица, гонима отъ друга такава хала по-сърдита, по-голѣма отъ нея, тя преваря първата, поглъща я едвамъ що пристигнала у брѣга и като се вцепи у скалата, разби се въ водни капки, съ шумъ, съ ревъ пада въ прегрждкитѣ на други нови, които тласкатъ една друга, реватъ и пъшкатъ, като заклапи. Тласкатъ се, борятъ се воднитѣ стихии. Плѣскатъ, жуборятъ у скалитѣ вѣковни, които ги пригрѫщатъ на гранитнитѣ си гѫрди. „Това е то борбата на живота, каза си Живка, по-силния поглъща по-слабия и нѣма слѣда отъ него, гдѣ е правото и справедливостьта?“ По-друго впечатление направи бурята на Елена: „вълнува се, играе морето, мислѣше тя, у! какъ потъмнѣло безкрайното ширине! Каква чудовищна сила движи тия стихии? Казватъ, че всичко въ природата е разумно. Какъвъ разумъ има въ тая хала? Морското дъно е погълнало повече жертви отъ колкото чумата и войната, туй вече съвсѣмъ не прилича на разуменъ законъ на природата. Не разумътъ, види се, а случаятъ играе по-голѣма роль въ природата. За да не стане човѣкъ игра на случая трѣбва да изучи всички причини. Нѣма явление безъ причини . . . Коя ли ще бѫде причината на всички причини? Тя погледна приятелката си; Живка сега ще ми се смѣе, помисли тя; тя нарича подобни въпроси: метафизика, алхимия. Бирде! да се смѣе, а сама не може да опредѣли мировия законъ. Предъ тоя законъ се прекланя човѣшкий умъ“.

Чувство на благоговение, на смирение обхвана мечтателката. Тя, развълнувана, рѣче на приятелката си: колко е нищоженъ човѣкъ въ сравнение даже съ воднитѣ стихии!

— Колко е силенъ той съ знанията! Нали смирява и управлява сега не само такива стихии? Прогресътъ ще подчини всичко въ природата подъ властьта на човѣка, отвърна Живка.

— И бѣдностьта прогресътъ ще прѣмахне? попита Елена.

— И бѣдностьта. Ний не сме вече далечъ отъ идеала на францускитѣ комунари. Още малко усилие и цивилизацията ще стане достояние на всички, безъ разлика; прогресътъ ще ни донесе трайно щастие.

— Блаже ти, че вѣрвашъ въ такива мечти, засмѣ се

Елена, пъкъ още се считашъ за материалистка, реалистка и незнамъ що; види се, крайний материализмъ и идеализмъ да сж много близо . . .

— Ехъ тя пакъ на старата тема: идеализмъ и материализмъ, прекъсна я Живка, като тръгна къмъ кжщи. Тѣ бѣха се отстранили неосѣтно доста далечъ. отъ града съ приказки и философии. Живка, като се озърна назадъ, забърза да се върне. Тя се безпокоеше за дѣтето. Елена едвамъ я стигаше. Искаше ѝ се да възобнови разговора, но не можи. Тѣ вървѣха мълчеливо.

XV

Въ кжщи ги чакаше единъ непознатъ момъкъ. Той подаде една записка на Живка, която тя набързо прегледа, подаде я на Елена и почна да распитва момъка. Записката бѣше кратка: „Азъ съмъ раненъ; то не вреди, ако ме оставятъ живъ. Имамъ още надежда. Бжди бодра, моя крѣпость! Цълуни дъщеря ни отъ татка. Твой Нако“.

Непознатия расказа за военний комплотъ въ Р. „Ний държахме позициитѣ, само нашитѣ пионери стигаха да распъдятъ шайката на неприятеля, ако господинъ майоръ позволѣше да стрѣляме връзъ нея. Но той скомандова да гърмимъ на въздуха, отъ това тѣ добиха куражъ; когато почнаха да настжпватъ, той се обърна къмъ момчетата съ тия думи: „ни единъ човѣкъ нѣма да затриемъ, тѣ сж наши!“ Момчетата стрѣляха съ халостни, а срѣщнитѣ се не шегуваха: раниха нѣколцина отъ насъ и майора, когато той бѣше вече на Дунава въ лодката. Другитѣ подробности за сражението бѣха отъ сжщия характеръ — твърдѣ не утѣшителни.

Живка повече се вълнуваше отъ колкото слушаше новинитѣ. Тукъ дъщеря ѝ се расплака и тя се затече при нея въ съсѣдната стая. Елена продължаваше да распитва момъка. Той предаде, каквото знаеше за арестуванитѣ, помѣна, че бунтътъ въ С. е потушенъ. Отъ всичко излизаше, че дѣлото е проиграло.

Елена испрати госта, а Живка тутакси почна да се готви за пжть. Заранъта рано съ утрешния тренъ, тя отпжтува при мжжа си. Напразно Елена я уговаряше да довѣри на нея дѣтето, дордѣ се върне. Живка не склони: „той ще иска да види нашата Любица“ отговаря тя и въ тъмни зори се озова на станцията, заедно съ дъщеря си. Елена ги испращаше. Двѣтѣ приятелки изглеждаха изморени—тѣ не бѣха спали презъ нощь-

та; мълчаливо се раздѣляха; тѣ бѣха тжжни, но нарочно избѣгваха да проронятъ дума за своето душевно състояние.

Влакътъ довтаса въ четри часа зараньта. Бѣше още тъмно, когато се затвори Живка въ купето. Тя се боеше за малката си щерка отъ тъмната мжгла, която предшествува деня. Всредъ тая пелена отъ гжста мъгла и димъ отъ машината — трепна черната върволица отъ вагони, сжщий змѣй се повлѣче, изви се и изчезна въ една минута, като пухтѣше и тупаше съ крилетѣ си. Елена се оттегли отъ станцията и мисленно напжтствуваше приятелката си: „Крѣпи се, драга моя, много се не радза на щастието си!“ Тя машинално се качи на файтона, който я чакаше; ови се поплжтно въ дългата си пелерина и тогава чакъ осѣти, че влажния въздухъ я пронизва. Изнурението отъ безсънната нощь, заедно съ еднообразното тракание и друсание на файтона навѣяха дрѣмка на Елена. Щомъ слѣзе отъ файтона, още отъ вратата се канѣше да се повали на лѣглото; но разхвърленната стая, отъ дѣто бѣха излѣзли пжтницитѣ, изглеждаше пуста и студена. Тя се залови сама да треби, да нарежда долапи и сандъци. Яви се слугата да я пита: какво ще заржча за обѣдъ? Елена влѣзе въ ролята на домакиня: обикаля всѣки кжтъ въ кжщи, настапява, распорежда се до обѣдъ. Това ново за нея занятие даже ѝ се ареса— времето мина неосѣтно. Подиръ обѣдъ тя се приготви да почива, взѣ една книга и се зачете. Почука слугата на вратата, попита я: скоро ли ще се върне госпожа докторка? че питатъ нѣкои нейни пациентки; почука втори пжть да ѝ обади, че газъ нѣма за ламбитѣ; трети пжть — че нѣмало кюмюръ; още веднъжъ попита за перачката —кога ще пере. Елена почна да се сърди: „Ухъ, колко злѣ ги е научила Живка! Може ли човѣкъ да се занимава, кога всѣка минута го безпокоятъ? И трѣбва да бжде будала това момче. Казахъ му да купи отведнъжъ, каквото трѣбва за въ кжщи, а то пита сто пжти. Какъ ли го търпятъ?“ Тъй се струпа на сиромашкия слуга грѣхътъ отъ мудницѣ дреболии на домакинството. Въ Парижъ Елена не забелѣжи тия дреболии въ продължение на много години; но колко е далечъ нашия домашенъ битъ отъ францускиа! Пъкъ и отъ дѣ можеше Елена да види въ Парижъ, какъ една домакиня шъта, къта и се распорежда? Тя живѣяше съ своя синъ въ раскошна обстановка: тѣ се ползуваха отъ своето богато наслѣдство; Золя повече ще знае за домакинството въ Парижъ, отъ колкото нашата българка.

Живка пристигна на другия день при старитѣ. Свекърва ѝ още отъ вратата я посрѣщна съ сълзи. Бѣше рано. Двѣтѣ жени отидоха въ тъмницата. Тѣ не свариха майора тамъ. Когато пристигна Живка, мѫжъ ѝ лѣжеше застрѣленъ на полето. На редъ съ него лѣжаха още четири трупа.

Тя припадна надъ трупа на своя Нака и другитѣ не видѣ. Происшествието бѣше твърдѣ неочаквано, та я зашемади; то не приличаше на смъртна раздѣла, то бѣше грѫмъ, който отнѣ на време способноститѣ на нещастната жена да мисли и да види. Тя се върна отъ новия гробъ срѣдъ полето. Изъ пѫтя свекърва ѝ всичкото време плачеше и охкаше. Живка и нея не чуваше, макаръ да сѣдѣше до нея.

Кога се върна въ кѫщи, подадоха ѝ дѣтето. Тя го тури на гърдитѣ си тъй сѫщо безсъзнателно. Дѣтето, що бѣ се събудило, насука се и пакъ заспа. Майката сложи дѣтенцето на кревата; негова спокоенъ сънъ, неговото безгрижно състояние толкова силно поразиха нещастната майка, щото тя се свѣсти, цълуна щерка си и заплака. Олекна ѝ на душата отъ тия сълзи; тя можи да издума: „спи, дѣтето ми, и твоя баща спи съня на праведникъ, мѫченикъ за свободата“ . . . Сетнѣ стана, оми се, преоблѣче се, и пакъ сѣдна при дъщеря си да дири въ нея утѣха.

На двора се чуваха писъци. Още три жени оплакваха застрелениитѣ: едната, сестра на майора, оплаква мѫжа си; втората леля му оплаква единствения свой синъ; третята оплакваше сина и дъщеря, зачернена млада вдовица, тя бѣше свекървата на Живка. Въ тая страшна заранъ застрелѣха тримата офицери отъ тая кѫща. До ушитѣ на Живка достигаха клѣтвитѣ връзъ майора. Майка му още по-силно ридаеше отъ тия клѣтви. „Това е благодарностьта на тълпата“, помисли Живка. Ридания та на тритѣ жени ставаха по сърдцераздирателни. При Живка влѣзе свекърва ѝ, за да се затули отъ клетвитѣ на дъщеря си и сестра си. Старата се наведе надъ внучето си да го цълуни за пръвъ пѫть, тя още не бѣ му се нарадвала и не за радость бѣше времето. Дѣтето се събуди, баба му го взѣ на рѫцѣ: „колко прилича на Нака“! продума тя съ задавенъ гласъ. Дѣтето почна да повръща. Пое го майка му, като го огледваше безпокойно, отъ що може да бѫде това? То бѣше се отпуснало, нѣмаше прежната здрава пъргавина въ движенията си. Повикаха бавачката, почнаха да я распитватъ: да не го е хранила съ нѣщо, да не е паднало отъ леглото? Же-

ната слисана отговаряше: „дѣтенцето се събуди давече весело; когато ви го подадохъ, плачеше, защото огладнѣ, три часа не сукало, нали го хранишъ презъ два часа; ний тъй не знаемъ, катъ огладнѣй дѣте, нахранимъ си го. Нали сами го насукахте и го приспахте“ . . . Свекървата почна да утѣшава снаха си: не бой се, мари, уморена, ядосна го насука, отъ туй му се е призлило, ще мине, нѣма нищо“. Това утѣшение попари нещастната жена, тя знаеше какво значи отровно млѣко. Тя раствори широко очи, спусна ръцѣ: ужасъ я обзѣ. Едвамъ можи да издума „докторъ, скоро докторъ“! Повикаха доктора, който живѣеше по съсѣдство, но той не додѣ. Очакваха го часъ и два, не додѣ докторътъ. Дѣтето стана по-злѣ. „Нали сама си докторъ, синко защо ти е докторъ?“ думаше свекърва ѝ. Но Живка бѣше забравила и медицина и себе си не помнеше въ тоя страшенъ день. Повикаха другъ докторъ, той и не обѣща, направо се отказа да отиди, че ужъ го чакали други болни. Никой не смѣяше дя влѣзе въ тая подозрѣна къща. Живка вече забелѣза симптомитѣ на отровлението, тя взе мѣрки, но нищо вече не можеше да спаси дѣтето.

Живка телеграфира на приятелката си само една дума: „ела“! Елена пристигна па другия день. Тя свари приятелката си въ нѣкакво оцепенение. Живка бѣше се затворила сама въ една стая. Нейната приятелка я прегърна съ сълзи на очи. Живка само я попита.

— Знаешъ?

— Знамъ, отговори Елена.

— Видѣ ли? повтори пакъ Живка.

— Кого?

— Дъщеря ми.

— Дѣ е? Крѣпи се, миличка, пази себе си за Любичка, тя ще порасте, ще тя утѣши. Елена каза това, защото нѣмаше какво да каже. Живка улови ръката на приятелката си, поведѣ я въ съсѣдната стая и отвори вратата. На срѣдъ стаята лѣжеше малъкъ ковчегъ, издигнатъ високо, въ него дѣтето, окичено съ цвѣтя. Двѣ голѣми ламбади горѣха надъ главата му. Баба му отъ милости, че не можи да погрѣбе сина си, бѣше се погрижила съ богати украшения да накичи малкия гробъ на внучето си. У Елена не остана сила за утѣшение на приятелката си. Тя набожно коленичи предъ бледния мъртвецъ, цълуна растреперана студеното челце на покойницата,

която, подъ бѣлия венецъ отъ живи цвѣтя, съ бѣла раскошна примѣна, оприличаваше невинностьта.

Двѣтѣ приятелки изново се върнаха въ задната стая, сѣднаха мълчеливо на мендера˙ тогазъ се расплака Живка на гърдитѣ у приятелката си. Леко се лѣятъ сълзитѣ, кога срѣщатъ топло, сърдечно съчувствие. Елена почна да глади главата на нещастницата, тогазъ забелѣза побѣлѣлитѣ коси и рѣче: кога това?“

— Вчера, сама, сама отровихъ дѣтето си! ридаеше майката.

— Какъ тъй? съ по-голѣмо изумление попита Елена, като видѣ, че не разбраха първия въпросъ, а отговорътъ бѣше толкозъ по-страшенъ. Тя погледна въпросително къмъ вратата, дѣто стоѣше единъ нисичекъ, слабъ старецъ и хълцаше мълчеливо. Той продума: „не си ти, синко, душманитѣ ги затриха! Ти загуби щерка, пъкъ азъ — сина. Малкия човѣкъ цѣлъ треперѣше, като дигна юмрукъ къмъ тия страшни душмани, които си представляваше; очитѣ му се налѣха съ кръвь: „Моя юнакъ, моя Нака затриха, изядоха му главата! пъкъ той ги жалѣше!...“

Двѣтѣ жени се втренчиха въ него.

— Тате, защо го проклинатъ? Той не е кривъ, зло не е мислилъ, каза снаха му.

— Той само доброто дирѣше, правото искаше; той всички обичаше, всички жалѣше; него никой не пожали, забравиха доброто му; затриха моя юнакъ...!

Старецътъ се олюля, краката му се подкосиха, просрѣ се по очитѣ си. Двѣтѣ жени се спуснаха да го дигнатъ. Той сѣдна на земята, олови бѣлата си глава и ридаеше, като дѣте; два реда едри сълзи се ронѣха по стърнитѣ му, той бѣше убитъ отъ жалость, лицето му изразяваше ярость и скърбь. При вида на това страшно отчаяние Живка се ободри. Нейната остра душевна болка притръпна. Стана ѝ безкрайно мъчно за тия прости хора, които не знаятъ, кого да проклинатъ или благославятъ, не разбиратъ причинитѣ на общественитѣ явления и тъй дълбоко страдатъ и се мъчатъ. У нещастния баща тя намѣри още единъ близъкъ човѣкъ. Тя помисли, какъ да го утѣши. Дойдѣ свекърва ѝ, дойдоха и двѣтѣ нейни дъщери, вдовицата и момата, черни почернени въ трауръ. Съ помощьта на Живка тѣ занесоха на ръцѣ стареца на лѣглото му, мъче-

ха се да го успокоятъ, както могатъ. Той сѣдна и съ такава скърбь, съ таката мжка, съ обизомѣлъ погледъ гледаше снаха си. Живка четѣше въ тоя погледъ мжкитѣ на сърдцето. Тя изново се расплака и излѣзе отъ стаята. Следъ нея излѣзе и старецътъ. На двора бѣше тъмно, въ главата мракъ и ужасъ. Страшната фурия на смъртьта сѣдеше въ кжщи съ голъ мечъ. Живка се върна при свота приятелка, а свекъръ ѝ влѣзе при мъртвеца. Той цѣла нощь се молѣше предъ гроба на невинностьта. Живка се ослушва въ тия жалби, които се чуваха отъ съсѣдната стая.

— Добрѣ, че тия прости хора намиратъ утѣшение въ вѣрата. Тамъ задгробний животъ и не знамъ още що. . . . У насъ и това утѣшение липсва, каза тя на Елена.

— Религиознитѣ чувства, отговори тя, успокояватъ не само простия човѣкъ и дѣцата ; интелигентний човѣкъ, въспитанъ религиозно, испитва много пжти най приятни емоции въ извѣстни минути на благочестие, кога човѣкъ се смирява предъ величието на природата, или предъ неумолимата сждба. Само тука има разлика въ понятието за едно провидение. Тъмния, простия умъ си го представлява за една страшна сила ; за интелигентний — то е неизмѣнний законъ на природата и се проявява въ видъ на животворна сила, на любовь, красота, всемогжщество. Всѣки отъ насъ си има по единъ Богъ, споредъ своето умственно развитие.

— Каквото и да е представлението за Божеството, стига чуствата да сж искренни, безкористни, отвърна Живка. Тоя се моли отъ душа, показа тя на съсѣдната стая; моли се и за сина си, и за внучето, и за зетя, и за шурина, даже за враговетѣ си; въ душата му става примирение съ злитѣ „душмани“, които искаше да задуши преди малко, чрезъ молитвата се покорява на сждбата си. Фаталенъ часъ!

Приятелкитѣ млъкнаха. Свѣщьта догарѣше въ свѣтилника. Елена стана, тури друга свѣщь и бърже сѣдна. Нейнитѣ стжпки нарушаваха дълбоката тишина, въ която се извършваше нѣкакво таинство на смъртьта. Това нарушение ѝ се показа престжпление. Живка сѣдѣше неподвижно. Опрѣла главата си на ржка, тя не свежда очи отъ вратата. Нейния дълбокъ погледъ изразяваше неотразима скърбь, синитѣ ѝ очи, като че бѣха отишле по-дълбоко, хлътнали; лице испито, блѣдно,

безжизнено; устни слепнати, образуваха една тънка линия; мъничкия носъ, като че бѣше още по чипъ отъ обикновенно и побѣлѣлата сребриста коса, която лѣжеше надъ високото ѝ чело, придаваше ѝ видъ на мъченица. Тя малко приличаше на себе си. „Какво ще стане съ нея? мислише Елена, ще пренесе ли тоя ударъ? Дѣ остана нейната непреклонна воля, умъ, енергия? Въ два дни побѣлѣла, стопила се. Горката! всичко изведнажъ рухна. Туй е то нашето щастие . . . Дѣ оная жизнерадостна свѣтлина, която вѣеше отъ нея? Тъй скоро я смаза бурята на живота. Вихърътъ на живота я издигна до извѣстна височина на щастие, за да я струполи въ бездната на нещастието".

Настана день, влаженъ, дъждовенъ, есененъ день, който покрива съ черно було горизонта и навява мрачни мисли на хората. Разшаваха се въ кѫщи, ставаха приготовления за погребението. И стареца ходи нѣколко пѫти на пазарь то за тимянъ, то за кърпи и зи жито: ще се раздава за Богъ да прости на четирма мъртъвци. Само двѣтѣ приятелки сѣдѣха безучастни. Дойдѣ и свѣщеникътъ; надолоха и много други непознати хора да дигатъ покойницата. Майката влѣзе при покойницата да се прости съ първата си рожба. Тя се наведе надъ мъничкото гробче, когато го подигнаха, тя примрѣ. Нѣмаше сила да се раздѣли съ милитѣ останки. Всички наоколо плачаха. Изнасянието на покойника покъртя и каменното сърдце. Елена взѣ на рѫцѣ приятелката си. Съ нея останаха етървитѣ ѝ да я свѣстяватъ; другитѣ излѣзоха следъ ковчега. Живка отвори очи, слѣзе отъ рѫцѣтѣ на приятелката си и каза: „иди ти". Елена стисна рѫката ѝ, като тръгна: „какъ се осѣщашъ, попита тя съ безпокойство.

— Тя не е вече моя, между насъ лѣжи смъртьта, нѣщо далечно ме раздѣля отъ тѣхъ; нещасната жена тури рѫка на очитѣ си, като да искаше да си припомни живи своитѣ мили образи. Елена я целуна и отиди да догони процесията.

XVI

Нещастната жена остана сама. Тя ходѣше изъ стаята и си мислѣше: не чини така, самообладанието сега е най нужно. Тя излѣзе на вънъ по двора. Въ кѫщи бѣше пусто. На вредъ се осѣщаше една зинала празнина, както подиръ сражението полето на битката бива пусто и страшно. Тамъ смъртьта е по-

косила много животъ, а тукъ грабнала само единъ невиненъ ангелъ; и тукъ и тамъ еднакво остава страшнитѣ си слѣди. Майката потърси нѣкой предметъ да се залиса: ръцѣтѣ ѝ праз-ни, на какво да ги употрѣби? Главата неспособна да мисли; въ сърдцето ни любовь, ни умраза — що е това? Тя се мъ-чаше да избѣгне това чувство, което я заплашва. Пътнитѣ вра-та зѣяха отворени; подиръ покойникъ вратитѣ не се затварятъ. Живка не знаеше тоя предразсъдъкъ; тя отиде да притвори вратата. Една бабичка сѣдѣше на пътя до прага и чакаше за Богъ да прости. Бабичката прострѣ къмъ Живка ръка. Живка бръкна въ джеба си, но не намѣри нищо, тя се завтече въ мутхвака да вземе хлѣбъ. Тамъ предъ огнището на земята сѣ-дѣше свекъръ ѝ, напредѣ му едно бѣло менче съ вино и чаша пълна въ ръка. Той я не съгледа, кога влѣзе; тя му се обади: „какво правишъ, тате?“ Старецътъ обърна отѣжнелата си глава, съ мътни очи я изгледа, като че никога не бѣ я виждалъ, послѣ ѝ протегна ръка съ чашата.

— Пий, за Богъ да прости!“

— Пий ти, азъ не съмъ ѣла, отговори снаха му. Той извади изъ пояса си едно сухо парче суджукъ и го подадѣ на снаха си. Тя взѣ суджука, отчупи единъ комать хлѣбъ за просякинята, другъ за себе си, притвори долапа и отидѣ къдѣ портата, като си мислѣше: ето още едно утѣшение на зло-честитѣ — пиянството. Подаде комата на просекинята и сама почна да яде. Отъ два дни не бѣше огладнявала, сега тя осе-ти гладъ, но сухия суджукъ не може да приглътне, исплю го и си изѣде хлѣба на кракъ безъ да отведѣ очи отъ стареца. Той бѣше овесилъ глава, сърбилъ се. Отъ време на време и той я поглеждаше изъ подъ овиспалитѣ си гъсти вежди, и нѣ-що си шепнеше, но не можаше да му се разбере, езика му мъчно се обръща.

Върнаха се отъ гробищата. Додоха попове и съсѣдки на помини. Елена отведѣ Живка въ нейната стая да не види тоя безобразенъ пиръ. Прибраха стареца въ механата задъ къщи, да не го видятъ хората на тоя халъ. Механата бѣше затво-рена. Дѣдо Първанъ не търгува тоя день, той жалѣше.

На сѫщата вечерь подиръ погребението на малката Лю-бица, роди една млада офицерка, която живѣеше у дѣдовата Първанова къща въ сѫщия дворъ съ него. Презъ нощьта по-викаха Живка при родилницата. Тя се завтече на часа. Ро-

дилницата доби едно малко момиче, като Живкиното. Всички дѣца си приличатъ на първо време. Живка се привърза къмъ това дѣте, тя всѣки день просѣдяваше около своята пациентка по нѣколко часа, за да подържи момиченцето. „Азъ обичамъ мъничкитѣ, кога още миришатъ на млѣко“, казваше тя на Елена. Викаха я още отъ много болни. Живка имаше въ тоя градъ многобройна клиентела. Тя бѣше проживѣла тамъ петь години време до женидбата си. Трудътъ я спасяваше отъ тъга, тя тичаше денѣ и нощѣ, безъ да гледа на умора. Елена се грижаше за приятелката си, предопрѣдяваше и най-малкитѣ нейни желания. Домакинитѣ се затулѣха да не пречатъ, тѣ се не чуваха изъ къщи. Старецътъ съвсѣмъ се не виждаше вече. Само свекървата ще пододе вечерь при снаха си да се оплаче: „не го бива, тесто, тесто! Всѣка вечерь го пренасямъ отъ дюкяна на тесто. По напредъ не пиѣше толкозъ, пиянъ не бѣхъ го видѣла, отъ какъ сме се задомили. Сега кахъръ ли е, болѣсть ли е, не знамъ; ти, снахо да му похортувашъ, може отъ тебъ да се засрами“. Живка я слуша, нищо не дума. Стане, отиде при стареца, погледа го. Той я и не познава: лѣжи, сгърчилъ се или сѣди сгърбенъ на два ката и плаче. Той изглежда толкова нещастенъ въ това положение, че нѣма какво да му се каже! Живка особно се привърза къмъ свекъра си, може тѣхното нещастие да ги зблизи.

Елена я подканѣше да си вървятъ, но Живка отлагаше: „какъ да оставя старитѣ въ това положение?“ думаше тя, като че нейното — бѣше по-добро . . . . Пакъ и нѣмаше какво да бърза: къщата имъ бѣше конфискувана, правителството продава всичко имущество на майора за обезщетение по дѣлото на революцията.

Елена искаше да почте праха на своя приятель, та купи голѣмъ металически вѣнецъ и тръгна съ Живка да турятъ вѣнеца надъ Накова гробъ. Тѣ туко що бѣха излѣзли вънь отъ града; стражари ги посрѣщнаха и ги върнаха назадъ.

— Тиранътъ трѣбва да трепери и отъ праха, каза Елена на приятелката си.

— Не знаешъ ли, че правдата възстава и отъ праха? отвърна Живка. Тѣ се отбиха на гробищата, за да сложатъ вѣнеца надъ гроба на Любица. Дѣтския гробецъ беше ограденъ съ зеленика. Баба Първаница всѣка заранъ ходѣше да поплаче надъ гроба на внучето си и да се помоли за душата на

сина си. Тя сама садѣше чемширъ и здравецъ около гробчето. До прахътъ на сина си тя не можеше да доближи. Той бѣше заровенъ далечъ отъ града, на мѣстото, дѣто го застрѣлиха. Това мѣсто пазѣше стражаръ. Веднъжъ майката прати дървенъ кръстъ да забиятъ надъ Накова гробъ. На другия день намѣрьха кръста облѣнъ съ катрань и хвърленъ предъ кръчмата на дѣда Парвана.

— И ти смѣташъ между тия жестоки хора да работишъ и да ги вчеловѣчишъ? Забелѣза Елена на приятелката си.

— Ти си несправедлива. Не бива да осѫждашъ цѣлия народъ, заради нѣколцина негодници. Пакъ не само такава жестокость се срѣща даже между най цивилизовани хора, кога страститѣ се распалятъ. Нака почитаха и уважаваха и сега има хора да почитатъ неговата память. Доброто име се не потъпква никога. Стига ми и това.

— Азъ мисля, че нашитѣ хора не можаха да разбиратъ Нака. Той бѣше твърдѣ идеаленъ за тѣхъ; нито на твоитѣ стремления могатъ да съчувствоватъ. Ти ще бѫдешъ много по полезна тамъ, дѣто знаятъ да те цѣнятъ. Остави България, да се върнемъ и двама въ Парижъ. Тамъ ти ще намѣришъ работа по душата си.

— Въ Парижъ не работа, наслаждения да диримъ, искашъ да кажешъ ти; тамъ и безъ насъ има много образовани хора. Не знаели хората тука да ни цѣнятъ! Отъ дѣ такива претенции? Какво можемъ да очакваме ний отъ тия тъмни хора?— Да ни носятъ на рѫцѣ ли искашъ? За какви заслуги? Ако ний знаемъ малко повечко отъ тѣхъ, то благодарение пакъ на тѣхъ. Не народътъ ли поддържа на своя гърбъ тия училища, въ които интелигентния човѣкъ става такъвъ? И той трѣбва да му послужи съ своитѣ знания, за да се отплати. Пъкъ за съчувствие ще потраемъ, дордѣ народътъ се повдигне до съзнание на своитѣ собственни интереси.

Елена настояваше на своето: „тебе ще те заѣдатъ тукъ, ще убиятъ въ тебе духа, както убиха мѫжа ти". Живка повтарѣше: „навредъ истината се преследва, но тя не умира".

Край на тия препирни тури управительтъ на града Р. Той интернира докторката въ единъ затъптенъ градецъ отвъдъ Балкана. Елена побърза сама да се екстернира въ Парижъ. Тамъ тя рѣшаваше женский въпросъ, окрѫженъ отъ поклонници, пресигена отъ наслаждения. Синъ ѝ бѣше вече студентъ —ко-

ристъ. Той бѣше напетъ, гиздавъ момъкъ, като майка си. Даже неговитѣ млади другари отъ университета се надпреварваха да заслужатъ вниманието на майка му. Синътъ ревнуваше и даже се срамуваше отъ лекомислието на своята прекрасна мама.

Живка, захвърлена срѣдъ народната масса, скромно работи и днесь, любима отъ населението, което я нарича—„нашата докторица“. Особно дѣчурлигата се радватъ на „докторицата“, защото ги събира въ своята градина да играе съ тѣхъ и всѣка година срѣщу сурваки дава вечеринка на тия улични дѣца за спомѣнъ на своята Любица. На вечеринкитѣ докторицата играе съ малкитѣ си гости и въ най голѣмия шумъ на тѣхнитѣ веселби, у нея се забелѣзва неотразима скръбъ. Защо чиститѣ радости на дѣцата толковъ я наскърбяватъ? — Тя си представлява тогазъ своята Любица, какъ щѣше да се радва, ако бѣше жива и сърдцето ѝ се облива съ сълзи. Наредъ съ дѣтский образъ стои предъ очитѣ ѝ Нако. . . . . Загубеното щастие се не връща, но то никога се не забравя!

W.

(Край)

КЛАССОВАТА БОРБА ВЪ НАКАЗАТЕЛНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО.

Отъ профессора **Адолфо Зербоглио.**

(Преводъ отъ френски).

Ония, които обичатъ да се занимаватъ съ философията и съ правото и, изобщо, всичкитѣ развити хора, знаятъ какви препирни сѫ ставали и ставатъ въ учения свѣтъ относително наказателното право (droit penal) и относително цѣльта, къмъ която се то стреми.

Тѣ знаатъ, че многобройни сѫчинения сѫ излѣзли, за да докажатъ, че наказанието нѣма друга цель, освенъ тая: да отмъсти за обществото, да поправи виновния, да сплаши злонамѣренитѣ личности, или пъкъ да възстанови нарушеното право, да промисли за юридическото настойничество или за общественната защита и т. н., — като говоримъ само за най-малко отвлѣченитѣ доктрини.

Тѣ знаятъ още, че за да се установи таквазъ или онаквазъ основа на наказателнитѣ закони, за да имъ се опредѣли таквазъ

или онаквазъ цель, твърдѣ живи разисвания бѣха подигнати върху морала и върху правото, на които едни отдаваха естество абсолютно, едно abinitio вѣчно, и при това развратимо и развратено; други пъкъ ги смѣтаха за относителни по време и пространство, измѣняющи се споредъ условията и нуждитѣ на срѣдата, била тя физическа, економическа и пр. и пр.

Ако анализираме и резюмираме всичкитѣ тия различни теории, като захванемъ отъ най-метафизическата и свършимъ съ теорията на позитивиститѣ, ний ще бѫдемъ смаяни, като видимъ, че винаги ученитѣ сѫ тичали следъ една идеална аспирация, безъ да държатъ смѣтка за реалнитѣ факти; туй е направило, да се даде на наказателнитѣ закони такова основание и да имъ се опредѣли такава цель, каквито сѫ отговаряли на индивидуалнитѣ научни и сантиментални взглядове, безъ да се обърне внимание на онии реални причини, които въ всѣко време сѫ рѣшително влияли за образуванието на тия сѫщитѣ наказателни закони. Позитивиститѣ не сѫ можли да избѣгнатъ това сериозно заблуждение, макаръ че сѫ се опитали, отчасти, да го смекчатъ, като посочватъ на биологическия субстратъ (сѫщность) на наказанието, което отъ органическа реакция става една съзнателна и обмислена защита[1]).

Тѣ освободиха наказателното право отъ заплетнитѣ на отвлѣченитѣ спекулации и утвърдиха отношението, което го свързва съ вънкашнитѣ нужди, както и зависимостьта, въ която се намира то отъ тѣхъ; а туй даде възможность на мислителя да се ориентира посредъ противуречащитѣ едно на друго наказателни распореждания (dispositions), установени въ различни епохи и у различни народи.

Позитивиститѣ, не имѣющи достатъчно историческо и економическо образование, не можаха да рѣшатъ задачата, тъй да кажа, социологически, както я рѣшиха биологически, и за основание и цель на наказанието тѣ поставиха оная обществена защита, която, макаръ и да е една хубава аспирация, хармонирующа съ едно обществено състояние, което ни се мѣрка предъ очитѣ и къмъ което всички наши желания се стремятъ, все пакъ не отговаря на функциитѣ, свойственни на сегашното наказателно законодателство.

За да се поправятъ и, въ сѫщото време, допълнятъ индукциитѣ и дедукциитѣ на позитивиститѣ и за да се окончателно рѣши загадката, която скрива отъ насъ причината на наказанието, необходимо е да възлѣземъ по течението на човѣшкото сѫществувание до първоначалния му изворъ, и, като го изслѣдваме отъ тая му първоначална точка до сегашния моментъ, да видимъ, какви сѫ били физическитѣ и социалнитѣ условия, на които сѫ съотвѣтствовали и съотвѣтствоватъ още наказателнитѣ учреждения, за да изучимъ, какъ подобни учреждения могатъ да бѫдатъ полезни или на всички членове отъ обществото, или на едно голѣмо или малко

---

1) Виждъ Ферри, Криминална Социология, фр. изд. 1893 г.

число отъ тѣхъ. Такива издирвания изискватъ единъ подробенъ анализъ и не би могли да бѫдатъ изчерпани въ една статия.

Ще се ограконча, прочее, съ единъ синтетически огледъ, който, впрочемъ, ще бѫде повече отъ достатъченъ, за общитѣ изяснения, които искамъ да дамъ по тоя предмѣтъ.

За психическитѣ условия ще държа смѣтка само до толкова, до колкото тѣ се свързватъ съ разглежданата отъ мене тема, но нѣма да правя отъ тѣхъ предмѣтъ на специално изслѣдвание. И азъ мисля, че ще мога да посоча фактора на классовата борба като пиедесталъ, подножие, върху което се е сложило наказателното законодателство, въ миналото както и въ настоящето.

Г-нъ Вакаро, единъ отъ най-дълбокитѣ и най-оригиналнитѣ социолози на Италия, чрезъ книгата си: „Битието и функциитѣ на наказателнитѣ закони“ — книга тъй справедливо оцѣнена, твърдѣ много спомогна за остановяванието на принципа, що излагамъ тукъ.[1])

Следъ едно вѣщо и учено изслѣдвание на дивашкитѣ племена, първобитнитѣ народи и варваритѣ, до народитѣ въ наше време, и следъ разглеждание навицитѣ и обичаитѣ, г. Вакаро твърди, че „цельта на наказателнитѣ закони не е била до сега, да защищава обществото, сирѣчь, *всичкитѣ обществении класси, които го съставляватъ, но да покровителствува особено интереситѣ на классата, въ чиято полза е съставена политическата власть*“. Такава една забелѣжка не очудва никакъ социалиста, който е навикналъ да следи презъ всичкото обществено сѫществувание борбата на класситѣ помежду имъ и да отбелѣзва следствието отъ нея, — следствие, което се състои въ това, да приспособява къмъ интереситѣ на побѣдителката класса всѣка форма и всѣко материално и морално проявление на живота.

На туй могатъ да се чудятъ само онѣзи, които още не сѫ захванали да разбиратъ това обществено явление, — толкози печално нагледъ, но толкози утѣшително въ сѫщность—, което, вслѣдствие на естественното развитие, е предназначено да ни доведе до отричанието на всички класси и до възтържествуванието на обществото, слѣно въ едно цѣло и въ нуждитѣ си, както и въ интереситѣ си.

„Историята на досегашното общество, казва Манифестътъ на комунистическата партия отъ Маркса и Енгелса, е история на борбата между класситѣ

„Свободни и роби, патриции и плебеи, барони и крепостници, майстори и чираци; съ една дума, притеснители и притесняеми, сѫ водили една непрекѫсната война помежду си — ту явна, ту прикрита“.

Ето въ туй всѣкидневно противорѣчие между обществениитѣ групи постоянно се зараждатъ навицитѣ, законитѣ, учрежденията,

---

1). Римъ, Ф. Бокка, 1880 — Виждъ така сѫщо: Колажанни: Криминална Социология. Катания, Тропеа, 1889, т. II стр. 647 и слѣд.

и се нагласяватъ споредъ нуждитѣ на владѣющата класса, които нужди се съгласяватъ съ ония на подчинената класса само до толкозъ, до колкото туй е необходимо на властителитѣ, или пъкъ до колкото то съвпада съ тѣхнитѣ материални и морални интереси.

Друго едно положение, именно, че „всѣкой човѣкъ, който се намира на чело на политическата власть, постоянно си служи съ нея за своята собственна полза", — пише г. Вакаро въ друга една отъ своитѣ книги [1]) — „е отпечатано съ кървави букви на всѣка страница отъ историята и въ всичкитѣ законодателства на свѣта".

Наказателното право е подчинено на тия сжщитѣ правила и както едно време, така и днесь, то си остава, до една голѣма степень, классово наказателно право.

Доста мжчно е да се намѣри посредъ баснитѣ, противурѣчивитѣ расказй на пжтницитѣ, и народнитѣ приказки у старитѣ народи, нѣщо сигурно, което би могло да служи за основа на позитивни социологически индукции и дедукции.

Но ако се придържаме о туй, което е най малко съмнително и най малко успорвано въ живота на народитѣ, като оставимъ на страна всичко, което е продуктъ на едно ниско психическо състояние, т. е. на страхове неоснователни и на суевѣрия, ще видимъ явно, че най много се наказватъ ония прѣстжпления, които сж насочени противъ племеннитѣ главатари, противъ владѣющитѣ касти, или противъ побѣдителитѣ и че цѣлия тоя сборъ отъ запрещения, практики и обичаи, съотвѣствующи на сегашнитѣ наши закони по наказателното право и по неговата процедура, — се е установилъ въ полза на една масса притѣснитили и въ вреда на друга масса притѣсняеми. [2])

Ето защо и Ломброзо въ своето съчинение: **Прѣстжпния човѣкъ** [3]), като говори за нѣкои форми на нравственностьта и за наказанията, що се налагатъ на ония, които сж нарушили тия форми, намира основание да каже, че тия наказания не сж диктувани отъ една общественна полза, а сж създадени вследствие на прѣстжпления, полезни за силнитѣ племенни главатари.

Първоначалната полова безпорядъчность, както и прелюбодѣйството, — твърди г. Ломброзо, опиращецъ се на единъ дългъ редъ факти, които доказватъ истинностьта на неговото твърдѣние — сж биле спрѣни, благодарение на кръвосмѣшението, въведено въ обичай и законъ отъ властителитѣ, за да запазятъ чисто благородството на тѣхната расса.

Сжщо, тъй и наказанието противъ кражбата се е явило, когато завоевателитѣ поискали да запазятъ за себе си завоеваното, а не да го сподѣлятъ съ по слабитѣ.

---

[1]) Michelangelo Vaccaro, **Le basi del diritto e dello Stato**, Bocca 1892 Turin.

[2]) Vaccaro, Витисто, и пр. —Letourneau, L'Evolutionjuridique. — Lombroso, l'Uomo deliquente, 4 ediz. 1889, p. 29.

[3]) Сжщото съчинение стр. 87.

И ако отъ дивитѣ народи преминемъ къмъ ония, които вече иматъ по-точни общи понятия, ще ни бѫде лесно да видимъ, до каква степень наказателното законодателство почива върху классови интереси.

Въ Индия наказанието не брани еднакво всичкитѣ граждани; напротивъ, то се стреми да поддържа върховенството, надмощието на една класса надъ другитѣ класси.

Знае се, че индийскитѣ касти сѫ били четире: брахмини (жрецитѣ), ксиатрии (войници), вайси (занаятчии и търговци) и судри или парии (робове) и че цѣлия индийски животъ е билъ подчиненъ подъ властьта и волята на брахминитѣ. Наказателнитѣ закони, нахоящи се въ кодексътъМану, преследватъ и най малкото насилие, което другитѣ касти би извършили противъ брахминитѣ.

Цариетѣ въ Египетъ, въсползувани отъ това, дѣто народътъ ги е смѣталъ, че сѫ отъ божественно происхождение, располагали сѫ се съ законитѣ тъй, както имъ кефне. Всѣко неугодно тѣмъ дѣйствие, тѣ обявявали за престѫпно и наказвали авторитѣ му, както си щѫтъ [1]).

Само това би било достатъчно да докаже, въпреки всички други диспозиции въ закона, че наказанието е една охранителна служба (fonction) на учредената власть, която служба се прилага въ ущърбъ на подчиненитѣ.

Строгитѣ наказания, съ които се е наказвало всѣко посѣгателство противъ религията и традиционнитѣ нрави, благодарение на които властьта на господствующитѣ класси е била освятена, ни показватъ ясно, какво е било основанието на първобитнитѣ египетски закони и каква е цельта, къмъ която сѫ се тѣ стремили.

Туй не е било по другояче и у евреитѣ. Тѣхнитѣ наказателни учреждения сѫ имали предъ видъ най вече запазванието политико-социалния редъ и, следователно, интереса на владѣющата класса.

Въ классическата древность, въ Гръция и въ Римъ, сѫщото явление се забелѣжва. Цѣлия свѣтъ знае, какъ спартанцитѣ сѫ се отнасяли съ илотитѣ.

За туй, що имамъ да кажа, достатъчно е да цитирамъ следующия пассажъ, взетъ отъ историята на углавното право у старовременнитѣ народи отъ г-на Дюбоа. [2])

„Колко за илотитѣ, законътъ, освенъ че не ги закриляше, но имъ изявяваше и едно враждебно недовѣрие, и гледаше на тѣхъ като на неприятели, турени на щрекъ въ сърцето на държавата. Ако вѣрваме най-сериознитѣ писатели на грѫцката древность, когато ефоритѣ стѫпили въ длъжность, тѣ често пѫти провъзгласявали криптия, сирѣчь война противъ илотитѣ. Тогава млади спартанци се распръсвали изъ полетата, крияли се денемъ изъ горитѣ, а нощемъ убивали всички нещастни селяни по пѫтя си. Бартелеми, кой-

---

[1]) Летурно, L'evolution juridique,etc., p. 130

[2]) Paris, Joubert, editeur, 1845, p. 119.

то винаги се е показвалъ пристрастенъ за милата нему Гърция, напусто искà да хвърли нѣкакво съмнение върху единъ фактъ, засвидѣтелствованъ отъ Хераклида Понтийски, отъ Аристотеля и отъ Плутарха; слабостьта на неговитѣ отрицателни доказателства е очевидна; той даже се не осмѣлява да каже по единъ абсолютенъ начинъ, че фактътъ е измисленъ. По тоя начинъ ужаситѣ на криптията оставатъ спечелени за историята, въпреки усилията на тоя авторъ, който искаше съ елегантностьта на своя стилъ да забули, туй, що е чудовищно, въ законодателството на Спарта. Впрочемъ, кога и гдѣ се е виждало по-голѣмо легално презрение къмъ живота на лишения отъ граждански права човѣкъ?

„Ала туй не е всичко: законътъ предвиждаше наказание за спартанцитѣ, които не осакатяха ония отъ робовѣтѣ си, що сѫ се родили съ силно тѣлосложение; и въ едно обстоятелство, расказано отъ мѫдрия Тукидита, спартанцитѣ, които бѣха обрѫжили голѣма часть илоти, отдѣлиха на страна, следъ сражението, ония отъ тѣхъ, които се бѣха най много отличили съ своя куражь, — отдѣлиха ги подъ претекстъ, да ги увѣнчеятъ съ лаври и да имъ дадътъ свобода, и въ момента, когато тия храбри хора, на число двѣ хиляди души, мисляха да получатъ обѣщаната награда за своитѣ заслуги, тѣ бѣха всички избити и истребени за винаги.

„Такова бѣше правосѫдието на спартанцитѣ спрямо тѣхнитѣ роби".

Макаръ че Атина бѣ по цивилизована, отъ колкото варварсба Спарта, наказанието и тамъ се е прилагало споредъ общественното положение на личностьта, която е извършила престѫплението, или пъкъ споредъ положението на личностьта, върху която се е то извършило.

Остракизмътъ, практикуванъ въ градоветѣ Милетъ, Мегара и други още, бѣ въ сѫщность една типична классова наказателна мѣрка. Въ Римъ дѣлението гражданитѣ на класси, съ привиллегии за оная отъ тѣхъ, която разполагаше съ политическата власть, се отразява точно въ наказателнитѣ закони, които сѫ толкози жестоко несправедливи къмъ классата на робитѣ. [1])

Германското право, както и наказателното право на цѣлитѣ срѣдни вѣкове и на старовремския режимъ, било съ туй, дѣто то налагаше на робитѣ и крѣпостницитѣ наказания, отъ които властителитѣ бѣха исключени; било съ туй, дѣто то търпѣше у тия последнитѣ и най престѫпнитѣ имъ дѣяния, сирѣчь оставаше ги безъ наказание; било най сетнѣ, съ това, дѣто то най строго наказваше престѫпленията противъ държавата, — въ всичкитѣ тия случаи и всѣкога то се явява едно классово наказателно право.

Когато изчезна формалното дѣление на класси, наказателното право, както и много други права, учреждения и проявления на частния и общественния животъ, следваше си постоянно да бѫде нагласявано въ полза на едно малко меншество, и да се развива въ полза на

[1]) Letourneau, l'Evolution juridique, p. 392.

това сжщото меншество, поне до тогазъ, до като интересътъ на това последнето не се намѣри въ съгласие съ интереса на голѣмото множество.

Естественно е, прочее, че сжществепното подраздѣление човѣчеството на класси, както е още днесь, произвежда следствия подобни.

Г. Еллеро, членъ отъ кассационния сждъ въ Римъ, казва: „Изобщо, цѣлия граждански кодексъ, както и наказателния, сж въ полза на богатия, и въ вреда на бѣдния. Тѣ благоприятствуватъ буржуата, а оставятъ пролетария безъ защита".[1])

Въ туй трѣбва да се убѣдятъ всички, следъ едно спокойно и дълбоко изследвание на модернитѣ наказателни учреждения и на начина, по който се тѣ прилагатъ.

Какво да кажемъ за оная обща формула: „Законътъ е равенъ за всички?" Туй „равенство", опрѣно върху едно фактическо неравенство, следствие отъ капиталистическия механизмъ, се обръща въ единъ принципъ несправедливъ за бѣдната класса, която е поставена въ условия, благоприятни за престжпническа дѣятелность, за които, обаче, не се държи смѣтка при прилаганието на закона.

Богатия човѣкъ, роденъ и въспитанъ въ охолность и щастие, за когото образованието е отъ най леснодостжпнитѣ нѣща, е подчиненъ на сжщитѣ закони, на които е подчиненъ и сиромахътъ, който е порасалъ посредъ всѣкакъвъ родъ лишения и посредъ една бездѣятелность, която го тласка къмъ порока, а сетнѣ и къмъ престжплението. Следва, прочее, отъ това, че правилото: „Законътъ е равенъ за всички" е въ исключително предимство за фаворизираната класса, но е въ ущърбъ за оная класса, която е нещастна, безъ да е заслужила това нещастие.

Би могла, може би, да се посмали тая несправедливость, като се прибѣгва въ дадения случай къмъ смекчающитѣ обстоятелства, обаче и тия последнитѣ, почти винаги оставени на грубата оцѣнка на сждията и, по единъ негласенъ начинъ, подчинени на наказат. законъ, много малко могатъ да поправятъ несправедливостьта въ самия принципъ, що отбелѣзахъ, принципъ, толкози демократиченъ на гледъ, но не и въ дѣйствителность такъвъ.

Законътъ е равенъ за всички, казватъ. Но сѐ едно ли е да платишъ нѣкаква глоба, или да изгубишъ мѣсеци и години трудъ? Толкози трудно ли е за земледѣлеца или за капиталиста да плати 100, 200, 1000 лева глоба, колкото е туй трудно за занаятчията или пролетарията?

Единъ човѣкъ, който живѣе отъ своитѣ ренти (лихви, наеми и др. т. приходи), ако бжде осжденъ на нѣколко мѣсеци затворъ, ще пострада ли толкози, колкото би постаралъ отъ сжщото наказание онзи, който живѣе само отъ своя трудъ?

Ами семейството на сиромаха сжщитѣ ли печални следствия ще почувствува, както семейството на богатия, ако неговия глава, единичката му подкрѣпа, бжде затворенъ въ тъмница?

---

[1]) Colajanni, op. cit. p. 658.

И толкова ли костува на богаташкото семейство да даде помощь томува отъ своитѣ, комуто е наложено наказание, колкото костува туй на сиромашкото семейство?

Друга една юридическа аксиома, която поради прилаганнето на правилото: „законътъ е равенъ за всички", пада въ пъленъ ущърбъ на сиромашката класса, е тъзи, дѣто незнаянието не служи за извинение, дѣто никой не може да се оправдае съ това, че не познавалъ наказателния законъ.

Ако да бѣха законитѣ обемали само голѣмитѣ престжпления, ония, които и общественния моралъ признава за такива, тая юридическа аксиома не би имала печалнитѣ сетнини, които азъ посочвамъ.

Но ако вземемъ въ съображение, че много отъ престжпленията сж само едни условни създания и че тѣхния характеръ на леки или тежки престжпления има относителна стойность, ще разберемъ, че е по-лесно да се срѣщне незнание на наказателния законъ у селянитѣ, у работницитѣ, у необразованитѣ и неимотнитѣ хора, отъ колкото у ония личности, които живѣятъ въ една образована, развита срѣда, та иматъ леснотия да се съвѣтватъ съ компетентни хора и да знаятъ така, да ли еди кое дѣйствие е наказуемо, или не.

Относително тая неправедна презумция (предположение), че всѣки можалъ да знае наказателния законъ, азъ ще цитирамъ това, което г. Менгеръ пише въ своето хубаво съчинение: Гражданския законъ и пролетариата, за не познаванието на гражданския законъ. [1])

„Римскитѣ юристконсулти първи установиха следующето юридическо правило, че „незнаението на закона се зема въ вреда на всѣка личность": още въ него време, при тогавашното развитие на юридическата материя, справдливостьта на това установление бѣ съмнителна.

Днесь, когато законитѣ на цивилизованитѣ народи испълватъ цѣли библиотеки и когато никой непознава, даже повърхностно, цѣлата юридическа система на своята страна, предположението (презумцията), че всѣкой гражданинъ може да знае всичкитѣ тѣзи закони, е най смѣшното отъ всички предположения и щетата, която отъ туй произтича, вследствие невѣжеството на законодателя на самитѣ тия закони, обръща се въ една несправедливость отъ най очевиднитѣ.

А лесно е да се докаже, че тая несправедливость най много поразява долнитѣ класси на обществото.

Още отъ начало, познанията по правото сж били много по-распространени между състоятелнитѣ класси, отъ колкото между бѣднитѣ, едно, защото състоятелнитѣ класси винаги сж стоѣли по високо въ умственното развитие, и друго, защото, като притежатели на имоти, тѣзи класси повече сж се интересували да знаятъ юридическия животъ.

---

[1]) Casa Editrice F. Bocca 1895, италиянски преводъ стр. 10 и 11.

И ако нѣкогажъ имъ липсватъ необходимитѣ знания, за рѣшаванието на нѣкой съмнителенъ случай, тѣхното богатство имъ дава възможность да поискатъ на време съвѣтитѣ на нѣкой адвокатъ и да уредятъ работата си, както трѣбва".

Тия забелѣжки, както казахъ, сѫ направени относително непознаванието гражданския законъ и ако тѣ тамъ доста сѫ на мѣстото си, всѣкой ще види, че тѣ, въ най сѫщественната си часть сѫ приложими и за непознаванието на наказателния законъ.

За частния интересъ на владѣющата класса — нѣщо твърдѣ логично — налагатъ се тежки наказания на ония личности, които искатъ основното реформиране на сегашнитѣ политически учреждения.

И понеже тѣзи учреждения, като осигуряватъ политическото надмощие на една класса, сѫщевременно санкциониратъ и економическата сила, отъ която сѫ тѣ произлѣзли, то и наказателнитѣ постановления, които се стремятъ да запазятъ тѣзи учреждения, не могатъ да не бѫдатъ, въ сѫщность, классови наказателни распоредби.

Сѫщото е и съ усилванието на наказанията въ кодекситѣ противъ всички ония, що нападатъ или докачатъ публичнитѣ служители и, въобще, личноститѣ, облѣчени въ каквато и да била власть, защото тѣзи наказания сѫ предназначени най вече за туй: — да крѣпятъ политическата, както и економическата наредба.

Наказанията, налагани на неработящитѣ и на празноскитающитѣ се, падатъ исключително върху бѣднитѣ, защото, естествено, тѣ само страдатъ отъ безработица. А въ чия полза сѫ тѣзи наказания, ако не на богатитѣ? Кого тѣ закрилятъ, ако не богаташи?

Би било твърдѣ дълго, макаръ и да е лесно, да се докаже чрезъ едно подробно изследвание въ наказателнитѣ законодателства у всѣкой народъ, до колко классовия духъ господарува въ тоя клонъ на нашитѣ юридически учреждения.

Може синтетически да се твърди, — като се сгилаемъ на законитѣ у различни народи за провѣрявание истинностьта на нашитѣ твърдения, — че тѣзи сѫщитѣ закони, малко или много, по единъ или по други начинъ, преди всичко се грижатъ за строгата защита на собственностьта, най вече, когато е работата за посѣгателства, извършени противъ нея отъ личности, принадлѣжащи на най долнята класса; че тѣзи сѫщитѣ закони фаворизиратъ измамата, изгабосванието, кражбата, извършени отъ лица, принадлѣжащи на буржуазната класса, било като оставятъ преследванието имъ на частната инициатива, било като имъ налагатъ наказания, пропорционално съвсѣмъ слаби; че тѣзи закони, изрично или съ двусмислени изражения въ текста, поставятъ въ реда на престѫпленията най ефикаснитѣ дѣйствия и срѣдства (стачкитѣ, дружествата за отбрана и пр.), чрезъ които работническата класса се стреми къмъ собственното си освобождение; че тѣзи закони изоставятъ на частно преследвание дѣйствия специални, каквито сѫ изльствание, тѣлеснитѣ насилия, посѣгание на честьта и съ това покровителствоватъ сладострастието, прищѣвкитѣ и страститѣ на богатитѣ, безъ да се грижатъ, нито за честьта, нито за интереса на бѣднитѣ.

Классовата борба въ наказателното правосѫдие се обяснява чрезъ привиллегиитѣ, дадени на ония, които иматъ собственность, въ ущърбъ на ония, които не притежаватъ нищо, поради леснотията, съ която първитѣ могатъ да повѣрятъ защитата на своитѣ интереси на прочути адвокати, — нѣщо, което вторитѣ, поради своята сиромашия, не могатъ да направятъ.

Классовата борба се проявява въ усложненията, които испъкватъ въ процедурата и които създаватъ пречки трудно-отстранимя за ония, що нѣматъ богатство. Тя се проявява така сѫщо и въ строгостьта, съ която се наказватъ престѫпленията противъ собственностьта, — строгость, много по-голѣма отъ оная за престѫпленията противъ личностьта; въ подкупничеството на сѫдебнитѣ чиновници за въ полза на богатитѣ обвиняеми; въ ненаказуемостьта на сѫщинскитѣ престѫпници въ политиката, въ администрациитѣ и въ банкитѣ, защото тия престѫпници сѫщевременно сѫ покорни орѫдия на капиталистическата класса; въ исключителнитѣ закони, създадени отъ властителитѣ съ цель да поразяватъ противницитѣ си по единъ по-бързъ и по-грубъ начинъ и най сетнѣ, въ полициитѣ, натоварени да изучватъ дѣлата и жестоветѣ на ония, що искатъ държавно преустройство и да ги преследватъ, като устрояватъ по нѣкогажъ искуственни атентати и създаватъ искуственни престѫпници, за да оправдаятъ чрезъ туй преследванията си.

Често пѫти наказателнитѣ закони сѫ добри сами по себе си, полезни за всички, но се прилагатъ на практика тъй, че се обръщатъ въ полза на едни, а въ вреда на други.

Въ много случаи законитѣ не могатъ да бѫдатъ по други отъ туй, което сѫ. Тогава пъкъ, самото економическо дѣление на класситѣ, върху което тия закони почиватъ, става причина да добиятъ тѣ характера на защитници на классови интереси и привиллегии, дори въпреки съзнателната воля на законодателя.

Изобщо, доказано е, че, и въ сегашно време, ето кое съставлява основата на наказателното право и неговата цель: да се съхрани и защити классата, която е устроила тоя сѫщи юридически порядъкъ за спасението на своята економическа властъ.

За да може наказателното право да си тури за основа и за цель защитата на обществото, необходимо е да се достигне до изчезванието на класситѣ.

И ако е таквазъ цельта, къмъ която човѣчеството върви — а именно туй ни показва и процессътъ на економическото развитие, — тогазъ общественната защита е единъ принципъ, който постоянно се създава. И ако съставянието на едно общество безъ класси представлява, по отношение къмъ идеята за социалния организмъ, най-възвишения дезидератумъ[1]), който, следователно, би се равнѣлъ на абсолютния дезидератумъ, то принципътъ за общественната защита може да се опредѣли като естественно основание на наказателното право.

К. Т. Бозвелиевъ.

---

[1]) Дезидератумъ, — нѣщо, което се желае и търси (Б. П.).

„МОЗЪКЪ И МИСЪЛЬ“.

(Отговоръ на една критика).

Днесь у насъ е на мода да се критикува материализма, или поправо, физиологическото обяснение на психичний процесъ. Поводъ за това даде появяванне на български книгата на Бюхнера „Сила. и Материя“. Когато излѣзе това съчинение, Д-ръ Кръстевъ написа една рецензия, и като не познаваше предмѣта, върху когото говореше, — съвсемъ отхвърляше възможностьта да обяснимъ психическитѣ явления отъ физиологическа гледна точка. Следъ туй, сѐ по сѫщия въпросъ, въ априлската книжка на спиритическото списание „Животъ“ се появи статията на приватъ доцента г. Челпанова: „Мозъкъ и Мисъль (критика на материализма)“, разгледването на която и ще бѫде предмѣтъ на нашия отговоръ. Обаче преди да почнемъ да разглеждаме тази статия, нужно е да разложимъ предварително предмѣта, когото тя критикува.

„Човѣкъ се състои отъ тѣло и душа“. Но какво нѣщо е душата? — Май мѫчно е да се отговори.

Ако за отговоръ на този въпросъ се обърнемъ къмъ мистическата фантазия на християнина, и го попитаме, какво нѣщо е душата, той безъ много колебание ще Ви посочи малкото човѣче, което Св. Архангелъ държи за косата, надъ трупа на умрѣлия, предназначено за рая или ада; сѫщото би ни отговорили и чудотворцитѣ спиритисти. Споредъ тѣхъ, душата на човѣка е единъ флоидъ, особенна субстанция, способна да мисли и разсѫждава, която при смъртьта напуща тѣлото и следъ като се скита извѣстно време изъ разни свѣтове, отново се загнѣздя въ тѣлото на нѣкой новороденъ, за да се подхвърли на нови испитания и усъвършенствувания.

Разбира се, че неумѣстно ще бѫде да се спираме тука и да правимъ нѣкакви коментарии. Ний ще оставимъ благочестивитѣ християни да се грижатъ за спасението на своята душа, а спиритиститѣ — да разигриватъ маситѣ и привикватъ душитѣ на умрѣлитѣ, а ще забелѣжимъ само, че колкото стари и наивни да сѫ тия понятия за душата, науката и днесь още не може да се освободи отъ тѣхъ. И днесь още дуалиститѣ считатъ душата като отдѣлна субстанция, която се управлява отъ съвсемъ нови, никакъ неизвѣстни намъ закони, неимѣющи нищо общо съ физическитѣ. (Вижъ помѣнатата рецензия на д-ръ Кръстова).

Не можемъ да се спираме тука и да разглеждаме различнитѣ учения за душата; въ настоящия случай такава една работа е излиш-

на; туй, което сега намъ е нужно да знаемъ, то е, че въ психологията днесь има двѣ направления: дуалистическо и монистическо. Първото приема сѫществуванието на една специална „психическа енергия“ вѫтрѣ въ човѣка, безъ която е немислима никаква психическа дѣятелность, когато второто, или монистическото, като се опира на опита, я отхвърля, като една нелѣпа измислица.

Да разгледаме единъ психически процесъ, казва професоръ Херценъ, и да видимъ, „ще ли има тукъ нѣкаква празнота, за допълванието на която ще бѫде необходимо да се прибѣгне до тази сила“, до тази специална „психическа енергия“. — „На лѣвата ми рѫка капва една капка отъ нѣкаква люта течность, напримѣръ, мравчена киселина; тя възбужда периферическитѣ краища на чувствителния ми нервъ на рѫката и това раздражение се предава на центроприближающия се чувствителенъ нервъ въ чувствителнитѣ възели на гръбначния мозъкъ и отъ тамъ въ тѣзи на главния мозъкъ. Тукъ раздражението преминава въ осѣщание, което азъ съзнавамъ, и като следствие отъ това съзнание, се явява друго нервно възбуждение, но тоя пѫть вече отъ центра къмъ периферията, като натѣзва отъ централнитѣ двигателни възли и отива, чрезъ двигателнитѣ възли на гръбначния мозъкъ, въ двигателнитѣ нерви на дѣсната ми рѫка, която се подига и истрива капката мравчена киселина“. Тукъ различаваме три акта: 1) центроприближающо се нервно движение, предизвикано отъ капката, което отива въ главния мозъкъ; 2) съзнание, или съзнание на раздражението и 3) центроотдалечающе се нервно движение, или воленъ актъ. Въ първия и третия фазисъ, по признанието и на г. Челпанова, ний имаме работа съ материални движения, когато въ втория, туй материално движение се изгубва и на негово мѣсто се появява вече не материалния агентъ — съзнанието, което не може да бѫде ни нѣщо материална, ни движение, а просто съзнание — психически актъ[1]).

Но истина ли е туй? Истина ли е, че съзнанието не е движение? — „Отъ момента, когато на организма е подѣйствувало външното впечатление до момента на реакцията, душевния, а съответственно съ него и физическия редъ, никога и нито за минута не сѫществуватъ раздѣлно единъ отъ други. Всѣка психическа дѣятелность има за свой субстратъ нервнитѣ елементи, сѫществуванието на които тя предполага и вънъ отъ които тя не може да стане. Но дѣятелностьта на нервнитѣ елементи е просто едно молекулярно движение[2]); за това никакъ не е необходимо да се измисля особенна сила за обяснение на мозъчната дѣятелность. Тя може да се смѣта, ако не за друго, то за излишна, тъй като тя не може да се прояви при липсванието, или вънъ отъ колебанията на нервнитѣ молекули . . . . . Но не стига това — тя не само е излишна, но и никакъ не може да се допустне. — И наистина, ако психическитѣ явления не представляватъ движения отъ молекуляренъ характеръ, то

[1]) „Міръ Божій“ г. V кн. II стр. 125, 126—143 144.

[2]) Съ туй е съгласенъ и г. Челпановъ. „Міръ Божій“ г. V кн. II. стр. 143 и 144.

гдѣ се дѣва движението, което отива до чувствук ... то
Гдѣ се поражда движението, което излива отъ двига
ве? Ний бихме влѣзли въ рѣшително противорѣчие с...
ши положителни знания, ако допустнехме, че физичес...
явления може всѣка минута да изчезне въ пустотата (...
смисълъ на думата), заета отъ нѣкаква си нематериал... сжщность, която той възбужда въ дѣятелность по единъ тайнственъ начинъ, че тая сжщность, отъ своя страна, извършва една още по-тайнственна работа, чийто краенъ резултатъ незнамъ-какъ се придава въ другия край на прекжснатата физическа верига, като по този начинъ пресъздава изчезналото ужъ движение. Законътъ за съхранението на енергията ни кара да признаемъ, че центростремителното движение може да изчезне и да се прекрати, само като породи друго движение, както и центробѣжното движение не може да се породи и сжществува, ако не е произлѣзло отъ друго движение. Ако пъкъ взаимнитѣ отношения на психо-физическата сила и на молекулярното нервно движение сж такива, че тя се поражда, когато се прекратява едно движение и изчезва, като произвежда друго, — то самата тази сила не може да бжде нищо друго, освенъ пакъ „движение“[3]).

Опититѣ на Волфа, Хирша, Дондерсъ, Шифа и на много други физиолози, въ туй число и тѣзи на Херцена, по единъ най-убедителенъ начинъ подтвърдяватъ казаното по-горѣ, т. е. че „душата“ не е нищо друго, освенъ движение.

Мѣстото не ни позволява да се распрострemъ по на дълго. По-подробно приложение на тѣзи въпроси читательтъ ще намѣри въ съчинението на Херцена „Физиол. на душата“ и това на Цигена „Физіологическая психологія“.

Този възгледъ въ психологията критикува г. Челпановъ. И заради туй, като се залавямъ да му отговоря, азъ нѣмамъ за цель да се явя защитникъ на материалист. учение — на старитѣ и новитѣ материалисти,—а именно на самия този възгледъ — физиологическия възгледъ на психологията.

Сега да видимъ пъкъ какъ възражава г. Челпановъ. Тъй като, казва той, метафизиката се занимава съ изследвание сжщностьта на вѣщитѣ, нѣщо, съ което се занимава и материализмътъ, въ този случай съ изследванието сжщностьта на душата, — то материалистическото учение за душата съвсемъ не е наука, а метафизика, както и всичкитѣ други учения за природата на душата.[4])

Следъ това г. Челпановъ, като ни запознава на кратко съ историята на материализма, спира се върху ученията на Бюхнера, Молешота и Карлъ Фохта.

Думитѣ: душа, духъ, мисъль, чувствувание, воля, животъ, казва Бюхнеръ, не означаватъ нѣкакви сжщности, нѣкакви дѣйствителни нѣща, а само свойства, особенности и отправления на живущата субстанция.[5])

---

[3]) Херценъ „Обща физиолог. на душата“ стр. 47—48.

[4]) „Міръ Божій“ год. V кн. I ст. 29 и 31.

[5]) Бюхнеръ „Сила и Материя“ ст. 249.

Ето пъкъ що говори Молешотъ: „мишлението е протяженъ процесъ и именно толкова по-протяженъ, колкото е по-сложенъ“ . . . . Мисъльта е движение, преміестване на мозъчното вещество“ . . . то не може да бъде извлечено отъ материалната маса, що го обхваща, безъ да не бъде уничтожено . . . „оно поэтому само матеріально, но движется [6]) такимъ своеобразнымъ способомъ, что за нимъ слѣдуютъ тѣ своеобразнія явленія, которыя обыкновенно называются духовными. [7])“ Карла Фохта ний нѣма да превеждаме, тъй като и самъ Бюхнеръ не е съгласенъ съ него, нѣщо, което твърди и г. Челпановъ. — Макаръ че нето въ преведеното до тукъ, нето пъкъ въ самата статия на г. Челпанова има такова мѣсто, което би ни показало, че Бюхнеръ и Молешотъ считатъ мисъльта за материална, то при все туй, ето какъ заключава той. „И тъй, по такъвъ начинъ ний додохме до основното материалистическо положение, че мисъльта е продукъ отъ движението на веществото“ [8]), т. е. че тя е протяжэна, материална.

По такъвъ начинъ г. Челпановъ, като вмѣнява грѣхътъ на нофитѣ материалисти, за грѣхъ на съвременното физиологическо обяснение на психич. процесъ, ето що казва той по-нататъкъ: „Явленията, относящи се къмъ физическия миръ, обладаватъ качеството протяжность, когато психическитѣ явления нѣматъ това качество. Туй различие има много важно значение, и който го не разбере, той не ще бъде въ състояние да разбере и критиката на материалистическитѣ учения. Този пунктъ представлява особенна важность и за това се нуждае отъ пояснение . . . Въ същность, кои явления ний наричаме психически? — Психически явления ний наричаме чувствата, мислитѣ, желанията и др. такива. Можемъ ли ний да кажемъ, че чувството гладъ обладава нѣкаква протяжность? — Разбира се, че не. Не можемъ също да кажемъ и за естетическитѣ чувства, желанието да отидемъ на театъръ и др. подобни. Сега ний можемъ да обобщимъ приведеното до тукъ и да кажемъ, че всичко туй, което ний наричаме психическо, пространственна протяжность не обладава, а ако пространственна протяжность не обладава, то къмъ него сж неприложими никакви други категории на пространственната протяжность“. Да изразимъ това въ други думи: „Ако психическитѣ явления сж непротяжни, то тѣ не могатъ да се вършатъ въ пространството; а да не могатъ да се вършатъ въ пространството — значи да се не движатъ“. [9])

Но ако психическитѣ явления не могатъ да бждатъ нѣща протяжни, материални, и ний строго се придържаме у физиологическото имъ обяснение, то би трѣбвало да допуснемъ, споредъ г. Челпанова,

---

[6]) Тукъ имаме работа съ единъ лошъ преводъ на Молешота: Молешотъ ни говори за движение на мозъчното вещество, когато тукъ виждаме движ. на самото „мишление“. М. Г.

[7]) Міръ Божій год. V кн. I стр. 42.

[8]) Тамъ, сжщ. стр.

[9]) Міръ Божій кн. II стр. 125-126 год. V.

че въ физиологическия процесъ (центростремителното и центробѣжно нервно движение) „въ извѣстенъ пунктъ да се яви едно прекжсвание и именно тамъ, гдѣто, въ качеството на членъ на причинната връзка, трѣбва да се явява психическото събитие" или съзнанието; трѣбва да стане едно прекжсвание на движението и вмѣсто него да възникнатъ осѣщания или представления, като неговъ еквивалентъ. Но „допущаньето превръщание на движението не въ друга форма движение, въ ново нѣщо, което въобще физически не сжществува (осѣщание, представление и др. такива) — това е предположение, което физикътъ никога не може да допусне".[10])

Ний ще приведемъ още единъ цитатъ: „Нѣкой човѣкъ минава презъ улицата; неговъ приятель го повиква на име, той си повръща главата къмъ тогова, що го вика. Физиологътъ всичкия този процесъ може да построи чисто механически. Той би показалъ по какъвъ начинъ това движение се распростира къмъ централния органъ, като най-сетнѣ преминава къмъ възбуждание извѣстна група двигателни нерви, крайния резултатъ на което се оказва движението на главата, отъ кадѣто сж дошле звуковитѣ вълни. Всичкия този процесъ минава . . . безъ всѣкакво прекжсванье. Но освенъ този, тукъ става и други процесъ . . . Слуховитѣ осѣщания възбуждатъ представления и чувства, повикания е чулъ своето име, обърналъ се, за да узнае, кой го вика, а следъ това той вижда тамъ своя старъ приятель. Тѣзи процеси се вършатъ редомъ съ физическия, но се не смѣсватъ съ него. Така щото въсприятията и представленията не образуватъ членъ въ физическия причиненъ редъ". [11])

Отъ приведеното до тукъ излиза: 1) че съзнанието не трѣбва да бжде движение и 2) че центростремителното движение, като се превръща въ съзнание, не може да бжде вече движение, т. е че „въсприятията и представленията не могатъ да бждатъ членъ въ физическия причиненъ редъ".

Да ли трѣбва, или не съзнанието да бжде движение, — върху това ний нѣма да споримъ: ако фактитѣ ни покажатъ, че съзнанието е движение, то се ще си е движение, безъ да ни пита, трѣбва ли или не. Ако ли пъкъ фактитѣ покажатъ, че то не може да бжде движение, то се нѣма и да бжде движение, колкото намъ и да се ще да бжде такова.

Колкото се отнася до другото възражение на г. Челпанова, изказано въ точка втора, то ний никакъ не можемъ да се съгласимъ съ него. Ний твърдимъ, че съзнанието, психическия актъ е движение, а не нѣкаква особенна психическа енергия, психическа сила.

Но нека видимъ, потвърдяватъ ли опититѣ туй наше твърдение.

Първото нѣщо, което изисква едно движение, за да се извърши, то е извѣстно време; тъй щото, ако съзнанието е движение, то трѣб-

[10]) Міръ Божій год. V кн. II стр. 143 и 144.

[11]) Тамъ, стр. 142. 143.

ва, за да се извърши единъ съзнателенъ психически процесъ, също тъй да е нужно време. „Опитътъ най-несъмнено ни показва, че това наистина е така“. По този предмѣтъ има вече много натрупани опити, но тъй като мѣстото ни не позволява да се распростираме на дълго, то ний ще се ограничимъ съ привеждането на единъ.

Дондерсъ е правилъ, между многото други, и такъвъ единъ опитъ: „Отъ най напредъ е опредѣлялъ физиологическото време т. е. оня периодъ отъ време, който е необходимъ, за да може впечатлението отъ една искра (чието появявание се записвало автоматически съ фронографа) да се отбелѣжи съ сигналъ отъ едната или отъ другата ръка. Сетнѣ, той искарвалъ цвѣтни искри и каралъ помощникътъ си да различава цвѣтоветѣ. Съ движението на дѣсната си ръка той трѣбвало да отбѣлѣзва единъ цвѣтъ, съ движението на лѣвата — други цвѣтъ. По този начинъ тука трѣбва да се прави двойно различаванье и двоенъ изборъ. Този редъ отъ опити, направени надъ петь души, далъ още по-рѣшителни резултати: психологическото закъснение, ако можемъ така да кажемъ, е било равно на 0·12—0·18 отъ секундата“. [12]) Тѣзи 0·12—0·18 отъ секунд. сж отишле именно за различаванието, съзнаванието на цвѣтоветѣ; значи за извършванието на самото съзнание.

На ако съзнанието е движение, то би трѣбвало, при извършванието на единъ съзнателенъ психически процесъ, да се произвежда и топлина; защото физиката ни учи, че всѣко физическо движение, всѣко движение на веществото се съпровожда съ образуванието на топлина. Опитътъ и това потвърдява и то по единъ най блѣстящъ начинъ. Много мѣсто би трѣбвало, ако сторимъ да преведемъ нѣкой примѣръ; за това ний ще се ограничимъ само съ казаното до тукъ, като испращаме читателя до помѣнатата вече книга на Херцена, часть втора, глава първа, гдѣто се намѣрва едно блѣстяще потвърдение на туй положение.

„Хубаво, ще каже г. Челпановъ. Вий също признавате, че психическитѣ явления сж непротяжни. А щомъ тѣ сж непротяжни, тѣ не могатъ да се вършатъ въ пространството, а да се не вършатъ въ пространството — значи да се не движатъ, поради което къмъ тѣхъ сж неприложими никакви категории на пространственната протяжность“. [13]) Тукъ ний имаме работа съ едно съвсемъ криво разбиране на въпроса. У кой съвременнъ „материалистъ“ г. Челпановъ е намѣрилъ да се говори за „движение на психическитѣ явления“? Нѣщо но вече. Можатъ ли е той да намѣри поне у Бюхнера и Молешота нѣкое мѣсто, гдѣто да се казва, че и съзнанието се движи? — Ние само това не вѣрваме, защото като казваме, че психическитѣ процеси сж движение, туй не значи, че тѣ се движатъ. Движи се мозъчното вещество. „Мисъльта е движение на материята“ — казваше Молешотъ, и заради туй, ако къмъ психическитѣ процеси сж приложими нѣкои категории на пространственната протяжность, то

---

[12]) Херценъ. Физ. на душата, стр. 53.

[13]) Міръ Божій г. V кн, II стр. 125 и 126.

е именно за това, защото тѣ се прилагатъ къмъ движението на веществото, отъ което психическитѣ процеси сѫ само единъ „продуктъ".

„Ний можемъ да говоримъ за движението на молекулярнитѣ части на мозъка, но да говоримъ за психическо движение, това нѣма никакъвъ смисъль" [14]) и именно тъй, г. Челпановъ.

Хубаво, да кажемъ, че психологическия процесъ не е нищо друго, освѣнъ движение на веществото, движение на материята; но знаемъ ли ний, какво нѣщо е материята? „Външния миръ, когото ний познаваме съ помощьта на нашитѣ чувствителни органи, на основание априорния законъ на причинностьта, самъ по себе си се явява безкачественъ и ако ний предаваме на материята извѣстни свойства, то постѫпаме така по силата на нашата психофизическа организация". [15])

Нѣкое тѣло е, да кажемъ, черно, меко, твърдо, има форма и протяжность, заема пространство и оказва съпротивление; но всичкитѣ тѣзи качества му сѫ присѫщи, благодарение на това, че го възприема субектъ, обладающъ мислителна способность и опредѣлени чувства, а следователно съзнание. [16]) Така щото „можемъ ли ний да утвърждаваме, че въ свѣта сѫществуватъ само едни материални явления, а духовнитѣ явления да бѫдатъ само една видимость?"... „Нѣщо по вече: ако ний отъ философска точка зрѣние би поискали да се усъмнимъ въ реалностьта на духовнитѣ или физическитѣ явления, то, разбира се, реалностьта на последнитѣ би била подхвърлена на много по голѣмо съмнение" [1]), отъ колкото реалностьта на първитѣ. „Материалнитѣ явления, тѣлата, не само, че не сѫ абсолютно дѣйствителни, както сѫ склонни да утвърждаватъ материалиститѣ, но тѣ въобще н ѣ м а т ъ н и к а к в а а б с о л ю т н а д ѣ й с т в и т е л н о с т ь: тѣ иматъ само относително сѫществувание. Следователно, ний не можемъ да признаемъ сѫществуванието на материята, безъ да признаемъ въ това време сѫществуванието на нашето съзнание" [18]), нашата психика.

Ако г. Челпановъ обвиняваше „материалиститѣ", че се опиратъ на нѣщо, за което ний въобще нищо не можемъ да знаемъ, макаръ и да сѫществува, ний лесно би му отговорили. Обаче работата не е тъй. За г. Челпанова, всичко е психика, осѣщания и външния свѣтъ, материята, веществото нѣма никаква „абсолютна дѣйствителность"; по тази причина ний трѣбва да се спреме на въпроса: има ли външния свѣтъ нѣкаква реалность, или всичко е само едни осѣщания? По поводъ на този въпросъ ето що пише М. Ю. Г о л ь д щ а й н ъ: „сѫществуватъ ли въ дѣйствителность тѣла или не — това ний не знаемъ, и да знаемъ вѣроятно не можемъ... Но, отъ друга страна, като допуснемъ, че въ свѣта сѫществува само моето „Азъ", а всич-

---

[14]) Міръ Божій, год. V, кн. II стр. 136.

[15]) „Вопросы философіи и психологіи" кн. III, 1897 година, Н. Виноградовъ: „Биологически механизмъ и материализмъ".

[16]) Міръ Божій г. V, кн. II, стр. 136—137.

[17]) Пакъ тамъ, стр. 137.

[18]) На сѫщ. мѣсто, стр. 139.

ТАЙНА.

Изъ „Очерки и Картинки“.

I.

Той бѣше слабъ, тихъ; ако го погледнѣше человѣкъ, така въ блѣдното му лице, никога не би и помислилъ, че и това мършаво сѫщество, живота на което едва ли се забелѣзва отъ нѣкого, ще крие въ себе си нѣщо, що може да заинтересува другитѣ. Ала въ неговото сърдце наистина се таѣше една мисъль, едно чувство, което остана тайна презъ цѣлия му животъ, което го остави да живѣе вѣчно самъ въ душата си, при всичко, че бѣ заобиколенъ и отъ жена, и отъ дѣца и отъ роднини. Всичкитѣ го знаяха за добъръ и кротъкъ челѣкъ, кротъкъ дори до глупость. Името му бѣше Стоянъ Николовъ, а съсѣди и всички, що го познаваха, зовѣха го Цочо Мравката. Това прекръщавание стана твърдѣ случайно.—Когато бѣше още дванайсеть-тринайсеть годишно момче, турския кадия го повика за свидѣтель на една свада между съсѣдитѣ имъ; като снѣмаше кадията дознание, го попита: — подъ сѫдъ билъ ли си?

— Азъ, Ефенди — треперящъ дододе той — азъ . . . на мравката пѫть не минавамъ . . .

И отъ тогава ужъ на смѣхъ наченаха да му викатъ „Мравката“, па и така си остана за всѣкога.

Но наистина той отъ дѣте си бѣше още все миренъ. Другитѣ му другари ходѣха нагорѣ-надолу, играяха, а той отъ кѫщи навънъ не излизаше. Баща му бѣше бѣденъ грънчарь, имаше нѣколко дѣца, но всички още малки измрѣха; бѣше останалъ само Цочо, който пъкъ непреставаше да болѣдува. Стана момче на шестнайсеть-седемнайсеть години, а още не можаше да се съвземе, та да похване работа. И при бабички и врачки го води майка му и колко горчила и билки испи, ала нищо не му помагаше. По цѣла зима не ставаше отъ лѣглото; като се запролѣти ще се попродигне, ще повикатъ свещенника да му чете за здравие и презъ лѣтото какъ да е ще ходи съ коньтъ

за глина, ще подава на баща си да глиждосва паницитѣ, но като мине гроздоберъ, като се застуди времето и той се разчама — лѣга. Нито занаятъ можа да земе на ржка, та баримъ хлѣбътъ си да вади. Така болѣсть той нѣмаше, но нѣкакъ презъ есень исъхваше посърнѣше, та не му се нищо ѣдеше, нито работѣше — едвамъ мърдаше, та и безъ малко щѣше да остане да го узбиятъ турцитѣ въ време на „бѣганието", когато русскитѣ войски отстжпиха предъ многобройнитѣ орди на Сюлюманъ паша. Съ помощьта на единъ чордбажийски ратай, който водѣше едни кола, Мравката избѣгна. Малкия балканский градецъ стана жертва на Турцитѣ, които избиха и всички, що бѣха останали въ него.

Когато наново русситѣ удариха и отблъснаха Сюлюманъ паша, Мравката се завърна и намѣри кжщата на прахъ и пепелъ, а баща му закланъ всрѣдъ градътъ, гдѣто отъ смрадьта на труповетѣ не можаше да се премине. Това бѣше единъ силенъ ударъ, както за него, така и за всички жители на градътъ, отъ който камъкъ връхъ камъкъ не бѣ осталалъ. Той още повече се замая; свѣтъ му се зави; какво да направи — не знаеше. Ни подслонъ, ни пъщове, а той останалъ самъ подъ небето. Разбитъ, отчаянъ викна да плаче, като малко дѣте. Единъ русски офицеринъ го видѣ, съжели го, повика го дома си, та го нахрани, даде му единь вехтъ шинелъ, даде му и петь рубли, па го прати да разкопава изгорѣлитѣ домове. И тая работа той не можи да кара. Едвамъ копна нѣколко пжти, замори се и, като не можаше повече да продължава, остави. Походи, намѣри единъ свой другарь, па почнаха и двамата да правятъ микици. Търговията съ микицитѣ тръгна твърдѣ добрѣ; всѣка сутрень до пладнѣ, тѣ пражаха на срѣдъ мегданя и около тѣхъ се трупаха лакомо казацитѣ. Така се измина цѣлъ мѣсецъ и той свърза нѣкоя и друга пара.

Населението, що бѣ избѣгало, начена да се завръща; въ града почнаха да се правятъ нови кжщи; народа изгоренъ, ограбенъ все нѣкакъ си се чувствуваше възроденъ. Търговията се съживи; русскитѣ офицери немилостиво пръскаха рублитѣ; хората бързаха по-скоро да сглобятъ колибка или палатка, та да продаватъ. Върна се най сетнѣ и майката на Мравката, па отъ тукъ отъ тамѣ сбраха понѣкоя пара, та си издигнаха една малка кжща, направиха си двѣ малки собички доло, а горния катъ оставиха да доискарватъ, когато вече могатъ.

Цочо Мравката помѣри наново да се залови за работа, но като си бѣ исхарчилъ паритѣ и нѣмаше никаква сермийца— неможи. Ходи нагорѣ-надолу, търси работа и до като се усѣти, той изгуби това хубаво време, когато много бѣдни хора спечелиха по що годѣ. Войната се сключи, наченаха да се събиратъ български момци за войници, — всички истръпнаха. Мисъльта — за войникъ всѣкиго плашаше и не се мина много, едни почнаха да бѣгатъ въ Румания, други да се криятъ, а отъ време на време се чуваше, че нѣкой се гръмналъ въ ржката или си отсѣкалъ пръстътъ само и само да се освободи отъ военната повинность

И Мравката се бѣ исплашилъ страшно. Той нѣмаше куражъ да се гърми въ ржката, нито пъкъ да бѣга, а деньтъ що бѣше опредѣленъ за прегледвание на първитѣ новобранци наближаваше. Единъ слухъ, че синоветѣ на вдовицитѣ нѣма да вематъ войници го съживи; ала той изгуби и последня надѣжда, когато свещенника презъ литургията въ недѣля му помѣна името заедно сж тия на призовавшитѣ се да се явятъ прѣдъ наборната комисия.

Замисли се Цочо и прѣзъ всичкитѣ три дни, до като трая прегледванието на младежитѣ, все крои. Разсъмна се на третия день и още рано, той скочи, безъ много-много да му пресмѣта, търти да бѣга презъ Балкана. До този день той не бѣ ходилъ въ други градъ; всичкия други свѣтъ му се представяше въ мжгла; той знаеше само околноститѣ и лозята на градътъ. А сега като крачеше презъ Балкана, той мислѣше, кога ще да си отиди тая проклѣта наборна комисия отъ града имъ, за да се върне пакъ.

На другия день той слѣзе въ града, който се намираше отъ другата страна на Балкана. Още не сѣдналъ да си отпочине и го повика единъ стражарь въ участока отдѣто, като го ознаха, че е дезертйоръ, върнаха го подъ конвой въ градътъ.

Скръбна тѣжина се стовари върху гжрдитѣ на бѣдната Мравка. Той усѣщаше, че е сгрѣшилъ, че е виновенъ и цѣлъ трѣперяше отъ страхъ. Когато пристигна въ градътъ първомъ го затвориха, после накараха да се съблѣче и излѣзе предъ нѣколко добрѣ облѣчени офицери. Единъ отъ тѣхъ се приближи до него и почна да го мѣри; въ това време влѣзе запъхтяна отъ плачъ майка му:

— А бре синко, — начена да се моли тя—защо ми взе-

мате момчето... Амчи не видите ли че азъ съмъ сама; стара съмъ... Баща му го убиха турцитѣ — кой ще ме храни?

Офицеритѣ се спогледнаха весело; казаха си нѣщо по русски, което тѣ не разбраха и после кмета, който стоѣше на отттаташната страна на массата се обърна къмъ нея по български: — Бабо, ний че неможемъ да вземаме синоветѣ на вдовицитѣ, това го знаемъ, но твоя синъ е бѣгалъ и като бѣгачъ ще се накаже споредъ закона.

— Бре простете го синко; той сбъркалъ... начена да се моли майка му.

Мравката го освободиха подъ полицейски надзоръ. Той все бѣше неспокоенъ, чувствуваше, че го очаква нѣщо зло и познаваше, че е нѣкакъ свързанъ и неможе на никадѣ да шавне...

* * *

Петровъ-день бѣше миналъ. Хората се пребяраха, а Мравката все заплашенъ, все неспокоенъ, все замисленъ. Отъ тукъ-отъ тамѣ съсѣди, роднини взеха да му подмѣтатъ да му търсятъ булка; да вземе на увдовялата си майка другарь, а той стои и не знае що да захване.

Една вечерь като се прибра въ къщи майка му неспокойно поде:

— Слушай, Стоене, синко, то нали видишъ неможемъ я искара на глава тъй — азъ да пера солдашкитѣ ризи, пъкъ ти да болѣдувашъ... Ами слушай ме, слушай ме, да ти кажа, че съмъ ти майка... че съмъ те родила и отхранила. — Слушай какво съмъ намислила — да те уженимъ синко...

Той се позасрами, навѣде очи и майка му, като помълча малко пакъ продължи: — Нѣма какво да чакаме. Баща ти умрѣ; азъ останахъ сама; пъкъ сама като куковица не ми се стой... Баба ти Пена, сватята, догдѣ не рѣчешъ, ме срѣщна днесъ... Намѣрила ти мома — Хемъ мома... хемъ хубава, хемъ послушна... И пари ще ти донесе и отъ туй, гдѣто те плашатъ ще да те съдятъ, че си бѣгалъ, ще те утарве...

— Коя е тя? съ свѣтнали очи запита Мравката.

— Ехъ, тя... тя е... познавамъ я азъ—махна съ ръка тя — не е лошаво момичето. Ехъ, младо... Излъгало се... ехъ сбъркало... Не ще всѣкога да бърка я... Ама тамань... Тъй, слушай мене; тъй че ще да ти има повече страха и почита...

— Че коя е тя, мале? — Запита съ повече возбудено любпиство и наостри уши, а майката, като погледна изкриво земята, дигна погледъ и пакъ начена:

— Ще те отърве; ще, ти донесе и пари... Пъкъ ти не му задирвай много... Ехъ, то... то излъгало се... младо...

— Абе то се знае, като кайшъ, мале. Ами коя е тя?

— Христовичината дъщеря... Иванка!

Той си наведе главата. И двамата замлъкнаха.

Иванка бѣше хубава, бѣдна дѣвойка. Тя се хареса на дружинния командирь Юрий Адриановичъ и той я взе ужъ да му слугува. Сега тя бѣше въ положение отъ него и офицерътъ търсѣше да я омжжи за нѣкого, като му даде една сумма—съ която да се отърве отъ позорътъ и преследванието на сждебнитѣ власти. Лелята на Иванка, баба Пена сватята, се нагърби съ сватовщината и за мжжъ на Иванка избраха Мравката, като добъръ и сиромахъ, а и падналъ подъ сждъ. Командирьтъ бѣше обѣщалъ да му даде триста рубли и да го освободи съвършенно отъ повдигнатото противъ него дѣло.

Мравката не мисли много-много. Заради него майка му отговори. И една вечеръ, безъ да канятъ нѣкого дойде у тѣхъ Иванка, дойде и майка й, баба Пена, па ги вѣнчаха до като и самъ той се осѣти.

Презъ всичкото време той не продума нищо; кръсти се, когато му кажаха, прави що го караха другитѣ безъ да може да мисли; като че мжгла бѣ обвладала погледътъ му: умътъ му се бѣ замаялъ; нѣкакви неизвѣстни чувства го бѣха обвладали. И когато всички си отидоха и Иванка остана у тѣхъ съ него, той незнаеше отъ гдѣ да захване, що да й каже. Никога презъ живота си той не бѣ прохортувалъ съ нея и сега така двамата... Нима наистина той се бѣ оженилъ за „такава" мома? Нима е истена, че той се е оженилъ и Иванка е негова жена? Като какъ стана това?.. Въ толкозъ скоро време!..

А Иванка! — Тя цѣлата вечеръ се черви, очи неможи да издигне да погледне нѣкого и нима този чуздъ за нея човѣкъ, нима Мравката й бѣше мжжъ?.. Тя се срамуваше; незнаеше що да му каже...

На сутриньта двамата младоженници станаха; Иванка поле вода да се умие Цочо, отърси му дрѣхитѣ; облѣкоха се и отидоха да посѣтятъ дружинния кумандиръ, който за сега имъ бѣше, като баща и на двамата. Когато влѣзоха при него И-

ванка се расплака, хвърли се да му цалува ржка, после той съ страхопочитание се приближи и цалуна сжщо ржка. Веселиятъ Юрий Адриановичъ ги прие твърдѣ любезно, честити имъ вѣнцитѣ и като ги почерпи по чаша чай, отиде въ една друга стая, отъ гдѣто донесе една голѣма торбичка съ рубли, които подаде на младоженника. Като пое тая тѣжина, той се растрепера, радостно заигра сърдцето му и пакъ се наведи да цалува ржка.

И така тѣхната тиха свадба се свърши.

Обаче Мравката, като че усѣщаше още нѣщо му липсва; като че очакваше да му каже още нѣщо Иванка; като че наближаваше единъ день, — день когото той, кой знай защо, очакваше. . . . .

II.

Влизанието на Иванка въ новото жилище, щу издигнато надъ старото пепелище, се почувствува въ скоро време. Отъ тия пари, които той взе искара още двѣ стаи, загради дворътъ; Иванка нарѣди кжщата, насѣя градинка, — който влѣзеше у тѣхъ познаваше, че е дошла нова кжщовница. А Цочо намисли да се залови на работа. Занаятъ никакъвъ незнаеше; микици правѣха вече хлѣбаритѣ, тъй щото той се рѣши да наеме кръчмата срѣщу казармитѣ. Въ туй предприятие му помогна—дружинниятъ командиръ и така Мравката стана кръчмарь.

По цѣлъ день той прикарваше на кръчмата, вечеръ като се върнеше му слагаха да похапне; — у тѣхъ взе да му се похаресва.

Изминаха се три мѣсеца тъй. У тѣхъ все хубаво; въ кръчмата търговията му вървеше добрѣ; но всѣ нѣщо го глождѣше щомъ погледнѣше Иванка. Тя все мълчеше, а нему му се искаше да ѝ каже нѣщо; нѣщо което само чувствуваше, а неможише да намисли и захване. . . .

Наста есенъ; замазаха, приготвиха си зимнина, като всички кжщовници.

Една вечеръ, като се връщаше отъ кръчмата, отдалечъ още съгледа, че ярка свѣтлина трѣптѣше въ прозорцитѣ на горнята имъ соба, влѣзе въ кжщи; на двора видѣ майка си въ помрачено лице, която едвамъ промжлви: — Иванка роди. . .

Тѣзи думи го нажалиха; едно странно чувсто стѣгна душата му, той се запрѣ облѣгнатъ до стѣната и дълго се не

решаваше да отиде при младата майка. После инстинктивно бутна вратитѣ, гдѣто на лѣглото съ дѣте въ ржка лѣжеше Иванка, а на срѣща ѝ бѣше сѣдналъ Юрий Адрианович, който веселъ слушаше разказитѣ на сватята. Неговото появление възцари тишина ;той едвамъ промжлви :

— Додъръ вечеръ.—И като се поклони на командирътъ мълчеливо се изправи до масичката. Студено и странно той погледна малкото пеленаче, което крѣсливо плачаше. Иванка обвзета отъ едно неопредѣлено чувство, наведе глава, а командирътъ неспокойно се замѣсти насамъ-нататъкъ.

Следъ едно продължително мълчание нѣкой хлопна пжтнитѣ врати, баба Пена погледна презъ прозорица и додаде:— Ахъ, ете и сватята Донка иде ! . .

— Леля Донка ? — Дигна очи Мравката и излѣзе.

— А я — поде Юрий Адриановичъ, като стана трѣбва да си ходя. Той се приближи помилва още веднъжъ дѣтенцето и излѣзе.

Вѣселата леля, която щу научи навината и дойде при майката; щомъ влѣзе въ стаята и поде съ смѣхъ:

Вчера булка доведохме домбара-думбара.
На сутриньта дѣте роди домбара-думбара.

Този подбивъ се посрѣщна твърдѣ студено; тя се огледа насамъ-нататъкъ и безъ никакво стѣснение поде: — Какво сте сж замислили ? . . Амчи, Иванке мари, той, баща му пребързалъ мари ! . . Дошълъ изведнъжъ да виде чедото си . . .

Иванка наведе очи. Никой не отговаряше на шегитѣ на леля Донка. И тя нѣкакъ се насити, додѣя ѝ да стои и да бърбори, па си тръгна. . .

Въ мълчание, срамувание едни отъ други се измина цѣлата вечерь. Мравката усѣщаше нѣкакви неопредѣлени чувства къмъ малката си дъщеря, която той знаеше, че не е негова; като че ли избѣгваше да се срикаже съ Иванка, но въ душата му нѣщо му шепнѣше, че трѣбва да я обича и има защо, той се е вѣнчалъ съ нея, защото тя му е жена, която го гледа и върти кжщата му. Така сжщо странно го душѣше нѣщо, когато видѣше командиря, който по късни вечери, понѣкога идѣше у тѣхъ. Съ него нито той, нито майка му приказваха и щомъ дойдѣше, те го оставяха самъ при Иванка. И на майка му, и на него и на Иванка, като че ли все имъ тѣжеше нѣщо; като че все искаха да си кажатъ нѣщо; въ погле-

дитѣ и на тримата се таѣше нѣщо натѣгнато и като, че всѣки отъ тѣхъ се чувствуваше чуздъ единъ отъ други. Ала на обяснения тѣ се не решаваха. Тѣзи чувства бѣха замжглени въ душата на Мравката, той се не решаваше съ никого да подкачи да говори за това . . .

III

Бѣха се изминали цѣли три години, отъ когато Мравката се задоми. Малката му дъщеря вече ходѣше и бѣ почнала да изговаря криво-лѣво нѣкой дума. Иванка бѣше вече майка още на едно момченце, което той много обичаше и често бавѣше. Топло чувство на бащинска нѣжность всѣкога го обѣмаше, когато го вземѣше на ржка.

Но отъ день на день всички се чувствуваха отпаднали. Болѣстьта, която го държеше цѣла зима, не го остави да продължи търговийката си, що бѣ завъртѣлъ съ кръчмата; — западна и полека-лека всичко що имаше изѣде. Ала това не го толкова опечаляваше, колкото като гледаше какъ Иванка непристанно се караше съ майка му. За нищо и за никакво поглешъ счепкали се, сбили се и какви лошави приказки една на друга си хортуватъ! . . .

— Вий ми затрихте младинитѣ . . . Азъ съмъ ти направила кжщата . . . Чувашъ ли дъртелнице, никаква . . . Тезъ пари твои ли сж, — да млъквашъ, че ай сега ще ти прибиия свирките! . . . — викаше колкото ѝ държеше сила Иванка на майка му.

— Ти ли мари! — подемаше да вика старата, ти ли ще ме пъдишъ отъ кжщата ми . . . ягмиса ми момчето, копелано недна . . . почерни му честьта . . . Да не бѣхме ний кой щѣше да те вземе съ дѣтето ти . . . Защото ти затулихме срама, за туй ли викашъ?

Той като мжжъ веднажъ захвана да посжди Иванка да остави и неогорчава старинитѣ на майка му, но тя му се ропна, нахока го, та и той се раская що му трѣбваше да ѝ приказва.

И отъ тогава нито единъ сладъкъ часъ той усѣти. По нѣкога, като на човѣкъ поискваше му се да се поисприкаже тихичко съ жена си, да размѣнятъ по двѣ благи думи и едвамъ ѝ той продума, тя като го изругай, че го кара по цѣли дни да мълчи и въздиша и очитѣ му да се преливатъ съ сълзи.

Майка му се сгърби, лицето й се повече сбръчка, ядосва се плака па най сѣтне дойде единъ день, че й се свършиха днитѣ — умрѣ да се утърве отъ теглило и непристойни караници.

Иванка се зарадва. Но до като се огледа — зеръ човѣкъ да не е безъ тѫга!—туку се разнесе изъ цѣлия градъ новината, че дружинния командиръ го викатъ въ Руссия. Нейния покровитель, Юрий Адриановичъ, у когото тя твърдѣ често ходѣше и който отъ време на време имъ даваше по нѣкой и друга пара, си тръгна. Тя се расплака, разтѫжи — цѣлъ свѣтъ й почернѣ отпредъ. Като така се ядосваше и хукаше по цѣли дни най много си теглеше Мравката; тя му не даваше ни день ни нощь мира; за нищо ще му се скара, ще го нахока. Той бактисваше да стои въ кѫщи, та захвана вечерь да замръква по кръчмитѣ, пропи и още повече исѫхна . . .

IV

Цѣлия свѣтъ се бѣше замѫгливилъ въ душата на Мравката. Тѣжки грижи, черни мисли той давѣше съ върлата ракия, която отъ день па день все повече и повече го испиваше.

Двѣ години такъвъ животъ стигаше, за да го смъкне. Той подпухна, разчамави се, лицето му почернѣ и неможеше нищо да похване.

А Иванка, тя си живѣеше както по напредъ: мислѣше за Юрий Адриановича, отъ време на време земаше и чужда работа и си искарваше хлѣба. Че Мравката къснѣеше по кръчмитѣ и пиеше, тя неискаше да знай. Дѣцата й растѣха; Анка бѣше хубаво, русокосо, сивооко момичеце — носѣше сѫщо образътъ на баща си. А Иванчо все болѣдуваше, слабъ съ черно и малко лице, като че не бѣ взелъ нито една черта отъ майчения си образъ. Като ги видеше шеговитата леля Донка, се спираше и отъ работа и отъ пѫть да ги гледа.

— Каква е жива московка ! — викаше тя! като кимаше глава къмъ Анка. И отъ талъ захванаха дѣцата да й казвать „Московка“, че и Иванчо едвамъ можаше да си отвори устата крѣщеше: Московка ! . .

Игри и веселие се свършиха, дѣцата и хората се прибраха; духна студения вѣтъръ, пожълтѣ наредъ—есеньта удари своята ледна цѣлувка върху природата. Мравката се усѣти вече съвършенно отпадналъ; не му се вече стоѣше въ кръчмитѣ; не му

се и ракия пиѣше. Той закашля, захраца — днитѣ му се прочетоха.

Цѣлата зима така тръгна; отъ кжщи навънъ неможеше носъ да подаде. Кашлицата го постоянно давѣше, а нощемъ потъ, стаята гдѣто лѣжеше замириса, Иванка неможаше да търпи това; викаше, гълчеше, мира му не даваше да отджхне. Никога той не бѣше чувствалъ тъй тѣжакъ живота си, както напоследъкъ. Отдѣлиха и дѣца отъ него, жена му като се гнусѣше отъ храчкитѣ му, избѣгваше да влезе при него, а той по цѣли дни зашемаденъ стоѣше самъ въ собата. Много му се искаше да се посприкаже, да си прохортува съ нѣкого и тѣжко се мжчаше, когато никого невиждаше; никого, освенъ Иванкиното намрщено лице, което и въ последнитѣ му дни го огорчаваше все повече и повече.

*
* *

Бѣше единъ ясенъ априлски день. Зимата, която го бѣ запушила въ стаята си отиваше. Грѣеше топло животворно слънце и орлякъ птички заглушаваха въздуха съ свойтѣ чуруликания. После обѣдъ той излѣзѣ и сѣдна на сочната трѣва, що бѣ бликнала да расте въ градинката имъ. Анка и Иванчо играѣха покрай него, а на друга една страна Иванка копаѣше съ една малка мотичка и садеше цвѣте.

Наоколо бѣ тихо, само дѣцата се борличкаха и Мравката имъ се любуваше отстрана. Анка бѣше пъргава, съ ясно звънливо гласенце, което никакъ не приличаше на онова на мършавиятъ Иванчо, кой едвамъ шепнѣше:

— Мое . . . ковка . . . кжщичката хубаво да постелишъ!...

Тѣзи думи не бѣха странни за него; той много пжти чуваше когато Анка я наричаха „Московка“, но сега като че нѣщо се съживи, затрептѣ въ душата му и той се надигна, впи погледъ въ дѣцата, които продължаваха да се боричкатъ.

. . . Колко е хубава Анка—помисли си той — а Иванчо, колко е черъ, кекавъ . . . какъвъ е повляканясть . . . какъ . . .

Той незавърши мисъльта си: Иванка се бѣ спрѣла при него и Мравката съ сипкавъ нерешителенъ гласъ се обърна къмъ жена си:—Вижъ, Иванке, вижъ колко е хубава Анка, пъкъ Иванчо . . .

Тия думи, като че я жегнаха изведнъжъ: — Ехъ, туй ли си сѣдналъ сега да гледашъ ! . . го ропна тя.

Мравката се смълча, тайната на ново се спотаи въ дъното на душата му и съ тая тайна следъ двѣ седмици той се скри подъ гробовния кивотъ навѣки.

П. Ю. Тодоровъ.

РАБОТНИЧЕСКИЯ ВЪПРОСЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ

(Къмъ оборванията на социализма у насъ)

отъ Д. Благоевъ

(продължение отъ VI кн.)

Защо г. Минцесъ нарича аграрния въпросъ „ахилесова пета на марксизма" и въ какво се състои тази „пета", не може да се разбере отъ това, което до сега е писалъ той. Нито неговата споменатата празднословна статия, нито други нѣкой неговъ трудъ ни обясняватъ „петата", около която толкосъ време се върти г. Минцесъ. Много хваленната отъ него самия негова статия, освѣнъ недоказващи нищо общи мѣста, не съдържа нито единъ фактъ, отъ който да може да се види, че аграрния въпросъ е дѣйствително нѣкаква „ахилесова пета" за марксизма. Но какво иска да каже г. Минцесъ съ фразата: „аграрния въпросъ е ахилесовата пета на марксизма?" — Очевидно е, че той иска да каже, какво учението на Маркса за концентрацията на производството, никакъ си нѣма мѣсто въ земледѣлческото производство, че „Марксовата еволюционна теория" не била приложима къмъ аграрния въпросъ, че, съ други думи, марксовото учение за пролетаризирането на земледѣлческата масса не се оправдала и че отъ това въстържествуването на социализма срѣща, следователно, камень преткновения, става невъзможно. Това иска да каже г. Минцесъ. Но вѣрно ли е то? Истина ли е, че не се извършва концентрация въ земледѣлческото производство и пролетаризиране на земледѣлческата масса? — Да видимъ.

Когато си припомняме писаното отъ г. Минцесса по „социалния въпросъ." неволно ни се натрапва едно отъ тѣзи двѣ мнения: г. Минцесъ е или голѣмъ невѣжа въ економическитѣ въпроси или е твърдѣ недобросъвѣстенъ писатель. Защото общеизвѣстенъ фактъ е, че изникванието на капиталистическото производство и неговото развитие не е възможно безъ пролетаризирането на самостоятелнитѣ малки производители и главно на земледѣлческата масса. Както видѣхме по-горѣ, капитализмътъ расте, като унищожава старото дребно занаятчийство и домашната градска и селска инду-

стрия и като преобръща самостоятелнитѣ производители въ срѣдство за капиталистическа експлуатация на труда. Капитализмътъ достига най-високата форма на своето развитие — машинното едро производство — само чрезъ постоянното пролетаризиране на самостоятелнитѣ производители и преобръщанието имъ въ една работническа армия, чрезъ варварската експлуатация на която той расте. Тази работническа армия капитализмътъ не може да има, безъ пролетаризиранието на най-голѣмата масса отъ самастоятелнитѣ производители, — на земледѣлческата. Историята на всички страни съ капиталистческо производство ясно ни говори, че пролетаризиранието на земледѣлческата масса достига най-голѣмъ процентъ тамъ, гдѣто е най-голѣмо индустриалното развитие, и че земледѣлческото население, като самостоятелни производители, вече изчезва въ страни съ най-голѣмо индустриално развитие, каквато е напр. Англия. А щомъ массата е пролетаризирана, тогава очевидно е, че срѣдствата на земледѣлческото производство не могатъ да не бѫдатъ концентрирани. Това сѫ толкосъ общеизвѣстни явления, щото да се твърди, че учението на Маркса за концентрацията на производството не се оправдава по отношение къмъ аграрния въпросъ. означава или незнание на въпроса или голѣма недобросъвѣстность въ трактуванието на научнитѣ въпроси. Но да минемъ на фактитѣ и да видимъ, какво ни говорятъ статистическитѣ изследвания

Да почнемъ отъ Англия. Както е извѣстно, тя днесъ е най-индустриалната страна въ Европа. Естественно е, че тамъ земледѣлческото население е окончателно пролетаризирано и земята концентрирана въ нѣколко рѫцѣ. Историята на английския капитализмъ много ясно ни учи, че неговото изникване и неговото бързо разцъвтяване се извършва чрезъ насилственното испѫждание на селската масса изъ земята и чрезъ експроприацията на последнята и на общинската поземелна собственность отъ буржуазията. Развитието на вълнената индустрия въ Англия въ края на XV-й в и въ началото на XVI-й вѣкъ предизвика преобръщанието на нивитѣ въ пасбища, което можеше да стане само чрезъ насилственното испѫждание на селската масса изъ земята. Отъ тогава и до първитѣ десетилѣтия на този вѣкъ историята на английския капитализмъ представлява редъ парламентарни актове за насилственното испѫждание на земледѣлцитѣ изъ земята, за експроприацията на последнята и за насилственното вкарвание на обземеленнитѣ въ фабрикитѣ; тя представлява история на систематическото пролетаризиране на селската масса. Само отъ 1801 до 1811 година съ парламентски актове е била отнета отъ английскитѣ селени, 3,511,770 акра общинска земя. Отъ 1814 до 1820 год. само графиня Сутерландъ, съ помощьта на английската полиция и войска, е обсебила 794,000 акра земя, като систематически е испѫждала и истрѣбвала 3,000-тѣ хиляди селски семейства, останали въ цѣлото графство[1]) Съ нарастванието на капитализма по

[1]) Гл. Марксъ, Капиталъ, т. I, стр. 6 8—640.

Гл. също сп. „Дѣло", год. I, моитѣ статии: „Първоначалното натрупвание на капитала (по Маркса)".

такъвъ начинъ, пролетаризирането на английската селска масса и концентрацията на земята ѝ въ ръцѣтѣ на една шепа лендлордове става не само чрезъ насилственна експроприация; но и въ силата вече на капиталистическитѣ закони[2]). Така че, пролетаризирането на английското селско независимо население и концентрацията на земята се усилватъ въ Англия съ усилването на капиталистическото производство. Английския економистъ Фосетъ, отъ школата на Смитъ, казва за Англия следующето: „Знамъ много села, въ които броятъ, отъ единъ вѣкъ насамъ, тридесетъ или четиредесетъ малки собственници и на които села земитѣ принадлежатъ днесъ само на едного"[3]). Въ 1786 год. въ тритѣ британски кралевства е имало 250,000 собственници, а въ 1870 имало само 30,766. Споредъ оффициалната статистика, половината отъ повърхностьта на тритѣ кралевства е притѣжание на една сто петдесетъ двѣ хилядна часть отъ цѣлото население. „Знаете ли, казваше Джонъ Браитъ въ своята знаменита речь, произнесена въ Бирминхамъ, на 27-й августъ 1866 год., че половината отъ земята на Англия е расподѣлена между сто и петдесетъ лица? Знаете ли, че половината отъ земята на Шотландия принадлежи на десеть или дванайсетъ лица? Извѣстенъ ли ви е този фактъ, че монополътъ върху поземелната собственность расте безпрестанно и става все повече и повече исключителна?"[4])

Както спомѣнахме по-горѣ, съ усилването на капитализма въ Англия обезземелването на селската масса става вече и въ силата на капиталистическитѣ закони. Съ концентрацията на земята и съ приложението на капитала къмъ земледѣлческото производство отъ една страна; съ неизбѣжното раздробление на малката собственность, вследствие естественното нараствание на селското население и невъзможностьта да се приложатъ усъвършенствуванията въ земледѣлческо производство къмъ дребната собственность, отъ друга страна; най-сетнѣ, вследствие постоянно растящитѣ задължения на малката собственность, — положението на селската масса става все по-лошо и я принужда да напуска селото, да бѣга въ града. Статистиката за нарастването на градоветѣ потвърдява напълно казаното. Споредъ статистическитѣ сведения за движението на народонаселението въ Англия, отъ 1861 до 1891, т. е. въ продължение на 30 години, имаме следующето увеличение на населението въ градоветѣ и селата въ собственна Англия:

въ градоветѣ,	въ	1861	год.	12,7 милиона
	„	1871	,,	14,9 „
	„	1881	,,	17,6 „
	„	1891	,,	20,2 „

[2]) Гл. Letourneau. L'Evolution de la propriété Paris. 1859, p. 487.

[3]) Fawcett, Travail et salaire. Paris, p. 150.

[4]) Bibliotequè belge des connaissances modernes. Hubert Langedeck. Le Socialisme agraire. Bruxelles, p. 21. Гл. също Letourneau, loc. cit., p. 488 и E. de Laveléye, De la propriété, p. 141.

въ селата,	въ 1861 год.	7,4 миллиона	
	,, 1871 ,,	7,8 ,,	
	,, 1881 ,,	8,3 ,,	
	,, 1891 ,,	8,5 ,,	

Въ Шотландия презъ 10 год., отъ 1881 до 1891 год., движението на народонаселението е било следующето:

въ земледѣлческитѣ окрѫзи се намалило	на	6,26%
,, малкитѣ градове се е уголѣмило	,,	6,26%
,, срѣднитѣ ,, ,,	,,	20,51%
,, голѣмитѣ ,, ,,	,,	12,63%[5])

Отъ приведенитѣ цифри е ясно, че въ това време, когато народонаселението въ градоветѣ е порастнало въ грамаденъ процентъ, въ селата процентътъ на нараствапието му е нищоженъ или, както въ Шотландия, населението въ земледѣлческитѣ окрѫзи се е намалило на сѫщия процентъ, на който то е порастнало въ малкитѣ градове. Като вземемъ предъ видъ общеизвѣстния фактъ, че общия процентъ отъ нарастванието на народонаселението въ земледѣлческитѣ окрѫзи е много по-голѣмъ отъ оня въ градоветѣ, излиза, че грамадното уголѣмение населението въ последнитѣ произлиза главно отъ преселванието на селското население въ тѣхъ. Напоследъкъ емиграцията на селенитѣ въ градоветѣ е взѣло въ Англия такива грамадни размѣри, че е получила библейското название — Rural exodus и е обърнала вниманието на прессата. „Емигриратъ въ града, — пише Андерсонъ Бремъ, — не само отбраннитѣ слоеве отъ селската младежь, не само всѣки момъкъ или мома. Движението приема невъзможни размѣри. . . . Азъ питахъ стотина лица въ различни части на страната, — казва той въ друго мѣсто, — и винаги получавахъ единъ и сѫщъ отговоръ. Излиза, че най-интелигентнитѣ и най-добритѣ работници най-рано напущатъ селото и се преселватъ въ града. Азъ се обръщахъ съ питания къмъ старцитѣ, за да ми обяснятъ причината на емиграцията. Тѣ отговаряха по единъ неизмѣненъ начинъ, че само глупацитѣ оставатъ въ село, тъй като тамъ нѣма никакви условия за придобивание достатъчно количество пари и че бѫдащето не обѣщава тамъ нищо добро. Разказвающия свършваше винаги съ съжалѣние, че не отишелъ въ града, когато билъ по-младъ“[6]).

И тъй, по отношение къмъ капиталистическа Англия, историята на нейното економическо развитие, статистическитѣ изследвания, всички факти ни показватъ, че „марксовата еволюционна теория“ напълно „е приложима и къмъ аграрния въпросъ“, че марксовото учение за концентрацията на земята и за пролетаризирането на селската масса напълно се потвърдява. Капитализмътъ въ Англия завладѣ цѣлото земледѣлческо производство и земледѣлческата дребна класса изчезна; изчезватъ и последнитѣ ѝ останки. Проле-

---

[5]) Гл. „Міръ Божій“, № 2 Февр. 1898, статията на Л. Крживицкій; Капитализація земледѣльческой промышленности, стр. 53—54.

[6]) Л Крживицкій, l. c., стр. 55

таризирана, тя се концентрира въ градоветѣ,гдѣто увеличава „резервната работническа армия". По-долѣ ще приведемъ факти, отъ които ще се види, че капиталистическата концентрация въ Англия както и въ другитѣ индустриални страни, захваща не само прѣкия обектъ на земледѣлческото производство, но и всички тѣсно свързани съ него клонове. А сега да минемъ въ другитѣ европейски страни.

Франция до великата революция представлява въ аграрно отношение голѣмо сходство съ Англия. И тамъ, съ развитието на капитализма, виждаме сѫщитѣ явления, които ни дава и историята на економическото развитие на послѣдната. *) Но великата революция направи единъ коренёнъ превратъ въ аграрнитѣ отношения на Франция. Както е извѣстно, великата буржуазна революция не само побѣди феодално-монархическата аристокрация, но я унищожи окончателно. Французската буржуазна класса отнѣ земята отъ послѣдната и голѣма часть отъ нея продаде на селската масса. Съ туй Франция слѣдъ революцията стана страна дребно-земледѣлческа. Нѣма нужда да се казва, че французската буржуазия направи това не отъ нѣкакви сантиментални или идеални чувства къмъ селската масса; тя направи това подбуждана отъ своитѣ интереси. Съ разподѣлянието на земята между селската масса французската буржуазия унищожи голѣмитѣ землевладѣлци, а съ туй очисти пѫтя за безпрѣчното развитие на капитализма, създаде си една класса, на която можеше безпрекословно да стоварва най-голѣмата часть отъ данъцитѣ, създаде си за извѣстно време единъ по-широкъ вѫтрѣшенъ пазаръ, който тя можеше да експлоатира по всички начини, додѣто тя стѫпи здраво, додѣто капитализма се закрѣпи така, щото да му стане непотрѣбна дребно-земледѣлческата класса, а земледѣлческото производство го обърне на капиталистическо. Това и стана наистина. Дребнитѣ земледѣлци-собственници систематически се пролетаризиратъ и земята се концентрира въ голѣми капиталистически землевладѣния. „Въ Франция, — казва Летурно, — текущето и изобщо не провѣрено мнѣние е, че революцията е унищожила за винаги голѣмото землевладѣние. Но забравятъ, че малкото землевладѣние сѫществуваше вече въ доста голѣмъ размѣръ и въ стара Франция. Отъ тогава, се извърши у насъ едно двояко движение; отъ една страна, крайно раздробление на малката собственность, а отъ друга — голѣмата собственность се поддържаше или се възобновляваше, като премѣняваше само лицата". 7) Споредъ оффициалната статистика, по преброяванието въ 1891 год., отъ всичкото „классифицированно" население на Франция 47% (17, 435, 888) се занимавали съ земледѣлие. Като извадимъ отъ тѣхъ женитѣ, дѣцата, старцитѣ и домашнитѣ слуги, оставатъ 6, 913, 504 души, които непосредственно се занимаватъ съ земледѣлие въ качеството на господари на земле-

*) Гл. Марксъ. **Капиталъ**, т. I, стр. 599 (Note), 620 (Note, I), 631, 636.

7] Letourneau, l. c., p 488.

дѣлческитѣ експлоатации или въ качеството на наемни работници. Отъ тѣхъ 50% сѫ собственници, които сами, или съ своето семейство, или съ наети работници обработватъ земята, фермери и половничари (3, 460, 600) и 50% сѫ наемни работници (3, 452, 904) [8]). Споредъ земледѣлческата статистика на Франция, $^{9}/_{10}$ отъ всички кадастрални участъци иматъ само $1^{1}/_{2}$ хектари земя срѣдно, които изобщо съставляватъ малко повече отъ една третина отъ цѣлата земледѣлческа повърхность, когато другитѣ $^{2}/_{3}$ кадастрални участъци принадлежатъ на срѣднитѣ и голѣми землевладѣния, които съставляватъ само $^{1}/_{10}$ отъ общото число кадастрални участъци. Голѣмитѣ землевладѣлчески участъци (отъ 118 хектаря срѣдно) заематъ $^{2}/_{5}$ отъ цѣлата земледѣлческа повърхность [9]) „Таблицата за числото на кадастралнитѣ участъци въ сравнение съ повърхностьта, облагана съ данъкъ, ни показва, че отъ нула до единъ хектаръ има въ нашата страна, — казва Летурно, — 8, 585, 323, участъци, които представляватъ 2, 577, 589 хектари. Напротивъ съ повече отъ 200 хектара има 17, 676 участъци, които заематъ земледѣлческа повърхность отъ 8, 017, 542 хектара. Посрѣдническитѣ участъци се расподѣлятъ въ сѫщия духъ. Ако групираме всички участъци на три категории подъ рубрикитѣ дребна, срѣдна и едра собственность, ще видимъ, че първата съставлива 34%, втората 29% и третата 35% отъ почвата на Франция". [10]) Ако разгледаме распредѣлението на земята по притѣжателитѣ, ще видимъ, че отъ нула до петь хектаря (най-дребната собственность) състои отъ 11 миллиона хектара и е притѣжание на 6 миллиона собственници; отъ 5 до 10 хектара (дребната собственность) състои отъ 6 миллиона хектари и е владѣние на 529,000 притѣжатели; отъ 10 до 15 хект. (срѣдната собственность) състои отъ 14 миллиона хектари и е владѣние на 437,000 собственници; отъ 15—100 хект. (едрата собственность) състои отъ 5 миллиона хектари и е владѣние на 43,000 собственника; най-сетнѣ много едрата собственность, отъ 100 хектара на горѣ, въ 12 миллиона хектари принадлежи на 19,000 души. [11]) Така че, 62,000 едри собственници владѣятъ толкосъ земя, колкото владѣятъ $6^{1}/_{2}$ миллиона дребни собственници. При туй отъ последнитѣ повечето отъ половината (3,400,000) владѣятъ помалко отъ 5 хектаря земя и затова тѣ не могатъ да живѣятъ отъ земята, постоянно продаватъ земитѣ си и бѣгатъ въ градоветѣ. Останалата часть отива къмъ сѫщия край. Въ продължение на осемь години (1883—1891) е било продадено 15,716,000 хектаря земя, т. е. една третина отъ цѣлата повърхность (земледѣлческа) на

---

[8]) Statistique générale de la France. Resultats statistiques du denombrement de 1891. Paris 1894, p. 271.

[9]) Statistique agricole de la France. Resultats généraux de l'enquête decénale de 1882, Nancy 1887, p. 340.

[10]) Letoureau, l. c. p. 489

[11]) Jbid. p. 489.

Франция. [12]) Този поразителенъ фактъ, че въ продължение само на 8 години се е продало такова голѣмо количество земя, ясно показва, че дребната собственость въ Франция, както и срѣдната пропадатъ и земята се концентрира въ голѣми землевладѣния. „По такъвъ начинъ, въ Франция презъ последнитѣ нѣколко десетки години захванаха да се образуватъ сжщи „латифундии"; и тѣзи „латифундии" сж расположени не въ най-бѣдната, а въ най-богатата часть на Франция. Всичкитѣ лозя на департамента Жирондъ, които произвеждатъ най-добритѣ вина, минаха въ нѣколко ржцѣ. Има притѣжатели на лозя, които произвеждатъ катагодина до три милиона литри вино. Сжщото може да се каже и за пшеничнитѣ и цвекловнитѣ земи. На всѣкадѣ се срѣщатъ капиталисти градски жители, които прекупуватъ грамадни пространства земя". [13])

Всички горѣприведени факти най ясно ни учатъ, че въ Франция въ аграрния въпросъ става сжщия процессъ, който видѣхме въ Англия: земята се концентрира въ капиталистически „латифундии", а селската масса се пролетаризира и бѣга въ градоветѣ Сжщото потвърдява и статистиката за движението на народонаселението въ Франция. Отъ 1800-1885 год. народонаселението й се е увеличило:

въ цѣлата страна на . . . . , ... 42%

въ градоветѣ съ население повече отъ 100,000 на . . . 268%

въ Парижъ на . . . . 328%. [14])

Очевидно е, че това грамадно увеличение населението въ градоветѣ на Франция, при сравнително пищожното увеличение на цѣлото й народонаселение, става за смѣтка на селото, отъ това, че селската масса е бѣгала и бѣга въ градоветѣ. *) Крайното раздробление на земята, невъзможностьта при крайно дребнитѣ участъци, на които тя се распада, да се възнаграждава труда на земледѣлеца, голѣмата задълженость на собственостьта му, — всичко това усилва процесса на пропаданието на селското независимо население и на концентрацията на земята въ голѣми капиталистически латифундии. И въ Франция земледѣлческото производство става предметъ на капиталистическа експлоатация. Така че, и по отношение къмъ нея, историята на нейното економическо развитие и живата дѣйствителность показватъ, че „марксовата еволюционна теория" е напълно приложима къмъ аграрния въпросъ. Сжщото потвърдяватъ и фактитѣ отъ историята на економическото развитие на другитѣ страни.

Да вземемъ Германия и Австрия. Почти до края на 40-тѣ години тѣзи страни бѣха земледѣлчески страни. Въ тѣхъ обаче отдавна е сжществувало едрото землевладѣние, а селската масса до

---

[12]) Hubert Langedock, le Socialisme agraire p. 22.

[13]) Ѳ. Тернеръ, Государство и землевладѣніе, часть I, Петербургъ 1896 г, стр. 143.

[14]) Л. Крживцкій, l. c. стр. 53.

*) Въ VI кн., Ново време, стр. 577, цитирахме Летурно за увеличението населението въ градоветѣ.

реформата се намираше въ крепостно състояние. Реформата, т. е. унищожението на крепостничеството, една часть отъ селенитѣ обърна въ пролетарии, а другата освободи съ земя, откупена отъ държавата за смѣтка на селенитѣ у голѣмитѣ землевладѣлци. Така че, реформата даде на последнитѣ несъмнена полза, като, отъ една страна имъ създаде нужния земледѣлчески пролетариятъ, отъ друга — като имъ даде и пари. Колкото до спаселитѣ селски стопанства, то една часть отъ землитѣ имъ била дадена на голѣмитѣ землевладѣлци, на чокоитѣ, а другата се оказа претоварена съ тежки дългове. Това обстоятелство тури селскитѣ малки стопанства, следъ реформата, въ най-тежки условия за съществувание. Въ Германската империя, особенно въ Пруссия, най-голѣмата единица, която влиза въ състава й, още презъ първитѣ десетилѣтия на този вѣкъ, селското стопанство направи голѣмъ технически успѣхъ, който го тури на капиталистически основи. [15]) Реформата, извършена при казаннитѣ условия, благоприятни за чокоитѣ и неблагоприятни за малкитѣ селски собственници, естественно расшири капиталистическото селско стопанство. Дребнитѣ селски стопанства неизбѣжно трѣбваше да вървятъ къмъ пропадание. Най-новата история на економическото развитие на Германия и Австрия именно ни показва, че земята се концентрира и селската масса систематически се пролетаризира, бѣга отъ селата и се трупа въ градоветѣ. „Въ Германия и Авсрто-Унгария статистикитѣ оффициални показватъ сѫщото, — казва Летурно, — прогрессивно раздробление малкитѣ стопанства, особенно въ Южний Тиролъ, въ Бохемия и въ Пруссия. Въ 1883, анкетата на „Verein für sozial Politik“ показва, че въ Лотарингия сѫщо раздроблението е повело къмъ индивидуалистическата концентрация. [16]) Споредъ статистическитѣ данни отъ 1882 год. въ цѣлата германска империя 30,991 голѣми землевладѣния (отъ 200-1000 и повече хектари) владѣятъ два пѫти повече земя, отколкото 4 милиона дребни землевладѣния, въ числото на които влизатъ и малкитѣ ферми, земитѣ на които пакъ принадлежатъ на голѣмитѣ землевладѣлци. Още въ 1861 год. въ старитѣ прусски провинции 26,961 собственници сѫ владѣли осемь пѫти повече земя, отколкото 1,716,535 други. Въ Саксония презъ 1860 — 1870 год., на 228 квадратни мили, 36 кв. мили заемали частнитѣ землевладѣния, а 942 сейнйорални земи заемали 43,211 кв. мили, т. е. близко петата часть отъ общата сумма на землевладѣнията безъ земитѣ на едритѣ селски землевладѣлци. Въ Мекленбургъ-Шверинъ на 224 кв. мили, които има страната, $107^1/_4$ кв. мили съставлявали владѣнията на короната, $103^1/_3$ кв. мили принадлежали на 654 сейнйорални владѣлци и на шесть едри собственници. Въ Бавария, споредъ сведенията, съобщени отъ министерството на финанситѣ въ народното събрание на 24-й февруарий

---

15) Струве, Изъ исторіи общественныхъ отношеній и идей въ Германіи въ XIX в. „Научное Обозрѣніе“, № 4, стр. 791.

16) Letourneau, l. c. p. 488.

1881 год., въ 1878 имало 698 владѣния, които съставлявали 27,000 моргени земи, секвестирани. Въ 1880 год. цифрата на проданенитѣ чрезъ публиченъ търгъ владѣния била 3,722, които съставлявали 5 милиона хектара обработена земя и деветата часть отъ всичката обработена земя въ Бавария. [17]) Споредъ проф. Брентано, въ Пруссия въ 1816 год. на 1000 хектара земя 575 хектара се падала на землевладѣнията на дворянитѣ (Ritter gutsbesitz), а въ 1859 — 597 хектара. Обратно, на самостоятелнитѣ селски участъци се е падало въ началото на този вѣкъ 374 хектара на 1000, въ 1859 год. вече само 352 хектара. [18]) Като сравняваме преоброяванията на народонаселението въ Германия за 1882 год. и за 1890 год., излиза, че презъ 1882 год. 42, 5% отъ цѣло население на империята се падали на селското стопанство и само 35, 5% — на индустриалнитѣ групи, а презъ 1890 год. отношението излиза съвсемъ обратно: на селското стопанство се падатъ 35, 74%, а на индустрията — 39% отъ цѣлото население. [19]) Най-голѣмо е намалението на селското население въ прусското кралевство. Споредъ най-новитѣ статистически изследвания, въ прусското кралевство влизатъ 489 земледѣлчески окржзи. Въ 210 отъ тѣхъ народонаселението се е намалило въ своята абсолютна величина. Въ Познань, напр., то е паднало въ 40 окржзи отъ 60; въ Източна Пруссия — въ 25 отъ 38, въ Силезия въ 36 отъ 61. [20]) Така че, въ Германия селската собственность се концентрира; дребнитѣ землевладѣлци пропадатъ, пролетаризиратъ се и бѣгатъ въ градоветѣ. „Жителитѣ на земледѣлческитѣ окржзи бѣгатъ въ града, привличани отъ надеждата да намѣрятъ по-добрѣ възнаграждавана работа. Влиянието на голѣмитѣ градове е тъй голѣмо, че тѣ захващатъ да гледатъ на селскитѣ занятия, като на нѣщо срамно и се срамуватъ да облѣкатъ народната носия. Чокоитѣ отъ източнитѣ провинции на Пруссия се оплакватъ, че захващатъ да осѣщатъ недостатъкъ отъ работнически сили въ селото, и даже искатъ отъ държавата, щото тя чрезъ рентови дѣлове да закрепости селенитѣ и да попрѣчи на изселванието имъ въ градоветѣ". [21]) Бѣгството на селското население отъ селата взима такива широки размѣри, че мнозина въ него виждатъ сериозна опасность за Германия. Даже се съставляватъ дружества съ цель да се противодѣйствува на тази „опасность". Такова едно дружество представлява „Дружеството за насаждание полезни учреждения въ селата (Ausschuss fur Wolfartspflege auf dem Lande)". Това дружество преди нѣколко мѣсеци е издало едно възвание къмъ германското общество, което кани да се

---

[17]) А. Бебелъ. Жената и социализмътъ, стр. 248,249,253.

[18]) Тернеръ, l. c. стр. 155.

[19]) Heinrich Sohnrey, Der Zug vom Lande und die sociale Revolution, Leipzig, 1894. (Гл. „Руское богатство № 11, 1896 г. „Изъ Германіи").

[20]) Л. Крживицкій, „Міръ Божій", l. c. стр. 56.

[21]) ibid., стр. 56.

притече на помощь, за да спасятъ германската империя отъ голѣмото зло, съ което я заплашва „опасния процессъ“ на изселванието на селската масса отъ селата въ градоветѣ. „Този процессъ се изказва въ изселванието на селскитѣ работници, въ съкращението на селското население и въ извънредния ръстъ на градоветѣ. Бѣгството отъ земята на селското население заплашва съ голѣма бѣда и на това трѣбва да се противодѣйствува“.[22]) Сжщото потвърдява и статистиката за движението на народонаселението въ Германия. Отъ 1871 до 1886 год. увеличението на народонаселението представлява следующето отношение:

Въ селата увеличение			. . . .	3%
въ градоветѣ съ	2,000 —	5,000	жители .	12%
„ „ „	5,000 —	20,000	„ . .	4%
„ „ „	20,000 —	100,000	„ . .	31%
„ „ „	повече отъ	100,000	„ . .	69%.[23])

Както виждаме, увеличението на градоветѣ и особенно на голѣмитѣ, въ единъ периодъ само отъ 15 години, е наистина извънредно голѣмъ. Несъмнѣнно е, че това увеличение произлиза отъ голѣмото изселвание на селската масса въ града, гдѣто увеличава главно „резервната армия“ на капитала.

Въ Австрия имаме работа съ сжщитѣ явления. Така напримѣръ, третината отъ земята на цѣла Бохемия (Чешко) е притѣжание на черквата; повече отъ половината владѣния на дворянството сж притѣжание на 150 фамилии и само владѣнията на князь Шварценбергъ завзематъ 29½ квадратни мили пространство. Отъ 560 кв. мили гора, която има цѣлата страна, 200 сж притѣжание на дворянството.[24]) „Извѣстно е, — казва Бебелъ на 250 стр. отъ цитираното произведение, — че населението на Бохемия и отъ балтийскитѣ провинции най-много емигрира (се изселва); тѣ сж повечето бѣдни, когато плодородната земя често остава угарна или защото тя принадлѣжи на единъ собственникъ доста богатъ, за да распилява своя поземеленъ имотъ. За другитѣ голѣми землевладѣлци человѣческия трудъ е безполезенъ, защото обработва земята си съ машини или я обръща въ пасбища“. Въ цислейтанска Австрия (безъ Форанберъ и Далмация) сж биле насилственно продадени участъци земи:

въ 1874 год.	4.720	участъци.
„ 1877 „	6,977	„
„ 1879 „	12,272	„

Отъ тѣхъ 90% сж биле обработени участъци. Въ сжщата часть на Австрия сж биле насилственно продадени:

	дребни земледѣл. участъци	срѣдния дългъ на всѣки
въ 1874 г.	4,413	3,136 фиор.
„ 1878 „	9,090	4,290 „

[22]) „Русское Богатство“, № 11 1896 г. „Изъ Германіи“
[23]) Кржвицкій l. c. стр. 54.
[24]) Бебель, l. c., стр. 250.

Въ Унгария отъ 1876 год. насамъ е имало не по-малко отъ 12,000 насилствении продажби на недвижими имоти, и числото на земледѣлческото население отъ 4,417,574 души въ 1876 год. паднало е въ 1880 на 3,669,116 души, т. е. въ 10 години се е намалило съ 748,457 души, или съ 17%.[25]) „И това, — казва Бебелъ на сжщата 252 стр., — се извършва тогава, когато обработваната земя се увеличи въ една забелѣжителна степень. Земята мина въ ржцѣтѣ на магнатитѣ (дворянитѣ) и на капиталиститѣ, които я обработватъ не съ ржцѣтѣ на човѣка, а съ машини. По тоя начинъ, работническитѣ ржцѣ станаха „излишни". Положението съвсѣмъ заприлича на онова въ Ирландия". Споредъ изследванието на Д-ра Феркауфъ въ 1896 год. въ Австрия е имало 2,000,000 самостоятелни стопани и 5.500.000 несамостоятелни, а пролетариатътъ, който е заетъ въ землевладѣлческитѣ стопанства, достигалъ цифрата 824.000.[26]) Статистиката за движението на населението ни показва, че, освѣнъ емиграцията на населението изъ Австрия въ други страни, изселванието отъ селата въ градоветѣ въ Австрия така сжщо взима широки размѣри. За единъ периодъ отъ 10 год., т. е. отъ 1880—1890 год. населението въ градоветѣ и селата се е увеличило въ следующитѣ процентни отношения:

а) въ цѣлата държава 7,6%
в) „ фабричнитѣ окржзи:
„ Долня Австрия 13,8%
„ Виена 21,9%
с) „ Земледѣлческитѣ окржзи:
„ Тиролъ 0,9%
„ Каринтия . . . . 3,6%[27])

Голѣмото увеличение населението въ фабричнитѣ окржзи въ такъвъ кжсъ периодъ при сравнително нищожното увеличение общото число на народонаселението въ цѣлата държава произлиза, — това е очевидно, — отъ изселванието на селската маса въ градоветѣ и изобщо въ фабричнитѣ центрове. Съ други думи и въ Австрия селската маса се обезземелва, напуща земята, която се концентрира въ ржцѣтѣ на магнатитѣ, въ голѣми капиталистически експлоатации, и селенинътъ отива въ града, въ фабричнитѣ центрове.

Значи, историята на економическото развитие и на Германия и Австрия, разнообразнитѣ факти изъ нея доказватъ, че „марксовата еволюционна теория" и тука напълно се потвърдява. Изобщо, която страна, малко или много индустриална, и да вземемъ, ще ни потвърди сжщото.

Да вземемъ, напримѣръ, Руссия. Усилването на капитализма въ Руссия се почва отъ 15—20 години; тя днесъ вече е страна на капиталистическото производство. П. Струве, като разгледва учената диссертация на доцента на С. Петербурския университетъ по политическата економия Туганъ-Барановски, подъ названието: „Русскія

---

25) ibid. стр. 252.
26) Русское Богатство, № 5, 1896. „Изъ Австріи".
27) Кржививцкій, l. c. стр. 54.

фабрики въ прошломъ и настоящемъ. Историко-економическое изслѣдованіе т. I. Историческое развитіе русской фабрики въ XIX в. С. Петербургъ, 1898 г.", — казва: „Въ противоположность на Г.—она *) Туганъ-Барановскій доказва, че числото на работницитѣ расте у насъ бърже, много по-бърже отъ населението, че въ развитието на нашата индустрия се забелѣзва сжщата цикличность или периодичность, която е свойственна на всесвѣтския капитализъмъ изобщо, и че предъ тѣзи периодически колебания отъ чисто капиталистически характеръ съвършенно си губятъ значението колебанията на индустрията, които зависятъ отъ плодородието". [28]) Увеличението числото на работницитѣ въ Руссия, което е много по-голѣмо, както виждаме, отъ увеличението на цѣлото население, произлиза безсъмнѣнно отъ пропаданието на селското население и преселванието му въ фабрикитѣ и индустриалнитѣ центрове. Следующитѣ статистически данни ни даватъ едно приблизително понятие за това постоянно преселвание на селската масса въ градоветѣ. Въ Руссия, вследствие на твърдѣ лошото положение на дребното селско стопанство, създадено отъ начина, по който селенитѣ бѣха освободени отъ крепостното робство, отъ постоянно растящитѣ данъци, отъ примитивнитѣ начини на обработвание земята, — селската масса отдавна е захванала не само да напуща массово земята си и да се преселва въ далечнитѣ краища на широката русска империя, но и массово да напуща селскитѣ занятия съ цель да търси работа въ градоветѣ, въ фабрикитѣ и другитѣ индустриални предприятия. Това последното преселвание, извѣстно въ Руссия подъ названието отивание „на отхожіе промыслы", т. е. търсение работа вънъ отъ родното село, въ другитѣ занятия, напоследъкъ е взело особенно широки размѣри. Въ осемдесетитѣ години само отъ 19 губернии (всички губернии въ Европейска Руссия сж 50) сж търсили работа 5 милиона человѣка. Отъ началото на 1890 год. до 1894 год. числото имъ се увеличило само въ Тверската Губерния на 16,50%. Важното при туй е, че числото на тия, които сж вземали дългосрочни паспорти за търсение на работа, се е увеличило срѣщу краткосрочнитѣ паспорти презъ 1894 год. мжжкитѣ съ 4.3%, а женскитѣ съ 8,6—11,9%. Презъ сжщото време още по-голѣмо било числото на последнитѣ въ Воронежската Губерния. Въ 1891—92 год. то се е увеличило на 62%, т. е. е обхванало $^2/_3$ отъ работническото население на цѣлата губерния. Отъ последното 63% е отивало да работи въ фабрикитѣ и желѣзарскитѣ индустриални предприятия; отъ онова на Тверската Губерния презъ 1894 год. сж отишле 52% въ сжщитѣ заведения. [29]) Най-голѣмата часть отъ това работническо селско население, особенно отъ онова, което взима дългосрочни паспорти, не се връща вече въ село, а увеличава числото на работническата армия въ градо-

*) Думата е за г. Николай—онъ, единъ отъ извѣстнитѣ въ Руссия економисти, които поддържаха мнението, че въ Руссия капитализма нѣма почва.

[28]) „Научное Обозрѣніе" № 6, 1898 год. стр. 1114.

[29]) Н. Карышевъ, Народно-хозяйственные наброски, „Русское Богатство", 1896 год. № 7.

вет̀. Този процессъ съ развитието на капитализма въ Руссия се усилва. А че капитализма въ нея се усилва, въ това днесъ нѣма никакво съмнѣние. Достатъчно е да посочимъ на голѣмия напредъкъ на капитализма въ металното и каменно-въглещното производства, или както въ Руссия ги наричатъ съ една дума „горное дѣло", за да се увѣримъ въ това. „Въ последнитѣ 25 години този клонъ въ Руссия порастна почти десеть пѫти, когато презъ сѫщото време въ Съединенитѣ Щати — всичко $3^1/_2$ пѫти, въ Австрия 3 пѫти, въ Германия — 2-3 пѫти и въ Англия — $1^1/_2$ пѫти." [30]) Напредъкътъ на капитализма въ памучната индустрия е така сѫщо голѣмъ. „Въобще руската памучна промишленость чудно расте, — казва г. Г. Кунъ — приготвятъ се главно нисшитѣ номера прежда, но колкото се отнася до тия номера, то Руссия може успѣшно да съперничи даже съ Англия". [31]) За успѣхитѣ на руската индустрия говорятъ и рапортитѣ на английскитѣ консули въ Руссия и Азия. [32]) Съ успѣхитѣ на капитализма въ Руссия *) естественно се усилва и процесса на пролетариаирането селската масса, концентрацията на земята и увеличението на работническата класса въ градоветѣ.

Да вземемъ и една отъ малкитѣ индустриални страни, каквато е, наприиѣръ, Белгия. И тамъ виждаме сѫщитѣ явления. Отъ 1834 до 1878 год. числото на собственницитѣ върху 100 жители се е намалило отъ 23 на 21. Въ 1846 год., повече отъ 50.000 експлоатации съ повече отъ 3 хектаря сѫ принадлежали на ония, които ги обработвали, когато въ 1880 год. тѣ не останали повече отъ 29,000. [33]) Така че, и въ Белгия сѫщия процессъ на пропадането на дребнитѣ селски собственници, на пролетаризирането имъ и на концентрацията на земята. Италия, Испания, Холандия и Дания сѫ страни на латифундиитѣ, на едрото землевладѣние, на капиталистическото земледѣлчечко производство и на селския пролетариятъ.

И така, историята на економическото развитие на всички европейски страни, въ които индустрията е направила извѣстни успѣхи, доказва, че дребнитѣ селски собственници се пролетаризиратъ, че земята се концентрира и земледѣлческото производство се капитализира. Съ други думи, тя доказва, че „марксовата еволюционна теория" се подтвърдява и по отношение къмъ аграрния въпросъ. Следующитѣ факти ще подтвърдятъ още повече казанното:

---

[30]) П. Струве и А. Волгинъ, Народничество и Марксизмъ, пр. отъ руски Г. Бакаловъ, стр. 231.

[31]) Die Baumwoll, ihre Kultur, Struktur und Verbreitung. Wien, Pest. Leipzig, 1892, стр. 264—205. (Цитирано е по Струве и Волгинъ. Народничество и Марксизмъ, стр. 234).

[32]) Струве и Волгинъ, l. c. стр. 235—238.

*) Статията ни бѣше подъ печать, когато въ Софийския в. „Бюлетинъ" брой 32, прочетохме за производството на чугуна въ Руссия следующето. Въ цѣла Руссия производството на чугуна се е въскачило отъ 37,3 милиона въ 1887 год. до 111 милиона пуда въ 1897. Така че, Руссия въ това производство е надминала Австро-Унгария и Белгия и заема вече пето мѣсто въ свѣта.

[33]) H. Langedock, l. c., p. 24.

тѣ ще покажатъ, че концентрацията и пролетаризирането се простиратъ днесъ и въ всички сфери на производството, които до последне време стояха вънъ отъ капиталистическия процессъ.

[следва]

ГЕОЛОГИЧЕСКОТО ОБЯСНЕНИЕ НА ПОТОПА.

(Изъ „Исторія земли").

Въспоминания за потопа сѫ се запазали въ преданията на много народи и нѣма никакво съмнѣние, че въ основитѣ на последнитѣ лежи дѣйствително събитие. Въпроса за това величественно явление извънредно занимава геолозитѣ, но безъ да се гледа на многото обстоятелственни изследвания, не сѫ сполучили още да го решатъ. Напоследъкъ Зюссъ разработи хипотезата за потопа отъ съвършенно нова гледна точка и даде твърдѣ вѣроятно обяснение на туй явление.

Голѣмо сходство съ библейското описание на потопа представяватъ клинообразнитѣ надписи по глиненитѣ сѫдове, намѣрени въ старитѣ асирийски градове. Тѣзи драгоцѣнни остатъци отъ старинитѣ сѫ извлечени при раскопаванието на Ниневия. Цѣлъ редъ отъ найстаритѣ съчинения сѫ писани съ тѣхъ (съ клинообразнитѣ надписи), главно въ царуванието на Ассурбанипала въ VII в. преди р. хр. Наредъ съ другитѣ произведения на народний епосъ е намѣрена поема за Издубаръ, която се състои отъ 12 пѣсни и която съдържа въ себе си епизодъ за всемирний потопъ. Героя Издубаръ предприелъ пѫтешествие къмъ устието на Тигъръ и Ефратъ, гдѣто живѣлъ неговий божественъ прародитель Хасисъ Адра, безсмъртний асирийски Ной. Последний расказалъ на Издубаръ приключенията си презъ живота и между другото му съобщава и за избавлението си отъ потопа. Великитѣ богове решили да потопятъ старня градъ Сурипакъ, който лежалъ въ прежното устие на Ефратъ, т. е. значително отдалеченъ отъ съвременний морски брѣгъ. Еа, богъ на морето, предупредилъ Хасисъ-Адра за бѫдящий потопъ и му заповѣдалъ да си построи корабъ. На този корабъ той билъ длъженъ да се прибере съ всичкото си семейство, домашни животни и птици, да пренесе тукъ всичкото си имущество и да приготви достатъченъ запасъ отъ храна. Хасисъ-Адра отъ начало се отказвалъ, но следъ това се заловилъ за работа, направя корабъ, измазва го изъ вѫтрѣ и изъ отвънъ съ каменна смола, пренася въ него всичкитѣ си богатства, докарва различни звѣрове, приготвя запасъ отъ храна и се прибира въ кораба съ всичкото си семейство. Започва се грозната буря; водата излиза изъ брѣговетѣ си, и богътъ на лошото време повдига на сушата страшни вълни. Върху земята се спуща мракъ, опустошенията се продължаваха 6 дена и 7 нощи. Най-после бурята утихва, водата се прибира въ брѣговетѣ си и корабътъ се спира въ мѣстностьта, расположена на

юго-истокъ отъ Ниневия, на хълмоветѣ низирски, които окръжаватъ месопотамската ниска равнина. Подобно на Ной, Хасисъ-Адра пуща птици, великий богъ Бесъ обещава, че вече нѣма да има потопъ, а богиня Истара за утвърждение на завещанието дава огромна дъга Анни, която се появила на небето после дъждътъ и т. н.

Сходството на библейското предание съ пѣснитѣ за Издубаръ ни кара да предположимъ, че тѣ иматъ общъ източникъ, или сж се развили едно отъ друго. Появява се въпроса: кое отъ преданията е по-старо; еврейското ли, произлѣзло изъ долината на Йорданъ, или пъкъ асирийското, което се сложило изъ долното течение на Ефратъ. Въ полза на последното предположение говори това, че по смисъла на асирийската поема, високитѣ планини не биле залѣти съ вода. Освѣнъ това, пѣснитѣ за Издубаръ показватъ по-близко познанство съ корабостроението. Отъ друга страна, въ асирийското предание ний намираме явенъ мѣстенъ отпечатъкъ; дѣйствието происхожда въ долината на Ефратъ, обстановката носи националенъ характеръ. Наопаки, въ библейското предание нѣма никакво споменавание за Палестина; любопитно е, че въ последното се заключаватъ черти, повидимому заимствовани изъ Месопотамия. Хасисъ-Адра измазалъ съ каменна смола (асфалтъ) кораба си изъ вжтрѣ и изъ отвънъ; сжщото направилъ и Ной. Поразително е, че тази подробность, която на пръвъ погледъ се вижда съвсѣмъ не сжществена, сжществува и въ двѣтѣ предания. Сходството би било съвършенно непонятно, ако да бѣ думата за обикновенно корабостроение. Но всичкитѣ недоразумѣния се отстраняватъ, благодарение на съобщението на пжтешественника Черникъ, който расправя за съвременний способъ за строение на кораби въ Ефратъ за превозвание нефтъ. „Тѣ се задоволяватъ съ грубъ материалъ за приготовление кораба; него гоплетатъ отъ тамарискови пръте, промежутацитѣ запушватъ съ слама и тръстика, изобилно го измазватъ изъ вжтрѣ и изъ отвънъ съ асфалтъ. Безъ да се гледа на простотата на постройката, тѣ издържатъ относително голѣми тяжести". Отъ туй се види, че и въ настояще време ладийтѣ се строятъ въ Месопотамия сжщо така, както и преди хиляди години. Главний материалъ сж богатитѣ залежи отъ асфалтъ, който вече въ времето на Нимрода се употрѣбява за постройки. Цѣлъ редъ отъ подобни съображения ни докарватъ до заключението. че асирийското предание е по-силно отъ еврейското: то е произлѣзло изъ **месопотамската ниска равнина**, която е била и **мѣстото на грозната катастрофа**.

Явява се втори въпросъ: какви естественни причини сж предизвикали потопа? Възможно е да се предположи, че причината на катастрофата сж били силнитѣ дъждове, които сж накарали рѣкитѣ да излѣзатъ изъ брѣговетѣ си и сж произвели грозни опустошения по цѣлата ниска равнина, гдѣто нѣма нито хълмъ, нито планина, по върховитѣ на които хората би могли дъ търсятъ защита. Но на това противоречи следующето обстоятелство: такъвъ потопъ би трѣбвало да се распространи отъ горѣ на долѣ, и кораба на Хасисъ-Адра би билъ отнесенъ въ Персидския заливъ; въ сжщность той се

спрѣлъ не далече отъ старото устие, при градътъ Суриппакъ, т. е. значително далече отъ морето. Значи, потопътъ се распространилъ отъ брѣгътъ на вѫтрѣ въ страната. Заслужава внимание и туй, гдѣто и библейското предание допуща такова обяснение. Въ буквалень преводъ сѫотвѣтствующото мѣсто значи: „азъ ще наведа на земята воденъ потопъ“; но при друго тълкувание на еврейский текстъ възможенъ е и следующий преводъ: „морски потопъ“.

Ако допуснемъ, че потопътъ се распостранява отъ морето, то областьта на догадкитѣ за причинитѣ на катастрофата значително се намалява. Извѣстно е, че огромни масси вода се устремяватъ къмъ сушата и произвеждатъ страшни опустошения вследствие на двѣ причини: такива катастрофи се причиняватъ или отъ землетресение, или пъкъ отъ вихрове, които въ тропическитѣ страни тикатъ къмъ плоскитѣ брегове огромни вълни. Последнитѣ достигатъ до устията на голѣмитѣ рѣки и произвеждатъ въобще още по-гибелни опустошения, отъ колкото земнетресенията. Такива потопи се случватъ твърдѣ често въ делтитѣ на Гангъ и Брахмапутра вследствие на циклони, [1]) движущи се по Бенгалския заливъ, на сѣверъ. Въ време на наводнението, което се случило презъ нощьта на 11-й срѣщу 12-й Октомврий 1737 год., сѫпровождающе се съ земнетресение, водитѣ на Гангъ се повдигнали 12.1 м. и по високо отъ обикновенния си уровенъ и погълнали въ вълнитѣ си до 300,000 человѣка. Не отдавна се случи катастрофа съ сѫщитѣ гибелни последствия. Презъ нощьта на 31 Окт. срѣщу 1 Ноемврий 1876 г. въ устието на Брахмапутра се повдигналъ страшенъ вихъръ и въ момента, когато е почналъ отливътъ на морската вода, произлѣзълъ потопъ. Вълнитѣ, образувани отъ буритѣ и водитѣ, вдигнати отъ прилива, съ страшна ярость се устремили на земята, залѣли плоскость отъ 141 кв. географ. мили и се повдигнали надъ земната повърхность на 13.7 м. Отъ цѣлото население, което достигало приблизително до 1,000,000, погинало споредъ едни извѣстия до 215,000, а споредъ други до 100,000. Останалитѣ избѣгнали гибела, като се покачили по високитѣ дървета, които въ тази мѣстность растатъ около всѣки домъ.

Обръщайки се къмъ въпроса за причинитѣ на потопа, ний намираме въ поемата за Издубаръ твърдѣ важни опхтвания. Богътъ на морето, Еа, предупредилъ Х. Адра за бѫдящий потопъ и му заповѣдалъ да си построи корабъ. Очевидно е, че главната катастрофа се е предшествувала отъ периодъ слаби земнетресения, които сѫ се сѫпровождали съ слаби наводнения. Последнитѣ сѫ и довели Х. Адра до мисъльта за построяване корабъ, на когото той би могълъ да се спаси въ случай на силенъ потопъ. Догадката за сѫществуванието на земнетресения въ онова време и за разливанието на почвената вода, което изобщо често се наблюдава въ време на земнетресение въ делтитѣ на рѣкитѣ, се потвърждава въ едно мѣсто на асирийската поема. Последното въ старъ преводъ значи: „Адаръ непрекѫснато наводнява рѣкитѣ, Аннунаки (богъ на дълбочинитѣ) носи

[1]) Силни бури въ морето или океана, които издигатъ въ въздуха вода.

потопитѣ и растърсва съ могѫществото си земята“. Най-новитѣ изследвания показаха, че такъвъ начинъ на четение е не вѣренъ, но това не внася сѫществени измѣнения въ обяснение наводненията, тъй като въ библията се говори, че „въ този день се отвориха всичкитѣ източници на великата бездна“.

На редъ съ това, въ преданията се споменава за силнитѣ бури и мракътъ, които често се придружаватъ съ циклони. По този начинъ може да се допусне, че на причинитѣ на потопа сѫ имали извѣстно влияние и метеорологически явления. Извѣстни сѫ нѣколко случаи, когато землетресенията се придружаватъ съ циклони и силни бури. Сѫщо землетресенията съвпадатъ съ ниското положение на барометра и съ буритѣ. Макаръ свръзката между тѣзи два рода явления да не може да се отрича, но ниското налѣгание на атмосферата, разбира се, не се явява като причина на землетресенията, а като лостъ на последнитѣ, който парушава неустойчивото равновѣсие на земната кора. Неговата роля е аналогична съ дѣйствието на искрата, която причинява взривъ по-рано въ приготвената рудница.

По пѫтьтъ на горѣизложенитѣ разсѫждения, Зюссъ дохожда къмъ обяснение на тази ужасна катастрофа, преданията за която сѫ наложили важенъ отпечатъкъ на възрѣнията на голѣма часть отъ человѣчеството и сѫ оказали грамадно влияние на развитието на геологията. Резултатитѣ отъ изследванията на Зюссъ се свеждатъ къмъ следующето·

1. „Явлението, извѣстно подъ името потопъ, е произлѣзло въ долното течение на Ефратъ и се изразило въ силно наводнение, което е залѣло цѣлата месопотамска ниска равнина“.

2. „Една отъ най важнитѣ причини на това явление е било доволно силното землетресение въ Персидский заливъ, или на югъ отъ него; това землетресение е предшествувано отъ многократни слаби колебания на почвата“.

3. „Твърдѣ е вѣроятно, че въ периодътъ на силнитѣ подземни удари изъ Персидский заливъ се е повдигналъ въ тия мѣста циклонъ“.

4. „Преданията на другитѣ народи не дава ни най-малъкъ поводъ да се мисли, че наводнението се е распространило задъ предѣлитѣ на долното течение на Тигъръ и Ефратъ и толкосъ повече, че то е обхванало цѣлата земя“.

„Най главнитѣ чърти на това явление се представляватъ въ следующия видъ: въ течение на продължителний сейсмически периодъ, подъ влиянието на подземнитѣ удари, водитѣ на Персидския заливъ не еднократно сѫ се устремявали въ равнината на Ефратъ. Обезпокоенъ отъ тѣзи наводнения, осторожний Хасисъ-Адра, като чели по божествено предупредяванне, си построява корабъ, на който той би могълъ да спаси семейството си, измазва го съ асфалтъ, както и сега правятъ на Ефратъ. Колебанията на почвата се усилватъ; Хасисъ-Адра бѣга съ семейството си на кораба; презъ пукнатинитѣ, които порѣзали равнината, излиза почвенна вода. Голѣмото налѣгание на атмосферата, което се придружава отъ страшни бури и дъж-

дове, а може би и сжщински циклони, които сж се повдигнали изъ Персидския заливъ, се явявать спжтници на землетресението въ този моментъ, когато то достига най висшата си сила. Морето се устремява къмъ равнината, опустошава я, повдига кораба, гдѣто сж хората, що търсятъ спасение и го завлича на вжтрѣ въ страната къмъ тѣзи хълмове, които при устието на Малия-Цаба ограждатъ равнината на Тигъръ отъ сѣверъ и сѣверо-истокъ".

Прѣвелъ: **Г. Т-въ.**

ИЗЪ МИНАЛОТО НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

Исторически студии отъ *Д-ръ Н. Б.*

III

Крепостничеството въ България

Както казахме въ предишната студия*), първо време крепостничеството въ България е имало по-мека форма. Крепостнитѣ, освѣнъ задължението да не напущатъ земята на господаритѣ си и извѣстно опредѣлено време въ седмицата и презъ годината да работятъ на последнитѣ, въ друго отношение тѣ сж биле свободни: биле сж способни да защищаватъ своитѣ права, можали се да се сждатъ съ своитѣ господари и, вънъ отъ горнитѣ задължения, сж биле свободни да располагатъ съ себе си, както и съ имотитѣ си, които тѣ сж можали да притѣжаватъ. Но въ България тази форма на препостничеството много рано е изчезнала и много рано е отстжпила на друга много по-тѣжка. Вече въ VIII вѣкъ и въ началото на IX положението на крепостния народъ е било твърдѣ лошо, властьта на болѣрската класса необуздана и, вследствие на това, безправието, притѣсненията, разбойничеството и грабежътъ сж взимали широки размѣри. Византийския писатель Свидасъ (Suidas), който живѣялъ въ XI вѣкъ, е записалъ едво предание за законодателната дѣятелность на Крума, отъ което може да се сжди за положението на работитѣ въ българското царство предъ неговото и при неговото възкачване на българския престолъ. Споменатия писатель разказва въ своя лексикографъ, че Крумъ, следъ побѣдата надъ Аваритѣ, и следъ като изслушалъ плѣнницитѣ за причинитѣ, по които е погиналъ тѣхния господарь и цѣлия аварски народъ, свикалъ *всички Българе* и наредилъ единъ законъ, който въ воленъ преводъ гласѣлъ: „неправитѣ тжжители да се убиватъ; на взяточницитѣ и крадцитѣ да се пречупватъ кокалитѣ; да се истребятъ всички лозя; бѣднитѣ да се обезпечатъ, щото тѣ нищо повече да не търсятъ, а после недоволнитѣ

*) Гл. II, стр. 147.

отъ своето състояние да се наказватъ."[1]) При всичко че това е едно предание, обаче несъмнѣнно е, че то си има исторически основания. Както видѣхме въ предишната студия, историята на Българитѣ въ VIII вѣкъ е история на редъ борби вътрѣ между покоренитѣ и покорителитѣ, отъ една страна, и между силнитѣ болѣри, за властъ, отъ друга. Въ ржцѣтѣ на болѣрската класса е било управлението на страната; тѣхната власть е била неограничена, а царската е зависѣла отъ волята на болѣритѣ. Като вземемъ предъ видъ грубитѣ нрави на Българитѣ, т. е. на болѣритѣ, жестокия имъ характеръ, свидѣтелства за което намираме въ историята, както и въ въпроситѣ, които сж били дадени на папата, жадностьта имъ къмъ всѣка користь, то естественно е, че въ VIII вѣкъ, както и въ началото на деветия, когато встжпва въ управлението Крумъ, безправието, притѣсненията на слабитѣ отъ силнитѣ, взяточничеството, грабежътъ, кражбата сж биле твърдѣ распространенни явления. Фактътъ, че преданието приписва на Крума законодателна дѣятелность, насочена противъ тѣзи злини, отъ които е пропаднало и аварското царство, споредъ думитѣ на плѣнницитѣ авари, съгласно преданието, показва, че въ България сж сжществували такива наредби. При таквисъ обстоятелства, въ България, както и на всѣкадѣ въ Европа, работното население само се е отказвало отъ своята независимость и е търсило покровителството на силния болѣринъ, който и го закрепостявалъ, като му отнималъ всички права. Така че, въ българското царство въ началото на IX вѣкъ вече цѣлото работно население се е намирало въ крепостничество. Отъ друга страна, начинътъ, по който е билъ създаденъ законътъ, който преданието приписва на Крума, и смисъла на самия законъ показватъ, че въпросътъ се е касаялъ до уреждането взаимнитѣ права и отношения на болѣритѣ и до обезпечението на привилегиитѣ имъ. Споредъ преданието, Крумъ свикалъ на съборъ „всички Българе," и съборътъ установилъ казания законъ. Подъ думата „всички Българе" трѣбва, несъмнѣнно, да се разбира — всички боляре, защото тѣ сж биле управляющата и пълноправната класса. Единъ съборъ отъ боляре не можеше за друго да мисли, освѣнъ за своитѣ интереси. Жестокитѣ постановления на закона могатъ да се обяснятъ само съ общото желание на болярите строго да опредѣлятъ взаимнитѣ отношения по между имъ, отъ една страна и отношенията имъ къмъ крепостнитѣ, отъ друга. Въ края на VIII вѣкъ и въ началото на XI условията сж биле таквисъ, че стълкновенията между болярите и между тѣхъ и работното население не сж можали да не се умножаватъ. Както видѣхме, въ VIII в. работното население въ България стана много рѣдко, и, както въ всѣкадѣ, така и въ България, всѣки болѣринъ е гледалъ не само да овърже работното население о земята, но и да привлече въ своитѣ владѣния нужното количество работни ржцѣ по всѣкой начинъ:

---

[1]) Гильфердингъ, Собраніе сочиненій, т. I, стр. 38.

Цѣлия законъ, както го е написалъ Свидасъ, се намира и у Богишичъ: Pisani zakoni na slovenskom jugu, стр. 11.

чрезъ обѣщанпя, чрезъ разни измамвания и чрезъ насилие сж отнимали единъ у другиго работнитѣ ржцѣ, които отъ друга страна сж гледали да ги овържатъ и да ги ограничатъ въ премѣстването. Отъ туй сж произлизали между болярит҄ѣ тжжби и взаимни вражди; работното население отъ своя страна, ограничавано въ правата и свободата, не е можало да не се тжжи и да не се опира срѣщу господаритѣ си. Умножаването на взаимнитѣ вражди естественно е водило къмъ всевъзможни други злоупотрѣбления и неправди. Така що, ясно е, че жестокитѣ постановления на закона сж имали предъ видъ да опредѣлятъ отношенията между болѣритѣ и да закрепятъ работното население на владѣнията имъ. Постановлението на сжщия законъ за обезпечение на „бѣднитѣ" не може да означава друго, освѣнъ закрепостяването имъ. Въ оназн епоха, никакво друго обезпечение на „бѣднитѣ" не е можало да бжде, освѣнъ даването на работното население отъ землевладѣлцитѣ земя, за да я обработватъ, но съ задължение да не могатъ да я напуснатъ и съ условие да работятъ за това на господаря опредѣленно число дни въ седмицата и презъ годината. Така че, преданието за законодателната дѣятелность на Крума има пълно историческо основание и то показва, че крепостното състояние въ България въ началото на IX вѣкъ е било вече узаконенна наредба.

Историята подиръ Крума напълно потвърдява казанното. Запазенитѣ паметници показватъ, че въ IX вѣкъ крепостничеството въ България е вече отдавна установенна наредба, която се поддържа и чрезъ проповѣдитѣ на вишето духовенство. Въ 894 год., т. е. тридесетъ години подиръ покръстването на България, пресвитерътъ, а по-сетнѣ епископъ, Константинъ въ своитѣ проповѣди учи своето паство така: „сице оучими братье по вься недѣля, аще и не по вься дьни за настоящая работы властель оунѣише боудемъ, тъгда бо свѣтьлѣише боудемъ і мьзда больши наложена боудеть, егда и властельскоу работж оутжжимъ и божию службоу съвършімъ"[2]). Отъ проповѣдитѣ на Константина е ясно, че работното население длъжно е било да работи за властелитѣ, спр. за болѣритѣ. Колко дни въ седмицата и презъ годината е било длъжно българското население да работи въ полза на властелитѣ, за това проповѣдитѣ на Константина нищо не говорятъ, освѣнъ това, че „мьзда", т. е. наградата, разбира се отъ Бога, щѣла да бжде по-голѣма за крепостнитѣ, ако тѣ не забравятъ по-усърдно да работятъ въ полза на властелитѣ. Споредъ Душановия Законникъ, въ Сърбия крепостнитѣ, освѣнъ другитѣ данъци, които плащали на чокоя (прониару), както „царски перперъ", длъжни сж биле да му работятъ два дни въ седмицата всички работи, които имъ налагалъ той, единъ день да му косатъ сѣно безплатно и единъ да му работятъ лозята, а който отъ властелитѣ нѣмалъ лозя, то единъ день да му работятъ други рабо-

[2]) Горскій и Невоструевъ, ц. м., стр. 227 Иречекъ. Исторія Болгаръ, стр. 166

ти.[3]) Но като вземемъ предъ видъ, че крепостното състояние и феодалната наредба въ България изникнаха при съвсѣмъ други обстоятелства, отколкото въ Сърбия, тогава задължителната работа на българскитѣ крепостни въ полза на българскитѣ чокои, както и данъцитѣ, които плащаха на последнитѣ, сж биле навѣрно повече, отколкото въ Сърбия. Въ всѣкой случай, положението на крепостнитѣ въ България трѣбва да е било много по-тѣжко, отколкото онова въ Сърбия. Това се потдвърдява и отъ факта, че вече въ началото на X вѣкъ въ България религиозното социално-политическо учение на Богомилитѣ намѣри грамадно распространение срѣдъ народната масса и явно, рѣзко е възставало противъ „роботъ", т. е. противъ задължителната работа на народа въ полза на властелитѣ, противъ крепостничеството.[4]) Положението на крепостнитѣ въ България не можеше и да не бжде по-тѣжко. При всичко че българското царство не веднъжъ е достигало величието на Душановото царство и при всичко че на българския престолъ се е качвалъ не единъ блестящъ, като Стефанъ Душанъ, царь, но нито единъ отъ тѣхъ не е издалъ нито единъ общъ законъ, не е наредилъ нито единъ законникъ, който да регулира отношенията на боляритѣ къмъ крепостния народъ и да опредѣля правата на последния и неговитѣ задължения къмъ първитѣ. И не че въ България е сжществувалъ такъвъ законъ или сборникъ, та не е намѣренъ или се е изгубилъ. Въ България не е сжществувало просто таквозъ нѣщо, не е издаванъ подобенъ сборникъ или законъ, какъвто е Душановия, каквато е Русската правда, Полицкия Статутъ или чешкия Jus Conradi. Въ царскитѣ хрисовули и царскитѣ оризма (повѣления, укази) никакъ не се помѣнува за нѣкакъвъ законъ за гражданскитѣ отношения въ българското царство. Отношенията между чокоитѣ и крепостния народъ се установявали, очевидно, споредъ обичая, споредъ личнитѣ съглашения между двѣтѣ страни. Предъ видъ на това, можемъ да си представимъ, колко безправенъ е билъ работния народъ въ българското царство! Горѣприведеннитѣ постановления на ст. 67 отъ Душановия Законникъ се отнасятъ до задълженията на крепостнитѣ, извѣстни подъ името меропхи. Тази статия изрично ограничава господаритѣ да не взиматъ отъ меропха повече, отколкото е предвидено въ закона. А статия 140 отъ сжщия законъ дава право на меропха да се сжди съ господаря си и съ когото и да било, който му взема повече отъ опредѣленното въ закона. Нѣма съмнѣние, че зависимия человѣкъ много мжчно може да намѣри правосждие, особенно въ ония груби времена, при господството на властелитѣ, които сж бивали и сждии; но все е имало законъ, който е опредѣлялъ отношенията, сжществующи тогава въ Сърбия. Нищо подобно е нѣмало въ българското царство. Никакъвъ законъ не е ограничавалъ правата на господаритѣ; никакви общи постановления не ограждали правата и опредѣляли задълженията

---

[3]) Зигель. Законникъ Стефана Душана. Приложенія: Законникъ благовѣрнаго царя Стефана, стр. 43, стат. 67.

[4]) Иречекъ, ц. м. стр. 591.

на крепостния народъ. Размѣрътъ на задължителната работа въ полза на господаритѣ, както и размѣрътъ на тегобитѣ, които трѣбвало да носи населението въ полза пакъ на сѫщитѣ, както и на царетѣ — „царинѫ работѫ“ — сѫ измѣнявали, очевидно, по произвола на господаритѣ. Наистина, е имало и „царевъ сѫдъ“, на който сѫ можали онеправданнитѣ да се оплакватъ; но този сѫдъ за тѣхъ не можеше да бѫде нито достѫпенъ, нито можеше да отива противъ интереситѣ на болярит̀ѣ въ България.

Крепостнитѣ въ българското царство се дѣлили на п а р и ц и (гръцк. paricos, лат. colonus), о т р о ц и и т е х н и т а р е (гр. tehnitis). Въ единъ отъ хрисовулитѣ на византийския императоръ Василий II, покорителя на България въ XI в., даденъ въ 1020 год. на охридската черква, се изброява, колко п а р и ц и е владѣло всѣко българско епископство[5]). Өеофилактъ, гръцкия охридски архиепископъ въ XI в., въ писмата си на много мѣста говори за п а р и ц и черковни[6]). Въ хрисовула на царь Константинъ Асень отъ 1258—1277 год., съ които този царь дарява манастиря Св. Георги на Вирпинското бърдо до Скопия нѣколко села, се говори за о т р о ц и манастирски[7]). Споредъ хрисовулътъ на царя Ив. Александръ отъ 1347 год. даденъ на Орѣховския манастирь, живѣяли въ последния „или п а р и ц и и о т р о ц и, или т е х н и т а р е, или л ю д і е к а к о в ы л и б о“[8]). Въ въпросника на Бориса, представенъ на папата, тѣзи подраздѣления на крѣпостнитѣ не се срѣщатъ. Тамъ всички несвободни хора се наричатъ съ общото название р о б ъ, както по-сетнѣ тѣ се наричали съ общото име о т р о ц и или още по-подирѣ — просто л ю д и е. Употрѣблението на общото название за несвободнитѣ р о б ъ е твърдѣ естественно. До приемането на християнството гръцкото название п а р и к ъ не е било извѣстно на болѣрската класса, както не сѫ биле извѣстни, до пълното претопяване на българитѣ, — което докара християнството — съ славянитѣ, славянскитѣ названия о т р о к ъ и л ю д и е.

Първо време разликата между п а р и ц и т ѣ и о т р о ц и т ѣ е била голѣма. П а р и к ъ т ъ въ България е м е р о п х ъ т ъ въ Сърбия. Впрочемъ, въ Сърбия по нѣкой пѫть макаръ и твърдѣ рѣдко, се е употрѣбявало и названието п а р и к ъ, като синонимъ на о т р о к ъ, въ смисълъ на colonus, земледѣлецъ, прикрепенъ къмъ земята[9]). Но п а р и ц и т ѣ въ България сѫ биле на сѫщото положение, на както сѫ биле и м е р о п х и т ѣ въ Сърбия. П а р и к ъ т ъ е билъ крепостенъ земледѣлецъ, комуто болѣринътъ-землевладѣлецъ е отстѫпвалъ земя, съ условие да му работи опредѣленно число дни въ седмицата и въ годината, да плаща извѣстни данъци съ работа, съ произведения или съ пари. Ако сѫдимъ по аналогия съ Душановия За-

---

5) Голубинскій. Исторія правосл. церквей е'с., стр. 261.

6) Ө. Успенскій. Образованіе втораго болгарскаго царства, стр. 29, 40 и др.

7) Богишичъ. Ц. М., стр. 18—16.

8) Иречекъ, стр. 418.

9) Зигелъ, Ц. М., стр. 145.

конникъ, много отъ постановленията на който сѫ взѣти изъ Юстиниановия кодексъ, изъ Прохирона и Номоканона[10]), по които, следъ покрѫстването, и България се е водѣла[11]), трѣбва да приемемъ, че парикътъ въ България, както меропхътъ въ Сърбия, можалъ е да има и своя собственность, ималъ е право да се сѫди съ своя господинъ. Освѣнъ туй, парикътъ не можалъ да бѫде продаванъ или подаряванъ, и не се освобождавалъ безъ участъкъ земя[12]). Обаче, освобождението му зависѣло отъ волята на господина[13]). Съвсѣмъ друго е било положението на отрока. Той е билъ сѫщо земледѣлецъ, прикрепенъ не само къмъ земята, но и къмъ своя господинъ: той е нѣмалъ никакви права; господарьтъ можалъ да се разпорежда съ него, като съ своя вѣщъ: можалъ да го продава и подарява безъ земя; отрокътъ нѣмалъ право да се сѫди съ своя господарь или да се оплаква кому и да било противъ него. Социалното положение на отроцитѣ е било близко до онова на старитѣ роби[14]).

Таквасъ е била испървенъ разликата между крепостнитѣ земледѣлци парици и отроци. Но съ течение на времето, съ усилването на крепостничеството, тази разлика въ социалното имъ положение се изглажда. Парицитѣ постепенно изгубватъ личната си свобода и, макаръ de jure да се смѣтали лично свободни, но прикрепенни къмъ земята, въ сѫщность, de facto, тѣ ставатъ лично имущество на господаритѣ; последнитѣ захващатъ да продаватъ и подаряватъ не само земитѣ заедно съ крепостнитѣ, но и самитѣ крепостни безъ земи, като работнически рѫцѣ. Въ горѣспоменатия хрисовулъ на Ив. Александра, даденъ въ 1347 год. Орѣховския манастирь, се говори, че този манастирь придобилъ участъци земя заедно съ жителитѣ. Въ 1378 год. Ив. Шишманъ въ с. Граченица е подарилъ на Рилския манастирь попъ Тудоръ съ дѣцата и съ цѣлия му родъ и Петра Ѳеодосова съ неговитѣ братия[15]). Така че, съ течение на времето въ България парицитѣ и отроцитѣ ставатъ еднакво безправни и еднакво изгубватъ личната свобода. Вследствие на туй, въ България много отъ рано названието отрокъ захваща да се прилага къмъ всички крепостни. Въ хрисовула или златопечатното писмо на Константина Асеня отъ XIII вѣкъ, даденъ на Вирпинския манастирь, се говори само за отроци. Въ хрисовула на Ив. Шишмана отъ XIV вѣкъ вече се употрѣбява само названието людие, подъ което се разбиратъ всички безправни крепостни людие[16]). Отъ тѣзи български паметници става ясно, че крепостничеството въ България не само е обемало цѣлото земледѣлческо насе-

---

[10]) Ibid, стр. 99—103.

[11]) Иречекъ, ц. м., стр. 520.

[12]) ibid, стр. 520.

[13]) Зигелъ, ц. м. Приложенія, стр. 31 стат. 44

[14]) Л. Добровъ, Южное славянство, Турція и соперничество европейскихъ правительствъ на Балк. полуостровѣ, стр. 424 С. Петербургъ, 1879.

[15]) Иречекъ, стр. 519. Срав. и проф. Зигель, стр. 24.

[16]) Богишичъ, стр. 19—20.

ление, но отъ меката форма на колоната, на прикрепено къмъ земята, безъ да изгуби личната си свобода, постепенно изгубва последнята, се обръща въ движима собственность на болѣрската класса и испада въ социално положение, близко до робското.

Крепостни въ България, както и на всѣкадѣ, сж били не само земледѣлцитѣ, но и цѣлото работно население. Въ срѣднитѣ вѣкове, вънъ отъ земледѣлцитѣ, къмъ последното принадлежатъ занаятчиитѣ въ градоветѣ, или технитаритѣ въ България, майсторитѣ въ Сърбия и въ другитѣ южни славяне. Занаятчиитѣ или технитаритѣ сж биле така сжщо крепостни и напълно зависѣли отъ волята на господаритѣ. Това е съвършенно естественно. Градоветѣ въ срѣднитѣ вѣкове въ България, както и въ другитѣ европейски страни, сж биле собственность на властелитѣ или болѣритѣ. [17]) Градоветѣ въ България изниквали сж изъ пред радията; тѣ сж биле първоначално укрепенни села, съ болѣрски кули, които отъ расширението и приближението къмъ близкитѣ села се уголѣмявали. Оная часть отъ града Видинъ, която е въ крепостьта, заедно съ кулитѣ на баба Вида, даватъ ни приблизително представление за старитѣ градове въ българското царство. Собственницитѣ на градоветѣ сж биле въ сжщото време и собственници на околнитѣ села. [18]) Градоветѣ, като частна собственность на властелитѣ, както и селата, както и жителитѣ имъ, можали да бждатъ дарявани. По-горѣ ний видѣхме, че Константинъ Асень подарява на Вирпинския манастирь Св. Георги три села. Душановия законникъ това подтвърдява и по отношение на Сърбия. Стефанъ Душанъ подарява на Призрѣнския манастиръ селото „Лютоглавы сь градомь“[19]). Само градове, които съ царси хрисовулъ сж добивали особенни привилегии, се освобождавали отъ властьта на болѣритѣ и сж полувавали самостоятелно юридическо сжществувание. Отъ извѣстнитѣ до сега хрисовули въ България такива градове} не е имало. Въ хрисовула на царь Иванъ Шишманъ (1378), съ който се подаряватъ на Рилския манастирь земи около града Стобъ, се споменува, че този градъ губи властьта си надъ тѣзи земи: „сжщо и градъ Стобъ да нѣма никаква власть надъ манастирскитѣ люде, нито надъ тѣхното имущество, нито даже надъ единъ тѣхенъ косъмъ“[20]). Отъ тѣзи думи на хрисовула може да се заключи, че гр. Стобъ или е билъ градъ съ самостоятелно управление, независимо отъ властелина или че той е билъ царевъ. Впрочемъ сжщо така е възможно да е билъ и частна собственность на нѣкой властелинъ. Въ всѣкой случай, вѣрно е това, че градоветѣ въ България сж биле собственность на властелитѣ и царетѣ. Ясно е тогава, че жителитѣ имъ сжщо така сж биле лично прикрепени къмъ господаритѣ на градоветѣ. Занаятчиитѣ или технитаритѣ сж биле именно крепостни, лично прикрепенни къмъ господина на града. Технитаритѣ сж можали, наистина, да плащатъ „оброкъ“, т. е. о-

[17]) Зигель, стр. 87 и 169.
[18]) Иречекъ, стр 514.
[19]) Зигель, стр. 174.
[20]) Богишичъ. ц. м. стр. 20.

предѣленъ паричень данъкъ, който ги освобождавалъ отъ натурал-ния данъкъ, т. е. отъ данъка, плащанъ съ произведения; но господарьтъ винаги е можалъ да ги откжсва отъ занаята и да ги кара да му вършатъ други работи и да му испълняватъ нови задължения[21]). Къмъ таквисъ лично прикрепенни трѣбва да се отнесатъ и поповетѣ, дяконитѣ и клисаритѣ. Така че, изобщо, освѣнъ земледѣлцитѣ, и всички други съсловия сж биле крепостни. Нито занаятътъ, нито чинътъ, нито званието освобождавали отъ крепостното състояние. Крепостния, станалъ воененъ или духовно лице, попъ, е билъ собственность на господина. Само владишкия санъ е можалъ да даде пълна свобода на крепостния[22]).

За распространението на крепостничеството въ България и за измѣнението на първоначалната му форма най-много сж повлияли следующитѣ обстоятелства. По-горѣ споменахме за отсжтствието на писани закони, които да регулиратъ отношенията между болѣрската класса и крепостната. Тия отношения се установявали споредъ обичая и по взаимно съглашение. Че въ България до приемането на християнството е нѣмало писани закони и че отношенията се установявали по обичая, това се вижда отъ въпросника на Бориса. Тамъ се казва „по нашия обичай“ (25 и 86 въпр.), „ний имахме обичай“, (67), „споредъ обичая“ (42). Въ 13 въпросъ Борисъ исказва желание да получи отъ папата и свѣтски закони.[23]) Отсжтствието на писменни закони е давало пъленъ просторъ на произвола. Друго обстоятелство, което повлия въ сжщия смисъль, се явява християнството. Съ приемането на християнството отъ Византия, България подпадва подъ влиянието на византийската цивилизация. Болѣрската класса прие обичаитѣ на византийската; царството прие византийскитѣ феодални и черковни закони; царетѣ почнаха да живѣятъ раскошно, подобно на византийскитѣ императори. Всичко това неизбѣжно водѣше къмъ увеличението на расходитѣ, които удовлетворяваха чрезъ ограбвание труда на крепостнитѣ. Освѣнъ туй, християнството създаде и единъ новъ обичай, който уголѣмяваше крепостната класса. По край дарянието царскитѣ любимци болѣре съ имоти заедно съ жителитѣ отъ царевата, т. е. отъ държавната собственность, се захваща и даряванието на манастиритѣ отъ царетѣ съ земи, села и работници въ широки размѣри. Българскитѣ царе особенно щедри сж биле въ даряванието държавнитѣ или царевитѣ имоти и работницитѣ, които сж живѣяли на тѣхъ, на манастиритѣ. По-горѣ приведохме примѣри. Народътъ, който е живѣялъ на държавнитѣ имоти е билъ лично свободенъ. Подаряванъ на болярнитѣ и манастиритѣ, като работни ржцѣ, заедно съ имотитѣ,той се е обръщалъ на частни и манастирски п а р и ц и, о т р о ц и и л ю д ь е, спр. на собственность на частнитѣ боляре и на манастиритѣ. Третето обстоятелство, което е влияло за распространението и измѣнението първоначалния характеръ на кре-

---

[21]) Добровъ, стр. 424.
[22]) гл. Иречекъ, стр. 520.
[23]) Гл. Гильфердингъ, стр. 68, 69, 70.

постното състояние, сѫ биле тѣжкитѣ повинности, съ които е билъ натоваренъ народа.

Освѣнъ военната повинность, която, въ ония времена на постояннитѣ войни, е била най-тѣжка за народа и най-съсипателна, и вънъ отъ туй, че е работилъ въ полза на болѣритѣ, българския народъ е носилъ и много други повинности. Тѣ сѫ биле два вида: окрѫжни и дворцови. Въ споменатия горѣ виршински хрисовулъ се казва, че всичкия народъ въ града и неговитѣ околности длъженъ е билъ „градъ зидати,“ да строи градъ и „темницѫ блюсти.“ Въ какво се е състояла тази окрѫжна повинность, намираме обяснение въ Душановия Законникъ. Тамъ четемъ следующето: „гдѣ се градъ обори или кула, да га направѣ граждане тогази града и жупа, што есть предѣлъ того града“[24]) Относително повинностьта „темницѫ блюсти,“ тя се е състояла въ редовното пазение денемъ и нощемъ жупната крепость. Въ Сърбия тази повинность е била извѣстна подъ името цаконство или градоблюдение. Освѣнъ това, както се вижда отъ сѫщия Законникъ, сѫществувала и повинность „блюстипутіе“, пазение на пѫтищата.[25]) Несависимо отъ тѣзи натурални окрѫжни повинности имало е и друга, единъ видъ окрѫжна връхнина, която се нарича жупска припдата. Но още по-тѣжка е била дворцовата повинность; тя е била многоразлична. Най-умразната за народа дворцова повинногть е била приселицата.[26]) Тя се е състояла въ следующето. При пѫтуванието на царя и на великитѣ властели по царството народътъ билъ длъженъ не само да ги придружава отъ мѣсто на мѣсто и да имъ дава нощлегъ, но и да храни многобройнитѣ имъ свити, които искали хлѣбъ, кокошки, вино, мѣсо, зобъ за конетѣ и т. н. Тѣзи пѫтувания на царетѣ и властелитѣ сѫ били чума за населението, по-тѣжки отъ разбойническо нападение. Българската дума глутница трѣбва да си води происхождението отъ времето на тѣзи наѣзди на царската и велможкитѣ свити по българското царство. Защото извѣтно е, че въ Чехия названието, давано на княжеската фамилия, holota, старославянското глота, тълпа, глутница, е станало псувателна дума, — сволочъ.[27]) Друга дворцова повинность е била работата въ царскитѣ имоти. Споредъ виршинския хрисовулъ людіе-тѣ длъжни сѫ биле да оратъ, косатъ и обработватъ царскитѣ ниви, ливади и лозя. Рилския хрисовулъ на царя Ив. Шишмана (1378) запрещава на царскитѣ чиновници да взиматъ „на работѫ“ манастирскитѣ люде и тѣхнитѣ работници, ни „зевгаре ангарепсати,“ т. е. нито да взиматъ конетѣ и воловетѣ.[28]) Отъ тѣзи постановления на хрисовула е яоно, че въ българското царство сѫ сѫществували, като повинность,

---

[24]) Ср. проф. Зигель, ц. м., стр. 73 отъ Приложенія, стат. 128.

[25]) ibid. стр. 91, § 159.

[26]) За приселица се говори въ българскитѣ хрисовули, както, напр. въ хрисофула на царя Асеня отъ XIII вѣкъ, въ Виршинския хрисовулъ. Гл. проф. Богишичъ, ц. мѣсто.

[27]) Иречекъ, стр, 528.

[28]) Богишичъ, ц. м. стр. 20.

цареви работи, т. е. работенето царскитѣ имоти ангария. Освѣнъ споменатитѣ натурални повинности съществували сж цѣлъ редъ данъци. Вирпинския хрисовулъ споменува следующитѣ даждия: волоберщина, данъкъ, който се е взималъ отъ всѣки чифтъ волове: кошарщина, данъкъ за ползувание отъ пастбищата; димнина, даждие налагано на всѣко огнище; наметъкъ—отъ хлѣба, виното и меда; мостнина, — данъкъ за минаванне по мостове; бродннна, за минавание чрезъ бродъ, която въ 1378 година се наричала диавато („а да имъ се не възимать кумеркъ ни діавато,“ отъ гръцк. diavatikon); кумеркъ (commercium), търговски данъкъ. Въ манастирскитѣ хрисовули отъ XIII и XIV в. се споменува и за десятъкъ отъ свинитѣ, овцетѣ и меда. Орѣховския хрисовулъ говори за митаты, даждия върху дворовeтѣ, т. е. за кжщитѣ. Всички тѣзи многообразни и тѣжки повинности и даждия не само сж принуждавали свободнитѣ земледѣлци въ България, както и на всѣкадѣ другадѣ, да се подчинятъ, като крепостни, на едритѣ земледвладѣлци, но и сж били причина да си изгубватъ свободата, — да се обръщатъ отъ прикрепенни, но лично свободни, въ една безправна масса, пълна собственность на болѣритѣ.

Тѣзи сж тритѣ обстоятелства, които най-много сж повлияли за распространението на крепостното състояние върху цѣлото работно население въ българското царство и за преобръщанието му въ една безправна масса, хвърлена въ състояние близко до робското състояние на старитѣ държави. При всичко това, тази безправна масса не е понасяла жестокото това положение безъ протестъ, безъ възстание противъ социалната наредба, подъ която пжшкаше, безъ борба противъ болѣрската класса и безъ явни бунтове противъ царската власть. Борбата на притиснатата класса противъ болѣрската получава своето най-широко проявявание още въ най-блѣскавата епоха на българското царство, въ „златния вѣкъ на Симеона,“ който вѣкъ, очевидно е билъ съвсѣмъ не златенъ за работния народъ, въ така нареченното „еретическо“ богомилско движение. Но за това въ следующитѣ студии.

МАША.

Стихотворение въ проза

отъ И. С. Тургенева.

Когато, преди много години, азъ живѣяхъ въ Петербургъ, всѣкой пжть, когато ми се случаваше да наема файтонъ, влизахъ въ разговоръ съ файтонджията. Особенно обичахъ азъ да

се разговарямъ съ нощнитѣ файтонджии, бѣдни селяни отъ околнитѣ села, дошле въ столицата съ хубаво описани съ бои шайни, тѣглени отъ нѣкоя крантна, — съ надѣжда и себе си да прехранятъ, и на господаритѣ си да отплатятъ данъка.

Та така веднажъ наехъ такъвзи единъ файтонджия, — момакъ на около двайсетъ години, високъ, левентъ, съ хубави сини очи, аруситѣ му косми завити на кждерци се подаваха изъ подъ нахлупената му до вѣжди, закърпена шапка. И какъ въ това тѣсно и скъсано палто се хващаха юнашнитѣ му плещи? . . .

Обаче красивото и безбрадо лице на файтонжията бѣше тжжно навъсено.

Разговорихъ се азъ съ него, — и въ гласътъ му звучеше тжга.

— Какво брате? — Попитахъ го азъ — защо ти не си веселъ? — Или имашь нѣкаква скърбь? . . .

Момъкътъ нищо не отговори нѣколко време.

— Има, господине, има — промълви той най после — и такава скърбь, щото по-добрѣ. . . жена ми умрѣ.

— Ти любеше ли жена си? . . .

Момъкътъ си наведе главата, безъ да се обърне.

Любяхъ я, господине, осмия мѣсецъ, а не мога да я зазабравя. Кжса ми се сърдцето и толкова! . . . И защо ѝ трѣбваше да умира? Млада, здрава! . . Въ единъ день холерата я грабна. . . .

— А добра ли ти бѣше тя?

— Ахъ, господине — тѣжко възджхна бѣдняка—а колко задружно си живѣехме! Безъ мене умрѣла. Азъ, щомъ узнахъ тукъ, че вече сж я погрѣбали, изведнъжъ побързахъ да се завърна въ село въ кжщи. Пристигнахъ срѣдъ нощь. Влѣзнахъ въ кжщичката си, спрѣхъ се по срѣдата и заговорихъ така тихо: Маша, а Маша! . . . Само щурецътъ пищи. Азъ заплакахъ; сѣднахъ по срѣдата на стаята и като ударихъ съ ржка земята — ненаситна — викнахъ — утроба! . . . Ти я изѣде. . . . изѣшъ и мене! . . . Ахъ Маша, Маша — додаде той съ пресеченъ гласъ. И безъ да изспуска юздитѣ отъ ржцѣтѣ си, обърса съ ржкавицата си сълзата на окото, тръсна я и я отхвърли на страна. Повдигна си раменѣтѣ и повече не каза нито дума.

Слизайки отъ шайната, азъ му дадохъ повече отъ 45 сто-

тинки; той низко се поклони, като повдигна съ двѣтѣ си ржцѣ шапката и тръгна по снѣжната постилка по пустата улица, примрѣжена отъ мъглата на януарския студъ.

Превелъ: **П.**

КНИЖНИНА.

Историята и русофилството.

Д-ръ К. Г. Раковски. **Русия на Истокъ.** *Историческо изслѣдвание на руската политика на истокъ и частно—въ България, по официални, официозни руски и чужди източници.* Варна. Издава книжарницата на К. Евстатиевъ. Цѣна 2 лева. 1898.

Въ политическия животъ на България, отъ освобождението ѝ до днесь, историкътъ има да отбелѣжи единъ факторъ, влиянието на който дълбоко се чувствува въ нашитѣ политически борби. Това е руската дипломация и постоянната ѝ намѣса въ вжтрѣшнитѣ български работи. Нито едно национално движение, нито едно голѣмо събитие не е минало безъ тази намѣса. Ний я виждаме въ черковнитѣ борби, въ превратътъ, при съединението, сръбско-българската война, свалянието на Батемберга и размирицитѣ въ време на безкняжието. Самия диктаторски режимъ на Стамболовъ бѣше неизбѣжно следствие на рускитѣ вмѣшателства, а следъ паданието му руската дипломация придоби изново предишното си влияние у насъ, макаръ и въ по-прикрита форма. Очевидно, ролята, която тя играла въ България, не само не е отъ маловажнитѣ, но е тъй тѣсно свързана съ политическото ни развитие, щото, когато говоримъ за политическата история на България, не можемъ да не говоримъ и за политиката на Русия; българския историкъ трѣбва да се вмъсне въ руската история и тамъ да търси обяснението на много събития, които сж имали рещающе значение за вървежа на българскитѣ работи.

Самото туй обстоятелство вече показва, че дипломацията на „великата славянска покровителка" заема видно мѣсто между факторитѣ на най-новата българска история. Ний не ще се излъжемъ, ако кажемъ, че най-чернитѣ страници отъ последната сж ония, дѣто руското влияние е било на върха си. Но именно по целитѣ и стремленията въ Русия у насъ се поддържатъ най-превратни понятия: дългия горчивъ опитъ на българина още не е успѣлъ да внесе въ главата му спасителната свѣтлина, която би го отървала отъ услугитѣ на една неканена „благодѣтелка". Ний имаме цѣли партии, които, поради егоистическитѣ си смѣтки и небивалото си невѣжество, распространяватъ заблуждението върху бескористието на Русия. Следо-

вателно, толкова повече тука е необходима една строга историческа критика, която да разсѣе гъстия мракъ на баснитѣ и приказкитѣ. Едно повърхностно проучвание съвсемъ е недостатъчно, тъй като на пръвъ погледъ не може да се проумѣе дѣйствителния характеръ на руската политика; при това, ако ний се поставимъ на идеалистическото гледище и схващаме само външната страна на работитѣ, т. е. като исхождаме отъ личнитѣ качества на царетѣ и дипломатитѣ и се ползуваме отъ временното стечение на обстоятелствата, ний винаги ще останемъ на половина пѫть и много загадки ще бѫдатъ не решени. А между тѣмъ, така постѫпватъ обикновенно рускитѣ защитници, както и тѣхнитѣ буржуазни противници въ малкото си до сега исторически студии. Необходимо е, прочее, да се проникне въ вѫтрѣшния смисъль на събитията, да се проследятъ тѣ въ тѣхната взаимна връзка; съ една дума — въ своето изучвание ний трѣбва да приложимъ диялектическия законъ, по който събитията се схващатъ въ тѣхното развитие, и тѣхната причинна последователность. Тогава ний можемъ ясно да видимъ, че подъ личнитѣ качества и случайнитѣ дѣйствия стои една обща и целесъобразна политика, — политиката на завоевания и подчинения, диктувана отъ логиката на нѣщата въ самодържавна Русия.

Такова именно историческо изследвание представлява книгата на Д-ръ К. Г. Раковски—„Русия на Истокъ“. Авторътъ е направилъ единъ обстоятелственъ критически обзоръ върху руската политика и своитѣ положения е скрепилъ съ богатъ фактически материалъ. Тази книга е отъ голѣмъ интересъ за всички искренни привърженци на българската независимость.

Забелѣжително е, че нейното появявание се посрѣщна съ дълбоко мълчание почти отъ цѣлия буржуазенъ печатъ. Не е мѫчно да се разбере, защо става това.

Днесь, когато руската дипломация пакъ сваля и качва министритѣ и едва ли не всичкитѣ буржуазни партии се надпреварятъ да спечелятъ нейната благосклонность; когато даже русофобитѣ отъ лагера на г. Радославовъ се декларират за нейни приятели и искатъ отъ Николая II да „посъвѣтва кн. Фердинанда“ да връчи на тѣхъ министерскитѣ портфейли, не ще бѫде повече отъ несвоевременно „да се скарватъ“ съ г. Бахметиевъ въ София? Да оборятъ аргументитѣ на жестоката присѫда, която имъ е прочетена въ „Русия на Истокъ“ — това, разбира се, тѣ не могатъ и да мислятъ, а напротивъ още повече могатъ да събудятъ любопитството у задрѣмалия българинъ. Благоразумие, прочее: да замлъжатъ и да се престорятъ сами на заспали, макаръ и подъ ударитѣ на остена, ще бѫде най износно.

За голѣмо тѣхно съжаление, обаче, въ България сѫществува и единъ социалъ-демократически печатъ, който не остава да се вършатъ въ тъмнина подобни смѣтки. „Licht, mehr licht!“ — тѣзи думи стоятъ на чело въ горната книга; „свѣтлина, повече свѣтлина!“ — ще повторимъ и ний, като пристѫпваме да направимъ единъ прегледъ на нейното съдържание.

Началото на днешната руска политика е дадено още отъ вре-

мето на Петра Велики. Отъ тогава тя систематически си е служила съ всички вѣроломни средства, поддържани съ силата на оржжието и въ продължение на два вѣка много държави, които сж се падали на нейнитѣ примки, скжпо сж платили съ цѣната на своитѣ права и независимость.

Една отъ първитѣ между тѣхъ е и Швеция. Тя отдавна е испитала руското доброжелателство. Презъ 1709 г., следъ поражението на шведитѣ при полтавския бой, Русия започва да борави въ тѣхната земя, като у дома си. По него време шведския сеймъ е представлявалъ най-удобна почва за нейнитѣ интриги: шведската аристокрация, въ ржцѣтѣ на която е била законодателна власть, се е дѣлила на двѣ враждебни партии. Едната отъ тѣхъ — партията на шапкитѣ — е искала френското покровителство, когато другата — онази на кюляфитѣ, подпада подъ влиянието на Русия. За да имъ обезпечи побѣдата въ изборитѣ за сейма, руската дипломация още тогава е умѣяла да прилага обичнитѣ си оржжия, а най-вече подкупа. И когато кральтъ Фридрихъ, за да огради своята власть, поиска да ограничи правата на сейма, самодържавната царица Елисавета най-тържественно се обявява противъ самодържавието въ Швеция. Желанието на краля не е влизало въ смѣткитѣ на Елисавета, тъй като взаимнитѣ гонения на партиитѣ бѣха необходими за успѣха на руската интрига. Да попрѣчи за измѣнението на конституцията, Русия заявява, чрезъ своя агентъ, че това ще бжде позивъ, хвърленъ срѣщу нея, а по-късно Екатерина II свързва тайно особенъ договоръ съ Дания, — да пазятъ неприкосновенностьта на основния законъ. Когато пъкъ заплашванията не помогнали, тя не се отказала да прибѣгне до оржжието. Въ 1742 г., когато партията на шапкитѣ се е помжчила веднъжъ за винаги да испъди руското влияние, Русия въ една втора война е принудила шведитѣ да отстжпятъ. Резултатътъ на всичката тази намѣса е била, че Руссия — защитницата на шведската конституция — си е присвоила Финландия и съ още нѣколко шведски провинции. И какво ще кажете, когато едвамъ следъ това, въ нищадския договоръ, Русия дава тържествено обѣщание да се не мѣси повече въ домашнитѣ работи на Швеция? Предъ подобни факти българскитѣ русофили могатъ само да немѣятъ.

Въ сжщото време, презъ извѣстната седемгодишна война, Русия поддържа Австрия противъ завоевателнитѣ планове на пруския краль Фридрихъ Велики. Обаче, когато този ѝ далъ обѣщание да ѝ помага въ бждящата дѣлба на Полша, Русия се отказва да продължава войната.

Но всичко това. блѣднѣе предъ онова безподобно злодѣйство въ историята, което Русия извърши съ погубването на Полша. И тукъ тя започва, като се явява, защитница на полската конституция. Въ основата на тази конституция сж лежали двѣ начала, твърдѣ износни за нея. Полша бѣше една аристократическа република. съ избираема кралска власть и въ законодателната власть на която е царувало прочутото liberum veto, или провото на всѣки депутатъ въ шляхтския сеймъ да спре прокарванетона какъвто и да било законъ.

ако даже самъ той е противъ него. Следъ смъртьта на Августа II, Русия предлага за полския престолъ своя кандидатъ, Августъ Саксонски, когото за да въцари и закрепи, нахлува съ войскитѣ си въ Полша и престоява тамъ двѣ години. Това, разбира се, отвори скоро очитѣ на поляцитѣ и мнозина отъ тѣхъ поискали да се отмахнатъ горнитѣ двѣ начала въ конституцията. Но Екатерина II ги испреварила. Тя сключила съ Фридрихъ Пруски таенъ договоръ да пазятъ неприкосновенностьта на „избирателното право“ и „основнитѣ закони“ на полската република. Когато умрѣлъ Августъ III, Екатерина поставя за кандидатъ своя любовникъ, полякътъ Понятовски и пише изрично на Фридрихъ II, че тъй като Понятовски има наймалко шансове да получи престола, той „ще бѫде най-много длъженъ на тѣзи, отъ рѫцѣтѣ на които го е получилъ“, т. е. на самата Екатерина, която, поради бѣднотията му, щѣше да го вържи и чрезъ субсидиитѣ си. Това тя е вършила тайно, а явно любвеобилната царица е пуснала между поляцитѣ единъ манифестъ да ги увѣри, че е голѣма лъжа „пуснатата измислица,“ че съ избирането на Понятовски тя гони завладяването на Полша; напротивъ, казва тя, „ний обявяваме по най-тържественъ начинъ, че сме рѣшили да поддържаме полската република въ настоящето ѝ положение, нейната свобода и закони и понеже имаме присърдце запазването цѣлостьта на полската земя, ний нѣма да позволимъ, нито ще претърпимъ, щото тя да се накърни отъ когото и да е.“ Нѣколко години по-кѫсно, защото има присърдце неприкосновенностьта на полската земя, Русия, въ споразумѣние съ Австрия и Прусия, „въ името на пресвѣтая Троица,“ извършва първата раздѣла на Полша. Сѫщевременно, да осигури за себе си левската часть, Русия възбужда поляцитѣ противъ Прусия, като насърдчава нейнитѣ солдати да разграбватъ тѣхнитѣ имоти, а канцлерътъ на Екатерина II пише на руския посланникъ, че „нашия интересъ изисква, щото той (пруския краль) да притеснява силно и по-силно поляцитѣ и да бѫде въ състояние да ни помогне при окончателното обяснение съ Полша.“ Поучителностьта на тия факти ще бѫде още по-голѣма, като ги съпоставимъ съ обстоятелството, че по него време сѫщата Русия е водила война съ Турция въ името на християнската любовь и накара да ѝ признаятъ правото да покровителствува източнитѣ християни.

При една друга война на руситѣ съ Турция, поляцитѣ се въсползували, като направили царската власть наследствена и унищожили liberum veto. Но щомъ си развързва рѫцѣтѣ, Русия изново нахлува съ войскитѣ си и въ съюзъ съ Прусия извършва втората раздѣла на Полша. Най-сетнѣ, когато полския народъ съвзема последнитѣ свои сили и подъ главатарството на Костюшко повежда борба на смърть и животъ противъ алчния си врагъ, Русия намира удобния случай и Полша загина, облѣна съ кръвьта на своитѣ герои. Така се испълниха думитѣ на Екатерина II. Руссия поддържаше полската свобода, до като стѫпи върху труповетѣ на последнитѣ ѝ борци; тя, дѣйствително, запази „непокѫтна полската земя, защото присвои $^9/_{10}$ отъ нея, като даде само една малка часть за отпла-

та на своитѣ съюзници; „блудния синъ“ — споредъ израженнето на Св. Миларовъ — изчезна въ търбуха на „грижливия“ баща.

Единъ отъ предлозитѣ, по които Руссия тури ржка на Полша, бѣше, че тази страна може да стане опасно гнѣздо на френската революция. Затова, подиръ пълното завладяване на Полша, тя влиза въ разни срѣдноевропейски коалиции да потуши и самата френска революция. Въ 1815 год. френската революционна войска биде окончателно разбита при Ватерлоо, и Руссия отъ тогава се явява на чело на единъ „священъ съюзъ“, задачата на който е билъ да задушава всѣко революционно движение, дѣто и да се появи то. Въ 1848 год., когато революцията се понесе почти изъ цѣла Европа, Николай I заплашва Прусия съ война, ако не я прекрати у дома си, а отъ друга страна помага на Австрия да усмири въстаналитѣ унгарци. По-сетнѣ, при Александра II, когато се обяви франко-пруската война, Русия държи едно поведение, което подиръ поражението при Седанъ, накара благодарния Вилхелмъ да телеграфира на Александра, че „следъ Бога на васъ дължа побѣдата си“. Отъ това Русия спечели, че си повърна правата на Черно Море, отнети по-рано и, друго, последствията на войната хвърлиха въ нейни ржцѣ и Германия и Франция. Не е излишно да помѣнемъ, че днесъ руския царь пие наздравици за франко-руския съюзъ, следъ като, преди 25 години, Русия сама спомагаше за поражението на Франция. Още порано Русия последователно се е обявявала противъ италианското и германското обединение, за да възпре създаването на двѣ голѣми държави, които днесъ толкова много бъркатъ на нейнитѣ завоевателни апетити.

Особно ясни ставатъ за насъ стремежитѣ на Русия, когато изучваме нейната политика на истокъ. Отъ два вѣка насамъ прицелната ѝ точка е Цариградъ. Да го завладѣе, тя още отъ времето на Петръ Велики се е намирала почти въ непрекжснати войни съ Турция. Русофилитѣ казватъ, че съ това тя не е гонила, освѣнъ високо бескористнитѣ цели — да защищава и освобождава едновѣрнитѣ и еднопл еменнитѣ ней народи. Обаче, до колко присърдце ѝ сж били интереситѣ на робитѣ, историята не по-малко убѣдително ни говори, отколкото при завладяванието на Полша. Въ туй време, когато е воювала съ турцитѣ, Русия е предлагала единъ следъ други нѣколко проекта за подѣлванието на Турция. Въ единъ отъ тѣхъ Екатерина II иска да създаде отъ сегашна Ромжния и Бесарабия една дакийска държава подъ скиптъра на другъ свой любовникъ, Потемкина; по него проектъ, България влиза въ съставъ на неовизантийската империя, подъ владичеството на внука ѝ Константинъ Павловичь; въ другъ проектъ, България се просто присъединява къмъ русската територия; въ трети — сжщо, въ четвърти — отдава се на Сърбия, въ пети — на Сърбия и Ромжния. Нито въ единъ отъ тѣхъ България не се отдѣля въ самостоятелна държава. Очевидно, ако поне единъ отъ тѣзи проекти се осжществеше, ний едва ли щѣхме да имаме русофили, да ни увѣряватъ безсрамно въ доброжелателството на Русия. Но че тъй или иначе тя е имала предъ

очи само завладяването на Турция, показватъ турскитѣ провинции, които тя е отнимала една следъ друга. Кримъ първо трѣбваше да испита участьта на Полша, толкова повече, че той лѣжеше въ пжтя ѝ къмъ Цариградъ и я отдѣляше отъ брѣговетѣ на Черно Море. Кримъ бѣше едно полунезависимо ханство подъ протектората на Турция. Най-напредъ Екатерина II поискала да го направи насила „независимъ“ и следъ войната ѝ презъ 1774, Турция признала „независимостьта“ на татаритѣ. Но веднага следъ това, за да не злоупотрѣбяватъ съ подарената имъ „свобода“, Русия имъ налага съ сила за ханъ единъ свой кандидатъ. Най-сетнѣ, когато нейната интрига е успѣла достатъчно да възбуди анархията въ Кримъ, въ 1783 г. Русия нахлу въ него и като се е ржководила — споредъ манифеста на царицата — само отъ „любовьта къмъ рѐда и спокойствието,“ окончателно си присвои земята на непризнателнитѣ за своето освобождение татари.

Но ето че настжпва моментъ, когато непримиримата гонителка на Турция се превръща въ нейна приятелка. Само този фактъ, взетъ отдѣлно, е извънредно поучителенъ. Но него именно русофилитѣ обикновенно премълчаватъ, или, въ краенъ случай приписватъ го за грѣхъ на нѣкои дипломати. Други пъкъ виждатъ въ това само едно противоречие. Такова, обаче, сжществува само за повърхностния наблюдатель, когато, въ сжщность, руската политика не си противоречи. Тази ѝ роля — да поддържа Турция — се налага ней отъ самото развитие на работитѣ. Било е време, когато, най-първо, Европа води дълги войни, за да изгони „невѣрницитѣ“ изъ своитѣ предѣли. Но сетнѣ излиза Русия и предлага услугитѣ си да испълни желанието на „правовѣрнитѣ,“ за да наследи Турция. Ролитѣ тогава се размѣняватъ: европейскитѣ държави, отъ страхъ предъ завоевателнитѣ стремления на Русия, поддържатъ Турция, когато незванния наследникъ води война противъ нея. По-подирѣ, обаче, когато на сцената испъкватъ законнитѣ наследници на „болния човѣкъ,“ а именно самитѣ народи, които настоятелно поискаха своята автономия. Русия напуща предишната си роля. Днесь тя, повече отъ другитѣ, защищава „цѣлостьта“ на турската империя и сжществующия въ нея редъ, както тя правеше въ Полша, но съ тази разлика, че тука тя не поддържа „конституцията и свободата,“ а е противъ всѣкакви конституционни реформи. Това тя върши по следующитѣ прости съображения: ако народитѣ въ Турция добиятъ извѣстна автономия, то на мѣстото на последната ще се явятъ нови организми, пълни съ животъ и сили, несравнено по-способни да се защищаватъ отъ всѣкакво руско нахлувание; ако ли пъкъ се въведатъ реформи въ границитѣ на самата Турция, това ще възроди „болния човѣкъ“. И въ двата случая Русия ще трѣбва за винаги да се прости съ своитѣ мечти - да тури ржка на Цариградъ и проливитѣ. Не тъй ще бжде, ако тя пази „цѣлокупностьта“ на Турция, обаче, безъ да вкарва въ нея оживителната струя, т. е. като не допуща реформитѣ. Така оставена да мжкни своето сжществувание, Турция ще следва да се разлага и бавно да умира. Такова състояние дава най-голѣма възможность на

Русия да диктува въ Цариградъ, до като не настжпи благоприятния моментъ и турското наследство, безъ особни спжнки, мине „цѣлокупно“ въ руски ржцѣ.

Искате ли доказателства, че Русия прави именно такива смѣтки, когато поддържа стария си врагъ? Достатъчно е да разгърнете историята и ще ги намѣрите много. Ето едно отъ тѣхъ. Въ 1832 г. въстана противъ султана неговия египетски васалъ Мехмедъ Али. Войскитѣ му сж разбили ония на сюзерена и пжтя имъ къмъ Цариградъ е билъ отворенъ. Какъвъ по-сгоденъ случай, да се отслаби Турция, за унищожението на която Русия е водила 10 войни? Обаче на Босфора слизатъ 5000 души руска войска и спасяватъ Султанъ Махмуда отъ неговия васалъ. Разбира се, тази услуга не е останала невъзнаградена: Турция признала формално руския протекторатъ и се задължила да затвори дарданелитѣ за всички чуждестранни кораби, — успѣхъ, какъвто Русия би можала да постигне само при пълното подчинение на Цариградъ. Ясно е, ако Русия сполучеше по този начинъ да спаси Турция още нѣколко пжти, то отъ последната до сега не би останалъ и помѣнъ.

Турската „цѣлость“на Русия днесь е толкова скжпа, щото н…нитѣ дипломати не се подвоумиха да опръскатъ челата си съ кръвьта на цѣль единъ нещастенъ народъ. Думата ни за поведението к… Русия по недавнитѣ арменски кланета. Повече отъ сто хиляди арменци минаха подъ ножа на султанскитѣ орди. Какво направи Русия? Нейния министръ на външнитѣ работи, князь Лобановъ представ… тѣзи кланета за прости случаи, на „които не трѣбва да се дава пълна вѣра“. Истинностьта на арменскитѣ ужаси оспорва тази Русия, която по-рано наричаше турцитѣ „звѣрове и най варварско племе“. Но защо Лобановъ е станалъ тъй недовѣрчивъ, обяснява ни другото негово заявление предъ единъ английски дипломатъ. „Русия, казалъ е той, не ще се съгласи за създаването на една територия, съседна съ нейната граница, дѣто арменцитѣ да се ползуватъ съ изключителни привилегии — за фактическото създаване въ Мала Азия на една втора България“. Не е ли ясно казано това? Русия не иска да се основе автономна Армения; следователно, не трѣбва да се вѣрва и въ арменскитѣ кланета. Така сжщо Русия е била съгласна да се въведатъ реформи въ тази злочеста страна, обаче, само подъ едно условие — ако султанътъ ги приеме доброволно. Сжщия Лобановъ се е обявилъ противъ „принудителнитѣ мѣрки и заплашителни д…“, а когато Солзбъри, английския премиеръ, е поискалъ именно такива мѣрки да се употрѣбятъ, Шишкинъ, замѣстникътъ на Лобанова, е заявилъ, че това ще бжде „крайно противно на Н. И. Величество царя“. Но тъй като султанътъ самъ е непримиримъ врагъ на всѣкакви реформи, то Русия е искала да се остави прокарването имъ на неговото доброволно съгласие по тази проста причина, да се не прокаратъ никога. Тъй щото, следъ турскитѣ орди, смъртния врагъ на арменцитѣ се яви християнска Русия. Това е толкова по-възмутително, че по-рано Русия сама е насърдчавала противъ Турция, а въ врѣме на царица Ана е подържала даже тѣхнитѣ въстанически чети. Вс…

чки тия факти, колкото и красноречиви да сѫ, обаче, тѣ никога не могатъ да напълнятъ главитѣ на хора, като г. Ив. Вазовъ, българския министръ на просвѣщението, който и до днесь распѣва, че „руската любовь е толкова велика, колкото и руската земя“.

Но ний сме още далечь да преминемъ веригата отъ престѫпнитѣ и позорни дѣла на руската дипломация. Да не забравяме поведението ѝ по критскитѣ работи още прѣсни въ паметьта ни. Когато се обяви гръцко-турската война, русофилитѣ и тукъ се постараха да представятъ своята благодѣтелка въ фалшива свѣтлина. Самата война, обаче, бѣше ускорена именно отъ Руссия. Съ редъ телеграми и съ своя печатъ тя насърдчаваше гърцитѣ, а осѫждаше Гърция. Когато пъкъ, споредъ думитѣ на единъ гръцки кореспондентъ, краль Георги се е опиталъ да води лично съ султана преговори, отъ които зависеше да се избѣгне войната, цариградския руски посланикъ, Нелидовъ, е употрѣбилъ всички усилия да осуети споразумението. Само подиръ това, когато видя Гърция смазана, Русия излѣзе въ ролята си на покровитель, и то не за гръцкия народъ, а на кралската му династия. Обяснението на това нейно поведение лѣжи въ обстоятелството, че веднъжъ гърцитѣ побѣдени, запазва се „цѣлостьта“ на Турция и, второ, самата Гърция пада готова жертва въ рускитѣ рѫцѣ. Краль Георги, компрометиранъ предъ своя народъ отъ поражението на неговитѣ войски, трѣбваше да потърси закрила въ своитѣ роднини отъ руския царски дворъ, а заедно съ това и Русия спечели единъ проводникъ на своята намѣса. — Но ако даже Гърция надвиеше, за Русия това щѣше да бѫде безразлично: тогава тя би се явила въ сѫщата роля на покровитель въ Цариградъ и тамъ би потърсила да закрепи още повече своето влияние. За нея бѣше нуждно да се обяви войната.

Подобни на тия „безкористни цѣли“ тя е гонила и по арменскитѣ работи. До като арменцитѣ сами се пробуждаха, Русия ги поддържаше, но щомъ тѣ заявиха решително своето право на свободенъ животъ, Русия подържа тѣхния палачь. Една автономна Армения ще представлява за нея двойна опасность: като съсѣдни съ рускитѣ арменски области, тя ще повика и тѣхъ къмъ живота и ще бѫде, въ сѫщото време, разсадникъ на революцията и въ останалата Русия; отъ друга страна, като нова и жизнеспособна политическа единица, Армения ще ѝ бѫде една преграда къмъ дарданелитѣ. Ето защо спрямо арменскитѣ старци, жени и дѣца рускитѣ дипломати излѣзоха по-турци и отъ самитѣ турци.

Колкото старателно Русия пази цѣлостьта на Турция, толкова по-енергично тя дѣйствува противъ прокарването на каквито и да било реформи въ нейната държавна уредба. Следъ похода на Дибича Забалкански противъ Турция въ 1828 г., Поцо ди Борго, прочутъ руски дипломатъ, изрично признава, че тази война се предприе, да се осуети реформаторския планъ на султанъ Махмудъ, прокарването на който би направило Турция „непристѫпна.“ Една отъ причинитѣ на „освободителната“ война сѫщо бѣше да се побѣ... реформаторскитѣ опити на цариградското правителство. Из...

Хати-Шерифъ и Хати-Хумаюнъ, два главни реформаторски акта въ Турция, се дължатъ на другитѣ европейски сили, а не на Русия. И ако днесъ никой не оспорва, че въпросътъ за реформи е въпросъ за живота на Турция, намѣренията на Русия сж повече отъ очевидни, когато тя се опълчава противъ тѣхъ, въ сжщото време като се застжпва за ненакърняването на турската империя.

До тукъ ний разгледахме руската политика на западъ и—въ общи чърти — въ източния въпросъ. Но нека дойдемъ по-близо до нашата черга. Ако до сега ний видѣхме, че Русия си служи съ невѣроятно ниски средства и преследва чисто завоевателни цѣли, то нека чуемъ, какъ тя дѣйствува между насъ, дѣто за нейнитѣ защитници Русия се явява само въ дѣвственна чистота и съ безпредѣлна любовь.

Казватъ ни, че Русия освободила Гърция, Сърбия и Романия. Преди всичко, това фактически е невѣрно. Гърция е освободена отъ съединенитѣ английска, френска и руска флоти, при което последната имаше второстепенно значение; освободиха я сухопжтнитѣ френски войски и въстанието на самитѣ гърци. Освобождението на Сърбия се дължи най главно на самитѣ сърби, а Романия винаги е била полунезависима Каква е тогава заслугата на Русия при освобождението на тия три държави? Вижда се, тази, че не ги е завладѣла? Но да го направи тя нѣмаше физическата възможность: да го постигне тя трѣбваше да мине презъ Австрия и Турция. Обаче постоянната ѝ намѣса тамъ показва, че именно подобна мисъль е ржководила нейнитѣ дѣйствия. Ако не тя е дала свободата на Романия, то не веднажъ се е опитвала да я отнеме.

Тъй въ 1843 год. Николай I нахлу въ Романия съ войскитѣ си подъ предлогъ да спасява реда отъ либералната революция. Едвамъ следъ кримското поражение великитѣ държави на сила сж я пропъдили отъ тамъ, като сж повърнали на Романия още отнетата ѝ по-рано отъ руситѣ Бесарабия. Следъ последната ѝ война противъ Турция, Русия отново си взима тази провинция, отъ благодарность за онази помощь, която ѝ оказаха романскитѣ войски и то въпреки предварителното ѝ задължение, да не накърнява цѣлостьта на романската територия. Другъ пжть, въ 1806 г., Русия окупира Молдавия съ очевидното намѣрение да не я напусне никога, ако не сж били войскитѣ на Наполеонъ I да я принудятъ къмъ това. Въ Сърбия, за да свали отъ престола Карагеоргевича, тя е пратила свой специаленъ комисарь, като е приготвила и една 20 хилядна армия да го последва.

За своитѣ цели Русия винаги е подбуждала християнитѣ къмъ въстание, да ѝ послужатъ въ войнитѣ противъ Турция. Но тя е постжпвала най измѣннически, когато тѣ сж въставали не по нейна воля. Въ началото на кримската война единъ особенъ руски агентъ занесълъ въ Гърция 300,000 рубли и наставление, да организира въстанието. Въ Букурещъ тя испратила 16,000 пушки за сжщата цель. Въ Сърбия и Черна Гора сжщо отишле нейни агенти. Обаче когато въ 1822 г. гърцитѣ се дигнали сами, съ оржжие

въ ржка, противъ Турция, Русия остава последната свободна да исколи около 25,000 души само на островъ Хиосъ. Въ 1828—29 г. една голѣма доброволческа чета отъ българи е много помогнала на Дибича Забалкански да превземе Силистра. Но когато войната се свършва безъ никаква полза за българитѣ и тѣзи поисали да продължатъ въстанието, Дибичъ се обърналъ къмъ тѣхъ съ думитѣ: „българе, стойте мирни, че ще обърна топоветѣ си срѣщу васъ". Преди последната „освободителна" война, Русия подбуди Босна и Херцеговина къмъ въстание, и когато Александръ II обявилъ войната, въ неговия манифестъ е казано, че съ „сълзи" на очи той отивалъ да освобождава, между другото, и тѣзи двѣ нещастни провинции. Обаче, цѣла година преди да се пролѣятъ тѣзи сълзи, Русия въ особна конвенция бѣше вече продала на Австрия отечеството на босно-херцеговинцитѣ.

За сжщитѣ цели, Русия не е испущала случая да хвърли ябълката на раздора вече между „освободенитѣ" отъ нея народи, — за „да се пържатъ въ собственното си масло" и да подготвятъ почвата за нейната намѣса. Тъй напр., тя подъри на Австрия двѣ сръбски провинции, за да обърне очитѣ на Сърбия къмъ Македония; даде на Романия Добруджа, за да насочи България противъ отвъдъ дунавското кралство. Отъ друга страна, какъ тя е разбирала своята „освободителска" роля, показва и обстоятелството, че колчимъ войскитѣ ѝ сж влизали въ Турция, тѣ сж грабили, горили и опустошавали земитѣ на християнскитѣ раи. Примѣри за това изобилватъ въ книгата на Раковски.

Колкото за България, тя, наистина, дължи своето освобождение на руското оржжие. Това е фактъ и него русофилитѣ посочватъ за най-силния си аргументъ. Обаче отъ простия фактъ да се вади заключение за чистотата на рускитѣ стремежи, може да го направи само ограничения умъ на русофила. Въ дѣйствителность, освобождението не бѣше, освѣнъ неизбѣжно следствие отъ цѣлата руска политика на Истокъ: чрезъ нашата свобода тя е гонила нашето заробване; съ независима България тя е искала да създаде едно орждие за своитѣ завоевателни цели. Но да сполучи това тя е можала само подъ формата на една „освободителна война". Чрезъ нея тя си повърна влиянието въ Турция, изгубено въ кримското поражение, плюсъ нѣколко турски провинции, заробени за нова смѣтка. Повече тя не можеше да направи, безъ да се натъкни на нѣкоя нова европейска коалиция. До колко искренно е искала Русия нашата независимость, показва фактътъ, че санъ-стефанския договоръ за велика България бѣше само една игра. Въ нейнитѣ очи той е ималъ случаенъ характеръ, а свикването на берлинския конгресъ е било рѣшено единъ мѣсецъ преди подписването на сжщия договоръ. Въ завоевателния характеръ на освободителната война ни убеждава и раскритието на следующия фактъ. Още презъ 1876 г. Русия и Австрия се съгласили, последната да вземе Босна и Херцеговина, като остави първата свободна въ България; а на следующата година това съглашение премина въ формаленъ дого-

воръ. „Ако на това споразумение съ Австрия—казва г. Татищчевъ единъ отъ най-довѣренитѣ руски дипломати — бѣше писано да се осѫществи н а п ъ л н о . ., значението на Русия всрѣдъ неговото (на Балк. Полуостровъ) население вѣчно би се сложило на широки и несокрушими основи"; съ други думи, Русия за вѣчни времена би останала господарка на „освободенитѣ" и „признателни" българи. Но ако то се не сбѫдна, Русия прибѣгна до по-малкото: на берлинския конгресъ тя поиска, щото нейнитѣ окупационни войски да останатъ въ България поне двѣ години. „Коварната" Австрия, обаче, не сдържа думата си, а мина къмъ противницитѣ на Русия, като си задържа, разбира се, подаренитѣ отъ нея сръбски провинции. Тъй щото оставени само на Русия, българитѣ не биха имали днесь нито св. стефанска, нито берлинска България. Интересното е, че още цариградската конференция е начертала границитѣ на една по-голѣма България, съ Добруджа и Нишъ. Въ Санъ-Стефано Русия отне отъ българитѣ тия двѣ области отъ излишно доброжелателство. Но, макаръ и само на книга, тѣ добиваха все повече, отъ колкото въ проектитѣ за дѣлбата на Турция, дѣто България се просто присъединяваше къмъ „великата руска земя".

Следъ освобождението на първата задача на Русия бѣше, поне какъ по-яко да затвърди своето влияние въ България и при новитѣ условия да тури своето господство на „широки и несъкрушими основи". Тя даде българската войска въ рѫцѣтѣ на свои офицери— подъ властьта на единъ военънъ министеръ, „генералъ на руска служба, назначаванъ отъ господарь-Императора". Самия князь не бѣше освѣнъ нейнъ началникъ, дошелъ въ България временно, до дѣто не бѫде замѣненъ отъ единъ руски комисаръ. Най напредъ Русия се постара да го обезличи; фактически управляваха нейнитѣ дипломатически агенти, които разиграваха една или друга партия, споредъ момента, коя повече е била пригодна за тѣхнитѣ замисли. Въспитанъ въ консервативенъ духъ, князъ Александръ, още отъ дохождането си, започна да мисли за измѣнението на конституцията изработена отъ учредителното събрание. Русия се въсползува отъ това и князьтъ ѝ послужва за орѫдие да извърши преврата въ 1881 г. Че превратътъ бѣше руско дѣло, неможе да се съмнява никой, който е запознатъ съ тогавашното поведение на петербурското правителство. Въпросътъ за преврата е билъ разискванъ въ руския министерски съвѣтъ и отъ тамъ е била дадена телеграма до Батембергъ, че „рѫцѣтѣ му сѫ свободни". Веднъжъ конституцията унищожена, испъква на сцената г. Хитрово, руския агентъ въ София и внушава на княза, че той трѣбва да се издължи за оказаната му помощь. Въ рускитѣ планове превратътъ имаше значение, да се даде всичката власть на княза и отъ него постепенно да мине въ руски рѫцѣ. Но князь Александръ не можа да стане напълно руски агентъ, а затова Русия не се забави да обърне орѫжията си лично противъ него, и завърза нишкитѣ на едно съзаклятие, което най сетнѣ го свали отъ престола.

Това би станало по-рано, ако не бѣше съединението на двѣтѣ

България, което временно отвлече вниманието на Русия и се насочи не вече лично противъ княза, а противъ едно национално дѣло. Тя се обявява рѣзко противъ съединението и на нѣколко пѫти подканя Портата да окупира Източна Румелия. Това не сполучила, тя потърсва друго срѣдство — подбужда заедно съ Австрия, краль Милана да отвори войната, а въ предвечерието на последнята оттеглюва офицеритѣ си, като била урѣрена, че безъ тѣхъ българската войска ще бѫде побѣдена. Най-сетнѣ тя подписа въ Цариградъ протокола, който признава българския князь за генералъ губернаторъ на Румелия, по срѣщу формалното обѣщание на министра на външнитѣ работи Цановъ, че Батембергъ ще бѫде свалепъ.

Това най-сетнѣ и стапа. Участието на Руссия се издаде отъ самитѣ ѝ представители. Цариградския агентъ Нелидовъ се е хвалилъ, че детронацията на князь Александръ струвала на Руссия само 300,000 л. Българскитѣ офицери, които изиграха въ случая ролята на доброволни стражари, бѣха просто нейни орѫдия. Самия тогавашенъ президентъ министръ г. Каравеловъ, безъ да разбере сѫдбоносния моментъ, въ който е билъ повиканъ да управлява, е билъ посвѣтенъ въ всичкитѣ ѝ кроежи. Но най-ясно се издаде самата руска дипломация съ своитѣ дѣйствия. Когато Батембергъ бѣше вече заминалъ за границата, руското правителство настоятелно искало отъ Портата, да се испрати въ България единъ руски замѣстникъ да остане тукъ за неопредѣлени времена, да направи изборитѣ за великото народно събрание, и тогава само да се рѣши въпросътъ за българския престолъ, разбира се, пакъ подъ негова диктовка. Въ сѫщото време у насъ се явява генералъ Каулбарсъ, въпреки берлинския договоръ, като руски комисаръ, и предлага на министритѣ цѣлъ редъ отъ искания, между които и незабавното освобождение на офицеритѣ съзаклятници. Когато великитѣ сили енергично се въспротивили на руското стремление, Русия се залавя да организира военнитѣ бунтове, а задъ граница поддържа съ субсидиитѣ си извѣстнитѣ емигрантски вѣстници. Задачата на последнитѣ, както и на бунтоветѣ, е било да предизвикатъ безредици въ България и рускитѣ войски, готови подъ командата на генералъ Абрамовичь, да дойдатъ да „въдворяватъ реда". Въ тая анархия Русия виждаше единъ благоприятенъ моментъ да постигне голѣмото си желание, като тури българската корона върху главата на руския царъ, — идея, старателно проповѣдвана и поддържана отъ нея презъ всичкото време на междуцарствието. Но и този пѫть тя трѣбваше да претърпи пълна несполука.

Тази несполука съ русофилската емиграция да тури кракъ въ България е и главната причина, която докара „помирението" на Русия. Ако ней бѣ не възможно чрезъ князогонството да спечели, то дали тя не ще бѫде по-щастлива, като стѫпи направо въ сношение съ самото българско правителство? Нейнитѣ политици отговорили въ утвърдителна смисъль. Отъ друга страна, при заплетенитѣ отношения въ Турция, подрѫжката на България ѝ става още по-не-

обходима, когато иначе тя може да бѫде опасна, въ случай че вземе страната на Англия. Помирението, следователно, отвори изново вратитѣ на руската намѣса. Съ каква цѣна кн. Фердинандъ го е купилъ и дали не е свързалъ нѣкой воененъ съюзъ, това документално не може да се докаже. Но че тази цѣна е голѣма и че България е ангажирана въ единъ подобенъ съюзъ, ний не се съмняваме. Нѣкои отъ следствията на помирението сѫ вече предъ очитѣ ни. По искането на Русия вече сѫ отстранени двама министри; князь Фердинандъ зачисли въ българската войска съзаклятницитѣ офицери, държани до сега на руска служба; намѣсата отива даже до тамъ, че нейния агентъ г. Бахметевъ присѫтствува въ засѣданията на министерския съвѣтъ въ София, както бѣше и въ времето на преврата. До кадѣ тя ще сигне, положително не може да се предсказва; но не е далечь отъ ума, че руското влияние отъ день на день ще се усилва и при едно износно стечение на обстоятелствата Русия ще съумѣе да ни наложи своето господство: Днесь, напр. тя иска работи; каквито се е стремила да прокара по време на гръцко-българската черковна распря: тя иска унищожението на схизмата и поставянието ни подъ духовната власть на фенерскитѣ калугери; отъ друга страна тя поддържа сръбската пропаганда противъ българитѣ въ Македония и не ще бѫде чудно, ако единъ день наложи една война, при която България, съсипана, ще дойде сама въ рѫцѣтѣ ѝ. Това се диктува отъ русскитѣ интереси, както не веднъжъ имахме случая да се увѣримъ въ течението на този ни прегледъ.

Следъ всичко това едва ли ще се намѣри разуменъ човѣкъ, който сериозно да вѣрва поне въ една отъ добродѣтелитѣ на руската дипломация. За насъ става ясна всичката фалшивость на русофилската доктрина, която нито едно доказателство тя не може да ни посочи, което да не рухва при най малкото докосвание на историческата справка. За руското доброжелателство историята мълчи, но за руската завоевателна политика говори и говори много високо. Най силния аргументъ на русофилитѣ, че Русия ни е освободила, за да бѫдемъ свободни, се разбива въ желѣзната логика на рускитѣ интереси. Последнитѣ изискватъ да ни иматъ на руския пѫть къмъ Цариградъ и нищо не може да ни увѣри, че Русия не ламти за Цариградъ. Напротивъ, всичкитѣ ѝ стратегически и търговски интереси я тласкатъ на тамъ. Дарданелскитѣ проливи сѫ ключътъ, съ който тя ще затвори за себе си Черното Море, придобито до сега съ цѣлъ редъ войни; тогава за нея става напълно безопасно да държи въ него силна флота, готова винаги да излѣзе въ Средиземното море и отъ тамъ да заплашва европейскитѣ брѣгове, а най важното, при сгодния моментъ — да тури рѫка върху суезския каналъ и да излѣзи въ всичката си сила предъ Индия, дѣто вѣковното ѝ съперничество съ Англия я вика да огради своитѣ владѣния въ Азия. Само непроницаемото невѣжество и гешефтмахеритѣ въ политиката могатъ да твърдятъ, че Русия ще се откаже нѣкога отъ тоя си планъ, освѣнъ ако не бѫде разбита и вкарана въ едни скромни граници. И ако Русия ни е освободила, преди да успѣе и още не

може да ни завладѣе, за това трѣбва да се благодари на спасителния за насъ Цариградъ, ядката на антагонизма между Европа и Русия.

Но тъй отчетливо да виждаме въ книгата на историята ний не бихме можели никога, ако самата история разбирахме по русофилски маниеръ. Ако ний съзираме само отдѣлнитѣ факти и ги разгледаме чрезъ призмата на руското безкористие; ако такива крупни събития, каквото бѣше освобождението на България, не изучваме въ свързка съ предидущитѣ и последующитѣ, то цѣлата руска политика ще ни се представи като хаосъ отъ противоречия, дѣто русофилствующитѣ котаци могатъ спокойно да дрѣматъ, но ний не ще бѫдемъ въ състояние да се издигнемъ до разбиранието на сѫщинското имъ историческо значение; въ такъвъ случай самата наша логика ни принуждава да схващаме само отдѣлнитѣ моменти, а споредъ това и нашето обяснение да носи чисто случаенъ характеръ; ний сме положително безсилни да си дадемъ ясенъ отчетъ за рѫководящитѣ нишки на руската политика. Именно въ това се и състои рѣдката заслуга, която прави книгата „Русия на Истокъ". Тя ни освобождава, така да се каже, отъ тиранията на отдѣлнитѣ моменти. Тя ги пречиства отъ всичкитѣ имъ идеологически окраски и за добродѣтелитѣ на българската „освободителка" дава мѣсто само въ областьта на легендитѣ. Авторътъ проследжа руската политика стѫпка по стѫпка, посочва взаимната свръзка на нейнитѣ дѣйствия и деспотическа Русия испъква предъ насъ въ всичката си голота. Като своя дѣдо, Сава Раковски, той бичува беспощадно; но като последователь на историческия материализмъ, той имаше въ рѫцѣтѣ си несравнено по силно орѫдие отъ ония на старитѣ наши дѣйци и ний не вѣрваме, самитѣ русофили, следъ прочитанието „Русия на Истокъ", да не почувствуватъ срамътъ на челото си. Д-ръ Раковски изучва не само общеизвѣстнитѣ събития, но се впуща и въ най тъмнитѣ кюшета на руската дипломация и розоблачава нейнитѣ задкулисни игри; навредъ той внася свѣтлината на фактитѣ, черпени отъ руски, английски, френски, нѣмски, ромънски, и български източници. При обработката на самия материалъ ний забелѣзваме само, че той не еднакво сполучливо е распредѣленъ между отдѣлнитѣ глави, и това кара читателя да се връща тукъ-тамѣ на разгледани веднъжъ теми, — обстоятелство, което се дължи на късото време, располагано отъ автора и което не може ни най малко да накърнява голѣмитѣ достоинства на книгата.

Съ нашия прегледъ ний се постарахме да дадемъ едно възможно по-пълно представление за нея. Но, разбира се, ний не можахме да проминемъ, освѣнъ по-важнитѣ мѣста; маса данни оставатъ не спомѣнати; цѣли глави — не засѣгнати. Най доброто представление ще има читательтъ, когато прочете самата книга. Тука ний можемъ само да поздравимъ българската историческа литература съ появяването на такова цѣнно изследвание.*) Г. Г.

---

*) Нека не пропуснемъ да спомѣнемъ, че издательтъ на книгата не достатъчно се е постаралъ да се направи една внимателна корекция на книгата; печатнитѣ погрѣшки изобилватъ, и особно има думи, изопачени, което кара читателя самъ да ги отгатва.

Пиеръ и Жанъ романъ отъ *Гюи де Мопасанъ*. Превели отъ френски Б. А. и Д. К. 1898 г.

—

Името на Гюи де Мопасанъ става все по-популярно въ нашата литература. Това се обяснява, първо, съ извънредното желание на нашитѣ преводчици да простиратъ своитѣ оскѫдни сили въ обогатяване, съ преводи, художествената ни литература и, второ, съ това, че Мопасанъ е писатель, който, съ своитѣ произведения, изобразявайки живота такъвъ, какъвто си е въ дѣйствителность, безъ всѣкакво замаскирование, кара четеца самъ да се замислюва върху отдѣлнитѣ типове, психологията на които представлява голѣмъ интересъ за всѣкиго. Не ще съмнѣние, отъ друга страна, че тѫзи си популярность той — Мопасанъ — дължи още и на своята обективность. Чистия анализъ, който нѣкои писатели внасятъ въ белетристическото произведение е твърдѣ неумѣстно ; анализътъ, преди всичко, изисква едно строго распредѣление на характеритѣ и сюжетитѣ — мимоходомъ трѣбва да се забелѣжи, че туй сѫщото е необходимо да се спазва и при обективния романъ — той (анализа) предполага тѣзи характери и сюжети да бѫдатъ расчепкани отъ автора на произведението отъ всички страни, безъ да се остави нѣкоя страна неосвѣтлена, изисква още ситуацията на всѣко лице въ това или друго дѣйствие да е обяснено на четеца отъ самия авторъ. „Споредъ привърженницитѣ на анализа — казва самъ Мопасанъ — писателитѣ трѣбва да създаватъ само произведения вѣрни, точни, пълни съ блѣнове и мечти, произведения у които въображението и наблюдението се смѣсватъ така, както философътъ, кога съчинява психология, излага причинитѣ, като ги следи въ най-отдалеченото имъ начало, за да отговори на всички въпроси за тѣхнитѣ стремежи и да отличи всички движения на душата, която постѫпя подъ натиска на интереситѣ, страститѣ или инстинктитѣ.“ Че всѣки единъ списатель е длъженъ да създава произведения вѣрни и пълни това е една аксиома, на която да се измѣни ще рече да се измѣни на самата установена техника за съчиняване на поетическитѣ произведения. Но подобна вѣрность и пълнота, „пълни съ блѣнове и мечти“ — за каквито мечтаятъ привърженцитѣ на строгия анализъ — сѫ фиктивни. . . Безъ друго, такъвъ романъ има своитѣ прелестни страни, но защото писателя мѫчно може да се откаже отъ своята субективность, то, предъ видъ на това, че той, въ всѣки случай, би внесълъ макаръ и една малка доза отъ последната, предъ видъ на това строгия анализъ навсѣкадѣ въ белетристическитѣ произведения е недупустимъ. Представете си едно произведение, въ което да е внесенъ строгия анализъ на сюжетитѣ. Автора, като всѣки анализаторъ, обяснява, въ най-тънкитѣ подробности, всѣко отдѣлно явление, излага неговитѣ причини, неговата обстановка, положение и т. н., дава вѣрна (споредъ него) картина на лицата, описва тѣхнитѣ характери и въ особенности, съ силата на своя анализъ, съпоставя отношенията на типатѣ ед-

но къмъ друго. Какъ би се отразило всичко това върху произведението? Първо, така, че щѣхме да имаме, отъ една страна, едно произведение доста пълно, защото и най-незначителната дребнавость не е оставена, безъ да бѫде разработена, второ, на характерите щеше се даде по-голѣма очертаность, трето, всѣко явление ще представлява нѣщо по пълно и завършено, четвърто, най-после, общата тенденция на произведението щеше да бѫде насочена и опредѣлена по отъ друга страна, всичко това, което ще представлява нѣщо цѣлно — стига автора да е притежавалъ строго философско гледище — ще бѫде затъмнено отъ тѣзи „блѣнове и мечти," които „чистия анализъ" изисква; всичко това ще бѫде замаскирано, тъй като субективностьта, която съзнателно или несъзнателно ще се внесе въ произведението, ще укаже най-голѣмо влияние върху самата му тенденция. . . Още повече, когато не се обръща толкова голѣмо внимание на дѣлата и фактитѣ, които сѫ материала за попълнението на съчинението. Чистата и строга обективность избѣгва тия нѣща въ тѣхнитѣ подробности. Тя така сѫщо се нуждае отъ анализъ и т. н., но това не е сѫщественния ѝ елементъ, — тя все така се придържа строго о своитѣ ясно очертани рамки. Ако първия редъ романи, за който току що говорихме, изобразяватъ дѣйствителностьта окрѫглена, въ нейнитѣ подробности, съ помощьта на фантазията, блѣноветѣ и мечтитѣ, то напротивъ, втория видъ романъ, ни представляватъ произведения взети изъ самата дѣйствителность, изъ самия животъ, и окрѫглени пакъ отъ самата дѣйствителность. Тука вече обективистътъ-романистъ се старае да ни изобрази едно явление или епоха така, както си е, безъ всѣкакви искуственни накити, ако не се земе въ внимание художествената форма, въ която ще бѫде облечено произведението. Събитията, които въ извѣстно време сѫ се разигравали и лицата, които сѫ били или се считатъ за стожоре на извѣстни дѣйствия въ подобенъ родъ романи се оформяватъ ясно, най-добрѣ се дава възможность на читателя самъ той да вади своитѣ правилни заключения за тѣзи събития и лица, следъ като му сѫ представени и самитѣ причини на всѣко дѣйствие и събитие. Въ такъвъ случай читателя самъ трѣбва да открие психологията на героитѣ въ романа, защото, въ това отношение, той трѣбва да очаква съвсѣмъ малко отъ автора. Дѣйствително, тенденцията пакъ си се опредѣля отъ автора, иначе не може и да бѫде, но пакъ за това именно той не е обязанъ да ни каже съвсѣмъ ясно и открито всичко, което сами ний трѣбва да намеримъ. . . съ една дума, автора не е длъженъ в с и ч к о да е написалъ на челото си — макаръ и да изискваме испълнението отъ негова страна на други нѣкои елементарни условия — и отъ тамъ на готово да го земаме.

Романътъ „Пиеръ и Жанъ" не може да се земе за шевдьоврь, както не може да се сматря и за Богъ знае какъвъ цѣненъ вносъ въ нашата художественна литература, но отъ друга страна, като обективно изображение на едно характерно явление изъ живота на френското общество — той заслужава нашето внимание.

Тука читателя — говоримъ за заинтересувания читатель — ще може да вникне въ съпружескитѣ отношения на едно семейство заразено отъ скрупулитѣ на недовѣрчивостьта единъ къмъ други, ще вникне въ характеритѣ на горнитѣ, а така сѫщо ще може да проследи условията, които сѫ създали тия характери и относителностьта между последнитѣ. . . Туй е една леснотия, която може да даде само обективния характеръ въ произведението, тъй като, автора не е ималъ за цель да ни претрупа съ всевъзможни субективни примѣси, но, рѫководимъ отъ техническитѣ особенности при създаванието на творението си, представилъ е презъ очитѣ ни такива характери и типове, каквито сѫ били създадени отъ грубия и покваренъ въ мерзости животъ. . . представилъ е предъ нашитѣ очи събития фабрикувани не въ мечтитѣ и блѣновeтѣ на слабитѣ умове, а въ самата дѣйствителность.

Главнитѣ герои въ произведението сѫ Пиеръ и Жанъ, около които се върти цѣлата развивающа се драма. Да се позанимаемъ съ тѣхъ. — Пиеръ е петь години по-голѣмъ отъ Жанъ. Баща му Роландъ, единъ „дебелъ, пуздравъ и доволенъ човѣкъ“ е билъ „бижутеръ въ Парижъ“, но послѣ се настанилъ да живѣе само отъ своитѣ ренти. Любимото му занятие въ това време е било риболовството. Майка му пъкъ не е представлявала нищо повече отъ една кокетка съ непредвидени любовници. . . тя е жена, която, като не е питаала дълбока съпружеска любовь къмъ своя мѫжъ, се е отдала на любуванията на единъ капиталистъ съ доста голѣми имания. За нея автора на романа казва: „тя обичаше да чете романи и стихотворения не заради тѣхната художественна цель, но заради меланхолическото и нѣжно настроение, което тѣ възбуждаха у нея . . . (q). — Живота на двамата съпрузи е билъ незавиденъ. При такива условия понятно е какви дѣца могатъ да се отгледатъ, независимо отъ това, че и майката, и бащата сѫ хранили голѣма обичь къмъ своитѣ синове. Пиеръ е докторъ не медицината и то спечелилъ е, или по-добрѣ ще бѫде да се каже — настанилъ се на тая професия, следъ като е „променилъ цѣла дузина различни занаяти“ (3). Сѫщо така той е „пъленъ съ утопии и философически идеи“. Но, както самъ автора се изразява на стр , 3. при всичко че е възторженъ, той е типъ на „памето-злобието“. Жанъ съ титлата лисансие по правото, напротивъ, е кротъкъ, по добродушенъ отъ брата си и по обиченъ отъ своитѣ родители. Но въ това именно се крие и зародишътъ на бѫдѫщитѣ свади и недоволства, които ще има да се породатъ. Случайни обстоятелства докарватъ работата до тамъ, че двамата братя, които живуваха добрѣ, започнаха да се мразятъ и хулятъ. Г-жа Роземили—жена вдовица съ извратени женственни качества, е предметъ на тѣхната умраза. Двамата братя си съперничатъ, кой да е спечели на своя страна. Жанъ най-после сполучва. Пиеръ, по-голѣмия братъ, негодува. Но не стига това. Върху развиваюшата се рана се прилѣпва микробътъ на подозрѣнието. Работата е такава, че Жанъ става наследникъ на имението на богатия г-нъ, който бѣше любовникъ на неговата майка. Туй е цѣла га-

танка. Пиеръ отъ завистъ започва да се съмнѣва и въ главата му никватъ мисли и въпроси все по-тревожни и обезпокоителни. Необяснимо е за него, какъ така единъ човѣкъ, който нѣмаше нищо „общо" съ неговитѣ родители, възлага наследството на неговия братъ. Обяснимо ли е това? се пита той. И въ сѫщото време, когато Жанъ мечтае за бѫдащата си наредба и идеализирва своя спружески животъ съ г-жа Роземили, която му бѣше вече обещала, че ще се венчае съ него, стига родителитѣ му да сѫ съгласни, Пиеръ се озлобява още повече, подозрѣнието му, че на Жанъ работата, а следователно и на г-жа Роландъ, не е чиста, зема безгранични размѣри... Той ходи, мисли и като змия се къса въ собствената си кожа. По право, него го мѫчи грамадното наследство на Жана едно, и друго, на което той отдава най-голѣмо значение — мисъльта, подкрепена и отъ хорски думи, че брата му е отъ Маршалътъ. Какъ да се обясни тази любовь на Маршалътъ къмъ Жана и тази „превързанность" къмъ неговото семейство, ако не съ тайнитѣ сношения на майка му съ този господинъ? — Подземното ръмжение на Пиера постоянно набира сили, за да изригне изъ единъ пѫть, като вулканъ... Той постоянно е сърдитъ и съ бѣгли думи, всѣкидневно, дава на своитѣ родители да разбератъ, че тѣхната честь е опозорена. Една вечерь, въ минутата, когато Пиеръ е въ най-голѣмо мрачно настроение, между баща му Роландъ и него, се завързва единъ много интересенъ разговоръ, който, може да се каже, дава досущъ сѫдбоносенъ край на трагическата развръзка, която ще има да стане следъ нѣкой день. Ето и самия разговоръ:

— За какъвъ диаволъ изглеждашъ блѣденъ като мъртвецъ? Това съмъ забѣлѣзалъ отдавна, казва бащата.

Доктора отговори:

— Причината за това е „че азъ чувствувамъ извънредно тѣжестьта на живота.

Старецътъ нищо не разбра отъ това и съ единъ опечаленъ образъ, каза:

— Наистина, то стана вече твърдѣ много. Откакъ имахме щастието да получимъ това наследство, изглежда като че цѣлия свѣтъ е нещастенъ, като че ли ни се е случило нѣкое нещастие, като че ли ний оплакваме нѣкого!

— Наистина, азъ оплаквамъ нѣкого каза Пиеръ.

— Ти? Кого оплаквашъ? пита Роландъ.

— О! едного, когото ти не познавашъ и когото азъ обикнахъ много.

— Безъ съмнѣние, нѣкоя жена!

— Да, една жена.

— Умрѣла!

— Не, нѣщо по-лошо, изгубена.

— Ахъ! (стр. 98).

Всичкия този разговоръ майката на Пиеръ го слуша и отъ това ѝ стая болна. Но трѣбва да се забелѣжи, че пъкъ на Пиера това му е и цельта; той иска да се искаже, и търси всевъзможни

случаи да докаже на своя братъ, майка и баща, че ако сж скалпили своята семейна честь, то тѣ не трѣбваше да приематъ наследството на Маршалътъ, защото сѫмнѣнието на хората се увеличава и ги кара да пращатъ по адресъ на тѣхъ всѣкакви оскърбителни думи... Пиеръ иска да докаже и на Жанъ, че самъ той е направилъ най-голѣмата грѣшка, като не се е отказалъ отъ наследството. Той всѣки часно, съ бѣгли думи, му дава да разбере, че негова братъ, не само че му „завижда", но още че е озлобенъ къмъ него. Той (Пиеръ) е готовъ на всѣка минута да му каже: „Жане, ти не трѣбва да приемашъ това завѣщание, което утрѣ може да стане причина да подозиратъ майка ни и да я похулятъ". Но Жанъ вече е сталъ собственникъ на наследството. Какво да прави, за да искаже съвсѣмъ ясно своето негодувание? На майка си, която му обещава „хубавичъкъ департаментъ" и пр. той отговаря: „О, азъ ще постигна всичко чрѣзъ трудъ и постоянство". А туй е все малко казано. — Драмата следва своя логически пжть и ний присжтствуваме на самата трогателна развязка: двамата братя сж въ разгара на започнатия конфликтъ. Жанъ обвинява Пиера въ зависть и др. п. Пиеръ кипва. „Всичко това, което се бѣше натрупало въ него отъ нѣколко време — безсиленъ гнѣвь, сѫкрушена умраза, обуздано възмущение и мълчаливо отчаяние, всичко това бликна въ главата му и го заглуши, както единъ приливъ на кръвьта".

— Млъкни, млъкни най-сетнѣ казва Пиеръ на брата си.

— Не, . . . азъ ще строша ядовититѣ ти зѫби! Азъ ще те принуда да ме уважавашъ.

— Да уважавамъ тебе? казва Пиеръ.

— Да те уважавамъ . . . тебе . . . който опозори всички ни, чрезъ своята ни алчность!

— Какво каза? — Повтори . . . повтори? . . . .

— Казахъ, че никой не би се съгласилъ да наследи имота на единъ човѣкъ, когато се счита синъ на другъ. — Жанъ не разбира нищо, иска повторение и Пиеръ продължава:

— Азъ казахъ това, което всичкитѣ хора шепнатъ и разгласяватъ, и именно: ти си синъ на човѣка, който ти е завѣщалъ това богатство. Е добрѣ! единъ честенъ човѣкъ не би се съгласилъ да получи едно наследство, което позори майка му". (125). Съ тѣзи нѣколко думи Пиеръ исказва всичкитѣ си „вълнения, подозрѣнията си, разсѫжденията си, своята увѣренность и историята на портрета" на маршала, който приличаше на Жана... Огношенията на семейството ставатъ още по-обтѣгнати отъ тая минута, врѫзкитѣ се раскъсватъ на вѣки и сега г-жа Луиза и Жанъ търсатъ случай да откъснатъ Пиера отъ себе си. Тѣ сполучватъ, като го настаняватъ на единъ пѫтующъ параходъ за докторъ. . . Съ това се свършва всичко. Жанъ — този разглѣзенъ човѣкъ, — е щастливъ, защото, независимо отъ това, че семейната му честь е потѫпкана, той е усигорилъ своето бѫдѫще — да прекарва единъ животъ безгриженъ, охоленъ — едничката му цель. Бащата Роландъ и г-жа Лоиза така сжщо сж спокойни и щастливи, защото сж успѣли да

отстранятъ отъ себе си този, който съ своето присѫтствие, между тѣхъ, нарушаваше тѣхната охолность. Колкото се отнася до самия Пиеръ, то той макаръ и да може да се счита до нейдѣ за удовлетворенъ, — тъй като нѣма да слуша онѣзи постоянни хорски подметания, които биха го привеждали въ раздразнение и непреривни тревоги — но все се „осѫждаше този прѣстѫпнически (?), скитнически животъ само за това, защото майка му се бѣше оставила на милувкитѣ на единъ другъ човѣкъ“. „Той вървеше напредъ, казва автора, притиснатъ отъ товара на една тѣжка меланхолия, която обикновенно налѣга ония хора, които напущатъ отечеството си“.

Второстепеннитѣ лица на романа, съ исключение г-жа Розенили — доста благоразумна кокетка и обладателка на мѫжкото чувство, не играятъ много важна роля, но пъкъ за това служатъ да попълнятъ съ присѫтствието си и съ своитѣ жестикулации много сцѣни, които иначе биха остали непопълнени.

Превода на нѣкои мѣста е не ясенъ и претрупанъ съ извънредно много необясними думи. При все това романа може да се прочете отъ всѣки и то безъ всѣкаква вреда, защото отъ него ще се види, че и въ нашето общество не липсуватъ всевъзможни Жановци и пр., които се срѣщатъ въ френското. *)

И. К.

Конспектъ по български езикъ, помагало за ученици отъ IV класъ на срѣднитѣ училища. Съставили *Х. М.* и *В. С.* Цѣна 50 стот. Пловдивъ 1898.

—

Конспектътъ съдържа кратки правила и опѫтвания по фонетика, етимология, морфология, синтаксисъ, стилистика, правописни бележки, извадки изъ старобългарска граматика. Както видятъ читателитѣ ни, конспектътъ обема цѣлия материалъ, който трѣбва да се преповтори въ IV класъ заедно съ новия, предвиденъ въ нашитѣ программи съ концентрическитѣ безкрайни крѫгове. Всич-

* Необходимо ще бѫде да отбелѣжимъ, въ забелѣжка, нѣкои неправилности въ преводя, а така сѫщо и такива думи, значението на които е непонятно за българския читатель. На стр. IX четемъ подобно нѣщо: „Нашитѣ очи, уши, мирисъ, вкусове различни създаватъ (к. н.) толкова истини, колкото человѣци има на земята“. Тука има неправилность въ превода. На стр. XIV срѣщаме още по-голѣма неправилность: „Всички други прости, съзнателни труженици, ние не можемъ да се боримъ“ и т. н. По-нататъкъ: . . . „Каня дами, защото обичамъ да общя съ тѣхъ, а послѣ щомъ веднажъ стѫпя“ и т. н. (стр. 1). На стр. 52: „Когато истегли затулката... дѣдо Роландъ силно възбуденъ, на подоби съ уста шумътъ . . .“ Види се преводачитѣ да иматъ съвсѣмъ своеобразенъ говоръ, та сѫ допуснали фразата: „Той слѣзе двата етажа“ (79), „. . . които вървѣха бавенъ линкъ„ (103) и др. т. Въ обяснението на думитѣ се забелѣжва още по-голѣма оригиналность. Ний ще наименуваме само очебиющитѣ отъ тѣхъ. Ето ги: накрѫкъ (VIII), подбуди (X), обходи (XII), маниеритѣ (XVIII), дюна, кабинитѣ (86), фотейлитѣ (90), камината (95), приростъ (103), тамарисъ (105), семплъ (119), компликирани (139), боцмана (158), брекватера (169), реморкьоръ (170) и мн. др Вкусъ паче скромности!

ко това е предвидено въ програмата по български езикъ за IV класъ въ гимназиитѣ ни. Ученицитѣ трѣбва да повтарятъ материала, минатъ въ продължение на три години и да изучатъ още толкова новъ,—не ли се завършва въ IV класъ долний кръгъ на образованието,—отъ тамъ се качва ученика на по горне стъпало. Работата е, какъ се съберѣ всичко това въ главата на ученика и кой ще изложи тоя материалъ въ удобоприемлива форма, щото ученикътъ да може да го усвои добрѣ? Задача не твърдѣ лесна, както виждате. Обикновенно при такива задачи ученикътъ нищо не повтаря, а учителя минава надвѣ-натрѣ новия материалъ, като остая на добросъвѣстнитѣ да разбератъ, че повторението е необходимо за туй, сами да се подканятъ. Може и да разбиратъ нѣкои отъ тѣхъ, може нѣкой и да повтори нѣкои правила и други; но представете си, че въ продължение на шесть години вий сте учили съществителни, прилагателни, глаголи, точки и запитаи: се същото, се същото всѣка година. И мислишъ, че знаешъ, и нищо не помнишъ, искашъ и да повторишъ, и цѣлъ купъ книги трѣбва да преобърнешъ, за да намѣришъ едно отъ тия правила, да изгубишъ може единъ часъ и повече, а ти е умръзнало това запомнѣние наизусть правила, правила безъ край, и си убѣденъ вече въ безполезностьта на такова запомнѣние, защото се забравятъ, щомъ си ги запомнилъ, пакъ и нѣма по сухо отъ граматически правила. Тогазъ всѣки преподаватель ще се убѣди, че при най-голѣмо желание и добросъвѣстность отъ страна на ученицитѣ не могатъ да повторятъ миналия материялъ, не могатъ да усвоятъ даже най-главнитѣ правила отъ стилистика, стихосложение, историческа граматика, старобългарски. Отъ всичко казано произлиза необходимость, една голѣма необходимость за учащитѣ отъ такъвъ кратъкъ конспектъ, по миналия и новия материалъ по български езикъ, какъвто е разгледвания тукъ конспектъ. Като конспектъ той е пъленъ, даже съдържа нѣщо повече отъ това, що се изисква отъ единъ конспектъ, именно, примѣритѣ въ него сѫ излишни. Конспектътъ служи само да си напомни ученикътъ това, което е изучилъ въ класъ, което му е обяснено вече съ множество примѣри. Примѣритѣ сѫ най-доброто обяснение, но за едно рѫководство на преподаватели, или за единъ учебникъ. Конспектътъ не е учебникъ. Но въ дадения случай може да послужи повече отъ колкото най-добритѣ учебници. Най-добъръ учебникъ по нашето крайно убѣждение може да бѫде тоя, който съдържа най-малко правила. Може да бѫде пъленъ — но кратъкъ. Учебникъ съ множество правила и примѣри само затъмнява и тия слаби представления за предмѣта, които обладава крѣхкий умъ на възпитаника.

Особно по предмета, за който ни е думата, колкото по-малко правила, толкова по-добрѣ, толкова по-твърдо ще се запомнятъ тия правила, за да станатъ достояние на възпитаницитѣ, дордѣ бѫдатъ живи. Ето защо ний сме противъ всѣкакви учебници до петий класъ. Опита ни е научилъ, че колкото по-малко заучватъ ученицитѣ и повече пишатъ, упражняватъ се врѣзъ извѣстни право-

писни правила и положения, толкова по-добрѣ знаятъ, и обратно.

За това по-добра книжка за ученицитѣ отъ тоя кратъкъ конспектъ, предназначенъ за IV класъ, не може да сжде. Следъ като тѣ сж разбрали урока по матерния езикъ въ класъ, остая да си припомнятъ нѣкои дефиниции, за да ги приложатъ на практика въ своитѣ писменни упражнения. Тѣ ще намѣрятъ всички правила и дефиниции въ тая малка книжка, състояща всичко-на всичко отъ 54 странички, които обематъ всичкия материалъ, предвиденъ въ програмитѣ за нашитѣ гимназии.

Учителитѣ могатъ смѣло да изоставятъ всички учебници по български езикъ, които не се поглеждатъ отъ по-свѣстнитѣ ученици, а по некадърнитѣ съвсѣмъ забъркватъ съ учебницитѣ и това, което знаятъ, като запомнятъ безсмислени правила. Въ безполезностьта на такова запомнѣние правила всѣки добросъвѣстенъ учитель, който нѣма нѣкакъвъ интересъ съ книжаритѣ, вѣрвамъ да се е убѣдилъ. Ако той самъ си добрѣ разбира предмета и ученицитѣ му ще го разбератъ отъ неговитѣ обяснения. Всѣко книжно обяснение за ученика е безполезно. Единъ кратъкъ конспектъ, като тоя, ако учителя самъ си не състави, да даде на своитѣ възпитаници, то имъ стига и артисва.

В. Б.

Хронологията на политическата история, цивилизация, литература въ всички времена и народи. В. Шлезингеръ. *Превелъ и допълнилъ Ив. Денчевъ.* Габрово 1898. *Цѣна 1 левъ.*

Хронологията въ историята най-лесно се забравя. Ето защо не само за ученици и за учителитѣ, които се готвятъ за държавенъ испитъ, както казва преводача, но и за всѣки образованъ човѣкъ такава справочна книга му е много необходима. Ако има въ науката една най-широка область, по която се е писало много, на която многобройнитѣ дебели томове съчинения възлизатъ на хиляди екземпляра и въ която влизатъ и литература, като отражение на човѣшкия духъ, на умственното развитие у единъ народъ въ извѣстна епоха, или въ извѣстенъ периодъ, и етнографическо, и географическо описание на страната, и политическо и економическо състояние на народа, и религия, и наука, и всичко, всичко обема историята на човѣшкия животъ. Иди, че запомни годинитѣ поне отъ най-главнитѣ събития въ извѣстна епоха, поне най-главнитѣ представители на извѣстна епоха, кога сж живѣли, дѣйствували и умрѣли. Трѣбва човѣкъ да напълне главата си съ числа на дати, за да запомни поне най-главнитѣ отъ тѣхъ. На такава неблагодарна работа надали ще се съгласи нѣкои.

Особно цѣнни сж отбелѣзанитѣ събития по новата и новѣйшата история паралелно съ успѣха на науката и искуствата. Тъй въ събитията презъ 1873—1877 ний намираме, наредъ съ смъртьта на Напалеона III, Грандъ, президентъ на сѣверо-американскитѣ

щати, народнитѣ университети въ Англия; Крашевски и Сенкевичъ, полски писатели; Челленджерската експедиция свършена въ 1877 г. Това е най хубавото въ тая книжка, че наредъ съ политическата история стои и нѣщо по важно въ историята на народитѣ—хронологията на цивилизацията. Преводача се постаралъ да допълни хронологията изъ нашата история: „1870 учреждение на българския екзархатъ съ султански ферманъ (27 февруарий), Антимъ Видински; 1873. Обѣсването на Левски въ София. 1875. Четата на Ботевъ. Козлодуй и Вислецъ. 1875. Българскитѣ въстания. Турски звѣрства и клането въ Батакъ, Перущица и др. 1897. Убийството на Алеко Константиновъ. Това последнето събитие стои въ графата за напуването на Андре съ балонъ къмъ сѣверния полюсъ. Телеграфиране безъ жици по способа на Маркони. Смъртьта на Алфонсъ Доде. Обсерваторията на Еркеса въ Чикаго".

Отъ тия цитати читателитѣ ни виждатъ, колко е интересна разглежданата тукъ книга. Ний се въздържаме отъ реклами. Нека читателитѣ сами сѫдятъ за книжката. **В. Б.**

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО

Analyse du troisième livre du Capital de Marx. Par. N. Slepzoff. Paris, librairie de la „Revue socialiste," 1898. — Women's cooperative guild. — Научни новини.

Подъ горното заглавие („Анализиране на третия томъ на Капитала") г. Слепцовъ е издалъ напоследъкъ една малка брошура, състояща се отъ 30 страници, но въ която срѣщаме едно доста хубаво характеризиране на прочутото следсмъртно Марксово съчинение. Автора е избралъ единъ много добъръ методъ при излагание на анализа си: той следи крачка по крачка III томъ на Капитала и нъ единъ напълно достѫпенъ езикъ излага учението на Маркса. Брошурата е раздѣлена на шесть глави, които отговарятъ на седемьтѣ части отъ Капитала. Въ нея се разглеждатъ: 1) видоизмѣненията на принадената стойность въ печала, а тая последнята въ срѣдня печала; 2) процентната печала и стремлението й да спада съ економическия напредъкъ; 3) търговския стоковъ капиталъ и търговския капиталъ въ пари; 4) приходенъ капиталъ; 5) въпроса за рентата и най-после 6) взаимната свръзка между рентата, печалата и работническата заплата. Въ общи, но ярки черти, г. Слепцовъ разглежда „грандиозното и истинско научното съчинение, съ което Марксъ допълни и увѣнча Рикардовата политическа економия, на която утвърди основитѣ, разви всичкитѣ въпроси и побѣдоносно разреши всичкитѣ противоречия — между друго въпроса за цѣната и стойностьта и взаимнитѣ имъ връзки — който въпросъ Рикардо не можа да разреши." Като кни-

га, въ която достжпно и ясно се разглежда Марксовото съчинение „което има извънредни заслуги за социализма, понеже го постави на непоколебими научни основи," ний горѣщо я препорхчваме на читателитѣ. Въ нѣкоя отъ идящитѣ книжки на „Ново време" ний смѣтаме да направимъ нѣкои извадки отъ Слепцовѣта брошура.

S.

* * *

Women's cooperative guild. Въ Лондонъ на Leman Steet се намира хубавото здание, което принадлежи на едно английско дружество, което се занимава съ купуванне стоки на едно. На 15 мартъ, 1897 год. въ 3 часа после обѣдъ, това здание почна да се пълни съ публика, и зрителя остава поразенъ отъ една грамадна тълпа жени, която стои при подниматалната машина на това здание. Тая тълпа се увеличава се повече и повече, така щото подниматалната машина не може да успѣе да издига публиката и мнозина сж принудиви да се искачатъ по стълбата, за да идятъ на 5-й етажъ на това здание.

Голѣмата зала, която се намира на този етажъ, е препълнена съ жени. Не е възможно да се отиде до платформата. Като хвърли човѣкъ единъ погледъ, напредѣ му се представя море отъ женски глави. Само тукъ-тамѣ се вижда по единъ мжжъ и то кадѣ вратата.

Вижда се, че това зрѣлище представлява нѣкакво си женско царство, дѣто самитѣ жени играятъ ржководящата роль, а мжжетѣ сж прости зрители.

Това е годишното събрание на Южната Секция на женската Кооперативна гилдия въ Англия. Много отъ събравшитѣ се жени сж облѣчени прекрасно и очитѣ ви не вѣрватъ, че това сж прости жени работнички, или на мжже работници. Както и да е, болшинството сж жени на работническата класса. Събранието се отвори съ единъ адресъ до президента M-rs Aboot, прочете се годишния отчетъ и после генералния секретаръ чете доклада: защо женитѣ работнички се нуждаятъ отъ правото да вотиратъ?

Както по самия отчетъ, тъй и по доклада се явиха твърдѣ живи прѣния. Това което очудва чужденеца, е умението да говорятъ всички умно и логично. Отъ туй се вижда, че ораторитѣ не сж малко. Напротивъ, почти всички зематъ участие въ разискванията и то по такъвъ парламентаренъ редъ, щото слушателя неволно остава поразенъ. Отъ говореното може да се заключи, че всички се отнасятъ сериозно къмъ дѣлото, въ което иматъ силна вѣра. Вижда се сжщо тъй, че тая тълпа е сплотена отъ една и сжща идея.

Презъ януарий, 1893 год., журнала посвѣтенъ на интереситѣ на коорерацията Cooperetive news, отдѣля единъ отдѣлъ за жената и нейното положение въ кооперацията, подъ название Woman's Corner. Г-жа Acland, жената на бившия министръ на Народното Просвѣщение, откри този отдѣлъ съ една статия, въ която ясно е нарисувано положението на жената и мжжа въ кооперацията. При това, казва тя, когато мжжетѣ основатъ нѣкое дружество, казватъ на своитѣ членове: купете, работете, критикувайте, естирайте

и пр., а къмъ жената се обръщатъ само съ думитѣ: иди и купувай. като че само въ това се състои работата на жената! възклицава авторката. Но нима ний не можемъ да отидемъ по-нататъкъ? Нима не можемъ да имаме свои митинги, свои четения и пр.?

Идеята за разширение ролята на жената въ кооперацията, намѣри голѣмо съчувствие въ числото на женитѣ и въ сжщата година още се основа особенна кооперат. женска лига, която въ началото е брояла около 50 члена. Тая лига наскоро се преименува Women's Cooperative guild. Първия циркуляръ, който издаде лигата, обяснява цельта ѝ така: 1) да се распространяватъ свѣдения за въ полза на кооперацията; 2) да се възбужда интересъ къмъ кооперацията на лица, на които е вече извѣстна ползата отъ нея; 3) да се стреми за подобрение положението на жената въ всѣко отношение. — Лигата почна бързо да се развива и уголѣмява, тъй щото въ 1886 год. е имала вече 25 клона съ по 800 члена. Английския Кооперат. Съюзъ (Cooperative Union), като призналъ огромната полза, която принася речената лига, презъ тая година ѝ подарилъ 10 ф. субсидия. — Въ 1887 год. е брояла 31 клонъ съ по 1400 члена. Въ 1890 — 1891 год. — 63 клона съ повече отъ 2000 члена. Въ 1894 год. 170 клона съ по 7511 члена. Отъ априлския отчетъ за 96 год. се вижда, че гилдията брояла 200 кл. съ по 9093 чл. И по настояще тя има около 220 клона съ 10,000 члена. Тия свѣдения сж събрани отъ главния секретаръ: Miss Hewelyn Davies.

Огромното болшинство членове на гилдията сж жени отъ работническата класса, на които мжжетѣ сж сжщо тъй членове въ мѣстнитѣ потрѣбителни дружества. Като тъй, между това болшинство лесно е да се разбере, че щэ има единъ тънъкъ слой членове, които принадлежатъ къмъ висшето общество.

За сега цельта на лигата се свежда въ следующето: 1) да се работи за развитието на кооперацията и въобще на задружния животъ; 2) повдигание на домашния животъ — domestic lefe.

Да обяснимъ, какво съдържатъ тия двѣ рубрики. Говорило се е и се говори постоянно, пише една брошура, издадена отъ гилдията, че успѣха на потрѣбителното дружество зависи въ голѣма степень отъ женитѣ, като лица, които произвеждатъ голѣмо потрѣбление и като хора, които съвѣстно и вѣрно испълнятъ длъжноститѣ си по магазинитѣ. Гилдията изисква отъ жената да дѣйствува самостоятелно въ обществото, но въ сжщото време да ѝ сж мили интереситѣ на дружеството, да посѣщава редовно митингитѣ му, да зема участие въ управлението му. Женитѣ, членове на гилдията, трѣбва да се стремятъ да развиватъ солидарность между членоветѣ, така щото магазина да не служи само като мѣсто, отъ дѣто да се надѣватъ членоветѣ съ храна и облѣкло, но въ сжщото време да бжде като идеаленъ клубъ, който да снабдява членоветѣ си съ книги, да организира лекции, концерти, задружни екскурзии и пр...

— За испълнението на тия цели, членоветѣ на гилдията сж длъжни сами да изучатъ нейнитѣ принципи; защо служатъ лекциитѣ, четени за тѣхъ; защо служатъ масовата брошури, издадени отъ сама-

та гилдия и т. н. После, на тѣхъ самитѣ лѣжи обязанностьта да пропагандиратъ кооперацията, да поддържатъ новообразувалитѣ се клонове, да посѣщаватъ събранията (митингитѣ), назначени за пропаганда, да говорятъ на тѣхъ, да придобиватъ нови членове и въобще — съ всички възможни срѣдства да распространяватъ идеята за кооперацията. Нѣкои по-ревностни членове въ своята пропаганда отиватъ но на далечъ: тѣ прочитатъ нѣкои брошури изъ вагонитѣ въ време на пѫтуване, изъ кафенетата и публичнитѣ градини и пр., само и само да заинтересуватъ публиката да прочете нѣщо и тя по тая организация.

Въобще, може да се каже, че гилдията е единъ превъсходенъ начинъ да се приготвятъ женитѣ къмъ обществении длъжности. Тъй напр722им. женитѣ не само могатъ да се ползуватъ съ правото да гласоподаватъ при общинскитѣ избори, но иматъ още право да бѫдатъ членове на общинскитѣ съвѣти, на съвѣтитѣ на селскитѣ окрѫзи и пр. Само не могатъ да бѫдатъ членове на съвѣтитѣ на градоветѣ и графствата.

Всичко това открива едно поле на женитѣ и, щомъ желаятъ, тѣ могатъ да агитиратъ за откриването на публични перални и бани, за публични библиотеки, читални и пр.

За постигание тая цель, въ числото на лекциитѣ, които дава всѣки клонъ, гилдията дава и много лекции по общинскитѣ мѣстни управления въ Англия, като се старае да запознае членоветѣ си съ правовото положение на тия учреждения, като ги подготвя по такъвъ начинъ къмъ това.

Предъ видъ на това, въ текущата сесия въ Англия въ Палатата на общинитѣ е билъ внесенъ билъ, съ който се иска да се даде правото на женитѣ да гласоподаватъ. По поводъ на този билъ сѫ станали 4 секционални събрания презъ мартъ мѣсецъ 1897 год., въ които сѫ четени докладитѣ по тоя въпросъ и сѫ станали дълги дебатирания.

Въ свръзка съ речения въпросъ, възниква и другъ единъ въпросъ, който е тѣсно свързанъ съ първия. Той е въпроса за женския трудъ. Гилдията е изучила този въпросъ, както и въпроса за работнитѣ часове, за работната заплата въ кооператив. магазини, за женската работа въ продавачницитѣ и пр.

Гилдията агитира противъ продължителностьта на работата противъ Sweating Systeme. Работи за намаление на работнитѣ часове за женитѣ, за назначение жени инспектори, жени доктори, за да освидѣтелствуватъ здравието на работничкитѣ при влизанието имъ въ фабриката.

Горѣказанитѣ брошури биле распратени до всички клонове на гилдията съ проба да се искажатъ по следующитѣ въпроси, които сѫ тѣсно свързани съ женската работа:

1) За въвеждането въ нетакачнитѣ отрасли такива условия на труда, каквито сѫ установени отъ закона за тия, които работятъ въ такачнитѣ отрасли.

2) За унищожение продължителната и тежка работа за женитѣ.

3) За назначение жени за фабрични инспектори.

4) За да се намира всѣка работа подъ надзора на фабрич. инспекторъ, то да се назначаватъ за такива по 2-ма или 3, споредъ нуждата.

142 клона отъ гилдията сѫ прочели тия брошури на своитѣ митинги и презъ мѣсецъ мартъ до началото на априлий сѫ се получили отговори, отъ които се вижда, че 42 клона сѫ се исказали за въ полза на 1-ва точка; 28 — за 2-ра; 15 — за 3-та и 7 — за 4-та.

Предвидъ на широка пропаганда гилдията е организирала 36 групи отъ четци, които да посѣщаватъ желающитѣ клонове, дѣто сѫ ставали разисквания и обсѫждания на горнитѣ брошури. 49 клона сѫ въсползували отъ услугата на тия четци.

И тъй цельта на женската кооператив. гилдия не се ограничава само въ това, що се отнася до кооперацията. Напротивъ, като учреждение, израстнало въ страна на политическата свобода, гилдията обема въ своитѣ задачи почти цѣлия женски въпросъ.

Гилдията се стреми да подобри економическото положение на жената. Да я въспита въ пай-широката смисъль на тая дума. Да я подготви къмъ политическия животъ. За туй вниманието ѝ е погълнато да запознае своитѣ членове съ правата, предоставени на жената отъ последния актъ на мѣстното управление.

Въ отчетитѣ си гилдията поздравява тия свои членове, които заематъ нѣкоя длъжность въ мѣстното управление.

Организацията на кооператив. гилдия се свежда къмъ следующето: ядката (клѣтката) на гилдията е клона, който се състои не повече отъ 10 члена. Всѣки клонъ по мѣстнитѣ работи е независимъ; клоноветѣ се групиратъ и образуватъ окрѫзи, а окрѫзитѣ — секции. Цѣлата Англия, по настоящемъ е раздѣлена на 5 секции: Вѫтрѣшна, Сѣверна, Сѣверо-Западна, Южна и Западна. Цѣлата организация се управлява отъ централенъ комитетъ и съвѣтъ, членоветѣ на които се избиратъ отъ клоноветѣ на гилдията. Ако организацията се нуждае материално, всѣки клонъ внася въ централния фондъ по два пенса отъ всѣкой свой членъ.

Гилдията си има всѣка година конгрессъ, който се продължава три деня и на който всѣки клонъ праща по единъ делегатъ на 25 члена.

Кооперативния съюзъ далъ на гилдията 100 ф. субсидия, също и отдѣлни нѣкои дружества даватъ по нѣкога по 5, 10, па даже и по 40 фун. субсидия на нѣкои отъ клоноветѣ, съ които сѫ свързани предвидъ на благородната роль, която играе гилдията.

„Трѣбва да се признае, че кооператив. машина на магазинитѣ не е довършена още, безъ да се добави още едно колело, т. е. женския кооператив. клонъ, казва Miss Webb. И тия думи се оправдаватъ съ увеличение помощитѣ, които се даватъ отъ страна на потрѣбителнитѣ дружества на гилдията, или на нѣкой неинъ клонъ. Ако земемъ въ внимание, че основната черта на английската кооперат. организация е практичностьта и полезностьта, то лесно ще си обяснимъ симпатиитѣ на другитѣ кооператив. дружества. Материалитѣ срѣд-

ства на клоноветѣ на гилдията се получаватъ отъ годишнитѣ вносове на членоветѣ, които сѫ по-два шилинга, освѣнъ частнитѣ и волни пожертвувания. Освѣнъ това, всички почти клонове се ползуватъ съ безплатно помѣщение и освѣтление отъ страна на нѣкое потрѣбително дружество. Но нѣкои потрѣбителни дружества помагатъ съвсѣмъ малко или пъкъ никакъ. За туй въ 13-й си отчетъ, гилдията се обрѫща къмъ тия дружества съ просба за по-щедра помощь. „Едва ли е справедливо, казва този отчетъ, дѣто се казва, че женитѣ трѣбва да плащатъ, ако искатъ да работятъ, когато възпитателния комитетъ располага съ срѣдства, а не знае, дѣ да ги употрѣби. Въ сѫщность нашата роль е чисто възпитателна“.

Кооперат. гилдия свиква всѣка година конгрессъ, за който се интересуватъ много членоветѣ му, което се вижда отъ това, че присѫтствуватъ много делегати.

Тъй напр. на последния конгресъ въ Лондонъ въ 1896 год. сѫ присѫтствували всѣкидневно отъ 300 — 600 души. „Тия годишни митинги (събрания) сѫщо и очертанитѣ конференции съставляватъ единъ отъ най-важнитѣ атрибути на гилдията“, пише главния секретаръ г-жа Hewelyn Davies.

Тѣ указватъ голѣмо влияние на женитѣ, като поддържатъ ентусиазма въ тѣхъ къмъ дѣлото и имъ указватъ нови методи и приеми по работата.

Посрѣдствомъ тия събрания (митинги) клоноветѣ стоятъ въ мѣстна свръска единъ съ другъ и въ резултатъ се получава дълбокото съзнание за единството на цѣлата гилдия.

Една отъ задачитѣ на гилдията е да привлича женитѣ не само къмъ пасивната роль да купуватъ, но и да зематъ живо участие въ кооперативния съюзъ. Въ туй направление организацията е направила значителни успѣхи. Тъй напр. Miss Webb и още една госпожа сѫ получили мѣсто въ Central cooperative Board, — южната секция на кооперат. съюзъ, 101 жена засѣдаватъ въ възпитателнитѣ комитети, и 16 заематъ мѣста въ администрациитѣ на потрѣбителнитѣ дружества. — Голѣма роль е играла гилдията въ свръзска съ People's cooperative Society, въ Лондонъ.

Както е извѣстно, тая кооперация не се е распространявала другадѣ освѣнъ въ Лондонъ. Дружеството е открило 12 отдѣления въ разни части на Лондонъ и мисли да открие още 15. При това, членоветѣ на дружеството не купуватъ на ново стоки за тия отдѣления, а ги получаватъ отъ централното бюро. Мѣстноститѣ, дѣто сѫ открити тия отдѣления или дѣто мислятъ да ги откриватъ се избиратъ така, щото на работника, който влиза като членъ въ дружеството, да може да си достави всичко отъ кое да е отдѣление, безъ да прекъсва връскитѣ си съ централното потрѣбително дружество.

Кадѣ 30 декемвр. 96 год. то е брояло 2015 члена и 793 предложени за такива. Женската коопер. гилдия е помогнала много на това дружество, като е земала най-живо участие въ неговата пропаганда: много митинги сѫ образували, много речи сѫ произнесени отъ жени-

тѣ за въ полза на новото дружество. За по-лесно испълнение на даденитѣ си цели за горѣпоменатото дружество, гилдията е облѣкчавала, до колкото може, устройството на лекциитѣ по разнитѣ въпроси на кооперацията. За туй тя влиза въ споразумение съ четцитѣ (мѫже и жени) и публикува особенъ циркуляръ, като имъ указва имената и адресситѣ, също и условията за тѣхното поканване. Почти всички четци даватъ своитѣ лекции безъ всѣкакво възнаграждение, само по нѣкога пѫтнитѣ и дневни разноски трѣбва да бѫдатъ покрити отъ членоветѣ на тоя клонъ отъ гилдията, който е поканилъ четеца. Клоноветѣ или сами викатъ нѣкого, или чрезъ главния секретарь на гилдията. За да се види, по колко разнообразни предмети сѫ е говорило, ще приведемъ нѣколко теми: тъй напр. Miss Gournier предлага безплатно своитѣ услуги на публиката по следующитѣ теми: 1) кралица Виктория, 2) Чарлзъ Кингслей (съ музика), 3) съвмѣстното образование на момчетата и момичетата.

Miss Webb: живота и дѣятелностьта на гражданина (четери лекции, -- пъленъ курсъ). 2 фун. и два шилинга и безплатно по темата на женската кооперативна гилдия.

Госпожа Green — жената като кооператоръ.

Miss Clarke — жената и реформиране закона за бѣднитѣ.

Miss Honor Morten — фабричнитѣ закони и пр.

Следующитѣ лекции иматъ за теми: 1) за женскитѣ съюзи; 2) какъ да се повиши заработната плата на жената; 3) необходимостьта отъ организацията на женитѣ; 4) индустриалната система и семейството: 5) вегетарианска кухня; 6) приготовление на дрѣхи; 7) хигиена; 8) положението на жената на Истокъ; 9) кърмачки и тѣхнитѣ дѣца; 10) работата на женитѣ въ мѣстното управление; 11) социалната и медицинска страна на спиртни напивки и пр. Всичко около 200 лекции е дала женската кооперативна гилдия.

Каза се, че болшинството отъ женитѣ и мѫжетѣ държатъ своитѣ лекции безплатно, или пъкъ нѣкои сѫ земали твърдѣ малка заплата отъ 5 шил. до единъ фун. за лекция.

Въ всичкитѣ свои дѣйствия женската гилдия е желала да пробуди жената къмъ общественъ животъ, и то въ такава сфера, която е най-подходяща за нея. Тя е препорѫчвала на своитѣ отдѣли да посвѣщаватъ презъ зимата 1896-97 год. макаръ по два вечера за запознавание съ дѣйствующата система за призрѣние бѣднитѣ въ Англия. Тъй като презъ ноемврий мѣсецъ 1897 год. ще ставатъ изборитѣ за надзиратели на Poor-law Guardian, гилдията желае да вникне жената въ тоя родъ обществена дѣятелность.

За сега гилдията има такива 23 души и за идущата година ще се опита да удвои това число. За да се запознаятъ съ тая система, препорѫчва се четение на лекции по историята на призрѣнието и по дѣйствующата организация на Poor-law Guardian.

Презъ миналата година гилдията е изучвала условията на женския трудъ въ кооперативнитѣ дружества, тъй като тия условия сѫ много по-добри, отъ колкото въ частнитѣ предприятия. За да се извлече нуждната полза отъ туй изучвание, единъ циркуляръ препо-

ржчва да се посвѣти една вечерь, за да се укажатъ резултатитѣ отъ това изследвание.

По такъвъ начинъ ще може да се подобри положението на работницитѣ жени въ частнитѣ предприятия.

Предъ видъ на голѣмата нужда отъ лекции и четци, гилдията зема особенно мѣрки за уреждането на тая часть, като организирва особенни класси чрезъ писменно сношение (corespondente classe) за изучванието на разнитѣ въпроси. За тая цель е основана при гилдията особенна библиотека, съ брошури по разни въпроси, които я интересуватъ. Классоветѣ могатъ да се ползуватъ отъ тия книги. Списъка на новитѣ книги се побликува въ Cooperctive News. Самата гилдия издава нѣколко брошури всѣка година. Тъй напр. въ отчета на последната година сж отбелѣзани следующитѣ издания: „Машината на нашето движение — Miss Webb. — Организацията на гилдията — Miss Mayo. Часоветѣ на женската работа, женитѣ като фабрични инспектори, злото отъ домашната работа и пр.

Всичкитѣ брошури сж написани на простъ, чистъ и лесно разбираемъ езикъ за работната класса.

Като срѣдство за постигание пропагандистическата цель на своето дѣло, гилдията пръска още съ десятки хиляди особенни листове, дѣто на кратко въ шесть пункта сж изложени ползитѣ отъ тая организация: 1) Тя пръска знания въ коопeрацията, благодарение на което се повдига съзнанието, а следователно се подобрява и положението на работната класса. 2) Показва, колко много нѣщо може да направи жената, стига да е преданна на дѣлото. 3) Спомага да се развива солидарность въ обществото посрѣдствомъ концерти, лекции и пр.

И тъй членоветѣ на гилдията канятъ четци и отъ двата пола, сами слушатъ лекциитѣ, учатъ се и помагатъ на другитѣ.

Ако се земе предъ видъ каква огромна роль играе жената въ кооперацията, като проста купувачка, то до колко нейната роль се увеличава, когато бжде снабдена съ цѣлъ арсеналъ отъ кооператив. знания.

На митинга на Номминхенъ въ кооперативния клонъ, единъ ораторъ настоявалъ да се основе особенъ клонъ за мжжетѣ, тъй като и тѣ иматъ нужда отъ подобни познания.

Събранията на отдѣлнитѣ клонове ставатъ или всѣка седмица, или на двѣтѣ седмици единъ пжть. Вечерьта се посвѣтява или на четение лекции, или пъкъ на прочитание брошури по тоя или другъ въпросъ или се чете кооперат. журналъ Cooperative News. Нѣкои клонове си образуватъ увеселителни събрания, гдѣто се приготвя чай, кафе, шоколадъ и пр. Членоветѣ играятъ, пѣятъ, декламиратъ и пр. Гилдията се изказва противъ унищожението на тия увеселителни вечери, като казва, че даватъ твърдѣ удобенъ случай, да се заинтересуватъ посторонни личности за кооперацията. Клоноветѣ си образуватъ хорове, дѣто членоветѣ пѣятъ свои кооперативни пѣсни.

Гилдията препоржчва на членоветѣ си да посвѣщаватъ извѣстни вечери за четение и обсжждание кооперативния журналъ, особен-

но отдѣла, посвѣтенъ за ролята на жената въ кооперацията. За да възбуди интересъ къмъ обществениитѣ работи, гилдията въ опредѣлено време назначава събрания, дѣто се разискватъ въпроси отъ обществень интересъ. За тая цель клонътъ назначава особенна секция, която да се занимава съ следение мѣстнитѣ вѣстници и периодически издания и единъ пѫть въ мѣсеца секцията е длъжна да свиква събрания, въ които да съобщава разнитѣ обществении въпроси по мѣстното управление.

За да се развие способностьта къмъ говора, прочита се нѣкоя брошура и всѣки отъ присѫтствующитѣ е длъженъ да говори поне двѣ минути по прочетеното. Освѣнъ това, членоветѣ на събранието се ползуватъ съ тъй наречений Question Bot, т. е., всѣки си написва на едно парче хартия нѣкой въпросъ и го турга въ чекмеджето. После това, всѣки си тегли по една книжка и който какъвто въпросъ му се падне е длъженъ да отговори на него. Това заставлява членоветѣ бързо да схващатъ смисъльта на въпроса и бързо да намиратъ подхсдящия отговоръ.

По нѣкога клоноветѣ устрояватъ увеселителни вечеринки за дѣцата. Не трѣбва да забравяме, че по-голѣмата часть отъ членоветѣ на гилдията сѫ женени и жени работнички, така щото въпроса за дѣцата и за тѣхното увеселение трѣбва да играе не малка роля въ събранията на клоноветѣ.

За да си представи читателя, какъвъ характеръ носятъ събранията на гилдията, ще направимъ кратко извлѣчение отъ журнала, дѣто въ специаленъ отдѣлъ почти въ всѣки номеръ се помѣщаватъ разни новини отъ разнитѣ клонове на гилдията, тѣхнитѣ дѣйствия и пр. Тови отдѣлъ на кооператив. органъ служи за отмѣнение на разнитѣ опити, дѣйствия и пр. Тъй напр. отъ Дентфордъ съобщаватъ, че тамошния клонъ на 6 й януарий далъ една вечеринка за дѣца съ елха, музика, пѣние, танцъ, игри, вълшебни фенери и пр. На тая вечеринка сѫ присѫтствували 120 дѣца. Отъ Langley Mill съобщаватъ за голѣмата вечеринка устроена отъ гилдията на 4 януарий, на която сѫ присѫтствували около 200 души. Програмата била: четение, пѣяние, декламиране и пр. Въ Ежомъ на 12 януарий била устроена дѣтска увеселителна вечеринка, на която присѫтствували около 230 дѣца.

Кореспонденцията отъ Berry Brow съобщава за успѣха на мѣстната гилдия, която е основана едва преди една година и е броила 22 члена, а сега има повече отъ 130 ч. Сѫщата корреспонденция съобщава, че въ продъл. на една година тая гилдия е прочела много лекции съ различно съдържание. Дала е нѣколко концерта и дѣтски забавления. Сѫщия № съобщава за голѣмитѣ вечеринки устроени въ Beccles (около 150 дѣца) и въ Staines and Egham (148 дѣца). По нѣкога гилдията кани бѣднитѣ дѣца отъ работническитѣ домове.

И тъй разнитѣ клонове на гилдията сѫ разхвърлени по цѣла Англия. Членоветѣ имъ се събиратъ всѣка седмица или на двѣтѣ

седмици. Нека тия събрания бждатъ само да си поговорятъ членоветѣ единъ другъ, да послушатъ музиката, но все пакъ се събиратъ въ името на кооперацията, подъ нейното знаме, въ нейното помѣщение и това уякчава връскитѣ между тѣхъ и кооперацията. На повече отъ събранията се четатъ лекции, обсждатъ се разни въпроси. По такъвъ начинъ се възбужда интересъ и се явяватъ нови последователи, които се отнасятъ по сериозно къмъ кооперацията и по-обширно разбиратъ нейната задача. Така щото гилдията и нейнитѣ членове се явяватъ като добра кооперативна школа. А тия увеселителни дѣтски вечеринки, какво огромно възпитателно значение трѣбва да иматъ за тѣхъ?!! . . . . Първитѣ впечатления отъ удоволствия и радость дълбоко се запечатватъ въ дѣтската душа и се преплитатъ съ кооперацията. Заедно съ първитѣ крачки въ живота, дѣцата се привикватъ да виждатъ въ кооперацията нѣщо свѣтло, радостно: тука, може би, за пръвъ пжть да чува дѣтето мелодичнитѣ звукове на хубавата музика, на стройното пѣние въ хоръ. Тука, въ тази проста зала, но добрѣ освѣтена, между връстницитѣ си, дѣтето се чувствува до нѣмай кадѣ добрѣ. И тия радостни впечатления дълбоко се запечатватъ въ крѣхката негова душа. Тъмнитѣ и мжчни думи, които дѣтето е слушало при четението на лекциитѣ, почватъ съ течение на времето да му ставатъ се по-свѣтли и по-свѣтли.

И отъ това дѣте, тъй възпитано, ще излѣзе за въ бждяще напълно съзнателенъ организаторъ, който органически ще бжде сраснатъ съ идеята на кооперацията.

Жената много лесно влиза въ враждебни отношения съ дружествата, въ които не зема никакво участие. Съвсѣмъ другояче стои работата, когато тя е сама хазяйка тамъ. Тогава тя ще го обича, като работа отъ нейнитѣ ржцѣ; ще вижда въ него единъ лжчъ свѣтлина, който внася въ нейния животъ активенъ общественъ интересъ и който ѝ дава свѣтла надѣжда за по-широка обществена дѣятелность за въ бждяще.

Съобщава R.

* * *

Распредѣлитель на пасажерскитѣ билети. — На голѣмитѣ станции, когато има голѣма навалица отъ пасажири, кассиера едвамъ-едвамъ може да стигне, даже ако той работи скоро, и неволно задържа пасажиритѣ. Разбира се: единъ иска насамъ, другъ — нататъкъ; единъ — първий классъ, други — вторий; единъ — билетъ за голѣмъ, други — за дѣте и т. н. Сѣверо-Западното Желѣзнопжтно Дружество въ Франция избавило се отъ това затруднение, като турило наскоро на голѣмитѣ станции единъ новъ и доста остроуменъ аппаратъ, нареченъ распредѣлитель на пасажирскитѣ билети. Той има следующата направа. На горнята часть на аппарата се намира единъ голѣмъ цилиндръ, около който сж навити кордели отъ картонъ и който може да се върти съ помощьта на едно колело, което се намира на лѣво. На периферията на колелото сж означени всичкитѣ станции и заплатата за пжть. Ако пассажира желае да получи билетъ за нѣкоя станция, то въртятъ коле-

лото до тогази, до когато названието на станцията се покаже срѣщо малкото прозорче на цилиндра. Подиръ този кассиера спуска една отъ тритѣ ржчици, съотвѣтственно тоя классъ, който се изисква. Картона незабавно се отвива и се остава подъ единъ особенъ аппаратъ. Последния отпечатва надъ спуснатия картонъ названието на станцията, отъ дѣто тръгва, числото, мѣсеца, годината, классъ, заплата и названието на станцията, дѣто отива. После срѣжатъ парчето и билета е готовъ.

Нова ламба. — Американецътъ Никконъ изнамѣрилъ една забелѣжителна ламба. Тя състои отъ едно просто, герметически затулено стъкло, безъ въздухъ, въ което, се намира единъ химически съставъ, който има свойство да свѣти до тогазъ, дордѣто въ ламбата не влѣзне въздухъ. Такава ламба, както предаватъ мѣстницитѣ, може да се носи въ джебъ, защото нейната свѣтлина не развива топлина. Най-главното достоинство на ламбата се заключавало въ това. че за нея не трѣбва ни газъ, ни бензинъ и никакви други, горящи вещества.

Книженъ театръ. — Въ „Centralblat Papier Industrie" съобщаватъ, че ужъ единъ строитель въ Сѣверна Америка готви се да издигне голѣмъ театръ отъ книжна масса, като указва, че книжнитѣ кжщи зимѣ биватъ по топли и лѣтѣ по прохладни отъ каменнитѣ. Книжнитѣ керпичи напояватъ съ соли и съ антисептически вещества, които ги правятъ не изгорими, непроницаеми за влага и запазватъ отъ вредни микроорганизми.

Какво трѣбва, за да се продължи живота. — Английския лѣкаръ Джемсъ Стеръ въ Бирминхамъ наскоро прочелъ една лекция относително това, какви правила трѣбва да се пазятъ, за да живѣй човѣкъ по-дълго време. Тѣзи правила сж 17.

1) Спи осемь часа.

2) Прозореца на спалнята трѣбва цѣла нощь да бжде отворенъ.

3) Туряй сламени циновки предъ вратата на спалнята си.

4) Кревата никога не трѣбва да лопира до стѣна.

5) Никога не сѣдай въ студена вана. Водата трѣбва да има температурата на тѣлото.

6) Предъ закуската прави расходка.

7) Не ѣшъ много мѣсо и при това употрѣблявай го само въ добрѣ преваренъ видъ.

8) Не пий млѣко.

9) Ѣжъ много клъстина, за да хранишъ опия клѣтки, които унищожаватъ зародиша на болѣстьта.

10) Избѣгвай опияняющитѣ пития, които разрушаватъ тия клѣтки.

11) Прави ежедневно физически упражнения на чистъ въздухъ.

12) Не дръжъ въ квартирата си животни, които могатъ да распространятъ зародиши на болѣсти.

13) Ако е възможно, живѣй на село.

14) Разнообрази труда си.

15) Давай си кратка почивка, но по-често.

16) Умѣри честолюбието си.

17) Сдържай своя темпераментъ.

Млѣчния пѫть и мъглата. — Астронома Истонъ увѣрява, че млѣчния пѫть представлява единъ видъ „спирална—(лъжовна) мъгла“, като оная, която се намира въ съзвѣздието на хрътковитѣ. Звѣздния максимумъ, вѣроятно, се намира въ Лебеда или на Югъ отъ Орела, дѣто млѣчния пѫть има прекрасна блѣдникава свѣтлина, а слънцето се намира въ дѫгата на спираля, която е насочена къмъ Еднорога, дѣто има твърдѣ малко звѣзди.

Новий островъ. — Наскоро се образува единъ новъ островъ на сѣв. западния брѣгъ на Борнео. Този островъ е издигнатъ срѣщу града Лабуана, въ време на землетресението, което стана презъ септемврий миналата година, при Гудата, на Борнео. Той състои отъ горски породи и отъ глиниста почва. Той не е останалъ отъ останкитѣ на непосредственни вулканически происхождения. Неговитѣ размѣри сѫ ограничени: 200 метра дължина и 150 ширина, но този островъ постепенно се увеличавалъ отъ по-нататашно подигание и отъ материялитѣ, които прииждатъ отъ морето.

Успѣхитѣ на германската индустрия.—Германското императорско статистическо бюро наскоро издаде данни, по които може да се сѫди за успѣхитѣ, които е достигнала германската индустрия отъ 1882 до 1895 г.

Въ 1882 г. германската индустрия числила въ своитѣ редове 5,831,622 мѫже и 1,509,167 жени. Въ 1895 г. ний видимъ 7,929,944 мѫже и 2,339,325 жени. Това е нарастване приблизително на 3 милл. или 39% за 13 години, т. е. на 3% въ год. отъ нарастванието числото на работническитѣ рѫцѣ исключително се ползва индустрията, защото числото на селскитѣ работници обратно е намалено, и предъ видъ на невъзможностьта да се разшироче засѣванието въ такава културна страна, като Германия, ясно е, че излишека отъ населението отива въ фабрикитѣ. Числото на женитѣ, заети въ индустрията, възрастя на 55%, когато числото на мѫжетѣ само на 36%.

Въ 1882 г. имало 2,530,885 мастори, които работѣли сами; въ 1895 г. ний видимъ само 2 338,677. Въ 1882 г. имало 1,078,916 разни индустриални учреждения, въ 1885 год. значително повече, а именно 1,319.400. И тъй числото на самостоятелнитѣ мастори се намалява на 192.000, а числото на заведенията се увеличило на 49,000.

Въ 1882 год. имало 107,839 малки работилници, една часть такива, дѣто мастора работи безъ помощници, които вече могли да приложатъ къмъ производството нѣкои и други машини. Въ 1895 г. числото на такива дребни заведения съ машини достигнало 166,480, което дава увеличение на 54%.

Въ 1895 год. 164,290 заведения употрѣбиха 177,499 двигатели; къмъ тѣхъ се отнасятъ и нѣкои платняни двигатели (гемии), но за туй сѫ исключени 16,377 желѣзнопѫтни локомотива, сѫщо и парови машини, които се употрѣбляватъ въ селското домакинство;

при това 259,364 домакини се ползватъ отъ парови вършачки (по нѣкога тѣ сж на нѣколцина домакини, които наематъ локомобили по редъ); освенъ туй броятъ 1,696 парови плугове и 26,000 парови маслобойни.

Числото на електромоторитѣ точно не е извѣстно. Въобще индустрията се ползовала въ 1895 г. съ парни двигатели изобщо въ 2,715,076 конски сили, отъ водни двигатели въ 629,065 конски сили, газови въ 53,841 и т. н. Числото на заведенията възрасло въ 1895 г. по сравнение съ 1882 г. на 1.3%, а по сравнение съ 1875 г. на 13,2%. Числото на работницитѣ се въскача отъ 1882 г. на 39.8%, а отъ 1875 г. на 58.7%. Числото на конски сили възрастя отъ 1875 г. на 222%.

Отъ 1882 г. до 1895 г. ний видимъ следующето възращение въ проценти.

Предмѣти:	Възращение въ проценти.
Желѣзни руди	49.5
Метали, освенъ желѣзото	4.1
Металически фабрики	60.9
Солени рудници	44.9
Солеварници	16.1
Каменовъглени рудници	59.1
Рудници за магнитъ	86.9
Чукундурния захаръ	194.6
Пиво	41.5

Относително другитѣ предмѣти извѣстно понятие даватъ общитѣ цифри на износа отъ произведения на германската индустрия.

Въ 1883 година износа достигналъ 17,2 милл. тона на 3279,9 милл. марки.

Въ 1895 г. 23,8 мил. тона на 3424 мил. марки. И тъй нарастението достигнало за 13 години 6,6 милл. тона или 38,4% и 144,2 милл. марки, 4,4%. Най-голѣмо нараствание сж дали: платоветѣ и химическитѣ продукти. Въ тъкачната индустрия числото на работницитѣ се възвисило отъ 910,089 на 993,257, изнесеното количество отъ 210,464 тонна на 253,749 (нараствание отъ 20,6%), цѣнностьта намаляла отъ 839 милл. марки до 779 (понижение 6.3%) вследствие на поевтеняването производствата. Въ химическата индустрия персонала възрастя на 60,5%, произведеното количество на 38,2%, цѣнностьта на 31,1%, но и тукъ се наблюдава тенденция къмъ спадание на цѣнитѣ. **В. А.**

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

У насъ и другадѣ. — Началото на днешната работническа партия въ Белгия. — Връзия ѝ растежъ. — Борбитѣ ѝ за всеобщо гласоподаване. — Сполуката въ нея борба. — Участие въ изборитѣ презъ 1894 и 1896. — Тазигодишнитѣ избори и благоприятнитѣ резултати. — Разложението на буржуазнитѣ партии. — Перспектива на бѫдащето. — Разнитѣ класси въ Германия. — Законодателнитѣ избори. — Успѣхитѣ на социализма. — Смъртьта на Бисмарка — Социалиститѣ и Бисмаркъ.

Политическия развратъ у насъ, несъзнанието на работната масса, извѣстни постѫпки на нѣкои наши другари, постѫпки, които ги приравняватъ съ обикновеннитѣ безпринципни и безидейни личности у насъ, хаосътъ въ всѣко отношение — всичко това, дължимо главно на преходностьта на времето, на закъснѣлостьта и неоформенностьта въ економическо отношение, ни навѣва твърдѣ печални мисли. Тѣзи мисли, обаче, се превръщатъ въ надѣжно утѣшение, когато хвърлимъ погледъ върху побѣдоносния вървежъ на всесвѣтската Социалъ-Демокрация, върху непреодолимото движение на съзнателния и организиранъ пролетариатъ другадѣ, който стремително крачи къмъ испълнението на завѣщаната ѝ отъ историческото развитие роль. А това е най-важното за насъ интернационалиститѣ. Побѣдата на социализма другадѣ, ще бѫде и наша побѣда, или начало на нашата побѣда. Ако френската революция има своето ехо въ най-затънтенитѣ краища, то и социалната революция, избухнала на едно мѣсто, сѫщо ще има своето ехо. Сигнала, даденъ въ извѣстна страна, ще се разнесе на всѣкадѣ. Разбира се, че тази переспектива ни най-малко не ни оправдава, ако сгърнемъ рѫцѣ и чакаме на готово. . . . . .

Следъ като се запознахме съ побѣдата, нанесена отъ социализма въ Франция презъ последнитѣ законодателни избори (гл. кн. IV на Н. В.) нѣщо преди два мѣсеца, сега сме въ състояние да направимъ сѫщото за Белгия и Германия, дѣто, едно следъ друго, се извършиха сѫщо така побѣдоносно за социализма законодателни избори. Но, преди да се направи това за Белгия, азъ намирамъ за умѣстно да запозная читателитѣ на Ново Време съ вървежътъ на социализма въ тази страна, което се явява отъ голѣмъ интересъ за насъ.[1]) На днешната работническа партия (Parti Ouvrier) въ Белгия е дадено начало на 9-й априлий 1885. Нѣкои отъ групитѣ, които я съставляватъ, сѫ сѫществували много по рано. Малка часть отъ тѣхъ водятъ началото си отъ Интернационала, а само една е сѫществувала непрекѫснато отъ още по рана дата, а именно Дру-

[1]) Въ случая се ползуваме отъ наскоро излѣзлата книга: „Le Socialisme en Belgique,“ par Destrée et Vandervelde. Paris, V. Giard & E. Brière, 1898, prix 3·50 frs.

жеството на тъкачитѣ въ Гандъ, основано презъ 1857. Други работнически дружества, на шапкаритѣ и типографитѣ въ Брюкселъ напр., сж още по-стари, но тѣ нѣматъ политически характеръ и всички сж се занимавали исключително съ професионалнитѣ си интереси. Дружеството на тъкачитѣ въ Гандъ дало началото на знаменитата днесь кооперация Vooruit, като я снабдило съ пари и хора (1880 г.). Преследвани отъ господаритѣ, безпокоени отъ агентитѣ на властьта — тъкачитѣ били принудени да правятъ събранията си по-тавернитѣ и изъ мазитѣ, но пакъ никога не падали духомъ. Обаче би било грѣшка да се вѣрва, че още въ това време тѣзи тъкачи сж били вече наредени подъ червеното знаме на социализма. Въ това ни увѣрява написания на тѣхното знаме девизъ: God en de Wet (Богъ и Закона). Но тази фаза на развитието не закъсняла да се яви: тя захваща отъ 1867, съ Интернационала, когато работническото движение въ Белгия зема чисто социалистически характеръ и не се ограничава само съ гандскитѣ фабрики.

Съ паданието на Иинтернационала, повечето отъ сжществуващитѣ групи се разложили. Кадѣ срѣдата на 1876 г. социалиститѣ отъ Гандъ, на чело съ Ансела, сега депутатъ, свикали всички белгийски работнически организации, за да положатъ основитѣ на единъ Белгийски работнически съюзъ. Пониквалитѣ разногласия между представителитѣ на двѣтѣ наречия, дали начало на двѣ организации: Фламандска работническа социалистическа партия и Брабансонска социалистическа партия. Тѣзи двѣ организации се сливатъ въ една презъ 1879, въ свикания за тази цель конгресъ въ Брюкселъ на 12 януарий, подъ название: Белгийка социалистическа партия. Най-сетнѣ организацията се слага на по-здрави основи и получила днешното название Работническа партия, на 5 апр. 1885, въ едно събрание на стотина работници, които представлявали 59 сдружавания. Това име е било предложено отъ Волдерса и други Брюкселци, когато пъкъ представителитѣ отъ Гандъ били на мнѣние да остане името Социалистическа партия. Наименованието Работническа партия е имало силенъ партизанинъ въ лицето на най-старпя белгийски социалисть, словослагатель и докторъ по медицината, Цезаръ де Папе. „Какво по широко, по-опредѣлено и сжщевременно по просто наименование отъ наименованието Parti Ouvrier? — пише той. Каква биха прибавили думитѣ: социалистическа, колективистическа, комунистическа, рационалистическа, демократическа, републиканска и други ограничителни епитети? Който казва „Работническа партия," казва класова партия. А пъкъ, щомъ работническия классъ образува отдѣлна партия, нима тя ще бжде по тенденция и принципи нѣщо друго, а не социалистическа и републиканска?" — Тѣзи думи нека послужатъ за заслуженъ урокъ на онѣзи, които дадоха километрическо название на Българската социалистическа партия. . . . .

Програмата на Белг. раб. партия има помирителенъ характеръ: тя съставлява нѣщо срѣдньо, или по-добрѣ единъ синтезъ, между доктринитѣ на двѣтѣ течения, които сж водили нескончаеми борби въ конгреситѣ на Интернационала (между Марксисти и Бакунисти,

Заобиколена отъ три главни европейски цивилизации, социалистическа Белгия заема по нѣщо отъ характера и на тритѣ. Отъ англичанитѣ тя заела свободното сдружавание (Self help), главно подъ видъ на кооперации; отъ Германцитѣ — политическата тактика и основнитѣ принципи, изложени за пръвъ пѫть въ комунистическия манифестъ; отъ французитѣ — идеалистическата имъ тенденция, тѣхното интегрално социалистическо възрѣние, споредъ което социализма се смѣта, като продължение на революционната философия.

Белгийската работническа партия за сега се състои отъ двадесеть и шесть федерации, които въ последния конгресъ, държанъ на 18 и 19 априлъ 1897, били представени отъ 596 делегата, избрани отъ 489 групи.

Работническата партия въ Белгия е единственната социалистическа организация. Отдѣлнитѣ федерации съставляватъ едно цѣло, само колкото се отнася до общата рѫководяща нишка и централното управление на партията — Главния съвѣтъ (Conseil général), на когото състава се избира всѣкигодишно отъ конгреса на партията. Съвѣта се състои отъ деветь члена, избрани измежду членоветѣ на партията, които се намиратъ въ сѣдалището му. Понеже партията има федеративенъ характеръ, а федерацинтѣ сж автономни и расходватъ всичко за пропаганда и агитация, то съвѣта не располага съ никакви значителни суми; расходитѣ по корреспонденцията се покриватъ отъ задължителнитѣ членски вносове — десеть (10) стотинки годишно — които всѣка федерация внася въ централната касса; въ централната касса постжпатъ и частитѣ, които всѣки депутатъ-социалистъ е длъженъ да отдѣля отъ парламентарното си възнаграждение.

Коопѣрацинтѣ и взаимноспомагателнитѣ дружества съставляватъ твърдѣ голѣма сила въ Белгия. Организацията и дѣятелностьта имъ се явяватъ едни отъ най-чудеснитѣ. Но тъй като, въ случая, ни интересува по вече политическия вървежъ на партията, азъ не ще се спирамъ върху удивителнитѣ въ всѣко отношение корпоративни организации. За тѣхъ се е писало доста, особенно въ „Социалистъ“, и читателитѣ сж имали възможность да се запознаятъ попе отчасти съ чудния имъ механизмъ.

Социалистическата партия испъква, като политическа единица, за пръвъ пѫть следъ изборитѣ въ 1884 г, но и то пакъ не безъ всѣкакви примѣси. Ясно разграничение между прогресситѣ, радикали, демократи и социалисти не е можало да се направи, защото главното искание на всички — всеобщото гласоподавание — е било едно и сжщо. Обаче, разграничението е почнало да взема отъ день-на день се по-опредѣленъ характеръ, до като достигна до днешното оформявание. Главната политическа борба на работническата партия до 1894 г. е била борбата за общо гласоподавание. Сжществующия до тогава имущественъ цензъ не е давалъ право на гласъ на работната класса, следователно тя е нѣмала възможность да прати свои представители въ камарата. Тази борба е била борба гигантска. Нѣколкото общи стачки, усилената пропаганда чрезъ прессата и живото слово, които

дали не малко жертви, най-сетнѣ достигатъ отчасти реализирането на желаната цель. Предъ натиска на цѣлия работнически классъ, буржуазнитѣ представители най-сетнѣ били принудени да отстжпятъ и се съгласятъ на извѣстни реформи въ избирателното право. Като плодъ на толкова борби, се явява следующето измѣнение на чл. 47 отъ Белгийската конституция:

„Депутатитѣ се избиратъ непосрѣдствено и то както следва:

„Право на единъ гласъ има всѣки гражданинъ на възрасть отъ 25 години на горѣ, съ мѣстожителство въ общината най-малко една година и да не подпада подъ предвиденитѣ въ закона исключения.

„Съ по единъ допълнителенъ гласъ се ползуватъ онѣзи, които испълватъ следующитѣ условия:

1) 25 годишна възрасть, да бжде женемъ или вдовецъ съ законни дѣца, да плаща поне 5 фр. личенъ данъкъ. . . .

2) 21 годишна възрасть, да бжде собственникъ на недвижими имоти на сумма поне 2000 фр.; . . . . да има лихвенъ или наеменъ доходъ поне 100 фр.

„Съ по два допълнителни гласа се позуватъ онѣзи, които испълватъ следуюшитѣ условия:

„1) Да притѣжава диплома за висше образование. . . .

„2) Да испълнява или да е испълнявалъ обществена или частна служба. . . . която предполага, че избирательтъ има поне полузавършено висше образование. . . . .

„Никой не може да има по вече отъ три гласа.

Азъ цитирахъ по голѣмата частъ отъ този членъ, за да се види въ какво се състои особенната избирателната система (vote plural). която сжществува днесь въ Белгия. Тя не даде онова, което искали работницитѣ — всеобщо гласоподавание, безъ никакви стѣснителни условия, отъ 21 година на горѣ — но все пакъ това се видѣ за достатъчна побѣда. Макаръ да е имало партизани за продължение на борбата чрезъ нови стачки, но най-после всички се съгласили да се задоволятъ временно съ това, като се чака благоприятно време за пълната побѣда.

Въ настжпилия наскоро следъ това измѣнение на конституцията избирателенъ периодъ, социалиститѣ развиватъ една най-жива дѣятелность. Социалистическото слово се разнесло по всичкитѣ жгли на Белгия чрезъ манифести, брошури, сказки и хвърчащи листове. Споредъ рапорта на секретаря на Главния Съвѣтъ за 1894 г., въ течение на време по малко отъ три мѣсеца сж били распръсвати ева милиони брошури и държани четире хиляди сказки. Намирамъ за умѣстно да дамъ съдържанието на единъ отъ лѣпеннитѣ по улицата манифести, който се явява доста характеренъ и интересенъ за насъ.

„**Читателйо**, който скоро ще си повиканъ да упражнишъ избирателното си право, не забравяй, че ти трѣбва да гласувашъ, защото гласуването е задължително; и че можешъ да извършишъ това споредъ волята си, защото гласуването е тайно.

Размисли добрѣ, защото работата е важна. Помисли за онѣзи,

които ти сѫ скъпи, за дѣцата си, на които трѣбва да подготвишъ бѫдѫщето! Помисли и за миналото, защото, не ще и дума, че ти си страдалъ отъ несправедливостьта на нашитѣ закони. Ако си работникъ, ти се мѫчишъ за една нищо и никаква надница, ти си видѣлъ, какъ гинатъ твоитѣ братя въ убийственното индустриално сражение; ти си видѣлъ вдовици въ мизерия и старци безъ никакви срѣдства следъ цѣлъ прекаранъ въ работа животъ; ако си търговецъ, ти си почувствовалъ ударитѣ на необузданата конкуренция и на финансиалната спекулация, допусната отъ законитѣ, които се явяватъ снисходителни само за крадцитѣ на едро; който и да си ти, притиснатъ отъ силата на грубия металъ, ако желаешъ по голѣма справедливость и по добро бѫдѫще, ела съ насъ!

„Ний искаме да узнаемъ жалбитѣ и скърбитѣ ти, и да ги кажемъ тамъ, дѣто се коватъ законитѣ. Ний ще се явимъ въ всѣко село, за да изложимъ идеитѣ си и да се уведомимъ върху желанията на населението; ела на събранията ни!

„**Не се довѣрявай на старитѣ партии!** Тѣ сѫ имали въ рѫцѣтѣ си властьта, но сѫ си служили съ нея само за да пазятъ интереситѣ, жестокитѣ и егоистически интереси на капитала. Даже и клерикалитѣ искатъ да те накаратъ да плащашъ по скѫпо кафето и хлѣба. Не се довѣрявай; тѣ ще ти пълнятъ главата съ хубави фрази и обѣщания и ще се мѫчатъ да ни клѣветятъ...

„Ако нѣмашъ понятие отъ социализма, изучавай го; не слушай заинтересованитѣ, които може да те излъжатъ, а проследявай самъ и сѫди съ беспристрастие; ако познавашъ програмата ни, ти знаешъ, че тя е надъхана съ любовь къмъ нещастнитѣ.

„**Социализма** е учението на мира, милосърдието, правосѫдието; той е страшенъ само за привилегированитѣ и експлоататоритѣ; а униженитѣ и добродушнитѣ умове въ цѣлия свѣтъ иматъ единственната си надѣжда въ него; ела ни на помощь, за да може да възтържествува."

Побѣдата на социалиститѣ въ тази избирателна борба е била, може да се каже, една отъ най блѣскавитѣ. Тѣ за прьвъ пѫть опитватъ силата си предъ избирателнитѣ кутии; за прьвъ пѫть иматъ възможность да прочетатъ числото на онѣзи, които съставляватъ социалистическата армия, и то само на онѣзи отъ мѫжкия полъ и съ 25 години на горѣ. Числото на полученитѣ отъ тѣхъ гласове се въскачило на повече отъ 300,000, а отъ кандидатитѣ имъ били избрани 29 души. Това бѣше неочакванъ ударъ за буржуазията; това измѣняваше съвършенно физиономията на каммарата, характера на опозицията. Социалистическата парламентарна група става за напредъ найсилния опозиционенъ елементъ въ каммарата. Това измѣня веднага характера на дебатитѣ; тѣ се уживяватъ и се водятъ главно на принципиална и классова почва. Когато по-рано на парламентарнитѣ дебати не се обрьщало почти никакво внимание, сега тѣ ставатъ любими за слушание, интересни за четение и съставляватъ материалъ за живо критикувание и коментиране.

Въ 1896 година трѣбваше да стане частично подновление и

каммарата, на основание едно постановление на конституцията, споредъ което депутатския мандатъ трае четире години, но депутатитѣ се преизбиратъ по половина чрезъ всѣки двѣ години. Отъ депутатитѣ, които подлѣжали на преизбирани, социалистъ е имало само единъ, понеже избирателнитѣ мѣста се падали отъ онѣзи, които социалиститѣ имати най малъкъ успѣхъ. Въ тѣзи мѣста се е падалъ и градъ Брюкселъ, който представлявалъ най-голѣмъ интересъ въ борбата по числото на избиранитѣ въ него депутати — 18 души. Споредъ станалия за тази цель плебисцитъ, взето било решение да се направи компромисъ съ радикалитѣ; такъвъ компромисъ станалъ още въ Динанъ и Намуръ. Безъ много думи, самото сравнение на цифритѣ при изборитѣ въ 1894 и 1896 ще ни покаже голѣмия успѣхъ, направенъ само въ растояние на двѣ години отъ страна на социалистическата партия. Ето тѣзи цифри, които говорятъ по красноречиво отъ всѣки сладкодуменъ ораторъ:

	1894	1896		1894	1896
Анверсъ	4,871	9,335	Дикемудъ. . . .	——	2,847
Малинъ	1,984	10,510	Фюриесъ	——	254
Брюкселъ.	40,218	74 452	Остандъ	——	1.902
Лувенъ	5,120	21,539	Руле , ...	——	3.446
Нивеллъ	5,719	20,585	Нйофшато . . .	——	658
Брюжъ	521	8,133	Филиппвилъ . . .	——	6,695
Куртре	3,721	6,922	Динанъ	——	14,553
Намуръ.	32,987	35,356	Ипресъ	——	4,285

Въ Брюкселъ социалиститѣ останали въ баллотажъ съ католишката партия съ партията на власть, която получила 80,000 гласа, и щѣли да излѣзатъ победители, ако не била измѣната на либералитѣ, на партията въ опозиция, която получила при първо гласуванне 40.000 гласа. Классовитѣ интереси надвили надъ партийнитѣ различия и листата на социалиститѣ опозиционери не била подкрѣпена отъ либералитѣ опозиционери. . . . . Въ тъзи борба социалиститѣ запазили само старото си депутатско мѣсто, като не придобили ни едно ново. Обаче, въ изборитѣ не толкова важатъ депутатскитѣ мѣста, колкото числото на добиванитѣ гласове отъ листата на извѣстна партия. Тѣ показватъ, да ли партията има бждяще или не. Горнитѣ цифри ни говорятъ твърдѣ красноречиво за голѣмия успѣхъ на социалисическата партия, та нѣма защо да се напира много-много на това.

Тази година изборитѣ имаха още по голѣма важность за социалиститѣ, тъй като предстоеше да се преизбере онази половина отъ депутатитѣ, въ която числото на тѣхнитѣ е било 28 души — почти всички членове на социал. парламентарна група, съ исключение на единъ, трѣбаше да се представятъ наново предъ избирателитѣ и опитатъ щастието си. И този пжть предстоеше да се води борба срѣщу една или друга отъ буржуазнитѣ партии или пъкъ срѣщу всички. Но най силенъ противникъ и сега се явява управляющата партия, партията на католицитѣ.

При първо гласуванне, станало на 10-ий май т. г., отъ соци-

алистическитѣ кандидати сѫ били избрани 15 души, а 17 други останали въ баллотажъ съ кандидатитѣ отъ другитѣ партии. Получченитѣ гласове почти въ всички избирателни мѣста нарасли въ доста голѣмо количество. Когато презъ 1894 година въ Шарлроа напр. при първо гласувание е билъ прокаранъ само единъ депутатъ отъ социалистическата листа, сега тя е била прокарана всичката съ едно болшинство, превищающе съ 6000 гласа листа на другитѣ партии. Въ Тюенъ листата имъ получила 7,000 гласа по вече отъ 1894 г. и т. н. Въобще, общо зето, социалиститѣ получаватъ въ всѣки избирателенъ участъкъ повече гласове, отколкото въ изборитѣ преди четире години. Цѣлото число, получело въ всички избирателни участъци, се въскачва на 322,900, когато въ 1894 то е било 240,200 гласа, което прави 30% печала. Отъ друга страна, като сеземе предъ видъ че гласоветѣ. получени отъ всички партии, се въскачватъ на 917,300, може да се каже, че социалиститѣ въ тази часть на Белгия располагатъ съ повече отъ третината на избирателитѣ.

Положението на другитѣ партии стои така: католицитѣ въ 1894 сѫ получили 396,890 гласа, сега — 372,500; значи има намаление отъ 23,600 гласа.

Либералитѣ въ 1894 получили 233,000 гласа, сега — 167,200; значи има намаление отъ 76, 400 гласа.

Демократитѣ—християни, които сѫ имали 26,800 гласа въ 1894, сега получили 44168; значи има едно увеличение отъ 17,300 гласа.

Тѣзи цифри ни показватъ, че, когато католицитѣ и либералитѣ губятъ, въ сѫщото време демократитѣ католици и социалиститѣ печелятъ. Печалата на социалиститѣ се прави почти исключително на гърба на либералитѣ. Работницитѣ, които по рано давали гласа си за либералитѣ, проникнати отъ классовото си съзнание, се прехвърлятъ тамъ, дѣто имъ е мѣстото. Отъ друга страна, голѣма часть отъ дребната буржуазия се увѣрява, че либерализма не е никакъ въ състояние да подобри хальтъ ѝ, че той се явява яловъ главно по отношение економическитѣ подобрѣния и се прехвърля въ страната на социалиститѣ. Консервативнитѣ елементи сѫщо испитватъ едно разложение. Голѣма часть отъ тѣхъ се отдѣлятъ въ отдѣлна партия подъ название „Демократи християни," и се борятъ самостоятелно. Това разложение не може да бѫде освѣнъ за полза на социализма; то явно показва, че твърдѣнието на социалиститѣ относително распредѣлението на партиитѣ по классови интереси, не е празна дума, а основано на дѣйствителния ходъ на нѣщата. Когато отъ борбата исчезне и християнския елементъ, тогава ще стане още по строго и тѣсно разграничение. Отъ една страна ще се наредятъ хората, които искатъ запазването сегашния редъ на нѣщата, защото интереситѣ имъ го диктуватъ така; отъ друга — онѣзи, които искатъ промѣната на сегашната експлоататорска наредба и замѣняването ѝ съ друга по справедлива. . . .

Въ сегашнитѣ избори социалиститѣ добиватъ единъ депутатъ по малко, така щото числото на депутатитѣ остава 28 вмѣсто 29, както бѣше по напредъ. Но тази малка загуба е нищо при голѣмата

печалба, която дава твърдѣ добра перспектива за бѫдѫщето на социалистическа Белгия, а именно, че, акоо гласоветѣ, давани за социалистическитѣ кандидати, растатъ се въ такава пропорция, не е далечъ времето, когато белгийския пролетариатъ ще има болшинство въ камарата

* * *

Законодателнитѣ избори и смъртьта на „желѣзния канцлеръ" сѫ двѣ събития, станали напоследъкъ въ Германия, които твърдѣ много занимаваха и занимаватъ умоветѣ. Първото отъ тѣхъ стана малко по-рано отъ второто. Изборитѣ трѣбваше да преварятъ смъртьта на Бисмарка, та той да види още единъ пѫть презъ последнитѣ минути на живота си, че напразни сѫ били усилията му противъ естественното течение на нѣщата, че исключителнитѣ му закони, строгитѣ му мѣрки противъ социалиститѣ не само не спрѣха успѣха на социализма, но като че ли го тикнаха още по силно напредъ. Бисмаркъ, макаръ и желѣзенъ, не е можалъ да стори нищо противъ още по-желѣзнитѣ отъ него условия, той не е билъ въ състояние да спре онова бързо економическо развитие на страната, което развитие опредѣля силата на социализма. А фактъ е, че Германия напълно е влѣзла въ пѫтя на фабричното производство, на едрата индустрия, които постепенно пролетаризиратъ массата и съ това отъ година на година даватъ се по вече и повече елементи за социалистическата армия. Бисмаркъ, както и всички управници, не само че не се е опълчавалъ противъ това развитие, но, напротивъ, всячески му е съдѣйствовалъ — усилвалъ е причината, а е искалъ да убие следствието!

До колко бързо се развива капиталистическото производство въ Германия, особенно въ последнята четвъртина на този вѣкъ, т. е. отъ времето на обединението ѝ, ни показва последнйото професионално преброяване презъ 1895 г., на което резултатитѣ сѫ наскоро публикувани. Споредъ него може да се види и оцѣни економическата тенденция отъ 1882 год. до сега, която ще бѫде сѫщата и въ бѫдѫще. Като се сравняватъ фактитѣ отъ преброяванието въ 1895 съ фактитѣ, които дава преброяванието отъ 1882 г., ще се види, че индустрията се развива много бързо, че капитала се съсрѣдоточава въ се по-малко и по-малко рѫцѣ, че дребното производство, дребната търговия и земледѣлие пропадатъ, че голѣми капиталистически синдикати се създаватъ, които ще иматъ за следствие още по-бързото пропаданае на срѣдната класса. Работницитѣ земледѣлци, лицата съ независимо сѫществувание въ економическо отношение, независимитѣ занатчии отъ разнитѣ занатия сѫ се намалили по число, за да увеличатъ редоветѣ на индустриалнитѣ работници, на градския пролетариатъ. Когато презъ 1882 г. независимитѣ занаятчии съставляваіи десетата часть отъ населението, сега тѣ съставляватъ само тринадесетата. Когато въ периода отъ отъ 1875 – 1895 цѣлото население въ Пруссия се увеличило съ 24%, въ сѫщия този периодъ индустриалнитѣ работници се увеличили съ 62%. Най-голѣмо увеличение числото на работницитѣ станало въ тъкачната индустрия, касапството и хлѣбарството. Когато население-

то въ цѣлата Германия се увеличава съ 13·74%, съ сѫщото това време земледѣлскитѣ и търговски предприятия се увеличаватъ само съ 4·6%. Малкитѣ заведения, въ които собственницитѣ сами експлоатиратъ извѣстно занятие, намалени съ 12·6%, когато пъкъ напротивъ, числото на заведенията, въ които работятъ много работници, се увеличавало и то пропорционално съ числото на употрѣбяванитѣ работници — заведенията, въ които употрѣбяванитѣ работници възлизали отъ 11 до 50, се увеличили съ 82%; онѣзи, въ които работницитѣ възлизали отъ 51 до 200, се увеличавали съ 94%, а още по-голѣмитѣ — съ 84%. Работницитѣ въ срѣдната и едрата индустрия съставлявали 40% отъ числото на всички работници презъ 1882, когато тѣ съставлявали 50% презъ 1895. Рейнскитѣ провинции до скоро сѫ били съ най-раздробена собственность, обаче сега се забелѣзвало едно бърво концентриране. Въ течение на времето отъ 1882 до 1895 едрата собственность, т. е. тъзи която брои повече отъ 100 хектара се увеличила съ 34·6%, когато дребната собственность се значително намалила, а срѣдната останала въ застой. Понеже само едрата собственность е въ състояние да се въсползува отъ улесненията, които ѝ донася техническия прогрессъ, това концентриране ще става отъ день на день още по значително. . . . .

Отъ всички тѣзи на бърза рѫка наведени факти се констатира това, което именно се твърди отъ социалиститѣ за економическата тенденция въ сегашния капиталистически вѣкъ — пропаданието на дребното производство, за да се развие фабричното; пропаданието на дребната собственность, за да се създаде едрата, емиграцията на селското население въ промишленнитѣ градове. . . А всичко това поражда безимотното работно население, классата на пролетарията, който именно съставлява силата на модерния социализмъ, когото никакви закони и строги мѣрки не сѫ въ състояние да убиятъ, щомъ економическото развитие работи въ негова полза.

Споредъ сѫщото това преброявание излиза, че капиталистическата класса въ Германия днесь се представлява отъ 416,000 индивидума, отъ които 80,000 въ индустрията, 111,000 въ търговията и съобщенията, 25,000 едри собственици и 200,000 рантиери. Всички тѣ съставляватъ 1·82% отъ населението, което живѣе съ собственния си трудъ.

Срѣдната рѫка хора, къмъ които се числятъ селени, занаятчии, дребни търговци, чиновници — както държавни, тъй и по разнитѣ предприятия — се въскачватъ до 3,150,000 души. Часть отъ тѣхъ (1·292,000) състои отъ независими производители и партизани на отживѣлитѣ вѣка си институти; друга часть (1,860,000) продава умственния си или рѫченъ трудъ, но стои далечъ отъ классосъзнателния пролетариатъ затова, защото е твърдѣ много амбициозна и защото. . . продава по-скѫпо труда си.

Пролетариата, рѫченъ и умственъ, наброява до 15,000,000 распредѣленъ така:

Въ индустрията	6,200,000
„ търговията	2,000,000

Въ земледѣлието	5,600,000
Занаятчии, солидарни съ индустриалния пролетариатъ	1,200,000
	15,000,000

Като се знае това распредѣление на класитѣ, никакъ не сѫ чудни строгитѣ мѣрки на управницитѣ, страхътъ на императора, който употрѣбява всевъзможни срѣдства, за да отклони пролетариата отъ социализма. Страхъ основателенъ; усилия, обаче, напразни.

При такова положение на класситѣ трѣбаше да станатъ тази годишнитѣ законодателни избори, които се произведоха презъ мѣсецъ юний. Това твърдѣ благоприятно за социанизма распредѣление, което, като констатирано официално, не можаше да бѫде чуздо на висшитѣ крѫгове; миналитѣ успѣхи на социанизма задаваха голѣмъ страхъ на крѣпителитѣ на днешната наредба. Социалиститѣ отъ своя страна съвършенно естественно се чувствуваха доста силни, за да поставятъ свои кандидати въ всички избирателни участъци, на брой 397. Разбира се, че това става не съ надежда за успѣхи на всѣкадѣ, но съ намѣрение да се види числото на гласоветѣ, които ще се дадатъ за тѣхнитѣ кандидати.

Още при първото гласувание били прокарани 32 кандидати, когато преди петь години сѫ били прокарани 24. Освѣнъ това числото на гласоветѣ достигнало до 2,300,000 когато преди петь години то било 1,800,000. Въ баллотажъ останали 101 кандидата срѣщу съперници отъ разнитѣ буржуазни фракции. Трѣба да се знае, че въ Германия за баллотажъ се представятъ само двама отъ кандидатитѣ, т. е. онѣзи които ся получили най вече гласове, когато другаде, въ Франция наприхѣръ, не е така — тамъ при второ гласувание могатъ да се представятъ пакъ всички кандидати.

Избирателната борба при второ гласувание се явява много по интересна, отколкото при първо. Въ първото гласувание всяка партия си има свой кандидантъ и друго не я занимава освѣнъ стремлението да се прокара той само, а всички други да останатъ побѣдени. Борбата се води самостоятелно. Не тъй стои работата при второ гласувание. На арената се явяватъ кандидатитѣ само на двѣ партии, на партиитѣ, които сѫ получили най вече гласове. Другитѣ партии иматъ предъ себе си алтернативата: или да се въздържатъ, или да направятъ компромисъ съ една отъ облагоприятствуванитѣ партии. Положението на социалиститѣ въ такъвъ случай се опредѣля отъ самитѣ конгреси. Презъ тази година тѣ трѣбаше да се съобразяватъ съ решението на Хамбургский конгресъ, което решение се напомня отъ централния избирателенъ комитетъ на германската социалъ демократическа партия съ особенъ апелъ. Условията, за да станатъ компромиси съ напредничавитѣ буржуазни партии, сѫ следующитѣ:

„1) Подържание на всеобщото, прямо и тайно гласоподавание;

„2) Подържание бюджетнитѣ права на рейхстага;

„3) Изискване на гаранции за пълна свобода на събранията, сдружаванията и съюзитѣ;

„4) Да се противопоставятъ на всѣки исключителенъ законъ, какъвто и да билъ той; на всѣко увеличение на политическитѣ престжпления въ сегашния наказателенъ законъ;

„5) Да се противопоставятъ на всѣко ограничение свободата на печата;

„6) Да се борятъ противъ всѣко увеличение на постоянната войска и флотилията;

„7) Да не допущатъ никакъвъ новъ данъкъ нито пъкъ увеличавание на сжществующитѣ данъци върху предметитѣ отъ първа необходимость;

„8) Да се противопоставятъ на всѣко унищожение или ограничение на законитѣ и распоредданията относително работническото осигуряване, съ исключение на случаитѣ, когато би се предложили проекти за подобрение на сжществующитѣ законоположения въ това отношение.

„Въ случаитѣ, въ които не социалистическия кандидатъ се би отказалъ да приеме изброенитѣ по горѣ задължения, избирателитѣ социалисти трѣба да се въздържатъ, та каквито и щжтъ да сж обстоятелствата."

Това е било написано на социалъ-демократическото знаме въ време на баллотажа. А какво е било написано на знамената на буржуазнитѣ партии? — Не ще много чудение, да се отгатне това, когато се знае, че страхътъ отъ социализма е билъ общъ за всичко буржуазно. Тѣхното най силно желание е било какъ-какъ да се съсипе социалистическия кандидатъ. За това и виждаме най неестественни съглашения, най чудновати съюзи и компромиси. Виждаме: съюза на земледѣлци протекционисти съ индустриалци либерешанжисти; на националисти — либерали, подържатели на евреитѣ, съ антисемититѣ — гонители на евреитѣ; на прогресисти — демократи съ консерватори. Страшни побратимявания, но въ очитѣ на буржуазията тѣ се явяватъ допустими, щомъ е работата да се събори общия врагъ. Та и ний социалиститѣ си знаемъ това. Намъ ни е извѣстно, че разнитѣ етикети на буржуазнитѣ партии сж само едно лустро, само една маска, която се снема, щомъ е работата да се запази сжществующата несправедлива наредба. Тази коалиция на буржуазнитѣ партии можа само отчасти да достигне желанието си — тя истругна нѣколко мѣста отъ социалиститѣ и то съ голѣми усилия. Така напр. Берлинъ сега се представлява отъ трима социалисти върху шесть депутата, когато по рано се представляваше отъ петь. Двѣ мѣста сж взети отъ буржуазията, и то съ твърдѣ малко болшинство — съ 15 гласа въ 2-ия участъкъ и съ 57 въ 5-ия. Загуба сж имали социалиститѣ и въ други градове, но пъкъ добили и нови мѣста, които надминаватъ изгубенитѣ, така щото числото на депутатитѣ нараства. Социалъ—демокрацията излиза побѣдоносна и горда отъ своята побѣда, защото е спечелена съ собствени усилия. Тя се гордѣе още повече съ това, дѣто даде гласоветѣ си за прогреситѣ тамъ, дѣто нѣмаше тѣхенъ кандидатъ, макаръ последнитѣ не се съгласили да дадатъ своитѣ на социал—

демокрацията. Този начинъ на дѣйствие се диктувалъ отъ желанието да се усилва опозицията на правителството.

Макаръ условията за борба да сѫ били едни отъ най-неблагоприятнитѣ за Социалъ-Демокрацията, при съюза на буржуазнитѣ партии и натиска на правителството, тя влиза въ рейхстага съ по вече депутати — 57, вмѣсто — 48 и добива много повече гласове — 2,300,000, вмѣсто 1,800,000.

Общия съставъ на новия рейхстагъ е следующия:

Социалисти	57	вмѣсто	48
Консерватори	60	,,	64
Имперска партия	20	,,	24
Национали-либерали	47	,,	50
Антисемити	11	,,	16
Католически центръ	104	,,	98
Поляци	14	,,	20
Либерали-Демократи	30	,,	28
Либералски съюзъ	14	,,	14
Южни Демократи	8	,,	12
Датчани	1	,,	1
Елзасци	8	,,	9
Независими	6	,,	2
Земледѣлци	4	,,	,,

Числото на депутатитѣ — социалисти се е движило по следующия начинъ отъ 1871 до 1898.

1871	1	1884	22
1874	9	1887	11
1877	12	1890	36
1878	9	1893	48
1881	12	1898	57

Полученитѣ гласове пъкъ се распредѣлятъ така:

1871	101·927	1884	549·990
1874	351·670	1887	763·128
1877	493·447	1890	1·341·587
1878	437·158	1893	1·786·738
1881	3.1·961	1898	2·300·000

Не се бѣха минали два мѣсеца отъ блѣскавата побѣда на социалиститѣ въ законодателнитѣ избори, когато се разнесе новината за смъртьта на Бисмарка, на онзи Бисмаркъ, който цѣли четиредесеть години е билъ една отъ най-крупнитѣ политически личности. Роденъ на 1-й априлъ 1815, той почналъ политическата си кариера презъ 1847, като членъ на Саксонската Диета. Още тогава той е исказалъ своето ,,вѣрую" чрезъ парадокса, че голѣмитѣ градове трѣбва да бѫдатъ изметени отъ лицето на земята, защото сѫ гнѣзда на демокрацията и конституционализма. Той обърналъ вниманието на пруския царь Фридриха Вилхелма II, за пръвъ пѫть въ прусския парламентъ презъ 1851. Билъ испратенъ за дипломатически агентъ въ Виена презъ 1852, въ Петербургъ презъ [illegible]

и става председатель на министерский съвѣтъ на 22-й септемврий. Презъ 1867 год. се създава сѣверната конфедерация на 22 германски държави, на които билъ назначенъ канцлеръ. А върха на кариерата си достига презъ 1871, когато той се явява като главенъ виновникъ зе създаването на германската империя. Той въстановилъ всеобщото гласоподавание, като противовѣсъ на буржуазията, която му прѣчила. За да я побѣди, той приелъ това революционно срѣдство,та да може да се опира на цѣлия народъ. По всѣка вѣроятность, силната агитация на Ласаля не е била чужда за тази тактика на Бисмарка. Красноречивия, увлѣкателния, страстния пропагандаторъ развълнувалъ работната масса, която се явява като решающъ политически факторъ, когото „желѣзния канцлеръ“ смѣталъ да добие на страната си чрезъ прокарванието на всеобщото гласоподавание. Обаче той наскоро се разочаровалъ въ тази си смѣтка. Революционния социализмъ още въ началото на своята мощь се явява яростенъ противникъ на Бисмарка и води отчаяна борба срѣщу него. Въ конфликта си съ буржуазията той се опиталъ да се въсползува отъ пролетариата, но шефоветѣ му енергически се отказали да влѣзятъ въ тази примка. Либкнехтъ наскоро писа, че Бисмаркъ канилъ, както него тъй и Маркса, да сътрудничатъ при пълна свобода въ основанъ отъ властьта органъ, но тѣ съ негодувание му отказали и почнали силна атака срѣщу му.

За да си отмъсти за отказа и като виждалъ голѣмия прогресъ на социализма, Бисмаркъ намислилъ да прокара стѣснителни за него закони. Поводъ на това му далъ атентата върху Вилхелма I. Той прокаралъ исключителния законъ отъ 21 октомврий 1878, който ималъ за цель да задуши главно социализма, като посѣгалъ на всички, придобити до тогава свободи. Били растурени 200 дружества, запрѣтени 350 периодически издания, провъзгласено единъ видъ военно положение въ нѣколко града и създадени цѣлъ редъ прѣчки за свободното сѫществувание на гражданетѣ. Тѣзи мѣрки се почувствували въ началото: Социалъ-Демокрацията получила по-малко гласове въ следующитѣ избори. Обаче това не било за дълго. Тя наскоро тръгнала по първия си пѫть и почнала силно да прогрессира.

Следъ смъртьта на двамата императори, Вилхелма и Фридриха, починали едно следъ друго, короната се взела отъ внука на Вилхелма I. Вилхелмъ II ималъ тъкмо противоположни взглядове на Бисмарка. Той смѣталъ, че не исключителнитѣ закони, а, напротивъ, благосклонностьта на властьта къмъ работното население ще може да отвърне последното отъ социализма. Той се явява защитникъ на работницитѣ — която защита обаче, скоро се видѣ, колко пари струва — и свѣта бѣше изненаданъ отъ любопитното явление, че подъ нашето слънце испъква императоръ социалистъ (?!). Бисмаркъ тъкми да внася въ райхстага още по строгъ исключителенъ законъ противъ социалиститѣ и който да не бѫде вече времененъ, а постояненъ. Вилхелмъ, отъ своя страна, иска да бѫде чутъ отъ цѣлия свѣтъ, че той е, който ще разреши социалния въпросъ, нему трѣба да се надѣватъ работницитѣ. Явява се конфликтъ между

императора и канцлера му, отношенията ставатъ се по обтегнати. Закона се внася и разглежда въ райхстага, безъ обаче да се яви автора му, за да го защищава, и той се отхвърля. Най сетнѣ, на 20 мартъ 1890 година „желѣзния канцлеръ“ е принуденъ да си даде оставката. И тъй „създательтъ на Германската империя“ бива принуденъ да се отегли отъ властьта отъ внукътъ на оногова, въ времето на когото се създава империята. Какъвъ неблагодаренъ внукъ!

Това е то, съ малко думи, портретътъ на скоро починалия Бисмарка, който презъ цѣли осемъ години прекарва частенъ животъ и гледаше, какъ умразния за него социализмъ се расте и расте. Обаче, той можаше да бѫде доволенъ поне отъ това, дѣто и мѣрката на императора, съ когото се не съгласяваше, се явява сѫщо ялова. Императоровитѣ думи не отвърнаха работното население отъ пѫтьтъ му. Той съ горестъ на сърдцето си гледа, какъ неговитѣ чада (?) отклоняватъ отъ него глава и отиватъ тамъ, дѣто нему не е никакъ по угодата. И, като всѣки баща, той става се по яростенъ срѣщу непокорнитѣ си чада и почва да сипе громъ и мълния противъ тѣхъ. Времето, обаче, ще го научи, както научи и Бисмарка, че силата на нѣщата, мощьта на економическия и социаленъ прогресъ е много по силна отъ усилията на императоритѣ и канцлеритѣ. **Б. Л.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Фалшификацинтѣ на „професоръ“ Борисъ Минцесъ.— Socialismus und sociale Bewegung, von Prof. Sombart *).

Книгата, за която искаме да поговоримe съ читателя на „Ново време“, е вече позната на последния по рецензията на М. К. (Гл. „Ново време“, 1898, кн. II). Последния твърдѣше въ своята рецензия, че Зомбартъ „прокарва последователно принципитѣ на Маркса“. На Б. Минцеса, извѣстния оборвачь на социализма и социалистическото движение у насъ, не харесала тая рецензия и той заяви, че М. К. тълкувалъ „абсолутно лъжливо мненията на Зомбарта“ и „експлуатира безочливо името на единъ ученъ“ (Гл. „Българ. Прегледъ“, год. IV, кн. XII). По-кѫсно Благоевъ отго-

*) Обръщаме вниманието на читателитѣ върху тази статия. Бѣхме убедени, че Минцесъ невѣрно предава мненията на проф. Зомбарта и невѣрно го цитира; но ний никакъ не допускахме, че единъ „професоръ“, макаръ и на българското „Висше училище“, който говори за „правдата и честностьта“ въ приципитѣ научни, да достигне до таквозъ безподобно нахалство, щото систематически и умишленно да фалсифицира чуждитѣ мнения. Читателитѣ ще видятъ отъ тази статия, до кадѣ отива Минцесъ въ своитѣ фалшификации. Ний нѣмахме подъ рѫка нито оригинала на Зомбартовата книга, нито руския ѝ преводъ. Но отъ статията на **М. К.**, помѣстена въ II кн., както и отъ цитира-

вори на Минцеса, че последния „съ нищо не доказва своитѣ твърдѣния“ (Гл. „Ново време“, год. II, кн. V). Въ сѫщата книжка на сп. „Ново време“ Благоевъ поднесе на читателитѣ си цитати отъ една рецензия за Зомбарта, помѣстена въ руското списание „Научное обозреніе“ отъ миналата година и такива отъ една статия на самия Зомбартъ: „Къмъ критиката на економическата система на Карла Маркса“, отъ които се вижда, че Зомбартъ „не само че прокарва последователно принципитѣ на Маркса, но и го защищава още отъ традиционитѣ и лъжовни нападки на всички негови противници“ (Ново време, кн. II, 1898).

Наистина, отговора на Благоева на нахалното обвинение, хвърлено по адреса на М. К., е достатъченъ да даде на читателя да види, че Минцесъ и тоя пѫть — както всѣкога — си позволи една литературна лъжа и недобросъвѣстность, и да остави за смѣтка на самия Минцесъ „абсолютно лъжливото тълкувание мненията на Зомбарта“ и „експлуатирането съ името на единъ ученъ“; но Благоевата статия, която искарва на лице недобросъвѣтностьта и лъжата на великошколския професоръ по единъ околенъ пѫть, не е въ състояние да даде едно пълно понятие на читателя за степеньта на тая недобросъвѣстность, за отвратителностьта на тая лъжа. Това ще бѫде нашата задача: да провѣриме цитатитѣ и тълкуванията, които Минцесъ прави отъ и дава на книгата на Зомбарта, съ самата тая книга на рѫка.

И тъй на работа! Като започваме да говориме за рецензията или статията на Минцеса, ний ще бѫдемъ принудени да говориме и за самия Минцесъ. Наистина, ний сме привърженици на принципа, че въ литературния споръ и полемиката трѣбва да се остави на страна личностьта, за да се подложатъ на разборъ и пресѫждание мненията, принципитѣ. Ний сме дълбоко убедени, по-нататъкъ, че само подобенъ споръ, подобна полемика води къмъ желаната цель: разѣснението на въпроса; обаче, ний сме на мнение, че не

нитѣ отъ насъ мѣста (въ кн. V отъ тази година на нашето списание) изъ статиитѣ на проф. Зомбарта, ясно личеше, че Минцесъ невѣрно тълкува мненията му. Сега виждаме, че той систематически фалсифицира Зомбарта. **М. К.** също отговаря на Минцеса, но ний помѣстваме статията на Пет., защото тя е едно по-обстоятелствено изобличение на Минцесовитѣ фалшификации. Подиръ раскритието на тия фалшификации пита се: какъ ще се отнесе професорската колегия въ София, какъ ще отнесе редакцията на сп. „Б. Прегледъ,“ въ страницитѣ на когото се прокарватъ Минцесовитѣ фалшификации, какъ ще се отнесе студенчеството къмъ своя „проф фалшификаторъ“ и, най-сетнѣ, какъ ще се отнесе обществото, за което Минцесъ издава сега и библиотека, за да фалшифицира чуждитѣ мнения,—какъ ще се отнесатъ тѣ къмъ безсрамното поведение на Минцеса? Въпросътъ тука не е за единъ нашъ противникъ, за единъ оборвачъ на социализма, а е за единъ фалшификаторъ на мненията на единъ ученъ, за единъ простъ съзнателенъ фалшификаторъ, когото всѣко порядъчно общество позорно би отблъснало отъ себе си. Интересно е, какъ ще се отнесе къмъ него обществото, въ което се върти Минцесъ у насъ? Ще ли покаже то, че уважава себе си поне до толкосъ, щото да не позволява на безсрамни проходимци, като Минцеса, да го лъжатъ отъ името и въ името на науката? Ето гдѣ е въпросътъ!

Бел. на Ред.

всѣка полемика и критика заслужва тая честь, това снисхождение, защото, очевидно, че принципиалната полемика е невъзможна тамъ, кадѣто човѣкъ има работа не съ единъ искренъ, последователенъ противникъ, който уважава себе си и противника си, а съ единъ противникъ . . . за всѣка цѣна. Да, Минцесъ не заслужва една подобна честь: подобна полемика съ Минцеса е чисто невъзможна! Защото той не ни дава никога едно опредѣлено и завършено гледище и мнение, а ни предлага въ забъркана и чисто противоречива форма всичко онова, което е насочено противъ социализма и езуитски се върти ту на лѣво, ту на дѣсно и ти сочи ту тоя, ту оня цитатъ и, второ, защото Минцесъ, комуто липсва едно опредѣлено гледище — ако не смѣтаме за такова опозицията му противъ социализма за всѣка цѣна — не е въ състояние да се повдигне до схващанието на социализма, като една обществено-философска система и да я критикува като такава, а се ограничава да указва на „противоречията" между учителитѣ и ученицитѣ, на „съзнателното експлуатиране" на науката за агитаторски цели и много други работи: едно вѣчно мѣсение на най-несмѣсими работи и понятия, едно вѣчно указвание на несѫществени случаи, почти при пълно игнориране на сѫщественото, заслужвающето уважение и критика. Нима това ще каже да докажешъ несъстоятелностьта на една обществена философска система! Но Минцесъ и не мисли даже да признае марксизма за една такава философска система: не, той знае, че тя е едно едностранчиво схващание на отрицателнитѣ страни на човѣшката природа — забелѣжете, само на отрицателнитѣ, — и че нейнитѣ представители сѫ „въ повечето случаи младежи, които нѣматъ вече какво да губятъ и т. н." Обаче, бихме били несправедливи, ако не спомѣнемъ, че Минцесъ понѣкога обича да забравя онова, което знае и тогава той знае да говори за други работи, които по нѣкога, като че ли напукъ, иматъ смисълъ тъкмо противоположна на по-раннитѣ твърдения на нашия ученъ професоръ. Така напр., говори ли за Бйомъ-Баверкъ той твърди, че Марксовата теория е отдавна вече оборена отъ науката и отхвърлена отъ нейнитѣ най-видни представители, а говори ли за Зомбарта, той се ограничава да говори за „ахилесовата пета" на социализма, защото Зомбартъ счита, че Марксовата система едва напоследъкъ започва да става предмѣтъ на научната критика. На кѫсо, интересно сѫщество е тоя Минцесъ, като оборвачь на социализма.

Липсванието на едно широко принципално гледище, на една научна теоретическа основа прави оборванията на Минцеса случайни, дребнави и несѫществени, а необходимостьта да се прави за всѣка цѣна опозиция на социализма го кара да бѫде почти всѣкога недъбросъвѣстенъ, да „тълкува лъжливо" не рѣдко и да превежда и предава твърдѣ често криво.

Който е следилъ Минцеса въ „Българ. Прегледъ," знае, че нашитѣ думи казватъ самата истина. Въ разгледа си за последната статия на Минцеса ний ще се постараемъ да докажемъ нашитѣ твърдения.

И това именно последнйото обстоятелство, съзнателната недобросъвѣстность, „лъжливото тълкувание“ и кривото превеждание и предавание прави невъзможна една принципиална обективна критика. Мислимъ, че може да се прости оня, който си поставя задачи, които надминаватъ силитѣ му, доколкото последния е правдивъ и искренъ, но литературната недобросъвѣстность и преднамѣраната лъжа заслужватъ порицание даже и когато се намиратъ на служба у единъ „ученъ“ нашъ професоръ. При разглежданието на единъ авторъ или на една книга главната задача на критиката, на добросъвѣстната, научна критика, ще бжде: да се схване общата тенденция, общия духъ, общата смисъль, ако обичате: да се постигне гледището на автора, което ще хвърли свѣтлина върху и ще сглоби въ едно стройно цѣлоотдѣлнитѣ мисли и факти. Веднъжъ това направено, главната задача на критиката е испълнена; тогава остава още да се докаже вѣрностьта на нашето схващание на авторовото гледище съ цитати и изводи отъ самия авторъ. При това трѣба да се пазимъ да не приспособяваме автора къмъ нашитѣ понятия, да не преработваме, да не туряме нашъ смисъль въ думитѣ и изразитѣ на автора, като не забраваме, че еднаквитѣ думи и изрази иматъ, споредъ гледището на автора, различна, често противоположна смисъль. Нека всѣка дума, всѣкой изразъ запази смисъльта, която иматъ у самия си творецъ. Но за да стане това, трѣба критиката да се издигне надъ случайното и противоречивото, за да схане сжщественното, общата ржководяща мисъль или мисли; защото отъѣлнитѣ твърдения, разсжждения и факти служатъ само, за да стѣснятъ гледището на автора, да го направятъ разбирливо, доказателно и убидително и иматъ значение само като такива и доколкото не противоречатъ на ржководящата мисъль; тѣ нѣматъ самостоятелно значение, освенъ ако противоречатъ на главната мисъль, като доказателства противъ автора и неговото гледище, което тогава се разбива о собственитѣ си противоречия. И това наше твърдение има толкова по-голѣмо значение, е толкова по-необходимо, колкото по-велико е значението на дадения авторъ или на даденото съчинение. Защото, наистина, колкото по-великъ е мислителя, колкото по-велико е значението му за дадената епоха, колкото по-дълбокъ е преврата, който той прави въ главитѣ, толкова по-много, по-голѣми, а ако обичате и подълбоки и сжществени сж грѣшкитѣ, противоречията и несъобразноститѣ: само по трънливия пжть на заблужденията и противоречията се дохожда до истината; а трънака става толкова погжстъ, колкото по-дълбоко лежи истината. Да не се мамиме, само папата може да твърди, че е безгрѣшенъ, въ дѣйствителность, нито единъ великъ мислитель не е миналъ безъ грѣшки, противоречия и непоследователности!

Само че последнитѣ не означаватъ още безсилието и погрѣшно гледище на мислителя. Великото достоинство на критика ще бжде да проникне презъ противоречията и несъобразноститѣ на повърхностьтта въ цѣнното съкровище, което се крие въ дълбочината. Нека оставиме Зомбарта да говори самъ: „Повечето предовачи на

Марксовитѣ учения а преди всичко буржуазнитѣ, сѫ правили грѣшката, да не отдѣлятъ сѫщественото отъ случайното, и, вследствие на това, не сѫ могли да оцѣнятъ справедливо историческото значение на тия теории. Естественно че е по-удобно, да спъвашъ единъ авторъ съ противоречията и несъобразноститѣ на неговата система, отколкото да се подложишъ на трудното изучвание на онова, което има трайна цѣнность; да, по удобно е, но не е справедливо, да се задоволишъ съ отдѣлни очевидни грѣшки и заблуждения изъ ученията на единъ значителенъ мислитель, за да отхвърлишъ in toto тия учения.“ Въ тия думи на Зомбарта (Гл. „Socialismus und sociale Bewegung, стр. 43) ний виждаме потвърждение на горнята наша мисъль за задачата на обективната критика. До колко Минцесъ е справедливъ къмъ тоя принципъ въ своитѣ оборвания на социализма, на Маркса, читателя може да види отъ статиитѣ му въ „Български прегледъ,“ а до колкото той е такъвъ по отношение къмъ Зомбарта, ще докаже нашата статия. Да, Минцесъ не мисли така за задачата на научната критика. Последнйото гой доказва съ особенната си страсть да цитира и гдѣто трѣбва и гдѣто не трѣбва, да се улавя за извѣстни откѫснати отъ общата имъ връска цитати. Но това не е всичко, защото Минцесъ обича да испуща често думи и изрази въ цитатитѣ си и то, случва се често, думи и изрази отъ характеръ да породятъ у читателя извѣстно съмнение.

Да пристѫпимъ къмъ цитатитѣ на Минцеса:

„Марксъ и Енгелсъ не винаги сѫ се указали последователни марксити нито въ теорията, нито въ практиката.“ Цитирано е вѣрно, само че е пожертвана смисъльта за угода на преднамѣрената цель, да се компрометиратъ Марксъ и Енгелсъ. Ний допълняме Минцеса, за да дадемъ възможность на читателя да си състави едно вѣрно понятие за смисъльта, която тоя откѫснатъ цитатъ има у Зомбарта:

„Безъ съмнение, могатъ да се докажатъ непоследователности и грѣшки въ теорията, непоследователности и грѣшки противъ рѫководящитѣ основни мисли, и то грѣшки, които всички могатъ да иматъ само единъ изворъ: пѣнящата се революционна страсть, която замрѣжва инъкъ толкова ясния погледъ“ (Стр 50). „Сѫщата участь постига и двамата (Марксъ и Енгелсъ) и въ живота“ (51). „Психологически тия противоречиви явления могатъ да се обѣснятъ съвсѣмъ лесно. И двамата, Марксъ и Енгелсъ, не сѫ преставали презъ цѣлия си животъ да застѫпватъ съ смисленость и хладна разсѫдливость оня реализмъ, който ний изрѣзахме като ядка изъ тѣхното свѣтовъзрение. Но не забравяйте, че тѣ концепираха своитѣ учения при гърма на революционитѣ сражения, че тѣ сами бѣха типове на ония непостоянни огнени думи, които тичаха отъ мѣсто на мѣсто, за да запалятъ пожара въ Европа. Помислете, колко умраза и ненависть трѣбваше да се набере въ вътрѣшностьта на тия емигрантски сѫщества, които презъ цѣлия си животъ не узнаха нищо друго, освѣнъ глумата, присмѣха, ненавистьта и пре-

следването на могжщитѣ си противници. Напомнете си, каква надестествена доза самодисциплина и самообладание трѣбваше, за да не се хване, при първия благоприятенъ случай, умразния противникъ за гушата. Когато тая застарѣла умраза се издигне въ тия стари герои на революцията, когато умразата свие гърлата имъ: тогава исхвръква реалистическата душа, старата революционна страсть испъква на лице и залива цѣлитѣ имъ сжщества Но че азъ при всичко това имамъ право да характеризирамъ „Марксизма“ като обществено политически реализмъ, виждате ясно отъ многобройнитѣ принципиални заяви и признания на основателитѣ му, които ний притежаваме отъ всички периоди на живота имъ. . , Всичко е насочено, да осигури побѣдата на еволюционистическия принципъ въ социалното движение. . . Последнята дума на марксизма, която тъй да се каже, съдържа едно резюме на тѣхнитѣ учения, е една статия на Енгелса, която той публикува наскоро преди смъртьта си: Въведението къмъ „Классовитѣ борби въ Франция“ (Гл. превода на Д. Благоева)*). . . Но тука добива изразъ още веднъжъ въ всичката си чистота онова ясно последователно гледище, което споредъ мене, отговаря на енгелсъ-марксовото схващание на историята“ (стр. 51—52). За по-голѣма пълнота и ясность, ний ще покажемъ на читателя и нѣкои отъ грѣшкитѣ и непоследователноститѣ на Маркса, споредъ Зомбарта: „немотивираната вѣра“ въ „грѣхопаданието“ на человѣчеството съ въвежданието на частната собственность, откогато чакъ започва историята; „хипотезата за едно състояние на человѣчеството безъ борби, следъ въвежданието на социализма“ (стр. 51). Това сж непоследователноститѣ, главнитѣ и сжщественнитѣ, въ теорията. Ето една такава и въ практиката: „отъ 1845 год. Марксъ и Енгелсъ не сж преставали да говорятъ за революции и да възвѣстяватъ отново скорошното имъ избухвание. И тъй една крива оцѣнка на бързината, ако не една грѣшка противъ най-високия собственъ принципъ: че „революциитѣ“ не се правятъ“ (стр. 51).

Мислимъ, че направенитѣ изводи сж достатъчни. Да резюмираме: Минцесъ откжсва една часть отъ едно предложение у Зомбарта, безъ да се погрижи да даде на читателя смисъльта, която Зомбартъ влага въ тия свои думи, наопъки, като „експлуатира безочливо“ тия откжснати думи, за да имъ вложи една своя преднамѣрена смисъль, което е толкова по-недобросъвѣстно и безочливо, че самъ Зомбартъ обяснява непосрѣдствено следъ въпросния изразъ, какъ трѣба да се разбира последния, споредъ него. Ето и въпросното предложение: „Самъ Марксъ билъ се изразилъ нѣкога: „Moi, je ne suis pas Marxiste“—но той е далъ на тия свои думи сигурно другъ смисъль отъ оня, който давамъ азъ на думитѣ си, като казвамъ: Марксъ и Енгелсъ не сж се указали винаги последователни марксисти, ни въ теория, ни въ практика“ (стр. 50). Следъ това

*) Преводътъ не е отъ Д. Благоевъ, а отъ покойния му братъ Хр. Благоевъ. Бел. Ред.

предложение, отъ което Минцесъ е откжсналъ само последнята часть следва непосрѣдствено цитатътъ, който ний направихме по-горѣ и който прави ясенъ и очевиденъ смисълъта, която Зомбартъ дава на своитѣ думи и отъ който нѣма ни следа у Минцесовото „тълкувание". Недобросъвѣстностьта и безочливостьта на Минцеса ставатъ по-очевидни при сравнението на общата тенденция и смисълъ на професорската рецензия на Минцеса съ тая на Зомбарта. На кжсо, резултатътъ на сравнението ще бжде: Зомбартъ не мисли, че Марксъ и Енгелсъ сж всѣкога последователни и безгрѣшни, но, отъ една страна тия грѣшки и непоследователности сж „психологически съвсемъ лесно обѣсними", и отъ друга страна, ядрото на тѣхнитѣ учения си остава запазено и ясно, и Зомбартъ вижда заслугата, великата, решителната заслуга на Маркса и Енгелса въ създаването оня „социалполитически реализмъ", който представлява това ядро и който Зомбартъ дѣйствително „последователно прокарва" въ цѣлата си книга. А Минцесъ? — Да не говоримъ за него; читателя знае вече, какво Минцесъ мисли за историческия материализмъ и за Маркса.

По-нататъкъ: къмъ втори цитатъ;

„Споредъ Зомбарта, умътъ на Маркса билъ едностранчивъ. Той гениално можилъ да схване само отрицателните, лошите страни на човѣка. Ето защо той намира, че къмъ Маркса могатъ да се приложатъ думитѣ на Piérre Leroux: „il était fort pènétrant sur le mauvais coté de la nature humaine"—казва Минцесъ, като ни указва даже и страницитѣ. Цѣлия тоя цитатъ е една нахална лъжа. Ний цитираме:

„Неговата (на Маркса) личность се отличава съ едно надрастване на умственната дѣятелность, на дѣятелностьта на разума. Неговата сжщность е оная на безпощадния, свободния отъ илюзии критикъ. Чрезъ това той спечелва единъ наднормално остъръ погледъ за психологическитѣ, а заедно съ това и историческитѣ зависимости, съвсемъ особено тамъ, гдѣто тѣ почиватъ на по-малко благороднитѣ потици на човѣка. Струваше ми се всѣкога, като че ли думитѣ на Piérre Leroux да бѣха излѣпи за Маркса „il était... fort pénétrant sur le mauvais coté de la nature humaine" (стр 40—41). Едно повърхностно сравнение на Минцесова цитатъ съ нашия стига вече, за да изобличи недобросъвѣстностьта му и лъжата: „Hypertrophie des Verstandesthätigkeit" е преведена кратко и удобно за преднамѣрената цель на Минцеса съ „Марксъ билъ едностранчивъ", когато тия думи не могатъ да означаватъ освенъ надрастване, преголѣмо развитие, усилване на умствената, мозъчната дѣятелность, дѣятелностьта на разума (Сравни за значението на думата Hyperthrophie Meyers Konversationslexikon. т 9. стр. 196—197. 1876 и Dictionaire'a отъ Larousse'a, стр 391 1894). Думитѣ, цѣлото изражение, което следва подиръ това и което Минцесъ економисва, свидѣтелствува за неговата недобросъвѣстность и за преднамѣреностьта на неговата лъжа. Очевидно че думитѣ: „Неговата сжщность бѣше оная на безпощадния, свободния отъ иллюзии критикъ"... исключватъ всѣка мисъль за едностран-

чивость. Но, за да искараме на лице недобросъвѣстната лъжа, нека оставиме Зомбарта да се искаже за Маркса:

,,Онова, което направи Маркса способенъ да достигне първо мѣсто между социалъ-философитѣ на 19 вѣкъ и да спечели заедно съ Дарвина и Хегеля най-голѣмо влияние върху модернитѣ идеи бѣше, че той съединяваше познаванисто на най-високата форма на обществената философия на своето време — Хегелъ — съ познаването на най-високата форма на обществения животъ — Западна Европа, т. е. Франция и, особено, Англия, че той умѣ да сбере въ една линия лжчитѣ, излѣзли отъ чуждитѣ мислители преди него и че нему се удаде — благодарение на международната сфера, въ която живѣеше — да се повдигне надъ случайноститѣ на националното развитие, и да схване типичното, следователно, общото въ частното. Марксъ заедно съ своя приятель Фр. Енгелсъ въ една голѣма върволица отъ отдѣлни съчинения, най-извѣстното отъ които е ,,Капиталътъ", положи основитѣ на една импозантна обществена философия... Насъ интересува тука по-скоро само марксовата теория за социалното движение, защото тя е преди всичко чрезъ която той въздѣйствува опредѣляюще върху вървежа на общественото развитие" (стр. 41).

Борисе, за Бога, тури ржката на сърдцето си и кажи, има ли и следа даже отъ тоя най-великъ между съвременицитѣ си философи философъ и неговата ,,импозантна обществена философия", за който ни говори и Зомбартъ и твоя едностранчивъ Марксъ, който ,,билъ схваналъ гениално — благодаримъ за снисходителностьта — само отрицателните, лошите страни на човѣка"? Имашъ ли смѣлостьта да кажешъ: да? Имашъ ли очи още да ни кажешъ, че ,,тълкувашъ" вѣрно мненията на Зомбарта? Не, това би било... впрочемъ, има хора способни на всичко.

Да последвамо Минцеса по-надолу въ сжщия цитатъ:

,,Той гениално можалъ да разбере само отрицателните, лошите страни на човѣка". Още една лъжа, защото Зомбартъ говори само за ,,наднормално острия погледъ на Маркса за психологическитѣ, а, следователно, и историческитѣ зависимости съвсемъ особено тамъ, гдѣдо тѣ почиватъ на по-малко благороднитѣ потици на човѣка" (стр. 41) и думитѣ на Pierre Leroux не казватъ освенъ: той бѣше.... твърдѣ проницателенъ за лошата страна на човѣшката природа.

Къмъ трети цитатъ на Минцеса:

,,Ако, мисли, Зомбартъ, социалистическия идеалъ стои въ зависимость отъ пролетаризирането на производителитѣ и техническата концентрация на едрото производство, тогава този идеалъ нѣма значение, щомъ въ извѣсни области не се забелѣзва тая тенденция". Това, собствено, не е цитатъ а предаване мислитѣ на Зомбарта съ собствени думи, ,,тълкувание" на Зомбарта. Преди всичко ний ще цитираме, за да дадемъ възможность да се види, до колко Минцесъ ,,тълкува" вѣрно:

,, Затова може да се каже, следователно, че социалистичес

ката цель (идеалъ) на социалното движение, въ своитѣ основи, происича се необходимостьта отъ економическото положение на пролетарията. Но затова и само отъ него: цѣлата тая аргументация се расклаща въ минутата, когато не сѫществува вече, въ поминъчния животъ, тенденцията къмъ пролетариятско едропроизводително развитие" (стр. 49). На друго мѣсто;

„Ако отъ моитѣ разсѫждения излиза нѣщо, то надѣвамъ се, че това е постигането (разбирането) на историческата необходимость на социалното движение. Но ний трѣба да се склонимъ и къмъ една по-нататъшна отстѫпка: именно, че модерното обществено движение — поне въ основнитѣ си черти — е по необходимость такова, каквото го намираме днесъ. Подъ тия основни черти азъ разбирамъ цельта, която то си поставя, социалистическия идеалъ и срѣдствата, които то избира за постигането му — классовата борба" (стр. 75). „Всѣко обосноване на социалистическитѣ стремления, както това става днесъ, като се указва на „естествената необходимость" на економическото развитие, се расклаща, щомъ това економическо развитие не води къмъ пролетаризирането на маситѣ и къмъ „социализирането на производителния процессъ", т. е. не води технически къмъ едрото производство. Може би и тогава още да може да се постулира социализма въ името на етически или целесъобразни мотиви: това не ще бѫде вече „наученъ" социализмъ въ днешна смисъль". Още по-надолу Зомбартъ казва; „И, наистина, ако се дойде да се види, че въ аграрното развитие не сѫществува тенденцията къмъ едрото производство. или че въ сферата на аграрното производство едрото производство съвсемъ не е навсѣкадѣ най-високата производителна форма, тогава ще трѣба да се видимъ поставени предъ решителния въпросъ: трѣба ли да бѫдемъ демократи въ смисъль, да обхванемъ и ония дребнопроизводителни елементи и да измѣнимъ тогава нашата программа така, щото да се откажемъ отъ общопоминъчната си цель, или трѣба да си останемъ пролетарии, да не испущаме отъ очитѣ си тоя общепоминъченъ идеалъ и цель и да исключиме тогава ония елементи отъ нашето движение? Въ тоя смисълъ, демократическото ни решение не ще бѫде реакционно, защото въпрѣки приемането на ония дребностопански елементи, въ рамкитѣ на движението не ще трѣба да слѣзнемъ отъ равнището на производителната техника, която е достигната въ социализиранитѣ индустриални окрѫзи" (69) Съ горния цитатъ на Минцеса и съ цитатитѣ, които ний направихме, стои въ тѣсна вѫтрѣшна връзка и следующето тълкувание на Зомбарта отъ Минцеса:

„Колкото Зомбартъ и да признава, че дребнитѣ занаяти се съсипватъ и че едрото фабрично производство е залогъ за техническия прогрессъ, относително селското стопанство той категорически заявява, че науката до сега не ни е дала достатъчно доказателства, за да можемъ да се произнесемъ, въ какво се състои тенденцията на аграрните отношения и дали едрото селско производство е по-съвършенно, по-предпочтително, по-прогресивно отъ дребното,

Ето защо той казва: Марксовата еволюциона теория споредъ която едрото производство се уголѣмява, а народнитѣ маси се пролетаризиратъ, нѣщо което ще предизвика тържеството на социализма — тая теория е ясна само относитесно индустриалното развитие. Обаче тя не е приложима къмъ аграрната еволюция, и азъ мисля, че само научни изседвания ще попълнятъ тая празднина, която въ всѣкой случай сѫществува (Гл. Бъл. Прегледъ. кн. май, 158). За жалость и въ това си „тълкувание“ Минцесъ не е осталалъ напълно вѣренъ на духа на Зомбарта, затова ний сме принудени да цитираме:

„Азъ трѣбаше да говоря тука съ „ако“ и „но“ и то по тая причина, защото до сега, доколкото зная, не може да се установи съ извѣстна сигурность, нито каква е тенденцита на развитието въ земледѣлието, нито коя производителна форма и дали въобще една опредѣлена е по-висшата въ земледѣлческото производство“ (69). Очевидно, че Минцесъ е много ревностенъ съ своето: „категорически заявява“. „Но, доколкото виждамъ, Марксовата система въ най-сѫщественото си отказа тука службата си; доколкото виждамъ, дедукциитѣ на Маркса не сѫ тъку тъй приложими къмъ аргарната область. Той е казалъ значителни нѣща и върху аграрнитѣ отношения, но неговата теория за развитието, която почива на едно увеличение на едрото производство, на пролетаризиранието на маситѣ и която извежда изъ това развитие социализма като необходимъ, последната е ясна само за индустриалното развитие. Тя не е такава за аграрното развитие и менъ се струва, че само научното изследвание ще бѫде въ състояние да попълни тая празднина, която въ всѣкой случай сѫшествува“ (69) Читателя и тука вижда разликата между Минцеса, който казва, че марксовата теория е „неприложима къмъ аграрната еволюция“ и Зомбарта, който скромно мисли, че тая теория не е приспособима туку тъй, безусловно къмъ аграрната еволюция. Впрочемъ, това ще стане ясно по-надолу.

Да тѣглимъ равносмѣтка за дългитѣ и предълги цитати.

Читателя помни, че Минцесъ тълкуваше Зомбарта така: „Ако социалитическия идеалъ стои въ зависимость отъ пролетаризиранието на производителитѣ и техническата концентрация на едрото производство“... Това е едно невѣрно тълкувание, доколкото Зомбартъ твърди, че „социалистическата цель на социалното движение резултира съ необходимость отъ економическото положение на пролетарията“, че социалитическото движение, такова каквото го намираме днесъ, е исторически, необходимо и че тая необходимость проистича отъ классовото положение на пролетарията. За една по-голѣма или по-малка зависимость между пролетаризиранието на класситѣ и техническата концентрация на едрото производвство отъ една страна и социалитическото движение и идеалъ отъ друга говорятъ днесъ почти всички противници на Маркса; но тая „зависимость“ не съдържа въ себе си нищо специфично за марксизма, който смѣта економиката за произходътъ на общест-

ненитѣ движения и идеали и говори за необходимостьта при извѣстни отношения въ производството на извѣстни обществени идеали и движения. Въ това отношение Зомбартъ прекарва последователно въ цѣлата си книга принципа на Маркса за економическия и класовъ характеръ на всѣко социално движение. А това се вижда както отъ горнитѣ цитати, които направихме изъ книгата на Зомбарта, така и отъ следующитѣ: „Що е едно обществено движение? Азъ отговорямъ: подъ обществено движение ний разбираме сумата на всички ония стремления на една обществена класса, които сѫ насочени да преобразуватъ принципиално единъ сѫществующъ общественъ редъ по единъ отговорящъ на интереситѣ на тая класса начинъ. Елементитѣ, които трѣбва да се срѣщнатъ у всѣко обществено движение сѫ следователно, следнитѣ: първо, една сѫществующа наредба, въ която живѣе едно дадено общество и отъ една обществена наредба, която се обяснява въ главнитѣ си съставни части съ начина на производството и распредѣлението на материалнитѣ блага като необходима основа на човѣшкото сѫществувание. Тоя опредѣленъ производителенъ и распредѣлителенъ начинъ е исходната точка за всѣко обществено движение. Второ, една обществена класса, която е недоволна отъ сѫществующата наредба. Подъ една обществена класса азъ разбирамъ число отъ хора съ еднакви интереси и то, което има решително значение, съ еднакви економически интереси; следователно, отъ такива хора, които иматъ интересъ въ единъ даденъ производителенъ и распредѣлителенъ начинъ. При всѣка една обществена класса ний трѣба да се връщаме къмъ тая наредба на материалнитѣ отношения и не бива да се оставаме да ни заслѣпяватъ и заблуждаватъ идеологическитѣ украшения, които отдѣлнитѣ класси иматъ. Тия идеологически елементи, които често биватъ рѫководящи, сѫ само обшивки около основния стълпъ на економически различнитѣ класси. И трето: една цель, единъ идеалъ, който обхваща всичо онова, което представлява бѫдащата форма, въ която ще се движи обществото и която намира изразътъ си въ постулатитѣ, исканията, программитѣ на тая класса (стр. 2). „Онова което трѣба да се запомни като резултатъ на нашето изследвание е — и това е една чисто марксистическа мисъль — общественитѣ идеали сѫ безцѣнни утопии, докато тѣ се образуватъ, колкото си искатъ и както си искатъ, въ главата на нѣкой мечтатель. Тѣ спечелватъ жизнена перспектива, само когато се приспособятъ къмъ даденитѣ економически отношения, израстнатъ, така да се каже, отъ последнитѣ. Сѫдванието на доброто и хубавото е включено въ рамкитѣ на економическата необходимость. Но създаденитѣ отъ капиталистическо-пролетариатскитѣ отношения, следователно, исторически даденитѣ, условия сѫ такива, че идеала на пролетариатското стремление може да лежи само въ едно социалистическо общество". (стр. 46-47). „Всичката сила на общественото движение, всички шансове за една възможна побѣда на неговитѣ [illegible]

доколкото виждамъ, върху факта, че то иска да бжде представитель на за даденото време най-високата форма на стопанствения животъ, на производството „на най- високото стжпало"... Историята ни учи, че онова, що ний наричаме „прогресъ" е било всѣкога само преходъ къмъ една по-висока, по-нова ступанствена система и че ония класси излизатъ отгорѣ, които сж застжпвали тая поминъчна система. Задъ капитализма нѣма вече „развитие", нѣма културенъ прогрессъ, може би само предъ него. Височината на продукционата скала не бива въ никой случай да се снижа отъ никоя партия, когато иска да си осигури бждаще" (стр. 68).

Тия цитати, мислимъ, стигатъ, за да ни направятъ ясна разликата между гледището на Минцеса и онова на Зомбарта, който схваща сжщностьта, пжтя и целитѣ на социалното движение въ ехквизитенъ Марксовъ, историко-материалистически духъ.

По-нататъкъ Минцесъ, като продължава да тълкува Зомбарта казва: „щомъ ако тая тенденция не се забелѣзва въ извѣстна область, тогава тоя идеалъ нѣма значение". Ний цитирахме ония мѣста отъ книгата на Зомбарта, на които Минцесъ дава горнйото тълкувание. Отъ тѣхъ се вижда, че Зомбартъ не казва, че, когато (ако) тая тенденция липсва въ извѣстна область, социалистическия идеалъ нѣма значение, а мисли, че ако въ аграрното производство науката не констатира сжщата тенденция, която е очевидна за индустрията, ако, следователно, селската масса остане по своитѣ економически интереси чужда на социалистическия идеалъ на промишления пролетариатъ, то социализма ще се види поставенъ предъ разрешението на единъ въпросъ отъ принципиално значенае за цѣлото социално движение, да ли да исключи отъ рамкитѣ си селското население, за да запази пролетариатския характеръ на движението или да се откаже отъ чисто пролетариатския характеръ на последнйото, за да отвори редоветѣ си и за тия дребноступанствени елементи, селенитѣ. Вървежа на мислитѣ у Зомбарта е чисто марксистически: Социалистическия идеалъ произтича въ силата на необходимостьта отъ економическото положение на классата на пролетарията въ днешното общество; това положение и тая класса сж резултатъ на капиталистическата еволюция въ индустрията и благодарение на тая необходимость на социалистическия идеалъ, съ която последния произтича отъ економическитѣ отношения, той е наученъ и прогресивенъ. Обаче, ако „научностьта" на единъ общественъ идеалъ се заключава въ обстоятелството, че той произтича съ необходимость отъ економическото положение на дадена обществена ксасса, то, следва, че ако тоя идеалъ трѣбва да се сбждне и да стане идеалъ на грамадната часть отъ работното население, като запази и научностьта си, трѣбва щото економическитѣ интереси на тая грамадна часть отъ работното население, неговото економическо положение да бждатъ сжщитѣ; но това е възможно само, ако капиталистическата еволюция обгърне и подчини на своята тенденция освенъ индустрията още и земледѣлието: тогава и за пролетаризиранитѣ селяни социалистическия идеалъ ще произтича съ необхо

като противоречие между двѣ фази въ развитието на социалното движение, които се извършватъ едновременно въ различни сфери на пролетарията. Наблюдението учи, че, при едно правилно развитие на движението, тоя процесъ на поглъщанието незрѣлитѣ революционистически елементи отъ зрѣлитѣ еволюционисти е сполучвалъ всѣкога" (64). Стана, безъ съмнение, очевидно, въ що се състои лъжата на Минцеса: онова което Зомбартъ казва за така нареченитѣ „млади" и анархиститѣ, Минцесъ лъже като казва, че Зомбартъ ужъ говори за „водачитѣ на организиранитѣ работници". Да, има, наистина, хора способни на всичко! . . .

Като резюмира, Минцесъ казва: „Главната мисъль на нашитѣ студии по социалния въпросъ не бѣше друго освенъ да докажемъ а) че аграрния въпросъ е „ахилесовата пета на социализма"; в) че научното тълкувание не може да разглежда економиката като първоизворъ на всичкитѣ исторически явления, понеже тука играятъ голѣма роль психологически . . . и др. фактори и че историческата наука за сега се намира още въ началото на своето развитие и много рано е да се стремимъ да обѣснимъ съ „алгебрически формули" (марксовата триада!) законитѣ на историята и че книгата на Зомбарта ,,иде да потвърди тѣзи наши нопреодолими положения".

Въ тия си думи Минцессъ иска да излъже и самъ себе си. Ако е забравилъ, що и какъ е писалъ, може да прочете ,,студиитѣ". си, като започне отъ ,,идеята за ассоциацията" и ще види, че главната му мисъль бѣше една много по-импозантна, главната му задача много по-велика :той искаше да докаже, че Марксовата теория за еволюцията, за капиталистическата тенденция на поминъчния животъ е погрѣшна и за индустрията, че социалистическото движение исцѣло почива на погрѣшки и заблуждения, че социалистическитѣ водители и теоретици сѫ ,,шарлатани", които експлуатиратъ науката за агитаторски цели и много други още работи. Второ, Минцесъ казва още веднъжъ една лъжа, като твърди, че книгата на Зомбарта ,,иде да потвърди тия наши непреодолими положения", защото Зомбартъ инъкъ гледа на аграрния въпросъ, а не тъй както Минцесъ и въ никой случай не се снишава до преднамѣрената цель на Минцеса да ,,обори" социализма, като го постави предъ аграрния въпросъ, а се стреми само да разгледа всички възможни усложнения на социалното движение и да изясни положението" (стр. 68). Да кажемъ, че Зомбартъ съ книгата си за ,,Социалното движение въ 19 столѣтие" ,,иде да потвърди", че научното тълкувание на историята не може да разглежда економиката като първоизворъ на всичкитѣ исторически събития" значи да ,,тълкувашъ абсолютно лъжливо" единъ авторъ или да лъжешъ съзнателно, защото, както вече показахме, Зомбартъ не прави нищо друго въ цѣлата си книга, освенъ че се мѫчи да покаже на читателя си, че да разберешъ ,,да обѣснишъ" социалното движение значи ,,да не се спрѣшъ на повърхностьта и да го произведешъ само отъ истиканитѣ на показъ идеални, алтруистически мотиви на дѣйствующитѣ личности, следователно, да не цѣнишъ твърдѣ ниско ис-

тереситѣ, т. е. въ поминъчния животъ преимуществено материалнитѣ интереси като двигателни сили (първофактори) (стр. 35); че Марксъ ни е „освободилъ отъ фразата" въ социално-политическата область" (стр. 50). Ний ще цитираме това мѣсто отъ книгата на Зомбарта, която е самозаблудило Минцеса или му е дало, по-право казано, поводъ да излъже. „Теорията за „преходитѣ", за „негацията на негацията" и др. такива ни се показватъ днесъ като нѣщо старомодно. Това, което изискваме, то е едно психологическо обоснование на общественитѣ събития, за което Марксъ малко се грижеше. Но не ми се струва така мжчно, да се испълни оставената тука празднина". Следва попълнението на тая празднина, психологическото обоснование на социалистическия идеалъ и классовата борба. Прочетете относящитѣ се тука редове и вий ще видите ясно, че Зомбартъ въ строго марксистически духъ обѣснява, какъ классовото положение на пролетарията, следователно економическитѣ условия на неговата класса, пораждатъ съ необходимость въ неговата психия социалистическия идеалъ и понятието за классовата борба. Впрочемъ, самъ Зомбартъ казва на края на психологическото си обѣснение:

„Така приблизително Марксъ трѣбаше да развие теорията за классовата борба, ако би поискалъ да се подложи на нетрудното, за него сигурно самопонятно (което се разбира само по себе си) психологическо обясняване" (стр. 48). Отъ казаното се вижда, че Зомбартъ само попълня една оставена отъ Маркса празднина и то попълня я така, както, споредъ собственитѣ му думи, сигурно би направилъ и самъ Марксъ. Какъ, следъ това Минцесъ има очи, да иска да твърди, че Зомбартъ съ тия си думи „оборва" ядрото на марксовия реализмъ въ теорията за социалното движение, остава да обѣснятъ психолозитѣ, които изучватъ престжпнитѣ-лъжци.

Бихме могли още много да цитираме. Но мислиме, че и така статията ни се растла до неимовѣрность, за което просимъ извинение отъ читателитѣ си.

Въ статията си ний се стремихме да останемъ при „тълкуванието" на книгата на Зомбарта за „социалното движение". Всичко останало, цитирано отъ разни мѣста и автори ний не докоснахме, защото искахме да заковемъ Минцеса на мѣстото на престжплението и не искахме да се поддадемъ на обичната му хитрина, да скача отъ мѣсто на мѣсто, за да се отърве отъ решителното съпоставение tête-à-tête съ автора който „тълкува".

За да завършемъ за отношението на Зомбарта къмъ Маркса, ний ще приведемъ и следнитѣ думи на Зомбарта:

„Спомнямъ ви, че фундаменталното учение на економическата теория на Карла Маркса, — теорията за стойностьта — е станала едва отъ двѣ години предмѣтъ на плодоносни дисскусии. Тогава азъ се опитахъ да приложа къмъ нея оная метода, която азъ горѣ означихъ като единствено справедлива по отношение къмъ една толкова своеобразна постройка, каквито сж Марксовитѣ учения; азъ попитахъ: какъ могатъ да се съгласятъ въ такова очевидно противоречие стоящитѣ части на Марксовата теория за стойностьта, за

да се искара смисълта, която трѣба да имъ вложилъ единъ толкова сериозенъ мислитель? Тогава стария Енгелсъ можа още да ми издаде свидѣтелството, че азъ съмъ схваналъ „така приблизително" вѣрно, но че той не може да подпише туку тъй всичко онова, въ което азъ „привождамъ" Марксовитѣ учения" (гл. стр. 43—44). Очевидно, че имаме работа съ единъ ученъ, който изхожда въ своето обществено-политическо гледище отъ основнитѣ положения на Маркса, безъ да бѫде последователь на последния въ пълната смисълъ на тая дума. Зомбартъ не е — марксистъ, но той прокарва почти всѣкога последователно принципитѣ на Маркса.

Пет.

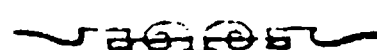

ВѪТРЕШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Екс—парламентарната комисия по економиитѣ въ държавния бюджетъ. — Нейнитѣ доклади и докладчици. — Възможнитѣ економии въ бюджета на министерството на вѫтрешнитѣ дѣла, на вънишнитѣ дѣла, иеповѣданието и по военното министерство. — Економиитѣ по бюджета на народното просвѣщение и тѣхното отрицателно значение. —Мнѣнието на директора на бъл. народна банка — Какви економии иска правителството и каква е ползата отъ горѣпомѣнатата комисия.

Извѣстно е, че въ миналата сесия народното събрание натовари една комисия да изработи проектъ за възможни економии въ държавния бюджетъ. Дълго време за нея се не чуваше нищо, отъ което можеше да се мисли, че тя се е предала сериозно на работа, или пъкъ — съ още по-голѣми основания — че нейнитѣ членове спокойно се растакатъ на горѣ-на долу, безъ да чувствуватъ нужда да полагатъ нѣкои особни старания за разрешението на възложената имъ задача. Едва преди 2—3 мѣсеца тази комисия излѣзе съ своитѣ доклади и накара да заговори за нея общественото мнѣние; съ тѣхъ тя, дѣйствително, успѣ да произведе доста голѣмъ шумъ, тъй като въпросътъ се касае за подобрѣние въ единъ бюджетъ, станалъ непосиленъ товаръ за плѣщитѣ на работното население. Но още отъ първия погледъ става явно, че отъ нуждата да се тури по добъръ редъ въ държавнитѣ расходи до онова, което ни даватъ горнитѣ доклади има твърдѣ много да се желае. Тъй щото и шумътъ, подигнатъ около тѣхъ, показва само на онази лѣкость, съ която буржуазнитѣ партии у насъ се отнасятъ къмъ важнитѣ политико-обществени въпроси. Своята сѫщинска работа комисията още не и захващала, а можемъ да бѫдемъ увѣрени, че нито ще я захваща нѣкога. Наистина, съ докладитѣ последната дума още не е казана; обаче, несъмненно е, че въ тѣхъ сѫ начертани границитѣ, вънъ отъ които народното събрание не ще излѣзе: то може да ги стѣсни, но не и да ги размири.

Едно по-близко запознавание съ тѣзи доклади ще ни покаже,

какви ще бждатъ бждащитѣ економии и защо е създадена самата комисия. Подъ ржка ний имаме само нѣколко отъ тѣхъ, а именно по министерствата на вжтрѣшнитѣ дѣла, земледѣлието и търговията, външнитѣ дѣла и изповѣданията, войната и просвѣщението. Защо другитѣ не сж пратени — ний не знаемъ и това остава за смѣтка на комисията, която, отъ една страна, ужъ държи печата въ течението на своитѣ работи, а отъ друга — не може да скрие своя страхъ отъ гласната критика. Но за случая стигатъ ни и тия доклади.

Ний ще се занимаемъ, най-първо съ онзи по министерството на вжтрѣшнитѣ дѣла. Това се изисква, едно, отъ обстоятелството, че неговия съставитель не е другъ, а познатия авторитетъ по административнитѣ въпроси, г. Д. С. Юруковъ; друго, за туй, че г. Юруковъ много се отличава отъ другитѣ докладчици: той предлага не само една економия, но и една важна „реформа". Има и трето съображение, че още отъ първитѣ страници на неговия докладъ, вий неволно се запитвате и бързате да си отговорите, дали економиитѣ на г. Юрукова сж тъй малко, колкото малко сж препинателнитѣ знакове въ доклада му, или пъкъ сж тъй много, колкото изобилни сж неговитѣ стилистически прелести. Но, изобщо, вниманието ви се привлича най-вече отъ реформата на г. Юрукова. Другъ на негово мѣсто едва ли би се досѣтилъ да намѣри едно толкова лесно срѣдство за намалението на бюджета. Г. Юруковъ е взелъ французския законъ по административното устройство и безъ особни затруднения преписалъ е отъ него своята „реформа". Подиръ това той е предприелъ една обиколка изъ канцелариитѣ на Софийския окржженъ управитель, на главния секретаръ въ министерството и т. н., и следъ като се е увѣрилъ, че на всѣкадѣ съчувствието е на негова страна, съ пълно съзнание на своето достоинство пустналъ е на свѣтъ своя докладъ. За всичко това той е изгубилъ, вѣроятно, не повече отъ три дена; тъй щото дневнитѣ за останалитѣ дни отъ годината му оставатъ чистъ кяръ.

Реформата на г. Юрукова се състои въ следующето. Той раздѣля княжеството на 9 окржга, вмѣсто досегашнитѣ 24. Въ свързка съ това предвижда 9 окржжни управители, 13 първостепенни и 25 второстепенни околийски управители, вмѣсто началници; за окржжнитѣ управители той назначава и по двама съвѣтници, които, заедно съ началника си, ще съставляватъ „префектуренъ съвѣтъ", последния ще вземе и една часть отъ работитѣ на окржжнитѣ съвѣти. Сетнѣ г. Юруковъ прави още едно важно нововведение, като раздѣля полицията отъ администрацията, и я туря подъ управлението на единъ градоначалникъ въ София, 9 полицейски началници, 13 пристави отъ първи, 40 — отъ втори и 90 — отъ трети разрядъ. Приставитѣ ще бждатъ повече, отколкото сж днесь, а числото на стражаритѣ ще бжде незначително намалено, което, обаче, ний най-малко не ще имъ бърка да пръскатъ главитѣ на избирателитѣ.

Ползитѣ отъ такава една реформа сж очевидни. Съ нея власть-

та се централизира въ по-малко ржцѣ; а всѣка централизация на властьта, особно при днешнитѣ условия на политическия животъ въ България, означава ново оржжие за произвола и нови окови за политическата свобода. Наистина, г. Юруковъ ни увѣрява, че въ Франция биха се изсмѣли, ако имъ кажете, че у насъ има окржзи съ по 100,000 жители; но г. Юруковъ забравя, че тамъ и едно министерство, като туй на г. Стоилова, не би можало да сѣди, освѣнъ на млени канапета.

Сжщото значение, каквото централизацията на административната власть има и отдѣлението на полицията, въ особно цѣло, въ по-солидна организация. Всѣки знае, каква роль играе у насъ полицията. Нѣма държавно учреждение, върху което тя да не е ударила своя печатъ; нѣма конституционна свобода, върху която тя да не е турила ржка; рѣдко изборъ става, безъ нейно опекунство. Проектътъ на г. Юрукова събира нейнитѣ растителни сили и ги превръща въ единъ механизмъ, който ще дѣйствува несравнено съ по-голѣмъ успѣхъ за потжпкването на народнитѣ правдини.

Когато, по този начинъ, реформата на г. Докладчика създава нови оржжия за полицейския режимъ, сжщевремено тя допуща да се направи и едно намаление въ бюджета съ повече отъ милионъ лева. Но такава една економия е твърдѣ своеобразна. Срѣщу нея данъкоплатцитѣ ще платятъ много по-скжпо въ видъ на узурниранитѣ си граждански и политически права. Че г. Юруковъ е правилъ такава смѣтка и че, въобще, той пренебрегва интереситѣ на огромното болшинство, се вижда още отъ факта, че той предлага да се съкрати и бюджета на санитарната дирекция. Нему, или на инспираторитѣ му, се видѣла голѣма онази нищожна сума, която до сега се е отпущала за народното здравие. Нѣколко интересни подробности изъ неговия докладъ сж достатъчни да ни посочатъ на ржководящата мисъль въ прокарването на този родъ економии. Той, напр. намалява заплатитѣ на фелдшеритѣ, а въ сжщото време не само не прави това съ заплатитѣ на виснитѣ чиновници, но иска тѣхното увеличение; за прекратяване на епидемии и др. той предвижда всичко 10,000 л., а за годишна заплата на окржженъ управитель слага 12,000 л. и за тъй наричания шпионски фондъ 80,000 л., за лѣкуване на бѣдни болни той харизва 5000 л., когато само единъ околийски началникъ ще получава 6000 л. Но всичко това е още нищо предъ обстоятелството, че у насъ годишно мратъ хиляди души, само защото не могатъ да си доставятъ и най-малката лѣкарска помощь, когато за да има въоржжена отъ пети до зжби жандармерия държавата отпуща огромни суми.

Не такива економии и реформи би поискалъ единъ социалдемократъ. Преди всичко той би далъ своя гласъ за двойно и тройно по-голѣми суми въ интереса на общественото здравие. Сетнѣ, той би предложилъ едно коренно преобразование на полицията, като се предаде тя въ народни ржцѣ. Но ако това бжде невъзможно днесъ за днесъ, той би поискалъ едно голѣмо намаление расходитѣ за полицията. И то по тия прости съображения: отъ та-

кова намаление не би пострадало нито частната собственность, нито „общественното спокойствие“ нито ще се побърка за развитието на „младата“ българска индустрия. Ще пострада династическия режимъ, защото ще се отслаби единъ отъ най-якитѣ му стълбове. За преследванието на разбойници и крадци не сж необходими цѣли пълчища стражари, както е сега; обаче, тѣ сж необходими за властвующата партия, защото, по край обикновенната полиция, правителството поддържа една силна, така наречена, политическа полиция, за да преследва своитѣ политически противници. Ето кадѣ се харчи по-голѣмата часть отъ бюджета на съотвѣтствующето министерство и ето кадѣ има мѣсто за една дѣйствително ползотворна реформи. Разбира се, такова нѣщо едва ли е минало и презъ ума на г. Юрукова, но ний трѣбва да бждемъ справедливи къмъ него и да признаемъ, че той е виновния въ случая: винаги е съ ония, които сж диктували, а той е писалъ. Едно нѣщо се искаше отъ него: да напише поне малко по-грамотно своя докладъ. Но за това да му бере грѣха даскалътъ — ний нѣма защо да се беспокоимъ.

Да минемъ сега къмъ доклада на други единъ не по-малко авторитетенъ членъ отъ правителствената партия, а именно къмъ доклада на г. Вълко Нейчевъ, по министерството на земледѣлието и търговията. По него, собствено, ний имаме да кажемъ много малко. Г. Нейчевъ е постжпилъ чисто по „русофилски“: взелъ бюджета отъ предѣ си, челъ параграфитѣ единъ следъ други и записвалъ, какви економии, по неговото уразумение, сж възможни. Така той искарва едно общо намаление отъ 368,188л. Напраздно вий ще търсите, отъ какви мисли той се въодушевлявалъ, какви начала сж го ржководили; за насъ е ясно само това, че той се е старалъ, щото „и вълкътъ да остане ситъ, и овцетѣ — цѣли“. Хората сж го натоварили съ една канцелярска работа и той я свърши, безъ да отиде по-далечъ отъ канцелярското гледище.

Не тъй стои въпросътъ съ доклада по министерството на исповѣданията и външнитѣ дѣла. Авторътъ му, г. П. Гобчевски е съобразилъ, че не е пригоденъ за ролята на обикновенъ канцеларистъ, а че е повиканъ да очуди свѣта съ своитѣ финансови дарби. Ето защо, преди да разгърнемъ неговия докладъ, не ще бжде безинтересно читательтъ да си състави по ясно понятие за самия него. Г. Бобчески въ едно кжсо време спечели сърдцата на правителствената партия. Когато по-лани стражаритѣ на г. Стоилова извършиха образцовитѣ законодателни и общински избори въ Варна, г. Бобчевски изведнъжъ се яви като виденъ партизанинъ на сегашното правителство. Последното оцѣни своя човѣкъ и не закжсня да се въсползува отъ неговитѣ дарби. Отъ този моментъ г. Бобчевски бързо почва да авансира. Стана председатель на постоянната комисия въ Варна, сетнѣ — законодатель, по-сетнѣ—редакторъ на правителственния органъ в. Миръ, и днесь го виждаме, като членъ и докладчикъ на парламентарната комисия.

Очевидно, г. Бобчевски представлява единъ отъ ония хора, въ

които се исказва всичкия умственъ и моралснъ запасъ на народната партия. Отъ тази гледна точка е интересенъ за насъ и неговия докладъ.

Едно отъ министерствата, дѣто се правятъ най вече излишни и непроизводителни расходи, е и това по исповѣданията и външнитѣ дѣла. За да поддържа външния блѣсъкъ на българския монархизмъ и водимо отъ интереситѣ на последния, сегашното правителство откри нѣколко нови дипломатически агентства, безъ да се диктува това отъ нуждитѣ на страната. Тѣзи агентства поглъщатъ ежегодно голѣми суми отъ държавнитѣ приходи. Но най-голѣмата часть отъ бюджета на това министерство отива за поддържанието на разнитѣ вѣроисповѣдания. Тя възлиза на 2,832,810 г., отъ които 1,005,000 се даватъ на православното духовенство като добавъчно възнаграждение. Още Стамболовъ бѣше разбралъ, че за владѣющитѣ класи и тѣхнитѣ правителства е необходима поддръжката на духовенството, а още повече когато министерството управлява въпреки законитѣ, по личната воля на княза, или на нѣкой диктаторъ. Като най лесно срѣдство да спечели такъвъ съюзникъ, бѣше — кесията. Православнитѣ отци не само не се обявиха противъ този способъ да се съблича паството, но приеха съ благодарность предложения имъ подаръкъ и днесь редовно се расписватъ на вѣдомоститѣ, като всички правителствени чиновници. Разбира се, днешното правителство още по-малко може безъ този съюзникъ и, следователно, то е далечь отъ мисъльта да му отнеме възнаграждението. Нѣщо повече: сегашното управление именно иде да извлѣче ползата отъ тъй привързаното духовенство и систематически го насочва противъ демократическитѣ движения, е особенно противъ социалната демокрация. Но ний не очакваме отъ консерваторитѣ, нито пъкъ отъ либералитѣ да отдѣлятъ черковата отъ държавата: ний само посочваме, кадѣ може да стане една важна економия. Религията е частно дѣло, тя е въпросъ на съвѣстьта, всѣки вѣрующъ нека бѫде свободенъ да плаща колкото и когато поиска на своята черква, безъ да се товари държавния бюджетъ за тази цель. Най-сетнѣ, би можало да се премахне поне възнаграждението на поповетѣ отъ 1,005,000 л.

Отъ тукъ се вижда, че по бюджета на исповѣданията могатъ да се направятъ коренни промѣни. Обаче г. Бобчевски изрично заявява, че „за спестявание на една крупна сума отъ бюджета на това министерство чрезъ нѣкои радикални и принципиални измѣнения на сѫществующия редъ въ управлението му изобщо, азъ полагамъ, че е немислимо", т. е тъкмо обратно на истината; съ други думи на г. Бобчевски е заповѣдано, прави-струва, но „принципиално" и „радикално" бюджета да не закача. При такива условия въпросътъ се свежда къмъ една обикновенна ученическа задача, за която достатъчно е да се знаятъ четиритѣ аритметически дѣйствия. И това, разбира се, не е било мѫчно на г. Бобчевски: за да дойде по-лесно на калема, той закрива 2-3 агентсва и намалява заплатитѣ на поповетѣ съ по 5 лева; следъ това той събиралъ, из-

важдалъ, умножавалъ и дѣлилъ, въ резултатъ на което получилъ една „економия“ отъ 648,824 лева. Но това би направилъ и всѣки гимназистъ, безъ да има, обаче, претенцията, че е направилъ нѣщо много и не заслужва за това поне стотната часть отъ дневнитѣ на г. Бобчевски, а още по-малко да носи громкото име — докладчикъ на парламентарната комисия по намаленията въ държавния бюджетъ.

Друго впечатление прави докладътъ по бюджета на военното министерство. Авторитѣ му, г. г. Ив. Х. Петровъ и Хр. Тодоровъ нито тъй леко, нито тъй неприготвено се отнесоха къмъ работата си. Въ своитѣ предварителни бележки тѣ се постараха да обоснватъ принципиално предложенитѣ отъ тѣхъ економии. Тѣ констатирватъ, че страната има неотлагаемата нужда отъ тихо и спокойно економическо развитие. Но то срѣща сериозна спънка въ претоварения държавенъ бюджетъ, който надминава платежната способность на данъкоплатцитѣ. Специално, военния бюджетъ е огроменъ, тъй като голѣма часть отъ расходитѣ му отиватъ за непотрѣбни вѣщи и за поддържание външния блѣсъкъ на войската, а пъкъ и правителството е престѫпило закона, като държи на кракъ 4500 войника повече. Освѣнъ това, по своето международно положение, страната съвсемъ нѣма нужда отъ силна и многобройна войска, тъй като — казватъ г-да Петровъ и Тодоровъ — че не орѫжието ще реши българскитѣ национални задачи, а една умѣла политика, по дипломатически пѫть.

Подобни признания отъ устата на правителствени хора сѫ характерни. Въ сѫщото време тѣ сѫ една присѫда върху самото правителство. Гледището, на което се поставятъ г-да докладчицитѣ, ни дава право да мислимъ, че тѣ не само не удобряватъ финансовата политика на послѣдното, но решително тѣ ще поискатъ голѣмо намаление въ военния бюджетъ за идущата година; — а това отъ своя страна, е свързано съ извѣстни преобразования въ войската. Ако тѣ намиратъ, че, при даденитѣ условия, България нѣма нужда отъ многочисленна армия и че, напротивъ, съ своитѣ огромни расходи милитаризмътъ дѣйствува разорително върху поминъка на страната, то логически следва, че тѣ ще предложатъ поне скѫсяването срокътъ на военната служба и довеждането численностьта на постоянната войска до единъ минимумъ отъ нѣколко хиляди души Отъ това нито би пострадала днешната военна организация, нито би се намалили военнитѣ сили на страната, а расходитѣ биха могли поне да се преполовятъ.

Но тъй ли е въ дѣйствителность? Искатъ ли такива работи г. г. Тодоровъ и Петковъ? Съвсемъ не. Тѣхнитѣ искания сѫ повече отъ скромни, тѣ измѣняватъ на собственното си гледище. Постоянната войска тѣ намаляватъ само съ 8000 т. е. оставатъ 30.000 въ казармитѣ. Отъ 23 милионния бюджетъ тѣ спадатъ всичко 5,625,242 л.; но веднага следъ това предлагатъ да се даде на военното министерство единъ кредитъ отъ 20,000,000 л. за 10 години, отъ които

обоза и попълването на складоветѣ. Тъй щото остава една икономия само отъ 3,625,242 л ; армията ще располага съ единъ бюджетъ отъ 20 милиона и ще има достатъчно пари да пилѣе за излишни и луксозни работи, противъ които се опълчаватъ г-да докладчицитѣ, а страната едва ли ще почувствува нѣкакво облегчение. Съ една дума г. Тодоровъ и г. Петровъ не можаха да останатъ последователни до край; тѣ едно казватъ, друго предлагатъ — тѣ си противоречатъ. Въ основнитѣ си мисли тѣ се застжпватъ за интереситѣ на спокойното културно развитие, а въ практическитѣ си искания тѣ исхождатъ отъ интереситѣ на милитаризма.

Не е мжчно да се разбере, че интереситѣ на последния сж въ непримиримо противоречие съ ония на културата Но г. г. Тодоровъ и Петровъ ги примиряватъ, като сами падатъ въ противоречие.

Такова едно противоречие се обяснява, обаче, много лесно Ний допущаме, че тия почтени господа не винаги могатъ да бждатъ последователни въ своето мисление, но че тѣ, сж, въобще, неспособни да теглятъ правилно заключения, особно когато въпросътъ е тъй ясенъ, както е по икономиитѣ въ военния бюджетъ — ний се отказваме да вѣрваме. Тука тѣхното противоречие е отъ чисто случаенъ характеръ. Възможно е, г. Тодоровъ, както и г. Петровъ да сж много добри хора; при пò-благоприятни условия—отъ гдѣ да знаете—тѣ не биха се отказали да дигнатъ ржка и за нѣкоя радикална реформа, и то не толкова отъ симпатия къмъ последнята, колкото за туй, че сж добри хора: ако напр. угрѣ г. Стоиловъ пожелае да пококетничи съ демократизмъ, тж на драго сърдце ще го последватъ. Но днесъ тѣ сж, преди всичко, членове на една парламентарна комисия, която за „народния поминъкъ“ скжпи не повече отъ кочияша на кн. Фердинанда; тѣ сж привързани къмъ „стълбоветѣ“ на народната партия, отъ които могатъ да се отдалечаватъ само на извѣстно растояние, а именно, тѣ могатъ да си позволяватъ невинното удоволствие да се явятъ съ едно „напредничаво“ гледище; но щомъ дойде за работа, т. е. да се шила бюджета, тѣ сж длъжни да се върнатъ на своето мѣсто и. въ най-скромни пози, да следятъ движението, ржката и очитѣ на господаря. Малко не приятно, ама за туй възнаграждението е твърдѣ съблазнително. Ний не сме чували нищо за общественната дѣятелность на г. Ив. Х. Петровъ, но за г. Хр. Тодорова, шуменски кметъ и народенъ представитель, казвали сж ни, че той не билъ далечь отъ мисъльта да влѣзе въ съсѣдство съ демократизма. Обаче, на сждбата е било угодно злѣ да се пошегува надъ него и единъ день той се озовава не вече въ съсѣдство, а въ непосрѣдствено общение съ консерватизма. При такова положение на работитѣ, струва ни се, г. Тодоровъ би направилъ пò-добрѣ, ако не закачаше своитѣ възгледи по економическото развитие, а оставаше за друго време да ги манифестира, когато хората можеха по-лесно да му повѣрватъ. Ето напр. г. Бобчевски, или г. Нейчовъ: тѣ безъ повече испълниха възложената имъ поржчка. Какво пречеше и на г. Тодорова да направи сжщето. Тогава той би ималъ една неприятность по-малка — да не го обвиняватъ, че иска да се яви такъвъ, какъвто не е.

Много по-прямъ отъ него излиза г. В. Т. Велчевъ. Едно време и него считаха за демократъ, даже за радикалъ-социалистъ. Обаче, днесь той е много добрѣ и всѣкакви „радикални“ теории сж му излишни Като г. Тодорова той отлично съзнава, че е на служба у едно дворцово правителство, но сжщевременно той много по-решително отъ него се явява такъвъ; той не само не украшава своя докладъ съ разни съображения за народнитѣ неволи, ами чисто и ясно се поставя на консерваторското гледище. Въ тази именно смисъль и неговия докладъ е най-интересния.

За да постигне една голѣма економия, г. Велчевъ не се замисля много. Самия фактъ, че се предприематъ намаления по бюджета за народното образование е вече твърдѣ не утѣшителенъ и трѣбваше да се намѣри единъ човѣкъ, като г. Велчева, да го поиска безъ никакво огризение на съвѣстьта. И той, наистина, пресмѣтна, че може да се спести една почтенна сума отъ 1,256,103 лева.

Отъ тѣхъ най-голѣмата часть ще се получатъ, следъ като се остави на общинитѣ да теглятъ масрафа на първитѣ три класа отъ гимназиитѣ и педагогическитѣ училища и на всичнитѣ други срѣдни класни училища. Държавата ще прави само тия расходи, като дава пълната заплата на основнитѣ учители при такива общини, а $^3/_4$ отъ заплатата на сжщитѣ учители отъ останалитѣ. На пръвъ погледъ, на образователното дѣло съ това не се нанася нѣкоя особна щета, но не е тъй и въ дѣйствителность. Споредъ признанието на самия г. Велчевъ, въ този случай економия се постига само въ държавния бюджетъ, но тя става за смѣтка на общинскитѣ бюджети. Съ други думи, държавата ще събира по-малко за своитѣ нужди, но въ джебоветѣ на данъкоплатцитѣ отъ това не ще се почувствува никаква „економия“. Следствието на тази „реформа“ — както я нарича г. Велчевъ — ще бжде, че тогава общинитѣ не само не ще иматъ желанието да откриватъ класни училища, но „даже много отъ тѣхъ ще закриятъ безъ нужда открититѣ сега горни класове“; само въ такъвъ случай „ще се добие една економия отъ общия товаръ, който сега тѣжи върху данъкоплатцитѣ за народното образование“, казва г. Велчевъ. Преведено на още по-ясенъ езикъ, това означава следующето: вий искате економии; плащайте тогава по-малко за своята просвѣта, — държавата ви отказва своята помощь, защото тѣзи, които я управляватъ, нѣматъ нужда отъ просвѣтени граждани, а отъ послушни данъкоплатци, готови на всѣки моментъ да си развъртатъ кисиата предъ бирника.

Че г. Велчевъ така мисли, се вижда още по-добрѣ, когато той иска да не се отпуща за напредъ стипендии на бѣдни ученици, освѣнъ отъ завѣщанитѣ фондове, и да се зачеркне сумата отъ 40,000 л., предназначена за учебни пособия, а за купуването на такива да се увеличи таксата за постжпването въ държавнитѣ училища. Мотиви г. Велчевъ не посочва никакви, вѣроятно, като съзнава, че тѣ се подразбиратъ. И наистина, тука има само единъ мотивъ: нека родителитѣ плащатъ отъ своя джебъ за дѣцата си въ училището и за своя смѣтка имъ доставятъ учебни пособия; ако ли пъкъ сж бѣдни, то

могатъ и съвсѣмъ да не даватъ образование на чедата си. Отъ тока г. Велчевъ нѣма нищо да изгуби, защото богатитѣ могатъ винаги да пращатъ дѣцата си на училище, а правителството ще има една „економия“. До като държавата имаше нужда отъ подготвенъ чиновнически материалъ, управляющитѣ мислѣха но-инакъ: тѣ отпущаха голѣми суми за учебни пособия и стипендии. Но днесь такава нужда нѣма: има. напротивъ, доста готовъ чиновнически материалъ. Следователно, народътъ не трѣбва да си учи дѣцата.

Въ сѫщия родъ отъ идеи се върти г. Велчевъ, като предлага да се намалятъ заплатитѣ на учителкитѣ съ 10%. Той ни увѣрява, че „съ тая мѣрка нѣма да се покажемъ много назадничави, защото тя сѫществува въ много напрѣднали държави“ и че, въобще, учителкитѣ у насъ имали много по-малки нужди отъ учителитѣ. Ний никога не сме се съмнявали, че даже у най напредналата страна въ свѣта всичкитѣ Велчевци мислятъ като нашъ Велчо, но ако тѣхъ вземаме за мѣрило на напредъка, тогава никадѣ не ще намѣримъ напреднала страна. Освѣнъ туй, какво правятъ другадѣ, то съвсемъ не може да служи за основание да го направимъ и у насъ, защото въ такъвъ случай г. Велчо Велчевъ би трѣбвало отъ парламентарната комисия да мине направо за падаринъ въ татаръ-пазарджикскитѣ лозя. Колкото за нуждитѣ на учителката, че тѣ биле по-малки отъ онѣзи на учителя, това никому не дава право да ѝ намалява заплатата; не по нуждитѣ, а по трудътъ се опредѣля последнята. Обратното могатъ да твърдятъ пакъ хора, като г. Велчева; той взима за основа нуждитѣ, а не трудътъ, защото за да удовлетворява голѣмитѣ си нужди той получава доходи отъ петнайсетъ нѣста; но ако вземеше за основа трудътъ, той самъ едва ли би заслужилъ да получава и падарска заплата; тогава той би трѣбвало да признае, че учителката върши несравнено по-тежка и полезна работа отъ него и, след, би трѣбвало не да се намали, а да се увеличи заплатата ѝ. Ако продължимъ още по-нататъкъ, ще се убедимъ само въ туй, че мадруванията на г. Велчевъ, които представлява той за аргументи, сѫ повече отъ смѣшни. Но има още единъ аргументъ, — него именно той не смѣе да помѣне: той иска намалението заплатата на учителкитѣ на сѫщото основание, на което фабрикантитѣ правятъ това съ надницата на работничкитѣ. Като жена, учителката е по-слаба и по-беззащитна отъ мѫжа; тя, напр., не смѣе да взима участие въ дѣлата на учителския съюзъ, а мълчаливо носи онеправданията. Г. Ив. Вазовъ, чрезъ устата на г. Велчевъ, иска за това да я онеправлае още повече.

Единствената умѣстна економия, която предлага г. Велчевъ, е отъ закриванието на класическитѣ отдѣления, при 5 гимпазии, на сума отъ 90,000 л. Но и тука той се спира на половина пѫть, като ги остава при 3 други, вижда се, отъ симпатия къмъ срѣднитѣ вѣкове, когато всичката ученость на тогавашнитѣ Велчевци се е изчерпвала съ повторението на латински и елински цитати.

Изобщо, економията на г. Велчевъ почива на ретроградни съображения: тя е насочена противъ свѣстяванието на подчиненитѣ класси. Ний сме решително противъ всѣкакви намаления както по санитар-

ния бюджетъ, така и по този на просвѣщението. Ний искаме само, сумитѣ да се харчатъ целесъобразно и бюджетътъ да не служи за доходенъ източникъ на всевъзможни рицари на бързото обогатявание. На сѫщото основание ний предлагаме намаленията да станатъ съвсемъ другадѣ, а особенно въ расходитѣ на войската, министерството на външнитѣ и вѫтрѣшнитѣ дѣла. Само тамъ могатъ да се получатъ економии не по-малко отъ 20 милиона. Обаче, не сѫ наемницитѣ отъ рода на г. г. Велчевъ и Бобчевски, които могатъ да поискатъ това.

Парламентарната комисия е поискала и мнѣнието на г. М. Теневъ, Директоръ на бълг. народна банка, по економиитѣ въ бюджета. Той намира за възможно да се намалятъ държавнитѣ расходи само съ 7,441,000 л., т. е. по-малко и отъ това, което се иска въ горнитѣ доклади. Но ний ще се поспремъ върху неговото писмо до комисията, само за да цитираме белѣжкитѣ, дѣто се признава налѣжащата нужда отъ намалението на данъцитѣ Когато тази нужда се признава и отъ хора не опозиционери на правителството, то тази нужда е тъй голѣма, че не може по никой начинъ да се скрива. Като е следилъ сношението на населението съ банката, ето до какво заключение е дошелъ той:

„... Положението на всички почти съсловия става отъ година на година по-тежко, нуждитѣ отъ заеми се постоянно увеличаватъ, исплащането на дълговетѣ върви бавно, а много често принудително, 80% отъ селскитѣ ипотекарни заеми оставатъ съ години не уредени, обявяватъ се продажби на заложенитѣ имоти и никой се не явява да предложи нито третята часть отъ оцѣнката имъ Като земледѣлческа страна, поминъка на населението въ княжеството зависи главно отъ добрата или лоша реколта, а сѫщо и отъ цѣнитѣ на хранитѣ по европейскитѣ тържища. При нормални години прихода отъ земледѣлческитѣ произведения е незавиденъ, а една нещастна година, като истеклата, поглъща всички економии отъ миналитѣ години, ако има такива. Изобщо нуждитѣ на населението постоянно се увеличаватъ, а средствата за удовлетворението имъ намаляватъ. При таквосъ положение всѣко увеличение на държавнитѣ расходи е едно престѫпление".

Въ тѣзи думи, изобщо, нѣма нищо преувеличено, а напротивъ — недостатъчно е нарисувана картината на мизерията, която прекарватъ работнитѣ маси у насъ. Тя е несравнено по-грозна. Това се признава и отъ самото правителство — обстоятелство, което ни обяснява, защо се е заловило то да прави „економии". При една слабо развита индустрия и постоянното пролетаризиране на маситѣ, които оставатъ безъ работа, или прекарватъ последня сиромашия, то не може да събира голѣмитѣ данъци; бюджетътъ надминава платежната способность на данъкоплатцитѣ, и то се вижда притиснато о стената. Следователно, исходътъ не е вече въ екзекуциитѣ, а въ намалението на самия бюджетъ.

Съвсемъ не желанието да облегчи товарътъ на маситѣ и да улесни страната въ пѫтя на културното развитие подтиква министер-

ството на г. Стоилова къмъ економиитѣ, а най-голѣмата необходимость. Ни едно негово дѣйствие до сега не е показало, че то има такава мисъль. То може да намали бюджета, но само до оная черта, задъ която бирникътъ ще трѣбва вече да продава и паловитѣ на данъкоплатцитѣ. Но и това то ще направи само при едно условие: намалението да бжде фиктивно, новия бюджетъ да не му отнема възможностьта да поддържа досегашния режимъ, — режимъ на разсипничество, бързото забогатявание, насилието и разорението. За това именно, и докладчицитѣ правятъ най-голѣмитѣ економии за смѣтка на здравието, просвѣщението и поминъка на страната.

Но, ще ни кажатъ, ако правителството не смѣташе да направи всички възможни економии, то не би дало съгласието си да се назначи особна комисия за това Така да говорятъ, обаче, могатъ само заинтересовани лица, или незапознати съ финансовата политика на днешното правителство.

Комисията е само плодъ на желанието да се дигне по-голѣмъ шумъ, за да могатъ, сетнѣ, да кажатъ, че сж положили всички старания да изучатъ въпроса. Ако следъ това държавния бюджетъ се намали съ една незначителоа сума, ще рече, повече нѣщо и невъзможело да се направи.

Въ заключение нека отдадемъ приличната дань и на самата комисия. Ний мислимъ, че нейната работа биха испълнили много по-добрѣ и по „економично" подначалницитѣ на отдѣленията въ министерствата. Това едно. Второ, ако тя въобще представляваше нѣщо сериозно, то въ нейния съставъ, преди всичко, не биха фигурирали такива личности като г. г. Данаилъ Юруковъ, Петръ Бобчевски, Величо Т. Величевъ, Бобчевъ, които никому не вдъхватъ довѣрие, освѣнъ, може би, на тутраканския сладкодумникъ Абрашевъ. Най-голѣмата облага отъ тази комисия ще бжде оназй, която членоветѣ ѝ сж извлѣкли отъ държавната хазна за собственно удоволствие.

Г. Г.

Нови книги, посжпили въ редакцията:

В. Гладстонъ, живота и политическата му деятелность, отъ А. Каменски. Прев. отъ руски Д. Драгиевъ. Ст. Загора 1898. Цѣна 80 стот

I. Българска седѣнка (нѣсколосна сцена изъ селския ни животъ) и II Даскалъ ще глявяваме (недовършенъ сцена изъ еднозрѣменния учителски животъ). Написалъ Х. Гиндеровъ. Пловдивъ 1898. Цѣна 30 стот.

Уставъ на Българското Дружество отъ „Червений Кръстъ". София 1898.

Граматика и читанка за първи класъ на срѣднитѣ ни училища Съставили Хр Матѣевъ и В. Симовъ. Пловдивъ 1898. Цѣна 30 стот.

Науката и нравственностьта (Общедостжпна лекция, публично четена въ Женева и Лозана), отъ Александръ Херценъ, професоръ по физиологията въ Лозанския университетъ. Прев. отъ руски Ив. К. Саламановъ. Казанлъкъ 1898 год. Цѣна 30 стот.

Планове, образци и теми за съчинения въ горнитѣ класове на срѣднитѣ училища. Ржководство за учителе и ученици отъ горнитѣ класове на гимназии, педагогически и духовни училища. Състави С. Ив. Баручийски, учитель по български езикъ въ Пловдивската мжжека гимназия „Александръ I". Пловдивъ 1898. Цѣна 2 л.

ГОД. II. СЕПТЕМВРИЙ КН. IX

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

на

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ЗА УПАДЪКА НА ИСКУСТВОТО ДА СЕ ЛЪЖЕ.

Отъ М. Твена.

Поставено на дискусия и прочетено въ едно отъ засѣданията на дружеството за история и старини въ Хартфордъ и подадено въ конкурса за тридесетдоларната награда. Публикувано за първи пжть тука.

Забелѣжете добрѣ, не искамъ да кажа, че обичая да се лъже е дошалъ въ упадъкъ или забравеность, — не, защото лъжата, като добродѣтель, като начало, е нетлѣнна; лъжата, като наслада, като утѣшение, като убѣжище въ времена на нужда, четвъртата грация, десетата муза, най-добрата и уповагелната приятелка на человѣка е безсмъртна и не може да изчезне отъ земното лице, до като сжществува това дружество. Моята жалба докосва само упадъка на искуството да се лъже. Никой възвишеномислящъ човѣкъ, никой човѣкъ, който има сърдцето си на лѣвата страна, не може да гледа на крѣтливото и распасано лъготене на нашето време, безъ да съжелява, че едно толкова благородно искуство е така унизено. Въ това много опитно общество азъ докосвамъ тая тема само съ страхъ; изглежда, като че една стара мома иска да поучава майкитѣ въ Израилъ, какъ да гледатъ дѣца. Не ще ми прилича да взема да ви критикувамъ, господа, когато вий почти всички сте по-стари отъ меня — и ме надминавате въ тая специалность — и въ случай че тукъ-тамѣ се покажеше, като да правя това, то ще бжде сигурно въ по-вечето случаи по-вечето въ смисълъ на очудване, отколкото на укоряване; дѣйствително, ако това най-хубаво отъ най-хубавитѣ искуства бѣше намѣрило наврѣдъ почитанието, поощрението и съвѣстната грижа, които това дружество му посвещава, то не щеше да стане нужда да нагласявамъ това оплакване и да се пролива ни една едничка

сълза. Не казвамъ това, за да лаская: казвамъ го въ смисълъ на справедливо и почтително признание. (Имахъ намѣрение на това мѣсто да назова имена и да дамъ обяснителни примѣри, но показаха се белѣзи, които говориха, че е по-добрѣ да се избѣгватъ подробности и да се ограпича само върху общи работи.)

Никой фактъ не стои тъй твърдо, както тоя, че лъжата е една неизбѣжна сѣтнина на условията, въ които живѣемъ — заключението, че тя заедно съ това е една добродѣтель, се разбира само по себе си. Никоя добродѣтель не може да достигне своята най-висока сгодноупотрѣбителность безъ едно грижливо, неуморимо отгледвание — разбира се, следователно, само по себе си, че нашата въ училището — въ домашното огнище — да, даже въ вѣстницитѣ би трѣбвало да се преподава. Каква перспектива има невежия, неупражнения лъжецъ срѣщу обученитѣ експерти? Каква перспектива имамъ азъ срѣщу господинъ Пер. — срѣщу единъ адвокатъ? Свѣта има нужда отъ умѣла лъжа! По нѣкога си мисля, би било по-добрѣ и по-здраво, да се не лъже никакъ, отколкото да се лъже неумѣло. Една селска, ненаучна лъжа е често тъкмо толкова недѣйствителна, колкото истината.

Да видимъ сега, що казватъ философитѣ. Обърнете внимание на почетната пословица: Дѣцата и глупцитѣ казватъ всѣкога истината. Заключението е ясно: възрастнитѣ и мъдрнтѣ не я казватъ никога. Историкътъ Паркманъ казва: „Началото на истинностьта може даже да се докара до лудость." На едно друго мѣсто въ сжщата глава, тъй казва: „Стара дума е, че истината не трѣба да бжде казана въ всѣко време; и ония, които, мжчени отъ болѣзнена добросъвѣстность, нарушаватъ по привичка това начало, сж глупци и дотѣгватъ". Изразено е силно, но вѣрно. Никой отъ насъ не би могълъ да живѣе наедно съ единъ по привичка казвачъ на истината; но, благодарение Богу, отъ това никой и нѣма нужда. Единъ по привичка казвачъ на истината, е просто една невъзможность; той не сжществува, не е сжществувалъ никога. Естествено, има хора, които мислятъ, че не лъжатъ никога, но това не е така — и това незнание принадлежи къмъ ония нѣща, които позорятъ нашата така наречена цивилизация. Всѣкой лъже — всѣкой день; всѣкой часъ; въ будность, въ сънь; въ сжнищата си; въ радостьта си; въ скръбьта си; държи ли си езика, тогава ржцѣтѣ му, краката му, очитѣ му, положението му ще извършатъ една из-

мама — и то преднамѣрено. Даже въ проповѣдитѣ — но това е тривиално.

Въ една далечна страна, гдѣто азъ живѣхъ едно време, дамитѣ обичаха да правятъ въ кръгъ визити, подъ человѣколюбивия предлогъ, че чувствували нуждата да се видятъ; и, като се връщаха пакъ въ къщи, извикваха доволни: „Направихме шестнадесеть визити и дванадесеть отъ тѣхъ не сварихме въ къщи“, и въ тона можеше да се чуе живото имъ задоволство вследствие на това. Следователно, потрѣбностьта имъ да видятъ четернадесетьтѣхъ — и другитѣ два при които тѣ бѣха по-малко щастливи, — бѣше оная най-привична и най-мека форма на лъжата, която може да се характеризира достатъчно, като отклонение отъ истината. Оправдателна ли е тя? Безъ съмнение. Тя е въсхитителна, тя е благородна; защото цѣльта й не е да постигне една изгода, но да достави едно удоволствие на шестнадесетьтѣхъ. Коравосърдечния любитель на истината, би показалъ открито, би казалъ даже, че му е все едно, дали ще види тия хора, — и той би билъ едно магаре, би оскърбилъ безъ полза. По-нататъкъ, обичаха хората въ оная далечна страна — но все едно, тѣ имаха хиляди приятни начина да лъжатъ, които излизаха отъ благородни мотиви и правѣха честь както на разума, така и на сърдцето имъ. Да оставимъ подробноститѣ на страна.

Мъжетѣ въ оная страна исцѣло и поотдѣлно сѫ лъжци. Тѣхното само: „какъ сте?“ бѣше лъжливо, защото тѣ не питаха за това к а к ъ е, ако случайно не биваха гробокопачи. На обикновения запитвачь се отговарѣше съ една лъжа; защото никой не поставѣше добросъвѣстна диагноза на своя случай, наопъки отговарѣше на улуки и се лъжеше обикновено значително. Лъжаха даже и гробокопачитѣ и казваха, че е на свършване — една напълно похвална лъжа, защото не струваше едномуто нищо и зарадваше другия. Ако нѣкой чуждъ човѣкъ посѣщаваше и бъркаше нѣкого, се казваше сърдечно: „много приятно“ и се мислеше въ дълбината на сърдцето: искахъ да бѫдешъ при канибалитѣ, и да бѫдеше време за ядѣне.“ Отиваше ли си, казваше се съжелително: „Трѣба ли наистина да си отивате вече? и се прибавѣше къмъ това: Елате колкото Ви е възможно по-скоро пакъ!“ Но нѣма нищо, защото не се мамеше и оскърбѣваше никой, докато истината не направила и двамата недоволни.

Мисля, че всички тия учтиви лъжи сѫ едно мило и любвеобилно искуство и трѣба да се отгледва. Най-високата, най-съвършената учтивость не е нищо друго освенъ една хубава постройка, която отъ дъното до върха се състои отъ прелестни, позлатени форми отъ любезна бескористна лъжа.

Което оплаквамъ, е растящето надмощие на бруталната истина да сторимъ, каквото можемъ, за да я искоренимъ. Една оскърбяюща истина не е съ нищо по-добра отъ една оскърбяюща лъжа. Нито едната отъ тѣхъ не би трѣбало да се казватъ нѣкога. Който казва една оскърбяюща истина, трѣбало би да си помисли, защото инакъ неговото душевно спасение би било изгубено, че такава душа не заслужва никакво спасение. Оня който лъже, за да спаси отъ бѣда единъ грѣшенъ дяволъ, за тогова ангелитѣ казватъ сигурно: „Вижте, ето една геройска душа, която закопава собственното си блаженство, за да помогне на ближния си; славете тоя благородно сърдеченъ лъжецъ.“

Една оскърбителна лъжа не е нищо похвално; и сѫщото може да се каже дотолкова и за една оскърбителна истина — фактъ признатъ и отъ закона за оскърбленията.

Между другитѣ употрѣбителни лъжи ний имаме и мълчеливата лъжа — измамата, която се извършва, като просто не се казва нищо и се скрива истината. Много твърдоглави любители на истината се предаватъ на тоя порокъ и си въобразяватъ, че не лъжатъ, ако само не казватъ никаква лъжа. Въ тая далечна страна, гдѣто живѣхъ едно време, имаше едно любезно сѫщество, една дама, помислитѣ на която бѣха винаги благородни и чисти и характера на която отговарѣше на последнитѣ. Единъ день азъ бѣхъ тамъ на обѣдъ и забелѣзахъ на прѝлѣгъ, че ний винаги сме лъжци. Тя се почувствува докосната и каза: „Обаче не всички?“ Бѣше преди Пинагоровото *) време, затова азъ не отговорихъ, както естественно биха отговорили днесъ, но казахъ открито: „Да, разбира се, всички — ний сме всички лъжци безъ исключение.“ Тя изглеждаше почти оскърбена и каза: „какъ, смѣтате ли и мене вътрѣ? „Не ще и дума“, казахъ азъ, мисля даже, че вий се считате за свѣдуща.“ Тя каза: „Шт... шт! Дѣцата!“ И така ний оставихме, като взехме въ съображение

*) Заглавието на една комическа опера, която направи фуроръ въ Америка и гдѣто излиза едно лице, което става смѣшно съ своята истина.

присътствието на дѣцата, нашата тема и се разговорѣхме за други работи. Но щомъ младия народъ се махна, думата се повърна усърдно къмъ предмета: „Имамъ го за житейско правило, да не лъжа никога; и не съмъ отстъпила ни единъ мигъ отъ това.“ Азъ казахъ: „Азъ не искамъ по никой начинъ да Ви оскърбявамъ, но презъ цѣлото време откакто сѣдя тука, вий фактически само лъгахте, така щото се задими. Бѣше ми много неприятно, защото не съмъ навикналъ на това.“ Тя искаше единъ примѣръ отъ мене — само единъ едничъкъ примѣръ. Тогава азъ казахъ:

„Добрѣ, ето неиспълнения дубликатъ отъ формуляра, който Ви сѫ испратили отъ кокландската болница съ болничарката, когато последнята дойде тука, за да гледа малкия Ви племенникъ, когато бѣше тежко боленъ. Тоя формуляръ поставя различни въпроси по отношение държението на болничарката: „Не заспа ли никога, кога бдѣше нощемъ? Не пропустна ли никога да даде навреме лѣкарство?“ и т. н. Предупреждавате се да бѫдете твърдѣ грижливи и точни при отговоритѣ си, защото интереса на службата го изисква щото болничаркитѣ да се наказватъ за нередовноститѣ си съ парични или други глоби. Вий ми казахте, че сте въсхитени отъ тая болничарка — тя притежава десетхиляди добродѣтели и само една грѣшка: Вий не сте можели, собственно, никога да се уповавате, че тя не ще загърне само наполвина достатъчно Иванча, когато той чака на единъ студенъ столъ, докато тя нареди топлото лѣгло. Вий испълнихте дубликата на тоя листъ и го испратихте съ болничарката назадъ въ болницата. Какъ отговорихте на следующия въпросъ: „Не направи ли болничарката нѣкаква небрѣжность, следствие на която можеше да бѫде една настинка на пациентката?“ Чакайте, тука въ Килифорния се рѣшава всичко на басъ: десеть доллара срѣща десеть цента, че Вий сте излъгали, когато отговорихте на тоя въпросъ.“

„Азъ не сторихъ това“, каза тя, „оставихъ го праздно!“

„Именно! — Вий излъгахте мълчеливо; Вий допустнахте мнението, че въ това отношение нѣмаше да кажете нищо.“

„О“, каза тя, „бѣше ли това лъжа?“ Какъ бихъ могла да спомѣна единствената ѝ грѣшка, когато тя бѣше толкова добра? Щѣше да бѫде жестоко! Азъ отвърнахъ: „Човѣкъ трѣба да лъже всѣкога, когато може да достигне нѣщо добро съ това; Вашето чувство бѣше право, но вашата присѫда незрѣла: кри-

ва е за това неумѣстната практика. Обърнете внимание само на резултата на това Ваше „отклонение.“ Както знаете, Вили на господинъ Жонсъ лежи отъ трѣска; добрѣ, Вашата препоржка бѣше толкова възторжена, щото онова момиче е тамъ да го следа и цѣлата преуморена фамилия спи отъ четернадесеть часа насамъ дълбоко и остава своя любимецъ съ пълно довѣрие въ ония сждбоносни ржцѣ, защото Вий, както и приятельтъ Георги Вашингтонъ имате името.—Впрочемъ, ако нѣмате нѣщо работа, азъ утрѣ ще да Ви взема да отидемъ на погребението, защото естествено ще вземете особено участие въ сждбата на Вилли—наистина така сжщо личенъ, както и гробокопача.“

Но всичко бѣше казано на вѣтера. Преди да бжда наполвинъ свършилъ, тя сѣдѣше въ колата и отиваше съ една бързина отъ 30 мили въ часъ у Жонсовата кжща, за да спаси, щото оставаше още отъ Вилли и да каже всичко, каквото знаеше за опасната болничарка, всичко излишни работи, защото Вилли съвсемъ не бѣше боленъ; азъ излъгахъ самъ. Но още сжщия день тя испрати все пакъ на болницата нѣколко реда, които испълваха праздна оставената рубрика и съобщаваха фактитѣ, колкото е възможно по-точно.

Сега виждате ли, грѣшката на тая дама не бѣше, че тя лъжеше, но че лъжеше неумѣло. Тя би трѣбвало само да каже истината и да удовлетвори болничарката на друго мѣсто въ книгата съ нѣкой измамливъ комплиментъ. Тя можеше да каже: „Въ едно отношение тая болничарка е съвършенна — когато бди не хърка никога“. Почти всѣка малка, мила лъжа би отнела бодиля на онова мжчително, но необходимо показвание на истината.

Лъжението е всеобщо — ний го правиме всички и трѣбва да го правиме всички. За това е мждро да се приучиме да лъжимъ съ обмисленность и благоразумие; да лъжемъ съ добро намѣрение, а не съ лошо; за в'полза на другитѣ да лъжемъ, а не за в'наша полза; спасително, любезно, человѣколюбиво да лъжемъ, а не жестоко, оскърбително, злъчно: любезно и приятно да лъжемъ, а не неумѣло и грубо; сигурно, свободно, здраво, съ вдигната глава да лъжемъ, а не куцо, съ усуквания, съ малодушно лице, като че ли се срамимъ отъ високото си призвание. Тогава ще се отървемъ отъ изобилната и чумава истина, която расклаща цѣлата страна; тогава ний ще

бждемъ велики, добри и прелестни, като достойни граждани на единъ свѣтъ, въ който даже и прелюбезната природа лъже — освенъ когато обѣщава ужасно време. Тогава — но азъ съмъ новакъ и слабъзапочникъ въ това мило искуство; азъ не мога да поучавамъ това дружество.

Шегата на страна, азъ мисля, би било много нуждно да се изследва съ умѣлость, кои видове лъжа ний трѣба най-добрѣ и най-спасително да позволимъ, тъй като, най-после, ний всички трѣба да лъжемъ и, наистина, лъжемъ всички; и кои видове най-добрѣ да избѣгваме — и това е работа, която азъ, съгласно моето чувство, съ пълно довѣрие мога да сложа въ ржцѣтѣ на това многоопитно дружество—едно съзрѣло тѣло, което човѣкъ въ това отношение и безъ неумѣстни ласкателства може да нарече классически майсторъ.

Превелъ отъ нѣмски:

Д. Пет.

ИСТОРИЧЕСКИЯТЪ МАТЕРИАЛИЗЪМЪ.

Часть първа.

АНТИКРИТИКА

I

Спомѣни по единъ забравенъ споръ.

Единъ високомѣренъ критикъ и много лошавъ познавачъ на Историята. — Какъ мислитѣ на русскитѣ автори се превръщатъ въ **оригинални** произведения на български критици.

Ний искаме да приключимъ тукъ единъ споръ и отворенъ споръ, прѣдизвиканъ отъ списанието Българска сбирка още прѣди двѣ години. Една часть отъ въпроса ний вече освѣтихме своевременно въ последнята XII кн. на *День* и отъ тогава едвамъ днесъ ни се падна материалната възможность да продължимъ и довършимъ този споръ. Това закъсняване, колкото и да бѣше нежелателно за автора на тѣзи редове, стана съвсемъ независимо отъ неговата воля. Това за извинение предъ читателитѣ.

Що се отнася до уважаемия нашъ противникъ, г. Деборова изъ Бъл. сбирка, то нему нашето дълго мълчание бѣше крайно полезно и той нѣмалъ би най малкото право да се оплаква. Първо, защото има много въпроси отъ последнята наша рецензия въ День, на които той самъ не отговори и, второ, нали трѣбаше преди да

допълнимъ нашия отговоръ, да дадемъ на г-на Деборова нуждното време да изучи „своя“ Гизо?

Може би, нѣкои отъ читателитѣ ни помнятъ прекомичната история съ Гизо, но тъй като може да се намерятъ други, които да я не знаятъ или да сѫ я забравили, то ний, ще я припомнимъ въ двѣ думи. Нашия приятель Карасъ-Идеалистъ бѣше обнародвалъ въ День една рецензия, гдѣто между другото превождаше мнението на Плеханова, че има и други историци, напр. Гизо, които обясняватъ средневековната история чрезъ економическитѣ условия на сѫщата епоха? Деборовъ не забелѣзалъ, че това сѫ думи на Плеханова — което би го направило по предпазливъ, и захваща да подскача и да се подиграва съ Карасъ-Идеалиста, като го провожда да търси „марксиста“ Гизо, защото историка Гизо когото, той, Деборовъ познава никога не е можалъ да казва нѣщо подобно на това, което му приписва К.-Ид. Но радостьта на Деборова не бѣше дълга. Предизвикани отъ него, ний се намѣсихме въ спора и му поднесохме френския текстъ и българския преводъ на този пасажъ изъ „Essais sur l' Histoire de France“, гдѣто Гизо ясно и категорически повтаря мислитѣ, които му приписваха Плехановъ и К.-Ид. Това показва, колко малко Деборовъ е познавалъ Гизо и колко опасно е за него да се отнася съ надмененъ тонъ къмъ своитѣ противници. Забелѣжете, че за да дойде Деборовъ до тамъ, т. е. да не разбира нищо отъ Гизо, трѣбаха му „седемъ години сериозно и продължително мисляние“. Следъ това много ли сѫ двѣтѣ години, презъ които ний мълчахме, за да дадемъ на Деборова възможностьта да се запознае основателно съсъ „своя“ Гизо?

На насъ ни трѣбаше извѣстно време да свършимъ, да излеземъ изъ положението на презрѣнъ студентъ, който (слушайте, читатели!) още истрива университетската скамейка и на когото устата миришатъ на млѣко“ [1]) Разбира се, че когато човѣкъ познава тъй добрѣ Гизо, за него е унижение да си крѫстосва перото съ нѣкои студентъ. На ли г. Деборовъ?

Въ сѫщность азъ не разбирамъ, защо философа изъ Б. сбирка рита противъ щастието си. Не е ли за него най-голѣмо щастие, че той имаше работа съ студенти? Ако двама студенти могатъ да го доведатъ до тамъ, щото той да захване да пролива горѣщи сълзи изъ страницитѣ на Българска сбирка, да открива своето минало, да се мъчи да изобразява отъ себе си единъ мѫченикъ на не зная каква идея и на какви „научно популярни цѣли и нищо повече“, да се хвали съ своето „седемъ години сериозно и продължително мисляние“, да се оплаква отъ своитѣ наказания въ „дивата провинция“ и че не си доспава, не дояда — да се представя съ една дума за едно жалко и презрѣно сѫщество и само за да трогне чувствителното и състрадателното сърдце на читателитѣ си, питаме, ако двама студенти докараха Деборова до това незавидно положение, какво щѣше да стане съ него, ако той бѣше падналъ въ рѫцѣтѣ на солидни и образовани мѫжѣ!

[1]) Б. сбирка. г. III. кн. I. Марксизмъ и българскитѣ социалисти.

Но не! Нашия противникъ не иска да съзнае износното си положение и той продължава да е недоволенъ отъ обстоятелството, че опонентитѣ му сѫ студенти. Но за да има право человѣкъ да спори съ таквазъ важна личность, той трѣба да заема обществено положение. Но ако вчера, до като бѣхме студенти, той поставящета кива условия, днесъ, когато не сме вече, той ще намери другъ предлогъ, за да избѣгне опасната полемика. Но какво щѣше да стане, ако ний обърнемъ противъ разрушителя на марксизма орѫжието, съ което той си служи противъ насъ? Що му трѣбаше на Деборова да стъпва на такава хлъзгава почва? Обаче, като истински демократи, ний заявяваме, че не искаме нищо отъ нашия противникъ, стига той да се запознае по отблизу съ . . . „своя“ Гизо.

Статиитѣ на г. Деборова се появиха за първъ пѫть въ Българска сбирка г. I. кн. кн. IV и VII подъ заглавие: „Главнитѣ направления въ Историята като наука и една нова историческа теория“. Но не зная по какви съображение печатанието на тази история, спрѣ преди да бѫде довършена, още въ VII кн. Г-нъ Деборовъ се канѣше да опровергава материалистическото обяснение на найновата история и тъкмо тукъ счете за благоразумно да замълчи. Освѣнъ това, въ статията липсваше най-главната часть, а именно изложението на „една нова историческа теория“. Кому принадлежѣше тази „нова теория“, която г. Деборовъ тъй грижливо държи скрита отъ очитѣ на читателитѣ си? Въ какво се състоше тя? Още по заглавието на статиитѣ на Деборова ний преположихме, че той е искалъ да излага идеитѣ на единъ нѣмски писатель Вейзенгрюнъ, който, нека бѫде казано въ скобки, минува изобщо за единъ повърхностенъ социологъ и твърдѣ посредственъ философъ — още повече че идеитѣ на този писатель бѣха износени преди това въ Московското списание „Русская мысль“ подъ заглавие: „Одна изъ гипотезъ о сущности исторческаго процесса“. Нашето мнѣние се потвърди още по силно, когато при прочитанието на статита въ Б. Сбирка ний забелѣзахме не само едно сходство между руската статия и тази на Деборова, но още и цѣли фрази еднакви въ първата и втората или, съ други думи, видѣхме, че г. Деборовъ бѣше представилъ чуждитѣ мисли за свое „скромно мнѣние“.

Въ една наша статия: „Разлагающа и възраждающа се България“ ний посветихме, пѫтьомъ, десетина реда на Б. Сбирка като забелѣзахме, че Деборовъ е заемалъ чуждитѣ мисли и ги издава за свои. [*]) Това е всичкото което, казахме за моралната физиология на г. Деборова; но колкото и да е малко, бѣше вече достатъчно, за да закачи Деборова въ най-дълбокитѣ гънки на повърхностната му душа. И имаше защо! Той искаше да минува за оригиналенъ и ученъ, който има свои собствени теории. Когато — о, гръмъ небесенъ! — излезе, че той е просто преписвалъ. Ето до кадѣ го бѣше довело неговото „седемъ години сериозно и продължително мисляние“!

При това ний нито съчинявахме, нито клеветихме: плагиаата, въ който обвинихме г. Деборова, е неопровержима истина. Ето елементитѣ му: Авторътъ изъ Русск. Мысль упреква марксиститѣ въ това, че тѣ нѣматъ голѣма литература като привожда сжщевременно едно изречение на Литре и свършва най-сетнѣ съ заключението, че историческия материализъмъ е една партизанска доктрина, а не строго философско учение. Деборовъ повтаря сжщото. Ето и двата текста изъ Р. М. и Б. С. за сравнение

Русская Мысль	Българска Сбирка.
г. XII. кн. VI Москва 1891 Стр. 33—34.	год. I. кн. IV и VII (1894) Стр. 268 и стр. 515.
... Изъ сочиненій дарвинистовъ можно составить большую библіотеку. Не то съ занимающею насъ гипотезой. Ни одного основательнаго историческаго изслѣдванія, гдѣ бы проводилась послѣдовательно эта гипотеза, гдѣ ни одного философскаго историческаго разсужденія, ни одной попытки провѣрки гипотези примѣненіемъ ее къ изслѣдованію явленій культурной или прагматической исторіи.	Тукъ му е мѣстото да отбѣлѣжимъ, че: до сега нѣма още нито едно съчинение, което да разгледа историята отъ материалистическа гледна точка... За да можемъ да говоримъ за една теория... трѣбаше най напрѣдъ да ни прѣдставять дѣйствителната история като доказателство... (515)
Литтре гдѣто совершенно вѣрно говоритъ: „il n' y a pas de grande doctrine sans grand livre". Гипотеза экономическаго матеріализма можетъ быть великая гипотеза, но она еще не дождалась ни „великой" книги, ни даже ряда основательныхъ изслѣдованій.	Най напрѣдъ ний трѣба да отбѣлѣжимъ единъ много важенъ фактъ:... ний не намираме нито едно съчинение, което да се занимава подробно съ нея, да ни даде теоритическата основа на това учение и неговитѣ исторически доказателства. А извѣстно е, че „il n' y a pas de grande doctrine sans grand livre", както казва Литтре.[3])
Причина этого лежитъ, безъ сомнѣнія, въ самой точкѣ зрѣнія партійнаго противоположенія пролетаріевъ и безжалостныхъ ученыхъ теоретиковъ, вообще въ самомъ партійномъ способѣ происхожденія гипотезы.	... Една историческа теория, която иска да обясни всичко... безъ да е добрѣ изслѣдвань безъ да има баремъ едно съчинение специално посвѣтено на тази теория — това нѣщо е много чудно, ако искате много подозрително (sic.). При това послѣдователитѣ на тази теория иматъ смѣлостьта всѣкого да наричатъ метафизикъ, „буржоа" абскурантъ и пр. Това само ни показва вече, че тъзи теория не е резултатъ на научни надирвания, а на жизненна борба, не е теоретически принципъ а е лозунгъ на една боева партия.

[3]) Когато ний посочихме прѣвъ пжть на тази фраза изъ Литре, която

За жалость, това подвизавание на Деборова изъ чуждитѣ джобове не бѣше нито първото, нито последньото. Твърдѣ малко време се бѣше минало, отъ като го изобличихме въ плагиатъ и ето той написва една нова статия: „Интелигенцията въ България“ (Б. сб. г. II. кн. IX), гдѣто представя за свои, мисли и изречения, които той откраднал отъ извѣстния руски писатель изгнаникъ Петръ Лавровичъ Лавровъ (Миртовъ). Ний доказахме документално този втори плагиатъ на Деборова и той нѣма дързостьта — а ако има нѣщо, което му не липсва, то е именно тя — да ни опровергае. [4])

Както вижда читателя, Деборовъ е единъ опасенъ и непоправимъ рецидивистъ. Следъ това той е съвсемъ на мѣстото си въ едно списание, като Българска сбирка, гдѣто други единъ авторъ, г. Храновъ, ако се не лъжа въ една оригинална статия по ржчната работа, бѣше превелъ буквално единъ урокъ изъ една френска читанка, както това се раскри на времето отъ сливенския социалистически в. „Работнически Другарь“.

II

Първото появявание на „Интелектуалния факторъ“ на г. Деборова

Една малко обикновенна претенция на Деборова да сдобрява Маркса съ Хегеля. — Неправилното смѣсвание на Интелектуалния факторъ съ Всемирната Идея на Хегеля. — Какъ Мефистофель излага въ Фауста атрибутитѣ на последнята.

Апетитътъ иди съ ядението, казватъ обикновено. Сжщо и амбицията на г. Деборовъ расте съ ударитѣ, които се посипаха върху му отъ всѣкадѣ. И до като отначало той се задоволяваше само съ плахото исказвание на свое „скромно мнѣние“, сега той гордо изявава претенцията... да примирява Маркса съ Хегеля.

„Слѣдъ ‚абсолютния духъ‘ на Хегеля, пиши г. Деборовъ, дойде антинабъ (?) Марксъ съ неговата икономика. **Споредъ мене** истината лежи въ съединението на тѣзи двѣ крайности, като се разбира прогреса на човѣшкото общество като резултатъ и на двата фактори: на икономический и на интелектуалний“ [5]) (к. н.)

Тукъ му е мѣстото да забелѣжимъ, че „интелектуалния факторъ“, както той е разбиранъ отъ Карѣева — отъ когото собственно и Деборовъ е заелъ този терминъ — както той се разбира и излага

погрѣшки (още повече че фразата бѣше на френски) и отъ нея излѣзна цѣла безмислица. Ний възстановихме първоначалния текстъ на фразата още въ III кн. на День г. IV, т. е. преди г. Деборовъ да ни посочваше злорадно искривениятъ й текстъ при набирането, което при това не бѣше наша вина.

[4]) Гл. нашата статия „Нова Консенция“ (Ново Време г. I. кн. IV и V. Пасажитѣ относително този втори плагиатъ на Деборова се намиратъ на стр. 442—443.

[5]) Бъл. сбирка г. III кн. II стр. 154.

най сетнѣ и отъ самия Деборовъ се отличава напълно отъ „абсолютния духъ“ на Хегеля. Той е само неговото далечно и бледно отражение както човѣкъ, самъ, споредъ библейската космогония не е освѣнъ едно слабо „подобие“ на Бога.

И наистина що е това, което наричатъ обикновенно „интелектуаленъ факторъ“? То е обикновениятъ човѣшки разумъ, фикцията на нашия мозъкъ, сѫщото, най-сетнѣ, което философитѣ отъ XVIII столѣтие наричаха съ думата: la raison. Именно този разумъ, индивидуаленъ или колективенъ е, който, споредъ неговитѣ партизани, движи прогреса, промѣня обществото. По своитѣ атрибути той е върховенъ и не зависи освѣнъ отъ себе си.

Нека сега да видимъ, що е абсолютния духъ или абсолютната идея на Хегеля? Тази идея преди всичко не стои въ нашия черепъ, а вънъ отъ него, вънъ и отъ времето и пространството, които сѫ категории необходими на нашия собственъ разумъ, защото безъ тѣхъ всичко ни би се сторило хаосъ, но които не сѫ нуждни на абсолютната идея. Последнята е по-стара отъ вѣковетѣ и по-безкрайна отъ най-безкрайното пространство. Въ абсолютната идея се съдържатъ всичкитѣ елементи или Майки, както ги нарича Гете въ втората часть на „Фауста“, или най-сетнѣ всичкитѣ възможности на всичкитѣ явления, които пълнятъ и създаватъ природата и историята.[6]) Последнитѣ не сѫ нищо

6) Ето какъ Мефистофель „съсъ съжаление“ открива на Фауста една отъ „най високитѣ тайни“, именно сѫществуването на „богинитѣ Майки“.

Götinnen thronen hehr in Einsamkeit,
Um sie kein Ort, noch weniger eine Zeit;
Von ihnen schprechen ist Verlegenheit.
Die Mütter sind es!

(Богини царуватъ тамъ въ усамотеность. — Около тѣхъ нѣма пространство и още повече нѣма време. — За тѣхъ да говори човѣкъ пада въ смущение. — То сѫ Майкитѣ).

За Фауста тѣзи думи се показватъ страшни и той оплашено повтаря нѣколко пѫти: майки! майки! — Какъ странно звучатъ тѣзи думи.

— Това е тъй, отговаря Мефистофель, Богини непознати на васъ смъртнитѣ и съ нежелание назовавани отъ насъ. Тѣхното жилище трѣба да се търси въ дълбочинитѣ на пустотата. . .

Когато Фаустъ иска да узнае пѫтя, който води къмъ тѣхъ, Мефистофель му отговаря съ следующитѣ думи, въ които се намира едно поетическо опредѣление на безграничието.

— Имашъ ли ти едно понятие за пустота и осамотеностьта? — пита Мефистофель Фауста, и по долу следъ настоятелното искание на последния, Мефистофель продължава:

— Ако ти плаваше по Океана, който се губи въ безбрѣжния си хоризонтъ, ти би видѣлъ тамъ, какъ вълна приижда следъ вълна, даже ако те сковеше страха предъ ужасната гибель, ти би пакъ съзрялъ нѣщо. Ти ще видишъ, какъ въ зеленината на заспалитѣ морета се борятъ делфинитѣ, ще видишъ облацитѣ, които бързатъ и слънцето, и луната, и звѣздитѣ, но въ вѣчната праздна долина нищо не ще видишъ ти, не ще чуешъ даже собственнитѣ си стѫпки и не ще намеришъ никаква цѣлина подъ краката си, гдѣто да си починишъ. . .“.

Тѣзи „майки“, които живѣятъ въ недостѫпната дълбочина на небесата, сѫ нѣщо като абсолютнитѣ идеи на Хегеля.

друго освѣнъ развъртването, въ времето и пространството на абсолютния духъ, въплотяването на всичкитѣ „майки" въ осѣзаеми предмети и явления. Преди да се появи едно природно явление, преди да се извърши едно историческо събитие, то съществува предварително, като логическа възможность, въ недрата на майката — абсолютна идея. Не само природата, но и историята ставатъ, въ силата на този принципъ, единъ законосъобразенъ и постъпенъ процесъ, който исхожда изъ абсолютната идея и върви по единъ предначъртанъ и неуклоненъ пѫть, въ силата на единъ собственъ диалектически законъ. Когато вий хвърлите малкото житяно зрънце въ земята, колкото и нищожно да е нагледъ, но то съдържа вече въ себе си всичкитѣ възможности на по-нататашнитѣ си промѣнения, т. е. съдържа вече въ себе си едно, не зная какво съчетание на химически, физически и други още непознати условия, които ще направятъ, щото отъ това зрънце да се покажатъ двѣ малки листца, да израсте стъбло, на което ще се появятъ листа и цвѣтове, които най-сетнѣ ще завързатъ и ще ни дадатъ плодове, подобно на малкото зрънце, отъ което тръгнахме. Това развитие на зрънцето е едно диалектическо развитие, защото то става по единъ вътрѣшенъ логически планъ, защото то прекарва постъпенно, опредѣлено число фази и облача опредѣлено количество форми. Абсолютната идея е сѫщото това зрънце но което крие подъ своята шуплава кожа не само възможностьта на бѫдѫщия житянъ класъ, но възможностьта на цѣлата вселенна, а разбира се и на човѣческата история. Това зърно трѣба да се отличава отъ обикновенното житяно зърно още затова, че то нѣма материя, форма и мѣсто.

Човѣкъ съсъ своя разумъ и своята история е само единъ моментъ отъ развитието на вселенната, а следователно единъ моментъ и отъ развитието на абсолютния духъ. И човѣшкия разумъ отъ върховенъ, както го представляватъ интелектуалиститѣ, въ анализа на идеалиститѣ отъ школата на Хегеля той се явява като едно орѫдие на всемирния духъ и се подчинява на всичкитѣ негови закони. Човѣшкия разумъ е окованъ въ оковитѣ на диалектическия законъ. Самата човѣшка история намѣсто да бѫде дѣло на човѣшкия разумъ е сѫщо тъй едно осѫществление на всемирния духъ. „Всичко, което е дѣйствително, е разумно", казваше Хегель, защото всичкото това проистича отъ неумолимитѣ закони на диалектическото развитие на абсолютната идея. Въ тѣзи думи никой не трѣба да разбра апологията на сѫществующия безобразенъ общественъ редъ, защото въ силата на самата диалектика единъ общественъ редъ скорю създава въ своитѣ недра обществении елементи, нему противоположни, на които трѣба да отстѫпи и мѣстото си.

Като отбелѣзахме пѫтъомъ тази революционна страна на Хегелевата диалектика, ний обръщаме отново вниманието на читателитѣ си върху обстоятелството, че въ системата на Хегеля разума, интелектуалния факторъ играе една подчинена роля. „Кукумявката на минерва лѣти на мръкване", казваше Хегель, като подразбираше, че човѣшкия разумъ се явява всѣкога късно,

„Post-festum", после извършванието на факта. Намѣсто човѣкъ да управлява историята, историята се върши сама; когато нѣкое събитие се е извършило, тогава чакъ човѣшкия разумъ забелѣзва промѣната, която е станала предъ очитѣ му, тогава той се хаби въ оплаквания и разкаяния, до като пакъ нѣкое ново събитие не дойде неочаквано, да му покаже неговата непредвидливость и късогледство. Човѣшкиятъ разумъ търпи истински танталови мѫки.

Излишно е за помѣнувание тукъ, че голѣмата часть отъ Хегелевата философия е днесъ отхвърлена отъ науката. Защо? „Защото ний мѣмаме нужда отъ тази хипотеза", ще кажемъ съ думитѣ, съ които Лапласъ посрѣщна Наполеона I, когато последния го питаше, защо той не е помѣналъ името на Бога въ знаменитата си „Mécanique celeste" (Небесна механика).

„Всемирната идея", която стои вънъ отъ времето и пространството, това е вече единъ абсурдъ „мистосогия", ще кажемъ съ Фауста, — която принадлежи къмъ философската митология. Но има нѣщо, което преживѣ и още дълго ще преживѣе смъртьта на гененалния нѣмски философъ: то е неговата диалектика. Философията на историята ще отбелѣжи, че Хегелъ бѣше първи, който изгони изъ историята преобладающото господство на случайностьта и хаоса и я подчини на общитѣ закони на диалектическото развитие, направи отъ нея една наука.

По-нататъкъ ний ще видимъ, колко малко г. Деборовъ разбира „икономическия факторъ", а тукъ смѣтаме да сме показали ясно, че неговия „интелектуаленъ факторъ" — азъ не говоря, разбира се, за личния неговъ „интелектуаленъ факторъ" който е по-горѣ отъ критиката — и „абсолютния духъ" на Хегеля сѫ двѣ напълно различни нѣща и смѣсванието на тѣзи, което прави г. Деборовъ, издава само пълното неразбиране отъ негова страна на най обикновенитѣ философски доктрини.

Но какъ ви се аресва вамъ приятелски-примирителната политика на г. Деборова: претенцията да сдобрява Маркса съ Хегеля? „Споредъ мене" продължителното, а особно сериозното мисляние изсушава мозъка на философа изъ Бъл. сбирка. „Истината е тамъ", че ако той продължава сѫщото снисходително дружелюбие къмъ Маркса и Хегеля има голѣма опасность, че, още преди да дочака, подобно на своя приятель Бобчева, 25 годишния си юбилей, ще е загубилъ вече способностьта да различава лѣвата си рѫка отъ дѣсната.

Но тъй е то съ всѣкиго, който не се държи отъ своето „скромно мнение", който не се задоволява съ дълбокото и основателно знание на „своя" Гизо!

III

Какъ трѣба да се гледа на обстоятелството, че марксиститѣ нѣматъ голѣма литература.

Единъ безсиленъ аргументъ противъ марксизма.—Литература по историческия материализъмъ и общитѣ условия за нейното развитие.—Животътъ — пробенъ камъкъ на нашата доктрина.—Литературата на Марксизма и Дарвинизма.

Основителитѣ на историческия материализъмъ нѣмаха времето да напишатъ цѣлата човѣшка история, осветена отъ новото гледище. Такава една задача е по-горѣ отъ силитѣ на единъ или двама души, колкото и гениални да сж тѣ. За подробното изследване на економическата история на срѣднитѣ вѣкове, на Римъ, на Гърция, както и на цѣла Азия се изисква дълги години ровяние изъ архивитѣ, знаяние на много стари язици. Преди да се дойде до общитѣ заключения има една предварителна огромна работа на събирание. Ако вий искате да си съставите една идея за колосалнитѣ мжчнотии и за времето, което е нуждно за малкитѣ, но сериозни исторически издирвания, обърнете се до книгата на покойния Оксфордски професоръ Rogers'a: L' interpretation economique de l' histoire. [1] Вий ще видите тамъ, колко хиляди документи е трѣбало той да сжбере, за да възстанови економическия животъ на срѣдневѣковна Англия.

Своето монументално съчинение: „Историята на Земледѣлието и Цѣнитѣ въ Англия", което трѣбаше да обхваща периода отъ XII стол. до наше време, той е можалъ да искара само до началото на XVIII столѣтие. Колко хиляди таблици, присжди, търговски и общински наредници, бележници е прегледалъ Rogers, за да извади таблицата на цѣнитѣ на хлѣба и другитѣ предмѣти за храна. Колко хиляди биланси банкови и други, затрупани въ главното казначейство сж минали презъ ржцетѣ му, преди да може той да състави финансовата история на срѣдневѣковна Англия. Сжщо тъй какво количество присжди, издавани отъ черквитѣ, енорийскитѣ съвѣти или общински сждии, закони издавани отъ парламента, както и дебатитѣ на самия парламентъ му сж били нуждни, за да изложи историята на тогавашнитѣ економически отношения.

До сегашнитѣ историци се ограничаваха главно съ изучването на събитията и героитѣ, като игнорираха най-сжществената часть на историческата драма: економическитѣ отношения на хората, тѣхния обикновенъ катадневенъ животъ съ своитѣ нужди и опования. Тѣ приличатъ на ботаниста, който би изучвалъ—нека си послужимъ съ една фигура на италиянския социалистъ Енрико Фери — растенията само по тѣхнитѣ цвѣтни върхове, безъ да се взира въ тѣхнитѣ стъбла, въ разположението на тѣхнитѣ листи, безъ да изучава тѣхнитѣ корени, почвата на която растатъ, близостьта

[1] Азъ имамъ тукъ предъ видъ френския преводъ, който излезе още въ 1892 г. (Paris Libr. Guillaumin et C-ie).

или отсѫствието на вода и най-сетнѣ цѣлата географическа и климатическа срѣда, при която се расплодяватъ.

До сегашнитѣ историци, разбира се, могатъ да се оправдаятъ съ това, че самата политическа економия е една нова наука, която захваща отъ началото на това столѣтие и че едвамъ сега става очевидна колосолната и преобладающа роля, която тя играе и е играла въ живота на народитѣ. Днесь, преди да стане възможно написванието на една Материалистическа История на човѣчеството, трѣба да се натрупатъ много материали отъ чисто економическата история на миналото, които ще послужатъ за основа на широкитѣ исторически обобщения.

Безъ да се гледа горньото обстоятелство, Марксъ и Енгелсъ, макаръ и погълнати въ катадневната политическа борба, оставиха много памятници, въ които сѫ начертани пѫтищата, по които ще вървятъ тѣхнитѣ ученици и последователи. Това е първо монументалния трудъ на Маркса „Капиталътъ“, съ своитѣ три голѣми тома, съчинение, което вече само по себе си е едно, въ пълната смисъль на думата, материалистическо издирвание по новата политическа история на Европа. Вече въ Манифеста на Коммунистическата Партия се срѣщатъ главнитѣ чърти на една материалистическа история. „Осемнадесетий Брюмеръ“ и „Класовитѣ борби въ Германия“ на Маркса, както и „Селскитѣ войни въ Германия“ на Енгелса, „Гражданската война въ Франция“ на Маркса и Енгелса, сѫ сѫщо тъй исторически издирвания, направени отъ материалистическата гледна точка.

Преди да приложатъ своята доктрина къмъ Историята, Марксъ и Енгелсъ трѣбаше да се погрижатъ да опредѣлятъ началата на самата доктрина. „Господинъ Дюрингъ и пр.“, „Людвикъ Фейербахъ“, „Происхождението на семейството и пр.“ отъ Енгелса,—това сѫ съчинения, въ които се развива, обяснява новото материалистическо учение.

Въ сѫщото направление бѣха погълнати усилията на първитѣ ученици на Маркса: Каутски, Бернщейнъ, Лафаргъ, Плехановъ и други. Но въ своитѣ съчинения тѣ открпха повече отъ едно историческо събитие, което да потвърдява материалистическата доктрина. Стига да помѣнемъ „Класовитѣ противоречия въ Франция въ надвечерието на голѣмата революция“ отъ Каутски, сѫщо неговитѣ издирвания по хуманизма и реформацията.

Забелѣжете освенъ това, че едвамъ сега материалистическата доктрина почва да намира партизани въ университетитѣ като: Лабриола, Фери (Италия), Зомбартъ (Германия) и др. Революционния характеръ на нашата доктрина въ началото плашеше хората на науката, но сама по себе си тя е толкова импозантна въ своята цѣлость и въ своитѣ частности, въ нея се крие толкова здравъ философски смисъль, такава научна и строга сѫщность, щото тя въпрѣки всички прѣчки завладява тѣхнитѣ умове. Не е далечь времето, когато материалистическитѣ издирвания по Историята, по осно-

вателность и количество, ще надминатъ очакванията и на най-голѣмитѣ оптимисти.

Нашитѣ противници, които ни обвиняватъ, че нѣмаме една „голѣма литература", забравятъ едно много важно обстоятелство. Ний имаме нѣщо по убедително за вѣрностьта на нашата доктрина, отколкото историческитѣ издирвания по миналото. Това нѣщо, то е съвременната история, която се развива и тече въ своитѣ общи черти споредъ предвижданията на нашата доктрина. Отъ една страна ний имаме капиталистическото развитие, което обхващайки всички страни и всички материци, налага на всѣкадѣ сѫщия печатъ, предизвиква вредъ аналогични явления, събития, общественни вѣрвания и течения и, между другото, предизвиква на всѣкадѣ могѫщото социалистическо движение. За вѣрностьта на нашата доктрина това е единъ такавзи пробенъ камъкъ, предъ който и най-голѣмитѣ скептици сѫ принудени да замълчатъ.

Трѣба ли да казвамъ, въ заключение на тази глава, че отсѫствието или присѫствието на една „голѣма литература" не рѣшава въпроса за вѣрностьта на тази или онази доктрина. Християнската доктрина брои най-много трактати, което не я прави по-малко абсурдна. Ако поискаме да вземемъ единъ примѣръ отъ противното, ний ще посочимъ на Дарвинизма. Нима когато Дарвинъ основа своята история направи сѫщевременно нейното приложение къмъ развитието по на всѣки зоологически видъ отдѣлно. Който знае съчиненията на Дарвина, излишно ще е да му казваме, че великия англичанинъ не е написалъ една еволюционистка зоология, че това не сѫ направили още и неговитѣ ученици, защото свързкитѣ между много видове сѫ не ясни, много има които сѫ исчерпали и днесъ още е не възможно да се направи една систематическа дарвинистка зоология. Дарвинъ се считаше въ правото си, на основание на сѫществующия натрупанъ материалъ, колкото и непъленъ да е той, да издигне една доктрина за пояснението на която си служаше малко или много произволно отъ сѫществующитѣ данни на зоологията. Абсолютно сѫщото направиха Марксъ и Енгелсъ. Тѣ туриха основитѣ на една доктрина, която поясниха съ много исторически факти.

И въобще абсурдно е да се иска отъ философитѣ или социолозитѣ да основаватъ своитѣ доктрини само следъ като изследватъ всички факти и явления. Това значи да не се правятъ никакви обобщения и никога, защото никой пѫть човѣчеството нѣма да достигне до тамъ, да исчерпи всичкитѣ източници на природата и историята. Всѣкой философъ е самъ сѫдия на това, дали фактитѣ, които сѫ предъ очитѣ му, сѫ достатъчни, за да прави обобщения или не. И, въ всѣки случай, интелектуалния и дълбокия познавачь на Хегеля и Гизо съвсемъ не е въ състояние да оцѣни, дали събрания отъ марксиститѣ материалъ е достатъченъ или не.

И ТОЙ, НАЙ-СЕТНѢ, ИЗГУБИ ВѢРА ВЪ БѪДѪЩЕТО.

(Истинска случка)

Въ общественното си положение той не можа да достигне твърдѣ високо. Занятието му бѣше хамалъкъ, не защото бѣше съвсѣмъ невѣжда и глупавъ, а защото, останалъ сиракъ и самъ на себе си, бѣ подкачилъ своята кариера да слугува и безъ ничия подрѫжка едва достигналъ самостоятелно да хамалува. По-добра работа не можалъ да намѣри. Той бѣше извънредно пъргавъ, притежаваше доволно умна физиономия, съ желѣзна воля и постоянство испълняваше тѣжката си работа, доволенъ бѣше винаги и вѣрваше въ едно честито бѫдѫще. Той бѣше цѣлъ преданъ на занаята си. Още щомъ встѫпи въ него, той си купи хубаво и здраво въже, което подържаше тѣжкия товаръ на гърбътъ му. Фатално въже!

Цѣли четиридесетъ години работи честно и, като истински воинъ, съ примѣрно усърдие и вѣщина испълняваше длъжностьта си, та заслужено искарваше прехраната си. И кой не познаваше дѣдо Нико? Въ младинитѣ си, когато можаше да искарва повече, той се храняше добрѣ и, въобще, живѣеше удовлетворително; но щомъ застарѣ, той искарваше по-малко, а по нѣкога и нищо — и съ това прекарваше. Да проси — не искаше, нито пъкъ можеше да направи това съ своята горда душа. Пакъ обществото само не се сѣщаше тогава за таквизъ хора; то знаеше само да съжалява нещастнитѣ, но не и да имъ услужва и помага. Виждаха го мнозина, минаваха край него, неговата страдателна старость предизвикваше най-трогателни и печални мисли, но всички изминаваха го, изъ устата на нѣкой само исквърчаха думитѣ: „нещастния", „горкия"! и той си оставяше все въ сѫщото окаянно положение.

Най-сеттѣ не можеше вече да работи. Тѣжката работа бѣше изнурила тѣлото му, пакъ и старостьта притуряше своето. Оставяха въ кесията му само нѣколко лева. При това той се злѣ разболѣ, пакъ нѣмаше гдѣ и да се прибере да лѣжи. Здравъ можеше той гдѣ и да е да се подслони, но боленъ за нигдѣ го не биваше. Освѣнъ това болѣстьта има нужда и отъ прислуга, отъ лѣкарска помощь, отъ цѣрове и пр. Предобъръ единъ господинъ прибра стареца въ двора си, позволи му да

лежи въ една барака, която имаше само дъсченъ покривъ и отъ тритѣ страни отворена. Тъкмо тогава поройни дъждове завлѣкоха всичка храна на земледѣлецътъ, но тѣ немилостиво мокрѣха и немощния старецъ.

Цѣли петнадесеть дни се продължи това. Нѣмаше кой една глътка вода да му поднесе. Пари вече нѣмаше, а храна — никакъ. Нощно време убийственъ вѣтеръ пронизваше грѫдитѣ му и помагаше на дъждьтъ да сложи една сила, която истински бѣ живѣла, защото въ борба бѣ прекарала почти половина столѣтие. Но надѣждата, онази необяснимата и неуловимата надѣжда, не го оставяше. Утѣшаваше се съ миналото и съ добритѣ спомени за него и дѣтински се радваше за бѫдѫщето, като продължаваше да вѣрва, че то ще бѫде по-честито отъ настоящето.

Но една заранъ главата му се помрачи. Омрьшлвѣлъ и помръзналъ, той едва можеше да мръдне отъ мѣстото си. Искаше му се да похапне нѣщо, имаше нужда отъ помощь, отъ топлина, отъ спокойствие, отъ утѣшение, отъ синовна рѫка . . . но нѣмаше кой да го удовлетвори. Самотията го задушваше, защото осѣщаше, че той лѣжи тамъ захвърленъ, като непотрѣбенъ предметъ, като рана на обществото. На всѣкадѣ по тѣлото си чувствуваше болка, въ главата му сновѣха роякъ мисли, една отъ друга по-мрачни и по-безутѣшни, самъ на себе си бѣ дотегналъ и омръзналъ, а смъртьта, която той толкова вече желаеше, не дохаждаше. Каква жестокость отъ нейна страна ! . . . И той, най-сетнѣ . . . изгуби надѣжда въ бѫдѫщето . . .

На другия день четохъ въ единъ мѣстенъ вѣстникъ следующето: „Извѣстния дѣдо Нико, очевидно пиянъ, се обѣсилъ въ бараката, гдѣто живѣлъ, и билъ толкова пиянъ, щото наполовина лѣгналъ се обѣсилъ. Подобни сѫ послѣдствията отъ всѣко пиянство“. Едни отъ вѣстницитѣ обвиняваха за тая случка полицията, други общината, трети правителството, четвърти обществото, пети самия дѣдо Нико, като вѣрваха, безобидно, че последния дѣйствително отъ пиянство посѣгналъ на живота си.

При толкозъ виновни има ли нужда да се дири, кой е найвиновния !

Ю. И. Каменовъ.

ЕКОНОМИЧЕСКИТѢ РЕЗУЛТАТИ ОТЪ ВОЙНАТА.[1])

Най голѣмата часть отъ войнитѣ сж ставали съ намѣрение да се заграби богатството на другитѣ, чуждото богатство. По-рано, тѣ сж се правѣли за похитяване на движими имоти, по сетнѣ — на недвижими, а най сетнѣ — за събирание на данъци отъ побѣдена- та страна. Идеята, че човѣкъ може да се обогати по бързо, като заграбва имота и труда на ближния си, отколкото като работи самъ, е една отъ най-дълбоко закоренѣлитѣ понятия на хората. Тя е тъй силно проникнала, щото даже и въ сегашно време се сподѣля отъ извѣстни инакъ твърдѣ забелѣжителни економисти. „Понеже хората сж неравни по сила, то най силнитѣ отъ тѣхъ могли да заграбятъ продукта отъ труда на по-слабитѣ, като по такъвъ начинъ употрѣбяватъ по-малко трудъ и мжка, отколкото ако бѣха принудени да произвеждатъ сами", казва Молинари.[2]) Обаче не тъй стои работата. Въ всички времена това се е само показ- вало така, но то не представлява самата дѣйствителность. Войната всѣкога е изисквала и изисква много по-голѣми усилия, отколкото самото производство. И, преди всичко, тежината на извѣстна работа се измѣрва споредъ неприятностьта отъ извършванието ѝ. А очевидно е, че солдатлъка, като се вземе предъ видъ опасностьта за жи- вота, страданията и крайната умора, които войника е длъженъ да попася, е единъ отъ най-тежкитѣ занаяти. За това, още отъ на- старитѣ времена, всички сж гледали съ ужасъ на това занятие. Щомъ нѣкой вижда, че може да се искачи отъ военната служба, той извършва това съ голѣма радость. Въ наше време често се срѣ- щатъ хора, които се осакащатъ нарочно, само и само да не сж спо- собни за войници. А виждали ли сте нѣкого да си отсѣче по единъ пръстъ, за да не стане ковачъ, каманарь, инженеръ или рисувачъ? Значи, тѣзи занаяти, и почти всички други, се смѣтатъ за по-приятни, отколкото солдатлъка.

Неприятноститѣ отъ войната не в怎матъ край съ неприятел- скитѣ дѣйствия. Утрѣшния день следъ побѣдата е, може би, по- тежъкъ, отколкото самия день на сражението. Едно време възмож- ностьта да се зематъ роби се е считала за една отъ най-значител- нитѣ облаги на завоеванията. Благодарение на побѣденитѣ, въ т- гавашнитѣ времена господарьтъ можалъ да живѣе въ лѣность и да прекарва времето си въ пиршества. Каква по-голѣма приятность на- гледъ отъ тази? Но дѣйствителностьта е съвършенно друга. Преди всичко, трудътъ на роба е по-малко възнаграденъ, отколкото трудътъ на свободния човѣкъ. Хиляди пжти е повтаряно, какво опитътъ

---

[1]) Тъзи статийка е една глава (V) отъ съчинението на J. Novicow, председатель на международния социалистически институтъ: „La guérre et ses pretendues bienfaits" („Войната и мнимитѣ ѝ благодѣяния"), което съчинение се превежда и ще бжде скоро пададено на български.

Бел. Прев.

[2]) Science et réligion, Paris Guillaumin, 1894, p 17.

доказалъ, че страни, въ които съществува робството, напредватъ бавно. Най-значителна часть отъ нашитѣ наслаждения се добиватъ чрезъ общественнитѣ богатства, следователно, щомъ тѣ растжтъ бавно, то и ний испитваме врѣди и загуби. Нѣщо повече даже. Господарьтъ на робитѣ може да не прави нищо цѣлъ день, безъ обаче да прекарва чрезъ това по-приятенъ животъ. Колкото трудътъ, наложенъ отъ господаря, е по-тежъкъ, толкова той възбужда по-голѣма умраза и злоба у робитѣ. Притѣснението поражда частни отмъщения и общи бунтове. Отъ писмата на Плиния се знае, че голѣмитѣ владѣлци, даже онѣзи, що се отнасяли човѣшки къмъ робитѣ си, живѣли въ постояненъ страхъ. Всѣкиминутно тѣ се боели отъ посѣгание надъ живота имъ. Това положение е съществувало въ Руссия въ време на крѣпостничеството. Много отъ владѣлцитѣ (помѣщицитѣ, чокоитѣ), когато обхождали имѣнията си, били принудени да се ограждатъ съ силенъ конвой, предъ страхътъ отъ тѣхнитѣ селени—роби. Трѣба да си признаешъ, че такова съществувание се явява едно отъ най-малко приятнитѣ. Не по-щастливи сж били и феодалнитѣ владѣлци въ срѣднитѣ вѣкове. Тѣ водѣли вѣчни войни и грабѣли съсѣдитѣ си, безъ да му мислятъ много-много; но уви! живота имъ отъ това не ставалъ по-веселъ. Тѣ били принудени да се затварятъ въ укрѣпени кули, които въ нашитѣ очи не представляватъ друго освѣнъ сжщински затвори. За да излѣзятъ отъ тѣхъ, тѣ трѣбало да се ограждатъ съ въоржжени предании службаши. Всѣкидневно тѣ се боели да не бждатъ нападнати и убити. Откровенничката да си го кажемъ, това е най-малко приятно. Ако въ сегашно време нѣкой отъ насъ се намираше при такива обстоятелства, той щѣше да се смѣта за съвършенно нещастенъ. Представете си, какво е това положение, да не можешъ да прекрачишъ прага на кжщата си, безъ да не виждашъ на всѣка стжпка предъ очитѣ си призрака на смъртьта?

Богатствата сж само срѣдство, а ползуванието отъ тѣхъ, наслаждението — цель. Обаче, ний виждаме, че даже и да се награбятъ чрезъ войната „съ по-малъкъ трудъ и мжка“ съ богатствата на другитѣ, грабителитѣ испитватъ съвсѣмъ малка доза наслаждение.

Но даже твърдението, че чрезъ войната се добиватъ много богатства съ най-малко усилия, не издържа никаква критика.

Всѣко предприятие предполага сжществуванието на извѣстенъ фондъ, на извѣстенъ капиталъ. А капитала не е нищо друго освѣнъ натрупанъ трудъ. Да се вложжтъ 100,000 фр. въ нѣкоя фабрика, ще рече, че е вложена такава сумма, спечелена по-рано чрезъ труда на работници, които, като сж работили извѣстно число часове, сж я спестили и отдѣлили за ново предприятие. Ако необходимия за фабриката капиталъ бѣше не 100,000, а 50,000 фр., тогава той щѣше да представлява два пжти по-малко работни часове.

Не е мжчно да се докаже, че употрѣбявания въ военнитѣ предприятия капиталъ е билъ винаги по-значителенъ, отколкото въ всѣко друго предприятие. И колкото се е повече вѣрвало, че войната може да обогатява „съ по-малко трудъ и мжка“, толкова

сѫ били по-вече наклонни да упражняватъ това предприятие, следователно и да го организиратъ добрѣ, да го снабдяватъ съ най-осъвършенствувани инструменти; съ една дума, да хвърлятъ зарадъ него се по-голѣми и по-голѣми капитали. Това именно се върши въ дѣйствителность. Въ 1869 г. Ларокъ насчиташе до 19.500,000,000 фр. стойностьта на предназначенитѣ за война движими и недвижими предмети, и то само въ Европа. [1]) Несъмнѣнно е, че не ще преувеличимъ, ако допуснемъ, че този капиталъ се е поне утроилъ, ако не повече, отъ 1871. Но нека се задоволимъ да приемемъ, че той се е само удвоилъ. Тогава пакъ ще имаме предъ себе си цифрата 40,000,000,000 — четиридесеть милиарда франка! Но това не е още нищо. Сега за сега издържката на армиитѣ костува 5,315,000,000 фр. годишно. [2]) Тѣзи пари трѣба да излизатъ отъ гдѣ да е; при последенъ анализъ ще видимъ, че тѣ сѫ добити отъ капиталитѣ. Справедливо е значи да ги смѣтаме, като лихви. Ако намѣримъ капитала, отъ който се добива такава сумма лихви, ще получимъ главница, която близу достига цифрата 106,000,000,000 — сто и шесть милиарда! Дѣто ще рече, общата сумма на предназначенитѣ за военни предприятия капитали възлиза на 146,000.000,000 — сто четиредесеть и шесть милиарда! Само едно друго предприятие въ свѣта е погълнало по-значителна сумма — желѣзницитѣ. Войната, значи, не може да обогатява „съ по-малко трудъ и мѫка“, понеже ангажиранитѣ въ това предприятие капитали сѫ по-значителни, отколкото капиталитѣ въ всички други предприятия.

И това е било винаги така. Военнитѣ принадлѣжности се намаляватъ само паралелно съ безопасностьта. Тулуза нѣма вече нужда да се защищава отъ Парижъ. Безполезно е, значи, да се строятъ укрѣпления между тѣзи два града. Но едно време това бѣше необходимо. Несъмнѣнно, когато Италия се състоеше отъ нѣколко дузини независими държавици, безпрестанно воюющи една срѣщу друга, ангажирания въ военни принадлѣжности капиталъ е трѣбало да бѫде много по-голѣмъ, пропорционално общото богатство, отколкото днесь. Ако Европа образува утричко една федерация, употрѣбявания за военни предприятия капиталъ би се намалилъ въ голѣми размѣри.

И тъй войната, не само че никога не е обогатявала хората „съ по-малко трудъ и мѫка“, но, напротивъ винаги е накърнявала благосъстоянието имъ. Богатството не се състои въ владѣнието на скѫпоцѣнни метали или на друга, каква да е стока, но въ степаньта на приспособление земната планета за хорскитѣ нужди. Отъ 1848 г. насамъ, войната е струвала само за европейскитѣ народи 400 милиарди франка. [3]) Нѣма да бѫде преувеличено, ако се удесетори тази цифра за цѣлия исторически периодъ. Войната е, значи,

[1]) La guerre et les armées permanentes. Paris, C. Lévy 1870, p. 246.
[2]) Вижъ Riforma Sociala, avril 1894, p. 251.
[3]) Вижъ нашето съчинение: Gaspillages des sociétés modernes, p. 163.

струвала най-малко 4,000 милиарда франка. Това не значи ли, че голѣмо число работни дни, които оцѣнени на пари даватъ тази цифра, сѫ били употрѣбенни отъ човѣчеството за самоунищожението му? Прдеставете си, че тѣзи усилия се употрѣбѣха за разработване на земята, за напояване на полетата, за тъкание на платове, за градение на кѫщи, за прокарване на пѫтища, за постройка на пристанища и т. н.; — отъ това не става ли очевидно, че лицето на земята би ни представлявало днесь съвършенно другъ видъ? Нашето благосъстояние щѣше да бѫде поне сто пѫти подобро отъ днешното, или, съ други думи казано, суммата на страданията на злощастното човѣчество щѣше да бѫде значително помалка отъ днесь.

За щастие, забелѣзва се вече извѣстна промѣна въ понятията. Никой днесь вече не твърди, че войната е доходно предприятие, когато по-рано бѣше всеобщо прието, че войната докарва материални облаги за побѣдительтъ. Економиститѣ сѫ водили цѣли два вѣка борба, за да докажатъ лъжливостьта на тази идея. И тѣ излѣзоха побѣдители. Даже цитиранитѣ по-горѣ думи на Молинари се отнасятъ за миналото, а не за настоящето. Но учения белгийски економистъ и тука се лъже; войната не е била никога доходна— не повече въ бронзовия периодъ, отколкото въ модерно време. Молинари извършва грѣшка въ датата, но, колкото се отнася до сегашно време, никой другъ не е докозалъ по единъ по-очевиденъ начинъ, колко е съсипателна войната и при най-блѣскавитѣ побѣди. Никой, и Волберъ даже, не успорва вече тази истина. Той се задоволява само съ изброяванието на произвежданитѣ отъ военния духъ бѣдствия. И именно, защото партизанитѣ на войната се чувствоватъ оборени въ това отношение, тѣ търсятъ друга почва. Тѣ се спущатъ въ областьта на нравственностьта. Но ний се питаме, като какво общо може да има морала съ свирѣпостьта и немилостивостьта на човѣшкитѣ касапници. Обаче, както се вижда, има хора да поддържатъ това. Волберъ го твърди съ най-своеобразна убѣдителность. „Моралиста е готовъ да се съгласи върху всичко това (върху економическитѣ загуби), но пакъ, колкото и да цѣни цифритѣ, той въздържа присѫдата си; въпроса му се вижда сложенъ. Доказано ли е, че всѣко нещастие води следъ себе си злотворни дѣйствия? Ако се допитваше само до моралиста за унищожението на войната, той би се поколебалъ, може би". [1]) Той би се поколебалъ, може би! . . . Колко ясно казано!

Прев. отъ френски.

Б. Лунговъ.

---

[1]) G. Volbert, Revue des Deux Mondes, 1-er avril, 1894, p. 695.

ПРОФЕССОРСКА НАУКА И ПРОФЕССОРСКА ШАРЛАТАНИЯ.*)

Като се повръщаме сега къмъ прекъснатитѣ преди двѣ години наши статии въ **День** (год. IV, кн. VII, VIII, IX—X отъ 1896 г.), ний смѣтаме за нужно да припомнимъ на читателя въ главни черти вървежътъ на нашитѣ мисли въ изследванието на въпроса: Що сме ний, българскитѣ социалисти?

Съ изникванието на националното движение преди 40-50 год., у насъ се захвана борба за черковни правдини и „цѣлъ български народъ“, до колкото той можеше да взема участие въ една такава далечна за него борба, бѣ на страната на черковнитѣ водители противъ гръцкитѣ владици и тѣхнитѣ гръцки и гъркомански поддържатели около турското правителство. На една страна бѣ „цѣлъ народъ“, на друга шепа гъркомани българи и чорбаджии—сподвижници или замѣстници на турскитѣ властители. Това разположение на общественнитѣ сили въ срѣдата на българскитѣ населения не се измѣни и тогава, когато първоначалната черковна борба прие по-нататъкъ своя естественъ политически характеръ, когато се появиха нееднократнитѣ опитвания да се раздѣли властьта, управлението на страната, между представителитѣ на султана и представителитѣ на българското население. Голѣмитѣ масси събудили се търговско-еснафски съсловия бѣха еднакво настроени и водяха по-

---

*). Както ще видятъ читателитѣ ни, въ тази статия се изказватъ нѣкои възгледове, които не се сподѣлятъ отъ всички ни. Преди всичко, ни се вижда неправилно турянието на въпроса тъй, както го туря авторътъ на статията, др. Сакъзовъ, а именно: „Що сме ний, българскитѣ социалисти?“ — разбира се, въ българския животъ. На този въпросъ може да се отговори късо: ний, българскитѣ социалисти сме представители въ българския животъ на пролетариатската класса, до колкото тя съществува, се развива и се движи. Но др. Сакъзовъ иска, очевидно, да даде на социализма въ България историческо оправдание, като иска да го свърже съ миналото на българския народъ. Споредъ насъ оправданието на социализмътъ въ България е въ развитието на капитализма, който създава и классата, движението на която намира теоретическо изражение въ социализма. Оправданието, почвата на социализма се заключава именно въ това развитие. Ако то съществува, има и оправдание, има и почва за социализма въ България. Ако го нѣма, тогава съ историята, съ обяснението миналитѣ борби въ България, не ще се докаже почвата на социализма въ нашата страна. До колко е вѣрно последното, може да се съди и отъ факта, че въ главитѣ на самитѣ социалисти се изяснявать социалистическитѣ принципи заедно съ развитието на материалнитѣ условия, съ които тѣ се обосноватъ. При туй намъ ни се вижда погрѣшно да се свързва днешния социализмъ съ Ботевия. България и преди освобождението и особенно подиръ него се явява страна изключително дребно-буржуазна, и всичкитѣ борби въ нея могатъ да се обяснятъ съ този характеръ на **българския животъ**. Само въ последно време тя захваща да става капиталистическа.

Сетнѣ, въ забелѣжка къмъ статията авторътъ ѝ изказва несъгласие съ обяснението политическитѣ борби подиръ освобождението, което обяснение даде въ политич. си речи и статии др. Д-ръ Раковски. Такова различие има, но до колко е голѣмо то, не може се каза сега. Др. Раковски, може би, ще се изкаже по-пространно върху въпроса, който заслужва по-обстоятелствено изучване. Ний съ готовность даваме мѣсто на изследвания по тѣзи въпроси, защото различието въ възгледовѣтѣ тука може да се яви отъ различната оцѣнка на миналото у насъ, а не отъ различието въ принципитѣ.

дирѣ си „цѣлия“ народъ. Въ тѣхната срѣда раздорътъ се яви по-
сетнѣ, съ изникването на новитѣ индустрии, които задоволяваха
потрѣбитѣ на градскитѣ съсловия, преимущественно съ вкусъ не
цариградско-въсточенъ, а дунавско-западенъ. Националното обосо-
бление, къмъ което се стремяха „черковницитѣ“, личното благосъ-
стояние на живущитѣ въ градоветѣ, което бѣ следствие отъ напре-
дъкътъ и развитието на търговско-еснафскитѣ съсловия, създава-
нието на не малко значителнитѣ интеллигентни сили, като учители,
търговски помощници и т. н., невъзможностьта на останалата часть
отъ населяющитѣ турската империя народности да вървятъ ведно
съ тази събудена часть на българский народъ, неподатливостьта на
турското правителство подъ нуждитѣ на тѣзи нови слоеве,—всичко
това създаде ново едно движение въ страната, което нѣмаше нищо
общо съ унионистическитѣ стремления на цариградскитѣ предста-
вители на българский народъ, а напротивъ, вървеше срѣщо него и
искаше отдѣлянието на българитѣ въ едно самостоятелно, незави-
симо кралство или княжество, което виждаше свои естественни съ-
юзници въ съсѣднитѣ малки дунавски княжества. Това ново поли-
тическо движение срѣщна силенъ врагъ не само въ турското пра-
вителство, но и въ срѣдата на всички малки и голѣми представи-
тели на униониститѣ измежду българитѣ, сиречь, въ срѣдата на
най-влиятелнитѣ членове на българскитѣ търговско-еснафски съсло-
вия въ цѣла Турция. Тъй се започва онова първо българско дъл-
боко раздѣление на българитѣ на два непримир. лагера, на просвѣ-
тители и бунтовници, на чорбаджии и „чапкъни“, борба на пред-
ставители отъ цариградский политически периодъ на българитѣ и
представители отъ оня на букурещский емигрантский периодъ. Тази
борба бѣ ожесточена и напразно е прикривана съ гладки фрази отъ
нашитѣ писатели и историци (глед. День, год. IV, кн. VIII и IX—
X), борба, която щѣше да приеме много по-ужасающи размѣри, ако
да не бѣше освобождението, което натѣгна съ цѣлото свое величие
и тяжесть върху блюдото на представителитѣ отъ емигрантский
периодъ. При все, че тая борба не се прекъсна следъ създаванието
на княжеството, но самий този фактъ подкопа економическата
почва подъ старитѣ търговско-еснафски съсловия, като имъ откъсна
такива богати тържища, каквито бѣха Добруджа, турскитѣ области
въ Сръбско, Босна и Херцеговина, Македония, Мала Азия и т. н.
Обаче, до колко тѣзи съсловия сѫ били още жизненни, свидѣтел-
ствуватъ борбитѣ на цѣлий после-освободителенъ периодъ, които не
сѫ били нищо друго, освѣнъ едно видоизмѣнение на старитѣ борби
върху тѣснитѣ граници на княжество България. [1]) Старитѣ чорбад-
жии се обърнаха въ консерватори, „бунтовницитѣ“ станаха
либерали. Въ 1883-1884 г. исчезнаха изъ лицето на България

[1]) Въ обясняванието борбитѣ на после-освободителний периодъ, ний се
различаваме съ др. Раковски, който, въ своитѣ политически речи и въ из-
вѣстни свои статии преувеличава значението на създадений ни бюрократиче-
ски слой, като оставя безъ внимание реалнитѣ борби на старитѣ еснафи и зем-
леваладѣлци съ новитѣ индустриалци.

консерваторитѣ, но подъ новото име цанковисти и лъжесъединисти (по-после, въ 1885 г.) старитѣ търговско-еснафски съсловия намѣриха въ политическата хегемония на Руссия оня суррогатъ, който до нейдѣ и съвсѣмъ по другъ пѫть замѣстеше загубеното въ цѣлостьта на отоманската империя. Тъй че, исчезванието на тѣзи стари съсловия не е станало туку тъй изведнѫжъ, че даже и днесь, тѣхнитѣ остатъци, въ съюзъ съ всички дребни производители отъ новий периодъ, вървятъ задружно въ една глуха безисходна борба съ постоянно нарастващата голѣма индустрия и голѣми капитали.

Това раздѣление въ срѣдата на българский народъ между черковници и бунтовници, между стари и нови занаятчийски съсловия, не е нито първо, нито последно въ нашата кратка история. Още преди времето на букурещский емигрантский периодъ, ний виждаме въ лицето на Хр. Ботйовъ представитель не изобщо на българский народъ, не и на новитѣ търговско-занаятчийски съсловия, а представитель на сиромашьта, на тѣзи които вѣчно се трудятъ и вѣчно нѣматъ нищо. У неговитѣ пѣсни и статии се явно отдѣля сиромахътъ работникъ отъ всички други слоеве , които тъй или инакъ живѣятъ отъ негова трудъ. Това ново раздѣление на работническитѣ слоеве отъ всички други съсловия, не можа да се изрази по отчетливо до 1876 г. и премина тъй въ зародишно състояние въ после освободителния периодъ. Характерната черта на това движение е, че то се губи, когато ново-индустриалната класса сама заема властьта. Тъй въ 1881 г., 1885, 1886, 1888, (глед. „День", X—XI кн. год. IV-а), когато либералитѣ, политическитѣ представители на новитѣ индустриалци, дохождаха на власть, винаги това течение се е отдѣляло отъ общото и заявявало е своето особно сѫществувание, предявявало е своитѣ особни искания. Причината на това се намира въ обстоятелството, че работническитѣ слоеве еднакво съ новитѣ индустриалци сѫ заинтересовани въ отнеманието властьта отъ старитѣ еснафи и землевладѣлци, а кога тази падне въ рѫцѣтѣ на самитѣ нови индустриалци, тогава тѣ излизатъ на борба за тая сѫща власть, необходима за прекарване на тѣхнитѣ обществении идеали. Презъ годинитѣ 88—92, презъ време на окончателната побѣда на либералитѣ, сирѣчь, кога изчезнаха като економически групи старитѣ еснафи и землевладѣлци и оставиха широко, отъ никого неоспорвано поле за новитѣ индустриалци, тогава и тѣхнитѣ сподвижници, работническитѣ представители, отдѣлиха своитѣ политически интереси отъ общитѣ, и преди г. Начевичь въ 1892 г. презъ време на изложението да провозгласи окончателната побѣда на индустриализма въ Българая, тѣ се провъзгласиха въ нова политическа партия, партия на работницитѣ въ България. Отъ този моментъ насамъ, тази партия, въ противоположность на всички властвующи разноименни буржуазни партии, води дѣлото за освобождението на работницитѣ и за отнеманието политическата власть отъ господствующитѣ класси.

Такъвъ е билъ горѣ-долу вървежътъ на нашитѣ мисли въ кн. VIII, IX—X отъ IV год. на „День". Въ краятъ на тѣзи първи

наши статии, ний бѣхме се обѣщали сами да направимъ заключението, което необходимо следва отъ нашето разгледвание на борбитѣ въ българската нова история, като отговоръ на въпроса: Що сме ний социалиститѣ и има ли за насъ мѣсто въ исторический животъ на българския народъ! Обаче, за голѣмо наше съжаление, ний не ще можемъ да удържимъ думата си, тъй като ний сме принудени да измѣнимъ, както ще видимъ и по долу, първоначалний планъ на нашитѣ статии, главно поради това, че нѣмаме нужното за това време, че и неволното прекъсвание на този ни отговоръ на повече отъ двѣ години, отнема голѣма часть отъ първата му съвременность. Но за да не попаднемъ въ другата крайность, да имаме една само суха расправия съ г-на Минцеса за въпроси малко много специални, ний ще се докоснемъ въ общи черти, както сега, тъй и въ края на тѣзи статии до въпроси общи, които право проистичатъ отъ положението, което г-нъ Минцесъ е благоизволилъ да приеме относително насъ.

И тъй, българскитѣ социалисти се явяватъ представители на зараждающата се българска работническа класса и въ това отношение тѣхното значение за цѣлата масса народъ е еднакво съ онова, което сѫ имали на времето си цариградскитѣ унионисти и букурещскитѣ емигранти. Както „мирнитѣ" черковници се являваха изразители на интереситѣ на зародилитѣ се въ онова време търговско-еснафски съсловия отъ стария типъ, както и непримиримитѣ революционери изразяваха интереситѣ на индустриално-търговскитѣ съсловия отъ новия типъ, тъй и социалиститѣ въ днешно време представляватъ интереситѣ на работническитѣ съсловия у насъ. И както еднитѣ и другитѣ излизаха отъ името на „цѣлий народъ" и поведоха „цѣлий народъ" подирѣ си, тъй и социалиститѣ днесъ правятъ първитѣ крачки да заговорятъ отъ името на „цѣлий народъ" и до—ще време, когато този последний дѣйствително ще бѫде съ тѣхъ наедно, както това днесъ е случая съ германский народъ и германскитѣ социалъ-демократи. Исторически, ний сме провъзвѣстницитѣ на една нова общественна класса, която непрекъснато расте, завладѣва всички производителни функции на обществото и която непрестанно и неминуемо революционира обществото, като го реформира по свой образъ и подобие. Въ съвременността ний сме една политическа партия, която дѣйствително извършва гешефтитѣ на българската работническа класса, която пази нейний ръсть, която я вмъква като отдѣлна единица въ съвременнитѣ борби, като не престава да я подготва за нейната бѫдѫща велика роля и като й изработва едно подиръ друго орѫжията за тая борба. Както членовете съставляющи политическата партия представляватъ най-будничкитѣ елементи изъ работническата класса, тъй и най-будничкитѣ изъ членоветѣ на партията се явяватъ на чело на всѣка партийна дѣятелность. А дѣятелността, както и нуждитѣ на една въсходяща класса сѫ и многостранни и многобройни, до като срѣдствата за удовлетворение на тази дѣятелность и тѣзи нужди сѫ винаги оскъдни. За това ний често срѣщаме въ

срѣдата на представителитѣ на една въсходяща класса хора, които едновременно сѫ заети едва ли не въ всички области, гдѣто партията проявава извѣстна дѣятелность, гдѣто за классата се показва извѣстна нужда. Вий ще видите, напр., членоветѣ на партията занети въ борба въ работилницитѣ (борба, за намаляване работния день, за увеличавание работната заплата, за подобрѣние условията на труда и др. т.). Вий ще ги видите занети въ профессионалнитѣ синдикати, въ работническитѣ събрания, въ образователнитѣ дружинки, вий ще ги видите въ дълги препирни и дискуссии въ частни и публични събрания, ще ги видите въ борба на улицата съ насилующата гражданскитѣ имъ правдини полиция, ще ги видите въ борба на изборитѣ; вий ще ги видите въ парламентитѣ и народнитѣ събрания отъ името на своята партия и въ интереса на своята класса да изваждатъ на лице тѣснитѣ классови мѣроприятия на господствующитѣ съсловия да протестиратъ противъ тѣхъ и да изискватъ за своята класса, както и за цѣлий народъ, мѣрки касающи се до тѣхното и общо благосъстояние; вий ще ги видите да боравятъ и съ печатното слово, било за пробуждание съзнанието у спящитѣ работнически масси, било да просвѣтляватъ събуденитѣ по въпроситѣ на текущий животъ, било въ борба съ противницитѣ на тѣхната класса. Съ една речь, вий ще видите представителитѣ на такава въсходяща обществення класса, каквато е работническата, занети въ всички точки, гдѣто живота повика на дѣятелность нейнитѣ пробудени елементи. Съвсѣмъ другояче постъпва владѣющата класса. Владѣйки срѣдствата и располагайки съ организованата сила на цѣлото общество, господствующата класса отдѣля за всѣка областъ на борбата съ исчезвающитѣ и въсходящитѣ класси свои особни, специални учреждения хора и орѫдия. Погледнете коя да е отъ днешнитѣ държави и държавици, вэрете се въ грамадний, сложенъ държавенъ механизмъ, и вий ще видите, въ какви особни специалности сѫ отдѣлени срѣдствата, които служатъ на господствующата класса за отбрана и нападение, за поддържание и закрѣпвание на своята властъ, на своето господство и на обществений редъ, които тѣ представляватъ. Военна сила и администрация, съ всички нейни подраздѣления чакъ до полицията явна и тайна, сѫдебни и финансови учреждения, всичко скрѣпено съ закони, кое може и кое не може да се бърка и измѣня отъ правата на господствующитѣ люде, закони, на края на които е поставена все пакъ силата въ видъ на жандари или войска, училищата, народното и по-горне образование — всичко е предназначено да служи на интереситѣ на владѣющитѣ. Основайки се въ последня стъпенъ на грубата сила, тѣ завладяватъ училищата, които имъ подготвятъ служащи, испълнители, борци. Тамъ въсхваляватъ тѣ своята система на обществении отношения, тамъ проповѣдватъ тѣ своята нравственность, градена върху тѣхнитѣ интереси, тамъ създаватъ тѣ и своя наука, която оправдава тѣхний строй, тѣхний начинъ на дѣйствие и отношение къмъ осталитѣ класси. Въ сравнение съ тази сложна система на организована борба, срѣдствата съ които

располага една възходяща класса не могатъ да бждатъ названи освѣнъ примитивни. За да не ходимъ далечъ въ потвърдение на нашата мисъль, ще припомнимъ, какъ единъ Раковски, напр., е билъ сжщевременно хайдутинъ, публицистъ, филологъ, изследователъ, агитаторъ и не знаемъ още какво. Такава е сждбата на всѣка възходяща класса, още повече пъкъ на работническата, която, като не притежава нищо повече отъ своитѣ празни работнически ржцѣ, не може и да привлѣче свои наемници, както това сж го правили и правятъ другитѣ класси.

Българскитѣ социалисти, представителитѣ на българската работническа класса, въ нѣколкото години откакъ сж се организували въ отдѣлна партия, сж проявили горнитѣ характерни признаци на борцитѣ на една възходяща класса, като сж испитали върху си тяжестьта на организованата държавна сила на господствующата въ България класса, презъ два режима — Стамболовский и този на днешната тъй нарѣчена ,,модерна" епоха. Българскитѣ социалисти сж запознати на дѣло съ всичкитѣ видове борби, които една възходяща класса има да пренася. Отъ грубата сила на стражарина, отъ затвора и интернирванието, отъ постоянното, неотлжчното следение на шпионина — до откритата борба на улицата, въ митингитѣ, политическитѣ и народни събрания, отъ борбата съ уличнитѣ и кръчмарски клевѣти и набѣдявание до ученитѣ фалшификации и измами на компанията Д-ръ К. Моресъ и Д-ръ Б. Минцесъ. Българската буржуазия, както вика на помощь грубата сила при борбата си съ работницитѣ въ работилницитѣ, въ изборитѣ, въ събранията, тъй тя се видѣ най-после принудена да повика на помощь префинената сила на Моресовци, Деборовци и Минцесовци въ борбата си съ социалиститѣ на научна почва; и както тя не прави разлика между Тане Дрангаза и Тотева, между полицейский инспекторъ Морфова или Луканова и Найденъ Бенева, тъй тя не прави разлика между Пенчо Телето отъ в. ,,Пловдивъ", Д-ръ Гусевъ и Левовъ-Тахтабата отъ в. ,,Свобода", Д-ръ К. Моресъ отъ в. ,,Миръ", Д-ръ Деборовъ отъ ,,Българска Сбирка" и Д-ръ Б. Минцесъ отъ ,,Български Прегледъ". Както буржуазията, когато плаща на Гержика или Керифейски изисква отъ тѣхъ само едно: да й послужатъ, струватъ що струватъ, да й послужатъ, тъй и отъ Велчевци и Минцесовци тя изисква насрѣщо богатитѣ възнаграждения въ видъ на депутатски мандатъ или професорско мѣсто, на редакторство, членство въ парламентарна коммиссия или журналенъ хонораръ, да й услужатъ, какъ и какъ да й услужатъ. И представителитѣ на българската работническа класса сж принудени да дѣлятъ силитѣ си и времето си между борбата на улицата, въ митингитѣ и събранията съ Дрангазовци и Найденъ Беневци и борбата въ политический печатъ съ Велчевци и Величковци и най-после въ борбата на „почва на науката" съ Моресовци и Минцесовци. Ако попитате Тане Дрангаза и Найденъ Бенева що сж, тѣ ще ви отговорятъ, че сж членове на явната или тайната полиция. Ако попитате Велчева или Величкова, тѣ ще ви кажатъ, че сж политици или публицисти, ако

попитате г. г. Д-ритѣ Деборова и Минцеса ще получите скромний отговоръ, че тѣ сж представители на науката и ще добавятъ: „на строгата, обективната, чистата наука". Навикнали да виждатъ подобно раздѣлеиие не на трудътъ, а на специално услужение въ своята срѣда, тѣзи г-да, особно последнитѣ искатъ да го намѣрятъ и въ другитѣ срѣди, въ другитѣ класси и прилагатъ към всички своята мѣрка. Тъй, напр. г-нъ Минцесъ, въ препирнята си съ насъ отричаше ни правото да се смѣтаме за учени, даже и не такива учени, като него. Той не се задоволи, кога ний му казахме, че не сме никога претендирали да минемъ за учени като него, нито пъкъ, като неговитѣ колегии отъ Бълг. Прегледъ. Отъ досегашното ни разглеждание на въпроса: що сме ний, бълг. социалисти, е явно, че ний наистина, не можемъ да се гордѣемъ съ такова раздѣление на услужението на нашата партия и класса, каквото го има въ редоветѣ на буржуазията и че ний не ще имаме право да се смѣтаме нито за специалисти учени, нито за социалисти политици или публицисти, нито пъкъ ще можемъ се похвали, че нашето назначение е да се боримъ само въ работилницитѣ, по уличнитѣ мегдани или публичнитѣ събрания. Ний вършемъ по неволя всичко, що е потрѣбно, необходимо за нашата партия и нашата класса и съобразно съ растението на нашата партия ще расте и распредѣлението въ услужванието на нашата класса, до колкото това самитѣ условия ще го позволяватъ въ нашата срѣда. Но като признаваме това, като признаваме, че ний не сме учени, ний и тукѣ още еднжжъ отхвърляме твърдѣнието на нашитѣ противници, че ний сме били диллетанти, тъй като това което ний вършемъ, вършемъ го не отъ слободия, отъ просто любопиство или любознателность, както това става въ срѣдата на господствующитѣ класси, гдѣто хората не знаятъ какъ да убиятъ многото си праздно време, а вършемъ го, защото това го изисква животътъ на нашата партия, бждащето на нашата класса. Колкото пъкъ до въпроса, до колко добрѣ ний вършемъ нашата задача, това остава не намъ да сждимъ, при все, че за втората нейна половина, имаме достатъчни доказателства въ това, че лигавитѣ фигури на Велчевци, Величковци, Стоиловци въ ролята имъ като публицисти, политици и държавни мжже и научнитѣ напъвания на интеллектни истърсаци, като профессоритѣ около Бълг. Прегледъ, възбуждатъ у насъ и у нашата партия само хомерически смѣхъ.

II

Но г-нъ Минцесъ не смѣта само нѣкои отъ насъ, социалиститѣ, които сегизъ-тогизъ по необходимость се явяваме да пишемъ по економически въпроси, за диллетанти и неучи, не, той като гръмовержецъ Юпитеръ хвърля своитѣ унищожающи стрѣли върху цѣлата наша партия и запитва:

„Какви научни издирвания сж направили тѣ върху своята татковина? Нито една и най-малка статия на българскитѣ социалъ-демократи не може да се смѣта за оригинална, за продуктъ на научни издирвания; нито единъ дори

и най-малъкъ трудъ не може ни послужи да се запознаемъ поне съ лошитѣ условия на живота на българския производитель: цѣлата литература е копие, — нийдѣ не се намира нѣкакъвъ оригиналъ, нито въ теоретическо, нито въ статистическо отношение; късо казано, умствена босота е главенъ бѣлѣгъ на българската социалъ-демократическа литература".

Строго казано, жестоко унищожение извършва тукъ г. М-съ надъ насъ, но що да се прави, не е лъжа. Бълг. соц.-демократическа литература е дѣйствително или приблизително такава, каквато казва той. Истина е, че ний не сме написали такива теоретически книги, като тия на Адамъ Смита, Рикардо или Маркса, ний не сме направили, такива изследвания, като тия на Енгелса за Die Lage der arbeitenden Klassen in England, нито пъкъ сме се опитвали да направимъ поне такъвъ обзоръ, какъвто профессоритѣ Чупровъ, Фортунатовъ, Воронцовъ и др. сж направили надъ резултатитѣ отъ земската статистика въ Руссия. Ний не сме направили даже това. което иска г-нъ М-съ отъ насъ. Това е тъй, истина е. Но добрѣ е человѣкъ да не бжде строгъ, г-нъ Минцесъ. Вий напр., сте профессоръ и ученъ човѣкъ, безспорно ученъ човѣкъ, но умѣете ли вий да хвъркате? Толкова ученъ човѣкъ, пъкъ, да не може да направи толкова проста работа? Всѣка улична гъска го прави това, г-нъ Минцесъ, а вий не можете! Каква босота, каква бездарность сте вий г-нъ М-съ! Не, азъ се не шегувамъ. Вий шегувахте ли се, като искахте отъ една политическа партия да ви пише теоретически книги, да ви прави статистически изследвания? Да не сте ни смѣтнали за нѣкоя академия или за нѣкое профессорско дружество „Общи Трудъ" или „Общо ограбление". Не, да искашъ отъ една партия на работницитѣ, която едва може стигна да извърши най-необходимото: да буди заспалитѣ, да освѣтлява, организира и води на борба събуденитѣ, да искашъ отъ нея „научни издирвания на своята татковина", това може, ахъ, това може всичко можащий г-нъ профессоръ Минцесъ. Нашето социалистическо движение се прояви едва въ 1891—92 г. и отъ първий день на своето цѣлостно сжществувание се вмъкна въ вихъра на ожесточени политически борби презъ бурнитѣ 1893—1894 г., а Д-ръ Минцесъ вече въ 95—96 г. изисква отъ насъ „оригинални съчинения въ теоретическо или статистическо отношение". Ахъ, защо не можете да хвъркате, г-нъ М-съ! Не тъй високо на възбогъ, въ ефирнитѣ височини,

Гдѣ орелъ се рѣе
Надъ скали високи
И полени цвѣтни,

Не тъй високо, а да прехвъркнете поне отъ една улична локва до друга, отъ една катедра до друга.

Но, строгий г-нъ М-съ, благоволете и погледнете наоколо си. Поискайте отъ могжщата, съ власть, съ пари, съ профессори, съ библиотеки, съ учени, като васъ и вашитѣ другари, располагающа Народна Партия, да ви посочи на своята литература. Посочете ни една книжка, па била тя и копие отъ копие, въ която да се обяснявать началата, отъ които излизатъ целитѣ, които преследватъ г-да Величковъ, Вазовъ, Гешевъ? Посочете ни една лѣтяща брошурка,

посочете ни на едно печатно произведение, въ което да се излагатъ, въ каква логическа или историческа връзка стоятъ политическитѣ цели на тѣзи г-да или на тѣхния заповѣдникъ Стоиловъ съ миналата история на българский народъ или съ неговото бѫдѫще? Посочете на други наши държавни дѣятели: Начевичь, Грековъ, Стамболовъ, Каравеловъ, Цанковъ, които да сѫ оставили два реда писани, съ които да обяснявать връзката между тѣхнитѣ стремления и обществено-економическото състояние на нашия народъ? Голѣмата либерална партия, която отъ 20 год. сѫществува, какви „научни издирвания е направила върху своята татковина“? Обяснила ли е поне нѣкогажъ, какво тя изследва, какво иска? Ахъ, г-нъ М-съ, колко сте вий ученъ човѣкъ, а колко малко разумъ имате!

Нѣкой съ повече познания и повечко разсѫдливость противникъ може би ще ни каже: Добрѣ, вий не се сравнявайте съ българскитѣ партии и държавни мѫже подиръ освобождението: у тѣхъ е дѣйствително голо и босо. Но, вий, социалиститѣ, които казвате, че представлявате една нова обществена класса, имате ли поне толкова направено, колкото другитѣ български обществени класси сѫ били направили на своето време? Имате ли вий направено толкова, колкото черковницитѣ или пъкъ по-сетнѣ революционеритѣ? На такъвъ въпросъ ний ще отговоримъ, като посочимъ на дѣтския лепетъ въ историята на отца Паисия, на фантастичнитѣ изследвания на Раковски и на едва сносната публицистика на Славейкова. За вторий, революционниятъ, периодъ, подирете у Василя Левски, Любена Каравеловъ, Стамболова и Ботева, това що изискватъ отъ насъ. Нито въ цариградската, нито въ букурещската литература ще намѣрите вий нѣщо научно цѣнно, плодъ на строго теоретическо мишление или на търпеливи научни изследвания. И тамъ и тукъ, вий ще видите една литература чудесно приспособена къмъ нуждитѣ на читающий свѣтъ, но не повече. Писатели и читатели сѫ били чеда на една и сѫща епоха и прекрасно сѫ се разумѣвали. И тамъ и тукъ литературата е направила своето, достигнала е това, що е гонила партията, обществената класса, която е искала да поведе народа съ себе си. Ний, българскитѣ социалисти, съ драгость ще посрѣщнемъ една критика, която горѣ долу може да ни покаже, дали нашата партийна литература отговаря на своето назначение, дали достига целитѣ, които партията си поставя, дали задоволява всестраннитѣ нужди на нашата класса. Но отъ такова оцѣнение до изискванията на Минцесовци има бездни и колкото първото разглеждване може да си бѫде на мѣстото, защото се ограничава да изисква това, което една класса, една партия, една група хора си задава за цель да достигнатъ, толкова второто е неразумно и безсмислено, защото отправя искания по чуздъ адрессъ. Ако Минцесовци можатъ да вникнатъ отъ малко малко въ смисъла на историята, тѣ щѣха да забелѣжатъ, че всички „литератури“ на въсходящитѣ, борящитѣ се партии и класси, не представляватъ нищо повече — съ нѣкои исключения, обяснението на които не е мѫчно—

освѣнъ срѣдства за распространение и пропаганда на извѣстни идеи и учения, изработени отъ самия животъ.

Но да оставимъ партиитѣ и класситѣ на мира и да видимъ българскитѣ академии на наукитѣ, въ каквото г. М-съ иска да ни въздигне. Посочете ни, що е извършила вашата академия, гдѣто хората сж тъй богато плащани за 1—2 часа трудъ въ недѣлята, като ги ограждатъ всячески отъ тревълненията и борбитѣ на живота, посочете ни, какви „научни издирвания сж извършити тѣ върху своята татковина" и то отъ 20 год. насамъ? Умственна босота, г-нъ М-съ! Посочете ни до появяванието на българскитѣ социалисти, нѣкой да е заговорвалъ за социалнитѣ и економическитѣ въпроси на нашата страна? Предъ наши очи се откриваха първитѣ несигурни стъпки на несоциалистическитѣ економически писатели, ний можемъ да кажемъ, какъ сж расли тѣ недорасли, зрѣли недозрѣли, като гроздието отъ софийскитѣ курубагларъ. посочете ни на една сериозна, па макаръ и толкова ненаучна статия, въ която стремленията на буржуазията или на коя да е нейна фракционна представителка да сж тъй набелѣзани, както ний това сме направили за нея и за самата наша класса? Посочете ни между българскитѣ економисти — говорете тихо, не събуждайте мъртвитѣ — нѣкой, който да е опиталъ да ни възрази, да обори правотата или научностьта на нашитѣ стремления. Трѣбваше ний, г-нъ М-съ, да дойдете за преподаватель въ софийското израилско училище и заеднжжъ на се покажете готовъ да говорите, пишите и спорите за работи, по които сами сте съвсѣмъ осжждно освѣтлени, но съ голѣмата и свойственна на извѣстни индивидууми нахалность да изисквате отъ една политическа партия работи, каквито цѣлата страна въ своитѣ разнородни обществени или научни представители не е можала да даде. Умственната босота, признаваме го и ний, е присжща, въ сравнение съ другитѣ страни, на българската социалъ-демократическа литература, но тази литература е **единственната** на български езикъ, слѣдователно, умственната босота е изобщо босота на българската литература, на българската наука, на българский културенъ животъ. Трѣбваше ний да дойдете въ България, г. М-съ, и на български езикъ да се появятъ заеднжжъ „научни студии", „строго научни критики" и, „обективно, чисто научни издирвания" и незнаемъ още що, за да престане българската социално-економическа литература да бжде умственно боса и умственната босота да си остане само за социалъ-демократическата литература. Тази щастлива случайность, нуждата на буржуазията отъ социалисто-унищожители и вашето идване въ София за скроменъ еврейски преподаватель, обѣснява достатъчно научната цѣнность на вашитѣ статии, обяснява вашитѣ научни похвати и цѣлата ваша научна побѣснялость въ извъртванията, фалшификацитѣ и измамитѣ, съ които сте препълнили вашитѣ статии, и къмъ които срѣдства ний сте били принудени да прибѣгните, за да спасите себе си и хората, които ви плащатъ.

Но ний ще се повърнемъ към това, кога пристжпимъ къмъ разгледванието на самитѣ статии, а сега още нѣколко думи

за учеността на г. Минцеса. Той толкова пжти се самохвали и самовъзвеличава за пръвъ български наученъ социално-економически писатель, щото и ний най-после му повѣрвахме и съзрѣхме голѣмата честь, която той ни прави, като се мжчи отъ 5 години да ни унищожава. Сждено ли е намъ да загинемъ подъ ударитѣ на единъ заблудилъ се въ България левъ на науката или просто ни е писано да издъхнемъ подъ магарешкитѣ копита, както казва майсторъ Гочо Зулямътъ, на нѣкои български негови копито-носители—това ний не знаемъ. Ний сжщо тъй не знаемъ, дали е голѣма и дълбока учеността на българскитѣ социалисти и какви познания тѣ притежаватъ отъ външий свѣтъ, отъ науката и „своята татковина", но това, което ний знаемъ положително, то е, че българскитѣ социалисти сж винаги готови да отговарятъ на всички нападения отъ името на „чистата наука", каквито могатъ да излѣзатъ изъ редоветѣ на българскитѣ имъ или пишущитѣ по български тѣхни противници. И тукъ ний си оставаме непоправими и неколебливи привърженци на нашето материалистическо гледище. Социализмътъ у насъ расте заедно съ растътъ на буржуазията и колкото тази си изработва своитѣ оржжия, толкова и социализмътъ не остава назадъ въ всички родове борба, каквито иматъ и ще иматъ да водятъ тѣзи два смъртелни врагове.

И тъй, ний още единъ пжть се срѣщнахме съ г. Минцеса и надѣваме се сега не за последенъ пжть. Минцесовци не ще изчезнатъ тъй скоро, както ний предполагахме презъ лѣтото на 1894 г., кога писахме наший пръвъ отговоръ. Преди всичко тѣ сж една драгоцѣнность, тѣ сж рѣдки екземпляри, каквито нашата буржуазия нелеко би намѣрила по свѣта. Тѣзи хора умѣятъ превъсходно да се приспособяватъ къмъ всички климати, всички срѣди, всички режими. А после, тѣзи превъсходни екземпляри не рискуватъ да изчезнатъ, тъй като тѣ винаги сигурно умирисватъ, коя е безопасната страна въ борбата. Закриляни, коткани, хранени, тѣ безнаказанно вършатъ своето занятие на унищожители „врѣднитѣ обществени течения", като ги не стрѣска нищо. Тѣхнитѣ господари не знаятъ и не искатъ да знаятъ, какъ пишатъ, стига само да пишатъ и радватъ се, че тѣ пишатъ. И Минцесовци добрѣ знаятъ това и продължаватъ своето занаятие на безскрупулйозни фалшификатори на истината... Пишете г. Минцесъ! Колкото вий повече пишете тъй, толкова по-добрѣ за васъ, толкова по-добрѣ и за вашитѣ господари, но не забравяйте, че толкова подобрѣ е и за насъ, тъй като E pur se muove, тъй като истината и правдата е все така на наша страна, къмъ доказванието на което сега ще преминемъ.

(следва края).

Я. С.

—⁂—

СЪВѢТЪ

(сатира).

Глупецъ си — защо ти трѣбва
Високо толковъ да лѣтишъ?
Хаоса въ день се не погрѣбва —
Защо самъ себе си лъстишъ?

—

Равенство, братсто — праздни думи,
Шекерче за наивнитѣ дѣца.
Не се лѣкуватъ, знай, съ глуми
Покриттѣ съ рани сърдца.

—

Й азъ нѣвга кат' тебъ бѣхъ,
И азъ оплаквахъ сиромаха клѣтъ,
И азъ за идеали високи ламтѣхъ,
Но . . . живота, живота е проклѣтъ. . . .

—

И разбрахъ тѣзъ истини тогазъ:
Че сал' съ мечти се не живѣй,
Че има ли нѣкой свое азъ,
Свойто добро никакъ не милѣй.

—

Че хлѣба е сила чудотворна,
Коя съ човѣка си играй:
Ту го прави рая покорна,
Ту — съ огъньтъ да си играй.

—

А живота е тъй скоротеченъ!
Защо тогазъ да го тровимъ?
Нал' на испитни е предреченъ,
За порокъ малодушьето да н' бронмъ.

—

И ето ме сега щастливъ, богатъ, —
Туй цель ми бѣ въ живота, —
А ти трови младини, търпи гладъ
И влѣчи съсъ другитѣ хомота! . . .

Н. Каменовъ.

ИВ. СТ. АНДРЕЙЧИНЪ И Г. Д-РЪ КРЪСТЕВЪ.

(Първа стжпка. Расказн и лэгенди.)

Ментора на българската литература, уважаемия г. Д-ръ К. Кръстевъ *) увѣряваше, че естетиката е нормативна наука, макаръ нейнитѣ норми да не си приличатъ съ нормитѣ на другитѣ двѣ нормативни науки — етиката и логиката. Ние бѣхме принудени — по нѣмание на исходъ—да признаемъ това, въпрѣки факта, че сжщия уважаемъ господинъ намѣри за неумѣстно да ни просвѣти върху разликата между еднитѣ и другитѣ норми, както върху сжщността на естетическитѣ норми. Ако това той бѣше направилъ, ако — още по-вече — бѣше се потрудилъ да събере всичкитѣ „норми" въ една система, ние бѣхме се чувствували невъобразимо леко, когато четемъ едно литературно произведение съ претенции на художественность. Така ние бихме турили предъ себе, на своята маса, отъ една страна систематическото изложение на „нормитѣ" и отъ друга страна даденото за разглеждание или четение произведение: следъ това цѣлата наша работа би се състояла въ това да сличаваме произведението съ кодекса отъ „естетически норми", да изследваме, до колко тие сж спазени въ произведението. При такива обстоятелства ние бихме били въ състояние самички, безъ грижитѣ на единъ менторъ, да цѣнимъ поетическитѣ прелести въ работитѣ на К. Христова и П. Славейкова. А така ние сме заставени да слушаме отъ една страна умилителния възторгъ на ментора предъ двамата поети и, отъ друга страна, благодарственнитѣ адреси на последнитѣ **), безъ да можемъ да разберемъ нѣщо или като разбираме твърдѣ малко въ всичко това. Ние не се съмнѣваме, че котерията на г. Д-ръ К. Кръстева почита искренностьта за най-голѣма добродѣтель. Ние вѣрваме, че взаимното хваление въ срѣдата на тая котерия е напълно искренно. Ние не можемъ само да разберемъ резонитѣ на тия взаимнохваления, за да опредѣлимъ най-сетнѣ и ние своята линия на поведение: да започнемъ и ние да хвалимъ, или пъкъ да разберемъ, че нищо тукъ нѣма похвално. Когато социалиститѣ „не пропускатъ литературно явление отъ своя лагеръ" неотбелѣзано, тогава всички резони сж на лице: погледнете, казватъ тѣ, любезний читателю, ето въ тази книга въ такава стъпень последователно се провеждатъ нашитѣ възрѣния, въ оназы книга до такава стъпень умѣло се прилагатъ къмъ този и този въ-

*) Гл. „Естетиката като наука" въ неговитѣ „Литературни и философски студии".

**) Например ние прочетохме въ журнала... „Мода и домакинство" — между различнитѣ образци на женски дрехи и между предписанието за устройванието на добра кухня — едно стихотворение на К. Христова, въ което поета принася своего издигание на г. Д-ръ К. Кръстевъ. Въ сжщото стихотворение г. Д-ръ К. Кръстевъ се произвежда въ главенъ виновникъ на всичко, каквото К. Христовъ е създалъ, въ главенъ виновникъ на оныя творения, които г. Д-ръ К. Кръстевъ е признаелъ отъ своя страна велики.

просъ нашитѣ взглядове. А взглядоветѣ не сѫ скрито нѣщо и нѣма по-просто нѣщо отъ това да желаятъ социалиститѣ по-широкото тѣхно распространение. Може би, съ социалиститѣ всичко е благополучно, защото тѣ говорятъ въ такава область, въ която въобще, много може да се каже и въ която тѣ твърдѣ много нѣщо могатъ да кажатъ? Може би, защото всичко, за което тѣ говорятъ, е открито като бѣлъ день предъ умствения погледъ на читателя, така че последния има възможность — стига да иска — самъ да се увѣри, че наистина отбелѣзаното заслужва отбелѣзвание? Всичко това е твърдѣ вѣроятно и много още вѣроятни работи могатъ да се кажатъ за социалиститѣ, но не това интересува насъ. Въпроса е тамъ, че „нормитѣ", съ помощьта на които г. Д-ръ К. Кръстевъ търси поетическитѣ перли и съ помощьта на които намира такива въ творенията на К. Христова и П. Славейкова, оставатъ неизвѣстни за читателя. По такъвъ начинъ последния се намира подъ вѣчното опекунство на ментора. Посочи ли ментора страницата или стихотворението, читателя трѣбва да се хвърли съ възбуденъ отъ очакванието апетитъ върху естетическитѣ лакомства. Каквито и да сѫ съображенията на ментора, по които той крие способитѣ за откривание рудницитѣ на естетическата наслада, все пакъ такова отнасяние би било оскърбително за читателя, ако то бѣше умишленно. Ние обаче не вѣрваме, че всичко това г. Д-ръ К. Кръстевъ прави умишленно. Ние не вѣрваме, че той крие „нормитѣ", за да иматъ читателитѣ за вѣчни времена единъ менторъ или за да не почувствуватъ последнитѣ, че той е излишенъ за тѣхъ. Лично ние се скланяме по-вече къмъ предположението, че никакви „норми" годни за систематическо изложение въ ума на ментора не сѫществуватъ и по тази проста причина той не предприема тѣхното систематическо изложение. Какъ тогава той е „критикувалъ" толкова години наредъ безъ **система** отъ „норми"? Нищо по-просто отъ това: какъ г Д. Петковъ е билъ политически писатель и дѣятель безъ **система** отъ политически убеждения? Живота въобще е пъленъ съ такива нелогични растения; още по-вече българския животъ! Прочелъ е ментора на млади години купове естетически „изслѣдвания" за нераздѣлностьта на „истинното, доброто и прѣкрасното", за противоположностьта между „ума и сърдцето" и пр. и пр. и въ точность е изучилъ, отъ кои страници и редове на великитѣ поети и писатели **трѣбва** да се наслаждаваме и отъ кои **не трѣбва** да се наслаждаваме. Отъ тукъ, отъ тамъ ментора си е набралъ „норми", които въ еклектическия умъ могатъ да живѣятъ една до друга, като образуватъ безформенъ купъ, отъ които не само ментора не е въ състояние да създаде стройна система. Така въоруженъ, ментора не трѣбва освѣнъ да търси прилика между страницитѣ на нашитѣ и страницитѣ на великитѣ поети. Намѣри ли това сходство, той ще осѫди или ще възвеличи нашитѣ поети споредъ „нормитѣ" почерпнати на млади години изъ безконечната литература по естетиката. Тия „норми" отъ често употрѣбление, може би, сѫ станали втора природа на ментора, така

заради неговото недружелюбно отнасяние къмъ тѣхъ. Припомнѣте си възмущението и ужаса на офицера, иниверситеткия другарь на г. д-ръ Кръстевъ, въ пазвата на когото последния намѣрилъ „Първа стжпка“. Ив. Ст. Андречинъ е единъ отъ щастливитѣ начинающи. Още при първото негово появяване въ литературата нему бѣха отворени страницитѣ на всички почти български списания. Но той остана и можеше да остане любимъ писатель само за едно кратко време, до когато изразяваше желанията и вкусоветѣ на „отзивчивата“ часть на нашето общество. Следъ тога отзивчивитѣ скоро се промѣниха, а Ив. Ст. Андрейчинъ си остана въ литературата сжщия. Или по-добрѣ, той се измѣни по такъвъ начинъ, че престана да пише. Ако се сжди по предисловието къмъ сбирката отъ неговитѣ работи въ проза „Първа стжпка“, той самъ съзнава, че е завършилъ единъ перюдъ отъ своята литературна дѣятелность. Не ни се иска да вѣрваме, че втория и последенъ периодъ отъ тая негова дѣятелност ще се исчерпва съ превежданието на произведения изъ чуждата книжнина, които той наистина съ вкусъ подбира въ наченатия отъ него журналъ за художественни творения.

Фактъ остава, че Ив. Ст. Андрейчинъ не може да работи по-вече въ духътъ на „първия периодъ“ извѣсно е, че „отзивчивитѣ“, като налагатъ своитѣ вкусове на българската беллетристика, сж главната сила, която опредѣля характера на последнята *). Съ какво се обяснява въсхищението, което „отзивчивитѣ“ показаха спрѣмо Ив. Ст. Андрейчинъ отначало? Отъ дѣ дохожда това, че отъ Ив. Ст. Андрейчинъ престанаха да се интересуватъ? На тия два въпроса ние ще се помжчимъ да отговоримъ. Дали нашия отговоръ е задоволителенъ или не, оставя да сждятъ читателитѣ.

По наше мнѣние Ив. Ст. Андрейчинъ не толкова на художественитѣ достоинства въ неговитѣ работи дължи своя успѣхъ, а кратковременностьта на този успѣхъ само отчасти се обяснява

*) Авторътъ на статията много напира на това, че „отзивчивитѣ“ налагали своитѣ вкусове на българската беллетристика. Преди всичко думата „отзивчиви“ е много относителна. Едни сж „отзивчиви“ къмъ произведенията на г. Вазова, г. К. Христова и пр., други сж „отзивчиви“ къмъ произведенията на г. Страшимирова, има и такива, които навѣрно сж „отзивчиви“ и къмъ произведенията на Ив. Ст. Андрейчинъ. Авторътъ, може би, подразбира подъ тая дума социалиститѣ и ония, които мислятъ прогресивно. Въ действителность же не „отзивчивитѣ“ налагатъ вкусоветѣ си на писателитѣ, а последнитѣ създаватъ творенията си според „мирогледа“ си, споредъ своето разбиране на явленията и споредъ дарбата да представятъ явленията въ съотвѣтственни картини. Творенията имъ ще се харесватъ на всички, които иматъ еднакъвъ съ авторитѣ имъ „мирогледъ“ и ще се четатъ отъ тѣхъ съ услада. А на тѣзи, които иматъ по-другъ „мирогледъ“, нѣма да се харесватъ. Тука не може да става и дума за налагание вкусоветѣ на „отзивчивитѣ“. Дадения писатель просто не може другояче да пише, додѣто не се измѣни у него „мирогледъ“, защото той самъ е продуктъ на извѣстна срѣда, въспитанъ въ нея, подъ влиянието на опредѣлени классови понятия и т. н. Впрочемъ, ний не сме съгласни и съ нѣкои други възгледове, които изказва авторътъ на статията, както по въпроса, отъ какво зависи интереса въ художественнитѣ произведения и измѣненията на вкусоветѣ или на естетическитѣ понятия.

Бел. Ред.

съ недостатъцитѣ на тия работи въ художественно отношение. Това наше твърдение ние ще се мжчимъ да докажемъ съ посочвания на тия работи, които сж влезли въ сбирката „Първа стжпка". Тази сбирка състои отъ нѣколко аллегории, малки разкази и отъ „стихотворенията въ проза", („стихотворнитѣ мотиви"), които автова е приложилъ подъ надсловъ „Навѣяни мисли".

Ако „тенденциозностьта" и „идеята" въ другитѣ литературни видове се посрѣщатъ и испращатъ твърдѣ недружелюбно, то въ аллегориитѣ тѣ не само се търпятъ, но, по общо мнѣние сж необходими тамъ. Всѣка аллегория има преди всичко простата „тенденция" и „идея" да представи за по-голѣма достжпность на разбиранието за по лесно схващанне чрезъ фантастични и неестественни комбинации нѣкои отношения изъ нашия интименъ и общественъ животъ. Но обикновенно съ аллегорията художника гони нѣкаква „цѣль", провежда нѣкаква „тенденция", въплощава нѣкаква „идея". Именно той се старае да представи посредствомъ фантастични и не естествени комбинации отъ нашия интименъ или общественъ животъ въ тържественъ, величественъ, прелестенъ идиличенъ, милъ, смѣшенъ, жалъкъ и т. н. видове. Той представя тия отношения въ такъвъ или инакъвъ видъ споредъ това какъ тѣ се представляватъ на неговото мировзрение или на неговитѣ чувства и желания. Първия видъ аллегории правятъ приятно впечатление и сами по себе си въ силата на наследената и прививана отъ въспитанието въ по-вечето хора страсть къмъ чудесното, неестественното, фантастичното. За втория видъ се изисква, прокарваната идея да бжде отъ такова естество, щото за нейното изражавание да е най-умѣстенъ тоя видъ, щото въ тоя видъ тъкмо тя да се представя най-силна, най очевидна, най вразумителна, най-съдържателна; изисква се освѣнъ това, самата идея да бжде **нова, необикновенна**, такава, която не се отнася до маловажни нѣща и която има да си пробива пжть въ бждащето. За двата вида еднакво се изисква да се спазва строго паралелизма между изобразяванитѣ отношения (или тѣхната сжщность) и между фантистичнитѣ комбинации;изисква се сжщо, аллегорията отъ извѣстенъ видъ да представлява такава конструкция и такива изражения, каквито тя представлява въ ония времена и народи, когато и гдѣто е била висша форма на творчество (аллегории на библейски мотивъ трѣбва да бждатъ написани въ библейски изражения и т. н.)

Какво се иска отъ малкия расказъ? Преди всичко да бжде вѣренъ на дѣйствителнитѣ отношения между хората. Но има вѣрни описания на дѣйствителнотьта и интересни, и безинтересни. Има такива, които дѣйствуватъ заразително съ художественнитѣ си достоинства на широкъ кржгъ читатели, има и такива, които дотегватъ до прозявание, когато се четатъ или слушатъ. Интересенъ ще бжде малкия разсказъ тогава, когато той нѣма работа съ такива отношения, които читателя въ всички подробности знае или до такава страна на тия отношения, които той добрѣ е изучилъ. Каквото

обичате правете, но вие по никакъвъ начинъ не можете да направите отъ ежедневнитѣ еднообразни движения и сношения на срѣдния чиновникъ или офицерь единъ интересенъ разсказъ, ако пишете за такава срѣда, дѣто живота на срѣдния офицеръ е извѣстенъ твърдѣ добрѣ и ако описвате тия движения и сношения отъ такава страна, отъ каквато много добрѣ ги познава тая срѣда, която може би въ много отношения живѣе сѫщия животъ. Напримѣръ Гоголь и Достоевски сѫ погледнали на обикновенния дребенъ чиновникъ отъ една особенна страна и това прави разсказитѣ за Акакия Акакиевича и Макара Дѣвушкина до висша стъпень интересни даже за рускитѣ читатели, които въ по-вечето отношения сѫ запознати съ тия типове: за насъ той е още по-интересенъ, защото ние не само че отъ тая страна не познаваме русския дребенъ чиновникъ, но и въ по-вечето отношения не го познаваме; отъ друга страна съобразете, колко сѫ безинтересни намъ онѣзи разскази за българския чиновнически свѣтъ, които се печатаха въ „Искра“ подъ надсловъ „Столични типове“. Забелѣжете, колко интересни се представляватъ въ „Frau Sorge“ на Зудермана отношенията между домакина и неговата собственность, която съ голѣми усилия той запазва за себе си и сравнете този интересъ съ интереса, който създаватъ у насъ напримѣръ обрисуванитѣ отъ Веселина отношения на нашитѣ селски домакини къмъ тѣхната. Бай Ганю стана за българитѣ въ висша стъпень интересенъ, когато покойния А. Константиновъ погледна на него отъ особенно становище: по-напредъ тия читатели, на които автора тъй бърже завоюва сърдцата, всѣки день съ него се срѣщаха, водеха се въ взаимнитѣ си отношения по правилата на неговия добъръ тонъ; когато Бай Ганю бѣше представенъ въ особенно освѣщение, тогава всички му се очудиха, както добрия буржуа на Молиера се очудва отъ факта, че цѣлъ животъ е говорилъ въ проза. — Съ една дума, за да бѫде разсказа интересенъ, той трѣбва да бѫде описание на такива отношения, съ които читателя не е добрѣ запознатъ, или на такава страна въ тия отношения, която читателя не е добрѣ проучилъ. За да бѫде, по-нататъкъ, интереса къмъ разсказа интересъ естетически, описанита въ него редъ отношения трѣбва да обладаватъ една сложность отъ извѣстна стъпень на горѣ. Описание на редъ твърдѣ прости отношения (на всѣкадѣ ние разбираме отношения, въ всѣко отъ които поне единия членъ се представя човѣшко сѫщество) нѣма такъвъ интересъ и, ако такова бѫде направено по образеца на художественно произведение, въ него ще поразява преди всичко рѣзкото несъотвѣтствие между формата и сѫдържанието, а това несъотвѣтствие ще осѫди даже господинъ Д-ръ К. Кръстевъ като несъгласно съ „нормитѣ“.

„Стихотворнитѣ мотиви“ въ сбирката отъ литературнитѣ работи на Ив. Ст. Андрейчинъ, по свидѣтелството на последния, сѫ били предназначени да съставятъ една стихотворна сбирка. Автора имъ не ги е представилъ въ желаната първоначално отъ него форма, защото счита себе си за случаенъ поетъ. Въ всѣки слу-

чай ние имаме право да изискваме отъ тия „стихотворни мотиви" това, което се изисква отъ всички лирически произведения. За да се понрави едно лирическо стихотворение, изисква се, щото чувството, което е овладѣвало автора, да не е чуждо на читателя или слушателя. Загрубѣлия въ жестокости човѣкъ не може да се наслаждава отъ едно лирическо произведение, продиктувано отъ чувства на хуманность и състрадание. Въспитания да уважава въ жената човѣкъ не може да се наслаждава отъ стихотворение, което е продиктувано отъ съотвѣтни чувства на човѣкъ въспитанъ да гледа на жената като на предмѣтъ отъ стойность приблизително равна съ стойностьта на чаша вино. Лирическото произведение се нрави още, когато въ него се влива чувство — макаръ не толкова близко на читателя или слушателя — което е изражение на извънредна жизненность и сила, проявление на пълната и хармонична човѣшка натура или на нѣкаква симпатична нейна страна, което е въ състояние да погълне въ себе си цѣлия човѣкъ и да го направи свой робъ. Мѫкитѣ на единъ ревнивецъ и неговитѣ бѣснувания възбуждатъ естетическо харесвание (макаръ и не услада) даже у човѣкъ, който никога не е билъ ревнивъ и не знае, що е ревность. Самопожертвуванието и героизмътъ въодушевлява и дребнавитѣ, страхливитѣ и малодушни хора. Увлеченията на младитѣ се нравятъ на старцитѣ и на положителнитѣ хора. Идилията на влюбенитѣ се нрави и на човѣкъ, който самъ по нѣкакви причини не е способенъ за любовно увлечение. Естетическо харесвание възбуждатъ и възмутителни отъ морална гледна точка дѣяния, стига въ тѣхъ да се проявява по нѣкакъвъ начинъ човѣшката природа. Чувството на доволство отъ живота и пълната жизнерадость, която дохожда при хармоничното развитие на всички способности, се нравятъ даже на хора, които сами сѫ „уморени отъ живота" или сѫ принудени да живѣятъ, ограничавайки въ много отношения своята природа, задушавайки много отъ своитѣ способности. Дѣтската наивность, непринуденость, безискуственность и простота се харесва и отъ хората, които сѫ лишени отъ всичко това, защото тѣхнитѣ условия на живота сѫ ги принудили да бѫдѫтъ лукави и лицемѣрни и т. н. По-точно казано, обаче, подобни чувства не сѫ чужди на тия, които се проникватъ отъ тѣхъ: тѣ въ различна стъпень закачатъ чувството на живота, ако можемъ така да се изразимъ. И колкото по-развита е въ единъ човѣкъ тази чувствителность, толкова на по-голѣмо число чувства неиспитвани може да стане той отгласъ. „Отзивчивитѣ" на всѣкадѣ сѫ хора съ такава чувствителность. — Твърдѣ важно условие още за харесванието на едно лирическо произведение е да владѣе автора срѣдства, съ които може да го събуди у читателя и слушателя, съотвѣтни начини за изразявание на дадено чувство. — Трѣбва да забелѣжимъ тутакси, че въ харесванието на лирическитѣ произведения играе важна роля настроението, което по нѣкога се явява прѣчка за събуждание на дадено чувство въ четеца или слушателя, а по нѣкога е въ състояние да придаде на сѫщото чувство по голѣма сила, отъ тази, която въ обикновенното представление се свързва съ него.

II.

Последнитѣ три пассажа читателя може да смѣта като сума отъ по нѣколко емпирически обобщения раздѣлени въ три групи споредъ за удобство, споредъ приетата групировка на работитѣ събрани въ „Първа Стѫпка“. Читателя знае, че ние не придаваме на тѣхъ важностьта на „норми“. Всѣкакви „норми на естетиката“ иматъ обективна важность подъ едно условие: да се обяснява отъ закони на естетиката, защо именно тѣ важатъ. Като дѣлимъ хората на групи по тѣхнитѣ есетически сѫждения, ние мълчаливо утвръждаваме, че трѣбва да има законъ, който управлява харесванията, че трѣбва да има причина, която като едни при дадено развитие на искуството да харесватъ едно нѣщо, а други друго. Относително този законъ ние сме въ невѣдение, тая е причина ние не познаваме. Като казваме, че даденъ видъ на искуството трѣбва да отговаря на извѣстни питания, ние разбираме това относително. ние винаги подразумѣваме ограничение: ако автора му желае да се понрави на неговитѣ съвременници. Ние само се догаждаме за вкусоветѣ на болшинството отъ тия наши съвременници, отъ които зависи сѫществуванието на даденъ видъ литературни произведения. Ние посочваме тоя вкусъ, защото за него можемъ да се досѣтимъ. него знаемъ. А причинитѣ, които го пораждатъ, които го измѣняватъ и го правятъ да изчезне — ние не знаемъ.

Да се върнемъ най-после, къмъ прилаганието на тия „емпирически правила“ къмъ разбора на „Първа Стѫпка“.

Алегоричнитѣ разкази — фантазии въ „Първа Стѫпка“ сѫ три: „Подранили“ (таитска легенда), „Благодѣяние“ (индийска легенда) и „Жабешко царство“ (прилича на приказка).

„Подранили“ е аллегория на съвременнитѣ семѣйни отношения. Нея оженватъ за глупавъ и развратенъ човѣкъ. Тя не се съпротивлява, защото въ сѫщность не разбира, какво става се нея и защото, още, не знае, какво нѣщо е любовь и умраза. Къмъ неговитѣ любезности тя се отнася съ недоумѣние, но неговитѣ прегрѫдки я истудяватъ като ледъ. Тя намразява мѫжа си. И обиква него, апостола на правдата, проповѣдника на умраза къмъ угнетителитѣ и на любовь къмъ угнетенитѣ. Тя и той се съединяватъ. За този съюзъ ги преследватъ въ името на закона и традиционния моралъ Той държи една речь на преследвачитѣ си, въ която имъ доказва, че тъкмо той е постѫпилъ споредъ морала. Разбира се последнитѣ не се убеждаватъ. — Това е цѣлата история. Подобни на нея истории ежедневния животъ ни донася въ голѣмо количество, макаръ тѣхнитѣ герои да не се отличаватъ съ сѫщата сгѫстеность на чувства, съ каквито се отличаватъ героитѣ на Ив. Ст. Андрейчинъ. Въ психологията на любовното увлечение и на отношенията между влюбенитѣ тази аллегория не освѣщава нѣкоя тъмна и неизвѣстна до сега страна. Отношенията на влюбенитѣ къмъ обществото, което ги преследва за тѣхния съюзъ сѫ сѫщо извѣстни. Гдѣто обществото е пълно съ предрасѫдъци и законитѣ сѫ

варварски, и такива влюбени загинватъ. Дѣто законитѣ гарантиратъ добрѣ личната безопастность, тѣ се спасяватъ, ако изтраятъ кратковременната буря въ още неосвободеното напълно отъ предразсѫдъци общество. Въ цивилизованитѣ страни такива влюбени обикновенно не загинватъ; намиратъ се хора, които да вематъ и тѣхната страна. Ние, сѫщо както и Ив. Ст. Андрейчинъ, имаме въ такива случаи всичката си симпатия къмъ страната на влюбенитѣ и намираме за твърдѣ възмутителенъ факта, че тѣхъ не ги оставятъ разни условия свободни. Съгласни сме съ Ив. Ст. Андрейчинъ, че бѫдѫщето ще бѫде снисходително и дружелюбно къмъ тѣхъ, че такива влюбени сѫ провъзвѣстници на бѫдѫщето семейство. Но това нѣма никакво отношение къмъ работата и не отъ желание да профанираме и светотатствуваме ние нарочно се изразяваме просто. Достойнството на едно епическо произведение се изразява въ обрисовката и освѣщението на сложнитѣ ситуации на забърканитѣ отношения. Историята съ „подранилитѣ" е много проста; предадена въ простъ разказъ тя нѣма никакъвъ интересъ. А като аллегория съ тенденция тя нѣма смисълъ: идеята, че двамата влюбени сѫ предвѣстници на бѫдѫщитѣ семейни отношения, не е изразена въ живи образи, а е продекламирана отъ единъ гласъ, неизвѣстно отъ гдѣ идящъ; образитѣ не сѫ употрѣбени като срѣдства за изражавание на идеята. Като епическо произведение „Подранили", съгласно нашитѣ „емпирически норми", не издържа критика. Като аллегория съ тенденция — сѫщо така. Обаче прочетено „Подранили" все прави приятно впечатление. Каква часть се пада отъ тая приятность на естетическото чувство? Първо, легендата се прави сама по себе си (като проста, а не „идейна" аллегория) въ силата на оная страсть у човѣка къмъ необикновенното, фантастичното, за което говорихме по-горѣ. Второ, Ив. Ст. Андрейчинъ е изразилъ артистично, раскошно, неподражаемо своя възторгъ предъ влюбенитѣ и своето възмущение спрѣмо враговетѣ на тѣхното щастие: отъ неговия възторгъ и възмущение ние се заразяваме естетически. Трето, кондензираното чувство у влюбенитѣ сковава нашето внимание и възбужда у насъ онази приятность, която ние испитваме при съзерцаванието на необикновенни движения въ човѣшката душа. И тритѣ тѣзи елементи сѫ отъ лирическо естество.

Втората аллегория, разгледана по сѫщия начинъ, ни довежда до сѫщото заключение. Епическия елементъ у нея нѣма никакво значение. Най-просто изказана, нейната идея може да се сведе къмъ следньото: сѫдбата на страждующия свѣтъ не се поправя съ мѣрkитѣ, които се диктуватъ отъ доброжелателството на едно лице, не може да се облѣкчи съ благодѣянията на охолния; страданията на земята ще се премахнатъ като тръгнатъ безбройнитѣ парии на борба срѣщу двѣтѣ страшни чудовища: сиромашията и богатството. Идеята безспорно е вѣрна, обаче тя не се нуждае у насъ отъ аллегорическо облѣкло: освѣнъ това, Ив. Ст. Андрейчинъ сѫщо не е съумѣлъ да представи идеята въ живи образи, а тя остава просто

издекламирана въ края. Първия отъ изброенитѣ въ горния пассажъ лирически елементи въ тая легенда заема най-важно мѣсто.

Третята аллегория е „Жабешкото царство". Това е аллегория сатира на българския политически, общественъ и т. н. животъ, до колкото тоя се владѣе отъ хора, които се стремятъ да убиватъ чистото, идеалното, възвишеното, разумното, честното и т. н. Автора се надѣва, че последнитѣ хубави нѣща нѣма да се тъпчатъ въ кальта вѣчно, че тѣ единъ денъ ще възкръснатъ. Ние се надѣваме за сѫщото и все пакъ намираме, че „Жабешкото царство", като аллегория, не е издържано. Като сатира на нѣщо преходяще — може би. Артистичното изражение на негодуванието и възторга прави, щото и тази аллегория да се нрави, макаръ че остава да се съжалява за несъотвѣтствието между повода на негодуванието и възторга и между силното изликване на тия последнитѣ. Лирическия елементъ и тука е господствующъ.

Аллегориитѣ на Ив. Ст. Андрейчинъ като аллегории нѣматъ никакво художествено достоинство. „Приказкитѣ" на Щедрина сѫ въ извѣстенъ смисъль образци на това, какво може да се иска отъ този родъ художествени произведения. Спомнѣте си, напримѣръ „Деревяннаго дѣла людышки".

Малкитѣ разскази на Ив. Ст. Андрейчинъ въ това отношение сѫ въ по-неблагоприятно положение спрѣмо нашитѣ изисквания. Ако естетическото чувство, което възбуждатъ у насъ лирическитѣ елементи въ аллегориитѣ не ни позволява да видимъ тѣхнитѣ недостатъци, като епически произведения, то сѫщитѣ елементи, които се констатиратъ въ всички разкази на Ив. Ст. Андрейчинъ, вече не могатъ да окажатъ сѫщата услуга. Разсказитѣ се отнасятъ до работи на всѣкидневния животъ. Всѣкидневния животъ се съставя найчесто отъ такива дребулии, които правятъ всѣко лирическо изливание по тѣхенъ поводъ несъобразно, ако не напълно смѣшно. Морализирането и лирическитѣ изливания на автора въ тия разскази просто правятъ последнитѣ невъзможни за четение. Ние можемъ да дадемъ пълно право на човѣка, който има своитѣ въодушевления и възмущения. Но когато тия той изнася на читающия свѣтъ, не трѣбва да ги поставя въ такива мѣста, гдѣто тѣ губятъ всичкото си значение и по такъвъ поводъ, който поради незначителностьта си ги прави смѣшни.

Въ разсказа „Мамо, защо се биятъ хората" личи — макаръ не въ открита декламация, а по косвенъ пѫть — дълбоката умраза, която той (както е извѣстно не само той) храни спрѣмо войната, спрѣмо кървавото взаимно истрѣбление на хората: а очевидно неговото намѣрение не е било такова. И вмѣсто да нарисува духовния портретъ на едно преждевременно развито дѣте, той дава едно жалко подобие на дѣтинска психология. Неволно дохожда човѣку на умъ, че това е цѣло посѣгателство върху прекрасната фигура на малкия герой въ „Коледната приказка" на Щедрина. —Въ „Чужди грѣхове" учитель попада на единъ ученикъ, който страда отъ наследственъ сифилисъ. Цѣлия разсказъ се състои въ това, че автора нѣколко пѫти

праща ученика при учителя, за да има възможность нѣколко пѫти по различни начини да продекламира, какво ужасно нѣщо е това наследственния сифилисъ. — Въ „Горската птичка“ дѣца развалили гнѣздо, взели птиченцата, а това произвело такова сътресение въ птичката майка, че тя умрѣла. Дѣцата сѫ трогнати и се заричатъ вече да не развалятъ гнѣзда. — Въ „Наказание“ фелтфебеля звѣрски бие единъ войникъ. Другъ войникъ, който стои на близо, не може да сдържи възмущението си. За това последния е наказанъ съ два часа подъ пушка. — Въ „Първа стѫпка“ ученикъ, който въ ролята на Францъ Моора за едно ученическо представление на „Разбойницитѣ“ при всичкитѣ репетиции се проваля. Както и да е той се добира до сцената и по едно чудо, което остава не добрѣ обяснено, той има твърдѣ голѣмъ успѣхъ (въ което ние трѣбва да повѣрваме на автора). Това показвало въ него бѫдѫщъ артистъ. Но той сега не е на сцената и, както предполага автора, таланта му е заглъхналъ. — Въ „Ненагледвано“ учителя сполучва да пречупи съ твърдѣ обикновенни срѣдства едно улично развалено дѣте и открива за него единъ свѣтълъ пѫть. Но дѣтето не може да остане при него, и той съжалява, че не му е възможно да го постави здраво въ този пѫть. — Въ „Продадена“ младо момиче безъ любовь се оженва за развалenъ жестокъ и съ други не красиви качества мѫжъ. Поради разстройството на смѣткитѣ си, той напуща родината си. Вика жена си при себе. Следъ колебание тя отива. Той я продава на единъ голѣмъ бей въ Мека.

Това сѫ всичкитѣ разкази. Въ всичкитѣ преобладающе значение иматъ лирическитѣ излияния било направо изказани отъ автора, било приписани на героитѣ. Най-простия резултатъ отъ неприятното положение, въ което се намира едно човѣшко сѫщество, е да започне то да се оплаква или да изказва своето негодувание срѣщу това си положение. Най-простия резултатъ отъ доволството на едно лице е да започне то да декламира за своята радость. Тия резултати сѫ толкова прости и обикновенни, че не сме наклонни всѣкога да виждаме тѣхното появяване, когато забелѣжимъ причинитѣ, на които тѣ сѫ резултати. Художника трѣбва да схване по-отдалеченитѣ резултати, да обясни по-сложни отношения, да освѣти по-заплетени положения. Читателя може да забелѣжи, че нѣкои отъ разказитѣ на Ив. Ст. Андрейчинъ — поради това, че предмета имъ не може да послужи за основа на едно истинско лирическо произведение — съ голѣмъ успѣхъ биха могли да се замѣнятъ отъ удобни статии въ единъ журналъ съ радикално направление. Това да не е казано за обида на уводнитѣ статии. Мисъльта е такава, че всѣко нѣщо е красиво на мѣстото си. Предмета на нѣкои само отъ разказитѣ на Ив. Ст. Андрейчинъ може да послужи за основа на лирически творения. Само е трѣбвало, Ив. Ст. Андрейчинъ да ги освободи отъ формата, която унищожава всичкитѣ имъ прелести и да имъ придаде формата, въ която тѣ наистина сѫ красиви. Времето на сантименталнн разкази, като „Бѣдничета Лиза“, отдавна се мина даже за българския читатель. Не

подозира ли Ив. Ст. Андрейчинъ, че неговитѣ разкази сѫ единъ остарѣлъ видъ литературни произведения? Ние не проповѣдваме изгонването на всѣкакъвъ лиризмъ изъ чисто епическитѣ произведения. По нашитѣ съображения, не е никакъ красиво да декламира автора или да заставя героитѣ си да декламиратъ; ние мислимъ, че когато автора, за да изрази своето направление, си послужи съ форми и обращения, чужди на неговото направление, то отъ това никой нѣма да загуби освѣнъ неговото произведение.

По нашето мнѣние Ив. Ст. Андрейчинъ се е излъгалъ въ своя талантъ. Нему е свойственно да вижда красивото и грозното въ дѣйствителностьта, той е способенъ да се прочувствува дълбоко отъ тая последнята, но той е безсиленъ съ вълшебния ударъ на четката да ви нарисува нейната картина, та васъ да остави да се възмущавате отъ долньото, и да дохождате въ възторгъ отъ великото въ нея. Той ви говори за дѣйствителностьта преобърната въ него на чувства. Той говори за дѣйствителностьта, но той не рисува. На читателя, който би се очудилъ отъ това, че намира въ последнитѣ думи съвпадение на нашата мисъль съ мисъльта на ментора, сме длъжни да напомнимъ старата истина: многоуважаемия менторъ може да бѫде съгласенъ сѫ десеть души по единъ въпросъ, по който последнитѣ по между си не сѫ съгласни. Ив. Ст. Андрейчинъ смѣта себе си за случаенъ поетъ. По наше мнѣние той случайно не е станалъ поетъ. А поетъ той е могълъ да стане лирически. Наблюдателность и вѣщина да рисува картината на дѣйствителнитѣ отношения той нѣма. Способностьта да предаде най-точно чувството, което тая дѣйствителность е породила въ него, той владѣе доста добрѣ. Срѣщатъ се впрочемъ и сѫщински описания на дѣйствителностьта, но тѣ се отнасятъ до твърдѣ прости нѣща: ако автора не държеше единъ високъ езикъ, то тѣзи описания не биха привличали даже вниманието ни. Такова е описанието на една жена, която автора прави олицетворение на радостьта. Само на високия стилъ трѣбва да се припише напримѣръ факта, че това описание не „прѣдпазило" г. д-ръ К. Кръстева—отъ „впечатлението на груба чувственность".

Въ всичкитѣ произведения на Ив. Ст. Андрейчинъ, които носятъ етически характеръ, ясно се показва неговата бездарность въ това направление. Ако се „абстрахирате" отъ лирическитѣ излияния въ неговитѣ аллегории и разсказн, отъ идеитѣ, които той просто проповѣдва съ поетически езикъ — а лирическитѣ излияния и проповѣдванитѣ идеи не сѫ тия елементи, които съставятъ достоинството на епическото произведение — ако се „абстрахирате", вие ще забелѣжите, че отъ тѣхъ оставатъ прости, безискуственни истории и при това истории, които не сѫ ново нѣщо за „отзивчивитѣ" читатели. Съ това се обяснява, защо г. д-ръ К. Кръстевъ е трѣбвало два пѫти да чете разсказитѣ на Андрейчинъ. Съ това се обяснява и факта, че следъ прочитането на разказа вие скоро го забравяте заедно съ автора му. Значи, ако Ив. Ст. Андрейчинъ бѣше едно време любимъ писатель, той не дължи това

на художественнитѣ достоинства на своитѣ разскази, разгледани като етически творения. Колкото общи и да бѣха „нормитѣ", срѣщу които ние поставихме Ив. Ст. Андрейчинъ, ние видѣхме, че той не ги задоволява като авторъ на аллегории и разскази. Първо той рисува твърдѣ прости отношения и второ той освѣщава тия отношения отъ такава страна, отъ каквато тѣ сѫ твърдѣ много ясни за читателитѣ.

Като оставимъ нѣкои отъ „стихотворнитѣ мотиви", които приличатъ на уводни статии въ радикаленъ журналъ, — което тукъ впрочемъ е не недостатъкъ на таланта, а грѣшка въ направлението и избора — всички други сѫ безукоризнени въ отношение на това, че предаватъ точно чувствата на поета. Тѣхния лиризмъ е въ висша стъпень заразителенъ. И може „стихотворнитѣ мотиви" щѣха твърдѣ много да сполучатъ, ако бѣха представени въ измѣрена речь, ако, т. е, Ив. Ст. Андрейчинъ, който случайно не се е развилъ до истински лирически поетъ, случайно бѣше сталъ добъръ стихотворецъ. Ние не искаме да влизаме въ подробенъ анализъ на „стихотворнитѣ мотиви". Една по-пълна оцѣнка на Ив. Ст. Андрейчинъ като лирически поетъ ще бѫде възможна, когато се появятъ събрани и неговитѣ стихотворения. Всѣки, който безъ предубеждение прочете тия кѫсове отъ „навѣянитѣ мисли", въ които лирическитѣ излияния не сѫ направени по несъотвѣтенъ поводъ и които не се отнасятъ до предмети умѣстни за уводни статии на журнали съ радикално направление или за политически дневници, той ще види, че Ив. Ст. Андрейчинъ е наистина артистъ въ своето дѣло. И само предубеждението на ментора противъ „идеитѣ" на Ив. Ст. Андрейчина попрѣчило на доказаната негова отзивчивость да се прояви. Въ следнята глава ние ще покажемъ, че многоуважаемия менторъ се е уплашилъ отъ единъ призракъ, породенъ и отхраненъ отъ едно клюкарство. А тука да се ограничимъ съ забелѣжката, че ментора не е запазилъ правилото, което той е могълъ да прочете въ всѣки отъ своитѣ учебници, той не се е „абстрахиралъ" отъ идеитѣ на автора и отъ начинитѣ на изражаванието. Така въ общото свое впечатление отъ четението ментора не се е постаралъ да отдѣли естетическата си „емоция". Общото впечатление е било неприятно и ментора приписва това на естетическитѣ недостатъци. Отвращението му предъ идеитѣ и изразитѣ е заглушило дѣйствието на естетическия елементъ. За идеитѣ въ следнята глава. Колкото до изразитѣ, ние намираме, че езика на Ив. Ст. Андрейчинъ е даже красивъ. Наистина на нѣкои мѣста той е такъвъ, че докарва въ съблазнь „идеализма" на г. д-ръ К. Кръстевъ, но това не е главенъ недостатъкъ. Енергичнитѣ думи, съ които нашия народъ изразява най-вѣрно конденсирания свой възторгъ и негодувание били превърнали съ дъното на горѣ „идеализма" не само на г. д-ръ К. Кръстевъ; но кой здравомислящъ естетикъ ще се покаже отрицателенъ къмъ народния възторгъ и негодувание само затова, защото тия сѫ изразени не съ думитѣ, които се слу-

шатъ обикновенно въ срѣдата на една котерия или съставляватъ речника на просветения естетически beau monde? Не, чувствата въ сполученитѣ „ стихотворни мотиви" сѫ напълно искренни. И комуто предразсѫдъци отъ всѣкакъвъ родъ не пречатъ да чувствува по човѣшки, той не може да не бѫде задѣнатъ естетически отъ тѣхното четение, независимо отъ това, какви сѫ „идеитѣ" на автора.

III.

Неразвититѣ естетически хора най-често не сѫ въ състояние при съзерцаванието на нѣкой естетически предметъ да опредѣлятъ, каква часть отъ тѣхното чувство има естетически происходъ. Доволството и недоволството отъ полезното и вредното, отъ истинното и лъжливото често се взематъ за естетически чувствувания, а между това, хубавото е хубаво и грозното е грозно независимо отъ всички съображения за полза и вреда, за истина и лъжа. Това е писано въ учебницитѣ на г. д-ръ Кръстевъ и той го повтаря въ статията си за Андрейчина. Защо не се е „абстрахиралъ" г. д-ръ К. Кръстевъ? Той намира за това виновенъ автора на „Първа Стѫпка". Противнитѣ идеи, каже, той не е съумѣлъ да облѣче така, че да не ни се представляватъ противни. Изведнѫжъ става дума за идеи, за противоположность между ума и сърдцето и др. т. безсмислици. Че „чувствата" влияятъ на „идеитѣ" това косвенно утвърждава нашия менторъ, като желае, щото Андрейчинъ презъ неговитѣ чувства да прекара неговитѣ идеи въ неговата глава. Но мирогледа, който е система отъ „идеи", сѫщо така влияе върху „чувствата". Ако споредъ нашето възрѣние на свѣта даденъ предметъ или дадени отношения заематъ незначително мѣсто въ общественната еволюция, то и нашитѣ чувства не могатъ да бѫдатъ силни спрѣмо този предметъ и спрѣмо тия отношения. Единъ социалъ-демократъ намира смѣшни чувствата на г. д-ръ Кръстева, който той е изразилъ въ своитѣ лирически произведения („Политическитѣ дневници" въ „Мисъль") спрѣмо управляющитѣ днесь България. Г. д-ръ К. Кръстевъ ще намѣри престѫпно равнодушието на единъ социалъ-демократъ къмъ въпроси, въ които той влага цѣлата си система отъ „чувства". Всичко това иде отъ мирогледътъ. И ако идеитѣ се изразяватъ по нѣкакъвъ начинъ въ лирическото произведение, то е именно по тоя косвенъ пѫть. Въ едни ѫсове отъ „навѣянитѣ мисли", както и въ нѣкои отъ разсказитѣ, Ив. Ст. Андрейчинъ е просто издекламиралъ своитѣ идеи. Но тия риторически конструкции ние съвсѣмъ отхвърляме, като не намѣрили своето истинско мѣсто и не тие цѣнимъ. Въ сполученитѣ въ лирическо отношение негови работи „идеитѣ" никакъ не се виждатъ. Подозрѣлъ ли е идеитѣ въ сполученитѣ работи на Андреичина, или ги е просто заучилъ отъ несполученитѣ, г. д-ръ К. Кръстевъ е смѣтналъ тия идеи социалистически и по тѣхъ нарича Андрейчина социалистъ. Истина е, че Андреичинъ миналата година обяви публично чрезъ в. „Социалистъ", че е социалъ-демократъ. Но отъ „Първа стѫпка" може да се направи обратно заключение. Мож

смѣло да се каже, че Андрейчинъ, когато той е писалъ работитѣ, влѣзли въ „Първа стѫпка" или не е ималъ социалистически мирогледъ, или последния не е още билъ ясенъ въ главата му, та не е могалъ да погледне на нашия животъ отъ гледната точка на социалистическото мировъзрѣние. Въ противенъ случай, той не щѣше да напише работитѣ, които срѣщаме въ „Първа стѫпка"; той тогава не щѣше да пише „тантски приказки", а дѣйствителни картини отъ живота; тогава мотивитѣ на неговитѣ работи и лиризма му щѣха да носятъ съвсѣмъ другъ характеръ. По тази причина Ив. Ст. Андрейчинъ въ „Първа стѫпка" се явява единъ отъ многото ония „отзивчиви", които, като схванала социалъ-демократическото гледище твърдѣ повръхностно, останаха си при старото свое повръхностно радикално и демократическо гледание на обществения и политически животъ, което гледание се исказваше въ сантименталничанието и жалобния топъ къмъ простата масса, къмъ бѣдния „народъ", къмъ работницитѣ. Въ туй се исказваше и „социализмътъ" имъ; така разбира социализма и г. д-ръ Кръстевъ, което го кара да вижда социализмъ и отстѫпление отъ него, дѣто ги нѣма.

Ив. Ст. Андрейчинъ има голѣмъ успѣхъ именно поради това, че успѣ да стане пъленъ изразитель на „мислитѣ, чувствата и желанията" у „отзивчивитѣ". Тѣхнитѣ мисли той предаде въ риторически конструкции, „чувствата и желанията", които съотвѣтствуватъ на тия мисли, той изрази прекрасно. „Отзивчивитѣ" на Ив. Ст. Андрейчинъ само за „мислитѣ" простиха неговитѣ художественни недостатъци въ разсказитѣ: защото той изразяваше точно тѣхнитѣ „чувства и желания", тѣ му простиха и чисто техническитѣ недостатъци въ тия творения, които сѫ присѫщи на неговия талантъ. Но радикализма на „отзивчивитѣ", като имаше корена си въ една преходяща обществено-политическа дѣйствителность самъ бѣше преходящъ. А заедно съ това преходящи бѣха „чувствата и желанията", които се свръзватъ тъй или инъкъ съ него. Политическо-обществената дѣйствителность бърже промѣни своята физиономия и мирогледа на „отзивчивитѣ" израсталъ на нейна почва се оказа несъстоятеленъ. Съ този мирогледъ „отзивчивитѣ" не можаха да обясняватъ развиващата се .дѣйствителность и, следователно, не можаха да черпятъ отъ него срѣдства за разумна дѣятелность. По-съвършенно мировъзрѣние „отзивчивитѣ" не можеха да усвоятъ, поради закѫснѣлостьта на българския животъ и поради особенното свое положение. Тѣ се разочароваха въ своя радикализмъ, последния изгуби своето обаяние за тѣхъ, тѣхнитѣ „мисли" се оказаха несъстоятелни, а „чувствата и желанията", които отговарятъ на тия „мисли", отъ неупотрѣбление заглъхнаха. Отзивчивитѣ оставиха предишната сфера на „мисли, чувтсва, желания" и дѣйствувания; сега тѣ въ други сфери сѫ радикали, или пъкъ сѫ безъ всѣкакви „мисли, чувства и желания". Андрейчинъ съ работитѣ си въ „Първа стѫпка" и отъ части г. Кръстевъ се явяваха тѣхни изразители. Тѣ напустаха предишнитѣ си интереси и това се отрази съ такъв

резултатъ на писателитѣ: г. д-ръ Кръстевъ се разочарова следъ дълга пропаганда въ своя „радикализмъ", а чувствата и желанията, които съотвѣтствуваха на този радикализмъ, който воплотяваше той въ своитѣ лирически произведения (наречени „политически дневници"), изгубиха за него своята жизненость. Съ Андрейчина стана сѫщото въ други сфери. Г-нъ Кръстевъ престана да пише лирически произведения на политически теми, а Андрейчинъ „свърши първия периодъ на литературната си работа". Първия се възползува отъ случая да пококетничи и поважничи съ своята личность, която стои и надъ българския политически животъ и надъ облацитѣ даже. Втория намѣри нѣколко рѣзки и горчиви думи да каже за своитѣ „критици", на които набиваше въ очи своето направление, което и той самъ добрѣ не съзнаваше.

Ив. Ст. Андрейчинъ бѣше съ по-вечето си работи поетъ на единъ кратъкъ периодъ отъ време. Съ по-вечето си работи той принадлѣжи на историята. Той остава да живѣе съ твърдѣ малко работи — ако въобще съ малко работи може да се живѣе — въ които той задѣва общечовѣшки струнки, които не губятъ способностьта си да трѣптатъ съ течението на времето. Но тия работи сѫ твърдѣ малко. За да бѫде винаги четенъ, Ив. Ст. Андрѣйчинъ трѣбва да задѣва въ по-вечето случаи такива именно струни или же да върви стѫпка по стѫпка подиръ „отзивчивитѣ" и въобще подиръ тѣзи, които налагатъ вкусоветѣ си и интереситѣ си на литературата и да се измѣнява заедно съ читателитѣ си.

На кратко: „Отзивчивитѣ" опредѣляха и за сега опредѣлятъ характера на българската белетристика. При едно състояние на вкусоветѣ и интереситѣ у тѣхъ Ив. Ст. Андрейчинъ имà голѣмъ успѣхъ. Тѣхнитѣ вкусове и интереси се измѣниха, и ако Ив. Ст. Андрейчинъ не направи сѫщото, тогава, нека бѫде увѣренъ, че той ще си остане единъ инвалидъ въ литературата.

Ако нашето обяснение читателя намѣри правдоподобно, ние ще бѫдемъ доволни. По-голѣми искания съ тази статия ние не предявяваме.

Д. Димитровъ.

КНИЖНИНА.

Анархизмъ и Социализмъ, отъ Георги Плехановъ. Превелъ отъ френски **Г. Бакаловъ,** съ предговоръ отъ **К. Р.** Библиотека по научния социализмъ № 8. Варна Цѣна 1.20 л.

Анархизмътъ социализъмъ ли е? Отъ А. Хамонъ. Прѣводъ отъ нѣмски. Русе, 1898. Цѣна 25 ст.

Ний нарочно съпоставяме тѣзи двѣ брошюри, понеже се касаятъ до единъ и сѫщъ предметъ, но разгледванъ по два съвършенно различни начина и въ два съвършенно различни вида. Първата

е едно сериозно изследване върху анархизма, неговитѣ основания, както сѫ изказани отъ главнитѣ му представители, и разликата между анархизма и днешния социализмъ. Втората е една брошюрка малка по обемъ и, за жалость, още по-малка по съдържание. При всичко, че г. А. Хамонъ на чело на статията си е турилъ за мото думитѣ на Хелвеция: „Истината не е врѣдна", обаче той самъ е твърдѣ далече отъ истината. Г-нъ А. Хамонъ си е турилъ за цель да докаже, че анархизмътъ е социализмъ, че тѣ като „социални системи" не се различавали. Какъ доказва той това? Много лесно. Той ни привежда за доказателство думитѣ на самитѣ анархисти, които се наричали социалисти, борци за принципитѣ на социализма и т. н. Но това обстоятелство не може да сезема за доказателство, че анархизмътъ е социализмъ и че анархиститѣ сѫ социалисти. Човѣкъ може да си прикача, каквито щѣ названия, обаче това никакъ не що доказва, че той дѣйствително е такъвъ, за какъвто се препорѫчва. За да се убедимъ, че единъ човѣкъ е социалистъ въ днешното разбиране на думата, трѣбва да видимъ, да-ли той наистина разсѫждава като социалистъ, да-ли разбира принципитѣ на социализма и да-ли ги прилага, съгласно смисъла имъ. Подирѣ, г. А. Хамонъ отхвърля възраженията противъ анархиститѣ, като неоснователни. Той казва, че не било истина, дѣто казватъ, че анархията не признавала никаква организация на обществото, че тя не била съгласна съ социализирането на производителнитѣ срѣдства и че главенъ признакъ на анархизма било насилието, насилственнитѣ срѣдства за борба, бомбитѣ, убийствата. Всички усилия на г. Хамона сѫ насочени да обори тѣзи твърдѣния за анархизма и анархиститѣ. Но и тука неговитѣ доказателства сѫ такива, които нищо не доказватъ. Той цитира отъ различни възвания, речи и брошюри на анархиститѣ отдѣлни фрази и нищо не говорящи, освѣнъ твърдѣ общи мѣста, пасажи, отъ които не може да се прави никакво заключение за анархическата концепция и идеали. Той, г. А. Хамонъ, ни увѣрява на дума, че анархиститѣ признавали, какво анархията напълно се съгласявала съ социализирането на производителнитѣ срѣдства и че той не виждалъ никакво противоречие между последното и обявяванието на анархиститѣ противъ всѣка обществена форма. Сѫщо така само на дума ни увѣрява г. А. Хамонъ, че отличителенъ признакъ на анархизма днесъ не билъ насилието. Обаче това не сѫ доказателства. Сѫщо така нищо не доказва и обстоятелството, че анархиститѣ наричатъ себе си и колективисти и комунисти. Тѣ се наричатъ такива, но разбиратъ съвсѣмъ друго подъ колективизма и комунизма.

Между анархизма и социализма има грамадна разлика, която г. Хамонъ или по незнание или намѣрено не вижда. Преди всичко анархизма и социализма коренно се различаватъ като свѣтовъзрѣние, като философски гледища. За исходна точка въ концепцията на анархиститѣ (ний говоримъ за „теоретицитѣ" на анархията, каквито сѫ Щирнеръ, Прудонъ, Бакунинъ, Кропоткинъ), въ разбиранието на нѣщата у тѣхъ се явяватъ различни отвлечени предмети, като „върховното право" на личното „азъ" (Щирнеръ), „договорътъ" (Пру-

донъ, Бакунинъ, Кропоткинъ), „най-съвършенния идеалъ на бѫдѫщето“ и т. н. Социалистътъ исхожда отъ материалистическата гледна точка. За анархиста нищо не важатъ материалнитѣ условия, степеньта на историческото развитие; той е увѣренъ, че революцията може да бѫде създадена отъ нѣколко смѣли личности, че тя може да се яви по желанието на личноститѣ. Социалистътъ, напротивъ, гледа на революцията като на резултатъ отъ економическа еволюция. Днешния социалистъ смѣта ненаучно да се занимава съ рисуванието на бѫдѫщето въ подробни форми. понеже въпросътъ, какъвъ ще бѫде бѫдѫщия строй, ще зависи отъ историческото развитие, при което ще се осѫществи. Единственно, което социалистътъ казва днесъ, на основание днешното развитие, то е, че бѫдѫщето общество ще се организира върху общественното владѣние срѣдствата на производството. Изобщо анархизмътъ и социализмътъ исхождатъ отъ двѣ съвършенно различни исходни точки, съставляватъ двѣ правопротивоположни свѣтовъзрѣния. Въ туй отношение анархизмътъ не е нищо друго, освѣнъ крайно развитие на буржуазната концепсия; той е крайно изражение на днешното буржуазно състояние.

Анархизмътъ днесъ се распада на нѣколко вида, което показва анархическото състояние на самия него или по-добрѣ въ главитѣ на неговитѣ представители: анархизмъ индивидуалистически или „егоистически“ (Максъ Щирнеръ и Прудонъ), анархизмъ колективистически (Бакунинъ) и анархизмъ коммунистически (Кропоткинъ)*. Читательтъ, който иска да се запознае подробно съ тия видове анархизмъ препоржчваме му кн. на Г. Плехановъ „Анархизмъ и Социализмъ“. Ний тука ще направимъ само нѣколко забелѣжки. Индивидуалистическия анархизмъ, както го е изразилъ Щирнеръ, не признава нищо друго, нито организация, нито общество, нито договори, освѣнъ неограничения егоизмъ на „азъ“. „Азъ“ искамъ да ямъ, „азъ“ имамъ право да ямъ, затова „азъ“ имамъ право, ако ми не даватъ, съ сила да ограбя другитѣ. Днесъ индивидуалистическия анархизмъ се обърна въ едно чисто буржуазно течение, което защищава дажо чокойската собственность. Такива сѫ анархиститѣ около редакцията на в. Liberty, които другитѣ анархисти даже ги наричатъ буржуа. Мютуелистическия анархизмъ изчезна, — изчезватъ заедно съ усилването на пролетариатското движение, и последнитѣ му остатъци; тѣ се претопяватъ въ социалистическото движение. Въ отечеството на най умния мютуелистъ, на Ц. де Папъ, въ Белгия, гдѣто той е работилъ за организирането на работницитѣ, социалистическата партия напълно днесъ върви по пѫтя на социалъ-демокрацията, която погълна мютуелиститѣ. Колективистическия анархизмъ на Бакунина представлява една невъобразима нелѣпица, съставена отъ утопическитѣ нелѣпици на Прудона и отъ правопротивоположни принципи — отъ отвлеченитѣ принципи за безграничната свобода на личностьта и отъ принципа за равенството. Баку-

*). Мютуелистическия анархизмъ днесъ е почти изчезналъ и се претопява постепенно въ социализма.

нинъ не дава никаква бѫдѫща „социална организация“, а неговия „колективизмъ“ се състои въ това, че иска „икономическото и социалното изравнение на класситѣ и личноститѣ“ (гл. „Анархизмъ и Социализмъ“ стр. 81). Това „изравнение“, споредъ него ще се получи, като се унищожи държавата и като се „оганизира обществото и колективната или социалната собственность отдолу нагорѣ, чрезъ свободната асоциация, а не отгорѣ надолу, чрезъ каквато и да било власть“. Той най-много мрази и напада двѣ нѣща — държавата и комунизма. Комунистическия анархизмъ, „най-учения“ представитель на който е русския князь Петръ Кропоткинъ, представлява така сѫщо една смѣсица отъ мъгляви утопии „за най-добрия идеалъ на бѫдѫщето общество“ съ най-противоречи и неясни сѫждения за самата анархия, за отношенията на хората при анархическото общество. Много е мѫчно да се каже, въ какво се състои анархическия комунизмъ и какъ ще се изрази той въ бѫдѫщето общество. Както се вижда отъ думитѣ на князьтъ анархистъ Кропоткинъ, анархическия комунизмъ се състои въ организацията на распредѣлението. Каква ще бѫде тая анархическа „организация“? „Има само една единственна“, — казва той, — „която отговаря на чувствата за справедливостьта и която е дѣйствително практична. . . — Вземай отъ купа на онова, което го има въ изобилие! Сподѣляние на онова, което трѣбва да се измѣри и раздѣли! Отъ 350 милиона жители на Европа 200 мил. и до сега се водятъ отъ тая съвсѣмъ естественна практика“ (гл. Анархизмъ и Социализмъ стр. 108). Отъ това се вижда, че анархическия комунизмъ състои въ туй, че ползуванието отъ хранитѣ ще бѫде общо, ще има общо богатство. Всѣкой „ще взема отъ купа“, „онова, което трѣбва да се измѣри и раздѣли“, ще се сподѣля. Всичко това щѣлъ да извърши само „великия Неизвѣстенъ“, „Народътъ“, безъ помощьта на никаква „власть“, на никакво „управление“ или „учреждение“. Както ще се постѫпи съ хранитѣ, сѫщото ще се направи съ жилищата и облѣклото. „Народътъ“ самъ всичко ще извърши, „народътъ“ всичко щѣлъ да организира. Кой народъ и какъвъ народъ ще направи всичко това, не важи за „учения“ князь Кропоткинъ. Това за анархиститѣ „комунисти“ наистина е едно „велико неизвѣстно“, отъ което очакватъ да организира анархията. Последнята щѣла да бѫде „организирана“, споредъ Кропоткинъ, на доброволното съглашение на личноститѣ, на Прудоновия договоръ.

Отъ всички тѣзи видове анархизмъ днесъ сѫ останали само колективистическия и комунистическия. Най-много е въ ходъ последния. Какъ споредъ него ще се уредятъ отношенията между „суверенитѣ“, неограничено свободнитѣ личности въ анархията? Съ договоръ, съ доброволно съглашение. Споредъ Кропоткинъ работата мяза да бѫде таквасъ: Иванъ, Стоянъ, Драганъ, Петко и др. се съгласяватъ да работятъ обуща. Опредѣлятъ си съ „доброволно съгласие“ да работятъ, да кажемъ петь часа на день (това тѣ сами ще си опредѣлятъ, а не нѣкое учреждедение, споредъ своето желание и разбиране). Но Иванъ се оказва

тързеливъ, не се явява редовно на работа. Какво ще направи анархическата група? Просто ще го изпжди, разбира се, не съ насилие (анархиститѣ не сж насилници!), а вѣжливо. Но нека по-добрѣ ни разкаже русския князь Кропоткинъ тази „организация". „Предполагамъ", — казва той въ своята брошюра „La conquête du pain", — „че едни отъ желающитѣ се съединяватъ въ извѣстно предприятие, за успѣха на което всички се стараятъ усърдно, съ исключение на едного, който често липсува отъ поста си; трѣбва ли заради него да се растури групата, да се избере председатель, който да налага глоби, или пъкъ, най-сетнѣ, като въ академията, да се раздаватъ билети, които да удостовѣряватъ, че всѣки е присжтствувалъ? Очевидно, че не ще стане нито едното, нито другото, ами единъ день ще кажатъ на другаря, който заплашва съ опасность предприятието: — „Приятелю, намъ много ни се иска да работимъ съ тебе; но понеже ти често липсувашъ отъ поста си или занемаряваш работата си, ние трѣбва да се раздѣлимъ. Иди, си търси други другари, които се съгласяватъ на твоето нехайство" (Гл. „Анархизмъ и Социализмъ" стр. 112). Така че, бѣдната „суверена" личность въ анархическото общество се намира подъ страшната „тирания" на договора. А най-ужасното е, че, благодарение на тази „тирания", тя може да умрѣ отъ гладъ, ако не приложи своето „суверно" право да ограби своитѣ мили „компанийони". Но да оставимъ злощастията на „суверената" личность, а да вникнемъ въ анархическата „организация". Всичката работа е, че трѣбва да се яде, да се живѣе, и да се облича. А за да се удовлетворятъ тѣзи нужди, трѣбва да се работи, да се произвежда. Съ други думи, въ обществото, ако ще то да бжде и анархия, ще има производство. Каква ще бжде организацията на производството въ анархията? Споредъ повечето анархисти организацията ще има такъвъ видъ: личноститѣ ще се групиратъ по доброволно съгласие на „суверени" групи, т. е. на групи, които произвеждатъ независимо отъ другитѣ, съгласно своя договоръ. Други **предполагатъ** (анархиститѣ все предполагатъ), че ще има и **федерация**, **съюзъ** на „суверенитѣ" групи. Но не всички анархисти предполагатъ това, защото при федерацията все ще трѣбва нѣкое, поне едно учреждение, съ извѣстна власть, макарь и доброволно прието отъ анархическитѣ граждани, — противъ което сж всички анархисти. „Суверенитѣ" групи всѣка по своему, по своя воля, свое желание и разбиране, **както си щѣ** ще опредѣля, колко часа на день да работи, отъ кога да захваща работата, какъ да работи и т. н. Групата *А*, напримѣръ, си опредѣля съ **договоръ**, че ще работи **петь часа** на день и ще почва работата подиръ обѣдъ, следъ като се расхлади, Групата *Б* опредѣля си, сжщо съ договоръ, че ще работи **четири часа** на день до обѣдъ, а групата *В* намира, че доста й е да работи само **два часа** на день Тамъ, гдѣто личноститѣ съ нищо не сж ограничени, тамъ, разбира се, че това другояче не може да бжде. И така, анархическата „организация" на производството ще представлява „суверени" групи отъ „суверени" личности, които опредѣлятъ участието си въ производството не отъ нуждитѣ на обществото

и отъ степеньта въ развитието на производителнитѣ му сили, а отъ волята, желанието, каприза на личноститѣ, които се групиратъ. Това не е организация, а пълна дезорганизания на производството, това е днешната анархия въ него, но доведена до крайнитѣ си предѣли отъ анархическия „комунизмъ". При такава „организация" на производството въ анархията обществото, цѣлото общество и „суверенитѣ" личности ще се намиратъ постоянно въ опасность да нѣматъ достатъчно храна, достатъчно облѣкло, достатъчно жилища. Защото когато личностьта по свое усмотрѣние опредѣля, колко да работи и какъ да работи, тогава е неизбѣжна бъркотията въ производството и опасностьта отъ недостатъка въ необходимитѣ предмѣти за сѫществувание. Вънъ отъ туй, въ една група могатъ да се явятъ не единъ, а нѣколко мързеливци. Испѫдени тѣ отъ групата, производството се намалява. Представете си (анархиститѣ говорятъ все съ „представете си!"), че „въ единъ день" отъ всички групи сѫ испѫдени по нѣколко такива „мързеливци". Тогава „въ единъ день" обществото и „суверенитѣ" личности ще трѣбва да стоятъ гладни. „Представете си" още, че една часть отъ групата нѣколо деня следъ сключването на „договора" обявява, че трѣбва да работятъ не петь часа, а три. Договорътъ се распада, и догдѣто „суверенитѣ" личности съставятъ нова „суверена" група и сключатъ новъ „договоръ", производството спира. При анархията на анархическия „комунизмъ" това навѣрно ще бѫде твърдѣ обикновенно явление. Така че, ще имаме едно постоянно прекѫсвание на производството, което може да доведе анархиститѣ-граждани до положението да се уловятъ за гушитѣ, и анархическото общество, за да се избави отъ самоизядание, ще трѣбва да се обърне къмъ най-лошата тирания на нѣкой Цезарь или Наполеонъ. Да се мисли другояче за анархическата „организация" на производството ще рече да се допусне единъ планъ за него. Планътъ ще трѣбва нѣкой да го изработи, на основание потрѣбноститѣ на обществото, степеньта въ развитието на производителнитѣ сили и особноститѣ на всѣко занятие. За всичко това все ще трѣбва нѣкакво, поне едно каквото и да е „учреждение", ще трѣбва да се подчинятъ личноститѣ на този общъ планъ и т. н., което никой отъ анархиститѣ не допуска.

И така, анархическата „организация" на производството не е организация, а цѣла анархия, цѣла бъркотия, каквато виждаме въ днешното буржуазно производство, съ тази разлика, че въ главитѣ на анархиститѣ тази бъркотия е доведена до последнитѣ логически предѣли. И когато г. А. Хамонъ ни увѣрява, че анархиститѣ признавали организацията, той казва една неистина. Социализъмътъ нѣма нищо общо съ анархизма, каквито названия последния и да си прикача, каквото и да признава той. Социализмътъ иска махването на анархията въ производството, планомѣрно социалистическо производство, продължителностьта на работата въ което ще се опредѣля отъ нуждитѣ на цѣлото общество и отъ степеньта въ развитието на производителнитѣ сили. За регулирането на производството необходими ще бѫдатъ съотвѣтственни учреждения. Анархиститѣ сѫ

противъ планомѣрно производство, понеже при него личностьта ще трѣбва да жертвува въ полза на обществото извѣстна часть отъ „суверенитѣ“ си права. Анархиститѣ сж противъ политическата дѣятелность на пролетариатската класса, защото тя ужъ развратявала работницитѣ. Дѣйствителностьта нищо подобно не показва, а доказва само обратното и само неразбирането отъ анархиститѣ най елементарнитѣ нѣща. Тѣ и въ туй отношение се явяватъ най-горѣщи проводници на желанията на буржуазията, която би била твърдѣ благодарна, ако работницитѣ не се занимаваха съ политика, не се отдѣляха въ отдѣлни политически партии.

Впрочемъ, анархизмътъ не е социализмъ; социализмътъ, съвременния социализмъ нѣма нищо общо съ анархизма. Както мѣтко казва Плехановъ, анархизмътъ е декаденство на утопизма изобщо. Следъ това естественно е, че социалиститѣ пждатъ анархиститѣ отъ своитѣ конгресси. Какво диратъ тѣ тамъ, въ едни събрания на хора, които нѣматъ нищо общо съ тѣхнитѣ идеи и дѣла? Освѣнъ да бъркатъ, за нищо друго анархиститѣ не искатъ да бждатъ приети въ социалистическитѣ конгресси. „Представете си, читатели, такъвъ случай. Вий нѣколко души се събирате да четете една книга. Иди при васъ единъ човѣкъ, който намира за глупаво да четете и, като не се съгласите съ него, продължавате да си четете. Но вашия гость захваща да ви бърка на четението. Всѣкой ще се съгласи, че на такъвъ гость вий имате право да му предложите да ви остави на мира и, ако не ви послуша, имате право да го уловите за яката и да го истикате изъ кжщата си. Таквосъ поведение сж държали и държатъ „компанйонитѣ,“ които сж се промъквали въ социалистическитѣ конгресси. Тѣхната единствена цель е да бъркатъ на работитѣ на последнитѣ. Ето защо всѣкой ще се съгласи, че социалиститѣ сж въ правото си, когато такива неканени гости не приематъ въ конгреситѣ си. Съ това свършваме своята рецензия. Читательтъ, който иска да се запознае по-отблизу съ анархизма, препоржчваме му книгата на Плехановъ: Анархизмъ и Социализмъ. Той, разбира се, може да прочете и г. А. Хамона, но съ едно условие, ако не иска да бжде излъганъ, да прочете и книгата на Плехановъ, въ която ще намѣри и единъ предговоръ отъ К. Р. за нашитѣ пази-боже анархисти и тѣхнитѣ спромахомилски сждения за социалъ-демократитѣ.

Д.

Планове, образци и теми за съчинения въ горнитѣ класcове на срѣднитѣ училища. Ржководство за учители и ученици отъ горнитѣ классове на гимназии, педагогически и духовни училища. Състави **С. Ив. Барутчийски,** учитель по български езикъ въ Пловдивската мжжска гимназия „Александръ I“. Първо издание. **Цѣна 2 л.** Пловдивъ. Издание на Д. В. Манчевъ. 1898 г.

Това ржководство за писменнитѣ упражнения по матерния езикъ дава много добри упжтвания на учителитѣ по български езикъ, но

не може да се каже това и за ученицитѣ. Ний сме имали случаи въ горнитѣ классове на нашитѣ гимназии да срѣщаме преписани теми отъ едно подобно ръководство, съставено по-рано отъ Ст. Костовъ. За туй съ голѣма осторожность трѣбва да се препоръчва подобно ръководство на ученицитѣ. Освѣнъ това, никакви упътвания и планове нѣма да научатъ ученицитѣ да излагатъ свободно и скопосно мислитѣ си, ако ги нѣма въ главитѣ имъ. Щомъ предмета е не ясенъ, то ученика не може да пише по тоя предметъ, колкото хубави планове и да има. И не само единъ неопитенъ ученикъ, но и самия учитель, ако накараме да напише два реда връзъ една тема, за която нѣма ясно представление, надали ще ги скопоса. Това има да възразимъ на автора по поводъ предговора на ръководството. Слабия успѣхъ по бъл. езикъ на ученицитѣ въ нашитѣ средни учебни заведения не зависи толкова отъ лошия методъ на преподаванието било въ горнитѣ или долнитѣ классове, но отъ крайното умственно неразвитие на ученицитѣ, даже на ония, които се отличаватъ съ добри способности. Тия способности на последнитѣ сѫ насочени да запомнятъ, да въсприематъ готовий учебенъ материялъ, предвиденъ въ нашитѣ програми, което спомага до извѣстна стъпень за развитието на механическата мнемоника, но никакъ не и за разсѫдъчната, мислителна способность на младитѣ въспитаници. Такъвъ е живота ни, домашното и училищно въспитание, такива блѣдни сѫ умственно и нашитѣ въспитаници, ако и трудолюбиви.

Относително двата методически въпроси, които г. Барутчийски поставя въ своето въведение: „отдѣ трѣбва да се зима материялъ за писменни упражнения по български езикъ?" и евристическия методъ за изработвание планъ на писменното упражнение при сѫдѣйствието на ученицитѣ, ний се радваме, че тия въпроси, отъ голѣма важность, зачеква единъ вѣщь учитель. Но за съжаление само се зачекватъ, но не се разрешаватъ. По поводъ на първия въпросъ — матерния езикъ трѣбва да обгръща колкото е възможно повече отъ изучаемитѣ предмети, има много писано въ чуздия педагогически печатъ. Тоя въпросъ се решава въ положителна смисъль у педагозитѣ. У насъ той сега се явява и трѣбваше нему да се посвети не една страничка само. Матерния езикъ еваженъ въ училището като средоточие на цѣлия учебенъ материялъ. Въ тая смисъль решаватъ педагозитѣ тоя въпросъ. За туй съвѣтватъ теми за писменни упражнения да се зиматъ отъ история, география, естествовѣдение и пр. Тъй се съставя едно цѣло отъ минатия учебенъ материялъ, преработенъ отъ ученицитѣ въ писменнитѣ упражнения по матерния езикъ. За да бѫдѫтъ въ гармония всички предмети, да се обясняватъ отъ извѣстно гледище, да се не отива много напредъ, по единъ предметъ въ ущербъ на други, да се дава работа по силитѣ на ученицитѣ, да се уякчатъ понятията, които добиватъ ученицитѣ въ единъ классъ, трѣбва преподавателитѣ да бѫдѫтъ въ съгласие: единъ предметъ да допълва другия, едно понятие да служи като прешленъ отъ една верига. Желателно е даже да се съсредоточатъ повече предмети въ рѫцѣтѣ на единъ преподаватель, за да могатъ по успѣшно да се

водятъ писменнитѣ работи по матерния езикъ, както казва г. Барутчийски.

Относително втория методически въпросъ трѣбваше да се направи една бележка, която е пропусната въ ржководството. Именно, за да могатъ ученицитѣ да участвуватъ при изработванието на плана въ писменното упражнение, темата трѣбва дя бжде ясна, като Божий день. Тия обяснения се даватъ не при писменното упражнение, а по-рано при тъй нареченото обяснително четение. То си има мѣстото въ първитѣ классове. Когато додатъ ученицитѣ въ горнитѣ классове, дѣто се изисква отъ тѣхъ вече по-сложна писменна работа, тѣ сж длъжни изведнажъ при първо четение да схванатъ главната мисъль на прочетената статия; подиръ нея да нанижатъ второстепеннитѣ мисли, като подирятъ доказателства, или потвърждение на главната мисъль. Тъй ще приложатъ на практика своитѣ теоретически познания по словосъчинение. Отъ тѣхъ се изисква да изразятъ главната мисъль по-ясно, да я допълнятъ, да украсятъ стила съ тропи, да покажатъ хубоститѣ или недостатъцитѣ въ стила на извѣстна статия или на извѣстенъ писатель. Предполага се, че въ горнитѣ классове се изучва литература, изучва се тя повече не само по откжслеци изъ Христоматията. Тъй изучени цѣли съчинения, които даватъ едно цѣло представление за писателя и за останалитѣ негови произведения, ученицитѣ безъ наводящи въпроси въ VI и VII классъ могатъ самостоятелно да направятъ характеристика на една историческа личность, или на единъ герой, да схванатъ отличителнитѣ черти на епохата, да покажатъ красотитѣ на описанието, или да развиятъ самостоятелно една пословица, която съдържа народната мждрость или нѣкои практически начала. Еврестическия методъ има най широко приложение въ отдѣленията и въ долнитѣ классове. Тамъ наводящитѣ въпроси опжтватъ въспитаницитѣ къмъ самостоятелно мисление. Но то още не може да се нарече самостоятелно, тѣхната работа е на половина само самостоятелна; другата половина принадлежи на учителя.

Ако тъй се водятъ ученицитѣ и въ горнитѣ классове, т. е. съ наводящи въпроси да изработватъ своя планъ за писменна работа и да разбиратъ прочетеното, тѣ никога нѣма да станатъ самостоятелни. Ако винаги се водятъ въспитаницитѣ за ржчица, никога нѣма да стжпятъ на краката си. Не трѣбва да се забравя, че всѣки методъ има своитѣ добри и лоши страни. Несъмнѣнно, еврестическия методъ е отъ най-добритѣ, но за малолѣтнитѣ, неукрепнали още умствено въспитаници и то въ извѣстни само предмети, не въ всички. Всѣко неумѣстно приложение и на превъсходния методъ принася повече вреда отъ полза. И методитѣ иматъ свои граници. Прекалена методика прилича вече на фокосничество, както у извѣстний педагогъ Базедова.

Ето защо мислимъ, че първата часть на ржководството за съчинения може да послужи на учителитѣ и учителкитѣ въ основнитѣ училища и въ долнитѣ классове на среднитѣ учебни заведения. Напразно автора ограничава своето ржководство само за горнитѣ

классове. Примѣритѣ, добрѣ разработени, въ тая часть съ малки измѣнения могатъ съ голѣма полза да послужатъ на основнитѣ учители, за пробни уроци на ученицитѣ отъ педагогическитѣ училища, но никакъ не и за горнитѣ классове на среднитѣ учебни заведения.

Вторий дѣлъ—пословоци и други мѫдри изречения; сѫщо и третия дѣлъ—словестность и литература, напълно съотвѣтствуватъ на предназначението си. Четвъртия дѣлъ—история и география; петия—разни, еднакво могатъ да служатъ за горнитѣ и долни классове, ако умѣе учителя да видоизмѣни темитѣ съобразно съ силитѣ на възпитаницитѣ. Разбира се, че въ долнитѣ классове не можемъ да искаме отъ възпитаницитѣ такива сведения по тия предмети, каквито иматъ възпитаницитѣ отъ горнитѣ классове, следователно, и тѣхната работа ще бѫде и по-кратка и по-неоснователна, споредъ представленията, които иматъ за предмета.

Шестия—педагогика, види се, предназначенъ за учители и ученици отъ педагогическитѣ училища, е пъленъ съ прекрасни примѣри, както и предидущитѣ. Последния—теми, съдържа материалъ за разработка по всички предмети: словестность и литература, история и география, педагогия и разни. Тѣзи теми сѫ добрѣ избрани, съдържателни. Тѣ могатъ да избавятъ ученицитѣ отъ злѣ поставени въпроси, които много пѫти затрудняватъ ученицитѣ, защото двусмислени фрази, които срѣщатъ въ зададени теми, иматъ убийствено влияние на младитѣ сили. Ученика, като сѣди надъ една такава тема, губи надежда въ своитѣ сили и способности, не знае отъ дѣ да начене и какво се иска отъ него. Такива недоразумѣния произлизатъ или отъ неумѣнието на учителя да изрази ясно своитѣ мисли, или отъ небрежность: трѣбва му да даде тема за писменно упражнение, изведнажъ напише нѣкое изречение, или пословица, която му хрумне. За него е толкова проста и ясна мисъльта, щото не счита за нужно и да обясни, какво иска да каже; а за ученицитѣ именно това е не ясно. За да може ученикътъ да попита: какво искате да кажете, господинъ учителю? изисква се извѣстна смѣлость. Може съученицитѣ му да разбиратъ, а само той е толкозъ назадничевъ, че не разбира: тукъ играе роль самолюбието, или страхъ, че учителя ще му се присмѣе: „какво има да се разбира подъ тоя въпросъ? отговори, каквото те питатъ и свършено“

Не по-малка услуга книгата ще принесе и на учителитѣ, които се снабдятъ съ нея. Тя е единъ цѣненъ кладъ въ нашата учебна книжнина за всички учители и учителки. Автора се потрудилъ добросъвѣстно на 230 страници да улесни и възпитаницитѣ и възпитателитѣ въ единъ отъ най-муднитѣ въпроси по матерния езикъ.

В. Б.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

Отворено писмо до нѣмскитѣ жени за равноправностьта на женитѣ предъ лицето на знанието, труда и човѣческото достоинство, отъ **Елиза Ожешко**. — Научни новини.

Въ руското сп. „Научное Обозрѣніе" за тази година се яви едно отворено писмо, съ съдържанието на което заслужва да се занознаятъ читателитѣ на **Ново Време**. Това писмо е на полската писателка **Елиза Ожешко**, добрѣ позната въ Руссия и нѣмско по нейнитѣ повѣсти и романи. Да напише това „отворено писмо до нѣмскитѣ жени" дадоха поводъ на полската писателка горѣщитѣ поздравления, които тя е получила отъ нѣмскитѣ жени. Миналата година г-жа Ожешко празднува юбилея на **двадесеть и петгодишната** силитературна дѣятелность, и по поводъ на праздника тя е получила **четири** поздравителни адресси отъ нѣмскитѣ женски ферайни, дружества: Allgemeiner Deutscher Frauen-Verein, Frauen-Verein-Reform, Vorstand des allgemeinen Deutschen Vereins, **три** адресси съ множество подписи отъ жени, които не влизатъ въ никакви дружества и **три** поздравителни писма отъ нѣмскитѣ писателки: Лина Моргенщернъ, Мария Албрехтъ и Жозефина Фридерици. На горѣщитѣ и възторжени симпатии, които й изказали нѣмскитѣ жени, Елиза Ожешко отговори съ „отвореното писмо до нѣмскитѣ жени", което е отъ общъ интересъ. Въ него г-жа Ожешко се изказва по „женския въпросъ".

Възторженитѣ симпатии на нѣмскитѣ жени г-жа Ожешко ги е спечелила съ своитѣ произведения, по-главнитѣ отъ които е превела на нѣмски нѣмската писателка Лаура Бриксъ. Но най-много тя дължи за симпатиитѣ на нѣмскитѣ жени на произведението си „Марта". Въ този романъ полската романистка рисува една жена съ блѣскаво свѣтско образование, която въ сѫщность нищо добрѣ не знае, но отговорна предъ закона и беззащитна въ живота, отговорна за живота на дѣтето, а не знае да поддържа даже своя животъ. При всичко, че въ Европа тогава. въ началото на 80-титѣ години „женското движение" бѣше доста напреднало, но произведението на г-жа Ожешко — „Марта"—направило голѣмо впечатление на нѣмскитѣ жени и имало грамаденъ успѣхъ въ Германия. гдѣто отдѣлни лица и цѣли дружества чрезъ реферати и публични сказки се стараяли да запознаятъ съ съдържанието на „Марта" по-голѣмо число жени. Тъзи е причината, дѣто нѣмскитѣ жени взеха таквозъ живо участие въ празднуването юбилея на полската писателка.

Преди да пристѫпимъ къмъ писмото на г-жа Ожешко смѣтаме за неизлишно да спомѣнемъ за важната роля, която е играла тя въ женския въпросъ въ Полша, който отдавна е позната на полякитѣ. Въ 1833 год. се явява на литературното поле съ книгата „Нѣколко думи за женското образование", извѣстната съ своитѣ научни трудове и призната отъ днешната полска критика за видна

мислителка, Елеонора Земенцка, първата полякина съ сериозно научно образование. Въ спомѣнатата книга тя иска да се въведе въ програмата за женското срѣдно образование кратъкъ курсъ на физиологията, химията, политическата економия и философията. Къмъ края на живота си тя е изработила и издала една програма за женското образование подъ името „Курсъ на висшето женско образование". Въ 40-титѣ години въ Полша имало малки групи отъ еманципирувани жени, наречени „ентузиастки", на чело на които е стояла полската писателка Нарциза Жмиховска, и които се групираха около женския органъ „Pierwośnek", въ който посетнѣ влезе и Елеонора Земенцка. Но това женско движение не е имало голѣмо влияние върху развитието на женската еманскипация въ Полша, а само приготви почвата за него. Въ 60-титѣ години се почва отново движението на женитѣ и сега вече на по-практическа почва. Изразителка на това движение се яви Елиза Ожешко, Тя още въ самото начало на своята литературна дѣятелность издигна гласа си въ полза на женската емансипация, но вече на нова по-практическа почва. Подиръ романа „Марта", който се появи въ 1871 година, г-жа Ожешко напечата книгата: „Нѣколко думи за жената", която извика негодувание въ аристократическитѣ кръгове на полското общество, но която се явява отражение на стремленията на женитѣ отъ срѣдната класса. Въ това време въ Полша бърже пропада материялно срѣдната класса, и пропагандата на г-жа Ожешко между полякинитѣ, „да захванатъ отъ малкото и да не се гнусятъ отъ никой трудъ, стига да станатъ независими материално и да спасятъ своето човѣшко достоинство", естественно е дошла за женитѣ отъ срѣдната класса тъкмо на време. Стремлението на последнитѣ да изучаватъ различни занаяти, като подвързачество, обущарство, рѣзбата и т. н., съ цель да добиватъ съ собственния си трудъ прехрана, намира поддържа въ литературата.

Въ другитѣ си произведения Елиза Ожешко развива хуманитарни идеи, рисува социални явления и причинитѣ имъ, се обявява противъ всички видове нетолерантность, както въ „Призраци" „Меeръ Йозефовичъ", „Надъ Нѣманъ" и др. Въ своята литературна дѣятелность, както и въ живота си Елиза Ожешко е търсила винаги правдата и проповѣдва стремление къмъ доброто, въ възтържествуването на което тя горѣщо вѣрва. Въ „отвореното писмо до нѣмскитѣ жени" г-жа Ожешко кани женитѣ съ съвъкупни сили и съ помощьта на „истината" да намѣрятъ истинския пѫть, който води къмъ доброто. Но, както сега ще видимъ, г-жа Ожешко въ „женския въпросъ", както и въ въпроса за истинския пѫть къмъ доброто, никакъ не стои на реална почва, разсѫждава метафизически и исказва положения на нищо не основани.

„Женския въпросъ" г-жа Ожешко свежда къмъ въпроса „за равноправность на женитѣ предъ лицето на знанията, труда и човѣшкото достоинство". Този въпросъ, споредъ нея, сѫществувалъ още въ началото на историческитѣ времена, отъ времето на Агара.

„Този въпросъ, — продължава тя, — съществува въ всички епохи на историята, като испитваше всевъзможни измѣнения, а въ наше време той така бързо же върви напредъ, че днешния стадий на развитието остави далече подиръ си стадия, който бѣше преди 20 години, въ онова време, когато азъ написахъ книгата „Марта“ (Ein Frauenschiksal), благодарение на която съмъ успѣла да добия вашето расположение, милостиви госпожи. — Въ това време на нашата нива се появиха много зрѣли класове и такива, които зрѣятъ, много плевели изчезнаха изъ нейната повърхность; ние успѣхме да се приближимъ много до нашата цель, и трофеитѣ, които добихме въ борбата, даватъ право на тия, които слизатъ отъ арената на борбата, да се радватъ, а на тия, които встъпватъ въ нея — да се надѣватъ на успѣхъ. Да се надѣватъ само, защото пълната побѣда е още далече, а макаръ и сегашното състояние на женския въпросъ да представлява грамадна крачка напредъ, обаче въ този въпросъ се намирятъ нѣкои отклонения, на които ние сме длъжни да дадемъ потрѣбното направление. Има също нѣкои задължения, които ние сме длъжни да испълнимъ, ако желаемъ щото бѫдѫщето да гледа на насъ, като на будни пазителки на довѣреннитѣ намъ свѣточи, — като на честни работнички, които се трудятъ заради единъ идеалъ“.

Въ сѫщность „отвореното писмо“ на Елиза Ожешко цѣлото е посветено на отклоненията въ „женския въпросъ“ и на задълженията на честнитѣ работнички спрѣмо него.

Най-напредъ, въ какво се състоятъ, споредъ нея, отклоненията:

Отъ тритѣ най- високи идеали на човѣчеството: правдата, доброто и хубостьта смѣтатъ, споредъ г-жа Ожешко, свойственни на женската природа само доброто и хубостьта. Осѫществението на тѣзи два идеала съставлявало жизнената задача, която най-добрѣ отговаряла на женската природа. Първия идеалъ, т. е. правдата не е присѫща на женската природа и затова да се стреми къмъ нея, къмъ нейното осѫществление се смѣта за несвойствено на женското предназначение, да представлява въ човѣчеството елемента на доброто и хубостьта. Умътъ, като следствие отъ познанието на истината, за жената не само е излишенъ, но даже е врѣденъ, понеже може да развали свойственитѣ ѝ и необходими за нея качества на добротата и хубостьта. Мѫжътъ може да бѫде и недобъръ и нехубавъ, стига да бѫде уменъ: напротивъ, жена безъ умъ не се смѣта за обидена отъ природата, стига само да олицетворява въ себе си кротостьта и хубостьта, съединението на които дава на жената особенна прелесть. Но каква доброта и каква хубость считатъ задължителни за женитѣ? Пасивна и инстинктивна доброта, която нѣма никаква цѣна, и хубость въ смисълъ на хубави тѣсни форми и изискано облѣкло, която хубость носи съ себе си най-много развала и страдания.

Инстинктъ и тѣло (т. е. доброта и хубость, лишени отъ всичко реално) — ето въ какво се е състояло осѫществлението отъ женитѣ на тѣзи два идеала, отъ свѣтлината на които имъ е било позволено да се ползуватъ въ продължение на много вѣкове, безъ участието на третия идеалъ, на истината. Вследствие на таквозъ отдалечение отъ истината, правилата за доброто въ душата на жената се явяваха нѣкакви си искуствено турени стълби, които се растрошаваха на дребни парчета при първо избухвание на страстьта или фантазията, а тѣхната хубость представляваше твърдѣ съблазнително нѣщо, което, обаче по причина на своята едностранчивость, бѣше винаги опасно и често отровно“.

Така се е продължавало цѣли вѣкове. Само по нѣкога

законитѣ и обичаитѣ претърпѣвали сѫ извѣстни измѣнения, отъ които женитѣ бързали да се въсползуватъ, за да напоятъ жаждата за знания отъ източника на истината и да изкочатъ отъ тѣснитѣ рамки на домашния животъ въ широката обществена дѣятелность. Тѣзи моменти създавали високи женски типове, забелѣжителни по умъ и сърдце. Но несъмнѣнно е, че винаги дълбоко навѫтрѣ въ обществения животъ постоянно и непрекѫснато е просачвалъ бързея на непризнатитѣ женски чувства и на неизсказанитѣ женски мисли, простирало се е цѣло море отъ женски страдания, които произлизаха отъ угнетението, чрезъ закона и обичая, на женскитѣ сили и способности „Често тѣзи притиснати сили и способности се прераждаха, измѣняваха направлението на своето течение, като не можаха да се изкажатъ въ верига отъ разумни дѣйствия, явяваха се въ видъ на интриги, хитрини и извъртания. Лишението отъ свобода има винаги едни и сѫщитѣ следствия: грамадно количество проплакани сълзи и грамадно количество влѣта въ душата отрова".

Въ най-ново време, благодарение на направения прогресъ и подъ влиянието на економическитѣ условия, женитѣ зеха на маси и дѣятелно да се домогватъ до человѣчески права. Фактътъ, че тѣ най-напредъ зеха да се домогватъ свободенъ достѫпъ къмъ източника на истината, т. е. къмъ знанието, отъ което така старателно ги отстраняваха толкосъ вѣкове, трѣбва да се признае не само за естественъ, но и даже напълно необходимъ. Но тука именно се захваща отклонението на женитѣ отъ задачата. Отъ една страна на жената „въ продължение на много вѣкове се е говорило за туй, че тя е представителка на доброто и хубостьта", та твърдѣ лесно е могло да се образува въ ума ѝ погрѣшното мнѣние, че въ това отношение тя ужъ нѣма какво да се домогва. При това, предъ предметната на науката добродѣтельта като че отстѫпва на заденъ планъ. Въ всички държави се почна силно движение на женитѣ къмъ образованието, обще и специално. Всички напредничави жени спомагаха на това движение, понеже то даваше възможность на жената да се отърве отъ ръждясалитѣ понятия, отъ многото дребни предразсѫдъци, отъ зависимостьта и отъ „ада на материалната нищета". Широкото движение въ тази посока и голѣмитѣ усилия дадоха на женитѣ възможность да придобиятъ много нѣщо: откриха се за тѣхъ много източници за знанието и за независимо сѫществувание. Разбира се, че направеното не е достатъчно, но то е доста голѣмо и съставлява очевиденъ напредъкъ. Обаче, жената подигнала ли се паралелно съ туй и нравственно? На този въпросъ г-жа Ожешко отговаря отрицателно.

За да разберемъ мисъльта на полската писателка, трѣбва да знаемъ нейната мѣрка за нравственностьта.

„Справедливость, доброта, любовь къмъ ближния, енергия и постоянството на волята, чистота на мотивитѣ и нравитѣ, способность да жертвувашъ своитѣ лични желания и страсти въ полза на общечеловѣческитѣ интереси, задружна работа за благото на обществото и съчувствие къмъ нѣкоя человѣчески родъ — его качествата, — казва г-жа Ожешко, — които най-много спомагатъ за отдалечението на человѣка отъ неговото първобитно състояние, отъ състоянието на животно и които го приближаватъ къмъ специалния типъ — человѣчески.

Да не представлявашъ отъ себе си хищно и неукротимо животно, да побѣждавашъ въ себе си чисто егоистичнитѣ чувства, да ставашъ все повече общественъ човѣкъ, т. е съ своето чувство и трудъ все по-тѣсно да се сливашъ съ чувството и трудоветѣ на обществото—това щѣ рече да добиешъ по-високо нравствено равнище.“

Обаче, женитѣ, като направиха голѣми успѣхи въ умствено и материално отношения, въ нравствено отношение сж далечъ отъ нравствения идеалъ на г-жа Ожешко. „Кой може да се съмнѣва,—пише тя, — въ туй, че ние станахме повече интелигентни и по-малко зависими отъ чуждия трудъ?—Но по цѣлия хоризонтъ на нашата разнородна дѣятелность нѣма явни доводи въ полза на онова, че ние станахме по-добри, по-чисти, по-справедливи, по-строги къмъ себе си, по-съчувствующи къмъ другитѣ.“ Въ всички държави, а въ нѣкои грамадно число, има различни учреждения и дружества съ научни и економически цели; но много малко сж дружествата и учрежденията съ етически цели. Женски дружества съ тѣзи последнитѣ цели има само тукъ-тамѣ. Отъ туй произлиза не съразмѣрность между умственното и етическото развитие. Има много жени, които не съзнаватъ своя нравственъ низъкъ уровенъ, но по образование стоятъ високо. Такива сж главно богатитѣ и обезпеченитѣ жени. Тѣ се стремятъ къмъ образование и добиватъ го и не могатъ да се обвинятъ въ незнание. Но въ нравственно отношение тѣ стоятъ толкова низко, че не разбиратъ най-елементарнитѣ истини. Тѣ именно не знаятъ, че да окржжавашъ себе си съ безумна раскошъ въ това време, когато другитѣ групи погиватъ отъ нищета и страдания, да погубвашъ съ тови раскошъ даже близкитѣ си хора, да размѣнявашъ чувствата си за дребни пари, да раслабвашъ семейнитѣ връзки и да спомагашъ за развалата на нравитѣ, да се отнасяшъ индифферентно къмъ интереситѣ, идеалитѣ, трудоветѣ и страданията на обществото и въ сжщото време да потжвашъ въ личнитѣ дребни интереси, развлечения и увлечения, — че всичко това е безнравствено и врѣдно за успѣшното развитие на обществото, че всичко това е заблуждение и позоръ, които никоя цивилизация не може да оправдае. Женитѣ, които не се ржководятъ при избиранието на научна специалность или клонъ на труда отъ способноститѣ си и отъ ползата на обществото, а отъ амбиция, щестлавие или отъ най-голѣма материална полза, така сжщо не стоятъ високо въ нравственното развитие. Тѣ сж при туй и много врѣдни на женската еманципация. Има още и жени, които иматъ високи умственни дарби, но които нѣматъ воля и постоянство, за да развиятъ своитѣ дарби, защото лесно се поддаватъ на искушенията въ живота и на наслажденията.

Изобщо г-жа Ожешко нийдѣ не вижда дѣятелно стремление у женитѣ къмъ нравственно усъвършенствувание. Женското движение на всѣкадѣ се проявява въ стремлението къмъ знанията и приложението имъ къмъ придобивание материална полза. Въ това тя вижда голѣма опасность, една провала за женското движение. „Нашето здание, — казва тя, — се издига криво, и оная негова половина, която се навежда къмъ земята може да спомогне за паданието и на другата, която отива високо къмъ небето, защото никаква ученость

никакви материални придобивки не сѫ въ състояние да направятъ отъ разваления человѣкъ и отъ егоиста полезенъ членъ на обществото, който членъ помага на неговото развитие и щастие.“ Така че, женитѣ, като достигнаха да опредѣлятъ своето положение относително науката и разнитѣ клонове на труда, не показаха себе си въ ролята, която ще имъ се падне да играятъ въ всесвѣтския процесъ, въ качеството на нравственъ елементъ. Г-жа Ожешко очаква отъ жената, като нравственъ елементъ, разрешението на най-трудната задача на человѣчеството—осѫществението на нравствения идеалъ. Тя казва:

„Просвѣтенитѣ жени могатъ да внесатъ въ обществото своеобразний, своественний на тѣхъ начинъ на разбирание и приложение на нравственнитѣ правила, тъй като самата природа, а отчасти и историята ги направи до извѣстна степень различни отъ мѫжетѣ. както въ умственно, тъй и въ нравственно отношения. Друга физическа организация, друга степень на впечатлителность, други привички на сърдцето и въображението, установената разлика въ обичаитѣ — всичко това е спомагало за изникването на различие между представителитѣ на двата пола, — различие, което може и трѣбва да бѫде употрѣбено отъ женитѣ въ полза на нравственния идеалъ, ако тѣ желаятъ да решатъ най-трудната задача, да испълнатъ най-възвишенната обязанность, каквато нѣкога се е удостоила съ уважение и благодарность на следующитѣ поколения.“

Каква е задачата, обязанностьта на жената?

Земледѣлието, индустрията, науката, искуството, — всичко е създадено отъ мѫжетѣ. Въ дѣлото на културата и цивилизацията женитѣ сѫ взимали учистие, но тѣхното участие е било второстепенно и подражателно. Истина е, че въ дѣлото на културата и цивилизацията много е направено; обаче, отъ гледна точка на **нравственния идеалъ за доброто** много малко е достигнато. Като излиза отъ тази гледна точка, по-нататъкъ г-жа Ожешко, подобно на графъ Левъ Толстой, се спира върху отрицателнитѣ страни на цивилизацията, върху вопиющитѣ противорѣчия въ днешното общество, които го заплашватъ съ неминуема опастность. Гдѣ е спасението на днешното потънало въ егоизмъ и безнравственность общество? — Предъ очитѣ на полската романистка се издига една могѫща фигура, „която олицетворява ума, добротата, кротостьта, любовьта и дѣятелностьта“. Тази величественна фигура съ своитѣ искустни и неуморливи рѫцѣ унищожава всички прегради за възтържествуването на идеала на доброто. Ето тя се раздѣля на множество отдѣлни фигури и въ сѫщото време се намира на всѣкадѣ и притѣжава всички най-високи качества, които я правятъ всемогѫща въ разрешението на всички нужднп задачи. Тази грандиозна фигура е **жената**. „Като се борятъ мѫжественно за своитѣ права, женитѣ на 19-я вѣкъ приготвиха ни за това чудно явление: това е жената — апостолъ, жената — реформаторъ, мѫдрецъ и ангелъ ведно! съ една дума това е жената на 20-я вѣкъ.“ Така че, споредъ г-жа Ожешко, жената ще спаси днешното общество отъ нравственната развала и егоизма и ще осѫществи идеала на доброто. Тази е задачата на жената, на женското движение, тази е обязанностьта на женитѣ. Тази задача е голѣма, грандиозна, но г-жа Ожешко вѣрва, че тя трѣбва да бѫде испълнена отъ жената. „Не напусто, — казва тя, — въ продължение на много вѣкове смѣтали жената за единственна жрица на доброто:

съ многобройни, макаръ и недостатъчни срѣдства я въспитаваха и приготовляваха за тази свещенна обязанность.“ Ще кажете, може би, че женитѣ сѫ твърдѣ слаби сѫщества, за да могатъ да разрешатъ такава грандиозна задача. „Но нели, — казва г-жа Ожешко, — ние собственно и искаме да докажемъ на свѣта, че ако нашия гърбъ и нашитѣ ржцѣ сѫ слаби, то въ главата и сърдцето у насъ ще се намѣрятъ достатъчно сили, за да тръгнемъ ведно съ титанитѣ да завоюваме небесата. Защо, обаче, тѣзи глави и сърдца не трѣбва да се опитатъ да извършатъ онова, което не сполучиха да направятъ титанитѣ? защо да не се опитатъ да изтръгнатъ изъ ржцѣтѣ на сѫдбата грьмътъ и да затворятъ за винаги сѫндѫчето на Пандора?“ Впрочемъ, г-жа Ожешко не е противъ съюза на мѫжетѣ и женитѣ,—„дѣца на една и сѫща земя и на едно и сѫщо слънце“ —за достигвание „идеальтъ на доброто.“ Но осѫществлението му тя най-главно го очаква отъ дѣятелностьта на жената, като вѣковна представителка на доброто, кротостьта и любовьта.

Относително начинитѣ за достигвание на цельта, полската писателка ги свежда къмъ единъ начинъ. Той е образуванието отъ женитѣ единъ съюзъ на добродѣтельта. Членкитѣ на този съюзъ сѫ длъжни взаимно да се усъвършенствуватъ въ умственно и главно въ нравственно отношение, да се навикватъ къмъ самопожертвувание за въ полза на ближния и страдалцитѣ и да распространяватъ на всѣкадѣ хуманнитѣ идеи, миръ и съгласие, любовь и уважение къмъ человѣческото достоинство.

Таквосъ е съдържанието на „отвореното писмо“ на г-жа Ожешко. Причината, дѣто тя се обръща съ него главно къмъ нѣмскитѣ жени е и тази, че вѣрва, какво въ кръвьта на нѣмскитѣ жени е останало нѣщо отъ „великия духъ,“ отъ смѣлостьта на германскитѣ реформатори, мислители и поети.

Отъ изложеното съдържание на писмото ясно личи, че г-жа Ожешко цѣлия социаленъ въпросъ го обръща на женски въпросъ. Жената ще реши грандиозната социална задача, ще избави обществото отъ нравственната развала, ще премахне грубитѣ противоречия въ цивилизацията. Именно такава била рационалната цель на женското движение. Очевидно е, че това заключение е погрѣшно и логически произтича отъ погрѣшното гледище, на което стои г-жа Ожешко. Стремлението на женитѣ къмъ образование и къмъ независимо сѫществувание съ собственъ трудъ не е нищо друго, освѣнъ неизбѣжно следствие отъ развитието на капитализма и отъ разскъсванието отъ него на старитѣ социални връзки между индивидуумитѣ. Женския въпросъ сѫществува до тогава, додѣто се удовлетвори казаното стремление на жената. Но щомъ се удовлетвори стремлението, престава вече да сѫществува женски въпросъ, а остава единъ само въпросъ, — социалния. Този последния не е нито женски, нито мѫжски въпросъ, а е въпросъ просто социаленъ. Неговото решение ще се достигне само чрезъ классовата борба на днешната социална класса — пролетарията. А догдѣто сѫществува классовата борба, не може да сѫществува миръ и съгла-

сие, кротость и любовь, защото при днешната наредба тѣ сѫ синоними на угнетение, на експлуатация на работническата класса отъ предприемачитѣ. Но за полската писателка, въспитана въ метафическитѣ, въ отвлеченитѣ понятия за „нравственния идеалъ,“ за „идеала на доброто“ и т. н., моральтъ и идеалитѣ сѫ нѣща абсолютни, независими отъ економическата и обществена организация. За това тя е увѣрена, че само отъ хората зависи да бѫдѫтъ нравственни и че е достатъчно повече да се проповѣдва нравственностьта, за да станатъ тѣ нравственни. А тъй като женитѣ главно биле въспитани въ доброто, то достатъчно е да съставять тѣ съюзъ, който да не допуща отклонение на членкитѣ му отъ добродѣтельта, за да се осѫществи „нравственния идеалъ.“ За г-жа Ожешко не сѫществува раздѣлението на класси и затова тя еднакво апелира къмъ всички жени и тя е увѣрена, че съ такава пропаганда, като нейната, ще се реши грандиозната задача за осѫществлението „идеала на доброто“ безъ классова борба, а само съ махването на могѫществената рѫка на нравственно-усъвършенствуваната жена. Нѣма съмнѣние, че отъ такава пропаганда никаква социална задача не може да бѫде решена. Обаче, „отвореното писмо“ на г-жа Ожешко е характерно въ това отношение, че то се явява още единъ протестующъ гласъ противъ днешната буржуазна наредба. Въ него се съдържатъ много горчиви истини за всички ония „образовани жени,“ които смѣтатъ, че всички проблеми се разрешаватъ, щомъ жената достигне правото за образование, гражданска и политическа равноправность въ днешното общество. Отъ тази страна, „отвореното писмо“ на Елиза Ожешко има си значението и ползата.

М. К.

НАУЧНИ НОВИНИ.

Всесвѣтско производство на коприната. — Производството на сурова коприна въ цѣлъ свѣтъ за сега достига 28,000,000 килограма. Европа участвува съ една пета часть въ това количество, Китай дава 12,500,000 килограма, Япония—6,000,000 кила. Италия — 4,000,000 кил., Франция — 900,000 кил., Австро-Венгрия—250,000 килогр., Европейска Турция — 200,000 килигр., Испания — 80,000 килогр., Гърция — 35,000 килогр., Европейска Россия—1,000 кил., Германия — 500 килогр., и Англия — 200. И въ тая область изследванията на Пастйора иматъ най-благотворно влияние. За да се запазятъ червеитѣ отъ зараза споредъ указанията на Пастйора въ заведенията за развъждание буби, всѣка пеперудка снася яйцата си въ отдѣлна кутийка. Следъ като снесе яйцата, пеперудката се прибожда къмъ кутийката и съдържанието на последнята се изследва микроскопически. При най-малко напомнѣние за нѣкакви гѫбени зародиши кутийката се унищожава.

Подвижна кѫща. — Графъ Стенбокъ е заржчалъ на фабриката на Воробьевъ кѫща, която да се пренася. Този раскошенъ палатъ е

изработенъ по плана на архитектора Попова. Въ продължение на двѣ недѣли ще се събере, за да се испрати въ гр. Ревелъ. Палата е два етаженъ съ кули. Главното достоинство на такива кѫщи състои въ трайностьта и хигиеническитѣ условия за живота. Преноснитѣ кѫщи сѫ евтени и бърже се строятъ.

Динамитни топове съ освѣтление. — Въ бомбардирването на Сантияго въ последнята американско-испанска война зелалъ участие американския крейсеръ „Везувий.“ Между европейския флотъ „Везувий“ нѣма съперници, защото е въорѫженъ съ три топа отъ дължина 15 — 16 метра, които изригватъ динамитни патрони чрезъ налѣганието на въздуха. „Везувий“ на 13 юний 1898 г. презъ нощьта се приближилъ доста близо до укрѣпленията на Сантияго съ помощьта на други американски броненосци, които му свѣтели съ електричество. Самичекъ „Везувий“ тъй сѫщо освѣтлява лагера на неприятеля съ елекрическа свѣтлина. При това освѣтление ужасното орѫдие скрива своитѣ сили въ тъмнината и открива позициитѣ на неприятеля на едно голѣмо растояние. Тъй сѫщо помага това освѣтление да се избѣгнатъ приближающитѣ се миноноски.

Въ тоя случай науката се прилага за по голѣмо и успѣшно истрѣбление на човѣка. „Везувий“ тъй остѣтенъ и защитенъ, испускалъ три гранати, всѣка една отъ тѣхъ съдържала 250 пуда динамитъ. Бомбитѣ безшумно летѣли по въздуха и щомъ досѣгали земята, пуквали се. Тѣ изравяли земята твърдѣ дълбоко и разнѣтали грълливо всичко, каквото се намѣри на около. Даже землетресението нѣмало такива разрушителни дѣйствия, като тѣзи гранати.

Стоборъ за учение малки дѣца да ходятъ. — Вървежа играе твърдѣ важна роля въ живота на човѣка и толкова силно се отразява на здравието, щото трѣбва да се обръща голѣмо внимание на ходението у дѣтето отъ тая минута, когато почне то да проявява желание да престѫпя. Споредъ съвѣта на докторитѣ тоя толкова важенъ процессъ въ живота на човѣка трѣбва да се усвои рационално.

Дѣтето трѣбва да се предостави само да се учи да ходи, а не да го водятъ за рѫцѣ или подъ мишцитѣ. Сега въ Германия сѫ въведени стобори за дѣца, които се учатъ да ходятъ. Тѣзи стобори сѫ употрѣбяватъ въ яслитѣ (въспитателни заведения за кърмачета) и въ частни кѫщи. Стобора̀тъ е направенъ четвероѫгъленъ и може да се сбира. Туренъ на чергата, тоя четвероѫгълникъ не може да падне. Отгорѣ по крайщата, дѣто се олавя дѣтето, облеченъ е съ кожа или дървенъ. Дѣтето вѫтрѣ въ четвероѫгълника само се учи да ходи, даже безъ да се наблюдава.

В. А.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Царска комедия. — Рескрипта на Николая II за частичното обезоръжаване. — Лекомислието на вѣстникаритѣ. — Причинитѣ, които каратъ русското правителство да предлага обезоръжавание. — Вънппното и вътрѣшно положение на Руссия. — Нашитѣ отношения къмъ предложението на царя.

Удивителна е човѣшката наивность и лековѣрность. Ако рибитѣ се ловятъ съ въдици, то хората се ловятъ съ думи. Стигаше да се появи рескрипта на Николая II за свикванието на една международна конференция по частичното обезоръжавание, за да се покаже всичката лековѣрность на вѣстникаритѣ. Несъмненно тази вѣстникарска лековѣрность произлиза просто отъ тѣхното чисто повръхностно и професионално—толкова колкото трѣбва да се напиши на двѣ на три нѣкоя статия за вѣстника — образование. На тѣхъ се струва необикновенно нѣкое събитие, което е най-естественното на свѣта, само защото тѣ не си даватъ смѣтка за причинитѣ, които сѫ го възбудили. Печална истина, която всѣкой, малко много запознатъ съ съвременното състояние на журналистиката, е, че въ повечето случаи вѣстникаритѣ сѫ хора безъ солидни познания и си служатъ съ вѣстникарството само за прехраната си и че на тѣхъ, даже и да би искали да работятъ сериозно, времето не имъ позволява. Частно нашата българска журналистика има още и много други недостатъци: липсата на опитность и на традиции.

Съ това се обяснява именно голѣмото впечатление, което направи царския рескриптъ на Николая II върху вѣстникаритѣ и публиката. Наистина, че сега първото смайвание почна да се разсѣйва и всѣки захваща да съзира егоистическитѣ намерения, които се криятъ задъ хубавитѣ царски фрази. Справедливостьта го изисква да кажемъ, че даже отъ началото по сериознитѣ европейски вѣстници се отнесоха скептически не само къмъ практическитѣ последствия, но още и къмъ предполагаемитѣ благородни намерения на царя. Но по-голѣмата часть на вѣстникаритѣ се поддадоха на първото си впечатление и пресния си ентусиазъмъ. Отъ българскитѣ вѣстници до сега имахъ случая да видя следъ рескрипта само единъ, а именно Варненския в. Сила. Този листъ минува за единъ отъ тѣзи български органи, които не си правятъ илюзии върху истинскитѣ цели на русската политика—макаръ и относително принципитѣ той да не отстѫпва отъ другитѣ си събратия въ опозиция или на власть, т. е. той ги закача на гвоздѣя всѣкой пѫть, когато не му идатъ на смѣтката. Обикновенно този вѣстникъ напада полицията, но той я защитява, когато тя свирепствува само върху социалиститѣ и когато тя дѣйствува по каприза на нѣкои си мънастирски угоеникъ, носящъ гармоничното име Методий Кусевичь, рицарьтъ отъ Ахмакъбаиръ. Обаче тази безцеремонность съ политическитѣ или лични врагове на Сила и пренебрегвание на елементарнитѣ начала на либерализма, съ които тъй често се хвали този вѣстникъ, сѫ въпросъ, който не влиза въ днешната ни статия. Само ний не искаме да исказваме една похвала безъ резерва за трѣзвенностьта на

този листъ по вънкашната ни политика. Но и тази трѣзвеность не може да пренесе, вижда се, твърдѣ испитания, и на нея сѫ нуждни много по-малко отъ четиридесеттѣ искушителни дни, които дявола проводи на Христа въ пустинята. Не стигаха нѣколко лицемерни царски думи, за да изгуби „Сила“ здравия си смисъль. Ето какво пише този вѣстникъ, следъ като печата рескрипта на царя:

„Това е едно велико прѣдложение! То ще удиви цѣлия свѣтъ и ще зарадва человѣческия родъ. „Долу орѫжията!“ сѫ думи познати намъ отколѣ време, но чудното е че тѣ сега се изговорявать отъ единъ русски монархъ, който е въ състояние да ги осѫществи.

„Николай II съ своитѣ просвѣтени министри и съвѣтници отъ сега още могатъ да се нарѣкатъ велики человѣколюбци (кур. на „Сила“). Тѣ способствуватъ да се прояви славянския гений далечь надъ всички други гении, каквито человѣчеството е видѣло въ науката и въ живота си. Това е гордость за всички славяни!

„Ний, българитѣ, най-много има да се радваме и да желаемъ по-скорошното събирание на конференцията, която ще се занимае съ уреждането на нуждитѣ (?) и свободитѣ (???) на всички онеправдани народности, прогрессътъ и бѫдѫщето на които се спъватъ отъ грубата сила, частнитѣ интереси и капризитѣ на желѣзнитѣ канцлери и коронованни глави.

„Дано XX столѣтие се ознаменува съ най-високото събитие, което ще спаси человѣческия родъ и ще усигори напрѣдъка и благодѣнствието — всеобщото обезорѫжавание“.

Азъ се боя много, че автора на горнитѣ хвалебни речи не се е взрялъ добрѣ въ рескрипта, въ който даже намекъ не се прави за „всеобщо обезорѫжавание“, а още по-малко за „уреждането на нуждитѣ и свободитѣ, на всички онеправдани народности“!

Но ако единъ антицаристки вѣстникъ плете подобни вѣнци на руския царь и просвѣтенитѣ му министри, то можемъ си представи, какъ ликуватъ правителственнитѣ вѣстници! Навѣрно Бобчевски изъ Миръ е изгубилъ и последнята си капка умъ: Д. Поповъ-Централния авторътъ на стихотворението „Кобургова рожба — проститутско чадо“, печатано въ 19-й Февруарий, е далъ и последнята си капка кръвь, а на Вазова, Величкова и Велчева не сѫ останали очи да плачатъ съ телешки възторгъ.

Но стига да говоримъ за наивнитѣ журналисти и нека минемъ къмъ сѫщностьта на работата. Официалниятъ „Правителственни вѣстникъ“ съобщава, че на $^{12}/_{24}$ Августъ министрътъ на вънкашнитѣ работи Муравьовъ е врѫчилъ отъ името на своя царь следующия циркуляръ:

„Съхранението на всеобщия миръ и едно възможно намаляване на извънмѣрнитѣ въорѫжавания, които тежатъ върху всичкитѣ народи, се представляватъ въ днешното състояние на цѣлия свѣтъ, като идеалъ, къмъ който трѣбва да сѫ насочени усилията на всичкитѣ правителства.

„Великодушнитѣ и человѣколюбиви възгледи на негово императорско величество, августейшия мой господарь напълно сѫ съгласни съ това, въ убѣ-

ждението, че тази възвишена цель отговаря на най-съществениитѣ интереси и на най-законнитѣ желания на всички сили; императорското правителство мисли, че настоящата минута ще бъде твърдѣ благоприятна за дирянието, чрезъ пътя на международнитѣ разисквания, най дѣйствителнитѣ срѣдства, за да осигурятъ на всички народи благодѣянията на единъ дѣйствителенъ и траенъ миръ и да се туря преди всичко единъ край на прогрессивното развитие на съвременнитѣ въоръжавания. Въ течението на последнитѣ двадесеть години стремленията къмъ едно всеобщо умиротворяване особно сѫ се проявили въ съзнанието на цивилизованитѣ народи. Спазването на мира е поставено като цель на международната политика. Все въ негово име великитѣ държави сключиха помежду си могѫщи съюзи; и именно да осигурятъ по-добрѣ този миръ тѣ увеличиха, въ размѣри непознати до сега, тѣхнитѣ военни сили и продължаватъ още да ги увеличаватъ, безъ да се спиратъ предъ никакви жертви.

„При всичко това горнитѣ усилия не сѫ достигнали още до благодѣтелнитѣ резултати на всеобщото умиряване. Финансовитѣ тегоби, като следватъ една възходяща стъпень, докачатъ общественното процъвтяване въ самия му источникъ. Умственнитѣ и физически сили на народитѣ, трудътъ и капиталътъ сѫ въ голѣма часть отвлечени отъ своето естественно назначение и сѫ харчени непроизводително. Стотини милиони сѫ употрѣбени за купуванието на страшни разрушителни горива, които, считани днесь като последня дума на науката, утрѣ сѫ осѫдени да изгубятъ всѣкаква стойность, следствие на нѣкое ново откритие въ тази областъ. Народната култура, економическиятъ прогрессъ и производството на богатствата се намиратъ парализирани или искривени въ своето развитие, тъй щото колкото повече растатъ въоръжаванията на всѣка сила, толкова по-малко и по-малко отговарятъ тѣ на цельта, която сѫ си поставили правителствата.

„Економическитѣ кризиси, които се дължатъ, въ голѣма часть, на режима на въоръжаванията безъ мѣрка и на постоянната опасность, която лежи въ това натрупвание на боеви материали, прѣобръща въоръжения миръ на нашитѣ дни въ съсипателно бреме, което народитѣ носятъ съ по-голѣма и съ по голѣма мѫка. Очевидно е, че ако това състояние се продължи, то ще докаде фатално до този катаклизъмъ, който именно и искатъ да избѣгнатъ и отъ ужаситѣ на който човѣшката мисъль трѣпери при едно само споменувание. Да тури единъ край на тѣзи непрестанни въоръжавания и да потърси срѣдствата за предупреждаванието на бѣдствията, които заплашватъ цѣлия свѣтъ, тази е върховната задача, която си налагатъ днесь всичкитѣ държави.

„Обзетъ отъ това чувство, негово величество благоволи да ми заповяда да предложа на всички правителства, представителитѣ на които сѫ акредитирани при императорския дворъ, свикванието на една конференция, която да се занимае съ тази важна задача.

„Тази конференция ще бѫде, съ Божията помощь, едно щастливо предзнаменование за вѣки който начева; тя би съединила въ единъ могѫщъ снопъ усилията на всички държави, които искренно се старaятъ да помогнатъ за тържеството на великата идея на всеобщия миръ върху елементитѣ на смущенията и разногласията. Тя би сгодила сѫщевременно тѣхната дружба чрезъ едно взаимно освѣщение на началата на справедливостьта и правото, върху които почива безопасностьта на държавитѣ и благосъстоянието на народитѣ".

Горниятъ документъ, разгледанъ въ всички отношения, представлява различни една отъ друга по интереса страни: той е единъ важно психологическо свидѣтелство за състоянието на правителственнитѣ духове въ Руссия и Европа въобще, за русското економическо развитие, а въ сѫщото време въ горниятъ документъ ний ще откриемъ още еднажъ следи отъ ногтетѣ на русската дипломация съ нейнитѣ обиковенни маниери: перфидностьта и низкото лицемѣрие, задъ които се криятъ ненаситни апетити. Ний ще срѣщнемъ

и най-сетнѣ както въ повечето несъобразни дѣйствия една тънка струя отъ комизъмъ и несъзнателна ирония.

Отбелѣжете най-напредъ този фактъ, който е всеобщъ, който се отнася до всичкитѣ дѣйствия на человѣк въ днешното анархическо общество, а именно че человѣкъ не е въ състояние да управлява създаденитѣ отъ него сили, че той е осжденъ да стане жертва на собственното си произведение. Фабрикантинътъ става жертва на своето стремление да произведе колкото е възможно повече стока, защото тогава всѣки предметъ отдѣлно ще му излезе по-евтинъ, но въ сжщото време стокитѣ на пазаря ставатъ много повече, отколкото трѣбатъ; това значи надпроизводство, кризисъ, застой въ индустрията, съсипване на сжщия този фабрикантинъ. Тъкмо тъй е и съ военнитѣ въоржжавания на една държава. Колкото по-силни сж нейнитѣ войски, колкото по-страшни и грамадни боевитѣ й материали, толкова по голѣми шансове тя има надъ своитѣ съсѣди, но, сжщевременно, скжпитѣ тѣзи въоржжавания я изпуряватъ и „докачатъ въ самиятъ източникъ нейното обществено процъвтавание" и я води къмъ неминуема економическа гибель, а особно когато тази държава е извънредно бѣдна и има извънрѣдно голѣми претенции, както е случая съ Руссия. Марксъ сравняваше буржуазията съ магйосника, който е извикалъ вълшебнитѣ сили, а после не знае кадѣ да се скрие отъ тѣхъ.

Но въ горния документъ прогледва и силното влияние, което е упражнило капиталистическото развитие на Руссия върху психологията на нейнитѣ управници. Да твърдишъ, че натрупването на богатствата, економическото развитие или съ една дума капиталистическото развитие — тъй като капитализма е днесь единствената форма, по която може да става натрупването на богатства — трѣбва да съставляватъ главната цель на съвременната държава, това ще рече че приготвятъ тържеството на идеитѣ на „гнилия Западъ". Какво ще отговорите на това, вий български защитници на самобитната „славянофилска идея" и ненавистници на „гнилия Западъ", вий г-да Каравеловци, Даневци, Цанковци, Вълчовци и ти, о, новопокръстений русофило, докторъ Василий Радославовичъ Радославовъ, както и всички други малко или много автентични говедаровци, за това ново тържество на „гнилия Западъ". Но защо ний се обръщаме съ въпроси къмъ нашитѣ русофили, когато е извѣстно на цѣлъ свѣтъ, че тѣхното разбиране не отива по-нататъкъ отъ слѣпото покорство? Ако русския царь рече да се искоти цѣлия свѣтъ, тѣ сжщо тъй ще му ржкоплескатъ, както му ржкоплескаха предъ арменскитѣ клания, както навѣрно му ржкоплескатъ и сега, когато той казва тъкмо обратното. Тѣ сж обикновениятъ и жалкиятъ клакъ, шъпа просяци и скитници, на които съвѣстьта се продава за единъ билетъ отъ последнитѣ прави мѣста въ галерията.

Но какъ намирате вий, читателю, заявлението на русския царь, че „европейскитѣ държави продължаватъ да увеличаватъ своитѣ военни сили, за да запазятъ по-добрѣ мира"? Малко остава и сжщия този царь ще захване да ни увѣрява, че той грабна най-го-

лѣмата часть на Китай, следъ като спомогна най-енергически и най-дружелюбно на султана да исколи стотини хиляди ерменци, пакъ съсъ сѫщата цель: спазванието на мира. Все съ тази цель, навѣрно, е станало завладяванието на Полша, Малорусия, Кримъ, Кавказъ, Финляндия, Бесарабия и други чужди области! А при това и малкитѣ дѣца знаятъ, че ако този царь нѣмаше войски и топове и най-тънкитѣ негови шпиони и интриганти посланници, Кайзерлинги и Щакелберги щѣха да сѫ безсилни да турятъ рѫка на една педа земя.

Сѫщиятъ този царь отъ една година насамъ два пѫти вече повтаря думитѣ „справедливостьта и правото" — еднъжъ въ тоста на парахода Pothuau, когато Феликсъ Форъ ходи въ Петербургъ и сега втори пѫть. Но какъ странно звучатъ тѣзи думи въ устата на правнука на Николая II и сина на Александра III, както и въ устата на неговия министръ Муравйовъ, синътъ на Муравйова „вѣшателя", умирительтъ на Полша, убиеца на варшавскитѣ жени! И когато френскиятъ министръ Себастияни бѣше запиталъ за тѣзи нечувани звѣрства върху беззащитното население на Варшава, той отговори съ фамозната фраза: „En Varsovie régne l'ordre".

Отъ сѫщиятъ характеръ, отъ който бѣше „реда", що Муравйовъ въдвори въ Варшава е „справедливостьта и правото" което проповядва Николай II. Но каква подигравка съ думитѣ? Не е ли сѫщия този царь подъ благоволителното око и съ позволението на когото неговия приятель Абдулъ-Хамидъ извърши своитѣ нечувани звѣрства върху нещастнитѣ ерменци! И при това съ какъвъ цинизъмъ постъпваха руския царь и неговитѣ дипломати! Мисля, че не сѫ читателитѣ на Ново Време, на които би трѣбало да разправяме ужаснитѣ подробности на тази кървава драма и низкото поведение на руската дипломация. А колкото до „правото" на Николая II ний го познаваме това „право" по сибирскитѣ тъмници, назначени за най-благороднитѣ и достойни синове на Русия, по шпионскитѣ отдѣления и по този непознатъ даже въ Турция прекрасенъ обичай на руската полиция да испраща безъ всѣкакъвъ сѫдъ „неблагонадеждпитѣ" въ отдалеченитѣ губернии. Това е извѣстното съ печалната си слава „административно заточение".

Защо да се удивляваме, че руския царь говори за „правда и справедливость", когато той говори още за прогреса на „народната култура." За каква култура говори руския царь? За културата на бѣднитѣ руски „мужици", които всѣки двѣ години биватъ посѣщавани отъ страшния бичъ глада? За „прогреса" на тия горки и злочести илоти, 90% отъ които сѫ напълно безграмотни и които подъ самитѣ врата на Одеса въ Тираспол се закопаваха живи, презъ миналогодишното първо общо преброяване на населението въ Русия, защото смѣтали, че това е работа на дявола? И по коя вина тѣзи нещастници гинатъ въ нечувано невежество, въ гладъ, тифусъ, холера и чума? По вината на сѫщия този царь и на неговата дворянска шайка. И ето сега сѫщитѣ тѣзи хора, днесь идатъ да

говорятъ въ името на „културата и прогреса!" Да не би това да е началото на тѣхното разкаяние? Да не би съ предложението за обезоръжаването тѣ да искатъ прошка за грѣховетѣ си? Тогава най-хубавото ще е, тѣ да снематъ веригитѣ на политическото и економическото робство на руския народъ, въ които го държатъ скованъ и да се отдръпнатъ съвсемъ отъ властьта. Но по-скоро ний ще видимъ луната да тръгне по земята, отколкото доброволното отегляние на рускитѣ деспоти отъ властьта.

Работата е много по-проста. Предложенито за намаляванието на постояннитѣ войски не е нито начало на разкаяние за грѣховетѣ, които руското управление е извършило, нито пъкъ искренното желание да се въдвори прогреса и културата, а едно здраво обобмислено предложение, въ основата на което намѣсто хумманость и миролюбие, лежи студениятъ интересъ.

Въ какво се състои сѫщностьта на руското предложение? Русия предлага намалението на постояннитѣ войски. Ний припомняме отново, че тукъ е дума не за едно всеобщо обезорѫжаване, а само за едно частично. Ако руското правителство дѣйствително би искало премахванието или дѣйствителното намаляване на шансоветѣ на войната, нека преди всичко то само се остави отъ своята завоевателна политика въ Китай и на балканския полуостровъ, нека даде свобода у себе си дома, нека даде конституция на руския народъ и цѣлия свѣтъ ще си отдъхне. Но ако Русия иска да туря рѫка на Китай и настѫпва къмъ Индия, естественно е, щото и Англия да се въорѫжава за защита на колониалнитѣ си интереси; ако Русия настѫпва къмъ Цариградъ естественно е, гдѣто балканскитѣ държави и Австрия се готвятъ постоянно за война, ако найсетнѣ Русия подържа султана въ неговото упорство да въведе сериозни и широки реформи естественно е, щото Македонцитѣ и Арменцитѣ да възставатъ и усилватъ шансоветѣ на войната.

Но въ това отношение Руссия нищо не отстѫпва отъ своята традиционна политика. Когато отъ една страна тя предлага частичното обезорѫжавание, отъ друга страна императора, чрезъ указъ, отпуща единъ свърхсмѣтенъ кредитъ, превишающъ сто милиона рубли, за увеличаванието на русската флота А въ сѫщото време, въ което се появяваше циркуляра на Муравйова, въ русското военно министерство турѣха последня рѫка на единъ новъ законопроектъ за военната организация на Финландия. Този законопроектъ е проникнатъ съ чисто „русски духъ", както се хвали кореспондента на Новое Время изъ Хелсингфорсъ, въ броя отъ 15/27 текущи августъ. Главнитѣ точки на този проектъ, който руското правителство ще внесе въ свиканата, нарочно за това, извънредна сесия на финладския сеимъ сѫ следующитѣ: ефективътъ на финлянската войска се въскачва до сѫщото процентно отношение, което има въ Руссия. Срокътъ на военната служба се увеличава отъ три на петь години и се позволява на русски офицери да постѫпватъ въ финската войска, нѣщо забранено отъ финската конституция. Найсетнѣ военнитѣ расходи въ Финландия трѣбва да се въскачватъ

сжщо до $^1/_3$ отъ цѣлия расходенъ бюджетъ, както е и въ Руссия. Каква ще бжде сждбата на този проектъ, ний не знаемъ; но повече отъ вѣроятно е, че финлядския сеимъ не ще смѣе да го отхвърли и да протестира, защото русското правителство ще ги надвика съ могжщия гласъ на своитѣ топове. На ли това казваше Репнинъ на полския сеимъ, когато той искаше да отхвърли едно русско предложение? Но това, което всѣкой ще заключи отъ горнитѣ факти, то е, че въ сжщность Руссия нѣма намерение да отстжпва отъ своята азиятска насилническа политика към слабитѣ народи.

Отъ това се вижда и платоническия характеръ на русското предложение. Расказватъ, че русския царь просто завиждалъ на Вилхелма II, германския императоръ, за гдѣто той очудва свѣта съ трескавата си дѣятелность, съ горѣщо сантименталнитѣ си, проникнати отъ религиозенъ мистицизъмъ, прусски фелдфебелски духъ, и най-сетнѣ отъ глупава царска претенциозность речи и искалъ да направи нѣщо и той. Нѣкои вѣстници даватъ даже по-голѣми подробности за това царско съревнование. Тѣ пишатъ, че Вилхелмъ самъ ималъ намерението презъ своето предстояще отивание въ Ерусалимъ да представи отъ себе си единъ малъкъ Иисусъ Христосъ, да испрати отъ тамъ по цѣлия свѣтъ благата вѣсть: Миръ вамъ въ форма на единъ рескриптъ до канцлера си Хохенлое. Това е още повече вѣроятно, защото Вилхелмъ е вече привикналъ на тѣзи комедии. Читателитѣ си спомнятъ, навѣрно, за неговата фамозна международна конференция, свикана презъ пролѣтьта въ 1890, въ Берлинъ, за урегулирането на условията на труда и изобщо за решаванието на социалния въпросъ. Това бѣше въ надвечерието на паданието на желѣзния канцлеръ. Последниятъ се подчинилъ на исканието на своя господарь съ едно голѣмо нежелание. Той заявявалъ, че всички подобни опитвания сж махание съсъ сабя по повръхностьта на водата. По Вилхелмъ II си правяше илюзиитѣ, че работницитѣ, като видятъ младиятъ и новъ императоръ да се грижи за тѣхната участь, ще напуснатъ социалъ-демократическата партия. Тѣзи очаквания не само че не се сбждпаха, но наопаки Вилхелмъ даде въ ржцетѣ на своитѣ социалистически врагове единъ аргументъ повече противъ днешното общество. Самата конференция дойде само до факултативни решения, т. е. до решения незадлъжителни, тъй щото всѣкоя държава си оставаше свободна, както и напредъ, да не прави нищо, което и стана. Императоръ Вилхелмъ искалъ да поднови остарѣлия фарсъ, въ друга форма. Но Николай II, като чулъ за това, побързалъ и преварилъ царския си събратъ. Сжщата участь, която постигна Берлинската конференция по труда въ 1890, ще постигне и предстоящата конференция по обезоржжаванието.

Но вънъ отъ тѣзи малко или много лични побуждения, отъ които се е водилъ русския царь, нѣмало ли е други причини отъ по-високъ и по-общъ характеръ? Ний ни най-малко не мислимъ да отричаме, че сжществуватъ или могатъ да сжществуватъ и други мотиви въ решението на русското правителство, именно самитѣ

държавни интереси каратъ Руссия да иска частично обезорѫжаване, както и съхранението на мира. Това проистича отъ всичкитѣ досегашни успѣхи на Руссия.

Не знаемъ ли ний, че всичката руска политика на истокъ се стремеше да отстрани всѣкаква външна намѣса въ Турция? Една такава намѣса, може би, щеше да доведе до една всеобща война, а може ли да се каже, на коя страна ще сѫ шансоветѣ въ една такава война? Русия нѣма силна флота и по море тя не би могла да противостои на първото сериозно нападение на Англия. На Русия липсватъ нуждпитѣ стратегически желѣзници, нейната територия е извънредно голѣма, а следствието на тѣзи двѣ обстоятелства е, че Русия, въпрѣки грамадната си армия, ще липсва отъ войска защото нѣма леснината да ги съсредоточава въ кратко време. Представете си една война, която Русия ще води едновременно въ Галиция и въ Азия на индийската граница, въ Ромѫния, Турция и Германия и ний ще си съставите приблизително понятие за грамаднитѣ срѣдства превозни и други, които трѣба да располага, за да може да води успѣшно война на четири страни. Но за водението на една голѣма война се изискватъ и други още срѣдства, а главно трѣбатъ пари, които Русия нѣма, а трѣба да търси на заемъ. Ако Франция днесъ, когато Русия иска пари за желѣзници, дава на заемъ, не може да се каже сѫщото и утрѣ презъ една война, когато шансоветѣ на побѣдата ще сѫ повече отъ съмнителни. Затова и руското правителство сочи всичкитѣ си усилия къмъ развитието на индустрията, създаванието на богати източници въ страната, отъ които да може да черпи въ случай на война. Всичкитѣ тѣзи причини каратъ Русия да отбѣгва войната. Ний доказахме на друго мѣсто съ собственнитѣ признания на рускитѣ дипломати, че сѫщиятъ този страхъ отъ война избави България отъ руска окупация презъ времето на нашитѣ междуособици.

Отъ друга страна Русия сполучи, безъ всѣкаква война, само чрезъ дипломатически интриги, да тури рѫка на половината Китай. По този начинъ тя получи всичко и много повече отъ това, което можаше да желае на крайния истокъ. Напредъ Русия мечтаеше само да има едно постоянно отворено пристанище на Великия океанъ, защото Владивостокъ замръзва, а сета тя получи не само най-хубавото китайско пристанище Портъ-Артуръ, но още и цѣлата богата Манджурска область. Не по малко поработи щастието на Русия и на балканския истокъ. Макаръ тя и да не можа да тури рѫка на Босфора, както се явно стремеше, чрезъ арменскитѣ смутове тя постигна потушаванието на опасната за нея арменска агитация, сломи гърцкитѣ антируски тенденции чрезъ войната, която предизвика, и най-сетнѣ вовлече България въ орбитата на своята външна политика. Нейното влияние у насъ стана толкова по-здраво и толкова по-бърже расте още и затова, че то се припозна отъ самата Австрия и читателитѣ помнятъ раскритията на Frankfurter Zeitüng за руско-австрийското съглашение — на която Русия обещава да даде като обезщетение Сърбия и Македония. И ето че

най-сетнѣ вѣстницитѣ ни донасятъ извѣстието, че германскиятъ императоръ предложилъ на султана да връчи на Русия управлението на Критъ, докато се умиротворятъ духоветѣ. Ако този слухъ излезе вѣренъ, то Русия ще спечели единъ много важенъ стратегически пунктъ въ Средиземното море и ще стане ясна всичката нейна покровителствена политика къмъ Гърция. Отъ друга страна абисинския негусъ Менеликъ билъ отпусналъ на Русия една ивица земя на брѣга на Червеното море. По този начинъ Русия става не само една средне-морска държава, но още си пробива пѫть и въ Африка.

Какво по-износно за Русия, следъ като получи всичко, което можаше да очаква, да иска сега миръ, да й дадатъ време да уреди новограбнатитѣ си провинции?

„Безъ мѫка ще повѣрва человѣкъ, пише Клемансо въ L' Aurore отъ $^{18}/_{30}$ Августъ, че Русия иска миръ. Тя си нацѣлно отмъсти за кримското поражение, като разкъса следъ нашето поражение парижския трактатъ, тя направи гигантски крачки къмъ Индия и държи високо орѫжието си надъ Англия; тя се хвърли въ цивилизаторското дѣло на Транссибирската желѣзница, за което взе срѣдства отъ нашитѣ спестени пари, въ Китай тя извърши една майсторска маневра, която смая британския левъ и вѣстницитѣ представляватъ, че той приготвя едно ужасно отмъщение. Когато на човѣка рѫцѣтѣ му сѫ пълни, всѣкога му е удобно да каже: „Господа, приятель на всички, азъ предлагамъ на всѣкого отъ насъ да се откаже отъ нови завоевания“.

Клемансо има пълно право. Мирътъ, който иска Русия, сега иди както сънътъ следъ преяданието. Но има още други двѣ по-непосрѣдственни причини, които не бѣха отъ малко значение въ решението на руския царь. Това сѫ първо глада и второ възможната война съ Англия.

Извѣстно е, въпрѣки всичкитѣ старания на руското правителство да скрие истината, че сега върлува въ Русия глада въ всичкитѣ централни губерни. Руското правителство е принудено да раздава помощи на селянитѣ, като казва, за очи, че тѣзи помощи се даватъ на селянитѣ да си купятъ добитъкъ, защото тѣхния измрѣлъ презъ миналата зима. Излишно е да се казва, че нищожнитѣ правителственни помощи сѫ капка въ морето и че тѣ не спиратъ рускитѣ селяни да измиратъ на тълпи отъ гладъ.

И въ това време, когато Русия прекарва такава вътрѣшна криза, испъкна руско-английския конфликтъ. Английското правителство протестира противъ надмощието, което Русия спечелва въ Китай и заяви, че ако тя следва сѫщата завоевателна политика, Англия не ще се спрѣ предъ войната даже, само за да защити интереситѣ си. На читателитѣ сѫ извѣстни войнственнитѣ речи на Чемберлана, английския министръ на колониитѣ, произнесени въ Бирмингамъ, гдѣто той обявяваше, че Русия е една такава държава, върху думата на която човѣкъ не може да се полага, защото тя всѣкога говори съ твърдото намерение да излъже. Но което бѣше

още по-важно, то е, че съвсемъ недавно, когато избухна конфликта между английския посланникъ въ Пекинъ сиръ Макъ-доналъ и Лингъ Хунъ Чангъ — китайския министръ на вънкашнитѣ работи, задъ който стоеше Русия по желѣзничния въпросъ английскитѣ министри, Керцонъ подсекретари на вънкашнитѣ работи и Солзбери заявиха респективно въ Камарата на Общинитѣ и Лордоветѣ, че войната е твърдѣ възможна, ако работитѣ следватъ този пѫть и ако вънкашни държави — разбирайте Русия — насъскватъ Китай противъ Англия.

Въ сѫщото време всичката английска флота изъ Индийския и Тихия океани получи заповѣдъ да маневрира къмъ Китайскитѣ води.

Какъвъ исходъ щеше да има една такава война за Русия, може да се сѫди още и отъ това, че Англия не щеше да бѫде сама, а наедно съ Япония, а може би, и съ Съединенитѣ Щати. Застрашающия образъ на този тройственъ съюзъ на „силата, младостьта и паритѣ", който се показваше вече по-много белѣзи на хоризонта, вкара рускитѣ държавни мѫже въ „человѣколюбиво" настроение, къмъ което дохожда всѣки, когато си мисли за близката смърть. Именно тукъ, когато Русия бѣше заплашвана отъ една пагубна за нея война, която щеше да й сломи надмощието на Истокъ и на Балканитѣ или въ най-малкия случай щеше да я остави безъ една лодка даже, тя намѣри удобния моментъ да проявява „человѣколюбиви чувства". Ний ги познаваме тѣзи человѣколюбиви чувства! Колко пѫти ний видѣхме да се проявяватъ тѣ! Полша, Финляндия, Кавказъ сѫ живи свидѣтели на руското человѣколюбие.

Никога не трѣба да забравяме троянската пословица: не вѣрвайте данайцитѣ, даже когато ви поднасятъ подаръци!

Но руското предложение представлява още и друга една страна за отбелязвание. Въ неговата основа лежи задържанието на сегашния редъ на нѣщата. Споредъ една телеграмма до Hamburger Nahrichten изъ Петербургъ излиза, че руския царь влѣзълъ предварително въ сношение съ Вилхелма, германския императоръ, да се направи предложението за свикването на международната конференция за частното обезоржжавание Като основа на работитѣ на конференцията ще се тури началото за съхраняването на днешната политическа харта на Европа. Абсолютно сѫщата идея се прокарва въ полуофициозния Cölnische Zeitung, който заявява, че неизмѣняемостьта на франкфуртския договоръ, по който Алзасъ и Лотарингия станаха нѣмски области и изобщо завардването на status — quo ще бѫде исходната точка на преговоритѣ. Смѣтката е ясна; тѣзи господа искатъ да получатъ санкция отъ всички народи, какъ тѣ законно владѣятъ грабнатитѣ отъ тѣхъ провинции. Специално за насъ българитѣ това начало значи да останатъ македонцитѣ въ сѫщото положение, въ което сѫ днесъ, а руското влияние у насъ да пусне още по-дълбоки корени.[1])

[1]) Въ минутата, въ която пиша тѣзи редове, научавамъ се, че проф. Милюковъ билъ окончателно уволненъ отъ висшето училище по искане на руския агентинъ Бахметиевъ, защото Милюковъ минувалъ за либералъ. Ето, стигнахме до славнитѣ времена на Каулбарса. И това е още само началото

Но ако въ предложението на Русия нѣма нито единъ атомъ человѣколюбиви намерения, а една студена смѣтка, да си усигори безнаказаность и покой, за да смеле нагълтанитѣ нови провинции и да избѣгне сигурното сражение въ случай на една война съ Англия, значи ли, че ний трѣбва да отхвърлимъ това предложение? Ни най-малко. Ако отъ една страна ний не трѣба да се лъжемъ за истинскитѣ руски намѣрения, отъ друга страна не трѣба да изгубваме важния случай да популяризираме една идея, която сами ний социалиститѣ първи подигнахме и най-горѣщо защитяваме.

Преди всичко не е ли една морална побѣда за насъ социалиститѣ да виждаме единъ царь, най-почетната униформа на когото е военната символа на грубата сила, който се подържа върху самата тази груба сила и безъ нея не би сѫществувалъ двѣ минути, да заявява, че милитаризма е противъ културата и економическия прогресъ, че той закача народното благосъстояние въ самия му източникъ и довежда економически кризи и че отвлича интелектуалнитѣ и физически сили на народитѣ отъ тѣхното естественно предназначение? Ето единъ царь, който ни дава една неочаквана помощь и ний трѣба да бѫдемъ последни дѣца, ако не умѣемъ да се въсползуваме отъ всичко това и да биемъ руския царизъмъ съ собственнитѣ му орѫжия. Защо да не се ползуваме отъ слабоститѣ на нашия врагъ, отъ неговитѣ малко-много неволно испуснати самоизобличителни думи, за да докажемъ правотата на нашето дѣло? Само ний ще идемъ по-нататъкъ. Ний ще посочимъ на причинитѣ на милитаризма, а тѣзи причини сѫ капиталистическото производство, а още като по-близка и непосрѣдственна причина грабителската завоевателна политика на Германия а особно и главно на Русия. Ако тѣзи лицемѣри дѣйствително искатъ намаляването на постояннитѣ войски и осигуряването на траенъ миръ, нека дадатъ свобода на народитѣ, които сѫ завладѣли. А пълното премахване на милитаризма ще стане и неможе да стане освѣнъ съ промѣнението на самитѣ основи на нашето общество. Колкото до руската дипломация нека тя си туря, каквито иска маски, нека си туря булото на благочестието, или человѣколюбието, пакъ никого тя не ще може да излъже. Задъ тѣзи парцали всѣкой ще съзрѣ нейната отвратителна и грозна фарисейска фигура и тя остава днесъ нашъ врагъ, както бѣше и вчера. **Дръ К Р.**

Р. С. Бѣхъ написалъ горнитѣ редове, когато прочетохъ сутрѣшното издание на Neue Freie Presse отъ 6-и Септемврий (н. с.) Излиза, че руския царь се готвѣлъ въ случай, че финляндския сеимъ отхвърли новия воененъ законопроектъ, то той ще го прекара чрезъ простъ декретъ. Това ще бѫде едно фактическо унищожение на финляндската конституция, но нигаръ Русия се спира предъ такива нѣща? Царьтъ испратилъ още за губернаторъ на Финляндия генералъ Бобрикова — отчаянъ руски шовинистъ патриотъ и въ рескрипта си

му заявява, че негова длъжность ще бжде да внуши на Финляндцит‍ѣ че трѣба да бждятъ вѣрни руски поданници. Вижда се, че отъ как‍ѣ направи своето предложение за обезоржжаване, царьтъ е станал по-дързостенъ и по-безсраменъ. **К. Р.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Ямболския партиенъ конгрессъ и неговитѣ решения.—Въпросътъ за п‍ечата.—Тактика и практика. — В. „Народъ" и в. „Освобождение" следъ ко‍нгресса.—Работническия вѣстникъ и неговото списвание.—Ямболски рабо‍тнически клубъ.

На 13-й юлий тази година, въ околийския градъ Ямболъ. ‍се отвори петия годишенъ конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия, който засѣдава непрекжснато петь деня, т. е. ‍до 17-й вечерьта кжсно. Тука искаме да запознаемъ нашитѣ читате‍ли съ дѣлата на тоя конгресъ.

Въ сжщность дѣятелностьта на тазигодишния конгресъ на ра‍ботническата социалъ-демократическа партия се явява продължен‍ие отъ дѣятелностьта на миналогодишния конгресъ. Последния бѣ‍ше дошелъ до убеждението, че дѣятелностьта на партията е била н‍а‍сочвана повече къмъ пропагандата на идеитѣ между интелигенция‍та и дребно-буржуазната класа, отколкото между работническата, ч‍е партията е поддържала вѣтвици, които повече се приспособява‍ли къмъ първитѣ срѣди, отколкото къмъ чисто работническата, когат‍о нейна литературна дѣятелность напротивъ трѣбва главно да се на‍сочва къмъ пропагандата срѣдъ работницитѣ—главния предметъ ‍на нейната дѣятелность, основата на самата партия. Съ други ‍ду‍ми четвъртия, миналогодишния конгресъ бѣше дошелъ до убежде‍нието, че партийнитѣ вѣстници не удовлетворяха най-сжществен‍ата нужда на партията — пропагандата на идеитѣ ѝ срѣдъ работни‍че‍ската класса и събуждането въ нея на классовото съзнание, ч‍у‍ствата на солидарность и позивъ къмъ организирането ѝ. Изхожд‍а‍ки отъ това убѣждение, конгресътъ още тогава трѣбваше да в‍зе‍ме тѣзи сжщитѣ решения, които взе въ тазигодишния конгресъ. Но ‍т‍ой тогава се спрѣ, така да кажемъ, на срѣдъ пжтя, безъ да изв‍ади всички логически заключения отъ убѣждението. Заключението ‍отъ таквосъ убеждение не можеше да бжде друго, освѣнъ туй, че за нуж‍дата на литературната пропаганда на партията днесь достатъчен‍ъ единъ работнически вѣстникъ. Конгресътъ тогава напр‍а‍ви само това заключение, че е нуженъ и работнически вѣст‍никъ. Затова той допустна безъ нужда, щото партията да има ‍и още единъ вѣстникъ съ названието „Народъ," вѣстникъ „на крит‍и‍ка и изследвания," както тогава Централния Комитетъ го нар‍е‍че, който специално бѣше предназначенъ за „широката интелигентна срѣ‍да," при всичко че партията имаше за това едно списание. Незав‍...

симо отъ туй, миналогодишния конгресъ впадна, както вече казахме миналата година на това мѣсто, въ противоречие. На съвършенно справедливи основания той отказа да разреши на севлиевскитѣ другари да издаватъ мѣстенъ вѣстникъ и въ сжщото време допустна, макаръ и съ единъ гласъ болшинство, на търновскитѣ другари да продължаватъ своя „мѣстенъ" вѣстникъ, когато той отъ опитъ знаеше, че у насъ за мѣстни вѣстници нѣма условия.

Миналогодишния конгресъ не можеше, разбира се, да направи повече отъ това, което направи. Това е съвършенно естественно, Развитието на нашата работническа социалъ-демократическа партия най-добрѣ доказва вѣрностьта на нейнитѣ основни философски начала. Работническата социалъ-демократическа партия, взѣта изцѣло, толкосъ по-ясно оцѣнява принципитѣ си и съзнава задачитѣ си, колкото повече време работи и колкото повече се изяснявать условията, при които тя работи. Миналата година, както видѣхме, тя не тъй ясно туряше и разрешаваше въпроситѣ, както тази година. Ако миналогодишния конгресъ спрѣ срѣдъ пжтя къмъ логическитѣ заключения отъ убеждението си, тазигодишния, напротивъ, отиде по-нататъкъ, съ пълно съзнание на своитѣ задачи и оцѣняване на принципиѣ и на условията, при които дѣйствува. Че това е тъй, показва фактътъ, че най-важнитѣ решения на конгреса се приеха или съ абсолютно болшинство или съ много голѣмо болшинство (съ 20 срѣщу 10 за спирането на в. „Освобождение"). Трѣбва при туй да се отбелѣжи едно много характерно явление. Отъ тия, които гласуваха противъ решението за спирането на в. „Освобождение", мнозина сж дребни занаятчии, като бакали, шивачи независими и парджежии и др., когато ония, които гласуваха за сж пролетарии интелигентни и физически. Туй ни показва, колко, при сегашнитѣ наши недоразвити условия, трѣбва да бждемъ строги къмъ своята дѣятелность и къмъ прилагането на принципитѣ на партията. ако не искаме да бжде тя отвлечена отъ прямия ѝ пжть отъ личности, които не се задоволяватъ съ малки „акции," отъ бавна, не тъй очевидна и успѣшна дѣятелность. Нѣма съмнѣние, че при таквосъ строго придържание о принципитѣ на партията, мнозина такива личности напускатъ редовeтѣ ѝ и ще ги напускатъ. Но това никакъ не трѣбва да смущава онпя, които сж убедени въ полезностьта на работата въ дадения моментъ, макаръ тя и да е мжчна и да не е толкосъ видна, макаръ успѣхитѣ ѝ да сж малки. Въ туй отношение решенията на петия националенъ конгресъ сж не само въ духа на принципитѣ на партията, но и сж практически твърдѣ полезни.

На Ямболския годишенъ партиенъ конгресъ предстоеше да реши единъ важенъ принципиаленъ въпросъ. Въ четвъртия конгресъ този въпросъ не бѣше подиганъ, но той произлѣзе отъ неговитѣ решения. Подигна този въпросъ редакц. на в. „Освобождение." Поводъ ѝ даде статията за IV конгресъ, помѣстена въ IX кн. на нашето списание. Както трѣбва да помнятъ читателитѣ, въ нея книга се приведоха мотивитѣ, на основание които конгресътъ отказа да разреши на севлиевскитѣ делегати да почнатъ мѣстенъ вѣстникъ и на-

смалко да вземе решение за спирането на в. „Освобождение". Редакцията на последния, като отговоръ на нашата статия, подига въпросъ за измѣнението основитѣ въ организацията на работническата социалъ-демократическа партия. Въпросътъ се тури отъ редакцията на в. „Освобождение" тъй: да се предостави на мѣстнитѣ комитети и на отдѣлнитѣ членове да издаватъ по свое усмотрѣние, когато намѣрятъ за нужно, вѣстници, безъ да се иска разрешение отъ партията или конгреситѣ ѝ, които да иматъ правото само да контролиратъ направлението имъ. Съ малко думи казано, въпросътъ, подигнатъ отъ търновскитѣ другари, се състоеше въ това, кой да опредѣля числото на партийнитѣ органи: партията и конгреситѣ ѝ ли, или всѣки мѣстенъ комитетъ и отдѣленъ членъ на партията? Такъвъ бѣше подигнатия въпросъ, и този въпросъ трѣбваше конгресътъ да го реши най-напредъ. Така и постжпи петия конгресъ. Ямболския конгресъ най-напредъ пристжпи къмъ разрешението именно на въпроса, кой трѣбва да опредѣля числото на партийнитѣ органи — партията и конгреситѣ ѝ ли, или мѣстнитѣ комитети и отдѣлнитѣ членове на партията? И както е извѣстно, конгресътъ реши съ едно болшинство почти абсолютно (трима делегати само противъ), че партията и конгреситѣ ѝ опредѣлятъ числото на партийнитѣ органи.

Въ сжщность за една **социалъ-демократическа** партия не може да сжществува такъвъ въпросъ. Ако въ такава партия се подига такъвъ въпросъ, това показва, че въ нейната срѣда сжществува противоположно на нейнитѣ принципи течение. Защото социалъ-демократическитѣ принципи не допущатъ нито въ политическата организация на класата, на която тѣ сж философското изражение, нито даже въ организацията на обществото господството на отдѣлния индивидумъ, а допуска господството на суммата отъ индивидуми въ едно цѣло. Принципътъ да се опредѣлятъ д'йствията на социалъ-демократическата партия, нейната тактика отъ отдѣлнитѣ ѝ членове и мѣстни комитети, не е принципъ на социалъ-демократическитѣ организации. Но еднажъ подигнатъ въпроса, конгресътъ трѣбваше да се произнесе върху него. И той не можеше другояче да се произнесе, освѣнъ съ пълно съзнание да отхвърли едно предложение, съвършенно несъгласно съ принципитѣ на социалъ-демократическитѣ организации.

Както въ вѣстницитѣ, тъй и на конгреса се поддържаше мнѣнието, че подигнатия отъ ред. на в. „Освобождение" въпросъ е въпросъ на **тактиката**, **практически въпросъ**, а не принципиаленъ. Погледнато на въпроса повърхностно и независимо отъ мотивировката му, може да се стори, че той наистина е въпросъ **практически**. Обаче, погледнато на него отблизу и особенно на мотивировката му, се убеждаваме, че той е въпросъ чисто принципиаленъ. Трѣбва предварително да се забелѣжи, че търновскитѣ другари наричатъ подигнатия въпросъ едновременно и въпросъ на тактиката и въпросъ практически, въ този смисълъ, че тактиката на партията се измѣнявала по указанията на живота, споредъ условията. Такъвось схващание на тактиката и практиката и такъвось разбиране на так-

тиката внася само бърканица въ умоветѣ. Истината е въ следующето. Даденитѣ материални условия, при които живѣятъ хората, създаватъ съотвѣтственно свѣтовъзрение въ главитѣ имъ, което ги групира въ класси и въ политически организации, въ партии. Тактиката на тѣзи партии произтича отъ общото имъ свѣтовъзрение, а не отъ измѣнението на условията. Измѣнението на тактиката имъ може да произлезе само тогава, когато условията се измѣнатъ така, че измѣнятъ въ главитѣ на хората и свѣтовъзрението имъ. Тактиката на социалъ-демократическата партия, е следствие отъ общото ѝ свѣтовъзрение. Последното се образува при дадени исторически условия, а именно отъ развитието на капитализма, а за едно съ него отъ образуванието на работническата класса и нейното движение. Щомъ въ една страна се почва развитието на тия условия, се явяватъ и социалъ-демократи, които се групиратъ въ политическа организация, тактиката на която се опредѣля отъ общото ѝ свѣтовъзрение. Съ по-нататъшното развитие на условията никакъ не се измѣнява и тактиката на социалъ-демократическата партия. Измѣнение става въ главитѣ на хората въ този смисълъ, че въ тѣхъ става по-понятно, по-ясно социалъ-демократическото свѣтовъзрение, а заедно съ това става по-ясна, по-понятна и тактиката на партията, но самата тактика не може да се измѣни. Така щото, твърдението, че въпросътъ за тактиката е практически въпросъ, и простото свързване тактиката на социалъ-демократическата партия съ практиката на ежедневния животъ или съ лични практически въображения означава или неразбиране, или нарочно смѣсване на понятията, а въ единия и въ другия случай се явява една бъркотия въ понятията на слушателитѣ и читателитѣ. Биватъ, разбира се, случаи въ живота, които каратъ социалъ-демократическитѣ партии да се отклоняватъ на време отъ своята тактика. Но тѣ, първо, сѫ времени отклонения, допустими само при специално стечение на политическитѣ обстоятелства, когато социалъ-демократическитѣ партии правятъ извѣстни компромиси съ извѣстни партии. Тѣзи случаи сѫ твърдѣ рѣдки, но и при тѣхъ компромиси се допускатъ само тогава, когато има да се извлѣче нѣкаква особена полза за работническата класса. Впрочемъ и въ тия случаи отклоненията отъ тактиката зависятъ отъ ръста на партията, отъ качествата на влиятелнитѣ ѝ членове и отъ други специални условия. Но изобщо, това не е измѣнение на тактиката, а само времено и частично отклонение отъ нея.

Ако, обаче, въпросътъ, който подигна ред. на в. „Освобождение“, не е практически, тогава истина е, че той е въпросъ на тактиката и, като такъвъ, той е принципиаленъ въпросъ. Търновскитѣ другари поискаха да измѣнимъ тактиката на работническата социалъ-демократическа партия и да ѝ се даде една тактика, противна на принципитѣ ѝ, на общото ѝ свѣтовъзрение. Това най-добрѣ се вижда отъ мотивировката имъ. Извѣстно е, че поводъ да подигнатъ въпросъ за измѣнение тактиката на партията имъ даде убеждението на конгреситѣ, че за удовлетворение нуждитѣ на партията, достатъчно ѝ е при днешнитѣ условия, единъ органъ. Отъ това убеждение следваше, че другитѣ ѝ органи, въ това число и в. „Освобождение“, трѣбва да

прекратятъ своето сѫществувание. Другаритѣ около този вѣстникъ не искаха да спратъ и, за да оправдаятъ своята опозиция, подигнаха въпросъ за измѣнение самата тактика на партията. Мотивитѣ имъ сѫ извѣстни. Тѣ ги формулираха, както вече се знае, така: повече вѣстници — по-голѣма пропаганда на социалистическитѣ идеи. Ямболския партиенъ конгресъ даде най-широка възможность на делегатитѣ да се искажатъ напълно върху въпроса, колко органи сѫ нужни за нашата партия. Дебатитѣ по въпроса, кой трѣбва да опредѣля числото на партийнитѣ органи и по въпроса, колко органи сѫ нужни на партията днесъ, отнѣха една голѣма часть отъ времето. Но тѣзи дебати отъ друга страна представляватъ най-сериозната и най-интересната работа на конгреса. Търновскитѣ делегати, освѣнъ извѣстнитѣ имъ мотиви, на конгреса представиха и другъ единъ мотивъ, който, впрочемъ, по-рано въ в. „Народъ“, го формулира по-остроумно др. Н е т. Мотивътъ, че колкото повече вѣстници се издаватъ, толкова по-голѣма е пропагандата на социалистическитѣ идеи, щѣше да бѫде вѣренъ само при условието, ако пролетариатската класса е голѣма. Инакъ пропагандата може да бѫде наистина голѣма, но резултати да нѣма Ако пролетариатската класса и нейното движение сѫ още слаби, тогава резултатитѣ отъ пропагандата нѣма да надминатъ условията, ако ще би и хиляда вѣстници да се издаватъ. Увеличението числото на социалискическитѣ органи става необходимо съ увеличението на пролетариатската класса и съ усилванието на пролетариатското движение. И само тогава литературната пропаганда може да даде дѣйствително голѣми резултати. Това е толкосъ ясно, че ний се чудимъ, какъ хора социалъ-демократи не могатъ да го разбератъ.

Но търновскитѣ другари, като излизатъ отъ пункта, че у насъ пролетариатската класса и нейното движение сѫ слаби, дохождатъ до съвършенно други заключения. На конгреса тѣ поддържаха следующето. Пролетариатътъ е въ зародиша си; но вънъ отъ него у насъ има една голѣма масса отъ дребни собственници, които по положението си сѫ у т р ѣ ш н и п р о л е т а р и и. На тѣзи именно у т р ѣ ш н и п р о л е т а р и и трѣбва да насочимъ усилията на нашата партия, нашата пропаганда, за да ги привлечемъ въ нашитѣ редове. За да успѣемъ въ това, трѣбва, спредъ тѣхъ, да се даде пълна свобода на членоветѣ на партията и на мѣстнитѣ ѝ комитети да издаватъ свободно вѣстници и изобщо да дѣйствуватъ, както намѣрятъ нужно, за да привлекатъ массата въ нашитѣ редове. Това сѫщото др. Н е т. го формулира съ „распокѫсанностьта“ на нашия животъ. Какво той разбира подъ думата „распокѫсанность“, мѫчно може да се разбере. Но, навѣрно, той иска да каже, че у насъ нѣма пролетариатска класса, а колкото има пролетарии, тѣ сѫ расхвърлени, не сѫ концентрирани въ голѣми масси. Останалата масса отъ населението се състои отъ дребни собственници, сѫщо така распокѫсани, понеже тѣ по самото си социално положение сѫ такива, но и тѣ повечето сѫ „утрѣшни пролетарии“. Отъ тука следва и заключението, че тактиката на работнич. социалъ-демократическа партия трѣбва да се измѣни съгласно тази „распокѫсанность“ на нашия животъ, — трѣбва да се предоста-

ви на членоветѣ ѝ и на мѣстнитѣ ѝ комитети свободно да издаватъ вѣстници. Еднъжъ прието това, тогава логически иди да се допустне на членоветѣ на партията и на нейнитѣ мѣстни комитети да дѣйствуватъ всѣки споредъ мѣстнитѣ условия, да си издаватъ программи, съгласно съ тѣзи условия и т. н. А на практика това винаги тъй ще бжде, щомъ партията приеме препоржчваната ѝ тактика. Очевидно е, че тази тактика е правопротивоположна на тактиката на социалъ-демократическитѣ партии, се намира въ прямо противоречие съ принципитѣ, отъ които произтича тактиката имъ. Тактиката препоржчвана отъ търновскитѣ другари, като унищожава планомѣрната дѣятелность, — която е най-характерното свойство на социалъ-демократическата тактика, — може да хвърли партията въ анархическо състояние, което ще създаде на конгреситѣ нескончаеми препирни, кои вѣстници, кои членове и комитети дѣйствуватъ социалистически и кои не, които препирни лесно могатъ да се свършатъ най-сетнѣ съ окончателното распадение на партията. При днешнитѣ неразвити условия у насъ и при тактиката, предлагана отъ търновскитѣ другари, членоветѣ и комитетитѣ много лесно ще сведатъ работата отъ пропаганда на социализма въ пропаганда на политическо радикалство, и партията отъ социалистическа ще се обърне въ сжщность въ една радикална или демократическа съ дребно-буржуазенъ характеръ, като бжде социалистическа само на име. Припомнѣте си историята на социалистическото движение въ Сърбия. Това ние го знаемъ и отъ нашия опитъ. Търновскитѣ другари дадоха не единъ примѣръ. Казваме това не за друго, а за да посочимъ на истината, какъ при днешнитѣ условия у насъ и при нестрогото следение за своята дѣятелность, неусѣтно може човѣкъ да се отклони отъ направлението.

Грѣшката на търновскитѣ другари и на др. Нет. е очевидна. Тѣ, като разгледватъ днешното положение у насъ отъ социалъ-демократическото гледище, не оставатъ последователни и въ по-нататъшнитѣ си сжждения напущатъ това гледище. Тѣ забравятъ, че една социалистическа партия не може да бжде друга, освѣнъ социалъ-демократическа, т. е. представителка на пролетарнатската класса; тя, да се изразимъ по старата терминология, е авангардътъ на работническото движение. Тѣ забравятъ главната задача на социалъ-демократическата партия, която задача се състои въ туй, — **да пази бждащето на работническото движение**, т. е. да буди классовото съзнание у работницитѣ, да ги организира и стжпка подиръ стжпка да насочва борбата имъ къмъ истинската ѝ цель. Тази е главната задача на всѣка социалъ-демократическа партия, и всички ѝ усилия трѣбва да бждатъ насочени именно тамъ. Като върши своето най-главно дѣло, работнич. социалъ-демократическа партия неизбѣжно залавя съ своята социалистическа пропаганда и опия елементи, които сж близки до положението на пролетария, залавя и „утрѣшнитѣ пролетарии". Но социалъ-демократическитѣ партии и особенно такива млади партии, като нашата, никога не могатъ да смѣтатъ пропагандата на социализма между дребнитѣ собственници, макаръ и „утрѣшни пролетарии", за главно свое дѣло, за което да трѣбватъ

специални усилия и специални срѣдства. Ако днесъ въ нѣкои страни се подига въпросъ за специална пропаганда между селянитѣ дребни собственици, сѫщо тъй „утрѣшни пролетарии“, това се обяснява лесно съ туй, че тамъ пролетариатското движение е толкосъ силно, че не се явява опасность за направлението на партията. Обаче, и тамъ специалната пропаганда между дребнитѣ собственници се оборва отъ най-виднитѣ теоретици, като несъгласна съ основнитѣ принципи на научния социализмъ. У насъ, гдѣто пролетариатското движение туко-що се почва, да искаме да направимъ центръ на тежината въ дѣятелностьта на нашата партия пропагандата на социализма между дребнитѣ собственници „утрѣшни пролетарии“, е равнозначно да се откажемъ въ дѣйствителность отъ социалъ-демократизма и да обърнемъ партията въ представителка не на интереситѣ на пролетариата, а на ония на дребнобуржуазнитѣ класси. Въ сѫщносьь нищо друго не означава тактиката на търновскитѣ другари и на др. Пет. Никой не е отричалъ и не отрича, че нашата социалистическа пропаганда ще засѣга и дребнитѣ производители. Но, първо, нашата пропаганда трѣбва да бѫде чисто социалистическа, а не специално присобена къмъ тѣхнитѣ дребно-буржуазни искания, т. е. не радикалска и демократическа, въ каквато неизбѣжно ще се обърне тя при предлаганата тактика; и, второ, не трѣбва да се лъжемъ, че, додѣто тѣзи „утрѣшни пролетарии“, не станатъ сѫщи пролетарии, резултатитѣ отъ нашата пропаганда не могатъ да бѫдать нито на йота по-голѣми отъ ония, които и тъй ще ги имаме, ако щѣ би да издаваме и хиляди вѣстници. Додѣто тѣ не станатъ сѫщи пролетарии, или ни разбератъ какъ да е, или не, и една социалъ-демократическа партия да полага толкова усилия, както се предлага, за таквисъ съмнителни резултати, да обръща своето главно дѣло въ специална пропаганда между дребнитѣ производители, — такава е истинската сѫщность на предлаганата тактика — ще рече най-малко да не разбираме нѣщата като социалъ-демократи и да искаме да тикнемъ партията въ хлъзгавъ пѫть. *) Ямболския партиенъ конгресъ, съзнавайки всичко това, отхвърли съ абсолютно болшинство предложението за измѣнение на тактиката и съ голѣмо болшинство прието да има само единъ партиенъ органъ. Това показва, че нашата партия отъ година на година повече се прониква отъ принципитѣ и

*) Въ полемиката си по този въпросъ др. Габровски и Пет., между другитѣ имъ невѣрни твърдения, казаха и туй, че ужъ сега съмь поддържалъ сѫщото, което, преди съединението на двѣтѣ социалистически фракции, поддържали другаритѣ отъ „Съюза“. Търновскитѣ другари трѣбва да сѫ забравили сѫщностьта на тогавашната ни полемика, защото тогава полемизирахме, както казано, върху въпроса: отъ гдѣ трѣбва да почва една социалъ-демократическа организация — отъ економическата ли борба или отъ политическата. Този въпросъ е другъ, а въпросътъ, върху който полемизираме сега, е съвсѣмъ другъ. Тогава се отричаше политическата организация на социалистическитѣ елементи, на „авангарда на работническото движение“, преди да се явятъ „економически организации“. Днесъ такъвъ въпросъ нѣма, а има въпросъ за тактиката на политическата организация на социалиститѣ. Впрочемъ, и тогава по другъ поводъ казвахъ сѫщото, което и днесъ казвамъ по въпроса за тактиката на партията.

отъ съзнанието на задачитѣ си. Това трѣбва всѣкого отъ насъ да радва.

Следъ конгреса, въ двата спрѣли по негово решение вѣстници, въ в. „Народъ“ и в. „Освобождение“, се появиха статии за работитѣ му, въ които статии се изказватъ сѫждения, които не можемъ ги остави не забелѣзани. Въ 38-й брой на в. „Народъ“ въ статията за конгреса авторътъ ѝ, като говори за приетото решение, щото партията да има само единъ органъ, прибавя, че оставало на бѫдѫщето да покаже, кой е правъ. Това е една мисъль, невѣрно изказана. Бѫдѫщето нищо друго не може да покаже, освѣнъ да потвърди правотата на конгреса. Защото е ясно, че въ бѫдѫще, когато се развиятъ условията, на нашата партия ще потрѣбватъ бездруго повече вѣстници. Подирѣ, въ сѫщата статия, като се говори за факта, че др. Габровски се отзова на апела, направенъ нему, да се съгласи да спрѣ в. „Освобождение“ и какво впечатление ще направи този фактъ, но-нататъкъ авторътъ на статията разсѫждава така, че искарва др. Габровски, като да не дължи нищо на партията за неговото положение у насъ въ качеството на общественъ дѣятель. Това е съвършенно невѣрно. Пишущий тѣзи редове винаги ще си спомня съ голѣмо очудване и въсхищение онова време на борбата презъ Стамболовия режимъ, когато другаритѣ, членове на тогавашната партия, по едно писмо или по една телеграмма отъ Общия Съвѣтъ, съ забелѣжителна готовность откѫсваха отъ залъка си, за да дадатъ срѣдства на партията да се бори. Благодарение именно на тази готовность на членоветѣ на партията можа да се развие тогава оная дѣятелность, която издигна др. Габровски и му създаде онова положение, което той заема въ партията. Така що, никакъ не е вѣрно, че той нищо не дължи на партията. Въ последния си брой редакцията на в. „Освобождение“ отъ своя страна, като говори за апела, съ който се обърнахъ къмъ др. Габровски, прибавя, че това било отъ моя страна косвенно отказвание отъ обвиненията за принципиално отклонение, които направихъ по неговъ адресъ. Както виждатъ читателитѣ на тази статия, сѫщото казвамъ и сега, поддържамъ и сега, че той въ мотивировката си по подигнатия въпросъ разсѫждава не социалъ-демократически, и тактиката, която той предложи, е право противоположна съ социалъ-демократич. тактика. Въ конгреса сѫщото му се посочи не еднажъ отъ говорившитѣ. Ако апелирахъ къмъ него, това означава, че, като се препираме и „караме“, не значи още, че трѣбва да се дѣлимъ, като членове на една партия, и че искахъ да му посоча, какво, като членове на соц.-демократическа партия, ний трѣбва да се подчиняваме на решенията ѝ, ако и да сме на друго мнѣние по даденъ въпросъ. По поводъ моитѣ обвинения др. Нет. пъкъ не можеше да намѣри думи съ които да искаже своето очудване въ сѫщия вѣстникъ. На др. Нет. ще кажа, че у насъ е необходимо да се искарватъ на чисто стремленията на отдѣлнитѣ членове на партията и да се наричатъ нѣщата съ собственнитѣ имъ имена. Защото дребно-буржуазнитѣ условия на нашата страна лесно могатъ да повлияятъ върху умоветѣ на отдѣлни личности, които, безъ да се сѣтятъ, могатъ да се отклоняватъ отъ гледището и да искатъ и пар-

тията да тръгне по сѫщитѣ отклонения. „Рѣзкото“ говорение е толкосъ по-необходимо у насъ, когато се касае работата до членове на партията, които заематъ видно положение въ нея.

Доста живи дебати станаха въ петия конгресъ за списването на „Работнический вѣстникъ.“ Нѣкои отъ делегатитѣ искаха да го ограничатъ да не се занимавалъ съ политика, други искаха да се занимавалъ съ „работническа политика“. Трѣбва откровенно да се каже, че разискванията по този въпросъ бѣха много неопредѣлени, общи. Работническия вѣстникъ въ сѫщность трѣбва да дава на работницитѣ правилни възгледове по всички въпроси и явления отъ нашия и външния животъ. Впрочемъ, редакцията е прекрасно, споредъ насъ, схванала, какъвъ трѣбва да бѫде той, и излѣзлитѣ му броеве представляватъ тъкмо такъвъ, какъвто трѣбва да бѫде той. Остава повече сили да вематъ въ него участие, а членоветѣ на партията и мѣстнитѣ комитети да му дадатъ нуждното распространение.

Относително другитѣ решения на конгреса ний нѣма да говоримъ, понеже сѫ отъ административно-финансовъ характеръ. Конгресътъ засѣдаваше въ салона на Ямболския работнически клубъ. Той е въ центра на града, на ѫгъла на двѣ отъ най-живитѣ улици. Интересното е, че Ямболския работнически клубъ се рѫководи отъ самитѣ работници — занаятчии и е единъ отъ най-уреденитѣ. Той има една доста хрбава библиотека, получава вѣстници и списания, така що, той се явява едно дѣйствително читалище. Впрочемъ, той е единственното читалище въ града и въ неговия салонъ често пѫти се държали сказки и събрания даже отъ граждани и дружества, които не влизали като негови членове. По уреждането на конгреса Ямболскитѣ другари не отстѫпиха предъ Казанлѫшкитѣ. За съжаление само, че конгреса се закри кѫсно презъ нощьта и една голѣма часть отъ делегатитѣ заминаха веднага, та затварянието му не стана тъй тържественно, както Казанлѫшкия. Впрочемъ и безъ туй конгресътъ е указалъ своето възможно влияние и ний сме увѣрени, че въ идущия конгресъ Ямболскитѣ другари ще констатиратъ това. Миналата имъ енергична дѣятелность и готовность да работятъ за успѣха на партията е гаранция.

Д. Б.

ВЪТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Изборитѣ на 6-й септемврий тази година. — Избирателния законъ и неговитѣ недостатъци. — Приложението му на 6-й септемврий. — Изборитѣ въ Казанлъкъ и успѣхитѣ на социалъ-демократическата партия. — Софийската классна лотария и отношенията на буржуазнитѣ партии къмъ нея. — Пловдивския първий занаятчийский конкурсъ.

Въ единъ отъ политическитѣ прегледи на миналогодишното течение на нашето списание, като говорихме върху разгледвания тогава въ Народнто Събрание новъ избирателенъ законъ, обърнахме вниманието на читателитѣ върху истината, че додѣто България се намира въ днешното си положение, и най-добритѣ закони нѣма да гарантиратъ правата на гражданитѣ. Допълнителнитѣ законодателни избори на 6-й септемврий тази година още единъ пжть подтвърдиха тази истина. Днешното правителство предъ изборитѣ употрѣби своята обична система на „моралното влияние" въ агитацията. Една двѣ недѣли предъ изборитѣ то почна своята престжпна агитация между населението чрезъ полицейскитѣ, горскитѣ финансовитѣ и даже сждебнитѣ чиновници, които съ заплашвания, преследвания, различни обещания, подкупи, като исплащанието на градобитнината предъ изборитѣ, опрощавания на глоби и наказания, не събирание на недобори и други такива срѣдства приложиха напълно системата на „моралното влияние" върху избирателитѣ. Ний и другъ пжть сме го казвали, че употрѣблението на чиновничеството, особенно на административно-полицейскитѣ чиновници въ избориитѣ агитации на правителственнитѣ партии е едно гнжсно насилие надъ волята на избирателитѣ. Чиновницитѣ, като граждане, иматъ, разбира се, право да гласоподаватъ, за когото искатъ, иматъ и право да агитиратъ вънъ отъ службата си, за която партия имъ се харесва. Но да напускатъ службитѣ си по нѣколко дена и по седмици и да ходятъ по агитация за въ полза на правителственнитѣ кандидати, като имъ се плаща още отъ хазната пжтни, това е дързско, безочливо злоупотрѣбление съ властьта и двойно беззаконие, защото се ограбва работното население, еднъжъ за да поддържа едно чиновничество, което никаква полза не му принася, и втори пжть то се ограбва за пжтни на чиновницитѣ, като ги откжсва отъ службата, за да тероризира предъ изборитѣ народа и да изнасили волята му.

Изборитѣ на 6-й септемврий станаха по новия избирателенъ законъ. Преди това по сжщия законъ се произведоха изборитѣ за селскитѣ общински съвѣти. По въ тѣзъ последнитѣ избори не можаха да се видятъ всички лоши страни на новия избирателенъ законъ. Обаче въ допълнителнитѣ законодателни избори напълно испъкнаха тѣ. Правителственнитѣ органи не можаха да се нахвалятъ съ новия законъ, като го превъзнасаха за такъвъ, който гарантиралъ избориитѣ права на гражданитѣ и като приписваха на своитѣ патрони, днешнитѣ управници между другитѣ имъ „вели-

ки" и „патриотически" заслуги и прокарването на този законъ. Въ сѫщность же въ този законъ лесно може да се види всичкото лицемѣрие на днешнитѣ управници и тѣхнитѣ орѫдия, както и злонамѣреното имъ желание да ограничатъ най-свещеннитѣ права на гражданина. Съ новия избирателенъ законъ днешнитѣ управници подведоха подъ една законна форма всички ония насилия надъ избирателитѣ, които до него ги вършиха съ груба сила, съ пушки, топове и жандармерия. Намѣсто тѣзи груби срѣдства, твърдѣ очевидни не само за българския гражданинъ, но главно за предъ външния свѣтъ, днешнитѣ управници намѣриха по-удобно за себе си да отнематъ правата на гражданитѣ по „законенъ" начинъ. На гледъ всичко наистина се върши по закона; по закона се лишаватъ гражданитѣ отъ възможностьта да си дадатъ гласа на изборитѣ. Споредъ новия законъ, гласоподаванието става отъ осъмь часа сутриньта до шесть часа вечерьта сѫщия день. Подиръ това време не се допуска гласувание, макаръ и хиляди отъ гражданитѣ да не сѫ гласували и да сѫ чакали редъ предъ урнитѣ. Това постановление на закона е турено съ явно умишленна цель, тъй като въ продължение на деветь часа могатъ да гласуватъ нищожно число избиратели. Така, напримѣръ, въ Софийската избирателна околия при това ограничение на закона, отъ 18 хиляди избиратели едвамъ могатъ да гласуватъ около 6 хил. избиратели, т. е. третята часть, а двѣтѣ трети не ще могатъ, предполагайки, че за една минута успѣватъ да си дадатъ гласа трима души. Стария законъ въ туй отношение бѣше много по-добъръ, понеже той не ограничаваше гласоподаванието, щомъ избирателитѣ, които се намиратъ при урнитѣ, не сѫ успѣли да пуснатъ бюлетинитѣ си. Само съ нарочното желание да се отнеме изборното право на гражданитѣ отъ властьта може да се обясни ограничението съ опредѣленъ срокъ гласоподаванието, преди да сѫ гласоподавали събранитѣ предъ урнитѣ избиратели, макаръ тѣ и да сѫ петь души. Новия избирателенъ законъ въ това постановление е явно противуконституционенъ. Споредъ конституцията у насъ всѣки гражданинъ, който е на 21 година, има право да избира, и единъ законъ, който дава възможность да се попрѣчи на гражданитѣ въ упражнението на изборното право, е престѫпенъ законъ.

Новия избирателенъ законъ съ спомѣнатото постановление дава на властьта възможность да злоупотрѣбява и по други начинъ, независимо отъ ограничението на времето за гласоподавание. Тъй като избирателнитѣ бюра се съставляватъ главно отъ чиновници, които нѣма да отидатъ противъ правителството, последното винаги може да направи така, щото най-напредъ да гласуватъ ония избиратели, въ които сѫ увѣрени, че ще си дадатъ гласа за правителственнитѣ кандидати и да протакатъ гласоподаванието на тѣзи избиратели така, щото за гласоподаванието на другитѣ да остане твърдѣ малко време до шесть часа подиръ пладнѣ. Въ изборитѣ на 6-й септемврий така и се постѫпи на всѣкадѣ, гдѣто станаха допълнителни избори. По такъвъ начинъ излѣзе, че правител-

ственнитѣ кандидати получиха сравнително голѣмо число гласове, когато оппозиционнитѣ — сравнително нищожно. На всѣкадѣ стана това, което трѣбваше да се очаква: грамадно число избиратели останаха предъ урнитѣ, безъ да могатъ да си пустнатъ бюлетинитѣ, безъ да упражнатъ изборното си право. Правителственнитѣ органи безъ всѣкакъвъ срамъ излѣзоха на другия день следъ изборитѣ да говорятъ, че последнитѣ сѫ били най-законни избори, че по-законни избори отъ тѣхъ не сѫ ставали другъ пѫть въ България! Разбира се, че избори, които ставатъ по единъ противоконституционенъ законъ, който при туй се прилага по единъ мошенически начинъ, не могатъ да не бѫдатъ най-законни. Но освѣнъ туй, въ нѣкои мѣста, както, напримѣръ, въ Софийската избирателна околия, правителственнитѣ мошеници стѫпкаха и този престѫпенъ законъ. Така споредъ последния, община, която брои 10 хиляди избиратели, сама образува двѣ секции. София е община, която брои 10 хиляди избиратели и споредъ закона трѣбваше сама да образува двѣ секции. Обаче, правителственнитѣ мошеници, за да не дадатъ на Софийскитѣ избиратели да гласуватъ, присъединяватъ къмъ Софийската община и нѣколко села. Мошеничеството на правителственнитѣ е явно. Софийскитѣ шопи, тероризирани предварително отъ правителственнитѣ орѫдия и водени като стадо овце предъ урнитѣ, заедно съ циганитѣ и евреитѣ, метачитѣ и пожарникаритѣ и всевъзможни скитници и „герои" изъ софийскитѣ кафе-шантани и кръчми съставиха оня „народъ," който бѣше достатъченъ, за да гласува до 6 часа вечерьта и да даде „побѣдата" на правителственнитѣ кандидати.

Съставителитѣ на избирателния законъ, т. е. нашитѣ чутовни законодатели направиха всичко, за да бѫде законътъ имъ, колкото е възможно повече несъгласенъ съ конституцията. Споредъ последната, всѣки български гражданинъ отъ 30 години на горѣ има право да бѫде избиранъ за депутатъ, стига да е грамотенъ. Това означава, че всѣки грамотенъ гражданинъ има право, безъ всѣкакви, каквито и да било прѣчки, да си туря кандидатурата за народенъ представитель, безъ да пита нѣкого и безъ да има право нѣкои да му прѣчи по какъвъ то и да е начинъ. Обаче, споредъ новия законъ, единъ пълноправенъ гражданинъ, за да си тури кандидатурьта, трѣбва да испълни предвиденитѣ въ закона китайски церемонии, т. е. редъ формалности. Така напримѣръ, който си туря кандидатурата, трѣбва да намѣри 20 души избиратели, които, като напишатъ едно заявление до изборната коммиссия, да отидатъ при нотариуса, да потвърдятъ подписитѣ си. Защото сѫ тѣзи формалности? — Очевидно е, за да се правятъ всѣкакви шикани на гражданитѣ, за да имъ се турятъ прѣчки на свободното упражнение правата си. Тѣ явно сѫ насочени противъ свободата на изборитѣ, която е прогласена отъ конституцията. Тѣзи стѣснения на свободата при упражнението на изборното право не внасятъ никакво подобрение въ изборната система, за да могатъ да се оправдаятъ съ каквито и да било практически съображения за нѣкаква

полза отъ тѣхъ. Напротивъ, тѣ сж очевидно пакостни. Законодателитѣ сж ги вмжкнали съ явната цель, да знаятъ своевременно, гдѣ какви кандидати се турятъ и своевременно да взиматъ обичнитѣ си мѣрки, за да тероризиратъ избирателитѣ и да осуетяватъ сполуката на кандидатитѣ, неприятни за правителството и неговитѣ оръдия.

При такъвъ противукоституционенъ законъ и при начина, съ който се приложи той на допълнителнитѣ избори на 6-й септемврий, никакъ не е чудно, че спечелиха всички мѣста правителственнитѣ кандидати. Съ този законъ и така прилаганъ, както той се приложи на 6-й септемврий, всѣко правителство винаги „тихо и мирно" може да печели изборитѣ и вѣчно да има „довѣрието" на „народа". Колкото до добритѣ страни на новия избирателенъ законъ, то тѣ сж нищожни, а пъкъ и да ги приемемъ за сжщественни сами по себе си, при горѣказанитѣ негови постановления тѣ съвършенно нищо не струватъ. Противуконституционнитѣ постановления на закона сж толкосъ сжщественни, че тѣ унищожаватъ и всѣка негова добра страна. Така че, хвалбитѣ на правителственнитѣ органи, че новия избирателенъ законъ гарантиралъ изборното право, излизатъ само хвалби, които не се оправдаватъ отъ дѣйствителностьта. Многохваления отъ тѣхъ законъ, намѣсто да гарантира изборното право, го ограничава; той е законъ, насоченъ съ зла воля, умишленно противъ свободата на изборитѣ.

Въ допълнителнитѣ избори на 6-й септемврий взѣха участие не всички партии. Двѣ отъ опозиционнитѣ партии, а именно стамболиститѣ и каравелиститѣ се отказаха да приематъ участие въ тѣхъ. Какви причини ги накарали да не приематъ участие, не се знае добрѣ. Но, навѣрно, главната причина трѣбва да е била слабостьта на тѣзи двѣ партии въ избирателнитѣ околии, въ които станаха допълнителнитѣ избори. Впрочемъ, тѣ изобщо сж двѣ отъ слабитѣ у насъ буржуазни партии. Стамболовата партия съ убийството на шефа ѝ систематически се разлага. Едни отъ партизанитѣ ѝ се присъединиха къмъ днешнитѣ, като се настаниха на служби и въ различни предприятия, по които сж свързани съ правителственнитѣ; други отиватъ въ Радославовата „либерална" партия. При всичкия куражъ на Свирча тя явно губи значение. Каравеловата, при всичкитѣ ѝ усилия, остава сжщо безъ значение. Тая партия, макаръ и „демократическа" по име, обаче тя не е въ състояние да сплоти около си значителни сили. Каравеловитѣ понятия за управлението на страната, които съставляватъ, така да кажемъ, социално-политическата ѝ физиономия, не могатъ да привлекатъ къмъ „демократическата партия" активната часть отъ гражданитѣ, понеже за едни отъ последнитѣ тя не се явява представителка на тѣхнитѣ стремления къмъ власть и богатство, а за други — нейнитѣ понятия сж остарѣли. По тѣзи именно причини тѣзи двѣ фракции на голѣмата нѣкога „народно-либерална партия" се явяватъ днесъ безъ значение, и тѣхното решение да не взиматъ никакво участие въ миналитѣ допълнителни избори подтвърдява това.

Отъ другитѣ оппозиционни партии двѣтѣ фракции на голѣмата едно време „либерална партия“, фракцията на новитѣ „либерали“, т. е. на радославиститѣ и фракцията на старитѣ „либерали“, т. е. на цанковиститѣ взѣха участие всѣка отдѣлно. Първитѣ бѣха съсредоточили борбата си въ Софийската и Новоселската избирателни околии, като туриха и една кандидатура въ Ново-пазарската. Вторитѣ — въ Софийската и Казанлъшката. Резултатитѣ отъ изборитѣ за тия двѣ фракции показаха, че кандидатитѣ на радославиститѣ въ Софийската избирателна околия получиха сравнително много повече гласове отъ цанковиститѣ. Това се обяснява съ туй, че една часть отъ селскитѣ избиратели сж гласували за кандидатитѣ на радославиститѣ, когато цанковиститѣ можеха да очакватъ гласове отъ градскитѣ избиратели. Въпрѣки стараниията на правителственнитѣ орждия да омаловажатъ значението на радославитската партия, обаче тя очевидно напрѣдва въ селата. Причината на този й успѣхъ се обяснява съ обстоятелството, че най-дѣятелния и най-заинтересования въ промѣната на правителството елементъ въ селата се явяватъ кръчмаритѣ и лихваритѣ, и всички, които жаждатъ за власть и богатство. А радославистската партия, подиръ правителственната, имъ дава най голѣма надѣжда да достигнатъ въ близко бждящс едното и другото. Въ градоветѣ тя сжщо тъй намира добра почва между сжщитѣ елементи, които въ сжщность съставляватъ доста голѣмо число, а главното че тѣ дѣятелно се стремятъ къмъ власть и чрезъ нея къмъ богатство. Тѣзи елементи въ селата водятъ подирѣ си массата, която е зависима отъ тѣхъ, въ градоветѣ — всички, които иматъ простотията да вѣрватъ въ обѣщанията на буржуазнитѣ партии. Въ шоплука тѣзи дѣятелни елементи много лесно могатъ да завладѣятъ цѣлата селска масса и да я водятъ подирѣ си, като стадо овце. Така че, не е никакъ чудно, дѣто радославистскитѣ кандидати въ околиитѣ на софийския окржгъ сж получили едно голѣмо число гласове сравнително съ цанковиститѣ. Въ Казанлжкъ отъ друга страна кандидатътъ на цанковиститѣ, новия имъ шефъ имаше противъ себе си, освѣнъ правителственната партия, и една партия, силата на която бавно, но величественно се издига предъ всички буржуазни партии. Правителственния и оппозиционния кандидатъ тамъ трѣбваше да се борятъ съ социалъ-демократическата партия.

Въ допълнителнитѣ избори на 6 й септемврий работническата социалъ-демократическа партия взѣ участие само въ Казанлжкъ, гдѣто тури кандидатурата на нашия другаръ К. Бозвелиевъ. Ний знаемъ положително, че нашитѣ другари въ Казанлжкъ никакъ не сж се лъгали въ резултатитѣ на избора, нито най-малко не си правили иллюзии, че могатъ да сполучатъ. Но вѣрни на принципитѣ и тактиката на партията, тѣ развиха най-енергична агитация въ името на социалистическия идеалъ и на программата на партията. Трѣбва да се отбелѣжи и следующето агитационно срѣдство, което опита првъвъ пжть на тѣзи избори Казанлжшкия мѣстенъ комитетъ. Тъй като въ самия Казанлжкъ, както и въ околията има

доста турци, то мѣстния партиенъ комитетъ издаде особенно възвание на турски езикъ, печатано на двѣ колони: едната съ турски букви, другата съ български, но съ думи турски, за да могатъ да го четатъ на турцитѣ по селата и писаритѣ, или други грамотни лица. Не знаемъ, какъвъ ефектъ е дало това възвание, но което е за забелѣзвание, то е, че единственната партията, която у насъ се обръща къмъ турския елементъ, открито да му говори и да дѣиствува на съзнанието му, а не на невѣжеството му, и съ лъжи, е пакъ социалъ-демократическата партия. При всичко че не могатъ да се очакватъ въ близко бѫдѫще отъ агитацията между турското население голѣми резултати, но тя все ще му е направила впечатление. Резултатитѣ отъ изборитѣ въ Казанлѫшката избирателна околия показаха, че кандидатътъ на работнич. социалъ-демократ. партия получи близу до хиляда гласа (965), което съставлява единъ голѣмъ успѣхъ за нашата партия сравнително съ числото на гласоветѣ, получени въ по-предишнитѣ законодателни избори. Въ тия избори кандидатътъ на социалъ-демократическа партия получи по-горѣ отъ 200 гласа, отколкото преди. Трѣбва при туй да се обърне внимание на факта, че правителственнитѣ орѫдия и въ Казанлѫкъ изиграха сѫщата игра, каквато и въ другитѣ избирателни пунктове: голѣма часть отъ Казанлѫшкитѣ избиратели не сѫ могли да си пуснатъ бюлетинитѣ, вследствие затварянието на избroom изборнитѣ кутии тъкмо въ шесть часа подиръ пладнѣ. Прочее, е очевидно, че значението и силата на работнич. социалъ-демократ. партия въ Казанлѫкъ постепенно расте. Не може да се говори категорично, да ли скоро партията щеземе първо мѣсто въ Казанлѫшко, но едно може да се каже безъ колебания, а то е, че при този постепененъ ръстъ на силата ѝ, щомъ еднъжъ бѫде завладѣна позицията, то това завладяване ще бѫде здраво, непреодолимо. То ще бѫде едно дѣйствително завоевание. И само отъ такива здрави завоевания може да се очаква и въ нашата страна гаранция за свободата и за правдинитѣ. Додѣто нѣма такива здрави завоевания въ областьта на общественнитѣ сили, до тогава нито най-добритѣ закони, нито най-голѣмитѣ обѣщания отъ различнитѣ буржуазни партии нѣма да гарантиратъ свободата и правдинитѣ. Говоренията и обѣщаванията на буржуазнитѣ партии за честно управление и отношение къмъ интереситѣ на „народа“ сѫ приказки, които иматъ за тѣхъ двояко значение — едното за предъ „народа“, а другото за себе си, за партията си. И туй имъ двуличие може да се проследи въ въпроси, въ които никакъ не би се подозирали. Единъ добъръ примѣръ за това ни дава въпросътъ за многошумната днесъ „Софийска классна лотария“.

Софийската градска община, ограбвана систематически отъ разни „либерали“ и „народняци“, дошла е най-сетнѣ до банкрутиране. За да се извади отъ това положение, днешнитѣ управители на тази община първенъ намислили да направятъ единъ четири милионенъ вѫтрѣшенъ заемъ. Както се вижда, опитътъ имъ излѣзналъ не съвсѣмъ благополученъ, — толкосъ голѣмо довѣрие, види се, си е спечелила Софийската община благодарение на гра-

бителството на нейнитѣ управници, — и съвѣтътъ ѝ трѣбваше да дири срѣдства, да излѣзе отъ неприятното положение. Това е толкозъ по-необходимо за него, че праздната касса на Софийската община не дава на управницитѣ ѝ възможность да се заловятъ за понататъшното уреждание на столицата, съ което сѫ свързани не малко гешефти за самитѣ тѣхъ и за тѣхнитѣ приятели. Но ето че сега намислили ново срѣдство, за да попълнятъ праздната касса на Софийското градско управление. Това срѣдство е така наречената „Софийска классна лотария". Тя е наречена „класна", понеже лотарийнитѣ билети, „лозове" сѫ раздѣлени на шесть класса. Всѣка година ще има двѣ лотарии, а всѣка лотария се състои отъ шесть класса. Най-напредъ се тегли лотарията I класса, сетнѣ—II кл. и т. н. Така че, всѣки мѣсецъ щѣло да има по едно теглене. Намѣриха се, разбира се, хора, които веднага предложили на Софийската градска община да ѝ уреди тази лотария. Състави се специално дружество отъ Будапещенски, Виенски и др. капиталисти подъ названието „Главно Лотарийно Дружество", което и се залови съ организацията на лотарията. Днешнитѣ управници съ законъ, гласуванъ въ една отъ миналитѣ сессии на днешното народно събрание, разрешиха на Софийския градски съвѣтъ да разиграе тази лотария, а Лотарийното Дружество придоби и гарантирането на лотарията отъ българската държава. Столичнитѣ вѣстници съобщаватъ ни и контракта, сключенъ между Софийския градски съвѣтъ и Лотарийното Дружество. Споредъ контракта, последното има право да издава въ продължение на двайсеть години по 100 хиляди лотарийни билети на година и всѣки билетъ или лозъ да го продава по 115 лева и 20 стотинки златни. Това ще рече, че Дружеството има право да издава всѣка година лозове за 11 милиона 520 хиляди (100 хиляди по 115 л. 20 ст.) Освѣнъ това Дружеството е турило за условие, щото Софийския градски съвѣтъ да ходатайствува предъ правителството, да му разреши да увеличи числото на лозоветѣ на повече отъ 100 хиляди въ година, за която услуга той ще получи една нищожна сумма отъ 9 лева за всѣки билетъ отъ 115 лева 20 ст., а сѫщо да ходатайствува предъ него и за увеличението стойностьта на 100 хил. лоза по-горѣ отъ 115 лева 20 ст. златни, за което градската касса ще получи една печалба само отъ 8 на стотѣхъ върху увеличената стойность. Къмъ 11 мил. 520 хил., които Дружеството ще получи отъ продажбата на 100 хил. лоза, трѣбва да се прибавятъ още до единъ милионъ (1,036,800) лева златни, които то ще получи отъ билети, които сѫ спечелили, отъ „освободенитѣ" лозове (отъ първо теглене се освобождаватъ 1500 билета, които ще прибавятъ къмъ второто теглене по 14 лева златни, 3000 билета ще се прибавятъ къмъ третото теглене по 23 лева златни и т. п.) Въ шестото теглене ще се прибавятъ още 9000 освободени лозове по 115.20 лева златни, защото условието за участието въ лотарията е таквосъ, че който иска да участвува въ шестото теглене, трѣбва да плати стойностьта на билета за всички предидущи тегления. Който изобщо иска да участвува

въ тегленето на билети отъ по-горна класса, трѣбва да плати стойность на билета и отъ по-долнитѣ класси. Другояче неговия билетъ губи всѣкакво право. Освѣнъ туй, споредъ условията за участието въ лотарийната игра, издадени отъ Лотарийното Дружество, ако нѣкой е платилъ цѣната на билетитѣ отъ нѣколко класса, трѣбва да си купи, въ опредѣлено време, билетъ за по-горната класса, другояче губи правото си на билета, значи губи правото си на печалба. Тѣзи съ изгубени права билети дружеството пакъ ще ги препродава. Така че, Дружеството всѣка година ще получава по 12 милиона лева и повече (12,556,800). Въ 20 години то ще истегли отъ кесиитѣ на българитѣ повече отъ 250 милиона лева (251,136,000). Срѣщу тази истеглена отъ кесиитѣ на хората сумма Дружеството ще даде на „българския народъ" въ видъ на печалби 7 милиона 240 хиляди лева златни на година или въ 20 години 144 милиона и 800 хиляди лева. Съ други думи Дружеството ще събере за 20 години, ако разбира се, му потръгне, кръгло 106 милиона, 336 хиляди лева. Отъ тази сумма то ще плаща по 600 хиляди на година на градската община концессионно право, или ще плати 12 милиона въ 20 години. По този начинъ, въ продължение само на 20 години лотарията ще натрупа единъ капиталъ отъ 94 милиона 336 хил. лева въ ръцѣтѣ на нѣколко души и безъ всѣкакъвъ трудъ. Отъ този капиталъ една часть ще отиде по ръцѣтѣ на колекторитѣ и подколекторитѣ, но най-голѣмата часть ще остане въ ръцѣтѣ на нѣколко души, които съставляватъ Лотарийното Дружество. Лотарията, значи неусѣтно ще измъкни изъ джебоветѣ на българитѣ паритѣ имъ и ще ги събере въ малко ръцѣ, въ единъ голѣмъ капиталъ, който, приложенъ въ търговия, въ фабрики и изобщо въ производството, ще съсипи още повече самостоятелнитѣ производители и ще концентрира срѣдствата на производството, капиталитѣ въ ръцѣтѣ на нѣколко капиталисти. Таквосъ е неизбѣжното следствие отъ лотарията.

Трѣбва да се забелѣжи и следующата измама, която употрѣблява Дружеството, за да привлече повече покупители на своитѣ билети. Споредъ контракта въ Софийската градска община, Дружеството може да пустне само 100 хиляди билети. Въ неговитѣ реклами четемъ: „на 50·000 лозове, 25 000 хиляди печалби". Отъ това следва, че на 50 хиляди лозове печелятъ само 25·000, а другитѣ 25·000 не печелятъ. Както е въ рекламата, излиза, че шансътъ да спечели човѣкъ е 1 на 2, когато това е невѣрно. То не пустне 50 хиляди билети и шансътъ ще бъде 1 къмъ 12, защото за шестьтѣхъ тегления ще бъдатъ теглени 300 хиляди номера (50 хиляди × 6 тегления). Колкото до голѣмата печалба 500·000 лева нѣма ни какъвъ шансъ да се получи. Преди всичко тя не е 500 хиляди, а 400 хил., тъй като Дружеството удържа 100 хиляди лева (20% отъ печалбитѣ). Сетнѣ, тази печалба може да се получи, ако човѣкъ получи премията отъ 300 хиляди и печалбата отъ 200 хиляди лева. Споредъ „плапътъ" на лотарията, премията отъ 300 хиляди получава най-последния истегленъ при шестото

тегление номеръ. Но този най-последенъ истегленъ номеръ ще бъде единъ отъ двѣстѣтѣ печалби на шестото теглене, която навѣрно никога нѣма да бъде 200 хиляди лева. Ако при шестото теглене се теглятъ 300 хиляди номера, то излиза, че шансътъ да се спечели премията е 1 къмъ 300.000 случаи, а да се спечели 500.000 лева, тогава шансътъ е 1 къмъ 60.000.000 (300·000 номера по 200) Съ други думи, нѣма никакъвъ шансъ да се спечели най-голѣмата печалба. Тази печалба, както и другитѣ по-голѣми печалби ще си останатъ въ ръцѣтѣ на тия, които закупятъ най-голѣмо число билети, а тъй като самото Лотарийно Дружество има възможность да притежава най-много билети, то има и най-голѣмия шансъ да спечели премията и голѣмитѣ печалби.

Лотарията изобщо е игра безчестна. Тя е расчитана на слабата страна на човѣшката природа. А при днешнитѣ буржуазни наредби най-слабата страна отъ човѣшката природа съставлява жадностьта на хората да се обогатятъ бърже и безъ всѣкакъвъ трудъ. Играта въ лотария именно ласкае тази жадность. Лотарийната игра обикновенно завлича, пристрастрява хората, особенно жаднитѣ за бързо обогатяване, така, че се съсипватъ на нея и хвърля мнозина въ най-голѣми нещастия. При всичко туй лотарийната игра въ днешното общество се допуща, защото цѣлия начинъ на живѣние въ буржуазното общество представлява една най-безчестна игра. Обаче, нашитѣ буржуазни опозиционни партии всички се нахвърлиха върху „Софийската классна лотария" и съ дълги уводни статии и по нѣколко пъти най-строго осъдиха допущанието й у насъ. Тѣ я намѣриха и „деморализующа" народа, и „грабителство" на чуждитѣ кесии и „безчестна" игра, „разбойничество" на будапещенскитѣ „чифути" и т. н. и т. н. Можеше да си помисли човѣкъ, че тѣ я преследватъ и ще я преследватъ до край свѣта. Можеше да си помисли човѣкъ, че тѣ, като сѫ обявили неумолимъ походъ противъ тази „чифутска" игра, никога не ще допустнатъ да се рекламира чрезъ тѣхнитѣ страници една толкова „деморализаторска", „грабителска", „разбойническа" игра, каквато е Софийската классна лотария. Но, не! Обръщате страницитѣ на тѣзи вѣстници и какво виждате? — Отпредѣ, въ уводнитѣ статии походъ противъ нея, плачъ за пропаданието на „морала", за „грабежа" и пр., а отдирѣ на третя и четвърта страници пълно съ реклами за сѫщата лотария. Впрочемъ то е естественно; „чифутитѣ" плащатъ имъ богато за обявлението на тѣзи реклами, и нашитѣ буржуазни „моралисти" и „благодѣтели" на „българския народъ" веднага забравятъ „деморализацията" и „грабежа" на „чифутитѣ". Има единъ вѣстникъ въ София, а именно „Отзивъ", който предприе цѣлъ походъ противъ евреитѣ, вижда се, защото тѣ бъркатъ на българитѣ — евреи въ гешефтитѣ имъ, въ патриотическото, а не „чифутско", ограбване на народа. Обаче на този български антисемитъ юдофобството му не бърка да пълни колонитѣ си все съ реклами отъ „чифутски" фирми. Такива отношения къмъ лотарията, както изобщо къмъ „чифутщината" у насъ

не могатъ да показвать друго, освѣнъ едно буржуазно двуличи или най-малко едно грубо противоречие, свойственни на буржуазната душа. Въ всѣкой случай тѣ показвать, че буржуазнитѣ дѣйци, когато осѫждатъ рожбитѣ на собственния имъ режимъ, много отъ учрежденията на които провъзгласяватъ за „свещенни" и „неприкосновенни", осѫждатъ ги не отъ дълбоко убеждение, че тѣ са за осѫждание, а защото го изискватъ тѣхнитѣ практически цели които се криятъ задъ „борбата" имъ. Въ дадения случай, за тѣхъ, разбира се, нищо не важи, че тѣхния походъ противъ „чифутщината" се унищожава съ пълнението колонитѣ на своитѣ вѣстници съ „чифутски" реклами. Тѣ съ туй целятъ въ два заяка — да увѣрятъ „тонковцитѣ", че тѣ се грижатъ за тѣхния „моралъ" и за тѣхното „благосъстояние" и въ сѫщото време печелятъ отъ „чифутскитѣ" реклами и да не кършатъ хатъра на българитѣ — „чифути", които зиматъ най-живо участие въ „чифутската" „деморализация" и „ограбвание" на парода и които сѫ тѣхни партизани, даже стълпове на тѣхнитѣ партии.

Като говоримъ за двуличието и неискренностьта на нашитѣ буржуазни дѣйци, дойде ни на умъ и единъ другъ случай, при който недавна, презъ този мѣсецъ, се проявиха още по-релиефно. Думата ни е за „Пловдивский първи занаятчиский конкурсъ," откритъ на 20-й септемврий и затворенъ на 27-й сѫщий. Той е пръвъ „занаятчийский" конкурсъ. До сега ний чувахме само за „земледѣлчески" конкурси, а отъ сега ще имаме и „занаятчийски." Първия занаятчийски конкурсъ биде откритъ съ една декламаторска речь отъ министра на Търговията и Земледѣлието, каквито сѫ всички речи на този надутъ и фалшивъ господинъ. Отъ декламацията му по поводъ откриванието на Пловдивския конкурсъ можа да се разбере само това, че трѣбва да се развива, да се насърдчава домашното, българското производство и че той превъзнася своята и на правителството дѣятелность по „насърдчението" на индустрията. Че трѣбва да се развива българската индустрия, противъ това нѣма да се въздражава. Но какъ се подига тя, съ какви срѣдства и по какъвъ начинъ? Ето тукъ е въпросътъ. Но този отъ висока важность въпросъ нито единъ отъ нашитѣ буржуазни дѣйци, шефове и не шефове на партии, стоящи на власть, или вънъ отъ нея, не се явява съ ясни, строго-опредѣлени взглядове, нито у едного отъ тѣхъ не виждаме нѣкаква система отъ ясни политико-економически идеи за развитието на страната. Затова ний не виждаме между тѣхъ нито единъ човѣкъ съ реформаторски духъ, който да има една строго обмисленна економическа политика, която да се прокарва последователно, безъ колебания и влияния отъ окрѫжающитѣ го, а виждаме дребнави, пустоглави бърборливци, жъдни само за власть.

Като сѫдимъ по ревностьта, съ която напоследъкъ се организиратъ различни конкурси, като сѫдимъ и по декламаторскитѣ речи при откриванието и закриванието имъ, дохождаме до заключението, че днешнитѣ управници искатъ да ни увѣрятъ какво ко-

курситѣ сѫ главно срѣдство за економическото развитие на страната. Въ това именно се изказва тѣхната фалшивость, лицемѣрие и дребнавость въ духа. Когато се говори за подиганието на индустрията въ една страна, то се разбира главно подиганието на земледѣлческото производство и на индустрията въ тѣсния смисълъ на думата, т. е. просто казанно на занаятчийството. Пита се: какъ съ конкурситѣ ще се подигне индустрията? Какъ ще се подигне съ тѣхъ земледѣлческото производство? — Ний знаемъ, че начинътъ, по който се подигна то въ другитѣ страни, е концентрацията му въ голѣми ферми, които могатъ да прилагатъ машинното работение. Може ли съ конкурси да се създаде таквосъ концетрирано производство? Очевидно е, че не може. Отъ земледѣлческитѣ конкурси до сега нищо не излѣзе. Отъ това, че тѣзи конкурси каратъ нѣкои земледѣлци да отхранватъ *специално за конкурса* една-двѣ глави добитъкъ съ надежда да получатъ награда, никакво концентриране на производството не се получава. Съ твърдѣ рѣдки исключения, никой отъ участвующитѣ въ конкурситѣ не може, нѣма срѣдства да расшири производството. А щомъ това не може, то какво „насърдчение" могатъ да принесатъ тѣзи конкурси? Още помалки резултати може да се очакватъ отъ занаятчийскитѣ конкурси. На Пловдивския конкурсъ се явиха доста занаятчии. Отъ изложенитѣ на конкурса нѣща нищо положително не може да се заключава за напрѣдъка на индустрията. До колкото ний разбираме и както отъ множина чухме, единъ малъкъ напредъкъ се забелѣзва въ изработванието на нѣкои предмети, като по лѣярството, дърводѣлството, мѣдникарството, шивачеството и обущарството. Но въ вълнената и памучна индустрия никакви подобрѣния не се забелѣзватъ. Но каквито подобрѣния и да сѫ станали и има да станатъ въ индустрията, тѣ, очевидно, не се дължатъ и нѣма да се дължатъ на конкурситѣ. Усъвършенствуванията, колкото сѫ възможни при дребното производство, ще ставатъ и безъ всѣкакви конкурси, вследствие на необходимостьта и подъ влиянието на новитѣ потрѣби и вкусове, къмъ които по неволя се приспособяватъ занаятчиитѣ. Занаятчийскитѣ конкурси съ нищо не ще помогнатъ за насърдчечието на индустрията. На Пловдивския занаятчийски конкурсъ раздали се награди до 5—6000 лева. Но какво насърдчение на мѣстната индустрия ще произлѣзе отъ това, че на единъ шивачъ парджеджия, напримѣръ, който често гладува, по нѣмание на работа и вследствие нищожната плата, която получава на парче, ако той за конкурса направи нѣщо хубаво и получи най-голѣма награда 150 лева? Ще се измѣни ли неговото положение отъ туй? Ще разшири ли той производството? Ще създаде ли нѣкакъвъ источникъ за ново нарастване на производителнитѣ сили на страната? Очевидно е, че не. Или казанлѫшкитѣ казанджии, малки занаятчии, които получиха награда за своитѣ мѣдни произведения, ще станатъ ли отъ невидѣлица, съ 80 лева награда, капиталисти, та, насърдчени отъ конкурса, да разширятъ производството? За какво тогава насърдчение на индустрията ни говорятъ днешнитѣ

ржководители на економическата политика у насъ чрезъ конкурситѣ? А между това, тѣ препоржчватъ тия конкурси *за лостъ* на нашата индустрия! Въ тѣзи декламации има и голѣма доза отъ невѣжество, отъ нищета духовна, и голѣма доза отъ двуличие, задъ което се криятъ грабителски инстинкти и желание да се прикрие всичко задъ декламацията.

На Пловдивския занаятчийски конкурсъ много ясно испъкна фалшивостьта на инициаторитѣ му, по случай раздаването на наградитѣ по тъкачеството. Предназначението на този конкурсъ бѣше, както ни увѣряваха въ вѣстницитѣ и речитѣ, произнесени при отварянието и затварянието му, да се видятъ успѣхитѣ на българската индустрия и да се насърдчи тя Обаче на този конкурсъ. освѣнъ произведения на българската индустрия, ний видѣхме изложени и произведения австрийски. Такива бѣха асвтрийститѣ тъкачни станове на австрийската фирма въ Пловдивъ „Щернбергъ и С-ie". Освѣнъ тѣзи станове имаше изложено и два стана българско произведение. Единия отъ тѣхъ, направенъ отъ единъ пирдопски желѣзарь по образеца на Щернберговитѣ съ нѣкои измѣнения; другия дървенъ, направенъ отъ едного отъ пловдивскитѣ платнари (астарджии) съ срѣдства на самитѣ астарджии. При раздаванието наградитѣ за тѣзи станове болшинството отъ комиссията била да се даде наградата на Щернбергъ. Обаче недоволството на другитѣ изложители и на нѣкои членове отъ комиссията, накара последнята да се съгласи, щото да дадатъ едно надпреварние на становетѣ, и който станъ повече изработи въ опредѣлено време, на него да се даде премията. При надпреварванието дървения станъ, макаръ и да билъ приготвенъ за нѣколко часа на бързо, испревари Щернберговитѣ съ 70—80 сантиметра. При всичко това комиссията даде на Щернберга една богата награда, като му купи два негови стана по за 400—500 лева златни единия и единъ почетенъ дипломъ, а за дървения станъ отпустна само 50 лева награда! На другия станъ, оня на пирдопченина, сжщо била дадена нѣкаква нищожна награда.

Историята съ тия станове е много характеренъ. Австрийскитѣ станове „Щернбергъ и С-ie" сж положително неудобни за работение и съ тѣхното въведение въ домашната индустрия тѣ никакво подигание на нея нѣма да се получи. Съ тѣхъ, като желѣзни и движени съ крака, много тѣжко се работи; тѣ подиръ четири часа непрекжснато работение тъй убиватъ работника, че той не може да утрае понататъкъ. При работението съ тѣхъ е необходимо много честа почивка. При туй и работата не е отъ толкосъ добритѣ. Честото кжсание на нишкитѣ, заплитанието на бърдата и много други прѣчки забавятъ работата, Дървения станъ, изложенъ отъ астарджиитѣ, напротивъ представлява станъ, който много побърже и извънредно леко работи. Освѣнъ туй, той представлява и това преимущество, че може да тъче едновременно четири платна, когато Щернберговитѣ само едно. Наистина на видъ този станъ представлява твърдѣ проста работа. Направенъ отъ дъски, отъ пръ-" и механизма му движенъ съ върви, той можеше ... произведе

въ сравнение съ европейскитѣ, усмивка. Но ако е въпросътъ, както лицимѣрно ни увѣряватъ, за подиганието на мѣстната индустрия, то не знаемъ, на какво основание комисията предпочете Щернберговитѣ? Че е некрасива формата на астарджийския? Но въ такъвъ случай, защо не имъ дадатъ срѣдства, да го направятъ въ по-красива форма и да го усъвършенствуватъ? Да оставимъ на страна астарджийския. Пита се, защо се предпочеле Щернберговия станъ, когато единъ български желѣзарь е направилъ сѫщия; когато значи единъ мѣстенъ производитель може да ги произвежда и даже да ги усъвършетствува? Наистина, станътъ бѣше груба направа, съ прости желѣза. Но защо не му дадоха поне премията, която дадоха на Щернберга, за да го изработи по-изящно? Не-ли мѣстната индустрия ще подигатъ?

Горната история съ становетѣ ясно ни показва, колко фалшиви сѫ инциаторитѣ на тѣзи конкурси и каква полза отъ тѣхъ може да излѣзе. Въ всѣкой случай, никакво „насърдчение" на индустрията отъ тѣхъ нѣма да се получи, и не е този пѫтя, по който се подига индустрията въ една страна. Това, което се върши у насъ за индустрията, е повече шумъ, задъ който се криятъ вълчи апетитѣ, и лицемѣрие, отколкото дѣйствителна работа. Пловдиеския занятчийски конкурсъ най-добрѣ показа това.

Книги и списания, постѫпили въ редакцията:

Мисли върху социализма, отъ Д. Майкинъ. Работническа библиотека „Пропаганда" № 2. Ст. Загора 1898. Цѣна 60 ст.

Кратъкъ курсъ по Економическата наука, отъ А. Богдановъ. Превежда Г. Бакаловъ, съ предговоръ: Социалистическото направление въ политическата економия отъ Д. Благоевъ. Популярна научна библиотека № 1. Варна 1898 год. Издание на Стефанъ Георгиевъ и С-ie. Цѣна 2·30 лева.

Студенчество и социализмъ, отъ Августъ Бебелъ. Прѣвелъ отъ нѣмски. П. Джидровъ. София 1898. Цѣна 30 ст.

Книга за здравието. Общедостѫпно рѫководство за запазвание здравието. (Прѣводъ). Премия на сп. „Медиц. Бесѣда". Видинъ. 1898 год. Цѣна 2 лева.

Изложения за състоянието на окрѫжията: Бургашки, Хасковски, Плѣвненски, Свищовски.

Докладъ, отъ Парламентарната комиссия до IX-то Обикн. Народно Събрание. София 1898 год.

Изъ чуждата книжнина, година I, кн. VI. София 1898 год.

Медицинска Бесѣда, год. IV, кн. XII. Видинъ. 1898 год.

Учитель, годъ. VI, кн. I. Пловдивъ 1898 год.

Списание на българското Икономическо Дружество, год. III, кн. I. София 1898 год.

Орало, органъ на Българското Земледѣлческо Дружество, год. V, бр. 16 и 17. София 1898 год.

Право Дѣло, мѣсечно обществено-педагогическо списание, год. I, кн. VII. Габрово 1898 год.

Мисъль, год. VIII, кн. VII. София 1898 год.

На 17 Юлий тази година се помина въ гр. Габрово нашия сътрудникъ.

ИВАНЪ ДЕНЧЕВЪ.

Покойния почина въ най цвѣтущата си възрасть (26 годишенъ). Поврѣденъ въ краката отдавна, той, следъ свършванието на Габровската гимназия, бѣше принуденъ да не излиза изъ кѫщи. Сѣдячия животъ, страданията физически и душевни, постоянния умственъ трудъ, единственното му утѣшение и удоволствие при неговото нещастие и съ който се мѫчеше да заглуши страданията си, ускори охтиката, която се яви следствие на положението му. Последния му литературенъ трудъ бѣше „Хронология на политическата история, цивилизация и литература въ всички времена и народи, отъ В. Шлезингеръ“, която той превелъ и допълнилъ. Тази книга се появи скоро предъ смъртьта му.

ОБЯВЛЕНИЯ

Практичный подарокъ дѣтямъ для изученія русскаго языка!

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1898 ГОДЪ НА ЖУРНАЛЫ

„ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

Два русскіе еженедѣльные иллюстрированные журнала

XV г. ДЛЯ ДѢТЕЙ И ЮНОШЕСТВА **XV г.**

Основанные С. М. Макаровой

ИЗДАВАЕМЫЕ СЪ УЧАСТІЕМЪ ИЗВѢСТНЫХЪ РУССКИХЪ ПИСАТЕЛЕЙ, ПЕДАГОГОВЪ И ХУДОЖНИКОВЪ.

Быть товарищемъ, собесѣдникомъ и руководителемъ молодыхъ читателей, давать имъ разумное, полезное и, вмѣстѣ съ тѣмъ, интересное и самое разнообразное чтеніе, расширять кругъ ихъ знаній, содѣйствовать развитію у нихъ любознательности и пытливости, развлекать ихъ, поучая, дополнять, освѣжать и оживлять работу школы и дополнять возможные пробѣлы въ школьномъ образованіи — вотъ цѣль „ЗАДУШЕВНАГО СЛОВА“. Эту цѣль оно преслѣдовало строго въ теченіе пятнадцатилѣтняго своего существованія и намѣрено преслѣдовать и впредь, въ новомъ подписномъ году изданія, какъ еженедѣльнаго журнала (двадцать второмъ со времени основанія этого изданія).

„ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“ издается въ видѣ двухъ совершенно самостоятельныхъ журналовъ, изъ которыхъ одинъ **для младшаго возраста, другой — для старшаго.**

а) „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

иллюстрированный еженедѣльный **журналъ для дѣтей млад. возраста** (отъ 5 до 8 лѣтъ)

помѣщаетъ занимательные разсказы для маленькихъ дѣтей со множествомъ рисунковъ, коротенькія повѣсти, сказки, стишки, басни, разказы изъ священной исторіи, легкія повѣсти изъ жизни животныхъ и растеній, очерки путешествій, первоначальное чтеніе, азбуку, наглядное обученіе, мелкія статьи по всѣмъ отраслямъ знаній (всѣ эти статьи печатаются крупными шрифтами), юмористическіе разсказы, анекдоты, игры, театральныя пьесы, музыкальныя произведенія для маленькихъ дѣтей и пр.

всѣ статьи богато иллюстрированы.

ДАРОВЫЯ ПРЕМІИ:

Библіотечка Задушевнаго Слова

Полная серія изъ шести книжекъ съ раскрашенными, хромолитографированными

б) „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

иллюстрированный еженедѣльный **журналъ для дѣтей стар. возраста** (отъ 9 до 14 лѣтъ).

будетъ помѣщать, какъ и до сихъ поръ большіе разказы со множествомъ рисунковъ, короткія повѣсти, путешествія и приключенія на сушѣ и на морѣ, разказы изъ жизни отдѣлн. народовъ, историческіе разказы и біографіи замѣчательныхъ людей, разсказы изъ географіи и естественныхъ наукъ, популярныя, занимательно и живо написанныя статьи по всѣмъ отраслямъ наукъ и знаній, стихотворенія, театральныя пьесы, игры и занятія на всѣ времена года, задачи, ребусы, загадки и т. п.; ноты, особыя задачи на премію и т. п.

всѣ статьи богато иллюстрированы

ДАРОВЫЯ ПРЕМІИ:

Библіотека знаменитыхъ писателей для юношества.

картинками, въ изящномъ и оргинальномъ форматѣ, а именно:

1. **Мои игрушки.** 49 маленькихъ рисунковъ. 2. **Звѣринецъ.** Изображеніе 28 животныхъ. 3. **По желѣзной дорогѣ.** Маленькій разсказъ съ 9. рис. 4. Букви, пѣсни и картинки. 5. **Сказки въ картинкахъ 6. Котъ въсапогахъ.** Старая сказка въ новомъ изложеніи, съ 21 рис.

Кромѣ того всѣ подписчики получатъ: 7. Дѣтскія моды „Задушевнаго Слова“ 8. Педагогическій листокъ, для родителей

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА за годъ (52 выпуска со всѣми приложеніями и преміями), съ пересылкой въ Болгарію 22 фр.

Первая серія, состоящая изъ слѣдующихъ четырехъ, иллюстрированныхъ, вполнѣ законченыхъ сочиненій.

1. **Куперъ.** Шпіонъ, съ рис. Андріолли. 2. **Вальтеръ Скоттъ** Квентинъ Дурвардъ, томъ I съ рис. худ. Альфинъ-Марие, Делора, Тайлора и др. 3. **Куперъ.** Звѣробой съ рис. Андріолли 4. **Вальтеръ Скоттъ,** Квентинъ Дурвардъ томъ II.

Кромѣ того всѣ подписчики получатъ 5. Календарь для учащихся съ записною книжкою на 1898 учебный годъ. 6. Дѣтскія моды „Задушевнаго Слова“ 7. Педагог. Листокъ. Для родителей.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА за годъ (25 выпуска со всѣми приложеніями и преміями) съ пересылкой въ Болгарію 22 фр.

Разсрочка платежа допускается: при подпискѣ 6 фр, и затѣмъ чрезъ каждые два мѣсяца по 4 франка, до уплаты всѣхъ 22-хъ франковъ за каждое изданіе. Съ цѣлью скорѣйшаго погашенія всей подписной платы, платежи могутъ быть производимы и чаще и въ болѣе крупномъ размѣрѣ.

Первые нумера на 1898 г. уже вышли въ свѣтъ и разсылаются подписчикамъ.

Подписка на „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“ принимается у **Хр. М. Златоустова,** въ гор. **Бургасѣ** (Болгарія) и въ главной конторѣ періодическихъ изданій Товарищества **М. О. Вольфъ,** въ **С-Петербургѣ,** Б. Гостиный Дворъ, № 2!.

ИЗДАНИЯ НА

Стефанъ Георгиевъ & С-ие Варна

Излѣзе отъ печатъ:

„КРАТЪКЪ КУРСЪ ПО ЕКОНОМИЧЕСКАТА НАУКА“.

отъ

А. Богдановъ

Превежда отъ русски *Г. Бакаловъ.*

Съ предговоръ отъ *Д. Благоевъ.*

Книгата се състои отъ 19 — 20 коли обикновенъ форматъ и дребенъ шрифтъ и струва 2 л. 30 ст.

ГОД. II. ОКТОМВРИЙ КН. X

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ПЕДАНТЪ.

Стамо се записа ученикъ въ VII к. на X. гимназия. Той исплува почти отъ тинята на бѣдствията. Съзнанието, че той е опора на семейството у него расте. На него сѫ обърнати очитѣ на майка му, исъхнала, сгърчена отъ безсънни нощи и нужда. Четери години какъ бай Ради се помина, остави жена си съ Стама и Стефка, сирачета безъ никакъвъ поминъкъ. Бай Ради работѣше лозето, ходѣше и на копань по чузди лозя; все искарваше поне за насѫщния. Подиръ него остана Радевица вдовица съ дребни сираци; продаде лозето, за да свърши Стамо петий классъ. Въ тѣхния градецъ има само четири класса; хади, момчето се премоли и петий классъ да свърши, все повече ще вземе, като е билъ въ гимназия. И писарь да стане все повече ще вземе. Тъй рече и вуйчо му. Пакъ той много знае. Господъ му далъ и умъ и имане. Само сестра му, надарена съ първото качество, е сиромашка жена. И тя разбра, че за доброто на Стама мисли уйчо му; той пакъ и служба ще му намѣри; ала какъ се искарва цѣла година съ двѣстѣ лева въ голѣмъ градъ? Пакъ тя не може да простре рѫка, не може и дългъ да направи. Такива правила бѣше и покойния Ради: гладенъ стой, но да не длъжишъ никому. И стоели сѫ гладни, въ проглладъ много пѫть, но не сѫ задължавали. За опѣялото на бай Радя жена му взе назаемъ у съсѣдката си петь лева. Тѣ толкова тѣжаха на гърба ѝ, дордѣ испреде двѣ оки прежда, за да ги исплати, като че гробовната плоча връзъ покойника бѣше я натиснала. За умрѣлия трѣбваше да се вземе, умрѣлия не търпи, а живитѣ и потърпѣватъ. Не е сега да се учи Радевица на търпило. Отъ какъ мѫжъ ѝ затвори дюкеня, отъ какъ спря занаята (той бѣше терзия, шиеше ентерии) десеть, цѣли десеть години

тѣ неволятъ черна неволия; никой ги не знае, какъ осъмнуватъ, какъ замръкнуватъ.

Охъ! тежъкъ поминакъ съ мотиката, съ едно лозе отъ два дюлюма . . . Бай Ради не турѣше въ уста ни вино, ни ракия, тютюнъ не пушѣше, на кафене не ходѣше. Той продаваше на грозде максуля отъ лозето; земѣше съ тѣзи пари жито, дръвца и друга зимнина, пакъ кога се падне копанто за дрешки, за книжки на Стама все искарваше. Буля Радевица и тя тъче, преде. Ще истъче за тѣхъ шаекъ за футсти и гащи, платно за ризи; ще истъче и чуздо: на братси, или на кумата, (да я не знаятъ хората), за да земе памукъ и вълна; по нѣкога и захарь ще купне скришномъ, да свари една ока сладко. Зеръ да доде единъ човѣкъ, трѣбва да се почерпи. Тя го къта цѣла година, за да се отсрами предъ хората на Великдень и на Коледа. Бай Ради оппваше зимѣ и за тѣхъ и за чузди нѣкоя дрешка.

Стефка отъ малка си я не бива. Тя сѣди на едно мѣсто отъ много време. Нагази я лоша болка—живенница. Стопи се горкото дѣте, исъхна, катъ клечка; измжкна сърдцето на майка си съ своитѣ си болки тегловни.

Стана вече дванайсеть годишно момиченце, а не мой да стжпя на краката си. Привдигне се, потътри се по земята и пакъ сѣдне въ изнемога.

— „До кога, Божке, ще тегля!“ изохка болното и се залива съ горчиви сълзи. Погледне изъ прозорецътъ на пътя, какъ дѣцата припкатъ, гълчатъ, раздава се на тѣхния веселъ говоръ и смѣхъ; а Стефка възджхне дълбоко, па погледне краката си въ рани, исъхналитѣ си ржцѣ и заплаче горчиво, неутѣшно.

— Малчи, мари Стефко, малчи мари чедо! ще му се намѣри цѣра; нѣма тъй да остане. За всичко има цѣръ, само не можемъ още да го улучимъ, утѣшава я майка ѝ, а сама още по-силно ридай отъ нея.

— То се видѣло цѣра му, ами Господъ що ми не земе душата, баремъ и азъ да ви не тегня?

— Тегне ли чедо на майка? що думашъ, Стефке? Що кжсашъ сърдцето ми! Баба Гена каза репей да налагаме, отъ репея се взема огъня: ще огаснятъ ранитѣ и ти ще идешъ да играешъ съ другаркитѣ си, не дей се кахари. Каква мома ще станешъ! И братъ ти ще свърши гимназия, ще си дой-

дѐ, промѣна ще ти купи. Катъ се поведете дваминка, ще идите на расходъ,—на гости. Пакъ азъ ще ви испратя до пѫтя, ще ви изгледамъ и ще ви се порадвамъ.

— Ами кога ще свърши, Стамо? баремъ той да ти помогне. Азъ не мога, не мога и масури да ти навия. Да можехъ баремъ да ти ошетамъ въ кѫщи, пакъ нѣмаше залакътъ да ми присѣда . . . за нищо ме не бива, защо живѣя?

— Не думай тъй, майка? ами нели плетешъ чорапи, всички ни обувашъ и за вуйнинитѣ си дѣца наплиташъ, и тантели чудо нѣщо си ѝ наплела. Знайшъ, какъвъ платъ ми е дала вуйничка ти за блузка? Замъ да свърша пешкиритѣ, ще ти го ошия; хемъ знайшъ, какъ ще ти го ошия?—съ широка ека, като на вуйчовата ти Славка.

— И шпритчета, мамо, да му турнешъ. Дай да си го видя, мамо!

Майката измжкне изъ сандѫчето червений крепъ, който бѣха подарили на Стефка отъ вуйка ѝ. Момичето съ сияющи очи изглежда малкото парче; мѣри го, обръща го.— Мяза ли ми, бе мамо?—Ами дали ще стигне? види ми се малко.

— Не е малко, мама, за една блузка дѣ е малко тозъ платъ? — Пакъ колко ти мяза! Като че не си ти; сякашъ те гледамъ червенко, хубавко, катъ ябълка момиченце, каквото си бѣше отъ първенъ.

— Пакъ сега! въздѫхне изново Стефка. — Ами Стамо, Стамо кога ще се върне? да бутне вратата . . . Знайшъ, какъ едѣше отъ училището и пѣеше. Пакъ какви хубави пѣсни ги учатъ тамъ.

— Сега и по хубави—ги учатъ. Гимназията е по голѣмо училище и по учени даскали има. Пакъ нашъ Стамо знайшъ, на всичко—пръвъ, и гласъ има, катъ звънецъ. За туй го и не пущатъ учителитѣ. Да свърши думатъ, ний нѣмаме другъ ученикъ, катъ него. За туй му дадоха и стипендия, че по всичко пръвъ върви. Още една година и той е при насъ. Нѣма вече да го пущаме. Ще свѣтне и у насъ добъръ день. Само да е здравъ да свърши. Господъ да му даде здравие и добро! Набожната жена се прекръсти предъ кѫндилцето, което междука надъ иконичката св. Богородица, почернѣла отъ давность на времето и отъ кадежа на кандилцето. Колко сълзи сѫ пролени предъ тоя идолъ, колко скърбь и молитви е видѣло това изображение отъ тъмночервенъ цвѣтъ! . . .

Стипендията на Стама не е цѣла; той бѣше представенъ отъ учителитѣ въ Х. гимназия за цѣла стипендия като най-способния, най-скромния и единъ отъ най-бѣднитѣ ученици; но по-друга препоржка отъ силнитѣ на деня нѣмаше, за туй едвамъ следъ полвинъ година, именно, кадѣ Рождественскитѣ праздници той получи полвинъ стипендия. Въ ожидание и надежда той прекара първата полвина на учебната година у единъ свой учитель, който обърна вниманието на учителитѣ връзъ тоя скроменъ ученикъ. Стамо живѣеше у своя учитель, но никой го не виждаше, кога влиза, — кога излиза. Той се боѣше и отъ стжпкитѣ си, най-малкия шумъ на книга, която истърве случайно, стрѣскаше го, че обезпокоява семейството на своя благодѣтель. Винаги му се струваше, че той додѣва, че нѣкого стѣснява. Винаги се оглеждаше. Погледне ли Славевица (жената на Стаменова благодѣтель) въ стаичката му: „ти що сѣдишъ на студено? тури дърва въ печката, каже му тя“. Той стане засраменъ, потъва въ земята отъ срамъ, че гори чузди дърва.

— Не трѣбва, азъ не съмъ наученъ на топло, мене ми е много добрѣ, благодаря, бъбри Стамо и не смѣе да погледне добрата госпожа.

— Какво добро въ това да зъзнешъ? По излезъ, ела при насъ. Сé учишъ, сé четешъ; ела си почини, ела да те видимъ. Славевица сама хвърли двѣ-три цепенички въ печката, отвори вратата на стаята му и замине.

Нейния Колю пакъ сгрумолилъ нѣщо, пакъ шумъ и гвалтъ дигналъ до небеса. Той е ученикъ отъ вторий классъ на сжщата гимназия; палавъ, ленивъ, неугомоненъ. Майка му не може да си отвори очитѣ отъ него; дѣ помине—плѣнъ и пожаръ. Дѣ малко кротость у Коля отъ Стамовата? А Стамо стои въ туй време, слуша глъчка; но не смѣе да полюбопитствува даже, не смѣе и да затвори вратата си. Зеръ „Госпожата“ я остави отворена, може тъй да трѣбва, бива ли той да я притвори? Пакъ още Невѣна, дъщерята на Славевица, мине край вратата и се смѣе. „На меня се смѣе, азъ съмъ смѣшенъ, колко ли смѣшенъ имъ се виждамъ!“ мисли Стамо и пакъ уврѣ главата си въ книгитѣ.

Книгитѣ сж неговото утѣшение, съ тѣхъ той забравя и студъ, и гладъ. Той чете, преобръща не само учебницитѣ си. Колко други книги е преобърналъ Стамо! и колкото чете по-

голѣма жажда за знания го ѣде. Ехъ! да можаше той всичко да обърне, всичко да изучи, както трѣбва! Защо да не може? Той е увѣренъ, че всичко може. Хиляди въпроси гъмжатъ въ главата му, милиони-искатъ разрешение. Тамъ висшето училище всички тия въпроси разрешава. Тамъ друго. Гимназията малко му дава. И той се замечтае, прехласни се за висшето училище; тогазъ се случа и книгата си да истърве, направи шумъ. Такъвъ шумъ, който само той чува, но го стрѣска, че ще обезпокои нѣкого.

А тамъ още Невѣна вика на брата си: що не плъзнишъ и ти на едно мѣсто да учишъ, я вижъ Стамо, какъ учи . . .

— Пакъ ли се пресмива тая дѣвойка, каже си Стамо. Той не знае, дѣ да се дѣни отъ срамъ.

Пакъ Колю олови сестра си за косата.

— Ти ли ще ми сждишъ? Азъ кюсе кехая не ща. Ако ща, ще уча, мене твоя Стамо ми не трѣбва. Невѣна крѣщи.

— Азъ тѣзъ устица ще расчекна!

Майка имъ ги растърва, моли се, заплашва ги: „ще кажа на баща ви!“

Стамо стои предъ вратата, семени, трѣбва да излезе; ами какъ да излезе. Бива ли да види такъвъ срамъ? И Невѣна — шестокласница, бие се съ едно дѣте. Той спомня своето сестриче. Горкото! Какъ то го гледаше въ очитѣ. Колко любовь, колко нѣжность въ тия страдалчески, дълбоки очи!

Вечерьта Стамо слуша въ съсѣдната стая пакъ за него се говори. Неволно той подслушва.

— Дѣ се храни туй момче? Азъ го не виждамъ да излиза праздниченъ день ни за обѣдъ, ни за вечеря, дума Славевица на мжжа си.

— Чи питай го, то е женска работа да издебнешъ, да узнаешъ нуждата и да помогнешъ. Не е работа само своитѣ да гледашъ. Всѣко животно инстинктивно се грижи за рожбитѣ си; човѣщината го изисква да се грижимъ и да помагаме единъ другиму. И него е майка родила. Вижъ, погрижи се и за чуздото, както се грижишъ за своето.

— Тя Невѣна го дебни, засмѣ се майката.

— Наистина, тате, прьститѣ му вънъ, и чорапи трѣбва да нѣма на краката си. Пъкъ обущата му съвсѣмъ скжсани.

— То и палтенцето му е протрито, тъничко; на този мразъ, може да истина, да се плевритиса момчето, дума майката.

— Че вижте тамъ нѣкои мои обуща вети, чорапи, синето палтенце му дай. Азъ нѣма вече да го нося, дума Славевъ.

— Синето палтенце азъ готвя на Коля да прекроя...

— Колю нѣма да носи дрипитѣ. На Невѣна все ново, пакъ на мене вехтото. Да имате да земате, обажда се Колю отъ кжта.

— Тебе все Невѣна ти боде очичкитѣ, наежи се сестра му.

— Чакай, сине, ний „да имаме да земаме;" ами ти сега какво имашъ отъ насъ да земашъ? Я ела тукъ да си расчистимъ смѣткитѣ. Азъ видѣхъ днесъ двѣ слаби въ каталога: за добрия си успѣхъ ли претендирашъ на ново? Ами защо завиждашъ на сестра си? Тя не носи ли съдранитѣ фустани на майка си? Само че тя ги не дере катъ тебя, по пръзалкитѣ, ами сама ги кърпи и кжта, дума гнѣвно баща му.

— Неблагодаренъ синъ! изхока го майка му.

— Тъй си го въспитала, казва дъщерята.

— Ха, сега: яйцето учи кокошката. испъкна на сцената Колю. Зъръ! видите ли прокопсаната си дъщеря? зъръ! удря той единъ у другъ юмруцитѣ си на срѣща имъ.

— На̀, видите ли, какво сте го разгаляли, видите ли, какво прави? расплака се обидена Невѣна.

Бащата и майката се исмѣха високо. Невѣна скочи съвсѣмъ обидена; тя се затули въ другата стая. Братъ ѝ тичаше следъ нея, като я дразнѣше: „и-и! женитѣ само туй знаятъ, да плачатъ, и-и!" На вараньта Славевица избута изъ възглавницитѣ едно палтенце отъ мжжа си, поразглади го, искърпи го и го занесе въ стаята на Стама. Невѣна сама лустроса вехтитѣ чепици на баща си, и тѣхъ туриха при кревата на Стама; туриха и едни нови вълнени чорапи. Когатъ си дойде той вечерьта, намѣри всички тия предмети и бѣше въ недоумѣние. При вечерь се яви Невѣна съ вечеря на една табла. Стамо се отказа отъ вечерята, той увѣряваше, че се билъ нахранилъ. Невѣна се връщаше въ отчаяние съ своята табла. Майка ѝ се изправи предъ Стама.

— Колко да не сте гладни, пакъ ще опитате гозбата на Невѣна. Тя днесъ сама е готвила; не я докачайте, вижте, плачи ѝ се! каза тя.

Стамо съвсѣмъ сбърка конците, той не знаеше, какво да прави? Пакъ сбъркалъ—докачилъ госпожицата. Тази добра, прекрасна госпожица, която той не смѣе да погледне, още

да я докачи . . . То бѣше убийствено за него. Той почна да се извинява. Пое таблата отъ Невѣна. Топлата гозба сладко гъделичкаше обонянието. Той отдавна не бѣ пропущалъ въ стомаха си топла вечеря. Отъ една страна, за да заглади грѣшката си, отъ друга, като го подканяше глада, той почна апетитно да гълта. Стамевица го погледа доволна и попита.

— Премѣрихте ли палтото и чепицитѣ си? дали ще ви станатъ?

— Азъ щѣхъ да питамъ, кои сѫ тѣзъ вещи? Пакъ ли за мене? Азъ не знамъ, какъ да ви благодаря . . . Азъ и тъй много ви дължа. За Коля и за госпожицата нѣма стая да се занимава, на меня сте я отстѫпили. Азъ ви стѣснявамъ. Азъ все искахъ да ви кажа, че единъ мой другарь ми предлага да ида заедно да живѣемъ. Не е скѫпо; азъ искамъ да ида; само да получа стипендията.

— То катъ получишъ, лесно, кадѣто щѣшъ, отивашъ; но сега те не пущаме; сега си нашъ. И никого ти не стѣсняващъ, освѣнъ себя си. По отпусни се, бѫди като у дома си. Ще свършишъ, ще станешъ учитель или още може нѣкой ученъ човѣкъ. Съ вашитѣ способности вий ще станете полезенъ човѣкъ. Тогазъ и нашъ Коля ще ви пратимъ да го вчеловѣчите. Тъй ще се издължите, а сега не му мислете за дългове, ами си бѫдете спокоенъ, засмѣ се Славевица.

Стамо не вѣрваше ушитѣ си. Дали не му се смѣятъ пакъ? Наистина ли и той може да бѫде полезенъ? и той да се исплати? Може ли нѣкога да се исплати тазъ добрина? Сърдцето му препълня благодарность; на езика му се въртятъ много думи на признателность. Всички тия въпроси единъ следъ другъ се нанизватъ въ главата му, но той не е въ състояние да продума дума. Той държеше въ рѫка вилицата и стоеше правъ.

Славевица и Невѣна разбраха неговото затруднително положение по мѫката, която се изразяваше на неговото широко добродушно лице. Тѣ притвориха вратата на стаята му и се махнаха. Невѣна подскачаше отъ радость; майка ѝ пригърна своята щерка и се просълзи.

— Чакай да се изуча, да видишъ колко ще разбогатѣя! и тогазъ все на сиромаситѣ ще раздавамъ, каза дъщерята.

— То ще рече, никога никому да не дадешъ петаче, защото най-напредъ искашъ да станешъ учена, подиръ богата и най-подиръ да станешъ човѣкъ.

— Ихъ, и ти мале! катъ захванешъ . . .

— Какво катъ захвана? Не ли си е тъй? Малко ли богати хора има? Много ли отъ тѣхъ приличатъ на хора? Има ли человѣколюбие въ тѣхното лаптение за богатство? Най-напредъ трѣбва да се обезчеловѣчишъ, да стжпчешъ и честь и съвѣсть, за да разбогатѣешъ на гърбътъ на сиромашьта, а подиръ ще кажешъ: „нà тебе, Боже, що ми не пригоже!"

— Туй то я, че има много начини за обогатяванне. Науката и то е едно богатство; азъ нѣма да го трупамъ само за себе си и да го продавамъ, ще пръскамъ знанията безплатно. Както свѣтлината и въздухътъ е безплатенъ, тъй и науката трѣбва да бжде безплатна, отвърна дъщерята!

— Хадъ, дано съмъ жива да те видя! отвърна майка й.
Обѣдитѣ и вечеритѣ се продължаваха. Стама гощаваха у Славеви. Но бѣдния ученикъ не можеше да преглъща тия сладки гощавки. Горчивъ е чуздия хлѣбъ, още по мжчно се живѣе въ чуздо семейство! Колкото е приятно да правишъ добрини, толкова по неприятно е да ги получавашъ. Стамо бѣше съвсѣмъ подавенъ отъ тия добрини. Той получи най-сетнѣ своята стипендия и се избави отъ благодѣянията. Особно тѣжко му бѣ отъ Невѣна и Колѭ да получава услуги. А тѣ се надпреварваха, кой да услужи повече на бѣдния ученикъ.

За туй пакъ Славевъ въ училището съвсѣмъ не щадѣше Стама. За най-малката грѣшка, той му се караше. Всички знаятъ учителя Славевъ, че е нетърпѣливъ, отъ малко се сърди. За туй и ученицитѣ му гледаха какъ-какъ да го расърдятъ, замъ да повика, да поскача въ классъ. Но Стамо съвсѣмъ не желаеше да го сърди. Той особно се стараеше по френски (Славевъ преподава френски езикъ). Старае се Стамо и се не може. Въ тѣхния градецъ бѣше останалъ този предметъ безъ преподаватель. Ей тъй артисалъ френски езикъ, нѣма кой да го вземе и толкозъ! Ученицитѣ не знаяха ни азбукето по френски; и Стамо почна отъ начало; почна той да догони другаритѣ си до седмия класъ, ала не можи. По всичко Стамо пръвъ, а по френски куца. — Защо да куца? Въ първитѣ двѣ години вървеше добрѣ, а сега куца, какъ тъй? И да превежда, и да пише може на френски, а слабъ успѣхъ.

Вторня учитель, който му преподава въ петий и шестий классъ френски, очудваше се на неговата богата память. Колко думи този Стамо научи за скоро време, колко правила запом-

ни! А Славевъ казва: той нищо не знае. „Пиши ми а—elle? туй ученикъ отъ седмий классъ едно t да не умѣе да пише“. И дѣцата го знаятъ, а той не знае. При това се подписалъ Stamove на тетрадката си. Хичъ името си да не знае да подпише!“ възмущава се Славевъ. Правилата казва Стамо, всичко вѣрно казва; хеля, t защо да економисва? Това t изѣде главата и стипендията на Стама. Той не издържа зрѣлостенъ испитъ. Колкото за t той знае, че е виновенъ. Наврѣдъ това t го преслѣдва. Но и дескриптива да сбърка! Другаря му, единъ богатски синъ, който се готвѣше да ѣде бащиното наследство въ Европа, той издържа по дескриптива; пакъ Стамо писа, писа цѣли четери часа и неможи да свърши, значи не можи да издържи. Хубаво! Стамо не свърши темата, не издържа, ами другаря му, който цѣла година преписваше отъ него, какъ можи той да издържи?—Пакъ преписалъ. За туй и Стамо не свърши, защото най-напредъ за него написа, предаде му и подиръ сѫщото написа и той. Какъ едно и сѫщо нѣщо може да бѫде и добро и лоше? Надъ тоя въпросъ се позамисли Стамо, здравата се позамисли. Да обвинява учителитѣ си въ несправедливостьта той не може. Тѣ сѫ били толкова добри къмъ него! — Той е сбъркалъ нѣщо, самъ знае, че е сбъркалъ; главата му трещѣше на писменния испитъ, тъй трещѣше важията, да се раздѣли на двѣ! И не свърши, туй главното, че не свърши темата. Ами дали другъ нѣкой отъ другаритѣ му е свършилъ? Такава обширна тема въ четери часа свършва ли се? И мнозина други капнаха на писменния зрѣлостенъ испитъ, не е само той. И всички се очудваха, че той капналъ, а дугаря му Болерски, който преписа, най-много се очудваше. Но по-голѣмо чудо е, че Болерски получи петь бележка по дескриптивна геометрия. И той — Болерски се пери сега, катъ пѣтель на бунище, стѣга се за пѫть: ще върви да следва въ Парижъ.

По какво ще следва?—По правото, разбира се. Учителитѣ знаятъ, че той ще следва по правото; защо му е геометрия?

Ами Стамо? Той ще стане селски учитель, или писарь. Той никога нѣма да прибѣгне до дескриптива, скоро и ще забрави, че има по свѣтътъ такъвъ предметъ.

Но забрави или не, а той е длъженъ да знае, което учи, което е предвидено въ программата. При туй селски писарь,

селски учитель всичко трѣбва да знае. Той е и землемѣръ, е учитель на народа. Отъ него всичко се изисква.

Нека се изисква. Нека въ гимназията се отнасятъ строго. но защо къмъ Болерски не се прилага сѫщата строгость? — Ето това то отравя младия Стама. Той се не сърди на приятеля си, тѣ пакъ ходятъ заедно, пакъ мечтаятъ за наука.

Планове широки, надѣжди свѣтли ги увличатъ.

Само повечко знания да добиятъ.

Стамо се спира надъ последнето. Той е облагодѣтелствуванъ съ пъленъ курсъ на гимназиално образование. Трѣбва да бѫде благодаренъ и на това . . .

Но защо Болерски може да мечтае, и тръгва вече, следъ мѣсецъ заминава за Парижъ? Отива въ храма на науката, дѣто толкова учени свѣтила пръскатъ истина и познания. А той? той сиромаха не може и да си престави такова щастие. Защо? Защо? . . . пакъ това — защо?

Не зависть, не умраза къмъ своя приятель испитва Стамо при тия въпроси. Той сърадва на Болерски, той го ублажава. Съ друга зависть, съ дружеска зависть гледа той на неговото завидно положение. Сърдето му го тегли къмъ оная блаженна страна, дѣто се раздава свѣтлина. Не Франция, не за огнището на цивилизацията—Парижъ—мечтае Стамо. Поне нашето висше училище да свърши . . . Той ще издържи конкурсъ и за странство да замине. Той е увѣренъ, че ще издържи. Толкова сили, толкова енергия блика въ буйнитѣ му гърди. Той осѣща, че ще издържи не единъ конкурсъ, за да получи стипендия, и половината отъ тая стипендия ще отдѣля за своитѣ. И тѣхъ нѣма да забрави. Ще имъ помага и ще се учи. Още много трѣбва да се учи той, такава празнина зѣе въ душата му, толкова въпроси оставатъ не решени. Зданието не доискарано, не покрито, само едно основание туря гимназията. А другото напредъ. Още много работа иска, за да се искара то. Той жажди работа; избитъка на сили, на енергия го тласкатъ къмъ тоя плодотворенъ умственъ трудъ . . . Ами тая матура? Ахъ, матура! Всичко сбърка тя. Всички планове рухнаха. Сега испъква единъ най-голѣмъ въпросъ, въпросъ на всички въпроси—въпроса за хлѣба . . .

Стамо остана въ Х. да държи повторителенъ испитъ презъ септемврий. Да се върне подиръ ваканция той не може: то коствува. И да сѣди въ кѫщи не може. Какъ ще овисне на

шията на майка си, която гледа на двѣ ржцѣ? Въ X. пакъ могатъ да се намѣрятъ уроци между пропадналитѣ ученици; сѐ ще си искара хлѣба какъ да е. Въ родния градъ и това нѣма; никаква работа нѣма за него, само ако получи атестатъ, може да стане учитель. Какво друго освѣнъ учитель? Уйчо му обѣща да го настани за учитель и той последнитѣ двѣ години лелеяше тая мисъль въ себе си. Въ минути трудни, кога му додѣе съвсѣмъ нѣмотията, съ тазъ надежда той се утѣшаваше.

Презъ ваканция той наистина се позамогна. Пакъ благодѣтелния учитель Славевъ, който му намѣри два добрѣ плащани урока. Стамо още на първия мѣсецъ, щомъ получи плата отъ първия урокъ, половината испрати на майка си. То е първата му печалба, той бързаше да зарадва майка си.

Майката се зарадва и не. Тя чакаше своя синъ, а не помощь; не благодарность чака тя отъ него—синовна обичь.

Цѣла година го е чакала и милѣла; цѣла година майка и дъщеря се утѣшаватъ: още малко, още малко и той ще си дойде. Нѣма вече да се отдѣля, сѐ при насъ ще стои. И кжщата ще се засмѣе. Тъмната прехлюпена стаица, въ която двѣтѣ се сгушатъ, ще свѣтне. И на очитѣ имъ ще свѣтне. Ще видятъ и тѣ бѣлъ день. Той ще бутне вратата веселъ, засмѣнъ; ще доведе приятелитѣ си; ще запѣятъ, ще загукатъ, катъ гжлжби. А тѣ ще ги зяпатъ въ устата, ще ги слушатъ и не могатъ да се наслушатъ, не могатъ да се нагледатъ. Болното момиче чопли, чопли тантелата съ изсъхналитѣ си тънки пръсти, па изохка: „Ухъ! мжка ми е!“ баремъ нѣкой да бутне врата, да дойде, нѣщо да каже, да сльже нѣщо, само да каже.

— Да поизлеземъ, майка, задъ кжщи, слънчицето пригрѣло, каже майката и поведе своята болна задъ кжщи. Тамъ двѣ педи мѣсто има отъ каменний зидъ до тѣхната кжщурка. Двѣ педи мѣсто и една слива прилѣпена у стрѣхата. Тамъ сѐ пригрѣва слънчице и сливата се зеленѣе, прилича на градинка.

Постѣли буля Радевица едно дрипелче подъ сливата, настани щерка си подъ дрьвчето; а сама сѣдне на прага предъ мутхвака до градинката, земе си хурката, за да почини, да си исправи и тя малко кръста отъ стана.

По клонетѣ на сливата зацърка нѣкое врабче, подскача отъ вѣтка на вѣтка, завърти се и подхръкне високо, високо!

улѣти далеко! А болното момиче го следи съ своитѣ дълбоки очи и пакъ въздъхна: „отиде! да бихъ имала и азъ крилѣ, при Стамо ще ида, право при него ще кацна.“

И майката си мисли за него; да мой да го зърне, само да си го зърне! И двѣтѣ копнеятъ за него, денѣ и нощѣ го мислятъ. (Още едно сърдце копнѣе по Стама, но той не подозира).

Настана и отдавно очакваната ваканция. Майката поглежда всѣки день, всѣки часъ към пѫтя, отъ дѣ ще се зададе милия синъ? А той си не додѣ. Единъ день се истърси Болерски у буля Радевица. Такъвъ промѣненъ, огоенъ, като на корито хранянъ, каза буля Радевица.

Той имъ обади, че Стамо не издържалъ екзаменъ. Пакъ той, Болерски, издържалъ, аттестатътъ му сѐ отличия, отличия, и заминава за Европа да следва. Още много бъбра самонадѣяния юноша, смѣха се съ Стефка. Тя е облѣчена съ червената си тънка крепова блузица, съ широка отворена яка.

Прозрачната блѣдность на младото лице има червенъ отблѣсъкъ. Може отъ цвѣта на блузата, може отъ силно вълнение. Тя приказва оживено, не може да се наприказва. И не свежда своитѣ черни дълбоки очи отъ госта; той я гледа засмѣна, галя я съ усмивка сладка. Нейното високо умно чело, нейнитѣ тънки, бледни устници и този чуденъ профилъ, и тая ръскошна вълниста коса надъ челото ѝ. Всичко заедно запали буйната кръвь у Болерски. Може ли надъ такава чудна красота да тури рѫка болѣстьта, може ли да наложи на нея желѣзнитѣ си окови смъртьта?—Не, тя е родена за радость, за щастие. Тя не бива да умрѣ тъй млада.

Отъ тоя часъ той реши да изучва медицината; ще чете, ще пита, ще распитва всички знаменитости, за да я излечи. И той бѣше увѣренъ, както майката, че нѣма болки безъ лекъ на свѣта, само тѣ не знаятъ. Тѣ го не знаятъ, тѣзи прости хора нищо не знаятъ; но ученитѣ какъ да не знаятъ?

Има ли нѣщо невъзможно за наукта? Ако никой не знае лекъ, той, Болерски, ще открие, ще исцѣри тая мадона, достойна за Рафаеловата четка и ще я земе за своя. Нему, само едному нему принадлежаща . . . Нѣма даже портрета ѝ да подари на свѣта, катъ великий художникъ. Тя трѣбва само нему да принадлежи: вѣчно да го гледа съ тия дълбоки очи, вѣчно да го галятъ тия погледи, да му се радватъ, да го лелеятъ...

Пакъ майката не чуваше, какво тѣ брътвятъ. Тѣ отъ

малки тъй си бъбратъ двамата, отъ дѣца се дирятъ. Въ нейния умъ само това се въртѣше: „не може да бѫде, моя Стамо да остане, да не издържи испитъ! Че кога е оставалъ въ сѫщия классъ, кога е било то да не мине, та и сега? Въ отдѣление не е оставалъ, а сега да остане. Тукъ нѣщо има... Да не е билъ боленъ, па не ми казватъ, заmъ да се не кахаря. Нели си е такова милозливо отъ малко. Той, да ме не раскахари, търпи, не обажда. Чакъ кога зема да го врънкамъ: бре какво ти е, що ходишъ такъвъ, катъ пребитъ? чакъ тогазъ ще ми каже. „Охъ, синко, изгори ми сърдцето, синко!" завърши своитѣ страхове и предположения майката, катъ се расплака. Тя излѣзе на вънъ още, когато подстѫпиха сълзитѣ на гърлото ѝ, да я не види чуздия човѣкъ, че плаче. Тя и отъ дъщеря си се крие да не заплаче предъ нея. „Стигатъ му горкото неговитѣ теглила и съ мене да не плаче! Пакъ отъ майкини милости не мой да си не поплаче. И си поплаче буля Радевица нощѣ на възглавницата. И за Стама, и за милъ стопанинъ поплаче, никой да я не види. А денемъ пакъ засмѣна, пакъ весела я гледатъ съсѣдкитѣ.

— Да нѣмашъ писмо отъ синътъ? пита баба Гина, какво си се ухилила до уши?

— Имамъ и харчлъкъ ми пратилъ, отговаря буля Радевица, когато Стамо ѝ прати.

Баба Гина е най-стара съсѣдка, приятелка на Радевичина майка; тя само я спохожда. Другитѣ се боятъ, странятъ отъ болното. И братъ ѝ страни. Отъ друга болѣшка той се бои—отъ сиромашията. Да не му поиска сестра му, да не го разжалоби. На Великдень ако прододне и то за едно сладко, повече не сѣди.

Сѣдятъ двѣтѣ сиромашинки, сѣдятъ наведени надъ работата си въ задушната прехлюпена станца. А на вънъ слънцето жили презъ Юлий. — Ухъ, засъхнаха ми устата, да е нѣщо да ги расквася, каже дъщерята. — Тате донасяше отъ лозе крушки, ябълчици, пакъ сега нищичко!

— Мари майка, да ти откѫсна сливки, дума буля Радевица.

— Не ща, вкиснаха ми се червата отъ тѣзъ киселици. Нѣмашъ ли една лъжичка сладко?

— Свърши се, ще направимъ, майче: още малко и Стамо ще си дойде, сладко ще направимъ, и овошка ще земнемъ. Момичето погледна изъ прозорецътъ и възджхна изново.

Привечеръ майка и дъщеря посѣднаха на прага на пжтнитѣ врата. Показа се отъ срѣщната кжща изъ проворецътъ една млада булка. Уличката е тѣсна, стрѣхитѣ дълги и отъ двѣтѣ страни забулятъ уличката. Съсѣдкитѣ можаха да си приказватъ.

— Отрепахъ се, буля Радевице, оврѣхъ днесь, сварихъ се на огъня, цѣлъ день сладко съмъ варила. Ела да ми помогне комшийка една, все сама, отрепахъ се.

— Ами кой те знае, що ме не викна? На сладко сѣка тича, пчелата отъ медъ не бѣга. Хади повторомъ да знамъ, отвърна буля Радевица.

— И за сутра остана. Десеть оки захаръ може ли на веднажъ? Сутра ела на помощь, хемъ да додешъ, чуешъ ли?

— Що да не дода, каква си пакъ и ти; нѣма ржцѣтѣ ми да останатъ я, ще дода да ближемъ тава.

— Ха! ха! ще ближемъ; ти ела че ближи, колко щѣшъ, рече съсѣдката, като се затули въ кжщи.

Буля Радевица се зарадва на случая. Тя рано похлопа на вратата у съсѣдката.

Вариха сладко до обѣдъ, трѣбиха дрѣнки, вариха, едвамъ двѣ тави свариха.

Съсѣдката сипи да опита сладкото.

— Вижъ, буля Радевице, стига ли му?

Буля Радевица побърка, побърка сладкото съ лъжичката, па го върне въ тавата.

— Да покъкри още, каже тя, но не куса, ни веднажъ не куса. И съсѣдката забелѣжи, че тя не куса сладко. Отъ втората тава тя сипа двѣ сладкени лъжички на една чинийка да почерпи буля Радевица.

— Не ща, не ща, азъ бързамъ, че онова дѣте у дома не е още яло, думаше тя, катъ излизаше отъ вратата.

— Бахъ! бива ли тъй, да не кусашъ хичъ? Нели щѣхме да ближемъ тава, пакъ сега какво е туй? настоява съсѣдката.

— Е-е, кога искашъ толкозъ да ми дадешъ, азъ ще го занеса на Стефка, рече буля Радевица.

— Земи, земи съ чинийката, подиръ ще ми я донесешъ, подаде щедрата съсѣдка двѣ дрѣнчици и нѣколко капки сиропъ.

Буля Радевица горѣщо благодари, и занесе радостна сладкото на дъщерята си.

— Туй ли се откъсна отъ сърдцето ѝ? горчиво се засмѣ момичето, кога майка му подаде заслужения подаръкъ.

— Толкозъ, майка, ами че то е сладко, не е за наѣдание.

— Не ща го, рече то и бутна чинийката съ ржка.

— Що правишъ тъй, мари майче, пакъ азъ толкозъ ми додражя вчера, катъ ме повика. Не ли вчера думаше, че ти се дощѣло сладко? оговоря майката дъщеря си.

— Пакъ тъй я, за пощянка! рече момичето, като дигна ченийката отъ пода.

— Ами ти куса ли го барemъ? Десеть оки захаръ, че толкозка да сипне! продължаваше то да гледа на ченийката. — Пакъ меня ми се изгледахж очитѣ, кога ще додешъ. Сѐ повече ще остържешъ отъ тавата, мислѣхъ, и съ хлѣбъ ще си хапна. Пакъ то . . . За ѣдене ли, за гледани ли? Остави го, на, дигни го тамечка да си го гледаме. Ни за тебе, ни за мене нѣма. Хади да го гледаме, па ще си прехванемъ; ужъ сме ѣли, не видѣли.

И буля Радевица се засмѣ.

— Отъ дѣ ти идатъ на умъ, Стефке, и оногози вчера подигра, какво му прикачи? какъ бѣше, паунъ?

— Паунъ, ами какво е? снеми му перата, ще остане цѣла гарга. Земи на баща му паритѣ и на Болерски умътъ отива. Зелъ да ми се пери, че ще следва въ Парижъ, че докторъ щѣлъ на стане. Тѣжко му! Не знамъ, какъ бате му помагаше, кога учеха тукъ. Сега той свършилъ, отличие имамъ, пакъ бате не можилъ . . . Болната все повече се раздражаваше.

— Ехъ, остави го, нека се хвалоти, скоро и Стамо ще си доде. Тогазъ ще разберемъ, каква е работата; ами ти ѣла ли си? попита майката.

— Одрѣзахъ си хлѣбецъ, какво друго? Нашето ѣдение, нели знаешъ. „Тебе баремъ нагости ли оная? Кой знай, какви гозби ти сложи, подсмива се пакъ дъщерята.

— Какво ще ми сложи жената? що ставашъ и ти таквазъ? голѣма работа съмъ завършила, че ще ме гощава,— отвърна буля Радевица.

— Не било голѣма. За нея голѣма, изморила се госпожата, утрепала се, пакъ ти да не си отъ чиликъ? Ти се не умори отъ заранъ до сега надъ огъня? Какъ не я бѣше срамъ съ една лъжичка сладко да те испрати! развфуча се Стефка.

Майка ѝ се душѣше.

— Мълчи мари, ще те чуятъ! Но Стефка не мъкна цѣлъ день и сладкото не хапна. Тѣ решиха да го скриятъ за Стамо, кога си доде.

Стамо наближаваше да доде. Той държа испитъ повторно. По геометрия се и не приготви никакъ, но издържа. По френски пакъ го скъса t. Туй пусто t! Той цѣла ваканция писа по френски, преписва, учи граматика, превежда и пакъ безъ t.

Убитъ, смазанъ той се върна съ едно удостовѣрение, че свършилъ средне образование. Подалъ бѣ заявление още порано за учитель въ родния си градъ, като обещаваше да представи атестатътъ. Той не се съмнѣваше, че ще получи атестатътъ, по нѝ. На край врѣме щастието му измѣни.

Вуйчо му сжщо бѣше увѣренъ, че момчето ще прѣдстави аттестатътъ и се обзалагаше за него. Но не го назначиха отъ начало; инспектора искаше да види атестата, тогазъ да подтвърди избора на настоятелството.

Мина се мѣсецъ, минаха се и два въ мжчително очакване; назначение Стамо не получи. Отдавна училищата се отвориха и вакантно мѣсто имаше въ училището за още единъ учитель; неговитѣ предмѣти стоятъ не заети, а назначение нѣма, та нѣма.

Стамова вуйчо е кметъ, той не лиже което пише, иска Стама за учитель и цѣлото настоятелство е съ него. Училищний инспекторъ си има другъ кандидатъ за учитель и поддържката на тоя кандидатъ е по-силна—него поддържа депутатъ Писоглавовъ. Нито Писоглавовъ, нито кмета отстжпятъ. Инспектора се колебае между двамата силни на деня. Борятъ се два лагера, два враждебни лагера отъ една и сжща партия, отъ партията на силнитѣ на деня.

Стамо стана злобата на деня. Инспектора разгласи, че той е проваленъ на испита, нѣма атестатъ. И мнозина сжжаляватъ горкото момче. Даже ученицитѣ говорятъ, че новия учитель фалиралъ, не му даватъ дипломата, за туй го не пущатъ и въ училището. А Стамо не може на улицата да се покаже . . . Струва му се, че всички него гледатъ, побутватъ се, подсмиватъ му се противницитѣ. Топи се момчето, а майка му, като го гледа тъй посърналъ, топи се дважъ. Само на Стефка ще каже, че каква бѣ тазъ наша орисия? Пакъ Стефка фучи надъ всички. Стамо назначиха за учитель. Кмета

надви; но противницитѣ на кмета всички се забѣха връзъ Стама.

Въ какво се е провинилъ момъкътъ, защо го преследватъ, защо го мразятъ? Даже нѣкои отъ ученицитѣ му въ классъ се отнасятъ враждебно къмъ него. И колегитѣ му сѫщо се предпазватъ отъ него, като протеже на кмета, наложенъ отъ властьта.

— Тъй ли пакъ азъ нищо не зная, по-малко ли знамъ отъ тия, които и по два и по три класса свършиха и преподаватъ въ четвъртий классъ? пита се Стамо. Защо такова пренебрѣжение отъ коллегитѣ? Не се ли трудя и азъ повече отъ тѣхъ! Като да съмъ натрапенъ, като че харамъ земамъ заплата, пакъ облагодѣтелствуванъ . . . Ухъ тия благодѣяния! Баща ми за туй не искаше да дължи никому.

Момъка чувствова постоянно вѫтрѣшно раздражение. Той не пѣе, не приказва въ кѫщи, съ никого и не дружи; той нѣма приятели. Такова напряжение не може да издържи младъ единъ човѣкъ, изнуренъ отъ продължителенъ трудъ и нужда.

Той отслабна, смъкна се.

Майка му следи, гледа, какъ се топи драгия синъ, а сама се вие и мае, какво да чини, какъ на тѫгата му да помогне! Слуша отъ хората всѣкакво; съсѣдкитѣ ѝ принасятъ и фалиралъ Стамо, и ще го испѫдятъ.

— Ами какво е фалиралъ? кому е изѣлъ имането? Нейния Стамо, нейната радость фалиралъ, безчестенъ, гонятъ го... Божке, защо туй наказание? пита се майката.

Свърши се учебната година, дадоха испитъ ученицитѣ. Стамовитѣ ученици най-добрѣ се отговориха. Директора на училището даде най-похваленъ отзивъ за негова трудъ; но инспекторътъ пакъ каза, че ако Стамо не представи атестатъ, ще го отчисли.

Отидѣ Стамо пакъ да държи зрѣлостенъ испитъ при X-та гимназия. Сега той бѣше въорѫженъ съ десеть грамматики, изписалъ бѣ двайсеть дебели тетрадки, ни на единъ предмѣтъ не бѣ се тъй готвилъ, както по френски езикъ.

Настана часъ на писменнитѣ испити по френски езикъ. Директора на гимназията тържественно отвори пликътъ, прочете темата. Стамо сѣдна на чина, взѣ перото. Рѫката му треперѣше; сърдцето му силно биеше. Той погледна двамата свои другари, които бѣха артисали, кахъ него отъ миналата година, усмихна се, и пакъ се наведе надъ бѣлия листъ, подпечатанъ

съ печата на гимназията. Що значи това? Никога отъ изпитъ той не се е стрѣскалъ, а сега трепери, мислитѣ му се бъркатъ.

Той постоя, помисли, време още много. Помжчи се да се успокои; но спокойствието отдавна бѣше го оставило, и неговата самоувѣренность бѣше поколебана.

Той се съмнѣваше въ своитѣ сили,—въ своитѣ способности. Почна пакъ изново своята черновка. Написа половина. Пакъ почина. Каква е тазъ слабость! Смѣни се втория дежурний. Трѣбва да се бърза. Последний часъ остава. Той забърза. На бързо той преписа и връчи своята работа на дежурния учитель.

Стамо излѣзе на вънъ, гачи цѣлото здание падна връхъ главата му. Той се придържа край стълбата да не падне. До вечерьта ходи катъ замаянъ. Цѣла нощь неможи да заспи. Дойдоха и приятели, свършили заедно съ него. Всички бѣха настанени: едни чиновници, други учители, трети студенти; прекарваха ваканцията у дома си. Само той нѣма почва подъ краката си, той се люшка, положението му шатко; а тия злочести жени гледатъ и двѣтѣ на него . . .

И приказва Стамо съ весели другари, и се шегува; обиколиха и градската градина и шантана. Слуша ли Стамо пѣсни и музика, или весели приказки; тѣзи тжжовни погледи на майка и сестра, тѣзи тжги и страхъ за утрѣшния день не го оставаха. Рано зараньта Стамо се озова въ дирекцията.

Директора му каза—слабо. Пакъ слабо, пакъ безъ атестатъ, пакъ безъ хлѣбъ!

Стамо се по усмихна, за да скрие сълзитѣ си, наведѣ глава и потръгна изъ стълбата. Негова благодѣтель—Славевъ го настигна изъ пжтя.

— Sans t, mon cher, sans t, почна той, цѣла опашка на глагола си глътналъ ent; то и нашъ Колю вече се научи да пише глаголитѣ.

— Педантъ, изрева Стамо, катъ закланъ.

Азъ? педантъ? азъ? Неблагодарнико! Славевъ се спрѣ срѣдъ пжтя. Той тъкмо се канѣше да го заведе у тѣхъ. Нѣвена триста пжть му е заржчала да го заведе на обѣдъ: а той го нарече педантъ и още съ такъвъ тонъ му рече! Въ неговa гласъ се чуеше и мжка и негодование и презрѣние.

— Да, неблагодарникъ, думаше си Стамо, като крачеше на долѣ по улицата. Какво неблагодарно животно трѣбва да ме счита тозъ! Той искаше да раскъса себе си на късове, да

за да распилѣе по вѣтъра благодѣянията, съ които сѫ го осипвали и този педантъ „sans t,“ и ония добри сѫщества . . . „sans t, sans t!“ звучахѫ още въ ушитѣ му думитѣ на благодѣтеля.

Това t съсипа всичкитѣ му планове, това t уби неговитѣ сили,—уби бѫдѫщето му, и той иска благодарность! „Този букво-ѣдъ, този безсърдеченъ педантъ иска благодарность!“ повтаряше той още следъ като запокити шапката си въ стаята на хотеля, раскопчи сетрето си и ходѣше бързо на горѣ на долѣ. Всичко го давп и души. И ризата на гърбътъ му тежнѣе, и всѣко копче го натиска съ неимовѣрна сила, и хлѣбътъ на благодѣтеля, когото нѣкога е ѣлъ, гори сега, поѣжда неговата вѫтрѣшность, и тая протекция на вуйка му! „Сега е у дома си и всички повтарятъ съ него: „неблагадарнико?“ мислѣше Стамо. Но тукъ той не бѣше правъ. Една душа, преданна душа, която искренно го жалѣше, повтори заедно съ него: „педантъ.“

Бащата, който запѫхтенъ расказваше на семейството си за черната неблагодарность на Стама, обърна се къмъ дъщеря си:

— Видишъ ли твоя чуденъ момъкъ, тази змия, която пригрѣхъ на гѫрдитѣ си, обърна се да ме ожили. И ти си сѣднала да му точишъ баница, още да го гощавашъ.

— Има право момчето, отговори Невѣна, за една буква, за едно сухо правило ти го накара три пѫтѣ да държи испитъ и пакъ не го пропустна. Дѣ остава человѣколюбието? Не е ли основно начало, исходна точка на съвременната педагогия хуманностьта? Не е ли педантизмътъ отъ твоя страна да убиешъ младостьта на единъ ученикъ, когото превъзнасяшъ, обичашъ?

Бащата зяпна отъ удивление. Той не очакваше такава дързость отъ дъщеря си. Тоя день бѣше за него день за очудване. Младостьта въстава противъ старостьта. Стария педагогъ осѫждатъ. И кой? дъщеря му и тозъ, когото обичаше повече отъ синътъ си.

— И ти ли мари? испъшка той, и съ него?—Махай се ти отъ очитѣ ми!

Да съзнавашъ, че дѣцата ти справедливо те осѫждатъ — страшно тежи. Славевъ испитваше тая тяжесть. Дъщеря му се ватули въ Стамовата стаичка. Отъ какъ Стамо е излѣзалъ отъ нея, Невѣна се прибра тамъ, зарови се въ книги, катъ него, и денѣ и нощѣ все четеше. Четеше и мислѣше за него.

Никой не знаеше нейната тайна, никой, освѣнъ майка ѝ. Тя каза единъ день: „ти ще бѫдешъ честита съ него, само да заслужишъ любовьта му“. И момичето намисли да заслужи неговото чисто сърдце, като се сравни съ него по всичко, за туй се предаде всецѣло на поезията. Самия животъ за нея стана поезия.

И съ Коля вече се не кара. Стана тиха, кротка, катъ него. Той бѣше нейний идеалъ.

Скромния момъкъ не можаше да помисли такова щастие. Той много редко спохождаше своитѣ благодѣтели и на двѣтѣ добри жени гледаше, само като на свои благодѣтелници; стараеше се да имъ покаже само своята признателность, нищо повече.

Ето защо сега най-много мѫчеше Стамо мисъльта, че и тѣ ще кажатъ катъ оногова: „неблагодарнико!“

А Невѣна се реши да стане учителка, само да помогне на Стама. Тя искаше да го види ученъ, да стане голѣмецъ и тогазъ тя ще се гордѣе съ неговото име.

Невѣна направи заявление и го подаде въ инспекцията.

— За кадѣ желайте, Госпожице? попита я инспекторътъ.

— Кадѣ да е, въ село или градъ, отвърна Невѣна.

— Въ село? попита пакъ инспекторътъ. Въ село малко плащатъ. И знайте ли въ село, какъ мѫчно се живѣе?

— Тс живота му кой гледа; но малко плащатъ, казвате? Тя не бѣше мислила за плата. Сега си наумн, че нѣма да стигне за нея и за Стама. Спомни си, че тя нѣмаше да продава науката и се засрами.

— Вий имате отлично свидѣтелство, можите да получите мѣсто въ градъ. Имате ли препорѫка? По добрѣ съ препорѫка. Но може и безъ това; вий на ли сте дъщеря на учитель Славевъ? Азъ се познавамъ добрѣ съ баща ви, ще бѫдите назначени тукъ въ нѣкое народно училище, обнадежди я инспекторътъ.

Тя се зарадва, че ще бѫде при своитѣ, нѣма да милѣе за тѣхъ и главно ще живѣе при тѣхъ, а цѣлата си заплата ще дава нему.

Невѣна се връщаше радостна отъ инспекцията, когато забелѣжи Стама на улицата. И той отиваше съ сѫщата просба, на сѫщото мѣсто, отъ дѣто тя излизаше. Той се спрѣ въ нерешителность: да я поздрави, може да не приеме тя, да я замине сѫщо не можеше.

Тя му се усмихна и го наближи. Тогазъ и той снѣ почтително шапката си.

— Знаешъ Стамо, азъ ставамъ учителка. Инспектора ми обѣща тукъ да ме назначи, продума тя, като стисна дружески неговата ржка.

— Тъй ли? попита очуденъ Стамо. Вий учителка?

И азъ отивамъ въ инспекцията да искамъ служба, дано сме въ едно училище.

— Ахъ! не дѣй дава заявление за учитель. Ти ще идешъ да следвашъ. Ела да ти кажа. И тя го поведе, той вървѣше съ нея, самъ не знае кадѣ, съ възрастающе удивление вървѣше и мислѣше „да следвамъ! съ какво?“

Той не можаше да вѣрва ушитѣ си: той да иде да следва! Какъ може да бжде това?

— У дома ти нѣма да додешь,—обърна се полошеговито тя. Ти се сърдишъ, и на мама ли се сърдишъ?

— Никога, никога азъ нѣма да забравя тая добра жена. Мога ли азъ да ви се сърдя? Вий трѣбва да ме презирате... .

— Мълчи, мълчи, не говори това! Хади да идемъ въ градската градина, азъ ще ти расправя всичко.

И тѣ отидоха въ градината. Обиколиха цѣлата градина, исходиха всички жтове и повториха, все не могатъ да си исприкажатъ. Най-главното Невѣна умълча, но Стамо разбра, позна, че е любимъ. И той се усѣти щастливъ, безкрайно щастливъ. Изведнажъ отъ унижение, безнадежно положение, отъ самоистрѣбление (той бѣше готовъ да наложи ржка на себя си, ако не жалѣше майка си и оная нещастница) изведнажъ щастие и надежда; отъ мрака на злоба и отмъщение, които се промъкнаха въ негвото незлобиво сърдце, изведнажъ той ангелъ му подаде ржка и го дигна чакъ на небето, запали въ измжчената душа свѣтлия лжчъ на любовьта. Само една малка лжча стигаше да разсѣе грознитѣ признаци на тъмнината.

Тѣ се раздѣлиха предъ кжщата на учитель Славевъ. Момичето отнесе съ себя си сърдечното ржкопожатие на Стама и поздравъ на майка си. Като видѣ отъ далечъ своята Невѣна сияюща, майката разбра, кого е срѣщнала. Тя сама се зарадва; но исказа своето недоволство, че дъщеря ѝ ходи сама съ момцитѣ по расходки; напомни ѝ че тя оскърби вчера баща си, а съ тая своя постжпка още повече ще го огорчи.

— Пакъ той да е не такъвъ! отвърна Невѣна и се скри въ своята стаичка.

Какво блаженство владѣяше въ момината келия!

Стамо се върна сѫщо въ своята—нему бѣше драго; нò дълго мисли, мисли, най сетнѣ реши да земе служба.

Най хубавото предложение на Невѣна, нейния подвигъ бѣ отхвърленъ отъ Стама. Той ѝ писа следъ единъ мѣсецъ.

„Ако ме обичашъ, ако ме уважавашъ поне малко, не дѣй настоявa на своето предложение; представи себе си съ твоята гордость облагодѣтелствувана. То е нетърпимо. Ако единъ день имамъ това щастие, да те нарека моя, туй благодѣяние ще тѣгне на душата ми. Чистата любовъ е безкористна. Тебе може да ти аресва ролята на добродѣтелна жена, да ти прави удоволствие такъвъ подвигъ; но азъ искамъ да длъжа само на своитѣ сили. Не мога, не ща вече благодѣяния. . . . .“

В. Благоева.

ИСТОРИЧЕСКИЯТЪ МАТЕРИАЛИЗМЪ.

Отъ *Д-ръ К. Раковски*

(Продължение отъ IX кн.)

IV.

Двѣ главни абстракции на нашата мисъль: количеството и качеството.

Другъ аргументъ противъ историческия материализмъ, а именно обстоятелството, че той не обяснява първитѣ статии на общественното развитие —Абсурдътъ къмъ който водятъ заключенията на нашитѣ противници и тѣхнитѣ логически грѣшки. — Законътъ на Хегелъ за количественнитѣ и качественнитѣ промѣни въ нѣщата—Факти, които потвърдяватъ този законъ — Собственнитѣ обяснения на Енгелса.

Други единъ аргументъ, който привождатъ противъ нашата доктрина, е обстоятелството, че тя не обяснява първитѣ стадии на човѣшкото развитие. Това поне ний заключавьме изъ следующитѣ думи на г. Деборова. „Историческии процессъ, пише той е единъ генетическии процессъ: едно историческо събитие е слѣдствие на прѣдшествующето; тъй щото историята на човѣшкото общество е една непрѣкъсната линия отъ началото до сега или, по добрѣ, отъ първото почвание на човѣшкото общество до неговото изчезвание. Значи и една историческа теория трѣбва да ни обясни всичкитѣ стадии на човѣшкото развитие. Обаче самъ Енгелсъ ни казва, че „цѣлата история била история на класовата борба отъ когато е унищожено първобитното общо владѣние на земята.“

Деборовъ, като цитира горнитѣ думи на Енгелса, не посочва гдѣ, въ кое съчинение на Енгелса и на коя страница отъ това съчинение сѫ взети тѣ. Като констатираме това, ний ни най-малко не мислимъ да отричаме твърдението на Енгелса. То сѫщесвува въ дѣйствителность, и ний казваме на г. Деборова, че се намира въ предисловието къмъ происхождението на фамилията и пр. [1]) само не въ тази кратка форма, въ която го придава Д., а обема една цѣла страница. Но пита се тогава, ако Деборовъ не е взелъ горнята цитата направо отъ Енгелса, то отъ гдѣ я взелъ той? Кой го е навелъ на мисъльта да противопоставя, като аргументъ противъ историческия материализмъ, факта, че той не обѣснява най първата история на човѣчеството? То е Вайзенгрюнъ. Той, именно въ своята книга „Entwickelungsgezetze der Menschcheit“, посочва на Енгелсовитѣ горѣцитирани думи, като на една отстѫпка отъ първата доктринална непримирость. Който иска да се убѣди въ тази истина, нека се обърне до цитатитѣ, взети изъ Вайзенгрюна и помѣстени въ горнята статия на „Русская Мысль“, а сѫщо и въ книгата на Белтова: „Философското учение на Карлъ Маркса (българ. прѣводъ стр. 108,) гдѣто този авторъ отговаря на забелѣжката на Вайзенгрюна.

Тъй щото, не само аргумента за липсванието на голѣма литература е миналъ отъ „Русская Мысль“ и Вайзенгрюна у Деброва, но сѫщо тъй и вториятъ аргументъ, за който току що говорихме.

Нека се повърнемъ върху признанието на Енгелса. Тукъ всѣкой ще направи следующето разсѫждение. Ако Енгелсъ признава, че икономическия факторъ не се распростира върху първата форма на човѣшкото общество и въ сѫщото време самъ той все продължава да счита историческия материализъмъ за едничката вѣрна историческа доктрина, го вижда се, че той не намира тукъ никакво противоречие. Или г. г. Вейзенгрюнъ и Деборовъ смѣтатъ себе си за по-умни отъ Енгелса и виждатъ отстѫпка и противоречие тамъ, гдѣто Енгелсъ не е намиралъ? Нищо чудно. Когато единъ човѣкъ е прекаралъ „седемъ години сериозно и продължително мислание“ и има претенцията да примирява Маркса съ Хегеля, защо да не поправя и Енгелса?

Ний не смѣтаме никого за безгрѣшенъ. Марксъ и Енгелсъ и всички други учени и философи, колкото и гениални да сѫ, могатъ да правятъ грѣшки, да твърдятъ безмислици, които следъ нѣколко години ще се покажатъ такива на всѣки разуменъ человѣкъ. Ний искаме съ горнитѣ въпроси да покажемъ недобросъвѣстностьта на нашитѣ противници. И наистина, защо Деборовъ не е привелъ обяснението, което дава Енгелсъ за постъпенното ослабвание на семейния факторъ и замѣняванието му съ економическия? И двата тѣзи фактора сѫ материални, тъй щото материалистическото обяснение на историята нищо не губи, но економическия факторъ се явява по късно отъ семейния.

1) Гледай българ. прѣводъ отъ четвърто нѣмско издание, печатанъ въ Сливенъ 1893, стр. II.

Намѣсто да представятъ, какъ Енгелсъ разбира отношенията, въ първитѣ епохи на човѣшкото общество, между тѣзи два фактора, и намѣсто да го опровергаятъ, нашитѣ противници намиратъ за по удобно да премълчатъ това и повторятъ отдавна отхвърлени абсурди.

Напримѣръ, какво иска да каже Деборовъ, като твърди, че „историческия процессъ е единъ генетически процессъ“? Отъ гдѣ да следва че „генетический процессъ“ предполага единъ единственъ и всѣкога идентиченъ на себе си факторъ? Тогава ще узнаете, че Деборовъ, който признава два фактора—интелектуалния и економическия—и при това заявява, че споредъ обстоятелствата „ту единия, ту другия има по важно значение“[9], не се съобразява съ този „генетически“ характеръ на историята. Какъ? Нима толкова скоро Деборовъ опровергава самъ себе си? Но противоречията сѫ най малкия недостатъкъ на нашия философъ. Ако бѣше само това!

Не е трудно отъ друга страна да се предвиди, до какви следствия ще ни доведе началото, което Деборовъ иска да прокара. Ето ви нѣколко примѣра. Несъмненно е, че човѣкъ е призлезълъ, чрезъ една къса или дълга серия отъ промѣнения, изъ по низки млѣкопитающи, които отъ своя страна чрезъ единъ подобенъ генетически процессъ сѫ излезли отъ по низки организми и тъй постъпенно ний ще стигнемъ до амебитѣ. Но тъй като „генетическия“ процесъ исключавалъ множеството на факторитѣ, то следва че законитѣ, които опредѣлятъ развитието на амебата, управляватъ и развитието на нашето общество. Това не е всичко, тъй като нашата планета съ своя органически и неорганически свѣтъ се е отдѣлила, чрезъ единъ бавенъ генетически процессъ, отъ първобитната небульоза (мъгла), то следва, че законитѣ, които сѫ движили тази първоначална материя, движатъ и направляватъ и нашето общество.

Ако пъкъ, исхождайки изъ началото на Деборова, провѣрихме заключенията на науката, то ний ще дойдемъ до още по-неочаквани резултати. Ето примѣри. Всѣки единъ отдѣлъ животни представлява едно строение, което отговаря на нѣкое общо начало. Извѣстно е, че всичкитѣ гръбначни се характеризиратъ съ присѫтствието на гръбнака, който опредѣля цѣлата тѣхна анатомия. Но погледнете, каква разлика представлява гръбнака на амфиоксуса — най низкия представитель на гръбначнитѣ, съ този на човѣка, най-високия тѣхенъ пре дставитель! Отъ една страна вий имате една малка пелтеобразна струна (corda dorsalis), която можете да констатирате само чрезъ увеличително стъкло, която нѣма никакво разчленение, не съдържа никаква нервна система, а на друга страна у чековѣка срѣщате вий организиранъ костепъ, прешленообразенъ гръбнакъ, преднитѣ прешлени на който преминуватъ въ черепа, а въ този гръбнакъ и черепъ стои нервната система. Въ живота на амфиоксуса гръбнака не играе никаква роля, и амфиоксуса, по общото си строение и, главно по развитието си, прилича на

9) Б. Сбир, г. I. кн. VII, стр. 534.

безграбначнитѣ асцидии, които влизатъ въ отдѣла на мекотѣлитѣ. Наопаки, въ живота на човѣка, както и на всичкитѣ други висши гръбначни, гръбнака е тази ось, около която се развърта всичкото тѣхно анатомическо строение. А при това какво по „генетическо“ развитие отъ това на гръбначнитѣ животни! Но тъй като гръбнака не играе у амфиоксуса преобладающата роля, която играе у другитѣ гръбначни, то следва, по Деборова, че трѣбва да го отхвърлимъ като главенъ факторъ въ развитието на единъ цѣлъ отдѣлъ животни.

Нима толкова мѫдрость иска, да се разбере тази проста и всеизвѣстна истина, че *известно количествено развитие преминува въ качествено?* Извѣстенъ е Хегелевия класически примѣръ съ водата, която при сто градуса минува въ пара, а при нулата се обръща на ледъ. Всѣко количествено развитие има граница, по нататъкъ отъ която то се обръща и става качественно.

Ето и собственнитѣ думи на Хегеля: „Изобщо измѣненията на битието (Sein) не се състоятъ само въ преминаванието на едно количество въ друго, но и преминаванието на количеството въ качественно и наопаки; тѣзи измѣнения представляватъ *едно внезапно прекъсване на постъпенностьта* (Allmäligen) и даватъ въ резултатъ явление различно по качеството си отъ предидущото битие. Тъй напр., водата, като изстива, не става постъпенно все по твърда и по твърда, не преминава предварително презъ едно кашеобразно състояние, за да затвърдѣе после до консистенцията на леда, но става твърда изведнажъ. Даже когато водата вече има температура на замръзванието, но стои спокойно, тя още може да е съвършенно течна; и стига най малкото растърсвание, за да се обърне въ твърдо състояние. Въ основата на понятието за постъпенностьта въ изникванието на явленията лежи представлението, че възникающето явление вече сѫществува на лице, мисленно или въобще дѣйствително, но само поради своята ничтожна голѣмина остава незабелѣзано, сѫщо както и въ постъпенностьта на исчезванието (Allmäligkeit des Verschwindes) небитието или пъкъ другото, което ще дойде на негово мѣсто (das Nichtsein oder das Andere an seine Stelle tretende), сѫщо тъй сѫществува на лице, само още минува незабелѣзано;—и главно сѫществува на лице не въ тази смисъль, че едното съдържа другото въ *себе си*, но че последньото сѫществува истински. като Битие, само че минува незабелѣзано“ [10])

Думитѣ на Хегеля не трѣбва да се вэематъ въ смисъль, че той противопоставя количественното развитие на качественното, тъй като това би било една грѣшка. *Качеството* и *количеството* сѫ двѣтѣ различни своиства на единъ и сѫщъ предметъ. „Два вида абстракции, пише Хумболдтъ, се издигатъ надъ всичкитѣ наши познания: отношения количественни, които съ свързани сѫ иде-

---

Wissenschaft der Logik, Nürnberg 1812. 1 Bd., 1 Buch S. 313 Цитирано въ Beiträge zur Geschichte des Materialismus von Georg Plekhanow. Stuttgart 1896 S. 160).

ята за число и голѣмина, и отношения качественни, които обхващатъ специфическитѣ своиства, разновидностьта на материята. На първитѣ отговарятъ математическитѣ науки, а на вторитѣ физическитѣ“ [11])

Формулата на Хегеля прочие трѣба да се разбира, че прогресията на количественитѣ измѣнения е много по-голѣма отъ тази на качественнитѣ, но че и последнитѣ извършватъ при всѣко количественно измѣнение — инакъ не може, тъй като това сѫ двѣтѣ страни на единъ и сѫщъ процессъ — само минуватъ незабелязани. Но постъпенностьта, която забелязваме въ количественнитѣ промѣни, отстѫпва въ качественнитѣ развития на внезапнитѣ промѣни. Ако има нѣколко общи закони, които управляватъ вселенната, отъ друга страна разнитѣ качества на материята следватъ по между си въ безбройни съчетания, следствие на което се явяватъ нови тѣла, които иматъ свои особни закони.

Така напримѣръ, ний знаемъ много добрѣ, че отъ една страна между явленията на звука, топлината, свѣтлината и електричеството има едно количественно различие, едно постъпенно усилване на ефировитѣ колебания. Но въ този процессъ на постъпенность при извѣстни моменти произлизатъ внезапнитѣ промѣни, които превръщатъ лѫча на свѣтлината въ електрически лѫчъ, лѫча на топлината въ свѣтълъ лѫчъ.

Но което е важно въ дадения случай, при спорния въпросъ между насъ и противницитѣ на Марксизма, то е да се констатира обстоятелството, че ако отъ една страна между всичкитѣ горни явления има несъмненна „генетическа“ свръзка, отъ друга страна, като преминаватъ едно въ друго, приематъ едни специфически своиства. Така само свѣтливия лѫчъ дѣйствува специфически върху нашата ретина, когато електрическия ний познаваме по други пѫть, топлия сѫщо по други и звуковия по други. „Генетическото“ развитие прочие не исключава и неможе да исключава разновидностьта на факторитѣ.

Економическиятъ факторъ, както и всички други явления, въ природата и историята е подложенъ на една еволюция. Именно защото той не се явява като нѣкое си Deus ex machina, затова ще трѣбва да намѣримъ въ него една фаза, когато той е билъ въ зачатачно състояние и, следователно, не е можалъ още да има преобладающото значение, което получава по-късно. Трѣбва ли да напомняме пакъ примѣра съ амфиоксуса, у когото гръбнака не играе никаква роля, защото е само зачатаченъ? [12])

---

[11]) Cosmos par Alexandre Humboldt, френския прегледанъ отъ автора преводъ. Paris 1846, t. I. p. 73).

12) Ний казахме по-горѣ, че Белтовъ отговаря на забелѣжката на Вайвенгрюна (а сѫщо и на Карѣева и Михаиловски), споредъ които Енгелсъ съ приемането на семейния факторъ измѣнилъ своето основно учение. Белтовъ си служи съ хипотетическия примѣръ на едно слоново семейство, което най напредъ си служи съ едно клонче, да се брани отъ мухитѣ. Но после това клонче разраства до голѣми размѣри и почва да играе важна роль въ живота

На прага на човѣшката история ний се натъкваме на преобладающето влияние на фамилията и на зачатачното състояние на економическия факторъ. По късно, съ развитието на производството, економическия факторъ става преобладающъ, а фамилията отстжпва на втори планъ. Тукъ ний ще приведемъ и самитѣ думи на Енгелса.

„Общественнитѣ учреждения, пише той, подъ влиянието на които живѣятъ хората отъ една опрѣдѣлена историческа епоха въ една дадена страна, зависятъ отъ тѣзи два вида производство: отъ една страна, отъ стжпеньта на развитието на труда, а отъ друга —на фамилията. Колкото степеньта на развитието на пуща е по низка, колкото количеството на произвѣденията, а слѣдователно и богатството на обществото е по ограничено, толкова по ясна става зависимостьта на общественния редъ отъ семейнитѣ свръзки. Но въ това време производителностьта на труда се развива повече и повече подъ влиянието на общественното раздѣление на труда станало въ силата на новитѣ обществени отношения, а съ производителностьта се развиватъ: частната собственость, размѣната, имуществениитѣ различия, употрѣбление на чуждата работна сила, а заедно съ всичко това, се туря основата на класовитѣ противорѣчия. Всичко това сж нови обществени елементи, които въ течение на цѣли поколения се мжчатъ да приспособятъ старото обществено устройство къмъ новото състояние, до като най сетнѣ несъвмѣстностьта на стария редъ съ новитѣ обществени условия довѣжда до едно коренно промѣнение. Старото общество, почивающо на семейнитѣ отношения се разбива въ стълкновението съ новоразвившитѣ се обществени класси. На негово мѣсто се издига едно ново общество, организирано вече въ държава, съставнитѣ единици на което сж не семейнитѣ но мѣстнитѣ свръзки, — общество, въ което семейнитѣ свръзки се намиратъ въ зависимость отъ имуществениитѣ отношения и въ което се развиватъ вече нови класови противорѣчия и борби, които съставляватъ съдържанието на досегашната писана история“ [13])

Затова е написана и по-голѣмата часть на Енгелсовата книга, за да се види, какъ постепенно фамилнитѣ отношения влизатъ въ зависимость отъ економическитѣ. Това особно става явно при происхождението на моногамията, „първата фамилна форма, която се основаваше не на естествении, но на економически условия, именно на побѣдата на частната собственость върху първобитния

на слоноветѣ. (Белтовъ, стр. 119 на бъл. преводъ. и 137 въ оргинала). Карѣевъ отговаря, че довода на Белтовъ не го убедилъ и че той си остава при първото убеждение (Карѣевъ: Етюди върху економическия материализмъ. Прѣвелъ Д. Варна 1897. стр. 83--84 въ забелѣжка). Г-нъ Карѣевъ се показва твърдѣ много взискателенъ — това произлиза по скоро отъ недостатька на негова умъ, отколкото отъ „неубедителностьта“ на отговора на Белтова. Азъ мисля, да съмъ показалъ по горѣ ясно, какво съ приемането на семейния факторъ ни най малко не се нарушава нито цѣлостьта, нито научностьта на нашата материалистическа доктрина.

13) Происхождението на семейството. (Прѣдговоръ)

естественъ комунизмъ" [13]) Но не е само Енгелсъ, който исказва последньото мнѣние. Сѫщото пишатъ много други автори: Жиро-Телонъ, Макъ-Ленанъ, Морганъ, Липертъ.[15])

Какво доказва всичко това? Въ всѣкой случай нищо въ полза на глупавия Деборовъ.

V.

Разновидностьта и единството на явленията.

Какъ нашитѣ противници игнориратъ общитѣ условия на явленията—Какъ тѣ приписватъ като недостатъкъ на историческия материализмъ това, което въ сѫщность е най обикновенното и най общо правило за всички явления.—Многобройни примѣри при науката, които потвърдяватъ правилното постановление на нашето гледище.—Второто проявление на личния „интелектуаленъ факторъ" на г. Деборова, който намира че между Русия и Англия, въ економическо отношение, нѣмало никаква разлика!—Принципътъ на класовата борба.—Примѣри за дълбокитѣ исторически познания на Деборова.

Ако погледнемъ на природнитѣ явления въ тѣхната свръзка съ времето, ний ще забелѣжимъ първо, че за произвождането на всѣко едно явление изисква извѣстенъ периодъ, който твърдѣ често е различенъ за сѫщитѣ явления споредъ различнитѣ страни. Когато въ Южна България зрѣятъ листата, въ Сѣверна България тѣ цъвтятъ. Колкото отиваме по на сѣверъ, жътвата каснѣе. Въ сѣверна Франция тя става презъ м. августъ. Различнитѣ географически ширини я ускоряватъ или закъсняватъ.

Ако земемъ примѣри отъ друга область, ний ще забелѣжимъ сѫщото. Тъй, до като нашата пролѣтъ както и всѣко друго годишно време, продължава три мѣсеца, колкото повече се отдалечаваме отъ слънцето, виждаме, че годишнитѣ времена ставатъ по дълги: пролѣтьта на Марсъ трае 6 мѣсеца, когато на Сатурнъ 7 години, на Уранъ 21, а на Нептунъ всѣко едно отъ годишнитѣ времена трае по 41 години.

Ако относително момента на появяването и траенето на явленията забелѣзваме такива поразителни различия, не по-малко е истина че тѣзи явления управляватъ еднакви присѫщи на тѣхъ закони. Сѐ сѫщия ембриологически пѫть на развитието, сѐ сѫщото концентрическо строение следватъ житнитѣ растения въ развитието си, безразлично да ли тѣхното зрѣние става на едно мѣсто десеть пѫти по бърже, отколкото на друго. Също тъй образуванието на пролѣтьта, безразлично да ли тя трае три мѣсеца или 41 години, зависи отъ идентичната причина, отъ сѫщото расположение на планетитѣ, къмъ слънцето.

Единъ предметъ, хвърленъ въ едно пусто пространство, ще хвърчи по-леко и по-бърже отколкото въ една сгъстена атмосфера, която ще му се съпротивлява; но въ едни и въ другия случай сѫщия законъ на механиката управлява движението на камъка.

Ако се обърнемъ до трети единъ родъ доказателство, въ гео-

13) Тамъ стр. 45.
15) Бълг. Сб, г. III. кн. II. стр. 152 — 153.

логията, ний ще видимъ сжщитѣ вулканически и плутонически скали да се образуватъ въ най-различни периоди на историята на земята. Ако въ нѣкои мѣста тѣзи скали сж се образували преди милиона години на други мѣста, както въ Великия океанъ, ний виждаме още днесь вулканитѣ да образуватъ нови гранитни канари.

Какво ни показватъ всичкитѣ тѣзи примѣри които ний би можали да умножимъ до безкрайностъ? Че едни и сжщи закони въ природата, споредъ другитѣ условия, при които тѣ дѣйствуватъ, проявляватъ най удивителни различия относително времето на дѣйствието имъ.

Пъкъ тази истина, ще забелѣжимъ ний, ако се обърнемъ до събитията въ историята. Както природата, тъй и историята е една сцена, на която се срѣщатъ най-разнообразни сили, лични и общественни, като влѣзватъ помежду си въ най разнообразни комбинации и острочватъ или пакъ ускоряватъ следствията отъ частното дѣйствие на тази или онази сила.

Ако се обърнемъ да търсимъ въ историята примѣри, ний имаме единъ истински embarras de richesses: нѣма освѣнъ да избираме. Когато падан·ето на абсолютния монархически режимъ стана въ Англия въ 1648, въ Франция стана чакъ въ 1789, въ Германия въ 1848, а въ Русия още днесъ владѣе стария безобразенъ деспотизмъ Подобна е историята на всички учреждения, нововедения били тѣ технически, политически или други. Погледнѣте на християнството; въ Римъ то стана господствующа религия въ III столѣтие, а въ България чакъ въ IX столѣтие. Най-неизбѣжната, най наложителната революция всѣкога става въ вреда на извѣстни съсловни интереси, които, спорѣдъ малката или голѣма подръжка, що срѣщатъ въ съответствующитѣ учреждения, се противятъ, мжчатъ се да отстранятъ революцията и да съхранятъ стария редъ на нѣщата. Това противодѣйствие е различно въ различнитѣ страни.

Всѣко едно явление, колкото и законно да е, зависи, въ проявлението си, отъ времето, което му е нуждно да победи всички спънки и прѣчки. Но отъ това, гдѣто единъ исторически факторъ е проявилъ тукъ своето дѣйствие, когато на друго мѣсто още не го е проявилъ, не следва, че този исторически факторъ е неприложимъ къмъ другитѣ страни. Това показва само, че, следствие на особнитѣ условия на другитѣ страни, неговото дѣйствие става у тѣхъ по бавно.

Тази истина бѣше много добрѣ разбирана и излагана отъ идеалиститѣ на Хегелеянска школа. Дѣйствията на всемирния духъ не сж всѣкога очевидни, забелѣзваше Хегелъ, по нѣкой пжть за дълги години той се изгубва отъ повърхностьта на историята, скрива се и само следъ едно, малко или много дълго време, се появява отново, и тогава ний разбираме, че той не е губилъ минутитѣ си, а невидимо е работилъ. Къмъ него могатъ да се приложатъ думитѣ на Хамлета.

Къртицо, какъ ровишъ чудесно ти! Защитяваната тукъ идея

е тъй ясна, сама по-себе си, щото ний се чудимъ, какъ се намиратъ хора да не разбиратъ такива истински истини. При това такива хора се срѣщатъ, и ако ги нѣмаше, ний не щѣхме да спираме въ излишни подробности. Ето напримѣръ какво пише г. Деборовъ:

„Ако казватъ, че икономический факторъ опрѣдѣля всички други обществени фактори, то съ това се утвърждава, че на всѣко икономическо състояние трѣба да отговаря и една опредѣлена политическа организация. Тъй щото напр. марксиститѣ вѣрватъ че конституционното управление е непременно слѣдствие на капиталистическото производство. Да не отиваме далечь, а погледнемъ на картината която ни представлява сега Европа: цѣла Европа съ много малки исключения се намира за сега въ стадията на капиталистическото производство. Обаче какво разнообразие въ политическото устройство на различнитѣ европейски държави: републиканска Франция и quasi — конституционна Германия, гдѣто императорътъ смѣнява министритѣ спорѣдъ кефа си, често противъ волята на парламентското болшинство, истинско конституционална Англия — и самодържавна Руссия, строго централизирана Франция и Австрия, която всѣка минута може да се распадне? А всѣкждѣ царува капитализма съ много малки — чисто количественни, но не и качественни—различия“[15])

Обстоятелството, че конституционалното управление не е въведено въ всички страни съ капиталистическо производство, показва ли нѣщо противъ материалистическата доктрина? Ни най-малко. Отъ обясненията, които дадохме по-горѣ се виждаше, че нищо по естественно отъ това, гдѣто единъ и сжщи факторъ дѣйствува на едно мѣсто по-бавно, отолкото на друго.

Но ако горнята фраза на Деборова оставя непокътната нашата доктрина, не може да се каже сжщото и за самия Деборовъ, всѣка една нова фраза на когото е едно ново доказателство, че „продължителното и сериозно мисляние“ не е негова работа.

И наистина, стига да се взрѣ човѣкъ по-внимателно въ неговитѣ думи, за да разбере, съ каква въпиюща лекость се отнася той къмъ историята, какво невежество проявява къмъ историческия материализъмъ.

Не е ли диво да слушашъ нѣкого да твърди, че въ економическо отношение между Англия, въ която отдавна земледѣлието е дошло до стъпеньта на единъ атрофиранъ органъ, прикрѣпенъ къмъ единъ напълно индустриаленъ и фабрикантски организъмъ, гдѣто вече нѣма села, а всичко е градове и градчета, отъ една страна и Руссия, въ която отъ 130 милиона население само 2 или най-много 3 се занимаватъ съ фабричното производство, въ която не само че преобладава земледѣлието, но че още то се извършва при найстари технически условия и въ най-примитивни битови форми — каквато е земледѣлческата община,—Мірътъ, не е ли казвамъ, чудовищно да се твърди, че между тѣзи двѣ страни въ економическо

[15]) „Бълг. Сбирка“ г. III кн. II стр. 152—153.

отношение има „много малки — чисто количественни, но не и качественни различия?“ А Франция, гдѣто още днесь една голѣма часть отъ населението сѫ дребни землевладѣлци и собственници, Германия и Австрия въ които фактически още сѫществува феодалното землевладѣлие съ своитѣ неизбѣжни юнкери, и между тѣзи ли страни въ економическо отношение сѫществуватъ „много малки — чисто количественни, но не и качественни различия?“ Освѣнъ това, Деборовъ, последователенъ въ своето невѣжество още еднажъ противопоставя качественнитѣ различия на количественнитѣ. Между различнитѣ европейски държави, които той изброява имало „малки — чисто количественни, но не и качественни различия!“ Тъй щото, ако въ Англия по-голѣмата часть отъ населението е индустриално, когато въ Руссия има такова едва 5% или 10% то това е една само количественна, но не и качественна разлика! И вий имате „скромностьта“ да основавате своя самостоятелна теория, да примирявате Марксъ съ Хегеля и да издавате съчинение на нѣмски язикъ, въ което да излагате резултата отъ седмогодишното си сериозно и продължително мисляние? И този резултатъ е, че между Руссия и Англия има „много малки чисто количественни, но не и качественни — различия?“ Тукъ азъ съмъ принуденъ да заявя, че до сега съмъ срѣщналъ много разични хора съ различни „количественни и качественни различия,“ но човѣкъ уменъ като г. Деборова срѣщамъ за пръвъ пѫть. Отъ друга страна, за мене е очевидно, че Деборовъ нѣма най-малко понятие за начина, по който капитализма дѣйствува върху политическитѣ учреждения на дадена страна. Това дѣйствие става чрезъ създаванието на една нова класа — капиталистическата буржуазия, която се стреми да истика другата, дворянска или феодална класа отъ властьта, за да сѣдне тамъ самата тя. Обаче се едно ли е, ако тази буржуазна класа се състои отъ десеть или хилядa единици? Тукъ не е въпроса само за една количественна разлика, но за една качественна.

Ако буржуазията въ една страна е малобройна, както напр. въ Руссия, то естественно тя ще бѫде слаба и нерешителна и тъй като не може да се напира на своитѣ сили, тя ще избѣгва да влиза въ стълновение съ остановената власть, съ господствуващата класа. Тамъ, гдѣто отсѫтствува борбата, отсѫтствувава и дълбокото убеждение, което се укрепява само въ борбата имъ, сѫщо ще липсватъ силни и смѣли характери; съ една дума, гдѣто буржуазията е малобройна, тамъ тя има една особна умственна и нравственна физиономия. Съвсемъ обратното е, когато буржуазията численно растѣ и между нейнитѣ членове прониква съзнанието, че тѣ сѫ сила. Още по друга е физиономията на сѫщата тази буржуазия, когато тя дойде на власть. На всѣки единъ моментъ отъ „количественното,“ численното развитие на буржуазията отговаря едно особно умственно и нравственно — едно особно **качественно** състояние.

Чрезъ какво срѣдство, по какъвъ пѫть економическия факторъ е дѣйствувалъ въ течението на историята върху политическитѣ учреждения? Извѣстно е, че това дѣйствие става чрезъ **класс-**

совата борба. Унищожаванието на първобитното комунистическо общество стана подъ влиянието на новородившата се частна собственность и цѣла класса хора, които вътрѣ въ недрата на самото коммунистическо общество почнаха да присвояватъ общитѣ оръдия на труда: добитъка, земята и пр. Това бѣше въ противоречие съ интереситѣ на цѣлата община, която естественно се стремеше да задържи общинното владѣние на оръдията на труда. Тукъ захваща борбата на класитѣ, които подъ различни форми и имена пълниха и пълнятъ още днесъ историята. Ний нѣмаме намерение да влизаме тукъ въ историческитѣ подробности на класовата борба, а само искахме да припомнимъ, че механизма, който е двигелъ прогреса, който измѣнявалъ политическитѣ, юридически и други форми на живота, сж класовитѣ отношения: малкото или много острого сблъскване на противоречивитѣ интереси на различнитѣ общественни групи. Тукъ може да ни се забелѣжи, че ний неусѣтно сведохме економическия факторъ къмъ друго едно понятие: класовата борба. Но що е класовата борба, ако не една отъ формитѣ, които облача въ теченисто на историята същия този економически факторъ? За производданието на нуждниитѣ предмети за храна, облѣкло и други човѣшки потребици хората влизатъ между себе си въ извѣстни отношения, които се наричатъ отношения на производството или економически отношения. Въ развитието на тѣзи отношения, както вече помѣнахме по-горѣ, като говорихме за распаданието на първобитната земледѣлческа община, сж се появили класовитѣ противоречия и борби. Ний ще се повърнемъ въ втората, положителна часть на нашата статия върху тѣзи въпроси, а тукъ искахме само да отбелѣжимъ, че когато се говоря за влиянието на економическия факторъ върху политическитѣ учреждения, трѣбва да разбираме, че това влияние не става направо и непосрѣдственно, а чрезъ классовитѣ борби, които опредѣля и предизвиква същия този економически факторъ.

Отъ тѣзи обяснения се вижда, колко е глупаво да се търси непосрѣдственната свръзка между капитализма и конституционалното управление, за щото тѣ сж двѣтѣ крайни брънки на една верига, въ която много други срѣдни брънки, безъ познаванието на които нищо не може се обясни. Това което историцитѣ материалисти твърдятъ, то е, че класовитѣ отношения опредѣлятъ политическитѣ учреждения. Ако приложимъ тази истина къмъ европейскитѣ държави, то ний ще видимъ, че тамъ, гдѣто ужъ има „много малки количественни различия“, въ същность се срѣщатъ най-различни класови отношения. Стига човѣкъ да изучи тѣзи класови отношения и той ще види, какъ историята на капиталистическа Европа по най блестящъ начинъ потвърдява историческия материализъмъ.

Ний ще докажемъ това съ нѣколко кратки чертици изъ историята на европейскитѣ държави, които Деборовъ е изброилъ въ горѣцитираната негова фраза.

~~~ . Х ~~~
~~~

БЪЛГАРКАТА ПРЕДЪ ЗАКОНА.

(Рефератъ)

Единъ отъ важнитѣ въпроси, които занимаватъ свѣта въ днешно време, е и въпроса за жената. Обаче, дълго, много дълго време се е минало, додѣто да сполучи тя да обърне вниманието върху си. Въ продължение на много вѣкове жената, нейното обществено положение, природнитѣ ѝ способности и наклонности, покрай чувственностьта, сѫ оставали съвършенно неизвѣстни за свѣта, съставлявали сѫ дълбока тайна, покрай която ученитѣ и философитѣ сѫ минавали спокойно и равнодушно, безъ да подозиратъ даже нейното сѫществувание. Съ най-дълбокъ умъ и тънъкъ анализъ Аристотель ни раскрива причинитѣ, които сѫ влияли за процъвтѣванието или увѣхваньето на цѣли народи и отдѣлни личности, но той нищо не знае за единия отъ най-важнитѣ фактори на човѣшкия животъ и неговото движение, — именно за жената. Платонъ ни рисува разни идеали: идеала за човѣка, за държавата за мѫдростьта, но напраздно бихме търсили отъ него идеала за жената. Ако древнитѣ философи и писатели и да сѫ се запирали по нѣкога надъ характеристиката на жената, то тая характеристика има за свой предметъ или исключително нейниятъ вѫтрѣшенъ, душевенъ миръ, безъ да се докосва до положението на жената въ обществото, или исказанитѣ по тоя поводъ сѫждения се явяватъ найбанални и нелѣпи. Срѣдневѣковнитѣ сѫждения за жената, като за источникъ на всички злини и бѣдствия, сѫ на всѣкого извѣстни, и даже единъ отъ извѣстнитѣ философи, а именно Шопенхауеръ се изразява за жената по следующия начинъ: „Жената не е призвана за велики задачи. Тя е призвана да се грижи за дѣцата и да бѫде тѣхна възпитателка, тъй като тя самата е дѣтски настроена, та въ продължение на цѣлия си животъ си остава по-вече дѣте, отколкото срѣднйо между дѣтето и мѫжа, който единственно е именно човѣкъ."

Но въ сегашно време тѣзи високомѣрни сѫждения вече изчезватъ Тѣ почватъ да отстѫпятъ мѣсто на по-внимателното изучвание вѫтрѣшния и вънкашния свѣтъ на жената. Покрай многочисленнитѣ изследвания, посветени по разработката на фактическия материялъ, касающъ се до жената, до нейното общественно положение, отношението ѝ къмъ семейството, обществото и държавата, мѣстото, занимаемо отъ нея въ областьта на науката, труда, промишленната дѣятелность и пр., почватъ да се появяватъ и разсѫждения върху правата и длъжноститѣ на жената. У другитѣ народи отдавна сѫществуватъ закони за правата на жената, като съпруга, като майка, или пъкъ като наследница относително имуществата на семейството, като напр. Общия Законникъ на сърбитѣ, издаденъ отъ Стефана Душана, който се докосва до всичкитѣ страни на живота; но ний сме останали много назадъ въ това отношение. „Обаче, нѣма съмнѣние, че закони и законенъ порядъкъ сѫ

сѫществували у насъ, при всичко че повечето отъ тѣхъ бѣха заети отъ византийцитѣ, тъй като Византия по онова време, като по-горѣ стояща, имаше много голѣмо влияние надъ българитѣ. Ала заедно съ византийскитѣ наредби и елементи сѫ сѫществували, безъ съмнѣние, и народни обичаи, като напр. обичайното право, което, при всичко че се е държало упорито срѣщу чуждитѣ елементи, при все това съ течението на времето, на стотина години, не е могло да остане неповлияно, не е могло да запази своята първоначална, национална чистота. Това обичайно право ние виждаме развито найвече въ фамилната сфера, а особенно въ съпружественната, за основа на които служи фамилията, която се е развила и образувала на двѣ различни основания, споредъ което и имаме днесь два вида фамилии: стара и нова. Старата фамилия, или тъй наречената „задруга“ сѫществува още и до днесь, обаче, много стари принципи сѫ изчезнали изъ нея и изчезватъ постепенно. Новото време влияе унищожително надъ прѣстарѣлото. А новата фамилия, която произлиза отъ разваляньето на старата, и прилича много или малко на римската, въ която бащата е господарь въ кѫщата, а всички други сѫ негови подчинени, за сега прѣодолява въ България, а задругата изчезва отъ день на день.“

Но при всичко че сме притежавали и притежаваме закони, българката още остава да я експлоатиратъ, да й отниматъ законнитѣ права, причина на което е нейното незнаяние. Колко вдовици, колко сирачета оставатъ безъ никакви срѣдства за прехрана, само и само защото не знаятъ, какъ да се ползуватъ отъ правата си, които може би иматъ! Длъжници отнематъ и последниятъ грошъ на нещастната жена, а тя не може да се защити! За това да се повърнемъ сега къмъ главната цель на тази статия, т. е. да видимъ какви сѫ били правата на жената у насъ относително имуществата попреди, сиречъ додѣто е сѫществувала старата фамилия, и какви сѫ сега.

„Старата фамилия, както видѣхме по-горѣ, се е наричала още и „задруга.“ Глава или началникъ на тази „задруга“ се е считалъ най-стария или най-умния и се наричалъ домакинъ, а домакинята е била жена му. Имотътъ е билъ общъ и недѣлимъ. Той се обработва отъ всичкитѣ споредъ тѣхната врѣдность. Ползуването и облагата сѫ общи. Вѣки има еднакво право да се ползува споредъ нуждитѣ си. Принципиално организацията е вѣчна, неизмѣняема, а слѣдователно нѣма и дума за наслѣдство“.

„Но въ нѣкои „задруги“ peculium'тъ не е исключенъ, което нѣщо, види се, да е по-ново явление. Този peculium е позволенъ на най-заслужилитѣ и на момичетата, което имъ служи, като бѫдѫще вѣно (прикя). Членоветѣ, т. е. задружницитѣ могатъ свободно да излизатъ изъ задругата, а могатъ и насила да бѫдѫтъ испѫждани. Но при излизането си, тѣ не могѫтъ да искатъ никакъвъ дѣлъ по право, освѣнъ дрѣхитѣ си и peculium-а, ако сѫ си го придобили или го иматъ. Впрочемъ по нѣкога се прави исключение и се дава доброволно какъвъ-годѣ имотецъ на този, който излиза по-важни причини изъ задругата.“

„Вдовицата има всѣкога право надъ своя донесенъ имотъ и задругата е длъжна да се грижи за нея, намѣсто мѫжътъ й. Пазитель и центръ на тѣзи принципи е домакинътъ, подпомаганъ отъ всичкитѣ съдружници. Въ неговитѣ рѫцѣ лежи сѫдбата на общия имотъ. Той го управлява, той олицетворява и прѣдставлява обществото. Той се грижи за неговитѣ интереси. Това общество, т. е. „задругата" може да се развали само по общото съгласие на тѣзи, които иматъ право на гласъ; а такива сѫ всички женени мѫже въ задругата." Тогава имотътъ се раздѣля по колѣно, а не на глава."

Да разгледаме сега новата фамилия, и да видимъ съ какви права се ползува жената въ днешно време, най-напредъ като годеница, тъй като годежътъ е актъ предшедствующъ женидбата, а после като жена — домакиня и майка.

„Почти навсѣкждѣ въ България, съ исключение само въ поголѣмитѣ градове, дѣто влиянието на новото време, на новитѣ принципи сѫ проникнѫли, сѫществува единъ правенъ обичай, че, ако единъ отъ сгоденитѣ лица умре, то всичкитѣ подаръци годежни, които умрѣлиятъ е получилъ отъ прѣживѣлия, трѣбвало да се възвърнятъ на прѣживѣлия. Никоя отъ двѣтѣ страни не трѣбва да се обогатява, щомъ бѫдѫщиятъ съюзъ не е реализиранъ. Дѣто ще каже, и наслѣдницитѣ на умрѣлото сгодено лице иматъ право да търсятъ подаръцитѣ на умрѣлия отъ прѣживѣлото сгодено лице. Искътъ е наслѣдственъ, както при всѣки обикновенъ контрактъ."

„Отношенията между сгоденитѣ лица сѫ лични. Така, ако годежътъ се развали отъ нѣкоя непрѣодолима сила (напр. смърть), то подаръцитѣ не могѫтъ да се търсятъ отъ никоя страна, понеже трети лица освѣнъ двамата сгоденици, не могѫтъ нито да отговарятъ, нито да иматъ право на искъ. Заведенъ процесъ между двамата сгоденици за земания, давания, происходящи отъ годежа, би слѣдвало да бѫде прѣкратенъ, въ случай че ищецътъ умре или ответникътъ, който е умрѣлъ не притежава нищо. Така щото, наслѣдницитѣ на умрѣлото сгодено лице само тогава сѫ длъжни да отговарятъ, когато отъ умрѣлия сѫ останѫли негови собственни имоти, които тѣ сѫ приели. Новъ процесъ подиръ смъртьта на единия отъ двамата сгодени не може да се допустне, както не може да се допустне и едно ново искание по поводъ на заведенъ вече процесъ."

И тъй, виждаме, че жената, като годеница се ползува съ много малко права, когато следъ женидбата си, като жена и майка, виждаме съвсѣмъ противното. „При всичко че църквата приема мѫжа и жената като една плъть, но въ съпружественния животъ се явява обратното: относително „човѣшкитѣ права" мѫжътъ и жената стоятъ рѣзко раздвоени. Така, отношенията спрямо имотитѣ имъ, както каноническото право, така и гражданското прави голѣма разлика. „Мѫжовото си е мѫжово, жениното женино." Имотитѣ имъ не се смѣсватъ, а така сѫщо и правата имъ." „Хубаво отличаваме женини отъ мѫжови имоти, женини отъ мѫжови права,

Жената има свое собствено право надъ своето си, мъжътъ не може да й го оспорява. Тя може да прави съ него каквото иска, мъжътъ нѣма право да се интерпозира; тя може даже по произволъ да отнеме отъ мъжа си ползуването отъ имотитѣ й, ако, разумѣва се, нѣма върху това прѣдварително условие, понеже, по обичай мъжътъ нѣма jus utendi fruendi (ususfructus), нито пъкъ по законъ. Съ една дума, мъжътъ материално е раздѣленъ отъ жената: имотитѣ й сѫ неприкосновенни. Той нито може да се ползува отъ тѣхъ нито да я представлява противъ волята й." „А най-вече мъжътъ нѣма никакво право по собственность върху женинитѣ имоти, като: руба, мѣле, даровно и др.; той може да ги управлява само съ нейното съгласие и е длъженъ да прѣдава въ извѣстенъ моментъ на жената всичко, каквото е приелъ, безъ исключение, освѣнъ при извѣстни обстоятелства, когато има извѣстни права надъ вѣното й. Освѣнъ това право на мъжа, което право, впрочемъ е партикуларно, мъжътъ нѣма никакво право надъ женинитѣ имоти, били движими или недвижими; той не може да ги залага или продава, не може да ги дава на исполица, подъ наемъ или на другиго безъ съгласието на жена си." „По обичая, ако мъжътъ продаде нѣкое движимо женино имущество; напр. кравата й, продажбата се уничтожава, щомъ жената заяви. Тя може да си вземе кравата отъ купувача, а той да си търси паритѣ отъ тогова, комуто си е далъ (напр. с. Смолско)."

„Правата на мъжа претърпѣватъ още по-голѣмо измѣнение, ако той е домазетъ. Тукъ жената е господарь; кѫщата и щото е въ нея е женино. Мъжътъ запазва своето право само надъ нѣщата, които е донелъ. Ако умре мъжътъ, напримѣръ, то наслѣдницитѣ му не могѫтъ да търсятъ освѣнъ онова, което той е донелъ. Положението на домазетия въ имотно отношение е почти сѫщото, както на жената въ мъжовата кѫща."

„Обаче, имотътъ, който е спечеленъ съ взаименъ трудъ се счита мъжовъ имотъ, даже ако жената и да е взела участие въ този трудъ; така щото не сѫществува никакъвъ Condominium въ семейнитѣ имоти". „Въ цивилното право тази разлика на правата имъ е особено рѣзка. Жената всѣкога задържа неприкосновенно своето имотно право. Надъ общоспечеления имотъ тя не се брои даже наслѣдница, а приема единъ дѣлъ, като привилегировано лице (днесь, споредъ новия законъ за наслѣдството — половина отъ дѣла на законния наслѣдникъ, интестантниятъ (intestanti successor)— (чл. 38) или пъкъ $^1/_3$ (чл. 39), или $^2/_3$ отъ цѣлото наслѣдство (чл. 40). Въ защитата на женинитѣ права, мъжътъ не може ipso jure да я прѣдставлява, но трѣбва формално да е опълномощенъ отъ нея."

„Споредъ римско-византийското право, прѣдставитель на женинитѣ интереси въ съпружуственния животъ е мъжътъ, който принципъ е прокаранъ и въ Кормчията, което положение намираме и въ законника на Стефана Душана; но нашата сѫдебна практика, основайки се на общитѣ дѣйствуващи у насъ закони, остро е раздѣлила тѣзи съпружески интереси: жената е длъжна

сама да си защищава и прѣдставлява своитѣ интереси. Мжжътъ може, както казахъ по-горѣ, да защищава и прѣдставя жениннтѣ си интереси, но ако е опълномощенъ отъ жена си; а тя може да опълномощи когото си иска. Само въ нѣкои сждилища, и то рѣдко се практикува по извѣстни углавни дѣла, като за обида, побой и др., щото мжжътъ безъ да е опълномощенъ отъ жена си, да се сжди вмѣсто нея.—Въ всички други случаи жената се прѣдставя сама или чрѣзъ свой повѣренникъ. Това ограничение на мжжа иде въ противорѣчие съ неговото право на usus fructus надъ имотитѣ й."

Освѣнъ това, мжжътъ и жената могатъ да сключватъ граждански спогодби, като контракти и въобще правни распореждания съ парични интереси; „тъй напр., жената може да дава на мжжа си пари подъ лихва и пр. На нѣкои мѣста пъкъ тя дава на мжжа си своитѣ недвижими имоти на исполица или даже прибира всичкиятъ приходъ за себе си. Напр. въ Лѣсковецъ приходътъ отъ лозето или самитѣ плодове сж на жената, и тя си ги продава за себе си или мжжътъ ги продава за нейна смѣтка. А по случай на смърть плодоветѣ отъ ниви и ливади, работени отъ мжжа, се отдѣлятъ на съразмѣрни части за мжжа, жената и наслѣдницитѣ имъ. Така напр., на едни мѣста на мжжовитѣ наслѣдници се отдѣля половина или двѣ трети, а другата половина остава за жениннтѣ наслѣдници, ако нѣма такива наслѣдници, то остава на жената — вдовица. Тъй, въ с. Вречешъ (Орханийско) слѣдъ смъртьта на единия съпругъ, ако плодоветѣ отъ ниви и ливади женини сж на лице, тогава за мжжовъ дѣлъ се взиматъ двѣ части, а за дѣлъ женинъ — една часть. Припадающата часть си задържа живиятъ, а останалата се дава на наслѣдницитѣ на мжжа. Въ Орхание, с. Скравено, с. Лъжене, при дѣлбата се взима прѣдъ видъ кой е умрѣлъ: ако умрѣ мжжътъ, тогава свекърътъ и вдовицата си дѣлятъ по на половина плодоветѣ отъ жениннтѣ ниви; ако умрѣ жената, мжжътъ прибира всичкитѣ плодове. — Въ Габрово и Трѣвна слѣдъ смъртьта на мжжа, жената прибира всичкия приплодъ отъ добитъка си и отъ недвижимитѣ си имоти. Въ Келифарево плодоветѣ отъ жениннтѣ ниви се дѣлятъ по на половина. Въ Елена приплодътъ отъ жениния добитъкъ се дѣли на четири части, отъ които едната часть е мжжовъ дѣлъ, а другитѣ три женинъ и др."

„Отъ нашитѣ свѣдения по обичайното ни право, обикновенно мжжътъ управлява жениннтѣ имоти и се ползува отъ тѣхъ. Само, когато той е пияница и изобщо неврѣдникъ, жената може да му отнеме ползуваньето и управлението". „Обаче, на много мѣста този възгледъ е изопаченъ: жената е присвоила прѣмного отъ мжжовитѣ права и не зачита неговитѣ. Тя може, безъ да го пита, да продава имотитѣ си, да ги дава другиму на исполица, на трето лице и пр. и прихода да си прибира сама." А сега вече, съгласно съ нашия основенъ законъ— Конституцията — и съгласно съ дѣйствующитѣ у насъ закони, жената може да се ползува, независимо отъ мжжовата си воля, отъ всичкитѣ граждански права, каквито има и мжжътъ. Така напр., мжжътъ не може да забрани на жена

си да упражнява търговия. „Жената може да сключва съ трети лица всѣкакви сдѣлки, безъ да е необходимо за валидността на сдѣлката позволението на мѫжа". По такъвъ начинъ, договоръ сключенъ отъ жената, който не се отнася до нуждитѣ на семейния животъ, не задължаватъ мѫжа. „А, ако обратно този договоръ е сключенъ въ интереса на семейството или, въобще, се докосва до семейния животъ, то тогава мѫжътъ, като глава и прѣдставител на семейството, отговаря прѣдъ трети лица за всичко, като: разни вземания, давания и въобще за всички сдѣлки направени отъ жена му", тъй сѫщо, както ако би ги направилъ той самъ. Само тогава мѫжътъ може да се оттърве отъ отговорность, когато предупреди третитѣ лица, че нѣма да признава сдѣлкитѣ на жена си. „Кой договоръ, обаче, може да се отнася до нуждитѣ на семейния животъ, не може да се опрѣдѣли абстрактно. Да се опрѣдѣли характера на подобенъ договоръ зависи отъ благоусмотрението на сѫдията. Дали, напримѣръ, договоръ сключенъ отъ жената за наемъ на жилище задължава направо мѫжа? Това е единъ въпросъ, по който може да има прѣпирня, и който трѣбва да се разрѣши отъ обстоятелствата при конкретни случаи. Напр., ако мѫжътъ и жената живѣятъ отдѣлно, нѣма съмнѣние, че жената е лично отговорна, защото тя има право да претендира отъ мѫжа си подържка за жилище и прѣхрана, размѣра на която трѣбва да се опрѣдѣли отъ компетентния сѫдъ, но не може за негова смѣтка сама да си опрѣдѣля размѣра и сама да истеглюва отъ мѫжа си такива облаги, които той може би, не е въ състояние да достави, и които сѫ съсипителни за него. При това, ако се допустнеме този начинъ на истръгване право — вънъ отъ сѫда и безъ мѫжовото съгласие то би противорѣчило на принципа на съпружеството: мѫжътъ би прѣсталъ да бѫде „глава", а жената — „покорна". Освѣнъ туй, този начинъ на дѣйствия отъ страна на жената е самоуправенъ, а като такъвъ и недопустимъ."

„Другъ би билъ въпросътъ, ако жената е сключила договоръ за наемъ на жилище, въ което и мѫжътъ обитава. Въ такъвъ случай съ своето мълчание и съ дѣйствието си, че той е влѣзълъ да обитава, дава презумпция, че той се е съгласилъ на сключения отъ жена му договоръ. Въ такъвъ случай задължението спрямо третото лице минува върху него. Той е отговоренъ, като контрахентъ, а не жена му; понеже той е глава на кѫщата, той е задълженъ да достави жилище на жена си, а не тя на него, тъй като доставянето на жилище е една семейна необходимость. Презумпцията въ такъвъ случай е, че жената е дѣйствувала като пълномощница на мѫжа си. Обаче, практиката на нашитѣ сѫдилища ни най-малко не е съобразна съ този възгледъ. Съпружественнитѣ договори се третиратъ на общо основание: договорителката съпруга е лично отговорна. Но тази практика противорѣчи на основнитѣ принципи на съпружественния институтъ; а освѣнъ това, тя има крайно лоши послѣдствия въ практическия животъ: недобросъвѣстниятъ съпругъ лесно отървава отъ своитѣ кредитори движимитѣ си

имоти, щомъ жената наеме на свое име жилище. Въ такъвъ случай понеже тя владѣе жилището, то и вещитѣ въ него по презумция се считатъ нейни. Тази съдебна практика не е нищо друго, освѣнъ дискридитиранье на семейството."

И тъй, отъ казаното до тука виждаме, че същесвеннитѣ права на жената ни най-малко не сѫ по-тѫлнѫти отъ мѫжовитѣ: споредъ развития днесь народенъ възгледъ много рѣзко сѫ отдѣлени „мѫжови и женини имоти". „Народътъ прави строга разница. Сѫщата разлика на тѣзи понятия е изразена и въ „Законъ судний" на Кормчията. Тази разлика между женинитѣ права и мѫжовитѣ още повече е тласкана отъ сѫществуващитѣ днесь закони и то до такава степень, че съпружественната идея блѣднѣе: споредъ Кормчията подаръци и въобще граждански сдѣлки между мѫжъ и жена, чрѣзъ които единиятъ може да се обогати отъ другия сѫ нищожни. Въ нея виждаме сѫщо специални положения, въведени за защита на личностьта и правата на жената. И освѣнъ, че ѝ се признава право на собственость върху вѣното и наслѣдството ѝ, но се привилегирва относително прѣдбрачния ѝ даръ и вѣното; признава ѝ се право на наслѣдство върху мѫжовия имотъ, а най-вече признава ѝ се извѣство право върху мѫжовия ѝ имотъ, когато мѫжътъ се провини въ съпружественнитѣ обязаности." „До колко сепаратизъмътъ въ имотно отношение на съпрузитѣ е вкорененъ въ народното убѣждение се заключава отъ обстоятелството, че споредъ обичайното право, което до неотдавна е било практикувано, жената не е имала никакьвъ наслѣдственъ дѣлъ отъ мѫжовия имотъ, нито пъкъ мѫжътъ отъ женинния. Съпрузитѣ ставали наслѣдници единъ другиму, само ако нѣмало никакви други наслѣдници. Турското законодателство прави една стѫпка напрѣдъ въ това отношение, като признава, само извѣстни права на съпругата спрѣмо наслѣдството на умрѣлия съпругъ. Нашиятъ законъ за наслѣдството стѫпнѫ по-напрѣдъ и признава по-голѣми взаимни права."

Ала при извѣстни случаи жената губи нѣкои отъ своитѣ права, а именно при развода съ съпруга си, ако тя е виновна, разбира се. „Тогава мѫжътъ се освобождава отъ всѣкакви задължения спрѣмо жена си и тя губи право на наслѣдство. А ако, напротивъ мѫжътъ е виновенъ, то освѣнъ че жената задържа правото си да иска имота си отъ мѫжа, прѣдбрачния си даръ и часть отъ неговия имотъ, но той се задължава да ѝ плаща извѣстна сума изведнъжъ или периодически, количеството на която зависи отъ благоусмотрението на сѫда, като вземе прѣдъ видъ материалното състояние на мѫжа, нуждитѣ на жената и нейното материално състояние". „Само ако жената е състоятелна или ако стане състоятелна, то мѫжътъ се освобождава отъ задължението, макаръ и рѣшението да е влѣзло въ сила, понеже съпружественниятъ съюзъ не е институтъ за експлоатирание".

Да видимъ сега, какви права има жената върху наследството на мѫжа си, като майка и длъжноститѣ ѝ като настойница на непълнолѣтнитѣ си дѣца, въ случай на ранна смърть на съпруга ѝ.

И въ такъвъ случай, т. е. въ случай на смърть на съпруга ѝ, споредъ обичая, жената не е длъжна да прави отъ своя собственъ имотъ разноски за погребението му, защото то е длъжность на неговитѣ наследници, когато, ако би тя да умре по-преди, той е длъженъ да направи това.

„Споредъ мѣстнитѣ обичаи, мѫжътъ прѣди смъртьта си, като распрѣдѣля имота си между дѣцата, резервира и едно парче земя за жена си, или пъкъ заклева синоветѣ си да оставятъ на майка си едно парче земя за поминъкъ, и синоветѣ сѫ длъжни слѣдъ това да испълнятъ бащината си воля. Това отдѣлено парче се оставя да го владѣе вдовицата до смърть безъ да има право да го продава. Съ други думи, това парче земя, наречено „гробнина“, съставлява за синоветѣ или за сина, при когото живѣе майката, „nuda proprietas“, т. е. непълно притежание.“

Съгласно съ закона за наследството, възходящитѣ и нисходящитѣ роднини, съпрузитѣ и дѣцата иматъ една законна часть въ наследството.

Когато подиръ умрѣлия съпругъ сѫ останали законни дѣца, то частьта на преживѣлия съпругъ е два пѫти по-малка отъ дѣла на всѣко законно дѣте. А ако заедно съ законнитѣ дѣца сѫ останали и незаконнородени, то последнитѣ не намаляватъ частьта на преживѣлия съпругъ: тя е сѫщата, както само при законнитѣ дѣца (чл. 38).

Ако нѣма законни дѣца, но сѫ останали възходящи роднини или незаконнородени дѣца, или братя и сестри, или нисходящи отъ тѣхъ, то преживѣлиятъ съпругъ получава една часть отъ цѣлото наследство. Ако пъкъ съпругътъ дири наследство заедно съ законни възходящи роднини и съ незаконнородени дѣца, то той получава една четвърта часть отъ наследството (чл. 39).

Ако подиръ умрѣлия, билъ той мѫжътъ или жената, сѫ останали други роднини, които иматъ право на наследство, то живиятъ съпругъ получава $^{2}/_{3}$ отъ цѣлото наследство.

Той получава цѣлото наследство, ако подиръ умрѣлия не сѫ останали такива роднини до шеста степень включително (чл. 40).

Въ наследственната часть на съпруга, който участвува въ наследството заедно съ други наследници, се прехваща всичко, което той е получилъ на основание съпружескиятъ договоръ и зестрата (чл. 41).

Представенитѣ на преживѣлия съпругъ наследственни права не се простиратъ върху този отъ тѣхъ, срѣщу когото умрѣлиятъ е получилъ влѣзло въ законна сила решение за напущание (чл. 42).

И тъй, както видѣхме, следъ смъртьта на който и да било отъ съпрузитѣ, наследството, което умрѣлия е оставилъ, се дѣли между живиятъ съпругъ, дѣцата му и роднинитѣ му. Обаче, имота веднъжъ полученъ, трѣбва, разбира се, да се управлява. А нима малкитѣ дѣца могатъ да направятъ това, което вършатъ възрастнитѣ, за да запазятъ правата си? Безъ съмнѣние — не. Не малко сѫ случаитѣ, дѣто на такива нещастни и безъ това сирачета отнематъ всичко, което, споредъ закона имъ принадлеж[illegible] тѣ

не знаятъ, не разбиратъ нищо още! И ето защо, за да не ставатъ подобни злоупотрѣбления, трѣбва винаги следъ смъртьта на бащата или майката да се назначава настойникъ на непълнолѣтнитѣ сирачета, който ще запазва правата имъ и за всѣка една експлоатация той е длъженъ да отговаря предъ съдъ или роднинския съвѣтъ.

За настойникъ може да бжде майката на непълнолѣтнитѣ, ако е умрѣлъ бащата; но тя не е длъжна да приема настойничеството и може да се откаже отъ него; обаче тя трѣбва да испълнява длъжноститѣ на настойника, додѣто се назначи другъ настойникъ.

Ако, обратно, майката умрѣ, тогава непремѣнно бащата трѣбва да бжде настойникъ на дѣцата.

Бащата, додѣто трае бракътъ, е управитель на всичкитѣ лични имущества на своитѣ непълнолѣтни дѣца. Той е отговоренъ само за цѣлостьта на тѣзи имущества, но съ доходитѣ имъ може да располага за поддържанье на цѣлата си челядь, до достиганье осемнадесеть годишна възрасть на непълнолѣтнитѣ.

При това настойникътъ, който й да би билъ той, не може да се ползува отъ такива завѣщателни распореждания на находящето се подъ настойничество лице, които сж направени преди даваньето на окончателната смѣтка, макаръ завѣщателя и да е умрѣлъ следъ даваньето на смѣтката.

Такива сж правата на жената въ имотно отношение, права, които ѝ дава закона, но отъ които тя по незнаяние не може да се ползува, а оставя да я експлоатиратъ, да ѝ отниматъ всѣко право на самостоятелность. Тя трѣбва да има своя собственность, трѣбва да бжде колко-годѣ независима въ това отношение. Ала далечъ е още българката! Вмѣсто да гледа да сдобие съ нѣщо, то и това, което е нейно, което е нейна собственность и, следователно, има право на него, което никой не може да ѝ оспорява, и него тя дава въ ржцѣтѣ на мжжа и остава съ праздни ржцѣ, принудена да се моли за най малкото нѣщо! А кое е причината на това?—Пакъ незнаянието, пакъ отсжтствието на всѣкакъвъ интересъ за изучванье правата си и неумѣнието да се ползува отъ самостоятелностьта, която ѝ дава закона.

Ако българката не умѣе да се ползува и отъ тѣзи малки права, които ѝ даватъ законитѣ въ имущественно отношение; ако тя даже никакъ не се интересува да ги изучава, да ги знае, а въ всичко се остави, мжжътъ да я води, като вѣчно малолѣтна,—то относително по-широки граждански и политически права на жената у насъ и дума не може да става. На западъ вече се води голѣма борба за тѣзи права, а нашитѣ жени нѣматъ още и понятие. Може би, въ едно не далечно бждяще тази борба ще се появи и по насъ; може би, и българката ще се пробуди и ще се заеме за извоюваньето на политическитѣ си права, — ала за сега фактъ е, че тя се намира въ низко положение. Впрочемъ, това низко положение на българката е признакъ на нашето българско общо низко културно състояние.

Р. Бонджиева.

ПРОФЕССОРСКА НАУКА И ПРОФЕССОРСКА ШАРЛАТАНИЯ.

(Продължение отъ кн. IX.)

Ето ни пакъ предъ необходимостьта да се срѣщнемъ съ ученостьта на г-на Минцеса. Ний прекъснахме по „независящи отъ насъ обстоятелства“ нашний отговоръ на цѣли двѣ години, а нашний спор е започнатъ отъ 94 г. Презъ всичко това време г. М-съ продължава да занимава катедрата по социалнитѣ и економическитѣ науки въ Висшс. Бълг. Прегледъ и неговитѣ другари профессори не намѣриха нищо обезпокоително въ неговото съсѣдство. Това е характерно. Послѣ, създадената презъ това време катедра на политическата економия въ Висшето Училище, ний се надѣвахме, ще създаде покълѣние боравящо съ економически въпроси, но до сега ний не виждаме, не срѣщаме въ неговата срѣда нѣщо повече отъ праздно любопитство. Даже въ срѣдата на създаденото презъ това време Економическо Дружество не се намѣриха охотници да се намѣсятъ и отзоватъ нѣкакъ по спорний между насъ съ г. Минцеса въпросъ. И за презъ всичкото това истекло време, ний оставаме двама, да, двама, г. М-съ, както вий негдѣ съжалявахте и заразихте съ това и мене и азъ да съжалявамъ. Но не съвсѣмъ безполезно изминаха тѣзи години за васъ, г. М-съ. Презъ това време, вий спечелихте между другото симпатиитѣ на двамина, единътъ отъ вашний лагеръ, другия отъ нашний. Велеученний г. Баджовъ ви произведе въ великъ унищожитель на социалиститѣ, които млъкнали подъ вашитѣ удари, а единъ нашъ другарь, Д-ръ К. Раковски, ви даде патентъ, че вий сте „десеть пѫти по-образованъ и по-годенъ да предавате политическата економия, отколкото нѣкой си Данаиловъ, човѣкъ безъ всѣка научна култура.“ Признайте г. М-съ, че това е не малка печала и недѣйте за напредъ да скърбите, че свѣтътъ не обръщалъ на васъ внимание; вамъ и безъ това би трѣбвало да ви стигатъ рѫкопожатията на профессоритѣ около Бълг. Прегледъ. Колко сте ненаситенъ, г. Минцесъ!

И тъй, напредъ, въ храма на науката. Въ кн. XII отъ 1895 г и I и IV отъ 96 г. на Бълг. Прегледъ г. М-съ е надминалъ всички ожидания на своитѣ господари. Уличний тонъ, езикътъ, изложението, логиката, фактическата достовѣрность, познанията, извъртанията—сѫ доведени до nec plus ultra. Тѣзи статии сѫ дѣйствително единъ богатъ изворъ на поука за младото поколѣние, за което толкова често се съкрушава чувствителното сърдце на г. М-са, поука и за онова юношество, на което той е профессоръ и се тъкми да стане преподаватель по политическа економия. Профессоритѣ около Бълг. Прегледъ не би могли съ нищо тъй да заслужатъ благодарностьта на своитѣ слушатели—студенти и читатели, както и на потомството, освѣнъ съ въздиганието този „нерукотворенъ паметникъ“ на улична руготия, на полуумно бъбрение и лудо фалшифициране истината. Г-нъ М-съ е писалъ тѣзи си статии, сѣкашъ, подъ стра-

ха на виящий се надъ главата му камчикъ. Тъй едно мирно и кротко ближащо помиитѣ псе обръща се въ побѣсняло, кога се види сприщено въ кривинитѣ на една слѣпа българска старо-градска улица. Ето защо ний въ VII-а кн. на „День год. IV-а писахме, че колкото повече четехме статиитѣ на г. М-са, толкова повече се развеселяваше нашето сърдце, защото въ ревностьта си г. М-съ бѣ прескочилъ оная граница, гдѣто се явява у човѣка съжалението и оставаше само единъ смѣхъ.

Съ една часть отъ многото закачени отъ г. М-са въпроси, ний се занимахме въ кн. VII на День, за нашето дилетантство и умственната босота на българската социалъ-демократическа литература поговорихме преди малко, сега ни остава да разгледаме социално-економическата часть на статиитѣ му, като плодъ на единъ строго наученъ умъ, който иска да даде съ своитѣ изучвания примѣръ на методологическо изследвание, по което да се ръководятъ нашитѣ млади учени. Ний не ще съберемъ разгледванитѣ въпроси отъ г. М-са въ нѣколко области, въ които тѣ естественно впадатъ, както направихе въ първий нашъ отговоръ отъ 1894 г., а ще проследимъ възраженията на г. М-са стъпка по стъпка, страница по страница, за да му отсѣчемъ възможностьта и тукъ да лукави, както направи миналий пѫть.

На стр. 90 въ кн. XII отъ 1895 г. г. М-съ настоява върху правилностьта на заглавието на първитѣ му статии: „Социалниятъ въпросъ и идеята на ассоциацията." Ний и сега твърдимъ, че това заглавие е погрѣшно и не отговаря съвсѣмъ на онова, що е писалъ той въ статиитѣ си. Преди всичко за социалниятъ въпросъ, за неговото пораждание и развитие въ разнитѣ времена и народи има съвсѣмъ малко казано, а за идеята на ассоциацията, която въ продължение на вѣкове е приемала въ разни времена и народи разни практически приложения, нѣма и ни дума. Цельта на г. Минцеса е била да пише за социализмътъ и това го казва той на стр 139 въ първата си статия (кн. I отъ 93 г.) „Ето що трѣбва ние, пише той, преди всичко да имаме предъ видъ, когато желаемъ да говоримъ върху единъ толкова споренъ въпросъ, какъвто е социализмътъ." А по-долу на сѫщата стр. си распредѣля и самий материалъ по социализма. Ако тази е неговата цель, защо на стр. 90 въ отговора му (XII кн. Б. Пр. отъ 95 г.) ми се възразява съ следующитѣ думи: „Понеже въ своята студия съмъ развилъ мнѣнията си твърдѣ общо и не до тамъ популярно, г. Сакѫзовъ се преструва, като че не я разбира, като захваща че ужъ заглавието не отговаряло на цѣльта на автора?" Да не би за г. М-са въ 1893 г. „Социалниятъ въпросъ и идеята на ассоциацията" да е равнозначущо съ „Възникването на социализмътъ, неговото учение и научната му критика?" Ако пъкъ това не е, кого иска да излъже г. М-съ съ горнето си възражение, себе си или читателитѣ си?

Преди г. М-съ да се залови съ отговора на моята критика, написалъ е толкова неистини, направилъ е толкова извъртания, че азъ не искамъ да ги оставя безъ внимание. Това сѫ дребслии, нищожности почти, но тѣ тъй характеризиратъ неговата научна съвѣсть и

достойнство, освѣнъ това тѣ могатъ да вкаратъ въ заблуждение читателитѣ, щото азъ ще приведа по главнитѣ отъ тѣхъ. Въ първата си статия (кн. I Б. Пр. отъ 93 г.) стр. 139, значи, още въ самото начало на статиитѣ си г. М-съ пише: „Като направимъ 1-во единъ кратъкъ прегледъ на възникването на социализма, ние ще преминемъ 2-ро къмъ неговото учение и къмъ 3-то научната критика на това движение и 4-то къмъ различнитѣ антисоциалистически течения". Ако самъ той си опредѣля така задачата и ако азъ въ кн. VII—VIII День отъ III-та год. стр. 76 казвамъ: „Цѣлата негова (М-сова) бърборния може да се раздѣли по сѫщностьта на разглежданитѣ въпроси на три отдѣла: първо, происхождението на социализма, второ, изложение на самото учение, трето, критика на това учение и т. н., пита се, защо г. М-съ въ антикритиката си (стр. 95 кн. XII. отъ 95 г.) казва: „Янко Сакѫзовъ не е до тамъ глупавъ, както изглежда: ето защо той се задоволява да подиграе нѣкои отдѣлни части или мѣста отъ моитѣ статии безъ да ги разгледа отъ основа. Азъ пиша за социалний въпросъ и идеята на ассоциацията, а той (Сакѫзовъ) дири до колко г. М-съ е успѣлъ да обори социализма, азъ излагамъ историята (!) на социалния въпросъ и отношението къмъ него на най виднитѣ прѣдставители на съвременната наука, а г. Сакѫзовъ се варди съ рѫцѣ и съ крака, да не би да му побъркамъ въ работата. Съ това отклонявание отъ правия пѫть Янко Сакѫзовъ си опростилъ задачата." Защо е това лигавение, отъ страна на г. М-са, когато азъ точно съмъ следвалъ пѫтя, по който той е вървѣлъ? После на сѫщата стр. 139 въ първитѣ статии той пише: „ние не можемъ да останеме спокойни зрители, като виждаме, че това движение обхваща грамадни крѫгове, особенно въ научно неподготвената работническа масса и въ младото поколение. . . . . Всѣки е длъженъ да си даде ясенъ отчетъ за това явление, за да не бѫде завареиъ неподготвенъ". Какво значатъ тѣзи думи на г. М-са? Всѣки съвѣстенъ човѣкъ ще разбере, че социализмътъ въ очитѣ на г. М-са е едно опасно движение и че той кара хората да не стоятъ спокойни зрители", а да се заловятъ и изучатъ това учение, до колко то е съгласно съ истината и науката, сиречь, да видятъ, до колко то е *оборимо* или не? Ако това е тъй, защо г. М-съ се лигави: „Азъ пиша за социалний въпросъ и идеята на ассоциацията, а Сакѫзовъ дири до колко г. Минцесъ е успѣлъ да *обори* социализма"? Не, очевидно е, че срамътъ липсва съвсѣмъ у този ученъ професоръ, който може въ страницитѣ на едно професорско списание да печати тая очевидна лъжа, че той пишалъ за „Социалний въпросъ и идеята на ассоциацията". Но лудъ е не този, който яде два кравая, а който му ги дава. Срамътъ не се лѣпи у безсрамното чело на Минцесовци, а на тѣзи, които го оставятъ да печати тѣзи неокачествими шашарми. Това, види се, го правятъ за назидание на студентитѣ, на тѣхнитѣ ученици отъ В. Училище.

Въ моя пръвъ отговоръ отъ 1894 г. азъ следихъ стъпка по стъпка г. Минцесовото распредѣление на предмета. Още на 77 стр. (кн. VII—VIII отъ День, год. III-та) азъ пиша: „Миналото на со-

циализма е изложено у г. М-са безъ всѣка система. За него като, че не съществуватъ различни социалистически школи, като че тѣ не сж точно очертани и не завзематъ известни опредѣлени мѣста въ развитието на социалистическото учение“ и по-долу прибавямъ: „мжчно е да бърка човѣкъ въ оная каша, която г. М-съ ни представя като миналото и происхождението на социализма“. Който умѣе да чете, той разумѣва, че азъ наричамъ каша онова, което г. М-съ ни представя като миналото и происхождението на социализма. Но г. М-съ другояче чете и другояче разбира. На стр. 96 той пише: „съ тѣзи думи г. Сакжзовъ събаря моята студия. Обаче съ тѣхъ той се обръща къмъ оная нейна часть, която споредъ него (?) е по-мжчна за разбиране“—Мжчно за разбиране миналото и происхождението на социализма! ! !—, „но не се досѣга и до частьта, гдѣто споредъ него кашата не е до толкова разбъркана“. Това г. М-съ нарича строго научна критика! Чисто научни разсжждения! Азъ разгледахъ тритѣ важни и споредъ него точки: происхождението, изложението и критиката на социализма и г. М-съ ни дава примѣръ на обективна критика, като пише, че не съмъ се досѣгналъ до частьта, гдѣто кашата не била толкова разбъркана! Нека ми се посочи, коя важна часть отъ неговата студия (!), кои важни въпроси въ неговитѣ статии, азъ съмъ оставилъ неразгледани? Подиръ такъвъ храбъръ подвигъ на професорско лъжение, г. М-съ пише стр. 96: „И той—Сакжзовъ има за това (за гдѣто не съмъ се досѣгналъ до некашкавата часть) свои „научни“ причини, именно, че само за кашкавата часть има опора въ една чузда рецензия печатана въ Archiv fur Soziale Gesetzgebung; отъ тамъ черпи г. Сакжзовъ всичкитѣ си критически патрони.“ Преди всичко, въ препирнята си съ противницитѣ на научний социализмъ, да имаме на наша страна мнѣнията на професоръ Сомбарта (днесъ тъй превъзнасянъ отъ самий г. М-са[1]), макаръ и исказани въ една рецензия въ единъ ученъ журналъ, не е нито престжпно, нито пъкъ срамно, още повече, когато ний първи сме обърнали вниманието на г. М-са върху този изреденъ унищожитель на г. Минцесовитѣ учители, които споредъ Сомбарта не сж разумѣли ни една страница отъ Маркса. Но не е въ това работата. Г-нъ М-съ лъже и безсмисленно лъже, защото и той малко полза може да извлѣче отъ това, като пише горнето. За миналото и происхождението на научний социализмъ за кашкавата часть у г. М-са азъ черпя всички свои патрони отъ K Marx, Das Elend der Philosophie и не скривамъ това. Отъ 77 стр. на първий ми отговоръ до 80 стр. включително азъ коррегирамъ мнѣнията на г. М-са на основание Маркса и Енгелса, значи връзъ основа на самитѣ създатели на научний социализмъ и цитирамъ въ 5-6 мѣста цѣли пасссажи отъ Енгелсовата книга. Нека читательтъ прегледа само тѣзи 3-4 страници и ще се убѣди въ истинностьта на нашитѣ твърдѣния. Защо е била тогава тази безсмисленна

---

[1]. Глед. брошурата: Криза въ научний социализмъ и пр. и пр., издадена отъ г. Минцеса.

лъжа на г. М-са? Той си въобразилъ, навѣрно, че ще хвърли неблагоприятна сѣнка върху моята критика, като каже, чо моитѣ доводи сж взети отъ рецензията на проф. Сомбарта. За негово успокоение азъ ще заявя, че въ тази рецензия, която г. М-съ тъй не зачита, ний намираме хиляди пжти повече умъ и научна мисъль, отколкото въ цѣлата дебела книга на Wolf'а, която служи на негова български ученикъ за поука и социални размишления. Между значението на Сомбарта за науката и онова на Волфа има бездни и ний най-малко ще скърбимъ, ако българскитѣ ученици на Волфовци си останатъ на сжщата стъпень на просвѣтление, на която сж закръснали тѣхнитѣ учители. И подиръ такава умствения голота и духовна немощь г. Миццевъ има дързостьта да твърди (на стр. 97. кн. XII. 95 г.), че азъ съмъ *повтарялъ всичко онова, кое то той билъ писалъ за произхода на Смитъ-Рикардовата школа и затова тъ което се възползували отъ нейнитѣ открития социалисти, които стралали.* На кое по-напредъ да се чуди човѣкъ: на лъжата ли или на нечуваната самохвална нахалность? Четете въ Marx. Das Elend der Philosophie. 2-o издание p. VI, VII, VIII, IX, за които азъ по-горѣ казахъ, че съмъ цитиралъ и сждете: Soweit der moderne Sozialismus, einerlei welcher Richtung, von der bürgerlichen Oecomomie ausgeht, knüpft er fast ausnahmslos an die Ricardo'sche Werththeorie an. — „Модерний социализъмъ отъ което и да е направление, до колкото той води началото си отъ буржуазната економия, има почти безъ исключение за исходна точка Рикардовата теория на цѣнностьта“ Die beiden Sätze die Ricardo 1817 gleich am Anfang seiner „Principles“ proklamirt: 1) dass der Wert jeder Waare bestimmt wird einzig und allein durch die zu ihrer Produktion erheischte Arbeitsmenge, und 2) dass das Produkt der gesellschaftlichen Arbeit vertheilt wird unter die drei klassen der Grundbesitzer (Rente), Kapitalisten (Profit) und Arbeiter (Arbeitslohn), diese beiden sätze wurden schon seit 1821 in England zu sozialistischen Konsequenzen verwerthet . . „Двѣтѣ начала, които Рикардо въ 1817 г., още въ самото начало на своитѣ „Principles“ провъзгласи: 1) че стойностьта на всѣка стока се опредѣля единствено отъ онова количество трудъ, което е исхарчено за нейното изработване, и 2) че произведението на всичкия общественъ трудъ се распредѣля днесъ между три обществени класси: землевладѣлци, капиталисти и работници, тѣзи двѣ начала още отъ 1821 г. послужиха въ Англия за да се вадятъ отъ тѣхъ социалистически доводи“ . . . Wer nur einigermassen mit der Entwicklung der politischen Oekonomie in England vertraut ist, weiss jedenfalls, dass fast alle Sozialisten dieses Landes, zu verschiedenen Zeiten, die egalitäre (d. h. Sozialistische) Anwendung den Ricardoschen Theorie vorgeschlagen haben. . . „Който е отъ малко малко запознатъ съ развитието на политическата економия въ Англия, знае добрѣ, че почти всички социалисти въ тази страна сж се придържали въ различни времена о егалитерното, сиречъ, социалистическото приложение на Рикардовата теория.“ Нека подиръ това читательтъ хвърли погледъ и на писаното ни въ VII кн. на *День* отъ 94 г. стр. 77-78 79-80 и каже, дали и

самитѣ Марксъ и Енгелсъ не сж „повтаряли всичко онова", което г. Минцесъ билъ „писалъ по този въпросъ".

IV.

Ний свършихме съ дребнитѣ закачки на г. М-са и се доближихме до главнитѣ точки въ негова отговоръ, които се касаятъ 1-о до произхождението на научний социализмъ, 2-о до изложението на това учение и 3-о до неговата критика.

По първата точка г. М-съ въ първитѣ си статии твърдѣше, че Адамъ Смитъ е баща на научний социализмъ и че сжщото трѣбвало да се каже за негова последователь Рикардо. Сега въ новитѣ си статии, той отново твърди това, като ни привежда сумма цитати, за че научний социализмъ билъ се градялъ върху „Смитъ-Рикардовата теория на цѣностьта, къмъ която примѣсвалъ комунистически идеали". За да оправдае първото си погрѣшно мнѣние, г-М-съ е създалъ тукъ на стр. 96 до 103 такова вавилонско стълпотворение, щото нужно е голѣмо търпение да се отдѣли всѣко на свое мѣсто. Ний ще започнемъ редъ по редъ. Въ що е спорътъ? Ний казваме, че твърдението на г. М-са е лъжовно, защото 1-о цѣли 35 год. горѣща борба костува на Маркса и Енгелса да извади социализмътъ отъ тази утопия, че понеже всички обществени продукти били плодъ отъ труда на работника, то съ това се доказва и непремѣнното сбждване на социалистическото общество, което съ други думи значи, че Марксъ и Енгелсъ 35 години горѣща борба водиха противъ тѣзи, които градяха своя социализмъ върху Смитъ-Рикардовата теория на цѣнностьта, и 2-о защото Марксъ е написалъ три тома, 2000 страници К а п и т а л ъ, за да докаже, че научний социализмъ се гради върху необходимото распадание на самото капиталистическо производство. Какви сж доказателствата на г. М-са въ полза на неговото мнѣние? Той не критикува тѣзи наши твърдения, нито 1-то, нито 2-то нито пъкъ привежда какво да е доказателство въ полза на своето. Г. М-съ само казва стр. 99: Вий (Енгелсъ-Сакжзовъ) тукъ заедно съ Маркса хитрувате", а хитруванието се състояло въ това, гдѣто Марксъ и Енгелсъ при все че възставали противъ градението на социалистическитѣ искания върху Смитъ-Рикардовата теория, но отъ друга страна твърдѣли, че капиталътъ се образувалъ отъ неплатения трудъ на работника. Защо г. М-съ намира хитруванне въ тази ясна мъсъль? Защото той не е въ състояние да направи разлика между едната мисъль и другата. Да докажешъ че капиталътъ е неплатенъ работнически трудъ е едно, а да докажешъ, че капитальтъ ще исчезне като частно присвоение е друго.

И не само това не разумѣва г. М-съ. Учоний М-съ, „който е, 10 пжти по образуванъ и по-годенъ да преподава политическата економия, отколкото нѣкой си Данаиловъ, човѣкъ безъ всѣкаква научна култура", не разумѣва и такива работи, каквито единъ студентъ по политическа економия, ако не знае, би получилъ на испита за това единица. На стр. 99, г. М-съ пише: „Сега ще погледнемъ, какъ се отнасятъ къмъ този въпросъ най виднитѣ съвременни уче-

ни". Къмъ кой въпросъ? Разумѣва се къмъ този, който ни интересува, а именно, че „научний социализмъ на Маркса и Енгелса се гради върху Смитъ-Рикардовата теория на цѣноститѣ." Четете стр. 99, 100, 101, 102 на XII кн. Б. Пр. отъ 95 г. и вий ще видите: масса цитати отъ Маркса, Лавеле, Хелда, Гросса, Зибера, пакъ Маркса, Иванюкова, Исаева, Шйонберга, Адлера, Енгелса, пакъ Маркса, Бернщайна, и най после бълг. спис. „Социалъ демократъ". Защо сѫ всички тѣзи цитати? Тѣ доказватъ, че *Марксовата теория на принадената стойность* е по-нататъшно развитие на Смитъ-Рикардовата теория. Но кому е нужно това доказване, кой е повдигналъ този въпросъ, кой е отричалъ тази истина, която освѣнъ другитѣ учени, но и сами Марксъ, Енгелсъ, Бернщайнъ, Зиберъ, че и севлиевский „Социалъ-Демократъ" признаватъ? Вврете се хубаво въ тѣзи знаменити страници 99 — 102 и вий ще видите, какъ господинъ М-съ се върти наоколо и подпитва: „Тъй ли е г. Сакѫзовъ?" (стр. 100), по надолу пакъ: „кой тогава изопачава истината, Янко Сакѫзовъ или азъ?" Още по надолу въ сѫщата стр.: „Чуйте г. Сакѫзовъ, Марксъ autos efy!" А на стр. 102 г. М-съ вече открива картитѣ си: „Азъ мисля инди, пише той, че тѣзи цитати доста ясно показватъ, какъ самъ Марксъ разви учението на Смитъ-Рикардовата школа, и какъ, ако признава това самъ Марксъ, Янко Сакѫзовъ излиза по-марксистъ отъ самия Маркса: и въ това той е послѣдователенъ!" Та ето каква била работата! Значи, тѣзи четире страници цитати сѫ направени, за да се докаже, че Янко Сакѫзовъ о т р и ч а л ъ, какво Марксовата теория *на принадената стойность* е развитие на оная на Смитъ-Рикардо? Добрѣ, но Янко Сакѫзовъ заявява, че той нигдѣ не е отричалъ това, че и нѣма защо да отрича една признатата въ науката истина, за която никой не спори. Вий, г. М-съ, да не сте се побъркали нѣщо? Почетете, гдѣ съмъ говорилъ и отричалъ азъ такова нѣщо? Ахъ, г. М-съ, вий „който сте 10 пѫти по-образованъ и по-годенъ да преподавате политическата економия и пр." вий забравихте, за какво пишахте. Ами че, вий, учений профессоре, нали щѣхте да привеждате на стр. 99 мнѣнията на най виднитѣ съвременни учени", какво че „научний социализмъ на Маркса и Енгелса се гради върху Смитъ Рикардовата теория на цѣноститѣ?" Азъ това отричахъ, строгий г. М-съ и сега го отричамъ, и вий щехте това да доказвате, а доказахте, и то пакъ съ цитати, *съвсѣмъ друго*. Защото, повѣрвайте ни на дума, г. М-съ—за васъ не сѫ нужни доказателства вече, вий не ще ги разумѣете — какъ разлика, любезний профессоре, между „теорията на принадената стойность", която обяснява, какъ се образува оная економическа категория, която се нарича к а п и т а л ъ и теорията за Notwendiger Zusammenbruch, за необходимото распадание или по вашему, неизбѣжния громолъ на капиталистическото общество. Това сѫ, г. М-съ повѣрвайте ми на дума, или попитайте нѣкой студентъ по правото който е слушалъ единъ семестръ курсъ по политическа економия това сѫ двѣ съвсѣмъ различни нѣща, каквито сѫ, напримѣръ, „... лева мѣсечна заплата" и „пълно невѣжество по елементарната политическа економия". Нали нѣма нищо общо между тѣзи двѣ нѣща.

при все че нѣкои, като васъ, се ухитряватъ да ги съединятъ, както съединяватъ и сливатъ теорията на принадената стойность съ теорията за неизбѣжния громолъ?

Но не се свършватъ тукъ херкулесовитѣ стълбове на г. М-совото невѣжество. Той иска да ни отчая, окончателно да ни отчая съ своитѣ познания въ политическата економия. Нека на читателя не се досади като му приведемъ още еднъжъ гордитѣ думи на г. М-са на края на знаменититѣ цитати: „Азъ мисля инди, че тѣзи цитати доста ясно показватъ, какъ самъ Марксъ р а з в и учението на Смитъ Рикардовата школа (за **принадената стойность!**), и какъ, ако признава това самъ Марксъ, Янко Сакѫзовъ излиза по-марксистъ отъ самия Марксъ". Прочетете сега и два реда по-долу, пакъ г. М-сови думи, подчертани отъ него: „А пъкъ Янко Сакѫзовъ вика: научниятъ социализмъ, марксизмъ, нѣма нищо общо **съ рикардо-малтусовитѣ закони за наемната плата**". Стълпотворение, истинско стълпотворение! Тукъ вече излѣзоха на сцена Рикардо-Малтусовитѣ закони за наемната плата. На стр. 98-99 г. М-съ искаше да докаже, че научний социализмъ на Марксъ-Енгелса се гради върху Смитъ-Рикардовата теория на цѣнностьта, отъ стр. 99 до 102 той, вмѣсто това, доказва ни, че Марксовата теория на цѣнностьта е по-нататъшно развитие на оная на Смитъ-Рикардо, а на сѫщата 102 стр., два реда по-долу, г. М-съ, като мисли, че е показалъ това, което му бѣше потрѣбно въсклицава подчертано: „А пъкъ Янко Сакѫзовъ вика: *научниятъ социализмъ, марксизмъ, нѣма нищо общо съ рикардо-малтусовитѣ закони за наемната плата.*" За г. М-са „теорията на принадената стойность" е вече едно съ „теорията за неизбѣжния громолъ на капиталистическото общество" и все едно съ „Рикардо-Малтусовитѣ закони за наемната плата!" Тѣзи три тъй различни за човѣкъ съ елементарни економически познания теории, валсиратъ една за друга въ учената глава на г. М-са подъ звуковетѣ на официалното социалистоунищожителство. Заблудилий се въ България „левъ на науката" наконецъ откри за цѣлъ свѣтъ своята истинска природа, като се спустна въ область, която той с ъ в с ѣ м ъ н е п о з н а в а л ъ и, гдѣто дракитѣ снеха отъ гърба му чуздото покривало. Но нека мисли неговътъ гърбъ и неговитѣ покровители професори около Б. П р е г л е д ъ. Още нѣколко думи. Това смѣсвание законитѣ за наемната плата съ теорията на принадената стойность не е lapsus calami — испущание на перото, — както г. М-съ обича да се оправдава, не, това е съзнателно смѣсвание, защото въ следующата книжка I отъ 96 на Б. Пр. на стр. 78 той пише: „Като знаемъ вече отъ първата статия, че Марксъ само р а з в и главнитѣ мисли на Рикардо за работнишката плата . . ." Тъй г. М-съ, „Рикардо-Малтусовитѣ закони за наемната плата" е едно съ „теорията за принадената стойность", е едно съ „теорията за неизбѣжния громолъ на капиталистическото общество"! Тъй ще знаемъ и ний за напредъ, и отъ сега нататъкъ, ние ще се мѫчимъ вече да ви „искарваме на правия, наученъ пѫть", както вий това го желаете на стр. 103, кн. XII, защото, съзнайте се, че това е една неблагодарна задача, да се опитваме да възстановиме репута-

цията на известното еднокопито животно, която то е имало вреди да се смъкне отъ гърба му кожата на умрѣлия левъ, съ която то тъй неблагоразумно се е било покрило. Професорите отъ Бълг. Прегледъ могатъ да бѫдатъ вече задоволни: тѣхния ученъ сътрудникъ извърши най-великото свое дѣло: той доказа на Данаиловци, че 10 пѫти по-образованъ и по-годенъ отъ тѣхъ да заникава професорска катедра на политическа економия въ българский университетъ.

Я. С.

Охъ! в'що бѣ душа ми грѣшна?

(Z-by)

Щомъ погледъ с'погледъ се срѣщна,
В'сърдце ми стрѣла се забий.
Охъ! в'що бѣ душа ми грѣшна?
Защо? защо, мила, сърдце ми рани?

———

До днесь то любовь не знайше,
До днесь тѫга го люта мори,
До днесь то едва трайше,
А сега . . . въвъ огънь гори. . .

———

Тъй глупо и се признахъ азъ —
В' немощь бѣха болни гърди,
И сълзи жежки закапаха тогазъ —
Облѣха пламнали ми страни.

———

Тя скрий си в' менъ чаровно лице —
И кат' писна с' дѣтски гласъ —
Замѣта се, зачупи рѫцѣ
И съсъ боль зареди тогазъ:

———

— Ахъ, мой мили! гдѣ? гдѣ сега?
Какво? какво мога, кажи, сама?
„Лудо! бѣденъ е, не дѣй се лъга!“
Бѣсно ревна надъ менъ мама . . . .

Н. Каменовъ.

КНИЖНИНА.

Н. А. Добролюбовъ. *Значението на авторитета въ възпитанието.* Прѣводъ отъ оригинала. Вратца, 1898 г. Цѣна 35 ст.

—

Ето една книга върху която непремѣнно трѣбва да се обърне вниманието на читателитѣ на „Ново Време".

У насъ появяванието на книги съ подобно съдържачие трѣбва да се посрѣща съ съчувствие. Книги съ подобно съдържание ще иматъ благотворно влияние върху направлението на въспитанието у насъ. Но нека се попитаме по-рано: Има ли у насъ въспитание, може ли да се говори у насъ за въспитание въ истинския смисълъ на думата? Съ голѣма положителность може да се каже не! И много е вѣрно. У насъ нѣма и не може да има истинско въспитание, защото ний още нѣмаме истински въспитатели. У насъ се заематъ съ въспитанието хора, които, да не кажемъ голѣма дума, не сж въспитали още себе си. А какво може да се очаква отъ подобни хора? Мигаръ тѣ ще могатъ да упжтятъ своитѣ въспитанници по правия пжть? Съвсѣмъ не!

Преведената статия на русския критикъ Н. А. Добролюбова би могла много да послужи на всѣки въспитатель. И ний горѣщо я прѣпоржчаме всѣкиму, който иска да разбере началата на доброто въспитание.

Добролюбовъ възстава противъ стария и закоренѣлъ принципъ на въспитанвание — трѣбва да се въспитава вьзъ основа на безусловното подчинение на въспитанника на волята и заповѣдитѣ на въспитателя си. Това е едно начало, което, като почивающе на безусловното подчинение, е било покровителствувано отъ всичкитѣ ревнители на мрака. Тѣ сж извличали голѣма полза отъ това начало, затова и го пазятъ и защищаватъ. Съ въспитание, при което въспитанника се принуждава да прави само това, което въспитательтъ му иска, да го прави така, както той иска, и да го прави само за това, защото той иска, се развивало нравственна сила. „Съ това се възбужда въ ума му първото проявление на нравственностьта, първата нравственна борба и само съ нея се начева собственно човѣшкия животъ." Такива сж аргументитѣ на защитницитѣ на въспитанието, базирано върху безусловното подчинение. Но каква полза отъ борба (ако допустнемъ, че се зарaжда подобна борба), въ която винаги биватъ побѣдявани, какви могатъ да бждатъ следствията отъ запретяванието на всѣки починъ у дѣтето? То губи всѣка инициатива. „Като привикне да извършва всичко безъ разсжждения, безъ убѣждение въ истинностьта и полезностьта, а само по заповѣдь, човѣкъ се поставя безразлично къмъ доброто и злото и безъ гризение на съвѣстьта върши постжпки противни на нравственното чувство, като се оправдава съ това, че така му „било заповѣдано".

Освѣнъ, че у дѣтето се убива всѣка инициатива, освѣнъ че то

се обезличава, но безусловното подчинение има и друго лошо слѣдствие: [illegible] у дѣтето злоба къмъ своя възпитатель. Когато дѣтето [illegible] увѣрено въ правотата му и възпитателя му [illegible], и когато такива случаи се повтарятъ често, то се озлобява противъ възпитателя си, като вѣрва, че той му мисли [illegible]. То е явление, което се явява вследствие каприза на възпитателя — да не признава грѣшкитѣ си и тогава даже, когато самъ съзнава врѣдителностьта на постжпкитѣ си. А този капризъ се основава на другъ единъ принципъ — възпитателя трѣбва да пази авторитета си предъ своитѣ възпитанници. Но не е простимо да се озлобява душата на едно дѣте заради единъ глупавъ капризъ. И то вече не е възпитание. Истинското възпитание трѣбва да почива на съвсѣмъ други основи. У дѣтето трѣбва да се развие преди всичко личность, трѣбва да се заставя само да разбира лошото и доброто, като се дѣйствува на съзнанието му. И само онова възпитание е добро, което почива не на безусловното подчинение, а на разумното разбиране доброто и лошото. Дѣтето трѣбва да се доведе до тамъ че по свое собственно влечение да върши добро и избѣгва зло. „И ний мислимъ, казва Добролюбовъ, че главното нѣщо, което възпитателя е дълженъ да има прѣдъ видъ, то е да има уважение къмъ човѣшката природа въ дѣтето, да го оставя да се развива свободно, нормално, да се старае да му внуши най-напрѣдъ и най-много правилни понятия за нѣщата, живи и твърди убѣждения, да го застави да дѣйствува съзнателно отъ уважение къмъ доброто и правдата, а не отъ страхъ или користни цѣли подъ видъ на похвали и награди.“ „Това е трудно да се испълни, но не е невъзможно“ (Стр. 29).

Това начало е развилъ Добролюбовъ въ статията си „Значението на авторитета въ възпитанието“. Противъ самото начало едва ли би могълъ да има нѣкой нѣщо противъ, но трѣбва много да се съжелява, че поради условията, при които е поставено днесь възпитанието, това начало е мжчно приложимо, или почти никакъ. Колко важна е отъ една страна възпитателската задача и какъ отъ друга страна злѣ се испълва тя. Колко много липсва, или по-добрѣ, колко малко притежаватъ онѣзи, които сж се нагърбвали и нагърбватъ съ тази тѣжка задача! А колко лоши следствия може да има отъ това! Но не сж виновати до толкова самитѣ възпитатели, отколкото условията, при които тѣ сж поставени да дѣйствуватъ. И възможна ли е дѣйствително възпитателска дѣятелность безъ материална гаранция? Какъ ще работи човѣкъ когато хлѣбътъ не му е осигуренъ? Може ли така сжщо да се работи безъ морална гаранция? Какъвъ ще бжде този възпитатель, който е заставлянанъ да дѣйствува по извѣстни предписания и окржжни и който се наказва при най-малкото отклонение отъ тѣхъ?

А такива сж днесь условията, при които сж поставени народнитѣ учители — възпитатели на бждащето поколение. И лесно е да се предвидятъ резултатитѣ отъ възпитание, поставено при такива условия. Така че, ако ний се въодушевяваме отъ началото на Добролюбова и искаме да го приложимъ надѣло, то по-рано трѣбва да про-

мѣнимъ условията, при които е поставенъ народния учитель — да му се даде материална и морална гаранция, че тогава да се иска отъ него да бжде разсадникъ на добри педагогически начала.

R

Маргаритъ расказъ (изъ „Очерки и картинки") отъ П. Ю. Тодоровъ. Руссе 1898.

—

Много на често се случва, че дребнитѣ разкасчета, които се появяватъ въ една литература, стоятъ вѣрни образци на картини изъ реалния свѣтъ . . . Такъвъ е случая и съ разказа „Маргаритъ." Автора много искусно е съумѣлъ да ни нарисува една картина изъ съвременния ни животъ, и което най-много заслужва да се отбелѣжи — съумѣлъ е да схване единъ такъвъ характеренъ типъ отъ нашето буржуазно общество, който твърдѣ релиефно характеризира отношенията на това последното къмъ опулитѣ въ пищета окаяни сжщества . . . Въ лицето на Г-жа Гаврилова автора ни е представилъ една крайно развалена и безхарактерна жена, която не мисли за нищо друго освѣнъ за своя накитъ и като какъ по раскошно да се облѣче, за да блѣсне въ очитѣ на своитѣ любовници . . . Тя — г-жа Гаврилова, героинята въ Маргаритъ, е доволна отъ живота, нищо не я притиска, ако не се смѣта вѣчната мисъль за безцѣннитѣ накити; нѣщо повече—тя е съвсѣмъ равнодушна дори и къмъ своитѣ прислужници, което равнодушие произхожда отъ нейната охолность. Съ една дума, женската чувствителность, която е достояние на всѣка една жена—не отсжтствува до извѣстна степень и у нашата дама, но тя е толкова ничтожна, толкова незакрѣпнала въ нейното сжщество, щото и не се забелѣзва. — Мария е жена, която е работила на Г-жата. Испаднала въ крайна неволя, тя отива у Гаврилови да проси помощь. „Госпожо, започва тя, — мжжъ ми отиде въ Влашко и не се върна вече. Азъ очаквамъ на двѣ ржцѣ . . . Вий знаете, азъ съмъ Ви послушвала и пакъ ще ви послушамъ, не мо оставайте . . ." На тия умолителни думи самодоволната г-жа отговаря досущъ надменно и сопната: „—Е, че съ какво сега да ти помогнемъ?"

— Госпожо, добавя Мария, моля ви, се дайте ми поне три лева.

— Три лева!—Пресече я Гаврилова. — Че кой ни дава намъ три лева?—Следъ тоя отказъ тя се повръща, а Мария плаче и добавя: „—Госпожо, смилите се надъ дѣтето ми—умира!" Но това сж думи отъ такова естество, че не засѣгатъ, не трогватъ сърдцата на охолницитѣ . . . Гаврилова сѣди и чака мжжа си, който всѣки минутно я възрадва съ нѣкой армаганъ. Възрадва я и въ настоящата минута:—той донася двадесеть и двѣ връви маргаритъ, които неговата жена ще постави около шията си, за да привлича погледитѣ на нейнитѣ обожатели и негови приятели... Лъскавитѣ зърна на маргарита я пренасятъ въ царството на мечтитѣ; въ главата на щастливата госпожа се роятъ купъ блѣнове . . . Но колко е сждбоносна ми-

путата на близкото разочарование! „Кървавата пѣсень на маргарита испълва въздуха...“ Госпожа Г. сънува и слуша следната пѣсень „... Радвай се ти на тия дребни зрънца, които ний събрахме между пѣнистата кръвь на ония, що гниятъ по дъното на океана, да ги търсятъ... Радвай се, тѣ сѫ истрити отъ нашитѣ корави рѫцѣ и измити отъ нашия потъ! Радвай се!... Това сѫ нашитѣ гъсти сълзи, сълзитѣ на нашитѣ дѣца... на нашитѣ жени, които вий, безсърдечни охолници, пѫдитѣ, когато тѣ дойдатъ да събиратъ трохитѣ отъ трьпезата ви...“ Този сънъ я докарва въ трепетно състояние — нели е малко чувствителна! и иска да помогне на жената която вчера бѣше испѫдила, иска да я направи щастлива. Но късно сторенното щастие не струва пари! Гаврилова отива у Мариини, и последната я нѣма—тя е по просия...“ Въ кѫщи, въ единъ жгълъ нашата дама съзира двѣ човѣкоподобни сѫщества, дѣте и стара грухнала баба... Първото е мъртво, защото... защото „тритѣ“ лева решили неговата сѫдба... А Мария?—тя се е хвърлила отъ мизерията въ обятията на позора и безчестието? За да искара своето препитание тя е отишла тамъ, кадѣто трѣбва да изгори „богатствата на младата си снага“ за различни цѣни... Края, както виждате, е позоренъ, и по своето съдържание — отвратително трагиченъ... Но Г-жа Гаврилова е пакъ доволна: тя знае настоящето положение на нещастната Мария, въ нейнитѣ уши звънти кървавата пѣсень на лъскавия маргаритъ и пакъ си е доволна, спокойна, щастлива, съ миренъ духъ... За нея балътъ пакъ е въ редътъ на житейскитѣ нужди.

Това е то цѣлата картина; четеца не може да не се трогне, още повече, като вижда въ каква контура сѫ сложени ония буржуазни отношения, които толкова искусно се идеализиратъ отъ нѣкои писатели. — Маргаритъ, по своето вѣрно изображение на действителностьта е чуждо на тия идеализации, за туй е цѣненъ.

И. К.

К. Хамсунъ. Гладъ (романъ). Превелъ Г. Бакаловъ. Цѣна 1·30 лева 1898 г.

—

Най-могжщественното между изящнитѣ искуства е поезията. Както музиката, живописа и др. искуства сѫ достояние на цѣлото человѣчество, тъй и това искуство принадлежи на всѣки народъ. За туй по-забелѣжителнитѣ поетически произведения веднага се превеждатъ на всички езици и се четатъ отъ всички почти съ еднакъвъ интересъ. Едно отъ забелѣжителнитѣ съвременни произведения на поезията е романътъ—„Гладъ“ отъ Хамсуна, което направи известенъ норвежеския писатель. Самия сюжетъ на романътъ не е толкова привлекателенъ — глада, който глозде по голѣмата часть на человѣчеството; тоя страшенъ бичъ не може по-добрѣ да се представи отъ това, както го е представилъ Хамсунъ, за това и романътъ му се чете съ голѣмъ интересъ.

Героя на романътъ е младъ единъ писатель, изложенъ на тоя страшенъ хищникъ, гладътъ. Съ всичкитѣ си способности, съ благородното си сърдце, съ строгитѣ свои нравственни начала и млада неподкупна, горда, енергична натура той никакъ не може да се откончи отъ нектитѣ на това чудовище, което разрушава тѣлото, убива духътъ и волята на човѣка.

Единственно средство да избѣгне гладътъ, който го преследва —трудътъ, исплъзва отъ ржцѣтѣ му. Геройтъ е талантливъ писатель, той пише фейлетони въ нѣкои вѣстници, пише и сериозни статии, но нѣма ни свърталище, ни свѣщь, за да сѣдне спокойно да напише своето произведение. Книги—капитала на литературния трудъ, сжщо тъй му липсватъ.

Той е принуденъ да скита по гробищата, по общественнитѣ градини, за да дири тамъ спокоенъ кжтъ, дѣто може да се отдадѣ на своя трудъ. Него отвредъ го гонятъ. Гонятъ го отъ тавана на кжщата, дѣто заема една бѣдна станчка, защото не може да заплати кирията и на тоя незавиденъ кжтъ; гонятъ го отъ пейката на градината, дѣто иска да се подслони, да склопи очи, за да задреме; гонятъ го отъ улицата, дѣто се е прислонилъ на единъ камъкъ да довърши своята началата статия; гонятъ го отъ всѣко мѣсто, дѣто се яви да дири работа.

Той се опитва да стане пожарникаръ, отказватъ му защото ималъ очила, а други по-силни, по-здрави отъ него чакатъ стотини души за тая служба. Явява се и безъ очила, зема такъвъ свирепъ изгледъ, какъвто трѣбва да има единъ пожарникаръ, испъждатъ го пакъ, защото го познали, че той е сжщия интелигентенъ човѣкъ съ очилата. Отъ второ и трете мѣсто тъй сжщо му отказватъ, защото нѣма гаранция, защото е бѣденъ, дрѣхитѣ му отъркани, тѣлото му оглозгано отъ продължителний гладъ, който периодически се повтаря по нѣколко дена на редъ, безъ да може да пропусне залъкъ хлѣбъ въ стомахътъ си. А кога щастието му се осмихне, когато бѣдния писатель сполучи да продаде своя талантливъ трудъ и добие нѣкоя пара за хлѣбъ, тогазъ подиръ дълго гладувание и стомахътъ се отказва не само отъ хлѣбъ, но и отъ бювщексъ.

Малко по-малко оглозганото тѣло разрушава и сърдцето и умътъ на младия герой. Той почва да се съмнява въ своитѣ умственни способности, главата му се отказва да му служи, въ съюзъ съ стомахътъ му. „Азъ вече бѣхъ забелѣзалъ, че когато гладувамъ дълго време, цѣлия ми мозъкъ като че ли исжхваше и главата ми опустяваше. Сега азъ никакъ не я осѣщахъ на рамѣнѣтѣ си и ми се струваше, че гледамъ минувачитѣ съ единъ съвършенно особенъ, лекъ погледъ.“

Въ такова положение човѣкъ е способенъ на всѣкакви дяволии. И нашия герой сжщо закача една госпожица, която минавала съ сестра си по пжтя. Той я преследва съ думитѣ: „госпожице, загубихте книгата си.“ Тази госпожица нѣмала никаква книга и се очудвала за каква книга говори непознатия момъкъ, който я следи. Сестра ѝ решила, че този човѣкъ е пиянъ и го зарязала, по момата, къмъ

която бѣха отправени думитѣ: „Госпожице, загубихте книгата си„ го следила подъ гжстъ вуалъ до неговото убѣжище — единъ тенекеджийски дюкенъ. Тъй се почва любовната интрижка на романа. Любовь чиста, безкористна обхвана младитѣ души на героя и героинята. Тая последнята не отстжпи ни предъ страшния порокъ — пиянството, не се засрами отъ не елегантния костюмъ на своя възлюбенъ, когото мислѣше да спаси съ любовьта си отъ порока; но когато героя откровенно ѝ се признава, че той се олюлява не отъ излишни напитки, а просто отъ гладъ не може да се държи на краката си, тя се оплаши. И какъ да се не оплаши човѣкъ? „Едничко нѣщо, което ме мжчаше до нѣйдѣ, въпреки отвръщението ми отъ храната, бѣ гладътъ. Азъ пакъ чувствовахъ позорний апетитъ, плътска жадность, която все повече растѣше, като че ли нѣщо разяждаше и исмукваше гжрдитѣ ми. Струваше ми се, че двайсеть червеи сж се загнѣздили тамъ,—обръщатъ си отначало главичката къмъ една страна и тамъ поглождятъ, сетнѣ се обръщатъ къмъ друга—поглождатъ, сетнѣ полѣжатъ мирно минутка, премистатъ се безъ шумъ на друго мѣсто и захващатъ сжщата работа; и така тѣ пълзятъ по всичкитѣ краища, като оставятъ подиря си проядени дупки.“ Тѣзи червеи докарватъ героя до полуда. Той отхапва кутлето на ржката си. А въ пълно съзнание достига до унижението на едно куче, простира ржка на касапницата за единъ кокълъ, глозди го, лиже го да отложи гладнитѣ червеи на стомаха си. Като запокитя кокала, той намира успокоение на глада въ талаша. Смушва въ джеба си нѣколко стъргулки отъ единъ дорамаджийски дюгенъ, по край когото минава и тоя запасъ му служи въ продължение на нѣколко дена за успокоение на глада.

И това тегло прекарва човѣкъ средъ християнско общество, между приятели, къмъ които простира ржка за помощь. Намиратъ се между тия хора и състрадателни; тѣ помагатъ на гладния, но тая помощь е временна. Филантропията не може да искорени гладътъ. Тя само продължава мжкитѣ на умиращия отъ гладъ. Тази медленна смърть е по-страшна отъ всѣка друга.

Геройтъ на Хамсуна се преобръща отъ гордъ, здравъ, читавъ, прекрасенъ момъкъ въ жалко сжщество, което едвамъ се влачи. Всичкитѣ необходими вещи минаватъ една по една въ ржцѣтѣ на лихваря, той предлага най-сетнѣ и копчетата на дрехата си, за да си купи парче хлѣбъ. Отъ това последне съкровище на сиромаха лихваря се отказва, като непотрѣбна вещь. Честната натура на момъкътъ се поколебава подъ влиянието на страшнитѣ мжки на глада. Той се решава да заложи една чузда вещь, която му е довѣрена — зеленото одѣяло (юрганъ). Но се оплаши отъ тая мисъль и се погнусява отъ себе си. Втори пжть получава отъ дюкмеджията по погрѣшка нѣколко монети ужъ по полученото кайме. Гладния ги поема, безъ да каже, че нѣма право на това и бърза да отложи своя гладъ съ тая малка сумма. И тукъ човѣка заговорилъ въ него, той се възмущава и хвърля паритѣ на една продавачка сладки баннички.

При всичката си сиромашия той е състрадателенъ къмъ човѣ-

кътъ. Той залага жилетката си, за да помогне на игларя, който останалъ безъ работа; дава последния залъкъ отъ устата си на оскърбеното дѣте, готовъ е да жертвува себе си за ближния. И тоя прекрасенъ, даровитъ, трудолюбивъ, честовенъ човѣкъ умира отъ гладъ: „гърдитѣ ми горѣхж; въ стомаха болкитѣ бѣхж нестърпими. Дъвканието на талаша вече не помагаше; челюститѣ се отказвахж отъ страшната работа и азъ имъ дадохъ почивка. При това на улицата намѣрихъ и налапахъ една протокалена кора, която ми причиняваше отвратително повдигание. Никакъ не бѣхъ добрѣ, на ржката ми се издувахж синитѣ жили. Прѣдадохъ се окончателно на сждбата". „Мислитѣ ми се обистрихж съвършенно. Време е да се мре. Сега е есень и всичко заспива.

Азъ се прѣдадохъ на тази мисъль и при най-малка надежда за спасение шепнѣхъ горчиво: „Глупецъ ти вече почна да умирашъ".

Романътъ свършва, че героя скжсва своя литературенъ трудъ, стжпква го подъ краката си и бѣга отъ столицата Християния на единъ параходъ, дѣто му обѣщаватъ работа.

„Хлѣбъ и трудъ"! ето вопла на сиромашьта, който се отразява въ художественното произведение на Хамсуна.

В. Б.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО

L' Humanité Nouvelle, revue internationale -- Scinces et arts. 2-e Année, 1898. Juillet, Aout, Septembre Paris. Directeur-Gerant: A. Hmaon. — Научни новини.

Тъй като въ Ново Време се помѣства обявление за списанието L' Humanité Nouvelle, мисля, че ще бжде добрѣ да се познаятъ читателитѣ по-отблизу съ него. Какво списание е L' Humanité Nouvelle? Да се каже просто, че то е едно социалистическо списание, не ще бжде точно препоржчано. Самата му редакция опредѣля неговото направление така: „L' Humanité Nouvelle е органъ на най-широкитѣ и най-независимитѣ тенденции въ научно и артистическо отношение". И наистина, въ него ще срѣщнете наредъ съ чисто социалистическитѣ статии и статии, които могатъ да се нарекатъ хуманитарни съ социалистическа тенденция и статии анархически. Общата тенденция на списанието е социалистическа, но социализмътъ, който се прокарва въ него, е оня французски социализмъ, който Бенуа Малонъ нарече интеграленъ социализмъ за различие отъ научния социализмъ или марксизма. Какво нѣщо е интеграленъ социализмъ, — много мжчно може да се формулира. Най-точната и обща формулировка би била тази, която дава на своето направление сп. L' Humanité Nouvelle, а именно: интеграленъ социализмъ то е нѣщо на най-широкитѣ и най-независимитѣ тенденции въ научно и артистическо отношение. Този социа-

гия. Кооперативното движение между традъ-унионитѣ се усилвало, и Маннъ, безъ да си прави илюзии, вижда въ кооперативното движение между работническитѣ съюзи,— освѣнъ срѣдството за временно подобрѣние положението на членоветѣ имъ, срѣдство за социализация на производството — това високо значение, че чрезъ кооперациитѣ работницитѣ се приготовляватъ къмъ управлението на производството въ бѫдѫще.

Между другитѣ статии въ тази книга обръща вниманието ни статията на J. Hudry-Menos „Houvelle éthique Sociale dans l Éducation" За съжаление началото не можахме да прочетемъ, понеже се почва въ юнската книга, която нѣмаме. Но отъ заключителната глава се вижда, че авторътъ ѝ критикува основитѣ на днешната възпитателна система и иска, щото въ основата на възпитанието, особенно въ научното възпитание, да легнатъ думитѣ: Истина, Свобода, Солидарность. Въ статията на Мерлино: „La Morale et le Socialisme" се излагатъ отрицателнитѣ страни на днешното обществено състояние, съгласно съ проповѣдитѣ на Левъ Толстой. Но въ положителнитѣ страни Мерлино не е никакъ съгласенъ съ последния. Мерлино възстава противъ „християнизма" на Толстой, защото споредъ авторътъ християнизмътъ умира, унищожава се не само отъ науката, но и отъ „новия моралъ". Споредъ Мерлино, социализмътъ е истинския врагъ на християнизма и по-голѣмъ врагъ отъ атеизма. Като признава заедно съ Толстой несъстоятелността на днешната цивилизация, на нейнитѣ учреждения и т. н., Мерлино се пита: гдѣ е цѣрътъ? Едни, споредъ него, казвали: „реформирайте човѣка, за да се реформира обществото", други казвали: „реформирайте обществото, за да се реформира човѣкътъ". Коя страна е права? И двѣтѣ сѫ прави за Мерлино, който е на мнѣние, че едното и другото трѣбва да стане едновременно. Той не е съгласенъ съ положението, че новата социална наредба ще наложи на хората нови нравствени понятия, „новия моралъ", а трѣбва, споредъ него, едновременно да се извърши социалното и моралното преобразование. По такъвъ начинъ Мерлино впада въ единъ крѫгъ отъ сѫждения, които оборватъ самия него и възможността да се сбѫдне неговия моралъ, както и самото социално преобразование; впада съ малко думи, въ едно утопическо мечтание. Въ сѫщата августовска книга срѣщаме двѣ статии: една, въ която единъ австралийски анархистъ (L Anarchisme et le Mouvement social en Australie), авторъ на статията, много хвали себе си, като организаторъ на анархическата пропаганда въ Австралия и напада „авторитаритѣ", т. е. социалъ-демократитѣ, които предъ анархиститѣ нищо не можали да направятъ, и партията на които нѣмала никакви сила въ Австралия; друга на Корнелисенъ, холандски социалистъ отъ лагера на Нювенхауса, (La Conquête du Pouvoir public et les élections en Allemangne), въ която авторътъ прокарва тази идея, че изборната борба, политическата дѣятелность на пролетарията нѣма да приведе къмъ цельта, къмъ коммунизма, къмъ който водѣла само економическата борба. Възгледътъ на Корнелисена е старъ и да се опровергава днесь нѣма нужда. Но за да докаже правотата на своя

възгледъ, той се обявява противъ положението на Маркса за концентрацията на производството и пролетаризирането на массата. Той не вижда таквосъ нѣщо въ живота, а виждалъ обратното, подобно на нашия противникъ Минцеса. Но ако наистина е тъй, тогава за каква економическа борба говори Корнелиссенъ, никакъ не може да се разбере. Той самъ себе си унищожава.

Въ септемврийската книга, съ исключение на първата статия: „Religion et morale“ отъ гр. Левъ Толстой, преведена отъ русски, другитѣ статии сж продължение отъ предидущитѣ, за които говорихме.

Въ друго отношение сп. „L'Humanité Nouvelle“ е доста разнообразно. Освѣнъ беллетристика и стихотворения, които се избиратъ съ вкусъ и отъ новото направление, съдържа и следующитѣ отдѣли: Vie sociale et politique, Chronique Litteraire, Revues des Revues, Revues des Livres. Особенно богатъ е отдѣла за книжнината, въ който се прегледватъ списания и книги почти на всички европейски народи.

М. К.

НАУЧНИ НОВИНИ.

Женский въпросъ въ Америка. Женския въпросъ въ Америка е получилъ вече своето практическо разрешение. Женитѣ тамъ съперничатъ на мжжетѣ въ различни поприща на обществената дѣятелность и на професионалния трудъ. Въ 1897 г. въ Съединенитѣ Щати сж броели: 53 архитектори, художници и ваятелки — 15,340 писателки по научни предмети и литераторки — 3,164 дантистки — 417, инженерки — 210, журналистки — 1,436, юристки — 475, музикантки — 47,309, чиновници по административни мѣста — 6,712, жени докторки — 6,882, директорки на театри — 943, бухалтерки — 43,070, преписвачки — 92,824 стенографистки и словослагателки — 50,633.

Нова планета. Вити, астрономъ на обсерваторията Урания въ Берлинъ открилъ чрезъ фотографията нова планета. Въ цѣлъ редъ фотографии преди тоя день не се забелѣзва ни едно небесно тѣло, като това. Тази планета се намира между орбититѣ на Марса и Юпитера Ново-откритата планета се движи съ голѣма скорость къмъ западъ, а по отношение къмъ земята на сѣверъ. Истинския пжть на тая планета трѣбва да се образува съ еклиптиката въ жгълъ, който е не далечъ отъ правий. Планетата на Вити се отнася къмъ 11-та величина и почти едновременно е открита на 18-ий августъ отъ астронома на нѣмската обсерватория Charlois. Последния забелѣжилъ, че нейното движение на западъ се забавя, което служи за доказателство на това, че тя се намира на значително растояние отъ земята.

Архинолемуръ. Профосоръ Скалабрини, директорътъ на музея въ провинцията Коржиентесъ, намѣрилъ въ окресностьта на Парани

ственното благо. Най добритѣ умове на человѣчеството отдавна вече се стремятъ да основатъ мирътъ не на страшната сила на шишовѣтѣ и топоветѣ, а на принципа на справедливостьта, разрешението на международнитѣ препирни да принадлежи на третейския сѫдъ, да се унчтожи учреждението на варварскитѣ времена — лъжовната и жална теория, която отождествлява цивилизацията съ усъвършенствованието способитѣ за истреблението на человѣчеството.

Не трѣбватъ играчки за дѣцата. Авторътъ на новото съчинение—„Въспитание на синьтъ, педагогически писма къмъ младата майка" отъ Е. Беме утвърдява, че играчкитѣ сѫ съвсѣмъ излишни за дѣцата, стига да се помни принципа на Песталоци, прокаранъ въ съчинението — „Какъ Гертруда въспитава дѣцата си". Той съ малко думи може да се обясни тъй: всѣки предметъ отъ окрѫжающата среда занимава дѣтето, защото цѣлия свѣтъ за него не съставлява друго, освенъ едно игралище. Ако една проста жена знае да говори съ дѣтето си връзъ всѣки предметъ, който го занимава, или да обърне вниманието му връзъ него, то една интелигентна майка при добра воля ще може да залисва и да въспитава дѣцѣта си най добрѣ, като си гледа работата и бесѣдва съ тѣхъ по поводъ на всѣки единъ предметъ отъ окрѫжающата срѣда.

Родителский въспитателский съюзъ. Въ 1886 г. въ Лондонъ е основано общество „Родителский въспитателский съюзъ", на което предметитѣ на дѣятелностьта се формулиратъ тъй: 1) да помага на родителитѣ въ всички классове на обществото да се обяснявать най добритѣ начала и методи на въспитанието въ всичкитѣ му видове; 2) да съдѣйствува за утвърждението въ обществото на най правилнитѣ възгледове за въспитанието на дѣцата; 3) да доставя на родителитѣ възможность да дѣйствуватъ заедно и да се съвѣтватъ помежду си, щото мѫдростьта и опитностьта да бѫдатъ полезни за всички; 4) да спомагатъ за установлението на хармония между образованието въ кѫщи и въ училището.

Съюза сега има членове по цѣла Англия на брой 2 хил. души

В. А.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Драйфусовата афера.—Силното брожение на духоветѣ въ Франция.—Съединението на социалистическитѣ фракции.—Падането на радикалното министерство.

Събитията отъ обществен характеръ напоследъкъ тъй бързо се минаватъ, вземать толкова разнообразенъ характеръ, щото тѣхното последователно и пълно отбелѣзвание може да стане само въ всѣкидневнитѣ новини на вѣстницитѣ, но не и въ единъ мѣсеченъ прегледъ, какъвто е настоящия и тъй като този прегледъ не може да представлява само скелетъ отъ факти и събития, а трѣбва по

възможность да експлоатира съ тѣхъ, като дири причинитѣ имъ и насочва на следствията, като ги пояснява и имъ дава нуждната оцѣнка. Ето защо читателитѣ на „Н. В.“ не трѣбва да очакватъ да срѣщнатъ тука всички онѣзи събития, които днесъ особено вълнуватъ свѣта, всички факти, които иматъ по-голѣмъ или по-малъкъ общественъ характеръ, които представляватъ по-голѣмъ или по-малъкъ общественъ интересъ. . . .

Преди всичко нѣколко думи по онова силно брожение въ Франция, което носи името „Драйфузова афера.“ Читателитѣ на „Ново Време“ сѫ отчасти запознати съ тази афера, чрезъ онова, що казахъ на това сѫщото мѣсто въ февруарската книжка отъ тъзи годишното течение на списанието, дѣто дадохъ нѣкои свѣдения по сѫщия въпросъ, които свѣдения се явяватъ само като нѣколко явления отъ едно дѣйствие на нескончаемата драма, каквато ни представлява тази афера. Да, казаното по рано не е нищо друго освѣнъ нѣколко сцени на онази драма, която се още разиграва, на която завѣсата не е още окончателно надигната, а продължава да се дига и снема, за да ни изважда предъ очитѣ ту драматически, ту трагични, ту най сетнѣ комични сцени и сценички. . . .

Въ началото на февруарския си прегледъ азъ казахъ, че Драйфузовата афера испъква наново на сцената много по усложнена, заплетена и съ неочаквани последствия. И наистина, човѣкъ се просто губи въ онзи хаосъ, какъвто ни представлява общественното мнѣние по този въпросъ въ Франция, изразено чрезъ мѣстната преса. Защитницитѣ на Драйфуза, или по добрѣ партизанитѣ на ревизията на процесса му, ви навеждатъ масса доказателства за основателностьта на тѣхното твърдѣние, когато представителитѣ на противното мнѣние съ не по малка енергия и настойчивость се силятъ да ви убѣдятъ, че военния сѫдъ и експертитѣ сѫ дѣйствували съвършенно законно, като сѫ осѫдили „прѣдателя“, „чифутина“ Драйфуза. Масса брошури се явиха, километрически статии се писаха, много дуели станаха, нѣколко военни министри падаха, бурни засѣдания въ каммарата последоваха все по тази афера. Смѣшението на езицитѣ, изострянието на духоветѣ отиде до тамъ, щото хора отъ редоветѣ на една и сѫща партия не можаха да се разбератъ. нѣмаха едно и сѫщо мнѣние по въпроса. Че и социалистическата партия не може да се отърве отъ тази напасть. Когато едни отъ нейнитѣ представители се заеха да доказватъ, не само беззаконното осѫждание на Драйфуза, но даже и невинностьта му, други стояха неутрални, а трети имаха противно мнѣние. Съ особенна енергия и настойчивость, съ баснословна дързость се застѫпи за Драйфуза най видния представитель на социализма въ Франция — Жоресъ. Съ цѣлъ редъ статии отъ по двѣ страници въ широкитѣ листове на всѣкидневния социалистически вѣстникъ „La petite République“ той убори единъ по единъ доводитѣ на сѫдиитѣ, заключенията на експертитѣ, мнѣнията на Драйфузовитѣ джелати. Трѣбва да е прочелъ човѣкъ тѣзи статии, излѣзли вече въ обемиста брошура, за да види сила на аргументи, голѣма доказателность, диалек-

тическо разсъждение, което отива до пророкуване. Той съ сравнения и изводи твърди, че не Драйфузъ е авторъ на бордерото, което първо послужило за обвинението му, но съвсѣмъ другъ — офицера Естерхази — и ето че не следъ дълго време този същия Естерхази, въ една прекрасна нощь, напуща Франция, отзовава се въ Лондонъ, отъ кадѣто почва да признава това същото, въ което г обвиняватъ. Съ не по малакъ куражъ той (Жоресъ) заявява, че другитѣ документи, четени въ каммарата отъ военния министръ Кавенякъ, сж фалшиви, сж дѣло на генералния щабъ. Въ едно отворено писмо до Кавеняка, печатано въ броя отъ 9 юний на „L. P. R." веднага следъ прочитанието на документитѣ въ каммарата Жоресъ високо се провиква: „Вашитѣ аргументи не само не разклатиха моето убѣждение, но напротивъ по силно го затвърдиха и азъ повече отъ всѣкога съмъ убѣденъ, че е извършена една чудовищна сждебна грѣшка; повече отъ всѣкога оставамъ увѣренъ, че Естерхази, а никой другъ е истинския предатель..... Документа, който четохте, съдържа най явна фалшификация. Фалшификатора исковалъ особенъ френски езикъ, за да подражава стила на чужденецъ.... въ търпение: наближава часътъ, когато официално ще се признае, че бордерото е отъ Естерхази, че предателството е отъ него. А следъ Естерхази цѣлия генераленъ щабъ ще бжде хвърленъ въ бѣздната". Въ броя отъ 28 августъ на сжщия вѣстникъ въ дългата си статия озаглавена: Очевидна фалшификация, Жоресъ напира върху сжщото: „Безъ съмнѣние документа, който съдържа името на Драйфуза, е фалшифъ... И не само е очевидно, че е фалшифъ, не само е извѣстно, че тази фалшификация, извършена за да спаси честьта на генералния щабъ (Естерхази, Пати дю Кламъ и др.) е дѣло на самитѣ тѣхъ, но сжщо е вѣрно, че въ всички, които го вземать за документъ съ точность, се крие нѣщо подозрително...." И само три дни следъ това се узнава за арестуването на единъ членъ отъ генералния щабъ, полковникъ Анри, който призналь, че той автора на този документъ, той е фалшификатора! Последва арестуването му, а на другия день той е намѣренъ закланъ съ бръснача въ затворническата килия! Самоубитъ ли е или убитъ — не се знае, но едно, което стана извѣстно, то е, че документа, когото противницитѣ на ревизията смѣтать за най уличающъ въ вина Дрейфуза, документа, когото Жоресъ и други намираха за фалшифъ, се признава такъвъ отъ единъ членъ на генералния щабъ, който се преселва въ вѣчностьта, за да не раскрие нѣщо повече.... Противницитѣ на Дрейфуза и следъ това не се отчайвать. Тѣ пакъ продължавать да се държатъ на своето, като оставятъ на страна фалшивиятъ документъ, на когото до тогава тѣ най много напираха. Обаче Кавенякъ военния министръ, който съ особенъ апломбъ напираше въ каммарата върху този документъ, не може да остане тъй безочливъ, за да си запази министерския постъ, — той си дава оставката. И наследва генерала Цурлинденъ. Но следъ дълго време, обаче и той е привуденъ да си даде оставката, тъй като той не билъ съгласенъ съ коллегитѣ си по ревизията, за да бжде замѣстенъ отъ

генерала Шаноана. Министерския съвѣтъ, при присжтствието на този воененъ министъръ, решава да се направятъ постжпки, които сж начало на ревизията и дѣлото по такъвъ начинъ отива въ кассационния сждъ. Понеже голѣма е вѣроятностьта, щото кассационния сждъ да е склоненъ за ревизията, противницитѣ на тази ревизия ставатъ още по върли. Тѣ не отстжпатъ предъ нищо, за да излѣзатъ побѣдители. За тѣхъ мнѣнията на много учени сж безъ никаква цѣна; всѣки френецъ, който е за ревизията, въ тѣхнитѣ очи е предатель, лишенъ отъ най-елементарния патриотизмъ — той е sans patrie. А знае се, че най-видни хора се застжпиха за Драйфуза. Като оставимъ на страна знаменития писатель-натуралистъ Зола, който си навлече присжда на затворъ и на голѣма глоба — за която щѣха да му продадатъ покжщнината на публиченъ търгъ, ако не бѣше заплатена отъ единъ неговъ приятель — и бѣше принуденъ да се скрие отъ очитѣ на властьта; като оставимъ на страна масса други френски знаменитости, които не можаха да не си дигнатъ гласа противъ една голѣма несправедливость, — ний виждаме и писатели отъ други страни да доказватъ неоснователностьта на произнесената надъ Драйфуза присжда. Тъй напр. северния модеренъ писатель Бьернсонъ разглежда отъ психологическа гледна точка дѣлото на заточеника и намира, че той е несправедливо осжденъ. Споредъ него измѣната въ случая можала да има единъ двигатель — алчностьта за пари. Обаче, именно Драйфузъ най-малко е можалъ да се помами отъ това, тъй като той е можалъ да бжде много по въ завидно положение въ всѣко друго поприще, но не и въ военното. Военното поприще той избралъ просто отъ наклонностьта макаръ да билъ разубѣдяванъ отъ домашнитѣ и роднинитѣ си, не е дирилъ въ него източникъ за прехрана и тъй като той получилъ половинъ милионъ зестра, а и самъ ималъ още толкова Споредъ Бьерасона „процедурата на двата военни сжда била основана на онази нравственна чума, която се нарича ненависть къмъ евреинъ. Тя е заразила обвинителния сждъ и цѣлия французски народъ." Драйфузъ билъ последователенъ винаги, до край той заявявалъ за невиностьта си. Когато му раскжсватъ офицерскитѣ знаци, когато му очупватъ саблята и го развеждатъ по край събраната тълпа, която го заплюва и напада съ яростенъ ревъ — той и тогава вървѣлъ гордо, правъ, съ издигната високо глава и не преставалъ да вика: Азъ съмъ невиненъ; азъ съмъ невиненъ; Да живѣе Франция!...

Въ озлоблението си противницитѣ на ревизията не отстжпатъ предъ нищо. Тѣ отиватъ до тамъ, щото искатъ арестуванието на всички онѣзи, които говорятъ въ защитата на Драйфуза; тѣ подклаждатъ воененъ комплотъ. Особенно социалиститѣ се явяватъ онѣзи, къмъ които е отправена най голѣмата яростна атака. Но, и „всѣко зло за добро", казва пословицата. Озтървенението срѣщу социалиститѣ, явнитѣ признаци на единъ военъ комплотъ съ гибелни за републиката последствия даватъ начало на сплотяванието на всички социалистически фракции. Още преди нѣколко мѣсеца Жоресъ се бѣше залъ да подготви съединението на отдѣлнитѣ фракции въ

едно цѣло, като въ цѣлъ редъ статии посочи на пътя, по кой трѣбва да стане това. Общата опасность ускори още по-вече съюзъ за обща отбрана. Въ броя отъ 15 октомврий на „La P. K" главния редакторъ на вѣстника, Жеролъ Ришаръ, въ една кжса статийка подъ заглавие: **Граждане, на щрекъ!** пише: „Всички, които обичатъ републиката и скжпятъ свободата си, не скриватъ вече страхътъ си.

„Единъ комплотъ се готви, нишкитѣ на който се държатъ отъ езуититѣ. . . .

„Какъвъ е плана? Кои ще бждхтъ жертвитѣ?

„Малко важи въ случая да знаемъ тѣзи подробности. Достатъчно е само, щото републиканцитѣ да иматъ хаберъ, какво Франция се заплашва отъ военна диктатура, за да се наредатъ веднага върху постоветѣ си, за да се съединятъ за общо съпротивление.

„Сегашнитѣ обстоятелства за злощастие се намиратъ твърде благоприятни за единъ такъвъ комплотъ противъ демокрацията. За това пъкъ ние трѣбва да бдимъ още по-силно. Нека побързаме да станемъ това, което републиката има право да очаква отъ насъ!"......

Три дни не се минаватъ отъ това предупреждение, когато разнитѣ социалистически фракции се събиратъ, представени отъ делегатитѣ си, на общо събрание и взематъ следующето решение:

„Социалистическитѣ организации, въ лицето на своитѣ делегати, социалистическитѣ избранници, представителитѣ на социалист. вѣстници, събрани на общо събрание на 16 октомврий, предъ видъ критическото положение, въ което се намира Републиката, заявяватъ, че всички отдѣлни социалистически и революционерни организации се съединяватъ въ едно и сж решени и готови да посрѣщнатъ съ открито чело всѣка случайность.

„Съединената, цѣлата социалистическа партия протестира противъ нанесения ударъ на свободата на работн. синдикати, на правото за стачка, и, въпрѣки грѣшкитѣ на буржуазнитѣ правителства, тя расчита на цѣлия пролетариатъ за защитата на Републиката.

„Социал. партия нѣ щѣ допустне на военното съзаклятие да се докосне до твърдѣ рѣдко останалитѣ републикански свободи и не ще остави реакцията да върши свободно насилията си.

„За тази цель се съставя единъ Постояненъ Бдителенъ Комитетъ, който представлява всички организирани социалистически сили

„Да живѣе Социалната Република!"

Тази резолюция, подписана отъ делегатитѣ на отдѣлнитѣ организации — Социал. Революционна Партия, Френска Работническа партия, Работническа социал. револ. партия, Федерация на работницитѣ социалисти въ Франция, Революционенъ Коммуностически Съюзъ, Лига на прямото народно управление и др. — не може да не радва цѣлия Социалистически Свѣтъ.

Бдителния Комитетъ, образуванъ отъ избрани делегати на тѣзи организации, се заема сигуръ за работа като чрезъ печата и публични събрания посочва на опасностьта, която застрашава Републиката и препоржчва мѣркитѣ, които трѣбва да се взематъ, за да бжде

работното население готово за всѣки случай. Първото свикано за тази цель събрание, не се състояло, понеже тъкмо въ момента, когато въ наетата зала трѣбало да се отвори за надошлия народъ, стопанина не допусналъ, макаръ да я билъ далъ по рано подъ наемъ за нея вечерь. Въ този моментъ пристигатъ и агентитѣ на властьта, та не можло да се мине безъ сблъсквания между полиция и народъ. Второ обаче събрание се състояло и Парижкото работно население можало да чуе, какво му се налага да върши въ критическия моментъ.

Голѣмото раздразнение на духоветѣ, силно-разиграниитѣ страсти се очакваше да се отразятъ и въ каммерата. И наистина, още въ първото засѣдание тъй нареченитѣ умствени републиканци исказватъ незадоволството си отъ министерството на Брисона, съ викове и голѣмъ шумъ му даватъ да разбере, че то е нетърпимо за тѣхъ. Понеже се знае, че Драйфузовата афера е главната причина на това, Брисонъ почва по нея обяснение, но малко внимание се обръщало на неговитѣ думи отъ страна на недоволнитѣ. Тѣ по-вече и по-вече проявяватъ своята умраза къмъ кабинета, а, за да го катурнатъ по-лесно, на помощь имъ дохажда военния министръ Шаноанъ. Господство му, който присѫтствувалъ въ всички министерски засѣдания, когато се вземало решение по Драйфузовата афера, и то безъ никакъвъ протестъ, сега отъ височината на трибуната заявява, че неговото убѣждение по аферата се схождало напълно съ онова на предшественницитѣ му военни министри, и важно-важно завършилъ съ думитѣ: „Като пазитель на честьта на армията, азъ слагамъ въ вашитѣ рѫце залогътъ, който получихъ, и давамъ оставката си отъ тая трибуна". Подлата постѫпка на генерала оказала дѣйствието на барутъ, хвърленъ и въ тъй буенъ огънь. Виковетѣ се усилватъ, оставката на министерството се велегласно иска. Понеже гласуванието дава болшинство гласове на онѣзи, които не били съгласни съ предложението на министерството, последнйото се смѣта за сваленo и отива да си даде оставката предъ стѫпкитѣ на председателя на републиката.

Играта на генерала Шаноана напълно оправдава мнѣнието на социалистическата партия, че въ Франция се гласи нѣкакъвъ комплотъ отъ военнитѣ, които сѫ твърдо решени да отстояватъ своето, макаръ много частни явления да показватъ, че генералния щабъ, цѣлото висше офицерство е опозорено.

Паданието на радикалното министерство се явява, като признакъ за начало на една реакция въ Франция; за това Бдителния Коммитетъ на социал. партия още по съ голѣма енергия върши належащата си въ случая работа. Най близкото време ще ни покаже исхода на всичко това.

Всички тѣзи събития се явяватъ като следствия отъ Драйфусовата афера и ставатъ тъкмо тогава, когато ревизията на процеса става се по-сигурна. Заключението на докладчика въ кассационния сѫдъ е за ревизията, болшинството отъ съвѣтницитѣ — сѫщо. На военнитѣ, на онѣзи, които не искатъ ревизията на процеса, понеже това ще бѫде силенъ ударъ за тѣхъ, не имъ остава нищо друго ос-

вѣнъ да наложатъ волята си надъ сѫдейската съвѣсть или да ру-
рушатъ всичко, като откраднатъ самого дѣло, както се искаxa ня-
кои публицисти. И това всичко ще стане въ името на патриотизма и
честьта на армията!! . . .

Б. Л.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Видинския в. „Народенъ Листъ“ и неговитѣ обвинения на социалиститѣ. — Логиката на нашитѣ „демократи“.—„Демократическата партия“ и нейнитѣ не успѣхи. — Нейното настояще и бѫдѫще. — Социалистическата дѣятелность и нейното значение. — „Отрѣзвлението“ и въ какво състои то.

Между различнитѣ обвинения, които въ различно време се изказаха по адрессъ на насъ, българскитѣ социалисти, има едно, което се прави отъ така нареченитѣ „демократически“ елементи у насъ. Първъ пѫть обвинението ни се направи отъ редакцията на в. „Прогрессъ“ тогава, когато той бѣше въ апогеята на своята слава, нѣколко мѣсеци предъ паданието на Стамболовия режимъ. Редакторитѣ на в. „Прогрессъ“ не изказваха своето обвинение направо; но въ полемиката имъ противъ насъ социалиститѣ то прогледваше ясно. Тѣ казваха тогава, че България е далечъ отъ социализма и че най-близка задача на младитѣ сили, на българската интелигенция е осѫществлението на едно управление, въ основата на което да лѣжи „хуманния демократизмъ“. Въ тѣзи думи макаръ и косвенно, но ясно се натякваше на насъ социалиститѣ, че ний се занимаваме съ пропагандата на идеи, за които днесь си нѣмало мѣсто въ България и развиваме дѣятелность за една наредба, която е възможна въ едно далечно бѫдѫще, когато за България днесь е най-необходимо преди всичко възстържествуванието на „хуманния демократизмъ“. Въ това натякване, разбира се, се съдържа обвинението, че ний социалиститѣ се явяваме пречка за възстържествуванието на „хуманния демократизмъ“, понеже съ своята дѣятелность отвличаме вниманието на „младитѣ сили“ отъ „най-близката задача“. Такова бѣше обвинението, което прогледваше ясно въ извѣстнитѣ статии на в. „Прогрессъ“ за социализма и за „най-близката задача“ на българската интелигенция. Ний още тогава въ в. „Работникъ“ показахме несъстоятелностьта на натякванията и на „най-близката задача“ на ред. на в. „Прогрессъ“, подиръ което тѣ млъкнаха, толкосъ повече, че дѣятелностьта, борбата на социалистическата партия противъ Стамболовото управление, оборваше тѣхнитѣ обвинения най-категорически.

Отъ тогава се изминаха петъ години. Въ това време нашитѣ противници продължаваха да оборватъ социализма; продължаваше да сѫществува и споменатото обвинение, но не явно, а скрито

въ душата на „демократическитѣ“ елементи и изказвано само по нѣкой пѫть, и то частно, не публично. Обаче, напоследъкъ обвиненението се яви отново и този пѫть то се направи безъ забикалки, направо и открито. И, разбира се, и този пѫть то излиза пакъ отъ „демократи“. Наистина тѣзи „демократи“ не сѫ ония отъ първата редакция на в. „Прогрессъ“, изобрѣтателитѣ на „хуманния демократизмъ“, но сѫ все „демократи“, макаръ и по-нови по произхождение. Извѣстно е, че Каравеловитѣ партизани, дошли до убѣждение, че либерализмътъ въ България, благодарение на нашитѣ „либерали“, въ това число и на каравелиститѣ, е банкрутиралъ, или просто казанно, е оцапанъ, нарекоха себе си „демократи“, а своята фракция нарекоха „демократическа партия“. И ето тѣзи нови „демократи“ днесь идатъ да повторятъ старото обвинение, но, както казахме, повтарятъ го откровенно и безъ забикалки, вследствие на което обвинението изглежда по формата си ново и по-сериозно.

Обвинението на днешнитѣ „демократи“ е направено чрезъ органа на „демократическата партия“ въ Видинъ, в. Народенъ Листъ. Въ 36 брой отъ този вѣстникъ е помѣстена една уводна статия отъ 5-й октомврий т. г. Въ тази статия видинскитѣ „демократи“, следъ като намиратъ днешното положение на България „отчаянно“, намиратъ, че и опозицията представлява „печално зрѣлище“ и дохождатъ до заключение, че нито отъ една отъ опозиционнитѣ партии не може да се очаква добро за България, освѣнъ отъ „демократическата партия“. Тази партия, споредъ увѣренията на видинскитѣ „демократи“, била вече съставена и даже „ней ѝ прѣдстои една гигантска борба“. Но . . . но следъ увѣренията веднага следва „горѣсть на душата“. Видинскитѣ „демократи“ вѣрвали „въ здравия смисълъ на нашитѣ млади сили“ и мислѣли, „че тѣ ще се притекѫтъ въ тая партия“; но се излъгали и „по тоя пунктъ“. Тѣ „съ горѣсть на душата си“ виждатъ, че „младитѣ сили“ не се присъединяватъ къмъ партията имъ. Коя е причината, че „младитѣ сили“ бѣгатъ отъ тази партия? Това е единъ въпросъ, надъ който нашитѣ „демократи“ трѣбваше да се позамислятъ и да ги накара да потърсятъ причината на своя неуспѣхъ най-напредъ въ себе си, въ своя „демократизмъ“. Но намѣсто това, тѣ разрешаватъ въпроса много просто. Главната причина за неуспѣха на „демократическата партия“ тѣ намиратъ у насъ социалиститѣ. Ето какво ни казватъ тѣ:

„Тука думата ни е за нашитѣ социалисти.

„Наистина, чудна неразбория! Вамъ ви отказватъ човѣшкитѣ правдини, васъ ви прѣслѣдватъ за всѣко едно по свободно мнѣние, васъ ви не допускатъ до изборното мѣсто, вамъ ви запрѣщаватъ да свикате едно събрание, васъ ви смъкватъ отъ трибуната, около васъ на всѣкѫдѣ е пъленъ развратъ, а вие сте сѣднали да увличате младежьта съ нѣкакъвъ работнически въпросъ, който не сѫществува у насъ, вие сте се наели да проповѣдвате нѣкаква икономическа политика, която не може да се присади въ нашата срѣда. И за да излѣзете отъ затрудненията, въ които можете да попаднете всѣки часъ, измислили сте нѣкакви максимални и минимални искания. Знаете ли господа, че сега за сега вие сте най-голѣмата прѣчка за окрѣпването на една демократическа партия, отъ която страната ни има толкова

голѣма нужда? Ако другитѣ сѫ съзнателни нейни противници, вие безсъзнателно подкопавате основитѣ ѝ, а заедно съ това тласкате на дирѣ деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува възтържествуването на своето могѫщество".

Въ приведенитѣ редове има не само обвинение на насъ социалиститѣ „въ тѣжки грѣхове" спрямо настоящето и бѫдѫщето на нашата страна, но и опитвание да оборятъ нашитѣ принципи. Ний тука нѣма да се спираме на последното; ще се ограничимъ само съ обвинението. Преди всичко трѣбва да обърнемъ внимание на основанията или по-вѣрно на психологията на нашитѣ „демократи", която ги докарва до туй обвинение. Какъвъ е психологическия процессъ, който докарва нашитѣ „демократи" до това състояние, щото да ни обвиняватъ даже въ тласкание „на дирѣ деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува възстържествуването на своето могѫщество"? Той не е сложенъ. Психологията на нашитѣ „демократи" е такава, каквто предадена. Всички партии се борятъ за власть; цельта имъ е чрезъ нея да сѣднатъ на гърба на народа и да го ограбватъ. Всичкитѣ развращаватъ народа, цѣлото общество и доведоха страната до днешното отчаянно положение. Нито една отъ тѣхъ не мисли да извади страната отъ това положение. Само една демократическа партия може да направи това. Тази партия, като събере подъ своето знаме всички млади сили на страната, ще поведе народа подирѣ си и ще осѫществи господството на демократическитѣ принципи. Тази партия е вече съставена. Народътъ ще тръгне подиръ тази партия, стига младитѣ сили да се заловятъ за борба противъ днешното подло правителство и противъ всички, които ламтятъ да се докопатъ до властьта. Но—уви! — младитѣ сили, намѣсто да поведатъ такъва борба, се борятъ съ облацитѣ, се отвличатъ отъ нѣкакъвъ работнически въпросъ, който не сѫществува у насъ, отъ социализма, който е една мечта. Да, социалиститѣ сѫ най-голѣматапрѣчка за окрѣпванието на една толкосъ необходима за страната ни демократическа партия.

Такава е психологията на нашитѣ „демократи", и, както виждате, тя лесно ги докарва до обвинението на социалиститѣ за своитѣ неуспѣхи.

Трѣбва да се признае, че обвинението, което ни се хвърля, е много тѣжко. Съгласете се, не е малко престѫпление, да тласкашъ „надирѣ деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува възтържествуването на своето могѫщество." До сега насъ обвиняваха въ всѣкакви лоши, престѫпни намѣрения, но въ такава пакость до сега никой не ни е обвинилъ, поне тъй откровенно и открито. Смисълътъ на това обвинение е, че ний сме най-голѣмитѣ зложелатели на „народа". Но да видимъ, вѣрни ли сѫ основанията на обвинението, което ни се хвърля отъ нашитѣ „демократи"?

Преди всичко да допустнемъ, че такава демократическа партия, за каквато мечтаятъ нашитѣ „демократи", наистина се организира, и че всички „млади сили" на България се притекоха подъ нейното знаме. Пита се: какво ще излѣзе тогава? Ще ли тази партия да извади страната отъ днешното положение? Ще ли тя [illegible]

да тикне България напредъ къмъ „деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува възтържествуванието на своето могѫщество" ? Да? Ще? Но на какво се основава това твърдение? Очевидно, то се основава на простото вѣрвание, че това е възможно. Человѣкъ, разбира се, може да вѣрва въ каквито щѣ чудеса; но когато работата се касае до такъвъ важенъ въпросъ, като за „деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува възтържествуванието на своето могѫщество", — тогава не е достатъчно само **вѣрвание**, а е необходимо ясно съзнание, възможенъ ли е тоя денъ и при какви условия, може ли една демократическа партия да направи, щото този день да настѫпи, при днешнитѣ общи социални отношения. Безъ такова съзнание ще рече да се лутаме въ мрака и да хабимъ енергия и сили на вѣтъра, или, да се изразимъ съ думитѣ на нашитѣ „демократи", ще рече „да се боримъ съ облацитѣ", **вѣрвайки** въ сѫщото време, че ний вършимъ голѣми работи „за благото на народа". Нашитѣ „демократи" **вѣрватъ**, че една демократическа партия, каквато тѣ си я въображаватъ, може да осѫществи възтържествуванието на **демократическитѣ принципи**. Обаче, дѣйствителностьта, историческитѣ факти ни показватъ, че тѣхната вѣра е едно просто суевѣрие. Ето единъ фактъ много нагледенъ и много поучителенъ за нашитѣ демократи. Въ Сърбия отдавна се образува **радикалната партия**, въ редоветѣ на която влизаше почти цѣлия сръбски народъ и всички сръбски „млади сили", най-добритѣ ѝ сили. И какво можа да направи тя? Спаси ли тя сръбския народъ отъ нещастията? Приближи ли тя деньтъ на народното могѫщество; т. е. осѫществи ли тя тържеството на демократическитѣ принципи? Нѣколко пѫти тя идва на власть и всѣкой пѫть, освѣнъ че е отстѫпвала отъ много точки на своята программа, всѣкой пѫть тя е бивала принудена да напуска властьта, безъ да може нищо да направи. Днесъ ний виждаме нейното ослабване и постепенно распадание. Защо така? Мигаръ въ сърбския народъ и сърбската демократическа интеллигенция е нѣмало воля и енергия? Мигаръ сърбската радикална партия не е водила „гигантска борба"? — Водила е, но не можеше да направи нищо. Това е единъ исторически фактъ, фактъ, ако щѣте печаленъ, но много поучителенъ за нашитѣ демократически и радикални елементи.

Ако въ Сърбия една толкосъ многобройна и тъй добрѣ организирана демократическа или, както тамъ я наричатъ, радикална партия се оказа неспособна нищо да направи, какво основание има да се вѣрва, че въ България такава партия ще направи нѣщо? Положително никакво! Нека се попитаме: коя е причината, дѣто тя въ Сърбия нищо не можа да направи? Като на най-близката причина за това може да ни се посочи на сърбската династия, която е противъ народното управление и на шепата властолюбци, съ които тази династия управлява страната въпрѣки волята на грамадното болшинство отъ сръбския народъ. Това е така; тя е най-близката видима причина, но съ нея въ сѫщность не се обя-

снява въпроса. Защо една шепа властолюбци могатъ да налагатъ своята воля на едно голѣмо болшинство отъ народа и даже да го разнебитватъ? Ако нашитѣ демократи си зададатъ този въпросъ и се позамислятъ върху него, ще видятъ, че причината на този страненъ фактъ се намира въ економическото и социално положение на Сърбия. Какво е това положение? Сърбия е страна на дребното производство; болшинството отъ сърбския народъ се състои отъ занаятчии и земледѣлци, расхвърлени въ малки градове и по селата. На дребно-буржуазната економическа организация отговаря и такова социално положение и умственно състояние на массата, при което социалнитѣ връзки и чувства сж слаби, безъ тѣсно единство въ интереситѣ и въ стремленията. При таквосъ положение массата не може да играе оная революционна роля, каквато е играла буржуазната класса, играе днесь работническата класса, концентрирана въ голѣмитѣ градове. Въ дребно буржуазни страни, като Сърбия, массата, колкото радикална и да се показва, не може по своето социално положение да бжде революционна сила, не е способна къмъ революционна дѣятелность. При това положение тя даже не е способна къмъ каквото и да било общо сериозно массово движение. Впрочемъ при подобно социално положение всѣко такова движение на массата много лесно се разбива. Историческитѣ примѣри сж много. Сега се разбира, защо въ такива страни една шепа лесно и дълго време може да налага волята си надъ болшинството отъ народа, даже и тогава, когато то съставлява голѣма демократическа партия.

И така, причината, дѣто радикалната партия въ Сърбия не можа нито на крачка да приближи „деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува тържеството на своето могжщество", е въ низкото културно състояние на сърбския народъ, въ неговото економическо и социално положение. И на всѣкадѣ, гдѣто ний виждаме аналогично културно състояние, имаме и аналогични политически явления. Низкото културно състояние съставлява найубодната почва за господството на една шепа надъ болшинството и то съставлява главната прѣчка за „възстържествуванието на народното могжщество". Тази е причината, гдѣто и въ Гърция, и въ България най-силнитѣ демократически партии не ще могатъ да избавятъ „народа" отъ котериитѣ властолюбци, отъ произвола и беззаконията, отъ грабежа и насилията. По сжщата причина и въ голѣмитѣ държави, като Руссия, една шепа властвующи могатъ да налагатъ своята воля на милиони. По сжщата причина едно време господствуваше надъ миллиони една шепа отъ феодали и царски слуги.

Отъ казаното следва, че и въ България, додѣто тя се намира въ днешното низко културно състояние, една демократическа партия, колкото голѣма и да бжде, нито на една крачка нѣма да приближи деня за възтържествуванието на „народното могжщество", нищо не ще може да направи тя противъ „разврата" и за избавданието страната отъ днешното „отчаяно" положение, нито тя нѣкога ще осжществи демократическитѣ принципи. Додѣто сжществува това низко културно състояние, до тогава въ България ще

си налагатъ волята днесь една шепа властолюбци, утрѣ друга, другиденъ третя и т. н., безъ да може каквато и да било демократическа партия да имъ попречи. Това низко културно състояние съставлява именно почвата, на която се крѣпи политическото управление на страната отъ една шепа власто и користолюбци, мошенници и крадци, поддържани отъ единъ царь, краль или князь, билъ той Александръ, Миланъ, или другъ нѣкой. Значи, една демократическа партия у насъ, при днешното културно състояние на страната, никаква полза не може ѝ принесе; тя ще се бори наистина вече съ облацитѣ, за да се раскапи единъ день, безъ да направи нищо положително за страната, за нейното дѣйствително развитие. Значи, една демократическа партия, при днешнитѣ економически и общественни условия на страната, я очаква сѫщата сѫдба, каквато постигна сърбската радикална партия, каквато постига всички такива партии при тѣзи сѫщитѣ условия.

Но въ България не може и да се организира една голѣма демократическа партия, за каквато мечтаятъ нашитѣ „демократи". Тука не можемъ да влизаме въ пространни обяснения; ще кажемъ само, че България мина вече периода на демократическитѣ увлечения, мина тя периода, въ който бѣше възможно сѫществуванието на една и увличанието на всички „млади сили" отъ една демократическа партия. Този периодъ бѣше периодътъ на голѣмата либерална партия, която въ сѫщность тогава представляваше една демократическа партия, поне въ този смисълъ, въ какъвто говорятъ нашитѣ „демократи". Този периодъ отдавна мина, и днесъ имаме нѣколко „либерални" партии, всѣка отъ които има претенцията, че е достатачно демократическа и че се бори за възтържествуванието на „народния суверенитетъ", на „народната воля", т. е. на демократическитѣ принципи. Всѣка отъ тѣхъ отвлича въ своитѣ редове по една часть отъ „младитѣ сили" и по една часть отъ „народа". Нашитѣ „демократи" ще ни кажатъ, навѣрно, че тѣзи партии не сѫ искрени привърженници на демократическитѣ принципи, че тѣ гледатъ само да се докопатъ до властьта и пр., и че въпросътъ е тамъ, щото „искреннитѣ" привърженици на демократическитѣ принципи да се притекатъ въ редоветѣ на основаната вече „демократическа партия" и съ своята борба, съ своята дѣятелность да привлекатъ подъ нейното знаме и заблудилитѣ си подиръ другитѣ наши партии „млади сили" и „народа", когото лъжатъ и развращаватъ. Но, както видѣхме, освѣнъ дѣто нищо нѣма да се достигне и да се испълни желанието на „искренитѣ демократи", ами не може и да стане това съединение на всички „млади сили" и на „цѣлъ народъ" въ една демократическа партия. Ония, които отиватъ въ редоветѣ на другитѣ партии, отиватъ, очевидно, защото тѣзи партии най-добрѣ отговарятъ на тѣхнитѣ лични стремления и желания, и никакви пропаганди не ще могатъ да ги отвлекатъ отъ тѣхъ. Само, ако тѣ видятъ, че демократическата партия така сѫщо може да задоволи тѣхнитѣ стремления, само тогава могатъ да се

привлекатъ въ нейнитѣ редове; но тогава тя се обръща въ партия, каквито сѫ всички други. Но, може би, нашитѣ „демократи" ще ни кажатъ и друго, а именно, че въпросътъ не е за тѣзи „млади сили", които се въодушевляватъ отъ лични користолюбиви цели, а за ония, които искатъ да работятъ за доброто на „народа", но които се отвличатъ въ „борба съ облацитѣ" отъ насъ социалиститѣ. Тука вече дохождаме до обвинението.

Ний нѣма, разбира се, да отричаме, че социализмътъ увлича „младитѣ сили" на България. Това е фактъ, който не може да се отрича. Но защо тѣзи „млади сили" се увличатъ отъ социализма, а не се увличатъ отъ демократизма? Очевидно е, че защото социализмътъ отговаря на тѣхнитѣ идеални стремления повече, отколкото демократизмътъ. Ясно е, че демократизмътъ не ги привлича. И наистина, съ що демократизмътъ може да привлече „младитѣ сили"? Каква е съставената вече „демократическа партия"? Какъвъ е идеала ѝ, демократизмътъ ѝ?

Съставената вече „демократическа партия" то е Каравеловата партия, на чело на която стои г. Петко Каравеловъ, „демократизмътъ" на когото ни е извѣстенъ; извѣстно ни е сѫщо, какъ блѣскаво той го прояви, когато бѣше на чело на управлението. Той, г. Петко Каравеловъ, е главата, умътъ на „демократическата партия", който смѣта за най-голѣма мѫдрость на държавния мѫжъ да не изказва своята программа (лисица на пазаръ не ходи) и за глупци онѣзи, които излизатъ съ программи. Тука не искаме да се занимаваме съ въпроса, какви гаранции дава „демократическата партия", че нейното управление не ще бѫде таквосъ сѫщо, каквото бѣше въ миналото. Тука ни интересува принципиалната страна на тази партия. Интересува ни въпросътъ, какъвъ е демократическия ѝ идеалъ. Отъ главата на тази партия, отъ г. П. Каравеловъ напразно ще очакваме да се искаже по този въпросъ. Но това, което той не казва, казватъ го неговитѣ привърженици чрезъ видинския Народенъ Листъ, което е по-характерно, защото последнитѣ могатъ съ извѣстно право да ни кажатъ, да не сѫдимъ за цѣлата партия по едно нейно проявление, а по принципитѣ ѝ. Какво казватъ видинскитѣ „демократи" по този пунктъ? Въ сѫщата имъ статия ний намираме много ясни указания, какъвъ е идеалътъ на „демократическата партия". Както видѣхме отъ първитѣ, подчертани отъ насъ, редове на цитираното отъ тѣхната статия, нашитѣ „демократи" ни обвиняватъ, че увличаме младежьта „съ нѣкакъвъ работнически въпросъ", който не сѫществувалъ у насъ и че ний сме се наели да проповѣдваме „нѣкаква икономическа политика, която не може да се присади въ нашата срѣда". Отъ тука следва, първо, че идеалътъ на „демократическата партия" е едно културно състояние на страната безъ работнически въпросъ, безъ работническа класса, т. е. това културно състояние, при което никакъвъ демократизмъ е невъзможенъ, а е възможно само или господството на охлократията, т е. господството на тълпата, или на абсолютизма, макаръ

и подъ булото на писана конституция. Второ, нашитѣ „демократи“ сѫ противъ нашата „икономическа политика“, която, споредъ тѣхъ не можела „да се присади въ нашата срѣда“. Може ли или не може да се присади тя, най-добрѣ показва ни дѣйствителностьта. Каква е нашата „икономическа политика“? Тя е да посочимъ пѫтя на естественното развитие на нашата страна. Ний казваме, че пѫтьтъ на това развитие е отъ дребното производство къмъ капитализма, отъ тамъ въ социализма. Това въ сѫщность не е „икономическа политика“, а обяснение сѫщностьта на историческия процессъ, сѫщностьта на прогресса. Ний казваме, че такава е сѫщностьта на прогресса, и една страна прогрессира, казваме ний, ако въ нея се извършва този исторически процессъ, който наричаме развитие на народитѣ, или съ една дума прогрессъ; и, обратно, една страна не прогрессира, когато този исторически процессъ не се извършва. Нашитѣ „демократи“ на това ни сѫ възражавали следующето. Този процессъ създава капитализмъ, а капитализмътъ съсипва народа, пролетаризира го. Значи, като искате да се извършва този процессъ, искате да се насади у насъ капитализма, искате, следователно, пролетаризирането на народа. Това възражение е едно неправилно туряние на въпроса. Тука не може да се говори искашъ ли този процессъ или го не искашъ. Искашъ ли го, или не го искашъ, а процессътъ, еднажъ почнатъ, се извършва. Да го не искашъ това ще рече да си противъ прогресса, да риташъ срѣщу ръжена, както казватъ, или „да се боришъ съ облацитѣ“, както казватъ нашитѣ „демократи“. Ний социалиститѣ не можемъ и не искаме да се туряме въ таквосъ смѣшно положение. Ний искаме, искаме го съ пълно съзнание, щото процессътъ да върви, колкото е възможно по-скоро, да се съкращава периода му, като се облекчава вървежътъ му, мѫкитѣ, които той причинява, да му се не турятъ прѣчки, да се не тормози той. Значи, нашата „икономическа политика“ се състои въ сѫщность, да посочваме на всичко, което прѣчи на естественното развитие на нашата страна, да критикуваме политиката на всички буржуазни парти, които тормозятъ това развитие, които съ противъ прогресса, които увеличаватъ мѫкитѣ на процесса.

Нашитѣ „демократи“ не одобряватъ именно тази наша „икономическа политика“, тѣ искатъ, щото въ нашата страна да се не извършва историческия процессъ, който съставлява сѫщностьта на прогреса; тѣ искатъ, нашата страна да си остани въ това културно състояние. при тѣзи економически условия, при които, както видѣхме, не е възможенъ никакъвъ демократизмъ и никаква демократическа партия не може нито на крачка да тикне България на напредъ, и които условия сѫ най-благоприятна почва за разиграванието на всички тѣзи страсти, които ний виждаме днесъ у насъ. Значи, демократизмътъ на нашата демократическа партия не представлява нищо привлекателно за „младитѣ сили“; той е — да прощаватъ нашитѣ „демократи“ за думата — **реакционенъ демократизмъ**. И когато нашитѣ демократи канятъ „млади-

тѣ сили да се притекатъ въ тѣхната партия, това ще рече, че тѣ ги канятъ да вършатъ двѣ не добри работи: да водятъ „борба съ облацитѣ“, защото борбата на демократическата партия по сѫщностьта си е насочена противъ почналото се измѣнение на днешнитѣ економически и социални отношения въ нашата страна, и да поддържатъ една партия, която въ основанията си е реакционна партия, колкото тя да вика за демокритически принципи и за „благото на народа“. Тази е причината, гдѣто „младитѣ сили“ бѣгатъ при тази партия.

Нашитѣ демократи мислятъ, че ний безсъзнателно сме прѣчили за окрѣпването на демократическата партия. Дано сега се убедятъ, че не безсъзнателно, а съвършенно съзнателно сме противъ нея. Както виждатъ читателитѣ, ний имаме добри основания, за да бѫдемъ съзнателни противници на такава демократичиеска партия, каквато е вече съставената.

Може би, ще ни се възрази, че ако една демократическа партия не може да направи нищо, тогава социалъ-демократическата партия съвсемъ нищо вече не може. Мѣстото не си позволява да са простремъ върху този въпросъ. Ний ще се повърнемъ връху него другъ пѫть, ако стане нужда. Тука ще забелѣжимъ, че социалъ-демократическата партия прави много нѣщо. Не е истина, разбира се, че тя гледа равподушно на това, що става у насъ и че се занимавала само съ въпроси, които ужъ не сѫществурали у насъ. Тя се борѣше, се бори и днесъ, протестира противъ всички безобразия на управляющитѣ, а най-главното тя неустанно пръска съзнание въ работнич. масса, което никоя друга партия отъ нашитѣ не го върши. Така че, ний можемъ смѣло да кажемъ, че вършимъ хиляди пѫти по-полезна работа, отколкото демократитѣ.

И тъй, нашитѣ демократи свалятъ своитѣ грѣхове на насъ социалиститѣ. Тѣ именно сѫ, които искатъ да тласнатъ „на дирѣ деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празнува възтържествуванието на своето могѫщество“, а не ний социалиститѣ. Демократическата партия е партията, „економическата политика“ на която е насочена противъ измѣнението на днешнитѣ економически условия, при които никакъвъ демократизмъ е невъзможенъ, т. е. противъ прогресса, и които сѫ причината на политическия и общественъ развратъ, не само у насъ, но и на всѣкадѣ, гдѣто тѣ господствуватъ.

Нашитѣ демократи говорятъ за нѣкакво „отрѣзвление“. Ний не можемъ да разберимъ, за какво отрѣзвление тѣ говорятъ. Но ако е думата за социалиститѣ, то щеимъ кажемъ, че наистина има отрѣзвление, но това отрѣзвление се състои въ туй, че социалиститѣ се отръсватъ отъ последнитѣ остатъци на дребно-буржуазния демократизмъ. Отъ таквосъ „отрѣзвление“ работитѣ на демократическата партия съ нищо не ще се поправятъ и съ туи тя нито на капка нѣма да стане по-способна, за да приближи поне на една минута „деньтъ, въ който народътъ трѣбва да празднува възтържествуванието на своето могѫщество“, ако ще би и да стане за това

чудо — да изчезне социализма и да се притекатъ въ демократическата партия всички „млади сили“ на България. Скръбно е за демократитѣ, но така си е.

Д. Б.

ВЖТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Отварянието на народното събрание.—Тронното слово.—Неговото съдържание.—Изопачението на фактитѣ.—Вжтрѣшната политика.—Отношенията съ другитѣ държави.

На 15 октомврий се откри III-та сессия на IX обик. народно събрание съ обичайното тронно слово. Ний сме твърдѣ наклонни да вѣрваме, че нашитѣ читатели могатъ да се досѣщатъ, какво съдържание може да има то, безъ да сж го чели. Само по-себе си то е типично повторение на работи, които можемъ да четемъ въ всѣки брой на в. *Миръ*. Нищо ново не ни казва, а е само перефразирано старото. Голѣмото мѣсто, което се отдѣля въ него за последнитѣ обиколки по чуждестраннитѣ дворове, както и грамаднитѣ расходи, свързани съ тѣхъ, разбира се, не представляватъ за никого нѣщо ново. Така сжщо смѣлостьта, съ която управницитѣ твърдятъ работи, очевидно не съгласни съ дѣйствителностьта, е позната отдавна. Новото е, може би, това, че тазгодишното тронно слово истъква много по-ясно тази управническа смѣлость, отколкото другъ пжть и въ туй отношение ний искаме да размѣнимъ нѣколко мисли съ читателитѣ.

Когато го четете, словото прави впечатление, като да е писано въ нѣкоя мънастирска келия, далечъ отъ свѣта, и авторитѣ му се чувствували съвсѣмъ свободни отъ да държатъ смѣтка за истината. На първо мѣсто то ни казва, че селско-общинскитѣ избори, както и ония нѣколко за народни прѣдставители, станали при широко участие на избирателитѣ и безъ никакви нарушения на реда. Второ, представлява економическото състояние на страната за добро, като премълчава, обаче, да каже нѣщо всрѣдъ забърканитѣ смѣтки на правителството. По нататъкъ, споменова, че последното е било въ приятелски отношения съ другитѣ държави, но испуща да посочи на отношенията му съ Сърбия.

Какъ сж станали последнитѣ избори, читателитѣ сж прочели въ септемврийската книжка на Ново Време. Свободното проявление на избирателската воля и този пжть трѣбва да се отнесе къмъ областьта на прикаскитѣ. Сега ний ще трѣбва да забелѣжимъ само, че успѣхътъ на правителството се дължи главно на една особна система да печели гласове, която и съставлява отличителната черта на г. Стоиловото министерство. Тази система състои се не толкова въ явни, низки насилия, колкото на изобилната му експлоатация съ

наивностьта и невѣжеството на българското население. Полицей-ски-тѣ заплашвания сѫ изиграли една второстепенна роль, необх... тамъ, дѣто моралното давление се окаже недостатъчно. Но из... правителственнитѣ агенти сѫ напирали върху намаление на дан...тѣ, върху въображаемото обезщетение отъ градобитнината, помир...то съ Русия, желѣзнопѫтнитѣ постройки и т. н., и всичко друго ...то е отъ естество да впримчи много лесно ограничения умъ ... дребния собственикъ, и особно българския. Ето кое ний не тр... да испущаме изъ предъ видъ! Това е единъ модеренъ буржуа... приемъ—експлоатацията съ изобщонародното легковѣрие и нѣма какво съмнѣние, че съ него още по-успѣшно ще си послужатъ ... буржуазни партии, които най-горѣщо нападатъ своитѣ днесь вла...ющи събратия по събличание на работния народъ. Този способъ ... несравнено по голѣми преимущества отъ онзи на грубитѣ насилия ... достатъчно е да се прилага искусно, за да продължи още д... време едно неконституционно и разсипническо правителство, как... е днешното. Ний знаемъ много добрѣ, какво ще рече български ... бирател — то е маса отъ дребни землевладѣлци и занаятчии, к... може съ години да се храни съ илюзии, и благодарение на това ...вителството можа да прокара въ изборитѣ своята воля, безъ никакъ видимъ напоръ отъ ония, чиитѣ интереси и право то непосрѣдств... засѣга. Чудно ли е тогава, ако ний четемъ въ тронното слово, ... въ изборитѣ е имало свободно и широко участие на избирател...

Това е толкова естествено, както и факта, че правителств... мълчаливо рисува въ разни краски и своето финансово положе... Извѣстно е, че то завършва своитѣ бюджети съ грамадни дефиц... За да си помогне, то прибѣгва до усилено събиране на данъци... но тъй като и по този начинъ то се оказва безсилно да си помог... то се намира днесь предъ алтернативата, или да сключи новъ за... или само да сложи властьта отъ себе си. Вследствие на своята р...точителна политика, то е заплело така концитѣ, щото само не ... да намѣри двата имъ края. То предприе да строи една успор... линия, преди да реши въпросътъ за сѫществующата линия на ...ната компания, и сега трѣбва да наеме или откупи последнята и ... заплати огромно обезщетение на предприемачитѣ на първата, или ... сключи заемъ. Но банкитѣ, които биха дали заемъ, сѫ направо ... интересувани по въпроса за двѣтѣ линии. Какъвто и да бѫде ...дътъ, не е данъкоплатецътъ, който ще се радва. Правителството ... се стрѣска ни най-малко. Ковчежничествата продължаватъ да ...ватъ голѣми суми за расходкитѣ и удоволствията на хора чужди ... неговитѣ неволи. Не твърдѣ отдавна още държавата е отпуст... 3000 лева само за едно пѫтувание на петербургския бъл... агентъ между Виена и Петербургъ. Въ сѫщото време министрътъ Величковъ, съдружника на една печатница, преспокойно отдѣля ч... отъ грижитѣ си и за успѣха на търговското му предприятие. А ...тории, като присвояванне на народни пари за разни зестри и ... постоянно се разискватъ по вѣстницитѣ. Не предвиждате ли, какъ може да бѫде края на подобни взаимни благодѣяния?

Но въ тронното слово има още една точка, която заслужва особното ни внимание. Тя е по отношенията ни съ чуждитѣ държави: авторитѣ му, нищо не ни казватъ за „приятелски“ отношения съ Сърбия. А между нѣмъ, това именно приятелство стана причина да се свикатъ презъ септемврн 3—4 хиляди запасни войници и да се потрошатъ на вятъра повече отъ милионъ лева. Пишущия тѣзи редове има щастието да посѣти за трети пжть казармата и лично да се увѣри въ ония благословии, които се отправятъ по адреса на когото трѣбва, че ги свикватъ на „обучение“ въ едно време, когато трѣбва да се съсипятъ съвсѣмъ материално, за да пазятъ „княза и отечеството“ отъ въображаеми грѣхове. И наистина, обтегнатитѣ отношения съ Сърбия не се джлжатъ на нищо друго, освѣнъ на една провокаторска българска политика, иллюстрирана, по всѣка вѣроятность, отъ високитѣ роднини въ Петербургъ. Но тронното слово бѣше далечъ да загатне за едновременнитѣ прегрьщания съ сръбскитѣ управници! То намѣри за най-благоразумно да премълчи, — единственното спасително срѣдство, когато човѣкъ нѣма какво да каже за свое оправдание.

Ний бихме можали да продължимъ още много, за да подкрѣпимъ съ факти, колко далеко стои тронната речь отъ дѣйствителното положение на работитѣ; така сжщо бихме истъкнали още по-ясно мисъльта, че днешното правителство, следъ като остави задъ себе си една нескончаема върволица отъ доказателства за своята неконституционность и расточителность, безъ ни най-малко да бжде съборено отъ долу, ще се прегъне най-сетнѣ подъ тяжестьта на собственитѣ си дѣла, ще падне подъ ударитѣ на собствената си логика. Но пита се, въ този моментъ, когато България се намира подъ пълния произволъ на една самозванна „народна“ партия, какви сили на животъ проявява нейната опозиция, какви елементи на отпоръ има тя, за да тури о време край на такова едно положение? Върху това, надѣваме се, ний ще имаме случай да говоримъ въ идущата книга на Ново Време.

Г. Г.

Книги и списания, постжпили въ редакцията:

Нихилистика. Романъ, отъ Софияа Кавалевска. Прѣвелъ отъ второто русско издание Д-ръ Хр. Мутафовъ. Цѣна 90 ст. Руссе 1898 година.

Популярно научна библиотека № 2. Емилъ Юнгъ, професоръ при женевский университетъ. Хипнотизмъ и спиритизмъ. Прѣвелъ отъ френски Гавраилъ Георгиевъ. Първа хиляда. Цѣна 1.30 лева. Варна. 1898.

Смъртьта на Иванъ Илича, отъ Графъ Толстой. Прѣвели Д. Тодоровъ и Г. Грозевъ, Цѣна 60 ст. Стара-Загора 1898 г

Мисъль, Литературно-общественно списание г. VIII книж. VIII. Пловдивъ 1898 г.

Учитель. год. VI кн. II. Пловдивъ 1898 г.

„Ново врем.“, год. II, кн. X 1898 год.

ГОД. II. НОЕМВРИЙ КН. XI

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

на

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

ЧОВѢКЪ ВЪ КАЛѪПЪ.

Разсказъ отъ Антонъ Чеховъ.

Най-накрая на селото Мироносицкое, въ плѣвнята на кмета Прокопий се разположиха да нощуватъ закѫснѣли ловци. Тѣ бѣха двама: ветеринарниятъ докторъ Иванъ Иваничъ и гимназиалниятъ учитель Буркинъ. Иванъ Иваничъ имаше доста странна двойна фамилия — Чимша-Хималайский, която съвсѣмъ не му приличаше, и него въ цѣлата губерния наричаха просто по име и по името на баща му; той живѣеше около града въ конския заводъ и сега бѣше излѣзалъ по ловъ, да подиша чистъ въздухъ. Гимназиалниятъ учитель Буркинъ всѣко лѣто гостуваше у графа П. и въ тази мѣстность отколѣ той бѣше като свой човѣкъ.

Тѣ не спѣха. Иванъ Иваничъ, високъ, възсухъ старецъ съ дълги мустаци, сѣдѣше отвънъ при входа и пушеше лула; него освѣтяваше луната. Буркинъ лежеше вѫтрѣ връзъ сѣното и той се не виждаше въ тъмнината.

Приказваха за разни работи. Между другото говорѣха за това, че кметовата жена Мавра, била здрава и умна, но че презъ цѣлия си животъ нийдѣ не била ходила, по-далече отъ родното си село, никога не виждала ни градъ, ни желѣзница, а въ последнитѣ десеть години все сѣдѣла около печката и само презъ нощитѣ излизала на пѫтя.

— Че какво чудно има тука! — каза Буркинъ. — Хора, осамотени по природа, които се стараятъ да се скриятъ въ своята черупка, както ракътъ-саможивъ или мидата, на тозъ свѣтъ има много. Може би, това явление да е атавизмъ, възвръщание къмъ онова време, когато прадѣдото на човѣка не е билъ още обществено животно и е живѣлъ осамотено въ своята берлога, а може би това да е просто една отъ разновидноститѣ на човѣшкия характеръ, — кой знай? Азъ не съмъ естественникъ и не мога да се докосвамъ до подобни въпроси; азъ искамъ само да кажа, че такива хора, като Марта, сѫ нерѣдко явление. И да видите, нѣма нужда да отиваме далече: преди два мѣсеца нѣщо умрѣ въ нашия градъ нѣкой-си Бѣликовъ, учитель по гръцки езикъ, мой коллега. Вий, разбира се, сте чули за него. Той бѣше прочутъ по това, че винаги,

дори и въ най-хубаво време, излизаше въ галоши и съ омбрел :
непремѣнно въ топло палто, ушито съ памукъ. Той и омбрелата
носѣше въ калжпъ, и часовника си въ калжпъ отъ пепелява ко
и, когато изваждаше чикията си, за да подрѣже моливъ, то и
кията му бѣше въ калжпъ; пъкъ и лицето му, струваше ти се,
бѣше сжщо въ калжпъ, защото той всичкото време го криеше
подигнатата яка. Той носѣше тъмни очила, фланела, ушитѣ
затъкваше съ памукъ, и когато сѣдаше на файтонъ, той заржчв
да дигнатъ горнята му часть. Съ една дума, у тогози господина
забелѣзваше постоянно и непреодолимо стремление да се окрж
цѣлъ съ риза, да си създаде, тъй да се рече, калжпъ, който да
уедини, да го защити отъ външни влияния. Дѣйствителностьта
раздразяваше, плашеше го, държеше го въ постоянна тревога. И
може би, за да оправдае тоя свой страхъ, отвращението си къ
сегашното, той винаги хвалеше миналото и туй, що никога не
бивало; пъкъ и старитѣ езици, които преподаваше, бѣха за не
сжщитѣ галоши и омбрела, кадѣто се криеше отъ дѣйствителни
животъ.

— О, колко е звученъ, колко е прекрасенъ гръцкиятъ език
— говорѣше той съ сладко изражение; и, въ доказателство на т
зи свои думи, съ зажумени очи и подигнатъ пръстъ, произнасяш
— Антропосъ!

И мисъльта си Бѣликовъ сжщо се стараеше да скрие въ ка
лжпъ. За него бѣха ясни само окржжнитѣ и вѣстникарскитѣ ста
тии, въ които се забраняваше нѣщо. Когато въ нѣкое окржжно с
запрещаваше на ученицитѣ да излизатъ на улицата следъ девет
часа вечерьта, или въ нѣкоя статия се забраняваше плътската лю
бовь, то това бѣше за него ясно, опредѣленно; запретено е — и
свършена работа. Въ разрешението и позволението се скриваше з
него всѣкога елементъ съмнителенъ, нѣщо недоисказано, смътно
Когато въ града се разрешаваше да се състави нѣкоя драматиче
ска трупа, да се отвори читалня, или чайня, то той клатѣше глава
и тихо говорѣше:

— Бе то, разбира се, така си е, всичко това е прекрасно
само страхъ ме е да не излѣзе нѣщо.

Всѣкакъвъ видъ нарушения, отстжпления отъ правилата в
карваха го до униние, макаръ и да се чудишъ: що му влизаше въ
работа? Ако нѣкой отъ коллегитѣ му закжснѣеше на молебенъ, или
пъкъ се пръснѣше слухъ за нѣкоя лудория на гимназиститѣ, или
видѣха класната дама поздно вечерь съ офицеръ, то той страшно
се вълнуваше и се говорѣше, да не би нѣщо да излѣзе. А въ
педагогическитѣ съвѣти той просто ни угнетяваше съ своята пред
пазливость, мнителность и съ чисто-калжпскитѣ си съображения от
носително това, че въ мжжската и женската гимназии ученицитѣ
се носятъ злѣ, — ахъ да не би да дойде до ушитѣ на началството,
да не би да излѣзе нѣщо, — и че ако отъ втория классъ се из
ключи Петровъ, а отъ четвъртия — Егоровъ, то би било много
добрѣ. И какво да ви кажа? Съ своитѣ въздишки, охкания, съ

своитѣ тъмни очила на блѣдното си, мънинко лице — знаете, мънинко лице, като у поръ, — той правѣше натискъ на всички ни, и ний устжпвахме, намалявахме Петрову и Егорову белѣжката по поведение, наказвахме ги съ затворъ и най-насетнѣ исключвахме и Петрова и Егорова. Той имаше странната привичка — да ходи по нашитѣ квартири. Ще посѣди тъй, мълчишката, единъ-два часа, па ще стане и ще си отиде. Туй се наричаше у него „да се поддържатъ добри отношения съ коллегитѣ" и, очевидно, да дохажда у насъ и да сѣди, бѣше за него тежко, и ходеше само защото считаше, това за своя коллегиална обязанность. Ний, учителитѣ, бояхме се отъ него. И даже директорътъ се боеше. И чудно нѣщо: нашитѣ учители сж се́ хора мислящи, твърдѣ порядочни, въспитани на Тургеневъ и Щедринъ; обаче този човѣкъ, който ходѣше винаги въ галоши и съ омбрела, държа въ ржцѣтѣ си цѣлата гимназия тъкмо петнайсеть години! Що думамъ — гимназията? Цѣлия градъ! Нашитѣ дами по сжбботитѣ не устрояваха домашни представления, страхуваха се да не би той да узнае; пъкъ и духовенството се стѣсняваше при него да ѣде блажно и да играе на карти. Подъ влиянието на такива хора, като Бѣликовъ, презъ последнитѣ десеть-петнайсеть години въ нашия градъ зеха да се боятъ отъ всичко. Боятъ се да говорятъ високо, да пращатъ писма, да се запознаватъ, да четатъ книги, боятъ се да помагатъ на бѣднитѣ, да учатъ на писмо и четмо . . .

Иванъ Иваничъ, искайки нѣщо да каже, искашля се, но по-напредъ запуши лула, погледа на луната и после вече каза полека:

— Да. Мислящи, порядочни, четатъ и Щедрина, и Тургенева, и разни още Боклевци, и прочее, ала на̀, подчинили се, търпѣли.... Ей туй е чудното.

— Бѣликовъ живѣеше въ сжщата кжща, гдѣто и азъ,—продължаваше Буркинъ, на сжщия етажъ, врата противъ врата; ний често се виждахме, и азъ знаехъ домашния му животъ. И у дома сжщата история: халатъ, капа, ключалки, капаци, цѣла редица отъ всѣкакви запрещения, ограничения, и—ахъ, да не би нѣщо да излѣзе! Постно да се ѣде било вредно, а блажно не може; защото, знаете, хората ще кажатъ, че Бѣликовъ не държи поститѣ, и той ѣдѣше бѣла риба, пържена съ кравье масло, — храна не постна, но и не може да се каже блажна. Женска прислуга той не държеше отъ страхъ, да не би да помислятъ за него лошо, а държеше готвача Атанаса, единъ старецъ на шейсеть години, нетрезвенъ и полоуменъ, който нѣкога билъ служилъ, като денщикъ, и знаеше криво-лѣво да готви. Този Атанасъ стоеше обикновеопо при вратата съ скръстосани ржцѣ и винаги мърмореше едно и сжщо, съ дълбока въздишка:

— Ехъ, наспорилъ ги Господъ т ѣ х ъ днеска!

Спалнята на Бѣликовъ бѣше мънинка, сѣкашъ кутийка, креватъ и масичка. Кога си лѣгаше да спи, завиваше се презъ-глава; бѣше горѣщо, душно, въ затворената врата се удраше вѣтера, въ печката буботѣше, чуваха се въздишки изъ готварницата, зловѣщи

И нему бѣше страшно подъ завивката. Той се боеше, да би нѣщо да излѣзе, да не би да го заколи Атанасъ, да не би влѣзатъ крадци, и после презъ цѣлата нощь сънуваше безпокойни сънища, а на утриньта, когато ний заедно отивахме въ гимназията, бѣше уморенъ, блѣденъ, и ясно бѣше, че многолюдната гимназия, въ която той отиваше, бѣше страшна, противна на цѣлото му същество, и че да върви редомъ съ мене бѣше му тежко, особено като на човѣкъ осамотенъ по природа . . .

— Не знамъ, но много врѣва се дига у насъ въ классоветѣ — говорѣше той, като че се стараеше да намѣри обяснение на тежкото си чувство. — На нищо не прилича.

И тоя учитель по грѫцкия езикъ, тоя господинъ въ калъпъ, можеше да си представите, малко остана да се ожени.

Иванъ Иваничъ бърже се обърна къмъ плѣвника и каза

— Шегувате се!

— Да, насмалко щѣше да се ожени, колкото и да е чудно. Назначиха у насъ единъ новъ учитель по историята и географията, нѣкой-си Коваленко, Михаилъ Саввичъ, малорусъ. Дойде той заедно съ сестра си Варинка. Той младъ, високъ, мургавъ, съ прегольми рѫцѣ, и отъ лицето му се виждаше, че говори дебело, пъкъ и наистина, гласътъ му, като изъ бъчва: бу-бу-бу . . . . А тя вече бѣ прекарала, на около трийсеть години, ала сѫщо висока, стройна, черноока, червендалеста — съ една дума, не мома, а мармеладъ, и таквазъ отворена, гърлеста, се малорусски романси пѣе и се кикоти. Отъ малко нѣщо туко виждъ засмѣла се съ гласъ: ха-ха-ха! Първото ни основателно запознавание съ Коваленкови, помня, стана въ именния день у директора. Между суровитѣ напрегнато-навѫсени педагози, които и на именни дни ходятъ по обязанность, не щешъ ли, ний виждаме нова Афродита да се е появила отъ пѣната: ходи съ опрѣни на хълбоци рѫцѣ, смѣе се, пѣе, играе . . . Тя испѣ съ чувство „Віютъ витры", после единъ романсъ, после още, и всички ни очарова, — всички, даже Бѣликова. Той сѣдна до нея и ѝ каза съ сладка усмивка на уста:

— Малорусскиятъ езикъ съ своята нѣжность и приятна звучность напомнюва старо-грѫцкия.

Тъзи хвалба ѝ се хареса, и тя почна да му разказва съ чувство и убеждение, че въ Гадачския окрѫгъ тя имала ферма, а въ фермата живѣла мама ѝ, и че тамъ имало такива круши, такива дини, такива тикви! Малоруссите наричали тиквитѣ кабаци („кабаки"), а кабацитѣ — шинки (кръчми), и че у тѣхъ варила боршчъ съ червенички и съ синички „такъвъ вкусенъ, такъвъ вкусенъ, щого просто — ужасъ!"

Слушахме ний слушахме, и веднага у всички ни хрумна една и сѫща мисъль.

— А добрѣ би било да ги оженимъ,—тихо ми рече директорката.

Намъ какъ ний всички си спомнихме, че нашъ Бѣликовъ не е женен, и сега ни се струваше чудно, какъ тъй до сега ний да не забелѣжимъ, съвършенно да испустнемъ изъ предвидъ такава важна

подробность въ живота му. Какъ той изобщо се отнася къмъ жената, какъ решава той за себе си тоя насѫщенъ въпросъ?—по-напредъ за това ний никакъ не се интересувахме; може би защото не допущахме даже и мисъльта, че човѣкъ, който въ всѣко време ходи въ галоши и спи забуленъ, може да люби.

— Той отдавна прекаралъ четиресетьтѣ, а тя е на трийсеть... — поясни мисъльта си директорката. — Чини ми се, че тя за него би се омѫжила.

Какви ли нѣща не ставатъ у насъ въ провинцията отъ мѫка, колко непотрѣбни, колко глупави работи! И това е защото ний не вършимъ туй, що трѣбва. Ето, напримѣръ, защо туко-тъй, безъ причина, ни е дотрѣбвало да оженимъ тогози Бѣликова, когото даже и не можехме да си представимъ оженен? Директорката, инспекторката и всичкитѣ наши гимназически дами се съживиха, даже разхубавѣха, сѣкашъ отведнажъ съзрѣха цельта на живота. Директорката зима въ театара ложа, и гледаме — въ нейната ложа сѣди Варинка, ей съ такова едно вѣтрило, сияюща, щастлива, и редомъ до нея Бѣликовъ, мъничекъ, свитъ, сѣкашъ че отъ дома съ клещи сѫ го измѫкнали. Давамъ азъ вечеринка, и дамитѣ настояватъ бездруго да покана и Бѣликова, и Варинка. Съ една дума, заработи машината. Оказа се, че на Варинка се искало да се омѫжи. Животътъ у брата ѝ бѣше не твърдѣ радостенъ; тѣ постоянно, по цѣли дни, се препираха и караха. Ето ви, една сцена: върви Коваленко по улицата, висѫкъ, здравенакъ, съ везена риза, чумбаса му изъ-подъ фуражката падналъ възъ челото; въ едната му рѫка цѣлъ пакетъ книги, въ другата дебелъ чвнестъ бастунъ. Подирѣ му върви сестра му, сѫщо съ книги.

Та ти, Михалчо, не си челъ това!—препира се тя съ гласъ. — Азъ ти казвамъ, кълна ти се, съвсѣмъ не си челъ това!

— А пъкъ азъ ти казвамъ, че съмъ го челъ! — крѣщи Коваленко, удряйки съ бастуна си по тротуара.

— Ахъ, Господи Боже мой, Минчикъ! Че що се сърдишъ, нашия разговоръ е принципаленъ.

— А пъкъ азъ ти казвамъ, че съмъ го челъ! — крѣщи още по-високо Коваленко.

А дома предъ гоститѣ, винаги свада. Такъвзи животъ, види се, ѝ омръзна, та ѝ се искаше свой кѫтъ, пъкъ и възрастьта трѣбва да се земе въ внимание; въ такива случаи нѣма кога многомного да избиратъ, а ще се омѫжишъ за когото се падне, даже за учитель по гръцки езикъ. Пъкъ и то да се каже: повечето наши моми гледатъ само да се омѫжатъ, а за кого било—сé едно. Както и да е, Варинка почна да показва къмъ нашия Бѣликовъ явна благосклонность.

Що да кажа за Бѣликовъ? Той и у Коваленко ходѣше сѫщо, както у насъ. Ще отиде у него, ще сѣдне и мълчи. Той мълчи, а Варинка му пѣе „Вютъ витры“ или гледа на него мечтателно съ тъмнитѣ си очи, или веднага ще се залюлѣй:

— Ха-ха-ха!

Въ любовнитѣ дѣла, а особенно въ женитбата, внушението играе голѣма роля. Всички — и коллеги, и дами — почнаха да увѣряватъ Бѣликова, че той трѣбва да се ожени; всички ний го поздравлявахме, говорѣхме му съ важни лица разни пошлости, като напримѣръ, това, че бракътъ билъ сериозна стѫпка; при това Варинка бѣше доста хубавичка, интересна; тя бѣше дъщеря на статски съвѣтникъ и имаше ферма, а главно, бѣше първата жена, която се отнесе къмъ него ласково, сърдечно, — главата му се замая, и той реши, че дѣйствително трѣбва да се ожени.

— Ето тогава му било времето да му се зематъ галошитѣ и омбрелата, — рече Иванъ Иваничъ.

— Представете си, това се оказа невъзможно. Той постави на масата си Варинкиния портретъ и туко идѣше у мене и ми расправяше за Варинка, за семейния животъ, за туй, че бракътъ билъ сериозна стѫпка, често биваше у Коваленкови, но никакъ не измѣни начинътъ нà живота си. Даже наопаки, решението да се ожени му подѣйствува нѣкакъ болѣзненно, той се развали, побледнѣ и, струваше ви се, че още по-дълбоко се сгуши въ своя калѫпъ.

— Варвара Савишна ми се харесва, — думаше ми той съ слаба, крива усмивка, — и азъ знамъ, че е необходимо всѣки човѣкъ да се ожени, но . . . . всичко това, знаете ли, произлѣзе нѣкакъ отведнажъ . . . . Трѣбва да се помисли.

— Какво ще му мислите? — думахъ му. — Ожените се, че и толкозъ.

— Не, женитбата е сериозна стѫпка, трѣбва да се претеглятъ по-напредъ всички обязанности, отговорности . . . да не би после нѣщо да излѣзе. Това ме толкозъ безпокои, щото азъ сега цѣли нощи не спя. И да ви се призная, азъ се страхувамъ: тя и братъ ѝ иматъ нѣкакъвъ страненъ начинъ на мисли, разсѫждаватъ нѣкакъ, знаете ли, странно, и характерътъ ѝ е твърдѣ буенъ. Ще се оженишъ, а после, да не даде Господъ, ще попаднешъ въ нѣкоя история.

И той не правѣше предложение, сè отлагаше, за голѣмъ ядъ на директорката и всички наши дами; сè претеглюваше предстоящитѣ обязанности и отговорности, а между това всѣки день почти се расхождаше съ Варинка, може би, защото мислѣше, че това тъй е нужно въ неговото положение, и идваше у мене да поприказва за семейния животъ. И по всѣка вѣроятность, най-насетнѣ, той би направилъ предложение и би се извършилъ единъ отъ ония непотрѣбни, глупави бракове, каквито у насъ отъ мѫкотия и отъ нѣмайкакво да се прави се извършватъ съ хиляди, ако нѣкакъ ненадѣйно не произлѣзеше kolossalische Scandal. Трѣбва да ви кажа, че братътъ на Варинка, Коваленко, възненавидѣ Бѣликова още отъ първия день на запознаванието имъ и не можеше да го търпи.

— Не разбирамъ,—говорѣше ни той, като подигаше рамена —не разбирамъ, какъ вий преварявате тогози шпионинъ, тази мерзка личность. Ехъ, господа, какъ можете тука да живѣете! Вашата атмосфера е удушлива, поганна. Нема вий сте педагози, учите-

ли? Вий сте чиногонци, вашето училище не е храмъ на наука, а управление за благочиние, и на кислятина вонѣе, като нѣкой полицейски участъкъ. Не, господа, ще поживѣя съ васъ още малко и ще си отида у дома на фермата и ще ловя тамъ раци и дрипави селенчета ще уча. Ще си отида, а вий останете си съ вашия юда, да тресне макаръ.

Или той се смѣеше, смѣеше се до сълзи, ту съ дебелъ, ту съ тънъкъ пискливъ гласъ и ме питаше, като разтваряше съ очудване рѫцѣ:

— Защо сѣди той у мене? Какво му трѣбва? Сѣди и гледа!

Той даже на Бѣликовъ извади прекоръть „лапни-муха“. И разбира се, ний избѣгвахме да говоримъ съ него за това, че сестра му Варинка се готви за „лапни-муха“. И когато вѣднажъ директорката му загатна, че добрѣ би било да нареди сестра си за такъвъ солиденъ, отъ всички уважаванъ човѣкъ, като Бѣликовъ, то той се навъси и измърмора:

— Не е моя работа това. Нека земе ако ще и усойница, а азъ не обичамъ да се бъркамъ въ чужди работи.

Сега слушайте да видите по-нататъкъ. Нѣкой зевзекъ нарисувалъ каррикатура: върви Бѣликовъ въ галоши, съ подигнати панталони, подъ омбрела, и съ него подъ рѫка Варинка; отдолу подписъ: „влюбенъ антропосъ“. Изражението е сфанато, разбирате ли, чудесно. Художникътъ, вѣроятно, е поработилъ много нощи, защото всички учители отъ мѫжката и женската гимназии, отъ семинарията, чиновницитѣ, всички получиха по единъ екземпляръ. Получи и Бѣликовъ. Каррикатурата произведе на него най-тежко впечатление.

Излизаме ний заедно отъ кѫщи, — това бѣше тъкмо на първий май, въ недѣля, и ний всички, учителитѣ и ученицитѣ, бѣхме се условили да се съберемъ въ гимназията и после заедно да отидемъ вънъ отъ града, до гората, — излизаме ний, а той зеленъ, по-мраченъ и отъ черенъ облакъ.

— Какви не добри, лоши хора има!—каза ми той, и устнитѣ му затреперяха.

Мене даже жалко ми стана за него. Вървимъ и веднага, можете да си представите, появява се на велосипедъ Коваленко, а подирѣ му Варинка, сѫщо на велосипедъ, зачервена, заморена, ала весела, радостна

— А ний,—крѣщи тя,—по-напредъ ще отидемъ! И таквозъ хубаво време, таквозъ хубаво, щото просто ужасъ!

И се скриха и двамата. Мой Бѣликовъ отъ зеленъ стана бѣлъ и сѣкашъ че се вцѣпени. Спрѣ се и гледа на мене....

— Моля, какво е това нѣщо? — попита той. — Или, може би ме лъжатъ очитѣ? Немà на преподавателитѣ въ гимназията и на женитѣ прилича да ходятъ съ велосипедъ?

— Че какво неприлично има тука?—казахъ му азъ.—И нека се расхождатъ на здравие.

— Че какъ може? — извика той, очуденъ отъ моето спокойствие.—Що думате?

И той бѣше тъй поразенъ, щото не поиска по-нататъкъ да върви и се върна у дома.

На другия день той презъ всичкото време нервно потриваше рѫцѣ и потреперваше, и виждаше се по лицето му, че му е недобрѣ. И на занятията не дойде, което се случи съ него пръвъ пѫть въ живота му. И не обѣдва. А надъ-вечерь облече се по-топло, макаръ че вънъ и да бѣше времето още лѣтно, и се потатрузи къмъ Коваленкови. Варинка не бѣше дома, завари само братъ ѝ.

— Заповѣдайте, сѣднете,—рече му Коваленко студено и намръщи вѣжди; лицето му бѣше заспанно, той туко-що бѣше станалъ отъ следобѣдната почивка и се намираше въ лошо настроение на духа.

Бѣликовъ посѣдѣ мълчишката около десетина минути и почна:

— Азъ дойдохъ у васъ, за да се поразтуша малко. Менъ ми е твърдѣ, твърдѣ тежко. Нѣкой-си пасквилянтъ нарисувалъ въ смѣшенъ видъ мене и още една особа, на насъ двамата близка. Считамъ за дългъ да ви увѣря, че азъ не съмъ подавалъ никакъвъ поводъ за такава насмѣшка,—напротивъ, всичко време съмъ се носѣлъ като съвършенно порядоченъ човѣкъ.

Коваленко сѣдѣше намусенъ и мълчеше. Бѣликовъ почака малко и пое полека съ скърбенъ тонъ:

— И още едно нѣщо имамъ да ви кажа. Азъ отколѣ служа, а вий току-що захващате службата, и азъ считамъ за дългъ, като вашъ по старъ коллегъ, да ви предопредя. Вий се расхождате съ велосипедъ, а това развлечение е съвършенно неприлично за единъ възпитатель на младото поколѣние.

— Защо?—попита го Коваленко съ дебелъ гласъ.

— Та нема̀ трѣбва още обяснения? Михаилъ Саввичъ, нема̀ не разбирате? Ако учительтъ се расхожда съ велосипедъ, то какво остава за ученицитѣ? За тѣхъ остава да тръгнатъ съ краката си нагорѣ! И щомъ това не е разрешено съ окрѫжно, то и не може. Не е разрешено—и не може. Азъ вчера въ ужасъ дойдохъ! Когато пъкъ видѣхъ сестра ви, то просто ми се замая главата. Жена или мома̀ на велосипедъ—та това е ужасно!

— Е, какво собственно вий искате?

— Искамъ само едно—да ви предопредя, Михаилъ Саввичъ. Вий сте още младъ човѣкъ, бѫдѫщето ви е напреди, трѣбва да се носите много, много предпазливо, вий по такъвъ начинъ се компреметирате, охъ, какъ се компреметирате! Вий ходите съ везена риза, постоянно на улицата ви срѣщатъ съ нѣкакви книги, а сега още и велосипедъ. За това, че вий и сестра ви се расхождате съ велосипедъ, ще узнае директорътъ, после ще дойде до ушитѣ на попечителя... Какво хубаво очаквате?

— Че азъ и сестра ми се расхождаме на велосипедъ, това никому не влиза въ работа! каза Коваленко и почервенѣ. — А оня, който ще ми се бърка въ моитѣ домашни и семейни дѣла, по кучешкитѣ дяволи ще го испратя.

Бѣликовъ поблѣднѣ и стана.

— Ако вий говорите съ мене на такъвъ тонъ, то азъ не мога да продължавамъ, — каза той. — И ще ви моля никога тъй да се не изражавате въ мое присѫтствие за началницитѣ. Вий трѣбва съ уважение да се отнасяте къмъ властитѣ.

— А нема̀ азъ спомѣнахъ нѣщо лошо за властитѣ? — попита го Коваленко, като го гледаше съ злоба. — Моля, оставете ме намира. Азъ съмъ честенъ човѣкъ и съ такъвъ господинъ, като васъ, не желая да приказвамъ. Азъ не обичамъ шпионитѣ.

Бѣликовъ нервно се замърда насамъ-натамъ и почна бърже да се облача, съ изражение на ужасъ въ лицето. Защото пръвъ пѫть въ живота си чуваше такива грубости.

— Можете да го юрите, каквото обичате, — каза той, излизайки изъ антрето предъ стълбата. — Азъ бѣхъ дълженъ само да ви предопредя: може би, да ни е чулъ нѣкой, и за да не претълкуватъ разговора ни и нѣщо да не излѣзе, азъ съмъ дълженъ да съобща на господина директора съдържанието на нашия разговоръ . . . въ главни черти. Азъ съмъ обязанъ това да направя.

— Да обадишъ? Върви, обаждай!

Коваленко улови го отзади за яка̀та и го блъсна, и Бѣликовъ се затъркаля надолу по стълбата, тропайки съ галошитѣ. Стълбата бѣше висока, стръмна, но той се дотъркаля до долу благополучно; стана и се попипа за носа: дали му сѫ цѣли очилата? Но тъкмо тогава, когато се търкаляше по стълбата, влѣзе Варинка и съ нея двѣ дами; тѣ стояха долу и гледаха — и за Бѣликова това бѣше най-ужасното нѣщо. По-добрѣ би било да си счупи шията, двата си крака, отколкото да стане за смѣхъ на хората; защото сега ще узнае цѣлия градъ, ще се научи директорътъ, попечительтъ — ахъ, не дай, Боже, нѣщо да излѣзе! ще нарисуватъ нова каррикатура и ще се свърши всичката тази история съ това, че ще му заповѣдатъ да подаде оставка . . . Когато той се подигна, Варинка го позна и, гледайки на смѣшното му лице, оваляното палто, галошитѣ, не разбирайки, каква е работата, мислейки, че той е падналъ самичъкъ нечаянно, не можа̀ да се задържи и се засмѣ съ всичкия си гласъ, който се разнесе по цѣлата кѫща:

— Ха-ха-ха!

И съ това гороломно, продължително „ха-ха-ха“ се свърши всичко: и сватовството и земното сѫществувание на Бѣликова. Той вече не слушаше, що говори Варинка, и нищо не видѣ. Като се върна у дома си, той най-напредъ дигна отъ масата портрета, а после слегна и вече не стана. Следъ три дена дойде при мене Атанасъ и ме попита, дали не трѣбва да се прати за докторъ, защото съ господарьтъ му нѣщо злѣ станало. Азъ отидохъ при Бѣликова. Той лѣжеше на кревата, подъ було, завитъ съ юрганъ, и мълчеше; попиташъ го, а той само да, или не — и повече ни заукъ. Той лежи, а наоколо му се носи Атанасъ мрачевъ, намръщенъ, и тежко въздиша; а отъ него мирише на ракия, като отъ бъчва.

Следъ мѣсецъ Бѣликовъ умрѣ. На погребението му отидохме всички, то-есть двѣтѣ гимназии и семинарията. Сега, когато той

лѣжеше въ ковчега, изражението на лицето му бѣше кротко, приятно, даже весело, сѣкашъ се радваше, че, най-сетнѣ, го турихa въ калъпъ, отъ който вече никога нѣма да излѣзе. Да, той постигна своя идеалъ! И като че за негова честь, въ деньтъ на погребението времето бѣше навжсено, дъждовно, и всички ний бѣхме въ галоши и съ омбрели. Варинка сжщо бѣше на погребението и, кога спущаха ковчега въ гроба, тя заплака. Азъ съмъ забелѣжилъ, че хохлушкитѣ (малорусскинитѣ) знаятъ само да плачатъ или да се смѣятъ, срѣдньо настроение тѣ нѣматъ.

Признавамъ се, да се погребаватъ такива хора, като Бѣликова, е голѣмо удоволствие. Когато ний се връщахме отъ гробищата, то нашитѣ физиономии бѣха скромни, постни; никой не искаше да покаже на явѣ своето чувство на удоволствие, — чувство, прилично на онова, каквото сме испитвали отдавна-отдавна, още въ дѣтинството си, кога родителитѣ ни отиваха нѣйдѣ и ни оставяха сами въ кжщи, и ний тичахме изъ градината нѣкой и другъ часъ, наслаждавахме се съ пълна свобода. Ахъ свободо, свободо! Даже едно загатвание, даже една слаба надѣжда за нейната възможность дава крила на душата, не ли е тъй?

Върнахме се ний отъ гробищата въ добро расположение. Но мина се не повече отъ недѣля, и животътъ ни потече, както по-преди, пакъ такъвъ суровъ, уморителенъ, безсмисленъ, животъ не запретенъ съ окржжни, но и не разрешенъ напълно; не стана по-добрѣ. И наистина, Бѣликова погребохме, а колцина още такива екземпляри въ калъпъ останаха, колцина още ще се народятъ!

Его тамъ е работата, — каза Иванъ Иваничъ и запуши лулата.

— Колцина още ще се народятъ! — повтори Буркинъ.

Учительтъ излѣзе отъ плѣвнята. Той бѣше човѣкъ нисичъкъ, дебелъ, съвършенно лисъ, съ черна брада едва ли не до поясъ; и съ него излѣзоха двѣ кучета.

—Ей че пъкъ луна ли е! — рече той, гледайки нагорѣ.

Бѣше вече полунощь. На дѣсно се виждаше цѣлото село, дълга улица се простираше далече, на около петъ версти. Всичко бѣше потопено въ тихъ, дълбокъ сънь; ни мръдвание, ни звукъ, даже не ви се вѣрваше, че въ природата може да бжде така тихо. Когато въ лунна нощь видишъ широка селска улица съ нейнитѣ кжщички, купни, задрѣмали върби, то на душата ти става тихо: въ тъзи своя почивка, скрита въ нощнитѣ сѣнки отъ трудоветѣ, грижитѣ и скърбитѣ, тя е кротка, нажалена, прекрасна и струва ти се, че и звѣздитѣ гледатъ на нея ласкаво и мило, и че нѣма вече зло на земята и всичко е благополучно. На лѣво отъ селото се начеваше поле; то се виждаше далече, до хоризонта, и въ всичката ширина на това поле, облѣно съ лунна свѣтлина, тъй сжщо ни движение, ни звукъ.

—Его тамъ е работата, — повтори Иванъ Иваничъ. — А нема това, дѣто ний живѣемъ въ града въ тѣснотия, въ задушена атмосфера, пишимъ непотрѣбни книжа, играемъ на винтъ — нема това не е калъпъ? Ами това, дѣто ний прекарваме цѣлъ животъ

между безѣдлицитѣ, крамолджии, глупави и праздни жени, говоримъ и слушаме различни блудкавости — немà това не е калъпъ? Ето, напримѣръ, една поучителна история, ако щѣте, да ви я расказа.

Не, време е вече да се спи, — додаде Буркинъ. — Оставете я за утрѣ!

Двамата влѣзоха въ плѣвната и си лѣгнаха въ сѣното. И двамата вече бѣха се покрили и задрѣмали, когато веднага се чуха леки стъпки: тупъ, тупъ.... Нѣкой ходяше близко край плѣвната; ще стъпи нѣколко крачки и ще спре, а следъ минута пакъ: тупъ, тупъ... Кучетата изръмжаха.

Това е Марта, дѣто ходи, каза Буркинъ.

Стъпкитѣ затихнаха.

Да виждашъ и слушашъ, какъ лъжатъ, — проговори Иванъ Иваничъ, като се обръщаше на другата страна, — и да те наричатъ още глупецъ, за дѣто търпишъ тази лъжа, да пренасяшъ обиди, унижения, да не смѣешъ открито да заявишъ, че ти си на страната на честнитѣ, свободнитѣ хора, и самъ още да лъжешъ, да се хилишъ, и всичко това заради едно парче хлѣбъ, заради топло кътче, заради нѣкакво чинче, което струва нищо и никакво, — не, не може вече тъй да се живѣе!

— Е, това вече е отъ друга опера, Иванъ Иваничъ, — рече учительтъ. — Хайде да спимъ.

И следъ десетина минути Буркинъ вече спѣше. А Иванъ Иваничъ сè още се обръщаше отъ едната страна на другата и сè въздишаше, а после стана, пакъ излѣзе вънъ и, сѣдналъ при вратата, запуши своята лула.

Превелъ отъ русски: **Г. А. Миндовъ.**

РАБОТНИЧЕСКИЯ ВЪПРОСЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

(Къмъ оборванията на социализма у насъ).

отъ **Д. Благоевъ.**

(Продължение отъ кн. VII—VIII).

Отъ горѣказаното е ясно, че обеземелението на селската маса и концентрацията на земята е несъмнѣнъ фактъ. Селската маса въ всички цивилизовани страни се пролетаризира, бѣга въ градоветѣ, гдѣто увеличава „резервната армия“ на капитализма, а земята се концентрира въ „латифундии“, принадлѣжащи на една малцина собственници. Този процессъ е особенно силенъ днесъ въ ония страни, въ които капитализмътъ достига висока степень на развитие. Въ

капиталистическитѣ страни процесътъ на обезземелението селската масса и на концентрацията земитѣ е толкосъ бързъ днесъ, че пролетаризирането и бѣгството на селенитѣ въ градоветѣ приема, както видѣхме, формата на массово движение. Процесътъ днесъ се усилва вследствие на туй, че капиталътъ все повече нахлува въ земледѣлческото производство. Процессътъ на пролетаризирането селската масса и концентрацията на земята напоследъкъ взима нова форма, чисто капиталистическа. Отъ процессъ на простото концентриране на земята и обезземеление на селската масса, той се обръща въ процессъ на капитализация на земледѣлческото производство. А тоя последния процессъ отъ своя страна увеличава още повече пролетаризирането на массата. Само съ преобръщанието на земледѣлието въ капиталистическо производство се захваща массовото и бързо пролетаризиране на самостоятелнитѣ селени производители.

По много естественни причини преобръщанието на земледѣлието въ капиталистическо производство става много по-късно и побавно, отколкото концентрацията на земята. Въ сжщность концентрацията на земята е процессъ давнишенъ, когато капитализацията на земледѣлческото производство е процессъ по-новъ. И тука, както и въ обработвателната индустрия, т. е., просто казано, въ занаятчийството, капитализацията постепенно залавя земледѣлието. И въ единия, и въ другия клонъ на производството виждаме аналогични явления, съ тая само разлика, че еднитѣ предшествуватъ на другитѣ. Както видѣхме, въ обработвателната индустрия капиталистическия начинъ на производството най-напредъ залавя ония клонове, които съставляватъ основанието на старата ступанственна система, а именно домашната индустрия. Най-напредъ капитализмътъ разрушава старитѣ форми на тая обработвателна индустрия, като концентрира срѣдствата ѝ и пролетаризира една голѣма часть отъ самостоятелнитѣ производители. На мѣстото на старитѣ форми капитализмътъ издига нова форма домашна индустрия, а именно мануфактурното домашно работение, което се явява стжпало към капитализацията на производството. Машинната фабрична система вече окончателно капитализира обработвателната индустрия, като отъ своя страна още повече концентрира срѣдствата на производството и массово пролетаризира производителитѣ.

Подобно нѣщо става и въ земледѣлческото производство. Както въ обработвателната индустрия, тъй и въ земледѣлието, концентрацията на земята създава специални начини на експлуатация земята и труда. Притѣжателитѣ на земята, преди да се обърнатъ към машинното капиталистическо производство, прибѣгватъ до старитѣ форми на експлуатация. Както въ обработвателната индустрия, преди да се яви фабричната система, индустриалцитѣ се обръщатъ към малкия размѣръ производство, към домашния ржченъ трудъ но въ нова форма експлуатация, така сжщо и въ земледѣлието земевладѣлцитѣ, преди да обърнатъ своитѣ владѣния въ капиталистически ферми и „латифундии", които обработватъ по чисто капиталистически, най-напредъ се обръщатъ към малкитѣ размѣри експлуатация, към дребнитѣ

форми на ограбвание труда. Землевладѣлцитѣ най-напредъ раздробяватъ концентриранната въ ръцетѣ имъ земя на малки участъци, които ги даватъ или подъ аренда, или съ наемъ или, обикновенно, на исполица. Този начинъ на експлуатация земята, особенно исполицата, е обикновенния начинъ въ ония страни, въ които капитализмътъ е малко развитъ. Него ний наблюдаваме въ Руссия; същия начинъ на експлуатация ний виждаме и у насъ. Този начинъ, както и въ обработвателната индустрия, се явява за земелвладѣлцитѣ по-износенъ, тъй като при него тѣ безъ всѣкакво прилагание на промѣнливъ капиталъ, печелятъ много повече, отколкото ако приложатъ такъвъ капиталъ. Впрочемъ, по същата причина, този начинъ на експлуатация земята и труда, както и въ обработвателната индустрия, съществува на редъ съ капиталистическия начинъ и въ страни напреднали въ капиталистическото производство. Така, напримѣръ, въ Франция, на редъ съ капиталистическитѣ форми на експлуатация земята и труда, съществуватъ и споменатитѣ начини. Ний видѣхме вече въ миналата статия, че въ Франция се занимаватъ съ обработването на земята въ качеството на самостоятелни производители около $3^1/_2$ милиона души. Въ 1892 год., споредъ оффициалнитѣ статистики, числото на последнитѣ се намалило; а числото на експлуатацинтѣ се е уголѣмило. Така че, въ Франция има по-малко собственници, отколкото експлуатации, или, другояче казано, много експлуатации иматъ единъ и сѫщъ собственникъ. „Това,—казва Габриелъ Девилль, — констатира, въ едно писмо публикувано въ края на августъ нашия коллега отъ Шеръ, г. Лезажъ, цитирайки своята община Верньой: „Четири пети отъ тази община принадлежатъ, каза той, само на единъ собственникъ, който ги експлуатира чрезъ отдаванието имъ на исполица". и тази едничка собственность е раздѣлена на петь експлуатации (exploitations)[1]. Анкетата, направена отъ французската социалистическа партия по аграрнитѣ отношения въ Франция, показва, че въ Франция системата на раздроблението концентрираната земя на участъци и отдаванието ѝ на исполица е доста распространена и че експлуатацията труда на исполичаритѣ отъ земелвладѣлцитѣ е така сѫщо безгранична, безконтролна, както и въ новата домашна индустрия, която създава капитализмътъ. „Вий знаете добрѣ, казва Жанъ Жоресъ, — че сѫ много рѣдки пунктоветѣ — срѣщатъ се въ бѣднитѣ части на Ландитѣ (des Landes) — гдѣто исполовичарьтъ получава двѣтѣ трети отъ реколтата. Обикновенно, въ нашата страна, той получава половината. Но има много мѣстности, въ Ло-и-Гаронна особенно, гдѣто исполовичарьтъ е задълженъ да дава повече отъ половината на реколтата; има много мѣстности, гдѣто, преди раздѣлението на половината, което въ нашата страна се счита за справедливо правило и което се върши между собственника и исполовичаря, собст-

[1]. Gabriel Deville. Socialisme et Propriété. Discours prononcé a la Chambre des Députés le 6 novembre, 1897. Paris. Edition de la „P. Republique", p. 25.

венникътъ предварително уговаря за себе още една часть, която понѣкога съставлява шестата, понѣкога четвъртата часть отъ реколтата, и тази предварително уговорена часть, която се казва съ една особенна дума, въ нашата мѣстность на Сюдъ-Уестъ се казва десетина (dime)".[2] Независимо отъ това, господаритѣ на земитѣ винаги стоварватъ върху исполовичаритѣ, ако не цѣлия, по-голѣмата часть отъ данъка за земята[3]).

Една анкета, каквато е тази на французската социалистическа партия, направена въ другитѣ страни, въ които капиталистическия начинъ на производството не достига особенно високо развитие, би ни показала, че и въ тѣхъ сѫществуватъ сѫщитѣ аграрни явления. Но очевидно е, че системата на раздробвание концентрираната земя въ малки участъци и приложението на исполичарската и изобщо на арендаторската система отъ землевадѣлцитѣ къмъ експлуатацията на земята и труда съставлява таквосъ сѫщо стѫпало къмъ капитализацията на земледѣлието, както новата форма дребно производство за капитализацията на обработвателната индустрия. Къмъ този въпросъ ний ще се повърнемъ по-нататъкъ; но тукъ необходимо е да обърнемъ вниманието върху следующия много важенъ фактъ. Когато говорихме за занаятитѣ, ний отбелѣзахме факта, че капитализмътъ, като разрушава стария дребно занаятчийския начинъ на производство, създава нова форма дребна индустрия, като необходима степень въ развитието на капиталистическия начинъ за производство. При тази нова форма дребна индустрия, която създава капитализмътъ, работницитѣ работятъ вънъ отъ фабриката, въ свои наети дюкянчета, въ свои наети помѣщения, или, както ги нарича Марксъ, „дупки, гдѣто се извършватъ най-гнуснитѣ вакханалии на капиталистическата експлуатация". Работницитѣ, които иматъ видътъ на самостоятелни производители, работятъ сами, или съ своето семейство, или съ наети помощници, на фабрикантитѣ и напълно зависятъ отъ тѣхъ. Обаче, оффициалнитѣ статистики такива работници ги причисляватъ къмъ самостоятелнитѣ производители, къмъ „шефоветѣ" на отдѣлни стопанства. Основавайки се на тѣзи статистики, много лесно може човѣкъ да се излъже и да си помисли, че дребнитѣ производители не пропадатъ, а, напротивъ, се увеличаватъ, както това твърди и г. Минцесъ, което никакъ не е съгласно съ дѣйствителностьта. Но сѫщото става и въ земледѣлческитѣ оффициални статистики. Тѣ еднакво причисляватъ къмъ „собственницитѣ" или „шефове на експлуатации" и малкитѣ арендатори, безъ да говоримъ за по-голѣмитѣ, и исполичаритѣ, и „кесиджиитѣ", т. е. наемателитѣ съ пари или въ натура, когато най-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ съвършенно обеззямелени и не притѣжаватъ никакви орѫдия за производство, особенно по-голѣмата часть отъ исполичари-

---

[2]) Jean Jaurès. Socialisme et Paysans. Discours prononcés à la Chambre des Députés les 19, 26 juin et 3 juilet 1897, sur la Crise Agricole—ses causes et ses remèdes Paris, p. 21.

[3]) id. p. 19.

тѣ и „кесимджиитѣ“, които получаватъ отъ земледѣлцитѣ даже орждията, като волове, плугове и даже колиби за живѣяние. Другата часть отъ тѣхъ сж съ единия кракъ въ това сжщото положение. Стремлението на оффициалнитѣ статистики винаги е било да покажатъ дѣйствителностьта по-добра, отколкото тя е наистина. Земледѣлческитѣ статистики, разбира се оффициалнитѣ, освѣнъ че не съдържатъ точни данни за едритѣ землевладѣния, обикновенно се стремятъ да представятъ работата така, че поземелната собственность се распредѣля между повече притѣжатели. Това което казва Габриелъ Девиллъ, за французската оффициална земледѣлческа статистика, може да се каже за всички таквизъ статистики. „Най-сетнѣ, — казва той, — статистиката за експлуататицитѣ, както и двойната статистика за земелнитѣ участъци (cotes foncieres) се стреми да представи земелната собственность повече раздробенна, отколкото е наистина и да намали дѣйствителнитѣ размѣри на едрата земелна собственность“.[4]) Вследствие на това, ако человѣкъ се ржководи само отъ оффициалнитѣ статистики, безъ критическо отношение къмъ тѣхъ, безъ знание на неофициалнитѣ изследвания и изучвание на въпроса, много лесно може да направи най-невѣрни заключения. Но сериозното изучвание и на оффициалнитѣ статистики, особенно неоффициалнитѣ изследвания на аграрнитѣ отношения, ни убеждаватъ, че концентрацията на земята и пролетаризиранието на дребно-земледѣлческата масса е единъ процессъ, който систематически се извършва, но който обикновенно се не вижда отъ туй, че се крие задъ формитѣ, които приема експлоатацията на земята и труда. Развитието на капитализма усилва процессътъ на концентрацията и заедно съ него пролетаризиранието на массата, като замѣства старитѣ форми на експлоатацията съ чисто капиталистически. Тогава вече се захваща капитализацията на земледѣлческото производство изобщо. Едрото машинно производство окончателно революционизира, както казва Марксъ, земледѣлието, като унищожава всички посрѣдственни форми въ него и довежда пролетаризиранието на массата до колосални размѣри.[5])

Въ миналата статия ний видѣхме, че въ капиталистическитѣ страни, гдѣто едрото машинно производство вече е господствующе, земледѣлието така сжщо се капитализира, и пролетаризиранието на дребно-земледѣлческото население, било то дребни собственници исполичари, малки фермери или „кесимджии“, а отъ това и бѣгството му въ градоветѣ взиматъ дѣйствително колосални размѣри. Тука ще приведемъ другъ редъ факти, които ни показватъ сжщото—капитализацията както въ земледѣлческото производство, тъй и въ ония области, които се явяваха най-упорити.

Ний видѣхме, че Австро-Унгария е страна на магнатитѣ земледѣлци, въ ржцѣтѣ на които е концентрирана най-голѣмата часть отъ земитѣ въ видъ на грамадни латифундии, които при туй все повече се увеличатъ. Видѣхме тъй сжщо, че тѣзи грамадни землевла-

---

[4]) l. c. p. 25.

[5]) Капиталъ, т. I, стр. 639—646.

дѣния се обработватъ съ машини. Сега предъ насъ лѣжи едно ново изследване на едрото земледладѣние въ Австрия, отъ което се убеждаваме, че австроунгарскитѣ магнати сѫ не само земледладѣлци, но въ сѫщото време тѣ сѫ и едри индустриалци. Тѣхнитѣ латифундии представляватъ сѫщо онова съединение на индустрията и земледѣлието, което Марксъ предсказва въ своето произведение „Капиталътъ". Напримѣръ въ Бохемия 33 отъ най-едритѣ земледладѣлци владѣятъ 72 различни фабрики, 34 фабрики за спиртъ, 124 фабрики за бира, 143 тухларници, 68 парни и други воденици, 83 бичкиджийници, 17 работилници за производство на паркети, сандѫци и други дървени издѣлия, 18 пещи за горение на варъ, 4 работилници за производство на желѣзни издѣлия, 2 работилници за производство на машини, 9 каменни кариери и 7 рудника за графитъ, сребро и каменни вѫглища, и т. н. Само Шварценбергъ, най-богатия отъ чешкитѣ магнати, освѣнъ 176,410 хектаря земя, 3 палата и 30 населени кули, има 13 фабрики, 34 тухларници, 13 пивоварници, 9 воденици, 7 пещи за правение варь, 15 бичкиджийници, сребрени рудници, единъ графитенъ и 2 каменновъглещни рудника и пр. Изобщо 362 свѣтки магнати въ Бохемия, освѣнъ различнитѣ други работилници, иматъ: 166 фабрики, 335 фабрики за бира, 304 тухларници, 106 спиртни фабрики, 143 парни воденици и съ вода, 196 бичкиджийници, 26 рудници, 11 фабрики за стъкла и множество други индустриални фабрики. Сѫщото виждаме и за духовнитѣ магнати; сѫщото намираме и въ другитѣ австрийски провинции[6]). Наредъ съ тази колосална концентрация и капитализация на земледѣлческата индустрия върви и колосалното пролетаризиране на селското население. Въ 1884 год. проф. Инама Щернегъ пиалъ въ сп. Statistische Monatschrift, че горскитѣ области по-малко спомагали за развитие на едрото земледладѣние, отколкото равниннитѣ и хълмиститѣ мѣстности. „Но вече въ 1892 г. проф. Вилкенсъ въ списанието, въ което пишеше и Инама (Statistische Monatschrift), констатира упадъка на английскитѣ селени и бързия ръстъ на едрото земледладѣние. Процесътъ на „истикванието" австрийскитѣ селени изъ роднитѣ мѣста и преобрѫщанието на селскитѣ участъци въ ловджийски паркове на аристокрацията всѣка година се усилва. Той вече намѣри и свое художественно изражение въ романа „Яковъ последний" на П. Розегтера, които въ ярки черти въспроизведе печалната дѣйствителность на сегашното положение на алпийскитѣ селени и процесса на испѫждането имъ отъ рогачитѣ и дивитѣ кози." [7]) Какъ се „истикватъ" селенитѣ изъ земитѣ може да се види отъ следующитѣ нѣколко примѣра. Въ 1878 година князь Шаумбургъ купилъ единъ граматенъ имотъ въ Штейрлингъ, окрѫгъ въ Горня Австрия. Въ продължение на 10 години той увеличилъ своитѣ владѣния въ три пѫти, като прекупвалъ земитѣ на съсѣднитѣ селени. Въ туй време селското насе-

---

[6]) Крупное землевладѣніе въ Австріи (корреспонденція изъ Вѣны) „Научное Обозрѣніе". год. V, № 8, стр 1419.

[7]) id. стр. 1420.

зние на неговитѣ земи се намалило на 23%, домашния добитъкъ зчезналъ. Въ Горня Австрия, въ Мюльфиртенъ се намиратъ грамадитѣ владѣния на херцога Кобургъ-Гота. Въ неговитѣ владѣния до 887 год. сж живѣли 40,000 селени, но още при живота на херцога о-голѣмата часть отъ земитѣ на селенитѣ биле прикупувани отъ неэ и присъединени къмъ неговитѣ владѣния, а днесъ селското население съвсѣмъ изчезна. Въ Горна Щирия, въ Афленцъ въ последнитѣ години биле прикупени 47 селски стопанства и т. н. Всички ѣзи прикупвания се произвеждали насилствено, като сж принуждавали селенитѣ по различни насилственни начини да продаватъ имотитѣ си на земледѣлцитѣ. „Въ процесса на „истикването“ селенитѣ баронъ Ротшилдъ върви рамо до рамо съ антисемитския графъ Шйонфелдъ и съ игумена на иезутския манастирь Адмонтъ. Пролетаризирането на селенитѣ се явява въ едно и сжщо време следствие и причина на този процессъ.“ [8])

Смисълътъ на горнитѣ факти е ясенъ: заедно съ концентрирането на земята въ по-малко число притежатели, земледѣлческото производство става капиталистическо. Обръщането на горскитѣ земи въ паркове за развъждание на дивечъ не означава нищо друго, освѣнъ преобръщането имъ въ едно капиталистическо предприятие, каквото е и преобръщането селскитѣ земи на долинитѣ въ пасбища за производство на едро скотовъдство. Грамаднитѣ паркове за развъждание на диви свине, сърни, рогачи, зайци и т. н., както въ Англия, тъй и въ Австрия, а сжщо въ Германия и други страни на капитализма, принасятъ грамадни приходи на притежателитѣ имъ. Тѣзи паркове се явяватъ единъ видъ фабрики за дивечъ, които, ако не биха принасяли добри приходи, не биха се поддържали само за удоволствие. Тѣзи „фабрики“ доставятъ на притежателитѣ имъ, освѣнъ голѣмитѣ приходи, и голѣмото удоволствие, което доставя ловътъ. Въ всѣкой случай, обръщането на горскитѣ земи въ паркове за развъждание дивечъ ни показва, че капиталътъ се вмжква въ една область, каквато е ловътъ, която въ некапиталистическитѣ страни е общо достояние. Земята и производството на лова се обръщатъ въ капиталистическа привилегия, въ капиталистическо производство.

Капиталътъ не изведнажъ залавя цѣлото земледѣлческо производство. Както въ обработвателната индустрия, тъй и въ добивателната, т. е. въ земледѣлческата капиталътъ най-напредъ залавя неземледѣлческитѣ, но близкитѣ до земледѣлческата индустрия клонове, като скотовъдството. „Таквосъ встжпванне на капитала.—казва Марксъ, — като самостоятелна и ржководителна сила въ земледѣлието се извършва не изведнажъ и на всѣкадѣ, но постепенно и въ отдѣлни клонове на производството. Той залавя най напредъ не земледѣлието собственно, а клоноветѣ на производството като скотовъдството, именно овцевъдството, главния продуктъ на което, вълната, при процвѣтането на индустрията, въ началото дава постоянъ излишекъ не пазарната цѣна надъ цѣната на производството, което

8) id, стр. 1422.

се изглажда само подирѣ. Така е било въ Англия въ продължението на 16-ия вѣкъ" [9]) Развитието на индустрията именно предизвиква концентрацията и обръщанието въ капиталистически предприятия ония клонове отъ земледѣлческото производство, които сж необходими за нейния ръстъ. Развитието на вълненната индустрия на всѣкждѣ предизвиква преди всичко концентрацията на скотовъдството, главно овцевъдството, а заедно съ нея и концентрацията на грамадни пространства земи въ необозрими пасбища. Тази концентрация въ Англия, както знаемъ, се извърши чрезъ грубо „истикване"' на селската масса изъ земитѣ. Сжщото става и въ другитѣ днесъ капиталистически страни, макаръ и подъ други форми. Съ концентрацията на скотовъдството върви концентрацията и капитализацията на свързаннитѣ съ него клонове на производството, като на млѣкото, на на маслото, на сиренето, на мѣсото. Въ настояще време всички тия клонове се обръщатъ въ широки капиталистически производства и взиматъ въ първитѣ капиталистически страни колосални размѣри. Концентрацията на тия производства и преобръщанието имъ въ капиталистически водятъ отъ своя страна къмъ концентрацията на размѣната, на търговията съ продуктитѣ имъ, която унищожава классата отъ дребни търговци и посрѣдници въ търговията. Всичката тая концентрация на земледѣлческото производство се явява толкось по необходима въ наше време следствие на натрупванието пролетаризиранната масса въ градоветѣ и въ фабричнитѣ центрове и на грамадното имъ отъ това увеличение.

Концентрацията на населението въ градоветѣ и фабричнитѣ центрове и грамадното имъ увеличение естественно предизвика и необходимостьта отъ стечението въ тѣхъ на грамадни количества съвѣстни продукти: масло, сирене, мѣсо, яйца, кокошки, и т. н. независимо отъ хлѣба. Всички тѣзи продукти се стичатъ въ градоветѣ и фабричнитѣ центрове отъ най-далечни страни. Напримѣръ, Англия въ 1882 год. е употрѣбила 6767 пуда само масло, внесенно отъ вънъ отъ Новрегия, Финляндия, Германия, Швейцария, а главно отъ Дания. Необходимостьта отъ стечението на голѣми количества съѣстни продукти въ фабричнитѣ центрове и изобщо въ голѣмитѣ градове предизвика концентрацията на производството имъ на капиталистически основания. Така напримѣръ, производството на маслото веч става по фабриченъ начинъ, който, както показватъ статистикитѣ, истиква фермерения. Въ Съединенитѣ Щати, напримѣръ, въ 1880 год. е имало 3.932 фабрики за масло и сирене. Следующитѣ цифри ни показватъ, какъ фабричното производство на маслото и сиренето конкурира фермерското производство. Въ 1880 год. въ С. Щати било произведено

	масло	сирене
на фермитѣ	77, 150 фунта	27, 272
„ фабрикитѣ	26, 428 „	215, 885

Тѣзи цифри ни показватъ, че производството на сиренето е отчет

[9]) Капиталъ, т. III, стр. 662.

отъ земледѣлцитѣ и се произвежда преимуществено въ фабрикитѣ [10]. Въ 1888 год. само една фабрика за масло въ Амстердамъ е произвела 271 хил. фунта масло. Близо до Чикаго дѣйствува фабриката на jllinois condensing C-o, която употрѣблява на день отъ 45—100 хил. фунта млѣко за произвеждание на масло и сирене, при която фабрика работятъ други фабрики за произвеждание на машини и други орждия необходими при производството на млѣчнитѣ продукти, както и за експедиранието имъ. Въ Европа, освѣнъ Дания, и Норвегия фабричното производство на маслото се развива въ Германия. Напр., въ Шлезвигъ — Холщайнъ сжществуватъ нѣколко стотини фабрики за масло и сирене. Така щото, днесъ производството на маслото и сиренето става фабрично, вънъ отъ фермитѣ, които подриватъ сжществуванието имъ. Заедно съ туй и търговията се концентрира въ по-малко ржцѣ. Въ Дания, напримѣръ, до 1880 год. е имало многобройна класса отъ посрѣдници търговци, които прекопували млѣчнитѣ продукти за испращанието имъ въ Англия. Но следъ това изникнала една компания, която образувала нѣщо като стокова бурса— млѣчна, презъ която минава почти всичкото масло, което отива въ Англия. Сжщо така и споменатата фабрична фирма fllinois condensing C-o е образувала бурса за продаванието на маслото, която при туй е построила единъ грамаденъ ледникъ за пазение на маслото, издава особенъ вѣстникъ, въ който дава цѣнитѣ му не само въ С. Щати, но и въ английския пазаръ!. Въ Финляндия, гдѣто фабричното производство на млѣчнитѣ продукти забелѣжително напредва, става сжщата концентрация и на търговията съ тѣхъ. Днесь тамъ тя е съсрѣдоточена въ ржцѣтѣ само на 20—30 експортни фирми.

Но още по-широка е концентрацията на мѣсното производство. Концентрацията на скотовъдството приведе къмъ организиранието на колосални „скотни дворове“, Stockyard-и въ Америка и viehhf и въ Германия. Следующитѣ цифри ни показватъ, какви коласални капиталистически предприятия представляватъ „скотнитѣ дворове“ въ Америка. Въ Stockyard-итѣ на следующитѣ градове въ Сьед. Щати е било продадено глави добитъкъ.

	Чикаго	С. Луисъ	Канзасъ Сити	Омаха
1865	330,000	94,000	—	—
1875	921,000	336,000	175,000	—
1880	1,382,000	425,000	245,000	—
1885	1,966,000	386,000	507,000	114,000
1889	3,023,000	508,000	1,220,000	468,000

Скотния дворъ въ Чикаго може да събере заведнъжъ 300 хиляди глави скотъ.Изникванието на тѣзи колосални центрове за продавание и купувание на добитъкъ приведе къмъ друга колосална концентрация, къмъ капитализацията на цѣлото мѣсно производство. При „скотнитѣ

---

[10]) Крживицкій Капитализація земледѣльческой индустріи, „Міръ Божій“, стр. 14.
[11]) l. c., стр. 3,
[12]) ld, стр. 3—4.

дворове" въ Съединенитѣ Щати изникнали сѫ колосални фабрики за мѣсо, които употрѣбяватъ всички възможни технически подобрения. Въ Чикаго между другитѣ такива фабрики първо мѣсто заематъ фабрикитѣ на Артуръ. Въ неговитѣ фабрики презъ 1891 год. било заклано 1,500,000 свини, 650.000 волове, 350,000 овце; въ 1892 год. 1,750,000 свини, 850,000 вола, 600,000 овце. Viehhof-а въ Берлинъ представлява сѫщо една калосална градска фабрика за мѣсо. Дворътъ на тази фабрика събира 55,000 овце, 200.000 рогатъ добитъкъ, 500 хиляди свини. Тѣзи колосални фабрики за мѣсо естествено убиха лассата отъ дребни занаятчии касапи и съсрѣдоточиха продажбата на мѣсото въ рѫцетѣ на едрия капиталистъ. „Дребния занаятчия—касапинъ изчезна изъ берлинския Viehhof. Намѣсто него се яви капиталистътъ, който коли добитъка въ едно отъ отдѣленията на градската касапница, която той наема отъ градскій съвѣтъ, и който продава мѣсо или го дава за продань на своитѣ бивши другари по занаятъ, сега побѣдени отъ него въ борбата". [13] Сѫщо така и въ Съединенитѣ Щати классата отъ независими дрѣбни касапи исчезна и изчезва въ всички градове, които лѣжатъ по желѣзопѫтната линия. „Подиръ дълга и упорита борба съ желѣзопѫтнитѣ дружества чикагскитѣ фабрики за мѣсо,—казва М. Серингъ,—испращатъ сега прѣсно мѣсо въ всѣкой голѣмъ и даже срѣденъ градъ на С. Америка и на материка. Здравото лице на касапина исчезна безвъзвратно изъ касапницитѣ; той престана да бѫде самостоятеленъ занаятчия и стана дребенъ търговецъ, който получава всѣки день месо отъ голѣмитѣ фабрики." [14])

Преобръщанието на дребното мѣсно производство въ фабрично поведе къмъ нова концентрация, а именно къмъ расшироченнието на фермитѣ, което пъкъ унищожава дребното фермерство. Расшироченнието на фермитѣ съ цель да развъждатъ добитъкъ взѣло такива грамадни размѣри, че тѣ въ Германия и Австрия получиха названието „Thier fabriken", а въ Съединенитѣ Щати—„factory System" (фабрична система за развъждание добитъкъ.) Какви размѣри приематъ тѣзи фабрики, можемъ да сѫдимъ отъ следующитѣ примѣри. Въ Мисура фермитѣ за овцевъдство на Патерсонъ и К-о владѣятъ 4500 квадр. метра земя, отъ които $^1/_{10}$ съставляватъниви и овесъ, $^9/_{10}$ пасбища за овцетѣ. Стриженнието и миеннието на овцетѣ се извършва съ автоматически орѫдия, при които единъ човѣкъ при помощьта на едно момче може да измие отъ 300—3000 овце на день. Въ Нова Холандия има такива фабриканти, отъ които всѣки владѣе по 100 и 200 хиляди овце, за които строятъ особенни грамадни хлѣвове, всѣкой отъ които помѣшава по 3750 глави добитъкъ.

Колко на широко отива днесъ канцентрацията на землeдѣлческата индустрия, може да се сѫди и отъ това, че въ Америка има

---

13) Капитализація землед. промышленности, „Міръ Божій" № 7. стр. ..

14) M. Serin.g Die Landwirthschaftliche Konkurrenz Nordamerika' s in Gegenvart und Zukunft. Leipzig 1887. (Гл. и Кривинскій, ц. статия).

множество фабрики за произвеждание пилета, както напримѣръ въ щата Ню-Джерсей. Земледвладѣлецътъ Коттбусъ—Пейтъ въ Германия произвежда риба въ 82 искуственни езера. Канцентрацията при туй е толкосъ голѣма, че владѣтелитѣ на колосалнитѣ производства получиха названието „крале", напр. „краль на пшеницата", „краль на овцетѣ", „краль на чая", „краль на пилетата", „краль на карпнитѣ" (риба), както въ индустрията има „краль на въглищата", „краль на желѣзото" и т. н.

Америка, като страна, въ която капитализмътъ не срѣща никакви прѣчки въ развитието си, която съ гигански крачки върви напредъ въ развитието и приложението на техниката къмъ производството, въ която, вследствие бързия ръстъ на капитализма и изникването изъ това грамадни индустриални центрове и фабрични окръзи, — Америка, гдѣто едрото машинно производство намира най-широко развитие, е страната на най-голѣмата концентрация на земледѣлческата индустрия. Къмъ горѣприведеннитѣ примѣри ще приведемъ и примѣръ за концентрацията на градинарството. Въ Америка днесъ съществуватъ необозрими пространства, на които се развъждатъ ягоди. Единъ капиталистъ близу до Ню Йоркъ развъжда този плодъ на едно пространство отъ около 100 хиляди квадратни метра. Близко до Ню-Иоркъ съществуватъ фруктови ферми съ пространство 180 хиляди квадр. метра, на които се развъждатъ само круши отъ 250 породи. Олденската фруктова ферма е още по-голѣма; тя заема пространство около 1,200,000 квадратни метра. Въ 1892 год. тя е продала 60 вагона круши и ябълки; ябълки отъ вида Бенъ-Девасъ се развъждатъ на 50 хиляди квадратни метра. Единъ капиталистъ въ Пенсилвания заелъ 60 хиляди кв. м., другъ близу до Рочестеръ (Щатъ Ню-Йоркъ) — 180 хил. кв. м. за развъждание круши, ябълки и праскови. Тѣзи грандиозни ферми се обработватъ съ специални плугове, които могатъ ежедневно да изкопаватъ 5000 парчета.[15])

Най-сетнѣ концентрацията прониква въ такива сфери на производството и размѣната, които въ последне време се отличаваха по своята рутина и упоритость. Такава е бакалията, продажбата на дребно. Извѣстно е, че тази продажба въ сферата на галантерейнитѣ нѣща въ Парижъ е сърѣдоточена въ таквисъ гиганти магазини, като Лувръ, Бонмарше Пролѣть, Самаритянка, Прекрасната градинарка.[16]) Какви гигантски капиталистически предприятия представляватъ тѣ, можемъ да сѫдимъ по следующитѣ имъ годишни обороти:

Магазинътъ	Бонмарше има . .	150,000,000 фр.
„	Лувръ	120,000 000 „
„	Самаритянка . . .	40,000,000 „
„	Прекр. градинарка . .	38,000,000 „
„	Пролѣть	34,000,000 „

И ето напоследъкъ въ Парижъ подобно на тѣзи великани из-

[15]) Л. Крживицкій, l. c. стр. 12—13.

[16]) Гл. К. de D. M. Une évolution èconomique de commerce en grands magasins, janvier, 1892.

никна нова фирма въ сферата на дребната продажба на обикн-ната бакалия. Тази фирма е извѣстната въ Парижъ фирма Потенъ. Тази фирма концентрира въ рѫцѣтѣ си търговията бакалийна и г... ния й оборотъ достига 45—50 милиона франка. Тя ежедневно дава само захарь до 20 хиляди килограма, което предполага г... запаси отъ стоки въ магазинитѣ му за 10 милиона франка.[17] ... това Потенъ е устроилъ фабрикуването на различни консерви, ... ки продукти, салами, бутове и т. н. и т. н., ателиетата за ... представляватъ цѣли фабрики, въ които работятъ множество хим... техници и работници.[18]) Фирмата Потенъ даде инициатива за ... никването на 160 голѣми магазини вънъ отъ Парижъ, които за... сятъ отъ нея. Изобщо концентрацията на дребната бакалийна продажба и фабричното производство на съѣстнитѣ продукти револю... онизира една отъ най-рутиннитѣ сфери на производството, въ к... дребната класса отъ търговци и бакали намираше до сега извѣст... прибѣжище. Капиталътъ я изпжжда и отъ тамъ. Подобна на фирма... та Потенъ въ последно време изникна въ Англия, въ Лондонъ, фирмата Кромптонъ, която така сжщо има разклонения въ много градове на Англия. Сжщата фирма Кромптонъ владѣе сега необозрими плантации за цейлонски чай, който тя единственната го продава и го пропагандира въ цѣлата страна.[19])

Твърдѣ характерни сж за процесса на концентрацията на капиталитѣ и следующитѣ цифри. Въ 1894—95 год. въ Пруссия имало 7 капиталиста съ годишенъ приходъ повече отъ 2 мил. марки въ 1895—96 год. имало 13 капиталисти съ годишенъ приходъ отъ 1—2 мил. марки срѣщу 18 души такива капиталисти въ преждната година. Между тѣзи „крале“ на капитала въ Германия първо мѣсто заематъ: „кральтъ“ Круппъ съ 7,140,000 марки годишенъ приходъ „кральтъ“ Ротшилдъ съ 6,115,000 годишенъ приходъ. Подиръ тѣхъ идатъ по-малкитѣ „крале“, като Винклеръ и Блейхредеръ съ по 2,995,000 марки год. приходъ и баронъ Штуммъ — 2,065,000 годишенъ приходъ Ако годишнитѣ приходи на тѣзи „крале“ — капиталисти е тъкъвъ грамаденъ, то оставяме на читателитѣ да си представятъ, какъвъ ще е грамаденъ капитальтъ, който принася тѣхъ приходи и който е концентриранъ въ тази шепа „крале“!

Какво е заключението отъ всичко горѣказанно? — Заключението относително земледѣлието ний ще предадемъ съ следующитѣ думи на Л. Крживицкий, прекрасната статия на когото цитирахме веднажъ: „Земледѣлието влиза въ пжтя, който характеризира обработвателната индустрия. Въ тази последната се отдѣлиха окрѫжия, които се занимаватъ съ производството на тъкани, метали, химичес...

---

[17]) G. d'Avenelle. Le mecanisme de la vie moderne. Paris, 1896, p. 41, 160, 180, 209.

[18]) Pierre de Marussem et Camille Guèrie. La Question ouvrière. IV Halles centrales de Paris et commerce de l'alimentation. Paris 1894, p. 209.

[19]) Новь, 1898 г.

ки продукти и т. н. Сжщо тъй се образуватъ сега такива сжщи области въ добивателната индустрия: полянскитѣ пространства на Тексасъ и Аргентинската република малко по-малко ставатъ колосаленъ центръ на скотовъдството, Австралия — колосална овчарня, равнинитѣ на Червенната рѣка и полянитѣ край Волга—мѣсто за производство на пшеница, полдеритѣ на Холандия — грамадно млѣчно ступанство". Къмъ това заключение ний ще прибавимъ и следующето. Голѣмитѣ градове и фабрични окржжия ставатъ центрове на капиталистически бурси, които държатъ въ ржцетѣ си цѣлата размѣна, цѣлата търговия на продуктитѣ отъ земледѣлческата индустрия. Съ други думи, фабричната система,· господството на капитала се простира върху всички клонове на производството, тѣсно свързани съ земледѣлието, а заедно съ това концентрацията на капиталитѣ се увеличава, увеличава се и пролетаризирането на всички посрѣдственни между капиталиститѣ и пролетариата класси. Така що, всичко горѣприведено още единъ пжть потвърдява, че „марксовата теория за еволуцията" напълно се прилага и къмъ аграрния въпросъ. Марксъ казва: „*Само едрата индустрия дава на капиталистическото земледѣлие заедно съ машинитѣ постояннъ базисъ, радикално експроприира колосални масси селско население и довършва отдѣлянието на земледѣлието отъ домашнитѣ селски занятия съ предение и тъчение, които ги отсжсва отъ коренъ.* Затова, само тя завоевава за индустриялния капиталъ цѣлия вжтрѣшенъ пазаръ". [20]) И на друго мѣсто: „Едрата индустрия толкосъ по-революционно дѣйствува въ сферата на земледѣлието, че тя унищожава основата на старата общественна наредба — „селянина" и го замѣнява съ н а е м н и я р а б о т н и к ъ, съ р а т а я. Социално-революционнитѣ искания и противоречия на селото, по такъвъ начинъ, се разрешаватъ едновременно съ разрешението имъ въ града". [21] Дѣйствителностьта напълно потвърдява тази теория на Маркса. Ний видѣхме, те тамъ, гдѣто едрата индустрия достига най голѣмо развитие, тамъ най-пълно се подтвърдява теорията на Маркса.

Пита се: на какво се основава твърдението на г. Минцеса, че „Марксовата теория на еволуцията" не намира подтвърдение въ аграрния въпросъ и че последния се явява „ахилесова пета за марксизма"? — Положително, „абсолютно" на нищо, освѣнъ, може би, на общи бездоказателни фрази на противницитѣ на Маркса. За да поддържи своето твърдение, г. Минцесъ, както знаятъ вече читателитѣ, даде едно „а б с о л у т н о л ъ ж л и в о т ъ л к у в а н и е н а м н ѣ н и я т а н а е д и н ъ у ч е н ъ", фалшифицира мнѣнията на проф. Зомбартъ. Въ статията си „Марксизмътъ и проф. Зомбартъ", въ майската книга на сп. „Бълг. Пр." отъ тази година, г. Минцесъ се мжчи да намѣри „ахилесовата пета за марксизма" въ дебатитѣ по „аграрния въпросъ," станали въ Хамбурския Parteitag на германската социалдемократическа партия и въ думитѣ изказани въ тѣзи дебати отъ Либкнехта,

[20]) Капиталъ, т. I, стр. 640
[21]) id, стр. 440.

Обаче, нѣма нужда да се доказва на пространно, че г. Мицесъ и тука „абсолютно лъжливо“ тълкува тѣзи дебати. Сжщностьта на тѣз дебати се състои въ туй, трѣбва ли германската социалъ-демократическа партия да изработи специална аграрна програма съ искания за дребнитѣ селски собственници, или не трѣбва. Както е извѣстно, Хамбурския Parteitag прие мнѣнието на Каутски, който е противъ специална аграрна програма. Но да допустнемъ, че всички социалъ-демократически партии сж приели противоположното мнѣние. Ще ли това да означава, че „марксовата теория за еволуцията“ е неприложима къмъ аграрния въпросъ? — „Абсолютно“ нито на йота не ще да означава това. Приематъ ли социалъ-демократитѣ специална аграрна програма, или не, съ туй нито на йота нѣма да измѣнятъ „марксовата теория за еволуцията“: концентрацията на производството ще си става; ще върви и пролетаризирането на селската масса и унищожението на всички посрѣдственни класси; специалната аграрна програма нѣма да спрѣ този процессъ, нито да го усили. Отъ друга страна всички социалъ-демократи — Жоресъ и Девилъ, Бебелъ, Либкнехтъ и Каутски — всички сж съгласни, че процессътъ върви и ще върви. Жоресъ казва: „На основание тѣзи явления, дѣйствието, господството на едрата собственность върху дребната постоянно се развива. Отъ всички страни, господа, ни се потвърдява факта, че едрата собственность, бавно, но сжщо сигурно, се развива за смѣтка на дребната и ний цитирахме точно множество общини, за които ни дадоха цифрата на имотитѣ въ 1860, 1880, 1890, 1897 год. и ни позволиха да констатираме, особенно около столицата и голѣмитѣ мануфактурни градове, въ мѣстноститѣ завладѣни отъ захарната индустрия, ни позволиха да констатираме, че едрата собственность се развива повече и повече за смѣтка на дребната. (A travers tous ces phènomènes, l'action, la puissance de la grande propriètè sur la petite va toujours se dèveloppant. De toutes parts, messieurs, il nous a ètè affirme que la grande propriètè, lentement, mais sûrement aussi, se développait aux dèpens de la petite et il nous a ètè citè avec prècision que très nombreuses communes pour les quelles on nous donnait le chiffre de propriétès en 1860, en 1880, en 1890, en 1897 et il nous était permis de constater, surtout aux environs de la capitale et des grandes villes, manufacturiéres, dans les regions dominèes par la industrie du sucre, il nous ètait permis de constater que la grande propriètè se developpait de plus en plus aux dépens de la petite).“ [22]) Подигането на въпроса за изработване специална програма за селенитѣ дребни собственници, съ цель да се привлекатъ на страната на социалистическитѣ партии, произтича отъ желанието, щото атакирането на буржуазното общество и възтържествуването на социализма да настжпятъ по-скоро. Това желание кара нѣкои социалисти да сж недоволни, че процесса не върви тъй бързо, както имъ се иска. Но това вече е, както прекрасно се изрази Каутски въ Штутгартския Parteitag тази година, е дѣло на темперамента, а не

[22]) Jean Jaurès. Socialisme et Paysans p. 64.

въ противоречията на теорията. Да искашъ, щото по-скоро да се осжществи идеала и да виждашъ бързия или бавния вървежъ къмъ него, — това наистина е дѣло на темпераментитѣ, проявленията на които нито доказватъ, нито опровергаватъ теорията за еволюцията, нито сж „ахилесова пета за марксизма.“ Най-важното е въ дадения случай, че нито единъ социалъ-демократъ не се отказва отъ теорията. Либкнехтъ, въ една речь произнесена на Щутгартския конгрессъ т. г., казва тъй: „Въ отношение принципа нѣма никакво различие въ мнѣнията, има различие само по отношение къмъ приложението на принципа. (Jn Bezug auf das Prinzip ist keine Meinungsverschiedenheit, nur in Bezug auf die Anwendung des Prinzips.“ [23]) И на края на речьта си той казва следующитѣ думи: „Колкото повече противоречията въ държавата и въ капиталистическото общество се изострюватъ, толкова повече ний трѣбва да бждемъ едно и съединенни. Но въ минутата, когато ний минемъ граничната линия между насъ и буржуазнитѣ партии, когато ний другаритѣ престанемъ вече ясно да различаваме: что е пролетариатско и социалистическо, что е буржуазно-либерално и буржуазно-демократическо, тогава силата на нашата партия е изгубена. *Въ почвата на пролетариатската классова борба лежи силата на нашата партия*; въ момента, когато ний захвърлимъ тази почва, ще стане съ насъ това, което става съ електрическата сила: ако се прекжсне токътъ, ще изчезне силата — тогава ний ще останемъ безсилни. Ний ще престанемъ да бждемъ Социалдемократия, ако престанемъ да бждемъ една *пролетариатска партия, партия на пролетариатската классова борба*. (Je mehr in Staat und in der kapitalistischen Gesellschaft die Gegensätze sich zuspitzen, desto mehr gilt es, einig und geschlossen zu sein. Jn dem Augenblick aber, wo wir die Grenzlinie zwichen uns und den bürgerlichen Partei verwischen, wo wir die Genossen nicht mehr klar erkennen lassen: was ist proletarisch und sozialistisch, was bürgerlich-liberal oder bürgerlich-demokratisth, ist auch die Kraft unserer Partei verloren. Jn dem Boden des proletarischen Klassenkampfes liegt die Kraft unserer Partei; in dem Augenblick, wo wir ihn verlassen, ist es wie mit der elektrischen Kraft: ist der Strom unterbrochen, so schwindet die Kraft — wir stehen kraftlos da. Wir hören auf die Sozialdemokratie zu sein, wenn wir aufhören, eine proletarische Partei, die Partei des proletarischen Klassenkampfes zu sein.“ [24]) Девилль казва: „Това, което характеризира

---

[23]) Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages des Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Stuttgart vom 3. bis 8. October 1898. Berlin 1898, p. 127 (Каутски казва: „Die Voraussezung des Tempos der ökonomischen Entwickelung ist Sache des Temperaments“ — Предположението за времето на економическото развитие е дѣло на темперамента).

[24]) id, p 184—185.

[25]) ibid, p. 184.

нашата теория, то е точното предвиждание на фактитѣ и нейното съгласие съ економическата еволюция, която се извършва вънъ отъ насъ. (Ce qui caracterise notre théorie, c'est la prévision règulière des faits et sa conformitè avec l'evolution économique que s'effectue en dehors de nous)" [2])

И тъй, дѣйствителността напълно потвърдява теорията и социалъ-демократитѣ сж съвършенно съгласни върху нея. Съ други думи аграрния въпросъ никаква „ахилесова пета за марксизма" не съставлява. Тогава? Гдѣ е „ахилесовата пета" на г. Минцеса? Очевидно е, че тя се намира въ главата му, въ неговата натура, която го кара да дава „абсолютно лъжливо тълкувание на мнѣнията на единъ ученъ", да фалшифицира чуждитѣ мнѣния и да оборва съ наглостьта на Хлестакова една теория, която, да се изразимъ съ думитѣ на Жореса, е плодъ на цѣловѣковна интелектуална работа и борба на работническата класса, която е плодъ на дългогодишна дълбока научна работа на единъ гений на нашия вѣкъ. И кой, моля ви, оборва, — какво казваме! — не оборва, а просто се гнжсави срѣщу теорията на величайшия економистъ философъ въ наше време — Маркса? Единъ пигмей, единъ Минцесъ!

Ай Моська! — Знать сильна,
Коль лаетъ на Слона.

Но да се обърнемъ къмъ другото „оборвание" на социализма у насъ. Да се обърнемъ къмъ нашата страна.

(*Следва*)

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ ФРАНЦИЯ.

(По поводъ XVI конгрессъ на Работническата партия въ Монлюсонъ. Септември 1898 г.)

Отъ *Д-ръ Д. Верагъ*

Членъ на Фр. Работническа партия*).

(Малко история.—Французската работническа партия.—Социалистическата дѣятелность. — Обезорѫжаванието и социалистическата партия. — Аферата Дрейфусъ и социалистическата партия. — Антисемитизма. — Социалистическо обединение).

Нѣколко встѫпителни думи.

Годината 1898 бѣ богата съ борба, съ събития, и французската социалистическа партия нѣма защо да ѝ бѫде неблагодарна. Социалистическата партия е една партия, която не само обѣщава, но

[25]) G. Deville, Socialisme et Propriété, p. 61.

* Тази статия е написана специално за Ново Време и е преведена отъ другарьтъ ни К. Ид. В. Ред.

и знае да се бори; нѣщо повече, тя показа, че срѣщу постоянно растящата и взискателна реакция, тя бѣ единствената партия, която знае да се бори. Какъвто и да бѫде новоизникналия въпросъ, билъ той политически, или економически, въ по-голѣмо или по-малко отношение къмъ пролетариатската классъ, социалистическата партия, винаги е на поста си, води борбата. Като партия пълна съ жизненность, тя е дошла до такава степень на развитие, щото не може и не иска да остава инертна предъ новоизникващитѣ въпроси и по този начинъ малко по малко тя е привлякла всички прогрессивни и съ добра воля елементи. Революционна партия, тя е въ сѫщото време единствената партия истински реформаторска; днесъ тя е станала една отъ оситѣ, около която се върти французската политика; днесъ е невъзможно вече да се игнориратъ съ нея трѣбва да се смѣта.

Но ние правимъ грѣшка, като говоримъ за една „французска социалистическа партия". Французска социалистическа партия, като еднородна организация, не сѫществува, или по-право още не сѫществува. Тя не представлява онази спѣпителна сила, каквото ние срѣщаме у германската социалъ-демокрация или белгийската работническа партия. Но ако това единство не сѫществува въ организацията на франц. соц. партия, то вече сѫществува въ программитѣ и минималнитѣ искания на всички истинско социалистически групи. Ние сме вече далечь отъ това време, когато на всѣкадѣ господствуваше глухата, или явната борба между разнитѣ секти и школи. Днесъ въпроситѣ отъ личенъ характеръ — най-честата причина за раздора,—сѫ минали на вторъ планъ. Въ программитѣ сѫществува вече единство; то не ще закъснѣе да се яви въ организацията; и преди да залѣзе слънцето на нашето столѣтие ние ще видимъ срѣщу капиталистическата и реакционна буржуазия цѣлия французски пролетариатъ нареденъ подъ знамето на интернационалния социализмъ.

* * *

На 17, 18 и 19 септември т. г. се държа въ *Монлюсонъ* XVI конгрессъ на *Французската работническа партия*.

Франц. Раб. Партия е най-важната социалистическа организация, както по числото на своитѣ привърженници, тъй и по своята национална и интернационална дѣятелноть, тъй и по принципитѣ, които тя е написала на своето знаме. На чело съ хора като *Геда* и *Лафарга*, непосрѣдственни ученици на Маркса и Енгелса, тя смѣта съ фактитѣ така, както тѣ сѫ въ дѣйствителность, та ги анализира въ тѣхното зараждание и само отъ единъ такъвъ безпристрастенъ и найстена наученъ анализъ та води заключения. Нейната доктрина е куммунистическа и интернационална, винаги реформистска и революционна, ако трѣбва—ето нейната тактика.

* * *

Но за да разбере българския читатель социалистическото дви-

жение въ Франция, ние не трѣбва да се ограничимъ съ разглеждането само на Работническата партия. Ние трѣбва да вземеме предъ видъ и другитѣ работнически групи; ние трѣбва да нафърляме съ едри чърти цѣлата социалистическа организация въ Франция. За това намъ е нуждно малко история.

I Малко История

Всичката история на социалистичската организация въ Франция отъ 1871 г. насамъ може да се резюмира въ следующитѣ нѣколко думи. Раздѣление на социалистич. революционна партия на нѣколко неприятелски организации, по сетнѣ приближение на тия различни неприятелски школи и днесъ една силна тенденция къмъ обединение. И тъй ние виждаме единъ процесъ на дезорганизация, причиненъ главно отъ антиномията, отъ противопоставянието на двата начина на дѣйствие у социализма—*политически* и *синдикаленъ* и отъ недовѣрието, съ което ржчнитѣ работници сж се отнасяли винаги къмъ интеллектуалнитѣ работници. Тука трѣбва да прибавимъ и тѣсния ексклюзивизмъ, когото шефоветѣ на различнитѣ школи не единъ пжть сж проявявали. Днесь, предъ нашитѣ очи виждаме да се извършва единъ противоположенъ на първия процесъ на реорганизация, длъжимъ на едно по вѣрно сфащание на социалистическото движение, на едно по вѣрно оцѣнение стойностьта и на политическата, и на синдикалната дѣятелность;—и най вече на критическия моментъ, когото днесъ прекарва Франция, и който всѣка минута може да ни фърли въ единъ революционенъ кипежъ: общия врагъ става застрашителенъ, всички социалистически организации издигатъ едно и сжщо знаме— въ метежа на борбата братията неприятели се примиряватъ.

Въ нѣколко чърти азъ искамъ да нарисувамъ тѣзи два процесса на разложение и синтезъ, които съставляватъ историята на социал. движение въ Франция.

* * *

Следъ поражението на Коммуната, изгнанието и заточението на главнитѣ дѣятели породи единъ застой въ социалист. движение; работническата класса се обединяваше въ едно просто синдикално и кооперативно движение.

Двата първи работнически конгреси (Парижъ—1876 и Лионъ—1878) бидоха прости кооперативни конференции съ твърдѣ миренъ характеръ: отфърляние на коллективистската доктрина, отфърляние на всѣкаква революционна дѣятелпость. „Ние не сме революционери, казваше гражданина Боннъ, ние сме миротворци“.

Но въ 1876 г, *Гедъ* се завръща, начева своята пропаганда и обикаля Франция отъ единя до другия край, сѣящецъ въ мозъцитѣ на работницитѣ доктринитѣ на интернационала, и проповѣдващецъ организиранието на пролетариата въ една *классова политическа партия*.

Усилията му не закъснѣха да бждатъ увѣнчани съ успѣхъ на Марсилския Конгресъ (октомрий 1879) биде основана *Работничес-*

ката Партия и съ една чисто социалистическа програма работническата класса сърдечно подемаше борбата. Общата часть на програмата гласи, както следва.

„Като взематъ предъ видъ:

„Че освобождението на работническата класса е освобождение на всички човѣшки сѫщества безъ разлика на полъ и раса;

„Че работницитѣ ще бѫдатъ само тогава свободни, когато ще притежаватъ срѣдствата за производство;

„Че има само двѣ форми за владѣние на производителнитѣ срѣдства:

„1-о *Поединична*, която никога не е била исключително господствующа форма и която се измѣстя все повече и повече отъ индустриалния прогресъ и

„2-о *Коллективистска*, материалнитѣ и интелектуалнитѣ елементи на която ни доставя самото развитие на капиталистическото общество;

„Като взематъ предъ видъ,

„Че тая коллективистска апроприация (присвоение) може да бѫде резултатъ само на една революционна дѣятелность отъ страна на пролетариата, организиранъ въ отдѣлна классова политическа партия;

„Че такава една организация трѣбва да бѫде приследвана съ всички срѣдства, съ които располага пролетариатъ—въ това число всеобщото избирателно право, обърнато по тоя начинъ отъ орѫдие за измама, каквото то е било до сега, въ орѫдие за еманципация;

„Французскитѣ работници социалисти, като си слагатъ за цель политическата и економическата експроприация на капиталистическата класса, решиха да влѣзатъ въ избирателната борба съ следующитѣ непосрѣдственни ревандикации (искания)."

Отъ тѣзи ревандикации ние ще цитираме:

A. *Политическа программа*: Унищожение на всички закони за печата, събранията и сдружванията и особенно не интернационалното сдружвание на работницитѣ.—Унищожение на бюджета по вѣроисповѣданията.—Унищожение на постояннитѣ войски и всеобщо въорѫжавание.

B. *Економическа программа*: еднодневна почивка въ седмицата за работницитѣ. — Осмочасовъ день. — Опредѣление на минимална работническа заплата. — Равни заплати за еднаквъ трудъ за работницитѣ отъ двата пола — Научно и професионално образование за всички бѣдни дѣца.—Подсигуряванье старцитѣ и инвалидитѣ на труда.

* * *

Но старитѣ борци на Коммуната дойдоха да заематъ своитѣ мѣста въ революционното движение; и тѣ не бидоха малко изненадани да видятъ гигантската крачка направена отъ Работническата партия подъ тласъка на Геда. За тѣхъ Гедъ бѣ почти единъ непознатъ, и мнозина се видяха засѣнчени отъ негова талантъ и влиянието, което той бѣ си извоювалъ между работническата класса.

Борбата не закъсня да излѣзе на лице—най напредъ глуха, скрита, сетнѣ явна, открита. Работническата партия бѣ раздѣлена на двѣ: марксистската фракция въ Геда, Лафарга, Девилля и пр., и фракцията на поссибилиститѣ съ Поля Бруссъ на чело.

На конгресса въ Сентъ Етиеннъ (1882) марксиститѣ, посрѣщнати неприятелски отъ болшинството, напустнаха конгресса и въ Руаннъ основаха отдѣлно *Французската работническа партия.* Партизанитѣ на *Брусса* останаха въ С. Етиенъ и основаха Федерацията на французскитѣ работници социалисти. — Първо расцѣпление.

Съ Брусса незакъснѣха да постъпятъ както съ Геда. Той бѣ единъ буржуа (Бруссъ е Д-ръ на медицината, родомъ отъ Монпеллие), следователно подозрителенъ. Обвиняваха го, че искалъ да отвлече вниманието на партията отъ економическата борба и за свои лични цели да се преобърне въ една проста политическа партия. И въ 1890 г. голѣмото болшинство на партията, водено отъ Аллемана се отдѣли отъ *Брусса и Федерацията на французскитѣ работници социалисти* бѣ преобърната на *Работническа социалистическа революционна партия.*— Второ расцѣпление.

Отъ друга страна, мѣжду тѣмъ когато работническата партия се цѣпяше на три, вънъ отъ нея се организираше специална група на чело съ *Бланки* и *Вайянъ* подъ названието *Централенъ Революционенъ Комитетъ.*

Най-сетнѣ по политѣ на тия организации сѫществува едно голѣмо число малки организации и личности (и не отъ най малкитѣ) наречени обикновенно Независимитѣ, каквито сѫ Жоресъ, Миллеранъ, Вивиани, Фурниеръ, Жоржъ Рьонаръ и пр.

И тъй на кратко, Французската социалистическа партия се състои отъ следующитѣ петь голѣми организации.

1-о Parti ouvrier français—Фр. Раб. Партия— *Гедисти*;

2-о Fédération des travailleurs socialistes de France. — Федер. на Фр. Работници Социалисти — *Бруссисти*;

3-о Parti ouvrier socialiste révolitonnaire — Работн. Соц. Револ. Партия — *Аллеманисти*;

4-о Comitê Révolutionnaire central — Централенъ Революц. Комитетъ — *Бланкисти*; и

5-о Les Indépendants — Независимитѣ. —

* * *

Какви сѫ точно различията между тия различни школи?

Отъ гледна точка на принципитѣ, не сѫществува никакво различие между всичкитѣ тия организации. Всички се обявяватъ и сѫ коллективисти, интернационалисти, революционери: и очаквайкъ часътъ на освободителната Революция, всички се стараятъ да искубнятъ отъ рѫцетѣ на буржуазното общество повече реформи които биха могли до извѣстна степенъ да умекчатъ социалното зло. „Днесъ, казваше Вайянъ, има само нюанси (оттѣнки), които, тео-

ретически, раздѣлять социалиститѣ; современния социализмъ е единъ и сжщъ за всички страни и за всички партии."

Но остава въпроса за тактиката, въпроса за най-удобнитѣ и сигурнитѣ срѣдства за достиганието на една плодовита революция! Тука вече различнитѣ организации се различавать въ взгладоветѣ си.

Между тѣмъ когато *Работническата партия* вижда въ политическата борба, въ завладѣванието всичкитѣ публични власти отъ социалист. партия, едно отъ най добритѣ, за да не кажемъ почти единственното сигурно срѣдство за достигание работническитѣ ревандикации, *Раб. Соц. Рев. Партия* (Аллеманиститѣ) вижда единственното дѣйствително полезно срѣдство въ економическата борба, въ отказванието на работника да работи за господаря си, въ войната съ кръстосани ржцѣ, въ *всеобщата стачка;* политическата борба може да бжде употрѣбявана като второстепенно, спомагателно срѣдство за пропаганда. *Централн. Рев. Комитетъ* (Бланкисти) отъ своя страна се ползува безразлично и отъ едната и отъ другата тактики. Като разглежда политическата борба като пръвъ обьектъ на социалист. партия, тя не исключва и ёкономическата борба. „Да дѣйствува по какъвто и да било начинъ, но да дѣйствува винаги", ето нейната девиза. Що се отнася до *Федерацията на Франц. Раб. Социалисти* (Бруссисти), тя се приближава все повече и повече до Работ. Партия, отъ която и се поглъща все по-вече.

Това различно схващание на социалистическата дѣятелность въ редоветѣ на Работн. Партия и Работн. Соц. Рев. Партия е било причината на всички умрази и вжтрѣшни борби и най-голѣмата прѣчка за обьединение. И въ синтезата на социалистическото обьединение, която бавно, малко по малко, но фатално се извръшва (избирателни компромиси; организирание на „Групи на Социал. Обьединение", въ които се претопяватъ групитѣ и личноститѣ принадлежащи на разнитѣ школи; общо сътрудничание въ разнитѣ социаластически вѣстници — La Lanterne, La Petite Rèpublique; образувание на една обща социалистическа парламентарна група), ние постоянно виждаме опълчени едни срѣщу други партизанитѣ на всеобщата грева и партизанитѣ на политическата борба. Но тази непримиримость е само на изгледъ такъва. Всички организации безъ разлика сж рѣшени да реализиратъ обьединението, което, както ще видимъ по нататъкъ, се извръшва всѣки день.

II. Сегашното състояние на французската Работническа партия.

Числото на гласоветѣ, получени при законодателнитѣ избори презъ 1889, 1893 и 1898 ще ни покажатъ както развитието на социалистическитѣ сили въ Франция, тъй и препондерантното мѣсто, което заема работническата партия между другитѣ социалистически организации.

Дата на зак. изб.	Всички социалис. гласове	Само работн. парт.
1889 г.	175.775	52.772
Августъ 1893 г.	599.588	186.208
Май 1898 г.	повече отъ 800.000	383.915

Въ растояние на четире години работническата партия удвоява числото на партизанитѣ си и получава почти половината отъ всички подадени социалистически гласове.

Старата (избраната въ 1893 г.) камара броеше 26 депутати социалисти, отъ които 7 души принадлежаха на Работническата партия. Новата камара (1898 г.) брои 38 депутати социалисти, отъ които 13 принадлежатъ на Работническата партия. *)

Наистина ние имаме да отбелѣжимъ нѣколко голѣми поражения (пропаданието на Геда и Жореса), но въ това обстоятелство едва ли може да се види една крачка назадъ за нашата партия. Нашитѣ приятели пропаднаха подъ коалицията на всички консерваторски сили. Държавата, черквата, волтерианската буржуазия, като начнешъ отъ най-сектантитѣ католици и свършишъ съ безбожницитѣ-свободомислящи: — отъ най правовѣрнитѣ монархисти и свършишъ съ тъй нареченитѣ радикали — всички бѣха се съединили противъ тѣхъ. Избирателната коррупция бѣ практикувана по най-циниченъ начинъ; подкупитѣ на избирателни гласове сѫ валѣли като изъ рѫкави; свободата и тайната на вотирането сѫ биле унищожени. Въ Рубè двама души бѣха единъ срѣщу други: Гедъ и Моттъ, почти най-голѣмия патронъ въ Рубé. Най-голѣмитѣ патрони бѣха слѣзли на арената, располагащецъ съ пари и господарски произволъ. Заплашена, че ако Гедъ биде избранъ, вратитѣ на работилницитѣ и фабрикитѣ ще бѫдатъ затворени още на другия день, работническата съвѣсть бѣ расклатена. Въпрѣки усилията на нашитѣ борци, числото на малодушнитѣ растеше — тѣ предадоха своята класса, измѣниха на братята си по тегло и борба, и *Моттъ* биде избранъ, но *Гедъ получи 1284 гласа повече, отколкото въ 1893*. Реакцията можа да събори човѣка, но партията стоеше права и *Ив Гюйо*, единъ отъ най-отчаянитѣ противници на социализма пишеше въ Journal des Economistes: „Ако господинъ *Жюль Гедъ* биде непреизбранъ въ Рубé, той получи въ 1898 г. 7971 гласъ, между тѣмъ когато въ изборитѣ презъ 1893 г. той получи само 6687. Непреизбирането на двамата социалистически водители (*Жоресъ и Гедъ*) не доказва регрессъ въ социалистичес-

*) Като броиме 26 депутати социалисти въ старата камара (1893—1898) ние, навѣрно, ще очудимъ нѣкои отъ нашитѣ читатели. Социалистическата група въ камарата броеше, наистина, 47 члена, но тази група бѣ конституирана безъ програма, безъ обявени принципи, до сѫщинскитѣ социалисти, ние намирахме прости сантименталисти като Кловисъ Хюга, неблагодарни, и прости политикани, като Мирманна, които често пѫти внисаха смущение, безредица и несвязаность въ съвѣщанията и решенията на групата. Намъ е съвършенно невъзможно да приемемъ за социалисти хора, които сѫ отричали да признаятъ принципа за социализирането срѣдствата на производството, или интернационализма.

Тия елементи бидоха исхвърлени още при последнитѣ избори и днесъ за да бѫдешъ членъ на парламентската социалистическа група, трѣбва да приемешъ следующата минимална програма: 1-о социализация на срѣдствата за производство и размѣна; 2-о Работническия интернационалъ и 3-о завладяване на политическата власть отъ пролетарията (тъй наречената програма Сенъ Мандé, наложена миналата година отъ Миллерана).

ката партия — напротивъ цифритѣ твърдятъ тъкмо обратното.

* * *

На призива на Работническата партия въ Монлюсонъ бѣха отговорили 120 делегата, отъ които 9 депутати, 5 генерални съвѣтници, 5 окржжни съвѣтници, 13 кметове и пом. кметове, 33 градски съвѣтници, представляющи 790 организации, отъ които 546 политически, 67 синдикални, 26 градски съвѣти, 58 меншенства въ градски съвѣти, 7 народни домове (Maisons de Peuple), 9 кооперативни дружества.

И официалния рапортъ на централния комитетъ ни показва, че наравно съ нарастването на социалистическитѣ батальони, сферата на влияние на *Французската работн. партия* се разширява все повече и обема почти цѣла Франция.

„Партията господствува напълно на сѣверъ съ своитѣ 150 организации и голѣмитѣ центрове като *Лилль, Круа, Рубе, Дюненъ, Кале, Елемъ и пр.* исцѣло завладѣни отъ социализма.

„Въ *района на Парижъ*, дѣто се състезаватъ соперничествата на разнитѣ социалистически фракции, партията е реализирала голѣмъ прогресъ и е растлала своето влияние въ департаментитѣ на *Сена и Оаза, Эръ и Луара, Сарта и пр.* Околностьта на Парижъ е почти исцѣло завладѣна: партията има болшинство въ общинския съвѣтъ въ *Иврй* и меншенство въ *Ванвъ, Банго, Витри Венсеннъ* и пр. И въ 5-ия избирателенъ окржгъ на *Сенъ Дьони три* хилядитѣ гласове, получени отъ *Шовена* се обърнаха на 8000 гласа на 8 Май (1898).

„*Района на Срѣдня Франция* съ *Руаннъ, Монлюсонъ, Лиможъ Сентъ Елуа* и пр. е тъй сжщо завладянъ отъ партията.

„*Юго-Истокътъ* е завладянъ чрезъ нашитѣ федерации на *Рона, Изеръ, Вокльозъ* и пр. и чрезъ групитѣ въ *Савойа, Варъ* и *Бушъ дю Ронъ*.

„*Югозападътъ* ние владѣемъ чрезъ *Жирондинската* Федерация и групитѣ въ *Долнитѣ Пиринеи, Дордонь* и пр. и *Югътъ* — чрезъ организациитѣ въ *Тарнъ и Гарона, Авейронъ, Гаръ, Еро* и *Источнитѣ Пиринеи*.

„Областитѣ, въ които ние трѣбва да расширимъ нашата пропаганда сж:

„1-о *Западъ* (Нормандия и Бретань) и

2-о *Истокъ* (депарламента на Нанси, Вогезитѣ и пр.)

„На *Западъ* ние имаме вече нѣколко организации въ *Нантъ, Долня Луара, Руанъ, Долня Сена*, но въ тоя последни департаментъ нашата организация претърпѣ едно огъвание, благодарение на натиска на Аллеманиститѣ. Ние трѣбва да завладѣемъ още *Колвадосъ, Орнъ* и пр., които иматъ извънредно важни работнически центрове, като *Флессъ, Фужеръ, Лизиьо* и пр.

„На *Истокъ* партията притежава организации въ депарламента на *Марна и Объ*. Но *Горня Марна* съ своитѣ металлургически заводи, но *Вогезитѣ*, голѣмитѣ предачници на които напомнятъ

тия на сѣверъ, но департамента на Нанси, дѣто господствува металлургическото производство, сѫ останали вънъ отъ дѣятелностьта на партията. Его на кадѣ трѣба да насочимъ за напредъ всичката наша дѣятелность".

Но това е само въпросъ на време. Партията се приготовлява за завоеванието на тѣзи двѣ области — тукъ, както на всѣкадѣ ще бѫде занесено социалистическото слово. „Въ най-късо време, четемъ въ официалния рапортъ, централния комитетъ ще организира съ съдѣйствието на всички ораторски сили два голѣми пропагандаторски похода—единъ на истокъ, другия въ Нормандия и Бретань." И тогава влиянието на партията ще се простира връхъ цѣла Франция.

Не сме далечъ вече отъ ония времена, когато Гедъ и неговитѣ приятели бидоха изгонени отъ конгресса въ Сентъ Етиеннъ и бипаха испращани съ неособенно привѣтливи думи. *)

III. Социалистическа дѣятелность.

Дѣятелностьта на социалистическата партия се проявява въ двѣ области: *политическа и економическа*, всѣка една отъ които располага съ своя собственна организация. Тия два рода дѣятелность преслѣдватъ една и сѫща цель; реализиранието въ най близко бѫдѫще коллективитскиятъ или коммунистическия идеалъ, реализиранието въ момента на всички работнически ревандикации съвмѣстими съ съвременото капиталистическо общество.

Работническата класса, въоружена съ всеобщото избирателно право, прониква всѣки день въ всичкитѣ политически събрания, които иматъ каква-годѣ власть: Камарата, Сената, Генералнитѣ (департ.) съвѣти, Градскитѣ съвѣти и пр. Но дѣятелностьта на социалистическата партия се проявява най ярко въ камарата и общинскитѣ съвѣти.

* * *

А. Политическа дѣятелность.

Ние още не можемъ да се произнесемъ за социалистическата дѣятелность на новата камара. Но ако се обърнемъ къмъ миналия законодателенъ периодъ (1893—1898), ние ще видимъ, какъ нашата малобройна социалистическа група можà съ своята дѣятелность, интелигентность и съ достоинството на своитѣ членове можà да стане прицелъ за цѣла Франция и ость, около която се е движѣла всичката правителственна политика. Нѣма подигнатъ въпросъ, по повода на който социалистическата партия да е пропуснала да покаже своето гледище. Тази неуморима дѣятелность бѣ исплашила центра и дѣсницата. При гласуванието на най малката реформа отъ центра и дѣсницата се чуеше въ унисонъ: Пазѣте се, вие отъ-

*) За да разбере читателя, какви сѫ били отношенията между разлитнитѣ фракции, ние ще споменемъ само факта, че на единъ конгресъ Клованъ Югъ е нарекалъ Жюлъ Геда — Торквемада въ очила.

К. Ид.

ряте портитѣ за социализма!“ И ние можемъ да кажемъ, че страхътъ предъ социализма съставлява характерната чърта на тоя законодателенъ периодъ; отъ страхъ да не се даде да се разбере справедливостьта на работническитѣ искания, най малкитѣ и невинни реформи биваха отблъсвани á priori.

Отъ най високата народна трибуна социалистическата партия се обръщаше къмъ цѣлата страна. На представителитѣ на буржуазията, упуйчени на своитѣ кресла, тя четеше смъртната присжда произнесена отъ историята противъ тѣхната класса, и имъ възвѣстяваше непоколюбимата воля на огранизирания пролетариатъ да испълне тая присжда.

„Какво нѣщо е социализма?“ се питаха въ началото на законодателния периодъ нашитѣ добри буржуа. А, какво нѣщо е социализма. *Жоресъ* бѣ, който презъ Ноември 1893 отговори на тоя въпросъ; *Гедъ* бѣ, който следующьта година повтори отново нашия отговоръ. „Цѣлия свѣтъ, се провикваше депутата отъ Рубѐ, е раздѣленъ на двѣ фракции: експлуататори и експлуатирани. Трѣба да бждешъ или отъ еднитѣ, или отъ другитѣ.... Социалистическата партия е революционна, защото революцията е резултирующата, завършека на еволюцията: тази революция ще бжде таквасъ, каквато вие я желаете да бжде!“ Гедъ бѣ сжщо, който презъ Юни 1896 доказваше несъстоятелностьта на християнския социализмъ *)

Презъ 1897 г. Жоресъ и Девиллъ отпращаха отъ Пале Бурбонъ (въ П. Б. засѣдава камарата) апелътъ на социалистическата партия къмъ селенитѣ на Франция и на неопредѣленитѣ обещания за реформи на г. Мелина противопоставяха коллективистската концепция по социализма. „Еволюцията на земледѣлието къмъ централизацията на капиталитѣ се извръшва сжщо тъй както и въ индустрията; земята стана подвижна, вслѣдствие на което недвижимитѣ имоти зафанаха да се групиратъ въ ржцетѣ на едно меншенство, отъ день на день все по ограничено“. Отъ 1882 до 892 (Официална Статистика) въ дребното земледѣлие (отъ 1 до 10 хектара) числото на имотитѣ е спаднало отъ 2,635,030 на 2.6 7,558 — значи 17,472 по малко и повърхнината му отъ 11,366,300 хект. е спаднала на 11,244,700 — значи едно намаление отъ 125,600 хект. — Въ сжщото време числото на имотитѣ въ срѣдньото земледѣлие (отъ 10 до 40 хект.) е спаднало отъ 727, 222 на 711.118 — значи 16,104 по малко и повърхнината му отъ 14,845,600 хект. е спаднала на 14,313,400 — значи едно намаление отъ 532,200 хект. — Числото на имотитѣ въ едрого земледѣлие въ сжщия периодъ време, ако да е спаднало отъ

---

*) Ние си спомняме следующитѣ думи на Геда отъ тая му речь: „Единъ добъръ царь, ето за васъ разрешението на политическата проблема: единъ добъръ господарь, ето за васъ разрешението на социалната проблема:“ Единъ добъръ князь, както е извѣстно на българския читатель е за П. Каравеловъ разрешението на политическата криза въ България. За добъръ господаръ той още не е отварялъ приказка. Наклонни сме да вѣрваме, че сега той щудира въпроса. К. Ид.

142,088 на 138,671 (значи едно намаление отъ 3,417), повърхнината му се е увеличила отъ 22,296,100 хект. на 22,493,4… хект. — значи едно увеличение отъ 197,300 хект. — И на тия, които ни упрекаваха въ напущание нашата колективистическа програма предъ селенитѣ, Девиллъ отговаряше: „Ние не можемъ да искаме непосрѣдственното социализиране тамъ, гдѣто нѣма концентрация... Ние не опредѣляме фактитѣ, напротивъ ние сме опредѣлени отъ тѣхъ.... Социализма е само изводъ отъ фактитѣ“...

* * *

Но „нашитѣ приятели не сж се доволствували да възвѣстяватъ отъ трибуната фаталната и нужната еволюция на капиталистическото общество къмъ крайната концентрация, отъ кадѣто ще изблик… единъ новъ режимъ; тѣ не сж се доволствували тъй сжщо само да указватъ пороцитѣ и да отбулватъ скандалитѣ на съвременната економическа система; доктриналната диффузия (распръскване) и критическото изследвание не сж могли повече да задоволятъ една, партия, която брои стотини хиляди привърженици, която се чувствува зрѣла за приближающата се побѣда .... Тѣ разшириха своитѣ изследвания, своята инициатива по всички направления. И ако изработенитѣ отъ тѣхъ проекти не сж биле често, освѣнъ преходни реформи, отдалечающи се, ако можемъ така да кажемъ, отъ чистия социализмъ, достигани често пжти съ компромиси, причината на това е силния отпоръ на сжществующия редъ. Но винаги ще бжде признато, че тѣ вѣрно сж служили на интереситѣ на пролетариата, че тѣ сж приготвили възхождането му къмъ единъ по добъръ редъ, че тѣ сж нанесли още единъ смъртенъ ударъ на капитализма.“ (Revue Socialiste Mars, 1898).

Ние тукъ неможемъ изброи всичкитѣ проекти на нашитѣ приятели—за това би билъ потрѣбенъ единъ особенъ етюдъ. Ще изброимъ само тия, които дадоха поводъ на голѣми парламентски дебати.

По въпроса за данъчната система и съгласно съ програмата на работническата партия, Жоресъ иска замѣняванието на тъй наречените *четири директни контрибуции* *) съ единъ прогресивенъ данъкъ върху приходи отъ 3000 л. нагорѣ и прогрессивно увеличение на данъка върху наследства и завѣщания надминающи 50,000 фр. Неговото предложение биде отфърлено. Тъй сжщо биде отфърлено прѣдложението му за монопола върху производството пречистянието и продаванието на алкохола; съ голѣма мжка той едва можа да прокара по принципъ монопола за пречистянието. Презъ Февруарий 1894, съ цель да се запазятъ интереситѣ и на

*) Четиритѣхъ директни контрибуции сж данъка върху недвижимитѣ имоти, данъкъ върху движимитѣ имоти, данъка върху вратитѣ и прозорцитѣ и патентитѣ, прихода отъ които въ 1888 г. е възлизалъ на 787 милиона франка. Както другадѣ, тъй и въ Франция приходитѣ отъ прямитѣ данъци е по малъкъ отъ този на косвеннитѣ, който възлиза приблизително на 1 милиардъ и 100 милл. лева. К. Ил.

потрѣбителитѣ и на производителя и въ съгласие съ коллективистската доктрина, Жоресъ обосновава монопола на житния вносъ. „Само държавата има право да внася вънкашни жита и брашна. Тя ги препродава по цѣни, опредѣлени всѣка година съ законъ." Монопола, наистина сѫществува въ полза само на нѣколко прекупувачи, Жоресъ го искаше въ полза на всички, но неговото коллективистско предложение бѣ малко застрашително: то получи само 59 гласа.

На два пѫти Гедъ развива тезата за опредѣлението чрезъ законъ на работнически день—по възможности на осмочасовия работенъ день. Неговото предложение не получи повече отъ стотина гласа. При разглежданието законопроекта за всемирното изложение въ 1900 г.—Гедъ подкрѣпенъ отъ Вайяна иска вписванието въ поемнитѣ условия на търга на единъ максималенъ работенъ день; буржуазното болшинство обѣща вписванието на нѣкакви си „хуманни условия". Днесъ, следъ неотколѣшната стачка на копачитѣ, ние вече знаемъ, какви сѫ тия „хуманни условия".

Презъ Май 1895 г. Гедъ въ интереса на бѫдѫщето на нашата раса иска освобождението отъ работа на непразнитѣ жени за единъ мѣсецъ предъ и следъ ражданието, презъ което време тѣ да получаватъ напълно заплатата си. Ортодоксалната политическа економия не можеше да позволи подобенъ атентатъ върху индивидуалната свобода—предложението бѣ отфърлено.

Между тѣмъ тая прословута теория Laissez faire, laisser passer, трѣбваше да получи нѣколко удрасквания. Отъ една страна, следъ петь годишни дебати нашитѣ приятели сполучиха да прекаратъ закона върху нещастнитѣ случаи съ работницитѣ, законъ, наистина, недостатъченъ, малко социалистически, но който въ всѣки случай, е една крачка напредъ по пѫтя на работническото законодателство. Споредъ тоя законъ шефоветѣ на индустриалнитѣ предприятия сѫ отговорни за всички нещастни случки съ тѣхнитѣ работници и, като непосрѣдственно следствие отъ тая отговорность, заплащание опредѣлено обещетение на пострадалитѣ работници.

Ние се спираме тука. Ние казахме достатъчно, за да покажемъ, каква е била борбата, предприета и водена въ парламента отъ нашитѣ приятели.

* * *

В. Общинска дѣятелность.

Колкото малко свободни и самостоятелни да сѫ францускитѣ общини, социалистическата партия си е турила за задача да завладѣе общинскитѣ власти, за да ги тури въ услуга на работническата класса. На конгресса въ Лионъ (1891) работн. партия изработи своята общинска програма, отъ 14-тѣхъ члена на която ние цитираме следующитѣ:

Чл. I.—Уреждение на училищни трапезарии (cantines scolaires), гдѣто дѣцата за намалени цѣни, или безплатно ще получаватъ между часоветѣ единъ обѣдъ (супа и мѣсо); раздаване на дѣцата

два пѫти презъ годината при настѫпанието на зимата и лѣто дрѣхи и обувки.

Чл. II.—Отбелѣзвание въ поемнитѣ условия при общинскитѣ търгове осмочасовъ работенъ день и една минимална заплата, опредѣлена въ съгласие съ съотвѣтствующия еснафъ.

Чл. IV.—Унищожение октроата върху съѣстнитѣ припаси.

Чл. VII.—Учреждение на родилни домове и приюти за старцитѣ и инвалидитѣ на труда. Нощни приюти и раздавание храна проходящитѣ и търсящитѣ работа.

Чл. VIII.—Безплатна медицинска и аптечна помощь.

Чл. X.—Учреждение на санаториума за работническитѣ дѣца и испращание на бѣднитѣ дѣца въ сѫществующитѣ санаториуми за смѣтка на общината.

Чл. XII.—Заплащание на общинскитѣ длъжности споредъ максимума на работническата заплата, като по този начинъ се направятъ общинскитѣ служби достѫпни и за тия, които живѣятъ исключително отъ труда си.[1])

* * *

Рубé бѣ първия градъ, завладянъ отъ социализма. Отъ тогава съ горната программа Работн. Партия завладѣ 26 общински съвѣти. *Лиллъ*, *Роаннъ*, *Коммантри* и пр. и фърли меншества въ 58 общ. съвѣти: *Бор'о*, *Тулуза*, *Фурми*, *Лионъ*, *Монпеллие* и пр.

Нашитѣ избранници се турихя изведнажъ на работа. Реализиранието на изработената въ Лионъ програма бѣше тѣхния постояненъ обективъ Но туй не е всѣкога лесна работа. Правителството на „порядъка“ бодорствува и съ една систематическа недружелюбность, която граничи съ незаконность, то прѣчи на социалистическитѣ избранници да испълняватъ даденитѣ на избирателитѣ си обѣщания. Кой не си спомня за борбата на Рубе съ правителството за учреждението на безплатна медицинска и аптечна помощь? Напразно презъ май (1891) Гедъ доказваше въ камарата неоснователностьта на правителственния отказъ. Социалистически Рубе трѣбваше да се подчини на буржуазното болшинство.

Въпрѣки тази правителственна оппозиция, въпрѣки всичкитѣ препятствия, които сѫ испречватъ отпредѣ имъ, нашитѣ социалистически общински съвѣти реализиратъ малко по малко програмата си.[2])

---

1) Общинскитѣ длъжности въ Франция сѫ безплатни. Наистина по рѣшението на общинския съвѣтъ кмета и неговитѣ помощници получаватъ „представителни“, но префекта, който утвърдява общ. бюджетъ, може да ги зачеркне.

2) Преводачътъ на горнитѣ рѣдове никога нѣма да забрави впечатленията, изнесени отъ посѣщението на училищнитѣ трапезарии, приюта за старци и сирачета и родилния домъ въ Рубе—столицата на социалистическа Франция. Ние видѣхме реализирана, воплотена една глава отъ нашата „утопия“ и закрѣпна още повече вѣрата въ нашата „утопия“. . . . К. Мл.

* * *

С. Синдикална или корпоративна дѣятелность.

Историята на синдикалната партия се начева отъ 1884 година. Наистина и до тая дата сѫществуваше синдикално движение, но то не бѣше признато, или по вѣрно казано признато съ законъ и синдикатитѣ се намираха подъ пълния произволъ на господаритѣ. Законътъ отъ 1884 имъ признаваше законно право на сѫществувание, но въ сѫщото време тя ги туряше подъ високия надзоръ на префектурата, сиречь на правителството и полицията.

Признанието на синдикатитѣ чрезъ законъ, бѣ едно превъсходно орѫжие въ рѫцетѣ на работническата класса противъ капиталистическата. И пролетариата не закъснѣ да си послужи съ това орѫжие.

Изолиранитѣ синдикати нѣмаха и не можаха да проявяватъ освѣнъ една слаба и незначителна дѣятелность. Съединени и организирани, тѣ трѣбваше да станатъ сила. Тѣ скоро разбраха това и, сбрани на конгресъ въ Лионъ (1886) тѣ основаха *Федерация на синдикатитѣ* (Fédération des Syndicats), която, чисто социалистическа, революционна и интернационална, се присъедини напълно къмъ Работн. Партия.

Въ 1892 испъкна една нова организация—*Федерацията на работническитѣ бурси* (Fèdération des Bourses du Trarail), първия конгресъ на която съедини 20 бурси представляющи 459 синдиката.

Принципа на всеобщата стачка бѣше тогава на дневенъ редъ на всички конгреси и никакво съгласие не сѫществуваше между различнитѣ работнически организации. Единъ общъ конгресъ за двѣтѣ организации за окончателното разрешение въпроса за всеобщата стачка бѣ свиканъ въ Нантъ (1894). Но конгреса не можа да доде до едно общо заключение и никакво сливание между двѣтѣ федерации не бѣ възможно. Противницитѣ на всеобщата стачка се оттеглиха отъ конгреса и образуваха *федерацията на синдикатитѣ и корпоративнитѣ работнически групи въ Франция*, която принадлежи напълно на Работн. Партия. Другитѣ, много по численни отъ първитѣ, образуваха *Националната конфедерация на труда* (Confédération nationale de Travail.

* * *

На конгреса въ Монлюсонъ (1898) *Федерацията на синдикатитѣ* броеше 152 организации; конфедерацията на труда на конгресса въ Реннъ броеше 1090 организации. Въ своитѣ конгресси синдикатитѣ формулиратъ всички ония искания, които работническата класса смѣта за сега полезни, практични и нуждни. Въ желанията на тия конгресси избранницитѣ на социалист. партия търсатъ опорна точка за своята ежедневна дѣятелность и въ парламента въ общинскитѣ съвѣти.

Безполезно е да казваме, че и двѣтѣ организации взематъ почти еднакви резолюции. Единъ въпросъ само продължава да ги

раздѣля—въпросътъ за всеобщаѧа грева, отъ която нѣкои групи искатъ да направятъ à tout prix едно превосходно оржжие, единствено даже оржжие за освобождението на пролетариата. Но на конгресса въ Реннъ се забелѣза вече единъ дизаккордъ. Ето пасажа отъ отчета на Petite Rèpublique по тоя въпросъ:

„Всеобщата стачка е силно атакирана отъ противницитѣ на тая тактика, които присътствуватъ въ конгресса. При всичко, че конгресса не се впуща въ ядката на въпроса, чувствува се, че тозъ въпросъ е основата на всичкитѣ прения."

И преди мѣсецъ, когато по поводъ стачката на копачитѣ въ изложението, административния съвѣтъ на синдиката на желѣзопжтнитѣ работници, повѣрвà, че часътъ за окончателното освобождение на пролетариата е дошелъ, обяви всеобща стачка, самитѣ работници съ рискъ да дискредитиратъ за винаги синдикалната организация и дисциплинарния си духъ, не се побояха да останатъ глухи на този апелъ, като показахà, какво довѣрие тѣ иматъ въ това оржжие.*)

Нѣколко дена следъ това Le Socialiste, централния органъ на Работн. Партия, пишеше: „Голѣмата несполука на стачката на желѣзнопжтнитѣ работници, доказва по красноречиво, отколкото ние бихме могли да желаемъ, опасностьта отъ извѣстна тактика за борба, безсилието на която ние никога не сме се спирали да прокламираме."

* * *

Слѣдъ горѣказането ние смѣтаме за неизлишно да приведемъ следуюшата резолюция, взета на XII конгрессъ на Работ. партия, държанъ презъ 1894 г. въ Нантъ.

„Работническата партия, т. е. партията на организирания и съзнателния пролетариатъ вижда въ стачкитѣ едно естествено и необходимо следствие отъ капиталистическото общество, основано върху противоречието на интереситѣ и класситѣ.

„Конфликтитѣ, които изникватъ между труда и капитала сж проявление и въ сжщото време осжждание на сжществующия економически беспорядъкъ, който искатъ да признаемъ за съвършенъ.

„Социализма не възбужда къмъ стачки, той ги не предиз-

---

*) На другия день следъ взетото решение за всеобщата стачка, сиречь въ деньтъ на стачката французскитѣ гари представляваха по-голѣмо оживление, отколкото можеше да се предположи въ день на грева, когато служащитѣ работници не се явяватъ на работа. И твърдѣ естествено: заедно съ работницитѣ, отъ които рѣдко отсжтствуваха по единъ двама на гара, бѣха се явили и по едно отдѣление солдати, испратени по заповѣдъ на радикалния кабинетъ на Бриссона. Ние трѣбва да прибавимъ, че решението за всеобща стачка е взето съ съгласието на болшинството отъ организациитѣ. Ако провъзгласяванието на всеобщата стачка само по желѣзнитѣ съобщения претърпѣ такова фиаско, читателя може па си състави понятие, какво би било съ всеобща стачка по всички направления. Ние трѣба да признаемъ, че въ тая война съ кръстосани ржцѣ каситѣ на капиталиститѣ сж по устойчиви отъ гладния стомахъ на гревиститѣ. К. Мд.

виква, защото и когато даже сполучатъ тѣ оставятъ следъ себеси пролетариата въ наемничество.

„Никой не би могалъ днесъ да забрани стачката на работницитѣ, защото въ съвременния економически строй тѣ нѣматъ друго оржжие, колкото и слабо да е туй, за защитата на своитѣ интереси и достоинство. Работницитѣ безъ стачка биха били безусловна плячка на неограничения апетитъ на капиталиститѣ. Наша длъжность прочее, веднъжъ изникналъ конфликта, е да се туримъ на расположение на работницитѣ.

„Недостатъчно и частично оржжие за защита въ съвременното общество, стачката — още повече всеобщата—не може да бжде едно оржжие за работническото освобождение. Да се приготви всеобщата стачка ще рече да се заведе пролетариата въ единъ кьоръсукакъ, да се раздѣли на стачници и пестьчници, да се иммобилизиратъ (направятъ неподвижни) въ борбата за всеобщо освобождение полскитѣ работници, ще рече най сетнѣ да приготвимъ ние сами нашето поражение.

„Само на политическа почва пролетария е равенъ на капиталиста, по горенъ даже отъ него, защото пролетариата е числото.

„Само на политическа почва, само съ завладѣванието на политическата власть организиранитѣ работници ще могатъ да се еманципиратъ, като сжщевременно социализиратъ срѣдствата за производство и съобщения.

„Ето защо работническата партия препоржчва на французскитѣ работници като необходими срѣдства:

1-о Синдикална организация за защита на тѣхнитѣ непосрѣдственни интереси и,

2-о Политическа организация за завладѣвание на политическата власть и окончателното освобождение на труда и обществото."

(*Следва*)

ЗАКОНА ЗА ЕСНАФИТѢ
и
Дебатитѣ по него въ народното събрание.

Отъ шесть години на насамъ нашата държава се загрижи за подиганието на индустрията у насъ. Въ продължение на шесть години тя прави всѣкакви „опити", за да насърдчи индустриалното развитие. Нищо по естественно отъ това. Да се загрижи държавата за индустриалното развитие на страната, — това бѣше неизбѣжна необходимость, която най-напредъ трѣбваше, рано или късно, да я почувствува самата тя, държавата, или по-вѣрно, тѣзи, които стояха на чело на нея. Трѣбва да си представимъ економическото и политическо положение на страната предъ 1892 година, отъ когато се захващатъ грижитѣ за насърдчение на индустрия, за да се убедимъ, че

тия грижи се наложиха на нашата държава. До тогава, както и до преди три години, нашата държава знаеше само единъ източникъ, отъ който можеше да черпи срѣдства за испълнение на бюджетитѣ си, които при това трѣбваше да ги увеличава систематически. Тоя източникъ бѣха занаятчиитѣ и земледѣлцитѣ. Най-голѣмата часть отъ расходитѣ, почти цѣлия расходъ на държавата се взимаше отъ тѣхъ, когато другитѣ граждани, чиновницитѣ, търговцитѣ и др., плащаха една нищожна часть отъ него. Както и да расхвърлѣше държавата данъцитѣ, колкото тя и да уравняше гражданитѣ въ данъчно отношение, най главния източникъ, отъ който тя тожеше да черпи своитѣ расходи, пакъ си оставаха занаятчиитѣ и земледѣлцитѣ. Между това този източникъ следъ освобождението все повече изсякваше: занаятитѣ следъ освобождението захванаха бърже да пропадатъ: земледѣлието оставаше си въ първобитно състояние, при това бързия ръстъ на населението и отъ туй раздробванието на земята на все по-малки стопанства още повече го ослабваха и го правѣха неспособно да покрива разноскитѣ за труда, а камо ли да удовлетворява нуждитѣ на държавата, които непрестанно се уголѣмяваха. Къмъ 1892 год. стана съвършенно ясно, че занаятитѣ сѫ пропаднали; отъ всички се призна, че тѣ сѫ съсипани; призна се, че и земледѣлието отива къмъ окончателно пропадание. Наистина, въ 1893 год. Стамболовъ, като характеризираше своята политика съ своето „вътрѣшно убѣждение", каза, че селенинътъ още можелъ да плаща; но очевидно бѣше, че главния източникъ на държавнитѣ приходи изсякваше всѣка година повече и че държавата трѣбваше се́ повече да се обръща къмъ екзекутивния начинъ на събирание даждията. Че главния източникъ изсякваше, може сѫщо да се види отъ това, дѣто стана нужда да се прибѣгне до грамадни заеми, че още при Стамболовото управление се загрижиха за подиганието и на земледѣлието, и на индустрията. Стамболовата партия, много способна да разрушава, се оказа положително неспособна да създаде на мѣстото на разрушенното ново нѣщо. Всички мѣроприятия на Стамболовската камара въ отношение индустриалното развитие се отличаватъ, освѣнъ съ необмисленность съ невѣжество въ най-елементарнитѣ економически понятия, се отличаватъ и съ голѣмо лекомислие на ония, които сѫ ги предлагали. Естественно е, че до 1894 год. нищо сериозно не се предприе за индустриалното развитие; источникътъ на държавнитѣ приходи си оставаше все сѫщия измършавѣлъ източникъ, и за днешното правителство, което замѣсти Стамболовото, необходимостьта да предприеме нѣщо за индустриалното развитие оставаше си наложителна.

Когато днешното правителство дойде на власть, всички вѣрваха, че то ще направи поне едно нѣщо, а именно ще приложи оная економическа политика, която то проповѣдваше преди да дойде на власть, и която ще създаде условията за индустриалното развитие. Това вѣрвание намираше основание и въ туй, че министръ на финансиитѣ и управляющъ министерството на земледѣлието и търговията стана човѣкътъ на извѣстната програма за индустриалното развитие на България, предложенна отъ него въ 1892 год., а именно г.

Ив. Ев. Гешовъ. Не може да се твърди, че нищо не е правено за индустриалното развитие на страната. Една часть отъ неговата програма се прокара и се прокарва отъ неговитѣ замѣстници. При всичко туй, обаче, България извънредно малко е напреднала въ своето развитие. Коя е причината на това?

За да отговоримъ на този въпросъ, трѣбва да си обяснимъ въпроса, какъ се е развивала индустрията въ другитѣ страни. Историята на индустриалнитѣ страни много ясно ни отговаря на последния въпросъ. Тя ни отговаря, че индустриалнитѣ страни сѫ почнали своето развитие чрезъ създаването на вѫтрѣшенъ пазаръ за тѣхнитѣ произведения. Да се създаде възможно по-широкъ вѫтрѣшенъ пазаръ и въ сѫщото време да се огради той отъ конкуренцията, — къмъ това сѫ биле насочвани и се насочватъ всички усилия на всичкитѣ страни, които сѫ почувствували необходимостьта отъ индустриално развитие. Съ други думи, покровителството или, както казватъ у насъ, „насърдчението“ на „националната“ индустрия — такава се явява политиката на всички страни, които сѫ встѫпили въ пѫтя на цивилизацията. Въ дѣйствителность сѫщностьта на протекционната система се състои въ запрещението вноса на чуждитѣ стоки, съ цель да се даде мѣсто въ вѫтрѣшния пазаръ на стокитѣ отъ „националната“ индустрия. Другояче последнята не е могла да се развива. Чрезъ строга протекционна система се е развила предъ нашитѣ очи Германия, чрезъ сѫщата система Руссия днесъ минава въ реда на индустриалнитѣ страни.

Отначало работата изглеждаше, като че днешното правителство бѣ твърдо решено да огради вѫтрѣшния пазарь отъ чуждата конкуренция, особенно отъ конкуренцията на австрийскитѣ стоки. Разбира се, че ограждането на „националния“ пазарь може да се достигне чрезъ сключването на съотвѣтственни търговски договори. Най-важно бѣше да се огради пазарьтъ отъ австрийската конкуренция, понеже тя въ България е най-силната. Не може да се отрича, че правителството разбра своята важна задача въ въпроса за подиганието на мѣстната индустрия. То наистина най-напредъ се залови съ сключването на търговски договори, които да оградатъ „националната“ индустрия, и то добрѣ разбираше, че тия договори трѣбва да бѫдѫтъ целесъобразни и като такива трѣбва преди всичко тѣ да ограждатъ вѫтрѣшния пазарь отъ конкуренцията на австрийскитѣ стоки. Таквосъ желание на едно българско правителство, което се стреми да подига мѣстната индустрия, е съвършенно естественно. Извѣстно е, че вносътъ на австрийскитѣ стоки въ България достига всѣка година отъ 30—40 милиона лева. Ако България можеше да ограничи тази вносъ, да кажемъ на половинъ, тогава въ вѫтрѣшния ѝ пазарь би имало мѣсто за стоки, произвеждани въ нея, на 15—20 милиона лева въ година. Таквосъ разширение на вѫтрѣшния пазарь за продуктитѣ отъ мѣстната индустрия и при привилегиитѣ, които дава на индустриалцитѣ законътъ за „насърдчение мѣстната индустрия“, можеха да предизвикатъ едно отъ двѣтѣ: обръщението на мѣстнитѣ капитали къмъ индустриални предприятия, съ други думи,

би се явила мѣстна фабрична индустрия, или, въ случай на отсжтствие инициатива и на достатъчно мѣстни капитали, би се пренесли въ страната външни капитали, които би създали фабричната индустрия. Въ всѣкой случай би се получило едно бързо развитие на индустрията. Но правителството, като разбра най-важната задача, се оказа съвършенно не способно да я испълни. Съвършенно е права оппозицията, когато посочва на погрѣшката, която направи правителството, като избра Австрия за първа държава за сключване търговски договоръ. Австрия има най-голѣми търговски интереси въ България и съвършенно естественно е, щомъ едно българско правителство туря въ зависимость сключването на търговски договори отъ сключването преди всичко съ нея търговски договоръ, е съвършенно естественно, че Австрия поиска да запази своитѣ търговски интереси, безъ да иска да знае за интереситѣ на България. Тя толкосъ по-голѣми основания имаше да настоява върху единъ търговски договоръ, полезенъ за нея, че знаеше прекрасно, какво желанието на българското правителство бѣше въ сжщото време да умилостиви австрийския дворъ, който бѣше се разсърдилъ на него и на княза за руссофилството имъ. Австрия се въсползува напълно отъ последното обстоятелство и наложи на България за седемъ години единъ договоръ, който никакъ не защищава вжтрѣшния ѝ пазарь отъ австрийската конкуренция. Когато се видѣ, какви сж условията на австрийското правителство за сключването на договора, правителственнитѣ органи, особенно органитѣ на г. Ив. Е. Гешовъ в. „Прогрессъ“, в. „Бюлетинъ“ и в. „Поминжкъ“ ужъ се възмутиха и пишеха за митническа война съ Австрия. Но скокани отъ горѣ, отъ страната, заинтересована въ помирането съ австрийския дворъ, тѣ почнаха да пишатъ обратното, за невъзможностьта на една митническа война съ Австрия. По такъвъ начинъ правителството не можа да постигне главната часть отъ своята економическа программа, и вжтрѣшния пазарь, който искаха да защитятъ отъ външната конкуренция, остана никакъ не защитенъ, както и преди.

Като претърпя пълна несполука въ най-главния пунктъ на своята економическа программа (никаква реална цѣна, разбира се, нѣматъ иллюзиитѣ, съ които правителството храни гражданитѣ, за унищожението на капитулациитѣ и за повишението на митата върху чуждитѣ стоки), правителството, отъ една страна, за да прикрие своята несполука, отъ друга — за да покаже видъ, че то работи нѣщо за развитието на индустрията, се залови да издава редъ специални закони за „насърдчение“ на последнята, които въ сжщность не водятъ къмъ цельта, при отсжтствието на пазари, а само могатъ да ослабятъ още повече вжтрѣшния пазарь. Съ други думи казано, правителството се впустна въ политиката на лицемѣрието. Тази политика то особенно релефно прояви въ гласуванния миналата година „законъ за уредбата на еснафитѣ“.

Този законъ биде внесенъ въ народното събрание отъ тогавашния управляющий министерството на търговията и земледѣлието, министра на финанситѣ г. Ив. Ев. Гешовъ, программата на когото

въ най-сѫществената ѝ часть, както видѣхме, претърпя пълно фиаско. Какво значение има този законъ подиръ фиаското? Оцѣнката на мотивитѣ, които накарали г. Гешова да изработи закона, мотивитѣ на народното събрание и съдържанието му ще ни отговорятъ на въпроса.

Най-напредъ, какви сѫ мотивитѣ, които накарали г. Гешова да предложи този законъ? — „Една отъ причинитѣ за упадъка на занаятитѣ ни, безъ съмнѣние,—казва той, — е изчезванието на еснафскитѣ сдружавания. Настоящето раздробление и распръснатостьта на занаятчиитѣ сѫ, които преди всичко ги правятъ маломощни да дѣйструватъ за систематическо изучвание и упражнявание на занаята“. И по-нататъкъ: „Най-първата нужда прочее, която прѣдизвиква настоящия законопроектъ, е да се поставятъ занаятитѣ на по-благоприятна почва за развивание, като се осигори солидното изучвание и упражнявание на занаята“. Нѣколко реда по-надолѣ той опредѣля задачата и цельта на закона тъй: „Изобщо казано, законопроектътъ има за своя задача и цѣль да даде една правилна уредба на нашата дребна занаятчийска промишленность, като я тури въ условия, при които да може трайно и сигурно да се развива, да се усъвършенствува и да се бори, до колкото е възможно, съ чуждата конкуренция“. [1]) Такива сѫ основнитѣ мотиви, съ които бившия министръ г. Ив. Ев. Гешовъ придружава своя законопроектъ, който днесъ е законъ и които се приематъ отъ народното събрание. Значи, съ закона за уредбата на еснафитѣ мисли се да се турятъ занаятитѣ „на по-благоприятна почва за развивание“, което по мнѣнието на нашитѣ днешни законодатели, ще се достигне ако се въскръси старата еснафска наредба, пропаданието на която била една отъ причинитѣ за упадъка на занаятитѣ. Чудна е логиката на тѣзи, които сѫ създали този законъ. Човѣкъ не знае на кое да припиши тѣзи мотиви, да-ли на невѣжеството на създателя имъ и на опия, които сѫ ги приели, или на тѣхното умишленно изопачавание на самата дѣйствителность. Не е истина, разбира се, че изчезванието на еснафската наредба е една отъ причинитѣ за упадъка на занаятитѣ и че въскръсяванието ѝ ще въскреси и занаятитѣ, въ смисълъ на въскръсвание дребно-занаятчийската класса отъ независими производители. Да се твърди подобно нѣщо ще рече да избѣгваме да дадемъ обяснение за явленията, да забикаляме другъ по сѫщественъ въросъ. Защо изчезна еснафската наредба? — ето въпросътъ, отъ отговора на който зависи и отговорътъ на въпроса за причинитѣ, по които сѫ пропаднали занаятитѣ. Създателитѣ на закона за уредбата на еснафитѣ забикалятъ тоя въпросъ, защото поставянието му би ги довело до исповѣданието имъ на истината, която тѣ не желаятъ да бѫде открита. Не може никакъ да се допустне, че тѣ най-сѫществения въпросъ го забикалятъ отъ невѣжество. По-долѣ ще видимъ, че тѣ го правятъ това съвършенно съзнателно.

Пропаданието на еснафската наредба въ България се захваща

[1]) Мотиви къмъ Законопроекта за Уредбата на Еснафството,

още въ турско време. Заедно съ ослабването могжществото на Турция нейнитѣ вилаети все повече ставаха износни пазарища за чуждестраннитѣ стоки и особенно за австрийскитѣ. Наистина Турция, останала назадъ економически, представляваше и въ политическо отношение страна, която не даваше никакви гаранции за свободното движение на економическитѣ сили. Но при всичко туй, съ ослабването ѝ, Турция все повече се подчиняваше и въ економическо и въ политическо отношение на по-силнитѣ държави и главно на по-развититѣ економически и по-близки до нея, като Австро-Унгария. Турция все повече се обръщаше въ пазарь за австрийскитѣ стоки, както тя и до днесъ е такава за тѣхъ въ неосвободеннитѣ отъ нейното иго вилаети. Тази е причината, дѣто Австро-Унгария е била винаги противъ усилията на подчиненнитѣ подъ Турция народи да се освободятъ отъ нейната власть. Преобръщането на турскитѣ вилаети въ пазари за чуждестраннитѣ стоки влияеше върху економическото имъ положение и за измѣнението на общественнитѣ отношения въ тѣхъ. Наредъ съ старитѣ обществено-економически отношения се зараждатъ нови; наредъ съ старитѣ еснафски наредби явява се развитието на занаята вънъ отъ еснафитѣ; даже се явяватъ зачатъци отъ фабрично производство, както въ Търново фабрики за басми, въ Самоковъ фабрики за желѣзо, въ Сливенъ — за шаекъ. Това развитие, макаръ и никакъ неблагоприятствувано отъ обстоятелствата, разрушаваше еснафската наредба. Процесътъ на разрушението, обаче, бѣше бавенъ. Неразвититѣ потрѣбности, несложния общественъ животъ, отсжтствието на правилни и безопасни пжтни съобщения, отсжтствието на какви да е гаранции за имуществата даваха още голѣма сила на дребното занаятчийство и на неговата съотвѣтственна еснафска наредба. Но следъ освобождението веднага и коренно се измѣниха условията. Още първата година подиръ освобождението се почувствува промѣната, особенно по край дунавскитѣ градове. Щомъ се установиха правителственнитѣ функции, видинскитѣ занаятчии се оплакватъ на властитѣ за пропадането на занаятитѣ вследствие външната конкуренция и искатъ отъ тѣхъ да вземать мѣрки за ограничението ѝ. Освобождението донесе нови потрѣбности, които по нататъкъ се развиваха; животътъ става по-сложенъ; расшири се вжтрѣшния пазарь и главно търговско-економическото движение стана по-осигурено, свободно; политическата наредба на освободеннитѣ страни по европейски образецъ донесе по-голѣма гаранция за личната свобода и за имуществата. Заинтересованнитѣ европейски страни обезпечиха за себе си „свободата на търговията" въ излѣзлитѣ изъ подъ турската власть страни. Отъ друга страна, занаятитѣ не можеха да удовлетворятъ новитѣ потрѣбности и разширенния пазарь. Последнитѣ почнаха да се удовлетворяватъ отвънъ. Нахлуването на външни стоки отъ своя страна съсипва още повече занаятитѣ. Додѣто занаятитѣ сжществуваха при старитѣ условия, т. е. додѣто тѣ имаха да удовлетворяватъ единъ ограниченъ съ извѣстна мѣстность пазарь — градъ, околия или най-много окржгъ — додѣто имаха да задоволяватъ примитивни потрѣбности и вкусове, до тогава

бѣше необходима за тѣхното сжществувание еснафската наредба. Тя бѣше тогава необходима, защото чрезъ нея занаятчиитѣ регулираха и можеха да регулиратъ взаимнитѣ си отношения, можеха да регулиратъ взаимното съперничество, безъ което регулирание не бѣ възможно сжществуванието на дребнитѣ занаятчии. Тѣснитѣ предѣли на пазаря налагаше имъ една наредба на взаимнитѣ имъ отношения. Но новитѣ условия, които настжпиха за занаятчийството следъ освобождението, направиха съвършенно не нужна и невъзможна еснафската наредба. Пазарьтъ стана общъ; старото раздробление на вжтрѣшния пазарь на нѣколко самостоятелни и ограничени пазари изчезна; старото занаятчийство не можеше да удовлетвори новия, разширения пазарь, толкосъ повече че той бѣше отворенъ, свободенъ за нахлуванието на чуждитѣ фабрични произведения. Естественно е, че едни отъ старитѣ занаяти — по-голѣмата часть — пропаднаха безвъзвратно; другитѣ, по-жизнеспособнитѣ трѣбваше да се прясобятъ къмъ новитѣ условия. Тѣзи условия изискваха нови начини на производство за единъ неопредѣленъ вече пазарь; тѣ изискваха по-бързъ и по-усъвършенствуванъ начинъ на работение, което въ по-кжсо време повече продукти произвежда и съ това прави продукта по-евтинъ, значи, по-способенъ да намѣри въ общия пазарь продажба. Такъвъ начинъ на производство отъ занаятчията е възможенъ само въ този случай, ако той притежава извѣстенъ капиталъ. То есть, новитѣ условия изискваха капиталистически начинъ на производство. Но последния, както е извѣстно, въ своето развитие създава най-напредъ новъ видъ дребно-занаятчийско производство, което се намира въ пълна зависимость отъ капитала, но което за капитала може да сжществува само въ видъ на „свобода на занятията“, а никакъ не въ видъ на подчиненность на една стѣснителна за него еснафска наредба. Новитѣ условия искатъ „свобода на движението“, подъ което се разбира свобода въ експлуатацията на работническитѣ сили. Еснафската наредба имаше тъкмо противоположна цель, сътвѣтствена на старитѣ условия. Тъй че, еснафската наредба изчезна, защото изчезнаха условиата, при които можеше да вирѣе стария начинъ на производство, защото пропаднаха, просто казано, занаятитѣ.

Всичко горѣизложенно е толкосъ ясно, щото никакъ не може да се допустне, че създателитѣ на закона за еснафитѣ да не сж го знаели. Такова нѣщо би било извънредно голѣмо невѣжество, което очевидно не може да се допустне, поне за човѣкътъ, който формулира мотивитѣ за нуждата отъ такъвъ законъ, за г. Ив. Ев. Гешовъ, най-просвѣтения нашъ буржуазенъ економистъ. Прибѣгванието до таквизъ невѣжествени мотиви за своя законопроектъ се обяснява съ туй, че той, като претърпя пълно поражение въ най-сжщественния пунктъ на своята программа, и като нѣмаше достатъчно характеръ, за да се откаже веднага отъ властьта, той се залови за политиката на лицемѣрието и лъжата. За да спаси своята репутация на честенъ дѣятель и свѣдущъ економистъ, г. Ив. Ев. Гешовъ си зададе за цель да изопачи самата истина и да представи работата така, като че той съ своя законопроектъ желае да създаде благоприятни условия

за развитието на занаятитѣ у насъ въ този смисълъ, щото да с.. отъ пропадание дребно-занаятчийската класса, когато той самъ вѣрва въ това спасение. Напротивъ, той, както и народнитѣ п.. ставители, които сж го гласували, напълно сж увѣрени въ невъз.. ността съ закона за еснафската уредба да се възкръси по.. нието на старото занаятчийство и въ безполезността на закона .. отношение на занаятчийската класса. Ако при все туй тѣ глас.. този законъ, това показва, че тѣ съзнателно сж искали да хвър.. прахъ въ очитѣ на занаятчийтѣ, да имъ покажатъ, че тѣ се грижж.. ужъ за тѣхъ, за подобрение на тѣхното положение. Тѣ даже криятъ, че сж такива именно мотивитѣ имъ за създаванието на .. кона, а го изказаха въ народното събрание съ цинически откр.. ность. Ето какво четемъ въ дневницитѣ на народното събрание:

„Вълко Нейчовъ: Г-да! Азъ не се съмнѣвамъ, че настоящия законопроектъ, който ще направимъ законъ, ние нѣма да подобримъ въ никое отношение занаятитѣ у насъ и да ги турим.. въ пжтя на усъвършенствуванието. Азъ искамъ да кажж нѣщо .. бенно. Ние правимъ това, то се знае, за единъ опитъ и тоя о.. е такъвъ, който да бжде по желанието на занаятчиитѣ които .. слжтъ, че тѣхното нещастие се дължи на обстоятелството, че дър.. жавата не се занимава да уреди тѣхнитѣ еснафи. Но и безъ т.. занаятчиитѣ могжтъ да подобрятъ, да усъвършенствуватъ занаят.. си, ако се потрудятъ, между себе си, безъ пръста на държав.. да си урегулиратъ дружествата, да прѣдставятъ уставитѣ си на .. длѣжното министерство и да покажжтъ условията, по които мог.. да напрѣдватъ. И сега азъ съмъ отъ първитѣ, които ще ржкоп.. щжтъ на г-на Министра на Търговията и Земледѣлието за гдѣт.. внесълъ тоз законопроектъ, защото съ това, до извѣстна степен.. се задоволяватъ еснафитѣ, че държавата се е погрижила малко нѣ.. що и за тѣхъ. Азъ нѣма ново нѣщо да кажж по тоя прѣдмет.. само ще забѣлѣжж, че каквото и да направимъ, ние .. дойдемъ до година или до друга да се оплаква.. отъ злоупотрѣбленията, които ще правятъ за.. ятчиитѣ съ властьта която държавата имъ да.. да гнетжтъ чирацитѣ. Но сега нека го гласуваме.

„Докладчикъ Ганчо Гаврийловъ: Азъ имамъ чест.. съобщж на уважаемия нашъ колега, че коммиссията горѣ-долу .. неговитѣ взглядове по този законопроектъ, но трѣбва да го пр.. знаемъ, че нашитѣ еснафи мислжтъ, че съ тоя законопроектъ, с.. тая уредба, ще имъ тръгнжтъ работитѣ кой знае какъ напрѣдъ; това коммиссията счете за нуждно да вмъкне въ чл. 5-й, като п.. алинея, идеята, че съ тия сдружения само би могли занаятчиитѣ добрѣ да промисляватъ и да се грижжтъ за подобрѣние на зан.. титѣ и да се стрѣмятъ към това нѣщо." [2])

[2]) Дневници (стенографически) на IX то обикновенно народно събр.., втора редовна сессия, стр. 367.

Отъ редоветѣ, които подчертахме, е съвършенно ясно, че законътъ за еснафската наредба е издаденъ съ единственната цель „да удовлетвори еснафитѣ“, да имъ се покаже видъ, че „държавата се занимава съ тѣхното положение“, но и съ пълно убеждение, че законътъ нищо нѣма да помогне на нашитѣ занаятчии за подобрение положението на дребно-занаятчийската класса и никакъ нѣма да тури въ по-добри условия „нашата дребна занаятчийска промишленость“. Излиза, че българскитѣ законодатели създаватъ закони само, за да залъжатъ гражданитѣ, че държавата се грижи за тѣхъ, но не отъ убеждение, че законитѣ сѫ дѣйствително полезни за ония, за които се създаватъ. Излиза, съ други думи, че тѣ замѣняватъ политиката на дѣйствително нужното, но за което не сѫ способни да го изпълнятъ, съ политиката на лицемѣрието и лъжата. Отношенията на днешнитѣ български законодатели къмъ дребно-занаятчийската класса сѫ основани не само на лицемѣрието и лъжата; тѣ сѫ оскърбителни за нея; тѣ сѫ цѣла подигравка съ положението ѝ. Да изповѣдвашъ съ пълно съзнание, че законътъ за еснафитѣ е съвършенно безполезенъ за тия, за които се създава, и да го гласувашъ само за това, че нѣкакви занаятчии го искали, то не е нищо друго, освѣнъ умишленна, зла подигравка съ участьта на дребно-занаятчийска класса. Когато чете человѣкъ горѣприведеннитѣ речи на народнитѣ представители, поразява се отъ циническата откровенность, съ която тѣ изказватъ мотивитѣ, които ги карали да гласуватъ закона за еснафската наредба. Мислитѣ, които се съдържатъ въ споменатитѣ речи, не се споделятъ само отъ единъ Вълко Нейчовъ или отъ единъ Ганчо Гаврийловъ; тѣ, както виждаме, се споделятъ отъ цѣлата коммиссия, която е изучвала законопроекта; тѣ се споделятъ отъ цѣлото болшинство, отъ самия тогавашенъ управляющий министерство на търговията и земледѣлието. Поне нито единъ отъ тѣхъ не протестира противъ такова обяснение мотивитѣ за създаванието на закона, изразено въ цитираннитѣ редове. Прочее, както по-горѣ обяснихме, на днешнитѣ законодатели не оставаше друго, освѣнъ да заловятъ пѫтя на лицемѣрната политика. Като не можаха да създадатъ дѣйствително нужнитѣ по-добри условия за „трайно и сигурно“ развитие на „националната“ индустрия, като не можаха да я турятъ въ условия, при които наистина да може „да се бори съ чуждата конкуренция“, тѣмъ не оставаше друго да правятъ, освѣнъ да залъжатъ дребно-занаятчийската класса съ ефимерни, съ недѣйствителни условия за борба съ чуждата конкуренция и да мотивиратъ своето поведение съ единъ досущъ невѣжественъ мотивъ, а именно че еснафската наредба ще тури дребната занаятчийска класса въ условия да се бори, че нейното изчезвание е една отъ причинитѣ за упадъка на занаятитѣ. Подиръ всичко горѣказанно, мисля, е очевидно, че еснафската наредба не е причина за процвѣтяванието или упадъка на занаятитѣ, и възкръсванието ѝ по никой начинъ нѣма да спаси дребно-занаятчийската класса отъ пропаданието. Напротивъ, законътъ за еснафитѣ ще даде тъкмо противоположни резултати: той ще дѣйствува днесъ съсипително за нея, а никакъ не спасително.

Това последното ще ни стане ясно, ако се обърнемъ и изучимъ с-
мото съдържание на закона.

Да видимъ, наистина, какво представлява този законъ?

[Следва край] **Дръ К-въ.**

Г-НЪ А. Т. СТРАШИМИРОВЪ.

I

Като започваме статия за разказитѣ на г. А. Т. Страшимир
които той издаде подъ надсловъ „Смѣхъ и Сълзи", ние смѣтаме
нуждно да се спрѣмъ предварително върху нѣкои характерни стр
отъ поведението му, като литераторъ. Нѣкога, както самъ тв
той е писалъ въ сп. „День" статия, за да докаже, какво нѣма в
можность да се основе социалъ-демократическа партия отъ селет
насъ.*) Това показва, че той е стоялъ твърдѣ близко до социа-
стическото движение у насъ, като е земалъ участие и въ спор
въпроси на това движение, като се е старалъ съ перо да пос
на опасноститѣ, които то срѣща и трѣбва да избѣгва. Да се гр
човѣкъ за уреждането на домашнитѣ въпроси на нашето социа
стическо движение, това най-малко ще рече, че центра на тежесть
на неговитѣ идейни интереси сѫ вжтрѣ въ това движение. А за
се намира центра на тежестьта на твоитѣ интереси вжтрѣ въ со
алистическото движение, трѣбва най-малко да се смѣташъ за соц
листъ. Това е толкова ясно, колкото е ясно и това, че центр
тежестьта на идейния интересъ може да се пренася твърдѣ л
отъ едно мѣсто на друго. Ако последньото обстоятелство не е я
нѣкому, то това може да му уясни примѣра на самия г-нъ А.
Страшимировъ. Центра на тежестьта на неговитѣ идейни — да н
позволено да се изразимъ така — интереси се пренесе въ др
сфери. Както ни е извѣстно отъ „пъстритѣ писма" на Щедрина,
стритѣ хора, като се отдѣлятъ отъ своитѣ идейни другари, трѣ
да се покажатъ по-голѣми тѣхни противници отъ сѫщинскитѣ п
тивници; въ обноскитѣ си съ предишнитѣ свои другари тѣ трѣ
все по-вече да загазватъ въ нахалството и настроението на тър
твующата дебелокожа ирония на Щедрина . . . Така г. А. Т. Ст
шимировъ започна да пише думата „другарь" въ кавички и въ
итѣ статии печатани въ „Български Прѣгледъ" подъ надсловъ „Л
тературни нрави" той представи литературнитѣ нрави на ред
ритѣ на социалистическитѣ списания като важно основание, по
което не струва да бѫде човѣкъ социалистъ и поради което с
алистическото движение не представя никакъвъ интересъ. Поне
ето отцѣнявание г. А. Т. С. не означенува освѣнъ съ тия стат

*) „Прагъ", г. I, кн VII, стр. 440.

ше да намѣри нѣкакви основания, за гдѣто напуска редоветѣ дишнитѣ свои идейни другари и г. А. Т. С. посочи на нѣкак-тературни прави у редакторитѣ на социалистическитѣ списа-ката „другарь“ при това неизвѣстно защото бѣше виновна. кова обяснение на своето ренегатство самъ г-нъ А. Т. С. не е да не намѣри и при по-внимателно вглеждание за неестест-

И отъ началото на текущата година, откакъ той е започ-да редактира списанието „Прагъ“, той се старае да намѣри боки основания. Той търси пунктове, въ които не е съгласенъ итѣ предишни идейни другари и се мъчи да покаже, какво ша на неговитѣ „съмнѣния“ е започналъ да се развива отъ го, когато той е вървѣлъ заедно съ тѣхъ. Г-нъ А. Т. С. не да види, че това сѫщо такъ звучи неестествено: ако вие бѣдени, че общото дѣло, което сте повели съ вашитѣ идейни ри, се задържа и забавя отъ възрѣнията на последнитѣ и отъ ия начинъ на дѣйствувание, то най-естественно би било — като ите нова истина и откриете по-изгодни пѫтища — да се ите да убедитѣ и другаритѣ си. Но за да стане това, вие а наистина да сте отишли понапредъ отъ другаритѣ си; тѣхъ бихте повели въ такъвъ случай напредъ. Като напущате тѣ редове, вие въ сѫщность оставате назадъ отъ тѣхъ, осѫ-е се да прекарвате въ срѣда по-невѣжественна, защото чия ь, ако не тая на крайнитѣ отрицатели, е най-вече въ състояние е развива; коя идейна срѣда освѣнъ тази на вашитѣ предишни ри е въ състояние да възприеме и да отхранва нови истини?... ванията за ренегатството си г-нъ А. Т. С. самъ не може да не признае за несъстоятелни. Защото тѣ всички сѫ отъ естеството на „Литературнитѣ прави“ ... Но пъкъ и не е толкова потрѣбенъ този трудъ у насъ, гдѣто социалистическото движение не е толкова силно, щото да застави „юрядъчнитѣ хора“ да дирятъ смѣтка на тия, що влизатъ и излизатъ. „Глупавъ билъ — поумнѣлъ“; и това е достатъчно. За привежданитѣ отъ г. А. Т. С. основания ще кажемъ по-долу, а тукъ трѣбва да отбелѣжимъ двѣ обстоятелства въ поведението на сѫщия отъ времето, когато е станалъ редакторъ на сп. „Прагъ“.

Първото обстоятелство е това, че той по различенъ начинъ се стреми да се приближи до всички ония, съ които така или инакъ враждуватъ съ неговитѣ предишни идейни другари; къмъ всѣко тѣхно дѣло той се отнася внимателно и благосклонно въобще се отзовава за тѣхъ. Ето ви посочвания въ доказателство:

Вазовъ е „благъ и непоправимъ оптимистъ съ „зорко око“, който „схваща еволюцията въ повишението на лиричната струна у насъ“, който е пѣлъ за любовь всредъ черната злоба, между „младежь просмукана отъ злоба“ (стр. 16 и 17 на „Прагъ“) . . . . . Сп. „Български Прѣгледъ“ е едно „тъй хубаво наше списание (стр. 57), което „обхваща всичко що може да интересува българския читатель (стр. 62) . . . . Редактираното отъ Вазовъ списание „Денница“ „край толкавото хубави работи ни е дало въ прѣкрасенъ прѣводъ едно

стихотворение отъ Петьофи“ (стр, 89). . . Преводното списание на Андрейчина е безсмислено, а преводната библиотека на Величкова и Величкова. . . . „прѣводна библиотека разбираме. И такава въ разкошенъ печатъ почва отъ нова година г-нъ Говедаровъ. Прѣпоръчваме я на читателитѣ си (стр. 122) . . . . „Ние се прѣвивахме отъ смѣхъ: четѣхме „Докторъ Джанъ-Джанъ“ (стр. 174), т. е. онази „драска“, въ която г. Вазовъ рисува карикатурата на г-нъ д-ръ К. Кръстевъ. . . . Списанието „Мисълъ“ нѣма какво да опонира на научнитѣ сили на „Български Прѣгледъ“ (стр. 176) . . . „Словоборцитѣ“ à la д-ръ Шишмановъ печататъ съчинения на чужди езици, като по такъвъ начинъ смѣло посрѣщатъ чуждестранната даже критика, а „д-ръ Кръстевъ пише анонимни политически статии“ (стр. 176). . . . Г. д-ръ Кръстевъ „се прави наивенъ като иска да искара Вазовата „за животъ“ за „банална работа“ (стр. 178) . : . . Г. д-ръ К. Кръстевъ върши недостойно дѣло като напомня нѣкаква солунска история на г. К. Величковъ (179) . . . . Възмутително е гдѣто сжщия „величае Миларовци и ругае Вазовци“ (стр. 180) . . . „Какво прѣдставлява нашата литература безъ Вазова? (стр. 255).

Може би г. А. Т. С. е напълно убеденъ въ правотата на всичко това, много нѣщо може и наистина да е заслужено. Но не е въ това работата. Сжщия г-нъ А. Т. С. не намира да каже нищо добро за литературната дѣятелность на предишнитѣ свои идейни другари — точно споредъ психологията на пъстритѣ хора. Дѣто той заговорва за тия свои другари, непрѣменно „памфлетно ги гади“. Това „гадение“ разбира се нѣма другъ резултатъ освѣнъ, че очъртава още по ясно литературнитѣ нрави на автора си: нрави на ренегатъ, който търси да се успокои въ новото си положение.

Когато г. А. Т. С. печатаще статии въ „День“, за да отрича „всѣка дъзможность за основаване на социалъ демократическа партия у насъ“, тогава той се ползуваше съ любовь и уважение между всички, на общото дѣло на които така или инакъ служеше „День“. Когато обаче г. А. Т. С. намѣри това дѣло за такова, което го стѣснява, тогава той трѣбваше самъ, на своя глава да си пробие пжть и по другъ начинъ да се сдобие съ популярность. Съ това се обяснява второто характерно за г-нъ А. Т. С. обстоятелство: обстоятелството, че той по най-безцеремоненъ начинъ се натрапва на читателя, който съ най безсмислени „виходки“ се мжчи да обърне на себе си внимание. Въ VII кн. на „Прагъ“ той пише, като бележки отъ редакцията, че „твърдението, какво Страшимировъ се е самохвалилъ скрито задъ псевдонима К. Кжнчевъ, е нископробна инсинуация“. „Самохвалство“ може би е твърдѣ много казано. „Саморекламиране по-вече се приближава къмъ дѣйствителностьта. Защото какъ иначе ще назовете поведението на единъ белетристъ, който въ ролята на пръвъ критикъ и на „редакция“ говори за себе си, обяснява себе си и своето творчество на читателитѣ и критицитѣ, остойва направлението си, изтъква значението си за българската литература и въобще не „върви по пжтя си, като остава хората да говорятъ“, а само сочи на заслугитѣ си; който още на всѣка крачка

своитѣ частни смѣтки и свои биографически подробности привежда като кой знае колко интересни за читателя? Прочетете на стр. 62, 63, 177, 179. 181, 155, 256, 312—314, 439, 440 отъ сп. „Прагъ" и сами потърсете название за поведението на г. А Т. С.

Отъ всички тия подробности се вижда, че г-нъ А. Т. С. съвсѣмъ не отговаря на общеразпространеното представление за единъ беллетристъ, спокоенъ, всестравенъ, безпристрастенъ повѣствователь на дѣйствителностьта. Повръхностно схваналъ извѣстни взрѣния, той скоро се оказва ренегатъ. Неувѣренъ здраво въ своето дѣло, той съ шумъ и безцеремонность се мжчи да привлече на себе си вниманието. Това показва, че именно той съ своята тѣснота въ възрѣнията и съ дребнавостьта на своитѣ отношения къмъ читателитѣ не удовлетворява изискванията, които предявява на литератора. За тѣзи особенности на г. А. Т. С. ние заговорваме преди всичко, защото тѣ сж тъкмо и важнитѣ при неговата характеристика: цѣлъ олицетворение на „амбиции и претенции", той най-напредъ съ тѣзи качества обръща внимание въ текущия периодъ на своята дѣятелность. Да умѣешъ да направишъ шумъ—това е тайната на всѣки успѣхъ, и г. А. Т. С. знае тази тайна. Чудно е само, какъ той е успѣлъ въ една такава компания достауважаеми хора, като г. д-ръ З. Димитровъ.

Тия особенности се намиратъ въ пълна хармония и може би въ последенъ анализъ се опредѣлятъ съ „новия мирогледъ" на г. А. Т. С. Общото негово „ново възрѣние" върху българския животъ може да се изрази приблизително въ тия думи: У насъ има особенно развитие, различно отъ това на другитѣ европейски страни. У насъ нѣма классова борба, нѣма „буржоа и пролетарии", а всички еднакво теглятъ отъ невѣжеството и грубостьта на нравитѣ. Трѣбва да се бори интеллигентния човѣкъ за смекчаванието на грубостьта, за разсѣйванието на невѣжеството, за подиганието на „гражданственностьта", за „подема на личностьта". Невѣжеството ще разсѣе учителя, гражданственностьта ще подигне политическата партия, къмъ която г-нъ А. Т. С. ще принадлежи за напредъ, а нравитѣ ще смекчи и личностьта ще „подеме" поезията, коментирана отъ една услужлива критика, която не смѣе да предписва, а трѣбва само да обяснява чуднитѣ фокуси на първата. Едва ли не г. А. Т. С въ тази многостранна и многополезна дѣятелность не придава най-важно значение на „подиганието на личностьта". Нека се подигне общата сумма на живота! Нека потрѣбноститѣ се разширятъ у всѣкого! „Подигнатата" личность ще поиска да се просвѣти, да смекчи нравитѣ си, да се запази отъ вилненията на „чудовищната мрѣжа отъ прѣстжпници, като почнешъ отъ селския илсзрь и свършишъ съ министра". Личностьта на орѣдния българинъ е единъ видъ свита въ пашкулъ. Трѣбва просто да се извади тя отъ тамъ, да се пусне да подиша на свободенъ и обиленъ въздухъ. Тази операция надъ личностьта на срѣдния българинъ ще извърши беллетристиката и преимуществено любовната лирика. Любовната лирика ще научи орѣднитѣ българи и българки да се любятъ по най-новитѣ изисквания на искуството, а отъ тамъ личноститѣ

се подигнаха и всички горѣописани блага се разлѣха изъ цѣла България.

Да смѣташъ, че грубостьта на нравитѣ и недостатъкъ на гражданско възпитание сж единичкитѣ причини на всички злини, съ премахванието на които щастие ще грѣйне по цѣлата българска земя, това ще рече да обрѫщашъ живота наопъки. Но по-вече изглежда г-нъ А. Т. С. самъ да се е обърналъ наопаки. Нѣма що: „социалистическата философия по една простичка причина у насъ въ България и днесь още далечъ не е материалистическа“ („Прагъ“ кн. V, г. I, стр. 437). Ще почакаме този прекрасенъ день, въ който тая философия ще стане — следъ като не е била у насъ, а другаде е била — материалистическа. Тогава г-нъ А. Т. С. ще разбере кога и при какви условия се появява „смекчението на нравитѣ“, „подигането на гражданственностьта“ и „подиганието на личностьта“. До тогава той volens nolens трѣбва да тъпче на едно мѣсто съ приятна илюзия, че работа върши.

II.

Истрита фраза е станало вече, че задача на художника е „да описва дѣйствителностьта“ такава каквато си е, безъ всѣкакви украшения. Най-голѣмата обида за единъ художникъ е да му се приписва „идеализация“ на дѣйствителностьта, да се обвинява той въ това, че е рисувалъ „неестествени ситуации“, че не „копира“ внимателно и добросъвѣтно. Изискванията на „реалистичното“ изкуство лека-полека ставатъ общи искания, които се предявяватъ спрѣмо всѣки художникъ. Но изискванието художника „да описва дѣйствителностьта безъ всѣкакви приправки и украшения“ далечъ не е ясно и опредѣлено. Всѣка ли дѣйствителность може да бѫде описвана отъ художника? Всѣки ли сюжетъ е достоенъ да привлече върху себе си вниманието му? Отъ какво „трѣбва“ да се рѫководи при избирането на своитѣ сюжети? Свободното творчество, макаръ свободно въ границитѣ на реализма, бѣше и не престава още да е идеалъ на мнозина. Нека художника описва това, което нему се поиска, нека не го ограничиваме и нека нищо не му предписваме въ избора на сюжетитѣ — ето единъ принципъ, който има толкова смисълъ, колкото и всѣки принципъ за свободна човѣшка дѣятелность. Никога този принципъ не може да опредѣля и да обяснява творческата дѣятелность. Защото „свободното“ искание на художника преди всичко се ограничава отъ неговия мирогледъ, отъ неговото възрѣние за това кое е достойно да бѫде описано. Следъ това, той е въ пълна зависимость отъ своитѣ читатели и оцѣнители, защото тия не сж готови да поглъщатъ всичко, каквото случайния капризъ на художника ще имъ представи, така че иска щото произведението да е въ хармония съ системата отъ тѣхнитѣ „мисли, чувства и желания“. — Освѣнъ, че въ избора на сюжетитѣ художника е заставенъ да върви подиръ своето възрѣние, но и въ изложението си той трѣбва да следва една рѫководяща идея, посрѣдствомъ която ще свързва несвързанитѣ явления на дѣйствителностьта и ще придаде на тѣ-

ното течение нѣкакъвъ смисълъ, каквото това само по себе често пѫти нѣма. Рѫководяща, предвзета идея е необходимо условие за художника; безъ предвзета идея не може да има смисълъ никое описание на дѣйствителността. „Предвзетата идея, казва Клодъ Бернаръ, е необходимъ изходенъ пунктъ за всѣки опитъ. Безъ предвзета идея ние не можемъ нищо да научимъ както трѣбва; най-вече, което можемъ да направимъ — то е да натрупаме безплодни наблюдения". Безъ предвзета идея художника ще ви даде единъ калейдоскопъ отъ хубави картини безъ всѣка свръзка и безъ всѣкакъвъ смисълъ следващи една подиръ друга; ще ви натрупа купъ материали безъ всѣко значение. Безъ предвзета идея художника не може да извърши своето дѣло, не може да остане художникъ. Това не значи, че предвзетата идея го прави художникъ. Не, тя само е условие за неговата дѣятелность. Колкото по-вече съдържателна е рѫководящата идея, колкото по-последователно е проведена тая идея, колкото по-смислено сѫ свързани посрѣдствомъ нея явленията на дѣйствителността, толкова по-цѣнно — при други равни условия — ще бѫде дадено произведение на искуството.

Рѫководящата идея въ разказа, повѣстьта, романа трѣбва да бѫде изъ система отъ идеи, съ която система се обяснява сложната дѣйствителность на общественнитѣ отношения и въобще сложнитѣ проявления на човѣшкия духъ. Тази система на идеи е въ свръзка съ общия мирогледъ, отъ което следва, че дѣлото на художника ще носи отпечатъка на неговото общо възрѣние за свѣта. Това художника може би да не съзнава, може би той не схваща, че при списванието у него е била рѫководяща идея. Но че това е така — въ това нѣма никакво съмнѣние. Ако художника нѣма ясно предъ очи рѫководящиия принципъ, то той по-лесно може да направи грѣшка, да се отклони на страна въ врѣда за цѣлостностьта на своето произведение.

Безъ рѫководяща идея, следва, не може да мине и онзи художникъ, който има твърдѣ повръхностно мирогледание и който не може да представи поне нѣкакво подобие на обяснение на дѣйствителностьта. Такъвъ художникъ ще се рѫководи отъ такава идея, съ която случайностьта го сблъсква; най-вече той ще бѫде наклоненъ да върви подиръ вкусоветѣ на болшинството, като по всѣкакъвъ начинъ се залови да угождава.

Всѣко обяснение на обществинната дѣйствителность непремѣнно е свързано съ нѣкаква практическа программа, съ нѣкаква программа на дѣйствие въ тая дѣйствителность. Г-нъ А. Т. С. не принадлежи къмъ тия художници, които нѣматъ никакво обяснение на нашата общественна дѣйствителность. Както видѣхме, той има и программа за практическо дѣйствувание. А при практическото дѣйствувание се явяватъ много и разнообразни чувства. Така че ние можемъ да сме увѣрени, какво върху произведенията на г-на А. Т. С. подъ единъ или другъ видъ сѫ оказали своето решающе влияние неговитѣ „мисли, чудства и желания". Когато една идея не е толкова съдържателна и дълбока, тя не може да ни служи при описванието на сложни отношения въ дѣйствителностьта. Съ идеи малко

съдържателни не може да се пристжпва къмъ описванието на прости отношения, или на такива, каквито се виждатъ на повръхностьта на обществената дѣйствителность За това ограничения по своя умъ художникъ не може да създаде едно цѣнно произведение, което да прониква на дълобко въ общественнитѣ отношения, които изобразява. Заради това произведенията на такъвъ художникъ ще представляватъ малко или много откжслечни изображения на отношения отъ съотвѣтна сложность. Тѣзи откжслеци могатъ да бждатъ самата красота, но тѣ така и ще стоятъ едно до друго натрупани, безъ да образуватъ едно смисленно цѣло и безъ, най-накрай, да дадатъ нѣкакъвъ смисълъ на дѣятелностьта на художника.

Г-нъ А. Т. С. се бѣше опиталъ да мисли по „социалистическата философия". При първитѣ си работи, когато той се е мжчилъ да обяснява нашата дѣйствителность отъ гледището на тая философия, той се е ржководилъ отъ съотвѣтни предвзети идеи. До колкото той е разбралъ „социалистическата философия" и до колкото е успѣлъ да си представи нашата дѣйствителность въ свѣтлината на тая философия, до толкова работитѣ му иматъ съотвѣтна дълбочина на анализа. За да може обаче той толкова лесно да се раздѣли съ тая философия, той трѣбва да я е разбралъ твърдѣ повръхно въ приложението ѝ къмъ нашия животъ. Въ съгласие съ това се намира и откжслечния характеръ на работитѣ му отъ първия периодъ на неговата дѣятелность (за втория не говоримъ). Художника се вижда подъ тия откъслечни работи сжщо така, както се вижда и подъ откжслечнитѣ работи отъ времето, когато г-нъ А. Т. С. встжпи въ враждебни отнощения съ „социалистическата философия". Г-нъ А. Т. С. изобразява артистично дѣйствителностьта въ тѣхнитѣ рамки на своето повръхно гледание на нѣщата. Но да изобразявашъ отдѣлни моменти артистично не стига. Трѣбва да се свържатъ изобразяванитѣ явления отъ дѣйствителностьта, трѣбва на изобразяваната дѣйствителность да се придаде смисълъ. А за да се придаде смисълъ на изобразяваната дѣйствителность, трѣбва ни по-много, ни по-малко да се има такъвъ. Съ повръхно мирогледание не може нито издълбоко да се проумѣе, нито напълно вѣрно да се изобрази една дѣйствителность. Въ това отношение, значи, не е безразлично мирогледанието на художника както на г. А. Т. С. се иска да бжде. И върху мирогледа на беллетриста особенно на този, който живѣе и дѣйствува като неговъ съвременникъ — трѣбва най-напредъ да се спрѣ критиката. Художественнътѣ достоинства на съвременника беллетристъ трѣбва да бждатъ по-вече предмѣтъ на възхищение и наслада, отколкото на сухъ анализъ. Защото просто е смѣшно, едва подиръ умазаключения и съображения за художественнитѣ страни на едно произведение да си позволите свободно съзерцавание на тия страни. Въ силата на това, не е престжпление да се говори напримѣръ за мирогледанието на г-на А. Т. С. преди да се пристжпи къмъ разглежданието на неговитѣ произведения. Системата отъ „мисли, чувства и желания", съ които г-нъ А. Т. С. стои срѣщу нашата дѣйствителность, вече предопредѣлятъ много особености въ неговитѣ ра-

боти. Като знаемъ тая система, ние вече ще разбираме по-лесно особенния характеръ на неговитѣ работи, ще схващаме защо, при неговия несъмнѣнъ талантъ да изобразява, той не е далъ това, което хора и по-малко талантливи могатъ да дадатъ само за това, защото се отличаватъ съ дълбочина на мисъльта и ширина на възгляда. Напраздно г-нъ А. Т. С. скача и играе, когато нѣкой се залавя по такъвъ начинъ да разглежда художника. Тъй като такова разглеждание е имало до сега мѣсто въ социалистическитѣ периодически издания, то г-нъ А. Т. С. зема отъ това поводъ да декламира върху „тѣсногрждството" и „дребнавостьта" и да покаже, че има защо да не бжде човѣкъ съгласенъ съ социалиститѣ. Въ социалистическитѣ списания се прокарва такъвъ „тѣсногрждъ" възгледъ, следователно „социалистическата философия" въ България „не е материалистическа", а следователно не струва, следователно има основания г. А. Т. С. да бжде ренегатъ. Това основание е толкова здраво, колкото и „литературнитѣ нрави", защото социалиститѣ нѣматъ установени съ р шение нрави, нито пъкъ иматъ партийна естетика.

Отговорностьта за начина на разглежданието пада върху критика, а не върху групата на която той принадлежи. Освѣнъ това просто е . . . донъ-Кихотство да се опълчавашъ противъ това, че на нѣкого си критика така се нрави да разглежда беллетриститѣ на своето време, а не инакъ, както ти е угодно на тебе. Може би нашия начинъ на разглеждание да се явява не удобенъ за целитѣ на г. А. Т. С., но за нашитѣ цели той е напълно достатъченъ. Насъ преди всичко ни интересува мислителя и цѣнителя на една дѣйствителность, а следъ това нейния описвачъ. Защото ние мислимъ, че вѣрното и смисленно обяснение на дѣйствителностьта е условие за напълно вѣрното нейно изобразявание, че безъ свързваща и ржководяща мисъль художественно възпроизведенитѣ явления на дѣйствителностьта сж „безплодно натрупани" материали Ако вие не сте доволни отъ този начинъ на разглеждание, то заповѣдайте по-напредъ да раскритикувате ооновната наша мисъль, докажете преди всичко, че художника може да бжде една пития, че неговото мирогледание не оказва никакво влияние върху неговитѣ творения, че той възпроизвежда по нѣкакво свръхестественно вдъхновение. До като това не сте доказали, безсмисленно е да се тревожите поради това, че има хора, които светотатствуватъ, като се обръщатъ къмъ художницитѣ като къмъ мислящи хора.

(*Следва*). Д. Д.

Изъ Надсона.

I.

Азъ чувствувамъ и сили, и стремление
На хората да служа във свѣтътъ
И съ пламенно и живо вдъхновенье
Да ги подкрѣпямъ въ трудния имъ пѫть.
Но кой ще разбере, че праздни звуци
Не дрънкатъ въ стиха слабъ и блѣденъ мой,
Че всѣки редъ искѫванъ е отъ мѫка,
Че роденъ е отъ тежки мисли той?
Че всѣки мигъ на „свето вдъхновенье“
Е струвалъ менъ невидими тегла,
И нѣма скръбь, сълзи и размишленья
Тѫжовни за свѣтовната мъгла?

II

Ела, пророкъ! Настѫпи вече време!
Съсъ сълзи на очи азъ моля те, ела!
Вижъ, какъ сме хилави, въ какво сме робско бреме
И какъ отпадаме въ борбата бѣсна, зла!
Сега ил' никога! Съзнаньето гаснѣе
И срамъ, и съвѣсть спатъ, и мракъ е окол' насъ...
Едно ничтожество всесилно тукъ бурлѣе ...

III

Тълпата не мразй! понѣвга нека тя
Е пуста и дребнава, и бездушна.
Но има часове, кога предъ тебъ стои
Не жалката тълпа, — робиня малодушна,
А божество — тълпа, титанъ — тълпа!..
Предъ нея ти си кривъ: когато тя страдай
Ти съ нея не страдайшъ ... Ти, неинъ роденъ синъ
Избѣгвашъ я безъ срамъ, когато тя ридай
И любишъ издалечъ и чувствувашъ саминъ!...
Върви се слѣй съсъ ней... Иди при ней тогасъ,
Когато е измѫчена жестоко,
За да те срѣщне тя съ отворени рѫцѣ
И съсъ признанье искренно, дълбоко!...

Д. Ив. Бояджиевъ.

СКАРВАНИЕ.

скица отъ Андрея Нѣмоевски.

Тренътъ напустна станцията. Нощьта бѣше тъмна и вѣтровита. Могжщественната парна машина „Шварцкопфа“ цѣла се растръсва, потегля натовареннитѣ вагони. съ каменни въглища. Станционнитѣ огньове бързо изчезваха. Машиниста и помощника му внимателно се вгледваха въ простирающия се предъ тѣхъ пжть. Фенеритѣ на локомотива освѣтяваха предъ себе си пжтя само на нѣколко метра. Но по-нататъкъ? По-нататъкъ се растилаше мракъ, и въ този мракъ тѣ бѣха, съ всичка сила.

Помощника скришомъ погледна на другаря си. Днесь тѣ сърдити размѣняваха си рѣзки думи, а сега не говорѣха единъ на другъ. А тренътъ летѣше ли летѣше.

Надлъжъ по пжтя въ всѣко време, презъ деня и нощя, сноватъ на групи работници, които отиватъ къмъ рудницитѣ, находящи се близко. Тренътъ тръгна по рътлина. Локомотива престана да работи, но пъкъ отзадъ вагонитѣ гърмѣха все по-силно и по-силно.

Помощникътъ, непрекжснато напрѣгнато гледаше изъ прозореца на пжтя. Изведнажъ му се мѣрва между релситѣ нѣкаква си тъмна точка.

Той си притвори очитѣ, после пакъ ги отвори и пакъ погледна. Да! Тази точка се увеличи. Но тя бѣше още далеко отъ осѣтленото отъ фенеритѣ престранство.

Нима машинистътъ не я забелѣзва? А ако не я забелѣзва, та да го не продопредя ли? Помощникътъ хвърли върху него испитателенъ погледъ; въ полумрака му се видѣ неговото лице толкова мрачно и раздразнено, щото той не се реши да заговори.

Да стане каквото ще! Нали машинистътъ е отговоренъ за всичко, а не той. А ми ако това му се само пристори? Тогава, навѣрно ще му се присмѣятъ. Помощникътъ още веднажъ погледна на пжтя. Вече я нѣмаше. Дали ме не лъже зрѣнието? Или наистина ми се пристори? И стана му приятно, че той не се отдаде на първото си впечатление, и не се обърна къмъ машиниста! Той потри очитѣ си и пакъ погледна. Що е това? . . . . Да-ли днесь машинистътъ не e ослѣпѣлъ? Тази точка поразително се увеличава! Това е сѣнка . . . . човѣшка сѣнка. Помощникътъ погледна машиниста. А, той чини ми се, наистина ослѣпѣлъ! — Ето тамъ... на релситѣ. . . . сега се вижда съвсѣмъ ясно. . . . върви нѣкаква бабичка .. крачи, като глуха . . . прегърбена... подпира се съ тояга!

Сега не е време за колебание! Помощникътъ бързо хваща съ ржката си свирката, раздади се отъ начало провлечения звукъ на сигнала, после трѣсъкъ и скърцание на запиранитѣ колела. Най после и машинистътъ сжщо съгледа нещастната жена, той се показа изъ прозореца и ужасно извика. Фенеритѣ освѣтляваха бабичката. Тренътъ все гърми и гърми. Може ли да се спре тази ревяща лавина? Носи се бърже чудовищната грамада съ свирквания и шукъ,

растоянието все намалява съ ужасна бързина, а бабичката все по близо ... Сега чакъ тя чу летящата подирѣ ѝ буря... обръща се... размахва съ рѫцѣтѣ си... испуща тоягата си.... еще едно мигновение... половина мигновение. . . . Дръннете се на страна! Боже, нима е възможно да се чуе въ този шумъ човѣшкия гласъ?

Фенеритѣ свѣтятъ поразително ярко, чудовището лети, приближава се, сега—свършено!

Помощникътъ си затвори очитѣ, а тренътъ, исфуча надъ бабичката, испустна кълба пàра, пъшка, и най-после спрѣ. Подухна хладенъ вѣтрецъ. Машинистътъ скочи долу отъ локомотива, последва го и помощникътъ, но тутакси се завърна назадъ, като нѣмаше дързость. Той обиколи само около машината, застана предъ фенеритѣ, погледна на буфера и потрепера . . . Единъ отъ буферитѣ бѣше малко опапанъ съ кръвь.

Вижда се, нещастната въ последния моментъ е поискала да претърчи презъ пѫтя и не е успѣла.

Отъ буфера тя е съборена, и е паднала подъ колелата.

Скоро се завърна и машинистътъ. Тѣ мрачно погледнаха единъ другиму въ очитѣ. Тренътъ си тръгна по-нататъкъ и пакъ гърмѣше въ нощния мракъ, като оставаше задъ себе си станция следъ станция: той издишаше пàра и летѣше ли, летѣше.

Нѣколко седмици следъ тоя случай премѣстиха машиниста Тѣ вече не пѫтуваха заедно. Всичко друго тръгна по старому, само помощникътъ се измѣни малко, стана мълчаливъ, избѣгваше предишнитѣ си другари. Единъ пѫть той се призна на едного отъ тѣхъ, че не може спокойно да спи, понеже сегизъ-тогизъ му се присънява тренътъ, който бърже се носи, присънява му се, какъ само той стои на локомотива, гледа отъ прозорчето на пѫтя и вижда вървящата предъ трена стара, прегърбена, която се опираше на тояга жена: свѣтлината отъ фенеритѣ пада върху нея: ето тренътъ настигва нещастната. Тя се обръща, подига рѫце и срѣдъ гръмъ и шума вика съ пронизителенъ гласъ: „ти ме уби!“ Тогава той се събужда цѣлъ облѣнъ отъ студенъ потъ, разбитъ и до сутриньта вече повече не може да заспи.

Превелъ: *Николовъ.*

КНИЖНИНА.

Жената прѣдъ сѫда на съврѣменната наука, отъ Жакъ Лубре. Прѣвели Д. Негенцовъ и Б. Лунговъ. Дрѣново, 1898. *Цѣна 80 ст.* Издава книжарницата на Б. Лунговъ.

—

Авторътъ на тази книга, Жакъ Лубре, си е турилъ за задача да разгледа мнѣнията за и противъ жената. Той главно разглежда мнѣнията, които се опиратъ на психофизиологически и биологически издирвания, т. е. разглежда мнѣнията за отношението между физи-

ческата сила и слабость и умственнитѣ способности, между теглото на мозъка и последнитѣ, между половата сила и умственната и т. н. Мнозина съвременни писатели сѫ на мнѣние, че умственнитѣ способности на жената сѫ много по-слаби отъ ония на мѫжа. Това мнѣние се стараятъ днесъ да го подкрѣпатъ ужъ съ научни данни изъ психофизиологията и биологията. Авторътъ на „Жената прѣдъ сѫда на съврѣменната наука“ едно подиръ друго разглежда тѣзи данни и, като посочва на тѣхнитѣ противоречия, съ противоположни факти и критически разборъ, доказва тѣхната несъстоятелность.

Най-напредъ Жакъ Лубре си задава въпроса: ако въ обществото се цѣни развитостьта и разумностьта, както е днесъ, а не мускулната сила, то може ли да се каже, че жената, като по-слаба отъ мѫжа физически, е по-долня отъ него и въ всѣко друго отношение? Мнозина отъ съвременнитѣ и даже виднитѣ писатели отговарятъ на този въпросъ утвърдително. Обаче той, авторътъ на „Жената прѣдъ сѫда на съврѣменната наука“ намира, че съвременната наука не позволява да се твърди нищо подобно. И наистина, да се попитаме най-напредъ: да-ли физическата слабость е непремѣнна причина на умствената слабость? Прудонъ е казалъ, че „физическата сила е тъй сѫщо необходима за умствената работа, както и за мускулната“, и това се сподѣля отъ мнозина. Обаче, споредъ нашия авторъ, „това е грубо заблуждение и смѣсвание на понятията“. Не е доказано отъ науката, че умствената сила е пропорционална на физическата. „Голѣмата физическа сила не прѣдставлява вече сѫществено условие за оцѣнение достоинството на човѣка; това условие е временно, случайно и чисто външно по отношение къмъ развитието на разума му“. Изобщо нѣма никаква пропорционалность между физическитѣ и умственнитѣ сили. Хората, които смѣтаме най-велики по ума, сѫ биле слаби физически, а нѣкои между тѣхъ, като Попъ, даже съвсѣмъ безпомощни. „Болшинството гениални хора отъ всичкитѣ времена и у всички народи сѫ били на ръсть твърдѣ малки и често се отличавали съ крайна слабость“. Примѣри: Сократъ, Платонъ, Аристотель, Александръ Велики, Архимедъ, Хораций, Спиноза, Паскаль, Линей, Наполеонъ и множество други. Пастйоръ е билъ наполвина парализиранъ още отъ 1868 година.

Чувствителностьта спомага за развитието на умствената сила. Колкото е по-чувствително едно сѫщество къмъ външнитѣ дѣятели, толкова става по разумно. Общото мнѣние на ученитѣ е, че жената е по-чувствителна отъ мѫжа Исключение правятъ италианскитѣ учени Ломброзо и Сержи, които искарватъ жената по-малко чувствителна отъ мѫжа. Но тѣхнитѣ твърдения не се потвърдяватъ съ сериозни доказателства. Обаче като признаватъ, че жената е по-чувствителна отъ мѫжа, по вечето психофизиолози и биолози по единъ чуденъ начинъ пакъ искарватъ жената за по-слаба умствено. „Въ заключение ще кажемъ, — казва Ж. Лубре, — че съвсѣмъ не въ името на експерименталната психология би могло да обявимъ жената неизцѣримо обхваната отъ „умствено късогледство“, понеже: 1) Чувствителностьта не обяснява всичкитѣ прѣдставления и чувствувания. 2). Каче-

ственната страна на усѣщането не може да се измѣрва, а отношението между усѣщанията и силата на разума е неизвѣстно. 3). Въ наблюденията има противоречие: споредъ Ломброво и Серджи, жената е по-чувствителна, а споредъ Дена и Галтона, тя толкова или даже по-вече е чувствителна отъ мжжа. 4). Най-сетнѣ противно е на научното благоразумие да се твърди безусловно, че извѣстнитѣ намъ чувства сж единственнитѣ спомагателни срѣдства на разума".

Едно отъ доказателствата, което привеждатъ противъ умственната сила на жената, е това, че у жената мозъкътъ по-малко тегли отъ мжжския мозъкъ. Наблюденията и изследванията обаче доказали сж, че нѣма никакво отношение между тежината на мозъка и умственната сила. Най-тежъкъ мозъкъ, какъвто е извѣстенъ до сега, е билъ на единъ безграмотенъ човѣкъ, умрѣлъ въ 1849 год. въ болницата на университетската колегия въ Франция. Теглилъ е той 1900 грамма. Отъ 157 мозъка, въ таблицата на хирурга Пикока, на възрастни шотландци отъ 20—60 години четири сж тежали отъ 1728 —1778 гр.; тия мозъци принадлѣжали на занятчии Черепътъ на Волтера е билъ най-малъкъ отъ всички, които сж били наблюдавани. Ж. Лубре изброява редъ учени мжже, тежината на мозъцитѣ на които е достигала отъ 1207—1318 грамма. Така че, отъ туй, че жената е имала по-малъкъ черепъ или по-лекъ мозъкъ нищо не се доказва.

Друго доказателство, което привеждатъ за слабостьта на жената въ умственно отношение, то е половата ѝ дѣятелность. Тя ражда; тя отхранва поколѣнието; тя губи, значи, повече енергия отъ мжжа; следователно тя става умственно по-слаба. Съ други думи има антагонизмъ между умственната и половата сила. Обаче Лубре обстоятелственно разгледва този въпросъ и дохожда до заключение, че и въ туй отношение противницитѣ на жената не сж прави. Той съ факти изъ биологията доказва, че половата дѣятелность на жената никакъ или твърдѣ незначително влияе върху умственната ѝ сила. „Умственната сила повидимому не се намалява вслѣдствие убиването на тая функция, тъй като много скопци сж се прославили съ мжжеството си или съ силата на своя умъ. За примѣръ можемъ да наведемъ знаменития византийски пълководецъ Нарзеса, философа Валезия; храбрия вождъ на турскитѣ войски Али въ времето на Сулемана II; съвѣтника на Теодосия, Евтропия и пр." Най-знаменититѣ учени сж се прославили съ своитѣ научни открития до половия периодъ, както Паскалъ, Бетховенъ, Веберъ, Мирабо и т. н.

Изобщо книгата на Ж. Лубре е едно сериозно изследване на въпроса за женскитѣ умственни способности. Наистина твърденията, че жената е слаба въ умственно отношение, че тя не можела да проявява такава умственна сила, каквато проявява мжжа, не се основаватъ на нѣкакви точни и опредѣлени научни изследвания, а на предразсждаци. На стр 61—62, авторътъ ни дава цѣлъ редъ (разбира се не на всички, отъ жени, които се прославиха по ума и познанията си въ науката, литературата и искуствата. Нѣма съмнѣние, че

мжжетѣ проникнати дълбоко отъ предубеждение къмъ жената, възпитани, въ вѣковния предразсѫдъкъ за нищожностьта на жената съ нищо не можешъ ги убеди въ противното. Обаче, най-добро доказателство за несъстоятелностьта на всички сѫждения, които изказвать противницитѣ на жената, може да даде самата жена. Тя съ своята дѣятелность най-добрѣ може да имъ докаже, че жената е така сѫщо способна умствено, колкото мжжа, че тя е способна да бжде и умствено и обществено такъвъ сѫщо човѣкъ, какъвто е мжжа. Ако днесъ жената има повече защитници отъ лагера на мжжетѣ, отколкото преди; ако днесъ все повече мжже признаватъ правото за жената да бжде разностраненъ човѣкъ,—причината е въ самата жена, която доказа, че тя е способна да бжде полезна на обществото на равно съ мжжа. Отъ друга страна, ако половитѣ обязанности на жената днесъ наистина се явяватъ прѣчка за нейната умствена слабость, то това не означава, че тя по природата си е слаба умствено, а значи, че днешнитѣ наредби правятъ жената изобщо да бжде неразвита умствено, както сѫщитѣ правятъ и грамадната часть отъ мжжетѣ да бждятъ слаби и умствено и физически.

Н-въ.

Нигилистка, романъ отъ София Ковалеска. Прѣвелъ Д-ръ Хр. Мутафовъ. Руссе 1898, цѣна 90 ст.

—

Нигилистка е името на романъ, написанъ отъ великата жена София Ковалевска.

Тя е извѣстна като математикъ, ето защо и нейното художествено произведение поразява читателя съ точность и правдивость на дѣйствителния русски животъ, както математическитѣ истини. Героинята на романътъ, Вѣра Баранцова произлиза отъ дворянско потекло. Баранцови се отличаватъ по своята хубость. На нея тѣ и длъжатъ своя графски титулъ и богатитѣ села съ хиляди души — крѣпостни селени. Тѣзи хубостници, както и тѣхнитѣ събратия—аристократи, живели сж въ раскошъ и развратъ, нищо не вършели. Его защо манифеста на Александра II-й отъ 19 февруарий за освобождението на крѣпостнитѣ като гръмъ пада на главата имъ. Вѣра Баранцова тогава била малка, но въ дѣтската душа на малката графиня се запечаталъ тоя день на тържеството на робитѣ и ужаса на своитѣ родители, които видяха въ тоя актъ царска немилость и го сравняватъ съ великата французска революция.

Когато Баранцови останали само съ едно село (другитѣ отишли за дългове), тогазъ вече нѣмали срѣдства за гувернантки, и малката Вѣрка оставена на суевѣрната си бавачка, станала такава невѣжа, каквито сж всички селски дѣца.

Такава проста, наивна, възторжена я срѣща Василцевъ, тѣхний съсѣдъ, който билъ лишенъ отъ професорската катедра и пратенъ отъ властитѣ въ негова чифликъ. Тоя професоръ се заинтересувалъ отъ четернадесеть годишната дъщеря на Баранцови — Вѣрка и предложилъ на родителитѣ ѝ да я учи безплатно.

Въ продължение на три години малката Вѣрка порастя физи-

чески и умствено подъ ръководството на Василцева тъй, щото ... фессора се решава да свържи съ нея своята сждба. Но и тукъ ... лицията му побърква. За неговитѣ хуманни обноски къмъ се... пращатъ го на заточение въ по далечни мѣста—въ Вятка, дѣто ... ра отъ охтика.

Особно живо е описана раздѣлата на Василцева съ св... годеница—Вѣра Баранцова.

Подиръ тази тежка загуба Вѣра се решава да иде въ П... бургъ да дири мжченицитѣ за правдата. Тя иска да наложи на ... ва си мжченически вѣнецъ, като Василцева.

Но тъй лесно се не намиратъ нигилиститѣ, които дири В... .

Тя постжпя въ туй време на висшитѣ женски курсове. Н... ука не я удовлетворява. Тя разсжждава чисто по нигилистич... науката не е работа; тя дири живо дѣло, общеполезна плодотв... дѣятелность.

Вѣра намира тая дѣятелность между семействата на п... тическитѣ престжпници. Поводъ да се запознае съ нигилиститѣ ... Петербургъ ѝ дава процессътъ, който е извѣстенъ подъ наз... „Павленкова", или „седемдесеть и петь." Справедливо забел... Ковалевска, че тия процесси и репресалии на правителството с... жатъ за най-добра пропаганда на революционнитѣ идеи въ Ро...

Вѣра Баранцова най напредъ се сдружава съ пострада... 75 семейства на подсждимитѣ. Помага имъ, не жали нищо, за да ... легчи тѣхното бѣдствено положение. Подиръ се запознава и съ ... сждимитѣ въ време на процессътъ.

За главенъ виновникъ въ тоя процессъ признали единъ м... студентъ отъ медицинската академия Павленко, по народность е... инъ. За туй него чакало по голѣмо наказание отъ заточение и ... торга въ Сибирскитѣ рудници, очаквало го Петропавловска крѣп... (тъмница въ Петербургъ или по вѣрно ако се нарече гробница, д... живи заравятъ хората).

Вѣра се решава да избави Павленко отъ тъмницата, като ... жертвува себе си.

Да се уреди бракътъ между една аристократка и единъ ... литически престжпникъ, още между единъ евреинъ и една п... славна не е лесна работа въ Руссия

И Вѣра прибѣгва къмъ помощьта на единъ старъ графъ, к... то измолва у Бога грѣховетѣ си.

Най интересна е срѣщата на нигилистката съ тоя постн... такива постници има много въ Руссия и сега. Разбира се, че н... листката се приготвя за тая важна срѣща: мѣнява преди к... своето просто нигилистическо облѣкло и се промѣнява по м... за да се ареса на постникътъ, стига имъ ума на тѣзи нигилист...

Ето що расказва Вѣра за своята срѣща съ графътъ—постн... „При входътъ ме посрѣщна единъ вратаръ съ тояжка въ ржцѣ ... кѣвъ грозенъ *) на гледъ,—като сжщи велможа. Отъ начало т...

*) Трѣбва да е страшенъ, защото грозний на русски, значи—страш...

делегата. Разгледани били почти всички отдѣлни въпроси отъ **Великия Социаленъ въпросъ**. По въпроса върху **пиянството (алкохолизма), неговитѣ причини и следствия** сж говорили на дълго и широко отъ много делегати. Всичкитѣ исказвали почти едно и сжщо нѣщо, — че пиянството главно се дължи на днешната лоша обществена организация, понеже доказано е, че най много алкохолици се намиратъ между най бѣдното население. Дългитѣ работни дни не сж една отъ най малкитѣ причини на това; преуморенитѣ работници піятъ, за да наваксатъ загубенитѣ сили. По въпроса върху **женския трудъ въ индустрията** нѣмало никакво разногласие. Всички се исказали, че навсѣкадѣ, кадѣто капиталиститѣ, господаритѣ на срѣдствата на производството, си служатъ съ женския трудъ, като го предпочитатъ предъ мжжкия, това тѣ го правятъ, за да експлоатиратъ жената и понижаватъ надницата на мжжа. Никаква филантропия не вълнува господаритѣ, когато пребиратъ въ фабрикитѣ си женитѣ. Едничката цель, която гонятъ тѣ, тя е да си добиятъ по евтенъ трудъ, като плащатъ на жената по малка надница, подъ предлогъ, че нейтѣ нужди сж по малки. По въпроса за **инспектори на труда** се говорило доста надълго, особенно върху изискванитѣ за това условия и най после се избрала особенна комисия за изучванието му. Макаръ корпоративенъ конгрессъ, той се исказалъ и по политическата дѣятелность, като удобрилъ тактиката на интернационалния социализмъ, е осждилъ постжпката на тъй нареченитѣ националисти-социалисти, които иматъ за глава стареца Рошфора.

Конгреса на Работническата партия сжщо се занималъ съ много, както теоритически, тъй и практически въпроси. Занималъ се той и съ въпроса по антисемитизма, по когото взелъ резолюция, съ която осждилъ играта на извѣстни демагози, които експлуатиратъ съ еврейскии въпросъ, за да добиятъ подръжката на бѣдното население. Понеже христианитѣ сж не по малко експлоататори отъ капиталиститѣ евреи, както работницитѣ евреи не по малко експлоатирани отъ работницитѣ отъ всички други вѣрвания, то социализма не може освѣнъ да осжди това злоупотрѣбление съ народното невѣжество, дѣто се посочватъ за причина на злото шепа евреи, когато тя се дълбоко корени въ самата днешна наредба.

По въпроса за обезорвжаванието и мира била приета предложената отъ Лафарга резолюция, следъ като се размѣнили по нѣколко думи върху въпроса отъ нѣколко делегати. Понеже този въпросъ е отъ чисто дневенъ характеръ и направи голѣмъ шумъ, намирамъ за нуждно да приведа по голѣмата часть отъ резолюцията. Ето я: „Работническата партия, която ржка за ржка съ социалистическитѣ партии отъ стария и новия свѣтъ работи и се бори за пришедствието на единъ новъ редъ на нѣщата, въ когото съединеното въ едно човѣчество, човѣчество безъ класси най сетнѣ ще намѣри, заедно съ свободата и благосъстоянието, траенъ миръ — тази партия по горѣщо отъ всичко желае да се тури край на онази варварицина, която намира изражението си въ се по-силното и по-силното въоржжавание въ наше време.

„Но тя знае, че въпрѣки голѣмото прахосване на пари и съсипвания на хора, което нѣщо влѣче подирѣ си въоржения миръ, обезоржжаването е немислимо да стане въ едно общество, което въ областьта на производството и размѣната въоржжава классъ срѣщу классъ, индивидиумъ срѣщу индивидиумъ.

„Тя знае, че макаръ това да е всеобщо желание, мирътъ не е възможенъ въ днешното общество, което има за основа борбата, или економическата война на всички противъ всички.

„Като не е противъ исчезването на милитаризма, тя преди всичко се бори за исчезвания на капиталистическата наредба, която поражда този милитаризмъ и фатално го подържа.

„За това тя не може да вземе за сериозно последното царско предложение и не й остава освѣнъ да се попита: кого мамятъ и смѣтатъ ли да ни измамять съ подобна утопия?

„Възможно е, щото по-предвидливитѣ правителства да се увѣрятъ, че европейската война става все по-невъзможна и по-невъзможна и че войскитѣ, които числятъ въ редоветѣ си цѣлия народъ, ставатъ истинско революционно страшило—да се предразположатъ къмъ уволняването на сегашнитѣ армии и да ги замѣнятъ съ единъ видъ национална жандармерия, съставена отъ професионални солдати и исключително насочена срѣщу вжтрѣшнитѣ врагове, т. е. пролетариата и социалиститѣ.

„Но економическа необходимость, която е по силна отъ всѣка воля, се надсмива надъ най предвидливитѣ и най автократнитѣ — тази необходимость се испрѣчва и не допуща най малкото спиране на това прогресирующе зло.

„Да се прекрати, днесь или утрѣ, фабрикуването на бойнитѣ орждия, това не значи ли да се съсипять тѣзи силни индустриалци на желѣзото и стоманата, каквито сж Шнайдеровци, Круповци и др., които въ колосалнитѣ си фабрики трупатъ съ стотни милиони богатства, за да въоржжатъ сьотечественицитѣ си—а даже и чуждестранцитѣ, и които сж истински господари на републиката и империитѣ?

„Да се распуснатъ войскитѣ?—Но не тѣ ли съставляватъ първото вжтрѣшнвто пазарище, сжщинска златна мина и за други силни капиталисти, натоварени съ снаряжението (съ дрѣхи, мѣсо, консерви, храни и др.), както на хората, тъй и на конетѣ?

„Ами хилядитѣ военни по профессия, хилядитѣ носители на еполети и други специални украшения, които не ги бива за друго освѣнъ да мжчатъ селени и граждани, затворени въ казармитѣ подъ предлогъ да служатъ на отечеството?. . . .

„Мира, както и обезоржжаването, трѣба да настанатъ и ще настанатъ единъ день".

„Но както мира, тъй и обезоржжаването сж свързани съ тържеството на социализма. Всички онѣзи, значи, които искатъ единъ пжть за винаги да се даде край на това скрито състояние на война, което не е нищо друго освѣнъ една отъ формитѣ на всеобщатъ конкуренция — единственъ законъ на буржуазната анархия —

всички тѣ трѣбва да се присъединятъ къмъ социалистическата партия, като единственна партия, която иска и може да осъществи мира.

„Въ случай обаче, че проектираната конференция се състои и Франция счете за нуждно да прати делегати, понеже само една е формата, чрезъ която може да се докара едно истинско улекчаване на голѣмия товаръ отъ милитаризма — шестнадесетия националенъ конгрессъ на Работн. партия решава: Избраницитѣ на партията ще трѣба да искатъ отъ каммарата. щото представителитѣ на Френск. Република да се натоварятъ съ миссията да предположатъ въ конференцията едновремешното и постепенно намаляване на курса на военната служба, до като се добие съвършенното исчезване на постояннитѣ войски, които ще се слѣятъ съ въоржжения народъ.“

* * *

Тази година партийния конгрессъ на германската Социалъ-Демокрация се държа въ града Щутгардъ въ началото на мѣсецъ октомврий. Онова, що се явява най-интересно за отбелѣзвание, това сж станжлитѣ дебати и взетитѣ резолюции по въпроситѣ отъ дневенъ характеръ: по поводъ предложението на русския царь за обезоржжавание и по поводъ речьта на императора Вилхелма, произнесена презъ мѣсецъ септемврий, чрезъ която заплашваше съ затворъ всѣкиго, който дава съвѣти на работницитѣ да правятъ стачки.

Още при отварянието на конгресса въ речьта си Либкнехтъ, стария ветеранъ на социализма, следъ като посочва на голѣмитѣ успѣхи, които е направила и които прави Социалната Демокрация, намекналъ върху предложението на русския царь и далъ заключение; че само международната социалистическа партия е въ положение да докара траенъ миръ между народитѣ. Въ сжщата си речь той далъ да се разбере, че социалиститѣ стоятъ здраво на позициитѣ си и не ще се уплашатъ нито отъ заканванията на императора Вилхелма, нито отъ съюза на всички царе земни, опълченъ ужъ противъ анархизма, а съ цель да прегради пжтя на бързия успѣхъ на социализма.

Познато е на читателитѣ предложението на русския царь, знаятъ тѣ каква стойность му се дава отъ всички, които сж поне отчасти запознати съ русската политика. Всѣки, който гледа по положително на работитѣ и дава цѣна на думитѣ не споредъ начина на изказванието имъ, а споредъ практическото имъ значение, се е отнесълъ съвсѣмъ недовѣрчиво къмъ това предложение. Така се отнесоха много политически органи, така се отнесоха и голѣмата часть социалисти. Впрочемъ, съ това читателитѣ на Ново Време сж запознати отъ Социалния Прегледъ въ миналата книжка. Цельта ми тукъ е да ги запозная съ решението на Германския конгрессъ по този въпросъ. Резолюцията по него е била предложена отъ Бебела и приета въ такава форма, въ каквато я пред-

ложилъ, следъ като се надълго говорило, разбира се. Ето самата резолюция: „Понеже предложението за обезоржжаване, направено отъ страната на русския царь се явява като оправдание на опозицията, която социалиститѣ отъ всички страни правятъ на безразсжднитѣ въоржжавания, ний подѣляме мнѣнието на царя, че въоржжаванията подкопаватъ общественното преуспѣвание. Конгресса намира, че тѣзи въоржжавания произлизатъ отъ амбицията, отъ завоевателнитѣ стремления на управляющитѣ, които си служатъ съ армиитѣ, за да притесняватъ народитѣ; че до сега Руссия, отъ една страна, е дала примѣръ на най-извънредни въоржжавания, а отъ друга — и до сега още отказва да даде и най-малки конституционни права на народа. Конгресса най-сетнѣ смѣта, че за да се вземе предложението на Руссия за нѣщо сериозно, тя първа трѣбва да даде примѣръ за обезоржжаванието, като прекрати политическитѣ преследвания и даде на народа конституция, която му се явява необходима, за да може да испълнява цивилизаторската си миссия.

„Конгресса гледа на царското предложение, като на единъ симптомъ, едно знамение. Безъ да гледа, да-ли съ това се гони задня политическа мисъль, той констатира, че единъ суверенъ-автократъ даже признава пагубното влияние на въоржжаванията. Социалиститѣ трѣбва да се възползуватъ отъ случая и съ нова енергия да заработятъ въ парламентитѣ, за да усилатъ и тъй голѣмото отвращение на народитѣ отъ извънмѣрнитѣ въоржжавания.

„Конгресса мисли че народитѣ най-добрѣ ще запазятъ „тѣхнитѣ най-священни права“, като осжществятъ социалистическата программа на общечовѣшкото освобождение, като уравняватъ международнитѣ конфликти чрезъ арбитрарни решения. Цѣла ирония е да гледаме, какъ ужъ християнски народи водятъ най-убийствени войни, които иматъ за следствие най-отчаянната мизерия, като че войнитѣ сж единственния начинъ за разрешаванието на тѣхнитѣ спорове. Това е цѣло светотатство, най-безсрамно лицемѣрие спрямо християнскитѣ доктрини, които се проповѣдватъ и въ училища, и въ черкви и въ казарми.“ Както виждаме, резолюцията е една отъ най въздържанитѣ, но пъкъ доста добрѣ раскрива, каква е стойностьта на царското предложение.

Като протестъ противъ думитѣ на императора, съ които той застрашавалъ съ затворъ и усилена работа всѣкиго, който съвѣтва работницитѣ да се обявятъ въ стачка, конгресса безъ никакви дебати приема една резолюция, съ която се иска неограничено право за сдружена борба и поканва всички работници да се организиратъ и претестиратъ противъ думитѣ на императора. Характерна е речьта на делегата Фишера, който безъ никакъвъ страхъ отъ коронования вождъ(?), казва най-горчиви думи по неговъ адресъ. „Необходимо е да се опълчимъ противъ императора, инакъ ще кажатъ, че социалиститѣ се боятъ. Императора подаде ржка на капиталиститѣ, ний, отъ наша страна пъкъ, ще подкрепяме пролетарията. Заканванията на императора сж една плѣсница нанесена на работ-

ницитѣ... Тѣзи вѣчни заканвания на императора противъ пролетариата, противъ интернационалиститѣ не оставятъ никакво съмнѣние върху цельта, която се преследва. Ако съ усиленъ затворъ се наказватъ онѣзи, които се опитатъ да организиратъ стачкитѣ, то логически следва, че стачницитѣ ще бѫдѫтъ пронизвани съ крупцумитѣ на императоровитѣ войски. Управницитѣ може да смѣтатъ, че нѣкакви параграфи ще сѫ въ състояние да спрatъ прогресса на социализма. Цѣла лудость е да се уподобяватъ на престѫпници работницитѣ тогава, когато упражняватъ едно право признато отъ всички конституции . . . Императора ни хвърля рѫкавицата. Ний трѣба да я поемемъ. Ний провъзгласяваме високо и на всеуслишание, че работницитѣ не само не трѣба да очакватъ нищо отъ монархията, но винаги да се боятъ отъ погтитѣ ѝ. Затова ний се привикваме: работници, истръгнѣте отъ васъ си монархическата идея!“ Така завършва речьта си делегата Фишеръ. Както виждаме и социалиститѣ не се церемонятъ съ императора Вилхелма. Това е всѣкогашната тѣхна тактика въ това отношение. Прѣсно е още въ паметьта ни преследването и осѫждането на Либкнехта за такива намеки спрямо императора, исказани въ единъ отъ миналитѣ конгресси. Обаче, нито преследванията, нито затворитѣ ще отвърнятъ германскитѣ социалисти отъ този имъ пѫть. Социализма, днешния международенъ социализмъ е революционенъ. Тойнне е като утопическия социализмъ да очаква нѣкакви подобрѣ ния чрезъ умилостивлението на властъ имеющитѣ Само коренното измѣнение на сегашния строй, сгромолясването на монархиитѣ и пришествието на Социалната Република ще докара желаната цель. Германскитѣ социалисти строго вървятъ по този пѫть, макаръ заинтересовани лица да имъ приписватъ съвсѣмъ незаслужени грѣхове. Силното брожение, което сѫществува днесъ въ Франция и което накара социалиститѣ да зематъ строго опредѣлено положение послужи за обвинението имъ въ предателство, въ служение на чужди интереси. А за примѣръ на противоположно държение имъ се посочватъ германскитѣ социалисти, които ужъ защищавали повече чергата си, проявявали нѣкакви национални стремления, съ една речь шовинизмъ.

Телеграмми отъ подобенъ характеръ се появиха и въ нашитѣ буржуазни вѣстници. Българската телеграфна агенция, както се вижда е черпила лъжливитѣ новини изъ френски източници, изъ шовинистическия френски печатъ. Тѣзи фалшиви телеграмми обръщатъ вниманието и на нашитѣ божемъ оборвачи на социализма, особенно пъкъ на онѣзи, които искатъ да искаратъ, че ний не сме последователни съ социалиститѣ отъ другитѣ страни. [1]) Тъй е

[1]) По една чиста случайность азъ имахъ щастието или нещастието да се срѣщна тъкмо въ това време, когато се явиха такива телеграмми изъ нашитѣ вѣстници съ единъ военень, който обича да се рови изъ политиката. Господствому искаше да знае, какъ ний, българскитѣ социалисти, гледаме на русското предложение и на патриотизма. Като му казахъ мнѣнието си, той измъкна броя отъ в. „Миръ“, въ който бѣше печатана нѣкаква телеграмма, ко-

то, когато човѣкъ черпи вода отъ лошъ изворъ. Който иска да пие бистра вода, нека си гребне отъ главата на извора, а не отъ оназя мътилка, която се образува, следъ като водата е текла презъ калната почва и газена съ кални крака.

Б. Л.

ОТВОРЕНО ПИСМО.

Драгий ми Благоевъ,

Бѫди тъй добъръ да дадешъ мѣсто въ Ново Време н следующитѣ нѣколко реда.

Моя приятель Янко Сакѫзовъ, въ една статия противъ Минцеса, напечатана въ последната книжка на Ново Време, се показва твърдѣ недоволенъ — това се вижда отъ неговото желание да ме тури въ приятната компания на г. Баджова,—гдѣто азъ съмъ казалъ, преди една година въ Ново Време, че Минцесъ билъ по малко невѣжа, отолкото нѣкой си Данаиловъ. Сакѫзовъ ни подмята, че азъ съмъ билъ издалъ на Минцеса единъ видъ „патентъ" на ученость.

На това азъ ще отговоря, че „патента", който съмъ издалъ на Минцеса е отъ такава природа, щото едва ли ще се намери нѣкой който да му завижда на славата. Самъ Минцесъ навѣрно не ще се гордѣе съ такъвзи единъ „патентъ", въ който се казва, че той е „една лепка, която човѣкъ не може да похване съ пръстъ, а трѣбва да си вземе щипци." [1])

За „шарлатанията" на Минцеса азъ писахъ едновременно съ Янка, и именно въ Денъ, въ статиитѣ „Разлагающа се и възраждающа се България". Тамъ азъ обърнахъ внимание на неговитѣ фокуснически маниери да говори за книги, които той не е челъ, и за автори, които не познава. Минцесъ претендираше, че Марксъ въ своето съчинение Нищета на философията се старелъ да докаже, че собственностьта е кражба, когато именно въ тази книга Марксъ се подиграва съ формулата на Брисо и Прудона, че „собственностьта е кражба", тъй като кражбата вече предполага собственость.

Какъ тогава се струва, щото азъ да давамъ преимущество на

ято искарваше германскитѣ социалисти за чисти шовинисти, като искаше съ това да ми каже, че германскитѣ социалисти съвсѣмъ другояче гледатъ на работитѣ. Мене не оставаше друго, освѣнъ да посоча на фалшивостьта на телеграммата, като му оказахъ лъжливия източникъ, отъ когото е черпена, и за му заявя, че социалиститѣ, истинскитѣ социалисти, а не нѣкакви „националисти социалисти", каквито сѫ французскитѣ Рошфоровци и други, иматъ едни и сѫщи общи искания, еднакво гледище по явленията отъ обществень характеръ.

[1]) Гл. Гжтрѣшенъ прегледъ на Н. В. написанъ отъ мене въ кн. на II год. стр 97.

Минцеса? Това се случи по твърдѣ простъ начинъ; азъ превъзнесохъ малко Минцеса, за да унижа повече неговия съперникъ кандидатъ, а мисля, сега приватъ доцентъ по политическата економия въ Висшето Училище, г. Данаиловъ. Несъмнено, че Минцесъ е единъ шарлатанинъ, че той пълни статиитѣ си съ автори, на които той знае само имената, че той помянува Маркса и Рикардо, но не познава нито едина, нито другия, прави цитати, на които не разбира самъ смисълъта, и всичко това не му пречи да говори за научни въпроси съ една смѣлость, която, като се вземе предъ видъ неговото невежество, се обръща въ нахалство. И ако следъ като съмъ писалъ всичко това за Минцеса, продължавамъ и казвамъ, че той е десеть пѫти по образованъ отъ Данаиловъ, то това трѣба да се разбира тъй: ако Минцесъ е такъвзи невежа, то можете да сѫдите за Данаилова, който е десеть пѫти по невежа отъ Минцеса. Последния може да се похвали съ едно общо образование, колкото и повърхностно да е то, а първия нѣма даже и това, а става приватъ-доцентъ, само защото пиши, че „днешното правителство е първото, което се отзовава на гласа на народния пулсъ."

Крайно съжалявамъ, че моя приятель Сакжзовъ не е обърналъ внимание на смисълъта на моя „патентъ". Истина е, че Сакжзовъ се намираше въ полемика съ Минцеса, и невнимателния четецъ би можалъ да претълкува моитѣ думи благоприятно за Минцесса. Но отъ едно такова претълкувание бихъ пострадалъ първия азъ, защото и азъ сѫщо съмъ писалъ противъ Минцеса. Освенъ това азъ бѣхъ вече прочелъ, въ времето когато издавахъ своя „патентъ", една враждебна и злобна рецензия отъ Минцеса за моята статия: „Критика съ побърканитѣ заглавия", написани срѣщу проф. Бахметева. Въ тази рецензия Минцесъ, следъ като смѣсва всеобщитѣ, классовитѣ интереси на буржуазията, съ които ний обясняваме спиритуалистическото направление въ науката, съ егоистичнитѣ интереси на отдѣлнитѣ личности, което не е едно и сѫщо, тъй като човѣкъ може да поддържа най консервативнитѣ принципи, безъ да изважда отъ това никаква лична полза за себе си — продължава въ единъ иронически тонъ, който му прилѣга, колкото на мечката прилѣга да играе на пиано, да говори, че споредъ мене всички, които не били съгласни съ социалиститѣ, се ръководяли отъ „интереситѣ на тѣхния джобъ и били подли и продажни". Очевидно Минцесъ е прибързалъ да обобщи нѣкой добрѣ извѣстенъ на него частенъ случай, за нѣкой господинъ, който пиши статии противъ социалиститѣ, защото тъй му диктуватъ „интереситѣ на джоба". А ний смѣтаме наопаки, че има хора, които могатъ да бѫдѫтъ незаинтересувани и чистосърдечни врагове на социализма. Въ сѫщата рецензия Минцесъ нарича моя езикъ „мискински" (навѣрно тѣзи професори получаватъ своето въспитание въ нѣкой си зарегистриранъ въ полицията толерантенъ домъ), защото азъ употрѣбявамъ въ своитѣ статии нѣкои епитети, турени въ кавички и *които съмъ заелъ отъ статиитѣ на самия Бахметевъ*. Това показва двѣ нѣща, които ще впиша въ „патента" на Минцеса: първо, той защитава статията на Бахметева,

която не е прочелъ и ми приписва думи, които не азъ, а Бахметевъ е употрѣбилъ, и второ: Минцесъ си е чоплялъ носа, когато е челъ моята статия, защото той би забелязалъ, че спорнитѣ думи сѫ турени въ кавички и преведени отъ мене, само да покажа на читателитѣ, съ какьвъ язикъ си служатъ високонравственнитѣ професори.

Азъ влѣзохъ въ горньото дълго обяснение, за да покажа на читателя, че когато азъ съмъ издавалъ „патента", моето мнение за умствената и нравствената стойность на Минцеса е било окончателно съставено и то въ най неблагоприятенъ за него смисълъ. Това ни най малко не ме спираше и не трѣбва да ме спира — когато, за да дамъ по голѣмъ изразъ на моето мнение за нищожеството на учебното тѣло въ висшето училище, азъ си послужихъ съ сравнението, което е предизвикало неумѣстнитѣ и, обичамъ да вѣрвамъ, добронамеренни подмятания на Сакѫзова.

Толкова за „патента".

Несъмненно, по важна е друга една забелѣжка на Сакѫзова, гдѣто той не се исказва съгласенъ съ моето разбиране на политическитѣ борби въ България. За съжаление Сакѫзова не отива по нататъкъ отъ една проста забелѣжка, и азъ, преди да обясня и развия моя взглядъ, ще чакамъ неговата подробна критика.

Приими, драгий ми Благоевъ, моитѣ искренни поздравления.

К. Раковски.

ВѪТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Политика и финанси — Дефицититѣ и нови заеми. — Въпросътъ за откупуването на источнитѣ желѣзници въ Южна България. — Безсилието на опозицията. — Фракцията на г. Радославова — Протестътъ на либералната партия — В Миръ и митингитѣ

Болното мѣсто на днешното правителство е безпаричието. Въ време на дебатитѣ, станали въ народното събрание по отговора на тронното слово, единъ отъ опозиционнитѣ оратори, осѫждайки финансовата политика на властвующитѣ, привелъ е изречението на единъ ученъ, който казалъ: „дайте ми добри финанси и азъ ще ви дамъ добра политика." Министрътъ-председатель, г. Стоиловъ, когато взелъ думата да защити своята политика, е побързалъ да възрази, че въпросния ученъ не билъ казалъ горнитѣ думи, но тъкмо обратното, а именно: „дайте ми добра политика и азъ ще ви дамъ добри финанси." Тази поправка г. Стоиловъ е намѣрилъ за умѣстна, вѣроятно, за да покаже на опозиционния представитель, че се „различава" отъ него не само по въспитанието си, както изрично се исказва по-долу, но и по образованието си. Кой отъ двамата стои по-високо, насъ не интересува, както не ни очудва и хвалбата на г. Стоилова, особно когато се знае, че самохвалството на днеш-

нитѣ управници заема първо мѣсто между тѣхнитѣ добродѣтели. Важното е, че въ каквато форма и да се е изразилъ, въпросниятъ ученъ е казалъ истината само на половина, а още по-важното е, че нито въ единия, нито въ другия случай неговитѣ думи не говорятъ нѣщо въ полза на г. Стоиловъ. Политиката и държавнитѣ финанси сж тѣсно свързани помежду си. Лошата политика не докарва добри финанси, и напаки, — лошитѣ финанси тласкатъ политиката въ още по-опасна и разорителна посока. Его защо ний виждаме днесъ, че правителството на г. Стоилова се явява съ твърдѣ забъркани смѣтки. Когато едно правителство управлява съ щикъ и стражарска шашка, то не може да живѣе, безъ да распилява държавната пара; пилежътъ е, така да се каже, негова органическа нужда, въпросъ за неговото сжществувание. За своята сигурность то трѣбва да поддържа една сложна и скжпа администрация и въ сжщото време то трѣбва да удовлетворява и най-малкитѣ прищѣвки на своитѣ влиятелни партизани, които обикновенно биватъ и най-ревностни партизани на бързото обогатявание. Партията на „народняцитѣ“ дойде на власть като нѣкоя азиатска орда, нахлула въ завладѣна страна. Нейното избирателно право се състои въ хашладисвание гърбоветѣ на избирателитѣ; нейното право на митинги се прилага въ участъцитѣ по краката и снагата на инициаторитѣ, както показва писмото на г. Петръ Ненковъ отъ Плѣвенъ, печатано не отдавна въ вѣстницитѣ; нейната свобода на печата трѣбва да се търси въ Черната Джамия. Тѣзи, които управляватъ, сж присвоили и правото сами да контролиратъ своитѣ дѣла, или да даватъ смѣтка само на редакторитѣ на в. Миръ. Ний не виждаме, какво общо може да има между такава „политика“ и добритѣ финанси.

Днешното правителство започна съ обѣщанието да направи голѣми съкращения въ бюджета; обаче, туй съкращение не само не бѣше тъй голѣмо, както се очакваше, но и бюджетитѣ сж сключени до сега съ дефицити. Споредъ исчисленията, правени възъ основа отчета на смѣтната палата, тѣзи дефицити възлизатъ на $19^1/_2$ милиона. Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ, бившия при сегашното правителство министръ, напоследъкъ е държалъ въ камарата една дълга речь, въ която, между другото, искарва общия дефицитъ само на 9 милиона; като оставаме за негова смѣтка това твърдение, не безинтересно е да посочимъ, че сжщия г. Гешовъ стана министръ въ името на економиитѣ и нагече дефицититѣ язва, а днесъ дохожда въ камарата да оправдава по единъ не особно хитъръ начинъ полученния недостигъ. Нека чуемъ, въ какво се състои това негово оправдание, отъ което ще видимъ, че правителството на г. Стоилова още отъ начало не е имало никакво намѣрение да избѣгва дефицититѣ и че то съзнателно ги е допустнало. Г-нъ Гешовъ казва, че дефицитътъ се дължи на двѣ причини: първо, на това, че сж постжпили по-малко приходи, отколкото сж били предвидени; второ, на това, че редовнитѣ приходи по бюджета сж били употрѣбявани за разни постройки, за които въ другитѣ държави сж издавали

особни закони. Отъ тука следва, че нито правителството, нито Гешовъ, който е съставлявалъ бюджетитѣ, ни най-малко не сѫ виновни, дѣто сѫ били до толкова благоразумни да предвидятъ по-голѣми суми, отколкото сѫ можели да получатъ; и второ, за да се допустнатъ дефицити, трѣбвало е да се издадатъ особни закони за извънреднитѣ постройки и сѫщитѣ суми да се истеглятъ подъ видъ на заемъ или нови данъци. Г-нъ Гешовъ, вижда се, съвсѣмъ забравя, че въпросътъ не е билъ, подъ каква нова форма може да се испразва кисията на данoплатеца, а се е касаело именно до намалението на данъчния товаръ. Кадѣ е това намаление? Въ дефицититѣ, отговаря г. Гешовъ. Ами защо г. Гешовъ не се е сѣтилъ по-рано да ни раскажи, какъ ставало въ другитѣ държави и още на времето не е внесалъ тия „особни закони", за да нѣма сега дефицитъ? Очевидно, за това, че въ такъвъ случай хората по рано биха разбрали всичката игра на г. Гешовъ. Не напразно г. Тодоровъ, финансовия министръ е заявилъ въ камарата, че се прекланя предъ компетентностьта на г. Гешовъ. Всичко това напомня фейлетонътъ въ Работническия Вѣстникъ, дѣто Масторъ Гочу Зюлямътъ рисува портрета на седемтѣхъ доктори на магията: г. Тодоровъ похвалява компетентностьта на г. Гешова, г. Гешовъ пъкъ похвалява финанситѣ на г. Тодорова, а следъ него дохожда г. Стоиловъ и заявява, че съ г. Гешовъ и съ него е „болшинството на българския народъ". Отъ защитата на г. Гешова може да се искара само туй заключение, че правителството е имало предъ видъ да распилѣе повече, отколкото получава още тогава, когато за пръвъ пѫть най-тържествено е заявило, че ще намали бюджетитѣ на бившия режимъ.

До колко е розово положението на държавнитѣ финанси, вижда се отъ това, че министерството на г. Стоилова се намира предъ необходимостьта да се оттегли отъ властьта, ако не успѣе въ едно недалечно бѫдѫще да сключи единъ новъ заемъ. То е изтеглило голѣми суми отъ земледѣлческитѣ каси и народната банка, сключило е единъ таенъ заемъ отъ 10 милиона лева, и при това има да се наплаща на предприемачи по постройката на започнатитѣ желѣзници и пристанища. Но за да може да сключи новъ заемъ, правителството трѣбва да реши въпросътъ за откупуването частитѣ на източнитѣ желѣзници въ Южна България. Този въпросъ е изникналъ още следъ започвание постройката на успоредната линия. Сега управницитѣ щѣли да се откажатъ отъ тази постройка. Ако сѫдимъ по раскритията, които се правятъ въ опозиционния печатъ, нѣкои банки и високопоставени лица сѫ били заинтересувани въ този въпросъ, и правителството било готово да направи най голѣми жертви за смѣтка на страната, за да успѣе съ заема. Не можемъ да не обърнемъ внимание на факта, че въ туй време, когато всички опозиционни органи най живо разискватъ въпросътъ за откупуването или наеманието на компанскитѣ линии и най рѣзко осѫждатъ министерството, правителствения в. Миръ пази пълно мълчание. Подобно поведение в. Миръ държеше и

по въороса за емигрантитѣ; когато полковникъ Пѣшковъ е билъ въ София и е диктувалъ на военното министерство исканията на руското правителство, в. Миръ прекжсваше своето мълчение, само за да заяви, че всичко това, което днесь е цѣла истина, било не вѣрно. Сега става сжщото. Въ София дохождатъ пратеници на компанията по източнитѣ желѣзници и водятъ преговори за предаванието съ наемъ една часть отъ последнитѣ, а в. Миръ не се и обажда дори. Това не може освенъ да усили нашето подозрѣние; това показва, че правителството дѣйствително има намѣрение да наеме едни развалени линии срѣщу баснословенъ наемъ за десетки години, следъ като плати тежко обезщетение по започнатата успоредна линия и когато преди всичко е още въпросъ, да ли то не може да отнеме частитѣ на компанията въ Южна България, като собственность на държавата. Такова едно мълчаливо замъглявение на работата ни посочва излишенъ пжть, колко долу стои въ очитѣ на управницитѣ онова „болшинство на българския народъ", за което г. Стоиловъ расправя по всички кръстопжтища, че се въсхищавало отъ неговата политика. Ний не привеждаме никакви цифри, защото въпросътъ има нужда да се освѣтли положително. Обаче, и това което се знае до сега, не ни дава никакво основание да се надѣваме, че правителството не дѣйствува по чисто егоистични побуждения.

И тъй, днешното правителство съ своята „добра" политика и и още по „добри" финанси е докарало работитѣ до тамъ, че не може да живѣе безъ дефицити и заеми. Решено да прави всички отстжпки, то едва ли ще се поколебае предъ нѣщо, за да сключи и новия заемъ. Най близкото следствие на това ще бжде, че то ще стовари върху данонлатския гърбъ още нѣколко милиона годишно за исплащание на нови лихви и въ сжщото време ще се обезпечи властьта за още нѣкоя година. Какви ще бждатъ по-нататъшнитѣ следствия отъ продължението на единъ такъвъ произволнически и расточителенъ режимъ, не е мжчно да се предвидатъ. Единствената надежда за събарянието на този режимъ остава пакъ въ една по-силна и по-енергическа опозиция. Но въ това именно е и всичкия въпросъ: сжществува ли днесъ такава опозиция? Има ли въ България такава мощна партия, която да е въ състояние сама дѣятелно да се наложи като властвующа, безъ подържката на князя.

Ний знаемъ, че за да може една партия да излиза съ такива претенции, трѣбва да отговаря на следующитѣ сжществени условия: първо, да има поддръжката на дѣйствителното болшинство отъ народа, т. е. работнитѣ масси; второ, това болшинство трѣбва да е стигнало до извѣстна степень на политическо съзнание, способно да оказва своето давление върху държавнитѣ работи и трето, самата партия трѣбва да е въ състояние да раздвижи и издигне работнитѣ масси въ името на едни широко демократически начала. Коя отъ сжществующитѣ либерални фракции може да се похвали съ такава дѣятелность и съ такова болшинство? Ний нѣма да говоримъ за тъй наречената „демократическа" партия на г. Каравелова, за несъстоятелнитѣ економически и политически възгледи на когото не веднажъ

е писано въ Ново Време; нѣма да говоримъ и за цанковиститѣ, русофилското знаме на които безъ особенъ трудъ се отне отъ властвующата партия. Нека се попитаме, какво представлява най-силната, на гледъ, либерална фракция — радославитската? Отговаря ли тя поне на едно отъ условията за една силна и напредничива партия? По своитѣ общи стремления — тъй както ни се явява въ своя органъ Народни права — тази фракция почти не се различава отъ другитѣ либерални фракции; това, което тя най-много иска, е да се зачитатъ политическитѣ и граждански права на гражданитѣ. Но какви гаранции ни дава тя, че нейното „централно бюро" искренно се въодушевлява отъ политическата свобода и че то не туря интереситѣ на короната по-високо отъ оная на народа? Какъ да си обяснимъ това обстоятелство, че радославиститѣ, които оковаха свободата на печата съ извѣстния законъ за особата, и до сега не излизатъ да се раскаятъ за този свой грѣхъ? — Тѣ, обаче, не само не се раскайватъ, а и до сега продължаватъ да печататъ статии въ своя органъ, значението на които е, да покажатъ на княза, че г. Радославовъ не е по-малко услужливъ отъ г. Стоилова. Колкото за народнитѣ правдини, въпреки маската на свободолюбието, хората на г. Радославова понѣкога съвсѣмъ нѣдвусмислено издаватъ своитѣ затаени симпатии къмъ сопата. За да не отиваме на далечъ, нека приведемъ само едно доказателство. Извѣстни сѫ произволитѣ, които полицията извърши тази година на Бузлуджа. Едно многобройно събрание, между които сѫ били и нашитѣ другари, поиска да почете паметьта на мѫченицитѣ за свободата не по вкуса на властвующитѣ; тогава стражаритѣ на старозагорския окр. управитель подкрепени съ щика, въ едната рѫка съ камшикъ, а въ другата съ православния кръстъ нападнали и распръснали това събрание. Такава една постѫпка би осѫдилъ и най-умѣрения либералъ. Но не щете ли, наскоро следъ това излиза единъ либераленъ органъ, — варненския органъ на Радославовата партия в. Сила, редактиранъ отъ г. Райнова, и не само похвалява „крутитѣ мѣрки" взети спрямо празднующитѣ, но ги намира даже за съвсѣмъ недостатъчни. За да бѫде по-ясенъ, в. Сила ето какъ свършва антрефилето: „ако ний бѣхме на мѣстото на окрѫжния управитель, щѣхме да заповѣдаме да наредатъ тия почтени лумпени, като школнитѣ дѣца и съ скръстени рѫцѣ смирно да преминатъ предъ свещеннитѣ останки на падналитѣ борци". — Сами по себе си тѣзи редове заслужватъ да бѫдатъ отбелѣзвани само като признакъ за обезпокоителното умствено състояние на тѣхния авторъ, но важното е, че това се пише въ единъ радославитски органъ, и че в. Народни Права искава своето мълчаливо съгласие съ своя варненски събратъ, като не излѣзе да го осѫди за непредпазливото му издаване на радославитското „вѣрую". На читателя остава да направи своето заключение, какво може да се очаква отъ такава една партия, когато бѫде повикана да прилага своята „програма". Въ най-добрия случай може да се каже, че последователитѣ на г. Радославова сѫ едни добри монархисти. Но ний не виждаме, съ какво едни поклонници на монархизма могатъ

да увлекатъ народнитѣ масси и да ги превърнатъ въ една боева партия, достатъчно силна да сложи г. Радославова на министерското кресло.

За да покажатъ своето влияние и многочисленность радославиститѣ напоследъкъ сж подали на княза единъ протестъ, противъ сегашното правителство, който билъ покритъ съ 20 хиляди подписа. Споредъ насъ тоя протестъ доказва тъкмо противното. Преди всичко, това не е протестъ, а едно раболѣпно прошение, и г. Радославовъ много злѣ препоржчва своето „народно болшинство", като го кара да пълзи въ краката на единъ монархъ. Следъ това, съмнително е, да ли сж се намѣрили 20 хиледи души да се подпишатъ, но въ всѣки случай не е невъзможно да се съберать толкова подписа подъ инициативата на селскитѣ голѣмци, които по една или друга причина не сж можали да намѣрятъ своето мѣсто въ редоветѣ на правителствената или друга нѣкоя партия. Протестътъ е по-скоро едно бѣдно свидѣтелство за самата партия и за това никакъ не е чудно, че той бѣше развалилъ сънътъ на хората около в. Миръ. Последнитѣ виждатъ, че партията на г, Радославова се е заловила по какъвто и да е начинъ да вземе княза на своя страна, а при такова едно нещастие г. Стоиловъ може за два часа да изгуби всичкото „народно довѣрие". Но щомъ протестътъ се захвърлилъ изъ дворцовитѣ архиви, редакторитѣ на в. Миръ изново дохождатъ въ себе си и добиватъ предишния си куражъ. Сега тѣ почти въ всѣки брой предизвикватъ опозицията да покаже своята сила, а по поводъ на митинитѣ ето какво пишатъ тѣ въ броя си отъ 5-й ноемврий.

„.... Ний сами канимъ и подсѣщаме опозицията (да свиква митинги н. б.). Хайде! само да не се оплаква тя пакъ, че народътъ е апатиченъ! Българскитѣ граждани иматъ пълна свобода да правятъ митинги и ние искаме да ги видимъ. Нашата партия, увѣряваме, ще пасува, не ще препятствува, не ще прави и контрамитинги, а само ще гледа отъ страна, просто съ кръстени ржцѣ. Хайде! искаме да видимъ народното негодувание!"

Това иде като отговоръ на радославистския протестъ съ 20-тѣхъ хиледи подписи. Митингитѣ сж едно отъ най силнитѣ средства, не само за да се изяви „народното негодувание", но и за да се поставятъ на подсждимата скамейка нахалници, като тѣзи около в. Миръ. Обаче извѣстно е, какъ „народната" партия „пасува" въ време на митинги; нейнитѣ шефове преспокойно сѣдатъ съ „огърнати ржцѣ" въ нѣкое безопасно мѣсто, до като платенитѣ помагачи наложатъ главитѣ на събранитѣ въ митингъ. На 8 м. октомврий разградскитѣ граждани сж свикали единъ митингъ и съ резолюцията си протестиратъ най енергично противъ сегашния режимъ. Още сжщия день полѣтяватъ телеграми до вѣстници и депутати, въ които се съобщава за побоища нанесени лично отъ окржжния управитель Пѣевъ. Какво иска в. Миръ, като подканва опозицията да свиква митинги, това всѣки разбира. Но най дорѣ трѣбва да го разбира партията на г. Радославова. Една силна и многочисленна партия нѣма защо да чака в. Миръ да я подканя, какъ да прояви свое-

то влияние. А ний какво виждаме? Най многото, което радославиститѣ можаха да направятъ, то е да подадатъ едно прошение и да чакатъ милость. Тѣ, бѣднитѣ, и сами съзнаватъ, че всичкитѣ имъ 300 бюра не струватъ и колкото една усмивка отъ княжеския дворецъ.

Такава е „най силната партия“ въ България. Радославиститѣ могатъ да иматъ твърдѣ много последователи, но това ще си остане само една недѣйствующа пасивна армия. Отъ друга страна, не сѫ авторитѣ на закона за особата, които ще поведатъ маситѣ къмъ една смѣла борба противъ неконституционния режимъ. Въпрѣки всичкитѣ протести съ мъртви подписи днешното правителство може още дълго време да управлява съ една камара отъ предприемачи и да се смѣе направо въ лицето на г. Радославова. Ако утрѣ задуха другъ вѣтъръ въ двореца, тогава пъкь г. Радославовъ на свой редъ ще се смѣе, но далечъ още не ще има правото да казва, че е дошелъ на власть съ помощьта на една съзнателна народна сила, защото най сетнѣ, когато такава сила се яви, тя съвсѣмъ не ще има нужда отъ знамето на обанкрутения либерализмъ, и най малко отъ шефството на г. Радославова.

Г. Г.

НОВИ КНИГИ И СПИСАНИЯ ПОСТѪПИЛИ ВЪ РЕДАКЦИЯТА:

Новото направление въ историческата наука (наученъ сборникъ). Превелъ Г. Бакаловъ. Първа хиляда. Цѣна 1.50 лева. Варна 1899. Популярно-научна библиотека № 3. Издание на Стефанъ Георгиевъ & С-ие.

Туберколозата (охтика). Прѣдпазвание и лѣкувание. отъ докторъ Е. Виженодъ. Прѣвели отъ френски: Г. Сираковъ и Д. Минковъ. Пловдивъ 1898 год. Цѣна 1.20 лева.

Огледайте се! Хумористични отъ Василъ Шумановъ. Вратца. Цѣна 60 ст.

Стаю Малиновъ, расказъ отъ Н. Василиевъ-Граници. София. 1898. Цѣна 60 ст.

Отчетъ за състоянието на учебното дѣло и фермата на държавното земледѣлческо училище при гр. Руссе, прѣзъ учебната година 1896-97. Руссе, 1898.

Отчетъ на софийската държавна мѫжка гимназия за учебната 1897-98 год. София, 1898.

Годишенъ отчетъ на държавната мѫжка Априловска гимназия въ Габрово за учебната 1897-98 год. Габрово 1898.

Съвремененъ прегледъ, обществено-научно-литературно списание. Год, I, брой 1. Редакторъ: Д-ръ Хр. Мутафовъ. Излиза два пѫти въ мѣсеца: на 1 и 15 число. Годишната му цѣна за Бъ-

гария е 6 лева, за странство — 8 лева въ прѣдплата. Единъ брой 30 ст. Русе 1898 год.

Списание на Българското инжинерно архитектно дружество въ София. Год. III, кн. 11 и 12. София 1898 год.

Сборникъ на пощитѣ и телеграфитѣ, год. IV, кн. 9 София 1898 год.

Ученически другарь, год, I. кн, 9—10. София, 1898 година,

Долу корсетитѣ! Комедия въ едно дѣйствие (изъ българския животъ), отъ Луповъ. Сливенъ, 1898 год. Цѣна 40 ст.

Paul Ginisty: La vie d'un thèatre. Bibliothéque Littèraire de vulgaristation scientifique, Section artistique, № 7, Paris, Librairie C. Reinwald Schleicher frères, editeurs, 15, Rue des Saints Pères, 15. Paris, 1898, Prix. 1 franc.

Изложения за състоянието на окржжията презъ 1897—98 год.: Сливенско, Свищовско, Плѣвенско, Бургашко

ОБЯВЛЕНИЯ

Готово е за печатъ **Практическо Ржководство —Фребелъ-Песталоци** за домашно съспитание на малки дѣца и нагледно обучение, съ множество залагалки, пѣснички и прикаски изъ народний животъ. Издатели, които желаятъ да го взематъ, молимъ да се отнесатъ до редакцията на „Ново Време" за споразумение.

ИЗДАНИЯ НА Г. БАКАЛОВЪ—ВАРНА.

Плехановъ. Н. Г. Чернишевски . . . . 2·50
Сжщата *подвързана* . . . . 3 —
Марксъ.—Нищета на философията. . . . . 1·50
Кауцки—Происхождение на брака и семейството . . . —60
Кржевицки — Происхождение и распространение на идеитѣ . . . . —90
Плехановъ. — Анархизмъ и социализмъ . . . . . . 1·20
Марксъ. — Осемнадесетий Брюмеръ на Луи Бонапарта. 1·20
Струве и Волнинъ.—Народничество и Марксизмъ . . . 2 —
Сжщата *подвързана* . . . . 2·50
Плехановъ. — Социалната демокрация въ Русия . . . —25
Романесъ, Хевдингъ, Евелингъ. — Дарвинъ и Марксъ (съ портретитѣ имъ). . . . . —60
Барановски и Ушаковъ. — Исторически материализмъ. . —60
Плехановъ.—Работническото движение въ Руссия . . —20
Кричевски.—Борбата на английскитѣ работници за свобода —30
Конопницки.—Прометей и Сизифъ . . . . —30

ГОД. II. ДЕКЕМВРИЙ КН. XII

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

на

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1898.

НЕОТГАДАНО.

(Драска)

Едно, двѣ, три. . . . . дванадесеть! — удари тънкозвънния селски часовникъ. Сѣтихъ се, бѣше вече полунощь, трѣбваше почивка. Бърже затворихъ Ламартиновитѣ *) „Méditations poétiques“ и още по-бърже се стъкмихъ за сънь, духнахъ ламбата, обтѣгнахъ се на лѣглото, увихъ се въ одѣлото си и—стиснахъ очи. . . . ужъ да заспа.

Минутитѣ минаваха, часътъ би половина, би единъ — азъ се́ буденъ: напукъ нуждата за сънь—не можахъ и да мигна. И защо ли бѣ това? Безъ съмнѣние, имаше си причини. Въ главата ми се въртѣха рой какви не мисли, а най-вече току-що прочетенитѣ стихове на Ламартина, тозъ поетъ на тжгата, сѣкога скърбящъ, сѣкога сълзящъ; който сѣкадѣ: на земята, на небото, въ цвѣтята, даже въ росата—и всѣкадѣ той вижда сълзи, отчаяние, гибель....: Наистина, тжжбата му е пресилена, чувствата, що вѣятъ изъ поезията му, сж еднообразни и меланхолични, и отъ тукъ—утегкчителни,—ала въ нея има възвишени мисли, достойни за внимание, има истина, а извънъ туй—и сладостна хармоничность. Уви, ако и съвременната поезия ни изразяваше се́ истината, ако тя имаше съдържание!с

Лиричекиятъ елементъ у Ламартина е много силенъ. Но само въ туй ли се състои неговото достойнство, или достойнството на тази поезия? Лирическата поезия, не е поезия; ако тя ни отпечатва чувства частни на поета. Такъвъ лирически индивидуализмътъ е поезия на празднитѣ идеи! Тогазъ, защо ни сж тѣ, кого интересуватъ тѣ? Любовь, любовни страсти, романтизъмъ—това ми се виждатъ такива поетически баналности, че само единъ бездѣлникъ поетъ биха занимавали, поетъ, на когото и чувствата, и мозъка сж чужди предъ високитѣ задачи на живота. Лирическата поезия само тогазъ би имала цѣна, ако чувствата, пролѣти въ нея, сж и чувства на живненната среда: сърдцето на поета да усѣща и желае сжщото, което сърдцата на народа усѣщатъ и желаятъ. И сичко това да носи образа на възвишената истина, къмъ която трѣбва да се стреми цѣлото разумно человѣчество. Ламартинъ — на страна слабоститѣ, които времето му е дало — въ туй отношение стои много по-горѣ отъ нѣмския лирикъ Хайне, който е съ любов-

*) Ламартинъ, французски поетъ и политически мжжъ (1790—1869 г.).

ни чувствоизлияния начева и съ тѣхъ свършва.—Така, Ламартинъ —единъ поетъ, единъ политически дѣецъ отъ далечна епоха, може да даде що-годѣ храна на съвременния умъ, но не и съвременния лиризъмъ, нито и идеитѣ му могатъ да задоволятъ тоя сжщия умъ, па ако щете и сърдцето. Та и съ какво, наистина, сегашната лирика задоволява человѣка. Многото нови лирици не пѣятъ ли пуститѣ думи на героя у единъ френски поетъ:

„Aimer—c'est vivre, vivre c'est aimer". . . . . ? *)

Ламартиновата тжжба, исходяща изъ свѣтскитѣ многобройни злини—азъ я оправдавамъ. Та трѣбва да си глухъ, за да не чуешъ толкова стенания, искубнати изъ гърдитѣ на хиляди-хиляди страждущи творения! Трѣбва да си глупъ, за да не разбѣрешъ, че въ тази минута, когато ти лежишъ на мекгото си лѣгло, има съ хиляди съзнания, които вбити въ ноктитѣ на мизерията, поливатъ съ сълзи своитѣ лѣгла. . . . или пъкъ — да си слѣпъ, за да не видишъ, че сега, кога само клѣпката на окото ти трепне, около тебъ умиратъ безброй отъ люлка още нещастни души, приклинающи и небето, и Бога, и земята. . . . . Не, тжжи Ламартинъ—сега забравенъ—но има право! Защо да го обвинявамъ въ слабодушие? За да задоволя охолнитѣ ли, поетитѣ на лѣностьта ли? Ония ли, които свѣта не считатъ друго, освѣнъ вѣченъ безграниченъ пиръ, дѣто всѣки—ама всѣки!—до пресита си кусва отъ неговитѣ блага и който свѣтъ за тия—то е една арена, на която по всички посоки се мѣняватъ наслаждения, сладострастни усмивки?. . . . . А-а видите ли, такива мисли сж за презрѣние! . . . . Не, симпатиченъ е Ламартинъ, защото жали за мизерното человѣчество. И какъ да не скърби человѣкъ на тази не за синца щастлива земя?. . . . .

Часътъ удари — два! Сгиснахъ си машинално очитѣ, за да прогоня тия внушени менъ отъ Ламартина нощни съзерцания, та да заспа. Напусто! Сънливостьта изчезна съвсѣмъ. . . . . Погледнахъ презъ джамчето, що бѣ тъкмо и близо надъ глава ми, на тавана—небето свѣтло, звѣздно. Станахъ и отворихъ единичкия си къмъ истокъ обърнатъ прозорецъ. Прѣсна хладина нахлу въ гърдитѣ ми, въ стаята. Вънъ—чудно прекрасна нощь! спокоенъ часъ за съзерцание на яростния жизненъ трясъкъ на тайната или коварната свѣтска борба, на хаосния човѣшки крясъкъ—ей преди малко ечащи всрѣдъ бѣлия день....И сега, въ туй гробно затишие, живата тази сцена испъква ясно въ човѣшката глава съ всичкитѣ си ужаси и хубости. А това бѣ преди нѣколко часа; но като че ли сега предъ очитѣ ти прилитатъ все тия разнообразни, но нескончаеми сцени, актьори и актове, насочената цель на които съ мжка схваща усърдния общественъ мислитель. . . . Защото въ трѣсавичнитѣ тѣзъ вълни на живота, у тия актьори и актове, има непитѣ и висока цель, но има и много — колкото животинско, толкова и безцелно, толкова и подло, толкова и разрушающе — макаръ и...

*) Алфредъ де Мюсе: „Да любишъ—значи да живѣешъ; да живѣешъ значи да любишъ".

менно—добритѣ човѣшки стремления. . . . И тъй отъ вѣкове — по цѣлата земя! . . . .

Сега — нощь, улицитѣ пусти, тържищата праздни, катедрата на лъжата и истината — безъ проповѣдници. . . Тихо е тамъ, въ многошумния градъ, тихо е и тукъ, въ селото —гнѣздото на труда.

Небето чисто. Луната пълна, стои вече високо надъ Салевитѣ*). И грѣе гърба на малкия, а челото, на голѣмия. Цѣлото женевско зеленокичесто поле е освѣтено и въ покой. Приятенъ хладъ обгръща земята, и ти сѣщашъ, какъ всичко живо, дишаще, отъ жегата примрѣло, увѣхнало, убито — сега се съживява, ободрява. Слабъ вѣтрецъ подухва — и листата на околнитѣ престарѣли липи тихо пошушватъ: ти мислишъ, че това е дишанието на уморената, изнемощяла отъ лѣтния жарь земя . . . Тихо Селцитѣ спатъ: отдишатъ, почиватъ за утрѣшния день. Отъ нийдѣ шумъ; чува се само монотонното бучение на Рона, нѣколко кръчки далече отъ тукъ; или — бауканието на нѣкое куче, слѣпъ стражъ на господаревата си собственность. Наистина, каква хубава швейцарска нощь! каква упоителна нѣга диша изъ гърдитѣ ѝ! И подъ тази необятна черна покривка тебъ се чини, че всичко живо спи и само — спи! и че въ туй безкрайно ширинѣ сега цѣлия свѣтъ е потиснатъ подъ физиологическата нужда—сънятъ. Каква иллюзия! Ако имахте мощьта да раскриете мигновенно тазъ завивка, та да видите, що има и що става въ затихлитѣ многобройни жилища — о! видѣли бихте вий, какви страсти, какви вакханалии горятъ подъ хладнитѣ лѫчи на луната, тамъ въ златнитѣ палати и въ калнитѣ бордеи! Узнали бихте, колко грозни замисли се градятъ въ главитѣ на хората, за да се родятъ на явѣ при първото щракване на слънчевата утренна заря — и какво ли още не бихте узнали! Видѣли бихте: тукъ смѣхове — тамъ сълзи, тамъ пирове — тукъ кърви . . . Да, повѣрвали бихте, че не всичко спи. Не спятъ и любящитѣ, бдящитѣ человѣчеството; будни сѫ тѣ: мислятъ, чертаятъ — какъ да осуетятъ нискитѣ помисли на пълчащитѣ се противъ истината и свѣтлина.

II.

Тѣзъ мисли се пресѣкоха, щомъ погледа ми мина отъ луната — на земята, на стоящето предъ прозореца, долу, едно голѣмо черно нѣщо, забулено съ тъмната сѣнка, що близката кѫща хвърляше надъ него.

А, да, тя е то, вчерашната машина, локомобила, застаналъ като чудовище предъ тебъ, безмълвно, мъртво.

Предъ очитѣ ми, като че ли сега стои исправения при устата на локомобила, черния отъ глава до пети вѫгларъ-машинистъ. За окаяние бѣ, клѣтия: само очитѣ и зѫбитѣ се бѣлѣятъ; дрѣхитѣ мазни, нацапани, като да сѫ мишинъ! Виждахъ го, какъ сегисъ-тогисъ подрѣмваше и какъ непрестанно пъхаше въ устата на чудовището черни кѫсове кокъ, хвърляйки зарко око на топломѣра и на

*) Планински възвишения на Ю-И отъ гр. Женева.

движущитѣ се части. . . Върти той, тѣгли, усилва, отслабва сила-та на машината; ремъцитѣ плющятъ и издаватъ остъръ, едно-ненъ звукъ, спицитѣ на колелата трептятъ. . . Около машината — работници, селени мятатъ въ утробата на вършачката желти з..-тени снопове; други пъкъ черпятъ зърната въ чували. Сички б..-затъ, сички разгърдени, посипани съ прахъ и плѣва и сички в..-ли —, ала весели по-скоро отъ виното, съ което домакина ги п-често канеше; тѣ пияха съ жажда, но какъ по жадно машинистъ грабваше гърнето и какъ ненаситно смучеше тая кисела вода! .. какво пъкъ за него по-добро тукъ?—: пекъ отъ слънцето, пекъ н-сносенъ отъ пламъцитѣ на машината, а това, очевидно, не бѣ на-голѣмото поднебесно щастие. . . . Окото гледа на тия безъ спи-движущи се ръцѣ, а умътъ пита: какво ли би станало, ако тѣ чернитѣ ръцѣ за мигъ биха спрѣли да се въртятъ? Ай да се сбъ-нѣше туй човѣшко любопитство, но чернитѣ ръцѣ щѣха да съ..-ятъ могжществото, що иматъ на земята, надъ мързеливото тѣхно племе! . . . .

Такова бѣ трѣскавото движение тукъ. Сега — никой нѣма-ше; около машината пусто, па и тя — туй студено чудовище — и то почива . . . .

III.

И съзерцанията, и мечтанията — и тѣ умарятъ, па и умр..-ватъ. Така, азъ се каняхъ да затвора вече прозореца си. Но чухъ глъчка и тропотъ: нѣкой идѣше отзадъ, въ улицата, дѣто бѣ и машината. Не виждахъ — кой е: защото бѣхъ сгърбомъ къмъ идѣ-щия, но че бѣше человѣкъ — въ туй напълно вѣрвахъ. Стжпкитѣ приближаваха къмъ машината. Че сега вече — два часътъ!? — казахъ си. Кой ще е? Пъкъ и тича! А, ето — предъ менъ, долу, изкочи единъ человѣкъ. Той говори нѣщо и бърже се спира тамъ дѣто бѣ и въгляра — предъ устата на машината. Трѣвожни мис-ли ме обзеха цѣлъ . . . Азъ полупритворихъ полегкичка прозореца и презъ едва откритото му жгълче, гледахъ движенията му, слу-шахъ го.

Той бѣ късъ, но плещестъ, около петдесеть годишенъ человѣкъ брадатъ гологлавъ, коса разчорлавена, чело високо, безъ палто, съ сабота *). Щомъ се изправи предъ машината, той взе стойката на машинистъ, който чака само единъ знакъ, за да я пусне въ пъленъ ходъ, и съ погледъ впитъ въ нея — бъбреше:

— „Да, . . . тукъ?— пещьта . . . . тукъ?— въглища . . . . тукъ, тазъ ръчка?— да усилва и . . . . това? . . . това е . . . тер-мометръ за . . . огънь и . . . сега — хайде! . . . тръгвай!" — и той погледа смаено, защо машината, на дадения му знакъ, не дѣйствува, и като се отдалечи отъ огнището, прегледа цѣлия локо-мобилъ, и после пакъ се спре предъ него:

— „Тукъ огънь. . . . термометръ, . . . колела. . . . въгли-

*) Дървени обуща.

ща . . . хайде! тръгвай де, тръгвай!“ Но студеното чудовище не шава, не мига. — „Тръгвай!!“ — каза той пакъ — но нищо.

Следъ тазъ несполука, кѫсия човѣкъ отиде при предньото колело, сграбчи го съ двѣтѣ си ягки рѫцѣ и съ всички сили се напрѣгна да го поклати и измѣсти, да подвижи цѣлия локомобилъ. Напраздно! Колелото се и не помръдна, а той изнемощялъ, отпустна се върху него и опря главата си на окрѫжностьта му. И пакъ бъбрѣше нѣщо, но несвързано, неразбрано, па и думитѣ му течаха късно една следъ друга. — Да-ли тозъ човѣкъ мислѣше, и какво, какъ, каква душевна мѫка испитваше той — не можеше се узна. Но ето, подиръ малко, като въздъхна нѣкакъ отчаяно, вдигна си главата и отново приближи до огнището на машината. Пакъ бараше, дърпаше, диреше нѣщо . . . .

— „На, очудено повтаряше, вѫглища, огънь . . . тръгвай ! ! . . ами тъй зеръ ! . . .

. . . . Едно су на день . . . едно су . . . петнадесеть дена — петнадесеть су-та . . . жена, дѣца . . . Петнадесеть дена — петнадесеть су-та“ . . . И повторно отиде, сграбчи сѫщото колело, но не можа да го измѣсти, извика нѣщо ядно и злобиколи локомобила.

Пробуденъ, види се, отъ глъчката, селенина въ близската кѫща бѣ станалъ и идеше къмъ машината. Той приближи до тайното лице. Като че го познава! Ядосанъ, може би, за изгубения сънь — той захвана да го мъмри, да си върви, та да не безпокои свѣтътъ сега — нощно време. Но човѣкътъ като да го не разбира, стои си на мѣстото и упорствува. Той се бѣ залѣпилъ о машината, за колелото и отъ тукъ се не пущаше. Селенина, насила, отскубна го отъ тамъ и го завлѣче пакъ по сѫщото направление, отъ дѣто бѣ дошелъ. — Та що му е да се расправя повече съ него? Той знае, че сега е нощь и че сички хора трѣбва да спятъ. Нарушителитѣ на тишината, прочее, не се търпятъ. И лудитѣ даже той би накаралъ да разбератъ, че устата, краката, рѫцѣтѣ ихъ трѣбва да спратъ, защото е часъ за спанье . . . Тъй знае той! . . .

Огдалечиха се тѣ, не чувахъ ги вече.

Азъ останахъ поразенъ и силно развълнуванъ отъ тазъ нощна сцена: главата ми бучеше, азъ бѣхъ изуменъ. Чудяхъ се, питахъ—какво бѣ това? Какъвъ човѣкъ бѣ този? Защо говори за тия въглища, колела, термометри, какво искаше той отъ тѣхъ? Какво значатъ думитѣ: „едно су на день. . . . жена. . . . дѣца. . . .“? Да ли машината не му бѣ причинила нѣкое нещастие? Не, тукъ има нѣщо! — Но тоя човѣкъ като да бѣ лишенъ отъ умъ, да кажа—лудъ! И защо пъкъ лудъ?

Дълго се мѫчихъ да позная, ужъ, истината въ тъмното. Ала бѣхъ безсиленъ: като се подхлъзвахъ неволно отъ дѣйствителностьта, азъ плѣтяхъ се́ нови и нови предположения. Та и не можеше другоаче. Неговитѣ праздни движения, хохота му, виковетѣ, несвързанитѣ думи—ме подтикнаха къмъ туй страшно заключение, че кѫсия човѣкъ е лудъ. Ама забелѣжете—заключение прибърза-

но, не съ широки основания, па-ли? Добрѣ не вѣрвайте му, и — сѫщо, но все пакъ наблюденията биха ви навели такива мисли: единъ отъ белѣзитѣ на лудостьта е да не може человѣкъ да забелѣзва и познава нѣщата, да сглобява образитѣ и идеи за нѣщата, да прави логически изводи, или пъкъ ако ги прави, тѣ сѫ тъй смѣшни и странни! . . . . Каква логика у нашия человѣкъ?—То се знае—никаква. Ако у него тази умствена работа ставаше, той би видялъ и разбралъ, че машината подъ устната му заповѣдь не може да върви, защото нѣма огънь, а нѣма огънь, защото нѣма вжглища; нея той, разбира се, не можеше да помръдне, но сé пакъ вѣрва, че е въ сила да извърши невъзможното, т. е. да я отмѣсти.

И не сте ли слушали лудъ да говори сé за едно и сѫщо нѣщо?—е добрѣ, и това е лошъ знакъ, другъ белѣгъ на лудостьта. И кжсия человѣкъ говореше сé за машина, огънь, вжглища, су-та, жена, дѣца. Да сѣкога за туй! И какъ да се не съмнаваме, че този человѣкъ страда? А това „су“ да-ли не обясняваше цѣлата история на умопобърканостьта му?. . . . а своето нещастие той търси въ желѣзното чудовище, като че тó го е причинило. Ако речемъ, че бѣдата му иде отъ машината, то бѣше ли тукъ мѣсто да искаже своята горѣсть? да-ли е право, че тя поглъща неговия потъ, а му дава само едно „су“ на день за. . . . „жена“, „дѣца“ — Кой знае! . . . . Мисли, читателю, отгатни, това е и лесно и мжчно. . . . . — Но не, то се знае, че не тукъ бѣ виновника за неговата зла участь. . . . Хмъ лудъ, человѣкъ, ще кажете вие, лудъ! расправяйте му, че тукъ не е, а тамъ, не при туй чудовище, а при онуй, знайте . . . .

. . . .

Луната бѣ отплувала вече високо надъ покрива. Бърже притворихъ прозореца и тръшнахъ се на лѣглото. Очитѣ горѣха за сънь, но лудия человѣкъ не ме оставяше спокойно. Ала сé пакъ задрѣмалъ съмъ.

Нѣколко минути се минаха и дрѣмката ми се прекъсна отново. Слушамъ: „тупъ-тупъ-тупъ“,—тичишкомъ. Сѫщия е, помислихъ си, скокнахъ отъ лѣглото и—бърже до прозореца. Гледамъ, запъхтянъ, той стои пакъ на онова мѣсто, предъ машината:

— „Огънь. . . . . вжглища. . . . . терм. . . . ами! . . . Едно су на день. . . . петнадесеть дена—пет. . . . су-та. . . . Жена. . . дѣца. . . . ха-ха-ха!. . . . ами тъй зеръ! . . .“—

Боже мой! що има този человѣкъ? Не, лудъ е! — рекохъ си. Нà, повтаря сѫщото, бута машината.

Така той говорù, барà, тласкà, обикаля дълго време ловокубила. Гласътъ му, отъ дрѣзгавъ басъ—бърже се мѣняваше на тънъкъ дѣтски гласъ. Но забелѣзахъ—само изнуренъ бѣ. Следъ толкозъ безплодни усилия, той остави на покой своя нощевъ, непоколебимъ съперникъ и отиде до близката кола, качи се и сѣдна въ нея, съ лице обърнато къмъ машината. Едва виждахъ фигура, едва-едва чувахъ гласъ, бавно бъбрение, но нищо не разбирахъ. . . .

Каква тайна свързваше тозъ блуждающъ умъ съ чудовището? Или то му бѣ скжпо, или мило, та не снѣмаше очитѣ си отъ тамъ?!!! . . . . .

Луната бѣ вече на заходжание. Азъ оставихъ прозореца, пуснахъ се на лѣглото си и ослушвайки се, сега съвсѣмъ малко дочувахъ гласа му въ тихата нощъ.

*

Нѣколко минути истекоха, и вънъ бѣ вече видѣло. Селото будно, на кракъ. Селени, селенки бодро съ колята отиватъ къмъ нивята. . . . Машината предъ прозореца ми пакъ брамчи, бучи. Вжглара си е на мѣстото, селенитѣ пъргаво навалятъ сноповетѣ. . . . Слънцето искрѝ, пече и обѣщава жежка пладня и тѣжъкъ за труда день.

* *

Спомнихъ си за сношната печална сцена. Поогледахъ се дано видя кжсия человѣкъ между работницитѣ—нѣма.

Гдѣ е той сега?

И като да не вѣрвахъ, питахъ се: лудъ ли бѣ той?

Какъ, лудъ? Ами защо бѣ лудъ?

За менъ всичко остà неотгадано, тъмно, като нощьта; но че въ бѣлия свѣть туй става — съвсѣмъ не се чудѣхъ. Менъ сé ясно бѣше, че колкото повече работишъ и гладувашъ за ония, които не работятъ, а сж сити, случва се толкозъ пò-скоро да полудѣешъ или да те нѣма въ книгата на живитѣ.

Печалната тазъ история не сте ли нѣвга виждали?

с. Cartigny. **С. М.**
(Швейцария).

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ ФРАНЦИЯ.

(По поводъ XVI конгрессъ на Работническата Партия въ Монлюсонъ. Септември 1898 год.)

Отъ Д-ръ Верагъ.

Членъ на Работническата Партия.

(Продължение отъ кн. XI)

IV. Обезоржжаванието и социалистическата партия.

Три събития презъ тая година привлекоха вниманието на социалистическата партия поради своята настояща и бждяща важность. Тѣ сж: проекта на царя по обезоржжаванието, аферата Дрейфюсъ и социалистическото обединение. **Французската Работ. Партия** не закъснѣ да вземе своята позиция. Конгреса въ Монлюсонъ

показа на всички, че тя си оставаше такава, каквато бѣше и преди —сиречъ классова, социалистическа, революционна партия, решена и за напредъ да не отстѫпи предъ ентузиастското увлечение на масситѣ, решена и за напредъ да не отстѫпи ни йота отъ своята программа и линия на поведение.

* * *

На 26 августъ царьтъ, за очудвание на свѣта, предлагаше на правителствата свикванието на една конференция, „за да се усигорятъ ва народитѣ благодѣянията отъ единъ реаленъ и траенъ миръ и да се тури край на прогресивното въорѫжавание“.

„Финанциалнитѣ тегоби, като следватъ една възходяща линия засѣгатъ корена на общественното благоденствие . . , Национадната култура, економическиятъ прогресъ и производството на богатствата по този начинъ биватъ парализирани въ своето развитие . . . Економическитѣ кризи, причинени отчасти отъ безмѣрното въорѫжавание и отъ постоянната опастность, която се крие въ натрупванието на военни материали, преобръщатъ въорѫжения миръ въ едно подавляюще бреме, което народитѣ носатъ все съ по-голѣма и по-голѣма мѫка. . . Ако това положение на работитѣ се продължи, има основание да се боимъ отъ фаталното сбѫдвание на единъ катаклизмъ, ужаситѣ на който правятъ да настръхне още отъ сега човѣшката мисъль. . . .“

Въпроса за обезорѫжаванието не е новъ за социалиститѣ. Въ всичкитѣ свои конгреси тѣ засвидѣтелствуваха умразата си противъ милитаризма и войната; при всѣки случай тѣ сѫ протестирали и сѫ се борили противъ въорѫжаванията, които изнемощаватъ народитѣ. Преди три години въ Камарата Г е д ъ, въ името на социалистическата партия, предлагаме на францускoто правителство да свика една интернационална конференция за намалението на постояннитѣ войски. На това предложение се намѣри само единъ гласъ да отговори: „Б е з о т е ч е с т в е н н и к ъ“.

Днесъ царя повтаря точно предложението на Г е д а и нашитѣ яростни патриоти рѫкоплескатъ и премиратъ отъ удивление. Всичкитѣ журнали ехтятъ въ единъ хвалебенъ концертъ. Царьтъ е въ всички сърдца: той е добрия тиранъ, той е освободителя на народитѣ.

Ако паметьта не ме лъже, на конгресса въ Лондонъ по предложението на русскитѣ делегати на манифестацията на 1 май, освѣнъ нейното значение, като Праздникъ на Труда, се предаде и характеръ на протестъ противъ милитаризма. Какво мислятъ нашитѣ русски приятели социалисти за ново спечеления си другарь? Какво мислятъ сибирскитѣ мѫченици за хуманитарния вѣтъръ на своя господарь??

Е, приятели-социалисти, безъ увлечение, ако обичате. Спомнете си думитѣ на Маркса: „Начина на производството на материалния животъ (сиречъ економическитѣ условия) опредѣлятъ изобщо развитието на социалния, политическия и интеллектуалния животъ.“

Всичкитѣ проявления на живота сѫ обусловлени отъ дълбоки причини: материални, економически причини. Областьта на идеалния миръ: хуманность, истина, справедливость, свобода е едно лустро, способно да замаже очитѣ на повърхностнитѣ духове. Не сме ние социалиститѣ, които ще се оставимъ на фразитѣ да ни заслѣпятъ; ние нѣмаме нужда отъ такъвъ излишенъ багажъ и ние отиваме по-далечъ въ условията на материалния животъ, да търсимъ причинитѣ на човѣшката дѣятелность.

„Ако русския императоръ е намѣрилъ за полезно и нуждно да вземе инициативата за едно интернационално обезорѫжаванио, то ние можемъ да припишемъ това на человѣколюбиви чувства, за които политиката и особенно русската политика е оставала винаги чужда, ни-на ентусиазмъ или на иллюзии, които не могатъ да се обяснятъ — но на много по-дълбоки причини, които се криятъ и въ сѫщото време оправдаватъ отъ економическото положение на Руссия.

„Ако предложението на царя бѣ направено следъ искарванието на транссибирската желѣзница, ние бихме могли си обясни ентусиазма, съ който бѣ посрѣщнатъ царския рескриптъ. Но днесъ работитѣ стоятъ много по-иначе.

„Чрезъ нахълтванията си въ Сѣвероисточенъ Китай и концессиитѣ получени отъ китайското правителство Руссия се е ангажирала въ едно економическо предприятие, което далеко надминава источницитѣ, съ които тя располага, за да го доведе до добъръ край, ней е необходимо единъ сигуренъ миръ, още повече че тя трѣба да расчита върху чужди капитали за довръшванието на своитѣ широки проекти. *)

„Антагонизма между интереситѣ на Руссия и Англия, който сѫществува отъ дълго време въ Азия, е взелъ въ последно време безпокоителни размѣри, като вземемъ предъ видъ взетото решение на Англия да спре понататъшното нахлувание на Руссия.

„При такива условия, руското правителство апелира къмъ человѣколюбиви чувства, като предлага интернационално обезорѫжавание, съ надежда че ще намѣри подкрѣпа у всичкитѣ класи на европейското общество най-вече у пролетариата, който най-много страда отъ бремето на милитаризма.

„Само предъ видъ поведението взето отъ Англия и увеличающитѣ се шансове на единъ съюзъ между Англия, Съединенитѣ

---

*) Една кратка забелѣжка ни се чини тукъ на мѣсто. Отъ началото на тая година нѣкои европейски сили на чело съ Руссия сѫ се обърнали на планински хайдути. Посредъ бѣлъ день Руссия завладѣ Портъ Артуръ и Талиенванъ; Англия — Вай-хай-вай; Германия — Киаучау. Преди нѣколко години споредъ наброската на Вилхелма II профессоръ Кнакфуссъ бѣ изработилъ едно табло съ саморѫчна инскрипция на императора: европейски народи, пазете вашите священни права (имоти) — като съ това се намѣква ужъ на нахлуванието на азиатската култура въ Европа. Следъ горнитѣ събития колко тая фраза mutatis mutandis би била на мѣстото си, ако Вилхелмъ II би билъ китайски императоръ?

К. Ид.

Щати и Япония, царьтъ се реши да предложи на разискване въпроса за обезоръжаването. Човѣколюбиви чувства нѣма що да чинатъ въ една страна, гдѣто правото е потъпкано въ краката и живота на гражданина се не счита за нищо; не Русия е страната, отъ която ще доде инициативата за едно цивилизаторско дѣло, което прави честь на човѣчеството. (La P. R., 100 ct. 98).

* * *

Какъвто и да бѫде стимулътъ, подъ влиянието на който е дѣйствувалъ „нашия новъ другарь отъ брѣговетѣ на Нева“, както казва Бебель, се мами, ако мисли да сполучи. Било, че конференцията се държи, било че циркуляра остане вѣчно да се търкаля изъ бюрото на канцеларинтѣ, никакво обезоръжаване нѣма да последва. Милитаризма е недѣлимъ отъ капитализма, до като трае тоя порядъкъ, милитаризма като ракъ ще си остане болесть безъ лѣкарство. „И всичкитѣ воли на императора на 120 милиона руси ще теглятъ тъкмо толкосъ, колкото вайканията на половинъ фунтъ чувствителни души, които отъ половина столѣтие охкатъ по конгреситѣ на Мира, въ Лозана, Брюкселъ или другадѣ“.

Руския миръ е една химера — само социалистическия миръ ще бѫде една реалность.

И предложението на гражданина Поля Лафаргъ, гласувано отъ конгреса въ Монлюсонъ резюлира чудесно въпроса:

„Французската работническа партия, която въ съгласие съ социалистическитѣ партии въ стария и новия свѣтъ, работи и се бори за сбѫдването на единъ новъ строй, въ който, класситѣ исчезнали, обединеното човѣчество ще намѣри най-сетнѣ, заедно съ свободата и благосъстоянието, окончателния миръ, се стреми повече отъ другиго да се тури край на тази варварщина — непрекъснатитѣ въорѫжавания.

„Но тя знае, че въпрѣки прахосването на пари и хора, обезорѫжаването е забранено за едно общество, начина на производството и размѣната на което въоружава класа срѣщу класа, индивидиумъ срѣщу индивидиумъ.

„Тя знае, че каквото и да бѫде всеобщото желание, обезорѫжаването е забранено на едно общество основано върху борбата и економическата война на всички срѣщу всички.

„Ето защо тя не може да приеме за сериозно предложението на русския царизмъ, лошо преоблеченъ въ възвѣститель на мира, и тя може само да се попита: кого мисли той да лъже съ подобна утопия“.

„Възможно е, по-интелигентнитѣ правителства, съзнавайки ясно, че една европейска война става все по-невъзможна и че постояннитѣ войски съставляватъ една истинска революционна опасность, сѫ расположени да распустнатъ войскитѣ и да го замѣнатъ съ единъ видъ национална жандармерия, съставена отъ наемници и насочена исключително противъ вѫтрѣшния неприятель, сиречь пролетариата и социализма.

„Но по-силни отъ всички воли, надсмивайки се надъ най-далекогледитѣ и автократитѣ, економическата необходимость се противопоставя даже на едно просто спиране на развитието на злото.

„Да престане фабрикацията на пушки, топове и пр; но не е ли туй опропастяването на царетѣ на желѣзото и стоманата — Шнейдеръ, Крупъ, Армстронгъ и др., които въ своитѣ колосални работилници въ Крьозо, Ессенъ и другадѣ печелятъ милиони отъ въоржкаването съотечественницитѣ си — и даже чужденцитѣ — и сж истински господари на републики и царства?

„Да се распустнатъ войскитѣ? — Но не е ли тя, войската, първия вжтрѣшенъ пазаръ, истинска златна рудница за други капиталисти, натоварени съ доставянието на сукна, месо, консерви и всѣкакъвъ родъ припаси?

„И тия хиляди професионалци на еполетитѣ и галонитѣ, които не чинатъ за нищо друго, освѣнъ да мжчатъ селенитѣ и работницитѣ *) подъ предлогъ на защита на отечеството и да ги водятъ въ мирно време даже на касапницата, както въ последнитѣ маневри и да торятъ съ тѣхъ нашитѣ колонии? Какво ще стане съ тѣхъ веднъжъ очистени отъ военнитѣ си тепекии и обърнати въ цивилни нули?

„И тия милиони „хора", иммобилизирани въ казармитѣ, какво ще стане съ тѣхъ хвърлени въ голѣмото препълнено вече пазарище на труда, какво ще стане съ тѣхъ, като се срѣщнатъ съ исхвърленитѣ отъ работилницитѣ и арсеналитѣ работници, за да раздѣлятъ съ тѣхъ единственната собственость на модерния пролетариатъ — безработицитѣ, които прогреса на машинизма увеличава всѣки день?

„То не ще бжде едно освобождение това „обезоржжавание", а най-лоша катастрофа, предизвикана отъ абсурдностьта на съвременния строй, който живѣе отъ това, което го сжщевременно убива.

„И мирътъ, и обезоржжаванието ще бждятъ. Тѣ трѣбва да бждятъ.

„Но и мирътъ, и обезоржжаванието сж подчинени на триумфа на социализма. и всички тия, следователно, които искатъ да се тури край на тази скрита война, която е една отъ формитѣ на конкуренцията, единственъ законъ на буржуазната анархия, трѣбва да додатъ при работническата партия, при социалистическата партия, като единственна партия, която иска и може да даде миръ.

„Но въ случай, че предполагаемата конференция се сбере и Франция испрати делегати, тъй като единствения начинъ, по който би могло да се направи истинско облекчение въ подавляющето бреме на милитаризма, именно едновременно и постепенно намаление на службата въ европейскитѣ армии, XVI конгресъ на Работ. Партия решава: избранницитѣ на партията да поискатъ отъ камарата, щото горнята инструкция да бжде дадена на делегатитѣ на французската република".

*) И да псуватъ народния учитель, и да рассичатъ гражданитѣ по улицата, като по този начинъ издигатъ „мундиря" въ степень на безапелационна категория, прибавяме ние. К. Ид.

V. Аферата Дрейфюсъ и Социалистическата партия.

Капиталистическия режимъ е твърдѣ благоприятенъ за излупванието на всѣкакъвъ родъ скандали, естественно следствие отъ социалната криза, която преживяваме и вѣренъ знакъ за неговото бавно, но сигурно изчезвание. Ние имахме финансиални, парламентски, юридически и религиозни скандали. Армията оставаше единственната недосѣгаема сила, последня опора на нашата буржуазия, символъ, ни казваха, на душата и честьта на отечеството. Аферата Дрейфюсъ трѣбаше да ни покаже, колко каль бѣ се набрала въ душата на отечеството!!!...

Освободена отъ всички сетнѣ прибавени елементи, аферата Дрейфюсъ е една проста случка, едно ентрфиле изъ „Разни", съ които е пълно нашето общество. Капитанъ Дрейфюсъ, обвиненъ въ предателство (доставяние тайни документи на една неприятелска държава), биде осъденъ презъ 1894 отъ единъ воененъ съвѣтъ при затворени врати, на пожизненно заточение. Но къмъ края на 1895 фамилията му, приятелитѣ му, и нѣколко отдѣлни личности утвърдяваха, че той е невиненъ и обвиняваха команданта Естерази като истинския предатель, и искаха ревизията на процесса отъ 1894 г.

Но ние имахме работа съ военното правосъдие, „което е съвършенно различно отъ гражданското." Военното правосъдие е непогрѣшимо. Тежко томува, който би си позволилъ да се осъмни! Единъ новъ воененъ съвѣтъ, натоваренъ съ съдението на Естерази се солидаризира съ първия и обяви Естерази за жъртва на евреитѣ и неприятелитѣ на Франция. Отъ парламентската трибуна правителството обяви виновностьта на Дрейфюса.

Вѣрваше се, че аферата е погребена; тя, напротивъ, се съживяваше и се готвяше да привлече вниманието на всичкия цивилизованъ свѣтъ. Приятелитѣ и партизанитѣ на Дрейфюса бѣха силни: тѣ се наричаха Золà, Клемансò, Жорéсъ. Тѣ се завзеха за дѣлото и презъ всичкитѣ събития, извѣстни на цѣлия свѣтъ (Процесса Золà, откриванието на фалшиви документи въ Генералния Щабъ, самоубийството на полковникъ Анри, избѣгванието на Естерази, арестуванието на полковника Пикаръ и пр. и пр.) аферата не закъсне да се освѣтли. Днесъ за всѣки безпристрастенъ човѣкъ е очевидно, че Дрейфюсъ е билъ осъденъ незаконно и несправедливо

Въ тая борба франц. буржуазия се бѣ раздѣлила на два лагера: Дрейфюсари и Анти-Дрейфюсари. Отъ една страна всички голѣми имена на французката наука и литература, „интелектуалитѣ", както ги наричатъ презрително, всички истински републиканци, всички искренни хора, които съ ужасъ виждаха военния авторитетъ да се бунтува, да се издига надъ гражданския авторитетъ; отъ друга — всички реакционни елементи, които предъ растящия прогресъ на социализма биха присъствували съ удоволствие на прокламирането на една военна диктатура, способна да ги защити противъ работническитѣ ревандикации.

И въ полза на тия реакционни сили, ние видѣхме да изникватъ отъ ново старитѣ расови и религиозни препирни. Дрейфюсъ бѣ евреинъ и банди отъ побѣснѣли католици и подкупени безделници пълнѣха улицитѣ на Парижъ съ виковетѣ смърть на евреитѣ и напомняха съ това срѣдневѣковнитѣ времена, времената на инквизицията.

* * *

При такава забъркана и сложна ситуация, социалистическата партия зная да запази всичката си критическа сила, всичката свобода на дѣйствие.

Въ началото, въ присжтствието на съперничеството между двѣ буржуазни класи, социалистическата партия, неосвѣтена въ сжщностьта на аферата, запази, като партия, най-строга неутралность, но винаги готова да се въсползува отъ всички елементи, които би й доставилъ тоя скандалъ, за събарянието на капиталистическото и милитаристическото общество.

На 20 януарий т. г. социалистическитѣ депутати отправяха въ тая смисълъ единъ манифестъ къмъ пролетариата.

„Граждани, отъ когато начена агитацията около аферата Дрейфюсъ, тъмнината стана по-гжста и искреннитѣ хора съ мжка търсятъ своя пжтъ. Преди всичко, социалистическия пролетариатъ има нужда отъ свѣтлина. . . Завчера ние съ вота си подкрѣпихме единъ бившъ министръ на войната, който искаше публикуванието на единъ документъ отъ естество да унищожи съ единъ ударъ защитницитѣ на Дрейфюса и да установи неговата виновность. Но министерското болшинство се не съгласи. Ние, които нѣма защо да бждемъ пристрастни, ние искаме само свѣтлина.

„Наистина пролетарията, който трѣбва да защищава едновременно и своитѣ високи класови интереси и наследството на човѣшката цивилизация, което той утрѣ ще получи, не може да остане безчувственъ, глухъ къмъ несправедливостьта, когато тя пада даже върху единъ членъ отъ неприятелската класа.

„И дѣйствително той не е безчувственъ, но той не е и наивенъ. Той знае, че сжщитѣ тия хора, че тия Ивъ Гюйовци и Трариьовци, които днесь се облѣгатъ на човѣшкото право, сж изнасилвали не единъ пжть гаранциитѣ на закона, които тѣ искатъ за Дрейфюса. . . И когато днесь чуваме опортюниститѣ и умѣренитѣ да протестиратъ противъ затворенитѣ врата, ние имаме право да имъ кажемъ: тия нещастни и смъртителни за всѣко правосждие врата, вие ги институирахте противъ вашитѣ политически и социални противници. Вие забелѣзвате нещастието, само когато то сполете едного отъ вашитѣ“.

„Високо сърдцата, граждане, надъ тоя безчестенъ хаосъ! Не се присъединявайте къмъ никой кланъ въ тая гражданска буржуазна война! Инущитѣ, еднодневни съперници, ще се примирятъ утрѣ противъ васъ . . . А вие останете при тройния викъ: Война на капитала — еврейски и християнски! Война на клерикализма! Война на военната олигархия!“

Между тѣмъ взеха да се появяватъ несъгласия между социалистическитѣ борци. Опасностьта отъ еднорасцѣпление приближаваше .... Но тя бѣ предварена. Свѣтлината, която социалист. партия очакваше преди да се произнесе, не закъснѣ да проблѣсне. Искренни хора, жедни за истина, въ това време търсѣха . . . И когато Жоресъ доказа незаконностьта на процеса, невинностьта на Дрейфюса, престжпленията и гнусотиитѣ на нашия генераленъ щабъ, задъ него се нареди почти всичката социалистическа партия.

Само централния комитетъ на Работн. Партия се колебаеше още. Бояйки се отъ едно увлечение на пролетариата, въ което той би забравилъ каузата на человѣчеството заради каузата на единъ индивидуумъ, той отправи на 24 юлий извѣстния манифестъ:

„Пролетариитѣ нѣма що да чинатъ въ тая война, която не е тѣхна. Нека тия, които се оплакватъ, че правосждието е било изнасилено противъ едного отъ тѣхнитѣ, дойдатъ при социализма, който преследва и ще испълне правосждието за всички . . . На ревизията на военния процесъ, ние противопоставяме генералната ревизия, която нѣма да се расправи съ тоя или оня воененъ шефъ, а съ цѣлия милитаризмъ, който прави едно съ капитализма и ще исчезне само съ него“·

Предчувствията на централния комитетъ, за щастие, не се сбждпаха. Пролетариата дѣйствуваше съзнателно, съ твърда воля да се не спре само на ревизията на процеса. Той целяше по-далечъ. Задъ аферата Дрейфюсъ той виждаше реакцията въ всичкитѣ ѝ форми, деспотическия милитаризмъ, постоянно страшило за всѣка гражданска свобода и за освобождението на народа.

„Преди аферата Дрейфюсъ, пишеше Жоресъ, ние имахме противъ насъ поповетѣ, равинитѣ и насторитѣ. Днесъ поповетѣ сж на една страна, равинитѣ и пасторитѣ — на друга. Но утрѣ предъ интереситѣ на своята класса, ние ще срѣщнемъ отпредѣ си съединение на поповетѣ, равинитѣ, насторитѣ. Не важи! ние работимъ за пролетариата и человѣчеството. Ние знаемъ, че въ днешната борба има борба на цивилизацията противъ военната буржуазия и противъ капиталистическата буржуазия . . .

„Само буржуазията, безъ съдѣйствието на пролетарната, би ли могла да спаси гражданската свобода? Ако пролетариата не бѣ казалъ: „Правосждие, даже за тоя буржуа, когото самата буржуазия напуща и ударя!“ ако пролетариата не бѣ казалъ това, битката не би ли била изгубена? Буржуазията е станала неспособна да защищава човѣшката свобода и ние имаме право да кажемъ: „Мѣсто за една нова класса, мѣсто за цѣлото освободено човѣчество! . . .“

Но следъ малко и Работническата Партия влизаше съ развѣто знаме въ борбата. Съ ржкоплескание на конгресса въ Монлюсонъ се прие следующата резолюция:

„Членоветѣ на партията трѣба да развиятъ всичка възможна агитация около последнитѣ военни, юридически и правителствени скандали, за да може да се попълне социалистическото и революционно въспитание на пролетарията.

Антисемитизмъ.

Днесъ вече, когато законната ревизия на процесса се извършва по самата заповѣдь на правителството, днесъ, когато ще блѣсне всичката свѣтлина, всички реакционни сили, чувствувайки почвата да изплѣсва подъ краката имъ, се съединяватъ: антисемити и клерикали отъ една страна, генерали и милитаристи отъ друга, решени на всичко, даже на единъ държавенъ превратъ, за да попречатъ на проклaмирането на истината.

На антисемититѣ, които канятъ работническия народъ отъ Парижъ и Франция да се впусне въ една глупава религиозна и расова война, които му препоржчватъ като средство за освобождение войната противъ евреитѣ и му даватъ за девизъ викътъ: Смъртъ на евреитѣ! Францускaта Работн. Партия на конгресса въ Монлюсонъ отговори следующето:

„Антисемитизма е една форма на реакцията.

„За да се увѣримъ въ това, достатъчно е да констатираме, че на всѣкадѣ, дѣто се явява неговото происхождение е винаги исключително клерикално и феодално. Въ Германия това е протестанския клерикализмъ на изсъдения придворенъ пасторъ Щокеръ; въ Австрия, това е голѣмия земски собственикъ князь Лихтенщайнъ; въ Франция, това е лошо маскирания езуитизмъ на единъ предатель на своята раса — юдата Дрюмонгъ.

„Въ всичкитѣ страни се касаеше и се касае до едно нападателно повръщание на старитѣ управляющи и имущи класси — аристокрацията и духовенството — обезмотени отъ модерната буржуазия.

„Но съ своята истинска фигура, този опитъ за възвръщанието на едно минало, окончателно погребено отъ историята, бѣ осждено на едно жалко помѣтание.

„Тогава, за да се даде на антисемитизма една вънкашность и единъ моментъ за сжществувание, тия, които живѣятъ отъ него, разбраха нуждата отъ едно модернизиранье и се ухтириха да го представятъ като идеалъ на извѣстни социални категории и извѣстни економически интереси, които отъ своя страна сж осждени на исчезвание отъ самия прогрессъ въ производството.

„Да накарашъ дребнитѣ поземелни собственници да повѣрватъ, че антисемитизма ще ги спаси отъ голѣмата индустрия;

„Да накарашъ дребнитѣ занаятчии и търговци да повѣрватъ, че антисемитизма ще ги освободи отъ побѣдоностната конкуренция на голѣмитѣ магазини;

„Да накарашъ християнската финанси да повѣрва, че антисемитизма ще я спаси отъ европейскитѣ ѝ съперници:

„Такова е обѣщанието, което тия карагьосчии употребляватъ и злоупртребляватъ — предъ хаплювцитѣ и въ полза на рубларитѣ, съ които дѣлѣха парсата!

„Но този капанъ за работницитѣ не бѣ още достатъченъ. И когато намислиха да намѣрятъ купувачи между пролетариата, убѣденъ вече, че освобождението на труда е единъ въпросъ за експро-

приация, тѣ не закъснѣха да се обявятъ експроприатори и на мѣстото на голѣмата експроприация тоя социализмъ на диваците, по израженнето на Бебеля, постави анархическото разграбване на европейскитѣ дюкяни и банки....

„Ретроградевъ въ економиката и политиката, антисемитизмъ има една касателна точка съ своя врагъ — либералната буржуазия. Тѣ отричатъ, или не искатъ да виждатъ раздѣлението на обществото на класси; тѣ отричатъ, или не искатъ да виждатъ у евреитѣ, както и у християнитѣ, сѫществуванието на една експлуататорска и една експлуатируема класа, като при многото работи, които забравятъ, забравятъ още, че до еврейския капитализмъ, или подъ него се намира еврейския пролетариатъ, тъй многочисленъ и нещастенъ въ Англия и Сѣв. Америка.

„Ето защо при всички тия демагогически гюрюлтии, антисемитизма никога не е можелъ да подлъже една каква да е часть отъ организирания и съзнателния пролетариатъ. Съ единогласието на 19-тѣхъ народности, представени на интернационалния конгрессъ въ Брюксель, при ржкоплесканието на работницитѣ отъ цѣлия свѣтъ, бѣ отхвърлена съ ужасъ тази война на религиитѣ и раситѣ, съ която искаха да замѣстятъ борбата на класситѣ — необходима на пролетариитѣ отъ всички раси и отъ всички религии противъ капиталиститѣ отъ всички раси и отъ всички религии, и конгресса означаваше антисемитизма като безполезно отклонение на умиращата правителствена и капиталистическа реакция.“

VII. Социалистическо обединение.

И на заплашванията съ единъ държавенъ превратъ, социалиститѣ отговориха съ социалистическото обединение.

Но туй социалистическото обединение, което Жоресъ препоржчваше на другия денъ следъ законодателнитѣ избори, което борцитѣ отъ всички соц. организации акламираха на незабравимата грандиозна манифестация въ Тиволи-Во-Халлъ (зала въ Парижъ) още не се извършваше.

Приетия дневенъ редъ гласеше:

„Социалиститѣ събрани на 9 юни 1898 г. въ залата на Тиволи-Во-Халлъ, на число повече отъ десеть хиляди, убѣдени, че социалистическата партия, безъ да повреди въ нѣщо трайностьта на сѫществующитѣ кадри, трѣба да се стреми къмъ едно висше органическо единство, поканва организациитѣ да опредѣлятъ средствата за едно дѣйствително и постоянно съглашение.“

Всички организации бѣха завзели позициитѣ си; всички бѣха опредѣлили свои делегати; гражданина Жоресъ продължаваше да проповѣдва обединението и социалистическото обединение не се извършваше.

Всички бѣха готови за дѣйствие и никой се не помрждваше отъ мѣстото си.

* * *

Между тѣмъ събитията подканѣха. Ставаше все по-необходимо

да се допрятъ лактьетѣ. Изолирането, отдалечаването на разнитѣ организации не бѣше вече една слабость, то ставаше една грѣшка, една опасность.

Генералитѣ, бивши министри на войната, компромитирани въ аферата Дрейфюсъ, говорѣха открито за единъ държавенъ превратъ. Съмнително е даже да не би да сж сжществували преговори съ нѣкои претенденти на фр. престолъ. Нѣколко дена по-сетнѣ, при отварянието на камарата (26 октомври) въ Палѐ Бурбонъ единъ офицеръ извика: „Държавенъ превратъ, че разбира се, азъ го призовавамъ съ всичкитѣ си сили; само той е въ състояние да ни отърве отъ тази нечестива орда, която се е спустнала и раздира Франция“.

Момента бѣ избранъ, наистина за подобенъ превратъ. Подъ предлогъ гревата на копачитѣ Парижъ бѣ окупиранъ, Парижъ бѣ въ военно положение; подъ предлогъ гревата на желѣзнопжтнитѣ работници тази окупация бѣ се разстлала по всичкитѣ гари на французската територия

Отъ една страна компромитирани генерали и дразнени отъ езуититѣ; съ тѣхъ военния комендантъ на Парижъ. Отъ друга — едно безенергично псевдорадикално министерство, което не би се поколебало да провокира гревиститѣ работници.

Положението бѣ критическо. Републиканскитѣ вѣстници бияхж въ аларма. Часътъ бѣ дошълъ.

На 15 октомври la Petite Rèpublique публикуваше следующия апелъ:

„Предъ видъ развиващитѣ се събития, Централния комитетъ на Французската Работн. Партия, като мисли, че удовлетворява всеобщото ожидание, кани депутатитѣ и делегатитѣ отъ всички социалистически организации, както и директоритѣ на ежедневнитѣ социалистически вѣстници, на едно частно събрание на 16 окт. въ 2 часа п. об. въ бюрото на комитета, за да бждатъ взети решения, необходими при новитѣ събития“.

Всички фракции отъ голѣмата соц. фамилия бѣха отговорили на тоя апелъ. И следующия дневенъ редъ, афиширанъ по всичкитѣ французски общини, бѣ прието едногласно:

„Организациитѣ, избранницитѣ и социалистическитѣ вѣстници, събрани на 16 окт. заявяватъ въ мжтнитѣ времена, които преживява републиката, че всички социалистически и революционни сили сж обединени, готови и решени да се опълчатъ противъ всички случайности.

„Цѣлата социалистическа партия протестира противъ накарнената свобода на работн. синдикати и на правото на стачка“ и, въпреки грѣшкитѣ на буржуазното правителство, тя расчита на цѣлия пролетариатъ за защита на републиката.

„Тя нѣма да позволи на военния комплотъ да се допре до малкитѣ републикански свободи и тя нѣма да остави улицата на реакцията и нейнитѣ бѣснувания.

„За тая цель тя избира единъ постояненъ испълнителенъ комитетъ—представитель на всички организирани социалистически сили.

„Да живѣе социалната република!“

Това не е още организирането на френския пролетариатъ въ една стройна обединена социалистическа партия, но този актъ ни показва социалистическата партия съединена и готова съ оржжие въ ржка да посрѣщне труднитѣ случайности, които могатъ да изпъкнатъ всѣки часъ, готова да защити заплашената република, готова на атака за завладяването на социалистическия идеалъ.

Лилль, 27 октомври 1898 г.

ПРОФЕССОРСКА НАУКА И ПРОФЕССОРСКА ШАРЛАТАНИЯ.*

V.

Следъ като г. Минцесъ приведе такива блѣстящи доказателства, че не владѣе и първоначални познания по политическата економия, човѣкъ би се попиталъ: струва ли си по-нататъшната расправия съ такъвъ „ученъ“, не е ли напразно губение време да изваждашъ на лице всички фокуси, самозаблуждения и съзнателни извъртания и фалшификации, които единъ туренъ на тѣсно профессоръ-карагйозчия е въ състояние да извърше? Какъвто отговоръ и да си дадемъ, ний ще испълнимъ зетото си еднжжъ решение и ще продължимъ приятното си занятие да снемаме маскитѣ, като се блазниме между другото и отъ надѣждата, че, може би, ще успѣемъ да запознаемъ и малцината предадени на науката и научнитѣ из-

* Към миналата наша статия редакц. на Н. Вр. смѣтнала за нужно да направи нѣкои бележки, които ний намираме, че проистичатъ отъ едно недоразумѣние. Бързий прегледъ на общественнитѣ борби въ България, който ний направихме въ кн. VII, VIII, IX и X на День отъ 1896 г., имаше за цель да посочи, какъ всички обществении движения у насъ отъ времената на Паисия до днесъ, намиратъ своето обяснение въ економическитѣ промѣни въ живота на народа. Това изследвание направихме ний не отъ желанието да измѣримъ за българский социализмъ историческо оправдание, а да посочимъ ония исторически моменти, когато той се появява, изгубва и изново пак се появява. Че социализмътъ намира своето оправдание въ капитализмътъ, е казано въ всѣка наша популярна брошурка и не неговото историческо оправдание дирехме ний въ миналото, а неговото историческо появявание. Отъ това се обяснява, защо ний съглеждаме социалистически стремления още въ времето на Ботева. Че тогавашний социализмъ не е еднакъвъ съ сегашний, е безспорно и нѣмаше нужда и да се поменува, тъй като но го ва неедноkратно е говорено и писано у насъ. Та и въобще, самий социализмъ, който се явява въ капиталистическитѣ страни, е подложенъ на безпрестанни измѣнения. Я. С.

Нашата бележка се отнасяше върху уводната часть отъ полемиката на др. Я. Сакжзовъ съ Минцеса, защото отговорътъ на въпроса: „Що сме ние българскитѣ социалисти?“ въ българския животъ е ясенъ и безъ дирение въ миналото на „историческото появявание“ на социализма, което е все също да ди-

дирвания български списатели — съ „научнитѣ“ похвати и методи на единъ преподаватель на българското юношество.

Въ втората си статия (III г. Б. Пр. кн. I.) г. М-съ излиза не повече честитъ, отколкото до сега. Както преди той смѣси Смитъ-Рикардовата теория на стойностьта съ теорията за неизбѣжния громолъ и Рикардо-Малтусовитѣ закони за наемната заплата, тъй и въ тази си втора статия той примѣсва работи, които съвсѣмъ малко или никакъ не се отнасятъ до интересующий насъ въпросъ.

Най-първо г. М-съ говори за теорията на работническата заплата или за тъй нареченний желѣзенъ законъ за работническата заплата. Защо ни е това? Преди всичко това не доказва онова, за което ни е спорътъ. Ний очакваме отъ г. М-са да ни докаже, че научний социализмъ на Маркса и Енгелса, освѣнъ гдѣто се „гради върху Смитъ-Рикардовата теория за стойностьта“, но че и неговитѣ требования за бѫдѫщето социалистическо общество произтичатъ не отъ економическата теория на Маркса за „неизбѣжния громолъ“, а отъ това, че на „работника днесъ се не дава пълната наемна плата“, сиречь, отъ „етически постулати“. Това очакваме ний, а г. М-съ се забавлява да ни расправя отдавна извѣстни работи за „желѣзний законъ“ на Лассаля и какъ социалиститѣ преди се били ползували отъ него въ своята пропаганда. Ако цельта ни е била да показваме, кои социалисти какви срѣдства сѫ употрѣбявали споредъ стъпеньта на своето научно разбирание — въ своята пропаганда, ний щѣхми търпеливо да изслушаме г. М-са и което е право, щѣхме да се съгласимъ, което не — не. Това го знаемъ ний всички. Сами Марксъ и Енгелсъ, както нѣколко пѫти го писахме вече, толкова десетки години сѫ водили борба противъ разнитѣ ненаучни цели и срѣдства за пропаганда на социалиститѣ отъ разнитѣ страни на Европа и Америка. Сега подепърва г. М-съ ли ще иде да ни казва, че еди кои социалисти, въ еди кои години, еди какъ били грѣшили? Малко късничко идете, господа, съ вашитѣ

римъ историческо оправдание, защо сме социалисти. Това би означавало, че ний сме социалисти, защото въ миналото социализмътъ ту „се появява“, ту „се изгубва и изново пакъ появява“. А това не е така Въпросътъ е за научния социализмъ, за и противъ който се води полемиката. Този социализмъ се яви у насъ независимо отъ миналото и отъ Ботевия „социализмъ“, и „историческото му появявание“ е много по-ново явление, което намира своето оправдание и става ясно въ главитѣ на хората съ развитието на капиталистическитѣ отношения въ България. Истина е, какво „въ всѣка наша популярна брошурка“ е казано, „че социализмътъ намира своето оправдание въ капитализма“, което е единствения правиленъ отговоръ на въпроса. Но именно затова не трѣбва да се забравя гледната точка на тия брошурки и не трѣбва да се отождествяватъ „социалистически стремления“ отъ миналото съ социализма, който се защищава.

Сега, между другото ще кажемъ, никакъ не можемъ да се съгласимъ и съ мнѣнието, че „социализмътъ, който се явява въ капиталистическитѣ страни, е подложенъ на безпрестанни измѣнения“. Ако е въпросътъ за съвременния, за научния социализмъ, ний положително не виждаме подобни „безпрестанни измѣнения“ въ него и не разбираме смисъла на такива мнѣния.

Бел. Ред.

post-factum критики, и винаги следъ като самитѣ социалисти научатъ за своитѣ предишни грѣшки.

Но, очевидно, цельта на г. М-са не е само тази, да ни сочи, какъ „желѣзний законъ“ билъ послужилъ на социалиститѣ агитаторско срѣдство. Всички тѣзи повторения му сѫ потрѣбни, да заглади една грѣшка, която той направи въ първитѣ си статии и която показваше достатъчно съ каква непростителна лекость той се отнася къмъ разглежданитѣ отъ него въпроси на науката. Въ първитѣ си статии, г. М-съ, като излагаше учението на Маркса, бѣше го накаралъ да поддържа „желѣзний законъ“ и цитираше пассажи отъ Капитала. Въ нашия отговоръ отъ 1894 г. ний му казахме следующето: Г. М-съ, вий заблуждавате читателитѣ си. Вашата страсть да цитирате презъ третя и четвъртя ржка, безъ да четете самитѣ цитирани автори, ви е вмъкнала въ лошъ капанъ. Вашиятъ учитель, прочелъ не дочелъ Маркса, сбъркалъ и вий като вървите слѣпишката, безъ да сте нѣкога чели Маркса, влизате въ сжщата грѣшка. Въ цитираното отъ васъ мѣсто изъ Капитала, Марксъ говори не своето мнѣние за „Желѣзний законъ“, а онова на вашитѣ учители. Тъй, че вий трѣбва да се извините предъ вашитѣ читатели, за гдѣто сте ги заблудили. Къмъ този нашъ дружески съвѣтъ, г. М съ, който въ кн. XII на Б. Пр. II г. бѣ заявилъ, че въсприема и като отъ мене „ученъ“ да бжде искаранъ на правий пжть, се отнесе твърдѣ нелюбезно, и въ тази I кн. на Б. Пр. го гледаме се заинатилъ и не желае да бжде изведенъ отъ мене въ правия пжть. На стр. 83, въ белѣжката, той отрича да е заблудилъ читателитѣ си, а признава само, че перото му се е „испустнало“ (lapsus calami!), че намѣсто да кажелъ „споредъ Лассаля“, той билъ казалъ „споредъ Маркса“ и че само такива „доброжелателни“ критици (като насъ) го обвинявали (бѣдниятъ!) въ фалшификация и въ лъжливо разбиране на Капитала.“ Тъй, г. М-съ, но позволете да ви попитаме: знаете ли вий приказката за ... оня въ бостаня? Тя е късичка. Единъ циганинъ влѣзълъ въ единъ бостанъ да краде лукъ. Домакинътъ го съгледалъ и му извикалъ: Хей, що диришъ тамъ? Циганинътъ отговорилъ: Грѣя се на слънце. — Ами що държишъ лука? — Да не ме завлѣче вѣтъра. — Ами що е тукъ въ торбата? Циганинътъ се почесалъ, почесалъ и казалъ: А че тамъ е белята, е!“ Разбирате ли смисълътъ на тая притча, г. М-съ? Да речемъ, че вий не лъжете, когато казвате, че ви се „испустнало перото“, както и „оня“ не лъже, че се билъ „грѣялъ на слънце“ въ чуждия бостанъ; да речемъ, че вий не лъжете, че мѣсто „споредъ Лассаля“, сте погрѣшно турили „споредъ Маркса“, както и „оня“ не лъже, че се билъ държалъ о лука, да го не „завлѣче вѣтъра“; но обяснете ни, моля ви се, що ще „споредъ Лассаля“ и единъ пассажъ за Маркса? Що ще лука въ торбата? „Ний посочваме тамъ — казвате вий въ белѣжката си -- даже страницитѣ изъ съчинението на Маркса.“ А че това казваме и ний я, г. М-съ: Що ви трѣбва въ единъ цитатъ отъ Маркса да турите „споредъ Лассаля“? Тукъ е белата, г. М-съ и трѣбва да се съзнаете, че оми

бѣднякъ-циганинъ много по-високо стои надъ васъ въ нравствено отношение: той е призналь, че невовитѣ извъртания нищо не му помагатъ, защото торбата е на мегданя. А вий, г-не Професоре? А вий, г-не възпитателю на българското юношество? Да четете и да разбирате лъжливо Маркса е дѣло на слабостьта на човѣческия умъ, и знающий ще се задоволи, може би, съ една усмивка на съжаление, кога ви види въ ролята на критикъ съ претенции на ученость. Но да **лъжите явно**, че ви се е „испустнало“ перото, да **шашардисвате** читателя си, че когато сте излагали доктрината на Маркса, трѣбвало да се смѣта не на Маркса, а на Лассаля и пакъ подиръ това посочвате страници отъ Маркса, — това, това, добросъвѣстний г. М-се, е чисто по профессорски изъ българский университетъ. Васъ не даромъ ви смѣтатъ за най-драгоцѣнната брънка отъ позлатената верига около Български Прегледъ.

Като не сполучи да заблуди своитѣ читатели относително истинскитѣ възгледи на Маркса, г. Минцесъ, безъ всѣкаква нужда повтаря на нѣколко мѣста (въ стр. 82 и 83), че „наистина, въ съчиненията на Маркса не се намира изразътъ, „желѣзенъ законъ“, че „Марксъ въ съчинението си Капиталъ критикува ония писатели, които се опиратъ на Малтусовия законъ“ — тъй ви искаме г. М-съ вижте какъ право говорите сега? — че „Марксъ критикува „желѣзния законъ“ и т. н., като показва съ това, че той, г. М-съ, е влѣзълъ въ правий пжть, най на края пакъ се опитва да удари изъ тръната, като се заелъ съ помощьта на своитѣ учители да намѣри въ раннитѣ съчинения на Маркса слѣди отъ една теория, връзъ основа на която е билъ съграденъ прочути „желѣзенъ законъ“. За тая цель той взема брошурката *Наемний трудъ* и *капиталъ* и казва, че „Марксъ опредѣлялъ условията на работническата плата възъ основата на Рикардовото учение и по начинъ, както това стана по-подиръ съ Лассаля“ (стр. 80 ст. I кн. Б. Пр. за 96 г.). Преди всичко, Марксъ не е виновенъ, ако съвременната нему наука, когато той е започналъ да изучва економическитѣ явления, не е имала по точна и научна теория на стойностьта, освѣнъ оная на Рикардо, по която и Марксъ се е помжчилъ, въ това ранно време, и то възъ основа на Енгелсовата „естествена или нормална цѣна на труда да наложи, съ що се опредѣля работническата заплата. Когато единъ профессоръ — що думаме! — когато единъ обикновенъ, **честенъ** публицистъ, разглежда научнитѣ работи на единъ ученъ и мислитель, длъженъ е отъ уважение къмъ себе си и къмъ своитѣ читатели да направи забелѣжка, че изложеното отъ него мнѣние е напустнато отъ критикуваний ученъ и че той въ по-зрѣлитѣ свои научни трудове се придържа о друго гледище, което сжщественно измѣнява въпроса и се отдалечава до неузнаваемость отъ своята първоначална исходна точка. Българский профессоръ не само премълчава това важно измѣнение и допълнение на науката, което Марксъ извърши по сетнѣ, въ зрѣлитѣ си години, съ теорията на цѣнностьта и съ обяснението, отъ що опредѣля работническата заплата, но и не спомe-

нува ни думица, като отъ какъвъ характеръ е произхождението горнята брошура. Ето що казва за тази брошура Енгелсъ, този свидѣтель на Марксовото духовно развитие: „Предлаганата брошурка е съставена отъ редъ уводни статии въ Новий Рейнски вѣстникъ отъ 4 апр. 1849 год. Въ основата ѝ лѣжатъ нѣколко сказки, които Марксъ е държалъ презъ 1847 г. въ Брюсселското нѣмско работническо дружество. Тѣзи уводни статии сѫ останали недовършени, както отклекъ. Въ четиредесетѣхъ години Марксъ не бѣ довършилъ още критиката на политическата економия. Това стана едвамъ къмъ края на 50-хъ год., когато излѣзе първий свитъкъ отъ Марксовата критика на политическата економия, 1859 г.“. Това би трѣбвало да каже единъ съ чиста съвѣсть профессоръ, публицистъ, общественъ дѣятель, за критикуваний отъ него Марксъ, още повече като това измѣнение не е нѣщо всѣкидневно, безъ значение, а се касае, както казва Енгелсъ, до единъ отъ „най важнитѣ пунктове на цѣлата политическа економия[1]“. Знае ли българский профессоръ за това измѣнение въ възгледитѣ на Маркса, за това велико научно откритие, което той е направилъ съ онова по-нататъшно „развитие“ (Weiterentwicklung) на классическата политическа економия? Ако не знае, това му прави честь като на претендентъ на профессорска катедра по политическа економия, ако пъкъ знае, то кому се надѣва той да повѣрдѣи, като прибѣгва до такива безчестни срѣдства на научни препирни?

Но що намира г. М-съ въ тѣзи уводни статии писани отъ Маркса къмъ единъ вѣстникъ въ младото му време? Той намира нѣщо такова, което много му трѣбва, както ще видиме по-долу. А що е това? То било нѣщо такова, което било „по-лошо и отъ желѣзний законъ“ (Б. Пр., кн. I, р. 81). Въ тѣзи си статии отъ 1847 г. Марксъ казвалъ, че „работницитѣ не получавали заплата достатъчна за сѫществувание.“ И не само тукъ казвалъ Марксъ това. Въ Комунистический Манифестъ отъ 1847 г. той твърдѣлъ, че „онова, което работникътъ придобива съ своя трудъ, едвамъ му стига да поддържа своето сѫществувание“, а въ Капиталътъ (отъ 1867 г. значи 20 години после) „макаръ и да не се намира изразътъ ,,желѣзенъ законъ“, но Марксъ гледа въ извѣстно отношение върху условията на работническата плата още по-мрачно, отколкото Лассалъ съ соя „желѣзенъ законъ“ (р. 82, Б. Пр. кн. I. Но какво значение иматъ тѣзи фрази на г. М-са? Доказватъ ли тѣ, че Марксъ разбира движението на работническата заплата сѫщо тъй, както и Рикардо-Малтусъ? Споредъ г. М-са тѣзи фрази доказвали, че Марксъ, макаръ и да възставалъ противъ желѣзний законъ на Лассаля, все пакъ тукъ-тамъ въ съчиненията си испущалъ по нѣкоя думица, отъ която можало да се заключи, че той, Марксъ, по-мрачно гледалъ върху положението на работника, като наемникъ, отколкото Лассалъ съ своя желѣзенъ законъ. Но, ради Аллаха, г-нъ

---

[1]) Глед. Lohnarbeit und Kapital, von Karl Marx. Berlin. 1891 p. 4.

професоре, това ли имахме ний да доказваме, кой гледалъ по-мрачно и кой не, или имахме да доказваме, че въ економическата система на Маркса има (споредъ васъ) и нѣма (споредъ мене) мѣсто за Рикардо-Малтусовитѣ закони за наемната плата? Какво би казалъ свѣтътъ за двама лѣкари, исправени предъ единъ боленъ, ако единъ отъ тѣхъ каже, че положението на болниятъ му се види тѣжко, а другий добави, че нему се види още по-тѣжко, безъ да се опитатъ да опредѣлятъ самата болесть? Вий бихте сте се задоволили, г. Професоре, отъ тѣхний отговоръ, нели? Но, ако това е тъй, тогава не се сърдете, ради бога, като ви се казва, че вий сте човѣкъ безъ всѣка научна култура. Отъ всички политико-економи, Марксъ най малко обича тѣзи ахания и охания, и когато ний се доближаваме до него, трѣбва да се оттърсимъ основателно отъ тѣхъ. Когато говоримъ за *законитѣ, които управляватъ работническата заплата въ съвременното капиталистическо общество*, ний трѣбва да оставиме настрана нашитѣ чувства и сантименталности и следъ трезвото изучвание на предмета ний дохождаме до заключението, че „Рикардо-Малтусовитѣ закони“ сѫ погрѣшни, погрѣшенъ е и прочутий „желѣзенъ законъ“ и че наемната плата не се опредѣля нито отъ еднитѣ, нито отъ другия, че тя не се опредѣля и въобще отъ „движението на абсолютното число ра работническото население, а отъ мѣняющето се отношение между дѣйствующата и резервна армии, на които се распада работническата класса“ (Das Kapital, Ш-о изд. p. 951). Тъй мисли Марксъ и научний социалистъ отъ днешното време върху условията, които опредѣлятъ работническата заплата, и г. М-съ и неговитѣ учители това иматъ да оборватъ отъ Маркса, а не нѣкои Марксови уводни статии къмъ единъ вѣстникъ, писани въ 1847 г.

VI

Цельта на г. М-са е не толкова да приведе научни доказателства противъ ученията на Маркса, колкото да възбуди подозрѣние у своя читатель, че Марксъ, Енгелсъ, Лассалъ, германскитѣ социалисти, българскитѣ тѣхни последователи и всѣки, който признава себе си за привърженникъ на научний социализъмъ, сѫ хора, които съзнателно изопачаватъ научнитѣ истини и най безцеремонно си служатъ съ тѣхъ въ своята пропаганда. Това което ний още въ 1894 г. казахме за г. М-са, че той най безсъвѣстно търгува съ науката, тукъ въ тази си втора статия той се залудо мѫчи да го стовари върху създателитѣ на научний социализъмъ и върху тѣхнитѣ германски и български последователи.

Най-първо г. М-съ като казва, че главнитѣ елементи на Ласалева желѣзенъ законъ били взети по самото признание на Енгелса у Маркса, утвърдява, че „минималнитѣ условия на работнишката плата“ сѫ послужили на Маркса като „най-остро агитаторско орѫжие въ борбата съ сегашнитѣ държавни и обществени наредби“ (стр. 81 id.). Сѫщата мисъль той повтаря и на следующата страница (82), а въ кн. XII, Б, Пр. II г. p. 99 той изрично говори, че Енгелсъ

въ предисловието си къмъ Elend der Philosophie, Марксъ и всички последователи на тѣхното учение хитрували, като казвали, че „економистътъ нѣма право да поставя етически искания“. Истина е, че въ Elend der Philosophie (p. 24, белѣжката) Енгелсъ прави горѣречепото признание, а именно, че Лассаль за своя желѣзенъ законъ се е въсползувалъ отъ теоретическитѣ положения на Енгелса и Маркса (а не само Маркса!), но г. М-съ не казва цѣлата истина отъ белѣжката на Енгелса. Енгелсъ прибавя, че Марксъ, при все че е приелъ тогавашнитѣ положения на Енгелса (отъ 1844 г.), но въ своя **Капиталъ** се е поставилъ на друго гледище. Вънъ отъ това, г. М-съ **скрива** и друго едно много по-важно обстоятелство, че Марксъ въ своето предисловие къмъ **Капитала** отъ 25 юлий 1867 г. изрично **протестира** противъ онѣзи по-нататъшни развития и практически приложения, които Лассаль е направилъ въ своята пропаганда.[1]) Ако единъ ученъ тъй изрично още преди 30 год. се е билъ исказалъ противъ онѣзи пропагандистически приложения на нѣкои негови теоретически положения, какво лице има г. М съ днесъ да прави Маркса отговоренъ („Марксъ хитрува“, вика г. М съ!) за грѣшкитѣ на Лассаля и на други негови последователи? И не само това, г. М-съ стоваря върху Маркса грѣхътъ, защо Ейзенахцитѣ въ конгрессътъ държанъ въ Гота презъ 1875 не сѫ сполучили въ съединителната си програма съ Лассалеанцитѣ да исхвърлятъ пассажътъ за Ehernes Lonhgesetz (желѣзний законъ), при все че М-съ много добрѣ знае, какъ самъ Марксъ въ писмото си до Bracke, Auer, Bebel и Liebknecht отъ сѫщата година говори самъ противъ този и подобни пассажи. Ако българский социалисто-унищожитель знаеше отъ малко малко що е *достойнство на единъ писатель*, не щѣше да прибѣгва къмъ такива самия него унижающи похвати да хвърли сѣнка врху своитѣ противници. Его какво пише Маркса въ това прочуто писмо:[1]) При все че съмъ претоваренъ отъ работа вънъ предписанитѣ ми отъ докторитѣ граници, азъ се решихъ да ви пиша това дълго предълго писмо (то е отъ 13 голѣми печатни страници, дребенъ шрифтъ), тъй като го смѣтамъ за нужно . . . предъ видъ на постъпкитѣ, които ще имамъ за напредъ да направя . . . Това е толкова по-необходимо, че въ странство твърдѣ настоятелно се държи пръскания отъ нашитѣ партийни врагове лъжливъ слухъ, че ний вѣроятно (Марксъ и Енгелсъ) тайно рѫководимъ движението на тъй наречената Ейзенахска партия. Даже сега въ една наскоро излѣзла русска книга, Бакунинъ прави мене . . . отговоренъ за всички програми на горѣречената партия . . . Извънъ това, смѣтамъ го за мой дългъ да се искажа противъ една програма, която по мое убѣждение е вредна . . . за партията, за да не би моето мълчание да се вземе за дипломатическо съгласие . . .“ По-ясно отъ това единъ

---

[1]) Jch spreche natürlich nicht von Seinen (Lassalle's) Detailausführungeu und Nutzanwendungen, mit denen ich nichts zu thun habe. K. Marx. Das Kapital, vorwort zur ersten Auflage vom 25 Juli 1867.

ученъ човѣкъ не се е исказвалъ за едно живо дѣло на живота, каквото е една компромиссна програма между двѣ раздѣлени политически партии. Отъ такава грижлива научна строгость въ партийната пропаганда само **най-долний уличенъ партизанинъ** може да прави упрекъ на Маркса.

Не по-малко безсъвѣстность се иска, за да се пише отъ г. М-са и следующето на стр. 84: „Ако Марксъ призна желѣзний законъ за „економическа фикция“ . . . и ако Марксиститѣ — духовни чада на Маркса — съзнателно злоупотребяваха съ тая фикция толкова години, само защото има нѣщо очевидно, нагледно, тогава иматъ ли право „фалшификатори“ като Рошеръ да приписватъ на „научнитѣ водачи“ съзнателно извръщание на истината съ чисто агитаторски цѣли? Въпросътъ е простъ: като не бѣше възможно да се злоупотреблява по-нататъкъ (а злоупотребление стана очевидно!), Марксиститѣ намѣриха ново оръдие: то е „желѣзниятъ законъ за резервната армия“ ... Той сега служи на марксиститѣ отъ 1890 г. като агитаторско средство. Това е именно злоупотрѣблението съ науката, за което ний говорихме . . .“ Да разгледаме какво сѫ направили Ейзенахци въ 1875 г. Читательтъ видѣ по-горѣ, какъ Марксъ се отнесе както подобава на единъ ученъ човѣкъ къмъ компромисната готска программа въ 1875 г. Той извърши своето, като ученъ човѣкъ, но и неговитѣ „духовни чада“ Марксиститѣ извършиха своето, като практически обществении дѣятели. Научнитѣ открития на Маркса не бѣха за тѣхъ неизвѣстни, но тѣмъ предстоеше едно живо дѣло, едно сливание съ враждебнитѣ имъ до тогава последователи на Лассаля, които твърдо се държаха о нѣкои теоретически остатъци на Лассалевата социалистическа пропаганда, каквито бѣха „желѣзний законъ“, „производителнитѣ ассоциации съ държавна помощь“ и др. т. Безъ компромисъ, сиречь, безъ отстъпка отъ едната и другата страна, не можеше и да се мисли за нѣкакво сливание, а политическитѣ условия тогава налагаха това сливание. Съединена Германия подиръ 1871 г., Германия, качена на рицарский конь, както казваше Бисмаркъ, лѣтеше къмъ най-грозна реакция и не се мина много подиръ сливанието на социалистическитѣ фракции и въ Германия се провъзгласи чудовищний исключителенъ законъ противъ социалиститѣ. Цѣли 11 години 11 мѣсеца и 11 дена трая това лудо гонение на всичко социалистическо: брошурки, вѣстници, събрания, дружества, партийни комитети, само гласътъ на реакцията грозно се чуеше, гласътъ на официалнитѣ защитници на капитализма и политический гнетъ, гласътъ на германскитѣ Минцесовци, Казаковци и Коновци. Дванадесеть години трая тамъ такова гонение, каквото преди последнитѣ години и мѣсеци на миналий режимъ бѣ започнало да става и у насъ, когато Минцесъ смѣло се подвизаваше въ страницитѣ на Б. Прегледъ подъ рѫка съ официалния вѣнцеплетецъ на Стамболова, профессорътъ по историята Д. Агура, когато наший социалисто-унищожитель блѣскаво иллюминираше сво-

¹) Гл. Neue Zeit за 1890 г. № 18, р. 562

итѣ апартаменти въ честь на своя покровитель и отиваше въ дързостьта си до тамъ, щото да повдига ръка на българскитѣ опозиционни писатели. И въ такова време ли иска г. М-съ отъ германскитѣ социалисти да поправятъ своята програма, да я докаратъ въ съгласие съ състоянието на тогавашната наука? Въпросътъ бѣ за самото съществувание на социалистическата партия въ Германия и даже, може да се каже, за самий демократизъмъ, а наший купеничъкъ професоръ брътви за измѣнението на една двѣ фрази въ тѣхната програма. Въпросътъ бѣ за газението на човѣщината, въ лицето на многомилионното работническо население за изличаванието му отъ лицето на земята, а наемникътъ отъ Б. Прегледъ ни глаголи, че Марксиститѣ „толкова години злоупотрѣбявали“ фразата за желѣзний законъ въ тѣхната программа. Тази купена слѣпота е присъща на всички продадени твари. Тѣ намиратъ голѣмо престъпление, „злоупотрѣбление съ науката“ въ оставената фраза въ програмата на германскитѣ борци за свободата на милиони работенъ свѣтъ, а не виждатъ съвсѣмъ грозното дванадесеть годишно бѣснувание на Бисмарка; тѣ виждатъ нравственни петна въ свѣтлий ликъ на Ботевци и Каравеловци, а закриватъ очи и възхваляватъ кръволочната звѣрщина на султанскитѣ орди; тѣ намиратъ тъкмо време да спасяватъ България отъ стоглавата социалистическа хидра, а сами топличко и ситичко се сгушватъ въ скутитѣ на единъ развратенъ, насилнически и грабителски режимъ . . .

Не до „програмни фрази“ и до „научни фикции“, не до измислени „злоупотрѣбление съ науката“ бѣ на германскитѣ социалисти презъ тѣзи 12 години тѣжъкъ, несносенъ общественъ редъ. Тѣ имаха нѣщо по-важно предъ себе си. Тѣ имаха да задържатъ, усилятъ партията въпрѣки всички гонения, тѣ имаха да подкопаятъ Бисмарковото царство. Отъ триста хиляди избиратели въ 1881 г., епохата на малкитѣ и голѣми обсадни положения, тѣ извадиха въ 1890 г. милионъ и половина избиратели отъ 25 год. нагорѣ, и дванадесетогодишното пирамидално строение на Бисмарка полѣтя въ въздуха, заедно съ своя създатель, безвъзвратно изхвърленъ изъ държавний механизмъ. Но германскитѣ социалисти не се заслѣпиха отъ този нечуванъ резултатъ на практическата си дѣйтелность. Тѣ знаяха, колко социалистическото движение у тѣхъ дължи своя успѣхъ на съгласието съ науката и още сжщата година, нѣколко време подиръ изборитѣ, тѣ държаха своя партиенъ конгрессъ, който постави тѣхната партийна програма на височината на съвременната тѣмъ наука. И г. М-съ има дебелитѣ очи да пише, че германскитѣ социалисти т о л к о в а години з л о у п о т р ѣ б л я в а л и с ъ н а у к а т а. Нека ни се посочи на една партия въ днешно време, която тъй ревностно да се е възползувала отъ настъпилото премирие, за да се предаде на високо теоретически оцѣнения! Нека ни се посочи въ историята на человѣчеството на една политико-обществена боева група, която тъй грижливо и всечасно да бди, щото нейнитѣ стъпки въ живота да бъдатъ строго съгласни съ висшия уровень на съвременната ней наука!

Да минемъ сега по-нататъкъ. Г. Минцесъ, като говореше по-горѣ за „злоупотрѣблението съуката“ отъ страна на германскитѣ социалисти, прибавя: „Това сж причинитѣ, гдѣто учени като Рошеръ игнориратъ метафизиката на Марксовий капиталъ, а обръщатъ главното си внимание върху агитационния духъ на неговитѣ съчинения; затуй тъкмо и учени като Laveley се рѣшаватъ да кажатъ, че цѣлата система на Марксъ въ неговото съчинение „Капиталъ“ има за цѣлъ да докаже какго капиталътъ е резултатъ отъ грабежа Но, разбира се, и Laveley е фалшификаторъ! А пъкъ нашитѣ господа „денчари“—искаме да кажемъ социалисти подъ знамето на Сакжзова, се криятъ задъ гърба на Маркса и викатъ, че той никога не градилъ своитѣ научни закони“ върху етически постулати. „А още по-горѣ (стр. 81) г. М-съ пишеше: „И тъй, казва Марксъ, въ Elend der Philosophie p. 25) работнишката плата, която се измѣрява чрезъ работнишкото време, е формулата на съвременното робство на работницитѣ“. А пъкъ Сакжзовъ казва: „Марксъ никога не е писалъ за неволята на пролетарията“. Кой толкова фалшифицира; ученикътъ или учительтъ?“ Ний ей сега ще видимъ стотни пжть, кой е фалшификаторътъ. Направениятъ отъ г. М-са цитатъ не е пъленъ. Въ текста стои следующето: „И тъй работнишката плата, която се измѣрява чрезъ работното време се преобръща по необходимость въ формула на съвременното робство на работницитѣ, **отколкото** *да бжде, както Прудонъ каз а,* **„революционната теория“ за освобождението на пролетарията.** (Das Elend и пр. p. 25). Подчертанитѣ отъ насъ думи сж исхвърлени отъ г. М-са и читательтъ вижда, какво **противоположно значение** получава мисъльта на Маркса, турена въ нейната естественна срѣда. Прудонъ, въ своята „система на економическитѣ противоречия“ или „философия на бѣдностьта“ бѣ си въобразилъ, че ако правилно се разбира тъй наречената „конституирана стойность“ на извѣстно произведение като стойностьта на съдържащето се въ него работно време, то економическитѣ противоречия въ днешно време би намѣрили своето най щастливо разрешение. Щомъ стойностьта на продуктитѣ, казва той, се измѣрва съ съдържащето се въ тѣхъ работно време, тогава, ако ний дадеме на всѣки работникъ възможность да се сдобие съ пари и уредимъ размѣната на продуктитѣ (като създадемъ Размѣнни или Народни банки), то съ това ний ще разрешимъ социалний въпросъ, ний ще намѣриме **„революционната теория за освобождението на пролетарията“**. Марксъ. като разгледва стойностьта на „работата“ на работника, която се измѣрва чрезъ необходимитѣ за храна и расплодение на работника срѣдства, заключава, че тази работнишка плата, която се измѣрва чрезъ съдържащето се въ нея работно време, далечъ отъ да бжде нѣкаква „революционна теория за освобождението на пролетарията“ по-скоро се явява, при днешнитѣ обществении условия, „формула на съвременното робство на работника“. Ето какъвъ новъ смисълъ добиватъ думитѣ на Маркса, а не оня плачливъ смисълъ, какъвто г. М-съ имъ придава. Че съвременната

работническа плата принижава работника до стъпеньта на робъ и на добитъкъ, е фактъ, който само Минцесовци отричатъ. Марксъ констатира факта и минава по-нататъкъ. Той се не интересува отъ това, че чувствителнитѣ сърдца на лицемѣрнитѣ буржуазни економисти се били възмущавали отъ такъвъ грубъ езикъ. „Грубостьта е въ фактитѣ, казва той, въ дѣйствителностьта, а не въ думитѣ, които говорятъ за фактитѣ“. Ако, споредъ нашитѣ изследвания, съвременний капиталъ се оказва да е съставенъ отъ незаплатенъ работнически трудъ, то какво значение има за насъ възмущението на единъ Laveley, когато дѣйствителний вървежъ на работитѣ е такъвъ, когато жестокостьта е въ самата дѣйствителность, въ днешнитѣ обществени отношения? На такива плачливци Марксъ още въ 1847 г. въ сѫщата тази книга Das Elend der Philosophie p. 23 е отговорилъ съ следующитѣ справедливи думи: „Нѣкои французки писатели си доставятъ невинното удоволствие да засвидѣтелствуватъ своето благородство надъ английскитѣ економисти, като се опитватъ да държатъ езикътъ на една достъпна хуманитирность; ако тѣ натякватъ на Рикардо и на неговитѣ последователи тѣхний грубъ, циниченъ езикъ, то произлиза отъ това, че тѣхъ ги оскърбява да виждатъ економическитѣ отношения и тайнитѣ на буржуазията раскрити въ цѣлата тѣхна голота“. Повърхностни изучвачи на Марксовитѣ съчинения се плашатъ отъ грозния езикъ на дѣйствителнитѣ человѣчески отношения и погрѣшно приписватъ на автора желанието да възбуди и настърви читателя. Агитационното и революционното значение на Марксовитѣ съчинения е, не въ негова езикъ, а въ самитѣ вещи, самитѣ отношения, които той ни раскрива. Той не ни казва, че днешната наредба е лоша и за това тя трѣбва да бѫде премахната. Той само ни раскрива, какъ е станала тя такава и какъ постъпенно тя се измѣнява отъ работящитѣ въ нея сили. Той ни раскрива само „економический законъ за движението на днешното общество“. Его защо учени като Зомбарта казватъ, че въ „економичеката система на Маркса нѣма ни едно зърно етика“. Ако пъкъ Минцесовци и тѣхнитѣ западни учители продължаватъ да говорятъ, че Марксъ въ своята критика на капиталистическото общество исхождалъ отъ „етически постулати“, то на това ний ще отговоримъ съ думитѣ на поета: Gegen Dummheit kampfen Götter selbst vergebens, че „срѣщо глупостьта и боговетѣ сѫ безсилни“.

Я. С.

НАТА.

Баща ѝ и майка ѝ бѣха хора земледѣлци. Та и цѣлия имъ родъ бѣ такъвъ — заселенъ кадѣ краищата на града, тамъ гдѣто кѫщята иматъ селски изгледъ, улицитѣ сѫ широки, изъ дворищата се издигатъ високи копни, гдѣто вечерь се чува блѣянието на възвърналитѣ се стада, а отъ полето полъхва миризливъ въздухъ, на

който да се ненасити човѣкъ. Въ тия мѣста на ширъ и просторъ, подъ туй небе не засѣнчено отъ високи здания, каквито се издигатъ навжтрѣ въ града, се е родила тя — дѣте на природата, галена и въ кжщи, най-малката—истърсаче, както я викаха за смѣхъ домашнитѣ. Имаше тя още двама братя предъ себе си — отдавна женени.

Здрава, на свобода расте́ тя, по боси крачка, както и другитѣ дѣца въ махалата, е ровила изъ пепельта на улицата и е дигала облаци прахъ, по късо, до коленѣ, сукманче се е сбирала съ други дѣца да играятъ надъ вечерь на широката полянка, гдѣто недѣленъ день се кършеше гиздаво хоро. Какъ се загледваше на туй хоро Ната, какъ ѝ се искаше по-скоро да стане голѣма, та да не я пъдятъ, кога и тя пониска да се долови. И по примѣра на голѣмитѣ, събрали се надъ вечерь на полянката, какво хоро въртѣха тѣ момиченцата, зацапанкитѣ, нѣкои отъ които още подсмърчаха, съ неотрити нослета. Ала Ната не гледаше на тия недостатъци на хорото си: тя съ захласъ се услушваше на звънливия си гласецъ, що тъй умѣло извиваше пѣсната, която пѣяха голѣмитѣ недѣленъ день. Хубаво пѣеше гидишката Ната! И старитѣ се заслушваха насѣдали надъ вечерь по вратнитѣ на прикаска.

— Да е живичка! Каква ли мома ще стане, какви ли момци ще гори, речаха си.

Добрѣ станѣше отъ тия думи на старата Натина майка. И тя не е била долна мома на времето си.

Ехъ, та на-ли само то остава — момииството? Нали се и пѣе, кога е младо — лудо?

И Ната растѣше, та хубавѣеше. Весело, право въ очитѣ човѣку гледатъ синитѣ ѝ очи, засмѣни стоятъ аленитѣ устни съ два реда бѣли маргари подъ тѣхъ, до поясъ стига русата ѝ коса. Макаръ и селска е махлата, ала все туй що е на вжтрѣ въ града стига и до тука, и Ната често намѣсто дребни плитки заплете я ведно, отпусни я, та оная ти коса се лъсне като коприна—да ѝ се не нагледа човѣкъ!

Хубава е мома Ната, на близо нѣма друга като нея. А и такава весела, пъргава, такава пѣснопойна. Тя е първа на всичко: безъ нея недѣленъ день дружкитѣ хоро не начеватъ, кога се връщатъ отъ жетва, най-напредъ тя гласъ пóдбира, наредятъ се една до друга съ паламарки и сърпове въ ржцѣ, па заизвиятъ оная пѣсенъ безъ край, що се носи на далеко надъ още по-безкрайнитѣ полета . . . .

Не се жалятъ гърди — дома ги чака почивка. И хубаво се спи следъ работа. Успива се и Ната, спи до като я не събудятъ. И будятъ я, не че има много работа за нея — не дѣлени сж още двамата братя, па и булки здрави иматъ, що ика да се прожънатъ нивитѣ и безъ Ната. Ама не! Не обича Ната да остава въ кжщи, но ѝ се иска да си е на нивата съ сърпъ въ ржка. Домà нека стои старата майка а и по-старата снаха — нека тѣ шетатъ, готвятъ, нека тѣ гледатъ дѣцата. Гдѣ е нивата, гдѣ е онуй ширине, оня мирисъ на скосено жито. И Ната никога не остава въ кжщи жътвено време.

Пожънатъ нивата си, па видишъ я, подбрала се съ дружки и чузди да жъне. Не можъ я спре . . . А и защо ли ще я спиратъ, не е срамота човѣкъ да работи, нѣкоя друга пара да спечели.

Работи Ната цѣла недѣля, вземе нѣколко гроша — па не може да имъ се нарадва; какво ли да купи съ тѣхъ? Кърфица ли, шарено цвѣте или . . . да си направи сребърни отъ нови пари обици? Само най-богаткитѣ носятъ такива. А защо да не си направи? Паритѣ сѫ нейни. Каквото иска ще ги прави. Работила е отъ своя воля, та ги е спечелила.

И Ната си порѫчва сребърни обици — и кой е като нея въ недѣля на хорото. Завърти глава, па ония обици лъщятъ ли, лъщятъ на слънце. И струва ѝ се, че всички гледатъ нея, нейнитѣ обици, всички: и стари и млади и ония войници, що идятъ всѣка недѣля на хорото.

Пъкъ младитѣ не само гледатъ Ната, ами гледатъ и да се доловятъ до нея, а и китка да грабнатъ отъ глава ѝ, макаръ че мъчно се грабѣха китки отъ Ната. Не за смѣхъ само бѣха тия алени устни: като залови човѣка, като задума, нищо не му оставя. Умѣеше да нареди, да докаже . . . И нарѣдко смѣеше нѣкой да я закачи — още по-малко да се похвали, че Ната го е погледнала по дружко, или сладка дума е казала. Съ всички бѣ еднаква Ната — само спрѣмо Доча, комшийски синъ, съ когото бѣ израсла, съ когото малка се е играла . . . Ама нашега е то, хичь такъвъ ли ще залиби Ната?

Наистина сиромашко чедо бѣ Дочю. Баща пияница, братя нѣма, само една сестра, та и тя саката, не е човѣкъ за работа. Всичко на него гледа: отъ рано го е притиснала неволята, за туй види се Дочю и хоро не знае хубаво да играе, а да пѣе — надали е пѣлъ нѣкога. Безъ дарби човѣкъ — та на него ли Ната ще хвърли око? Пъкъ Ната знаеше, че на-дали другъ човѣкъ на свѣта има такова сърдце като Доча. И ней ставаше драго, кога видѣше, кога срѣщнеше хубавия му погледъ. Драго ѝ бѣше да осѣща на хорото, че ей тамъ стои Дочю, само нея гледа и стига тя да се обърне къмъ него и лицето му да свѣтне като ясно слънце.

Любиха се отъ тайно, макаръ че дума за земание не бѣха си още казали. Не смѣе Дочю пръвъ да продума — срамежливъ си е. На и на чешмата. Съберятъ се: коя съ стомна, коя съ мѣнци, па по цѣли часове стоятъ. Сладки сѫ вечернитѣ приказки. И що се не говори на тая чешма! И Дочю завърналъ се отъ работа, ведно съ другитѣ момци е заставалъ малко на страна, Палава дружина: гледатъ момитѣ, та ги засмиватъ, задиратъ ги и китките имъ грабятъ. Весело . . . Само Дочю не е дяволитъ, стои си на мѣстото и му стига само единъ погледъ на Ната, та отъ него по-честитъ да нѣма. Бодро си впрѣга сутринь воловетѣ, па отиде въ града по нѣкога, кога си намѣри по-сгодна работа по цѣли дни се не завръща. Мъчи се, препася и една радостна мисъль все е въ глава му: да спечели по-множко пари, та да подправи тѣхната кѫща, да натъкми каквото е у хората, та кадѣ зимѣ, ако е рекалъ Господъ . . .

И не му се вѣрва туй щастие. Не му се вѣрва, че него Ната ще вземе. Все му се струва, че нѣщо ще се случи, че не ще бжде негова. Често човѣкъ не вѣрва въ туй, що най-вече иска на свѣта. Орисията е зла — по нѣкога само помами, погали човѣка, на сетнѣ го зарѣже на мжки и топило. . . .

Това лѣто бѣ хубаво лѣто — тъкмо за хора земледѣлци, които всичко отъ земята очакватъ: и дъждъ о време, и слънце. Ония класове се налѣли, па се привили отъ тежина.

Жетва е — работа много. Хубаво се жъне, кога житото е тъй гъсто и не налѣгало. И Ната не почива туй лѣто. Жъне, припечелва и гледа повечко да събере, кога се зажени, кога я поиска Дочю . . мисли си тя, и сърдцето ѝ затрепери, като птичка, отъ тая мисъль.

Старитѣ ще се поядосватъ, ще ѝ се покаратъ, за гдѣто е аресала сиромаха Дочя, ала тя знае, че най-сетнѣ нейната ще бжде. И тя е спокойна. Работи цѣла недѣля, загорятъ аленитѣ страни, а въ недѣля се стъкми, и пакъ на хорото. И сѣкашъ туй лѣто не може да се напѣе, и гласътъ ѝ е сѣкашъ по-бистъръ, по се извива и трѣпти, като онуй звънче.

Пѣе Ната и не хае, що ѝ готви злата орисия.

Пѣе Ната, и отъ лице ѝ не сваля очитѣ си единъ войникъ — фелдфебель. Не отколѣ бѣ захваналъ на хорото да идва и види се, че му се е допаднала много Ната. А и самъ е хубавелекъ: високъ, снажестъ, съ черни очи, които сѣкашъ свѣтватъ, кога гледа Ната.

Гледа я, гледа, па махне съ глава, пристжпя решително, та се улови до Ната. А Дочю гледа отъ страни и сърдце му тъжно се свива; струва му се, че тоя човѣкъ ще му отнеме, ще вземе Ната. Какъвъ е гиздавъ, напетъ, не като него, Дочя. Тъжно му е. . . .

А войника играе до Ната.

— Имашъ ли си майка, баща, моме?

— Имамъ. Ча ва не съмъ безъ майка и баща, отвръща Ната, па се смѣе.

— Ами братя?

— И братя имамъ.

— Женени ли сж? По-голѣми ли сж отъ тебе?

— Я какво се е зараспиталъ, смѣе се Ната, обърната на страна, къмъ дружката си.

— Тебе трѣбва ли ти — дали сж женени или не? отрѣзва тя войнику и смѣло го гледа въ очитѣ.

Зеръ трѣбва ми, харесалъ съмъ те — ще те искамъ, тихо отвръща войника, па я гледа тъй, че смѣхътъ се изгуби отъ Натинитѣ устни и тя се намръщи.

— Я не дѣй си прави устата баримъ — не ще те огрѣе, издума, па се отпусне отъ хорото.

Отпустна се и фелдфебеля.

— Харесалъ съмъ те и нѣма те оставя другиму, рече той, па отмина. А Ната само побърза да се смѣси между дружкитѣ и като никога току го остави тъй, безъ да му надума.

Отъ тоя день Ната не можа да се отърве отъ тоя човѣкъ;

и му надума какви не приказки, — ала тоя отъ нищо не взема. го гълчи, пъкъ той току върви подирѣ ѝ, та така че Ната н да се бои да излиза сама.

Кога самъ не дойде, допрати войникъ, съ круши, съ ябъл. Отъ първо Ната се много ядосà, не взе крушитѣ, пъкъ войника та ги хвърли на земята, та се попилѣха въ праха: така му пор феддфебеля. Отъ тогава Ната ги вземаше, па съ смѣхъ ги разд на дѣцата на дружкитѣ предъ войника.

— Нека си харчи паричкитѣ, думаше тя, а сама нищ хапваше. Само припина силно, кога еднъжъ ѝ допрати нови об

— Я речи на онуй магаре, да си не хаби напраздно пар изкрѣщя тя на войника, па взе обущата, та ги запрати, та с видѣха.

Пъкъ дружкитѣ се смѣятъ, та се превиватъ: така че и в ка си отиде засраменъ.

— Не ще дойде вече, засмѣ се Ната, кога той отмина

И не дойде наистина. И фелдфебеля го нѣмà въ недѣл хорото. „Откачи се най-сетнѣ", помисли си Ната и отъ драгост може да се наиграе, и Дочю е веселъ, и нему е леко. Распил хорото, разотидоха се всички, и Ната си отиде въ кѫщи. Взе мѣнцитѣ, отиде за вода. върна се и осѣща, че домашнитѣ ѝ, бр ѝ нѣкакъ дружко я гледатъ, нѣщо сѣкашъ иматъ да ѝ кажатъ наистина като се нахраниха, баща ѝ каза, че кога тя била на х то, идвалъ фелдфебеля да я иска.

— Добро е момчето, както се види, па богатко си е. Т преди ми е продумвалъ, па съмъ поразпиталъ за него, рече ба па погледна братята. Изчерви се Ната, като божуръ, затупа б койно сърдцето ѝ и само слуша. нищо не дума.

Подбраха я братята: добъръ билъ, пари си ималъ, много и би се зарадвали да ги поиска само.

— На рахатъ ще отидешъ, въ града ще живѣешъ. Мал има, гдѣто сѫ взели гражданчета — добрѣ имъ е.

Най-сетнѣ и Ната продума.

Не искамъ да се жена. Не щѫ го, вика. И златенъ да е, искалъ и да го видя.

Помъчиха се да я придуматъ, но напраздно.

— Не щѫ го и туй то! отрѣза Ната и се премахна на

Въ недѣлята пакъ дойде фелдфебеля за отговоръ. Казаха що казаха — ядъ го хвана. Излиза, пъкъ на двора премѣнена Н стои, сѣкашъ му се смѣе. Още повече го хвана ядъ:

— Ще бѫде моя! На една шопкиня ли не ще мога да отъ хака! рече си, па си завъртя мустака.

Тихо е въ селото. Никакъвъ звукъ се не чуе отъ никдѣ куче залае и то колкото да се рече, че варди. Спятъ всички тини. Булкитѣ съ братята ѝ въ одаята, тя въшка съ баща си и ка си. Топла, тѣжка нощь. Новия мѣсецъ едвамъ избелѣлъ не бето, посипано съ безбройни звѣздици.

Хъркатъ старитѣ. салъ Ната не спи. Отмахнала чергата, па се загледала у звѣздичкитѣ . . . Ей, една се търкулна . . . Коя ли душичка изгорѣ? . . и Ната се кръсти. Ей го и мѣсечко се скрилъ задъ единъ облакъ — по-тъмно става. Старитѣ хъркатъ, и Ната сѣкашъ се страхува и се завива въ чергата.

Ей и кучетата излаяха сѣкашъ по-силно. Защо ли лаятъ? Дали не си е дошелъ Дочю отъ града? Отколѣ го нѣма, отколѣ не го е виждала. И Ната се замисля за Дочя, за хубавия му погледъ, за тихата му речь, па сѣкашъ заспива, хубавъ сънь засънува.

И чергата си пакъ отвила. Но ето че пакъ кучетата сѣкашъ още по-силно излайватъ, сетнѣ замлъкватъ. Тихо пакъ съвсѣмъ. Но Натиното ухо сѣкашъ схваща нѣкакъвъ шумъ въ тая тишина, ней се струва, че плетътъ пращи и тя неволно се надигва и се вгледва. Горѣ мѣсечко пакъ излѣзълъ и ней ѝ се струва, че вижда на плѣта да се бѣлѣе нѣщо: на едно, на двѣ, на три мѣста. Бѣлѣе се и се мърда. Престанала да диша Ната все гледа и ясно вечъ вижда, че това сѫ хора, подали се задъ плѣта. Като несвѣсна силно извиква Ната. Стрѣстватъ се старитѣ, наизлизатъ братята.

— Що ти стана, мари Нато? я питатъ.

— Сълдати, мамо, ей тамъ бѣха! сочи Ната плѣта, цѣла растреперана и се увира помежду имъ.

— Да не ти се е присънило, мѫчатъ се да я успокоятъ братята, гледатъ, гдѣто сочи Ната, па на ума си думатъ: на чуждо май лаятъ кучетата.

Повѣрваха Нати, уплашиха се старцитѣ.

— Ще ни навлече нѣкоя бѣла тоя сълдатинъ, рекоха си па отъ тая вечерь запращаха Ната да спи у лелкини си.

И пакъ я не остави човѣкътъ. Нѣма мира Ната отъ него. На хорото не ѝ дава да пѣе; дотътри свирача, па момитѣ се радватъ, отиватъ на свирка. Запѣе Ната, подбератъ дружкитѣ, пъкъ се обади свирката и замлъкватъ, всички, хемъ радватъ се.

Пъкъ само то да е: и въ кѫщи не я оставятъ. Кой знае, съ що ги е заплашилъ войника, или пъкъ ги е замагиосалъ: рекли едно: земи го, та вземи.

Тѣжко стана Нати, на никадѣ. И Дочю се върна, научи се, кое, що е, пъкъ сѣкашъ пребитъ ходи. И иска да отиде у Натини да каже на старцитѣ да не даватъ Ната на солдатинъ; той кѫща не гледа, и да му я дадатъ нему, на Дочя, — па се не решава. Погледне отърканитѣ потури, интерия, припомни си, какъвъ гиздавъ е „оня“ — па не смѣе. Не се решава Дочю.

И Ната се блъска, на самѣ, придумватъ я кѫщнитѣ, па нали е млада, па я заплашиха, най-сетнѣ се поклати . . .

Окичиха като за булка, облѣкоха я граждански, турихa ѝ бѣло було, поведоха я на черква, а отъ черква у момкови, тамъ гражданска свадба да правятъ. Върви Ната до момъка, едвамъ пристѫпва и вижда Дочя на портата, подпрѣлъ се въ рѫцѣ, една тревица върти, па гледа я. . . . И трѣпна Натининото сърдце, сѣкашъ

наранено, сѣкашъ остъръ ножъ се заби въ сърдце ѝ отъ тоя погледъ. . . .

Засели се Ната въ града. Мъжътъ ѝ излѣзе въ оставка, купи си мѣсто, взема на заемъ пари, направи си къща и се залови въ търговия, горѣнъ катъ съ кирия дава, долу дюкянъ отворилъ. Надъ дюкяна въ стаитѣ Ната сѣди. Високи, хубави стаи, съ шарени стѣни, съ голѣми прозорци, ала Нати нѣкакъ тѣжко се диша въ тѣхъ, не е тоя въздухъ, който тя научи отъ малка да дишатъ гърдитѣ ѝ. Често се затъжва — домъчнѣва ѝ за селската имъ махла. Често се примолва на мжжа си да я пусне у майчини ѝ. Ала той не я пуща самичка да излѣзе. Гаче не я обича, нито еднажъ не я покорилъ за лошитѣ думи, които му е Ната преди думала. Само че на никдѣ не я води, никдѣ не я пуща сама да излѣзе — като че ли се страхува да не го остави.

И у майкини наедно съ нея отива.

Остана еднъжъ Ната на самѣ съ майка си, па отдалече, съ треперливъ гласъ запита за Дочя.

— Ехъ на баща си се е помѣтналъ, — издума старата. И работно момче бѣше, всички го захваляха, пъкъ току се пропи . . . . Баща му, пие, той пие, пъкъ саката сестра само вика, крѣщи, тъй Господъ никому да не дава, прекръсти се тя.

Тъжно се сви сърдцето на Ната при тия думи на майка ѝ. Сълза се покава на очитѣ и пакъ се скри. Върна се съ мжжа си въ къщи и сѣкашъ още по тѣжко почна да ѝ става въ високитѣ стаи, още по тежко ѝ се диша.

Ходи умислена, тъжно гледа на мъжовитѣ милувки, избистрѣли ония страни, които преди сѣкашъ божуръ цъвтѣха, изгубило се е черното отъ тѣхъ, загорѣлото. Замѣзала Ната на гражданка. Блѣдна побѣлѣла, па сѣкашъ посърнала. Ходи и сѣкашъ работата пада отъ ржцѣ ѝ.

Превалява лѣтото кадѣ Петровъ день, и Ната сѣкашъ още по посърнала изгледва. Сега кадѣ тѣхъ жънятъ, пѣятъ се пѣсни, хора се играятъ. Колко би искала и тя да прихвръкне тадѣва, да подиша на свобода, пакъ да запѣе. . . . И току вижъ се замислила Ната, та сѣкашъ се принесла—и усмивка играе на устнитѣ ѝ. Спомени, момински сънища. . . По нѣкога и пѣсень изъ тихо подбере, пѣсень селска, жътварска, отначало слабичко нерешително, сетнѣ все по силно, та чакъ въ дюкяна се чуе.

Влѣзе мъжътъ ѝ.

— Чуе се, Нато, въ дюкяна. Бариъ нѣкоя гражданска да е пъкъ то. . . .

И Ната, като сплашена птичка, замлъкне, па наведе глава, а лицето ѝ жално, жално, сѣкашъ ще заплаче.

Сѣдне до нея мъжътъ ѝ, па я запита:

— Какво ти е, Нато? Посърнала си много, пасъхнала. Да не си болна, Нато? Да не те боли нейдѣ?

Ната още по вече навежда глава и тихо отвърне:

— Нищо не ми е. Нийдѣ не ме боли. . . .

Никакви шеги, никакви прикаски не могатъ веue да истръгнатъ нѣкогашния ѝ звънливъ смѣхъ.

Поклати глава къмъ ѝ: докторъ ще се вика, рече си, па си влѣзе пакъ въ дюкяна.

А Ната издигне глава си, па се загледа съ насълзенитѣ си сини очи въ зелената полянчица, която се види надалеко. И струва ѝ се тая полянка да се расширочава. да се растила на безкрайни нивя съ пожънато още жито, съ натѣжали класове, които се излѣко полюляватъ, превиватъ се и сѣкашъ класъ класа гали, сѣкашъ класъ класу нѣщо тайно шепне.

Ахъ, колко ѝ е мило туй шепнение, какъ често се е вслушвала тя въ него, кога си полѣгнеше на нивата да си отпочине, да позаспи! . . . И къса се Натиното сърдце, та ще исхвръкне къмъ тоя безкраенъ просторъ, къмъ туй сине открито небо. . . .

Карима.

ЗАКОНА ЗА ЕСНАФИТѢ,

и

Дебатитѣ по него въ народното събрание.

(Продължение отъ кн. XI).

На гледъ нашитѣ законодатели като че сѫ имали предъ видъ съ „закона за уредбата на еснафитѣ“ най-благородна цель, — да сдружатъ дребнозанаятчийската класса въ занаятчийски дружества и съюзи, които да бѫдатъ въ състояние да се борятъ противъ въпшната конкуренция, та по този начинъ да запазятъ своето положение. Срѣдството за достигвание на тази цель нашитѣ законодатели намѣриха въ еснафската наредба въ оня ѝ видъ, както тя е сѫществувала преди освобождението. Друго срѣдство тѣ, и да искаха, не можеха да намѣрятъ. Изобщо нѣма никакво срѣдство, съ което да може да се запази дребно-занаятчийската индустрия, като самостоятелно занаятие на дребно-занаятчийската класса. Но тъй като днешнитѣ наши законодатели искаха да залъжатъ тази пропаднала и пропадваща класса, то на тѣхъ не оставаше друго, освѣнъ да се обърнатъ къмъ старото срѣдство, къмъ една умрѣла безвъзвратно наредба. За туй тѣ туриха за цель на еснафскитѣ сдружавания горѣпомѣнатa. Споредъ чл. 5 на закона, цельта на последнитѣ се съдържа въ следующитѣ точки: „а) да повдигне и подобри занаята и го постави въ положение да отговаря на съврѣменнитѣ нужди; б) да развива между членоветѣ му единодушието и зачитанието на занаята; в) да поддържа добритѣ отношения между майстори и калфи и да се грижи да намира работа на тия последнитѣ; г) да се грижи за занаятчийското и морално образование на ученицитѣ, и д) да уравнява произлѣзли спорове между членоветѣ и тѣхнитѣ калфи и ученици.“ Независимо отъ това, споредъ чл. 6 отъ сѫщия

законъ, еснафскитѣ сдружавания могатъ да расширатъ „кръга ..
задачата си", а именно: а) да уреждатъ и управляватъ специ..
училища по занаяти; б) да създаватъ нуждннтѣ наредби за ..
пълванието на техническото образувание на майсторитѣ и калф..
в) да уреждатъ испититѣ за калфи и да издаватъ свидѣтелств..
въ интереса на членоветѣ на сдруженията да уреждатъ скл..
за продавание на издѣлия и за купувание на материали; ..
подпомагание на членоветѣ и тѣхнитѣ семейства, на тѣхнитѣ к..
фи и ученици въ случай на болѣсть, смърть, неспособность за ..
бота, или въ други случаи на нужда — да уреждатъ особенни ..
магателни касси; е) да уреждатъ арбитрарни сѫдилища, които ..
рѣшаватъ спорове, произлѣзли между членоветѣ и тѣхнитѣ к..
и ж) да уреждатъ, по инициативата на Министерството на Т..
говията и Земледѣлието, задружено нѣколко еснафски сдруже..
изложения на издѣлията си съ конкурсна цѣль, при които ще
раздаватъ държавни премии."

Както виждаме, създателитѣ на „закона за уредбата на ..
нафитѣ", сѫ имали повидимому висока цель. Въ нея имаме ..
сдружавание на занаятчиитѣ, и поддържание на солидарность ме..
ду тѣхъ, и повдигание на занаятитѣ, и грижение за добри от..
шения между майстори и калфи и между тѣхъ и чирацитѣ, и в..
имно спомагание и даже спомагание на калфи и чираци и на т..
нитѣ семейства въ случай на болѣсть, смърть, неспособность ..
работение. На гледъ идея благородна е рѫководила създатели..
на закона. Обаче това е само на гледъ, а въ дѣйствителнос..
съвсѣмъ друго излиза. Преди всичко, много е странна идеята, ..
сила, съ законъ да сдружавашъ хората, да имъ натрапвашъ в..
имно спомагание и други добродѣтелни стремления, когато ни..
условията, нито даже интереситѣ на самитѣ хора не допущатъ т..
Както вече видѣхме, еснафската наредба преди освобождени..
сѫществуваше не въ силата на нѣкакъвъ писанъ законъ, нито ..
биле следствие на нѣкакво законодателно вмѣсвание и натрап..
ние, а сѫществуваше въ силата на економическитѣ условия. Гр..
жението за занаята, взаимното спомагание и урегулирвание на в..
имнитѣ отношения между занаятчиитѣ бѣха следствие на после..
нитѣ, на положението на дребно-занаятчийската класса тогав..
Тогава наистина имаше такава класса, когато днесъ тя въ дѣ..
ствителность не сѫществува. Днесъ занаятчиитѣ се распадатъ
на двѣ категории: едната — нищожно меншинство — съставляватъ
майсторитѣ, които се отдѣлятъ въ дребни и едри капиталисти ..
предприемачи, другата—съставляватъ зависими отъ първата, експл..
атирани отъ нея занаятчии. Въ всѣкой градъ у насъ има по нѣ..
колко души „занаятчии" самостоятелни, като кундураджии, шивачи
астарджии и др., които се занимаватъ съ предприемачество ..
доставяние на войската, на полицията и на други учреждения, „з..
наятчийски" продукти и на които работи останалата масса отъ з..
наятчиитѣ. Взаимни интереси между тия двѣ категории очевидн..
нѣма. Първата влиза или се приближава къмъ капиталистическ..

класса, когато втората—къмъ наемническата, и интереситѣ имъ сж право противоположни. Когато интересътъ на първата се състои въ туй, щото втората да й работи на парче, колкото може по-евтино, последнята наопаки има интересъ противоположенъ — да получава колкото е възможно по-голѣма цѣна за парче, има интересъ да се бори противъ системата на парче, която я съсипва и физически и морално. Когато интересътъ на първата изисква, щото втората за нищожна плата да работи добра работа, последната, напротивъ, желаеки, естественно, да получи поголѣма плата, гледа да я спечели отъ по-бърза и по-лоша работа. При тоя антагонизмъ на интереситѣ очевидно е, че не може да сжществува обща солидарность, не може да се говори за единодушие и взаимно зачитание, или за добри отношения между майстори и калфи. Освѣнъ това, при днешнитѣ условия не е възможно да сжществува солидарность и между самитѣ **майстори**. Конкуренцията имъ възбужда най-недобродѣтелни чувства въ отношение единъ къмъ други, и при такива условия единодушие и зачитание на занаята не е възможно. Натрапването на тия добродѣтели съ законъ, насила може само да увеличи взаимнитѣ имъ не добри чувства. При днешнитѣ условия на производството и на пазаря необходимо условие за предприемачитѣ—„занаятчии" е свободното располагание съ работническитѣ сили така, щото, когато му трѣбватъ повече сили, да може да ги привлече безъ прѣчки, а когато не му трѣбватъ—да ги изпжди сжщо безъ прѣчки. Законътъ обаче именно създава такива прѣчки, съ което той може да възбужда постоянни вражди между самитѣ господари-майстори. Впрочемъ, както ще видимъ, законътъ повече е създаденъ за зависимитѣ занаятчии, за работницитѣ, за тѣхното подчинение, за тѣхното заробвание.

Законътъ за еснафската наредба по принципъ е единъ законъ извънредно нелѣпъ. Законътъ се създава съ цель да се повдигне занаята и да се „постави въ положение да отговаря на съврѣменнитѣ нужди" и въ сжщото време той осуетява тая цель. Да се повдигне занаята—това ще каже да се приложатъ усъвършенствуваннитѣ начини на работение. Най-високото повдигание на занаята е възможно при фабрично-машинната система на производство, която може да приложи най-голѣмитѣ технически усъвършенствувания. Трѣбва да се забелѣжи, че повдиганието на занаята не означава и повдигание на занаятчийската класса. Напротивъ повдиганието на занаята води къмъ съсипванието на занаятчиитѣ и къмъ преобръщанието имъ въ прости наемници. Но повдиганието на занаята днесъ е възможно само при приложението на капитала. Обаче, законътъ за еснафската наредба се явява именно да тури прѣчка за приложението на последния. Членъ 60 отъ тоя законъ казва: „За да може нѣкой да се зачисли въ едно еснафско сдружение и съ това да придобие правото да упражнява самостоятелно единъ занаятъ, трѣбва да бжде прѣди всичко припознатъ за майсторъ." Отъ това опредѣление на закона следва, че който не е

припознатъ за майсторъ, не може да се занимава съ нѣкой отъ изброенитѣ въ закона двайсетъ и два занаята. Подъ думата „майсторъ“ се разбира човѣкъ, който е изучилъ единъ занаятъ и го упражнява. Споредъ закона излиза, че единъ човѣкъ, за да упражнява самостоятелно единъ занаятъ, трѣбва да бѫде „прѣди всичко припознатъ за майсторъ“, т. е. за такъвъ, който е изучилъ занаята. Земете сега такъвъ случай: вие, напримѣръ, располагате съ единъ капиталъ отъ 100 хиляди лева и желаете, да речемъ, да отворите една столарска фабрика, но не сте изучвали столарство и, естественно, не сте припознати „прѣди всичко“ за майсторъ. Споредъ 60 чл. отъ закона, вие нѣмате право да упражнявате тоя занаятъ, и ако вие, въпрѣки закона, почните да го упражнявате, тогава еснафското сдружение, на основание споменатия членъ отъ закона, може да ви спрѣ, да унищожи вашето предприятие. Такава невъобразима нелѣпость представлява „законътъ за уредбата на еснафитѣ“. И главното е, че този абсурдъ го озаконяватъ ония които създадохѫ закона „за насърдчение на националната индустрия“! На практика, въ живота никога, разбира се, не ще може да се прокара тоя абсурдъ. И не се прокарва той и сега. Единъ примѣръ за иллюстрация. Веднага следъ издаванието на закона за носение обуща и дрѣхи мѣстно произведение габровскитѣ фабриканти Беровъ и Момеринъ отвориха шивачница за произвеждание отъ шаяцитѣ на собственнитѣ си фабрики готови дрѣхи. Тѣ, разбира се, никакъ не отговарятъ на изискванията на 60 чл. отъ закона и отъ никого не сѫ припознати „прѣди всичко“ за майстори. Обаче тѣ упражняватъ самостоятелно единъ законъ, който не сѫ изучвали. Истина е, че къмъ членъ 1 отъ закона е прибавена една забелѣжка, назначението на която, вѣроятно, е да смекчи нелѣпостьта на закона и която гласи следующето: „Фабрики на дружества, въ които се упражняватъ нѣкои отъ изброенитѣ въ чл. 1-и занаяти, ще се числѫтъ сѫщо къмъ надлѣжнитѣ еснафски сдружения. Въ всѣки такъвъ случай фабриката ще се представлява въ сдружението отъ упълномощно лице, което познава и владѣе занаята“. Но тази забелѣжка никакъ не премахва нелѣпостьта на закона. Въ нея се говори за фабрики на дружества. Това ще рече, че ако нѣкой иска да отвори фабрика, трѣбва да състави дружество — дѣйствително или фиктивно, все едно — за да придобие правото да упражнява самостоятелно занаята. Значи на отдѣленъ човѣкъ законътъ запрѣщава да отваря фабрика, въ която да се упражнява единъ отъ изброенитѣ въ него занаяти. Ако ли истълкуваме забелѣжката въ тоя смисълъ, че и отдѣлни личности могатъ да отварятъ фабрики по единъ занаятъ, то отъ това сѫщностьта на работата не се измѣнява. И въ единия, и въ други случай постановленията на чл. 60 отъ закона се явяватъ абсурдни. Ако подъ какъвто и да било видъ азъ мога да отворя фабрика, въ която да упражнявамъ единъ занаятъ, безъ да съмъ припознатъ за майсторъ, тогава чл. 60 се явява съвършенно безсмисленъ.

Подиръ казаното пита се: за кого и какъвъ смисълъ има и-

конътъ за еснафската наредба? Видѣхме вече, че самитѣ законодатели гледатъ на него като на безполезенъ за занаятчийската класса и го създадоха, по собственнитѣ имъ думи, само за да замажатъ очитѣ ѝ. Но той не само е безполезенъ за занаятчийската класса, а е и съсипителенъ. И наистина, споредъ членъ 13, всички ония, които законътъ ги завари като самостоятелни майстори, се задължаватъ да се запишатъ за членове на еснафскитѣ сдружавания, а споредъ чл. 64, признатия за майсторъ плаща 60 лева въ година: 10 лева за записване въ регистра на майсторитѣ и 50 лева „за свидѣтелство за еснафско майсторство". Освѣнъ туй, споредъ чл. 16, буква е), всѣки майсторъ плаща и всѣки мѣсецъ по левъ за касса; най-сетнѣ по сѫщия чл. еснафското събрание може да расхвърля и особенъ данъкъ за въ полза на еснафската касса. Законътъ завърва въ видъ на майстори множество самостоятелни по форма занаятчии, но въ сѫщность парджеджии, зависими отъ меньшенството майстори. За тѣзи майстори-парджеджии чл. 64 и 16 отъ закона сѫ просто съсипителни. За тѣхъ 72 лева въ година, когато често гладуватъ вследствие на безработица и на низкитѣ цѣни, е извънредно тежка сумма, неисплатима. Грамадна часть отъ тѣхъ не ще могатъ да платятъ нито нищожна часть отъ опредѣленната такса и, за испълнение предписанията на закона, ще трѣбва да я събиратъ по екзекутивенъ начинъ, т. е. по начинъ, който окончателно ще ги съсипе. Такъвъ смисълъ има за грамадното болшинство занаятчии създадения законъ за еснафската наредба.

Съвсѣмъ е друго значението му спрямо дѣйствително самостоятелнитѣ майстори, спрямо майсторитѣ-предприемачи и фабрикантитѣ. Законътъ като че е създаденъ нарочно, за да обезпечи интереситѣ на тази категория „занаятчии". Цѣлъ редъ отъ постановления (гл. II, III, IV, V и IX) иматъ за цель да осигурятъ за майсторитѣ-предприемачи и фабрикантитѣ нужнитѣ за тѣхъ работнически рѫцѣ, и да турятъ прегради на увеличението конкурентитѣ имъ, въ ущърбъ, разбира се, на свободното развитие на индустрията и въпрѣки естественнитѣ закони на това разритие. Въ глава II се говори за ученицитѣ (чирацитѣ). Както се знае, по еснафскитѣ обичаи ученикътъ слугува на майстора въ продължение на четири или петь години или безъ никакво възнаграждение, или ученикътъ плаща на майстора извѣстна плата за обучение въ занаята. Въ следующата статия ще видимъ, каква вьпиюща несправедливость се заключава въ отношенията на майсторитѣ къмъ чирацитѣ. Законътъ напълно санкционира тази несправедливость. Споредъ него, ученикътъ, вънъ отъ предвиденитѣ въ чл. 35 обстоятелства, не може да напуска своя господарь безнаказанно; ученикъ, който напуска по свое желание занаята, значи и своя господарь, длъженъ е, съгласно чл. 36 и 38, да заплати опредѣленно отъ първомайстора възнаграждение на своя господарь. Освѣнъ това, законътъ оставя ученицитѣ и следъ истичането на уговореното време за чиракуване въ пълния произволъ на заинтересуваннитѣ майстори, отъ които зависи да признаятъ единъ ученикъ за достоенъ да бѫде калфа

или не. Тъй като за господаритѣ чиракуването е толкова по-износно, колкото то е по-продължително, то естественно е, че тѣ винаги ще се стараятъ да попрѣчватъ за увеличението на калфитѣ, които струватъ разноски повече отъ единъ чиракъ и понеже званието калфа по-скоро води къмъ излизанието въ майстори. Впрочемъ, споредъ чл. 62, калфитѣ едно опредѣлено отъ министерството на земледѣлието и търговията време, въ споразумѣние съ еснафскитѣ сдружения, сѫ длъжни да работятъ на майсторитѣ съ плата, която се опредѣля, съгласно чл. 84, алинея д), отъ еснафското сдружение, т. е. отъ събранието на сѫщитѣ господари. Независимо отъ това, излизането на калфитѣ въ майстори при условията, които изисква чл. 64, днесь е много по-мѫчно, отколкото преди. Събранието на майсторитѣ ще опредѣля платата на калфитѣ при сегашнитѣ цѣни, а тѣ по извѣстни причини днесь сѫ извънредно низки у насъ. Рѣдко явление е днесь у насъ, щото единъ калфа да може днесъ да спести такава голѣма сумма, каквато се предвижда отъ закона да заплати единъ калфа, който придобива правото да бѫде провъзгласенъ за майсторъ. По тази причина законътъ туря калфитѣ въ положение на вѣчно подчиненни на господаритѣ имъ и на тѣхната експлуатация. Така че, законътъ за еснафската наредба има значение единственно за занаятчии предприемачи и за фабрикантитѣ. Той имъ осигурява възможно по-продължително и безконтролно експлуатиране на работническитѣ сили въ България, като въ сѫщото време огражда господаритѣ отъ случайната конкуренция на нови предприемачи. Вземете една голѣма занаятчийска работилница или една фабрика, въ която се работи единъ отъ предвиденитѣ въ закона занаяти (тѣ всички могатъ да се работятъ и по фабриченъ начинъ), въ които работятъ по 50 или стотина работника. Съгласно забелѣжката къмъ чл. 1-й и всички постановления на закона, господаритѣ на фабрикитѣ влизатъ сами или чрезъ свои пълномощници въ съотвѣтното еснафско сдружение. На основание закона работницитѣ на последнитѣ се явяватъ въ положението едни на чираци, а други на калфи, и тъй като отношенията между господаритѣ и последнитѣ се опредѣлятъ отъ еснафското събрание, което е въ рѫцетѣ на господаритѣ, то излиза, че „законътъ за уредбата на еснафитѣ“ е законъ за покровителството на безбожната експлоатация съ труда отъ предприемачитѣ занаятчии и фабриканти, е единъ законъ, който има явната тенденция да зароби работника, да го подчини подъ пълния произволъ на господаря.

Законътъ съсрѣдоточава всичката власть на еснафскитѣ сдружения въ рѫцѣтѣ на майсторитѣ изобщо. Въ сѫщность, обаче, тя е въ рѫцѣтѣ на предприемачитѣ занаятчии и фабрикантитѣ. Калфитѣ, споредъ чл. 83, нѣматъ право да взиматъ участие въ решенията на еснафскитѣ събрания, тѣ могатъ само да испращатъ трима свои избранници, които само поднасятъ просби или оплаквания отъ страна на калфитѣ. Въ еснафскитѣ събрания всичко се решава по волята на предприемачитѣ. По-горѣ, видѣхме, че най-голѣмата часть отъ ония занаятчии, които закона признава за май-

стори, сѫ не самостоятелни господари, а зависими отъ предприемачитѣ занаятчии, отъ които получаватъ работа. Нѣма съмнѣние, че тѣзи майстори въ еснафскитѣ събрания винаги ще се намиратъ подъ влиянието на първитѣ. Така че, въ еснафскитѣ събрания всичко ще се решава по волята на нѣколко предприемачи и фабраканти или тѣхни пълномощници. А тѣ, разбира се, всичко ще решаватъ съгласно своитѣ интереси. Лишението на калфитѣ отъ правото да участвуватъ въ решенията на еснафскитѣ събрания е напълно съгласно съ общата тенденция на закона да покровителствува интереситѣ на предприемачитѣ и фабрикантитѣ и да подчини работницитѣ подъ пълната имъ власть. Сѫщо така и финансовото управление, кассата на еснафскитѣ сдружения законътъ дава въ рѫцѣтѣ на майсторитѣ, въ дѣйствителность на преприемачитѣ. Между тѣмъ, съгласно чл. 16 буква е), майсторитѣ ежемѣсечно внасятъ въ еснафската касса по 1 левъ, а калфитѣ по 30 стотинки. Съ това постановление законътъ санкционира единъ произволъ, който на широко се упражнява въ нашитѣ фабрики. Нашитѣ фабриканти, като габровскитѣ, сливенскитѣ и др., както и фабрикантитѣ въ цѣлия капиталистически свѣтъ, по всѣкакъвъ начинъ се стараятъ да върнатъ назадъ въ своитѣ кесси по-голѣмата часть отъ нищожната плата, която даватъ на работника. Това тѣ го достигатъ съ глобитѣ. Една отъ последнитѣ е и задържката, която правятъ фабрикантитѣ отъ платата на работницитѣ подъ предлогъ за съставяние работнически касси за взаимно спомагание въ случай на нещастия съ тѣхъ. Обаче тѣзи касси сѫ касси за възвръщание на платата, която тѣ даватъ на работницитѣ, въ своитѣ касси. Този произволъ сега законътъ го санкционира. Истина е, че законътъ въвежда сега извѣстенъ контролъ на удържкитѣ отъ платата на работника, но този контролъ пакъ е въ рѫцѣтѣ на заинтересуваннитѣ господари. Работницитѣ и тука нѣматъ никакво право да решаватъ по употреблението на суммитѣ, които насила имъ се отниматъ. Експлуатацията съ труда на работника отъ господаритѣ и тука се покровителствува отъ закона.

И тъй, анализътъ на най-важнитѣ страни на „закона за уредбата на еснафитѣ" ни показва, че той е единъ законъ преди всичко съсипителенъ за занаятчийската класса, той е законъ по принципъ нелѣпъ, той е противъ здравия разумъ, противъ най-елементарнитѣ понятия даже на буржуазната економия, той, най-сетнѣ, явно е насоченъ за покровителството интереситѣ на нѣколко души предприемачи занаятчии и фабриканти и противъ интереситѣ на работницитѣ, за тѣхното заробвание по единъ най-грубъ срѣдневѣковенъ начинъ. Законътъ не съдържа нито едно сериозно постановление, отъ което да може да се заключава, че законодателитѣ сѫ имали предъ видъ и покровителството на труда, както това твърди министрътъ на търговията и земледѣлието. Подигнатъ този въпросъ въ народното събрание, въпросътъ за въвеждание въ закона и единъ членъ за покровителството на труда, народното съ-

брание го отхвърли. Много сѫ важни за насъ дебатитѣ, които станаха въ последното по този въпросъ. Но за това въ следующата статия.

Д-ръ К-въ.

Г-НЪ А. Т. СТРАШИМИРОВЪ. *)

III.

Какво отношение иматъ къмъ г-на А. Т. Страшимировъ мислитѣ, които изказахме миналия пѫть? Ако въ тѣзи наши мисли има поне часть отъ истина, то най после трѣбва да се яви любопитното последствие, че, отъ една страна, дѣлото на г-на А. Т. С. е достойно за него и че, отъ друга страна, г-нъ А. Т. С. е достоенъ за дѣлото си; характеристиката на художника като личность въ обществото хвърля голѣма свѣтлина върху неговитѣ произведения, а неговитѣ произведения допълнятъ тази характеристика; тѣ (произведенията) се обяснявата отъ моралната физиономия на автора и сами служатъ за материалъ, който допълня тази физиономия. — Съгласно нашата обща идея мировъзрѣнието на художника е едно условие за неговата цѣлостна дѣятелность. Безъ рѫководяща идея не може едно произведение да има нѣкакво единство, нѣкакъвъ смисълъ. Безъ рѫководяща система отъ идеи не може дѣлото на художника да има видъ на нѣщо органическо; между последователнитѣ актове на творчество не може да има никаква връзка и цѣлата дѣятелность на художника ще се сведе къмъ най-безсмисленно трупание на материали. Предвзетата рѫководяща идея най-напредъ ще се изрази въ избирането на сюжета, а после въ начина, по който се обрисуватъ ситуациитѣ и анализиратъ душевнитѣ състояния. А тъй като системата отъ мисли, които съставятъ мировъзрѣнието всѣкога предполага като свое допълнение система отъ чувства и желания, то въ такъвъ случай, когато „мировъзрѣнието" е сложено отъ мисли съвършенно случайни и лежащи една до друга безъ всѣка връзка, чувствата и желанията ще се срѣщатъ въ съотвѣтно случайно и безсмисленно нареждание. Ако думата е за лирически поетъ, то вие ще бѫдете очудвани отъ разнообразието на чувствата, които лежатъ въ основата на дребнитѣ негови произведения; вие ще бѫдете поразявани отъ обстоятелството, че често тѣзи чувства се взаимно исключватъ. Ако думата е за романистъ или за писатель на повѣсти, то вие ще имате въ едно произведение пъстрота отъ картини, между които нѣма протегната една свръзваща нишка: ще имате отдѣлни произведения, въ които нѣма да намѣрите това, що се зове направление на художника. Може би тази основна идея лежи въ оцѣнкитѣ, които критицитѣ даватъ на лирика Хайне и романиста Балзака, напримѣръ.

*) Гл. „Ново Време", кн. XI, г. II, 1898

Като изсхождаме отъ тия разсжждения, ние лесно можемъ да разберемъ защо г. Влайковъ е безсиленъ срѣщу българския животъ, макаръ да „повѣствува неподражаемо" за отдѣлни събития, като това „въ което се испъкватъ простодушието и чистосърдечностьта на младежьта изъ народната ни масса". Несъмнѣнния художественъ талантъ не може тука да играе никаква спасителна роля. Несъмнѣнния художественъ талантъ на г-нъ А. Т. С. сжщо така не може да спаси тогова отъ затруднителното положение, ако той не е успѣлъ да опредѣли своето мѣсто въ обществото и не е проумѣлъ хубавичко значението на неговата дѣятелность за това последньото, ако, т. е., той срѣщу сложния животъ нѣма едно мирогледание отъ съотвѣтна сложность.

Сбирката „Смѣхъ и Сълзи" се съставя отъ разкази, които г-нъ А. Т. С. е писалъ и печаталъ тогава, когато той, за голѣмо свое по-настоящемъ очудване, се е опитвалъ да мисли по „социалистическата философия". Въ тия свои опитвания той не сполучи, но такива все пакъ сж сжществували. Въ тѣзи разкази, които всички сж изъ селския животъ, вие ще видите отъ единия до другия край да звучи съвсѣмъ друга струна отъ тази, която сте навикнали да срѣщате въ разказитѣ на г. Влайкова, сжщо така изъ селския животъ. Разбира се, вие имате работа съ двѣ рѣзко очъртани художествени индивидуалности, но несъмнѣнно е, че обстоятелството, дѣто г. Влайковъ никога не е смущаванъ отъ „социалистическата философия", а г-нъ А. Т. С. даже е правилъ опити да мисли по нея — несъмнѣнно е, че това обстоятелство преди всичко трѣбва да се земе въ внимание. Преди всичко вие имате двѣ мировъзрѣния, които сж толкова далечъ едно отъ друго, колкото г-нъ А. Т. С. е далечъ отъ разбиранието на това: защо при извѣстни исторически условия се намиратъ личности, които иматъ иллюзията, че тѣ не служатъ на нѣкаква класса, а стоятъ нейдѣ високо-високо надъ классовитѣ борби и работятъ за „цѣлокупенъ нѣкакъвъ народъ, като сж „литератори", а не „публицисти". Тия двѣ мировъзрѣния така стоятъ едно къмъ друго, че това, което заслужва споредъ едното най-голѣмо внимание, споредъ другото не слѣдва да се посрѣщне освѣнъ съ снизходителна усмивка; това, което споредъ едното е геройско самопожертвувание, споредъ другото не е, освѣнъ презабавно безплодно напъване; това, което споредъ едното трѣбва да възбужда негодувание и божественна ярость, споредъ другото не изисква, освѣнъ твърдѣ просто и спокойно отношение; това, което споредъ едното заслужва да погълне всичкитѣ наши усилия, споредъ другото не трѣбва да се удостоява нито съ минутно внимание и пр. и пр. Каква разлика вие можете да очаквате между двамата беллетристи, отъ които единия е закаченъ отъ „социалистическата философия", а другия съвършенно свободенъ отъ всѣкакви неприятности съ нея, — каква разлика можете да очаквате въ избора на сюжетитѣ, въ освѣщението на подробноститѣ, въ „мислитѣ, чувствата и желанията", които се четатъ изподъ редоветѣ! Вашитѣ очаквания ще бждатъ надминати отъ това, което вие ще въ дѣйствителность намѣрите, като внимателно прочетете и сравните сбирката на г. Т. Влайкова съ тази на г-на Стра-

шимирова — и двѣтѣ сбирки съдържатъ разкази изъ селския животъ. И тукъ и тамъ се изобразява селския животъ, но каква разлика въ това, което всѣки отъ двамата намира достойно за отбелѣзване, каква разлика въ схващането! А по силата на таланта, по майсторството на изложението, по разкошеството на картинитѣ тѣ може би не се отличаватъ или пъкъ твърдѣ малко се различаватъ единъ отъ другъ. Може би всички преимущества, които г. А. Т С. има надъ г-на Влайкова дължи той именно на своето сблъскване съ „социалистическата философия“, къмъ която толкова неблагодаренъ се показва отсетнѣ А обстоятелството, че неговитѣ работи при несъмнѣнната своя художественность, носятъ откжслеченъ характеръ, че той не е написалъ поне едно произведение, което да обема голѣма сумма отношения въ обществото, което да прониква на дълбочина и широчина въ анализа на общественната психология — това обстоятелство може би се обяснява съ незначителностьта на това сблъскване. Единъ подробенъ анализъ на първитѣ работи на г на А. Т. С би доказалъ това, но за съжаление този подробенъ анализъ ние не можемъ да дадемъ. Ние пристжпваме къмъ разглеждането на разказитѣ на г-на А. Т. С., като ще се задоволимъ да посочимъ само въ едри черти на това, което ни интересува въ тѣхъ.

IV.

Двѣ интересни страни се наблюдаватъ въ тия разкази на г-на А. Т. С., които сж влѣзли въ сбирката „Смѣхъ и Сълзи“. Художника отъ една страна се докосва до такива черти отъ психологията на човѣка въ обществото, които сж изложени на силно смущение отъ постояннитѣ промѣни въ материалнитѣ условия на живота, които черти не могатъ да се кристализиратъ и да се явятъ като нѣщо нераздѣлно отъ описванитѣ личности, ами се представляватъ малко или много случайни, зависящи отъ дадено време и дадено мѣсто. Отъ друга страна, той се докосва до такива страни, които макаръ да се смущаватъ отъ мѣнящитѣ се условия на мѣстото и времето, макаръ да иматъ такъвъ или инакъвъ видъ въ съгласие съ тия условия, все пакъ се ползуватъ съ една значителна дълготрайность, така че сж станали нераздѣлно нѣщо отъ интимната природа на описванитѣ личности. Тѣзи два елемента на творчеството на г-на А. Т. С. се смѣсватъ тамъ, гдѣто той остава такива положения, въ които материалнитѣ условия на живота сж дошли да смутятъ обикновенния редъ, въ който се комбиниратъ и отнасятъ една къмъ друга вече кристализирани черти на индивидуалната психология, а самитѣ тия черти сж останали непокжтнати.

Когато художника ни изобразява такъвъ редъ отношения, въ който се проявява непромѣнливата страна на индивидуалната психология, тази страна, въ която колебанията сж единъ видъ вѣковни и която въ сжщественното е универсална, то той не върши нищо друго, освенъ че при нашитѣ български условия търси оригиналнитѣ проявления на това сжщественно нѣщо, проявленията на което при

други условия сж търсили и намѣрили великитѣ писатели на другитѣ нации. Внимателното око напримѣръ ще открие въ селската наша среда нѣкой своеобразенъ Отелло, нѣкой доморасль Донъ Жуанъ или даже Ромео и пр. Разумѣва се, въ висша степень е интересно да се види, какъ българина живѣе въ своя интименъ кржгъ, какъ се проявяватъ у него общечовѣшкитѣ чувства, какъ той люби, мрази, ревнува, какъ се тѣши, когато велика скърбь го налѣгне. Но несравненно по-важни и по-интересни сж описанията на ония черти, които се явяватъ и исчезватъ само съ извѣстни условия на общежитието на ония черти, които се намиратъ въ постоянно смущение, възникване и изчезвание и които не успѣватъ да съставятъ нѣщо присжщо на личноститѣ, що се описватъ.

Художника е поставенъ предъ нашата селска срѣда. Старитѣ основи на нейния животъ отъ дълбочина силно сж разклатени и ежедневно търпятъ все по-значителни и сждбоносни удари. Съ това отъ дъно се расклаща и цѣлата идеология на тази срѣда, отъ дъно се разклащатъ нравственность, религия, нрави, обичаи и системата отъ тия мисли, които образуватъ единъ видъ система отъ обяснения за явленията на природата и общежитието, която система владѣе въ тази срѣда. Единъ художникъ, проникнатъ отъ „социалистическата философия", като знае това отъ гледището на тая философия, се мжчи да вникне въ направлението, въ което се развива тази срѣда и съобразно съ това ще нареди своето постжпване и своето отношение къмъ нея, като предвижда формитѣ, въ които това развитие ще се влѣе въ бждяще, той най-добрѣ ще разбере истинската цѣна на онѣзи смущения въ нравственностьта, религията, обичаитѣ и пр., които се извършватъ предъ неговитѣ очи и като върши работата на историка надъ единъ само по-ограниченъ отжелекъ, той е увѣренъ, какво неговата работа не е безплодна. Въпросътъ е, дали би избралъ такъвъ начинъ на изразяване, какъвто представя беллетристиката, единъ човѣкъ, който е разбралъ твърдѣ добрѣ „социалистическата философия". Но този въпросъ ние не поставяме на разглеждание тукъ.

Да се върнемъ на разказитѣ на г-на А. Т. С. Между разказитѣ, които се съдържатъ въ сбирката „Смѣхъ и Сълзи", първия означенъ отъ насъ елементъ притежаватъ по преимущество разказитѣ „Кочаловската крамола", „Не можешъ поправи", „На широкъ пжть"; втория елементъ съдържатъ по преимущество разказитѣ „Косю" и „Бойчова майка". Другитѣ разкази въплощаватъ и двата елемента въ такава степень, щото тѣхното класиране въ тия двѣ, въ всѣки случай произволни, групи е невъзможно. Като очъртаваме единия и другия видъ разкази, ние ще имаме предъ видъ и тия, въ които посоченитѣ два елемента се намиратъ заедно.

V.

Разказитѣ на г-на А. Т. С. иматъ една особенность, която може би твърдѣ много повреди на неговата популярность: тѣ отблъсватъ съ своятъ тежъкъ езикъ, съ своята неизгладность. Обаче кол-

кото по-надълбоко се взирате въ тѣхъ, толкова повече хубости откривате въ тѣхъ, толкова съ по-голѣма услада ги четете. Картинитѣ у него сж нарисувани небрѣжно, въ груби чърти, но това сж картини, които изцѣло поглъщатъ този, който ги съзерцава, следъ като той е побѣдилъ своето първоначално отвращение.

„Кочаловската крамола“ е едно блѣскаво схващание на онѣзи тъмни и скрити борби, които се извършватъ въ наше време въ селската затвореность и които сж толкова по-жестоки, колкото новитѣ условия по-основателно сж отклонили живота отъ неговото предишно течение. Историята сама по себе е твърдѣ проста: въ селото Кочалово се завързва борба между чорбаджията Тасю и наследницитѣ на попъ Василя. А Тасю и попъ Василъ, това сж кочаловскитѣ чорбаджии, които, разполагащи съ пари подиръ русско-турската война, разкупуватъ твърдѣ износно земята на изселенницитѣ турци. Следъ смъртьта на попъ Василя, наследницитѣ на последния не могатъ съ такъвъ успѣхъ да продължатъ натрупванието, съ каквото го продължава селския чорбаджия Тасю. Съ лихварство, съ прекупвание имота на задлъжнени селени, съ заграбвание на имотъ срѣщу дългъ, Тасю скоро надминува по богатство и влияние наследницитѣ на попъ Василя. Но тия последнитѣ не искатъ да останатъ по-назадъ отъ чорбаджията и така се завързва ужасната крамола, която раздѣля цѣлото село на два враждебни лагера. Отъ една страна чорбаджията и неговитѣ приближени, отъ другата страна наследницитѣ на попъ Василя заедно съ своитѣ приближени: голѣмата масса селени, които чорбаджията е „заробилъ“ съ дългове, мълчаливо поддържа последнитѣ. Наследницитѣ на попъ Василя сами по себе не биха представили никаква опасность за чорбаджията, но мълчаливата вражда на цѣлото село ... това той не може да изтрае. Тасю не може да изпълни тази обществена функция, която му се възлага отъ новитѣ условия на живота. Жестоката драма се свършва съ неговото разорение, следователно съ временното тържество на „сиромащьта“. Цѣлата история е, както виждате, твърдѣ проста и всичката прелесть на разсказа е въ очъртаванието начина, по който се отразява тази борба върху душитѣ на дѣйствующитѣ лица. Вие виждате едно вавилонско стълпотворение отъ индивидуални психологии, които сж приспособени къмъ условия навѣки изчезнали и които трѣбва да се приспособяватъ къмъ твърдѣ сложнитѣ настжпили нови условия. Вие виждате всичкото това разрушение въ картинитѣ, които ви рисува автора и въ сжщото време предъ васъ се мъжделѣе стария идиличенъ животъ като изчезващъ призракъ. Смутенитѣ и разнебитенитѣ не познаватъ нѣщо по-вече отъ този призракъ. Въ бжджщето тѣ нищо не виждатъ, а въ настоящето тѣ искатъ да живѣятъ, както вече отдавна сж навикнали, т. е. както вече по никакъвъ начинъ е невъзможно да се живѣе ... И като съзерцавате тази тѣхна борба, като виждате какъ тѣ, не успѣли да се приспособятъ къмъ новитѣ условия, слизатъ отъ сценага или се пречупватъ, като „уловятъ кривия пжть“ — вие неволно, макаръ за минута, се заразявате отъ нескритото чувство на автора: защо старитѣ основи на живота се

разрушиха? Защо идилията на веселбитѣ, придружавани отъ „меденъ-кавалъ“, се руши? Защо „момци-левенти“ и „моми съ крѣхки лица засмѣни“ да не могатъ да спазятъ онази простота и онази чистота на отношенията, които при тихото шумолене на вечерния вѣтъръ и при срѣбристата свѣтлина на луната ви правятъ да се унасяте въ сфери на идеални усѣщания? Защо сѫпрузитѣ да не плѣняватъ за вѣчни времена съ строгостьта на нравитѣ си? Защо синътъ да се въоржжава срѣщу бащата, братътъ противъ сестрата, бащата противъ дѣцата? Защо всичко онова, което е пълнило съ сладость и омайность живота на нашия селенинъ преди години, да е изложено на неминуема гибель? Дайте воля на вашитѣ чувства и питайте, колкото обичате! По-внимателното вглеждание обаче ще открие тука една иллюзия; стария начинъ на живѣение се идеализира, когато той вече е на разрушавание и когато новия животъ съ всичкитѣ си преимущества вече се рисува предъ взора на тия, които могатъ и искатъ да виждатъ. Безполезно е да жалимъ старото. Дайте си ржцѣтѣ и по-скоро да минемъ ужаситѣ на преходното положение! Който обръща погледитѣ си назадъ, той жали за невежеството, варварството и безсилието на човѣка. . .

Сжщия този тъменъ народъ, изваденъ като че ли съ нѣкоя насилническа ржка отъ стария свой начинъ на живѣние, вие виждате и въ разсказитѣ „Данилъ“, „Не можешъ поправи“, „Анатема“. И вие ще го видите пакъ посрѣдъ дивнитѣ картини на природата, съ която той до вчера живѣеше единъ животъ; вие ще го видите съвсѣмъ чуждъ и захвърленъ между тия картини, които така сполучливо г. А. Т. С. е примѣсилъ къмъ своитѣ разскази. Въ „Данилъ“ вие имаме единъ смутитель на селското семейство, който единъ видъ е изваденъ изъ релситѣ сжщо така поради нѣкакви смущения въ неговото семейство. Въ „Анатема“ вие виждате селенитѣ да водятъ борба съ единъ мнимъ магесникъ, когото правятъ причина за особенното и необикновенното за тѣхъ поведение на подобни извадени изъ релситѣ тѣхни съселени. Въ „На широкъ пжть“ автора ви кара да допълните въ своего въображение картината на бждащата сждба на младо и хубаво селско момиче, което е откъснато отъ своята среда и пуснато въ града, само, безъ ничия закрила на широкия пжть.

Въ „Косю“ вие въ двѣ три черти имате вѣрния и пълния портретъ на единъ човѣкъ отъ народа, съ голѣма впечатлителность, който така и умира, безъ да разгърне своята природа безъ да умѣе да покаже примѣръ на самопожертвувание, на което той е способенъ. Въ „Бойчова майка“ вие имате твърдѣ сполучлива картина на една ненормална душа: майка, която ревнува сина си отъ своитѣ снахи. А по всичкото продължение на разказитѣ на г-на А. Т. С. изобилватъ образцови странички и редове пълни съ психологически смисъль. Когато гледате на всички тие хубости, вие неволно трѣбва да съжелявате за двѣ нѣща: първо за това, че всичкитѣ тия безспорно художественни моменти иматъ твърдѣ слаба връзка по между си, че тѣ не сж организирани, одухотворени отъ една дълбока съ смисъль ржководяща идея; второ за това, че г. А. Т. С. не е намѣрилъ до-

статъчно читатели — да кажемъ не между тия литературно образовани, за които той е твърдѣ дребенъ,—не е намѣрилъ достатъчно читатели между тази часть отъ българкото общество, която би могла надъ неговитѣ разскази да помисли, щомъ нейнитѣ мислителни способности ѝ измѣняватъ при по-сериозна умствена работа.

VI.

Г-нъ А. Т. С погледна на българския животъ въ процеса на неговото необходимо разложение и по това той твърдѣ много се отличава отъ г. Влайкова. Г. Влайковъ смѣта, че старитѣ основи на живота се рушатъ поради загубването на добрата нравственность, а добрата нравственность се изгубва поради недостатъка на просвѣщението. Отъ тука иде това, че г. Влайковъ изобразява всички язви на селския животъ като нѣщо случайно, а не като нѣщо, което се корени въ основитѣ на този животъ, именно въ неговата неспособность да се развива и да се прелива безмятежно въ новитѣ форми. Отъ това гледище ще страда и изображението на дѣйствителностьта. Г-нъ А. Т. С. направи една крачка напредъ. Въ неговото изложение разлагането на селския животъ се вижда да иде съ необходимость, фаталность. Само че той не ни е нарисувалъ, колко дълбоко е проникналъ този процессъ на разложение, колко различни страни той е обхваналъ отъ довчерашния животъ на човѣка въ селското общество. Може би той, ако следваше сжщия методъ на изследване, не само върху селския животъ ами и върху българския животъ въобще, щѣше да достигне до по-вече плодовити резултати. Може би неговия анализъ на дѣйствителностьта щѣше да достигне една съотвѣтна на „социалистическата философия" стъпенъ на сложность и дълбочина; може би той щѣше да създаде, вмѣсто дребнитѣ разкази, цѣлостни произведения, въ които българския животъ би намѣрилъ своето пълно изображение и обяснение; може би между отдѣлнитѣ негови произведения щѣше да има органическа връзка и той щѣше да бжде цѣлостния беллетристъ на нашето време. Ако всички тия възможности се осуетяватъ, то причина на това неще бжде недостатъкъ на таланта, а недостатъкъ на последователното мислене. Никога не е било така мжчно да се мисли надъ обществени въпроси, както днесь и никога, може би, отъ беллетриститѣ не се е изисквало съ такава наложителность, както днесъ, да бждатъ чувствуващи хора и последователно мислящи хора. За декадентитѣ отъ различенъ цвѣтъ това, разбира се, не е задължително.—А всичко това може би иде отъ тамъ, че предъ насъ се открива за беллетристиката въобще, съвсѣмъ друга областъ, много по-трудна за изследване, отколкото тая, въ която сж работили нашитѣ велики предшественици беллетристи на различнитѣ нации.

Д. Д.

— ❧ —

разрушиха? Защо идилията на веселбитѣ, придружавани отъ „меденъ-кавалъ“, се руши? Защо „момци-левенти“ и „моми съ крѣхки лица засмѣни“ да не могатъ да спазятъ онази простота и онази чистота на отношенията, които при тихото шумолене на вечерния вѣтъръ и при срѣбристата свѣтлина на луната ви правятъ да се унасяте въ сфери на идеални усѣщания? Защо съпрузитѣ да не плѣняватъ за вѣчни времена съ строгостьта на нравитѣ си? Защо синътъ да се въоржжава срѣщу бащата, братътъ противъ сестрата, бащата противъ дѣцата? Защо всичко онова, което е пълнило съ сладость и омайность живота на нашия селенинъ преди години, да е наложено на неминуема гибель? Дайте воля на вашитѣ чувства и питайте, колкото обичате! По-внимателното вглеждание обаче ще открие тука една иллюзия; стария начинъ на живѣние се идеализира, когато той вече е на разрушавание и когато новия животъ съ всичкитѣ си преимущества вече се рисува предъ взора на тия, които могатъ и искатъ да виждатъ. Безполезно е да жалимъ старото. Дайте си ржцѣтѣ и по-скоро да минемъ ужаситѣ на преходното положение! Който обръща погледитѣ си назадъ, той жали за невежеството, варварството и безсилието на човѣка. . .

Сжщия този тъменъ народъ, изваденъ като че ли съ нѣкоя насилническа ржка отъ стария свой начинъ на живѣние, вие виждате и въ разсказитѣ „Данилъ“, „Не можешъ поправи“, „Анатема“. И вие ще го видите пакъ посрѣдъ дивнитѣ картини на природата, съ която той до вчера живѣеше единъ животъ: вие ще го видите съвсѣмъ чуждъ и захвърленъ между тия картини, които така сполучливо г. А. Т. С. е примѣсилъ къмъ своитѣ разскази. Въ „Данилъ“ ние имаме единъ смутитель на селското семейство, който единъ видъ е изваденъ изъ релситѣ сжщо така поради нѣкакви смущения въ неговото семейство. Въ „Анатема“ вие виждате селенитѣ да водятъ борба съ единъ мнимъ магесникъ, когото правятъ причина за особенното и необикновенното за тѣхъ поведение на подобни извадени изъ релситѣ тѣхни съселени. Въ „На широкъ пжть“ автора ви кара да допълните въ своето въображение картината на бждящата сждба на младо и хубаво селско момиче, което е откъснжто отъ своята среда и пуснато въ града, само, безъ ничия закрила на широкия пжть.

Въ „Косю“ вие въ двѣ три черти имате вѣрния и пълния портретъ на единъ човѣкъ отъ народа, съ голѣма впечатлителность, който така и умира, безъ да разгърне своята природа безъ да умѣе да покаже примѣръ на самопожертвувание, на което той е способенъ. Въ „Бойчова майка“ вие имате твърдѣ сполучлива картина на една ненормална душа: майка, която ревнува сина си отъ своитѣ снахи. А по всичкото продължение на разказитѣ на г-на А. Т. С. изобилватъ образцови странички и редове пълни съ психологически смисълъ. Когато гледате на всички тие хубости, вие неволно трѣбва да съжелявате за двѣ нѣща: първо за това, че всичкитѣ тия безспорно художественни моменти иматъ твърдѣ слаба връзка по между си, че тѣ не сж организирани, одухотворени отъ една дълбока съ смисълъ ржководяща идея; второ за това, че г. А. Т. С. не е намѣрилъ до-

биографиитѣ на Павленкова, написани почти отъ непознати автор: Българската пъкъ „Биографическа библиотека", като слѣпецъ за т га, се е хванала за Павленковата библ. „Жизнь замѣчательныхъ лю дей". Напр. би могла да се приведе биография на Лесинга отъ т ги като него великъ критикъ и законодатель въ естетическата ласть—Чернишевски, а не повръхностната биографийка отъ Фили ва, писана на млади години. Филиповъ инъкъ е добъръ писател сега едвали не би самъ призналъ слабостьта на написаната отъ н Лесингова биография.

Отъ лѣжащитѣ предъ нази двѣ биографии първата почти н какъ не ни запознава съ литературното направление на Гог ля, а ни дава само свѣдения, кога и кадѣ е било написано еди с произведение. Втората пъкъ не ни дава почти никакви свѣдения самия животъ на Шекспира — па и нѣма отъ дѣ да ги вземе авт рътъ. Затуй тя ни запознава—въ доста расплутъ видъ — съ глав тѣ типове на Шекспировитѣ произведения. Ний си съставяме от тѣзи биографически очерки извѣстно понятие за личната психол на Гоголя или за типоветѣ на Шекспира, обаче самитѣ писатели се виждатъ откъснати отъ историческата дѣйствителность: Го — като писатель, който е създалъ особенъ периодъ въ руската тература,—и Шекспиръ—като най-прославенъ драматургъ — за н оставатъ тайна. Тѣхното значение не може да се крие изключи но въ личнитѣ имъ дарби, пъкъ и самитѣ лични дарби взематъ кова или онакова направление не самопроизволно.

Колкото за превода, то стига да се знае, че пърния е ковски. Въ дѣтински години веднажъ ми бѣ попаднало на р едно руско книжле, дѣто въ реда на българскитѣ поети г. М Московъ минаваше за трети — следъ Ботева и Вазова. Не зна кой и защо бѣ унизилъ единъ „скроменъ труженникъ" съ по невмовѣрно и нелѣпо възвеличение, — обаче съ течението на вр то музата на г. М., следъ като прочѣ извѣстната епиграма за г. И чевъ, който като „теле" „на лопушъ" многоточие, внесе къмъ бесата своята лебедна пѣсень въ видъ на една дѣтинска пѣсно чица, която г. Евстатиевъ, издательтъ ѝ, вече самъ се срамува я помиста между изданията си. Не повече потръгна на г. М. областьта на историята, житиеписанията, речникарството, бел стиката и най-сетнѣ—преводачеството. Едно само ни удивлява говото упорно наторяване на книжовната ни нива, даже следъ г ядѐ пердаха онъ всѣка страна Трудолюбие и енергия, достойни по-добра участь! Впрочемъ, следъ двѣ десетолѣтия книжовна р забелѣзва се извѣстенъ напредъкъ въ преводитѣ на г. М: за графията на Гоголя не може да се каже, че е съвсѣмъ о бразно преведена; не, тя е почти безобразно преведен разбира се, като се сравнява съ досегашнитѣ преводи на г. М. ! нея числото на безсмисленитѣ фрази е значително спадниало, в и броя на русизмитѣ. Само за образецъ ний ще приведемъ нѣ отъ тѣхъ. Навсѣкадѣ вмѣсто у е казано въ; така излиза, че Го билъ ту въ Погодина, ту въ Аксакова, ту въ една дама . . . С

КНИЖНИНА.

Гоголь, животътъ и литературната му дѣятелность. Биографически очеркъ отъ А. Н. Аненска. Превелъ отъ руски М. Мосяовъ. Варна, 1898, ц. 0.80 л.

Шекспиръ, животътъ, и литературната му дѣятелность. Биографически очеркъ отъ И. И. Ивановъ. Преводъ отъ руски. Варна, 1898, ц. 1.20 л.

Двѣтѣ книжки, чиято заглавия личатъ тука, сж последнитѣ издания отъ „Биографическата Библиотека", издавана отъ пъргавия книженъ търговецъ г. К. Евстатиевъ. Него го поздравиха отъ букъ отъ тамъ, окуражи се човѣкътъ и отрупа книжния пазарь—уви, не само съ бисери, но и просто съ. . . . евтина стока. Благодарение на своето невѣжество този издатель, вмѣсто да съобрази, какво направление да държи въ своитѣ издания, той захвана да души инстинктивно, дѣ има повече келепиръ. И така, следъ като се повдигна, благодарение на съчинения, като Тимирязевата популяризация на дарвинизма, Херценовата общи физиология на душата, и отличното изследвание на Раковски по русската политика на истокъ, — той лакъ се вдаде въ литературно шпекуланство съ безконечната своя „Биографическа библиотека". И наистина, достатьчно е само да погледнемъ по корицитѣ списъка на изданията му, за да се увѣримъ, че въ неговитѣ издателски планове влацѣе пълно вавилонско стълпотворение, презъ което, като златожелта ивица, проблѣсва напънътъ къмъ презрѣния метатъ. При основаването на неговитѣ „библиотеки" въ особни реклами се расписватъ благороднитѣ му намѣрения къмъ читающия свѣтъ, къмъ „жаднитѣ за самообразование младежи" и други сладки работи. Подигралъ се е нѣкой шегобиецъ съ сиромаха! Не трѣбва да се забравя, че днеска книжнината и тя е търговия. Само че за единъ издатель съ такива благородни претенции би трѣбвало да бжде такава само между другото -- понеже по други начинъ не може да се издържа и вирѣе,—за г. Евстатиевъ тя е исключително търговия и нищо повече! И за това независимо отъ благитѣ и мазнитѣ му речи, всѣкой трѣбва да се отнася съ предпазливость къмъ всѣко ново негово издание.

Какво представляватъ двѣтѣ му последни книжки? — Каквото и цѣлата „Биографическа библиотека". Тѣ ни даватъ на късо черти отъ живота и литературната дѣятелность на Шекспира и Гоголя. Благодарение на малкия си, ограниченъ до не повече отъ десеть колички форматъ, тия биографии не позволяватъ да се наложи нищо друго, освѣнъ **скелетътъ** на „животъ и дѣятелността": тѣ собствено не сж **биографии**, а **конспекти** на биографии. Въ тѣхъ не може да се опише, епохата на „великия мжжь", чиято рожба е той, а безъ нея не може да се разбере неговото значение и оцѣни „обществената" или „литературната му дѣятелность". И това се отнася до такива биографии, които сж написани отъ хора, добрѣ познаващи предмета си. А какво да се каже за голѣмо количество отъ

биографиитѣ на Павленкова, написани почти отъ непознати и Българската пъкъ „Биографическа библиотека", като слѣпецъ ... га, се е хванала за Павленковата библ. „Жизнь замѣчательныхъ людей". Напр. би могла да се приведе биография на Лесинга ... ги като него великъ критикъ и законодатель въ естетическ... ласть—Чернишевски, а не повръхностната биографийка отъ ... ва, писана на млади години. Филиповъ нъкъ е добъръ пис... сега едвали не би самъ призналъ слабостьта на написаната отъ Лесингова биография.

Отъ лѣжащитѣ предъ нази двѣ биографии първата ... какъ не ни запознава съ литературното направление ... ля, а ни дава само свѣдения, кога и кадѣ е било написано ... произведение. Втората пъкъ не ни дава почти никакви свѣ... самия животъ на Шекспира — па и нѣма отъ дѣ да ги взем... рътъ. Затуй тя ни запознава—въ доста расплутъ видъ — съ ... тѣ типове на Шекспировитѣ произведения. Ний си съставя... тѣзи биографически очерки извѣстно понятие за личната ... на Гоголя или за типоветѣ на Шекспира, обаче самитѣ писат... се виждатъ откжснати отъ историческата дѣйствителность: ... — като писатель, който е създалъ особенъ периодъ въ руск... телатура,—и Шекспиръ—като най-прославенъ драматургъ — ... оставатъ тайна. Тѣхното значение не може да се крие изкл... но въ личнитѣ имъ дарби, пъкъ и самитѣ лични дарби ... кова или онакова направление не самопроизволно.

Колкото за превода, то стига да се знае, че първия ... ковски. Въ дѣтински години веднажъ ни бѣ попаднало в... едно руско книжле, дѣто въ реда на българскитѣ поети г. ... Московъ минаваше за трети — следъ Ботева и Вазова. Н... кой и защо бѣ унизилъ единъ „скроменъ труженикъ" съ ... неимовѣрно и нелѣпо възвеличение, - обаче съ течението н... то музата на г. М., следъ като прпѣ извѣстната епиграма ... човѣкъ, който като „теле" „на лопушъ" многоточие, внесе ... бесата своята лебедна пѣсень въ видъ на една дѣтинска п... чица, която г. Евстатиевъ, издательтъ ѝ, вече самъ се ... я помиста между изданията си. Не повече потръгна на г. ... областьта на историята, житиеписанията, речникарството, ... стиката и най-сетнѣ—преводачеството. Едно само ни удивл... говото упорно наторяване на книжовната ни нива, даже сле... ядѐ пердаха отъ всѣка страна Трудолюбие и енергия, дост... по-добра участь! Впрочемъ, следъ двѣ десетолѣтия книжовн... забелѣзва се извѣстенъ напредъкъ въ проводитѣ на г. М.: ... графията на Гоголя не може да се каже, че е съвсѣмъ ... бразно преведена; не, тя е почти безобразно преве... разбира се, като се сравнява съ досегашнитѣ преводи на г. М. ... нея числото на безсмисленитѣ фрази е значително спаднало, и броя на русизмитѣ. Само за образецъ ний ще приведемъ отъ тѣхъ. Навсѣкадѣ вмѣсто у е казано въ; така излиза, че билъ ту въ Погодина, ту въ Аксакова, ту въ една дама ...

Йона во чревѣ китовѣ! „Въ душата му имало кѫтове, въ които ни и ни очи не могли да зърнѫтъ“ (стр. 10). „За дурацитѣ нѣма писанъ законъ“ (15). „Книгопродавецъ Смирдинъ“ (26). „Петерб. журналисти се хвърлили да критикуватъ Гоголя“ (37). „Остра сатира надъ отъ всички признатата язва“ (38). „Пушкинъ не сѫществува повече на този свѣтъ“ (42). „Сюртикъ като палто замѣстялъ фрака, който Гоголя обличалъ въ крайна нужда (?); самата фигура на Гоголя въ сюртюка станѫла по-благообразна“ (47). „Резкия разривъ“ (49). „Отрада и спокойствие“ (50). „Ето какво ще ти кажа азъ тебѣ“ (войнствено!) (62). „Този хороводъ (62). „Нравственното съвършенство, къмъ което билъ той намѣренъ да води читателитѣ си“ (64). „Баща му. . . . вземалъ дѣятелно участие въ сѫдбата на Г. „Въ тази статия се чува (слышится?) гласътъ“ (79). „Врѣдоносно (вм. врѣдно) значение“ (79). „Гоголь още веднажъ прочелъ на Аксакова (ед. ч.) първата глава и тѣ (мн. ч.) били очудени: тази глава имъ (мн. ч.) се показала и пр.“ (93). На нѣкои мѣста *който*, *което*, *които* се сблъскватъ въ поетически беспоредъкъ (стр. 58, 69). Гл. IV е преведена „*Предвъстници* на душевното разстройство“. Въобще, вдаденъ въ *количеството* на своята работа, г. М. никакъ не се церемони съ нейното *качество*.

Не „почти безобразенъ“, а само *лошъ* е преводътъ на Шекспира. Той личи да е направенъ сѫщо отъ рѫка работила, *упражнявана*, макаръ и не *доупражнена*. За да се не зловиди на неизвѣстния ни преводачъ нашия отзивъ, ний ще го подкрепимъ съ нѣколко извадки. Разбира се, че тѣ само слабо понятие даватъ за слабостьта на превода, която се чувствува напълно при четенето. На стр. 15 *меръ* вм. кметъ, *ратуша* вм. общ. управление, кметство. Цитатитѣ изъ Шекспира—неизвѣстно защо—сѫ превеждани въ стихотворна форма, но не само безъ ритми, а и безъ ударение безъ размѣръ, че дори и *безъ смисълъ*, като напр. на стр. 16:

„Но, ако прѣди обрядътъ.
Отъ свещеника напълно се не извърши,
Ти развържешъ нейния дѣвственъ поясъ“.

За шилинга е казано, напр. на стр. 23 забелѣжка, че струвалъ 1 л. Като не знаешъ, баремъ премълчи си—никой нѣмаше да те пита за таквази дреболия. На много мѣста се срѣща не българската, нито пъкъ английска дума *шутъ*. На стр. 45 „шаблони“. „Историитѣ на женската любовь, каквито лишения и да имъ докарва по нѣкога, всѣкога си приличатъ и по сърдечностьта и самоотверженостьта на героинитѣ“ (стр. 48). „*Мимурна* (навѣрно руското: мишурна) любовь“ (69). „*Подвърѕва* на смѣхъ“ (78). „Банко е *съобщникъ* на Макбета (127). „Шексп. *се указва* не чрезъ монолозитѣ на Макбета, ами чрезъ цѣлата трагедия“ (133). „Безумието и *замѣсеностьта* (вѣроятно: замѣшателство настѫпватъ“ (140).

Колкото за самитѣ издания, тѣ сѫ крайно небрѣжни Портретътъ на Шекспира е една цапната дъмга. А по изобилието на печатнитѣ грѣшки тѣзи двѣ биографии трѣбва съ зоръ да си дирятъ

гстъ, които пренася бѣдностьта отъ бащата на синътъ до вѣки — вѣковъ". Като се боя, да не би тази заповѣдь да испадне въ ръката на нѣкой не внимателенъ словослагатель, който да измѣни оригиналното ѝ правописание, азъ разгръщамъ стр. 18 и отъ тамъ преписвамъ вѣрно и точно единъ пасажъ съ настоятелна молба къмъ коректора да опне словослагателския слуховъ органъ, въ случай че и тука се забелѣжи невнимателность: „Еманципацията на трудътъ не е вече локална проблѣма, но интернационална, за разрѣшението на която се иска сдружаванието на работницитѣ на всички страни; казваме, пролетарий „съединявайте се", вий разбирате отъ всѣкидневний си животъ, че вашето економическо положение се влошава". „Съединени подъ червеното боевото знаме на Социализма, — продължава на другата страница авторътъ, — съставлявате оная всемирна армия, която носи името пролетариятъ и девизията на която е: хлѣбъ или синецъ". Съ такива „девизии" и „всинци" е до гуша претъпкано цѣлото съчинение, плодъ на дългогодишни изваряния и мъдрувания, четено на парчета ту въ Женева (Salle de lecture des étudiants bulgares), ту въ Ст.-Загора (работнич. клубъ). Колко за съжаление е, че не се е намѣрилъ нѣкой отъ тия двѣ дружества да убѣди г. Майкина да пази скъпоцѣнната си рожба, до като тя „втаса"!

За нѣкакво съдържание тука не може и дума да става. Иначе, ний бихме го изложили. Тука има само едно авторско нахалство и смѣшна галицизмомания. Че и какво умно може да се очаква отъ авторъ, който ни представя изследвание по престъпностьта, безъ да се погрижи поне името ѝ правилно да усвои: за него тя е криминалность. Вижда се по всичко, че авторътъ е просто скърпвалъ фрази, отъ тукъ и тамъ заети изъ дребни брошурки, календари и вѣстници. Благодаримъ на таквизи изследвания! Пъкъ езикътъ му—той е тъкмо предназначенъ за пропаганда между работници: на една българска дума се срѣщатъ двѣ изопачени френски. Четѣте напр.: „Всѣкой кримъ е резултата отъ общий и неразделимъ конкурсъ на биологическитѣ условия (органически и физически) и отъ условията на срѣдата (социални и економически), гдѣто индивидума се ражда, живѣе и дѣйствува". Така е преданъ на стр. 44 единъ цитатъ изъ Е. Фери. Стр. 50 забел.: „Криминалната социология е наука, която издирва кримътъ въ нейния (?) генезисъ и еволюция." Тука привеждамъ единъ редъ отъ галицизми, като не отговарямъ за тѣхното исковерквание: глобусъ, локална проблема, юманитаренъ, интимна свръзка, химериченъ, парадоксаленъ, симптома, фаталенъ резултатъ, абстракция, обжективна, цикълъ, анахронизъмъ, максимъ, револтиратъ, интегрално, догмъ, етюдъ, илюстрация, триомфъ, опремира, инфимна часть, база, странсформизмъ, циркулира, à priori — тивенъ, консепция, дезагрегация, фтизици (не можа ли да кажешъ „веремлии", бе приятелю?), спорадически и енедемически болѣсти, отоматично, селебрално, анрегистриралъ, екилибъръ.... и пр.... и пр.... и пр.... Сиоле, братко, сиоле, — работническата класа у насъ чака твоитѣ откровения ... въ видъ на неразбрана логомахия!

Г-нъ Майкинъ при всѣки удобенъ или неудобенъ случай бърза да прокълне социалистическитѣ противници като „идиоти“. Уви! — примѣрътъ съ него ни убѣждава, че социализмътъ не дава патентъ за умъ, — колкото г. М. и да обявява, че готвѣлъ за печатъ още „следоѫщитѣ книги“: Философскитѣ и економическитѣ учения на социализма, Феминизмъ и социализмъ, Нихилизмъ, анархизмъ и социализмъ, Философия на историята (историч. изслѣдване на доктринитѣ). При този акълъ, съ таквази умствена осѫдность, да не казваме немощь, — още отъ сега тия гръмкозаглавни произведения сѫ осѫдени на почтенно мѣсто въ книжния смѣтъ.

Да, трѣбва торъ
И за книжовната ни нива!

Базаровъ.

Грибоѣдовъ. **Отъ главата си тегли** (Горе отъ ума). Комедия въ 4 дѣйствия. Превелъ въ проза Г. Бакаловъ. Варна, 1898 г. Ц. 1 л.

—

Подъ това заглавие въ една отъ последнитѣ книжки на сп. „Мисъль“ срѣщнахъ долния отзивъ, който превеждамъ тука исцѣло!

„Г-нъ Бакаловъ се исхитрилъ най подиръ да ни преведе въ проза извѣстната Грибоѣдова комедия, Горе отъ ума. Такъвъ единъ литературенъ подвигъ може да бѫде следствие или на голѣмо литературно безвкусие или на голѣма преводомания. Ний цѣнимъ неговото (на подвига ли ?) похвално желание да даде на българската литература всичко това, което намира добро и полезно, но не можемъ да разберемъ, какъ въ своето увлѣчение не вижда, че съ своята безразборность вреди и на литературата, и на хубавото творение. Или г. Бакаловъ е неспособенъ вече да види русска книга, безъ да сѣдне да я преведе?“ (Л. С, стр. 593).

Не безъ извѣстна тревога азъ очаквахъ мнѣнието на нашия печатъ както за самата комедия, така и особенно за моя преводъ. До сега никакъвъ други отзивъ, освѣнъ горния, не срѣщнахъ. Това е крайно печално, толкова повече, че приведенитѣ редове не съставляватъ нѣкакъвъ обстоятелственъ отзивъ, а сѫ едно туптанджиско и необосновано осѫждание на единъ трудъ, който въ всѣки случай изискваше по-сериозно обръщание. Вѣрвамъ, че другарьтъ ми редакторъ ще позволи въ страницитѣ на списанието Н. Вр. да дамъ нѣкои разяснения по писаното въ сп. Мисъль, за която любезность предварително му благодаря.

„Преводоманията“, която ми се приписва, азъ мога да не я притежавамъ или да я притежавамъ. Би могло да се твърди положителното само тогава, ако азъ превеждамъ каквото завърна, безъ никакъвъ изборъ. Понеже това не правя, а работя строго въ опредѣлено направление, азъ се считамъ свободенъ отъ този грѣхъ. Защото да работишъ усилено за распространение на своитѣ убѣждения и да правишъ това преимуществено (не исключително!) съ преводи, това далеко не значи да страдашъ отъ „преводомания“. Но даже и въ положителенъ случай този грѣхъ самъ по себе си не засѣга никого, той би билъ едно лично мое качество; и ако вий имате тука нѣщо за осѫждание, то е неговото проявление:

имате ли нѣщо да кажете за самия преводъ на Грибоѣдовата комедия?

Не разбираме, кое г. Л. С. разбира подъ думитѣ „литературно безвкусие“: дали самия нашъ изборъ или превеждането въ проза. Въ първия случай бихме могли и да не отговориме нищо: толкова очевидно-нелѣпа би била нападката въ безвкусие. Но за избѣгване на всѣко недоразумѣние ще кажемъ, че Грибоѣдовата комедия е едно классическо произведение и като такова ний го преведохме. При това тя е преимущественно комедия-сатира и въ това си качество и до днеска не е изгубило практическото си значение. Обаче, укорътъ, че сме вредѣли на самото произведение, ни кара да вѣрваме повече, че г. Л. С. ни напада не за самия изборъ, а за да дѣто сме направили превода си въ проза. Въ такъвъ случай ний ще кажемъ, че макаръ стихътъ и да предава по-картинно и по-живо подобно произведение, но обикновенно класическитѣ нѣща се превеждатъ въ проза, защото прозаическия преводъ се приближава по-вече до оригинала, спазва по-добрѣ неговитѣ тънкости и е много по-точенъ. Освѣнъ мнѣнието на Бѣлински, че ако четешъ Шекспира въ преводъ, предпочитително е да изберешъ прозаиченъ преводъ, ний можемъ да посочимъ всички классически произведения — Илиада, Одисея, Божественната Комедия, Изгубения Рай, Фаустъ и др., — които се превеждатъ на всички езици въ проза.

Много странно ми се вижда, дѣто г. Л. С. ме напада въ „безразборностьта“. Нима и въ този грѣхъ съмъ се провинилъ! Ако тази нападка ми се прави, защото съмъ избралъ Горе отъ ума за превеждание, тя е безсмисленна; ако пъкъ се отнася до всичкитѣ ми преводи изобщо, тя е несправедлива. Съ исключение на два романа отъ М. Рида и биографията на Пушкина — книги, полезни за общото образование на млади, начинающи читатели *) — всички до единъ многобройни мои преводи иматъ едно направление, сочатъ къмъ една и сѫща цель. А че въ туй направление съмъ избиралъ по-добритѣ книги, сѫ бивали и самитѣ негови противници принудени явно да признаятъ.

Тука отъ само себе си пада остроумничащата забелѣжка, че не съмъ можелъ да вида русска книга, безъ да сѣдна и я преведа. Писанията на г. Д-ръ Кръстевъ напр. сигурно не бихъ превелъ, ако тѣ излизаха на руски езикъ, — тъй както и не превеждамъ нищо отъ обширната руска литература, което да не е съгласно съ моитѣ възгледи. Ако пъкъ съ своята забелѣжка г. Л. С. е ималъ за цель да ме подиграе, че съмъ билъ превеждалъ само отъ руски — пъкъ у насъ кой не превежда отъ руски! — азъ ще му кажа: 1) че има не по-малко отъ 20 малки и голѣми книги, които съмъ превелъ отъ полски, френски и сръбски; 2) важното не е, отъ кой езикъ превеждашъ, нито пъкъ мнозина ме превеждатъ

---

*) За биографията на Пушкина и за единa отъ тия романи имаше въ самата Мисъль много лестни отзиви. Значи, тя не е смѣтнала за „безразборенъ“ избора ми даже на книги, които самъ азъ турямъ вънъ отъ начертаното си направление.

отъ сѫщия езикъ — всѣки отговаря за себе си! — ами какво и какъ превеждашъ. Ако пъкъ и отъ руски не ми прилѣга да превеждамъ, моля, покажете ми грѣшкитѣ. Така трѣбва да се постѫпи и съ самата комедия.

Старалъ съмъ се да преведа Горе отъ ума точно, разбира се — не буквално. Мѫчилъ съмъ се да спазя езика на оригинала и затова размистанието на думитѣ въ фразата е малко по-друго, отъ колкото ако превеждахъ отъ проза. Този езикъ съмъ смѣталъ за по-красивъ. Още въ предговора си къмъ превода казвамъ, че смѣтамъ последния за предварителенъ, не окончателенъ, че съ удоволствие трѣбва да се очаква единъ добъръ преводъ въ стихове. Не трѣбва обаче да се забравя, че и стихотворния преводъ, колкото отличенъ да е той, не може да предаде всичката прелесть на оригинала, особно на такова произведение — перлъ, въ всѣка фраза на което блика остроумието на художника. Но и като прозаиченъ преводъ не азъ съмъ, който ще смѣтамъ своя трудъ за съвършенъ. Още отъ сега съмъ готовъ да призная, че могатъ да се намѣрятъ извѣстни, неизбѣжни при всѣко първо издание грѣшки. Съ удоволствие и благодарность ще приемемъ тѣхното указание.

Г. Баналовъ.

Политическата задача на руския социалистъ, отъ Г. Плехановъ. Превелъ С. Жечкинъ. Котелъ, 1898 г., ц. 20 ст.

Банкрутството на буржуазната наука отъ Н. Тарасовъ, прев. отъ руски Н. К. Дрѣновски. Русе, 1897 г., ц. 40 ст.

—

Къмъ боклука на социалистическата наша литература трѣбва да прибавимъ още двѣ книжки. Съ голѣмо сѫжаление правимъ това, особно за първата книжка. Плехановъ е билъ жестоко подигранъ отъ българския си преводачъ. Той е предаденъ по нашенски тъй, че не само отъ неговия наученъ и литературенъ талантъ не е останало нито капчица, но просто тука е изгубенъ всѣки човѣшки смисълъ. *Въ цѣлата брошурка не се намира нито едно изражение преведено вѣрно.* Затова ний се отказваме да цитираме: би трѣбвало да отнемемъ цѣла кола отъ нашето списание, за да процитираме цѣлата книжка. А пъкъ преводачътъ ималъ възвишена цель: човѣкътъ искалъ да ни разясни въпроса: какви сѫ политическитѣ задачи на социалиста. Така ни поне съобщава въ своя „вмѣстопредговоръ“. А пъкъ то ни доказа само класическата си нахалность, дѣтинщина и босотия. „До колко преводътъ е чистъ и гладъкъ, оставямъ да сѫди читателя и да чуе (читательтъ ли?) гласностьта на (!) безпристрастната критика“. Гледай го ти него! Като че ли може „критиката“ да се раздѣли на двѣ мнѣния при такова чудовищно обезобразяване на чуждия трудъ. . . .

Другата книжка е единъ много повърхностенъ очеркъ за развитието на економическата наука. Той никакъ не е заслужвалъ честьта да се превежда на чужди езикъ. Обаче, веднажъ г. Дрѣнов-

ски се е заловилъ да ни го поднесе на български, той не трѣбвало да се задоволява съ измѣнение окончанията на думитѣ и неразбрано отъ самия него предаване на фразитѣ. Не заслужва, а то бихме привели много и много образци на лошъ преводъ. Такава е първата, че и последнята фраза. Привеждаме само последнята все да не остане хатъръ на преводача: „Подиръ тъзи присъда отъ Хегеля на насъ остава само да се распрострѣмъ съ нашитѣ високонравственни и чужди отъ демагогически страсти на „школнитѣ учители“ на катедръ-социализма“. . . . Който разбере тази безсмислица, той може би ще си обясни претенциозностьта на „предварителното обяснение“, въ което преводачътъ на малко мѣсто е сколасалъ да каже много нелѣпости.

За забелѣзване е, че тъй бездарнитѣ преводи се толкова въсхваляватъ отъ самитѣ имъ преводачи. Обаче, многото ягоди на дума не значатъ пълна кошница на дѣло.

Базаровъ.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

La vie d'un théatre, par Paul Ginisty. Bibliothéque Littéraire de Vulgarisation Scientifique. Petite encyclopédie populaire illustrée. Les livres d'or de la science Section artistique. Paris.. Librairie C. Reinwald Schleicher frères, éditeurs. Prix 1 franc. — **Докторъ Кохенъ, драма отъ Максъ Нордау.**— Научни новини.

Книгата, за която искаме да кажемъ нѣколко думи, съставлява № 7 отъ „Литературната библиотека за распространение на науката“, предприета отъ парижската книгоиздателска фирма на братия Schleicher, която подъ общото название „les livres d'or de la sciense“ турила си за задача да даде цѣла „малка популярна иллюстрированна енциклопедия“. Отъ всички излѣзли до сега №№ на тази интересна енциклопедия ние имаме предъ себе си само последния и още отзивитѣ за единъ отъ № на етнографическата ѝ секция — Les races jaunes: les Célestes, отъ Edmond Plauchut. Въ тази книжка, споредъ отзивитѣ, авторътъ ѝ извънредно сполучливо описва всичко най-важно въ живота на китайската империя: историята на Китай, неговитѣ градове и обичаи, ученията на философитѣ му — на Лао-Тзе и Конфуция, християнскитѣ мисли на Лао-Тзе 600 години преди Христа и тѣхнитѣ последствия, политиката на Китай, сношенията на Европа съ него и пр. До сега сѫ излѣзли, споредъ обявлението на последния ѝ №, следующитѣ книжки: № 1 историческа секция — Le panorama des siècles (Aperçu d'histoire universelle), отъ J. Weber, № 2 етнографическа секция

—споменатата книжка на Plauchut, № 3: секция на приложнитѣ науки — La Photografie de l'invisible, les Rayons X (suivi d'un glossaire) отъ L. Aubert, № 4: индустриална секция — Histoire et rôle du boeuf dans la sivilisation, отъ E. Chester, № 5: доисторическа секция — La préhistoire de la France, отъ Stéphane Servant, № 6: секция на естествената история — La Vie Mysterieuse des Mers и № 7: секция на искуството, заглавието на която исписахме горѣ.

Книжката: „La vie d'un théâtre“ се касае до живота на европейския театръ. Авторътъ ѝ описва главно вътрѣшния животъ на французския театръ, но това описание се отнася и до европейския театръ, който по „живота“ си не се отличава отъ французския. Театрътъ въ Европа наистина представлява цѣлъ особенъ свой животъ, особенъ свѣтъ. Най-първо трѣбва да се забелѣжи, че той е грамадно предприятие, за поддържането на което отиватъ милиони и представлява една много сложна организация. При всѣки европейски театръ има редъ ателлиета (работилници): работилница за приготвяние декорациитѣ на театра, работилница за рисуване на сценитѣ, работилница за машинитѣ, съ които движатъ сцената, съ които произвеждатъ електричество за освѣтление и др., работилница за приготвяние на театралнитѣ костюми и други принадлежности, работилница за картонажи и т. н. Въ тѣзи работилници работятъ множество интеллигентни работници въ качеството на режисйори, декоратори, живописци, машинисти, техници, куафйори, костюмери, суфлйори и т. н., освѣнъ актйоритѣ и другитѣ играчи на сцената. Вънъ отъ театра съществуватъ други заведения, които така сѫщо сѫ на служба у него. Има особении агентски фирми, които наематъ копирането на пиеситѣ, давани отъ театритѣ. Въ тѣзи фирми работятъ множество к о п и с т и, интеллигентенъ пролетариатъ, който за нищожна цѣна денонощно се занимава съ снемането преписи отъ оригиналния рѫкописъ на произведения, които сѫ предназначени за представление. Авторътъ на La vie d,un théâtre“, г. Жинисти посветява нѣколко страници на описанието тежкия въ материално и морално отношение животъ на копиститѣ. Агентскитѣ фирми взиматъ отъ авторитѣ на пиеситѣ обикновенно петь лева за актъ, а на копиститѣ плащатъ най-много до три лева за актъ. Единъ копистъ, който непрекѫснато работи може на день да препише най-много единъ актъ.

Ж и в о т ъ т ъ въ театра се захваща отъ момента, когато авторътъ на драматическото произведение занася го на директора на театра. Ако авторътъ вече е извѣстна величина, тогава работата става лесно: авторътъ безъ мѫчнотии се добива до турянието произведението на сцената. За начинающитѣ обаче автори достѫпатъ до директора и поставянието на произведенията имъ на сцената сѫ много мѫчни работи. То се разбира, тъй като антрепринйоритѣ на театритѣ, както всички антрепринйори, предпочитатъ осигуренния успѣхъ, отколкото предполагаемия. Директора на театра, щомъ получи отъ автора драматическото произведение, го предава на „драматическия комитетъ“, който се произнася за достоин-

дания, каквито само французитѣ обикновенно умѣятъ да ги даватъ. Печатано на прекрасна хартия, съдържа 40 фигури въ текста и четири цвѣтни прекрасни картини. Книгата състои отъ 175 стр. срѣдни осмини и струва всичко единъ франкъ. Каква евтиния за таквосъ изящно издание въ сравнение съ българскитѣ!

Т. С.

* * *

Максъ Нордау днесъ е единъ отъ първитѣ нѣмски писатели, произведенията на който се превеждатъ на всички езици. Недавна се появи неговото ново произведение: Д о к т о р ъ К о х е н ъ, което възбуди голѣмъ интересъ особенно въ театралния свѣтъ. Ще предамъ тука на късо съдържанието на тази нова пиеса на нѣмския прочутъ писатель. Сюжетътъ ѝ е взетъ отъ буржуазния животъ.

Лео Кохенъ е докторъ по математиката, приватъ-доцентъ въ единъ провинциаленъ германски университетъ. Той по происхождение е евреинъ, синъ на селски търговецъ. Това обстоятелство съставлява неговото нещастие, което го докарва до дуелиране и смърть. Еврейското му происхождение е било причина, че нему не даватъ професорска длъжность, при всичко че на международния конкурсъ по математиката въ Копенхагенъ Кохенъ е получилъ първата награда. Кохенъ се влюбилъ въ Христина Мозеръ отъ дворянски родъ, която сѫщо е влюбена въ доктора и е съгласна да се омѫжи за него, безъ да гледа, че той е евреинъ. Най-напредъ баща ѝ, покръстенъ евреинъ, никакъ не се съгласявалъ на този бракъ. Следъ дълги молби на Христина, Мозеръ най-сетнѣ се съглашава, но съ условие, щото Кохенъ да се покръсти. Обаче, Кохенъ смѣта за безполезно да мѣнява вѣрата си. Отъ друга страна, майката и братията на Христина не се съглашаватъ на това даже и да се покръсти Кохенъ. Тѣ не могатъ да приематъ въ своя старъ и знаменитъ дворянски родъ на фонъ Квинке евреинъ и отъ происхождение просто. Наистина Мозеръ самъ е по происхождение евреинъ, но той е воененъ човѣкъ и има военни заслуги, нѣколко ордени и даже „желѣзния кръстъ“. Всички настояватъ, щото Христина да откаже на „чифутина“. Но тя настоява: или Кохенъ, или смърть. Баща ѝ, особенно когато му напомниха, че и той е отъ еврейско происхождение, най-сетнѣ съвсѣмъ взима страната на дъщеря си и се съгласи на брака ѝ съ Кохена. Въ семейството на Мозера произлизатъ скарвания, които се свършватъ съ това, че г-жа Мозеръ и синоветѣ ѝ, възпитанни отъ бащата въ антисемитски духъ, напущатъ кѫщата на Мозера. Карлъ, братътъ на Христина, предъ видъ на тѣ обстоятелства, предлага на Кохена, като на човѣкъ интелигентъ, да се откаже отъ Христина. Скарватъ се и работата се свършва съ дуелъ въ кѫщата на Мозера. Кохенъ е убитъ; умира въ страшни мѫки предъ очитѣ на Мозера, Христина и неговитѣ родители.

Такъвъ е сюжета на „Докторъ Кохенъ“. Този сюжетъ въ сѫщ-

ность не е новъ. Но майсторското описание и съпоставяние на картинитѣ придаватъ голѣмъ интересъ на пиесата. Това едно, и друго името на автора веднага обърнаха вниманието на новата пиеса, а представлението ѝ въ Виенския „Карлъ-театръ“ възбуди любителитѣ на театра. **М.**

* * *

Новитѣ съставни части на атмосферата. Вилиамъ Рамзей, продължавайки изследванията си надъ газоветѣ на атмосферата, напоследъкъ открилъ заедно съ M. W. Trawers-а три нови газа, които притежаватъ характерни спектри и се отличаватъ по гжстотата си отъ аргона, газъ напоследъкъ откритъ, като съставна часть на въздуха *) и азота. Тѣзи газове били открити по следующия начинъ.

Подложенъ билъ 750 c c. теченъ въздухъ на бавно испаряване съ исключение на последнитѣ 10 c c. Газа, който билъ полученъ отъ този остатъкъ, освободили отъ кислорода и азота. Най-после получилъ се е 26,2 c c. газъ, който далъ слабия спектръ на аргона и, освѣнъ това, другъ единъ спектръ неизвѣстенъ до сега.

Но не се е удало новия газъ да се отдѣли напълно отъ аргона. За да се реши, кои линии отъ спектра принадлежатъ на новия газъ и кои на аргона, двѣтѣ спектри били изследвани едновременно. Всички линии, които отсжтствували въ спектра на аргона, били приписани на новия газъ. Нѣкои сж предприели подробно изследвание спектра на този газъ, но работитѣ не сж още опубликувани.

Гжстотата на новия газъ била опредѣлена чрезъ притеглянието му въ балонъ съ опредѣлена вмѣстимость. Оказало се е, че тя е равна на 22,51, ако приемемъ гжстотата на кислорода за 16.

При други изследвания оказало се е, че новия газъ е едноатоменъ, подобно на аргона и хелия.

Отъ горѣказаното следва, че атмосферата съдържа новъ газъ по-чистъ и по-малко летливъ отъ колкото азота, кислорода и аргона. Вѣроятно е, че този газъ съдържа въ молекулата си единъ атомъ, за което и представлява химически елементъ. Този елементъ е нареченъ отъ Ramsay'я криптонъ (скритъ). Знакътъ му е Kr.

Ramsay полага, че гжстотата на новия газъ е значително по-голѣма отъ 22,51 и се приближава до 40. Въ този случай атомното тегло на криптона излиза 80.

М. Бертло, при свѣденията си за криптона предъ Парижката Академия на наукитѣ предложилъ да се нарече криптона „еозий“, понеже зелената линия 5566,3 на криптона съвпада съ блѣстящата линия 5567 на сѣверното сияние.

Въ друго едно засѣдание на Парижката Академия на наукитѣ Муасанъ е съобщилъ следующето писмо, което е получилъ отъ Ramsay'я;

„Освѣнъ криптона въ аргона, добитъ изъ въздуха, намѣрватъ се въ твърдѣ малко количество още два нови газа. За тѣхното изолирване ние се въсползувахме (Ramsay Travers) отъ 18 литровия

аргонъ, приготовлението и очистванието на което ни отне цѣлата зима. Първата часть, види се, е този газъ, за сѫществуванието на който указахъ въ съобщението си изъ Торонто. Той още не е напълно чистъ, но дава твърдѣ слабитѣ линии на аргона. Азъ не съмъ видѣлъ друго нѣщо по-красиво отъ това, което се види, когато трѫбата, въ която се намира той, се освѣти отъ тока; този газъ дава оранжиево-червена свѣтлина, която ние никога не сме получавали въ другитѣ ни трѫби. Спектъръ състои отъ многобройни и твърдѣ ярки линии въ оранжево-червената и жълтата часть и отъ нѣколко линии въ тъмно-фиолетовата. Ако сключимъ лайденската стъкленица, появяватъ се нѣколко свѣтли линии въ зелената и ясно синя часть, тогава когато нѣкои отъ червенитѣ линии исчезватъ. Ние сме нарекли този газъ неонъ (новъ).

„Като отдѣляхме течния ни аргонъ, събрахме проба към срѣдата на операцията, когато 10 кубически сантиметра се испаряха. Тази проба испратихме на Лорда Реле, за да й опредѣли чистотата при помощьта на своитѣ по-чуствителни отъ нашитѣ прибори.

„Най-после когато испаряванието на течния ни аргонъ е дошло къмъ края, ние получихме твърдо тѣло, което се испарява твърдѣ бавно, благодарение на което лесно може да се получи въ твърдѣ чистъ видъ.

„Ползувайки се отъ туй свойство, ние лесно отдѣлихме извѣстно количество отъ този новъ газъ. Неговата гѫстота е равна на 19,87, когато гѫстотата на аргона е 19,94. Спектрътъ му е съвършенно отличенъ отъ онзи на аргона. Врѣдъ многобройнитѣ линии, отъ които се състои той, има една зелена, положението на която още не е опредѣлено, и една жълта, която не съвпада нито съ линиитѣ на хелия, нито пъкъ съ линиитѣ на криптона. Съотвѣтствующата дължина на вълнàта й е равна на 5849,6, когато дължината на вълнàта за линията на криптона е равна на 5866,5, а за хелия — 5875,9. Тя може да се нарече H_5. Този новъ газъ ние предлагаме да се нарече метаргонъ. Неона и метаргона сѫ и двата едноатомни.

„Това е всичко, що сме сторили до сега. Ние сме длъжни още да ви обяснимъ, защо не споменаваме за криптона, като говоримъ за отдѣлянието на части (фракциониранис) течния аргонъ.

„Причината е въ следующето. Ние сме запазили тѣзи фракции, които врѫтъ при по-голѣмо налѣганис, отколкото метаргона, но не сме имали още време да се занимаемъ съ тѣхното изследвание. Колкото се отнася пъкъ до криптона, който се съдържа въ течния въздухъ, то въздуха трѣбва да се профилтрува, ако не искаме да се смѣси криптона съ часть отъ метаргона. Този последния се явява твърдо вещество при температура на врением, когато криптона при тази температура остава теченъ".

И тъй, благодарение работитѣ на Ramsey'я въ последнитѣ нѣколко години въ атмосферата сѫ открити четире нови вещества: аргонъ, криптонъ, неонъ и метаргонъ. Твърдѣ е за вѣрвание, че понататъшнитѣ изследвания ще откриятъ още нови вещества, ко-

ито сж избѣгвали до сега отъ изследвателитѣ, благодарение че се съдържатъ въ твърдѣ незначителна часть въ въздуха. Несъмненно е, че изследванието голѣми маси теченъ въздухъ, който сега се получава сравнително по-твърдѣ лесенъ начинъ, ще помогне твърдѣ много за подробното изучвание въздушната обвивка на земното кълбо.

Съобщава: **Н. В.**

Сѣверното сияние. На 9-й семтемврий въ нѣкои департаменти на Франция било наблюдавано сѣверно сияние въ $8^1/_2$ до 10 часа вечерьта. Отчѐтътъ на това сияние, помѣстено въ № 12 на Revue Scientifique, дава новъ материалъ по въпроса за свързската па магнитѣ бури съ сѣверното сияние и слънчевитѣ петна. Най-голѣмия лжчъ на сиянието е минавалъ презъ Голѣмата Мѣчка и отивалъ почти по магнитния меридианъ. Въ сжщия день на слънцето се виждали три нови слънчеви петна, а на 10-й въ Перпиниянъ имало магнитна буря. По този поводъ въ „Comptes rendus“ № 11 отъ 12 септемврий белѣжатъ, че главния лжчъ ималъ зеленъ цвѣтъ и по спектра е сходенъ съ спектра на криптона — газъ, който недавна е откритъ въ въздуха.

Съобщава: **А.**

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Убийството на австрийската императрица отъ италиянския анархистъ Луижи Лукени. Причинитѣ за пораждането на анархизма. Конференцията противъ анархиститѣ. Мнѣнията по нея, исказани чрезъ печата и събранията.

И тази година едно високопоставено лице падна жертва подъ удара на анархическа ржка — австрийската императрица биде прободена съ триъгълна пила по срѣдъ бѣлъ день въ самия швейцарски градъ Женева отъ италиаиския анархистъ Луижи Лукени.

Това събитие произведе голѣмъ шумъ въ цѣлия свѣтъ. Та имаше защо. Когато едно съвършенно малко неразположение на нѣкой членъ отъ царскитѣ семейства, липсванието на добръ апетитъ на нѣкой коронованъ или некоронованъ управникъ силно гръмва изъ пресата; когато факта, че единъ невиненъ конь ималъ дързостьта да улие пръста на английската кралица докарва състрадателни излияния, горѣщи пожелания за по-скорошно оздравване; като се туря въ движение електрическия токъ по телеграфнитѣ жици въ цѣлия свѣтъ та колко повече, когато е пролѣна царска кръвь, когато е убита една императрица!

Последваха силни проклятия противъ анархиститѣ. Искаше се най-строгото осжждание на престжпника. Заговори се за международна конференция противъ анархиститѣ. Сжди се и осжди Лукени на вѣченъ затворъ отъ женевския сждъ, който щѣше да го осжди

на смърть, ако смъртното наказание съществуваше върху тази земя. Намъ остава да се поспремъ върху всичко това.

Самото убийство на една беззащитна жена, макаръ императрица, както е въ случая, е крайно осждително, грозно и отвратително дѣяние. Обаче тази отвратителность не трѣбва да докарва въ изстъпление управницитѣ, та да смѣтатъ, че съ единъ замахъ ще могатъ да избиятъ анархиститѣ и искоренятъ анархизма. Ако анархизма, проявенъ въ грубата си форма, е едно обществено „зло“, то това зло не се намира на повърхностьта, а се дълбоко корени въ днешната обществена наредба, та не може току тъй лесно да се искорени. За анархизма, проявяванъ въ тази си форма, може да се каже сжщото, каквото и за всички престжпления. И най-строгитѣ закони не даватъ край на престжпленията, щомъ условията за пораждането имъ сжществуватъ. Толкова закони сж създавали противъ кражбата, убийствата и др., но тѣ си пакъ сжществуватъ и ще сжществуватъ до тогава, до като владѣе частната собственость. . . .

Ако потърсимъ началната причина на „злото“, ще я намѣримъ въ сжществующата днесь мизерия. Италия и Испания даватъ най-много анархисти, но и тѣ сж пакъ най-окаяни въ материално отношение страни. До колко е голѣма мизерията въ Италия, се вижда отъ тѣзи думи на туземци и очевидци: „Петата часть отъ населението още живѣе дивашки животъ, подслонява се въ жилища, въ които и червенокожия дивакъ не би желалъ да живѣе, задоволява се съ храна, каквато и африканеца не би приелъ“ (Скарноглио). „Не трѣбва човѣкъ да е много ученъ, за да докаже твърдѣнието си, че Италия е въ най-горко положение. Когато тя харчи само 1.90 фр. на човѣкъ за народната просвѣта, Съединенитѣ-Държави харчатъ 11.60 фр. Прусия — 9.60 и т. н. Най-главната причина на злото се крие въ мизерията, която души нашата злочеста страна . . . А отъ тука вече се разбира, какъвъ цѣръ трѣбва да се употрѣби“ . . . (Ломброзо). „Прѣзъ последния мѣсецъ юлий (1895) бѣхъ се спрѣлъ предъ единъ харманъ, дѣто мѣрѣха храна. Бѣхъ свидѣтель на следния фактъ: щомъ като дѣлбата се свърши, на земледѣлеца остана само едно tumolo (17 кила) храна. Всичко останало бѣ на господаря. Погледа на селенина се обърна къмъ жена му и тѣхнитѣ 4—5 дѣца и остана като вкаменѣнъ при мисъльта, че, следъ като работилъ и се мжчилъ цѣла година, оставаше му това tumolo храна, за да прехрани семейството си. Двѣ сълзи протекоха мълчаливо по неговитѣ бузи.. Не ще забравя въ живота си тая нѣма сцена. И забелѣжете още, че следъ дѣлбата нѣкои селени не само че оставатъ безъ жито, но оставатъ даже длъжни на господаря си“ . . . Впечатления на единъ италиански офицеръ, печатани въ буржуазния в. Les Debats, декемврий 1895 -помѣстено въ в. „Освобождение“ г. I бр. 18. „Държавнитѣ дългове сж грамадни; държавата струва скжпо и поддържа расипническа политика. Даждията сж по тежки, отколкото въ Франция. . . Въ много села работницитѣ селени получаватъ 50—60 ст. дневна заплата; градскитѣ работници, съ изключение на нѣколко по-добрѣ поставени центрове, твърдѣ мжчно достигатъ да получаватъ два лева

дневна заплата, а освѣнъ това сѫ осѫдени твърдѣ често на безработица . . . Въ голѣмитѣ градове се срѣщатъ инакъ твърдѣ способни млади лѣкари, които правятъ визита за единъ франкъ, даже за 50 стотинки! Така стои работата почти въ всички професии" . . . (Revue des Revues, № 11, 1898, статията „Вълненията въ Италия". Виждъ и „Ново Време" кн. VI г. II). „Много вода е истекла до сега подъ мостоветѣ на Павия отъ времето, когато царя Албоинъ можалъ гордо да каже на царицата Роземонда: Ricca e l'Italia ma ricca assai chidi ed avrai (Италия е богата. твърдѣ богата; поискай, каквото щѣшъ, и ще го имашъ) Италия е бѣдна и не е въ състояние да се бори съ другитѣ страни въ економическата война, която се води между държава съ държава, континентъ съ континентъ, която борба характеризира края на сегашния вѣкъ . . . Земледѣлието, индустрията, манифактурата сѫ въ плачевно положение . . . Данъка на земледѣлцитѣ съставлява 40 отъ дохода имъ" . . . Revue des Revues №№ 22 и 23, статията „Умственнитѣ пролетарии въ Италия"). Не напразно италиански работници наплодяватъ нашата страна, като работятъ по нѣкога за нищо и никаква заплата и най-тежки работи и често оставятъ коститѣ си далечъ отъ родната страна . . . .

Ето тази именно злощастна страна е родила нещастния Лукени — убиеца на австрийската императрица, родила е Казерно-убиеца на Карно (предс. на френск. република) и още толкова други на тѣхъ подобни. А какво ни представлява самия Лукени? — Сиракъ още отъ рождение, единъ отритнатъ членъ на обществото, на това сѫщото общество, което искаше осѫждането му и го осѫди . . . Незаконороденъ синъ на една слугиня (живуща сега въ Америка), плодъ отъ отношенията съ господаря ѝ, който още си живѣе въ гр. Парма, Лукени видѣлъ бѣлъ свѣтъ въ Парижъ, кадѣто билъ оставенъ въ заведението на „Намѣренитѣ-Дѣца" (Enfants-Trouvés). Отъ тамъ го препратили въ родната му страна и го повѣрили на твърдѣ бѣдното семейство на чизмаря Монише. Мѫжа на това семейство пиянствувалъ, а жената развратничала, — та оттука може да се сѫди за печалното възпитание на бѫдѫщия убиецъ. На деветата си година билъ предаденъ въ рѫцетѣ на бѣдни селени, които го карали да се занимава съ просия, а по нѣкога си и пооткрадвалъ. Това до тринадесетата година. Отъ 14-та до 19-та година билъ слуга. Следъ отбиването на военната си повинность заминава за Швейцария, кадѣто следъ нѣколко мѣсеца извършва убийството . . .

Това е било домашното и обществено възпитание на човѣка, противъ когото крѣснаха всички сити и охолни. Его до колко обществото се е загрижило за оногова, когото тъй немилостиво проклина . . . „Незаконородено дѣте, изоставено въ рѫцетѣ на крайно бѣдни семейства, които сѫ гнѣздо на болести и развратъ; навикналъ още отъ ранна възрасть на просия и кражба, той сетнѣ дирилъ нѣкакво занятие — билъ едно следъ друго земледѣлецъ, слуга, войникъ, полирувачъ на мраморъ, но винаги въ мизерия . . . и най-сетнѣ той052 станалъ отъ ония, които отъ любовь къмъ човѣчеството, ставатъ убийци на членове отъ това сѫщото човѣчество" . . . (Ломброзо).

Веднага следъ убийството на императрицата се пусна въ х . мнѣнието за свикване на една международна конференция, съ :: да се „докара едно постоянно практическо споразумение межд. . ропейскитѣ сили за сполучлива борба срѣщу анархиститѣ и тѣх. последователи“ — както се изразява въ нотата си италианското вителство. Италия се застжпа най-силно за това, види се, за за глади лошото впечатление отъ факта, че убийцитѣ анархист най-голѣмото си число сж родени отъ самата нея. Нотата испрат отъ италианския пръвъ министръ, адмирала Кановеро, благоскл се прие почти отъ всички държави, включително и нашата Бълг. че и отъ микроскопическата Черна-Гора, която, вижда се, сж бои да не би анархиститѣ да хвърлятъ съ динамитни бомби на стжпнитѣ ѝ планински скали! За да се види по-добрѣ, какво се ни съ конференцията, която се свика въ Римъ, въ столицата на циаторката Италия, намираме за умѣстно да представимъ цѣлата та предъ очитѣ на читателитѣ въ такъвъ видъ, въ каквато я н. раме печатана въ наши списания. Нотата е испратена отъ итал. ския министръ на външнитѣ работи, адмирала Кановеро до п. ставителитѣ на Италия въ чуждестраннитѣ столици. Ето тъзи н .

„**Ваше превъсходителство**! Отъ нѣколко време насамъ пр. телствата на всички държави се намѣрватъ въ необходима нужда . бдятъ върху сигурностьта на държавата и на гражданетѣ, необх. ма нужда, която имъ се налага, благодарение на единъ фактъ, който извънредната важность изисква до висока степень тѣх внимание и тѣхната грижа.

„Въ всички страни властитѣ забелѣзватъ едно по-го. или по-малко число хора съ превратни начала, които се отличават по това, че тѣхнитѣ дѣйствия, тѣхнитѣ престжпления нѣматъ д. целъ освѣнъ оная, която сами признаватъ, именно да подкопае основитѣ, върху които е поставено гражданското общество и да преобърнатъ съ главата надолу.

„Тия истжплени глави, които не отстжпатъ предъ испълнен то ни на едно покушение, колкото отвратително и безсмислено бжде то, исповѣдатъ начала, които распространяватъ, като обикал. изъ цѣла Европа. Въ своята пропаганда тѣ се поддържатъ отъ динъ таенъ печатъ, който не представя да посвещава хората всички дивашки постжпки, които може човѣкъ да си въобрази. то възхвалява най-ужаснитѣ престжпления, за да докара до кр. ность обявената противъ цѣлата цивилизация война.

„До сега правителствата сж намирали за добрѣ да проти. дѣйствуватъ на распространението на тия престжпни начала съ ст. гото прилагание на обикновеннитѣ закони и, въ нѣкои случаи, прилаганието на извънредни мѣрки. Констатира се обаче, че тия силия, ако бждатъ уединени, не сж въ състояние да ограничатъ то и да премахнатъ подстрекаенията, съ които въпроснитѣ елеме. си служатъ въ усилията, които сегизъ-тогизъ иматъ сполука.

„Както изглежда, сега се налага необходимостьта на пра. телствата, които се чувствуватъ солидарни, предъ общата опасно.

да взематъ мѣрки, за да могатъ да си дадатъ взаимно една система отъ обща защита и да изучатъ тия мѣрки въ всичкитѣ имъ подробности.

„Колкото за кралевското правителство, то отдавна време е изучвало тая идея и по-силно се е убѣдило въ тѣхъ отъ дълга върволица престѫпления.

„Последнийото престѫпление, което е, безъ съмнѣние, крайний предѣлъ, за който сѫ способни престѫпници безъ съвѣсть и безъ отечество, накара кралевското правителство да вземе инициативата за едно размѣнение на възгледи между правителствата, което може да се свърши съ приемание мѣрки за споменатата целъ.

„Приема, който намѣри до сега тая инициатива, доказва, че възгледитѣ на кралевското правителство се сподѣлятъ по начало и че най-доброто срѣдство, за да се постигне тъзи цель е, както се види, събирането въ кѫсо време на една международна конференция, въ която европейскитѣ правителства ще се представляватъ не само чрезъ дипломатически делегати, но и чрезъ технически делегати на респективнитѣ администрации, а именно на правосѫдието и вѫтрѣшнитѣ дѣла.

„Понеже тоя начинъ на постѫпване напълно отговаря на възгледитѣ на правителството на Н. В. Краля, моля ви да доведете горнето до знанието на министра на вънкашнитѣ работи на правителството, при което сте акредитирани; ще му врѫчите сѫщо така и единъ преписъ отъ тая депеша, чрезъ която му се съобщава формалното предложение, което имамъ честьта да му отправя, за да благоволи да даде съгласието си за събирането на една международна конференция, която преследва цельта да докара едно постоянно практическо споразумение между европейскитѣ сили, въ интереса на обществената защита, споразумение, което има за целъ да се бори сполучливо противъ анархиститѣ и тѣхнитѣ последователи.

„Моля ви да ме уведомите, колкото се може по-скоро, и за решението, което ще се вземе спрямо нашето предложение“.

Както виждаме, чрезъ нотата на италианското правителство се признава факта, че и *„до сега правителствата сѫ намирали за добрѣ да противодѣйствуватъ на распространението на тия престѫпни начала съ строгото прилагания на обикновеннитѣ закони и, въ нѣкои случаи, съ прилаганието на извънредни мѣрки* (к. н.). Щомъ това е така, щомъ и до сега сѫ се прилагали извънредни мѣрки, съвършенно естественно е да помисли човѣкъ, че правителствата гонятъ нѣщо повече отъ преследването на анархиститѣ, а именно преследването на всички прогресивни елементи. Въ много демократически и социалистически вѣстници се раскри това намѣрение на партизанитѣ за свикването на една конференция противъ анархиститѣ; въ конгресситѣ на социалиститѣ се взиматъ резолюции по това; въ каммаритѣ се правятъ запитвания. Въ станалия тази година конгрессъ на германската Социалъ Демокрация въ Щутгардъ по този поводъ се взема следующата резолюция: „Конгресса гледа на експлоатирането съ убийството на австрийската императрица, за да

се оправдаять исключителнитѣ закони или други отправени противъ Социалната-Демокрация реакционерни мѣрки, като едно посѣгателство надъ и тъй нищожнитѣ права и свобода на работния народъ. Никоя друга партия, освѣнъ социалъ-демокр., не е оборвала толкова мнението, че убийството на лица, занимающи високи политически положения, не може да принесе най-малко подобрѣние на сѫществующето положение. Не индивидитѣ опредѣлятъ хода на нѣщата, а владѣющитѣ класси, подпомагани отъ тѣхнитѣ орждия, които имъ даватъ сила и влияние. Ако обаче извѣстни лица се опитватъ да се възползуватъ отъ убийството на австрийската императрица въ посочената смисъль, това се прави по едничкото съображение, че тѣ искатъ да удовлетворятъ тѣхнитѣ ниски и егоистически классови интереси и тѣхната силна умраза къмъ исканията на притѣсненитѣ и експлоатирани класси, които се борятъ, за да добиятъ достойно за човѣшки сѫщества обществено и политическо положение. Конгреса отправя къмъ представителитѣ на тѣзи неприятелски за работния класъ мѣрки подобающето се въ случая презрѣние".

Социалистическия депутатъ въ френската каммара Дежанъ отправя следующата интерпелация къмъ предсѣдателя на министерския съвѣтъ по поводъ на проектираната вече конференция.

„Понеже назадничавитѣ елементи, експлоататоритѣ и монарситѣ не се стѣсняватъ да прикачатъ епитета анархистъ (което по тѣхному, е все едно убиецъ) на всѣкиго, който не мисли, като тѣхъ, или не поддържа тѣхнитѣ дѣла, проектираното сглашение е значи едно застрашаване на животъ и на смърть—прилагано тайно, безъ ограничение, вънъ отъ всѣка гаранция на общечовѣшкото право и вънъ отъ защитата на обикновеннитѣ закони на всѣкоя страна, т. е. по фантазията на управницитѣ — противъ работницитѣ, които искатъ да се съпротивляватъ на експлоататоритѣ и да се борятъ за своето политическо и економическо освобождение. Съ това се заплашватъ не само всички социалисти, които съвсѣмъ не сж убийци и на които числото въ всички страни расте, но и всички ония, които се борятъ за Социалната Република. Предъ видъ на това бѫдете извѣстни, че ще Ви запитамъ да ми отговорите, та всѣки да знае, върху следующето:

1) Каква е проектираната целъ между монарситѣ и васъ;

2) Отъ какво естество ще бѫдѫтъ мѣрките, взети противъ анархиститѣ или противъ ония, които се смѣтатъ за такива;

3) Най-сетнѣ, отъ гдѣ ще захване и гдѣ ще свършва епитета „анархистъ" въ мисъльта на реакционеритѣ, експлоататоритѣ и монарситѣ, съ които отивате да свързвате нашата република."

Тази интерпелация биде развита въ края на мѣсецъ ноемврий, на която министра предсѣдателъ Дюпюи отговаря въ смисъль, че министерството, на което той е шефъ, ще върви заедно съ правителствата на другитѣ държави. Следъ неговото заявление последватъ речитѣ на социалистическитѣ депутати Вайана и Зеваеса, които изваждатъ на явѣ намѣрението на правителствата и посочватъ, кадѣ се крие истинската причина на анархическото врѣение. . . .

Между държавитѣ, които сѫ представени въ конференцията, има такива, които поддържатъ тайна полиция съ международна миссия, каквито държави сѫ Россия, Германия, Италия: тѣ гледатъ да се прокаратъ закони, съ които да се въспрѣпятствува не на анархическата пропаганда, а на социалистическата, отъ която тѣ особенно се страхуватъ. . . . Личнитѣ убийства не могатъ де се предотвратятъ чрезъ политически мѣрки. Едничкия цѣръ се намира въ измѣнението общественнитѣ условия, въ които живѣемъ, което измѣнение е само въ състояние да спрѣ убийствата. . . Оплакватъ се, че въ Италия има повече анархисти, отколкото всѣкадѣ другадѣ. А това е така, защото нигдѣ мизерията не е тъй плачевна, както въ Италия, и защото агентитѣ провокатори тамъ сѫ най-дѣятелни . . . . Така се изразява стария ветеранъ Вайанъ А ето какъ поглежда на въпроса и най младия депутатъ въ Френската каммара — Зеваесъ: „Не съ притѣснителни мѣрки ще се ограничатъ анархическитѣ дѣяния, а чрезъ преобразуванието на днешното общество, което именно поражда анархизма, понеже има въ основата си крайния индивидуализмъ и необузданния антагонизмъ, които разбъркватъ мозъка и въоржжаватъ рѫката! Да, онова което поражда анархиститѣ, това е сегашния мнимъ общественъ порядъкъ съ шепа жадни за милиони капиталисти срѣщу безбройна армия пролетарии, захвърлени въ бездънната пропасть на страданието и мизерията".

„Голѣмо е днешното негодувание противъ убийствата и кражбитѣ, извършвани отъ анархиститѣ, обаче истинския проповѣдникъ на кражбата е сегашния общественъ порядъкъ, основанъ върху заграбванието и експлоатиранието на труда отъ капитала; истинския проповѣдникъ на убийствата е пакъ сѫщия порядъкъ съ своитѣ ешафоди, съ своя наказателенъ законъ, съ своя военнъ законъ, съ фабричния адъ и касапници върху бойнитѣ полета. До като този редъ на нѣщата не бѫде измѣненъ, анархическата зараза ще си сѫществува. . . . Отговорна въ случая е общественната срѣда, а не тази или онази личность. Личноститѣ сѫ продуктъ и твърдѣ начесто несъзнателни машини на тази срѣда". . . .

Социалистическия печатъ навсѣкадѣ се исказва въ горнята смисълъ. Небезинтересно е да се проследи и печата отъ другия лагеръ—буржуазния. Въ него се срѣщатъ много любопитни и странни теории. Като оставимъ на страна силното проклятие, за което се спомѣна по-горѣ, отправено къмъ анархиститѣ, една часть отъ този печатъ сѫщо намира причината на злото въ мизерията, друга — въ невѣжеството, което обаче пакъ се свежда къмъ мизерията. Особенно интересна и странна е теорията, проповѣдвана отъ италианското списание Rivista politica e litteraria чрезъ статията *Инициативата на Италия противъ анархиститѣ*. Автора иска, щото държавитѣ да се споразумѣятъ върху избиранието на нѣкой острови за заточавание, въ който да се испращатъ за винаги анархиститѣ отъ всички страни. Въ този островъ съ запазени брѣгове, непрелонно расположенъ въ топлия климатъ, изобиленъ съ естественни продукти, за да отговаря на нуждитѣ на всички, ще бѫде ис-

пращанъ всѣки, който не се съобразява съ законитѣ на сегашното общество и въстава противъ тѣхъ, като ще бжде по такъвъ начинъ отцѣпенъ отъ общественнитѣ и политически организации, за да не ги застрашава съ бомбитѣ си. Острова ще се управлява самъ споредъ анархическитѣ идеи. И това цѣло да бжде единъ решителенъ опитъ: ако не успѣе, ще исцѣри за винаги лудостьта на партизанитѣ на анархията; ако пъкъ успѣе, ще служи за урокъ въ бждяще..... Както виждаме, това не е нищо друго, освѣнъ наивна шега съ едно сериозно дѣло.....

Обикновенно на работитѣ на разнитѣ конгресси и конференции се дава най-широка гласность. Тѣхнитѣ засѣдания сж въ повечето пжти публични, тѣхнитѣ дебати и решения — общо достояние. Не такъвъ е случая и съ конференцията противъ анархиститѣ, която въ момента, когато пишемъ тия редове, прави своитѣ засѣдания, разисква и взема решения, обаче общественното мнѣние не е освѣтлено по нейнитѣ дѣла, защото тѣзи засѣдания сж тайни. Самото това обстоятелство показва, че се крои нѣщо, което не съ добро око ще се посрѣщне отъ массата, отъ работния народъ. . . . Но, въпреки пазения секретъ около засѣданията на конференцията, сегисъ-тогисъ пакъ се изнася по нѣщичко и печата въ кратки бележки въ вѣстницитѣ, които бележчици раскриватъ, че работитѣ на конференцията не отивали тъй, както би желало италианското правителство и подобнитѣ нему правителства. Отъ тѣзи бележчици се узнава, че, преди всичко, не всички правителства съ готовность сж испратили делегатитѣ си. Едни отъ тѣхъ, каквито сж Англия и Швейцария, направили това отъ нѣмай-кадѣ, отъ чиста учтивость, за да не отговарятъ съ отказъ на настояванията на инициаторката Италия. Друго нѣщо, което узнаваме отъ тѣзи бележчици, е обстоятелството, че не всички делегати били на едно мнѣние относително екстрадицията. Англия, Швейцария и Франция били противъ тази мѣрка, предложена и съ особенна настойчивость поддържана отъ италианскитѣ делегати. Партизанитѣ на тази мѣрка искали да сравнятъ анархическитѣ дѣйствия съ обикновеннитѣ позорни престжпления, но противното мнѣние наддѣлѣло. Разногласие се проявило и относително международното споразумение за преследвание и наказание политическитѣ дѣяния. Русскитѣ делегати заявили, че въ това отношение тѣ искатъ да се остави на всѣка държава да се распорежда, както намѣри за добрѣ, съ политическитѣ престжпници. Друго и не можеше да се очаква затж отъ управницитѣ на онази страна, въ която за най малкъкъ протестъ противъ монархическото управление, последватъ най-голѣми мжки и немилостиви наказания. . . . Вѣрно ли е или не съдържанието на тѣзи бележки, положително не може да се каже. Най-блиското бждяще ще покаже това. Едно нѣщо, което може да се каже съ положителность, то е, че до като сжществуватъ днешнитѣ условия на живота, до като не се даде край на плачевното състояние на массата, което отъ день-на день се усилва, никакви други мѣрки не могатъ даде край на анархизма и на анархическитѣ дѣяния. И отъ напредъ сж се вземали „извънредни мѣрки, сж се

строго прилагали правилата на обикновеннитѣ закони",—както гласи нотата, — сж отсичали главитѣ на всички анархисти, провинени въ убийство, но какво се достигна? — Престанаха ли убийствата? Даде ли се край на анархическата пропаганда? Сѐ сжщото кжсогледство на управницитѣ, сѐ сжщата злопамятность на ржководящитѣ елементи—тѣ забравятъ, че, щомъ сжществува причината, следствието не може да не се прояви. . . . .

Б. Л.

РАБОТНИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ СЪРБИЯ.

Отъ *М. Поповичъ.*

(Преводъ отъ френски).

Срьбското социалистическо движение -- социалистическото, а не работническото движение — е вече старо.

Първитѣ социалистически пропангадатори (1868-75) бѣха представители на утопическия социализмъ, главно последователи отъ руската школа на Н. Г. Чернишевски.

Но за да се разберать по-добрѣ тѣхнитѣ принципи и последствията на тѣхнитѣ дѣйствия, необходимо е да кажемъ нѣколко думи за економическото и социалното състояние на Сърбия презъ него време.

Тогава Сърбия бѣше една страна, съвършенно земледѣлческа. Градоветѣ съставляваха горѣ-долу 10 % отъ селата. Въ градоветѣ занаятчиитѣ, дребнитѣ търговци и дребнитѣ земледѣлци бѣха преобладающия елементъ. Въ селата отношенията не бѣха съвсѣмъ сжщитѣ; въ дѣйствителность, пролетариятъ никакъ не сжществуваше тамъ; почти всички бѣха ступани на земя. Но имаше единъ антагонизмъ между дребнитѣ и едритѣ ступани. Образуванието на едрата собственность се захваща отъ времето на националната борба противъ турския режимъ, къмъ началото на тоя вѣкъ. И наистина, цѣлата вжтрѣшна история на Сърбия отъ 1804 до 1870 год. не е друго, освѣнъ една глуха борба между тия двѣ класси — борба, която е земала различни форми.

Къмъ началото на втората половина отъ настоящия вѣкъ, едно ново течение се яви въ економическия режимъ. Сърбия малко-по-малко става сжща европейска държава. Економическитѣ и социалнитѣ ѝ сношения съ цивилизованна Европа все повече се развиватъ. Европейскитѣ индустриалци (фабриканти), именно австрийскитѣ, захващатъ да правятъ една голѣма конкуренция на градскитѣ занаятчии, положението на които става отъ день на день по-безнадежно. Сжщото явление става и по селата. Дребната селска собственность е все по-вече заплашена отъ развитието на стоковото производство —

произвеждание храни за пазаря, — отъ нарастването на данъцитѣ, и отъ лихварството. Прочее, классата на дребнитѣ селени става и тя все повече неблагодарна отъ положението на работитѣ.

Убиванието на князъ Михаила въ 1868 отбелѣзва апогеята, връхътъ на нейното незадоволство.

Ето отъ тая епоха се захваща първото социалистическо движение. Първитѣ социалистически пропагандисти, Иванъ Иойовичъ[1]) и Светозаръ Марковичъ бѣха и двамата апостоли на утопическия социализмъ. Първиятъ, макаръ и доста независимъ, намираше се подъ влиянието на Прудона, тогазъ когато другиятъ бѣше горѣщъ последователь на Н. Г. Чернишевски, неговиятъ „великъ учитель", както той го наричаше.

Тѣ имаха голѣмо влияние върху училищната младежь. Понятията за социализма бѣха много неопредѣлени. Отъ една страна нападаха религията отъ името на Молешотовия материализмъ и на дарвинизма, а естетическкитѣ и моралнитѣ понятия на официалния свѣтъ — отъ името на естественното простодушие (simplicité naturelle): тогасъ когато, отъ друга страна, искаха да спратъ развитието на капитализма и образуванието на пролетарията чрезъ свободни ассоциации, като ония въ романа „Какво да се прави?" на Чернишевски, и чрезъ възстановлението на *Задругата*, — малко едно общество отъ множество семейства, свързани съ родство и управлявани отъ единъ родоначалникъ или „баща".

И наистина, лозинката, що си бѣха дали, бѣ тази: да се води атака противъ сегашното общество, въ името на науката и народа. Въ сѫщность, крайната целъ бѣше комуналното притежание на всички срѣдства на производството. Като средство за достиганието на тая целъ служеше борбата на „народа" противъ правителството, борбата на всички демократически елементи противъ реакцията; то бѣше възкръсванието на старата демокрация, която, за да постигне цельта си, отричаше противоречията и класситѣ въ срѣдата на самия „народъ". Преди да се дойде до крайната цель, поставиха си осѫществяванието на цѣлъ редъ практически реформи, които — и това не бѣше една проста случайность — до една отговаряха на дребнобуржуазнитѣ стремления на градскитѣ занаятчии и на дребнитѣ земледепритежатели. По тоя начинъ селенитѣ и дребнитѣ буржуа захващатъ да ставатъ „социалисти". Истинскиятъ основатель на сръбския социализмъ, Светозаръ Марковичъ, умрѣ съвършенно младъ, обаче силния потикъ, даденъ отъ него, продължаваше и следъ него Неговитѣ наследници ставаха все повече и повече „практични", като се повече се приспособяваха къмъ интереситѣ на незадоволнитѣ класи. По тоя начинъ се основа, къмъ 1875 година, партията на „практическия социализмъ". Апостолитѣ на тоя „практически социализмъ"

---

[1]) Въ Историята на Социализма отъ Беноа Малона (т. IV), за него ни дума не става; между това, следъ С. Марковича той безспорно е игралъ една голѣма роль, отъ теоритическа гледна точка. Неговитѣ философски идеи бѣха една смѣсь на германската идеалистическа философия съ индивидуалистическитѣ понятия на Прудона или, по-добрѣ, на Максъ Щирнера.

нахлуха изъ селата, проповѣдвайки демократизиране на държавата, общинска независимость, кредитъ организиранъ отъ държавата или общината, прогресивенъ данъкъ, унищожение на ипотечнитѣ дългове, на лихвата и пр.

Съ течение на времето, нови елементи се присъединяватъ къмъ това движение: индустриалната буржуазия, тогава едвамъ въ началото си, и търговцитѣ експортатори, недоволни отъ държавата, която бѣ твърдѣ бюрократична, та не отговаряше вече на новитѣ нужди. Въ тоя моментъ партията съвсѣмъ изгубва своятъ социалистически характеръ, напуща името си „практически социализмъ“, назовава се партия радикална и става единъ съюзъ на всички недоволни елементи противъ реакционното правителство и всесилната бюрокрация, подпомагани отъ едритѣ земледѣлци, банкеритѣ и селскитѣ лихвари.

Въ 1888 г. радикалната партия достига въ апогеята на силата си; правителството е принудено да отстжпи. Като окончателенъ резултатъ отъ цѣлата тази борба бѣ конституцията отъ 1888 год., конституция, пò либерална отъ оная въ 1869 г., но недостатъчна. Всеобщото гласоподаване не бѣ напълно признато. Никакъвъ прогресивенъ данъкъ, никакво унищожение на поземелнитѣ дългове и т. н.

Радикалната партия дохожда на власть. Чии интереси можеше тя да удовлетвори? Борби се захващатъ между разнороднитѣ елементи на партията. Буржуазията биде нападната отъ трибунитѣ на селското население въ името на прогрессивния данъкъ и отъ ония на дребната буржуазия, която иска да спре конкуренцията на едрата търговия и индустрия. Съюзътъ между нея (едрата буржуазия) и правителството става неизбѣженъ. Правителството малко по малко добива пакъ първата си сила и днесъ, следъ цѣлъ редъ преврати, конституцията отъ 1888 г е унищожена и замѣстена съ бюрократическата конституция отъ 1869 г. Този пжть съюзътъ е пò сполучливъ; правителството е вече представитель само на интереситѣ на едрата буржуазия. А тѣзи интереси сж интереси материални, които поглъщатъ идеалитѣ на буржуазията: стомахътъ изяжда главата.

Като противувѣсъ на това, въ този моментъ работническата класса захваща да се вълнува.

Чрезъ бавнитѣ економически трансформации (превращения), още отъ началото на настоящия вѣкъ пролетариятътъ постоянно е расълъ. Съ развитието на капитализма, многобройни селяни отъ селата и занаятчии отъ градищата бидоха експроприирани, лишени отъ имотъ. Въ Бѣлградъ, въ Шабатъ, въ Нишъ и въ много други градове, намира се вече единъ пролетариятъ чисто индустриаленъ, съ всички стремления на модерния пролетариатъ, но болшинството се състои още отъ дребни занаятчии и служащи, отъ дребни търговци. Сърбия брои сега множество модерни фабрики и ателиета. Парни мѣлници, пивоварни има множество десетини; желѣзарскитѣ и дърводѣлскитѣ индустрии така сжщо сж твърдѣ развити. Сжщевременно държавата притежава извѣстно число ателиета и фабрики, както желѣзопжтнитѣ ателиета, тютюновата фабрика, печатницата и

кибритната фабрика въ Бѣлградъ и пр. Отъ друга страна захваната е експлоатацията на едро на многобройни мини: каменовъглени, желѣзни, мѣдни и пр.

Въ сѫщото време отношенията въ селата се измѣнятъ. Единъ многоброенъ пролетариятъ се образува, най-вече въ странитѣ около Дунава, Сава и Морава,—страни, впрочемъ, населени и находящи се въ условия чудно благоприятни за развитието на земледѣлческия капитализмъ.

Споредъ преброяванието на народонаселението въ Сърбия прѣзъ 1895 г. отъ 348.257-тѣ семейства, 25,752 нѣматъ ни педей земя, следователно, има единъ земледѣлчески пролетариятъ отъ 7%; между ония, що притежаватъ земя, 50000 семейства иматъ по-малко отъ по единъ хектаръ, сиречъ повече отъ 20% образуватъ единъ социаленъ пластъ, който се поминува повече като пролетарий, отколкото като стопанинъ.

Земледѣлческиятъ пролетариятъ не е още организованъ, както е горѣ-долу въ другитѣ страни на Европа. Работницитѣ въ градоветѣ сѫ организирани, но тѣзи организации често пѫти сѫ твърдѣ примитивни и малко годни за економическата и социалната борба на пролетариата. Повечето отъ тѣхъ сѫ дружества за взаимно спомагание въ случай на болесть, нещастие и пр. и на много мѣста, както напр. въ нѣкои желѣзарски ателиета въ Бѣлградъ господаритѣ сѫ касиеритѣ на дружеството. Стачки ставатъ твърдѣ рѣдко.

Заплатитѣ изобщо сѫ твърдѣ низки, много по низки, отколкото сѫ работническитѣ заплати на западъ. Сръбскиятъ пролетарий, както би казалъ Марксъ, е увреденъ и отъ развитието на капиталистическото производство, и отъ недостатъчностьта на това развитие. Работническо законодателство не сѫществува. Работниятъ день не е ограниченъ ни за дѣцата ни за женитѣ, а камо ли за мѫжетѣ. Не е никакъ рѣдко работниятъ денъ да се продължава отъ 12 до 18 часа, но дори и повече, особенно въ касапницитѣ и фурнитѣ.

Обществонното и политическото положение на работническата класса е още по-лошо. Работникътъ нѣма избирателно право, нито правото за публични събрания (политически или др ги), нито даже правото да присѫтствува като зритель на такива събрания [1]). На сръбския работникъ е отнето и правото за стачка! Ето какво се случи при последнята стачка на печатаритѣ работници отъ държавната печатница въ Бѣлградъ. Мнозина отъ стачницитѣ бѣха хвърлени въ затвора, а другитѣ заставиха да си намѣрятъ работа, ако ли не, ще бѫдатъ изгонени, като вагабонти!

Следователно, туй положение на работитѣ неизбѣжно трѣбваше, рано или късно, да доведе сегашното движение. Сигнальтъ бѣ даденъ отъ политическата реакция. Първитѣ агитации захващатъ тозъ часъ следъ преврата отъ 1894 г., който унищожи конституцията отъ 1888 г. В. „*Занаятлиски Савезъ*“ въ Бѣлградъ, органъ на занаятчиитѣ, се обяви явно социалистически, но той наскоро бѣ

1) § 38. Законъ за публичнитѣ събрания отъ 11 юний 1884 г.

напустнатъ отъ самитѣ занаятчии, та пропадна. Тогава се основа въ 1895 г. новъ седмиченъ вѣстникъ *„Социалъ-демократъ“*. Реакцията ставаше отъ день на день по зла. Глобитѣ, полицейскитѣ постоянни закачки, затварянието на отговорницитѣ, цензурата—направиха най-подиръ невъзможно редовното издавание. Следъ нѣколко време, вѣстникътъ престана да излиза. Обаче дадениятъ импулсъ (тласъкъ) не остана безъ резултатъ. Вече 1-й Май 1896 год. бѣше празднуванъ въ два града, — Бѣлградъ и Шабатъ. Бѣлградъ столицата, градъ съ 60,000 жители, видя за първи пѫть една манифестация отъ 500 и повече работници.

Това е началото на сѫщинското социалистическо движение въ Сърбия. Прѣзъ първитѣ дни на 1897 г. биде основанъ вѣстникътъ *Радвички Новини* (Работнически вѣстникъ). Той излизаше три пѫти въ седмицата. Но, поради причини чисто случайни, той бѣ принуденъ да спрѣ излизанието си. Колкото за движението, то постоянно расте. Първи Май 1897 биде празднуванъ въ Бѣлградъ отъ двѣхиляди манифестанти; празднуванъ бѣ така сѫщо и въ много други градове, въ Шабатъ, Ужице и пр.

Студентитѣ социалисти отъ Бѣлградския университетъ основаха една група за изучване социалнитѣ науки и тая група брои сега повече отъ четиредесеть члена. Сѫщото движение се простира бърже между младежьта въ много други градове.

* * *

Отъ публикуванитѣ въ Сърбия брошури по главни сѫ: *Манифестътъ на Комунистическата партия; Развитието на научния социализмъ* отъ Ф. Енгелса; *Происхождението на фамилията* отъ Ф. Енгелса (публикувана въ списанието *Омладина* 1888); *Економическитѣ идеи на К. Маркса*, отъ К. Каутски; *Основитѣ на социалдемократията*, отъ Каутски; *Економическиятъ материализмъ на К. Маркса*, отъ П. Лафарга (публикувана въ Социалъ Демократъ, 1896); *Обществената и частната собственность*, отъ Бернщайна и пр.

К. Т. Бозвелиевъ.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Двѣ думи за тоя отдѣлъ. — Четвъртия годишенъ конгрессъ на Учителския Съюзъ.—Новия управителенъ комитетъ на Съюза и неговия „идеалъ“.—Статията на г. Т. Г. Вл. и пѫтьтъ, по който трѣбва да върви Съюзътъ. — Учителитѣ социалисти и Съюзътъ. -- Дилемата, която трѣбва да решатъ последнитѣ.

—

Съ тая книга сп. Н о в о В р е м е свършва втората си година и влиза въ третята. Въ тоя отдѣлъ на списанието нашата цель бѣше и си остава да освѣтляваме отъ наша гледна точка всички явления изъ нашия умственъ и общественъ животъ, които иматъ и д е е н ъ и

принципиаленъ характеръ и които се изказватъ въ живота и въ книжнината. Нѣма съмнѣние, че не всички въпроси успѣхме да разгледаме презъ тази година и затова остава да ги разгледваме по-нататъкъ. Обаче, не искаме да оставимъ за идущата година единъ въпросъ, на който даватъ голѣмо значение както нашитѣ читатели, тъй и всички мислящи личности у насъ, безъ разлика на партии и на убеждения. Думата е за Българския Учителски Съюзъ. Истина е, че миналата година посветихме на дѣлата на тоя съюзъ двѣ статии, и затова може да се каже, че нѣма какво повече да се говори. Обаче, ако и сега спираме вниманието на читателитѣ върху сѫщия въпросъ, то си има уважителни причини. Отъ конгресса насамъ Съюзътъ взѣ едно направление, което оффициалния му органъ „Съзнание“ го исказва много опредѣлено и въ Съюза испъкватъ пакъ предишнитѣ разногласия. Отъ друга страна, дѣлата на самия конгрессъ и отношенията на членоветѣ къмъ тѣхъ подигатъ въпроси, които иматъ важенъ характеръ.

Извѣстно е, че въ Съюза сѫществуватъ двѣ различни течения, които съвсѣмъ различно разбиратъ неговитѣ задачи и отъ сблъскванието на които миналата година малко остана да се унищожи самия Съюзъ. По какво се различаватъ тия двѣ течения и какъ всѣко отъ тѣхъ разбира задачитѣ на Съюза, говорихме миналата година на това мѣсто подробно. По-долѣ ще се повърнемъ на този въпросъ, понеже той сега и отъ двѣтѣ страни на Съюза се туря на по-друга почва. Тука смѣтаме за не излишно да се поспрѣмъ на следующето. Нашитѣ читатели знаятъ, че когато по миналата година противоположностьта на двѣтѣ течения въ Съюза испъкнаха на явѣ, въ печата, тогава оффициалния му органъ „Учит. другарь“, органитѣ на неговитѣ привърженци, като сп. „Учитель“, и изобщо вѣстницитѣ на буржуазнитѣ наши партии обвиниха работническата социалъ-демократическа партия въ раздухвание на разногласията и въ желание да присъедини Съюза къмъ себе си. Въ кн. IX год. I на това мѣсто ние показахме, колко сѫ нелѣпи и даже пакостни за самия Съюзъ такива твърдения. Дѣйствителностьта още по-красноречиво опровергна тѣзи нелѣпи инсинуации на противницитѣ на социалиститѣ. На третия конгрессъ на Съюза най-голѣмата часть отъ делегатитѣ бѣха социалисти или за онова разбирание задачитѣ на Съюза, което представляваше в. „Учителско движение“. Третия конгрессъ избра управителенъ комитетъ изъ срѣдата на последнитѣ. Извѣстно е понататъкъ, какво стана. Обаче новия управителенъ комитетъ при всичкото мизерно поведение на стария пое дѣлото на Съюза и го води цѣла година. Какво показа неговата дѣятелность? Присъедини ли той Съюза или направи ли той поне една постѫпка, за да го присъедини къмъ социалъ-демократическата партия? — Нищо подобно! Освѣнъ туй, този управителенъ комитетъ на тазигодишния конгрессъ, при всичко че имаше съ себе си два пѫти повече делегати отъ оня преди него, при всичко че той не бѣше съгласенъ съ възгледоветѣ на болшинството отъ делегатитѣ на конгресса, но не отиде да туря Съюза въ онова сѫщото положение, въ което бѣха го турили неговитѣ предшедственици. А той можеше да направи това. Обаче нищо такова

е стана. Управителния комитетъ, избранъ отъ III конгрессъ, и неовитѣ съмишленници се ограничиха да протестиратъ само съ пускането на бѣли бюлетини при избиранието на сегашния комитетъ, безъ да правятъ никакви други пречки на Съюза. Всичко това много ясно ни говори, че никой не е мислилъ да присъединява Съюза и че вържденията на нашитѣ противници сж били глупави инсинуации.

Обаче тѣзи инсинуации показватъ, че нашитѣ противници дѣйствително се страхуватъ, да не би социалъ-демократическата партия да „погълне“ Съюза. Нѣма съмнѣние, че този имъ страхъ е съвършенно безосновенъ и произлиза отъ съвсѣмъ лъжовни представления за характера и задачитѣ на социалъ-демократическата партия и изобщо отъ начина на мислението имъ. Силата на работническата социалъ-демократическа партия не е въ оня слой на обществото, който наричаме интеллигенция изобщо, нито въ оная нейна часть, която съставляватъ учителитѣ. Нейната сила е работническата класса, на стремленията на която и се явява представителка. Нейната сила зависи именно отъ величината на работническата класса, на нейното съзнание и организация. Нейната главна задача се състои въ събуждание классовото съзнание на работницитѣ и тѣхното организирание. За социалъ-демократическата партия една организация на интеллигенцията, въ която влизатъ най-пъстри елементи, нѣма никакво значение и никога нѣма тя да земе да се занимава съ „поглъщание“ на такава несмилаема конгломерация. Ний сме далечь отъ мисъльта, която на Ямболския конгрессъ намѣри доста силна поддържка, че на работническата социалъ-демокретическа партия не трѣбватъ сили отъ интеллигентната срѣда и че тя не трѣбвало да се занимава съ въпроса за тия сили и за нейното организирание. Но, на нашата партия трѣбватъ такива сили и не трѣбва тя, споредъ насъ, да се отнася индифферентно къмъ тѣхнитѣ опитвания да се организиратъ. Но по отношение на Учителския Съюзъ работническата социалъ-демократическа партия нѣма никакъвъ интересъ да се стреми да го „поглъща“; той нито представлява нѣкаква сила за нея, нито е классата, която съставлява главния предметъ на нейната дѣятелность. Обаче нашитѣ противници не могатъ да разбератъ казаното. Причина е тѣхния начинъ на мисление. Ние много пжти сме разгледвали тоя начинъ на мисление, който за краткость наричаме буржуазенъ и идеалистиченъ, и нашитѣ читатели знаятъ, въ какво се изказва той. Тука ще се ограничимъ съ следующитѣ бележки. Споредъ нашитѣ буржуазни мислители, интеллигенцията на единъ народъ е могжщия и единственния факторъ на прогресса въ една страна. Отъ тѣхнитѣ разсжждения излиза, че стига интеллигенцията да си тури за цель прогресса на страната, борбата за доброто на „народа“, за да се осжществи прогресса и доброто, независимо отъ условията, независимо отъ това, дали въ страната има социални класси, стремленията и желанията на които интеллигенцията представлява. Тѣхния начинъ на мисление не имъ дава да видятъ тази истина, че интеллигенцията на всѣкой народъ се въодушевлява отъ различни стремления и желания, споредъ това, стремле-

нията и желанията на коя обществена класса тя се явява израз-телка. Съ други думи, тѣ не могатъ да видятъ, че интеллигенцията не представлява нѣщо цѣло, съ самостоятелни, независими отъ обществениитѣ класси стремления и желания, а непремѣнно една часть отъ нея представлява, да се изразимъ малко по-високо, идеология на една обществена класса, когато другата — представлява идеология на друга обществена класса. И колкото е по-рѣзко раздѣлението на класситѣ, толкова е по-голѣма противоположностьта на различнитѣ части на интеллигенцията. Като не правятъ тази разлика въ интеллигенцията и като не придаватъ значение на условията, при които се извършва прогресса и се осжществлява „доброто", нашиниятѣ противници естественно гледатъ на интеллигенцията като на единственъ могжщественъ общественъ факторъ. Разбира се, че тѣ на една организация на интеллигенцията, каквато е учителския съюзъ гледатъ като на една сила, отъ която очакватъ чудеса за прогреса и доброто на страната. Това преувеличено мнѣние за значението на Учителския Съюзъ се сподѣля и отъ двѣтѣ течения въ него. И въ нашитѣ противници това преувеличание предизвиква страха имъ да не би социалъ-демократическата партия да „погълне" Съюза. Отъ туй тѣ само приписватъ на последнята своя начинъ на мислене, отъ който тя е неизмѣримо далече, който тя признава за несъответственъ, погрѣшенъ.

Подиръ горѣказанното да минемъ на дѣлата на IV конгресъ на Съюза и на новото направление, което конгрессътъ му даде.

Въ IV конгрессъ на Съюза вѣеше помирителенъ духъ, или по-вѣрно, духътъ на компромисса. Тоя духъ се яви следствие на онова преувеличено мнѣние въ членоветѣ му и отъ двѣтѣ течения за значението на Съюза, за което говорихме по-горѣ. То се разбира, щомъ сжществува такова преувеличение, то естественно се явява страхъ, да не се распадне Съюзътъ, а отъ тука вече следватъ отстжпкитѣ и отъ двѣтѣ страни, компромисътъ, който се простира тамъ, че конгрессътъ всѣкакъ се постара да смекчи неокачествимото поведение и злоупотрѣбленията на бившия до III конгрессъ управителенъ комитетъ и че допустна даже да се избере единъ комитетъ, за който можеше да се предвиди, че ще внесе едно коренно измѣнение въ цельта и задачитѣ на Съюза. Плодъ на този компромисчийски духъ въ IV конгрессъ се яви и избора на днешния управителенъ комитетъ, който и прокарва новото направление въ Съюза. Въ сжщность днешното направление на Съюза е старо, но то днесъ се изразява ясно опредѣлено, когато преди само се батканe въ безсмислени фрази отъ онія, които ги нарекоха „капитани" на Съюза. Читателитѣ навѣрно помнятъ, че последнитѣ чрезъ своята дѣятелность чрезъ органа на Съюза сведоха неговата задача къмъ распространение на „чистата наука" срѣди „народа", подъ която „чиста наука" кой знай какво тѣ сж разбирали, и намираха, че задачата на Съюза и на министерството е една и сжща. Като дойдоха до такива заключения, тѣ се обявиха противъ всѣкаква борба на Съюза за защита на членоветѣ си. Какъ, защо, на какво основание бившия

митетъ на „капитанитѣ“ сведе задачата на Съюза до тѣзи граници?— тѣзи въпроси бѣха много тъмни. Главното е, че стана съвсѣмъ не ясно, какви цели трѣбва да преследва Съюзътъ и защо трѣбва тѣзи цели да преследва, а не онѣзи, които предлагаха другитѣ. Но това, което тогава не бѣше ясно, днесъ то е съвършенно ясно. Сегашния Управителенъ Комитетъ формулира ясно батканията на предишния.

Принципиална статия, която опредѣля новото направление на Съюза, е статията на г. Т. Г. Вл., въ брой 2 отъ новия съюзенъ органъ в. „Съзнание“, подъ названието — „Нашиятъ пжть“. Нѣкой пжть трѣбва да върви Съюзътъ и въ какво направление трѣбва да се развива той? — на тѣзи въпроси отговаря г. Т. Г. Вл. „Ето въпроси, — казва той, — отъ първостепенна важность за сыжзното дѣло на които не е даденъ до сега удивлетворителъ отговоръ. У насъ е имало и има едно смжтно и неопрѣдѣленно желание да се развива, въобще, съюзътъ, да върви напрѣдъ, да прогрессира. Но какъ именно, по каква посока, изъ кой пжть да върви — тѣзи въпроси не сж разрѣшени. А трѣбва, необходимо е, да ги разрѣшимъ тѣзи капитални въпроси, необходимо е да имъ дадемъ единъ опрѣдѣленъ отговоръ, ако искаме, щото съюзътъ да се не лута насамъ нататъкъ, да не върви намѣрки“. Преди всичко ще забелѣжимъ, че твърдението на г. Т. Г. Вл., какво туренитѣ въпроси не биле разрешени, не е вѣрно. Поне за една часть отъ членоветѣ на Съюза тѣ очевидно сж разрешени, защото тази часть не еднажъ е изказвала мнѣнието си, какви сж, или какви трѣбва да бждатъ, споредъ нея, задачитѣ на Съюза. Вѣрно е, обаче, и това, че за другата часть отъ членоветѣ на Съюза и за г. Т. Г. Вл. тѣ не сж биле до сега разрешени. Другъ е въпросътъ, до колко удовлетворително сж разрешени тия въпроси отъ ония, които сж ги решили за себе си. Колкото се касае до „лутанията“ на Съюза, произлиза то не отъ туй, че не е опредѣленъ пжтя, по който трѣбва да върви Съюзътъ, а отъ туй, че въ неговия съставъ влизатъ членове съ правопротивоположни разбирания и задачитѣ на Съюза, и изобщо нѣщата. И додѣто сжществуватъ тѣзи двѣ противоположни течения въ него, до тогава „лутанията“ ще бждатъ неизбѣжни, защото решението на „капиталнитѣ въпроси“ нѣма да удовлетвори двѣтѣ страни на Съюза. Напримѣръ, решението на въпроситѣ, което дава г. Т. Г. Вл., никакъ не удовлетворява редакцията на „Право дѣло“, която представлява мнѣнията на другата страна. И не може то дѣйствително да удовлетвори последнята, защото г. Т. Г. Вл. съвършенно измѣнява първоначалния характеръ на Съюза.

И наистина, кой е пжтьтъ, коя е посоката, която трѣбва, споредъ г. Т. Г. Вл., да държи Българския Учителски Съюзъ?

Той, г. Т. Г. Вл. отговаря на тѣзи въпроси много просто. Той разсжждава тъй. За да се опредѣли пжтьтъ на Съюза, трѣбва да вземемъ единъ идеалъ, къмъ който трѣбва да се стреми той. Кой е тоя идеалъ? Извѣстно е, че въ напредналитѣ страни има силни учителски съюзи. Следователно, — разсжжда г. Т. Г. Вл.,—идеалътъ, който трѣбва да достигне Бълг. Учит. Съюзъ, е да стане си-

левъ, както съюзитѣ въ другитѣ напреднали страни, напримѣръ както сръбския, хърватския, германския и т. н. Но ето неговитѣ собственни думи: „И така на поставенния по-горѣ въпросъ, какъвъ бихме желали да стане нашиятъ съюзъ, отговаряме слѣдното: *ние желаемъ, щото нашиятъ съюзъ, подобно на по-старитѣ и по-напрѣднали чужди съюзи, а] да сгрупира и съедини колкото се може повече отъ нашитѣ учители, като се учи да привлече най-добритѣ наши учителски сили, б] да си събере единъ по солиденъ капиталъ, като образува отъ него единъ или повече фондове, за да подпомага нуждающитѣ се членове учители и учителски семейства, в] да стане въ положение да води широка обществено-педагогическа дѣятелность, насочена главно да подпомага, да развива и да движи напрѣдъ учебното дѣло и образованието на народа и г] да добие такъвъ авторитетъ, такъво значение и такъва морална сила, — както предъ обществото, така и предъ правителството,— щото подъ неговото охранително крило всѣки единъ членъ на съюза да може дѣйствително да черпи мощь и нравственна подкрѣпа въ своята дѣятелность и да намира гаранция на своето материално положение*“.

Такъвъ е идеалътъ, който Съюзътъ трѣбва, необходимо е, споредъ г. Т. Г. Вл., да достигне. Подчертанитѣ отъ него редове съдържатъ най-характернитѣ страни на тоя идеалъ. Такива сѫ учителскитѣ съюзи въ другитѣ страни, които той взима за идеалъ на българския. Тѣ наистина иматъ голѣми фондове, водятъ „широка обществено-педагогическа“ дѣятелность, ползуватъ се съ голѣмо уважение предъ „обществото“ и правителството, конгреситѣ на които посрѣщатъ и испращатъ съ възхваления, съ множество ласкателни думи и т. н. Значи, споредъ г. Т. Г. Вл., задачата на Съюза трѣбва да бѫде — да стане богатъ и да придобие почитъ предъ обществото и правителството. Кой е пѫтьтъ, който ще заведе Съюзътъ до този идеалъ? „И той, — свършва той статията си — да развиваме средъ нашето учителство чувството на солидарностьта, съ това да привличаме се повече и повече членове и послѣдователи на съюза — отъ една страна, и отъ друга — все повече и повече да се прѣдаваме на безшумна, но усѣтна и полезна творна дѣятелность въ обществено-педагогическото поле —, това е въ общи чърти и накъсо пѫтьтъ, по който е желателно да вървимъ и да водимъ съюзътъ“.

Отъ цитиранитѣ мѣста, които съставляватъ сѫщностьта на статията на г. Т. Г. Вл., става ясно, че това е опредѣление задачитѣ на Съюза, което се мѫчеше да формулира бившия управителенъ комитетъ на „капитанитѣ“, но не можа. Но така сѫщо е ясно, че първоначалния характеръ на българския учит. съюзъ не остава вече следа. Първоначалната целъ на учителското сдружаване и съюзяване бѣше — сами учителитѣ да си помогнатъ съ сдружени сили за подобрение на своето положение, взаимна поддържка и защита на учителитѣ като общественни дѣятели вънъ отъ училището, въ борбата имъ за правото на всѣки споредъ убежденията си свободно

да работи за въспитанието на масата. Тая цель въ устава на Съюза е изказана съ общи думи, въ прикрита форма: цельта на съюза е — умственното и моралното повдигание на членоветѣ му и на народа. Тази формулировка може да се разбира разно: буквално или въ нея може да се подразбира първоначалната цель на Съюза. По-голѣмата часть отъ членоветѣ му разбира въ последния смисълъ. Резолюцията, приета единодушно отъ III конгрессъ, съ която се тълкува втората часть отъ цельта на Съюза за „моралното и умственно повдигание на народа", е доказателство, че до IV конгресъ Съюзътъ е разбиралъ своята цель именно въ смисълъ—да гарантира на всѣки свой членъ свободата да работи за общественното и политическо въспитание на народа споредъ убежденията си, да създаде за своитѣ членове условията, при които да могатъ да отстояватъ своитѣ убеждения въ живота. Обаче, сегашния управителенъ комитетъ на Съюза съ статията на г. Т. Г. Вл. дава му съвсѣмъ новъ характеръ. Съюзътъ се преобръща въ тихо пристанище, въ което нѣма мѣсто за отстояване на учителювитѣ права като граждани, отхвърлиха се борбата за „охранванне" общественнитѣ дѣйци. Както г. Т. Г. Вл. опредѣля цельта на Съюза, на гледъ има всичко, което може да удовлетвори съюзнитѣ учители: има и взаимно спомагание на нуждающитѣ учители, и „ широка общественно-педагогическа дѣятелность, насочена главно да подпомага, да развива и да движи напредъ учебното дѣло и образованието на народа", и „подкрѣпа" на всѣки членъ въ дѣятелностьта му, и „гаранция за своето материално положение". Но въ дѣйствителность всички тѣзи „подпомагания", „охранвания" и „гаранции" Съюзътъ обещава само съ туй условие и само при условието, ако той придобие „авторитетъ, значение и морална сила прѣдъ обществото и правителството". Защото дѣйствително само при туй условие той може *„да сгрупира и сведини колкото се може повече отъ нашитѣ учители" и да се събере единъ по-солиденъ капиталъ, като образува отъ него единъ или повече фондове"*. Безъ тѣзи условия, очевидно той не може да развие своята „широка общественно-педагогическа дѣятелность". Ясно е, че Съюзътъ, за да достигне този „идеалъ" на г. Т. Г. Вл., за да стане единъ „идеаленъ съюзъ", трѣбва да стане тихо пристанище, което ще бѫде дѣйствително „охранително крило" само за учителя, като добъръ педагогъ и като просвѣтитель на народа, до колкото той не излиза въ тази си дѣятелность вънъ отъ рамкитѣ, които му туря „обществото". Другояче Съюзътъ нѣма да стане „идеаленъ", и въ такъвъ случай „обществото" нѣма да го почита, нѣма да признава неговия „авторитетъ, значение и морална сила"; следователно, въ такъвъ случай той ще трѣбва да се бори за своитѣ убеждения или ще трѣбва да стане единъ съюзъ, не само за взаимно спомагание и за „безшумна, но усѣтна и ползотворна дѣятелность въ общественно-педагогическото поле", той ще трѣбва да стане съюзъ за борба съ „обществото" за свои самостоятелни цели и задачи. Съ други думи, Българския Учит. Съюзъ, за да стане „идеаленъ", трѣбва, необходимо е, споредъ г. Т. Г. Вл., да се откаже отъ борбата съ „обществото и пра-

вителството", да се стреми да придобие уважението имъ съ „обществено-педагогическата си дѣятелность". А за да добие уважението имъ, то трѣбва, очевидно, да развиве такава „широка обществено педагогическа дѣятелность", която ще имъ, на „обществото и правителството", се хареса. Нѣма съмнѣние, че и Българския Учителски Съюзъ, като стане такъвъ „идеаленъ", както и учителскитѣ съюзи въ напредналитѣ страни, нѣма съмнѣние, че той тогава ще развие „безшумна, но усѣтна и полезотворна дѣятелность" за „обществото" и правителствата му и ще добие почитъ, „авторитетъ, значение и морална сила" предъ тѣхъ. Този „идеалъ" главно и блазни г. Т. Г. Вл., както и мнозина отъ членоветѣ на Съюза: почитъ и уважение отъ „обществото" и правителството му, посрѣщания и испращания отъ последнитѣ на Съюза съ възхваления и ласкателни думи,— това именно се иска отъ него. Но дѣйствително ли тогава Съюзътъ ще бжде идеаленъ?

Нашитѣ читатели сами могатъ да си отговорятъ на този въпросъ. Като препоржчва учителскитѣ съюзи въ напредналитѣ страни за идеалъ на нашия, г. Т. Г. Вл. самъ бърза да прибави, че тоя „идеалъ" днесъ не удовлетворява не само учителитѣ, които стоятъ вънъ отъ съюзитѣ, но не удовлетворява и самитѣ съюзи. Защо не ги удовлетворява той?—този въпросъ г. Т. Г. Вл. го заминава. Обаче въ него е сжщностьта на работата. За да си обяснимъ работата, трѣбва да се попитаме: защо „обществото" и правителствата му се отнасятъ къмъ учителскитѣ съюзи съ такова почитание и уважение, каквото блазни г. Т. Г. Вл. и неговитѣ съмишленници? Отговорътъ е много простъ: за това, защото учителскитѣ съюзи се явяватъ една проста функция на това сжщото общество и на сжщитѣ правителства, или по-просто казано, защото учителскитѣ съюзи се явяватъ една важна бурма въ машината, съ която „обществото" и правителствата му поддържатъ днешния буржуазенъ режимъ, днешната капиталистическа наредба. Ако учителскитѣ съюзи престанатъ да бждатъ такава бурма, то „обществото" и правителствата му не само че нѣма никакво уважение да имъ покаэватъ, но и ще ги преследватъ. Обаче тѣ се ползуватъ съ „авторитетъ, значение и морална сила" предъ буржуазното общество и правителствата му, защото не само имъ сж необходими като функция, но и за това още, че тѣ усъвършенствуватъ самата тази функция, което е така сжщо необходимо за буржуазното общество. Че това е така, свидѣтелствуватъ историята на учит. съюзи и настоящето. Когато учителскитѣ дружества и съюзи сж се борили заедно съ буржуазията противъ феодално-монархическитѣ наредби, тогава и тѣхъ преследваха и растуряха. Въ настояще време учителски дружества и съюзи, които не се ограничаватъ да се движатъ въ рамкитѣ, които имъ туря буржуазното общество, не се почитатъ никакъ отъ него. Въ напредналитѣ страни има наистина множество учители, има и учителски дружества, които не искатъ да бждатъ проста функция, една проста, макаръ и важна, бурма въ буржуазната машина, не искатъ съ други думи, да станатъ въ редоветѣ на буржуазията и да бждатъ съучастници въ нейнитѣ эко-

плуататорски дѣла. Тѣзи учители и учит. дружества, естествено, не могатъ да се удовлетворяватъ отъ „идеала“ на учителскитѣ съюзи. При всичко това, г. Т. Г. Вл. пакъ намира, че тоя, „идеалъ“ трѣбва, необходимо е да си тури Бълг. Учит. Съюзъ. Излиза, че последния трѣбва да се преобърне въ една проста спица въ колесницата на нашата буржуазия, подъ която трѣбва да се разбира неговото, на г. Т. Г. Вл. „общество“, почитътъ и уважението на което иска да придобие за Съюза. Защо е необходимъ тоя „идеалъ“ за Бълг. Учит. Съюзъ, никакъ не можемъ да разберемъ. Единствения аргументъ, който може да ни се посочи въ полза на такъвъ „идеаленъ“ съюзъ, може да бѫде истртия вече аргументъ на нашитѣ противници, че у насъ условията сѫ други, че нѣма у насъ буржуазия и др. т. Да-ли е тъй, тука нѣма да се спираме. Но фактъ е, че една голѣма часть отъ членоветѣ на Съюза, най-дѣятелнитѣ му членове, които и създадоха Съюза, не се удовлетворяватъ отъ „идеала“, който препорѫчва на Съюза г. Т. Г. Вл. и неговитѣ съмишленници. По тази причина старитѣ разногласия въ Съюза си оставатъ въ пълна сила. Отъ тука произлизатъ и „лутанията“ му „насамъ и нататкъ“.

Разногласията въ Съюза сѫ дълбоки, коренни; тѣ произлизатъ отъ два различни начина на мислението, а отъ тамъ и на разбиранието целитѣ и задачитѣ на Съюза. Ние миналата година говорихме върху разликата въ мислението и разбиранието на двата лагера, на които се дѣли Съюзътъ. Сега читателитѣ могатъ да намѣрятъ подробна характеристика на двѣтѣ течения въ последния въ стр. на сп. „Право дѣло“, въ статиитѣ на Д. Н. Разногласията сѫ принципиални. Когато едното течение въ Съюза иска, щото Съюзътъ да има за цель „широка обществено-педагогическа дѣятелность“, въ която влиза и „образуванието на народа“ въ чисто буржуазенъ смисълъ, другата иска, щото Съюзътъ да служи за обществено-политическото възпитание на „народа“ въ социалистическа смисъль. Когато едното иска, щото Съюзътъ да бѫде една учителска организация, която да върви въ съгласие съ „обществото“ и правителствата му, да се движи въ рамкитѣ, които турятъ последнитѣ на всѣко движение, второто, напротивъ, иска, щото Съюзътъ да бѫде една организация за борба съ „обществото“ и правителствата му въ името на социалистическия идеалъ. Въ сѫщность тѣ сѫ двѣ течения непримирими, несъвмѣстими въ една организация Съюзътъ трѣбва да бѫде едно отъ двѣтѣ: или социалистически, или чисто буржуазенъ. Срѣденъ пѫть, както опитътъ ни показва, не е възможенъ. Четвъртия конгрессъ се опита да тури Съюзътъ въ такъвъ пѫть—Съюзътъ да бѫде единъ видъ общъ професионаленъ синдикатъ, подъ „охранителното крило“ на който всички членове на Съюза, безъ разлика на убеждения, да намѣрятъ „подкрѣпа въ своята дѣятелность“. Но сега опитътъ му излиза безъ успѣхъ. Въпрѣки решенията и резолюцията на III конгресъ, въпрѣки потвърдението на сѫщитѣ отъ IV конгрессъ, сегашния му управителенъ комитетъ съвършенно измѣнява характера и значението на Съюза. Но да стане Съюзътъ социалистически, нѣма тогава да бѫде „идеаленъ“, както го иска другия лагеръ; да стане

пъкъ чисто буржуазенъ, тогава ще бжде „идеаленъ“, което другия лагеръ не приема. Срѣдния пжть така сжщо нѣма да бжде приетъ отъ първия, защото и тоя пжть не води Сѫюза къмъ идеала на г. Т. Г. Вл. Тоя пжть, като предполага борба съ „обществото“ и правителствата му, нѣма никога да спечели почита и уважението имъ. Редакцията на „Право дѣло“ смѣта за възможенъ такъвъ срѣденъ пжть за Съюза и се надѣва, че V конгрессъ ясно ще реши тоя въпросъ. Остава да видимъ, до колко надѣждитѣ на Д. Н., които възлага на V конгрессъ, сж основателни. Но като имаме предъ видъ несполучливия опитъ на IV конгрессъ, като взимаме предъ видъ и това, че днешния управителенъ комитетъ, въпрѣки резолюциитѣ му, ясно и точно опредѣля, какво е мнѣнието му за Съюза,—като имаме предъ видъ това, ние мислимъ, че разногласията нѣма да се махнатъ. и за учителитѣ социалисти се явява дилемата, която тѣ трѣбва да я решатъ: *да се отдѣлятъ ли въ единъ социалистически профессионаленъ учителски синдикатъ, или да останатъ въ единъ Съюзъ съ чисто буржуазенъ характеръ, съ желание да се ползуватъ отъ „охраната“ му и „подпомаганието“ му въ случай на нужда?* Впрочемъ, като имаме отъ друга страна предъ видъ рѣзкото раздѣление въ вглядоветѣ на членоветѣ на Съюза, като взимаме предъ видъ още, че учителитѣ социалисти не ще приематъ съзнателно да влизатъ въ една чужда за тѣхъ организация, решението на дилемата става ясно. На тѣхъ не остава друго, освѣнъ да се отдѣлятъ. Инъкъ неизбѣжни сж постояннитѣ „гюрултии“ въ конгресситѣ, които „гюрултии“ поглъщатъ толкосъ енергия и време и на еднитѣ и на другитѣ и при туй съвършенно безполезно. **Д. Б.**

ВЖТРѢШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Новия държавенъ заемъ. — Откупуванне експлоатацията на источнитѣ желѣзници. — Гласуванието на двѣтѣ спогодби въ камарата. — Митингътъ въ София. — Митинги въ провинциата.

И тъй въпросътъ за новия държавенъ заемъ е вече решенъ и е решенъ така, както не бѣше никакъ мжчно да се предвиди:— съ най-голѣми жертви за страната. Всредъ ужасенъ шумъ отъ протести, отъ една страна и злонамѣрени викове на правителственнитѣ наемници — отъ друга, народното събрание прие сключения контрактъ за единъ общъ заемъ отъ 290 милиона лева при лихва 5 и емисия 88.5 Той е предназначенъ за конвертиранието на старитѣ държавни дългове, за довършване започнатитѣ желѣзници и главно за откупване експлоатацията на источнитѣ желѣзници въ Южна България. Споредъ хората на правителството, съ тоя заемъ „народната партия“ нанасяла нова блѣскава „побѣда“, когато споредъ исчисленията, направени възъ основа на самия контрактъ,

тука не само нѣма „побѣда“, но се стоварва върху плѣщитѣ на народа единъ товаръ, какъвто не би стоварили и най-отчаенитѣ му врагове. Макаръ лихвата на новия заемъ и да е 5 , т. е. по-малка отъ онази на голѣмия, шестпроцентовъ заемъ отъ 92 г., но въ дѣйствителность срѣщу старитѣ дългове, следъ конверсията, държавата ще плати годишно за лихви и погашения 14,556,608 л., което е повече съ 166,808 л. отъ лихвитѣ и погъшенията при старитѣ условия. Независимо отъ това, контрактътъ е сключенъ и за конвертирането на не истеглени още заеми на сума отъ 48,800,000 л. Следствието на тая здѣлка ще бѫде, че за смѣтка на данъкоплатцитѣ се жертвуватъ други 5—6 милиона лева, които ще отидатъ въ каситѣ на банкеритѣ. Но изобщо загубата за народа е несравнено по-голѣма, както показва следующата нагледна смѣтка. Старият шестпроцентовъ заемъ е станалъ при 88 емисия, т. е. за всѣки сто лева държавата е получила само 88 л., което съставлява една загуба отъ 12 л. Сега съ конверсията държавата ще получи единъ новъ заемъ сѫщо съ по 88 л. срѣщу всѣки 100 л. т. е. ще получи на сто 12 л. по-малко, за да заплати съ тѣхъ стария дългъ съ по 12 л. на сто по-много; тъй че, когато ще се изплаща и новия, конвертирания заемъ, отъ кисията на данoплатцитѣ ще се брои въ сѫщность по 100 л. за всѣки 76 л., които банкитѣ сѫ заели на държавата. Така пресмѣтнато, като се притурятъ още лихвитѣ и горѣпоменатитѣ 5—6 милиона, общата загуба за работното население възлиза на нѣколко десетки милиона лева,— загуба, която се дължи единствено на алчностьта за лично обогатяване, която лѣжи въ основата на финансовата политика, водена отъ властвующата „народна партия“. Но за да не пострадатъ интереситѣ на банкеритѣ, споредъ контракта, правителството залага като гаранция срѣщу заема, приходния бюджетъ, приходитѣ отъ всичкитѣ държавни желѣзници, залага подъ ипотека самитѣ желѣзници и приходитѣ отъ пристанищата Бургасъ и Варна. По тоя начинъ народътъ има дълго време да помни благодѣянията на своята „народна партия“.

За да сключи такъвъ съсипителенъ заемъ, правителството се е видѣло при удено да откупи и експлоатацията на източнитѣ желѣзници. Сключената за тази цель спогодба иде да хвърли още по-голѣма свѣтлина върху истинскитѣ чувства и намѣрения, отъ които се рѫководи днешното правителство. Споредъ тая спогодба, на компанията по експлоат. на източнитѣ желѣзници държавата ще плаща по 4150 л. годишенъ наемъ за километръ, която сума за 312 километра възлиза на 1,294,800 л. годишно; цѣлия наемъ правителството се задължава да плати изведнажъ, подъ видъ на единъ заемъ отъ 28,773,300 л. Споредъ отчетитѣ на самата компания, чистата печалба, която е получила тя на километръ въ 1897 г., възлиза на 2153 л. а правителството на г. Стоиловъ ѝ харизва по 4150 л., на кил.; спаднати отъ тѣхъ 1500 л., които компанията ще плаща ежегодно на Турция, ще ѝ оставатъ 3650 л.. Но правителството не само прави единъ чистъ подаръкъ; за да може то-

зи подаръкъ да се дава редовно, държавата ще трѣбва ежегодно да търпи голѣми загуби отъ експлоатацията на наетитѣ линии: за тѣхното поддържание и експлоатация тя ще харчи на километръ не по-малко отъ 6000 л. плюсъ 4150 л. и наемъ, всичко 10,150 л., когато, споредъ отчетитѣ на компанията, сѫщитѣ линии обикновенно докарватъ общъ приходъ кръгло по 9000 л. на километръ, т. е. държавата ще търпи загуби не по-малко 1000 л. на километръ. При това, самитѣ линии сѫ полуразвалени, стари и наеманието става, безъ да влиза въ смѣтката и подвижния материалъ; за набавянието на последния както и за поправки държавата ще трѣбва да похарчи други 5—10 милиона. До колко тѣжки сѫ условията, при които е сключена въпросната спогодба, се вижда и отъ това, че за наемъ се даватъ 28 милиона, когато самата линия не струва повече отъ 13—14 милиона лева.

Пита се, предъ каква неотвратима опасность се намира страната, да се сключватъ такива явно чудовищни спогодби? Но преди всичко може ли тука да става дума за каквито и да било благородни мотиви? Тази спогодба, както и контракта по конверсията, загубитѣ отъ които възлизатъ на повече, отколкото наема на самитѣ източни желѣзници, съдържатъ въ себе си условия, които могатъ да се диктуватъ отъ единъ завоевателъ на нѣкоя страна но далечъ не и да бѫдатъ приети отъ едно що годѣ „конституционно" правителство.

Последното, обаче, е съзнавало много добрѣ, какви протести ще подигнатъ тѣзи два зловѣщи контракта и само съ това може да се обясни онзи неокачествимъ начинъ, по който стана тѣхното приемание отъ народното събрание. Управляющитѣ сѫ пуснали въ ходъ всичката абрашевщина, бобчевщина и дрангазовщина, за да прокаратъ нощно време и въ нѣколко часа конверсията и откупътъ. Когато на фин. министъръ се е дало възможность да говори два три часа, на повече отъ 15 души оратори отъ противния лагеръ е била отнета думата. Подигналъ се е ужасенъ шумъ, значението на който всѣки разбира. Една група отъ 50 души депутати е поднесла на председателя едно заявление, гласуванието да стане по-именно. Председательтъ захвърля на два пѫти това заявление и отъ този моментъ камарата се явява съ единъ заплютъ председатель; така г. Величковъ, довчерашенъ министъръ и сподвижникъ на сѫщия председатель е изявилъ своя протестъ, безъ да подозира, вижда се, че въ лицето на г. Янколова по този начинъ той е осѫдилъ и себе си за работи, които никога нѣма да бѫдатъ забравени. Както и трѣбваше да се очаква, това не побърка на г. Янколова да председателствува до края на заседанието, до като „побѣдата" не бѣ одържана окончателно. Преди да се гласува, протестующитѣ депутати, повече отъ 50, напуснали камарата и двѣтѣ спогодби се „приели".

Когато всичко това става въ оградата на народното събрание, отъ вънъ всѣки може да си представи, до кадѣ може да стигне злата воля на едно правителство, като днешното. Нови факти

идатъ да подтвърдятъ не веднажъ исказзаната отъ насъ мисъль, че „народната партия“ се крепи на власть преимущественно на грубата полицейска сила. „Шашката — ето моята конституция“ е извикалъ единъ старши стражаръ въ Плѣвенъ, когато неотдавна е растурвалъ едно събрание отъ наши другари. Прави му честь поне това, че той е исказалъ истината, както си е, когато пъкъ г. Стоиловъ я замъглява съ нѣкакво „народно довѣрие“. Но още в. Миръ не бѣше успѣлъ да се нахвали съ речьта на г. Стоилова по отговора на тронното слово, и „народното довѣрие“, подъ носа на самитѣ министри, се прояви въ счупенитѣ глави на стражаритѣ. Митингътъ, който стана въ София на 6-й того, запечата съ кръвьта на гражданитѣ своята резолюция. Едно множество отъ 8 хиляди души е искало да поднесе резолюцията си на княза, но полицията, въоржжена отъ пети до зжби, преградило му е пжтя и тогава се разиграла една отъ ония гледки, но въ много по-широки размѣри, въ които днешното правителство не за пръвъ пжть прочита най-ясно своята присжда. У гражданитѣ е липсвало само оржжие, за да се залови сжщинско сражение. Градъ отъ камъни е валялъ върху полицията и всѣки ударъ на мѣсто е исказвалъ тъй вѣрно „народното довѣрие“, както въобще народитѣ го исказватъ въ момента на отплата. Но и полицията, отъ своя страна, се е постарала да пусне колкото се може повече кръвь и да покаже на „възлюбленния народъ“, че за него обичатъ да пиятъ наздравици въ блѣскавитѣ салони, но само когато той подсмърча предъ бирнишкия барабанъ; излѣзе ли, обаче, на улицата да заяви своето сжществувание, тогава неговитѣ доброжелатели го пращатъ, безъ повече, на Орландовци. „Стрѣляйте, ако не искатъ да се разотидатъ!“ — така, въ негодуванието си, или по-скоро въ страха си, министръ Беневъ, споредъ нѣкои вѣстници, билъ извикалъ на софийския помощ. градоначалникъ, когато последния му заявилъ, че щиковетѣ се явяватъ недостатъчни. И наистина, само крушуми е още липсувало. Ожесточената борба е траяла — нѣшо необикновенно у насъ — 2—3 часа. Ако въ този моментъ г. Стоиловъ би излѣзалъ лично да се порадва на своето „болшинство“, той би научилъ много нѣщо. Следъ като полицията е одържала пълна побѣда, кавко е ставало кжсно презъ нощьта въ нейнитѣ участъци, то се разбира само по себе.

Освѣнъ митингътъ въ София, напоследъкъ, въ едно кратко време, такива сж били свикани въ Варна, Русе, Шуменъ, Прѣславъ, Провадия, Ески-Джумая, Хасково, Ямболъ и др. При тѣхъ, полицията се е въздържала да наложи своята „конституция“, — нагледъ, тя се е държала мирно, обаче, това съвсѣмъ не показва, че тя не е била готова да разиграе софийскитѣ сцени. Примѣръ неотдавнашнитѣ й подвизи въ Разградъ. Въ всичкитѣ митинги се изяви единъ общъ протесть противъ насилическия и расточителенъ режимъ и най енергично се иска свалянието кабинета на г. Стоилова. Ний ще се поспремъ върху варненския митингъ. Въ него сж взели участие не по-малко отъ 5 хиляди души. Предъ та-

зи маса отъ недоволни е говорилъ и нашия другаръ Д-ръ Т. Стояновъ; въ една прекрасна речь той е засѣгналъ въпроси, които интересуватъ най живо работнитѣ масси; той съпостави тия два грозни факта, че когато населението е доведено до просешка торба, когато въ Добричско хората се хранятъ съ ечмикъ, на мѣсто съ жито, управницитѣ сключватъ гибелни заеми и спогодби, за да пълнятъ джебоветѣ на високопоставени лица; когато народътъ поиска хлѣбъ, тѣ му даватъ пръсть да яде, а когато, вследствие на това, той почука на болничнитѣ врата, отговарятъ му, че за него въ болницата мѣсто нѣма; той не забрави да истъкне и окаяното положение, въ което се намира народното образование: когато учителитѣ, като въ Радомиръ, по цѣла година не получаватъ заплата, тогава по условията на новия заемъ на държавата се отнема възможностьта да гарантира бѣднитѣ градски заеми и съ това косвено се намалива отъ цовече възможностьта да се улучшаватъ градоветѣ въ здравословно и образователно отношение. Въ момента, когато Д-ръ Стояновъ е говорилъ, тукашната „народна партия“ се е ухитрила да задрънка черковнитѣ камбани съ цель да отвлече множеството. „Не Варна, извика оратора, а България гори! Тѣзи, които биятъ камбанитѣ, тѣ сѫ подпалвачитѣ“. Въсторгътъ, съ който множеството посрѣщна тази речь, идеше най живо па покаже, колко силно чувствува то истинитѣ, исказани отъ нашия другарь.

Да, „България гори!“ ще кажемъ и ний; но дълго още камбанитѣ на варненското кметство ще чукатъ, до като се пробуди дълбоко спящия гигантъ, за да свърже ония рѫцѣ, които разнасятъ главнитѣ на пожаря.

Г. Г.

НОВИ КНИГИ И СПИСАНИЯ:

Новото направление въ историческата наука (наученъ сборникъ). Превелъ Г. Бакаловъ. Популярно-научна библиотека № 3. Варна 1899 год. Цѣна 1.20 лева. Издание на Стефанъ Георгиевъ и С-ие.

Богъ и науката, отъ проф. Д-ръ Л. Бюхнеръ. Превелъ отъ 3-то нѣмско издание Д. Димитровъ. София, 1899 год. Цѣна 90 ст. Издание на Хр. Олчевъ.

Напрѣдъкътъ въ природата и историята (споредъ Дарвиновата теория), отъ Л. Бюхнеръ. Превелъ отъ немски С. Д. Варна 1898 цѣна 30 стот.

Календаръ за българскитѣ госпожи и госпожици за простата 1899 година. Нарежда и издава М. Наумова. София 1899 год. Цѣна 60 ст.

Дѣдо Иванъ социалистъ, комедия въ едно дѣйствие (изъ българския животъ). Сливенъ 1899 год. Цѣна 40 стот.

Низъ мрака, трагедия вь 4 дѣйствия, отъ Хр. Карапетковъ. Хасково 1898 год. Цѣна 80 стот.

Съврѣменъ прѣгледъ, Общественно-научно-литературно списание. Год. I, бр. 2 и 3. Русе 1898 г.

L' Humanité Nouvelle, Revue internationale, Sciences, Lettres et Arts. Год. II, Декемврий 1898 год.

Ученически другарь, год. I, кн. 11 и 12 София 1898 год.

Сборникъ на телеграфитѣ и пощитѣ, год. IV, кн. 10 и 11 София 1898 год.

Ветеринарна Сбирка. год. VII, бр. XI София 1898 год.

Учитель, год. VI, кн. III и IV, Ноември и Декември. Пловдивъ 1898—99 год.

Право Дѣло, мѣсечно общественно-педагогическо списание, год. II, кн. I Габрово 1899. Издава книжарницата „Наука“. Годишна цѣна за България 6 лева, а за странство 8 лева.

ОБЯВЛЕНИЯ

ИЗДАНИЯ НА Г. БАКАЛОВЪ—ВАРНА.